

IN PROVERBIA SALOMONIS ACCVRATISSIMA ET DOCTISSIMA COMMENTARIA.

CORNELII IANSENII EPISCOPI GANDAVENSIS.

In quibus vulgata lectio sic tractatur, ut & diligens fiat collatio cum originalibus Hebræis, & literalis simul cum mystico sensus tradatur.

Accesserunt eiusdem annotationes luculentissimæ in librum Sapientiæ Salomonis.

LVGDVNI,

APVD PETRVM LANDRY.

M. D. LXXXVI.

ILLVSTRISSIMO VIRO D. VIGLIO ZVVICHEMO, PRÆPOSITO GANDENSI AD D. BAVONIS SVPREMIQVE SENATVS BELGICI PRÆSIDI,

& illustrissimi ordinis aurei Valleris Cancellario, D. suo begnissimo Cornelius Iansenius Hulstensis.

ONSTAT Amplißime Domine Præses in pretio semper habitos eos qui graues quasdam breuesque sententias, siue ad rectè de rebus iudicandum, siue ad mores formãdos vel verbo protulerunt, vel scripto ediderunt. Nec mirum, cũ nihil vtilius esse poßit quã huiusmodi breuia elogia ob oculos semper habere proposita, quibus quid de quauis re sentiendum quid quouis casu occurrente faciendum sit, mox mens hominis admoneatur. Mirata est olim hoc nomine antiquitas Hesiodum, Theognidem, Phocilidem, vt omittamus septem illos Græciæ sapientes, ipsúmque Socratem, qui præ his omnibus sapientißimus Apollinis oraculo iudicatus est, quorum sapienter grauitérque dicta etiam hodie velut oracula quædam suspicimus. Si autem non immeritò istorum dicta & legimus & admiramur, multam eis vtilitatem, multúmque fructum inesse non dubitantes, multo sane magis nostri nobis Salomonis verè diuina oracula sunt requirenda, expendenda ac menti exprimenda, qui non Appollinis sed Dei Opt. Max. oraculo sapiẽtißimus pronunciatus est, non tantum eorum qui cum ipso vixerunt mortalium, sed & omnium quotquot vel fuerũt vel futuri sunt. Dedi enim, inquit, tibi cor sapiens & intelligens in tantum, vt nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit. Cuius sapientia non tantum ipsa magnitudine, illorũ longè superat sapientiã, sed & generis sui præstãtia. Est enim & diuersi & præstantioris generis. Illorũ enim sapientia in naturali rectæ rationis iudicio (quod in eis minus quam in aliis hominibus erat corruptum) constituta fuit. Huius verò nostri Philosophi sapientia, ex lege diuina, quæ certißima omnium tum credendorum, tum agendorum regula est, profluxit. Vnde necesse est, eam vt duplex consequatur præeminentia nempe & quod ab omni errore & vitio sit immunis, & quod viam ac rationem commonstret qua homo nunc Deo placeat, & aliquando ei coniunctus, vere sit semper fœlix atque beatus. Quorum neutrum illorum sapientiæ ascribi potest. Nam cum nequaquam diuino fidei lumine illustrati fuerint, in multis sunt hallucinati, & rationẽ tantum demõstrant, qua iuxta ciuilẽ politiam bene iustéque viuatur. Itaque istos quàmlibet præclare Philosophantes, à sapientia quam profitebãtur alienißimos fuisse cõstat, vt qui ne principium quidẽ sapiẽtiæ nouerint. Initium enim, inquit noster, timor Domini. Excelluit hic noster sapiens in parabolis proferendis, vt de eo dicat scriptura: Locutus est Salomon tria millia parabolas, et fuerunt carmina eius quinque millia. Ad quæ audienda, cum non tantum finitimæ quæque gentes ad eum confluerent, sed et à cunctis finibus terræ ple-

rique conuenirent, adeò vt inter cæteros etiam regina Sabæ ex vltimis orbis terminis adesset: an non et nos conuenit lubenter eum, adhuc nobiscum in parabolis scripto relictis loquentem, audire? Idque eo magis quod in eis tanta sit sententiarum varietas, vt ex eis ad quoduis argumentum tractãdum facile rationes eæque efficaßimæ desumi poßint, adeò vt nulla sit vel iustitiæ vel iniustitiæ pars, quæ non hinc vel laudari vel vituperari queat, nulla hominis actio aut vitæ functio quæ non hinc commõstretur qualis esse debeat, vt ob id rectè quis dixerit vix esse inter sacros codices alium qui ad quiduis dicendum & persuadendum, atque ad cõciones vulgares magis sit accõmodus, quemadmodum vel ex D. Gregorio facile animaduerti potest, qui ad formandos hominum mores sæpißime ex hoc libro testimonia petit. Rectè ergo etiam huic parabolarũ Salomonis libro ea tribui possunt nomina, quæ à Græcis tribuuntur illi, qui ad huius imitationem postea conscriptus est libro, quem nos Ecclesiasticũ vocamus, vt scilicet etiam iste dicatur aut πανάρετος hoc est eximius, præcipuus et præ cæteris eligendus: aut πανάρετος, quod omnium virtutum et morum materiam copiosè comprehendat. Quæ cùm ita sint, mirari subinde mecum soleo nostram negligentiam qua diuinus ille liber qui sapientißimi Salomonis parabolas continet ita neglectus permanet, vt vix sint ex nostris qui in eum iusta ediderint commentaria, cum illum vel maximè requirere commentaria, etiam ipse titulus moneat. Si quidem parabolarum nomen, eorum quæ dicuntur obscuritatem declarat. Sunt enim qui sensum tãtum literalem idque perfunctoriè satis sunt prosecuti: sunt rursum qui mysticæ tantum intelligentiæ explicandæ, idque in quibusdam duntaxat versibus incubuêre. Deinde nostri ferè sic eã qua vtimur lectionem Latinam interpretando tractarunt, vt nulla originalis linguæ ab eis habita sit ratio, sine qua nec quæ sit verior alicuius loci lectio, vbi varietas incidit, nec quis sit verior sensus ex multis qui legenti occurrunt, & apud commentatores reperiuntur, cognosci satis potest. Alij verò, nostra omnino nõ solùm neglecta, sed & reiecta lectione, Hebraicam tantum exponunt literam, suam quisque sequendo versionem, Iudaicisque etiã expositionibus frequenter nimis inhærentes & confidẽtes. Hæc apud me serio perpendẽs, cum ex ordinaria profeßione aliquid mihi publicè ex sacris libris tractandum esset, operæpretium me facturũ existimaui si prælectionibus publicis vtilißimum hunc librum illustrandum susciperem, vulgatamque nostram lectionem, quæ, quòd tot sæculis recepta fuerit & vsitata atque iam decreto celeberrimi concilij Tridentini cõfirmata sit meritò reiiciẽda non est, sed omnibus aliorum præferenda, sic tractarem vt semper ad originalia tum Græca, tum Hebræa respectus haberetur, isque potißimum sensus daretur qui cum ipso fonte maximè conueniret. Sic etiam literalem indicaremus intelligẽtiam, quæ fundamentum est & basis sensus mystici, vt mysticam intelligentiam nõ negligeremus. Hanc enim semper iudicaui optimam & vtilißimam esse

tractandi scripturas rationem, vt seruata vsitata latinis versione, accurata haberetur collatio ad linguas originales, quo per eam & veritas lectionis in codicũ varietate deprehenderetur, & inter varias intelligentias quas nostra versio admittit, ea traderetur quæ cum fonte ipso vel consideret, vel vicinissimè accederet. Deinde vt ne solo vel literali vel mystico sensui tradendo opera daretur, sed vt prius literali sensu præiacto pro fundamento, solida postea mystici sensus perciperetur suauitas, repressa illa nimia, qua plerique abutuntur, mysticas intelligentias tractandi libertate, nullo subnixa fundamento. Quare fit vt plerisque eorũ tractationes ridiculæ fiant nõ sine iniuria sanctissimarum scripturarum in quibus explicandis temerè quis ea vtitur libertate, vt illa suis subiiciat cogitationibus & sine solida ratione id doceat in eis significari, quod à spiritu diuino, qui earum præcipuus est author, alienissimum sæpe est. Hanc enarrandi sacras literas rationem, cum secuti essemus in hoc libro publicis lectionibus explicãdo, & intelligeremus studiosos plerosque efflagitare, vt in vtilitatem Christianæ reipubl. labor noster ederetur, non potui prætermittere, quandiu alia ratione Ecclesiæ Christi non possum inseruire, quin illorum petitioni satis facerem, secutus hunc nostrum sapientem in cuius persona dicitur: Sapientiam sine fictione didici, & sine inuidia cõmunico, & honestatẽ illius nõ abscondo. Scio hæc tempora summopere requirere vt potissimum stylus exerceatur cõtra hæreticos in confutandis eorum errorib. & stabilienda antiqua catholicæ fidei doctrina. Verum cum istud à multis abundè hoc iam tempore præstitum sit, & naturali genio semper magis tractus sum ad solidam atque genuinam scripturarum tractationem, putaui magis sectandum id ad quod natura ducit, persuasus etiam nulla alia magis ratione aut trahendos errantes ad catholicæ nostræ matris gremium, aut confutandos eorum errores quã solida scripturarum explanatione, quam cum videant in quibusdam commentatoribus nostris desiderari, fit vt cum eorum commentarijs etiam fidem & religionem quam sectantur reiiciant, & non satis firmam iudicent. Nec tamen hoc nostro labore aliorum commentarios reiicimus, sed ex omnibus aliorum qui ad manum erant & versionibus, & cõmentariis, quod proposito nostro seruiret mutuati sumus, & inter alios potissimum, Rodolphi Bayni Cantabringensis, viri & doctissimi, & piissmi, vt ne quem sua fraudemus laude. Cuius cõmentaria in hunc prouerbiorum librum sufficere propemodum poterant si non suam tantũ Hebraicã versionẽ cum Rabinorũ expositionibus cõmentario explicuisset, vsitata nostra lectione fere præterita. Nec mihi pudẽdũ duxi, aut illius aut aliorũ laboribus & frui, & me adiutũ profiteri, cũ hoc demũ modo optimè cõmẽtaria cõscribuntur, quãdo ad D. Hiero. & aliorũ imitationẽ quæ ab aliis bene dicta sunt congerũtur, adhibito iudicio, additis his quæ desiderari poterant. Nisi enim deprehẽdissemus nõ sufficere quæ in hunc librũ conscripta sunt, à Beda, Lirano, glossa ordinaria, Dionysio Arboreo,

Rodolpho deniq; & aliis quorum cōmentariis vsi sumus, laboribus nostris istis omninò abstinuissemus. In quibus etsi hoc potissimū egimus vt nostrā receptā lectionē illustraremus, restitueremus & ornaremus, tamen frequenter ac propemodum semper meminimus aliarum ex Hebræo versionum: nonnunquam etiam græcanicæ lectionis quæ 70. tribuitur interpretibus, earum itē sensum explicantes, tum vt qui Hebræa legere volent etiam eorū intelligentiam hinc desumere queāt, tum vt varios sensus qui in breuissimis hisce sententiis sæpè reconditi sunt, cum legentium vtilitate erueremus, tum maximè vt collatione facta cum aliorum versionibus & originali lingua nō solum quæ verior esset nostræ lectonis intelligentia ostenderemus, sed etiam declararemus nostrā lectionē cum Hebraica, vt vocant, veritate optimè cōuenire, sicque eandē à multorum calumnia vindicaremus qui illam aspernantur quasi ab originali lingua planè dissentientē. Cæterum cum absolutis his nostris commentatiunculiis viderem aliquē mihi ex more deligendum, cui illas consecrarem, & qui illarum patronus esse valeat, contra obtrectatorum quorundam iniurias, qui cum ipsi nihil præclarum aut volunt aut possunt præstare, aliorum factis sēper detrahunt, mox mihi tua amplitudo occurrit, tāquam cui id præ omnibus deberetur, non solum quòd summa sit tua in his nostris regionibus atque etiam externis, tum authoritas, tum celebritas, sed etiā quòd & mihi meritò à tuo potissimum patrocinio sit pēdēdum, & huius libri argumentum eximiæ tuæ prudentiæ maximè congruat, qua vt prius semper, ita in superioris anni turbatione, sanis & sapientibus cōsiliis, hisce regionibus summa animi constantia adfuisti: vt cū in extremis videbamur versari periculis, Dei singulari beneficio magna ex parte restituti simus, spemque conceperimus, quod superest, adhuc perficiēdum tua illa matura, moderata omnibusq; nota prudētia, nisi eā nobis iratus Dominus præmaturè eripiat. Cui enim iustius hic liber, qui sapiētiā Salomo. Regis nobis exprimit dedicādus est, cuius defēsioni iustius potius cōcredēdus, quàm ei, cuius cōsiliis sētiunt se Reges iuuari, in quo velut speculo videre licet, quā vera sint, pleraq; quæ in hoc libro dicuntur, quā vtilis .s. sit reipublicæ sapiētum prudētia, experiētia, & quæ ex his proficiscuntur sana cōsilia, quā ad regna cōstabiliēda plus valeāt sapiētia rectaq; cōsilia, fortium viribus & armis. Ad cuius autē patrocinium ego potius cōfugiā, quā eius, qui vt est ipse doctissimus, ita studiis promouēdis valde intēdit, vt declarat erectum ab ipso hoc anno institutum Louanij nouum Collegium? Nec ego sanè alium mihi patronum deligēdum duxi quā eum, cuius in me fauorē vt maximè requirere debeo, ita quoq; sæpius nō obscure expertus sum. Solita ergo tua humanitate hunc nostrum laborem tuo honori & defensioni dicatum suscipe, quem si intellexerimus tuæ prudentiæ ac studiosis nō displicere, breui spero Deo donante dabimus et in Ecclesiasticum commentaria, qui vt similis est cum hoc libro argumenti, ita non minus imò multo magis requirit, et re-

stitutionem

stitutionem lectionis, et illustrationem solidæ intelligentiæ, maiori cum fructu legi valeat. Bene vale Patrone Colendissime, nósque qua soles beneuolētia prosequere. Louanij ex maiori collegio Theologorum. 18. Octobris, Anno. 1567.

PROOEMIVM IN Prouerbia Salomonis

TRES esse Salomonis libros canonicos citra cōtrouersiam asserūt omnes, & Iudæi & Christiani. Prouerbia scilicet, Ecclesiastem, & Canticum canticorum. Præter hos, alios duos, nempe qui liber Sapiētiæ dicitur & Ecclesiasticus, Iudæi nec Salomonis esse agnoscūt, nec pro canonicis habent vt sæpe testatur D. Hieronymus: Christiani verò & pro canonicis habēt & Salomoni quādoque tribuūt. Nā & D. Cyprian⁹ sumit testimonia ex his duobus libris velut sentētias à Salomone prolatas. In epistola enim ad Rogatianū, quę est lib. 3. nona, probat ex Ecclesiastico tanquam ex Salomonis lib. sacerdotes esse honorandos. Sed & Salomon, inquit, in Spiritu Sancto constitutus, testatur & docet quæ sit sacerdotalis authoritas, & postea dicēs, Ex tota anima tua time Deum & sacerdotes eius sanctifica, & iterum, honora Deum ex tota anima tua & honorifica sacerdotes eius. Sic & Sapientię librum D. Ambrosius aliquoties tribuit Salomoni. Nam sermone super Psal. 118. Quid sit scientia, inquit doceat te Salomon qui ait de domino Deo nostro. Ipse dedit mihi eorum quæ sunt, cogitationem veram, pro quo nos legimus in cap. 70. Ipse dedit mihi horum, quæ sunt, scientiam veram. Quod quomodo sit accipiendum, monet D. Augustinus lib. 2. de doctrina Christiana, cap. 8. vbi recensens libros veteris testamenti, tres tantum esse dicit Salomonis, Prouerbiorum, Ecclesiasten, Canticorum. Duo autem libri, inquit, quorum vnus Sapientia, & alius Ecclesiasticus inscribitur de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur. Idem habet lib. 17. de ciuitate Dei cap. 20. Nā de Ecclesiastico cōstat ex prologo, quòd eum Iesus filius Sirach scripserit, quem se D. Hieronymus in prologo super libros Salomonis asserit Hebraicum reperisse, non Ecclesiasticum vt apud Latinos, sed Parabolas prænotatum, cui iuncti erant Ecclesiastes, & Canticum canticorum, vt similitudinem Salomonis non solum numero librorum, sed etiam materiarum genere coæquaret. Alterum dicit apud Hebræos non extare, quin & ipsum stylum Græcam eloquentiā redolere, & nonnullos scriptorum veterum affirmare illum esse Iudæi Philonis. Itaque tres tantum sunt libri qui verè sunt tribuendi Salomoni, de quibus quid scripserit D. Hieronymus in commentariis in Ecclesiasten, dignum est annotatione. Cùm enim disseruisset de tribus nominibus Salomonis. Is itaque inquit, iuxta numerum vocabulorum tria volumina edidit, Prouerbia, Ecclesiasten, & Cantica canticorum In prouerbiis paruulum docens, & quasi de officiis per sententiam erudiens, vnde & ad filium eius sermo crebrò repetitur. In Ecclesiaste verò maturæ virum ætatis instituens, ne quicquam in mundi rebus putet esse perpetuum, sed caduca & breuia vniuersa quę cernimus. Ad extremum iam consummatum virum, & calcato sæculo pręparatum in Cantico canticorum sponsi iungit amplexibus. Nisi enim prius reliquerimus vitia, & pompis sæculi renunciantes expeditos nos ad aduentum Christi parauerimus non possumus dicere, Osculetur me osculo oris sui. Hæc ille, insinuās scilicet pro triplici hominum statu, quod ad virtutem attinet, scilicet insipientium, proficientium & perfectorum, tres etiam esse libros Salomonis, qui suo ordine singulis conueniant statibus. Quam obseruationem secutus vult etiam diligentius attendendum, quod per hos libros, authoris diuersus est titulus. In prouerbiis enim inquit, notatur, Prouerbia Salomonis, filij Dauid regis Israel. In Ecclesiaste verò verba Ecclesiastis filij Dauid regis Ierusalem. In Cantico autem canticorum nec filius Dauid, nec, rex Israel siue Ierusalem, sed tantum Canticum canticorum Salomonis. Sicut enim prouerbia quasi rudis institutio ad duodecim tribus & ad totū pertinent Israel & quomodo contemptus mundi non nisi metropolitis conuenit, hoc est, habitatoribus Ierusalem, ita Canticum canticorum ad eos propriè facit mentionem qui tantum superna desiderant. Ad incipientes & proficientes, & paterna dignitas, & regni

proprii

proprii merito indicatur authoritas. Ad perfectos verò vbi non timore eruditur discipulus sed amore filius, proprium nomen sufficit & æqualis magister est, & nescit se esse regem. Hæc ille. An autem hoc ordine scripserit Salomon quo conuenienter ob causam dictam hi libri sunt positi, non satis conuenit. Nam cum nostri ferè credāt hoc ordine scriptos, Rabini contrà sentiunt illum Canticum canticorum cōscripsisse cùm adhuc esset adolescens, Prouerbia cum iam grandis esset natu, ac ætate virili, Ecclesiasten cum consenesceret. Cuius rei coniecturam faciunt ex variis istorum operum inscriptionib. Sed vt infirma est hæc coniectura, ita rationi magis cōgruit vt quo ordine sunt positi, eodem conscripti sint. Nam vt habet Hieronym. haud procul ab hoc ordine doctrinarum, & philosophi sectatores suos erudiunt, vt primum Ethicam doceant, deinde physicam interpretentur, & quē in his profecisse perspexerint ad theologiam vsque perducant. Sed curiosum fuerit his diutiùs immorari, quemadmodum & illud inquirere, an Salomon ipse librum hūc conscripserit, an, vt alii volunt, ab alio conscriptus sit, qui ex variis sentētiis & parabolis sparsim à Salomone prolatis, has collectas in vnum librum redegerit. Certè principium magis testatur à Salomone conscriptum: quia nouem capitibus sermo est continuus sibíque cohærēs. Vt vt est, omnia sunt Salomonis, nisi fortè vnum aut alterum caput: de quo postea. Nec tam à Salomonis nomine eius pendet authoritas, quàm à spiritu sancto, à quo hanc scripturam profectam esse, vt diuina potius sit habenda quàm humana, non solùm ex illo patet, quòd à cuncto populo Dei, tam veteri quàm nouo semper pro diuina sit habita sed etiam quòd ex hac Apostoli frequenter desumpserint testimonia. Hinc enim est quod Paulus habet 2. Corint. 9. Hilarem datorem diligit Deus, sed secūdum translationem Septuaginta. Hinc quod ad Hebræos duodecimo habet. Fili mi noli negligere disciplinam domini, neque fatigeris cum ab eo argueris. Quē enim diligit dominus, castigat. &c. quod ipsam consolationem diuinam dicit loqui in scripturis tanquam filiis suis & desumptum est ex huius cap. 3. Ad quē & in Apoc. cap. 3. alludit ipsemet Dominus, dicēs: Ego quos diligo castigo. Ex hoc libro est quod & Iacobus, & Petrus citant. Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Itē quod est 1. Petri 4. Si iustus quidem vix saluabitur, impius & peccator vbi parebunt? Quamuis etiā in his secuti sint Septuaginta. Item quod est 2. Petri 2. Canis reuersus ad suum vomitum. Sed & Isaias ex hoc libro testimonium mutuatus est. Nā ex istius cap. 1. habet in capite suo 59. Pedes eorum ad malum currunt, & festinant vt effundant sanguinem. Quod & Paulus ad Romanos 3. ex vtroque desumpsit. sicut autem posteriores ex hoc testimonio desumpserunt ita & ipse Salomon in hoc imitatus est eos libros qui diuina authoritate eminebant, nam & ex Iob quædam mutuatus est sicut & Dauid ipse, vt patebit in sequentibus: vt intelligamus diuinarum scripturarū inter se connexionem. Notandum & illud quod ad authoritatem facit huius libri quòd cum hūc, sicut & alios duos Salomonis, Hebræi qui canonem veteris testamēti in tres secant ordines, quorum primus continet Pentateuchum, 2. Prophetas, 3. Agiographa, vt patet ex Hieronymo in prologo qui Galeat⁹ dicitur, inter Agiographa computent. D. Augustinus qui libros veteris testamenti diuidit in duos ordines Historiales scilicet & Prophetales, vt patet libro 2. de doctrina Christ. hunc librum cū duobus aliis ac libro Sapientię atque Ecclesiastico inter Propheticos numerat. Vnde 17. de ciuitate Dei cap. 20. ostendit & in hoc & in aliis omnibus iam dictis libris prophetias contineri ad Christum & Ecclesiam pertinentes, quod quàm verum sit in sequenti explanatione patebit. Quod autem attinet ad versionem qua vtimur certum est eam non correspondere versioni 70. quæ ante D. Hieronymū fuit vsitata in Ecclesia, qua & Apostoli maximè vsi sunt, vnde & testimonia patrum siue Græcorum, siue Latinorum nō respondent semper nostræ literę. Certum iterum est D. Hieronymum primum ex Hebręo in linguam Latinam prouerbia sicut & alia omnia veteris testamenti vertisse. Atque omnino verisimile est hanc, qua nunc vtimur illius esse, quę tamē sicut magis Hebraicę cōuenit veritati quā versio 70. ita nō sēper ad amussim illi conuenit, sed frequenter in plerisque accedit ad versionē 70. eandémque sequitur. Etenim quoniā valdè recepta erat apud Gręcos & Latinos, multū adhuc tūc tribuit D. Hieron., nec ab ea omnino recedere potuit. His pręmissis ad explanationē hui⁹ libri accedam⁹, si illud prius lectorē admonuerim⁹, nos in his cōmētariis, etsi sępius Hebraicę lectionis mētionē faciam⁹ tamē pauca tātū verba hebraica inseruisse, cū ob alias causas, tū ne lectorē hebraicę linguę ignarū absterrerem⁹ ab eorū lectione. Oramus autē omnē benignū lectorē, vt si quę deprehēdat q̄ meritò improbāda videatur, cādidè admoneat, quò ea in altera editione si eā subsequi contingat, corrigātur.

COMMENTARIA IN PROVERBIA SALOMONIS.

CAPVT PRIMVM.

Parabola Salomonis, filij David, Regis Israel: ad sciendam sapientiam & disciplinam, ad intelligendum verba prudentiæ, & suscipiendam eruditionem doctrinæ, iustitiam & iudicium & æquitatem, vt detur paruulis astutia, adolescenti, scientia & intellectus.

ACTENVS pendet sententia, comprehendens titulum simul cum propositione, & fructuum insinuatione. Titulus est Parabolæ Salomonis, filij Dauid, Regis Israel, quæ Hebræorum more cohęrent cum reliquo contextu. Nomen parabolæ libri materiam indicat. Circa quod nomen notandum apud nos librũ hunc duobus vocari nominibus. Parabolæ scilicet & Prouerbia. Nomen parabolę respondet nomini Hebraico משלי Misle, quod propriè significat similitudines, sicut & nomen Parabolæ, quod Græcum est à verbo παραβάλλω, quod est comparo. Nomen prouerbij respondet dictioni Græcè παροιμίαι, quam hoc loco verterunt 70. quamuis propriè non sit idem Parœmia vel prouerbium, & parabola, vel משלי Misle. Siquidem Parabolæ dicuntur similitudines vel similia, cum scilicet vnum alteri expressè comparatur, vel cum vnum sub altero propter similitudinem insinuatur, quemadmodum obseruare est in parabolis Euangelicis. Parœmia verò vel prouerbium propriè est quod Adagiũ dicimus. Commune scilicet & antiquũ aliquod dictum, & sententia, quæ in ore omnium versatur, quemadmodum & D. Basilius annotauit scribens in initium istud Prouerbium. Veruntamen dictiones istę sępè in scripturis confunduntur, & nomen Parabolæ pro Parœmiis, & nomen Parœmiæ pro parabolis sæpè accipitur, & vtrunq; etiam extra propriam suam significationem. Nam apud Ioãnem dicitur, Hoc Prouerbium dixit eis Iesus. Vbi prouerbium, & vt est Græcis parœmia, accipitur pro parabolico sermone, quo prius vsus est dominus. Similiter & Ioannis 16. Hęc in prouerbiis locutus sum vobis, venit hora cũ iam non loquar in prouerbiis vobis, &c. Vbi nec accipitur in propria sua significatione, nec pro parabolis propriè dictis, sed pro sermone vtili, obscuro tamẽ, quemadmodum doctè annotauit D. Basilius, sic hoc loco scribens. Prouerbiorũ vox, apud Gręcos παροιμία, extra scripturæ vsum de sermonibus vulgatioribus vsurpatur, & de his quæ in viis plerumque dicuntur. οἶμος enim apud externos via nominatur. Vnde etiam parœmiam diffiniunt verbum ad viam vulgi vsu tritum, & quod à paucis ad similia plura transsumi potest. Apud nos aũt parœmia est sermo vtilis, cũ moderata obscuritate editus, multam quidem per se vtilitatem complectens, multam etiam in profundo intelligentiam occultans. Hæc ille. In qua significatione etiam nomen Parabolæ sæpè accipitur in scripturis, vt cum dicitur in Psalmis, Inclinabo in parabolam aurem meam, aperiam in Psalterio propositionẽ meam, vbi pro propositionem Gręcis est, πρόβλη-μα, problema. Parabolam ergo vocat problema, hoc est, dubium & perplexum sermonem. Itaque cum hæc nomina Misle, prouerbia & parabolæ huic libro tribuuntur, in ea exceptione impropria sunt accipienda, vt significent sententias graues, vtiles, sed obscuriores, quamuis in hoc libro pleræque sunt veri nominis & parœmię & parabolę, hoc est, adagia & similitudines. Multa enim sunt quæ sine comparatione dicuntur. Sed quoniam quæ dicuntur per parabolas aut prouerbia propriè dicta, sunt occulta, nec facile cuiuis patent, factum est vt omnes sẽtẽtię graues his nominibus vocarentur. Quæ proprio nomine Grecè dicuntur, γνῶμαι, Latinè sententiæ. vnde quidã hic vertunt, Sententiæ Salomonis. Verum magis conuenit Parabolarum nomen, quod non simpliciter tantum sint sententiæ, sed & mystici sæpè lateant sensus sub cortice literæ, & pręter literalem sensum, aliud etiam quid grauius & spiritualius significetur, vt omnia penè etiam veri nominis parabolæ inueniantur. Et hactenus de nomine parabolæ. Nomen suum author apponit, dicens Salomonis, vnde constat ipsum libri huius authorem esse, quamquam sint, qui putent eum nõ per se hæc scripsisse, sed ab aliis cõscripta, qui ex ore eius exceperunt. De quo nonnihil postea circa caput 25. Hic autem notandum quod inter Hebræos scriptores, Salomon inuenitur primus qui suo libro titulum proprij nominis ascripsit, quem postea imitati sunt Prophetæ posteriores, Esaias, Hieremias, &c. Quod sanè non parum facit ad stabiliendam libri authoritatem. Adit filij Dauid, quod non solũ facit pro more Iudęorum, qui nomini proprio semper nomen patris adscribunt vice cognominis, sed & ad authoris dignitatem & operis commendationem pertinet, nẽpè quod talis viri fuerit filius sapiẽs, scilicet sapiens

Basilius.

Ioan. 10.

Psal. 48.

Eodẽ ſpectat quod addit Regis Iſrael, quod quãuis poſſit etiam referri ad Dauidem, magis tamẽ ſecundum diſtinctionem Hebraicã referendum eſt ad Salomonẽ, qui & ipſe fuit Rex totiuspopuli Iſraelitici. Et hactenus de titulo. Quę ſequũtur demonſtrãt, & ad quẽ hęc ſcripta ſunt finẽ, quæíve horum vtilitas, & quibus hæc ſcripta ſint.

Ad ſciendam inquit ſapientiam & diſciplinam, &c. Vbi pro abſoluenda ſententia aliquid eſt ſubaudiendum, hoc modo. Hæ ſunt Parabolæ Salomonis cõſcriptæ & editæ, ad ſciendã ſapiẽtiam, &c. Longa eſt congeries in propoſitione fructuum, quos promittit his qui hæc præcepta ſeu ſententias audiunt. Quæ quidem congeries eſt quoddã & huius libri & totius ſcripturæ ſacræ encomiũ, inſinuans abſolutam ſapientiam hinc colligi poſſe. Quali congerie & Paulus de ſcriptura ſacra, dixit: Omnis ſcriptura diuinitus inſpirata, vtilis

2.Tim.3. eſt ad docendum, ad arguendum, ad corripiendũ, ad erudiendum in iuſtitia, vt perfectus ſit homo Dei ad omne opus bonum inſtructus: Ita & hic ſapiens non habuit dicere: Ad ſciendam ſapientiam, quamuis in ea omnia contineantur quæ ſequũtur, ſed adiecit diſciplinam, hoc eſt eruditionem, intelligentiam, aſtutiã, ſcientiam & intellectum, vt ſignificaret parabolas has valere ad perfectam ſapiẽtiam, & valere ad docendũ, & ad corripiendũ, & ad erudiendum, proinde, nec eſt valde exacta ſingularum partium & dictionum inquirenda diſtinctio, cùm ſapientia, ſicut de ea Sapiẽs loquitur, non ſit diſtincta ab intelligentia, prudẽtia, ſcientia & diſciplina, ſed hęc omnia comprehendat. Vocabulum autem diſciplina quod ferè reſpondet dictioni Græcæ παιδεία, & Hebraicæ מוסר Muſad, cum apud Latinos propriè tãtum ſignificet eruditionem & inſtitutionem, tamen in ſacris nũc hoc ſignificat, nunc caſtigationem, ſicut dictio Græca & Hebræa vtrunq; ſignificat.

Hebr.17. Pro caſtigatione enim ſæpè inferius ponitur, & apud Paulum ad Hebræos. Omnis quidem diſciplina in præſenti videtur non eſſe gaudij, ſed mœroris, &c. Hoc loco cũ rectè accipiatur pro eruditiõe, ſicut mox vertit interpres, poteſt etiã accipi ſecundũ Hebræos pro caſtigatione & correctione morum. Et ſi quis harum dictionum particularẽ diſtinctionem requirat, ſapientia referri poteſt ad perfectos, diſciplina autem ad imperfectos. Iam quod ſequitur, *Ad intelligendum verba prudentiæ*, referri poteſt ad ſapiẽtiam quæ per verba prudẽtiæ percipitur, & quod dicitur, *ad ſuſcipiendã eruditionem doctrinæ*, pertinebit ad diſciplinã. Cæterũ ſapiẽtia quæ toto hoc libro & in ſcripturis ſacris cõmendatur tantopere, lõgè eſt alia quã de qua Philoſophi loquũtur & ꝑ quã apud vulgus quidã dicuntur ſapiẽtes. Non enim hæc conſiſtit in multa rerum naturaliũ & rerum geſtarum cognitione, aut in ſubtili argumentorũ collectione, aut in prudenti rerum gerendarum diſpoſitione, iuxta naturalis rationis dictamen, aut in artificioſa operum perfectione: ſed in cognitione eorũ quæ & de Deo vero credenda ſunt, & ſecundum eius voluntatem faciẽda ſunt, ad eum finem vt aliquando eo fruamur, & in eo beati ſimus. Hæc eſt enim ſola verè ſapientia, quæ tamen non conſiſtit ſolum in cognitione horum, ſed & in affectione pia erga illa. Sic hac enim non vocatur quis in ſcripturis ſacris ſapiens, ſed inſipiens & ſtultus. Et quis quæſo ſtultior eo qui cum rectam videat viam & agnoſcat, eam tamen ingredi nolit, ſed præ ea, deuia eligat per quæ in foueam aut in latronum manus abducatur. Sic & de ſcientia loquitur Ioannes, dicens: 1.Ioan.2.

Qui dicit ſe noſſe Deum, & mandata eius nõ cuſtodit, mẽdax eſt, & veritas in eo non eſt. Atque quo inſinuaret ſe Sapiens loqui de huiuſmodi ſapientia, quę conſiſtit in rectè viuendo, poſtquam dixiſſet, ad intelligenda verba prudentiæ, & ſuſcipiendam eruditionem doctrinæ, ſubiicit iuſtitiã, iudicium & æquitatem, ſignificãs ſe loqui de ea ſapientia quæ in illis virtutibus conſiſtit, in quibus omnis virtus comprehenditur. Omnis enim virtus iuſtitia eſt, iudicium & æquitas, quæ nomina eodem recidunt. Congerũtur autẽ pro Hebræorũ more ad perfectionem indicandã. Iuſtitia enim eſt omne opus bonũ, quia hoc iuſtum eſt fieri. Idem eſt iudicium, quia illud recta ratio & lex diuina faciendum decernit. Æquitas eſt & rectitudo, quia rectæ rationi conſonum. Coniunguntur frequenter in ſcripturis duo illa iuſtitia & iudiciũ, per quę quid ſignificetur hic inſinuatur, dum additur æquitatem, vel vt habent Hebræa pluraliter rectitudines, hoc eſt, ea quæ recta ſunt. Cæterum illorum duorum alterum eſt mẽtis decernentis quod iuſtũ eſt: alterum eſt voluntatis conformantis ſe in operatione cum recto iudicio mentis. Vnde Ambroſius ſuper illud: Fe- Ambro.

ci iudicium & iuſtitiam, ſermone 16. in Pſalmum 118. Iudicij, inquit, finis eſt iuſtitia, In iudicio eſt veritatis cuſtodia, in iuſtitia fructus æquitatis. Et Auguſtinus in Pſalmũ 105. ſuper illud Beati qui Auguſt.

cuſtodiunt iudicium & faciunt iuſtitiam in omni tẽpore. Amat inquit, ſcriptura illa duo ſimul ponere. Et fortaſſe propter vicinitatem ſignificationis etiã alterum pro altero poni poteſt, vel iudiciũ ꝑ iuſtitia, vel iuſtitia pro iudicio, tamen ſi propriè dicãtur aliquid intereſſe non dubito; vt iudiciũ cuſtodire dicatur, qui rectè iudicat, iuſtitiã verò facere qui agit. Hæc ille. Itaque hæc duo coniuncta ſignificant, nec ſatis eſſe rectè indicare, nec ſatis eſſe quod rectum eſt agere, ſed neceſſum eſſe vt & quod rectè iudicamus, rectè agamus & quod rectum eſt, cum iudicio agamus.

Indicat autẽ Sapiẽs & quib. potiſſimũ hęc ſcribẽtur, cũ ſubdit, vt detur paruulis aſtutia vbi pro paruulis dictio eſt Hebraica פתאים Pethaiim, à ſuadendo & pelliciẽdo dicta, quæ hoc libro ſæpius occurrit, & ferè in malã partem, pro his qui facilè ſuaſionibus ducuntur, hoc eſt, pro rudibus & imperitis. Pro quo Septuaginta ſæpè vertunt ἀκακος, quemadmodum & hoc loco. vnde noſter quamuis hic verterit paruulis, aliquando poſtea vertit innocẽs, vt annotabitur inferius. Itaq; paruuli hic dicũtur non tam qui ætate ſunt paruuli, quàm qui ſenſu & iudicio, quales etiam ſunt qui ætate ſunt paruuli. vnde & ſubditur, Et adoleſcenti, vel vt habent Hebræa, iuueni & puero, ſciẽtia & intellectus. Imperitis enim & facilè perſua ſibilibus neceſſaria eſt aſtutia, hoc eſt circunſpectio, ne facilè deci piãtur, incautis enim cõuenit cautio. Iuuenibus autem ſcientia & intelligẽtia, ne ignorãtia pereant, quæ illis ineſt propter inexperientiam.

Audiens ſapiens ſapientior erit & intelligens gubernacula poſſidebit. Animaduertet parabolam & interpretationem verba ſapientũm & ænigmata eorum.

DVobus modis intelligi poſſunt hæc ſubiũcta ſuperiori proœmio. Altero vt indicetur hic qualis debeat eſſe horum auditor, & qui ſunt

ſint hanc doctrinam ſint ſuſcepturi, nempè qui ſapiunt,hoc eſt qui per timorem Dei ſuam inſipientiam deponere incœperũt.nã vt poſtea dicitur,Stulti ſapientiam deſpiciunt.Qui ergo ſapit, is,hanc doctrinam audiet,non aure tantum corporis,ſed etiam mentis, eam recipiendo & amplexãdo,ſicque magis magiſq; reddetur ſapiens. Nec his obuiat quod mox ſuprà dixerat,hæc tradi vt detur imperitis & iuuenibus ſcientia. Nam illis non proficiet niſi ſapere incipiant. Altero modo & melius intelligũtur hæc ſubiũcta,vt ne, quia dixit,vt detur paruulis aſtutia,viderentur hę parabolæ tantum prodeſſe poſſe illis imperitis& iuuenibus, ſed ex eis etiam ſapientes poſſe non paruam percipere vtilitatem,quamuis prima ratio habeatur eorum qui maximè indigent ſapiẽtia.Sapiens,inquit,ſi audiat has parabolas, ita vt animũ eis accõmodet,& ipſe hinc percipiet cõmodum,ſapientior enim euadet. Et qui intelligens eſt,ſi audiat has,poſſidebit,hoc eſt,acquiret & obtinebit per has gubernacula,hoc eſt, rationes gubernandi & conſilia, per quæ & ſeipſum in omnibus agendis,& alios rectè gubernare poterit,ſibi & aliis bene in omnib. cõſulẽs. Dictio enim Hebraica hoc loco poſita propria cõſilia ſignificat,pro qua Septuaginta & hoc loco & aliquoties poſtea verterũt κυβέρνησιν,quos ſequutus noſter vertit gubernacula,q̃d metaphoricè accipiendũ eſt pro conſiliis quibus res gerẽdas moderãtur viri prudentes,vt clauo nauẽ dirigit nauclerus.Significat ergo hoc conſecuturũ ex his parabolis eum qui intellectu prędıtus eſt,quod ex his diſcet conſilia quæ ſibi & aliis ſuppeditabit ad gubernandum actiones.Inſuper ſi hęc audiat,animaduertet parabolam & interpretationẽ,quia ei dabitur occaſio preſſè cogitandi de ſentẽtiis ſeriis & grauibus,& inueſtigandi atque inueniendi earum ſenſum & interpretationem.Et vt ſignificaret quid parabolę nomine intelligat,ſubiicit: verba ſapientum & ænigmata eorum,hoc eſt obſcura & perplexa eorum dicta.Quæ ſcilicet & in hoc libro congeſta ſunt,& quæ etiam ſi hic non cõtineãtur, facilius ex iſtis intelligi à ſapientibus poterũt.Hactenus ergo duplex huius libri vtilitas inſinuata eſt,nempè vt inſipiẽtes hinc ſuſcipiant ſapientiam,& vt ſapientes, hoc eſt,qui vel omnino ſunt ſapientes, & qui habentur ſapientes,addant ſibi ampliorẽ ſapientiam,Et illi quidẽ fiant ex imperitis aſtuti,ſcientes & intelligentes, hi verò fiant boni conſultores,& abſtruſas etiam quáſque ſententias penetrent & intelligant.

Timor Domini principium ſapientiæ: ſapientiam atque doctrinam ſtulti deſpiciunt.

PRiuſquam ſapientiam quam promiſit tradere incipiat,hunc verſum præmittit,quo ſignificat qui ſint Sapientiæ capaces,qui non,& quæ ſit ſapientiæ origo.Sic & Sapiens Eccl.1.poſt cõmendationem ſapiẽtiæ ſtatim ſubiicit eximiam commendationem timoris domini, inter cætera etiam dicẽs,quod hic dicitur:Initium ſapiẽtiæ,timor domini. Quæ ſententia ſicut poſt Salomonẽ ab Eccleſiaſtico eſt repetita, ita & ante Salomonẽ prolata eſt à Dauide Pſal.110.vbi legimus initiũ ſapientię timor domini. Cum ergo tã celebris ſit hæc ſentẽtia,diligenter inquirẽda eſt eius intelligentia.Ad quã quo melius perueniamus,tractãda eſt duplex difficultas quæ circa eã occurrit. Primo.n.quæri põt, quomodo timor Dei dicatur initiũ ſapientiæ, cum ipſe timor Dei ab ipſa proficiſcatur ſapientia, vt quæ timorem Dei in primis doceat.Ipſa verò ſapientia generetur ex principiis fidei & præceptis diuinis,ita vt potius fides videatur dicenda principium ſapientiæ: iuxta illud: Niſi credideritis,non intelligetis. *Iſaiæ 7. iuxta 70.* Secundò quomodo in prædictis ſcripturis timor Dei dicitur eſſe tantum initium ſapientię, cum Iob 28.dicatur: Ecce timor domini,ipſa eſt ſapientia.Et Eccleſia.1. Plenitudo ſapientiæ eſt timere Deum. Item:Corona ſapientiæ timor Domini. Et ſapientia & diſciplina timor domini. Item c.19.Omnis ſapiẽtia timor domini. Imo & c.25.præfertur ſapientiæ,cum dicitur: Quam magnus qui inuenit ſapientiam, ſed non eſt ſuper timentem Dominum. Timor domini ſuper omnia ſe ſuperpoſuit.D.Thomas tractans has difficultates ſecũda ſecundæ q.19.art.7. quod ad priorem attinet, ait initium ſapientiæ dupliciter aliquid dici poſſe. *D.Tho.* Aut quia eſt initium eius ſecundũ eſſentiam ipſius,hoc eſt,vnde trahat ſuam originẽ & eſſe. Aut quia eſt initium eius ſecundum eius effectum,hoc eſt,id vnde primò incipit ſapientia operari,eſtque in homine primus ſapientię effectus.Et priori quidem modo,fidem ait eſſe initiũ ſapientię,hoc eſt cognitionis Dei.Poſteriori verò modo timorem Dei eſſe initium ſapientiæ, quia hic eſt primus cognitionis Dei effectus.Nõ multum huic diſſimile eſt quod quidam intelligunt, cum hic dicitur:Principium ſapiẽtiæ timor Dñi, tradi primum ſapiẽtiæ præceptum,vt ſit ſenſus: hoc inprimis ſapientia de qua loquor, exigit, vt quis timeat dñm.Ad poſteriorẽ difficultatem dicit timorem Dei ſic dici eſſe ipſam ſapientiam, quomodo radix in virtute dicitur eſſe tota arbor, quia & de timore dicitur Eccleſiaſtici 1. Radix ſapientiæ eſt timere Deum. Verum hæ explicãdi rationes non videntur ſcripturis conuenire.Omnino enim videtur prædictis ſententiis nõ ſignificari vnde ſapiẽtia in nobis incipiat operari,ſed vnde oriatur,ſicut illa ſentẽtia ſatis oſtendit.Radix ſapientiæ eſt timere Deum.Et cũ hic ſubiicitur, ſapientiam atque doctrinã ſtulti deſpiciunt, ſignificat ſtultos ideo non eſſe capaces ſapientię, quod vacui ſint timore Dei, timentes autem dominum,per timorẽ illum fieri ſapientiæ capaces. Notandum ergo quod ſuprà dictum eſt ſapientẽ hic non loqui de ſapientia vt tantũ in ſe includat cognitionem Dei rerumq; agendarum, ſed vt in ſe includat cognitionem huiuſmodi ſimul cum pia voluntatis affectione erga Deum & quæ Dei ſunt.Huiuſmodi ſapiẽtię,timor domini eſt principium,quia timor Dei & facit vt ſerio accõmodemus animum noſtrum ad ſciendum quæ Dei ſunt,&facit vt incipiam⁹ illis affici eaq; eligere, approbare,& opere perficere.Intelligit autem D. Auguſtinus iſtud dictum de timore ſeruili,quemadmodum patet præter alia loca,ex cõmentario eius in epiſtolam Ioannis tractatu 9.vbi explicãs illud:perfecta charitas,foras mittit timorem, Ergo,inquit,incipiat timor, quia initium ſapientiæ timor domini. *Auguſt.* Timor quaſi locum præparat charitati.Cum autẽ cœpit charitas habitare,pellitur timor,qui ei præparauit locũ.Sicut videmus per ſetam introduci linũ,quando aliquid ſuitur, &c. Verum iſtud non cõuenit ei quod dicitur Eccleſiaſtici 1.Plenitudo ſapientiæ timere Deum. Itaque notandum ſecundò,quod dum ſcriptura tantopere commẽdat timorẽ domini in variis locis,

nomine timoris non ſimpliciter ſignificatur metus ille, quo homo in ſeipſo concutitur, & ſpei quodámodo opponitur, ſed ſimul cũ hoc metu malum aliquod reſpiciente, omnis reuerẽtia Dei qua fit vt homo Dei maieſtatem habẽs præ oculis, illum magni facit, illi ſubmiſſè ſe ſubiicit, illi morem in omnibus gerere ſtudet, cauens ſtudioſè ne illum offendat. Vnde Septuaginta frequenter pro ea dictione Hebraica quæ timorem ſignificat, vertunt θεοσέβεια, vel εὐσέβεια, Nam prædicto loco Iob, Græca habent θεοσέβεια, Vnde Aug. variis locis, legit, Ecce pietas ipſa eſt ſapiẽtia; vt de ſpiritu & litera c. 11. Et de Trinitate li. 12. c. 14. Nam libro de ſpiritu & litera ſic habet. Pietatem dico quã Græci θεοσέβειαν vocãt. Ipſa quippe commendata eſt, cum dictũ eſt homini, quod in libro Iob legitur, Ecce pietas eſt ſapiẽtia. Et hoc loco apud Salomonẽ nõ eſt φόβος, hoc eſt timor, ſed εὐσέβεια εἰς θεόν, hoc eſt pietas in Deum, quemadmodum & Eſai. 11. vbi nos legim⁹, ſpiritus ſciẽtiæ & pietatis, Grę cis eſt εὐσεβείας, cùm ſit eadem dictio Hebræis, quæ hoc loco ponitur, quamuis mox eandem dictionẽ ſeptuaginta verterunt φόβου quos noſter ſecutus etiã vertit, Et implebit eum ſpiritus timoris domini. Quibus conſideratis quidam exiſtimauerunt non tam vertendum fuiſſe in prædictis locis: Initium & principiũ ſapientiæ, quã primitias, vt ſignificetur pręcipuam ſapientiæ partẽ eſſe timorẽ domini. Dictio enim Hebraica Reſcith, hic poſita nõ tantũ ſignificat principium, ſed primitias & præcipua quæq; in rebus. Hoc enim nomine ſemper vtitur ſcriptura Moſaica cùm iubet primitias frugum Deo offerre. Eadem eſt 1. Reg. 15. cùm dicit Saul: Tulit populus de pręda oues & boues primitias eorũ quę cæſa ſunt, hoc eſt præcipua quæq; & electa ex eis. Sed & dictio Græca quæ his locis ponitur ἀρχὴ, non tantùm ſignificat principium, ſed & principatum, quomodo accipitur Pſal. 109. vbi noſter vertit: Tecum principium. Nam ex Hebræo patet principiũ pro principatu accipi debere. Ita ergo hic ſenſus eſſe poſſet, Timorẽ domini præcipuam eſſe partem ſapiẽtiæ & primas partes atque principatum tenere in ſapientia. Timor enim Dei ſic generaliter acceptus vt diximus, per omnes ſapientiæ partes ſe miſcet.
1. Tim. 4. Nã vt habet Paulus: Pietas ad omnia vtilis eſt. Itaque mirũ non eſt ſi timor Dei vt pietatem erga Deum & reuerentiam ſignificat, dicatur eſſe ipſa ſapientia, plenitudo ſapientiæ, & corona ſapientiæ. Quamuis etiã verum ſit, ipſum non ſolùm ratione illius metusquem includit, quo malum aliquod reſpicitur quod à Deo nobis poteſt obuenire, ſed etiam quatenus ſignificat reuerẽtiã ipſum eſſe principium ſeu initiũ ſapientiæ, ſicut & radix ſapientiæ dicitur timere Deum, ſed tale principium quod cum ſapiẽtia quam introducit & ingenerat, permanet, & cum ea ſemper magis perficitur, eámque magis perficit. Nec multum diſſimile prędictis eſt quod Beda in hunc locum ſcribens, timorem ſeruilem dicit principium eſſe ſapientiæ, timorem verò filialem, qui ferè coincidit cum reuerentia & pietate, eſſe conſummationem & perfectionem ſapientiæ, quia duo iſti timores partes ſunt timoris quem ſcriptura prædicat & commendat. Nam cum dicitur infra c. 9. Principium ſapientiæ timor domini, non eſt iam illo loco dictio ראשית Reſcith hic poſita, ſed תחלת Thechillath, quæ initiũ propriè ſignificat. Dicit ergo hoc loco timorem Dei eſſe principiũ ſapientiæ, & vt habent Hebræa ſciẽtiæ, ſignificãs timorem Dei debere adeſſe his qui percepturi ſunt ſapiẽtiam, de qua loquitur. E regione cui⁹ dicit ſtultos, hoc eſt, qui timore Dei ſunt vacui deſpicere ſapientiam & doctrinam. Coniũgit autem ſæpè cum ſapientia, doctrinã & diſciplinã & eruditionem pro quibus tribus eſt Hebræis & Græcis eadẽ dictio, vt intelligamus ſapiẽtiam percipi nõ poſſe niſi quis doceatur & erudiatur. Stulti ergo quia ſapientiam deſpiciunt, deſpiciunt & doctrinam qua ad ſapientiam peruenire poſſent. Docet ergo prior huius ſentẽtiæ pars ſapientiam, de qua loquitur non conſiſtere in multarum rerum cognitione, nec multo ſtudio ac librorum multorum lectione parari, ſed timore Dei, ac tum demum incipere nos ſapere cùm incipimus Deum timere.

Audi fili mi diſciplinã patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ vt addatur gratia capiti tuo, & torques collo tuo.

QVę hactenus habita ſunt, procemij loco pręmiſſa ſunt, in quibus ſignificatũ eſt & quid hoc libro contineatur, & quis author eius, & ad quem fructum, item quibus hæc ſunt ſcripta, & quales eſſe debeant qui hinc fructum ſint reportaturi. Hic iam primum tradit præceptum, quo monet parentes audiendos. Quoniam enim iuuentutem potiſſimum in principio ſuſcepit inſtituendam, & huius inſtitutio recta maximè pẽdet à parentum doctrina, qui ab incunabulis eos formare debẽt, ideò rectè hinc auſpicatur quod ſine horum inſtitutione & doctrina, nec timorẽ Dei, qui principium eſt ſapientiæ, nec quiduis aliud ad ſapientiam pertinens poſſint intelligere. Alloquitur autem vnumquemque tanquã pater blandè ſemper inculcans illud, fili mi, quo oſtẽdat ſe paterno animo hãc tradere doctrinã, atq; ex animo nihil deſiderare quàm vniuſcuiuſque ſalutem, ſicque ad ſuſcipiendam lubentius hanc doctrinam quiſque inuitetur. Audi, inquit, diſciplinam patris tui, quaſi dicat: Quandoquidem per diſciplinam & eruditionem oportet ad ſapientiam peruenire (nemo enim naſcitur ſapiens) parẽtum eruditio & doctrina ante omnia filiis eſt audienda, tum quòd hoc munus præcipuè ad parentes pertineat, tum quòd nemo eo munere melius fungi poterit, vt qui filiorũ ſalutem maximè ament & exoptent. Vnde etiã conſequitur tanto grauius eſſe filiorũ peccatũ, ſi parentum doctrinam audire & recipere nolint, vt qui hac re maximè faciant contra primum ſecũdæ tabulæ præceptum de honorandis parentibus. Quamuis autem de patre dicat, Audi diſciplinã patris: de matre, ne dimittas legem matris: Vtrumque tamen ad vtrunque parentem eſt referendum, quaſi dixiſſet, Audi diſciplinam patris & matris, & ne dimittas eorum legem. Diuiſio enim illa tantum fit ex elegantia pro more Hebraico, qui in multis verſibus, tum huius libri, tum Pſalmorum eſt obſeruandus. Prius autem dicit: Audi diſciplinam & poſtea ne dimittas legẽ, quia prius oportet audire & recipere, ac deinde quod auditum & receptum eſt, retinere, nec ob quamuis occurrẽtem cauſam & ſeductionem derelinquere. Vnde Hebræa habent: Ne proiicias & abiicias, & ne eradices legem, quam ſcilicet mater multo labore in animo tuo plantauit, ne ſinas illam eradicari. Quo autem ad audiendam

pa-

parentum disciplinam filios adducat, fructum subiicit hinc consecuturum. Vt, inquit, addatur gratia capiti tuo, & torques collo tuo. Vbi quidam metaphoram sumptam putant, à puerilibus ornamentis, quibus ætas puerilis gaudet, nempe coronis & torquibus, quibus rebus, oculis vulgi commendari solent: vt ætatem eam cui loquitur eis rebus quibus delectatur magis inuitet ad obedientiam. Per gratiam enim rectè intelligitur corona quæ caput ornat, vnde 70. verterunt, *στέφανον χαρίτων*, coronã gratiarũ. Itaque significatur per obedientiã parentibus exhibitã, filios cõsecutũros apud homines gratiam & fauorem, ita vt eos libẽter omnes aspiciant omnesq; complectantur & magni faciant veluti corona & torque ornatos. Vel consecuturos à Deo magna gratiarum dona, quasi si donarentur corona & torque pretiosis, prosperitatem scilicet, bonam famam, diuitias, longam vitam, prudentiam, quemadmodum postea latius explicat. Sic Ecclesiastici tertio. In opere & sermone honora patrẽ tuum, vt superueniat tibi benedictio à Deo, vel vt habent Græca, *ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων* ab hominibus. Item: Quam malæ famæ est qui derelinquit patrem, & est maledictus qui exasperat matrem. Alij metaphoram ductam esse volunt ab ornamẽtis regum & victorũ, vt significetur filios qui parentum monita sequũtur, peruenturos ad insignes honores. Quod frequenter in eis etiam temporaliter impletur, & spiritualiter semper perficitur in eis apud Deum, à quo & in hac vita multis charismatum donis ornantur, tum in mente, quæ est quasi caput animæ, tũ in sermone qui fit per guttur, & post hanc vitam velut reges & vitiorum victores coronantur in cœlis, cum illis implebitur illud Sapiẽtiæ. Accipient regnum decoris, & diadema speciei de manu domini. Cęterum quod ad literã hic dicitur de parentibus corporalibus, iuxta mysticum sensum, intelligendum similiter est de spiritualibus, nẽpè patre cœlesti & matre spirituali, ecclesia, vt intelligamus hic omnes qui sapientiæ filij censeri volunt, moneri, vt & disciplinam patris cœlestis libenter audiant, & interim tamen non negligant nec dimittant legem, præcepta ac constitutiones Ecclesiæ, quæ eos Deo per Euangeliũ & baptismum generauit.

Eccle.3.

Cap.5.

Myst. sensus.

Fili mi, si te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis. Si dixerint, Veni nobiscum insidiemur sanguini, abscondamus tendiculas contra insontem frustra, deglutiamus eum sicut infernus viuentem & integrum quasi descendentem in lacum. Omnem pretiosam substantiam reperiemus, implebimus nostras domos spoliis. Sortem mitte nobiscum, marsupium vnũ sit omniũ nostrum. Fili mi, ne ambules cũ eis, prohibe pedem tuũ à semitis eorũ: Pedes enim illorum ad malum currunt, & festinant, vt effundant sanguinem.

COnuenienti ordine postquam monuit parentes audiendos, subiicit cauendos seductores, à quibus iuuenili maximè ætati, vt potere rum inexpertæ, & quæ ad mala ex sese maximè prona est summum est periculum. Solent enim ab his in quibus domi, benè sunt instituti iuuenes, praui illi consiliarij & seductores foris eos abducere, cõtrariũ his quę parentes instillauerũt suggerendo: Præmunit ergo suum filium Sapiens dicens, Fili mi, si te peccatores lactauerint, hoc est, blandis verbis atque promissis allexerint ad se, ne acquiescas eis consentiendo eis. Et vt efficacius deterreret à consensu illorum, proponit exẽplum de latronibus & sicariis, qui publicas obsident vias, prædantur, & strãgulant homines innocentes, quales maximè solent alios allicere ad sui consortium quo fortiores sint & faciliuseficiant quod moliuntur. Hoc inquam, exemplum eorum qui pessima suadẽt & suggerunt proponit, vt ostendat quàm impia audeant homines impij suggerere, quodque ad hæc tam impia tandem reuoluerentur qui impiis aurem præbere cœperint desertis parentum monitis. Ex paruis enim ad hæc maxima perueniri solet. Ostendit item in oratione pessimorum istorum hominum qualibus & quàm efficacibus rationibus vti soleant, vt imperitos iuuenes facilius pelliciãt ad malum. Primũ enim significant id ad quod inuitant fore secretum, nam pudore & verecundia cohibentur iuuenes à flagitiis. Insidiemur, inquiunt, sanguini, hoc est, vitæ hominum, abscondamus tendiculas, hoc est, insidias & laqueos contra insontem, hoc est, eum qui nos non læsit, & proinde sibi à nobis non cauebit: abscondamus inquam frustrà, hoc est, præter eius meritum, aut impunè. Deinde significant id adquod inuitant fore facilè, nam difficultas multos deterret à vitiis. Deglutiamus, inquiũt, eum sicut infernus viuentem, & integrum quasi descendentem in lacum. Quibus verbis inuitant ad perdendum homines simplices & rectos (qui facilè decipiuntur) subito & penitus, ita vt eorũ nihil supersit, aut appareat. Videri autem potest esse allusio ad historiam de Dathan & Abyron, qui viui cum omnib. suis rebus absorpti sunt in lacũ inferni subitò, & summa cum facilitate. Ad quam historiam allusit Psalmista dicens: Descendant in infernum viuentes. Aut cùm dicitur: Deglutiamus eum, sicut infernus viuentem, non significat infernum absorbere homines quãdiu sunt in vita, sed quod absorbeat per mortem eos qui vixerunt. Itaque sensus erit: Totum eum sicuti est, subitò per inflictam mortem absorbeamus, hoc est, de vita tollamus sicut infernus, hoc est, mors & sepulchrum (nam & hoc significat dictio Hebræa) absorbet subitò & minimo negotio de terra totũ hominẽ viuentem. Et hominem integrum, hoc est, rectum deglutiamus, quasi qui descendat in lacum mortis & sepulchri. Tertia persuadendi ratio est ex lucro quod multum lactare solet iuuenes, vnde subiungũt: Omnem pretiosam substantiam reperiemus, implebimus domos nostras spoliis, quæ scilicet auferemus nullo resistente, sublatis illis quorum erant illa bona. Quasi dicant: Modico negotio & via compendiosa diuitias nobis comparabimus, ad quas alij vix magnis perueniunt laboribus. His præmissis rationibus ad inducendum constructis, concludunt: Sortem mitte nobiscum hoc est, committe te nobiscũ fortunæ, experiamur communem fortunæ aleam, vt & vnũ sit omnium nostrum marsupium, hoc est, commune sit lucrum, quod diripiendo consequemur. Quibus verbis & quartam ad persuadendum rationem inducunt, dum qui veluti duces futuri sunt, & in flagitiis huiusmodi assuefacti, ita vt suo iure primas simul & maiores partes vendicare possent in præda, æqualitatem in omnibus permittunt, & prædæ communionem. Efficacior erit tota hæc oratio, quæ quatuor complectitur partes & rationes, si omnia verba vertantur per futurum indicatiui, vt habent Hebræa, quamuis sæpè etiam futurum indicatiui vertendum sit per imperatiuum. Insidiabimur sanguini abscõdemus

Num. 16.

Psal. 54.

demus, deglutiem⁹. Et rursum, sortem mittes nobiscum, marsupium omnium nostrum vnum erit, hoc est, omnia erunt communia, sinemusque te ex communi sortem mittere nobiscum, vt sorte tuam accipias partem. Porrò sub hoc exemplo latronum in syluis degentium, etiam parabolicè intelligendi sunt notati, & hi qui in ciuitatibus Rempublicam & miseros ciues expilant iniquis rationibus, vt vsuris & iniustis negotiationibus per monopolia aliaque iniqua media, qui quo sint fortiores in suam societatem multos pertrahere student, eisdem aut similibus rationibus cum his quæ in prædicta continẽtur oratione. Ostendunt .n. sua studia secreta esse & vulgo incognita, & p ea subitò & paruo negotio perueniri posse ad immẽsas diuitias, lucrumque commune fore omnib⁹ sociis. Quibus sanè rationibus multos abduci videmus ad illicita commercia cum magna reipublicæ iactura. In hos etiam simili exemplo bènè competit illud Psalmi: Sedet in insidiis cum diuitibus in occultis, &c. *Psal. 9.* Quod enim etiam hoc latrocinij genus & quoduis consortium eorum qui inter se propter suum commodum in aliorum pernitiem conspirãt, sub hoc apertorum latronum exemplo notare voluerit, patet ex generali conclusione quam postea subinfert. Sic semitæ omnis auari, &c. Potest autem nostra litera per accommodationẽ specialem, attribui Iudæis in Christum conspirantibus ad perdendum eum per insidias, quemadmodum hunc locum tractat Beda, *Beda.* quia nostra litera habet singularem numerum, Deglutiamus eum sicut infernus viuentem & integrum. Nullus autem verè & perfectè integer præter Christum. Meminit huius intelligentiæ & D. August. *August.* libr. 17. de ciuitate Dei capitulo vigesimo. Verum hæc accommodatio locum non habet in Hebræis, quæ habent pluraliter, Deglutiamus eos viuentes, & integros sicut descendentes in lacum. Singularem tamen numerum habent septuaginta quos noster hic secutus est, sicut in multis aliis. Proposita impiorum suasibili suggestione subiicit suum contrarium consilium, dicens: Fili mi, ne ambules cum eis, prohibe pedem tuum à semitis eorum, hoc est, noli habere cõmercium cũ eis, nec sequaris eorum viuendi institutum, sed retrahe te, tuumque affectum à moribus & studiis eorum. Via enim in scripturis mores & actionem significat. Addit rationem: Pedes enim illorum ad malum currunt & festinant, vt effundant sanguinem, hoc est, ipsi ardenter desiderant malum perpetrare, idque summum, nempè effundere sanguinem, vitamque hominis tollere: quasi dicat: Non tam debes aduertere fructum diuitiarum & spoliorum, quem tibi proponunt, vt alliciant, quàm malum illud insigne ad quod te prouocant, à quo & ipsa natura abhorret. Mutuatus est hunc versum vltimum Esaias ex isto loco, *cap. 54.* ex vtroque Diuus Paulus ad Romanos, *cap. 3.* vbi habemus: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Quod & nos legimus in Dauide, Psalm. 13.

Frustrà autem iacitur rete ante oculos pennatorum. Ipsi quoque contra sanguinem suum insidiantur, & moliuntur fraudes contra animas suas. Sic semitæ omnis auari, animas possidentium rapiunt.

VARIIS modis sententiæ istæ tres apud Hebræos intelliguntur, quæ varietas potissimùm ab eo pendet, quod pro sanguinem suum & animas suas, verti etiam potest, sanguinem illorũ, & animas illorum. Dubium enim est an intelligi debeant relatiua reciproca, an non reciproca, quia Hebræi carent hac distinctione. Itaque iuxta nostram versionem, quæ hac in parte secuta est septuaginta versionem, quæ etiam habet relatiua reciproca, his versibus Sapiens indicat rationes, ob quas meritò filius quem monet, non debeat cum prauis illis suggestoribus ambulare, & consortium inire. Et prima quidem ratio est talis. Sicut frustrà, hoc est, inaniter proiicitur & expanditur rete in oculis pennatorum, hoc est, auium, quia videntes rete expandi & parari, volatu illud effugiunt, iuxta illud: Quæ nimis apparent retia vitat auis. *Ouidius.* Ita & tu iam à me præmonitus, & intelligens ad quod malum suis suasionibus spe lucri te volunt pertrahere, meritò illorum rete quod tibi parant, effugere debes. Secunda ratio sequẽti versu indicatur. Ipsi quoque contra sanguinẽ suum insidiantur, quasi dicat: Accedit his quod te meritò ab eis etiam retrahere deberet, quod cùm sanguini aliorum insidiantur & contra alios fraudes moliũtur idipsum in proprium ipsorũ caput recidet, iuxta illud: Incidet in foueã quam fecit, *Psal. 7.* Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticẽ ipsius iniquitas eius descendet, hoc est, malum quod aliis parauerunt, extremam ipsismet perniciem adferet. Deinde subiungit sententiam generalem omnibus auaris idem significans euenire quod impiis illis sicariis & homicidis, qui ob temporale cõmodum aliorum vitæ insidiantur. Sic inquit, semitæ omnis auari, hoc est, rationes & modi agendi omnis auari, qui per fas & nefas, cumque multorum iniuria diuitias sibi congregat, rapiunt animas possidentium, ipsorummet scilicet auarorum qui possident diuitias, vel ipsam auaritiã, imò possidentur ab ea, quia semitæ illæ auari demergunt animas auarorum in interitum & perditionem sæpè temporalem, & semper æternam, iuxta illud Pauli: Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueũ diaboli, & desideria multa inutilia & nociua quæ mergunt homines in interitum & perditionem. *1. Tim. 6.* Radix enim omnium malorum est cupiditas. Iuxta huius nostræ lectionis intellectum, prima sententia secundum mysticum intellectum significat sapientibus & electis non facilè posse nocere retia quæ illis impij tendunt, quoniam enim oculos habent quibus malum quod eis paratur aduertunt, & pennas habent quibus ad cœlestia subuehũtur sæpè desiderio & cogitatione, facilè videntes periculum, cauent & effugiunt. Potest autem illa sententia: Ipsi quoque contra sanguinem suum insidiantur, &c. etiam sic accipi, vt significet impios sibi mutuò insidiari, nec inter se sibi fidos esse, sed alterum alteri exitium machinari, sicque omnis auari morem esse, vt pro parandis diuitiis, ne vitę quidem aliorum parcat. Vt hinc intelligamus illorum concordiam & initam conspirationem non esse stabilem & securam, sed malum ipsum esse destructiuum sui & aliorum, iustitiam autem solam esse certũ & tutum vinculum societatis humanæ. Si verò intelligãtur pronomina non reciproca, his versibus Sapiens pergit ostendere impietatem illorum impiorum cõsiliariorum, quàm cœperat ostendere, dicens: Pedes eorum in malum currunt, &c. Quod prosequendo subiicit: Frustrà autem: & vt habent Hebręa, Frustra enim. Et erit sensus frustrà, hoc est innocenter

innocenter & sine auiū culpa expanditur rete coram auibus ad capiendum eas. Ita & ipsi insidiantur sanguini ipsorum, nempe innocentium, cum nihil tale illi meruerint. Nec illi tantum sic faciunt, sed ad eum modum etiam se habent semitæ omnis auari. Nam auari instar aucupum rapere student animas possidentium, aliorum scilicet diuitum, hoc est, inhiant eorum diuitiis eósque spoliare & nudare desiderant. Sed huic intelligentiæ obstare videtur, quod dicitur rete poni in oculis pennatorum, hoc enim non est insidiantiū. Proinde altera, quæ nostræ lectionis est, videtur præferenda intelligentia. Tertia tamen sententia iuxta Hebræorum lectionem, posteriori sententiæ magis fauere videtur. Nam sic est ad verbum, Sic semitæ omnis inhiantis lucro, animam tollit eorum, qui habent illud. Auarus scilicet inhians lucro tollit animam eorum qui habent lucrum & substantiam. Nisi sic intelligas ipsum lucrum & auaritia cui auarus inhiat, tollit animam dominorum suorum, & eorum qui illud lucrum & auaritiam sectantur, hoc est, pernitiem eis adfert & interitum auaritia ipsorum. Atque hunc puto probabiliorem intellectum esse.

Sapientia foris prædicat, in plateis dat vocem suam, In capite turbarum clamitat, in foribus portarum vrbis profert verba sua dicens, Vsquequo paruuli diligitis infantiam, & stulti ea quæ sibi sunt noxia cupient, & imprudentes odibunt scientiam? Conuertimini ad correptionem meam, en proferam vobis spiritum meum, & ostendam vobis verba mea.

POstquam introduxit illicibilem illum pessimorum hominum sermonem monuítque ne illum audirent & sequerentur, vt plus ponderis habeat eius monitio, ipsam nunc sapientiā introducit loquentem per prosopopœiam & in confusionem humanæ stultitiæ & ignorātiæ, ostendit sapientiam omnibus esse obuiam, non latere in tenebris, nec in desertis aut longinquis esse locis quasi ad eam non pateret aditus, aut quisquam suæ insipientiæ prætexere posset difficultatem assequendi eam, Dicit ergo sapientiam ipsam non latere in domo, sed foris hoc est in vicis prædicare, hoc est palam & magna voce clamare, atque etiam in latioribus plateis dare vocem suam, clamitare item in capite turbarum, hoc est, in frequentioribus turbis, atque in foribus portarum vrbis proferre verba sua, hoc est palam & omnibus in locis atque apud omnes. Hoc enim illa cōgerie vult significare: quamuis & rectè intellexerimus per turbas, vulgus illū significasse, per portas, magistratum & iudices qui in portis iudicia exercere solebāt vbi concursus fuit hominum exeūtium & introeuntiū. Hęc autē sapiētia cui tribuit vocem apud omnes inclamantem, rectè intelligitur, aut ipsa sapiētia in genere accepta tanquā persona aliqua subsistēs, de quo plura in cap. 8. Aut ipsa diuina increata sapientia, quæ variis modis sese prædicat apud homines eósque admonet sui officij, ob quam forte causam Hebræis dicitur pluraliter Sapientiæ foris clamant quòd variis modis inclamet Dei sapientia in hominibus. Clamat enim per legē scriptam in cordibus hominum, demonstrans per eam quid fugiendum, quid sectandum, clamat apud Iudæos maximè per legem & Prophetas, clamat nūc per euangelij prędicationem semperq; clamauit atq; clamabit vbique tum per internā inspirationem corda hominū commouentem; tum per piorum hominum, & doctrinā & vitæ exēpla, quibus ad virtutē homines excitātur. Vbique & semper magna fuit vitiorū reprehensio, & ad virtutes prouocatio, sed maximè in populo Dei. Nec potest nisi sapiētiæ diuinæ ascribi, si quid à philosophis sapienter dictum est pro vitiorum extirpatione & virtutis cōmendatione. Clamat ergo Sapiētia his modis, dicens: Vsquequo paruuli diligitis infantiam & stulti ea, &c. Efficax sanè & apta est hæc sapientiæ oratio. In qua primo quidem sapientia, deplorans hominum cæcitatem, blande eos inuitat ad se. Deinde inuitatos & venire recusantes valde deterret, grauia illis interminans & prædicens, fœlicitatem postremum summam & perfectam obedientibus sibi pollicetur. Quod ergo attinet ad primam partem dicit, vsquequo paruuli diligitis infantiā, &c. Gradatio hic est in tribus partibus. Primum enim est quod aliis est minus, diligere infantiam hoc est, ignorantiam vel imperitiam, quod paruulorum est, hoc est, imperitorum, qui nondū declarant se rectū rationis habere iudicium, sed tanquam paruuli imperitiam amant, & infantilia sectantur. Secundum maius est nempè cupere sibi noxia, & tertium omnium maximum, videlicet odire sapientiam. Quæ tamen tria aut coincidunt, aut sese sequuntur. Ex eo enim quod quis amat imperitiā, fit vt cupiat ea quę sibi sunt noxia, & ex isto fit vt odiat etiam tandem sapientiam & bonas monitiones. Hac interrogatione sapientia significat se deplorare quasi ex materno affectu hominum stultitiam, eandémque stultitiam pulchrè notat. Quid enim stultius imò insanius quàm amare imperitiam, cupere quæ sibi sunt noxia, odire sapientiam? Similis locus est in Psal. Filij hominum vsquequo graui corde? vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium? Itaque *Psal. 4.* cum duplici hoc nomine iam auditorem cōmouerit, blandè mox eūdem ad se inuitat. Conuertimini, inquit, ad correptionem meam, quod si facere volueritis, ecce proferā vobis spiritum meū, hoc est, totum me vobis aperiam, non impartiar vobis tantū partē paruā sapiētiæ meæ, sed copiosissimè in vobis sapientiam meam effundam. Est enim hoc loco Hebræis verbum effundam, metaphora tracta à fontibus viuis qui perpetuò fluunt, ad significandum abundantiam gratiæ, & sapientiæ perpetuam deriuationem. Aut potest esse sensus: Afflabo vos abundè spiritu meo. Sunt autem qui illam partem, En proferam vobis spiritum meum, referunt ad sequentia; vt sit sensus: Aduertite quæ vobis sum dictura parum suauia. En aperiam vobis quod mente conceptum teneo. Iuxta quem intellectum conuenienter etiam quod præcedit, Conuertimini ad correptionem meam, refertur ad sequentia, vt correptio de qua loquitur sit quod sequitur, ad qđ audiēdum monet vt conuertantur paruuli. Cæterum quæ hic Sapientiæ diuinæ in genere tanquam fonti omnis sapientiæ tribuuntur per specialem accōmodationem rectè tribuuntur sapientiæ Dei patris incarnatæ, hoc est Christo quem Paulus Dei vocat sapientiā. Hæc enim sapientia humanitatem induta, in vniuerso mundo per euangelij prædicationem inuitat peccatores ad resipiscentiam, promittens eis se effusurum spiritum suum sanctum, & omnia quæ audiuit à patre nota facturū. Et omnino verisimile est ideo Spiritū sanctum

ctum in Hebręo hic vſum eſſe verbis futuri tēporis. Habent enim Hebræa, Sapientia clamabit foris, dabit vocē ſuam, loquetur verba ſua, vt Chriſtum ſecretiori intellectu prophetando ſignaret qui illa quandoque erat facturus corporaliter, & re ipſa. Cum enim ſcripturæ omnes in Chriſtum reſpiciant, non mirum videri debet, ſi quis etiam ex intentione ſpiritus eſſe dixerit, vt ex ſcripturę quæ primo & propriè de illo non videntur dictæ, ei tamen ſecretiori intelligentia accommodentur, cui ſæpè eximia & perfecta ratione conueniunt.

Quia vocaui & renuiſtis, extendi manum meam, & non fuit qui aſpiceret, Deſpexiſtis omne conſilium meū, & increpationes meas neglexiſtis. Ego quoque in interitu veſtro ridebo, & ſubſannabo, cū vobis id quod timebatis aduenerit. Cum irruerit repentina calamitas, & interitus quaſi tempeſtas ingruerit, quando venerit ſuper vos tribulatio & anguſtia. Tunc inuocabunt me, & non exaudiam, mane conſurgent & non inuenient me, eo quod exoſam habuerint diſciplinam, & timorem domini non ſuſceperint, nec acquieuerint conſilio meo, & detraxerint vniuerſæ correptioni meæ. Comedent igitur fructus viæ ſuæ ſuiſque conſiliis ſaturabuntur.

SEcunda hæc eſt orationis pars. Non enim coniunctio, quia, ad præcedentia pertinet, ſed ad ſequentia, & perficitur ibi oratio: Ego quoque in interitu veſtro: & eſt ſenſus, Quia vocaui & renuiſtis, &c. ideo viciſſim ego quoque in interitu veſtro ridebo: Eſt enim יען Iaan propterea quod vel eo quod. Itaque in hac parte ſapientia prædicatura mala euentura his qui ſtultitiā ſuam moniti non corrigūt, in primis quatuor membris, & ſuum exponit beneficium, & illi opponit ſtultorum ingratitudinem, vtrunque pulchrè exaggerans, quo vtrunque magis appareat, & ſequentē vindictam iuſtiorem eſſe conſtaret. Vocaui, inquit, vos vt ad me cōuerteremini & renuiſtis venire, extendi manū meam ad vos, vt ſcilicet illam vobis præberem, meóque auxilio ad me pertraheremini, hoc eſt, parata fui vos iuuare. Aut extendi manum meam vt indicarem vobis viam rectam, hoc eſt, demonſtraui vobis quid faciendum, quid fugiendum, & non fuit qui vel aſpicere dignaretur ad extenſionem manus meæ. Quinetiam deſpexiſtis omne conſilium meum, quo bene vobis conſului, & increpationes meas neglexiſtis. Nec malè Caietanus annotauit quadruplex diuinæ gratiæ beneficium his quatuor membris inſinuatum. In vocatione, beneficium excitandi. In extenſione manus, oblationē auxilij. In conſilio, inſtructionē ad eligendum bona. In increpatione, monitionē ad fugiēdum mala. Neceſſe eſt enim nos & diuinitus excitari & adiuuari, & inſtrui de bono ſequendo, ac malo fugiēdo. Ob contemptum ergo & neglectum omniū horum, ſubiicit: Ego quoque in interitu veſtro ridebo, hoc eſt, Sicuti vos me, meáque beneficia, ipſo facto declaraſtis ridere, ita & ego viciſſim ridebo in interitu veſtro, & ſubſannabo, cūvobisid quod timebatis aduenerit. Repetitio eſt prioris partis aliis verbis, ad auxeſim faciens pro more Hebræorum. Per id enim quod timuiſſe eos dicit intelligit eorum interitum, hoc eſt, calamitatem, mortem, amiſſionem vitæ & delectabilium huius vitæ. Hæc enim ſunt quæ homines mundani maximè timent, idque tum propter amorē rerum terrenarum, tum quod male ſibi conſcij malè etiam ſibi metuant. Non timent autem quod maximè timere deberent, Deum ſcilicet. Pro illo enim quod noſter bene vertit id quid timebatis, Hebræis eſt timor veſter, quod dicitur ad diſtinctionem eius, quod eſt timor ſapientum. Id autem eſt Deus ipſe quem Iacob vocat timorem patris ſui Iſaac: Riſuram autem ſe dicit ſapientia, non quod verè ſapientia quenquam rideat, aut ſubſannet, ſed quod ipſo facto ita ſe gerat ac ſi rideret, dum in interitu impiorum non ſolum eos negligit, nec tantum nulla mouetur erga eos miſericordia, etiam dum inuocatur, ſed etiam iuſto ſuo iudicio omnibus declarat eos eſſe ridiculos, & ſubſannatione dignos, vt qui ſalutem propriā contempſerint, ſibi malorum ſuorum authores fuerint. Sic & in Pſalmo dicitur, Qui habitat in cœlis irridebit eos, & dominus ſubſannabit eos. Pulchrè autem in ſequentibus exaggerat malum interitus eorum, de quo iam locutus eſt, vt magis deterreat. Dicit enim calamitatem quam timuerunt ſtulti ſaltem in genere, ſubitò & repentè obuenturam, ad inſtar tempeſtatis, non ſolum ſubitò, ſed & cū magna vi, cui reſiſti nō poterit, totum hominem correpturam & occupaturam, ita vt ſit futura & tribulatio exterius & anguſtia interius. Augetur autem adhuc magis hæc calamitas per id quod ſequitur. Tunc inuocabunt me cupientes ſcilicet vt tunc ad eos extēdam manum meam, meóque conſilio eis adſim, ſed ſicut me vocantem audire noluerunt, ita & ego eos tunc non exaudiam. Nec ſimpliciter ac frigidè me inuocabūt, ſed mane conſurgent ad quærendum me, aut inuocandum me, & ſicut cum ad eos extenderem manū meam ipſi aſpicere ad me noluerūt, nec inuenire voluerunt, ita tunc non inuenient me, hoc eſt, non aſſequentur à me quod deſiderant. Et rurſum repetit cauſam perditionis & neglectus eorum, quo magis oſtenderet eos & iuſtè perire & iuſtè negligi. Propter quod rurſum etiam quatuor membris eorum peccatum exaggerat. Eo quod, inquit, exoſam habuerūt diſciplinam, hoc eſt, eruditionem ac ſapientiam: & timorem domini non ſuſceperunt, &c. Ac tandem concludit: Comedent ergo fructus viæ ſuæ, ſuiſque conſiliis ſaturabuntur. Quo metaphoricè ſignificatur eos recepturos mercedem quam meruerunt vita & actionibus ſuis. Eſt enim metaphora accepta ab agricolis, qui comedunt fructus, quos ſuis laborib. pepererunt. Cui ſimile eſt illud Pauli, Quæ ſeminauerit homo hæc & metet. Comedere ergo fructus viæ ſuæ, eſt percipere id quod vita promeruit, Saturari ſuis conſiliis, hoc eſt cōſiliis, quæ ſpretis conſiliis ſapientiæ, ipſi elegerūt & ſecuti ſunt, eſt abundè & vſque ad nauſeam & faſtidium, dare pœnas dignas illis cōſiliis. Videri autem poteſt alluſio eſſe in hac ſentētia ad pręcedentem ſtultorum vitam, vt ſit ſenſus hic. Quādoquidem elegerunt comedere fructus viæ ſuæ, hoc eſt, delectati ſunt in ſua viuēdi ratione, nec voluerunt comedere fructus ſapientiæ, ſed vſque ad ſaturitatem ſectati ſunt ſua conſilia, atque in eis voluptatem perceperunt, comedent ſanè deinceps fructus viæ ſuæ, quāquam iam longè aliter: vt quaſi ironicè hoc inferatur ex eo quod ſtulti facere elegerunt. in hac ergo tota orationis parte, quæ proſequitur dignam impiorum vltionem eleganter illam depingit & exaggerat. Significat enim illam in ſe maximam fore, vt quæ ſit futura eorū interitus. Deinde ſubito & cum ineuitabili vi obuenturam, prætereà neminem fore qui eorum

Gene. 12.
Pſal. 2.
Gala. 6.

eorum vices doleat, aut ſuccurrere velit infœlicibus. Ad hæc, quod omnino eſt intollerabile, ipſos etiam in ſua calamitate fore ridiculos aliis & ſubſannationi expoſitos. Nec caret ſua vi quod in principio ſapientia ipſóſmet ſtultos alloquitur, ſed mox mutato ſermonis tenore, de ipſis in tertia loquitur perſona, dicens: Tunc inuocabũt me, & cæter. quaſi non dignata eos diutius alloqui, cum iam pœnitendi tempus tranſierit, ſed ad alios conuerſa iudicij ſui æquitatem illis exponat. Cæterum quod Sapientia hic impęnitentibus ſic comminatur, frequenter quidem etiam in hac vita illis euenit. Nam & hic poſt longam expectationem Dei ad pœnitentiam eos inuitantis, cum impleta eſt menſura peccatorum ipſorũ, magna ſæpè eos præter expectationem inuoluit calamitas, in qua ad Deum clamantes non tamen exaudiuntur, quoniam non datur eis vt clament ex vero corde, aut quia fixa Dei ſententia, calamitas iſta eſt immiſſa, vt auferri nõ poſſit. Vnde de quibuſdam Pſalmiſta dicit, Clamauerunt, nec erat qui ſaluos faceret, ad dominum, nec exaudiuit eos. Et apud Hieremiam dicit dominus de Iudæis: Cum ieiunauerint non exaudiã preces eorum, & ſi obtulerint holocauſtomata & victimas, non ſuſcipiam ea, quoniam gladio & fame & peſte ego conſumam eos. Et de Antiocho ſcribitur. Orabat autem hic ſceleſtus dominum, à quo non eſſet miſericordiam conſecuturus. Sic & de Eſau dicit Paulus, quod nõ inuenerit pœnitentiæ locum, quanquam cum lachrymis inquiſiſſet eam. In Iudaica autem gente ſingulariter & excellenter videmus impletum eſſe quod hic Sapientia prædicit & comminatur. Quoniam enim ea gens ſapientiam Dei in carne ad ſe venientem, audire & recipere noluit, quæ blandè ad pœnitentiam inuitabat, flens etiam ſuper illorum cæcitate & dicens: O ſi cognouiſſes & tu, Et quoties volui congregare filios tuos, ſicut galina congregat pullos ſuos ſub alas, & noluiſti: ideo quemadmodum eis Chriſtus Dei ſapientia prædixit, grauiſſima eos ſæpit calamitas in oculis omnium hominũ, quibus vbique inuiſi ſunt & ridiculi. In qua etſi Deum inuocent quotidie, non tamen exaudiuntur, & Chriſtum quærentes ac veram ſapientiam, non inueniunt, iuxta illud quod eis dicit Dominus: Quæretis me & non inuenietis, & vbi ego ſum, vos non poteſtis venire. Et iterum: Quæretis me, & in peccato veſtro moriemini: Vniuerſaliter autem & perfectè hæc ſapientię prædicatio impletur in impœnitentibus in futura vita, in qua ineuitabilis eos corripiet miſeria, quæ nec Deum nec Angelos ad miſericordiam commouebit, in qua quicquid petierint impetrare non poterunt, quemadmodum patet in diuite epulone, qui nec ſibi refrigerium, nec fratribus ſuis ſapientiam & eruditionem impetrare orando potuit.

Pſal. 17. Hier. 14. 2. Mac. 9. Hebr. 12. Luc. 19. Ioan. 7. Ioan. 8. Luc. 16.

Auerſio paruulorum interficiet eos, & fœlicitas ſtultorum perdet eos: Qui autem me audierit, abſque terrore requieſcet, & abundantia perfruetur, timore malorum ſublato.

CONcludit Sapiẽtia ſuam orationem duabus his ſententiis, quarum altera ad impios pertinens, docet impios ſibi ſuorum malorum eſſe cauſas, declarans proinde ſententiam pręcedentẽ: Comedent fructus viæ ſuæ &c. altera priorem fœlicitatem deſcribit. Quod autem ad priorem attinet ſententiam, ſciendũ quod pro auerſio, etiã verti poteſt quies, quod magis cõueniret ei quod in ſecundo membro dicitur proſperitas ſtultorũ, vt vtrobique ſignificetur quietem, otium & terrenam fœlicitatem cauſam eſſe perditionis eorum iuxta illud Ezechielis. Hæc fuit iniquitas Sodomæ, ſuperbia, ſaturitas panis, & abundantia, & otium ipſius. Poteſt etiam teſte Pagnino, in ſecundo membro pro proſperitas, verti error, quẽadmodum vertit Tharugm quod benè conuenit ei quod in primo membro dicitur Auerſio paruulorum, vt vtrobique ſignificetur errorem & ſapientiæ contemptum cauſam eſſe perditionis eorum, quod maximè propoſito conuenit: Et eſt ſimile illi Baruch: Quoniam non habuerunt ſapientiam, perierunt propter ſuam inſipientiam. Et illi Eſaiæ: Propterea abductus eſt populus meus, quia non habuit ſcientiam. Noſter autem interpres cum potuiſſet correſpõdentes ſibi duarum dictionum ſignificationes vertiſſe, vertit nõ correſpondentes, ſecutus nimirum communiores dictionum ſignificationes. Et habet hæc verſio conuenientem etiam intelligentiam. Significat enim duo eſſe ob quę homines pereunt, videlicet auerſionem eorum à ſapientia, & fœlicitatem terrenam quam ſectantur, & qua donati abutuntur. Quæ duo in omni peccato quodammodo inueniuntur, quia in omni peccato eſt auerſio ab incommutabili bono, & conuerſio inordinata ad bonũ commutabile, quo peccator abutitur, Quibus duobus ſuperius etiam attribuit Sapientia correſpondentes pœnas. Quoniam enim à ſapientia auerſi ſunt peccatores, dixit, quod quęrent eã poſtea, & non inuenient. Quoniam verò fœlicitatem terrenam auidè ſectãtur, eáque à Deo donati hic abutuntur, dixit, quod venit eis interitus quaſi tempeſtas, tribulatio & anguſtia. Quod autem dicit interficiet & perdet eos, de morte & perditione æterna maximè eſt intelligendum, quanquam etiam de morte & perditione temporali intelligi debeat, maximè quia hæc primò dicta ſunt Iudæis ſub lege exiſtentibus: quæ temporalia mala & bona comminatur tranſgreſſoribus, & promittit obſeruatoribus. Sicut & quod ſequitur de fœlicitate, quiete & ſecuritate obedientium ſapientiæ, maximè & perfectiſſimè completur in regno cœlorum, vbi perfecta eſt ſecuritas & quies, & abeſt omni mali metus, adeſt verò omnium rerum abundantia. Et tamen etiam in Deuetron. promittitur: Habitauit Iſrael confidenter. Et in Leuitico promittitur ſeruãtibus legem quod abſque pauore habitarent in terra promiſſionis, & commederent panẽ ſuum in ſaturitate, perfruentes rerum omnium abundantia: Quod ſpiritualiter ſaltem, in hac etiam vita iuſti aſſequuntur: quandoquidem de Dei gratia & protectione benè confidentes, non multum concutiuntur timore vel præſentium malorum vel futurorum in altera vita, & abundantia perfruuntur, quia omnia ſe in Deo habere ſibi perſuadent, & cum ſint tanquam nihil habentes, omnia tamen ſe poſſidere putant, cum Paulo dicentes: Tanquam nihil habẽtes, & omnia poſſidentes. Ita enim promiſſiones bonorũ, & comminationes malorũ, mirabili Dei ſapientia, & hoc libro & in Pſalmis & in Prophetarum libris diſpoſitæ ſunt, vt & de tẽporalibus bonis ac malis intellectæ ſeruiant his qui ſub lege fuerũt Iudæis,, quibus hæc primò ſunt ſcripta & de ſpiritualib⁹ bonis vel malis, aut æternis ſuppliciis vel præmiis intellectæ, ſeruiant his qui ſub

Cap. 16. Baruch. Eſa. 5. Deut 15. Leui. 26. 2. Cor. 6.

Euangelio sunt, & in omnibus siue bonis siue malis, generalius impleantur, tum in hac, tum in futura vita. Quæ sanè regula semper præ oculis habenda est iis qui recte huiusmodi scripturas intelligere & explicare voluerint.

CAPVT SECVNDVM.

Fili mi, si susceperis sermones meos, & mandata mea absconderis penes te: vt audiat sapientiam auris tua, inclina cor tuum ad cognoscendam prudentiam.

POST seriem illam sapientię orationem à Sapiente congruè in principio introductam, redit Sapiēs prosequēdo suum sermonem, ad erudiendum suum filium, hoc est, quemuis sapiētiæ studiosum & maximè imperitos iuuenes. Quamuis enim quidam velint etiam totum hoc caput adhuc esse verba sapientiæ, magis tamen apparet ex sequentibus capitib. ipsum sapientem hic loqui, qui auditores graui sapientiæ oratione perterrefactos iam docet, & quomodo sapientia possit acquiri, & quis acquisitæ sapientiæ sit fructus futurus. Hæc enim duo hoc capit. conuenienti ordine traduntur. Et primum quidem docet ad comparandam sapientiam requiri, vt quis serio eam percipere desideret, cor suum ad hoc inclinans, & ex corde aures suas accommodans ad audiendum sapientiam. Est autem sententia prima hoc modo ordinanda & intelligenda. Fili mi si susceperis, hoc est, si statuisti, aut si volueris suscipere ea quæ dicturus sum, & mandata mea recondere apud te, ac veluti pro thesauro quodam habere, in primis & ante omnia requiritur, vt inclines cor tuum ad cognoscendam prudentiam, ad hoc vt attentè & cum fructu auris tua audiat sapientiam. Verba enim illa, susceperis & absconderis, futuri sunt temporis non præteriti, vt patet ex Hebræis, ex quibus etiam patet, quod pars illa, vt audiat sapientiam auris tua, ad sequentem partem magis sit referenda quam ad præcedentia. Significatur ergo necesse esse sapientiæ studioso, vt cor suum abstractum ab amore rerum terrenarum (ad quas ex natura sua corrupta semper inclinatur & propendet) inclinet atque totum addicat prudentiæ cognoscendæ, seriò hoc ipsum & ex animo desiderans, sic vt non dedignetur auribus suis sapientiam ex aliis percipere, sed aures suas accōmodet attentè sapientū dictis percipiendis. Nisi enim cordis ad sapientiam propensitas & desiderium præcesserit, frustra aure corporali sapientiæ ex ore auditur sapientum. Inclinabis ergo cor tuum prudentiæ sic vt audiat auris tua sapientiam, vel inclinabis cor tuum prudentiæ ad hoc, vt cùm fructu & attentè auris tua audiat sapientiam. Serium enim desiderium requiri ad comparandam sapientiam docet in sequentibus, subiiciens.

Si enim sapientiã inuocaueris, & inclinaueris cor tuum prudentiæ: Si quæsieris eam quasi pecuniã, & sicut thesauros effoderis illam: Tunc intelliges timorem domini & scientiam Dei inuenies.

SIgnificat prioribus duob⁹ mēbris, sapientiam non tantum corde desiderandam, sed & precibus à Deo implorandam. Hoc est enim inuocare sapiētiam, precib. eam petere, & pro ea ad Deum in oratione clamare, hoc est, ardenter rogare. Quod & in secundo membro dicitur iuxta Hebræa & Græca quę habent, & dederis intelligentiæ vocem tuam. Cui conuenit illud Iacobi,
Iac. 1. Si quis indiget sapientia postulet à Deo qui dat omnibus affluenter. Aliis duobus membris significat etiam opere & studio magno ambiendam sapientiam. Non enim sic precibus est fidendum, vt nostra cesset industria & studium, vnde dicit: Si quæsieris eam quasi pecuniam, hoc est, tanto studio & labore quanto solent homines diuitias quærere, & sicut thesauros effoderis eam, hoc est, diligenter scrutatus eam fueris, sicut auidissimè scrutari solent & effodere qui pecuniam vel thesauros alicubi absconditos norunt. Pro effoderis enim 70. verterunt. vt & alij scrutat⁹ fueris, quod & dictio Hebræa תחפשנה theopabt magis significat, vnde effodere apud nos pro diligenter scrutari accipiendum est. Significatur tamen hac comparatione non solum pretium & dignitas sapientiæ, sed etiam quod eadem, velut thesaurus quidam absconditus, sit diligenti studio & inuestiganda, & eruenda, veluti è tenebris in quibus latet quo ad nos propter tenebras ignorantiæ quibus offusi sumus. Cui conuenit illud euangelicum: Simile est regnum cœlorum thesauro ab- Matt. 13.
scondito in agro. Precibus & studio atque labore Eccle. 9.
sapientiam parandam, etiam in Ecclesiastico docetur multis: vbi sic legimus: Sapiētiam omnium antiquorum exquiret sapiens & in Prophetis vacabit. Narrationem virorum nominatorum conseruabit, & in versutias parabolarum introibit. Occulta prouerbiorum exquiret, & in absconditis parabolarum conuersabitur. In medio magnatorum ministrabit, & in cōspectu præsidis apparebit, in terram alienigenarum gētium pertransiet, bona enim & mala hominibus (sic enim legendum est, non autem in omnibus) tentabit. Cor suum tradet ad vigilandū diluculo ad dominum qui fecit illum, & in conspectu altissimi deprecabitur. Aperiet os suum in oratione, & pro delictis suis deprecabitur. Hęc ibi: quamquam eo loco magis tradatur ratio parandæ sapientiæ exactæ pro his qui alios sunt docturi: hic verò ratio cōparādæ sapientię quæ ad bene viuendu omnibus est necessaria, quę serio cordis desiderio, precibus, & studio etiā est obtinenda, vnde subditur, tunc intelliges timorem domini, & sciētiam Dei inuenies, scientiam Dei & timorem coniungens, quia vt supra dictum est, Timor Dei principium est scientiæ, imò ipsa sapientia, Non est autē istud sic intelligendum quasi prius non habeatur Dei timor, aut aliquid sapientiæ diuinæ. Nam ex Dei timore & sapientia procedit, vt qui pro sapientia precetur, cámq; ardenti desiderio quærat. Sed dicit tunc timorem Dei intelligēdum, & scientiam Dei inueniendam, quia tunc in homine firmabitur, perficietur, eiq; placere & dulcescere incipiet, dabitúrq; quo adhuc indigebat, iuxta illud euangelicum: Omni habenti dabitur, vnde sequitur. Matt. 13.

Quia Dominus dat sapientiã, & ex ore eius prudentia & scientia.

REddit rationem, quarę non nostro tantum studio, seu precibus obtinenda sit sapientia, quia dominus inquit est, qui dat veram illam de qua scilicet loquitur, sapiētiam afflans eam & inspirans mentibus hominum, ad quam hominum studia præparare quidem & disponere possunt, sed eam nequaquam per se largiri possunt. Vnde Eccle. 39.
in Ecclesiastico post verba superius citata dicitur: Si enim dominus magnus voluerit, spiritu intelligentiæ replebit eum. Et sapientiæ 9. dicitur, Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, & miseris Spiritum sanctum tuum de altissimis, Vnde sapiens introducitur eodem loco sic

ſic orans:Mitte illam de cœlis ſanctis tuis:& à ſede magnitudinis tuæ vt mecum ſit & mecum laboret,vt ſciam quid acceptum ſit apud te. Quod ſequitur:Et ex ore eius prudentia & ſciētia,ſignificat ſapientiam prouenire ex diuina reuelatione, quæ in ſcripturis & Prophetarum prædicatione hominibus innotuit, & interna inſpiratione & afflatu ſpiritus in mente fit vniuſcuiuſque.Niſi enim ſic Deus nobis loquatur per ſcripturas, ſanctorum prædicationes, & ſimul internum afflatum quo nos trahat & perſuadeat, nequaquam verè ſapientes effici poſſumus, iuxta illud:Erunt omnes docibiles Dei, omnis qui audiuit & didicit à patre,venit ad me. Proinde docet hęc ſententia,non in Ethnicorum libris ſapiētiam quę-
Ioan. 6. rendam, ſed in ſcripturis, quę Deus ore proprio locutus eſt, Sed nec in illis inueniri niſi per illa Deus nobis interius loquatur, & proinde precibus à Deo ambiendam & impetrandam.

Cuſtodiet rectorum ſalutem, & proteget gradientes ſimpliciter:ſeruās ſemitas iuſtitiæ, & vias ſanctorum cuſtodiens.

PRo,cuſtodiet rectorum ſalutem, Hebræis eſt, Abſcondet rectis ſalutem vel ſapientiam. Vnde ſeptuaginta habēt,θησαυρίσει τοῖς κατορθοῦσι σωτηρίαν,hoc eſt,theſaurizabit rectis ſalutē.Quod enim dicitur abſcondet rectis,nō ſignificat ipſum occultaturū,ſed quod velut theſaurum in illorū bonum reponet & recondet, quemadmodum in
Pſal.30. Pſal.dicitur,Quam magna multitudo dulcedinis tuæ domine, quam abſcondiſti timentibus te, hoc eſt, pro eis tuto repoſuiſti, vt ſit eis parata cùm opus erit. Idem & noſtra litera ſignificat, cùm dicitur: Cuſtodiet rectorum ſalutem. Quod enim in alicuius bonum apud nos repoſitum habemus diligentiſſimè cuſtodimus. Itaque ſenſus eſt.Cuſtodiet apud ſe ac diligenter aſſeruabit ſalutem rectorum,deprompturus eā illis ſuo tempore & quandocunque opus erit. Eſt autem hoc loco Hebræis pro dictione,ſalutē, dictio תושיה Thuſchia,quam & 70.vertunt ſalutem.Cæterum Hebræi magis vertunt ſapientiam.Quod propoſito magis conuenit. Proſequitur enim quod dixit,dominus dat ſapientiam. Recōdet,inquit, vel cuſtodiet eam illis reuelaturus ſcilicet eam illis in quouis obuio caſu, vt errare non poſſint. Ad ſenſum non ita multum refert. Nam ſalus rectorum quam Deus recondit & cuſtodit pro rectis eſt etiam ipſa ſapientia, per quam hic præſeruantur ab omnibus vitiis & malis.Pagninus dictionem Hebraicam, quoniam deriuatur à verbo quod eſſe ſignificat, vertit, eſſentiam,& exponit, reſeruabit rectis eſſentiam, ſupple ſuam,in cuius viſione noſtra conſiſtit fœlicitas.Iuxta quam verſionem optime conuenit nomen ſalutis, quod noſter vertit ſecutus 70. Propoſito optimè quadrat hic ſenſus,Dominus quærentibus& petentibus ex animo dat,vel vt habent Hebręa,dabit ſapiētiam & cuſtodiet apud ſe in tuto ſcilicet loco, rectorum ſalutem,quam eis per ſapientiam dandam ſemper cùm neceſſe erit, proferet, & per ſapientiā proteget eos qui cōuerſantur ſimpliciter, hoc eſt, integrè & non fictè,nec maleuolè,ſeruās in eis ſemitas iuſtitiæ,& vias ſanctorū cuſtodiēs, ab errore ſcilicet, ſeductione & peccato,iuxta il-
Pſal.33. lud Pſalmi:Redimet dominus animas ſanctorum ſuorum,& non delinquent omnes qui ſperant in eo. Itaque non tantum ſignificat dominum daturum ſapientiam, ſed etiam quem fructum per eam ſit effecturus in his quibus eam dederit, quē fructum poſtea latius proſequitur.

Tunc intelliges iuſtitiam & iudicium & æquitatem, & omnem ſemitam bonam. Si intrauerit ſapientia cor tuum & ſcientia animæ tuæ placuerit, conſilium cuſtodiet te, & prudentia ſeruabit te.

ADuerbium tunc,referri poteſt ad precedentia,vt ſit ſenſus,Cùm perfeceris ea quæ dicta ſunt de inuocatione & inueſtigatione ſapientiæ, Vel cùm dederit Deus ſapientiam tunc intelliges iuſtitiam, &c. Aut poteſt referri ad ſequentia, vt ſit ſenſus. Tunc intelliges iuſtitiam & iudicium, ſi intrauerit ſapientia cor tuum, hoc eſt, cùm illa tibi cordi fuerit, & illa tibi placere cœperit vt iam ſit repetitio ſub aliis verbis eorum quæ priùs dicta ſunt, Si quæſieris eam,tunc intelliges timorem domini & ſcientiam Dei inuenies.Et oſtenditur hac repetitione qua in re ſapientia,de qua loquitur,ſit ſita,nempe in intelligendo iuſtitiam,iudicium & æquitatem, hoc eſt,omnem ſemitam bonam. Nam hoc per tria illa vult ſignificare vt ſuperius eſt dictum, quæ proinde non eſt neceſſe accuratè diſtinguere.Pergit autem fructum ſapientiæ fuſius explicare,ſubiungens:Conſilium, quod ſcilicet ſapientia tibi vbique ſuggeret,cuſtodiet te,& prudentia ſeruabit te.Quod in ſequentib.declarat vbi ad hęc verba referri debet coniunctio,vt Seruabit te vt eruaris à via mala & ab homine qui peruerſa loquitur. Rurſum vt eruaris à muliere extranea, Et poſtremùm, vt ambules in via bona. Siquidem non ſatis eſt declinare à malo,ſed oportet deinde etiam bonum facere,vt eſt Pſal.33.& 36.

Vt eruaris à via mala,& ab homine qui peruerſa loquitur, Qui relinquunt iter rectum & ambulant per vias tenebroſas; qui lætantur cum malè fecerint,& exultant in rebus peſſimis, Quorum viæ peruerſæ ſunt,& infames greſſus eorum.

MEminit duarum viarum, viæ malę quæ eſt mala vita,ac impia viuendi ratio, & vię bonę, quę eſt recta vita & conuerſatio.Et primū quidem dicit ſapientiam cuſtodire hominem vt eruatur à via mala. In quam quoniam adoleſcentes (quibus potiſſimum loquitur) facilimè pertrahuntur per impiorum quorundam ſuaſiones & impios ſermones,primum ſubiungit,& ab homine qui peruerſa loquitur,impia ſcilicet docendo,aut ſuadendo.Contra tales enim præmunit ſapientia diuina eum in quo eſt.Et vt à talibus magis auocet ſapientiæ ſtudioſum, inſigniter traducit eos in ſequentibus,dicens,iam mutato numero, pro more Hebræis familiari. Qui relinquunt iter rectum,vbi ſubaudiendum:Ab iis inquā, hominibus,Qui relinquunt iter rectum,& eo itinere relicto, ambulant per vias tenebroſas,hoc eſt, viuunt vitam plenā ignorantia & erroribus,quos neceſſe eſt propterea aliquando grauiter offendere & labi.Nec ſatis habent mala quæque committere, inſuper & lætantur cum malè fecerint &exultant in rebus peſſimis,ſiue ſe ab alio perpetratis,quæ natura ipſa & ratio abominatur & abhorret.Cumq; in tenebris agentes in magnis ſint periculis, tamen per errorem & cæcitatem nō agnoſcētes ſuum periculum,lætantur etiā in malis ſuis.Itaque verſus ille nō tantū exaggerat eorum malitiam, ſed etiam eorum cæcitatem.Sequitur Quorum viæ & actiones non ſolùm in ſe peruerſę ſunt,ſed planè infames,ita vt ob eas peſſimè audiant apud eos qui ſapiunt quaſi dicat,quis horū velit

velit esse sectator? quomodo non omni studio annitendum est vt per sapientiã ab horũ seductione & eorũ via homo sit præmunitus? Quoniam verò præter seductionẽ quę in genere fieri potest ab impiis periculum est peculiare, maximè iuuentuti, à mulieribus, contra quod item munit sapientia, rectè secundo loco subiicit.

Vt eruaris à muliere aliena, & ab extranea quæ mollit sermones suos. Quæ relinquit ducem pubertatis suæ & pacti Dei sui oblita est.

ALienam vocat & extraneam, quę ipsius non est, sed alterius mariti vxor. Nam de adultera potissimum loquitur, vt patet ex sequenti sententia. Mollire sermones est blandis mollibúsque sermonibus vti ad decipiendum: Nam huiusmodi sermones efficaces admodum sunt in mente iuuenum alioqui per se satis ad libidinem prona. Huiusmodi mulierem similiter pręclarè traducit & notat vt ab ea magis abstrahat. Quę inquit, relinquit ducem pubertatis suę, hoc est, primum maritum quem in iuuentute sibi accepit in ducem, quem à sua pubertate semper sequeretur. Et pacti Dei sui oblita est, hoc est, fœderis nuptialis, quo non tantum suo marito, sed etiam Deo suo astricta est, & quod fœd⁹ nuptiale à Deo est institutum. Aut potius per pactũ Dei intelligit Dei legem vetantem adulteria, quasi dicat: Quam fidem ab ea expectabis quantumuis tibi blandè loquatur, quę & marito suo, & ipsi Deo suo infida est, neutri seruans quod promisit? Generalius tamẽ homini aliena & extranea est omnis quę eius vxor non est, etiam si nullius sit. Quę dum blandis sermonibus ad peccatum pellicit, relinquit ducem pubertatis suę, Deum scilicet quem in iuuenta sequendum susceperat, qui de ipso dicit
Hier. 3. apud Hierem. Ergo saltem amodo voca me, Pater meus, dux virginitatis meę tu es, vel pubertatis meę. Nam est eadẽ dictio quę hoc loco, significãs propriè iuuentutem. Ab huiusmodi mulieribus quantum immineat periculi, exemplo Sampsonis & Salomonis licet intelligere, quarum blanditiis ille corporis oculis, hic mentis captus fuit. Quantũ verò contra taliũ blanditias valeat sapientia,
Sapiẽ. 10. exemplũ docet Ioseph Patriarchæ de quo dicitur in libro Sapientię. Hęc venditum iustum non dereliquit, sed à peccatoribus liberauit eum.

Inclinata est enim ad mortem domus eius & ad inferos semitæ ipsius. Omnes qui ingrediuntur ad eam, non reuertentur, nec apprehendẽt semitas vitæ.

COniunctio enim, reddit causam quare sapientia custodit hominem, vt eruatur à muliere huiusmodi aliena. Meritò, inquit, hoc dico sapientiam effecturam, & meritò, id summopere optandum est. Quia domus illius tendit ad mortem, ita vt si quis victus illius illecebris, declinet ad domum illius, ad mortem sit deducendus. Vnde postea cap. 7. dicitur, viæ inferi domus illius. Et semitę ipsius hoc est, vię quę ducunt ad domum eius vel ad ipsam. Aut potius semitę ipsius, hoc est, actiones ipsius & genus vitę ipsius deducit homines ad inferos, vel vt habent Hebręa ad mortuos. Quod dicit, tum quia per adulterium & fornicationes homo semper efficitur obnoxius morti ęternę in quam tandẽ pertrahitur, tũ quia per adulterium iuxta legem Mosaicam reus fit etiam mortis corporalis, quam per zelum mariti euadere non poterit, vt dicitur cap. 6. Item quia fornicationes & adulteria multarum sępè cędiũ sunt causa, vt dicitur c. 7. Multos enim vulneratos deiecit, & fortissimi quique interfecti sunt ab ea. Quia autem domũ eius & semitas eius dixit esse mortiferas, persistens in eo, subiicit: Omnes qui ingrediuntur ad eam, hoc est, qui illam mulierem accedunt eique congrediuntur (phrasi enim Hebraica ingredi ad mulierẽ est cum ea rẽ habere) non reuertentur. Vbi alludit ad hoc quod mortui non reuertuntur ad vitam. Significat ergo eos qui ad eam ingrediũtur, statim mori, quia morti fiunt obnoxii & iuxta animam moriuntur, iuxta illud:
Quacunque die comederis ex eo morte morieris, Gen. 2.
Ideóque sicut mortui sunt, sic nõ reuertũtur, quia nõ reuertuntur viui, non reuertuntur liberi à mortis vinculo, sicut prius erant, ita vt non possint ambulare vias vitę viam virtutis, nisi singulari Dei gratia veluti à mortuis resuscitentur, & à mortis debitę vinculo relaxentur, quod rarò fiebat sub lege, sub qua marito semper manebat ius exigendi ab adultero mortem corporalem. Venerabilis Beda, quo difficultatem euadat, relatiuum, eam, cùm dicitur qui ingrediuntur ad eã, refert ad mortem, vt significetur eos qui in mortem æternam semel sunt traditi, ab ea nõ redituros in vitã. Aut si relatiuum, eam, referatur ad mulierem, intelligit non reuertẽtur per se, & quantũ attinet ad naturam iniqua voluntate deprauatã. Potest & sic intelligi quod dicitur non reuertentur, quod impliciti meretriciis vel adulterinis amorib. difficulter ab eis resiliant, & quod vt plurimum nõ facilè resipiscant, siue quod dulcedine voluptatis inescati nolint, siue quod non possint sese, etiam cùm volunt, extricare ab earum consortio. Quadrat istud conuenientissimè in mysticum sensum. Nam cum in scripturis propheticis frequenter sub nomine fornicationis & adulterij significetur idololatria, sub qua & hęresis cõprehenditur, per quam nouum sibi homo Deum fingit quem colat, rectè etiam in hoc libro quoties de muliere aliena cauenda Sapiens monet, mysticè per eam intelligitur siue idololatria, siue hęresis, quę deserto Deo suo patrio, quem in baptismo tãquam ducem suę integritatis & sponsum suscepit, per dulces sermones & benedictiones seducit corda innocentum hoc est, simplicium, vt
ait Paulus. Huius domum, hoc est, sectam & con Rom. 16.
gregationem qui accedit, mortem statim incidit, à qua difficulter est reditus ad vias vitæ, qa paucos hæreticorum seram pœnitentiam agere vidimus, vnde eos deuitãdos Paulus monet quod subuersi sint, & proprio iudicio codemnati. Iuxta hanc mysticam intelligentiam, notandum quòd à duplici malorum consortio hic cauendum monemur, nempe & eorum qui ad impiam trahunt vitam, & eorum qui ad impiam doctrinam.

Vt ambules in via bona, & calles iustorum custodias.

POstquam dixit sapientiam seruaturã hominẽ vt eruatur à via mala, in quã siue improborum hominũ suggestione, siue impudicarũ mulierum illecebrę inducere possent, subiungit, Vt ambules in via bona, hoc est, prudentia custodiet te, vt eruaris à via mala, & à muliere aliena, ad hoc vt ambules in via bona. Quia non potest quis ambulare in via bona, nisi prius eruatur à via mala, nec satis est erui à mala via, nisi sequatur via bona, & eadem quis via incedere pergat, qua iusti qui vel pręcesserunt, vel adhuc sunt.

Qui

Qui enim recti sunt, habitabunt in terra, & simplices permanebunt in ea. Impij verò de terra perdentur, & qui inique agunt, auferentur ex ea.

DVabus his sententiis concludit hoc caput, in quo & quomodo paranda sit sapientia, & quem fructum illa sit operatura, ostendit: nempe quod liberabit hominẽ à via mala, & inducet in viam iustitiæ. Docet ergo iam his sentẽtiis duabus, meritò propter illos sapientiæ fructus ambiendam & quærendam sapientiam. Et cohærent hæ sententię in hunc modum superioribus: Prudentia seruabit te vt eruaris à via mala & ambules in via bona, quod meritò tibi est optandum & faciendum, vel quod ideo sapientia faciet: Quia qui recti sunt, habitabunt in terra. In quibus sententiis loquitur Sapiens ad literam iuxta morẽ legis Mosaicæ sub qua vixit. Ea enim lex promittit longam habitationem in terra iustis, impiis verò interminatur exterminationem de terra. Sic enim dicitur præter alia loca in Deuterono. Custodiatis vniuersa mãdata quæ ego pręcipio vobis hodie, vt possitis introire & possidere terrã, multóq; in ea viuatis tempore. Itaque sicut ex terra sua exterminati sunt Chananęi, ita & Iudęos ob peccata migrasse è terra sua captiuos, sacra testatur historia. Et è terra per mortẽ impios se ante tẽpus vbique minatur dominus sublaturum, iustis verò longam in terra vitã promittit. Quæ vt ad literam intelligenda sunt, maximè pro Iudęis adhuc carnalibus de terra ista corporali & vita corporali, quia iustis plerunque lõga & quieta vita hic contingit, impiis verò immatura mors: Ita pro his qui ęterna magis bona spectant, intelligenda sunt magis de terra viuentium, in qua iusti in æternum permanebunt, reiectis ab ea impiis. Est tamen etiam in quodam sensu mystico verum, iustos omnes hic habitare in terra, impios verò omnes perdi & auferri de terra. Nam illi hic viuunt quieta conscientia, malorũ metu nõ admodũ cõturbati, qđ verè est habitare in terra. Impij verò vt multa inquietudine hic agitantur, ita vt hinc auferuntur, cùm contra voluntatem suam mundum relinquere coguntur: & de terra perduntur quando ex ea auferuntur, quia nihil eorum remanet eis saluum. Iusti autem cùm hinc auferuntur, non perduntur, sed in fœliciorem transferuntur statum, nec amittunt terram, cuius cum omnium domino manent & ipsi possessores.

Deut. 11.

CAPVT TERTIVM.

FIli mi, nec obliuiscaris legis meæ, & precepta mea cor tuum custodiat. Longitudinem enim dierum & annos vitæ & pacem apponent tibi.

POSTQVAM superiori cap. ostẽdit modum acquirendæ sapientię, quódque per eam & à malo homo pręseruetur, & ad bonum inducatur, incipit nunc præcepta tradere, in quorum cognitione & obseruatione sapientia consistit, frequẽter ad prędecessorum diligentẽ obseruationem adhortans, frequenter itẽ inculcans & repetens præmia & cõmoda prouentura obseruatoribus, & omnino prę ceptorũ ac bonorum parentũ officiũ imitans, qui sæpius suis filiis & discipulis eadem aliis & aliis verbis repetũt, vt aliquãdo eorũ mẽtib⁹ quod volũt, persuadeãt & imprimãt. Priusquã ergo singularia pręcepta tradat, pręmittit: Fili mi, ne obliuiscaris meę legis, & pręcepta mea cor tuũ custodiat. Verba sunt Salomonis, vt ex sequẽtibus patebit. Legem suã & præcepta vocat doctrinã quã traditurus est. Eam vult cor custodire, vt scilicet de eis seruandis & opere adimplendis semper cor cogitet. Idẽ est enim ne obliuiscaris, & cor tuũ custodiat. Vt autem maiore studio prę cepta eius suscipiantur, apponit pręmia, promittens ea quæ maximè homines desiderant, longã scilicet vitã, eámque tranquillã & fœlicẽ. Longitudinẽ, inquit, dierum, & annos vitæ, & pacẽ apponent tibi. Per longitudinẽ dierum & annos vitæ significans ad literam, longam vitam, per pacẽ non solùm tranquillitatem, potissimùm mentis, intelligẽs, sed & prosperitatem ac fœlicitatẽ, quę Hebræis nomine pacis significatur. Nõ ergo tantũ lõgitudinẽ vitæ, sed & pacẽ promittit, sine qua longa vita misera est. Iuxta mysticũ sensum promittitur vita æterna quæ finẽ dierum nescit, & pax illa Dei quę exuperat omnem sensum, quę per obseruationem mandatorum Dei hic incipit in consciẽtia, & consummatur in vita futura: De hac vita ac pace rectè dicitur quod apponitur homini, quia superadditur vitæ præsenti.

Misericordia & veritas non deserant te, circunda eas gutturi tuo, & describe in tabulis cordis tui, & inuenies gratiam & disciplinam bonam coram Deo & hominibus.

PRæcepta legis diuinæ paucis complexus est, cùm dicit, Misericordia & veritas nõ deserãt te, quia in duobus illis, misericordia & veritate, omnis virtus cõprehenditur. Quæ duo sæpè in scripturis coniunguntur, & Deo atque hominibus tribuuntur, vt infrà annotauimus c. 14. & 20. Per misericordiam enim impẽduntur ex benignitate proximo officia gratuita, per veritatem, hoc est, iustitiam & æquitatem impenduntur Deo & hominibus officia debita. Has ergo virtutes quas Psalmista semper Deo adesse significat, dicẽs: Misericordia & veritas præcedent faciem tuam, vult etiam suum filium Sapiens nunquam deserere, hoc est, vult vt curet eas semper sibi adesse vnde subdit: Circũda eas gutturi tuo, hoc est firmiter & vndique tibi adsint, semperq; tibi sint præ oculis, velut quod circũdatur collo & à collo dependet, vndique hominem cingit, sempérque ob oculos versatur. Describe non in tabulis æreis vel lapideis, in qualibus lex Moysi fuit scripta, sed in tabulis cordis tui hoc est, imprime eas sic in corde tuo, vt eas ibi semper legas, sempérque de eis opere præstandis cogites. Quod si feceris, inuenies, hoc est, assequeris per has duas virtutes, gratiam & disciplinam bonam coram Deo & hominibus, hoc est, gratiosus eris & bonæ intelligẽtiæ, tum apud Deum, tum apud homines. Notãdum autem Hebræa verti etiam posse misericordia & veritas nõ deserent te, vt ad Deũ referantur hæ virtutes, & significetur, Dei misericordiam & veritatem nõ deserturas eum qui præcepta legis custodierit, vt verba hæc adhuc pertineãt ad promissionem quæ fit custodientibus legem. Iam in sequentibus vertendũ esset, Circunda ea scilicet præcepta, de quibus prius dictum est, & erit sensus: Itaque circunda ea gutturi tuo, &c. De tabulis cordis facit mentionem etiam Paulus alludens ad locum Hiere. sed ibi Deus dicitur scribere, hic verò homini hoc præcipitur, significatúrque idem quod in Deutero. vbi dicitur, Ponite hæc verba mea in cordibus & in animis vestris, & suspendite ea pro signo in manibus, & inter oculos vestros collocate.

Psal. 88.

2. Cor. 3. Hiere. 13. Deut. 11.

Habe

Habe fiduciam in Domino ex toto corde tuo, & ne innitaris prudentiæ tuæ.

INcipit non particularia legis diuinæ præcepta explicare, in quibus misericordia & veritas cõsistunt. Et primum quidem tradit pręcepta Deum concernentia, quibus docetur quomodo se homo habeat ad Deum, postea traditurus pręcepta ad proximum pertinentia. Et ad Deum quidem pertinentia pręcepta quinque proponit, in quibus ferè comprehenditur summa omnis pietatis Deo debitę, idque ordine congruo. Quorum primum est, Habe fiduciam in dño ex toto corde tuo, &c. Quo monet vt in reb. agendis & conquirendis his quę sunt nobis necessaria, non sic nitamur nostrę prudentię, quasi per eã possimus quod volumus: vel quod necessariũ est pręstare & parare, sed vt agnoscentes & nostram infirmitatem & incertitudinem prouidentię nostrę, quæ variis sępè modis impeditur & sępè errat, fiduciam nostrã collocemus in Deum, illũ scilicet pro auxilio & salutari negotiorum nostrorum directione orantes, & post orationem de illò confidentes, nõ frigidè & cum hęsitatione, sed ex toto corde, hoc est plena & firma fiducia, qua scilicet nostra, tota mentis deuotione illi committamus, de eius prouidentia & directione bene securi. Non vetat ergo vti in rebus agendis prudentia propria. Nam sic fidere Deo, vt prudentia à Deo data quis vti nollet, fatuum esset & tentare Deum. Sed vetat niti suæ prudentiæ, quod est sic illi fidere quasi illa sufficiat ad directionem actuum nostrorum & prouisionem rerum necessariarum. Quod manifestè contrarium est fiduciæ quam habere debemus de prouidentia diuina, quam fiduciam hic peculiariter exigit: quemadmodum & Petrus di-
1. Pet. 5. cens: Omnem solicitudinem vestram proiicientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis. Por-
Hiere. 7. rò Hierem. 7. dicitur: Maledictus homo qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum, & à domino recedit cor eius. Contrà: Benedictus vir qui confidit in domino, & erit dominus fiducia eius. Fiducia autem hæc qua munimur contra præsumptionem humanæ prudentiæ, non tantum valet pro directione nostrorum actuum, sed & pro firmitate fidei diuinarum promissionum. Per hanc enim fiduciam factum est vt Abraham in repromissione Dei non hæsitauerit diffidentia, nec considerauerit corpus suum emortuum,
Rom. 4. vt est apud Paulum.

In omnibus viis tuis cogita illum, & ipse diriget gressus tuos.

PRo cogita Hebræis est scito vel agnosce. Secundum istud est præceptum ad fidem pertinens, per quam Deum agnoscimus & cogitamus. Quo præcepto & ostenditur, quomodo fieri possit quod primo dictum est præcepto, nempe vt fiduciam habeamus in domino, & ex eodem consequitur quod sequitur præceptum de timendo Deum, ita vt rectè sit in medio positum. Agnoscimus enim vel cogitamus Deum in viis nostris, cùm cogitamus nos sine illo nihil posse, & proinde ab illo nos pendere debere, illum rogandum, illique fidendũ: Cogitamus item illum omnium esse dominum, & proinde in omnibus nostris actionibus illi esse seruiendum, eum timendum omnésque nostras actiones ad eum esse referendas. Sic ergo agnoscere & cogitare Deum in viis nostris, quod fides in nobis operatur facit nos & fidere Deo & timere eum. Vnde & Tobias inter prima sua præcepta quæ filio suo tradidit similiter docuit. Omnib. inquit, diebus vitę tuæ in mente habeto Deum, & caue ne aliquando pec- Tobiæ 4.
cato consentias, & prætermittas pręcepta Domini Dei tui. Et in fine suorum præceptorum: Pete, inquit, ab eo vt vias tuas dirigat & omnia consilia tua in eo permaneant. Itaque & hic subiicitur & ipse diriget, hoc est, bene disponet, & prosperos faciet gressus tuos, hoc est, actus tuos & instituta, si scilicet illum cogitans tua illi commiseris.
Sic Propheta: Reuela, inquit, domino viam tuam, Psal. 36.
& spera in eo & ipse faciet. Et alibi, Iacta cogita- Psal. 54.
tum tuum in domino, & ipse te enutriet, & non dabit in æternum fluctuationem iusto.

Ne scis sapiens apud temetipsum, time Deum & recede à malo.

TErtium istud præceptũ est ex superiori consequens, vt dictum est, & ad timorem Dei pertinens, per quem receditur à malo. Cui similiter sicut fiduciæ, repugnat & obstat si quis sit sapiens apud semetipsum, aut vt est Hebræis in oculis suis, hoc est, proprio suo iudicio, ita vt sibi in sua placeat sapientia. Per hoc enim fit, vt quis nimis sit securus in actionibus suis, existimans se bene agere, cum tamẽ peccet. Item vt excusationes quærat in peccatis, ac defendat quæ mala sunt. Tribus ergo his præceptis, tres virtutes exigit, fiduciam, fidem & timorem Dei, per quas, secundum mentẽ & interiorem hominem, perfectè quis Deo subiicitur, & humiliatur sub potenti
manu Dei. Cui subiectioni & humiliationi nihil 1. Petr. 5.
magis contrariatur, quàm si quis sibi placeat & sapientem satis se esse persuadeat, vt mirum non sit quod propriæ prudentiæ fiduciam opponat hic Sapiens & fiduciæ in Deum & timori Dei, de quo timore benè subiicit pręceptum post pręceptum spei in Deum habendę, ne quis per spem in Deum nimis sit securus. Dilectionis autem Dei hic non fieri mentionem, cum illa sit tertia virtus quę cum fide & spe hominem sub Deo interius perficit mirum esse non debet, cùm pręceptum dilectionis Dei proprium sit euangelio, pro quo vetus testamentum ferè tradit pręceptum timoris Dei, ad quem etiam pertinet Dei dilectio, Siquidem nomine timoris Dei, vt suprà dictum est, reuerentia Dei designatur. Cùm ergo in his virtutibus hominis perfectio erga Deum consistat rectè subiungitur.

Sanitas quippe erit vmbilico tuo, & irrigatio ossium tuorum.

REferri potest hæc promissio, vel ad timorem, vel ad omnia tria simul prædicta, vt sit sensus, Si sic timueris Deum, vel sic hæc dicta feceris, tunc erit sanitas vmbilico tuo, &c. Sanitatẽ tribuit vmbilico, & irrigationem ossibus, significare per hæc volens, bonam hominis cõstitutionem, quia illa tunc est, cum vmbilicus hoc est, lumbi & media pars hominis suam habet sanitatem, & ossa medullarum pinguedine plena sunt & irrigata. Fortitudo enim hominis pendet à sanitate vmbilici & firmitate lumborũ, iuxta illud quod dicitur de Behemoth apud Iob. Fortitudo eius in lumbis eius, & virtus in vmbilico ventris
eius. Et irrigatione ossiũ per medullarum pingue Iob. 21.
dinẽ significatur in Iob bona hominis valetudo: Viscera inquit, eius plena sunt adipe, & medullis ossa illius irrigantur. Contra per ariditatem ossium mala valetudo designatur apud eundẽ: Cutis, inquit, mea denigrata est super me, & ossa mea aruerunt

aruerunt præ caumate.Et Pſalmiſta: Oſſa mea ſi-
Iob.30. cut cremium aruerunt.Eſt enim medulla oſſium
Pſal.101. ſomentum & firmamentum. Metaphoricè ergo
hac ſententia ſignificatur eum qui prædicta fece-
rit, bona fore conſtitutione potiſſimum ſecun-
dum animam & mentem, omnéſque eius animæ
vires firmas fore & ſanas, vtque Dei gratia & ſa-
nabuntur & firmabuntur, ac adipe & pinguedi-
ne cœleſtium chariſmatum irrigatæ recreabunt,
iuxta illud: Sicut adipe & pinguedine repleatur
Pſal. 62. anima mea.Septuaginta ſenſum exprimentes ha
bent: Tunc ſanitas erit corpori tuo & curatio
oſſibus tuis. Quod ſi diſtinctè quis explicare vo-
let quid per vmbilicum, quid per oſſa ſignificé-
tur,quamuis id non ſit neceſſe,poterit per vmbi-
licum intelligere partem appetitiuam animę,quę
viget in lumbis,& vmbilico:per oſſa intellectiuę
partis virtutes, quibus ſuſtentatur tota hominis
actio. Quidam non male ſic explicant:Per timo-
rem Dei eſt vmbilico ſanitas, quia per illam re-
frenantur prauę cupiditates,& libido quę in vm-
bilico & circa illum viget, & eſt irrigatio oſſium,
quia per illum omnia corporis membra, om-
néſque animæ vires, redduntur aptæ & agiles ad
virtutum opera.Similis tropus, quod attinet ad
irrigationem oſſium, eſt Eccleſiaſtici 16. Gratia
mulieris ſedulæ delectabit virum ſuum,& oſſa il-
lius impinguabit.Et Prouerbiorum 15.Fama bo-
na impinguat oſſa.

---

*Honora dominum de tua ſubſtantia, & de primitiis omnium fru-
gum tuarum da pauperibus. Et implebuntur horrea tua ſaturitate, &
vino torcularia tua redundabunt.*

QVartum hic traditur præceptum,ſuperiori-
bus congruè ſubiunctum. Nam cum ſupe-
rioribꝰ tradatur,quomodo Deus interno ſit cul-
tu colendus,hic iam docetur, quomodo deinde
etiam externo cultu ſit honorandus, per oblatio
nes ſcilicet, iuxta legem Deo pro ſacerdotibus
faciendas. Nam de illis ipſum loqui, cum dicit:
Honora dominum de tua ſubſtantia, patet ex eo
quod ſequitur, & de primitiis omnium frugum
tuarum.Nam quod apud nos additur,da paupe-
ribus,nec Hebræa habent,nec Græca.Non enim
primitię omnium frugum pauperibus vel debe-
bantur vel dari poterant, ſed iuxta legem debe-
bantur Sacerdotibus & Leuitis. Qui tamen pau-
perum nomine intelligi rectè poſſunt, quod in-
ter Iſraelitas non haberent partem ſicut reliquæ
tribus,ſed ex donis & oblationibus populi ſuſten
tarentur, vt eſt Deutero.18. Dicit ergo, honora
dominum de tua ſubſtantia, hoc eſt, opibus tibi
conceſsis,offerendo ſcilicet ei decimas,primitias
& reliquas iuxta legem debitas oblationes. His
enim oblationibus honoratur dominus,tũ quod
hæc dentur Deo in ſignum ſupremi dominij, &
in gratiarum actionem pro acceptis beneficiis,
tum quod dentur in ſubſidium miniſtrorum
cultus diuini, quos qui alit tanquam miniſtros
Dei, Deum honorat, cuius cultum hac ratione
Eccleſ. 7. promouet,vnde & Eccleſiaſtici 7.præcepto timo
ris Dei coniungitur ſimiliter præceptũ honoran
di hoc modo Deum.In tota,inquit, anima tua
time dominum,& ſacerdotes illius ſanctifica. In
omni virtute tua dilige eum qui te fecit,& mini-
ſtros eius non derelinquas.Honora Deum ex to-
ta anima tua, & honorifica ſacerdotes. Da illis
partem ſicut mandatum eſt tibi, primitiarum &
purgationis,&c.Quamuis autẽ propriè hoc præ-
ceptum intelligendũ ſit de honore qui Deo im-
penditur per oblationes & ſuſtentationem mi-
niſtrorũ eius, extenſiue tamen etiã intelligendũ
eſt de pauperũ ſubuectione,per quã etiã Deus ho Prou. 14.
noratur,iuxta illud quod poſtea dicitur.Qui calũ
niatur pauperem,exprobrat factori eius,honorat
aũt Deũ qui miſeretur pauperis.Qui.n.miſeretur
pauperũ:curã gerit eorũ,quorũ ſe Deus in ſcriptu
ris maximè curã gerere ſignificat, & quorũ maxi
mè curã haberi vult.Honor hic de primitiis fru-
gũ exhibendus eſt,quia de optimis & nõ de vilio
ribus & abiectioribus bonis,ne cũ Cain munera
noſtra reiiciantur.Notandũ aũt quod dicitur,de
tua ſubſtãtia,hoc eſt bonis quæ ad te iuſtè perti-
nent,non aũt de bonis aliorum furto,rapina,aut
aliàs ablatis.Nã vt dicitur Eccleſiaſtici 34.Immo Eccleſ.34.
lantis ex iniquo oblatio eſt maculata.Qui offert
ſacrificium ex ſubſtantia pauperum,quaſi qui vi-
ctimat filium in conſpectu patris ſui. Et Tobiæ Tobiæ 4.
4. dicitur: Ex tua ſubſtantia fac eleemoſynam.
Vnde Septuaginta hoc loco habent τίμα τὸν κύριον
ἀπὸ σῶν δικαίων πόνων.hoc eſt, honora dominum
de tuis iuſtis laboribus,ſicque citatur à D.Augu- Auguſt.
ſtino libro de vita Chriſtiana cap. 11. Ne autem
quis ab honorando prędictis modis dominũ ab-
ſtraheretur,timore defectus & inopiæ rerum ne-
ceſſariarum,metuens ſcilicet ne ad egeſtatẽ libe-
ralitate deueniat,ſubiicit, hac ratione augendas
potius ipſius opes.Et implebuntur,inquit, hor-
rea tua ſaturitate,hoc eſt,frugum abundantia, &
vino torcularia tua redundabunt, hoc eſt, abun-
dè tibi ex diuino dono ſuppeditabuntur, quæ
eſui & potui conueniant. Sic & Eccleſiaſtici 35. Eccl. 35.
Bono animo gloriam redde Deo,& non minuas
primitias manuũ tuarum. In omni dato hilarem
fac vultum tuum,& in exultatione ſanctifica de-
cimas tuas.Da altiſſimo ſecundũ datum eius, &
in bono oculo adinuentionem facito manuum
tuarum,quoniam dominus retribuens eſt, & ſe-
pties tantũ reddet tibi.Noli offerre munera pra-
ua,non enim ſuſcipiet illa.Ex quo loco pro intel
lectu huius loci aduertendum eſt,vt quis rectè &
verè honoret dominum de ſua ſubſtantia requi-
ri, vt & bona munera offerat & bono animo ac
hilari lubentique offerat.Vnde Malachiæ 1.dici- Malac. 1.
tur: Maledictus doloſus qui habet in grege ſuo
maſculum,& votum faciens immolat debile do-
mino.Et cap.3. Configi ſe dicit dominus in de-
cimis & in primitiis,atque ob id illos in penuria
maledictos eſſe,ſubiiciens: Inferte omnẽ decimã
in horreum,& ſit cibus in domo mea,& probate
me ſuper hoc dicit dominus:Si non aperuero vo
bis cataractas cœli,& effudero vobis benedictio
nem vſque ad abundantiam, &c. Similem be-
nedictionem Paulus etiam promittit eleemoſy- 2. Cor. 9.
nam facientibus, non ex triſtitia aut neceſſi-
tate. Qui, inquit, adminiſtrat ſemen ſeminan-
ti, & panem ad manducandum præſtabit, &
multiplicabit ſemen veſtrum, & augebit in-
crementa frugum iuſtitiæ veſtrę. Cæterum iux-
ta ſublimiorem huius loci tractationem & al-
legoriam, monemur hoc pręcepto, non ſolum
ex caducis & exterioribus opibus,ſed ex talentis
animæ cælitus collatis & quibuſlibet Dei do-
nis dominum honorandum,diſpenſando ſcilicet
illa non ad noſtrã,ſed ad illius gloriam, eique ea
dona accepta ferendo,non nobis.Quod ſi feceri-
mus,ſentiemus diuina in nobis dona multiplica Luc.19.
ri,iuxta Parabolam qua ei qui vna mna decem
mnas

mnas acquisiuit data est mna eius qui eam abscó-
derat quoniam inquit dominus omni habenti dabitur & abundabit. Aduertenda autem hic immensa Dei benignitas, quod cùm nihil ei offerre possimus nisi quod de manu eius accepimus, honorari tñ se reputet cum ex suis bonis etiã quod ei debemus offerimus, idemque adhuc remuneret, idque abundè quasi omnino nostrum esset quod offerimus, ipse verò hic cómodum aliquod referret, qui omnino bonorũ nostrorũ non eget.

Disciplinam domini ne abiicias, nec deficias cum ab eo argueris. Quẽ enim diligit dominus, corripit: & quasi pater in filio cõplacet sibi.

QVINTVM preceptum, quo post superiores virtutes commodè & necessariò monet, etiam patienter ferenda quæ à Deo mala immittũtur, significans non sufficere, vt quis piè Deo & mente & exteriore cultu seruiat, vtque pro perceptis à Deo bonis gratias agat per oblationes & eleemosynas, sed oportere vt & mala quæ ab eo plerunque immittuntur etiam iusti, patienti pioque animo tolerentur, sicut ob ea neque contra Deum murmuret, neque à spe & seruitio illius deficiat. Plerique enim qui post virtutes & seruitutem Dei mala incidunt, scandalum patiuntur, vt existiment iniquè secum agi, & frustrà se Deo seruisse, ita vt hinc virtutem Deìque seruitutem deserere incipiant. Itaque contra hæc filium suum præmunire volens, rectè post prædicta subiicit. Disciplinam Domini ne abiicias. Disciplinam Domini dicit eius correptionem, quæ potest intelligi, & ea q̃ verbo fit asperiore, quo vitia hominum arguuntur, & ea quæ fit flagellis ac malis à Deo immissis. De correptione per verba loquitur do-
Apoc. 3. minus in Apocal. cum alludens ad hæc verba, vt est verisimile, dicit: Ego quos amo, arguo & castigo, Nam præcedit dura verborum increpatio. De correptione per flagella ac mala à Deo immissa,
Hebr. 12. intelligit post 70. D. Paulus, qui ad Hebræos totum hunc locum citat iuxta translationem 70. ad verbum. Vbi sic legimus: Fili mi, noli negligere disciplinam domini, neque fatigeris, dum ab eo argueris: Quem enim diligit Deus castigat, flagellat autẽ omnem filiũ quem recipit. Pro qua vltima parte, iuxta Hebraicam veritatem habemus, & quasi pater in filio complacet sibi. De tali correptione etiam est sermo in simili loco,
Iob. 5. qui est apud Iob: Beatus homo qui corripitur à domino, increpationem ergo domini ne reprobes. Quia ipse vulnerat & medetur, percutit & manus eius sanabunt. Vbi Hebræa pro eo quod ibi legimus, increpationem domini ne reprobes, eodem modo habent quo hoc loco, vbi legimus: Disciplinam domini ne abiicias, Nisi quod pro nomine domini ibi sit Saddai, hic verò nomen tetragrammaton, ita vt verisimile sit ad illum locum Salomonem hic respexisse, sicut & Dauid ex Iob quædam desumpsit. Cæterum disciplinam domini abiicere, est contemnere eam & impatienti eam ferre animo. Deficere ad correptionẽ eius, est illo castigante pusillanimem fieri, & animo remissum, siue ad ferendum mala, siue ad perseuerandum in bono, & sperandum in illo. Vnde Græcis est μηδὲ ἐκλύου, hoc est, neque dissoluaris, aut eneruеris. Subiicit autem rationem valde ad ferendum aduersitates plausibilem. Quem enim diligit dominus, corripit, & quasi pater in filio complacet sibi, scilicet in illo. Quasi dicat, Correptio eius & castigatio in his qui timent eum, non procedit ex ira, quemadmodum correptio eius in impiis, quam deprecatur Dauid dicens: Dñe ne in furore tuo arguas me, sed procedit ex dilectione prædestinationis, scilicet, hoc est, ea qua ad æternã vitam electos suos prouehit, quã Psal. 6.
benè placitum diuinum Paulus sæpe nominat quod beneplacitum significatur in 2. membro, cum dicitur. Complacet sibi in illo. Est enim in eo qui corripitur à domino, aliquid quod displicet, id scilicet propter quod eum castigat, & qđ emendatum cupit. Et tamen dicitur dominus cõplacere sibi in illo, quia illum suo beneplacito elegit ad vitam æternam ad quam sua eum castigatione promouet. Quod autem ꝓ eo quod nos iuxta Hebraicam veritatem habemus, quasi pater in filio, 70. quos Paulus est secutus, habeant, Flagellat autem omnem filium, hinc factum est qđ dictionẽ כאב Ceab, quæ non legitur in Hebræo quasi composita ex Caph similitudinis & Ab quod est pater, ipsi legerint tanquam vnam dictionem à radice כאב Caab quod significat dolere, & in Piel vel Hiphil significat facere dolorem, quod est vulnerare vel flagellare. Vnde in Hiphil illud verbum ponitur illo loco Iob, huic simili q̧ suprà est citatus, pro eo quod nos habemus, vulnerat. Porrò cum hic dicatur castigari à domino omnis, qui diligitur ab eo, satis insinuatur omnem etiam iustum cum castigatur, agnoscere debere se peccatis esse obnoxium, atque ab eo se in suum bonum castigari, vt iam rectè etiam alia hic insinuetur ratio cur disciplinam domini abiicere non debeamus, sed patienter suscipere, nimirum quia eam commeruimus, quam perferentes & admonemur delictorum nostrorum vt ea corrigamus, & purgamur vt postea grauius puniri non debeamus. Dum iudicamur enim, inquit 1. Cor. 11.
Paulus, à domino corripimur, vt non cum hoc mundo damnemur. Et vt dicitur 2. Machab. mul 2. Mach. 6.
to tempore non sine peccatoribus ex sententia agere, sed statim vltiones adhibere, magni benefi- August.
cij est indicium, Vnde Aug. in Psal. 98. Illi Deus irascitur, quem peccantem non flagellat. Nam cui verè propitius est non solum donat peccata, ne noceant ad futurum seculum, sed etiam castigat ne semper peccare delectet. Dubium autem hic non paruum est an semper mala quæ iustis a Deo immittuntur, in vltionem peccatorũ eis immitantur. Id enim ita esse videri potest ex hoc loco cum immissa mala, castigatio dicun- Heb. 12.
tur & correptio, maximè dum diuus Paulus hũc locum citet ad confirmandos eos qui etiam ob Christi nomẽ afflictiones patiebãtur, vt hinc videri possit etiã tales afflictiones ob peccata immitti. Et tamen multæ aliæ scripturæ de tribulationibus iustorum loquuntur, non quatenus castigatoriæ, aut punitiuæ peccatorum, sed quatenus per eas probantur & preparantur ad promerendam magnam victoriæ in cœlis coronam. Certè quamquam verisimilius sit iustos quandoque pati quædã non in punitionem peccatorũ suorum, sed in probationem & augmentũ coronæ, potissimum cum grauia quædam eis inferuntur, vt sunt martyrum supplicia, Iob & Tobiæ afflictiones, conuenit tamen iustos peccatis suis ex humilitate, potissimum in communibus afflictionibus, deputare quod patiuntur, & pro castigatione paterna suscipere, quæ non tantum adhibetur, quia peccatum est, sed etiam ne peccetur. Siquidem bonus pater nõ tantũ coercet filium

filium & cohibet quem nouit natura ad malum eſſe propenſum, quia quid mali commiſit, ſed etiam ne in peccatum prolabatur. Ita & Paulus ad Hebræos ſignificat caſtigationem à Deo prouenientem non immitti propter commiſſa peccata, ſed ne committantur. Nondum, inquit, vſque ad ſanguinem reſtitiſtis aduerſus peccatum repugnantes. Itaque ex nomine caſtigationis iuſtorum non omnino neceſſario concluditur eos ob peccata ſua puniri & pati. Nam etiam ideo di
2. Cor. 11. cit ſibi Paulus datum angelum ſatanæ qui eum colaphizaret ne magnitudo reuelationum extol-
1. Cor. 9. leret ſeipſum. Et caſtigo inquit, corpus meum, ne forte cum aliis prædicauero, ipſe reprobus efficiar. Quod enim non omnia mala iuſtis immiſſa eorum peccatis ſint deputanda, patet aper-
Chriſoſt. homi. 42. in Ma. 2. tè ſatis ex D. Chryſoſtomo explicante illud: Non remittetur neque in hoc ſeculo, neque in futuro: Niſi, inquit, pœnitentiam egeritis, nec in præſenti vita, nec in futura punitionem effugietis, vniuerſorum enim hominum alij & hic & ibi ſupplicia dabunt, alij in præſenti ſolummodo vita, alij in futura tantum, alij nec in præſenti, nec in futura. Et hic & ibi, vt hi de quibus nunc agitur. Nam & hic ipſos vltus eſt, quoniam intolerabilia paſſi ſunt à Romanis, ibi autem acerbiſſima eos manent tormenta, vt Gomorrhæorum ac Sodomorum ciues, aliique complures: Ibi verò ſolummodo, vt diues ille qui nec guttæ vnius aquæ dominus eſt. Hic autem tantum, vt qui apud Corinthios fornicabatur. Neque hic verò, neque ibi ſicut Apoſtoli, Prophetæ. Sic beatus ille Iob, cæterique huiuſmodi. Non enim ad punitionem aliquas paſſiones hic ſuſceperunt, ſed vt clarius
Auguſt. in paſſione viciſſe cognoſcerentur. Et Auguſt. libro ſecũdo de peccatorum meritis & remiſſione, capite 12. Quantus quidem inquit Iob fuerit ignoramus, ſed nouimus iuſtum, nouimus etiam in perferendis horrendis tribulationum tentationibus magnum, Nouimus non propter peccata, ſed propter eius demonſtrandam iuſtitiam illa omnia fuiſſe perpeſſum. Quibus verbis quid ſignificetur, apertius patet ex eodem Auguſtino de eodem Iob diſſerente libr. de perfectione iuſtitiæ, vbi habet: Dicit, inquit, Iob de domino: Multas enim contritiones meas fecit ſine cauſa. Non ait, nullas fecit cum cauſa, ſed multas ſine cauſa. Non enim propter multa peccata eius factæ ſunt ei multæ contritiones, ſed propter probationem patiẽtiæ. Nam propter peccata, ſine quibus, vt alibi confitetur, non fuit, pauciora ſe pati debuiſſe indicat. Cõſentit his, quod dominus de cæco nato dicit apud Ioannem: Ne-
Ioan. 9. que hic peccauit, neque parẽtes eius vt cæcus naſceretur, ſed vt manifeſtentur opera Dei in illo. Sed de hac re accuratior diſputatio non eſt præſentis loci.

Beatus homo qui inuenit ſapientiam, & qui affluit prudentia. Melior eſt acquiſitio eius negotiatione argenti, & auro puriſsimo fructus eius, Precioſior eſt cunctis opibus, & omnia quæ deſiderantur, huic non valent comparari.

POST ſalutaria illa præcepta quæ hominem ad Deum rectè ordinant, in quibus prima ſapientiæ pars conſiſtit, priuſquam ad ea progrediatur quæ ad proximum rectè diſponunt, interponit fœlicitatem eius qui ſapientiam adeptus eſt, vt hac ratione & quæ dicta ſunt, facilius recipiantur, & ad recipiendum dicenda, animus magis præparetur. Itaque cum vulgus ferè magno ſtudio quærat opes huius mundi, quaſi hæ hominẽ fœlicẽ poſſint reddere, ac proinde beatũ prædicent eum, qui diuitias tandem inuenit & aſſecutus eſt, quo ab hac opinione hominum mentes auocaret, & ad quærendã potius ſapientiam prouocaret: Beatus, inquit, qui iam inuenit, hoc eſt, ſtudio ſuo quæſitam tandem à Deo obtinuit ſapientiam, magis autem beatus qui etiam affluit prudentia, abundè ſcilicet eam aſſecutus, ſic vt etiam aliis eam poſſit profundere. Cauſam reddit, quia eius acquiſitio, vel vt eſt Hebræis, eius negotiatio, excellit negotiationem argẽti, hoc eſt, mercaturam qua argentum conquiritur, ſignificans proinde pro acquirenda ſapientia magis eſſe laborandum & negotiandum, quàm faciunt homines pro conquirendo argento. 70. habent: Melius eſt ipſam mercari, quàm auri & argenti theſauros. Negotiamur autẽ pro ea obtinẽda, ſtudio, precibus, ac rerum terrenarum cõtemptu. Quod tunc eximio modo fit, quando quo expeditior ſit animus ad vacandum ſapientiæ, eamque percipiendum, omnia huius mundi relinquuntur, & iuxta parabolam euangelicam: Inuenta vna precioſa margarita, negotiator euangelicus vendit vniuerſa quæ habet & emit eam, quemadmodum fecit ille qui dixit: Ecce nos reliquimus omnia & ſecuti ſumus te, quid ergo erit nobis? Magis adhuc eius precium exaggerat, cùm non ſolum argento, ſed & auro præferendam aſſerit dicẽs: Et auro puriſſimo, hoc eſt, optimo, eius fructus, ſubaudi melior eſt, hoc eſt, maiorem fructũ adfert homini quam aurum etiam optimum, puriſſimum & precioſiſſimum. Vbi circa lectionem notandum, pleroſque legere, negotiatione argenti & auri primi & puriſſimi fructus eius, & punctũ faciunt poſt auri, vt adiectiua primi & puriſſimi conſtruantur cum fructus, & ſint pluralis numeri. Verum rectior eſt lectio quæ in correctioribus inuenitur libris, conſentiens cum Hebræis, quæ habet, Et auro primo fructus eius. Quare ſi altera lectio placet tamen adiectiua primi & puriſſimi, non cum ſubſtantiuo fructus eſſent ordinanda, ſed cum ſubſtantiuo auri, vt ſit hæc diſtinctio: & hic ſenſus: Melior eſt acquiſitio eius negotiatione argenti, & negotiatione auri primi & puriſſimi melior eſt fructus eius. Nec tantum argento & auro præferendam docet, ſed generaliter omnibus quantumuis precioſis, quantumuis deſideratis. Precioſior eſt, inquit, cunctis opibus, vel vt habent Hebræa, vnionibus & gemmis, quę ſcilicet etiam argento & auro ſunt precioſiores, & omnia quæ deſiderantur ab hominibus, humana ſcilicet & terrena, huic non valent comparari, tantum abeſt vt æquari poſſint vel ſuperare. Hæc vera eſſe oſtendit in ſequentibus, ſapientiã docens ea homini præſtare quæ nõ poſſint omnia illa præbere, & in vna ſapientia, vel per vnam ſapientiam acquiri quæcunque deſideranda ſunt homini. Sequitur enim.

Longitudo dierum in dextera eius, & in ſiniſtra eius diuitiæ & gloria. Viæ eius viæ pulchræ, & omnes ſemitæ eius pacificæ. Lignum vitæ eſt his qui apprehenderint eam, & qui tenuerint eam, beati.

OSTENDIT his verſibus ſapientiam omnia adferre bona, deinde verò oſtendit eandem auferre omnia mala. Quod ad primũ attinet. Longitudo, inquit, dierum in dextera eius, &c. Quod dupliciter accipi poteſt, vel de dextera & ſiniſtra

manu ei⁹, vt sit sensus, ipsam dextera manu tenere & præbere longitudinem dierum, sinistra verò diuitias & gloriam. Vel de dextero & sinistro eius latere, vt significetur longitudinem dierum assistere ipsi sapientiæ à dextris, diuitias & gloriam à sinistris, ipsamque his comitatam assechs, mediam incedere. Vtrouis modo intelligatur, sensus eodem recidit, & est prosopopœia, qua inducitur sapientia vel hæc dona, quasi suis manibus tenere, ostentare & præbere suis, vel his comitatam præbere & adferre ea illis qui ipsam inuenerint. Longitudinem dierum dexteræ tribuit, diuitias & gloriam sinistræ, eo quod ante omnia & præcipuè expetitur ab hominibus longitudo vitæ, post eam verò secundo loco diuitiæ & honor. Hæc autem bona sapientiam conferre intelligẽdum est temporaliter iuxta promissiones veteris legis, quæ suis sectatoribus & longam vitam & fœlicem promittit, vt prius dictum est. Et rursum, iuxta Euangelicæ legis promissiones intelligendum est conferre spiritualiter, atq; perfectiori & sublimiori ratione quam in veteri lege. Confert enim vitam æternam quæ hic in spiritu incipit, & in futura perficitur vita. Confert & veras diuitias veramque gloriam, quia animam replet multis gratiarum charismatibus & filios Dei efficit, reges ac sacerdotes facit. Et in futura vita omnis boni abundantiam, & æternam gloriam confert. Atque hunc putamus simplicẽ & genuinum esse huius loci sensum, non præiudicantes interim aliorum piæ intelligentiæ, qua scilicet longitudinem dierum, dexteræ intelligunt attribui, sinistræ diuitias & gloriã, quod in primis optanda sit vita æterna, ac secundo loco bona temporalia, aut quod in futura vita quasi in dextera Dei constitutis sapientia det æternam vitam, in hac verò vita, quasi in sinistra & inferiori det temporalia. Magis enim intelligendum est sapientiã omnia hæc in vtraque conferre vita temporaliter scilicet & spiritualiter, vt vtrique conueniant populo. Hæc autem sententia benè ostẽdit quod ostendẽdum erat, nempè sapientiam preciosiorẽ esse omnibus opibus, & omnibus desiderabilibus. Nam cùm opes non possint sapientiam dare, ipsa tamen dat opes & reliqua bona quæ etiã opes dare nequeũt. Neque enim opes vitam prolongare possunt possessori, imò ne febriculam quidem sanare, vt inquit ille: Non ęris aceruus & auri, Ægroto domino deduxit corpore febres. Cũ autẽ pręter longitudinẽ vitæ, diuitias & gloriam, homines expetant voluptatem, etiam hanc ostendit versu sequenti, sapientiam hominibus adferre. Viæ, inquit, eius, viæ pulchræ. Vias eius dicit ipsius sapientiæ præcepta, in quibus homini est ambulandum, aut ipsas hominis actiones, iuxta sapientiæ præcepta. Hæ viæ pulchræ sunt, quia carentes omni erroris & vitiorum macula, suoque decore mirè exhilarantes hominis mentem. Vnde Hebræa habent, viæ iucundæ. Et omnes semitæ eius pacificæ, quia miram adferunt pacem & tranquilitatem mentis, & quantum in se est efficiunt, vt in pace cum omnibus viuatur, atque æternam tandem afferunt pacem. Ecce voluptatem & iucunditatem quam adfert sapientia. Quam magis adhuc extollit dum in sequenti eam vocat lignum vitæ, alludens ad lignum illud vitæ, hoc est, arborem illam vitalem quæ fuit in paradiso. Quo iam significat ipsam sapientiam reddere nobis quodãmodo paradisum & fœlicitatem, in qua primum homo cõditus fuit, quam per peccatum amisimus, quia ipsa, inquit, est lignum vitæ his qui apprehenderint eam, quia scilicet eis confert immortalitatem, suauem denique & omni voluptate plenam vitam, & proinde qui tenuerint eam, verè sunt beati, vt quibus restituta est beatitudo à qua peccando excidit humanum genus. Ligno enim vitę comparat sapientiam nõ solum propter immortalitatem quam adfert, sed & propter voluptatem, quam arbor suis solet fructib. præbere, vnde postea c. 15. Linguam placabilem vocat lignũ vitæ. D. Aug. in ligno vitæ mystica significatione demonstratum dicit, quod per sapientiam, cuius figuram gestabat conferretur animæ rationali, vt alimento eius viuificata, nequaquam in labem, mortemque nequitię verteretur. Meritò enim, inquit, de illa dicitur: Lignum vitæ est amplectentibus eam. Sicut hæc arbor in corporali, sic illa in spirituali paradiso, ista exterioris, illa interioris hominis sensibus præbens vigorem sine vlla in deterius commutatione vitalem. Hæc ille lib. 2. de peccatorum meritis, cap. 21. August.

Dominus sapientia fundauit terram, stabiliuit cælos prudentia, sapientia illius eruperunt abyssi, & nubes rore concrescunt.

MAGNAS sapientię laudes exposuit, adiicit maiores, quo magis in illius amorem accẽderet. Extollitq; iam eam non à bonis quę nobis confert, sed à magnitudine operum quę per eam Deus fecit, significans interim per hęc ipsam sapientiam, de qua loquitur nõ esse humanitus inuentam, sed ipso mũdo esse antiquiorem. Nec dubitandũ esse quin quę pollicitus est, pręstare possit sapientia cum hęc magna & admiranda præstiterit opera. Qua in re nõ debet videri impertinẽter locutus hic noster Sapiẽs, cùm pri⁹ locutus de sapiẽtia quę est in hominibus, & in eis operatur lõgitudinẽ vitę & alia pleraq; bona, iam trãsiliat ad sapientiam illam diuinam, per quã cœli & terra omniaque quę in eis sunt, facta sunt. Nã secundum analogiam vna est & eadem sapientia, diuina, per quã Deus omnia creauit, & humana, qua Deum homines rectè cognoscunt & piè colunt, quia hęc est illius quędam participatio, deflũes ab illa iuxta hominis capacitatem. Vnde in Sapientia dicitur esse vapor virtutis Dei & emanatio quædam claritatis omnipotentis Dei syncera. Et in Ecclesiast. dicitur, Deus sapientiam effudisse super omnia opera sua, & super omnem carnem secundum datum suum, & prebuisse illam diligentibus se. Vnde intelligendum relinquit scriptura, quoties de sapientia hominũ tam magnificè loquitur, nõ se loqui de ea quę humano studio reperta est ex naturali tantum rationis lumine, qualis est sapientia & scientia philosophorum, plena multis erroribus quæ verè humana dici potest, quãuis etiam multa vera cõtineat: sed de ea quæ non nisi singulari Dei dono homini contingere potest, qua scilicet vt dictum est & rectè Deus cognoscitur, & piè colitur, quæ verè diuina est sapientia, & secundum analogiam, eadem cum sapientia Dei, sicut secundum analogiã eadem est Dei essentia & nostra. Celebraturus ergo sapientiam ab operibus quæ per eam Deus prudenter & mirabiliter operatus est, quatuor potissimum opera commemorat. Primum quod per sapientiam dominus fundauerit terram, hoc est, quod eam veluti fundamentum totius sui

Sap. 7
Eccle. 1.

sui opificij inferius firmam, immobilem, ac semper duraturam constituit in qua omnia viuerent animalia, & circa quam omnia voluerentur elementa. Quod certè mirabile est & summæ sapientiæ opus, cóque maius quod fundamentum hoc nullo nitatur sustentaculo, sola Dei manu ipsum sustinente & firmãte. Secundũ est quod prudentia sua Deus miro modo stabiliuit cœlos, non sic vt instar terræ immobiliter persisterent, sed vt in cõtinuo motu, perenni quadam virtute, semper consisterent, neque lassitudinem, neque loci mutationem, neque diminutionem aut dissolutionem patientes. Et hæc quidem ad duo illa corpora totius orbis præcipua pertinent, quorum alterum supremum, alterum infimum est, in quibus & reliqua comprehẽduntur quæ in eis sunt. In sequẽti versu commemorat duo alia Dei opera, ad aquę elementum pertinentia, quorum alterum inferius est & in terris, alterum superius & in cœlis. Sapientia, inquit, illius eruperunt abyssi, & nubes rore cõcrescunt. Per eruptionem abyssorum quãuis aliqui intelligunt quod factum est in diluuio,
Gene. 7. quando vt dicitur in Gene. rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ: Rectius tamen intelligitur eruptio fontium & fluminum, quę ex terrę visceribus ad irrigationem terræ non sine magno miraculo erumpunt & in lucem prodeunt, iuxta il-
Deut. 8. lud quod dicitur in Deutero. In cuius campis & montibus erumpunt fluuiorum abyssi. Et cap. 8. postea dicit Sapientia, Necdum fontes aquarum eruperant, significans per se factum esse vt fontes aquarum, qui abyssus sunt terræ in qua latent, eruperint è terra. Quartum sapientiæ opus dicit, quod nubes rore concrescunt, hoc est, ex rore & vapore roscido concrescunt in pluuiam, vel concrescunt in rorem hoc est, pluuiam tenuiorem ad irrigationem terrę. Pro quo Hebręa clarius habent, & nubes stillabunt rorem, & 70. νέφη ἐῤῥύησαν δρόσον, hoc est, nubes fluxerunt rore. Porrò quę hactenus aliquot versibus in commendationem sapientię dicta sunt in genere, vt patet ex his quę in primo capite sunt annotata, singulari ratione competunt in Christum tanquam Dei patris sapientiam, qui perfectio est humanę sapientię, imò sine cuius aliquali participatione, nulla vnquam fuit vera sapientia. Beatus est enim is qui Christum Dei patris sapientiam inuenit, thesaurum scilicet illum absconditum in agro huius mundi, quem inuenire non omnibus datum est, quem inuenisse multo melius est homini, quã acquisiuisse aurum & argentum, aut quęuis alia preciosa huius mundi. Hic enim in primis & ante omnia largitur vitam ęternam. Largitur tamen idem & diuitias ac gloriam
Marc. 10. etiam in hoc mundo, iuxta quod pollicitus est, eum qui omnia propter se reliquerit, centuplũ accepturum in præsenti seculo, & in futuro vitã æternam. Eius viæ, vię pulchrę sunt, quia & mãdata eius nitidiora sunt ac iucundiora præceptis mosaicis, in quibus multum est vmbrarum, multum asperitatis. Et omnes eius actiones atque exempla quę in hoc mundo reliquit, omni carent reprehensione, longeque excedunt puritatem cuiusuis hominis. Omnes semitæ eius & quæcunque gessit ad hoc tendebant vt pacem hominibus conciliaret cum Deo. Lignum vitæ ipse est fidelibus quibus per lignum crucis reddit immortalitatem in ligno amissam. Ipse est per quem cœlos terramque fundauit Deus Pater: Quia, Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Ioan. 1.
Per ipsum abyssi sapientiæ & gratiæ Dei, quæ prius mundo incognitæ fuerunt, eruperunt largiter in mundum, & spirituales nubes, hoc est, prædicatores cœlestem pluuiam cordibus hominum instillant, vt ea irrigent ad proferendum bonos fructus.

Fili mi, ne effluant hæc ab oculis tuis, custodi legem atque consilium: Et erit vita animæ tuæ, & gratia faucibus tuis. Tunc ambulabis fiducialiter in via tua, & pes tuus non impinget. Si dormieris non timebis: quiesces & suauis erit somnus tuus. Ne paueas repentino terrore, & irruentes tibi ruinas impiorum. Dominus enim erit in latere tuo, & custodiet pedem tuum ne capiaris.

POST commemorata dona & potentiam sapientię, prouocat rursum ad sapientiam amplexandam & retinendam, subiungens iterum, & bona per ipsam obtinenda, & vlterius mala omnia per ipsam effugienda. Fili mi, inquit, ne effluãt hæc quæ dixi siue de sapientiæ præceptis, siue de eius donis & potentia, ab oculis mentis tuæ, hoc est, versentur hæc semper in cogitatione tua, custodi legem atque consilium quod tibi lex & sapientia suggerit. Quod si feceris, erit animæ tuę vita, hoc est verè viuet & valebit anima tua per sapientiam, sana erit & incolumis per eam, & insuper erit faucibus tuis, vel vt habent Hebræa gutturi tuo vel collo, gratia, hoc est, sicut collum ornatur torque aurea, aut fauces venustate aliqua grata, ita per sapientiam consequeris apud homines, & Deum gratiam, ita vt per eam clarus sis & gratus futurus. Hic notandum circa priorem partem, quod cùm anima ipsa ex sua natura sit vita, per quam corpus viuit, tamen per sapientiam & legis diuinæ obseruationem promittitur animæ vita. Illo enim significatur animam sine sapientia mortuam esse, aut non distare intellectum à pecudibus, quamquam in vitæ nomine plus etiã significetur iuxta Hebraicam phrasim, nimirum vigor & sanitas. Nam sine sapientia verè languida est & torpida ac malè sana mens hominis. Circa posteriorem partem notandum quod per gratiam gutturis vel faucium, potest etiam intelligi gratia verbi & doctrinæ, quæ p guttur & fauces transfunditur ad homines, vt significetur per sapientiam non tantum obtingere homini, vt ipse in se viuat, sed vt etiam possit gratam hominibus proferre doctrinam in eorum vtilitatem. Prior tamen expositio simplicior est, & similibus aliquot locis huius libri conuenientior. Subiicit deinde quomodo Sapientia etiam adferat securitatem ab omnibus malis omni tempore. Tunc, inquit, ambulabis fiducialiter, hoc est, cum bona fiducia sine timore anxio, in via tua, quocunque scilicet ieris, & pes tuus non impinget, hoc est, nullum senties obstaculum vel malum quod tibi noceat. Quare si somno te dederis nõ excutiet tibi sõnũ, sed quiesces idq; cum suauitate quadam. His autem duobus, quorum alterum ad motum diurnum, sub quo omnis humana actio comprehenditur, alterum ad quietem nocturnam, sub qua omnis quies comprehenditur spectat: significatur hominem sapientem semper fore securum, & inter diu, & per noctem: & in agendo quiduis, & in quiescendo. Quę securitas in eo nascitur: partim ex pace & trãquilitate bonæ consciẽtiæ, partim ex fiducia protectionis diuinæ, eiusdémque protectionis efficaci custodia: Impij verò quibus non est pax, sed sunt quasi mare feruens, quod quiescere non

Esa. 55. potest, vt est in Esaia, & interdiu & per nocté multiplici metu, & variis desideriis exagitātur. Et destituti singulari Dei custodia, & per diem in suis actionibus frequenter impingunt, & per noctem varias patiuntur hostium illusiones. Iuxta altioré intellectum sub ambulatione & somno, intelligi potest duplex vitæ genus, vita scilicet actiua & contemplatiua, aut vita ipsa præsens & mors, vt significetur per sapientiam hominem securè hic viuere, & in via huius peregrinationis cum bona fiducia procedere in actionibus suis, sine offendiculo alicuiꝰ peccati grauioris. Et securè excipere somnum mortis in qua quiescit sub certa expectatione futuræ resurrectionis, ita vt mors aliis terribilis ei sit suauis, tum propter hanc expectationem, tum quòd finem imponat omnibus laborib. Quod sequitur, Ne paueas repentino terrore, &c. magis conueniebat vertere, Non pauebis, vt cum præcedentibus versibus esset conuenientia. Pergit enim ostendere vnde hæc securitas, & per diem & per noctem. Quia, inquit, non timebis à terrore qui ex inopinato aliquo casu, subitò solet obuenire. Eodem recidet nostra lectio sic intellecta. Tu quisquis es sapientia donatus (nam illi loquitur, vt patet ex præcedentibus) non est quod paueas terrore subito oborto inter homines, nec est quod timeas potentias impiorum, vel vt melius habent aliqui libri, ruinas impiorum irruentes tibi, hoc est, cùm impij te conantur opprimere, obruere & deiicere, siue homines sint siue dæmones, iuxta illud Psalmi-
Psal. 26. stæ: Si consistant aduersum me castra, non timebit cor meum. Causam autem huius securitatis non in ipsomet constituit homine, sed in Deo. Nam qui temerariè à se suscepta audacia impauidus viuit, non benè securus est, cum sępè se falli & superari sentiat. Hic verò nihil tale est metuendum, Dominus enim, inquit, in latere tuo erit, hoc est, aderit tibi ad custodiendum & defendendum te, quemadmodum in latere alicui solét adesse inter ambulandum quidam ad custodiam,
Psal. 15. qui & laterones dici solebāt. Sic & Dauid: A dextris, inquit, est mihi dominus, ne commouear. Et custodiet pedem tuum ne capiaris, hoc est, ita te custodiet in omnibus viis tuis, vt etiamsi multę tibi ponantur insidię, quas tu præuidere & cauere non possis, non tamen capiaris ab eis, eis non inuoluaris. Quod Deus suis pręstat & corporaliter, præseruando eos quatenus eis expedit à malis temporalibus, quæ eis inferre moliuntur impij homines, & spiritualiter, pręseruando eos à malis animę spiritualibus, peccatis scilicet in quæ eos impellere variis artibꝰ nituntur impij dęmones. Magna certè hęc meritò piis consolatio esse debet, quòd eorum custos & protector, non tantum angelus quispiam, sed ipsemet Deus esse dicitur, non à longe eos aspiciens, sed ad latus ipsorũ pręsens, de cuius potentia dubitandum non est quin omnium vires superet, qui circa eos quos custodit semper vigilat, iuxta illud: Ecce non dormita-
Psal. 120. bit neq; dormiet, qui custodit Israel. Vnde huius
Psal. 15. consideratione rectè subiicit Dauid: Propter hoc lætatum est cor meum.

Non prohibere benefacere eum qui potest, si vales, & ipse benefac. Ne dicas amico tuo, vade & reuertere, & cras dabo tibi, cùm statim possis dare.

POST insignem sapientiæ commendationem & vtilitatis quæ ex ea prouenit demonstrationem redit ad particularia sapientiæ pręcepta, subiūgés iam quędā pręcepta quæ erga proximos hominem rectè disponunt, sicut suprà posuit quędam ad Deum pertinentia. Et commemorat etiam hic quinque peculiariter præcepta, eáque omnia negatiua & prohibitiua. Quorum primum & secundum monent benefaciendum esse citò, tertium & quartum monent cauendum ab insigni maleficio: quintum monet cauendum ab æmulatione malorum, sic vt à benefaciendo transeatur ad malefaciendum. Quod ad primum attinet, sciendum Hebręa sic potius vertenda, vt sit etiam ipsum purè negatiuum præceptum sicut reliqua quæ sequuntur. Ne prohibeas bonum ab eo qui dominus eius est, cùm est in fortitudine manus tuæ vt facias. Et intelligitur per dominum boni, is cui res illa debetur, vt significetur rem alienam non esse diu retinendā, sed restituendam suo domino, si fieri potest. Aut non detinendam eleemosynam quæ egenti debetur tanquam domino illius, quasi non nostra, sed pauperum sint bona quæ illis largiri debemus. Posteriorem hunc sensum secuti sunt 70. qui habent, Non abstineas à benefaciendo indigenti, cùm potest manus tua auxiliari. Interpres noster intellexit dominum boni illum qui habet in manu sua vt benefaciat, hoc est, qui potest benefacere. Et est sensus præcepti manifestus, Noli, inquit, siue facto, siue verbo & dehortatione tua impedire à benefaciendo eum, qui potest benefacere, noli ei eripere voluntatem aut voti sui impletionem qui habet benefaciendi facultatem. Quin cōtrà potius si vales etiā ipse benefac, alteriusque beneficentiam imitare, aut tuo exēplo exstimula. Contrà faciunt plerique, qui quo de sua auaritia minus sentiant conscientiam remordentem, & multos habeant sui similes, beneficentiam quę in pauperes fieri deberet aut in templa & religionis profectum, extenuant, prætexentes varia quibus à benefaciendo animos potentium alienant. Simile accidit & in aliis virtutum beneficiis, quę quidam calumniantur, & in malā rapiunt partem detrahentes bonis operibus, & sic ad ea facienda reddentes alios frigidiores. Postquam hoc primo pręcepto monuit beneficium non esse prohibendum aut negandum, sequenti præcepto monet beneficium non esse differendum cùm pręstari potest. Nam qui differt, perdit gratiam & corā hominibus & coram Deo. Qui enim citò dat, bis dat, vt habet commune prouerbium. Et vt Paulus ait: Hilarem datorem diligit Deus. Qui verò *2. Cor. 9.*
differt cùm potest benefacere, declarat se non lubenter benefacere, sed coactum. Pulchrè Seneca libro 2. de beneficiis. Beneficium, inquit, morosè datum, simile est pani lapidoso, quem esurienti accipere necesse est esse acerbum.

Ne moliaris amico tuo malum, cum ille in te habeat fiduciam. Non contendas aduersus hominem frustrà, cũ ipse tibi nihil mali fecerit.

DISSIMILIA cæteris hæc præcepta videntur. Nā cum distinctè prohibeat nō moliendū malum amico & ei qui habet fiduciam, videtur concedere malum inimico aut ei qui non habet fiduciam, moliri posse. Et dū vetat contentionem cum homine qui nihil mali fecit, videtur cō cedere eam cum eo qui malum fecit. Notandum ergo non ad hęc significandum, præcepta ista sic esse tradita, sed ad prohibendum insignia in proximum

ximum maleficia, quæ scilicet manifestam habent malitiam. Proinde aduertenda horum duorum præceptorum cum duobus superioribus conueniētia. Sicut enim ibi prohibetur beneficij negatio, cùm manifestè adest benefaciendi ratio, nempe potestas, ita hic prohibetur maleficij illatio, cùm manifestè nulla est malefaciēdi ratio, sed contrà potius benefaciendi, nempe innocentia & fiducia. Et est quasi dicat: Quamquam omnino nemini moliri malum conueniat, nec cum quoquam contendere, maximè tamen cauendum est, ne amico, qui in te confidit, occultè moliaris malum, cúmque sua de te frustreris opinione, similiter ne cum aliquo contendas frustrà, hoc est, sine causa ab alio tibi data, qui scilicet tibi nihil fecit mali. Tradit enim hic quatuor præcepta, quibus prohibet ea quæ sunt directè & apertè contra charitatē proximi, & duo quidem sunt contra eam per negationem boni manifestè debiti, duo verò contra eam per illationem mali manifestè indebiti. Itaq; impertinenter hic quæritur an liceat contendere cum eo qui malum intulit, quasi id Sapiens hic concedere voluerit. Nam postea cap. 24. ne cum pessimis etiam nos vult contendere. Et 29. Vir, inquit, sapiens, si cum stulto contenderit, siue irascatur, siue rideat, non inueniet requiem, significans non esse ei cum stulto contendendum. Cum priori sententia conuenit illud Ecclesiastici: Noli fieri pro amico inimicus proximo, improperium enim & contumeliam malus hæreditabit. Et cap. 7. Noli arare mendacium aduersus fratrem tuum, neque in amicum similiter facias. *Eccle. 6.*

Ne æmuleris hominem iniustum, nec imiteris vias eius.

QVINTVM istud est præceptum, superioribus dissimile, sed quod eis benè subiectum est. Postquam enim monuit malum non inferre his qui illud non merentur, rectè monet, vt ne ex malorum prosperitate conspecta quis æmulatione & zelo contra eos incitetur, & tandem pertrahatur, vt relicta virtute eos imitetur, eorumque studia amplexetur. Sicut enim aliorum innocentia abuti non debemus ad inferendum eis malū, ita impiorum fœlicitate excitari non debemus ad imitandum eorum malum. Quod & postea c. 23. & 24. aliquoties Sapiens inculcat, eò quod magnū sepè piis scandalum esse soleat, conspecta ab eis impiorum fœlicitas, vt illis locis est annotatum.

Quia abominatio domini omnis illusor, & cum simplicibus sermocinatio eius.

SVBIICIT quatuor sentētias, quib. ostēdit meritò nō imitādos impios quantūuis videātur hic fœlices: eo quod longè sit diuersa impiorum & piorū conditio apud Deum. Quod vt pulchra varietate melius ostendat, quadruplicem facit oppositionem, illusorum scilicet, vel vt est Hebræis peruersorū, & simplicium, hoc est, rectorū ac integrorū, impiorum & iustorum, derisorum & mansuetorum, sapientum & stultorum. Primò ergo dicit: Omnis illusor, hoc est, dolosus & qui pro nihilo ducit aliis illudere (sic enim conuenit cum eo quod habent Hebræa peruersus) est abominatio domini, hoc est, abominatur eum dominus, non dignatur eum sua familiaritate, consuetudine & gratia, sed cum simplicibus, rectis & integris est sermocinatio eius, hoc est cum eis familiariter loquitur, eis tanquam amicis suis secreta sua communicat. Est enim Hebræis, cum rectis secretum eius, quemadmodum & in Psal. vbi nos legimus: Firmamentū est dominus timentibus eum. Hebręa habent: Secretū domini timentibus eum. *Psal. 24.* Humano enim more de Deo loquitur, & quemadmodum nos aliquorum abominamur conuersationem, alios sic gratos habemus, vt ad domesticam & familiarem nostram conuersationem admittamus, eis nostri cordis secreta cōmittentes. ita & Deum dicit abominari peruersos, cum rectis autem esse sermocinationem vel secretum eius. Vos, inquit Christus, dixi amicos, quia omnia quę audiui à Patre meo, nota feci vobis. *Ioan. 15.* Inter secreta quæ interna inspiratione sua suis dominus reuelat, est & illud quod non idcirco gratus Deo sit homo iniustus & fœlix, quòd prosperitate gaudeat terrena, nec statim puniatur imò tanto magis sit execrabilis Deo & infœlix, quāto fœlicior mundo apparet. Hoc enim secretum, ingressus in sanctuarium Dei Psalmista didicit, cùm inquireret, cur Deus sineret hic peccatores fœlicitate frui. *Psal. 71.* Propter dolos, inquit, posuisti eis, deiecisti eos cùm alleuarentur. D. Gregorius tertia parte pastoral. curę, admonitiōe 12. sic tractat hāc partem posteriorem. *Gregor.* Cum simplicibus sermocinari dicitur, quia de supernis mysteriis illorum mentes radio suæ visitationis illuminat, quos nulla vmbra duplicitatis obscurat.

Egestas à domino in domo impij, habitacula autem iustorum benedicentur.

SECVNDA sententia, alteram iam differentiā inter impios & iustos demonstrat, iustis præter Dei familiaritatē superiori sententia promissam, etiam eius benedictionem, nec eis tantū, sed toti eorum domui & familiæ promittens, hoc est, omnium bonorum abundantiam, Cōtrà in domo & familia impij asserens prouenturam Dei maledictionem, vt est Hebræis, pro quo noster benè vertit egestatem. Nam cùm benedictio Dei sit eius beneficentia, & bonorum collatio, maledictio eius est egestas & inopia rerum. Est autem appositè hęc sententia dicta contra fœlicitatem impiorum. Significat enim eam fœlicitatem, non esse Dei benedictionem, qualis est iustorum benedictio neque stabilem futuram, sed breui collapsuram, eique egestatem successuram. Contrà verò Dei benedictionem iniustorum familia fore diuturnam & firmam. Quod multò verius & perfectius completur in spiritualibus bonis & in futura vita. Nam spiritualium bonorum magna est penuria in familia & in domo conscientiæ ipsius impij, quamdiu in hac est vita. Et post eam omnium rerum laborat inopia, quia tunc nihil inuenient omnes viri diuitiarum in manibus suis, vt est in Psal. *Psa. 75.* Iusti verò & hic ex Dei benedictione spiritualibus abūdant charismatum donis & post hanc vitam, æternam consequuntur fœlicitatem.

Ipse deludet illusores, & mansuetis dabit gratiam.

TERTIA sententia, quæ & ipsa ad hoc valet vt ne quis ex piorū fœlicitate temporali conspecta offendi possit. Opponit autem illusores mansuetis. Vbi illusores non dicuntur sicut in prima sententia, qui illudunt aliis & imponunt. Est enim hic Hebræis alia dictio significans propriè derisores, qui scilicet per animi sui superbiam bene monentes ridēt, aliósq; prę se contem-

contemnunt, fœlicitate rerum terrenarum elati:
neminem verentes, quos & eadem ratione illuso-
res rectè dixerimus, à deridendo. Qui rectè
mansuetis opponuntur & humilibus spiritu, qui
Esa. 66. ad sermones Dei mox contremiscunt & de-
primuntur, iuxta illud Esaiæ. Ad quẽ respiciã, nisi
ad pauperculum & contritum spiritũ, & tremen-
tem sermones meos? Deludet autem illusores hoc
est, vt est Hebræis, deride bit derisores, quia illorũ
fœlicitatem per quam hic superbiunt vanam esse
declarabit & ridiculam subitò eam illis eripien-
do, per quam etiam mirabili eius iudicio miserè
Psal. 72. illis imponitur, dum ea freti, non vident futuram
calamitatẽ, iuxta illud. Propter dolos posuisti eis.
Et velut somniũ surgentium domine in ciuitate
tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges. Cæ-
terum mansuetis qui per animi mansuetudinem
& verba Dei reuerenter suscipiunt, & impiorum
fœlicitatem atque iniurias patienter perferunt,
dat Deus suam gratiam, augens semper in eis sua
dona, quæ animis eorum maiorem voluptatem
adferunt, quam impiis ipsorum fœlicitas terrena.
Porrò 70. hunc versum verterunt in hunc modũ:
Dominus superbis resistit, humilibus autem dat
Iac.4. gratiam. Nec malè. Nam vt patet ex dictis ipsi il-
1.Pet.5. lusores iidem sunt & superbi, mansueti autem ii-
dem sunt qui humiles. Vnde & Iacobus & Petrus
hanc sententiam iuxta 70. versionem ex hoc loco
citauerunt.

Gloriam sapientes possidebunt, stultorum exaltatio, ignominia.

QVARTA sententia, in sapientes stultis oppo
nuntur, & benè post gratiam, de qua in præ-
cedenti versu, gloria eis tribuitur. Nam gratiam
quæ est potissimum præsentis vitæ sequitur glo-
ria maximè in futura vita, iuxta illud Psalmi: Gra
tiam & gloriam dabit dominus. Gloriam ergo &
apud homines & apud Deum sapientes velut hę-
reditario iure obtinebunt firmam & immorta-
lem. Hoc enim significat verbum possidebunt.
At exaltatio stultorum, qua scilicet hic ad tempus
exaltantur & in honore sunt, & qui sese per animi
superbiam efferunt, erit tandem ignominia hoc
est, conuertetur in ignominiam, adferet eis sempi
ternam ignominiam nonnunquam & tempora-
lem: imò sæpè ideò tolluntur in altum, vt lapsu
grauiore ruant. Legendum enim esse exaltatio, vt
habent libri correctiores & non exultatio vt ple-
Psa. 36. rique legunt, & Hebræa docent & Græca. Et hæc
ergo sententia valet ad cõtemptum fœlicitatis im
piorum, ne per eã quis cõmoueatur ad zelum aut
eorum imitationem. Nam vt dicitur in Psalmo,
qui ex intentione totus in eo versatur, vt doceat
non cõturbari in impiorum prosperitate, Adhuc
pusillum & non erit peccator, & quæres locum
eius & non inuenies. Et tanquã fœnum velociter
arescent, & quemadmodum olera herbarũ citò de
cident. Hebræa hunc magis habent sensũ: Stulti
leuant ignominiam, hoc est, Stulti pro sua portio
ne tollunt, auferunt & leuabunt ignominiã. Quod
pulchrè opponitur priori parti, Gloriam sapien-
tes possidebunt. Ita & nostra litera accipi potest,
vt sit sensus exaltatio stultorum, hoc est, id quod
stulti pro sua parte eleuabunt & tollent, erit igno
minia. Quem sensum & Græca habere videntur,
quæ habent οἱ δὲ ἀσεβεῖς ὕψωσαν ἀτιμίαν, hoc est
impij verò exaltabunt ignominiam. Quamquam
& sic possit intelligi: Stulti exaltant id quod est
ignominiosum, hoc est, illud magni faciunt.

CAPVT QVARTVM.

*AVdite filij disciplinam patris, attendite vt sciatis intelligentiam.
Donum bonum tribuam vobis, legem meam ne derelinquatis.*

POST tradita quædam sapientiæ &
diuinæ legis præcepta, rursum ad ea
amplexanda auditores inuitat, fre-
quenter id faciens vt iuuentutem &
mentes hominum ad vitium valdè
pronas, saltem ad amorẽ & desiderium sapientiæ
prouocet, quod primus gradus sapientiæ sit, velle
esse pium & sapientem, quemadmodum hoc capi
te insinuatur. Cùm autem hactenus & postea di-
cat singulari numero, Fili mi, nunc pluraliter di-
cit, Audite filij, significans se non vni tantum lo-
cutum esse vel deinceps loqui, sed in vno omni-
bus qui sapientiæ studiosi esse volent. Atque vel
hic patet quæ vel superius vel postea ad filium di
cuntur non esse sapientiæ verba, sed ipsius Salo-
monis, cùm mox subiungat is qui loquitur. Nam
& ego filius fui patris mei, &c. Vnde sicut omnes
quibus loquitur, filios suos vocat ita & se patrem
vocat, cùm dicit: Audite filij disciplinam patris,
hoc est, meã, qui paterno affectu pro vobis solici-
tus vestram salutem desidero, & sapientiæ vos fi-
lios facere cupio. Disciplinã autem hic accipe pro
eruditione, quæ aliquando pro castigatione po-
nitur pro exigentia materiæ. Loquitur enim de
eruditione quam hactenus tradidit, & quę postea
ab eo tradetur. Nam quamquam nos habeamus,
Donum bonum tribuã vobis, Hebræa habent per
præteritum: Doctrinam enim bonam dedi vobis
Sed secutus est noster 70. qui habent δῶρον γὰρ ἀ-
γατὸν δωροῦμαι ὑμῖν, hoc est, donũ.n. bonũ donabo
vobis. Donum ergo bonum doctrina est tradita
& tradenda, quæ tanquam bonum & singulare
donum meritò non est derelinquenda.

*Nam & ego filius fui patris mei, tenellus & vnigenitus corã matre
mea. Et docebat me atque dicebat, Suscipiat verba mea cor tuũ, custodi
præcepta mea & viues. Posside sapientiam, posside prudentiam, ne ob-
liuiscaris, neque declines à verbis oris mei, Ne dimittas eam, & custo-
diet te. Dilige eam & conseruabit te.*

DVO hic agit: Nam & factum suum quo tam
diligenter ad audiendũ ac amplexandum sa
pientiam alios tanquam suos filios inuitat, com-
probat facto Dauidis magnæ apud pios authori-
tatis viri, qui ipsum tam sedulò à iuuentute ad sa
pientiæ studium & amorem hortatus est: & suo
exemplo prouocat alios, vt quemadmodum ipse
patris sui monitis obtemperauit sapientiæ stu-
dendo, itidem & ipsi faciant, idq; à tenera ætate. 1.Par. 29.
Ideo enim tenellũ se vocat, vt insinuet se à teneris
annis & cùm adhuc puer esset à patre ad sapien-
tiam formatum, à quo & puer in regẽ fuit consti-
tutus. Vnde de eo etiã dicit Dauid: Salomonem fi
lium meum vnum elegit dominus adhuc pue-
rum & tenellum. Vnigenitum autem coram ma-
tre sua dici hoc loco intelligendum est, non quod
vnicus fuerit filius matris suę Bersabeę, quem ad-
modum quidam hoc loco falsò asserere conati
sunt. Nam 1. Paral. 3. apertè dicitur: In Hierusa-
lem nati sunt ei filij Simmaa, & Sobab, & Nathã,
& Salomon, quatuor de Bethsua filia Ammiel.
Nam quod Liranus putat tres illos Salomoni
cõiunctos, fuisse filios naturales Vrię nõ Dauidis

Nimis apertè contrariatur ei quod dicitur, Nati sunt ei filij, quod de eisdem etiã dicitur 2.Reg. 5. Vnigenitus ergo dicitur coram matre, quod tã quam vnigenitus à matre, tenerè & vnicè diligeretur. Nec est Hebræis vnigenitus, sed vnicus, nec dicit vnicus matri meæ, sed vnicus corã matre mea, vel vt habẽt Hebræa in facie matris meę hoc est, quod mater eum sic haberet & diligeret ac si vnicus fuisset. Proinde 70. id sentientes tantum verterunt, ἀγαπώμενος ἐν προσώπῳ μητρός, hoc est, dilectus in facie matris. Itaque hic quidam frustrà laborant volentes locum hunc Christo appropriare, vt is hic adhuc loquatur qui fuit vnigenitus matri suæ Mariæ. Hanc enim expositionem Lira tribuit cuidam fratri Raymundo & nostro sęculo eam secuta est Galatinus, qui de hoc loco prolixè disputat, lib. 2. cap. 5. Tenellum autem se vocat & sic vnicè dilectum à matre, vt insinuaret, nec ob ætatis teneritudinẽ, nec ob maternam dilectionem, qua in delitiis habebatur à matre, patrem ab admonitione & adhortatione ad sapientiam abstinuisse quemadmodum stulti quidam parentes faciunt, nimium ęrati & dilectioni naturali indulgentes. Docebat, inquit me & dicebat, nempè pater meus. Nam ad matrem hoc non esse referendum patet ex Hebræis vbi verba hæc sunt masculina. Bis autẽ legimus in scripturis, Dauidem monuisse filium suum & hortatum ad obseruationem mandatorum Dei, semel. 1. Paral. 28. quando præsentibus omnibus principibus Israel, post sermonẽ ad eos habitum conuersus ad filium suum, dixit: Tu autem Salomõ fili mi, scito Deum patris mei & serui ei corde perfecto & animo voluntario. Omnia enim corda scrutatur dominus, & vniuersas mentium cogitationes intelligit. Si quæsieris eũ, inuenies: Si autem dereliqueris eum proiiciet te in æternum. Rursum iã moriturus, quando vt est 3. Reg. 2. dixit ei: Ecce ego ingredior viã vniuersæ terræ confortare & esto vir. Et obserua vt custodias mandata domini Dei tui, vt ambules in viis eius &c. Non quod his tantũ vicibus illũ monuerit, sed & aliis sæpè prius. Atq; hoc est qđ hic dicitur, docebat me atque dicebat: Suscipiat verba mea cor tuum, hoc est, non tantũ auris tua, sed & cor, nec tantum suscipe, sed etiam custodi præcepta mea, quæ scilicet ex lege domini tibi tradidi, & viues per ea. Significat ergo his verbis sicut & sequẽtibus patrẽ diligenter ei inculcasse studium sapientiæ, quemadmodũ & ipse hoc libro facit sæpius hoc repetens, quod iuuentuti idipsum valdè sit necessarium qui ex corruptione naturæ, sapientia tetrica videtur & aspera. Hortatur autem pater Dauid non tantum ad suscipiendã sapientiam, sed etiam, ad eam firmiter retinẽdam, cum dicit, possidè sapientiã, possidè intelligentiam, hoc est, tanquam tuam possessionẽ & tuum verum bonum habe & firmiter retine, ne obliuiscaris, ne declines a verbis oris mei, ne dimittas eam, & dilige eã. Omnia enim hæc ad perseueranter retinendum sapientiam monent, quanquam pro possidè etiam verti possit. Eme, vt sit sensus. Compara tibi sapiẽtiam tanquam rem preciosam, vel dispẽdio aliarum rerum. Quo modo & nostra litera accipi potest, vt sit sensus, Cura vt possideas & obtineat sapientiã, quemadmodum quis laborat diligenter vt possideat rem sibi charam. Vertendum autem potius esse, eme & proinde apud nos verbum possidè sic exponendum, vt sit sensus, Cura vt habeas, patet tum ex simili sententia quæ est postea cap. 23. Veritatem eme & noli vendere. Sapientiam & doctrinam & intelligentiam, vbi pro eme est idem verbum quod hoc loco, tum ex sequenti hic sententia. Principium sapientiæ, possidè sapientiam. Nam magis emere & comparare sibi sapientiam est principium sapientiæ quàm adeptam sapientiam iam possidere. Videri autem potest hic iam rursum incipere verba Salomonis, cumque iam voluisse explicare: cur pater inculcando dixerit, Possidè sapientiam, possidè prudentiam, nempẽ quod hoc ipsum sit principium sapientiæ. Quanquam adhuc deinceps possit intelligi esse continuatio verborum Dauidis, quæ vbi finẽ habeant satis statui non potest. Dubitari tamen hic potest, quomodo nunc dicat: Principium sapientiæ esse possidere vel studere, sibi comparare sapientiam: cùm prius dixerit: Initium sapientiæ timor domini. Ad quod facilis esset solutio, si ea sententia intelligeretur, quomodo eamquidã accipiunt. Intelligitur enim communiter, inquit Lyranus, ꝙ possessio sapientiæ in via, est principiũ sapientiæ obtinendæ in patria. Sed nec ipse eam expositionẽ probat monens Hebræa magis habere, eme sapiẽtiam. Caietanus ergo respondet vtrũque verũ esse, & ꝙ principium sapientiæ sit timor domini, & quod eius principiũ sit emere sapientiam, sed diuersis modis, nam timor domini principiũ est ad vitãdũ peccata. Emere autem sapientiam est principium ad acquisitionem sapientiæ. Verũ cũ timor domini etiam faciat vt quis seriò sibi emat & comparare studeat sapientiam simplicius dicetur vtrumque quidem rectè dici principium, quamuis vnum altero prius. Nam inter principia rei, vnum sæpè altero est prius principium. Posset & sic intelligi illa sententia. Id quod sapientia inprimis requiri aut inter prima sua præcepta, est illud eme & obtinere stude sapientiam. In sequẽti sententia rectius iam vertit interpres illud verbũ, ꝙ iam aliquoties vertit possidè. In omni possessione tua acquire prudentiam. Nam pro acquirere idem est verbum quod prius vertit possidè, proinde vel hinc satis reliquit intelligẽdum, quomodo intelligendum sit quod verti possidè, positum scilicet illud pro acquirere, quemadmodum & Genes. 4. cum nato Cain qui abverbo huius loci nomen habet dicit Eua: Possedi hominem per dominum, hoc est, acquisiui. Potest autem hæc posterior sententia duobus modis intelligi. Primùm vt sit sensus, Inter reliquas tuas possessiones cura in primis & præcipuè, vt etiam habeas prudentiam, sine qua reliquę possessiones prodesse non poterunt, nec benè administrari & possideri. Secundò vt significetur prudentiã omnino comparandam esse etiam si propter eam impendendæ essent aut perdendæ omnes reliquæ possessiones, vt propositio, in, accipiatur pro per, & hoc significetur quod per parabolam euangelicam quæ assimulat regnum cœlorum negotiatori, qui inuenta vna pretiosa margarita abiit & vẽditis omnibus quæ habuit, emit eam. Quo autem minus pigeat in acquirenda sapientia magnos, vel labores, vel sumptus impendere, dum variis verbis ad eam hortatur, varia item bona semper promittit per sapientiam consequenda. Nam vt prius, vitam & custodiam promisit, ita nunc gloriam. Arripe, inquit eam, vel vt habẽt Hebręa, Exalta eam, & vicissim exaltabit te, Glorificaberis

Galat.

Matth. 13.

ab ea, hoc est, honore per eam afficieris cùm eam fueris amplexatus, hoc est, cùm eam intimè dilexeris, atque in ea voluptatem conceperis. Nec simplicem gloriam hinc secuturam asserit, sed summam, qualis est regia, quod significat cùm subiicit: Dabit capiti tuo augmenta gratiarum. Pro quo primo capite noster vertit, vt addatur gratia capiti tuo. Nam idẽ est hoc loco Hebræis quod illo loco, vt sit, Dabit capiti tuo additionem gratiæ. Quæ autem sit hæc gratia vel additio gratiæ sequens particula declarat, & corona inclita proteget te. Coronam ergo capitis ornamentum, vocat augmentum gratiarum dandum capiti, quia per illud caput alioqui gratiosum magis adhuc ornatur & decoratur. Metaphoricè aũt significatur per sapientiam homines fieri gratos admodum & honoratos aliis, veluti si corona regali essent insigniti. Item per eandem frequenter perueniri ad summos honores. Præterea per eãdem homines verè reges fieri ac vitiorum dominos, consecuturos proinde tandem immortalem gloriæ coronam apud Deum. Quod autem dicitur corona inclita te proteget, significat eum per coronam & honorem adeptum muniendum cõtra omnes obtrectatores & hostes. Dictio tamen Hebraica, significat etiam tradet, atque hic esset simplicior sensus, Coronam inclitam tradet tibi. Et hactenus quidem putãt ferè omnes verba esse Dauidis ad filium suum Salomonem. In quo sacra scriptura satis declarat quàm verè completæ sint Dauidis promissiones. Nam quoniam præ omnibus aliis bonis sapientiã elegit Salomon, magnam in toto orbe propter sapientiam suam honorem & famam consecutus est, ab exteris etiam regnis multum honoratus, & quandiu sapientiã secutus est, insigniter per eam protectus contra omnes inimicos.

Audi fili & suscipe verba mea, vt multiplicentur tibi anni vitæ. Viam sapientiæ monstrabo tibi, & ducam te per semitas æquitatis, quas cum ingressus fueris, non arctabuntur gressus tui, & currens non habebis offendiculum. Tene disciplinam, ne dimittas eam, custodi illã, quia ipsa est vita tua.

POst narratam patris sui Dauidis monitionẽ, putatur hic Salomon exẽplo patris sui prouocatus redire ad inculcandũ studium sapientiæ, quod frequenter facit, tũ vt demonstraret rem quæ hic agitur esse rem magni momenti & valdè seriam, tum quòd sciret difficilè esse persuadere iuuentuti imò omnibus penè hominibus, vt relicta vitiorum via, virtutis & sapiẽtiæ viam amplecterentur, non solùm quia natura hominum ad vitium magis est procliuis, sed etiam quia in hac vita tam multæ sunt illecebræ vitiorũ, tam pauci virtutis amatores, tam multa malorum hominum exempla vbique obuia. Omnino enim difficilè videtur fragilitati humanæ arctã virtutis viã cum paucis comitibus incedere, tot incitamentis & illecebris carnis aliò trahentibus, tot exemplis malorum vbique propositis. Hæ ergo iustæ sunt causæ cur tam sæpè inculcet & studium sapientiæ & eiusdem præmia. Iterum ergo dicit: Audi fili mi, nec tantum audi, sed & suscipe atque intra te admitte verba mea, vt multiplicentur tibi anni vitæ, vt hic diu viuas, & postea in æternum. Monstrabo enim tibi viam sapientiæ, nec tantum eam monstrabo, sed & ducam te per semitas æquitatis, semitas scilicet quæ ipso nomine deberẽt meritò attrahere hominem. Ducam, inquit, te dirigendo, scilicet per mea monita & præcepta quomodo in eis perseueranter incedere debeas, ita vt etiam dux tibi per illa sim futurus in via sapientiæ. Parum refert quod Hebræa habeant preterita, Docui te, direxi te, sicut & quidam Latini codices habent, Monstraui & duxi. Nam non solùm voluit significare se hoc fecisse, sed etiam se hoc vlterius facturum. Græci habent verba presentis temporis, διδάσκω, ἐμβιβάζω, doceo, incedere facio. Quo autem hæ semitę æquitatis, etsi per se & ex nomine suo satis cõmendatę, magis suscipiantur, subiicit: Quas cùm ingressus fueris non arctabuntur gressus tui, &c. Circa quod tamen dubium occurrit, quomodo dicat in via iustitię non arctari gressus hominis cùm dominus eam, viam vocet arctam & angustam adeo, vt ob id pauci sint qui intrent per eã. Deinde quomodo nõ arctantur gressus eius qui ingreditur eam, cùm necesse sit homini volenti viam virtutis ingredi, affectus suos, qui pedes hominis sunt spirituales, cohibere in multis, coarctare & reprimere? Ad quod cõmuniter post Bedam dicitur, vias virtutis in principio quidẽ arctas esse, difficiles & asperas his qui eas incipiũt incedere at postea per consuetudinem, latas fieri faciles & iucundas exercitatis per eas. Atque ob id hic dici: Quas cùm ingressus fueris, quasi significare voluerit, & si illæ tibi videbuntur arctæ cùm eas ingredi cœperis, non erunt tamen tibi tales cùm aliquãdiu eas ingressus fueris. Verum non est Hebræis, cùm ingressus fueris, sed tantum cùm incedes. Nec Sapiens hic loquitur de ea arctitudine quã sæpè pati coguntur, qui viam virtutis incedere eligunt dum suos affectus coguntur mortificare, sed sicut cùm sequitur, & currens non habebis offendiculum, vel vt est Hebræis, non impingues, per offendiculum, vel impactionem significat nocumentum & lęsionẽ, ita cùm dicit, nõ arctabuntur gressus tui, significare voluit nullũ inde malũ, nullũ nocumentũ quod verè noxiũ sit, ipsum percepturũ. Vult enim innuere differentiam inter viam virtutis & viam iniquitatis, quã mox apertius explicat, q̃d qui in hac via incedũt in multa mala in multas labũtur angustias, sæpè impingũt & offendunt, in illa aũt ambulantes nihil patiuntur quod verè eis noceat, quodque nõ sit eis ad eorum salutẽ accommodum & vtile. Non arctabuntur ergo gressus tui, hoc est, nõ senties sic viuẽdo aliquid q̃d tibi sit malum, quod pedem tuum, hoc est, te sic ambulantem lædat. Duo autem genera studentium virtuti insinuat, quosdam enim esse qui gradiũtur in via virtutis, alios in ea etiã currere, qui scilicet in virtute perficienda valdè sint strenui, alacres & feruidi. Quandoquidem currentibus facilè soleat accidere, vt alicubi impingant in aliquid quod per cursus celeritatem videre non potuerunt (quod maximè vsu venit his qui currunt viam iniquitatis) de semitis æquitatis dicit currens in eis non habebit offendiculũ, hoc est, non incidet in aliquid noxium. Cùm ergo tam vtilis sit via sapientię quam se promittit monstraturum, & in ea deducturum, benè subiicit: Tene disciplinam, hoc est, eruditionem meam quã partim tradidi, partim traditurus sum, & sic tene vt non dimittas eam, sed eam semper custodias, quia illa est vita tua, hoc est, vitam tibi adferet si à te seruetur.

Ne delecteris in semitis impiorum nec tibi placeat malorum via. Fuge ab ea, ne transeas per eam, declina & desere eam. Non enim

dormiunt nisi cùm malefecerint & non rapitur somnus ab eis nisi supplantauerint. Comedũt panem iniquitatis, & vinum iniquitatis bibũt.

QVONIAM sermonem intulit de viis sapiẽtiæ & æquitatis: illas commendans, mox subiungit de viis impiorum, eas insigniter traducens & ab eis auocãs. Et primùm quidem monet ne approbemus viam impiorum, hoc est, rationem viuendi eorum, nec voluptatem in ea capiamus, quantumuis multis placeat, & plausibilis primo intuitu videatur. Deinde vt prætereà eam tanquam rem detestabilem fugiamus, ne cõtingat per eam trãsire atque ab ea planè declinemus, eamque deseramus. Aut vt si aliquãdo placuit, & eam aliquando ingressi fuerimus, vt maturè ab ea fugiamus, declinemus & deseramus. Et subiicit rationem quæ meritò commouere debet vt nõ solum nõ approbemus malorum viã, sed & eandem abominemur & fugiamus. Non enim, inquit dormiunt nisi cùm malefecerint &c. Quo significat vehemens & ardens malefaciendi studium in impiis, tantum scilicet vt à primo diluculo statim cogitent de facinore aliquo perpetrando, nec se quieti dare possint, priusquam illud opere compleuerint, sicut qui rem quampiam vehementer habet cordi non prius benè dormire potest, quàm quod desiderat perficiat, quo perfecto iam voti compos suauiter quiescit. Ita & impij ante concepti facinoris perpetrationẽ dormire nequeunt, post eam iam desiderio suo potiti dormiunt suauiter, nec de perpetrato dolent scelere. Itaque significatur & quãtum eis insit malefaciendi desiderium, & quantum gaudium de impleta sua mala voluntate, sicut prius dixit: Lætantur cùm malefecerint, & exultant in rebus pessimis. Experientia istud docet in perditis hominibus, prædonibus, furibus & sicariis, de quibus locutus est c. 1. & de quibus ex versu sequenti etiam videtur hic loqui. Illi enim cùm se totos dedirerunt impietati, à summo mane nihil nisi nocere alicui cogitãt, nec diem illum se probè transegisse existimãt nisi insigne quippiam cõmiserint. Ita similiter & auari ferè quiescere nõ possunt, nisi cũ alicuius damno lucrum sibi fecerint. Et q. libidini sunt addicti, inquieti sunt donec cõceptũ expleant libidinẽ. Notandũ aũt ferè legi in nostris codicibus, & nõ rapitur somnus ab eis. Verùm dum & Hebræa & Græca consulimus, & ipsum denique sensum, verisimile est interpretem nõn addidisse negationem. Quis enim rapit somnum vt de istis dicatur, non rapitur somnus ab eis? Certè ob orationis quod prima facie videtur incommodum, verisimile est quosdam legere, & non capitur somnus ab eis. Nam hoc magis conuenit cum eo quod pręcedit, & non dormiũt. Verùm Hebręa dictio omnino significat rapitur, vt verisimile sit hoc verbum vertisse nostrum interpretem. Sed habent Hebręa affirmatiuè, Et rapitur somnus ab eis, similiter & Græca ἀφῄρηται ὁ ὕπνος αὐτῶν, id est aufertur somnus ab eis. Quo eleganter significat desiderium malefaciendi abripere eis somnum, vt intelligas eius vehemẽtiam, quod homini violenter eripiat, id quod ei natura le est. Itaque apud nos videtur esse vera lectio. Et rapitur somnus ab eis nisi supplãtauerint, scilicet aliquem, hoc est, nisi prodiderint, & deiecerint. Et subiicit causam tanti desiderij. Comedunt panem iniquitatis, Hebræa enim & Gręca habent, Comedũt enim, cũ coniunctione causali. Panem & vinum iniquitatis vocat panem & vinum iniquitate, rapina scilicet & iniustitia, partum. Hinc ergo tantũ illis malefaciẽdi desideriũ quod vesci nolint ex iustis laboribus suis, sed eligant ex iniustè partis viuere, reputantes aquas furtiuas dulciores esse, & panem absconditum suauiorem. Potest hæc sententia & aliter intelligi, vt sit generalior, & sit sensus, Comedunt panem iniquitatis, hoc est ipsam iniquitatem comedunt, & bibunt tanquam panem & potum suum, ea delectantur, reficiuntur & saturantur veluti pane ac vino. Hic illorum potus est & cibus, sicut contra Christus de se dicit: Meus cibus est vt faciam voluntatem patris mei qui in cœlis est. Et Psalmista, Cibabis nos pane lachrimarũ, hoc est lachrymis pro pane, sicut alibi dicit. Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte. Proposuit ergo pessimos sapiens præ oculis, vt à via impietatis magis auocaret, quæ ad tantam impietatem homines perducit tandem.

Ioan. 4. *Psal. 79.* *Psal. 41.*

Iustorum autem semita quasi lux splendens, procedit & crescit vsque ad perfectum diem. Via impiorum tenebrosa, nesciunt vbi corruant.

DIFFERENTEM longè ostendit semitam iustorum à via impiorum, vt ad alteram alliciat eius pulchritudine, ab altera deterreat ipsius deformitate & periculo. Est autem hæc oppositio viarum elegãtior & efficacior in Hebręo. Nam non est Hebræis via impiorum tenebrosa, sed via impiorum sicut caligo vt sicut semita impiorum comparatur luci fulgenti, ita via impiorũ caligini obscuranti, quamquam sensum benè reddidit interpres. Nec necesse est ex Hebræo vertere procedit & crescit, quę verba apud nos referri debent ad semitã iustorum, sed magis verti potest, procedens & crescens, per participia referenda ad lucem splendentem. Cõparat enim Sapiens semitam iustorum, hoc est, eorum vitam & conuersationem luci mane splendenti, quæ deinde procedente tempore crescit semper magis ac magis donec perueniatur ad diem perfectum, hoc est, ad meridiem, quando iam lux est in summo, nec amplius crescit. Per quod significare vult iustorum semitam, & à principio lucem habere, aliisque prælucere per bona vitæ exempla, & processu temporis semper fieri lucidiorem, dum proceditur de virtute in virtute, ita vt semper magis ac magis errorum & vitiorum caligo in iusto dispellatur, sempérque clarius & melius scandala in hac vita occurrentia, ac mala imminẽtia & agnoscantur, & euitentur, donec tandem perueniatur ad diem illum perfectũ, in quo lux est in summo nec amplius crescit, quod est in futura vita, vbi iam Sol est iustis quasi in meridie, ipsiq; velut Sol perfectè fulgent, iuxta illud: Tunc iusti fulgebunt sicut Sol in regno patris eorum, qui & hic per virtutum exempla hominibus prælucent, iuxta illud. Vos estis lux mũdi. Et, Lucetis sicut luminaria in mũdo in medio nationis prauæ & peruersæ. Itaque non solum luci, cui iustorum semita comparatur, sed & ipsi semitæ iustorum rectè tribuitur, quod procedat & crescat vsque ad perfectam diem. Contrà via impiorum est tenebrosa aut velut tenebræ ipsæ & caligo, quia plena erroribus & ignorantia, per quam nec satis agnoscunt peccata in quæ labuntur, nec mala in quæ vel hic vel postea ruunt. Vnde subiicit: Nesciunt vbi corruant. Sæpius enim & grauius peccãt & impin-

Matth. 13. *Matth. 5.* *Philip. 1.*

impingunt quam putant, & grauiora eos mala tum hic tum posteà manent quàm præuident. Nesciunt ergo & vbi, & quo corruant, hoc est, in quo & in quid. Vbi enim aduerbium, hic etiam, quo, includit. Similia de duabus his viis habet & Euangelium. Nam apud Ioannem dicit dominus: Si quis ambulauerit in die non offendit, quia lucem huius mundi videt: si autem ambulauerit in nocte, offendit, quia lux non est in eo. Et, Qui ambulat in tenebris, nescit quo vadat. Et, Qui diligit fratrem suum, in lumine manet & scadalum in eo non est. Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quo eat, quia tenebræ excæcauerunt oculos eius. Sed hoc est differentię inter has scripturas & pręsentem locum, quod hic ipsa semita iustorum comparatur luci, & significatur esse lux quædam, in illis verò scripturis dicuntur iusti ambulare in luce, quæ lux est Christus ipse, eiusque doctrina & vitæ exempla, iuxta illud: Ego sum lux mundi, qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ, Iustorum enim semita & est lux, & est in luce à qua illuminatur & suum lumen recipit.

Ioan. 11. Ioan. 12. 1. Ioan. 2. Ioan. 8.

Fili mi ausculta sermones meos, & ad eloquia mea inclina aurem tuam. Ne recedant ab oculis tuis, custodi ea in medio cordis tui. Vita enim sunt inuenientibus ea, & vniuersæ carni sanitas.

POST singularia quædam sapientiæ monita, antequam alia peculiaria subiungat sapientiæ præcepta, rursum pro more ad auscultandum excitat velut somnolentos, instar concionatorum, qui thema propositum vt inculcent frequenter repetendo suggerunt: Fili mi, inquit ausculta sermones meos, & iam dictos & adhuc dicendos, & ad eloquia mea inclina aurẽ tuã. Ne satis sit audiuisse ea, sed cura vt ne recedant ab oculis tuis, sed semper ob oculos mentis tuæ versentur, ita vt in eis mediteris die ac nocte, atque per hunc modũ custodi ea in medio cordis tui. Vita enim sunt inuenientib. ea, hoc est vitã afferũt his q̃ illa sunt assecuti, non tantũ auribus, sed etiã corde, nec tãtũ vitã afferũt animæ, sed & sunt sanitas vniuersę carni hominis, hoc est, sanitatem etiã toti afferũt corpori, idq; duplici nomine, tũ quia tẽperantiã docẽt nõ tantũ in cibo & potu ac libidine seruanda, sed etiã in omnib. animi affectionibus, vt tristitia & dolore, ex qua tẽperantia pendet corporis sanitas, tum quia iuxta promissiones veteris legis sanitas etiã corporalis datur à Deo seruãtibus mandata ipsius. Quanquam & sic simpliciter accipi põt quod dicitur vniuersæ carni sanitas, vt sit sensus, totum hominem sanũ faciunt, & optimè se habentem, potissimum secũdũ mẽtem, iuxta quod superius dixit: Sanitas quippe erit vmbilico tuo. Dictio. n. Hebræa מרפא Marpe propriè significat medelã, curationem & medicinam, vt videri possit significari quod Dei mãdata sunt veluti medicina quædam totum corpus sanans & præseruans.

Omni custodia custodi cor tuum, quia ex ipso vita procedit.

QVATVOR aut quinque præcepta particularia subiungit, concernentia quatuor corporis partes cor, os, oculos & pedes vnde subindicat, quomodo per sapientiæ præcepta toti corpori, totique homini sanitas esse poterit. Et primo quidem pręcipit, in primis & ante omnia, cor custodiri, idque omni custodia, hoc est, diligenti & exacta custodia. Omni enim positum est pro summa, sicut Ecclesiastici 25. Omnis plaga tristitia cordis. In hoc autem præcepto metaphoricè sub similitudine cordis corporalis insinuare vult, quid sit faciendum circa cor spirituale, quod est mens hominis. Vult enim significare, quod quemadmodum in corpore hominis, cordis maxima cura est habenda, & quemadmodum illud ipsa natura diligenter custodit, vt pote ex quo maximè hominis vita pendet, & ex quo vita ad alias corporis partes promanat, nam iuxta physicos cor primo animatur, estque vitæ primaria sedes, vt apud Plinium patet, qui sic habet: Cor animalib. cæteris in medio pectore est, homini tantum infrà leuam papillam turbinato mucrone in priora eminens. Piscibus solis ad os spectat. Hoc primũ nascẽtibus formari in vtero tradunt, deinde cerebrum, sicut tardissimè oculos. Sed os primũ mori cor nouissimè. Huic pcipu⁹ calor. Palpitat certè & quasi alterum mouetur animal, intra præmoli firmoque opertum membranæ inuolucro, munitum costarum & pectoris muro vt pariat præcipuam vitæ causam & originem. Prima domicilia intra se animo & sanguini præbet, sinuoso specu, & in magnis animalibus triplici, in nullo non gemino. Ibi mens habitat, &c. ita prima & præcipua cura est habenda mentis, ne scilicet vel erroribus vel prauis affectionibus vitietur, diabolo, mundo, & carne, illud variis modis oppugnante, quia ex ipsa mentis bona constitutione, pendet, omnium aliarũ viriũ animæ, omniumque actionum humanarum rectitudo, adeò vt nisi mens sit recta & sana actiones externæ etiã quæ bonæ videntur, prauæ sint, quia vt inquit dominus: Si oculus tuus fuerit simplex totum corpus tuum lucidum erit. Vnde benè quoque dicitur in Deuteronomio: Custodi temetipsum, & animam tuam sollicitè. Et Dominus dicit: De corde exeunt cogitationes malæ.

Plinius li. 11. nat. hist. c. 37. Matt. 6. Deut. 4. Matt. 15.

Remoue à te os prauum, & detrahentia labia sint procul à te.

SECVNDVM præceptum concernens os hominis, quod quamuis intelligi etiam possit, quemadmodum indicat, Beda, de ore alterius, vt sit sensus: remoue à te eos qui prauo ore loquuntur, & qui detrahunt labiis sint procul à te, iuxta illud Psalmistæ: Detrahentem secreto proximo suo hunc persequebar, tamen potius intelligi debet de ore proprio, vt significetur studioso sapientiæ cauendum ne os habeat prauum, hoc est, quod praua loquatur, aut detrahentia labia ne habeat. Prima enim cordis ratio habenda, vt rectæ sint cogitationes & affectiones, secundò verò habenda est ratio oris & verborum, in quibus facillimè homo labitur. Cumque difficile sit cauere ne quis in verbis peccet (si quis enim, inquit Iacobus in verbo nõ offendit hic perfectus est vir) monet saltem cauẽdũ, ne quis peruersa loquatur & detractoria, quæ scilicet alios lædant & sint noxia, qualia longè abesse debere à sapientibus docet, dum dicit: Remoue à te & longè sint à te, significans ab illis valdè abstinendum esse. Quàm noxium enim sit detrahere indicat Ecclesiastes dicens: Si mordeat serpens in silentio nihil eo minus habet q̃ occultè detrahit. Quod vitiũ cũ sit valdè commune, peculiariter monet Petrus, vt deponamus detractiones. Habent autem Hebræa ad verbum sic: Aufer à te contorsionẽ oris, & peruersitatem labiorum elonga à te. In quibus verbis videri

Psal. 100. Iacob. 3. Eccle. 10. 1. Pet. 2.

videri etiam possset Sapiens metaphoricè designare quid in ore sit obseruandum, loquendo sub similitudine deformitatis, quā aliqui exhibent cōtorquendo os suū & labia, vt sit sensus: Quemadmodū cura hominibus est ne cùm foris prodeunt, os habeant & labia cōtorta, sed ea debitè & ritè cōponunt, ita inter loquendū cauendum est ne praua & indecentia dicantur, nam id perinde esset ac contorto ore incedere. Et Græca habent ἀγκύλον στόμα hoc est, os obliquum & tortuosum.

Oculi tui rectè videant, & palpebræ tuæ præcedant gressus tuos.

TERTIVM præceptum oculos concernens, quod Hebræa sic habent. Oculi tui in directum (vel in id quod è regione est) respiciant & palpebræ tuæ rectè sint (vel incedant) ante te. Instar enim corporeorū oculorum, monet habēdos oculos cordis. Quemadmodum enim oportet incedentem non passim vagari oculis, sed recta intueri in id ad quod tendit, ita monet Sapiens oculos mentis intentos esse in id quod propositū est vt sectemur, id semper præ oculis habendum, atque ad illud semper nitendum, omnesque nostras actiones eò dirigendas, quæ ab hoc sunt aliena, non esse magnopere consideranda nec curanda, iuxta quod Paulus dicit: Ad ea quæ sunt priora meipsum extendens, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis Dei. Itaque quo hūc genuinum sensum nostra habeat lectio, dictio recta, cū dicitur, recta videant, non est accipienda vt sit nomen quasi sit sensus, oculi tui videant, quæ recta sunt iusta & bona, sed aduerbialiter, quomodo dicitur recta aspicere, pro indirectum videre, & obliquum aspicere, pro obliquè videre, & recta incedere, pro rectam incedere viam. Sicque recta videre, idem est cum eo quod in secundo membro dicitur, Palpebræ præcedāt gressus tuos. Palpebras enim gressus præcedere non est aliud quam oculis mentis, qui per palpebras etiam synecdochicè significantur, intendere in illud quo eundum est, & in id quod agendum est intentos habere oculos. Quāquā subtiliori sensu etiam per hoc intelligi potest significari opus, quod agēdum est, sedula cogitatione præueniendum esse, & meditando præuidendum an sit eundum Deum. Aut vt etiam vult Beda, cōsilia aliqua bona præuidenda & præcogitanda, priusquam quod agendum est auspicemur. Qui duo sensus in sensu illo & genuino satis includuntur, vel ex eo consequuntur. Si enim oculi sic præcedere debeant gressus hominis, vt non in latera respiciant nunc huc, nunc illuc, hoc est, ad nulla quæ eius instituto sunt aliena, sed semper videat homo in directum quò tendat, debet & ante omnia præuidere, quod ei est faciēdum quemadmodum & præuidere item consilia ac media, quibus ad optatum finem perueniatur.

Philip. 3.

Dirige semitas pedibus tuis, & omnes viæ tuæ stabilientur.

QVARTVM preceptum pedes concernens, quod ex Hebræo etiam sic verti potest, Pōdera semitā pedis tui. Quibus verbis sub similitudine itinerantis, qui diligenter examinat viam qua sit eundum, monet vt quis statera sapientiæ ponderet, hoc est, expendat mores & actus suos vt reiectis malis, bonos eligat. Aut potius significat, vt quis veluti in bilance expendat quod agendum est, non ad eum amussimeum ipsa æquitate ac legis rectitudine conueniat, an potius affectus, vel in vnam partem vel in alteram à lege declinent. A quo diuersum non est quod habet nostra litera, Dirige semitas pedibus tuis, hoc est, fac pedibus tuis rectas semitas, fac vt rectè incedas, aut vt affectus tui rectam ambulent viam. Nam per pedes sæpè affectus significantur, quibus huc & illuc trahimur. Hos ergo affectus si qs direxerit, hoc est, recta incedere fecerit, omnes viæ eius, hoc est, actiones eius omnes stabiles erunt & firmæ, hoc est, non erunt vagæ, in vitiorum varietate errantes, sed firmæ in bono & æquitate, ne velut inutiles & malæ reiicientur, sed coram Deo suam obtinebunt firmitatem. Conuenit hoc præceptum ei quod præcursor domini clamat in deserto: Dirigite viam domini, rectas facite semitas Dei nostri. Augustinus loco de quo infrà legit iuxta 70. Rectos cursus fac pedibus tuis & vias tuas dirige.

Ioan. 1.
Lucæ 3.

Ne declines ad dexterā, neque ad sinistram, auerte pedē tuū à malo.

DVBIVM occurrit circa hāc sententiā propterea quòd sequatur, vias enim quæ à dextris sunt, nouit dominus, peruersæ verò sunt, quæ à sinistris sunt. Si enim vias quæ à dextris sunt, nouit dominus, hoc est, approbat, quomodo hic prohibet declinare ad dexteram? D. Augustinus hunc locum tractans quæstione 48. super Deuteron. & rursum prolixius epistola 2. ad Valentium, quæ est in numero epistolarum 47. intelligit non prohiberi hic nē quis ambulet viam dexteram, sed ne quis in ea declinet. In dicta enim epistola proponit sibi quæstionem dicens: Cur dixit, Ne declines in dexteram neque in sinistram, cùm potius dicere debuisse videatur: Tene dexteram & ne declines in sinistram, si bonę sunt viæ quæ à dextris sunt? Cur putamus, nisi quia ita viæ sunt bonæ quæ à dextris sunt, vt in dexteram tamen declinare non sit bonum. Declinare quippe ille est intelligendus in dexteram, qui bona ipsa opera quæ ad vias dexteras pertinent, sibi vult assignare non Deo. Et post pauca. Sed rursus illi qui putant bonam viam esse deserendam, quando audiunt sic Dei gratiam prædicari, vt credatur & intelligatur voluntates hominum ipsas ex malis bonas facere, ipsas etiam quas fecerit custodire, & propterea dicunt: Faciamus mala vt veniant bona, in sinistram declinant. Hęc ille: simile habet libr. 2. de peccatorum meritis & remissione. cap. 35. In dexteram, inquit, declinare, est seipsum decipere dicendo se esse sine peccato. In sinistram autem, per nescio quam peruersam atque prauam securitatem se tanquam impunè dare peccatis. Verum sciendum est Hebræa nō habere duas illas quæ sequuntur in fine capitis. sententias. Est autē in scripturis frequens hęc loquendi phrasis, qua vetatur declinare ad dexteram vel ad sinistram, & significatur ea phrasi incedendum esse recta & regia via, atque ab ea non deflectendum, nec in vnam, nec in alteram partē. Sic in Deuterono. dicitur: Facite ea quæ præcepit dominus Deus vobis, non declinabitis, neque ad dexteram, neque ad sinistram, sed per viam quam pręcepit vobis dominus Deꝰ vester ambulabitis. Et postea: Sequeris sententiam eorum, Non declinabis ad dexteram neque ad sinistram. Et in Esaia: Hæc est via, ambulate in ea & non declinetis neque

August.
Deut. 5.
Deut. 17.

neque ad dexteram neque ad sinistrã. Quem locum enarrans D. Hieronymus dicit: in vtraque parte quicquid supra modum est in vitio est. Et de dextris partibus dicitur: Ne sis iustus multũ. De sinistris autẽ quod in hœdorum & pereuntiũ parte ponuntur, nulla dubitatio est. Itaque nihil aliud hoc loquendi modo significatur quàm à recto non discedendũ, neque per excessum, neque per defectum, neque in prosperis, neque in aduersis. Aut neque studio amicorum, neque odio inimicorũ. Est enim virtus in medio inter excessum & defectum, quorum vtrumque vitandum est. Declinatur in dexteram, quãdo peccatur vno modo declinatur in sinistram, quando contrario modo peccatur. Aut declinatur in dexteram quando per excessum peccatur, in sinistrã quando per defectum. Declinatur in dexteram quando quis in prosperis insolescit, aut sibi iustitiã vel sapientiam immodicè vendicat. Declinatur in sinistram, cùm quis aduersis frangitur, aut nimia pusillanimitate deiicitur. Phrasim explicat secunda sentẽtiæ pars: Auerte pedem tuum à malo, hoc est enim, non declinare ad dexteram vel sinistram, ab omni malo auertere pedem suum, hoc est, affectus, aut potius actiones. Itaque hæc sententia explicat id quod superioribus duabus sententiis est insinuatum. Nam oculos recta intueri & dirigere semitas, vel vt habent Hebræa, ponderare semitam, non est aliud quàm non declinare ad dexteram neque ad sinistram.

Esaia 30. *D. Hiero.*

Vias enim quæ à dextris sunt, nouit dominus, peruersæ verò sunt, quæ à sinistris sunt. Ipse autem rectos faciet cursus tuos, itinera autem tua in pace producet.

HOS duos versus etsi non habeant Hebræa, quemadmodum & Lira. annotat, habent tamen Græca, ex quorũ antiqua translatione, qua vtitur D. Augustinus, relicti sunt in hac nostra translatione. Ex Græcis autẽ constat legendum esse: Ipse autem, non ipse enim: quorum vtrumq; in Latinis inuenitur codicibus. Sed & Augustinus legit, ipse autem. Facile autẽ D. Augustinus hũc versum, Vias enim quæ à dextris sunt, coniũgit cum sententia superiore, quia iuxta 70. legit auerte autẽ pedem tuum à via mala. Et exponit viã malam, viam sinistram. Itaque intelligit non prohiberi ne quis eat in via dextera, sed tantum ne in eam declinet quis, prohiberi verò ne quis incedat in via sinistra. Ad quod probandum benè sequitur: Vias enim quæ à dextris, &c. Verum cũ hæc tractatio sit coactior, aliter dicendũ, quod hæc sententia non sit contraria superiori sententiæ. Nam quod hic dicitur de dexteris & sinistris, impertinẽs est ad dexterã & sinistrã, de quibus in superiori sententia. Ibi enim de dextera & sinistra hominis est sermo. Est enim sensus, ne declines ad dexteram tuã, neque ad sinistram tuã. Hic verò sermo est de dextris & sinistris Dei. Sicut enim statuet dominus iustos à dextris, impios verò à sinistris, ita & vię virtutis sunt illi à dextris, viæ autem impietatis à sinistris. Aut viæ à dextris dicuntur, quæ sunt de numero rerum dextrarum, vię à sinistris quę sunt de numero rerum sinistrarum, hoc est, viæ dextræ & sinistræ, Græcis enim est ex dextris & ex sinistris. Dextrũ autem & sinistrum nonnunquam ponuntur pro eo quod probandum est, & quod reprobandum est, quomodo in Ecclesiaste dicitur: Cor sapientis in dextera illius & cor stulti in sinistra illius hoc est, cor sapientis dexterũ est, cor stulti sinistrũ, reprobum & malum. Docet ergo pedem auertendum à malo, quia vias quę merentur dici dextræ, eas tanquam rectas nouit dominus, hoc est, approbat quomodo & Psal. 1. dicitur: Nouit dominus viam iustorum, Paulo aliter D. Augustinus dicto loco. At quæ ex sinistris sunt hoc est, quę sinistræ sunt, huiusmodi sunt peruersæ & tortuosæ, proinde illas non nouit dominus, nec dignatur eas aspicere. Ne autem vel desperet quis, & timeat ne quod præceptũ est, præstare non possit de dirigendis semitis, vel se suis viribus id posse præsumat, rectè subiicit: Ipse autem rectos faciet cursus tuos, vt quisque intelligat cuius gratia id possit quod pręceptu mest, & proinde eius gratiam implorandam esse. Et itinera tua in pace producet, hoc est, sic diriget actiones tuas, vt nihil sit quod pacem mentis interturbet, nihil quod tuũ bonum remoretur & impediat. Itaq;, vt benè annotauit Diuus Augustinus sic hic statuitur liberum arbitrium hominis, cùm dicitur: Dirige semitas pedibus tuis, & gratiæ simul necessitas insinuetur, cùm dicitur: Ipse autẽ rectos faciet cursus tuos. Vnde & Psal. precatur: Dirige in conspectu tuo viam meam.

Eccles. 10. *Psal. 1.* *Psal. 5.*

CAPVT QVINTVM.

FIli mi, attende ad sapientiam meam, & prudentiæ meæ inclina aurem tuam: vt custodias cogitationes, & disciplinam labia tua conseruent.

POSTQVAM superiori capite dehortatus est à sectanda via impiorum & sceleratorum hominum, hoc capite suum filium peculiariter dehortatur Sapiens à consortio impudicarum mulierum, à quibus iuuentuti magnũ est periculum, ideoque prolixè hãc admonitionem prosequitur, rursum in principio inuitans ad auscultãdum, idque ad custodiam cogitationum inprimis, & deinde locutionis, & verborum. Prima enim cura esse debet, vt quis custodiat cogitatiões suas à malo, ne scilicet quid mali concipiat aut proponat, neque eas pollui sinat per inspectionem aut auditum rerum vanarum. Deinde verò etiam curandũ est, vt labia conseruent disciplinam, & vt habent Hebręa, scientiam, hoc est, vt labia non loquantur aliter quàm scientia requirit, sed scitè loquantur, & iuxta quod sapientia docet. Labia enim hominis probè etiã munita esse necesse est, cõtra labia quæ impia suggerũt de quibus mox subditur.

Ne intẽderis fallaciæ mulieris. Fauus enim distillans labia meretricis, & nitidius oleo guttur eius nouissima autẽ illius amara quasi absynthiũ, & lingua eius acuta quasi gladius biceps. Pedes eius descẽdunt ad mortem & ad inferos gressus eius penetrant. Per semitam vitæ non ambulat, vagi sunt gressus eius & inuestigabiles.

PRIMA illa pars, ne intenderis fallaciæ mulieris, in Hebræis non est quemadmodum & Lyranus annotat, qui in Libris correctis eam asserit non inueniri. Est autem ex Gręcis assumpta. Quoniam enim sequebatur: fauus enim distillans, cùm nihil præcesserit cuius ratio dari videdetur, ideo aliquid supplendum videbatur interpretibus septuaginta. Non habent tamen fallacię mulieris, sed μὴ πρόσεχε φαύλῃ γυναικί, hoc est, ne attende improbæ mulieri. Cùm ergo dicitur nõ nostra litera, Ne intẽderis fallacię mulieris, sensus est, Ne auscultes, nec attendas ad fallacia mulieris verba. Nã, inquit, labia meretricis, sũt quasi fauus distillans, hoc est, fluens. Diffundunt enim instar

inſtar faui dulcia verba, quæ prima facie grata ſunt & iucunda. Et guttur eius nitidius eſt oleo, hoc eſt, excellit oleũ in mollitie, lenitate & lubricitate. Hebræis enim eſt lenius vel magis lubricũ oleo. Nam oleum non cõmendatur nitore, ſed lenitate. Significatur ergo verba eius quæ per guttur proloquitur, inſtar olei mollia eſſe & lenia, atq; hac ratione grata eſſe. At ſequens ſententia, non tantùm initia, ſed etiam exitus monet cõſiderare, qui longè diuerſi ſunt ab eo quod primo apparet. Nouiſſima autem, inquit, illius, hoc eſt, ea quæ poſteà & tandem affert, ſunt amara quaſi abſynthium, quod in amaritudine valdè excedens melli rectè opponitur. Et lingua eius acuta eſt quaſi gladius vtraque parte ſcindens qui rectè opponitur oleo placido, molli & lubrico, quod nullo modò lædit, ſed lenit & mitigat. Si enim quis ſequatur verba meretricis, eáque velut mel & oleum ſumat auidè, poſtea & magnam ſentiet amaritudinem, vermem ſcilicet conſcientiæ quouis abſynthio acerbiorem, & grauem denique læſionem incurret mortem ſcilicet animæ eiúſque cruentam dilacerationem, & poſt hanc vitam æternæ mortis amaritudinem. Notandum autem illas dictiones, lingua eius, vt non ſunt in Hebræis aut Græcis, ita nec apud Bedam, nec apud Lyranum, proinde ſunt omittẽdæ, vt in quibuſdam manu ſcriptis exẽplaribus omiſſas inueni. Itaque adiectiuum acuta eſt plurale, ſicut adiectiuũ amara. Quod dixit, clarius ſequenti verſu exprimit. Pedes eius deſcendunt in mortem, atque ad eam actiones eius tendunt, & proinde qui cum ea ambulare eligunt, ſimul etiam cum ea in mortem deſcendent. Per ſemitam enim quę ducit ad vitam nõ ambulat, quę eſt via recta ſibi ſemper conſtans. Quam quia non curat ambulare, adeò vagi ſunt & inſtabiles greſſus & actus eius, nunc huc nunc illuc tendentes, vt peruestigari nequeant. Inſtabiles enim ſunt libidinis ęſtus, vt qui ad diuerſa impellunt, nec vnquam ſatiantur, ſemper aliud & aliud deſiderantes: vnde *In cap. 7.* poſteà meretricis inſtabilitas eleganter exprimitur cùm dicitur, non valens in domo conſiſtere pedibus ſuis, nunc foris, nunc in plateis, nũc iuxta angulos inſidians. Cæterum, quę ad literam hic peculiariter dicta ſunt de impudica muliere, extenſiuè accommodari poſſunt ad carnẽ, quæ inſtar meretricis à vera ſua ſponſa, nempe ſapientia, hominem abſtrahit, Quæ iucunda ſuggerit & dulcia, ſed talia tamen, vt ſi ea ſequamur, & amaritudinem conſcientiæ, & læſionem animę & mortem denique æternam ſint allatura. Si enim, inquit Paulus, ſecundum carnem vixeritis, moriemini. Iuxta myſticum itẽ ſenſum, quemadmodum ſuprà capite 2. eſt indicatum, meretrix hęc idololatria eſt & hæreſis, quæ ferè dulcia proponit & grata hominibus, quibus eos ad ſe pelliciat. Sed quę tandem exitum adferunt? Huius greſſus admodum ſunt inſtabiles, quia hæreſis ſibi non cõſtat, ſed in varios ſcinditur errores, ſibi etiam ex diametro contrarios, vt noſtri ſeculi miſeria nimis apertè docet.

Nunc ergo fili mi audi me, & ne recedas a verbis oris mei, longè fac ab ea viam tuam, & ne appropinques foribus domus eius. Ne des alienis honorem tuum, & annos tuos crudeli, Ne fortè impleantur extranei viribus tuis, & labores tui ſint in domo aliena, & gemas in nouiſſimis, quando conſumpſeris carnes tuas & corpus tuum, & dicas: Cur deteſtatus ſum diſciplinam & increpationibus non acquieuit cor meum, nec audiui vocem docentium me, & magiſtris non inclinaui aurem meam?

Demonſtrato malo & periculo quod ab impudica imminet muliere, quę eo magis noxia eſt, quod dulcedine & blanditia decipiat, & in grauem inducat calamitatẽ, oportunè ſubinfert adhortationem ad auſcultandum ſibi, & recipiendum conſilium contra huiuſmodi malum ne poſſit nocere. Quod conſiliũ eſt, Longè fac ab ea viam tuam. Opportuniſſimum enim conſilium, ne quis capiatur blanditiis mulierum eſt, quam alieniſſimum eſſe ab earum conſortio & colloquiis, illas nequaquam adire, ſed lõgè vitare, non confidere ſibi, quod etiam ſi talium aſpectu fruatur & colloquiis non facilè decipi poſſit. Vnde in Eccleſ. dicitur: Ne reſpicias mulierem *Eccl. 9.* multiuolam, ne fortè incidas in laqueos illius, auerte faciem tuam à muliere compta, & ne circunſpicias ſpeciem alienam propter ſpeciẽ mulieris multi perierunt, & ex hac cõcupiſcentia quaſi ignis ex illa ardeſcit. Cùm aliena muliere non ſedeas omnino, nec accumbas cùm ea ſuper cubitum, & non alterceris cum illa in vino, ne fortè declinet cor tuum in illam, & ſanguine tuo labaris in perditionem. Hoc autem cõſilium elongandi ſe à tali muliere, quo magis ſuſcipiatur, ſubiicit: Ne des alienis honorem tuum. Nõ enim hæc ſententia a ſuperiori diuiſa eſt, vt eam quidã accipiunt intelligentes præceptiuè dici, ne des alienis honorem tuum, ſed cum ſuperiori iungitur, vt (des) ſit ſubiunctiui modi, & ſit ſenſus, ne appropinques foribus domus eius, ne fortè des alienis honorem tuum. Hunc enim eſſe ſenſum manifeſtè patet ex Hebræis quæ habent, ne fortè des, ſicut poſtea, ne fortè impleantur extranei. Significat ergo euenturum ex conſortio huiuſmodi mulieris, vt vniuerſa bona ſua homo nõ ſolùm perdat ſibi, ſed & tradat extraneis, quib[9] non debentur, imò quod peius eſt etiam crudelibus, qui non ſolùm nulla afficiuntur beneuolentia, ſed crudeliter ſaluti eius nocent, bonis eius inhiant, & erga iam miſerum factum nulla mouẽtur cõmiſeratione, quales ſunt fornicariæ mulieres, earũ lenones & complices. Inter bona autem iſta quæ ſic pereunt & aliis tradũtur, primum memorat honorem hominis, hoc eſt, vel bonam eius famam & nomẽ quod vt eſt in prouerb. melius eſt quàm diuitiæ multæ: vel dignitatem quam habet homo ex eo quod creatus eſt ad imaginẽ Dei aut alias aliquas dotes cõſecutus. Hunc enim honorem commaculat adhærendo meretrici, eiq; cui adhæret tradit, cùm in eius gratiam illũ admittit. Et fit in eo quod dicit Pſal *Prouer. 22.* miſta: Homo cùm in honore eſſet, non intellexit, *Pſal. 48.* comparatus eſt iumentis inſipientibus, & ſimilis factus eſt illis. Secundum bonum dicit annos, hoc eſt, vitã tuam, & tempus vitæ tuæ. Traduntur enim anni hominis crudeli, cùm vitam ſuam & tempus impẽdit homo meretricibus, vitam ſuã & tempus cùm illis inutiliter tranſigendo, vitámq; ſuam immodica libidine abreuiando. Tertium bonum dicit vires hominis, quæ immoderato Veneris vſu exhauriuntur & multum debilitãtur, quibus extranei implentur cùm per eas impudicarum mulierum ſatiſfit deſiderio, quas conſeruare oportuiſſet in procreationem prolium legitimarũ ex legitimo & moderato vxoris vſu. Quartum bonum, labores hominis, hoc eſt, ea quæ homo ſuis comparauit laboribus, facultates ſcilicet & opes, quãquã & has intelligere licet per vires hominis, de quibus tertio loco, nam per

per facultates suas fortis est homo & munitus iuxta illud Prouerb. Subſtria diuitis, vrbs fortitudinis eius. His cõsimile est quod est in Eccleſ. vbi similis est dehortatio à mulierum consortio ne des fornicariis animam tuam in vllo, ne perdas te & hęreditatem tuam. Non solum autem tã multiplicis boni amissionem, & traditionem in manus alienorum ac hostium secuturã significat, sed & grauissimum dolorem, quem ex prædictis necesse est postremis temporibus consequi, quem duplici nomine significat fore magnum, nempè & quia serio tandem homo sentiet se vires suas ac valetudinem læsisse, consumptis scilicet per immodicam libidinem & intemperantiã carne & corpore: & quia memor erit bonorum consiliorũ per quæ mala illa omnia euadere potuisset. Hoc enim magis dolebit, quod etiam præmonitus acquiescere noluerit, quodque non ignorantiæ suę aut aliorum prauitati deputare lapsum suum valeat. Itaque tunc seipsum arguet, & sero sapiet qui prius aliorum sapientiæ & correptioni auscultare noluit. Et hoc est quod dicit: Et gemas in nouissimis tuis. Quod autẽ sequitur in verbis sero pœnitentis; Penè fui in omni malo in medio Ecclesiæ & synagogæ, dupliciter accipi potest, Primũ vt sit sensus, propemodũ incidi in omne vitiorum genus, cum conuersarer in cœtu impiorum & carnalium hominum, vt per Ecclesiam & synagogam intelligatur cœtus malorum. Neque enim vocabula illa hic accipiuntur vt distinguuntur aliquando, sed significãt ex sua natura cœtũ, qui ecclesia dicitur quasi conuocatio, & synagoga quasi cogregatio. Hoc enim ea nomina significant, & nonnunquã pro malorum cœtu accipiuntur, vt ibi: Odiui Ecclesiã malignantium: & Exarsit ignis in synagoga eorum. Itaque secundum hunc sensumverba hęc sunt pœnitentis & serò agnoscentis vitia in quæ prolapsus est exemplis & societate corruptę multitudinis. Aliter sensus est. Penè omnia mala, hoc est, calamitates omnes me obruerunt, propemodum infœlicissimus factus sum omnium hominum. Idque in conspectu totius multitudinis, hoc enim aggrauat infœlicitatẽ hominis, quod ea conspicua sit multitudini, & pauperem debilem & inglorium respublica videat, quem prius viderat diuitem, sanum & boni nominis ac famæ. Ceterũ literali sensu habito, facilè est iuxta mysticum sensum, totum hunc locum accommodare, siue ad carnis suggestiones, siue ad idololatriæ aut hæresis deprauationes, monemur enim ab his quàm lõgissimè velut à pestibus quibusdam declinare, ne animæ bona dotes scilicet, vitam spiritus & vires benè agendi, diabolo crudelissimo nostro hosti tradamus, eique obsequẽdo pereamus, & cùm filio prodigo paternã substantiam dissipemus viuendo luxuriosè, aut bona quæ in Ecclesia consecuti sumus hæreticis cedamus illis adhærẽdo, & postea siue in hac vita, siue in futura deploremus nostram, tum miseriarũ insipientiã. D. Greg. in tertia parte curæ pastoralis admonit. 13. pulchrè prosequitur sensũ mysticum, quo hic locus ad diabolum accõmodatur.

Prouer. 19. Eccleſ. 9. Psal. 25. Psal. 109 Gregor.

Bibe aquam de cisterna tua, & fluenta putei tui. Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide, habeto eas solus, nec sint alieni partic pes tui.

LOcvs hic dupliciter intelligitur. sunt enim qui contra id quod cauendum docuit, ne quis facultates suas traderet alienis, intelligunt sapientem hic monere, vt quisq; suis bonis ipsemet fruatur, sic tamen vt ea etiam pauperibus communicet, reseruando semper sibi dominium, ita vt eorũ alienos non faciat dominos, Per primã enim sententiam, Bibe aquam de cisterna tua &c. intelligũt significari metaphoricè bonis propriis vtendũ, aliena non appetenda, sed ex suis quod necessitatis satis est sumendum esse. Per secundam, Deriuentur fontes tui foras, &c. intelligunt significari ex propriis bonis, vnde quis sibi necessaria sumit, communicandum esse pauperibus & egenis, qui in plateis vagantur, ne sibi soli bibẽdam esse putet aquam de puteo suo, nec sint facultates eius sicut aquæ stagnales, sed fiant sicut fontes profundẽtes aquas suas in plateas. Per tertiam sententiam, habeto eas solus, volunt significari non esse communicandas & spargẽdas facultates, vt earum dominium deueniat in manus illorum alienorum & crudelium, de quibus prius dictum fuit, sed retinendum earum dominium apud se, vt semper ex illis refici & reficere pauperes liceat. Hunc sensum secuti 70. videntur qui habẽt, ἔςω σοὶ μόνῳ ὑπάρχοντα: sint tibi soli facultates. Alij verò melius, vt ex sequẽtibus patebit, intelligunt hic post dehortationem à consortio impudicæ mulieris remedium dari contra vagam illam, inhonestam & damnosam libidinem adhortãdo ad legitimũ propriæ coniugis vsum, quem honestissimis verbis & iucũdis metaphoris circunscribit, indicãs longè maiorem esse voluptatem, eámq; honestati coniunctam in eius vsu. Itaq; quod dicit, Bibe aquam de cisterna tua & fluenta putei tui, &c. Hunc habet sensum libidinis sitim extingue, non abusu alienæ, sed vsu propriæ vxoris, quemadmodum omnino conuenit, vt quis puteum habens ex eo bibat, non ex alieno. Quod autem sequitur, deriuentur fontes tui foras docet, & quid coniugalibus amplexib⁹ quæri debeat, & quis ex eis fructus sequatur. Cùm enim ex vaga libidine, nec quæratur prolis bonum, nec inde sequatur, legitimum coniugij vsum ad hoc fieri debere docet, & hunc eius esse fructum, vt hinc natę proles in plateis conspiciantur ciuitatis ex quibus & ciuitati ornamentum & parentibus voluptas accedat. Quoniam autem & ex concubinis & meretricibus & adulteris contingit proles suscipere, ad differẽtiã harum & earum quę ex legitimo cõiugio procreãtur, dicit: Habeto eas solus, nec sint alieni participes tui, hoc est, tales stude habere ꝓles, quas velut aquas tuas in plateis diuidas, de quib⁹ certus sis & securus quod nõ sint spuriæ, sed q̃d tu solus in eas ius habes & non alij, quod expectare potes ex legitimo connubio, non ex vaga aut adulterina libidine, ex qua procreatę proles, incertum sæpè habent patrem. Hæc expositio commodè se habet. Iuxta quam, legitima vxor cisternę recreanti sitimque sedanti, & proles fontibus comparantur. Nec est quod quisquam hunc sensum indignum tanto viro ipsaque sapientia reputet, & ob id hoc sensu reiecto alium sublimiorem tanquam proprium & primum requirat. Quamquam enim euangelio doctrina perfectior conueniat, qua continentia consulitur, & bonum dicitur homini mulierem non tangere, veteri tamen testamento, in quo sterilitas, in maledictionem deputatur, optimè conuenit hæc adhortatio ad coniugij debitum vsum. Deinde quàm sit coniugij remedium, iuuenibus, maximè quos 1. Cor. 7.

hic

hic potissimum instituit Sapiens, vt plurimum & necessarium & consulendum, docet ipsa experiētia, & subindicat Paulus qui in remedium indebitæ libidinis, dicit: Honorabile connubium & thorus immaculatus: fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus. Et propter fornicationē vnusquisq; vxorem suam habeat, & vnaquęque virum suum. Sicut autem ex his Pauli verbis concludi non potest matrimoniū omnibus esse præceptum, ita nec ex hoc Sapientis loco. Nam sicut Paulus coniugatis loquitur & quod dicit, nō secundum imperium, sed secundum indulgentiam dicit, ita & Sapiens hic coniugatos alloquitur, vt patet cùm dicit, de cisterna tua, & lætare cū muliere adolescentiæ tuæ, & consiliū dat quo liber esse possit homo à scortationibus vt omittamus quod veteri populo loquitur ad literam, cui sterilitas opprobrium erat. Sic tamen mirabili spiritus sancti prudentia hæc doctrina est temperata, vt & imperfectis conueniat iuxta literalem sensum, & iuxta sublimiorem sensum etiam his quadret qui ad perfectionem conantur euangelicā. Mysticè enim bibimus aquam de nostro puteo, quando ex doctrina Ecclesiastica salutarē haurimus animæ nostræ potum, & bibere detrectamus de carnalibus illecebris & lacunis hæreticorum. Ipsa enim Dei sapientia, quam vt in amicam nobis assumamus postea monet, puteus noster est, ex quo in Ecclesia Dei, potum, sitim nostram sedantem, petere debemus, ne contra nos dicatur illud Hierem. dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & foderunt sibi cisternas dissipatas, quæ continere non valent aquas. Ex hoc puteo recreati operam dare debemus, vt nostra doctrina & exemplo quamplurimos in ornamentum Ecclesiæ filios sapientiæ procreemus, ita hos instituentes, vt in illis nec caro, nec hæresis, nec diabolus dominium habeat, sed vt proprij & genuini nostri & sapientiæ filij deprehendantur, hæc enim mystica tractatio correspondet sensui literali. Beda paulò aliter intelligit tunc fontes nostros deriuari foras, & nos diuidere aquas nostras in plateas, cùm perceptam in Ecclesia doctrinā aliis prædicamus & communicamus, iuxta illud Sapien. quam sine fictione didici & sine inuidia cōmunico, & honestatem illius non abscondo. Has aquas nos habemus soli, cùm doctrinam nostram à consortio mundanæ & hæreticæ doctrinæ liberam & immunem seruamus, aut cum in eius diffusione aut prædicatione gloriā humanā minimè ambimus. Per huiusmodi enim ambitionem etiam alieni, hoc est, dæmones participes fiunt operis nostri, in quod ius aliquod acquirunt. D. Aug. lib. 2. contra Cresc. cap. 14. sequutus Septuaginta legit, Fons aquæ sit tibi proprius, & nemo alienus communicet tibi, intelligitque per fontē Spiritum sanctum. Ad hunc, inquit, fontem nullus extraneus, quia nullus nisi vita æterna dign⁹, accedit. Hic est proprius Ecclesiæ Christi, cui tanto ante prophetatum est, Fons aquæ tuæ sit tibi proprius & nemo alienus communicet tibi.

Heb. 13. 1. Cor. 7. Sapien. 7. D. Aug.

Sit vena tua benedicta, & lætare cum muliere adolescentiæ tuæ, Cerua charissima & gratissimus hinnulus vbera eius inebrient te omni tempore, in amore eius delectare iugiter.

QVi priorem in superiorib. versib. sequuntur sensum, consequenter per venam intelligunt facultates quas velut fontes volunt deriuari foras ad alios. Eritque sensus, fac vt vena & fons tuus (nam vena pro fonte ponitur, vt & posteà aliquoties) benedicatur tum à pauperibus, tum à Deo, qui iuxta Paulum multiplicat incrementa frugum iustitiæ his qui liberales sunt in pauperes. Verum quia sequitur, & lætare cum muliere, posterior sensus probabilior est, iuxta quem per venā aut fontem intelligitur propria vxor, quæ marito proles velut aquas profundit: & est sensus, fac vt vxor tua fœcūda esse possit, & benedictionibus vteri fœlix, quod fiet si eius amore & legitimo vsu contentus, vires corporis non exhaurias vaga & aliena libidine, & per amorem Dei vitia declines. Sic enim in vxore implebitur illud Dauidicum: vxor tua sicut vitis abūdans in lateribus domus tuæ, filij tui sicut nouellæ oliuarum in circuitu mensæ tuæ, Ecce sic benedicetur homo, qui timet Dominum. Hortatur ergo lætandū cum vxore adolescentiæ, hoc est, cum ea quę in adolescētia & ipso ætatis feruore in vxorē assumpta est, sub nomine lætitiæ ad moderatū coniugij vsum inuitās, tanquam remedium fornicationis vitandę, & medium prolium legitimè procreandarum. Indicans in hoc vsu veram solidamque esse lætitiam, præ ea, quę in vaga & adulterina est libidine, quę multum habet fellis admixtum & coniunctū. Vnde & subiungit, Cerua charissima & gratissimus hinnulus, hoc est, sit ea vxor tibi, velut charissima cerua & hinnulus gratissimus. Est enim hoc animantis genus hominibus in delitiis, amabile & lepidū. Vnde & in Canticis dicit spōsa: Similis est dilectus meus capreæ hinnulóque ceruorum. Significat ergo vxorē huiusmodi amabilem esse debere & in delitiis instar ceruæ & hinnuli. Quamquā subtilius dici posset ceruæ vxorē comparari quod proditum sit memoriæ in ceruino genere maris & fœminæ nō fieri congressus vnquam palam, sed esse secretum loco obscuro. Aut quod sicut ceruinum genus serpentibus est exitio, vt scribit Plinius lib. 27. cap. 9. ita & vxor scortis aduersetur, serpentibus omnino exitialibus est & alia ceruorum cōditio huic loco optimè congruens, videlicet quod (quemadmodum habet Plinius li. 8. c. 32.) cum maria tranant gregatim nantes porrecto ordine capita imponunt præcedentium clunibus vicibus ad terga redeuntes, ad quod respiciens D. Augustinus in lib. 83. quest. 17. Sicut, inquit, de ceruis nonnulli talium cognitionum studiosi scripserunt, cum fretum ad insulam transeunt, pascuarum gratia, sic se ordinant, vt onera capitum suorum quæ gestant in cornibus super inuicem portent, ita vt posterior semper anteriorem ceruice proiecta, caput collocet, & quia necesse est vnum esse qui cæteros præcedens, non ante se habeat cui caput inclinet, vicib. id agere dicūtur, vt lassatas sui capitis onere ille qui precedit, post omnes redeat & ei succedat, cuius ferebat caput cum ipse præiret, ita inuicem onera sua portantes fretum transeunt, donec veniant ad terræ stabilitatem. Istam fortasse naturam ceruorum intenderat Salomon, dum ait: Ceruus amicitiæ & pullus gratiarum tuarum colloquantur tecum. Nihil enim sic probat amicum quemadmodum oneris amici partitio, &c. Ita & hic indicatur in coniugio alterum alterius vicissim onera ferre debere. Sequitur: Vbera eius inebrient te omni tempore. Vbi notandum est quod pro vbera, dictio Hebraica magis significat amores, sed eam noster etiam alibi vertit vbera, vt

2. Cor. 9. Psal. 127. Cant. 2. Plinius. August.

vt Canticorum primo, vbi legimus: Meliora sunt vbera tua vino, & memores vberum tuorũ super vinum. Sponsa enim ibi sponso suo tribuit vbera cui magis conuenit tribuere amores, & omnino conuenit vbera ibi metaphoricè accipere pro amore qui instar vberũ dulcissimus est & dulcedinem sponsæ præbet, ita & hic rectè intellexerimus per vbera, ipsos amores coniugum, magis quàm vbera ipsos recreantes, vt sit sensus: Amor ipsius instar vberum lac diffundentium dulcissimus: ita te inebriet omni tempore, hoc est, abũdè tuo desiderio satisfaciat & satiet, vt extra eam non requiras vnquam cum aliena voluptatem. Quod expressius dicitur in particula sequenti, & in amore eius delectare iugiter. Quamquam possit etiam secundum metaphoram intelligi non quærenda aliena vbera, sed propriæ vxoris vbera semper parata pro sedanda siti libidinis sufficere debere omni tempore, imò sic satiare debere, vt alia nunquam desiderentur, non quod semper velit vxoris amplexibus vacandum, sed quod eis velit ita maritum contentum esse debere, vt alienos non requirat. Obseruandum autem hic quam euangelicè Sapiens vnius tantum vxoris meminit quàm vnicè vult amari nec vnquam dimitti, vt intelligamus etiam in veteri Testamento Digamiam à sapientia non admodum probatam, nec vxoris repudium. Iuxta misticum sensum, Vna nostra & fons, ipsa est cœlestis sapientia, *Misticus sensus.* fons signatus, puteus aquarum viuentium. De qua quisque pius & maximè euangelicus cum *Sapien 8.* Sapiente dicere debet, quod est in Sapien. Hanc amaui & exquisiui eam à iuuentute mea & quæsiui in sponsam mihi assumere, & amator factus *Matt. 13.* sum formæ illius. Hęc nostra vena dum ex ea filios sapientiæ docendo generamus, fit magis magisque benedicta, quia in nobis fit abundantior & fertilior ex diuina benedictione, iuxta illud: Omni habenti dabitur & abundabit. Hæc nostra sponsa veluti ceruа charissima esse debet, quę serpentinam conterit doctrinam. Monemur ergo in huius nostræ sponsæ amore iugiter inhærere, lætari in ea, eiusq; vberibus inebriari, quę rectè intelliguntur testamenti vtriusque scripturæ & dogmata, vt huius amore detẽti, liberi simus & tuti ab inordinato, siue carnis, siue hæresum amore, omnino enim nobis faciendum quod est in Sap. Proposui ergo hanc adducere mihi ad cõuiuẽdũ, *Sapien. 8.* sciens quoniã mecum communicabit de bonis, & erit allocutio cogitationis & tædij mei, non enim habet amaritudinem conuersatio illius, nec tædium conuictus illius, sed lætitiam & gaudium.

Quare seduceris fili mi ab aliena & foueris in sinu alteri?: Respicit dominus vias hominis, & omnes gressus eius considerat. Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur. Ipse morietur quia non habuit disciplinam, & in multitudine stultitiæ suæ decipietur.

FACTA collatione vitę inter extraneam mulierem & legitimam vxorem, & vtriusque cõmodis ac incommodis ob oculos propositis infert, cùm ita se res habeat, & tam latum sit discrimen inter insanas mulieris alienæ libidines & honestissimæ coniugis amorem, quare mi fili seduci te patieris ab aliena, & foueri eliges in sinu alterius? Cęterum ne fortè quæ dicta sunt non satis auditorem moueant, more suo in fine sententiis quibusdam grauibus concludendo, amplius studet commouere. Et primum quidem proponit Deum omnes hominis actiones respicere & cõsiderare, vt huius consideratione timeat coram eo peccare, nec putet latere se posse etiam si in tenebris inhonestam suam expleat libidinem, Oculus enim adulteri obseruat caliginẽ dicens: Non me videbit oculus, contra quod dicit dominus in Iere. Si occultabitur vir in absconditis, & ego non *Iere. 23.* videbo eum. Secundò ne quis putet se aliqua ratione debitam sceleribus suis posse effugere pœnam, subiungit, iniquitates suę capiunt vel capient impiũ & funibus peccatorũ suorũ cõstringitur, vel constringetur, nam vtrunque tempus legitur in nostris codicibus & Græca quidem habent præsens tempus, Hebręa verò futurum. Dicuntur autem ipsa peccata velut funibus capere & captiuum tenere, & constringere impium, quia per ea sic deuinctus tenetur coram domino ad certum supplicium, vt illud euadere nullo modo manentibus suis peccatis valeat, ita vt infligendum supplicium non nisi suis peccatis imputare possit, quę ipsum coram Deo accusant, & obnoxum supplicio detinent. Significat ergo hęc sententia, domino, qui omnes hominum actus attendit, postquam videt quempiam impiè agentem, non esse opus, vt vel ipsemet illi manus iniiciat, vel per satellites suos id fieri curet, ne fortè quis in tanta malefactorum turba id putet non esse credibile. Statim enim vbi quis peccat, sicut eius peccatum à domino est animaduersum, ita illud eundem coram domino colligatum detinet, vt effugere nulla valeat ratione, nisi dirupto diuina gratia vinculo peccati, vt dicere possit cùm Dauide: Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Constringunt autem & capiunt *Psal. 115.* impium peccata & alia ratione, nempe quia per ea à benefaciendo impij impediuntur & captiui tenentur à diabolo ad ipsius voluntatem. Sed prior ratio proposito magis cõuenit. Tertia sententia hoc superaddit secundæ, quod quem captum esse dixit, mortem excepturum denunciet, vt non ad paruum aliquod supplicium captus esse putetur, videlicet ad amissionem fortunarum aut alicuius membri mutilationem, sed ad summum, animæ videlicet corporisq; interitum ęternũ. Ipse inquit, morietur, quia non voluit suscipere disciplinam & eruditionem, quam illi sapientia suggessit, & per quam iniquitates suas declinare potuisset, & per multitudinem stultitiæ suæ decipietur. Stultitia enim sua persuasit sibi aut dominũ non videre quæ agit mala, aut eius iram nõ fore talem, qualis prædicta est. Proinde per eam persuasionem & multiplicem stultitiæ operationem deceptum se postea deprehendet. Similiter dicitur Baruch. 3. viam disciplinæ non inuenerunt, ideo perierunt, & quia non habuerunt sa- *Baruch. 3.* pientiam, perierunt, propter insipientiam. Et in *Iob. 36.* Iob: Si non audierint, transibunt per gladium & consumentur in stultitia.

CAPVT SEXTVM.

FILI mi, si spopondisti pro amico tuo, defixisti apud extraneum manũ tuam, illaqueatus es verbis oris tui, & captus propriis sermonibus, fac ergo quod dico fili mi, & temetipsum libera, quia incidisti in manum proximi tui. Discurre, festina, suscita amicum tuum, ne dederis somnum oculis tuis, nec dormitent palpebræ tuæ: eruere quasi damula de manu, & quasi auis de manu aucupis.

SVBIVNGIT hoc capite etiam alia sapientiæ præcepta & documenat, de cauẽnda fideiussione: pigritia, & malitia, demum, rediens ad dehortandũ à consortio alienę mulieris. Et benè

quidem

quidem postquam superiori capite indicauit, quomodo per scortationes res familiaris periclitetur pereátque & in aliorum veniat potestatem, iam indicat quomodo idem eueniat frequenter per leues fideiussiones, ad quas rerum imperiti iuuenes, maximè sæpè nimis sunt faciles se suámque familiam magno periculo & litibus exponentes, & ad paupertatem redigentes Proinde rectè indicat non facilè fideiubendum esse pro amico, quemadmodum postea c.23. apertè docet dicens: Noli esse cum his qui defigunt manus, & qui vades se offerũt pro debitis. Et nunc apertè docet, si fortè vsuueniat vt fideiussio facta sit, non debere eum qui fideiussit securum esse, sed summam curam adhibendã, omniáque tentanda vt à fideiussionis vinculo liberetur. Potest autem quod ad literam attinet coniunctio, Si, ad omnia quatuor sequẽtia verba referri in hũc modum, si spopondisti, si defixisti, si illaqueatus es & captus propriis sermonibus, fac ergo quod dico. Vel tãtũ referri ad duo priora verba in hunc sensum, quem puto côuenientiorem, Si spopondisti pro amico tuo, Si defixisti apud extraneum aliquem manum tuã (per quod aliud non significatur quã fideiussio quæ fit defigendo manũ in manum creditoris,) Si hoc inquam fecisti, scito quod illaqueatus es, & captus propriis sermonibus, quia iam quasi vinculo quodam constrictus es apud creditorẽ. Proinde ne te laqueus iste inuoluat, nec sit pernitio sus tibi tuisq; fac quod dico tibi, & operã da vt librereris ab eo quia incidisti ex tua spõsione in manũ proximi tui, hoc est, in potestatẽ creditoris tui, qui iam ius habet à te exigendi debitũ. Discurre, festina, hoc est neque tardus sis neque negligens, sed & subitò & diligenter da operam, suscita amicum tuum admonendo, precando excita eum pro quo spopondisti, vt satisfaciendo suo debito te à vinculo tuo liberũ faciat, ne dederis somnum oculis tuis, hoc est, ne sis hac in parte somnolentus, sed vigil & diligens eruere quasi damula de manu, hoc est, quemadmodum damula se celeri fuga subtrahit è manu eã capere conantis, & auis volatu se liberat ab insidiis aucupis, ita & tu tua diligentia cura quãprimũ liberari de manu creditoris, ne in te manũ suã coniicere possit, & ad soluendũ cogere. Aut quemadmodum iam capta damula toto nisu se conatur eripere è manu venãtis, & auis côtinuo conatu laborat laqueos quibus implicata est effugere & auolare, ita & tu qui illaqueatus es própriis oris verbis, labora assiduè vt à laqueo tuo libereris. Hic est totius huius loci literalis sẽsus cui similia pleraque ad fideiussionis dehortationé pertinẽtia, postea sequũtur. Quæ non debent aut indigna videri diuina sapiẽtia quæ hic traditur, aut contraria charitati, iuxta quã sicut aliquando tenemur mutuum dare fratri, ita nonnũquã fideiubere pro eo. Nõ enim in totum prohibetur spondere pro alio, sed tantum ostenditur periculum sponsionum, vt ne ad eas quis sit facilis. Et quibus locis sponsiones videtur prohiberi, leues tantũ illæ sponsiones & nõ necessariæ prohibentur. Cauendas autẽ spõsiones summopere etiam prophana Philosophia diligẽter docuit: nã authore Diogene Laertio inter Chilonis Lacedæmonij sententias erat hæc, sp õsioni non deest iactura. Et inter Apollinis tria præcipua oracula, erat tertium, sponde, noxa

Inf. in Prouerb.

præsto est. Quibus similia etiam nostrum sapiẽtem tam diligenter inculcare indignum nõ esse facilè intelliget, qui aduertit eum multa hic tradere quæ ad vitam hanc temporalem commodè transigendum, sunt necessaria. Idque quo expeditius vacemus sapiẽtiæ, Deo seruiamus & quę ex officio nostro secundum Deum nobis competunt, præstemus. Quemadmodum etiam hoc est eius præceptum quod eò tẽdit vt liberiores simus ad seruiendum Deo, & nosipsos, nostrámque familiam contra Dei præceptum non redigamus ad inopiã. Est tamen in hac doctrina etiã sublimior sensus mysticus, iuxta quem mouentur hi qui officium regendi alios susceperunt, quandoquidem pro aliis spoponderunt, séque obligauerunt, vt omnem dent operam, ne sit eis noxia qua se obligauerũt pro aliis spõsio. Id autem fiet, si curent sua diligentia & indefesso studio vt hi pro quibus obligati sunt, suum faciant officiũ: ac satisfaciant cõmuni omniũ creditori domino, monendo eos & suscitando ad eorum officia, Sic qui in baptismo pro alio spopõdit suscitare eum debet & admonere, vt quod pro eo promissum est, præstet & adimpleat: Sic enim liber erit de manu creditoris. Mysticus sensus

Vade ad formicam ò piger & considera vias eius & disce sapientiam. Quæ cum non habeat ducem nec præceptorem, necprincipem, parat æstate cibum sibi & congregat in messe quod comedat. Vsquequo piger dormies? quando consurges è somno tuo? Paululum dormies, paululum dormitabis, paululum conseres manus vt dormias & veniet tibi quasi viator egestas, & pauperies sicut vir armatus. Si verò impiger fueris, veniet vt fons messis tua, & egestas longè fugiet à te.

POSTQVAM monuit diligentiam adhibendã facta fideiussione, congruè digreditur ad dehortandum pigritiam. Ad quod formicæ exemplum conuenientissimum spectandum & inuitandum proponit, quemadmodum & post ea c.30. quod & Hoarati carmine celebrat, dicens *Paruula nam exemplo est magni frmica laboris, Ore trahit quodcunque potest atque addit aceruo*, Cuius operationes admirãdas prolixè prosequitur Plinius c.30. li.11. nat. hist. sic scribẽs formicæ vt apes cõmunicant labores, sed apes vtiles faciũt cibos, hę cõdũt, & si quis cõparet onera corporibus earũ, fateatur multa portione vires esse maiores, gerũt ea morsu, maiora auersæ postremis pedibus molliũtur humeris obnixæ. Et iis reipublicæ ratio, memoria, cura, Semina arrosa cõdũt ne rursus in fruges exeant è terra, maiora ad introitum diuidũt, madefacta imbre proferunt atque siccant. Operantur & nocte plena luna, eædem interlunio cessant. Iam in opere qui labor? quæ sedulitas? Hęc ille. Itaque cum varia sint in formicis spectãda laborem potissimum earum & sedulitatem proponit considerandam, itémq; quomodo labore tẽpestiuo sibi prospiciãt in tẽpus quod ad laborandũ & colligendũ cibũ est intempestiuum, Deinde quod hoc faciant etiã cũ hoc habeant ducem, qui pręeundo id doceat suo exemplo, nec pręceptorem, vel vt est Hebræis, exactorẽ, qui scilicet id præcipiat, aut pensum operis reddere cogat, nec principẽ qui castiget aut puniat inertẽ. Quod de formicis dicit, siue ad differentiam quorundam animaliũ, quæ ducem sui itineris habent, vt oues & grues, aut principem aliquem vt apes, aut exactores vt boues & equi qui ad hominibis ad labores adiguntur. Aut dicit ad differentiam hominum, Horatius Plinius

 qui &

qui & habent quoſdam ad laborandum ſuo exē plo prouocantes, & habent præceptores & exactores: qui id ſuis monitis exigant, & principē qui inertiam hominū aliquando ſit puniturus. Itaque in confuſionem deſidum hominum, & ad excitandū eorum ignauiā, tam parui animalculi diligentiam & prouidētiam, & ſolo naturali inſtinctu prodeuntem proponit conſiderandam & imitandā, ſignificans quam ſit indignū hominē ad laborem natū, & ratione præditum qui & aliorum exemplis & monitis ſapientum, & Dei metu ab otio abſterreri deberet, nō hoc facere, nō ita ſibi proſpicere, ſicut faciūt huiuſmodi animalcula. Ab ipſis ſaltem diſcēdam, vel tandem & diligentiam & prouidentiam, quibus ob id Deus naturæ author talem dedit naturam, ſicut & aliis animalib⁹ alias dedit quaſdā agēdi proprietates, vt ex iis homo doceretur, & ad imitationem prouocaretur. Hoc formicarum exemplo propoſito, exclamat ad magis excitādum pigros, vſquequo piger dormies? quando cōſurges è ſomno tuo? ſubiiciens damum quod ineuitabiliter pigritia ſua incurrent, cum dicit paulū dormies, &c. (cuius ex poſitionē vide poſtea in cap. 24. vbi hæc repetuntur) ſubiiciens & aliū fructum diligentiæ, cùm dicit. Si verò impiger fueris, veniet vt fons meſſis tua, hoc eſt colliges ex laboribus tuis copioſam meſſem, & abundantē inſtar fontis fructum, & egeſtas longe fugiet à te. Qui verſus etſi non ſit in Hebræo, eſt tamen apud 70. ex quorum verſione in noſtris codicibus relictis eſt. Cæterū vt ſecundum literalem ſenſum totus hic locus docet oportuno tempore, in iuuentute ſcilicet & cùm vires ſint integræ, item cū temporis ratio permittit, vt cū æſtas eſt & tempus conueniens, laborandū eſſe corporaliter, otiúmque vitandum quo habeantur, ſiue in ſenectute, ſiue in hyeme: quæ victui ſunt neceſſaria, ita ſecundum ſublimiorem ſen-

Myſticus ſenſus. ſum myſticum, docet in præſenti vita, quæ tempus eſt laboribus deputatum, virtutibus inſiſtendum eſſe, vt habeamus in futuro ſeculo (quādo velut in hyeme & nocte nemo poterit operari) vnde in æternum reficiamur, nec fame pereamus; ſed veniat tūc meſſis noſtra ſicut fons indeficienter fluens, quando implebitur illud, Venientes autem venient cū exultatione, portan-

Pſal. 125 tes manipulos ſuos. Fructus enim vitæ rectè fronti comparatur, propter eius æternitatem, quæ non cōpetit fructibus terrenis, qui potius ciſternæ ſunt ſimiles, quæ aliquando exauritur & ſicatur. Notādum autem quod quemadmodū patet ex Aug. li. contra Adimantū Manich. c. 24. Manichei vetus teſtamentum vbique carpentes & reiicientes hunc locum, reprehendebant tanquam contrariū euangelicæ doctrinæ Chriſti qua præcipit ne ſimus ſoliciti in craſtinum, & ne theſaurizemus in terra. Contra quos affirmat Aug. perperam eos hūc locum intellexiſſe, cōfugitque ad ſenſum ſpiritualem, intelligens hic ſignificari, quod quemadmodum formica minutulū animal æſtate colligit, vnde in hyeme paſcatur. Sic vnuſquiſque Chriſtianus in rerum trāquilitate, quam ſignificat æſtas, colligere debet verbum Dei vt in tribulationibus &

Aug. aduerſitate, quæ hyemis nomine ſignificatur: habeat vnde ſpiritualiter viuat. Quam myſticam tractationem & accommodationē pulchrè etiam D. Aug. Proſequitur in pſal. 66. Ad quam expoſitionem myſticam non ideò cōfugit Aug. quaſi ſignificare velit ſapientem ſecundum literalem ſenſum: non etiam laborē corporalem exegiſſe pro parandis corpori neceſſariis, ſed ad ſignificandum Chriſtianum huiuſmodi literali ſenſu non debere eſſe cōtentum, ſed vltra eum & magis ſpiritualē ſenſum eſſe requirendū. Nec literalis ille ſēſus cōtrarius eſt Chriſti doctrinę ſicut nec Pauli doctrina, cùm dicit: Si quis non vult operari nec manducet. Et denuntiamus huiuſmodi vt cum ſilentio operantes, ſuum panē *2. Thes. 3.*
manducent. Non enim prohibere voluit Chriſtus laborem & prouidentiam ad parāda neceſſaria, ſed anxiam ſolicitudinē & immodicū congregandarum opum deſideriū. Quæ hic nequaquam docere voluit Spiens ſed tantū pigritiā dedocere, ſicut & multis aliis ſequētibus ſētētiis. Additur apud Græcos præter exemplum formicarū etiā apum exemplū in hunc modum. Aut vade ad apem & diſce quam ſit operoſa, quámque ſeriam operationem exerceat, cuius labores & reges & idiotæ ad ſanitatem aſſumunt: deſiderabiliſque eſt omnibus & illuſtris & quidē cum ſit viribus infirma, tamen quia ſapientiam honorāt euecta eſt (vel promouet) Citat D. Hieronymus exemplum apum ex hoc loco in epiſtola ad ruſticū. Pudeat, inquit Seneca li. 1. de clemētia ab exiguis animalibus nō trahere mores.

Homo apoſtata vir inutilis graditur ore peruerſo, annuit oculis, terit pede, digito loquitur: prauo corde machinatur malum et omni tenpore iurgia ſeminat.

POSTEA quæ cōtra pigritiā ſunt dicta tranſgreditur ad deſcribendam puorundam inſignem malitiam non ſine cōuenienti ordine. Ferè enim qui piger eſt & otioſus in alia maiora vitia prolabitur, præſertim obtrectationes, quod Paulus notat in otioſis viduis iunioribus quæ circumeunt domos, non ſolū otioſè, ſed & verboſe & curioſè loquentes quę non oportet.
Et in Eccleſ. dicitur, Multā malitiā docuit otioſitas. Frequenter autem Sapiens hic ſuum filium *1. Ti. 5. Eccl. 33.*
munire ſtudet, vt vitet cōſortium & improborum ac inſigniter malorum hominum & illectamentā impudicarum mulierū. Itaque vt improborū rurſum conſortiū fugere doceat eorū mores hic pulchrè depingit Deo maximè odibiles ſubiecturus mox rurſum de impudicis mulieribus. Dicit ergo homo apoſtata vir inutilis. Pro apoſtata Hebræis eſt dictio Belial, quam hoc loco & Iob 24. vbi legimus qui dicit regi apoſtata, noſter interpres vertit apoſtatam aliis locis reliquit ferè nomen Hebraicū, addens Iud. 16. eius interpretationem, id eſt, inquit abſque iugo, ita enim interpretari poteſt à בְּלִי Beli, quod eſt ſine & ol עֹל quod eſt iugū cum alij interpretētur ſine honore à בְּלִי Beli ſine, & verbo עָלָה ala, quod eſt aſcēdere, vel ſine vtilitate ab לעי iaal, quod eſt prodeſſe. Sgnificat autē ipſam impietatē aut inſigniter impium. Impietatem ſignificat cùm dicuntur aliqui filij Belial, hoc eſt filij impietatis, quod phraſi Hebraica ſignificat homines inſigniter improbos. Pro impio poni- *Naum. 1.*
tur apud Naum: non adiiciet vltrà vt pertranſeat *2. Cor. 6.*
in te Belial. Pro impietate aut potius pro impio dæmone ponitur apud Paulum: Quæ conuentio Chriſti ad Belial? Hic ergo apoſtatam non oportet intelligere eum qui deficit à fide, quem iam recepto vſu apoſtatam vocamus per antonoma-

antonomaſiam,ſed eum qui Deum deſeruit,& à Deo receſſit cor eius,hoc eſt qui iam timore Dei omnino vacuus eſt, non per infirmitatem, ſed per malitiam peccans, quomodo & apoſtatare accipitur apud Eccleſ. Initium ſuperbiæ hominis apoſtatare à Deo, quoniam ab eo qui fecit eum,receſſit cor eius.Et vinum & mulieres apoſtatare faciunt cor ſapientis. Eſt enim apoſtata dictio Græca, ſignificans deſertorem.Homo ergo apoſtata, hoc eſt qui omnino Deum dereliquit,nec cura aliqua ſeruiendi Deo tenetur eſt vir inutilis,& ſibi & aliis, quo per contrarium amplius ſignificatur quod ſibi &aliis ſit noxius. Poteſt & ſic intelligi appoſitiuè,homo apoſtata qui idē eſt vir inutilis graditur ore peruerſo,&c. Deſcribit hominis impij conditiones,oſtendens quomodo omnibus ſuis mēbris in alterius perniciē abutatur. Graditur,inquit, hoc eſt:incedit & conuerſatur cum aliis ore peruerſo loquēs ſcilicet benignè & amicè,ſed interim mala cogitās & moliens. Annuit oculis,& terit pede, digito loquitur.His tribus quæ vno verſu coniunguntur,in Hebræo,ſignificari omnino videtur, Impium qui verbis amicitiā ſimulat,aliis corporis partibus contrariū ſignificare ſuis complicibus in perniciem alicuius, quem decipere & perdere ſtudet.Quanquam enim videri poſſit per annuere oculis(quod quoties occurrit in ſcripturis malum aliquid deſignat)ſignificari,vt multi intelligunt,fraudulenter cum aliquo agere,nutúq; oculorum amicitiam ſimulare, quia amici amicis annuunt oculis,magis tamen ex adiunctis hoc loco apparet hac oratione ſignificari, oculorum nutu complicibus ſuis ſignum dare, quo ad perniciem alicuius incitētur. Hoc enim magis competit huic loco & illi,qui eſt Eccleſiaſtici 27.Annuēs oculo,fabricat iniqua. Proinde iuxta hunc ſenſum magis conueniret vertere, innuere oculo quàm annuere. Pro terit pede, Hebræis eſt, loquitur pede, hoc eſt,pedibus ſuis dat ſignum aliquod complicibus ſuis, quo intelligant quid ſit faciendum,quemadmodum & digito. Vnde ſequitur,Digito loquitur, & vt Hebræa habent digitis docet,demonſtrando ſcilicet ſuis quid faciēdum, aut inimicitiam quam verbis benignis tegit in corde latentem.Et mirum quid ſecutus interpres verterit, terit pede, cum &Septuaginta habeant σημαίνει δὲ ποδί,hoc eſt,ſignū dat pede.Hoc ergo & in noſtra lectione eſt intelligendum, nempe quod terat terram pede ad inſinuandum aliquid, quomodo & digito loquitur. Significatur ergo hominem improbū,dum ad decipiendum benignè loquitur alicui, aliis ſui corporis partibus, oculis videlicet pede & manu ſuis complicibus inimicitiam in corde latentē inſinuare,illúmq; quem laudat irridere,ac ſignū perdendi illum exhibere.Huic ſenſui benè conuenit quod dicitur in Pſal. Oderunt me gratis & annuunt oculis,quoniam mihi quidē pacificè loquebantur,& in iracūdia terræ loquentes dolos cogitabant. Vnde & hic ſequitur,prauo corde machinatur malum, quaſi dicat:Hinc eſt quod ore amicitiam ſimulat,aliis partibus corporis inimicitiā & odium inſinuās, quia prauo ſuo corde machinatur malum,cogitans apud ſe quomodo illud rectè & fraudulenter inferat.Cęterū omnibus quæ de impio ſunt dicta peius eſt quod ſubiungitur,& ex prędictis ſequitur,nempe quod omni tempore iurgia ſeminat inter homines.Cùm enim omnibus blandè loquitur in faciē,& poſt tergum malè loquatur,eíſq; detrahat quos coram laudat,& in controuerſiis vtrique parti corā aſſentiatur,abſens contradicat & vituperet,multas ſæpè inter amicos contentiones & inimicitias excitat,vtrique parti mala & falſa in ſuſurrando.Atque hoc eſt præcipuū malum ad quod præcedentia referuntur.Notandum enim Hebræa vnum tantum habere verbū & reliqua omnia efferre per participia in hunc modū:Homo Belial vir iniquus,incedens ore peruerſo,annuens aut innuēs oculis ſuis,loquens pedibus ſuis,docēs digitis ſuis peruerſitatibus cordis ſui cogitās malū:omni tempore,contentiones mittet,hoc eſt, ſeminabit & ſparget inter fratres & amicos. Si autē quis annuere oculis accipere velit pro fraudulēter nutu oculorum amicitiā ſimulare,quod verbū annuendi magis ſignificat,etiā reliqua duo de pede & digito ſunt eodē referenda,vt ſignificetur impiū,& ore per verba,&reliquis corporis partibus,oculis ſcilicet pedibus & manibus per ſigna quædā & geſtus annuendo ſcilicet & geſticulando,amicitiā ſimulare,cęterum corde aliud agere,machinari ſcilicet malū,vnde fit vt iurgia inter homines ſeminet, dum vbique mala ſuggerit, eiúſque ſuggeſtionibus & obtrectationibus facilè per amicitiæ ſimulationem creditur. Hoc hominum genus quoniam admodum eſt pernitioſum ideo de tali ſubditur.Huic ex templo veniet perditio ſua, & ſubitò conteretur, nec habebit vltra medicinam, hoc eſt, non poterit curari, ſed æterna perditione inuoluetur, à qua nulla ratione liberari poterit. Competit quod de apoſtata dictum eſt, eximiè & perfectè hæreticis &ſchiſmaticis,qui quo decipiant ore, & toto corporis habitu benignitatem ſimulant & charitatem, cùm corde aliud non meditentur, quàm multos ab eccleſia alienare, & ad ſe trahere.Itaque fit vt nihil aliud quàm iurgia ſeminent in Chriſtiana republica,homines ſummè peſtiferi,vt qui charitatem,virtutū omnium reginam tollant & vnitatem ſcindant.

Sex ſunt quæ odit Dominus, & ſeptimum deteſtatur anima eius. Oculos ſublimes,linguam mendacem,manus effundentes innoxium ſanguinem,cor machinans cogitationes peſſimas, pedes veloces ad currendum in malum, proferentem mendacia, teſtem fallacem, & eum qui ſeminat inter fratres diſcordias.

OCCASIONE impij hominis, quem deſcripſit membris corpori ſui abutentem & ſeminantem iurgia, commemorat quædam vitia enormia, quæ ferè certis corporis partibus committuntur,& à Deo ſingulariter odiuntur, quorum poſtremum tanquam non minimum,ſed reliquis, aut peius aut æquiparandum eis ponit, ſeminare inter fratres diſcordias, vt oſtendat quam graue ſit illud quod in apoſtata reprehendit. Quod autem non velit ſignificare ſeminare diſcordias, peius eſſe omnino omnibus quæ enumerat,patet:quia inter alia enumerat manus effundētes innoxium ſanguinem, quod non poteſt minus eſſe quam ſeminare diſcordias. Proinde ſanè intelligendum eſt quod nos habemus,& ſeptimum deteſtatur anima eius. Non enim hoc intelligendum eſt,quaſi ſex illa odiat, ſeptimum verò non ſolum odiat,ſed etiam pro aliis abominetur.Nam Hebræis non eſt nomen numeri ordinalis ſeptimum, ſed numeri cardinalis, ſeptem ſunt abominationes

Eccl.10
Eccl.19.

animę eius. Itaq; sensus est, sex sunt quæ odit dominus, imò septē sunt quę abominatur. Et proinde nostrę electionis sensus esse debet, si velimus habere sensum genuinum, sex sunt quæ odit dominus, imò & septimum simul cum illis detestatur anima eius, de quo locutionis modo plura in c. 30. vbi similes loci occurrūt. Similis locus
Iob 5. est de sex & septem Iob 5. c. vbi nos legimus in sex tribulationibus liberabit te, & in septima nō tanget te malum. Nam & ibi pro septima est Hebræis numeri cardinalis nomen septē, & significatur quod in sex imò in septē tribulationibus dominus liberat, nec sinit suos tāgi à malo, iuxta illud: Septies cadet iustus & resurget. In istis autem septem quæ hoc loco ponuntur, inprimis est obseruandum quòd quartū locum cordi tribuit, ita vt medium locum habeat inter septem, vtrinq; tribus sceleribus collocatis, nēpe quòd omnium vitiorum initium & origo sit à corde, tanquam à fonte, sicut & in medio hominis sitū est, tanquam fons vitæ ad omnes partes manantis. Obseruandum secundò, quòd in istis septem priora quinq; vitia referuntur, tanquam vitia particularium partium hominis, incipiendo ab oculis qui in suprema hominis parte collocātur, & deinde procedendo secundum ordinē quem habent partes in corpore humano vsq; ad pedes. Duo verò reliqua vitia referuntur tanquam personarum vitia, non autem partium hominis. Et videri potest quinque illa vitia quę partibus corporis tribuit considerasse, tanquam per quę à partibus suis vitietur & lædatur totus homo, duo verò reliqua, quæ personarum sunt, tanquā per quæ lædatur communitas & respublica, cuius personæ illæ sunt partes. Multum enim communitatem lædunt testis fallax qui iudiciū corrumpit, iudicémque iniquè iudicare facit cum suppressione innocentum, & qui seminat discordias inter eos quos maximè conueniebat esse concordes. Inter septem ergo hæc primò ponit oculos sublimes, per quos arrogantiam innuit
Eccl. 10. quæ oculorum elatione maximè declaratur, quā & inprimis vbique scriptura Deum odisse significat, eámque initium esse omnis peccati testatur, secundum ponit linguam mendacem, vel, vt est Hebræis linguam mendacij, hoc est, mentientem & fallentem. Mendaciū enim Deo maximè aduersatur, qui est ipsa veritas, & linguam homini ad hoc dedit, vt quod corde concipit, ore exprimat, & aliis manifestū faciat. Proinde Dei dono grauiter abutuntur, qui ad contrariū eo vtuntur nimirum vt celent quod corde volunt. Tertium locum habent manus quas ad iuuandum alios & tuendum innocentes habemus, quibus si vsqueadeò quis abutatur, vt non solùm damnum inferat, sed & homicidium perpetret, & innocentis sanguinem effundat grauissimum crimen committit diuino prosequendum odio. Quartum est cor machinans cogitationes pessimas. Non dicit cor cogitans mala &
Prou. 20. habens cogitationes pessimas. Nam quis potest dicere mūdum est cor meum? sed illius cor execratur dominus, qui ex industria & data opera malum comminiscitur, & consilia apud se disquirit perpetrandi mali. Quintum locum pedes sortiuntur, qui festinant ad malum, iuxta illud quod suprà dixit: Pedes eorū ad malum currunt. In quo vitio per velocitatem ad currendū significatur summū desiderium & conatus perficiendi mali. Labi enim in malum carnis fragilitate, ac mundi blanditiis trahi & violentia quadam impelli, humanę infœlicitatis est, & hominis sub peccato vænundati status & conditio. Summa verò alacritate malum conari & optare, Deo est execrabile & odiosum. In his autem quinque vitiis, quinque partium corporis, sic philosophari licet vt omnia facilè vitia & ordo eorum in illis deprehendatur. Initium enim omnis peccati ferè est superbia per oculos sublimes significata, ex ea fit, vt cor hominis incipiat machinari cogitationes pessimas, quærens nempè consilia ad vindicandum se, aliósque deprimendum aut acquirendum cum aliorum iniuria, per quæ excellens fiat. Post consilia meditata, sequitur conatus & desiderium perficiendi malum conceptum, quod per pedes significatur veloces ad currendum in malum. Post conatum sequitur mali perfectio, quæ fit vel manu alios lædente, vel lingua mentiente. Cæterum cùm multæ sint mendacij species duas speciatim in hoc malorum catalogo adnumerat sapiens, quòd sint maximè pestiferę, nempè testem fallacem proferentem mendacia, per quem scilicet iudicium peruertitur, à quo reipublicæ salus dependet, per quē innocentes opprimuntur, etiam vsque ad mortem aliquando, ita vt nō minus noceat quàm qui manu alium occidit. Quid enim interest manu an lingua sanguinem innocentem quis fundat? Deinde eum qui suis obtrectationibus, malis consiliis, aut aliis rationibus seminat discordias inter fratres, & eos omnes qui inter se tanquam fratres viuunt aut viuere debent, quos concordes esse maximè conuenit. Id enim vitium summè Deo displicet, sicut econtra charitas & amor mutuus maximè placet. Vnde in Ecclesiastico dicitur: In tribus placitum est spiritui meo, quę sunt probata Deo & hominibus. Cócordia fratrum, & amor proximorum, & vir & mulier benè sibi consentientes. Eccl. 25.
Hoc vitium eximiè reperitur in seditiosis hominibus, qui inter ciues seditiones excitāt. Item in hæreticis & schismaticis, qui pacem Ecclesię violant, graues discordias seminātes inter Christianos, qui tanquam fratres vnum inuocant patrem, Quos proinde Deum grauius detestari, quàm quosuis homicidas mirum non est, vt qui membra vnius corporis à se diuidant, & multorum animas simul & corpora sua diuisione interimant. Itaque contra testem fallacem, & seminantem discordias, multæ in sequentibus proferuntur sententię, nimirum propter talium nocumentum. Quod autem de Deo dicitur detestatur anima eius ἀνθρωποπαθῶς dictum est, non quòd animam habeat, sed ad significādum quòd vehementer detestetur, quemadmodum quod nos ex animo & tota mētis intentione detestamur, quomodo & in Esa. dicitur: Calendas Esa. 1.
vestras & neomenias vestras odiuit anima mea, hoc est, ego vehementer odio.

Obserua fili mi præcepta patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ, liga eam in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo, cum ambulaueris gradiantur tecum, Cum dormieris custodiant te, & euigilans, loquere cum eis, Quia mandatum lucerna est, & lex lux, & via vitæ, increpatio disciplinæ.

NON ignarus Sapiens quanta mala iuuentuti immineant à mulieribus impudicis, nunquam satis se putat ea de re filium admonuisse, proinde rursus redit ad exhortationem seruandæ

ſeruandæ diligenter legis Dei eam rurſus commendãs, vt per eam à magnis criminibus,& ſpeciatim à muliere impudica muniti eſſe poſſint legis obſeruatores. Cùmque iam frequenter legem Dei ac ſapientiæ præcepta, Sapiens, ſuam legem ſuáque præcepta, appellauerit, ſéque tanquam patrem audiri voluerit, nunc Dei legem & præcepta, parentum legem ac præcepta, appellat, eóſque audiendos vult, quemadmodum & cap.primo. Nimirum quod ab illis iuuentus ab ineunte ætate ſit in pietate inſtituenda, & legem Dei ex illorum ore pueri ab incunabulis diſcere debeãt, quemadmodum & lex vbique præcipit. Non enim cum dicit, conſerua præcepta patris tui, de præceptis, quæ patri propria ſunt, quæque ſua authoritate filio imponit, præcipiẽdo vt hoc aut illud in re domeſtica faciat, potiſſimum loquitur, ſed de præceptis & lege Dei, ipſo ſcilicet Decalogo, inſinuans tacite parẽtes hunc debere ex officio docere filios ſuos, & acceptum per manus tradere ſuis poſteris. De lege enim Dei ipſum potiſſimum loqui patet ex ſubiecta commendatione. Quia mandatum lucerna eſt, &c. Cùm ergo cap.primo dixiſſet. Audi fili mi diſciplinam patris tui: Nũc monet cõſeruare præcepta Dei à parte audita, & ne propter imbecillitatem ſexus paruifaciat filius, quod ab ore matris audiuit (nam ſolent inſolentiores filij cum adoleuerint, parui facere matris monita) ſubiicit: Ne dimittas legem matris tuę. Et quemadmodum capit.3.dixit: Circunda eas gutturi tuo, & deſcribe in tabulis cordis tui, ita núc dicit, Liga ea in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo, ſignificans non negligenter iſta eſſe ſeruanda, ſed firmiter cordi imprimenda, ac velut illiganda funiculis timoris Dei, eáque ſemper præ oculis habenda, quemadmodum quod collo appenſum geſtamus. Et benè dicit, Circunda gutturi tuo, ſignificans tacitè ea habenda pro inſigni & precioſo monili & torque, quę collo hominum circundata pendere ſolet, ſemper verſans in oculis. Metaphoram in hoc verſu latentem explicat, cùm ſubiicit, Cùm ambulaueris gradiantur tecum, hoc eſt, ſic ea ſemper præ oculis habe, vt in omnibus tuis diurnis operibus tibi adſint, tecum operentur, & te dirigant. Cùm adueniente nocte, quieti te dederis, fac vt cuſtodiant te, hoc eſt, ſic ea habeas in mente dormiturus, vt per ea dormias ſecurus ab omni dæmonum infeſtatione, qui etiam dormientibus inſidiantur. Et vbi expergefactus fueris, ſtatim loquere cum eis, hoc eſt, expende apud te quomodo tua conſcientia cum eis conueniat, quidve tibi iuxta legem Dei interdiu faciendum ſit.

Deut.6. Conuenit hic locus cum eo quod eſt in Deuteron. Erunt, inquit Moyſes, verba quæ ego præcipio tibi hodie in corde tuo, & narrabis ea filijs tuis, & meditaberis, ſedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atque conſurgens, & ligabis ea quaſi ſignum in manu tua, erúntque & mouebuntur inter oculos tuos, ſcribéſque ea

Deut.11. in limine & oſtiis domus tuæ. Et rurſum: Ponite hæc verba in cordibus & in animis veſtris, & ſuſpendite ea pro ſigno in manibus & inter oculos veſtros collocate. Docete filios veſtros vt illa meditentur, quando ſederis in domo tua & ambulaueris in via, & accubueris, atque ſurrexeris. Notandum autem Hebræa hoc loco ambigua eſſe, & vel ſic verti poſſe, cum ambulaueris duces tecum (ea ſcilicet) cùm dormieris cuſtodies apud te, vel ſic, cùm ambulaueris ducet te (lex ſcilicet) cùm dormieris, cuſtodiet te. Noſter verò interpres ſic prudẽter vertit, vt vterque ſenſus in ſua verſione comprehendatur, quemadmodum ex explicatione ſuperius poſita, patet. Et ſubiicitur cauſa cur tam diligens ratio habenda ſit ſemper legis Dei. Quia, inquit mandatum eſt lucerna, & quod idem eſt aliis repetitum verbis, lex eſt lux, iuxta illud: Præceptum domini lucidum, illuminans oculos. Et Lucerna pedibus meis verbum tuum & lumen ſemitis meis. Lex enim Dei ignorantiæ pellens tenebras, demonſtrat quid faciendum ſit, ſicut lux demonſtrat qua ſit eundum. Nec tantum lux eſt, ſed & eſt via vitæ, quia per eius obſeruationem peruenitur tanquam per viam ad vitam. Sæpè enim in ſcripturis Dei mandata vocantur viæ Dei, ita & hic increpatio diſciplinæ & eruditionis, hoc eſt, increpatio erudiens & redarguens hominum corruptos mores, per quam intelligit ipſam Dei legem nos increpantem, aut humanam redargutionem iuxta Dei legem. Bene autem dicit increpatio diſciplinæ, quia eſt & increpatio indiſciplinata moroſa & inutilis. Pſal.18. Pſal.118.

Vt cuſtodiant te à muliere mala, à blanda lingua extranea, non concupiſcat pulchritudinem eius cor tuum, ne capiaris nutibus illius. Pretiũ ſcorti vix eſt vnius panis, mulier autẽ viri pretioſam animã capit.

ILLVD vt cuſtodiãt te, referendum eſt ad ſuperiora, hoc modo: Gradiantur tecum & loquere cum eis, vt cuſtodiant te peculiariter ab impudicis mulieribus. Nam quod proximè præcedit, quia mandatum lucerna eſt, &c. per parentheſim interpoſitum eſt. Mulierem malam, & vt in Hebreis eſt, mulierem malitię, intelligit eã quæ ad malum trahit blanditie linguæ ſuæ. Et quia non ſolum per linguæ blanditiem, ſed & per faciei pulchritudinem & oculorum illecebras pellicere ſolent, benè monet. Non concupiſcat pulchritudinẽ eius cor tuum, & ne capiaris nutibus illius, vel vt habent Hebręa, in palpebris eius. Eſt autẽ concupiſcere pulchritudinẽ alicuius propter pulchritudinẽ eius concupiſcere ipſam, illiúſq; pulchritudine velle frui, quæ concupiſcẽtia & in ſe peccatum eſt contra legem Dei, & ad peccatũ operis trahit. Quod ſequitur, pretium enim ſcorti vix eſt vnius panis, ſic ad verbum habent Hebræa, quia propter mulierem fornicariã vſq; ad fruſtum panis. Quod à pleriſque ſic intelligitur, quia propter mulierem meretricẽ redidet vel deueniet homo vſque ad fruſtum panis, hoc eſt, mendicus efficietur. Iam quod ſequitur auget adhuc malũ quod adfert meretrix & adultera. Mulier autem talis etiam capit & deripit pretioſam animam viri, quam ſcilicet morti æternæ obnoxiam facit, aut iuxta diſtinctionem Hebręorum, mulier viri, hoc eſt, mulier maritata capit deripítq; pretioſam animã adulteri ſui, quia illam exponit perdendam à ſuo marito, vt hæc ſit differentia inter meretricem & adulteram, quod illa hominem depauperet, hæc verò animã & vitam adulteri deripiendam faciat à ſuo marito. Noſter interpres Hebræa ſic intellexit, quia propter mulierem meretricẽ non eſt dandũ niſi vſq; ad fruſtum panis, Quomodo & 70. intellexerũt, qui verterũt, γιμὴ γὰρ πόρνης ὅση καὶ ἑνὸς ἄρτου i. pretiũ enim ſcorti quantũ & vnius panis. Et eſt cõueniẽs admodũ ſenſus. Iuxta quem hac parte ſignifi-

significatur quàm vilis res sit scortum, & sequenti parte quàm pretiosam rem perdat. Itaque sensus est, pretium enim scorti vix est tantum quantum est pretium vnius panis, hoc est, res est vilissima, & tamen cum sit vilissima, talis mulier deripit pretiosam animam viri, quam & æternę morti obnoxiam facit, & diabolo tradit abreptam à suo creatore. Proinde rei indignitatem pulchrè sic ob oculos ponit, insinuátque quàm absurdum sit vt pro breui voluptate & nullius precij atque momenti, quis suam animam vendat, vitámque nullo pretio æquandam, omnibusque bonis prȩferendam perdat. Pulchrè certè in vno pane philosophatur hic Beda: Sicut enim, inquit, vnus panis diurnam solum effugat esuriem, & nihilominus postmodum esurit qui comesto pane satur abcesserat, sic qui intrat ad scortum ad horam quidem euaporat libidinem, sed post paululum ardentior redit. Hæc ille. Itaque duplici ratione scorta vitanda indicat, & quod breuis sit voluptas ac parui pretij, & quod rem pretiosissimam nobis eripiat. Proinde Diuus Augustinus hæc edisserens libro de honest. mulier. cap. 3. O, inquit, quanta iniquitas, quanta peruersitas, vt animam, quam Christus suo sacro sanguine redemit, luxuriosus quisque propter vnius momenti delectationẽ libidinis diabolo pessimo inimico suo vendat ac tradat. Verè nimium miseranda & plangẽda conditio est, vbi citò præterit quod delectat & permanet sine fine quod cruciat. Sub momento enim libidinis impetus trãsit, & permanet sine fine infœlicis animæ opprobium. D. Aug.

Nunquid potest homo abscondere ignem in sinu suo, vt vestimenta illius non ardeant? Aut ambulare super prunas & non comburentur plantæ eius? Sic qui ingreditur ad mulierem proximi sui non erit mundus cum tetigerit eam.

DE adulterio, quod inter fornicationes est grauissimum, peculiariter deinceps loquitur, ostendens primũ apertis similitudinibus quã sit res noxia: Deinde & collatione facta eius cum furto, eius ostendens grauitatem & perniciem. Primùm ergo ne quis putet adulterium sicut secretum petit ita posse latere, & sic vel culpa vel pœna posse carere atque hac ratione ad illud perpetrandũ fiat audacior, nunquid (inquit) potest homo abscondere, &c. Vbi notandũ quod pro illo, non erit mundus, Hebręis est, non erit innocens, quod non solùm significat non esse sine peccato, sed pro phrasi Hebraica significat sæpè non esse impunitum, vt annotatur postea c. 11. quorum vtrumque significat etiam quod 70. verterunt ὄυκ ἀθωωθήσεται nam ἀθῶος, dicitur & insons & indemnis & impunitus. magis autem videtur Sapiens significare voluisse eum qui ingreditur, ad mulierem proximi sui non fore impunitum, sed grauiter puniẽdum à marito adulteræ qui nulla ratione se placari permittet vt postea declarat, aut saltem à Deo cuius oculos nulla ratione effugere poterit, qui mariti læsi causam defendet, vtpote quo lęso ipse grauiter læsus est. Hic enim intellectus magis quadrat similitudinibus allatis, quibus significatur non macula adferri vestimento & pedibus, sed nocumentum & læsio. Itaque sensus erit, Quemadmodum fieri non potest vt ignem quis abscondat & foueat in sinu suo, & vestimenta illius non ardeant, aut vt ambulet nudis plantis super prunas ardentes, & plantæ illius non comburantur ita fieri non potest vt qui ingreditur ad vxorem proximi sui eámque tãgit, hoc est, quicunque adulteratur, punitionem, læsionem & vltionem euadat. Ingredi enim ad mulierem eámque tangere phrasi scripturę vbique obuia congressus & concubitus cum ea honestè & verecundè significatur. Noster interpres magis ad culpæ maculam quàm ad criminis pœnam respexisse videtur, cùm vertit non erit mundus: potest tamen etiam hoc accipi in prædicto sensu quomodo infrà aliquoties accipitur, non erit innocens, pro non erit impunitus & liber ab vltione debita crimini. Benè autem congressus cum muliere comparatur igni vestimenta & pedes vrenti, quia libido talis ignis, quidam est grauiter & animum & corpus accẽdens, quo & pedes hominis hoc est affectus eius adusti ita læduntur, vt postea per viam virtutum ac pudicitiæ non valeant incedere, & vestimenta eius comburuntur, hoc est corpus eius grauiter commaculatur & pristinæ eius vitæ integritas ignis contactu corrupta malè olet, infamia tanquam malo odore latè se spargenti. Potest autem generalius hic locus accipi, vt ingredi ad vxorem proximi eámque tangere intelligatur, non solùm is, qui grauissimũ adulterij crimen cum ea committit, sed & qui cum vxore proximi sui libenter versatur, ædes alienas frequentans quasi de sua pudicitia securus: Quod prohibetur Ecclesiast. 9. Cum aliena muliere non sedeas omnino, nec accumbas cum ea super cubitum. Iuxta quem intellectum benè conuenit nostra lectio, non erit mundus, Talis enim non carebit macula, quia etiamsi nõ peccet corpore, maculam in animo incurret per varias cogitationes & concupiscentias, maculam item famę & nominis sui, & maculam offensionis plurimorum, Iuxta mysticum & sublimiorem sensum monet hic locus, quàm periculosum sit consortium habere cum hęreticis, eorúmque libros legere, quod est ingredi ad adulteram eámque tangere. Vix enim fieri potest vt non dicam omnino impossibile, vt illa conuersatione & contagio non aliquid mali inuratur menti hominis, vt si quis animo castus esse volet séque seruare, ne corrumpantur sensus sui & excidant à simplicitate fidei, sitque immunis ab omni peruersę doctrinæ libidine, tutissimum fuerit nec corporis, nec animę pedibus ad synagogam sathanę hæreticorum turbam, accedere. Eccle. 9. Misticus sensus.

Non grandis est culpa cum quis furatus fuerit: furatur enim vt esurientem impleat animam. Deprehensus quoque reddet septuplum, & omnem substantiam domus suæ tradet. Qui autem adulter est propter cordis inopiam perdet animam suam. Turpitudinem & ignominiam congregat sibi, & opprobrium illius non delebitur. Quia zelus & furor viri non parcet in die vindictæ, nec acquiescet cuiusquam precibus, nec suscipiet pro redemptione dona plurima.

QVo magis deterreat ab adulterio comparat illud cum furto quod adulterio proximum est in Decalogo, & cum illo conuenit in eo quod vtrunque crimen quærit secretum & tenebras, vtroq; res aliena inuaditur. Adeo autem in quibusdam iudicia animorum sunt deprauata, vt furtum quasi grauissimum omnium crimen abominentur, & præ illo adulterium quasi rem ludicram & iocosam habeant. Proinde ex lege Dei & ipsa rerum æquitate ostendit longè adulterium sceleratius esse & pernitiosius homini quàm sit furtum, quod variis modis ostendit. Primùm quòd aliter & aliter se habeat occasio mali vtriusque. Ex occasione enim mali pendet magna pars

& veniæ

& veniæ & supplicij. Qui enim furatur plerũque id facit ex inopia rerum ad vitam necessariarum, sicque furando esurientem implet animam & bonum aliquid facit, proinde meritò talis venia dignus est, nec vllam meretur magnopere vel confusionem vel vltionem, apud eos qui æqui sunt iudices. Quis enim vsque adeò crudelis erit, vt malit hominem fame perire, aut magna diu fame cruciari, quàm tantillum de rebus suis distrahi quantum ventriculus vnus aut alter capere possit? Vnde Hebræa pro eo quod nos habemus, non grandis est culpa, habent, non contemnent, scilicet homines, furem, non hoc ei magno vitio vertent. Qui verò adulterat, id facit non ex inopia rerum necessariarum, sed propter inopiam cordis, hoc est, sapientiæ, quam sua culpa non habet nec habere vult, qua prauam illam concupiscentiam facilè potuisset vitare aut superare, vnde ex ea inopia adulterando non implet animam suam, non quippiam benè facit, sed insigne malum, quia perdidit animam suam. Et in genere furtum ferè esse significat de rebus quæ spectant ad vitæ sustentationem, adulterium verò in re quæ non ad vitæ sustentationem, sed tantum ad satisfaciendum stulto cordis desiderio pertinet. Deinde differentiam in eo ostendit, quod fur deprehensus in aliquo insigni furto, & re non necessaria ad vitam ipsius potest læsę parti sic satisfacere rebus temporalibus, vt ab omni corporis supplicio & ignominia sit liber, restituendo videlicet ei vel septuplũ vel omnẽ facultatẽ domus suę, si læsus fortè morosus fuerit, & contentus esse nolit restitutione dupla, quadrupla, & quintupla, quam lex præscribit. At deprehensus in adulterio nullius intercessione nullàque redemptione satisfacere poterit læso, quin iusto furore & zelo iuxta legis præscriptum sit supremum supplicium exacturus & illaturus, cum perpetua adulteri ignominia. Nec mirum cum illata iniuria nulla re temporali possit compensari. Ex his facilè potest intelligi totus iste locus. Patet item quod cùm dicitur de fure, deprehensus reddet septuplum, non loquatur de restitutione quæ a lege pręscripta est. Ea

Exod. 21. enim vt est in Exod. statuit, vt si quis furatus fuerit ouem aut bouem & vendiderit, restituat quinque boues pro vno: & quatuor oues pro vna, duplum verò tantum si inuentum fuerit furtum apud furem. Dicitur ergo hic quòd reddet septuplũ, ad significandũ quòd abundè ipso lęso satisfaciet, etiam vltra præscriptum legis, & si necesse sit etiam omnibus suis facultatibus traditis. Septuplum enim, vt sæpè in scripturis, pro pleno & abundanti ponitur, sic dicitur Eccl. 7. Non semi-

Eccle. 7. Eccle. 20. nes malum in sulcis iniustitiæ, & non metes ea in septuplum. Et rursum, Est qui multa redimat modico precio, & restituens ea in septuplum, vbi etiam de fure videtur loqui qui multa sæpe comparat paruo, nã Græcè est: Est qui emit multa par-

Eccle. 5. uo. Cõparat idem Sapiens, bilinguem cum fure, significans illum hoc esse peiorem. Super furem, inquit, est confusio, & denotatio pessima super bilinguem. Porrò sub seuera exactione vindictę à marito implacabiliter & iustè inferendę tacitè etiam significat adulteriũ, seuerè saltem à Deo vindicandum fore, si forte conscientiam mariti vt fit effugiat, cum Deus morte illud puniendum statuerit, & per adulterium grauiter lęsa sit institutio coniugalis fœderis à Deo facta. Non poterat illud aliquibus hostiis veteris legis expiari, quæ ad illius expiationem nullæ erant præscriptę. Morte plectendum erat, aut alio graui supplicij genere à Deo vel hic & postea in die vindictæ inferendi, vt patuit in adulterio Dauidis: Iuxta mysticum sensum significatur idololatriæ vel hæresis crimẽ multo grauius esse quouis alio crimine quod in rerum temporalium abusu cõsistit. Quemadmodum enim istud quadam ratione furto simile est, ita illud peculiari ratione adulterio in scripturis assimilatur. Per illud fides violatur, & Ecclesiæ Christi sponsę castimonia commaculatur & corrumpitur. Ideóq; & difficilius remittitur, vt quod frequẽter est peccatum in Spiritum sanctum. Nõ est autem contrarium doctrinæ Salomonis, quod quandoque euenire videmus, vt maritus muneribus aut precibus se sinat placari. Loquitur enim de animo mariti, secundum ea quæ communiter & ex sua natura conueniunt ei, & secundum legem veterem conuenire deberent. *Mysticus sensus.*

CAPVT SEPTIMVM.

Fili mi, custodi sermones meos, & præcepta mea reconde tibi.

POST multas salutares monitiones & pręcepta, inter quæ & pręcipuè & nouissimè dehortatus est à scortationib⁹ subiecturus insigne exemplum illecebrosæ mulieris pro more suo rursum ad custodiã & attentionem sermonum suorum hortatur. Fili mi, inquit, sermones meos quos iam sępius audisti custodi, & pręcepta mea reconde tibi, velut preciosissimum scilicet thesaurum. Hoc enim significat verbum recondere, vt scilicet quemadmodum homines huius seculi in futurum tempus multum annonę sibi recondere solent, magnásque opes in omnem euentum reponere, quas & diligenter seruant, ne quis eas eripiat, ita & sapiẽtię pręcepta pro thesauro habeantur, in secreto cordis reponantur ac seruẽtur summa cura. Quod sequitur, Fili honora dominum & valebis, præter eum verò ne timueris alienum, sicut proposito non conuenit, ita non habent Hebręa, Gręca tamen habent: significat autem inter omnia sapientię præcepta in primis & ante omnia hoc seruandum vt honoremus dominum, timendo scilicèt eum & solicitè cauendo ne illum offendamus. Hic enim est pręcipuus honor qui ei tanquam domino habetur. Quem qui exhibent valebunt, hoc est, fortes erunt contra omnia mala & hostes, domino scilicet eos protegente quem honorant, ita vt nemo illis nocere valeat, Gręcè enim est ἰσχύσεις, hoc est, potens & fortis eris vt ne quis putet sensum esse, valebis animo & corpore, hoc est, bona eris valetudine. Et quoniam domino protegent fortis erit qui ipsum honorat, monetur vt pręter eum non timeat alienum, vel vt habent Gręci ἄλλον, hoc est, alium, ne quis putet tantum diabolum significatum, quem quidam intelligunt significari per alienũ, quoniã ipse omnino alienus est à Deo, ne videatur hic prohiberi omnis timor hominum, cùm Paulus pręcipiat timorem deferre his quibus debetur. Cui (inquit) timorem, timorem: prohibetur autem hic tantum, ne pręter Deum quemquam alium timeamus tali timore quali illum timemus, sic scilicet vt in illius gratiam faciamus quod voluntati diuinę contrarium sit, quasi male nobis metuẽtes nisi illi obtemparauerimus, & non possit nos *Rom. 13.*

defendere dominus quem honoramus. Simile est
Matth. 10. illud Euangelicum: Nolite timere eos qui occidunt corpus, sed potius timete eũ qui potest & animam & corpus mittere in gehennam. Et il-
Esa. 8. lud: Timorem eorum ne timeatis neque paueatis, dominum exercituum ipsum sanctificate, ipse pauor vester & ipse terror vester. Hæc sententia à 70. inserta reditur ad id quod priori sententia cœptum est.

Serua mandata mea & viues & legẽ meam vt pupillam oculi tui, liga ea digitis tuis, & scribe illa in tabulis cordis tui.

QVOD legem seruari præcipit vt pupillam oculi, significat eam non neglectim esse seruãdam, sed tanquam rem charissimam & necessariam summa cum diligentia seruandam, quomodo & Propheta orat: Custodi me domine vt pu-
Psal. 16. pillam oculi. Ex omnibus enim membris corporis nullam tuemur maiori cura (quam & natura sollicitè muniuit) palpebris, ciliis & superciliis, cui etiamsi quid periculi immineat, in illius defensionem nullius membri recusamus iacturam. Ita & pro conseruanda lege nullum vel rerum temporalium vel corporis dispendium detractare debemus. Potest & ideo lex rectè dici comparari pupillæ oculi, quod sicut suprà dictum est, lumen vniuersæ vitæ nostræ præbeat, sine qua in tenebris versantur vniuersi sapientes, & apud seculum docti. Quod dicit liga ea, nempe mandata, in digitis tuis, Idem est cum eo quod
Deut. 6. Deut. 6. dicitur ligabis ea, quasi signum in manu tua. Quo metaphoricè significatur ea semper ob oculos mentis habenda, quemadmodum in oculis corporalibus ea maximè sunt quæ manibus digitisque sunt alligata. Nullum enim membrum corporis habemus nudum, quod ita semper oculis obiicitur atque manus & digiti. Vnde ad indicandum hic esse metaphoram & ne corporaliter Pharizaico more putaretur præcipi vt digitis alligarentur descripta Dei mandata, subiicit scribe illa non in tabulis corporalibus, sed in tabulis cordis tui, hoc est, vt prius aliquoties est habitum, firmiter ea cordi imprime, vt in ea semper illa legere & reuoluere possis. Alludit autem siue ad tabulas lapideas in quib9 lex Moysi postquam viua voce fuit tradita, descripta fuit pro conseruatione eius, siue ad tabulas communes in quibus olim scribebatur, & quę dicta fuerant conseruabantur: significans proinde audita menti imprimenda atque in ea retinenda. Et benè dicit tabulas cordis, est enim intellectus humanus, vt inquit philosophus, statim ab infantia, tanquam tabula rasa, in qua nihil depictum est. In hac ergo præcipit Dei præcepta describi & imprimi. Potest autem subtilius intelligi quod dicit. Liga ea in digitis tuis nempe vt significetur aut quod opere & studiosa actione sint implenda, quodq; in omni operatione debeant apparere, aut quod in præsenti memoria & in numerato non minus quam digiti sint habenda, aut quod ea chara & pretiosa ducere debeamus, veluti annulos preciosos digitis insertos semperque ob oculos versantes.

Dic sapientiæ soror mea es: & prudentiam voca amicam tuam, vt custodiat te à muliere extranea, & ab aliena quæ verba sua dulcia facit.

HIS verbis magis adhuc & efficacius ad sapientiæ trahit amorem, dum mira verborum dulcedine per prosopopœiã significat fieri posse, vt quis sapientiam habeat sibi sororem, & prudentiam, velut amicam & cognatam: vt habent Hebræa, sicque ad has amplexandas inuitans animos iuuenum, quos ex natura iuuat frui fœminarum colloquiis & pulchritudine: quasi dicat: Si quia iuuenis es fœminarum delectaris colloquio & specie omnium pulcherrima est sapientia, omnium maximè affabilis est prudentia, has ergo assume tibi pro charissimis, has sororum loco habe, cum iis colloquere & conseruare, non dedignabuntur se tuo consortio, non aderunt vt dominę, sed vt sorores, eodem tecum patre progenitę. Id enim si feceris custodiet te sapientia, sua dulcedine, sua prudentia suáque protectione à muliere extranea, & ab alienã quæ quo decipiat verba sua dulcia facit, ita vt ab ea nõ nisi sapiẽtia comitatus tutus esse possis. Obseruandum autem non dici fac sapientiam sororem tuam, sed dic sapientiæ soror mea es, quasi dicat. In sororẽ quidem tibi est data, tibi connaturalis, sed tuum est eam pro sorore agnoscere & assumere. Sapientię Sap. 8.
8. Sapientiam delegisse se dicit Sapiens in sponsam hic verò in sororem haberi vult. Nam in spiritualibus eadem est & sponsa & soror, sponsa ad generandum ex ea spiritualem generationem, soror vt suo comitatu consilia bona suggerat.

De fenestra enim domus meæ per cancellos prospexi, & video paruulos, considero vecordem iuuenem qui transit per plateas, iuxta angulum: & prope viam domus illius graditur in obscuro aduesperascente die, in noctis tenebris & caligine. Et ecce occurrit illi mulier ornatu meretricio præparata ad decipiendas animas, garrula, & vaga, quietis impatiens, nec valens in domo consistere pedibus suis, nũc foris nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians. Apprehẽsúmque deosculatur iuuenem & procaci vultu blanditur, dicens: Victimas pro salute deuoui, hodie reddidi vota mea, idcirco egressa sum in occursum tuum, desiderans te videre & reperi. Intexui funibus lectulum meum, straui tapetibus pictis ex Aegypto, aspersi cubile meum myrrha & aloe & cynamomo. Veni inebriemur vberibus, & fruamur cupitis amplexibus donec illucescat dies, non est enim vir in domo sua, abiit via longissima sacculum pecuniæ secum tulit, in die plenæ lunæ reuersurus est in domum suã. Irretiuit eum multis sermonibus & blanditiis labiorum protraxit illum. Statim eam sequitur quasi bos ductus ad victimam: & quasi agnus lasciuiens & ignorans quod ad vincula stultus trahatur, donec transfigat sagitta iecur eius, velut si auis festinet ad laqueum & nescit quod de periculo animæ illius agitur. Nunc ergo fili mi, audi me, & attende verbis oris mei, ne abstrahatur in viis illius mens tua, neque decipiaris semitis eius, multos enim vulneratos deiecit, & fortissimi quique interfecti sunt ab ea. Viæ inferi domus eius, penetrantes interiora mortis.

QVANDOQVIDEM exempla multum mouere solent, exemplo ostendit quomodo impudicæ mulieres dulcibus verbis sæpè decipiant, & quàm difficile sit sine sapientia earũ insidias euitare. Est autem propositum hoc exemplum siue re vera, gestum, siue quod verò similius est docendi gratia confictum. Nam quod dicit, prospexi per cancellos & vidi, non est necesse ad corporis oculos transferre, vt ob id cogamur intelligere rem sic vt narratur gestam. Mente enim considerauit quid vtrinque fieri solet, & à mulierum impudentia, & à parum constantibus animis iuuenum, & quod mente vidit quasi corporaliter vidisset docendi gratia commemorat, & veluti in proscenium producit. Graphicè autem in hoc exemplo depingit atque ob oculos ponit, primum occasiones primas perducentes in fornicationis & adulterij periculum, deinde impudicæ mulieris ingenium & mores, quibúsque tum factis tum verbis, & eis mira arte ac fraude dispositis tandem ad scelus pertrahat. Postremum

ostendens

ostendens quàm imprudenter & cum quanto malo ei assensus præbeatur. Dicit ergo, de fenestra domus meæ prospexi, sed per cancellos, ità vt ipse alios videns & obseruãs quid in plateis gereretur, non viderer tamen ab aliis qui foris erant. Et ecce video paruulos, hoc est, insipientes qui facilè decipiuntur & paruuli sunt sensu, & inter eos temerè in plateis vagantes considero iuuenem quendam vecordem, & insipientem, qui vacuus à laboribus & otiosus transit per plateas, idq; iuxta angulũ, & prope viã domus ipsius impudicæ mulieris, quę domus in angulo plateæ sita fuit, loco scilicet insidiis accõmodo. Hoc ergo loco gradiebatur tempore obscuro, aduesperascente iam die in noctis tenebris & caligine. Hac ergo narratione commodè indicat occasiones in periculum adducentes, videlicet otium quod cum aliis vagando sectabatur, locum & tempus, nempè quod ambularet circa domum impudicę mulieris, idque vespertino & nocturno tempore. His enim modis redditur quis tentationi obnoxius, dum nullis honestis laboribus vacans, sed stultorum rationem sequẽs, locorum & temporum circunstantias, quæ sunt occasiones peccandi, sectatur. Has itaque occasiones obseruans mulier, non expectauit vt ipsamet inuitaretur, sed vltro occurrit habitu non matronam decenti, sed meretricio, præparata omnibus modis, habitu scilicet, vultu, gestu & verbis politis ad decipiendas animas, nec solùm habitu, sed per omnia alia etiam meretricem referẽs, garrula scilicet, vaga & quietis impatiens, non valens in domo consistere pedibus suis, sicut tamen matronam decebat: cumque pudicæ mulieris sit raro in publicum prodire, hæc contrà visa est foris, nunc ante ædes, nunc etiam longius in plateas progressa, nunc iuxta angulos platearum ad insidias alicui struendum, atque ad se pelliciendum. Pulchra certè impudicæ mulieris descriptio, ab habitu, à garrulitate, ab instabilitate & vagatione & studio decipiendi. Nunc describit quomodo hæc oblata oportunitate iuuenem sit aggressa, & primum quibus factis, deinde quibus verbis, insinuans quibus gradibus ad crimen perueniatur. Apprehensum, inquit, osculatur iuuenem, & procaci vultu blanditur, hoc est, vltra omnem pudorem fœmineum prior iuuenem amplectitur, osculatur, & impudenti petulantique vultu blanditur in sui amorem pertrahens tribus, amplexu scilicet, osculo, & vultus impudentia ac blanditiẽ. Factis efficacibus adduntur verba efficaciora in quibus mira arte & religionis studium & summum amorem simulat, & ad dulcia grataque naturæ inuitat, & maximam securitatem promittit. Cùm enim dicit victimas pro salute deuoui, hoc est, aliquanto prius deuoueram, hodie reddidi vota mea, significat & religionis studium, & lautum conuiuium se domi habere paratum, ex oblatis victimis pacificis quæ pro salute offerri solent, ex quibus qui obtulit multas secũ carnes domum deferebat edendas. Amorẽ simulat cùm dicit, Idcirco egressa sum in occursum tuum desiderans te videre, vt te facerem mei gaudij & votorum participem, quasi dicat: nulla leuitate egressa sum, sed tua causa veni, nollens aliquem ad te mittere, sed ipsa egressa vt te inuenirem & reperi. Nec tantum ad epulas amoris & religionis simulatione inuitat, sed & ad libidinem apertè prouocare audet, etiam hic magnum amorem simulans tanquam quæ eius causa & lectum elegantissimè ac mollissimè parauerit, & domum atque cubiculum omnis generis aromatibus asperserit, ipsa etiam elegantia, mollitie & odorum suauitate pertrahẽs efficaciter ad id, ad quod natura ipsa per se procliuis est. Veni, inquit, inebriemur vberibus, hoc est, amoribus instar vberum dulciter reficientibus, addens & securitatem dicendo, non est enim vir in domo sua, abiit via longissima, neque breui est reuersurus, quia sacculum pecuniæ secum tulit, in sumptus videlicet viæ non paruam pecuniam secum ferens, nec reuersurus nisi statuto die, nempè in plenilunio. Hunc enim diem noster expressit cum Hebræa tantum habeant die statuto. A tam efficaci ergo tam procacis mulieris operatione & oratione, nõ mirum est quod talis iuuenis otiosus, vagabundus & sapientia nequaquã munitus, superatus sit. Proinde sequitur quod est fabulæ huius finis: Irretiuit eum multis sermonibus, hoc est multitudine & blanditie verborũ pertraxit eum, vel protraxit eum. Itaque quoniã sapientiam secum comitem non habuit, nec memor fuit præceptorum Dei, quæ olim à parentibus audiuerat, nihil verbis mulieris contradixit, non obiecit timorẽ Dei, nõ cogitauit de secuturo damno & corporis & animæ, sed statim eam secutus est quasi bos aut agnus lasciuiens, & præ petulantia exiliens, qui non mouerunt quando ad præsepe, & quando ad macellum ducuntur, sed quando putant se duci ad præsepe, ducuntur ad victimam. Ita enim & ille cùm se putat ad conuiuium lautum, & mollitiem lecti atque voluptatem ire, re vera ducitur ad mortem, siue temporalem mœchis secundum legem infligendam, siue æternam à Deo inferendam, & præ stultitia sua qua brutis est comparatus, nescit quod trahatur ad vincula, in quę incidet per adulterium. Iniquitates enim suæ capiunt impium & funibus peccatorum suorum constringitur, vt supra dictum est. Quod sequitur, donec transfigat sagitta iecur eius, vel est referendum ad id, sequitur eam tanquam bos, vt sit sensus, sequitur eam donec tandem sagitta transfigat iecur eius, hoc est, donec per perpetrationem adulterij mortiferum vulnus accipiat in anima velut sagitta iecori infixa, vel etiam ad illud, nescit quod trahatur ad vincula, vt sit sensus, ignorat ad quid mali trahatur, donec perpetrato scelere sentiat animum conscientiæ remorsu aut timore vltionis promeritæ, siue à marito siue à Deo infligendæ lãcinari & transuerberari. Subditur & tertia similitudo prioribus consimilis. Sic inquit sequitur quasi bos, aut sic nescit quod ad vincula trahatur, velut si auis festinet ad laqueum, cùm se putat volare ad escã quam quærit, ignorans quod agitur de periculo vitæ illius. Et hactenus exempli propositio & narratio, in quo cum præ oculis posuerit apertè, & quàm efficaces sint mulieris huiusmodi illecebræ, & quàm noxiæ rectè cõcludẽdo & quorsum hæc dicta sint demonstrando, dicit: Nunc ergo fili mi, audi me & attende verbis oris mei, ne scilicet tale quid aliquando & tibi contingat, ne abstrahatur in viis illius mens tua, vt scilicet mens tua relicta via veritatis inclinetur ad ambulandum in viis quæ ducunt ad domum eius quod fuit huic iuueni principium mali, aut ne mẽs tua abstrahatur à recto per vias illius, hoc est, vias quæ ducunt ad illam, & quibus consortium initur

lnitur cũ illa,& caue ne decipiaris semitis illius. Nam huiusmodi mulieres & multis & fortissimis vulnerum atque malorum multorum, imò & mortis siue temporalis, siue æternæ causæ factæ sunt plerunq;. Domus enim illarum sunt viç inferi, penetrantes etiam interiora mortis cubicula, hoc est, domus illarum perducunt hominẽ per impietates quæ ibi committuntur ad mortem, sæpè etiam temporalem, semper verò æternam, imò ad profundam grauémque damnationem mortis æternæ. Hactenus ad literam. Salomon vehementer laborans in principio sui libri, vt filium adhuc innocẽtem ad amorem castitatis pertrahat, haud ignarus quanta mala ex luxu & libidine huic ętati & omni ætati proueniant. Cæterum in hoc eodem exemplo secundum sensum mysticum quatenus hæc mulier in genere vel carnis gerit figurã, vel hæresis demonstratur, quomodo tum caro, tum hæreticorum, doctrina suis illecebris mentem & rationem, virilem hominis partem, ad mala & errores pellicit, oblectationib. scilicet ac benigno aggressu velut quibusdã oculis & amplexibus demulcendo, & suasionis suauitate ad consensum pertrahẽdo, amorem prætexẽdo & religionem, omnẽmq; voluptatem cũ securitatis promissione proponendo. Hæc enim omnia in carne ad peccatum allicienté, & in hæresi ad errores trahente facilè est inuenire, vt qui iuuenili sunt animo, & necdum satis in bono aut in credendis confirmati facilè capiantur, nisi occasiones vitẽt, & aures eis claudant, ac congressus fugiant, alioqui per illas deducendi ad inferni damnationem. Quadrant tum in carnem, tum maximè in hæreticorum doctrinã & mores quæ de moribus huius mulieris dicũtur, népè quod meretricio incedat habitu præparata ad decipiendas animas, garrula, vaga, quietis impatiens semper & vbique insidians quæ adeo aperta sunt vt ostendere non sit necessarium.

Mysticus sensus.

CAPVT OCTAVVM.

NVnquid non sapientia clamitat, & prudentia dat vocem suam? In summis excelsisque verticibus super viam, In medis semitis, stans iuxta portas ciuitatis in ipsis foribus loquitur dicens.

VONIAM iam introduxerat Salomon mulierem procacem inuitantem ad se iuuenes sermone blando, & petulanti, è regione eius conueniẽter iam introducit sapiẽtiam velut alteram mulierem inuitantẽ homines ad se sermone qui meritò efficacior esse deberet, cum ex personę inuitantis probitate, integritate, & excellentia, tum ex fructu quem adfert sequentibus se. Ostendítque hac ratione neminem causari posse se ideo petulantem illam mulierem secutum, quod sapientiam se inuitantem nunquam audisset. Nunquid non inquit, etiam sapientia clamitat, & prudentia dat vocem suam? hoc est an quisquam hoc negare poterit? an non hoc tam est manifestum vt inficiari nemo valeat? non enim in angulo aliquo orbis terrę loquitur, nec tenebras quęrit & latibula, quemadmodum superior illa mulier, sed in summis excelsisque verticibus, &c. Tria loca designare videtur, primum summos montium vertices, sed qui sunt iuxta viam per quam transeunt homines, quo significatur eam ex alto inclamare ad transeuntes per viam. Secundò eam dicit stare in mediis semitis, pro quo 70. habent ἀνὰ μέσον τριβῶν, id est, in medio semitarum, diuersarum scilicet concurrentium vbi ex diuersis viis homines conueniunt. Tertiò iuxta portas ciuitatis, in ipsis scilicet foribus portarum & ciuitatis, nam & hic ingredientium & egredientium est multitudo, vbi & iudicia ob id exerceri solitum fuit. Itaque significatur sapientiam non latere, nec eius vocem incognitam esse, sed veluti ex alto & in locis frequentioribus cum in agris, tum in vrbibus, declamare omnibus meritò cognitã esse debere, omnes eius vocem audire, neminem esse qui excusare se possit quasi non audierit, Sunt autem qui omnia quæ hic sapientiæ tribuuntur, de Christo intelligenda existiment etiam secundum sensum historicum & literalem. Sed quo omnia quę his capitibus dicuntur, de sapientia conformiter intelligãtur, rectius intelligimus sapientem hic loqui de sapientia Dei increata quæ toti competit trinitati, & variis modis homines ad se inuitat vt dictum est in cap. 1. vbi similis est locus. Aut potius de sapientia in genere, vt & Deo competit, & per Dei donum hominibus vt dictum est in cap. 3. Per prosopopœiam enim de sapiẽtia sic in genere comprehensa loquitur, & tribuens nunc ea quæ in hominibus operatur, nunc ea quæ cum Deo & ipsa diuinitate operatur, quasi persona aliqua esset & res à Deo & hominibus distincta, cùm sit in Deo ipsa eius essentia, & in hominibus accidens ex diuina sapientia profluens & communicatum, & proinde vna & eadem in Deo & hominibus, sed per analogiam. Sapientiæ ergo sic consideratæ & per intellectum apprehensæ docendi & excitandi gratia sequentem tribuit orationẽ, quod dũ facit, non mẽtitur fingendo, nec fallit, quod non est pro eo quod est asserẽdo. Deus enim in quo est hæc sapientia, item & homines qui eam participãt, partim reipsa & factis, partim verbis, sapientiæ nomine hæc vbique inclamant, de sapientia hęc quæ sequuntur prędicando & ad eam amplexandum inuitando.

O viri ad vos clamito, & vox mea ad filios hominum. Intelligite paruuli astutiam, & insipientes animaduertite. Audite quoniam de rebus magnis locutura sum & aperientur labia mea, vt recta prædicent, veritatem meditabitur guttur meũ & labia mea detestabuntur impium. Iusti sunt omnes sermones mei: non est in eis prauum quid, neque peruersum, recti sunt intelligentibus, & æqui inuenientibus scientiam. Accipite disciplinam meam & non pecuniam, doctrinam magis quàm aurum eligite. Melior est enim sapientia cunctis prettosissimis, & omne desiderabile ei non potest comparari.

ORATIO hæc sapientiæ elegans & efficax duas præcipuas complectitur partes, Primùm enim excitat & ad auscultandum inuitat, idque duplici potissimùm ratione, videlicet & per insigne doctrinę suæ encomium, & per insignem suæ doctrinæ commendationem. Secundò, hac narratione prolixa completa, suadet sibi obediendum, promittens obedientibus sibi vitam & beatitudinem, non obedientibus exitium & mortem interminans. Ad auscultandum ergo excitatura, primùm nominat personas quibus loquitur, viri (inquit) ad vos clamito, quod aliis verbis repetit & vox mea ad filios hominum. Idem enim intelligit per viros & filios hominum significãs vniuersum genus humanum, ita vt & mulieres comprehẽdantur, mos enim scripturæ est præsertim in hoc libro & in psalmis, idem diuersis verbis repetere. Sequenti versu speciatim

paruulos & inſipientes appellat, ſiue quod ad eos peculiariter hic ſermo dirigatur qui ſapientia ſunt deſtituti vt ſapere incipiant, ſiue quòd omnes homines ex ſe ſint paruuli & inſipientes. Paruulos autem & inſipientes eoſdem dicit: nam vt iam aliquoties dictum eſt, paruuli hic ſemper dicuntur qui paruuli ſunt ſenſu qui & inſipientes dicuntur: niſi quod dictio inſipientes vel ſtulti, aliquid plus mali ſignificat, paruuli enim dicuntur ob ignorantiam, ſtulti verò quod rebus ſapientiæ contrariis ſunt dediti. Perſonis ad quos ſermo dirigitur compellatis dicendorum à ſe encomium proſequitur commendans ea à magnitudine, à veritate & æquitate eaque perfecta, Audite inquit, me quoniam non de rebus leuibus ac parui momenti ſum locutura, ſed de rebus magnis, inſignibus & nobilibus, vt habent Hebræa. Et ne putemus eam locuturam de mirabilibus naturæ & operibus quibuſdam quæ ſtuporem quendam adferant & admirationem, ſed nullam in vita vtilitatem aut de perplexis quibuſdam quæſtionibus, oſtendit quæ ſint hæc magna. Aperientur inquit, labia mea vt recta prædicent, hoc eſt, ea quæ pertinent ad rectitudinem veritatis & vitæ. Veritatem tum fidei, tum vitæ, meditabitur, hoc eſt cum meditatione loquetur guttur meum & labia mea deteſtabuntur id quod impium eſt, hoc eſt, impietatem. Nam iuxta Hebræa, dictio, impium, ſubſtantiuè accipi debet pro impietate. Et quoniam etiam in prophanis literis philoſophorum & hæreticorum quædam veritas inuenitur, & deteſtatio impietatis, rectè ſubiungitur, Iuſti ſunt omnes ſermones mei, non eſt in eis prauum quid neque peruerſum, Eloquia enim domini eloquia caſta, vt in Pſalm. 11. & 17. Id autem dici non poteſt de philoſophorum & hæreticorum ſermonibus, in quibus multa falſa & praua ſunt admixta veris & bonis. Quoniam autem ſapientiæ ſermones non omnibus tales videntur, ideo ſubiicit, recti ſunt intelligentibus, & æqui his qui quærendo inueniunt tandem ſcientiam, ſignificans non ſermonum vitio fieri vt in eis multa quibuſdam nō placeant, ſed vitio intellectus malo iudicio præoccupati & eos non intelligentis nec ſtudētis intelligere, vt qui non ex animo quæratinuenire.
Pſal. 24. ſcientiam. Sic & Dauid dicit, vniuerſæ viæ domini miſericordia & veritas requirentibus teſtamētum eius & teſtimonia eius. Hac ergo cōmendatione præmiſſa rectè ſubinfert, accipite diſciplinam, hoc eſt, eruditionem & correptionem meā (vtrumque enim dictio Hebræa ſignificat:) & non pecuniam. Quod quomodo ſit intelligendum, indicat ſequens pars, doctrinam magis quàm aurum eligite. Non ergo omnino prohibet pecuniam accipere aut quęrere, ſed ſapientiam indicat pecunię pręferendam eſſe, vt ſit ſenſus, accipite diſciplinam meā, magis quàm pecu-
Ozea 6. niam, quemadmodum & in Ozea dicitur, miſericordiam volui & non ſacrificium, quod ſequens pars explanat, & ſcientiam Dei plus quàm holocauſta. Cùm enim maior pars hominum ante omnia diuitiis colligendis det operam, ita vt dicant, quærenda pecunia primum eſt, virtus poſt nummos, monet è contrario ſapientia vt præ diuitiis doctrina ipſius erigatur, rationemque ſubiicit quæ & ſuprà poſita eſt cap. 3. melior eſt enim ſapientia cunctis pretioſiſſimis.

Ego ſapientia habito in conſilio, & eruditis interſum cogitationibus. Timor domini odit malum, arrogantiam & ſuperbiam & viam prauam & os bilingue deteſtor. Meum eſt conſilium & æquitas, mea eſt prudentia, mea eſt fortitudo, per me reges regnant, & legum conditores iuſta decernunt. Per me principes imperant & potentes decernunt iuſtitiam.

POST commendationem doctrinæ ſubiicit prolixam ſui commendationem, primùm quidem inſinuando quid in hominibus efficiat, & deinde quomodo cum Deo fuerit & operata ſit. Primùm ergo de ſe dicit, ego ſapientia habito in conſilio, hoc eſt, vbi ſana rectaque conſilia ineuntur & quæruntur, ibi ego ſum præſens ſemper, inde ego non decedo vnquam, ſed huiuſmodi conſilia excito, promoueo & adiuuo, quæ bona ſunt & ſalutaria ſuggerendo: & cogitationibus eruditis, quibus prudenter aliquid gerendum cogitatur, interſum, ſic vt ſuggeram quid maxime faciendum ſit. Quo ſignificat ſe nō intereſſe cogitationibus ineruditis, ſtultis & impiis, iuxta illud Sapien. Spiritus enim ſanctus diſciplinæ effugiet fictum, & auferet ſe à cogitationibus quæ ſunt ſine intellectu, & corripietur à ſuperueniente iniquitate. Quod & ſequens ſententia hic ſignificat: Timor domini: qui eſt principium ſapientiæ, imo ipſa ſapientia, odit omne malum, & ideo arrogantiā, & ſuperbiam & viam prauam, & os bilingue ego deteſtor, tantum abeſt vt huiuſmodi cogitationibus ac factis interſum. Primùm ponit arrogantiam & ſuperbiam, quia hæc eſt initium omnis peccati, & conſiſtit, maximè in cogitationibus. Deinde addit viam prauam, quæ conſiſtit in actionibus. Tertiò quod in verbis conſiſtit os bilingue, hoc eſt, quod aliud loquitur quàm cor cogitet, & quod apud diuerſos diuerſa loquitur. Subiicit quo declaret ſe habitare in conſilio: Meum, inquit, eſt conſilium, hoc eſt, à me procedit omne conſilium, ſed illud cui æquitas coniuncta eſt, à me eſt omnis prudentia & intelligentia recta, ſed & fortitudo mea eſt, quia & per me peruenitur ad principatus atque ſublimes honores & per cōſilia mea fortiter & ſtrenuè multa geruntur. Per me enim reges regnant, quia & per me ad regnum legitimè perueniunt, & per me illud rectè gubernant. Per me legum cōditores iuſtas leges populis pręſcribunt, per me principes imperant, & potentes decernunt iuſtitiam, tum in legibus condendis, tum in ſententiis ferendis. Hæc enim omnia ſine ſapientia rectè fieri non poſſunt, quæ in impetrādo plus habet momenti quàm vires & diuitiæ. Melior eſt enim ſapientia quam vires, & vir prudens quàm fortis.

Sap. 1.
Sap. 6.

Ego diligentes me diligo, & qui mane vigilauerint ad me, inuenient me: Mecum ſunt diuitiæ & gloria, opes ſuperbæ & iuſtitia. Melior eſt fructus meus auro & lapide precioſo & genimina mea argento electo. In viis iuſtitiæ ambulabo in medio ſemitarum iudicij, vt ditem diligentes me, & theſauros eorum repleam.

OSTENDIT in ſuperioribus ſapientia ſe multa pręſtare hominibus & priuatim ſingulis, & publicè rebus publicis ac regnis. Itaque quoniam quærere quis poſſet, quibus modis hęc tam omnibus neceſſaria & vtilis ſapientia comparari poſſit, & metuere, ne quam eſt vtilis, tam difficulter poſſit obtineri, oſtendit his ſubiectis verbis, ſe vt eſt ſummè neceſſaria, ita omnibus obuiam eſſe & facilè parabilem, non regiis opibus comparari, aut viribus belli, ſed ſolo amore quo nihil eſt homini conuenientius. Ego, inquit, diligentes

gentes me diligo, quod non sic est accipiendum quasi nostra dilectio sapientiam omnino præcedat & promereatur.(nam vt sapientiam quis diligat,ipsa efficit in nobis sapiẽtia) sed quod amatores suos,hoc est,studium & affectionẽ bonam erga se ostendẽtes,magis magisque diligat,hoc est, magis magisque se eis impertiatur, eisque adsit dirigendo & tuendo eos. Vnde & subditur: Et qui mane vigilauerint ad me, & vt habent Hebræa, quęsierint me, significãs ante omnia cũ quis surgit ipsam quærendam,iuxta illud: Primum quæri te regnum Dei & iustitiam eius. Quod facientibus, sicut dominus promittit omnia temporalia,quę in primis gentes quærunt,addenda,dicens,& hæc omnia adiicientur vobis, ita & sapiẽtia hic satis idem significat,cum subdit: Mecum sunt diuitiæ & gloria,&c. quasi dicat, qui me inuenerit,etiam ea quæ alij maximè quærunt, mecum consequetur. Mecum enim sunt & diuitiæ & gloria. Hæc enim etiam temporaliter sæpè per sapientiam obtinentur, & semper spirituales diuitiæ quæ veræ sunt diuitiæ, & gloria vera coram Deo,sapientiam sequuntur. Benè autem dicit, opes superbæ, hoc est, excelsæ & eminentes & iustitia. Nam & diuites huius mundi sapientia carentes habent etiam opes magnas,sed quę sunt mammona iniquitatis,vt quas frequenter vel acquirunt vel conseruant iniustè. At sapientiæ amatores opes habent cum iustitia. Habẽt autẽ quidam codices,opes supernæ,& iustitia,quos spiritualibus diuitiis magis conuenit,quæ sunt maximè iustitia. Sed Lira. & Beda legunt superbę,mon tq; superbiã hic nõ accipi in malũ, sed vt sæpè etiã in prophanis literis pro excelsis & eminentibꝰ,quemodo & Esa.60.dicitur: Ponã te in superbiam seculorũ. Et magis cõuenit Hebraicæ dictioni superbæ quã supernæ,quãuis neutrum propriè significet,& opes multas & antiquas,hoc est,durabiles & firmas. Cæterum ne quis opes terrenas putaret in sapientiæ adeptione potissimum esse spectandas, aut de iis potissimum,quod dixit de opibus, esse intelligendum, rectè subiicit: Melior est fructus meus auro & lapide pretioso. Est enim pręcipuus sapientię fructus iustitia: quę tãdem perducit ad regnum,& gloriam opesque cœlestes. Et quoniam ad opes ferè perueniunt homines auari per media iniusta, in eo quod sequitur, docet sapientia se non huiusmodi via promissas diuitias suis amatoribus comparaturam, sed per iustitiam & æquitatem, vt, inquit, ditem diligentes me. Ambulabo (& vt habent quidam libri) ambulo (Hebræa enim futurum habent,Græca præsens,sed ad sensum parum refert) in viis iustitiæ, & in medio semitarum iudicij, hoc est, non propterea à iustitia deflectam, nec cuiquam quod suũ est eripiam, sed iustè id faciã, in iustitia id agam, non declinans neque fauore ad dexteram,neque odio ad sinistram. Ideo enim dixit, in medio semitarum iudicij, significans se seruaturam medium, quod habent semitæ iudicij,nec ad alteram partem declinaturam. Potest & aliter intelligi quod dicitur,in viis iustitiæ ambulabo,&c. vt se dicat ambulaturam,quia ambulare in eis faciet, quemadmodum exponit Liranus, nam & verbum Hebraicum אגלר cùm sit cõiugationis Pihel significat etiam facere ambulare. Itaque sensus erit,faciam & facio meos ambulare in viis iustitiæ,vt ꝓ merito iustitię ipsorũ, ditare eos possim & replere eorum thesauros. Id quanquam etiam de temporalibus diuitiis debeat intelligi maximè iuxta promissiones veteris legis,tamen principaliter adimpletur in diuitiis spiritualibus, quæ hic ex parte, posteà verò plenè propter iustitiam conferuntur sapientiæ studiosis. Quibus significandis multum conuenit quod habẽt Hebræa,vt hæreditare faciam diligentes me id quod est. Nam quamquam per id quod est rectè intellexerimus cum nostro interprete significari opes in genere,sicut & 70. verterunt ὕπαρξιν, id est substantiam,speciatim tamẽ significatur id quod verè & solum est per se, ipsaque essentia, Dei scilicet, quæ sola diuites facit, in cuius fruitione sola est fœlicitas, & omnium rerum copia sine fastidio.

Matth.6.

Esa.60.

Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quicquam faceret à principio. Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis, antequã terra fieret. Nondum erant abyssi, & ego iam concepta eram: necdum fontes aquarum eruperant, Necdum montes graui mole consliterant, ante colles ego parturiebar: adhuc terram non fecerat, & flumina & cardines orbis terra.

POSTQVAM se commendauit sapientia ab his quę operatur in hominibus,& eis pręstat deinceps prolixa narratione se commendat, ab his quę eam planè diuinam esse ostendunt, quæque cum Deo est operata. Meminisse autem oportet quod suprà dictum est,sapiẽtiam in genere per intellectum comprehensam hic introduci loquẽtem quo modo poetę quandoque iustitiam aut aliam quamuis virtutem loquentem faciunt docendi gratia, quomodo & Eccles. 24. Sapientia inducitur loquens, seque prolixè commendans oratione multum simili huic loco, ita vt sapiens ille hunc locum omnino imitatus videatur,qui & alibi de eadem in genere loquitur tanquam persona aliqua esset & mulier cùm dicit: Qui continens est iustitię,apprehendet illam, & obuiabit ei quasi mater honorificata, & quasi mulier à virginitate suscipiet eum. Itaque quoniã antiquitas res commendare solet, & dignitatem auget,res præterea cum laude olim gestæ commendant eum qui præclarè egit, opera denique affabrè facta celebritatem conferunt opificij, seipsam nunc laudat sapientia, & ab æternitate sua & ab operibus admirandis quæ cum Deo perfecit propter homines. Quod ergo ad prius attinet dicit dominus possedit me ab initio viarũ suarum,benè vertit interpres reddendo possedit potius quàm acquisiuit: vt quidam vertunt, cùm vtrumue significet verbum Hebraicũ קנה Cana, non enim propriè dominus sapientiam acquisiuit quam semper habuit ab æterno,sed possedisse eam melius dicitur, quia eã apud se habuit cùm inciperet mundum creare,hoc enim est quod dicit,in initio viarum suarum,hoc est operationum suarum quibus mũdum fabricatus est. Septuaginta tamen verterunt κύριος ἔκτισέ με hoc est dominus creauit vel formauit me, quomodo habet & Chaldæus paraphrastes,circa quã versionẽ 70. sic scribit D. Hier. in epist. ad Cyprianũ To.3. Nullũ aũt debet verbũ creationis mouere,cũ in Hebręo nõ sit creatio,quę dicitur ברא Bara,sed possessio, ita.n. scriptũ est, יהוה קנני ראשית דרכו, Adonai,Canani,Resciṫh, Darco, quod in lingua nostra exponitur Dominus possedit me initio viarum suarum. Inter possessionẽ autẽ & creationem multa diuersitas est. Possessio significat quod semper filius in patre, & pater in filio fuerit. Creatio autem

Eccl. 15.

D. Hier.

autem eius qui prius non erat,cõditionis exor-
dium. Hæc ille Cùm ergo hic dicitur ſecundum
Septuaginta ſapientia creata, intelligendum eſt
Eccl.24. quomodo & illud Eccleſ. Ab initio & ante ſecu
la creata ſum. Et Eccle. Prior omnium creata eſt
ſapientia. Et rurſum eodem cap. Ipſe creauit eã
in ſpiritu ſancto,& quod poſtea hic dicitur,con
cepta eram & parturiebar, pro quo alij vertunt
formata eram & genita. Mos enim ſcripturę eſt
cum vocibus humanis, & quæ ab hominibus
intelligi poſſint, res ſublimes & cœleſtes om-
nemq; humanum intellectum excedentes,expli
care conatur,frequenter etiam rebus diuinis tri
buere voces quaſdam imperfectionem conti-
nentes,quantum abſtrahere oportet,& id tantũ
intelligere,quod rei propoſitæ conuenit. Itaq;
cùm creata dicitur ſapientia & formata,id tan-
tum intelligendũ,quod fuerit & ſubſtiterit,non
quod propriè creata ſit, vel formata, quaſi ali-
quando non fuerit. Alioqui aliquando fuiſſet
Deus ſine ſapientia & ſine ſapientia ſapientiam
creaſſet. Et cùm dicat, Dominus poſſedit me &
creauit me antequam quicquã faceret,manife-
ſtè ſignificatur ipſam nunquã propriè creatam,
ſed ab æterno fuiſſe. Si enim antequã quicquam
faceret Deus,fuit ſapientia,non eſt ergo facta ſa
pientia. Ipſa ergo verba & hoc loco apud Eccl.
manifeſtè conuincunt impropriè dici ſapientiã
creatam vel formatam: Nam & Eccle.24. dicitur
primogenita ante omnẽ creaturam ipſa ſapien-
tia. Senſus ergo huius loci, ſiue poſſedit legas,
ſiue creauit, eſt, Dominus habuit me in ini-
tio ſuarum operationum,imò antequam quic-
quam faceret. Pro in initio Hebræa etiam verti
poſſunt initium,quomodo & Septuaginta ver-
terunt,vt ſit ſenſus, habuit me tãquam initium
operationum ſuarum, per quod ſcilicet,& cum
quo omnia fecit. Sed prior ſenſus ſequentibus
magis conueniet. Sequitur enim ab æterno or-
dinata ſum,&c. Pro ordinata ſum,plerique ver-
tunt principatum habui & dominata ſum: quia
hoc loco ponitur verbum quod in Pſalm. Ego
Pſal.2. conſtitutus ſum rex ab eo,&c. Sed ſeptuaginta
verterunt ἐθεμελίωσέ με,hoc eſt fundauit me. Et
Chaldæus habet ante mundum ſum compoſi-
ta. Itaque ſenſus eſt, ab æterno ſum conſtituta:
hoc eſt,fui apud Deum & in Deo. Nihil enim
hic aliud multis verbis ſignificatur,quã ſapien-
tiam fuiſſe ante omnia creatam. Ex eo autem
quod ſapientia ante omnia fuit, ſicut ſequitur
æternam fuiſſe, ita ſequitur ipſam fuiſſe Deum
ipſum. Si enim fuit,& apud Deum fuit,cùm ex-
tra Deum nihil fuerit ante omnem creaturam,
& in Deo nullum ſit accidens quod non ſit ipſe
Deus, Sequitur ſapientiam de qua loquitur fuiſ
ſe ipſum Deum. Verum non ſic de ea loquitur
Sapiens,ſed quaſi per ſe apud Deum ſubſiſtens
& cum eo operata,quemadmodum & accidẽtia
Deo tribuimus,ſapientiam, iuſtitiam, & cætera
id genus. Sic Dei ſapiẽtia in genere tanquã cum
Deo operante & cum hominibus loquitur Sa-
Sap.9. piens in lib. Sap. Tecum,inquit, ſapientia quæ
nouit opera tua,quæ & adfuit tunc cum orbem
terrarum faceres. Mitte illam de cœlis ſanctis
tuis,vt mecum ſit & mecũ laboret,&c. Hæc ſa-
pientia quatenus eſt in Deo & apud Deũ,eſt ipſe
Deus,quatenus eſt in hominibus & cum homi
nibus eſt participatio quædã diuinæ ſapientię,
ſed tanquã vna,eadémq; ſapientia conſideratur
& comprehẽditur,atq; dicit,hic loqui introdu-
citur. Nec tantum de ſe quod poſſeſſa ſit & or-
dinata à Deo ante omnes creaturas,ſed etiã con
cepta eram & parturiebar, pro quibus duobus
verbis Hebræis vtrobiq; idem eſt verbum quod
& verti poteſt formata vel genita, quomodo ſi
vertatur,iã ſenſus patet ex pręcedentibus,nem-
pè quod formata aut genita dicitur, quomodo
creata. Cæterum noſter interpres vertendo con
cepta eram & parturiebar,quid plus ſignificare
voluiſſe videtur,nempè quod Deus ſapientiam
apud ſe exiſtentem ante omnes creaturas,diſpo
ſuerit ab æterno in lucem edere & proferre per
opera videlicet à ſe mirabiliter efficienda. Tunc
enim ſapientia in mente diuina latens & quaſi
concepta,veluti genita eſt,cum per opera in ſa-
pientia facta, eſt manifeſtata. Vnde de ſe dicit
Eccle.24. Ego ex ore altiſſimi prodiui,cum ſcili-
cet verbo Dei omnia facta ſunt quæ Dei decla-
rant ſapientiam. Hinc & dicitur Eccleſ.1. ipſe
creauit illã in Spiritu ſancto,& vidit & dinume
rauit & menſus eſt,& effudit illam ſuper omnia
opera ſua. Cum autẽ ſatis fuiſſet, dixiſſe in gene
re antequam quicquam faceret, ego fui: Varias
tamen mundi partes enumerat: incipiendo ab
infimis elemẽtis & ſenſim ad ſuperiora & cœle
ſtia corpora aſcendens,quod non ſolũ elegãtiæ
& explicationis gratia facit,ſed etiã vt principa-
liores mundi partes diligentius obſeruemus, &
licet earum perpetuitatem & ſtabilitatẽ videa-
mus,ob quam philoſophi mundũ iudicauerunt
fuiſſe æternum,credamus tamen eas aliquando
cępiſſe eſſe nec temerè ſic eas eſſe cõſtitutas,ſed
quemadmodũ earum ordo,ſtabilitas & magni-
tudo ſatis teſtantur,per ſapientiã omnia pręce-
dentẽ. Enumerat ergo quæ infima ſunt elemen-
ta,terram,abyſſos,hoc eſt,profunditatem & im
menſitatem aquarũ maris,fontes,mõtes,colles,
flumina & cardines orbis terræ. Ita enim vertit
noſter interpres quod in Hebręo obſcurè ſic ha
betur,& plateas,& principium(vel caput)pulue
rum terræ. Cardines orbis terræ legimus,& in
cantico Annæ,Domini ſunt cardines orbis ter-
ræ & poſuit ſuper eos orbem. Et intelliguntur
cõmuniter cardinales,hoc eſt principales orbis
terræ partes Oriens ſcilicet,Occidens,Auſter &
Septẽtrio, quibus quaſi columnis ſuſtinetur &
conſiſtit mundus. Quamquã quidam intelligãt
polos mundi circa quos cœlum vertitur.

Quando præparabat cœlos aderam, quando certa lege & gyro vallabat abyſſos, Quando æthera firmabat ſurſum, & librabat fontes aquarum, Quando circundabat mari terminum ſuum, & legem ponebat aquis ne tranſirent fines ſuos, quando appendebat fundamenta terræ, Cum eo eram cuncta componens, & delectabar per ſingulos dies: ludens coram eo omni tempore: & ludens in orbe terrarum: & delitiæ meæ eſſe cum filiis hominum.

AD ſuperiores mundi partes iam aſcendit,
& rurſum ab eis ad inferiora deſcendit,
cúmq; prius ſe dixerit fuiſſe ante eas quas com-
memorauit mundi partes, nunc ſe dicit in his
quæ narrat conſtituendis adfuiſſe & coopera-
tam, vt intelligamus eius nõ tantum æternita-
tem,ſed & efficaciã. Quando inquit præparabat
vel conſtituebat cœlos aderam ſimul ſcilicet
cooperans, quando certa lege & gyro vallabat
abyſſos,vbi per abyſſos quidã rurſus vt ſuperius
cùm dicitur nondum erant abyſſi, intelligunt
profunditates aquarũ & ipſa maria,quæ ita con
cluſit in certum locum & quaſi vallo cohibuit,
vt

vt egredi non possint. Verùm cùm id postea dicatur & iam ad superiora ascendat, per abyssos potius hic intelligēda est vastitas illa & immensitas illa spatij pfundissimi, quod est inter cœlū & terram, de quo dicitur Gen. 1. & tenebrę erāt super faciē abyssi. Hanc abyssum gyro, hoc est, circulo corporum cœlestium, certáq; lege quæ mutari non potest circunuallauit, & quasi vallo conclusit. Hebræa enim habent cū statueret & describeret circulum super faciē abyssi. Magnificè autem & expressè pergit opera Dei cōmemorare vt ea cōmemoratione ob oculos clarius proposita, magis sese cōmendaret, & melius intelligeretur talia opera sine sapientia nō potuisse fieri, aut sic constitui. Sequitur ergo, quando ęthera firmabat sursum. Vbi per ęthera intelligendū elemētum ignis aut etiam superior aeris regio, hæc enim sursum firmiter sunt cōstituta, hoc est firma & stabili dispositione. Hebręa dictio magis magnificat nubes, vnde 70. verterunt τὰ ἄνω νέφη hoc est supernas nebulas. Quare quod sequitur & librabat fontes aquarū. Non de fontibus qui in terra sunt accipiendum est, sed magis de fontibus cœlestibus, qui scilicet de nubibus aquas profundunt in terras. Quod ergo dicitur, librabat fontes aquarum, significat Deū quasi in libra suspendisse sursum fontes aquarū, hoc est nubes ipsas, ita vt eas diuiserit ab aquis quæ in terris sunt, & in pondere atq; mensura eas diffundat

Iob 26. super terrā. Vnde Iob 26. dicitur, qui ligat aquas in nubibus suis, vt non erumpant pariter deorsum. Harum ergo cœlestium aquarū occasione redit ad inferiores aquas. Quādo inquit, circundabat mari terminū suū, & legem ponebat aquis ne transirent fines suos, dicens videlicet vt est a-

Iob 38. pud Iob. Vsq; huc venies & non procedes amplius, & hic confringes tumētes fluctus tuos. Et in Psal. Terminum posuisti quem non transgre-

Psal. 103. dientur, neq; conuertētur operire terrā. Et subiicit, Quando appēdebat fundamenta terræ, Pro quo Hebræa clarius habent. Quādo statuit fundamenta terræ. Sunt autē fundamēta terræ, ipsa terrę stabilitas, in qua veluti in fundamēto quodam cōstituta est firmiter, Deo eā sustinente sua

Ibidem. omnipotēte manu, iuxta illud Psal. Qui fundasti terrā super stabilitatem suam. Appendere ergo

Esa. 40. vertit interpres, quemadmodū & in Esa. Quis ap

Iob. 29. pendit tribus digitis molē terræ. Et in Iob: Qui appēdit terrā super nihilū, significare volēs Deū ipsam terrā sua manu continere & quasi pōderare. Et hactenus quidē semper pendet sententia, ita vt semper repeti debeat verbū prius positū, aderā. Nā quod sequitur, Cum eo eram cuncta cōponens, apud Hebręos separatū est à superioribus, & coniungitur cum sequentibus. Notandum autē plerosq; ex Hebræo vertere, erā iuxta eum alumnus & veluti nutritius, quo rectè intelligitur significari sapientiā adfuisse Deo velut alumnū nō Dei, sed creaturarū quæ per sapientiā gubernantur. Est enim hic Hebræis אמון dictio Amon, quæ etiā, alumnum significat, vt Esa. 49. Erūt reges nutritij tui. Quidam vertit fidelis quia amon fidelitatem significat. Noster septuaginta secutus vertit, componens, quia eadem dictio artificem nonnunquam significat, vt Cant. 6. vbi nos legimus, quæ fabricata sunt manu artificis. Habent enim 70. ἁρμόζουσα ἐγὼ ἤμην adaptans ego eram. Quod sequitur, & delectabar persingulos dies ludēs cum eo omni tēpore, hoc

significat quòd à sapientia in operibus à Deo creatis voluptatem conceperit, iuxta illud; Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bo- Gen. 1.
na. Et in Psalm. Lætabitur dominus in operibus Psal. 103.
suis. Quibus significatur Deum & sapientiam eius non tantum creasse vniuersa, sed eadem diligere, & in illis complacentiam habuisse semper, eadémq; gubernare & conseruare, quemadmodum artifex cōplacet sibi & gaudet in opere suo, atq; ob id illud tuetur, custoditq;. Diligis enim, dicitur in Sapien. omnia quę sunt, & nihil odisti eorum quæ fecisti. Ludere ergo hic positū est pro gaudere, quemadmodum & Beda annotauit. Cum autem sapientia se dicat in omnibus Sap. 11.
creatis gaudere, speciatim tamē se gaudere dicit in hominibus: Delitiæ meæ, inquit, esse cū filiis hominum, vel vt habent Hebręa, sine infinitiuo esse. Deliciæ meæ cum filiis hominum. Quo significat se in singulatem habere cōplacentiam vt propter quos omnia alia sint creata, quique Dei gerunt imaginem. Item quod se eis cupiat insinuare séq; in illos transfundere & communicare. Vnde apud Eccl. dicit sapiētia se in omni Eccl. 24.
bus populis quæsiisse sibi requiem, iussam autē à domino vt in Iacob habitaret & in electis Dei mitteret radices, & in Israel suam acciperet hæreditatem. His autē vltimis verbis validè mouere studet sapientia homines ad se capescendum, vt cui volupe sit se tantam ac talē hominibus impertiri ac illis sua bona cōmunicare. Et hactenus quidem totam orationem sic exposuimus, vt sapiētiæ cōsideratæ in genere tribuatur absq; applicatione ad certam in diuinitate personam, quemadmodum plerique imò omnes veteres Mysticus
hunc locum explanant Christo eum tribuētes, sensus.
non quod hunc intellectum reiiciendum aut excludendum putemus, sed quod iuxta modum loquendi scripturæ illum putemus esse histori- Psal. 32.
cum & literalem, sub quo sensu nobis cum Iudæis cōmuni non dubitamus altius quid à Spiritu sancto significatum his verbis, quod prę̨ter Christianos (quibus Christus aperuit sensum vt intelligerent scripturas) nulli intelligere possint. Sicut enim cum dicitur in Psalmis: Verbo domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum. secundum simplicem & literalem sensum nobis cum Iudæis communem significatur, cœlos Dei iussu & voluntate subsistere & creatos esse, sed quia ex Euāgelio didicimus filiū Dei esse verbū per quod omnia facta sunt, ideo sensu altiore eis Psalmi verbis intelligimus Christiani significari per filium suum cum Spiritu sancto qui ab ipso procedit, patrem creasse omnia: ita similiter quæ hic de sapientia dicuntur in genere, soli nos Christiani, sub sensu historico nobis cum Iudæis communi, intelligimus ad Christū altiori sensu, perfectius, verius, & excellentius pertinere, Quia de eo dixit Paulus quod 1. Cor. 1.
Dei sit virtus & sapientia, nec tantū Dei sapientia, sed & nostra. Qui factus est nobis, inquit, sapientia & iustitia. Ad hunc modum nobis hunc Ioan. 14.
locum tractantibus, præterquam quod & solidior & iucundior erit sensus noster mysticus, etiam certius licebit Arrianorum argumenta refellere, qui ex hoc loco & similibus apud Eccl. ostendere nitebantur, filium Dei aliquando cœpisse & creaturam esse, quia dicitur: Dominus possedit & creauit me, ab initio & ante secula creata sum, & prior omnium creata est sapiētia.

intelligunt

Augusti. Hilarius. Ambr.

Intelligunt quidem pleriq; illud, Dominus creauit me, vt annotat hoc loco Beda, dictum de incarnatione domini, non de eius externa generatione, & ideo non esse dictum pater creauit me, sed dominus. Sic enim accipit hunc locum D. Aug. li. 1. de Trin. c. 12. Secundum formã inquit, Dei dictũ est ante omnes colles genuit me, hoc est ante omnes altitudines creaturarum, secundum formam autem serui dictum est, Dominus creauit me in principio viarum suarum, quia secundum formam Dei, dixit, Ego sum veritas, secundum formã serui, ego sum via. Quia enim ipse est primogenitus à mortuis, iter fecit Ecclesiæ suæ ad regnum, ad vitam ęternam cui caput est ad immortalitatem, etiam corporis & ideo creatus est in principio viarũ Dei in opera eius. Similẽ sensum prolixè prosequitur D. Hilarius lib. 12. de Trin. à quo & Aug. sua mutuatus videtur, legitque Hilarius: Initium, vel initium viarũ Dei. D. Ambr. lib. j. cõtra Arrianos c. 2. aliter hũc locum tractat, vt sapientia Dei quę Christus est dicatur creata in opera Dei, quòd ad opera Dei perficiẽda adhibita sit, & quæ latebat producta sit. Verum hi sensus non conueniunt similibus illis locis Ecclesi. Ab initio & ante secula creata sum, & prior omnium creata est sapientia, & quod hic dicitur, ante colles concepta eram & parturiebar, quæ de incarnatione facta post longa tempora intelligi nõ possunt, vnde illis locis multum gloriabãtur Arriani, sed quã subtiliter, patet ex superiori expositione. Cùm enim hæc non primò de Christo sint dicta, sed de sapiẽtia in genere, nec ex his locis secundũ primum sensum concludere liceat sapientiã aliquando cœpisse esse, & fuisse quando non erat, sed etiam secundum Iudæos intelligenda hęc sint vt sapientiam fateamur fuisse æternam, nec etiam cum Christo hæc accõmodantur, eius arguunt originem aliquando cœpisse, sed ęternitatẽ eius comprobant, eiúsq; quàm ex patre habet ab æterno originem & progressum. Sicut enim de sapiẽtia in genere dicitur, quòd creata fuerit, formata & concepta ante omnia, quia omnia ante fuit subsistens in Deo & apud patrem, ita multò magis de appropriata Dei patris sapientia, quæ filius Dei est, quia & illa ante omnia fuit apud patrẽ in personali distinctione subsistens, atque ab illo emanans. Vnde ei verè competit quod pro concepta eram & parturiebar, quidam vertunt ex Hebræo esse genitam, quia ab æterno fuit filius qui est sapientia patris genitus ab eo, ratione cuius generationis æternæ, etiam quidam rectè intelligunt sapientiam hanc dici creatam à Deo, vt videlicet creationis nomen abusiuè positum sit pro generatione. Sic enim Liranus exponit in Eccles. sic & Hilarius lib. de synod. cõtra Arrianum, vbi etiam hic locus tractatur. Huic appropriatæ Dei patris sapientiæ conuenit quod in Hebræo hic rursum, quemadmodum in primo cap. dicitur in principio per verba futuri temporis, nónne sapiẽtia clamabit, & intelligentia dabit vocem suam. Rectè enim hic significatum est, sapientiam Dei patris indutam humanitate aliquando verè & corporaliter clamaturam per euangelij prædicationem quàm non in occulto edidit, sed sicut ipsa dicit, Ego palam locutus sum mũdo, & in occulto locutus sum nihil. Ex excelsis enim mõtibus ad turbas verba fecit, atq; in publicis ciuitatum locis, in plateis, in templo & synagogis, vbi omnes Iudęi conuenire solebant, inuitans omnes ad se recipiendum, & audiẽdum. Cuius doctrina meritò recipienda est, tum quòd maiora & perfectiora cõtineat quàm lex Mosaica, plura etiam & meliora dona accommoda præstet suis obseruatoribus, consilium scilicet quo expeditè ad fœlicitatem perueniatur, fortitudinem qua vitiis omnibus quis dominetur, & verè regnet, diuitias spirituales & gloriã æternam, tum quòd ab eo profecta sit qui ab æterno fuit apud patrem, per quem facta sunt & secula, quíq; adeo desiderauit esse cum filiis hominũ, vt propter eos homo factus sit, cum eis diu conuersatus, & nihil non faciens, quo se, omniáq; sua bona illis cõmunicaret, cum quibus etiamnũ assiduè in hac miseria manet mirabiliter vsque ad consummationem seculi, sicut promisit dicens: Ecce ego vobiscum sum vsq; ad cõsummationem seculi. Quis ergo & talem & talis doctrinam non meritò auidè lubenter suscipiet? Meritò ergo subditur. Matt. 24.

Nunc ergo filij audite me, beati qui custodiunt vias meas, audite disciplinam & estote sapientes & nolite abiicere eam. Beatus homo qui audit me, & qui vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei. Qui me inuenerit, inueniet vitam, & hauriet salutem à domino. Qui autem in me peccauerit, ledet animam suam. Omnes qui me oderunt, diligunt mortem.

HÆC est secunda principalis pars totius huius orationis, in qua post suæ doctrinę, suíq; insignem commendationem, ad obediendum sibi inuitat, idque non rigidè, sed blanda compellatione filios appellans quos prius paruulos & insipientes dixit ac beatitudinem pollicens custodientibus vias suas, hoc est pręcepta ipsius & ea in quibus incedendum esse demonstrat. At vt insinuaret non frigidè se audiendam aut inquirendam, sed sibi præcipuam & primam dandam operam, præ aliis omnibus rebus quibus homines suum studium impendere solent, beatus, inquit, qui audit me & vigilat ad fores meas quotidie & obseruat ad postes ostij mei, hoc est, qui sicut discipulus, aut is qui cõsilio vel ope alicuius indiget, summo manè adit ædes præceptoris, eiúsq; à quo cõsilium & auxilium expectat persistens ibi quousq; aperiantur fores, & intromittatur & ad eũ exeat is quem quærit, ita etiã summo mane me requirit ante omnia desiderãs à me edoceri & instrui, quid maximè faciendũ, non prius desistẽs quàm me ad se egredientẽ receperit, aut in adyta & secreta sapientiæ intromissus didiscerit quod desiderat. Allegoria enim est in eo quod dicitur, vigilat ad fores meas, &c. quemadmodũ & in illo Euangelico: qui quærit, inuenit, & pulsanti aperietur. Alluditur enim ad eũ qui alterius domũ diluculo accedit, doctrinæ aut cõsilij gratia, iuxta illud Eccl. Si videris sensatum, euigila ad eũ, & gradus ostiorum illius exterat pes tuus. Itaq; non est curiose inquirendũ quæ sint fores sapiẽtiæ, & postes ostij eius, cum totus sermo sit Tropicus, quo significatur sapiẽtiam summo manè quærendam. Simili tropo. Sap. 6. significatur sapientiam desideratã à nobis summo manè adfuturam nostrismet ædibus: Facilè, inquit videtur ab his qui diligũt eam, & inuenietur ab his qui quærunt eam. Præoccupat qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat, Qui de luce vigilauerit ad eam, non laborabit. Assidentem enim illam foribus suis inueniet, hoc est, mox paratam sibi inueniet

Matt. 7. Eccl. 6. Sap. 6.

inueniet vt adsit ei dux & comes in omnibus actionibus suis, veluti præ foribus expectās donec egrediatur; & se itineris sociam adiungat. Aut quum quis egredi volet ad sapiētiam quærendā, ipsamet ei statim aderit, seq; offeret. Nihil tamen vetat quin per fores & postes ostij sapientiæ intelligamus etiā fores domus Dei, in qua ex ore doctorū sapiētia maximè est percipienda, vt intelligamus diluculo surgendū, & tēpla locáq; sacra adeunda, vbi diuinis inspirationibus, & sacris cōtionibus instruamur quomodo legim⁹ de mulieribus, quæ obseruabāt ad ostium taber naculi testimonij. Iuxta Bedā fores & postes ostij sapientiæ, sunt scripturæ sacræ & doctores sacri, qui sua doctrina aditū præbāt ad percipiendā sapientiā, & tanquā postes, alios sustentant. Ad has fores ergo euigilādum est: iuxta illud quod ex Ecclesi. citatum est, nō ad conuenticula hæreticorum & imperiorū. Et subiicit sapientia causā, cur talē dicat beatū qui se auidè quærit. Qui, inquit, me inuenerit inueniet vitam, & gratię in præsenti, & gloriæ in futuro, nec vitam tantum inueniet, sed etiā hauriet, hoc est, percipiet vtraq; vita salutem à Domino, C ōtrà, qui in me peccauerit, me spernens & audire contemnens & negligens, non me lædet, nihil mihi incōmoda bit, sed lædet animā suam, quam infinitis bonis priuat & æternæ morti obnoxiā facit. Sic in Psal. Qui diligit iniquitatem, odit animam suā. Imò omnes qui me oderunt, me odiendo declarant se diligere mortem, quod vel auditu horribile est: nam cōtra naturam est diligere mortem. Proinde significatur quā sint osores sapiētiæ nō solū miseri, sed etiā planè excordes. Odiūt autē sapiētiā quotquot eā admittere recusant, iuxta illud, Omnis qui malè agit odit lucem. Diligunt mortem qui his cupide inhærent, quæ mortem adferūt, iuxta illud Sapiē. Impij manibus & verbis accersierunt illam, & ęstimantes illam amicam, defluxerunt, & sponsiones posuerunt ad illam.

Reg. 1. 1. — Psal. 10. — Ioan. 3. — Sapien. 1.

CAPVT NONVM.

Sapientia ædificauit sibi domum, excidit columnas septem immolauit victimas suas, miscuit vinum, & proposuit mensam suam, misit ancillas suas, vt vocarent ad arcem & ad mœnia ciuitatis. Si quis est paruulus veniat ad me. Et insipientibus locuta est. Venite, comedite panem meum, & bibite vinum quod miscui vobis. Relinquite infantiam, & viuite, & ambulate per vias prudentiæ.

IN hoc capite pergit Sapiens comparare sapientiam cum muliere illa impudica, cuius iam sæpius meminit: & quemadmodū superiori capite sapiētiam introduxit, inuitantem ad suam doctrinam, contra blandam illā mulieris illecebrosæ inuitationem, de qua in ca. 7. ita nunc eandem introducit inuitantem ad conuiuiū à se præparatum, atque è regione illius inuitationis mulierē impudicam inuitantē vicissim ad suum cōuiuiū. Ipsa hac cōparatione satis innuens, per mulierē hāc nō tantū dehortari se velle auditores à libidine & venere, sed exempli causa hanc à se introduci & sub eius exemplo in vniuersum velle dehortari à carnis suggestionibus & praua doctrina quæ sapientiæ est contraria. Quo autem quod in principio huius capitis dicitur Sapientia ædificasse sibi domum, in proprio & literali, sensu, sub quo sublimior sensus mysticus latet prosequendo explicationē superius incœptā recte intelligatur, obseruandus est similis huic locus, qui est vt iā dictū est Ecclesiast. 24. vbi postquàm sapiētia similiter dixisset se, authore omnia creata subiicit, & in his omnibus (vel vt habent Grę ca, cū his omnibus) requiem quæsiui, & in hæreditate eius (vel vt habent Græca cuius morabor. Tūc præcepit & dixit mihi creator omniū & qui creauit me requieuit in tabernaculo meo. Pro quo Græca habent ἀπὸ γονγκμάτων, hoc est, fixit tabernaculum meum, & dixit mihi, In Iacob inhabita, & in Israel hæreditare, &c. Quo loco obscurè quidē in nostra versione, sed significantius apud Grecos sapientia insinuat se omnibus iam creatis, quāquam in omnia habe ret dominium, quęsiisse sibi requiem aliquā & habitationem eamque Dei iussu se accepisse in populo Israelitico, qui ei datus sit in domū & habitationē suam, in qua familiariter sit cōuersata per legem à populo datam se illi insinuās iuxta illud Psal. Qui annūciat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israel, Nō fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Ita & hic postquam superiori capite Sapientia se omnia cū Deo creasse asseruisset, sed cū filiis hominū delitias habere, iam prosequēdo cœptā prosopopœiā, introducit eam deinde Sapiens domum aliquam ædificasse sibi, per quam ex comparatione huius loci cum illo loco Ecclesiast. omnino verisimile est, ipsum iuxta sensum literalem intellexisse synagogā & populū Israeliticum in quo se Deus frequenter habitaturum promittit apud Prophetas & Moysen. Et quoniam pro domo magnificè extruenda opus est columnis quibus domus innitatur & sustentetur, inducit eam excidisse columnas septē hoc est, varias & multas iuxta scripturæ phrasim, qua septē sæpissimè ponitur pro multis. Per colūnas intelligens eos qui in illo populo fuerūt præcipui rectores, scilicet rectores eius per quos in Dei cultu populus ille cōtinebatur, quemadmodū Paulus de Petro, Iacobo & Ioāne dicit, quod videbātur columnæ esse, & in scriptura aliquādo maiores populi dicuntur anguli populi, vt 1. Re 14. applicate huc vniuersos angulos populi. De his columnis quidam intelligunt etiā illud Psal. Ego cōfirmaui columnas eius. Domo ædificata facit sapientiam tanquam conuiuium solenne instruentem ad quod inuitauerit omnes: Immo lauit, inquit, victimas suas, pro quo simpliciter Hebræa habent, Mactauit mactationē suam, vt nō sit necesse intelligere de hostiis, miscuit vinū & proposuit mensam suā. Per quam mēsam cibo potúque, eóque optimo instructam, significare videtur ad literam doctrinā legis prophetarum. De qua & Psal. dicit, Fiat mensa eorū corā ipsis in laqueum. Et: Parasti in conspectu meo mēsam aduersus eos qui tribulant me. Vnde & Eccl. 24. cum etiā ibi dixisset Sapientia: Transite ad me oēs qui concupiscitis me, & à generationibus (vel vt est Græcè καὶ ἀπὸ τῶν γεννημάτων μου, id est à fructib. meis) adimplemini. Et, Qui edūt me, adhuc esurient, & qui bibūt me adhuc sitient. subiicitur: Hæc omnia liber vitæ & testamentum altissimi, & agnitio veritatis. Quibus significatur scripturā sacram mensam esse qua sapiētia suos pascit & reficit. Suppeditat hæc mensa nō tantū panem vitę hominis necessarium, sed & carnes atq; delitias animę prudēti & delitias sacras, quē admodum victimæ erāt sacræ, nec nō & vinū, qđ lætificat cor hominis & inebriat, quia nō tā meos

Psal. 24. — Gal. 2. — 1. Re. 14. — Psal. 74. — Psal. 68. — Psal. 22.

tũ extinguit sitim rerũ terrenarũ, & prauæ con
Luc.11. cupiscentiæ, sed & in Deo gaudere facit, atque
in eius amorẽ accẽdit. Ad magnificẽtiã autem
facit, quod nõ per se sapiẽtia introducitur inui-
tare ad mensam suam, sed in eam rem dicatur
misisse ancillas. Per quas significat prophetas,
de quib. dicitur in Hier. Misi ad vos eos seruos
meos prophetas per diem consurgens diluculo,
& mittens. Hãc missionem Christus apud Lucã
tribuit sapiẽtiæ Dei, propterea, inquit sapientia
Dei dixit: Mittã ad illos Prophetas & Aposto-
los, nescio an alludens ad hunc locũ. Ancillarũ
autem nomine, isti hic designãtur, quoniam ita
exemplo & parabolæ conueniebat, vt sapiẽtiæ
quę sub mulieris persona hic ꝓponitur, adde-
rẽtur puellæ tãquã pedissẽquæ & ancillæ. Dein
de ad significandum quod ad hoc munus non
sunt delecti qui viribus rem agerent tãquã viri
bellicosi, sed secundũ mundũ infirmi homines
& inermes qui mansuetudine potius inuitarẽt,
quàm vi cogerent. Septuaginta verterunt ser-
uos suos, quomodo Cypria. & August. legunt,
vt qui secuti sint versionem 70. tunc receptam.
Missæ aũt dicuntur ancillæ, vt vocarent ad arcẽ
& ad mœnia ciuitatis, vel vt habẽt Hebræa, ad sũ
mitates excelsorũ ciuitatis, ad significãdũ quod
à terrenis ad sublimia & cœlestia vocet sapien-
tia. Quãquã melius Hebręa verti possint nõ per
præpositionem, ad, sed per super, vt significetur
ancillas missas vt super excelsa ciuitatis loca vo
carẽt & inclamarent, hoc est, ex alto, quo ab ho
minibus audiri possint, quemadmodũ superiori
Esa.45. capite dicitur sapientia clamare in altis excel-
sisque verticib. ad significandũ, quod est Esa.45.
nõ in abscõdito locutus sum, in loco terræ tene
broso. Qui sensus etiam in nostra est lectione, si
præpositio, ad, referatur ad verbum misit, vt sit
sensus. Misit ancillas suas ad arcem & ad mœnia
ciuitatis vt inde vocarent & inuitarent, nomine
sapientiæ, dicentes, Si quis est paruulus veniat
ad me. Hunc sensum habent & 70. apud quos
est, cõuocãs cũ excelsa prædicatione. Rursus hic
paruulus cui mox cõiũgũtur insipientes & stul-
ti, nec ætatis nomen est, nec in bonũ accipitur
pro humilib. sed vt sæpè superius ꝓ impetito &
rerum ignaro. Dicit ergo sapientia per ancillas
suas insipientib. & paruulis. Venite, comedite
panem meũ, hoc est cibũ meũ, nã & carniũ post
meminit. Sed nomine panis Hebraicè omnis ci
bus cõprehenditur. Et bibite vinum quod mis-
cui vobis, hoc est, quod tẽperaui & vobis paraui.
Non enim dilutũ vinũ significare voluit, sed vi-
nũ iã paratũ, & iuxta quod conuenit pro captu
bibentiũ attemperatũ. Allegoricè aũt hæc dici,
& sub panis ac vini nomine sapientiæ doctrinã
significari indicatur versu sequenti, Relinquite
infantiã & viuite, & ambulate per vias pruden
tię, vbi per infantiam intelligenda vita carnalis
& erroneũ iudiciũ, quo bona ac voluptates hu-
ius mũdi homines pręeligũt bonis æternis quõ
pueri res ludicras & vanas seriis præferunt. Hęc
ergo infantia primum est deserenda, ac tum a-
deunda sapientiæ domus, vt in ea quis reficia-
tur ac refectus viuat, sicque ambulare possit per
vias prudentiæ. Non dissimilis est inuitatio
Eccle.24. Ecclesi. 51. Apropiate ad me indocti, &
congregate vos in domum disciplinæ. Quid
adhuc retardatis? & quid dicitis in his? ani-
Ianf. in Prouerb.

mæ vestræ sitiunt vehementer. Et in Esa. Om-
nes sitientes venite ad aquas, & qui non ha-
betis argentum properate, emite & comedite. Esa.55.
Venite & emite absque argento & absque vlla
commutatione vinum & lac. Quare appendi-
tis argentum non in panibus, & laborem ve-
strum non in saturitate? Audite audientes me
& comedite bonum, & delectabitur in cras-
situdine anima vestra, &cæt. Quamquam hæc
authoritas magis pertinet ad sensum mysti-
cum iam subiiciendum, in quem longè perfe- Misticus sensus.
ctius & excellentius, quæ hic dicuntur com-
petunt. Sicut enim certum est synagogam &
iudaicum populum typum fuisse Ecclesiæ &
Christiani populi: ita dubium non est quin per
domum à sapientia ædificatam mysticè intel-
ligi debeat ecclesia, quæ iuxta D. Paulum est 1.Tim.3.
domus Dei viui columna & firmamentum ve-
ritatis. Hanc domum sibi ædificauit is, cui
eximia & singulari ratione nomen sapientiæ
attribuitur filius Dei, qui de se dicit, super
hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. Ex- Matt.16.
cidit etiam pro fortitudine domus septem co-
lumnas, hoc est, in perfecta eam constituit
firmitate, ita vt diceret, Portæ inferi non
præualebunt aduersus eam. Fecit autem id
aptando sic Apostolos & apostolicos viros, vt
per eos tanquam columnas quasdam ædifi-
cium domus eius sustineri possit. Sic Hiere- Ierem.1.
miam dominus dicit se dedisse in columnam Apoc.2.
ferream & in Apoca. dicitur: Qui vicerit, po-
nam eum columnam in templo Dei mei. Sic
D. Gregor. in capitu. 26. Iob, cum dicitur: Co- Gregor.
lumnæ cœli contremiscent, intelligit significa-
ri Apostolos, vbi & totum hunc locum tractat,
indicans per columnas etiam particulares Ec-
clesias hic posse intelligi. Benè autem colum-
næ septem excisæ dicuntur, tum propter nume-
ri septenarij perfectionẽ qui sępè ponitur, vt di-
ctum est pro multis, tũ quia columnæ Ecclesia-
sticæ Ecclesiã sustinent per septiformẽ Spiritus
S. gratiam, ac septem Sacramenta à Christo Ec-
clesię relicta. Huic mystico sensui benè cõuenit,
quod iuxta Hebraicam veritatem non habetur
pluraliter immolauit victimas suas, sed immola
uit & mactauit victimam suam, vt intelligamus
peculiariter insinuari vnam illam hostiã quam
in cruce dominus ipse mactauit & immolauit
quam & in cibũ, imò in panem sub panis specie
nobis edendam tradidit. Nõ enim fit hic mẽtio
alicuius cibi, nisi ipsius victimæ, & tamen dici-
tur postea, Venite comedite panem meum. Plu-
raliter vertit interpres victimas suas, secutus
Septuaginta qui habent τὰ ἑαυτῆς θύματα id
est, suas victimas. Quod benè conuenit cum eo Matt.22.
quod est Matth.22. in parabola euangelica. Tau
ri mei & altilia mea occisa sunt, & omnia para-
ta. Quo significatur conuiuij magnificẽtia, quod
quę in eo sit ferculorum abundantia sufficiens
ad saturãdos quamplurimos. Miscuit & vinum
sapientia hæc nostra in suo cõuiuio, quia & pre
ciosũ suũ sanguinẽ sub vini specie, & doctrinam
suã euangelicã mirè inebriantẽ homines etiam
vsq; ad mortis cõtẽptũ, suis proposuit: attẽperãs
eã hominũ captui: In cuius sanè vini cõparatio Cypria.
ne aqua verè fuit quicqd litera legis frigida suis
propinauit. D. Cyprianus hunc totum locum ci
tans de Christo epi.3. li.2. intelligit hoc præmõ
d strari

strari typum dominici sacrificij, immolatę scilicet hostiæ panis & vini, & vinum mixtæ, calicē domini vino & aqua mixtum, prophetica voce denunciari. Atque ad paratam hanc à se mensam doctrinæ suæ, & sacramenti, corporis & sanguinis sui, emisit qui vocarent cęcos & claudos, pauperes & debiles, iuxta parabolam euangelicam quæ est apud Luc. huic loco non dissimilem. Qua dicitur: Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos, & misit seruum suū hora cœnæ dicere inuitatis vt venirent, quia iā parata sū nt omnia. In alia autem parabola quę est Matth. 22. dicitur seruos suos multos misisse & postea alios plures prioribus vocant hi serui ad arcem, quia ad superna, vel super arcem, quia ex alto iuxta illud Esa. Super montem excelsum ascende tu quæ Euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam quæ Euangelizas Hierusalem. Et ca. 52. Quam pulchri super mōtes pedes annūciantis & prædicātis pacē. Vocāt autem ad sapientiæ domum. nam ibi conuiuiū ab ea est instructum, nec extra eius domū de cibo eius salutariter sumitur. Quemadmodum enim doctrina veritatis in veteri testamento petenda erat in populo Israelitico vnde dicitur Eccl. 51. vt supra dictū est: Cōgregate vos in domum disciplinæ, ita Christi doctrina & sacramenta nō alibi sunt accipienda nec quærenda, nisi in vera ipsius Ecclesia quæ hæc nota agnoscitur, quòd à Christo ædificari cœpta, deinceps ita perseuerat nixa suis colūnis, vt portæ inferi nūquam præualuerint aduersus eā. Monent aūt qui missi erāt à sapiētia relinquere infantiā, hoc est, (præter id quod dictum est) literalem legis intelligentiā & obseruationem, sub qua, inquit Paulus, Cum essemus paruuli, tanquam sub elementis mundi eramus seruientes. Quanquam enim Hebræa non habeant infantiam, sensus tamen eodem redit, nam vel vertendum est, desinite esse imperiti, vel relinquite imperitos. Noster secutus est 70. qui habēt, ἀπολείπετε ἀφροσύνην, derelinquite insipientiā. Sunt qui per domum à sapientia ædificatam intelligunt corpus quod sibi ex virgine filius Dei fabricauit. Vide August. 17. de ciui. Dei. c. 20. & in quæst. veteris & noui Test. quęst. 31. quibus locis per domum sapientię indicat & corpus Christi, & Ecclesiam posse intelligi. Item sunt qui intelligūt animā cuiuslibet, iuxta illud: Sedes sapiētiæ anima iusti. Quas intelligentias, vt non reiicimus vtpote pias, ita superiorem tractationē genuinā esse putamus.

Luc. 14.

Esa. 41.

Esa. 52.

Gal. 4.

Qui erudit derisorem, ipse iniuriam sibi facit, & qui arguit impium, ipse maculam sibi generat, noli arguere derisorem ne oderit te, argue sapientem & diliget te. Da sapientem occasionem & addetur ei sapientia, doce iustum & festinabit accipere.

INDICARE videtur his sentētiis sapientia, quare tātum vocet paruulos & insipientes, significans esse quosdam qui sapientiæ nō sunt capaces, quiq; ad sapiētiæ conuiuiū nō sunt aduocandi, hi scilicet qui planè impij sunt, ita vt benè monentes non ferant, sed eos irrideant, & ob id maiori odio prosequantur. De quibus & dominus dicit his quos ad prædicandum misit: Nolite sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne fortè conculcent eas pedibus suis & conuersi dirumpāt vos. Dicit ergo, qui erudire studet derisorem veritatis nō solùm nihil in illo proficiet, sed ipse sibi iniuriam facit, quia ignominiam sibi à derisore conciliat. Et qui arguit impium, ipse maculam sibi generat, tum quia ex detractione impij malè audiet apud multos, & lędetur in fama nominis sui, tum quia ex importuna admonitione non nihil sit reprehensibilis. Itaque noli arguere derisorem, ne oderit te sicque & in illo peccatū augeas, & te sine fructu periculo exponas. Quibus verbis non vult omnem redargutionem impiorum prohibere, ea enim nonnūquā ad aliorum exemplū facienda est, potissimū ab his quibus ex officio competit impietates cohibere. Vnde D. Paulus vult coram omnibus argui peccantes, vt & cæteri timorē habeant, iubétque arguere oportunè & importunè. Sed eā vult prohibere quæ sit priuata, & per quam nullum expectatur in aliis commodum, sed exacerbatio impiorum. Frustrà enim niti, inquit quidam, & nihil aliud quā odium quęrere extremę dementię est. Cum autem videretur iam dicendum esse argue potius paruulos & insipiētes, qui scilicet necdum in profundum peccatorū deuenerunt, dicit potius, argue sapientem, & diliget te, tum vt per contrarium effectum in sapiente ostendat malitiam impij. Hic enim corripientem odit, ille eo magis diligit: tum vt sic insinuet paruulis & nō omnino malis correptionē sapientię recipiendā esse ab eis tum vt etiam sapientes ad conuiuium, sapientię pertinere, eoque egere significet, quamuis prius paruuli tantum nominatim expressi sint & insipiētes. Nullus enim ferè adeò sapiens est qui nō aliquando delinquat, & non alterius monitione egeat, vel doctrina. Vnde & subiicit: Da sapienti occasionem discendi, & addetur ei sapientia, doce iustum & festinabit accipere, iustum scilicet coniūgens sapienti, sicut prius impium derisori sapientię, & significans ex doctrina sapienti & iusto proposita, duplex redditurum commodum, alterum in docente, quia diliget te, alterum in discipulo, quia addetur ei sapientia, sicut ex doctrina impiis proposita duplex nascitur malum, odium præceptoris & maior eius qui docetur peruersitas. Sic & suprà dixit, audiens sapiens sapientior erit.

Mat. 7.

1. Tim. 5.

2. Tim. 4.

Sup. c. 1.

Principium sapientiæ timor Domini & scientia sanctorum prudentia.

INDICATVR hic quomodo fieri possit vt etiam paruuli & insipientes capaces fiant cum sapientibus ipsius sapientię, itémque de quali sapientia hic sit sermo. Itaque repetitur quod in principio dictū est, Initiū sapientię timor domini. Estq; hoc loco non dictio illo loco posita ראשית Rescith, q̄ ambiguā habet vt ibi dictū est significationē, sed תחלת Thechillath, quę nihil significat quā initium, nec est, hic Græcis εὐσέβεια, id est, pietas, sed φόβος timor significatur ergo de ea sapientia hic esse sermonem quæ incipit in nobis esse & crescere ex concepto Dei timore sicque paruulos & insipientes posse ad sapientiam peruenire, si Dei timorem concipiant, quem quoniam omnino abiecerunt impij & derisores, ob id sapientiam non posse percipere. Ad indicandam expressius differentiā inter hāc sapientiam & eam à qua iuxta mundū quidam dicuntur sapientes, subditur, &

ſcientia ſanctorum prudentia, hoc eſt, ſcientia & cognitio rerum ſanctarum, quales ſcilicet ſcriptura docet, & ſcientia quam habent ſancti homines, illa ſola eſt vera prudentia vel intelligentia. Poteſt enim ſanctorum exponi, vt vel ad res vel ad homines referatur, & poteſt in Hebræo repeti in ſecundo membro, principium, vt ſic vertatur & ſcientia ſanctorum eſt principiũ prudentiæ.

Per me enim multiplicabuntur dies tui, & addentur tibi anni vitæ, Si ſapiens fueris, tibimetipſi eris, ſi autem illuſor ſolus portabis malum.

HIc patet hactenus fuiſſe verba ſapientiæ ab eo loco, venite comedite panem meũ, & adferuntur duobus his verſibus duę rationes, quæ meritò mouere deberent ad amplexandũ ſapientiam. Quarũ prior demonſtrat vtilitatem quæ homini ex ſapientia prouenit, longitudo ſcilicet vitæ de qua ſuperius ſæpè dictum eſt, quæ rectè reſpondet cõuiuio ad quod inuitauit quia propter vitam cibus & potus quæritur. Altera oſtendit nullum incommodũ vel commodum acceſſurum ſapientiæ ſiue eam recipiamus ſiue non, ne quis putet eam ſui cauſa homines ad ſe inuitare, Si inquis ſapiens fueris nõ mihi, ſed tibi & ad tuum bonum eris, Si autem illuſor, non ego, ſed tu ſolus ſine me hinc ſenties malũ. Sic & Iob 22. dicitur. Quid prodeſt Deo ſi iuſtus fueris, aut quid ei conferes ſi immaculata fuerit vita tua, & cap. 35. Si peccaueris quid ei nocebis, & ſi multiplicatæ fuerint iniquitates tuæ quid facies contra eum? Porrò ſi iuſtè egeris quid donabis ei aut quid de manu tua accipiet? Homini qui ſimilis tui eſt, nocebit impietas tua & filium hominis adiuuabit iuſtitia tua. Vnde patet, quomodo intelligendum ſit quod hic dicitur, tibimetipſi eris ſapiens, & ſolus portabis malum, videlicet vt Deus excludatur nõ homo.

Mulier ſtulta & clamoſa, plenáque illecebris, & nihil omnino ſciens, ſedet in foribus domus ſuæ, ſuper ſellam excelſo vrbis loco, vt vocaret tranſeuntes per viam & pergentes itinere ſuo. Qui eſt paruulus, declinet ad me, Et vecordi locuta eſt: Aquæ furtiuæ dulciores ſunt, & panis abſconditus ſuauior. Et ignorauit quod ibi ſunt gigantes & in profundis inferni conuiuæ eius. Qui enim applicabitur illi deſcendit ad inferos. Nam qui abceſſerit ab ea ſaluatur.

SICVT ſuprà è regione mulieris impudicæ inuitantis ad ſe oppoſuit ſapientiam tanquam alteram mulierem ad ſe inuitantem, ita viciſſim nunc è regione ſapientiæ ad ſe ſuúque conuiuium vocantis, opponit alterã mulierem ſapientię contrariam etiam ad ſe ſuúmque conuiuium vocantem & ſapientiæ inſtitutum in multis immitantem. Eſt autem hæc mulier iuxta pleraq; quæ in præcedentibus ſunt habita ad literam mulier libidinoſa quàm pulchrè ſuis depingit epithetis, vocans eam ſtultam, vt oſtendat ſapientiæ contrariam, item clamoſam vel (vt habent hebræa quod eodem recidit) tumultuoſam & turbulentam. Non enim clamat vt ſapientia, cum moderamine & modeſtia, non ſicut ille de quo dictum eſt, non erit triſtis neque turbulentus, ſed immodeſtè & tumultuosè, in ſe ipſa variis perturbata paſſionibus, alióſque ſimiliter perturbans. Deinde plenam dicit illecebris ad decipiendum ſcilicet inconſtantes. Item nihil omnino ſcientem, hoc eſt, omnino vera prudentia deſtitutam, nec vllam rationem ſalutis ſuæ habentem. De hac dicit nõ ſicut dixit — Eſa.24.

Ianſ. in Prouerb.

de ſapiẽtia quod ædificauerit domum ſuã, & ſicut poſtea dicitur ca. 14. ſapiens mulier ędificat domum ſuam, ſed quod ſedeat in foribus domus ſuæ ſuper ſellam, vt ſignificetur otium eius, deſidia, & negligentia rerum eius deſiderium verò captandi alios. Vnde ſequitur vt vocaret tranſeuntes. Ad immitationẽ autem ſapientiæ ei tribuit excelſum vrbis locum ſicut illa iuſſit ancillas ſuas ſuper excelſa vrbis loca vocare, ad ſignificandum illam non pudere ſuæ impudicitiæ, & quamplurimos ad ſe pellicere velle. Sic Iere. 2. ca. dicitur: In omni colle ſublimi, & ſub omni ligno frõdoſo tu proſternabaris meretrix. Iere. 2. Cum autẽ ſapientiæ tribuerit ancillas vocãtes, huic nullas tribuit, ſed ipſam per ſe vocãtem facit, inſinuans illam verè eſſe dominam quę iure multos habeat ſibi ſubſeruientes, hãc verò omnino ſeruilẽ eſſe, nec iure habere in quos dominetur, quibúſque pręcipiat. Vocat tranſeuntes per viam & pergentes, in itinere ſuo vt intelligas eius impudentiam, per quam nõ tãtum admittit ad ſe vltro venientes, ſed & tranſeuntes per viam ſuam & aliud agentes ad ſe inuitat, vt relicto ſuo itinere ad ſe deflectant. Vnde annotauit Beda ſapientiam dixiſſe: Si quis eſt paruulus veniat ad me hanc verò declinet ad me, quia illa ad rectũ actionis iter, quos errare cernit acceſſit, hęc verò rectè pergentes ab itinere ſuo deuiare docet, & ad ſe diuertere. Verum hęc annotatio non habet locum in Hebræo, nam ibi vtrobique eſt declinet. Sed quoniam ibi non præceſſit de itinere, è quo ſapientia vocet, hic verò pręcedit de itinere, è quo vocat mulier, rectè ibi noſter vertit, veniat ad me, hic verò declinet à me. Vocat autem & hæc ad imitationem ſapientiæ (quam vbique malitia quantum poteſt imitari ſtudet) paruulos & inſipientes, quia ſicut illa valde malos deriſores ſcilicet & impios non putat vocandos, ita nec hæc valdè ſapientes aut in iuſtitia benè firmatos, ſed potiſſimum homines imperitos, inconſtantes & ſtultos: Inuitat & ipſa ad conuiuium, ſed quod res ipſa longè diuerſum eſſe demonſtrata ſapientię conuiuio. Illa enim ad vinum vocat, hæc ad aquas, quia frigidum ſanè eſt quicquid mundus aut caro exhibet. Illa menſam ſuam benè inſtructam palam proponit, hæc ſuam menſam occultam eſſe inſinuat, illa ad ſuum panem vocat, dicens. Venite comedite panẽ meũ, hæc ad aquas furtiuas, dicens aquę furtiuę dulciores ſunt, & panis abſconditus, hoc eſt, qui in abſcondito editur, quia ſcilicet furtiuus ſuauior eſt. Videtur autem ab hac muliere deſumpta hæc ſententia ex vulgatis prouerbiis, vt vulgatum prouerbium ſuo accommodarit propoſito. Et ſic eſſe vt prouerbium ſignificat, res ipſa docet. Cęterum ratio cur furto ablata ferè ſint ſuauiora, eſt, quia ſicut talia maiori concupiſcentia fuerunt deſiderata: ita maiori voluptate percipiuntur. Ferè enim propria vileſcunt & magis aliena deſiderantur, & iam obtenta auidius ſumuntur tanquã rara, & quę non ſemper in promptu ſunt. Hoc ergo vulgari prouerbio ſignificare vult congreſſum cum non ſua maiorem adferre animo voluptatem, magis inſtar cibi & potus reficere quam cum propria vxore, vt quæ habetur in promptu. Et benè congreſſus cum nõ ſua aquis comparatur furtiuis & pa-

ni abſcondito, quia contra Dei lem & coniugale fœdus vſurpatur,& cum ſit indebitus ſibi tanquam ſuus vindicatur à fornicatore & à mœcho, atque ob id caliginem quærit & latibula, quemadmodum qua ex furto comedūtur. Cæterum ſicut ſuprà Sapiens ex ſapientiæ con uiuio ſignificauit vitā expectandam,& longitudinem vitæ, ita quo à conuiuio huius mulieris deterreat inuitatos, mortem ſignificat ex illo ſecuturam, vt intelligatur cibùs potúſque eius eſſe lethalis. Et ignorat inquit paruulus quíſque & inſipiens (nam ad mulierem non poſſe referri Hebræa docent cum ſit verbum maſculinum. (Quod ibi ſint gigantes &cæt. quaſi dicat: Hinc eſt quod decipiantur, & à muliere hac eis imponatur:Pro gigantes dictio Hebraica ſignificat etiam mortuos. Vnde capite ſecundo eandem vertit noſter interpres inferos. Ad inferos, inquit, ſemitæ eius. Hic ſecutus 70. qui habent γηγενᾶς vertit gigantes, quemadmodum poſtea.cap.21. verſi.16.In cœtu gigantium cōmorabitur.Vbi ſicut per gigan tes rectè intelliguntur dæmones,ita & hic,vt ſit ſenſus,ignorauit quod in ea domo dominiū obti neant dæmones qui inſtar gigantum ſunt poten tiſſimi, ſeque Deo tanquam gigantes terrigeni oppoſuerunt,cum quibus inter mortuos deputandi ſunt quotquot eis adhærēt,& cōuiuę eius, hoc eſt,quotquot ad hui' mulieris conuiuiū vocati accedunt,tandem erunt in profundis inferni,imo & quando iam cum muliere illa conuiuantur,iam ſunt in profundis inferni,quia æter nę dānationi & grauiſſimę obnoxij. Vnde ſequi tur,Qui enim applicabitur illi deſcendet ad inferos:nam qui abceſſerit ab ea,ſaluabitur.Quāquā hic verſus nō ſit in Hebræo,ſed nec inGræcis,in quibus tamen alij aliquot verſus adduntur.Multa quoque Latina ſcripta hunc verſum non habent, Et hæc quidem pro ſenſu literali. Cæterum cùm tam ſtudioſè mulier hæc ſit à ſapiente hic oppoſita ſapientiæ, nemini dubium, quin per eam aliud quiddam etiam ſignificatum ſit quam mulier ad libidinem aut Venerem prouocans, adeo vt plerique etiam Hebræi literalem ſenſum eſſe velint de ſtultitia aut carnis concupiſcentia. Et Caietanus ipſe qui literalem tantum ſequitur ſenſum,de carnis delectatione hæc intelligit. Alij verò de hæreſi aut ſuperſtitioſa aliqua doctrina, qualis eſt de futuris per Aſtrologiam diuinatio.De qua intel ligit Liranus.At vt non dubitamus ſub muliere hac libidinoſa amplius quid ſignificari quàm litera inſinuat,ita ad literam non dubitamus ſapientem de ea hic loqui, ſicut frequenter ſuperius. Sub ea verò myſticè hic ſignificari, rectè dixerimus inſipientiam, aut prauam doctriuam, quæ ſcilicet contraria ſuggerit ſapientiæ. Si enim vno nomine habetur quod directè eſt ſapientiæ contrarium, & quod omnia comprehendit, quæ alij per partes proſequuntur, carnis ſcilicet & mundi concupiſcen tiam, idololatriam, ſuperſtitionem, hæreſim, & ſi quid his eſt ſimile, quæ ſingula ſuggerunt ſapientiæ contraria. Praua ergo doctrina atque ſuggeſtio ſiue à carne ac mundo procedat, ad voluptates illicitas inuitans, ſiue ab idololatris, hiſque proximis ſuperſtitioſis hominibus,ſiue ab hæreticis prodeat,ad malam fidem erroréſque inducens, rectè comparatur mulieri ſtultę,clamoſæ & plenęille cebris,q̃a caret vera prudentia, & ſi non careat frequenter multis verbis & ſuaſionibus.Turbulenta eſt & inquieta,varios in mundo excitans tumultus, multis rationibus ad ſe pellicere ſtudens ſtultos & imperitos.Atque ob id ſedet in foribus domus ſuę ſuper cellam in excelſo vrbis loco. Nam quod ad carnem attinet, otium ipſa quærit & docet, adeóque palam agit in hominibus, vt nemo ſit qui non eius prauas ſuggeſtiones ſentiat. Et quod ad reliqua pertinet, magiſtri & benè docentis authoritatem ſibi vendicant in populo, Ideoque iis rectè tribuuntur, ſedere ſuper ſellam in excelſo vrbis loco, quodq; in ſuam domum,hoc eſt,ſectam & congregationē attrahere alios ſtudet.Inuitat hæc mulier ad aquas furtiuas,& panem abſconditū,prætexens quod hęc ſint dulciora,quia quicquid id eſt ad quod caro ſolicitat,furto iuſtitiæ ſurripitur, quicquid falſi tatis idololatria,ſuperſtitio vel hereſis ſuggerit, furto diuinæ ſurripitur veritati.Ideóq; hæc omnia fere ſecretū petūt & tenebras. Omnis enim qui malè agit vel docet,odit lucem & non venit ad lucem,vt non arguantur opera eius. Et quia hæc ferè ſecretum petūt,& quia prohibita ſunt, ideo in ſecreto auidius & cum maiori voluptate ſumuntur. Quod vt in carnalibus vitiis manifeſtum eſt, ita pulchrè demonſtrat verum eſſe in doctrina ſuperſtitioſa & hæretica,D.Auguſti.tractat. 97. in Ioannem hunc locum tractans,ſed ſecundum 70.verſionem. Cauete, inquit timendo & orando ne irruatis in illud ænigma Saluatoris,vbi mulier inſipiens & audax inops panis effecta conuocat prætereuntes.Hęc mulier vanitas eſt impiorum,cum ſint inſipien tiſſimi aliquid ſe ſcire opinantium, ſicut de illa muliere dictum eſt, inops panis efficitur. Quæ cum ſit inops panis promittit panes, ideſt,cum ſit ignara veritatis promittit ſcientiā veritatis. Occultos tamen panes promittit, quos tamen dicit libenter attingi,& aquæ furtiuę dulcedinem,vt ea ſcilicet lubentius & dulcius audiantur & agantur quę palam in Eccleſia dici credi quę prohibentur.Ipſa quippe occultatione con diunt quodammodo nefarij doctores ſua venena curioſis,vt ideo ſe exiſtiment diſcere aliquid magnum, quia mirentur habere ſecretum, & ſuauius hauriant inſipientiam quam putant ſcientiam, cuius prohibitam quodammodo furantur audientiam. Hinc & nefarios ſuos ritus ſuis hominibus ſua curioſitate deceptis&decipiendis magicarum artiū doctrina cōmendat. Hæc ille,quæ & prolixè proſequitur, non tantū in doctrina ſuperſtitioſa,ſed & hæretica.Cuius explanatio quo melius intelligatur, notandum Septuaginta,(quorum verſionem tunc receptam Auguſtinus ſequitur) ſic habere, mulier inſipiens & iactabunda, inops obſonij (Au guſt.legit panis) efficitur, quæ non nouit pudorem,ſedet in foribus domus ſuę,ſuper ſedem manifeſtè in plateis aduocās tranſeuntes viam, rectè gradientes in viis ſuis.Qui eſt veſtrum inſi pientiſſimus declinet ad me, & inſipientibus præcipio dicens,panes abſconditos libenter at tingite,& aquam furtiuam dulcem bibite.

De hæreticorum doctrina ſimiliter D.Grego rius hunc locum exponit li.33. mora.c.26.Rurſum inquit, per panem hæreticorum doctrina deſignatur ſicut per Salomonem mulier hæreticæ

Marginal notes: Myſticus ſenſus. — Ioan.3. — Auguſt. — Gregor.

ticæ ecclesiæ typum gestás & stultos conuocás dicit, panes occultos libenter edite, vel sicut in nostra trāslatione scriptum est, aquæ furtiuæ &c. Sūt enim nōnullæ hæreses quæ apertè metuunt prædicare quod sentiunt, & apud infirmorum mentes verba sua tanto magis cōdiunt quanto quasi amplius reuerenter abscondunt. Vnde non immeritò dicitur panes occultos libenter edite, miseris enim cordibus occulta hæreticorum verba eo magis sapiunt, quò cum reliquis communiter non habentur. Cætera quæ ad mystici sensus tractationem pertinēt ex sensu literali facilè colligere licet. Proinde hic finis esto primæ partis huius libri, quæ proœmij vice præmissa videtur sequentibus, quæ à nouo incipiunt titulo. Cùm autem caput hoc breue sit in Hebræis & apud nos, prolixius est in Græcis, qui quasdam sententias habent ante illud, mulier stulta & clamosa, nam post illam sententiam, si sapiens fueris, &c. sic habent ad verbum. Filius eruditus sapiens erit, stulto autē vtetur famulo. Qui innititur super mendacia, hic pascit ventos, idem autem sectatur aues volantes. Dereliquit enim vias suæ vineæ, & à semitis sui prædij aberrauit. Transit autē per desertum aridum & terram constitutam in siti & congregat manibus sterilitatem. Primam harum sententiarum citat D. Augustinus frequenter, vt lib. 5. contra Iulia. cap. 10. In fine autem capitis hæc adduntur, verum resili, nec moreris in loco ipsius, & non conuertas oculum tuum ad illam. Sic enim trāsibis velut alienam aquam, & transgredieris fluuium alienū. Ab aqua aliena abstine, & de fonte alieno ne bibas, vt multo viuas tempore & apponātur tibi anni vitæ, quam postremam sententiam citat B. August. tract. 6. in epistolam Ioannis.

Augusti.

PARABOLAE SALOMONIS.

CAPVT DECIMVM.

REPETITVR hic titulus inprincipio libri positus: nempe, parabolæ Salomonis: quia nouum hic incipit scribendi genus, cumq; ea quæ præmissa sunt veluti communes sint adhortationes & præfatio quædam, hic iam breues santentiæ & γνῶμαι sine certa cōnexione contexuntur, à quibus hic liber suum nomen habet. Itaque repetitus hic titulus indicat propriè ea quæ sequuntur dici parabolas. Additur in multis libris filij Dauid regis Ierusalem: verum hæc non habent nec Hæbræa nec Græca. Cæterum hæ sententiæ ferè sunt bimembres, ex contrariis contextæ, ita vt singulę partes apud Hebręos propemodum iambi speciem prę se ferant, & elegantia multa sit cum in appositione tum in breuitate, quod cùm non ita exprimi possit, vertendis Hebręis in Gręcam vel latinam linguam fit vt gratia magna harum sententiarum, quam habent in originali sua lingua apud nos aut pereat, aut imminuatur. Quod annotandum vel ob id erat, ne

quis miretur quasdam apud nos sententias tāquam parui ponderis. Est autem multa in his oppositio inter sapientem & stultum, impium & iustum, pigrum & fortem, diuitem & pauperem, odium & charitatem, & id genus similia. Sic ergo incipit.

1 *Filius sapiens lætificat patrem, filius verò stultus mœstitia est matris suæ.*

ET benè quidē ab hac incipit sententia post præmissa in superiori parte, eo quod in illa prosecutus sit laudes sapientiæ, inuitans ad eius amorem. Item vt sicut in superiori parte cœpit ab obedientia parentibus pręstanda à filiis, ita & hic doceret primum iuuentutem debere parentum monitis obsequi. Cæterum, vt ex superioribus satis patet sapiens hoc in libro dicitur is qui verè sapiēs est, nempe qui in timore Dei ambulat, iuxta præscripta, & parentum monita viuens, nequaquam sequens carnis desideria, sed spiritui diuino obtemperans, cælestia terrenis præferens, non quæ videntur præ oculis habens, sed quæ videntur à longè prospectans. Is enim solus verè sapit, sibíque rectè consulit. Talis ergo lætitia afficit patrem si modo verè pater sit, ita vt filij amet quærátque salutem: vt contra filius stultus, Deum non metuens, quæ carnis sunt quærens, cœlestia negligēs mœrore afficit matrem salutis filij cupidam. Hac enim phrasi Hebraica significat illud, mœstitia est matris suæ. Est autem generalis hæc sententia vt & sequētes, proinde nō est necesse eā aut alias in omnibus esse veras, sed satis est vt in plurimum sic esse vt per eas enunciatur, nec pro absoluta veritate oportet eas certis personis aut rebus attribuere, quemadmodum quidam hanc sententiam peculiariter de patre cœlesti intelligunt, & matre spirituali Ecclesia. Continetur enim & hic intellectus in hac sententia, sed vt in genere species, aut sub litera sensus mysticus. Quod autem lætitia patri, mœror matri tribuitur, nō requirit singularem causam, Sicut enim in patre consequenter & mater intelligitur, ita & in matre pater. Nihil enim aliud significare voluit quàm filium sapientem exhilarare parentes, stultum verò eosdem contristare, at varietas nominū facit ad carminis elegantiā. Sic & in Ecclesiastico dicitur. Benedictio patris firmat domos filiorum, maledictio autem matris eradicat fundamenta. Quanquam in his obseruare liceat bonum patri tribuit tanquam digniori, malum matri tanquam inferiori. Dici etiam potest hoc ordine verborum vsum sapiētem quod ad naturam rerum respiceret, iuxta quam probitas filij potius patri cedit ad honorem, vt qui rectè filium educauit, quem proinde necesse est maiori affici lætitia, improbitas verò matris indulgentiæ solet imputari, quæ & torpescentē domi cogitur assiduè videre, & grauius dolere solet pro ingenio muliebri. Monet autem hæc sententia, sapientiam vel parentum causa amplexandam, reiecta stultitia. Cæterum filij sapientia lætitiam adfert parentibus, tum quod ament eius salutem & honorem, tum quod in ipsorum cedat honorem, tum etiam quod inde familiæ suæ putant fore benè prospectum, Lætificat autem sapiētia & per sese & per bona quæ adfert secum.

Eccle. 3.

2 *Nil proderunt thesauri impietatis: iustitia verò liberabit a morte.*

IAM diximus sententias has sine certa connexione inter se hærere, proinde superfluũ fuerit causam ordinis & cohęrentiæ inquirere, non minus quàm eam reddere in versibus Catonis aut Mimis publicanis. Thesauros impietatis vocat diuitias impiè congestas aut conseruatas, vt quæ malis artibus, insidiis, fraude ac nimia cura ac desiderio parantur, aut partę iniquè detinentur nec erogantur, vt opus est. Has nihil prodesse dicit, quanquam aliter mundus iudicet, & ad hoc eas quærat vt inde multum fructum percipiat delitias scilicet, bonorũ ac denique à multis malis liberationem. Nam per has effugit nonnunquam impius iustam iudicis condemnationem, medicorum opera à morbis curatur, & omnino impletur in eo illud Psalmi: in labore hominum non sunt & cũ
Psal.72. hominibus non flagellabuntur. Sed apud Deum nihil proderunt huiusmodi diuitiæ, qui cum hic volet hominem vlcisci & punire, nihil illius morabitur diuitias, & cum post hanc vitam rationem gestorum exigit, non mouebitur diuitiis impij, vt à recto desciscat, quia vt habet Propheta: Non dabit impius Deo placationem suam, &
Psal.48. pretium redemptionis animæ suæ. Adeóque non proderunt apud Deum thesauri impietatis vt multum sint obfuturi homini, qui pro eis aut hic aut saltem postea sit pœnas daturus. Quid enim prodest homini si vniuersum mundum lucretur, animæ suæ decrimentum patia-
Matt.16. tur: At contra, iustitia liberabit à morte, quia etsi nonnunquam apud homines ob iustitiam iusti occidantur, apud Deum tamen iustitia hominis frequenter efficit, vt communem aliquam euadat vltionem diuinam aut humanã persecutionem, vt patuit in Daniele & tribus pueris, semper autẽ efficit vt à perpetua morte (quæ sola vera mors est) liberetur homo, pro qua euadenda nihil proderunt thesauri impij In hac autem parte satis insinuatur thesauros iustè partos & distributos prodesse, iuxta illud:
Psal.111. Dispersit dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi. Cæterum vt prior sententia adhortatoria est ad sapientiam vt per quam parentes exhilarantur, ita hæc ad iustitiam, vt qua certius quis assequitur, quod impij per diuitias suas assequi conantur. Eodem tendit & quod sequitur.

3 *Non affliget Dominus fame animam iusti: & insidias impiorum subuertet.*

CVM nonnunquam iusti famem patiantur, imò & fame moriãtur, quid est quod dicit: Nõ affliget Dominus fame animã iusti? Beda quidem exponendo habet. Etsi quandoque iustum impij fame affligũt, vel etiam necant, non lædent animam eius, quam dominus in vita futura, suæ gloria visionis consolatur. Proinde indicat signanter dictũ, Dominus non affliget, & non affliget animam, quanquam scilicet impij corpus iusti fame affligant. At hic sensus etsi verissimus, & spirituali scripturarum intelligentię conueniens, non tamen totam sententiæ vim cõplectitur, quia verisimile est sapientem idem
Psal.36. enunciare voluisse quod Dauid, cum dicit. Non
Psal.33. vidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem. Et, Non est inopia timentibus eũ. Inquirentes dominum non deficient omni bono. Itaq; eò quod dicitur: Non affliget dominus, non tantum significatur dominum id per sese non facturum, sed quod nec fieri id permittet. Vnde vertũt aliqui, Non sinet dominus esurire quenquã, Hebræa propriè habent, Non faciet dominus esurire, vt benè verterit noster interpres. Et animã iusti, positum est simpliciter pro ipso iusto. Nec obstat quod contrariũ huic sniæ accedere videamus. Pertinet enim hæc promissio secundum literam potissimum ad vetus testamentũ quo terrena promittebantur. Deinde vt suprà diximus, sententiæ hæ sunt sentẽtiæ indifinitæ, quæ quod vt plurimum fit pronunciant. Iam rarò id fieri Deus promittit, vt iustus graui fame laboret, sed vt plurimum aliis fame laborantibus, ei Deus prospicit, quemadmodum & in nouo Testamẽto se facturũ promisit. Quod si famem corporalem ferre ipsos patiatur egestatem corporalem supplet diuitiis spiritualibus, & saturatione cœlestium donorum, ita vt famem patiens, verè pinguescat in animo, & egestas ei verę sint diuitiæ. Cæterum cùm secunda sententiæ pars parum videatur per oppositionem respondere priori parti, sciendum quod pro (insidias) est Hebræis dictio הות hauat, quam D. Hieronymus fere vertit vt hic, insidias. Septuaginta alibi fere vanitatem, vnde hic fere vertunt alij prauitatem impiorum subuertet. Deriuatur autem ea dictio à verbo הוה haua, quod esse significat, quod secuti Septuaginta verterunt חית id est, vitam, quanquam videri possint illi legisse per fortem aspirationem ζωὴν chauath; quod est à verbo חיה chaia, quod viuere significat, Sic autem pulchra erit oppositio inter duo huius sententię membra. Non sinet dominus virum bonum famere, vitam autem impiorum subuertet. Quidam dictionem הות hauath putant hic idem significare quod nomen hon ab eadem radice deriuatũ, significans opes & substantiam, vt sit, Opes impiorum sustollet, quemadmodum quidam vertit: Nan & sic erit membrorum iucunda oppositio. Non sinet Deus iustos egere: Diuitias verò impiorum tollet ab eis, & disperget ac euanescere faciet, qui sensus concordat cum illo Psalmistę: Diuites eguerunt & esurierunt, inquirentes autem dominum non Psal.33.
deficient omni bono. Ad hunc sensum & nostra lectio & aliorum versiones accedent si sic intelligamus, Iustos non deseret dominus nec famere sinet, at insidias impiorum quibus iustos opprimere studuerunt, & iniustè sibi diuitias pepererunt omnémque illorum prauitatem tollet, quia impios illos subitò tollet è terra, omniq; sua possessione exuet, & potestatem nocendi subtollet. Potest tamen nostra lectio commodè sic accipi, vt secunda pars non significet oppositionem cum priori, sed vt tota sententia duo beneficia indicet à domino conferenda scilicet, & quod iustum ipse fame non affliget, & quod impiorum insidias quibus iustum opprimere moliuntur, irritas faciet, iuxta illud Iob: Dominus dissipat cogitationes impiorum, ne possint implere manus eorum quod cœperant. Indicare hunc sensum videtur Iob.5.
interpres, dum non vertit in secundo membro aduersatiuam partem, sed coniunctiuam &c.

Egestatem

Egeſtatem operata eſt manus remiſſa, manus autem fortium diuitias parat.

FREQVENTER Spiens repetit in hoc libro præceptum de labore. Nam cum otij amor & voluptatum penitus hæreat in natura, ſæpè nos admonet, vt diligentiam excitet in nobis. Pigrum hic opponit forti, hoc eſt, ſedulo & ſolicito: Nam hic verè fortis dici poteſt, & hoc propriè ſignificat dictio Hebraica quæ hic & aliàs in hoc libro ponitur חרוית Charutſ, quam Hieronymus hic ſemper vertit fortem & robuſtum alii, diligentem, ſedulum & ſolicitum. Deriuatur enim à verbo חרץ Charatſ, quod mouere ſignificat. Diligens autem & ſedulus aſſiduè ſe mouet, vt contra piger quietem quęrit & otium. Sciendum tamen pro remiſſa, Hebręis eſſe רמיה Remiia, quæ dictio in hoc libro aliquoties occurrit, ſicut & ſuperior. Hanc autem Hebræi magis exponunt per doloſam aut fraudulentam quia deriuatur à verbo רמי Rama quod fraudare ſignificat: vnde & מרמה Mirma dolus. Cúmque ſecundum hanc dictionis ſignificationem non videtur apta inter ſententiæ partes oppoſitio, quia nõ aptè fraudulendus ſedulo opponitur explanant hanc partem Hebræi in hunc modum, manus fraudulẽta facit egeſtatẽ, quia ob pigritiam opus erit, vt aſſueſcat fraudibus, vt ditetur & viuat, at illius fraudes ex pigritia natæ non proſperabuntur, ſed ad egeſtatem perducent. Ipſa tamen oppoſitio huius dictionis cum ea quæ diligentem & ſedulum ſignificat, magis oſtendit hanc dictionem etſi in quibuſdam ſcripturæ locis ſignificet fraudulentũ & doloſum, hic ſignificare remiſſum & ignauum quod magis patet ex ſimilibus ſentẽtiis quæ in ſequentibus eandem habent dictionem, vt cap. 12. Manus fortium dominabitur, quæ autem remiſſa eſt, tributis ſeruiet, & cap. 19. Pigredo immittit ſoporem, & anima diſſoluta eſuriet, vbi pro remiſſa & diſſoluta, eadem, quæ hoc loco, eſt dictio, nec bene in illis locis conuenit nomen fraudulenti aut doloſi: Proinde & alij quidam ſecuti ſunt in his locis noſtrum interpretẽ: Et bene dictio רמיה Remiia: ignauum ſignificat & remiſſum, quia radis רמה Rama. etiam proiicere ſignificat. Iacet autem ignauus & remiſſus. Dicit ergo remiſſam, hoc eſt, occioſam manum operari & parare egeſtatem, manus autem ſedulorum parare diuitias. Qua ſententia vt ciuiliter à pigritia dehortatur, & ad ſedulitatem excitat, ita ſecundum ſpiritualem intelligentiã monet ne negligentes ſimus in bonis operibus, ne in futuro egeſtatem patiamur, ſed vt potius ſeduli in bonis actibus diuitias æternas cõparemus. Sic enim pleræque huius libri ſententiæ ſunt generaliter accipiendæ, vt & ad vitam hanc temporalem rectè cõponendam ſint accõmodæ & ſub exẽplo eius vitæ ſeruiant ſpirituali.

5 *Qui nititur mendaciis, hic paſcit ventos, idem autem ipſe ſequitur aues volantes.*

HANC ſententiam Hebræa non habent, nec eam exponit Beda, habent tamen Græca, quamquam non hoc loco, ſed capite ſuperiori, vt dictum eſt. Et citat priorem eius partem D. Auguſt. lib. 3. cont. Creſco. cap. 9. vbi legit, Qui fidit in falſis, hic paſcit ventos, Exponit, hoc eſt, fit eſca ſpiritibus malis. Si, inquit, maledictus eſt qui ſpem ſuam ponit in homine, quanto magis qui ſpem ſuam ponit in falſitate opinionis humanæ, vt in aliud incidat quod ſcriptum eſt: Qui fidit in falſis, hic paſcit ventos, hoc eſt, fit eſca ſpiritibus malis. Vnde patet eum paſcere hic ſic accepiſſe quomodo dicimus cibum nos paſcere, quia nutrimentum præbet. At magis videtur hic poſitũ in ea ſignificatione, qua dicimus paſtorem paſcere oues quas ſequitur & dirigit. Eſt enim Græcis ποιμαίνει. Cui & cõuenit quod in ſecunda parte dicitur: Idem autem ipſe ſequitur aues volantes. Itaque qui nititur mendaciis, dicitur paſcere ventos, tum quia operam ſuã perdit, nec aſſequitur id quod per mendacia aſſequi laborabat, tum quia talis nihil ſtabile ſequitur, ſed rem conſtantem, quæ proinde illum fallet inſtar fugacium ventorum & auiũ. Non enim mendacium & falſitas ſibi ipſi conſtat, ſed ſubinde variatur, & inſtar venti & auium in vno non conſiſtit. Vnde & Paulus hęreticorum doctrinam vento comparat, dum dicit, vt iam non ſimus paruuli, & circumferamus omni vento doctrinæ in nequitia hominum, Veritas autẽ ſibiipſi ſemper conſtat. Vnde de ea dicitur: Verbum autem domini manet in æternum. Itaque qui illi nititur, ſolido nititur fundamento, nec inanem rem ſequitur. Similia adagia huic ſententę ſunt quæ refert Eraſmus in Chilia Reti Venaris ventos. Et Ventos colis. *Ephes. 2.* *Eſa. 40.*

6 *Qui congregat in meſſe, filius ſapiens eſt, qui autem ſtertit æſtate filius confuſionis eſt.*

HEBRÆA ad verbum ſic habent: Congregans in æſtate filius Sapiens: Dormitans in meſſe, filius confuſionis. Quæ dupliciter accipi poſſunt, aut vt participia illa congregans & dormitans poſita ſint pro verbis pręſentis tẽporis, quemadmodum frequenter fit apud Hebræos qui carent verbis pręſentis temporis, vt ſit ſenſus: Filius Sapiens congregat in æſtate, filius autem confuſionis dormitat in meſſe, quẽ admodum plerique vertunt. Aut participia illa accipi poſſunt, vt ſint ſuppoſita verbi, eſt, ſubintelligendi, quod deinde regat poſt ſe nominatiuos, filius ſapiens, & filius confuſionis, vt ſit is ſenſus quẽ noſter reddit interpres. Nec multum refert vtro modo accipiatur, cum eodem recidat ſenſus. Docet autem hæc ſentẽtia obſeruandum eſſe tempus & accaſionem in rebus agendis, vt ſuum quiſque pro tempore faciat officiũ, nec occaſionem ſibi ſinat elabi, ita vt quæratur victus dum vires ſunt integræ, ſtudeat iuuentus dum ętas patitur & præceptores habet optimos, ac quiſque ſalutis animę ſuæ rationem & curã habeat. dum hic in hoc gratię tempore licet, iuxta illud: Quęrite dominum cum inueniri poteſt, inuocate eum dum prope eſt. Et Ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant. Non enim hac aliiſque ſententiis ſpectãdum quid verba tantum ad literam ſignificẽt, ſed quemadmodum in adagiis & prouerbiis, ad quid ſententię illę ſint accommodandę & quomodo ad varia applicari per ſimilitudinem commodè poſſint. Porro vt filius ſapiens Hebraica phraſi poſitum eſt, pro, homo ſapiens, ita filius confuſionis eſt homo dignus confuſione & qui in confuſionem incidet propter inopiam aut hic aut in futura vita *Eſa. 55.* *Ioan. 12.*

7 Benedictio super caput iusti: os autem impiorum operit iniquitas.

QVIDAM libri habent: benedictio domini, quomodo & Græca habent, quomodo & Bedam legisse suus commentarius indicat. At Hebrea non habent: domini nec Latini codices emendatiores. Hebræa primam partem sic habent ad verbũ: Benedictiones capiti iusti quod dupliciter accipi potest, aut vt significetur benedictiones competere capiti iusti, hoc est iusto, quia iusto proprium & genuinum est ore suo omnibus benedicere & bene precari, sicuti cùm
Psal.3. dicitur in psalmis, domini est salus, vel vt habẽt Hebræa: domino est salus, significatur domino competere vt salutem præstet, hunc sensum secutus est Caietanus: Aut vt significetur capiti iusti omnes benedicere, Deúmque ipsum suis beneficiis illud ornare, quem sensum noster secutus est interpres, dum vertit: Benedictio super caput iusti. Capiti autem tribui benedictio tanquam potiori hominis parti, & tãquam à quo vicissim in iusto procedit benedictio: Aut potius ad significandum quod de cœlo veniat ac palam super hominem. Secunda autem sententiæ pars dupliciter ex Hebræis verti potest. Aut sic, Os impiorum operit vel operiet iniquitatem, quomodo hic nonnulli vertunt, & mox postea eandem partem noster vertit interpres: Aut eo modo quo hic nos legimus: Os impiorum operit iniquitas. Ambiguum enim est in Hebræo vtrùm nomen sit accusatiui vtrùm nominatiui casus, eo quòd Hebræi casibus careãt. Prior huius membri acceptio, quadrat rectè prioris membri primæ acceptioni, vt sicut iusti est benedicere, ita os impiorum dicatur operire, hoc est includere in se & tegere iniquitatẽ, quam semper meditantur in aliorum effundere perniciem impij, vt hoc hic dicat Sapiens quod
Psal.9. psalmista, dicens: cuius maledictione os plenũ est, & amaritudine & dolo, sub lingua eius labor & dolor. Posterior huius secundi membri acceptio, quadrat rectè posteriori prioris membri intelligentiæ, vt sicut capiti iusti competit benedici, ita contrà dicatur iniquitas operire os impiorum, quia iniquitas quã impij ore suo contra pios protulerunt, aut quam opere commiserunt, graui eos vltione inuoluet, eorúmque ora dehonestabit & teget, sic vt in suam defensionem illud aperire non possint, nec in aliorũ perniciem. Itaque in hoc est oppositio quod sicut caput iusti benedictionibus ornatur, ita os impiorum propriæ iniquitatis vltione confun-
Psal.106. ditur & dehonestatur, iuxta illud Psalmi. Omnis iniquitas opilabit os suum. Patet ergò nostrum interpretem rectè vertisse cum in nostra versione secunda pars priori conueniat. Alius autem quidam vertat: Benedictiones sunt super caput iusti, & os impiorum operit iniuriam. In qua versione secundæ partis acceptio non conuenit priori parti.

---

8 Memoria iusti cum laudibus, & nomen impiorum putrescet.

PRo cum laudibus Hebræis est: In benedictione, vel ad benedictionem. Hoc est, Memoria iusti fiet cum benedictione, commendatione & laude eius: at nomem impiorum paulatim deficiet veluti res putrescens, aut veluti res putrida fœtebit, sordescet, ingratáque erit eorum memoria. Veritas huius sententiæ agnoscitur apud bonos, qui iustos & viuentes, & de functos laudibus efferunt, benè dicentes eis & benè precantes: Nomen autem impiorum ob actus eorum detestantur, ita vt dicant, Nec memor ero nominum eorum per labia mea. Vnde Psalmista de iusto dicit: Ad nihilum deductus Psal.141
est in conspectu eius malignus, timentes autem dominum glorificat. Concordat hæc sententia cum superiori, ostendítque superiorem rectè ab interprete versam.

---

9 Sapiens corde præcepta suscipiet, Stultus cæditur labiis.

ABLATIVVM (corde) coniungendum nõ cum verbo suscipiet, sed cum dictione, sapiens, patet ex Hebręis, quia sapiens ponitur in regimine. Sensus ergo est, is qui verè sapit, admittit præcepta, lubenter patitur se doceri & moneri: at stultus cæditur labiis docentis, quia molestum est ei audire docentem. Secundum hunc enim intellectum pulchra est inter membra sententiæ oppositio. Quanquam intelligi etiam possit de labiis stulti hoc modo: Stultus cæditur labiis suis, hoc est, propter labia sua punietur, quibus scilicet obmurmurat docenti & contradicenti, omnibúsque obloquitur, multa temerè profundens. Sciendum tamen Hebræa habere, stultus labiis cæditur, vel vt alij vertunt impinget, ita vt nomen correspondens dictioni, labiis, ponatur in medio, sicut mox eandem partem vertit noster interpres. Itaque dubium est an dictio, labiis, coniungenda sit cum nomine, stultus, an cum verbo sequenti. Verbo coniungit noster interpres. At alij ferè coniungunt nominatiuo, stultus, vt sicut nominatiuo sapiens iungebatur ablatiuus, corde, ita nunc ablatiuus, labiis, iungatur nominatiuo stultus, & sit oppositio inter sapientem corde & stultum labiis. Est autem stultus labiis qui temerè loquitur, qui præceps est in lingua, & vult docere antequam didicerit. Secundum hanc lectionem sensus erit. Sapiens corde non temerè verba faciet, non subitò ad docendũ prosiliet, quoniam potius alios gaudebit audire, & ab eis pręcepta vitę suscipere: At qui stultus est labiis suis, temerè prorumpens ad quæuis dicendum, ad docendum alios subitò se tradens, pœnas dabit suæ temeritatis sibíq; sua lingua offendiculum pariet & ruinam. In hunc sensum potest & nostra accipi lectio, vt ad id spectet hæc sententia quod dicit Iacobus: Sit autem omnis ho- Iacob.
mo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum.

---

10 Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter: qui autem deprauat vias suas, manifestus erit.

PRo, simpliciter, Hebræis est בתום Battom hoc est, in integritate & perfectè. Ambulat ergo simpliciter qui innocenter viuit & dolo caret nequaquam fucatus ad decipiendum. Is autem ambulat, hoc est, viuit & cõuersatur confidenter: hoc est securè, tutò & cum bona spe, quia innocentia tutum hominem facit à malis, quę iustitia tum diuina tum humana infert peccatoribus. Tutum item facit à timore verecundiæ & reprehensionis, quia non metuit deprehendi in falsitate & tecta fictione & versutia. Confidentem etiam facit de diuina protectione contra improborũ iniurias, ita vt dicat, Dominus protector vitæ meæ à quo trepidabo? Maximè cùm sciat etiamsi incidant quædam mala,

nihil hæc illius salutem impedire posse, sed po-
1.Pe.4. tius promouere, iuxta illud Petri: Et quis est qui vobis noceat si boni æmulatores fueritis? Sed & si quid patimini propter iustitiam, beati. Et si
2.Ioan.3. cor nostrum non reprehenderit nos fiduciam
Sap.7. habemus ad Deum: Contrà semper præsumit
Iob 15. sæua perturbata conscientia: Et de impio dicitur apud Iob, Sonitus terroris semper in auribus eius, & cum pax sit, ille insidias suspicatur: Non credit quod reuerti possit de tenebris, circunspectans vndique gladium. Ambulanti simpliciter opponitur, Qui deprauat vias suas, hoc est, qui prauas sectatur vias & actiones, quique in suis actibus subdolè se gerit, fictione vtens ad fallēdum. De hoc dicitur quod manifestus erit, vel vt habent Hebræa & Græca, cognoscetur & deprehendetur, quo significatur quod talis non ambulat confidenter, qui etiamsi ad tempus prauitas animi ipsius propter fictionem lateat, tandem tamen deprehendetur & agnoscetur quis sit, & quamquam ad tempus Deus dissimulare videatur, & ob id sine omni timore perpetret mala, tandem tamen aliquando inquisitionem operum eius faciet, eáque toti orbi denudabit. Sūt qui (quoniam illud manifestum erit, aut cognoscetur, non videatur includere aliquid oppositum illi quod in priori dicitur membro: ambulat confidenter) vertendum putāt verbum Hebraicum perconteretur vel frangetur: Nam & hoc putatur aliquando verbum hic positum significare. Verum ex prius posito commentario, patet optimè hic habere locum quod noster vertit interpres, quæ propria est verbi significatio.

11 *Qui annuit oculo, dabit dolorem, & stultus labiis verberabitur.*

DOCET hæc sententia sicut & posterior pars superioris impietatē etiamsi ad tempus & lateat, & tollere, nō fore impunitam, ne quidem eam, quæ ore committitur. Annuere oculo aliquoties in scripturis occurrit, & semper in malam partem, vt pote conditio malorum, vt Psalm. 34. Prouerb. 6. Item hoc loco, & Ecclesi. 27. Et sunt qui in quibusdam his locis annuere oculo positum putant, vt sit signum gaudij, quo inimici sese mutuò in malis alterius concitant ad gaudendum & ridendum. Verum ex Ecclesiastici loco magis patet scripturam, hanc phrasim vsurpare pro fraudulenter cum aliquo agere & pacem simulare. Nam hoc fit nutibus oculorum. Dicitur enim ibi: Annuens oculo fabricat iniqua. In conspectu oculorum tuorum conculcabit os suū, & super sermones tuos admirabitur. Nouissimè autē peruertet os suum, & in verbis tuis dabit scandalum, &c. Vbi ex descriptione conditionum annuentis oculo, satis patet annuere oculo nihil aliud esse quàm hypocritam agere, amicitiámq; simulare. Vnde & in Psalmo prædicto postquam dictum esset, & annuunt oculis veluti significandi causa subiicitur. Quoniam mihi quidem pacificè loquebantur, & in iracundia terræ loquentes, dolos cogitabant: Et Prouerb. 6. de annuente oculis dicitur, graditur ore peruerso, & prauo corde machinatur malum. Et hoc loco præcedit deprauante vias suas, qui opponitur ambulanti simpliciter, cui item opponitur fictus quisque amicus & simulator. Benè ergo subiicitur. Qui annuit oculo, hoc est, qui oculorum nutibus amicitiam falsò simulat, dabit dolorem. Quod plerique intelligunt vt concordet cum illo, quod mox ex Ecclesiastico citatum est, Annuens oculo fabricat iniqua, hoc est vt dicitur Prouerb. Machinatur malum, aliis scilicet inferre, vt & hic sit sensus: Dabit aliis dolorem, negotium aliis adferet & molestiam. At vt hoc primum istius sententiæ membrum correspondeat secundo, magis videtur intelligendū de dolore quem sibi adfert tandem simulator, qui tandem suę simulationis detectę dabit pœnas, aut frustratum lugebit conatum suum. Sequitur enim: Et stultus labiis verberabitur. Vbi sicut prius stultus labiis opponebatur sapienti corde, ita nunc componitur & comparatur cum annuente oculis. Atque hic iam primus versus est in quo apertè non virtus vitio opponitur, sed vitium vitio componitur, quod in hoc libro & aliàs sæpè fit. Significatur ergo nec fictum in oculorum nutibus, nec stultum in loquendo quæuis temerè dignas pœnas euasurum. Potest tamen annuere oculo, iuxta ea quæ dicta sunt in c. 6. etiam accipi, pro eo quod est signo oculorum alios excitare in alicuius perniciem & irrisionem. Nam & talis dabit iustas pœnas, iuxta quod ibi dicitur: Huic ex templo veniet perditio eius.

12 *Vena vitæ os iusti: os autem impiorum operit iniquitatem.*

VENA vitæ dictum est pro fons vitę, quomodo vertit interpres rectius in Psal. 35. Quoniam apud te est fons vitę, vt ne quis putet allusum ad venas corporis, sed ad venas terræ. Dicitur autē rectè os iusti vena & fōs vitę, quia ex ipso procedūt verba vitæ, vtpote per quæ homini bene cōsulitur & docetur hic benè viuere, vt & hic coram Deo viuat per gratiā, ac tandem vitam consequatur æternam. At contra os impiorum in se operit & concludit iniquitatem ita vt sit velut fons iniquitatis quam suo tempore in aliorum profundit perniciem & mortem. De linguæ orísque tum virtute tum vitiis crebra Salomoni mentio: quod à lingua sapientis multum boni, ab insipientis multum mali proueniat.

13 *Odium suscitat rixas, & vniuersa delicta operit charitas.*

INDICAT hæc sententia vnde tot rixæ & contentiones sint inter homines. Vt autem verissima est inter odium & charitatem oppositio, ita pulcherrimè Sapiens distinxit illorum duorum variam & diuersissimam operationem odium hac ratione nobis vituperans, & charitatem commendans. Odium inquit, vt ex rixis & contentionibus plerunque nascitur, ita inter eos intrer quos est, nouas subinde exuscitat rixas & cōtentiones, vel ex minima etiam frequenter re, & ex parua admodum vel nulla causa, dum quoduis quantumuis exiguum peccatum magni facit & grauiter exaggerat, ac vndique occasionem captat contendendi & rixandi, quiduis in malam rapiendo partem. At contra charitas & dilectio non parua tantum, sed vniuersa delicta operit, quia efficit, vt quis delicta alterius etiam magna non multum attendat ad exaggerandum ea aut vindicandum, sed vt potius ea extenuet, obliuiscatur & è memoria deleat ac condonet, proinde contra quam facit odium, sopit rixas, quæ ex commissis delictis

Psal.31. oriri possent. Est ergo operire delicta, condonare, sicut in Psalmo dicitur: Beati quorum remissę sunt iniquitates, & quorum tecta sunt pec 1.Pet.4. cata. D. Petrus ex hoc loco charitatis desumpsit commẽdationem, sic scribens. Ante omnia mutuam in vobismetipsis charitatem continuam habentes, quia charitas operit multitudinem peccatorum. Quod non ex Septuaginta versione quæ hic longè aliter habet, sed ex Hebraicæ veritate desumptum est. Porrò odio non tantum suscitat in habente odium rixas, secundum modum superius indicatum, sed & in his contra quos est odium, dum amarulentia odientis & iniuria ad lites prouocantur. Ita charitas nõ tantum delet peccata in animo diligentis, sed & in animo peccantis, qui charitatis alienæ exhibitione vincitur ad redamandum, iuxta illud: Si esurierit inimicus tuus, &c. At priorem intellectum magis voluit sapiens indicare. Potest & de propriis delictis eius qui diligit intel- Prou.25. ligi quod dicitur: charitas operire omnia delicta, vt sit sensus: Odiũ fratris facit vt Deus contendat cum odiente: at charitas coram Deo operit omnia delicta diligentis, iuxta illud Iacobi: Iac.5. Qui conuerti fecerit peccatorem, operiet multitudinem peccatorum.

14 *In labiis sapientis inuenitur sapientia, & virga in dorso eius qui indiget corde.*

DISSIMILITVDINEM inter sapientem & indigentem corde, vel vt habent Hebræa deficientem corde, hoc est, insipientem, indicat hanc, quod per sapientiam fit vt in labiis sapientis inueniatur sapientia quæ sapienter eum loqui multa facit, quod ad ipsius sapientis facit decorum & gloriam, At per insipientiam fit vt in dorso stulti inueniatur virga, hoc est, vt propter multa quæ insipienter & agit & dicit, grauiter ipsum castigari & puniri contingat cum multo ipsius dedecore. Significat ergo sapientiam suum possessorem apud homines decorare, insipientiam dedecorare: & quod sicut in labiis sapientis inuenitur decus eius, ita in dorso stulti dedecus eius. Græcus alium ex Hebręis colligit sensum fortè quia partes huius sententiæ non videbantur inter se aliquam habere oppositionem aptam. Habet enim sic, ὃς ἐκ χειλέων προφέρει σοφίαν ῥάβδῳ τύπτει ἄνδρα ἀκάρδιον, qui ex labiis profert sapientiam, virga percutit virũ vecordem. Aitq; sensus Hebraicę lectionis & nostræ versionis esset. In labiis quidem sapientis verè inuenitur sapientia. At hæc ipsa sapientia est veluti virga in dorso insipientis, sicut supra dictum est: Stultus cæditur labiis, quia, quantumuis salubrem ac sapientem admonitionem, stultus non secus execratur quàm virgam, nec minus ea affligitur & cruciatur quam virga. Rodolphus sic intelligit, Si quis quærat sapientiam inueniet eam in labiis sapientis, verum quoniam insipiens eam ibi non quærit, ideo tandem inuenietur in dorso eius virga, & dabit vexatio intellectum ei qui verbo instrui noluit.

15 *Sapientes abscondunt scientiam, os autem stulti confusioni proximum est.*

RECTE postquam est in labiis sapientis inueniri sapientiam, subiungitur sapientes abscondere scientiam, ne putetur sapientis esse quouis tempore sapientiam labiis ostendere, sed intelligatur & in silentio sitam esse prudentiam. Cæterum variis modis declarari potest, quomodo sapientes abscondunt scientiam, nimirum quia suam scientiam non curant foris ostentare more stultorum, sed potius per modestiam eam regunt. Deinde quia non quouis tempore & loco sapientiam suam depromunt, sed cum opportunum est & locus postulat, & cum adsunt qui percipiendæ sapientiæ sunt idonei, ne spargant margaritas ante porcos, spiritualibus spiritualia comparantes, & sapientiam cum Paulo loquentes inter perfectos. At quod 1.Cor.2. hic sapiens potissimum significare voluit istud est: Sapientes abscondere frequenter id quod sciunt, & omnino quædam siue ad se siue ad alios pertinentia subticere, quia non expedit illa vulgare, vtpote ex quorum publicatione detrimentum aliquod sequi posset. Is enim sensus conuenit sequenti parti. Os autem stulti confusioni, vel (vt habent Hebræa & Græca) cõtritioni proximum est. Quo significatur stultum & imprudentem hominem ore suo temerè indicare & effutire quod scit, & ob id confusionem, cõtritionem & malũ accersere sibi & aliis: Vnde dicitur, homo sapiens tacebit vsque ad Eccl.20. tempus, lasciuus autem & imprudens non seruabit tempus. Itaque non loquitur hæc sententia de scientia artis aut sapientia, sed de simplici scientia, hoc est cognitione aliquarum rerum. Et significatur rectè hæc partium oppositio, Sapientes abscondentes quod norunt, cauent confusionem & mala multa: stulti temerè nimis offundendo quod sciunt confusionem cito & malum adducunt. In membris enim harum sententiatum sæpè ex vtraque parte supplendum est, quod ex altera intelligendum relinquitur, vt cum hic in priori membro tantum dicatur de sapientibus quod abscondant sapientiam, ex posteriori datur intelligendum quod abscondendo, cõtritionem præcauent, & cum in posteriori tantũ dicatur quod os stulti vicinum sit confusioni, ex priori datur intelligi id prouenire ex temeraria eorũ quę sciuntur euulgatione. Conuenit prouerbium cum illo Catonis: Nil tacuisse nocet, nocuit tamen esse locutum.

16 *Substantia diuitis vrbs fortitudinis eius, pauor pauperum egestas eorum.*

INDICAT hęc sententia quantũ differat diues à paupere, quid diuitiæ diuitibus addãt, quid inopia pauperibus, valétque ad hoc vt ne quis diuitias contemnat, sed iusta ratione eas sibi paret, & otium fugiat paupertatis causam. Sicut enim protegit sapientia, sic protegit & pecunia. Substantia, inquit diuitis, hoc est, opes Eccl.7. & diuitiæ eius, sunt veluti vrbs fortitudinis suę, quia fidit in eis ceu in vrbe munita, ita vt ea fiducia audacior sit ad quæuis, minúsque alios metuat, nec multũ formidet pleraque huius vitæ mala. At egestas pauperum est pauor eorum, hoc est, causa est vt metuant aliorum potentiam, & malum inopiæ, metuant etiã seseproferre & virtutes suas ostendere. Pro (pauor) verti etiam ex Hebræo potest, cotritio vel confractio, quomodo & Septuaginta verterunt, vt significetur paupertatem debilitare & frangere pauperes, quia scilicet efficit vt non possint resistere aliorum violentiæ, & quia frangit animos pauperum.

perum. Et redit ſenſus ferè eodem. Porrò vt hæc ſententia intelligi datur ad literam differentia inter diuitias & paupertatem, ita ſecundum ſpiritualem intelligentiam monet ſpirituales virtutum diuitias comparare, vt per eas tanquam vrbs quędã munita tutus ſit quis & ſecurus contra iram diuinam, cauere item ab inopia ſpirituali & bonorum operum egeſtate, ne věturam Dei iram nimis timere cogatur.

16 *Opus iuſti ad vitam, fructus autem impij ad peccatum.*

SVBAVDIENDVM in vtroque membro verbum, eſt, & eſt ſenſus: Iuſtus operatur & laborat, non vt habeat vnde luxurietur & deſideriis prauis ſatisfaciat, ſed vt viuat, at fructus, vel vt habent Hebræa, prouẽtus qui impio prouenit ex laboribus ipſius, aut etiam citra eius operam, vſurpatur ab eo ad peccatum. Hoc eſt ergo differentiæ inter iuſtum & impium quod iuſtus quęrit opus, impius fructus & prouentus operum, ſiue ſuorũ, ſiue alienorum. Iuſtus quęrit ex opere ſuo vitam, impius vtitur ſuis bonis ad peccatum. Itaque non eſt hæc ſententia propriè intelligẽda de opere iuſti meritorio, aut de vita æterna, quamquam ſecundum ſpiritualem intelligentiam poſſit etiam ſic intelligi. Opus omne iuſti tendit ad vitam æternam conſequendam: At fructus qui ab impio proueniunt, hoc eſt opera eorum, ad peccatum tendunt ac proinde & ad mortem æternam. Vnde Græcus habet, ἔργὰ δικαίων ζωὴν ποιεῖ καρποὶ ἀσεβῶν ἁμαρτίαι. id eſt opera iuſtorum vitam generant, fructus impiorum peccata.

18 *Via vitæ cuſtodienti diſciplinam, qui autem increpationes relinquit errat.*

HEBRÆIS non eſt via vitę, ſed quod planius eſt, via ad vitã. Dicit ergo cuſtodienti diſciplinam, hoc eſt, caſtigationem & eruditionem, competit via ad vitam, quia is ambulat ad vitam æternam. At contra qui increpationes abiicit, errat ac proinde eſt extra viam quæ ducit ad vitam æternã, gradiens ad mortem. Sciendum autem priorem partem apud Hebræos habere aliquid difficultatis, quia participium non habet adiunctam literam ל Lamed, quæ nota eſſet datiui caſus, ita vt ad verbum ſic habeatur. Via ad vitam cuſtodiens diſciplinam, inde nata eſt varietas verſionum. Quidam enim vertit. Semitam ad vitam cuſtodit caſtigatio, ſicut & Græca habent. Alij via ad vitam eſt cuſtodire caſtigationem. At cùm omnino videatur cuſtodiens diſciplinam opponi ei qui in ſecũda parte dicitur relinquere increpationes, rectius cum noſtro interprete ſubintelligitur in participio litera ל Lamed, aut ארח Orat poſitum eſt pro ארחה Orcah, vt non ſit via ad vitam, ſed ambulat ad vitam cuſtodiens diſciplinam, quomodo videtur accepiſſe quidam, qui vertit, Ad vitam tendit, qui diſciplinã cuſtodit. Prouerbium docet hominem libenter ſe ſubiicere diſciplinæ maiorum & correptioni verbi Dei.

19 *Abſcondunt odium labia mendacia, qui profert contumeliam, inſipiens eſt.*

AD hunc vel ſimilem modum omnes ferè vertunt, cum nec ſenſus rectè conſtet, nec Hebræa ſic habeant. Non eſt enim verbum pluralis numeri, ſed ſingularis numeri, abſcondens vel operiens, vt ad hunc modum vertendum videatur. Abſcondens odium labiis mendacibus & proferens diffamiam, ipſe ſtultus, hoc eſt vterque horum eſt ſtultus. Itaque duo linguæ vitia inter ſeſe contraria hic deſcribuntur, quorum alterum eſt tegere odium verbis falſis, & ſermonibus amicitiã ſimulantibus ad decipiendum, alterum eſt ex odio proferre alicuius infamiam & contumeliam. Ambo hæc quantumuis ſint diuerſa & contraria, inſipientis ſunt, & ſtulti: quia imprudenter fiunt & impiè. Noſtra litera vt ad hunc ſenſum accedat, ſic eſt accipiẽda. Labia mẽdacia nonnunquàm malignè abſcondunt latens in corde odium, & tamẽ ſimul cum eo qui hoc agit etiam eſt inſipiens, qui odium non abſcondit, ſed ex odio alterius profert infamiam. Poteſt tamen & ſic accipi noſtra litera. Frequenter accidit vt quis labiis mendacibus, quibus ſcilicet amicitiam ſimulat, abſcondat odium & malè facit, at qui ſtatim ex impotentis animi odio, profert contumeliam in alium, prę illo inſipiens eſt, quod odium ſuum diſſimulare neſciat, cum ille in ſpecie ſapientiam præ ſe ferat eo quòd odium celet. Itaque conuenit hęc ſententia cum illa quæ infra eſt cap. 12. Fatuus ſtatim indicat iram ſuam, qui autem diſſimulat iniuriam callidus eſt. Græca habent: Abſcondunt odium labia iuſta.

20 *In multiloquio non deerit peccatum, qui autem moderatur labia ſua, prudentiſſimus eſt.*

TRACTAT Auguſt. lib. 1. contra Creſcon. c. 1. hanc ſententiam arguens illum quod Auguſt.
contra eloquentiam citaret. Ex multa eloquentia non effugies peccatum, cum dictum non ſit ex multa eloquentia, ſed ex multiloquio. Multiloquium autem, inquit, eſt ſuperflua locutio, vitium ſcilicet, loquẽdi amore contractũ. Adeo autem multiloquium vitandum, vt & in oratione Chriſtus illud abeſſe voluerit. De quo & Eccl. 20.
Eccleſiaſtici 20. dicitur: Qui multis vtitur verbis lædet animam ſuam. Hebræa non habent prudentiſſimus, ſed tantum prudens, & habet ſe tota ſententia ſic: In multitudine verborum non deerit peccatum, & qui cohibet vel prohibet labia ſua prudens eſt. Bene autem dixit non futurum peccatum in multiloquio vel multitudine verborũ, quia præter alia peccata, quæ loquendo committuntur in multitudine verborum difficilè vitatur mendacium, difficilius verba vanitatis & otioſa. Multa item indiſcretè dicuntur & incircunſpectè, vnde multi offenduntur aut turbantur, proinde qui cohibet labia ſua à multiloquio, & labiis ſuis modũ imponit, hic prudenter agit, quia multa vitat peccata, multorúmq; offenſiones. Quin & prudentiſſimus rectè dicitur, quia vt habet Iacobus: Si quis in verbo non Iacob. 3.
offendit, hic perfectus eſt vir.

21 *Argentum electum lingua iuſti, cor autem impiorum pro nihilo.*

QVOD nos habemus pro nihilo, hebraicè eſt quaſi modicum: Et eſt ſenſus. Lingua iuſti eſt velut argentum electum, hoc eſt res eſt præcioſa, at non ſolum lingua, ſed & cor impiorum quaſi modicum eſt & pro nihilo, quia parum boni habet, ac proinde parui pretij eſt, aut nullius. Modicum enim pro nihilo reputatur. Et quidem ſimpliciter ſic accipi poteſt quod dicitur lingua iuſti argentum electum. At ſubtiliori intelligentia

intelligentia etiam significatur sermonem iusti velut argentum electum igniq; purgatum, purum esse atque igni diuino examinatum, & ob id splendere pulchrè ac gratum esse.

22 *Labia iusti erudiunt plurimos, qui autem indocti sunt, in cordis egestate morientur.*

HEBRÆA sic habent ad verbum: Labia iusti pascent multos, & stulti in defectu cordis morientur. Benè quidem sensum prioris partis reddidit noster interpres, quia labia iusti non pascunt multos nisi erudiendo eos, sed petit apud nos gratia oppositionis inter pascere & mori. Sensus ergo est: Labia iusti pascunt multos, quia pabulo doctrinæ animas hominum nutriunt & viuere faciunt: At contrà stulti non solùm alios pascere nequeunt bonis sermonibus, sed ipsimet propter inopiã cordis & sapientiæ morientur morte animæ, hic & in futuro. Ita Caietanus. Potest tamen & sic intelligi, vt non significetur differentia inter effectus & conditiones iustorum & stultorum, sed tantum describatur efficacia eloquiorum iusti, quæ tamen non perueniat ad stultos, vt sit sensus: Labia iusti pascunt quidẽ multos, at stulti quoniã à iusto pasci recusant propter defectum sapientiæ moriuntur. Atque hunc sensum secutus videtur noster interpres, & sic rectè constat nostra versio. Est enim sensus: Labia iusti erudiunt multos, at qui ab eis se doceri non patiuntur, sed indocti manent, morientur per cordis egestatem.

23 *Benedictio domini diuites facit, nec sociabitur ei afflictio.*

IN priori membro hebræis est pronomen nequaquam ociosum: Benedictio domini ipsa ditat. Pronomẽ enim hoc opponitur fortunę & nostræ diligentiæ. Secunda pars ad verbum sic habet, Et non apponet dominus, scilicet molestiam vel dolorem cum ea. Vnde patet apud nos non legendum eis, sed ei, vt habent codices emendatiores. Est ergo sensus: benedictio domini hoc est diuinis fauor & Dei beneficẽtia ipsa sola verè locupletat & sic locupletat vt suæ beneficentiæ non adiiciat aut societ molestiam aut afflictionem animi, nimirum quia citra hominis anxiam solicitudinem & animi cruciatum, diuitias piis largitur, eisq; sine animi molestia frui donat. Quod ipsum sapiens dicit, ad differentiam diuitiarũ quas impij possident nõ ex benedictione diuina, sed per auaritiam & iniustitiã. Eas enim non parant sine magno animi cruciatu, & corporis multiplici molestia, nec possident nisi cum multa animi afflictione, vix partis vti audentes. Quanquam autem hæc sententia etiam locum habeat in corporalibus piorum hominum diuitiis, tamen maximè vera est de diuitiis spiritualibus, quę in sapientia & virtutibus consistunt. Hæ enim & solæ sunt veræ diuitiæ, & tantum diuina beneficentia parari possunt, nec aliquã secum adferunt molestiam, sed plurimam voluptatem. Vnde de sapientia dicitur. Omne aurum in comparatione illius arena est exigua, & tanquam lutum æstimabitur argentum in conspectu illius. Et rursum. Non habet amaritudinem conuersatio illius, nec tædiũ conuictus illius, sed lætitiam & gaudium.

Sap.7.

Sapi.7.

24 *Quasi per risum stultus operatur scelus, sapientia autem est viro prudentia.*

PRIMAM partem clarius habent hebræa in hunc modum: Quasi risus est stulto operari scelus, hoc est, putat esse rem ridiculam & iucundam, nõ magni facit peccare, sed parui pendit, imò lætatur operando scelus & ridet. Secunda autem pars quamquam aliter verti possit, potest tamen ex hebræo etiã verti vt nos legimus, nisi quod pro prudentia magis cõueniat intelligentia. Et erit cõuenientior hec sensus. Cum stultitia hoc efficiat in stulto vt quasi ridendo operetur scelus, sapientia contrà est homini prudẽtia vel intelligẽtia, hoc est, adfert ei prudentiam & intelligentiam qua scilicet cognoscat quàm sit res grauis & execrabilis operari scelus. Vnde Gręca habent sapientia autem parit viro prudentiam. Quamuis & sic possit intelligi vt nomen prudentia construatur, & sit sensus prudentia autem est viro sapientia, hoc est pruden ter animaduertere & intelligere quam seria res sit operari scelus, & ad quod malum perducat hominem, est viro magna sapientia. Potest ex hebræo etiã verti: Sapientia est viro intelligentiæ.

25 *Quod timet impius, veniet super eũ: desideriũ suũ iustis dabitur.*

BENE hic versus subiectus est superiori. Cum enim ibi dictum sit stultum iocando & gaudendo operari malum, hic significatur impios non esse liberos à timore, eóq; non vano. Quamquam enim ante sceleris perpetrationem aut in ipsa perpetratione peccatum res videatur leuicula, amœna & risu digna, tamen perpetrato scelere frequẽter conscientiæ stimulis agitantur, sibiq; malè cõscij supplicium metuunt, quod nisi mutent animum in melius, certo aliquando aut hic aut saltem postea veniet super eos. Timent enim ob peccata sua infortunia huius vitæ, at hæc plerunque pro merito suo iustè incurrunt, timent gehennam post hanc vitam, quamquam non satis, eámque iusto Dei pati coguntur iudicio. Nec his tantum sententiæ huius veritas declarari potest quæ propter peccata sua timent impij ventura supplicia, sed & in aliis plerisq; rebus. Timẽt enim patrato scelere, ne in palam veniat, & confundantur apud homines, ideóque & varia comminiscuntur & agũt quo malè admissa tegant, verum iusto Dei iudicio fit sæpè, vt quàm vitare conantur confusio veniat super eos, quemadmodum Dauid adulterij ignomniam timẽs homicidio voluit tegere crimen, quod tamen Deus in oculis solis exponi curauit. Rursus timent frequentes ne ea eueniant quæ sunt eorum desideriis & concupiscentiis contraria, euentúsque talium variis rationibus conantur præcauere, verum frustrà frequenter, Deo scilicet eorum conatus reddente irritos, & ea quæ noluerunt, inducente super eos. Ita mortem, famem, aliáque mala quæ timent, frequenter effugere nequeũt. Ita Herodes dum nece infantum regnum suum constabilire studuit, & Messiæ regnum euertere, regnum in sua posteritate amisit. Ita scribæ & Pharisæi, qui timebant ne venirent Romani & tollerent eorum locum & gentem, quod innocentis morte putabant sese euasuros, inciderunt in Romanorum manus, gente & loco perditis. Bene autem ex opposito de iustis dicitur: Desiderium suum iustis dabitur. Impiis enim tribuit timorem malorum; iustis desiderium bonorum. Et sicut illorum timorem dicit non esse vanum, ita nec horum desiderium. Per quæ duo etiam amplius quidquam apertè dicit, significare voluit,

nempè

nempè & iuſtos liberos fore ab his quo timent impij,& deſiderium ſuum impios non conſecuturos: Iuſtis autem dicit dari illorum deſideriũ, hoc eſt, quod ipſi deſiderant, quia quatenus iuſti ſunt nihil petunt abſolutè niſi quod eſt ſalutare. Illud autem & hic conſequuntur, & poſt hanc vitam cum vnicè deſideratam percipient beatitudinem. *Pſal.144.* Voluntatem enim timentium ſe faciet dominus,& deprecationem eorum exaudiet,& ſaluos faciet eos.

---

26 *Quaſi tempeſtas tranſiens non erit impius: iuſtus autem quaſi fundamentum ſempiternum.*

RECTE ſic vt nos legimus verti poſſunt Hebræa,vt comparetur impius tempeſtati tranſeunti, quia etſi ad tempus inſtar tempeſtatis, terribilis ſit hominibus, non diu tamen ſubſiſtit,ſed ritu procellæ prætereuntis, ſubitò è vita tollitur,quæ quantumuis videatur longa hic eſſe,tamen ad æternitaté ſequenté,in qua æterninã moritur morté,breuis eſt.Iuſtus auté fundaméto ſépiterno, hoc eſt,diu duranti cóparatur, quia aut iuxta promiſſiones veteris Teſtamenti diu in hac vita perſiſtit,aut etiamſi hic non diu viuere detur,non tamé viuere deſinit,vt qui per mortem corporalem,veram æternámque adipiſcatur vitam.Poſſunt tamen Hebræa & aliter & rectius verti in hunc modum. Cùm pertranſit tempeſtas non manet impius: At iuſtus fundamentum eſt ſeculi:vt ſignificetur impium ſubitò ruere cum ingruit tribulatio vel tentatio.Iuſtum autem firmum manere, vt pote ſolidatum ſupra firmam petram.Sic Græcus interpres,qui habent παραπορευόμενος καταιγίδος ἀφανίζεται ἀσεβὴς, δίκαιος δὲ ἐκκλίνας σώζεται εἰς τὸν αἰῶνα,id eſt, prætereunte procella tollitur è medio impi⁹,iuſtus autem declinans,ſeruatur in ſeculum.

---

27 *Sicut acetum dentibus, & fumus oculis,ſic piger his qui miſerunt illum.*

MONET hæc ſententia diſpicere diligenter quibus quis negotia ſua gerenda & curanda committat.Sicut,inquit,acetum, eſt dentibus noxium, quos ob acredinem ſtupefacit,inidoneóſque reddit ab bene maſticandum, & ſicut fumus eſt noxius oculis quos hebetat& pungit:Sic piger his qui miſerunt illum eſt noxius & moleſtus, quia dum cauſam eorum ſibi commiſſam malè curat per ſuam pigritiam,nocumentum ſimul & dolorem eis adfert,facítque vt cauſam ſuam benè diſponere nequeant.

---

28 *Timorem Domini apponet dies,& anni impiorum breuiabũtur.*

PLERÆQVE ſunt in veteri teſtamento ſcripturæ huiuſmodi,quæ iuſtis longitudinem vitę promittunt,contra impiis breuitatem. Quæ quamquam ad literam maximè veteri fœderi terrenas promiſſiones continenti cógruãt, tamen & à nouo Teſtamento non abhorrent, quod promiſſionem habet vitæ quæ nunc eſt & futuræ. Timor ergo domini apponit dies, hoc eſt,longitudinem adfert vitę,quia propter timorem domini frequenter hic Deus longam piis concedit vitam,cũ contra iuſto ſuo iudicio impios ante tempus ſubitò tollat è mundo. Rurſus timor domini apponit dies, & contra anni impiorum breuiantur,quia timor domini quie- *1.Ti.2.*
tam affert conſcientiam,ſobriè facit viuere & iuſtè,ac proinde ab immatura morte per intemperantiam aut humanam iuſtitiam inferenda pręſeruat: Cum contra impij per intemperantiam ſeſe ante ſtatutum perimant tempus,ac propter iniuſtitiam ſæpè per iuſtitiã tollantur è medio. Poſtremum timor domini apponit dies,impietas auté breuiat annos,quia timor Domini dies æternos apponit vitę pręſentit,impietas autem efficit,vt breues ſint anni hominis,quia non viuit niſi in hac vita poſt eam moriturus in æternum,nec poſt ſe aliquam apud homines honeſtam relicturus famam.

---

29 *Expectatio iuſtorum lætitia,ſpes autem impiorum peribit.*

QVID eſt expectatio iuſtorum lætitia? An non & impiorum ſpes & expectatio eſt lętitia? Nemo enim ſperat aut expectat niſi lætitiam & bonum. Videtur ergo prior pars ſic accipienda.Expectatio iuſtorum fit tandem lætitia,qa quod expectãt & hic & maximè in futuro conſequuntur,eóque quod expectauerunt adepto lætantur:At ſpes impiorum fruſtrabitur, ac proinde męrorem propter fruſtrationem adferet.

---

30 *Fortitudo ſimplicis, via domini, & pauor his qui operantur malum.*

SIMPLEX hic rurſum dicitur, ſicut ſuprà ſimpliciter pro integro, recto & perfecto, magiſque quadraſſet datiuus (ſimplici) vt habét Hebræa,ſicut eſt datiuus in ſecunda parte.Senſus ergo eſt, Via domini, hoc eſt lex domini eſt homini recto & integro fortitudo,quia per eam à ſe ſeruatam forti eſt animo & confidenti.At eadem via domini eſt pauor operariis iniquitatis, quia propter eam à ſe neglectam, ſibi malè metuunt,& redarguente eos ſemper conſcientia ipſorum ad cuiuſuis occurſum palleſcunt.Pro,pauor,aliqui vertunt,contritio,nam Hebraica dictio vtrumque ſignificat.Dicitur autem via domini contritio impiorum, quia propter illam contemptam conterentur, & quia lex ipſa impios condemnabit. Poteſt & ſic accipi ſecunda pars non vt repetatur via domini, ſed ſimpliciter tantum ſignificetur his qui operantur malum aduenire pauorem, ex ipſa ſcilicet operatione mali:ſicut ex operatione boni ſimplici accedit fortitudo. Idem pulchrè habet & Cicero pro Milone:Magna inquit,vis eſt conſcientię in vtramque partem, vt neque timeant qui nihil commiſerint,& pœnam ſemper ante oculos verſari putent,qui peccarint.Cæterum quod hic dicitur de via domini,poteſt etiam intelligi de modo & ratione qua Deus agit cum hominibus. Nam & hęc via eius iuſtis animum addit & robur,& impiis pauorem adfert & metum.In ſcripturis enim & lex domini via eius dicitur,quàm ſcilicet nos vult ambulare vt cum dicit Propheta:vias tuas domine demonſtra mihi,& ſemitas tuas edoce me. *Pſal.24.* Et ratio item modúſque agendi quo Deus agit cum hominibus, vt cùm dicitur in Eſa.Nó enim cogitationes meę cogitationes veſtrę,neque vię meæ viæ veſtræ,dicit dominus. *Eſa.55.*

---

31 *Iuſtus in æternum non commouebitur, impij autem non habitabunt ſuper terram.*

SIMILIA his frequenter habet & Dauid: Qui facit,inquit,hęc,non mouebitur in æternum. *Pſal.14.*
Et:Qui

Psal.124. Et: Qui confidit in domino sicut mons Sion, nõ
Psal.36. mouebitur in æternũ. Et: Iusti autem hæreditabunt terram, & inhabitabunt in seculum seculi super eam. Iustus ergo non mouebitur in æternum, & hic diuina eum quia protegente gratia nullo casu deiicientur, aut lapsus mox erigetur, & in futuro æternam in cœlis obtinebit firmitatem. Impij verò terram quam diligunt, quámque habitare desiderant, non habitabunt, quia ex illa tolluntur contra ipsorum desiderium, & in ea existentes, non securè nec quieto animo eam possident, sed cum Cain vagi & profugi sunt in terra corpore aut saltẽ animo semper irrequieti.

31 *Os iusti parturiet sapientiam, & lingua prauorum peribit.*

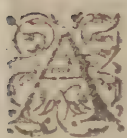
PRo parturiet, hebraica dictio propriè significat germinabit & fructificabit, & est sensus. Os iusti non est sterile, sed veluti fertilis arbor bonum profert fructum, sapientiam scilicet, quia sapientia profert eloquia, & sapientiam animis auditorum ingenerat. At lingua prauorum, propter sterilitatem suam tanquam arbor inutilis & infructuosa, peribit: aut vt habent Hebræa excindetur & eradicabitur. Alluditur enim in hac parabola ad arborem frugiferam & infructuosam, quarum alteri prius cõuenit verbum, alteri posterius.

32 *Labia iusti considerant placita & os impiorum peruersa.*

PRo, considerant, Hebræis est, cognoscunt. Et pro placita est רצון Ratson dictio, cui respondet ferè apud Græcos εὐδοκία hoc est, beneplacitum. Sensus ergo est: Labia iusti sciunt proferre quæ beneplacita sunt Deo & hominibus, eáque considerant, hoc est, in illis occupantur & ad ea proferendum sese parant: Contra os impiorũ scit & considerat peruersa. Ea enim considerare quis dicitur, quæ diligenter obseruat & quæ semper præ oculis habet ad perficiẽ-
Psal.36. dũ: Sic in Psalmis dicitur: Os iusti meditabitur sapientiam. Græcus pulchrè expressit sensum Hebraicæ locutionis dũ vertit, χείλη ἀνδρῶν δικαίων ἀποστάζει χάριτας id est, labia iustorum virorum distillant gratias.

CAPVT VNDECIMVM.

1 *Statera dolosa abominatio est apud dominum, & pondus æquum voluntas eius.*

ALLVDITVR in hac sententia ad illud, Non habebis in sacculo diuersa pondera maius & minus, nec erit in domo tua modius maior & minor. Pondus habebis iustũ & verum: & modius æqualis & verus erit tibi, vt longo viuas tempore super terram. Abominatur enim dominus Deus tuus eum qui facit hæc, Deutero. 25. Sic Leuit. 19. Rursum autem hic pro (voluntas) Hebræis est ea dictio de qua in versu superiori, quę significat beneplacitum. Sensus ergo est: Dominus abominatur stateram fraudulẽtã, & gratum habet, amátque pondus æquum. Qua sententia vt ad literam monemur æquitatis in mensurando & ponderãdo: Ita secundũ spiritualẽ intelligentiam monemur iustum de nobisipsis omnibúsque proferre iudicium. Vnde rectè Beda. Statera dolosa non tantum in mensuratione pecuniæ, sed in iudiciaria discretione tenetur. Qui enim aliter causam pauperis, aliter potentis, aliter sodalis, aliter audit ignoti, statera vtique librat iniqua. Sed & is qui sua bene gesta meliora quàm proximorũ, suáque errata iudicat leuiora trutina põderat dolosa, &c. Benè autem peculiariter dicit Deum abominari, hoc est, ei valdè displicere stateram dolosam, quia per eam fraus committitur sub specie iustitiæ & æquitatis, peccatúrque in multitudinem, & præsertim in pauperes qui minutim res necessarias comparant, Miche. 6.
nec fraudem facilè percipiunt. Vnde & in Michæa: Nunquid, inquit dominus, iustificabo stateram impiam, & sacculi pondera dolosa. In quibus diuites eius. &c.

2 *Vbi erit superbia, ibi erit & contumelia: vbi autem est humilitas ibi & sapientia.*

HEBRÆA ad verbum sic habent. Venit superbia & venit ignominia: & cum humilibus sapientia. Itaque clarius sensus noster reddit interpres: significatúrque vtrobique, superbiæ comitem esse ignominiam, humilitatis autem sapientiam. Idque vel ob id quia superbus excæcatus sua superbia alios ferè contumelia & ignominia afficit, omnes prę se contemnens: Humilis autem sapienter apud se agnoscit quòd ex sese nihil sit, ac proinde neminem præ se facilè despicit. Vel quia per superbiam quis despicitur à Deo, & ignominia ab hominibus afficitur, cum superbia maximè sit execrabilis Deo, & hominibus. Odibilis enim coram Deo & hominibus est superbia, vt est Ecclesiast. 10. Et quia ho- Eccl. 20.
mo superbus facilè committit, vnde ignominiã & contumeliam patiatur. Punit enim Deus superbos aut errore in consiliis capiendis, aut in fœlicitate euentuum. Humiles autem à Deo sapientia donantur, atque per eam prudenter se gerunt sapientiæ nomen apud homines obtinentes & proinde gloriam. Humilib. enim dat Matt. 11.
gratiam. Vnde dominus: Abscõdisti, inquit hæc à sapientibus & prudentibus & reuelasti ea paruulis, hoc est humilibus.

3 *Simplicitas iustorum diriget eos, & supplantatio peruersorum vastabit eos.*

NON malè reddidit interpres sensum, tamẽ si hæbræa ad verbum transferantur, nostra lectio melius intelligitur. Habent ergo sic: Integritas (vel perfectio) rectorum deducet eos, & peruersitas præuaricantium vastabit eos. Simplicitas ergo hic ponitur pro synceritate & integritate, sicut suprà & infrà frequenter simplex pro pfecto, sincero & integro. Sensus ergo est. Integritas iustorũ ipsa diriget, id est, deducet eos, itavt in suis conatibus prosperum habeant successum, & impiorum molimina inoffensi pertrãseant. At cõtra impiorum peruersitas, qua alios supplantare conati sunt ipsosmet vastabit, quia incident in foueam quam aliis fecerunt, eorumque malignitas recidet in caput eorum, quia dũ alios perdere conantur impij, sibi frequenter perniciem conciliant, aut eandem aut aliam, cuius conatus eorum causa est.

4 *Non proderunt diuitiæ in die vltionis, iustitia autem liberabit à morte.*

SIMILIS sententia habita est capite superiori in principio, sed ibi dicitur de thesauris impietatis, hic in genere de diuitiis, & vt ibi

quid

quid additur quod hic omittitur: Ita contrà hic additur, quod ibi omittitur. Verum ex vtroque loco supplendum quod in altero deest, quanquam etiam in genere de diuitiis verum sit, quod non proderunt in die vltionis. Docet
Eccle.5. autem hæc sententia, iustitiæ potius studendum quam diuitiis, vnde Ecclesiasticus: Noli, inquit, anxius esse in diuitiis iniustis, non enim proderunt in die obductionis & vindictæ.

---

5 *Iustitia simplicis diriget viam eius, & in impietate sua corruet impius.*

IDEM significat hæc sententia aliis verbis quod sententia tertia huius capitis. Non ergo significatur prima parte iustitiam simplicis, id est, perfecti rectam facere viam eius. Cui enim dubium est iustitiam facere vitam hominis rectam? Sed nec significatur iustitiam hominis recti esse directricem operum & vitæ eius, quia & impij iniustitia sic dirigit viam eius, sed significatur ipsam deducere hominem, sic vt eum custodiat ac fortunet. Ei enim opponitur quod sequitur, & impius corruet per impietatem suam, corruet, inquam, in malum, aut cadet frustratus suis bonis.

---

6 *Iustitia rectorum liberabit eos, & insidiis suis capientur iniqui.*

SIMILIS est hæc parabola cum superioribus. Sed in superiori sententia iustitia ad bonum promouere dicebatur, hic verò à malo liberare.

---

7 *Mortuo homine impio nulla erit vltra spes, & expectatio solicitorum peribit.*

HEBRÆIS non est mortuo homine impio, sed in morte hominis impij vel moriẽte homine impio, sed parum refert. Porro Hebraica dictio, quam noster vertit (solicitorum) variè admodum à diuersis transfertur. Alij enim diuitum vertunt, alij diuitiarum, alij iniquorum quorum versionem verisimiliorem puto. Nam adiectiuum hic positum deriuatur à substantiuo און Auen, quod iniquitatem significat. Sensus ergo erit: Cum moritur aut cum mortuus est homo impius, nulla est ei vltra spes, &c. hoc est, quia expectatio iniquorum per mortem peribit. Videtur enim secundum membrum declaratio esse prioris. Qui verò vertunt diuitũ vel diuitiarũ, intelligũt diuites comparari cũ impiis quoad spem, vt sicuti moriente homine impio omnis eius spes cum eo intercidit, ita & expectatio diuitum per mortem pereat, qui sensus & nostræ lectioni conuenit. Nam in ea per solicitos intelligi conuenit in malam partem eos qui pro rebus istis terrenis conquirendis & conseruandis anxiè sunt soliciti. Quod autem nulla dicatur spes impio post mortem, non ob id tantum dictum est quia impij tunc amplius non sperant: Nam & sancti etiam tunc non sperant amplius,
Rom.6. vt pote assecuti quod volebant. Spes enim quæ videtur non est spes, nam quod videt quis quid sperat? inquit Paulus. Sed hoc vult hic significare parabola per mortem impio intercipi & auferri irreparabiliter, quod sperare & desiderare solitus fuit, diuitias scilicet gloriam &
Psal.78. omnem vitæ huius fœlicitatem, vt hoc significetur quod per Prophetam: Dormierunt somnũ
Psal.48. suum, & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarũ in manibus suis. Et nõ descendet cum eo gloria eius. Et alibi: Sunt reliquiæ homini pacifico. Iniusti autem disperibunt, simul reliquiæ impiorum disperibunt, qui post mortem nihil est ei reliquum. Psal.36. Secundum spiritualem intelligentiam significare etiã hic rectè intelligitur, impio post mortem nullam esse spem veniæ, quia in inferno nulla est redemptio.

---

8 *Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo.*

ITA & Hebræa planè habent, nisi quod pro tradetur, illis est venit, vt sit, Venit impius ꝓ eo vel in locum eius. Non venit autem nisi Deo illum trahente qui & iustum liberauit. Exemplum huius singulare est in Mardochæo & Aman, in Saul & Dauide, in Daniele & his quorum accusatione Daniel à Dario in lacum missus fuerat. Significat ergo hęc sententia Dei iudicium, quo frequenter fit vt iusto liberato impius succedat in locum eius. Potest & generalius intelligi, vt significetur iustum & si ad tempus ferat tribulationes in hoc mundo, liberandum aliquando, & maximè post hanc vitam: Impium verò etsi gaudeat ad tempus in hoc mundo, suo tẽpore successurum in sortem malam iustorum, quando illis gaudentibus ipse lugebit, potissimũ post hanc vitam.

---

9 *Simulator ore decipit amicum suum, iusti autem liberabuntur scientia.*

ABLATIVVS (ore) coniungi debet non cum nominatiuo (simulator) sed cum verbo, decipit, vt patet ex Hebræis, apud quos non est decipit, sed corrũpit vel perdit. Et est sensus: Fallax adulator & hypocrita qui amicitiã simulat, perdit & decipit ore amicum suum vel proximum suum, hoc est, perdere studet & decipere, & quantum in se est perdit eos cum quibus est ei negotiũ: (Proximus enim Hebraica phrasi dicitur quiuis homo) At iusti per suã scientiam liberabuntur à laqueis simulatorum, vt ab eis non perdantur & decipiantur. Veritas huius sententiæ patet in hæreticis maximis simulatoribus, à quorum deceptionibus liberantur iusti sua scripturarum scientia. Docet autem hæc sententia beneficium iustitiæ, vt cui Dei dono semper adsit scientia necessaria ad proficiendum. Aut significat iustis non opus tã tum esse probitate & virtute, sed etiam scientia scripturarum & cognitione multarum rerum, ne illis imponatur à simulatorib. Vnde Petrus monet virtuti addendam scientiam. Opponitur autem ablatiuus (scientia) ablatiuo (ore) vt sit sensus: Ille quidem ore in verbis concinnè aptatis decipere tentat: Iusti verò scientia liberantur, quia illorum simulationem & fraudem quantũuis tectam deprehendunt.

---

10 *In bonis iustorum exultabit ciuitas, & in perditione impiorum erit laudatio.*

QVAMVIS prior pars accipi etiam possit de bonis quę iusti faciunt, tamen propter secundum membrum potius intelligi debet de bonis quæ eis obueniunt, vt sit sensus: Cum benè est iustis & cum prosperi sunt eorum successus cum bona eis obtingunt siue temporalia siue cœlestia, tota ciuitas exaltabit: Et similiter è contrario cum perierint impij erit in ciuitate laudatio Dei cõmunisq; lætitia & cãtus. Psal.14.

Non

Non enim dictio Hebraica significat laudationem, sed cantum lætitiæ & exultationem. Veritatem habet hæc sententia maximè in ciuitate benè instituta, & proinde maximè competit in Ecclesiam quæ & de profectu iustorum lętatur, & de impiorũ punitione, iuxta illud Psal. 57. Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.

11 *Benedictione iustorum exaltabitur ciuitas, & ore impiorum subuertetur.*

SICUT superiori sententia ciuitatis affectus erga iustos & impios designatur, ita nunc quid ciuitas ab vtrisque commodi vel incommodi reportet. Ciuitas, inquit, exaltabitur benedictiõe, hoc est, benedictis, bonis scilicet cõsiliis & bonis imprecationibus iustorũ quæ impartiũtur ciuitati. At contra ore impiorum subuertetur, quia verbis & consiliis iniquis, dolis, & seditionibus quas excitant impij, euertunt ciuitates & regna. Sunt qui benedictionem iustorum accipiunt passiuè vt significetur ciuitatem exaltandam, cum in ea iusti à Deo benedicuntur, hoc est multiplicantur, & diuina dona multa percipiũt, quia hęc in communitatis redũdant vtilitatem, At priorem sensum magis requirit pars sequẽs.

12 *Quid respicit amicum suum, indigens corde est, vir autem prudens tacebit.*

DOCET hæc sententia prudentis esse dissimulare aliorum vitia. Priorem partem magis conueniebat sic vertere. Despicit amicum suum vel potius proximum suum, indigens corde. Sic enim melius correspondet secundo membro. Et est sensus. Vir insipiens indigúsque cordis, hoc est, sapientiæ, is corde suo despicit proximum suum, hoc est, alios cum in eis putat se aliquam obseruare imperfectionem, atque ob id contemptim de eis loquitur. At vir prudens, etiamsi agnoscat quosdam alterius defectus & imperfectiones, tacebit tamen eas, sciens quod in qua mensura mensi fuerimus, remetietur nobis, & quod non sit sine vitio. Simile est quod sequitur.

Matt. 7.

13 *Qui ambulat fraudulenter, reuelat arcana: qui autem fidelis est celat amici commissum.*

DOCET quid fidelitati debeatur & quod sit versuti opus, simúlque indicat non temerè cuiquam reuelanda secreta. Qui, inquit, ambulat fraudulenter, hoc est, qui cum amico fictè conuersatur, sub amici specie callidè explorans alterius animum, is reuelat, id est, reuelare solet arcana sibi detecta: At contrà qui fidelis est, is tegit rem sibi ab amico commissam, hoc est, concreditã. Pro quo Hebræa habent: Et qui fidelis est animo celat rem, vel verbum. At noster interpres, quo clarior esset sententia, rectè pro (rem vel verbum) vertit amici commissum, id est, concreditum secretum, quamquam possit commissum hic etiam accipi pro admissum & perpetratum aliquod delictum. Porrò Hebræa habent de fideli animo ad distinctionem eius qui verbis fidelitatem præ se fert, qualis est is qui ambulat fraudulenter. Conuenit huic sententiæ, illud Poetæ: Eximia est virtus præstare silentia rebus. At contra grauis est culpa, tacenda loqui.

14 *Vbi non est gubernator, populus corruet, salus autem vbi multa consilia.*

HEBRAICE sic est ad verbum, Vbi non sunt gubernacula. Est enim hic ea apud Hebræos dictio quæ suprà ca. 1. cùm dicitur intelligens gubernacula possidebit. At quoniã vbi non sunt gubernacula, ibi non est gubernator, non malè interpres vertit, Vbi non est gubernator. Alij dictionẽ hanc magis putant significare consilia, vnde vertunt: Vbi non sunt consilia, quod magis videtur sequenti competere membro, quod ad verbũ sic habet apud Hebræos: Et salus in multo consultore, vel in multitudine cõsultoris, pro consultorũ. Vbi autem multi sunt consultores, ibi & multa sunt consilia, proinde eodem redit sensus. Docet autem hæc sententia, populo optandum, & curandum omnibus modis, vt bonos & sapientes habeat, tum gubernatores, tum consultores, eisque à populo obedientiam præstandam, vt pote à quibus populi salus & fœlicitas pendeat, magis quàm à multitudine & viribus populi: sicut contra necesse est sequi eius perniciem si desint boni principes & consiliarij, non minus quàm nauem necesse est perire, vbi nõ est bonus gubernator. Vnde Ecclesiastæ 10. dicitur: Vę tibi terra cui⁹ rex puer est.

15 *Affligetur malo qui fidem facit pro extraneo, qui autem cauet laqueos, securus erit.*

FREQVENTER in hoc libro Sapiens indicat periculosam esse fideiussionem, atque ab ea auocat, non in totum eam prohibere volens, cum sit nonnunquam opus charitatis & misericordiæ, sed per periculi demonstrationem præmonitos nos volens ne passim & temerè ea fiat à nobis. Fideiussionem autem duobus verbis significat, primum per verbum ערב Arab, quod significat fideiubere secundo per verbum תקע Tacah, quod propriè significat figere & plaudere, & quia fideiussiones fiunt per hoc, quod fideiussor figit manum suam in manum alterius, tangendo eam & percutiendo, ideo accipitur pro fideiubere. Primum verbum primo loco ponitur, secundum in secundo membro. Vnde ad verbum habetur: Qui autem odit defixores, hoc est, qui odit stipulantes, ita vt eos imitari nolit, pro quo noster interpres sensum potius quàm verba secutus vertit: Qui autem cauet laqueos, hoc est, fideiussiones, quibus homo seipsum illaqueat & obligatũ facit. Vnde suprà c. 6. dicitur: Fili mi si spopõderis pro amico tuo, defixisti apud extraneum manũ tuã, illaqueat⁹ es verbis oris tui, & captus ꝓpriis sermonibus. Sẽsus ergo est: Affligitur malo, hoc est, molestiã patietur aut damnũ etiã (vt experiẽtia frequenter docet) qui fidẽ facit pro extraneo, hoc est, ꝑ altero. Ita. n. hic ponitur (Extrane⁹) vt significetur quiuis alius, ne qs putet ꝓhiberi fideiussionem tantum pro extero & non pro amico, cum c. 6. & alibi etiam pro amico prohibeatur fieri. Qui autẽ cauet obligationes proprij otis, erit securus à multis periculis & malis. Hac autem aliisque similibus sententiis vt dissuadentur temerarię fideiussiones pro debitis temporariis, Ita multo magis secundum spiritualem & veriorem intelligentiam monemur, nõ facilè per susceptionem alicuius regiminis, nos pro aliis obligare:

gare: Quicunq; enim principatum suscipiunt & Heb. 13. episcopatũ aut pastorale onus pro aliis spõdẽt, pro quibus vigilare debent, tanquam rationem reddituri pro animabus eorum.

16 *Mulier gratiosa inueniet gloriam, & robusti habebunt diuitias.*

IN vtroque membro idem est verbũ, in cuius repetitione consistit vis & elegantia huius versus. Ad verbũ ergo sic habetur. Mulier gratia apprehendet gloriam, & fortes apprehendent diuitias. Est autem mulier gratiæ, mulier gratæ venustatis & probitatis, vnde noster vertit, Mulier gratiosa, alij mulier venusta, significaturque quod quemadmodũ mulier sua pulchritudine & gratia, morũq; probitate obtinet gloriã apud homines, ita viri sua fortitudine cõsequi debẽt diuitias, vt intelligamus, quod quemadmodum gloria viri est mulier venusta, ita familiæ opes pendent ex fortitudine & sedulitate viri. Docet ergo in mulieribus maximè requiri formam & morum gratiam, in viris industriam & laborem.

17 *Benefacit animæ suæ vir misericors, qui autem crudelis est, etiã propinquos abiicit.*

PRo (propinquos) Hebrẹis est, carnem suam. Sed frequenter in scripturis propinqui hominis dicuntur caro eius. Nam Genes. 37. de Ioseph dicit Iudas: Frater noster & caro nostra est. 2. Reg. 5. Et vniuersæ tribus Israel dixerunt ad Dauid: Ecce nos os tuum & caro tua sumus. Et Esa. 58. vbi nos habemus, Et carnem tuam ne despexeris Septuaginta verterunt, Et domesticos seminis tui ne dispexeris. Hoc ergo secutus noster interpres vertit, Etiam propinquos abiicit. Et est sensus: Vir verè misericors bene facit in primis animæ suæ, hoc est, sibiipsi, pars enim pro toto synecdochicè ponitur. Qui autem crudelis est: nõ tantum exterorum curam, sed & proximorum abiicit. Couenientior tamen sensus est si carnem propriam significatam intelligamus, quia sic iucundior erit & efficacior oppositio. Habẽt autem Hebræa, secundam partem sic: Et turbat carnem suam, crudelis. Quomodo & septuaginta habent, apud quos est, & perdit corpus suum immisericors. Et est sensus: Vir benignus benefacit in primis animæ suæ, hoc est, sibiipsi. At vir crudelis non solum aliis molestus est, sed etiam carni suæ, hoc est sibiipsi. Vtrobique enim pars pro toto ponitur, sed ad elegantiam facit varietas. Dicitur autẽ vir pius animæ suæ vel sibi benefacere, quia sibi indulget debitum ac commodum rerum sibi necessarium vsum. Deinde quia ab his quæ noxia sunt vitæ & quieti suę, serio abstinet, tristitia scilicet inordinata, intemperantia & id genus aliis. Cõtra crudelis turbat carnem suam, & seipsum, quia carnem suam affligit, subtrahendo ei per auaritiã necessaria, variisque curis & cupiditatibus sese macerando & conturbando, ac intemperantia & indebita tristitia sese lædendo. Efficacior esset sententia si hoc modo vertatur, quomodo item verti potest. Qui benefacit animæ suæ, vir est misericors, & qui turbat carnem suam: cru-[illegible]lis est. Declarat hunc versum illud Ecclesia-[illegible]: Tristitiam non des animæ tuæ, & affligas [illegible]ipsum in consilio tuo. Iucunditas cordis [illegible] est, vita hominis, & thesaurus sine defe-

Ians. in Prouerb.

ctione sanctitatis, & exultatio viri est longæuitas. Miserere animæ tuæ placens Deo & cõtine, & congrega cor tuũ, & tristitiã longè expelle à te, &c. Et Sapiens Ecclesiastes demonstrat quomodo quis sibi debeat benefacere & nõ turbare seipsum. Lætare, inquit, iuuenis in adolescen- Eccle. 11. tia tua, & in bono sit cor tuum. Et post pauca: Aufert iram à corde tuo, & amoue malitiam à carne tua. Et cap. 4. vanitatem describit eius, qui cum vnus sit nec fratrem habet, nec filium, tamen laborare non cessat, nec recogitat, dicens. Cui laboro, & fraudo animam meam bonis? Et hęc quidẽ quod attinet ad literalem sensum. Secundum spiritualem autem intelligentiam significatur hic viri pij & benigni esse, vt benefeciat animæ suæ, ita vt de salute sua æterna sit solicitus, eámque bonis operibus promoueat. In quem sensum D. August. illud Ecclesiastici: Miserere animæ tuæ placens Deo, vsurpat in August. Enchiridio ad Laurentium ca. 76. & alibi contra eos qui satis ad salutem putabant eleemosynam egentibus dare, etiamsi dantes in sceleribus perseuerarent. Sciendũ insuper pro pleniori huius sententiæ explicatione, quosdam pro benefacit, hic vertere, retribuit. Nam hoc dictio Hebraica propriè significat. Vnde hunc intelligunt sensum: Vir benignus qui aliis miseretur, retribuit sibiipsi, quia beneficentia hominis nõ tantum illis vtilis est in quos fit, sed & ei qui benefacit: Contrà vir crudelis & inclemens, nõ tantum aliis molestus est, sed etiam sibiipsi malefacit ac semetipsum turbat. At prior intelligẽtia simplicior videtur & aliis scripturis citatis conuenientior. Nec nouum est in scripturis verbum retribuẽdi accipere simpliciter pro tribuere & benefacere: vt cum dicitur: Retribue seruo tuo, viuifica me. Significat autem hoc verbum Psal. 118 Gamal hic positum, etiam ablactare. Vnde sunt etiam qui vertunt: Ablactat animam suam vir pius, hoc est, abducit eam à consuetudine praua & à malis desideriis. Qui sensus etiam in primo includitur.

18 *Impius facit opus instabile, seminanti autem iustitiam merces fidelis.*

HEBRÆA habent ad verbũ Impius facit opus falsitatis, & seminanti iustitiã merces veritatis. Est ergo oppositio non tantum inter impietatem facientem, & seminantem iustitiam, sed & inter genitiuos falsitatis & veritatis. Dicitur autem Hebraica phrasi merces veritatis, merces stabilis, certa & qua iustus non frustrabitur: quia verum Hebræis dicitur stabile, solidum & certum, vnde bene vertit interpres, merces fidelis, hoc est, firma & nequaquam fallax. Ex qua secunda parte patet quid in primo membro vocet opus falsitatis, nimirum opus fallax, quod expectantẽ fallet expectato fructu. Quod rectè apud nos dicitur opus instabile, vtpote quod non subsistet, quod euanescet, sine bono aliquo fructu. Non ergo dicitur facere opus instabile, quia à stabilitate virtutis recedit & suis passionibus agitatur. Dicitur ergo, impius quamuis multum laboret, tamen facit opus fallax, quod non perdurabit, nec fructum adferet. At qui seminat iustitiam, nõ frustra seminabit, & laborabit, sed merces eius certa est & solida. Hoc ergo hic dicitur quod Paulus aliis verbis ad Galatas. Qui seminat in carne, de car

ne & metet corruptionem: qui autē seminat in
Gal.5. spiritu, de spiritu metet vitam æternam. Et: Euntes ibant & flebant mittentes semina sua. Venientes autem venient cum exultatione, portantes
Psal.XI. manipulos suos.

19 *Clementia præparat vitam, & sectatio malorum mortem.*

HEBRÆA sic habēt, Similiter iustitia ad vitam & sectator malorū ad mortem, hoc est, sicut iustitia perducit aut tendit ad vitam, ita qui sectatur malum tendit od mortem, æternā scilicet. Ex qua collatione, nostra lectio alioqui plana melius intelligitur. Sensus enim est: Clementia (species ponitur pro genere) hoc est, iustitia præparat homini vitā, & sectatio malorum, hoc est, assidua in malis perseuerantia, præparat homini mortem. Stipendia enim peccati mors,
Rom.6. gratia autem Dei vita æterna. Hæc ergo sentētia rectè subiungitur superiori, quia eam declarat.

20 *Abominabile domino cor prauum, & voluntas eius in his qui simpliciter ambulant.*

2 Reg.16. HEBRÆA eundē habent sensum. Abominatio domino peruersi corde, & benè placitū eius integri via, hoc est dominus abominabitur peruersos corde: Et contra eidē placent hi qui in sua conuersatione sunt synceri. Volūtas ergo hic rursum accipitur pro beneplacito. Est enim hebræis hic rursū ea dictio quæ in primo huius capitis versu.

21 *Manus in manu non erit innocens malus, semen autem iustorum saluabitur.*

INNOCENTEM esse in scripturis aliquoties ex hebraica phrasi ponitur pro impunitum
1 Reg.26. esse, vt cum dicitur. Quis enim extendet manum in Christum domini & innocens erit? Sic non esse innocentem hic & alibi ponitur pro
Exod. 20. nō esse impunitum, vt & cum in Exod. dicitur: Non habebit insontem dominus eum qui assūpserit nomen domini Dei sui frustrà, hoc est, nō habebit eum impunium. Vnde & hic quidam rectè vertunt, non erit impunitus malus. Cæterum illud manus in manu: ad verbum Hebræis est: Manus ad manum, vnde eandem hanc partē capit. 16. huius libri interpres vertit: etiamsi manus ad manum fuerit: nō erit innocens. Hac autem phrasi quidam putant significari, mox mox repente & statim: vt significetur mox ad futura impij vltio. Nam & italica phrasi teste Pagnino dicitur ad mano ad mano, pro statim, nec dissimile est quod latini dicūt ad manum esse quod adest. Alij hac phrasi intelligunt significari conspirationem quæ coadunatione manuum fieri solet. Vt sit sensus. Etiam si inter sese conspirarint impij non erunt tamen impuniti: & iusti eorum conspirationem & punitionē euadent.
Gregor. Qui sensus etiam optimè cōuenit nostrę literę. Et benè quadrat, vt semen iustorum opponatur conspirationi impiorū: congregatio scilicet cōgregationi. D. Gregor. lib. 25. moral. c. 3. mysticè hunc locū sic exponit. Manus manui iungi solet, quādo quiescit in ocio, & nullus eam vsus laborum exercet. Manus ergo in manu non erit innocens malus: Ac si diceret, Et cum manus cessat ab iniquo opere, malus tamen nō erit innocens per cogitationem: Secutus Gregorium Beda in commentariis, Græca habent: Qui manui manus iniicit iniustè, non impunitus erit.

22 *Circulus aureus in naribus suis, mulier pulchra & fatua.*

IN hac sententia sicut & in multis similibus subintelligenda est particula similitudinis, sicut, quæ ex proprietate linguæ, sæpè omittitur, vt sit sensus, Sicut est circulus, Vel sicut se habet circulus aureus in naribus suis, ita est, vel ita se habet mulier pulchra & fatua. Qua comparatione non assimilatur ipsa quidem mulier pulchra circulo aureo, sed eius pulchritudo. Ipsa verò mulier talis magis assimilatur sui. Vnde septuaginta clarius verterunt hanc sententiam. Habēt enim: Sicut in auris aurea in narib⁹ suis, sic mulieri vecordi pulchritudo. Cōsistit autem similitudo potissimum in eo, quod sicut aureus circulus non conuenit in naribus suis, nec suem ornat: ita pulchritudo, quæ per se res est præclara, non cōuenit mulieri stultæ, sed malè ibi videtur à natura collocata, Sicut posteà dicitur, Non decent stultum verba composita. Et, Non decent stultum delitiæ. Sicut enim sus circulo cap. 17.
aureo naribus infixo non nouit benè vti, ita cap. 19.
nec mulier stulta sua pulchritudine. Deinde quia sicut sus circulo aureo nō cohibetur à suffodienda terra, sed nihilominus se cœno immergit, circulúmque fœdat, Ita & mulier vecors, cum pulchritudine sua gloriam sibi comparare deberet, non ea tamen retrahitur à voluptatum illecebris, sed voluptatum cœno se immergit, sicque pulchritudinem sua insipientia fœdat & obscurat. Ex qua explicatione patet quàm rectè mulier fatua suibus comparetur, nempe ob immunditiam, ad quam abutuntur sæpè mulieres sua pulchritudine. Mysticè per mulierem pulchram & fatuam intelligitur anima Christiana, quæ pulchra quidem est per fidem & baptismum, per quæ tanquam annulo aureo Christo est desponsata, sed tamen fatua Mysticus
est per vitæ insipientiam. Hęc benè comparatur sensus.
sui circulum aureum habenti in naribus, quia in illam competit illud Prouerbij: Sus lota in
volutabro luti. Cúmque fidei pulchritudine re- 2.Pet.2.
trahi deberet ab omni actione inhonesta, eam contrà omni vitæ impuritate conspurcat & commaculat.

23 *Desiderium iustorum omne bonum est, præstolatio impiorum furor.*

NOSTER interpres in priori parte videtur secutus Septuaginta, qui habent, ἐπιθυμία δικαίων πᾶσα ἀγαθή, Hebraica habēt. Desideriūi ustorū duntxaat bonum est, & dictio, bonū, non est adiectiuū substātiui, desiderium, quia cùm apud Hebræos dictio, quæ desiderium significat, sit generis fœminini, dictio q̄ bonū significat est generis masculini. Vnde quidam vertit: Iustorum cupiditas est duntaxat, bonum. Non ergo significatur desiderium iustorum in se bonum esse, sed quod iusti aliud non desiderent quàm bonum, vt desiderium sit positum pro re desiderata. Vnde & nostra litera sic est intelligenda. Omne desiderium iustorum, hoc est quicquid desiderant iusti, est bonum. Aut bonum est omne desiderium illorum, hoc est, nihil aliud quàm bonum desiderant. Quod subtiliori intelligentia eximiè verum est, si de eo bono intelligatur quod verè solum est bonum, nempe Deus, quem solum iusti, quatenus tales, desiderant. Vnde Lyra intelligit desiderium iustorum est omne bonum, hoc est,
Deus

Deus in quo est eminenter omne bonum. At quid est quod sequitur: Præstolatio vel expectatio impiorũ furor: An sunt qui furorem desiderãt & expectant? Sensus ergo est. Id quod impiis expectandũ venit, hoc est quod solum eis obueniet, est furor, hoc est, indignatio & vltio diuina. Illud enim dicitur homini expectandũ quod homini certò obtinget. Vnde & Paulus, Voluntariè peccantibus nobis iam non relinquitur
Hebr. 1. pro peccatis hostia, terribilis autem quædam expectatio iudicij & ignis æmulatio.

24 *Alij diuidunt propria & ditiores fiunt: alij rapiunt non sua & semper in egestate sunt.*

AD verbum Hebræa habent: Est dispergẽs, & apponitur adhuc, & qui parcit vel prohibet à rectitudine, tantum ad egestatem. Prior pars significat reperiri quosdam qui spargunt suas facultates distribuendo, scilicet eas pauperibus, iuxta illud: Dispersit dedit pauperibus: Aut etiam mundano spiritu liberaliter multos sumptus ampláq; munera faciendo, & tamen crescunt assiduè eorum facultates, Deo homini búsque eorum liberalitatem remunerantibus, Vnde bene vertit interpres noster sensum. Alij diuidunt propria & ditiores fiũt. Quod declaratur illo Pauli vbi de eleemosyna disputat, Qui
2. Cor. 9. autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, &c. Secunda pars dupliciter intelligi potest apud Hebræos, Nam si vertatur Qui prohibet, à recto vel rectitudine, subintelligitur seipsũ, & est sensus. Qui prohibet seipsum à recto, hoc est, qui abstinet ab æquo nec iustitiam sequitur, sed iniustitiam aliena rapiendo. Quem sensum secutus est interpres & ob id vertit, Alij rapiunt non sua. Si autem vertatur qui parcit à recto, Sensus erit, qui præter æquũ & magis quàm decet parcus est, indigẽtior fiet. Vtrunque experientia docet, & eos qui per iniustitiam diuitias quærunt, & eos qui nimis sũt parci, ita vt abstineant à sumptib. opportunis, frequenter tendere ad egestatem & facultatum defectũ. Cõuenienter autem hæc sentẽtia, & ad charismata spiritualia aptari potest. Qui enim ea in aliorum vtilitatem expendunt, talenta sibi data conduplicant: Qui verò eis non bene vtũtur, sed abstinent ab æquo & bono quod per ea operandum erat, diuina dona quasi propria essent sibi rapiendo, pauperiores fient, iuxta illud
Matt. 25. Saluatoris: Omni habenti dabitur, ei autem qui non habet, & quod videtur habere auferetur ab eo.

25 *Anima quæ benedicit, impinguabitur, & qui inebriat, ipse quoque inebriabitur.*

DVPLICITER hęc sententia intelligitur. Primum de beneficio oris, per bonas imprecationes & doctrinã salutarem, vt sit sensus.
Gregor. Is qui aliis benè precatur, aut alios benè docendo instruit, impinguabitur à Deo muneribus & gratiis. Sic Gregorius 3. parte admo. 26. Qui enim (inquit) prædicando, exterius benedicit, interius augmenti pinguedinem recipit, & dum vino eloqui auditorum mentem debriare non desinit, potu multiplicati muneris debriatus excrescit. Secundò potest referri ad beneficia operis proximo impensa & eleemosynas, vt sit similis sententia superioris priori membro, vt benedicere positum sit pro benè facere, sicut & 4. Cor. 9. Paulus benedictionem vocat eleemosynam, dicens, Qui seminat in benedictionibus de benedictionibus & metet: Nam, & hebræa hoc loco habẽt nomen benedictionis non verbum bene dicere. Est enim anima benedictionis. Sic & inebriare dicetur qui larga bonorum suorũ impartitione alios reficit. Et conuenienter quidẽ vterque sensus in generali hac sentẽtia cõprehenditur, vt & ad oris & ad operis beneficia pertineat. Habent autem Septuaginta in priori mẽbro, Benedicta omnis anima simplex. Quam sẽtentiã citat aliquoties Chrysostomus, vt homil. Chrysost. 26. in Matth. & aliis aliquot locis.

26 *Qui abscondit frumenta, maledicetur in populis: Benedictio autem super caput vendentium.*

SVPERIORIBVS duabus sententiis insinuauit præmium eorũ qui sua copiose spargunt & distribuunt, inuitans hac ratione ad liberalem suorum bonorum, siue temporalium, siue spiritualium communicationem. Quoniã autem sunt qui ab hac liberalitate adeò sunt alieni, vt nec vendere quidem annonam, qua abundant, velint iusto pretio, tempore opportuno, in egẽtiũ vtilitatẽ, sed sub spe maioris lucri eam reseruant cum magno Reipub. malo, ex multorum damno suum quærentes lucrum, rectè subiungitur hæc sententia, qua similiter inuitantur ad lubenter per venditionẽ ea quibus abundant communicandum egentibus. Qui inquit, abscondit frumentum, ex auaritia scilicet illud nolens vænum exponere, maledicetur in populis. Quod de maledictione diuina intelligi posset nisi Hebræa haberẽt; Maledicet ei populus, vnde sensus apud nos esse debet maledicetur à populis. Male enim tales audiũt à populo, eisq; pauperes malè imprecãtur, quorum imprecationes nõ sunt contemnendæ. Audit enim iustas eorum querelas frequẽter Deus. Nam vt est in Eccles. Maledicentes tibi in amaritudine animę exaudietur deprecatio illius. Itaq; male- Eccle. 4. dictionem populi sequitur maledictio Dei, qua fit vt agri talium sint parum fertiles, aut vt malè pereant auarè conseruata, aut aliam aliquam vltionem incidant. Contra benedictio & Dei & populi super caput vendentiũ, quia & populus capiti eius, hoc est ipsi fausta precatur, & Deus amplioribus donat. Cæterum frumenti nomine res omnes victui & vsibus hominũ necessarias significat. Ex secunda huius sentẽtiæ parte licet intelligere iam id quod suprà ca. superiori habitum est: Benedictio super caput iusti. Similis est hæc sententia cum duabus superioribus, docens frumenta non recondenda, sed publicanda in commune bonum, ne maledicentia populi, & bonum nomen in populo amittatur, & diuina contra hominem vltio excitetur, sed contra potius bona populi imprecatione, & gloria homini apud plebẽ paretur & diuina benedictio obtineatur. Iuxta mysticum sensum ad doctrinam & cibum animorum referenda est hæc sentẽtia. Nam qui abscondit talentum, neque ex eo Mysticus sensus. quod habet pascit egentes in Ecclesia oues Christi, maledictus est. Vnde Gregor. 3. parte admonit. 26. Frumẽta abscõdere, est prędicationis sanctę apud se verba retinere. In populis au- Gregor.

tem talis quiſque maledicitur, quia in ſolius culpa ſilentij pro multorum quos corrigere poterat, pœna damnatur.

27 *Bene conſurgit diluculo, qui quærit bona; qui autem inueſtigator malorum eſt, opprimetur ab eis.*

HEBRÆA aliter habent ſic. Qui mane quærit bonum, quærit bene placitum, qui auté ſectatur malum, veniet ei. Cuius ſententię prior pars quamuis ſic accipi poſſit vt ſignificetur eũ qui manè ſurgit ad bonum faciẽdum quærere quod Deo beneplacitum ſit & gratum, tamen quo magis reſpondeat per oppoſitionem ſequenti parti, potius videtur accipienda de beneplacito ipſi operanti, vt ſit ſenſus: Qui manè ſurgit ad bonum ſectandum, is ſectatur id quod tandem ei erit beneplacitum & gratum, vnde ſcilicet ei poſteà bene ſit, & hic voluptaté in animo percipiat. At qui ſectator mali eſt, id eſt, qui aſſiduè perſiſtit in malo, malum quod hic ſectatus eſt veniet ei. A qua ſententia non eſt multum aliena noſtra lectio. Senſus enim eſt: Qui quærit bona, id eſt, qui quærit inſiſtere bonis operibus, is bene diluculo cõſurgit, quia in ſuũ bonum conſurgit. Huic non dicetur: Vanum eſt vobis ante lucem ſurgere. At contrà, Qui inue-
Pſal. 126. ſtigator malorum, id eſt, ſectator malarum rerum eſt, cupiens cognoſcere rationes malè agẽdi & perficiendi, is tandem ab ipſis quæ ſectatus eſt, malis opprimetur, quia ei cauſa erunt vltionis diuinæ.

28 *Qui confidit in diuitiis ſuis corruet: iuſti autem quaſi virens folium germinabunt.*

SIC & Hebræa habent, niſi quod non additur virẽs, quod interpres adiecit, quia & impij folio in ſcripturis cõparantur, ſed folio cadẽti, vt Eſa. 64. Cecidimus quaſi foliũ vniuerſi, iuſti aũt folio virenti vt Hiere. 17. Et erit folium eius viride. Et Pſal. 1. & folium eius nõ defluet. Senſus eſt ergo, quod confidens in diuitiis ſuis, quoniã innititur rebus caducis, corruet nequeã tibus diuitiis eius ipſum ſeruare, imò ad perniciem ipſum impellẽtibus: At contra iuſti in Deo confidentes & animi virtute, quaſi viride & recens folium arbori firmiter adhærens germina-
Pſal. 91. bũt, vel florebunt & creſcent proficiẽdo de virtute in virtuté iuxta illud Pſalmiſtiæ; iuſtus vt palma florebit, ſicut cedrus quæ in libano eſt multiplicabitur. Quibus ſignificatur iuſtos gratum ſemper ſeruare virorem & vigorem, continuo creſcere & augeri.

29 *Qui conturbat domum ſuam, poſſidebit ventos, & qui ſtultus eſt ſeruiet ſapienti.*

SVPERIOR ſententia eſt contra diuitiis cõfidentes, hæc contra diſſipantes eas. Ædificare domum ponitur poſtea cap. 14. pro domum omnibus neceſſariis bene inſtruere, cum dicitur, ſapiens mulier ædificauit domũ ſuam, inſipiens extructam quoque manibus deſtruet. Sic & cap. 24. Sapientia ædificabitur domus, & prudentia roborabitur. In doctrina replebuntur cellaria, &c. Itaque hic conturbare domum ſuã dicitur, qui bona ſua dilapidat, familiam ſuam per hoc multa afficiens moleſtia. Is poſſidebit ventos, vel vt eſt Hebreis, hæreditabit ventum, quia decocto patrimonio, nihil habebit, atque ob id ſua ſtultitia cogetur fieri ſeruus prudentioris &c. Hoc enim ſignificatur per ſecundam ſententiæ partem, quæ proinde ſic eſt accipienda. Et qui ſic ſtultus eſt, hoc eſt, ſic deſipit vt ſuam domum turbet. Quidam intelligit hanc ſententiam dictam contra moroſos & præfractos patres familias, qui ſua moroſitate & duritia conturbantes domum ſuam non proficiunt ea ratione, ſed maiores commotiones excitant quas poſteà componere non eſt facile, quod ſignificari intelligit, per poſſidere ventos. Vnde monet Sapiens: Noli eſſe ſicut leo in domo tua *Eccl. 4.*
euertens domeſticos tuos & opprimens ſubiectos tibi D. Gregor. ſuper illo. Stultus ſeruiet ſapienti, lib. 20. moral. cap. 21. Quomodo, inquit, *Gregor.*
definitione diuinæ ſapientiæ ſuprenti ſtultus ſeruiet dum plerunq; hunc iure temporalis dominij comprimat? Sed ſciendum eſt, quia cõtra ſapientis vitam dum ſtultus præeminens terrorem poteſtatis exercet, dum hunc laboribus fatigat, contumeliis lacerat, profectò hunc ab omni vitiorum rubigine vrendo purgat. Stultus ergo ſapienti etiam dominando ſeruit, quem ad meliorem ſtatum præmendo prouenit.

30 *Fructus iuſti lignum vitæ, & qui ſuſcipit animas, ſapiens eſt.*

VARIA in hoc libro ligno vitæ comparátur per alluſionem ad lignũ vitæ de quo eſt in principio Geneſ. Nam cap. 3. ſapientia dicitur lignum vitæ his qui apprehenderint eam, cap. 13. Deſiderium veniens dicitur lignum vitæ. Rurſus cap. 15. Lingua placabilis dicitur lignum vitæ. Hic autem fructus iuſti, ligno vitæ etiam comparatur, non ſolum quia fructus iuſti ſuauis eſt & gratus, ſicut deſiderium veniens dicitur lignum vitæ, ſed etiam quia immortalitatem confert, & iuſto qui fructum illum profert, & omnibus qui fructum iuſti guſtant, ſumentes ab eo doctrinam ſpiritus, & bonorum operum imitationem. Hic enim ſignificari fructum iuſti etiam aliis prodeſſe, patet ex ſecunda parte quæ in Hebræo ſic eſt. Et capit animas ſapiens, hoc eſt, ſapiens nõ ſibi tãtũ prodeſt, ſed & aliis, quia capit animas hominum, hoc eſt, docendo lucratur eas & ad ſe trahit è perditione eas venatur, iuxta illud Petro dictũ. Ex hoc iam eris homines capiens. Quẽ ſenſum vt & noſtra *Luc. 5.*
habeat lectio, ſic intellige. Et ſolus, ſapiens eſt qui ad ſe ſua doctrina ſuſcipiat è perditionis via animas hominum. Sic enim declaratur fructum iuſti, qui idem & ſapiens eſt, ſimilem eſſe ligno vitæ, cuius fructus gratus erat & ſalutaris.

31 *Si iuſtus in terra recipit, quanto magis impius & peccator?*

IDEM ſignificant Hebræa, niſi quod ad verbũ habeant: En iuſtus in terra retributionem accipiet, quanto magis impius & peccator? Itaq; hæc ſententia per ſeſe ambigua eſt, & poteſt quod de iuſti retributione vel receptione dicitur, intelligi de retributiõe quã eius iuſtitia meretur, vt ſit ſenſus: Ecce frequenter iuſtus recipit in terra, hoc eſt, in hac vita iuſtitiæ ſuæ prǽmia, multo magis impius & peccator etiã ante mortem recipit commeritam pœnam. Aut poteſt intelligi de receptione malorum quæ in hac vita iuſti aliquando patiuntur ob peccata ſua, vt ſit ſenſus: Ecce Deus in hac vita frequenter reddit iuſtis quàm ſuis leuibus peccatis merentur caſtigationem & punitionem, quanto magis impij & peccatores ſuppliciis afficientur in hac vita, aut ſi non in hac, ſaltem in alia. Atque

que hanc intelligẽtiam verisimiliorem esse vel ex eo patet, quòd alioqui verbum recipit in vtraque parte non de simili receptione intelligeretur. Deinde argumentũ hic est à minori, quod parum efficax erit si priori modo sententia accipiatur. Non enim minus videtur æquum iusto reddi mercedem iustitiæ quàm impio mercedem iniustitiæ. Minus autem videtur, iustum puniri in terris quàm impium & peccatorem. Ab hoc posteriori sensu non abhorret multum versio. 70. quam secutus est D. Petrus. Sic .n. habent εἰ ὁ μὲν δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται, hoc est, Si qdẽ iustus vix saluabitur, impius & peccator vbi parebit? Quo significatur, quod cum iusto Dei iudicio iustus non nisi per multas tribulationes & castigationes ad salutem peruenire possit æternam, consequens est seuerum admodum & intolerabile iudiciũ peccatoribus ferendum restare, qui sine vllo fręno labuntur in scelera.

CAPVT DVODECIMVM.

Qui diligit disciplinam, diligit scientiam: qui autem odit increpationes, insipiens est.

DISCIPLINA hic vt & aliis plerisque locis pro castigatione, correctione & correptione ponitur. Hanc qui diligit, & lubenter admittit, is declarat se diligere scientiam hoc est notitiã certam agendorum, vtpote ad quam homo peruenire non possit nisi frequenti morum correptione facta à sapientioribus, & his qui exercitatos habent sensus ad discretionẽ boni & mali. Contrà ergo qui talium increpationes odit, is verè insipiens est, vt qui nõ agnoscat nec amplecti velit viam, per quam ad scientiam agendorum & sapientiam perduci posset. Ostendit ergo hæc sententia discrimen inter amatorem scientiæ & stultum ex effectu dilectionis & odij increpationum, monétque castigationem diligendam. Et quidem potest hæc sententia accommodari ad quoduis scientiæ genus. Nam in nulla scientia proficit, qui in ea à præceptoribus corripi se non patitur, vt iuuenes qui magistrorum castigationes non ferunt, neque manum ferulæ subdunt, declarant se literas non amare nec in eis discendis facilè proficient. Itidem de aliis scientiis. At sapiens potissimum hic agit de sciẽtia, quæ est diuinarum rerum cognitio, eorúmque quæ homini vt beatus sit, agenda sunt, quã
Psal. 140. ij demum amant qui ab aliis se moneri patiuntur & reprehendi, dicentes cum Dauide: Corripiet me iustus in misericordia & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Nec tamen tantum de castigatione vel increpatione quæ ab homine fit hæc sententia est accipienda, sed & de ea quæ à Deo proficiscitur per immissas tribulationes & aduersitates, per quas homo eruditur & in multis instruitur, iuxta illud Esaiæ, Sola vexatio intellectũ dabit auditui. Per flagella enim diuinitꝰ immissa per-
Esa. 18. ducitur homo in cognitionem suorũ defectuũ, vanitatis huius seculi, atque iustitiæ diuinæ, & omnino in multis fit prudentior. Itaque qui huiusmodi diuinam disciplinã diligit atque lubenter amplectitur, is declarat se verè etiam diligere scientiam qua saluus esse possit. Qui verò huiusmodi increpationes odit, Deóque flagellanti obmurmurat, is sanè insipiens est, dum nõ agnoscit id in ipsius accidere vtilitatem, nec per id ad sapientiam perducitur, quod vt prudétior fieret à Deo ei immissum fuit. Notandum autẽ in priori membro nõ dici, Qui diligit disciplinam, sapiens est, quomodo vt diceretur, secundum mẽbrum postulare videtur, sed diligit, inquit, scientiã. Etsi.n. nec dum sit sapiens semper qui diligit disciplinã, tamen hoc ipso declarat se diligere scientiã & cupidum esse sapientiæ. Ita & si non is solum sit insipiens qui odit increpationes, sed & is qui eas amat, nec tamen iuxta eas se statim corrigit, tamen peculiariter de eo qui odit increpatiões dicitur, quod sit insipiens, quia scilicet planè & desperatè insipiẽs est. Et de eius resipiscentia parũ spei reliquũ est, vt qui abiiciat medium ad sapientiam hominẽ promouens.

2 *Qui bonus est, hauriet gratiam a domino, qui autem confidit in cogitationibus suis, impiè aget.*

HEBREA sic ad verbum. Bonus educet beneplacitum à domino, virum autem cogitationum (vel abominationum) condemnabit, dominus scilicet. Aut: vir cogitationũ impiè aget. In prima enim parte rursus ponitur רצון Ratson, quod suprà vertit placitum vel voluntatem. Et intelligunt quidem de beneplacito iusti, vt sit sensus: Bonus sua bonitate suísque precibus, facilè obtinebit à domino quod sibi fuerit beneplacitum, hoc est quod vult & desiderat, quia vt habet Propheta: Voluntatẽ timentium se faciet dominus, & deprecationem eorũ exaudiet. At magis conuenit intelligere de voluntate & beneplacito diuino, vt sit sensus: Bonus impetrabit à domino beneplacitum ipsius Psal. 144.
vel fauorem eius, hoc est, consequetur eius beneuolentiam & fauorem. Nam quod hic habetur: Educet beneplacitum à domino & alibi in hoc libr. inuenitur, vt ca. 8. vbi Sapientia dicit: Qui me inuenerit: inueniet vitã, & hauriet salutẽ à domino. Et ca. 18. vbi nos legimus: Qui inuenit mulierem bonam, inuenit bonum, & hauriet iucunditatem à domino, Hebræis semper est ꝙ hoc loco noster vertit interpres, Hauriet gratiam à domino & ad verbũ sonat educet beneplacitũ à dño. At illis duobus locis maximè quadrat ea phrasi intelligere significatum, tales cõsecutos, aut consecuturos fauorem domini, quemadmodum omnes ferè intelligunt. Huic intelligentiæ optimè etiam conuenit quod sequitur: Virum autem cogitationum vel abominationum (Hebræa enim dictio significat & abominationes & cogitatiões, sed ferè malas) hoc est, virum malas habentem cogitationes, aut abominationes facientem, & si ad tempus florere videatur, tamen suo tempore eum dominus condemnabit. Contraria enim sunt Deum fauere aut bene velle iusto, & eundem condemnare impium. Non ergo malè vertit noster interpres, Hauriet gratiam à domino. Nam aurire vel obtinere gratiam à domino non est aliud quàm consequi eius fauorem. Quod autem vertit in secunda parte: Impiè aget, cum alij ferè vertant condemnabit, verum quidem est verbum רשע Rasach hic poni in coniugatione Hiphil, in qua ꝓpriè significat quẽpiã

impium declarare & condemnare, sed tamen teste Pagnino ponitur in eadē coniugatione nō nunquam etiam pro impiè agere, vt Danielis 9. vbi nos habemus: Et impiè egimus. Et cap. 12. vbi habemus, impiè agent impij nisi quod propter cōiugationē significatur nō simpliciter impiè agere, sed valdè impiè agere. Hanc ergo hoc loco D. Hierony. secutus est verbi acceptionē, vel ob id quod alioquin verbū non habeat sup positum. Et videtur D. Hierony. hunc intellexisse sensum valde conuenientem, quem & Beda indicat. Qui bonus est, is studebit obtinere, & ideo etiam obtinebit à domino gratiam talem vt per eam semper in virtute magis atque magis proficiat, iuxta illud: Qui iustus est, iustificetur adhuc. Qui autem confidit in cogitatio nib. suis nec putat sibi ambiendū Dei fauorem & gratiā, sed putat se quod concipit & machina tur in corde suo, præstare posse, is magis semper magisq; impiè aget. Dei enim gratia destitutus in impietate sua perdurat, semperque proficit iuxta illud. Qui in sordibus est, sordescat adhuc. Quamquam autem plerique libri habeant per præsens tempus, impiè agit: magis tamen conuenit tempus futurum & sensui & originalibus. Nam & Hebręa & Gręca habent tempus futurum. Apoc. 22.

3 *Non roborabitur homo ex impietate, & radix iustorum non commouebitur.*

PRIOR pars sic habet hebraicè ad verbum, Nō firmabitur homo in impietate. Quod dupliciter accipi potest, aut vt significetur hominē non futurum fixum diuturnum in sua impietate, nec in ea diu perseueraturū, vtpote quē simul cum impietate sua Deus sit sublaturus è medio, Aut vt sit sensus, hominem per impietatem non stabiliendum, vt præpositio, in, accipiatur quemdmodum sępè propter. Secundam acceptionem secutus est noster interpres dum vertit: non roborabitur homo ex impietate. In qua versione verbum (roborabitur) non est accipiendū de robore fortitudinis & potentiæ, sed vt concordet cū originali accipiendum est significare robur diuturnitatis, vt sit sensus. Homo ex impietate. i. per impietatem non sic roborabitur, vt in æternum & diu possit subsistere, quā tumuis conetur suis cogitationibus & iniquis consiliis sese & posteritatem suam stabilire. Et sic sap. 4. dicitur. Adulterinæ plantationes non dabunt radices altas. Vtrique sensui bene conuenit opposita secunda pars. Et radix iustorum nō commouebitur, quod simpliciter accipi potest, vt significetur quod ipsi iusti tanquam radix quędam bene firma non cōmouebuntur, ne q; ob vllas impiorum afflictiones, aut eorum falsam doctrinam, neq; per vltionem aliquā diuinam mundo superuenientem, neque per mortē denique ipsam, per quam transplantati stabiliores fient, vtpote vitam consecuti æternam. Aut subtiliori intelligentia per radicem iustorū intelligi potest cum Caietano ipsi illorum iustitia per quam iusti efficiuntur, vt sicut superiori membro significatum est impietatem tanquam radicem impiorum non stabilire eos: ita hic significetur iustitiam tanquam radicem iustorum eos stabilire & efficere vt perpetuo subsistant. Sunt qui per radicem iustorum intelligunt ipsorum posteritatem vt significetur Sap. 2.

illam non defecturam. Nam & sic radicem vsurpat scriptura: vt cum dicitur in psal. de impio: Euellet te de tabernaculo tuo, & radicem tuam de terra viuentium. Prima tamen expositio simplicior est, & mori loquendi scripturæ conformior. Sic enim hic radix iustis tribuitur sicut in Iob dicitur. Vidi stultum firma radice, hoc est tā quam firmam habentem radicem, & bene radicatū in terra. Et sicut Iere. dicitur de iusto. Et erit folium eius viride, hoc est, erit semper virens sicut folium viride. Psal. 51. Iob. 5. Iere. 7.

4 *Mulier diligens, corona est viro suo, & putredo in ossibus eius quæ confusione res dignas gerit.*

BENE vertit interpres hebræa quę sic habēt: Mulier fortis corona est viri sui: & quasi putredo in ossibus eius, confundens vel pudenda. Pro mulier diligens hebræis est אשת חיל eadē scilicet oratio, quā postea vltimo cap. vertit mulierem fortem. Sonat autem ad verbum, Mulier fortitudinis. Vnde Ruth. dicitur, Mulier virtutis, vbi eadem oratio ponitur. Significatur ergo per mulierem fortitudinis, id est, fortem, mulier sedula & diligens quæ vitās ocium & carnis illecebras ab omni turpitudinis infamia liberam se seruat, familiam egregiè tuetur & moderatur, necessaria ei prouidens, liberos liberaliter educans & breuiter talis qualem posteà describit sapiens mulierem fortem. Nō ergo diligens mulier hic dicitur quæ amat maritum suum, vt quidam exponit ineptè, sed quæ in opere diligens est & sedula. Talis mulier est marito suo veluti corona, hoc est, summo honore & lætitia virum afficit. Contra mulier confusibilis quæque ita se gerit vt eius maritum pudeat, vel ob infamiam turpitudinis, vel ob ignauiam in reb. domesticis curandis, est tanquam putredo in ossibus eius, quia summo & continuo cruciatum virum tabefacit. Porrò quod dicitur, Putredo in ossibus, videtur simpliciter intelligendum vt per ossa, membra corporis accipiantur quemadmodum sæpè vsurpat scriptura, vt cum c. 15. posteà dicitur: Fama bona impinguat ossa. Et ca. 14. Putredo ossium inuidia. Et cum Dauid dicit, Conturbata sunt ossa mea. et Exultabūt ossa humiliata. Neque enim ossa propriè impinguantur aut cōturbātur, sed mēbra ipsa in quib. sunt ossa. Sic nec putredo propriè est in ossibus, sed in carne. Vnde hic vertit quidam, Pudenda est quasi quoddā pus in eius membris. Quamquam rectè intelligatur potius hic posuisse Sapientem ossa quàm carnem ad exaggerationem mali nimirum ad significandū mulierem talem afficere virum & torquere malo, non quod carnem exterius excedat & sanguinem, sed quod interius affligat, & veluti ipsa ossa corrodat vt tinea lignum. Cui malo aut nullum, aut cum summa difficultate remedium adhibetur. Aptissimè ergo hac metaphora domesticum malum quod maritus ab ignaua patitur muliere, expressum est. Quam sententiam si mysticè velimus intelligere, per mulierē fortē hic sicut & vltimo capitu. ecclesiam intelligemus, quæ dum vsque ad mortem resistit corruptoribus religionis, & pro suis filiis sedulò solicita est, corona est sui sponsi Christi. Sicut contra synagoga Iudęorum, quasi putredo fuit in ossibus eius, dum eum varia ignominia & pœna affecit. Ex data interpretatione potest Ruth. 5. Psal. 6. Psal. 50.

pronomen

pronomen eius pertinere ad virum, non autem ad mulierem, quomodo tamen intelligit non solùm Liranus, sed etiam Beda, sed repugnante lingua originali.

5 *Cogitationes iustorum iudicia, & consilia impiorum fraudulenta.*

VIDERI posset ex secũda parte prior pars simpliciter esse accipienda, vt sit sensus, cogitationes iustorum sunt iustæ, quemadmodum consilia impiorum sunt iniusta, vt pote fraudulenta. Et variè à nostris prior pars explicatur. Verum vt solidum huius versus assequamur sensum, oportet obseruare elegantiã quæ est in lingua originali. Sũt enim hic in vnoquoque membro tres tantum dictiones, syllabarum numero, cum iisdem ferè punctis sibi correspõdentes. Ad verbum sic est. Cogitationes iustorum, iudicium: consilia impiorum dolus. Hoc est, iustorum cogitationes omnes in hoc sunt vt iustitiam seruent, At cõtra improbi illuc omnia sua consilia conferũt vt per dolos & fraudes circumueniant alios. Ad hunc sensum & nostra litera reducenda, vt sit sensus: Cogitationes iustorum sunt iudicia, hoc est, iusti cogitant de iudiciis, id est, iustitiis seruandis: At consilia impiorum quæ scilicet agitant in corde suo (nam de illis accipiendũ prior pars ostendit) sunt fraudulenta, hoc est, res fraudulentæ, quia scilicet cogitant & secum consultant de rebus per quas decipere possint. Itaque non tam significatur quales sint cogitationes vel iustorum vel impiorum, quam in quibus rebus consistant, vt cogi-
Gregor. tationes iustorum sint ea quę iusti cogitant. Sic se intellexisse ostẽdit Gregorius qui hunc locũ tractans lib. 19. moral. cap. 18. sic habet, Iusti iudicia secum quotidie introrsus agũt, quid Deo, quid proximo debeant solerter aspiciunt, atque ad agendum bona se vehementer accẽdunt, & de perpetratis malis districtè redarguunt. Vnde bene quoque per Salomonem dicitur: Cogitationes iustorũ, &c. Pressè hęc sententia consideranda est, quæ pulchrè verissimum discrimen aperit inter iustum & iniquum, quorùm ille studium impendit & solicitus est, non de priuato tantum commodo, sed ne quis iniuriã patiatur & vt vnusquisque quod suum est possideat. Iste tantum abest vt cuique prodesse velit, vt illuc omne suum studiũ referat quo dolos inueniat, quibus circumueniat quos viribus & violentia superare non potest.

6 *Verba impiorum insidiantur sanguini, os iustorum liberabit eos.*

SVPERIORI sententia ostensum est discrimen inter cogitationes iustorum & iniquorum, hic ostenditur discrimen inter eorum verba, quoad eadem illa circa quæ sunt eorum cogitationes. Dicit ergo, non solum cogitationes & consilia impiorum sunt fraudare, sed iuxta cogitationes eorũ, etiã verba impiorũ sunt insidiari sanguini. Sic enim ad verbum habent Hebræa. Verba impiorum insidiari sanguini, hoc est, verba eorum consistũt in tractando de insidiis contra sanguinem alicuius peragẽdis. Hoc loquuntur, hoc docent, quomodo insidiari quis possit alteri, Aut sic disponunt & concinnant sua verba, vt insidias per ea sanguini alterius parent, simulantes pacem vt magis decipiant, Aut falsa cõtra aliquem testimonia proferentes. Secundũ hunc posterioré sensũ noster interpres & alij vertunt: Verba impiorum insidiantur sanguini. Porrò insidiari sanguini est insidias struere ad effusionem sanguinis, hoc est, ad necem alterius, sub quo tanquam sub maximo comprehenditur etiam quicquid impij meditantur ad oppressionem & iniuriam alterius. Cùm autem talia sint impiorum verba, cõtrò, os iustorum liberabit eos, hoc est, ipsosmet aut quosuis alios, quorum sanguini impij insidiantur ore. Quia iusti ore suo præmonent incautos, ne verbis impiorum decipiãtur, seseque & alios coram iudice tuentur & innocentes ostendunt contra improborũ insidias. Patet hui⁹ sententiæ veritas in historia quæ de Susanna est, cuius sanguini insidiabantur iniqui presbyteri, sed os iusti Danielis liberauit eam.

7 *Verte impios & non erunt, domus autem iustorum permanebit.*

IMPERATIVVS (verte) qui & in Hebræo est, ad Deum referendus videtur, vt sit sensus: O Deus verte impios & non erunt. Quæ precatio potest prophetico more accipi vt sit prędictio futuri, quemadmodum cum dicit Dauid: Effunde super eos iram tuam. Itaque sensus erit: Vertet, hoc est, subuertet Deus aliquãdo im- Psal. 67.
pios ita non vt sint. Sicut Dauid dicit, Deficient peccatores à terra & iniqui ita vt non sint. Aut sic accipiendum est. Verte impios, &c. vt sit sensus. Si volueris aut cœperis subuertere impios, Psal. 103.
iam non erunt amplius, nimirum quia & hic omnem suam gloriam & potestatem amittent, ita vt & memoria eorũ apud homines aboleatur, & post hanc vitam quia miseri erunt, verius non erunt quàm erunt. Vnde Dauid de impio: Cum interierit, inquit non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria eius. Contra verò, domus iustorum permanebit. Vel vt habent He- Psal. 84.
bræa, stabit: quia eorum familia & posteritas, siue carnis siue spiritus, in longam aut perpetuam seriem propagabitur. Veritas huius sentẽtiæ excellenter patet in tam diuersis idololatriæ religionibus, in tã multis tyrannis & iustorum persecutoribus, in tam variis hæreticorum conciliabulis, quæ omnia penitus de terra sublata sunt, cũ familia Abrahæ & Dauidis adhuc, saltem secundũ spiritum, perduret, omniũque iustorũ vna eadẽque domus ecclesia scilicet, semper persistat cõtra omnes insultus inuicta. Septuaginta illud, (Verte impios non ad Deum, sed ad homines retulerũt, vt sit sensus: Etiamsi quis vertat impios, vel etiãsi impij sese vertant, & locum mutent, non tamen effugere poterunt Dei manũ. Habẽt enim ὃ ἐὰν στρέφῃ ὁ ἀσεβὴς ἀφανίζεται id est: quocunq; vertatur impius deletur vel de medio tollitur. D. Grego. hom. 32. super Euang. mysticè hãc partem intelligit, vt sit sensus: Domine conuerte impios ab impietate, & iam non erunt quod fuerant, impij scilicet. Conuersi, inquit impij, non erunt, non quia non erunt omnino in essentia, sed non erunt in impietatis culpa. Meminit huius intelligentiæ & Beda in commentariis.

8 *Doctrina sua noscetur vir, qui autem vanus est & excors patebit contemptui.*

BEDA intelligit hic significari ex doctrina hominis declarari ipsum esse virũ, hoc est, virtute præditum, si scilicet doctrinam bonam factis exequatur. Sunt qui intelligunt significari

ex doctrina quam quis profitetur agnoſci cuius quis ſit profeſſionis, Theologus ſcilicet an Medicus, Catholicus an hæreticus, & ſic de aliis. Verum hi ſenſus non conueniunt ſecundæ parti, nec originali linguæ. Habent enim Hebræa ſic: Propter os prudentiæ ſuæ laudabitur vir, & peruerſus corde erit in contemptum. Et eſt ſenſus. Vir laudabitur propter os, quo ſuam in corde latentem profert prudentiam docendo alios & benè conſulendo. At contra qui peruerſus eſt corde, ita vt ex eo nõ niſi peruerſa loquatur (ex abundantia enim cordis os loquitur) is deſpicietur à probis ſcilicet. Conueniet cum hoc ſenſu noſtra litera ſi ſic intelligatur. Vir per doctrinã ſuam noſcetur, hoc eſt, celebris erit & in omniũ ore. At contra qui vanus eſt & excors ita vt docere nequeat, ſed tantum futilia proferat, is à probis omnibus contemnetur. Noſcetur enim per futurum legendum eſt, potius quàm noſcitur. Interpres noſter in eo quod vertit vanus & excors, ſecutus eſt 70. qui habent νωθροκάρδιος id eſt, vecors & ignauo corde. Docet hæc ſententia per ſapientiã parari apud homines gloriam & nomen, ſed eam ſapientiam, quæ non occultatur, at docendo alios declaratur. Contra per peruerſitatem aut vanitatem ore declaratã parari contemptum. Itaque vt ad docendum ſapientes, inuitat loquacitatem impiorum aut vecordium cohibet.

9 *Melior eſt pauper & ſufficiens ſibi, quàm glorioſus & indigens pane.*

HAc ſententia iuxta noſtram lectionem ſignificari ſimpliciter videretur hominem ſortis infimæ, qui tamen ſuæ conditioni habet ſufficientia, præferendum eſſe ei qui magni eſt nominis & conditionis, ſed indiget neceſſariis. At ex Hebræis patet amplius quid ſignificari. Habent enim ſic: Melior eſt vilis, & ſeruus illi (vel ſeruus ſibi) quàm glorioſus (vel iactans ſe) & egens pane. Vtroque enim modo verti poteſt ex Hebræo, aut ſeruus illi, hoc eſt, Melior eſt vilis cui eſt ſeruus, hoc eſt qui ſua induſtria ſibi ſeruum comparat cui imperet: Aut ſeruus ſibi hoc eſt, Melior eſt vilis & ignobilis apud mundũ, qui ſibi ipſe eſt ſeruus, hoc eſt, ſuis laboribus non detrectat neceſſaria ſuppeditare ſibi. Quem ſenſum (vt eſt veriſimilior (ſecuti ſunt 70. qui habent κρείσσων ἀνὴρ ἐν ἀτιμίᾳ δουλεύων ἑαυτῷ ἢ τιμὴν περὶ ἑαυτοῦ ῥιτιθεὶς καὶ προσδεόμενος ἄρτου id eſt, melior eſt vir in ignobilitate ſeruiens ſibi, quã q homorem ſibi vendicat & indiget pane. Hunc ſenſum & noſter ſecutus eſt dum vertit ſufficiens ſibi. Is enim ſibi ſufficit qui ope aliena non indiget, ſed ſuis ſibi laboribus neceſſaria parat. Senſus ergo eſt. Melior hoc eſt, præſtãtior & maiore dignus laude eſt homo pauperis conditionis, qui non magnificit à mundo: & ſeipſum floccipendit, qui ſibi ipſi inſeruit, pauca quibus indiget ſuis manibus ſuáque induſtria conquirens, quã glorioſus qui apud homines nobilis habetur aut ſeſe iactat (nã hoc propriè Hebræa dictio ſignificat) & indigens pane, hoc eſt neceſſariis. Simile habet Eccleſiaſticus, Melior eſt, inquit, qui operatur & abundat in omnibus, quàm qui gloriatur & eget pane. Notat hæc ſententia ſtultitiam multorum noſtri etiam ſeculi, qui nobilitate generis & ſtemmatibus ſibi placentes maiunt apparere honorabiles & indigere pane, quã *Eccle. 10.* deiicere ſeipſos ad exercitium aliquod & ſeruire ſibiipſi, vt habeant commodè victui neceſſaria. Quibus etiam peiores ſunt qui cum nulla ex origine nobilitatem habeant, tamen delectati gloria mundi & otio, malunt in magna inopia vt nobiles ſeſe gerere, quàm honeſtis laboribus inopiam effugere. Itaque indicat etiam ſententia paupertatem eſſe vtilem, vt quæ efficiat vt homo paucis egeat, & laborare non detrectet, cum gloria & iactantia & multos egere faciat & à labore reuocet. Secundum myſticũ ſenſum quem Beda proſequitur, docet hæc ſententia, meliorem eſſe idiotam in myſteriis ſcripturæ non eruditum, qui ſecundum acceptam cognitionem ſatisfaciat ſibi, operando bona iuxta ſui ſtatus exigentiam, quàm qui clarus eruditione ſcripturarum, vel etiam ob doctoris nomen & officium magnus apud homines, indiget pane dilectionis. *Miſticus ſenſus.*

10 *Nouit iuſtus iumentorum ſuorum animas, viſcera autem impiorum crudelia.*

COMPARAT hæc ſẽtẽtia iuſtorũ in miſericordia affectus cum affectibus impiorũ. Iuſtus, inquit, non tantum hominum ſibi commiſſorum curam habet & rationem, ſed & iumentorum ſuorum animas nouit, hoc eſt, attendit ſua iumenta, eorúmque habet rationem, ſolicitus ne plus æquo in laborando exigatur ab eis & ne quid eis deſit multo magis ea præſtans erga homines ſibi ſubditos, filios, ſeruos & mercenarios. Contra viſcera impiorum quæ naturaliter ad miſerandum ſunt prona, adeo vt apud Hebræos à miſeratione nomen acceperunt (dicũtur enim רחמי Rachame quod ſignificat miſericordias) ſunt crudelia, vt nullius hominis nedum belluarum miſeria commoueãtur, plúſque à ſibi ſubditis tum hominibus tum animalibus exigant quàm præſtare poſſint, nec tamen viciſſim quæ neceſſaria ſunt liberaliter ſubminiſtrẽt eis, in ſe tantum indulgentes. Reſpexiſſe autem videri poteſt Sapiens in hac ſententia ad legem. Non alligabis os boui trituranti. In quam legem cum Paulus præter literalem ſenſum indicet eſſe allegoriam, etiam hoc adagium non ſimpliciter accipiendum videtur, ſed intelligẽdum allegoricè iuſtos reddere mercedem laborantibus, iniuſtos non reddere. Sunt qui vertunt ſecundam partem. Miſericordiæ impiorum crudeles. At variè laborant vt oſtendant quomodo miſericordiæ ſint crudeles, proinde præſtat noſtrã ſequi verſionem, quæ commodum habet ſenſum. Nec enim nouum, apud Hebræos dictionem hic poſitam, quamuis propriè ſignificat miſericordias, accipi pro viſceribus vt Gene. 43. cũ dicitur: Commota quippe erãt viſcera ſuper eo. Vnde & 70. hic habẽt τὰ δὲ σπλάγχνα τῶν ἀσεβῶν ἀνελεήμονα id eſt, viſcera autẽ impiorũ immiſericordia. Docet hæc ſententia, ſecundum myſticum ſenſum, iuſtos debere compati & miſereri hebetudini & fragilitati proximorum ſibi commiſſorum, boniqúe paſtoris eſſe ouium ſuarum habere rationẽ, impios autem eſſe qui nõ ſolùm nõ cõpatiuntur ſubditis, ſed iuxta hoc quod dominus ait: Percutiunt ſeruos & ancillas, & alligant onera grauia & importabilia. Debemus, inquit Paulus, firmiores imbecillitates infirmorũ ſuſtinere &c. Sunt & qui (quoniam in Hebræo habetur ſingulariter. Nouit iuſtus animam iumenti

Deut 25.
1. Cor. 9.
Miſticus ſenſus.
Matt. 24.
13.
Rom. 15.

menti sui) per animam iumenti sui, mysticè intelligunt animam sensitiuam, cuius necessitati à bonis succurrendum est, iuxta illud quod suprà dictum est: Benefacit animæ suæ vir misericors. Iam quod sequitur, Viscera impiorum crudelia, significat, aut quod impij nimia licentia laxantes fręna appetitui, & sibi indulgendo in seipsos crudeles sint, quia animæ suæ nocent, aut quod crudelitatem in se committant sibi denegando commodum rerum necessariarum vsum.

11 Qui operatur terram suam, satiabitur panibus: qui autem sectatur ocium stultissimus est.

PARVM refert quod hebræa in secundo membro habent. Qui sectatur vacuos deficit corde. Sectari enim vacuos, hoc est ignauos & otiosos est imitari in eis otium, quod est sectari & persequi otium. Et deficere corde nihil est aliud quàm stultum esse. Commendat ergo hęc sententia, vt aliæ pleræque huius libri, sedulitatem laborantium & otium desidum damnat, Peculiariter autem meminit operantium, hoc est colentium terram suam, quia inter omnes artes meritò agricultura tum necessitatis tum innocentiæ nomine primum locum obtinet, sub qua tamen tanquam pręcipua operatione, & reliquę artes quibus victus paratur comprehenduntur. Vnde in secundo membro non omnes stultitiæ condemnat qui terram non colunt, sed qui sectantur otium, neque scilicet agriculturæ dediti neque vllam aliam honestam exercentes artem. Cùm autem in secundo membro videbatur dicēdum ob rationem oppositionis. Qui sectatur otium indigebit panibus, dixit deficit corde, vel stultus est, significans eum qui operatur, quia ex labore satiatur, sapientem esse, cum qui otiatur, quia indigebit, stultè & imprudenter agere, Capite.28. vbi eadem penè sententia reperitur iucundior est oppositio: dicitur enim: Qui operatur terram suam satiabitur panibus. Qui autem sectaturo tium, satiabituregestare. Cęterum nomine panis nessaria vitæ intelliguntur, iuxta illud euangelicum, Panem nostrū quotidianum
Mysticus sensus. da nobis hodie. Mysticè is operatur terrā suam qui arcana cordis sui per iugem legis meditationem & orationum studium exercet, qui corpus suum abstinentiæ vomere proscindit, rigidóque continentiæ sarculo fodit qualis scripturarum pane: & cœlestis sapiētiæ pabulo mira cum dulcedine satiabitur in præsenti vita, saturandus postea pleniuscœlestibus dapibus. Contrà qui pro salute animæ suæ laborare nunc detrectat verè coram Deo stultus est, tametsi vel diuina vel mūdana sapientia gloriosus videatur apud homines, vt qui sibi non prospiciat de his quibus mēs & hic & postea dulciter reficiatur & saturetur.

12 Qui suauis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquit contumeliam.

HVNC versum nec hebræa habent nec vetera exemplaria latina pleraque. Habent tamen eum græca, ex quibus patet quàm perperam hic versus apud latinos legatur in plerísque libris. Nam etiam in operibus D. Hieronymi à Frobenio impressis sic legitur hic vers^9. Qui suauis est, viuit in moderationibus & in suis munitionibus relinquit contumeliam. Quod sic intelligit Liranus: Qui suauis per mansuetudinem in magna viuit moderatione verborum & factorum, ideoque monendo alios cessat vti verbis contumeliosis. At græca habent, ὃς ἐστὶν ἡδὺς ἐν οἴνων διατριβαῖς ἐν τοῖς ἑαυτοῦ ὀχυρώμασι καταλείψει ἀτιμίαν. hoc est, Qui suauis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquet contumeliam, vt & apud nos habent codices emēdatiores. Itaque vitio scriptoris, viuit in, scriptum est pro in vini. Et moderationibus, pro demorationibus, inuersis scilicet prioribus. Sensus ēst: Qui delectatur immemorari potationi vini in suis habitaculis suáque familia relinquet contumeliam, vel potius ignominiam, quia malum post se nomen relinquet, patrimonioque decocto ignobilem suis paupertatem relinquet.

13 Desiderium impij monumentum est pessimorum, radix autem iustorum proficiet.

PRO monumentum Hebræis est מצוד Metzud quod rete, vel venationem magis significat, à verbo צוד Tzud quod venari significat. Itaque sic habent Hebræa. Desiderat impius venationem malorum, radix autem iustorum dabit. Hoc est, impius desiderat cum malis venari, quia cum ipsis per fas & nefas aliorum inhiat bonis. Illa enim malorum, est venatio, illud eorum studium, Vnde dicunt cap.1. Veni nobiscum, insidiemur sanguini, abscondamus tendiculas contra insontem frustrà. Omnem pretiosam substantiam reperiemus &c. At contra iustus tanquam radix fructifera dabit, hoc est, non modo non quærit aliena rapere, quin & sua largietur, iuxta illud Dauidis: Mutuabitur
peccator & non soluet, iustus autem miseretur Psal.36.
& retribuet, vel vt habent Hebræa, & dat, idem scilicet verbum quod hoc loco, vt ne quis miretur absolutè hic verbum dabit, positum sine accusatiuo. Verisimile omnino est D. Hierony. simul cum 70. vnico puncto mutato legisse non מצוד metzud, sed מצוד metzod, quod à radice מצד matzad deriuatum significat arcem, munitionem & munimentum vnde nihil dubito quin vera lectio hoc loco sit non monimentum sed munimentum. Sic enim hanc dictionem aliquoties vertit Diuus Hieronymus, vt Esaiæ 33. Munimenta saxorum sublimitas eius. Et 70. in hac sententia habent rursum quod est apud eos in versu præcedenti ὀχύρωμα, id est, munitionem, quamquam apud eos ea dictio ponatur in parte 2. huius sententiæ. Habent enim ἐπιθυμίαι ἀσεβῶν κακαὶ αἱ δὲ ῥίζαι τῶν δικαίων ἐν ὀχυρώμασιν, id est desideria impiorum mala, radices autem iustorum in munitionibus. Et munimentum habent hoc loco quædam Biblia impressa, nominatim Eucharij impressa anno 30. Est ergo veræ D. Hierony. versionis hic sensus: Impius desiderat munimentum malorum, hoc est, vt mali possint tuti esse & fortes, iustis præualentes, vtque eorum consortio muniti sint & ab eis protegantur. At frustrabuntur suo desiderio, sola radix iustorum dabit assiduè, hoc est (vt vertit Hier.) semper proficiet, semper pullulabit, non morietur, ita vt ex ea nullū prodat germen. Hoc est, Iusti tanquam radix benè firmata & fertilis assiduè proficient, crescent, & roborabuntur, nulla malorum fortitudine deiecti. Beda

cti. Beda (cuius commentarij declarăt ipsum legisse monumentum adeo deprauatio illa inualuit) duobus modis exponit illud: Desiderium impij monumentum malorum, vel vt significetur impium desiderare imitari memoriam & exempla præcedentium malorum, ac de illorũ actibus loqui: Vel quia desiderium impij eo ten dit, quamuis eo nesciente, vt cum prioribus iniustis æternæ mortis carcere claudatur, vt scilicet monumentum pro sepulchro accipiatur im piorũ, quod est infernus. Quod suprà diximus verbũ dabit absolutè positum sine accusatiuo satis intelligi, sic inuerti potest. Radicem autem vnusquisque ex iustis dabit, hoc est, non tantum de fructibus propriis amplè suggeret, verum etiam de iis suppeditabit quę sibimet ipsi necessaria sunt, nec nõ per quæ alitur & sustentatur: Qua ratione nomen illud plurale צדיקים tsad diquim, id est, iusti distributiuè est accipiendũ, pro more apud hebræos satis trito & vulgato. Exemplũ subiicere placet ex Gen. c. 49. filiæ incedebat, hoc est, vnaquæq; de filiabus discurrebat super murum & Psal. 119. rectum iudicia tua, id est, vnumquodq; ex iudiciis tuis. Est rursus plurimorum sententia vt καθ' ἔκλειψιν quidpiã subintelligi velint prout ea figura apud eosdem hebręos est omnino frequẽs, atq; ad eo ἐκλειπτικῶς subaudiuntur verba quæ maximè sunt expressis consentanea. Quinetiam eiusmodi eclipses crebræ sunt in sententiis Salomonis, qui quidẽ paucis verbis multa complecti & grauia constringere nititur. Scitissime ergo subaudias, fructũ suum vel ramos quos iustorum radix longè latéq; expandit & copiosissimos expromit fructus. Iustorum autem vocabulo probos, misericordes, pios ac charitatem spirantes itidem intelligas. Porro antitheses ex sensibus iam antea explicatis ita ritè componentur. Impij studiosè ad malũ tãtum collimant dum artes & technas prauorum hominum affectant, vel secundum aliam lectionem, fœdera & præsidia. At iusti in hoc propẽsius incumbũt vt omnibus prosint, abundè fructus edant velut ex opima radice. Et reuera vberrimum fructum quantũ in se situm est afferunt. Vel extrinsecus robur petunt impij vnde sustineantur. Iusti autem extrinsecus non habent necesse roborari, quum in se habeant vnde satis superque robur sumant vt propriæ radicis altissimo defixæ trunco & validissimis stipitibus. Nec verò quemquam moueat, quòd prior versiculi pars sit in præsens tempus concepta, posterior autem in futurum collata, quasi verò non sit æquè præsentaneum iusti bonum, quod hic sanè in futurum differri videtur, atque sint ipsius impij munimenta & machinæ ex voto scilicet ac desiderio ipsius: siquidẽ hæc locutio constat ex ea temporũ mutatione quæ apud hebræos frequentissima cùm sit & familiaris, nihilo secius tamen neque hic mysterio caret. Aiunt enim sæpissimè vsuuenire vt instantibus futura connectantur, ita quidem vt hæc retrahantur ad illorum tempus, à quibus continuata dicendi serie dependent. Sed magis existimem (proficiet radix) altiore stylo dictũ esse, ea formula qua futurum tempus rei frequentẽ vsum demonstrat: vel potiùs par quam in generalibus sententiis continuus exprimitur actus. Id ergo potiùs designat parœmiastes momento vnico & quasi præsentaria tempestate qua vim suam in futurũ tempus prorogare nequeat impij circunscribi desiderium, cùm prorsus sit in reliquum tempus iusti voluntas duratura & fructus eius perpetuus exciturus.

14 *Propter peccata labiorum ruina proximat malo, effugiet autem iustus de angustia.*

HEBRAEA in primo membro habent. In peccato labiorum laqueus malus. Vel, In peccato labiorum laqueus (vel ruina) malo. Vtroque enim modo verti possunt. Et si quidem priori modo vertatur, sensus est. Per labia scelerata, quidam laqueum malum vel ruinam (vtrunque enim Hebæa dictio מוקש mocesch significat) aliis parant, cupientes eos decipere & perdere. Sed iustus euadet de angustia ipsi ab impiis intentata. Si posteriori modo, sensus est: Per peccatum, vel propter peccatum, quo quis labiis suis alium studet decipere & perdere, ipsi mala erit laqueus & ruina quam alteri parauit, hoc est, Malus illaqueabitur suo reti, quod subdolosa & falsa sua lingua contra iustos expandit, & iusto Dei iudicio ruet in foueam quam fecit. Nam impij multa falsa comminiscuntur, & veluti rete multis filiis contextum est, sic multis verbis mendacia & calumnias connectunt, quibus & hic frequenter suæ fiunt perditionis authores, & semper apud Deũm æterno supplicio & damnatione tenentur illaqueati. Cæterum iustus angustiam sibi paratam euadit, quia hic frequenter diuina ipsum protegente gratia ab impiorum molestia liberatur, detecta eius innocentia, & saltem exiens de hoc corpore ab omni angustia & tribulatione egreditur. Secundam intelligẽtiam secutus est D. Hieronymus subaudiẽdo verbum proximant, nam aliquod vebum commodum subaudiendum erat, secuti & 70. qui habent διὰ ἁμαρτίαν χειλέων ἐμπίπτει εἰς παγίδας ἁμαρτωλὸς, id est, propter peccatum labiorum incidit in laqueos peccator. Sententiæ huius veritas est declarata in historia Susannæ, cuius accusatores propriis sermonibus illaqueati & præcipitati sunt, ipsa euadente illorum calumniam & paratam angustiam.

13 *De fructu oris sui vnusquisque replebitur bonis, & iuxta opera manuum suarum retribuetur ei.*

QVAMVIS secundam partem quidam aliter vertant secundum verba, sensus tamẽ probe à nostro interprete est redditus. Est enim in Hebræo sic: De fructu oris sui vnusquisque satiabitur bono, & retributio manuum hominis reddet ei. Hoc est, ipsa exhibitio bonorum operũ reddet homini quod meretur. Quod clarius vertit D. Hieronymus: Et iuxta operam manuum suarum retribuetur ei. Porrò vt superior sententia ostendit malum fallacémque sermonem impiorum, non nocere iustis contra quos profertur, nocere autem impiis à quibus profertur. Ita contra hæc sententia indicat iustorum & sermones & facta, non tantum aliis prodesse, & ipsismet. De fructu oris sui, inquit replebitur bonis, hoc est ex fructuosis vtilibúsque sermonibus non tantum illi pascuntur qui docentur, quibúsque benè consulitur, sed & ipsemet qui loquitur sapiens inde pascitur, imò saturabitur bono, non solum quia ipsa verba docentes

docētis etiam ipsius pascunt affectū,sed & quia ingens à deo præmiū sui laboris reportabit,qui & hicin ipso spiritualia charismata augebit, & posteà satietatē vitę ęternę ei largietur copiosius quàm aliis iuxta illud Danielis:Qui ad iustitiam

Dan. 12. erudiunt multos,quasi stellæ fulgebunt in perpetuas ęternitates.Sic& qui benè facit alteri nō tantū alteri facit, sed& sibi,ad quē maxima pars vtilitatis redit. Hoc ipsum enim opus quod alteri benefacit,retribuet ei,hoc est,dabit ei mercedem, quia pro illo accipiet præmium iustitiæ vitam æternam.Vehemens est ergo hæc sententia ad excitandum sapientes & iustos,ad docendum & operandum, ne putent fructum suorum laborum tantum trāsire ad alios,aut perire suos labores,si qui docentur non pareant,aut ingrati sint quibus benè fit. Potest & alio fine accipi dicta hæc sententia,vt scilicet significetur vnumquenque suis debere fidere laboribus,nō autem tantum alienis meritis. Quasi dicat:Si bonam à Deo expectas remuneratione,non satis tibi esse debet alios audire docentes,& videre benè operantes, eorúmque niti meritis. Vnusquisque enim iuxta ea quæ ipse siue ore,siue opere præstitit,mercedem accipiet.

16 *Via stulti recta in oculis eius, qui autem sapiens est audit cōsilia.*

VT superior sententia ad docendum extimulat sapientes,ita hæc ad audiendum:significans stultitiæ argumentum esse sibi placere,nec ab alio moneri velle. Contra prudentiæ indiciumesse,aliorū libēter audire consilia.Via, inquit,stulti recta est in oculis eius,hoc est,stulto videtur iusta & bona esse vitæ suæ institutio, & ratio ac consilium rerū à se gerendarum,atq; ob id non patitur se reprehendi,audire aliorum doctrinam & consilium recusat, tanquam satis sapiens & benè consultus:At contra,Qui sapiēs est,audit aliorum consilia,sua consilia specta habet, agnoscēs quemque in sua causa fere cæcum esse.Rursus agnoscit aliorum consiliis audiendis sapiente sapientiorem fieri.iuxta id quod superius scriptū est,Audiēs sapiens sapientior erit.

17 *Fatuus statim indicat iram suam:qui autem dissimulat iniuriam,callidus est.*

PRO statim. Hebræis est ביום Baiom, hoc est,in die,quod positum est pro in ipso die Vnde Septuaginta verterùt αὐθημερὸν,id est, ipso die,quod nihil aliud est quàm statim.Vnde sic non Hierony. tantum, sed & alij verterunt post eum ex Hebræo. Cæterum hebæa duobus modis verti possunt,potissimum quod ad priorem attinet partem.Primum sic: Fatuus statim cognoscetur per iram suam. Et erit sensus: Facilè cognoscitur stultus cum irascitur,quia tunc omnia effundit,per quæ stultitia eius declaratur.Item quia ira eius leui causa excitata declarat ipsum facilè ad iram prouocari,quod stultitiæ argumentum est.Secundo sic: Fatui statim agnoscetur ira.Quod secutusD.Hieronymus planius vertit, fatuus statim indicat iram suā.hoc est,sicut stultus facilè irascitur,ita etiam statim conceptam iram animique commotionem foris prodit & manifestat,indignis clamoribus,comminationibus, blasphemis, aliisque variis modis.Nō nouit iræ suæ moderari,& dominari,statim & ad leuē occasionem eo prosilit quo ipsum ira impellit.Hanc posteriorem huius partis versionem & acceptionem magis requirit sequens membrum, quod hæbræis sic est:Et tegit ignominiam callidus.Vel:Et qui tegit ignominiam, callidus est.Quæ pars dupliciter item accipi potest: Aut vt significetur callidum tegere suam ignominiosam & pudendam iræ passionem in animo excitatam, vt ne si foris erumpat, inde pudore apud homines afficiatur, contra quam facit stultus qui mox passionem iræ foris declarat: Sic enim videntur Septuagintà intellexisse, qui hábent κρύπτει δὲ ἀνὴρ ἑαυτοῦ ἀτιμίαν ἀνὴρ πανοῦργος id est, occultat autem suum dedecus vir Astutus. Quemádmodū & Beda hanc 70. lectionem exponit. Aut vt significetur callidum tegere ignominiam sibi ab alio illatā,atque ipsum eandem non prosequi ad vindicandum clamoribus & minis, sed dissimulare eam tacendo, quasi nihil sit passus. Quem sensum quoniam hic intellexit Diuus Hieronymus, ideòvertit:Qui autem dissimulat iniuriam callidus est.Et quidem callidi secundum mundū & planè versuti est,dissimulare iniuriam ad tēpus, vt per se dissimulatione minus sibi cauendū inimicum opportuno tempore commodius lædat & vindicet,vti fecerunt Ioab & Absalon.At qui secundum spiritum & coram Deo callidus est (de quali Sapiens loquitur)id est,qui sibi prudēter prospicit,dissimulat iniuriam,vt ne stultum in maledicendo & malefaciendo imitatus stultitiæ etiam notam cum eo incurrat, seseque multis malis per iram inuoluat,vtque dissimulando iniuriam sese vincat, veréque fortis inueniatur, ex aliena malitia tolerata gloriam reportans.Demum vt alterius iniuriam dissimulando,mercatur apud Deum etiam ad sua conniueri delicta, vnde monet Iacobus, vt sit homo tardus ad iram. Iacob.1.
Hac ergo sententia iam altera discretio diuersarum conditionum & stulti & sapientis indicatur. Superiori enim sententia dicebatur stultum,quia sibi placetconsilia respuere, Sapienrem, quia sibi displicet admittere consilia: hic stultum iniuriam persequendo, statim iram suam ostendere: Sapientem dissimulare iniuriam,& dissimulando iram suam tegere. Sic Saul dissimulauit iniuriam,vt est 1.Reg. 10. Sic & Dauid cum ei Semæi malediceret, vt est 2.Reg.cap.16. Dimitte, inquit eum, vt maledicat iuxta præceptum domini, si fortè respiciat dominus afflictionem,& reddat mihi bonū pro maledictione hac die hodierna.

18 *Qui quod nouit loquitur, iudex iustitiæ est, qui autem mentitur,testis est frudulentus.*

HEBRÆA sic:Qui veritatem loquitur indicat iustitiam, & testis mendax dolum, supple indicabit vel annunciabit.Cùm ergo verbum in prima parte positum apertè significet indicare vel annunciare (vnde & 70. habent ἀναγγελεῖ id est annunciabit) verisimile est apud nos non legendum iudex iustitiæ est, quomodo & postea deprehendi habere quosdam antiquos codices & Dionysium ipsum. Rursum in secundo membro patet non esse distinctionem faciendam ante: testis vt testis coniungatur cum: fraudulentus, sed post: vt coniungatur cum,qui mentitur,hoc modo. Qui autem mentitur,testis est fraudulētus,sicut &70.habēt,

ὁ δὲ

ὁ δὲ μάρτυς τῶν ἀδικῶν δόλιος, id est, testis autem iniquorum est fraudulētus. Litera nostra sic cor recta & distincta, planè conuenit cum originali lingua. Nam quod nos legimus, Qui quod nouit loquitur: Non est diuersum ab eo, quod hebræis est, qui veritatem loquitur. Is enim qui loquitur quod nouit veritatem vtique loquitur: & contra veritatem nemo ex animo loquitur, & benè loquitur, nisi res de qua loquitur ei nota sit. Sēsus ergo est: Qui loquitur id quod ei notum est, quod scilicet oculis vidit, aut alias certo percepit, is indicat iustitiam, quia is in iudicium productus ostendit suo testimonio iudici quid iustum sit & æquum. Et alibi item omnibus occasio est, vt iustè de re pronuncient & iudicent. Contra testis qui mentitur, quiq; aliter siue in iudicio, siue alibi testificatur de re quàm ei cognitum est, is annunciat iudici & aliis fraudem, quia id suggerit vnde homines decipiantur & fraudabūtur illi contra quos testificatur, vnde est fraudulentus. Continent ergo hoc prouerbium veritatis laudem, mendaciíque vituperium, indicans veritatem, iustitiam promouere, mendacium, fraudes & dolos. Possunt hæc vt generaliter sunt dicta, etiam ad intelligentiam scripturarum rerúmque sacrarum referri, vt sit sensus. Qui veritatem scripturarum & fidei profitetur, nec aliud loquitur quàm quod benè nouit, benéque dicit, is proferet & iudicabit iustā scripturarum interpretationem, æquámque fidei regulam: Sed qui professor est mendaciorum & errorum, docere pergens quod non didicit, is imperitis dolos instruit, & à iusto æquóque de rebus sacris iudicio auertet.

19 *Est qui promittit, & quasi gladio pungitur conscientiæ, lingua autem sapientum sanitas est.*

HEBRAICE sic: Est qui effutit quasi confessiones gladij, sed lingua sapientum sanitas est, vel salubris est, Pro (promittit) Hebræos est verbum בוטה Bote, quod etiam Pagnino teste significat & pronunciare & promittere, sed temerè & inconsideratè. Pro pronūciare & proloqui temerè, ponitur in Psal. vbi nos legimus. Et distinxit in labiis suis, pro quo alij vertunt: Et inconsideratè loquutus est labiis suis. Secundum hanc significationem etiam hic ferè vertunt: Est qui effutit aut profert verba, quasi confessiones gladij. Et est sensus: Sunt qui inconsideratè & temerè pleráque effutiunt, per quæ veluti gladio aliorum corpora & animos transfodiunt, iuxta illud: Lingua eorum gladius acutus. Vt qui temerè aliorum famam denigrāt, vnde illi in corpore aut in animo grauiter cruciantur. Rursum qui coram paruulis ea proferunt, per quæ conscientia eorum scandalizatur & vulneratur. Et omnino qui falsa doctrina animas lethali veneno inficiunt & necant. Contra lingua sapientum planè salubris est, imò sanitas est, quia non solum non loquitur quod noceat aut lædat, sed ea tantum loquitur, quæ sanitatem afferunt & vitam animæ, vulnera falso famæ innocentium inflicta curat contráque venena præcordiis hominum per falsam doctrinam infusa antidotū fœlicissimè porrigit. Hunc sensum etiam Septuaginta secuti sunt, qui habent εἰσὶν οἱ λέγοντες τιτρώσκουσιν ὡς μάχαιρα γλῶσσαι δὲ σοφῶν ἰῶνται, id est, sunt qui dicēdo vulnerāt tanquam gladius, linguæ autē sapientum sanant. D. Hieron. alteram verbi בוטה Bote significationem secutus vertit. Est qui promittit, Pro promittere enim temerè videtur accipi in Leuitico vbi nos legimus. Anima quæ iurauerit & protulerit labiis suis, vt malè quid facere vel benè, &c. Ibi enim pro protulerit, idem est verbum quod hoc loco. Porro pro genitiuo (conscientiæ) legendum magis videtur ex Beda, conscientia in ablatiuo casu. Sic enim habet in commentariis. Vbi tentatio terrens siue blandiens impedimentum præstiterit, deserunt quidem cœpta, sed tamen conscientia promissi quasi gladio punguntur. Aut illud, Quasi gladio conscientiæ positum est pro, bona voluntate tua vt scuto. Quāquam magis putem nomen conscientię, nō fuisse versum à D. Hieronymo, sed fuisse ab aliquo additum vt cui apud Hebræos nihil responderat. Est ergo sensus nostræ lectionis. Est qui temerè aliquid prommittit, & postquàm promisit, pœnitentia ductus, conscientia promissionis pungitur quasi gladio. Aut cōscientia, idest, animus eius (vt sit nominatiui casus) pungitur dolore quasi gladio. Contrà, quod sapientes loquuntur, nec aliis nec sibi dolorem adfert, sed sanitatem & lętitiam, dolorique mētis medetur.

Psal. 56.

Leuit. 6.

20 *Labium veritatis firmum erit imperpetuum: qui autem testis est repentinus, concinnat linguam mendacij.*

APTIOR est membrorum apud Hebræos oppositio. Habēt enim ad verbum sic. Labium veritatis firmum erit imperpetuum, & vsque ad momentum lingua mendacij. Dicitur autem phrasi hebraica Labium veritatis, labium verax, lingua mendacij, lingua mendax. Et illud quidem permansurum, hæc momentanea dicitur ratione veritatis & mendacij quæ labiis, & lingua efferuntur. Veritas enim stabilis est ac firma, & quanquam frequenter ea supprimatur ad tempus, tandem tamen euincit & obtinet, quemadmodum patet in veritate scripturæ & catholicæ fidei. Contrà falsitas & si ad tempus obtineat, mox tamen detegitur, detecta euanescit & longè propulsatur. Patet istud in particularibus mendaciis, maximè in hæreticorum erroribus & sectis. Cæterum sicut 70. in priori membro quod est hebræis לעד Laad, id est, imperpetuum, mutatis tantum punctis legerunt לעֵד Laaed, quod est in testem, & ob id vertunt χείλη ἀληθινὰ κατορθοῖ μαρτυρίαν id est, labia vera rectū faciunt, vel dirigunt testimoniū: D. Hieronymus in secundo membro mutatis punctis eiusdem dictionis pro ועד ארגיעה Veadargia, id est, vsque ad momentum, legit ועד ארגיעה Veedargia, & ob id vertit testis repentinus, subintelligens verbum concinnant, ad sententiæ perfectionem necessarium, secutus hac in parte 70. qui habent μάρτυς δὲ ταχὺς γλῶσσαν ἔχει ἄδικον, id est, Testis autem velox linguam habet iniustam. Cùm autem in Hebraica veritate iucundissima sit oppositio, in Græca item versione membra pulchrè inter se opponantur, in nostra lectione non ita appertè aparet membrorum oppositio, quæ tamen vtcunque haberi potest si sic sententia explanetur. Labium veritatis firmum erit semper, ita vt constanter idem asserat, & non pro diuersitate temporum & personarum varietur: At qui est testis repentinus, hoc est, qui repente prosilit

ad

ad testificandum de re aliqua, quique de re pronunciat inconsideratè ac temere, hic concinnat linguam mendacij, hoc est, aptat, disponit & ornat sermonem mendacem: Cogitur enim variis modis quod temerè locutus est defendere, nunc hæc, nunc illa asserens, nec firmiter vni adhærens. Vulgaris sententia est, mendacem oportere memorem esse: haud dubie ex eo nata, quod mendacia inter se non cohærent. Ita fit vt qui mentiuntur, constare sibi vix vnquam possint. Et deprehenduntur hoc pacto architecti mendaciorum, quia pugnantia inter se narrant. Patet istud in sectarum doctoribus, qui cum temerè quod non benè didicerunt effutire ausi sunt, in omnem severtunt modum, vt quod semel inconsideratè protulerunt, tueantur, cum eadem semper sibíque constans sit catholica doctrina.

21 *Dolus in corde cogitantium mala, qui autem pacis ineunt consilia, sequitur eos gaudium.*

HEBRÆA sic: Dolus in corde fabricatorum mali, & consultoribus pacis gaudium. Fabricatores malorum, hoc est (vt bene vertit D. Hieronymus) cogitantes mala, & aliis mala machinantes, malorúmque inuentores, opponuntur consiliariis pacis, quia illi malum quærunt: isti pacem, hoc est quoduis bonum quo aliis benè sit. Illis tribuitur dolus. Istis gaudium. Quę anthitesis iucundior est in lingua originali ob vocum affinitatem, maximè si puncta vocalia attẽdamus. Est enim שמחה & מרמה Mirmath & Simchah. Sicut autem illis tribuitur dolus in corde, ita gaudium quod istis tribuitur videtur eorum cordi tribuendum, vt sit sensus. Dolus est in corde cogitantium mala, & consultoribus pacis est gaudium, scilicet in corde. Hoc autem dupliciter accipi potest, Aut quia consultores pacis, dum pacem alunt & fouent concordiam, rectè consulendo, magnam ex hoc conscientiæ tranquilitatem & mentis lætitiam habent. Quem sensum D. Hieronymus secutus videtur, dum vertit: Sequitur eos gaudium, aut quia consultores pacis in corde volunt gaudium, quia scilicet cogitant ea suggerere quæ gaudium afferant aliis, sicut in corde cogitantium mala est dolus, quia de dolo inferendo aliis in eorum perniciem & dolorem cogitant. Sic enim membrorum iucunda erit antithesis. Quæ etiam erit iuxta priorem intelligentiam, si intelligatur Sapiens loqui de dolo quo ipsi machinantes mala, cum alios parant decipere, seipsos decipiunt, iuxta illud quòd sæpè scriptura monet: Impiorum consilia recidere in authores. Vnde & ab Hesiodo scriptum est: Malum consilium consultori pessimum.

22 *Non contristabit iustum quicquid ei acciderit, impij autem replebuntur malo.*

PRIOR pars variè transfertur à diuersis, quod prouenit, ex ambiguitate duarum vocum quæ sunt apud Hebæos אנה & און & Ana & Auen. Nam verbum אנה Ana in prima cõiugatione significat tristari & lugere, & proinde in secunda actiua, significat contristare, quod secutus videri potest D. Hierony. quasi verbum hoc hic legerit in Piel. In qua coniugatione significat etiam facio occurrere aut euenire, & proinde in passiua Pual. significat occurrere aut euenire & dolere. In qua cum hic legatur apud hebræos, hinc est quod ferè omnes vertunt. Non accidet iusto: vel non erit dolor iusto. Nomen און Auen significat nunc dolorem vel luctum, nunc iniquitatem. Hinc est quod quidam vertunt: Non accidet iusto, dolor, vel incommodum Alij: non accidet iusto iniquitas: Aut non erit dolor iusto vlla iniquitas. Quomodocunque autem vertatur, sensus ferè eodem redit. Significatur enim Dei protectione & gratia fieri in iusto, vt nihil ei obueniat quod ipsum lædat, eique malum sit, & causam magni Rom. 8. doloris præbeat eo, quod diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Qui sicut Dei protectione tuti sunt ab iniquitatè, quam impij in iustos exercere parant, ita eiusdem gratia proteguntur, vt in nulla horrenda incidant crimina, ob quæ vel in præsenti vita sustineant pœnam, vel stimulis conscientiæ & tristitia mordeantur, Ita vt verum sit quod iustum non contristabit iniquitas, nec aliena, nec propria. Probabilior versio est: Non accidet iusto aliquod malum, vt sit generalior hæc pars, & conueniat cum eo quod est in Psal. Non accedet ad te malum. Vbi pro accedet, idem ponitur verbum & Psal. 90 eadem forma qua hic D. Hieronymus quod est in hebræo, Non accidet iusto aliquod malum vel triste, inuertit, vertens pro eo. Non contristabit iustũ quicquid ei acciderit. Fortè quòd ad Psal. 33. uerterit illud quod est in Hebræo, si verba tantũ spectemus non esse simpliciter verum, cũ multæ sunt tribulationes iustorum secundum prophetã. Ac proinde illud quod habent hebræa sic intelligendum, vt significetur iusto nihil obuentu rũ quod ei sit malum, aut deiecto animo faciat, quod planius & verius fecit vertendo, Non contristabit iustum quicquid ei acciderit. Iustus enim quicquid ei acciderit mali siue diuinitus immissum siue ab homine intentatum, æquo fert animo, sciens per patientiam omnia sibi in bonum cessura. Contra impij replebuntur, vel vt habent hæbręa, repleti sunt malo. Quod non tam de malo culpæ accipiendum est (quamquam & de illo verum sit) sed vt hæc pars opponatur magis priori, accipiendum potius est dictum de malo pœnæ & miseriæ, quo impij pleni sunt, non solum quia pleraque eis mala a diuina iustitia infliguntur, sed etiam quia & diuinas vltiones & diuina beneficia omnia sibi per impatientiam & abusum vertunt in suu malum: multis item curis, desideriis & animi cruciatu se se torquentes.

23 *Abominatio est domino labia mendacia, qui autem fideliter agunt, placent ei.*

PRO, qui fideliter agunt: hebræis est, qui faciũt veritatem. Itaque veritas opponitur in hac sententia suo contrario scilicet mendacio, vt & aliàs. Cæterum quærere quis posset cur labiis mendacibus opponat facientes veritatem, & non potius loquentes veritatem. Proinde sciẽdum quod facere veritatem dupliciter hic accipi potest: Aut pro opere ipso perficere quod verum est, quódque veritas requirit. Et erit sensus: Abominatur dominus non tantum opera iniqua, sed & labia mendacia: Contrà qui non tãtum veritatem loquuntur, sed eadem etiam opere

opere compleant, placent ei. Vt intelligamus ad hoc vt Deo displiceamns satis esse si lingua mētiamur, vt autem placeamus, non satis esse vt lingua simus veraces, nisi veritatem opere adimpleamus. Aut facere veritatem, potest accipi hic dictum sicut in Psal. facere superbiam, cum dicitur, Veritatem requiret dominus, & retribuet abundanter facietibus superbiam, vt sicut superbiam facere est superbè agere, superbè se gerere, ita facere veritatem sit veraciter agere: aut vt Hieronymus vertit, fideliter agere. Fideliter autem agunt qui bona fide agunt, neminem fallere nec verbo nec facto studentes, quíque quod verbo pollicentur, opere præstant. His opponūtur labia mendacia, quæ fallere student, nec præstant quod pollicentur. Secutus videtur Hieronymus 70. qui habēt ὁ ποιῶν πίστιν. id est, qui facit fidem vel qui agit fideliter.

Psal. 32.

24 Homo versutus cælat scientiam, & cor insipientium prouocat stultitiam.

VERSVTVS ferè in malam vsurpatur partem, hic in bonum ponitur pro astuto, prudente & circunspecto, quia opponitur insipienti. Sic & sapientię. 8. versutia in bonum ponitur, cum de sapientia dicitur: Scit versutias sermonum, & dissolutiones argumentorum, &c. Idem ergo in prima parte huius sentētię dicitur, quod superius in decimo quarto versu c. 10. cum dicitur: Sapientes abscondunt scientiam, sed ibi quidem ex opposito significatur os stulti mox quod nouit effundere. Hic verò ex opposito dicitur: Et cor insipiētium prouocat stultitiam. Vbi pro prouocat, hebraica dictio simpliciter significat, clamat aut prædicat, ita vt sensus sit: Mens insipientium stultitiam suam non celat, vt sapiēs scientiam suam, sed eam ineptis sermonibus omnibus inuulgat & notam facit. Proinde duobus modis reprehendit stultos, cum sapienter prudentes suam celant scientiam, isti nec stultitiam celant, sed mox manifestam faciunt. Quod ergo nos legimus: Cor insipientum prouocat stultitiam, sic est accipiendum, vt significetur cor insipientum latentem in se stultitiam non cohibere: sed prouocare ad exerendum & manifestandum se stulto sermone. Itaque hoc versu silentiū commendatur, vt per quod & scientia & stultitia prudenter tegitur, procacitas loquendi damnatur tanquam stulto proprio, & per quam sapientia & insipientia imprudenter detegitur.

Sap. 8.

25 Manus fortium dominabitur: quæ autem remissa est, tributis seruiet.

RVRSVM fortium manum componit cum manu remissa, quemadmodum fecit capitis. 10. versu quarto. Vbi & Hebreis eędem quę hic sunt dictiones, sed ibi fortitudine, hoc est, diligentia & sedulitate (quæ fortitudo animi est) diuitias, pigritia, egestatem: hic fortitudine simili, imperium, pigritia, seruitutem parari astruit. Quæ, inquit, remissa est, tributis seruiet, hoc est, tributis subdita erit, & vt est in hebræo, erit sub tributo. Hæc & frequenter in rebus temporariis vsu venire videmus, & in animi virtutibus ac bonis maximè veritatem habent. Qui enim sedulam operam impendunt in rebus diuinis, & vitiis dominantur, diabolo mundóque superiores, & aliis hominibus maiori virtutum gratia principantur regnaturi postea in æternum cum Christo. Contrà qui ad bona opera ignaui sunt carni ac diabolo seruire cogentur miseram seruitutem, pessimóque illi exactori tributa vitiorum quotidie exoluēt, & si non dominium eius dum viuunt pœnitendo euaserint, post mortem traditi eidem, in carcerem ab eo pœnarum mittentur æternarum, iuxta quod dominus in parabola euangelica testatur. Matth. 5

26 Mœror in corde viri humiliabit illum, & sermone bono lætificabitur.

HEBRAEA ad verbum sic habent, Mœror vel pauor aut solicitudo in corde viri humiliabit illud, & sermo bonus lætificabit illud. Pronomina enim cum sint apud Hebræos generis fœminini, referenda sunt non ad virum, sed ad cor quod illis est fœmininū. Sensus tamen idē est, & indicatur vis & mœroris & sermonis boni, qualis proficiscitur ab ore sapientis. Hic enim mœrorem, animum etiam viri foris deiicientem, pellit, animúmque cruciatum & afflictum exhilarat. Quod quàm verum sit quotidiana experientia testatur, non solum in amicorum consolatoriis verbis blandóque sermone qui vulgarem mœrorem ex rebus temporariis conceptum superat, sed multo magis in saluberrimo Dei verbo, quod & vulgarem illum mœrorem efficacius pellit, & tristitiæ illi quæ secundum Deum est, pœnitentiamque in salutem stabilem operatur, ita medetur vt nō absorbeatur abundantiori tristitia peccator pœnitens, sed exhilaretur cor eius per fiduciam remissionis peccatorum, quàm Dei verbum suggerit.

27 Qui negligit damnum propter amicum, iustus est, iter autem impiorum decipiet eos.

PRIOREM partem Hebræa longè aliter habent sic: Excellens est iustus à proximo suo, id est magis quàm proximus suus. Quo significatur iustum alios excellere, fœliciorémque esse proximis suis. Ipsa enim iustitia per sese iustum aliis excellentiorem facit, & per eam ferè apud homines excellentior habetur per eam item frequenter fit vt & diuitiis temporalibus magis abundet præ aliis, semper autem vt pluribus animi bonis & mentis quiete perfruatur. Contrà iter vel via impiorum, hoc est, illorum vitæ institutum decipiet eos, vt cùm maximè studeant excellere, non tamen veram assequantur excellentiam, sed potius inanes fiant, egeni & abiecti. Commendat ergo hæc sententia iustitiam, vt in qua vera consistit præcellentia, per quam maximè verus paretur honos & opes, proinde illi indicat ante omnia incumbendum D. Hieronymus dictionem hebraicam יתר Iather videtur accepisse, vt significet relinquere. Nam & hoc verbū יתר Iathar significat sub intelligens dānum. Et est sensus: Qui relinquit vel negligit dānum, hoc est, qui damni illati aut perferendi rationem non habet propter commodum amici, iustus est. Contra verò institutum impiorum, qui semper etiā cum incommodo proximi propriū quęrunt commodum, decipiet eos, ita vt dispendium sint facturi cum lucrum quęrant. Docet ergo hæc sententia ad iustitiam pertinere, vt pro alterius necessitate proprium lucrum negligatur,

& dum

& dum id fit, maximum homo sibi faciat lucrum, vt qui iustitiam sibi comparet. Cōtra iniquorum studium maximum adferre eis damnum. Cùm autem de eo qui ob purum hominem amicum, patitur damnum aliquod temporale,
Dan. 12 rectè dicatur quod iustus sit, & iustitiæ laude dignus, multo magis iustus dicendus & iustitiæ corona dignus, qui propter Deum amicum, aut vēdens quæ possidet, pauperibus tribuit, aut rapinam bonorum suorum cum gaudio suscipit, aut certè in passione occidendam carnem suam tradit. Sic Beda.

28 Non inueniet fraudulentus lucrum, & substantia hominis erit auri pretium.

HEBRÆA sic habent: Non aduret fraudulentus (vel ignauia) venerationem suam, & substantia hominis pretiosa seduli, hoc est, hominis seduli substantia erit pretiosa. Sciendum enim etiā in hoc versu opponi inter se duas illas dictiones, de quib⁹ dictum est in capitis decimi versu quarto, & huius capitis versu vigesimoquinto, quarum vna significat fraudulentum vel remissum, altera solicitum (vel sedulum) & vt vertit ibi Hieronymus fortem. Cùm autem vnam alias vertere soleat remissum, hic vertit fraudulentū, secutus Septuaginta, qui habent δόλιες, id est dolosus. Alteram dictionem nempè בריח Caruts, vertit aurum. Nam & hoc ea dictio significat. Quod autem pro non aduret venationem, vertit, non inueniet lucrum, secutus est etiam ex parte 70. qui habent οὐκ ἐπιτεύξεται δόλιος θήρας, id est, non assequetur dolosus venationem. Sensumque maluit reddere D. Hieronymus quam verbum reddendo, obscurum relinquere locum. Significant hebræa sub parabola venationis, diuitias fraude non acquirendas, aut acquisitas perituras, contra quæ sedulitate & diligentia conquiruntur stabiles fore & magnas. Non aduret, inquit, fraudulentus venationem suam, hoc est, cum fraudulenti, & dolosi homines inhient rei alienæ instar venatorum & aucupum, tamen non assequentur quod venantur, aut si assequantur post multos perpessos labores, non percipient commodum ex eo, sed fiet eis sicut venatori qui frustratur venatione sua, ita vt eam non assequatur, aut si capiat, tamē antequā eam assare possit & comedendo vtilitatē ex ea capere, amittit eam, canibus eam prius lacerātibus. Nō ergo aliud significatur q̄ quod vertit D. Hieronymus: Non inueniet fraudulentus lucrum, nisi quod gratia parabolæ perit, qua insinuatur pulchrè, & quantos labores fraudulenti subeant instar venatorum, qui & ipsi omnia fraudibus agunt, & quàm sæpè eorum conatus frustrentur: nempè quia (vt habet prouerbium) malè parta malè dilabuntur. Quidam ex recentioribus, vt alias cum Hieronymo vertit remissum & pygrum, ita & hic vertit. Nō aduret ignauia ferinam suam, hoc est, ignauus non assabit ferinam, quia nihil capiet. Contra, hominis seduli & diligentis qui scilicet honesta ratione victum quærit neminem decipere quærens, substantia erit prætiosa, quia magna & stabilis. In quē sensum & nostra litera est accipienda subaudiendo in genitiuo hominis iusti aut seduli. Nam is verè solus est homo. Sensus ergo est. Et substantia hominis iusti erit pretiū auri, hoc est, aurum pretiosum, hoc est homo iustus possidebit sua diligentia & sedulitate opes plurimas.

29 In semita iustitiæ, vita: iter autem deuium ducit ad mortem.

SECVNDAM partem sic habent Hebræa ad verbum: Et via semitæ non mors. Et intelligitur significari quod via semitæ prædictæ est sine morte. Legitur enim modo in codicibus Hebræorum אלמות Almaueth, quod significat nō mors vel sine morte, cum D. Hier. & Septuaginta puncto tantum vno mutato legerunt אל מות Ael Maueth, quod est ad mortem. Et adhuc hodie in aliquot exemplaribus notatur duplex lectio. Posteriorem D. Hieronymus secutus, tanquam probabiliorem etiam recentior quidam prælegit. qui vertit, Via autem deuia ducit ad mortem. Nisi enim sic legatur, nulla erit partium oppositio, sed repetitio eius quod priori membro satis est significatum. Porrò pro via semitę (quę noua & obscuria est locutio) Hiero. vertit, Iter deuium, aut via deuia, tanquā via quę à semita recta deflectit. Commendatur ergo hoc versu iustitia, quod in ei⁹ semita, hoc est, actione consistit vita, quia per eam & hic spiritu viuit coram Deo iustus, & per eam peruenit ad vitam æternam. Damnatur via impiorum, quòd ea mortem animi adferat in præsenti tempore, nonnunquam & corporis, & postea vtriusque mortem æternam.

CAPVT XIII.

FIlius sapiens, doctrina patris: qui autem illusor est non audit cum arguitur.

R o nominatiuo doctrina, potest etiam ex Hebræo verti & conuenientius, accusatiuus, Doctrinam, vt ex secunda parte subaudiatur in primo membro verbum, audit, hoc modo: Filius sapiens doctrinam patris, vel reprehensionem & castigationem patris, subaudi, audit, & derisor non audit increpationem, subaudi patris. Quo significatur filij sapientis, qui sibi benè vult, esse libenter admittere doctrinam & castigationem parentum, derisoris verò esse increpationem parentum non sustinere. Potest item ex hebræo pro, audit, verti præteritum audiuit. Nam præteritum habent Hebræa. Et erit tunc sensus paulò alius à superiore, hic scilicet: Filius qui effectus est sapiens, hinc talis factus est, quia audiuit patris doctrinā, qui autem ridet veritatē rectè monentium talis effectus est, quia in iuuenili ætate aut ipse noluit obedire maioribus rectè monentibus, aut socordia & vitio parentum non audiuit ab eis increpationes. Secundum quam intelligentiam sententia hæc monet, & iuuenes vt auscultent parentibus si probi euadere volent, & parētes ne negligant suos corripere, eisque nimis indulgeant. In hunc sensum & nostra lectio quæ & ipsa pro ambiguitate sermonis Hebraici, benè cum Hebræo conuenit, accipi debet, vt illud: Filius sapiens, doctrina patris, significet doctrinam patris efficere filium sapientē nec aliunde filium facilè posse esse sapientem, quàm ex doctrina patris eiusque castigatione. Nam vtrunque dictio Habraica significat. Proinde cum iam subditur in nostra lectione. Qui autem illusor est, non audit cum arguitur, significatur talem nunquam posse fieri sapientem, vt qui reiiciat per quod sapientia paratur.

2 De fructu

2 *De fructu oris homo satiabitur bonis, anima praeuaricatorum iniqua.*

RVRSVM hic pro nominatiuo, iniqua, in secundo membro potest, & quidem melius verti accusatiuus substantiuus iniquitatem, vt ex priori membro repetatur verbum comedet, sicut in priori versu verbum in primo membro, subaudiendum erat ex secundo. Sic ergo habebunt hebraea. De fructu oris quisque comedet bonum, anima autem praeuaricatorum iniquitatem, vel iniuriam, scilicet comedet. In superiori capite primum huius sententiae membrum etiam habitum est in versu 15. nisi quod ibi in Hebraeo ponitur verbum, satiari, hic verbum, comedere, quae verietas parum aut nihil facit ad sensum vt non malè hic interpres verterit satiabitur. Sed ibi quidem illud dictum est, ob comparationem fructus linguae cum fructu manus. Hic verò ob comparationem fructus linguę iniusto & impio, significaturque iustum ob ea quae benè & vtiliter ore suo profert, bona perceptutum, animam verò peccatorum qui legem Dei transgrediuntur, sicut iniqua loquitur & noxia, malis etiam saturandam, hoc est, mala percepturam, & iniquitatis noxiique sermonis poenas daturam. Secundum nostram lectionem quae habet, anima autem praeuaricatorum iniqua, intelligendum est significari animam impiorum cum sit iniqua, & proinde fructum bonum non proferat, non comesturam bonum nec bonis satiandam.

3 *Qui custodit os suum, custodit animam suam: qui autem inconsideratus est ad loquendum, sentiet mala.*

SVPERIOR sententia fructus linguae ostendit, quos anima percipit ex sermone vtili vel noxio, hęc verò eiusdem fructus quos percipit anima ex moderato vel immoderato eius vsu aperit. Qui, inquit, custodit os suum, ita vt tardus sit & circunspectus ad loquendum, non loquens nisi cum loquendum est & quae loquenda sunt, is non tantum suum custodit, nec paruo fungitur officio, sed custodit animam suam, tum, quia eam à multis peccatis quae lingua contrahuntur facilè immunem facit, tum quod eam seseque ipsum à multis incommodis & malis praeseruat, in quā saepè homo immoderato vsu linguae incidit, vt pote ab odio & insectatione hominum qui alterius dicacitate irritantur, à turbulentis animae passionibus quae odium hominum sequuntur, à sera poenitentia quae subito animam ob linguae lapsus percutit. Contra qui dilatat temereque aperit labia sua, vt habent hebraea, hoc est, vt pulchrè expressit D. Hieronymus, qui inconsideratus est ad loquendum, contritio vel fractio erit ei, vt habent hebraea, hoc est, talis conteretur, mala perferet, & vt benè Hieronym. vertit sentiet mala, nam in seipso ferre cogetur animi cruciatum ac conturbationem & multis incōmodis apud homines & Deum subiacebit. Nam, vt ait Plinius, Saepè vox temerè emissa, redit per iugulum.

4 *Vult & non vult piger, anima autem operantiū impinguabitur.*

PRIMAM partem sic habent hebraea ad verbum, Desiderat & non anima eius piger, quod sic ferè intelligitur. Piger desiderat & non habet anima eius quod desiderat, vel, & nihil est animae eius, quod benè conuenit ei quod sequitur, Anima autem operantium, vel vt habent hebraea, sedulorum impinguabitur. Ostendit ergo hic versus, vt & alij plerique in hoc similes, otium & pigritiam inopiae, sedulitatem & industriam copiae matres esse, pigritiam esuriem, diligentiam parare satietatem. D. Hieronymus illud & non anima eius sic intellexisse videtur, desiderat piger, & rursum id ipsum non placet animae eius, hoc est, non vult rursum, aut & non, subaudi, desiderat anima eius, vt verbum repetatur. Vult enim piger bonum, at cum attendit laborem pro illo assequendo subeundum, non vult rursum illud, quia non vult media ad illud obtinendum necessaria. Id vt in temporali pigritia vsuuenire videmus: ita multo magis veritatē habet in spirituali pigritia, qua ad bona opera patranda & certamina spiritualia subeunda nimis multi sunt tardi. Volunt enim plerique regnare cum domino, sed nolunt pati cum eo, desiderāt praemia cum promittuntur, sed nolunt certamina cum iubentur, de quibus Iacobus ait, Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis. Iacob. 1.
Caeterum anima eorum qui iussa operantur domini, & hic dulcedine supernorum charismatum impinguabitur, iuxta illud Psalm. Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea, & post labores huius vitae coelestium bonorum pinguedine satiabitur. Psal. 92.
Benè enim conuenit sensui mystico quod dictum non sit, & operantes impinguabuntur, sed anima operantium impinguabitur. Potest autem illud quod nos legimus, vult & non vult piger, etiam alium habere sensum, hunc scilicet, piger haec vult, alia non vult, nec aliud agit quā desiderat, hęc eligendo, illa reprobando, totum consumit in desideriis, praeterea non est diē quod agat. At quia vanū istud est, nec desiderando saturari potest quis, ideò subditur, anima operantiū impinguabitur. Quo significatur nihil prodesse vanis optionibus animū pascere & ventris inediā pati, satius esse operi admouere manū sicque esurientē satiare ventrem. Sensum hunc videntur secuti Septuaginta ἐν ἐπιθυμίαις ἐστὶ πᾶς ἀεργὸς, hoc est, in desideriis est omnis ociosus, Aut ociosus totus est in desideriis.

5 *Verbum mendax iustus detestabitur, impius autem confundit & confundetur.*

SECVNDAM partem hebraea, si propriè verba accipiantur, sic habent. Et impius puditum & pudendum facit, subaudi se. Itaque significatur impium mendaciis quae amat, contra ingenium iusti sese decorare apud homines, qui mendacem vel in primis abominantur tanquam cum quo nihil agi possit bona fide. Sic & nostra litera intelligi potest, Impius mendaciis suis confundit se, hoc est, pudore se afficit quantum in se est, & pudore ab aliis afficietur, reiectus ab omnibus. Aut, Impius mendaciis & alios pudore afficit, & deprehensus pudore afficietur. Iustus ergo mendacia detestatur, ideoque solicitè cauet ne quē mendacio oneret seseque dehonestet, impius verò alios pudore afficit & hoc faciēs vicissim ipse pudore afficietur.

6 *Iustitia custodit innocentis viam, impietas autem peccatorum supplantat.*

POSTERIOR pars in hebraeo sic habet ad verbum: Impietas supplantat peccatum.

Prior

Prior verò pars dupliciter verti potest. Aut sic, iustitia custodit perfectũ via, hoc est eum qui in via, & conuersatione sua perfectus est & immaculatus, & tũc in secũda parte rectè intelligitur peccatum positum pro peccatore, abstractum scilicet pro concreto vt vertit Hieronymus. Aut sic, iustitia custodit perfectionem vitæ aut integritatem vitę, quod nõ est diuersum ab eo quod noster vertit, Iustitia custodit innocentis viam, hoc est eius institutum, studium & viuendi rationẽ. Et eodem redit siue dicatur iustitia custodire innocentem, siue eius viam. Hanc autẽ iustitia custodit variis modis, sicut variè illa oppugnatur. Nã & contra illecebras huius mundi iustitia quã quis sectatur & amplexatus est custodit eius viam, sic vt eum perseuerare faciat ne ab illis superetur. Et contra calumniatores quoque eũ tuetur atq; defendit, ne ab eis vitæ eius institutũ possit opprimi. Neq;.n. innocẽti opus est externa aliqua custodia aut aliis munitionibus, sed ipsamet iustitia quam amat quamq; sectatur, ipsum custodit à malo & malorum impetitione. Ita contra, ipsamet impietas peccatorem supplantat, tũ quod cum ita sibi illigatum detineat vt in varia ipsum vitia propellat propemodũ inuitũ, tum quod ipsa illi perditionis est causa, vt eã non Deo vel alteri imputare debeat.

7 *Est quasi diues cum nihil habeat, & est quasi pauper cum in multis diuitiis sit.*

HEBRAEA propriè acceptis dictionibus sic habent ad verbum. Est qui se diuitem facit & non aliquid, est qui se pauperem facit & substantia multa. Quod variè accipitur. Quidã hunc enim sensum intelligũt. Sunt qui subitò euadant diuites cũ prius nihil haberent, & contra sunt qui repente ad inopiam dilabuntur, cum prius multam haberent substantiam, vt hæc sententia ostendat inconstantiam diuitiarum, quæ animaduersa ab illarum studio auocare potest. Aliter etiã intelligitur, vt significetur quosdam laborare multum pro parandis opibus, semper tamen manere in egestate, contra alios negligere opes nec eas magnopere ambire, & nihilominus ditescere. Secundum quam intelligentiam etiã auocat hæc sententia, à diuitiarum studio, vt quod frequẽter frustretur suo conatu. Verum cùm participia in hac sententia posita (sunt enim de coniugatione hitpael) significẽt propriè diuitem vel pauperem se facere, conuenientior est eorum intelligentia qui hic accipiunt significari quosdã esse qui se diuites simulant, ob mundi scilicet honorem, cum interim re vera sint pauperes, nihílque domi habeant. Rursum alios esse qui se pauperes simulent, cùm multas habeant opes. Vnde 70. habent, Sunt qui seipsos diuites faciunt nihil habentes, & sunt qui humiliant se ipsos in multis diuitiis. Quem sensum pulchrè satis indicat nostra litera, significatúrque ipsa vanitas ingenij humani circa diuitias. Potest Hebraica lectio & nostra item litera aliũ habere sensum magis mysticum & subtiliorem hunc scilicet. Sunt qui diuites reputent imò qui verè diuites sunt, cum nihil habeant: vt qui sua paupertate contenti viuunt animo virtutibúsque diuites, & rursum sunt qui pauperibus sunt similes tametsi magnas opes habent, vt qui suis vti non audent, nec eis contenti sunt semper plura desiderantes, iuxta illud: Auaro tam deest quod habet, quam quod non habet. Secundum quam intelligentiam ostenditur diuitias magis in animo hominis consistere quam in externis facultatibus. Beda inuerso modo declarat hanc sententiam, mysticè eã prosequens, vt is sit quasi diues cum nihil habeat qui terrenas habet diuitias sine virtutibus, qualis fuit purpuratus diues euãgelicus Psal.75. de qualibus dicitur in Psal. Dormierunt somnum suum, & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum in manibus suis. Is contra sit quasi pauper dum sit in multis diuitiis, qui terrenis eget rebus virtutibus plenus, qualis fuit Lazarus. Tanta est scripturæ fertilitas, vt tam variis modis tractari possit vna sententia.

8 *Redemptio animæ viri diuitiæ suæ, qui autem pauper est, increpationem non sustinet.*

SVPERIOR sententia ostendit vanitatem & varietatem ingenij humani in ostentatione diuitiarum, hæc ostendit fructum & diuitiarum & paupertatis, ita vt hic videri possit indicari causa eius quod superior indicauit sententia, nempe quare aliqui videri quærant diuites, alij pauperes. Opes enim hoc adferunt commodi suo possessori quod ipsum redimunt frequenter à captiuitate, à morte, ab intentatis calumniis & iniuriis, à quibus se diuites nummis frequenter redimunt aut tuentur. Vnde in Eccle.7. Ecclesiaste dicitur: Sicut enim protegit sapientia, sic protegit pecunia. At pauperis conditio par est imò superior. Nam vt nõ habet diuitias, quibus sua delicta aut damna illata redimat aut iniurias propulset, ita non est obnoxius iudicũ & impiorum violentiæ, cum nihil habeat quod emungi possit, iuxta illud Poetæ: Sic reus ille ferè est, de quo victoria lucro Esse potest, inopis vindice facta carẽt. Atq; hoc est quod hic dicitur iuxta hebræum, Pauper non audit increpationem, aut quod vertit Hieronymus secutus ex parte 70. qui habent verbum ὑφίσταται, Pauper non sustinet increpationem. Sensus est enim, quod pauper non ita fert aliorum increpationes, comminationes & castigationes sicut diues, qui mox grauiter peccasse iudicatur. Vnde Theodoretus orat. 7. de prouident. Pauper, inquit, non metuit strepitum fori, nec præconis vocem reformidat nec iudicis toruo vultu & oculis ignem spirãtibus terretur. Sunt qui aliter hanc secundam partem intelligunt, vt sit scilicet contraria primo membro, nec significetur paupertatis commoditas: sed incommoditas in hunc modum, Diuitem grauiter delinquentem & correptum facilè redimunt suæ diuitiæ, at pauper si quid peccauit non audit correptionem, quia mox citra correptionem punitur & vindicatur, nec sustinet increpationem, hoc est, ei resistere non potest, nec sine graui suo incommodo ferre. Nota est sententia illa quæ Soloni tribuitur. Similes esse leges telis aranearum, quas muscæ validiores perrumpunt, imbecilliores tantum irretitæ euadere nequeunt. Huc pertinet & illud, Dat veniam coruis, vexat censura colũbas. Et illud: Qui nõ habet in ęre, luat in corpore. Cæterũ vt diuitiæ tẽporales frequẽter apud homines tẽporaliter redimũt hominẽ à multis incõmodis, & animã itẽ à morte nõnunquã, ita multo magis illæ redimũt apud Danie.4. Deũ, dũ ꝑ eleemosynarũ largitionẽ erogãt, iuxta

consiliũ Danielis: peccata tua eleemosynis redime. Proinde & de hac spirituali redemptione animæ locus hic rectè intelligitur, imò de illa maximè verum est quod hic dicitur, quãdoquidem diuitiæ sic erogatæ verè animam viri liberant, non autem tantum corpus. Beda hanc sententiam intelligit misticè de diuitiis spiritualibus, hoc est, multitudine bonorum operũ, quę qui congregauerit, redimet per ea animam suã à ventura ira, qui verò huiusmodi eget diuitiis, increpationem districti iudicis sustinere non valebit. Duas has sententias integro sermone doctè explicat iuxta versionem 70. D. August. vt licet videre ser. 212. de tempore.

6 *Lux iustorum lætificat, lucerna autem impiorum extinguetur.*

OMNES quidem vertunt verbum transitiuũ lætificat, aut exhilarat, hebræis tamen est verbum intransitiuum, lætabitur aut læta erit quod melius opponitur ei quod sequitur, Lucerna impiorum extinguetur, intransitiuum scilicet intransitiuo, & alioqui lucernã impiorum extingui sonat mœrorem, cui benè opponitur ꝙ lux iustorum dicitur lætari ad significandum quod ipsa nõ extinguitur, sed semper permaneat. Vnde Septuaginta verterunt φῶς δικαίοις διαπαντὸς, id est lux iustis semper. Cæterum quoniam lætitia luci non conuenit, nisi quatenus per eam homines exhilarentur, non malè sensum secuti omnes vertunt, lux iustorum lætificat aut exhilarat, quod tamen vt opponatur secundo membro, intelligendum de lætitia solida perpetua & perseueranti. Nam & lucerna impiorum ad tempus lætificat, non autẽ perpetuo aut diutur no tempore, quia cito extinguetur. Est autem lux iustorum, eorum claritas & excellentia, doctrina scilicet eorum ac conuersatio sancta de qua li luce dominus in euangelio: vos estis lux mundi. Et Sic luceat lux vestra corã hominib⁹, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cœlis est. Hæc ergo lux lætificat & iustos qui eam habent, & alios qui eam in ipsis contemplantur, eámque ab illis participant. Lætificat autem solidè, quia sine metu extinctionis, & sine conscientiæ remorsu, duratura in perpetuum. Porrò lucerna impiorum est eorum temporalis fœlicitas qua fulgent ad tempus in hoc mundo. Item eorum hypochritica, tum doctrina, tum vita, qua item plerique ad tempus in hoc mundo clari habentur, vt patet in hæreticis. At omnis hæc impiorum lucerna extinguitur, quia per mortem euanescit, & cum interierit impius non sumet omnia neque descendet cum eo gloria eius. Sed & ante mortem plerunque instabilis fortunę mutatione, terrena fœlicitas eorum tollitur, & veritatis fulgore hypocrisis falsitásque hęreticorum mox detegitur, quemadmodum patuit de omnibus hæresibus quæ breui fuerunt semper extinctæ, veritatis luce semper perseuerante. Idem dicitur in Iob: Nonne lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius. Lux obtenebrescet in tabernaculo eius, & lucerna quæ super eum est extinguetur. Et capit. 21. Quoties lucerna impiorum extinguetur, &, superueniet eis inundatio. Benè notandum quod iustis lucem, impiis lucernam tribuit. Lucerna enim accenditur ad tempus lumen præbitura, & non nisi nocti seruit, ad exortum verò lucis mox obscanda & extinguenda. Ita & impiorum prædictus fulgor in tenebroso hoc mundo videtur splendere, at omnis hic splendor euanescit extremo adueniente die, aut exoriente veritatis fulgore. Iustorum autẽ splendor velut lux solis est lux vera quæ nulla alia luce superatur, nec vnquam desinit, ac sola solidę exhilarat animos hominum.

Math. 5. Mat. 5. Psal. 48. Iob. 18.

10 *Inter superbos semper iurgia sunt, qui autem agunt omnia cum consilio, reguntur sapientia.*

HEBRÆA ad verbum habent, Tantam aut verè in superbia dabit cõtentionẽ & cum consultis sapientia. Et est sensus, Id tãtum in superbia est quod dabit contentionẽ, hoc est, superbia nihil nisi contentiones dat. Aut verè per superbiam quis dabit contentionẽ. Cum his autem qui consilium ineunt cum sapientibus, erit sapientia. Conferendus est hic versus maximè in hebræo cum versu 2. capitis vndecimi. Et ibi enim in primo membro superbiæ malum insinuatur, nempe quod adferat secum ignominiã & contumeliam. In secundo dicitur, Et cũ humilibus sapientia, Ita & hic primo membro superbia dicitur fõs cõtentionis & iurgiorũ, in secundo, & cũ consultis sapientia. Significat ergo eos qui animi sui superbiam sequuntur, ita vt alios audire nolint, multa imprudenter acturos: authoresque fore sibi & aliis contentionũ & iurgiorum, quia & ipsi leui de causa lites suscipient dum nulli cedere volẽt, & vt cõtra eos litem moueant aliis causa erunt qui eorum iniuriam ferre nollent. Contra verò eos qui per animi humilitatem consilium ab aliis requirut, sibíque rectè consuli patiuntur, sapienter se gesturos ac per sapientiam multa litium & iurgiorum incommoda vitaturos. Quod autem dicitur in nostra litera, Inter superbos semper sũt iurgia variis modis declarari potest esse verum. Primum quia superbi non ferunt sibi parem aut superiorem, proinde cum singuli velint præcellere aliósque deprimere, facilè contra sese non solum ad contentiones & lites prouocantur, sed etiam ad pugnas & cædes, iuxta illud Ecclesiastici, Diffusio sanguinis in rixa superborum, quemadmodum patuit apud Romanos in Pompeio & Cæsare. Eccl. 27. Secundo quia superbi, & facilè irritantur quod facile se grauiter lædi existiment, & facilè irritant sua procacitate, quod alios præ se contemnant. At sapiens non tam significare voluit quid fieri soleat inter superbos, quàm quid super singulis per superbiam accidere soleat, ea de causa, quod suæ sententiæ nimis fidentes, aut pertinaciter nimis quod semel conceperunt persequentes, aliorum vel non requirant, vel non audiant consilia, quemadmodum patet ex opposita parte. Cui vt respondeat prior sententiæ pars intelligendum est, eo respectu hic iurgia tribui superbis: quod sibi nimium confidant nec aliorum velint sequi consilia per quæ aut à litibus possent præmuniri, aut ab exortis statim liberari. Vnde bene dicitur, semper sunt iurgia, hoc est, iurgia diuturna & perpetua, quia non sinunt se bonis consiliis ad pacem adduci, quemadmodum faciunt humiles qui omnia agunt cum consilio prudenter, vnde & diriguntur à sapientia, & per eam fœliciter & tranquillè degunt.

11 Substantia

11 *Substantia festinata minuetur, quæ autem paulatim colligitur manu, multiplicabitur.*

HEBRÆA ad verbum habent, Substantia ex vanitate minuetur, & qui colligit per manum, augebit, subaudi, substantiam suam. significatur ergo diuitias quæ sunt ex vanitate, hoc est, quæ viis illicitis & artibus parum honestis, & per fraudem atque iniuriam sunt acquisitæ, rarò duraturas, quia vt habet Prouerbiũ, malè parta malè dilabuntur, & sæpè à prodigis filiis dilapidantur. Cæterum eius qui iusto labore manuum parat sibi diuitias, non tantum stabiles fore opes, sed easdem diuino fauore multiplicandas. D. Hieronymus pro substantia ex vanitate collecta vertit substãtia festinata, secutus septuaginta, qui habent ὕπαρξις ἐπισπουδαζομένη, id est, substantia festinata vel festinato acquisita: quia ferè opes subitò acquisitæ illicitis mediis sunt paratę. Et in secunda parte adiecit paulatim, vt sit oppositio inter membra, & ad significandum, quòd manu ac labore iusto non possint opes colligi nisi paulatim. Docet autem hæc sententia debere cuique curæ esse non tam quantum acquirat, quàm quibus modis & artibus sibi paret diuitias. Nec habet hęc sententia tantum locum in diuitiis temporalibus, sed & spiritualibus. Qui enim sibi opes doctrinę aut virtutum colligunt ex vanitate hæresum aut hypocrisis, statim se doctos ac iustos esse præsumentes, cito opum suarum decremẽtum patientur. Item qui subito indiscreto feruore perfectionẽ virtutis sibi vendicant, frequẽter experientia teste quod subitò amplexi sunt subitò derelinquunt. At virtus & scientia quæ paulatim per humilitatem colligitur, iustis debitisque exercitiis & laboribus illa & stabilis erit, & assiduè multiplicabitur.

12 *Spes quæ differtur affligit animam, lignum vitæ desiderium veniens.*

SPES differri & desiderium venire dicitur, ratione rei speratæ, & desideratæ. Sæpè enim
Rom. 8. in scripturis, spes accipitur pro re sperata, vt cũ dicitur: Spes quæ videtur non est spes. Itaque sensus est, cum res quæ speratur differtur, hoc ipsum cruciat mentem, res desiderata aduenies perinde est ac lignum vitæ, quia exhilarat mentem ac iucundam facit. In Hebręo iucundior est oppositio, quia non est affligit animam, sed spes protracta infirmat cor, vel infirmitas est cordis. Infirmitati enim cordis pulchre opponitur lignum vitæ, cuius est viuificare cor, & sanare eius infirmitatem. Significatur ergo spem protractam languidum facere cor, animúmque hominis, ita vt impediatur à plerisq; suis functionib. nec lubeat viuere, contra ex rerum quę desiderantur præsentia, animum viuificari, confortari & exhilarari non minus quam si ex arbore vitę in paradiso fructum quis caperet. Narrando Sapiens vult insinuare vanis promissionibus neminem detinendũ, sed statim quod promissum est opere præstandum, ne pro beneficio maleficium præstetur, Vnde Septuaginta verterunt, κρείσσων ἐναρχόμενος βοηθῶν καρδίᾳ τοῦ ἐπαγγελλομένου καὶ εἰς ἐλπίδα ἄγοντος, id est, Melior est qui incipit succurrere cordi, quàm qui promisit, & in spẽ remisit. Notum est prouerbium, Qui cito dat, bis dat. Et, beneficium inopi bis dat, qui dat celeriter. Aut insinuat non mox deiiciendum animum, si quod desideratur, non statim præstetur, quia quo quis diutius quidpiã desiderauit, & expectauit, eo iucundior erit rei desideratæ, cum iam percepta erit fruitio. Ad quem finem hæc sententia si accipiatur dicta, eximiè conuenit iustorum expectationi qui ob dilationem suę spei hic interim corde affliguntur, clamantes cum Paulo: Infœlix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius. Et alibi: Nosi Rom. 7.
psi primitias spiritus habentes, intra nos gemimus adoptionem filiorum Dei expectantes redemptionem corporis nostri. At cum fruentur dulcedine domus Dei, quod diu desiderauerũt, verè eis erit arbor vitę, quia immortalitatem ex eo assequentur. Rom. 8.

13 *Qui detrahit alicui rei, ipse se in futurum obligat, qui autem timet præceptum, in pace versabitur.*

VERSVM hunc ferè sic vertũt ex Hebręo, Qui contemnit verbum, perditio erit ei, qui autem timet præceptum, remunerabitur. Et est iuxta hanc versionem aperta & apta inter sententię partes oppositio. Sensus enim est: Qui verbum Dei aut legis contemnit, ita vt seruare illud non sit ei cordi, is peribit & detrimentum sui contemptus aut neglectus aliquãdo sentiet. Contrà, qui præceptum Dei timet, ita vt adimplere illud solicitus sit, is & in hoc seculo & in futuro sui timoris bonam accipiet mercedem. Quod autem ab hac versione tantopere diuersa videatur nostra versio, accidit id ex ambiguitate trium vocum Hebraicarum. Nam דבר Dauar, quod propriè, verbum, significat, nonnunquam rem quampiam significat. Et verbũ חבל Habal quod corrumpere significat, etiam significat oppignorare. Verbum etiam שלם Schalá, qđ remunerare significat & in passiuo, remunerari, significat itẽ pacificare & pacificari: Vnde schalum pax. Itaque sensus nostræ literæ est: Qui de re quapiam male loquitur, siue bona sit, siue mala, is se in futurum obligat: quia si malè loquitur de re bona, obnoxium se facit pœnæ & condemnationis, si autem de re mala, magis se obligat ad eius mali vitationem, ne quod in alio culpauit, postea ob id ipsum meritò reprehendatur, iuxta illud: Qui prędicas non furandum, furaris &c. Ita fere Beda exponit, At simplicius fuerit & magis conueniens posteriori Rom. 2.
parti, vt intelligatur solũ de detractione rei bonę, cui propriè dicitur detrahi. Qui enim ei detrahit, ipse se in futurũ obligat ad pœnã, reprehensionem aut defensionem, qua obligatione se iniicit in magnam perplexitatem ac animi perturbationem. Contrà qui timet pręceptum diuinũ quo & detractio prohibetur. & quid cuique faciendum sit decernitur, is & hic in pace conscientię animique tranquillitate versabitur, & cum hominibus quoque pacem habebit, & in futuro seculo pacem aget æternam & inconcussam. Qui enim alienæ vitæ curiosi sunt scrutatores & detractores: pacem mentis habere non possunt, at qui opus suum iuxta Apostoli præceptum probat & ad domini pręcepta expendit, hic in semetipso habet gloriam & pacem.

14 *Filio doloso nihil erit boni, seruo autem sapienti prosperierunt actus, & dirigetur via eius.*

HIc versus non est in Hebræo, nec in veteribus plerisque exéplaribus Latinis. Est tamen in Græcis hoc loco: Sunt autem pleriq; libri qui pro hoc versu, qui rursum in quibusdá libris repetitur in sequenti capite, alium habēt versum qui & ipse non est in Hebræo, est tamen apud Græcos hoc quidem capite, sed paulò ante hunc locum: habent enim sic: Animæ dolosę errant in peccatis, iusti autem misericordes sũt & miserentur. Est autem vtriusque sententiæ apertus satis sensus. Altera enim filium dolosum opponit seruo sapienti, indicátque doloso nihil prodesse quod filius sit, sapienti nihil obesse quod seruus sit, sed illi per dolum nihil boni futurum, huic per sapientiam prospera omnia futura. Altera animam dolosam, hoc est, hominē dolosum opponit iustis, & de illis quidem dicitur quod in suis peccatis errant, vel vt habent Græca πλανῶνται, id est, seducuntur nimirum quia excidunt à sua spe: cúmque suis dolis diuitias quærant, eas tamen frequenter non assequũtur. Iusti autem ita diuinitus ditantur, vt nō tantum sint affectu misericordes, sed & facto misericordiam exhibeant.

15 *Lex sapientis fons vitæ, vt declinet à ruina mortis.*

LEx sapientis, hoc est, disciplina, institutio & præcepta sapientis sunt fons vitę, quia ex illius vita profluit ad eos qui sapienti obtēperant, ita vt homo per huiusmodi legē declinare possit à ruina mortis, hoc est, euadere lapsum in mortem. Sapienti enim obtemperans, facilè declinat ab incōmodis multis & periculis hui⁹ vitæ, quibus stulti frequenter per imprudentiá capti ante diem pereunt & omnino euadit lapsum in mortem æternam. Cæterum quamquam generaliter sententia hæc de quocunque sapiente eiúsque doctrina accipi possit, peculiariter tamen locum habet in eo qui verè solus sapiens est, Christo scilicet eiúsque lege euangelica, quæ vera vena est aquarum viuarum, quas qui hauriunt, non sitiunt in ęternum, neque rerum mundanarum desideriis illaqueati in mortem æternam præcipitabuntur. Ex superiori explanatione patet coniunctionem (vt) hic accipi, vt aliàs sæpè in scripturis consecutiuè potius quàm causaliter. Et verbum (declinare) videtur hic à D. Hieronimo actiuè positũ pro deflectere aut abducere, vt sit sensus: Lex quam tradit sapiens est auditoribus velut fons vitæ, ita vt deflectat eos, aut valens adhoc vt abducat eos à ruina in mortem. Nisi quis malit legem sapientis intelligere legem quam ipse sapiens sequitur & amplectitur, quæ est illi fons vitæ valens ei ad hoc, vt per eam declinet à ruina in mortem. Sed hæc explicatio non habet locum in simili sententia, quæ est capite sequēti, vbi idem dicitur de timore domini, quod hic de lege sapientis.

16 *Doctrina bona dabit gratiam, in itinere contemptorum vorago.*

HEBRÆA sic: intelligentia bona dabit gratiam, & via præuaricantium dura, hoc est, Si quis bona intelligentia, bonóque ingenio sit præditus, is sibi facilè cōciliabit sua intelligētia gratiam apud homines. Bona enim intelligētia facit vt homo in omnibus prudenter se gerat, séque omnibus accommodet. At via prefidorum, hoc est, mores eorum sunt duri, præferoces & truces, ita vt flecti nequeant, neque velint aliis se accommodare, ac proinde sua truculentia & peruicacia omnibus sunt inuisi. Et hic quidem simplex est originalis literæ sensus. Cęterum nostræ literæ hic conuenienter erit sensus. Bona doctrina dabit gratiam, non tantum docenti, sed & discipulo qui eam suscipit. Vterque enim per eam inueniet gratiam apud Deũ & homines, Contra, in itinere eorum qui contemnunt veritatem, bonámque doctrinam, est vorago, quia & ipsi contemptores & qui eos sectantur, suis moribus absorbebuntur à morte. Secutus est D. Hieronymus in hac secũda parte 70. qui habent, vitæ contemnentium in perditione, habent tamen 70. in priori parte intelligentia bona dabit gratiam. Cui & nostra litera cōueniet si passiuè accipiatur doctrina bona, à qua scilicet quis benè doctus dicitur, vt significetur eum qui benè doceri patitur consecuturũ gratiam. Cui rectè in secunda parte opponuntur contemptores qui doceri nolunt. Quæ secunda pars habebit etiam sensum linguæ originalis, si intelligatur viæ contemnentium tribui voraginem, quia in ea inuenientur inhumanitas & asperitas morum, alios deuorās & horrore cōcutiēs. Etenim hic pro (vorago) Hebręis Psa. 73.
dictio Ethā, quam D. Hieronymus in psal. secutus Septuaginta reliquit non versam. Tu siccasti fluuios Ethan: pro quo ex Hebręo vertit flumina fortia, hoc est vortiginosa & rapacia. Et Deuter. 21. vbi nos habemus, Ducent eam ad vallē asperá atque saxosam, pro asperam, est Hebræis dictio Ethan. Itaque sensus erit bonam institutionem dare hominibus gratiam, hoc est, efficere vt sint gratiosi, quia facit clementes & humanos viam autem contemnentium bonam institutionem efficere homines inhumanos, asperos & intractabiles & ob id inuisos.

17 *Astutus omnia agit cum consilio, qui autem fatuus est aperit stultitiam.*

VERTI potest vel omnia astutus agit, vel omnis astutus agit. Et pro, cũ consilio, Hebraicè est, in scientia, hoc est, prudenter & scitè omnia agit, quod aliud non est quàm cum consilio, hoc est, cum liberatione. Dicit ergo, Quisque astutus, hoc est, circunspectus ac prudens agit omnia sua consultè, sicque aperit suam sapientiam & tegit suam, si quę in eo est, stultitiam. Contra qui fatuus est aperit, vel vt habēt Græca & Hebræa expandit, hoc est, prodit suam stultitiam, temerè scilicet agendo quæ facit. Docet hæc sententia nihil temerè agendum, magnúmq; vel sapientiæ vel insipientię argumentum accipiendum in hominibus à rebus quas moliuntur. Cum enim dicitur, Astutus omnia agit cum consilio, non tam significatur quid ille faciat, quàm id quod facere debeat & vnde agnosci possit.

18 *Nuncius impij cadet in malum, legatus autem fidelis sanitas.*

MAGIS vertenda sunt hebræa nuncius impius, & est clarior oppositio inter nuncium impium & fidelem. Vterque tamen sensus benè se habet. Nam & nuncius impius, qui scili-

cet

cet aut non fideliter exequitur ea ob quæ mittitur aut impia annunciat, ob suam impietatem cadet ipse in malum, quod aut mittenti aut eis ad quos mittitur molitur. Et nuncius impij, qui scilicet impio alicui ad malum aliquod obsequitur, & ob id dolis & mendaciis vtitur ad decipiédum, cadet in malum quod aliis dolosè parat, sibique & mittenti dedecus adferet, frustratus honore qui legatis bonis accidere solet. Cótra legatus fidelis, qui bona fide domini sui legationem obit, & vera núciatus venit, ipse est sanitas, hoc est, salutaris & mittenti, & sibiipsi & his ad quos mittitur. Talis enim vtrinque læsos animos & offensos calumniis falsisque rumoribus, reuocat ad concordiam & omnia vt se habent referendo, ambiguitatem & errores animo pellit, mittenti vtilitatem, sibi honorem, his ad quos mittitur lætitiam adferendo. Hæc in genere dicta rectissimè quadrant in magistros errorum, nuncios impij dæmonis bonósque ac fidos verbi diuini predicatores, qui sunt sanitas orbis terræ.

19 *Egestas & ignominia ei qui deserit disciplinam qui autem acquiescit arguenti glorificabitur.*

MVLTIS in hoc libro sententiis ostendit Sapiens quam necessaria & vtilis sit correctio & castigatio, cum eam tamen ægrè homines admittant. Et quidem superius versu primo capitis. 12. indicauit sapientis esse admittere castigationem, insipientis eam reiicere, hic verò fructus aperit vel contemptæ vel acceptatæ redargutionis & castigationis. Loquitur auté iuxta id quod sæpissimè vsuuenire solet admonitionem iuuenibus in primis & tamen in genere omni ætati cómendans ostendénsque & quanta mala soleant comitari illos qui non obtemperant castigationib. maiorum (sunt enim paupertas & ignominia duo mala quæ maximè refugiút homines, ad quę ferè deueniunt qui suorú parentú & præceptorum correctioné nó ferút:) quantum bonum assequantur qui lubenter admittunt maiorum castigationem, honores scilicet supremum bonorum apud mortales gradum, qui simul includit & diuitiarum copiam, sine qua honor rarò mortalibus contingit. Cæterum vt hanc sententiam verificari videmus frequenter de egestate, ignominia & honore temporalibus, ita multo magis vera est de his spiritualibus secúdum sensum mysticum, Qui enim correptionem & disciplinam verbi diuini deserit, incidet in inopiam & ignominiam æternam. Cótra qui verbo Dei quod arguit nostras prauas concupiscentias acquiescit, honorem in cælis assequetur æternum. D. Augustinus secutus 70. citat priorem partem huius sententiæ quæstione 34. in quæstionibus vtriusque testamenti. Paupertatem & ignobilitatem aufert disciplina. *D. Aug.*

20 *Desiderium si compleatur, delectat animam, detestantur stulti eos qui fugiunt mala.*

HEBRÆA habent desideriú factum oblectat animam & abominatio stultorum est recedere à malo, aut abominatio stultorum est recedens à malo, quorum postremum secutus est noster interpres, nec est multum diuersú à priori. Siquidé quia stulti detestáturrecedere à malo, ideo detestantur recedétes à malo. Quomodocunque tamen vertatur, obscurú est quomodo prior pars cóueniat sequéti. Nulla. n. inter sentétiæ partes videtur esse apta cohærentia aut consequétię, aut oppositionis. Sésus ergo cómodus hic pót accipi. Res desiderata si habeatur delectat animá, ac ob id fit vt stulti qui bonis præsétibus quæ desiderát gaudét, nolint recedere ab illis detestétúrq; & recessioné à malo & recedétes à malo. Dicunt. n. præstat frui præsentibus desideratis quá spe futurorum cruciari, ac desideratis carendo recedere à malo. Sciendum tamen Hebræa teste Pagnino in prima parte verti posse etiam, desiderium fractum oblectat animá, quia verbum נהיה Nihia, significat nó solum fieri, sed etiam rumpi & confringi, sicq; sensus erit per oppositionem partium, Sapiens gaudet cum desiderium eius malum abrumpitur & cohibetur & quamuis amarum sit homini in principio carere desideratis, tamen postea cum sapiens redit ad cor, magná animo percipit voluptatem ob impeditam & fractam prauam ipsius concupiscentiam, at contra stulti detestantur recedere à malo, nolunt desiderium suum frangi & impediri.

21 *Qui cum sapientibus graditur, sapiens erit: amicus stultorum similis efficietur.*

APERTA est intelligentia secundum nostram lectionem, qua dum significatur talem quémque effici quales sunt cum quib. familiariter conuersatur, monemur certo iudicio nobis diligere sapientum consortium stultorum declinare, hoc est enim ire cum sapientibus, conuersari cum illis, corúmque consortio delectari. Hebrea in secunda parte habent, Amicus vel pastor stultorum, hoc est, qui stultos fouet, cóteretur. In quibus verbis etsi nó videatur esse tá apposita oppositio cum priori membro, quá est in nostra lectione, est tamen in Hebræo iucundissima vocum allusio, in qua sententiæ elegantia consistit. Ná pro nomine, Amicus & verbo Conteretur est, רעה ירוע Roe Ieroa, vbi talis est allusio qualis si dicas, socius stultorum sociabitur, Nec tamen in allusione vocum est significationis similitudo. Est autem sensus, Amicus stultorum conteretur cum eis, quia eorum discet opera per quæ malè peribit, sicut amicus sapientum, sapientiam cum eis acquirendo fœliciter aget. D. Hieronymus quia non potuit allusionem vocum transferre, maluit ob oppositionem significandam transferre similis efficietur, & significabitur idem quod in Hebræo, si intelligatur, similis efficietur, tum in stultitia tum in pœna stultos comitant. Monet sententia non temerè cum omnibus contrahendam familiaritatem, sed deligendos optimos, quorum consuetudine reddamur meliores. Sic & Paulus docet conuersatione improborum & impiorum lædi mores & animos bonorum, cum recitat versiculum, Corrumpút mores bonos colloquia praua. Nec mores tantum corrumpi intelligendum est, sed quod multo est deterius, infici etiam mentes prauis opinionibus *1. Cor. 15.* per commercia impiorum tanquam quadam contagione. Proinde accommoda est hæc sententia ad dehortandum fideles à consortio hæreticorum & lectione librorú, quos mundo illi obtrudunt. Simile huic sententiæ est illud Eruripidis in Phœnissis. Si quis malorum gaudeat commercio, Rogare qualis ipse sit nil est opus.

Nam quisque similis est sodalitij sui.

21 *Peccatores prosequetur malum, & iustis retribuentur bona.*

DOCET hæc sententia nec peccatores impunè peccaturos, quamuis aliquádiu supplicium effugiant, nec iustos sua frustrandos mercede, etsi aliquádiu variis malis premantur. Nec hoc tantum docet, sed quod ad prioré saltem attinet partem, docet insuper ipsum malum, quod faciunt peccatores, persequi ipsos, nec permissurum malum culpæ quin aliquádo suis afferat malum pænę, vt intelligamus malorum pœnam ex ipso malo culpæ quodammodo nasci. Cuius simile intelligi etiam fortè potest significari in secunda parte apud Hebræos, qui ad verbum habent. Et iustis retribuet bonum. In quibus verbis etsi plerique subintelligāt nomen Deus, vt significetur Deum retribuere iustis bonum, tamen nihil vetat quin pro correspondentia huius partis cum priore, intelligatur ipsum bonum quod iusti agunt retribuere eis quod merentur, & mercedem iustorum ex his quę agunt consequi. Nō est tamen dissimulandū quod dicitur in priori parte, peccatores persequetur malum, posse accipi non de malo quod committūt peccatores, sed de malo quod merentur, vt significetur malum pœnæ & iustæ vltionis semper eos prosequi, nec destiturū quin eos inuoluat. Huic enim intelligentiæ magis conuenit quod sequitur, Iustis retribuentur bona, vel iustis Deus retribuet bonum. Perstringit hæc sententia plerósq;, qui se impunè putant peccare. Sunt enim qui ob suam potentiam, etiā si grauiter peccēt, se à nemine quicquā passuros opinētur, sunt qui quoniam occultè horrenda committunt facinora, ad lucem ea non putent ventura, sunt qui omnino peccatis non arbitrētur pœnam debitam. Omnes hos redarguit sapiens ostendens peccatores suo tempore puniēdos, iustos remunerandos. Consentit priori parti illud Platonis lib. 5. de legibus τιμωρία ἀδικίας ἀκόλουθος, hoc est, Pæna iniustitiæ comes.

23. *Bonus relinquet hæredes filios & nepotes, & custoditur iusto substantia peccatoris.*

DOCET hæc sententia virtutem non tantum iusto profuturam, quod habuit superior sententia, sed posteris eius, ipsámque & proprias iusti opes stabiles ei præstare, & alienas eidem attribuere. Bonus, inquit, non tantum ipse quæ habet possidebit, & ipsis fruetur, sed & filios suos & nepotes relinquet bonorum suorum hæredes. Quin & eidem à Deo custodiuntur & reconduntur opes peccatoris, vt quas hic iniustè acquisiuit, aut quibus impiè abutitur, iustus possideat, iustéque expendat. Sententia hęc vt pleræque similes, de terrenis facultatibus intellecta, veteri legi maximè competit, quæ terrenas habet promissiones. Iuxta quas illo tempore opes Ægyptiorum & Cananæorum impiorū Israelis tradidit Deus possidendas, & eisdem sępè promisit stabilem eorum possessioné quādiu iustitiæ seruirent. Citat posteriorem huius sententiæ partem D. Augustin. epistola 50. iuxta versionem Septuaginta qui habent: Thesaurabuntur autem iustis diuitiæ impiorum, contra Donatistas agens qui querebantur bona sibi eripi à Catholicis, citans simul & illud Sapientię 10. Ideo iusti tulerūt spolia impiorū. De spiri- *Augus.*

tualibus autem bonis intellecta, generalior est, magísque conuenit nouæ legi. Nam qui bonus est, animi bona, virtutésque tum merito, tum exemplo suo transfundere solet in posteros, & peccatore sua, quæ habet dona ob abusum & negligentiam, perdente, iustus eadem à Deo accipit, iuxta illud Euangelicū: Auferte ab eo mná, & date ei qui decē mnas habet. Omni enim habenti dabitur. Cæterum eximiè & peculiari modo sententia hæc locum habet iuxta Bedæ interpretationé in eo, qui solus veré bonus est, Christo. Hic enim ascendens in cœlum reliquit hæredes suę doctrinæ, Apostolos & successores eorum, ad cuius fidē conuersa est multitudo gentium Christo per prophetas olim promissionibus attributa, cū esset substantia & possessio diaboli. Item singulariter locum habet in populo gentili collato ad iudaicū. Custodita est enim substantia peccatoris iusto, quando ablatū est regnum Dei à Iudæis, & datum genti facienti fructus eius, quæ spiritu Christi iustificata, accepta dona posteritati non desinit communicare vsque in consummationem seculi. *Luc. 19.*

24 *Multi cibi in noualibus patrum, & aliis congregantur absque iudicio.*

HEBRÆA ad verbum habét. Multus cibus nouale principum, vel pauperum, & est consumptus (vel collectus) absq; iudicio. In priori enim membro dictio ראשים Raschim, & principes significat (quod secutus noster interpres vertit patrum) & pauperes. Et in secundo membro participium נספה Nispe, & consumptum significat & collectū quorū posterius noster secutus est interpres, quem omnino verisimile est non vertisse datiuum aliis quamuis Beda sic legat, sed nominatiuum alij quemadmodum quidam habent, libri antiquissimi. Nam sic solet verbum: est, vertere per alij, vt ca. Alij diuidunt propria & ditiores fiunt, vbi Hebræa habent, Est qui dispergat, &c. Certè Glossa ordinaria habet in margine: aliàs alij: Est ergo sensus vnius lectionis, Noualia pauperum quæ prius inculta erant, multo ipsorum labore multáque diligentia adeò fertilia fiunt, vt copiosum illis cibum proferant. Contra sunt plerísque parati cibi qui tamen consumuntur & pereunt, quòd iudicio careant qui eas habent nescientes partis benè vti. Itaque iuxta hunc sensum iudicatur, quid boni efficiat sedulitas & diligentia, vt per quam pauperes etiam ex incultis locis, multum eliciunt cibum, quid contra mali pariat oscitantia, & inscitia, vt quæ parta dispergat. Iuxta nostrā lectionē quæ etiam benè conuenit cum Hebræis, si legamus alij, non aliis, Sensus est: Multos cibos parant sibi filiis ex noualibus patrum suorum, hoc est, si insistant laboribus patrum & eorum diligentiam æmulentur, quia cibi sic quæsiti diuina benedictione multiplicantur. At sunt alij cibi, id est, aliqui cibi sunt qui à plerisque congregantur iniustè, non cum debito iudicio, quia scilicet non discernunt & quomodo debitè cibi parandi sint iuxta habentes, siue per fas, siue per nefas, siue honestè, siue inhonestè congregent, & quomodo iniustè parta mox dilabentur. Docet ergo hæc sententia iuxta hunc intellectū, quosdam sibi colligere prudenter & honestè, alios imprudenter & inhonestè. Illud enim, absque iudicio, potest accipi,

cipi, vel pro eo quod est, iniustè, quia iudiciũ sæpè ponitur pro iustitia, vel pro eo quod est imprudẽter & sine debita disquisitione. Istud autẽ non tantũ iuxta literalem sensum locum habet in bonis & cibis corporalibus, sed etiã in spiritualibus iuxta spirituale sensum. Multos enim cibos animæ parare sibi salubriter quis põt, ex his quæ patres nobis suo labore culta reliquerunt, ex eorum scilicet libris, sacrarum literarũ explanationibus, ac ad virtutes exhortationibus, atq; qui ex his sibi cibos colligit pio studio & humili labore, congregat sibi prudenter & cũ iudicio. At sunt cibi qui à quibusdam, siue ex his noualibus siue ex aliis malè cultis agris congregantur indiscretè & imprudenter, vt hæreses & errores, quos ex scripturis patribusq; malè intellectis, aut ex hæresiarcharum libris sibi plerique colligunt. Quod si quis legere velit aliis, sẽsus erit iuxta Bedam: Sunt qui cum multos cibos habeant ex patrum suorũ noualibus, hoc est, cum victus eis abundet ex iure paternæ hereditatis, tamẽ absq; iudicio, stultè & imprudẽter ab eis diuitiæ aliis congregantur, quasi dicat, Tam fatui sunt plerique, vt quod ab aliis ipsis est relictum, non vtantur sibi, sed aliis stultè congregent. Ita & iuxta sensum spiritualem: Multi cibi alimoniæ cœlestis sunt in dictis & exemplis sanctorum patrum, at absque ratione facit, qui his legendis, meditandis & exponendis instans non suæ saluti per hoc, sed aliorum potius seruit, qui ab ipso siue viua voce siue scriptis erudiuntur.

25 *Qui parcit virgæ, odit filium suum, qui autem diligit illum, instanter erudit.*

VT multis huius libri sententiis docet Sapiens iuuenes parentũ & maiorũ monita & castigatiões patiẽter admittere, ita hac docet bonorũ parentum esse, filios suos tempestiuè castigare & erudire. Non enim verum prolium amorem in nimia indulgentia, & cõniuentia cõsistere, vt vulgus existimat, sed contrà potius in assidua & matura earum castigatione. Qui, inquit parcit virgæ, hoc est, qui aut totum abstinet à castigatione, aut in ea parcus est & rarus, verè odit filium suũ non quidem affectu, sed facto, quia ipsa castigationis omissio est cõtra bonum & salutem filij. Qui aũt verè diligit illũ, ita vt illius quærat salutẽ, instanter, hoc est assiduè & sedulò erudit eũ, non tantũ verbis, sed & verberibus, quæ tantũ adhibet ad eius eruditionẽ, vt vexatio det intellectum. Hebræa magis sonãt, maturat ei correctionem vel mane quærit ei castigationem, vt significetur mane, hoc est, ante omnia id esse patri cordi, vel delinquentem filiũ castiget, ipsúmque matutino tempore filium castigare, non ex ira scilicet & passione, sed animo sedato. Et Græca quæ secutus hic est noster interpres, verti potius debebãt. Instãter vel assiduè castigat. Nam παιδεύει, non tantum erudiri, sed & castigare significat: quæ significatio hic potius conuenit, vt sit huius membri cum priori membro aptior oppositio. Notandum autem quod virgæ dicat non esse parcendum, significans non verbis tantum filium castigandum, vt plurimi volunt, sed etiam verberibus. Nec Græca habent ῥάβδου, vt posteà capite 23. quod virgam propriè significat: τῆς βακτηρίας, hoc est baculo, quomodo & citat D. August. epi- August.

stola quinquagesima contra Donatistas agẽs, conquerentes quod seuerè castigarentur à principibus catholicis.

Iansl. in Prouerb.

26 *Iustus comedit & replet animam suam, venter autem impiorum insaturabilis.*

PRo insaturabilis, Hebraicè est deficiet aut egebit, vt simpliciter accipi possit, quod cũ iusto diuinitus prouideatur, vt vsq; ad facietatẽ Matt.6.
sui desiderij comedat, nec quicquam ei desit necessariorum, iuxta illud, Hæc omnia adiicientur vobis: impius frequenter esurire cogatur, non habens quo famelicum ventrem satiet. Verum sublimiorem sensum in his verbis intellexit interpres, defectum & egestatem, quæ hic impio tribuitur, non tam referens ad inopiam & necessariorum destitutionem, quam ad inexplebilem habendi cupiditatem, per quam impiis nihil vnquam satis est, nec tam habẽt quod habent, quàm quod non habent, quomodo & Hebræi plerique hunc versum accipiunt. Itaque vertit insaturabilis, significatúrque quod iustus quidem comedit ad satietatem suæ animæ, hoc est, sui naturalis desiderij, quia etiamsi pauca sint quæ adsint, his ipsis facilè est contentus, at venter impiorum semper eget, nec vnquam saturari potest, quia eorum desiderio nunquam satisfit. Hæc enim sententia etsi veritatem etiam habeat ad literam in cibo & potu, nam impiis nullus cibus satis est, ita vt semper quærantur fercula plura vsque ad nauseam, tamen prouerbialiter significatur quod est generalius, iustos contentos esse præsentibus Dei donis, atque ex eis voluptatem percipere cum gratiarum actione. Impiorum verò desiderio & appetitui (hic enim ventris nomine significatur) nunquam satisfieri. Semper enim fastiditur præsens conditio, quę quantumuis sit splendida, quæritur vberior. Nec finis vllus est, nec modus quærendi honores. Experientia certè gentilibus etiam ostendit, cupiditatẽ illam auaræ mentis infinitã esse, ideo multæ graues sententiæ ea de re extant, qualis est, Crescit amor nummi quantũ ipsa pecunia crescit. Item: Crescentem sequitur cura pecuniam, maiorúmq; fames. Et Salustius de cõiuratione Catilinæ: Auaritia semper infinita est, neq; copia, neq; inopia minuitur. Iuxta sensum spiritualem, iustus ex scripturis pascitur ad satietatem vsque animæ suæ, ita vt inde benè viuat & valeat, at impij ex eis saturari nequeunt, qui cum ex eis errorum suorum patrocinia quærant, nũquã inueniunt in quo solidè subsistant & quiescãt, sed ab errore in errorem prolabuntur, semper discentes, & nunquã ad veritatis cognitio- 2. Tim. 3.
nem peruenientes, vt habet Apostolus.

CAPVT XIIII.

1 *SApiens mulier ædificabit domum suam, insipiens extructam quoque manibus destruet.*

VARIIS sententiis hoc libro ostenditur quãtum sapientia viris prosit, insipientia obsit, hac verò quam etiam in mulierib. sapientia sit vtilis, insipiẽtia autem noxia insinuatur, tribuitúrque sapientiæ mulieris, domus ædificatio, insipientiæ euersio domus, quod mulieris munus sit domus curam gerere, significatur autem Hebraica phrasi

phrasi per ædificationem domus familiæ omniumque domesticarum rerum debita procuratio, dispositio ac promotio, sicut cōtrà ꝑ destructionē domus significatur eiusdem familiæ & rerum ad eam pertinentium desolatio atq; perditio. Itaq; sensus est vxor sapiens sua diligentia, prudenti administratione, & gubernatione, familiā suā etiam exiguā & nullius in primis pretij, egregiè instruit, amplificat & auget, prospiciens domui de omnibus necessariis, rectéque educans suos filios ac domesticos. Contra insipiens etiā ab alio benè instructam, non tantum perire sinet, sed suis ipsa manibus per suā insipiētiam destruet ac perdet domesticas opes dilapidando, domesticos quosque suis sermonib. factis & exemplis euertendo. Simonides laudat vxorē quæ similis est apiculæ, casta, frugalis, intenta operi, nō vagabunda, fouēs sobolem. Mystica hęc sententia impleta est in ecclesia gentium & synagoga Iudæorum.

2 *Ambulans recto itinere, & timens dominum, despicitur ab eo qui infami graditur via.*

AD verbum hebræa habent. Ambulans in rectitudine sua timens dominum, & peruersus viis suis despiciens eum. Vbi si pronomē eum referatur ad ambulantem in rectitudine & timētem dominum, quemadmodum intellexit noster interpres, is erit sensus quem habet nostra lectio, per se alioqui manifesta quotidiana experientia comprobata, consentiens cum illo Saluatoris. Si de mundo fuissetis, mundus vtique quod suum erat diligeret, quia verò de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Et cum illo Iob. Deridetur iusti simplicitas. Quod si pronomen eum referatur ad dominum, vt alij melius intelligunt sensus erit. Ambulat in rectitudine sua timens dominū & peruersus est in viis suis despiciens dominum, vt significetur timorem dñi causam esse rectæ conuersationis, & contemptū ac neglectum domini causam peruersæ vitę. Potest & sic verti, vt participia secundo loco posita per verba reddantur: Ambulans in rectitudine sua timet dominum & peruersus in viis suis despicit eum, vt significetur vitam ipsam testari internum Dei vel timorem vel despectum, Iuxta illud, probatio dilectionis, exhibitio est operis.

Ioan. II.

Iob. 12.

3 *In ore stulti virga superbiæ, labia autem sapientum custodiunt eos.*

INTELLIGVNT quidam ideo virgam superbiæ esse in ore stulti, quia suo ore alios verberant, superbe se contra alios erigentes, cōminātes, maledicentes & infamia aspergentes. Verum quoniam in eo quod sequitur significatur os sapiētis ipsi prodesse sapienti, magis videtur priori membro ecōtra insinuari, os stulti ipsi nocere stulto, vt iuxta aliorum intelligentiam, causaliter dictum sit. In ore stulti virga superbiæ, quia videlicet stulti superbo sermone sua efficiunt, vt merentur vt vapulent, & quia in verbis stulti est propter quod pœnas frequenter dat suæ superbiæ. Illi enim bene respondet, quod sequitur, Labia autem sapientum custodiunt eos. Itaque significatur stultum suis sermonibus malū sibi accersere, sapientes verò custodire se à malo verbis & lingua, iuxta illud. Ex verbis tuis condēnaberis & ex verbis tuis iustificaberis. Quod si priorē sensum quis sequi malit, intelliget in secunda parte significari sapientes sermone sapientiæ sese tueri contra linguam stultorum ne ab illa quid damni ferant. Matth.18.

4 *Vbi non sunt boues, præsepe vacuum est vbi autem plurimæ segetes, ibi manifesta est fortitudo bouis.*

HEBRÆA in secunda parte ad verbū habent, & multitudo prouentuū in fortitudine bouis, hoc est prouenit viribus bouis vel bouum. Id pluribus verbis noster expressit secutus græca q̃ habent, ὃ δὲ πολλὰ γεννήματα φανερὰ βοὸς ἰσχὺς, id est, vbi autem plurimi fructus, manifesta est fortitudo bouis. In priori membro dictionem quam plerique vertunt præsepe (nam & hoc propriè significat) quidam Hebræorum volunt hic significare horreum vel granarium, quemadmodum ea significat, Hiere. 50. vbi pro eo quod nos legimus, Aperite vt exeant qui conculcent eam, omnes ex Hæbreo iā vertunt, Aperite granaria (vel penora) eius. Et hæc sanè significatio magis videtur huic loco conuenire vt sicut secundo membro significatur, fortitudinem boum afferre plurimam annonam & horrei plenitudinem, ita priori significetur carentiam boum causam esse cur horreum sit vacuum. Cum vertitur præsepe, intelligendum est, Vbi non sunt boues ibi non esse vnde pecora alantur, & ex consequenti, nec vnde homines. Insinuat autē hæc parabola in primis ad literam agricolis dandam esse operam, vt sibi de bobus iisq; validis prospiciēt, per quos terrā rectè excolere possint, si ex ea copiosum fructū referre velint. Deinde sub hoc exemplo significatur, omnibus laborandum esse qui manducare & ditescere velint, otiúmq; sectantibus egestatem obuenturam. Item reipublicæ prospiciēdum de bonis prudentibúsque moderatorib. qui si desint, respublica omnibus sit bonis destituenda, si adsint, multum illi bonorum sint allaturi sua prudētia atque indefessa vigilantia. 1.cor.6. Cum autem iuxta Paulum per boues in scripturis Ecclesiæ doctores & prædicatores significētur, mystico sensu hic designatur, horreum & præsepe dominicum quod est Ecclesia, vacuum esse salutari doctrina vbi non sunt idonei doctores & pastores, qui instar boum indefesso labore populi corda aratro verbi proscindant. Vbi autem illi fuerint, ibi copiosam virtutum & bonorum operum messem prouenire, vnde & ipsi, & simul cum eis populus, cœlestem capiant alimoniam, quemadmodum ex labore boum boues simul cum omnibus domesticis aluntur.

5 *Testis fidelis non mentietur, profert autē mendacium dolosus testis.*

SENTENTIA hæc nimis simplex esse videtur, quam vt inter prouerbiales & altioris sensus referatur. Quis enim dubitat testem fidelem, hoc est veracem non mentiri, dolosum verò & mendacem (vt habent Hebræa) testem proferre mendaciū? Aut quid id dicere, pōderis habet aut nouitatis: ꝑinde sic accipienda videtur, vt quasi notis quibusdam designet & describat testem fidelem & dolosum, vt sit sensus: Si quis scire volet, quis verax, quis mendax, aut dolosus sit testis, sciat eum pro veraci habendum, qui non mentitur illud, pro doloso & mendaci

mendaci qui profert mendacium. Quem sensum magis habebit sententia, si secunda pars vertatur, quemadmodum ex Hebræo magis deberet verti: Qui profert mendacium, testis est mendax. Nam יפיח Iaphiah, magis est nomen adiectiuũ quàm verbũ, vt patet ex sexto capite huius libri. vbi eadem pars ponitur cùm nos habemus proferentem mendacia testem fallacẽ. Sunt qui intelligunt significari cum qui vult haberi testis fidelis, ab omni mendacio alienum esse debere, & vt in rebus magni momenti fidem testificando faciat, ab omni falsitate labia sua seruare debere. Nã qui ex proposito & animi conceptu profert mendacium (talis enim propriè profert mendacium) is declarat se testẽ dolosum, & facit quod proprium est dolosi.

6 *Quærit derisor sapientiam & non inuenit: doctrina prudentium facilis.*

SVPERIVS de se dixit Sapientia capite 8. Qui mane vigilauerint ad me, inuenient me & de ea dicitur Sapientiæ 6. Clara est & quæ nunquam marcescit sapientia, & facilè videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui quęrunt illam: Præoccupat qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat, &c. Quomodo ergo hic dicitur quosdã quærere sapientiam & nõ inuenire? Sed hoc dicitur de derisoribus sapientiæ, de quibus & sapientia capite primo huius libri: Inuocabunt inquit, me, & non exaudiam, manè consurgent & non inuenient me, eo quod exosam habuerint disciplinam, & timorem domini non susceperint, nec acquieuerint consilio meo, & detraxerint vniuersæ correptioni meæ. Itaque qui longo tempore non tantum per infirmitatem, non acquieuit sapientum salutaribus monitis, sed etiã inueterata malitia obstitit veritati & sapiẽtiæ, eámque derisit, iusto Dei iudicio incidens in tribulationes & angustias, atque ob id quærens sapiens consiliũ quo euadat vrgentia mala, frequenter non inuenit sapientiam sibi assistentem & benè consulentẽ, sed suis consiliis finitur semper in peiora prolabi. Rursum qui veritatis doctrinã irrident, vt faciũt hæretici & Iudæi, quantumuis summis studiis sapientiam verã quærant, non tamen inueniunt, tum quia malè quærant, & extra Ecclesiam vbi non est, tum quia traditi in reprobum sensum, stulti facti sunt & quasi cæci palpantes in meridie: Item qui à iuuentute se totos nugis vanísque rebus addixerunt sapientiæ recusantes morem gerere, ferè cũ ad adultam prouecti ætatem sese sapientiæ tradere volunt, eámque percipere desiderant, deprehenduntur difficulter eam percipere posse, & ægrè in ea proficere. Contra doctrina prudentium facilis pro quo Hebraicè est, Scientia prudenti (vel intelligenti) est facilis, hoc est, homo prudẽs qui prudentiam semper dilexit, & intelligentiæ se à iuuentute semper accommodauit, is facilè percipiet scientias quasque & quicquid sapienter dicitur. Proinde apud nos, illud, doctrina prudentum, non actiuè est accipiendum, pro doctrina quam docent prudentes, sed passiuè pro doctrina & eruditione quam ab aliis prudẽtes percipiunt, vt significetur eos facilè doceri, quomodo & Beda intellexit. Septuaginta non legerunt בִּקֵּשׁ Biccesch, id est, quærit vel quęrunt, sed mutato puncto imperatiuum בַּקֵּשׁ Baccesch, id est, quære, vnde verterunt: Quæres sapientiam apud malos & non inuenies, prudentia autem apud prudentes facilis est. Quo monemur ne quæramus sapientiam ab illusoribus & contemptoribus veritatis, apud quos non potest inueniri, sed à prudentibus qui benè viuunt & benè credunt, & facilè inueniemus.

7 *Vade contra virum stultum, & nescito labia prudentiæ.*

QVIDAM libri habẽt, & nescit vel nesciet, quomodo & Beda legit & exponit. Alij habent quidem nescito, at pro prudentiæ habent imprudentię. Quoniam enim impium videbatur præcipere vt quis nesciat labia prudentiæ, quidam legunt, nescit labia prudentiæ, vt verbum, nescit, ad virum stultum referatur, vt sit sensus, quemadmodũ Beda interpretatur. Si apertè contra hominis stultitiam disputando incedas, ille nescit intelligere quę prudenter dicis. Alij legũt, Nescito labia imprudentiæ, vt moneamur non addiscere imprudenter loqui ex consortio stultorum. At ex Hebræis patet veram lectionem esse, quam habent antiqui codices plerique, Nescito labia prudentiæ. Habent enim Hebræa verbum secundæ personæ. Est autem sensus nostræ lectionis. Si ieris contra virum stultum, hoc est, si eidem te disputando opposueris, nescies labia prudentię, hoc est, non deprehendes in illo labia prudentiæ nec ab illo disces doctè prudentérque loqui. Imperatiui ergo hic non præceptiuè ponuntur, sed quemadmodum alibi aliquoties, significent quid vno posito secuturum sit, vt capite 12. Verte impios & non erunt. Plerique Hebræos secuti vocem quam noster interpres reddit, contra, exponunt, procul & è longinquo, quomodo & in Psalmo: Amici mei & proximi mei aduersum me steterunt, hoc est, è regione mei & longè à me. Additur .n. litera Mem dictioni Neged his locis, & Genes. 21. vbi nos habemus. Sedit è regione procul. Itaq; addito relatiuo quod frequenter subintelligitur in sancta lingua, sic intelligunt & vertunt Hebræa: Vade è regione viri stulti, & in quo non cognouisti labia scientiæ, hoc est, vade procul à viro stulto & ne accesseris ad eũ, & procul ab omni homine in quo nouisti non esse labia prudentiæ. Aut sic: Vade è regione viri stulti & pro, quia nescies labia prudentiæ, nisi scilicet elongaueris te ab eo. Iuxta hos sensus quales exigit, lingua Hebræa, nostra lectio sic accipi debet, vt ire contra stultum non sit se illi disputando opponere: sed potius se illi non coniungere, & ab illo se elongare, quomodo accipitur illud: Aduersum me steterunt. Iam quod sequitur, Et nescito, sic accipiendum est vt significetur silendum esse & permittendum, vt à stulto iudicetur sapiens non habere labia prudentię, quia cum illo non congreditur nec disputat. Nam ideo putant, qui stulto se debere opponere. Beda ex commentario videtur legisse, labia prudentiæ sapientia, adiiciens scilicet adiectiuum sapientia ex sententia sequenti, vt ea incipiat à Callidi est intelligere, &c. aut ex antiqua versione 70. quæ habent: Omnia contraria sunt viro stulto, arma prudentiæ, labia sapiẽtiæ.

Psal. 37.

8 *Sapientia callidi est intelligere viam suam, & imprudentia stultorum errans.*

DOCET hæc sententia in quo sapientia callidi consistat verè, & in quo maximè imprudentia

dentia stultorum. Illa enim, inquit non in peritia & cognitione multarum rerum consistit, nōin astuta diuitiarum ac honorum acquisitione, in quibus vulgus sapientiam & calliditatem consistere putat, sed in eo sita est, vt qui intelligat viam suam, hoc est, conuersationem suam & mores attendat, quomodo cum honestate & lege Dei conueniāt, cogitétque quomodo prudenter viā suam instituat. Qui enim hoc facit, hic verè sapiens est & callidus, vt qui sibi benè & hic & in futurum prospicit. Contra in eo maximè imprudentia stulti aduertitur, quod assiduè erret de vno vitio in alterum, nihil fixum retinens, quódque miserè seducitur eligens malum, fugiens bonum, non attendens in quem tandem finem, quásque miserias error hic hominem perducet. Hebræis non est participium errans, sed nomen significans fraudem vel dolum, vnde secunda pars vertitur, stultitia stultorum est dolus, vel stultitia stultorum est intelligere dolum, vt ex priori membro repetatur verbum intelligere, sicque iucundior & grauior erit partium antithesis, Sapientia verè callidi est non cognoscere, fraudes & dolos diuitias comparet aut proximum suum callidè opprimet: sed cognoscere viam suam, ac proinde quamquam stulti in eo maximè se callidos putent quod artes & rationes inueniant quibus aliis imponant, tamen verè stultitia eorum maxima illa est quod fraudes easintelligāt, quod eas animo assiduè versant: nescientes sibi per has se perniciem adferre, iuxta illud: Lacum aperuit & effodit eum: & incidet in foueam quam fecit. Conuenit hæc sententia quod ad priorem partem attinet, cum ea Græcorum sententia tantopere apud eos celebrata γνῶθι σεαυθὸν, id est, nosce teipsum, de qua prolixè Erasmus in Chiliadibus.

9 *Stultus illudet peccatum, & inter iustos morabitur gratia.*

PRIOR pars huius sententiæ intelligi posset de peccato stulti, vt sit sensus: stultus ridebit peccatum suum. Lætatur enim cum malefecerit, & quemadmodum suprà dixit sapiens: Quasi per risum stultus operatur scelus. Verum ob sequentem oppositam partem potius conuenit accipere de peccato alieno, vt sit sensus. Stultus peccatum alterius irridebit, hoc est, si quid viderit aliū delinquentem, mox quasi ipse ab omni sit vitio immunis, ridebit, & cum risu euulgabit delictum proximi sui: atque illud omnibus loquitur: inque peiorē partem interpretatur. (Nam & hoc significare possunt Hebræa: quę plerique vertunt. Stultus loquitur vel interpretabitur delictum: quia verbum Hebraicum & deridere & loqui vel interpretari significat) Cōtrà inter iustos, scilicet, erit, vel vt noster interpres de suo adiecit, morabitur: hoc est, iusti sua erga se beneuolentia & fauore errata quæ incidūt tegēt ac benignè interpretabūtur. Est enim & hic pro, gratia, dictio רצון Ratson. de qua aliquoties suprà: quæ beneuolentiam propriè & bonum erga aliquē affectū designat.

10 *Cor quod nouit amaritudinem animæ suæ, in gaudio eius non miscebitur extraneus.*

HEBRÆA adverbum sic habēt, Cor cognoscens amaritudinem animæ suæ, & in gaudio eius non miscebitur extraneus. Vbi propter coniunctionem (&) plerique participium: cognoscens, pro verbo positum accipiunt quemadmodum apud Hebræos frequenter fit, vt sit sensus: Cor cognoscit amaritudinem animæ suæ, &c. Quo significatur solam cuiusque mentem animi nosse dolorem aut lætitiam. Nullus enim satis verbis aut factis testari potest latentem in animo mœrorem vel gaudium, neque quantumuis id te stetur, alij illa percipere possunt, ita vt ipse ea in animo sentit. Interpres verò coniunctionem, & velut superfluam quod ad sensum attinet, accepit quemadmodum frequenter superflua est apud Hebræos. Iuxta quam sententiæ acceptionem, benè vertit eam, & sensus commodus hic esse potest, quem etiam alij ex Hebræo reddunt. Cor quod angitur & sibi consciū est secreti mœroris non capietur facilè solatiis quæ extrinsecus adhibentur. Verus enim animi dolor qui cor penetrat & peruadit, non facilè tollitur externis blandimentis, atque hoc est quod dicitur, extraneus vel extraneum quid non miscebitur in gaudio eius quia scilicet non adferet ei gaudium, nec temperabit gaudio cordis mœrorem. Aliter sententia hæc intelligitur. Cor iusti quod iam solum nouit amaritudinem animæ suæ, quam hic nunc in animo perfert ob admissa peccata, obfastidiū huius vitę & patriæ cælestis desiderium, idipsum etiam suum gaudium quod postea sequitur, solidè possidebit, nemo id illi minuet, extraneus qui hic cum eo noluit mœroris esse particeps, non miscebitur etiam tunc in gaudio eius, sed & ab illo erit extraneus. Ita ferè Beda. Item Gregorius libro sexto Moralium cap. 8. Simplicior tamen & magis genuinus est prior sensus, quem & nostra litera optimè recipere potest in hunc modum. Cor quod solum nouit exactè amaritudinem sui animi, solum etiam sui gaudij exactè erit conscium. In gaudio eius non miscebitur sic extraneus vt illud exactè quantum & quale sit percipiat.

11 *Domus impiorum delebitur, tabernacula iustorum germinabunt.*

BENE annotauit venerabilis Beda impiis domū, iustis tribui tabernacula. Domus enim quæritur ad fixam stabilemque mansionem, tabernaculi verò in peregrinatione & itinere vsus est. Igitur impiis domus tribuitur, quoniam in terra suam diligunt habitationem semper in ea manere desiderantes, in qua proinde splendidas ædes & robustas quæ durent quam diutissimè ædificant, idque frequenter ex opibus malè partis. Tabernaculum verò vel tentorium iustis tribuitur, quoniam velut peregrini hic degunt & aduenæ, scientes se non habere manentem ciuitatem sed futuram inquirentes, proinde nec in terris ædificare gaudent, mortales res parum curantes, quemadmodum in patriarchis eximiè patuit, qui domibus carentes, in casis habitare elegerunt tanquam peregrini & hospites super terram, vt habet Paulus. Domus ergo impiorum delebitur (inquit Beda) quia habitationem vitæ præsentis in qua semper manere desiderant, perdent in morte, hoc quod non præuident exilium perpetuæ damnationis subibunt. Heb. 11.
Tabernacula verò iustorum germinabunt, quia præsens eorum conuersatio, in qua incolæ sunt apud Deum & peregrini, crescentibus semper sine cessatione meritis, ad fructum vsque suauissimum patriæ cœlestis pertingit. Rursus domus impiorum delebitur, quia eorum familia cum omni eorum substantia quantumuis splendida & fixa interibit, ita vt deleatur nomen eorum de terra, & quod coaceruauerunt ad iustos transeat,

ſcat, Tabernacula verò iuſtorum germinabũt, florebunt aut vernabunt, quia in ſe ſuáque poſteritate ex humilibus initiis, clariores ſemper reddẽtur. Metaphoricè enim ſub nominibus domus & tabernaculi rectè intelligimus, vt & alibi, familiam cum iis ſi quæ ad eam pertinent. Miſticè, domus impiorum Iudęorum eſt ſynagoga quæ deleta eſt iuxta verba Euangelij: Relinquetur vobis domus veſtra deſerta. Tabernaculum iuſtorum Apoſtolorum eſt eccleſia, de qua in Apocalypſi:
Matt.24. Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, quod
Apoc. 21. germinabit ſicut lilium & florebit in æternum ante dominum.

---

12 Eſt via quæ videtur homini iuſta, nouiſſima autem eius deducunt ad mortem.

SENSVM probè ſatis reddidit interpres, cum ad verbum Hebræa habeant, Eſt via recta ante virum & nouiſſimum eius viæ mortis. Non habent ergo hebræa, iuſta, ſed recta quod magis conuenit viæ, ſicut & noſter vertit in eadem ſententia repetita poſtea cap. 16. Significat autem ſententia eſſe mores quoſdam & genus quoddam quod hominibus probatur tanquam iuſtum, & quod ad vitam rectà pergat, cuius tamen nouiſſimum deducit ad mortem. Quod etſi quodammodo de omnibus peccatoribus intelligi poſſit, quia omnes penè ſuum inſtitutum & viuendi modum pro ſua affectione rectum & iuſtum iudicant (Vnde & ſuperius capite 12. dicit: Via ſtulti recta in oculis eius:) tamen quia vita ſcelerata vix cuiquam iudicio rationis iuſta videtur & recta, potius eſt hæc ſententia applicanda eis qui ſingulari quodam tenentur errore, ſiue fidei, ſiue morum. Nam & Iudæorum & hæreticorum via, videtur eis recta, & inter Chriſtianos plerique quoſdam mores probant tanquam bonos, qui tamen ſi in eis perſeuerauerint tandem per eos ad mortem perducentur æternam. Poteſt & applicari his qui fœlicitatem conſtituunt in bonis huius ſeculi, maximè ſi legatur, recta. Nam qui fœliciter & proſperè agit in hac vita quique bona huius ſeculi proſpero curſu ſectatur, putat ſe tenere viam quæ rectà ad fœlicitatem perducat, quam ex temporali tantum metitur proſperitate, cum ea via perducat ad æternam miſeriam, quemadmodum in diuite euangelico demonſtratum eſt. Docet autem hæc ſententia non nitendum eſſe proprio iudicio, ſuſpectáque habere propria aut vulgaria iudicia, doctos & ſapientes audiendos, qui & quid ſentiendum & quid agendum ſine errore doceant. Cæterum mirari quis poterit, cur dictum ſit nouiſſimum eius deducunt ad mortem vel nouiſſimum eius viæ mortis, vt habent Hebræa, & non potius, nouiſſimũ eius eſt mors. Nam alioqui tota via deducit ad mortem. At ideò dictum eſt nouiſſimum, quia ex fine & perſeuerantia in malo ſequitur mors. Et potius dixit nouiſſimum viæ deducere ad mortem, vel eſſe vias mortis, quàm eſſe ipſam mortẽ, quãuis ſic dicere potuiſſet cum Paulo, qui ad Ro. habet: Finis illorum mors eſt) vt oſtenderet viam ipſam quæ recta videtur, viam eſſe mortis, quod tamẽ non intelligitur niſi in fine. Nouiſſimum enim alicuius vel finis dupliciter dicitur. Aut quod vltima eſt eius pars, aut quod poſt ipſum ſequitur.

---

13 Riſus dolor miſcebit, & extrema gaudij luctus occupabit.

HEBRÆA ad verbum habent, Et iam in riſu dolebit cor, & extremum gaudij dolor. Benè reddidit interpres, niſi quod omiſſa ab eo coniunctio, ẽt nõ caret ſua emphaſi. Significat enim duplex riſus malum, videlicet primum, quòd (vt experientia docet) gaudium mundanum ſecum ferè aliquam habeat amaritudinem coniunctã, tũ quod nemo facilè ſit, qui non cum gaudet aliquam habeat ex alia parte triſtitię cauſam, tum quod ſi nihil aliud, in gaudio huius mundi metus quidam ſit mixtus, ne mox deſinat, ne prodatur, &c. Secundum, quod vt ſine dolore ſit riſus, tamen extremum gaudij huius ſeculi eſt dolor, & lætitia in mœrorem conuertitur. Teſtatur id experientia in particularibus, & in generali docet ſcriptura eos qui ducunt in bonis dies ſuos, in puncto ad inferna deſcendere, vt eſt apud Iob. Monet hæc ſententia non ſectari Iob.21.
gaudia huius ſeculi, de quibus hic eſt ſermo vt quæ nec ſint ſincera, nec ſolida. Nam de gaudio ſpiritus dicit dominus: Gaudium veſtrum nemo Ioan.16.
tollet à vobis.

---

14 Viis ſuis replebitur ſtultus, & ſuper eum erit vir bonus.

PRO ſtultus Hebræis eſt, auerſus corde, vel auerſum cor. At nihil ſignificatur aliud quàm quòd nomine ſtulti aut impij hoc libro ſæpè ſignificatur. Cæterum ſecunda pars non ſatis conuenit cum Hebræis, quæ dupliciter verti poſſunt iuxta ambiguitatem dictionis מעליו Mealaf, quæ poteſt ſignificare, vel à foliis ſuis, vel à iuxta eum. Itaque aliqui vertunt: Et à foliis ſuis vir bonus, ſcilicet replebitur vel ſaturabitur, vt repetatur verbum prioris membri, & ſignificetur, & ſtultum ex viis ſuis, hoc eſt moribus ſuis, & virum bonum ex ſuis foliis, hoc eſt, ſuis quæ profert virentibus operibus ſaturandum, hoc eſt, pro ſuis cuique meritis præmia reddenda, & quæ ſeminauerit homo, hæc & meſſurum. Iuxta quem ſenſum & litera noſtra accipi poteſt hoc modo: ſtultus replebitur, vel vt habent Hebræa, ſaturabitur viis ſuis, hoc eſt, vſque ad miſeram ſatietatem recipiet quod promeruit, at vir bonus erit ſuper eum, hoc eſt, magis ipſe recipiet quod promeruit, quia iuſtitiæ corona excedet iniuſtitiæ vindictã. Alij vertunt, Et à iuxta eum erit vir bonus, hoc eſt, vir bonus recedet ab eo, ne ſcilicet cõmuni inuoluatur ſupplicio. Et ſecũdum has quidem interpretationes ſaturari viis ſuis, accipitur pro recipere præmium conuerſationi correſpondens, qualis phraſis frequens eſt in ſcripturis, vt & in hoc lib. c. 13. verſu 2. & cap. 12. verſu 15. Iuxta quam phraſim etiam dicit Pſalmiſta: Labores Pſal.127.
manuum tuarũ manducabis. Et ignis & ſulphur, Pſal.10.
& ſpiritus procellarum pars calicis eorum. Poſſet tamen hec ſententia etiam intelligi, de ſaturitate qua ſe impij hic replent, fruendo delitiis huius vitæ ex diuitiis cõparatis, vt ſit ſenſus: Stultus qui non proſpicit æterna hic ſaturabitur ex viis ſuis, & his quę ſpectatur, explẽdo ex eis animum ſuũ, recipiens bona in vita ſua, at vir bonus recedet ab eo ſpe meliorum bonorum terrena contemnens, aut erit ſuper eum, quia ex ſuis viis melius quàm ſtultus, & hic & poſtea ſatiabitur.

15 *Innocens credit omni verbo, astutus considerat gressus suos.*

INNOCENTIS nomen non ponitur hic in laudē sicut nec astutus in vituperium, sed sicut astutus hic & alibi ponitur pro prudenti & circunspecto, ita innocens pro simplici & imperito quemadmodum & capite 22. versu 3. Nam hoc propriè significat dictio hebraica פתי Pethi, pro quo 70. verterūt ἄκακος, quod secutus noster interpres vertit innocens, cum פתי non solùm innocentem significet, sed & minimè versutum aut callidum. Imperitus ergo homo simplexque, ac rerum inexpertus nimis facilè credit verbo cuiuis, ideóque instabilis est, & in fide sua & in actione sua, at vir prudens qui iam semel firmiter pesuasus est quid verum, quid bonum sit, non attendit quid hic aut ille dicat, sed perpendit gressus suos, tota mentis intentione considerat, quomodo se gerat conformiter ad legem Dei, aut vt habent hebræa, intelligit gressus suos hoc est prudenter moderatur suas actiones, nouitque quomodo eæ conueniant cum lege Dei, illudque cognoscens, nullius verbis finit se ab instituto abstrahi, nec credit adulatoribus ipsam laudātibus, nec turbatur si quis eius facta calumnietur. Dum autem Sapiens narrat quid solent fieri, admonet suum filium quid facere debeat, videlicet non omnibus temerè fidem habere, iuxta illud Ioannis. Nolite omni spiritui cre-
1. Ioan. 4. dere, & illud Pauli, non simus paruuli & circun-
Ephes. 4. feramur omni vento doctrinæ. Nam vt habet sa-
Eccle. 19. piens Ecclesiastic. Qui cito credit leuis est corde.
Ambros. D. Ambrosius lib. 3. de officiis cap. 10. citat priorem partem in meliorem partem accommodans eam Iosue quòd cito crediderit Gabaōnitis, quia fidelis existens, fidem esse in omnibus arbitrabatur. Citatur. 22. q. 4. cap. Innocens. Post hunc versum sequitur in quibusdam libris versus capite superiori etiam habitus, cum neutrobique sit in hebræis, filio doloso nihil erit boni, &c.

16 *Sapiens timet & declinat à malo, stultus transilit & confidit.*

PRO trāsilit, legendum puto transit vel transiuit. Dictio enim hebraica hic posita significare videtur transire, nullo autem modo transilire. Vnde & Pagninus in thesauro, circa hanc dictionem, D. Hieronymi versionem citans habet, transiuit, nimirum, quia sic in suis legit codicibus. Et verbum transiit vertit D. Hieronymus in simili sententia postea capite 22. versu 3. capite 27. Hæc ergo indicatur differentia inter sapientem & stultum, quòd ille intelligens siue ex scripturis siue ex prædicantium ore, mala quæ manent peccatores, corripitur timore, timoréque concepto declinat à faciendo malo, stultus verò hæc nihilipendens aut etiam irridens, transit ad conceptum flagitium perpetrandum aut progreditur in sua stultitia ac peccatis, & benè confidit securusque est, nihil sibi metuens mali. Docet sententia Sapientis timorem esse vtilem, iuxta illud, Beatus homo qui semper est pauidus, nimiam verò quorundam securitatem esse noxiam. Alij ex hebræo pro transit, vertunt irascitur. Nam id dictio hebraica cum ponitur in quarta coniugatione vt hic, in aliis locis semper significat, cum in prima coniugatione significet transire: Secundū quàm versionem significatur stultum cum admonetur non solum non timere, sed etiam irasci cōtra eos qui benè monent, eisque contemptis securum esse. Septuaginta pro מתעבר Mithabber, literis duabus inuersis videntur legisse מתערב Mithareb, eam scilicet dictionem, quæ est superius. In gaudio eius non miscebitur extraneus, vnde verterunt ὁ δὲ ἄφρων ἑαυτῷ πεποιθὼς μίγνυται ἀνόμῳ, id est, at stultus sibi confisus miscetur iniquo.

17 *Impatiens operabitur stultitiam, & vir versutus odiosus est.*

PRO impatiens Hebræis est קצר אפים Cesér Apaim, hoc est, breuis iratum, quo significatur homo velox ad irascendum & qui cito irascitur, qui ob id Græcis dicitur ὀξύθυμος, id est, homo velocis iræ, sicut Hebræis homo tardus dicitur ארך אפים Ærech, apaiim, hoc est longus iratum vel tardus ad iram, qui Græcis dicitur μακρόθυμος, hoc est, longanimis. Pro vir versutus hic est rursum eadem oratio quę suprà c. 12. versu 2. vbi nos habemus, qui autem confidit in cogitationibus sus. Significat autem virum cogitationum. Et cum hoc ambiguum sit aliqui in bonam partem accipiunt pro viro prudente, qui apud se tacitus multa cogitat, sicut & vir versutus, suprà in bonum accipitur. Vnde quidam vertit. Qui autē cum consiliis omnia agit, à stulto odio habetur. At vt patet ex superiori loco capitis. 12. magis accipiendum est in malam partem pro homine qui apud se suis cogitationibus machinatur alicui malum, iram quidem dissimulans, sed oportunitatem lædendi & se vindicandi captans, vnde benè vertit noster, vir versutus. Itaque duo hic cōtraria vitia comparātur inter se ostenditurque vtrum sit grauius vitium ne iracundi qui subitò leui de causa ad iram concitatur, an vitium versuti qui iram quidem dissimulat exterius, sed internis cogitationibus tacitus apud se de vindicta agit. De illo dicitur quod operabitur stultitiam, nimirum quia is, dum rationis moderamine caret, multa stultè & effutit & facit, vnde se ridiculum facit omnibus. De isto quod odiosus est, nimirum quia non vt ille peccat ex infirmitate & passione, sed ex concepta malitia & tecta hypocrisi. Iste ergo significatur altero peior, vt qui non solum risum, sed & odium mereatur. Monet autem prouerbium nihil agendum, neque per iram, neque per dolum malum.

18 *Possidebunt paruuli stultitiam, & expectabunt astuti scientiam.*

DICTIO Hebraica, quam noster vertit possidebunt, significat propriè hereditauerunt, & quam nunc, paruuli, vertit, ea est quam suprà vertit innocens, quæ semper opponitur astuto. Quam autem noster vertit expectabunt, ambigua est, & nunc significat expectare, nunc coronare ac in modum coronę circundare & circūponere, vnde secunda pars etiā sic verti potest Astuti circūponent sibi scientiā, vel coronabūt se scientia. Nostræ ergo lectionis sensus est: Paruuli sensibus ac iudicio, hoc est simplices imperiti & fatui veluti hæreditatem possidebunt stultitiam: quia hanc amant eique adhærent veluti hæreditario bono ac propriæ possessioni, ex qua nihil nisi dedecus reportare possunt. At contra, astuti, hoc est prudentes nihil aliud semper expectant atque ex animo desiderant quàm scientiam, scientes eam verum esse hominis bonum ac propriam possessionem, in qua eius fœlicitas & decus consistit.
Aut

Aut circundabunt & coronabunt se scientia, hoc est ea se ornabunt, eáque se totos induent, cupientes eam in omnibus & dictis & factis suis elucere. Qui enim veram sapientiam non assequuti, tantum vanis huius mundi bonis delectantur, vt verè paruuli sunt sensu, ita nihil aliud quàm stultitiam possident, à qua ęgrè diuelluntur, qui verò vera imbuti sunt sapientia, toto desiderio ad sciẽtiam cognitionémque Dei ac cælestium rerum feruntur, eáque velut corona ornantur & circundantur, ita vt ab eis auferri nequeat. Significatur ergo hæreditariam portionem esse fatuis, stultitiam, prudentibus scientiam.

19 Iacebunt mali ante bonos, & impij ante portas iustorum.

VERBUM hebraicum quod noster vertit, iacebunt significat propriè incuruabũt aut incuruabũtur, humiliabunt se aut humiliabũtur. Itaq; significat hæc sentẽtia, iusta Dei dispositione ita frequẽter fieri vt impij siue ꝑpter paupertatem, siue ob consilij inopiam cogantur sese deiicere & humiliare coram iustis: eorúmque domos demissis capitibus adire, vt stipem aut consilium ab eis accipiant, quos ob iustitiam & diuitiis, & sapientia Deus donauit. Item frequenter fieri vt impij qui impietate sua iustos contempserũt, postea siue vexatione dante intellectum, siue iustorum dignitate insigniter elucescente, cogãtur mutata sententia eos reuereri, ante eos procidere, ac portas ædésque eorum humiliter frequẽtare. Iuxta illud: Non vis aut numerus, tandem bona causa triumphat. Quod si non semper hic fiat, tamen in futura vita magis fiet, vt patuit in diuite epulone Lazari opem tã humiliter implorante, & in his quæ impij dicunt in Sapientiæ libro, vbi inter cætera sic aiunt: Hi sunt quos aliquãdo habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est. Venerabilis Beda quod hic dicitur ante bonos, & ante portas iustorum, non ad vicinitatem loci, sed ad visionẽ refert bonorũ, vt significetur bonos malorum tormenta semper visuros, vt maiores erepto ri suo gratias sine fine referant, videntes coram se impios agere in æterna damnatione, iuxta illud Esaiæ. Egredientur & videbunt cadauera virorum qui præuaricati sunt in me. *Sapien. 5.* *Esa. 66.*

20 Etiam proximo suo pauper odiosus erit, amici verò diuitum multi.

SENTENTIA clata est, cuius quotidiana experientia veritatem demonstrat. Significat autem quàm graue sit paupertatis onus, & quàm amœna opulentia in hac vita, simul & taxat hominum ingratitudinem qui perituras opes magis honorant quàm naturam communem. Indicat & vulgaris amicitiæ instabilitatem vt quam commodi spes parat, incommodi metus dissipat: iuxta illud Poetæ: vulgus amicitias vtilitate probat. Et: si fueris fœlix multos numerabis amicos. Tempora si fuerint nubila, solus eris. Et Cicero libro 4. ad Herennium. Vt hirundines æstiuo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: ita falsi amici sereno vitæ tempore præsto sunt, simul atque fortunæ hyemen viderint, deuolant omnes. Potest & intelligi eo fine dicta hęc sententia vt indicet sedulitate & diligentia vitandam paupertatem, parandasque opes. Similis sententia est capi. 19. versu 4. & rursum versu 6. & 7. Dicit ergo pauperem odiosum esse non solum extraneis & ignotis, sed etiam proximo suo, hoc est amico, proximo & cognato, ita vt eum propinqui fugiant & qui prius amici erant & socij deserant. Cæterum ne hoc vulgi iudicium & morem sequamur, commodè subiicitur.

21 Qui despicit proximum suum, peccat: qui autem miseretur pauperis, beatus erit.

QVI, inquit, despicit ob paupertatem scilicet, proximum suum, hoc est, amicum aut socium & quemuis item sibi, ob naturæ communionem propinquum, etiam si mundo non videatur peccare, nec aliud faciat quàm quod fit vulgò, vt superiori dictum est versiculo, peccat tamen coram Deo, daturus aliquando sui peccati pœnas. Contrà qui miseretur pauperis beatus erit apud Deum, qui vicissim miserebitur eius, & misericordiam pauperi exhibitã, & hic & posteà abundè recompensabit. Quod autem sequitur: Qui credit in domino, misericordiam diligit vt dissimile est aliis huius libri sententiis, ita nec est in Hebræo, nec in veteribus plerisque exemplaribus, sed nec in græcis, vt mirum sit vnde huc sit asscriptum.

22 Errant qui operantur malum, misericordia & veritas præparant bona.

HEBRÆA aliter habent in hunc modum. Nónne errabunt fabricantes malum? & misericordia & veritas fabricantibus bonum. In vtroque enim membro pro diuersis verbis, quæ apud nos sunt operantur & præparant, idem est participium, quod inter alia eius propria significata, etiam significat fabricare, vel arare, quod eius significatum transfertur in scripturis à labore corporali ad operationem spiritualem, vt dicatur quis fabricare vel arare malũ & impietatem. Vnde Oseæ 10. dicitur: Arastis impietatem, iniquitatem messuistis. Est autem fabricare vel arare malum, ipsa mentis cogitatione moliri & machinari malum. Vnde capite 12. Hanc orationem interpres vertit per cogitare malum. Dolus, in quit, in corde cogitantium mala. Aut est etiam ipso opere studiosè malum exercere, vt cum in Psalmo dicitur: Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores, aut errauerunt arantes. Itaque interpres hoc secutus vertit in primo membro, operantur malum, in secundo præparant bona, explanatius id esse iudicans quam si vertisset, qui fabricant malum, & fabricant bona. Quod autem affirmatiuè vertit primum membrum, cũ Hebræis sit interrogatio ideò fecit quia interrogatio illa affirmatione vehementis habet vim, nec aliud significat, quàm si diceretur. Certè errant vel errabunt. Id tantum in nostro interprete, quod ad sensum attinet, diuersum est ab eo quod Hebræa habent & alij vertunt, quod in nostra lectione misericordia & veritas tribuuntur homini iusto in Hebræa & aliorum versione tribuuntur Deo tanquam ea exhibente iustis. Sensus ergo lectionis Hebrææ, quæ sanè conuenientior est, hic est, Sanè hi qui moliuntur malum alteri, ac studiosè illud inferunt, non ex infirmitate peccantes, sed ex animo, tales errabunt quia frustrabuntur suo conatu, contra suam expectationem incidentes ipsi in malum, quod aliis parant. *Psal. 128.*

parant. Contra his qui bonum facere student cõtinget à Deo misericordia & veritas, hoc est iustitia, quia Deus se illis pium & æquum exhibebit, pium in condonando & æquum in remunerando, iuxta illud Psalmi: Et veritas mea & misericordia mea cum ipso. Nec longè diuersus erit sensus nostræ lectionis, si ea sic accipiatur, Qui o-
Psal. 88. perantur malum, sectantur fallacia, & ea per quæ se deceptos inuenient frustrati sua spe, qui verò misericordiam & veritatẽ proximis suis prẽstãt, per hæc præparant sibi bona à Deo ipsis obuentura. Non enim quod dicitur: Errant qui operantur malum intelligendum videtur de errore, ex quo omnis impietas, in peccatoribus nascitur, in quem tamen sensum locus hic à multis accipitur, quasi idem hic dicatur quod habet Philosophus cũ asserit omne malum ignorare. Nam sic hęc pars nullam habet oppositionem cum parte sequenti sicut tamen habet si accipiatur de frustratione suæ intentionis & expectationis. Errãt ergo mali, quia frustrantur sua expectatione, imò contra quam expectauerunt in multa incidunt mala. Notandum autẽ duo hæc in scripturis sæpè coniungi misericordiam & veritatem, hoc est, fidelitatem aut iustitiam siue hæc Deò, siue homi-
Psal. 85. nibus tribuantur. Vnde est in Psalmis: Misericor-
Psal. 88. Psal. 100. dia & veritas obuiauerunt sibi. Et misericordia & veritas pręcedent faciem tuam. Et veritas mea & misericordia mea cum ipso. Item, Misericordiam & iudicium cantabo tibi domine. Et Mi-
Michea 6. cheæ 6. Indicabo tibi ó homo quid sit bonum, & quid dominus requirat à te, vtique facere iudicium & diligere misericordiam. Neque enim misericordia perfecta virtus est sine iustitia, neque iustitia sine misericordia. Misericors est Deus in promittendo, iustus in præstando, misericors in condemnando mala, iustus in remunerando bona. Misericors est homo, miseris gratuitò subueniendo, iustus, reddendo vnicuique quod suũ est.

23 *In omni opere erit abundantia: vbi autem verba sunt plurima, ibi frequenter egestas.*

PLERIQVE libri habent: In omni opere bono, sed dictio, bono, abundat: vt patet ex Hebræis & emendatioribus Latinis. Addita est autem ab aliquo ad excludendum opus malum, quod alioqui videretur sententia non esse vniuersaliter vera, Non est autem sermo de opere morali, virtuoso scilicet aut vitioso, sed de opere laboris. Dictio enim Hebraica propriè significat laborem & solicitudinem, vnde & Septuaginta verterunt, διώκοντας δικαιοσύνην ἀγαπᾶ id est, in omni solicito est abundantia. Significatur ergo labore ac diligentia opes parari non garrulitate, quæ ad egestatem & defectum frequenter perducit, quòd garruli otio feretempus transigi sinant. Dicit autem in omni opere & labore, hoc est, per quemuis laborem aut cuiuscunque generis opus proueniet homini abundantia, vel vt etiam Hebræa dictio verti potest, vtilitas, quia per varia operationis genera diuitiæ parantur, per agriculturam, per negotiationem, per artificia. &c. Honestus ergo labor commendatur vt aliis multis huius libri sententiis, ita & hoc versiculo, garrulitas otiosa condemnatur. Cæterum quod ad literam intelligitur, de laboribus corporis & corporali commoditate, mysticè de operatione virtutum accipi debet. Nam qui iuxta parabolam Euangelij, acceptis quinque talentis operatus fuerit in eis, lucrabitur & alia quinque, omniq́ue habenti dabitur & abundabit. Qui autem verbis tãtum delectantur, & de virtute tantum loquuntur, non ex animo, sed ore tenus, aut Deum tantum inuocant verborum multitudine, steriles interim in bonis operibus, ad frugem non perueniunt, defectum virtutum & gratiæ Dei patien-
tur, & tandem egestatem sempiternam. Nõ enim Matt. 7.
inquit dominus, omnis qui dicit mihi domine, domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui facit voluntatem patris mei qui in cælis est. Habent quidem Hebræa in secunda parte, Et verbum labiorum tantũ ad defectum, vel sanè ad effectũ, scilicet perducit. Ad id noster eleganter planius vertit. Vbi autem verba sunt plurima, ibi frequenter egestas.

24 *Corona sapientum diuitiæ eorum, fatuitas stultorum imprudentia*

PRo fatuitas, & imprudentia, Hebręis eadem est dictio, ita vt Hebręa habeant, stultitia stultorum, stultitia, hoc est, nihil aliud est quàm stultitia. Proinde impertinens est Bedæ & aliorum post eum interpretatio quæ habet: Stultorum fatuitas maxima hæc est, quia improuidi æternorum, de præsentibus tantum commodis gaudent. Imprudentia enim quasi improuidentia dicitur, inquit Beda. Sensus enim est, diuitiæ sapientum sunt corona eorum, quia scilicet sapientia in eis efficit, vt benè diuitiis vtantur, & bono vsu magnum diuitiæ ornamentum eis adferant, vt qui benè vtantur, quibus vulgus ferè abutitur. Item quia diuitiæ magnam sapientibus addunt apud vulgum authoritatem, ita vt per eas admirabiles sint & suspiciendi veluti corona insigniti, cum alioqui sapientia in homine paupere sit vulgo contemptibilis & nullius authoritatis. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Vtilior est sapientia cum diuitiis & magis prodest videntibus solem. Et vt refert Cicero in Catone, Lysander ad Cyrum iuniorem dixit: Rectè te beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna iuncta est. At stultitia stultorum nihil aliud est quàm stultitia aut imprudentia, quasi dicat: alia est ratio stultorum qui nullis opibus aut externis bonis ornari possunt. Vt enim (iuxta adagium, de quo Erasmus in Chiliadibus) simia semper simia est, etiam si aurea gestet insignia, sic stultitia in stultis nullo modo, saltem diu tegi potest aut honestari, ne per diuitias quidem, quę si adsint, magis eorum prodent stultitiam & insigniorem facient propter illarũ abusum. Itaq; stultitia illorum est semper & vbiq; stultitia, quia efficit vt omnia ab eis stultè gerantur, vtq; & stultè paupertate, & stulte diuitiis vtantur. Secũdum subtiliorem sensum per diuitias sapientum intelliguntur eorũ virtutes & prudentia, quæ eorum sunt propriæ diuitiæ, cum alias habeant cum stultis communes, nec eas pro diuitiis reputent, imò & plerunque non habeant, nec hebere velint. Hæ autem eorum propriæ diuitiæ verè eos exornant & veluti corona insigniunt, reges eos efficiendo coram Deo & regum magistros. At stultitia stultorum quæ eorum est, vt suprà dicitur possessio, nihil aliud quam stultitia, nihil aliud quàm stultos eos facit & ignominia afficit.

25 *Liberat animas testis fidelis, & pr...*

IN secunda huius sententiæ parte, aliquid ex priori membro est addendum, sicut & in prio ri aliquid

ri aliquid subticetur ex posteriori intelligendum, vt frequenter fit in parabolicis istis sententiis. Istud enim est quod Sapiens significare voluit. Testis fidelis, fideli veracique suo testimonio, liberat animas, at contra versipellis vel vt est hebræis, dolosus, scilicet testis, profert mendacia, proferendóque mendacia opprimit & occidit animas. Cùm enim dicitur proferre mẽdacicia, nomine mendacij non tantum significantur quæ falsa sunt, sed quæ decipiunt, fallunt & fallendo afficiunt alium damno. Ita enim de mendacio sæpe loquitur scriptura. Sic mẽdacia profert versipellis, etiam cum vera loquitur per quę decipere molitur. Et habet hæc sententia veritatem ad literam, in testimonio vulgari, quo de facto aliquo quispiam testatur, siue apud iudicẽ siue apud quoscunque homines in publico vel in priuato. Qui enim videlicet de factis dictisque alicuius testatur, & rem vt se habet indicat, frequenter liberat animas, hoc est, homines qui iniustè opprimuntur. Liberat autem ab imminente morte, ab intentata calumnia & iniuria, ab infamia & quauis iniusta oppressione, à quibus dum vnum aliquem liberat, non vnam tãtum animam liberat, sed multorum, vt totius familię eius & amicorum eius, qui cũ illo ignominia aspergerentur, vt benè dictum sit liberat animas testis fidelis. Cõtrà qui falsum perhibet de re testimonium, animas opprimet, quas vel hæreditate & facultatibus, vel vita, vel honesta denique fama priuat. Habet præterea secũdum spiritualiorum intelligentiam hæc sententia veritatem in testimonio doctorum & prædicatorum ex quo maius vel commodum prouenit vel incommodum. Qui fidelis est veritatis diuinæ testis & annunciator, fideliter testimonia ex sacris eloquiis proferens, & Ecclesiasticam veritatem astruens, liberat animas auditorum ab erroribus ac morte ipsa spirituali. Qui verò subdolo ingenio scripturas nouit versutè ad omnia quæ vult torquere, falsum ex scripturis pofert intellectum, errorémque suum spargit in populum, quales sunt omnes hæretici, miserè animas hominum occidit & interimit. Ostẽdit hæc sententia, quam ingens bonum ex testimonio veritatis sequi soleat, & rursum quã grande malum ex testimonio falso, vt hinc intelligamus nihil esse laudabilius quam veritatem defendere, & contra nihil odibilius quam sit falsus testis. Intelligamus item diligenter despiciendum quos in testimonium nobis eligamus aut asciscamus.

26 *In timore domini erit fiducia fortitudinis, & filiis eius erit spes.*

FIDVCIA fortitudinis dupliciter exponi potest. Primum actiuè vt sit sensus: Fiducia quam habet fortitudo, hoc est fortitudo hominis vel homo ipse non debet habere fiduciam in seipso, & si vera est fortitudo non confidit in seipsa, sed in timore domini sperãs se pręualere posse per Deum, quoniam scilicet timet illum eiusque offensam cauet. Quod secutus quidam vertit, In domini metu tua est potentia. Pro fiducia enim verti etiam potest ex hebræo, securitas. Secundo accipi potest passiuè, pro fiducia quæ habetur de fortitudine vel fiducia habendæ fortitudinis, vt sit sensus: Per timorem domini homini fiducia fortitudinis obtinẽdę, hoc est confidet homo se fortẽ fore. Per timorem enim domini confidit homo se Deum habere propitium, & proinde per illum se fortem fore ad quæuis agenda, benéque munitũ contra omnes inimicos suos & omnia mala, iuxta illud Psalmistæ. Fortitudinem meam ad te custodiam. At- Psal. 58.
que huic intelligentiæ magis conuenit quod sequitur. Et filiis eius erit spes. Vbi relatiuũ eius, (quod Beda refert ad timorem domini, vt sit sensus, filiis timoris domini, secundum quem sensum idem significabitur vtraque parte) magis debet referri ad id quod rectè significatur in parte præcedente, nempe ad timentem dominum. Significatur ergo non tantum timenti dominum benè esse, qui per timorem domini bonam habet fiduciam fortitudinis, sed & filiis eius, propter patris merita, bonã esse spem apud Deum, quod ab eo protegentur & beneficiis afficiẽtur, quemadmodum patuit in filiis Abrahæ, Isaac & Iacob, in posteritate item Dauidis, quibus Deus propter patriarchas & Dauidem benefecit. Discant hinc hæretici Christianos bene confidere de Dei gratia propter sanctorum patrum præcedentium merita, ac virtutem non tantum pertingere ad eum qui facit, sed & ad posteros eius. Sic ergo relatiuũ eius, hic refertur ad adiectiuũ substantiui, timor, sicut apud Ioannem refertur ad substãtiuum adiectiui, cùm dicitur: diabolus est Ioan. 8.
mendax & pater eius, nempe mendacij.

27 *Timor domini fons vitæ, vt declinet a ruina mortis.*

ALTERA hic subiicitur timoris domini commendatio, quod scilicet non tantum sit in nobis fons fortitudinis, sed & vitæ, idémque iisdem verbis hic tribuitur timori domini, quod suprà legi sapientis in c. 13. versu 15. quanquam vtrobique rectius verteretur secũda pars, ad declinandam à laqueis mortis. Benè autem idem iam timori domini tribuitur, quòd suprà legi, quia lex non adfert vitam nisi per timorem domini ex lege conceptum, qui sicut rectè frequenter dicitur in scripturis, initium sapientiæ, ita & iam rectè dicitur fons & origo vitæ, qua euaduntur laquei mortis.

27 *In multitudine populi dignitas regis, & in paucitate plebis ignominia principis.*

IN Hebræo secunda pars habet, & cum non fuerit populus contritio vel terror est principis, hoc est, ex defectu populi princeps formidat & frangitur animo & imperio. Sensus tamen eodem redit. Docere enim vult Sapiens gloriam regum non in magnis opibus aut castellis & propugnaculis consistere, Sed in multitudine subditorum, qui lubenter illorum pareant imperio, in illis opes, in illis vires regni constituendas, per illos regnum benè stabiliendum & muniendum. Et contra illorum defectum diminutionem, ignominiam ei & formidinem allaturum, quantumuis alioqui habeat quod in hac vita splendidum ac magnificum, & ad tutelam imperij firmum videatur. Proinde subindicat regibus & principibus præcipuã operam dandam, vt comitate, clementia, & iustitia tales se exhibeant, vt & sui lubenter eis pareant, nec ab eius regno improbitate commoti discedant, & exteri quoq; fama nominis exciti ad regnũ eorum commigrẽt. Pulchrè idem docet colloquium Neronis & Senecæ in Octauia, vbi inter cætera sic habetur. N. Ferrũ tuetur principem

cipem. S. Melius fides. N. Docet timeri Cæsarem. S. at plus diligi. N. Metuant necesse est. S. Quicquid exprimitur graue est. N. Iussisque nostris pareant. S. Iusta imperia secundum sensum spiritualem monet hæc sententia, eis qui Dei Christique gloriam ex animo quærunt, maximè laborandum in hoc vt quam plurimos illi lucri faciant, & ad obedientiam eius adducant.

29 *Qui patiens est, multa gubernatur sapientia, qui autem impatiens est exaltat stultitiam.*

MAGNA patientię commendatio, per quã fit, vt sapiens quis esse cognoscatur, sicut contra impatientia hominis stultitiam eius declarat. *Eccle.7.* Vnde in Ecclesiaste dicitur: Ne sis velox ad irascendum, quoniam ira in sinu stulti requiescit, hoc est, stulto propria est, quemadmodum & supra hoc capite dictum est: Impatiens operabitur stultitiam. Qui ergo patiens est, vel vt habent Hebræa, qui tardus est ad iram, is declarat se multa gubernari sapientia, per quam scilicet suis passionibus prudenter temperat. Aut vt habent Hebræa multus est intelligentia, vel multæ est prudentiæ, quod idem est cum nostra lectione, quanquam posset etiam intelligi, eum qui tardus est ad iram, facilè percipere & consequi multam prudentiam & intelligentiam. Nam quemadmodum impedit ira animum ne possit cernere verum, ita per mansuetudinem & animi quietem, mens magis est sapientiæ capax, vnde monet Iacob. *Iacob.1.* In mansuetudine suscipite insitum verbum. Qui autem impatiens est, aut vt habent Habræa, qui breuis est spiritu, hoc est, qui cito commouetur animo velociterq; ad irã impellitur, exaltat stultitiam, suam, hoc est, eam perspicuam & manifestam facit, quæ alioqui occulta & incognita esse poterat. Quod enim in altum tollitur, omnibus conspicuum fit. Aut exaltat stultitiam suã, hoc est, magnam ostendit stultitiam, sicut contra qui patiens est multam ostendit prudentiam. Non est enim Hebræis stultitiam suam, sed tantum stultitiam. Iuxta hunc sensum verterũt septuaginta, μακρόθυμος ἀνὴρ πολὺς ἐν φρονήσει, ὁ δὲ ὀλιγόψυχος ἰσχυρῶς ἄφρων hoc est, longanimis vir multus est in prudentia, at pusillanimis est fortiter insipiẽs. Sicut enim non est simplicis prudentiæ iram cohibere, sed eximiæ, ita insignis est stultitię facilè irasci. Ira enim furor breuis est, inquit Poeta.

30 *Vita carnium sanitas cordis, putredo ossium, inuidia.*

SICVT præcedens sententia auocat ab ira, ita hæc a cognato iræ vitio, inuidia. Sanitas inquit, cordis, hoc est, mẽtis ab omnibus passionum morbis liberè conueniens status & bona dispositio, non tantum animæ prodest, cui multum prodest ad contemplationem veritatis, sed & corpori, quia est vita carnium, hoc est, corporis: efficit enim vt corpus sit vegetum, viuax & sanum. Contra inuidia non animæ tantum nocet, sed est & putredo ossium, ac tabes omnium etiam internorum & solidorum membrorum corporis. Cui consonat illud Poetæ: Inuidus alterius macrescit rebus opimis. Cùm autem non tantum inuidia sanitati cordis contraria sit, sed & reliquarum passionum intemperies, illam tamen solam sanitati cordis opponit Sapiens, quod ea præcipua sit, quæ animi tranquillum & cõuenientem statum perturbet, ea quæ diu & animo simul & corpori maximè noceat: Pulchrè mali huius excellentiam prosequitur D. Greg. lib. 5. moralium capite vltimo, *Gregor.* vbi locum hunc etiam tractans, sicut & in tertia parte pastoralis curæ, admonitione vndecima, subtiliori intelligentia; carnes & ossa, sanitatémque cordis mysticè exponit, sic vtrobique scribens, quemadmodum ex eo Beda est mutuatus in commentariis. Inuidia cum mentem tabe fecerit, cuncta quæ inuenerit benè gesta consumit. Vnde bene per Salomonem dicitur. Vita carnium sanitas cordis, putredo ossiũ inuidia. Quid enim per vitam carnis nisi infirma quædam ac tenera, & quid per ossa, nisi fortia facta signantur? Et plerunque contingit vt quidam cum vera cordis innocentia in nonnullis suis actibus infirmi videantur, quidam verò iam quædam ante humanos oculos robusta exerceãt, sed tamẽ erga aliorum bona intus inuidet pestilẽtia latẽter tabescant. Bene ergo dicitur. Vita carnium sanitas cordis, si quia mentis innocentia custoditur, etiam si quæ foris infirma sunt, quandoque roborantur. Et rectè subditur. Putredo ossiũ inuidia, quia per liuoris vitium, ante Dei oculos pereunt etiam fortia acta virtutum. Hæc ille, intelligens per cordis sanitatem innocentiam mẽtis, animúmque nullis grauibus peccatis pollutum. Secundum quam intelligentiã etiam aliter hæc spiritualis sanitas cordis, est vita carnium, quia sicuti peccata quæ morbi sunt animæ, Dei iudicio sæpè sunt causa morborum corporaliũ, ita & animæ sanitas meretur & obtinet à Deo corporis sanitatem. Verum hic sensus est alienus ab intentione sapientis. Illud annotandum, in priori membro fieri mentionem carnium, quæ infirmiores sunt hominis partes, in secũdo, ossium, quę sunt partes solidiores, vt intelligamus sanitatem mentis etiam infirmioribus & tenerioribus corporis vitam vigorémq; conferre, inuidiã verò etiã robustissimas corporis partes inficere & corrũpere. Similes obseruat D. Greg. secundum spiritualem sensum quem prosequitur.

31 *Qui calumniatur egentem, exprobrat factori eius: honorat autem eum qui miseretur pauperis.*

PRo calumniatur, dictio Hebraica non tantum significat, falsis aliquem criminibus impetere, quod propriè Latinis est calumniari, sed generaliter significat opprimere aliquem ac quauis iniuria siue verbis siue factis illata quempiam afficere. Atq; in ea significatione & hoc loco & frequenter postea in hoc libro sicut & in aliis scripturis vsus est verbo calumniandi noster interpres, & cum dicitur c.28. Vir pauper calumniãs pauperes, &c. Et hominẽ qui calumniatur animæ sanguinem, &c. Et ca.22. Qui calumniatur pauperem vt augeat diuitias suas, *Psal.118.* &c. Sic in Psalmis, Nõ calumnientur me superbi. Et ne tradas me calumniantibus me. Sicut autem verbum calumniatur, hic non propriè accipitur, ita nec verbum exprobrat. Propriè enim exprobrare est improperare quidpiam, quæ significatio nec Hebraicæ dictioni, nec sensui conuenit. Non enim significatur calumniatorem pauperis, quidpiã improperare Deo. Sed significat dictio Hebræa, probro afficere & dedecore, quæ significatio sensui optimè cõgruit. Itaq; & hoc loco & simili, q est c.17. cũ dicitur: Qui despicit

ſpicit pauperẽ, exprobrat factori eius, cõpoſitũ exprobro pro ſuo ſimplici probro, quod eſt pro bris afficere & parũ invſu eſt, poſitum eſt. Et eſt ſenſus: Qui iniuria afficit egentem, probro afficit factorẽ eius. Quod intelligi poſſet ob id dictum, quia qui hoc facit, ſic ſe habet quaſi Deũ qui cura eſt pauperis non timeret, aut quaſi Deo non ſit cura tuendi pauperis, cum ſit ei cura om niũ quæ fecit, & de eo ſit ſcriptum: Tibi derelictus eſt pauper, orphano tu eris adiutor. Sed ideo magis hoc dicit, quia qui peccat in creaturam, peccat in creatorẽ eius cúmque dedecore afficit quod eius creaturam & opus contemnit, ad quod ſignificandum dicit, factorem eius. Neque verò Deum tantum dicit factorem pauperis ratione naturæ, ſed etiam ratione conditionis & paupertatis, iuxta illud: Paupertas & honeſtas à Deo ſunt. Et: Diues & pauper obuiauerunt ſibi, vtriuſque operator eſt dominus, Itaque qui iniuria afficit pauperem, dehoneſtat etiam Deum tanquam authorẽ paupertatis eius, quia ab ea conditione accipit opprimendi occaſionem quæ conditio à Deo iuſto & occulto eius iudicio profecta eſt, declarátque ſe nõ agnoſcere Dei mirabile iudicium, quo in hoc mundo, etiam præter peculiare meritum hominum quibuſdã paupertatẽ immittit, aliis diuitias lar gitur. Contra, qui miſeretur pauperis, honorat Deum non ſolum quia vices Dei agit ſubueniẽdo pauperibus, quorum cura peculiariter Deo relicta eſt, ſed multo magis quia beneficiũ creaturæ impenſum cedit in honorem creatoris, quem ille ſe magnifacere declarat, qui eius ope ri benefacit & ſuccurrit, in quibus ope indiget. Rurſum, quia talis declarat ſe reuereri Dei iudicium, quo pauperes diuitibus commiſcet, vt hi ab iſtis iuuentur. Efficaciſſima hæc eſt ſententia ſiue ad coercendam vim potentium, ſiue ad excitandos peiorum animos ad beneficentiã pauperum. Nam honore diuino nihil antiquius habere debemus, contra, Deum opprobrio afficecere, vel dictu horrendum eſt. Aliter magis euãgelice. Qui opprimit egentem, probro afficit factorẽ eius, honorat autem qui miſeretur pauperis, quia Deus ſibi factum imputat, quod pauperibus, ſiue benè, ſiue male impenditur, iuxta quod ipſe dicit in Euangelio: Quod vni ex minimis meis feciſtis. Sic & poſteà dicit Sapiens: Fœneratur domino qui miſeretur pauperis.

Pſal. 9.

Eccl. 10.

Prou. 2.

Math. 25.

32 *In malitia ſua repelletur impius, ſperat autem iuſtus in morte ſua.*

PRO repelletur dictio hebraica magis ſignificat, impelletur aut propelletur, ſecundum quam ſignificationem conuenientiſſimè ſignificabitur impium per ſuam malitiam impellendum, ita vt nunquam ſit ſecurus aut ſtabilis, ſed animo ſemper ſit intranquillo, exagitante illum coſcientiæ remorſu, & ad quæuis vitia rapiatur, impellente eũ paſſionum ipſius ac malarũ ſuggeſtionum flatu; ac diuinæ iuſtitiæ diſpoſitione ex vno infortunio impellatur in aliud. Hoc enim eſt quod Pſalmus primus comparat impium pulueri, quẽ proiicit ventus à facie terræ. Et alio loco: Fiant, inquit, ſicut puluis ante faciẽ venti, & angelus domini coarctans eos, vel vt habent Hebræa, impellẽs eos. Ideo & Eſaias: Impios dicit eſſe quaſi mare feruens quod quieſcere non poteſt, nec eſſe impiis pacem. Huic ſenſui benè conuenit quod opponitur, ſperat autem iuſtus in morte ſua, hoc eſt: Cùm impius per ſuam malitiam ſemper impellatur vt nunquam vſquam ſit ſecurus, contra iuſtus etiam in morte ſua, cum maximè metuere ſoleant homines, benè cõfidit & ſecurus eſt. Poteſt noſtra litera & ſic intelligi. Impius ob malitiam ſuam repelletur à ſpe cuiuſcunque boni poſt hanc vi tam, aut à conſpectu domini, abiiciendus mox in æternam damnationem. Iuſtus autem vel maximè in morte ſua ſperat, quam ſcit eſſe finem omnium quas hic patitur miſeriarum, & poſtquam ſe vitam æternam conſecuturum confidit.

Pſal. 34.

Eſa. 57.

33 *In corde prudentis requieſcit ſapientia, & indoctos quoſque erudiet.*

QVIDAM libri non habent quoſque, ſed quoque: nec vtro modo verterit interpres ex hebræo colligi ſatis poteſt: nec ad ſenſum multum facit. Hebræa habent: & in medio ſtultorum cognoſcetur: ſcilicet ſapientia. Quod noſter interpres intellexit ſignificatum: ſapientiam requieſcentem in corde prudentis, cognoſcendam tamen inter ſtultos: per eruditionem & doctrinam prudentis, cuius eſt theſaurum, quem habet non abſcondere, ſed indoctis & imprudentibus communicare, eoſdémque ſuam ſapientiam docere, vnde benè vertit, & indoctos quoſque vel indoctos quoque erudiet ipſa ſcilicet ſapientia. Septuaginta aliter legerunt quam iam habent Hebræa, videlicet cum negatione, vnde verterunt ἐν δὲ καρδίᾳ ἀφρόνων οὐ διαγινώσκεται, id eſt, in corde autem ſtultorum non cognoſcetur. Quos ſecutus quidam vertit, in inſanorum pectoribus ignoratur. Alij inter quos Pagninus, in Hebræo ſignificari intelligunt ſapientiam ſic requieſcere in corde prudentis, vt non temerè neque iactanter ſeſe prodat, ſed opportuno tantum tempore. Contrà verò à ſtultis, ſi quod ſapientiæ verbum habent, illud ſtatim cum iactãtia profundi & oſtentari, nec habere apud eos locum ſicut apud ſapientes, illud quòd ſuprà dicitur, ſapientes abſcondunt ſcientiam.

34 *Iuſtitia eleuat gentem, miſeros autem facit populos peccatum.*

SENTENTIA clara eſt ſecundum noſtram lectionem, docens iuſtitiam ſi in gente aliqua vigeat, extollere illam & celebrem magnámque reddere. Contra peccatum cauſam eſſe vt populi alicuius regni variis afficiantur miſeriis & calamitatibus, vt ne fortuito hæc accidere putemus, ſed ex iuſta Dei mundum gubernãtis diſtributione, diſcántque principes præcipuam ſibi curam habendam, vt iuſtitia in regno obtineat, ſi benè velint ſuo regno. Veritas huius patet ex ſcripturis in gente Iudaica, quę quãdiu iuſtitiam coluit, floruit & præualuit hoſtibus ſuis, peccato paſſim præualente multis obnoxia miſeriis facta eſt. Cæterum Hebræa ſecundam partem ſic habent ad verbum, Pietas (vel miſericordia) populorum peccatum. Eſt enim hic nomen חסד Heſed, quod propriè ſignificat miſericordiam, beneficentiam ac pietatem. Itaque intelligit quidam pietatem populorum dici peccatum, quia omnis beneficentia infidelium, vt ipſe vult, peccatum eſt, iuxta illud Pauli: Omne quod non eſt ex fide, peccatum eſt. At præterquam quod hæc ſententia ſimpli- Rom 14.

citer asserta parum probabilis est, quia possunt infideles quædam agere sine peccato, vt docet D. Thomas in secunda secundæ quæstione 10. articu. 4. non conuenit satis hæc intelligentia priori parti, vt cui nec opponitur, nec cōmune quid cum ea habet, sicut nec aliorum expositio, qui per pietatem populorum significari intelligunt culturam idolorū, quæ manifeste peccatū
2. Cor. 5. est, ideo alij peccatū hic accipiunt, vt freqūēter in lege Mosaica, & apud Paulum, cū dicit Christum factum pro nobis peccatū, pro hostia pro peccato, vt sit sensus: Misericordia & benignitas quam populi exercent sunt coram Deo veluti
Heb. 13. sacrificium pro peccato, iuxta illud Pauli. Beneficentiæ & communionis nolite obliuisci. talibus enim hostiis promeretur Deus. Itaque quidam vertit. Populorúmq; benignitas est piaculū, hoc est, peccata expiat. Alij dictionem חסד Hesed accipiunt iuxta aliam eius significationem quam habet Leuitici. 20. vbi, D. Hierony. vertit, rem nefariam, alij probrum vertunt, vnde & posteà capite 25. ab hoc deriuatum est verbum quod D. Hieronymus vertit insultare, alij probris afficere. Itaque vertunt hic. Et opprobrium gentium est peccatum, hoc est, Sicut iustitia gentis extollit eam & claram facit, ita cōtrà, peccatū est opprobrium populorum, ignominiáque eos afficit. Atque hoc secutus videri potest D. Hieronymus vertens, Miseros autem facit populos peccatum, nisi potius pro Daleht litera, legit literam Resc ei valdè similem, hoc est, חסר Heser (quod defectum & penuriam significat) pro Hesed. חסד. Nam Heser legisse etiā videntur Septuaginta qui habent ἐλαττοῦσι δὲ φυλὰς ἁμαρτία, hoc est diminuunt autem nationes peccata.

35 *Acceptus est regi minister intelligens: iracundiam eius inutilis sustinebit.*

AD verbum Hebræa habent: Beneplacitū Regis erga seruum intelligentem: & indignatio eius erga pudendum. Vnde patet sensum benè reddidisse nostrum interpretem. Monet sententia sapientiæ operam dandam, vt quę regibus homines commendet, & sine qua iram regis experturus est qui in eius ministerium seruitutem assumptus fuerit mystico sensu monet, vt vero regi Christo, prudentia nos commendemus, vt nobis ab eo dicatur: Quia super pauca Math. 25.
fuisti fidelis, supra multa te constituam. & non cum inutili seruo proiiciamur in tenebras exteriores.

CAPVT XV.

RESPONSIO *mollis frangit iram, sermo durus suscitat furorem.*

INSIGNIS sententia artem docens qua indomita alioqui fera cicuretur & mansuescat. Si quis inquit irato suauiter & benignè respondeat, comiter & honorifice eum compellans & placidis vtens verbis: huiusmodi mollis responsio frāgit accensam aut commotam iram. Exemplum ha-
1. Reg. 25. bem⁹ de Abigail. Cōtrà sermo durus, hoc est acerbus etiam iacentē & sopitam iram sic susci-
3. Reg. 12 tat vt furor fiat. Mollis enim responsio minuit iræ materiam, & cōtrà sermo durus auget, cuius exemplū habemus in Roboam. Ira enim nascitur ex superbia alterius, aut iniuria vera vel reputata. Habent quidē hebræa nō frangit iram, sed reducit irā, aut retrahit, sed hoc nō est aliud quā frangere irā. Habent itē non sermo durus, sed sermo doloris aut tristitiæ, hoc est sermo dolorem inferens, & vt habent Græca λυπηρὸς hoc est molestus & tristis, at hoc item non est aliud quàm sermo durus, quē noster interpres pulchre opposuit responsioni molli. Obseruanda est apta metaphora, qua indicatur irā instar flammæ excitatam ascendere, si quis verbis durioribus & asperis veluti follibus sufflet. Nam pro suscitat, Hebræis est, ascendere facit. Porro quod hæc sententia ad literā indicat de cōditione iræ humanæ, idē mystico sensu intelligendū de ira diuina. Nā & hanc frangit responsio mollis, hoc est, humilis confessio redarguenti nos reddita, vt patet in Dauide, qui prophetæ redar- 2. Reg. 12.
guenti respōdens: Peccaui, mox audire meruit, Dominus quoque transtulit peccatū tuum. Cōtrà sermo durus eorum qui arguenti resistunt, maiorem iram districti iudicis prouocat, vt pa-
tet in Saule qui Samueli se corripienti duriter 1. Reg. 15.
respōdēs. Imo audiui vocem domini, &c. adiuit se abiectum à regno Israel.

2 *Lingua sapientum ornat scientiam, os fatuorum ebullit stultitiā.*

ALTERAM linguæ commendationem & vituperationem hæc sententia continet, quam vt intelligamus rectè versam ab interprete, sciendum Hebrea pro ornat scientiam, habere, ad verbum benefacit scientiæ, aut pulchrām facit scientiam Benefacere autem scientiæ, aut eam pulchram facere, non est aliud quàm eam decorare & ornare, proinde melius noster vertit, quàm alij qui habent, Pulchrè vtitur scientia. Ornat autem scientiam lingua sapientum, qui eam debito & tempore & loco & modo proloquitur, quibus rebus fit vt pulchra auditoribus scientia appareat, gratáque eis sit, cum alioqui obscura sit, & ab indoctis stultisque hominibus capi non possit. Quod enim ad tem- Eccle. 20
pus attinet, posteà dicitur capite 25. Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo. Contrà verò vt dicitur in Ecclesiastico: Ex ore fatui reprobabitur parabola, non enim dicit eam in tempore suo. Modus autem dicendi quantum faciat ad scientiæ decorem, quotidiana docet experientia. Cum autem lingua sapientum sic ornat scientiam, contrà, os fatuorum ebullit, vel vt habent Hebræa, eructat aut scaturire facit stultitiam, hoc est, è plenitudine stulti cordis abundè & assiduè nihil aliud profundit quàm stultitiam, ita vt etiamsi quid sapiens loquatur, tamen hoc ipsum stultitia fiat, quia non debito tempore & modo profertur. Duo ergo notantur & vituperantur in ore stultorum, nempe & loquacitas, quam indocti & fatui ferè affectant omnibus quod in animo habent ingerere studentes, nec se continere valentes, sed semper instar scaturiginis profluentes: & stultitiam, quam sua loquacitate assidue & copiosè ostentant. Agnoscere istud licet peculiariter in hæreticis nostri temporis. qui indefesso labore nunquam desinunt, tum scribendo, tum prædicando omnium auribus & oculis suam ingerere impietatem & errorem, nihil aliud ferè semper & vbique quàm sua inculcantes.

3 In

3 *In omni loco oculi domini contemplantur bonos & malos.*

NIHIL est quod omnibus magis persuasũ esse conueniat, quàm vt habet Paulus, Om-
Heb. 4. nia nuda & aperta esse oculis Dei, hoc est diuinæ cognitioni, nec aliquem esse locum quantũuis secretum aut remotum quo non penetrent & clarè omnes & omnia prospiciant oculi domini. Id enim cognoscere multum valet, & ad consolationem bonorum, & ad terrorem malorum, ne vel illi se à Deo negligi putent, vel hi impunè se peccare existiment. Est autem & hæc sententia in Hebræo bimembris, quamuis apud nos id nõ ita videatur. Non enim est in Hebręo verbum contemplantur, sed participium, hoc modo, In omni loco oculi domini, subaudi verbum sunt. Deinde sequitur, contemplantes malos & bonos: ita vt priori membro significetur oculos Dei ad omnia pertingere loca, secundo eosdem ad omnes pertingere personas hominum. Quod etiam in nostra litera significabitur, si post oculi domini fiat punctulus, & subaudiat ur participium: oculi domini existentes
Psal. 10. in omni loco, Conuenit cum illo Psal. Oculi eius in pauperem respiciunt, palpebræ eius interrogant filios hominum. Dominus interrogat iustum & impium.

4 *Lingua placabilis lignum vitæ: quæ autem immoderata est, conterit spiritum.*

HEBRÆA habent. Sana lingua vel sanitas linguæ est lignum vitæ, & peruersitas in ea contritio in spiritu, hoc est, in qua autem lingua est peruersitas ea adfert spiritui contritionem & vt noster habet, conterit spiritum. D. Hieronymus vertit lingua placabilis, siue volens explicare quam intelligeret linguam sanam, placidam scilicet & pacificam quæ dolores curat, iram mitigat, ac dissidia tollit, siue quia dictionem מרפא Marpe, non à verbo רפא Rapha per alpha in fine, sed à רפה per he in fine deduxit, quomodo eandem dictionem plerique accipiunt superiori capite, vbi pro eo quod nos habemus vita carnium sanitas cordis, quidam hebræos secuti vertũt, vita carnium, lenitas cordis, vel cor lene. Significat enim ea dictio sic deducta lenitatem & lenem, quod non est diuersum à placido & placabili. Si ergo intelligatur sana lingua, generaliter significatur linguam sapientum quæ capite 12. dicebatur sanitas vel sana esse veluti arborem vitæ quæ erat in medio paradisi largiens immortalitatem, quia cum sit in seipsa sana nec obnoxia sit morbis linguæ quæ sunt loquacitas, falsitas, prauitas, & id genus alia, ac proinde nõ nisi salubria proferat, vitã, vigorémque auditorum mẽtibus ingenerat. Contra peruersa lingua spiritum auditorum cõterit, quia eum cõturbat, dolorem, aut tristitiã, aut irã ei immittens, aut quia suæ doctrinæ peruersitate eius bonum statim euertit. Si verò peculiariter intelligatur lingua placida, placabilis, lenis & pacifica quæ species est linguæ sanę, & hæc est quasi lignũ vitæ animos hominũ recreans, vegetans: & à mortiferis irę doloris alicúmq; malorũ passionibus liberans. Quæ verò immoderata est in dicendo, hoc est feruentior quàm decet, modũ in increpãdo non seruãs, sed vel in vehemẽtia & clamorib. vel in multitudine

Ians. in Prouerb.

verborum excedẽs, cõterit animũ hominis, quẽ pusillanimẽ reddit aut exacerbatũ atque cõmotum, euertens ac frangens eius bonam constitutionem. Idem ergo penè aut simile hæc sententia secundum nostram lectionem habet & docet quod prima huius capitis.

5 *Stultus irridet disciplinam patris sui, qui autem custodit increpationes, astutior fiet.*

FREQVENTER hoc libro sapiens variis sententiis ad increpationes benignè suscipiendas inuitat, nec mirum, cùm sciret nihil magis noxiũ esse hominibus quàm quod rectè monentes parentes, & prædicatores audire nolint, corúmque increpationes ferre recusent. Quod ne imitemur, sapiẽs stulti esse dicit irridere, aut vt habent Hebræa execrari disciplinam, hoc est, castigationẽ patris sui cum verò qui custodit & obseruat increpationes paternas, ita vt eas habeat præ oculis, & iuxta eas se corrigat, fieri astutiorem, hoc est, prudentiorem quam prius erat, quia per eas mala in quę aliquando incidit: futuro cauebit tempore. Nõ habent quidẽ Hebræa astutior fiet per comparatiuũ, sed tantum astutus erit: nec tamen male noster cõparatiuũ vertit secutus Septuaginta, qui habent πανουργότερος, id est, callidior, quia cum dicitur erit astutus, nihil aliud significatur, quam quod contra reciduum prudentior fiet.

6 *In abundanti iustitia virtus maxima est, cogitationes autem impiorum eradicabuntur.*

HVNC versum nec Hebræa habent, nec pleraque vetera exemplaria Latina, habent tamen Græca quamquam diuerso modo, quod ad secundam attinet partem. Sic enim est Gręcè ἐν πλεοναζούσῃ, δικαιοσύνη ἰσχὺς πολλή, οἱ δὲ ἀσεβεῖς ὀλόριζοι ἐκ γῆς ὀλοῦνται, id est, in abundanti iustitia fortitudo, magna est, impij autem radicitus è terra peribunt. Vnde patet virtutẽ hic nõ accipi vt opponatur vitio, sed pro fortitudine, significarúrq; hominẽ per copiosã suã iustitiam magnã habere fortitudinẽ, quoq; iustior fuerit eo plus habere roboris, & firmitatis cõtra vitia & hostes virtutis, contra iram diuinam à qua non commouebitur. Contrà verò impij qui se putant in terra firmiter radicatos, penitus & radicitus è terra perdentur, dum post mortem nihil habebunt reliqui in quo subsistãt & fœlices sint. Ita & cogitationes eorum eradicabuntur, quia quicquid adimplere cogitauerunt, siue ad propriam voluptatem, siue ad innocentum oppressionem, non diu subsistet, sed impedietur, omni eis adempta facultate perficiendi.

7 *Domus iusti plurima fortitudo, & in fructibus impij conturbatio.*

NON dissimilis est hæc sententia superiori versui, ita vt videri possit versus ille fuisse alicuius Græci hanc sententiam sic vertentis. Est autẽ breuitatis causa parabolice dictum, Domus iusti plurima fortitudo, pro domus iusti plurimam habet fortitudinem, quamquam hebræa etiam verti possint, Domui iusti, vel in domo iusti, multa est fortitudo. Pro fortitudine quidam vertere malunt, diuitias, eo quod in secunda parte fiat mentio fructuum & prouentuum impij. Nam dictio hebraica & fortitudinẽ

g 2 significat

significat & opes, sed ideo Pagnino teste, diuitias quoque significat cum propriè significet fortitudinē, quod diuitiæ sint fortitudo hominis. Vnde suprà capite 10. & infrà capite 18. dicitur: Substātia diuitis, vrbs fortitudinis eius. Proinde nihil vetabit & apud nos fortitudinem pro diuitiis accipere, nisi malimus fortitudinem domus iusti, opponi conturbationi quæ est in domo & fructibus impij. Sensus ergo est: In domo, familia, & bonis iusti est multa fortitudo, iustitia scilicet iusti & diuina gratia domum eius protegente ac roborante contra omnia mala. At contrà, in fructibus & prouentibus impij nō est fortitudo, nulla firmitas, sed turbatio & commotio ob multa infortunia quæ ex diuina vltione incidunt, ac fœlicitatem impij conturbant & euertunt. Item in domo iusti multa est animorum fortitudo, ita vt inconcussa mente fortiq; animo vtantur concessis à Deo facultatibus, ac gnauiter omnes pro eis conseruandis & augendis insudent, at in prouentibus impij est conturbatio, quia domestici eius discordibus animis vtuntur eis vnoquoque ad suum explendum desideriū eos rapiente, & hæredes, prouentuum & diuitiarum quas impij relinquūt, causa, inter se frequēter turbātur & litigant. Mysticè domus iusti, hoc est, eius cōscientia multā habet fortitudinem. Similis est enim iuxta verbū
Math. 7. domini, viro sapienti qui ædificauit domum suam super petram: & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti & irruerunt in domum illam, & non cecidit, quia fundata erat super petram. At in fructibus impij, hoc est, opetibus eius est conturbatio, magna scilicet instabilitas, ac conscientię inquietudo. Quod si quis pro fortitudine malit legere aut intelligere diuitias, sciat iusto pro more veteris legis diuitias tribui, quę si iuxta mysticum sensum spiritualiter intelligantur, virtutes ac charismata diuina, sic plurimæ inueniuntur in domo, hoc est, conscientia iustis aut Ecclesia Christiana, quæ do-
1.Cor.1. mus Christi est, vt dicat Paulus Corrinthiis, In omnib. diuites facti estis in illo, ita vt nihil vobis desit in vlla gratia.

8 *Labia sapientum disseminabunt scientiam, cor stultorum dissimile erit.*

RVRSVM labia sapientum commendantur, sed nunc ab eo, quod dissemināt, aut vt est hebræis, spargunt scientiam, quam sapientes in corde reconditam habent. Sapientū enim est hanc non apud se seruare, sed anniti vt ad quam plurimos perueniat. Itaque illis proprium est suis labiis spargere in vulgus, in animos hominum & per vniuersum orbem scientiam, tanquam qui id soli possunt ex corde sapiente prę stare, & tanquam qui id soli amore sapientię volunt. Vnde sequitur: Cor stultorum dissimile erit, pro quo hebræa habent, Cor stultorum nō sic, hoc est, non vt sapientes disseminabit scientiam proinde id quod nos habemus, dissimile erit, hunc habet sensum, Non idē quod labia sapiētum præstabit, vt quod idem nec valebit nec studebit præstare labiis, sed tantum vt suprà dictum est eructabit stultitiam. Insigniter huius sententiæ prior pars impleta est in Apostolis, quorum euangelica prædicatio exiuit in omnem terram, & in fines orbis terræ verba eorū. Sunt qui ex Hebræo vertunt, Cor stultorum nō est rectum aut firmum. Nam & hoc significat dictio כֵּן Cen, si accipiatur vt sit nomen, quod sequuti septuaginta vertūt, καρδίαι δὲ ἀφρόνων οὐκ ἀσφαλεῖς, id est, corda autē stultorum non sunt firma. Sed non conuenit priori mēbro hæc versio, sicut nec intelligentia nostræ lectionis, quā
indicat D. Gregorius parte tertia curæ pastoralis capite 19. vbi secundam eius sententiæ partē citans, sic eam exponit: Cor quippe sapientum sibimetipsis semper est simile, quia dum rectis persuasionib. acquiescit, constanter se in bono opere erigit. Cor verò stultorum dissimile est, quia dum mutabilitate se varium exhibet, nunquam idem quod fuerat manet. Ex Gregorio, hunc commentarium & Beda citat, sed vt est hæc expositio pia, ita vt ex superioribus patet, aliena est à proposito sapientis. Gregor.

9 *Victimæ impiorum abominabiles domino: vota iustorum placabilia.*

HEBRÆA ad verbū habent: Sacrificiū impiorum abominatio domini, oratio iustorum beneplacitum eius. Bene interpres sensum Psal. 118.
non verba redderet, substantiua abominatio, & beneplacitum, vertit per adiectiua, abominabiles & placabilia, hoc est, beneplacita & grata, sed ex originali patet vota iustorum hic non dici promissiones eorum, sed desideria & orationes eorū, quæ etiā Latinis dicūtur vota. Docet autem sententia non fidendum in externis sacrificiis Iudæorum more, sed in iustitia & virtute per quam solam fieri possit vt externus Dei cultus ei placeat, cùm contra per iustitiam externa non solùm non placeant, sed etiam ei sint abominabilia, vt & ipse dominus testatur Esa. 7. Non quòd ea in se sint abominabilia, sed abominatur ea vt ab impiis procedunt. Abominabile enim est Deo, impium agere corā ipso personam iusti. Nam iustorum est sacrificare Deo. Ad hæc significanda scriptura Geneseos dicit capite 4. Deum respexisse ad Abel, & ad munera eius, ad Cain autem & ad munera eius non respexisse. Prius siquidem personæ nominantur quàm eorum munera, vt intelligamus Psal. 9.
ratione personarū placuisse vel displicuisse Deo munera, nō ecōtrà: Bn̄ autē notādū in hac sententia, impiis tribui victimas: iustis verò orationes, quod impij sine interiori debito affectu externis ferè fidant rebus, quas & cum piis communes habere possunt, iusti verò in oratione magis fiduciā habeant quæ & ipsis est peculiaris & propria, vt pote quæ est eleuatio mentis in Deum. Eadem distributione Sapiens indicat, Deum nō delectari pompa quæ in sacrificiis solebat fieri in veteri lege, sed pro eis magis requirere à iustis, puras mentis orationes, quæ spiritualia sunt sacrificia, quod non parum facit ad pauperum consolationem, qui etsi externis sacrificiis eleemosynarum non possint Deo sacrificare, tamen piis precibus illum placare possunt, eique sacrificare.

16 *Abominatio est domino via impij, qui sequitur iustitiam, diligitur ab eo.*

ALTERA iam sententia docet Sapiens quid Deo gratum, quid ingratum sit, atq; hac rectè intelligimus veluti rationem reddi superioris sententiæ. Ideo enim victimæ impiorum sunt abominatio domino, quia illi via impiorum

impiorum est abominatio, hoc est abominabilis. Ideò vota iustorum sunt ei grata, quia qui iustitiam sequitur, diligitur ab eo. Notandum autem in hac sententia quod dicit, qui sequitur iustitiam, vel vt habent Hebræa efficacius, qui persequitur aut sectatur iustitiam vt intelligamus non segniter iustitiæ insistendũ, sed grauiter ad eam obtinendam laborandum, vt à qua per carnis illecebras, ita semper retrahamur, vt facilè è manibus elabatur, nisi velut fugientem toto conatu insequamur. Sic & Dauid dicit: Inquire pacem & persequere eam. Dicitur item Psal. 33. qui sectatur iustitiam, ne putemus necesse esse ad hoc vt quis placeat Deo, perfectã obtinuisse iustitiam, & iam eo peruenisse, vt perfectus sit, sed satis esse vt ad assiduè iustitiæ obtinendæ incumbat, nunquam autem quenquam sibi persuadere debere, se in hac vita comprehendisse, at semper conandũ vt ad meliora proficiat. Vim Hebraicę lectionis expresserunt Septuaginta, qui habent διώκοντας δικαιοσύνην ἀγαπᾶ, id est, per sequentes vel sectantes iustitiam diligit.

11 *Doctrina mala deserentium viam, qui increpationes odit, morietur.*

HABENT quidam libri viã vitæ, sed genitiuus vitæ non est in Hebræo nec etiam in emendatioribus Latinis, & tollit sententiæ decorem. Sic enim dicuntur aliqui deserere viam, quomodo vulgari sermone dicimus aliquos esse extra viam, quamquam sint in aliqua via, quia sunt extra viam in qua deberent esse. Exponunt autem nostri primam partem fere sic, doctrina eorum qui deserunt viam rectam, est mala, quia ferè sic docent sicut viuunt, & vt malè viuunt, ita & malè docent. Aut doctrina etiam bona deserentium viam est mala illis, quia talium doctrina condemnabit eos, tanquam non per ignorantiam peccantes. At hi sensus vt parũ conueniunt sequenti parti, ita sunt & alieni à sensu sapientis, quem vt assequamur, sciendũ pro genitiuo, deserentium, esse datiuum deserẽti quomodo & in glossa ordinaria dicitur alias haberi & pro doctrina, dictionem Hebraicam magis significare correptionem, castigationem & disciplinam, sicut eandem mox noster interpres in versu quinto huius capitis accipit? Sic ergo habet Hebræa, Correptio vel castigatio mala deserenti viam. Quod sic ferè intelligitur, vt subaudiatur verbum erit, & sit sensus: Is qui deserit viam virtutis, malè mulctabitur, nõ impunè peccabit, sed manet eum mala castigatio, siue à iustitia humana siue diuina. Cui sensui cõuenit quod sequitur exaggerando priorem partem: Qui odit increpationes morietur, siue quia ante tempus vitam hanc temporalem amittet, aut per vltionem diuinam aut per authoritatem iustitiæ publicæ: siue quia post hanc vitam, in æternam incidet mortem. Possunt itẽ hebræa & imperatiuè intelligi, hoc modo: Castigatio mala sit deferenti viam & qui odit correptionem moriatur, vt significetur eum qui à recto voluntate sua praua discedit, grauiter corripiẽdum & castigandum esse, quam correptionem aut castigationem si oderit & contempserit, morti ipsum ob sua scelera tradendum, & auferendum impium de terra. Potest demum & prior pars sic accipi correptionem quæ adhibetur ei qui deserit viam malam videri, vt qui eã contemnat, rideat & aspernetur tanquam grauẽ & austeram. Secundum quem sensum & nostra lectio accipi potest, hoc modo, Doctrina deserentium viam, hoc est passiuè, doctrina qua docentur hi qui à recto deuiant, mala est in oculis eorum, hoc est, displicet eis: at scire talibus conuenit, quod qui odit increpationes, morietur, siue ante tempus corporaliter siue post hanc vitam æternaliter. Hic sensus etiã erit si legatur: deserenti, quomodo habent libri recens impressi in operibus Bedæ, quamuis commentarius videatur, sequi alteram lectionem. Nam sensus erit, Doctrina sapientis videtur esse mala ei qui deserit viam & vltro eligit errare.

12 *Infernus & perditio coram domino, quanto magis corda filiorum hominum.*

DIXERAT superius oculos domini in omni esse loco contemplarique bonos & malos, at ne quis sibi persuadeat exteriora tantum Deo vbique esse conspicua, hac sententia docet etiam corda animósque ei patere. Vtitur autem argumento ad id persuadendum efficaci. Pro quo intelligẽdo sciendum quod per infernum (pro quo dictio hebraica propriè significat sepulchrum) & perditionem, quæ duo in scripturis sæpè cõiungũtur, significatur status mortuorum, & non solum damnatorum, vt nos ferè ex his vocibus auditis concipimus, sed in genere Psal. 87. status defunctorum. Vnde in psalmis dicitur. Nunquid narrabit aliquis in sepulchro misericordiam tuam & veritatem tuam in perditione, hoc est, num aliquis inter mortuos existens te celebrabit? Et hoc libro rursum capite 27. coniunguntur infernus & perditio nunquã implentur, pro quibus duobus capite 30. inter quatuor insaturabilia, tantum ponitur nomen inferni, vnde intelligere licet idem altero quod duobus simul coniunctis significari. Est autem status mortuorum inter omnia maximè abditus ab oculis & cognitione hominum, cum ex eo ad mortales non sit reditus, & in abditissimis profundissimisque sit locis, nec quicquam de eo nouerunt homines, nisi quantum fide perci Iob. 26. piunt. Iraque ad commendandum diuinã notitiã, & apud Iob idem quod hic dicitur. Nudus, inquit, est infernus coram illo, & nullũ est operimentũ perditioni. Quib. significatur statum mortuorum, etsi nulli mortalium cognitum & abditissimum, Deo tamẽ esse manifestum, qui nouit qualis is sit, quo loco sint mortui & qua conditione, coram quo & viuunt suo tempore ab eo resuscitandi, qui penitus coram hominibus nihil esse videntur. Nec mirum statum mortuorum nomine sepulchri, Inferni & perditionis significari in veteri testamento, cum tunc omnes ad inferna profundáq; descenderent, ac quasi penitus perire viderentur ante prædicationem regni cœlestis & eius apertionem. Argumentatur ergo sapiens ab eo quod Deo ea sint manifesta quæ sunt profundissima, abditissima, & à cognitione hominum semotissima, hoc est, ex cognitione mortuorum, qui omnino ne esse quidem videntur, multo magis ipsum cognoscere corda, hoc est, cogitationes & affectus hominum adhuc viuentium, quamtũuis ea hominibus sint inscrubtabilia & profunda. Nam & hæc vnusquisque se nouit & aliis verbo indicare nouit. Qui ergo nouit quod

est profundissimum, multo magis nouit & hoc quod licet est profundū, minus tamen est profundū. Vnde Ieremiæ 17. dicitur Prauum est cor hominis & inscrutabile, quis cognoscet illud. Ego dominus scrutans cor & probans renes. Et Psal. 43. Ipse nouit absconditas cordis. Qui nouit etiam mortuos & ea quæ omnino hominibus non sunt, nouit multo magis ea quæ sunt quantúuis occulta. Qui per infernum & perditionem, impiorū damnationem & damnationis eorum locum intelligunt, cum Lyrano sic hunc locū explicant. Cum infernus & perditio remotissima sint à Deo, vt pote sub terra existentia, à cœlesti mansione maximè elongata, nec cōmune quid habentia cū his quæ in domo Dei sunt, & tamē Deo sint manifesta multo magis patēt ei corda hominum quæ media sunt & in via sunt. At quoniam nihil noui est dicere damnationē impiorum Deo esse cognitam vt quam omnibus eam credentibus certum est ab ipso proficisci, parum efficax esset huiusmodi collectio, ad probandum quod tanquam dubium erat cōcludēdum, corda filiorum hominum ei patere.

Iere. 17.

13 Non amat pestilens eum qui se corripit, nec ad sapientes graditur.

Dictionem hebraicam לץ Lets in multis huius libri locis interpres vertit derisor, aut illusor, quæ propria eius dictionis est significatio, hoc verò loco & aliis aliquot vt capite 19. & 22. vertit pestilens secutus in ea parte 70. qui eam dictionē vertunt aliquoties pestilentem, vt præter alia loca psalmo primo. Et in cathedra pestilentiæ non sedit. Nam in hoc loco 70. habent ἀπαίδευτος, id est, indoctus, quem admodum & noster capite 22. vbi nos legimus, Superbus & arrogans vocatur indoctus. Derisor autem est & illusor, qui non tantum peccat, sed aut apertè ridet verbis quæ sunt religionis & futuræ vitæ, aut ita se gerit vt ea pro ludo habere testetur nec sapientum doctrina commoueatur. Et tales sanè rectè pestilentes dicuntur qui communitati valdè sunt noxij, suis irrisoriis verbis & conuersatione scādalosa. De huiusmodi ergo dicit sapiens quod non ament corripientem nec accedant ad sapientes, quod vider i potest dicere, siue vt sapientes sese consolentur, dum à talibus se vident destitui nec amari sed potius odiri: siue vt à talibus docendis & corripiendis abstineant, ne sanctum iuxta domini consilium dent canibus, nec spargant margaritas ante porcos. Vnde & suprà capite 9. dixit: Qui erudit derisorem, ipse iniuriam sibi facit, & qui arguit impium, sibi maculā generat. Noli arguere derisorem, ne oderit te.

14 Cor gaudens exhilarat faciem, in mœrore animi deiicitur spiritus.

Pro exhilarat faciem, Hebraicè est, bonam facit faciē, aut benè disponit vultum, at id nihil est aliud quàm hilarem efficere faciem aut exhilarare faciem: Pro genitiuo animi, Hebræis est cordis quomodo hic pleriq; vertendum volunt & non animi, quamuis pro mente & animo cor sæpe accipiatur, quia alioqui animus & spiritus idem sunt, cum Sapiens dicat: In mœrore cordis deiicitur, vel vt alij vertunt, frangitur spiritus per cor & spiritum diuersa significare. Intelligunt autem sententiam hanc plerique Hebræos secuti de corde corporali, quod cum gaudet, benè disponit vultum cúmque hilarem reddit, quia spiritus suos vitales per gaudium dilatando, diffundit abundè ad faciem in qua magis quàm in aliis partibus agnoscitur dispositio cordis, quamuis & aliæ partes ex cordis gaudio bonam dispositionem recipiant. Cū autem sequitur, In mœrore cordis deiicitur vel frangitur spiritus, quoniam inconueniens est intelligere affectionem spiritus, hoc est, mentis, sequi dispositionem cordis corporalis, cum cōtra dispositio cordis sequatur dispositionē mētis, per spiritum, non mentem ipsam accipiunt, sed vel spiritum vitalem qui frangitur, lāguescit & retrahitur ab exterioribus ad cor cū dolore afficitur aut metu aut quauis passione tristi, vnde sequitur in facie pallor. Aut intelligunt ipsū anhelitum quem cor mœstum grauiter trahit. At nulla videtur necessitas ad has expositiones confugiendi. Nā in huiusmodi locutionibus & toto ferè hoc libro, per cor intelligit sapiens mētem & animū spiritualem scilicet hominis partem, vt cum mox præcedit, quanto magis corda filiorum hominum. Et cū sequitur: Cor sapiens quærit doctrinam, Et suprà: Vita carnium sanitas cordis. Et cap. 17. Animus hilaris, ætatem floridam facit. vbi etiam est Hebræis, cor lætum & gaudens. Benè autem ibi vertisse interpretem patet ex eo quod per oppositionem obiicitur, Spiritus tristis exsiccat ossa, vbi pro spiritus tristis, idem est Hebræis quod hic pro deiicitur spiritus. Intelligatur ergo cor gaudens, animus gaudens & læta mens. Hæc exhilarat faciem, totúmque corpus perfundit, quia affectiones mētis redundant in corpus, & in facie vbi omnes vigent sensus, maximè agnoscuntur & operantur. Contrà per mœrorē animi, ipsemet spiritus deiicitur, frangitur & languidus fit, ita scilicet vt ad officia sua parum sit idoneus nec vacare benè possit studiis, contemplationi, cæterisque mentis operationibus. Ex quo ex prima parte opposita intelligendum relinquitur, spiritu fracto per mœrorem, etiam corpus faciémque hominis indisponi & turbari. Septuaginta incommoda quæ videntur in hac sententia vitare volentes, verterunt, καρδίας εὐφραινομένης πρόσωπον θάλλει, ἐν δὲ λύπαις οὔσης σκυθρωπάζει, hoc est: cùm cor gaudet, facies floret, cùm autem est in mœroribus, tristis est, aut tetrica est. Docemur hac sententia mœrorem à corde pellere, vt qui & spiritui & corpori sit noxius, operámq; dandā vt spiritus tranquillus sit & gaudeat, vt ad pietatis opera: omniáq; humana officia aptissimus: expediti & alacres. Vnde & Paulus toties hortatur ad gaudium mentis, quod verè & solidè haberi non potest nisi ex simplici fide in Christum & conscientia inconquinata. Et sapiens in Ecclesiastico: Tristitiam, inquit, longè expelle à te, multos enim occidit tristitia, & non est vtilitas in ea. Eccl. 30.

15 Cor sapiens quærit doctrinam, [illegible]

Secundam partem vertit quidam, os insanorum stultitiam alit. Nam & sic Hebrea verti possunt, & significabitur os insanorum fouere stultitiam: iugiter proferendo quæ stulta sunt eáque laudando & promouendo: sicut cōtra cor sapiens doctrinæ percipiendæ & promouendæ est addictū. Alij ferè cū nostro interprete vertunt,

vertunt,pascetur imperitia vel stultitia.Et intelligunt os stultorum pasci stultitia,quia delectatur loqui stulta,& quia stulti verba stultitiæ sēper habent in ore,quasi huiusmodi sermonibus viuerent & pascerētur. Potest & aliter intelligi ideo dictū esse os stultorū pasci imperitia, quia stulti ore aperto & inhiante delectantur audire verba stulta,quibus quasi pasci videntur,ac veluti per os ad cor ipsorum quasi in ventrem demittere. Sic enim pulchrè hæc pars opponitur præcedenti. Cor sapiens quæret doctrinam. Sicut enim mens sapientis quærit doctrinam & intelligentiam,cupiens in ea proficere,ac velut cibum suum continuè illam percipere, atq; ob id sapienter adit quos ore hiante & intento vultu audiēdo,sapientiā intra se recipit quā desiderat:ita cōtra stulti ore inhiante ad ludicras & vanas narrationes, auidè eas corde percipiunt, quemadmodum patet in multis nostris Christianis qui cum sacris concionibus non delectentur,confluunt certatim ad fabulas quę exhibentur in spectaculis, intento ore eas audientes. Secundum hunc sensum intelligere licet non ineptè cordi sapiētis opponi os stultorum. Significatur enim per os stultorum etiam eorum cor pasci stultitia. Hunc sensum habet& altera Hebræorū lectio. Si quidem duplex hic illis est lectio פִּי Pi,hoc est, os, vel Pene, פְּנֵי hoc est,vultus stultorum pascetur imperitia.

15 *Omnes dies pauperis,mali:secura mens,quasi iuge conuiuium.*

PRo secura mens, Hebræis est bonum cor. Bonum autem cor dicitur Hebraica phrasi cor lætum & iucundum,vnde Esther 1.vbi nos habemus, cum rex esset hilarior, Hebræis est, Cum bonum esset cor regis. Caietanus tamen bonum cor intelligit,cor virtute præditum. Cū autem lætum esse cor non possit quod curis torquetur & securum non est,cúnque virtus mentem tranquillam faciat & securam,non malè interpres pro bono corde vtrouis modo intelligatur,vertit, secura mens intelligunt autem quidam secunda huius sentētiæ parte indicari quę res medeatur pauperibus contra dies malos, vt sit hic sensus: Omnes quidam dies hominis inopis sunt miseri,tota pauperum vita calamitosa est,qua prærerquam quod paupertas multa secum adfert incommoda, ipsa per se semper adhærens perpetuam adfert molestiam &miseriā, at si pauper sit lætus mente,aut virtute sit præditus, lætitia illa cordis aut tranquillitas conscientię quam virtus adfert secum, paupertatis molestiam discutiet,suauiúsque talis viuet, suæ mentis consolatione assiduè refectus,quam diues qui in suis diuitiis, multis torquetur curis & solicitudinibus. Simplicius tamen fuerit accipere sententiam hanc, vt per eam significetur oppositio inter afflictionem & letitiam, in hunc sensum:Paupertas & afflictio efficit vt oēs hominis dies sint mali,adfértq; iugem miseriā, ita vt nihil sit in hac vita quod ipsum delectet quamdiu affligitur,nec cibus illi sapit,nec cantus illi dulcis est. At contra,lætitia mentis,eiusque tranquillitas quasi iuge est conuiuium,discutiens ac superans si quid triste incidat. Nō enim hic nomine pauperis, tantum egeni significatur,sed dictio Hebraica propriè quemuis afflictū significat,qui & apud nos in scripturis frequēter pauper dicitur,vt ibi: Tibi derelictus est pauper. Afflicto autem & pauperi tribuere cor lætum,scripturis parū conuenit. Quem enim afflictum dicunt,eum & mœrentem corde significant. Secura ergo mens generaliter est mens libera à cura & anxio metu, qualis semper est læta. Nam quæ læta non est, aliqua anxia cura tenetur captiua, vt mens afflicti quæ solicia est quomodo malū effugiat quo præmitur. Significat ergo operam dandā vt pulso mœrore & afflictione mentis, animo læto viuat homo. At subtiliori intelligentia, secura mēs est quæ malæ conscientię stimulis non pungitur, ita vt nō sibi ob conscientiæ remorsum malæ vel hic,vel postea metuat,sed dicere possit cum Paulo:gloria nostra hæc est testimonium conscientiæ nostræ. (2. Cor 2.) Hæc mentis securitas non potest verè esse sine virtute & bonitate, vt rectè talis mēs dicatur bona,vt habent Hebræa. Hæc mentis securitas, solidum verumq; gaudium menti sola dare potest,vt rectè etiam dicatur mens læta,vt alij Hebræa intelligunt. Hæc quasi iuge est conuiuiū, quia continuè hominem reficit, & consolatur in omnibus quæ accidunt,efficitque vt nihil eū contristet,nihilq; metuat. Quod pulchrè ex parte prosequitur D. Gregorius lib.2. Moralium (Gregor.) cap.19. Nihil, inquit, simplici corde fœlicius, quia quo innocentiam erga alios exhibet, nihil est quod pati ab aliis formidet. Habet enim quasi arcem quandā fortitudinis simplicitatem suā. Nec suspectus est pati quod se fecisse non meminit. Vnde benè per Salomonem dicitur. In timore domini fiducia fortitudinis. Qui rursum ait,Secura mens quasi iuge conuiuium. Quasi enim continuatio refectionis est ipsa tranquillitas securitatis. At cōtra mens praua semper est in laboribus, quia aut molitur mala quæ inferat,aut metuit ne hæc sibi ab aliis inferantur. Et quicquid contra proximos excogitat,hoc cōtra se excogitari à proximis formidat. Fit vndique suspecta,vndique trepida,&c.

17 *Melius est parum cum timore domini, quam thesauri magni & insatiabiles.*

CONVENIT hæc sententia cū eo quod habet Psalmista:Melius est modicum iusto, super diuitias peccatorum multas. Bene autem hæc superiori subiungitur, vt cuius veritas ex (Psal.36.) superiori consequitur & melius intelligitur. Ideo enim melius est parum habere cum timore domini quam possidere magnos thesauros, qui nec satiantur,sed semper accumulantur,& augentur:nec satiant mentem possidentis, sed in eo potius accendunt habendi desiderium, iuxta illud Poetæ: Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit: quia inter omnia bona excellit mens læta,bona & secura,quæ maximè esse solet in his qui parum habent cum timore domini. Timor enim ille efficit, vt Deo non obmurmurent, sed præsentibus contenti sint,& modica possessio,cā illis est vt minus timeant,minus turbentur,minus torqueantur,cū contra diuitiæ peccatoribus multā eis inquietudinem,curam & metum afferant. Melius est ergo parū cum timore domini, &c.tum quia ad præsentem vitam quieto, tranquillóque animo transigendam vtilius est,tum quia ad æternam vitam obtinendam expedientius est. Cæterum pro,&insatiabiles,Hebræis est,& tumultus vel turbatio in eis,hoc est,thesauri vel diuitiæ quæ

cum tumultu vel turbatione animi vel congregantur, vel possidentur, vt sunt diuitiæ non iustorũ, sed peccatorum, qui nesciunt illud Dauidis: Diuitię si affluant, nolite cor apponere. Pro eo, noster vertit, insatiabiles. Nam insatiabilitas hic significata, arguit & includit animi tumultũ & turbationem. Potest autem dictio, insatiabiles, accipi vel passiuè vel actiuè, vt suprà est indicatũ, hoc est, thesauri qui vel non satiantur, vel non satiant quo secundo modo magis postulāt Hebræa vt accipiatur.

Psal. 61.

18 *Melius est vocari ad olera cum charitate: quàm ad vitulum saginatum cum odio.*

SIMILIS est hæc sententia superiori. Nam vt ibi tenuitas opum cũ timore Dei pręfertur diuitiis cum insatiabilitate & turbatione, ita hic tenuitas mensæ cũ charitate præfertur lautis preciosisque epulis cum odio. Et quanquam non malè vertit interpres, tamen Hebræis sensus est generalior. Habent enim, Melius est conuiuium oleris vbi est charitas, quam bos saginatus (vel conuiuiũ bouis saginati) in quo est odium. Itaque non fit mentio vocationis ad conuiuiũ, ac proinde non tantum docet sententia hospites quale conuiuium præferre debeant in domo aliena, vt nostra lectio significat, sed & quosuis docet quale conuiuiũ in propria domo optare debeat, maiorémq; operam quibusuis partibus familiarum dandam, vt cum charitate cibum cum suis edant, quam vt lautam instruāt mensam. Plus enim voluptatis adfert dilectio in conuiuiis, quàm lautitiæ ciborum sine illa. Dilectio & amor tenuitatem recompensat, odium & rixæ mensales delitias preciosorum etiam ciborũ insipidas reddunt, vt experientia docet. Itaq; similis est hæc sentētia ei quæ sequitur capite 17. Melior est bucella sicca cũ gaudio, quam domus plena victimis cum iurgio. Beda legit non vocari, sed vocare, vt patet etiã ex eius cōmentario. Quæ lectio magis conuenit & cum Hebræo & cũ Septuaginta, qui habent: Melius est hospitalitas olerũ ad amicitiam & gratiam, quam appositio vitulorum cum inimicitia.

19 *Vir iracundus prouocat rixas, qui patiens est, mitigat suscitatas.*

CONCORDAT planè in sensu cum Hebræis hęc parabola. & veritatem eius experientia docet. Conuenit autem prima huius capitis sententia. Ideo enim vir iracũdus prouocat rixas, quia sermo durus suscitat furorem. Qui patiēs est mitigat suscitatas, quia responsio mollis & silentium frangunt iram. Primam huius sententiæ partem & postea habet Sapiēs capite 26. & 29. & Sapiens in Ecclesiastico: Homo, inquit, iracundus incendit litem, & vir peccator turbabit amicos. Docet autem hæc sententia, non tantum abstinere ab ira quæ tantorum est causa malorum, sed etiam à consortio iracundorum, à quo postea capite 22. apertè auocat sapiens.

Eccl. 28.

20 *Iter pigrorum quasi sepes spinarum, via iustorum absque offendiculo.*

PRO absque offendiculo, Hebraicè est, complanata est, vel trita est, aut strata est, quo aliud non significatur, quam viam iustorum expeditam esse nec habere impedimentum aut offendiculum in quod impingant. Sensus aũt est: Iter virtutis quod pigris hominibus ambulandum incumbit, videtur eis esse quasi sepes ex spinis contexta, hoc est, iudicant eam viam non tantum difficilem esse, sed impossibilem, quemadmodum impossibile est spinosam pertransire sepem, aut viam virtutum asperrimam reputāt, in qua veluti inter spinas incedere videntur. At contra via quam iusti ambulant virtutem amātes, est eis absque offendiculo, in ea magnam facilitatem inueniunt, nihil in ea ipsos offendit, atque à recto deterret, sed veluti viam benè tritam & complanatã fœliciter & expeditè perābulant. Quem sensum & D. Gregorius pulchrè prosequitur libro moralium 30. capite 23. Multos inquit, sæpè videmus vitam quidem sanctæ cōuersationis appetere, sed ne hanc assequi valeant, modo irruentes casus, modo futura aduersa formidare. Qui incerta mala dum quasi cauti prospiciunt, in peccatorum suorum vinculis incauti retinentur. Multa enim ante oculos ponunt, quæ si eis in conseruatione eueniant, subsistere se non posse formidant. De quibus bene Salomon ait: Iter pigrorum quasi sepes spinarũ. Nam cum viam Dei appetunt, eos velut spinæ obstantium sepium, sic formidinum suarũ oppositæ suspiciones pungunt. Quod quia electos impedire non solet, bene illic secutus adiungit. Via iustorum absque offendiculo. Iusti quippe in conuersatione sua quodlibet eis aduersitatis obuiauerit, non impingunt: quia temporalis aduersitatis obstacula æternæ spei & internæ cōtemplationis saltu transiliunt: Hæc ille, ex quo suum commentarium hoc loco sumpsit Beda, vt & aliàs sæpè.

Gregor.

21 *Filius sapiens lætificat patrem, & stultus homo despicit matrem suam.*

IDEM habet prima sententia capitis 10. nisi quod ibi in secunda parte dicitur, stultũ tristitiam esse matris suæ, hic ipsum despicere illam. Despicere autem stultus matrem dicitur, siue quia non curat eã, prout desiderat gaudio afficere, sicut filius sapiens studet parentes exhilarare, siue quia eius monitiōes spernit, nec eis vult obtemperare, sicut cōtra filius sapiens parentibus morigeratur, ac per hoc eos lætificat.

22 *Stultitia gaudium stulto, & vir prudens dirigit gressus suos.*

STVLTVS, inqt, gaudet rebus stultis & vanis videndis, audiendis & agendis, gaudet item in his quæ stultè egit. At contra, vir prudēs id habet cordi vt gressus suos rectos faciat, ac rectè ambulet, id illi volupe est, ad id omnem animi applicat intentionē. Demonstrat ergo hæc sententia diuersa stulti & prudentis studia.

23 *Dissipantur cogitationes vbi non est consilium, vbi verò sunt plures consiliarij, confirmantur.*

HEBRÆA ad verbũ sic verti possunt, Dissipa cogitationes quando non est consiliũ, & in multitudine consiliariorum stabis. Vt sit hæc sententia monitoria, docens tunc homini cogitationes non sequendas, quando non solido aliquo prudentum consilio subnixæ sunt, tunc verò perficiendas, cum accesserint consultores plurimi. Possunt tamen Hebræa & aliter verti, quia verbũ הפר Hapher, potest non tantũ esse imperatiui modi, sed & infinitiui positi pro nomine, vt sic vertatur, Irritare cogitatiōes, hoc

est,

est,irritatio vel dissipatio cogitationum,subaudi erit,quando non est consilium,& in multitudine consultorum stabit subaudi,cogitatio. Atque hoc secutus est noster interpres, ac post eum quidam alij: secundum hanc versionem est assertoria sententia,docens irritos forè conatus & studia eorum qui in agendis nó adhibent debitum consilium, vt ne quis sibi nimium fidat. Contra ratos fore conatus & cogitationes eorum qui multis vtuntur prudentibus consultoribus. Eodem ergo spectat hæc sententia quo illa capitis 11. Vbi non est gubernator populus corruet,salus autem vbi multa consilia.

24 *Lætatur homo in sententia oris sui:& sermo opportunus est optimus.*

HEBRÆA ad verbum habent: Gaudium est viro in responsione oris sui,& verbum in tempore suo quam bonum. Itaque pro respõsione interpres vertit sententiam,nec malè,quia sententiam suam respondet,qui de re aliqua requiritur. Pro quambonum,vertit optimus,quia per illud quam bonum, nihil aliud significatur hebraica phrasi quam sermonem in tempore suo prolatum, hoc est, opportunum valdè esse bonum. Nam superlatiuis carent hebræi,quem hoc modo nonnunquam circum loquuntur, vt cum dicitur. Ecce quam bonum & quam iucundum habitare fratres in vnum. *Psal. 132.* Dicit ergo hominem lætari in responsione & sententia oris sui quam profert ab aliquo de re quapiam interrogatus,quando scilicet ea docta est,& ab aliis approbatur, aut quando consilium eius benè succedit,vt intelligamus fructum prudentis consilij & congruè responsionis, esse gaudium quod redit ad respondentem,tum ob honorem quem inde consequitur,tum ob vtilitatem quæ ad alios peruenit. Quod amplius insinuans subdit, & sermo opportuuus atque suo tempore prolatus valdè est bonus, vt qui & gaudium adferat dicenti, & vtilitatem audienti. Continet ergo hæc parabola commendationem appositæ responsionis & sermonis opportuni.

25 *Semita vitæ super eruditum, vt declinet de inferno nouissimo.*

AD verbum sic habent Hebræa. Semita vitæ ipsi intelligenti est ad superna, vt declinet ab inferno deorsum vel ab inferno imo. Et est sensus,semita vitæ perducit ipsum intelligentem vel prudentem sursum vel ad superna,vt declinet ab inferno qui in imo & deorsum est. Perducit autem semita vitæ sursum,siue quia mentem hominum à terrenis auocat ad cælestia,siue quia ad cœlestem gloriam tandem hominem euehit liberans eum à damnatione & æterna impiorum morte. Atque hic quidem patet nomine inferni (quanquam dictio hebraica significet propriè sepulchrum) significari in scripturis nõ semper statum mortuorum in genere, sed aliquando statum damnatorum ad æternam mortem,à quo sola semita vitæ hominem prudentem eximit. Nec putandum est ideo hic significari statum damnationis, quia vt nos legimus, additur nouissimo. Hebræa enim nec habent superlatiuum nouissimo,nec comparatiuum inferiori,vt quidá vertunt,quomodo & legitur Psalmo. 85. sed tantum habent & hic,& in Psalmo iam dictio,inferno imo,aut qui deorsum est,ita vt nulla significetur comparatio inferni vnius ad infernum alterum,quorum vnus sit superior alter inferior, quanquam rectè doceat Augustinus in Psalmum prædictum scribens,quendam infernum dici superiorem, alium inferiorem. *August.* Simpliciter enim additum est imo vel deorsum quia præcedit sursum vel supernè. Mirari autem hic quis possit quomodo sapiens iter virtutis (nam hoc est semita vitæ) dicat prudentem sursum ducere,cum eo tempore nec dum iustis liceret à morte cœlos ascendere. Et fortasis hæc est causa quare quidam sententiam hanc nimis Iudaicè & carnaliter putent sic posse accipi, vt significetur viam virtutum prudentem perducere sursum,hoc est ad dignitates, & honores inter homines eúmque liberare ab inferno, quia ad longæuam vitam hominem perducit,& vt serius in sepulchrum descendat efficit. Sed in Ecclesiaste Sapiens dicit spiritum hominis ascendere sursum. Dicit enim. Quis nouit si spiritus filiorum Adam ascendat sursum,& si spiritus iumentorum descendat deorsum,significans spiritus humanos ascẽdere sursum quamuis id ignorarent impij. *Eccle. 3.* Et capite vltimo. Et reuertatur puluis in terram suam, & spiritus redeat ad Deum qui dedit illum. Ergo & in veteri testamento spiritus iustorum sursum ascendere dicitur, nimirum propter spem qua per Christum liberatorem expectauerunt se aliquando consecuturos regnum cœleste. Atque hic est vnus insignis locus,in quo manifestius quam in aliis plerisque veteris testamenti libris insinuatur aut cœlestis gloria iustorum,aut infernalis pœna impiorum. Nostram lectionem Beda sic exponit, vt significetur erudito & prudenti desuper semitam vitæ aperiri & ostendi. Eruditum inquit dicit non solum scientia,sed & operatione perfectũ. Huic etenim iure semita vitæ desuper aperta est,huic cœli ianua patet. Itaque intelligit vitæ semitam esse super eruditum quia superius ei via ad vitam parata est. Quem sensum & Hebræa habere possunt,nec est alienus à sensu superiore, cum quo si nostram lectionem omnino velimus conuenire,subaudiendum erit aliquid in hunc modum, Semita vitæ eruditum euehit aut ducit super,hoc est desuper, vt declinet de inferno qui est nouissimus,hoc est,in imo deorsum situs.

26 *Domum superborum demolietur dominus,& firmos faciet terminos viduæ.*

COMMENDAT hæc sententia & vt aliæ pleræque similes iustitiam diuinam, ad terrorem superborum & potentium,ad consolationem verò humilium,quos nomine viduæ insinuat,ex omnibus humilibus viduæ nomen potissimum exprimés: quòd viduę maximè sint desolatæ & derelictæ in omnibus, potentum iniuriæ maximè expositę,quarum proinde peculiariter iudex & vindex dicitur in scripturis Deus. Superborum ergo, inquit qui scilicet in suis viribus confidentes tutos se & benè radicatos putauerunt,aliósque miseros oppresserunt, occupantes agros eorum, domum hoc est, familiam & quæ ad eam pertinent, demolietur, vel vt habent hebręa extirpabit dominus. Et contra firmos faciet fines,hoc est possessiones & agros viduæ,defendens scilicet eos contra violentorum potentiam ne occupare possint quemadmodũ conantur,

conantur, aut vsurpatos agros in suos fines resti tuens. Exercet hęc nonnunquam ad literā Deus contra superbos & pro humilibus viduis, vt habemus insigne exemplū in Holoferne superbo & Iudith vidua, & quod occulto suo iudicio minus aliquando facere hic videtur, sinens viduas opprimi, in futura vita plenius exequetur, quando nullam habebunt superbi domum in qua glorientur & quiescant, & viduarum termini erunt ita firmi, vt ab omni sint impetitione impiorum liberæ futuræ & securæ. Mysticè quemadmodum Beda doctè commentatur, Domus superborum conuenticula sunt hæreticorum cæterorumque Ecclesiæ persecutorum quā domum demolietur dominus, & firmos facit in orbem vniuersum terminos eiusdem Ecclesiæ, sponsæ scilicet suæ, sed eius iam visibili præsentia destitutæ, vt ideò rectè etiam viduæ comparari possit.

27 *Abominatio domini cogitationes malæ, & purus sermo pulcherrimus firmabitur ab eo.*

TRes vltimæ dictiones, firmabitur ab eo, nec habent Hebræa, nec Græca, nec quidā antiqui scripti codices Latini, quanquam Beda se legisse per commentarium declarat. Itaque tantum legendum est, & purus semo pulcherrimus. Pro quo Hebræa dupliciter verti possunt. Primum sic, & mundi sermones decoris, vel pulchritudinis. Et hæc quoque verba dupliciter accipi possunt. Aut sic vt dictio sermones, bis intelligatur in hunc modum. Et mundi sermones vel mūda verba, sūt sermones vel verba decoris, vel iucūditatis, hoc est, verba iucunda, vel pulchra, hoc est, pura verba & mūda ab omni falsitate & malitia, sūt iucūda aut pulchra corā Deo. Atque in hunc sensum noster accepisse videtur, dum vertit & purus sermo pulcherrimus. Quomodo & ex Neotericis quidam post nostrum accipit. Vertit enim, eique iucunda sunt pura verba. Aut potest hæc prior versio accipi in hunc sensum. Et formes decoris, hoc est sermones decori, honesti ac pulchri, sunt mundi coram Deo, hoc est, grati & acceptabiles, vt mundum opponatur abominationi, sicut secūdum legem mundus cibus distinguitur contra immundum qui & abominatio dicitur. Atque hic sensus videtur mihi conuenientior, quem & nostra litera habebit si sic construatur & ordinetur, sermo pulcherrimus, est purus coram Deo. Alij sic vertunt, & mundorum verba decoris vel iucunditatis, vt sit sensus, mundorum verba, sunt verba decoris vel iucūditatis, hoc est, verba pulchra vel iucunda, quod secuti Septuaginta habent ἁγνῶν δὲ ῥήσεις σεμναὶ hoc est castorum autē verba grauia sunt aut veneranda. Quæ versio per genitiuum videri potest magis conuenire priori parti, quæ non habet in hebræo, cogitationes malæ, sed per genitiuum, cogitationes mali, scilicet hominis, vt mundi opponantur malo. Cęterum cum in priori membro de cogitationibus malis dicatur, in secundo dicitur de verbis, quia ex cogitationibus verba procedunt. Ex abundantia enim cordis os loquitur. Itaque & in priori membro significatur cum cogitationibus impiorum displicere Deo etiam eorum verba: & in secundo significatur, cum verbis place re eidem & iustorum cogitationes.

Matt. 12

28 *Conturbat domum suam qui sectatur auaritiam qui autem odit munera, viuet.*

DVobus modis potest intelligi quod dicitur auarum conturbare domum suam, nēpè aut quia multas excitat in familia sua contentiones & turbationes arguendo suos, & quòd non satis lucri faciant, & quod nimium consumant in victu & vestitu, aut quia sua auaritia & iniustitia meretur vt domus eius, hoc est, familia & possessio eius à Deo aut ab hominibus turbetur, vexetur ac molestetur. Si quidem ferè fit vt auarè & iniustè parta multorum malorum in familia & fortunæ bonis sint causa & occasio. Huic posteriori intelligentiæ magis conuenit quod sequitur, Qui autem odit munera, viuet. Quod de eis muneribus intelligendum est, quæ dantur aut accipiuntur ad peruertendum iudicium, quemadmodum fit ab auaris & iniustis iudicibus. Qui enim munera talia recusat accipere, viuet, hoc est, prosperè pacatéque aget, liber à vindicta diuina, ac in sectatione humana quæ frequenter exurgit contra auaros, qui alienas res iniustè comparauerunt, & ob auaritiam iudicium peruerterunt. Benè autem generalis hæc sententia aptari potest singulariter ad pastores & concionatores, qui si auaritiæ student, suas subuertunt ecclesias, & contrà si non temporalis lucri causa gregem Chisti pascunt, semitam vitæ sequuntur, viuentque & apud Deum semper in cœlis, & apud homines immortali fama in terris.

29 *Per misericordiam & fidem purgantur peccata, per timorem autem domini declinat omnis à malo.*

HÆc sententia nō est hoc loco in hebręo, nec in antiquis latinis codicibus. Est tamen hoc loco apud Græcos, & similis est apud Hebręos & in nostris libris capite sequenti versu 70. proinde ibi exponetur.

30 *Mens iusti meditabitur obedientiam, os impiorum redundat malis.*

PRo obedientiam, libri quidam habent sapientiam. Et dubitari potest vtro modo noster verterit. Nā Hebręa dictio ענה Ana, significat præter alia & respondere & humiliari. Priori significato conuenit accusatiuus sapientiam. Vertūt enim ferè, mēs vel cor iusti meditabitur ad respondendum, hoc est, non statim iustus interrogatus respondebit quicquid in buccam venerit, sed ne quid præcipiti responso dicat quod vel impium sit & contra Deum, vel in cuiusdam præiudicium & læsionem, meditabitur apud se quid respondendum sit. Cui conuenit quod ex opposito subiungitur. Os impiorum redundat malis, vel vt habēt hebræa eructat mala, hoc est os impiorum statim prorumpit ad effundendā ea, quibus cor est plenum, nec tacere potest, nec benè loqui nouit, sed velut flumen plenum nunquam desinit scaturire mala ex abundantia cordis profundens assiduè. Itaque laudatur merito Demonsthenes, cui cum obiectum esset, quod elaborata pronunciaret, respondit, se nō modo scripta, sed etiam sculpta dicturum esse si posset.

Et

Et addidit hanc vocem memoria dignam, Ego improbum ciuem duco, qui ſine meditatione audet Reipub. conſilium dare. Huic ſenſui conuenit vna lectio, Mens iuſti meditabitur ſapientiam, hoc eſt, cogitabit quomodo prudenter reſpondeat interrogantibus. Altera lectio conuenit ſecundo verbi ſignificato quod eſt humiliari, atque hoc ſignificatum magis ſecutum noſtrum interpretem, vt verterit obedientiam potius quàm ſapientiam, videri poteſt ex eo, quod c. 10. Eccleſiaſtis, idem verbum verterit obedire, vbi nos habemus: Pecuniæ obediunt omnia. Secundum hanc lectionem ſenſus erit, iuſtus cum ab aliquo monetur, meditabitur obedire, humiliabit ſe, ad obediendum ſe præparabit: at contrà os impiorum redundat malis, ita vt benè monentibus reſiſtat & obmurmuret.

31 *Longe eſt dominus ab impiis, & orationes iuſtorum exaudiet.*

LONGE dicitur dominus eſſe ab impiis, cũ tamen Paulus dicat, Actuum 17. Non longè illum eſſe ab vnoquoque noſtrũ, quod in ipſo viuamus, moueamur & ſimus, quia nõ adeſt eis paratus per gratiam ſuam ad auxiliandum eis & exaudiendum eorum præces, ſed perinde ſe habet quoad auxiliandum eis & exaudiendũ eorum prężes quaſi ab eis elongatus non videret eorum calamitates, nec audiret eorum preces. Vnde per contrarium de iuſtis ſubditur, & orationes iuſtorum exaudiet, exhibens ſe illis quaſi propinquum & præſentem. Sic & Pſalmiſta: Prope eſt, inquit, dominus omnibus inuocantibus eum, omnibus inuocantibus eum in veritate. Voluntatem timentium ſe faciet, & orationes eorum exaudiet, & ſaluos faciet eos. Poteſt autem & aliis cõſiderationibus rectè dici dominus longè eſſe ab impiis, nẽpè & quia longiſſime eſt à cordibus eorũ, qui illũ non cõſiderant nec attendunt, & quia diſſimilitudo magna eſt inter Deũ & impios ſicut ob ſimilitudinem & conformitatem voluntatis iuſtorum cũ voluntate Dei, dicuntur iuſti appropinquare Deo, & Deus illis. Sed ad id quod primò poſuimus reſpexiſſe hic ſapientem, patet ex ſubiũcta oppoſita parte.

32 *Lux oculorum lætificat animam, fama bona impinguat oſſa.*

FAMA bona accipitur hic ab aliquib. pro bono nomine & opinione bona quæ habetur de aliquo; ſic enim accepiſſe videtur Lyranus, adducens pro declaratione huius, Fama bona impinguat oſſa, illud vulgare, Virtus enim laudata creſcit. Verum iuxta alios melius accipitur pro rumore & nuncio bono, quod apud homines de re quapiam ſpargitur. Eſt enim Hebræis ad verbum, Auditio bona vel auditus bonus. Comparat ſiquidem parabola auditum viſui, ſignificaturque ad literam, ea quæ per hos duos ſenſus percipiuntur, magnum habere momentum ad lætificandum mentem, & proinde etiam ad vegetandum benèque afficiendum corpus, cuius bona habitudo vel mala ſequitur animi diſpoſitionem. Dicit ergo, Lux oculorum, hoc eſt lux corporea quæ oculis percipitur lætificat cor quemadmodum patet cum poſt noctis tenebras mœrorem metúmq; incutientes, ſol oritur aut cum poſt nubilam auram, cœlum ſerenum emicat lucente ſole. Aut aliter potius ſic, Lux oculorum, hoc eſt, ea quę oculos illuminant, quæ ſcilicet oculis grata ſunt & iucũda, non ſolũ oculos lætitia afficiunt, ſed & mentem hominis per oculos. Ita quoque & fama bona, hoc eſt, ſparſum de re quapiam nũciũ bonum, quod auditu percipere iuuat, impinguat oſſa, hoc eſt, mẽbra hominis benè afficit. Quod autem luci oculorum, lætitiam animæ, auditui autem grato, oſſiũ impinguationem tribuit, non ſic accipiendum eſt, quaſi illi illud, hoc huic ſit proprium, ſed vt bona corporis diſpoſitio boná mentis ſequitur affectionem, ita vtrunque vtrique intelligendũ eſt competere, quanquã elegantiæ, quæ in varietate eſt cauſa, vnum vni & alterum alteri tribuatur, ita vt ſignificetur gratum tum aſpectũ tum auditum, & mẽtem, & corpus hominis benè afficere, niſi dicamus oſſium, hoc eſt, membrorũ impinguationem, ideo potius bono nuncio & rumori attribui, quod maior & diuturnior lętitia, quęq; corpus magis peruadat, naſcatur frequenter ex bonis nunciis, vnde maior ad hominem redit ſæpe fructus, quàm ex aſpectu rerum pulchrarum & gratarum, quę tranſitoriam ferè adferunt lætitiam. Docet autẽ hæc parabola duos hos ſenſus multum valere ad animi corporiſq; diſpoſitionem, & proinde multum referre quid videamus & quid audiamus. At cum parũ hæc doctrina, ſi nihil aliud vlterius ſpectem⁹ diuino ſpiritui conueniat, myſticus etiã huius ſentẽtiæ ſenſus eſt requirendus, ob quẽ magis videri poteſt quod litera habet, dictum eſſe, videlicet vt quę dicuntur de efficacia rerum corporaliũ quę viſu & auditu percipiuntur, per ſimilitudinem intelligantur ſignificare efficaciam rerũ ſpiritualium, quæ interiori viſu & auditu percipiuntur. Quemadmodum enim corporea oculorum corporalium lux animam exhilarat, ita multo magis lux mentis, lux euangelica & lux veritatis diuinæ. Item ſicut læta corporaliter audire corporis vires auget, ita lætum euãgelij nunciũ per vniuerſum orbem ſparſum auditu cordis percipere, vires animæ impinguat & augmentat. *Myſticus ſenſus.*

33 *Auris quæ audit increpatiões vitæ, in medio ſapiẽtũ cõmorabitur.*

INCREPATIONES vel correptiones vitę Hebraica phraſi vocat increpationes vitales, hoc eſt, ſalutares & viuificatrices, quæ & doceant hic rectè viuere & ad æternam vitam perducant huiuſmodi increpationes qui lubenter audit, dicitur commoraturus in medio ſapiẽtum, hoc eſt, inter ſapientes, ſiue quia inter illos gaudebit adeſſe, quærens illorum conſortium, à quib⁹ poſſet moneri & corripi, ſiue quia dignus efficietur qui & ipſe inter ſapientes honoretur, ſapientiſque nomẽ & locum obtineat. Sic enim Beda intellexit, ſcribens in hunc modum. Diſcipulus qui increpationibus docentium obedienter annuit plerumque proficiendo ad cathedrã vſque doctoris aſcendit, &c.

34 *Qui abiicit diſciplinam, deſpicit animam ſuam: qui autem acquieſcit increpationibus, poſſeſſor eſt cordis.*

FREQVENTIBVS ſentẽtiis, vt & ſuprà indicatum eſt, ſapiens indicat correptionem, admonitionem, & caſtigationem omnibus & præcipuè iunioribus amandam & amplexandam. Nihil enim magis, nihil vtilius iuuenibus, & his qui per ſe nõ ſatis ſapiunt, eſt inculcãdum, nec quicquam eis magis errorũ, vitiorũ &

malorum

malorum inde prouenientium causa est, quam quod correptionibus & salutaribus monitis nō obtemperant. Qui ergo, inquit, abiicit & acceptare cōtemnit disciplinam, hoc est, correptionem & morum suorum castigationem, is non tantum bonis monitionibus, benéque monentibus iniuriam facit, eos contemnendo, sed & propriam animam despicit & iniuria afficit, vt cuius prudentiam & salutem non curat, sed negligit & corrūpit. Contra qui acquiescit increpationibus eisque obtemperat, possessor est cordis, hoc est, mentem habet, sapiens est & cordatus. Sicut enim hebraica phrasi dicitur deficere vel indigere corde qui parum sapit, quem & Latinè vecordem vel excordē dicimus, & amētem quasi sine corde & mente, ita possessor cordis dicitur, qui prudens est & sapit, quē & nos cordatum dicimus mentémque habere. Duabus prædictis sententiis congruit quod habet Hesiodus de tribus hominum generibus. Omnia per sese qui præuidet optimus ille est. Proximus ille tamen, qui paret recta monenti, Sed qui non sapit ipse, nec audit recta monentem, Inuida ei mentem misero natura negauit.

---

34 Timor domini disciplina sapientiæ: & gloriam præcedit humilitas.

SECVNDAM huius sententiæ partem iterum habet Sapiens postea capite 18. versu 13. vbi nos habemus. Antequam conteratur, exaltatur cor hominis, & antequam glorificetur, humiliatur. Nam & ibi secunda parte Hebræa eisdem quibus hic verbis habent ad verbum, & ante gloriā humilitas. Vnde ex oppositione prioris partis patet per humilitatē hic nō significari afflictionē, quæ & ipsa sæpè in scripturis vocatur humilitas, sed virtutem humilitatis, quam Latinè aliqui propriè vocant modestiam. Nam & hanc virtutem propriè dictio Hebræa his locis posita, scilicet ענוה Anaua, significat. Itaque significatur per suiipsius deiectionem & submissionem parari gloriam apud Deum & homines, iuxta illud Christi: Omnis qui se humiliat exaltabitur. Luc.10 Id cum per secundam hanc partem significetur, verisimile est & priorem partē hūc habere sensum: Timor domini, disciplina vel (vt alij vertunt) eruditio sapientiæ, hoc est, timor domini est salutaris quædam castigatio atque coercio quam sapientia consequitur quæque efficit vt quis fiat sapiens. Hic enim sensus conuenit secundæ parti magis quàm expositio eorum qui interpretantur. Timor domini est disciplina vel eruditio sapientiæ, quia scilicet sapientia in primis & maximè docet timorem domini. Priorem sensum magis confirmat versus quartus ca. 22. sequentis quem nos sic legimus. Finis modestiæ timor domini, diuitiæ & gloria & vita, cum ex Hebræo alij, & rectius vertant. Præmium modestiæ & timoris domini, &c. vt modestiæ (pro quo Hebræis rursum est eadem dictio quæ hic vertitur humilitas) & timori domini tribuantur eadem. Itaque sicut ibi duabus illis cognatis virtutibus, gloria tribuitur tanquam earum effectus, ita & hic humilitas animi gloriam homini adferre dicitur, & similiter timor domini, qui coercendo, animum hominis cúmque deprimendo, adfert sapientiam, efficitque vt sapientis nomen inter homines habeat, & sapientis officium obire possit.

CAPVT DECIMVM SEXTVM.

Hominis est animam præparare, & domini gubernare linguam.

EBRÆA ad verbum habent, hominis sunt dispositiones cordis, & à domino est responsio linguæ. Atque sic ferè citat hanc sententiam D. August. lib. 2. contra duas epist. Pelag. capi. 8. Habet enim sic Hominis est præparare cor, & à domino responsio linguæ. Quo loco significat quosdam Pelagianorum ex hac sententia suum stabilire conatos errorem, quo asserebant ad hominem pertinere, bonum inchoare, sine adiutorio gratię Dei, sine hoc tamen adiutorio non posse bonum perficere, quia hic dicitur hominis esse præparare cor, quod est inchoare bonum. In qua sententia & Theophilactus videtur fuisse, qui proinde in quibusdam locis cautè est legendus. Contra hanc sententiam eruditè disputat D. Augu. ostendens hunc locum, sicut illi intelligunt, non posse accipi, quia contrariaretur illi dicto Saluatoris: Sine me nihil potestis facere, Ioan.15. & illi Paulino: Non sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis quasi ex nobis, sed 1.Cor.2. sufficientia nostra ex Deo est, itaque hunc locū sic intelligit, vt priori quidem parte significetur quod hominis est, sed cum adiutorio, posteriori verò, quòd solius Dei est sine hominis cooperatione, intelligens secundam hanc partem non de lingua humana, sed diuina, vt sit sensus: Hominis quidem est præparare cor suum vt audiat quid in ipso locuturus sit dominus, sed expectata ab homine responsio lingue diuinæ, pendet à solo domino. Ideo inquit, scriptum est, Hominis est præparare cor, & à domino responsio linguæ, quia homo pręparat cor non tamen sine adiutorio gratiæ Dei, qui tangit cor: homo pręparat cor, in responsione autem linguæ, id est, in eo quod præparato cordi lingua diuina respondet, nihil operis habet homo, sed totum est à domino Deo. Nam sicut dictum est, hominis est præparare cor, & à domino responsio lingue ita etiam dictum est: Aperi os tuum, & adimplebo illud. Hæc ille. Verum coacta videtur hæc interpretatio, cum de lingua hominis omnino videatur loqui Sapiens sicut de hominis corde. Proinde se hic quidam multum in sententiæ huius explicatione torquent, cùm simpliciter Sapiens significare velit, hominē quidē apud se posse cogitare & frequēter disponere quid sit locuturus & responsurus, at citra Dei auxiliū, quod disposuit non benè elocuturum nec quod concepit ad effectum perducere posse, non quod cor disponere & parare possit ad loquendum sine Dei gratia, sed quod etiam hoc ipsum quod cum Dei gratia loqui disposuit, eloqui benè non valeat, sine noua & singulari Dei gratia, quæ linguam moderetur & gubernet: vt intelligamus doctam vtilémque orationem non tribuendam soli meditationi præcedenti, nec sufficere ad benè salubritérque loquendum, vt quis apud se diligenter cogitet quid loquendum sit, sed post omnem nostram industriam pendendum nobis ab adiutorio Dei, qui non tantum memoriæ suggerere

gerere debet quod præcogitatum eſt, ſed etiam dicentis linguam moderari,vt benè, vtiliter & cum gratia auditorum dicantur, quæ concepta ſunt.Itaque doctè D.Hiero.pro illo. A domino eſt reſponſio linguę,vertit, & domini eſt gubernare linguam.Nec illud tamen prætereundum, quod apud Hebræos non eſt genitiuus, hominis,ſed potius datiuus,vt ſit homini ſunt præparatiões cordis,quod nihil aliud ſignificat quàm hominem apud ſe,in corde diſponere, & cogitare,quid ſcilicet ſit locuturus.Similis ſententia ſequitur in hoc cap.Cor hominis diſponitviam ſuam,ſed domini eſt dirigere greſſus eius. Quibus ſententiis cõuenit illud vulgare,homo proponit,ſed Deus diſponit.

2 *Omnes viæ hominis patent oculis eius, ſpirituum ponderator eſt dominus.*

PLERIQVE libri habent pluralem genitiuum,hominum,non hominis, Iuxta quã lectionem relatiuum,eius,à Beda & Lyrano refertur ad dominum,de quo in præcedenti verſu fit mentio,vt ſignificetur omnium hominum quaſuis actionesDeo eſſe cognitas,nec actiones tantum illum cognoſcere,ſed & intima quęque eius perpendere,cogitationes ſcilicet & intentiones animorum. At cum ſingulæ ſententiæ ſeorſum ſint accipiendæ, nec inter ſe hæreant, magis relatiuum(eius)ad hominem referẽdum quàm ad Deum vt legatur ſingulariter,hominis quemadmodum Hebræa habent & plerique latini codices. Non eſt autem Hebræis verbum, patent,ſed, Omnes viæ viri mundæ ſunt in oculis eius, vt ſignificetur eſſe pleroſque, quibus omnes ſuæ actiones mundæ videntur, eoſdem tamen nemini ſibi placeant ſcire debere, dominum non tãtum externa attendere, ſed etiam expendere animos hominum, diſcernens videlicet quo animo quid fiat & qua intentione,vt illum fallere nonpoſſimus,ſicut homines, apud quos nos noſtráſque actiones nõnunquã probamus tanquam bonas, cum apud Deum cordium ſcrutatorem malæ deprehendantur. Sententiam hanc clarius poſteà eiſdem penè verbis extulit Sapiens cap. 21. verſu 2. vbi nos benè iuxta Hebræa legimus:Omnis via viri recta ſibi videtur, appendit autem corda dominus.Nam & ibi pro appendit, eadem eſt dictio quæ hic ponderator,& pro,ſibi videtur, etiam eſt,in oculis eius. Vnde patet malè hic vertere quoſdam ex Hebræo.Omnes viæ viri mundi in oculis eius,vt mundicies ad virum non ad vias referatur,& relatiuum, eius referat dominum. Noſtra lectio cum ſenſu iam tradito conueniet, ſi quemadmodum ſæpè in ſcripturis ea quæ non probantur alicui dicuntur ab illo non videri,non agnoſci,ita patere accipiatur pro probari & pulchrum clarumq́ue videri. Alioqui ſequendus ſenſus ex Beda indicatus.

3 *Reuela domino opera tua, & dirigentur cogitationes tuæ.*

PRo reuela domino, magis ex hebræo vertendum eſt.Volue ad dominum.Voluimus autem ad dominum noſtra opera,& cum domino acceptum ferimus,ſi quid à nobis rectè fiat, & cum ad honorem eius omnia noſtra opera referimus,& cum ea quæ nobis incumbunt faciẽda,illi commendamus & committimus, orantes vt ipſe ea dirigat atque ad ſalutem effectum perducat.Tertium horum conſulit Sapiens, dũ hic dicit. Volue ad dominũ opera tua. Illi enim conuenit quod ſequitur,& dirigentur,vel vt alij vertunt,ſtabilientur cogitationes tuæ, hoc eſt, Deo proſperante quæ cogitaſti fœliciter procedent, & adimplebuntur. Idem ergo hic monet quod Tobias dicens. Pete ab eo vt vias tuas dirigat & omnia conſilia tua in ipſo permaneant. Tom.4.
Et quod Dauid,Reuela domino viam tuam & ſpera in eo & ipſe faciet. Vbi etiam pro,Reuela domino,idem eſt quod hoc loco. Volue ad dominum.Sed vt ibi 70.verterunt reuela domino, ita & hic noſter interpres eos ſecutus vertit, quaſi imperatiuus גול gol, hic & ibi poſitus ſit à verbo גלה gala,quod diſcooperire & reuelare ſignificat,cum ſit potius à verbo גלל galal,quod voluere ſignificat.Senſus tamen noſtræ verſionis eodem redit.Monemur enim domino reuelare opera noſtra non vt manifeſtemus ei,quaſi ea ignoret,ſed vt in pręcib.noſtris ea illi proponamus,auxilium eius & fauorem implorantes. Vnde Beda:domino(inquit)opera noſtra reuelamus quando eum quem nihil latere nouimus, in cunctis quæ agimus in memoriam educimus, atque illius in omnibus flagitamus auxilium.Sic & Paulus,Nihil (inquit) ſoliciti ſitis, ſed in omni oratione & obſecratione petitiones veſtræ innoteſcant apud Deum. Psal.36. Philip.4.

4 *Vniuerſa propter ſemetipſum operatus eſt dominus, impium quoque ad diem malum.*

DVPLICITER intelligi poteſt, Dominus omnia operatus propter ſeipſum,aut ſcilicet quia ex ſola ſua bona voluntate omnia fecit,nullius prouocatus meritis,vt propter cauſam efficientem vel impellentem denotet, ſicut cum dicitur in ſcripturis, Deus benè facere Iſraeli propter Abraham aut propter Dauid. Aut quia omnia fecit propter gloriam ſuam & propter ſeipſum tanquam vltimum omnium finem ad quem omnia referuntur.Atque hic poſterior ſenſus magis conuenit ei quod ſequitur, Impiũ quoque ad diem malum. Quoniam enim inter omnia quæ ad gloriam ſuam Deus fecit,impius quatenus talis eſt,videri poterat non comprehendi,eo ꝙ impius quatenus talis ſit contraDei gloriam,nec ad Deum ſe referat,ſed ab eo auertatur aliud pro ſuo ſibi fine diligens,ideo ſubiicit:impium quoque ad diem malum, ſupple operatus eſt dominus propter ſemetipſum. Non dicit Deum operatum eſſe impium hominem, quia homo ſeipſum facit impium,nonDeus qui auctor mali non eſt: ſed dicit quòd Deus eum qui ſe impium facit, operatus eſt ad diem malum,hoc eſt,quod illũ ordinauit ad diem malũ diem vltionis,idq́ue propter ſeipſum,& ad oſtẽſionem gloriæ ſuæ, iuſtitiæ ſcilicet ſuæ in impiis,& bonitatis ſuæ,in electis,vt docet Paulus ad Roma.vbi ex Exodo citat exemplum de Pharaone,quod hunc locum planè elucidat.De illo enim dictum eſt, Idcirco autem poſui te, vt oſtendam in te fortitudinem meam, & narretur nomẽ meum in omni terra. Subtilius autem intelligitur Deum operari & facere hominem impium propter ſeipſum,ſi ex profunda Theologia intelligatur Deũ non tantum impij impietatem ordinare ad ſuum bonum,ſed etiam vt ſcriptura ſæpius teſtatur,indurare ipſum impium, Rom.9.

iuxta

iuxta illud: Ego indurabo cor Pharaonis, &c. tradendo scilicet impium in reprobum sensum.

5 Abominatio domini est omnis arrogans, etiamsi manus ad manum fuerit, non erit innocens.

QVANQVAM Hebræa tantum habeant manus ad manum, tamen cum huiusmodi phrasi secundum probabiliorem interpretationem significetur conspiratio malorum inter se, vt dictum est in cap. 11. vbi similis est oratio, benè vertit interpres etiam si manus ad manum fuerit, & est sensus: Omnis arrogans & superbus abominabilis est domino, nec tantum est abominabilis, sed etiam si multos secum habeat conspirantes non erit tamē impunitus, nō euadet punitionem. Beda iuxta sensum quem c. 11. reddidit ex D. Gregorio, intelligit arrogantem non fore coram Deo innocentem, etiamsi manibus nihil operetur, sed manus manui coniuncta sit in otio.

6 Initium viæ bonæ facere iustitiam, accepta est autem apud Deū magis quàm immolare hostias.

NON habent hunc versum Hebræa nec codices quidam Latini vetustiores, habent tamen Græca, ex quibus iuxta antiquam translationem nunc legitur in plerisque libris. Habent autem Græca sic, ἀρχὴ ὁδοῦ ἀγαθῆς τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια, δεκτὰ δὲ παρὰ θεῷ μᾶλλον ἢ θύειν θυσίας, id est, principium viæ bonæ est facere quę iusta sunt, accepta autē apud Deū magis quàm immolare hostias. Quanquam pro principium etiam verti posset, & fortè melius, præcipuum, principatus summa, vt significetur viam bonam penitus consistere in faciendo quę iusta sunt. Nā facere iustitiam non tantum est initium vię bonę, sed etiam eius consummatio. Cęterum adiectiuum (accepta) apud nos referri potest, vel ad iustitiam vel ad viam bonam, sicut & apud Græcos ambiguum est vtrum referēdum sit ad iusta vel ad viam bonam.

7 Misericordia & veritate redimitur iniquitas, & in timore domini declinatur à malo.

DOCET hic versus per quid contractum peccatum expietur, & per quid peccatum ne contrahatur, vitetur. Per misericordiam inquit, & veritatem, hoc est, æquitatem, vel iustitiam (quæ duo sæpè in scripturis coniuncta, vt suprà est indicatum circa caput. 14. obseruationem omnium mandatorum Dei includunt, iuxta illud Psalmi: Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas,) redimitur vel (vt habent Hebręa) expiatur admissum peccatum, magis scilicet quàm hostiis & sacrificiis. Et per timorem domini declinatur à malo ne committatur. Quod & de timore seruili & de filiali æquè verum est, de quo vtroque etiam dicitur similiter ecclesiastici primo: Timor domini expellit peccatum. Timor enim seruilis declinare facit peccatum cōsideratione pœnæ, filialis verò consideratione offensæ eius qui amatur. Nam vt habet Poeta: Oderunt peccare mali formidine pœnæ. Oderunt peccare boni virtutis amore. Cæterum
Psal. 24. pro veritate Gręcus vertit πίστιν, vnde ex Gręco in cap. superiori legitur hic versus, Per misericordiam & fidem purgantur peccata, sed intelligitur per fidem, fidelitas quæ à veracitate non differt.

8 Cùm placuerint domino viæ hominis, inimicos quoque eius conuertet ad pacem.

DOCET hęc sentētia ex diuina beneuolentia erga iustos fieri frequenter vt qui ad tempus inimici fuerant, cum eis redeant in gratiam & ex inimicis amici fiant, Deo sic in gratiam suorum conuertente hostium corda quæ habet in manu sua. Patet istud in Dauide, cui Saul aliquoties reconciliatus est, Deo cor illius ob merita Dauidis commouente. In Tobia item, qui quoniam memor fuit domini in toto corde suo, dedit illi gratiam Deus in conspectu Salmanasar regis, vt est Tobiæ 1. Patet idem in Assuero, coram quo Hester & Mardocheus & per eos populus Iudaicus inuenit gratiam. In Ioseph item, Daniele & in tribus pueris. Item in Alexandro Magno & Iaddo sacerdote, cuius historiam videre est apud Iosephum lib. 11. de capi. Iudaica. c. vlt. Sed omnium maximè in populo Christiano, cuius inimicos Reges & Principes post multas persecutiones Deus tandem pacificauit cum eo, ita vt non tantum à persecutione cessauerint, sed etiam iugo fidei sese submiserint. Mysticè autem & generalius cum cœperit homo vitam rectam amplecti, Deoque sic placere cœperit, inimicos eius spirituales, hoc est, vires sensitiuas spiritui rebelles, Deus ad pacem conuertet, atque cum ratione in amicitiam iunget, carnisque desideria rationi subiugabit, ita vt non tam apertè & violenter oppugnare spiritum valeant.

9 Melius est parum cum iustitia, quàm multi fructus cum iniquitate.

SENTENTIA clara est, similis ei quæ habita est ca. superiori: Melius est parum cum timore domini quàm thesauri magni & insatiabiles, & illi Psalmistæ dicto. Melius est modicum Psal. 36.
iusto super diuitias peccatorum multas. Non est tamen Hebręis cum iniquitate, sed sine iudicio. Iudicium autem pro æquitate sæpè ponitur, vnde benè vertit noster, secutus Septuaginta qui habent μετὰ ἀδικίας, id est, cum iniquitate. Fructus autem hic intelligi debent prouentus frugum terræ, sub quibus tamen omnes diuitiæ cōprehenduntur. Beda etiam mysticum huius sententiæ sensum indicat, vt significetur esse melius benè & iustè paucas habere virtutes, quàm multas cū superbia & hypocrisi. Potest, inquit, & sic accipi, quia melius sit in simplici conuersatione Deo deuotè seruire, quàm multis abundantem virtutibus (verbi gratia eleemosynis, orationibus, ieiuniis, doctrina, castitate) proximiorum facta despicere & de sua quasi singulari sublimitate gloriari.

10 Cor hominis disponit viam suam, sed Domini est dirigere gressus eius.

SIMILIS est hæc sententia primæ parabolæ huius capitis, vt ibi dictum est, significaturque hominem quidem apud se cogitare & disponere quod ipsi agendum est, ad huiusmodi cogitationem non sufficere, vt quod dispositum est perficiatur, sed à singulari Dei gratia pēdere, vt

dere, vt ad effectum illud perducatur, vt intelligamus non tantum nos indigere gratia & misericordia Dei præueniente qua cor disponit viã suam, sed etiam gratia ac misericordia subsequẽte, qua cogitata opere perficiuntur, iuxta illud Pauli: Deus est qui operatur in vobis velle & perficere pro bona voluntate. Potest tamen & ex Hebræo alius esse sensus. Sic enim est ad verbum, Cor hominis cogitabit viam suam, Dominus diriget (vel firmabit) gressum eius. Quo intelligi potest significatum tum demum dominum directurum opera hominis, suóque fauore prosperaturum, cum homo apud se solicitè, & cogitatione ipsum cor peruadente cogitauerit viam suam, cum non temerè quid aggressus fuerit, sed benè præmeditatus, Deo sua negotia cõmendans, sine qua commendatione nihil prudẽter disponitur. In hũc sensum accipit Caietanus. Phil. 2.

11 Diuinatio in labiis regis, in iudicio non errabit os eius.

REGVM erat olim non tantum leges & edicta populis præscribere, sed etiam iudiciis ferendis præsidere, vt patet de Dauide & Salomone. Itaque cum Reges Dei in terris vicem gerant, ac dij sint quidam terrestres (Vnde illis dicitur: Ego dixi dij estis & filij excelsi omnes) in labiis eorum diuinationem esse dicit, hoc est, velut oracula deorum, quæ diuinationes dicuntur, quia quæ pro officio aut præscribunt, leges promulgando, aut in controuersiis decernunt, sententiã proferendo, velut à Deo profecta sunt reputanda, qui per eos officio suo fungentes loquitur, ac iustitiam veritatemque tuetur, proinde in iudicando nõ facilè errabit os Regis, Deo nimirum cuius vices agit, sententiam eius moderante. Indicat hæc sententia quomodo singulariter Deus adsit regibus officio suo fungentibus, nempè quasi prophetis suis & internunciis, ac proinde & reges monet vt summa moderatione ac grauitate in iudicando vtantur: & subditos vt decretis eorũ nõ secusquàm oraculis diuinis obtemperent candidè ea interpretantes & benignè amplexantes. Veritas huius sententiæ declarata est egregiè in Salomone, cum in iudicio pronunciauit quæ esset vera viui infantis mater, cuius iudicium omnis Israel audiens, timuit regem, intelligens Dei sapientiam fuisse in eo ad faciendum iudicium, vt est 3. Reg. 3. Sic & Caiphas licet impius, tamen qa pontifex, oraculum protulit quòd expedit vnum hominem mori pro populo, vt non tota gens pereat. Et de sacerdotibus simile quid cũ eo quod hic dicitur de Regibus, habet Malachias. Labia, inquit, sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia angelus domini exercituum est. Ex predictis patet diuinationẽ cũ aliàs in malã partẽ accipiatur pro prędictionibus falsorum prophetarum, qui diuini dicũtur, quia se Deo plenos & à Deo afflatos mentiuntur, hic accipi in bonã partem pro oraculo diuino. Quod si de Rege Reg. Christo domino sentẽtiã hãc accipiam⁹, absolutè vera erit: qa verè diuina oracula, nec aliud qd labiis suis ꝓtulit ipse, necvnquã in iudicio errauit os eius, qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius. At hæc est allegorica parabolæ tractatio, non literalis, quamquam Beda hanc parabolam de solo Christo dictam putet, eo quod solus ipse in iudicio non possit errare, cui idem author ostendit, quomodo diuinatio propriè dicta, hoc est, falsorum prophetarum prædictio, tribuatur & competat potius quàm dæmonibus. Sunt qui pro diuinatione vertunt prophetiam, intelligentes per prophetiam, cognitionem & explanationem sacræ scripturæ, vt significetur cum cognitio sacræ scripturæ fuerit in Regibus, facultatémq; habuerint eam explanandi, nõ facilè in iudicio eos erraturos. Similem sensum habet Lyranus, nisi ridiculè diuinationem exponit diuinam lectionem, quæ esse debeat in regibus iuxta preceptum Deuterono. 17. quo præcipitur vt postquam Rex sederit in solio regni sui, describat sibi Deuteronomium legis, legátque illud omnibus diebus vitæ suæ.

Psal. 81.

Ioan. 11.

Mala. 2.

12 Pondus & statera iudicia domini sunt, & opera eius omnes lapides sacculi.

QVIDAM libri habent lapides seculi, quomodo & Beda legit: & interpretatur lapides seculi, iustos & fide fortes quos ab initio seculi Deus elegit vt essent lapides viui domus suæ spiritualis. Lapides, inquit, seculi iustos & fide fortes appellat, quales esse desiderabat Apostolus Petrus quibus admonens dicit: Et vos tanquam lapides viui superædificamini in domos spirituales. Nullus ergo ab initio seculi sua virtute electus est, & cœlesti ædificio aptus, sed eius potius opere, qui omnia in pondere, numero & mensura constituens, vnicuique sicut voluit mẽsuram fidei & gratiarum distribuit. Hæc ille. Sed vt etiam Lyranus admonuit corrupta est hæc lectio, & legendum, vt ex Hebræo patet, lapides sacculi, quo significantur ponderum genera, quæ lapidib. antiquitus distingui solebãt, vt nũc metallicis partibus, atq; in sacculis reponebantur, vnde Deuteron. 25. dicitur. Non habebis in sacculo tuo diuersa pondera. Intelligit tamen Lyranus secutus Bedam hac sententia significari, iudicia domini, quibus, scilicet mundum regit, & præcepta quæ hominibus facienda decernit, esse pondus & stateram, id est iusta & æquitatis lance disposita, & omnia opera eius esse velut lapides sacculi, quia omnia sunt debitè in põdere & mensura disposita, iuxta illud. Omnia in põdere, numero & mensura disposuisti. Itaque secundum hanc intelligẽtiam iudicia domini & opera eius præconstrui debent tãquam supposita verbi sunt. At ex Hebræis patet longè aliũ esse sensum & simpliciorem, nempè pondus & stateram atque bilãces esse iudicia domini, quia hæc Deus seruari præcipit. & omnẽ distinctionem lapidũ sacculi non tribuẽdam institutioni & adinuentioni humanæ, sed esse tales lapides opera Dei, id est, à Deo instituta & præcepta qui iustitiam erga proximum hac ratione seruari voluit. Vnde suprà dixit c. 11. statera dolosa abominatio est apud dominũ, & põdus equũ volũtas eius. Hebrea adverbũ habent, Pondus statera iudicij hoc est, statera iusta sunt domini & opus eius omnes lapides sacculi.

1. Pet. 2.

Sapie. 11.

13 Abominabiles regi qui agunt impiè, quoniam iustitia firmatur solium.

QVATVOR sequentibus versibus quæ ad reges pertinent, describuntur, & duobus quidem prioribus, quæ illis displiceant, quæ placeant, duobus verò posterioribus quantum

illorum

illorum ira, quantum contra fauor valeat indicatur. Habent autem Hebræa huius sententiæ primam partem paulò aliter, nempè, Abominatio Regum est facere impietatem, proinde non significatur Reges detestari facientes impietatem, sed ipsam abominari operationem iniquitatis, ita vt nec ipsi eam admittere velint, nec in aliis approbent. Quod tamen idem & nostra lectio indicat. Nã qui agunt impiè non sunt abominabiles regibus nisi propter operationem impietatis, quam si in aliis detestentur, ipsi quoque ab ea facienda abhorrebunt. Significat autem hæc sententia non quid semper reges faciant, sed quid pro officio regali facere debeant, nimirum vt plus cæteris impietatem detestentur, qui iustitiæ sunt ministri constituti in terris. Aut significat quid boni Reges & hi qui verè Reges dici merentur faciunt. Nam qui iniustè opprimũt subditos, aut iniustitiam in suis fouent, tyrãni potius sunt quàm Reges. Vt enim rectè dixit D. Aug. li. 4. de ciuit. Dei c. 4. Remota iustitia q̃d sunt regna, nisi magna latrocinia: Indicat suo exẽplo Propheta regi' Psa. 100. quomodo Reges abominari debeãt impietatẽ & facientes eam. Cæterum Sapiens causam adiicit ob quam reges abominari debeant impietatem, quoniam, inquit, per iustitiam firmatur solium, id est, regalis dignitas & authoritas, magis scilicet quàm viribus, minis & terroribus, quibus licet ad tempus subditi violenter cohibeantur, tamen vt nullum violentum est perpetuum ita tandem iniqua grauamina & principum impietatem non ferentes, ad rebellionem concitabuntur, cùm cõtra iustitia exculta à regibus & apud Deum meretur, & apud homines impetrat, vt regnum principibus stabiliatur.

14 *Voluntas regum labia iusta, qui recta loquitur, diligetur.*

DIXIT quid regibus displiceat, nunc quid eis placeat, labia scilicet iusta, iuxta illud Dauidis. Qui loquitur iniqua non dixerit in cõspectu oculorum meorum. Specialiter verò labia iusta regibus placere asserit, quod ea sint illis admodum necessaria vt rectè iudicent & vt populus benè instituatur. Est autem hic rursus pro voluntas, Hebræis ea dictio quæ beneplacitum significat, ita vt sensus sit, Regibus placere labia iusta. Cæterum pro diligetur, plerique li-
Psal. 100. bri habent dirigetur, quomodo & Beda legit & Lyranus exponentes eum qui recta loquitur dirigendum à Deo in finem debitum atque in vitam ęternam. At ex Hebręis patet hanc lectionem corruptam esse & legendum, vt habent libri emendatiores, diligetur, vt significetur à regibus diligendum qui rectè loquitur.

15 *Indignatio regis nuncij mortis, & vir sapiens placabit eam.*

BEDA intelligit priori parte significari Regem Christum indignari nunciis mortis, hoc est, angelis sathanæ sub quibus comprehenduntur & omnes qui verba nunciant proximis vnde à morte rapiantur æterna, quibus tamen quoniam iter penitentiæ non præcluditur, ideo subditum vult, & vir sapiens placabit eum. Nam eũ legit, nõ eam. Potest enim (inquit) resipiscendo dominum placare quem contingit stultè loquendo offendisse. At hic sensus, etsi pius, alienus tamen est ab intentione sapientis, qui vt suprà duabus sententiis locutus est in genere de regibus, ita & in duabus sequentibus. Et vt ibi indicauit q̃d illis displiceat q̃d cõtra placeat, ita iã deinceps cõgruo ordine indicat quid valeat illorũ vel ira vel beneuolẽtia, ne quis parui faciat illis vel displicere vel placere. Sensus ergo est, indignatio vel furor (Nam hoc magis significat hebraica dictio) Regis est velut nũcij mortis, quia, vt illi terrorem magnum incutit, instantémque mortem aut grauem aliquam vltionem portendit vt Hester 7. patet in ira Assueri regis aduersus Aman: sic & postea capite 19. alia parabola simili indicatur quàm sit hominibus regum ac principum ira metuenda & cauenda, cum dicitur. Sicut fremitus Leonis ita & regis ira, vbi & subditur quod cũ sequenti cõsentit parabola. Et sicut ros super herbã ita & hilaritas eius, quamuis tamen grauis sit & periculosa ira regis, sapientia tamen vinci potest & placari, vnde subditur. Et vir sapiens placabit eam: Nam eam legendum patet ex hebræis. Placat autem iram Regis vir sapiens, quia sapienti suo eloquio aut prudenti aliqua adinuentione iram regis contra se vel alios conceptam auertit & sedat, vt patet de Ioab, qui per prudentem mulierem Thecuitam sedauit iram Dauid contra Absalon. 2. Reg. 14

16 *In hilaritate vultus Regis vita: & clementia eius quasi imber serotinus.*

SICVT, inquit, in indignatione regis mors, ita contra in hilaritate vultus eius est vita. Est autem Hebræis pro in hilaritate vultus, in luce vultus, at per lucem vultus Hebraica phrasi significatur hilaritas vultus alicui exhibita, sicuti latinis facies hilaris, dicitur serena facies, & tristis, nubila, obscura. Non secus enim quàm lux, hilaritas vultus: lætitia afficit hominem cui exhibetur. Itaque in hilari exhibitione vultus Regis consistit vita, quia quos blandè Rex intuetur, magnam inde lętitiam, quę vita quędam & vigor animi est, percipiunt ex intellecto eius erga se fauore, intelligúntque se vita donari etiamsi prius mortem sibi ab illo inferendam metuebant. Et clemẽtia eius, siue vt est Hebręis, beneplacitum aut fauor eius alicui scilicet exhibit', est quasi imber serotin', aut vt est Hebręis, quasi nubes pluuiæ serotinę. Vt enim imber talis diu expectatus, gratus admodum & vtilis est terræ & hominibus, qui ex eo multa beneficia reportant, ita clementia & beneuolentia Regia, omnem pellit ex animo mœrorem, consolationem & gaudium menti infundit, & multorum beneficiorum est causa. Exemplum huius insigne in Assuero erga Hester reginam. Cæterum quod in genere his sententiis dictum est de Regibus, excellẽter cõpetit in ipsum, qui omnium regum excellentissimus Rex est. Ira enim Christi domini quam in nouissimo die exhibebit suo in malo aspectu, mortem æternam illos manere denunciabit, quam hic interim qui sapiunt redimere & placare studẽt. Hilaritas autem vultus eius quam iustis exhibebit, vitam eis afferet, grataq; erit velut pluuia serotina: cuius clemẽtia & benignitas etiam in primo suo aduentu facta est iustis velut imber serotinus, vt qui suo aduentu mundum sterilem, & aridum irrigauerit & fœcundauerit tanquã ros & pluuia, è cœlo descẽdẽs, iuxta illud Esaiæ: Rorate cœli de Esa. 45.
sup, & nubes pluãt iustũ. Et bñ pluuiæ serotinæ

confer

confertur Christus, vt qui in vltima mundi ætate venerit in mundum, venturus secundo in nouissimo die.

17 *Posside sapientiam, quia auro melior est, & acquire prudentiam quia preciosior est argento.*

HEBRÆA potius vertenda sunt per infinitiuos possidere sapientiam quàm bonum est ab auro, hoc est, longè excellentius est auro, & possidere prudentiam eligibilius est argento. Bene postquam dixit sapientia placari posse furorem regis, iã subiungit hãc sententiam qua sapientiæ possessionem præfert diuitiis, quia p sapientiam sæpè fit quod diuitiis effici non potest. Nam hac placatur sępè efficacius regum ira quàm diuitiis, bonisque externis. Item possessio sapientiæ auro & argento præfertur, & quia animum verè diuitem facit, & quia auferri non potest, & quia vitam beatam, & hic, & post hanc vitam suo confert possessori. Vnde Ecclesiastes 7. dicitur, Hoc plus habet eruditio & sapientia quàm diuitiæ, quod vitam tribuunt suo possessori, & suprà cap. 8. dicitur: Melior est sapientia cunctis preciosissimis, & omne desiderabile ei non potest comparari.

18 *Semita iustorum declinat mala; custos animæ suæ seruat viam suam.*

PRIOR pars potest ex Hebræo etiam verti per infinitiuum, vt sit, Semita iustorum est declinare à malo. Nam verbum est ambiguum, Noster secutus est Septuaginta, qui habent τρίβοι ζωῆς ἐκκλίνουσιν ἀπὸ κακῶν, id est, semitæ vitæ declinant à malis. Secunda pars verti põt etiam: Custodit animam suam qui seruat viam suã. Itaque huius lectionis sensus erit. Iter iustorum & eorum institutum est declinare mala, qa hoc est iustitiæ vna pars & prima. Qui sic sollicitè obseruat viam suam, is custodit animam suam eique bene prospicit. Nostrę lectionis quę eodẽ penè recidit, sensus est, Semita iustorũ, id est, vita quam sectantur, declinat mala, qui solicitus est ad custodiendam animã suam, ne peccato coinquinetur & pereat, is obseruat viam suam, diligenter semper ad eam attendens, ne fortè à iustitia deuiet, studétq; assiduè suas actiones seruare immunes ab omni malo. Legendũ enim est viam suam, non vitam suam vt multi libri habent.

19 *Cõtritionẽ præcedit superbia: & ante ruinã exaltabitur spiritus.*

CORRESPONDET hæc sententia quo ad vtranque suam partem ei quod per contrarium dictum est in fine præcedentis capitis. Gloriam præcedit humilitas, quæ duo simul repetuntur ferè eisdem apud Hebræos verbis ca. 18. vbi nos legimus: Antequã conteratur exaltatur cor hominis, & antequã glorificetur, humiliatur. Docet hæc sententia superbiam, vt in primo homine, ita in omnibus causam esse ruinæ & contritionis, id est, perditionis & calamitatis atque fracturæ. Nam hoc propriè est contritio, Neminem. n. Deus punit ante peccatum neque peccat aliquis nisi ex superbia quadam, nempe quod corã Deo humiliari nolit. Nunquã enim contemptim & mortaliter transgredimur Dei præcepta, nisi pluris faciẽtes nostram vel voluntatem vel voluptatem, quàm Dei imperium. Vn- Eccle. 10.
de bene dicitur in Ecclesiastico: Initium omnis peccati est superbia. Quæstio tamen hic moueri posset circa hanc parabolam, eo quod etiam iustis plerisque miserias & calamitates & ruinam accidere certum sit ex scripturis & experientia citra illorũ peccatum. Exemplum est in Iob & Tobia, qui citra superbiam præcedentẽ contriti sunt & afflicti, & è statu suarum diuitiarũ & valetudinis exciderunt. At sciendum morem scripturæ non esse, vt quæ iustis accidunt, ad illorũ probationem, calamitates & tribulationes, vocet contritionem illorum & ruinam, sed his nominibus designantur tantum mala quæ à Deo inferuntur hominibus in pœnam præcedentis peccati, & quæ vt mala inferuntur.

20 *Melius est humiliari cum mitibus: quàm diuidere spolia cum superbis.*

PRAECEDENTI sententiæ hæc bene subiũgitur, vt quæ ex ea consequatur Quoniam enim superbia tandem cõtritionem affert, & altitudo ruinam, ideo melius est humiliari ac demittere seipsum cũ mansuetis hominibus quàm cum superbis diuidere spolia quę ab humilibus impiè & superbè abstulerunt, & exultando inter sese diuidunt. Humiliari ergo hic non accipitur pro affligi vt frequenter, sed pro demittere animum seséque deiicere. Nam Hebræis est, hũmiliare spiritũ. Et bene humiles spiritu hic cõiunguntur mitibus, non solum quia hæ virtutes cognatæ sunt, & mansuetudo sine humilitate Matth. 7.
esse non possit: vt ob id dixerit dominus: Discite à me quia mitis sum & humilis corde: sed etiam quia hic fit oppositio humiliũ cũ superbis spolia diuidentibus, qui scilicet iniquè quæ aliorum sunt auferunt, sicut mansueti patienter sua sibi auferri & iniuriam inferri ferunt. Sunt tamẽ qui pro mitibus malunt vertere abiectis. At cum vtrumque Hebræa dictio significet, nostra versio aptior est.

21 *Eruditus in verbo reperiet bona, & qui sperat in domino, beatus est.*

HEBRÆIS pro (in verbo) est magis super verbo, vel de verbo. Accipitur autẽ hebraica phrasi, verbum sæpe pro quacunq; re ac negotio quouis. Itaque sensus est. Qui non temere rem quampiam aggreditur, sed de re quam tractare instituit, eruditus est & intelligens, cognoscens scilicet & quale sit hoc negotium, & quæ ad illud peragendum sint necessaria, hic reperiet bona, fœlicémque sortietur effectum. Quod autem sequitur. Et qui sperat in domino beatus est, adiectum est aut ad indicandum melius esse in domino suam collocare fiduciam, quàm in propria prudentia, aut ad indicandũ non satis esse negotium quoduis cum prudentia aggredi & administrare, sed pręter hoc necesse esse vt quis omnem suam in domino reponat fiduciam: ita vt sententia significet duo necessaria ad fœliciter quid aggrediendum & peragendum. Cõuenit secunda pars cum illo Psalm. Beatus vir Psal. 145.
cuius Deus Iacob adiutor eius: spes eius in domino Deo qui fecit cœlum & terram.

22 *Qui sapiens est corde, appellabitur prudens: & qui dulcis est eloquio maiora percipiet.*

SECVNDAM partem Hebręa sic habent ad verbum. Et dulcedo labiorum addet doctrinã. Itaq; significatur eum qui corde est sapiens,

consequi celebre apud homines nomen ita vt dicatur homo prudens & intelligens. Quod si autẽ sapientiæ accedat eloquentia qua suauiter & eleganter quæ sapientiæ sunt eloquatur, ipsũ tũ magis alios docere posse, aliisque quæ sentit persuadere. Noster interpres dum vertit, maiora reperiet, vel vt multi libri melius habent maiora percipiet, videtur dictionem לקח Lecach, quam alij doctrinam vertunt, accepisse vt significet acceptionẽ. Deriuatur enim à verbo quod accipere significat, vt sit sensus: Dulcedo labiorũ addet accessionem, hoc est, maiora percipiet. Cuius sensum pulchrè exprimit Beda, sic scribens: Qui sapientiam catholicæ fidei quam didicit illibatã in corde suo custodit, meritò prudentis nomen accipit. At qui eandem etiam dočtè prædicare & contra hæreticos defendere nouit, maiora laboris amplioris præmia percipiet. Hęc ille. Simpliciter ergo accipi potest nostrã literam significare, sapientem corde hoc cõsequi laudis, vt dicatur prudens, cum verò qui non tantũ sapiens est, sed & eloquens, maiorem consequi laudem, vt non tantũ ipse prudens dicatur, sed afferendo aliis doctrinam, dicatur etiã magister prudentum. Alius tamen mox infrà indicabitur huius parabolæ sensus.

23 *Fons vitæ eruditio possidentis; doctrina stultorum fatuitas.*

OBSCVRITATEM in hoc versu facit quod dicitur eruditio possidentis. Beda sentiẽs etiam obscuritatem putat subaudiendũ, ipsam eruditionem, in participio, possidentis: vt sit plena sententia, Fons vitæ eruditio possidentis ipsam suam eruditionem. Quam subauditionem etiam ex Hebræo patet faciendam. Intelligit autem Beda significari eruditionem cuiusquam tum esse aliis fontem vitæ, cum ipsemet eã possidet eruditionem, hoc est, amorem verbi quo alios erudit: fixum in corde possidet atque opere ipse exercet quæ prædicat. Sic & consequenter quod subditur, doctrina stultorum fatuitas, intelligit significare quod etsi qua bona vsu eruditionis didicerunt, eadem tamen quæ dicunt bona ipsi fatuo corde contemnunt. Lyranus eruditionem possidentis intelligit eruditionem eius qui erudire alios potest, per sapientiam & eloquentiam suam. Alij ex Hebræo vertunt, Fõs vitæ eruditio, vel intelligentia, possidentibus eã vel habentibus eam, vt significetur intelligentiã esse fontem vitæ his qui habent eam. Et omnino crediderim nostrum interpretem vertisse nõ possidentis, sed possidentibus, cũ & Hebræa plurale habeant numerum, & græca habeant, τοῖς κεκτημένοις, id est, possidentibus. Itaque sensus verus est. Eruditio, hoc est sapientia & intelligẽtia (Nam ex Hebræa dictione patet eruditionem hic non posse accipi pro doctrina & institutione aliorum) est ipsis qui habent eam fons vitæ, quia velut scaturigo semper profluens, nec vnquam deficiens, subministrat eis assiduè, vnde & ipsi in anima viuant & alij per eorum doctrinã. At contra doctrina stultorũ qua & seipsos & alios de agendis rebus aut credendis docẽt nihil aliud est, quã fatuitas, hoc est, stulta sunt quæcũque quatenus stulti & ex suo corde docent. Ex abundantia enim cordis os loquitur. Cæterum dum legitur eruditio possidentis, simpliciter accipi potest significari eruditionem & sapientiã eius qui talentum sibi creditum non occultat, sed eo vtitur tanquam possidens & habens, esse fontem vitæ, vt ex qua ad alios vita profluit per doctrinã, cum alioqui eruditio eius qui non vtitur ea & est tanquam non haberet eam, sit velut aqua stagnalis & lacus. Esse enim quosdam qui etsi habeant, sint tamen velut non habentes & non possidentes, ostendit illud Saluatoris: Omni habenti dabitur, ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo. Matth. 13.

24 *Cor sapientis erudiet os eius, & labiis eius addet gratiam.*

PROSEQVITVR Sapiens hac & sequenti parabola laudes cordis eruditi, quemadmodũ cœpit duabus præcedentibus, significatque hac parabola, cor sapientis suggerere ori, & quid dicendum sit & quomodo, efficereque vt prudenter, eloquenter, & cum gratia auditorũ quid dicatur. Cor, inquit, sapientis erudiet os eius, hoc est, faciet os eius erudite & prudenter loqui. Et labiis eius addet gratiam, quia efficiet vt labia ipsius gratũ & acceptum proferant sermonem, aut quia frequenter docendo alios, efficit, vt labia sapientis maiorem in docendo gratiã habeant. Docendo enim & scientia in sapiente crescit & eloquentia: quia qui talento sibi credito benè vtitur, talentũ sibi & aliis multiplicat. Est autem Hebræis pro eo quod noster iam vertit, addet gratiam, rursum quod suprà fuit in versu 22. addet doctrinam, pro quo ibi vertit maiora percipiet. Et intelligitur hic illud addet doctrinam, dupliciter. Nam intelligi potest significari & quod sapientis cor in dies maiorẽ docendo scientiam acquirat, & quod in animis audientiũ, doctrinam maiorem quotidie ingerat. Iuxta quam duplicem intelligentiam, etiam suprà indicauimus dupliciter accipi posse nostram lectionem. Cæterũ cùm hic versus confertur cum versu 22. præcedenti, cum quo est valdè similis in verbis. (Nam vtrobique fit mentio de corde sapiente & de labiis doctrinã addentibus) satis apparet paulò alium illius versus esse sensum, quàm mox dedimus, nempe hunc: Qui sapiens est corde is quoniam per sapientiam in animo reconditã, eruditè & prudenter loquitur ore suo (quoniam vt hic dicitur cor sapientis erudiet os eius) ideo appellabitur prudens, idemque dulcis existens per sapientiam, in eloquio addet & in aliis & in seipso doctrinam, doctior quotidie & eloquentior euadet, aliisq; semper magis ac magis sapientiam ingeret. Itaque vnicam clausulam continet versiculus, docens sapientẽ prudentis nomen obtinere, quoniam eloquentia sua scientiam auget docendo. Psal. 145.

25 *Fauus mellis composita verba, dulcedo animæ & sanitas ossium.*

SVPERIORI versu ostẽdit vnde prudẽs & docta oratio proficiscatur nẽpe ex corde sapientis tanquã fonte vitæ, nũc ostendit eius fructũ, cõparans illam eleganter fauo mellis quod & dulce est gustui hominis & salutare corpori. Cõposita, inquit, verba, id est, verba sapiẽti corde prudẽter elegãterq; disposita (pro quo Hebręis est, verba amœna) sunt veluti fauus mellis, quia vt mel & dulce est & salubre, ita prudens elegánsque oratio est dulcedo animæ & sanitas ossium, hoc est, dulcis animæ & salubris corpori. Mentem enim mira afficit dulcedine, ac corpus quoque eiusq; vires recreat & reparat. Ossa enim

enim frequenter hic in parabolis & aliis scripturæ locis, phrasi Hebraica pro membris & corpore ipso ponuntur. Quadrat illud perfectè in verba illa diuinæ legis, de quibus dicitur, Dulciora
Psal. 138. super mel & fauum: Et in Cãticis: Fauus distil-
Cant. 4. lans labia tua. Cæterum plerique libri habent sine coniunctione, & dulcedo animæ sanitas ossiũ. Sic enim legit & Beda & Lyra, vt subaudiatur verbum, est, quod etiam quidam libri habent, vt sit sensus, dulcedo animæ est sanitas ossium. Et quidem Beda intelligit nominatiuum dulcedo, à parte anteriori. Habet enim sic: Multi per eloquentiã possunt amantibus & fauentibus suauiter pronuntiare bona, quæ ipsi non amant: ea autem solum verba ad sanitatem ossiũ tuorum, hoc est, ad virtutum tuarum spiritualia incrementa proficiunt, quæ ex interna animę tuæ dulcedine procedunt. Intelligit ergo quod dulcedo animo afferat sanitatem ossium. Lyra verò contrà intelligit nominatiuum sanitas à parte anteriori, vt sit ordo, Sanitas ossiũ est dulcedo animæ, hoc est, inquit, bona dispositio & robur corporis, aut spirituale robur virium animæ affert dulcedinem animæ, quia illa delectatur in sanitate corporis sui & virium suarum. At ex Hebræis patet veram lectionem esse, quã supra sumus prosecuti, Dulcedo animæ & sanitas ossium, vt duo hæc ad verba composita referantur, quomodo & libri emendatiores habent.

26 *Est via quæ videtur homini recta, & nouissima eius ducunt ad mortem.*

EXPLICATA est hæc sententia superius in capite 14. quæ ob id videri potest repetita, quod eandem conueniat mentibus hominũ inculcatam esse, eo quod philautiæ vitio & cæcitate, longè maxima hominum pars decipiatur.

27 *Anima laborantis laborat sibi, quia compulit eum os suum.*

DVPLEX huius prouerbij potest esse sensus, iuxta duplicem acceptionem verbi laborare, quod in scripturis & operari significat & affligi, sicut labor sæpè pro afflictione & molestia ponitur, quam duplicem significationem etiam hebraica dictio habet hic posita. Iuxta posteriorem acceptionem significatur animã hominis afflicti, hoc est, hominem afflictum sua culpa affligi: quia os suum, eum ad huiusmodi miseriam compulit, & causa illi fuit miseriarum: pro quo hebræa habent, quia incuruauit se ad ipsũ os eius, hoc est, os eius perduxit eũ ad hoc: quia mors & vita manib⁹ linguæ est. Iuxta priorẽ acceptionẽ significatur necessitas laboris cor-
Eccle. 6. poralis, propter necessitatẽ cibi quem os exigit, iuxta illud Ecclesiast. Omnis labor hominis in ore eius est. Itaque sensus est. Is qui laborat operando manibus sibi laborem illum impendit, quia os suum compulit eum ad laborem, petendo scilicet ab eo cibum corpori necessarium: quod significatur per hoc quod hebræa habẽt, incuruauit se ad illum os eius, quasi scilicet supplex petens cibum ad vitam sustentandam necessarium: Docet hæc sententia in hoc sensu, qui potior est, laborem humanum ori seruire, & vẽtri, ac proinde illum rationabilem esse, vt qui illum refugit, dignus etiam sit qui non mandu-
2. The. 3. cet, iuxta illud Pauli: Qui non laborat, non manducet. Significatur etiã quàm parũ homini sufficiat, & quàm superfluo labore se quidã vexẽt, cum paucis natura sit contenta, quod simili sententia indicatur Ecclesiastis 6. cum subiicitur. Sed anima eius non implebitur. Beda hunc versum ad literam de primo parente exponit, quẽ vt in sudore vultus sui vesceretur pane suo, compulit os suum, quando cum serpente locutus est, & ore suo vetitum cibum gustauit. Iuxta spiritualem intelligentiam intelligit significari doctorem compelli ore suo vt laboret, nimirum quia necesse habet agere bona quæ dicit. Quod ex Grego. mutuatus est qui homil. 18. super E-
zech. sic habet. Cum ipsa sua verba doctores ad memoriam reducunt, erubescunt non seruare quod dicunt. Vnde per Salomonem quoque dicitur. Anima laborantis laborat sibi, quia compulit eum os suum. Os enim nostrum nos compellit ad laborem, quando per hoc quod diximus à vitiis refrenamur. Gregor.

28 *Vir impius fodit malum, & in labiis eius ignis ardescit.*

VT superius aliquot sententiis indicauit fructum labiorũ iusti & sapientis, ita nũc tribus parabolis prosequitur incommoda quæ ab impiorum labiis proueniunt. Pro impius vel (vt multi libri habent) insipiens, hebræis est dictio Belial, de qua suprà dictũ est, capite 6. Qua dictione omnes intelligũt significari impietatẽ & hominem impium, qui non obiter quasi ex ignorantia aut infirmitate peccat, sed studio & industria. Proinde recti⁹ hic legitur vir impius: quomodo habent Beda & Lyra, quam vir insipiens, quæ lectio ex 70. est mutuata. Nam hi habent ἀνὴρ ἄφρων vir insipiens. Porro fodere malũ dupliciter accipi potest, aut vt significet indefessum corporis laborem, quem pro ppetrando malo instar fodientium in terra subeunt impij, iuxta id quod dicitur in Hieremia, vt inique agerent, laborauerunt. Aut vt significet crebras Iere. 18.
& nõ intermissas impiorum cogitationes, quibus quasi fodiendo inquirunt malum & modũ mala perpetrandi vt fodere malum, sit de malo perpetrando summa cum diligentia cogitare. Quidam vertunt, Vir impius effodit malum, intelligentes impium ex profundi cordis sui eruere & producere malum, sicut cor sapientis eruditè facit loqui os eius. Iuxta quen modum & Beda de hæreticis specialiter hanc partem intelligit, qui, inquit, pulcherrimos ac florẽtissimos diuinorum eloquiorum campos noxio linguæ suæ vomere rumpit, vt de internis eorũ finibus sensus impios, qui ibi non insunt, eruat. Quod sequitur. Et in labiis eius ignis ardescit. Hebręa clariùs sic habẽt: Et super labia eius quasi ignis ardens, hoc est, habet in labiis suis quasi ardentem ignem, nimirum quia labiis suis profert verba, quibus quasi ignis ardens & cõburens miserè torquet alios & perdit, nocumẽta illis quouis modo inferendo, aut quasi ignis ardens excitat discordias & lites inter homines, quod hæreticorũ proprium est. Et Iacobus linguam impiorum ignẽ vocat. Lingua inquit, ignis est, vniuersitas iniquitatis, & inflammat totam natiuitatis nostræ, inflammata à gehenna. Iacob. 3.

29 *Homo peruersus [illegible] lites, & verbosus separat principes.*

AVT hæc sententia superiorem exponit si per ignem labiorum semẽ discordiarum intelligatur, aut aliud linguæ malu insinuatur, nempe quod inimicitiarũ sit causa, quod bene tribuitur

tribuitur homini peruerso, qui scilicet omnia peruertit atque in malam partem rapit, aliterq; rem atque verba refert quàm se habent. Item verboso, aut, vt habent Hebræa, susurroni & delatori, quales plerunque sunt homines loquaces & multiloqui, omnium auribus quæuis insusurrantes multáque referentes quæ pro seruanda concordia erant reticenda. Tales ergo peruersi homines & verbosi vel susurrones suscitant dierunque inter homines contentionem & discordias, nec inter priuatos tantum, sed & inter principes quos ab inuicem separant, suis delationibus eorum amicitiam dirimendo in magnum regionum dispendium. Quadrat & hæc sententia singulariter in hæreticos, qui peruerse interpretando scripturas, & suis susurris ac verbositate instillando peruersa dogmata, pacē Ecclesiæ scindunt, discordias suscitant, bellorū & inimicitiarum inter principes sunt authores, quod nostra tempestate nimis experientia docuit. Pro principes dictio Hebræa etiam maritum significat, vt intelligi possit verbosos & susurrones etiam maritum à charissima separare vxore, cum totius familiæ dispendio.

30 *Vir iniquus lactat amicum suum, & ducit eum per viam non bonam.*

TERTIVM linguæ malum insinuatur, nimirum quod impiorum lingua sua blandiloquentia, ac speciosis promissis lactet, hoc est, suadendo decipiat etiā amicos & proximos, dū aut in proprium commodum impius alteri suadet, quod ipsi inutile erit & noxium, aut dū ad suas iniquitates aut errores alterum pertrahit, ita vt ambulet viam quam aliquando suo malo sentiet non esse bonam. De talibus dicit Paulus:
Rom.16. Per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentum.

31 *Qui attonitis oculis cogitat praua, mordens labia sua perficit malum.*

DVPLICITER hæc sententia intelligi potest iuxta duplicem lectionem. Nam si legatur præsens, perficit, vt legit Beda, sensus est, Non is tantum perficit malum corā Deo, qui opera perpetrat, sed & qui attonitis oculis hoc est, fixo animo cogitat praua, item qui ex indignatione mordet labia. Si autem legatur perficiet, tum significatur malū aliquod metuendū ab eo qui cogitat intento animo praua, item ab eo qui mordet labia sua præ ira & vindictæ cupiditate. Indicat enim hæc parabola conditiones quasdam & signa exteriora hominis, qui alteri machinatur malum, vt ex his illum obseruātes nobis ab illo caueamus. Potest autē hic versus, aut sub clausula intelligi, quemadmodū nostra lectio requirere videtur, & ipsa Hebræa, quę habent ad verbū, Claudens oculos ad cogitandū peruersa mouens, vel agitans labia sua perficit malū: ita vt vnum tantum sit principale verbū, significeturque hominē qui malum perficere conatur, primum quidem claudere oculos suos, aut attonitis fixísque stare oculis ad cogitādum peruersa, deinde mordere vel agitare labia sua, quasi paratum ad perficiendum quod cogitauit. Aut potest accipi iuxta multorum versionem, vt sit etiam sententia bimēbris, duobus cōstans principalibus verbis, significánsque duas in diuersis conditiones machinātium malum. Vertunt enim pleriq;, Qui obstinatos habet oculos (vel qui claudit oculos) facit hoc ad cogitandum praua, & qui agitat labia sua, perficiet malum. Quomodo & nostra litera accipi poterit, si subaudiatur verbum est, hoc modo, qui attonitis est oculis cogitat praua, &c. Prior ergo conditio cogitātium malum, est habere oculos attonitos, hoc est, quasi stupefactos, fixe rem aliquam sic intuentes, vt tamen præsentia non percipiant. Sic enim se habent, quorum cor valdè intentum est alicui cogitationi, vt cum impius intento animo malum aliquod excogitat: quāuis possit esse & conditio eius, qui circa bonum aliquod intentus est animo. Sic dicitur & apud Iob. Quid te eleuat cor tuū, & quasi magna cogitās attonitos habes oculos? Alij vertunt claudere oculos, quod licet diuersum sit, & propemodū contrariū superiori conditioni, tamen eodē recidit. Queādmodū enim qui animo est circa aliquid valde intentus, frequenter attonitis oculis res præsentes inspectat, ita qui aliquid serio vult agitare corde, claudere solet oculos, ne externis distrahatur rebus. Noster secutus est Septuaginta, qui habent ςηρίζων ὀφθαλμοὺς, id est, firmans oculos. nostrū secutus est quidam ex recentioribus, habet enim, Qui obstinatos habet oculos. Secunda conditio est mordere labia sua. Ex imaginatione enim perficiendi malum quod cogitat, aut ex indignatione, mouentur dentes ad huiusmodi actum, quasi gestientes nocere ei cui malè volunt. Hebræa propriè habent, innuens labiis suis. Est enim hic verbum quod oculis sæpe tribuitur, pro quo quidam bene vertit: Agitans labia sua, quod non multū est diuersum ab eo quod noster habet, Mordens labia sua, secutus etiam hic septuaginta, qui habent ἐπιδάκνων τοῖς χείλεσιν, id est, mordens labia. Nā qui irati mordent labia sua, nunc illa mordeāt, secumque loqui videntur, labia sua mouētes & quasi malum minitantes. Beda mysticè intelligit impium attonitis oculis cogitare praua, qui in cogitando ea non videt quæ se in futurum retributio malorum operum sequatur, quasi attonitos & obstupefactos oculos cordis habens. Iob.15.

32 *Corona dignitatis senectus, quæ in viis iustitiæ reperietur.*

SENECTVTEM commendat nō quamuis, sed quæ reperitur iustitiæ vias obseruare, hanc dicit esse coronam dignitatis, vel, vt habent Hebræa gloriæ, hoc est, ornamentum gloriosum, honestum & decorum, quia talis senectus commendat, conspicuúmque facit mire ipsum hominem apud omnes mortales, ornamentum item est totius communitatis, ornat quoque ipsam iustitiam quæ in senibus constantior esse solet, & maior magísque ab omnibus obseruatur. Sciendum tamen pro senectus, dictionem Hebraicam שיבה Seba, magis significare ipsam in senibus caniciē crinium, vt sit sensus, Caniciem capitis in senibus, esse in eis velut gloriosam coronam quæ capiti imponi solet. Nec est apud Hebræos relatiuum, quæ, sed tantum corona gloriæ senectus, vel canicies in via iustitiæ reperietur, vt intelligi possit senectuti vel caniciei duo tribui, & quod ornamento sit homini, & quod reperitur in via iustitiæ, quod iam duobus modis accipi potest. Aut vt significetur per iustitiam perueniri ad extremam senectutem cum mali homines ferè ante diem suum moriantur, iuxta illud Psalmi. Viri sanguinum & dolosi Psal.
non

non dimidiabunt dies ſuos,hoc eſt,Non perue nient ad dimidium dierum ſuorum. Cui ſenſui cõ uenit quod Septuaginta habent στέφανος καυχήσεως γῆρας, ἐν δὲ ὁδοῖς δικαιοσύνης εὑρίσκεται, hoc eſt,corona gloriæ ſenectus, in viis autem iuſtitiæ inuenitur. Quod etiam ſic intelligi po-
Sap. 4. teſt,vt ſignificetur in via iuſtitiæ conſtitutã eſſe ſenectutem, iuxta illud,Cani ſunt ſenſus hominis,&ętas ſenectutis vita immaculata. Aut ideo dicitur in via iuſtitiæ reperiri ſenectutem vel caniciem,quod qualemcumque viã agant iuuenes,aut adultæ ætatis homines,tamen iam cani ſolẽt iuſtitiæ vacare & pœnitere ſi quid iniquè geſſerint. Nec obeſt, quod non ſemper ſic fit. Quod enim ferè ſolet fieri, non quod ſemper fit his parabolis proponit Sapiens. Noſtra tamẽ litera etiam probè ſe habet. Nam frequens eſt apud Hebræos,vt relatiuum ſubiiciatur & ſubintelligendum ſit,vnde poſt noſtrum interpretem plerique hic addunt.

33 *Melior eſt patiens viro forti,& qui dominatur animo,ex pugnatore vrbium.*

NON dicitur hic patiens melior à bonitate virtutis. Quis enim dubitet patientem ſic eſſe meliorem viro forti: cum patientia virtus ſit animi, fortitudo autem corporis non ſit virtus animi,à qua ſola quis dicitur bonus. Sed melior ponitur pro præſtantior. Eſt autem pro patiens hic rurſum, vt ſupra aliquoties,tardus ad iram,vel longus ad irã. Proinde obſeruandũ quàm pulchrè patiens viro forti confertatur & præponatur. Ex omnibus enim virtutibus corporis fortitudo maximam habet laudem apud homines. Nulli enim magis celebrãtur, quã in bello præclari duces,qui hoſtes vicerunt,vrbes & prouincias ſubiugarũt: & tamen iudicio ſapiẽtis præſtãtior eſt qui vnicã ex concupiſcentiis ſuis, nẽpè irã vincit & impeium ſpiritus ſui ratione moderatur, quã qui vrbes aut prouincias ſuperat. Præſtantior (inquam) non ſolum quia magis laudandus,ſed etiã quia reuera fortior illo iuxta illud Poetę,Fortior eſt qui ſe quã
Maetua. qui fortiſſima vincit Oppida, nec virtus altius ire poteſt. Et idem, Ardua res, viciſſe alios,victoria animi maior,animi Eſt fluctꝰ cõpoſuiſſe ſui, Et alius, Latius regnes auidũ domando ſpiritũ, quam ſi Libiam remotis Gadibus iungas,& vtrique Pœnus ſeruiat vni. Et quidem hæc animi fortitudo oſtenditur in quarumlibet paſſionum repreſſione. Vnde in ſecundo membro generaliter dicitur,qui dominatur animo ſuo, vel vt habent hebræa,ſpiritui ſuo: peculiariter verò & eximie probatur in repreſſione iræ, vnde de ea in primo membro ſingulariter fit mentio, de qua etiam peculiariter intelligendum videtur ſecundum membrum, vt per animum intelligatur impetus ille quo quis ad iram impellitur, à quo dicitur animoſitas. Vnde græcis eſt κρατῶν ὀργῆς hoc eſt,qui dominatur iræ, Omnium enim paſſionum,ira eſt vehementiſſima, & ſuperatu difficillima, à qua fortiſſimi quique ſecundum corpus frequenter aliis citius ſuperantur. Ciuitates plurimas ſubiugauit, totã penè Aſiam vicit & Aphricam Alexander ille magnus, & tamen iræ& furoris beluam in ſe ſuffocare nõ potuit, ſed iracundia victus chariſſimos amicos Parmenonem, Philotum, Clitum & Caliſthenẽ trucidauit,vt alij taceantur vrbium domito-

res, qui ſuos non potuerunt domare affectus. Pulchrè in hunc verſum ſcripſit D. Gregor. qui Gregor.
homil. 35. in Euan. ſic habet: Quanto culmine virtus patiẽtiæ polleat, Salomon indicat,dicẽs: Melior eſt patiens viro forti & qui dominatur animo ſuo expugnatore vrbium. Minor eſt ergo victoria,vrbes expugnare, quia extra ſunt quæ vincũtur. Maius eſt autem quod per patientiam vincitur,quia ipſe à ſe animus ſuperatur, & ſemetipſum ſibimetipſi ſubiicit,quando eum patientia in humilitate tolerantiæ ſternit. Eadem habet in 3. parte curæ Paſtoralis,à quo ſuum cõmentarium Beda eſt mutuatus,vt & aliàs.

34 *Sortes mittuntur in ſinum,ſed à domino temperantur.*

AD verbum Hebræis eſt,In ſinum proiicitur ſors,& à domino omne iudicium eius. Eo autẽ quod dicitur a domino eſſe omne iudicium eius, ſignificatur dominũ ſortem cuique occulta ſua æquitate attribuere & diſponere,vnde benè noſter vertit,à domino temperantur. Docet hic verſus nihil in humanis rebus geri ſi ne nutu & diſpenſatione diuina,vt ne ſortes quidem quæ cææ fortunæ tribui ſolent ab hominibus,& ſine ratione putantur cadere,aliter eueniant quam pro moderatione diuina. Vnde Pſa. 56.
Pſal. in manibus tuis ſortes meæ. Apparet autẽ morem fuiſſe vt ſortes in ſinum alicuius colligerentur, vnde poſtea cuique ſua educeretur, quemadmodũ apud nos colliguntur in ollam aut vas quodlibet. Quomodo autem licitum ſit ſortibus vti,videre licet apud D. Thomam in ſecunda ſecundæ. quæſt. 65 art. 8. Beda & hic myſticam huius ſententiæ tractationem non incõmodã affert, ſic ſcribens. Sicut ſortes palam in ſinum mittuntur,at clauſę in ſinu continentur: diuini autem eſt iudicij,cuius ſors elata, palmã teneat: ſic hominum facta in præſenti quidem vita latent,ſed cuius ſint meriti pateſcet in futuro,prolato videlicet tunc manifeſto iudicio ſingulorum, quaſi de ſinu examinis diuini. Poteſt & aliter quod dicitur de ſortib. in ſinum mittendis intelligi,iuxta illud Saluatoris: Menſurã Luc. 6.
bonam dabunt in ſinum veſtrum, vt ſignificetur vnicuique ſuam tribui conditionem, quam ferre debeat, ſed eandem non fortuito obuenire,verùm ex diuinæ iuſtitiæ temperamento. Ita accepiſſe videntur Septuaginta qui habent, In ſinum ſuperueniunt omnia iniuſtis, à domino autem omnia iuſta.

CAPVT XVII.

1 *MElior eſt bucella ſicca cum gaudio, quàm domus plena victimis cum iurgio.*

VICTIMAS opponit Sapiens bucellæ ſiccæ,id eſt,pani ſine obſonio, tanquã lautiores & pinguiores dapes obſoniorum. Solent enim & apud Iudæos & apud infideles mactatis primo in honorem Dei victimis quæ ex pinguioribus fiebant animalibus, poſteà ſimul lautè & iucundè epulari ex eiſdem. Vnde ſupra cap. 7. mulier lubrica adoleſcentulum ad conuiuium inuitans introducitur, dicens: victimas pro ſalute deuoui, hodie reddidi vota mea. Cæterum pro gaudio, Hebræis eſt שָׁלוֹם Salua, quod pacem ſignificat & tranquilitatem. Vnde veriſimile eſt noſtrum Salue dimanaſſe, Septuaginta vtrumque cõiunxerũt.

Habent enim μεθ' ἡδονῆς ἐν εἰρήνῃ, id est, cum gaudio in pace potest autem quod hic dicitur de gaudio vel pace, aut intelligi de gaudio quod inter se conuiuantes concordes habent, & erit hæc sententia similis ei quæ habetur ca. 15. Melius est vocari ad olera cum charitate quàm ad vitulū saginatum cum odio. Aut potest accipi de gaudio & pace mentis quæ benè sibi conscia est cui opponitur mens quę secū ob remorsum assiduè iurgatur & contendit, & erit hæc sententia tum similis ei quæ præcedit prædicto loco, Melius est parum cum timore domini quàm thesauri magni & insatiabiles. Melius est, enim cum gaudio mentis sibi bene, consciæ, vel pane sicco vesci, quam habere domum prenam lautissimis cibis, sed ob quos malè-partos mēs inquieta est, & turbatur intra se. Potest & mysticè accipi, vt cū Beda intelligatur significari melius esse parua bona cum charitate facere sine scientia prædicandi (vt hoc sit siccā esse buccellam) quàm magnis effulgere virtutibus, cum admixtione discordiæ. Item melius esse sapientiā in sacris literis reconditam habere sine seculari eloquentia & sapientia, quam hanc, quæ mūdi iudicio delicatior iudicatur, habere cum iurgio & litibus, quę varietate scientiarum inflatos sequi solent.

2 *Seruus sapiens dominabitur filiis stultis, & inter fratres hæreditatem diuidet.*

COMMENDAT & hic versus sapientiam vt per quam fiat, vt etiam is qui seruilis est conditionis, & ob id subiici ex sua debet conditione, dominetur stultis filiisfamilias veris alioqui dominis suis. Dominetur, inquā siue quia pater illum in seruili manentem cōditione filiis præficit, volēs illos serui sapientis parere iussionibus & magisterio, tutelámque illorum seruo prudenti committens, siue quia propter suam sapientiam, libertatem adipiscitur & cum libertate etiam dominium in eos quib. aliquando seruiuit, iuxta illud Ecclesiastici: Seruo sensato liberi seruiēt, quēadmodum patuit in Ioseph patriarcha, & multis quotidie, qui ex humili conditione prouehūtur, vt præsint ingenuis & liberis. Et alioqui reuera, semper seruus sapiens dominus est filiorum stultorum, quia ipsa per se sapientia dominium ei affert in illos, vt per quam eos præcellit, eorúmque affectus & mores moderatur. Iā quod dicitur: Et inter fratres hæreditatem diuidet, bifariam etiam accipi potest nēpe, quia totius familiæ à patre moderator relictus patris quodammodo fungens munere, filiis hæreditatem diuidet: aut quia ex patris volūtate tanquam vnus è numero filiorum hæreditatis partem cum filiis accipiet. Itaque significat hæc parabola sapientiam præstare ingenuitati & libertati, vt quæ adferat dominium, libertatem & hæreditatem. Mysticè iuxta Bedam seruus sapiens dominetur filiis stultis cū quilibet peccator delictis olim subditus, post conuersionem vitæ sapiens effectus atque flagrātissimo amore Dei feruens filiis stultis, hoc est quibuslibet fidelib. à charitate tepescentibus, actu vel prædicatione sua eis prælatus dominatur, atque inter fratres, perfectos scilicet sanctos, supernæ patriæ hæreditatem diuidet. Iuxta quam mysticā tractationem, allegoricè seruus sapiens populus gentilis est qui Christi iugo collum submisit.

Eccl. 10.

Mysticus sensus

Hic dominatur filiis stultis, Iudæis scilicet incredulis qui se veros Dei & Abrahæ filios iactant, dicentes Domino. Nos filij Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vnquā. Inter fratres hæreditatem diuidet, quia inter Prophetas & Apostolos partem accipit, & hæreditatem Iudæis tanquam filiis debitam. Ioan. 8.

3 *Sicut igne probatur argentum & aurum camino, ita corda probat dominus.*

HEBRÆA ad verbū habent aurifex (vel cōflatorium) argento & fornax auro, & probat corda dominus. Et est sensus, argentum habet aurificem aut cōflatorium id est, vas id quo argentū funditur & purificatur (Nā vtrūque potest significare dictio hebræa) & aurum habet fornacem in quo probari possit, at cor solum habet dominum qui illud probare possit. Noster interpres rectè particulas similitudinis suppleuit clariusque sententiam vertit secutus 70. qui sic verterunt ὥσπερ δοκιμάζεται ἐν καμίνῳ ἄργυρος, id est, sicut probatur in camino argentum. Sapientiæ 3. & aliis plerisque locis iustorum probatio comparatur probationi argenti & auri, & per fornacem. Tanquam aurum (inquit) in fornace probauit electos dominus & in Ecclesi. In igne inquit probatur aurum & argentum, homines verò receptibiles in camino humilitationis. Hic vero in genere probatio cordium quorumuis hominum comparatur probationi argenti & auri. Sed illis quidem locis electorum probatio tali designatur comparatione, quoniā sicut aurum & argentum per ignem purgatur & probatū ostenditur, ita per ignē tribulationis, iūste & purgantur & probati ostendātur. Patientia enim probationem operatur inquit Paulus. Hic vero cordium quorumuis probatio sub tali comparatione tribuitur Deo: & Deus quidē igni probanti comparatur, corda vero hominum auro & argento quæ probantur, vt significetur quod sicut aurum & argentum suam habent probationis rationem, ita & corda hominum suum habent probatorem & examinatorem, quemadmodum illa diligenter ob sui precium ab hominibus per ignem probantur, ita & Deus qui ignis quidam est corda hominum, veluti res quas maximè curat & magni facit, sui iudicij examine quasi igne efficacissimo expendit, ita vt clarè discernat cordium intentiones & dispositiones, atque diiudicet quæ alicuius vel nullius sint precij, & rursum quæ maioris vel minoris sint precij. Dicitur autem & aliter in scripturis Deus nonnunquam corda quæuis & quosuis homines instar conflatoris & aurificis probare, nimirum quia tribulationibus & prędicatorum suorū vocibus & sermonibus conatur eos ab impuritatibus ipsorum purgare ostēditque qui reprobi sint & q probati inuēti. Vnde in Hier. dicitur: Defecit sufflatorium, in igne consumptum est plumbum, frustrà conflauit conflator, malitiæ eorum non sunt consumptæ. Argentum reprobrum vocate eos, quia Dominus proiecit illos.

Eccle 2.

Rom. 5.

Hiere. 6.

4 *Malus obedit linguæ iniquæ: & fallax obtemperat labiis mendacibus.*

HEBRÆA pro verbis obedit & obtemperat, habent auscultat & audit. Quæ si simpliciter accipiātur, significatur hac sentētia

vnumq

vnũquemque his rebus capi quæ cum ingenio eius conueniunt,ita vt malus lubẽter auſcultet linguæ prauæ & qui fallere cupit lubẽter intendat his quæ fallacia labia proferunt.Noſter interpres verba illa accepit pro obedire & obtemperare,quomodo & apud nos frequẽter auſcultare & audire accipiũtur.Itaq; ſignificatur prauam linguã & fallacẽ facilè perſuadere iis qui ingenio & animo ſunt malo & fallaci.

5 Qui deſpicit pauperem,exprobrat factori eius : & qui in ruina lætatur alterius,non erit impunitus.

PRIOR huius ſententiæ pars, expoſita eſt in verſu.30.ca.14. Secunda pars manifeſta eſt ſignificans eum qui alterius miſeriæ non miſeretur,ſed contrà potius ob eam gaudet,puniẽdum aliquando à Deo,ita vt & ipſe ruinam ſentiat, qui de alterius ruina lætatur. Exemplum eſt in Semæi inſultante regi Dauid cum fugeret filium Abſolom.

6 Corona ſenum filij filiorum,& gloria filiorum patres eorum.

DOCET hæc parabola & filios parentib.& parentes filiis eſſe ornamento & decori. Senum enim corona, hoc eſt ornamentum eſt, quod non tantum filios, ſed & filios filiorum habeant, per quos ſecuriores fiũt de poſteritate, per quam immortales quodamodo ſunt futuri,qui iam mortem vicinam agnoſcũt,de qua immortalitate poſteritatis non nihil dubitant ſenes cum filios abſque liberis vident. Vnde in veteri Teſtamento pro magna benedictione ꝓ-
Psal.127. mittitur,videre filios filiorum,vt in Pſal.Videas filios filiorum tuorum,pacẽ ſuper Iſrael. Viciſſim patres ſunt gloria & decus filiorum,quia eorum virtus & nobilitas ornat filios & honore apud homines afficit.Proinde monet rectè ſententia, quod quemadmodum ſenes amant impenſe ſuos nepotes,vt quos intelligunt ſibi eſſe ornamẽto,ita viciſſim filij colant ac venerentur ſuos parẽtes,vt à quibus eorum gloria & decus
Eccle.3. pendeat.Dicitur enim in Eccleſiaſtico : Gloria hominis ex honore patris ſui.Quod de carnalibus parentibus & filiis dicitur,idem & de ſpiritalibus dicendũ.Senum enim, hoc eſt,patrum veteris teſtamenti ornamentũ eſt, quod ipſorũ ſint filij,non tantum Apoſtoli,ſed & filij horũ, quos illi per fidẽ genuerunt Chriſto:& viciſſim gloria atque honor filiorũ noui teſtamenti eſt, quod Patriarchæ & Prophetæ veteris teſtamẽti ſint patres eorum. Sciendũ autem dictionem, gloria,poſſe hic accipi, aut vt ſignificet decorẽ vel honorem,aut vt ſignificet gloriationem, ſitque ſenſus filios gloriari in ſuis patribus. Priorem enim ſignificationem magis habet dictio Hebraica,poſteriorem dictio Græca καύχημα, quæ valet idem quod gloriatio. Poſt hanc ſententiam ſequiturapud Græcos ſententia quæ aliquoties apud Auguſtinũ & alios occurrit.Fidelis totus mundus diuitiarum eſt, Infidelis autẽ neque obolus.,Vide Aug.lib.5. Confeſſ.capite.
August. 4.& epiſtola.54.

7 Non decent ſtultum verba compoſita, nec principem labium mentiens.

PRO,verba compoſita,& labium mentiens, Hebrça habet,labium excellẽtiæ vel authoritatis, & labium mendacij vel falſitatis. Itaque labium excellẽtię opponitur labio mẽdacij cum pulchra vocum alluſione, quæ non poteſt hic ſicut & in multis huius libri ſententiis in verſione exprimi, quãuis vt aliqua ſit apud nos ſimilis vocũ hic alluſio,dici poſſit, labium authoritatis & labium falſitatis. Pro labio excellẽtiæ noſter vertit,verba compoſita, quia per labium excellentiæ ſignificatur oratio præſtabilis & grauis, vt quæ tractat de rebus grauibus ad ſalutẽ Reipub.ſpectantibus. At hanc oportet nõ impræmedicatã eſſe aut inconcinnã, ſed aptis beneq; ordinatis verbis ac ſententiis conſtare. Itaque ſignificatur,quod ſicut res grauis nõ decet vanos,ita nec vanitas graues,quòdque ſtultos aut imperitos minimè decet huiuſmodi oratio quæ magnos tantum decet viros& doctos,qui ſua dignitate & authoritate orationi huiuſmodi põdus addere poſſint,ita & Principes viros minimè deceat mendaciũ,vt quorũ verbis propter authoritatem omnes facilè adhibent fidem, qui proinde quamplurimis facilè poſſent imponere. Quomodo ergo ſtultus adimit authoritatem orationi quæ ei debetur, ita princeps dat authoritatẽ quæ falſitati non debetur. Diſcere licet ex hac ſententia qualesdebeãt eſſe prædicatores verbi diuini,nempe nequaquã ſtulti,hoc eſt, imperiti & mundana ſectãtes,ſed planè principes,viri que graues,& authoritate tũ doctrinæ,tũ officij prædit.Item tales ab omni mẽdacio & falſitate debere eſſe alieniſſimos,maximè dũ pro officio ſuo cõcionãtur ad populum.At iamdudum leuiſſimis & indoctiſſimis hominibus ferè munus prædicandi commiſſum fuit,qui & ipſi multis vanis & falſis ſæpè ſermones ſuos ſuffarcire ſoliti ſunt.

Ianſ.in Prouerb.

8 Gemma gratiſſima expectatio præſtolantis:quocunque ſe vertit prudenter intelligit.

HEBRÆA longè aliter habent: Lapis gratiæ id eſt,lapis precioſus,eſt munus in oculis dominorum ſuorum, ad quẽ ſe verterit, proſperabitur. Quo ſignificatur munus alicui collatum,eſſe apud eum in precio velut gemmã aliquam gratam, & proinde munera proſperũ effectum conſecutura apud eũ cui conferuntur atque ab eo quæ deſiderantur,impetratura.Itaque ſignificatur muneribus homines delectari, ac munera ferè omnes placare,iuxta illud:Munera crede mihi placant, hominéſque deóſque. Verbum שׂכל Sacal, quod iam vertimus,proſperabitur,ſignificat etiam,& propriè,intelligere,eámq; ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Quidam in ſua verſione cõtrariũ huius ſecundæ ſignificationis ſenſum amplexus eſt, exiſtimans in hoc verbo literam שׂ Sin,poſitam vt aliquãdo fit,pro Samech ס ſcilicet pro סכל iuxta quam acceptionem verbum hoc ſignificabit infatuare,& erit ſenſus, Munus, eo quod ſit velut gemma grata in oculis eorum qui illud conſequuntur, excæcaturum & infatuaturum eos, iuxta illud Deuter. Munera excæcant oculos ſapientum,& mutant verba iuſtorum, Mirũ Deut.16.
quid ſecutus ſit noſter interpres, cum vertit expectatio præſtolantis,cum illud nec cum Græcis conueniat, niſi quod videri poſſit legiſſe literam Reſch pro Dalet שׁבר Sachar, ſcilicet pro שׁבד Sachad. Nam illud ſignificat mane quærere.Eſt autem ſenſus noſtræ literæ iſte,Res expectata à præſtolante magnifit ab illo,eſtque in oculis eius velut gemma gratiſſima, itaque quocunque ſe talis expectans vertit,& quicquid

aggreditur aut quocunque diuertit, prudenter se gerere studet quo re desideratissima non frau detur, sed eam aliquando assequatur. Beda hanc sententiam generalem peculiariter applicat ad id, quod omnium maximè est desiderandum, fœlicitatem scilicet æternam quæ margaritæ preciosæ comparatur, Matth. 13. ob quam comparandam homo prudens vadit & vendit vniuersa quæ habet.

9 *Qui celat delictum quærit amicitias: qui altero sermone repetit separat fœderatos.*

COMMENDAT hæc sententia silentium delictorum proximi, ac eorundem delationem condemnat. Quod autem dicitur in prima parte. Qui celat delictum, quærit amicitias vel vt aliqui legunt, amicitiam primum quidem accipi potest de amicitia quam sibi comparat qui alterius delictum tegit. Nam per hoc efficitur quis multis gratus. Secundo etiam potest accipi de amicitia quam inter alios fouet, qui proximi errata celat. Nam qui proximi delicta tegit, non sibi tantum hac ratione multorum amicitiam parat, sed & inter alios benè sibi consentientes amicitiam fouet, & dissidentes sæpè conciliat, dum quod quis in alium vel verbo vel facto peccauit, tegere & excusare studet. Vnde per contrarium subditur. Qui altero sermone repetit, separat fœderatos. Vbi quod dicitur altero sermone, aut significat sermonem qui aliter rē narrat quàm prius narrata est, quo scilicet res deprauatur & malignè refertur, aut simpliciter sermonem nouum, qui alter sit ab eo quo res quæpiam prius audita est referri, vt sit sensus. Qui quod semel audiuit, idipsum altero nouoque sermone repetit. Hebræa tantum habent. Qui iterat rem vel verbum, aut qui mutat verbum. Quod sequitur, separat fœderatos noster interpres ca. superiori vertit separat principes. Solent autem principes pactis fœderibus amicitiam inter se seruare quam in magnum Reipub. dispendium, falsi prauique delatores sæpè rumpunt.

10 *Plus proficit correctio apud prudentem, quam centum plagæ apud stultum.*

HEBRÆA ad verbum habent. Terret vel frangit increpatio intelligentem magis quàm percutere stultum centies. Itaque apud nos dictio correctio actiuè accipi debet correptione & increpatione qua quis verbis aliū corrigere studet, quæ etiam si sit vnica tantum, tamen in cordato plus proficiet quàm multa verba in stulto, quemadmodum experientia testatur. Proinde discrimen indicat hæc sententia inter cordatum & stultum, ac augmentum prudētiæ ostendit.

11 *Semper iurgia quærit malus, angelus autem crudelis mittetur contra eum.*

HEBRÆA & sic verti possunt: Profectò vel tantum rebellis quærit, malum, & ad hūc modū. Profectò vel tantum rebellionem quærit malus, quorum postremum secutus est noster interpres vertens: Semper iurgia quærit malus, hoc est, qui maligno & peruerso est animo, semper contentionibus deditus est pacem non amat, iurgia contra se & inter alios excitat. Sunt enim qui quædam ideo tantum defendunt non quod vera esse videantur, sed quia eis est voluptati ab aliis dissentire. Id quod cum in omnibus malis, tum in hæreticis maximè apparet. Ideóque contra talem mittetur angelus crudelis quia aut ab homine iudice mittetur contra eū nuntius mortis, hoc est morte plectetur ob excitatas seditiones in Repub. aut à Deo angelus malus contra eum mittetur, qui eum sine misericordia ad æternum secum rapiat supplicium, aut etiam in præsenti vita variis affligat malis, quemadmodum afflicti sunt ab angelis malis Ægyptij, semper iurgantes & obsistentes, Moysi & Aaron iuxta illud Psal. Misit in eos iram indignationis suæ, indignationem & iram & tribulationem, immissiones per Angelos malos. Psal. 77.

12 *Expedit magis vrsæ occurrere raptis fœtibus, quam fatuo confidenti sibi in stultitia sua.*

AD verbum hebræa aut sic sunt vertenda, Occurrere vrsum orbatum in virum & nō stultum in stultitia sua, & sic aliquid erit subintelligendū in hunc mundum, Optabile aut tolerabile est vrsum occurrere homini, nō autē stultū occurrere alicui in sua stultitia, hoc est illud tolerabilius, optabilius & minus formidandum est quàm istud, quia ab hoc plus imminet mali qui cum sua stultitia aliquem inuadit & impetit, vt qui non tantū vitæ corporali nocere solet, sed & famæ vel animæ. Aut sic per imperatiuū verti possunt, Occurrere vrso orbato in viro, & non stulto in stultitia sua. Qua locutione, phrasi hebraica significatur potius illud faciendū quàm istud. Quod secutus noster interpres vertit. Expedit magis vrsæ, &c. Addidit autē de suo duas illas dictiones confidenti sibi. Significat autē hæc sententia hyperbolica comparatione valdè cauendum ne quis contendat cum stultis, eorúmque stultitiæ obsistere conetur disputando & arguendo, maximè si in sua stultitia & errore sibi placeat & confidat. Est enim vrsus animal alioqui ferocissimum & homini inimicissimum, at huius ferocitatem conduplicat perdidisse catulos, vnde vel tunc maxime formidabile est. Itaque & huiusmodi comparatione significatur à Chusi quàm sit formidandus Dauid cum suo exercitu. Tu, inquit, nosti patrem tuum 1.Reg.17. & viros qui cum eo sunt esse fortissimos & amaro animo, veluti si vrsa raptis catulis in saltu sæuiat. Nihilominus tamen humano ingenio & industria sæpè superatur hoc animal. Cæterum stultum in sua confidentem stultitia nulla neq; arte, neque viribus possumus donare, quemadmodū hac tēpestate patet in nostris hereticis, qui disputationibus non tantum non sanantur, sed irritantur magis ac ferociores fiunt, sæuientes in eos qui ipsis benè volunt, & ad saniorem mētem eos reducere conantur. Venerabilis Beda mysticè per vrsam, furorem gentilitatis intelligit: vt significetur facilius esse doctoribus sanctis furori gentilitatis occurrere rapiendo fœtus eius, atque à bestiali eius sæuitia ad fidei pietatem conuertendo quàm hæreticum quemlibet confidentem sibi in sui perfidia dogmatis, ad fidem rectam reuocare, vel catholicum praua agentem, ad bonę operationis statum reducere.

13 *Qui reddit mala pro bonis, non recedet malum de domo eius.*

INDICAT hæc sententia quàm magnum sit malum, ingratitudo illa pessi ma qua quida

malumm

malum rependunt pro bono, quales sunt, præter alios, stulti confidentes in stultitia sua (de quibus in sententia superiori) dum ab aliquo benè monentur & corripiuntur. Qui inquit, reddit malum pro bono, hic vt non simpliciter peccat (bis enim peccat) ita non semel tantum punietur, sed non recedet malum pœnæ de domo & familia eius, quemadmodum pulchrè explicatur ad longum Psal. 108. Dicit autem, Non recedet malum, siue quod sic frequẽter fiat, siue quia omnes tales hoc merentur, quemadmodum pleręque huius sententiæ sunt intelligendæ.

14 *Qui dimittit aquam, caput est iurgiorum: & antequam patiatur contumelam, iudicium deserit.*

CLARAM & iucundam Hebræa habent sententiam in hunc modum, Aperit aquas principium contentionis, & antequam misceatur lis, desere, scilicet litem, hoc est, Principium iurgiorum est, sicut cum quis aquas cohibitas aperit exitumque eis præbet. Nam sicut cum aquis exitus aperitur magnæ inundationis causa præstatur, quàm postea non facile est cohibere aut reuocare, ita cum contentioni & iurgio principiũ datur: nascitur ex eo frequẽter impetuosus furor omnia turbans, quem componere non ita sit facile, & sicut vel minima apertura in principio aquis data, violẽtia aquarum mox fit maxima, ita cum principium litis minimum sit & parui fiat, frequenter instar impetuosæ currentis aquæ, in rabiem & multa mala procedit. Proinde monet Sapiens vt antequam lis misceatur & contentio ex vtraque parte incalescat, lis deseratur, quemadmodũ consultum est angustũ aquarum foramẽ mox obturare priusquam violentia aquarum dilatetur. Non rectè ergo Lyranus (vt non dicam ridicule) nostram literam explicuit: sic scribens: qui dimittit aquam, bibens vinum nimis forte, caput est iurgiorum, quia lites oriuntur ex ebrietate. Dimittere enim aquã non est hic positum pro deserere eam & abstinere ab ea, sed pro eo quod est aquam non cohibere, sed eam laxare in fluxum, quemadmadmodum benè intellexit D. Gregorius hunc locum trectans lib. 7. Mora. c. 24. vnde & Beda suum hoc loco, vt & aliàs sæpè commẽtarium mutuatus est, Aquam, inquit, dimittere, est linguam in fluxum eloquij relaxare. Quo cõtra in bonã partem dicitur, Aqua profunda verba ex ore viri. Qui ergo dimittit aquã, caput est iurgiorũ, quia qui linquam non refrenat, concordiã dissipat. Vndè ediuerso scriptum est: Qui imponit stulto silentium, iras mitigat. Hæc illę. Habebit nostra litera sensum hebraicæ lectionis, si subaudiatur similitudinis particula, quæ frequẽter in his sententiis est subintelligenda in hunc modum, Sicut qui dimittit aquam, ita est caput iurgiorum. Et quod sequitur hunc habet sensum, Et is qui caput est & author iurgiorum, antequam patiatur contumeliam aut iniuriam quæ huiusmodi authores dissidiorum sequi solet, deserit iudicium, hoc est, id quod iustum est. Significatur ergo ideo talem incidere in contumeliam, quia ipse prior deseruit æquitatem. Aut si nomine iudicij significetur causa forensis, quæ tractatur coram iudice, (dictio enim Hæbraica litẽ significat) sensus esse potest. Quoniã author litis similis est laxãti aquã ideò si rectè & cõsultè vult agere antequã grauem aliquam incidat ignominiam, deserit cœptam à se causam corã Iudice, iuxta illud: Esto consentiens aduersario tuo, &c.

Gregor.

Prou. 18.

Prou. 26.

Matth. 5.

15 *Qui iustificat impium, & qui condemnat iustum, abominabilis est vterque apud Deum.*

DVPLICITER contingit iustificare impium & comdemnare iustum, aut in quotidiano sermone dum quis impium iustum dicit & tanquam iustum laudat, iuxta illud Psalmistæ: Laudatur peccator in desideriis animæ suæ, & iniquus benedicitur. Et contra iustus pro impio habetur & calumnia afficitur propter iustitiam, iuxta illud Saluatoris Beati estis cum maledixerint vobis homines, & eiecerint nomen vestrum tanquam malum propter filium hominis. Aut in iudicio, dum authoritate iudicis impius lata sentẽtia absoluitur, & iustus condemnatur, iuxta illud Esaiæ: Qui iustificatis impium pro muneribus & iustitiam iusti aufertis ab eo. Vtrunque malum vtrobique æquè est & similiter Deo abominabile, quia per vtrunque similiter fit iniuria iustitiæ, & iniustitiæ fomentum præbetur.

Psalm. 9.

Matth. 5.

Esa. 5.

16 *Quid prodest stulto habere diuitias, cum sapientiam emere non possit?*

SIGNIFICAT hæc sententia iuxta hanc nostram lectionem stulto diuitias nõ esse vtiles satis, sed potius inutiles. Diuitiæ enim expetuntur potissimum ad subleuandum hominis inopiam, stulto autem, hoc est, homini non sanæ mentis maximè opus est sapientia. At, hanc talis diuitiis comparare non potest, siue quia diuitiæ non sunt per se precium sapientiæ, siue quod stultus suo vitio eis vti nesciat ad sapientiam comparandam, quemadmodum eis sapiens vti nouit ad sapientiam conquirendam. Itaque sequitur stulto diuitias non prodesse, ad id quo indiget obtinẽdum, imo potius inutiles esse & noxias, vt qui ob sapientiæ carentiam eis non solum non possit benè vti, sed malè necessariò vtatur, ad luxum scilicet & voluptates illi noxias, amissurus vt in plurimum diuitias per abusum, & in extremam peruenturus paupertatem. Simpliciter significat sententia sine sapientia diuitias prodesse non posse, atque illam diuitiis propriè non parari, & proinde sapiẽtiam lõgè diuitiis præferendam esse, quantumuis eas mundus magni faciat, tum quod illa sine diuitiis prodesse possit, quod facilè diuitias homini comparet. Hebræa paulo diuersam habẽt sententiam in hunc modum. Ad quid est precium in manu stulti ad comparandam sapientiam, cũ non habeat cor? Quo significatur quanquam diuitiæ multũ prodesse possint homini cordato ad sapientiam obtinendam, frustra tamen huiusmodi sapientiæ præcium esse in manu & potestate stulti ob cordis inopiam, & proinde non tam pecunia quàm animi præstantia parari sapientiam. Quod ad literam dicitur de diuitiis temporalibus, Beda applicat ad diuitias spirituales, intelligens scripturam sacram, quam habere Iudæis & hæreticis non prodest, cum ea vti rectè non possint ad veram comparandam sapientiam. Idem & in malos catholicos dici potest quibus non prosunt diuitiæ veræ fidei.

17 Qui

17 Qui altam facit domum suam, quærit ruinam, & qui euitat discere, incidet in malum.

HVNC versum hebræa non habent, habent tamen Græca, & mox sequitur quod cum priori coincidit membro, cum dicitur: Qui exaltat ostium, quærit ruinam. Significat autē prius membrum superbiam sequi deiectionem, cúmque qui se exaltat, humiliādum quemadmodum qui nimis altè ædificat, domum suam ruinæ & vi ventorum magis obnoxiam facit. Secundum membrum similiter significat eum qui præ superbia recusat doceri, in varia mala casurum, vnde per sapientiam eripi potuisset, suæque superbiæ dignas pœnas daturum.

18 Omni tempore diligit qui amicus est, & frater in angustiis comprobatur.

BREVITER & clarè sapiens præscribit veri amici conditiones, vt eum à ficto & temporario amico per hunc modum dignoscamus. Is, inquit, qui amicus est, verus scilicet & non fictus, omni tempore diligit, hoc est, non solum in tempore prospero, sed & in tempore aduerso. Et in augustiis, tum demum comprobatur quis sit homini frater, id est, verus amicus & fratris germani loco. Habent quidem Hebræa: & frater in aduersitate nascetur, At fratrem in aduersitate nasci, non est aliud quàm eum qui in aduersitate persistit in amicitia, hoc ipso fieri homini fratrem & dignū qui frater vocetur. Quod non est aliud ab eo quod noster vertit, Et frater in angustiis comprobatur. Ecclesiastici 6. simili nota docetur discrimen veri & ficti amici, cum dicitur: Si possides amicum, in tētatione posside eum, & ne facilè credas ei teipsum. Est enim amicus secundum tempus suum, & nō permanebit in die tribulationis. Amicus si permanserit fixus, erit tibi quasi coæqualis, &c. Et Seneca: Amicos secundæ res optimè parant, aduersæ certissimè probant. Et alius, Scilicet vt fuluum spectatur in ignibus aurum, Tempore sic duro est inspicienda fides.

Eccle. 6.

19 Stultus homo plaudet manibus, cum spoponderit pro amico suo.

SECVNDVM hanc nostram literam significatur stultitiæ signum esse, si quis sponsione à se pro alio facta gaudeat, manibusque præ gaudio plaudat, quasi re bñ gesta, gaudens quod hoc officio sibi amicū promeruerit. Declarat enim hac ratione se nō intelligere, quali periculo se exposuerit, quā multi fideiussionibus invarias lites & molestias inciderint, atq; ad inopiam & miseriam peruenerint, propter q̄ potius deberet qui fideiubet, iuxta Sapientis consilium supra capite 6. solicitus esse vt à periculis imminentibus liberetur, Fili, inquit, mi, si spoponderis pro amico tuo, fac quod dico, & temetipsum libera, discurrere festina, &c. Hebræa ab aliis sic vertuntur. Vir stultus figit manum spondens sponsionem pro proximo suo, vel apud proximum suum. Qua sententia significatur stultitiæ esse facilè figere manum, hoc est, stipulari & fideiubere pro alio, ob pericula scilicet ipsum manentia. D. Hiero. sequutus Septuaginta figere manū intelligit, complodere manus prę gaudio. Habent enim Septuaginta ἐπικροτεῖ καὶ ἐπιχαίρει. Discant ex hac sententia quàm stulti sint qui cum gaudio officium regendi alios suscipiunt, pro quibus Deo sunt reddituri rationem.

20 Qui meditatur discordias, diligit rixas, & qui exaltat ostium, quærit ruinam.

OSTIVM legendum est, non os suum, vt quidam libri habent. Nam Hebræa & emendatiores Latini codices ostium habent, quamuis per ostium hic quidam intelligant os & labia hominis, vt quę sunt ostiū corporis humani. Itaque coincidet secundum hunc sensum vtraque lectio in idem, significabitúrque eum qui per superbè loquitur, deiiciendum & humiliandum. Priorem partem Hebręa aliter habent & elegantius sic, Qui diligit rebellionē (vel peccatum) diligit litem. Dictio enim פשע Pesag & singulariter rebellionem & generaliter quamuis præuaricationem ac peccatum significat, cū omne peccatum sit rebellio quædam. Priorem significationem noster sequutus videtur, & est sensus: Qui diligit rebellionem, atq; ideo apud se meditatur discordias introducere, hic declarat ipso facto se diligere rixas, rem minimè diligibilem. Nam ex rebellione ac discordia animorum, rixę cōsequūtur. Aut qui per animi superbiam sic est affectus vt semper contrarium sentiat, & defendere velit contrarium alterius sententiæ, declarat se amare rixas, quæ hinc semper consequuntur, & multa afferunt mala. Similiter & quoduis peccatum ac præuaricatio rixam generat, vt etiam verum sit, qui diligit peccatum, diligit litem, & qui eadem superbia, qua rebellionem amat, ac meditatur discordias, ostium, hoc est, domum suam exaltat (pars enim pro toto ponitur) aliis se præferens, nec quibus debet subiici volens: talis ipso facto quærit ruinam, & casum, quia omnis qui se exaltat humiliabitur, & domus in altū ędificata ruinę magis est obnoxia. Condēnat ergo hæc sentētia superbię malū, vt quod sit rixarū & ruinæ ac cōtritionis causa.

21 Qui peruersi cordis est, non inueniet bonum: & qui vertit linguā incidet in malum.

CONDEMNAT hæc sententia & eum qui peruersum habet cor, & eum qui inuersam aut peruersam habet linguam, hoc est, & eū qui praui est cordis, omnia malignè apud se interpretans, praua corde aliis machinans, ac peruersitatem cordis tegens atque dissimulans. Et, eum qui sic vertit linguam suā vt aliud loquatur quàm cogitet, ad decipiendū simplices, vt aliud in pręsentia dicat adulando, aliud in absentia, aut vt praua loquatur & erronea. Vtrunque vult significare Sapiēns & cariturum bono & casurum in malum, quamuis elegantiæ causa de peruerso corde solum dicat, quod non inueniet bonū: de peruersa lingua, quod incidet in malum. Non enim Deus tantum puniet peruersitatem operum, sed & cordis & linguæ. Caietanus intelligit de priore dictum, Non inueniet bonum: de posteriore, incidet in malum, ad significandum quod iste peior sit illo, quanto peius est incidere in malum, quàm carere bono.

22 Natus est stultus in ignominiam suam, sed nec pater in stulto lætabitur.

HOC est natum esse cedit stulto in ignominiam, sed & generasse stultum cedit patri in mœrorem. Hebręa habēnt, Qui generat stultum, ad mœrorem sibi, & nō lętabitur pater stulti. Quo significatur quod cū parentes ex generatione

neratione sua expectent gaudium, gaudeátque homines se habere proles, tamen contra euenit in stultorum parentibus, qui generando stultos, mœrorem sibi generant, ita vt præstitisset non procreare nec habere liberos, quàm habere improbos, quos pater sine tristitia non potest intueri, & vnde propter illorum improbitatem in varios mœrores & mala frequenter incidit. Noster interpres pro participio actiuo legisse videtur participium passiuum, punctis scilicet vocalibus mutatis, significatúrque hominem improbum sua stultitia efficere, vt cum alioqui natus sit ad bonum suum atque adviuendum, natus sit ad proprium dedecus, iuxta illud Saluatoris: Bonum erat ei si natus non fuisset homo ille. Itaq; significatur quod eius vitio ad natiuitatem eius sequatur ipsius ignominia. Male ergo legitur in plerisque libris, In ignominia sua. Simili sensu 1. Mach. 2. dicitur. Vt quid natus sum videre cōtritionem populi mei?

23 *Animus gaudens ætatē floridā facit, spiritus tristis exsiccat ossa.*

Similis est hęc sententia illi quę superius habetur in c. 15. versu 14. vt ibi dictum est. Cæterum pro ætatem floridam facit, alij ferè vertunt, benè facit Medicina, vt subaudiatur particula similitudinis vt, & sit sensus: Animus lętus benè disponit corpus sicut medicina, Est enim lætitia mentis optima corporis medicina. Aut verti potest bonam facit medicinam hoc est, efficacem eam reddit. Nam ægroto medicina parum prodest, nisi animo sit læto & expedito. Dictio enim Hebraica גהה Geha hic posita propriè significat medicinam & sanationem. Videri tamē hic potest posita potius pro sanitate & valetudine, vnde vertit quidam benè disponit valetudinem, & alius, bonam reddit habitudinē, Iuxta quod benè & noster vertit ætatē floridē facit, sicut & ; o. pulchrè habēt, Καρδία εὐφραινομένη εὐεκτεῖν ποιεῖ. i. cor lætū benè habbere, aut bñ dispositū esse facit. Cōtrà spiritus tristis exsiccat, ossa est, membra corporis quæ ossibus constant. Sic enim sæpè Hebræi vsurpāt nomē ossis, vt suprà est annotatū. Caietanus intelligit ossa exsiccari, cū exsiccātur medullæ quæ ossibus cōtinentur. Simile est Ecclesiastici 30. Iucunditas cordis hęc est vita hominis, & exultatio viri est longæuitas. Et Hippocrates φροντὶς χαλεπὴ νόσος hoc est, cura grauis est morbus. Et Lucretius, Et dolor & morbus leti fabricator vterque. Mysticè hanc sententiam sic pulchrè explicat Beda: Qui interna spiritus cōsolatione lætatur, etiam bonę actionis flore decoratur & fructus pręmiorum præstolatur cælestium. Qui verò tristitia seculi quæ mortem operatur, angitur, pinguedinem diuinę charitatis in robore virtutū quas exercere videtur, habere nullatenus valet, sed quasi exsiccatis ossibus marcessit, quia in bonis actibus quos facit gratiam dilectionis amisit.

24 *Munera de sinu impius accipit, vt peruertat semitas iudicij.*

Dupliciter accipi potest, quod dicitur impius accipere munera de sinu. Aut enim intelligi potest de accipiēte munus à dante illud, vt de iudice vel aduocato, aut teste impio, accipiente munus ab aliquo qui ei dat illud ad corrumpendum ipsum, Et nunc accipere de sinu, est accipere secreto & latenter, ita vt ipse acpiēdi modus, magis arguat Impietatē, quā accipiens munus cupit tegere. Aut intelligi potest de accipiēte munus è sinu suo ad dandum illud alicui quē cupit in iudicio peruertere. Vt vt est, significatur non quodlibet delictum esse, sed impietatem esse siue accipere ab aliquo, siue dare alicui munus ad corrumpēdum iustitiam. Vtrunque simul videri potest sapiens ambiguo sermone in originali litera significasse. Nam dictio (sinu) ponitur apud hebręos in regione genitiui, vt videatur vertendum munus de sinu impij. Et tamen verbum, accipit, desiderat nominatiuum, impius. Itaq; significatur & impium esse qui accipit munus, & eum à quo accipitur. Quod si impius est qui pro munere peruertit vias iudicij, hoc est, leges iustitiæ, vbi de caducis agitur rebus, quarto magis qui foro conscientiæ pręsidens Episcopus aut sacerdos cū iactura animarū pecunias accipit, vt peruertat iudicium.

25 *In facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in finibus terræ.*

Prior huius parabolæ pars dupliciter accipi potest. Fere enim sic accipitur vt significetur sapientiam prudentis relucere, seséque quamuis in corde abdita sit, ostentare & declarare in vultu ipsius, vt quod hic dicitur, coincidat cum illo Eccles. Sapientia hominis lucet in vultu eius, Iuxta quem sensum, quæ sequitur pars significat oculos stultorū vagos esse & instabiles, vt qui vel ad fines terræ respiciant, nūc huc nūc illuc deflexi, ac proinde sua instabilitate, hominis stultitiā coarguētes, sicut cōtrà vultus sapientis, grauitate & maturitate, hominis sapientiā testatur. Hunc sensum & græca significant quæ habent πρόσωπον συνετὸν ἀνδρὸς σοφοῦ id est, viri sapientis facies est intelligens. Aliter tamen etiam accipi potest, vt sit sensus. Sapientiam semper esse in oculis prudentis, ipsíque eam videri claram & eximiam, præ omnibus aliis ipsum ad eam semper intendere & respicere vt secundum eam vitam suam instituat, ac de omnibus rebus rectè iudicet. Hic enim sensus magis videtur conuenire hebraicæ veritati, quæ non habet in facie, nec habet verbum, lucet, sed tantum. Cum facie prudentis sapientia, scilicet est, hoc est, coram prudente est sapientia. Iuxta quem sensum quod sequitur ex opposito, Oculi stultorum, in finibus terrę, significat oculos stultorum terrena tātum respicere, quibus adeo non saturantur vt præsentibus nequaquā contenti, etiā aliena quę procul sunt, desideret, vel orbis dominium ambientes.

26 *Ira patris filius stultus, & dolor matris quæ genuit eum.*

Similis est hæc sententia aliis plerisque huius libri, significans stultum filium parentibus malas reddere vices, pro beneficiis acceptis ab eis, vt qui in patre excitet iram & indignationem ad vindictam ipsum commouentem, in matre dolorem & amaritudinem animi. Itaque causaliter accipiendum est quod dicit, filium stultum esse iram patris vel dolorem matris: pulchrè autem iram patri tanquam viro magis conuenientem, dolorem matri tanquam mulieri magis accommodum tribuit.

27 Non

27 *Non est bonum damnum inferre iusto, nec percutere principem, quia rectè iudicat.*

SIGNIFICAT hæc sententia duo mala plerosque contra iustitiam admittere dũ & primum, iusto iniuste nocent, damnum ei in bonis aut corpore inferentes, & deinde principibus iudicibus, qui contra eos in defensionem iusti sententiam protulerunt molesti sunt, lingua eos aut etiam manu insectantes & percutientes. Vtrunque dicit non esse bonũ, plus tamen significare volens quam dicit, nimirum vtrumque esse valde malum & impium, nec apud Deum ac homines graui cariturum vltione.

28 *Qui moderatur sermones suos doctus & prudens & est preciosi spiritus vir eruditus.*

PRIOR huius sententiæ pars satis est manifesta, docens illinc probari posse hominis doctrinam & prudentiam, quia moderari nouit suos sermones, ita vt nec plus nec minus q̃ deceat loquatur, nec quouis tẽpore aut loco quod nouit effutiat, sed vt habent hebræa, contineat apud se eloquia sua, tacenda reticens & tempori opportuno quæ dicenda sunt seruans, eaque debito cum moderamine proferens. Cæterũ secunda pars quæ significare videtur, virũ eruditũ habere preciosum spiritũ, vel vt alij vertunt, nobilem animum, non benè conuenire videtur priori parti. Nam ea requirit vt ostendatur quis sit vir eruditus non quid sit. Itaque vertendum erat. Et qui est preciosi spiritus, vel qui preciosus est spiritu, est vir eruditus. In quẽ sensum & nostra litera facilè accipi potest, si sic ordinetur. Et homo vel vir preciosi spiritus, est vir eruditus. Vt autẽ intelligatur quẽ dicat preciosi spiritus vel potius preciosum spiritu, obseruãdę quædam apud hunc sapientem sententiæ, vnde huius intellectus pendet. Dicit enim ca. 29. Totum spiritum suum profert stultus, sapiens differt & reseruat in posterum. Quo significatur stultum temere profundere quicquid habet in animo suo, contrà sapientem pleraque apud se retinere secreta, suo tempore proferenda. Et c. 2. vrbi patenti comparatur vir qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum, id est retinere quod habet in animo. Itaque preciosum spiritu vel hominem preciosi spiritus dicit, qui nouit spiritum suum retinere & cohibere ita vt non temere quod habet in animo & quod sentit, profundat, quique nõ facile, sed ægrè & cum deliberatione matura spiritũ suũ ostendat, quẽ nos nostro idiomate dicimus carũ inverbis suis, hoc est parcum, phrasi non dissimili ab ea locutione quæ est 1. Reg. 3. Sermo domini erat preciosus in diebus illis, id est, ratus & parcus. Hũc sensum priori parti benè conuenientem habent & Septuaginta qui verterunt *μακρόθυμος δὲ ἀνὴρ φρόνιμος*, id est, longanimis autem est vir prudẽs. Habet & quidam recentior qui vertit, Et animi frigidi, homo prudens est, exponẽs animum frigidum, animum remissum & nõ temerarium in loquendo. Vt autem verterit animum frigidũ, in causa est quod vocẽ Hebræam וְיקַר Vecar, legerit, & interpretatus sit vt scribitur, quod sic videretur esse sensus priori parti conuenientior. Sic enim dictio Hebræa valet idem quod, Et frigidus, cum alij legant aliter quàm scribatur, nempè יקר Iecar, quod preciosum significat, quæ significatio benè loco etiam conuenit, & cum illius versione coincidit si phrasis scripturæ benè intelligatur.

29 *Stultus quoque si tacuerit, sapiens reputabitur: & si compresserit labia sua, intelligens.*

ADEO taciturnitas & silentium arguit hominis doctrinam & prudentiã, iuxta sententiam superiorem, vt etiam stulti & indocti, si tacere nouerint, sapientes reputentur & intelligentes ab his qui non nouerunt eos, imò & ab his qui nouerunt qui saltem in ea parte & pro eo tempore prudenter eos agere fatentur.

CAPVT XVIII.

1 *Occasiones quærit qui vult recedere ab amico, omni tempore erit exprobrabilis.*

EBRÆA longè secus habent, quãquã & ipsa variè à diuersis ob sententiæ obscuritatem (quã breuitas & dictionũ ambiguitas parit) transferãtur & exponantur. Ex variis autem versionibus & expositionibus hęc videtur cõuenientior plerisq; consideratis, Pro desiderio quærit esse separatus (aut quærit separationem) qui in omni re litibus se immiscet. Quo significatur eum qui quæuis cauillatur & in omnibus rebus lites excitat & contentiones, ostendere se cupide quærere, vt sit ab omnium amicitia separatus, nec magnifacere cuiusquam beneuolentiam. Nostra versio imitatata est Septuaginta qui sic legunt, *προφάσεις ζητεῖ ἀνὴρ βουλόμενος χωρίζεσθαι φίλων, ἐν παντὶ δὲ καιρῷ ἐπονείδιστος ἔσται*, hoc est, occasiones quęrit vir volens separari ab amicis. In omni autẽ tempore erit probrosus. Videntur Septuaginta pro תאוה Thaauah legisse תאנה Nun scilicet pro Vau, inter quas literas parua est apud Hebræos differentia. Nã Ana significat occasionem quærere. Vltimam versus dictionem יתגלע Ithgallah, quæ apud hunc sapientem semper accipitur pro litibus se immiscere, videntur accepisse per Metathesim pro יתגעל Ithgaal. Nam verbum געל gaal significat reprobare. Hinc ergo omnis hæc nascitur varietas. Cæterum nostræ versionis sensus est manifestus. Significatur enim eum qui amicitiam alicuius fastidit, & ex animi instabilitate vel malitia ab amico vult recedere, cum non habeat iustam discedendi rationem, vndique quærere occasiones & discedendi & discessionem excusandi, nunc hæc, nunc illa causando, vt ostendat se iustè recedere. Proinde talem merito probrosum fore apud omnes, nec quouis tempore maculam illam eluere posse, vt qui nequaquam læsus amicitiam deseruerit, quam etiam læsus non temere deserere debuisset, quique falsas aut inualidas suæ desertionis prætexit causas, peccans proinde multis modis. Secundum hanc autem explicationem dictio exprobrabilis, passiuè accipitur, cum iuxta exigentiam Græcæ dictionis potius actiuè sit accipienda, vt significetur talẽ semper exprobrare & conuitiari amico, quem reliquit vitia sibi nota denudãdo, eiusque facta vbiq; carpendo quo suam discessionem iustã faciat. Veritas huius sentẽtię manifesta est in quotidiana experientia, & potissimum in hæreticis qui quandoquidem fastidio vetustatis, aut sua malitia quærunt discessionẽ ab ecclesia, quiduis causantur, minutissima quęque exaggerantes & calũniãtes, omniáq; insectãtes & traducẽtes apud

populum nihi aliud ferè inculcantes in omnibus suis concionibus quàm ecclesiasticorum vitia in quæ assiduè debacchantur.

2 Non recipit stultus verba prudentiæ, nisi ea dixeris quæ versantur in corde eius

NON habent Hebræa verbū, dixeris, sed sic, Non amat stultus intelligentiā sed ea quæ corde suo volutat, nempe stultitiam & vanitatem. Et est sententia generalior, in qua sensus nostræ lectionis includitur. In qua nostra lectione dictio, nisi, posita est pro, sed tantum si, & est sententia clara.

3 Impius cum in profundum venerit peccatorum, contemnit: sed sequitur cum ignominia & opprobrium.

HEBRÆA ad verbum sic habent, Cum venerit inpius, venit etiam contemptus, & cum ignominia (vel despectione) opprobriū. Itaque similis est hic versus cum versu 2. cap. 11. qui apud Hebræos, vt suprà dictū est, sic habet, Venit superbia, venit & ignominia, (vel despectio) & cum humilibus sapientia. Ex qua collatione facilius verus huius loci sensus percipi poterit, cum à diuersis varie explicetur. Sicut enim ibi significatur superbiā comitari contemptum & despectionem aut ignominiam, Humilitatem verò sequi sapientiam, nimirum quia superbus præ se facilè alios contemnit & ignominia afficit, ita & hic significatur impietatis comitem esse contemptum, quia impius alios præ se contemnit, vilipenditque, & iura & homines, ita vt nullo vel timore, vel pudore à malo retrahatur, nullisque bene cōsulentium rationibus moueatur. Similiter in secunda parte cum dicitur. Cum ignominia est opprobiū, significatur eos qui in seipsis sunt ignominiosi & probrosa committunt, opprobrium aliis adferre, quos contumeliis inpudenter afficiunt, aut quos propter societatem & amicitiam probro & dedecore aspergunt. Noster interpres secutus est Septuaginta, qui in priori membro quædam de suo addiderunt. Habent enim ὅταν ἔλθη ἀσεβὴς εἰς βάθος κακῶν καταφρονεῖ, ἐπέρχεται δὲ αὐτῷ ἀτιμία καὶ ὄνειδος, hoc est, Cū venerit impius in profundū malorū contemnit, sed sequitur ipsum ignominia, & contemptus. & est sensus, impiū cum iam assueuerit malis, contemnere conscientiæ suæ remorsus, bonáque omnia consilia ac monita. Itaque sibi peccandi fræna relaxat, sed vt ipse omnes contemnit, ita vicissim ignominiam & opprobrium & in hoc seculo & magis in futuro sustinebit apud Deum & homines.

4 Aqua profunda verba ex ore viri, & torrens redundans fons sapientiæ.

LOQVITVR in prima parte non de quouis viro, sed de sapiente, Cęterum quidam intelligunt hac sententia significari duplicia esse verba sapientum, & quædam quidem profundæ aquæ esse similia, vt quæ non possunt à quouis itelligi, quædam vero torrenti vel flumini redundanti & fluenti, vt quæ sic facilè fluunt ad omnes, vt quiuis illa possit haurire & intelligere. Vnde Beda: Quia, inquit, doctorum verba fidelium quædam mystica latent & occulta, quæ solertiore comprehendantur industria, quædam verò aperta & cunctis audientibus facilia ad intelligendum profluunt, rectè hæc & aquam profundam & torrentem dici redundantem. Verum simplicius fuerit intelligere verba sapientis comparari & aquis profundis & flumini redundanti, eo quòd nūquā deficiāt, nec vnquā exhauriantur, sed ex imo cordis prolata, subinde noua & noua, pari moderatione & intelligētia suppeditentur hominibus, atque ad eos profluant ex abundantia & profunditate cordis, ad instar fluminis scaturientis & inde signanter profluentis. Itaque aquæ profundæ cōparātur, tū quia nūquā deficiāt, tum quia non in ore (vt quidā ait) sed in pectore sint nata. Nec philosophandum cur potius torrēs dictum sit quàm flumen, cum Hæbræa dictio vtrumque significet. Bene autem vt habet Beda, verba sapientum aquæ comparantur, quia & lauāt mentes audientium & irrigant, ne vel peccatorum sorde deformes remaneāt, vel doctrinæ inopia cœlestis tabescant & quasi nociua ariditate deficiant.

5 Accipere personam impij non est bonum, vt declines á veritate iudicij

HEBRÆIS pro vt declines à veritate iudicij, est ad subuertendum iustum in iudicio vt significetur, quenquam semper malum sic accipere personam impij, nec vlla in re id fieri cōueniat, maximè malum esse & omnino minimè cōuenire vt ī iudicio id fiat ad opprimendum iustum hominē & causam eius qui iustitiæ studet, subuertendam. Cum enim dicit (non est bonum) plus vult significate quàm dicit, nempe id omnino non conuenite, & rem esse pessimam, Septuaginta verterunt in neutro genere ἐκκλίνειν τὸ δίκαιον ἐν κρίσει hoc est, declinare quod iustū est in iudicio. quod secutus noster vertit, vt declines à veritate, hoc est, æquitate iudicij, & redit sensus eodē. Nam declinando à veritate iudicij opprimitur in iudicio is qui iustam fouet causam. Cęterùm accipere personā, phrasis est scripturæ ex Hebræis & Græcis deriuata Hebrea enim habēt נשא פני Scheeth pene, quod ad verbum sonat suscipere vultū vel faciē, quāquā verti etiam potest, & melius, eleuare vultū, hoc est honorare faciem cuiusquam. Sic enim quodā modo exponitur hæc locutio Leuitici 19. vbi legimus. Non cōsideres personā paupeis nec honores vultum potentis. Pro quo in prima parte Hebræa habent, sicut hóc loco, Non accipies vultū. Septuaginta ferè verterunt θαυμάσαι πρόσωπον, vel λαβεῖν πρόσωπον hoc est, admirari vel suscipere vultū vel personā. Nam dictio הדר vtrúque significat. Hinc est quod apud nos vertitur aliquando sumere faciē, vt in Psal. Facies peccatorū sumitis: aliquādo accipere personā. Vt vt est, hac locutione significatur, quod Latinius dicitur habere rationē & respectū alicuius, vt quia quis talem aut talem sese præfert, & talem perrsonā gerit, ideo quis ei afficiatur, quod in iudicio, & his quę ad iustitiam quam vocant distributiuam pertinent, fieri nefas est. Leuit. 19. Psal. 81.

6 Labia stulti miscent se rixis, & os eius iurgia prouocat.

HEBRÆA ad verbum habent, Labia stulti venient in lite, & os eius ad percussiones vacabit. Venire autem in lite noster interpres intellexit, liti se immiscere. Vnde vertit, miscēt se rixis, quanquam simpliciter accipi potest venire in lite pro venire cū lite, & litē secū adferre vt cum secunda parte magis conueniat. In qua noster

noster pro percussiones vertit iurgia, nimirum intelligens sapientem loqui de percussionibus quæ verbis peraguntur & lingua, quas digladiationes vocamus, quamquam generalius accipi potest os stulti non tantum prouocare iurgia inter alios & contra se, sed & percussiones manuũ & pugnas. Frequenter enim per ea quæ temere effundit, non tantum rixas excitat, sed & pugnas aliorum inter se, & contra se, colaphos nonnunquam referens & vulnera, proinde bene subinfertur.

7 *Os stulti contritio eius, & labia ipsius ruina animæ eius.*

QVONIAM enim iurgia prouocat & digladiationes, suo sibi ore perniciem & cõtritionem adfert, suámque animam perdit, aut illaqueat. Nàm pro ruina, Hebræis est, laqueus. Frequenter enim suis sermonibus petit stultus, eisque in mala sic illaqueatur vt effugere non possit. Non solùm autem os stulti ideo dicitur contritio eius, ruina & laqueus, quia adfert ei contritionem & perditionem, sed etiam quia suis ipse sermonibus sese confundit, dum contraria sibi loquitur, & suis capitur verbis.

8 *Verba bilinguis quasi simplicia, & ipsa perueniunt vsque ad interiora ventris.*

REPERITVR hæc sententia infra c. 26. vbi nos habemus. Verba susurronis quasi simplicia, & ipsa perueniunt ad intima cordis. Hebreis enim eędem sunt omnino dictiones, quamuis hic vertit interpres bilinguis, ibi susurronis, ibi intima cordis, hic interiora ventris. Vnde apud Græcos hæc sententia hic omittitur, & tantum illo capite in sequentibus ponitur. Porrò pro dictione, simplicia, Hebræis est dictio ambiguæ significationis, vt pote quæ in Bibliis tantum hoc loco habetur, & posteà in eadem sententia repetita. Est autem radix dictionis vtroque loco positæ לָהַם Laham, quam Hebręi plerique, teste Pagnino putant significare blandiri, lenire, quod secuti Septuaginta verterunt λόγοι κερκώπων μαλακοί, hoc est, verba adulantium mollia sunt. Nec ab hoc sensu multum diuersum est quod noster vertit simplicia. Est ergo hic sensus. Verba eorum qui coram benè blandéque homini loquuntur, at post tergum susurrando hominis famam lædunt, sunt quidem in speciẽ simplicia, quia nullus eis dolus inesse videtur quantum ad ea quæ corã loquuntur, sunt enim blanda & mollia, at eadem perueniunt vsque ad interiora ventris, hoc est, non secus atque acutus gladius in interiora hominis depressus, graue homini vulnus inferunt, grauemque dolorem, suntque valde nociua & mortifera, perinde atque viscerum vulnera. Cum enim quis simplicibus, blandisque illis verbis, quæ coram loquuntur, credens, postea deceptum se deprehendit, grauiter in animo suo torquetur, magisque, quàm si ab aperto hoste suo malum aliquod accepisset. Aut si hanc sententiam quis malit accipere de verbis calumniantibus, quibus susurrones homini detrahunt, sensus erit, Verba calumniatoris aut susurronis (vt habet secundus locus) sæpè sunt blanda, ac sine omni malo videntur esse, quia quod criminantur, causantur se dicere inuitos, ac ipsa æquitate aut veritate coactos, nec prima facie apparet illorũ verba noxia esse, at frequenter non minus nocet quã vulnera in intimis hominis inflicta, grauémque mẽtibus hominum mœrorem atque læsionem inferunt, quæ non facilè curari possit, vnde in plerisque scripturæ locis talium lingua & gladio acuto comparatur aut sagittis acutis. Alij dictionem Hebræam vertunt percussiones, vel percussores, vt לָהַם Laham, per Methathesim literarum positum sit pro הָלַם Halam, quod est percutere & vulnerare. Itaque in priore parte simpliciter verba calumniatorum comparantur percussionibus aut vulneribus, in secunda verò parte exaggerãdo dicitur ea non quibuslibet percussionibus aut vulnerib. esse similia, sed quæ descendunt in intima, hoc est, quæ mortifera sunt ac incurabilia maximéque noxia. Quidam vertit Calumniatoris verba sunt quasi seipsum ferientis, nimirum quia dictio hic posita est participium in coniugatione reciprocæ significationis Hithpaal, intelligitque calumniatorem quasi seipsum ferire, quia ita criminatur, vt inuitus & verò coactus facere videatur.

9 *Pigrum deiicit timor, animæ autem effœminatorum esurient.*

NON est hic versus apud hebræos nec in quibusdam veteribus exemplaribus. Est tamen in græcis, vnde hic asscriptus est. Significat autem timorem laboris subeundi deterrere ab opere, & animo deiicere pigrum, ideóque fieri vt talis effœminatus, miniméque virili animo, penuriam pati cogatur, quemadmodum hoc libro pleræque similes sententiæ docent.

10 *Qui mollis est & dissolutus in opere suo, frater est sua opera dissipantis.*

QVÆDAM verba de suo adiecit interpres explicandi gratia. Nam hebræa simpliciter habent. Etiam remissus in opere suo frater est dissipantis, hoc est decoctoris. Quo significatur eum qui in negocio suo & opere quod ei incumbite, essator ei, ita vt non studeat suum negocium promouere, similem esse ei qui iam parta dissipat. Nam vt hic perdit iam parta, ita ille perdit siue quæ cœpit, siue quæ nancisci poterant, quæque in manu eius erant, aut sicut hic aperta profusione sua perdit, ita ille negligentia. Verum id est, non tantum in temporalibus rebus, sed multo magis in spiritualibus: Vnde Gregorius hunc locum citãs sic scribit in tertia parte pastoralis curæ, admonitione 35. Si inchoata bona fortis operantis manus ad perfectionem non subleuat: ipsa operandi remissio contra hoc quod operatum est pugnat. Hinc est enim quod per Salomonem dicitur. Qui mollis & dissolutus in opere suo fuerit, frater est sua opera dissipantis. Quia videlicet qui cœpta bona districte nõ exequitur, dissolutione negligentię manũ destruẽtis imitatur. Ex quo loco suum commentarium mutuatus est Venerabilis Beda, vt & aliàs. Monet ergo hic versus idem fere quod vulgaris versiculus. Non minor est virtus, quàm quærere, parta tueri, docétque quod non tantum profusio, sed etiam negligentia patrisfamilias reddit, rem familiarem deteriorem. Sic & magistratuum negligentia non minus nocet Reipublicæ quàm vlli hostes. Et ecclesiam Episcoporum incuria & inscitia non minus pene afflixit, quàm sæuitia tyrannorum qui eam armis opprimere conati sunt. Greg.

11 *Turris*

11 *Turris fortissima nomen domini, ad ipsam currit iustus & exaltabitur.*

NOMEN domini scripturę more est eius potentia & quicquid de eo celebriter prædicatur ac dicitur. Huiusmodi nomen rectè assimilatur turri fortissimæ, aut vt habent hebræa turri fortitudinis, quia instar turris confugientes ad se protegit & securos facit. Vnde sequitur. Ad ipsam currit iustus, hoc est, quemadmodum homines solent quo tuti sint ab inimicis confugere ad turrim fortem, ita iustus qui fiduciam suam non collocat in rebus terrenis nec in hominibus potissimum, currit ad nomen domini, inuocando illud contra suos hostes suásque necessitates, nec frustrà id facit, quia exaltabitur in eo nomine, hoc est, quasi in turri alta sublatus à suis hostibus & eleuatus, protegetur. Hoc enim hic significatur per exaltabitur, népe quod veluti in excelso loco, quo ad ipsum hostes accedere non poterunt, constituetur. Vnde alij vertunt, Et protegetur. Cæterum quod in genere dicitur de nomine domini, peculiariter accommodari potest ad nomé illud, quod solũ datum est hominibus, vt in illo salui esse possint.

12 *Substantia diuitis vrbs roboris eius, & quasi murus validus circundans eum.*

PRO circundans eum hebraicè est, In imaginatione eius. Dixerat superiori sententia quæ sit fortitudo iusti, qua re vera ille fortis est & tutus: subiicit nunc quæ sit diuitis fortitudo, sed quę tantum sit fortitudo eius opinione & imaginatione, hoc est, non in rei veritate, sed hominum æstimatione, quæ ipsos, frequenter fallit. Plerunque enim diuitiis suis non sunt tuti homines, sed insidiis aliorum magis obnoxij. Vnde Ecclesiastes queritur se vidisse pessimam sub Sole afflictionem, diuitias conseruatas in malũ domini sui. Habetur prior pars huius sententiæ, & suprà ca. 10. sed hic iam alia repetitur ratione.

13 *Antequam conteratur exaltatur cor hominis, & antequam glorificetur, humiliatur.*

AD verbum Hebræa habent, Ante contritionem exaltabitur cor viri, & ante gloriã humilitas. Prior pars ferè eodem modo habetur in c. 16. vbi nos legimus, contritionem præcedit superbia. Nam hebræa ibi habent, Ante cõtritionem superbia. Secunda pars eodem omnino modo habetur in fine capitis 15. vbi nos legimus, Et gloriam præcedit humilitas. Hic ergo quod duobus illis locis diuisim dictum est con iunctim dicitur, planè coincidens cum illo Saluatoris: Omnis qui se exaltat, humiliabitur, & qui se humiliat, exaltabitur. Eccl. 11. Nec mirum videri debet quod hic aliquoties occurrant aliquot versiculi sæpius repetiti, non solum in sensu, sed etiam in verbis eisdem. Id enim factum est quod sint sententiæ quædam insigniores, quas menti hominum penitius insigere conueniat, quęque variis locis & institutis inseruiant, quẽadmodum & suam illam sententiam iam positam aliquoties apud Lucam repetiuisse Saluatorinuenitur, vt cap. 14. & 18. & rursum ad aliud propositum Matth. 23. Cæterum in nostra huius sententiæ lectione, conueniens fuerit verbis, conteratur & glorificetur, dare pro supposito nominatiuum, homo, vt sit hic sensus: Antequam conteratur homo, exaltatur cor eius, & antequam glorificetur homo, humiliatur cor eius. Potest autem videri hæc sententia studio subiecta esse duabus superioribus, vt hac significaretur merito iustum exaltandum, eo quod humiliter ad nomen domini inuocandum confugit, diuites verò deiiciendos conterendos, quia in diuitiis suis superbè gloriantes eleuantur.

14 *Qui prius respondet quàm audiat, stultum se esse demonstrat, & confusionem plenum.*

HEBRÆA habent, stultitia est ei & ignominia, hoc est, ea res cedit ei in ignominiam & stultitiã, proinde non malè sensum reddit noster interpres. Porro secũdum simplicem intellectum, is respondet priusquam audiat, qui ante finem sermonis alterius loquentis aut interrogantis, nec dum intelligens quid is velit, respondet. Quod vt vitemus monet Sapiens. Luc. 18. Priusquam, inquit, audias, ne respondeas verbum, & in medio sermonum, ne adiicias loqui. Secundum subtiliorem intelligentiam is respõdet priusquam audiat, qui contendentium facta prius iudicat, quàm vtriusque partis causam plenè cognouerit. Rursum qui priusquam auditor fuit doctorum & discipulus, doctorem se exhibet, qui ad omnium quæsita respondere possit, quales semper fuerũt plerique hæretici. Omnes isti stultitię notam incurrunt, stultitiáque suam, quã tacendo tegerepoterant, respondendo produnt, illi quia sæpè respondent quæ præposito non conueniunt, hi quia sapientiam quàm non habent, se habere profitentur, aut malè de rebus iudicant.

15 *Spiritus viri sustentat imbecillitatem suam, spiritum verò ad irascendum facilem quis poterit sustinere?*

HEBRÆA sic melius verti possunt. Spiritus viri sustentat infirmitatem eius, at spiritum contritum quis tolerabit, aut leuabit? Et est sensus: Mens hominis si sit sana, leuat morbum corporis eius, efficitque sua bona affectione vt melius habeat corpus ægrum. Nam, vt suprà dictum est, Animus gaudens benè facit vt medicina, At contrà si prius æger sit maléque affectus, & vel dolore vel inuidia, aut alia quauis mala passione fractus & contritus, non facilè leuari & curari poterit. Non enim ita vicissim leuari poterit à corpore, vt morbus corporis à spiritu. Difficiléq; erit huiusmodi spiritum tolerare, cùm non facilè habeat vnde alleuiari possit, sed & sibiipsi & corpori molestus erit, imo & omnibus hominibus quib. cũ ipso negotium erit. Proinde docet hæc sententia morbos spiritus grauiores esse morbis corporis, ideóque in primis curandã animi sanitatem, quam tribuit sapientia. In nostra ergo lectione reciprocum relatiuum, suam, accipi debet positum, pro relatiuo eius, vt referatur ad virum, non ad spiritũ. Et in secunda parte quod in Hebręo generaliter dictũ est de quauis infirmitate spiritus, noster interpres singulariter accommodauit infirmitati iracundiæ, quæ vna est ex præcipuis animi morbis, minimè omnium curabilis & maximè molesta, tum illi qui ea malè affectus est, tum aliis. Mysticè autem spiritus viri sustentat imbecillitatem eius, quia fortitudo mẽtis efficit vt in-

vt infirmitas carnis in tentationibus non cedat, sed aduersitatum & vitiorũ insultus fortiter superet. Conuenit cũ eo quod in priori parte dicitur illud Plauti. Bonus animus in re mala, dimidum est mali, itẽ in Rudente, Animus æquus optimum est erumnæ condimentum.

16 *Cor prudentis possidebit scientiam, & auris sapientum quarit doctrinam.*

INDICAT hæc sententia à quibus, & qua ratione comparari possit scientia, nempè à prudentibus per meditationem & auditionem sedulam legis diuinæ. Cor, inquit, prudentis per assiduã meditationẽ in lege Dei, & desiderium perfectioris scientiæ, comparabit scientiã, eamque pro sua vera possessione, ac præcipuo bono obtinebit, & quoniam prudentes norunt, non sola meditatione parari scientiam, sed opus esse, vt & quis alios de sapientia disserentes libenter audiat, ideo & studebit auditu quærere aliorum doctrinam & scientiã. Audiens enim sapiẽs sapientior erit, vt supra dictum est.

17 *Domũ hominis dilat viam eius, & ante principes spatiũ facit ei.*

HEBRÆA ad verbum habent, domum hominis latitudinem facit ei & ante magnates ducet eum. Significatur autem vis liberalitatis & munerum, quia per liberalitatem & munera facilè aperitur homini via, quæ aliis clausa est, & angusta, adeo vt illa etiam ad conspectum Principum aditum faciant homini, & ad eorum fauorem & gratiam deducant. Dona enim & è clausis carceribus hominem liberant, & è quauis angustia hominem explicant, & quo aliis penetrare non licet, liberum præbent accessum. Huc pertinet & illud poëtæ. Ipse licet venias musis comitatus Homere: Si nihil attuleris, ibis Homere foras. Vt autem hæc sententia in vulgaribus & mundanis muneribus vera cognoscitur, ita multo magis in spiritualibus quibus Deum nobis demeremur, eleemosynis scilicet. Tob. 4. Nã, vt habet Tobias, Eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras. Fiducia magna erit corã summo Deo eleemosyna omnibus facientibus eam.

18 *Iustus prior est accusator sui, Venit amicus eius, & inuestigauit eum.*

SIC habent Hebræa, Iustus primus in lite sua, venit proximus eius & inuestigauit eum, Et prior quidẽ pars dupliciter intelligitur. Primũ vt hic sit ordo, Qui primus est in lite sua, hic est iustus, hoc est, qui primus loquitur in lite & controuersia quam habet cũ alio, is ius sibi vendicat & iustus esse videtur, sed expectandum est, quousque veniat proximus eius qui est in causa ipsius aduersarius, ex cuius inquisitione constabit tandem qualis ille fuerit. Itaque docet hæc sententia non temere in quoquam iudicandum, nisi vtraque parte audita, iuxta illud: Audi alteram partem. Dictio enim illa quam noster vertit amicus, significat etiam generaliter proximum, id est, quemuis hominem. Secundo intelligitur vt hic sit ordo, qui iustus est, hic prim' est in causa vel lite sua, hoc est, Iustus, statim in principio litis causam suam simpliciter & cõfidenter iudicibus aperit, ostendens suam innocentiam, nihilque se velle nisi quod iustum & æquum est, adeò vt cum venerit proximus eius qui cum eo litigat securè sustineat se ab eo scrutari. Prior sensus ideo videtur verior, quod ad dictionem, Primus, in Hebręis addatur litera ה he, quæ habet vim articuli Græca nici, ὁ, Posteriori sensui magis accedit nostra lectio, quæ tamen magis conuenit cum Græcis quàm cum Hebræis. Nam Græca habent δίκαιος ἑαυτοῦ κατήγορος ἐν πρωτολογίᾳ Et est sensus, iustum si quid per infirmitatem peccauit, (Non est enim iustus qui non peccat) non defendere suum peccatum, nec expectare alterius increpationem, sed ante alios priorem esse in accusando, increpando & condemnando seipsum, ideóque etiam patienter ferre vt amicus ipsius veniat & inuestiget eum, vt si quid inueniat correptione dignum, id ipsum admoneat. Iusti enim vox est, Corripiet me iustus in misericordia & increpabit me, oleũ autem peccatoris non impinguet caput meum. Psa. 140.
Aut est sensus, Iustus antequam alios accuset & increpet, prius seipsum accusat. Sic enim Beda intelligit. Omnis inquit, qui verè iustus est, vbi peccantium errata conspicit, primũ ad seipsum occulum considerationis inflectit, dũque suam fragilitatẽ sollicitus accusauerit, sic demum ad corripiẽdos alios, linguam benignus erexit. Sic & Ambrosius intelligit li. 1. offi. capite 25. Ambros.
Iuxta quam intelligentiam, secunda pars accipi debet, vt significetur tum demum, vbi se iustus accusauerit, venientem ad se amicum inuestigaturum, eiúsque opera redarguturũ, si quæ in eo digna correptione inueniat. At in secunda parte monendum est, perperam quosdam legere. Venit inimicus, cum dictio hebræa nullo modo significat inimicũ, benè autem amicum, quomodo & Beda legit. & codices Latini emendatiores. Græcus tamen habet ἀντίδικος, hoc est, aduersarius causæ. Citat priorem hanc partem Chrysostomus super Genesim de Lamech seipsum accusante, vbi nos legimus, Iustus sui ipsius accusator est in principio sermonis. Chrysost.
Quo modo & D. Hieron. citat cum super Esaiam explicat illud quod habent septuaginta c. 43. Hieron.
Dic tu prior iniquitates tuas, vt iustificeris.

19 *Contradictiones comprimit sors, & interponẽtes quoque diiudicat.*

BENEFICIVM fortis hæc sententia insinuat, vt per quam lites & contentiones frequenter cõmodè dirimantur, significans ad illã confugiendum potius quàm longis & molestis contentionibus agatur, potissimum quando nõ facilè alia via contentionibus finis imponi potest, aut quãdo res est inter potentes qui diuitiis suis aut fortitudini cõfisi, cedere sibi mutuo nolũt, sed in longũ protrahere cõtentionem cum magno periculo volent. Vnde in secunda parte dicitur: Et inter potentes quoque diiudicat, hoc est, litem dirimit, & discindit, vnicuique quo contentus esse debeat attribuens.

20 *Frater qui adiuuatur à fratre, quasi ciuitas firma, & iudicia quasi vestes vrbium.*

LONGE diuersum sensum habent Hebræa, quæ sic habent, Frater offensus superat fortem vrbem, & contentiones sunt veluti repagulum palatij. Quo significatur fratrem offensum à fratre fortius resistere & durius se gerere quã fortis ciuitas. Atque eiusmodi contentiones,

quæ ſcilicet ſunt inter fratres & amicos ægrè ſuperari & cõponi poſſe. Quo enim arctior fuit cõiunctio, eo vehementius eſt, ea dirempta, inter aliquos diſſidium. Noſter interpres in priori parte ſequutus eſt Septuaginta, qui habent ἀδελφὸς ὑπὸ ἀδελφοῦ βοηθούμενος, ὡς πόλις ἰσχυρὰ, hoc eſt, frater à fratre adiutus, quaſi ciuitas munita. Et eſt ſenſus: Concordiam fratrum validã eſſe & inexpugnabilem, eorúmque iudicia & decreta quæ concordibus tuentur animis non facilè ſuperari poſſe. Comprobat hanc ſententiã factum cuiuſdam Scythæ, nomine Sciluri qui 50. habens liberos maſculos, cum eſſet moriturus faſciculum iaculorum ſingulis porrexit, iuſſitque rumpere. Id cum ſinguli recuſaſſent, eo quod videretur impoſſibile, ipſe ſingula iacula exemit, atque ita facilè omnia confregit, filios admonens, his verbis, Si concordes eritis, validi inuictique manebitis: contra ſi diſſidiis & ſeditione diſtrahemini, imbecilles eritis & expugnatu faciles. Videmus id locum habere in rebus prophanis. At maximè in Eccleſia Chriſti in qua concordia Chriſtianorum qui fratres inter ſe ſunt omnes inexpugnabiles eos facit & inuictam efficit Eccleſiæ ciuitatem. Vnde pulchrè Beda hanc ſententiam myſticè ſic explicat, Cum populus vterque Iudæorum ſcilicet & gẽtium fraterna ſibi in Chriſto charitate conſenſit, vnam iam catholicæ Eccleſiæ ciuitatem conſtruit, & ſicut vectes vrbium portas muniũt, ita dogmata vtriuſque teſtamenti Eccleſias per orbem quæ vnam catholicam faciunt ab infidelium incurſione defendunt. Poteſt etiã quod dicitur de iudiciis, intelligi de æquitate iudiciorum & ſententiarum, quæ firmum efficit ſtatum Reipub. vt ſignificetur ciuitatem ſtabiliri ciuiũ concordia & æquitate iudiciorum. Verum cum dictio hebraica ſignificet contentiones & lites, magis videtur hoc loco accipienda dictio (iudicia) quomodo apud Paulum, cum dicit, Iam quidem omnino delictum eſt in vobis, quod iudicia habetis inter vos, hoc eſt, contentiones & lites forenſes. Iuxta quam acceptionem ſicut priori huius ſententiæ parte ſignificatur concordiam fratrum fortem eſſe & inſuperabilem, ita poſteriori ſignificatur eorum etiam contentiones non facilè ſuperari poſſe. Quorum enim coniunctio ex natura firmior eſt, eorum & diſſidia vehementiora plerunque eſſe ſolent. Proinde rectè indicatur & concordiam inter fratres ſtudioſè eſſe retinendam, & ſi incidat aliqua inter eos controuerſia, cauendum à forenſibus contentionibus quæ graue odium ſolent inter fratres excitare, ſorte potius, vt habet ſuperior ſententia controuerſiam eſſe dirimendam.

21 *De fructu oris viri replebitur venter eius: & genimina labiorum eius ſaturabunt eum.*

SIMILIS ſententia ſuperius habita eſt, & c. 12. verſu. 15. & c. 13. verſu. 2. Significatur autem vnicuique benè vel malè futurum, prout benè vel malè loquitur. Metaphora enim ſaturitatis & repletionis à corpore transfertur ad animã, quæ tanquã fructus linguæ percipere dicitur, quod linguę merito percipit, quẽadmodũ corpus recipit fructus arboris. In qua Metaphora adhuc perſiſtitur in ſimili ſubiuncta ſentẽtia

22 *Mors & vita in manibus linguæ: qui diligunt eam, comedent fructus eius.*

DVPLICITER accipi poteſt, quod dicitur mors & vita eſſe in manibus, vel vt habent hebræa, & quædam exemplaria Latina, in manu linguæ. Nam aut loquenti, referri poteſt mors & vita, vt ſignificetur linguam præbere loquentem ſiue mortẽ, ſiue vitã, prout ſcilicet vel malè vel benè loquutus fuerit, & coincidat quod hic dicitur cũ ſuperiori ſententia, & cum illo Saluatoris: Ex verbis tuis iuſtificaberis, & ex Matth. 12.
verbis tuis condẽnaberis, aut referri poteſt ad audientes qui à lingua bona vitam, à mala mortem animæ percipiunt. Ab Eccleſiaſtico enim & Catholico edocti vitam, ab hæretico aut mũdana docenti mortẽ percipiunt auditores. Sic & quod ſequitur. Qui diligunt eam, comedunt fructus eius, vel de loquẽtibus, vel de audientibus accipi poteſt. Nã & qui amant benè vel malè loqui, recipiunt qualia loquendo merentur. Et qui amãt audire loquẽtẽ, percipiunt fructus ſiue bonos, ſiue malos, quales qui loquitur, profert. Quod ſi mors & vita nõ ad loquentem referatur, poteſt generalius dictum accipi, Mors & vita eſt in manu, hoc eſt, in poteſtate linguę, quia lingua & mortem & vitam aliis adferre poteſt, non tantum docendo, ſed & ſuadendo & teſtificando & criminando, aliíſque ſimilibus modis. Docet ergo hæc ſententia linguam plurimũ vtilitatis adferre mortalibus, & eandem rurſum plurimam adferre perniciem, tametſi membrũ corporis ſit perquam exiguũ quemadmodum & Iacobus Apoſtolus docet prolixius cap. 3. Cõſonat his quod de Bia ſapiente refertur à Plutarcho in libello de audiendo, rurſum in alio de loquacitate. Is enim Amaſidi Ægyptiorum Tyranno iubenti, vt ſibi quod eſſet in victimæ, quam ad illum miſerat, carnibus, & optimum, & peſſimum mitteret, linguam reſectam miſit, innuens huius vſum eſſe præcipuum, ſiue prodeſſe cupias, ſiue nocere.

23 *Qui inuenit mulierem bonam, inuenit bonum, & hauriet iucunditatem à domino.*

TANTVM eſt hebræis, Inuenit mulierem (vel potius vxorem) inuenit bonum, nec additur bonam, quod tamen omnes pene ſubintelligunt interpretes, quemadmodum & noſter addidit ſequutus Gręca. At hac dictione addita nihil ſingulare dicitur hac ſententia. Quis enim neſcit eum qui inuenit mulierem bonam inueniſſe bonum, hoc eſt, rem bonam? Proinde videri poteſt hęc eſſe ſententia. Qui inuenit vxorem hoc ipſo inuenit rem bonam, quatenus ſcilicet vxor eſt, quamuis ex alio nomine poſſet inueniſſe rem malam, vt ſit alluſio ad id quod eſt Gen. 2. Nõ eſt bonum hominem eſſe ſolum, Faciamus ei adiutorium ſimile ſibi. Sed huic intelligentiæ parũ conuenit ſecunda pars. Itaq; ſic accipi poſſent Hebræa, quæ habent. Inuenit vxorem, inuenit bonum & hauſit beneuolentiã à domino vel fauorem domini, hoc eſt, Inuenit quis vxorem, ſi inuenit bonum certè ſcire debet quod obtinuit fauorem domini, cuius gratia bonum illud conſequutus eſt, cum ſit res rara. Aut qui inuenit vxorem qualem ſcilicet quæſiuit, nẽpe probam & prudentem, is certe inuenit nõ

vulgare quid, sed rem eximiam & bonam, quamque non singulari Dei fauore consequuturus est. Nam vt dicitur capite sequenti. Domus & diuitiæ dantur à parentibus, à domino autem propriè vxor prudens. Sic & nostra lectio accipienda est. Qui inuenit mulierē bonam, inuenit aliquid singulariter & excellenter bonum. Solent enim homines frequenter errare electione vxorum, vel opes, vel formam, vel aliud quippiam sectantes, potius quàm piis precibus contendētes à domino probam vxorem obtinere. Eccle. 26. Sic etiam dicitur in Ecclesiastico. Pars bona mulier bona, in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis suis. Quod & hic significatur in secunda parte quæ habet apud nos, Et hauriet iucunditatem. Nam pro hauriet potius vertendum erat præteritum hausit vel obtinuit, & pro iucūditatē, hebræis est, hic rursum רצן Rarson, quod significat potius fauorem vel beneplacitum & beneuolentiam, vt annotatum est in simili loquutione, in versu 2. c. 12. Cæterum obiter annotādum hic est, verbum inuenit in priori parte bis positum semper esse præteriti temporis, vt patet ex Hebræis & Græcis.

24 *Qui expellit mulierem bonam, expellit bonum, qui autem tenet adulteram, stultus est & insipiens.*

NON est hæc sententia in Hebræo, est tamen apud Græcos, quos frequenter noster sequitur. Non est tamen Græcis bonam, sed τὰ ἀλλατα, hoc est bona, multa scilicet. Quod autem in secunda parte dicitur de retinente adulteram, accipiendum est potissimum de ea quæ in adulterio persistit nec pœnitet. Talem enim retinere stultitiæ est, tum quod periculum sit ne quis alienas proles pro suis educare cogatur, tū quod stultum sit alieno se maculare peccato, quod fit retinendo adulteram non pœnitentem, quia fouetur eius crimen. Notandum autem Græcis non esse insipiens, sed ἀσεβὴς, hoc est impius, quo Hierony. modo etiam citat hunc locum D. Hieronymus scribens in Matth. capitu. 19. Sola, inquit fornicatio est quæ vxoris vincat affectum, imo cum illa vnam carnem in aliam diuiserit, & se fornicatione separauerit à marito, non debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente scriptura: Qui tenet adulteram, stultus & impius est. Vnde patet pro insipiens legendum esse impius. Alluditur etiam ad hunc locum, in secunda expositione in Matth. cap. 19. quæ extat in operibus D. Chrysostomi, vbi sic legimus: Sicut autem crudelis est & iniquus qui castā dimittit, sic fatuus est & iniustus, qui retinet meretricem. Nam patronus turpitudinis eius est, qui crimen celat vxoris. Ex quorum Patrū authoritatibus, simul & præsentis loci scriptura, videtur omnino sine peccato non posse retineri adulteram. Et quidem admitti satis potest ita fuisse in veteri testamento. Vnde & Ioseph ob fornicationis suspicionem cum esset iustus & nollet sponsam traducere, voluit occultè dimittere eam. At verò in nouo Testamento retineri posse adulterā pœnitentem pulchrè docet D. Augustin. 2. lib. ad Pollentium cap. 6. di- Augusti. cens. Quod autem tibi durum videtur, vt post adulterium reconcilietur coniugi cōiux, si fides adsit, non erit durum. Cur enim adhuc deputamus adulteros, quos vel baptismate ablutos, vel pœnitētia credimus esse sanatos. Hæc crimina in veteri Dei lege nullis sacrificiis mundabantur, quæ noui testamenti in sanguine Christi sine dubitatione mundantur, & ideo tunc omnimodo prohibitum est ab alio contaminatam viro recipere vxorem, quamuis Dauid Saulis filiam, quam pater eiusdem mulieris ab eo separatam dederat alteri, tanquam noui testamenti præfigurator sine cūctatione receperit. Nūc autem postquam Christus ait adulteræ, Nec ego te condemnabo, vade & deinceps noli peccare, quis non intelligat debere ignoscere maritum, quod videt ignouisse domum amborum, nec iam se debere adulteram dicere, cuius pœnitētis crimen diuina credit miseratione deletum? Hæc ille.

25 *Cum obsecrationibus loquitur pauper, & diues effabitur rigidè.*

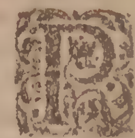
NOTATVR hac sententia superbia & auaritia diuitum, qui diuitiis suis elati, pauperibus etiam cum suppliciter & humiliter eis loquuntur, durè tamen respondent, cúmque obsecrationibus & precibus ab eis pauperes aliquid obtinere conantur, tantum abest vt aliquid impartiantur, vt ne benignis quidē verbis dignentur illos alloqui, sed duris ac minacibus verbis à conspectu suo nonnunquam abigant, quēadmodum experientia testatur. Indicat sententia diuitias generare superbiam & iniuriam, iuxta illud, id est, diuitiæ contumeliam pariunt.

26 *Vir amicabilis ad societatem magis amicus erit quam frater.*

COMMENDAT hæc sententia amicitiæ bonum, præferens illud vinculo etiam arctissimæ consanguinitatis. Vir inquit qui ad societatem & beneuolentiam seruandam amicabilis est & benignus, frequenter maiorem amicitiam exhibebit opere & facto, quam frater, quemadmodum experientia in multis testatur. Hebræa paulò aliter & obscurè sic habent, Vir amicorum ad amandum, & est diligens adhærēs magis quàm frater. Pro quo quidam sic vertit, Necessarius necessitudini idoneus est, & hæret (vel perseuerat in amicitia) interdum magis amicus quàm frater.

CAPVT XIX.

M*elior est pauper qui ambulat in simplicitate sua, quàm torquens labia sua & insipiens.*

LERIQVE libri habent in secūda parte, quā diues torquens labia sua, quemadmodū & Bedam legisse cōstat ex eius commentario. At dictionem diues vt non habent Hebræa, ita nec codices multi Latini emendatiores, vt verisimile sit eam dictionem à quodam additā, vt esset maior oppositio secundæ partis cum prima, in qua fit mentio pauperis. Verum intentio sapientis non fuit cōparare pauperem cum diuite, sed pauperē simpliciter, hoc est integrè conuersantem cū eo qui per stultitiam labia sua torquet, hoc est, qui peruersis vtitur sermonibus, praua loquens à veritate & à recto contorquens labia sua, & ad decipiendum linguam suam componens, aliudque ore proferens quàm animo cogitet. Itaque pauperi opponitur stultus, & ambulanti in simplicitate opponitur torquēs labia sua, quia hoc non

non eſt ſimpliciter ambulare, hoc eſt, integrè & innocenter ſe gerere, ſed noxium eſſe & velle decipere. Et ſignificatur paupertatem, quæ magnum reputatur apud homines malum, meliorem eſſe & eligibiliorem ſtultitia, vt quæ non prohibeat ſimpliciter & innocenter ſe gerere. cum hæc efficiat hominem peruerſi ſermonis & noxij. Non enim Hebræa habent torquens labia ſua & inſipiens, quaſi poſſet eſſe aliquis torquens labia ſua qui non ſit inſipiens. Sed torquens labia ſua & ipſe inſipiens, hoc eſt, quia talis eſt inſipiens. Senſui prædicto benè conuenit ea lectio quæ etiam in multis noſtris libris inuenitur, quæ habet quam torquens labia inſipiens, ſine pronomiue, ſua, & coniunctione, &, hæc tamen duo habent Hebræa. Myſticè hic verſus rectè accommodatur inerudito benè viuenti, qui præfertur praua docenti magiſtro.

2 *Vbi non eſt ſcientia animæ non eſt bonum, & qui feſtinus eſt pedibus, offendet.*

ET apud nos & ápud hebræos dictio animę iungi poteſt cum præcedentibus, vt ſit genitiuus, vel cum ſequentibus, vt ſit datiuus. Caietano magis viſum eſt, vt iungatur præcedentibus, & ſit ſenſus. Nō eſt bonum cum quis caret ſcientia ſuæ animæ, hoc eſt, cum quis ſeipſum ignorat ſuumque animum. Talis enim in plerîſque eſt feſtinus pedibus, hoc eſt, temerè pleraque agit & præcipitanter, & videri poſſet vel ob id dictio animæ iungenda cum ſcientia, quia alioquin non eſt generaliter verum, quod nullum ibi ſit bonum animæ, vbi non eſt ſcientia. Vnde & Lyranus ſic ordinat & intelligit: Vbi non eſt ſcientia animæ, hoc eſt, de ſalute animæ, ibi non eſt bonum, quia omnia ceſſant ibi eſſe bona quæ alioqui videntur bona. Alij tamen ferè ſequentibus iūgunt, vt ſignificetur non benè eſſe animæ nec ſolidum aliquid ac perfectum ei adeſſe bonum, ſi ei deſit ſcientia ac prudentia, qua ſciat omnia cum iudicio agere, aut ignoret quæ ſcire homo debet. Scientiæ enim ſimpliciter benè opponitur, pedum feſtinantia, hoc eſt teneritas in agendo & imprudentia. Habent autem ad verbum hebræa & gręca ſic. Etiam ſine ſcientia anima non eſt bona, hoc eſt anima non eſt benè inſtituta, Sic enim conuenit cum noſtra lectione. Quidam propter augentis particulam, etiam, alium reddit ſenſum, animam hic accipiens poſitam pro vita vt aliàs ſæpè ponit noſter. Vertit ergo. Ne vita quidem ſine ſcientia ſuauis eſt. In ſecunda parte, per feſtinum pedibus allegoricè ſignificatur is, qui temerè aliquid aggreditur carens ſcilicet ſcientia, per quam cum præmiſſo examine & iudicio rem aggrederetur, quique affectiones ſuas ſubitò ſequitur feſtinans ad implendum eas. Nam per pedes ſignificātur ſæpè hominis affectiones quibus ad aliquid, inſtar pedum, homo fertur. Vnde vt magis perſiſteretur in metaphora, interpres noſter rectè ſubiunxit verbum offendet, quum hebræa habeant & feſtinus pedibus peccat. Senſus ergo eſt, Sicut qui corporaliter feſtinat pedibus, frequenter impingit, errat & labitur, ita neceſſe eſt eum, qui quia caret ſcientia, feſtinus eſt in actionibus ſuis, ſequens potius affectiones ſuas quàm iudicium rationis, frequenter impingere in via virtutum, hoc eſt, peccare. Refert Suetonius de Auguſtino capi.25. dicere illum ſolitum: Nihil minus duci perfecto conuenire quàm feſtinationem ac temeritatem, crebroque illum iactaſſe σπεῦδε βραδέος, feſtina lente. Et ſat cito, ſi ſat benè. Venerabilis Beda ſecundam partem accipit non vt feſtinantia opponatur ſcientiæ, & vt ſecunda pars declaret priorem, ſed vt ſignificetur cauendum eſſe ne quis feſtinet ad plus ſapiendum quàm oportet. Habet enim ſic: Animæ quidem humanæ ſcientia vitæ cœleſtis eſt neceſſaria, quia nimirum ſine hac beata in perpetuum eſſe non poteſt, attamen qui effrænatis ſenſibus mentis plus appetit ſapere quàm decet, plerunque offenſionem hæreticæ temeritatis incurrit. Quod in primis humani generis parentibus myſticè ſignatum eſt, qui dum appetitu ſcientiæ maioris, vetitum contingere properabant, à ſtatu beatitudinis in qua conditi ſunt, deuiantes in pœnam miſeriæ & mortalitatis inciderunt.

3 *Stultitia hominis ſupplantat greſſus eius, & contra dominum feruet animo ſuo.*

DVPLICITER accipi poteſt quod dicitur, ſtultitiam hominis ſupplantare, aut vt eſt hebræis peruertere greſſus vel viam eius. Aut quia ſtultitia hominis cauſa eſt vt peruerſa ſit vita eius, & actiones eius prauæ ſint. Aut quia ſtultitia hominis in cauſa eſt vt inſtituta & conatus hominis fruſtrentur ſuo fine, nec perueniant ad deſideratum effectū. Priori modo ſenſus eſt: Stultitia hominis efficit vt homo peruerſè agat, & tamèn plerumque homo non ſibi nec ſuæ ſtultitiæ imputat ſuam peruerſitatem, ſed contra dominum feruet animo ſuo, hoc eſt, iraſcitur, vt habēt Hebręa, cor eius, fortunam ſuam aut fatūaccuſans, quodque ſub infœlici ſidere natus ſit, ſiue quod peccandi occaſionem dederit, qui vel fragilem fecerit hominem, vel ad tentationem eius hoſtem admiſerit, vel denique importabilia homini onera impoſuerit, aut ſimile aliquid more ſtultorum cauſans, quemadmodum primi noſtri parentes ambo in creatorem quod peccauerant retorquebant. Adam quidem quod mulierem per quam periret à domino ſociam accepiſſet, Eua verò quod dominus ſerpentem qui ſe deciperet, in paradiſo conſtituiſſet. Iuxta poſteriorem modum ſenſus eſt, Quod inſtitutum hominis & actio non proſperetur, ſed ſubuertatur & corruat fruſtrata ſuo fine, id efficit imprudentia hominis, & tamen tanta eſt hominum veſania, vt id Deo imputent, blaſphemantes eum quod non direxerit & fortunauerit eorum conatus quum potius id ſuæ ſtultitiæ aſcribere deberent, quæ non merebatur dirigi & adiuuare diuino fauore. Atque hunc poſtremum ſenſum puto eſſe conuenientiorem. D. Auguſtinus Græca ſequutus legit e- Auguſt.
piſtola 150. inſipiētia viri violat vias eius, Deū autem cauſatur in corde ſuo. Itidem lib. de gratia & lib. arbitr. cap. 2. & 21. Stultitia autē hominis inſigniter in eo notatur, quod contra dominum faciat hominem indignari, cui ſcilicet nihil incommodare poteſt, & cuius manum effugere non poteſt.

4 *Diuitiæ addunt amicos plurimos, à paupere & hi quos habuit ſeparantur.*

QVID fieri ſoleat, non quid fieri debeat, hac ſententia Sapiens indicat, notans

hominum ingenium quo per auaritiam sequuntur ferè diuitum fauorem pauperibus desertis, de quo poetæ & frequenter conqueruntur, vt superius est notatum in cap. 14. circa versum 20. Potest tamen in commendationem diuitiarum, & paupertatis sugillationē subtiliori intelligētia accipi, idque dupliciter. Primū sic: Diuitiæ liberaliter erogatæ addunt amicos plurimos, iuxta illud Sauatoris: Facite vobis amicos de mammona iniquitatis. At ab eo qui pauper est animo, tenuis scilicet in benefaciendo propter auaritiam, etiam quos habuit amicos separantur exosi scilicet eius auaritiam. Aut habent Hebræa, Pauper ab amico separatur, quod in paupere per auaritiam optimè locum habet, qui non solum paratur ab amico, quia ab illo relinquitur, sed quia ipsemet illum prior relinquit, metuens ne quid cogatur impēdere amico, quia pluris facit pecuniam quàm amicum. Secundò de diuitiis spiritualibus & paupertate spirituali accipi potest hæc sententia, quēadmodum Beda eam explicat, sic scribens: Diuitiæ regni cœlestis, quæ per sāctos doctores fidelibus tribuendo prædicantur, multos amicos & eisdem prędicatoribus, & earum largitori domino asciscunt. A philosophis autem cæterisque gentium magistris, quia nihil certæ beatitudinis in futurum norunt promittere, & hi quos habuere, separantur, Videlicet conuersi ad fidem, spemque dominicæ passionis certissimam. Luc. 16.

5 *Testis falsus non erit impunitus, & qui mendacia loquitur non effugiet.*

CVM ex falso testimonio ac mendaciis multa accidant mala, variis Sapiens sententiis in hoc libro ab illis auocat vitiis, & potissimum hac sententia quæ mox reperitur, qua denunciat non tantum puniendū qui opere proximo nocet, sed & qui in iudicio falsis testimoniis, aut etiam extra iudicium quibusuis mendaciis proximum grauat. Non erit, inquit, impunitus & non effugiet supplicium scilicet, quia etsi apud homines effugiat, (apud quos tamen huiusmodi etiam sæpè deprehensus pœnas luere cogitur, vt patet in senibus qui contra Susannam falsum protulerunt testimonium) non effugient tamen suppliciū diuinum. Vnde propheta de Deo dicit, perdes omnes qui loquuntur mendacium. Psalm. 5.

6 *Multi colunt personam potentis, & amici sunt dona tribuentis, Fratres omnes pauperis oderant eum, insuper & amici procul recesserunt ab eo.*

DVABVS hic sententiis idem pronunciatur quod superiori sententia quarta. Proinde quemadmodum illa dupliciter accipi potest, nempe vel ad insinuandum hominum ingenium, vel ad commendationem liberalitatis & detestationem paupertatis animi: Ita & istæ duæ sententiæ similiter accipi possunt. Eo enim ingenio sunt ferè homines, vt honorent & suspiciant personas potentum ac magnatum, & amici sint eorum qui liberaliter donant. Contra etiam fratres ac consanguinei quoque pauperis odiunt eum nec non & illi qui amici eius esse solebant (cum soleāt amici firmius adhærere quàm fratres) procul recesserunt ab eo verecundantes de eius præsentia, ac metuentes nè quid inopiaut amico impēdere cogantur. Et secundū mysticam intelligentiam multi honorant personam potentis &c. quemadmodum patet in Christo, quem multi colere cœperunt, eiusdem vultum deprecari ac gratiam fauorémque ambire. (Nam pro colere personam Hebræis est deprecari vultum) postquam ascendendo in altum potens factus est & liberalis, dona sui spiritus diuersa variè distribuens, iuxta illud. Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Contra etiam fratres & amici Iudaici populi, postquàm pauper factus est in scripturarum intelligentia & donis Dei, odire cœperunt eum & relinquere, qui ab Apostolis & Iudæis oriundi ab eis alienati sunt. Potest etiam simpliciter his sententiis accipi sapientē voluisse suum filium impellere ad sedulitatem & diligentiam vt qua diuitiæ tum corporales, tum spirituales comparari possunt, quarum liberali dispensatione amicitia & honor apud homines obtinetur. Deterrere aūt à pigritia & somnolentia, vt quæ mater sit paupertatis, quæ hominem omnibus odiosum facit. Notandum autem in secunda sententia pro eo quod nos habemus, Insuper &, Hebræa magis vertenda esse per, Quanto magis. Cum enim in priori membro etiam fratres pauperis dicantur eum odire, non satis conuenienter quasi per exaggerationem subiicitur etiam amicos procul recedere ab eo, sed potius subiiciendum erat, minus mirandum esse quod & amici ab eo recederent. Nisi intelligamus quemadmodū suprà est indicatum, amicos fratribus præponi, quia vt suprà dictum est, Vir amicabilis ad societatem, magis amicus erit quàm frater. Psalm. 9.

8 *Qui tantum verba sectatur, nihil habebit, qui autem possessor est mentis, diligit animam suam, & custos prudentiæ inueniet bona.*

PARS ista, qui tantum verba sectatur, nihil habebit, finis est superioris sententiæ, significaturque secundum aliquos (nam alij variè accipiunt) amicos recedere à paupere, qui dum sectatur verba promissionum sibi ab amicis factorum, hoc est, dum reposcit promissa, inuenit illa nō subsistere, nihilque sua sectatione consequitur. Noster interpres hāc partem iunxit cum sequentibus opponens sectatorem verborum possessori mentis & custodi prudentiæ. Sensus ergo est: Qui siue docendo, siue audiendo alios, tantum sectatur verba, hoc est, ornatum verborum tantum spectat, solum curans vt benè & eleganter dicat non vt bona & vtilia proferat aut audiat, non autem vt ea quæ dicit aut audit etiam faciat, is nullum solidum fructum inde cōsequetur. Non enim auditores legis iusti sūt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. Et qui fecit & docuerit sic homines, magnus vocabitur in regno cœlorum. Qui verò possessor est mētis, vel vt est Hebræis, cordis, hoc est, qui cordatus est nec contentus est verbis, sed intra se possidet sapientiam, eámque animo retinet, meditando iugiter in lege Dei, is verè diligit animam suā, hoc est seipsum, quia sibi benè prospicit & benefacit, & qui prudentiam non tantum audit, sed etiam custodit in animo suo & operibus, is inueniet bona in præsenti & in futuro seculo. Beati enim qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud. Roma. 2. Math. 5.

9 Falsus

9 *Falsus testis non erit impunitus, & qui loquitur mendacium peribit.*

REPETITIO est sententiæ superius semel positæ, nisi quod hic exponitur quod ibi dici tur, non effugiet, cum dicitur, peribit.

10 *Non decent stultum delitiæ, nec seruum dominari principibus.*

DVo indecora hic versus complectitur, quæ & postea cap. 30. inter quatuor numerantur per quæ mouetur terra & quæ sunt intollerabilia. Per seruum, inquit, cũ regnauerit, per stultum cum fuerit saturatus cibo. Hæc duo ergo hic dicuntur esse indecora & absurda, tum quod non conueniant nec æqua sint in seipsis. Non enim debentur stulto & imprudenti delitiæ & oblectationes, sed potius flagella & castigationes. Prudentibus verò debentur potius ad recreationem animorum postquã in seriis & vtilibus negotiis sint delassati: ita iniquũ est vt qui seruilis est conditionis dominetur principibus, quum contrà principum sit dominari seruis. Tum quia hęc duo sint dispendiosa & noxia. Nec enim stultus delitiis rectè vti nouit, sed illis contrà abutitur, insolescendo, suámque stultitiam augendo. Nec is qui seruus prius fuit & seruilis est conditionis, vt in plurimũ benè imperio vtetur, cũ ad illud euectus fuerit. Nã ferè nimia insolescit arrogantia, eáque intollerabilis fit maximè principibus viris & animi ingenui. Et hæc quidem ad literam. Cæterum secundum subtiliorem intelligentiam rectè intellexerimus significari, stulto, hoc est, peccatori qui vera caret sapientia non competere veras animi delitias, quas ex scripturis & contemplatione diuinarum rerum atque animi tranquillitate iusti
Psal. 37. percipiunt. De quibus dicit Psalmista: Delectabuntur in multitudine pacis. Et ei qui adhuc peccatis seruit & effectibus improbris, non conuenire vt in regimine Ecclesiæ præferatur iustis vitiorum dominatoribus. Item talem non posse dominari principibus, hoc est, rationi & intellectui præcipuisque animæ viribus. Valet eadem sententia ad docendum carni non esse nimis indulgendum, iuxta illud Pauli: Carnis
Rom. 13. curam ne feceritis in desideriis. Neque enim cõuenit vt stulta caro delicietur, aut vt illa quæ rationi parere debet, imperet viribus intellectualibus. Notandum autem apud Hebræos hæc duo non similiter indecora significari. Habent enim ad verbum sic: Non decent stultum deliciæ, quanto magis seruum dominari principibus, scilicet non decet. Itaque ex comparatione cuius indecori significetur alterum minus decere.

11 *Doctrina viri per patientiam noscitur, & gloria eius est iniqua prætergredi.*

DOCTRINA viri dupliciter accipi potest. Aut pro docendi actione qua alios quis docet, aut pro ipsa sapientia à qua homo dicitur doctus. Secundum priorem acceptionem sensus esset, ex patientia hominis cognosci posse qualis sit eius quam tradit doctrina. Vnde Beda hunc sensum primum indicans, Doctrina inquit ecclesiastica per patientiã doctorum quam sit perfecta monstratur, quia dum magis afflictionibus ac morti corpus subdere quam à docendi officio cessare voluerunt, ostendebant vtrique quãtum esset salutaris quam tãta instãtia defensare curarunt; Sic Lira, Veritas inquit Apostolicæ doctrinæ ex eo apparuit ꝙ nõ recusauerint mori pro ipsa. Secundum posteriorem acceptionem significatur ex patientia hominis deprehendi quod doctus sit & prudẽs. Nam prudentis & intelligentis est aliorum infirmitates patienter ferre & iræ suæ moderari, aut si quid vindicandum sit tardum esse ad vindictam. Secundam hanc intelligentiam etiam subnexuit Beda ex D. Gregorio eam mutuatus, qui sic habet homilia 35. in Euangelia. Scriptum est doctrina viri per patientiam noscitur. Tantò ergo quisque minus ostenditur doctus quantò conuincitur minus patiens. Atque hoc posteriori modo accipienda est sententia si hebræa spectemus, quæ ad verbum habent, Intelligentia hominis protrahere (vel differre) facit iram eius. Qui enim intelligens est & prudẽs, tardus est ad iram & vindictam, tum quod perpendat & se pleraque admittere quæ à Deo seuerius punienda sunt si pergat in proximum seuerus esse, tum quod aduertat indecorum esse passionibus suis obsequi statímque ad vltionem & iram prosilire. Deinde iram impedire animum ne possit cernere verum, atque ex acceleratione vltionis plerunque committi quæ postea displiceant. Ira enim viri Dei iustitiam non operatur. Huic sensui conuenit quod sequitur, Et gloria eius est iniqua prætergredi, pro quo Hebræa habent. Gloria eius transire præuaricationem, hoc est, gloria & honor hominis est alienam transgressionem & peccatum non valdè attendere, sed dissimulare eique facilè ignoscere. Beda accipit iniqua prætergredi, ꝓ eo quod est ab iniquis actionibus sese præseruare, vt de propriis iniquitatibus accipiatur, non de alienis. Sic enim habet: Quia nimirum perfecti doctoris est sic aliorum improbitatem patienter ferre, vt suã quoque fragilitatem nouerit ab iniqua actione obseruare. At prior sensus originali magis conuenit.

Gregor.

Iacob. 1.

12 *Sicut fremitus leonis, ita & regis ira, & sicut ros super herbam ita & hilaritas eius.*

VIDE Augustinum epistola 68. Vbi sic citat, Nihil interest inter minas regis & irã leonis. Indicat hæc sententia quo studio subditi teneantur prosequi regem suum & principem, cauendũ scilicet eis summopere ne eum offendant. Sicut enim rugitus leonis maximum terrorem incutit cæteris animãtibus inter quæ & ipse veluti rex est, ita vt dixerit propheta Amos: Leo rugiet quis non timebit? Ita & regis ira vel indignatio meritò formidabilis esse omnibus debet: vt quæ nõ facilè placari possit, & in cuius manu sit mox graue inferre vindictam, iuxta illud Sæuũ prælustri fulmẽ ab arce venit. Cõtrà sicut ros super herbam decidens gratus est & suauis, herbámque virescere facit, quæ alioqui è terra non exurgeret, nec solis sustineret ardores, ita hilaritas vultus regij eiusque beneuolẽtia vel fauor (sic enim habent Hebræa) subditos mirè reficit & exhilarat, facitque vt boni sint contra malos & aduersa quæque animo. Cæterum iuxta subliminorem sensum hac sentẽtia intelligere debemus, quam terribilis sit illius regis ira, qui solus est rex regum, & dominus dominantium, qui licet aliquando vt agnus immolatus est, non aperiens os suum, tamen suo tẽpore rugiet terribiliter vt leo, cum dictu-

Amos. 1.

rus est: Discedite à me maledicti in ignẽ ęternũ. Et: Ligatis manibus & pedibus mittite eum in tenebras exteriores. Eiusdẽ erga bonos fauor & hilaritas vultus eius, quam eis exhibebit in nouissimo die, tanquam ros herbam irrigãs, iustos post præsentis vitæ calamitates recreabit ac viuere faciet in domo Dei in æternum.

Matth. 25.

13 *Dolor patris filius stultus: & tecta iugiter perstillantia, litigiosa mulier.*

HEBRÆA non habent tectis perstillantibus, sed simpliciter sic. Calamitas patri suo est filius stultus, & stillicidium continuũ rixæ mulieris vel vxoris. Indicat ergo hæc sententia duo incõmoda quæ in familia patrisfamilias accidunt. Nam ex filio stulto & improbo dolor & calamitas patri accidit vt sæpius suprà dictũ est. Et rixæ vxoris assiduæ molestiam intollerabilem & continuo nouam afferunt, non aliter quam assidua pluuiæ distillatio. Interpres non cuius stillicidio rixas mulieris intellexit cõparari, sed domestico, quod scilicet fit tectis iugiter perstillantibus. Et quidem concinnior sic est cõparatio. Quemadmodum enim incommoda est habitatio domus si tecta perstillent iugiter, Ita rixosa mulier efficit viro incommodam habitationem, & causa est, vt inuitus domi sit, & aliam quærat cum maximo familiæ dispendio societatem. Itaque subindicat sententia patres solicitos esse debere vt filij eorum benè instituantur, & magna cum prudentia vxores diligendas cum quibus commodè habitent & viuant. Cæterum quum id non humana prudentia potissimum, sed peculiari Dei beneficio homini contingat, subiungitur in sequenti sententia, à domino dari vxorem prudentem, vt quisque intelligat eam ob rem dominum potissimum rogandum. Venerabilis Beda subtiliter hunc versum tractat secundum spiritualem intelligentiam. Nam cũ priorem partem exposuisset de dolore patris cælestis qui dolet quod homines quos ad se laudandum creauit, hosti potius maligno quàm sibi seruire consideret, secundam partem sic prosequitur de hæreticis. Sicut tecta perstillantia pluuiam quidem de cælo suscipiunt, nec tamen hanc ad vtilitatem aliquam dispertiunt, sed ad molestiam potius inhabitantium deriuant: Ita nimirum hæreticorum ecclesia, cælestium dona verborum non ad salutem animarum, sed ad suæ vsum nequitię malè interpretando & contra catholicos litigando conuertit. Tecta enim perstillantia mundas quidem pluuiæ guttas accipiunt, sed sub tectis in domo sordidas reddũt. Et hæreticus limpidissima cœlestis oraculi verba, auditu corporis haurit, At vbi hæc corde polluto attigerit, auditoribus suis sorde mixta ministrat. Hæc ille.

14 *Domus & diuitiæ dantur à parentibus, à domino autem propriè vxor prudens.*

APVD Hebræos non additur propriè sed explicandi gratia ab interprete, aut alioquoquã additum est, quod alioqui etiã domus & diuitiæ dentur à Deo vt pote omnium largitore. Nec eã Hebræis dantur à parentibus, sed domus & diuitiæ hereditas patrum. Proinde significatur illa obuenire filiis à parentibus iure hęreditario, vt quasi fortunæ donum sit omnibus commune tam malis & indignis quàm bonis & dignis, vtque parentibus ea debeant filij accepta ferre, qui ea filiis acquisierint, conseruauerint, & reliquerint, à quibus ea immediatè accipiunt, à Deo autem etiam, sed per parentes. At vt vxor filiis contingat prudens, id singulari Dei beneficio tribuendum est, vt quod non ita cõmune omnibus, sed proprium his quos Deus singulariter dilexerit quódque non potest parẽtum cura & prouidentia filiis donari, sed Dei beneficio, qui solus dat prudentiam mulieri, & prudentia donatam viro deputat. Significat ergo filiis meritò curandum, vt Deo digna conuersatione & piis precibus huiusmodi donum à Deo consequantur, in re tam graui, vnde fœlicitas hominis multum pendeat, quam à parentibus non possint tuto expectare, à quibus tamẽ & vitam & reliqua vitæ commoda accipiunt. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Pars bona, mulier bona, in parte bona timentum Deum dabitur viro pro factis bonis.

Eccle. 26.

15 *Pigredo immittit soporem, & anima dissoluta esuriet.*

QVæ mala à pigritia & ocio homini proueniant, frequentibus sententiis in hoc libro Sapiens prosequitur vt ad sedulitatem & diligentiam hominem ad laborem natum prouocaret. Duo autem mala pigritiæ hac sententia ostendit. Primum quod hominem reddat dormitabundum & somno deditum, ac proinde à mortuo parum dissimilem efficiat, auferens ei, quod in homine præcipuum est rationis vsum & industriam. Secundum est ex priori cõsequẽs quod per rerum omnium inopiam, famem adferat, malum certè in vita grauissimum. Ponitur autem synecdochicè anima dissoluta pro homine dissoluto, hoc est ignauo, qui ab omni operatione solutus est & remissus, quique pigritutine ac somno dissolutus est. Pro anima dissoluta plerique vertunt anima dolosa, de quo suprà dictũ est circa versum quartum capitis decimi. Vt autem hæc sententia per quotidianam experientiam vera inuenitur de sopore & esurie corporalibus, ad quę pigredo corporalis hominem perducit, ita etiam locum habet secundum spiritualem intelligentiam in sapientiæ studio & virtutis exercitatione. In qua qui segniores sunt ad grauissimum in peccatis somnũ perueniunt, & nullis quamlibet magnis prophetarum aut Apostolorum aut cuiuscunque concionatoris vocibus possũt excitari ad benè operandum, corpore nimirum eos eneruante. Qui & ipsi grauiorem verbi Dei inediam patiétur, & post hanc vitam omnibus bonis vacui fortiter esurient, cum sancti saturabuntur & inebriabuntur ab vbertate domus Dei. D. Gregorius ex quo suum commentarium hoc rursum loco Beda desumpsit, mysticam huius sententiæ intelligentiam pulchrè prosecutus est in tertia parte curæ Pastoralis, admonitione 16. sic scribens. Pigris intimandum est, quod sæpè dum opportunè agere quæ possumus, nolumus, paulò pòst cum volumus non valemus. Ipsa etenim mentis desidia dum congruo feruore non accenditur, à bonorum desiderio, sub litus conualescente furtim corpore mactatur. Vnde apertè per Salomonem dicitur: Pigredo immittit soporem, Piger enim rectè sentiendo quasi vigilat, quamuis nihil operando torpescat. Sed pigredo soporẽ immittere dicitur, quia paulisper etiã re

Grego.

ctè

ctè sentiẽdi vigilantia amittitur dũ à bene operandi studio cessatur. Vbi rectè subiungitur, Et anima dissoluta esuriet. Nam mens quia se ad superiora stringendo non dirigit, neglectam se inferius per desideria expandit. Et dum studiorũ sublimium vigore non constringitur, cupiditatis infimæ fame sauciatur, vt quo se per disciplinam ligare dissimulat, eo se esuriẽs per voluptatum desideria spargat. Hinc ab eodem sapiente rursus dicitur, in desideriis est omnis ociosus. Hæc ille.

16 *Qui custodit mandatum, custodit animam suam: qui autem negligit viam suam, mortificabitur.*

OSTENDIT hęc sententia fructum seruatæ vel neglectæ legis, ne quis putet rem paruam esse legẽ seruare vel negligere. Qui inquit, custodit mandatum, non tantum mandatũ honorat, sed illud custodiendo, custodit animã suam quam à morte præseruat, & hic diuturnã vitam, posteà verò æternam viuere facit. Qui autem negligit viam suam, vel vt alij melius habent, vias suas (sic enim habent Hebræa) hoc est qui non curat vitam suam & actiones instituere iuxta legem, is mortificabitur, vel potius morietur, plerũque quidem temporali morte à principibus vel Dei vltione ante tempus inflicta, semper autem æterna morte. Stipendium enim peccati mors. Et: Si vis, inquit Dominus, ad vitam ingredi, serua mandata.

Rom. 6. Matth. 19.

17 *Fœneratur domino, qui miseretur pauperis, & vicissitudinem suam reddet ei.*

FOENERARI dupliciter dicitur, Aut simpliciter pro mutuum dare, vt cum capite 22. posteà dicitur: Qui mutuum accipit, seruus est fœnerãtis. Et Ecclesiastici 29. Qui facit misericordiam, fœneratur proximo suo, &c. Aut pro mutuũ dare ad vsuram, vt cum dicitur Deuteronom. 23. Non fœnerabis fratri tuo, sed alieno. Atque hæc est propria verbi huius apud Latinos significatio. Vtrunque significatum huic loco conuenire potest, quia non simpliciter domino mutuatur qui miseretur pauperis, recepturus tãtundẽ, sed multo plura. Verum in priori significatu hic accipiẽdum patet ex dictione Hebraica, quæ simpliciter mutuare significat. Itaque significatur eum qui quid ex misericordia donat pauperi, quanquam donet pauperi, tamen hoc ipsum quod illi dat, veluti mutuo dat domino, qui suo tempore, & hic & in futura vita reddet ei vicissitudinem eius, hoc est, mercedem quam vicissim meretur. Vnde rectè Basilius citãs hunc versum concione secunda in Psal. 14. Quum inquit, pauperi dare voles propter Dominum, idẽ & donum est & mutuum. Donum quidẽ, quia non speras receptionem: mutuum verò, propter domini magnificentiam, qui pro ipso persoluit, qui paucis per pauperem acceptis, magna pro ipsis reddet. Qui enim pauperis miseretur, Deo ad vsuram dat, Hæc ille.

Basilius.

8 *Erudi filium tuum, ne desperes: ad interfectionem autem eius ne ponas animam tuam.*

HEBRÆA habent, Erudi vel castiga filium tuum cum est spes. Quo monet Sapiens filium insipientem aut peccantem tempestiuè erudiendum & castigandum priusquã in profũdum peccatorum venerit, & ætate nimis prouectus sit, quando nulla disciplina aut correptio profutura sit, sed potius obfutura. Secundum nostrã lectionẽ monetur pater vt etiãsi statim non succedat eruditio vel castigatio filij, non tamen propterea velut desperans filij correctionem desistat à monẽdo eum, spe emendationis secuturæ tandem Græca habent παίδευε υἱόν σου, οὕτως γὰρ ἔσται εὔελπις, hoc est, castiga filium tuũ, sic enim erit bona spes. Quo significatur per castigationem filij bonã esse de eo spem, quòd ad bonam perueniet frugem. Quem sensum & Hebræa habere possunt, quæ etiam verti possunt, Castiga filium tuum, quoniam est spes, vt scilicet per castigationem bonus euadat. In quem sensum etiam nostra lectio accipi potest, si illud ne desperes cum præcedenti cohæreat, finémq; atque euentum designet in hunc modum. Erudi filium tuum, ne fortè omissa illius eruditione aut castigatione aliquando desperare de eo cogaris. Secundum quem sensum omittenda est coniunctio copulatiua, &, quæ in plerisque libris inuenitur, Erudi filium tuum, & ne desperes. In quibusdam tamen non est, &. Secũda parte huius sententiæ monentur parentes ne desperantes facilè de correctione filij adiiciant animum ad interficiendum eum, aut ad mortem eius quoquomodo procurandum. Aut significatur moderandum à patre castigationem filij, cauendúmque ne ille ea crudelitate excrucietur, vt sub manu eius moriatur, quemadmodũ domini in seruos animaduertere solẽt vsque ad mortem, aut insignem aliquam lęsionem. Possũt & Hebræa sic verti, Ad clamorem eius ne leues animam tuam. Quo significatur patrem non debere aduertere animum ad clamorem filij cum castigatur ab eo, ita vt ob id à debita castigatione desistat. Hebræa enim dictio חֲמִיתוֹ Hamitho, vel potest esse à verbo הָמָה Hama, quod sonare & tumultum edere significat, vel potest esse à verbo מוּת meth, quod mori significat.

19 *Qui impatiens est, sustinebit damnũ, & cum rapuerit, aliud apponet.*

HEBRÆA habent, Magnus ira portat pœnã vel detrimẽtum, quod si liberaueris & adhuc addes. Quam sententiam Hebræorum quidam, quos & Caietanus secutus est, connectunt cum superiori versiculo, vbi in castigatione filij à crudelitate pater cohibet, videlicet vt caueat ab interfectione. Qui enim talem in filium exercet crudelitatem: magnus est ira & impatiens, qui supplicium dabit suæ impietatis pœnámq; portabit cum ipsum posteà pœnitebit acrioris castigationis factæ ex impatientia & magnitudine iræ. Vt ergo iræ intemperantia minuatur, subiungitur, Quod si liberaueris filium & eripias à sæuiore castigatione, adhuc addes vt castiges eum, aliáque vice denuo castigare eum poteris. Et in nostra litera versum hunc cum superiori cohærere, ostendit coniunctio enim, quæ in multis libris reperitur. Itaque sensus est, ne inducas animum ad interfectionem filij, quia qui impatiens est in corrigendo filio reportabit inde damnum, quandoquidem huiusmodi immodica castigatione & filium suum amittet ac perdet, & se tum iustitiæ humanæ, tum diuinæ vltioni obnoxium reddet. Sunt tamen qui hunc versum separatim accipiunt, vt non cohæreat cum superiori, sed in genere dicatur cõtra eos qui passionibus iræ sunt obnoxij,

significeturque eum qui vehemens est & magnus in ira, frequenter incidere in pericula, & suæ temeritatis & impatientiæ pœnas dare incurrendo damnum aliquod, ex quo si liberari eum contingat, tamen alia vice repetendo furorem adiicet sibi adhuc damnum. Sic & nostra litera accipi poterit vt sit separata & generalis sententia. Nam vt coniunctio, enim, non est apud Hebræos nec Græcos, ita nec in plerisque codicibus Latinis, nominatim apud Bedam, qui etsi inprimis hanc sententiam referat ad superiorē, tamen postea aliam addit intelligentiam quæ cum superiori sententia nihil habet cōmune. Itaque sensus nostræ literæ Hebræis conformis hic esse poterit. Qui impatiēs est, frequēter ex impatientia sua damnū reportabit in nomine aut facultatibus, aut corpore suo. Et cū rapuerit, hoc est, sustulerit illud damnum, aliud rursum damnum apponet, sibique asciscet, cum per consuetudinem radicata ira rursum per impatientiam efferbuerit. Hoc est, impatiens & in ira intemperans in varia incidet damna & mala, atque ex euasione vnius mali non facilè corrigitur, sed mox in aliud incidit. Beda sic hunc versum tractat. Patet inquit literæ sensus, quia qui per impatientiam inopiæ, furto seruit aut rapinis, damnum suæ animæ facit, & cum rem proximi tollit etsi non homini, pro hoc, certè æterno iudici rationem reddere habet. Vnde alia editio ita hunc versum transtulit, malè cogitans homo multo damno affligetur, & si perniciosus fuerit, animam suam opponet: quia nimirum cum pecuniam violētus abstulerit, pro hac animam suam inuitus dabit. Hæc ille. Cæterum alia illa editio de qua loquitur, ipsa est secūdum versionem Græcorum, apud quos tamē pro malè cogitans homo, est, κακόφρων ἀνὴρ, quod potius est malæ mentis vir, hoc est, insanus vir qualis est impatiens & ira feruens, phrenetico similis. Mirū cur quidā pro magnus ira, verterit tardus ad bilē, cū sic dicatur hebręis, Magnus ira sicut eis dicitur, Magnus misericordia, pro eo quod est multum misericors, vt nos legimus Psal. 14.

20 *Audi consilium & suscipe disciplinam, vt sis sapiens in nouissimis tuis.*

AD filios atque iuniores hæc monitio spectare videtur, vt postquā instruxit patres quo pacto filios monere & castigare debeant, vicissim & iuuenes doceat obtemperare parentibus, eorumque disciplinam, hoc est, eruditionem vel castigationem (nam vtrūque accipi potest) lubenter admittere, quo tandē in senectute & ipsi ad sapientiam perueniant, hoc est, vt in iuuentute ea capessant, & recipiāt per quæ senectus & honoretur & bene se habeat. Nam sapientia maximè senes decet & alioqui in fine hominis maximè requiritur sapientia cum à fine bono salus tota hominis eiusque bonū pēdeat.

21 *Multæ cogitationes in corde viri: voluntas autem domini in æternum permanebit.*

PRo voluntas hebræis est cōsilium, ita vt hic idem dicatur, quod in Psal. Consilium domini in æternum manet, cogitationes cordis eius in generatione & generationē. Nō est tamē hoc loco in plerisque libris dictio in ęternū, sicut nec in originalibus. Docet ergo hęc sētētia varias esse ī corde hominis cogitationes variáq; Psal. 33. consilia quibus intra se homo angitur & distinetur, studens sibi prospicere aut quippiam perficere etiam sæpè contra Dei voluntatem. At frustrà se homines variis huiusmodi cogitationibus cruciare, quum solum consilium ac decretum Dei stabile futurum sit & fixum, nec consiliis hominū possit impediri, ac proinde se eius voluntati per omnia submittere debeant, omnē suam sollicitudinem proiicientes in eū, cui cura est de nobis, & cuius volūtati nemo resistere potest. 1. Pet. 5. Aut significatur multas esse & subinde variari hominis cogitationes, quia frequēter in irritum cadunt humana cōsilia, ita vt ob id alia quęrenda sint. At contrà, Dei consiliū nulla ratione mutari posse, sed sēper stabile persistere, vt significetur differentia inter consiliū Dei & hominū.

22 *Homo indigens misericors est, & melior est pauper quàm vir mendax.*

HEBRÆA priorem partem longè aliter habent. Sic enim est ad verbum. Desiderium hominis beneficentia eius. Et potest hic conueniens esse sensus. Desiderant homines vt possint esse benefici & liberales in egenos, prętexunt id suo desiderio & auaritiæ, asserentes se desiderare diuitias ob beneficentiam & misericordiā egenis exhibēdam. At melior est vir pauper qui sua sorte contentus viuit, quàm is qui mendaciter suo ad conquirendas diuitias desiderio prætexit opera beneficētiæ. Vel sic. Omnes quidem homines ex natura desiderant esse benefici; præstat tamen pauperē esse & beneficum esse non posse, quàm mendaciter de beneficentia gloriari, & suam quam quis non exercuit beneficentiam prædicare. Noster interpres desideriū per translationē videtur accepisse pro indigentia, quemadmodum verbum desiderare Latinis elegāter pro deficere ponitur, vt cum dicūtur in pręlio aliquot milia desiderata. Vbi. n. indigentia est ibi est desiderium. Significat ergo nostra litera, hominem indigentem, vt in plurimum magis esse misericordem, quàm sint diuites, vt qui per experientiam nouit quàm grauis sit miseria & indigentia; ideoque virum pauperem præstare diuiti mendaci, qui ne benefaciat mentitur se non habere quod tribuat. Ille enim quanquam non possit cupit benefacere, hic verò cum possit, non vult. Aut significatur indigentiam hoc boni conferre homini vt misericors sit erga alios miseros, atque inter duo mala nempe paupertatem & mendacium minus malum esse paupertatem, quanquam illam valde fugiant homines, & pro extremo malo dicāt. Iuxta priorem intelligentiam significatur, paupertatem duo bona conferre homini, nempe voluntatem benefaciēdi, & pręseruationem à peccato mendacij. Verè enim potest dicere se non posse benefacere. Beda hanc sententiam mystica intelligentia transfert ad indigentiam & paupertatem mentis. Indigentem, inquit, dicit humilē, qui se perpetuis bonis egere sine cessatione recolit. Talis namque vt misericordiam cōsequatur à domino, nunquam proximo misereri recusat. De quo & subsequenter annectit. Et melior est pauper quàm vir mendax. Melior est nāque humilis corde qui nihil fidit suis operibus, quā qui se prę excellētia virtutū viri nomine dignū ducens fallitur nesciens, dū superbiēdo perdit

perdit bona quæ gessit. Cæterum quod ad lectionem attinet, sunt qui in hoc versu legunt, Melior est pauper iustus quàm vir mendax. At dictionem iustus, vt non habent Hebræa, ita nec nostri codices emendatiores. Est autem ea dictio in quibusdam addita ex aliqua editione, quæ iuxta Græcos sic habebat, Melior est pauper iustus quàm mendax.

23 *Timor domini ad vitam, & in plenitudine commorabitur absque visitatione pessimi.*

HEBRÆA habent, Timor domini ad vitam, & saturus pernoctabit, non visitabitur à malo. Itaque quod nos habemus, in plenitudine, accipi debet de plenitudine omnium bonorum, quæ satietatem adfert. Et superlatiuus pessimi, pro positiuo mali accipiendus est. Est autem vtraque pars imperfecta, perficienda in hunc modum. Timor domini perducit ad vitam & in plenitudine, vel saturatus commorabitur, is qui timet dominum. Tria autem bona hic timori diuino tribuuntur recto ordine, quæ perfectè hominem fœlicem reddunt. Primum est quæ vita in primis ab homine desideratur, vt sine qua alia bona esse non possint. Secũdum est plenitudo & satietas omnium bonorum. Et tertium securitas ab omni malo. Hæc enim duo viuenti desiderãtur vt beatè viuat. Nã viuere, sed in inopia, miserum est. Et rursum in saturitate & diuitiis viuere, sed cũ metu, quemadmodũ sæpè contingit diuitibus, qui quo plus habent bonorũ, plus timent malorum, miserum quoque est. Ad impletur ergo hæc sententia perfectè quidem post hanc vitam, quia timor domini perducit ad vitam æternã, quæ sola verè perfecta vita est. In qua & est saturitas & securitas perfectissima. Satiabor, inquit Propheta, cum apparuerit gloria tua. Et tamen etiam in hac vita suo modo impletur, sicut & pleræque similes scripturæ temporalem fœlicitatem timentibus Deum promittentes, non solum in veteri testamento, sed & in nouo. Pietas enim ad omnia vtilis est, promissionẽ habens vitę quæ nũc est, & futuræ. Timor nim domini perducit etiam hic ad vitam, quia efficit vt homo in anima coram Deo viuat, & vt in corpore liber sit à multis morbis quos vitia pleraque etiam cum morte afferunt. Item vt liber sit homo ab vltione siue principũ, siue Dei, per quam ante tempus plerique ob trãsgressionem legum è vita tolluntur. Confert item & satietatem & securitatem timor domini, iuxta illud: Inquirentes dominum non deficient omni no bono, & non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Plerunque enim Dei beneficio metuentes eum, prę terquam quod longitudine dierum donantur, in rerum hic viuunt abundantia & tranquilitate, Dei protectione à multis malis liberi quæ impij ferre cogũtur. Et alioqui qui timet amatque dominum, paucis contentus viuit, terrena non admodum concupiscit, satur dum habet necessaria, ita vt cum Paulo dicat: Habeo autem omnia & abundo. Sed & cum omnium bonorum authorem secum habeat, cuius rei famem sustinere possit: Sic etsi quid pati eum contingat, siue pro iustitia siue pro conditione huius mortalitatis, tamen nouit quod diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Itaque securus degit & mali expers, quia malum illi non est quod patitur.

Psal. 16.
1. Tim. 4.
Psal. 33.
Psal. 90.
Philip. 4.

24 *Abscondit piger manum sub ascella, nec ad os suum applicat eam.*

PRo ascella vel axilla (vtrunque enim dicitur) Hebraica dictio צלחת Tsallahath propriè significat lebetem vel ollam. Quæ dictionis significatio propria præsenti loco etiam benè conuenit. Sic enim vehementi hyperbola exaggerabitur hominis pigri torpor & desidia, vt qui manum suam posuerit & abdiderit intra ollam vt escam inde accipiat, & tamẽ tedeat eum educere illam cum cibo ad os. Plerisque tamen hebræis placet dictionem hanc hic positam esse Metaphoricè pro sinu, quod quemadmodum aliquid absconditur in olla, ita in sinu. Quam translationem etiam secutus D. Hieronymus, vertit ascellam. Est autem in hac sententia hyperbolica locutio ad insinuandum quorundam hominum admirandam pigritiam. Nam vix inuenias qui ne ad os quidem manum suam velint admouere præ pigritia. Cum ergo dicitur pigrum abscondere manum suam sub ascella vel in sinu, ob frigus scilicet declinandum & otij amorem, nec ad suum os reducere eam siue vt cibũ capiat siue vt caput curet, significatur quorundam tantam esse pigritiam, vt & quæ facillima sunt factu & necessaria corpori vel animo, detrectent & recusent. Certè sunt infiniti qui malint famen pati, quàm vlli honesto studio aut labori vacare. Et sunt quibus molestum est vel cibum capere, vel faciem lauare aut caput pectinare & vel tantillo tempore caloris quem in sinu quærunt, aut otij suauitate carere. Septuaginta alium secuti sunt sensum, quem etiam hebræa admitunt. Habent enim, Qui abscondit in sinum suum manus suas iniustè, neque ori applicabit eas, hoc est, qui operari recusat, non habebit quod ori porrigat, hoc est, quod edat. Beda quoniam ad literam sententia hæc parum vera videtur, ad mysticam confugit intelligentiam valde conuenientem, quam ex D. Gregorio rursum mutuatus est, intelligens post eum hic redargui eorum negligentiam, qui quod ore profitentur, manu & opere nolũt complere. Sic enim habet D. Greg lib. moral. 22. cap. 10. explicans similem sententiam quæ est postea cap. 26. Pigro labor est manum suam ad os porrigere, quia desidiosus quisq; prædicator nec hoc vult operari quod dicit. Manum quippe ad os porrigere, est voci suæ opere concordare. Hæc ille. Repetitur enim hæc sententia postea cap. 26. vbi sic legimus, Abscondit manus sub ascella sua & laborat si ad os suum eas conuerterit.

Gregor.

25 *P[illegible] [illegible] sapientem, [illegible]*

HEBRÆA ad verbum habent. Derisorem percute, & imperitus fiet callidus, & corripe intelligentem, & intelliget scientiam. Verum Imperatiui sæpe in hoc libro ponuntur nõ præceptiuè, sed vt vno posito intelligatur quid secuturum sit, & exponendi sint per, Si, vt supra annotatum est circa vers. 7. cap. 14. Proinde nõ malè vertit interpres. Pestilente flagellato, & si corripueris, sicut similem sententiam mox legimus

mus versam cap.21.Mulctato pestilente sapientior erit paruulus,vbi Hebræa habent,Cum affligitur derisor,imperitus fiet sapiens.Quanquam etiam præceptiuè in hac sententia imperatiui possint accipi,vt significetur derisorem non ad monendum esse & arguendum, vt de quo non sit spes,sed in exemplum aliorum flagellandum & mulctandum. Sapientem autem si qua in re peccet non affligendum statim, sed corripiendum & monendum vt qui verbis proficere possit,iuxta illud quod est superius cap.9. Noli arguere derisorem, ne oderit te,Argue sapientem & diliget te & addetur ei sapientia.Porrò pro derisore vertit aliquoties noster interpres pestilētem, secutus Septuaginta, vt & in Psalmo primo:In cathedra pestilentiæ non sedit. Hi enim qui eò impietatis profecerunt, vt veritatem & veritatis doctores,ac monitores æquè derideāt, homines verè sunt pestilentissimi & communitati noxij.Significatur ergo hac sententia quod quanquam ex afflictione derisori & planè iam impio homini inflicta,nulla ad ipsum redeat vtilitas, non tamen ab ea cessandum, vt eius exemplo qui adhuc non est impius, sed stultus, hoc est imperitus & insipiens(hoc enim propriè significat dictio Hebraica,quàm noster nūc stultum,nunc paruulum vertit) fiat sapientior,alienoque periculo & malo cautus.At si quis sapiētem in aliqua re corripuerit,hoc ipsum proderit ipsi sapienti,qui monitus aduertet ad id in quo prius fuit negligens & imprudens. Nemo enim etiam sapiēs alioqui,vbique & omni hora sapit.

26 Qui affligit patrē & fugit matrem,ignominiosus erit,& infœlix.

CREDO interpretem vertisse non fugit,sed fugat,quum non tantū hebręa dictio fugare significet, sed & Græca:est enim ἀπωθούμενος, hoc est,impellens vel expellens. Et alioqui fugare conuenit cum affligere patrem, vel vt est Hebræis,vastare aut spoliare patrem. Et est sensus,Is qui impia sua vita patrem affligit eumque suis bonis exuit,siue per violentiam siue per decoctionem bonorum,& matri causa est vt fugere cogatur ac domum suam siue patriam relinquere,vel quia non potest ferre insolentiam filij,vel quia per ipsum ad paupertatem redacta, diutius in domo ac patria manere non potest, talis planè est ignominiosus, omnique vituperio dignus& opprobrio.Dignus item qui & hic & in futuro infœlix sit,quia infælices reddit suos parentes.Quod si quis legere velit,fugit,vt constanter habent nostri codices,affligere patrē intelligetur qui ipsum contristat nolendo ei obedire,& fugere matrem qui ab ea separatur & discedit,nolēs eius monitis obtemperare.Hebręa etiam aliter verti possunt,vt sit sententia maioris ponderis hoc modo. Vastat patrem & fugat matrem, filius pudendus, & probrosus, hoc est,qui pudendam vitam viuit,parētes sæpè spoliat & bonis & domo:aut tantum peccat,atque qui parentes ad inopiam & exilium adigit.

27 Non cesses audire fili doctrinam,nec ignores sermones scientiæ.

HEBRÆA non habent has negationes non & nec,sed ad verbum sic.Cessa fili mi audire doctrinā vt erres à verbis scientiæ.Quod ferè sic intelligitur ab omnibus, vt moneat Sapiens filium suum cessare ab huiusmodi doctrina,quæ inducit ad errandum à verbis prudentibus & sermonibus veræ sapientiæ. Qualis est disciplina & philosophorū,quę à fide est aliena, & hereticorum,quæ à catholica veritate homines abducere cōatur,& hominum mūdanorum qui quæ carnis sunt sapiunt & alios sapere docent.Huiusmodi doctrinam etiam audire prohibemur.Imminet enim sæpè periculum erroris, si vel tantum aures ei accommodemus.Verisimile est interpretem nostrum sententiam hanc legisse per interrogationem in hunc modum,Cessabisne fili mi audire doctrinam vt erres à sermonibus scientiæ?Aut ironicè dictum accepit, Cessa fili mi audire doctrinam,vt quod sequitur demonstret quid hinc mali secuturum sit, scilicet quod errabit à verbis scientiæ,ac proindeex cōsequēti significetur si errare nolit,non cessandum ab audiēda sapientum doctrina.Iuxta hos modos benè vertit interpres per negationem. Non cesses audire fili doctrinā, nec ignores sermones scientię,quamuis crediderim potius scriptum fuisse nec ignores. Sic enim significabitur quid mali secuturum sit si quis cessat audire doctrinā sapientum:quod hic significandum erat.

28 Testis iniquus deridet iudicium,& os impiorum deuorat iniquitatem.

VARIAS hoc libro contra testes iniquos vel,vt hoc loco est Hebræis, testis Belial profert sententias Sapiens,quòd ab his multum accedat mali Reipublicæ,vt per quos subuertatur iustitia præcipuum Reipublicæ bonum.Porro quòd dicitur testis iniquus deridere iudiciū, variè exponi potest.Nam iudicium simpliciter accipi potest pro æquitate & eo quod iustum est acęquū.Si enim tęstis iniquus deridet iudicium, quia non est illi æquitas cordi, flocci facit eam & contemnit.Nec curat seruare illud quod iustè decretum est à domino,Non falsum testimonium dices. Quia contra quàm æquum est non vereatur audacter quod falsum est & noxium proloqui. Potest & accipi de iudicio iustitiæ ciuilis. Illud enim etiam se deridere & contemnere ostendit, dum illud quantum in se est subuertit, dúmque illud non sicut deberet metuit & veretur.Potest postremò idque simul cū præcedentibus intelligentiis accipi de iudicio diuino per quod testis falsus nō erit impunitus, vt suprà dictum est.Nā & illud deridere videtur cum suo facto se illud nonvereri quasi futurum non sit,declarant:sic quod sequitur & os impiorum deuorat iniquitatē,variè accipi potest. Primum vt os impiorum intelligatur deuorare iniquitatem,quia auidè impij iniquitatem desiderant, atque veluti cibo pasci ac refici ardenter quærunt: sic enim intelligunt Beda & Lyra. Et notat Lyranus benè dictum esse deuorat, quia non masticat nec benè expendit iniquitatis malum,quod si facerent, sentirent eius amaritudinē impij.Aliter exponit quidā, pro eo quod est scelerate sustinet mentiri,vt deuorare iniquitatem ore sit iniquitatem & mendacium sine pudore & remorsu effutire,& quasi rem nihili non æstimare nec curare,quomodo & Dn̄s in Euangelio dicit quosdam camelum glutire. Sunt qui duo huius sententiæ verba, deridet & deuorat, aliter vertunt,pro ambiguitate dictionum Hebraica-

braicarum. Nam pro priori verbo vertunt, interpretatur, vt significetur testem iniquum interpretari iudicium, quia illud in alteram & malam partẽ sæpè inclinat. Et pro altero verbo vertunt abscondit, vt significetur os impiorum abscondere intra se iniquitatem, eámque tegere, dũ veritatẽ tegit, aut dum meditatam iniquitatem apud se seruat suo tempore effundendam, iuxta
Psal. 9. illud: Sub lingua eius labor & dolor.

---

29 *Parata sunt derisoribus iudicia, & mallei percutientes stultorum corporibus.*

BEne postquam dictum est testis iniquus deridet iudicium, subiungitur generalis sententia. Parata sunt derisoribus iudicia, vt quod ille deridet, intelligatur aliquando experturus. Iam quidem plerique veritatem irridẽt, & quasi nunquam quod merentur sint perpessuri absque timore vllo perpetrant malum, quia non profertur cito contra illos sententia. Verum quãquam patienter agat dominus expectans hominũ pœnitentiã, aut vt impleta mensura peccatorum suo tempore tanto iustius vindicet, parata sunt iam apud Deum iudicia ipsis derisoribus, quos ferè videt vsque in finem perseueraturos in malo, eo quod peccent in Spiritum sanctum. Et vt sciamus qualia eis iudicia sint parata, subiungitur: Et mallei percutientes stultorum corporibus. Pro quo Hebrea tantũ habẽt, & percussiones dorso stultorũ. Non enim additur de malleis, quod tamen nõ malè addidit interpres, quia dictio Hebraica non simpliciter percussiones significat, sed graues percussiones & contusiones quales fiunt malleo, qui & ab eadem dictione Hebræis ob id suum habet nomen. Itaque significatur corpora stultorum aut potius dorsa eorum, (Nam dorsa flagellari, percuti, & contundi solent) grauiter contundenda fore, quemadmodum dum fustibus quis cęditur, aut quemadmodum incus malleo contunditur, iuxta illud: supra dorsum meũ fabricauerunt peccatores. hoc est, significatur dira supplicia & grauia parata his qui sapere nũc nolunt, frequẽter illis in hoc seculo & humano & diuino iudicio, acerbiꝰ aũt rogabuntur in futuro: quando veluti ferrum cadens in fornace gehennæ sine fine verberabuntur & contundentur. Sacro huic oraculo conuenit oraculum datum Pausaniæ duci laconico, Pœna luenda tibi est, affert iniuria clades. Et oraculum datum Pisistrato οὐδεὶς ἀνθρώπων ἀδικῶν τίσιν οὐκ ἀποτίσει, hoc est. Nemo hominum delinquens pœnam non persoluet.

CAPVT XX.

L*Vxuriosa res vinum & tumultuosa ebrietas, quicunque his delectatur, non erit sapiens.*

PRo luxuriosa res Hebræis est dictio לץ Letz, quam in superioribus versibus noster vertit nunc pestilentem, nunc derisorem, vt in proximo versu, Parata sunt derisoribus iudicia. Pro ebrietas illis est שכר Sechar, quam noster nunc siceram vertit, nunc ebrietatem, quum propriè significet omnem potum qui inebriare potest. Itaque Hebræa quidam sic vertunt. Derisorem vinum, & tumultuosum sicera, vt subaudiatur verbum, facit. Alij vinum est derisor, hoc est, scurrile, & sicera est tumultuosa, nempe quia tales efficit homines. Et reuera sic est. Experimur enim vinum si immodicè bibatur. (Nam sic de eo hic loquitur, vt patet ex secunda sententiæ parte) efficere, vt ebrij alios rideant, iura omnia sacra & prophana contemnant, neminem verentes. Item vt contentiones & rixas excitent ac clamorum tumultus, iuxta illud Ecclesiastici: Vinum Eccle. 32.
multum potatum irritationem & iram & ruinas multas facit. Noster interpres secutus est, vt sæpè aliàs translationem Græcorum, qui habent ἀκόλαστον οἶνος, quemadmodum & in superiori versu pro derisoribus habent ἀκολάστοις. Itaq; vertit luxuriosa res vt cõcordet cum illo Pauli: Nolite inebriari vino in quo est luxuria. Cæterum quemadmodũ illo loco nomen luxuria, nõ accipitur tantum pro inordinata venere ac libidine quod tamen plerique ea dictione significari propriè putãt, quum propriè significet omnem superfluitatem & abundantiam in vestitu, potu, aliisque similibus rebus. Ita nec hoc loco dictio luxuriosa, tantũ ad venereã rẽ est trahenda, quanquã verũ sit vinũ immodicũ vehementer ad venerem hominem impellere. Vt enim apud Paulũ dictio ἀσωτία omne genus lasciuię & intemperantiæ ac prodigalitatis significat, ita ἀκόλαστος Græcis dicitur prodigus, lasciuus, libidinosus ac intẽperans. Dicitur enim quasi impunitus & incoercitus qui sibi temperare nõ potest. Vnde D. Ambrosius legit, Prodigũ est vinum & cõtumeliosa ebrietas 2. li. Offi. c. 21. Itaque vinum luxuriosa res dicitur, quod ad luxũ, prodigalitatem, libidinem, ac omnẽ lasciuiam & petulantiam homines prouocet. Duo ergo mala vino vel ebrietati tribuit, quorum vnum ad immodicas voluptates, alterum ad turbas & iras pertinet, vnum ad concupiscibilem, alterum ad irascibilem vim. In eo autem quod sequitur, quicunque his delectatur, non erit sapiens, Pro verbo delectatur, plerique vertunt errat, vt sit, qui in hoc, nempe vino vel sicera errat, non erit sapiẽs. Nã id propriè dictio Hebraica significat. De errantibus in vino vel sicera, hoc est, per vinum aut sicerã sit mentio Esaiæ 28. vbi nos legimus: Hi quoque præ vino nescierunt, & præ ebrietate errauerunt: Sacerdos & Propheta nescierunt pre ebrietate, absorpti sunt à vino, errauerunt in ebrietate, &c. Quo loco idẽ est verbũ & similis locutio qualis est hic & patet ex illo loco, quod errare in vino sit errare per vinũ. Idẽ tamẽ verbũ aliquãdo dicitur, significare delectari, vt Pro. 5. vbi nos legimus, In amore eius delectare iugiter. Quare seduceris fili mi ab aliena. Hic enim pro delectare, & seduceris idem est verbum quod & hic ponitur, & vertunt penè omnis ibi delectari. Qui enim in re quapiam delectatur, in ea totus animo errat, hoc est, occupatur & hæret. Hanc ergo significationem hic noster interpres secutus est. Et rectius vt apparet, quia nihil singulare est dicere, eum qui per vinum errat non fore sapientem. Si enim errat, non est sapiens. Singulare autem est dicere, illum qui delectatur vino non fore sapientẽ. Et sequitur istud ex pręcedenti, quoniã. n. vinũ excitat passiones concupiscibilis & irascibilis, ideo qui illi immoratur & delectatur non põt fieri sapiens, quia sapiẽtia animũ requirit sedatũ & corpꝰ tẽperatũ. Vnde in Osea dicit: Fornicatio, vinũ, & ebrietas auferũt cor. Osea 4.
Quod si verbũ errãdi placet, sẽsꝰ erit: Qui permittit te deci-

se decipi suauitate vini, ita vt eo delectatus sese ingurgitet frequenter, non efficietur sapiens.

2 *Sicut rugitus leonis, ita & terror regis, qui prouocat eum, peccat in animam suam.*

PRIOR pars superiori capite est habita, vbi legimus: Sicut fremitus leonis, & ita regis ira secunda pars manifesta est, quia qui prouocat regem ad iram per inobedientiam, peccat non tãtum in regem, sed & in animam suam & in seipsum quia seipsum periculo exponit mortis & vltionis animámq; suã grauiter lędit quàm peccato grauissimo contaminat & vulnerat. Ita enim dupliciter exponi potest illud, peccat in animam suam.

3 *Honor est homini qui separat se à contentionibus, omnes autem stulti miscentur contumeliis.*

DOCET hæc sententia pacem & concordiam sectandam, litésque fugiendas, quod sic facientes non tantum suæ vtilitati bene consulant, cum se à multis molestiis & malis liberant, sed etiã honori, quem apud homines consequuntur & Deum, quia per hoc declarant se esse sapientes & apud Deum merentur ob pacis studium exaltari. Contrà qui lites amant & cõtentiones, stultos se esse declarãt quòd tam multis se molestiis subiiciant & incommodis, ac proinde non tantum sibi incommodum accersunt, sed & ignominiam. Non habẽt autem Hebræa, omnes autem stulti miscentur contumeliis, sed tãtum omnis stultus miscetur vel miscet se scilicet litibus. Proinde quod nos legimus, Miscentur contumeliis, intelligendum quod miscent se contumeliis irrogatis ad defendendum vel refellendum eas, quod fit litigando, & contendendo. Aut contumeliis accipitur pro litibus, quæ contumeliis ferè peraguntur.

4 *Propter frigus piger arare noluit: mendicabit ergo æstate, & non dabitur illi.*

DICTIO Hebraica quam noster frigus vertit, propriè hyemem significat, & quam vertit æstatem, propriè significat messem, sed idem significatur, Nam piger ob hyemem non detrectat arare nisi propter frigus hyemis. Hyemi autem cõuenit aratio, ęstati messis. Significatur ergo pigrum nolle opportuno tempore cum aliis sedulis arare propter temporis frigus, atque ob id cum alij suo tempore fructus colligent cum voluptate, ob egestatem mendicaturum nec accepturum, quòd nemo erga ipsum sit misericordia commouendus, iuxta illud Pauli: Qui *[illegible]*
non vult laborare, non manducet. Iuxta mysticam intelligentiam significatur eum qui nunc causans vitæ huius & virtutis asperitatẽ & molestias, ob desidiam in Dei seruitio laborare neglexerit, & terram corporis sui, exercitio virtutum velut aratro proscinderẽ, venturo Dei re- *lat.4.*
gni, cum alij venientes venient cum exultatione, portantes manipulos suos, ipsum egenũ mẽdicaturum, & non dabitur ei, quia quæcunque seminauerit homo hæc & metet, quando vnusquisque recipiet secũdum suum laborem. Benè autẽ præsens vita hyemi, regnũ autem Dei ęstati comparatur, quia vita hæc plena est mœroris, asperitatis & tenebrarum. In regno Dei discussa huius vitæ caligine & frigore, dies æterna solis perpetuo fulgore & calore clarescet. Vnde dicitur in Canticis: Iam hyems transiit, & reces- *Cant. 2.*
sit, flores apparuerunt in terra nostra.

5 *Sicut aqua profunda, sic consilium in corde viri, sed homo sapiens ex hauriet illud.*

AD verbum Hebræa habent. Aqua profunda consilium in corde viri, & vir intelligentiæ hauriet illud. Intelligunt autem quidam aquę profundæ comparari consilium cordis viri sapientis. (Nam de eo solo istud dictum putant de quo suprà dictum est cap. 18. Aqua profunda verba ex ore viri) ob eius abundantiam & copiam per quam nunquam exhauriri potest. Sicut enim aqua profundi puteiet iam multis haurientibus non absumitur, ita non minuitur sapientia & consilium sapientis, quamuis multi eius fiant participes. Huic autem intelligentiæ non satis conuenit secunda pars, quæ significat non cuiusuis esse, sed tantum prudentis haurire consilium ex corde viri ob eius profunditatem, quódque non cuiuis expositum sit, sed lateat quemadmodum aqua profunda difficultate quadam hauriri debet. Vnde & noster interpres rectè addidit secutus 70. particulam aduersatiuam, sed cum tantum sit in Hebræo coniunctio &. Itaque intelligenda videtur hæc sententia de cogitationibus & consiliis quibus quid agere sapiens aliquis decreuit. Huiusmodi enim consilia & animi decreta is qui verè virilem habet animum non instar fœminarum cuiuis facilè prodit, sed abscondita seruat in penetralibus cordis sui veluti aquam profundam, ita vt non facilè ea quiuis expiscari & intelligere possit. Attamen vir prudens & intelligentia multa præditus ex profundo cordis alieni eruere nouit, & veluti profundam aquam exhaurire latens in corde consilium. Vti enim nouit variis rationibus, vt penetret quod erat occultum consilium in corde viri. Adhibet enim multas circumlocutiones & sermones à remotis, aperit quędam sua, aliáque pleraque facit, quibus quod occultum erat, percipiat. Potest etiam accipi de consilio viri sapientis, quod is docendo multis dare potest, vt significetur consilium sapientiæ quod est in corde viri ad instruendum alios & consulendum, non posse facilè capi à quibusuis ob eius profunditatem, sed tantum à prudentibus, qui illud ex ore ipsius profluẽs haurire, per
cipere, & intelligere possunt. Vnde Paulus se tan *1. Cor.*
tum inter perfectos sapientiam loqui, & spiritualibus spiritualia comparare profitetur. Singulariter autem hęc sententia locum habet in singulari nostro viro Christo, cuius incomprehensibilia sunt iudicia & inperuestigabiles viæ, se-
cundum quas omnia agere decreuit, ita vt pau- *Matt. 1.*
cis datum sit quædã cognoscere ex multis. Cu-
ius item doctrinæ consilia non cuiuis sunt per- *1. Cor. 3.*
uia, sed tantum quibus datum est diuino munere. Non enim omnes, inquit, capiunt verbum hoc. Et animalis homo non percipiet ea quæ sunt spiritus Dei.

6 *Multi homines misericordes vocantur, virum autem fidelem quis inueniet?*

PRIOR pars pro ambiguitate linguę hebraicæ variè verti potest: Sed potissimum his duobus

duobus modis, Altero sic. Multi sunt qui prędicant & laudant eum qui in ipsos est beneficus, laudibúsque attollunt eius liberalitatem & gratiam: verum quis inueniet ex multis illis virum fidelem, qui scilicet fideliter rependat beneficium & par pari reddat, quemadmodum fidelitas & æquitas exposcit. Quasi dicat, Quum multi sint qui se fatentur ab illo beneficium accepisse, pauci sunt qui gratias referant, & in referendo sint fideles & æqui. Aliter sic verti potest & melius, multi homines prædicabũt vnusquisque beneficentiã suam. Et est sẽsus iuxta Pagninum & alios. Multi sunt qui prædicant ipsi & in ore semper habent suam quàm in alios exercuerunt beneficentiam, at pauci sunt qui in ea parte fideles sint & veraces. Pauci enim sunt, qui benignitatem de qua gloriantur opere exhibent pauci qui quam exhibent, fideliter exhibent propter Deum solum & non propter mundi gloriam. Hoc est, multi sunt nomine pij, non autem ipsa re & sine fictione. Iuxta quem sensum & nostra litera est accipienda, vt significetur multos homines appellari misericordes & habere laudem misericordiæ in alios præstitæ, quod quisque talis habere velit, verum paucos esse inter eos qui verè sint fideles in misericordia exhibẽda, siue quia non sunt ipso opere adeo misericordes vt dicuntur, siue quia non fideli veracique animo sint misericordes, propter Deum scilicet solum. Ita ferè & Beda. Atque hic posterior sensus conuenit cum illa sententia quæ est superiori cap. iuxta hebræum versu 24. Desiderium hominis beneficentia eius, & melior est pauper quàm vir mendax. Coniungit enim scriptura vt suprà annotatum est, frequenter hæc duo, misecordiam & veritatem siue fidelitatem. Itaque in his duabus sententiis ostenditur plerosque sibi vnum arrogare nempe misericordiã siue beneficentiam quum alterum desit, nempe veracitas & fidelitas. Alias versiones & explicationes earum consulto omittimus ob vitandã cõfusionẽ.

7 *Iustus qui ambulat in simplicitate sua, beatos post se filios derelinquit.*

SIMPLICITAS hic rursũ vt & aliàs sæpè ponitur pro integritate & sinceritate, quæ duplicitati & fictioni contraria est. Itaque significatur iustum propterea quod sincerè & integrè coram Deo conuersatur, habere post se filios beatos & fœlices, hoc est, iustum non tãtum ipsum virtutis suæ fructum capere, & per virtutem suam fœlicem esse, sed & ad posteros fructum virtutis eius extendi. Primum enim magna fœlicitatis pars est habuisse parentes iustos & integros, eoque nomine filij apud homines laudantur & beati prædicantur. Deinde parẽtum exemplo filij ferè rectè instituuntur, & eorundem merito sæpè multa temporali fœlicitate à Deo donantur, iuxta illud Psalmistæ: Beatus vir qui timet dominum, in mandatis eius volet nimis. Potens in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Gloria & diuitiæ in domo eius &c. Cæterum sententia hæc, sicut & similes scripturæ, sic ad literam intellecta, magis pertinet ad promissiones veteris testamẽti, quamuis & nouum testamentum huiusmodi non careat promissis. Sed nec semper in omnibus iustis vera con sistit, quum plerique sint qui vel filios post se non habeant, vel habeant infœlices. Proinde secundum mysticam intelligentiam accepta de filiis spiritualibus, qui scilicet iusti imitantur simplicitatem & perfectionem, verior erit, & nouo testamento cõueniẽtor. Quicunque enim iustè conuersatur, non potest non suo exemplo quosdam ad virtutis suæ imitationem prouocare, qui dum ipsum imitantur, cum ipso simul eiusdẽ fiunt beatitudinis participes, quæ in hac quidem vita incipit per collatã eis Dei gratiam, In futuro autem consummabitur per gloriæ cœlestis possessionem.

Psal. 111.

8 *Rex qui sedet in solio iudicij, dissipat omne malum intuitu suo.*

PRO intuitu suo. Hebręis est ad verbum, in oculis suis. Quod dupliciter accipi potest. Primum vt significetur, Regem dissipare malum quod in oculis eius manifestatur, aut sic dissipare malum vt coram ipso non consistat nec inueniatur. Quod secuti sunt Septuaginta, habent enim, Cum rex iustus sederit super thronum non obuiat in oculis eius omne malum. Augustinus legit, Cum rex iustus sederit in throno, non aduersabitur ante eum omne malum. Vide libr. de correp. & grat. cap. 13. Aliter, in oculis, accipi potest, propter oculos & per respectum eius, quod secutus noster vertit intuitu suo. Et est sensus, Rex qui nõ ociatur, sed ipsemet pro suo officio sedet in solio iudicij iudicia exercẽs, & quod iustum est iudicans, talis in suo regno facilè dissipat & dispergit omne malũ per hoc quod diligẽter obseruat & aspicit quid à quouis agatur, & seuerè animaduertit in delinquentes. Sicut enim dici solet, quod oculus heri pascit equũ, ita & oculus regis fugat & dispergit omne malum, imò & omnium. Nam vtrumque Hebræa significare possunt, Aut dispergit omne malum & omnium malum suo intuitu, quia vultu suo testatur se indignari malo, sicque fit vt à malo cessent homines metuẽtes indignationẽ vultus eius. Docet ergo hæc sententia quantum valeant iudicia cum æquitate & authoritate tractata, quamtúmque valeat autoritas regia si suo non desit officio. Cæterum vt hæc generalis sententia ad omnes pertinet reges & autoritate præditos, ita peculiariter ad regem regum & dominum dominãtium cui pater omne dedit iudicium. Is enim cum venerit ad iudicandum & sederit in sede maiestatis suæ, non habebit opus vinculis aut satellitibus ad coercendos, sed solo suo intuitu dissipabit omnes impios cum impietatibus suis, ita vt non ferentes indignationem vultus eius discedere cogantur ab eo in ignem æternum. Ad Christum enim D. Augustinus lodo prædicto hanc sententiam refert, Qui & modo sedens in dextera patris sui veluti in throno suo, suo intuitu omne malum huius seculi cernit, etiam qnod nullis hominum aspectibus patet, cúmque ei placet oculis suæ gratiæ cor hominis illustrare atque aspicere, mox è corde hominis dissipat omne malum. Nam & hoc secũdo modo sententia hæc prouerbialis Christo accommodari potest, vt indicat Beda, iuxta illud: Conuersus dominus respexit Petrũ & mox fleuit amarè. Potest & ad quẽuis prouerbiali titu deflecti hæc sentẽtia si in cuiusuis animo veluti Rẽpublicã constituas, in qua mẽs & ratio veluti regina, cæteris potentiis præsidet, quę si in iudicio vigilanter sedeat decernens inter bonum & malum, iuxta verbum domini, atque volunta-

August.

voluntaria pœnitentia castiget rebelles animi motus, facilè hoc suo intuitu & circunspectione dissipabit cuncta mala, & à maioribus peccatis tranquillum reddet cum Dei adiutorio regnum animæ.

9 *Quis potest dicere, mundum est cor meum, purus sum à peccato.*

QVÆRI hic potest quomodo Sapiens negare hic videatur quenquam se posse mundo corde asserere aut purũ à peccato, quum Dominus in Euangelio dicat: Beati mundo corde, indicans quosdam tales esse. Quam quęstionem declinat Caietanus confugiens ad veritatem Hebraicam, Quæ habet secundum eum. Quis dicet, Mũdaui cor meũ, purgaui à peccato meo. Secundum quam lectionem intelligit hic significari neminem sibi arrogare verè posse, quòd mundauerit cor suum & purgauerit illud à peccato suo, quia illud opus est proprium misericordię diuinę quę sola Spiritu sancto mundat cor hominis à peccato. Hominis enim est peccare, At solius Dei à peccato purgare, iuxta illud Oseæ: Perditio tua ex te Israel; tantummodo in me auxilium tuum. Communiter tamen etiam ab Hebręis intelligitur hic significari quod habet nostra litera, Neminẽ posse gloriari de munditia cordis & puritate à peccato. Itaque Beda quo nodũ propositum soluat, doctè scribit: Notandum quod non ait, Quis potest mundum habere cor & purus esse à peccato, sed quis potest dicere, inquit, mundum est cor meum & purus sum à peccato, quia sunt qui diuina largiente gratia, possunt iuxta humanũ modum & cordis & operis munditiã habere. Vnde est illud Dominicum: Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Nec tamen seipsum quisquam mundum corde & immunẽ esse à peccato, absque temeritate pronunciat. Stulta est namque proprię laudis iactãtia temerarium de sua quemque innocentia vel iustitia gloriari. Hæc ille. Ex quibus patet neminem ideo dicere posse, mundũ est cor meum, tum quod temerarium sit de seipso gloriari & de eo gloriari quod ex se quis non habet, sed diuinitus accepit. Si enim, inquit Paulus, accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis, tum quòd nemo perfectam hic habeat mundiciam cordis, quę scilicet omne peccatum excludat etiam veniale, quia vt habet Salomon in oratione sua, Non est homo qui nõ peccet. Et Ecclesiastes: Non est homo iustus in terra qui faciat bonum, & nõ peccet. Et Ioannes in sua Catholica 1. Si dixerimus quia peccatum nõ habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est. Rursus, Nec de puritate à peccato mortali quis gloriari potest, quia, Delicta quis intelligit, inquit Propheta. Et de propitiato peccato vult Sapiens nos nõ esse sine metu, quia nescit homo vtrum amore an odio dignus sit, sed omnia in futurum seruantur incerta, vt habet Ecclesiastes. Vnde & Paulus. Nihil inquit, mihi conscius sum, sed nõ in hoc iustificatus sum, Propemodum dicens: Spero me mũdũ habere cor, sed de eo gloriari non audeo. Et Iob: Si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea. Vnde nec ociosum est pronomẽ, meo, quod est in Hebręo; Purus sum à peccato meo, quia nemo etiam de admisso peccato se purgatũ gloriari debet, propter vitæ huius incertitudinem. D. Augustinus secutus translationem 70. quæ tum recepta erat, sic legit hunc locum, & loco prædicto, & lib. de sancta virginitate cap. 48. Quis gloriabitur se castũ habere cor, aut quis gloriabitur se mundum esse à peccato? Et exponit neminem de hoc gloriari posse, quod in hac vita quæ tentatio est, nemo ab omnibus peccatis sit immunis, ita vt omnibus quotidie orandum sit, Dimitte nobis debita nostra. Docet ergo hæc sententia omnes sese humiliare debere atq; fateri sese egere Gratia Dei & in proximum delinquentem clementes esse debere.

Matt. 5. — Oseæ 13. — 1. Cor. 4. — 3. Reg. 8. — Eccle. 7. — 1. Ioan. 1. — Psal. — Eccl. 5. — Eccl. 9. — 1. Cor. 4. — Iob. 9. — August.

10 *Pondus & pondus, mensura & mensura, vtrunque est abominabile apud dominum.*

PONDVS & pondus, mensura & mensura, Hebraica Phrasi significat varia pondera variásque mensuras, quibus quidam vtuntur negociatores, maiore pondere cõparantes & mensura maiore, minore verò pondere & mensura vendentes, Aut iusto pondere ac mensura vendentes callidioribus, iniquo verò pondere aut mensura simplicioribus, quibus facilè est imponere. Quæ res manifesta est iniustitia, cóq; maior quàm furtum, quod occulta fraude cõmittatur, ídq; in his rebus per quas iustitia seruari debuit quódque latenter in plurimos fiat contra publicã vtilitatem, dum multorum iactura & populi dispendio, vnius priuati lucrũ & compendium quęritur. Proinde rectè vtrumq; dicitur abominabile apud dominum, & alluditur ad id quod dicitur Deut. 25. Iuxta mysticam intelligentiã diuersis ponderibus diuersísque mẽsuris vtitur, qui iniquis iudiciis de rebus iudicat, vt si quis reprehẽdat in vno quod in alio bene factum laudat, vel in se permittit quod in alio noluit tollerare. Quem sensum prosequitur D. Gregorius explicãs hunc vers. homil. 4. super Ezech. Scimus inquit, quia in negociatorum duplici pondere, aliud maius, aliud minus est. Nam aliud pondus habent ad quod pensant sibi, & aliud pondus ad quod pensant proximo. Ad dandum pondera leuiora, ad accipiendum verò grauia præparant. Omnis itaque homo qui aliter pensat ea quæ sunt proximi, & aliter ea quæ sua sunt, pondus & pondus habet, &c. Gregor.

11 *Ex studiis intelligitur puer, si munda & recta sint opera eius.*

VERBA nostræ literæ nihil singulare significare videntur. Quid enim singulare est, dicere, posse agnosci ex studiis, queri, an opera eius sint mũda & recta, quum id commune sit omnibus. Ex studiis enim & actionibus cuiusque, agnoscimus an opera eius sint recta nec ne. Sciendum itaque Hebræa tantũ habere: Etiam in studiis suis agnoscitur puer, si mundum & si rectum opus eius, vt subintelligi possit verbum futuri temporis, erit vel futurum sit, & significetur quemadmodum plerique etiam Hebræorũ intelligũt, teste Pagnino, ex his ad quę puer in sua pueritia inclinatur, & in quibus deditus est, probari posse ad quam viam cùm adoleuerit sit declinaturus, vtrùm ad bonam an ad malam. Sequuntur enim (vt in plurimum) homines in iuuentute aut senectute sua viam, quam in pueritia tenuerũt, iuxta illud quod est inferius: Adolescens iuxta viam suam, etiam cum senuerit non recedet ab ea. Itaque vt hic sensus habeatur in nostra litera, verbum sint, accipiendum erit pro erint, aut subaudiendum futura. Prou. 22.

Sic

Sic enim & Lyranus intelligit. Habet enim: Nam si sit bonæ indolis, ex hoc coniecturatur, quod futurus sit virtuosus in ætate adulta. Docet hæc sententia propensiones & studia puerorum diligenter obseruandas, nec vt ferè fit, eorum actiones habendas pro ioco & voluptate, sed ex eis coniiciendum de futura eorum vita, ac proinde serio conandum vt puer à pueritia bonis assuescat, & in suis prauis propensionibus refrenetur. Vide morem Atheniensium, quem refert Nazianzenus epistola 127. inter opera Basi-
Nazianzenus. lij. Feruntur Lacedæmonij occidisse regij sanguinis puerum, quia solitus esset captas auiculas singulari voluptate necare. Nam ea ex re cõiecturam fecerunt de ingenij sęuitia. Sunt ex Hebræis qui verbum illud quod noste rvertit, intelligitur, in contraria accipiunt significatione pro ignotum esse & occultari. (Nam vtrunque dictio Hebraica significat) vt sensus sit, interdum inueniri pueros, qui in studiis suis occultantur, ita vt ex his quæ agunt, nõ possis agnoscere quales futuri sint, cùm sæpè non respondeant vltima primis. Sed prior sensus vt à pluribus recipitur, ita est verisimilior. Cui concordat illud Ouidij: Ingenium cœleste suis velocius annis, Surgit, & ingratę fert malè damna moræ.

12 *Aurem audientem, & oculum videntem, dominus fecit vtrũq;.*

QVOD hæc vtraque dominum fecisse asserit hac sentẽtia, Intelligitur à quibusdam ideo dictum, vt intelligamus dominum qui & auditus & visus author est, & audire & videre
Psal. 95. omnia, iuxta illud Psalmistæ: Qui plantauit aurem non audiet, & qui finxit oculum non considerat? Contra eos qui dixerunt, Non videbit dominus nec intelliget Deus Iacob. Vt sciamus omnia aperta esse oculis eius, nec latere posse eũ
Sap. 1. qui loquitur iniqua, quoniam auris zeli audit omnia & tumultus murmurationum, non abscondetur. Alij intelligunt significatum dominum & aurem fecisse ad audiendum & oculum ad videndum vt ad hæc officia his sensibus (quibus duobus sapientia maximè paratur) studeamus rectè vti, & aurem quidem accommodemus ad audiendum quæ salutis sunt, iuxta illud Saluatoris: Qui habet aures audiendi audiat, oculos autem ad contemplandum opera conditoris, ex quibus sempiterna eius virtus & diuinitas conspicitur. Rectè etiam intelligitur significari dominum non tantum esse autorem virium & potentiarum animæ, sed etiam recti vsus illarũ, vt quod quis auribus rectè audiat & oculis rectè videat. Venerabilis Beda doctè hãc sententiam secundum mysticum sensum tractauit, sic scribens: Aurem audientem dici auditorem verbi obedientem. Oculum videntem, doctoré eruditum. Nemo ergo cum se scientia scripturarum institutum & ad docẽdum verbum Dei viderit idoneum, despiciat simplicitatem fratris, qui & si minus doctus ad prędicandũ, non tamen minus est promptus ad discẽdum vel ad implendum bona quæ didicit: Sed recolat, quia qui sibi maiorem sciẽtiæ gratiam dedit, ipse fratri quę habet Spiritualia dona tribuit, nec sibi propter se solummodo sed etiam propter fratris commoda tribuit bona quæ voluit, dans vnicuique gratiam secundum mensuram donationis suæ, Hæc ille.

13 *Noli diligere somnum, ne te egestas opprimat: aperi oculos tuos, & saturare panibus.*

RVRSVM à somnolentia & pigritia dehortatur, & ad vigilantiam atque sedulitatem hortatur, quemadmodum plerisque aliis similibus sententiis. Notandum autem hic non prohiberi somnum, sed dilectioné somni. Nec enim dicitur ne dormias, sed ne diligas somnum. Dormire enim necessitatis est naturalis, diligere autem somnum, voluptatis est, & huiusmodi dilectionis affectus longiorem efficit somnũ quàm opus sit, & propterea ad paupertatem perducit, plerosque. Cum autem in secunda parte somno opponatur, aperire oculos, positum est hoc pro vigilare, quia vigilia fit apertis oculis sicut somnus clausis. Sicut autem nomine somni parabolicè omnis desidia & ociositas comprehenditur, (Nam ociosus & deses à dormiente parum differt) ita nomine vigiliæ insinuatur sedulitas & diligentia in rebus agendis per quam necessariorum copia, (quæ per saturitatem panum significatur) paratur facilè. Porrò quemadmodum in hac sententia ad literam à corporali somnolẽtia auocamur vt egestatem corporalem vitemus, ita multo magis secũdum mysticum sensum monemur nequaquam diligere somnum peccati & inertiæ, de quo Paulus ait, Hora est iam nos de somno surgere: ne ege-
stas in futuro illa grauissima vbi nec stillã aquę *Rom. 13.*
vnam sitiens inuenit diues epulo, nos occupet & opprimat inopinato. Contra potius aperiendos oculos cordis ad vigilias sanctas, vt saturitatem gaudiorum cœlestium benè viuendo conquiramus, imò & hic in anima saturemur pane cœlesti scripturarum, & illo qui de cœlo descendit, & dat vitam mundo.

14 *Malum est, malum est dicit omnis emptor, & cum recesserit, tunc gloriabitur.*

ITA esse revera experientia docet. Empturi enim quidpiam solent dicere malum esse, malum esse quod capiunt, hoc est multum subinde reprehendere illud, nunc hoc nunc illud causantes, quo minoris emant. At cum recesserunt à vendente, impetrata merce quam quærebant, gloriantur se eam impetrasse, gaudent se tã vili emisse, laudantque quod prius vituperauerunt. Nam pro gloriabitur, etiam verti potest, laudabit. Cæterum videndum quo fine istud à Sapiente dictum sit. Nam ipsa per se sententia, non est alioqui Sapiẽtis sciẽtia nec prouerbialis. Itaque videri potest istud dictum ad insinuandum hominis ingenium, quo ferè aliena vituperamus, nostra laudamus in eis nobis placentes & gloriantes. Aut ad superioré referendũ est sententiã vt scilicet exemplo mercatorũ hortetur ad vigilantiã & in laboribus ac virtutibus diligẽtiam, ne propter laborum ac virtutũ asperitaté segnes reddamur, sed potius consideremus fructum & finem laborum. Sicut enim mercatores primum quidem rem quam desiderant, vituperant, deinde vbi comparauerint, gloriantur & laudant, sic in primis quidem asperum videtur & durum laboribus insistere, quibus necessaria parantur, at vbi aliis esurientibus contingit saturari panibus, tum demum laudantur labores, tum gloriantur homines se laborasse, & laboribus necessaria cõparasse. Ita & qui virtutib. ac sapiẽtię insistunt, inprimis quidem multa mala sentiunt & difficilia.

& difficilia. Atpostea in senectute sibi gratulātur quod sapientiam & virtutem suis laboribus parauerint, & cū de hoc seculo recesserint, in quo mala pleraque ferenda sunt, tum gloriabuntur apertè conspicientes quia non sunt condignæ passiones huius seculi ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis. Roma. 8.

15 Est aurum & multitudo gemmarum, vas autem preciosum labia scientiæ.

DVPLEX est huius sententiæ apud nos lectio. Nam quidam libri habent. Et vas preciosum, Alij vas autem preciosum. Si legatur & vas preciosum, vt ad verbum habent hebræa, intelligi potest ipsa labia scientiæ comparari non tantum vasi precioso, sed & auro ac gemmis, vt sit sensus. Ipsa labia scientiæ sunt velut aurum & gemmæ & vas preciosum, hoc est, illa sunt homini loco omnis supellectilis preciosæ. Ornant enim hominem & verè diuitem efficiunt hominem non minus quam illa, imo multo magis. Hunc intellectum & lectionem hanc secutus est Beda vt patet ex commentariis. Si legatur, vas autē preciosum, quomodo & hebræa verti possunt, sensus erit, Est aurum & multitudo gemmarū & sunt hæc apud homines in magno precio & pro supellectile preciosa & præcipua reputātur, At vas verè preciosum est labia scientiæ. Vt non auro & gemmis hæc comparentur, sed præferantur, iuxta illud quod suprà dixit. Melior est sapientia cunctis preciosissimis & omne desiderabile non valet ei comparari. Qui sensus potest etiam esse in nostra litera etsi legatur & vas preciosum, vt ante, Et vas, sit distinctio efficiens sententiam bimembrem. Dicuntur autem labia scientiæ phrasi hebræa, labia perita, per quæ significatur eloquentia cum sapientia coniuncta. Hæc enim inter omnia vasa & omnem supellectilem merito preciosius vas censeri debet. Et vas quidem dici potest quod contineat ornetque sapiētiam rem preciosissimam: quamquam simplicius hebraica phrasi dicatur vas quasi hominis supellex & diuitiarum pars. Omnis enim supellex hebræis vas dicitur. Sapien. 8.

16 Tolle vestimentum eius qui fideiussor extitit alieni & pro extraneis aufer pignus ab eo.

PRo eo quod noster vertit qui fideiussor extitit alieni, hebræa etiam verti possunt cum fideiussit alienus, tamen ex secunda particula videtur prior versio conuenientior. Variis sententiis sapiens hoc libro filium suum dehortatur à fideiussionibus propter periculum. Itaque hac sententia durum se exhibet contra eum qui suis monitis non obtemperans, fideiubet pro aliis, maximè si pro extraneis & alienis id faciat, à quibus ei plus est periculi. Significatq; dignum illum esse & mereri, vt etiam vestimentum eius, loco pignoris ab ipso tollatur pro debito, & ipse à creditore appelletur potius quàm extranei, qui aliquando longius quærendi essent: simulque prudentiam quandam humanam, docet creditores, vt sibi benè prospiciant in fideiussionibus, potissimum quando cum ignotis & extraneis illis res est, ita vt etiam vestimentum fideiussoris non vereantur tollere potius quàm fallantur. Plerique enim ad fideiubendum faciles sunt, ad soluēdum difficiles. Iuxta sublimiorem sensum significatur eos qui suscepto in alios regimine, pro eis spoponderūt, se suaq; omnia pro illis obligasse, eaque ab eis seuerè repetenda, si non studeant suo satisfacere debito. Cant. 2.

17 Suauis est homini panis mendacij, & postea implebitur os eius calculo.

INdictione calculo pro qua aliqui vertūt lapillo numerus singularis positus est pro plurali, calculis hoc est, lapillis minutioribus, qui si pani misceantur, dentes vehementer lędūt, Vnde Threno. 3. vbi nos habemus. Fregit ad numerum dentes meos cibauit me cinere, pro ad numerum hebræis est dictio hoc loco posita, vt sit fregit lapillo, hoc est, lapillis dentes meos. Alij hoc loco pro calculo vertunt arena, vt arena opponatur farinæ, vnde panis conficitur sicut calculi opponuntur frustulis panis. Est autem panis mendacij panis mendacio atque iniquitate acquisitus. Quo nomine quodcunque lucrum significatur fraudibus & mala arte partum. Itaque significat hęc prouerbialis sententia, huiusmodi lucrum inprimis homini suaue videri & amœnum, vt quod non magnis acquiratur laboribus, postea tamen non minus insuaue esse quàm si quis pro pane lapillos aut arenam, mastigare cogeretur, dum scilicet remordente conscientia quod iniquè partum est concoquere non potest, aut dum ob iniquitatem, diuinam aut humanam vltionem ferre cogitur. Potest hæc sententia non solùm ad furtum aut rapinam, sed ad quodcunque peccatum accommodari, quod rectè dicitur panis mēdacij, eo quòd veluti panis videatur, ad tempus animum hominis pascere, cum revera non pascat. Omne enim peccatum hāc habet naturam & conditionem vt primo dulcedine quadā sensus mulceat & delectet animum, at postea dentes comedentium lædat, siue per remorsum cōscientiæ siue per pœnam peccato debitam. Potest præterea & hęreticis singulariter aptari hęc sententia, quibus suauis est panis mendacij, hoc est falsa doctrina, quam pro vero pane euangelico gaudent populo ministrare, at posteà sentire coguntur non esse verè panem quod porrigunt, dum suam doctrinam defendere non possunt, sed eam euomere & abiicere adiguntur. Caietanus per calculum siue lapillum intelligit hic significari ratiocinia quæ fieri solebant calculis, ad quod videri potest respexisse nostrum interpretem, dum in Threnis vertit: Fregit ad numerum dentes meos. Itaq; intelligit hic describi illud hominum genus, qui cum delectentur lucrum facere per fraudes, tamē postea plenis buccis loquuntur de iustis ponderibus & iustis ratiociniis, hoc est, qui cum iniustitiam exerceant iustitiam prædicant. Sed prior interpretatio simplicior est consentiens cum illo, quod est superius, Aquæ furtiuæ dulciores sunt, & panis absconditus suauior. Venerabilis Beda dictionem calculo, accipit pro carbone ignito, quomodo accipitur Esa. 6. cū dicitur angelus de altari sumpsisse forcipe calculū, quo Prophetæ labia mundata sunt. Itaque intelligit significari hominem per hæc puniri, per quæ peccat, & qui in lingua magis peccauit, in ea magis arsurum, quemadmodum patuit in diuite epulone. Sa ca. 9.

18 Cogita-

18 *Cogitationes consiliis roborantur, & gubernaculis tractanda sunt bella.*

HEBRAEA ad verbum habent: Cogitationes consilio firma (vel dispone) & consiliis gere bellum. Sensus eodem redit. Per gubernacula enim in hoc libro sępè consilia sunt accipiēda, quib⁹ gubernamur in nostris actionibus. Docet ergo hæc sententia ea quæ facere cogitamus, non temerè aggredienda esse, sed cum consilio agenda esse quod à nobisipsis aut peritioribus petendum sit, iuxta illud Salustij. Priusquam incipias consulto opus est. Sic enim quæ cogitamus roborantur, hoc est, muniuntur, aut ad effectum deducuntur cum alias infirma sint atque suo effectu frustrentur. Potissimum autem id seruandum est in rebus maioris momenti, cuiusmodi est bellum, in quo sæpè plus recta prudentiæ consilia valent quàm vires corporales. Vnde peculiariter dicitur: Gubernaculis tractanda sunt bella, nempè quod plerique hæc viribus potissimum aut solum tractāda putent. Cęterum vt hæc in rebus temporalibus præstanda sunt ita multo magis in spiritualibus. Cū enim quid facere cogitam⁹ pro gloria Dei atque salute animarum nostrarum, & peculiariter cū nos ad bellum paramus contra spirituales nostros hostes nempè principes & potestates tenebrarū harum, non tenui cogitatione, sed sagaci cōsilio vt oportet, & apud nos rem pressè expendere, ac legem Dei consulere, vel viros sapientes, qui exercitatos habent sensus ad discretionē boni & mali, iuxta parabolam Euangelicam. Quis ex
Luc 14. vobis volens ædificare turrim non prius sedens computat sumptus, &c. Aut quis rex iturus committere bellum aduersus alium regem, &c.

19 *Ei qui reuelat mysteria & ambulat fraudulenter & dilatat labia sua ne commiscearis.*

POSSVNT Hebręa verti, vt duo sint huius sententiæ membra, sicut ferè in aliis sententiis, hoc modo: Qui reuelat secretum, ambulat versutus, & dilatanti labia sua, vel blandienti, vel seducenti labiis suis ne commisceаris. Nam dictio פתה Pote hic posita significat duo, blandiri scilicet, aut blandiendo decipere & dilatare. Itaque sensus erit, Qui eius est ingenij & peruersitatis vt reuelet arcana ei cōcredita, is astutè ac fraudulenter cum homine conuersari solet, astutè scilicet explorans eius animum & consilia, astutè item suam peruersitatem & animum tegens & simulans. Proinde cum eo qui dilatat labia sua, ita vt multa profundat verba ad decipiendū & expiscandū animi tui cogitata ne cōmiscearis nec commerciū habeas. Sunt tamen & ex Hebræis, qui iuxta versionem nostrā vnicā clausulam efficiant, nempe vt nihil cōmmercij habeamus, neque cum eo qui reuelat secretū neque cum eo qui ambulat fraudulenter, neque cum eo qui dilatat labia sua, aut labiis seducit. Et possunt hæc tria accipi, vt in vnum eundemque competant, quia hic à Sapiente variis depingitur coloribus. Qui enim reuelat arcana, is conuersari solet versutè, ac tanquam explorator aliquis callidus, Atque quo callide arcana quæ reuelet exquirat, dilatat labia sua, blandè ad fallendum loquitur, multa profundens verba, quibus amicitiam simulet & dolositatē suam tegat. Talem monet vt vitemus, idque commodè postquam sententia superiore monuisset consilio cuncta gerenda, vt ostendat tutum non esse cum quouis secreta cōmunicare, quamuis necessarium sit ad res benè gerendas alieno sæpè vti consilio, significat ergo cauēdum à fictis, & infidis amicis. Hinc dicitur in Ecclesiastico: Qui denudat arcana amici, fidem perdit, & non inueniet amicum ad animum suum.

20 *Qui maledicit patri suo, & matri, extinguetur lumen eius in mediis tenebris.* Eccl. 27.

LVMEN, vel vt habent Hebræa, lucernam hominis extingui in mediis tenebris, intelligunt aliqui, simpliciter esse, vita & luce huius vitæ priuari, vt idem significetur hic parabolicè quod apertè dicitur Leuitici 20. Qui maledixerit patri suo aut matri, morte moriatur. Et Caietanus sub metaphora lucernæ quæ extinguitur in mediis tenebris, hoc est, tunc quando præcipuè opus est lucerna, intelligit significari breuitatē vitæ, quæ opponitur longæuitati promissæ in lege honoranti parentes: vt significetur maledicentē moriturū tūc quando maximè viuendū erat, nempè in iuuentute. Verum notandum hic non dici simpliciter lucernam vel lumē extinguendū, sed lumen vel lucernā eius, vt de luce solis accipi nō possit. Itaque sic locus iste est accipiēdus, quomodo suprà dixit Sapiēs: Lucerna impiorū extinguetur. Et Iob: Nōne lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius? Lucerna enim, vel lux hominis dicitᵗ in scripturis sæpè, illius excellentia, gloria, & ꝙ Latinè dicimus claritas. Dicitur & filius sæpè in scripturis lucerna patris, quod per filium adhuc pater quodammodo viuat, & clarus sit apud homines, vt cum dicitur ad Ieroboā. Filio eius (nēpe Salomonis) dabo tribum vnam vt remaneat lucerna Dauid seruo meo cunctis diebus. Et de Abiam dicitur: Propter Dauid, dedit ei dominus Deus suus lucernam in Hierusalem, vt suscitaret filium eius post eum. Itaque qui maledicit patri suo & matri, cum deberet illis esse lucerna & illos illustres facere, contra quantum in se est eorum nomē obscurat & claritatem eorū tollit. Proinde meritò lucerna & lumē eius extinguetur, hoc est, eius excellentia & claritas, quam ad tempus habet apud homines, atque temporalis eius fœlicitas, qua fulget in hoc mundo peribit & tolletur ab eo, idque in mediis tenebris: aut, vt habent Hebræa in obscuritate noctis, hoc est quando grauissimæ tenebræ eum obruent. Id autem fit, tum in morte quę omnem claritatem & fœlicitatē impiorum tollit, tum in tempore etiam temporalis vltionis diuinę, quæ frequēter per tenebras significatur. Contrà de iusto dicitur: Orietur in tenebris lux tua, & tenebræ tuæ erunt sicut meridies. Et rursum quis ex vobis timens dominum, qui ambulat in tenebris & nō est lumen ei? Adueniente enim die mortis & vltionis diuinæ, nōvincitur ab eis tenebris virtus & claritas iustorum, sed magis elucescit & tenebras superat, at contra impiorum claritas ab illis tenebris superatur & opprimitur. Potest quod hic dicitur de lumine aut lucerna impij intelligi etiam de lumine spirituali gratiæ scilicet & cognitionis diuinæ, quod lumen in impiis eorum merito extinguitur, ita vt in tenebris huius vitæ non videant quod ipsis expediat, eo quod destituantur gratia Dei.

Sa. ca. 13. Iob. 18. 3. Reg. 11. 3. Reg. 15. Esa 58. Esai. 50.

k 21 Here-

21 *Hæreditas ad quam feſtinatur in principio, in nouiſſimo benedictione carebit.*

NOTAT Caietanus nõ de quibuſuis bonis hanc ſententiam loqui,ſed peculiariter de bonis hæreditariis: vt hæreditas ad quam feſtinatur (vel vt habẽt Hebræa hæreditas feſtinata) ſit hæreditas ante tempus expetita, aut habita, vt ſi legitimus hæres ante mortem patris aut patrui cui ſuccedit,feſtinet ad habendam hæreditatem.Verum Hebraica phraſi hæreditatis nomine,quæuis poſſeſſio & ſubſtantia poſſeſſa ſignificatur. Itaque idẽ hac ſententia deſignatur quod ſuperius,cum dicitur.Subſtantia feſtinata minuetur.Nam cum hic dicitur hæreditatẽ in-
Sa.ca.13. primis feſtinatam poſteà cariturам benedictione,diuina ſcilicet,ſignificatur eam non perſeueraturã,nec vlterius multiplicãdam,ſed minuendam,poteſt & ſic accipi,quemadmodum explicat Beda,ſecutus Gregoriũ in tertia parte curæ paſtoralis,admo.20.qui in hac vita per auaritiæ nequitiam multiplicari appetunt,in futuro ab æterno patrimonio exhæredes fiunt.Secundum autem myſticum & ſpiritualem ſenſum,rectè intelligimus ſignificari eos qui gradum regiminis ante tempus feſtinantes accipiunt, quique bona eccleſiaſtica & iura etiam iuuenes feſtinant occupare,tandem Dei benedictione deſtitutos, ex perturos quid ſit paſtoris officium obire, ac in die nouiſſimo mercede benedictionis , quæ debetur rectoribus carituros.

22 *Ne dicas,Reddam malum,expecta dominum & liberabit te.*

SIMILIS eſt hæc ſentẽtia illi doctrinæ Pauli Nulli malũ pro malo reddentes.Et:Non voſmetipſos defendẽtes,chariſſimi,ſed date locum
Rom.12. irę.Scriptum eſt enim:Mihi vindictã,& ego retribuam,dicit Dominus.Hic tamẽ amplius quid ſignificatur,Nam non ſolũ prohibetur, ne quis malum pro malo reddat,ſed vt ne apud ſe hoc ſtatuat,nec ſecũ deliberet de reddẽdo malũ pro malo. Cũ enim dicit ne dicas, Senſus eſt, ne penes te cogites nec ſtatuas iniuria rependere. Deinde non docet expectandũ à domino,vt is reddat malũ pro malo & vindicetur qui malum intulit,ſed potius vt dominus eripiat à malo quod quis patitur,& ſalutem per illum conſequatur. Non enim dicit, expecta dominum & vindicabit te,ſed & liberabit te, vel vt habent Hebræa & ſaluabit te,docẽs nos cum iniuriã patimur, magis ſolicitos eſſe debere de propria ſalute,quàm de alterius damno atque vindicta,contra quam natura hominum ferè habet,quæ per iniuriã irritata non tã cogitat de propria ſalute & liberatione à malo,quàm de alterius damno,& reddẽdo malũ pro malo, quare propriũ malum non amouetur,ſed augetur frequenter. Quod ſi quis cauſam ſuam Deo commendet , ab eo opem & ſalutem expectans, nõ tantum ſalutem ſe videbit cõſequi,ſed & aduerſarium ſuum vindicari,non quomodo ipſe iratus deſiderabat,ſed ſicut diuinæ æquitati & clementiæ videbitur opportunum,quæ ſic ſolet vindicare malos , vt liberentur & ſaluentur boni , & ſic ſaluare bonos vt ea liberatione vindicentur mali. Exem-
Leuit. 19. plum manifeſtum eſt in Dauide & Saule. Conſentit cum iſto illud Leuit. Non quæres vltionem,nec memor eris,&c.

23 *Abominatio eſt apud dominum pondus & pondus: Statura doloſa non eſt bona.*

SIMILIS eſt hæc ſententia ei quæ ſuprà habi Iob. 41.
ta eſt verſu 10.Frequenter enim dicẽdũ fuit à Sapiẽte, quod ad communẽ vitam ſummè eſt neceſſarium,ad quam inprimis eſt neceſſaria in cõmerciis iuſtitia, quæ à ponderantibus dupliciter violatur, nempe & per diuerſitatem ponderum, & per bilancis ac ſtateræ doloſitatem, quàm dicit non eſſe bonam, ſignificans Hebraica phraſi rem eſſe valdè malam & noxiam.Iuxta ſenſum myſticum, præter id quod ſperius ex Gregorio dictum eſt, intelligitur ſecundum Bedam eos diuerſa pondera & ſtateram doloſam habere in corde ſuo, qui eum peccauerint, veniam petunt à domino & nihilominus peccanti in ſe homini ac pœnitenti,quod peccauit,dimittere nolunt, ſuas iniurias grauiores,quàm domini æſtimantes.

24 *A domino diriguntur greſſus viri. Quis autem hominum intelligere poteſt viam ſuam?*

IN priori parte,Hebræa non habent verbum; dirigũtur,ſed tantum,A domino greſſus viri, vt intelligatur ſunt vel pendẽt.Secunda pars ad verbum ſic habet,Et homo quomodo intelligit viam ſuam? Senſus tamen eodem redit. Cæterũ hæc ſecũda pars ad priorem dupliciter referri poteſt.Nam aut poteſt accipi, vt ſignificet cauſam prioris partis, & ſit ſenſus:Quandoquidem nullus eſt hominum qui intelligere poſſit viam ſuam,hoc eſt, quid ei potiſſimum ſit agendum, & quis ſit actionum ipſius futurus finis & euentus,neceſſe eſt fateamur & agnoſcamus à Domino greſſus viri pendere, hoc eſt,eius prouidentiæ & diſpoſitioni tribuendas hominis actiones, vt ab eo petamus quid maximè ſit eligendum eiuſque directioni noſtras actiones committamus ad ſalutarem finem per ipſum deducẽdas. In hũc modum accepiſſe Bedam patet:cũ explicans ſecundã partem habet.In hoc, inquit manifeſtè claret,quia quicquid boni habet quiſque à ſeipſo nõ habet,ſed per gratiam Dei,quod nec per ſui libertatem arbitrij qualis futurus ſit,qualiter aut quãdiu victurus ſit,intelligere poterit. Aut poteſt accipi,vt ſecunda pars ex priori conſequatur & ſit ſenſus,A domino pedent & dirigũtur greſſus viri, eius prouidentia & gratia fit vt quis incidat,hoc eſt, vt aliquid operetur, & quod operatur ad effectũ perueniat.Et ideo nemo poteſt intelligere viam ſuam & actionum ſuarum euentum Quod enim à Dei pendet directione,non poteſt ab homine percipi & penetrari.Ita ferè Caietanus. Secundum vtranque explicationẽ commendatur nobis Dei prouidentia & cura peculiaris,circa ſtudia affectus & opera hominis in hac vita, vt hoc intelligentes proprię prudentiæ non innitamur nimium,ſed à Deo in omnibus pendeamus, eius directioni nos cõmittẽtes,iuxta illud Tobiæ:pete à domino vt vias tuas dirigat,& omnia conſilia tua in ipſo permaneant. Beda autem quod in genere
dictum eſt de greſſibus & actibus hominis,ſpe- Tob. 4.
ciatim intelligit de actibus virtutis , vt hic gratia eius commendetur, ſine qua nihil rectè aut benè facere poſſumus.Habet enim in explicatione prioris partis:Quicunque hominũ rectũ iter incedunt,non fit hoc libertate humani arbitrij,
ſed gubernatione illius,cui dicit Eſaias: Omnia Eſai. 26.
opera

opera nostra operatus es in nobis.

26 *Ruina est hominis deuorare sanctos, & post vota retractare.*

HVIVS versus varia est apud nos lectio, varia item apud Hebræos intelligentia. Apud nos enim quidam legunt, deuotare, atque videri prima facie potest hæc lectio verior, quòd in secundo membro de votis fiat mentio. Certè deuotare videtur legisse Beda, & accepisse verbum deuotare pro deuouere. Nam in commentario suo subiicit, Quomodo quadraginta viri in Actibus Apostolorum deuouerunt se non manducaturos neque bibituros donec occiderēt Paulum. Et Pagani sæpè, vt legimus, diis suis Christianorum deuouere sanguinem. Hæc ille. *Act. 23.* Itaque secundum eum sensus est: Ruina est homini promittere se sanctos persecuturum, aut suis diis se eos immolaturum, & iuxta vota emissa, eos deinde tractare. Subiicit. n. Vt sua vota cōpleant, sanctos prosequuntur. Lyra qui & ipse legit deuotare, aliū reddit sensū, Intelligit enim, deuotare sanctos, positum pro votum facere sāctis, vt significetur illum ruere in peccatum qui quū fecerit sanctis votum retractat & reuocat nō implēdo illud. Alij legunt non deuotare, sed deuorare, atque hoc potius modo interpretem vertisse planè apparet, quòd hebræa dictio propriè significet deuorare aut deglutire, quemadmodum omnes ex hebræo vertunt, quanquam in versus explicatione nō omnes conueniant, vt sunt hebræa ambigua. Ad verbum enim hebræa sic habent ferè, Laqueus est homini deglutire sāctum vel sanctificationem, & post vota quærere. Non enim hebræis est sanctos, sed significat hebræa dictio sanctitatem, rem sacram ac Deo dicatam. Vnde & Pagninus dicit quosdam codices Latinos habere, deuorare sancta. Itaque sic quidam hebræa intelligunt. Detrimentū est homini deuorare rem Deo consecratam aut debitam & postea quærere vota, quibus Deus placetur, vt significetur sacrilegorum & sceleratorum, (Nam omnes scelerati rem sacrā virtutem scilicet deuorāt) vota irrita esse & ingrata Deo. Iuxta quam intelligentiā & nostra lectio rectè accipi potest si legamus in primo membro deuorare, & in secundo dictionem vota iungamus non cū præpositione, post, sed cum verbo retractare, quemadmodū iā plerique emēdatiores distinguūt codices. Sensus ergo erit, Grauiter ruit ac delinquit homo, estq; sibi causa, vt in grauem cadat damnationem si deuoret sancta, aut si quærat perdere sanctos viros, & posteà retractet, hoc est, requirat vota, quasi vota eorū Deo placere possint, quorum manus sanguine plenæ sunt. Caietanus & alij quidam hunc Hebrææ dictionis reddunt sensum. Laqueus est homini deuorare rem sacram, vt primogenita & reliqua debita sacerdotibus ex lege, aut Deo oblata & etiā laqueus est homini post vota emissa inquirere, num votū obliget, aut inquirere modū quo quis possit minime obligari, & nō reddere ꝙ vouit, Vt significetur hoc vnico versu duplex sacrilegij genus, quod idē & in nostra lectione intelligi poterit, si in secundo mēbro dictio vota, cū præpositione post, iungatur, vt sit sensus, Ruina est homini deuorare sanctos, vel sācta, iuxta sēsus prædictos, & etiā est ruina homini post vota facta retractare ea vota, hoc est, reuocare ea, aut retractare ac requirere modum quo à votis quis liberetur. Vnde in Eccle. dicitur: Si quid voluisti Deo, ne mereris reddere. Displicet enim ei infidelis & stulta ꝑmissio, sed quodcūque voueris redde. Multoque melius est nō vouere, quā post votū promissa nō reddere. *Eccle. 5.* Beda meminit & antiquæ lectionis, quæ scilicet sequitur 70. versionē quā sic refert: Muscipula est viro citato aliquid de suis consecrare: posteà autē quam votū fecit pœnitētiā agit. Græci enim sic habētπαγὶς ἀνδρὶ ταχὺ τιτῶν ἰδίων ἁγιάσαι, μετὰ γὰρ το εὐξᾶϑ μεταvοεῖν γίνεϑαι. hoc est, muscipula vel laqueus est viro celeriter aliquid suorū sanctificare. Nā post votum contingit pœnitere. Quo docemur non cito ac sine præuia deliberatione matura vouendum esse. Nam eiusmodi vota, sicut experientia docet plerunque pœnitentia sequitur, sicque illaqueatur homo propriis oris sui verbis. Cæterum quo minus miremur hanc 70. versionem quæ videtur tantopere diuersa ab Hebræis, sciendum ꝙ quemadmodum indicauit Paguinus, verbum ילע Ialag, qđ propriè significat deuorare aut deglutire etiam apud Hebręos doctores significat loqui. Vnde eodem teste sic verti etiam potest hic locus, Laqueus est homini cum locutus fuerit sanctificationem, hoc est, cum vouerit aliquid, & dixerit, hoc erit sanctificatio vel sanctificatum. Ex Græcorum ergo partim lectione videri etiam potest factum vt quidam legant deuotare pro deuorare, quanquam vti superius dictum est verisimilius sit interpretē nostrum secutum propriā hebrææ dictionis significationē vertisse deuorare, nō solū ob causas dictas, sed etiā quod deuotare dictio sit parū vsitata, quodq; coactè accipiendum semper sit, quod dicitur deuotare sanctos. Vnde factum est vt quod semel deprauatum fuit quidā magis deprauarent, legentes pro deuotare, denotare & intelligentes denotare sanctos, vitiis & contumeliis eos aspergere. Et hæc quidem hactenus pro versus huius vera lectione distinctione & intelligentia, citra cuiusquam præiudicium.

Iansen. in Prouerb.

26 *Dissipat impios Rex sapiens, & incuruat super eos fornicem.*

PRo incuruat super eos fornicem hebræis est reducet vel afferet super eos rotam, quomodo & Græca habēt in quibus est, ἐπ ιβαγε αὐτοῖς τροχὸ, hoc est immittet illis rotam. Secundum quam hebræorum & græcorum lectionē significatur nomine rotæ, pœna quæ à Rege deuoluetur ad impios. Et est metaphora desumpta, vel à trituratione frumenti quæ rotis & equis fieri solet, vt patet Esaiæ 28. cum dicitur. Non enim in serris triturabitur gith, nec rota plaustri super cyminum circuibit. *Esaiæ 28.* Panis autem cōminuetur, verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plaustri, neq; vngulis suis comminuet eum. Vbi etiam metaphoricè significatur afflictio piorum, quodq; inter eos alij magis alij minus affliguntur. Aut est hoc loco metaphora desumpta à facto Dauidis, de quo legimus quod Ammonitis deuictis, populum adducens serrauit & circumegit super eos ferrata carpenta. Potest & nomine τροχὸς hoc loco intelligi certum tormenti instrumentum quo ad quæstiones vti solent. Nam & hæc dictio τροχὸς significat, vnde τροχείζειν, est tormētis exquirere. Hinc quidam vertit, equuleum. Vtut est significat hic versus regem, si sapiens sit, impios non solum non tolerare & fauere,

sed & dissipare ac dispergere, separando eos ab inuicem, nec permittendo eorum conuenticula ne congregati machinentur malum aliquod rei publicæ & eosdem grauibus suppliciis contere re atque punire quemadmodum merentur. Noster interpres dum fornicẽ vertit videtur quod dicitur de rota, intellexisse de rotis currus triumphalis, atque ob id vertisse fornicem, qui in triumphis erigi solet. (2. Reg. 15.) Vnde de Saule dicitur quòd erexisset sibi fornicem triumphalem. Itaque in nostra lectione per incuruationem fornicis super impios significatur, secundum Bedã & Lyranum, victoria quã de impiis cum gloria rex sapiẽs reportat. Sic autem dissipare impios, punire, & de eis triumphare, Regi tribuitur, sed sapienti, quia & ad regem hoc ex officio spectat qui tamen sine sapientia non poterit id præstare, & potentiam simul & sapientiam hoc opus requirit: Cæterum quod in genere de Rege sapiẽte dictum est, eximiè in nostrum regem Christum quadrat, qui pro sua potentia ac sapientia & nunc impiorum conatus dissipat, vindictam de illis sumens, & in fine mundi, plenè omnem impiorum destruet malitiam, magnam cum electis suis eiusdem triumphi gloriã perpetuo celebraturus. Alioqui in terrenis principibus plerisque egregiè impletum videmus, vt in Dauide aliísque piis regibus veteris populi. Sic & Constantinus sustulit quinque tyrannos Diocletianum, Maximianum, Maxentium, Maximinum, & Licinium. Et Theodosius interfecit Maximinium, Arbogastum & Eugenium.

27 *Lucerna domini spiraculum hominis; quæ inuestigat omnia secreta ventris.*

SPIRACVLVM hominis hic positum est pro spiritu & anima hominis sicut Gene. 2. inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Variè autem hæc sententia à diuersis accipitur vt est in se, iuxta naturam parabolarum ob carũ breuitatem, obscura. Quidam enim intelligunt hic significari animam hominis esse in homine veluti lucernam à Deo accensam & illuminatam per naturale lumen & inditum & impressum, ac veluti lampadem esse reliquis animæ potentiis, lumen eis administrans & cognitionem, per quod lumen ei inditum anima inuestigat omnia secreta ventris, hoc est scrutatur omnia quæ in homine latent, qui scilicet sint eius affectus, quæ studia & cogitationes. Quis enim scit hominum quæ sint hominis, nisi spiritus hominis qui est in ipso, vt habet Paulus. (1. Cor. 2.) Secundum quem intellectum in ordine præponi debet spiraculum hominis, hoc modo, spiraculum hominis est lucerna domini. Itaq; iuxta hunc sensum nobilitas animę hominis significatur, qua à reliquis animãtibus rationis expertibus homo differt. Aliter hoc versu intelligitur cõmẽdari lux gratiæ diuinæ, ac lumen supernaturale, quod cõmunicatum animæ hominis, omnia intima animi inuestigat plenius quã naturale mẽtis lumen quod per se nõ sufficit ad perscrutãdũ intima quæq; hominis, sed superadditũ lumen gratiæ facit hominẽ seipsum quantum necesse est cognoscere. Vtrunque sensum indicat Caietanus posteriorem præferens, quem & Beda ex Gregorio reddit. (Gregor.) Tractãs enim Gregorius hunc versum in tertia parte curæ Pastoralis cap. 13. sic habet: Quia venter mens dicitur, ea sententia docetur, qua scriptum est. Lucerna domini spiraculum hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Ac si diceret: Diuini afflatus illuminatio cum in mentem hominis venerit, eã sibimetipsi illuminans ostendit, quæ ante Spiritus sancti aduentum cogitationes prauas & portare poterat & pensare nesciebat. Idem eandem sententiam tractans in 15. c. Iob. 28. Sciendum, inquit, quod in sacro eloquio, vẽtris vel vteri nomine mens soleat intelligi. Hinc est enim quod per Salomonem dicitur lucerna domini spiraculum hominis, quę inuestigat omnia secreta ventris. Lux enim gratiæ, quæ desuper venit, spiraculum homini præstat ad vitam. Quæ videlicet lux omnia secreta ventris inuestigare dicitur quia occulta mentis penetrat, vt ea quæ de seipsa latebant animam, ante eius oculos flenda reducat. Hæc ille. Verum secundum hunc sensum non satis video quomodo ea oratio, lucerna domini spiraculum vel spiritus hominis, accipi possit. Nam quo sensu lux gratiæ diuinæ dicitur spiritus vel anima hominis? Nisi intelligamus ipsam animam hominis vocari lucernam domini, non semper nec omnem, sed cũ est per aduentum spiritus sancti desuper illuminata. Tunc enim est velut lucerna à Deo accensa, quæ rimatur quęquæ mentis abdita. Nam hunc sensum indicare videtur Gregorius in priori sua explanatione cum dicit lux gratiæ spiraculum homini præstat ad vitam. Similis est intelligentia quorundam qui per lucernam vel lucem domini intelligunt Dei fauorem recreantem ac verè viuificantem. Vnde vertunt, Exhilarari à Deo vita est hominis & penetrat totum corpus. Sunt qui longè aliter hunc versum accipiũt, intelligentes hic significari spiritum hominis, qui nemini patet: Deum nequaquam latere, sed ei esse conspicuum velut lucem, vt qui omnia secreta hominis rimatur, iuxta illud Hieremiæ: (Iere. 17.) Prauum est cor hominis & inscrutabile, quis cognoscet illud? Ego Dominus scrutans cor & probans renes. Hunc sensum conuenientissimũ nostra litera habere posset, si pro quæ esset relatiuũ qui: vt ad dominum referatur, quemadmodum habent Græca, in quibus est φῶς κυρίου πνοὴ ἀνθρώπων ὃς ἐρευνᾷ ταμιεῖα κοιλίας, hoc est, lumẽ domini, anima hominum, qui scrutatur penetralia ventris. Quidã in sua versione hunc indicat sensum. Habet enim, Domino perspicuus est hominis spiritus, omnia intima viscera perscrutanti. Itaque Hebræa vertenda essent. Lux domino spiritus hominis perscrutanti omnia penetralia ventris.

28 *Misericordia & veritas custodiunt regem, & roboratur clemẽtia thronus eius.*

FREQVENTER in scripturis copulantur duę istæ voces, misericordia & veritas, vt & suprà est annotatũ, quarũ altera quod gratuitũ designat, altera quid debitũ. Hæ aũt duę virtutes vt in omnibus cõiunctæ esse debẽt, quod vna sine altera sit imperfecta. Ita maximè in rege vt per misericordiã clementẽ se præbeat & beneficũ, per veritatem & iustitiam, non negligat punire improbos & honorare probos. Si enim solam vsurpet misericordiam, ac per eam ita erga miseros commoueatur vt scelera impunita relinquat, peribit ipsius Respublica & sceleribus crescentibus, regno aliquando excidet. Contra si stultitiæ zelo seuerè vitia cuncta digna vltione

tione prosequatur, cum summum ius summa sit iniuria, etiam, si sic inuisus, in regno nó diu persistet. Iungendæ ergo sunt hę virtutes, vt pro exigentia temporis, personarũ ac causarum, nunc misericordiam exhibeat, nunc iustitiam, & in misericordia, iustitiæ etiam rationem habeat atque in iustitia misericordiæ. Cæterum quáquã ambæ hæ virtutes ad conseruandum regem in solo suo sint necessarię potissimum tamen ad id valet & necessaria est misericordia & clementia. Nam hebræis in secunda parte eadem est dictio quæ in prima quamuis noster Interpres in secũda parte verterit clementiam, in prima misericordiam. Superexaltat enim inquit Iacobus, misericordia iudicium. Ea in primis necessaria est pro defensione miserorum, oppressorum subleuatione, & vindictæ mitigatione aut condonatione, cum res & tempus poscit. Ea item maximè sibi deuincit rex animos subditorum suorum, ac proinde clementia maximè roborat regnum suum. Nam eius robur in subditorum beneuolétia maximè consistit. Itaque hic obseruandum, quemadmodum hoc Sapientis prouerbiũ, sicut & reliqua ferè mundanæ sapientiæ sit contrariũ. Qui enim illa sunt præditi, longè alia regibus consilia suggerunt muniendas scilicet vrbes, firmandas præsidiis militum, exigéda tributa, augenda vectigalia, subditorũ extenuádas opes, ad plebis animos extinguendos, ne quando de principe mutádo aut rebellãdo cogitent quemadmodum iuniores consulebant regi Roboam. Contra, Salomon per has virtutes duas, ac potissimũ per misericordiam ac clementiam reges magna securitate regnare prædicat. Quod & Ethnici aliquot principes satis intellexerũt. Si quidé de Seuero Imperatore refertur quod cũ Mammea mater, vxórque Memmia obiicerent quod nimia ciuilitate redderet potestatem molliorẽ, respondit, sed securiorẽ atque diuturniorẽ. Sic & de Antiocho rege Macedonũ referunt historiæ, quod quum omnes admirentur, ipsum, qui in initio regni durior fuisset, iam senem factum clementer ac placide regnum gubernare, responderit, prius opus fuisse regno, nunc gloria & beneuolentia. Sentiens regnũ armis & austeritate quidẽ frequéter parari, sed nõ nisi ciuiũ beneuolétia tuto retineri. Et Salustius de bello Iugurthino, Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio ac fide parantur. Et Cicero li. 2. officior. Malus, inquit, custos diuturnitatis metus, contráq; beneuolentia fidelis est vel ad perpetuitatem. Et enim qui se metui volent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est.

Iacob. 2.

Leui. 18.

29 *Exultatio iuuenum, fortitudo eorum: & dignitas senum, canicies.*

INSINVAT hæc sentẽtia & iuuenes & senes habere seorsum vnde glorientur & honorentur, & quanquam in vtrisque aliquid aliorum desit, habere tamen & hos & illos propria sua dona. Iuuenes enim etsi careant rerũ vsu ac sapientia, quæ est penes senes, & honore quæ ob sapientiã senibus defertur, habere tamen fortitudinẽ ac vires corporis quæ senibus deest, & Reipublicę etiam necessaria est, in qua proinde sibi placere & exultare possint. Senes itẽ etsi iã destituti sunt corporis robore habere pro suo ornamento caniciem, ob quam in republica sũt venerabiles & honorati, tum ob vsum rerum & sapientiã, quam experientia collegerũt, tum ob Dei donum quo per tam multa vitæ huius discrimina ad ætatem decrepitã peruenerunt, & quasi Reipublicæ patres facti sunt. Vnde in Leuitico præcipitur: Coram cano consurge, & honora personam senis. Vtrique ergo sua habent dona, eáque talia per quæ vtrique, & sibi mutuo & reipublicæ sint vtiles & necessarij. Reipublicæ enim necessaria est & fortitudo iuuenum, & sapientia ac reuerentia senum. Et quemadmodum iuuenes egent consilio ac sapientia senũ, ne quid temerè agant viribus corporis, quibus pollent, ita senibus vires non sufficiunt, sed iuniorum opera coguntur vti, vt iam illis facilè coeat amicitia, & harmoniã quandam in republica conseruent.

Leuit. 19.

30 *Liuor vulneris absterget mala, & plagæ in secretioribus ventris*

PRO absterget mala, etiam verti potest ex Hebræo, absterget malum hominem, scilicet, sed sensus eodem redit. Significatur enim malos siue mala emendari & purgari plagis iuxta illud Esaiæ: Sola vexatio dabit intellectum. Et quidem per liuorem vulneris, hoc est, vibices vulnerum & plagarum significantur flagella ac punitiones leuiores, per plagas autẽ in secretioribus ventris, scilicet inflictas, significantur punitiões grauiores quasi quæ viscera penetrent, & non tantum in exteriori cute consistãt quamquam graui dolore hominem afficiant. D. Gregorius in tertia parte curæ Pastoralis admonit. 13. hunc locum tractans sic duo ista distinguit, vt per liuorem vulneris designetur exteri⁹ affligens malum, per plagas in secretioribus ventris, dolor internus qui sequitur ex exteriore afflictione vt significetur tum demum externam afflictionem purgare hominem cum sequitur in animo dolor compunctionis ac contritionis. Sic enim inter cætera predicto loco habet, liuor vulneris absterget mala & plagæ in secretioribus ventris, quia dum exterius percutimur ad peccatorum nostrorum memoriã taciti afflictique reuocamur, atq; ante oculos nostros cuncta quæ à nobis sunt malè gestã reducimus, & per hoc quod foris patimur, magis intus quod fecimus dolemus. Vnde fit vt inter aperta vulnera corporis amplius nos abluat plaga secreta ventris, quia sanat nequitias praui operis, occultum vulnus doloris. Hæc ille. Ex quo hoc loco vt aliàs suum commentarium sumpsit Venerabilis Beda, patet hinc D. Gregorium legisse nó futurum absterget, sed præsens verbum astergit.

Esa. 18.

Gregor.

CAPVT XXI.

Sicut diuisiones aquarum, ita cor regis in manu domini, quocunque voluerit, inclinabit illud.

HEBRÆA habent simpliciter, Riui aquarum cor regis in manus domini. Itaque de suo explicandi causa interpres addidit particulas cõparationis sicut & ita. Patet aũt quod dicitur apud nos de diuisionibus aquarum, non posse recte accipi de ea aquarum diuisiõe qua diuisit dominus in principio aquas quæ sunt super firmamentum, quemadmodum quidam intelligunt. Nam

vt diximus, Hebraica dictio Riuos significat qui tamē à diuisione hoc nomen habent, quod à suo flumine in varias partes diuidantur, vt non malè noster verterit, diuisiones. Dupliciter autem intelligi potest cor regis comparari riuis aquarum. Primum ad significandum quod sicut riui aquarum cum impetu feruntur, nec facilè eorum cursus ab homine reprimi potest, ita & cor regis violenta quædam res est, nec facilè ab homine reprimi potest, sed vni Deo est moderabile, qui illud inclinat quocunque voluerit. Ita Septuaginta qui habent ὥσπερ ὁρμὴ ὕδατος, οὕτως καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ θεοῦ, hoc est, quemadmodum impetus aquæ sic cor regis in manu domini. Sic August. lib. de gra. & lib. arbitrio. cap. 21. Pro riuis enim aquarum, vertunt hic, impetus aquæ, quemadmodum & Psal. 45. vbi Hebræa habent: Fluminis riui lætificant ciuitatem Dei, vbi Septuaginta habēt τοῦ ποταμοῦ ὁρμήματα εὐφραίνουσι, hoc est, Fluminis impetus lętificāt. Nā pluraliter legendum esse patet tum ex Græcis, tum ex Augustino. Aliter riuis, seu vt nos habemus diuisionibus aquarum intelligitur comparari cor regis, quod sicut riui aquarum siue humana opera, siue ex sua natura in diuersas partes feruntur & diuiduntur, ita cor regis per manum domini eiúsque potentiam ac prouidentiam huc illúcque fertur pro illius libito, nimirum quia cum fauet dominus inspirat sana principibus cōsilia, atq; ad ea implēda impellit, cū succenset, sinit eos in reprobum abire sensū, atque ad ea inclinat quæ in malū & vltionem subditorū faciant. Patuit istud in Saule prius electo & postea reprobato. Itē in Dauide, qui quāquā esset secundū cor domini, tamen cū addidit furor domini irasci contra Israel, cōmouit Dauid ad numerationē populi perniciosam Israeli, vt est 2. Regum vltimo. Secundum hanc intelligētiam, quæ verior videtur ex subiuncta posteriori sententiæ parte in nominatiuo, diuisiones, tātum est subaudiendum verbum sunt, nec repetendum est in manu domini, vt sit sensus. Sicut sunt aut se habent diuisiones aquarum, ita se habet cor regis in manu domini. Cæterum cum omnium hominum corda sint in manu domini, peculiariter de corde regis id dicitur quod hoc maximè sit liberum & alienæ potestati minus subiectum, quodq; ab eius directione & inclinatione salus aut perditio totius pendeat Reipublicæ, vt insinuet prudentiæ aut sanctitati regis non esse tribuendam salutem populi potissimum, sed Deo, qui etiam bonos & sapientes principes errare sinit exigentibus ita populi peccatis. Docet etiam principibus cum metu conuersandum, & populo Deum orandum pro principum directione salutari reipublicæ, sicut monet Paulus. 1. Tim. 2. Venerabilis Beda illud, in manu domini, refert etiam ad diuisiones aquarum, vt sit sensus. Diuisiones aquarum sunt in manu domini, ita & cor regis. Per diuisiones aquarū mystico sensu intelligens diuisiones gratiarū, quæ tanquam riuuli diuersi ex immenso flumine bonitatis diuinę diriuātur variè in homines, & p regē intelligens vnumquenq; sanctū & electū, qui per Christū factus est rex vt vitiis imperet. Itaque intelligit quod sicut dominus multifidis aquarū diuisionibus, terrarum fines latè implet, ita corda fideliū in varia pro suo libito inclinat. Aut sicut diuisiões gratiarū iuxta suā voluntatem variè hominibus impertitur, ita & corda sanctorum quibuscunque voluerit digna donationibus reddit, vt hic huius doni, alter alterius sit doni capax.

2 *Omnis via viri recta sibi videtur, appendit autem corda dominus.*

SVPERIVS in cap. 16. versu 2. hæc sententia est penè eisdem habita verbis apud Hebræos vt ibi dictum est, vbi & huius sensus satis est indicatus. Queri autē potest quomodo verū sit quod in priori parte dicitur. Omnis via viri recta sibi videtur, quū plerique sint q se sciant malè agere. Verum prouerbiorum more intelligendum est hic significari, non quid semper sine omni exceptione fiat, sed quid vt in plurimum. Ita enim natura ferè comparatū est, vt quique suas actiones & instituta probent, atque aliorū factis præferant. Et alioqui nemo est qui etiam dū se malè agere nouit, nō aliqua ratione quod facit, rectum sibíque cōmodum existimet. Nam vt habet D. Dionysius, Nemo respiciens ad malum operatur. Ideóque & hic rectè dicitur quòd omnis via viri recta sibi videtur. Quamquam hoc potissimum dictum sit de his qui sibi placent in suis actionibus aut vitæ genere, vt φιλαυτίας vitium cōmunissimum hic notetur, de quo Plato lib. 5. de legibus sic inquit. Omnium malorum summa nobiscū nascitur cui omnes veniam dant, nec eius leuationem desiderant, quod videlicet vnusquisque sibi amicus est, & suis opinionibus delectatur.

3 *Facere iustitiam & iudiciū magis placet domino quàm victima.*

QVIDAM libri pro iustitiam habent misericordiam vt hic rursum duæ illæ virtutes coniungantur, quæ sæpè coniunguntur in scripturis, quæ & Micheæ 6. simul præferuntur sacrificiis. Nam post interrogationē. Quid dignum afferam Domino? Nunquid dabo primogenitū meum pro scelere meo? aut nunquid placari potest dominus in millibus arietum? Respondet Propheta, Indicabo tibi ò homo qd sit bonū, & quid dominus requirat à te. Vtique facere iudicium & facere misericordiam. At ex Hebræis & Osea.6. Græcis patet legendum iustitiam & iudicium, cui & plerique Latini codices consentiunt, vt hic de iustitia & iudicio seorsum dicatur quod in Osea dicitur de misericordia: Misericordiam inquit, volui & non sacrificium. Benè autem monet scriptura virtutes has apud Deum externis præferri sacrificiis, quia contrarium videri posset & videtur plerisque vt patet in Pharisæis, eo quod sacrificia Deum respicere videātur, virtutes autem illæ homines. Quod autem præferantur non est solum eo quòd Deus magis delectetur internis bonis q externis, quia nō tantū prefertur misericordia vel iustitia sacrificiis, sed etiā facere misericordiā & facere iustitiam, quæ sūt etiā opera externa. Inde ergo preferuntur, quod quum nulla re indigeat Deus, malit seruiri sibi per actiones huiusmodi quæ hominib. magis prosint, quàm per eas quæ ex se se sunt inutiles. Non enim Deum tantum colimus per externam sacrificiorum exhibitionē, sed & per beneficentiæ & iustitiæ in proximos præstationem, quæ si Dei intuitu fiat, iam & ipsa sacrificium quoddam est Deo gratissimum, Heb.13.

talibus

Talib⁹ enim hostiis, inquit Paulus, promeretur Deus. Quod si non fiat Dei intuitu, sed solo naturæ impulsu aut alia ratione, iam sanè magis placerent Deo victimæ & sacrificia ipsi debitè oblata, quàm facere misericordiam & iudiciũ. Proinde in his sententiis intelligendum est vnũ alteri præferri, quum cætera sint paria.

4 *Exaltatio oculorum & dilatatio cordis, lucerna impiorum peccatum.*

MALE quidam legunt, Exaltatio oculorũ est dilatatio cordis, quũ ex Hebræis constet non est, sed &, legendum quomodo & correctiores libri habent. Porro per exaltationem oculorum superbiam designari manifestum est, vt & Prouerb. 6. per oculos sublimes. Superborum enim est oculos attollere & ad altiora sese erigere, & velut ex alto alios præ se despicere. Per dilatationem autẽ cordis quid designetur, non ita est manifestum, quum in scripturis non nunquam in bonam partem ponatur, vt cum di-
3. Reg. 4. citur Deus dedisse Salomoni prudentiam & latitudinem cordis, quasi arenam quæ est in littore maris, quo significatur Salomonem donatum prudentia summa & tanta ingenij vbertate, vt ad omnia comprehendenda animus se posset extendere. Et aliàs in bonam partem positum, latitudinem amoris & charitatis inexplebilem
Psal. 118. affectum significat, vt cum dicitur, Viam mandatorum tuorum cucurri cũ dilatasti cor meũ. Et Paulus: Os nostrum patet ad vos ô Corinthij, cor nostrum dilatatum est. In malam autẽ partem positum aliqui desideria & concupiscẽtias rerum terrenarum significare putant. Vnde Psal. 100. interpres noster vertit, Superbo oculo & insatiabili corde. Nam & ibi duo illa coniunguntur quæ hoc loco, & ad verbum ibi est Hebræis, excelsus oculis & latus corde. Alij
2. Cor. 6. qa latitudo cordis & hoc loco & in Psalmis cõiungitur cum altitudine oculorum, per hæc duo arrogantiam designari intelligunt, quæ sita est in eleuatione oculorũ, & cordis dilatatione, qua arrogans omnia sibi præsumit, omnia se posse putat, nullius coarctatus timore neque constrictus. Vnde Septuaginta hic verterunt θρασυκάρδιος hoc est, audax, aut audaci corde. Iam quod sequitur, Lucerna impiorum peccatum, sic potest prædictis aptè coniungi, vt lucerna impiorum oppositiuè adhæreat illis, Et sit sensus, Exaltatio oculorum & dilatatio cordis, quæ sunt lucerna impiorum, sunt peccatum, grande scilicet & malum. Vocat autem arrogantiam lucernam impiorum, quod in ea suam constituant gloriam, excellentiam & fœlicitatem, eo se fœliciores existimantes quo sunt arrogantiores & apud mundũ magis in precio. Vide quæ suprà dicta sunt de lucerna peccatorum in cap. 13. versu 9. & cap. superiori versu 20. Præterea hic multorum alias interpretationes & versiones. Nam sunt qui pro lucerna vertunt, Aratio, quod dictio נר Ner, vel Nir, hic posita vtrũq; significet.

5 *Cogitationes robusti semper in abundantia: omnis autem piger in egestate est.*

SIMILIS est hæc sententia plerisque aliis huius libri quibus sedulitas commẽdatur, pigritia insimulatur vt cũ c. 10. versu. 4. dicitur. Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium diuitias parat. Nam pro robusto hic eadem hebræis est dictio, quam ibi interpres vertit, fortium, cum vt ibi dictũ est propriè sedulũ & diligentem significet. Sed is solus verè robustus & fortis dicendus est, qui sedulus est & diligens quod opere se talem demonstret, quódque præter robur corporis animi etiam habeat fortitudinẽ qua destitutus est piger. Robusti autem cogitationes in abundantia esse dicuntur, non quod abundantiam semper cogitet, sed quod ad abundantiam omnium rerum hominẽ perducant. Sic enim opponitur illi quod sequitur, omnis autem piger in egestate est. Et Hebræis est ad abundantiã & ad egestatem. Sciendum autem non esse nomẽ pigri apud hebræos, sed dictionem אץ Ats, hoc est, festinans. Festinantẽ autem hic quidam accipiunt pro temerario & præcipite in suis operibus, vt significetur differentia inter sedulum ac diligentem & præcipitem in rebus agendis, quod sedulus solicitè meditando & considerando, quæ agenda sunt, peruenit ad rerum abundãtiam & diuitias, qui autem præceps est & temerarius in agendo peruenit ad egestatem, dum non tantum non lucratur, sed sua temeritate etiam quod habet amittit, vt quotidiana docet experientia & in tẽporalib. rebus & in spiritualibus. Verum dum alias huius sapientis sententias consideramus, potius crediderim eum loqui non de temerario, sed de festinante ad diuitias comparandas quacunque ratione siue iure siue iniuria, vt significetur strenuos & diligentes qui non iniustis rationibus, sed sua diligentia labore atque industria, necessaria aut diuitias sibi parere student, consequi pedetentim diuitias, eásq; stabiles, eos verò qui festinant ditari & ob id nõ labori atque probatæ industriæ fidũt, sed ad iniusta confugiunt media, frequenter ad inopiã redire iuxta id quod postea c. 28. dicitur. Vir qui festinat ditari & aliis inuidet, ignorat quod egestas superueniet ei. Vbi etiam dicitur: Qui festinat ditari, non erit innocens. Sic & superiori capite dictum est. Hæreditas ad quã festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit. Noster interpres secutus est Septuaginta versionẽ, quæ habet πᾶς μὴ ἐπισπουδάζων, hoc est, omnis nõ festinans hoc est piger, quamquam videri posset apud Græcos superesse negatiua particula non, vt Septuaginta verterunt, idem quod habent Hebræa.

6 *Qui congregat thesauros lingua mendacij, vanus & excors est, & impingetur ad laqueos mortis.*

HEBRÆA elegantius habẽt ad verbum. Operatio thesaurorum in lingua mendacij, vanitas impulsa quærentium mortem, hoc est, parare sibi thesauros & diuitias per mendacia, quemadmodum faciunt falsi aduocati & testes. Item negociatores plerique, res est planè vana & quasi stipula quæ à vẽto impellitur & dispergitur, vanitas inquam, est eorum, qui cum putãt se quærere thesauros & magnum quid, re vera mortem sibi quærunt. Bona enim fraude acquisita & mendaciis plerunque euanescunt & pe reunt, suísque dominis mortem adferunt sæpè temporalem, semper autem æternam. Duo ergo mala bonorum mendaciis acquisitorum significantur, primum quod vana sint & instabilia, secundò quod mortem adferant. Idem &

noſtra litera ſignificat, in qua noſter interpres Septuaginta ſecutus eſt. Habent enim, ſic ὁ ἐνεργῶν θησαυρίσματα γλώσσῃ ψευδεῖ μάταια διώκει ἐπὶ παγίδας θανάτου. hoc eſt, Qui operatur theſauros per linguam mendacem, vana perſequitur ad laqueos mortis. Videntur 70. & D. Hieronymus pro eo quod legitur in Hebreis מבקשי Mebacceſche, quod ſignificat quærētes legiſſe מוקשי Mocheſche, quod ſignificat laqueos, Vau ſcilicet pro Beth. Iuxta ſpiritualem ſenſum, congregat ſibi theſauros lingua mendacij, hæreticus, qui ſibi maiorem in modum placet quod multos poſt ſe trahat diſcipulos, quod magni ſit apud multos nominis, quíque diues ſibi prę aliis in ſcientia & ſcripturis videtur, qui non tantum vanus deprenditur cum errores eius tanquam palea euentilantur & diſperguntur, ſed & mortis æternæ laqueis irretitur & capitur.

7 *Rapinæ impiorum detrahent eos, quia noluerunt facere iudiciū*

QVIDAM vertunt rapina impiorum habitabit cum eis, quomodo & 70. habēt, & ſignificatur rapinam & violentiam impiorum adhæſuram eis, iuxta illud. Opera eorū ſequuntur eos, ita vt condignā eis ſit allatura vindictam. Apoc.14. Alij vertunt rapina impiorum terrebit eos, nimirum quia conſcientia mordēte, metuent ſemper quod meruerunt. Eſt enim hebraicum verbum ambiguum & multæ ſignificationis. Iuxta noſtram lectionē ſignificatur rapinas impiorū detracturas eos è gloria ac ſtatu in quo hic viuunt, indignum eis ſupplicium ſiue temporale ſiue æternum, idque quia noluerunt alij facere quod iuſtum eſt. Itaque quoniam aliis non per infirmitatem ſed per voluntatem fuerunt iniurij rapinæ & iniuriæ eorū detectæ adducent eos in exitium, & quia alios detraxerunt à ſuis bonis viciſſim & ipſi detrahentur, vbi nota quod vindictam impiorū Sapiens non tam Deo tribuit quā ipſorū rapinæ vel iniuriæ, quia non tā Deus punire dicendus eſt, cui proprium eſt parcere & miſereri, quàm peccata hominum quæ punitionem merentur & extorquent.

8 *Peruerſa via viri aliena eſt, qui autem mundus eſt, rectum opus eius.*

APVD Hebræos additur ad dictionem quę aliena interpretatur cōiunctio, Vnde naſcitur varia verſio, dum quidam eam dictionem referunt ad virum: Alij ad viam noſter interpres coniunctionem pro etiam accepiſſe videtur, vt ſit ſenſus, Peruerſa via viri etiam aliena eſt, atq; ſic omitti potuit. Porrò quod dicitur peruerſa via viri aliena, quidam intelligunt alienā dici à Deo, imo in multis libris additur à Deo, ſed vt etiam annotauit Lyranus, id non eſt de cōtextu, ſed ex commentario alicuius margini aſcriptū, deinde eſt in textu aſcriptum. Alij intelligunt viam peruerſam alienam dici, quia eſt aliena ab hominis natura ſecundū eius primæuam inſtitutionē. Iuſte.n. viuere coram domino, inquit, Beda, propriū eſt humanæ conditionis. At qui peruerſè viuit, alienam profectò à natura humanā viā incedit. Peruerſa ergo actio, aliena eſt & contra naturā. Qui autem mundus eſt in opere ſuo, hic rectè quod per naturam originaliter ſūpſit, exequitur. Sic ille Pulchrior & conuenientior eſſet membrorū oppoſitio ſi verteretur. Peruerſi via viri aliena eſt. Sic enim opponitur. Et mundi viri, rectum eſt opus, hoc eſt, minimè alienum ab æquitate & natura.

9 *Melius eſt ſedere in angulo domatis, quàm cum muliere litigioſa & in domo communi*

PRO domatis Hebræis, eſt גג gag, quod tectū ſignificat, atque hoc etiam ſignificat propriè dictio doma, quæ Græca potius eſt quam Latina, ne quis putet hic ſignificare domum quamquam & hoc etiam ſignificet, vt cùm nos legimus in Pſalm. 101. factus ſum ſicut nicticorax in domicilio. Nam ibi pro domicilio Grecis eſt δώματος. Hier. in. De hac dictione D. Hieronymus in epiſtola ad Suniam & Fretelem ſuper illud eiuſdē Pſal. Factus ſum ſicut paſſer ſolitarius in tecto, vbi Græcis eſt ἐπὶ δώματος δῶμα, inquit, in Orientalibus prouinciis ipſum dicitur quod apud Latinos tectum. In Paleſtina enim & Ægypto vbi vel ſcripti ſunt diuini libri, vel interpretati ſunt: non habent in tectis culmina, ſed domata, quæ Romæ vel ſolaria, vel mœniana vocant, id eſt, plana tecta, quæ tranſuerſis trabibus ſuſtentantur. Vnde cum in actis Apoſtolorū legimus Petrum aſcendiſſe in ſuperiora vt oraret, Græcè Acto.10. eſt, ἐπὶ τὸ δῶμα, hoc eſt, ſuper tectum. Et cum in Euangelio legimus, Quod in aure auditis, prædicabitur in tectis, Græcè eſt ἐπὶ δώματα. hoc eſt, ſuper tecta. Videri autem hic poſſet genitiuus domatis poſitus pro domo, quia dicitur angulo domatis, vt ſignificetur locus arctus. At Hebræa dictio Pinnath propriè eſt pinnaculum, & Græcis eſt γωνίας ὑπαίθρου, hoc eſt, angulo, qui ſub dio eſt. Dicit ergo Sapiens: melius eſt ſedere in angulo, aut ſuper pinnaculum tecti, loco ſcilicet neglecto incommodo, & qui ſub dio eſt, obnoxio iniuriis cœli & aeris, quàm ſedere aut habitare cum muliere vel vxore rixoſa, etiamſi id detur in domo communi, hoc eſt, in domo ampla & quæ multis ſit communis ſociis. Frequēter Sapiens oſtendit quantum malum ſit vxor rixoſa præferens ei malo, incommoda quæ magna æſtimantur innuens cautè diligendā vxorē & malam non ducendam, etiamſi cum ea quis habitaturus ſit pulchras ædes & latos fundos. Vnde & c.19. ſuprà dixit: Tecta iugiter perſtillantia litigioſa mulier. Et hoc capite poſteà, Melius eſt habitare in terra deſerta quàm cum muliere rixoſa & iracunda. Iuxta ſenſum myſticū per angulum domatis, iuxta Bedam, rectè intelligimus vitam religioſam & ſolitariam quæ ab omni actione terrena remota, & à turbatione vitæ præſentis quieta, cœleſtia petit. Per mulierem litigioſam, perturbati huius ſeculi actionē, quæ amatoribus ſuis inceſſanter tentationes mouet, iurgia atque ſcandala ſeminat, immittit lites, amicitias diſſipat, eóſq; variis cupiditatibus inflāmat, nec in ſemetipſis quieſcere facit, nec in fraterna dilectione connexos eſſe permittit. Similiter mulier litigioſa eſt Eccleſia malignātium & hæreticorum, quæ contentionum & rixarum nullum facit, neque modum, neque finem, cum quā eiſdem habitare manſionibus & in eiſdem ciuitatibus ac regionibus, quàm durum ſit & moleſtum homini catholico, temporis huius calamitas per experientiam docet. Certè eorum conſortium fugiendum iuxta Pauli monitionem etiam hic docemur, ac eligendū vt cum Propheta efficiamur ſicut paſſer ſolitarius in tecto. Tit.3.

10 Anima

10 *Anima impij desiderat malum, non miserebitur proximo suo.*

HÆc est differentia inter impium & simplicem peccatorem, quod hic malũ quidem ex infirmitate committit, sed non ex animo desiderat, nec dum ei penitus addictus est, vt in eo glorietur, illudq́; laudet. At verò impius illi penitus afficitur, ex corde illud semper desiderat, totus in hoc vt aliis noceat, ideóque etiamsi videat miseriam proximi vel amici sui, nam pro proximo etiam amicus verti potest) nulla misericordia erga eum mouebitur, cùm alterius miseriam desideret & in ea gaudeat. Itẽ nulla misericordia quæ proximo aut amico debetur, auocabitur ab inferendo ei malo, quod anima eius desiderat. Itaque prior huius sententiæ pars causam quodammodo indicat posterioris, quam pulchrè reddit interpres, quum ad verbum Hebræis sit, Non erit gratus, vel non inueniet gratiam in oculis ipsius proximus, vel amicus eius.

11 *Mulctato pestilente sapientior erit paruulus, etsi sectetur sapientem sumet scientiam.*

CAPITE decimonono idem habetur quod ad primam attinet partem, vt dictum est in versu 27. eius capitis. Quod autem ad secundam partem attinet, ibi quidem dicitur qua ratione sapiens sapientior fieri possit, vt versus hic duo media indicet, quibus ad sapientiam insipiens perueniat, nimirum per vltionem hominum impiorum, qui in Republica sunt pestilentissimi, & per auscultationem doctrinæ sapientum, ac obseruationem imitationemq́ue conuersationis ipsorum. Nec malè vertit interpres si sectetur sapientem, quamquam pro sectetur sit verbum נשכל Naschkel, quod propriè significat intelligere aut facere intelligere. Noster enim interpres videtur in hoc sensu Hebræa accepisse, quomodo rectè accipi possunt. Si intellectum suum accõmodauerit, aut si prudenter aduerterit ad sapientem: quod nihil aliud est quam si sectetur sapiẽtem. Quidam verbum illud accipiunt hic in altero suo significatu, quo significat prosperè agere, intelligunturq́ue aliter hic significari duobus modis paruulum fieri sapientem, nempè & dum malos videt puniri, & dum sapientes videt prosperè agere. Alij sicut in c. 19. superius, intelligunt in secunda parte etiam hic significari qua ratione sapiẽs fiat sapientior. proinde vertunt, Et si quis intelligentiam dederit sapienti, accipiet scientiam. Sicut ibi dicitur: Si corripueris sapientem, intelliget scientiã, vt idem vtrobique dicatur in vtraque sententiæ parte.

12 *Excogitat iustus de domo impij, vt detrahat impios à malo.*

A MALO ferè habent libri, & sic est sensus satis obuius: commẽdatur enim charitas iusti, qui perpendens domum & familiam impij plenam impietatibus, & ob id ei malè metuens solicitè prudẽter apud se de ea excogitat, quomodo impios qui sunt in ea domo detrahat, & auertat à malo culpæ quod commiserũt, & à malo pœnæ quod eis metuit obuenturum. In quem sensum quidam sic Hebræa quæ sunt valdè ambigua, vertunt, Intelligere facit, vel instruit iustus domum impij, reflectit impios à malo. Nam pro excogitat, hic rursus est Hebræis ea dictio, de qua superiori versu dictum est. Verum pro à malo, Hebræa magis requirunt vt vertatur, in malum, propter literam Lamed. Atque sic etiam quidam Latini nostri libri habent, & verisimile est eam lectionẽ à sciolis quibusdam mutatam, quod secundum eam videretur esse absurdus sensus, cum absurdũ sit dicere iustum hoc excogitare vt detrahat impios in malũ. Sed secundum hanc lectionem verbum detrahat, non referetur ad iustum, sed ad domum impij, vt sit hic sensus. Iustus apud se prudenter excogitat & perpendit de domo impij, vt pro, quomodo ea domus suo exemplo & vitiis detrahat impios in malum, hoc est, expendit apud se quomodo ea domus impios qui in ea sunt vltioni diuinæ propter sua peccata obnoxios faciat, & alios etiam suo prauo exemplo peruertat, ac in varia trahat peccata. Qui sensus optimè conuenit Hebraicæ veritati, quæ sic verti potest, Intelligit iustus de domo impij, quòd subuertat impios in malum, Alioqui laboratur in versione huius versus, dum qui verbum subuertere ad iustum referunt, conantur explicare quomodo iustus subuertat impios in malũ. Alij verbum subuertere ad dominum referunt, subintelligendo dominum, vt significetur iustum intelligere de Ephes. 4.
domo impij, quòd Deus tandem subuertat impios in malum ipsorum.

13 *Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis, & ipse clamabit & non exaudietur.*

MANIFESTA est hæc sententia consentiens cum illa euangelica, Eadem mensura qua mensi fueritis, remetietur vobis. Patet Luca 6.
vtriusque veritas in diuite epulone, qui quoniam surdus fuit ad clamorem Lazari, non est etiam postcà exauditus cum clamaret pro gutta aquæ qua refrigeraretur lingua ipsius in flamma gehennæ, Porrò obturare aurem suam metaphoricè positum est, pro nolle audire, & se gerere quasi non audiat alicuius clamorem, immo declarare, sibi alterius clamorẽ esse molestũ. Et benè dicit ad nõ precẽ, sed ad clamorẽ, vt quorũdã inclementiã designet, qui nõ solũ precibus egenorum non excitantur, sed nec clamoribus superantur ad audiendum. Proinde iustè talibus duplex malum euẽturum subiungitur: Primum quia etiam talis clamabit, quo significatur ipsum in grauem aliquam calamitatem casurum, quæ ipsum clamare præ angustia compellet. Secundum, quia etiam cum clamabit & summis precibus contendet impetrare liberationem & subsidium, non exaudietur, iuxta illud Psalmi, clamauerunt nec erat qui saluos faceret, ad dominum nec exaudiuit eos.

14 *Munus absconditum extinguit iras, & donum in sinu indignationem maximam.*

MVNVS absconditum & donum in sinu est munus in abscondito & occultè datum. Et significat Sapiens hac sententia iuxta simplicem intelligentiam, quantum valeat liberalitas si prudenter exhibeatur, quod per munera occultè data sedentur sæpe irę etiam maximę,

& quæ multis verbis ác personarum authoritate extingui non possunt. Aut significat quorundam auaritiam qua plerunque ob munera secretò data se sinunt corrumpi, vt quam deberent vindictam inferre, non inferant. Iuxta mysticam intelligentiam, commendatur hac sententia virtus eleemosinæ, quæ si fiat iuxta præscriptum euãgelij, nempè: Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, hoc est, si fiat in occulto, non ad ostentationem, nõ ad vanam gloriam, sed coram eo qui videt in absconso, iram extinguet iudicis sedabitque & mutabit sententiam illam plenam iræ & furoris in illam clementissimam, Venite benedicti patris mei possidere paratum vobis regnum à constitutione mundi. Et omnino verisimile est hunc sensum propriè intentum idque sub similitudine simplicis intelligentiæ, vt ex his quæ inter homines fiunt, intelligamus quid liberalitas valeat apud Deum, sicque commendetur misericordia in pauperes, sicut & superiori versiculo.

Mat. 9. Mat. 25.

15 *Gaudium iusto est facere iudicium, & pauor operantibus iniquitatem.*

DVPLICITER hæc sentẽtia accipi potest. Primum vt seorsum significetur quid iusto sit gaudium, & quid operantibus iniquitatem sit pauor. Et iusto quidem gaudium esse facere iudicium, hoc est, iustitiam & æquitatem, tum quia cum gaudio facit quod bonum est & æquum, tum, quod ex operatione iustitiæ gaudium concipit conscientia iusti. Contra operantibus iniquitatem esse pauorem ex eo scilicet quod operantur iniquitatem, quia ex eo sibi metuunt vltionem siue temporalem, siue æternam. Sic Beda & alij. Secundo accipi potest & melius: vt vnum & idem significetur & iusto esse gaudium, & operantibus iniquitatem esse pauorem, nempe facere iudicium. Facere enim iudicium iustis est gaudium, malis autem pauor, vel contritio (Nam & sic Hebræa verti possunt) quia & iusti gaudẽt cũ quod æquum est ac bonum eis aggrediendum est, & mali cum tale quid eis incumbit, cum metu animoque languido illud aggrediuntur, atque à benè operando sibi metuunt tanquam re ipsis difficili & insolita. Rursum iusti cum alios vident facientes quod iustum est gaudent, mali verò pauent, animóque franguntur, Hi enim sibi malè metuunt à iustitia, illi verò gaudent per iustitiam ius suum vnicuique tribui. Vnde Paulus iustitiæ ministrum dicit in bonum esse bonis, in malum malis. Similis est hęc sententia ei quę est c. 10. Fortitudo simplicis via domini, & pauor his qui operantur malum. Vbi secunda pars eodem modo habetur hoc loco.

Rom. 13.

16 *Vir qui errauerit à via doctrinæ, in cœtu gigantum commorabitur.*

HEBRAICA dictio quam noster secutus Septuaginta vertit gigãtum, præter hanc significationem etiam significat mortuos. Vnde alij vertunt in congregatione mortuorum requiescet. Nam requiescet propriè est Hebræis. Per congregationem autem mortuorum, significatur status damnatorũ, qui verè mortui sunt, vtpote qui sunt in morte secũda, quæ vera mors est, destituti spe fœlicis & beatæ resurrectionis. Est autem via doctrinæ, vel vt est Hebræis via intelligentię, lex diuina, quę rationi & intelligentiæ quadrat, & hominem verè docet ac intelligere facit. Significat ergo eum qui ab hac via errauerit, hoc est, qui ea deserta viam carnis & huius seculi ambulauerit, priuandum vera vita ad quam via doctrinæ hominem perducit, ac proinde partem habiturum in consortio mortuorũ. Idẽ significatur & in nostra lectione. Nã iuxta Bedam, per gigantes dæmones sunt intelligendi, de quibus iuxta Gregorium dicitur Iob 26. Ecce gigantes gemunt sub aquis, & qui habitant cum eis. Itaque significatur eos qui via quę ducit ad viam deserta hic maluerunt sequi impulsus ac consilia dæmonum, qui velut superbi gigantes, se Deo opposuerunt ac æquare voluerunt, socios futuros damnationis eorum cum eis dicetur. Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius. Aut eos qui hic Deo obedire noluerunt, partem habituros cum gigantibus illis, ob quorum scelera mundus in initio periit diluuio. Consistit autem versus huius elegãtia in oppositione erroris & quietis, nempe quia qui errauit à recta via, post longos errores tandem quiescet, sed fœliciter, & vt meruit, & in cœtu mortuorum atque gigantum.

Mat. 25.

17 *Qui diligit epulas, in egestate erit: qui amat vinum & pinguia non ditabitur.*

AD verbum Hebræa habent, Vir egestatis diligens lætitiam, diligens vinũ & oleum non ditabit, Quod dupliciter accipi potest. Aut vt vna sit clausula totius sententiæ & sit sensus: Vir egestatis, hoc est, q̃ pauper est, si diligat lętitiam, diligatque vinum & pinguia, nõ efficietur diues. Nec enim hac ratiõe fiet pauper diues, sed laboribus vtilib. & parcimonia. In hunc sensum vertit quidam ex recentioribus. Aut accipi potest aliter, vt duæ sint clausulæ, sicut omnium ferè huius libri sententiarum. Et sit sensus, Is qui diligit lętitiam erit vir egestatis, hoc est, vir egenus & pauper: Et qui diligit vinum & pinguia, non ditabitur. Sic accepit noster interpres, & rectius, tũ quod ferè semper sententię sint bimembres in hoc libro, tũ quod nihil sit singulare, dicere pauperem sectando lætitiam & epulas non fore diuitem. Pro lætitiam, noster vertit epulas, quod de huiusmodi lætitia videatur ex secundo membro loqui Sapiens, quæ est in epulis & compotationibus, quamuis possit generaliter accipi de omni lætitia huius seculi, vana scilicet & quæ in temporis consistit iactura. Pro oleum vt alij vertunt, noster vertit, pinguia (quia & omnem pinguetudinem dictio Hebræa significat) quòd de pinguioribus & lautioribus cibis videretur Sapiẽs loqui, quia adiũgit de vino. Potest tamen de oleo accipi, quod in Palestina adhibebatur in delitiis & conuiuiis pro vnctionibus corporum. Vnde est illud: Oleo caput meum non vnxisti. Cæterum quemadmodum iuxta simplicem intelligentiam, diuitiæ terrenę excluduntur ab eo qui voluptatibus indulget, ita secundum subtiliorem intelligentiam multò magis excluduntur cœlestes, quæ sub specie terrenarum significantur. Qui enim cum diuite epulone amat epulari quotidie splendide, nõ solum non erit apud Deum diues, quomodo Paulus

Luca 7.

monet

2.Tim.6. monet nos diuites fieri in operibus bonis, sed in summa postea erit egestate, quãdo nihil inuenient omnes viri diuitiarum in manibus suis. *Psal.7.* Aduerte tamen sapientem non detestari bibentes vinum & comedentes pinguia, sed amantes, hoc est, affectus suos his apponentes & affigentes. Qui enim hæc auidè semper sectantur, & temporalibus, vt in plurimum, & æternis excident diuitiis.

18 *Pro iusto datur impius, & pro recto iniquus.*

PARVM refert quòd in quibusdam libris legitur, dabitur, in aliis datur. Quod autem dicitur impium dari vel dandũ, pro iusto, quomodo sit intelligendum, videndum est. Beda intelligit impium dari pro iusto & iniquum pro recto, quia impius aut iniquus punitur pro malo iustis illato, aut pro eo quod iustorum & rectorum exempla quæ vidit, non est imitatus. Itaque videtur in verbo datur aliquid subintellexisse, nempè datur in supplicium aut pœnam. Aut potius legisse videtur non datur, sed damnatur. Nam cum verbo datur nihil tale addat, declaraturus quod dixit, subiicit. Damnatur Herodes non tantum pro innocentibus, quos impiè neci tradidit, sed & augmentum (sic enim potius legendum puto quam argumentum) damnationis accipit: quia fidem magorum sequi ad quærendum dominum noluit, cum esset Iudeus *Mat.12.* & Prophetarũ dicta cognosceret. Hinc enim dominus ait. Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista & condemnabit eam. Nõ quia ipsa sua virtute & potentia condẽnabit, sed quia in eius comparatione condemnabuntur, qui deuotionem eius scientes cum multò facilius possent, sapientiæ curam dissimulabant habere: Hæc ille. Quorsum autem de damnatione Herodis & augmento damnationis eius, Item quomodo Regina Austri condemnabit Iudæos, subiicit ad declarationẽ huius sententiæ si non legit, pro iusto dãnatur impius. Cæterum vt verus huius sentẽtiæ sensus habeatur, sciẽdũ est hebręa ad verbũ habere sic redẽptio iusto impius, vel propitiatio aut expiatio iusto est impius, & pro rectis præuaricator, hoc est, peccator, idem autem vtriusque partis sensus est, ideoque sicut ipsemet Sapiẽs priorẽ partẽ exposuit subiũgendo, & pro rectis peccator vel iniquus, ita nõ malè noster interpres priorem partem etiã vertit, Pro iusto datur impius, si modo rectè intelligatur iuxta exigentiam hebrææ lectionis. Dicitur autem impius esse redemptio ipsi iusto, quia cũ malum aliquod impendet iusto, frequenter fit vt illud iustus euadat, & impius illud pro eo patiatur. Ita enim & in humanis iudiciis sæpè fit, vt innocens ab alio accusatus euadat, liber, & accusator improbus loco illius puniatur, incidens in foueam quam alteri parauit. Ita diuino frequenter euenit iudicio, vt cum ipsi Mardochæo Aman factus est redemptio eius, suspensus in patibulo quod illi parauerat. In hunc sensum hęc nostra litera accipienda est, vt hæc sententia conueniat cũ illa quæ est superius. Iustus de angustia liberatus est & tradetur impius pro eo. *Sap.c.11.* Quod si profundius quis verum huius loci sensum eruere volet, intelliget impium non simpliciter dici redemptionem quasi liberationẽ iusti, hoc est, non tantũ significari quod à malo iustis intẽtato iusti liberabũtur, & in locũ illorum impij puniẽtur, sed quod impij velut pretium sunt & propitiatio aut expiatio iustorum. Hoc enim propriè significat dictio hebræa כֹּפֶר Copher. Itaque significare vult sapiens quod cum ex æquitate diuinæ iustitiæ magnum aliquod malum imminet vel irruit super prouinciam aliquam aut vrbem, quod etiam iustis debeatur (cum non sit iustus super terram qui non peccet sæpius) tunc iustus supplicio malorum redimetur, & expiabitur quodammodo. Erunt enim impij precium & redẽptio, quibus punitis cessabit ira Dei. Exemplum huius insigne est, 2. Regũ. 21. Vbi legimus famem illam factam in diebus Dauid ob crudelitatem à Saule exercitam in Gabaonitas, expiatam & redemptam morte prolium Saulis septem. Vbi inter cætera dicit Dauid Gabaonitis. Quid faciam vobis & quod erit vestri piaculum. Vbi pro quod erit vestri piaculum hebræis est verbum, vnde dictio hic posita deriuata est. Sensum hunc secuti 70. qui habent hoc loco περικάθαρμα δικαίου ἄνομος hoc est, purgamentum vel expiatio iusti est impius. Sic enim hic dicitur impius purgamentum iusti sicut Paulus Apostolus dicit factos tanquam *1.Cor.4.* purgamenta huius mundi, nimirum quod per eorum cædes mundus iudicaretur purgari & expiari. Ita enim credebant idololatræ Apostolos persequentes, quasi illis cæsis & interfectis deorum ipsorum ira placaretur. Vtitur autem Paulus eo loci eadem dictione qua hic Septuaginta ὡς περικάθαρματα, inquit, τοῦ κόσμου. Qui locus Paulicum hoc collocatus lõge fit clarior quàm à plerisque explicetur.

19 *Melius est habitare in terra deserta, quam cum muliere rixosa & iracunda.*

SIMILIS sententia superius est habita hoc capite, sed hæc mulieris rixosæ magis exaggerat malitiam, quãdo non solum incommoda quæuis habitatio cum hominibus præfertur cõmodæ habitationi cũ tali muliere, sed ẽt habitatio cum bestiis & feris quę incolunt loca deserta, quemadmodum apertius dicit Ecclesiasticus *Eccles.5.* Commorari inquit, leoni & draconi placebit, quàm habitare cum muliere nequam.

20 *Thesaurus desiderabilis, & oleum in habitaculo iusti, & imprudens homo dissipabit illud.*

QVOD supra vertit interpres, pinguia, modo vertit oleum, cũ & hic benè cõueniret verti pinguia, vt per thesaurũ desiderabilem accipiantur diuitiæ quę oculis sunt gratę, per pinguia diuitię, quę palato placent. In iis enim duobus diuitiæ humanæ cõsistunt. Si tamen oleum accipere placat, per illud ad literam vnguenta sunt intelligenda, quę inter preciosa apud Palestinos habebantur ad vnctiones corporum honorificas & delicatas. Thesauri verò nomine propriè significantur diuitię auri & argenti. Itaque his duobus omnis generis diuitię, siue quæ oculis desiderantur, siuè quę corpori reficiendo conueniunt, designantur. Et significatur iustum vel sapientem, (Nam sapientem habent Hebręa, cui opponitur homo imprudens) parare sibi sua sapientia vel iustitia, atque dono Dei obtinere diuitias, stultum verò hęredem decoquere eas, vt frequenter experientia do- *Eccle.2.* cet, Vnde inter cęteras vanitates Ecclesiastes refert, quod cum alius laboret in sapientia & doctrina

doctrina & ſolicitudine, homini ocioſo quæſita dimittat. Et hoc, inquit, vanitas eſt & magnum malum. Atque ad hanc vanitatem inſinuandũ, veriſimile eſt hanc ſententiam à Sapiẽte hic prolatam, vt oſtenderet ſapiẽtis & iuſti diuitias præcipuas non eãs eſſe quæ vidẽtur & æſtimantur hominum diuitiæ, ſed iuſtitiam ipſam & ſapientiam, quam nemo tollere & diſpergere poteſt. Quidam olei ſpeciatim mentionem intelligunt hic factam, ad inſinuãdum nocturnas vigilias iuſti aut lucubrationes ſapientis & labores, ad oleum & lucernam factos. Relatiuum, illud refertur ad oleum, & ex conſequenti ſimiliter referendum eſt ad theſaurum, vnde melius vertiſſet, ea, ne quis putet ad habitaculum referendum, quomodo refert Beda in ſecundo ſenſu myſtico, quem hic reddit, ſic ſcribens: Poteſt ſanè hic verſus & de quolibet martyrum accipi in cuius habitaculo, id eſt, corpore anima ſancta Dei videlicet theſaurus, ſeruetur, abundat & vnctio gratiæ ſpiritualis. At perſecutor imprudens huiuſmodi habitaculum diſrumpere poteſt, theſaurum verò qui in habitaculo tenebatur & oleum nequaquam tangere poteſt, &c. Alter ſenſus myſticus qui conueniẽtior eſt, ſic ab eodem redditur. Claritas bonorum operũ Deo ſemper amabilis & pinguedo dilectionis in ſanctorum eccleſia refulget. Verum reprobi nõ tantum virtutes non aſſequi, ſed & perſequi, & quantum valent in bonis obruere feſtinant. Hæc ille ſecundum quem poſteriorem ſenſum relatiuum illud & ad oleum & theſaurum refertur non ad habitaculum, quemadmodum in altero ſenſu.

---

21 *Qui ſequitur iuſtitiam & miſericordiam, inueniet vitam, iuſtitiam, & miſericordiam.*

PRo ſequitur, dictio Hebrea, ſignificat inſequitur, vel ſectatur. Cui pulchrè reſpondet verbum inueniet, quod Hebraica phraſi pro cõſequi ponitur, vt ibi, inueniſti gratiã apud Deum. Significatur ergo eum qui ſectatur iuſtitiam & miſericordiam, conſecuturum vitam, &c. Per iuſtitiam & miſericordiam, quæ frequenter hic & alibi coniunguntur, vt ſuprà dictum eſt, omnes virtutes comprehenduntur. Nam per eas aut debitum, aut gratuitum officium impendimus. Et alioqui quælibet virtus & iuſtitia eſt & miſericordia. Iuſtitia quatenus quod iuſtum eſt & æquum præſtat, miſericordia vel pietas (Nam hoc propriè dictio hebræa ſignificat) quatenus ex benigno fit affectu. Itaque qui hæc inſequitur vel ſectatur, hoc eſt, qui ſummo ſtudio hęc præſtare ſtudet, perinde ac ſi ea perſequeretur vel conſequeretur, talis conſequetur in primis vitam potiſſimum animæ, hic per gratiam poſtea per gloriam. Item vitam corporis, quæ Dei beneficio frequenter iuſtis hic diuturna & fœlix cõtingit, & quæ inveteri lege iuſtis ſingulariter promittitur. Conſequitur item iuſtitiã quã ſcilicet ſectatus eſt ne fruſtrà eã ſectari quis putetur, ſed præter vitã etiã iuſtitiã adipiſcatur, per quã verè iuſtè viuat, & iuſtus habeatur apud Deum & homines. Per quam etiam deinde conſequitur gloriam, & hic apud homines temporalem, & poſtea apud Deum æternam. Vita enim vera non eſt ſine iuſtitia, iuſtitiam ſemper comitatur gloria. Itaque his tribus ſignificatur quod dicere ſolemus benè beatéque viuere. Alij quod in ſecundo membro dicitur de iuſtitia conſequenda accipiunt de iuſtitia qua Deus retribuet iuſto ſecundum meritum eius, vt quod ſequitur, declaret quam iuſtitiam cum vita iuſtus conſequetur & inueniet, nempe gloriam, quam vltra vitam Deus iuſto reddet ſecundum meritum eius.

---

22 *Ciuitatem fortium aſcendit ſapiens, deſtruxitq; robur fiduciæ eius.*

CVm in multis aliis rebus, variis ſententiis ſapiẽtiam multum poſſe affirmet Sapiẽs, hic etiam in re bellica ſapientiam indicat multum valere, ſignificans etiam plus in ea re valere, quàm fortitudinem, quę tamen ibi maximè quæritur & ſpectatur. Nam Sapiens aliquis vnus, ſua ſapientia aſcendit ciuitatem fortium plurimorum, quaſi dicat, Multos robuſtos & validos ſuperabit vel vnus ſapiens. Et quod copioſus exercitus facere nõn poteſt, aliquando faciet ſapiens; nempe aſcendet ciuitatem fortium, hoc eſt, expugnabit & vi capiet eam quam multi fortes inhabitant & tuentur, nec tantum aſcendet eam, ſed & deſtruet aut vt habent Hebræa deſcendere faciet, hoc eſt detrahet robur omne in quo ciuitas confidebat. Hoc eſt ergo quod ſignificare vult Sapiens quod apertè dicitur in Sapientia: Melior eſt ſapientia quàm vires & vir prudens quàm fortis, vt autẽ iſtud in bello & expugnatione vrbiũ vfu venir nõnũquã ad literã, ita iuxta myſticũ ſenſum in Chriſto hæc ſententia perfectiſſime implera eſt, Qui Dei patris ſapientia exiſtens ciuitatem fortium ingreſſus eſt, quando per aſſumptionem humanæ naturæ in mundum hunc natus eſt, qui quodam malignorum ſpirituum tyrannidi ſtulta ſubactus ſeruiebat, quorum omne robur per ſe & prædicatores ſuos ſubuertit, vniuerſa arma eius diripiens, in quibus confidebat & ſpolia eius diſtribuens. Sed & quotidie, vt Bedæ verbis vtar, ciuitatem fortium aſcendit ſapiens, & deſtruit robur fiduciæ eius, cũ aliquis fidelis doctor argumenta philoſophorum vel hęreticorum, vel etiam contumaces carnalium fratrum contractiones, quibus ſcelera ſuadere nece & alleuiare nituntur, caſtigationis diſciplina redarguit, & euiſcerans annullat. Sap. 6. Mat. 12.

---

23 *Qui cuſtodit os ſuum, & linguam ſuam cuſtodit ab anguſtiis animam ſuam.*

A QVANTIS anguſtiis homo cuſtodiat animam ſuam, hoc eſt, vitam ſuam, aut ſeipſum, ſi cuſtodiat os ſuum & linguam ſuam ab indebito & temerario ſermone, quotidiana docet experientia, quę oſtendit in quãta mala incidant, qui non ponunt cuſtodiam ori ſuo, vt ſunt qui ſecreta aut tacẽda effutiunt, q in alterius iniuriam rem aliter narrant quam ſe res habet, qui in quemuis non verentur eſſe contumelioſi, qui etiam ſua non norunt reticere. Hi enim in varias ſe coniiciunt anguſtias, dũ multos ſibi parant inimicos à quibus ſibi male metuunt, dum varia coguntur excogitare remedia ad defendendum quæ temerè dicta ſunt, &c.

---

24 *Superbus & arrogans vocatur indoctus, qui in ira operatur ſuperbiam.*

PRo indoctus, Hebræis eſt לץ Lets, quæ dictio propriè ſignificat illuſorem aut deriſorem, quomodo & Diuus Hieronymus aliquando vertit, quam tamen ſecutus Septuaginta aliquando

quando vertit pestilentiam quomodo & hic habent Septuaginta. Itaque Hebreis est, Superbus & arrogans, derisor est nomen eius. Quo significatur eum qui superbus est, cum honorem quærat & famam maximè, famam tamen & celebritatem nominis non assecutum, imò ignominiosis nomenclaturis appellandum, dignumque inprimis qui vocetur derisor, vt qui alios præ se contemnat & irrideat, ac salutares aliorum monitiones cum derisione reiiciat, ex ira animi fastuosi superbèse contra omnes gerens. Superbiã enim non tantum sequitur irrisio & cõtemptus aliorũ, sed & ira ac excandescẽtia cõtra eos qui satisfaciunt desideriis, aut qui contrariantur voluntati superborum. Mirum quid secutus sit D. Hiero. quum hoc loco vertit contra suum morem indoctus. Benè tamen, hæc nomenclatura in superbum & arrogantem quadrat, qui cum præ superbia aliis se doctiorem & prudentiorem putat, per opera sua meretur vocari indoctus & imprudens, quod multa operetur superbè per iram. Superbia enim & ira superbiam sequens, efficiunt, vt quis pleraque imprudenter & stultè agat. Conuenit cũ illo quod est c. 19. Doctrina viri per patientiam noscitur.

25 Desideria occidunt pigrum, noluerunt enim manus eius quicquam operari.

CLARIVS priorem partẽ habent Hebræa hoc modo. Desiderium pigri interficiet eum. Dupliciter autem id potest intelligi, Aut quia piger semper & multa desiderans nec quicquam operari volens suis desideriis semper torquetur, ita vt mori videatur iuxta loquendi modum quo enecatos nos dicimus cum magno aliquo malo torquemur. Piger enim per pigritiam, & variis detinetur desideriis, quia in desideriis est omnis ociosus, & non fit vnquam votorum suorum compos. Vnde duplici hoc nomine torquetur desideriis. Aut dicit desideria occidere, quia in suis desideriis moritur, non assecutus quod desiderauit, vt desideria eum occidere dicantur, quia eum ad mortem vsque perducunt aut cõcomitantur. Istud vt in corporaliter pigris accidere videmus, ita similiter in spiritualiter pigris, qui cum salutem desiderent, & tamen labores bonorum operum subire detrectent, desiderando, & nihil præterea agendo incidunt in mortem animæ, & tandem etiam mortem æternam.

26 Tota die concupiscit, & desiderat, qui autem iustus est tribuit & non cessabit.

ADHVC sermo est de pigro, Nam est prosecutio sententię superioris, eiusque explanatio. Itaque de pigro dicitur, quod totum tempus suum consumit desideriis, in his solum occupatus, ac proinde nec sibi nec aliis vtilis. Aut dicit eum semper concupiscere, quia semper aliena desiderat, tantum abest, vt sua tribuat. Cõtra quod de iusto, qui labore manuum scit paranda esse quibus opus est, dicitur quod non solum sibi sufficit, sed & aliis vtilis est, tribuens scilicet sine cessatione, ex his quæ iustè parauit & possidet, nec inutilibus & vanis desideriis tempus suum consumens, sed laboribus, si opus est propriis manibus, vt habeat vnde tribuat necessitaté patienti, nec auarè retinens quod possidet, sed illud aliis incessanter communicãs, nec aliena desiderans, sed sua incessanter impartiens. Ephes. 4.
Ex qua explanatione satis patet cur iustum pigro opponat quamquam ex hac oppositione videri possit, cum dicit desiderium pigri occidere eum, intelligi illud potius debere de desideriis rerum alienarum, quas ob pigritiam pigri assiduè concupiscunt, & per concupiscentiam frequenter rapiunt, malentes ex alienis quàm suis viuere laboribus. Vnde & mortem sibi non tantum animæ, sed & coporis frequenter per iustitiæ supplicium asciscunt.

26 Hostiæ impiorum abominabiles, quia offeruntur ex scelere.

DVPLEX hic est lectio, Nam plerique libri habent, quæ offeruntur. Quidã tamen habent, quia offeruntur. Quomodo D. Hieron. vertisse verisimile est, quod apud Hebræos nullum sit relatiuum, sed dictio כִּי Ci, quæ frequenter causalis est significans quia. Vnde & Septuaginta, quos sæpè sequitur D. Hieronymus habet θυσίαι ἀσεβδῶν βδέλυγμα κυρίῳ καὶ γὰρ παρανόμως προσφέρουσιν αὐτὰς, id est, Oblationes impiorum abominatio sunt domino. Etenim iniquè offerunt eas. Itaque iuxta hanc lectionem redditur causa cur hostiæ impiorum Deo displiceant, nimirum quia offeruntur plerunque ex malè partis, vt ex rapina aut alia quapiam iustitia, aut quia ex scelerato animo & mala mente offeruntur, nempe vt in sua improbitate prosperum habeant successum, aut ex hypocrisi, vt cum aliis sancti & religiosi habeantur. Hebræa tamen potius sic sunt vertenda, Sacrificium impiorum abominatio, quanto magis si in scelere obtulerint illud. Quo significatur omnem quidem impiorum oblationem Deo displicere, propter inhærentem animo impietatem, sed multo magis si offerant per scelus, vt ex rapina aut praua aliqua cogitatione, quod tunc oblatio impij dupliciter sit contaminata, impietate hominis pręcedente & concurrente. Cui sensui magis consentit altera lectio magis apud nos recepta, quę sic est accipienda, vt non tantum illæ impiorum hostiæ abominabiles significentur quæ offeruntur ex scelere, sed quòd illæ potissimũ, vt subintelligas aliquid hoc modo: Hostię impiorum abominabiles, maximè quę offeruntur in scelere. Eccle. 34.
Id clarius & fortius dicitur in Ecclesiastico: Dona iniquorum non probat altissimus, nec respicit oblationem iniquorum, nec in multitudine sacrificiorum eorum propitiabitur peccatis. Qui offert sacrificium ex substantia pauperum, quasi qui victimat filium in conspectu patris sui. Docet hęc sententia Deum non tam respicere externa quam interna, & sacrificia illi per se non esse grata, sed ratione personarum offerentium, ac proinde illum non sic muneribus posse corrumpi, vt solent aliquãdo terreni iudices. Itaque in eos quadrat, qui cum sint scelere aliquo obnoxij cuius pœnitudine non ducuntur, nihilominus putant per alia pietatis opera, iram Dei posse placari, hanc impiã & scelestam cogitationem de Deo concipientes, quasi peccandi licentiam alicui concederet ob quędam ipsius munera, quemadmodum faciunt nõnunquã terreni iudices. Conuenit cum hoc illud, quod est Esaię: Incẽsum abominatio est mihi &c. Et valet cõtra eos qui cũ perseuerent in peccatis, putant se Deum Cap. 1.

se Deum placare eleemosynis, contra quos scripsit D. August. librum de fide & operibus.

18 *Testis mendax peribit: vir obediens loquetur victoriam.*

SECVNDAM parte, sic habent Hebræa: Vir audiens in finem loquetur. Quam partem sic intelligunt, Vir audiens, hoc est, qui admittit loquentem, in finem vel semper loquetur: hoc est, is vicissim audietur & locum habet semper loquendi. Alij rectius sic, Vir qui testatur quæ audiuit ac certo nouit, nec ex suo fingit cerebro sicut testis mendax, is semper loquetur, non imponetur ei silentium sicut mendaci testi, nec afficietur pudore, nec morte aut aliqua pœna, sicut testis mendax, contra quem etiam prophana lege sancitur Lex talionis: Dignus enim est qui suo testimonio pereat qui per illud alios perdere voluit. Diuina autem lege testis mēdax æternā incidet mortem & perditionem. Secundum hunc sensum pulchra est oppositio membrorū huius sententiæ. Noster interpres secutus Septuaginta qui habēt ἀνὴρ ὑπήκοος, vertit, obediens, quia audire frequenter pro obedire accipitur & victoriam vertit, quia dictio נצח Netsah ambigua est, aliquando significans victoriā aliquando æternitatem. D. Greg. hanc partē citans libro trigesimoquinto Morali. c. 12. in commendationē obedientię sic explicat, Vir quippe obediens, victorias loquitur, quia dum alienæ voci humiliter subdimur, nosmetipsos in corde superamus. Venerabilis Beda vt membrorum oppositionem aliquam indicet sic tractat hunc versum. Qui se Deo seruire testatur, nec factis dicta exequitur, peribit: qui autem fideliter vt promittit, iussis subditur diuinis, huius loquela ad victoriam perueniet: quia dum per obediētiam suam vincere satagit, per iustitiam iudicis post modum victoriæ palmam percipit. Hæc ille doctè, simul & piè. Simpliciter significat nostra lectio ad literam, Testem mendacem & omnem qui in perniciem alterius mentitur, quia contra legem ait, malè periturum, ita vt siue hic siue alibi dignas persoluat pœnas, at omnem qui legi diuinæ obedit, & ob id mendacia sicut & omnia alia vitia declinat, confidenter locuturū quomodo omnia supplicia vicerit omesque inimicos suos superauerit, atque pulchram de omnibus victoriam reportauerit, cum testis mendax tacere cogetur pudore affectus & dignè punitus. Aut simpliciter significatur eum qui contra aliquem falsum profert testimonium, periturum, illum verò qui innocenter viuit obediendo legi diuinæ, liberandum à malo quod falso testimonio ei parabatur, & gloriosè triumphaturum de illo. Potest & ad falsos ac veros doctores hæc sentētia accommodari, qui ad populum quasi testes se diuinæ veritatis præbent. Qui enim non quod audiuerunt, atque ab Ecclesia didicerunt, sed sua somnia & dogmata reprobata, proverbo Dei loquuntur & prædicant, meritam incident perditionem, eorumque testimonium, cum eis aliquando peribit, nec stabile erit, sed euanescet, quemadmodum in omnibus patuit heresibus. Qui verò quod ab Ecclesia per auditum percepit, & loquitur quique in omnibus, quæ agit & loquitur, diuinæ legi & traditioni Ecclesiasticæ obedit, is etsi aliquandiu persecutionem patiatur ab aduersariis veritatis & virtutis, tamen triumphabit tandem ac victoriam suam audēter proloqui poterit. Super omnia vincit virtus, & veritas quę hæresibus, instar ceræ liquescentis, euanescentibus, semper perdurat ac triumphat.

Gregor.

29 *Vir impius procaciter obfirmat vultum suum qui autem rectus est, corrigit viam suam.*

PVLCHRE sensum reddidit interpres, cū hebræis ad verbum sit, Roborat vel fortificat impius vultum vel faciem suam. Et significatur impium etiam si reprehēdatur vel moueatur, siue interius siue exterius, nullo moueri pudore, qui in faciem suam habet sedem, sed vt solent, quos perfricuisse frontem dicimus, pertinaciter persistere in sua malitia eamque impudenter tueri vel excusare, & sine rubore fortiter resistere & insultare benè monentibus; vt patuit in Pharaone. Cōtra, eum qui rectitudini & ęquitati studet, cum de re quapiam monetur (quia non est iustus quisquam qui faciat bonum & nō peccet) mox corrigere vias suas, & emēdare quod in actionibus ipsius reprehensioni obnoxium est. Conuenit cum prima parte illud Ieremiæ. Frons meretricis facta est tibi, noluisti erubescere. Et Ezechielis. Domus Israel atrita fronte est, & duro corde. Iere. 3. Ezech. 3.

30 *Nō est sapiētia, non est prudētia, non est consilium cōtra dominū.*

MVLTI quidem sapiētia sua, aut prudentia consultant, & cogitant perficere quædam contra domini voluntatem, sed sapiens significare voluit non esse aliquam sapientiam aut prudentiam humanam vel angelicam quæquicquam valere possit contra dominum eiusque voluntatem, aut quæ quod ille voluit facere, ac disposuit fieri impedire possit iuxta illud Hester: Non est qui tuæ possit resistere voluntati. Proinde indicat vnumquemque quantumuis sapientem meritò debere ab illo vno pendere, illi fidere non sibi, nec quicquam illi tentandum quod diuinęvoluntati nouerit esse contrarium: quæ adeo non potest impediri, humana vel dęmoniaca prudētia, vt magis per eam promoueatur & perficiatur dum quid contra eam homo vel dæmon tentat, vt patet in fratribus Ioseph, in Pharaone, in Herode & redemptione generis humani, quam diabolus omnibus modis impedire studuit. Hester. 13.

31 *Equus paratur ad diem belli, dominus autem salutem tribuit.*

VT superiori sententia significatur nullam sapientiam valere contra dominum, ita hac nullam potētiam aliquid valere sine domino, cui tribuenda est omnis salus atque victoria, iuxta illud Psalmistæ. Fallax equus ad salutem, in abundantia autē virtutis suæ non saluabitur. Psal. 32.
Est autem secunda pars huius sententiæ, Hemistichium desumptum ex Psalmo 3. vbi nos legimus, domini est salus, cùm vtrobique sit ad verbum Domino salus scilicet competit aut tribuenda est. Cæterum vt ad literam istud verum est de salute corporali, quæ in bellis diuina magis quàm equorum virtute obtinetur, quamuis non malè homo equis ad victoriam consequendam vtatur in bello, vt faciat quod in se est: Ita multo magis locum habet in bello spirituali quod nobis est contra vitia. Nam etsi contra illud nos parare & armare debeamus, tamen

men nobis fidere non debemus, sed diuinæ gratiæ à qua est omnis victoria.. Vnde hanc sententiam tractans mysticè D. Grogorius lib.3.Moral.cap.18.Equi inquit nomine, præparatio rectæ intentionis accipitur sicut scriptum est. Equus paratur in diem belli, sed dominus salutem tribuit, quia contra tentationem quidem sese animus præparat, sed nisi adiuuetur desuper, salubriter non decertat. Gregor.

CAPVT XXII.

1 *Melius est nomen bonum quàm diuitiæ multæ: super argentum enim & aurum gratia bona.*

SVPEREST cōiunctio enim, quę etiam in plerisque latinis non inuenitur codicibus, vt nec apud Bedā. Et est apud hebræos ad verbum sic. Eligibile ęst nomen à diuitiis multis, ab argento & ab auro gratia bona. Nō est enim in priori membro dictio bonum, sed tantum nomen quod pro phrasi hebræa accipitur frequenter pro fama celebri & honesta, sicut & in simili sententia quæ est Ecclesiastæ 7. Vbi nos legimus. Melius est nomen bonum quam vnguenta preciosa, hebræis non est bonum, sed tantum nomen. Additur tamen & à 70. & à D. Hieronymo explicandi gratia dictio bonū, quia est & nomen malum. Ex hebræis etiam patet quòd in secundo membro dictio bona non sic debet coniungi immediatè cum substantiuo gratia sicut in priori apud nos bonum cōiungitur cum dictione nomen, quasi dictio bona addita sit ad distinctionem gratiæ malæ, cum omnis vera gratia tantum bona sit: sed dictio bona referenda est ad illud, super argentum & aurum. Sicut tum in priore mēbro hebræis dicitur nomen eligibile à diuitiis, pro eo quòd latinè dicimus eligibilius diuitiis multis (Nam hoc modo hebræi circunloquuntur comparatiuum quo carent.) Ita in secūdo membro dicitur gratia esse bona ab argento & auro, hoc est, melior argento & auro. In nostra ergo lectione sic litera est ordinanda. Gratia, hoc est, gratiositas, qua quis gratus est Deo aut hominibus, est bona super argentum & aurum, hoc est, melior argento & auro. Sic enim accipitur hic gratia quomodo in illis scripturis quibus quis dicitur inuenisse gratiam apud Deum aut homines. Significatur ergo famam bonam præferendam diuitiis, & ita vixisse ac se gessisse, vt quis gratus sit & benè audiat, præponēdum esse auro & argento. Qua sententia monemur potius studendum esse parendæ gratiæ ac nomini bono, quàm diuitiis conquirendis: contra quam ferè faciunt homines. Et rectè quidem nomen bonum ac gratiositas diuitiis præfertur, tum quod in se illa sint meliora, quæ ad bonum honestum pertinent, diuitiæ verò ad bonum vtile, cui præfertur bonum honestum, & proinde hominem per se magis commendant, vt quæ ex virtute & rectè gestis parantur, tum quod homini etiam plus adferant frequenter commoditatis & vtilitatis. Nam præterquam quod diuitias nonnunquam adferant, quæ per se nomen bonum & gratiam non pariunt homini, frequenter prosunt homini plus quàm opes ad promerendum scilicet quippiam à principibus, aut ad inueniendum adiutorium contra inimicos, vt patuit in Tobia, qui fugiens Sennacherib cū filio & vxore nudus latuit, quia multi diligebant eum. Accedit his quod diuitiæ quæuis sint corruptibiles & multis pereat modis, nec morientem sequuntur, fama verò nominis & gratia non facilè perit, & etiam post mortem maius desiderium hominis accendit, Bonum autem quo diuturnius eo melius. Vnde benè Cato ille monuit: Omnia si perdas famam seruare memento. Et Plautus in Mostellaria: Ego si bonam famam seruasso, sat ero diues. Cæterum si in republica aliqua nomen & gratiam obtinuisse apud homines, præclarius est & melius quàm multas consecutum esse opes, multo magis diuitiis est pręferendum, quod apud Deū & sanctos bonum nomen & gratiam quis consecutus est, ad quæ cōsequenda apud Deum sententia hæc nos exemplo eorum quæ in republica contingunt, inuitat. Alioqui enim bonum apud homines nomen & gratia aliquando homini noxia sunt & nequaquam eligibilia valdè Hinc enim Paulus ille, qui apud valdè multos malè audiuit viuens. Si adhuc, inquit, hominibus placerem, Christi seruus non essem. Tob.1. Galat.1.

Eccles.7.

Diues & pauper obuiauerunt sibi: vtriusque operator est Dominus.

DVPLICITER accipitur hic à diuersis verbum obuiauerunt metaphoricè. Quidam enim metaphora desumpta ab amicis qui sibi occurrentes obuiis sese mutuo vlnis complectuntur, intelligunt significari pauperē & diuitem sibi mutuò subsidium ferre, & sic quodammodo sibi mutuò occurrere & vnum alterum quærere, quia nec pauper sine diuite, nec diues sine paupere viuere potest, sed alter alterius opera eget. Iam quod sequitur vtriusq; operator est dominus, significat vtrunque à domino accepisse conditionem qua contentus esse debeat, ac dominū vtrunque propter alterum ordinasse, vt & diues pauperi, & pauper diuiti subueniret & opituletur, & sic inter eos, etsi cōditione diuersos pax & charitas consisteret. Itaque simili tropo hic dictum est, Diues & pauper obuiauerunt sibi, quo in Psal. dicitur: Misericodia & veritas obuiarunt sibi. Et quo in Ecclesiastico dicitur, quod sapientia obuiabit timenti Deum quasi mater honorificata. Alij metaphora sūpta à bellantibus, sibi inimico aut contrario animo occurrentibus, intelligunt hic significari contrarietatem, quæ est inter diuitem & pauperem, vnde vertunt, Diues & pauper contrarij sunt, habitu scilicet & conditione, & frequenter etiam animo, cum ille insolescat animo, iste humilietur ac demisse se gerat. Simpliciter tamen & sine tropo rectius accipitur de corporali obuiatione, vt sit sensus. Frequenter & passim contingit vt diues & pauper, homines planè diuersæ conditionis sibi occurrant, at ne quis ex occursu huiusmodi personarum in habitu exteriori differentium, alium propter diuitias honoret, alium propter paupertatem contemnat, neve aut pauper obuium diuitem cōsiderans mœrore deiiciatur, aut diues contra pauperem superbè erigatur, cogitandum est quod vtriusque operator, aut (vt potius vertendum fuerat formator sit dominus, hoc est, quod quantū ad creationem attinet, pares sint, creati ambo ab eodē, & æquè ad imaginem & similitudinē Dei, quæ proinde Dei imago in vtroque æquè est veneran Psal.84. Ecclesi.5.

veneranda. Cogitandum item, vt suprà dictum est, & paupertatem & diuitias non casu, sed Dei voluntate vtrique obuenisse, atque ad mutuum subleuamen vtrunque à Deo ordinatum ac ob id neutrum alteri despiciendum. Similis sententia est infrà cap. 29. ex cuius cum hac sententia comparatione vtriusque loci verus intellectus magis elucescet.

3 *Callidus vidit malum & abscondit, innocens pertransiit & afflictus est damno.*

SICVT callidus et hoc loco & alibi hoc libro in bonam accipi debet partẽ, ita dictio innocens in malã partẽ accipi debet, pro imperito, simplici & inexperto sicut & cap. 14. cum dicitur: Innocẽs credit omni verbo, vbi Hebręis eadem dictio est quæ hoc loco, sicut in secundo membro pro astutus eadem dictio est, quam hic vertit callidus, & hoc libro frequẽter occurrit in bonam partem, pro sapiente, prudente & circunspecto qui mala præuidere & præcauere solet antequam eueniant. Significatur ergo eum qui per sapientiam & experientiam rerum callidus est, videre malum futurum, & vt illud vitet abscondere sese. Contrà verò, eum qui inexpertus est, simplex & imprudens, confidenter & sine timore transire & pergere in eo quod cœpit, & proinde eum frequenter affligi aliquo damno ac malo, quod sua prudentia astutus aufugit. Pergunt enim tales nonnunquam aut ad loca vbi malis incauti inuoluũtur, aut ad quædam munia ac opera perficienda per quæ malis implicantur. Similis est hæc sententia illi quæ est capite 14. versu 16. Sapiens timet & declinat à malo, stultus transit & confidit. Itaque his sententiis indicat Sapiens fructus sapientiæ & insipientiæ, vt sic ad sapientiam inuitet, & à stultitia auocet. vt autẽ in temporalibus rebus quod hic Sapiens dicit vsuuenire videmus, ita multò magis in spiritualibus rebus illud obseruãdum est. Qui enim verè secundum Deum prudens est, per fidem & scripturarum congnitionem videt mala aliquando peccatoribus obuentura, ideóque abscondit se à peccatoribus, inter quos versari recusat, abscondit se elogando se ab his rebus per quas mala illa posset incidere, abscõdit se latitando sub vmbra alarum Dei, Stultus verò & imprudens transit confidenter, in suis desideriis progrediens & illecebris mundanis, inde affligetur aliquãdo siue hic, siue in futuro malo quod præuidere & cauere noluit. Venerabilis Beda callidum accipiens in malam partem pro versuto ac versipelli, innocentem verò in bonam partẽ, pro recto & fraudis nescio, sic hunc locum tractat. Multi ex principibus credidere in dominum, sed propter Pharisæos non confitebantur, vt de synagoga non eiicerentur. Etenim erant callidi, videbant malum persecutionis quod imminebat & absconderunt fidem pietatis quam parumper conceperant. Innocentes verò Apostoli pertransierunt itinere recto professionis quo cœperunt, & afflicti sunt, verbere, vinculis, carcere, & ipsa etiam morte mulctati. Vtrumque autem exemplum vsque nunc in certamine fidei & in communibus, multi sequuntur actibus. Sic ille. Qui & meminit antiquæ versionis iuxta Septuaginta quæ tamen in nostris codicibus impressis mendosè citatur. Nam sic habent nostri libri nequam puniri valdè ipse disciplinam accipit insipientes autem prætereuntes, damno afflicti sunt. Desunt enim duo verba, vt ex Græcis patet. Callidus videns nequam puniri, & cæt.

4 *Finis modestiæ timor domini, diuitiæ & gloria, & vita.*

PRo modestiæ, dictio Hebraica propriè significat eam virtutem, quæ vulgò humilitas dicitur, quomodo eam dictionem aliquoties noster vertit, vt versu vltimo cap. 15. huius libri. Ea autem virtus Latinis dicitur modestia, per quam scilicet quis modeste de se sentit ac submissè se gerit. Proinde benè vertit hic interpres, nec accipitur hic vt Beda exponit pro constantia bonorum operum, aut pro qualibet virtute, quæ in moderatione actionum ac passionum consistit, vt exponit Lyra. Pro fine, dictio Hebraica, significat vel mercedẽ, vel propter. Vnde alij vertunt merces humilitatis vel modestiæ, vel propter humilitatem. Significat tamen eadem dictio etiam calcaneum & proinde etiam finem, & eodem recidit siuę dicatur, merces modestiæ, siue finis. Iam quod sequitur timor domini, plerique (vt est ambigua lingua Hebræa) vertunt etiam in genitiuo: Merces vel finis modestiæ & timoris domini, vt subaudiatur coniunctio, & tria illa quæ in secundo mẽbro ponuntur, significẽtur esse merces ac finis modestiæ & timoris domini. Quibus duabus virtutibus in versu vltimo capitis 15. etiam gloria tribuitur. Sunt enim connexæ duæ illæ virtutes ac sese confirmantes. Nam humilitatis adfert timorem domini, & timor humilitatẽ. His ergo tria illa tribuuntur, quæ maximè desiderant homines. Inprimis enim diuitias exoptãt, ac deinde cum diuitiis gloriã, tum vt his duobus per longitudinem vitæ diu frui liceat. Tribuũtur hæc tria superius sapientiæ, cuius initium est ac summa, timor Domini. Dicitur enim cap. 3. Longitudo dierum in dextera eius, & in sinistra illius diuitiæ & gloria. Vbi longitudo dierum ac vita diuturna pręponitur tanquam primũ & præcipuũ bonum, vnde & dexteræ tribuitur: Diuitiæ & gloria subsequuntur, & sinistræ tribuuntur, tãquam bona vitæ accessoria. & cap. 10. Longitudo dierum timori Dei tribuitur. Timor, inquit, domini apponit dies. Et cap. 19. Timor domini ad vita esse dicitur. Tria autẽ illa humilitas & timor domini adfert homini plerunq; etiã in hac vita sẽper autẽ copiosius & perfectius in futura vita. Hũc sensum vt & nostra litera habeat sic accipienda est vt significerur modestia perducere hominẽ ad firmiter & sanctè timẽdũ Deũ, & per hunc timorem adferre etiam homini diuitias, gloriã & vitã.

5 *Arma & gladij in via peruersi, custos autem animæ suæ longè recedet ab eis.*

PRo arma & gladij Hebręis est, spinæ & laquei, quómodo & Septuaginta vertũt τρίβολοι καὶ παγίδες, hoc est tribuli & lequei. Sed ad sensum parũ refert. Dupliciter autem quod hic dicitur intelligi potest, vt Beda indicauit. Nã in via peruersi, hoc est, in eius viuẽdi ratione, sunt arma & gladij, spinæ & laquei, siue quia peruersus aliis verbo & facto nocere studet, & veluti armis & gladiis impetere ac veluti spinis pungere ac laqueis fraudis ac doli inuoluere, siue quia ipsemet sua peruersa vita sibi mala conciliat, ac veluti gladiis confoditur spinisque conscientiæ remordentis pungitur ac laqueis diaboli implicatus

Psal.12. catur,à quo captiuus detinetur ad ipſius volun tatem. Conſentit cum illo, Contritio & infœlicitas in viis illorum. Sic & dupliciter accipi po teſt quod ſequitur: Cuſtos autem animæ ſuæ lõ gè recedet ab eis. Nam qui ſolicitè animam ſuã ſeruare ſtudet, mentem manúmque ſuam ab omni læſione proximi refrænat, & ne conſcientia ſua hic veluti gladiis & ſpinis quibuſdam, lædatur aut ne aliquando gladio vltionis diuinæ feriatur, tota mentis intentione præcauet. Vnde

Ireneus. Iræneus lib.3.c.3. refert de Ioãne quod cum in Epheſo iens lauari vidiſſet intus Cerinthum, exilierit de balneo non lotus, dicens quòd timeret ne balneum concidat cum intus eſſet Cerinthus inimicus veritatis.

6 *Prouerbium eſt adoleſcens iuxta viam ſuam etiam cum ſenuerit non recedet ab ea.*

HEBRÆIS eſt, Imbue vel erudi puerum iuxta viam ſuam, nec eſt vlla prouerbij mentio, ſed monẽtur parentes in iuuentute rectè inſtituere ſuos pueros, vt idipſum vſque in ſenium in eis perduret. Eſt autem noſtra lectio, in locutione obſcurior & imperfecta. Sic enim Latinius dicendum erat, Iuxta quã viã adoleſcens ſe geſſerit, etiam cum ſenuerit, &c. Id autẽ dicitur eſſe prouerbium, quia vulgo ſic dicitur. Non quod ſic ſemper ſit, ſed quod vt plurimum iuxta illud Poetæ: Quo ſemel eſt imbuta recens ſeruabit odorem Teſta diu. Item, quod noua teſta bibit, inuerterara ſapit. Vnde & dicitur Thrẽ.3. Bonũ eſt viro cum portauerit iugum ab adoleſcentia ſua. Et Ariſt. Ethic.2.c.1. Non parum, inquit, refert, ſed caput rei eſt, hominẽ hoc aut illo modo aſſueſieri. Nã alioqui & ſtudio humano & gratia Dei frequenter mores iuuẽtutis mutantur. Videtur interpres noſter dictionem adoleſcens hic poſuiſſe, vt ſit participium, & ſit ſenſus: Is qui adoleſcit in ſua viuendi ratione, hoc eſt, qui ab adoleſcentia ſua aliquam viuendi rationem amplectitur.

7 *Diues pauperibus imperat & qui accipit mutuum ſeruus eſt mutuantis.*

SENTENTIA clara eſt ſignificans in mũdo ita fieri ferè, vt per diuitias homines ſibi imperium & honorem vendicent, ac pauperum dominentur eóſque ſibi per beneficia collata deuinctos & addictos quaſi ſeruos & ſubiectos habeant. Proinde ſocordiã hominũ hoc prouerbio excitat, vt ſua induſtria ſtudeant ſibi potius diuitias parare, quàm vt per inopiam cogantur aliis eſſe aſtricti, eíſque ſeruorum inſtar morem gerere ſibíque voluntariam accerſcere ſeruitutem, vt faciunt qui mutuum accipiunt.

8 *Qui ſeminat iniquitatem, metet mala & virga iræ ſuæ conſummabitur.*

Gal. 6. PRIOR huius ſententiæ pars ſatis conuenit cũ illo Pauli, Quæ ſeminauerit homo, hæc

Matth. 7. & metet, & illo ſaluatoris: In qua menſura mẽſi fueritis remetietur vobis. His .n. omnib. ſignificatur talia quẽque recepturũ, qualia aliis ipſe intulerit. Cui conſonat quod ſequitur: Et virga irę ſuæ conſũmabitur, hoc eſt, conſumetur. Quo ſignificatur impiũ perditũ iri maláque paſſurum ob id ꝙ ira ſæuitiáque tanquam virga quadam alios oppreſſerit atq; afflixerit. Aut quòd virga poteſtatis ſuæ non pro iuſtitia, ſed pro ira ſua abuſus ſit in ſubiectos. Ita enim dupliciter exponi poteſt illud, virga iræ ſuæ. Vtut eſt ſignificatur impiũ ea virga qua alios percuſſit conterẽdum. Docet autẽ experientia verum eſſe quod hic dicitur. Qui enim iniuſtè in alios ſæuiunt ſua ſæuitia ac poteſtatis ab vſu ſibi interitũ aſciſcunt, & hic frequenter & ſemper in futuro.

9 *Qui pronus eſt ad miſericordiam benedicetur, de panibus enim ſuis dedit pauperibus.*

DIXIT de impio, nũc è contra dicit de pio. Cæterum pro eo quod nos habemus: qui pronus eſt ad miſericordiam, Hebręis eſt, Bonus oculus vel bonus oculo. Sed ſicut Hebræis oculus malus dicitur oculus inuidus, eo quod torqueatur alterius fœlicitate, ita bonus oculus dicitur liberalis & miſericors, eo quod cõmoueatur alterius infœlicitate & miſeria. Vnbe benè vertit noſter, qui pronus eſt ad miſericordiam, ſicut capite ſequenti vertit: Ne comedas cum homine inuido, cum Hebræis ſit, nec comedas panem mali oculo, vel mali oculi, hoc eſt, hominis inuidi. Benedicetur autem pronus ad miſericordiam, & in præſenti vita, tum ab hominibus qui tali benè precantur tum à Deo qui ei ſuam gratiam copioſe impertiet, & in ſpiritualibus ac temporalibus & multo magis in futura vita, quando audiet illud, Venite benedicti patris mei. Eſuriui enim, &c. Sic Deus benefecit 2.Cor. 9.
viduæ Sarephtanæ quæ Eliæ panem ſuum communicauit, Et Sunamitidi hoſpitæ Elizæi. Reſpexiſſe videtur ad hunc locum Paulus cum de eleemoſyna verba facit, ac inter cætera dicit. Qui ſeminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Vbi & ſubiungit. Hilarem enim datorem diligit Deus, quod perſpicuum eſt ipſum ex hoc loco ſumpſiſſe ſecundum lectionem Septuaginta, qui hoc loco habent, ἀνδρα ἱλαρὸν καὶ δότην ἀγαπᾷ ὁ θεός, hoc eſt, virum hilarem & datorem diligit Deus.

10 *Victoriam & honorem acquirit qui dat munera, animam autẽ auferat accipientium.*

VERSVM hunc hebræa non habent, nec vetera pleraque exemplaria, habent tamẽ Græca in quibus ſic eſt, νίκην καὶ τιμὴν περιποιεῖται δωρα δοὺς, τὴν μέντοι ψυχὴν ἀφαιρεῖται τῶν κεκτημένων, id eſt victoriam & honorem acquirit dãs munera, attamen animam aufert poſſidentium. Quo ſignificatur eum qui dat munera ſibi quidẽ, vt plurimũ prodeſſe, vt quiſper ea immeritũ aliquando acquirit honorem, & victoriam de aduerſariis ſuis, accipientibus verò frequenter multum nocere, quod dando eis munera animã auferat eorum, hoc eſt, animæ vitã & ſalutem, vt quos cogat indigno honorem deferre, & contra æquitatem pro ſe ſententiam contra ſuos proferre aduerſarios.

11 *Eiice deriſorem & exibit cum eo iurgium, ceſſabuntque cauſæ & contumeliæ.*

QVOD ſuprà aliquoties vertit peſtilentẽ ſecutus Septuaginta, hic vertit: deriſorẽ, cum & hic Græcis ſit λοιμόν, hoc eſt, peſtem vel peſtilentem, ſecutus ſcilicet iam veriorem dictionis Hebrææ ſignificationem. Quos autem deriſores Sapiens dicat, ſuprà indicatum eſt c. 19. nempe qui benè monentes ſubſannant veritatem non ferentes. Itẽ qui temerè aliorũ dicta

factáque rident, in peiorem omnia rapientes partem, suísque sannis alios ad iram contentionésque prouocantes. Tales autem iurgiorum ac litium tum in familiis, tum in Repub. esse au tores manifestum est, proinde monet rectè Sapiens, vt tales eiiciantur, tum è familiis, tum è Repub. quo illis eiectis etiam lites & causæ forenses cessēt, ac contumeliæ. Idem seruandum in Ecclesia Christi, in qua præcipui derisores & pestilentissimi homines sunt hæretici, qui omnes præ se contemnunt, & rident Ecclesiasticā simplicitatem in fide, cæremoniis & obseruatio nibus. Vnde vt nostri seculi malitia demonstrat pleræque contentiones & contumeliæ oriuntur ex omni parte. Eiiciendi ergo tales sunt ab iis qui potestatem habent, quo pax Ecclesiastica cōstare possit inter Christianos, quemadmodū Sarra eiici voluit, irrisorem Ismael cum ancilla matre eius. Itaque Beda super hoc versu. Eiice, inquit, hæreticum, quem corrigere non potes de Ecclesia, & cùm libertatem prædicandi abstuleris, catholicæ paci auxilium præstabis.

Gregor. 21.

11 *Qui diligit cordis munditiam propter gratiam labiorum suorum, habebit amicum regem.*

NON est apud Hebræos præposit'o propter vnde ferè alij interpretes gratiam labiorū referunt ad verbum diligit, vertentes, Qui diligit cordis munditiam & gratiam labiorum suorum, &c. vt significentur duo necessaria ad obtinendam regis amicitiam, nempe cordis munditia, hoc est, sinceritas & integritas animi ab omni fuco ac prauitate aliena, & sermonis elegantia: His enim duobus simul iunctis fit, vt quis regibus, & magnatibus placeat, maximè si qui reges dicuntur verè reges sint. Potest tamen gratia labiorum iuxta Hebræa etiam separari à verbo diligit, quemadmodum & per distinctiunculam separatur, & verti per ablatiuum, qui diligit cordis munditiam, gratia labiorū suorum, hoc est, per vel propter gratiam labiorū suorū, &c. Atque id secutus videtur noster interpres. Itaque sensus erit, eum qui amat integritatem animi, atque à fuco & impietate liber est, si acce dat etiam dicendi gratia, regi ac magnatibus placiturum. Aut significatur talem non posse non habere gratiam labiorū apud reges, hoc est taliū, vt inplurimum verba sermonésque grata esse, quòd sincero animo dicantur, cum impiorum & fucatorum etiam blandiloquentia elegans & compta sapientibus ingrata sit & odiosa, vtpote per quā malū machinentur. Vnde de Dario scribitur, quod cum malum punicum, in manu teneret, dixerit se nō optare maiorem thesaurum vllum, quam vt tot haberet Zopyros, quot essent grana pomi illius significans regibus nihil gratius esse debere fidis amicis. Cæterum Rex de quo loquitur Sapiens præcipuè, ac cipiendus est Rex ille regum & dominus dominantium, qui solus scrutari potest munditiam cordis humani, eámque in primis requirit. Quā qui amat, eius doctrina, sermo, & preces non possūt nō placere regi nostro lōgè magis quàm quæuis impiorum orationes ac prædicationes, Cum non sit speciosa laus in ore peccatoris.

13 *Oculi domini custodiunt scientiam, & supplantantur verba iniqui.*

PRo custodiunt, quidam vertunt obseruāt. Nam & hoc dictio hebræa significat, & cō uenire potius videtur oculis. Oculorum enim est obseruare & considerare, non conseruare, quanquam oculis Domini rectè tribuatur etiā rerum conseruatio, si oculos domini intelligamus eius prouidentiam, qua omnia prospiciens omnia disponit suauiter. Nam verbum conseruandum magis conuenit verbo quod in sequenti membro opponitur, supplātatur, hoc est, subuertitur. Cæterum cum scientia opponatur verbis iniqui, satis apparet sapientem loqui de sciētia, quam ore boni proferunt. Et potest simpliciter accipi de cognitione rei de qua aliqui loquuntur & testificantur, vt significetur prouidentiam domini conseruare & tueri testimonium veritatis, illud scilicet quo id quod sciunt homines loquuntur & testantur, contra verò illum subuertere iniquorum verba, quæ in aliorum perniciem contra veritatem cogitauerunt, aliud dicentes, quam sciunt esse verum. Aut si scientia accipiatur pro prudentia & multarum rerum cognitione, à qua quis doctus dicitur & alios rectè docere potest, distinguit hoc prouerbium inter bonos & malos doctores, significans illorum doctrinam per Dei prouidentiam conseruari in posterorum vtilitatem, horum verò euanescere, perire & obscurari, vt patet de catholicæ ecclesiæ doctrina & hæreticorum figmentis.

14 *Dicit Piger, Leo est foris, in medio platearum occidendus sum.*

HOc versu pulchrè depingit pigrorum cōditionem nempe quod cum ad opus vocantur prætexunt suæ pigritiæ maxima pericula causantes, se ideo ab operando aut aggrediendo quiduis cessare, quod metuant ipsi negotio subesse arduum aliquod & ineuitabile periculum, quasi si vocatus ad egrediendum domum causetur se ideo egredi nolle quod putet foris esse Leonem à quo in medio platearum sit occidendus. Vno enim hoc Leonis periculo significare voluit pigritiam proponere pigro pericula multa atque efficere vt piger pericula vel nulla vel parua magnifaciat, & sic ociosus maneat. Quod cum sæpè accidat & videre liceat in rebus temporalibus, multo magis in spiritualibus, à quarum studio plerique cessant metu periculorum quæ prætexunt, grauiter periculosa ducentes quæ aliis grauia non sunt, & trepidantes timore vbi non erat timor. Somnum rumpere, ieiunia ferre, castitatem seruare, & id genus alia propter Christum subire, quæ virtutis amatoribus leuia sunt, pigro mala videntur extrema & intoleranda. Proinde pulchrè hunc locum mysticè tractat Beda, sic scribens. Dicit sæpè in animo suo is qui ad agenda bona opera piger est, ad confitendam fidem quam corde tenet timidus: non audeo fidem quam noui foras proferre ne me persecutor impius, quia fidelem nouit perimat. Timeo ad exercendas virtutum actiones in publicum progredi, ne fortè me vel antiqui hostis aduersitas grauior tentet, vel etiam homo quilibet peruersus cum suorū turba derideat, conuitiis confundat, iniuriis afficiat, aut sicut multos iustorum, qui ab eius vita discordant tormentis consumat, Leo inquit foris via: in medio plateaū occidēdus sum. Quod est apertè dicere, & verba & opera virtutum vbi ostendi fori cœperint, statim persecutio vel hominum

hominũ vel ſpirituũ comitatur inuidorum, nec valeo in tentationibus reſiſtere, ſed impiis boni propoſiti vincor incœptis. Hæc ille. Quidã paucis ſic explicat hunc verſum in literali ſenſu. Domi ſe piger cõtinet præ pigritia, perinde acſi in vrbe leones graſſarentur, vt quod hic dicitur piger dicere, ſit ipſum hoc facto demonſtrare, ac perinde ſe gerere ac ſi hoc diceret.

25 *Fouea profunda os alienæ: cui iratus eſt dominus, incidet in eam.*

ALIENAM vocat quæ vxor ipſius nõ eſt, quem in ſui amorem vult pertrahere. Huius os foueæ profundæ comparat, quoniam ſuorum verborum blanditiis & illecebris virũ alienũ ad caſum pertrahit, eúmque tam graué, vt reſurgere aut nullatenus, aut vix poſſit. Primum enim in amorem ſui ipſum incidere facit, & in fornicationes & adulteria labi, in quæ per tractus ægrè euadere poteſt, quemadmodum in foueam profundam quis prolapſus ægrè liberatur. Videmus enim viros alienæ mulieris amore captos difficulter ſe ab eo extricare poſſe. Deinde per amorem hunc illicitum & inhoneſtum pertrahit ſæpè viros in flagitia, vt homicidia, & rapinas, atque in mala pleraque & pericula ex quibus non facilè inuenire licet exitum, ſed in quibus frequenter demerguntur, & abſorbentur. Quod vt hic temporaliter non fiat, certè longè grauius expectandum eſt, poſt hanc vitam, quando per adulteria aliáque ſecuta flagitia demergentur in profundum abyſſi infernalis, vnde nunquam patebit exitus. Sic ſuperius
Proue. 5. cap.7. dixit, pedes eius deſcendunt in mortem, & ad inferos greſſus eius penetrant. Et viæ inferi domus eius penetrantes interiora mortis. Cæterum vt intelligamus ſingularis eſſe gratiæ diuinæ ab hac fouea præſeruari, & cõtra peculiaris cuiuſdam eſſe vindictæ diuinæ in illam incidere. Cui iratus eſt dominus, inquit, incidet in illam. Quo ſignificat neminem facilè in hanc pręcipitari foueam, niſi qui aliis fuerit prius cõtaminatus vitiis, merueritque deſeri à Deo, vt iam iuxta Theologos peccatum poſterius pæna fit peccati præcedẽtis, & peccatũ peccatũ trahat vt anſa anſam. Primũ enim iuſto Dei vindicantis iudicio fit, vt quis incidat in colloquium & familiaritatem mulierum impudicarum. Deinde vt earum cõuictu & colloquio capiatur, & in dicta mala præcipitetur. Poteſt autem quod de ore dicitur extraneæ & ad oſcula referri, atque ad geſtus & ſigna vultus allicientis, per quę & viri ſæpè irretiuntur. Sed ad verba potius reſpexiſſe ſapientem patet ex ſimilibus locis ſuperius habitis. Dicit enim capite 5. Fauus diſtillans labia meretricis, & nitidius oleo guttur eius. Et cap. 7. irretiuit eum multis ſermonibus & blanditiis labiorum protraxit eum. Sicut autem locis illis ſuperius per meretricem & alienam myſticè intelligitur hæreticorum ſecta & congregatio quæ aliena à Deo, à vera Chriſti ſponſa homines ſtudent adducere, & ad ſe trahere, ita & hoc loco. Itaque per os alienũ doctrina ſectariorũ intelligenda, de quibus Paulus teſtatur,
Rom.16. quod per dulces ſermones & benedictiones ſeducunt corda innocentũ. Horum doctrinam qui ſequuntur, incidunt in foueam profundam, vnde emergere non facilè valent. Rarò enim ex animo reſipiſcunt, qui hęreticorum erroribus imbuti & inuoluti ſunt. In horum incidere manus & errores ſingularis eſt vindictæ Dei, qui ob præcedentia quædam demerita & ſuperbiam potiſſimum, qua plus quidam ſapere volunt quàm oportet ſapere, traduntur à Deo in reprobum ſenſum ita vt dicentes ſe eſſe ſapientes ſtulti fiant.

16 *Stultitia colligata eſt in corde pueri, & virga diſciplinæ fugabit eam.*

PRIOR pars ſignificat pueris firmiter adhærere ſtultitiam, hoc eſt, vanitatem eorúmque cor aliud non cogitare quàm quę vana ſunt, inutilia & mala, nec poſſe ſtultitiã hanc facilè ſanis monitionibus ab eis auelli, ita vt quaſi vinculis quibuſdam videatur eorum cordi alligata. Ex corruptione enim naturæ innata eſt eis ad vitia & vanitates procliuitas, & propter defectum experientiæ, & humorum in eis dominantium abundantiam, nondum quæ ſana ſunt & vtilia ſapiunt. Verum ne ob hoc veluti deſperari deſerantur, indicat ſecunda pars qua ratione ſtultitia hæc ab eis poſſit abigi, quod ſcilicet ſi ſola monitio & eruditio ad eam abigendam nõ ſufficiat, vt ſolet ſufficere in viris, virga diſciplinæ fugabit eam, ſignificans vt in plurimum opus eſſe illis caſtigatione & coercione, quia ſola vexatio dabit intellectum. Notandum autẽ quod dicat virga diſciplinæ, ſignificans moderatam caſtigationem pueris adhibendam, non virgam iræ & ſæuitiæ, hoc eſt, caſtigandos eos, non tam ad puniendum quam ad emendandum. Virga iræ impiis debetur, qui ſcientes peccant, virga diſciplinæ pueris, qui ex ignorantia peccant & inſcitia. Hæc virga non fugat ſtultitiam ab impiis, cum in profundum peccatorum venerint, fugat à pueris qui timore pœnæ ad virtutes ſunt formandi. Quantum enim hominum cura valeat ad corruptæ naturæ mutationem, & correctionem oſtendit D. Baſilius hom. 5. in Hexame. ex cura agricolarum qua fructus feri & ſylueſtres emolliuntur, & ad vtilitatem humanam tranſmutantur.

17 *Qui calumniatur egentem vt augeat diuitias ſuas, dabit ipſe ditiori: & egebit.*

POTEST hæc ſententia & aliter verti ex Hebræo, hoc ſcilicet modo: Qui opprimit pauperem vt multa ſibi acquirat, qui dat diuiti, certè ad defectum ſcilicet veniet vterque, vt ſignificentur duo hominum genera quæ ad inopiam perueniunt frequenter, cum ſtudioſè eam fugere conentur, nempe & hi qui pauperem fraudant vt augeant ſibi opes, & qui diuitibus dant munera, vt per eorum amicitiam maiora accipiant. Vtroſque enim frequenter ad egeſtatem perduci videmus, hos quidem quia cum dando ſe attenuant, ſpe ſua quam habent indiuitibus ſæpè fruſtrantur, illos verò quia malè parta malè dilabuntur, ſecundum noſtram verſionem, quæ & ipſa benè conſtat cum Hebræis, ſenſus eſt, eos qui violenter opprimunt pauperes vt diteſcant, frequenter cogi vt & ipſi diuitibus multa dent, ſicque ad inopiam perueniant. Aut dum coguntur diuitibus dare, vt illorum conniuentia aut patrocinio licentius rapiant & opprimant tenues, aut viciſſim diuites potentiores iuſtè aut iniuſtę ab eis malè parta rapiunt, quemadmodum videmus principes ſpoliare vſurarios & raptores

Munit nos hæc ſententia, vt ne cum videamus malis artibus quoſdam diteſcere, offendamur ſtatim, ſed exitum expectemus, certóque nobis perſuadeamus nō fore illis diuitias ſtabiles, ſed auferenda aliquando quæ iniquè ſunt ablata, & per eadem puniendos per quæ peccauerunt, vt vt eſt Sapien. 11. Cæterum verbum calumniatur hic accipi pro iniuria afficere non tantū verbo, ſed etiam facto ſuprà eſt indicatum in ca. 14. circa verſum 31. inter iniuriam inferentes pauperi non tantum cenſendi ſunt qui vi aperta ab iis bona ipſorum auferunt, ſed & qui eos debita fraudant eleemoſina, quemadmodum plerique faciunt vt augeant ſibi diuitias, à debitis ceſſantes eleemoſinæ operibus. Myſticè iuxta Bedam calumniatur pauperem vt augeat diuitias ſuas, qui detrahit virtutibus fratris pauperis ſpiritu, vt per hanc vituperationem ipſe diuitias quas deſiderat augeat, id eſt, gloriam laudis humanæ maiorem quaſi ſanctior accipiat. Talis ergo calumniator quicquid bonæ actionis habere videbatur, amittit, & à fructu virtutum, vacuus in fine manebit.

18 *Inclina aurem tuam, & audi verba ſapientum, appone autem cor ad doctrinam meam.*

19 *Quæ pulchra erit tibi cum ſeruaueris eam in ventre tuo, & redundabit in labiis tuis.*

BENE annotauit Beda nouum locutionis genus hic aſſumpſiſſe Salomonem, quòd deſerto illo ſcribendi modo quo cœpit à c. 10. cui pro titulo præmittitur parabolæ Salomonis, nunc redeat ad priorem loquendi modum, ita vt ſpecialiter ad eum quē inſtruit verbū faciat, ſicut in principio libri fecit, nec iam ſingulis verſibus ſententiam abſoluat, cum quæ à capite 10. hactenus dixit, non quaſi ad alium quē docebat dixerit, ſed velut ſolus ſecum ratiocinādo, breuibus verſibus, idque bimēbribus ferè ſententiam ſuam abſoluens. Itaque Rodulphus Baynus hic auſpicatus eſt tertium ſuorum commentariorum librum. Quoniam ergo filiū ſuum inſtructurus Sapiens, ſingularia quædam ei traditurus eſt præcepta, & dogmata, quibuſdam ſententiis ipſum excitat, ad auſcultandum doctrinæ eius & ſapientum dicens: inclina aurem tuam & audi verba ſapientum. Et quoniam non ſufficit audire, ſed oportet animum etiam illis apponere. Appone, inquit, cor ad doctrinam meam, q̃ ſcilicet conſona eſt verbis ſapientum, & per quam tibi trado verba & ſententias ſapientum. Quoniam autem ab andiendo doctrinam ſapiētiæ auocantur frequenter iuuenes, eo quod eis inſuauis videatur & aſpera, ſubiicit, quæ pulchra erit tibi cum ſeruaueris eā in ventre tuo, hoc eſt, Quamquam doctrina mea in initio parum tibi arridebit & grata erit, tamē cum cœperis eam recondere in intimo cordis tui, eámque ruminaueris & ſæpius verſaueris, eius tandem virtutem percipies, eámq; ſuauiſſimam & pulcherrimam eſſe deprehēdes. Quod ſequitur & redundabit in labiis tuis, poteſt cōiungi cum verbo ſeruaueris, vt repetatur coniunctio, cum, & ſit ſenſus, cum ſeruaueris eam in ventre tuo, & cum deinde redūdauerit in labiis tuis ad docendum alios, vt ſignificetur tum demum pulcherrimam & iucundiſſimam doctrinam ſapientiæ videri alicui, cùm quis non ſolum eam in corde ſuo, aſſidua meditatione reuoluerit, ſed ex plenitudine cordis alij etiam eandem effuderit, & tradiderit. Aut poteſt coniungi cum pulchra erit, vt ſit promiſſionis verbum pro ſeruantibus doctrinam in corde, & ſit ſenſus: Si ſeruaueris eam in ventre tuo, non ſolum erit tibi pulchra & amœna, ſed & in aliorū profectum & vtilitatem redundabit in labiis tuis. Pro illo, quæ pulchra erit tibi, etiam verti poteſt, Quoniam iucundus eris tu cum ſeruaueris, &c. vt ſignificetur eum qui recondit in animo ſuo verba ſapientum, & ſimul ea labiis ſuis aliis aptè profert, multis gratum & vtilem futurum.

Grego.

20 *Vt ſit in domino fiducia tua, vnde & oſtendi eam tibi hodie.*

APVD nos illud, vt ſit in domino fiducia tua, coniungendum videtur cum præcedentibus, & maximè referendum eſſe ad illud, Inclina aurem tuam & appone cor ad doctrinā meam, Vt hic iam intelligatur ſignificari finis audiendæ doctrinæ ſapientum, nempe vt per eam auditam & obſeruatam, in domino quis fidere securè poſſit, in quo confidere rectè non poteſt, qui doctrinam ſapientiæ audire, vel obſeruare recuſat. Et benè iſtud ſubiunxit, ne quoniā dixit, pulchram & gratam fore doctrinam ſapientiæ ſeruanti eā in corde, quis eo fine potiſſimum illi audiendæ intendat, vt voluptatem in animo ſuo & honorem apud homines ex ea cōſequatur, ſed potius, vt ſicut dictū eſt in domino ſecurè fidere poſſit, & confidenter expectare ab eo, & hic eius fauorem & auxilium in omnibus, & poſt hanc vitam præmia æterna. Poteſt tamē & aduerſū immediatè præcedentem referri in hūc ſenſum. Pulchra erit tibi cum ſeruaueris eā, ita vt ſit in domino fiducia tua, propter ſcilicet obſeruationem eius, atq; ex hac fiducia quam adfert ſapientia, pulchra, & iucūda tibi erit. Itaque inquit, vt per ſapientiam fiduciam in domino conſequaris. Et oſtendam tibi hodie, hoc eſt, nō ſatis erit mihi te aliquando inſtituiſſe, ſed etiam hodie tibi oſtendam diſciplinam ſapientiæ hoc eſt, perſeuerabo te docere. Melius tamen alij libri habent, oſtendi tibi eam hodie, quia præteritum habent Hebræa, quæ etiam ſic verti poſſunt vt ſit plena & per ſe ſubſiſtens ſententia. Habent enim ad verbum ſic, vt ſit in domino fiducia tua, oſtendi tibi hodie etiam tu. Vbi illud, etiam tu imperfectam plerique putāt orationem ſupplendam hoc vel ſimili modo. Etiam tu amplectere, vel etiam tu noſti aut meminiſti. Vel etiam tu oſtendas aliis ſicut ego tibi. Sed obſeruanda ſunt ſimilia loca ſi quæ occurrunt in ſcripturis. Simile enim videtur quod eſt in capite ſequenti, Vbi Hebræa habent. Fili mi, ſi ſapiens fuerit cor tuum, gaudebit cor meum, etiam ego, pro quo nos habemus, gaudebit tecum cor meum.

21 *Ecce deſcripſi eam tibi tripliciter, in cogitationibus & ſcientia*

22 *Vt oſtenderem firmitatem & eloquia veritatis, reſpondere ex his illis qui miſerunt te.*

QVOD dicit ſapiens ſe ſapientiam deſcripſiſſe tripliciter quidam dictum putant, ꝓpter tres libros ab ipſo deſcriptos, Prouerbia, Eccleſiaſtes, & Canticum Canticorum. Beda tripliciter deſcripſiſſe intelligit, quia & cogitare, & loqui, & opere ſapientiā exercere toto hoc libro docuit. Alij ad verbum hæc referētes, vt ci⁹

fit vox, hac triplici ſapientiæ deſcriptione exiſtimant ſignificari tres partes veteris Teſtamenti legem ſcilicet, Prophetas & hagiographa. Nam in has tres diuiditur vetus Teſtamentum apud Iudæos teſte D. Hieronymo. Simplicius fuerit tripliciter accipere poſitum pro multipliciter ac variis modis & diligenter vel frequenter, & nõ ſemel nec iterum, ſed ſępius inculcãdo. Quidam vertunt Hebræa deſcripſi tibi perfecta, magnifica. Nam dictio, Salis, vnde eſt hic dictio שלישים Salichim, ſignificat principẽ & ducẽ, vt quod hic dicitur, ſimile ſit illi quod eſt ſuprà cap. 8. vbi pro eo quod nos habemus, De rebus magnis locutura ſum, Hebræa habent principalia, vt inſignia loquar, dictione נגידים Negidim, deſumpta à נגיד Negid quæ principem ſignificat. Cæterum nõ ſatis eſt ſapienti dicere ſe multipliciter deſcripſiſſe ſapientiã, ſed addit in cogitationibus (vt vel habent Hebræa) in cõſiliis, & ſcientia ſignificans, ſe nõ temerè deſcripſiſſe, ſed magna cũ deliberatione ac præmeditatione & ex multa rerũ cognitione & ſcientia, vt & hac ratione ad percipiendam ſcientiam à ſe traditã, auditorẽ inuitaret. Addidit & finem ac fructum ſuæ deſcriptionis duplicem, vt inquit, oſtenderem tibi quæ firma ſunt ac certa, & eloquia vera, vtq; his cognitis reſpondeas ex his rectè ac debitè, illis qui miſerunt te, hoc eſt, illis qui negotium aliquod tibi mandauerunt & cõmiſerunt. Primum enim hoc præſtat ſapientiæ doctrina, vt quæ veritatis ſunt ipſi cognoſcamus, ac deinde vt alius ea reſpondere poſſimus. Quoniam autem non ſatis aptè dici videtur aliquem reſpondere his qui miſerunt eum, aut vt habent Hebræa, referre verba veritatis, quidam vertunt ex Hebręo, his qui mittũt ad te. Ad hoc enim percipitur ſapientia, vt quis reſpondere poſſit aptè his qui mittunt ad ipſum, ad audiendum ab illo recta conſilia & veritatem. Verum hæc verſio non benè conuenit proprietati linguæ Hebraicæ, quæ magis exigit vt vertatur ſicut nos habemus his qui miſerunt te. At is datiuus poteſt accipi vt ſit communis datiuus exponendus hoc modo, vt reſpondeas veritatem, pro his & ad honorẽ ac vtilitatem eorum qui miſerunt te hoc eſt, qui negotium aliquod tibi peragendum commiſerunt, ſiue is ſit Deus, ſiue princeps aut Eccleſia, priuati aliqui. Ad hoc enim quis ſapientiæ dat operam, vt nõ ſolum ipſe veritatẽ cognoſcat, ſed & eorum nomine qui ei negotia aliqua cõmittunt, poſſit aliis verba
Eccle. 8. ſapientiæ reſpondere & referre, nẽpe vt in Eccleſia rectè docere poſſint Chriſti nomine, cuius legatione fungũtur prædicatores, vt in Repub. rectè ius dicere poſſint nomine principis, cuius vice funguntur ſenatores, & ſic in reliquis.

---

23 *Ne facias violentiam pauperi, quia pauper eſt, neque conteras egenum in porta.*
24 *Quia iudicabit dominus cauſam eius, & configet eos qui confixerunt animam eius.*

POSTQVAM ad audiendam ſapientiæ doctrinam ſuperioribus quinque ſententiis filium ſuum ſapiens inuitauit, ſubiicit nunc pleraque inſignia ſapientiæ præcepta & maximè prohibitiua malorum, quorũ primũ eſt vel maximè obſeruandum quod contra illud paſſim à pleriſque fiat. Non facias, inquit, violentiã pauperi. Quamuis enim omnis violentia ſit prohibita, peculiariter tamen violentiam & iniuriam quæ pauperi irrogatur prohibet, tum quod de ea magis ſit periculum, & facilius atque frequẽtius admittatur, tum quod illa crudelior ſit & magis inhumana, atque ob id magis diuina vltione vindicanda vt paſſim ſcriptura indicat. Ob paupertatem enim homines magis iniuriæ diuitũ obnoxij ſunt, & maximè inhumanum eſt eum, qui viribus eſt imbecillior & egenus, violentia & iniuria premere, cũ eo nomine magis ei opem preſtare deberemus. Illud quia pauper eſt, dupliciter accipi poteſt. Aut vt ſignificet cauſam quæ quoſdam impellit ad inferendam violentiam & ſit ſenſus. Ne ea cauſa alicui inferas vim quia pauper eſt, & ob id iniuriæ expoſitus, nec valens iniuriam repellere, cum ea cauſa te mouere deberet ad auxiliandum & defendendũ. Aut vt ſignificet cauſam quæ à vi inferenda reuocare debet, & ſit ſenſus, Nõ facias iniuriam pauperi. Eſt enim pauper, & ob id miſericordia potius dignus, cuius afflictioni, ſi afflictionem addas, planè te crudelẽ declaras, illúmq; ad ſummã miſeriã ac deſperationem adigis. Cum autẽ ab omni iniuria pauperum ſit abſtinẽdũ, maximè ab ea quæ illis infertur in iudicio. Vnde ſubiicit: Neque conteras egenum in porta, vbi porta ponitur pro curia & loco iudicij, quòd antiquitus apud Iudæos in portis ciuitatum ius diceretur vt patet in libro Ruth, & Deut. Vbi dicitur, Iudices & magiſtros conſtitues in omnibus portis tuis. Deut. 16. Maximæ autem iniuſtitiæ eſt, eo loco abuti ad conterendum pauperem, quo pauperes & innocentes deberent ab iniuria & oppreſſione defendi. Et tamen frequenter id fit à diuitibus & potentioribus qui iniuſtis criminationibus, corruptis teſtib. & nonnunquam iudicibus, impenſarum item magnitudine ac litium protractione in iudicio grauant pauperes. Cæterum poteſt hac ſententia intelligi prohiberi nõ tantũ violentia pauperibus innocentibus illata ſed etiam quæ illis nonnihil pro meritis inferri iuſtè poſſe videretur, videlicet ne ob mutuum, aut debitũ, vel dictũ aliquod aut factum durius tractentur, ſiue extra iudicium, ſiue in iudicio. Vnde in Exo. eſt ſcriptum, Si pecuniã mutuã dederis populo meo pauperi qui habitat tecũ, nõ vrgebis eũ quaſi exactor, nec vſuris opprimes. Vt autem à violentia pauperum efficacius deterreat, ſubdit. Quia iudicabit dominus cauſã eius, hoc eſt, etſi cauſam ſuam ipſe pauper defendere in iudicio non poſſit, & alij eum defendere recuſarint, iudex quoque ipſe aut muneribus corruptus, aut timore potentię diuitũ ſuperatus nõ iudicauerit cauſam pauperis pro æquitatis exigentia, ipſe dominus in ſe cauſam illã ſuſcipiet, eàmq; iudicabit qui iuſtus eſt iudex, nec munerib. nec timore cuiuſquã capi poteſt, cui peculiariter derelictus eſt pauper, quiq; iudex peculiariter dicitur pupillorũ, viduarũ & egenorũ. Iudicabit aũt nõ ſententiam tantũ ore pronũciãdo, ſed re ipſa vindicando iniuriam pauperibus illatã, vnde ſequitur, & configet eos, qui confixerũt animam eius. Vbi notandum eſt quod pro verbo configere ponitur apud Hebræos קבע Cabag, quod in Bibliis hoc tantum loco eſt & Malach. 3. vbi etiam diuus Hieronymus vertit configere & affigere. Si affiget homo Deum, quia vos configitis me. Omnes autem volunt

hoc verbum significare rapere aut spoliare, quo modo & D. Hieronymus testatur Symmachum Aquilam, & Theodotioné vertisse. Habét enim μὴ ἀποστερῆον, num fraudat aut spoliat, vnde hic quidam vertunt. Et spoliabit anima, hoc est vita, spoliantes eos. Et est sensus optimus, quo significatur Deum ablaturum vitam, siue temporalem, quam abbreuiabit, siue vitam gratiæ & gloriæ æternæ ab his qui pauperib. auferunt facultates, quod auferendo facultates vitam quoque videantur auferre, cũ eos ad famem extremámque inopiã ac desperationem adigunt. Iuxta quem sensum & nostra litera commodè sic accipietur. Dominus transfiget spiculis æternę mortis & damnationis illos, qui sagittis inhumanitatis suæ corda pauperum cõfixerunt, vt par pari referat, & qua mensura mensi fuerint, remetiatur eis. D. Hieronymus in Malachiam testatur verbum Hebraicum hic & ibi positum lingua Syrorum & Caldæorum significare affigere, atque se eam significationem secutũ, quod faceret ad mysterium dominicæ passionis, in qua homines affixerunt & cõfixerunt Deũ. Vnde & Beda hunc locũ peculiariter ad Christum in cruce confixũ vult pertinere. Melius, inquit, hic locus de illo intelligitur, qui cũ diues esset, pauper pro nobis factus est, & nõ solũ pauper, vt nos ditaret, sed & vt nos redimeret, crucifigi dignatus est. Prohibet ergo sapiẽtia suos auditores, domino in carne prædicanti violentiã mortémque inferre, quia nimirum certus restat interitus ei qui in authorem vitæ manum mittere non timuerunt. Hæc ille.

25 *Noli esse amicus homini iracundo, neque ambules cum viro furioso.*
26 *Ne forte discas semitas eius & sumas scandalum animæ tuæ.*

VARIIS modis consultum est non inire amicitiam & familiaritatem cum iracũdis & furiosis. Primum quia cum talibus nõ potest consistere amicitia, vt qui leuissimis causis offẽdantur. Deinde quia cum talibus conuersari nõ
Eccle. 2. caret periculo. Vnde in Ecclesiastico dicitur, Cũ iracundo non facias rixam, & cum audace non eas in desertum, quoniam quasi nihil est ante illum sanguis, & vbi nõ est adiutoriũ, elidet te. At hic Sapiens dehortatur à consortio & amicitia iracundi, ob periculum imitationis, tũ quod in iracundo sit frequens irascendi exemplum, tum quod iracundus, non solum suo exemplo pertrahat ad imitationem, sed & exhibitione occasionis, vt qui facilè offensus, & frequenter iniustè aut non satis iustè, occasionem frequentẽ præbeat irascendi ei qui cum ipso degit, tum quod hoc vitio contracto planè ineptus quis redditur ad amicitiam cum aliis ineundam & res magnas gerendas, vt omittã vitium illud semel contractũ non facilè tolli posse & cum alia quidem vitia tẽpore curentur, istud semper magis crescere & inualescere. Vnde benè dicit, ne fortè discas semitas eius & sumas scandalũ animæ tuæ, hoc est, anima tua, atque tu ipse hinc occasioné habeas frequenter impingendi, cadendi atque peccandi. Pro quo Hebræa habent, & sumas laqueum animæ tuæ. Illaqueatur enim anima peccandi consuetudine & malarum affectionũ pondere, ita vt se his explicare cum vult nequeat, quéadmodũ aues laqueis captæ euadere non valent. Superius enim annotatum est nostrum interpretem vertere scandalum vel ruinã, pro quo alij vertunt laqueum. Cæterum ex subiuncta ratione patet non omnibus semper declinandam societaté iracundorũ. Generaliter enim viri perfecti peruersos fugere non debent, sed cũ illis nonnunquã conuersari, vt ad rectitudinem illos pertrahant, à quorũ peruersitate, & vitiis nõ facilè vincuntur. Vnde ad infirmiores hoc præceptum potissimum pertinet, quibus à cõspectis exemplis plus est periculi, vt & Beda annotauit.

27 *Noli esse cum his qui defigunt manus suas, & qui vades se offerunt pro debitis.*
28 *Si enim non habes vnde restituas, quid causæ est vt tollat operimentum de cubili tuo.*

CVM vetat ne simus cum his qui defigunt manus suas, vult vt ne simus inter eos, & de numero eorum qui defigũt manus suas, hoc est qui stipulantur, & fideiubent pro aliis. Hoc enim vocat sæpius defigere manus, vt patet cap. 6. Non vetat autem istud quasi semper malum, sed tanquã periculosum. Ac quam sit periculosum experientia quotidiana docet, & sapiens ipse cum hoc loco tum aliis locis, satis ostẽdit. Indicat enim fideiussori omnino cogitandum esse de soluendo debito adeo, vt etiam si non possit sine suo magno incommodo soluere (hoc enim est quod dicit, Si enim non habet vnde restituas) expectare debeat vt creditor tollat operimentum cubilis, vel vt habent hebræa, lectũ q est sub ipso, hoc est, vel vt maximè necessaria re debitum persoluatur, vel pro eo supellex necessaria pignoretur: & extremam miseriam spõsor patiatur. Illud quid causæ est sic debet accipi, cur eo te loco statuis, cur hoc efficis: & in verbo tollat subintelligendum est creditor. Quidã libri habent. Vnde restituat, vt hæc verba referantur ad debitorem, pro quo quis spondet: Nã & Beda sic legit, & interpretatur verbum tollat, etiam referens ad debitorem quem intelligit tollere vestimentum quia eius nomine tollitur. Aut legendum. Si enim non habes vnde restituas, per verba secundæ personæ sicut habent codices emendatiores, patet ex hebræis. Cæterum non prohibetur hac sentẽtia omnis fideiussio, sed ne quis ad fideiubẽdum sit facilis, ac ne temerè faciat propter imminens periculũ, quod vt timendum est in fideiussionibus temporalibus, ita multo magis in spiritualibus. Proinde secundum sublimiorem intelligentiam monemur, ne faciles simus ad suscipiendum munus alios regendi, in quo spondemus ac nos obstringimus pro aliis, reddituri Deo pro eis rationẽ. Si enim non possumus sponsioni satisfacere, ornatus virtutũ si quisnobis sit in quo quiescim⁹ fouemur ac vitia nostra teguntur, auferentur à nobis, nudique, egẽtes ac squalidi, coram Deo deprehendemur.

29 *Ne transgrediaris terminos antiquos quos posuerunt patres tui.*

PRo transgrediaris hebræis est transferas, idẽ scilicet verbum quod est Deutero 19. Vbi nos legimus non assumes & transferes terminos proximi tui quos fixerunt priores in possessione tua. Idem ergo quod illo loco, hic sapiens ad literam docet, quod & repetit capite

sequenti

ſequenti, videlicet ne quis ex auaritia limites ſuæ poſſeſſionis & hæreditatis, ad dilatandum, transferat ad alium locum quã ab antiquo conſtitutum ſit, ne proximo ſuo noceat, ſed contentus ſit ſua ſorte & hæreditate quæ à patribus obuenit. Vnde quod nos habemus, ne transgrediatis terminos, intelligendum eſt transferẽdo. Sub hoc autem literali ſenſu parabolicè intelligendum eſt ſapientẽ ſimul ſignificare voluiſſe cauẽdũ ne quis vel fidei dogmata ab antiquis determinata vel rectæ vitæ præſcripta à patribus laudabiliter conſtituta pro concordia & ordine ac politia inter homines conſeruanda, violare ac immutare noua doctrina ac impio contemptu præſumat. Quòd vtinam hoc noſtro ſeculo obſeruatum fuiſſet, non incidiſſemus in tantum malorum quantum patimur.

30 *Vidiſti velocem in opere ſuo coram regibus ſtabit nec erit ante ignobiles.*

COMMENDAT hæc ſententia diligentiã ac ſtrenuitatã in rebus gerẽdis, impletúrque & apud homines per diligentiam in rebus tẽporalibus, & apud Deũ per diligentiam in rebus diuinis. Qui enim ſunt ſtrenui & diligentes in negotiis ſuis temporalibus, digni ſunt qui ſtent coram regibus ipſiſque interuiant, taléſque ferè principes prudentes requirunt, atque in honore habent, nec tales decet barbaris & ignobilibus famulari. Qui etiam diuinis legibus grauiter obſecuti ſunt, & ſumma cum diligentia munus ſibi concreditum obierũt, in die iudicij coram ſummo & æquiſſimo rege ac ſanctis Apoſtolis eius qui cum ipſo orbem iudicabunt, ſtabunt & ad dexteram collocabuntur, nec conſtituentur cum ignobilibus damnatis ad ſiniſtram iudicis.

CAPVT XXIII.

1 *QVando ſederis vt comedas cum principe, diligẽter attende quæ poſita ſunt ante faciem tuam.*
2 *Et ſtatue cultrum in gutture tuo, ſi tamen habes in poteſtate animam tuam.*
3 *Ne deſideres de cibis eius in quo eſt panis mendacij.*

HIs tribus verſibus docet Sapiens filium ſuum quid ſit ei faciendum in conuiuiis potentum. Dupliciter autẽ potiſſimũ hic locus intelligitur. Sunt enim qui primis duabus ſentẽtiis intelligunt ſapientẽ monere, vt inuitati ad principum conuiuium circunſpecti ſint in loquendo ac reſpondendo principibus, ne quid temerè dicẽdo incidant in ignominiã, aut in periculũ aliquod ac perniciẽ. Itaq; quod dicitur diligẽter attende quæ poſita ſunt ante faciẽ tuam, ſic intelligunt, Diligenter conſidera quæ tibi à principe proponuntur, quæ à te quæruntur, vt eis nõ temerè reſpondeas, ſed prudẽter & circunſpectè. Quod ſequitur & ſtatue cultrum in gutture tuo, ſic accipiunt veluti cultro gutturi infixo, cohibe te à verborum petulantia, & imprudentia, ita vt & parcus ſis in loquendo, & prudens. Et quia id præſtari non poteſt, niſi quis ſibiipſi imperare poſſit, & ſe continere, ſubiicitur ſi tamen habes in poteſtate animam tuam. Alij melius intelligunt hic ſignificari cauendum in conuiuiis principum maximè ab intemperantia & crapula, quod in eis ob ciborum lautitias, & copiam omnium rerum maximè ſit periculum intemperantiæ, quodque in eis per intemperantiam non ſolum in dedecus ſummum, ſed & in perniciem homo incidere poſſet, ſi ſcilicet vel dicto vel facto aliquid cõmittat principe indignum, ob quod grauiter ſit puniendus. Quod ergo dicitur diligẽter attende quæ poſita ſunt ante faciem tuam, ſignificat habendam rationem eorũ quę in menſa ſunt propoſita, ac naturam eſculẽtorum & vini puriſſimi conſiderandam, videndum ſcilicet quam multa & quam delicata ſint appoſita, vt ne delitiis ac multitudine oppoſitorum quis ſeductus exhorbiterà rectitudine & probitate vitæ, ſicque & in dedecus & in periculum aliquod incidat. Ad quod magis perſuadendum ſubditur. Et ſtatue cultrum in gutture tuo, quo parabolicè ſignificatur cohibendum appetitum, & veluti cultro gutturi immiſſo refrenandam immodicam appetentiam rerum appoſitarum, nec cultro abutendum ad quæuis edulia diſcindenda & manducanda, ſed potius gutturi infigendum. Ad hæc ſignificanda iſta dici oſtendit tertia ſententia quæ ſequitur, Ne deſideres, immodicè ſcilicet & intẽperanter de cibis eius in quo eſt panis mẽdacij. Pro quo Hebræa habent, & ipſe eſt panis mendacij, vel, hoc eſt. n. panis mendacij, vel cibus mendacij, vel mendax & fallax. Redditur enim cauſa quare eius cibi, vel vt habent Hebræa delitiæ eius, magnopere deſiderari non debeãt, nempe quia cibus ille fallax eſt, & facilè imponit guloſis vt pluſſumant quàm honori, & ſaluti conueniat, cum dedecore & ſalutis periculo ſeſe grauãtes. Proinde apud nos illud, in quo debet accipi pro in cuius cibis, hoc eſt, cuius cibi ſunt panis mẽdacij, hoc eſt, cibi fallaces hominum ad intẽperantiam pertrahentes. Non enim in homine eſt panis mendacij, Pro illo, ſi habes in poteſtate animam tuam. Hebræa habent בעל בפש Baal nephes, quod dupliciter accipi poteſt. Aut vt ſignificet dominus animæ hoc eſt deſiderij qđ ſecutus eſt interpres noſter, Aut vt ſignificet eũ qui habet deſideria eíſq; tenetur, & obnoxius eſt, quomodo c. ſuperiori, pro homine iracundo Hebræa habent בעל אף Baal Aph, hoc eſt, vir qui iræ eſt obnoxius atq; ab ira tenetur. Itaque vertũt pleriq;, ſi tibi eſt appetẽtia, aut ſi concupiſcẽtiæ es deditus, vt ſit ſenſus, ſi appetitu immoderato feraris ad cibũ & potũ in conuiuiis principum ſplendidioribus, cohibe illum vel cultro gutturi immiſſo. Sunt qui ſecundum hãc partis iſtius acceptionẽ vertunt non, Et pone, Sed & pones cultrũ in gutture tuo, & intelligũt ſignificari illum exponere ſe graui periculo, & veluti cultrum gutturi ſuo infigere qui deditus eſt concupiſcentiæ, & dum auidè cibum potúmque ingurgitat, non tam cibum in gutture accipere quàm cultrum qui illud ſtrangulet & ſuffocet propter morbos ſcilicet, qui ex crapula oriuntur. Aut etiam quia per ebrietatem aliquãdo principibus quædam detegantur in conuiuiis quæ perniciẽ deinde conuiuiis adferant, vnde principum menſam quidam intelligunt hic dici panem mendacij, quod ea principes aliquãdo abutantur ad expiſcandum ex conuiuiis quędam eóſque fallendum. Et hæc quidem quę ad tinet ad literalem ſenſum dicta ſint. Quib. eſt ſimile quòd eſt in Eccleſiaſtico: Super menſam magnam ſediſti, ne aperias ſuper illam Eccle. 31.

faucē tuā prior. Nō dicas multa sunt, q̄ super illā sunt, vt scilicet te ob epularū copiā ingurgites. Iuxta sensū mysticū sedet cū principe comesturus panem, quia ad mensā dominicā, variis scripturarū epulis & sacramētorū dapibus, præsertim pane corporis dominici & poculo sāguinis Iesu Christi accedit. Ad quā mensā quicunque accedit, iterū atque iterū expēdere debet quid ei appositū fuerit, vt ne indignè tractet quæ sunt apposita, nec plus sumat quā cōuenit. Sunt.n. vt experiētia docet plerique, è vulgo maximè qui de scripturis vberiorē sibi vēdicant intelligentiam & plus nosse desiderant quàm eis vel conuenit vel expedit, nō seruantes illud Pauli, Dico vobis non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem &, vnicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei. His ergo dicitur vt sibi imperent ac appetitum immodicum cohibeāt, quod significatur, cum dicitur, Statue cultrum in gutture tuo. Quod Beda subtilius accipit, vt significetur quanta cum discretione diuina sint tractāda eloquia, Guttur námque inquit pro loquela posuit, quia vox in gutture est: cultrum pro discretione, quia cibo cum reficimur cultro secante præparamus. Et sedens vt comedat, cultrū in gutture suo statuit, quando is qui diuina sedulus meditatur eloquia, discreta ex ore verba depromit. Hæc ille. Similiter sunt qui mensæ corporis domini indignè se ingerunt, nō diiudicantes corpus domini, quibus ne perniciem sibi asciscant & iudicium sibi manducent, præcipitur vt seipsos probent ac cibum propositum discernant, & potius abstineant quàm indignè manducent. Iam quæ sequitur tertia sentētia seorsum accipi debet, vt postquam dictum est quomodo sacra mensa tractanda sit, moneatur cauenda doctrina hæreticorum, qui cum videantur opiparum ac delicatum parare conuiuium, ex scripturarum epulis multa loquentes, mendacij & erroris doctrinam apponunt. Non ergo, inquit, concupiscas quicquā ex cibis eorum, quālibet opiparè verborum lenociniis cōditis cum inter eos sit panis mendacij, hoc est, doctrina quā non agnoscit Ecclesia columna veritatis, doctrina scilicet falsa, quæque dulcedine sua fallere auditores suos consueuit. Interpretes 70. hunc locum multo aliter verterūt: Habent enim sic, Si sederis cœnare ad mensam potentis, considerans intellige quæ apponuntur tibi, & sic mitte manum tuam sciens quia te talia oportet præparare, &c. Quibus verbis ad literam docemur: non sectandas mensas magnatum quòd vicissim similibus sumptibus sint ex-

Eccle. 30. cipiendi, cum magno rei familiaris detrimento & inopiæ periculo. Vnde in Eccles. Sapiens docet. Pōdus sup se tollit, q honestiori se cōmunicat. Et ditiori te ne socius fueris. Et post pauca, Confundet te in cibis suis, donec te exinaniat

Amb. li. 1 offi. c. 13. bis & ter, & in nouissimo deridebit te, &c. Rectè ergo cecinit Horat. Dulcis inexpertis cultura

August. potentis amici. Expertus metuit. D. Ambr. hunc ex Prouerbiis locum secundum translationem 70. adducit in commendationem referēdæ gratiæ & beneficij accepti. D. Aug. hanc vers. 70. secutus mysticè eā trac. super Ioā. trac. 47. & trac. 84. vbi edisserendo locum illum, Maiorem hac dilectionem nemo habet &c. sic habet, Quæ mensa est potentis, nisi vnde sumitur corpus & sanguis eius, qui animā suam posuit pro nobis? Et quid est ad eā sedere nisi humiliter accedere, Et quid est considerare & intelligere quæ apponuntur tibi, nisi dignè tantam gratiam cogitare? Et quid est sic mittere manum sciens quia talia te oportet præparare, nisi quod iā dixi, quia pro nobis Christus animam suam posuit, sic & nos debemus animas pro fratribus ponere &c.

4 *Noli laborare vt diteris, seu prudentiæ tuæ pone modum.*

HAC sententia & sequenti dehortatur ab immodico diuitiarum appetitu. Itaq; dicit, Noli laborare vt diteris, vbi notādum quod 2. Thes. 3.
laborem non prohibeat omnē, sed eum qui fiat intentione diuitiarum comparandarum. Laborandum enim est ob necessaria & commoda vitæ, iuxta illud Pauli. Qui non vult operari, non manducet. Quamquam quod hic dicitur, noli laborare non de labore corporali potissimum sit accipiendum, sed de industria, diligentia ac solicitudine, vt sit sensus, Noli anxius & solicitus esse, vt diuitias consequaris, ne labora ditescere. Secundam partem sententiæ Hebræa ad verbum sic habent: ab intelligentia tua desine vel cessa. Et est sensus: Cessa ab hac tua intelligentia, ac prudentia, diuitias comparandi. Proinde quod noster vertit, sed prudentiæ tuæ pone modum, etiam accipiendum de prudentia & industria qua vtuntur homines in conquirendis opibus. De qua Saluator: Filij huius seculi, Luc. 13.
inquit, prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt.

5 *Ne erigas oculos tuos ad opes, quas non potes habere, quia facient sibi pennas sicut aquilæ, & volabunt in cælum.*

HEBRÆA ad verbum habent. Num volare facies oculos tuos in illud & non erit, quia faciendo faciet sibi alas vt aquila & volabit in cœlum. In hebræo ergo non satis constat de qua re loquatur, tamen quoniam superiori versiculo de diuitiis locutus est sapiens, & hic versus veluti causa superioris subiectus videtur, etiam hunc omnes de diuitiis intelligunt interpretes, vt cum dicitur, in illud, sit sensus nempe vt ditescas. Et vt sentētiæ intelligentiam & vim assequamur, intelligendum est. Volandi verbū & oculis auari & ipsis diuitiis tribui, de quibus loquitur tanquam de rebus animatis per prosopopœiam. Et oculos quidem suos faciūt volare ad opes, qui insatiabili habendi desiderio flagrāt nihil aliud respicientes, omnem cogitationē dirigētes eo vt diuitias habeant quicquid vidēt concupiscētes assequi. Quibus freq̄uēter cōtingit quod his qui solo visu velint aues capere & visu tantū aues volātes persequuntur. Sicut enim illæ lōgius volādo, elabūtur quā quis possit etiā oculis assequi, ita & opes veluti assūptis alis aquilinis freq̄uēter fugiunt eos qui illas sectantur, potissimū qui solo desiderio eas sectantur, interim ignaui nec vllam honestam artem exercentes per quam ditescere queant. Sicut enim arte opus est vt aues capiātur, ita & in acquirēdis opibus multū valet industria, quamquam & hæ temerè plerisque videantur accedere, atq; ab aliis vel de industria & sua spōte recedere, quantūuis ad eas obtinēdas laborēt. Ex his patet interpretem nostrum benè sensum reddidisse, cùm vertit, Ne erigas oculos tuos

ad opes quas non potes habere, Facere enim volare oculos ad opes, non est aliud quàm erigere oculos suos ad eas. Cum ergo variæ sint causæ per quas in scripturis homines auocãtur ab auaritia & concupiscẽtia oculorum, Sapiens hic eam causam adfert, quod frequenter fugiunt diuitiæ ab eis qui eas summè desiderant, auium instar, & diuinitus contingunt his qui eas non admodum sectantur, vt vanus sit labor eorum qui anxiè eas concupiscunt. Docet ergo quémque sua sorte contentum esse debere, nec concupiscentiam quæ in oculis est ad opes quas Deus non concedit, excitandam, quia sicut dicit Propheta, Nisi Dominus ædificauerit domum, frustrà laborauerunt qui ędificant eam. Vanum est vobis ante lucem surgere, scilicet nisi Deus aspiret & faueat. Ad elucidationem huius loci facit, quod est Eccles. 11. vbi etiam à diuitiarum studio dehortatur Sapiens, dicens: Si enim secutus fueris non apprehendes, & non effugies si præcurreris, significans diuitias non contingere sectantibus eas, & contingere sectantibus, sed fugientibus, quod in sequentibus declarat subiiciens: Est homo laborans & festinans & dolens impius & tanto magis non abundabit. Ex prædictis patet quod dicitur, Facient sibi pennas, non referendum ad oculos, vt quidam interpretantur, sed ad opes. Secũdum mysticum sensum Beda his duobus versibus intelligit prohiberi immodicum sciẽtiæ desiderium quo hodie plerique tenentur, vt cum dicitur, noli laborare vt diteris, significetur prohiberi ne diuitias scientiæ vltra mensuram nostræ capacitatis quæramus. Et similiter secũdo versu intelligatur, ne erigamus mentem nostram ad perscrutanda diuinitatis arcana quæ penetrare non possumus, cum hæc cælestibus solum ciuibus pateant, iuxta illud: Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris.

Psal. 126.
Eccle. 11.
E. 3.

---

6 Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius.
7 Quoniam in similitudinem arioli & coniectoris, æstimat quod ignorat, Comede & bibe dicet tibi, & mens eius non est tecum.
8 Cibus quos comederis euomes, & perdes pulchros sermones tuos.

PRo homine inuido, Hebræis est malus oculus oculo, vel malus oculus: sed vt dictum est cap. superiori, bonus oculo Hebræis dicitur homo liberalis, malus oculo homo parcus & inuidus, quomodo & in Euangelio dicitur. An oculus tuus nequam est, hoc est, inuidus, séque crucians alterius fœlicitate. Vnde non malè vertit interpres, cum homine inuido. Quæ tamen versio ansam dedit quibusdam hunc locum malè intelligendi. Nam sunt qui intelligunt sapiẽtem hic monere, ne quis comedat cum homine inuido, hoc est, cum eo qui fœlicitati alterius inuidet, etsi amicitiam vultu & conuiuio simulet, quod periculum sit ne in conuiuio tali ab inuido homine lædatur cibo intoxicato, aut potu obruatur in dedecus & perniciem suam. At hæc sentẽtia est aliena à mente sapientis, qui potius vult declinanda conuiuia auarorum & parcorum, qui quamuis verbis simulent se suis conuiuis fauere appositum cibum ac potum, animo tamen cruciantur cum vident illos edentes & bibentes. Huiusmodi quoque dicuntur esse mali oculi, aut habere malum oculum, quod torqueantur videntes alios ex suis bonis refici, & ideo inuidi etiã dici possunt, quod non faueant conuiuiis suis refectionem & gaudium. De huiusmodi etiam dicitur in Ecclesiast. Postquam enim etiam ibi Sapiens docuit quomodo quis se gerere debeat in mensis magnatum, quod & hic dictũ est, subiicitur quomodo apud inuidos sordidos & parcos se in cõuiuiis eorũ gerere debeat, dicens: Memento quoniam malus, oculus nequam. Nequius oculo quid creatum est? Ideo ab omni facie lachrymabitur. Cum viderit ne extendas manum tuam prior, & inuidia contaminatus erubescas. Qua vltima parte, significatur in mensa parci non extẽdendam manum, eò quò ille respicit vt apertius est in Græcis, ne in inuidiam parci quis incidat. De huiusmodi ergo sordidis hominibus intelligendus est hic loqui Salomon, cum dicit: Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius. Quod autem sequitur, quoniam in similitudinem arioli & coniectoris æstimat quod ignorat, & per se obscurum est, & non videtur facilè quomodo cum Hebræis aut Gręcis aliquid habeat simile. Sed & Hebræa hoc loco valde sunt obscura. Ponitur enim hic verbum שער Schaar, quòd variè accipitur à diuersis, sunt. n. qui mensurare interpretãtur, quia nomẽ Schear mẽsurã significat, vt significetur hic sorditũ apud se præscribere mensuram exiguam, quam si quis bibendo aut edendo excedit, ægrè fert, etiamsi dicat, ede & bibe. Aut quod mensuret ac numeret quod editur ac bibitur. Alij sordes animi ipsius auari putant significari. Plures tamen interpretantur æstimare & cogitare, vnde ad verbum hebræa habẽt. Quoniã sicut æstimauit (vel cõiectauit) in animo suo sic est. Quod interpres noster sic videtur intellexisse, quasi significatum sit auarũ sibi persuadere omninoita esse sicut in animo suo æstimat & cogitat, vnde explicandi gratia de suo quædam adiiciẽs, vertit: Quoniã in similitudinem coniectoris & arioli æstimat quod ignorat. Quemadmodũ enimilli frequenter sibi persuadent quod non est & quod ignorant: ita & auarus. Putat enim alios eiusdem esse ingenij, cuius est ipse, cũ ex se aliosmetiatur, vt quemadmodum ipse non ex animo fauet conuiuiis mensam, etiamsi verbis contrarium simulet: Ita etiam conuiuas putat non ex animo loqui iucunda & amica verba quæ cum eo proferunt. Vnde subditur, Comede & bibe dicet tibi, & mens eius non est tecum, hoc est animo tibi non fauet quod offert. Et sequitur, cibos quos comederas euomes & perdes pulchros sermones tuos, hoc est, insuaues tibi erunt apud sordidũ epulæ, ac vbi illius sordes aduerteris, displicebit tibi illius mensa, adeo vt velis te euomere posse cibos comestos. Et peribit tibi omnis sermonis & confabulationis elegantia quæ solet in conuiuiis adhiberi, quæ non commouet auarum ad animi iucũditatem. Nihil proderit tibi quicquid pulchrum in conuiuio apud eum locutus es, vel laudando eius dapes vel agendo ei gratias, aut denique quicquid pro more in mensa locutus es. De inuido & parco quædam dicuntur Ecclesiastici 14. quę faciunt ad præsentem locum, Qui sibi nequam est, cui alij bonus erit? Et non iucundabitur in bonis suis. Qui sibi inuidet, nihil est illo nequius, & hæc est redditio malitiæ illius, & si benè fecerit non volens facit, & in nouissimo manifestat malitiam suam. Et post pauca, Et in tristitia

Mat. 18.
Eccle. 32.
Eccle. 14.

tristitia erit super mensam suam. Cæterum quod noster vertit cibos quos comederis euomes.& perdes, &c.quidam vertunt ex Hebræo per imperatiuos. Euome & perde, & putant esse verba inuidi & sordidi hominis, ita cogitantis in corde suo,quod non respondet eius exterioribus verbis,Vtinam euomeres quæ de cibis meis voras sicut perdidisti suauia tua verba quę locutus es,quia cor meum nõ aduertit ad ea. Alij putant esse verba Sapientis iubentis hyperbolyco sermone euomere quod è mensa sordidi comestũ est,hoc est,pœnitere quod comederit. Iuxta mysticũ sensum qui literali iam dicto sensui conueniat, rectè per inuidum istum & parcum diabolum intellexerimus nostræ saluti inuidentem,qui etsi fauere nobis videatur, dum ad mundi voluptates nos inuitat,animo tamen est à nostra fœlicitate alieno: proinde monetur non desiderare ex cibis eius,hoc est,ex voluptatibus huius mundi,ad quas pertrahit,quod si fecerimus,euomendum aliquando erit quod sumpsimus,siue nunc per pœnitentiam, siue postea per pœnam quando tantum dabit quisque pœnarum quantum se deliciis intemperatè immerserit.Beda de hæreticis intelligit qui doctrinam suam aliis impertiunt, & ad eam inuitant, non quod eis benevelint,sed quod humanã laudem quærant.Horum doctrina qui delectatus fuerit, & ipse cogetur euomere quod ab eis sumpsit,& perdet pulchra verba confessionis fidei catholicæ,aut sermones quibus eis prædicantibus fauit,applaudendo eis.

9 *In auribus insipientum ne loquaris: quia despicient doctrinam eloquij tui.*

Matt.7. HOc est quod dominus in Euangelio parabolicè iucundius dicit,Nolite sanctum dare canibus,neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne fortè conculcent eas pedibus suis,& conuersi dirumpant vos.Despiciunt autem doctrinam sapientũ insipientes,tum quod contraria sit eorum affectibus, tum quod eam non intelligant.Ferè enim contemnuntur quæ non intelliguntur.

10 *Ne attingas paruulorum terminos, & agros pupillorum ne introeas.*

11 *Propinquus enim illorum fortis est,Et ipse contra te iudicabit causam illorum.*

PRIMA pars prioris sententiæ apud hebręos planè eadem est cum eo quod est apud hebræos capite præcedenti vbi nos habemus, ne transgrediaris terminos antiquos, vtrobique enim est.Ne transferas terminum seculi, hoc est terminum antiqui temporis. At noster interpres hic videtur legisse non עולם Olam quod significat seculum,vel æternam,sed עויל Vlim,vel olim ab עויל Vl,quod puerum significat. Itaque secũdum Hebræorum lectionem docetur,quod quemadmodum non licet transferre terminos antiquos, ita nec introire in agrũ pupillorũ ad iniuriam inferendam. Secundum nostram lectionem prohibetur ne attingantur termini paruulorum orphanorum scilicet ad transferendum eos,& dilatandum proprios agros, Aut ne attingantur limites,hoc est, agri paruulorum, nec pupillorum agros qui ingrediatur ad inuadendum scilicet eos & occupandum, aut ad metendum& colligendum fructum eorum.id cum generaliter sit de omnium agris prohibitum, tamen in specie de agris paruulorũ & orphanorum potissimum prohibet, quod hi violentiæ & iniuriæ magis sint expositi,sicut supra specialiter prohibuit ne fieret violentia pauperi subiiciens etiam hic similem causam. Propinquus enim illorum fortis est. Vbi pro propinquus, hebræis est dictio גאל Goel,quæ propriè redemptorem significat & vindicem,quemadmodum hic omnes vertunt, quomodò & Ieremiæ 50. noster interpres in eadem sententia de Deo vertit,redemptor eorũ,vt & aliis multis locis. Frequenter tamen hæc dictio pro propinquo accipitur & vertitur,idque ideo quia vt præcipitur Leuiti 25. cum quis attenuatus apud Israelitas vẽdiderat possessionem suam,is qui ei erat propinquior poterat redimere quod venditũ erat. Vnde factum est vt propinquior ille qui ius habebat redemptionis, diceretur גאל Goel, hoc est,redemptor, pro quo noster interpres & illo loco Leuitici,& in lib. Ruth.cap.3.& 4. sæpè vertit propinquus, Nam quum dicit Ruth. ad Booz: Expande pallium tuum super ancillam tuam,quia propinquus es,Et cum Booz dicit, Nec abnuo me propinquum, Et capite sequẽti, cumque vidisset propinquum præterire,semper est dictio גאל Goel quæ redemptorem significat.Itaque quia hic de agris est sermo qui pupillis eripiuntur ab impiis,&contra illos à Deo defenduntur,benè Deum vocat interpres propinquum pupillorũ, talem scilicet qui eorum agros tueatur vindicet ac redimat è manibus vẽdicantium illos iniustè:Non ergo hic dominus dicitur propinquus pupillorũ, quia prope illis adest,iuxta illud:Iuxta est Dominus his qui tribulato sunt corde,sed quomodo cõsanguineus Psal.33. alicuius ac frater dicitur illius propinquus. Quoniam ergo mũdus iudicat pupillos carere, vt patre ita defensore & vindice, atque ab id etiam eos per se ad defensionẽ infirmos audacter inuadit, sapientia vt ab iniuria hac deterreat, Propinquus,inquit,eorum ac redemptor & vindex fortis est,nec derelinquet eos sed ipse iudicabit causam illorum.In mystico sensu rectè intelligitur hic locus de paruulis illis, de quibus Dominus in Euangelio: Abscondisti hæc à sapientibus & reuelasti ea paruulis. Et de quibus Matt.11. Paulus.Malitia paruuli estote. Item de pupillis qui non vocant sibi iuxta Christi præceptum patrẽ in terris,nec sectantur consolationem hu- 1.Cor.14. ius mundi,deserti ab eo. Quorum terminos & agros qui ingrediuntur & inuadũt, à domino illorum vindice iudicabũtur. Sunt autem eorũ termini atque hæreditas,Ecclesia, scriptura, & Ecclesiastica sacramenta, quæ impiè hęretici inuadunt aliena sibi vendicantes.

12 *Ingrediatur ad doctrinam cor tuum, & aures tuæ ad verba scientiæ.*

HEBRÆA non habent ingrediatur,sed adduc,hoc est,adhibe doctrinę cor tuũ, hoc est,mentem tuam,quanquam eodem redit sensus.Si enim adducitur & adhibetur cor doctrinæ & eruditioni, ingreditur vtique & accedit cor ad

cor ad eam, quod nō est aliud quā cor suscipere doctrinam, ac verba scientiæ quærenda & sectanda ex animo. Item quod quisque regimen habeat & dominium cordis sui, quódque expectare non debeat vt ad doctrinam suscipiēdam cogatur, sed vt vltro eam amplectatur & quærat. Repetit hanc monitionem frequēter Sapiēs post quædam Sapientiæ præcepta, vt intelligamus, ea aliter præstari non posse, nisi quis & cor & aures accommodauerit.

---

13 Noli subtrahere à puero disciplinam, si enim percusseris eum virga, non morietur.
14 Tu virga percuties eum, & animam eius de inferno liberabis.

POSTQVAM superiori sententia monuit iuniores vt suscipiant auribus & corde doctrinam sapientiæ, nunc monet præceptores & parētes sui officij, sciens rarissimos esse iuniores qui sese vltro sapientiæ addicunt, quoniam vt dixit capite superiori, stultitia colligata est in corde pueri. Noli, inquit, subtrahere à puero disciplinā, hoc est, noli sic diligere filium vt eum castigari, aut castigare nolis. Si enim percusseris eum virga, non morietur. Quod dupliciter accipi potest. Aut vt significetur puerū nō ideo moriturum, aut grauia quædam passurum si castigatus fuerit moderatè, nempè virga flexili, quæ pueris conuenit, nec facilè corpori nocere potest. Aut potius vt significetur per moderatam castigationem puerum euasurum mortem, nempe quia per illam melior factus non merebitur postea mortem, siue tēporalem, ad quam per flagitia sua nonnunquā deueniūt, qui prius à parentibus virga dignè correcti non sunt, siue æternam in quā incidunt postea, dum ex paruis malis à quibus non corriguntur, perueniūt ad maiora flagitia. Hunc posteriorem sensum esse conuenientiorem indicat sequens sententia. Tu virga percuties eum, & animā eius de inferno liberabis. Cui sensui conuenit quod de quodam fertur adolescente, materna, vt fit indulgentia corrupto, qui cum duceretur ad supplicium, exclamauit, Non prætor, sed mater me mea ducit ad supplicium.

---

15 Fili mi si sapiens fuerit animus tuus gaudebit tecum cor meum.
16 Et exultabunt renes mei cum locuta fuerint rectum labia tua.

POST sermonem de correptione filij Sapiens his verbis ostendit quanto filiū suum prosequatur amore, quodque castigationem eius non alia de causa imperet, quàm in bonum ipsius, nēpe vt sapiens fiat, seque sua oblectet sapientia. Et videri potest hæc verba Salomonem dicere in persona patris filium suum castigantis: indicantis his verbis se filium castigare ex dilectione, ex imitatione patris cœlestis, qui quem diligit castigat & flagellat omnem filium quem recipit. Pro animus, in priori sententia Hebræis est cor, eadem scilicet dictio quæ in secundo membro, vt sit ad verbum, Si sapiens fuerit cor tuum, gaudebit cor meum, quamquam id ad gratiam magis faciat quàm ad sensum. Nec est gaudebit tecum cor meum, sed gaudebit cor meum etiam ergo. In quo explicando quidā mirè philosophantur. At simplicius videtur esse phrasis hebraica qua significet cor meū iniquum & nō tantum tuū, vt repetitio sit confirmādi causa, vt cap. superiori. Hebræa habent, ostendi tibi hodie etiā tu, ꝑ eo, quod est tibi sane ostēdi, tibi, inquā, ad maiorē emphasim. Proinde benè noster vertit gaudebit tecū cor meū. Duo autē à filio pater requirit. Primū vt cor eius sapiēs, asserens hoc sibi allaturū cordis gaudiū. Secundò vt labia eius loquantur, quod rectū, æquum & bonum est, asserens hic renes eius exultaturos, hoc est, magno se gaudio perfundēdum, ita vt interiora sint gaudio cōmouēda. Multum enim est si non solum sit corde sapiens filius, sed & ore nouerit eloqui quæ recta sunt, hoc est si benè, & bona loqui didicerit, si alios quæ recta sunt docere possit. Mysticé sapiens corde est filius qui corde rectè credit, labia eius loquuntur rectum cum & ore fidem cordis rectè confitetur. Corde enim, inquit Paulus, creditur ad iustitiam, ore autem fit confessio ad salutem. Quod si confitearis in ore tuo dominum Iesum & in corde tuo credideris, saluus eris, gaudebitque super te mater Ecclesia. Rom. 10.

---

17. Non æmuletur cor tuum peccatores, sed in timore domini esto tota die. Quia habebis spem in nouissimo & præstolatio tua non auferetur.

VERBVM æmulari, significat nōnunquam imitari, vt cum dicit Paulus, bonū æmulamini in bono semper. Vnde iuxta hac significationem quidam intelligunt priorem versum vt sit sensus, cor tuum non imitetur peccatores. Verum nō puto verbum Hebraicum קנא Cana Galat. 4. correspondens verbo æmulari, facilè in hac significatione reperiri, vt significet imitari, sed potius inuidere, aut vt generalius dicatur odio, inuidia, vel magno amore alteri affici, aut in illum concitari & commoueri. Vnde sensus huius loci est: Ne inuideas peccatoribus suam fœlicitatem, nec contra eos concitetur cor tuum, ita vt vel ob eorum prosperitatem contra Deum murmures, vel ad imitandum eos viamque veritatis deserendum commouearis, sed contra etiamsi videas eorum temporalem fœlicitatem, tu tamen tota die, hoc est, semper & assiduè persiste in timore domini. Hæc monitio valdè necessaria est iustis, maximè infirmis, vt quib⁹ prosperitas stultorum semper magno fuit scandalo, ita vt in eorum persona dicat Propheta: Mei autem penè moti sunt pedes, pacem peccatorū Psal. 72. videns. Ideoque hanc monitionem prolixè prosequitur idem Propheta dicens. Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem. Et noli æmulari in eo qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias. Desine ab ira & derelinque furorem, Noli æmulari vt maligneris, &c. Subiungitur autem hic & Psal. 36. causa, quæ in eo Psalmo prolixè tractatur, Quia habebis spē in nouissimo, Pro quo Hebræa habent ad verbum. Quia verè est nouissimum. Vocatur autem nouissimum Hebraica phrasi merces operis, & id quod tandem homo consequitur fructus & commodi: vnde cum Psalmo prędicto nos legimus, Custodi innocentiam & vide æquitatem, quoniam sunt reliquiæ homini pacifico, Iniusti autem disperibunt, simul reliquiæ impiorum peribunt, vtrobique pro reliquiæ est dictio hoc loco posita significans nouissimum אחרית Acharith, & significatur neminem

minem iustum habiturum post hanc vitam aliquid reliqui & mercedis, iniusto nihil reliquum forè, nihil super futurum bonorum. Ita & hic dicitur, Reuera tibi persistenti in timore domini est nouissimum quoddam, hoc est, spes quædam certa mercedis tibi in futurum repositæ, aut merces ipsa tibi in nouissimo danda. Vnde nõ malè sensum reddidit noster interpres. Quia habebis spem in nouissimo, hoc est, per perseuerantiam in timore Dei erit & crescet in te spes in illud quod tandem assequeris. Aut habebis in nouissimo, hoc est, tandem in exitu tuo id quod modò speras, vt spes pro re sperata accipiatur. Aut cum iam tibi erit discedendum, habebis bonam spem, decedens cum spe bona & id quod es præstolatus non auferetur à te non frustraberis tua expectatione, sicut frustrabuntur impij.

19 *Audi fili mi, & esto sapiens & dirige in via animum tuum.*

NOVA mandata superioribus appositurus rursum ad audiendum sapientiam inuitat Est autem in hac sententia rectus ordo obseruatus. Primum enim est vt quis audiat recta & salutaria monita. Secundum vt per audita fiat sapiens, ac postremum vt sapientiam sequatur opus. Vnde tertio dicit, Dirige in via animũ tuũ, vel, Cor tuum, hoc est, fac vt rectè incedas. Fac vt in conuersatione tua rectè ambules.

20 *Noli esse in conuiuiis potatorum, nec in comessationibus, eorum qui carnes ad vescendum conferunt.*
21 *Quia vacantes potibus & dantes symbola consumentur, & vestietur pannis dormitatio.*

SALVBRIS admodum monitio, & iuuenibus potissimum necessaria, qui ex ipsa eorum natura, maximè ad luxum & otium proni sunt, seséque mutuo ad ebrietatem & comessationes inuitare solent, magnum sibi ad percipiendam sapientiam per hoc obstaculum præbentes, ac dedecus, simul & inopiam conciliantes. Est autem hæc monitio lõgè & breuior & elegantior apud Hebræos, qui habẽt ad verbum, Ne sis inter potatores vini, inter helluones carnis, Quia potator & helluo depauperabitur, & laceris vestiet sopor. Eadem ergo est dictio quã interpres in priori versu vertit, qui carnes ad vescendum conferunt: & in posteriori dantes symbola. Proinde per dantes symbola non significat eos qui in conuiuiis exsoluũt quod quisque debet, proportione expensarũ, sed quos in priori versu dixit conferre carnes ad vescendum. Symbolum enim dictio Græca collatio dicitur, vnde dare symbola hic dicit qui simul ad vnum conuiuium carnes conferunt, qui scilicet non contenti sunt simplici apparatu, sed ad copiam conuiualem instruendã singuli suam portionẽ adferũt, vt variis epulis inexplebilẽ suam gulam nutriant. Tales dicit consumendos, paupertate scilicet & inopia, quæ luxum consequi solet. Et quoniam curam ventris, & ebrietatem & crapulam sequitur otium ac somnus multus, paupertatem etiam hinc tribuit, subdens: Et vestietur pannis dormitatio, hoc est, homo qui dormitationi, quæ crapulam sequitur, deditus est, vestietur pannis, laceris scilicet ac vilibus. Sic enim
Matt.10 hic pannis vestiri positum est, sicut Latinè dicimus hominem pannonium. D. Gregor. lib. 14. Moral. c. 25. locum hunc mysticè accommodat ad detractores, exponens enim illud Iob. Et carnibus meis saturamini sic habet: Sciendum quoque est quod hi qui alienæ vitæ detractione pascuntur, alienis proculdubio carnibus saturantur. Vnde per Salomonem dicitur: Noli esse in conuiuiis potatorum, neque comedas cum eis qui carnes ad vescendũ conferunt. Carnes quippe ad vescendum conferre est in collocutione derogationis vicissim proximorum vitia dicere, de quorum illic pœna mox subditur. Quia vacãtes potibus & dantes symbola consumentur, & vestietur pannis dormitatio. Potibus vacant qui de opprobrio alienæ vitæ se inebriant. Symbolum verò dare est sicut vnusquisque solet pro parte sua cibos ad vescendum, ita in confabulatione detractionis verba conferre. Sed vacãtes potibus & dãtes symbolũ cõsumentur, quia descriptum est, omnis detractor eradicabitur. Vestietur autem pannis dormitatio, quia despectum & inopem ab omnibus bonis operibus mors sua inuenit quem hic ad alienæ vitæ exquirenda crimina, detractationis suæ languor præoccupauit. Hæc ille, quæ & Beda hinc mutuatus est in suis commentariis. Gregor.

22 *Audi patrem tuum qui genuit te, & ne contemnas cum senuerit mater tua.*

QVONIAM à consortio ebriosorum facilè separabuntur iuuenes si parentes suos audire velint quibus filiorum ebrietas & luxus maximè displicere solet, benè subiicit. Audi patrem tuum & quo id magis persuaderet, addit qui genuit te, vt eius beneficijconsideratione filius intelligat sibi patrem audiendum, vt à quo habet quod sit, quique non potest non ipsi benè velle. Et quoniam iuuenes, matrum salutaria monita contemere solent maximè cum senuerint, quasi per sexum & ætatem non sapiant, nec videãt quæ sunt commoda, subiicit. Et cum senuerit mater tua ne contemnas eam, scilicet te admonentem. Tantum enim abest vt ob sexũ & ætatem eius monita negligere debeas, vt ea potius tum quia mater tum quia senex sit audienda. Iuxta mysticum sensum monet hæc sententia vt audiamus & obediamus patri cœlesti, qui nos & creauit & suo spiritu regenerauit, nec interim contemnamus matrem nostram ecclesiam, etiam cum senuerit, & iã progressu temporis exciderit ab ea pulchritudine virtutũ, quam habuit in initio, quasi in sua iuuentute primitiua ecclesia.

23 *Veritatem eme & noli vendere sapientiam & doctrinam & intelligentiam.*

SIC ordinanda est hæc sententia vt post verbum vendere sit distinctio, deinde accusatiui sequentes appositiue iungantur cum dictione veritatẽ, vt per eos explicetur quam dicat veritatem. Sunt qui hac sententia significari putant conducendum præceptorem à quo veritatem discas nec parcendum vllis sumptibus vt sapientia comparetur, at sapientiam gratis impartiendum aliis, iuxta illud Euangelicum, gratis accepistis, gratis date, Verum hæc explicatio

catio parum sibi constat. Nam quomodo sapientiam emere licet ita & vẽdere, & quomodo non licet eam vendere, ita nec emere Simpliciter ergo accipi posset in hoc sensu. Eme veritatẽ, hoc est, eam tibi compara & acquire, acquisitã autẽ noli vẽdere, hoc est, alienare à te & abiicere. Quẽ sensum secuti sunt Septuaginta, qui habent ἀλήθειαν κτῆσαι καὶ μὴ ἀπώσῃ, hoc est, veritatem acquire vel posside, & ne repudies vel abiicias. Rectè tamen plus videri potest Sapiens significasse, nempè nihil nobis carius habendum quàm veritatem, cámque vel omnium aliarum rerum dispendio comparandam, studiisque, labore indefessis vigiliis & orationibus quærẽdã omnia potius danda, vt ad eam perueniatur, iuxta parabolam Euangelicam, qua simile dicitur regnum
Matt. 13. cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas, qui inuenta vna preciosa dedit omnia sua & comparauit eam, omnes scientias omnes opes contempsit prę illa: nam quę emimus pluris facimus, quæ verò vendimus, vilius æstimamus, cupientes aliquid consequi quod nobis sit melius & commodius. Itaque vetat vendere eam, hoc est, ne quid ea carius habeamus, ne ob lucrum quodcunque eam alienemus. Nam vt suprà dixit, Melior est sapientia cunctis prætiossimis, & omne desiderabile ei non potest comparari, Et Sapientiæ 7. Præposui, inquit, sapientiam, regnis & sedibus, & diuitias nihil esse duxi in comparatione illius, nec comparaui illi lapidem preciosum, quoniam omne aurum in comparatione illius arena est exigua, &c. Similia habentur Iob. 28. Sciẽdum tamen emere nonnunquam accipi simpliciter pro comparare & obtinere, vt cum dicitur
Esaix 55. in Esa. Omnes sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum properate, emite & comedite, Venite, emite absque argento, & absque vlla commutatione, vinum & lac.

---

24 Exultat gaudio pater iusti, & qui sapientem genuit, lætabitur in eo.

25 Gaudeat pater tuus & mater tua, & exultet, qui genuit te.

DVO dicit in filio patrem afficere gaudio iustitiam scilicet & sapientiam filij, quãquã ex multis locis obseruare liceat apud Salomonem parũ vel nihil esse discriminis inter iustum & sapientem, sicut nec inter stultum & impium, vt tãtum ornatus gratia & varietate verborum, quem in priore parte sententiæ vocat iustum, eundem mox sapientem vocat. Meritò autem pater de filio iusto & sapiente gaudet, tum quod ob naturalem amorem ipsius ad filium, illius bonum suum ducat, tum quod filij virtus & sapientia in commodum simul & honorem patris cedat. Liberatur enim pater à multis malis animique cruciatu, & simul honorem apud homines & mercedem apud Deum consequitur, si filium habeat frugi & probum. Præmissa hac sententia de gaudio patris ex probitate filij, subiungit appositè monitionem ad filium vt sit causa gaudij in parentibus, dando scilicet operam, vt sit iustus sapiens, quo sicvter que parens in ipso lætari possit.

---

26 Præbe fili mi cor tuum mihi, & oculi tui vias meas custodiant.

27 Fouea enim profunda est meretrix, & puteus angustus aliena.

28 Insidiatur in via quasi latro, & quos incautos inuenerit, interficiet.

SICVT superius à crapula iuuentutem auocaturus sapiens, ita nunc & à libidine ac impudicitia, & rursum à crapula, præmittit monitionẽ qua ad audiendum inuitat, quod hæc vitia iuuenum animis penitus inhæreant, & ab eis sit ipsis maximum periculum. Petit ergo sibi cordari filij, hoc est vt animum suum accommodet ad audiendum & acceptandum quæ dicturus est, quod idem aliis verbis significat cum subiungit. Et oculi tui vias meas custodiant, hoc est, oculi mentis tuę semper obseruent viasquas tibi demonstro, præcepta scilicet mea & rationes viuendi secundum quas viueredebeas, quemadmodum oculi corporales alicuius proficiscentis obserua diligenter viam demonstratam per quam est ei ambulandum, ne à recta via aberret. Subdit autem causam cur studiosè moneat vt oculi vias eius custodiant, nempe propter pericula & insidias quæ iuuenibus imminent in via huius vitæ. Fouea enim profunda est meretrix. Meretricem & alienam, hoc est, quæ non est vxor, comparat & profundæ foueæ & angusto puteo. Vtraque similitudine significans eum qui irretitus est consortio, & amori impudicæ mulieris, & in graue periculum tũ corporis tum animæ incidisse, & ex eo non facilè extricari posse, quemadmodum lapsus in profũdam foueam non facile ascendere aut emergere potest. Tenaciter enim inhæret libidinis vis, efficaciterque detinent viri animũ blandimenta scorti, ac præterea in pleraque mala libido hominem præcipitat, è quibus se ægrè homo recipit, vt dictum est capite superiori circa illud simile huic, Fouea profunda os alienæ. Addit & aliud meretricis malum ob quod merito oculi nostri vias sapientiæ semper obseruare debeant, nempè quia ab ea in via huius vitæ insidię parantur. Insidiatur inquit in via quasi latro, Quemadmodum enim latro sui commodi causa insidias tendit ambulantibus in via, in quas incauti maximè incidunt quos non tantũ bonis spoliat temporalibus, sed & vita nonnunquam, ita & meretrices & impudicæ mulieres, tectis artibus seducere & ad se ob suum commodum trahere student homines in via vitæ huius ambulantes dum vbique se ingerunt & penetrant, & variis lenociniis pelliciunt instabiles, & potissimum incautos quos & tẽporalibus priuant bonis & vita ipsa, animæ potissimum, & nõnũquam etiam corporis cum certum sit mulierum impudicarum causa multa cõmitti homicidia. Cæterum pro eo quod nos habemus & quos incautos inuenerit interficiet, hebræa habent, & præuaricatores in hominibus addet. Quosignificatur quemadmodum latro suos solet habere comites, ita scortum homines præuaricatores sibi solet ad iungere, per quos potentius sit ad decipiendum & præualendum. Aut significatur meretricem in hominibus augere numerum præuaricatorum, quia per eam multi excidunt à virtute ad vitia & flagitia, Mysticus sensus iuxta quem per scortum hæretici intelliguntur satis intelligi potest ex his quæ dicta sunt capite superiori circa illud. Fouea profunda os alienæ.

---

29 Cui væ? cuius patri væ? Cui rixæ? Cui foueæ? Cui sine causa vulnera

nera? cui suffusio oculorum.

39 *Nonne his qui commorantur in vino & student calicibus epotandis.*

POSTQVAM libidinis mala commemorauit, vt & à crapula quæ in libidinem frequenter trahit deterreret, varia eius mala præter egestatis malum, quod suprà indicauit, nunc adiungit, filium omnibus modis retrahens ab iis vitiis, quibus iuuentus est maximè obnoxia. Siquidem nunc monet eum vt amore parētum hoc faciat, quo illi gaudeant de probitate filij, nunc indicat vitiorum turpitudinem, & mala quæ inde sequuntur, vt si non virtutis amore saltem timore pœnæ & criminū turpitudine declinet ab eis. Indicantur in priori versu quinque ebrietatis mala. Primum quod væ adferat ebriosis atque eorum parētibus, hoc est, dolorem animi simul & corporis, gemitus & angustiæ ob morbos, cruciatus, & confusionum quæ incurruntur ex ebrietate. Notandum autem D. Hieronymum dum vertit, cuius patri væ, paulò aliter legisse quam habent modò Hebræâ, atque vnicam dictionem in duas resoluisse. Cū enim Hebręa habeant אבוי Auoi, quę dictio vox est dolentium, idem valens quod væ. D. Hieron. legit אצאוי ab oi, quod sonat patri vę. Secundū malum est quod adfert rixas & contentiones, inter bibendum scilicet & post potum litem, vt experientia docet. Tertium malum est, fouea quod scilicet ebriosis frequenter contingit cadere in foueā, qui non possunt per ebrietatē rectè incedere, ac mala imminentia pręcauere. Hebręa habēt dictionem שיח Sirch, in qua si litera schin in dextro cornu punctum habeat, vt proferatur Schiach, foueam significat, atque hoc modo legit D. Hieronymus, si verò in sinistro cornu ita vt dicatur Siach, quomodo hodie omnes legūt, significatur gemitus vel sermocinatio, vt verbositas & loquacitas ebriorum designetur. Quartum malum est vulnera sine causa, tum quia ebrij cadendo frequenter læduntur, tum quia rixando cum aliis sępè etiam in pugna vulnerantur. Hæc vulnera dicuntur vulnera sine causa, quia sine aliqua vtilitate suscipiuntur, non scilicet in defensione patriæ, in bello ob bonum publicum, siue quia ob rem nihili temerè nonnunquam inferuntur. Illa quæ cadendo incidunt ebrij, etiam sunt vulnera sine causa, quia non inferūtur ferro aut alia re quæ solet lædere. Pro sine causa Hebræū etiam verti potest impune, vt significetur impotentia ebrij non valentis se defendere. Quintum est suffusio oculorū, pro quo malè quidam legūt, suffusio oculorum. Prior lectio magis accedit Hebræis, quæ habent, rubor oculorū. Significatur ebrietatem adferre oculis caliginem, eosque suffundi multis humoribus visum obtenebrantibus. Possunt hæc mala etiam mysticè accipi, quia per ebrietatem incurrit homo vę ęternum damnationem scilicet ęternam, incidit in foueam multorum vitiorum vulnerantur secundū animam, hebetudinem & cęcitatem mentis ac visus interioris contrahit. Non ascribit autem hęc mala statim ebriosis, sed quęstione proposita inquirit, vbi & in quo hęc mala reperiuntur, vt auditorem horum malorum congerie ad considerandum excitaret atque sic efficacius ab ebrietate auocaret eū, quę mala esse nemo posset inficiari, nusquam magis quàm in ebriosis inueniri posse vel experientia teste ostenderet. Vnde subdit: Nónne his qui commorantur in vino, hoc est, qui moras in eo trahunt diu multumque bibētes, & vini & temporis simul facientes iacturam.

---

30 *Ne intuearis vinum quando flauescit: dum splenduerit in vitro color eius.*

31 *Ingreditur blandè, sed in nouissimo mordebit vt coluber, & sicut regulus venena diffundet.*

PRo ne intuearis vinum 70. habent μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, id est, ne inebriemini vino, quod hemistichiū etiam est apud Paulum ad Ephesios 5. eisdem verbis hinc mutuatum. Nostra lectio cum Hebræa consentit, nisi quod pro flauescit, est rubescit, & pro color eius, est ocul9 eius. Sed hæc parum faciunt ad sensum. Sunt enim vina in quibus placeat rubedo, sunt in quibus flauedo. Monet ergo, vt ne tum pulchritudine vini, tum gratia saporis quam significat dicens, ingreditur blandè, nos seduci sinamus, vt in ebrietatem pertrahamur. Sic enim prohibet, ne intuearnur vinum, non quod intueri sit malū, sed quod via sit & medium ad ebrietatē deducens. Notandum autem quod cū dicitur de vino, ingreditur blandè, verbum, ingreditur, non accipitur pro intrat, vt significetur bibi cum amœnitate, sed pro incedit & vadit, quemadmodum patet ex Hebręis, quę habent, vadit vel incedit rectè, hoc est, placet videnti & gustanti & benè se habet in primis. Sic Canti. 7. vbi nos legimus, Sicut vinū optimum dilecto meo ad potandum, pro, dignum dilecto meo ad potandum. Hebræa habent sicut hic, vadens dilecto meo rectè, hoc est, gratum illi ac benè se habens. Cęterum ne gratia vini imponat oculis ac gusti, commonefacit nos exitus eius amarissimi, comparans vini efficaciam serpentibus mordentibus, & venena sua per totum corpus diffundentibus. Quo significat vinum immodicè sumptum tandem grauiter afficere hominem ac doloribus implere ac totum corpus malis implere humoribus veluti veneno, ita vt & mortem tandem adferat. Aut significat vinum immodicè sumptum hominem penitus turbare, dum & rationis integritatem euertit & corporis contemperaturā, atq; sibiplanè dissimilē reddit, imò ad insaniam trāsfert: non minusquā si quis à calubro aut regulo fuerit morsus. Porrò quod speciatim hic de vino dicitur generaliter etiam obseruādum est in reliquis omnium sensuum illecebris: quę & ipsę veluti vinum quoddam sunt euertentes rectum rationis vsum, in his qui immodicè eas admittunt, purgentes in nouissimo illos graui conscientię dolore. Itaque sub speciali hac monitione de non intuendo vino, generaliter rectè intellexerimus initia voluptatum quarumlibet quę blanda sunt, sed amarum habent exitum diligenter cauenda, & externos omnes cohibendos sensus per quos voluptates ingrediuntur suauiter ad animam, ne si eas admiserimus, posteà aculeos ipsarum mortiferos sentiamus.

---

33 *Oculi tui videbunt extraneas, & cor tuum loquetur peruersa.*

14 Et eris

34 *Et eris ſicut dormiens in medio mari, & quaſi ſopitus guberna-tor amiſſo clauo.*

QVIDAM codices habẽt extraneos, ſed ma lè, quidam habẽt, extranea, alij extraneas, atque vtraque hæc lectio cõſentire poteſt cum Hebræis quæ vtroque modo verti poſſunt, & ſi quidem legatur extranea, ſignificat hæc ſen-tentia per ebrietatem nec oculos, nec cor, hoc eſt nec ſenſus exteriores nec interiores ſuo re-ctè fungi poſſe officio. Oculos enim ebriorum videre extranea, hoc eſt, alia quã revera ſunt, cor autem eorũ loqui apud ſe, hoc eſt, cogitare per-uerſa, veritati & ęquitati contraria: ſi verò lega-tur extraneos, quomodo magis veriſimile eſt Hieronymum vertiſſe, quomodo & Beda legit, ſignificatur ebrios impudicè oculos ſuos con-uertere ad extaneas mulieres, videntes eas lubri cè, & cum viderint eas, cor eorum loqui apud ſe peruerſa, cũ earũ conſortium peruerſe & contra legẽ Dei deſiderãt, & cogitant in quib. modis de ſideriũ ſuũ pficere poſſint. Pergit pulchra cõpa-ratione ebrietatis malũ & periculũ oſtẽdere. Et ſicuteris inquit, dormiẽs in mediomari. Sicut. n. qui dormit in pfundo maris, agitatur variis flu ctibus ſurſum & deorſum idq; inſcius & igno-rans, atque ſæpè in periculo eſt ſubmerſionis, ita qui potu multo ebrius huc illucque titu-bando incedit potu agitatus, animo item ad va-ria cogitanda, & deſideranda impellitur, cum interim id in ſe non ſatis animaduertat, nec ca-reat periculo ne fortè ab humorum multitudi-ne ſit ſuffocandus. Magis autem malum ebrieta tis auget, cũ ſubiicit, Et ſicut ſopitus guberna-tor amiſſo clauo. Sicut enim gubernator nauis ſopore preſſus, & per hoc clauo ſuis manibus a-miſſo, non poteſt nauẽ dirigere, vnde fit vt non ſibi tantum periculum immineat, ſed naui toti, & omnibus qui in ea ſunt, ita & is qui vino ſe-pultus eſt, nauem ſuam, corpus ſimul & mẽtem non poteſt in curſu huius vitæ rectè gubernare. Quia enim iam clauum amiſit, hoc eſt, ra-tionis, quæ cunctas potentias animæ dirigit, v-ſum ſibi eripi paſſus eſt, in ſummo omnium re-rum ſuarum degit periculo, nec quicquam va-lent reliqui nautæ, hoc eſt, reliquæ potentiæ. Se cundam hanc partem aliter ex Hebræo ferè ver tunt. Et ſicut dormiens in vertice mali nauis. Eſt enim hic dictio חבל Hibbel, quam volunt ſignificare malum nauis, ſicut ſatis etiam appa-ret, quia additur in capite, vel vertice. At quo-niam verbum חבל Habal, ſignificat etiam gu-bernare nauem, Diuus Hieronymus intelle-xit hanc dictionem hic ſignificare guberna-torem, nec aliud ſignificatur ſi fiat comparatio cum dormiente in vertice mali nauis. Is enim cum ſummo & ſuo aliorum periculo dormit, cum ad hoc conſtitutus ſit vt aduentum pira-tarum ſignificet, aut portum & terram à longè ſpeculetur. Poteſt tamen Hebræa lectio ſimpli-citer accipi, vt ſignificet ebrium non poſſe ſatis quietè dormire quemadmo dum qui dormire volunt in medio aut in ſummitate mali, vt ſit ſenſus, Et ſi dormire voles, eris ſicut dormiens in mari, agitatus ſcilicet vehemẽter & inquietus.

35 *Et dices verberauerunt me, ſed non dolui, traxerunt me & ego non ſenſi: quando euigilabo & rurſum vina reperiam?*

VERBA illa & dices, interpres de ſuo addi dit, quia verba ſequentia non dicuntur à ſapiente niſi in perſona ebrij. Apparet autem ex hoc verſu comparationem præcedentem perti-nere ad ebrium dormientẽ, quia ſequitur quan-do euigilabo. Et ebrij dormientes maximè, non ſentiunt quando verberantur, & trahũtur, quan-quam & in vigilantes hæc competunt ebrios, qui etiam non videntur ſentire iniurias quæ il-lis inferuntur, & ſobrij facti eorum non recor-dantur, & euigilare dicuntur, cum digeſto vino quo erant obruti, & dormientibus ſimiles, ſibi per ſobrietatem ſunt redditi. Itaque cum multis modis ebrioſorum miſeriam oſtendiſſet, hoc iam verſu dupliciter magis adhuc miſerrimam eorum conditionem ſubindicat. Primum quod ſenſu careant ſuaque mala minimè omnino ſen tiant, ita vt iniuriis, opprobriis, ac verberibus etiam acceptis dicere poſſint & nonnunquam etiam verè dicãt ſobrij facti, verberauerunt me, ſed non dolui. Secundò quod omnium eſt abſur diſſimum, quod cum ſentire debeant, & nõnun-quam ſatis aduertant, ſe omnium eſſe miſerri-mos, obnoxios tot malis, & aliorum iniuriis, ta-men pocula ſemper repetere deſiderant, & adſe à priore ebrietate reuerſi, rurſum animum ap-ponunt ad potationes. Quod ſignificat cum in-ducit eos, dicentes. Quãdo euigilabo & rurſum vina reperiam? Caietanus intelligit hisomnibus verbis quæ in perſona ebrij dicuntur ebriũ glo riari ſe per ebrietatem factum impaſſibilẽ, atque ob id velle perſeuerare inpotationibus per quas conſequatur, quòd mala non ſentiat. Cæterum quemadmodum iuxta myſticum ſenſum, quod ſuprà dictum eſt de non contemplando vino, generaliter ad alias. etiam ſenſuum illecebras: quæ vini inſtar mentem hominis obruunt ac-commodari poteſt, ita diuus Gregorius, & hũc Gregor.
verſum & præcedentem generaliter accommo-dat, ad quoſuis peccatores deliciis huius mun-di obrutos, nec ſua mala ſentientes. Id quoniam non ineptè fecit, viſum eſt hic aſcribere. Sic e-nim habet in tertia parte Paſtoralis curæ, admo nitione 33. Vnde & Beda hic ſuum commenta-rium eſt mutuatus. Admonẽdi, inquit, ſunt qui repentina concupiſcentia ſuperantur, vt curare nimis terrena deſueſcant, quia intentionẽ ſuam dum rebus tranſitoriis immoderatius implicãt: quibus culparum iaculis transfigantur ignorãt. Vnde per Salomonem vox percuſſi & dormien tis exprimitur, qui ait, verberauerunt me & non dolui: traxerunt me & ego non ſenſi. Quando euigilabo & iterum vina reperiam? Mens quip-pè à cura ſuæ ſolicitudinis domiens verberatur & non dolet: quia ſicut imminentia mala non proſpicit: ſic neque quę perpetrauerit agnoſcit. Trahitur, nequaquam ſentit: quia per illecebras vitiorum ducitur, nec tamen ad ſui cuſtodiam ſuſcitatur. Quæ quidem euigilare optat: vt rur ſum vina reperiat: quia quamuis ſomno corpo-ris à ſui cuſtodia prematur, vigilare tamen ad ſe culi curas nititur: vt ſemper voluptatibus ine-brietur, & cum ad illud dormiat: ad quod ſoler ter euigilare debuerat, ad id vigilare appetit, ad quod laudabiliter dormire potuiſſet. Hinc ſupe rius ſcriptum eſt. Et eris quaſi dormiens in me-dio mari, & quaſi ſopitus gubernator amiſſo cla uo. In medio enim mari dormit, qui in huius mundi tentationibus poſitus præuidere motus irruentium vitiorum, quaſi imminentes vnda-rum cumulos, negligit. Et quaſi clauum guber nator-

nator amittit, quando mens ad regendam nauem corporis studium solicitudinis perdit,&c.

CAPVT XXIIII.

1 *NE æmuleris viros malos, nec desideres esse cum eis.*
2 *Quia rapinas meditatur mens eorum, & fraudes labia eorum loquuntur.*

QVOD superius vetuit,& hic mox postea repetit, quia frequẽter dicẽdum est, quod valdè cauendum est,& multis imponit, Patet autem ex superiori capite quomodo sit accipiendum verbum æmulari, nempè aut pro inuidere, vt duo hic prohibeantur, nẽpe inuidia prosperitatis malorum, & societas cum eis: aut generaliter pro cõcitari cantra malos, siue ira, siue inuidia, siue alia quapiam passione, sic vt inde sequatur, vel murmuratio contra Deum, vel desiderium communis cum ipsis fœlicitatis, vnde sequitur, Nec desideres esse cum eis, quemadmodum Psal. 36. Noli æmulari vt maligneris. Non prohibet autem esse cum eis, quia id vitari non potest facilè in hac vita, sed ne quis desideret esse cum eis, hoc est, ne ambiat eorum societatem & fœlicitatem. Causam subiicit aliam quam superius, nempe quia eorum fœlicitas malis paratur artibus, rapinis scilicet, quas assiduè corde meditantur, & fraudibus, quas ore loquuntur, imponentes proximis suis contra legem Dei, contra quam quod fit stabile esse non potest, nec inultum diu manebit.

3 *Sapientia ædificabitur domus, & prudentia roborabitur.*
4 *In doctrina replebuntur cellaria, vniuersa substantia preciosa & pulcherrima.*

SVPERIORI sententia dehortatus est Sapiens à mala ratione parandæ fœlicitatis quam sectantur impij. Hic iam indicat verum consequendæ fœlicitatis modum, qui scilicet consistit in sapientia per quam fœlicitas & benè & stabiliter acquiritur. Est autem hic in commendanda sapientia pulchra gradatio. Primum enim ei tribuitur ædificare domũ, secundò eandem roborare & firmare,& tertiò eius cellaria implere omni substantia, tum preciosa, tum pulchra, vt hinc intelligamus, sapientia rem familiarem & primum benè institui,& deinde institutam confirmari, ac postremum perfici omni plenitudine & abundantia. Per ædificationem domus nõ simpliciter intelligenda est materialis tantum ædificatio domus, sed quemadmodum dictum est circa primum versum cap. 14. tropo Hebraico significatur rei familiaris recta institutio, quæ vt rectè fit per sapientiam, ita per eãdem & ciuitas rectè instituitur, roboratur, & perficitur omni ornatu & abundantia. Misticè per sapientiam ædificatur domus, roboratur, & repletur omnimoda suppellectile, cum per intelligentiam diuinæ legis quis cor suum construit in habitaculum Dei, idemque assiduè in virtute roborat, omnibusque charismatibus ac donis spiritus replet ac perficit. Illud obiter in litera annotandum in secundo versu dictionem vniuersa non coniungendam cum cellaria, sed cum sequenti dictione substãtia, vt patet ex hebræis.

5 *Vir sapiens fortis est & vir doctus, robustus & validus.*
6 *Quia cum dispositione initur bellum, & erit salus vbi multa consilia.*

PERGIT magis adhuc sapientiæ encomium prosequi ostendens eam non tantum domi atque in priuatis rebus in pacifica reipub. administratione præclarè se habere, sed & foris, atq; in bello gerendo. Ob id ergo virum sapientem fortem esse prædicat, quod etiamsi viribus corporis nonnunquam infirmior, tamen per sapientiam plera & fortiora aliis præstat, & potissimum in bello vbi ad superandum hostes plus valet sapientia ducis quàm militum fortitudo & multitudo. Vt experientia sæpè docuit. Vnde subditur. Quia cum dispositione, hoc est, prudẽti ordinatione, initur, hoc est, iniri debet bellũ. Et erit saluus in bello, hoc est, victoria non tam vbi robur fuerit & multitudo militũ, quam vbi sunt multa ducum sapientum consilia. Quod de bello corporali dicitur idem & de prælio spirituali dicendum, quod scilicet nobis gerendum est contra hostes salutis nostræ visibiles & inuisibiles. Nam & illud non nostris agendum est viribus, sed sapientia & consiliis quæ suggerit spiritus. Ceterum potest vir sapiens & ideò intelligi dici fortis vir, quid sit magno fortique animo ita vt non facile cedat aduersis, quodq; suis passionibus fortiter imperet, iuxta illud, Fortior est qui se quã qui fortissima vincit Oppida. At aliò hic spectasse sapientem nempe ad opera fortitudinis quæ vir sapiens extra se præstat, ptatet ex subiuncta ratione.

7 *Excelsa stulto sapientia, in porta non aperiet os suum.*

REVERA etiam sapientum iudicio sapientia est excelsa, vt quæ cælestis sit & veluti ex alto despiciens diuitias & voluptates mundi. Vnde suprà ca. 8. dixit, sapientia clamitat in summis excelsisque verticibus, Sed Stulto dicitur peculiariter excelsa, vel quod totus sit terrenus, & curis & voluptatibus carnalibus grauatus ad eam pertingere non potest, vel quod reputet sibi inaccessibilem tanquam valdè eleuatam supra se atque ob id non studeat eam assequi, sed pertæsus laboris persistat in sua stultitia. Et quia sic ei sapientia est excelsa, ideo ob defectum sapientiæ non aperies os suum in porta, hoc est, in locis publicis & in loco iudicij, quod in portis exerceri solitum fuit. Vult ergo significare tales non peruenturos ad eum honoris gradum, vt in iudicio cũ sapientibus sedeant,& de rebus magnis decernant, aut si eo peruenerint, rubore suffundendos, vt qui non habeant quod dicant, rogati suam sententiam. Potest etiam intelligi stultum in iudicio non aperire os suum ad seipsum defendendum cum tanquam reus ibi sistitur, quemadmodum contra dicitur de sapiente, Nõ confundetur cum loquetur inimicis suis in porta. Sic secũdum mysticum sensum stultus non aperiet os suum in tremendo Dei iudicio Psal. 35. in quo non poterit vnum respondere pro mille. Et quia obmutescet cum eo qui intrauit ad nuptias sine veste nuptiali, proiicietur foras in tenebras exteriores.

8 *Qui cogitat mala facere stultus vocabitur.*

PRo stultus, Hebræis est בַּעַל מְזִמּוֹת Baal Mezimoth, hoc est, vir cogitationum, vel is qui

qui habet cogitationes. Accipitur autem dictio Mezimmoth, quamquam ambigua sit, & frequẽter etiam bonas cogitationes significat, frequentius pro malis cogitationibus imò pro scelere & abominatione, vt Leuit. 18. & 19. dictio zimma, vnde Baal mezimmoth, significat virum scelerum, hoc est, hominem sceleratum & flagitiosum, vt bene quidam vertit hoc loco, & c. 12. versu 2. vbi nos habemus, qui autẽ confidit in cogitationibus suis. Nã & ibi est hæc oratio Baal mezimmoth. Significare ergo vult Sapiens venia quidem dignum esse eum qui ex infirmitate & ignorantia labitur & peccat, at cũ qui studet mala facere & cogitationes suas in hoc insumit ita vt sit ex his de quibus dicit Propheta: Iniquitatem meditatus est in cubili suo: quique nouas semper malefaciendi & nocendi rationes excogitat, infamiam magnam consecuturum apud homines. Id enim significatur cum dicitur ipsum vocandum sceleratum, vel vt noster vertit, stultum. Quamquam meritò stultus vocandus sit talis, quod salutis suæ nullam habeat rationem, nec timore iudicij diuini à malo proposito, ac cogitatione malefaciendi auocetur, aut quia vanitas cogitationum eius aliquando tandem innotescet. Psal. 16.

9 *Cogitatio stulti peccatum est, & abominatio hominum, detractor.*

HEBRÆA ad verbum habent, Cogitatio stultitiæ peccatum & abominatio homini derisor. Pergit Sapiens auocare à stultitia, primum, quidem dicens quod omnis cogitatio, quã stultitia homini suggerit, hoc est, omnis cogitatio stulti quatenus est stultus, est mala & peccatum, atque ad peccatum tendit, quod non manebit impunitum. Secundũ subiungens eum qui non tantum malè cogitat, sed etiam irridet bene monẽtes & consulẽtes, hominib. esse abominabilem, vt de quo nulla sit spes. Idem rectè dicitur & de detractore, qui quum de omnibus malè loquatur nusquam bene audit, sed meritò omnibus est ingratus, quamquam singulariter illud intelligi potest de detractore, qui detrahit bene monentibus & docentibus ipsum. Sic enim idem erit detractor & irrisor. Significat ergo stultitiam fugiendam, vt cuius omnis cogitatio sit mala: quæ si eo progrediatur, vt etiam ore irrideat bene consulentes ac aliis detrahat abominabilem se facit omnib. hominibus.

10 *Si desperaueris lapsus in die angustiæ, imminuetur fortitudo tua.*

HEBRAICE paulo aliter & iucundius. Est enim allusio inter duas voces quã sic reddere licet. Si defeceris in die angustiæ angusta fortitudo tua. Talis .n. est allusio inter voces hebræas qualis est apud nos inter angustiæ & angusta. Potest autem hebraicæ lectionis duplex esse sensus. Prior hic, Si cum aduersũ quid acciderit, animo defeceris per impatientiã, id ex eo prouenit quod fortitudo animi tui sit angusta, & exigua. Quasi dicat id nõ tã imputandũ est aduersitati occurrenti quam animi tui vitio. Alter iste, Si in die angustiæ fractus fueris animo per desperationem, fortitudo animi tui fiet magis angusta, hoc est, per eam desperationem magis fiet infirmus ad euadendum incidentem angustiam. Vt hac sententia monere velit vt cum premũt angustiæ, animũ nõ despondeamus, sed animi magnitudine aduersa superare contendamus. Iuxta illud Poetæ, Tu ne cede malis sed contra audentior ito. Atque hunc sensum secutus est noster interpres dũm vertit imminuetur fortitudo tua. Sunt libri qui pro lapsus habent lassus, quam lectionem tanquam originali magis conuenientem & sensui, præferedam puto. Valet autem hæc sententia ad erigendum animum non tantum cum aduersitatum externarum procellæ ingruunt, sed etiam cum conscientia angitur ob criminum admissorum grauitatem. Tunc enim nõ deiiciendus animus nec de Dei misericordia desperandum, sed per fiduciã in Dei misericordia erigenda mens, ne penitus pereat robur animi. Sunt qui intelligunt sapientem hic prouocare ad opera charitatis proximis impendenda, de quibus mox agit in sequentibus, vt sit sensus. Si remissus fueris in iuuandis aliis tempore angustiæ eorum, peribit tibi fortitudo tua à Deo data, quod ea non rectè vsus fueris. Aut cũ & tu incideris postea in angustias, carebis viribus ad succurrendum tibi, non poteris cum opus erit teipsum iuuare. Sic enim hic versus cohærebit cum sequenti. Verum non est laborandum in parabolicarum harum sententiarum connexione. Nam dum hoc conamur, à vera & simplici earum intelligentia sæpe excidimus.

11 *Erue eos qui ducuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitum liberare non cesses.*

12 *Si dixeris vires non suppetunt, qui inspector est cordis, ipse intelligit, & seruatorem animæ tuæ nihil fallit, redditq; homini iuxta opera sua.*

PROVOCAT ad opem his impendendam qui in maximo sunt periculo nempe mortis per iniuriam inferendæ. Nam de his potissimum est hæc sententia intelligenda, non autem de his qui ob sua facinora digni sunt, qui in aliorum exemplum morte afficiantur. Vt concordet cũ illo Psalmi. Eripite pauperem egenum de manu peccatoris liberate. Quod sicut potissimũ dictũ est ad iudices, quibus illud ex officio incumbit, ita & istud pertinet ad eos qui potentes sunt ad liberandum innocẽter oppressos. Et quoniam pleriq; sunt qui se à defensione innocentum excusare solent dicentes non suppetere ipsis vires ad liberandum, aut, vt est apud Hebræos se non nosse eum qui opprimitur, vel se ignorare causam aut oppressionem eius, ne huiusmodi excusationi nimis fidant, qua frequenter satisfaciunt hominibus, Deum ob oculos eis proponit, suggerens illum & omnia sic scire vt falli non possit sicut homo, & omnia remuneraturum iuxta meritum, vt hac duplici ratione metum diuini incutiat iudicij. Aduerte autẽ quam aptè, vt ostẽdat Deum cor hominis intelligere, quod homo scrutari nõ potest, eundémque falli non posse, vocet eum inspectorẽ cordis, vel vt est Hebræis ponderatorẽ cordis, quomodo item Deum vocauit c. 16. & 21. versu 21. Itẽ seruatorem animę hoc est, obseruatorem qui diligenter attendit hominis cogitationes & intentiones. Quamquã intelligi possit dici seruator animæ, quod eam custodiat & præseruet à multis malis, vt hoc titulo & huius beneficij commemoratione magis excitet ad vicissim præseruandum alios à morte & malis variis. Porro hæc monitio de his qui trahuntur ad mortem non tantum intelligenda Psal. 81.

telligenda est de his qui aliorum iniuria trahuntur ad mortem corporalem, sed generaliter etiã de his qui quauis miseria enecantur, vt morbo vel fame. Item & de his qui de morte spirituali periclitãtur, vt quos videmus vel suis vitijs vel aliorum prauis exemplis, vel hæreticorum doctrina erronea, adduci ad mortem æternam, vt intelligamus omnes hic moneri, vt vel sana admonitione vel bonis exemplis, vel precibus ad Deum fusis vel quacunque demum alia ratione conentur periclitantibus adesse. Qui enim conuerti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, seruabit animam eius à morte. Iacob. 5.

13 Comede fili mi mel, quia bonum est, & fauum dulcissimum gutturi tuo.

14 Sic & doctrina sapientiæ animæ tuæ, quàm cum inueneris, habebis in nouissimis spem, & spes tua non peribit.

PRIORI versu ad mellis esum inuitat, non quod hoc magnopere curaret, sed vt ex esu mellis, per exemplum inuitaret ad percipiendam sapientiam, indicarétque hoc esse sapientiã animæ, quod est mel gutturi. Eam scilicet non esse vt plerique existimant, asperam & inamœnam, sed reuera summam adferre animæ voluptatem, ac proinde sicuti rectè quis mel auidè sumit, ob voluptatẽ momentaneam, ita meritò doctrinam sapientiæ à sapientibus discendo percipiendam, quæ non gutturi corporalem & transitoriam adfert voluptatem, sed animæ spiritualem & ob id solidiorem. Ad quod quo magis prouocaret ostendit deinde sapientiam non tãtum præsentẽ voluptatem adferre animæ, sed etiam vtilitatẽ futuram, cum subiicit, quam cum inueneris habebis spem, &c. Indicans simul sapientiam labore parandũ esse & arduam esse rẽ, inuentúque difficilem, cum dicit, cum inueneris. Porrò pro eo quod noster hic rursum vertit habebis in nouissimo spem, Hebræis est, erit nouissimũ, de quo dictũ est suprà c. præcedenti versu 18. Beda doctrinam sapientiæ melli & fauo comparari hic intelligit, quia sicut mel cibis, ita illa cæteris doctrinis dulcedine præstat, vt scilicet doctrina sapientiæ hic distinguatur à cæteris disciplinis, cum simpliciter doctrina sapientiæ, potius pro ipsa sapientia quæ docetur à sapientibus, sit accipienda.

15 Ne insidieris & quæras impietatem in domo iusti, neque vastes requiem eius.

16 Septies enim cadet iustus & resurget: impij autem corruent in malum.

PRIOR versus. Sic ferè ab aliis vertitur ex hebræo, vt sermo dirigatur ad impiũ. Ne insidieris ô impie domui iusti, iuxta quam lectionem significat sapiens frustra impios insidiari iusto, ad perdendum eum & quietem eius vastãdam, eo quod ex omnibus periculis facile Dei gratia subleuetur, & etiamsi sæpè cadat in aliqua mala, tamẽ inde mox emergat & erigatur, liberatus è manu impij: cũ cõtra impij si corruant vt malè eis sit, vt quod de casu iusti hic dicitur, nõ de lapsu in peccata, sed de lapsu in tribulationes intelligatur. Quẽadmodũ & Aug. exponit li. 11. de ciuitate Dei c. 31. Septenatius numerus, inquit, pro vniuerso sæpe ponitur: sicuti est, septies cadet iustus & resurget, id est, quotiescũque ceciderit nõ peribit. Quod nõ de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatẽ perdu- August.

cẽtibus intelligi voluit, hæc ille. Sic & in Iob dicitur. In sex tribulationibus liberabit te, & in septima nõ tanget te malũ. Iuxta nostrã versionẽ monet Sapiẽs, ne quis curiosa obseruatione studeat in iusto qui pacificè viuere conatur, inuenire quod carpat, dolis ad hoc structis. Nã etiãsi leuia quædam in eo deprehendi possunt errata, sine quibus hæc vita nõ ducitur, imò in quæ etiam sæpè iustus labitur, non facilè tamen in eo aut eius domo, hoc est, familia eius aut domicilio pectoris inuenietur impietas aliqua. Cum enim dicitur, Septies cadit iustus, per Septenarium numerũ significatur ipsum sæpius labi, sicut cum dicit Propheta. Septies in die laudem dixi tibi, hoc est, sæpius, sed cum dicitur, & resurget significatur lapsus facilis, vt à quo facilè resurgitur. Videmus enim in corporalib. quod cũ aliquis sic cadit, vt per se & statim surgat, leuis sit casus, & paruum aut nullum incurratur nocumentum. Ita & iustis accidit, quibus quotidiani lapsus adeo non nocent, vt multũ prosint, tũ vt sint circunspectiores, tũ vt inde humilientur & aliorum errata leuius ferant. Contrà verò impij non tantum cadunt, sed quod grauius est, corruunt, idque in malum aliquod grande, vnde se eximere nõ possunt. Obiter illud circa literam notandum, quod quidam libri nostri habẽt verba futuri cadet & resurget. Nam sic habent & emendatiores nostri & Græci, & Ipse Augustinus, quemadmodum suprà patuit. Iob. 5. Psal. 118.

17 Cum ceciderit inimicus tuus, ne gaudeas: & in ruina eius ne exultet cor tuum.

18 Ne forte videat dominus & displiceat ei & auferat ab eo iram suam.

SVPERIORI sententia docuit quomodo quis se habere debeat erga lapsum iusti, hic iam docet quomodo se habere debeat in lapsu inimici sui. Quamquam autẽ præceptum hoc etiã intelligi possit, de lapsu in peccata & vitia, quia de huiusmodi lapsu omnino gaudendum non est, vt qui sit contra Dei gloriam & voluntatem, tamen ex subiuncta ratione potius dictum videtur de lapsu in infortunia, & aduersitates de quibus gaudere Christiano homini non magis licet quam inuidere bonis inimici sui. Contra tamẽ præceptũ videntur fecisse plerique sanctorũ. Nã & Moyses cecinit, ac canere docuit cãticum lætitiæ ob demersum in mare rubrum Pharaonem cũ exercitu suo, & Propheta Dauid sæpè precari videtur vltionem inimicorum suorum ac de ea gaudere. Qui insurgunt, inquit in me confundantur, seruus autem tuus lætabitur. Psal. 108.
At hi non tam in malo impiorum sunt gauisi, quàm vel in gloria Dei, quæ in impiorum punitione declaratur, vel in sua ac piorum liberatione, quæ impiorum sequitur punitionẽ. Atque his duobus modis iusti gaudere possũt, cum viderint impios puniri, affligi & perdi, nemo autẽ potest gaudere de eorũ casu & ruina tãquã eis noxia ac tanquã quib⁹, ex odio & propter nocumentũ ab eis sibi illatũ, malè velit. Idcoq; ad significãdũ hic prohiberi priuatum hunc odij affectum, non dicit Sapiens, Ne gaudeas cum ceciderit impius, inimicus Dei, sed inimicus tuus. Et ne exultet inquit, cor tuum in ruinã eius, nõ vetans gaudere in bono quod ruinam eius sequitur, sed in ipsa ruina, hoc est, aduersitate quauis & pernicie. Cæterum maior videtur difficul-

difficultas in ſubiuncta ratione, ne forte videat dominus & auferat ab eo iram ſuam. Non eſt enim pium ideo abſtinere à gaudio in malo inimici, ne Deus auferat ab eo irã ſuam, ſed id contra charitatem proximi eſt, per quã deſiderare quis debet vt Deus auferat iram ſuam etiam ab inimico. Ad quod reſpondet Caietanus ſapientem dirigere hunc ſermonem ad imperfectos, quos, vt inducat ad continendũ ſeſe à gaudio de malo inimici, proponit eis periculum proprij mali, vt ſi non amore virtutis ſaltem timore mali proprij & amore proprij boni abſtineant à tali peccato. Significat enim eis huiuſmodi lætitiã videri à Deo ac diſplicere ei, vtpote quæ ſit peccatum, quodq; forte Deus ob hoc peccatum deſinet punire inimicum tuum cum duplici tuo malo, nempe cum confuſione tua, quia ceſſante ira diuina confunderis de lætitia tua, & cum reparatione viriũ inimici, qui ceſſante ira Dei, rurſũ in te inſurget. Intelligit ergo Caietanus reuocationem iræ diuinæ ab inimico proponi imperfectis, nõ quatenus eſt bona inimico, ſed quatenus conſecutiuè mala eſt gaudenti de malo inimici. Facilior erit ſolutio ſi pars illa intelligatur ſic, Et auferat iram ſuam ab eo in te. Nã pro auferat. Hebræis eſt reuerti vel redire faciat, ad te ſcilicet. Ita autem ſæpe accidit vt qui in malo inimici ſui gauiſus eſt, ipſe idẽ malum, aut ſimi-
Psal. 136. le patiatur altero liberato. Vnde precatur Propheta. Memor eſto domine filiorum Edom in die Hieruſalem.

19 *Ne contendas cum peſſimis, nec æmuleris impios.*

20 *Quoniam non habent futurorum ſpem mali, & lucerna impiorum extinguetur.*

QVOD hic in priori verſu noſter vertit, Ne contendas cum peſſimis, Pſal. 36. vertit, Noli emulari in malignãtibus. Nam vtrobique idem eſt apud Hebræos, ſicut & Hemiſtichio ſequenti, Nec emuleris impios, idẽ eſt vtrobique verbũ quod ibi noſter vertit, neque zelaueris, ita vt verſus hic mutatus ſit ex illo Pſalmo, quem proinde D. Hieronymus etiamſic vertit in Pſalmis ex Hebræo, ſicut hic vertit. Significat autẽ prius verbum vtrobique potius indignari, iraſci & excandeſcere, ita vt moneamur, nõ indignari cum videmus impiorum impunitatem & fœlicitatem. Poſterius verbum, vt ſupra dictum eſt, ſignificat inuidere. Itaque cum nos legimus ne contendas cum peſſimis, de ea contentione accipiendum eſt qua quis in animo ſuo ſecum contendit & diſceptat, videns impiorum proſperitatem, qualem contentionem & diſceptationem Propheta in ſe exprimit Pſal. 72. Nam omnino extra intentionem ſapientis eſt de ea contentione loqui, de qua quidam accipiunt, intelligentes hic prohiberi, ne verbo correctionis quis contendat cum induratis & iis qui videntur incorrigibiles. Neque enim Hebræis eſt peſſimis, ſed tantum malignis vel malis. Pro eo quod in ſequenti verſu ſequitur, quoniam non habent futurorum ſpem mali. Rurſum Hebræis eſt, Quia non erit nouiſſimũ malo, hoc eſt, etſi iam multa habeant & abundent: tamen poſteà nihil erit eis reliquũ, cùm iuxta Prophetã nihil inuenient omnes viri diuitiarum in manibus
Psal. 73 ſuis. Pro quo in prædicto Pſal. 36. dicitur: Simul reliquiæ impiorum interibunt. Proinde quod nos legimus, Non habẽt futurorum ſpem mali, iuxta illum ſenſum eſt accipiendum de ſpe ſolida & certa, quæ ſcilicet ſperantem nõ deſtituat. Nam pleriquе mali ſperant quidem ſe etiam futura bona conſecuturos, ſed non eſt ſolida eorũ ſpes. Fallentur enim & iam ſperando ſeſe fallũt. Hemiſtichium ſequens Lucerna impiorum extinguetur, ſupra habitum eſt ca. 13. verſu 9. Quo ſignificatur impiorum fœlicitatem, qua hic ad tempus fulgent & clari ſunt, breui extinguẽdam, cum vita ſcilicet hac momentanea, vt patuit in diuite epulone. Pluribus iſtud exprimitur in Iob: Nonne lux impij extinguetur, nec ſplendebit flamma ignis eius? Lux obtenebreſcet in tabernaculo eius, & lucerna quæ ſuper eũ eſt, extinguetur. Iob. 18. Sunt qui per lucernam impiorum hic intelligunt eorum poſteritatem & genus. Nam & ſic nonnunquam in ſcripturis nomen lucernæ ponitur, quemadmodum ſuprà annotatum eſt in c. 20. verſu 20. vt ſignificetur eorum genus interitutum, ſicut in Pſa. 36. dicitur Iniuſti punientur & ſemen impiorum peribit.

21 *Time dominum fili mi & regem, & cum detractoribus non commiſcearis.*

22 *Quoniam repente conſurget perditio eorum, & ruinam vtriuſque quis nouit?*

HORTATVR Sapiens filium ſuum, hoc eſt, omnem ſapientiæ ſtudioſum ad timorem eorum quorum potẽtia magna eſt & proinde formidanda. Et primum quidem ad timorẽ domini qui ante omnia metuendus eſt, vt qui poteſt & animam & corpus ſubitò perdere: & deinde ad timorẽ regis, hoc eſt cuiuſuis principis, vt qui in terris Dei eſt vicarius, nec ſine cauſa, vt habet Paulus, gladium portat, ſed Dei miniſter eſt vindex in iram ei qui male agit. Docet ergo hac ſententia & Dei in primis, & deinde principum edicta ſeruanda eſſe, quemadmodũ & dominus hæc duo ſimul docuit, dicens: Reddite ergo quæ ſunt Cæſaris Cæſari, & quæ ſunt Dei Deo. Et Petrus: Deum timete, regem honorificate. Rom. 13. Matt. 22. 1. Pet. 2. Cæterum in eo quod ſequitur. Et cum detractoribus ne commiſcearis, pro detractoribus, Hebræis eſt participium שונים Shonim à verbo שנה Schana, quod iterare ſignificat & mutare, deductum à שני Schani, quod ſignificat ſecundum. Vnde quidam vertunt cum iterantibus, ſcilicet iniquitates, alij cũ tumultuantibus, alij cum inconſtantibus. Alij ſimplicius & rectius cum mutantibus, vt ſubaudiatur decreta ac præcepta Dei ac regis, aut cum his qui diuerſum faciunt, hoc eſt qui non timent dominum & regem, vt qui participiũ שונים Shonim ſit poſitum, ſicut Eſther 3. vbi cum nos legimus, nouis vtens legibus, Hebræis eſt, Et leges eorũ שונות Schonoth, hoc eſt, aliæ vel diuerſæ ſunt ab omni propoſito. Aut ſicut idem verbum poſitum eſt Iob 29. vbi pro eo quod nos legimus, Verbis meis nihil addere audebant, Hebræa habent & poſt verba mea non iterabant, vel mutabant. Itaque in noſtra litera per detractores intelligere oportet eos, qui Dei regiſque mãdatis detrahũt, malè de iis loquẽtes ac vilipendentes, & ad contemptum eorum alios inducentes, à quorum conſortio monet Sapiens vt abſtineamus, ſubiiciens rationem. Quoniam repente cõſurget perditio eorum, vbi relatiuum eorum nõ eſt referendum ad detractores, ſed ad Deum & regem, vt patet ex ſubiuncta parte. Et ruinam

vtriusque scilicet Dei & regis, hoc est punitioné ab vtroque illorũ prouenturam. Monet ergo timendum & Deum & regem atque abstinendũ ab his qui aliud faciunt, & illis detrahunt, quoniam ab illis duobus perditio prouenit, idque subito & inexpectato, ita vt nó facilè posset quis præsentire & cognoscere ruinam ab vtroque illorum imminentem. Maior enim est & celerior eius punitio quam fere homines putant.

23 *Hæc quoque sapientibus, Cognoscere personam in iudicio non est bonum.*

VERBA illa, hæc quoque sapientibus, non sunt referenda ad superiora, vt quidã volunt, sed vt patet ex Hebræis ad sequentia, nam vno versu apud eos leguntur, cũ sequentibus. Et significatur hæc etiam quæ sequuntur post alia multa iam dicta, à sapiente dici sapientibus. Nã insipientibus nihil profuerit dicere. Aut hæc quoque sapientibus ascribi & attribui, hoc est, sapientum esse dicta & à sapientibus profecta, esse, vt iam finis sit parabolarum Salomonis, & iam quædam subiuncta sint aliorum sapientum dicta. Inter hæc primum est cognoscere personam in iudicio, hoc est, attendere personam in danda sententia & in ea re habere rationem personarum, non est bonum, hoc est, res est valde mala & noxia. Minus enim dicit quã significat, sicut & supra c. 20. Statera dolosa, non est bona. Et capite sequenti, Qui mel multum comedit, non est ei bonum. Et suprà 18. similiter dicitur, Accipere personam impij non est bonum.

24 *Qui dicunt impio, iustus es, maledicent eis populi, & detestabuntur eos tribus.*
25 *Qui arguunt eum, laudabuntur, & super ipsos veniet benedictio.*

AD iudices hæc potissimum pertinent sicuti & quod præcedit de cognitione personarum in iudicio. Qui enim sic in iudicio attendunt non tam causæ merita, quam personę qualitatem, vt dicant siue verbo siue facto, ad impium, iustus es, hoc est, vt eum iustificent cum iniquã tamen habeat causam, tales non tantum subiacebunt maledictioni diuinæ, sed & populi, & tribus variæ eis malè precabuntur, eosque execrabuntur vt qui sint pestilentissimi & reip. maximè noxij, cum qui sunt iustitiæ ministri & defensores, eandem ipsimet peruertant. Vnde Esaiæ 5. Væ inquit, qui iustificatis impiũ pro muneribus, & iustitiã iusti aufertis ab eo. Contra qui pro officio suo arguunt impium vt meretur siue verbo siue facto eius impietatem coercentes, & iniustitiam, consequentur apud homines bonum nomen, & benedictio nó tantũ diuina, sed etiam hominũ veniet super eos, hoc est, eis bene precabuntur & optabunt homines, vt qui & bene & vtiliter suo fungantur officio. Potest & generaliter ad p[illegible]torum adulationes & correptiones totus hic locus referri. Nã vt pessime audiunt merito qui laudant impiũ in impietate sua fomentum illi præbentes impietatis suæ, ita magna laude digni sunt qui impios redarguunt, & corripiunt, & quãquam non laudétur ab his, quos arguunt, plerique tamen in populis collaudabunt, & eis bene precabuntur, certissime vero à domino laudabuntur, à quo & benedictionem, multáque bona consequentur.

26 *Labia deosculabitur, qui recta verba respondet.*

AVT subintelligenda est hic particula similitudinis, vt sit. Qui recta verba respondet veluti deosculabitur labia aliorũ, hoc est, labiis suis tam facit gratum hominibus quàm si illis osculetur eorum labia. Aut sine huiusmodi subauditione, sic accipienda est hæc sentẽtia, Qui recta verba respondet, osculabitur labia aliorũ, hoc est, admittetur ab aliis ad osculum, non tãtum manus, sed etiam oris, quod amoris maximum est argumentum. Quo rursum aliud non significatur parabolicè quam quod omnibus erit gratus, quódque amabitur. Recta autem verba respondet in primis iudex qui sine consideratione personarum pronunciat quod æquum est. Deinde & omnis qui rogatus sanè & sapienter respondet. Talis enim velut osculum porrigit interroganti, veritatis cupido, quia ei consolationem adfert non paruam, & vicissim ad osculum eius facile admittetur tanquam gratus ei & reuerendus. Osculum enim facile impenditur ei qui gratus est, quemque veneramur, cùm sit amoris & reuerentiæ signum.

27 *Præpara foris opus tuum, & diligenter exerce agrum tuum, & postea ædifices domum tuam.*

PRVDENTIAM quandam domesticam docet hoc prouerbium & ordinem in rebus domesticis seruandum, nempe prius curanda esse quæ sunt ad victum necessaria, quæ potissimũ ex agricultura petenda sunt, ac deinde cogitandum de ædificandis ædibus. Aut prius ex agricultura alioue iusto labore opes colligendas vt deinde suppetant sumptus ad ædificandum ædes necessarias, ne iuxta Euangelij parabolam dicatur, hic homo cœpit ædificare & non potuit consummare. *Luc. 14.* Aut si per ædificare domum vt sæpe alias, phrasi hebraica significetur hic instituere familiam, docet hoc prouerbio sapiens prius curanda esse quæ ad alendam familiam sunt necessaria, ac postea cogitandum de ducenda vxore, ac familia instituenda, contra quam pleriq; hodie faciunt qui coniugio se implicant, priusquam didicerunt rationem parandorum necessariorum. Quod autem dicit, Præpara foris opus tuum, id explicat, cum subiungit, & diligenter exerce agrum tuum. Id enim non est distinctum à præcedenti, sed explicatio præcedentis, vt patet ex hebræis quæ habẽt & dispone illud, scilicet opus, in agro tuo. Agriculturæ autem singulariter meminit, sub ea omnem iustũ cõprehendens laboré, quod ea & simplicissima & iustissima, & maximè necessaria ratio sit parandi necessaria & opes. Potest & sic accipi, vt significet quælibet suo tempore esse facienda, & quoniam opera rusticana suo tempore fieri debent (est enim certum tempus seminandi, est & metendi) tempus hoc non esse ob alia negotia prętermittendũ, sed illis operibus suo tẽpore peractis, tum demũ etiã alia negotia quæ quouistẽpore fieri possunt, quale est ædificare domum peragendã. Vtut est prouerbium hoc, vno proposito exemplo docet ordinem in rebus & negotiis omnibus seruandũ esse, & in primis ea curãda quæ sunt magis necessaria. Iuxta tropologiam docemur prius vacandum esse vitæ actiuę atq; in operatione virtutũ erga alios, & in excolendo

lendo agro corporis nostri gnauiter insistendũ, quam quietem vitæ contemplatiuæ,quæ per domum significatur in qua quiescitur,quis sibi expectare debeat.Item prius viuendum bene quã securam quis sibi conscientiam parare possit,in qua tanquam domo quiescat.Aut in agro huius mundi laboriosam pœnitentiæ & virtutis vitã subeundam,vt sic ædificare & parare nobis domũ possimus in cœlis,in qua perpetuo maneamus.Paulò aliter Beda ex Gregorio lib.10.Moralium c.16.& lib.13.cap.28.

28 *Ne sis testis frustra contra proximum tuum, nec lactes quemquam labiis tuis.*
29 *Ne dicas quomodo fecit mihi,sic faciam ei,reddam vnicuique iuxta opus suum.*

DVOBVS his versibus tria linguæ & oris peccata vetat Sapiens. Primo ne quis sit frustrà testis contra proximum suum.Frustrà cõtra aliquẽ testis est qui cõtra eũ testimoniũ perhibet præter causæ eius meritũ,hoc est,qui iniustè &falsò contra eũ testatur.Vnde sunt qui vertunt,ne sis testis iniurius in alterum.Atque hoc quidẽ apertæ est iniustitiæ.Quod autẽ sequitur tectioris est malitiæ.Nec lactes quẽquam labiis tuis,hoc est neminẽ verbis tuis blandis seducas & fallas promittendo ei amicitiam quam corde nõ geris,aut laudãdo eũ quo magis decipias. & quoniã ad hæc aliaque in proximũ mala frequenter homines impelluntur cupiditate vindictæ ob acceptã prius ab altero iniuriam,subiicit tertio,ne dicas, quomodo fecit mihi sic faciã ei, vetans ne quis glorietur, se imitaturũ alterius malitiam,ac significans non illam habendum prę oculis,sed legem Dei,vt non quid alij mereãtur à nobis, sed quid lex Dei requirat à nobis, spectemus & faciamus semper.

30 *Per agrum hominis pigri transiui & per vineam viri stulti. Et ecce totum repleuerant vrticæ,operuerunt superficiem eius spinæ, & maceria lapidum perstructa erat.*
31 *Quod cum vidissem,posui in corde meo & exemplo didici disciplinam,vsquequo piger dormies?vsquequo de somno consurges?*
32 *Parum,inquam,dormies & modicum dormitabis, pauxillum manus conseres vt quiescas.*
33 *Et veniet tibi quasi cursor egestas tua, & mendicitas quasi vir armatus.*

CVM frequenter hoc libro à pigritia& otio sit dehortatus,nunc idem prolixius agit, idque dupliciter. Primo quia ob oculos ponit quod per experientiam didicit,bona scilicet pigri per ipsius negligentiam & socordiam pessũ iri, vt qui viderit illius agrum repletum viricis quod ab eo relinqueretur incultus, vel illi neglexerit semen bonum immittere vel post iniectum semen à zizaniis repurgare.Viderit etiam vineã eius omnium incursui & direptioni fuisse expositam,destructa scilicet maceria lapidum ad custodiam vineæ prius congesta, ita vt quæ fructus adferre poterant bonos,nihil nisi malos protulerint aut nullos.Secundo,quia ex his quę vidit prudenter apud se collegit & pigris prædicit imminentẽ eis egestatem.Cum vidissem,inquit,posui in corde meo & illius exemplo didici disciplinam,hanc scilicet quæ sequitur. Vbi sciendum versum illum, Vsquequo piger dormies,huc translatum esse ab aliquo ex c.6.huius libri,vbi ante duos versus,qui& ibi &hic sequũtur præmittitur. Nam Hebræa hic non habent, nec pleraque exemplaria Latina vetera.Et interpretem hic non addidisse satis ex eo patet quod verbum,inquam,addiderit in sequenti sententia parum inquam dormies,cum illud potius addere debuisset in hoc versu & dicere,vsquequo inquam piger dormies. Cæterum versus qui sequuntur,duplicem habent in telligentiam.Quidam enim intelligunt hic Sapientem docere quid facere quis debeat, vt egestatem effugiat, videlicet quod parum ei sit dormiendum, hoc est, quod pauco somno & quiete parua debeat esse cõtentus.Id enim si fecerit, etiamsi egestas & inopia aliqua accedat non adhærebit tamen ei,sed veluti cursor, & vir amatus, qui festinat procedere ad aciẽ belli, cito pertransiet eámq; sua diligentia facilè superabit.Alij rectius intelligũt hic indicare sapientẽ, per quid fiat vt quis inegestatẽ incidat quam effugere ac superare nõ valeat, nempè per hoc quod quis nunc parum somno indulget & rursum modicum ac iterum modicum.Modicumscilicet ibi, & modicum ibi,sicque multis vicibus dormitando parũ dormiat multum,tamen si parum se dormire dicat, hoc est, vbique& semper ociosus sit, & moras nectat,varias sui otij causas prætexens.Nam sõno,dormitatione,&complexu manuũ, pigrorũ ocium designat.Hac ergo cessatione & ocio fit, vt &de improuiso egestas adueniat,quemadmodum cursor aliquis subito & inexpectato adest, & eadem tanquam vir armatus opprimat sic hominem,vt eam non possit effugere,sed ab ea penitus con sumatur.Fames enim,inquit Hesiod⁹ est indiuiduus comes hominis ignaui.Iuxta spiritualẽ sensum qui agrum cordis sui negligit excolere,deprehenditur à sapientibus nõ tantum vacuus virtutibus & fructu bonorum operum, sed repletus malis fructibus& dæmonum incursibus expositus,quod sit destitutus per suam negligentiam Dei gratia & protectione tanquam destructa vineæ maceria.Ideóque tandem post hanc vitam inexpectata & ineuitabiliter opprimet eum grauissima omnis boni inopia,quando cum diuite epulone nec desideratam aquæ guttam obtinere poterit. Vide autem ex hoc loco quomodo sapiens sit,aliorum facta & fines animaduertere,atque ex aliorum insipientia sapiẽtiam sibi comparare.Vidi inquit,&posui in corde meo,& ex exemplo didici disciplinam. Rectè enim Cato senior stultos dixit multum sapiẽtibus prodesse, quòd ab iis cautiores ac meliores fierent,prudentes verò nihil conferre stultis qui illorum rectè facta non animaduerterent. Notandum autem totum hunc locum longe aliter se habere apud 70.interpretes, ita vt versu 31.sit apud eos.Postea ego egi pœnitentiam,& aspexi ad eligendam disciplinam.Quod D.Hieronymus citat super Ezechielis 43.ad ostendendum Salomonem post peccata egisse pœnitentiam,qui idem super Ecclesiasten testatur hebræos asserere librum Ecclesiastes esse Salomonis pœnitentiam agentis.

HAE QVOQVE PARABOLAE SALOMONIS. QVAS Transtulerunt viri Ezechiæ Regis Iuda.

CAPVT XXV.

CERTVM est hæc nõ esse verba Salomonis, sed addita ab aliquo in dieb. Ezechiæ Regis, videlicet à Sobna, qui in diebus illis scriba fuisse dicitur, aut ab alio quopiã. Esse tamẽ quę sequũtur ipsi⁹ Salomonis, nec aliũ eorũ esse authorẽ, patet, quia dicitur: Hę quoque parabolæ Salomonis, quo significatur etiã eas quæ sequũtur esse Salomonis, sicut quæ prę cedunt parabolæ. Quod autẽ sequitur, Quas trãstulerunt, nullo modo videtur accipiendum, de translatione ex vna lingua in aliam, quia sicut has parabolas Hebraicè vel dixit, vel scripsit Salomon, ita eas viri isti Hebraicè trãstulerunt. Sed omnium penè sententia accipiendum est de translatione ex diuersis scedulis, & membranis in quibus sparsim inuentæ sunt in hunc vnum locum collectæ, & superioribus additæ. Vnde apparet, aut librum parabolarum à Salomone descriptum in diebus Ezechiæ fuisse mutilum, & ex fragmentis collectis fuisse per viros istos Ezechiæ suæ restitutum integritati, aut parabolas istas, quæ sequuntur ab ipso Salomone non fuisse scriptas, sed ex ore eius fuisse excerptas ab assistentibus ei ministris, quæ deindè ad Ezechiæ Regis vsque tempora disper sæ sint habitæ à pluribus, & à viris istis collectæ in vnum, in huius libri corpus sunt insertæ, vt annotat Venerabilis Beda. Ad quem modum etiam quidam, ex hoc loco argumentum sumentes, putant quæ hactenùs pręcesserunt, parabolas non fuisse ab ipso conscriptas Salomone at que ab eo in eum quem legimus, redactas ordinem, sed à variis auditoribus excerptas, posteà à studioso aliquo in vnum sub certo redactas ordine. Non enim hic prouerbiorum liber continet omnes Salomonis parabolas, quas vsque
3 Reg. 4. ad tria millia eum locutum scribitur, cum nec mille habeamus in hoc toto libro, vt hinc constet eum vel non scripsisse, quæ locutus est, sed ex ore eius diuersos diuersa excepisse, quorum quædam in hunc librũ sunt collecta, vel si quædam scripserit, hæc postrema saltem ab eo non fuisse scripta, sed ab aliis excerpta, & in diebus Ezechiæ Regis fuisse addita scriptis ab ipso, aut si etiam ab eo fuerunt scripta, tunc demũ fuisse restituta, & addita libro eius iam lacero & mutilo per hominum negligentiam. Vnde patet quàm frustra laborent quidam ostẽdere certam harum omnium sententiarum inter se cohærentiam, cum sine tali obseruatione ordinis, digestę sint & coniunctæ. Sunt tamen qui totum hunc prouerbiorum librum volentes defendere scriptum esse à Salomone, ita vt eum habemus, per hoc quod hic dicitur de translatione intelligunt viros istos Ezechiæ has sequentes parabolas vertisse ex lingua Hebraica in aliam aliquam linguam, in gratiam aliquarum gentium cupiẽtium eas in suam transferri linguam. Ita enim dicendum existimat Dionysius Carthusianus si quis defẽdere velit hoc opus à Salomone esse descriptum. Sciendum tamẽ, quod dictio Hebraica, pro qua nos habemus, transtulerunt, verti etiam potest, roborauerunt, aut fortificauerunt, quemadmodum & Liranus annotauit, vt simpliciter significetur parabolas istas, à viris sapientibus, qui fuerunt sub Ezechia, robur & authoritatem accepisse, vt pro veris Salomonis parabolis haberentur, cum prius sparsæ haberentur in diuersis schedulis apud diuersos. Septuaginta verterunt φίλοι ἐζεκίȣ, hoc est, scripserunt quomodo & Chaldæus paraphrastes vertit. Porrò, quod hæc translatio vel scriptio facta dicitur à viris Ezechiæ, omnino videtur intelligendũ ipsius regis iussu, & cura factum, qui sicut collapsam ante se religionem studiosissimè restituere curauit, quemadmodũ de eo prolixè scribitur 2. Paralip. 29. 30. & 31. capitibus, ita etiã studiũ legis, & scripturarum promouere laborauit. Vnde de eo dicitur cap. 31. quod præceperit populo vt darent partes Sacerdotibus, & Leuitis, vt possent vacare legi domini, vel vt habẽt Hebręa vt fortificarent se, hoc est, fortiter se gererent in lege domini. Vnde pro eo quod nos habemus, viri Ezechiæ, Septuaginta verterũt φίλοι ἐζεκίου hoc est, amici Ezechiæ, & omnino videtur viros Ezechiæ dici famulos eius, sicut viri Dauid, vel Salomonis famuli eius dicuntur.

---

1 *Gloria Dei est celare verbum, & gloria regum inuestigare sermonem.*

VARIE admodum singularis hęc sententia à diuersis explicatur. Cõsistit autem varietas hæc potissimum in duobus. Plerique enim priori parte significari intelligunt, quid homines facere conueniat, pro gloria & honore Dei, & quare homines Deum gloria afficiant, nempe si celent eius verba & mysteria quædam, non facilè omnibus propalanda, ne sanctum detur canibus, nec margaritæ proiiciantur porcis. Qui enim secretiora diuinarum rerum mysteria occultant rudibus, & indignis, gloria Deum afficiunt, cuius res se magnifacere declarant, dum studiosè curant, ne quæ in Dei rebus sunt honoranda, ab indignis rideantur, contemnantur, & dedecorentur. Iuxta hanc intelligentiam docent ex hac sententia Rabbini exordia Genesis, & Ezechelis celanda esse infidelibus, & rudioribus. Iuxta hunc sensum, in sequenti parte nõ est intelligendũ significari, quid reges conueniat pro sua gloria facere, quemadmodum quidam prædictũ sensum amplexi faciunt, qui in sequenti parte intelligũt significari gloriam regum in eo sitam esse, si ipsi studiosè inquirant sermonem sapientiæ, quo quæ Dei sunt, & quæ ad regni gubernationem maximè faciunt, plenius cognoscant. Nam duæ huius sententiæ partes, per comparationem, & similitudinem accipiendæ sunt in hunc modũ. Sicut gloria Dei est celare verbum, ita contra, gloria regum est inuestigare sermonem. Proinde si prædictus prioris partis sensus placeat, posterior consequenter sic erit pars intelligenda, vt significetur id cedere terrenis regibus, in gloriã, & honorem ipsorum, si ipsorum dicta factáque diligenter exquirantur, ac inuestigentur, & per scrutata inueniantur recta. Nam verbum & sermo Hebraica phrasi ꝓ quauis re hic accipitur.

Verum magis apparet in secunda parte significari, quid faciendo reges sibi gloriam, & honoré comparent, & proinde & in priori parte intelligendũ significari, quare Deus gloriam suã promoueat vel ostendat. Itaque Caietanus intelligit hic significari disparitaté inter Deum & reges cõsistere in hoc, quòd ad honorem Dei pertineat abscondere rationes iudiciorum, & factorum suorum, quia per hoc patet ipsum non habere superiorem, aut parem cui rationem reddere cogatur, sed dominium eius & iustitiam tantum pendere à sola eius voluntate, & non ab homine aliquo aut quauis creatura. Sic autem facere non pertinet ad honorem regum & quorũuis iudicũ humanorum, sed ad illorum spectat ignominiam si non sint parati declarare rationes suorum iudiciorum, & factorũ, nempe quare sic, vel sic iudicent aut faciant. Facit aũt ad illorum gloriã, si quærant aut inuestigent, siue sacrorũ verborum, siue quarumuis rerum notitiã, ac veritatem, quod Deo tribuere non faceret ad illius honorem, cum inquirere propriè sit nesciétis, Deus autem omnia sciat ab æterno. Significatur ergo id quod Deo est gloriosum, non vicissim etiam esse regibus, & contra, simplicius fuerit intelligere hoc pertinere ad Dei gloriam, quod nihil debeat inquirere cum omnia sciat, & quod cum omnia sciat, non tamen omnia se mox scire declaret, sed cuncta quæ agũtur modo, & dicuntur homines celet ac dissimulet suo tẽpore omnia reuelaturus, cum omnia adducet in iudicium. Hoc enim mirificè commẽdat eius patientiã & lenitatem, quod qui omnia nouit, tanto tamen tempore omnia tegat ac patienter ferat. Ne autem hoc exemplum in Deo imitari velint reges, qui in eius locũ hic sunt constituti ex opposito subiicitur, ad gloriã regum pertinere, inuestigare sermonem, hoc est, diligenter inquirere de statu regni sui déque his quæ à subditis in regno ipsorũ aguntur, vt quæ sunt corrigéda ac puniéda corrigãt, ac puniãt. Neq; enim ignominiosum sibi ducere debent inquirere de rebus, quamuis hoc sit nescientium, nec instar Dei se gerere debent, quasi omnia scientes: nec quę nouerunt corrigenda instar Dei debent celare, sed detegere ac punire. sensus ergo est, Sicut ad gloriã Dei facit, quod non debeat inquirere de aliqua re, sed quod cũ omnia sciat, celet tamẽ ea: ita ad gloriam regum è contrario facit, quod cum fateri debeant se pleraque vt homines nescire, diligenter scrutentur res scitu necessarias, vt inuestigatas detegant. Venerabilis Beda mysticè sententiam hanc Christo accommodat, & Apostolis omnibúsque eius discipulis, ac fidelibus tanquã regibus sub ipso constitutis, intelligens gloriam Dei, in carne apparentis, in eo demonstratam, quod verbum, hoc est diuinitatem suam celauerit, infirmitatem humanitatis suæ magis quam diuinitatis suæ maiestatem mortaliũ oculis exhibens, & se potius operũ miraculis, ac mysticis locutionib. quã apertis locutionibus verbum Dei ac filium Dei insinuans. Fidelium autem discipulorum eius gloriam esse diligenter inuestigare sermonem eius, atque in eo intelligere etiam tectam eius diuinitatem. Ex p̃missis intelligere satis licet, quomodo huic sententiæ nõ contrarietur quod quasi cõtrariũ in specie dicitur Tob. 12. Sacramentũ regis abscõdere bonum est, opera autem Dei reuelare ac cõfiteri honorificum est. Nam secundũ posteriorem sentẽtiæ huius tractationẽ, qua celare verbum, Deo, & inuestigare sermonem regibus tribuitur, apertè nulla est cõtrarietas. Secũdũ priorẽ verò tractationẽ, qua abscõsio, & inuestigatio hominib. tribuitur, etiã non est cõtrarietas. Nam per id quod est apud Tobiam tantum significatur bonum esse, vt quis abscondat secreta regum, quæ illi euulgari nolunt. Cui non contrariatur, quod ad eorũ pertinet gloriam si eorũ facta inquirantur, vt laudentur. Item honorificũ esse, si quis opera Dei reuelet, sed non omnia apud quosuis, & omni in loco, sed apud fideles & pios maximè, & apud vnum quemque pro eius captu & affectione.

---

2 *Cœlum sursum & terra deorsum & cor regum inscrutabile.*

HEBRÆA significantius sic verti possunt: Cœlorum altitudini, & terræ profunditati, & cordi regum est pescrutatio vel inquisitio. Itaque tria significat inscrutabilia, cœlũ quantũ attinet ad eius altitudinẽ, & terra quantũ attinet ad eius profunditatem, & cor regũ. Et sunt per comparationem hæc intelligenda hoc modo: Sicut altitudo cœli, & profunditas terræ, ita & cor regũ est inscrutabile. Altitudinẽ aũt cæli, & profunditatem terræ inscrutabilia dicit, sicut & Ecclesiastici 1. Altitudinem cœli & latitudinem terræ, & profundum abyssi quis dimensus est? Nam quãquam sint, qui se assecutos rationibus naturalibus putant, quanta sit cœli à terris altitudo, & terræ profunditas: difficile tamen est hæc perscrutari nec satis firmis astruitur rationibus quod de illis affirmatur. Deinde quod dicitur in Hebræo, horum trium non esse inquisitionem accipi potest vt significetur illa non esse inquirenda anxiè, vt inscrutabile apud nos accipiatur nõ pro eo quod perscrutari & inuestigari non possit, sed pro eo quod nõ debeat inquiri, & inuestigari, quia vt habet Augustinus, *August.* noxiæ cuiusdam, & vanæ est curiositatis potius quã alicuius solidæ vtilitatis, velle scrutari cœli altitudinẽ, aut terrę profunditatẽ. Significatur ergo aut non debere quenquam cor regum eorumque cõsilia ac cogitationes anxiè perquirere, quod hoc sæpè noxium sit & vanum, aut nõ posse quemquam facilè cor regum perscrutari, quia si verè regium habeant animum (de veris enim loquitur regib. & quales veros reges esse oporteat, indicare vult) tam sublimia habebunt consilia, & tam profundæ sapientiæ, eadémque adeò secreta in cordis sui penetralib. vt non facilè ea possit assequi homo. Bene enim cœlo, eiúsque altitudini, & terræ, eiúsque profunditati cor regum comparat, vt ostendat quam sublimia atque profunda eorum cõsilia sint aut esse debeãt. Proinde generalior & verior erit hæc sentẽtia, si de regibus spiritualibus accipiatur, quales fuerunt Apostoli, & sunt omnes verè sapientes, quorum sublimem profũdámque de rebus diuinis intelligentiã, in ipsorum cordib. recondicã difficilè est assequi, & plenè cognoscere. Spiritualis *1.* enim iudicat omnia, & ipse à nemine iudicatur. Cæterũ quod dicitur cœlum sursum, & terra deorsum esse inscrutabilia, potest ad literam intelligi, non de illius altitudine, & huius profunditate, sed de his, quæ in cœlo sursũ sunt, & de his quæ in terra sunt deorsum. Sicut .n. illa

sunt inscrutabilia, quæ in cœlo sunt, & quæ in terra, ita & quæ latent in corde regum & sapientũ. Possunt enim etiam Hebræa & melius sic verti. Cœlo superius, & terræ inferius, & cordi regum non est inquisitio. Quod magis cócordat cum nostra versione. Sunt qui intelligũt, ideo dici cor regũ inscrutabile, quia cognosci non potest, quam mira ratione Deus illorũ corda moderetur, siue in bonum, siue in malum Reipu. Quod cum eo conuenit, quod est superius, Cor regis in manu domini.

3 *Aufer rubiginem de argento, & egredietur vas purissimum.*
4 *Aufer impietatem de vultu Regis, firmabitur iustitia thronus eius.*

SVNT hi duo versus per comparationem coniungendi, vt sit sensus, Sicut cum aufertur rubigo de argento, egreditur vas purum: Ita si auferatur impietas è regno, firmabitur per iustitiam thronus Regis. Cæterum non est hebræis rubigo, sed סיגים Sigim, quod scoriam significat. In nostra lectione videtur esse comparatio argentei alicuius vasis, quod rubiginem situ cótraxit, à qua vas illud purgatur si in igné mittatur, vnde deinde egrediatur purissimum cum potius iuxta hebræã lectionem sit comparatio argenti adhuc informis, & à scoria sua necdum per ignem purgati, quæ si per ignem depurata, & segregata fuerit, poterit argentarius conflator ex argento vas producere, & dare cómodũ & gratũ, vnde hebræa habent, Et egredietur cóflatori vas. Egredietur inquit, nó ex igne, sed ex manu conflatoris vel ex argento. Et sanè pulchra est hæc similitudo, scripturísque familiaris qua impij scorię comparantur. Sicut enim Scoria argẽto commista eius decorem tollit: ita impij in aliqua communitate iustis permisti eorum pulchritudinem nonnihil obscurant, & vitiant. Et sicut scoria ab argento igne est separanda, & excoquenda: ita igne tribulationis ac vindicta iustitiæ impij sunt à iustis separandi, vt quietã vitam agere pij possint. Et sicut argentũ quidem in igne tantũ purgatur, nec consumitur, scoria autem consumitur: ita etiamsi tribulatio bonos simul ac malos inuoluat, malos quidem perdit, bonos vero nitidiores facit ac clariores. Tanquam enim aurum in fornace, probauit electos dominus. Vnde hac metaphora vtitur dominus Esa. 1. Argentum tuum versum est in scoriam. Et postea, Conuertam manum meam ad te & excoquam ad purum scoriã tuam, & auferam omne stannum tuum, significans à se impios puniendos & separãdos à piis. Vnde sequitur Post hæc vocaberis ciuitas iusti, vrbs fidelis. Et in Ezechiele. Versa est mihi (inquit dominus) domus Israel in scoriam, omnes isti æs, & stannum & ferrum & plumbum in medio fornacis, scoria argenti facti sunt. Propterea hæc dicit dominus eo quod versi estis omnes in scoriam, propterea ecce ego congregabo vos in media Hierusalem congregatione argenti, & æris, & stanni & ferri, & plũbi, in medio fornacis vt succendam in ea ignem ad conflandum, &c. Significat ergo Sapiens, id faciendũ regi in regno, quod facit conflator in argento vt quemadmodum ille contractã rubiginem, aut scoriam argento permistam tollit igne, ac excoquẽdo perdit, vt habeat argẽtum nitidum & purum: ita & rex è conspectu suo tollere debeat impios iustitiæ suæ seueritate eos puniendo, & perdendo, & separando. Sic enim futurum, vt thronus eius & regnum stabiliatur, per iustitiam quam contra impios exercet, & quam iusti & omnes subditi lubẽtius & tutius deinceps seruabunt, per quam & tutius regnabit deinde. Sicut enim scoria impedimento est aurifabro, vt non possit edere vasa argẽtea, pura & nitida: ita impij regis sunt obstaculo, quod minus possit & gloriosè & securè regnare, Pro impietatem enim vt nos legimus in secundo versu, Hebræa habent, impiũ. Nam noster legit רשע Resca, quod impietatem sonat, vt opponatur iustitię in secunda parte positæ, cum sub aliis punctis legatur רשע Rasca, quod impium significat, quomodo & septuaginta verterunt, qui habent ἀσεβεῖς, id est, impios. Verũ vtraque lectio in idem redit, impietas cum tollitur: cum tollũtur impij. Proinde nó est hic locus illi alteri intelligentiæ quã hoc loco reddit Beda, vt intelligatur de impietate ipsius regis, quæ in eius vultu reluceat, & significetur ipsum regẽ de vultu suo debere semouere impietatem nimiæ seueritatis, & inclementiæ, & exhibendũ ab eo vultum hilaritatis & gratiæ plenum, ne per arrogantiã rigidior effectus, in mussitationem incidat plebis, sicq; periclitetur soliditas regni eius. Hic enim sensus etsi pius sit proposito, tamen sapientis non conuenit. Vtinã autem qui præsunt rationem diligenté haberent doctrinæ huius sapientis, & non cótra potius sinerent reges, non solum impios plerosque esse in regno suo, quos tollere deberẽt pro quiete iustorum, sed eosdẽ etiam primas tenere, & rerum potiri, quorum consilio pleraque nimis agunt. Vnde etiam duplici nomine fit vt periclitentur, dum & metuẽdum eis sit ab impiis qui dominantur, & subditos oppressos, minus habeant fideles, ac dicto minus voluntariè audientes.

5 *Ne gloriosus appareas coram rege, & in loco magnorum ne steteris.*
6 *Melius est enim vt dicatur tibi, Ascende huc, quam vt humilieris coram principe.*

DOCTRINA hęc valdè similis est parabolæ euangelicæ, quam dixit dominus in cõuiuio ad inuitatos, intendens quomodo primos accubitus eligerent: Cum inuitatus fueris ad nuptias, vade & recumbe in nouissimo loco. Et eadem ratio ibi datur quæ hic, sed in hoc est differentia, quod ibi agatur de locis conuiuarum, hic verò de locis coram rege. Reuocat ergo ab ambitione, & fastuosa ostentatione suiipsius, maximè apud principes & reges, apud quos periculosior est sui ostẽtatio. Et monet ne quis se temerè ingerat, vt apud magnates eximiũ aliquem locũ obtineat, seipsum gloriosum exhibendo apud eos, ostentatione diuitiarũ, aut sapiẽtiæ, aut alia quapiam re, ambitiosè se eis commendando. Fieri enim sæpè solet, vt talis, non solum non assequatur, quem ambit honoris gradum, quod indignus reperiatur, vel ob ipsam vanã ostentationẽ etiã hominibus ingratã, sed & à principe rideatur, ac humilietur ignominia aliqua affectus, sicque ex conuersatione cum magnatibus, nihil nisi dedecus reportet, idque summum. Dedecus enim summũ est apud magnates pudore affici, & ex spe magna temerè ac stultè tentata, turpiter

Sap. 3.
Esa. 1.
Ezech. 22.
Luc. 14.

turpiter excidere. Contra verò si quis se gerat submissè etiam si dona quædam habeat, talis plerunque eo magis ad honores euehitur, quo minus eos ambit, quod præter dona quę latere non possunt, sed facilè à sapientibus regibus animaduertūtur, ipsa etiam modestia hominibus etiam magnis gratissima, talem commendet. Omnis enim qui se humiliat, exaltabitur: & omnis qui se exaltat, humiliabitur. Quod si coram rege terreno, cum magna animi deiectione versandum est, & ab omni ambitione alienos esse oportet, qui gratiam eius inire volunt, quanto magis apud regum regem, & cœlestem principem (qui cum sit excelsus humilia respicit, & alta à longè cognoscit) oportet nos meminisse conditionis nostræ, & fragilitatis, nec eximium sanctitatis, aut sapientiæ locum, nobis apud illum vendicare, nec in Ecclesia ipsius eminētem aliquem honoris gradum ambire, ne cogamur aut hic aut postea coram Deo, angelis & iustis hominibus pudefieri, dum vel non assequimur desideratum in Ecclesia honorem, vel assecuti deprehendimur inferiores esse munere suscepto vt aliis cedendum sit dignioribus. Potest & aliter accipi, quod monet, ne quis gloriosus appareat coram rege, videlicet ne quis ostentatione diuitiarum studeat imitari gloriam principum. Ita enim ferè fit, vt quis obnoxius fiat inuidiæ principum, qui ferre æquales non possunt, & ob id tales deprimere student, gloriáque exutos in ordinem redigere, quemadmodum sæpè videmus accidere nimiis ostentatoribus diuitiarum & gloriæ.

Luc. 18. & 14.

Psal. 112.

7 *Quæ viderunt oculi tui, ne proferas in iurgio cito ne postea emendare non possis, cum dehonestaueris amicum tuum.*

VERBA illa, Quæ viderunt oculi tui, Hebræa coniungunt cum præcedenti versu, vt cohæreant cum principe, & vertēdum sit, Coram principe quem viderunt oculi tui, vt significetur, quid reportet ambitiosus, ex conspectu principe in cuius oculis se ostentando ingerit, nempè ignominiam & humiliationem. Noster separauit hęc verba à superioribus, & fecit principum noui versus, quemadmodum & Septuaginta, qui tamen hæc verba non iunxerunt sequentibus, quemadmodum noster, sed addito verbo absolutam reddiderunt sententiam, hoc modo ἃ εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου, λέγε, id est, quæ viderent oculi tui dic, hoc est, noli testificari de aliquo, nisi quæ oculis tuis vidisti. Deinde subiungunt, quod cum Hebraica veritate magis conuenit, Ne incidas in pugnam cito, ne peniteat te iu extremis, cum exprobrauerit tibi amicus. Hebræa enim habent, Ne exeas in litem celeriter, nā quid facies in nouissimo illius, cum ignominia te affecerit amicus tuus vel proximus tuus? Quo monemur non facilè aut temerè aggrediendam contra aliquem litem, aut cum aliquo contendendum, sed si modo id sit faciendum, discutiendum benè, an causa bona sit, & mature cum prudentia incipiendum, ne fortè contingat aliquid non præuisum ab aduersario obiici, quod spectat ad ignominiam, quo sic homo inuoluatur, vt nesciat quomodo se extricare & ab ignominia liberare valeat. Nostra lectio monet, ne quis per iurgium & contentionem publicum facilè faciat alicuius crimen, etiamsi oculis suis illud conspexerit, multo minus si vano tantum audierit rumore, sed secundum Christi præceptum, cum peccauerit frater aliquis, secreto moneatur, idque non per contentionem, sed in spiritu lenitatis, contra quorundam morem, qui statim vbi aliqua viderint in proximo, quæ sint reprehendenda, mox cum iurgio & stomaco proferunt ac palam faciunt. Itaque notanda tria quæ hic dicuntur, Ne proferas, & In iurgio, & cito. Neque enim crimina maximè secreta sunt proferenda, & publicāda, nec cum iurgio sunt reprehendenda, nec cito, aut præcipitanter, sed tēpore & loco opportuno. Quamquam illud, In iurgio, aliter accipi possit, videlicet non pro cum iurgio, aut per iurgium, sed pro inter iurgādum, vt significetur, si litem aut contentionem aliquam habere cum aliquo contingat, cauendum vt ne per impatientiam animi, ac se vindicandi causa quis quid etiam earum rerum quæ vidit effutiat contra alium ne cum proximum suum infamia aliqua asperserit, nō possit id postea corrigere, & famam ereptam restituere, sicque se & coram Deo obnoxium faciat magno peccato, & apud læsum magno se exponat periculo.

Matth. 18.

8 *Causam tuam tracta cum amico tuo, & secretum alieno non reueles.*

9 *Ne forte insultet tibi cum audierit, & exprobrare non cesset.*

SENSVS nostræ lectionis facilis est, & apertus. Significatur enim nondebere quēquam nimis fidere sibi in dirigendis suis negotiis & causis, sed si quod habeat negocium maximè singulare & arduum, tractandum illud cum alio, non tamē cum quouis, sed cum amico quopiam de cuius fide non dubitetur, qui & benè consulere velit, & secretum seruare. Cauendum enim ne quis secretum suum, homini extraneo cuius integritas non sit satis explorata reuelet, ne forte quod audiuit secretum publicè obiiciat, & sine cessatione improperet. At Hebræa quæ aliter habent difficiliora sunt. Possunt autem sic verti: Litem tuam litiga cum amico vel cum proximo tuo, & secretum alterius non reueles, Ne forte probro afficiat te qui audierit, & infamia tua non auertatur. Cum enim superiori sententia Sapiens monuerit, ne quis facilis sit ad suscipiendum litem contra aliquem, hic monet, vt si contra alium sit litigandum alicui tantum suam causam cum eo tractet, nec inter litigandum & contendendum ex animi impotentia vt fit, secretum aduersarij sui reuelet, ne forte alij audientes, & considerantes illius impatientiam & vindicandi cupiditatem, cum alioqui existimare potuissent eum bonam habere causam contra aduersarium, nunc eum vituperent, & de eo malè loquantur, ita vt non facilè vnquam infamia illa possit auerti.

10 *Gratia & amicitia liberāt quas tibi serua, ne exprobrabilis fias.*

HVNC versum Hebræa non habent, Habent tamen Græca, super addita adhuc vna parte. Sic enim habent χάρις καὶ φιλία ἐλευθεροῖ, ἃς τήρησον σεαυτῷ, ἵνα μὴ ἐπονείδιστος γένῃ, ἀλλὰ φύλαξον τὰς ὁδούς σου εὐσυναλλάκτως, hoc est, Gratia & amicitia liberum faciunt, quas confirma tibi ipsi, vt ne exprobrabilis fias, sed custodi vias tuas conciliabiliter. Quibus significatur fauorem Dei & hominum, & beneuolentiam liberum & ingenuum reddere hominem, ita vt ne seruili semper timore sibi malè metuat, sed per gratiam,

gratiam, ac amicitiam Dei hominumq́; securus sit, ac libero viuat animo, atque sæpè à multis malis per illa liberetur, proinde merito curam illorum habendam vt custodiantur, & firmentur, ne qui prius bene munitus erat aliorum gratia, & amicitia, illis amissis fiat exprobrabilis. Sic etiam cuique custodiendas vias & actiones omnes, vt facilè cum ipso transigi possit, nec durus sit ac præfractus, sed semper facilem se præbeat ac pacificum, ita vt etiam si quid controuersię incidat, facilè conciliationem admittat, ne scissa amicitia, posteà non facilè resarciri possit. Id enim significare videtur quod Græcis est aduerbium ἐυσυναλλακτάως, Et ex Grçcis verbum liberare, apud nos videtur magis accipiendum pro liberum reddere, & ingenuum, quam pro eximere à malis. Est enim ἐλεύθεροι.

11 *Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo.*

HEBRÆA non habent, qui loquitur verbum, sed verbum locutum vel dictum, ita vt non qui loquitur, vel verbum ipsum comparetur malis aureis. Nam & hæc sententia per cōparationem est intelligenda, vt sit sensus Sicut se habent poma aurea in lectis argenteis ita qui loquitur verbum, vel ita se habet verbū dictum in tempore suo. Pro lectis hebræa habent מריות Masciioth, quod à verbo שכה Sacha, quod videre, & contemplari significat, deriuatur: vnde significare dicitur opera ingeniosa quæ hominem ad intuendum inuitant. Alij celaturas vertunt & incisiones aut cancellaturas, vt significetur poma aurea superductis quibusdam incisionibus & cancellis argenteis per eas videri cum intuentium voluptate ob varietatem aptam. Interpres videtur legisse mutata vna litera Mischaboth quod lectos significat. Septuaginta verterunt ἐν ὁρμίσκῳ σαρδίου, id est, in monili Sardii. Vt vt est, nihil aliud significatur, quam ornatus, varietate, preciositate delectans & recreās. Itaque sensus nostræ lectionis est. Quemadmodum mala aurea affixa lectis argenteis, aut ab eis dependentia exornant multum lectos recreant atque delectant, & propter varietatem, & propter preciositatem, & propter artis elegantiam: ita verbum opportuno tempore dictum, multum afficit audientes, & ipsum proferentem mirè exornat. Verbum enim prudens si non dicatur suo tempore, est quidem quasi pomum aureum ac in se multi precij, sed si iungatur tempori suo, quo commodè dicatur, & opportunè, veluti aureum pomum est, argenteis lectulis insertum, valde scilicet recreans hominesq́; afficiēs. Antiquitus. n. ditissimi, & potentissimi reges lectos habebant aureos, & argenteos, eosq́; mira varietate exornatos vt habetur Hester primo. Hebræa habēt, verbum dictum in rotis suis, hoc est dictum debitis quibusdam modis ac coloribus rhetoricis exornatum, quibus veluti rotis vehatur in audientium aures ad persuadendum. Venerabilis Beda doctè & sublimius ostēdit, quomodo verba sapientum opportune dicta non tantū comparentur aureis malis in lectis argenteis, sed sint μεταφόρικῶς mala aurea in lectis argēteis. Mala quidē, qa de arbore vitæ, hoc est, de Dei sapientia sunt orta. Aurea, quia charitatem menti infundunt: Lectis etiam comparantur, quia requiem præstant animabus audientium, Argenteis, quia splendore fulgent veritatis. Mala ergo aurea superaddit ornatui lectorū argenteorum, quisquis diuina eloquia, spiritualibus plena sensibus, atque mysteriis quibus suauiter animus pascitur & accenditur, opportuno tempore superaddit rudioribus ac simplicioribus doctrinis, per quarum custodiam, & hic pręstatur animæ requies & ad quietem peruenitur æternam.

12 *Inauris aurea, & margaritum fulgens, qui arguit sapientem & aurem obedientem.*

HEBRÆA habent, Inauris aurea, & ornamentū vel monile obrizi auri. Sapiens corripiens ad aurē audientē. Quod dupliciter accipi potest. Aut simpliciter, vt is qui prudēter alium admonet, & corripit, comparetur duabus illis preciosis rebus scilicet inauri aureæ, & monili aureo vel margarito fulgenti, & significetur illum magnifaciendum esse & preciosis rebus æquiparandum, vt qui re bona, nempe sapienti correptione benè, & vtiliter vtatur, nempe apud eum in quo faciet fructum. Quomodo & nostra lectio accipi potest & exponitur à Lyrano. Aut sublimius, & magis ex intentione Sapientis, vt Sicut duo ponuntur in priori membro, nempè inauris aurea, & ornamentum, vel monile aureum, aut margaritum fulgidum, duo item in secundo membro nempe Sapiens qui arguit, & auris audiens, vel obediens: ita vnum vni, & alterum alteri comparari intelligatur, inauris scilicet aurea auri audienti, & obedienti, & monile aureum, vel margaritum fulgens, sapienti arguenti alium, vt sit sensus. Sicut se habet margaritum fulgens vel monile aureum additum inauri aureæ, ita se habet sapiēs correptor aliquis non ad quemuis, sed ad aurem obedientem. Vterque enim plurimi est faciendus, vterque alteri plurimum decoris adfert, & vnus quidem velut inaurem habet auream, qui aurem habet obedientia, humilitate, & discendi desiderio ornatam, alter velut monili aut margarito precioso ornatus est, quia & sapientia & eius prudenti vsu pollet. Indicant hunc sensum apertius Græca, quæ habent, εἰς ἐνώτιον χρυσοῦν σάρδιον πολυτελὲς δέδεται, λόγος σοφὸς εἰς εὐήκοον οὖς, id est, ad inaurem auream, Sardius preciosus ligatus est, sermo sapiens ad obedientem aurem, Intellexit & Beda in hunc modum, sic scribens: Rectè humilis auditor inauri comparatur aureæ, quia dum libenter increpanti ac docenti aurem accommodat, iam sese ad recipiendum claritatem sapientiæ cœlestis præparat, iam supernæ lucis visioni appropiat. Rectè magister eruditus margarito fulgenti assimilatur, quia dum emendationem morum, dum supernorum scientiam desiderantibus ac piè quærentibus animis ostendit, quasi aureo ornatui maiorem insuper grauiorémque fulgorem gemmæ ardentis annectit. Hęc ille, q videri potest legisse, non, Qui arguit sapientē & aurēobediētē, sed, Qui arguit sapiens ad aurem obedientem. Non facit enim mētionem sapientis auditoris, sed magistri sapientis, nisi fortè illum intelligat designari in eo qui arguit.

13 *Sicut frigus niuis in die messis, ita legatus fidelis ei qui misit eum animam illius requiescere facit.*

PVLCHRA similitudo, qua & is qui misit aliquem pro re aliqua seria peragenda, rectè comparatur

comparatur hominibus tempore messis, hoc est, tempore ardentis æstus, ardore anhelantibus & refrigerium expectantibus, aut potius ipsis messoribus, qui in messe occupati, magnis laboribus & caloribus pressi, refocillationem expectāt & is qui missus est legatus si fideliter cōmissum ei negotium exequatur, comparatur frigori niuis, hoc est, frigori multum refrigeranti, quale est frigus niuis, quod tēpore valde calido obuenit hominibus æstu grauatis, aut messoribus ardore anhelantibus. Sicut enim tale frigus valde desideratum, & expectatum recreat, & reparat æstuantium ac laborantium animos simul & corpora, ita & nuncius talis post negotium fideliter peractum, reuersus, suo bono nuncio, mittentis animam laborantem, & anhelantem præ desiderio reficit, tranquillamque ac pacatam reddit, vel vt habent Hebræa, Animam eius restituet, quasi scilicet collapsam & more impatientia languidam factam. Monet ergo hæc sententia legatos sui muneris, vt cogitent quanto desiderio suspensi maneant, qui miserunt eos tantisper, donec perficiant iniunctum officium, & quantum refrigerium ac solatium eis adferat fideliter ab eis obita legatio. Quod & in spirituali legatione compleri intelligendum est. Christus enim à patre in hunc mundum missus, fideliter exequens delegatum ei munus, diuinum patris animum requiescere fecit ab ira contra humanum genus, ob peccatum concepta, cumque valde auidum humanæ salutis non aliter recreauit quam solet frigus niueum reficere æstu laborantes, Similiter & Christus totaque Trinitas, cum valdè semper desideret hominum salutem: & ob eam emittat quotidie legatos suos, scilicet prædicatores: lætatur plurimū (vt de Deo humano more loquamur) ac veluti completo suo desiderio reficitur, cum illi fideliter obeunt suam le-
Mat. 15. gationem. Quod satis indicat Euangelica parabola, cū cuidā dicitur: Euge serue bone & fidelis, quia in pauca fuisti fidelis supra multa te cōstituam: intra in gaudium domini tui.

14 *Nubes & ventus & pluuiæ non sequentes vir gloriosus & promissa non complens.*

SICVT superior sentētia, pulchra similitudine ostēdit cui similis sit, qui quod faciēdum suscepit, fideliter adimplet satisfaciens alterius desiderio: ita iam è contrario nō minus pulchra similitudine ostenditur, cui similis sit, qui quod promittit non præstat. Vir (inquit) gloriosus: hoc est, qui gloriatur se quædam facturum: & promissa non complens, est velut nubes & ventus quos pluuiæ non sequuntur: quia nubes & ventus promittere ferè pluuiam solent, eisque visis pluuiam expectare solent homines. Sicut ergo nubes & ventus spe de se data fallunt homines, cum non sequitur pluuia, maximè cum auidè desideratur, ad æstus refrigerium, & terræ fertilitatem, sicque homines maiori afficiunt postea tristitia ac molestia: & qui multa promittit: quæ deinde non præstat cum expectatione sua homines frustretur: molestiam duplicem eis ingerit, ꝙ expectare eos fecerit, & datæ expectationi nō satisfaciat. Et benè quidem vir gloriosus in verbis & promissis suis comparatur nubibus & vento, quod nubes res sint altæ & ventus res videatur maximè inanis: & nihili ac instabilis, vt significetur illius superbia, & ventosa inanitas, atque inconstantia. Ad hæc enim insinuanda res illæ maximè conueniunt. Cæterum iuxta mysticum sensum competit hæc sententia in eos qui magnam sanctimoniam præ se ferunt exterius, cum nihil minus præstent: vt pote in hypocritas. Item in cōcionatores: qui cum benè multa loquantur, malè viuunt: de quibus Apostolus, 1. Tim. 3.
Habentes speciem quidem pietatis: virtutem autem eius abnegantes.

15 *Patientia lenietur princeps, & lingua mollis confringet duritiem.*

IVXTA nostram lectionem prior pars significare videtur principis iram mitigandam, per patientem tolerantiam malorum, quæ ab eo irrogantur, quemadmodum exponunt Lyra & Beda. Patientia lenietur princeps, inquit Lyra, sicut rex Nabuchodonosor fuit lenitus patientia trium puerorum proiectorum in caminum ignis ardentis. Et Beda: Quamuis, inquit, dominum peccando offendisti, potes tamen eius mereri clementiam, si aduersa, quæ pro peccatis irrogantur, patienter pertuleris. Verum sciendum hic rursus Hebræis non esse patientiam: vt accipitur pro tolerantia malorum, sed longitudinem ad iram, quemadmodum & Græca habent μακροθυμία, hoc est, longanimitate. Et potest referri hoc ad longanimitatem principis vt significetur principis iram leniēdam per suam longanimitatem, hoc est, si non mox præceps sit ad vltionem: sed tardus sit ad eam. Dum enim iram protrahit, & non statim punit, frequenter per ipsam dilationem sedatur furor. Vnde cum Theodosius Imperator nimis festinus ad vindictam, in ciuitatem Thessalonicam grauiter sæuiisset, accepit ab Ambrosio legem huic sententiæ conuenientem, nempè vt non nisi post aliquot dies sententia principis lata executioni mandaretur, vt videre est Histor. Tripart. lib. 7. ca. 30. & apud Theodoretum lib. 5. ca. 8. Secundum hunc intellectum (quem & nostra lectio recipit, siquidem sæpè patientia Bibliis accipitur pro longanimitate. & patiens pro longanimo, vt suprà dictum est) hac sententia Sapiens, & principes monet, & subditos. Et priori quidē parte principes monet ne prosiliant ad vltiones, subditos verò, vt verbis dulcibus, & benignis principum frangāt furorem ac rigiditatem. Quod si vtramque partem ad eosdem referre placeat, vt magis faciendum videtur, prior pars intelligenda est significare, principis iram leniendam patientia, & longanimitate, vel mansuetudine subditorum, nimirum si ipsum seuerè obiurgantem, & corripientem silentio ferant, nec contra mussitent, iracundiam aliquam aut indignationem ostendendo, vt duo indicentur hac sententia, quibus ira principi sit mitiganda, patientia scilicet vel longanimitas, & sermo blandus, qui per linguam mollem significatur. Vbi aduertenda iucunda allusio inter molle, & durum, cum lingua mollis, & quæ nihil habet duritiei dicitur confractura duritiem aut vt iucundius habent hebræa, ossa, per quæ tamen nihil aliud significatur, quam vt vertit noster, durities. Sed pulchrè lingua mollis quæ non habet ossa contra naturæ ordinem, dicitur fractura ossa. Verum esse quod hic dicitur de lingua molli, patet in Abigail. quæ dulci sermone

mone sedauit ac fregit furorem Dauidis, quamtumuis firmo animo decreuisset imo iurasset perdere domum Nabal. Vt autem hæc sententia locum habet in principibus terrenis, ita multò magis in cœlesti principe, cuius ira lenitur, non tãtum patienti aduersorum tolerantia, quæ peccatis debentur, sed etiam longanimi gratiæ & benignitatis eius expectatione sine murmuratione. Item humili supplicatione, & blanda oratione qua veniam quis deprecetur. Durissima enim est sententia lata in peccatores, iuxta parabolam Euangelicam, de seruo qui cum deberet decem millia talentorum, iussus est vænundari cum vxore & filiis. Sed hanc sententiam mittigauit lingua mollis, quæ dicit: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. Sequitur enim. Misertus autem dominus omne debitũ dimisit ei.

1. Reg. 2.

---

16 *Mel inuenisti, comede quod sufficit tibi, ne fortè satiatus euomas illud.*

GENERALI hac sententia parabolica, quę ad varia applicari potest, significatur in genere, quod quemadmodũ mel, quod admodum dulce est, mediocriter sumendum est, vt sit salubre, quia si quis nimium ex eo comedat, in nauseam vertitur, ventriculum soluit, & vomitum prouocat, quo perit mel comestum, & pœna incurritur: ita quæcunque delectabilia siue corporis siue animi bona moderatè sumenda sunt, quia nisi modus adhibeatur, quæ per se bona sunt, non solum bona esse desinent, sed & noxia efficientur. Id primum obseruare licet, in voluptatibus corporis, quibus cui frui datum fuerit, si vltra modum indulserit, non contentus eo quod naturæ satis est, & perceptam perdet voluptatem, & nocumentũ ac læsionem ex intemperãtia & immodico voluptatũ vsu sentiet. Itidem in sapientiæ perceptione, quæ animæ non modicam affert voluptatem, vnde ad eam superius sub similitude mellis Sapiens inuitauit dicẽs comede fili mi mel, q̃a bonũ est, sic & doctrina sapientiæ animæ tuæ. Et mox postea simili cõparatione admodũ in cognitione seruãdũ adhortãs. Sicut q̃ mel, inquit, comedit multũ, nõ est ei bonũ, sic qui scrutator est maiestatis opprimetur à gloria, vt videri possit hac sententia peculiariter exigere voluisse, modũ in percipienda sapiẽtia seruandum. Iucunda enim est, & suauis hominibus, diuinorum eloquiorum lectio, & meditatio iis potissimum qui contemptis huius mundi bonis ad alteram vitam anhelant, ita vt dixerit Propheta: Quam dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo. Et tamen qui ex scripturarũ dulcedine plus præsumunt quam valent concoquere, volentes sapere plus quam oportet, & nolentes sapere ad satietatem, frequenter etiã quæ benè intellexerunt amittunt, excidentes à recta fide seseque variis malis animi, & corporis inuoluentes, vt experientia multa docet. Rectè enim cecinit Martialis. Quisquis plus iusto non sapit ille sapit. Et Cicero li. 2. Tusc. Neoptolemum apud Ennium ait dicere necesse sibi esse philosophari, sed Paucis. Nam omnino haud placere. Pulchrè autem Beda insinuat singulariter per mel designari dulcedinem cœlestis sapientiæ, quod hęc spiritualium patrum officio quasi prudentissimarum apum labore hominibus ministretur. Deprehenditur tamen & tertio veritas huius generalis sententiæ in dulcedine amicitiæ & consuetudinis amicorum, in qua si modus non teneatur peribit dulcedo, & in amaritudinem vertetur, quemadmodum sequenti significatur versu, ob quem peculiariter quidam hanc sententiam dictam volunt coniungentes eam cum sequenti, quasi in ea sit huius parabolæ explicatio.

Psal. 18.

---

17 *Subtrahe pedem tuum de domo proximi tui, ne quando satiatus oderit te.*

PRO subtrahe Hebraica dictio הקר Hocar propriè significat pretiosum fac, hoc est, rarum. Nam Hebraica phrasi pretiosum, ponitur pro raro, vt patet 1. Reg. 3. vbi dicitur quod sermo domini erat pretiosus in diebus illis. Omne enim rarum, carum, & contra quæ quotidiana sunt: facilè vilescunt. Vnde Septuaginta habent σπάνιον εἰσάγειν πόδα, id est, raro induc pedem tuum ad amicum tuum. Nõ ergò monet vt quis omnino subtrahat pedem suum à domo proximi sui, hoc est, vt eam non ingrediatur, sed sic vt ne nimis frequenter eam adeat, ne conuersationis frequentia ingerat amico satietatem, & satietas fastidium, vt ferè in omnibus rebus. Vnde in Ecclesiastico monet Sapiens: Aduocatus à potentiore, discede, ex hoc enim magis te aduocabit. Pulchrè autem hac sententia sicut & superiori insinuat, quam sit omnium rerum excessus iniucũdus, & noxius, iuxta illud: Amarũ est quicquid nimium est, mel quoque si nimiũ est. Cum enim nihil sit iucundius amicitia ipsa, & in ea ipse amicorum congressus, & fida colloquia sint dulcissima, tamen etiam harum rerum contingit esse satietatem, quæ fastidium parit, & tandem etiam odium rerũ amicissimarũ. Benè ergo monuit Martialis, coincidens cum hac sententia: Nulli te facias nimis sodalem. Gaudebis minus, & minus dolebis. Cæterum sub frequentatione domus, parabolicè oportet eam intelligere omnem nimiam familiaritatem, quia vt habet prouerbium vulgare, Nimia familiaritas parit contemptum. Item quamuis importunam apud amicos audaciam, ne scilicet amicitiæ prætextu amicorum rebus abutamur, eorumq̀ue opera, ne ex amicis nobis inimicos constituamus. Mysticè domus amici nostri, est Ecclesia Christi qui dixit: Vos amici mei estis. Ad hanc importunus accedit, qui sacram Domini mensam in Ecclesia cum nimia frequentat fiducia, illotis pedibus, hoc est, purgatis parum affectibus animi. Item qui ad quamcunque functionem ecclesiasticam properant, non pretiosis pedibus iuxta Hebraismum, hoc est, non puris affectibus. Quales omnes à Domino fastiditi, ex amicis facilè fiẽt inimici.

Eccle. 13.

Ioan. 15.

---

18 *Iaculum & gladius, & sagita acuta homo, qui loquitur contra proximum suum falsum testimonium.*

VT insinuet magnitudinem criminis falsi testis, comparat eũ his rebus, quibus mors homini infertur. Et apud Hebræos quidem tres diuersæ res explicãtur. Nam pro iaculo, illis est מפיץ Mepits, quod malleum significat, pro quo Septuaginta verterunt ῥόπαλον, hoc est claua vel fustis.

fustis. Itaque tria vtrobique ponuntur quorum vno caput hominis solet contundi ac frangi. Secundo iugulum peti solet,& tertio cor transfigi vt significetur eum qui loquitur contra proximum suum falsum testimonium perinde facere, ac si caput hominis malleo vel claua contunderet,gladio eum iugularet, aut denique sagitta cor transfigeret.Tria autem hæc diuersos,& omnes penè mod os comprehédunt,quibus homo homini nocet,vt annotat Caietanus.Malleus enim tundendo,gladius sciendo,sagitta acuta penetrando nocet, & occidit. Vnde significatur multiplex nocumētum quod excipitur à falso testimonio. Nocet enim & personæ & famæ & rebus.Vtut est siue tria diuersa exprimantur, siue tandum duo,vt apud nos, diuersa, significatur hac parabola & comparatiuè (nam & hic, vt & alibi sæpè,particula similitudinis est intelligenda,vt sit sensus,Falsus testis estveluti iaculum & gladius)testem falsum grauiter nocere, & nonnūquam lethaliter. Præterquā enim quod graui dolorisvulnere animā hominisferit in extremis sæpè rebus ac fama ipsa damnum infert, imò & vitam nonnunquam extinguit, dum in iudicio per perhibitum à se falsum testimonium auctor est mortis à iudice illatæ .Iuxta mysticū sensum accommodari potest hæc sententia contra eos qui ad peruertendum alios,testimoniis scripturarum & sanctorum patrum verissimis in se,per falsum intellectum abutuntur, qui non minus scelesti sunt habendi,quam qui mortiferis instrumentis alium impetunt,vt qui vitam animæ,immissis veluti iaculis menti eripiunt,non in vno tātū homine, sed in tota sæpè aliqua communitate & regione.

---

19 *Dens putridus & pes lassus,qui sperat super infideli in die angustiæ & amittit pallium in die frigoris.*

HEBRÆA habēt,Dés confractus,&pes labens,fiducia præuaricatoris in die angustiæ.Et tertia pars apud Hebræos sequenti iungitur sententiæ.Porrò fiducia præuaricatoris dupliciter accipi potest.Aut pro spe quam habet peccator, qui legem Dei præuaricatur, quæ in tempore angustiæ inuenitur similis esse denti quo quis ad manducandum vti non potest,& pedi qui ineptus est ad ambulādum, quia sua eum tunc spes destituit,& frustratur, ac deprehenditur vane ipsum illi nixum fuisse.Aut accipi potest pro spe quam quis habet in aliquo præuaricatore,hoc est,infido homine,qui promissa fallit,& præuaricatur,quomodo noster accepit interpres,& omnes ferè interpretes intelligunt.Elegantius autem ipsa fiducia quæ habetur in infideli, hoc est, infido homine, comparatur denti putrido velconfracto, & pedi lasso, quam is qui super illo sperat,cum significādum sit fiduciam talem, & ipsum in quo quis fisus est,in tempore necessario hominem destituere, sicut dens talis & pes hominem in re necessaria destituit,nempè in manducatione & ambulatione. Benè tamen etiam iuxta nostram literam,is qui sperat super infideli comparatur denti putrido,&pedi lasso,quia talis per suam fiduciam non potest sibi indie angustiæ prodesse,sicut dens putridus & pes lassus suum non possunt facere,cùm necesse est,officium.Vnde Beda eum qui in homine sperat denti putrido, & pedi lasso cōparari intelligit, quia qui in homine & non potius inDeo spē suam collocat,nec vitę percipere cibum,nec ad hæreditatem cœlestem poterit peruenire.Cum enim omnis homo sit mendax,& proinde infidelis aut infidus cui parum fidendum sit,intelligit Beda hicfiduciam in homine generaliter prohiberi, omnémque in homine fidentem inopinatè, comparari denti putrido,& pedi lasso,vt idem hic dicatur, quod apud Hieremiam: Maledictus qui ponit in homine spē suam, & ponit carnē brachium suum. *Hiere.2. 17.* Peculiariter tamē ꝓhibetur hic fiducia in eū qui fallere solet,&pręuaricari pacta.In quē qui sperat comparatur,iuxta nostram lectionem,ei qui amittit pallium in die frigoris, quia sicut is tūc veste destituitur,cum maximè opus est, ita ille se auxilio,& protectione sentit destitutum cum maximè illis indiget,nempè in tempore angustiæ. Iuxta Bedam mysticè amittit pallium in die frigoris,qui non in Deo sperat,sed in homine,quia etsi nunc in serenitate vitæ præsentis, habitu religionis videtur indutus, vbi tamen districtio iusti iudicij ingruerit,nudus ab omni ornatu iustitiæ patebit.

---

20 *Acetum in nitro,qui cantat carmina cordi pessimo.*

HEBRÆA,quæ vltimam partem versus pręcedentis huic annectunt,sic habent, Qui aufert vestem in die frigoris, acetum super nitrum,qui cantat carminibus super cor malum. Non enim Hebræis est per superlatiuū, cor pessimum,sed tantum cor malum.Quod dupliciter accipi potest,aut scilicet pro corde afflicto, & misero,quomodo malitia accipitur pro miseria, cum dicitDominus:Sufficit diei malitia sua aut pro corde vitioso,ac scelerato,de quo noster interpres intellexisse videtur. Cæterum solidus huius versus intellectus,pendet ex intelligentia illius quod dicitur, Acetum in nitro, vel super nitrum. Notandum itaque ex Plinio libro 31. ca.18.nitrum non multum à sale distare, eodemque modo fieri quo sal, nisi quod sal conficiatur ex marinis aquis sole eas in littore exsiccante,& in petram durāte,nitrum verò ex aquis pluuialibus,aut fluuialibus exsiccatis sole in paludibus,quæ nitrariæ dicuntur. Id quod maximè prouenire dicit in Ægypto: vnde & regio quædam AEgypti Nitria dicitur, à qua Beda Nitrum nomē accepisse putat,cum sit vocabulum Hebraicum,vt magis ab ipso regio nomen accepisse videatur.Hoc autem lauandis purgandisque vestibus conueniens esse videtur ex Hiere. *Hiere.2.* cap.cum dicitur:Si ablueris te nitro, & multiplicaueris tibi herbam Borith, maculata es in iniquitate tua coram me.Itaque Pagninus ex sententia Rabbi Dauid putat nitrum esse alumen, quo lana dealbatur,aut saponem quo vestes mūdantur. Nam & Græci putant νίτρον dic.ἀπὸ τοῦ νίπτειν, quod est abluere & tergere, eo quod abluēdi, purgandiquehabeat facultatem,cum potius sit dictio Hebraica.Nā Hebræi נתר Nether dicunt. Caietanus saponem significari intelligit,experientiaque se dicit edoctum,vestes sapone non mundari:si acetum ei addatur, sed magis maculari.Hæc si vera sunt:& per malum cor intelligatur cor afflictum: significat parabola, quod quemadmodum ineptè & importunè facit qui aufert aut sibi aut aliis vestes indie frigoris,cum id sit contra tēporis exigentiam, & malum

lum ea ratione conduplicet, & quemadmodum ineptè facit,& inconuenienter,qui nitro quod assumitur ad lauandum & purgandum vestes, acetum addit,cum aqua addenda sit, non acetum:quod si addatur,non solum non mundabit vestes,sed etiam magis maculabit:ita incommodè facit,qui afflicto cordi accinit carmina lætitiæ. Non enim ea ratione tollit mœrorem, sed etiam auget,mitigaturus illum,si cum mœrente etiam mœreret.Musica enim in luctu importuna narratio,vt dicitur in Ecclesiast. Vnde Paulus monet gaudere cũ gaudentibus,& flere cum flentibus. Similis erit sensus, si per cor malum intelligatur cor vitiosum & sceleratum:Secundum quem sensum,per cantantem carmina intelligitur,qui scripturæ sacræ suauia dicta homini proponit,& sanctæ prædicationis dulcedine suadet salutaria,Quod qui facit apud hominem peruersum & obstinati cordis,perinde facit,ac si acetum nitro superfunderet,quia malitiam eius non tollit,sed auget.Beda indicat acetum nitro superfusum efficere vt nitrum protinus ebulliat,nitrúmque aceto perfusum crepitare & fumare sicut calx viua aqua perfusa.Itaque sic explicat hanc parabolam,Acetum in nitro,qui cãtat carmina, &c. Acetum quippe si mittatur in nitrum,protinus ebulit,& peruersa mens,quando per increpationem corripitur, aut per prædicationis dulcedinem bona suadentur,de correptione fit deterior,& inde in murmurationis iniquitatem succenditur,vnde debuit ab iniquitate compesci.Hæc ille. Verum an nitrum aceto accedente prædictas habeat conditiones nullo certo authore aut testimonio probari potest, imò contra ex Plinio satis constat acetum nitro superadditum,non tollere eius vim & acrimoniam,sed augere.Is enim author est, in plerisque acribus remediis acetũ addi nitro.Proinde simplicius fuerit intelligere hic significatum cor malum,carmine exacerbari,sicut nitrum aceto redditur asperius& acrius,Quia enimvidebatur dulcedine carminum cor malum leniri debere & sanari, contra ostenditur pulchra comparatione potius ea re pei⁹ fieri.Quod quomodo verum sit,siue de corde afflicto, siue de scelerato accipiatur ex superioribus patet.Itaque non fit hic mentio nitri,quatenus eius ad lotiones vsus est,vt apud Hieremiam,sed quatenus eius vsus est ad medicinas.

---

21 *Sicut tinea vestimento & vermis ligno, ita tristitia viri nocet cordi.*

SENTENTIA hæc cum non sit in Hebræo, desumpta est Græcis, vbi eodem modo reperitur,quo eam legimus.Et pulchrè in ea,tristitia tineæ & vermi comparatur. Quemadmodum enim tinea vestimentum,& vermis lignum sensim arrodit,& tandem penitus consumit, ita similiter tristitia cor hominis sensim rodendo & torquendo,perdit tandem cor ipsum, ac vitam hominis in corde sitam. Nam vt supra dictum est,Spiritus tristis exsiccat ossa.Et quemadmodum tinea in ipsa veste,ac ex ipsa generatur similiter vermis in ligno,& ex ipso, ita tristitia non nisi in corde hominis generatur ibique nutritur ac suum fomentum recipit. D. Augustin. lib.21.de ciui. Dei ca.9.sic citat hanc sententiã. Sicut tinea vestimentum & vermis lignum, sic mœror excruciat cor viri,ostendens ex hac sententia cum dicitur de damnatis, quod vermis eorum non moritur,rectè per vermem intelligi dolorem animam damnatorum cruciantem.

---

22 *Si esurierit inimicus tuus,ciba illum: si sitierit, da ei aquam bibere.*

23 *Prunas enim congregabis super caput eius, & Dominus reddet tibi.*

EVANGELICA planè est doctrina hęc,qua non solum diligendus, sed & iuuandus inimicus docetur,iuxta illud Christi,Benefacite iis qui vos oderunt,& illud veteris legis: Si occurreris boui inimici tui,aut asino erranti reduc ad eum.Si videris asinum odientis te iacere sub onere,nõ pertransibis,sed subleuabis cum eo.Ita enim & hic præcipitur,vt inimicis egentibus cibum,& potum cõferamus, quemadmodum Helizeus præcipit regi Israel, vt faceret hostibus suis Syriis,Pone(inquit)panem& aquam coram 4.Reg.6.
eis,vt comedant & bibant, & vadant ad dominum suum.Vbi sicut nomine panis & aquæ,omnis cibus & potus hebraica phrasi designatur,ita & hic ne quis quia hic dicitur ciba illum pane(nam pane, additur hebræis) & da ei aquam bibere,simplicem panem & aquam tantum, in cibum & potum inimico tantum dandum putet.Vnde Septuaginta nomen panis & aquæ omiserunt tantum habentes ciba illum,& pota illum.Quos & secutus est per omnia D.Paulus citans hoc testimonium Rom.12.Nam & habet sicut hic Septuaginta τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις, id est,Hoc enim faciens carbones ignis congeres vel coaceruabis, cum hebræis tantum sit.Quia prunas tu accipis vel incendis. Nam apud hebræos verbum est quod raro occurrit in scripturis,vt de eius significatione, nõ possit satis constare.Diuus Cyprianus lib. 3. ad Cypria.
Quirinum.citat,carbones viuos superfundes in caput eius.Cæterùm quo subiuncta hìc ratio probe intelligatur,notandum parum esse probabile,quemadmodum & Beda annotauit,sapientem hic loqui de prunis pœnarum, & incendij infernalis,vt indicetur hic ratio, qua quis se vlcisci possit de inimico suo,nempe quia per præstita illi beneficia,illum obstinatè persistentem in inimicitia grauiori supplicio obnoxiũ faciet apudDeum,quemadmodum quidam intelligũt. Sicenim Paulum hæc verba nõ intellexisse satis patet ex eo quod sequitur:noli vinci à malo,sed vince in bono malum.Vt omittamus parum cõuenire scripturæ diuinæ,vt suggerat ideo benefaciendum inimicos,vt per exhibita beneficia perditionis ei materia subministretur.Quod & ipse sapiens satis insinuat id se noluisse significare, cum subdit,Et dominus reddet tibi.Vnde patet per congregare prunas super caput inimici significari collationem alicuius beneficij, quod dominus sit remuneraturus.Quo autem hæc locutio rectè intelligatur,notandum quod non dicat,hoc faciendo, prunas appones capiti eius, sed prunas congeres, vel vt habent significantius græca,coaceruabis super caput eius,quo significari videtur,prunas sic in aceruũ magnum congerendas,vt earum vis caput hominis excedat & significetur homo totus calefaciendus à pedibus vsque ad caput.Si enim prunæ tantum

in imo

in imo ponantur,non mox totus homo calescit,sed si congerantur in altitudine mox totus calescit.Significari ergo videtur hoc tropo loquẽdi,si quis inimico in sua necessitate subuenerit, maximè si non contentus sit vnicum impendisse beneficium,sed & esurienti cibum & sitiẽti insuper potum dederit,futurum hac ratione,vt veluti prunis sic aceruatim appositis,vt earum vis caput excedat,inimicus omni inimicitia deposita,& velut beneficiorum igne consumpta, totus accendatur in amorem eius quem prius oderat.Duplicem ergo sapiens affert rationem, qua persuadeat benefacere inimico, quod hoc difficile videatur hominibus.Prima,quia benefaciendo inimico,pio quodam modo se vindicat de inimico suo,vt quem totum comburat,& omnino alium esse faciat, eum si igne quodam amoris accendens,vt agnoscere cogatur se iniuste hostilẽ gerere animum cogaturque facti sui pœnitere,ac omnino velle infectum esse, quod iniquè à se cõmissum est in benefactorem suum Quam enim pœnam videri posset quis maiorem infligere inimico suo,quam igne illum succendere?Quæ maior vindicta,quàm efficere, vt odij mutet voluntatem,iniustitiam agnoscat,factique ex animo pœniteat? Demonstratum est istud in Saule,cum semel & iterum incidisset in manusDauidis,& ab eo nõ occideretur sicut potuisset.Hanc vincendi rationem etiam Valerius in Cicerone collaudauit,subiiciens. Speciosius aliquanto iniuriæ beneficiis vincũtur quàm mutui odij pertinacia pensantur, Lib.4. cap. 2. Secunda ratio est,quia hoc ipsum quod inimico per piam quandam vltionem impendis ipse dominus remunerabitur abundè, vt beneficium illud non sis sine lucro tuo perditurus, etiam si non remuneret inimicus vel is agnoscere nolit. Tria ergo bona reportabis, victoriam de hoste tuo,lucrum proximi tui,præmiũ à domino tuo.
2.Re.24. Sic & Saul postquam ex beneficio Dauid agnouit culpam suam,& dicens:Iustior tu es, quam ego,tu enim tribuisti mihi bona, ego autem reddidi tibi mala, subiecit: Sed dominus reddat tibi vicissitudinem hanc pro eo quod operatus es in me.

24 *Ventus aquilo dissipat pluuias,& facies tristis linguam detrahentem.*

APVD hebræos duplex esse potest huius sententiæ sensus propter equiuocationem verbi hebraici, pro quo noster vertit, dissipat, quod & Lyra indicat, & Caietanus. Nam teste Pagnino etiam hebræi quidam hoc loco accipiunt illud positum pro fugare, & prohibere, quod significatum sequutus noster interpres vertit dissipat pluuias, pro eo quod est prohibet pluuias dissipando nubes.Id autem experientia docet quod ventus aquilonaris apud nos dissipat nubes,& proinde prohibet pluuias,quemadmodum & experientia docet,qui inter detractiones,tristi vultu ostẽdit sibi eas non placere, cessare eas facit,quia vt quidam vir Dei, quemadmodum meminit Beda,rectè dixit: discit non libenter dicere,quod didicerit non libenter audiri.Vnde Ecclesiastes.Per tristitiam inquit vultus animus corrigitur delinquẽtis.Proinde indicat hęc sentẽtia,qua ratione quis modestè & sine seuera increpatione detractionibus finẽ imponere possit.Et benè quidem facies tristis vento cõparatur aquilonali,quod is horrifer sit asper,inamœnus & siccus,quemadmodum contra auster iucundus est,gratus & humidus, cui similis est vultus serenus & iucundus, quem si quis detrahenti exhibet,detractiones fouebit,magisque excitabit,cum contra profluuium detractionis vultus asper & tristis exsiccet & sistat.Pluuiæ enim similis est libera verborum detrahẽtis profusio. Alij verbum Hebraicum תחולל Cholel,hic positum accipiunt pro creare & formare, in quo significatu frequenter ponitur in scripturis.Vnde Rabbi Dauid teste Pagnino contrarium sensum hic vertit,nempè Ventus aquilo creabit vel formabit pluuias, quam versionem Lyra etiam ascribit suo Rabbi Salomoni. Et cum obiicitur, quod huic sensui videtur esse contraria experiẽtia,respondet quod quemadmodum ventus Australis generat pluuias, versus partes aquilonares,ita Aquilonaris versus partes meridionales, vt habet Aristoteles 2.Meteoro.qa versus eas propellit nubes.Versus meridiem autem vergit Iudæa,vt si illud verum est,non mirum sit sapientem in Iudæa dixisse,ventum Aquilonarem generare pluuias. Iuxta hunc sensum, sequentem partem sic vertunt,& faciem tristem lingua detrahens,scilicet generat in homine videlicet pio & sapiente.Et benè sanè constat comparatio inter ventum aquilonarem & linguam detrahentem,ac rursum inter pluuias & faciem tristem,quod sicut aquilo,ita & detractio horrida sit & inamœna per sese.Et sicut pluuiæ per sese tristes sunt,& non serenum cœlum præbent:ita & facies tristis nubilosa dicitur nec serena. Secuti sunt hanc verbi significationem Septuaginta qui habent ἄνεμος βορέας ἐγείρει νέφη, πρόσωπον δὲ ἀναιδὲς γλῶσσαν ἐρεθίζει,hoc est,Ventus Boreas excitat nubes,facies autem inuerecũda linguam irritat; hoc est,homo perfrictæ frontis prouocat hominum linguas contra se.

25 *Melius est sedere in angulo domatis, quàm cum muliere litigiosa & in domo communi.*

SVPERIVS habita est,& exposita hæc sententia cap.21.proinde non est quod hic peculiariter annotetur.

26 *Aqua frigida animæ sitienti & nuncius bonus de terra longinqua.*

HEBRÆIS est,auditus bonus,sicut & Græcis ἀγγελία ἀγαθή,hoc est,annunciatio bona,sed sensus eodem recidit.Est autem comparatio inter aquam frigidam respectu animę,hoc est,hominis sitientis,vel lassi,vt habent Hebręa & nuncium bonum venientem de terra longinqua,quæ proinde per subauditionem particulæ similitudinis est explicanda.Sicut est aqua frigida animæ sitienti,ita est nuncius bonus veniẽs de terra longinqua, quam comparationem expresse runt Græca,quæ habent.Sicut aqua frigida animæ sitienti grata est vel amica, sic annunciatio bona ex terra longinqua. Sicut enim aqua frigida hominem prælassitudine,& siti valde anhelantem ad aquam & propemodum deficientem refrigerat,recreat & restituit,viresque reparat:

reparat: ita nuncius bonus ex terra longinqua rediens eum qui diu ipsum expectauit,& præ expectatione iam delassatus est, ac præ timore deficiens propemodum, mirè delectat, ac veluti præbito potu,eius desiderio cum voluptate satis facit collapsas animi vires restituens. Quod non omni nuncio bono hic tribuitur, sed ei potissimum,qui aduenit ex terra longinqua, quia vt talis & diutius & cum maiori anxietate expectatus est:ita reuersus cum maiori lætitia & auiditate auditur & recipitur.Non dissimilis est hæc parabola ei quam suprà habuimus hoc capite.Sicut frigus niuis &c.Cæterum conuenienter hæc Christo adaptari potest, qui tanquam nuncius,à patre in hunc modum missus, è summo cœlorum è regione illa longinqua, in quam iam rursus profectus est peregre,bona illa sua euangelij prædicatione inaudita eatenus,sed diu desiderata,mẽtes piorum per vniuersum orbem mirificè reficit & oblectauit omnem ipsorum sitim restinguens,eorum scilicet,qui cũ Propheta dixerunt: Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum,ita desiderat anima mea ad te Deus.Quod & vsque in finem seculi,angelus quisque bonus à Deo ad consolationem & confortationem è cœlo ad pios missus, præstare nõ desinit,cum vel in tentationibus pij ab angelis confortantur, vel ab iis ex hoc seculo educti in requiem supernæ fœlicitatis post longa desideria deducuntur,vt de iis rectè dici possit, quod tales boni nuncij de terra longinqua ad nos venientes,sint piis veluti aqua frigida animæ sitienti.

Psal.41.

26 *Fons turbatus pede,& vena corrupta,iustus cadẽs coram impio.*

PER fontem,& venam idem significat, Non enim de vena corporis humani, sed magis de vena aquarum sermo est,sicut & supra, cum dicitur cap.10.Vena vitæ os iusti. Fons natura sua lympidissimus,iucundissimus,& vtilissimus lympiditatem suã, gratiam,& vtilitatem perdit dum conculcatur,& turbatur pede,ita vt puluis & lutum excitetur aut dum alias corrumpitur, iniectione seu admixtione aliquarum sordium aut obturatione venæ,ita vt aut non reddat aquam,aut non copiosam nec lympidam. Huic comparatur iustus cadens coram impio. Quod varie intelligi potest. Primum de lapsu iusti in peccatum in conspectu impij, quemadmodum intelligit Lyranus. Cum enim vidente impio, in peccatum aliquod prolabitur,mox impius ex illo lapsu famam iusti denigrat,peccatum exaggerando,efficitúrque iustus velut fons turbatus, quia gratiam suam perdit,&commoditatem.Aliter melius intelligitur de lapsu pij, qui fit per ipsum impium. Quod rursus dupliciter accipi potest.Aut scilicet de lapsu miseriæ quem propter virtutem suam,iustus patitur ab impio ipsum persequente,& in malum aliquod miseriæ deiiciente,vt iustus cadens coram impio,sit iustus ab impio deiectus in aliquam calamitatem quemadmodum fuit Ioannes Baptista captus ab Herode,& in carcerem cõiectus. Talis enim iustus cum impeditur à cursu suæ virtutis & doctrinæ,veluti fons est alterius impietate turbatus& corruptus,qui nõ potest aquis salutaris doctrinę,bonorúmque exemplorũ populũ potare. Aut potius de lapsu vitioso peccati,ad quod iustus inclinatur,vel in quod cadit ex terrore impij aut propter gratiam impij,dũ propter impiũ cessat à doctrinæ puritate,aut virtutis integritate,ei ad blandiendo, aut nõ damnando sicut deberet eius impietatem,aut quomodolibet ei cedendo. Talis enim efficitur velut fons turbatus suo & impij vitio,vt iã nõ reddat lympidam illam doctrinæ & virtutis aquã, quam prius de se diffuderat. Quod sanè malum hodie frequenter accidere videmus,cum videre est plerosque, qui prius rectè docebant,& viuebant posteà ab impiis vel perterritos vel persuasos tacere, & à virtute cessare,aut etiam bonam & salubrem doctrinam in errores,virtutem in impietatem cõmutare,fonte conculcato pedibus lutosis, hoc est,terrenis affectibus.Generaliter iustus cadit coram impio,quãdo diaboli suggestionibus cedit,& ab illo se superari permittit,qui hoc vnicè semper petit,vt iustus corã se cadat,ac se adoret,quẽadmodũ ostendit,cũ dominum tentans dixit: Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me. Mat.4.

28 *Sicut qui mel multum comedit,non est ei bonum, sic qui scrutator est maiestatis,opprimetur à gloria.*

IN Hebræis secunda pars valde obscura est, nec prima facie videtur habere posse conuenientem aliquem sensum. Nam ad verbum est, Et inuestigatio gloriæ ipsorum, gloria scilicet est,quod non solum videtur conuenire cum nostra versione,sed neque cum priori parte nec sensum aliquem habere,cum relatiuum ipsorum nõ habeat ad quod referatur.Proinde pro כְּבוֹדָם Cebodã, quod sonat gloriam ipsorũ,videtur legendum mutato puncto Cebodim,vt sit sensus, scrutari glorias gloria.Et repetendam aliqui volunt negotionem ex priori parte, quemadmodum fit aliquando apud Hebræos, vt sit sensus: Scrutari glorias,non est gloria,sicut non est bonum comedere mel multum. Alij comparationẽ intelligũt consistere inter dissimilia.Rursum quidam non gloriam significari putant per dictionem כבוד Cabod,sed grauitatẽ.Nã & hoc dictio significat,vt sit sensus:Scrutari grauia hoc est,res graues & intellectu difficiles, vel gloriosas,grauitas est,vel graue est,hoc est,res ea deprimit hominem & obruit.Et sic idem erit sensus cum eo quem noster reddidit interpres, qui ad vtrumque nominis significatum videtur respexisse,dũ vertit,opprimetur à gloria. Quæ versio claram & vtilissimam continet sententiam, docens,quod quemadmodum mel rem per se optimam & suauissimam sumere bonum est, si autem in sumendo modus nõ seruetur, perniciem adfert cruciatum,scilicet,rupturam, & mortem (mel enim celerrimè vertitur in rubram bilem, quare qui auidius vsi sunt melle,sæpè periculose inflammantur)ita quamuis per se bonum sit, & iucundum maiestatem ipsam diuinam,& cuiusuis rei præclarissimæ siuè in scripturis siue alibi cognitionem degustare: tamen eam supra modum naturæ aut intellectui conuenientem perscrutari,sua claritate hominem opprimit & grauat in stultitiam, amentiem & errores ipsum præcipitando,non secus quam solis claritas,directè ipsam inspicientem hominem excęcat,quæ alioqui reficit & illuminat. Vnde benè monet Sapiens alius: Altiora te ne quæsieris & Eccl.3. fortiora te ne scrutatus fueris,sed quæ præcepit tibi Deus,illa cogita semper:& in pluribũs operibus

rib' eius ne fueris curiosus. Plurima .n. supra sensum hominis ostẽsa sunt tibi. Multos enim supplantauit suspicio illorum, & in vanitate detinuit sensus illorum.

29 *Sicut vrbs patens & absque murorum ambitu ita vir qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum.*

HEBRÆA habẽt breuius & plenius, Vrbs dirupta est sine muro, vir cui nõ est prohibitio spiritui eius. Non enim fit mentio de loquendo, sed comparatur vrbi diruptæ, vel quod idem est patenti, homo cuius spiritus, hoc est animus, vel affectus nullo retinaculo cohibetur. Quod de quouis affectu vel appetitu intelligi potest, tam eo qui est ad quiduis faciẽdum quã eo qui est ad loquendum, vt significetur homo qui laxat animo suo habenas, nec eũ à prauis suis concupiscentiis cohibet, muro timoris, vel amoris Dei. Talis .n. rectè ciuitati diruptæ, patẽti ac muro destitutæ cõparatur: quia sicut ex huiusmodi ciuitate multa nimis liberè prodeũt cum sua nonnunquam pernicie :imò & ipsius aliquando totius ciuitatis, quam quandoque produnt, & sicut huiusmodi ciuitas facile patet hostiũ incursui, ita ab huiusmodi homine multa prodeũt, multa committuntur, & fiunt per nimiam libertatem, quam sibi indulget, quæ ipsi sunt noxia. Estque talis expositus suis hostibus dæmonibus scilicet & impiis quibusue, qui ea ratione eum facilè sibi subiugare, & ad suam ipsum trahere voluntatem possunt. Sicut contra, qui veluti vallo timoris Dei, & retinaculo rectę rationis suos affectus cohibet, veluti ciuitas est bene murata, vt ex qua non liberè progrediantur actiones , nec in quam facilè pateat hostium incursus. Sunt tamen qui per spiritum, iram potissimum quæ difficilè cohibetur significatam intelligunt, sicut & illa præcipuè significatur cum dicitur cap.16. Qui dominatur animo suo, melior est expugnatore vrbium : quia præcedit, Melior est patiens, hoc est, lõganimis & mansuetus viro forti. Ira autem si non cohibeatur erumpit sæpè in multa noxia, ac inimicorum infestationi quam maximè reddit hominem opportunum. Interpres noster peculiariter, accipit spiritum, pro loquendi libidine & intemperantia à qua difficillimum omnino est abstinere, proinde adiecit in loquendo. Dicitur enim posteà cap.29. Totum spiritũ suum profert stultus. Et certè qui adeo est intemperantis linguæ vel animi , vt sine retinaculo rationis quiduis vbique dicat, bene singulariter ciuitati diruptæ, patenti, & muris carenti assimilatur, quod in eo nullum lateat secretum, sed quęuis nimia libertate è cordis ciuitate profundantur, cum maximo sæpè hominis detrimento, quódque talis eorum qui nocere volunt, iniuriæ facilè pateat, & obnoxius sit vt qui suis ipsi verbis capiatur & inuoluatur. Monet ergo prouerbium vnumquemque debere se reputare, velut ciuitatem quandam , cui multi insidiantur ac proinde quibusdam retinaculis ac veluti muris, omnes animi motus & affectiones, ac potissimum linguam cohibendã, tum ne ex homine prodeunt quæ non habent, tum vt ne egrediantur qui admitti non debent , & quos non conuenit nobis dominari.

Ians. in Prouerb.

CAPVT XXVI.

1 QVomodo nix æstate, & pluuia in messe, sic indecens est stulto gloria.

MONET prouerbiũ, gloriam & honorem, qui solũ debetur sapientibus & iustis, vt qui sit præmiũ sapiẽtię, & virtutis, nõesse tribuẽdũ stultis, sub quibus mali omnes & improbi compenduntur, eo quod id sit indecẽs non aliter quã nix æstati, & pluuia messi. Indecens aũt est, primum quia est præter decorum rerum ordinem, qui requirit vt in æstate sit calor, & in messe sit siccitas. Ita & præter naturæ ordinẽ, & præter decorũ est, vt stultó, cui propriè debetur ignominia, id tribuatur quod sapientibus proprium est. Secundo illud indecẽs est: quia etiã noxiũ est. Sicut.n. niuis frigiditas, nocet maturãdis frugibus, quibus seruit calor æstatis, & pluuia colligendis in messe frugibus quibus seruit siccitas messis: ita reipublicæ bono multum obest si honor stultis deferatur. Nã per hoc & aliis occasio datur in stultitia permanendi & aliis eos imitandi, quia vt bene scripsit Cicero: Honos alit artes. Tũc aũt maximè istud nocet cum dignitates & præfecturæ, siue seculares siue ecclesiasticæ eis cõmittuntur. Nã ex eo quantum mali proueniat in mundo experiẽtia docet, vt omne pene malũ huic rei sit tribuendum, quod digni non præficiantur , nec honor eis tribuatur quibus competit. Hinc enim fit vt nec fruges maturescant, nec maturæ colligi bene possint, hoc est, vt ad perfectam frugem virtutis vel sapientiæ non perueniant, qui alioqui bonã de se præbent spem, aut vt qui iam ad magnum profectum peruenerunt, non colligantur nec fructum in aliis faciant, quem erãt facturi. Cauendum tamen ne huius sententiæ occasiõe subditi reuerentiam & honorem negent suis superioribus, dignitate qua fungũtur indignis. Non enim tunc honor stulto vel stultitiæ eius defertur , sed gradui , in quo honoratur Deus, cuius authoritate fungitur, etsi indignus. Venerabilis Beda niuem in æstate, & pluuiam in messe mysticè intelligit designare persecutiones in fideliũ tẽpore prædicationis euangelicæ , quæ dum grauiores insistunt, & calorem dilectionis in multis impediunt, & fruges bonę operatiõis fœdant. Quibus intelligit comparari gloriam quæ stulto confertur: quia si indocto cathedra docendi in Ecclesia, conceditur, æquè similiter per hoc ecclesia, vt persecutione infidelium, læditur, quod verissimum esse Arriana (inquit) tẽpestatis calamitas probauit.

2 *Sicut auis ad alia transuolans , & Passer quolibet vadens , sic maledictum frustra prolatum in quempiam superueniet.*

OMITTENDA est particula, Nã quæ in quibusdã libris legitur sic, Nã sicut auis. Et legendum est non alta, sed vt habent codices emendatiores, alia quomodo interpretem vertisse magis est verisimile ex particula quæ sequitur, Passer quolibet vadens. Cæterum Hebræa secundam partem habent negatiuè hoc modo: Sicut passer ad vagandum, sicut hirundo ad volandũ, sic maledictio frustra non veniet. Qua sẽtentia omnino videtur significari, maledictionẽ

quæ sine iusta ratione in aliquem profertur, nō esse metuendā ei cui maledicitur, sed tantum reputandam, veluti auem aliquam quæ auolat, nec amplius videtur. Ita enim & huiusmodi maledictio tantum leuem aerem verberat, ac in aere vagatur, & instar auis volātis & aerem verberantis euanescit. Aliud est de maledictione quę zelo iustitiæ in impios emittitur ab habentibus authoritatem, qualis fuit maledictio Helizei in pueros prolata, & à Petro prolata in Simonem Magum. Talis enim non se habet instar auis auolantis, sed instar gladij verberantis & vulnerantis. Sic & Græca negatiuè habēt in hunc modum. Sicut aues volant & passeres, sic maledictio vana non superueniet alicui. Potest & in hunc sensum nostra lectio accipi quanquam omissa sit negatio. Nam dicere, maledictum frustra, hoc est, sine iusta causa prolatum in quempiam, superueniet sicut auis rectè significat non superuenturum ei stabiliter, sed statim discessurum ab eo, & vt vagam auem huc illúcque instabiliter volantem euaniturum, nec figendum in illum contra quem prolatum est, & in quem directum est, vnde bene comparatur aui ad alia transuolanti & quolibet vadenti. Hac sententia ergo confirmantur imbecilles contra blasphemos, nec non & contra eos qui ipsos mendaciis onerant & famam denigrare conantur. Nam & hi contemnendi hac sententia insinuantur, iuxta illud: Conscia mens recti famæ mendacia ridet. Educit enim tandem quasi lumē dominus iustitiam piorum & iudicium eorum tanquam meridiem, vt est Psal. 36. Vnde rectè Titus Vespasiani filius, audiens sibi quosdam maledixisse, dixit: Ego cum nihil faciam dignum, propter quod cōtumelia afficiar, mendacia nihil curo. Communiter tamen aliter à nostris hæc sententia intelligitur affirmatiue in hunc sensum. Sicut auis vt passer vel hirundo è nido suo ad alia & alia volat, redit tñ in nidum suum vnde auolauit: ita maledictio quæ frustrà in aliquem profertur superueniet in illum, à quo progressa est, ita vt ea maledictio sit ei contra quem dicta est velut auis in aere vagans, ei verò à quo emissa est veluti auis in nidum suū reuersa, quia redundabit in caput eius, & propter eam à se in alium prolatam, maledictioni ipsemet subiacebit. Hunc sensum etiam Hebræi plerique hic intelligunt, accipientes particulam לא Lo, quæ cum Aleph, significat ferè non positam vt alicubi fit, pro לו Lo cum Vau, quæ significat pronomen ei, vt vertendum sit sic, maledictio frustrà ei veniet, qui scilicet eam protulit. Atque hoc secutus videri potest noster interpres qui vertit in quempiam superueniet, nempe in eum qui male dicit alteri.

3 *Flagellum equo, & camus asino, & virga in dorso imprudētiū.*

HOc est, sicut flagellum equo conuenit vel debetur, & camus vel frenum asino, ita cōuenit & debetur virga dorso imprudentiū, pulchra comparatio, qua innuitur quod quēadmodum equus & asinus domestica scilicet animalia, quorum vsus nobis est necessarius, quoniā ratione carent, flagello & freno opus habēt, quibus ad opera sua impellantur, aut ab indomita sua petulantia cohibeantur: Ita & imprudentes quoniam prudentia & ratione non reguntur, virga opus habent & castigatione, qua & adigātur ad ea, quæ officij eorū sunt, & contineantur à suis insolentiis ac prauis desideriorū impulsibus. Hinc satis intelligere licet, & quam rectè insipientes cōparentur equo & asino, & quare eis virga & castigatione opus est, sicut equo & asino opus est flagello & camo. Flagello enim his animalibus opus est, vt ad opus suum progrediantur, ac festinēt camo vt cohibeantur, & neà recta via declinent. Vtrunque istorū stultis virga præstat. Quod aūt flagellum equo, & camus asino tribuatur, non sic accipiendum, quasi vnū vni, & alterum alteri approprietur, cum flagellū potius tardo asino, & camus petulanti equo videatur tribuendū, sed cum vtrunque vtrique conueniat, tamen elegātiæ causa vnum vni, & alterum alteri tribuitur diuisim, phrasi Hebraica, quæ in scripturis sæpè occurrit, quam nihil vetat dicere quod Salomon, vtriusque animalis naturalem aspiciens, equo quo festinandum vtimur flagellum tribuit vt cursum incitetur, asino quo ad onera ferenda lento gradu vtimur camum tribuit, quo in suo lento gradu bene deducatur, vt sic per diuersa hæc animalia & diuersas eorum proprietates intelligamus etiam insinuari quosdam non nisi suo malo, & quasi flagello impelli ad sapientiam & virtutis cursum, alios admonitionibus & correptionibus veluti camo & freno moderatius cohibendos ac deducendos. Beda simili modo in his animalibus & diuersis quæ eis tribuuntur Philosophatus, per equū, cuius natura indomita est & superba, superbos, per asinos luxuriosos ac lubricos designari intelligit. Et illis quidem, ob superbiæ repressionem necessarium esse diuinū aliquod flagellū, istis verò vtilem esse infirmitatē carnis, qua cohibeantur, vt qui sponte conuerti nolunt, coacti flagellis conuertantur à vitiis. Prior sensus simplicior est. Conuenit cum hac sentētia quod Propheta Regius cū monuisset ne similes essemus equo & mulo, quibus nō est intellectus, mox subiungit ad Deum conuersus. In camo & freno maxillas eorum cōstringe qui non approximant ad te. *Psalm. 31.* Et supra c. 10. dicitur: Virga in dorso eius qui indiget sapientia. Conuenit illud & vulgaris prouerbij. Phryx plagis emendatur. Contra verò generosus animus, vt ait Seneca, rectius dicitur quam trahatur.

4 *Ne respondeas stulto iuxta stultitiam suam, ne efficiaris ei similis.*

5 *Responde stulto iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur.*

DIfficultas hic quædam est, quomodo contraria duabus his sententiis præcipiat. Nā cōtraria sunt, Nō respondeas stulto, & Responde stulto maximè cū vtrobique addatur iuxta stultitiā suam. Et potest hæc difficultas duobus modis tolli. Primo. n. iuxta Bedā intelligi potest sapiētē voluisse significare stulto stulte loquenti, quādoque respōdendum quādoque nō. Vtrūque. n. faciendū est pro tēporū & personarū diuersitate. Nā & quandoque stulti stultus sermo contemnendus est, nec habendus dignus respōsione, ne si quis semper omnia dicta stulti reprehendere & confutare voluerit, etiam in stultitiam aut stultitiæ notam incidat, dum facit quæ stultitiæ sunt respondendo ad ea quæ contemnenda erant, & respondendo illi in quo nullus proferetur fructus. Vnde suprà dixit.

Noli

Noli arguere derisorem ne oderit te. Quãdoq; vero stulto inepta loquenti, respondendũ est, vt cum periculum est, ne aliis sua stultitia noceat, sibique nimis placeat dum nullum audit sibi Sup. c. 9. contradicentem, ac ob id sibi sapere videatur audeátque frequentius, & liberius suam profun dere stultitiam in aliorum detrimentum. Itaq; rationes diuersæ, quæ in diuersis indicantur sententiis, ostendunt quando sit stultis respon dendum, & quando non. Aliter dici potest, quod cum dicit sapiens, ne respódeas stulto iux ta stultitiam suam, vult stulto stulta proferenti nó esse etiam stultè respondendum, sic scilicet, vt sapiens eiusimitetur stultitiam, vt si stultus maledictis aliquem incessat, & probris impetat, aut si carnalia proferat alius vicissim similia referat & respondeat. Sic .n. similis stulto efficiet, stulta & ipse cõmittens. Cũ verò dicit, Respóde stulto iuxta stultitiam suam, vult pro exigentia stultitiæ stulti respondendum esse ei, sed rationibus & verbis quæ sapientem decent, vt scilicet prudenti respon sione ostendatur ei stulti tia sua nec sibi sapiens esse videatur. Itaque in diuersis sententiis iuxta hunc intellectum quẽ tradit Lyranus propositio, iuxta: accipitur aliter. Nam in priori sententia significat imitationem, in secunda exigentiam iuxta priorem intelligentiam potest vtrobique significare exigẽtiam, vt significetur aliquando respondendum stulto pro exigentia, aut merito stultitiæ eius, aliquando non respondendum ei vt miretur. Beda vtrobique intelligit significari imitationem, vt significetur quandoque non imitandũ in responsione stulti sermonem, sed tacendum, & contemnendum, aliquando imitandum, & al terius stultam superbiam alia decutiendam stul titia, quod nonnuquam prudenter fit, quomodo Paulus dicit factus sum insipiens, vos me coegistis. Septuaginta sensum secundo loco po situm videntur secuti. Habent enim sic: ne respondeas stulto secundum stultitiam eius, vt ne similis illi fias. Sed responde stulto ad stultitiã eius vt ne sapiens videatur apud sese. Conuenit cum hac doctrina illud quod Cicero in Apologia sua Salustio opposuit, Mihi, inquit, ratio habenda est non quid Salustius meritò debeat audire, sed vt ea dicam quæ ego honestè effari possum.

6 *Claudus pedibus, & iniquitatem bibens, qui mittit verba per nuncium stultum.*

MVLTÆ sententiæ hic congeruntur concernenentes stultos, & imprudentes. In quibus omnibus sẽper occurrit apud hebræos dictio בסיל Cesil, & apud Græcos ἄφρων pro quo noster vertit stultus, imprudens, insipiens. Hac sententia designaturquam ineptè & perniciosè facit, qui negocia aliqua seria apud aliquẽ peragenda, aut verba quædam alicui referenda, committit imprudenti. Talis comparatur claudo pedibus, quia perinde se habet ac si ipse non posset ambulare, quod tã inutili vtatur ministro, cum potius deberet ipse ire. Cõparatur etiam iniquitatem bibenti, aut potius ipse dicitur bibere iniquitatem, quia stulti sui legati iniquitatem, multum & abunde sentire & proferre cogitur, dũ dãna multiplicia percipit ex imprudenti & iniqua stulti legati actione & verborum relatione. Itaque bibere iniquitatem, vel vt alij melius vertunt, bibere damnum (Nã vtrunque dictio Hebraica significat, & eodem recidit) est satiari ac repleri malo, quomodo Iob 21. dicitur de furore omnipotentis bibet. Et c. 34. dicitur bibit subsannationem quasi aquam pro eo quod est ab omnib. malè audit & subsannatur. Qui ergo mittit verba ad aliquem deferenda per imprudentem & ignominia se afficit quasi esset claudus pedibus, & damno se afficit ac quasi iniquitate alterius, & damno plurimo repletur. Aut qui vtitur legatione imprudentis dicitur claudus pedibus: quia impedit negotiorum suorũ progressum, & perinde se habet ac si se faceret claudum, & ineptum ad eũdum, quia quod per illum male gestum est, & peccatum ipse postea corrigere per sese non poterit. Itaq; quasi seipsum priuat potestate eundi ad tractandum suũ negotium. Hebræa enim habent pro claudo pedibus: Succidit pedes, sibi scilicet: hoc est, perinde se habet: ac si sibi pedes succideret, quia se magno damno afficit suáq; negotia perplexa reddit & se priuat potestate eundi per se se, ad corrigendum quod male transactum est. Ita enim frequenter imprudentes legati negotiũ inuoluunt, vt restitui non possit. Monet ergo prouerbiũ videndum diligenter cui res serias committas. Quod si in quauis alia re curãdum est maximè seruandum est iis: qui verba Euangelicæ prædicationis mittũt disseminãda in populũ, & negocia aliqua ecclesiastica, per legatos peragere coguntur. Nam si hæc imprudẽtibus, & potissimum hæreticis commiserint, tanquam claudis non facilè poterunt imposterum per sese corrigere quod peccatũ est, & de iniquitate eorum bibent, pœnas cum eis daturi quos miserunt.

7 *Quomodo pulchras frustrà habet claudus tibias, sic indecens est in ore stultorum parabala.*

CVM variè hæc sententia vertatur, & intelligatur in Hebræis satis tamẽ constat sic potissimum verti posse. Tollite tibias à claudo & parabolam in ore stultorum, per imperatiuum scilicet, quomodo & Septuaginta verterunt, vt sit sensus: Quemadmodum tibiæ nó conueniũt claudo, ita nec parabola stulto quem sensum secutus est noster interpres, qui verbis quibusdã additis, sensum potius expressit quàm verba. Et significatur, quod quemadmodũ claudus: etiãsi tibias habeat, eásque pulchras: non potest tamẽ eis bene vti, ideóque ex hac parte frustra habet pulchritudinem tibiarum, cum ea potissimum consistat in illarum pulchro & decenti vsu: ita prouerbialis aliquis sermo, ac sẽtẽtia quæuis, sapientiæ plena, non conuenit nec decens est in ore stultorum: quia quamuis per sese pulchra sit & bona, non possunt tamen illi ea rectè vti. Deinde quemadmodum pulchræ tibiæ, non ad ferunt ornamentum claudo, eo quod eis bene vi non potest: ita nec parœmia & doctrina adferunt honorem stulto, qui inconcinnè & ineptè eis vtitur non benè & opportunè applicando. Postremò quemadmodum claudus etiamsi pulchras habeat tibias, tamen inæqualiter ambulat, quod vna tibia alteri in lógitudine nó respódeat: ita etiamsi in ore stultorum sit prudẽs aliquis

aliquis sermo, tamen cum aliis eorum verbis ac factis nō consentit, sed velut inequalibus tibiis ambulant, dum quædam rectè, quædam ineptè dicunt. Dici potest hæc sententia cōtra eos in quorū ore semper est Euangelium, quique illud ex officio aliis prædicant, cū improbæ sint vitæ, quales omnes, Sapiens stultos vocat. Sancta enim hæc prædicatio illis indecens est, vt qui ea nec ornētur, nec eandē ornent, sed inæqualitate dictorū & factorum dehonestent, quantū in se est, omnino claudis similes, qui pulchras quidē habent tibias, sed eis non pulchrè incedunt. Claudicant enim & illi in duas partes dum ore Deum, vita mundum prædicant.

8 Sicut qui lapidem mittit in aceruum Mercurij, ita qui tribuit insipienti honorem.

PRO eo quod noster vertit, aceruum Mercurij, Hebræis vnica dictio est מַרְגֵּמָה Matgema, quę propriè significat cōgregationē vel aceruū lapidū à verbo רגם Ragā, quod lapidare vel lapidibus obruere significat. Secundū hāc significationem, quidā hunc locum sic intelligunt, Sicut q̄ proiicit lapidem aliquem preciosum in aceruum aliquem communium lapidum: ita facit qui tribuit insipienti honorem, quia sicut ille facit contra decorum, ita & iste, cum honor solis debeatur sapientibus, vt supra dictum est primo versu. Et sicut in aceruo lapidum communium perit precium, & bonitas lapidis preciosi, ita perit inter vitia stulto attributus honor. Alij dictionem Hebraicam intelligunt significare fundā. Sic enim accepit Chaldæus paraphra, & Septuaginta qui habent σφενδόνη, id est, funda, vt sit sensus. Sicut qui ligat lapidem in funda: cuius versionis etiam Lyranus meminit. Et tunc significatur quod sicut, qui ligat lapidem in funda vt proficiatur, & pereat, ita qui stulto honorem tribuit rem facit mox peritură in eo nec diu in eo permansurā. Rursum sunt inter Hebræos qui dictionem Margema putent hic significare purpurā, vt sit posita p̄ ארגמן Argaman, quod purpuram significat, & erit sensus rursus de communi lapide ligato in veste preciosa qualis est purpura, vt significetur ineptè facere qui honorem stulto tribuit & ei iungit quod ei nō competit, sicut ineptè facit qui lapidē aliquem vilē, & abiiciendū ligat in purpura. Atq; alterū horum duorū sensuum posteriorum videtur desiderare verbum Hebraicum, ligare, quod Hebræis est pro eo quod nos habemus qui mittit. Quæ nostra lectio optimè accipi potest in sensu primo posito, vt de lapide precioso intelligatur, & per aceruū Mercurij, intelligatur aceruus communium lapidum qui poni solet ad discrimē viarū, qui Mercurij dicebatur q̄ dux ille viæ haberetur, & Deus mercaturæ. Nam quod per aceruum Mercurij Lyranus putat intelligi posse nummos illos proiectiles, quibus in cōputis vtimur, & intellectus quem iuxta illam acceptionem tradit, ridicula nimis videtur. Simplicius tractauit hūc locū Beda, intelligēs per missionem lapidis aceruum Mercurij designari cultum idolorū & gentilium deorum, inter quos potissimum à plerisque colebatur Mercurius: vt mittere lapidem in eius aceruum sit aliquid contribuere materiæ ex qua ei templū extruatur, sicut explicuit Lyra. Itaq; significabitur eum qui stulto confert honorem similiter delinquere atq; is qui gentiū deos honorat, quia vterq; honorat eū cui non debetur honor. D. Ambr. li. 2. exemplo 7. legit iuxta 70. Qui deligat lapidem in fundibulo, similis est ei, qui dat imprudenti honorē. Et interpretatur, quia seipsum vulnerat, atque sibi potius, dum intorquet iaculum, affert periculum.

9 Quomodo si spina nascatur in manu temulenti, sic parabola in ore stultorum.

PARABOLA in ore stulti rectè comparatur spinæ in manu ebrij. Primum quia sicut ebrius, eo quod sit destitutus per ebrietatē, iudicio, vsuque rationis, non potest spina quam manu gerit benè vti, sed cōtra ea abutitur seipsum & alios lædens: ita doctis prudentibúsque sententiis, stulti ob defectum sapiētiæ & rationis non solum nō vtuntur benè, sed cum & suo & aliorum detrimento, quemadmodum patet in indoctis hominib. qui scripturas sacras legentes & aliis prædicantes, eas deprauant ad suam ipsorū & aliorum perditionem, vt habet Petrus. Vnde intelligere licet quā rectè & stultus tumulēto, & parabola in eius ore, spinę cōparetur in manu ebrij. Secundo quia sicut ebrius per ebrietatem suā ita decipitur, vt cum putat se florem vel fructum aliquem decerpturum in horto, aut commune aliquod lignum manu tractaturum, incidat inopinato in spinam, à qua læditur cum multorum irrisione: ita & inopinatum est, vt in ore stultorum inueniatur aliqua prudētia, & cū inuenitur, nocet eis magis quā prodest, & risum potius prouocat in aliis, quam venerationem, ita vt dicatur de eis: illud veteris prouerbij, Nū & Saul inter prophetas? Et hæc quidem sufficere possent videri pro sententiæ explicatione, si dictum fuisset. Quomodo si spina sit in manu temulenti, sed aliud quid insinuare videtur verbū Nascatur quomodo, si spina nascatur, pro quo Hebræa habent, Ascendit, & Græcis ἄκανθαι φύονται, hoc est, spinæ nascuntur vel germinant, nisi dicamus spinam nasci in manu temulenti nihil esse aliud, quam eā ibi fortuito inueniri & obuenire. D. Ambr. loco prædicto secutus 70. legit Spinæ nascuntur in manu ebriosi, seruitus aūt in manu imprudētis. Et intelligit, quia sicut ille suis vulneratur poculis, ita insipiēs suis factis. ille bibēdo se peccato inficit: iste operādo se culpæ adiudicat, & factis suis trahit in seruitutē.

10 Iudicium determinat causas, & qui imponit stulto silentium, iras mitigat.

ADMIRARI quis merito posset hanc versionem quod cum Hebraica veritate, vt iā legitur, nullā omnino videatur habere correspondentiā vel similitudinem. Sic enim Hebręa iuxta simplicissimā & probabilissimam intelligentiam (nam & ipsa sunt valde ambigua, & variè accipiuntur) habent ad verbū: Magnus creat omnia, & mercedem dat stulto & mercedem dat transgressoribus. Qua sententia significatur quod magnus dominus deus qui omnia creauit & gubernat: non solum sapientes, sed & stultos & transgressores legis suæ tanquam suos mercenarios pascit. Quod vocat dare mercedem, quia ipse alit eos, ac si deberet eis escam, tāquam eorum dominus, quemadmodum quispiam tenetur dare mercedem suis mercenariis. Aut loquitur de mercede, quam impiis reddit

tanquą m,

tanquam omnium dominus& creator, iuxta eorum merita irrogando scilicet &eis qui per stultitiam peccanr aut ignorantiam, & eis qui per malitiã voluntariè transgrediuntur, commerita supplicia, siue hic, siue in futurà vita. Cæterum cùm sint hebræa modo obscura, & q̃ ad varios sensus trahi possunt, noster interpres punctis tantum, & literis quibusdam mutatis longè alium sensum hic intellexit, sicut & Septuaginta similiter diuersum, quod quomodo factũ sit, quo minus miremur sciendum est, nostrum pro prima dictione רב Rab, quæ magnũ significat puncto tantum variato legisse רִב Rib, quod iudicium significat & litem. Secunda dictio, quæ significat nõnunquam formare vel creare, significat etiam fugare, prohibere & vincere, quomodo teste Pagnino etiã hic quidam hebræi accipiunt. At enim ea dictio de qua & superiori capite dictum est in illud, Ventus aquilonaris dissipat pluuias. Itaque noster intellexit hunc sensum iudiciũ dissipat omnia, hoc est, determinat omnia negotia & causas. In sequenti parte pro participio שכר Socher, quod bis positum significat reddere mercedẽ, legit bis, quẽadmodum & Septuaginta vidẽtur semel legisse שבר Schober. quod contere resignificat & confringere, Beth scilicet legens pro Caph, inter quas literas est maxima similitudo, vnde vertit imponere silentium, & mitigare, quod non est aliud quam cõfringere. Et pro עברים Oberim vertit iras quia dictio עברה Aebrach, ab eadem radice significat irã. Septuaginta qui &ab Hebraica veritate, & à nostra lectione diuersum tradiderunt sensum, quid secuti sint, similiter diuinare potest qui Hebræa norit, & eorum ambiguitatem. Habent enim sic, πολλὰ χειμάζεται πᾶσα σάρξ ἀφρόνων, συνθριβήσεται γὰρ ἡ ἔκστασις αὐτῶν, id est, frequenter, vel multum tempestate iactatur omnis caro insipientium, contereretur enim excessus eorum. Quæ ideo dicta sunt, ne quis nostram lectionem, quasi nihil habentem commune cũ Hebræis planè reiiciat, cum sententiam contineat conuenientissimam. Significat enim quod sicut iudicium iustitiæ determinat & definit omnes causas controuersas inter homines, & per hoc dissidia eorum dissoluit: ita & vir prudẽs, qui sua prudenti æquiatte, &iudicio imponit stulto silentium, mitigat iras quas sua imprudentia stultus excitauit, & excitaturus erat. Vt hinc intelligamus bonitatem & vtilitatem iustitiæ & prudentiæ ad superandum malitiam imprudentiæ, & qua re improbitas hominũ & stultitia superari possit, vt in pace homines viuant cum stultis imprudentibus ac improbis. Et põt sententia accipi, aut per partium comparitionẽ ad inuicem hoc modo: Sicut iudiciũ determinat causas, ita qui stulto imponit silentium iras mitigat. Vel sine comparatione, hoc modo: Iudicium determinat causas, & qui per iudicium illud imponit stulto silentium, mitigat iras, quasi diceret, Rem valdè bonam facit.

21 *Sicut canis qui reuertitur ad vomitum suum, sic imprudens qui iterat stultitiam suam.*

PVLCHRA similitudine imprudens iterãs suam stultitiam, hoc est, improbus repetẽs nequitiam suam comparatur cani reuertenti ad id quod euomuit resumendum, quam similitudinem ex hoc loco, etiam D. Petrus in secũda *1. Petr. 2.* sua epistola desumpsit contra quosdam qui ab agnita veritate relapsi sunt in errores & impietatem. Cõtigit (inquit) eis illud veri prouerbij, Canis reuersus ad vomitum suum. Primũ enim dum cani, animali impudico, inuerecundo, & ad nihil fere aliud vtili, quam ad vane oblectandum, peccatorem comparat, significat quam sit in sese abiectus, & vilis homo peccator, in multis conditionibus cani similis propter quod & alias canibus peccatores assimilatur, vt cum dicit dominus: Nolite sanctum dare canibus. Et, non est bonũ sumere panẽ filiorum, & mittere canibus. *Matth. 7. Matth. 15.* Secundo dum cani reuertenti ad vomitum comparatur peccator, iterans suam impietatem, significetur, quam sit res fœda & abominanda iterare impietatem semel relictam, quã scilicet fœdum est, canem fœditatem quam semel eiecit resumere, quod cum quilibet videt, nauseam sentit & abominatur. Vnde bene de peccatoribus dicit Propheta: Corrupti sunt & abominabiles facti sunt in iniquitatibus suis. *Psalm. 52.* Nec tantum peccator cani similis est, in repetẽdo fœditatem suam, sed etiã in vomitu canis. Sicut enim canis id quo grauatur eiicit & tamen hoc ipsum, quod tanquã noxiũ abiecit, reuocat, &pro cibo assumit, ita & peccator sępe consciẽtia arguente compunctus, quo grauatum se sentit, peccatum detestatur, abiicit, & per confessionem euomit, conscientiam suam ea ratione alleuans, sed per stultam suam instabilitatem, quod tanquam malum detestatus est, rursum tãquã sibi bonum, & tanquam quod ipsum pascere valeat in cibum concupiscentiæ suæ repetit, Sic ferè hanc parabolã tractat D. Gregorius tertia parte curæ admo. 31. *Gregor.* Canis quippe (inquit) cum vomit profecto cibum qui pectus deprimebat, proiicit, sed cum ad vomitum reuertitur, vnde leuigatus fuerat rursus oneratur. Et qui admissa plangunt profecto nequitiam de qua male satiati fuerant, & quæ mentis intima deprimebant, confitendo proiiciunt, quam post confessionẽm dum repetũt, resumunt. Proinde hinc intelligere licet, quã apta sit similitudo à sapiente indicata, quam si peccator quisq; presse consideraret & ex ea intelligeret, quam fœdũ sit redire ad peccata relicta, & quã hoc planè caninum sit, retrahi facile posset, & cohiberi à peccatorum reiteratione, nolens in se admittere quod etiã in canibus detestatur. Eodẽ tendit & altera similis parabola à D. Petro superaddita. Sus lota in volutabro luti, pro ad volutabrum luti scilicet reuersa. Et quod est in Ecclesiastico. Qui baptizatur à mortuo, & iterũ tangit mortuum, quid proficit lauatio illius? sic homo qui ieiunat in peccatis suis, & iterum eadem faciẽs, quid proficit humiliando se? orationem illius quis exaudiet? *Eccle. 34.*

22 *Vidisti hominem sapientem sibi videri? magis illo spem habebit insipiens.*

CVM multis iam sententiis multa in stultos dixerit, hoc iam versu ineptissimum stultorum genus indicat, cui præferendi sint hi, qui pro insipientibus vulgo habentur. Sunt autem hi qui sapientes sunt in oculis suis, hoc est, vt bene vertit noster interpres hebraicã phrasim explicans, qui sapientes sibi vidẽtur, de qualib⁹ dicit Paulus Romanis: Dicẽtes se esse sapiẽtes stulti facti sunt. *Roma. 1.* Et Esaias: Væ vobis q sapientes *Esa. 5.*

estis in oculis vestris, & coram vobismetipsis prudentes. Tales qui sic sibi videntur sapientes, vt de sua sibi placeant sapientia, alios præ se contemnentes, aut sunt frequenter omnium penè rerũ imperitissimi, ac indoctissimi, putantes se intelligere, quæ nõ intelligũt, aut etiamsi pleraque bene sciant, tamen agnoscere nolunt se pleraque nescire quæ ab aliis discere debeant. Itaque cum ab aliis sapientiã dicere nolint, nulla spes est vt aliquando sapientes fiant, sed insipiens magis illo spẽ habebit, hoc est, magis sperandũ est de insipientis alicuius, qui talis vulgo habetur, salute & sapientia adipiscenda, quam de illius. Nõ enim cum dicitur insipiens magis illo spẽ habebit, significatur quod ipse insipiens maiorẽ spem habebit quã ille, aut quod magis sperabit quam ille. Neuter enim spem talem habet, sed intelligẽdum est de spe quam homines de insipiente habere possunt, vt sit sensus: Insipiens habebit spem apud homines, vel in cordibus hominum, hoc est, homines magis de eo sperabunt. Vnde Hebræa verti possunt, Spes est de stulto magis, quam de illo. Demonstrat hui⁹ sententiæ veritatem, quod de Scribis & Pharisæis, ac plebe Iudaica legitur in Euangeliis. Illi enim quoniã sibi placebant de sapientia & cognitione legis, nec à Christo, nec à quouis alio se doceri patiebantur, ita vt cæco dicerent: In peccatis natus es totus, & tu doces nos. Proinde nulla spes fuit conuersionis eorum & fidei in qua vera est sapientia, cum interim vulgus indoctum quod suã insipientiam agnoscebat, & auidè Dei sapientiam ex ore Christi audiret, & ex eo pleriq; in ipsum crederent, ita vt sicut Christus de se dixit, factum sit, vt qui non videbant, viderent, & qui videbant cæci fierent. Demonstrat sententiæ veritatem, & quod in hæreticis quotidie experientia docet. Videmus enim in eis, non solum eos qui iuxta seculi æstimationem docti vidẽtur, sed etiã indoctissimos quosque de plebe, quoniam sibi persuadent se intelligere scripturas, & Spiritu sancto afflatos esse, nullã quãtumuis doctiorum institutionẽ admittere, ita vt ob id vel nunquam vel raro tales cõuerti cõtingat, proinde nõ caret efficacia quod per interrogationem vnumquẽque sapiens cõpellat dicens: Vidisti hominẽ sapientẽ sibi videri: quasi diceret, Si ex diligenti animaduersione obseruasti aliquem esse qui sibi videatur esse sapiens, non est quod multum labores in illo docendo, sed scito desperatam esse propemodum eius resipicentiã & salutem, magisque tibi sperãdum de eo qui planè imprudens & indoctus habetur. Conuenit cum hac sententia quod præclarè scripsit Fabius lib. 1. Nihil, inquit, peius est iis, qui paulũ vltra primas literas progressi, falsam scientiæ persuasionem induerunt. Nam & credere præcipiendi peritis indignantur, & velut iure quodam potestatis, quo ferè hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sæuientes stultitiam suam perdocent. Nec minus error eorum nocet moribus.

Ioan. 6.

Ioan. 9.

13 *Dicit piger, Leo est in via: & leana in itineribus.*

POST plerasque sententias concernẽtes stultitiã & insipientiã, subiunguntur iã aliquot ad pigritiã pertinentes, quarum prima hæc supra habita est & exposita c. 22. versu 14. vnde patet hac sententia nihil aliud significari quam pigrum, cum ad opera aliqua foris agenda vocatur se per pigritiam excusare, prætexendo magna pericula, quæ tamen non sunt. Tantum hoc monendum hic, itineribus positum pro viis vel plateis.

14 *Sicut ostium vertitur in cardine suo, ita piger in lecto suo.*

SVPERIORI sententia indicat quid pigrũ domi contineat: hac vero quid domi agat, nempe quod sicut foras non egreditur ad opera debita, ita nec domi vacat rebus honestis, vsque adeò deditus otio, vt ne otium quidẽ otiosè & quietè ferre possit. Sicut, inquit ostium vertitur in cardine suo, ita vt moueatur nunc in vnam, nunc in aliam partem, fixè tamen cardini suo semper adhærens: ita piger etiam cum non dormit, nec lecto ei plus opus est, vertitur in lectulo suo, nunc in hoc, nunc in illud latus, adfixus pertinaciter lecto, sed in eo inquietus, qui quieti tantũ & somno destinatus est. Pulchrè ergo pigritiei absurditatem depingit, significando pigrum etiã quiete vti inquietè, & nec tunc quietẽ relinquere posse cũ incipit esse molesta. Potest & aliter accipi hæc sentẽtia, nempe vt hic sit sensus, Sicut ostiũ vertitur in cardine suo, nunc ad aperiendũ illud, nunc ad claudendum, nunc vt egrediantur homines, nunc vt ingrediantur, ita piger voluitur in lecto suo, nunc proponens surgere & egredi ad opus, nunc sese trahens & lecto includens. Quem sensum indicat Beda, scribens: Sicut ostium in cardine, vertuntur, modo exire ad opus, modo ad quiescendum redire proponentes. Ex quo etiam patet mysticè hanc sententiam accipiendam de lecto prauæ consuetudinis & vitiorũ, in quibus quidã cum voluptate quiescunt volutantes sese de vno vitio in aliud, & nunc quidem proponentes vitia relinquere, nunc verò in eadem relabẽtes: prę pigritia, virtutis viam & labores arripere recusantes.

15 *Abscondit piger manus sub ascella sua, & laborat si ad os suũ eas conuerterit.*

SVPERIOR sententia monstrat, quid præ pigritia faciat in lecto piger, hęc quid iã relicto lecto, significans etiã adeo ipsum se tradere quieti, & otio, vt etiã quæ sibi sunt necessaria, & paruo constant labore, pigeat sibiipsi impendere. Abscondit (inquit) piger manus, quas ad operãdũ extendere deberet, sub ascella sua, & laborat, hoc est, molestum est ei ac fatigatur si ad os suum eas capiendi cibi gratia conuerterit. Cætera vide superius in c. 19. vbi versu 24. similis habetur sententia. Nec mirari quis debet, quod in variis locis eiusdem sentẽtiæ sit in hoc libro repetitio. Id enim vel ex eo accidit quòd diuersis collectio facta sit, vel ex eo quod eadem diuersis quadrent locis.

16 *Sapientior sibi piger videtur septẽ viris loquentibus sentẽtias.*

CVM multa vitia recitauerit pigri, tandem quod est maximũ infert, nempe quod se sapientiorem reputet septẽ viris, hoc est, plerisq; sapientibus, non qualibuscunque, sed etiam talibus, à quibus homines petere solent sana consilia, bona iudicia & doctas sentẽtias. Hos enim

designat

designat per eos qui loquūtur sententias. Nā ꝓ loquentibus sententias, hebraicè est, reddentibus vel respondentibus sententiam. Cæterum hæc arrogantia sapientię quam hic pigro sapiēs tribuit, dupliciter intelligi potest. Primū quod ex nimia pigritia, non libeat illi doctos adire, & audire & interrogare, prætexátque propterea se doctiorem esse, etiā doctissimis. Secundo quod in diligendo otio, & quiete sapientius se agere existimet his qui multo labore ad sapientiā perueniunt, quique docendo alios, & respondendo prudenter, in magnis versantur laboribus & occupationibus, vt significetur pigrū sibi persuadere, sapientius & melius se vitam instituisse suā, quam faciunt plerique sapientes, qui occupantur in respondendo cunctis prudenter. Et sanè vtrumque horum accidere videmus, & quod pigri dū nolūt accedere loca publica, vbi traditur vera sapientia, in excusationē suæ pigritiæ fingūt se scire quæ ibi docenda sunt, ac melius scire quā ipsi concionatores, & quod otiosum suæ vitæ genus præferant laborioso, & molesto
Eccl. 4. generi vitæ sapiētū qui in docēdis aliis occupātur, reputātes eos præ se stultiores. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Stultus cōplicat manus suas & comedit carnes suas dicēs: Melior est pugillus cū requie, quā plena vtraq; manus cū labore, & afflictione animi. Proinde parabola indicat pigros deploratos esse, nec magnā esse spē, vt aliquādo sapiāt, sicut supra dixit de eis, qui sapientes sunt in oculis suis. Potest etiam intelligi hac sentētia significari, pigros cū ipsi nihil agāt & aliorum factorum sint curiosi scrutatores facilè etiam sapientum dicta factáque redarguere, & carpere quasi illis sapientiores. Quod experientia docet esse verissimum.

17 *Sicut qui apprehendit auribus canem, sic qui transit impatiens & commiscetur rixæ alterius.*

APTA comparatione is qui transeundo per viam, cum videns quosdam inter se rixantes, impatienter fert iniuriam quam putat alterum alteri inferre, & ob id immiscet se alterius liti insurgēdo in eum, quem putat iniquam habere causam, aut obiurgando eos qui inter se litigant, assimilatur ei, qui canem auribus apprehendit. Canis enim animal est maximè irritabile, nec alia re magis irritatur quam si auribus apprehendatur, parte scilicet minimè tractabili in canib. Quod qui faciunt temerè contra se canem prouocant ad ablatrandum, insurgendum & mordendum, cum id facilè vitare possent, canem intactum relinquendo. Ita qui aliis inter se contendentibus se immiscet in causa ad se non pertinere, dū vel vni parti studet fauere, vel vtrámque vult reprehendere animos iam per contentionē irritatos & accensos, vel alterum ipsorum facilè contra se adeò prouocat, vt iam vel ambo vel alter cum ipso contendere incipiat, & in ipsum insurgat nonnunquam & lædat, cū transeūdo, & causam eorum intactam relinquendo, omne incommodum effugere facilè posset. Monet ergo prouerbiū non facilè quenquam ingerere seipsum debere aliorum causæ, ne temerè prouocet aliorum in se inimicitias & odia. Videtur contra fecisse Moses, qui vt est in Exodo, cum vi-
Exod. 2. disset duos Hebræos rixantes inter sese, dixit ei qui faciebat iniuriam. Quare percutis proximū tuum? Quem statim sensit in se insurgentem & mordentem. Dicebat enim. Quis constituit te principem & iudicē super nos? Num occidere me tu vis, sicut heri occidisti Ægyptium? Atque huius oblocutione coactus est exulare relicta Ægypto. Sed Moyses id fecit laudabiliter, ac spiritu accensus diuino, à quo iam destinatus erat dux & rector populi Israelitici. Sapiēs verò vult vt ne temerè nos ingeramus aliorum contentionibus, nec ex impatientia, ac contētioso more. Et maximè locū habet in his, qui sic se aliorum immiscent contentionibus, vt eas fauore alteriꝰ partis foueant & accendant. Qui autem cum Christiana modestia studet ex charitate litigantes inter se conciliare, non est similis apprehendenti canem auribus, sed potius ablandienti canibus, & irritatos canes, ostensis fragmentis panis, quiescere facienti. Similiter qui pro authoritate, qua fungitur ex zelo iustitiæ, inter collitigantes sese immiscet iniuriam facienti silentiū imponens, nō est similis apprehendenti canem auribus, sed percutienti canem baculo, & abigenti ne noceat.

18 *Sicut noxius est qui mittit sagittas & lanceas in mortem.*
19 *Sic vir qui fraudulenter nocet amico, & cum deprensus fuerit, dicit ludens feci.*

VERBA illa cum deprehensus fuerit, non sunt in Hebræo, sed à nostro interprete, imitante hac in parte Septuaginta, explicandi causa sunt addita. Nec est. Sicut noxius est, sed, Sicut abscondit se, quamuis alij aliter accipiant dictionem Hebraicam, cuius significatio non potest esse satis certa, quod tātū hoc loco in scripturis occurrat, in ea forma qua hic ponitur. Sēsus ergo est. Sicut qui mittit in aliquem sagittas & lanceas ad occidendū, noxius est, nō simpliciter nec vno modo, sed valde noxius est, eo quod talis occultè hoc faciat volens latere, vt post mortem inflictam possit inficiari quodque hoc repente faciat & præter expectationē, vt duplici hoc nomine eius malum vitari nequeat, (Sagittarū enim eiaculatio, & absconditè fieri solet, & adeò repente, vt præuideri nequeat) talis est qui amico suo nihil mali ab ipso metuenti per occultam & tectam fraudem nocet eúmque decipit, studens omnibus modis latere, & si deprehensus fuerit, dicit se non ex malo fecisse animo aut serio, sed fecisse per iocum, quasi diceret: Eo peior est ille aliis qui damnum inferunt, quòd & dum nocet, & post illatum damnum vult haberi pro amico. Comparantur ergo ficti amici, qui clanculum nocent, & suā malitiam dissimulant, his hominibus qui omnium pessimi & perniciosissimi habentur quales sunt qui sagittis ex occulto hominem impetunt, aut faces ardentes alienis tectis iniiciunt. Nam pro sagittas & lanceas, Hebræa habent faces & sagittas. Tales enim longè perniciosiores sunt his qui gladiis coram & cominus hominem ad occidendum aggrediuntur qui videri possunt & vitari fuga, aut resistendo superari. Non sic autem alij. Itaque significatur, illos esse maximos inimicos ac perniciosiores apertis hostibus, qui cum pro amicis se gerūt, & haberi volunt nocere secretè student. Perditissimi, inquit Cicero, hominis est simul & amicitiam dissoluere, & fallere eum qui læsus non esset nisi credidisset.

20 *Cum defecerint ligna, extinguitur ignis,& susurrone subtracto,iurgia conquiescunt.*

APERTA est parabola, qua significatur quod lites & nascuntur & fouentur communiter à malis linguis,sicut ignis fouetur à lignis,& proinde si quis iurgia velit cóquiescere, prouidendũ esse,vt susurrones, qui sua maledica lingua ea suggerunt,vnde lites oriũtur &nutriuntur,amoueantur & subtrahãtur.Deficiente enim causa,deficiet & effectus.Notandum autẽ bene,iurgia,lites,& discordiam igni comparari, & susurronem lignis. Sicut enim ignis omnia deuorat & perdit,sic & discordia omnia vastat. Concordia enim,vt ille dixit,paruæ res crescũt, discordia maximæ dilabuntur.Et:Omne regnũ Matt. 18. in se diuisum desolabitur.Hoc ergo tantum malum è nulla re alia magis habet fomentum, quam à susurronibus,qui omnia celanda defecerunt,in peiorem partem dicta factáque exaggerantes,ac de suo pleraque affingentes , vnde non immerito dixit Propheta Regius:Detrahẽtem secreto proximo suo , hunc persequebar. Et Leuitici 19.speciatim præcepit Dominus:Nõ eris criminator & susurro in populo.Hinc enim videmus in omni communitate siue priuata,siue publica , esse eas quæ sunt vsque contentiones. Hinc in Ecclesia ipsa tot iam videmus iurgia, & de dogmatibus fidei , atque Ecclesiæ statutis concertationes, quod omnia plena sint susurronibus,qui omnibus piis ordinationibus detrahunt,in populo spargentes varias calumnias,quibus simplices accendunt contra ecclesiastica dogmata,quibus & accensum iam ignẽ illum omnia pia deuorantem fouent. Secutus est sapientis consilium hic insinuatum Titius imperator,qui delatores cæsos flagellis ac fustibus,deportari iussit.

21 *Sicut carbones ad prunas,& ligna ad ignem,sic homo iracundus suscitat rixas.*

SIMILIS est hæc sententia superiori in hoc differens , quod hic iam altera indicatur causa litium & contentionum,quæ & ipsa se habet ad lites,vt ligna ad ignem,homo scilicet iracundus,vel vt habent Hebręa,vir contentionũ, hoc est,homo contentiosus,quales ferè sunt homines iracundi,qui ob leuissimam causam contendunt.Sicut ergo carbones se habent ad prunas,eas scilicet augentes cum apponuntur , & sicut ligna se habent ad ignem quem fouent & augent,sic homo iracundus & litigiosus suscitat rixas,efficiens scilicet,vt lis aliqua parua aut sopita, excitetur in magnum ignem ,qui graue damnum inferat.

22 *Verba susurronis quasi simplicia,& ipsa perueniunt ad intima cordis.*

ET hæc sententia indicat malum quod adfert susurro,quæ etiam supra posita est & exposita in capite 18.versu 9.

23 *Quomodo si argento sordido ornare velis vas fictile , sic labia tumentia cum pessimo corde sociata.*

HEBRÆA paucioribus verbis sic habent, sed quæ difficilẽ habent sensum,Argentũ scoriatum tectum super testã labia ardentia(vel vt alij vertunt)succedentia , scilicet lites & cor malum. Per argentum scoriatum intelligunt quidem rectè,ipsam scoriam argenti, quam non conuenit superadere vasis alicuius pretiosæ materiæ ad ornandum ea,sed tantum conuenit vilibus vasculis , vt fictilibus & testaceis quibus si superaddatur ad tegendum ea, videbitur quidẽ ornamenti aliquid addere , & sub ea vilitas testacea latere poterit, verum reuera parum decoris,& pretij illi adfert,manet semper vile vasculum:ita similiter labia ardentia odio,vel succẽdentia lites , vel vt noster vertit:labia tumentia accensa scilicet igne superbiæ , quæ loquuntur superba,non conueniunt nisi cordi pessimo, quod quidem tegere possunt,& apparenti aliquo verborum splendore ornare , cum reuera semper maneat pessimum.Ex qua explicatione non solum patet quam rectè additis quibusdam verbis obscuritatem breuitatis Hebraicæ noster interpres verterit,&elucidauerit,sed etiam quam apta sit comparatio in sententia à Salomone insinuata.Cóparatur enim scoria argenti (quam rectè etiam intellexerimus apud nos vocari argentum sordidum , hoc est, nullius & sordidi pretij & quod tantũ est sordes argenti)superducta testæ cum labiis ardentibus & tumẽtibus superadditis cordi nequam. Qua comparatione primũ quidẽ significatur,quòd sicut illud quod accedit testæ,bene ei conuenit , & omnino est iuxta adagium,Dignum patella operculum,ita & hic labia talia cordi respondẽt & conueniũt. Deinde quod sicut illud testã quidem tegit, sed non reddit multo meliorem:ita & hic labia superborum cordis malitiam tegere possunt , sed non reddunt cor melius , quod rectè vasi comparatur,vt in quo contineantur omnes cogitationes,& vasi fictili, quod nihil nisi terrena co- Psal. 2. gitet,confringendum aliquando ab eo cui dictum est:Tanquã vas figuli cõfringes eos:Quod si sequentes versus considerentur,in quibus videri potest hic versus explicari per labia ardẽtia vt habent Hebręa,videntur significari labia hominum ardentium odio,quæ latens in corde odium tegunt verbis speciosis , quo magis decipiant.Sequitur enim.

24 *Labiis suis intelligitur inimicus,cũ in corde tractauerit dolos*
25 *Quando submiserit vocem,ne credideris ei: quoniam septem nequitiæ sunt in corde ipsius.*

PRO intelligitur, verbum Hebraicum Innacer ambiguum est,quia & significat cognoscere , & significat alienum esse , vel alienum se exhibere & dissimulare. Vnde quidam vertunt vt noster,Labiis suis cognoscitur vel intelligitur inimicus. Alij , Labiis suis alienum se exhibet, vel dissimulat inimicus, quasi scilicet nõ odiat, nec sit inimicus,quem sensum magis conuenire putant ei quod sequitur: Quando submiserit vocem,ne credideris ei.Cui tamen etiam altera versio bene conuenit.Nam sensus est,Cum inimicus quispiam in corde suo secretè apud se versat dolos,& cogitat varias decipiendi rationes , etsi malitiam cordis & odiũ tegere verbis studeat ,tamẽ ex verbis suis facilè intelligi & agnosci poterit.Nã etiã si blandè loquatur,aut eũ prædicet quẽ odit:tamen facilè aduertere licet rem esse fictam,nec ex animo sincero proficisci quæ dicit. Solent enim qui odiũ suũ tegere student,nimis exquisita vti verborũ blanditie aut nimis incõstantes esse in verbis suis, & omnino sic loqui,quomodo nõ est verissimile,locuturũ, qui

qui pridem pro inimico se gessit. Itaque non est necesse intelligere, cum dicitur labiis suis intelligitur inimicus, de verbis iniuriosis & contumeliosis quæ ex latenti in corde odio erumpentia, pondat inimicitiam, sed potest etiam intelligi de inepta blanditie verborum quę suspectum reddit hominem. Cui benè conuenit quod sequitur: Quando submiserit vocem, hoc est, quando demissè & humiliter loquitur se tibi subiiciens, suam gratiam se petere ostendens, ne credideris mox ei, quia septem nequitiæ sunt in corde eius, hoc est, multa mala tunc versat contra te in corde suo, eóq; magis cogitare debes illum tibi malè velle, quo blandius loquitur, & submissius, maximè quando nuper se inimicum exhi-
Eccle. 12. buit. Docet quæ ad hunc sensum faciunt multa Ecclesiasticus: Non credas inimico tuo (inquit) in æternum. Sicut enim amentum eruginat nequitia illius, etsi humiliatus vadat curuus, adiice animum tuum, & custodi te ab illo. Et post mul-
Cap. 17. ta: In labiis suis indulcat inimicus, & in corde suo insidiatur, vt subuertat te in foueam. In oculis suis lachrimatur inimicus & si inuenerit tēpus non satiabitur sanguine &c. Item alibi: Annuens oculo fabricat iniqua In conspectu oculorū tuorū conculcabit os suum, & super sermones tuos admirabitur. Nouissimè autem peruertet os suum, & in verbis tuis dabit scandalum.

---

26 *Qui operit odium fraudulenter, reuelabitur malitia eius in concilio.*

DICTVM est in superioribus sententiis, de odio & fraude tectis in corde, nunc dicit duabus sententiis, quid ei qui sic odium & fraudem egit, sit euenturum. Et primum quidem dicit malitiam eius qui sic operit odium ad fraudandum & decipiendum, & si ad tempus lateat, tamen ex quibusdam indiciis & factis vel dictis agnitam tandem, reuelandam in concilio & concessu iudicum, aut in cœtu totius alicuius communitatis, ibíque redarguendam & puniendam. Nullum enim simulatum, diuturnū. Id frequenter quidem etiam apud homines euenit cū tectum diu odium & dissimulatum, per signa quædam manifestum à concilio deprehenditur, publicatur atque punitur. Sed quamquam homines latere possit, semper tamen reuelabitur malitia huiusmodi hominis in concilio sanctæ Trinitatis, & sanctorum cœlestium, vel angelis eam apud Deum & sanctos deferentibus. Quod ipsum manifestius fiet in nouissimo iudicij die, quando in concilio omnium sanctorum, & corā angelis Dei, iudex Christus illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, quando & perfectè implebitur Illud: Nihil occultum quod non sciatur, & nihil absconditum quod non reueletur. Tunc reuelata tecta
1. Cor. 4. iam malitia fraudis, & odij pœnas dabit in irre-
Luc. 11. ritum æternas. Patet ex dictis dictionem concilio per c, literam scribendam, non per s, quod & manifestum est ex dictione Græca συνεδρίῳ, & dictione Hebræa Cahal, quæ cōgregationem & cœtum significat.

---

27 *Qui fodit foueam, incidet in eam: & qui voluit lapidem reuertetur ad eum.*

DIXERAT malitiam fraudulenti reuelandam in cœtu, significat nunc secūdo quid reuelata eius malitia passurus sit, nempè idem malū, vel tale quale alteri parauit. Id enim duabus illis parœmiis & adagiis in vna sententia comprehensis significat, ad quod significandum locutiones illæ & aliç similes in scripturis sæpè occurrunt. Vtraque enim & Dauid vsus est: Lacum, inquit, aperuit & effodit eum, & incidit in foueam quam fecit. Conuertetur dolor eius in Psal. 7.
caput eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descendet. Quo secundo versu eadem parabola videtur esse, quæ est hic in secundo mēbro. Qui voluit lapidem reuertetur ad eum. Eo enim significatur is qui grandem aliquem lapidem voluit, vt ex alto in caput alicuius deiiciat & caput eius confringat, qui eodem postea lapide in caput suum excepto pereat. Ecclesiastici 10. prior parabola reperitur, alter adiuncta eiusdem significationis: Qui fodit foueam, incidet in eam, & qui dissipat sepem, mordebit eum coluber. Eadem ponitur & Ecclesiastici 27. cum aliis eiusdem significationis, idque etiam postquam de eo dixerat, qui odiū & paratas fraudes tegit lingua blādiloqua. Multa, inquit, audiui & nō coęquaui ei, & dominus odiet illum. Qui in altum mittit lapidem, super caput eius cadet, & plaga dolosi diuidet vulnera. Et qui foueam fodit, incidet in eam, & qui statuit lapidē proximo suo, offendet in eo, & qui laqueum alij ponit, peribit in illo. Facienti nequissimū cōsilium deuoluetur super ipsum, & non agnoscet vnde aduenietilli. Quibus omnib. significatur, quod qui alteri malum fraudulenter parat, propter ipsam eius malitiam eidem malo aut simili, inuoluetur etiam inopinato, & præter eius expectationem, quemadmodū alium inopinatū opprimere studuit. Quod & frequenter in hoc mundo accidere videmus, vt in Saule, Aman, & aliis, & generaliter ac perfectissimè apud Deum complebitur in ipsius iudicio, quo fraudulenti præter expectatione m miserè inuoluentur.

---

28 *Lingua mendax non amat veritatem, & os lubricum operatur ruinas.*

QVO verus huius sententiæ habeatur sensus, sciendum est hebræa habere lingua mendacij odiet contritionem sui, vel conterentem se, & os blandum faciet impulsionem. Porrò contritio linguæ mendacis, est maximè ipsa veritas, qua reprehenditur, confutatur, & refellitur mendacium, proinde non malè vertit noster interpres secutus Septuaginta, qui etiam habēt ἀληθείαν, hoc est veritatem. Ex hebræo autem patet os lubricum non intelligendum id quod non seruat silentium, sed temerè sereta concredita effundit, quomodo Lyranus & alij accipiunt, quamuis etiam de tali ore sententia vera sit, operatur enim & illud multas strages, & multorum perditionem. Sed os lubricum est hoc loco, os lene, & blandum, quòd sua blanditie cordis malitiam tegit, de qualibus superius sermo fuit. Quod enim lene est, & molle, est lubricum, sicut contra asperum, facile tenetur. Vnde blandities illa verborum rectè lubricitas quædam dicitur, & os blandum dicitur lubricum, quod sit lubricæ fidei, cui fidendum non est. Huiusmodi os dicitur operari impulsionē, hoc est, impellere ad casum, quod idem est cum eo quod noster vertit, operari ruinas. Quod potest intelligi,

telligi, vel de ruina aliorum, quos scilicet os blãdum decipere studet, & decipiendo perdere, aut de ruina suiipsius. Priori modo sensus erit, Lingua mendax non amat veritatem ipsam conuincentem: & redarguentem, sed non obstante veritatis reprehensione, os quod blanditiis verborum decipere conatur, pergit homines impellere in perditionem ac in mala deiicere. Posteriori modo sensus erit. Lingua mendax vel homo qui delectatur lingua mendaci, non amat veritatem, quæ mendacium detegit & reprehendit, ideoq; os tale fallax operatur sibiipsi perditionem, & in multa mala præcipitationem: qui sensus præcedentibus magis conuenit, vt hactenus per aliquot versus semper sermo fuerit, de linguæ fallacis, & ad decipiendum compositæ vitiis ac pœna.

CAPVT XXVII.

NE gloriëris in crastinum, ignorans quid superuentura pariat dies.

PARTICIPIVM, ignorans causaliter est accipiendum, pro eo quod ignores. Sic enim habent & Hebræa & Græca Dictionem, superuentura non habent Hebræa, addit tamen interpres explicandi causa, imitatus Græcos qui habent ἡ ἐπιοῦσα, hoc est, adueniens, vel crastina dies, Gloriari in crastinum est gloriari de die crastino. Id autem dupliciter contingit: Aut, scilicet gloriando de crastina prosperitate, quod fit cum quis sibi pollicetur longam vitam, sanitatem, & quãuis bonam fortunam. Aut gloriando de crastino opere, & actione, quod fit cum quis gloriatur se facturum aliquid: quod quomodo malè fiat, pulchrè docet Iacobus concordans cum hac sapientis doctrina, & ad eam verisimiliter alludẽs: Ecce nunc (inquit) qui dicitis, hodie aut crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum & mercabimur, & lucrum faciemus, qui ignoratis quid erit in crastino. Quæ est enim vita vestra? Vapor est ad modicum parens & deinceps exterminabitur: Et subiicit: Omnis exaltatio talis, maligna est. Vtroque ergo modo prohibet gloriari de crastino, nempè & qualis futurus sit, & quid facturus sit, idque ideo: quia ignoras quid ventura dies pariat, hoc est, proferat, an scilicet mortem, ægritudinem, aut quod uis impedimentum eius, quod vel sperasti consequi, vel putasti exequi & facere. Diei tribuit non quod tempus propriè facit, sed quod in die fit, quomodo Paulus dies vocat malos, quod sint pleni hominum malitia. Partum diei tribuit, rectè significans aliquid occultum, conceptum esse in mente diuina, quod suo tempore edetur, quasi dicat. Non hoc fiet quod tu concipis, nec quicquam fato eueniet, sed id proferet dies, quod à Deo est conceptum. Valet hæc sententia non solum ad præcidendum vanas gloriationes de crastina prosperitate & crastina actione, sed etiam ad excitandum animos torpẽtes, ad benè viuendum. Cum enim incertum sit quid nobiscum sit futurum in crastino, hoc est, futuro tempore, præsenti tempore vtendum est, ad curandum ea quæ salutis sunt. Vnde monet Sapiens Ecclesiastici 5. Non tardes conuerti ad dominum, & ne differas de die in diem. Subito enim veniet ira illius. Et dominus, Vigilate, quia nescitis diem neque horam.

Iacob. 4. Ephe. 5. Eccle. 5. Matt. 25.

2 *Laudet te alienus, & non os tuum, extraneus, & non labia tua.*

PRÆCEDENTI sententia prohibuit gloriari in crastinum, hac prohibet gloriari in seipso, laudando scilicet se. Si enim laudare stultorum est, & ignominiam, & falsitatis suspicionem adfert, iuxta illud: Laus propria sordet. Vnde & Paulus cum seipsum commendare Corinthiis cogeretur, insipientem se factum dicit: Factus sum, inquit, insipiens, vos me coegistis. Ego enim à vobis debui commendari. Et domino dictum est à Pharisæis: Tu de teipso testimoniũ perhibes, testimonium tuum non est verum. Ex facto ergo Pauli Christi, & multorũ sanctorum, patet quod aliquando quis potest seipsum laudare, cum ita aliorum vtilitas, aut propriæ innocentiæ defensio postulat. Sed vult Sapiens id non temerè esse faciendum. Nec cum dicit, Laudet te alienus, docere vult cupiditatem alienæ laudis. Nam & hoc est ambitionis & superbiæ, sed tantum vult significare: Sinas vt te alienus laudet, nõ autem temerè committas, vt teipsum laudes. Interim tamen significans ita viuendum esse vt nec propria laude sit opus & aliorum laudes sequi possint. Vt enim vmbram corpus, ita virtutem gloria sequitur.

2. Cor 12. Ioan. 8.

3 *Graue est saxum & onerosa arena, sed ira stulti vtroque grauior.*

HAC comparatione significat, iram stulti & imprudentis hominis planè esse intolerabilem, vt quæ grauior sit grauissimis rebus. Sapiens in Ecclesiastico simili comparatione vtitur de stulto loquens: Super plumbum, inquit, quid grauabitur. Et quod illi aliud nomẽ, quam fatuus? Arenam & salem & massam ferri facilius est ferre, quam hominem imprudẽtem. Sed ibi stultus grauissimis grauior esse dicitur, hic verò peculiariter ira stulti, quæ rectè rebus illis corporalibus grauior dicitur, quod illæ corpus potissimum molestant si ferri debeant, hæc verò potissimum mentem, cuius molestia grauior est corporali. Molesta autem admodum & intolerabilis est ira stulti, tum quod irrationabilis sit. Irascitur enim sine ratione & causa, tũ quod immodica sit, & impetuosa nullo temperata moderamine, tũ quod nulla ratione sedari possit. Nec enim stultus facilè placari potest, nullam admittens rationem aut satisfactionem. Sapientis verò ira & iusta est & temperata & facilè sedatur. Vnde benè cecinit quidã: Quo quisque est maior, magis est placabilis iræ. Et faciles motus mens generosa capit. Lyranus intelligit iram stulti grauiorem dici saxis & arena, quòd hæc portari possint etiam à stultis validis, illa verò tantum à sapientibus ferri possit, & tolerari cũ sese stulti non ferant. Sed prior intelligentia simplicior est, iuxta quam ira stulti, non tantum ipsis sapientibus & omnibus hominibus grauis est, molesta & intolerabilis ob dictas tres causas, sed etiam ipsimet stulto, qui iram suã ferre nõ potest, nec moderari, cuius exemplum est in Nabal qui stulta indignatione mortuus est.

Eccle. 22. 1. Re. 25

4 Qui

4 Qui non habet misericordiam nec erumpens furor, & impetum concitati ferre quis poterit.

IVXTA nostram lectionem hic versus videtur declarare sententiam, præcedentem, vt de ira stulti hic sit sermo, vt vult Beda. Nam ira sapientis non caret misericordia, sed ira stulti eiusque furor erumpens in vltionem, non habet misericordiam, Ideoque impetum stulti sic ira & furore cõcitati, difficile est ferre, quia moderamine caret, nec sedari potest, vt dictum est. At hebrea longe alium habent sensum. Habent enim sic. Crudelitas iræ & inundatio furoris, & quis stabit ante inuidiam? Hoc est, crudelitas est in ira, & inundatio vel vehemens impetus est in furore, sed quis ferre poterit inuidiam? Itaque vitia vitiis comparantur. Et crudelitas quidem iræ tribuitur, furori verò peius quid videlicet inundatio, hoc est impetus & sæuitia, instar aquarum inundantium omnia suo impetu obruẽtium. Ita enim & homines furore acti omnia obuia destruunt. His autem peiorem, & intolerabiliorem subiicitur esse inuidiam, quia ira & furor breui tempore transeunt & quiescunt, Inuidia verò quiescere nescit, sed semper magis magisque crescit. Deinde ira & furor cum se apertè ostendant, declinari possunt, inuidia verò cum in animo lateat vitari non potest, nec beneficiis extinguitur, sed accenditur, vt quæ impatiens sit alieni boni, & virtutis, semper excogitans qua ratione alium perdere possit, & obscurare, ita vt nec morte satietur, sed & post mortem frequenter hominis famã persequatur. Hunc sensum & Græca habent. Sic enim est. Immisericors est furor & præceps est ira, sed nihil sustinet inuidia. Proinde si nostram lectionem velimus habere verum scriptoris sensum per cõcitatum, intelligemus peculiariter inuidum, qui contra alium concitatus est inuidiæ passione, vt sit sensus: Ira quidẽ potissimũ stultiã vt iam dictum est, intolerabilis est, quia non habet misericordiam, sed quis ferre poterit impetum inuidi, contra se concitati? quasi diceret, Adhuc magis talis impetus est intolerabilis quam impetus iræ & furoris, idque ob causas dictas nec tantum aliis molestissima est & grauissima inuidia, sed & ipsi inuido. Nam vt rectè cecinit quidam.

Inuidus alterius macrescit rebus opimis
Inuidia Siculi non inuenere tyranni
Maius tormentum.

Et supra dixit sapiẽs cap. 14. Putredo ossium inuidia. Inuidum malum indicat Ecclesiastes,
Eccle. 4. Contemplatus (inquit) sum omnes labores hominum, & industrias animaduerti patere inuidiæ proximi. Et in Ecclesiastico. Memẽto quoniam malus est oculus nequam, Nequius oculo
Eccle. 31. quid creatum est? Vbi Græca habent, Memento quoniam mala res est oculus nequam.

5 Melior est manifesta correptio, quam amor absconditus.

BENE postquam dixit de ira stulti mala ne quis putet omnem iram esse malam, hoc versu, & sequenti fit mẽtio iræ bonæ, quam iusti & sapientes aliquando ostendunt. Et hoc quidem versu præfertur manifesta correptio quæ iræ videtur esse opus, & indignationis, amori abscondito, hoc est latenti nec sese cum opus est ostendenti. Quod verum esse de correptione, quæ ab amico proficiscitur animo manifestum est: quia talis correptio declarat maiorem & veriorem amorem in corripiente, quam sit in eo qui sic amat vt talem nolit delinquentem amicum corripere, quamuis id quando omittat ex amore, sed nimis indulgenti. Et præterea talis correptio vtilior est amico, quam sit ei amor absconditus. Ob quam secundam rationem, etiam correptio, quæ ab inimico procedit, melior est, quia vtilior quam sit amor absconditus, & ad amici vitia dissimulans. Vnde monet Saluator, vt frater fratem corripiat, quo possit illum lucrari. Ecclesiastici Sapiẽs ostendit quare aliquando correptio amici sit necessaria. Corripe, inquit, amicum ne forte non intellexerit, & dicat non feci, aut si fecerit, ne iterum addat facere. Corripe amicum, ne fortè nõ dixerit, aut si dixerit, ne forte iteret. Beda per amorem absconditum intelligit illicitum, & libidinosum amorem qui tegi studet, & ob sui turpitudinem latere conatur, quali amore correptionem manifestam meliorem esse certum est, quia inquit, absque vlla contradictione melius est quempiam desiderio corrigendi palam corripere, quam studio simul peccandi clanculo diligere. Dicitur autem manifesta correptio ad distinctionem occultæ, quæ in animo fit aut à tergo. Eccle. 19.

6 Meliora sunt vulnera diligentis, quam fraudulenta oscula odientis.

SVPERIORI sententia duo inter se comparãtur valde dissimilia, nempe correptio & amor, sed quorum vnum est manifestum, alterum absconditum, quorum vnum quod prima facie videri posset inferius alteri, præfertur in bonitate & vtilitate. Hic item duo inter se comparantur valde dissimilia, sed ambo manifesta, & ex occultis contrariis prodeũtia, videlicet vulnera ex amore in corde latente, & oscula ex odio latente in corde profecta, quorum item alterum, quod primo aspectu videri posset peius, præfertur alteri, quod melius videri poterat insipientioribus. Meliora inquit, sunt vulnera, ab amante inflicta, quam osculta ab odiẽte data, quia illa infliguntur ab amante ad correptionem, hæc dantur ab odiente ad deceptionem, vnde fraudulenta vocat, quasi dicat. Non tam sunt attendenda, quæ tibi impenduntur quàm à quo tibi impendantur, & à quo animo proficiscantur. Per vulnera, non vera intelligit vulnera, sed seueram correptionem, quæ animũ percellit & castigationẽ etiã seriam, quacùm opus est corpus verberetur. Ita & per oscula, nõ vera tantum intelligit oscula, sed & omnem exteriorem blandiciem, siue in verbis, siue in factis existentem. Fraudulentum fuit osculum Iudæ, qui osculo tradidit filium hominis. Fraudulentum item osculum Ioab qui dixit ad Amasam, Salue mi frater. Et tenẽs manu dextera 3. Reg. 21.
mentum Amasæ quasi osculans eum, percussit eum in inguine, & effusa sunt intestina eius in terram. His fraudulentis osculis meliora erant vulnera Pauli incestuosum Corinthium tradentis

dentis Sathanæ in interitum carnis, vt spiritus saluus esset in die domini: Docere debet hæc sententia pueros suorum parentum ac præceptorum castigationes præferre blandis illectamentis seducere eos volentium. Docere & omnes fideles, mala quæ à Deo ex dilectione suis immittuntur ad eorum vel correptionem vel probationem anteponenda esse illecebris & suauibus diaboli suggestionibus, quibus fauere se nobis, & diligere ostendit, suggerens quasi leue malum sit quod agimus, & supra modum peccatorum nostrorum sit quod patimur. Fraudulentum fuit osculum, quo Euam serpens o-
Gen. 3. sculatus est, cum diceret. Nequaquam moriemini, sed eritis sicut dij, Peculiariter ergo de Deo & diabolo dicere licet: Meliora sunt vulnera diligentis Dei, hoc est mala quæque in bonum nostrum ab eo immissa, quam fraudulenta oscula odientis diaboli, hoc est, grata quæque ab eo nobis proposita, quia cum sit inimicus salutis, ad decipiendum tantum ea proponit D. August. secutus Septuaginta, legit pro fraudulenta oscula voluntaria oscula. Habēt. n. Septuaginta ἑκούσια. Et vtitur epistola 48. quæ est ad Vincentium hac sententia, ad ostendendum benè in Ecclesia pœnis cogi hæreticos ad fidem. Et exponit eam sic, Melius est cum seueritate diligere, quam cum lenitate decipere.

---

7 *Anima saturata calcabit fauum, & anima esuriens amarum pro dulci sumet.*

CALCABIT hyperbolycè dixit, pro reiiciet, despiciet, & fastidiet. Sub nomine faui, dulcissima quæque & suauia inter quæ fauus obtinet principatum, significat. Veram autem esse hanc sententiam ad literam, quisque in se experitur, Qui enim satur est cibo & potu fastidit mox omnem cibum quantumuis delicatum, qui verò esurit cibum etiam parum suauem, imò amarum tanquam dulcem auidè, & cum voluptate sumit. Nam vt habet commune prouerbium: Optimum condimentum fames. Quod inter apophthegmata Socratis celebratur. De quo & illud refertur quod cum in multā vesperam sæpius ambularet ante fores, & rogaretur quid ageret: Paro, inquit, condimentum in cœnam. Manet vsque hodie tritum prouerbium, famem efficere, vt crudæ fabæ saccarum sapiant. Cui conuenit illud cuiusdam Poetæ Græci. Præter seipsam cætera edulcat fames. At cum prouerbialis sit hæc sententia, certum est plus aliquid per eam significari. Itaque in primis rectè intellexerimus sapientem per hanc voluisse insinuare differentiam inter diuites & pauperes, & quid incommodi omnium rerum abundantia, quid verò commodi inopia hominibus adferat. Diuites enim cum in omnibus abundent, semperque sint saturi, etiam delicatissimos cibos fastidiunt semper aliquid quærētes quod appetitum excitet, & palato sapiat. Pauperes verò, qui multam sæpè esuriem patiūtur, raróque plenum habent ventrem, etiam siccum panem, & puram aquam auidissimè & cum voluptate sumunt, quæque alij insipida sunt & insuauia, illis optimè sapiūt. Sic dicitur in Iob: quæ prius tangere nolebat anima mea, nūc præ
Iob 7. angustia, cibi mei sunt. Patuit istud in Dario qui in fuga aquam turbidam bibens, dicebat se nūquam bibisse iucundius. Nunquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolomæus, Cui cū peregranti Ægyptum comitibus non consecutis, cibarius in casa panis dat⁹ esset, nihil visum est illo pane iucundius. Deinde per animā saturatā & animā esurientē significatur generaliter hic saturitas cuiuslibet rei, insinuaturq; omniū rerū satietatē adferre fastidiū, desiderium verò omnia facere dulcia, & proinde ea quæ sunt in hac vita, magis æstimari ab hominibus pro appetitu & desiderio ipsorum quàm ex rebus ipsis. Patet istud in omnibus corporalibus rebus & non tantum in cibo & potu. Frequenter enim quod multum desiderauimus, vbi illud adepti sumus fastidire incipimus & paruifacere, & cum quid vadè appetimus, quiduis expediēs, quantumuis difficilè lubentes aggredimur. Videri idem licet in cognitione multarum rerum adipiscenda quę pręcepta sępè fastidium aut vilipensionem, desiderata quemuis laborem dulcē facit. Indicat & hoc sententia omnib. moderatè vtendum: quia voluptates cōmēdat rarior vsus. In rebus autem diuinis, ita hanc sententiam accommodare licet iuxta Bedam. Homo qui voluptatibus & diuitis huius seculi immersus est, eisque saturatur, & animū suum explet, contemnit fauum ac dulcedinem cęlestis mensę omniumque spiritualium rerum, quę illi planè desipiunt. Contra qui esuriunt & sitiunt iustitiā etiā amara quæque quę pro domino sunt ferenda, etiam mortem ipsam, dulcia reputant, ob spem repromissæ glorię. Aut potius è contrario, vt saturitas in bono, esuries in malo accipiatur. Qui iam amplius non esurit temporalia bona, sed animo rebus diuinis planè addicto, satur est de illis, contentus victu, & amictu, & per illa iudicans cum Paulo se habere omnia, fastidit hæc omnia terrena quæ alij dulcissima ducunt. Contra verò qui insatiabili tenentur, vel bonorum vel voluptatum huiusvitæ cupiditate, res istas caducas, & voluptates huius vitæ (quę reuera sunt amaræ iis qui cœlesti sapientia sunt imbuti, & palatum non habent infectum) dulces iudicant, virtuti animæ & cœlestibus rebus eas anteponentes, quod verè est amarum pro dulci sumere. Iuxta hanc enim accomodationem fastidium est in eisdem rebus in quibus est saturitas, item esuries earundem rerum, quæ tanquam dulces sumuntur, cum in priori accommodatione, non ita sit, quod tamen vera parabolæ intelligentia videtur requirere: Potest & ad studia hæc sententia accommodari, quæ quo magis desiderantur, eo sunt dulciora.

---

8 *Sicut auis transmigrans de nido suo sic vir qui derelinquit locum suum.*

HEBRÆA habent, sicut auis migrans, vel vagans de nido suo, sic vir migrans, vel vagans de loco suo, ita vt vtrobique idem sit verbum. Sensum tamen benè reddidit interpres. Est autem sensus iste, Sicut auis dum migrat de nido suo, huc illucque vagatur quærens requiem multis exposita periculis, à quibus libera est cum manet in nido suo, ita vir qui migrat à loco suo, hoc est, qui derelinquit locum suum, hoc est, statum suum, ac vocationē suam,

vel

vel habitationem incertis vagatur sedibus,multis subiectus damnis & malis. Eo ergo tendit hæc parabola, vt iuxta Pauli monitionem vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permanet,& vt homo maneat in gradu suo,maneat in officio ac statu suo, nec temerè de mutando cogitet,sed contentus viuat sua sorte,ne contingat ipsumvagari animo,inquirendo gradum,officium,vel statum quietum,cummagno rerum temporalium& spiritualium damno. Aliter intelligitur & sic hæc sententia. Sicut auis quæ migrat è nido suo malè relinquit oua & pullos suos, quos rapinæ aliorum animalium dimittit: ita malè facit qui reliquit locum suũ, hoc est,domum suam & familiam,neglecta scilicet eius cura & custodia. Iuxta quem intellectum rectè etiam accommodabitur hæc parabola contra ignauos quosque, qui optimum virtutis statum in quo cæperant proficere,neglecta cura domus animæ suæ,deserunt,vacuam relinquentes conscientiæ domum diabolo, qui omnia bona prius parta diripiat. Itē contra prælatos & pastores,qui derelicto grege sibi commisso commigrant alio,oues luporum rapacitati relinquentes. Qui omnes similis crudelitatis notandi sunt,cuius notaretur auis,quæ migrãdo è nido suo pullos suos relinqueret. Proinde seruandum quod dicitur in Ecclesiaste. Si spiritus potestatem habētis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris.

1.Cor. 7.

9 *Vnguento & variis odoribus delectatur cor,& bonis amici cõsiliis animo dulcoratur.*

HEBRÆA secundam partem obscurè habent sic ad verbum, Et dulcedo amici sui ex consilio animæ,pro quo sic quidam vertunt: Dulcis est amicus cuiusque ex animo consulens. Alij,dulcis est amicus cuiusque propter cõsilium animæ,hoc est,quod datur ex animo,vel quod datur iuxta desiderium hominis. Noster, hebræa sic ordinauit. Et dulcedo animæ est ex consilio amici sui. Sensus tamen idem est. Cõparantur enim consilia ab amico profecta cum vnguento & variis odoribus quod sicut hæc mirè oblectant corporaliter hominem:ita & illa mentem grauatam prius & anxiam reficiunt, tum propter vtilitatem quam ea consilia indicant,tum propter beneuolentiam quam testantur. Ea enim consilia, quæ à nobis ipsis sumimus parum grata sunt,quod suspecta sint,quia in propriis rebus nostris ferè cæcutimus,nimisque nobis ferè tribuimus. Similiter consilia extraneorum quibus non certo fidere possumus, quique res nostras animósque perspectos non habent parum exhilarant mentem hominis, quam adhuc suspensam relinquunt & trepidã. At ea consilia quæ ab illo prodeunt,quem non dubitamus nobis benè velle cui res nostræ cordi sunt,& cognitæ, quem speramus in iudicando non duci affectibus,sicut nos in propria causa,illa demum oblectant animam, sua quadam quasi gratia ab amico in cor hominis diffusa,sicut vnguentum & odorifera quæque gratiam quandam diffundunt in hominem qua illum oblectant. Indicat ergo sententia amicos comparandos,quorum consiliis cum opus est iuuemur. Pretiosissimus enim inquit Herodotus,thesaurus est & omnibus opibus antecellit amicus prudens & beneuolus. Et Cicero: Amicitia,inquit,est optima & pulcherrima vitæ supellex.

10 *Amicum tuum, & amicum patris tui ne dimiseris & domum fratris tui ne ingrediaris in die afflictionis tuæ.*

QVONIAM dixit tam grata esse amici cõsilia,benè subiicitur hæc sententia de nõ deserendo amico,& maximè amico patris, cuius fides iamdudum probata est, & spectata, quòd is cui amicitia iuncti sumus sępè inuenia tur fidelior,&vtilior sitq; paratior,maximè necessitatis tēpore,quã cui arctissimo naturę vinculo iungimur,qualis est frater, qui aliquando & frigidè amat,iuxta illud: Fratrum quoq; gratia rara est,& sæpè longè abest,vt adiri cito nõ possit. Vnde supra dictum est, Vir amicabilis ad societatem magis amicus erit quam frater. Porrò illud, amicum tuum, & amicum patris tui, potest aut seorsim accipi,vt sit sensus: Amicum tuum,& etiam amicum patris tui,vt duo amici seruandi doceantur,& quem nobis assumpsimus,& quem patris fuisse cognoscimus. Decet enim inquit Isocrates ad Demonicum, liberos hæredes esse non modò facultatum, sed etiam amicitiarum paternarum. Aut coniunctim, vt sit sensus: Amicum tuum: qui etiam fuit amicus patris tui: vt significetur amicus antiquus non deserendus: quemadmodum & Ecclesiastici 9. præcipitur: Ne derelinquas amicum antiquum nouus enim non erit similis illi. Quod autē subiicitur: & domus fratris tui non ingrediaris,&c. sic est intelligendũ: seruando amicos antiquos: cura vt non sit tibi necesse ingredi domum fratris tui,in die necessitatis tuæ pro consolatione,& ope obtinenda, sed potius quam fratres adeas,accede amicum tuum antiquum inuenturus apud eum melius consilium,maiorémq; consolationem & subsidium. Aliquando enim vel nimis longè petendi sunt fratres: vt cum lõgè à nobis habitant: vel parua est eorum beneuolentia: lõgéque inferior eorum qui veri sunt amici. Docet ergo magis fidendum amicitiæ veræ quam consanguinitati arctissimæ. Vnde & subditur in eodem versu apud Hebræos.

11 *Melior est vicinus iuxta, quam frater procul.*

PRO aduerbiis, iuxta & procul Hebræis sunt adiectiua nomina propinquus & longinquus,sed sensus idem est. Significatur enim meliorem,hoc est,vtiliorem esse vicinum qui iuxta est, quam fratrem qui procul est: quia cum opus est,magis prodesse & iuuare potest. Ideóque significat non minus colenda esse iura amicitiæ,quæ inter vicinos esse solet, quam iura consanguinitatis,quæ est inter fratres, & magis fidendum esse vicinis amicis, quam fratribus longinquis,maximè cum necessitas occurrens aliquando non patiatur moram, vt ad fratrem longè habitantem excurratur.

12 *Stude sapientiæ fili mi,& lætifica cor meum,vt possim exprobanti respondere verbum.*

LEGENDVM esse possim,non possis: vt quidam habēt: patet tum ex Græcis tũ ex Hebræis.

bræis. Sapiens ergo in persona cuiuslibet patris alloquitur quemuis filium, adhortans eum vt & alias sæpè ad sapientiæ studium, significās inde patri duplicem accessurum fructum. Primum lętitiam cordis. Nam vt suprà dixit: Filius sapiens lætificat patrem. Secundo à calumniis
Sup.c.10. defensionem. Nam si filius sapientiam sectatus fuerit, habebit pater facilè, quo se suúmque filium defendat contra eos qui calumniari volent vel patrem, vel filium. Non enim ei obieci poterit in veritate ignauia & mala vita filij, aut quod filium malè instituerit, & si quis obiicerit facilè ipsa veritate confutabitur. Cōtra cum sapientiam filius negligit, pater & mœrore afficitur, & rubore, dum cogitur sæpè vitia filij audire sibi obiecta, quasi filium malè educauerit & instruxerit.

13 Astutus videns malum, absconditus est, paruuli transeuntes sustinuerunt dispendia.

SENTENTIA hæc eisdem omnino verbis apud Hebræos posita est supra cap. 22. versu 3. vbi nos legimus. Callidus vidit malum & abscondit se, innocens pertransiit, & afflictus est damno. Sicut ergo ibi dictio, Innocens, posita est in malam partem, vt ibi annotatum est: ita & hic dictio, Paruuli, pro simplicibus, & imperitis accipi debet.

14 Tolle vestimentum eius qui spopondit pro extraneo & pro alienis auferes pignus.

ET hæc sententia eisdem apud hebræos verbis supra posita est ca. 20. Proinde illinc petendus sensus.

15 Qui benedicit proximo suo voce grandi de nocte consurgens, maledicenti similis erit.

IN adulatores hæc sententia est dicta, qui & immodici sunt & importuni in laudando, nec debitum seruantes modum nec tempus. Indebitus modus significatur cum dicitur, Voce grandi: Indebitum tempus cum dicitur, de nocte, vel vt habent hebræa & Græca, Mane cō surgens. Nam hæc pars cum præcedentibus iūgenda est, non cum sequentibus. Qui ergo magnis clamoribus, & immodice, atque tempore importuno quempiam laudibus effert, aut ei benè precatur, à prudentibus reputabitur similis maledicenti, hoc est, vituperanti, & malè de quopiam loquenti, aut ei qui malè precatur alicui. Qui enim sic hominem laudat, vituperio eum afficit, quasi sectatorem laudum humanarum, & quasi indigum alieno præconio, ob defectum virtutis propriæ. Itaque & ob id maledicenti similis est, quia non minori eum afficit contumelia, quam maledicus. Item qui per adulationem alicui benè precatur, dira imprecanti similis est: quia cum non ex animo faciat, sed fictè, non multum differt ab eo qui malè precatur, nec minus nocet, sed sæpè magis. Dupliciter enim accipi possunt, Benedicere, & maledicere, nempè aut pro laudare & vituperare, aut pro benè & malè precari. Nam quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ, & iniquus benedicitur, exacerbauit dominū peccator. Potest & aliter accipi simpliciter, quod benedicens per adulationem sit similis in crimine maledicenti, hoc est, quod non minus peccet, sed sępè magis, vt qui per adulationem eum cui benedicit & laudat in superbiam erigat, & fomentum malitiæ suę prębeat. Hebręa habēt, Maledictio reputabitur ei. Græca, qui benedicit amico mane voce magna, nihil differre à maledicente videbitur, Conuenit huic illud Euripidis in Oreste, βάρος ἐστιν, αἰνεῖσθαι λίαν, Onus est laudare valde. Psalm. 99

16 Tecta perstillantia in die frigoris, & litigiosa mulier comparantur.
17 Qui retinet eam, quasi qui ventum teneat & oleum dexteræ suæ vocet.

PRIOR versus supra est habitus in ver. 13. c. 19. Nam & ibi dicitur: Tecta perstillantia litigiosa mulier. Vt autem secundus versus benè intelligatur, sciendum est Hebręa sic habere. Qui abscondit eam, abscondit ventum & oleum dexteræ suę vocabit: vnde patet primum non esse apud nos legendum euacuet, vel euocet, vt habent multi libri, sed vocet, vt habent correctiores. Deinde patet nostrę lectionis hūc esse sensum. Qui cohibere nititur mulierem litigiosam, & eam domi conclusam retinere & abscondere vt eius clamores à vicinia non exaudiantur, perinde facit, ac si quis retinere & cohibere vellet ventum, hoc est, conatur rem impossibilem. Erumpent enim illius clamores & iurgia quicquid feceris, non aliter quam ventus quantumuis coneris retineri nequit. Secunda pars quę obscurior est, sic potest intelligi. Is qui retinere conatur mulierem rixosam, est qua si oleum dexterę suę vocet, hoc est, reuocet ac retinere studeat oleū quod habet in manu sua, & effluit atque elabitur, quantumuis quis conetur retinere. Ita & mulieris rixę cohiberi non possunt nec retineri. Tanta est earum lubricitas quanta olei: sunt enim qui Hebręa vertunt: & sicut qui oleum manu sua retinere velit verbum vocandi manifestè accipientes, pro reuocare & retinere. Alij tamen intelligunt mulierem rixosam comparare, nō cuiuis oleo, sed vnguento odorifero: quod etiāsi quis abscondere velit in manu sua demanu hominis clamat, hoc est, suā fragranti altè spargit: vt latere nō possit: vt metaphoricè clamor oleo tribuatur; quo sic similitudo magis indicaretur inter mulierē rixosam: & oleū cuius odor non potest non sentiri: etiamsi quis occultare velit. Non dissimilis erit sensus in nostra lectione, si sic accipiamus. Qui retinet eam est quasi oleum dexterę suę vocet, hoc est, ei accidit idem, quod si oleum odoriferum è manu sua dextera in qua illud occultare conaretur, altè clamaret, hoc est, suum odorem latè diffunderet. Sic enim & illa, nec vi, nec ratione reprimi potest quin se sępè prodat. Duabus his ergo similitudinibus ostendit Sapiens contra mulierē rixosam vix vllū posse inueniri remedium. Septuaginta verterunt hoc loco: Aquilo durus ventus: nomine autem, dexter vocatur. Quod citat aliquoties D. Hieron.

18 Ferrum ferro acuitur, & homo exacuit faciem amici sui.

DVPLICEM sensum habet hæc parabola. Quidam enim intelligunt hic significari:

cari, quod quemadmodum ferrum ferro acuitur, ita homo acuit faciem amici vel proximi sui, accendendo scilicet illum ad iram sua duritie & verborum asperitate, quasi diceret. Si ferream duritiem homo assumat in verbis & conuersatione sua, non aliter prouocabit, irritabit, & ad iram acuet proximum suum cum quo est illi conuersatio, quam ferrum ferro acuitur. Ira enim rectè acutiei cōparatur, vt quæ omnia scindit, perdit, & penetrat. Secundū hūc sensum concordat hæc parabola cum eo quod suprà planè dixit: Sermo durus suscitat furorem. Alij intelligunt quod dicitur de acuendo in bonam partem, vt sit sensus. Sicut ferrum cum sit natura obtusum acuitur ferro vt cum ensis, aut quoduis instrumentum ferreum alio ferro acuitur, aut cum ferrum malleo ferreo emollitur & acuitur, ita vnus homo alterum acuit per mutuam consuetudinem & exercitationem: quia ex mutua conuersatione & collatione homines acutioris fiūt ingenij & iudicij, cum interim solitarij maneant ferè in naturali quadam sua hebetudine. Rectè enim dixit Euripides, ὁμιλία ἐντεχνίτας, hoc est, collatio peritartes. Collatio inquā sententiarū & colloquium hominum atque congressus. Acuuntur item homines ex mutuo inter se conuictu, & congressu in virtutibus ad quas exempla multum hominem promouent. Docet ergo prouerbium opus nobis esse aliorum conuersatione, à quibus moneamur, doceamur, obiurgemur cōsolationem accipiamus & confirmemur. Ideo, Eccle. 11. inquit Ecclesiastes melius est duos esse simul quam vnum. Habent enim emolumentū societatis suæ: si vnus ceciderit ab altero fulcietur. Væ soli: quia cum ceciderit non habebit subleuantem se. Conuenit cum adagio. Vnus vir, nullus vir. Atque hæc secunda intelligentia, meliores se videtur, priorē tamē Septuaginta secuti videntur. Habent enim σίδηρος σίδηρον ὀξύνει ἀνὴρ δὲ παροξύνει πρόσωπον ἑταίρου, hoc est, ferrum acuit ferrum, vir autem irritat faciem amici.

---

19 *Qui seruat ficum, comedet fructus eius, & qui custos est domini sui glorificabitur.*

SICVT qui custodit ficum & preseruat eam à nocumentis, meretur subinde vesci de dulcibus fructibus eius: ita qui diligenter custodit dominum suum, siue præseruando eum à malis & periculis, siue solicitè obseruando quid præcipiat, & adimplendo quod præcipit, talis gloriam magnam apud dominum, & homines cōsequetur, non carebit suo fructu, sed percipiet & gustabit fructum iucundissimum. Benè, vt annotauit Rudolphus, ficui contulit dominum serui alicuius, potiusquam aliis arboribus partim ob suauitatem fructus, partim ob nouitatem & vicissitudinem fructuum. Non enim vt aliarum arborum fructus, vnà maturescunt fici, sed maturis decerptis renascuntur aliæ recentiores, vnde contingit sæpè percipere dulcedinem earū illi qui ficum custodit. Sic qui custos est domini sui iuxta intelligentiam prædictam, subinde nouos honores ab eo cōsequetur. Quod maximè locum habet in supremo omnium domino, quem qui obseruat solicitus vt sciat, & adimpleat voluntatem eius eique placeat, æternam & immortalem ab eo percipiet gloriam post varia dona, quibus etiam hic ab eo honorabitur. Hunc qui obseruat, benè assimilatur custodienti ficum: quia lex Dei velut ficus est, quam qui custodit, comedet dulcissimos eius fructus & hic, & in futuro.

---

20 *Quemadmodum in aquis respondent vultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus.*

HEBRÆA habent paucissimis verbis hāc sententiam, & eleganter, sed sic vt propter breuitatem magna sit obscuritas, & ob eam varia intelligentia. Sic enim est ad verbum: Sicut aquarum facies ad facies, ita cor hominis ad hominem. Quod quidam sic intelligunt, Sicut facies quæ in aquis apparent, vario se habent modo ad facies: ita & cor vnius hominis se habet aliter & aliter ad alium hominem comparatè, hoc est, sicut vertit Chaldæus interpres, sicut vultus qui in aquis relucent non sunt similes vnius alteri: ita cor vnius hominis, non est simile alteri. Quem sensum & Septuaginta secuti sunt qui habent, Sicut non sunt similes facies faciebus: sic neque corda hominum sunt similia, vt concordet cum eo quod dici solet. Quot capita tot sensus. Alij aliter & variis modis intelligunt, vt mirum non sit, si & noster interpres, hunc ex variis intellexerit quem nostra habeat lectio. Quæ dupliciter intelligi potest. Primum, vt significetur, quod quemadmodum in aquis relucent vultus hominum prospicientium, ita vt vultus hominum ibi videre liceat, etiamsi non videat quis eos directè: ita & corda hominum videntur à prudentibus, in ipsorū verbis & operationibus ex quibus prudentes agnoscunt affectus & dispositiones internas hominum. Quod quia non omnibus ita competit, interpres de suo adiecit dictionem prudētibus. Secundo intelligi potest hæc sententia & melius non de ea cognitione vel manifestatione cordium, quia prudentes aliorum corda, sed qua sua ipsorum cognoscūt, & sit sensus: Quemadmodum in aquis resplendent vultus prospicientium, sic vt vnusquisque suum ibi vultum tanquam in speculo contemplari possit: quem alioqui non videt: ita ipsi prudentes seipsos & sua cognoscunt corda dum ad ea redeunt, & exacta consideratione aduertunt qualia sint sua corda, expendēdo scilicet ad quę inclinantur, in quibus potissimum occupentur & hæreant, vt ipsummet cor hominis, maximè apud prudentes, sit homini & ipsi cordi pro speculo, siue pro aqua lympida in qua homo seipsum & cor intuetur, iuxta illud Pauli: Quis enim scit hominum quę sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Atque hic est præcipuus sensus quē prę aliis omnibus Hebræa recipiunt: quę omnium optimè sic redduntur. Sicut aqua vultum vultui, ita mens hominem homini, vt subaudias vtrobique, exhibet, vel refert, aut ostendit, & cor aquę comparetur, quod sic hominem sibi ipsi ostēdit sicut aqua vultum exhibet correspondētem vero vultui. Sicut ergo necesse est homini, si proprium vultum videre velit illū in speculo videat, aut in aqua aut alio simili: ita si quis qualis sit cognoscere velit, non potest id alibi melius cognoscere quam in propria sua mente.

21 Infernus

21 Infernus & perditio nunquam implentur, similiter & oculi hominum insatiabiles.

SVPERIVS ca. 15. dictum est, quid per infernum & perditionem in scripturis significetur, nempè mors ipsa vel status mortuorũ qui quantumuis multos ex hoc mundo in se suscipiat, nunquam tamen expletur, imò nec eo plenior est aut minus capax plurium quòd multos hauserit. Huic ergo benè comparat in insatiabilitate oculos hominum, qui tamen dupliciter accipi possunt. Aut scilicet pro cupiditate videndi vel cognoscendi aliqua, quæ cupiditas nunquam expletur, cum semper anhelet homo ad videndum, siue interius siue exterius oculis noua quædã. Sic.n. intelligit Caietanus vt cõueniat cũ illo quod est in Ecclesiaste: Nõ saturatur oculus visu, nec auris auditu impletur. Aut, vt alij accipiunt melius pro cupiditate habẽdi ista terrena, vt cõueniat cũ illo Ecclesiastici. Insatiabilis oculus cupidi, nõ satiabitur donec consumat arefaciẽs animã suã. Huiusmodi autem cupiditas ad oculos trãsfertur, eo ꝙ oculi potissimum ad sensum internum rerum simulachra transportent vnde oritur appetitus. Vnde vocat Ioannes concupiscentiam oculorum. Hæc ergo instar mortis & inferni, etiamsi multa acceperit, tamen ac si nihil acceperit, semper æquè parata est ad accipiendum, nunquã contenta, semper plus habere desiderãs, iuxta illud Poetę: Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit Et, Vnus Pellæo iuueni non sufficit orbis. Videri itaque potest hac cõparatione sapientem indicare voluisse quàm debeat hæc inexplebilis cupiditas merito hominibus esse odiosa, nempè non minus quam mors ipsa & perditio.

22 Quomodo probatur in conflatorio argentum, & in fornace aurum: sic homo probatur ore laudantis.

SENTENTIA hæc, quæ in hunc ferè sensum ab omnibus vertitur ex Hebræis, quamuis illa aliud quid videãtur innuere, dupliciter intelligitur. Potest enim hic esse sensus, Sicut in conflatorio, hoc est, in vase in quo argẽtum funditur, & purgatur, ipsum argentum fit probum cum ab eo scoria depuratur, & quomodo aurum in fornace purgatur, & fit probum: sic homo fit probabilis ac commendatus aliis per ora laudantium ipsum, qui suis laudibus ipsum ab omni crimine purgant, aut purum declarãt. Secundum quem sensum verbum, Probari, accipiendum est, non pro, Explorari, sed pro, Probum fieri, & declarari, vt sit contrariũ verbi reprobari, vt sit idẽ quod approbari. Iuxta quem sensum sententia indicat officium laudantis, & proinde vidẽdum à quo quis laudetur. Laudantis enim officium in eo consistit, vt velut omni scoria vitiorum à laudando reiecta, declarat ipsum velut aurum esse ac argentum purum ac preciosum, quemadmodum fornacis est aurum purgare & probum purumque dare. Aliter, si verbum, Probare, accipiatur, pro explorare, sensus erit, Sicut in cõflatorio argentũ, & in fornace aurũ exploratur an sit purũ vel impurum, vel adulterinum: ita probatur honores laudãtis an scilicet sit verè laudandus, & quasi verum aurum, an non sit verè laudandus, & omnino similis argento impuro, aut auro adulterino & tantum apparenti. Si enim encomiis insolescat & efferatur, declaratur dignus nõ esse laude vt qui sit superbus & ambitiosus. Si verò non insolescat, sed vel respuat laude in se accumulata, aut eis non moueatur admodũ manifestum omnibus fit, ipsum verè esse laudandum, tanquam humilem, & modestum Nihil enim magis declarat hominem laude dignum, quam si laudem ipse non sectetur, nec per eam in superbiam aut inanem gloriam erigatur.

23 Cor iniqui inquirit mala, cor autem rectum inquirit scientiam

SENTENTIA hæc non est in Hebræis, est tamen in Græcis, vnde in nostris seruata est ex antiqua versione. Et est sententia clara, quæ non eget expositione.

24 Si contunderis stultum in pila, quasi ptisanas feriente desuper pilo, non auferetur ab eo stultitia eius.

PILA hoc loco significat vas concauum, in quo grana teruntur, quod mortarium etiam, vel mortariolum dicitur, à pinsendo sic dictum, quod antiqui siccata frumenta in pilas immissa pinsebant, hoc est, tenebant, & hoc erat vnum genus molendi. Vnde & pilum dicitur instrumentum, quo quippiam in mortariolo teritur. Ptisana autem dicitur hordeũ decorticatũ quod in mortariis siue ad esum, siue ad medicorũ vsum teritur. Significatur ergo hac parabola stultũ non corrigi, etiam si seuerissimis sapientũ monitionibus & correctionibus obtundatur, aut etiã graui castigatione ab hominib. præmatur, vel diuinis etiã flagellis grauiter vrgeatur. Hæc.n. significãtur per cõtusionem stulti in pila, feriẽte de sup quasi ptisanas pilo. Qua cõparatione indicatur & grauitas correptionis vel castigationis quæ adhibetur stulto, & magnitudo laboris, quẽ pro ei⁹ correctione sapientes subeũt, queẽadmodum magnis laboribus frumenta in pila teruntur frequenti pili contusione. Et rursum indicatur durities stulti, vt qui durior inueniatur omnibus frumentis quorũ omnium grana, & si ex sese durissima, comminuuntur & franguntur in pila, cum stulti durities & in malo obstinatio, non frangatur nec auferatur ab eo, quantumlibet contundatur verbis, & flagellis. Conqueritur id sæpè dominus apud prophetas sibi accidisse. Populus, inquit, non est reuersus ad percutientem se. Et, Frustra percussi filios vestros, disciplinam non receperunt. Septuaginta sensum tantum verterunt, omissa comparatione. Habent enim: Si verberaueris stultum in medio cõcilij inhonorans, non tolles stultitiam eius.

25 Diligenter agnosce vultum pecoris tui, tuosque greges considera
26 Non enim habebis iugiter potestatem, sed corona tribuetur in generatione & generationem.

QVINQVE versibus sequentibus Sapiẽs iuxta sensum literalem agit de cura pecorũ adhortãs ad eã, eiusque vtilitatẽ ostẽdens. De hac autẽ pecorũ cura magis agit, quã de quauis alia domestica prouidentia, tũ quod Hebręi tũc maximè incũberent pascendis pecoribus iuxta exemplũ antiquorũ patriarcharũ ab ipso Abel inci piens, tum quod hoc exemplo etiam præ aliarum rerum cura, maximè commendetur pecorum, cura tanquã simplicissima, naturę accõmodatissima & innocentissima. Vnde huic hominum generi Deus filium suum hominem factum primo per angelos nunciari voluit. Nam

aulas principum sectari, plenum fastu est: negociationi & mercaturæ vacare, auaritiæ est. In primis ergo eos qui greges habẽt alendos, monet vt diligentem eorum habeant curam, frequenter & attentè pecora sua contẽplando, quo sint habitu, quo numero, nec satis sit curam illã alij alicui vicario pastori commisisse, sed vt ipsimet curã agant. quod & in Ecclesiastico præcipitur: Pecora, inquit, tibi sunt, attende illis & si sint vtilia, perseuerent apud te. Congruit hic vulgatum prouerbium: Oculus domini pascit equũ. Quod autem sequitur. Non enim habebis iugiter potestatem, &c. Aliter multo habẽt Hebræa sic, Non enim in perpetuum diuitiæ & si corona in generatione & generationem, hoc est, nec ipsa corona vel regia dignitas in perpetuum durat. Qua sententia rectè intelligitur significare, nec diuitias huius mundi, nec gloriam regalem studiosè sectandam (quemadmodum multi faciunt, qui studio illarum rerum fastidiunt simplicitatem vitę pastoralis) quod hæc omnia sint fluxa, & mox peritura, proinde ei potius generi vitæ insistendum & operam dandam, vnde ea parantur quę sunt huic vitæ necessaria. Eo enim tendunt quæ sequuntur. Sed & Septuaginta negatiuè habent, vtrasque huius sententiæ partes. Sic enim est Græcis, Quia non in seculum est viro robur, vel imperium & fortitudo, neq; tradet ex generatione in generationem. Hunc sensum habebit & nostra lectio, si interrogatiue legatur secunda pars, sed corona tribuetur in generatione & generationem? quemadmodum sequitur interrogatiue apud Hebræos, si corona in generatione & generationem? vt sit sensus, Sat sit tibi curare pecora tua, quæ suppeditant vitæ necessaria. Nã cur vis ambire hic magnã aliquam dignitatem aut præeminentiam? non enim habebis semper potestatem in hac vita etiã si contingat aliqua potestas, & an putas quod hic tibi obtingere potest regnum perpetuum? Si verò affirmatiuè legatur, non video satis conuenientem intellectum, qui congruat literali sensui, nisi hic intelligas. Diligenter cura pecora, cũ adsunt vires, & facultas, quia nõ habebis semper potestatem hoc faciendi, obrepente scilicet senectute, vel etiamsi habeas diuitias alias, & potestatem viuendi, sine cura illa pecuali, non habebis tamen fortè eam potestatem semper, eripi enim multis modis, & infortuniis potest, & si in curando pecore diligens fueris, gloria & laus immortalis hinc tibi accedet. Certè hic secundus versus affirmatiue lectus, magis cõuenit sensui spirituali, ad quem interpres in hac versione videtur respexisse. Iuxta spiritualẽ enim intelligentiã, hæc doctrina pertinet ad rectores populorum tum ecclesiasticos, tum seculares, quos scriptura sæpius pastores vocat monentúrque omnes diligentem habere curã gregis sibi commissi, ita vt diligenter studeant, & suas oues cognoscere, & earum qualitatem, mores atque vitã, idque per sese ipsos præstent, nõ per mercenarios, vt vnicuique pro eius necessitate & exigentia prouideant. Ad quod faciendũ duplici eos accendit ratione, primum quia non habebunt semper potestatem eã, qua in populo Dei funguntur, quæ per mortem eis eripietur, vel nõ semper habebunt potestatẽ curandi oues Christi sibi cõmissas, & proinde id faciendum est dum tempus habent operandi bonum: Secũ do quia si bene gregem Christi curauerunt, gloriæ corona tribuetur illis in æternum, iuxta illud Petri ad pastores: Cum apparuerit princeps pastorum percipietis immarcessibilem gloriæ coronam.

27 *Aperta sunt prata, & apparuerunt herba virentes, & collecta sunt fœna de montibus.*
28 *Agni ad vestimentum tuum, & hædi ad pretium agri.*
29 *Sufficiat tibi lac caprarum in cibos tuos, & in necessaria domus tua, & ad victum ancillis tuis.*

HIs versibus tribus insinuatur commoditas & fructus vitæ pastoralis, vt ad eũ magis accederentur homines. Primo enim versu indicatur, quam facile parentur ea quæ ad pecorum nutritionem, & sustentationem sunt necessaria, ac deinde duobus aliis versibus, indicatur quomodo ex pecoribus homini proueniãt, quę ad vestitũ, & victũ sunt necessaria, præter quæ nihil esse debet quod magnopere homo requirat. Aperta (inquit) sunt prata, hoc est, late patẽt prata quæ vbique obuia sunt, in quibus pecora tua pascas. Aut aperta dicit prata, quoniã germinauerũt, & gramina emittere cœperunt. Aperitur enim terra cum germinare incipit, vnde est illud. Aperiatur terra, & germinet saluatorẽ. *Esa. 45.* Vnde sequitur, Et apparuerunt herbæ virentes, in cibũ scilicet pecorum, pro tempore æstiuo, & in tempus hybernum colliguntur fœna de montibus. Pręterita enim, aperta sunt, apparuerunt, & collecta sunt, pro præsentibus aut pro omni tẽpore accipienda videtur. Significat ergo pabulũ pecorum parabile esse vt quod terra ipsa vbique vltro suppeditat, idque pro vtroq; tẽpore, æstiuo: & hyberno. Ex his deinde quæ tã facilè aluntur, ecce quanto tibi cõpendio omnia tibi proueniunt necessaria. Agni tui sunt tibi ad vestimentũ tuum quia ex lana agnorum, sub quibus oues omnes cõprehenduntur texũtur vestimenta, fiúntq; ex pellibus eorũ, & hœdi sunt tibi ad pretium agri, hoc est, quibus venditis persoluere poteris pretium agri à te locati, aut sumptus agri colendi, aut quibus emerę poteris fructus agrorum, vt triticũ familiæ tuæ necessarium: quasi diceret. Si diligenter gregem paueris, non erit necesse agros colere. Nam pretio hædorum poteris agrorum fructus cõparare. Deinde sufficiat tibi, hoc est, sufficere poterit tibi lac caprarum in cibos tuos, & totius familiæ tuæ. Vbi nomine lactis butyrũ & caseus cõprehenduntur, quæ ex lacte fiunt. Itaque vt prata ouibus & hœdis sua necessaria præbent: ita significat homini pecora suppeditatura quibus illi siue ad amictũ siue ad victũ erit opus. Notandũ aũt, quod inter pecora tantũ oues numerat ac hœdos, minora scilicet animalia qualia pascebat Abel, ouium pastor primus, & Iacob sub Laban, nõ aũt boues, aliáque maiora pecora nominãtur. Itẽ nõ tribuit in esum ipsos agnos, ac capras, sed tantũ lac caprarũ sub quibus & lac ouiũ cõprehẽditur. Proponere. n. voluit præ oculis simplicissimũ illud vitæ genus, qđ Abel aliiq; illi similes ante diluuiũ secuti sunt, cõtenti minoribus illis, & min⁹ noxiis animalibus quorum carnibus nõ vescebantur, vt est cõmunis multorum sententia, sed tantum lacte eorum, & quæ ex lacte fieri poterant, pro vestitu suo nõ quærentes sericum, sed tantum pelles ouium aut caprarum, vel saltem ex lana & pilis textas

vestes. Vnde dicit Paulus, circuierunt in melotis, in pellibus caprinis. Itaq; significare voluit sapiens, quã paucis natura hominum contenta esse possit, quanque simplicibus, vt inexplebilẽ arguat hominum in cibo, & vestitu luxum doceátque quod habet Paulus. Habentes victum & quibus tegamur, his contenti simus. Ex hac literali tractatione facilè patere potest, quomodo hæc mysticè tractanda sint. Prata enim diuinarum scripturarum, quæ tẽpore hyemis conclusa erãt & arcta, iã pro pascendis ouibus Christi late patent & germinãt, exhibendo suis documentis conuenientẽ pastum tam in prosperitatis, quã in aduersitatis tempore vt tanto lubentius pascendis Christi ouibus incũbere debeãt pastores. Pro quibus pascendis, non est quod à longè cibũ petant, cum obuia sint, & sacrarum scripturarum, & sanctorum patrum monumenta, quæ partim sunt veluti herbæ virentes semper atque gratissimæ, vt scripturæ sacræ, partim velut fœna collecta de montibus, vt patrũ scripta quæ ex scripturis collecta sunt. Qui ex ouibus & hœdis quos pascunt, hic merito quærere non deberent nisi vestitum & victum, & eum non luxuriosum aut sumptuosum, sed quales oues cõmode præbere possunt, quas deglubere non debent, sed tantum ex earum lana & lacte viuere. Quod si fecerint præter tẽporalia bona, quæ hic ab ouibus Christi percipiunt, accipiẽt ab eis etiam postea vestitum, & victum sempiternum induti stola immortalitatis, & refecti cibo qui non deficiet in æternum. Acutiorem allegoricam tractationem videre licet apud Bedam: qui eam longè prosequitur.

Heb. 11. · 1. Tim. 6.

CAPVT XXVIII.

1 *FVgit impius nemine persequente, iustus autem quasi leo confidens absque terrore erit.*

DOCET prouerbium, quod & pleræque aliæ scripturæ, videlicet quod impietas, impiis timorẽ, iustis verò iustitia confidentiã addat. Licet enim nõnunquã audaciæ stimulis impij concitati & potissimũ cum eorum mens est obtenebrata, in obuios quosq; desæuiant ac sese in pericula temerè præcipitent: tamen cum ad se redeũt, & furoris incẽdium extinctum est: ita merito peccatorum suorum terrore cõcutiũtur vt omnis eorũ audacia frangatur, & antequã eos quisquã persequatur in fugam vertantur. Id autem fit sæpe vel ex solo mentis malè sibi consciæ, ac ob id pœnas debitas timentis, emorsu, quemadmodum maxime patet in furibus & homicidis, qui peracto maleficio pauitant semper fugiúntque, vnde natum adagium: Fures clamorẽ subaudi, timent, quadrans in eos qui sibi conscij metuũt ne deprehendantur. Ita enim natura cõparatum est, vt conscientiæ magnis, & horrendis criminibus obnoxiæ, nusquam possint securę consistere. Hinc dicitur in Iob de impio. Sonitus terroris, semper in auribus eius, & cum pax sit ille insidias suspicatur. Non credit quod reuerti possit de tenebris, circunspectans vndique gladiũ. Et in sapientia: Cum sit timida nequitia, dat testimonium condẽnata. Sẽper enim præsumit sæua perturbata conscientia. Aut fit istudetiã sæpe ex vltione diuina, qua impiis huiusmodi terror incutitur, cuius exemplum habemus in Syris qui surrexerunt & fugerũt in tenebris derelictis tentoriis suis cum nemo eos persequeretur. Vnde dominus huiusmodi terrorem populo peccanti se immissurum minatur in Leui. dicens: qui de vobis remanserint, dabo pauorẽ in cordibus eorũ in regionibus hostiũ, terrebit eos sonitus folij volantis, & ita fugient quasi gladiũ, cadent nullo persequente, & cadẽt singuli supra fratres suos quasi fugientes, nemo vestrum audebit inimicis resistere. Simile est in Deutero. Dabit tibi Dominus cor pauidum, & deficientes oculos & animam consumptam mœrore, & erit vita tua quasi pendens ante te. Timebis nocte ac die & nõ credes vitæ tuæ &c. Contra, iustus tum quod sibi bene sit conscius, & ob id nullum malum timeat, & de Dei protectione benę confidat, tum quod à Deo non solum protegatur, sed etiam singulariter confortetur & roboretur, etiamsi multa mala ingruant etiamsi persecutores insistant sine terrore persistit immotus, similis leoni fortissimo & audacissimo, de quo mox posteà dicitur: Leo fortissimus ad nullius pauebit occursum. Sicut. n. impium, timidũ facit, & malũ conscientiæ testimoniũ & Dei vltio: ita contra iustũ confidentẽ facit, & bona suæ conscientiæ testificatio, & Dei confortãs gratia. Vnde gloriatur Propheta. Dominus illuminatio mea & salus mea, quẽ timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? Et alio loco: Deus noster refugiũ & virtus, adiutor in tribulationibus, quę inuenerunt nos nimis. Proptereà non timebimus dum turbabitur terra. Cęterùm hæc sentẽtia, non solũ habet locum in tẽporalibus malis, sed & in spirituali contra vitia certamine. Frequenter enim impij cum nulla eos inuadit acris tentatio fugiunt à virtutis tramite vitiis succumbentes, timentes se non posse virtutis labores perferre. Peccatum enim molles & effœminatos reddit homines eósque diuino destituit præsidio. Contra iusti de Dei protectione securi, indutique armaturã Dei, imperterriti vt leo contra principes & rectores tenebrarum harum fortiter decertant dicentes cũ Propheta: Ecce Deus saluator meus, fiducialiter agam, & non timebo.

Iob 15. · Sap. 17. · 4. Reg. 4. · Leuit. 26 · Deut. 28. · Psal. 26. · Psal. 45. · Esa. 12.

2 *Propter peccata terræ multi principes eius, & propter hominis sapientiam & horum scientiã quæ dicuntur, vita ducis lõgior erit.*

SICVT apud Iob dicitur quòd Deus regnare facit hypocritam propter peccata populi, ita hic dicitur quod propter peccata populi multi sint principes eius. Quod & de multitudine principũ simul regnantiũ accipi potest, qui scilicet in eadem terra simul regnant cum magno populi grauamine, aut vnius terrę dominium diuidunt in plura dominia, quemadmodũ ob peccata diuisum est regnum Israeliticum sub Roboam. Huiusmodi enim multitudo principum sicut frequenter euenit propter peccata populi ita multum populum grauat, dum quisque suis studet cõmodis, & bella sæpè inter multos exsurgunt. Et potest intelligi de multitudine principum, sibi mox ac breui tempore succedentiũ quæ & ipsa reipublicæ frequenter est perniciosa: quæ hinc grauatur impensis, nouis statutis, turbat omnibus, & bellorum motibus. De qua principũ multitudine potissimum intelligẽdũ quod hic dicitur, satis patet ex parte secunda

Iob. 34.

opposi-

oppoſitá,quæ tamen clarior eſt in Hebræis,quę habent,Et Propter hominem intelligentē ſcientem:ſic hoc eſt ſimiliter prolōgabitur.ſ. imperium vel vita principis. Vel propter hominem intelligentem ſcientem rectum prolongabitur, Vbi ſingulare quidā exponunt per:plurale,vt ſit Propter homines intelligentes,& doctos prolōgabitur.Dum enim in regno principibus adsūt viri docti & prudentes,quorum conſilio omnia aguntur,fit vt in regno peccata populi cohibeātur,&virtus locum habeat,& in populo, & in principe.Vnde ſicut ob peccata populi, quorū cauſa ſæpè eſt negligentia vel malum exemplū principis,diuina vltione ſunt in populo frequētes principes,ita contra propter iuſtitiam boni principes in bonum populi diu in vita conſeruantur.Poteſt tamen quod Hebræis in ſingulari dicitur numero referri ad ipſum principem qui ſi prudens fuerit, & intelligens ſua prudentia obuiabit peccatis populi,quibus non dominantibus,ſed iuſtitia & pietate vbique præualēte,vita eius prolongabitur à Deo, quemadmodum patuit in Ezechia.Sic ergo & noſtra lectio eſt accipienda de ſapientia & ſcientia hominis regnātis in populo.Propter huius enim ſapientiam,& ſcientiā eorum quæ dicuntur & aguntur in regno,hoc eſt, quia diligenter ſcire omnem populi ſtatum ſtudet,ac prudenter proſpicit, vt in officio populus contineatur & in re-
Sup.c.15. ligione,ideò eius vita lōgior erit. Supra enim dixit:aufer impietatem de vultu regis,& firmabitur in iuſtitia thronus eius.Poteſt & ſic intelligi noſtra litera.Sicut ob peccata terræ multos contingit eſſe eius principes:ita ob ſapientiam alicuius,cuius opera vtitur princeps & ſcientiā eorum , quæ in ſentētiis ferendis dicenda ſunt, vita ducis Dei munere prolongabitur. Aut propter ſcientiam eorum quæ dicuntur à Deo, hoc eſt , propter ſcientiam mandatorū Dei.Ob
Deut. 17. hāc enim in Deut.promittit regni diuturnitas.

3 *Vir pauper calumnians pauperes ſimilis eſt imbri vehementi, in quo paratur fames.*

CVM à natura nobis inditum ſit,vt eorum doleamus vices:qui eiſdem nobiſcum miſeriis ſunt obnoxij, illos vehementer inhumanos eſſe oportet & crudeles : qui mala augent aliena,quæ &ipſimet ſentiunt &patiūtur.Itaq; cum pauper qui paupertatis miſeriam in ſe experitur, aliorum pauperum vices ſaltem dolere debeat,quando eorum neceſſitati nō pôt ſubuenire,ſi omnino contra faciat,ita vt pauperes calūnietur,hoc eſt,per iniuriā opprimat(ſic enim vt ſupra eſt annotatum calumniari hic ſæpè accipitur) rapiendo quæ eius ſunt & ſpoliando, naturæ ordinem planè euertit.Proinde talis cōparatur pluuiæ : quæ cum vehementia magna inundat terram,eámque obruit,quæ & ſemina denudat,& ſegetes natas proſternit,ſicque ſterilitas ſequitur,inopia & fames. Quæ ſimilitudo conſiſtit in duobus.Primo in eo quod ſicut huiuſmodi pluuia ſua quadā vi,& oppreſſione terræ inopiam inducit & famē: ita vir talis opprimens pauperem,inopiam ei adfert & famē ſua oppreſſione & iniuria.Secūdo quod cū pluuia in hoc à natura ſit data,vt terrā ex ſeſe inopem & indigā fœcundet, & fertilitatem rerúmque adferat abundantiā , contra naturā huiuſmodi vehemens& inundans pluuia ſterilitatis cauſa eſt,ita & cum ex naturali quadam condolentia pauper pauperi conſolationē & opem debeat, naturæ ordine inuerſo ſua crudelitate deſolatio & inopiam adfert. Secundum ſenſum myſticū ſententia hæc dici poteſt in eos , qui cum ſint peccatores & infirmi, ſeueri tamen nimis ſunt in aliorū infirmitatibus & peccatis caſtigandis corripiendis , vel vindicandis. Tunc enim vir pauper opprimit pauperes,& pro conſolatione quam ex propriæ infirmitatis conſideratiōe eis debet,ſterilitatem animæ eorū adducit,ſimilis omnino vehementi imbri , hoc eſt:grauiſſimæ tentationi immiſſæ à dæmone, ad obruen- Galat.6.
dum terram cordis ne quem fructum proferat. Vnde monet Paulus:Si præoccupatus, inquit, fuerit homo in aliquo delicto,vos qui ſpirituales eſtis huiuſmodi inſtruite in ſpiritu lenitatis conſiderans teipſum ne & tu tenteris.

4 *Qui derelinquunt legem laudant impium, qui cuſtodiunt ſuccenduntur contra eum.*

SENTENTIA clara eſt docens quam differenter ſe habeant legis contemptores &obſeruatores legis ad ipſam impietatē & impios, & ex conſequenti inſinuans,quam ſint illi Reipu.pernicioſi,hi verò vtiles.Qui,inquit,derelinquunt legē,hoc eſt,qui domini legem omnino negligunt,laudant impium in ſua impietate:tū quod eis placeat impietas,quam & ipſi ſectantur,tum quod gaudeant ſe habere multos ſibi ſimiles.Vnuſquiſque enim delectatur ſuo ſimili.Contra qui cuſtodiunt legē hoc eſt, quibus ſumma cura eſt Dei legem adimplere,hi non ſolum non laudant impium,ſed ſuccēduntur contra eum zelo iuſtitiæ. Et animo quidē ſemper ſuccenduntur cōtra eū:quia ex impietate impij dolore cōmouentur & indignatione cōtra eū. Sæpe verò etiam verbo , & facto excitantur & accenduntur contra eū dum ex zelo iuſtitiæ eū ſeuere arguūt,cohibent,ac ſi in authoritate ſunt etiam puniūt in aliorū exemplum.Declarat hęc ſententia quam noxij illi ſint impij laudatores vt qui ſuis laudibus impietati fomentum præbeant,quam vtiles legis diuinæ cuſtodes,vt qui impietatem cohibere conentur,quæ reſpublicas perdit. Hinc intelligendū relinquitur non verè illos cuſtodire legem Dei,qui impiis adulantur,& placere volunt qui illos arguere nolunt,quique illorū impietatibus non commouentur , & quaſi ad ſe non pertineret aliorum improbitas,nulla eius cura tanguntur , quales multos videre eſt,qui ſibi tamen de iuſtitia , & legis diuinæ cuſtodia placent.

5 *Viri mali non cogitant iudicium : qui autem inquirunt dominum,animaduertunt omnia.*

PRO verbis,cogitant, & animaduertūt idem Hebræis verbū eſt ſignificans magis intelligunt.Altera ergo hic ponitur differentia inter impios iuſtos:quia viri mali,eo quod in malitia,occupātur,& per eā excæcantur , nō intelligūt &proinde hæc cogitāt,hoc eſt,nō cōprehēdunt animo iudiciū,hoc eſt, quod æquū & iuſtū eſt etiā ſi audiāt illud ab aliis doceri.Qui aūt inquirunt dominum,hoc eſt,quibus curæ eſt illum agnoſcere,illique placere,eo quod mēs illorū ſit attentata,& à Deo illuminata,facilè intelligunt animaduertunt omnia, neceſſaria ſcilicet , non tantum quæ nunc ſunt agenda, ſed

& futura pleraque præuidētes. Itē viri mali nō intelligunt nec cogitāt futurū Dei iudiciū quo à malo reuocari possēt si illud verè intelligerēt & fixè cogitarent. Qui verò dominū inquirunt, nō tantum illud Dei iudicium intelligunt, sed & omnia alia necessaria intelligunt, & animaduertunt, præ oculis etiā habentes præmia iustorum, & quibus rationibus ac viis ad ea perueniendū sit. Duabus .n. his rationibus sententia hæc, quæ generalis est, explicari & accommodari potest. Similis est apud Paulum 1. Corinth. 2. antithesis hominis animalis & spiritualis. Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei. Spiritualis autem iudicat omnia. 1. Cor. 2.

6 *Melior est pauper ambulans in simplicitate sua, quam diues in prauis itineribus.*

SIMILIS est sententia c. 19. versu primo, & in Hebræis maior est similitudo huius loci cū illo, nec est alia differētia, quàm quod ibi Hebræa habeant in secūda parte, Quā peruertens labia sua, & ipse insipiens, Hic verò, Quā peruertens vias & ipse diues. Melior ergo dicitur, pauper ambulans in simplicitate sua, hoc est viuēs in integritate sua, quā diues ambulans in prauis viis, hoc est, moribus, quia quantumuis diuitiæ apud homines laudentur & præferantur, talis tamen pauper & reuera præstantior est tali diuite, vtpote Deo ac prudentibus commendatior & proinde verè fœlicior, & vtilior est Reipub. Rectè ergo dixit Themistocles: qui vt refert Cicero lib. 2. offi. cum consuleretur, vtrum bono viro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum qui pecunia egeat quàm pecuniam quæ viro.

7 *Qui custodit legem, filius sapiens est: qui autem comessatores pascit, confundit patrem suum.*

IVVENTVS fere dedita esse solet comessationibus, vnde huius vitij peculiariter meminit qđ & parentes in filiis peculiariter cohibere, & impedire deberēt vt præcipitur deut. 21. Pascit autem commessatores: qui ita delectatur comessationibus, vt helluones & potatores sibi adiungat & frequenter ad cōuiuia sua vocet, bona sua paterna conuiuiis profundendo: sicque multis peccat nominibus, quia & contra Dei legē vacat potationibus & facultates suas prodigè expendit, & fomentū vitij aliis præbet. Sicut ergo sapiens est ille filius qui custodit legē Dei, quæ inter cætera vetat omnem luxum præcipuè in iuuenibus, & proinde talis honore & lætitia afficit patrem: quia filius sapiens lætificat patrem suū, ita qui alit comessatores, contra legē Dei faciens ignominia afficit patrem suum, quia in patris ignominiam cedunt filij vitia, tanquam qui non bene instituerit filium.

8 *Qui coaceruat diuitias vsuris & fœnore liberali, in pauperes congregat eas.*

BENE vertit hunc versum interpres, sed malè communiter distinguitur lectio. Nam dictio, liberali coniungitur cum ablatiuo fœnore. Vnde coactè hic versus exponitur à Lyrano & aliis ipsum sequentibus, qui intelligunt, fœn⁹ liberale dici lucrum quod vltra sortē recipitur, non ex pacto, sed liberali, vel vltronea mutuatarij donatione, quod etiā prohibitum est sicut vsuras accipere ex pacto, quando illud lucrum intentū est, & desideratū à mutuante. Huiusmodi diuitiarum coaceruatorem, intelligunt congregare in pauperes, quia congregat contra pauperes & in detrimentum pauperum: qui illius vsuris vexantur, & opprimuntur. At hic sensus penitus est alienus ab intentione sapientis & interpretis. Dictio enim, Liberali datiuus est cōiungendus cū sequētibus, vt patet tū ex hebręis tum ex Græcis, & est sensus. Qui coaceruat diuitias viis illicitis, nempe vsuris & fœnore, talis non sibi eas congregat, sed homini liberali & munifico in pauperes. Quo significat futurum, vt talis nec animum sit, nec potestatem habiturus bene vtendi partis male diuitiis, sed Dei dispositione eas peruenturas ad eum qui liberalis sit in pauperes, vt eos distribuantur à quibus cū illorum magno grauamine acceptæ sunt. Græca enim & hebræa habent: Qui multiplicat diuitias cum vsuris & multiplicatione, ei qui miseretur pauperum congregat eas. Itaque superiori versu locutus est de eo: qui diuitias malè profundit, hoc versu de eo qui eas colligit malè. Et docet hic locus vt & aliæ multæ scripturæ vsuras esse illicitas & iniustas. Quod & Ethnici satis intellexerunt. Aristoteles enim in 1. de repub. Iuste inquit in odio est fœneratoria, quia nummo vtitur tanquam merce, & ex eo quod fructificat natura, fructum capit. At commutationis causā factus est nummus. Maximè igitur præter naturam est nummum fieri mercem. Et Cato interrogatus quid esset fœnerari, respondit, quod hominem occidere.

9 *Qui declinat aures suas ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis.*

DECLINAT aures suas ne audiat legem qui studio nō vult audire legem cum docetur, aut si audiat nō vult obedire, hac re declarans contemptū legis, & impœnitentiā cordis in suis peccatis, quales sunt de quibus Iob: Qui dicunt Deo, Recede à nobis, scientiā viarū tuarū nolumus, huiusmodi congruā tribuit punitionē sapiens significans par pari referendū, cū subditur. Oratio eius erit execrabilis, quasi dicat, Quemadmodū ipse non vult audire Deum loquentem per legem, ita nec Deus vicissim ipsum audiet sibi in oratione loquentem. Nec tātum non audiet, sed & orationem eius execrabitur, tanquā peccatū, iuxta illud: Et oratio eius fiat in peccatū: Et sanè grauis est hæc punitio, quando hoc ipsum, quo Dei gratiam obtinere nitimur, Dei iram magis prouocat. Vnde non Psal. 108. frustra apud hebræos additur dictio augmentatiua. Oratio eius erit abominatio, hoc est, non solum eius vitia, sed etiam oratio eius.

10 *Qui decipit iustos in via mala, in interitu suo corruet, & simplices possidebunt.*

HEBRÆA habent, Qui errare fecit rectos in via mala, in foueam suam ipse cadet, & integri hæreditabunt bonum. Itaque is decipit iustos in via mala, qui fraudibus, & dolo pellicit eos in viā malā, & quantum in se est, facit vt sint in via mala, per quā scilicet eos deducat in foueā aliquam, & interitum eis paratum. Id autem facit non tantum qui eos corporaliter errare facit, sed & omnis qui à recta fide rectáque viuēdi ratione homines abducit in errores & malam vitam. Item quicunque iustos aliquo dolo pertrahere

pertrahere studet,in aliquid ipsis perniciosum, & noxium.Sub similitudine enim eius qui hominem corporaliter abducit à recta via in malã metaphoricè designatur omnis qui fallere studet ad aliquod malũ.De tali ergo dicitur,quod corruet in interitũ suo, hoc est,in illud malum quod aliis parauit,vt sit idem cum illo quod su
Sup.c.61. pra dictum est. Qui fodit foueam incidet in eã. Cõuenit cum illo,malum consilium consultori pessimum.Contra,simplices,hoc est,integri dolo carentes, quos illi dolosi fallere studuerunt, non solùm eorum dolis non capientur,sed diuina benignitate etiam possidebunt hoc est,stabiliter obtinebũt,bona eis à Deo parata.Aut possidebunt etiam bona ipsorum dolosorum hominũ, quæ ab eis erepta dominus iustis largietur. Multi enim libri habent possidebunt bona eius vt significetur, non solum impios casuros in eã mala quæ piis parauerunt,sed ipsos etiã priuandos suis bonis eáque tradenda piis.Sed pronomen eius vt non est in Hebræis: ita nec in correctioribus libris Latinis.

11 *Sapiens sibi videtur vir diues,pauper autem prudens scrutabitur eum.*

DIVITIÆ ferè adferunt homini prudentiæ arrogantiã cum aliorum contẽptu, ita vt diuites suæ prudentiæ tribuant quod præ cęteris sint locupletes & fortunati,aliorũ imprudẽtiæ quod pauperes sint & infœlices.Item aduertunt authoritatẽ & honorẽ sibi apud homines deferri suáque tum dicta tũ facta per adulationẽ approbari velut sapienter dicta aut facta. Vnde in Ecclesiastico dicitur:Diues locutus est & omnes tacuerunt, & verbum illius vsque ad nubes perducent.Pauper locutus est,& dicunt, quis est hic?Itaque vir diues videtur sibi sapiens cũ per suã prudentiam putet sibi obuenisse diuitias,tum quod homines eius dictis & factis multũ deferant.Pauper autẽ prudens,non statim cũ vulgo admirabitur eum tanquam sapientem, sed scrutabitur eũ,hoc est, explorabit ei⁹ dicta factáque nec propter diuitias ei nimis tribuet, nec fœlicẽ indicabit. Per qđ vult significare qđ poterit eum per suam prudentiam confutare & redarguere. Vnde Septuaginta verterunt, καθαγνώσεθαι ἀυτοῦ,hoc est,condemnabit eum.Similis est locus supra c.18.versu 19.vbi nos habemus.Iustus prior est accusator sui,venit amicus eius,& inuestigauit eũ.Sed & Hebræi teste Rodulpho intelligunt hic non de simplici scrutatione,sed tali quam sequitur reprehensio confutatio,vt sit sensus:Diues quidem sibi sapere videtur præ aliis,at pauper prudens facta diligenti rerũ discussione & examinatione,aliter esse deprehendit,nempe quod diuitias non sua sapiẽtia cõparauerit,sed Dei dono,quódque ob diuitias non magnifaciendus sit,præferendum diuitiis sapientiæ donum, etiamsi cum paupertate coniunctum sit.

12 *In exultatione iustorum multa gloria est,regnantibus impiis ruinæ hominum.*

APPARET ex commentario Lyranum legisse non exaltatione,sed exultatione sic enim habet: Quia per hoc boni honorantur & exaltantur,sicut patet de regno Dauid,Ezechię & Iosiæ.Et eum secutus Arboreus hunc versum exponens,habet:Quod sapientes & iusti ad summos magistratus, præclara officia, & insignes præfecturas subuehantur, est maximè iucundũ & gloriosum.Et videri posset ex secunda particula legendum esse,Exaltatione,quia per oppositũ sequitur,Regnantibus impiis.Sed veram lectionem esse,In exultatione quomodo & codices omnes ferè habent,patet ex Hebraica dictione,quæ exultationem & lætitiam significat non exaltationem.Cæterum per exultationem iustorum à posteriori insinuat eorum prosperitatem causam scilicet ex effectu.Et est sensus,Cum iusti exultant, hoc est, cùm eorum res secundæ sunt,quando ipsis in republica, suppressis impiis,exultare & triumphare contigerit,tunc est in republica multa gloria,tũc accedit ipsi reipublicæ multum gloriæ & decoris : quia vt supra dictum est cap.11.Benedictione iustorũ exaltabitur ciuitas.Illis enim gaudentibus & fœliciter se habentibus quod non potest fieri, si impij eis dominentur, ciuitas bene instituitur & regitur in pace & multorum bono.Contra cum impij regnãt sunt ruinæ hominum,hoc est,tũc homines multi,maximè boni,perduntur & deiiciuntur illorũ iniuria & oppressione,quẽadmodũ & vltimo versu postea repetitur.Potest prior pars etiam sic intelligi, vt in exultatione iustorum dicatur esse multa gloria, non quia gloria illorum exultationem sequitur,sed quia ipsa exultatio sit gloriosa,hoc est vt quidam vertit,quia gloriosum est, honestũ & decẽs iustos exultare, hoc est,fœlices esse ac fortunatos.Et notãdũ dictionem,Gloria,hoc loco nõ accipiẽdã pro gloriatione aut lætitia, sed pro claritate,excellentia & decore, vt patet ex dictione Hebraica.

13 *Qui abscondit scelera sua, non dirigetur, qui autem confessus fuerit & reliquerit ea,misericordiam consequetur.*

CONTINGIT sine vitio abscondere aliquẽ delicta sua, vt si hoc faciat,siue ne scandalizet,siue pro famę suę conseruatiõe.Sed hoc loco,abscõdere scelera sua,est nolle agnoscere, sed ea,et cũ de eis admonetur aut negare aut excusare vel defendere. Quod qui facit,cum non simpliciter peccet,sed peccatum adiiciat super peccatum merito non dirigetur,hoc est, vt habent hebræa nõ prosperabitur, quo plus etiam significatur nimirũ quod malè habebit,& quod pœnas dabit sceleribus suis dignas.Contra qui confessus fuerit scelera sua, eadémq; reliquerit consequetur misericordiam , quia non solum ei non infligetur pœna,quam cõmeruerat, sed & remissionem obtinebit peccatorum suorum & apud homines sæpè, & semper apud Deum. Vnde Propheta:Dixi(inquit)cõfitebor aduersum me iniustitiam meam domino, & tu remisisti impietatem peccati mei.Ostendit hæc sententia quandoquidem sine vitiis viuere non licet,vnicum & optimum remedium ad delenda peccata esse confessionẽ modo ei iungatur peccatorum admissorũ derelictio, Quæ quidẽ confessio cum propter humilitatem etiam apud homines sæpè veniã obtineat, multo magis apud Deum, quem humilitas illa & resipiscentia nõ potest non ad misericordiam flectere. Non vrget quidem hæc sententia per se accepta confessionem sacramentalem, quæ sacerdoti fieri debet, sed per se tantum exigit confessionem quouis modo factam. Verum cum in Euange-

Psal.31.
Ioan.20.

lio iam satis Christus indicauerit: etiam sacerdoti faciendam confessionem: quæ ad obtinendã remissioné valere debeat, cum dixit: Quorum remiseritis peccata: remittuntur eis: non ineptè hæc sentẽtia iã vsurpatur ad inculcandã & exigendã etiã confessioné sacramentalé sacerdoti faciendam. Si.n. confessio medium est ad obtinendam remissionem & misericordiam, vt hæc docet sententia, cũ remissio peccatorum à sacerdote peti possit & debeat, necesse est eidé peccatorum fiat confessio: qua remissio impetratur cui qui abscondit sua peccata, is certè non dirigetur. Cæterũ quoniam satis non est peccata confiteri, nisi quis eadé & voluntate & actu reliquerit, contra quorundam errorem qui etsi confiteantur, perseuerant in peccatis suis: bene additur & reliquerit ea.

13 Beatus homo qui semper est pauidus, qui vero mentis est duræ, corruet in malum.

POTEST hæc sententia dupliciter accipi. Primum de timore diuino: vt is intelligatur hic dici beatus, qui semper pauet & timet Deũ, metuens illum offẽdere, & à seueritate iudiciorum Dei timens: quæ aliquando cõtra impios proferentur, atque ob id solicitè cauens: ne qua in re peccet, ac diuinæ vltioni subiectus fiat: aut ab eius gratia excidat. Talis certè beatus est, tũ quod hoc fœlix & ratum Dei donum sit consecutus. Beatus enim homo dicitur in ecclesiastico, cui donatum est habere timorem Dei: tum quod talis beatitudinem consequetur
Eccles. 25. æternam. Contra: qui mentis est duræ, vt nullo Dei timore cõmoueatur, nec cedat quibuscũq; monitis aut minis, corruet in malũ quod timere & præcauere noluit, idque in hac vita frequẽ
Eccles. 3. ter, semper auté in futura. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Cor durum male habebit in nouissimo. Docet hæc sententia quam errent hodie plerique: qui non solum sine timore Dei viuunt, libertatem sibi vitiorum indulgentes, sed etiam docent omné timorem reiiciendũ & absque vlla hæsitatione & metu quémque credere debere se esse filium Dei ac futurũ hæredé regni cœlorũ, manifestè contrariantes Paulo: qui conci-
Philip. 2. nens huic loco monet Philippenses. Cũ metu
2. Tim. 1. & tremore vestrã salutẽ operamini. Nec obstat
1. Ioan. 4. quod Paulus dicat non accepisse nos spiritũ timoris, sed dilectionis. Et Ioan. Timor nõ est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timoré. His.n. locis agitur de timore seruili, quo scilicet sine amore virtutis, tãtũ pœnæ timẽtur, & vitia tantũ propter pœnas vitãtur. Nã & pœnas ipsas horrere, ac ob id etiã à vitiis declinare, etiã sanctorũ est, sed non sine dilectione Dei cõiuncta, & fiducia bonitatis Dei hominé eri-
Iob. 9. gente. Vnde Iob dicebat: Verebar omnia opera mea, sciens quia nõ parceres delinquenti. Et c. 31. Séper quasi tuméntes super me fluctus timui
Psal. 113. Deũ. Et Dauid: Confige, inquit, timore tuo carnes meas, à iudiciis enim tuis timui. Potest secundo intelligi de timore in omnibus rebus agendis: qui temeritati opponitur, vt is dicatur hic beatus, hoc est, fœlix: qui sic in omnibus rebus est timidus, vt ne quid temerè aggrediatur, nec absque debita deliberatione & cõsilio aliorũ solicitè cauens ne quid omittat eorũ quæ requiruntur. Talis enim in negociis suis prospera ri solet, cum cõtra qui mentis est duræ, hoc est, obstinato animo sine aliquo metu res suas aggreditur, nihil curãs quicquid suggeritur & cõsulitur, ruit sæpe in multa mala, & damna multa perferre cogitatur.

15 Leo rugiens: & vrsus esuriens princeps impius super populum pauperem.

HORRENDA quidem impiis principibus & tyrannis, sed tamen vera comparatio, qua hi qui deberent se erga subditos suos gerere vt pastores erga oues, quærẽdo in omnibus eorũ bonum & defensionem, contra assimilantur immanissimis & crudelissimis bestiis idque iam famelicis, quæ propter famẽ & naturalem feritatem ac potentiã nulli parcunt, à nullo vincuntur, nec facilè satiantur. Per leonem.n. rugiẽtem etiam intelligi potest leo esuriens. Nam rugitus illius, famis est indicium. Itaque per leonem rugientem & vrsum esurienté insinuatur inexplebilis auaritia impij principis: & crudelitas, per quam non cessat populum sibi subditũ (qui tanquam imbelles feræ & imbecilles in comparatione principis, quemadmodum imbecillia sunt reliqua animantia in comparatione leonis & vrsi, non valent principi resistere) expilare bonisque exuere, innocentum etiam sanguinem effundere, quorũ punitionibus non facilè satiatur. Aut per leoné rugientem insinuat metum: quem suis impiis edictis, & terrifica sua voce incutit subditis, sicut leo suo rugitu timorem audientibus infert, vt per leonem rugientem, & vrsum esurientem, duo mala insinuet populum pauperem, hoc est, qui obsistere non valet, pati à tyrannis: scilicet metum & direptionem atque oppressionem.

16 Dux indigens prudentia, multos opprimet per calumniam, qui autem odit auaritiam, longi fient dies eius.

DEMONSTRAT hæc sententia: qui sunt principes illi impij, qui se gerunt vt leones, & vrsi nempe qui indigẽt prudentia, qua intelligere deberẽt qđ sit eorũ in subditos officiũ, & qua in re sit propria sita prosperitas: nempe si subditos habeant sibi bene affectos, & amãtes potius quam metuentes. Qui ergo huiusmodi caret prudentia, multos opprimet per calumniã, hoc est, per quãuis iniuriã ideóque multos sibi faciet inimicos, vnde à suis desertus, facilè & ipse ab hostibus suis opprimetur, vel quod tyrannis solet euenire, à suis trucidabitur. Hoc enim in hac prima parte relinquitur intelligendũ ex secunda parte. Qui autem odit auaritiã, & ideo non premit populum suum exactionibus longi fient dies eius, siue quod Deus illius vitam propter pietatem prolongabit, siue quia talis à suis stipatus & dilectus, non solum tutus erit à suorum insidiis, sed & ab hostium incursu. Indicat sententia errare principes: qui ad sui tuitionem & conseruationem vitæ suæ, putant vndiquaque comparandas diuitias & opes, ideoque multos expilant nunquam satiat.

17 Hominem qui calumniatur animæ sanguinem, si vsque ad lacum fugerit, nemo sustinet.

DOCET sententia, quam odiosus sit omnib⁹ homicida. Hic enim dicitur homo qui calũniatur sanguiné animæ, hoc est: qui iniustè effundit sanguiné in quo est anima, hoc est sanguinem vitalé, & sanguiné in quo vita cõsistit: talis

talis etiamsi fugerit vsque ad lacum hoc est, etiamsi occultare se studeat, vel in profundo aliquo lacu, vel in secretis sepulchris, nemo sustinet eum, hoc est, nemo eum sustentat, nec opem illi fert: quasi dicat, homicidæ, debetur mors, merito semper fugit, & latere studet, nec vlla ei debetur ab hominibus commiseratio, quia naturaliter homines oderunt humani generis hostem. Vnde dixit dominus. Omnes qui gladiū acceperint, gladio peribunt. Qua sentẽtia, sicut & hac, nō quid semper fiat, sed quid vt in plurimum, & quid mereantur tales, designatur. Lyranus nouū hic intelligit sensum, vt significetur homicidam si vsque ad lacū, hoc est, vsque ad foueā vel sepulturam, hoc est, vsq; ad finem vitæ suæ fugerit, hoc est, distulerit agere pœnitentiā, nemo post mortem poterit eū iuuare, quia non est locus pœnitẽtiæ post mortẽ. Sed hæc explicatio coacta est. Potest & sic intelligi, Si homicidia vel vsq; ad lacū desperationis atque in barathrum fugerit, nemo eū sustinet, hoc est, retinet & remoratur. Nō qd̄ docere velit talẽ nō esse retinendum, sed vt ostendat quid ex se mereatur, & quod nulla ex se sit miseratione dignus. Patet huius sententiæ veritas in Iuda proditore.

Matt. 24.

18 *Qui ambulat simpliciter saluus erit, qui peruersis graditur viis concidet semel.*

SENTENTIA clara est, nec quicquam magnopere annotandum est, nisi quod sępè dictum est, quod Simpliciter, hic positum est pro integrè, innocẽter & perfectè, & Quod in secūda parte dicitur, Concidet semel, significat etsi ad tempus floreat, & sua expleat desideria, simul tamen corruet, vel hîc prolapsus in aliqua mala, vel in æternas tādem præcipitatus miserias. Ita & qui viuit integrè, & inculpatè, & hic saluus erit à malis huius vitæ, & æternam deinde assequetur salutem.

19 *Qui operatur terram suam, satiabitur panibus, qui autem sectatur otium replebitur egestate.*

SVPRA hæc sententia habita est cap. 12. versu 11. nec alia est differentia quam quod ibi in secunda parte dicitur, stultissimus est, hic verò, Replebitur egestate, quo significatur quod multum esuriet.

20 *Vir fidelis multum laudabitur, qui autem festinat ditari, non erit innocens.*

SICVT superior sententia docet, non sectandum otium, ita hæc non sectandam auaritiam. Duplicem autem sensum possunt habere Hebræa, quæ habent, Vir fidelitatum multis benedictionibus. Nam vel potest intelligi de benedictione diuina vt significetur virum fidelẽ, hoc est, qui in factis & verbis suis fidus est non quærens aliquem fallere, sed fideliter & integrè cum omnibus agens, consecuturum largiter diuinā benedictionem, hoc est, Dei beneficio opes eius multiplicandas. In cuius contrariū sequitur: Qui autem festinat ditari, quo significat eum qui vt ditetur, etiā malis vtitur artibus cū iniuria proximi, talis, inquit, non erit innocens hoc est, non erit impunitus à Deo. Sic enim supra annotatum est aliquoties phrasi Hebraica accipi hanc orationẽ. Non erit innocens. Similiter dictū est supra c. 20. Hæreditas ad quā festinatur in principio in nouissimo benedictione carebit. Et c. 13. Substantia festinata minuetur quæ aūt paulatim colligitur manu, multiplicabitur. Hunc sensum Septuaginta secuti sunt, qui habent, Vir fide dignus multū benedicetur, malus aūt nō impunitus erit. Vel pōt intelligi de benedictione hominū atque sic intellexisse videtur noster interpres qui vertit. Vir fidelis multum laudabitur, hoc est, multi eum cōmendabunt, multi ei precabuntur bene. Contra qui quo iure, quáque iniuria ditescere festinat, non erit innocens, id est, non carebit nota reprehensionis, etiam apud homines, quia subito colligere diuitias, nemo facilè potest sine aliorum iniuria, ac proinde non sine peccato. Potest tamen etiam nostra litera intelligi de laude à Deo consequenda, vt sit sensus: Vir fidelis multum laudabitur à Deo, qui & hic & postea fidelitatem eius remunerabitur abundè, vt coincidat cum priori intelligẽtia primæ & secundæ partis. Ex dictis patet: quem hic vocet fidelem virum, nēpe: vt opponatur illi qui festinat ditari: qui scilicet non mentitur, nec fallit proximum ob parandas diuitias, sed verax est in verbis suis, & in factis ac mercibus suis integer.

21 *Qui cognoscit in iudicio faciem, non benefacit: iste & pro buccella panis deserit veritatem.*

PRIOREM partẽ sic habent Hebræa. Cognoscere facies non est bonum, idem scilicet, quod supra habitū est cap. 24. vbi nos legimus, Cognoscere personā in iudicio nō est bonū. Nā in his locutionibus siue personam dicas siue faciẽ, eodẽ recidit, & est Græcis & Hebræis eadem dictio, vt dictum est in cap. 10. Cæterum & hic & cap. 28. additur in iudicio, cum non sit in Hebræis, quia potissimū in iudicio forensi fit & nocet acceptio personarum. Quamuis & ea quæ fit extra iudiciū forẽse, in aliis rebus in quibus iustitia & causæ merita attendi debent, non fit sine peruerso iudicio, quo quis in gratiam alicuius male iudicat apud se. Porro quā malè faciat acceptor personarum, ostendit cum subiicitur: Iste & pro buccella panis deserit veritatẽ. Per buccellam panis phrasi Hebraica significās rem minimi vel nullius precij, qualis est etiam munus alioqui in se non paruum in comparatione veritatis & iustitiæ, quę longè deberet esse nobis charior & preciosior. Grauiter ergo peccat, qui pro re quauis tẽporali, & pro re aliquando minimi momenti deserit veritatem & iustitiam rem præclarissimam, quam omnibus præferre deberet, & pro officio suo tueri siue testis sit, siue iudex. Significat autẽ sententia, quā potens sit auaritiæ malum in multis iudicibus, vt qui cum ferè potentes sint & diuites, nec multum egeant, tamen aliquando ob minimum aliquod commodum peruertunt iudicium.

22 *Vir qui festinat ditari, & aliis inuidet, ignorat quod egestas superueniet ei.*

AVARI conditiones duas hic pulchrè depingit. Altera est quā & mox prius posuit, quod pre nimia diuitiarū auiditate festinat ditari, quo & iniustitia eiusdẽ tectè insinuatur: quod cito ditari sine iniustitia non facilè contingat. Altera est quod quia festinat ditari, ideo talis inuidet: quia nō patitur alios secū lucrum facere, aliorūque lucrum suum dānum reputat, & ideo studet aliorum lucra anteuertere & præripere.

De tali aptè dicitur quod egestas superueniet ei. Quia enim cum aliorum sæpe egestate diuitias sibi cōgregat, & quia aliis inuidet diuitias. vellet autem potius alios egere, vt ipse solus diues esse posset, meretur sanè vt egestas ei inexpectata superueniat, & iustè ei subtrahatur, quod iniustè & auidè nimis collegit, idēq; ipse patiatur, quod aliis optauit. Et accidit quidē id etiā temporaliter in hac vita frequēter, semper autē talis meretur, vt ita ei eueniat & si quod meretur hic ei non retribuatur, in futura vita copiosius, & perfectius sentiet, quādo omnibus bonis suis exutus, egestatem summam pati cogetur. Huiusmodi egestatē siue temporalem siue æternam, recte dicit eum ignorare, nēpe quia excæcat cor eius auaritia & inuidia, atque hinc etiā in coaceruandis diuitiis finem non facit.

23 *Qui corripit hominem, gratiam postea inueniet apud eum magis quam ille qui per linguæ blandimenta decipit.*

MONET hæc sententia, non abstinendum à correptione, etiam si ea non mox grata sit correpto, quia frequenter accidit, vt quę prius displicet, postea corripientē magis cōmendet, quàm blandus sermo adulantē, potissimum apud sapiētes, aut nō planè stupidos, aut impios. Hi enim cum ad cor redeunt, aduertunt: & ex meliore affectu prodire correptionem, quam blandā approbationem, & illam sibi vtilem esse, hanc verò noxiam & perniciosam. Maximè verò beneficium corripientis agnoscitur, cum per mali experientiam deprehenditur ipsum bene monuisse, adulantē verò decepisse; atque id videtur voluisse significare cum dicit, Postea inueniet gratiam, cum scilicet senserit ille, se per linguæ blandimenta deceptum.

24 *Qui subtrahit aliquid a patre suo & a matre, & dicit hoc non esse peccatum, particeps homicidæ est.*

VTILIS sententia contra vitium pueris & iuuenibus nimis familiare, qui putant se nō peccare, dum surripiunt parentū bona, quasi illa ipsorum essent, quòd post mortē sint ipsorū futura. Durè tamē interpres hoc vitium exaggerauit dū vertit, Particeps homicidæ est. Nam pro dictione, homicidæ eadē est quæ supra cap. 18. versu 11. vbi noster vertit. Bona sua dissipantis. Qui mollis est, inquit, & dissolutus, in opere suo, frater est sua opera dissipātis. Quomodo & hic verti cōueniebat, vt hic dicatur socius dissipatoris sicut ibi frater dissipatoris. Qui enim parētū bona suffuratur, idque sine delicti agnitione, socius est dissipatoris. quia tali se cōiungit & cum tali etiā ipse dissipat paterna bona. Solent enim iuuenes ad hoc parentū bona suffurari, vt dilapident, & dissipatoribus se cōiungāt. Et ferè tales fiunt postea egregij dissipatores, & homines perditi: & cum furantur, etiam si non coniungant se dissipatoribus nō minus tamen eos peccare sapiens significat, quam dissipatores, cum vtriq; bonis paternis abutātur. Sic & Septuaginta tātū habēt: Soci⁹ est ἀνδρὸς ἀσεβοῦς, id est, viri impij. Potest etiam dicti o hebræa accipi simpliciter pro homine perdito, vt significetur suffuratores paternorum bonorum sine consciētiæ scrupulo, esse socios perditorum, de quorum resipiscentia parua est spes. Nostra lectio, quę asperius sonat non de quibuslibet paternorū bonorū suffuratoribus est intelligenda sed de his qui ita spoliant parentes vt ad inopiā eos redigant, quæ nō minus quā mors affligit & enecat, vnde rectè tales hōmicidarū imo & parricidarum socij esse dicuntur. Hebræa enim non habent simpliciter: Qui subtrahit aliquid, Sed, qui spoliat & deprædatur patrem suum aut matrem. Aut intelligi potest talem dici socium homicidæ, quòd grauissimè peccet, dignúsq; sit qui se resipiscere nolit & agnoscere peccatum, iuxta præceptū domini, Deuter. 21. cum dissipatoribus paternorum bonorū, lapidibus obruatur à populo. Aut quòd tales ferè ex huiusmodi furtis ad maiora perueniat furta & homicidia, vt experientia frequens demonstrat. Nec mirandum est D. Hieronymum vertisse, Homicidæ. Dictio enim Hebræa propriè significat corrumpentem & perdentem. Vnde eandem vertit, Interfectorem. Esaiæ 54. Ego creaui interfectorem ad disperdendū. Nomen autem particeps: posuit pro socio, quemadmodum & ibi: Particeps ego sum omniū timentiū te, hoc est, socius sum illorum & illorum consortio gaudeo. Psal. 1. 8.

25 *Qui se iactat & dilatat, iurgia concitat: qui verò sperat in domino sanabitur.*

HEBRÆA habent Latus animo excitabit litem, & sperans super dominum, impinguabit. Et potest latus animo intelligi vir multū auarus quique multis desideriis ęstuat nec facilè expletur. Vnde Septuaginta verterunt ἄπληστος ἀνὴρ, hoc est, vir inexplebilis. Talis ob summā cupiditatē sæpe multa concitat iurgia, idque eo magis, quia cum multos afficiat iniuria, multos etiā contra se prouocat. Qui vero non in diuitiis, sed in domino spem suā collocat, huic honestus victus nō deerit facilè, imò impinguabitur, & abūdātia perfruetur, si non corporali, saltē spirituali, pinguidine, scilicet ea de qua dicit Psalm. Sicut adipe & pinguidine repleatur anima mea. Potest tamen secundum alios latus animo etiam intelligi superbus. Nam per superbiā animus hominis dilatatur & extēditur supra se ad honores huius mundi Quod secutus noster interpres vertit: Qui se iactat & dilatat se, hoc est, qui immodicus est sui laudator, animū suum expandens ad honores, talis iurgia concitat, quia non patitur aliquem sibi præferri, aut æquari, indignatur & commouetur, cum non afficitur desiderato honore, alió sque contra se excitat, qui indignantur, quod tantopere se extollat. Qui vero non extollitur in seipso, sed humiliter se Deo subiicit spem omnē suam collocans in ipsum talis impinguabitur, hoc est, prosperabitur in omnibus Deo ipsi fauēte, trāquillitate mentis perfruetur, & vt nos legimus salua bitur ab omnibus malis, aut vt potius legendū est, quemadmodum habent codices emendatiores sanabitur. Et videri posset legendum satiabitur vel saginabitur, si sic aliqui libri haberent quia id conueniret cum verbo impinguabitur. Verum est verisimile nostrum interpretem, hic vt & aliàs secutū Græca, quæ habent ἐν ἐπιμελείᾳ ἔσται hoc est, in cura erit vel curabitur. Itaque vertit sanabitur, significans cum Deo curante sanum fore, & liberum ab omnibus perturbationibus. Non multum dissimilis huic est sententia quæ sequitur. Psal. 62.

26 Qui

26 *Qui confidit in corde ſuo, ſtultus eſt: qui autem graditur ſapienter, ipſe ſaluabitur.*

MALE habent plerique libri, Laudabitur cum legendum ſit: vt habent alij libri, Saluabitur. Nam hæc lectio conſentit cum Hebraica dictione & Græca [illegible], id eſt, ſaluabitur. Senſus ergo eſt, Qui confidit in conſiliis & cogitationibus cordis ſui: ita vt ea ſequatur in omnibus actionibus ſuis nullius quærẽs iudicium, ſed ſuo innixus iudicio, talis ſtultus eſt: & per ſuam ſtultitiam in multa incidet pericula & mala. Qui autem graditur ſapienter, ita vt non ſuum cor, ſed ſapientiam habeat ducem ſuarum actionũ, talis ſaluabitur: ita vt vel non incidat in mala: vel ſi incidat liberetur ab eis per ſuam ſapientiam & Dei gratiam.

27 *Qui dat pauperi, non indigebit, qui deſpicit deprecantem, ſuſtinebit penuriam.*

SENSVM pulchrè expreſſit interpres cum Hebræa habeant: Ei qui dat pauperi non erit defectus, & abſcondenti oculos ſuos multitudo erit maledictionum. Is enim abſcondit oculos ſuos à paupere, qui eum aſpicere non vult aut dedignatur: quod eſt deſpicere deprecantem. Alioqui ſententia clara eſt cõmendans nobis in pauperes beneficentiam, & ab inhumanitate deterrens, quòd per illam fiat diuino munere, vt quis nõ facilè inopiam patiatur, per hanc verò fiat diuino iudicio, vt quis inopiam quam in aliò noluit ſubleuare, patiatur in ſeipſo, idque frequenter, etiam in hoc ſeculo, ſemper autem in futuro, vt patuit in diuite epu-
Cypria lone. D. Cyprianus libro 3. ad Quirinum citat hanc ſententiam, hoc modo, ſecundum Septuaginta ſcilicet, Qui dat pauperi, nunquam indiget, qui autem auertit oculum ſuum, in multa penuria erit.

28 *Cum ſurrexerint impij, abſcendentur homines: cum illi perierint, multiplicabuntur iuſti.*

SVRGVNT impij cum dominium obtinẽt, & in ſublimitatis aliquem gradum ſubleuantur. Tunc ſanè abſconduntur homines, maximè iuſti, tum quia in carcerem coniiciuntur ab impiis regnantibus, tum quia vltro ſe dant in exilium, ſolumque patrium vertunt, vt impiorum furorem & perſecutionem declinẽt, tum quia etiam in patria manentes ſe continẽt in ſilentio ſe ſuamque ſententiam nequaquam temerè prodentes, nec ſeſe in conſpectum & notitiam principum ingerentes. Contra cum impij perierint & in eorum locum pij ſurrexerint iuſti multiplicãtur, tum quia prius iuſti erant & latebant, palam & vbique ſe non verentur exhibere, tum quia eorum exemplo & doctrina, multi ad iuſtitiam amplexandam excitantur. Docet hæc ſententia, quantum interſit qui præſint. Cuius veritatẽ demonſtrant & veteris teſtamẽti excẽpla & noui. Nã in veteri teſtamẽto regnante Achab cum ſua Iezabel, abſconditi ſunt prophetæ Domini in ſpeluncis, ipſis verò perditis tẽpore Iehu multiplicati ſunt iuſti. Et in hoc gratiæ tempore perſecutione tyrannorum ſæuiente in Chriſtianos latibula quæſierũt Chriſtiani, qui ſublatis tyrannis multiplicati ſunt. Sed & noſtra tempora demonſtrant, quomodo ſilere, latere & fugere piis neceſſe ſit vbi regnant hæretici.

CAPVT XXIX.

VIro qui corripientem dura ceruice contemnit, repentinus ei ſuperueniet interitus, & eum ſanitas non ſequetur.

SENSVM non verba, vt & alias ferè, reddit interpres: Nã Hebręa etiam hic ſunt breuiora: Vir correptionum indurãs ceruicem, ſubito frãgetur ſine ſanitate, hoc eſt, Vir qui correptiones meretur ſi obduret ceruicem, ſubito confringetur inſanabiliter. Vbi vis & elegantia conſiſtit in illa oppoſita, indurare ceruicẽ & frangi, vt ſignificetur: quia hic frangere ſeipſum noluit, ſed ceruicem ſuam obdurauit, ſubito à Deo confringetur. Hoc tamen quod eſt ſubito confringi, non eſt aliud quam repentinum ſuperuenire interitum, per quem durities hominis frangitur, vt tunc cogatur agnoſcere quod prius confiteri recuſabat. Cæterum per duram ceruicẽ & hoc loco & aliis multis ſignificatur metaphoricè obſtinatus in malo animus, quod qui eo ſunt animo præditi, ceruicem erectam & inflexam exhibere ſolent, ſicut contra qui admoniti ſe humiliãt, ceruicem flectunt. Docet ergo ſententia, quantum malum ſit nolle correptionibus, ſiue humanis, ſiue diuinis acquieſcere, vt quod puniendum ſit, & inexpectato atque repentino & immedicabili atque incurabili interitu. Viro (inquit) qui ſiue hominem ſiue Deum, tum verbis tum flagellis corripientem, obſtinato animo contemnit, ſuperueniet interitus obſtinatum eius animum conterens, & repentinus & talis quem non ſequitur ſanitas, hoc eſt, qui nunquam curabitur. Accidit id & in hoc mundo frequenter homini obſtinato, cum diuina vltione inuoluitur alicui malo, vnde nulla ſe ratione extricare poteſt dumque ſubito & preter opinionem à morte corporali præoccupatur, à qua non eſt recuperatio. Sed terribilius & perfectius id impletur, cum ętern damnationis interitus ei inexpectat⁹ adeſt: à quo nulla ſe ratione eximere vnquam poterit. Et merito illum excipit interitus, quem ſanitas non ſequitur. Ad hoc enim correptus eſt, vt interitum imminentem præuideret, ſicque eum effugeret, & à ſuo malo curaretur. Quia ergo præuidere noluit & effugere interitũ, merito ei inexpectatus ſuperuenit: & quia cum ſanari poſſet, medicinam ſalutarem nõ recepit, cum ſanari volet, ſanitatem non cõſequetur. Cæterũ qui adhuc medicinam admittit & moneri ſe patitur, quoniam de eo adhuc multum eſt ſpei, Dei benignitate expectatur ad pœnitentiam, nec ei interitus ſuperueniet repentinus. Notandũ autem quod cũ nos habemus: & eum ſanitas non ſequetur, relatiuum eum: poteſt referri vel ad interitum vt ſignificetur interitum illum eſſe inſanabilem: vt ſupra expoſitum eſt: vel ad hominem obſtinatum: vt ſignificetur hominem illum eſſe inſanabilem. Quod dupliciter accipi poteſt, videlicet

delicet vt vel significetur eum nō sanandum à suo interitu, vel significetur eum qui contemnit correptiones, nunquam facilè sanandum secundum animum à suis vitiis, vt qui non admittat medicinam, & peccet in Spiritum sanctum in quem qui peccat nō consequetur remissionem nec in hoc seculo, nec in futuro iuxta verbum Domini. Matth. 12.

2 *In multiplicatione iustorum lætabitur populus: cum impij sumpserint principatum, gemet populus.*

SIMILIS est sententia cum aliquot præcedentibus, maximè in præcedenti capite, Docens item quanti referat, qui in republica præsint. Siquidem in multiplicatione iustorū, hoc est, cum iusti multiplicantur (quod iuxta præcedentes sententias non fit nisi piis regnātibus) tunc lætabitur populus, quòd per iustitiam & pietatem regnantium in multa viuat pace & securitate, liber ab iniustis oneribus. Contra cum impij sumpserint principatum, gemet populus, nimirum quod opprimatur iniquis legibus, exactionibus grauibus, multitudine iniquorum vbique impune lædētium. Et benè dicit gemet quasi insinuet, cum nec audere contra mutire & palam murmurare, nec habere ad quem possit confugere & suas querimonias deponere, aut opem implorare. Ex his tamen quæ his nostris temporibus experimur fieri in multis locis, videri posset hęc Sapientis sententia non esse vera. Videmus enim in multis locis Respublicas ex magna parte gaudere in principibus suis impiis, qui catholicam fidem impugnant, & auitas patrum traditiones abolent, catholicos pios persequētes, & dolēt quod Catholici præsint, per quos iusti multiplicantur. Sed hæc sententia, non tam quid semper fiat, quam quid meritò fieri deberet, semper ostendit. Deinde loquitur Sapiens de populo bene instituto, & rationis ductum sequente, nec erroribus à veritate abducto, & qui nec dum sensu ita destitutus est, malum suum non sentiat. Nam qui gaudent cū impij regnant, ita sunt excæcati, vt quæ pia sunt, impia ducant, & contra vocent impietatem, pietatem, ponentes lucem tenebras, & tenebras lucem. Esaiæ 5.

3 *Vir qui amat sapientiam, lætificat patrem suum: qui autem nutrit scorta, perdet substantiam.*

MVLTI libri habent, scortum, sed præferenda est lectio pluralis, quæ est in correctioribus, quòd consentiat ea cum Græcis & Hebræis, Quo numero bene significatur libidinem vagam esse & inexplebilem. Pro (nutrit) etiam verti potest qui amicus est scortorum. Nam dictio Hebraica & amicum significat & pastorem. Et est elegantior & clarior oppositio inter amantem sapientiam & amantem scorta. Duo enim insinuantur amores, alter spiritualis quo quis sapientiam sibi velut in sponsam deligit, iuxta illud quod suprà dixit capite 7. Dic sapientiæ, soror mea, & prudētiam voca amicam tuam, vt custodiat te à muliere extranea, &c. Alter carnalis quo quis scortis adhæret. Dicit ergo: Vir qui pro amica sua habet sapiētiam, quoniam per eam non nisi quæ sunt honesta amabit & faciet, non tantum sibi benè facit, sed lætitia etiam afficit patrem suum, qui gaudet se non frustra laborasse & habere cui laborasse & habere cui labores suos & bona benè dispēsanda relinquat. Cōtra qui alit scorta, ea amans, eis addictus, perdet substantiā suam & bona quæ à patre accepit. Non enim mediocri sumptu aluntur scorta, sed oportet multū habere Thaydem, vnde de filio prodigo dictum est in Euangelio, quod consumpsit omnem substantiam suam, viuendo cum meretricibus luxuriosè. Lucæ 15.

4 *Rex iustus erigit terram, vir auarus destruit eam.*

MVLTIS sententiis Reges & Principes commonefacit iustitiæ exercendæ & auaritię cauendę quòd ab his pendeat salus Reipublicæ. Rex iustus, inquit erigit, per iustitiā scilicet terram, hoc est, ditionem suam & regionem, etiamsi prius collapsa fuerit in bonum ac firmum constituet statum, constituendo scilicet bonas leges, iuste iudicando, & iustitiam exercendo contra malos ad defensionē iustorum. Contra vir auarus qui munera diligit & opes quærit, regionem etiam optimè constitutam & florentem destruit, dum propter munera peruersè iudicat, iniquas leges condit, bonos opprimit & opprimi sinit. Est enim Hebræis pro vir auarus, vir munerum, hoc est, qui munera diligit, & in iudicio peruersè iudicat. Perfectè autem hæc generalis sententia, Christo eiusque aduersario Sathanæ accōmodabitur. Ille enim rex regum iustissimus vniuersam terram peccato Adæ cæterorumque hominum mirè desolatam & collapsam egregiè erexit, regnum suum in iustitia stabiliendo in terra, quam auarus ille leo qui semper circumit quærens quem deuoret & nunquam satiatur, destruxit, & semper destruere conatur corrumpendo homines & iustitiæ regnum, quantum in se est.

5 *Homo qui blandis fictisque sermonibus loquitur amico suo, rete expandit gressibus eius.*

QVIDAM libri habent, gressibus suis quidam gressibus eius, & vtrumque verti potest ex Hebræo. Et si quidem legatur gressibus suis, significatur hominem qui alium blanditiis capere conatur, subimet rete quo inuoluatur parare, iuxta illud: Incidet in foueam quam fecit. Quem sensum secuti sunt Septuaginta, sicut & Beda meminit. Sic enim est Græcis, Qui parat in faciem amici sui rete, circundat illud pedibus suis. Si verò legatur gressibus eius: vt magis legendum est, quomodo & alij omnes vertunt, significatur hominem qui blandis sermonibus ficto animo loquitur amico vel proximo suo perinde facere ac si rete expanderet gressibus eius: quia scilicet studet illis verbis eum decipere, deceptumque perdere. Deinde insinuatur quam noxij sint tales homines, & quam sit à talibus vnicuique cauendum, vt qui tales se præbeant erga amicos suos & proximos, quales se præbent aucupes erga aues ac venatores erga feras. Quasi dicat: Cum te blandè quis aggreditur, ne statim ei credas, time subesse fraudem ac quasi rete expansum esse gressibus tuis, hoc Psal. 7.

hoc est, id agi vt decipiaris, cadas & in potestatem alterius incidas. Accommodari hoc potest Sathanæ, qui cum blandis suis suggestionibus homini loquitur tanquam amico suo, nihil aliud facit quam quod rete expandit gressibus eius, cupiens impedire progressum eius in virtutibus, & in suam redactum potestatem, pertrahere secum in damnationem. Idem omnes adulatores ministros diaboli competit, qui dum laudant hominem in vitiis suis, nō secus quam si reti inuoluerent eius pedes, sicque impedirēt
Rom. 16. gressus eius, ita & ipsi impediūt quominus progrediatur & ambulet in via virtutis. Et de hæreticis dicit Paulus: Per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.

---

6 Peccantem virum iniquum inuoluet laqueus, & iustus laudabit & gaudebit.

MVLTI libri malè habent laudabitur, cum certum sit legendum esse laudabit. Sic enim Hebræa habent, & correctiores libri, & sic legisse Bedam constat ex commentario: Gaudentibus, inquit, iustius & rectum conditoris iudicium laudantibus. Priorem partem eleganter vertit interpres cum ad verbum habeāt Hebræa, In peccato viri est malus laqueus, hoc est, per peccatum viri iniqui incidit ipse in la-
Psalm. 9. queum, pro quo benè versum est, peccātem virum iniquum inuoluet laqueus. Quod potest intelligi vel de laqueo quem vir iniquus parauit alteri cui posuit insidias studens illum decipere, vt cum superiori versu cohæreat, & significetur eum qui rete expandit alterius gressibus inuoluendum laqueo quem alteri struxerit, iuxta illud Psalm. In laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum. Iuxta quem sensum quod sequitur & iustus laudabit & gaudebit, sic cōsequēter intelligitur. Iustus vidēs se Dei gratia liberatum à malo sibi parato, in quod impius inuolutus est, laudabit Deum & gaudebit duplici nomine, nempè & propter suam liberationem, & propter iustam impij vltionem.
Psalm. 57 Iuxta illud: Lætabitur iustus cum viderit vindictam. Pōtest & aliter intelligi generaliter de laqueo, quem iniquus suis sibi struit peccatis, iuxta illud supra ca. 5. Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur, vt per laqueum significentur malaque obueniunt impio eumque sic inuoluunt, vt se eximere non valeat, tum hic tum post hanc vitam. Iam quod sequitur de laude & gaudio iusti, accipiendum est illum laudaturū Deum & gauisurum, tum quod Dei gratia non inciderit in ea mala quæ meretur impius, tum quod econtra per Dei gratiam multa consecutus sit bona. Itaque quod dicere vult tale est. Peccatorē ob peccata sua inuenient mala, & ideo gemet, iustus autem à malis liber & Dei beneficiis donatus laudabit Deum & gaudebit.

---

7 Nouit iustus causam pauperum, impius ignorat scientiam.

NON de quauis causa vel de quouis negocio pauperum hic est sermo, sed de causa controuersa quam habent in iudicio contra oppressores pauperum, vt patet ex dictione Hebræa, quæ litem & iudicium vel cōtrouersiam significat. Horum causam cōqueritur dominus negligi à quibusdam iudicibus, dicens, Pupillo Esaia 1.
non iudicant & causa viduæ non ingreditur ad eos. Vnde in Psalmo præcipit: Iudicate egeno & pupillo, humilem & pauperem iustificate. Quamuis enim præcipiat in Leuitico, vt in iu- Leuit. 19.
dicando non consideretur persona pauperis, hoc est, vt ne intuitu paupertatis aliter iudicetur quā res postulat, vult tamē, vt ne quoniam munera dare non possunt, eorum causa negligatur, postponatur indiscussa, & post discussionem non iudicata remaneat, sed propter eorum paupertatem diligens habeatur cura causæ eorum, vt scilicet ea benè intelligatur, eaque intellecta, iusta pro eis proferatur sententia, atque ab iniuria liberentur. In horum enim causa solicitum esse declarat iudicis æquitatem, cum in diuitum causa esse solicitum suspitionem præbere possit expectati lucri & muneris. Dicit ergo iustum sic nosse causam pauperum curam scilicet eius habendo. Quod non solum ad iustum pertinet iudicem, sed & ad quemuis alium iustum cui curæ est nosse causam pauperum, vt eam vel suo consilio vel patrocinio promoueat & adiuuet. Sic se fecisse Iob testatur: Pater, in- Iob. 19.
quit, eram pauperum, & causam quam nesciebam diligentissimè inuestigabam. Impius autem qui munera tantum sectatur, quique nulla erga pauperes pietate mouetur ignorat hanc scientiam causæ pauperum, hoc est, non curat habere cognitionem causæ eorum, nihil pensi habet, quo in statu sit & quomodo se habeat causa pauperum, magis occupatur in causa diuitum promouenda.

---

8 Homines pestilentes dissipant ciuitatem, Sapientes verò auertunt furorem.

PRO pestilentes hic rursum Hebræis est ea dictio, quæ propriè significat derisores, sed quā interpres nonnunquā vertit pestilentes. Et pro dissipant, verbum Hebraicum vertunt alij, illaqueabunt, vt significetur homines derisores, hoc est, qui pietatem ac salutaria monita ridēt & contemnunt, ciuitatem sæpè inuoluere multis malis. Interpres alteram verbi significationem est secutus, qua significat, flare, & sensus eodem redit: Sunt enim omnes derisores homines pestilentes omnesque perniciosi. Hi ergo dissipant ciuitatem: quia euertunt & dissoluunt bonum reipublicę statum, pacem & religionem faciuntque vt principum suorum vel Dei vltione grauiter puniantur, idque vel suis prauis cōsiliis quæ suggerunt ciuitati, vel seditionibus quas in ea excitant, vel noxiis suis exemplis, quibus multos corrumpunt, vel denique praua & pestilenti sua doctrina quam in illa dissemināt. Contra, Sapientes auertunt à ciuitate furorem, tum Dei, tum principum, qua sua sapientia & bonis exemplis sic instituunt ciuitatem, vt non sit cur Deus aut principes illam grauiter puniant, suáque prudenti satisfactione & precib. offensum Deum aut principem placant. Docet ergo & hac sententia Sapiens, quantum incommodi nequitia, quantum commodi sapientia ciuitatibus adferat. Exempla habet vetus testamentum plurima. Nam Seba filius Bochri sua 2.Reg.
seditione suáque superbia subiecit ciuitatem Abelamagno subuersionis periculo quam mu-

hec

lier quædam sapiens liberauit ab obsidione compescendo furorem Ioab volētis ciuitatem demoliri, Moyses item & Aaron sæpè auerterunt iram Dei à populo. Sic & Phinees auertit furorem Domini à filiis Israel, contra quos ho-
Num.25. mines quidam pestilentes Deum ad iram prouocauerunt.

9 Vir sapiens si cum stulto contenderit, siue irascatur siue rideat, non inueniet requiem.

PRo si cū stulto contenderit, Hebræis est, iudicatus cum viro stulto, hoc est, qui in iudicio cum illo litigat, quamquam & qui extra iudicium forense de aliqua re cum alio disceptat, etiam cum illo iudicatur, proinde benè vertit interpres generaliter, Si contēderit cum stulto. Si ergo sapientem, siue in iudicio, siue extra iudicium disceptare cōtigerit cum viro stulto, hoc est, homine improbo siue irascatur, siue rideat, hoc est, siue serio agat, siue ioco, siue seriis verbis iustam suam indignationem ostendat siue ridendo declaret se contemnere illius improbitatem, siue durè cum illo agat, siue blandè & benignè, non inueniet requiem, id est, non facilè ab illo liberabitur, non facilè illi satisfaciet, vt ab illius impetitione sit habiturus quietem. Prouerbium docet stultum & improbum esse implacabilem & incorrigibilem. Proinde insinuat sapientibus cautè declinandum esse à contentionibus cum stultis. Declaratum est istud in Pharisæis cum quibus Dominus contendens, nunquam potuit quietem ab eis obtinere, cum nunc durè eos incesseret, nunc blandè eis satisfacere studeret. Sunt qui verba, Irascatur & rideat referunt ad stultum, vt significetur eum vel ira commouendum vel de risurum sapientem, proinde hunc non habiturum finem, nec placaturum stultum. At prior sensus Hebræis magis conuenit.

10 Viri sanguinum oderunt simplicem, iusti autem quærunt animam eius.

VIRI sanguinum hebraica phrasi sunt homines sanguinarij qui parui faciūt hominis sanguinem effundere, ac delectantur perditissima vita. Tales sic oderūt simplicem, hoc est, integrum & perfectum tanquam ipsorum moribus contrarium & illorum iniurię expositum, vt eius vitæ insidientur. At contra iusti quęrunt animam eius hoc est, student vitæ eius conseruandæ. Sic enim hebraica phrasi accipitur quæ-
Psal.141. rere animam alicuius vt in Psalmo. Non est qui requirat animam meam. Aliquando tamen cōtrario modo accipitur pro studere aliquem per-
Psal.55. dere vt in Psal. alio. Synagoga potentium quæsierunt animam meam, scilicet ad perdendum. Docet sententia quam contrarium sit studium iustorum studio sceleratorum, quódque impiis eorum in simplices conatibus semper studeant obsistere. Sunt qui intelligunt quęrere animam simplicis positum pro studere vlcisci effusum sanguinem innocentis, quod est iusti iudicis officium, sicut in scripturis accipitur sæpè requirere sanguinem alicuius.

11 Totum spiritum suum profert stultus, sapiens differt & reseruat in posterum.

SECVNDAM partem sic habent hebræa, sapiens in posterum quiescere facit eum. s. spiritum, quod non est aliud quam reseruare & differre spiritum suum in posterum, hoc est, in futurum tempus. Porrò proferre spiritum suum quod stulto tribuitur duobus modis contingit. Primum verbo & sermone. Sic totum spiritum profert stultus: quia quicquid animo concipit, omniáque secreta animi sui statim prodit & eloquitur, quod magnum stultitię est argumentum. Contra sapiens non statim, quod nouit & concipit, profert in lucem eloquendo, sed reseruat dicendum suo tempore opportuno. Sic dicitur in Ecclesiastico. Homo sapiens tacebit vsque ad tempus, lasciuus autē & imprudens nō seruabit tempus. Secundo contingit spiritū suū proferre, ipso opere dum scilicet quis affectus animi sui ipso opere perficit ac manifestat. Sic quoque totum spiritum suum profert stultus: quia mox quicquid desiderat & apperit opere adimplet, non perpendens num honestum sit & conueniens an non, nec refrenans suas affectiones & desideria, sed ea mox opere ostentās: Contra iustus spiritum suum prohibet, reprimit & quiescere facit affectiones suas, sic vt non statim eas opere proferat, sed cum præuia deliberatione suo tempore. De altero horum modorum vel de vtroque simul hæc sententia accipi potest, quamuis propter illud quod in secundo membro dicitur, in posterum, magis cōueniat accipere de priori modo proferendi. Nisi dicere velimus singulariter istud dictum de spiritu iræ quam statim verbis & factis stultus declarat, cum sapiens eam refrenet vt suo eam tempore proferat, vt conueniat hæc sententia cum illa, ca.12. Fatuus statim indicat iram suam qui autem dissimulat iniuriam callidus est. Certę in hunc sensum intelligit Beda citans etiam antiquam translationem quæ est.70. & habet, totam iram suam profert stultus, sapiens autem dispensat per partes. Gręcis enim est θυμος quod tamen non solum significat iram, sed & animum. At hebræa dictio non significat iram, sed tantum spiritum.

Ecci. 20.

12 Princeps qui lubenter audit verba mendacis omnes ministros habet impios.

PROVERBIVM insinuat à principe pendere quales habeat ministros iuxta illud Ecclesiastici 10. Secundū iudicem populi sic & ministri eius. Cæterum verba mendacij quibus quidam principes libenter auscultant sunt adulationes, quibus falso laudantur quædā in principibus. Item detractiones quibus detrahitur falso innoxiis & piis, deinde praua consilia quę tanquam salutaria suggeruntur. Prætereæ praua & falsa in religione doctrina & si quæ sint similia. Huiusmodi qui lubenter audit princeps, habebit omnes ministros impios, tū quia ministri studentes suo principi placere, talia auribus eius adferent qualibus illum delectari sciunt, & etiam si prius tales non erant, efficientur impij ex ipsius ministerio dum se illi accommodant. Docet ipsa experientia quotidiana nimium verum

rum esse quod hic dicitur, quamquam nonnunquã fiat, vt inter ministros impij principis pius quispiam inueniatur, vt quod dicitur omnes ministros intelligendum sit, vt multa similia, omnes ferè.

13 *Pauper & creditor obuiauerunt sibi, vtriusque illuminator est Dominus.*

QVIDAM pro creditore vertunt ex Hebræo virum fractum, hoc est, qui passus est multa damna, intelliguntque dominum illuminare vtrumque, scilicet & eum qui paupertatem fert, & eum qui contritus est & afflictus, quod vtrumque sua gratia & consolatione recreet. Verum cum hæc sententia similis sit illi quæ est supra cap. 22. Diues & pauper obuiauerunt sibi, vtriusque operator est dominus, magis est verisimile cum paupere hic coniungi alium qui diuersę sit conditionis à paupere. Itaque cum Hebraica dictio significet vsuras aut fraudes, benè vertit interpres pauper & creditor. Pauper scilicet qui debitor est & in ære eius est à quo accepit mutuum, aut qui quærit aliquem à quo mutuet, Et creditor qui pauperi dedit sub vsuris & fœnore mutuum, vel qui paratus est mutare. Vnde Septuaginta vertunt δανειστοῦ καὶ χρεωφειλέτου ἀλλήλοις συνελθόντων, hoc est, fœneratore & debitore inter se conuenientibus. Significat ergo hæc parabola si ad illam superiorem conferatur, pauperem debitorem & creditorem eius diuersæ conditionis, homines vbique reperiri, vbique sibi mutuo occurrere, plenum esse mundum hominibus diuersę fortunæ, aut vnum alterum quærere, vnum vt mutuum accipiat, alterum vt mutuum det. Verum quantumuis conditione sint dissimiles isti, vtriusque tamen æquè illuminator est dominus, hoc est, vtrisque similiter donat huius lucis aura frui, vtrisque vitam impertit vnus & idem dominus. Quo rectè significat, occulto domini vniuersorum iudicio, diuersas illas fortunas hominibus obtingere, eúmq; qui vtrumque illuminat, vtrumque etiam videre, & obseruare, & proinde secundum merita remuneraturum, vnius quidem patiẽtiam, alterius verò crudelitatem & inclementiam. Vt enim sic putem intelligendum quod hic dicitur vtriusque illuminator, vel vt habent Hebręa oculos vtriusque illuminans est dominus, multum mouet quod pro isto in altera simili sententia dicitur vtriusque operatur est dominus, vel vt habent Hebræa creator. Septuaginta non dissimilem habent sensum. Sic enim habent: Fœneratore & debitore inter se conuenientibus, inspectionem vtriusque faciet dominus. Vbi notandum quid Septuaginta intellexerint pauperem & creditorem obuiare sibi, nempè illos inter se conuenire, vnum quidem vt mutuo accipiat, alterum vt mutuum det, atque ex illius inopia lucrum faciat. Potest illud, vtriusque illuminator est dominus etiam accipi, vt significetur Deum vtrumque recreare & sui voti compotem efficere, illum mutuum accipiendo, istum dando mutuum.

14 *Rex qui iudicat in veritate pauperes, thronus eius in æternum firmabitur.*

IVDICARE in veritate, est iudicare in æquitate. Nam veritas in scripturis sæpè ponitur pro æquitate. Iudicare pauperes est iudicium ferre pro pauperibus, hoc est, afflictis & humilibus, qui nec sese defendere satis possunt, nec facilè patronos inueniunt. Tale iudicium à regibus exigit potissimum, quamuis & illorum sit pro diuitibus in æquitate iudicium ferre, quód pauperes maximè iniuriam patiantur, ob quam regum opem implorare debeant, quodque magis periculum sit ne eorũ causa negligatur aut inuertatur. Regi autem tale iudicium tribuit quod iudicare præcipuum sit regum officium, quod & per se olim magis quam nunc obire consueuerunt. Ei ergo regi qui pro officio iudicat in æquitate pauperes promittitur, quod solium eius regium firmabitur in æternum hoc est, in longum tempus. Sic enim æternum sæpè accipi debet in scripturis: quia dictio Hebraica non semper æternitatem, sed diuturnitatem sæpè significat. Regis ergo iusti thronus in æternum firmatur & ipse meretur longam in regno vitam, & meretur vt in filiis suis diu perseueret. Contra vero, vt inquit Demosthenes. Potentia, perfidia, & iniuriis parta non potest esse diuturna iuxta mysticum sensum Rex iste peculiater Christus est, qui quoniam iudicauit pro pauperibus iusto iudicio, humiliando calumniatorem humani generis diabolum, regnum meruit sempiternum, iuxta illud: Sedes tua Deus in seculum seculi, dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem: propterea vnxit te Deus. *Psal. 44.*

15 *Virga atque correctio tribuit sapientiam, puer autem qui dimittitur voluntati suæ, confundit matrem suam.*

SENTENTIA docet quid boni correctio, quid mali neglectus correctionis adferat pueris & iuuenibus, & conuenit prior pars cum eo quod supra habitum est ca. 22. Stultitia colligata est in corde pueri & virga disciplinæ fugabit eam. Virga enim & correctio tribuunt sapientiam: quia incutiunt timorem, qui & expellit stultitiam & pro ea sensim inducit sapientiam, efficiens vt placeant recta quæ prius displicuerũt, & displiceant mala & vana quę prius placuerunt: Duo autem dicit, virgam scilicet & correctionem, vel vt habent Hebræa increpationem, quorum vnum in verberibus, alterum in verbis consistit, significans nunc verbis, nunc verberibus pueros cohibendos. Quæ duo non tantum pueris, de quibus hic potissimum sermo est, sed & viris maximè pueriliter viuentibus, sunt necessaria, vt scilicet & flagellis diuinæ iustitiæ, & castigatione prędicationis ac doctrinæ sapientium ad virtutem adigantur. Puer autem qui sine castigatione dimittitur, vt quælibet ei in omnibus faciat, per insipiẽtiam suam & vitia in quæ prolabetur, aliquando magno pudore afficiet matrem suam. Matris autem potissimum meminit, tum quod ad eam præcipuè pertinet recta educatio liberorum in pueritia, tum quod matres maximè prolibus soleant indulgere, vt quarum vitia nec ipsæ volunt sæpè punire nec patribus significare. Itaque hoc duplici nomine etiam confusio ad eas maximè pertinet.

16 *In multiplicatione impiorum multiplicabuntur scelera, & iusti ruinas eorum videbunt.*

PROVERBIVM indicat vim impietatis, sed adiuncta iustorum consolatione. In multiplicatione,

plicatione,inquit,impiorum,hoc est,cum multiplicatur impij,vel per multiplicationem impiorum,magis semper ac magis multiplicabuntur scelera,qua se impij ad scelera prouocant, & quo sunt plures eo fiunt audaciores & fortiores,vt nec erubescant de suis sceleribus, nec coerceri facilè possint, oppressis scilicet iustis & latentibus.Verum ne hæc videntes iusti nimis turbentur aut animum despondeant:Nam cum ita multiplicata fuerint eorum mala vt impleta sit mensura peccatorum,iusti eorum ruinas & perditiones videbũt,hoc est,non ita multiplicabuntur scelera, vt omnem iustitiam & iustum tollant, nec multiplicatione sua robur & diuturnitatem obtinebũt.Manebunt superstites iusti atque iidem illi qui cum dolore viderunt impios dominari & impune peccare, suis oculis videbunt cum gaudio illos deiici& iustas luere pœnas.Cum enim dicitur,videbũt ruinas eorum non simplicem innuit visionem, sed talem, cui voluptas quædam coniuncta sit quam sancti habent ex contemplatione diuinæ iustitiæ,quemadmodum & in aliis similibus scriptuæ locis,vt in Psalmis.Cum perierint peccatores videbis. Et alibi:Despexit (pro quo hebręis est,videbit) ocul⁹ meus inimicos meos. Et Esaiæ vltimo dicitur de iustis: Egredientur & videbunt cadauera virorum qui præuaricati sunt in me.Vident autem iusti ruinas impiorum & frequenter in hoc mundo,& perfectius post hanc vitam in futura impiorum dãnatione.

Psal. 36. Esaię 66.

17 Erudi filium tuum & refrigerabit te, & dabit delitias animæ tuæ.

MVLTIS sententiis parentes inuitat Sapiens, tum ad rectam institutionem & eruditionem, tum ad castigationem prolium, quòd res sit magni momenti à qua & prolium & parentum pendet fœlicitas.Erudi(inquit)filium tuum,& instituendo eum bonis doctrinis & castigando eum cum opus est. Vtrunque enim significat dictio Hebraica יסר Iasser & Græca παιδεύε instituere scilicet & castigare,nec vnum sine altero benè constat. Et quamuis vtrumque horum cum labore fiat ac molestia, postea tamen,inquit, senties istinc refrigerium & voluptatem.Qui in erudiendo causa tibi fuit laboris & tædij,posteà Sapiens effectus refrigerabit te,aut vt habent Græca & Hebræa quiescere te faciet,hoc est,securum te faciet & quietum,vt pro eo non sis deinceps anxie solicitus, nec tantum quietem aut refrigerium laborum, sed etiã dabit delicias animę tuæ,hoc est,voluptatem,quæ non tam corpus quam mentem exhilarabit.Nam vt iam sæpè dictum est, Filius sapiens lætificat patrem.

18 Cum Prophetia defecerit,dißipabitur populus:qui verò custodit legem,beatus est.

PRo prophetia,Hebræis est visio,Sic enim antiquitus prophetia solet vocari & propheta videns,vt est 2. Regum 9. eo quod in visionibus prophetæ diuinas exciperent reuelationes & oracula.Illis enim temporibus suam voluntatem Deus per prophetas,quos subinde ad hoc excitauit,quosque per visiones & reuelationes instruxit, populo Iudaico insinuauit. Nihilominus cessantibus illis visionibus & propriè dictis prophetiis sub nomine prophetiæ simul oportet intelligere eum doctrinæ modum, quo non sine Dei gratia ex traditionibus patrum & scripturis sacris populum doceẽt qui ad hoc vocantur,& ex officio coguntur,quemadmodum & Paulus loquitur de prophetis qui scripturas sacras iuxta Dei spiritum, & ex Dei spiritu enarrant. Quibus præmissis sciendum priorem huius prouerbij partem duobus modis intelligi posse.Primum vt sit sensus, populum dissipandum cum prophetiam, hoc est, prophetarum oracula & in illorum locum concionatorum sacram doctrinam recipere recusabunt,vt deficere prophetiam sit eam amplius non admitti nec recipi.Cum enim hoc fit,tum necesse est vt populus dissipetur,hoc est, dispergatur in varios errores & sectas, ac separetur à vera religione & pietate. Sic intellexisse Lyranum patet ex commentario qui sic habet.Sicut patet de populo Iudæorum qui dissipatus est per orbem terrarum,eo quod abiecerit à se doctrinam Christi,Apostolorum, & aliorum doctorum.Cui intelligentiæ benè conuenit,quod sequitur:Qui verò custodit legem populus scilicet,beatus est.Quasi dicat,infœlix ille populus qui prophetię & doctrinæ diuinæ non vult attendere.Dissipabitur enim,beatus verò & fœlix ille populus qui legis Dei rationem,habere eamque obseruare studet.Secundo intelligi potest,vt sit hic sensus,cum demerentibus hominum peccatis, ita per diuinam vltionem fieri contigerit vt prophetia & sacra doctrina deficiat & hominibus subtrahatur,certè tunc male erit illi populo,dissipabitur & distrahetur in varios errores,sectas,vitia,& dissensiones.Est enim hæc vel maxima Dei vltio & multorum malorum in republica seminarium, quod subtrahat sinceram suæ voluntatis annunciationem.Quod demonstrat illud Esaiæ:Obstupescite & admiramini,fluctuamini & vacillate,inebriamini & non à vino,mouemini & non ab ebrietate:quia miscuit vobis Dominus spiritum soporis, Claudet oculos vestros, prophetas & principes vestros qui vident visiones operiet. Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati,quem cum dederint scienti literas,dicẽt: Lege istum,& respondebit,non possum, signatus est enim.Et dabitur liber nescienti literas, diceturque ei,lege,& respondebit, nescio literas.Et post pauca: Peribit enim sapientia à sapientibus eius,& intellectus prudentium eius abscondetur.Et apud Amos minatur Dominus se missurum famem in terram, non panis, sed audiendi verbum Domini.Sunt qui intelligunt propheticè hanc sententiam, vt per eam sit significatum populum Iudaicum dissipandum per vniuersum orbem terrarum, cum oracula prophetarum,quæ de Christo sunt, essent adimpleta,quemadmodũ iam euenisse videmus. Sed alienum videtur istud ab intentione scriptoris,qui non tam prædicere ventura quàm instruere voluit lectorem.

Esa. 29.

19 Seruus verbis non potest erudiri: quia quod dicis intelligit, & respondere contemnit.

LOQVITVR de seruo qui non habet nisi seruilem animum, hoc est, qui inuitus suum

Eccle. 33. suum facit officium, de quali in Ecclesiastico Cibaria & disciplina,& onus,asino,panis & disciplina,& labor seruo.Seruo maleuolo tortura & compedes. Talis ergo seruus non potest erudiri verbis,scilicet tantum, sed opus etiam sæpè est verberibus.Causamque subiûgit nempè quod non desit ei intellectus, ob quem ingerendum verbis multis opus esset,sed tantum voluntas quæ tantum flagris extorquenda est. Quia,inquit, quod dicis ei & præcipis intelligit,& contemnit respondere,hoc est, ita se gerit quasi non audiuisset nec intellexisset quod ei dicitur,nec dignatur respondere se facturum quod præcipitur.Aut quod dicis & præcipis intelligit esse sui officij,& tamen contemnit respondere facto,hoc est,obedire.Hebręa non habent(quod dicis)sed tantum quia intelliget & non est responsio,hoc est,obedientia, pro quo Græcis est ὑπακούσεται, exaudiet. Vnde Augustinus legit.Verbis non emendabitur seruus durus,si enim & intellexerit non obediet.Epi.48. & 50.quibus locis hac sententia vtitur contra eorum sententiam,qui verbis tantum agẽdum putant contra hereticos,non etiam pœnarum metu.Sic enim habet epistola 50.Proponũt nobis quidem sententiam secularis authoris, qui dixit. Pudore & liberalitate liberos retinere, satius esse credo quam metu. Hoc quidem verum est, sed sicut meliores sunt quos dirigit amor, ita plures sunt quos corrigit timor.Nam vt de ipso authore istis respondeatur, apud illum etiam legunt. Tu nisi malo coactus, rectè facere nescis.Porrò autẽ diuina scriptura& propter illos meliores dixit,Timor non est in charitate,sed perfecta charitas foras mittit timorem.Et propter hos inferiores, qui plures sunt, ait: Verbis non emendabitur seruus durus.Si enim& intellexerit,non obediet.Cum dixit,Verbis eum non emendari, non eum iussit deseri, sed tacitè admonuit vnde debuit emẽdari.Alioqui non diceret,Verbis non emendabitur, sed tantummodo diceret,Non emendabitur. Hæc ille.Iuxta mysticum sensum accommodari potest hæc sententia seruis peccati,hoc est, qui se dediderunt ad obsequẽdum suis cupiditatibus. Talibus frequẽter nõ deest intelligẽtia faciẽdorum,intelligunt quod eis dicitur à concionatoribus,sed contemnunt dictis respondere facto. Vnde verba sola illis plerunque non sufficiunt vt erudiãtur,sed opus est diuinis flagellis: quia sola vexatio dabit intellectum auditui.

(Margin: August. — Terent. in Adelph. — Esaia 28.)

quod eis dicitur intellexerint,de qualibus rectè dicitur quod maior sit spes de stulto quam de eis, vel quod stultitia sit magis speranda hoc est,expectanda ab illis quam illorum correctio, quia loquaces& garruli non facilè corriguntur & pleraque dicunt,per quæ eorum stultitia magis ac magis semper proditur,quia etiam cum admonentur interrumpunt sermonem,respondentes antequam quod dicitur intelligant. Vnde Iacobus diligenter monet, vt sit omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum,& in Ecclesiast.dicitur. Noli esse citatus in lingua tua,& alibi.Est tacens qui inuenitur sapiens, & est odibilis qui procax est ad loquendum.Homo sapiens tacebit ad tempus, lasciuus autem & imprudens nõ seruabit tempus.Singulariter tamen videtur, hanc sententiam dictam contra eos qui quia sibi sapere videntur,præcipites sunt ad dicendum in quauis causa proposita suum iudicium,non expectata aliorum sententia,nec causa prius benè discussa,vt quadret in sensu cum sententia illa superiori huic simili.Vidisti hominem sapientem sibi videri,magis illo spem habebit insipiens vel magis est de stulto spes quam de illo:Qui enim sapiens est in oculis suis,sententiam suam proferre festinat quasi cæteris præferendam, nec putat sibi diu pro responsione deliberandum aut aliorum audiendum iudicium. A tali nihil magis expectandum quam vt stultitiam suam magis manifestet.Beda nostræ lectionis alium indicat sensum qui cum hebræa & Græca lectione consentiat magis,vt stultitia intelligatur speranda quia ipsa de se spem præbet, & sit sensus, stultitia ipsa in stultis hominibus maiorem de se spem præbeat quòd corrigi poteritquàm præbeat spem illius correctio. Sic enim habet:Graue quidem vitium stultitiæ, sed non leuius est verbositatis.Nam sæpè contingit vt idiota aliquis & ipsarum quoque nescius literarum citius verba salutiferæ correctionis accipiat,quam is qui affluentia prẹditus sermonis,magis sua quæ nouit vel quę se nosse autumat,iactanter proferre quam dicta sapientium audire contendit.Ex quo commentario videndum num Beda legerit stultitiæ magis sperãda est quam illius corectio, vt sit sensus magis speranda est correctio stultitiæ quam correctio illius hoc enim commentarius indicat, & cum Hebræis Gręcisque omnino conuenit.Alioqui iuxta sensum dictum coactius intelligẽdum est.

(Margin: Iacob.1. — Eccle.10. — Eccl.5.4.)

20 *Vidi hominem velocem ad loquendum: stultitia magis speranda est quam illius correctio.*

SECVNDAM partem hebræa sic habent, spes est de stulto magis quam de illo, eodem scilicet modo quo supra in simili sentẽtia, quę est cap.26.vbi nos habemus. Vidisti hominem sapientem sibi videri?magis illo spem habebit insipiens. Quomodo & Græca habent hoc loco:Cæterum quod dicitur de homine veloce ad loquendum,intelligi potest dictum in genere de hominibus futilibus, vaniloquis & garrulis,qui nimis præcipites sunt ad effutiendum quicquid venit in buccam,priusquam benè expendant quid dicant & quo loco vel quo tempore,quique respondent, priusquam benè

21 *Qui delicatè à pueritia nutrit seruum, postea sentiet eum contumacem.*

PRo postea sentiet eum contumacem, hebræis est postea erit filius, quo non aliud significatur, quam insolescet, superbiet & pro filio se gerere volet,proinde benè vertit sensum reddens non verba interpres noster,postea sentiet eum contumacem. Docet autem quotidiana experientia verum esse quod dicit prouerbium iuxta sensum historicum. Eũ scilicet qui seruo suo nimis est familiaris nimisque indulget,delitiis ciborum eum nutriens & vestitus splendore ornans,ac otium ei permittens, postea pro præstitis beneficiis experiri illum sibi magis rebellem,proinde subindicat prouerbiũ patresfamilias diligenter circumspicere debere,vt

re vt sic à principio agant cum seruis suis, vt sibi quam maximè vtiles & morigeros habeant. Indicat prouerbium eos qui ignobilis sunt conditionis & animi, prosperam fortunam ferre non posse eaque abuti ad insolentiam & superbiam. Videre est istud in populo Iudaico qui cum seruilis esset cõditionis de seruitute Ægyptiaca liberatus, post multa ac magna beneficia, quibus ab exitu de Ægypto fuit affectus, factus est contumax & rebellis iuxta vaticiniũ Moysis in suo cantico. Incrassatus est
Deut.32. dilectus & recalcitrauit, incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo. Conuenit cum isto illud Poetę. Sępè patrum segnes facit indulgentia natos. Iuxta mysticum autem sensum significatur eum qui corpori suo, quod spiritui seruire debet, nimis indulget, postea illud expe
Rom.13. 1.Cor.9. riri in se rebelle spiritui lasciuosum & indomabile, & ob id diligenter curandum ne delicatè à pueritia nutriatur, & secundũ Pauli pręceptum carnis curam non faciamus in desideriis, sed imitemur cum dicẽtem, castigo corpus meum & in seruitutem redigo.

---

22 *Vir iracundus prouocat rixas, & qui ad indignandum facilis est, erit ad peccata procliuior.*

PRIOR pars etiam supra est habita ca. 15. posterior pars hebræis breuior est. Habẽt enim, & vir furoris multus transgressione, hoc est, frequenter peccat qui iræ obnoxius est. Atque hoc est quod noster vertit. Qui facilis est ad indignandum, erit procliuior ad peccata, hoc est, facilius ruet in varia peccata, nempè in murmurationes, vindictæ cogitationes, vociferationes indecoras, iurgia, manuum iniectiones, vltionem & his similia. Proinde prouerbium hoc dum indicat iracundiæ malum monet studendum esse vt hoc malum cohibeatur, quod si do
Iacob.1. Luca 15. & 8. minetur, seminarium est vitiorum multorum. Ira enim viri, inquit Iacobus, iustitiam Dei non operatur.

---

23 *Superbum sequitur humilitas, & humilẽ spiritu suscipiet gloria.*

CONVENIT hæc sententia cum illo Euangelico: Omnis qui se exaltat humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur. Prior pars conuenit cum illo quod habitum est supra ca. 16. Contritionem præcedit superbia & ante ruinam exaltabitur spiritus. Posterior pars cum il
Iob.22. lo Iob: Qui humiliauerit se erit in gloria, & qui inclinauerit oculos suos, saluabitur. Vtrumque complexus est & supra ca. 18. Antequam conteratur exaltatur cor, & antequam glorificetur humiliatur. Habent tamen Hebræa priorem partem cum maiori significatione. Sic enim est, Superbia hominis humiliabit eum, vt significetur ipsam superbiam causam esse sequentis humilitatis, hoc est, humiliationis & depressionis Sic enim nomen humilitatis accipi debet in priori parte, non vt virtutem significet sicut significat secunda parte: quia adiicitur spiritus. Humilitas enim opponitur gloriæ, sed humilitas spiritui superbiæ. Hæc autem humiliatio & gloria obtingit superbis & humilibus spiritu, frequenter etiam in hac vita, semper autem & perfectissimè in futura.

---

24 *Qui cum fure partitur, odit animam suam, adiurantem audit & non indicat.*

PROPRIE loquẽdo is partitur cũ fure qui cum eo partem accipit rei alienæ, atque id significat tum Hebræa, tum Græca dictio. Talis particeps furti odit animam suam, quod lucrum temporale adeò amet vt ob id non dubitet animam suam & seipsum infamiæ, & damnationi reddere obnoxium. Generaliter tamen partiri cũ fure dicitur qui quouismodo illi cooperatur, quod decem modis hic à Lyrano positis fieri potest, qui his versibus comprehenduntur. Iussio, consilium, consensus, palpo, recursus. Participans, mutus, non obstans, nõ manifestans. Qui & illa sententia Psal. manifestius Psal. 49.
includuntur. Si videbas furem, currebas cum eo. Cæterum quod ad secundam partem attinet, in qua quidam vertunt pro adiurãtem, maledictionem aut execrationem, alij periurium, rectissimè nostrum interpretem vertisse adiurantem, atque hunc esse verum sensum, omnino apparet ex simili loco qui est Leuitici 5. vbi Leuit.5.
nos legimus: Si peccauerit anima & audierit vocẽ iurãtis, testisq; fuerit quod aut ipse vidit aut cõsciusest, nisi indicauerit, portabit iniquitatẽ suam. Vbi iurantis positũ est pro adiurantis. Est enim eadẽ dictio quæ hoc loco. Et est sensus. Si quis adiuratus & per iusiurandum vocatus, vt sit testis eorum quæ vidit & cognouit, non indicauerit, portabit iniquitatem suam: Ita & hic dicitur quod particeps furti etiamsi audiat eum qui adiurat, & iureiurando exigit pro officio, vt furtum prodatur, non tamen indicat, nec cogatur restituere. Hebræa enim non habent præsentis temporis verba, sed futuri. Adiurantem vel adiurationem audiet & non indicabit. Significatur ergo ipsum non tantum peccare in proximum cuius rem detinet, sed in Deum, cui ad iuratus ab eo qui ex officio adiurare potest, non dat gloriam. Item in seipsum quem interminatæ maledictioni obnoxium facit. Græca quæ eundem habent sensum, hanc partem coniungunt cum sequenti versu. Habent enim sic: Qui participat cum fure, odit animam suam, si autem iuramento proposito qui audierunt non annunciauerunt, timentes & verentes ipsos homines, supplantabuntur. Est autẽ adiurare hoc & aliis multis scripturæ locis, metu religionis & pietatis temerandæ aut vltionis vel maledictionis diuinæ incurrendæ adigere aliquem ad faciendum aliquid vel dicendum. Vnde patet adiuratũ si non indicet quod nouit, & in Deum peccare & in suam animam. Quare Tobias dicat Raphaeli, Vides quomodo adiurauit me Thob. 9.
Raguel cuius adiuramẽtũ spernere nõ possum.

---

25 *Qui timet hominem, cito corruet: qui sperat in Domino subleuabitur.*

HEBRÆA in prima parte habent, Timor hominis dabit laqueum vel offendiculum, pro quo noster sæpè vertit ruinam. Et posset timor hominis generalius accipi pro metu qui est in homine, & quem homo habet, Nam talis timor multorum malorum in homine est

causa

causa cum est inordinatus, tamen quia homo videtur opponi domino in secundo mēbro, sicut in sequenti sententia, magis apparet timorē hominis accipi pro eo quod homo timetur, quomodo & Septuaginta intellexerunt & noster interpres. Est autem sermo de timore hominis inordinato quo sic scilicet timetur offensio hominis, vt ob id deseratur vitæ rectitudo. Qui enim sic timet hominem, vt eum magis metuat quam Deum, cito corruet in vitia varia, & per illa in multa & corporis & animæ mala, quibus inuoluetur eo magis, quo studuit magis placendo hominibus euitare. Cum autē consequentia sermonis exigeret vt ex opposito diceret. Qui verò timet dominū, maluit dicere. Qui sperat in domino, quòd Deo magis grata sit spes in illum, erigens hominem, quam timor deprimens. Qui ergo per spem se erigit in dominum, subleuabitur ab illo, & quasi in alto munito & tuto loco constituetur, liber ab omnibus malis in quibus ipsum aliquandiu esse contigerit, & ab illo protectus & munitus contra omnia mala. Est enim in verbo subleuabitur metaphora sumpta à munitionibus locorum excelsorum, ad quas milites confugiunt, & recepti defenduntur.

26 *Multi requirunt faciem principis, & iudicium à domino egreditur singulorum.*

SICVT superiori sententia à timore hominum auocauit: ita hic taxat præposterum studium hominum: qui ex magna parte magis quærunt placere principibus, eisque se commendare quā Deo à quo tamen omnes sunt iudicādi. Est enim phrasi Hebraica requirere faciem ambire fauorē qui per seueritatem vultus agnoscitur, vt in Psal. Faciem tuam domine requiram. *Psalm.26.* Igitur sensus est multi student placere principibus, qui tantum sunt iudices quorundam & in quibusdam causis at multo magis quærendus esset fauor domini, vt à quo omnes & singuli sunt iudicandi. Potest & hic esse sensus, multi quærunt adire principē & in conspectū eius admitti, vt in causis suis controuersis ab illo æquum accipiant iudicium, verum omnibus sciendum est iudicium viri à Deo proficisci: qui cor regis habet in manu sua, & quocumque voluerit inclinat illud, quo etiam male iudicante, Deus tamen iudicabit pro oppressis, vt in omni negotio magis à Deo pendere debeamus, eique causas nostras omnes commendare. *Sup.c.21.* Hunc sensum sequuti sunt Septuaginta qui habent. Multi quærunt faciem principum, à domino autem fit viro quod iustum est. Et notant quidam hic iudicium positum pro fortuna & conditione quæ occulto Dei iudicio cuiq; obtingit. Atque hunc puto verum esse huius loci sensum.

27 *Abominantur iusti virum impium, & abominantur impij eos qui in recta sunt via.*

SICVT nihil est quod tam alliciat homines ad mutuam amicitiam quam morum similitudo, ita nihil est quod magis pariat odiū quam morum dissimilitudo. Itaq; & iusti impios, & hi pios abominantur. Sed hoc est differentiæ quod illi iure & merito abominātur non tā eos quam impietatē quæ est in eis, isti verò sine iusta causa abominatur eos ob virtutem, ob quā potius erāt diligendi. Docet sententia & pios consortia declinare impiorū, & hos illorū, & proinde ex his à quibus diligitur & quos diligit quēmque in se

cognoscere posse de quorum sit numero, piorūne an impiorum.

28 *Verbum custodiens filius, extra perditionem erit.*

NON est hic versus apud Hebræos, nec apud Græcos, sed nec Lyranus eum attigit, nec habent eum vetera exēplaria. Est tamen pulchra coronis omnium hactenus dictorum à Salomone. Et habent aliqui libri verbum patris, At nomen patris explicandi causa additum est ab aliquo. Legit autem hunc versum D. Augustinus, sed pluribus verbis & aliter. Sic enim habet lib. *August.* de mendacio ad Consentium c.18. Verbum excipiens filius à perditione longè aberit, excipiens autē excipit illud sibi, & nihil falsi de ore ipsius procedit. Quam sententiam eo capite prolixè prosequitur & exponit. Inuenitur autem hæc sententia simul cum iis quæ adduntur apud Augustinum in versione Septuaginta in fine cap. 24. vbi & aliæ subiunguntur sententiæ, quæ apud Hebræos non sunt.

CAPVT XXX.

1 *VErba congregantis, filij vomentis. Visio quam locutus est vir cum quo est Deus, & qui cum Deo secum morante confortatus ait.*
2 *Stultissimus sum virorum, & sapientia hominum non est mecum*
3 *Non didici sapientiam, & noui scientiam sanctorum.*

VALDE dissimilia sunt, quæ hoc & sequenti capite continētur ab his quæ hactenus sunt habita, ita vt merito hęc quarta huius libri pars dici possit. Nā prima sectio ad decimum caput extēditur secunda ad 25. proprium habens titulū. Tertia & ipsa suum habet titulū vsque ad hoc caput, quod & ipsum peculiarē suā habet præfationē, de qua duplex est sentētia. Nā quidā ea nomina, quę noster interpres vertit tanquam appellatiua, putant in Hebræis nomina esse propria, vertentes proinde hoc modo. Verba Agur filij Iache. Prophetiam dixit vir ad Ithiel, & Vcal. Iuxta quam lectionem dicendum totum hoc caput non esse Salomonis, sed cuiusdam viri sapientis, cui nomen Agur filij Iache, qui hanc prophetiam & doctrinā exposuerit filiis suis vel discipulis duobus Ithiel & Vcal quam posteà vel Salomon ipse, vel alius quispiā adiunxerit parabolis pręscriptis. Quæ sententia verisimilior est, tum quod tam accuratè hic expressa sint nomina patris, filij, & discipulorum, quæ non nisi cōtortè appellatiuè accipi possunt, tum quod tam dissimilis sit qui scribitur sermo à reliquo sermone prouerbiorum Salomonis, quodque prophetia dicatur & visio, cum Salomon non tanquam prophetam se hoc loco exhibuerit, sed tanquam iuuenum instructorem. Itaq; si hanc sententiam sequi libet in nostra lectione nomina congregantis & vomentis, quorum illud respondet nomini Agur, istud nomini Iache, accipientur tanquā nomina propria translata. Verisimile tamen est nostrum interpretem hæc vertisse quòd existimaret etiam hoc caput esse Salomonis, & proinde hæc nomina ei conuenire propter eorum significationem, quemadmodum communiter à nostris intelligitur. Itaque Salomonem intelligunt vocari congregantem, quomodo dicitur Ecclesiastes. Nam Ecclesia congregationem significat, nimirum quod à vitiis ad virtutes congreget homines autē quod

in se congregauerit multam sapientiam, filium vomentis, quod per eum Spiritus sanctus salutaria dogmata abundè mundo profundat. Porrò quod sequitur, Visio vel prophetia: &c. significat quæ sequuntur ex singulari quadam Dei reuelatione esse dicta ab habēte spiritum propheticum, tum quod vocetur visio, eo scilicet nomine, quo prophetę sua scripta nominant. (Est enim hic dictio: Massa, quæ propriè onus significat, & pro omni ponitur prophetia) tum quod dicatur in nostra lectione vir cum quo est Deus, & qui Deo secum morante confortatus, ait: Ithiel enim significat mecum Deus, & Vcal significat posse, ad quæ noster Interpres respiciens vertit eo modo quo legimus. Septuaginta dissimulantes omnia hæc nomina tantum verterunt, τάδε λέγει ἀνὴρ τοῖς πιστεύουσι θεῷ hoc est hæc dicit vir credentibus Deo. Quæ autem sequuntur in secundo & tertio versu durè quadrant in Salomonem. Quomodo enim his dicet se stultissimum virorum: qui præ omnibus se nouit à Deo sapientia donatum: ita vt per eam præsumpserit tam multa, tum dicere, tum scribere. Intelligunt quidam eum hæc dicere postquam in idololatriam lapsus fuisset, & ab ea iam resipuisset, vt sint verba agnoscentis suam in quā prius inciderat stultitiam. Sed vt sunt hæc incerta, ita parum cum verbis ipsis conueniunt, quibus dicitur, Sapientia hominum non est mecum &c. Proinde melius alij dicunt Salomonem hæc dicere ex humilitate, per quā agnoscit quid sit ex seipso, & qualis sit eius sapientia in comparatione ad Dei sapientiam, ad quam collata hominis sapientia velut stultitia est, iuxta illud Hieremiæ, iuxta quorundam intellectum: Stultus factus est omnis homo à scientia, scilicet Dei. Sed magis probabile est quod dicunt hi qui hæc nō esse Salomonis, sed cuiusdam Agur asserunt, intelligentes Agur rogatum à duobus seu sapientibus, seu discipulis suis, vt aliquid diceret vel doceret quod ad sapientiam pertineret, profiteri suam insipientiam, non multum dissimiliter à Socrate dicente: Hoc vnum scio quod nihil scio, quasi dicat: Quid me rogatis? quid ex me sapiētiā audire quæritis: qui me omnibus in sapientia inferiorem esse agnosco? Non est enim in me sapiētia hominum non sum edoctus ab hominibus & non noui scientiam sanctorum angelorum scilicet vel prophetarū. Videtur enim ex priore parte negatio repetenda, quemadmodum aliquoties fit apud Hebræos: Quamquam possit & affirmatiuè intelligi hoc modo Quanquā ab hominibus nō didicerim sapientiam, noui tamē per diuinā reuelationē scientiam sanctorum vel angelorum vel hominū, hoc est scientiā diuinarum rerum. Sed prior intelligentia præferenda videtur. Itaque docet suo exordio sapiens iste suos & in illis nos, submissè debere nos sentire de nobis, & alios nobis præferre, nec sapientiam aliquam nobis arrogare, maximè cum attendimus quantula sapientiæ pars nobis adsit & quanta desit, quámque paruam de Deo eiúsque creaturis cognitionē, quám que ex nobis ipsis nullam habeamus. Nam vt est apud Iob: Cum vix paruam scintillam sermonis eius audierimus: quis poterit tonitrum magnitudinis illius intueri? Ad quam submissionem in nobis efficiendū spectant, quæ sequuntur. D. Augustinus secutus Septuaginta in epistola 49. in solutione quæstionis quintæ, legit: Deus docuit me sapientiā, & scientiam sanctorum cognoui, vbi & videre licet eius expositionem & eorū quæ sequuntur.

Hiere. 10.

Iob. 26.

Augu.

4 *Quis ascendit in cœlum & descendit? Quis continuit spiritum in manibus suis? Quis colligauit aquas quasi in vestimento? Quis suscitauit omnes terminos terræ? Quod nomen est eius, & quod nomen filij eius si nosti?*

HIs verbis studet Sapiens vnumquemque inducere, & ad depressionem sui ex consideratione propriæ insipientiæ ac infirmitatis, & in admirationem Dei qui solus vere sapiens est & potēs. Smilia sunt aliquot in scripturis loca, quæ ad elucidationē huius non parum faciunt. Esaias enim similiter quærit: Quis mensus est pugillo aquas, & cœlos palma ponderauit? Quis appendit tribus digitis molē terræ, & librauit in pondere mótes, & colles in statera? Quis adiuuit spiritum domini? aut quis consiliarius eius fuit & ostendit illi? Ecce gentes quasi stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt ei. Sic in Ecclesiastici principio quæritur: Arenam maris & pluuiæ guttas & dies seculi, quis dinumerauit? Altitudinem cœli & latitudinem terræ & profundum abyssi quis dimensus est? Sapientiam Dei præcedentem omnia quis inuestigauit? Radix sapientiæ cui reuelata est & astutias eius quis cognouit? Quæ scripturæ ad hoc tendunt, vt homo Dei comparatione agnoscat suam & insipientiam, & infirmitatē, Deóque soli qui omnia solus potest & nouit perfectè omnem tribuat sapientiam. Sic & Iob 28. post multa quæ ad hunc finē dicuntur. Vnde ergo, inquit, venit sapientia? & quis est locus intelligentiæ? Abscondita est ab oculis omniū viuentium, volucres quoque cœli latet. Perditio & mors dixerunt. Auribus nostris audiuimus famam eius. Deus intelligit viam eius & ipse nouit locum illius. Ipse enim fines mundi intuetur, & omnia quæ sub cœlo sunt respicit. Qui fecit ventis pódus, & aquas appēdit in statera, &c. Iuxta has scripturas facilius fuerit quod hic quæritur intelligere, omissis multorum interpretationibus quæ proposito non conueniunt. Nam sunt Hebræi qui hæc omnia in Moysem competere intelligunt, sed vanè nimis. Quod ergo dicit tale est. Cur quisquam sibi aliquam vendicabit sapientiam? An est quisquā hominū qui in cœlum ascendit, vt ibi omnia lustratus sit, & deinde descenderit in terras docens homines sapientiam? An est quisquam qui continuit id est, cohibuit spiritum, hoc est ventum manibus suis? An est quispiam qui ligauit aquas quasi in vestimento? Ita vt cohibuerit fluxum eius? an est qui suscitauit, hoc est erexit & constituit omnes terminos terræ, hoc est, totum orbem? Nonne solus Deus est qui hæc omnia potest & fecit? Ipse enim cœlos ascendit, omnia supergressus, omnia lustratus quantumuis alta, sicut dicit Amos. Qui ædificat in cœlo ascensionem suam. Et Psalmista: Qui ascendit super cœlum cœli ad orientem. Ipse est qui descendit: quia sicut dicit Iob: Ipse fines mundi intuetur & omnia quæ sub cœlo sunt respicit. Ipse est qui ventum continet in manibus suis & cuius cursum & impetū nullus quātumuis potens aut ingeniosus cohibere potest vllis machinis & obstaculis, ipse cohibet & tenet in manu omnipotentiæ suæ, emittens cum vult ventos de thesauris suis, qui vt habet Iob fecit ventis pondus. Ipse est qui ligauit aquas velut in vestimento, quia sicut dicit Psalmista.

Esa. 40.

Ecclus. 1.

Psal. 32. Congregat sicut in vtre aquas maris, Quia nimirum eas congregauit in vnum locum vt appareret arida, terminum illis ponens ne transirent il-
Psal. 130. lum, neque conuerteretur operire terram. Vnde & dominus suam sapientiam & potentiam commendans, ad deprimendum Iob inter cætera dicit: Quis conclusit ostiis mare, quando erumpe-
Iob. 38. bat quasi de vulua procedens? Cum ponerem nubem vestimentum eius, & caligine illud quasi pannis infantiæ obuoluerem. Circundedi illud terminis meis, & posui vectem & ostia. Ex dixi hucusque venies & non procedes amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos. Ipse etiam ligat aquas nubium desuper: iuxta illud Iob: Qui
Iob. 26. ligat aquas in nubibus suis, vt non erumpant pariter deorsum. Vt de vtrisque aquis & inferioribus & superioribus locus hic intelligi possit. Ipse est qui solus erexit & stabiliuit orbem terræ & omnes terminos eius. Verbo enim domini cœli
Psal. 32. firmati, & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Postquam ergo his quatuor interrogationibus indicauit solum Deum esse qui & cœlorum & ventorum & aquarum, & terræ, hoc est, omniũ creaturarũ, Dominus, autor est & gubernator, subiicit: Quod est nomen eius & nomen filij eius si nosti? Hoc est, an nosti nomen eius & nomen filij eius, qui hoc solus potest? Quo significat hominẽ non tantum parum posse in creaturis, sed nec naturam Dei qui solus in eas obtinet imperium, & perfectam earum notitiam, cuique perfecte cognitã esse, Iuxta illud: Deum nemo vidit vnquã.
Ioan. Nomen enim naturam rei manifestat. Ad quod designandum nomen illud, quod Deo quasi proprium erat: ac naturam eius, vtcunq; explicat, & antiquis patribus incognitum fuit, iuxta illud Exo. 6. Nomen meum Adonai non indicaui eis & post reuelationem ei* Iudæis fuit ineffabile. Aut significatur neminem creatoris & filij eius notitiam ex sese suaque rationali tantum cognitione consequi posse. Et est quasi dicat: Quid tibi vendicas aliquid homo, qui neque in creaturis ipsis obtines imperium, neque earum perfectam cognitionem assequeris, multo minus potes cognoscere ex te, vel perfectè eum qui solus omnia creauit, regit & cognoscit. Est autem hic apertus contra Iudæos locus & quidem singularis, ostendens in diuinitate esse personarum diuersitatem cum fiat mentio de nomine filij Dei.

Quanquã & hunc locum studeant suis absurdis deprauare expositionibus, intelligentes hic interrogari, an quis nouerit aliquem qui hæc omnia fecit, & quia dici posset mortuum esse eũ qui hæc fecit, subinferri ansciatur nomen filij eius qui hæc fecit, hoc est, an supersit aliquis ex progenie illius, sed hanc expositionẽ esse coactam patet ex collatione prædictarum quæstionum cum similibus in aliis scripturarum locis: quibus significatur neminem quidem inter homines esse vel angelos qui illa præstiterit: esse tamen aliquem nempe Deum. Quæ sicuti Deo propriè competunt, ita & filio eius etiam quatenus homini singulari conueniunt ratione multo magis quam Moysi, cui hæc ab hebræis plerisque tribuuntur. Est enim vt habet titulus, prophetia, vel visio, vt præter literalem sensum quo hæc Deo tribuuntur, mirum non sit si etiam ex intensione spiritus filio Dei, de quo etiam in titulo fit mentio competant. Ipse est enim de quo Paulus illud Psalmi explanans. Ascendisti in altum, cepisti captiuitatem. Qui descendit (inquit) ipse est qui ascendit super omnes cœlos, vt adimpleret omnia. Et do- Psal. 67.
minus ipse, Nemo ascendit in cœlum nisi qui de Ephes. 4.
scendit de cœlo filius hominis qui est in cœlo. Ip Ioan. 3.
se & ventum continuit in manibus suis & aquas colligauit quasi in vestimento: quia imperauit vento & mari & facta est tranquillitas magna, & siccis pedibus calcauit fluctus maris. Ipse suscitauit omnes terminos terræ quia collapsum per peccatum totum mundum mire restituit, suam Matth. 8.
gratiam vsque in fines orbis terræ dispergendo Matth. 14.
omnésque per Euangelium excitando, vt ab errore ac vitiis ad verum Deum conuerterentur. Hec sicut in creatione solus Deus præstare potuit, ita pro redemptione hominis solus Dei filius facere potuit. Proinde sicut à creatore, ita & à redẽptore omnis petenda est vera sapientia. Diuus Augustinus loco prædicto hæc Christo paulo aliter applicat vt licet ibi videre. Cæterum quod ad literam attinet notandum quod illud, si nosti, quod in nostris codicibus sic ferè distinguitur, vt sub vna interrogatione legatur cum toto illo, Quod est nomen eius aut quod est nomen filij eius, potest etiam separatim accipi vt præcedant sex interrogationes, & deinde quæratur, an est aliquis qui illa sex nouerit, vel cum omnib. præcedentibus cõiungi vt sub vna interrogatione quæratur. An nosti quis ascendit in cœlum? quis continuit spiritum? quis ligauit aquas? quis suscitauit terminos terræ? quod nomen eius & filij eius; Sic enim vult Caietanus hunc locum distingui.

---

5 *Omnis sermo Dei ignitus clypeus est sperantibus in se.*
6 *Ne addas quicquam verbis illius, & arguaris mendáxque inueniaris.*

IN superiori sententia indicauit soli Deo propriam ex natura sua esse sapientiam, his verò sententiis insinuat homini etiam ab illo datam & communicatam sapientiam per verbum ipsius, in quo solo insinuat veram sapientiam petendã. Sic & Ecclesiastici primo vbi ostenditur similibus quæstionibus Deo propriã esse sapientiam, mox subiicitur eam hominibus piis communicatam. Ipse (inquit) creauit eam in spiritu sancto, & effudit eam super omnia opera sua & super omnem carnem secundum datum suum, & præbuit illam diligentibus se. Sic & apud Iob post verba superius citata quibus Deo sapientia appropriatur. Quando (inquit) ponebat pluuiis legem & viã Iob. 23
procellis sonantibus. Tunc vidit illam & enarrauit, & præparauit & inuestigauit. Et dixit homini: Ecce timor domini ipsa est sapientia, & recedere à malo intelligentia. Sic & hoc loco monstratur, vnde homini sit quærenda sapientia, nempe in verbo ipsius, cuius excellentia & reuerentia quæ ei debetur his duobus versibus insinuatur. Omnis (inquit) sermo Dei ignitus. Est autem hic prior versus desumptus ex Psal. 17. vbi illum hebræa eodem modo habent quo habent hoc loco, nisi quod ibi sit nomen tetragrammaton, quod vertitur domini, hic verò nomen Eloim quod vertitur Dei. Nos autem ibi legimus: Eloquia domini igne examinata, protector est omniũ sperantium in se. Vnde primum patet sermonem Dei hic non intelligẽdum dici ignitũ quod sit igneus igne charitatis homines accendens, sed quod sit instar argenti vel auri igne examinati & purgati, purus ab omni vitio falsitatis & corruptionis

ptionis vel vanitatis ſecularis quomodo dicitur Pſalmo 11. Eloquia domini, eloquia caſta, argentum igne examinatum, probatum terræ purgatũ ſeptuplum. Sic & intelligendum eſt, quod dicitur in Pſalmis: Ignitum eloquium tuum vehementer hoc eſt, eloquium tuũ eſt admodum purum inſtar purgati argenti. His enim locis ſemper eſt Hebræis dictio צרופת tſerupha quæ ſignificat purificare vel fundere ad purificandum per ignẽ. Et Græcis ſemper eſt dictio πεπυρωμένον, quæ ſicut annotauit Beda, etſi ſignificat etiam id quod igne eſt accenſum vel igneũ, ſignificat tamen etiã igne purificatum vel examinatũ. Secundo patet quod cum in ſecundo mẽbro dicitur, clypeus eſt ſperantibus in ſe, clypeus non ad ſermonem Dei debet referri, ſed ad ipſum Deum. Quod non ſolũ ex eo patet: quia in Pſalmo dicitur. Protector eſt omnium ſperantium in ſe, Deus ſcilicet, non eloquia de quibus præmittitur, ſed etiam quia in Hebræo, nomen quod vertitur ſermo eſt fœmini generis, cum pronomen quod vertitur in ſecundo membro, eſt, ſit maſculinum vt ad Deum referatur. Ipſe ergo cuius ſermo puriſſimus eſt, clypeus eſt, hoc eſt vt vertitur in Pſalmo, protector eſt inſtar clypei protegens, omnibus qui verbis eius firmiter credentes per illa ſpem ſuam in illũ collocant. Significat ergo hac ſententia Dei verba eſſe puriſſima, & proinde omnibus modis ea amplexanda & credenda, credentibúſque ea admodum fore vtilia, quòd Deus clypei inſtar tales ſit protecturus, qui per verbum ſuum in ſe credunt & confidunt, non permiſſurus eos ſua fruſtrari ſpe. Alioqui enim verbum eius non eſſet à falſitate purum, nec quaſi argentum igne examinatum. Eſt autem verbum Dei non tantum ſcriptura ſacra, ſed quicquid etiam Spiritu ſancto inſpirati locuti ſunt ſancti Dei homines vel etiã non loquuntur, vt ſit in conciliis: ne quis tantum ad ſcripturam ſacram hoc elogium verbi Dei trahat, nec ſequens in ſecundo verſu. In quo inſinuatur qua reuerentia haberi debeat verbum Dei, & quod malum maneat eos, qui illud ea qua decet non habent reuerentia. Ne, inquit, addas quicquam verbis illius. Quo autem bene intelligatur, quid ſit addere verbis illius, quandoquidem & illud male qui dam intelligunt, ſicut malè ſentiunt de verbo Dei, obſeruandus eſt ſimilis locus Deute. 4. vbi dicit Moyſes, Non addetis ad verbum quod vobis loquor, nec auferetis ex eo & cap. 12. Quod præcipio tibi hoc tantum facito domino, nec addas quicquam nec minuas. Si enim his verbis Moyſes prohibere voluit ſimpliciter, ne quid omnino illius verbis adderetur malè ergo fecerunt omnes Prophetę omnéſque ſacri ſcriptores, qui verbis Moyſi ſua verba & ſcripta addiderunt, nec quicquam præter Pentateuchum cum Samaritanis recipiendum erit. Certum eſt ergo Moyſi verba commodè intelligenda eſſe, iuxta exigentiam præcedẽtium, videlicet nihil addendum eſt in cultu Dei ex cultura falſorum deorum, de qua capitu. 12. præcedit ante verba prædicta, hoc eſt, nihil addendum quod ſit ipſius dictis contrarium aut omnino nõ conforme. Sicut & illud Pauli accipiendum eſt: Si quis euangelizauerit præter id quod accepiſtis, anathema ſit. Sic & quod hic dicitur, Ne addas quicquam verbis illius, intelligendum eſt nihil aliũde, & ex aliena doctrina addendum verbis Dei, quod cum illis non conueniat, aut diſſentiat ſicut addiderunt verbis Dei Samaritani qui legi & cultui Dei addiderunt cultum idolorum. Aut eſt intelligendum nihil addendum verbis Dei, ſic vt pro Dei verbo habeatur & præter verba Dei aliquid ab homine requiratur, qua ſi ſine eo ſaluari non poſſimus, vt ſicut ſuperiori ſententia ſignificatũ eſt verbo Dei merito credẽdũ eſſe & fidendũ propter ipſius puritatem & ſinceritatem, ita hac ſententia ſignificetur præter verbum Dei nihil quærendum ad ſapientiam veram & ſalutem obtinendam, quaſi illud homini non ſufficeret, & Deus non omni tempore pro exigentia temporis ſuo populo reuelaret ea quæ ſunt eis neceſſaria ad cognoſcendum & faciendum pro obtinenda ſalute. Cum ergo à poſterioribus Prophetis, ab apoſtolis, atque ab Eccleſia quædam Dei populo dicta, ſcripta & prædicata ſunt, quæ prioribus Dei verbis non fuerunt expreſſa nihil additum eſt verbis Dei, quia & illa quæ acceſſerunt, verba Dei ſunt. Cum Interpretes explanant verba Dei, nihil addunt verbis Dei, cum ſuas explanationes nolint recipi pro verbo Dei, niſi quatenus cum verbo Dei conſonant atque cõueniunt: Nec ſua addunt quaſi verba Dei nõ ſufficiant, ſed qua non ab omnibus intelligũtur. Addiderunt autem verbo Dei Phariſæi & Scribæ, qui ſuis vel inutiles, vel Dei legi cõtrarias traditiones, pro diuinis, & ad iuſtitiam promouentibus haberi & ſeruari voluerunt. Addiderunt verbo Dei, qui dixerunt, Niſi circundamini Chriſtus vobis nihil proderit. Addunt hæretici, qui ſuas opiniones verbo Dei contrarias pro verbo Dei haberi exigunt. Hoc eſt ergo quod prohibet Sapiens, Ne vel ex Philoſophorum doctrina, vel aliunde quicquam petamus præter verbũ Dei quod nos vere reddat ſapientes aut iuſtos. Ne, inquit, arguaris, ab eo ſcilicet, inueniariſque ab eo mẽdax. Quo ſignificat eum grauiter à Deo arguendum: qui eius verbis quicquam ſuum addiderit, tanquam qui mendax & falſarius ſit deprehenſus. Sicut enim falſarius deprehenditur qui principis monetæ ſuã adulteratam admiſcet & coniungit, & ob id grauiſſimè punitur tanquã reus læſæ maieſtatis & noxius reipublicæ: Ita qui pro verbo Dei ſuam obtrudit doctrinam, tanquã falſarius numiſmatis regij grauiſſimè vindicabitur, vt qui puritatem verbi Dei inficere conatus ſit & veritatem eius ſuis mendaciis commaculare. Eſt enim omnis doctrina verè humana etiamſi in ſe vera ſit, in comparatione verbi Dei impura, & necdum inſtar argenti igne examinati ab omni ſorde terrena repurgata, ſed multum terreſtreitatis habens admixtum. Qualis autem vltio maneat eum qui Dei verbis addiderit, oſtenditur Apocalipſis vltimo cum dicitur, Si quis appoſuerit ad hæc apponet ſuper illum Deus plagas ſcriptas in libro iſto.

Pſalm. 11. Iſaia 118. Actu. 15. Apo. 22.

---

7 *Duo rogaui te, ne deneges mihi antequam moriar.*

8 *Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, atribue tantum victui meo neceſſaria.*

9 *Ne forte ſaturatus illiciar ad negandum, & dicam quis eſt dominus, aut egeſtate compulſus furer, & periurem nomen Dei mei.*

OSTENDIT duabus ſententiis ſuperioribus veram ſapientiam à verbo Dei petendam, in quo & pura ſimpléxque eſt veritas, & ſufficientia eorum quæ ſcire oportet. Nunc demonſtrat quæ ſapientiã aſſecuta ſint, vt in plurimum petenda, potiſſimum ad vitã rectè peragendam, ob

ob quam veritas quæritur, & ad quam verbum Dei traditum est. Demonstrat id suo exemplo dicens: Duo rogaui te nedeneges mihi antequã moriar, quod non sic est intelligendum quasi tandem aliquando semel cupiat ante mortem exaudiri & impetrare illa duo, sed sensus est ne deneges mihi donec viuam, & quamdiu sum in hac vita, significans, hæc quæ petiturus est semper, in hac vita sibi esse necessaria, & sine Dei dono ea assequi non posse. Hebraicè enim est, Ne prohibeas à me antequam moriar. Quæ autem sint hęc duo aperitur in sequenti versu. Circa quem tamen dubitum oritur, quia non satis apparet quæ sint illa duo, cum in eo versu quatuor videantur poni, vanitas scilicet & verba mendacij, mendicitas (vel vt habent Hebræa paupertas) & diuitiæ, duo scilicet paria, quæ ambo deprecatur. Itaque plerique primium postulatum intelligunt illud. Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, secundum, Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, vt priori postulato petatur liberari ab erroribus, prauis opinionibus & falsa doctrina, posteriori vero petatur quod ad vitam temporalem nõ incõmodetransigendã est maximè expediens. Prius enim requiritur vt mens non sit infecta prauis de Deo diuinisque ac humanis rebus iudiciis & opinionibus quod cõmode precatur postquam de puritate & veritate verbi diuini est locutus, ac deinde vt etiam in tẽporalibus reb. bene se habeat vita, vt nec copia nec inopia rerũ temporaliũ, nec prosperitate, nec aduersitate excidat à Deo. Vtrumque enim requiritur, & vt de Deo rectè sentiamus quod ante omnia necesse est, & vt in vsu rerum tẽporalium sic agamus, vt ne Deum offendamus. Secundum hunc intellectum quod dicitur in priori postulato, vanitatem & verba medacij, ad idem referri potest vt inter illa duo nulla ponatur distinctio, vel potest vanitatis nomen referri ad vanitates seculi, & mendacium ad errores & falsas opiniones. Verum si penitius inspiciamus totum hunc locum, videbitur meritò longè aliud significare voluisse sapientẽ quàm quod modo dictum est. Nam duo illa, vanitatem & mendacij verba inueniuntur postea in declaratione & redditione causæ, ob quam nec diuitias nec mendicitatem dari sibi postulat, ita vt significari videatur diuitias ipsum deprecari ne incidat in vanitatem negando dominum & dicendo: Quis est dominus? medicitatem verò, ne incidat in verba mendacij periurando nomen domini. Itaque duo illa quæ optat sibi, continentur in vtroque prædicto membro. Duo illa sunt, Vanitatem & verba mendacij longe fac à me, & duo illa sunt, mendicitatem & diuitias nec dederis mihi, sed diuitias vult sibi nõ dari propter vanitatem quam per eas timet incidere, mendicitatem vult sibi non dari propter verba mendacij ne incidat in ea. Est ergo sensus, Vanitatem & verba mandacij longe fac à me, & vt hæc longè sint à me, paupertatem & diuitias ne dederis mihi. Ad quem sensum designandum in Hebræo, vbi versus ferè distinguuntur duobus principalibus mẽbris, duæ illæ partes simul pro vno ponuntur membro, & deinde pro secundo membro subiungitur, tribue tantum victui meo necessaria, vel vt habent Hebræa, ciba me pane statuti mei vel dimensi mei, quasi hoc secundum membrum explicet totum primum membrum. Cuius totius versus secundi ratio redditur, deinde in tertio

versu quo ad vtramque petitionem, & quoad vnam petitionem dicitur, Ne forte satiatus illiciar ad negandum dominum, scilicet dicendo: Quis est dominus, hoc est, deseram Deum & deiciam ad idola. Hæc enim sunt vanitas iuxta illud Psalmi: Beatus vir cuius est nomen domini spes, & non respexit in vanitates & insanias falsas. Psal. 30. Diuitiæ autem & rerũ abundantia atque prosperitas faciunt, vt quis Deum deserat nec illum velit agnoscere, sed eo relicto confugiat ad idola, iuxta illud: Sedit populus mãducare & bibere & surrexerunt ludere. Et illud, Incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suũ, & recessit à Deo salutari suo. Prouocauerunt Deũ in diis alienis. Quod ipsi accidit Salomoni. Diuitiæ etiam sæpè sunt causa, vt in multiplicem vanitatem homo pertrahatur, in voluptatem scilicet carnis aut nimium diuitiarum amorem & superbiam ita vt venter sit deus eorum & gloria, aurũ item & argentum, quæ inordinate amare iuxta Paulum est idolorum seruitus. Quod ad alteram petitionem dicitur, Aut egestate compulsus furer & periurem nomen Dei mei, negando scilicet furtum cum adiuratus fuero. Hoc autem est incidere in perniciosa verba mendacij. Ad mentiendum enim sæpè inducit paupertas. Indicat hunc sensum Lyranus: qui habet, duo rogaui te domine, Vanitatem, quæ est annexa prosperæ fortunæ, & Verba mendacij, quæ frequenter annectuntur aduersæ, longe fac à me. Et idem repetit per alia verba, Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, &c. Itaque sub exemplo diuitiarum & paupertatis Sapiens hic precatur & præcandum docet, vt nec per prosperitatem extollamur & inducamur ad vanitatem huius vitæ, vanitatem superbiæ ac Dei neglectum cum idolorum cultura, nec per aduersitatem deprimamur ad inhonesta & mendacia, inter quæ maximum est peierare nomen Dei, hoc est, falso iurare per nomen Dei. Ita enim hic ea oratio est exponenda cum alioqui impropria sit locutio. Cæterum ex hac oratione non leue sumi potest argumentum pro eorum sententia qui putant hoc caput non esse Salomonis, sed alicuius sapientis dicti Agur, cum Salomon filius regis Rex ditissimus, nec paupertatem timuisse, nec magnas & ingentes diuitias deprecatum esse videri possit. Nisi fortè dicamus Salomonem hæc pro se non petiisse, sed alios modum postulandi docuisse qui conueniat maiori parti hominũ. Nam diuitias vel paupertatem metuere non est perfectorum, qui cum Paulo dicere possunt. Scio & humiliari: scio & abundare. Vndique & in omnibus institutus sum, & esurire & satiari, abundare & penuriam pati. Proinde non potest etiam ex hac oratione argumentum sumi contra mendicitatem & paupertatem religiosorum qui se ad eam voto astringunt. Loquitur enim oratio de paupertate inuoluntaria, quæ multorum malorum & potissimum mendaciorum causa est, cum paupertas voluntaria libertatem spiritus promoueat, nec egestatem adferat, sed faciat cum Paulo nihil habentes & omnia possidentes. Potest etiam iuxta Hebræos hæc sapientis oratio intelligi iuxta mysticum sensum, vt in diuitiis & paupertate sapientiæ excessum, & defectum intelligamus. Nam sicut sunt qui minus sapiũt quam oportet, ita sunt qui plus volunt sapere quàm oportet, arrogantes sibi quã nõ habent sapientiam. Hi frequenter sic extol-

Exod. 32. Philip. 1. Ephes. 5. Philip 4. 2. Cor. 6.

extolluntur, & ad eam recidũt vanitatem vt Deũ agnoſcere nolint aut illi ſe ſubmittere, nouoſq; ſibi forment deos & idola quæ venerãtur,ſua ſci licet figmenta & opiniones. Dicentes .n. ſe eſſe ſa pientes,ſtulti facti ſunt. Sic & illi qui in ſapiẽtia
Rom. 1. deficiunt, ne illa quidẽ ſcientes quæ omnes ſcire tenentur, per hanc egeſtatem coguntur furari & aliorum prauis opinionibus frui, quibus à vero abducuntur in mendacia.

10 *Ne accuſes ſeruum ad dominum ſuum,ne forte maledicat tibi & corruas.*

POSTQVAM indicauit, & vnde Sapientia pe tenda,quod ad intellectum pertinet, & quid à Deo optandum,quod ad affectum & voluntatẽ pertinet:tradit quædam alia præcepta quibus do cetur,quomodo ad alios ſe homo habere debeat inter quæ hoc vel ex maximis eſt, vt ne quis lædat inferiores & afflictos, qui etſi ſe vlciſci non valeãt, Deum tamen habent vindicem. Ne accuſes,inquit,ſeruum ad dominum ſuum,temere ſci licet & ex crudelitate quadam atque immiſericordia. Vult enim ſignificare condolendum eſſe his qui ſeruilis ſunt conditionis, & ad eorum, quædam errata ſæpe conniuendum, tanquam qui ipſa ſatis grauantur & puniuntur conditione, nec ſpernendos eos,etiamſi videantur ſe vindica re non poſſe. Futurum enim vt illi exacerbati, ac ſentientes accuſatione ſui dominum alienatum, aut etiam grauiter offenſum plagas inferre, male tibi ſaltem precentur, & dominus omnium qui pauperum & afflictorum preces audit, vindicet tuam crudelitatem, & eo vindicante corruas in aliquod malum & calamitatem,vel corruas,hoc eſt:perdaris & frangaris amiſſa tua fœlicitate. Si gnificat ergo abſtinendum ab accuſatione ſerui apud dominum eius,ne & ſeruus viciſſim accuſa torẽ accuſet apud communem dominum, & ab illo accuſator puniatur, ſicut accuſatus ſeruus à domino ſuo, timendámque eſſe maledictionem pauperis & impotentis non minus quam opes & vires diuitum,quòd Deum vltorem habeant impotentes,& qui humana deſtituuntur ope, præſertim ſi ad Deum confugiant. Sub exemplo enim non accuſandi ſerui inſinuatur cauendum à crudelitate in quoſuis inopes & afflictos. Vnde
Eccle. 4. ſimiliter dicitur in Eccleſiaſtico: Cor inopis ne afflixeris,& non relinquas quærentibus tibi retro maledicere. Male dicentis enim tibi in amaritudine animæ exaudietur deprecatio illius. Exau
Eccle. 7. diet autem eum qui fecit illum. Et Eccleſiaſtes docet aliquid ſeruis condonandum coſideratiõe propriæ infirmitatis. Cunctis,inquit ſermonibus qui dicuntur, ne accommodes cor tuum, ne forrè audias ſeruum maledicentem tibi, ſcit enim conſcientia tua quia & tu crebro maledixiſti alijs. Beda & in contextu,& in commentario legit ne tradas ſeruum, ſed mendoſa eſt lectio quam veriſimile eſt eum ſumpſiſſe ex Deutero. 23. vbi legimus. Non trades ſeruum domino ſuo, qui ad te confugerit,&c. Nam commentarius eius myſticus,ei loco conuenit ſecundum myſticum ſen ſum. Aut potius hanc lectionem retinuit ex antiqua lectiõe,quæ eſt iuxta Septuaginta. Nã Græca hic habent,ne tradas ſeruum in manus domini.

11 *Generatio quæ patri ſuo maledicit & matri ſuæ non benedicit.*
12 *Generatio quæ ſibi munda videtur & tamen non eſt lota à ſordibus ſuis.*

13 *Generatio cuius excelſi ſunt oculi, & palpebræ eius in alta ſurrectæ.*
14 *Generatio quæ pro dentibus gladios habet & commandit molaribus ſuis,vt comedat inopes de terra: & pauperes ex hominibus.*

SVBIVNGIT & alia vitia in primis cauenda, multa docens & philoſophans per quaternaria potiſſimum ſex. Et primũ quidem ponit quatuor generationes,hoc eſt,genera hominum,quę inſinuat maxime deteſtanda eſſe, ob vitia ſingulariter mala. Primum genus eſt eorum qui per ſummam ingratitudinem peccant in eos quibus maxima debetur gratia. Generatio(inquit)ſubaudi,eſt,hoc eſt,quoddam eſt genus hominum, & ſunt quidam:qui ſuo patri etiam male precantur aut de eo malè loquuntur,& ſimiliter matri non benedicunt ſicut deberent, ſed contra maledicunt. Secundum genus eſt eorum qui falſo ſibi vendicant ſanctimoniam. Generatio(inquit) quæ munda ſibi videtur cum non ſit lota à ſordibus ſuis,hoc eſt,ſunt qui ſe mundos eſſe putant cum tamen immundicias ſuas non abluerint,quod fit vel quia ignorant ſuas immundicias & vitia, vel quia eas non curant. Tertium genus eſt eorum qui tanta inflati ſunt ſuperbia, vt ipſo etiam vultu geſtuque interiori,illam planè præ ſe ferãt nec eam in animo occultare valeant. Generatio, (inquit) cuius excelſi ſunt oculi & palpebræ eius in altum ſurrectæ, ipſo oculorum habitu declarantes,ſe alta petere,omnéſque præ ſe contemnere. Quartum genus eorum eſt qui tantæ ſunt crudelitatis vt feras imitentur, & quaſi humanam carnem dentibus ſuis edant. Quos exprimit dicens,generatio quæ pro dentibus gladios habet, hoc eſt cuius dentes ſunt quaſi gladij, quo nihil aliud ſignificatur quam quoſdam adeo crudeliter in alios ſæuire ad perdendũ eos ſiue facto ſiue verbo,aut ad diripiendum eorum bona & excoriandum eos, vt videantur ferarum more eos dentibus ſuis diſſecare, & commandere atque confringere molaribus ſuis. Et ſane quatuor hæc vitia nempe ingratitudo, vindicata ſanctimonia, ſuperbia & crudelis oppreſſio,præcipua ſunt vitia quæ totum mundum turbant & commouent Deóque vel maxime diſplicent vt mirum non ſit quod hæc quatuor genera tanquam ſingulariter cauenda propoſuerit. In quibus & ſubtilius Philoſophari licebit deſignata hæc quatuor per dendorum hominum genera, Infidelium, Iudæorum, Hæreticorum, iniquorum Chriſtianorum: Infideles enim maledicunt cœleſti omnium Patri quem cum ſua Eccleſia agnoſcere nolunt,Iudæi,iuſtitiam & mundiciem ſibi vendicant,cum Chriſti baptiſmo loti non ſint à ſordibus ſuis. Quibus & dixit dominus, Vos eſtis qui iuſtificatis vos coram hominibus. Deus Luc. 16
autem nouit corda veſtra,quæ plena ſunt rapina & iniquitate. Hæretici per ſuperbiam ſe erigunt contra Eccleſiam Dei,eiuſque ſimplicem doctrinam. Iniqui Chriſtiani, crudeliter opprimũt pauperes,de qualibus dicitur in Euangelio. Si dixerit malus ſeruus ille in corde ſuo, Moram facit dominus meus venire & cœperit percutere conſeruos ſuos,manducet autem & bibat cum ebrioſis veniet dominus ſerui illius & diuidet eum partémque eius ponet cum hypocritis.

15 *Sanguiſugæ duæ ſunt filiæ dicentes, Affer, Affer, Tria ſunt inſaturabilia, & quartum nunquam dicit ſufficit.*

16 *Infernus, & os vuluæ, & terra quæ non ſaturatur aqua, ignis verò nunquam dicit ſufficit.*

PARTEM illã primã, ſanguiſugæ duę ſunt filiæ dicentes affer, affer, ferè omnes accipiunt ſeorſum, tanquam à ſequentibus ſeparatam & ſententiam per ſe abſoluat, & intelligunt duas filias ſanguiſugæ dici vitia duo, quæ conditionem & naturam ſanguiſugæ immittantur. Eſt autem ſanguiſuga, vermis aqueus, qui & hirudo dicitur ab hærendo, cuius conditionem exprimit Horatius dicens: Non miſſura cutem niſi plena cruoris hirudo. Hanc ergo beſtiolam ſitientem mirum in modum ſanguinem, duo vitia imitantur libido & auaritia. Nam qui his vitiis dediti ſunt, non facilè ſatiantur, ſed ſemper clamant affer affer, vel vt habent Hebræa, da, da. Beda per ſanguiſugam intelligit ſignificari hic diabolum qui ſiti peccandi & peccata ſuadendi inceſſanter accenditur, quique humanum ſanguinẽ, hoc eſt vitã hominum, auidè deſiderat tollere. Cuius duæ filiæ rectè dicuntur duo illa prædicta vitia, quod ab eo prognatæ ſint præcipuæ illæ humani generis illecebræ. Verum ſi in textu hebræo diligenter eorum quæ hic dicuntur ordo obſeruetur, deprehendetur aliud longe ſapientem hic voluiſſe. Obſeruandum enim primum, hanc partem non eſſe in Hebræo ſententiam per ſe abſolutam, ſed eodem verſu comprehendi quod de tribus & quatuor vel quarto dicitur. Deinde cum in hoc verſu dicatur tria ſunt inſaturabilia, in ſequenti vbi verſus iſte explicatur, tertio tantum applicatur, non ſaturari, Et terra, Inquit, quę non ſaturatur aqua. Sic & cum in priori verſu dicatur. & quatuor nũquam dicunt, ſufficit (ſic enim habent Hebræa, non autẽ quartum) in ſequenti, verbum ſufficit tantum quarto nempe igni tribuitur, non quod vel igni hæc ſolum ſint tribuenda, ſed quod hæc omnibus quatuor ſint tribuenda indiſcriminatim, quamquam elegantiæ cauſa vnum vni & alterum alteri tribuitur. Itaque omnino apparet quatuor illa quæ in ſecundo verſu ponuntur eſſe quæ in præcedenti, primũ numero binario, deinde ternario & demon quaternario deſignantur vt ſit ſenſus: Duo ſunt inſaturabilia & quæ nunquam dicunt ſufficit, ſed dicunt, Affer, affer, imò tria ſunt inſaturabilia: imò quatuor. Eſt enim hic & in ſequentibus quaternariis talis modus loquendi, qualis eſt apud Amos, qui & ipſe multis vſus eſt quaternariis in deſcribendis multarũ nationum vitiis, cum dicit: Super tribus ſceleribus & ſuper quatuor, pro eo quod eſt, Tria ſunt ſcelera, imò quatuor, vel tria ſunt ſcelera quatuór ve, propter quæ non conuertam vel non parcam. Sic & Prouerb. 6. vbi nos habemus, ſex ſunt quæ odit dominus, & ſeptimum deteſtatur anima eius. Hebræis non eſt ſeptimum, ſed ſeptem. Et eſt ſenſus, ſex ſunt imò ſeptem quæ odit dominus & deteſtatur anima eius. Non enim ſolum ſeptimum deteſtatur, cum & inter ſex quæ præcedunt ſint quædam ſeptimo peiora, vt pedes veloces ad effundendum ſanguinem. Duæ ergo filię quæ ſunt ipſi ſanguiſugæ. Nam (ſanguiſugæ) eſt datiui caſus, vt patet ex Hebræis quæ habent לעלוקה Laalucha, & Græcis quæ habẽt τῆ βδέλλη & dicunt affer, affer, vel quarum nomina ſunt da, da, (non enim Hebræa habent, dicentes) ſunt infernus & os vuluæ. Quæ duo dicuntur filiæ ſanguiſugæ, eo quod aſſimilantur illi, in eo quod ſicut ſanguiſuga duo habet ora, q̃ ſanguine ſatiari nequeunt (id enim experientia patere dicitur) ita & illa duo ſint quaſi ora duo quæ non ſaturantur. Et infernus quidem, hoc eſt, mors, perditio aut ſtatus mortuorum, vt ſupra expoſitum eſt, veluti os eſt omnia deuorans, nec vnquam ſatiatur, ita vt ſemper ipſa redicat, affer, & eius nomen rectè dici poſſit, Hab, vt eſt Hebræis, hoc eſt da, vel affer. Similiter & os vuluæ quia concupiſcentia maximè muliebris ſemper ſemen deſiderat virile, ita vt ipſa redicat affer, & dici etiam poſſit nomen eius Hab, da vel affer. Inſatiabilis enim eſt muliebris concupiſcentia, ita vt cecinerit Poeta, Delaſſata quidem ſed non ſatiata receſſit. Hebræa tamen non habent os vuluæ, ſed clauſio vuluæ, ſed vteri, hoc eſt, matrix impedita, contracta & ſterilis, vt ſignificetur inſatiabile deſiderium mulieris ſterilis: cuius dominus concluſit vterum ne pariat. Hæc enim concubitus magis eſt auida quam cæteræ, tum propter deſiderium habendæ prolis, tum quod fœcundæ & grauidæ naturaliter non appetant concubitum cum ſint quaſi ſtomacho pleno, vt tradunt phiſici, ſterilium verò matrix non dilatetur per conceptum. Duæ ergo prædictæ filiæ hirudinis, ſunt ex numero quatuor inſaturabilium. Tertium eſt terra quæ non facilè ſaturatur aqua, quã ſemper imbibit, maximè ſabuloſa. Quartum eſt ignis qui appoſitione lignorum nõ extinguitur, ſed magis magiſque ſemper accenditur, ſempérque amplius & amplius conſumit & vorat. Cæterum omnino veriſimile eſt ſapientem non tantum id ſignificare voluiſſe quod pro explicatione literali modo dictum eſt, ſed horum quatuor inſaturabilium propoſitione voluiſſe aliquid myſticum intelligendum eſſe quod philoſophando ſit aſſequendum. In his ergo quatuor inſaturabilibus intelligi poteſt deſignari quadruplex cupiditas, quæ radix eſt omnium vitiorum. Prima eſt vindictæ & nocendi cupiditas quæ eſt ira & inuidia, quæ cupiditas per infernum horridum & tenebroſum ſignificatur, quod mortem deſideret, nec morte ipſa ſatiari poteſt, ſed ſemper in alterius malum & perniciem concitatur, omnia arrodens: omnia deſtruens. Secunda eſt concupiſcentia carnis per os vuluæ rectè deſignata, quod in ea maximè vigeat, vt dictum eſt. Libido enim in vtroque ſexu non extinguitur nec ſatiatur ipſo vſu, ſed eius deſiderium vſu magis excitatur. Tertia eſt concupiſcentia oculorum, vt vocat Ioannes, vt Paulus φιλαργυρία, auaritia ſcilicet, quæ terræ rectè comparatur, quòd 1.Ioan.2. Coloſ.3.
omnino terrena ſit terrenis tantum inhærens rebus, ad cuius etiam ſimilitudinem nunquam ſatiatur diuitiis, ſicut illa, maximè arenoſa, quamuis multa aqua in ſe ſuſcepta, parata eſt ſemper amplius ſuſcipere. Vnde & hydropico auarus cõparatur eiq; accommodatur. Quo plus ſunt potæ plus ſitiuntur aquæ. Quarta eſt cupiditas gloriæ quæ ſuperbiæ eſt, rectéque igni aſſimilatur, quod ſicut ignis ſemper alta petit, ita & ſuperbia, & ſicut ignis omnia deuorat: ita ſuperbia omnia ſibi ſubiicere cupit, nec ſatiatur omnibus etiam ſibi ſubiectis ſemper vlteriora petens: ſicut patuit in Alexandro, qui cum ſubiecto à ſe orbe audiſſet philoſophos de aliis mundis diſputantes ingemuiſſe dicitur quaſi dolens vnum tantum ſibi ſubiectum eſſe. Licet in his quatuor ſimplicius etiam ſit philoſophari, vt per infernum, vel vt habent Hebræa proprie ſepulchrum, & os

vuluæ intelligatur iuxta quorundam Hebræorũ intelligentiam corruptio & generatio rerũ, quæ vſque ad finem mundi durant, nec vnquam explentur. Deinde per duo reliqua elementa terrã & ignem deſignetur per quæ fiat generatio & corruptio rerum nẽpe per terram, aquam continue in ſe ſuſcipientem, & ignem omnia calefacientẽ, ſemper agentem ſuaque actione omnia in terra immutantem. Nec fortaſſe male dixerit qui hæc quatuor inſaturabilia ad hoc propoſita aſſeruerit, vt per ea oſtendatur auarorum & iniquorum hominum conditio, de quibus in quarta generatione facta eſt mentio. Et in ſequentibus ſapientem pro ſequi de his quæ pertinent ad tres alias generationes, hoc eſt, tria alia hominum genera. Nam quæ ſequuntur ad ea facile reduci poſſunt. Sequitur enim mox quod pertinet ad genus eorum qui maledicunt patri aut matri.

17 *Oculum qui ſubſannat patrem, & qui deſpicit partum matris ſuæ ſuffodiant eum corui de torrentibus, & comedant eum filij aquilæ.*

SVPERIVS propoſuit generationẽ maledicentem parentibus, hic deſcribit pœnã ei generationi debitam, inſinuans pulchra circum locutionẽ tales dignos eſſe qui in crucem tollantur & ſuſpendantur ſub dio, fiantque eſca auibus tanquã indigni qui cum reliquis hominibus ſepulturæ tradantur, quod eſt perditiſſimorũ hominum ſupplicium. Quo autem hoc pulchrius & efficacius inſinuet, oculi qui primum in ſupenſis impetitur ab auibus meminit dicens: Oculum qui ſubſannat patrem ſuum, & deſpicit partum, hoc eſt, parturitionem & laborem matris ſuæ, quem in pariendo eius nomine pertulit, cuius ſcilicet intuitu matrem reuereri deberet. Oculo tribuit ſubſannationem & deſpectum, ſiue quod aliquãdo nutu oculorum filij declarent ſe ridere & deſpicere parentes ſuos, vt hoc minori contemptu inſinuet quantum mereantur illi, qui etiam voce & manifeſto opere rident & deſpiciunt parentes ſuos, ſiue quod deſpectus & irriſio parentum ferè naſcitur in filiis ex eo quod obſeruent quædam in parentibus quæ ridenda & deſpicienda putant, & propter quæ eos minoris faciunt, vt ſunt paupertas, ſenectus aliave eius generis. Vnde diligenter monet Sapiens in Eccleſiaſtic. Ne glorieris in contumelia patris tui, non eſt enim tibi gloria, ſed confuſio: Fili ſuſcipe ſenectam patris tui & non contriſtes eum in vita illius, & ſi defecerit ſenſu, veniam da, & ne ſpernas eum in vita tua. Sicut ergo ob alterum harum cauſarum oculo tribuit deſpectum, ita eidem tribuit quod aues in cruce illum eruent & comedent. Et rectè quod ſicut hinc oritur in filio deſpectus parentum, ita hinc aues auſpicantur eſum ſuſpenſi in cruce hominis. Corui autem & aquilæ meminit inter reliquas aues, tum quod hæ aues cadaueribus gaudeant maximè, ad quæ à longè aduolant, ad quod reſpiciens dominus dixit: Vbicunque fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ, tum quod hæ aues longiſſimæ ſunt vitæ. Vnde eis bene tribuitur vindicta eorum filiorum qui non habent in honore parentum ſenectam quique propter inhonorationem parentum non ſunt digni qui ſint longæui ſuper terram, iuxta legis præceptum. Meminit autem coruorum de torrentibus quod circa torrentes & fluuios nidificare & manere ſoleant. Vnde legimus de Elia præceptum fuiſſe coruis vt paſcerent eum in torrente Carith. Filij aquilæ Hebraica phraſi poſitum eſt pro ipſis aquilis. Quod autem coruis effoſſio oculorũ, Aquilis eſus eorũdem tribuitur pro elegãtia Hebraica, indiſcriminatim, intelligi debet, corui & aquilæ eruent oculũ & comedent. Cæterum quanquam nõ ſemper ita fiat, vt habet hæc ſententia, nihil tamen obſtat hoc eius veritati, Non enim quid fiat, ſed quid mereantur ſignificare voluit. Vnde bene vertit noſter interpres effodiant & comedant, non autem quomodo etiam Hebræa verti poſſunt, effodient & comedent, vt ſignificetur eorum meritum & grauitas delicti ipſorum, quod vel hoc ſupplicij genere vel alio ſimili hic frequenter punitur. Poſt hanc autem vitam plenius & certius quando diaboli coruis & aquilis nigredine ſimiles nec minus carnibus humanis inhiantes grauiter tales filios torquent, oculos eis eruentes, vt ſolem iuſtitiæ nunquam cernere poſſint. Ex præmiſſis patet ſententiam hanc, paraphraſticè ſic explicari poſſe. Is qui propter quædam quæ videt in patre vel matre, eos deſpicit & ridet, non ſolum non eſt dignus qui ſit longæus ſuper terram, quemadmodum promiſſum eſt honorantibus parentes, ſed omnino meretur vt cum ſceleratiſſimis hominib. ignominioſiſſimo ſupplicij genere pereat, atque in patibulum ſuſpendatur ibique eius oculos aues eruant & comedant: qui cauſam dederunt primum deſpiciendi parentes. Quamquam & ſic poſſit intelligi. Qui oculorum nutu parentes irridet dignus eſt, vt eius etiam adhuc viuentis oculi ab auibus eruantur & comedantur, cæcúſque fiat qui oculis in parentes peccauit, ne amplius oculis in eos peccet, nec videat in eis q̃ ad deſpiciendum ipſum poſſent inducere. Pleræque enim auium è manibus hominum viuẽtium oculos potiſſimum appetunt, quod ob id fieri putant, quòd effigiem ſuam in eis veluti in ſpeculo cernentes, velut ad cognata deſiderio ſuo tendant. Venerabilis Beda ſententiam in myſtico ſenſu tractat in meliorem partem, vt per coruos & filios aquilæ intelligantur doctores ſancti, qui prauam intentionem quaſi oculum eorum qui Deum patrem in ſuis iudiciis & factis irrident & deſpiciunt ſanam Eccleſiæ doctrinam, ſua prædicatione eruunt & reuincunt. Corui etenim (inquit) vocantur doctores ſancti, quia per humilitatis gratiam, peccati in ſe nigredinem confitentur. Filij autem aquilæ, quia per gratiam eius ſint renati: qui in habitu aſſumptæ humanitatis, ad cœleſtia tranſuolant. Vnde alibi & filij ſponſi appellantur.

Eccle. 3. — Lucæ 17. — 3. Reg. 17. — Matt. 3

18 *Tria ſunt difficilia mihi & quartum penitus ignoro.*
19 *Viam aquilæ in cœlo, viam colubri ſupra petram, viam nauis in medio mari, & viam viri in adoleſcentula.*
20 *Talis eſt via mulieris adulteræ quæ comedit & tergit os ſuum, & dicit non ſum operata malum.*

PRO verò horum intellectu aſſequendo, in primis hic rurſum annotandum ſicut & ſupra dictum eſt, hebræa non habere quartum, ſed quatuor. Nec eſt, penitus, ſed tantum quatuor ignoro ea, vt ſit ſenſus tria quatuorue, vel tria imo quatuor ſunt mihi difficilia: vel (vt habent hebræa admirabilia) hoc eſt: ſupra captum meum & ignota mihi, Septuaginta verterunt ἀδύνατα, hoc eſt, impoſſibilia. Noſter tamen interpres ſic vertit quaſi quartum ſolum penitus ignoretur, reliqua

reliqua verò tria difficulter intelligant. Quáquam possit nostra litera vt habeat verum hebraicæ lectionis sensum sic accipi, Tria mihi sunt difficilia ad intelligendum vel inueniendum, imò & quartum cum illis tribus penitus ignoro. Notandum secundo in versu sequenti duplicem esse lectionem. Beda enim & multi libri habent viam viri in adolescentia, quæ lectio concordat cũ Græcis quæ habent ἀδὴνατα, hoc est, iuuentute vel adolescentia, verisimile sit eam lectionem ex antiqua versione temansisse apud Bedam. Iuxta quam lectioné facilius erit intelligere quod dicit de quarta via, viam scilicet viri in adolescentia. Sicut enim reliquæ tres viæ obliquæ sunt & tortuosæ atque difficulter inueniuntur: quia nullum remanet vestigium earum, ita & via, hoc est vitæ ratio, quam quis in adolescentia sua sequitur, difficulter intelligitur. Adeo enim instabilis est via hominis in adolescentia, ita se adolescens per omnes horas in diuersa torquet, & nunc huc, nunc illuc rapitur, vt difficile sit id comprehendere & animaduertere quo tendat, & inquibus versatus sit. Proinde rectè hæc via coniungitur & comparatur aliis tribus viis nempè viæ auium (inter quas primatum tenet aquila, quæ omnium altissimè volat, cuius ob id specialiter fit mentio) quæ in cœlo vagantur instabiles, viæ colubri tortuosæ super terram nunc huc, nunc illuc insedentis non relicto vestigio, viæ nauis nullo recto ordine in mari motæ sine vestigij indicio. Quarum triũ viarum vna est in cœlo, vna super terram, vna in aquis. Quibus tribus rectè comparatur via mentis instabilis, quæ nunc vagatur in cupiditate gloriæ mundanæ, nunc in cupiditate rerum terrenarum, nunc in cupiditate libidinum & rerum Venerearum, in quibus velut in aquis homines volutantur & immergũtur. Plausibiliter hæc sic dici possent. Verum alia lectio probabilior videtur, quæ habet viam viri in adolescentula. Sic enim quidam etiam habent libri. Et sic legendum ex Hebræis monet Lyranus. Est enim hic Hebræis dictio illa עלמה Alma, quę est apud Esaiam, cum dicit: Ecce virgo concipiet, quę propriè significat adolescentulam aut puellam occultam viro, & poinde virginem. Itaque etiam Septuaginta verterunt apud Esaiam πάρθενος. Apparet autem ad literam per viam viri in adolescentula vel virgine significari congressum viri cum puella, vt significetur eius non relinqui vestigium sicut non relinquitur vestigium vel auis incœlo volantis, vel colubri super petram se mouentis, vel nauis in mari. De tali enim congressu literam loqui apparet ex sequenti sententia. Talis est via mulieris adulteræ. Sed obstare videtur, quod congressus viri cum puella virgine, qualem significat Alma vestigium post se relinquat vnde facilè cognosci possit. Ablatum est enim virginitatis signaculum vnde congressus ille cognosci possit. Vnde Caietanus quod hanc effugiat difficultatem, putat hic dictionem Alma positam pro puella, sed prius corrupta. Nam incorrupta si postea cognoscatur, non relinquitur cógressus indicium sicut nec in adultera de qua subiungitur. Verũ istud plenè est contra dictionis illius rationé quæ omnium iudicio puellam significat incognitam viro, vt pote absconditam illi. Proinde ex sequenti sententia intelligendum est quomodo dicatur via viri in adolescentula esse incognita, nempè quòd eam vir & puella studeant omnibus modis occultare, negare, & quasi omnino nulla fuisset se se gerere, quemadmodum de adultera subiicitur. Ad quod præcedit similitudo trium viarum, vt sicut ibi via nulla apparet, sed post vias illas nulla ibi fuisse videtur, ita & hic sese gerant quasi nullus fuisset congressus. Quem sensum humilem satis in specie, si sequamur dicendum omnino apparet hæc dicta ad demóstrandam secundam ieiam generationem, de qua superius dictum est, quæ munda sibi videtur, & tamen non est lota à sordibus suis, vt hoc scilicet Sapiens hic ostenderit sub exemplo corruptæ virginis & adulteræ, quæ suas sordes solicitè tegunt nec eas sicut coniugatę & fornicariæ agnoscere volunt, insinuans harum exemplo esse plerosque qui quod peccauerunt confiteri recusent pro mundis sese gerentes. In hac auté literali intelligentia obseruãdum non esse sermonem de via pro tempore quo aquila volat, serpens graditur & nauis transit, sed de via post volatum, post gressum colubri, post transitum nauis & similiter post concubitum. Nam cúm actu aquila volat videtur via per quã volet & similiter de aliis. Atq; hoc est, quod supra dictũ est, nõ relinquitur harũ viarum vestigiũ vnde demonstrari possint. Lyranus attendens forte prædictum sensum esse humiliorem, & non omnino verum esse sapienti incognitam esse vitam viri in adolescentula, intelligit piè, Christi in virgine matre conceptum & ex ea natiuitatem. Hęc enim via omnino omnibus est ignorata nec plenè cognosci potest, iuxta illud Esa. Generationem eius quis enarrabit. De hac via prophetauit Hiere. Nouum inquit creauit dominus super terram, fœmina circundabit virum, vbi etiam pro virum eadem est dictio quæ hoc loco cum dicitur, Via viri nempè dictio גבר Gaber, quæ à fortitudine dicitur, & Christo etiam in vterum virginis iam concepto benè conuenit, tum ob diuinitatis suæ fortitudinem, tum quod ab instanti suæ conceptionis secundum animam omnino fuerit perfectus. Nec enim mysterio videtur carere, quòd non sit dictum via adolescentis siue iuuenis in adolescentula, quemadmodum iuxta illum priorem literalem sensum videbatur dicendum, sed via viri. Certe in nullum alium istud verius competere potest quam in Christum eiusque matrem virginem. Iuxta quem sensum reliquæ tres viæ rectè intelliguntur adductæ, vt per earum exemplum, quarta illa via & præ aliis magis mirabilis melius intelligeretur & aduerteretur, quod quemadmodum auis in aëre volat, serpens super petram repit, nauis transit in mari, sine aliqua aëris vel petræ vel aquæ corruptione vel diuisionis alicuius signo relicto, ita & via illa viri contingit sine virginis læsione & corruptione. Lyranus tamen tres illas vias tractat sublimius, per viam aquilæ in cælo intelligens significatam Christi in cœlos ascensioné, per viam colubri super petram eius resurrectionem, qui cum tanquam serpens pependerit in cruce, in resurrectione è sepulchro surrexerit clauso, ita vt in signato saxo desuper posito nullum appareret resurrectionis vestigium. Per viam nauis in medio mari ipsius conuersatione in hoc mundo procelloso & turbulento, in quo expositus fuit apud Iudęos variis tempestatibus, de vno loco in aliũ instabiliter semper vagatus. Hæ enim omnes viæ sicut & via conceptionis ac natiuitatis eius excedunt hominis captum. Nec mirum est sic Lyranum exposuisse, cum & Hebræus quidam

Esa. 53.
Hier. 31.

sic hoc de Messia sit interpretatus, vt patet ex Galatino li.7. vbi hãc interpretationem tribuit Rabbenu haccados. Iam quod sequitur, talis est via mulieris adulteræ, vt cum prædicto sensu conueniat intelligit Lyranus dictum de Synagoga Iudæorum, quæ cum Deum pro suo acceperit marito ab illo desciuit declinando, in idololatriam & alia pleraque vitia, quæ tamen agnoscere non vult, sed tanquam incorrupta virgo vult haberi, & cum fornicata sit cum amatoribus multis, vt dicitur apud Hiere. dicit tamen non sum polluta, & non peccaui, vt est Hierem. 2. Maculata (inquit) es in iniquitate tua, dicit dominus Deus. Quomodo dicis non sum polluta, & non peccaui. Et postea: Ecce ego iudicio contendam tecum, eo quod dixeris non peccaui, Sensus ergo esset: Quemadmodum incorruptæ sunt viæ prædictæ & incognitæ, sic & meretrix suam viam vult esse incorruptam & ignotam. Nec videtur absurdum dicere Spiritum sanctum vtrunque sensum hoc loco intendisse, & illum literalem humiliorem, & hunc spiritualem sublimiorem, maximè cum sit, vt dicitur in principio, visio siue prophetia. Porrò pro sequendo literalem sensum tertia illa sententia de muliere adultera significat, quod sicut via viri in adolescentula est abscondita, ita & via mulieris adulteræ, quod declarat subiungendo: quæ comedit & tergit os suum & dicit, Nõ sum operata malum, quo metaphoricè significat eam concubuisse seque purgasse instar eius, qui postquam comedit, abstergit os suum negans se comedisse. Sic enim & illa negat se stupratam. Quod si in secundo versu secũdum priorem lectionem legatur via viri in adolescentia, sensus hic esset, mulieris adulteræ mentem similiter esse instabilem, vagam & incertam, eamque variis perturbationum motibus fluctuare. Potest tamen etiam hæc de muliere adultera sententia accipi non vt cohærens cum superiori, sed ab ea separata, vt dictio talis non ad superiora referatur, sed ad sequentia, & sit sensus: Huiusmodi est modus agendi mulieris adulteræ, nempè comedit & tergit os suum. &c. Non est enim Hebræis quæ comedit, sed tantum comedit. Et sic optimè consistit mysteriũ natiuitatis Christi in versu præcedenti, ad quod intelligendum multum inuitat dictio Alma.

21 *Per tria mouetur terra, & quartum non potest sustinere.*
22 *Per seruum cum regnauerit, per stultum cum saturatus fuerit cibo.*
23 *Et per odiosam mulierem cum in matrimonium fuerit assumpta: Et per ancillam cum fuerit hæres dominæ suæ.*

QVARTVS iste est quaternarius, qui videri potest propositus ad declarandum tertiam illam execrandam generationem, de qua supra est dictum, cuius excelsi sunt oculi & palpebræ eius in alta surrectæ. Nam in quatuor istis notatur insignis & intolerandæ superbiæ vitium. Sunt autem ista quatuor talia quæ in sese absona sunt & indigna quæ eueniant, quorum duo priora in viris inueniuntur, alterum in seruili conditione, alterum in libera, proinde apud Hebræos hæc duo vno versu copulantur, posteriora duo in mulieribus, alterum in libera conditione, alterum in seruili, quæ & ipsa apud Hebræos, vno versu comprehenduntur. De his dicitur per tria mouetur, hoc est, commouetur vel concutitur terra, imò & quartum est quod simul cum illis terra non potest sustinere, hoc est, sufferre & tolerare. Hoc est, quatuor sunt, ꝑ quę & propter quæ commouetur terra, & quę ferre non potest. Nam & hic non est quartum Hebręis, sed quatuor, Nec minus tria sunt intoleranda quam quartum. Per hæc moueri dicit terrã, siue ad designandum hæc quatuor res esse adeo indignas, vt ad eas terra alioqui inter omnia elementa immobilis, contremiscat & commoueatur, quasi indignata quod eas ferre in se debeat, siue quod per hæc magna oriatur turbatio & comotio in terra inter homines, qui hæc ægrè ferre possunt, ita vt terra dicatur moueri quia hinc homines in terra viuentes cõmouentur & conturbantur. Sicut enim per quatuor elementorum bonam temperaturam optimè constitutus est mundus, ita per horum discrasiam & indignam constitutionem terra turbatur, inquietatur, & tumultuatur. Quorum primum est seruus regnans. Absona enim hæc res est & seruili cõditione nequaquã digna imò cum illa pugnans. Nõ enim serui est regnare, sed seruire. Nec solũ res est in se absona, sed vt in plurimum hinc in terra magna oritur turbatio. Nam cum seruum regnare cõtigerit, ferè non potest rectè vti prosperitate fortunæ cui prius nõ assueuit, sed insolescit & plus nimio extollitur, vnde in zelũ cõtra eum concitantur qui illum sibi prælatum vident, sicque & ipse concitatur contra eos qui ipsum reputant illo honore indignum. Exemplum est in Ieroboam seruo prius Salomonis, sed postea in regem præfecto super decem tribus Israel, qui per animi elationem immemor diuini beneficij induxit populum ad idololatriã. Vnde bene dictum est à quodã, Asperius nihil est misero: cũ surgit in altũ. Secundum est stultus satiatus cibo. Nam & is multas excitat turbationes petulanter, multa insolenter & sine ratione agit, audax nimium & procax, iurgia excitans & iniurias ingerens. Nec tamen per satietatem cibi tantum ventris saturitas debet intelligi, sed generaliter opulentia & diuitię quas in se absonum est stultum habere, vt quæ non deceant, eum, qui eis rectè vti non potest, sed debeãtur sapienti qui earum rectum nouit vsum. Nam vt supra dictum est. Quid prodest stulto habere diuitias, cum sapientiam emere nõ possit? Nec est tantum hæc res in se absona, sed hinc in terra magna prouenit turbatio, quod stulti diuitiis abutentes multa insolenter committant, alios despicientes & iniuria afficientes, ac per hæc alios ad indignationem ac zelum concitantes. Exemplum est in Nabal marito Abigail, cuius nomen hoc loco ponitur pro stulto. Nã Nabal stultum significat. Tertium est melior odiosa, hoc est, quæ multas habet conditiones ob quas est odibilis: vel fuit odio habita cum in matrimonium fuerit assumpta. Absonum enim mulierem odiosam fieri coniugem, cum coniux debeat esse amabilis. Illam si contingat fieri coniugem, ferè & ipsa non agnoscens beneficium, insolenter se gerere incipit in maritum ac totam familiam, quæ eius imperium & insolentiam eo ægrius fert, quo magis est odibilis. Vnde in familia nihil potest esse pacis aut boni, sed omnia plena sunt turbationibus. Quartum est ancilla facta hæres dominæ suæ. Pugnant enim inter se esse ancillam & esse hæredem eius cuius est ancilla. Istud autem esse heredem dupliciter fieri potest. Aut vt succedat post mortem dominæ suæ in eius bona & locum, fiatque coniux mariti dominæ suæ, aut vt expulsa domina, ancilla in eius locum assumatur. Vtrunque intolerabile est,

le est, sed magis postremum. Vtrumuis accidat excitantur in terra tumultus multi, cum & ancilla fortuna sua vti nesciat nisi insolenter & alij illine ad indignationem prouocentur. Exemplum aliquale in Agar ancilla Saræ quæ videns se coniugem factam Abrahæ, seque ex eo concepisse, contempsit dominam suam, quòd illa non ferens expulit eam. Duo ergo priora faciunt turbationem in republica, duo posteriora quæ fœminarũ sunt
Galat. 4. faciunt turbationem in familia. Parabola docet hinc omnia turbari in mundo, quòd his qui subesse & regi, quique inopia premi & contemni deberent, imperium obtingit, dominium rerum, abundantia & honor. Quod & in nobisipsis vsuuenit. Commouetur enim ob id terra cordis nostri, quòd carnalis affectus qui spiritui deberet seruire imperet rationi, quod stultæ & brutæ portioni nimis indulgetur saturitatis, quod odiosa caro in nimio habetur honore, & quę ancilla esse deberet dominari vult.

24 *Quatuor sunt minima terræ, & ipsa sunt sapientiora sapientibus.*
25 *Formicæ populus infirmus qui præparat in messe cibum suum.*
26 *Lepusculus plebs inualida, quæ collocat in petra cubile suum.*
27 *Regem locusta non habet, & egreditur vniuersa per turmas suas.*
28 *Stellio manibus nititur, & moratur in ædibus Regis.*

POST quatuor quaternarios, qui videtur pertinere ad quatuor generationes malas, & vitia designant, duos subiicit quaternarios pertinentes ad significationem bonarum generationum & virtutum. Et primus quidem proponit quatuor animalia minora in quib⁹ nos ad exercitium virtutis vult philosophari, secundus verò animalia maiora. Quatuor (inquit) sunt minima terrę, hoc est, ex minoribus terrę animalibus, quę tamẽ sunt sapientiora sapientibus, hoc est, quę ex instinctu naturæ exercent quædam sapientiæ opera, magis quam hi qui nomẽ sapientis profitẽtur, aut quam homines qui verè sapientiæ sunt capaces. Non enim verè hæc animalia sunt sapientia, sed hoc eis tribuit propter singularem quandam eorum actionem quam ex instinctu habent naturæ qua ita sibi prospiciunt quasi ex sapiẽtia aliqua operarentur, & qua nos sapientiam docent. Vnde & ideo possunt dici sapientiora sapiẽtibus, quòd sua actione singulari docent sapientes sapientiam, & ab eis non docentur. Primum horum est, Formicæ populus infirmus. Vbi formicæ, est pluralis numeri, cui oppositiuè iungitur populus infirmus: hoc est, genus infirmum vel congregatio, quæ licet sit corpore imbecilli & minus robusto, tamen præparat in messe, vel vt habent Hebræa, in æstate, cibum suum quo alatur in hieme, labore scilicet assiduo superans naturę infirmitatem. Huius exemplum primo proponitur, vt ex hoc quæ sit prima pars sapientiæ discamus. Ex his enim quatuor animalibus quatuor discere licet sapientiæ partes quæ in vnum collectæ, & in tota republica, & in quouis homine absolutam reddent sapiẽtiam vitæque institutionem. Huius prima pars est, eorum quæ necessaria sunt ad vitam, siue corporis, siue animi in primis curã habere. Id quod nullum animal facit neque tempestiuius neque sagacius neque diligentius quam formica. Vnde
Sup. c. 6. ad huius animalis genus tanquam maximè sedulum & laboriosum pigros supramisit Salomon, dicens: Vade ad formicam ô piger. Hic autem præter sedulitatem meminit etiam imbecillitatis in hoc animali dicens, populus infirmus, vt ne quis temere prætexat corporis infirmitatem, quasi per eam non possit curare quæ sunt vitæ necessaria, significãs laborem improbum omnia vincere, maximè si in tẽpore sit suscept⁹, cuius tẽporis etiam significat habendam rationem cum dicit, parat in messe vel in ęstate cibum suũ. Significat item huius animalis exẽplo, mẽtis magis industria quam corporis viribus, necessaria colligi posse, sicut formicæ non fortitudine, sed naturali prudentia sibi prospiciunt. Secunda sapientiæ pars, vt nobis de commoda habitatione in qua securè possimus degere, prouideamus. Docet id secundum animalculum, Lepusculus plebs inualida, pro lepusculo alij vertunt cuniculum, omnino cuniculi de genere videntur esse leporum, vt nõ malè diminutiuum lepusculus positum videatur pro cuniculis, quãuis conueniebat pluraliter dicere lepusculi vel cuniculi. Sicut supra dixit formicę, quia sequitur oppositiuè plebs inualida. Hebræa certè habẽt numerũ pluralẽ. Septuaginta verterunt χοιρογρύλλοι, choirogrylli, quomodo & noster interpres dictionem hic positam vertit, Leuit. 11. & Deut. 14. secutus Septuaginta. Est autem choirogrillus animal non maius Ericio, habens similitudinem muris & vrsi frequens in Palestina, semperque in cauernis petrarum & terræ foueis habitare solet. Eandem tamen dictionem hic positã Psa. 103. vertit Erinacius Septuaginta λαγωοῖς, hoc est, leporibus, alij cuniculis. Nam & ibi dicitur quod his animalibus sit petra refugium. Vtut est significatur hoc nomine animalculum quod in petra vel cauernis petrosis loco scilicet tutiore minusque accesso, sibi cubile & mansionem deligit, vt quod suis viribus fidere non potest eo loci securum sit. quod benè conuenit cuniculis. Post curam annonæ & securæ habitationis danda est opera vt in pace & concordia viuamus cum hominibus, atque cum eis charitatis & amicitię vinculo colligamur, naturę magis ductu & rationis quam principum coactione. Docet id tertium animal locusta, animal exiguum quod naturæ ductu gregatim de agro in agrum cum summa concordia egreditur, & cum ducem non habeat, tamen proficiscendi tempus, incedendi ordinem, quiescendi stationes, & castra mouendi opportunitatem, non minus seruat, quam si ducem signo dato sequeretur. Animal hoc si separatum incedat, sine negotio interficitur, cum verò gregatim volat nullis viribus, nullo ingenio aut arte superari potest, latissimos agros tegit, & tanta prouenit multitudine, vt nemo conetur expellere aut aggredi. Quo exẽplo docet natura, quam nos muniat & insuperabiles faciat concordia & amicitia mutua, qua paruæ res crescunt, sicut contra etiam magnæ dilabuntur discordia. Quartum animal quod & ipsum singularem docet sapientiam, noster interpres vertit Stellionem. Stellio, inquit, manibus nititur: quia in parte secutus est Septuaginta, qui habent καλαβώτης, hoc est, lacerta. Est enim stellio serpens lacertæ similis circulis quibusdam & velut lucentibus guttis in modum stellum depictus, de quo dicit Plinius li. 31. naturalis historiæ c. 10. nullum animal fraudulentius inuidere homini. Vnde Stellionum nomen aiunt tractum in maledictum, hinc & stellionatus vitium dicitur. Alij ferè vertendum putant araneam. Nam eius industria in texenda tela optimè quadrat nostro exemplo, eique benè conuenit quod pro eo quod nos legimus manibus nititur, habent Hebræa, manibus capi: quia quasi

manib

manibus quibusdam videtur texere telam suam. Magis tamen hoc conuenit Simiæ, quam hic plerique Hebrei significatam putant, cum cuius nomine & Latino & magis Germanico dictio Hebræa, hoc solum loco in scripturis posita satis cõuenit. Est enim Hebræis שממית Schemamith, cui nõ dissimile est nomẽ simia, & Germani cum Simme. Nam aranea apud Hebræos habent nomen עכביש Accabis, Iob 8. Esa. 59. Et stellio quidem & aranea versantur etiam in ædibus regum, sed frequentius in domibus pauperum, verum simia ob ingenij sui dexteritatem & humanæ prudentiæ imitationem in principum aulis habetur in delitiis, cum aulicis versans velut de numero & laute viuens. Tale enim animal omnino intelligẽdum videtur quod sua industria conspicuũ est, & in precio in aulis regum, quod maximè Simiæ conuenit, quæ quia & forma & manuum similitudine ac imitatione hominem inter omnia animalia maximè refert, in delitiis est etiam apud principes. De hac optimè dicitur quod capit manib. Vt vt est tale animal proponere voluit quod nos doceat contendendum ad honores & principum fauorem obtinendũ, idque per industriam & singularis gratiæ ostensionem, sicut stellio singularis fraudulentię & veluti manibus quibusdam rependo suisque stellulis lucendo cõspicuus est & admirandus regibus: vt & aranea subtilitate sui operis, & simia dexteritate actionum suarum. Atque hæc est postrema sapientię pars. Vnde & supra dictum est ca. 22. Vidisti virum volocem in opere suo, coram regibus stabit, nec erit ante ignobiles. Cæterum quod hæc animalia nos docent, sicut accommodari potest ad vitam corporalem & ciuilem iuxta præscriptum modum, ita & ad vitam spiritualem & Ecclesiasticam. Docemur enim hinc in primis etiam curare quæ ad vitam animæ pertinent, idque dum tempus est parandi cibum & benè operãdi. Deinde vt domum nobis paremus in qua tute degamus, quæque sit supra firmam petram constituta, nec possit facilè deiici. Post hæc vt per concordiam & communionem sanctorum tuti simus & muniti contra omnes hostium insultus. Et postremum vt nostra industria gratiam & fauorem summi regis obtineamus, quod aliquando in aula eius cœlesti recipi & versari possimus. Rursum notandum non tantum ad particulares homines accommodandum, quod hæc docent animalia, sed etiam ad ipsas respublicas. Ideo enim proponitur formicarum, cuniculorum & locustarum agmẽ, instar populi vel gentis, non autem singulare animal. Docetur ergo Respublica, curandum esse sibi vt omnes in ciuitate sint seduli & laboriosi, deinde vt commodum sibi locum deligat eumque muniat vt secura possit habitare. Tum vt concordiam inter ciues retineat, qua contra omnes hostes sit fortis & munita. Postremò vt cum capite suo & principe ipsi benè conueniat, vt vicissim princeps sedulus sit & vigilans, quod benè docet aranea telam texens, quæ ideò intelligi potest dici in domibus regum esse vt doceat reges sedulitatem.

---

29 *Tria sunt quæ benè gradiuntur, & quartum quod incedit fœliciter.*
30 *Leo fortissimus bestiarum ad nullius pauebit occursum.*
31 *Gallus succinctus lumbos suos, & aries, nec est Rex qui resistat ei.*

ALTERVM animalium, sed maiorem quaternarium Sapiens proponit quibus vnam eandémque conditionem ascribit, nempè quod benè fœliciterque incedunt vel gradiuntur, hoc est, quòd magnifico incedunt gressu. Nã idẽesse quod dicitur de tribus nempè quod benè gradiuntur, & quod de quarto nempè quod incedit fœliciter patet manifestè ex Hebræis, ex quibus etiam patet primam sententiam sic esse intelligendam: vt superius de similibus dictum est, Tria sunt quæ benè gradiuntur imò & quartum est cum illis tribus quod incedit fœliciter. Verum duplex circa hũc quaternarium oritur difficultas. Primo enim dubium est iuxta nostram maximè lectionem, quæ sint hæc quatuor benè gradientia. Secundo quorsum hæc proponantur, & quid per ea significare nosque intelligere voluerit sapiens. Quod ergo attinet ad priorem difficultatem, certum est primum animal leonem esse, fortissimum animalium quod ad nullius pauet occursum. Pro quo Septuaginta habent, catulus leonis fortior iumentis. Secundum vero, quod noster sicut & Septuaginta vertit gallum, Et gallum succinctum lumbos suos alij vertendum putant leporarium lumborum, id est, canem venaticum, alij pardum. Dictio enim Hebraica cum hoc loco tantum occurrat in scripturis quod animal significet non facilè sciri potest, idque eo magis quod nominum propriorum notitia apud Hebræos periit magna ex parte. Quod si quis vim spectet vocabulorum hic positorum, inueniet ea significare animal accinctos habens lũbos, & cuius robur est in lumbis Vnde quidam intelligũt canem venaticum, quod is in lumbis sit tenuis quasi accinctos habens lumbos. Aliis pardum quod & is in lumbis tenuis sit & fortis. Alij gallum gallinaceum qui elumbis non est, hoc est, nequaquam castratus. Cui certè sicut & pardo magis conuenit magnificus incessus quam canivenatico, quanquam, & huic rectè conuenit benè incedere ob velocem eius cursum. Ideo autem de lumbis videri potest facta mẽtio, ad distinctionem caponis qui non incedit magnificè. Gallus verò non elumbis quem gallinaceũ dicim⁹, qui hic dicitur succinctus lũbos suos & Gręcis vnonomine dic itur ἀλέκτωρ, quod hic habent Septuaginta hic incedit alta ceruice & erectis cristis. Certat cum gallis gloriæ studio, canit in victoria, principem se ostẽdens, victus verò occultatur, lucemque & aspectum hominum fugit. Excitat suo cantu homines è lecto, lucémque adesse nunciat, Gallinis maritali adest affectu eas defendens. Dicitur autem gallus gallinaceus succinctos lumbos, non quomodo succinctio lumborum refertur quandoque ad continentiam, sed quomodo succincti lumbos dicuntur parati ad gressum & pugnam, quòd scilicet per lumborum infortitudinem promptus sit ad pugnam & procreationem & magnificum incessum. Tertium animal noster, vertit aries, alij hircum, sicut & Septuaginta qui habent τράγος ἡγούμενος αἰπολίς, hoc est, hircus dux gregis. Nil autem refert ad rem aries dicatur, siue hircus cum vterque magnificè incedat, gregem præiens tãquam dux. De quarto autem animali dubium ingerit nostra lectio. Nã cum legimus. Nec est rex qui resistat ei, quartum Beda post Gregorium putauit petendum ex sequenti versu, vt quartum sit qui stultus apparuerit postquam in sublime eleuatus est, cumque per leonem Christum per gallum, prædicatores sanctos, per arietem ordinem sacerdotalem significari mysticè interpretetur, per stultum hunc in sub

lime

lime eleuatum, Antichriſtum intelligit, differentiam faciens inter fœliciter incedere & benè incedere. Antichriſtum quidem dicens fœliciter incedere ob proſperitatem fortunæ, non autem benè ob virtutis defectum. Tres verò priores benè quidem incedere: quia cum virtute, non autem fœliciter, propter aduerſitates in hoc ſeculo eis occurrentes. Mutuatus eſt hunc ſuum commentarium Gregor. de verbo ad verbum Beda ex diuo Gregorio lib. 30. Moral. cap. 5. vbi prolixè hic locus explicatur. At hæc nullo modo conueniunt cum ſcriptoris intentione, cum vt ſupra dictum eſt idem ſit fœliciter incedere & benè. Proinde neceſſe omnino eſt fateri lectionem eſſe vitiatam, ſiue culpa interpretis, ſiue ſcriptoris, & legẽdum eſſe quemadmodum & Lyra annotauit Aries, & Rex nec eſt qui reſiſtat ei, vt quartum ſit, Rex inuictus & inſuperabilis, quomodo & Dionyſius legit & intelligit. Atque ſic vertiſſe noſtrum interpretem, ſed ſcriptorum vitio aliam lectionem irrepſiſſe omnino videri poteſt, quod Hebræa ſic apertè habent itidem & Græca. Quomodo enim his linguis habentibus: & Rex, affirmatiuè, noſter verteret, nec eſt rex. Et etiamſi ſic vertiſſet omnino locus eſt reſtituendus, quòd alioqui nullus ſit cōmodus ſenſus. Codex Beſſarionis qui aſſeruatur in noſtro Collegio habet, Et aries, nec eſt qui reſiſtat ei, omiſſa regis mentione, quomodo & multi alij libri habent. Et hæc quidem pro prioris difficultatis ſolutione. Quod ad ſecundam attinet quandoquidem Sapiens ſic hos quaternarios proponit, vt rara quædam ſapientiæ ſecreta in eis latere videantur, ſed quæ tamē nec per ipſum nec per alias ſcripturas apertè explicantur. Integrum eſt vnicuiq; pro talento ſibi à Deo dato in eis philoſophari. Itaque ſunt qui per hæc quatuor intelligunt inſinuata quatuor regna & imperia, ſicut per ſimiles Danie.7. ex parte beſtias apud Danielem deſignantur. Alij veriſimilius volunt quatuor virtutes, cardinales indicatas per quas ſit vt homo rectè incedat. In Leone enim rectè fortitudinem indicatam quis dixerit, quæ omnia huius mundi, ſiue proſpera, ſiue aduerſa facilè contemnit nihil timens, neque ab inſtituto curſu deflectens quicquid euenerit. In accincto lumbos animali, quodcunq; ſit illud, cōtinentiam qua carnales reſtringimus affectiones quæ peculiariter in gallo deſignatur rectè, quòd à ſomno excitet ad vigilantiam per quam libido pellitur. In ariete verò ſiue hirco gregis duce, qui reliquum vulgus videtur gubernare, non abſurde prudentia intelligitur, quæ virtus cum rectè omnia diſpenſet, rectè etiam incedere facit & ſpiritualem curſum plurimum promouet. In regē cui nemo reſiſtere poteſt, iuſtitia rectè accipitur virtutum omnium regina, & quæ regibus in primis cōpetit, quæ ſic æquitate omnia diſponit, vt nemo quantumuis alienus à virtute illam accuſare poſſit aut condemnare. Alij aliter hic philoſophantur. At probabiliſſimum eſt tria priora animalia bruta regi coniungi, vt ex eorum cognitionibus indicaretur quæ competant regibus, nempè vt ſicut rex magnificè cum illis dicitur incedere, ita in illis imitetur quod in eis eſt eximium. In leone ergo ei proponitur imitanda fortitudo, qua tamen ſic vtatur cum opus eſt vt nō abutatur. Leo enim non ſæuit, niſi irritatus, ſubiectis ſciens parcere, ſi & principes non debent oſtendere ſuam poteſtatem, niſi cum opus eſt, ſubiectis facilè indulgentes, neminem tamen pauide verentes iuxta illud Eccleſiaſtici: Noli quærere fieri iudex, niſi valeas Ecc.7. virtute irrumpere iniquitates, ne forte extimeſcas faciem potentis. In gallo proponitur imitanda vigilantia ad quam & ſuos ſemper excitare debet. In ariete vel hirco monetur, quòd ſubiectos ſibi debet bonis legibus ad ea quæ recta ſunt ducere, & ad eorum defenſionem ſe hoſtibus obiicere. Competunt hæc omnia in regem illum omnium regum dominum, in quem verè quadrat quod nemo ei reſiſtere poteſt, de quo dictum eſt, Vicit Leo Apoc.5. de tribu Iuda, de quo etiam Auguſtinus libro 12. Auguſt. contra Fauſtum ca. 42. intelligit, legens ſecundum Septuaginta, catulus leonis fortior iumentis, hoc eſt, inquit, etiam paruulus fortior maioribus, Qui tanquam gallus clamat. Surge qui dormis, & exurge à mortuis. Ipſe eſt, & per arietem illum ſignificatus qui inter vepres hærebat cornibus ſuis, & Gen.22. pro Iſaac oblatus eſt. Ipſe eſt qui ante oues ſuas Ioan.10. vadit & ponit animam ſuam pro ouibus ſuis.

---

32 Et qui ſtultus apparuerit poſt quam eleuatus eſt in ſublime: ſi enim intellexiſſet, ori ſuo impoſuiſſet manum.

33 Qui autem fortiter premit vbera ad eliciendum lac: exprimit butirum, & qui vehementer emungit, elicit ſanguinem, & qui prouocat iras, producit diſcordias.

SICVT in ſuperioti ſententia oſtendimus cōmunem lectionem eſſe reſtituendam aut corrigendam, ita cōſequenter faciendum in priori harum duarum ſententiarum quæ alioqui nullum habebit ſenſum commodum. Omittenda enim coniunctio, &, poſita in principio. Neque enim vlla eſt huius ſententiæ cum præcedenti cognatio, ſed planè ſeparata: vt patet ex Hebræis, & à Lyrano diligenter eſt annotatum. Omittenda item coniunctio (enim) in ſecunda parte quæ etiā ſenſum tollit, & eſt legendum, Qui ſtultus apparuerit poſtquam eleuatus eſt in ſublime, ſi intellexiſſet &c. quomodo & Arboreus exponit. Aut potius pro, & eſt legendum verbum, eſt. Sic enim benè conuenit coniunctio enim, & poſteà coniunctio autē. Et in ſequēte ſētētia legēdū verbū apparet, quomodo habent aliqui libri, non autem apparuerit. Vt autem huius ſententię verus habeatur ſenſus, ſciendum eſt Hebræa habere. Si ſtulte egiſti te eleuando, vel cum eleuatus es, ſi cogitaſti (ſcilicet malum) manum ad os (ſcilicet admoue) hoc eſt, tace, nemini dicito, nec quod malè cogitaſti ore proferas. Qua ſententia monet Sapiens, vt aut homo propria delicta quæ ſe per ſuperbiam admiſiſſe nouit, tegat, aut vt quòd malè quis cogitauit, ore non proferat, ſed malè cogitata in ſeipſo contineat & reprimat iuxta illud: Quæ dicitis in cordibus veſtris: & in cubilibus veſtris compungimini. Senſus ergo noſtræ lectionis eſt. Frequenter accidit vt quis poſtquam eleuatus eſt in ſublime, hoc eſt, poſtquam ad magnos honores peruenit, aut poſtquam ſeipſum in ſuis cogitationibus exulit, ſtultus appareat, hoc eſt, ſtultitiam ſuam declaret, multa ſcilicet vt fieri ſolet ſuperbè iactando & iracundè effutiendo Talis enim ſi intellexiſſet, hoc eſt, prudens fuiſſet ſi intelligentia recta præditus fuiſſet, impoſuiſſet ori ſuo manum hoc eſt, tacuiſſet & linguam ſuam continuiſſet, nec alios ad iracūdiam aut deriſionem prouocaſſet. Solemus enim impoſitione manus ſuper os, alicui ſeruandum ſilentium, & cum tentauimus quid proferre & cogitamus id tacendum, imponimus ori manum. Vult ſignificare per imprudētem

tem illius & futilem loquacitatem, multum mali & ipsi loquaci & aliis prouenire, quod per sequentia declarat. Neque enim Hebræis est, Qui autem sed qui enim. Habent autem Hebræa hoc loco & breuiorem & elegantiorem sententiam quæ sic reddi potest: Quia expressor lactis educit butyrum, & expressor naris educit sanguinem, & expressor irarum educit contentionem. Est enim in tribus istis partibus idem semper nomen & verbum. Vndè eleganter sic latinè verti potest, Qui exprimit lac, profert butyrum, qui nares, sanguinem, & qui iras, contentionem. Hic tamen difficultas est quomodo dicat expressionem lactis proferre butyrum. Non enim butyrum fit per emulsionem lactis ex vberibus. Maior difficultas est in nostra lectione quæ habet, Qui fortiter premit vbera ad eliciendum lac, exprimit butyrum, quasi butyrum fiat per fortem pressionem vberum ad eliciendum lac. Exponit Lyranus & post eum alij, exprimit butyrum, hoc est, materiam lacte solidiorem, quę non erat extrahenda, sed dimittenda. Sed videtur nimis friuola expositio. Plerique Hebræa secuti putant non de emulsione lactis ex vberibus istud dictum esse, sed de pressione & tunsione lactis in vtre ex qua prouenit butyrũ. Nam de vberibus non fit mentio in Hebręo. Vnde non vertunt. Qui exprimit vel emulget lac, sed qui pręmit lac, hoc est, qui illud crebrius in vtre tundit, is profert butyrum. Sed de emulsione intelligendum potius videtur exigere quod sequitur de emunctione narium. Et Septuaginta verterunt, Emulge lac & erit butyrum, Intelligendum ergo eum qui emulget lac exprimere butyrum vel vt habent Hebræa, educere butyrũ, quòd simul cum lacte butyrum educatur, licet adhuc lacti permixtum à quo postea per concussionem separatur. Quomodo intellexisse Bedam satis apparet eum diligenter legitur eius commentarius. Qui tamen in eo errauit quod in secunda parte (emungit) exponit per emulget, referens id etiam ad vbera, & intelligens eum, qui vehementer emulget vbera elicere sanguinem ex vberibus. Intelligendum est enim qui vehementer emungit nares, vt patet ex Hebræis & Græcis, quæ nares, apertè exprimunt. Bedæ commentarius, ad verbum desumptus est ex diuo Gregorio lib. 27. Moral. cap. 1. Loquitur ergo sapiens de duplici vehementi emulsione, altera lactis ex vberibus, altera muci ex naribus. Et his comparat tertiam, quia expressio irarum producit discordias. Et est sensus: Sicut per emulsionem lactis, simul educitur butyrum, & sicut per emunctionem narium si vehemens sit educitur sæpè simul & sanguis, ita si quis non cohibeat cogitationes suas & conceptam iracundiam, sed per stultitiam suam emulgeat eam & exprimat eam verbis iracundis & minabundis, volens semper ius suum prosequi, aut potius qui verbis importunis prouocat aliorũ iras, simul producet & excitabit sibi discordias & cõtentiones contra alios. Monet ergo hac parabola comprimendam iracundiam, & ori manum imponendam cum quis exagitatur malis vel supetbis cogitationibus. Sub tilius tamen ad similitudines duas attendendo videri potest alteram pertinere advirtutem, alteram ad vitium, quamuis vna tantum explicetur, vt per emulsionem lactis quæ adfert secum butyrum significetur tacitè prolatio modestorũ, humilium & sapientum verborum quę secum adfert pacem, dulcedinem & pinguedinem quandam mentis,

Gregor.

sicut per emunctionem narium quæ sanguinem educit, significatur quod exprimitur prolatio iracundorum sermonum quæ discordiam parit, vt sit sensus: Qui emulget lac, simul & educit butyrum, sic qui ex corde suò profert suauia verba modestiæ & gratiæ plena, simul etiam adfert in audientibus mentis pinguedinem qua nutriatur & reficiatur. Qui verò nares emungit sæpè & sanguinem elicit, ita qui ex corde suo sordes verborum profert superbè & iracundè loquens, adfert simul & discordias quas sæpè sequitur sanguinis effusio. Sic intellexisse Septuaginta apparet ex eorum versione, quæ sic habet. Emulge lac & erit butyrum. Si autem expresseris nares, exibit sanguis satis significantes has duas similitudines non pertinere ad idem. Significatur ergo hic quod alibi dicitur. Responsio mollis frangit iram, & sermo durus suscitat furorem. Gregorius Nazianzenus oratione 31. verba illa, Emulge lac & erit butyrũ, refert ad pressam sacrarum scripturarum considerationem, quæ affert intelligentias pinguedine plenas. Citans enim ea verba sic explanat. Verum dictis aliquid elaboratius addemus: Emulge lac & habebis butyrum. Inquire, & inuenies forsitan quod magis te nutriat.

Sup. c. 5. Nazian.

CAPVT XXXI.

1 *V*Erba *Lamuelis Regis, Visio qua erudiuit eum mater sua.*
2 *Quid dilecte mi, Quid dilecti vteri mei, Quid dilecti votorum meorum?*
3 *Ne dederis mulieribus substantiam tuam, & vias tuas ad delendos Reges.*

ADMODVM singulare est postremum istud libri huius caput. Cõtinet enim & singularem titulum & singularem materiam. Nam vt titulus indicat, primum continet singularia quædam documenta quæ à matre Sapiens accepit, & deinde ex matre occasione accepta carmine describitur excellentia sedulæ mulieris. Titulus autem, & nouum tribuit Salomni nomen, & decribendam materiam nouo etiam nomine appellat: quia eam vocat sicut & superiori capite, visionem, hoc est, prophetiam. Sola enim hęc duo capita in hoc libro istam habent appellationem. Nomen autẽ Lamuel omnium consensu hic Salomonem significat. Cuius vocis etymologia est, ipsi Deus, scilicet est, vel cũ ipso est Deus, & constat duabus literis nominis Salomonis. Omissa est enim prima litera S. & additum est nomen Dei El. Et videri potest hoc nomẽ matrem ei tribuisse postquam videret Deum esse cum eo, quoniam in verbis matris nomen hoc ponitur, vt quæ prius eum vocauit Salomonem, nunc omissis quibusdam, & quibusdam additis vocauerit eum Lamuel. Dicuntur autem verba subiuncta esse verba Lamuelis, cum mox dicat esse verba matris suæ, siue quod sint ab ipso descripta, siue quod ad ipsum pertineant, tanquam ad ipsum peculiariter à matre dicta. Vocat visionem vel prophetiam sequentem matris doctrinam, nõ quòd sit de futuris vaticinatio, sed quod sit diuina doctrina, quam vel ipsa mater per se vel per Nathan prophetam ex diuina reuelatione accepit. Visio, inquit, hoc est, oraculum diuinum quo erudiuit eum mater sua. Vnde constat hanc matrem singulariter piam fuisse & ex pietate erga Deum peculiarem filij gessisse curã, quo illum in his quæ Dei sunt recte institueret pro legitima

suscepti regni administratione. Nec puduit regem licet sapientissimum tradita sibi à matre documenta & recipere & ore proponere, vt suo exemplo doceret patris tantum monita filiis amplectanda, sed & matris, iuxta illud quod prius di xerat: Audi fili disciplinam patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ. Nam suprà capite 4. testatus est quæ à patre acceperit monita, nunc verò quę à matre. Cæterum verisimile est matrem hæc salutaria monita filio dedisse iamin iuuentute suscepto in regem mortĕ patris Dauidis. Quę monita mater traditura, in sermonis exordio Rhethorum more beneuolentiam captat, blandiusculè filium compellans & titulis amoris gratiam apud illum captans, maternū hac ratione declarans affectum & regis dignitatem omnino conseruans. Primum ergo dilectum suum tantum vocat, aut vt habent Hebręa filium suum. Nam ter pro dilecto Hebręis semper est nomen filius quod apud nos semper est subaudiendum. Secundo, augendo quod prius dixerat vocat eum dilectum scilicet filium vteri sui, insinuans dolores & pericula partus, naturæque consortium, atque ob id & pro naturæ & Dei legibus magis esse obtemperandum matri. Tertio magis adhuc augendo vocat dilectum votorum suorum, hoc est, in quem tendunt omnia vota & desideria ipsius, hoc est, filium vnicè dilectū & exoptatissimum, cui regnum a patre Dauide magno desiderio & summis precibus obtinuit, pro cuius salute vnicè solicita fuit, in quo omnia eius desideria quiescebant. Quod autem dicit. Quid dilecte mi, &c. aut est oratio imperfecta supplenda hoc vel simili modo. Quid petam à te, aut quid potissimum tibi dicam. Aut dilectio quid tantum posita est, vt sit excitantis ad attentionem dicendorum, vt sit quasi dicas, Hem vel heus dilecte mi. Subiiciuntur autem quatuor seu quinque monita matris. Quorum primum est, Ne dederis mulieribus, &c. vbi notādū inprimis male legi in secunda parte diuitias tuas, quomodo tamen etiam Beda legit, cum legendum sit vias tuas, vt habent libri correctiores. Nam id concor dat cum Hebræis. Verum quia præcedit substantiam aliquis vias mutauit in diuitias, quod sic videretur esse sensus apertior. Porro pro (substantiam) potest etiam verti & melius robur vel fortitudinem, quamuis dictio Hebraica etiam substantiam & opes hominis significet, quòd hæ sint hominis robur. Vnde Septuaginta verterunt τὸν πλοῦτον, id est, tuas opes & diuitias. Iuxta quā vocis acceptionem instruit mater filium, ne det opes suas mulieribus, hoc est, ne tanto ardeat mulierum amore, vt det eis aut pro eis cōsumat suas opes. Sed quoniam timendum non est ne rex con sumat suas opes in mulieribus, rectius intelligitur significatum robur & fortitudinem non dandam. Robur, inquam, tum mētis tū corporis. Metuendum enim etiam regi est ne frequenti mulierum abusu, corporis vires perdat & animi, cum nihil magis animum reddat effœminatum, nihil magis eius intentionem eneruet & frangat. Atque hæ tum corporis, tum animi vires, præcipuè sunt hominis diuitiæ, vt etiam de eis nostra lectio possit accipi cum dicitur, Ne dederis mulieribus substantiam tuam, hoc est, opes tuas, inter quas primæ sunt animi & corporis vires & bona constitutio. Quod sequitur, Et vias tuas ad delendos reges, sic debet accipi, Ne dederis actiones & cogitationes tuas ad id quod delet & perdit reges, nēpè ad amorem inordinatum mulierum qui maximè perdit reges, alienans eos à Deo & intentione negotiorū regiorū. Neq; enim cōuenit intelligere matrem monuisse ne animum suum adiiceceret ad perdendum reges vicinos, quemadmodum quidam intelligunt. Nam bellum aduersus infideles non solum erat licitum illi populo, sed etiam laudabile ad tollendum idololatriam & cętera nefanda crimina. Et ferè in sententiis secūda clausula respondet priori.

Proverb. (margin)

4 *No i regibus ô Lamuel, noli regibus dare vinum: quia nullum secretum est vbi regnat ebrietas.*

5 *Ne forte bibant, & obliuiscantur iudiciorum & mutent causam filiorum pauperis.*

SECVNDVM istud est matris pręceptum, quo iam regibus & principibus monet cauendum ab immoderato vini vsu ipsaque ebrietate, sicut superiori præcepto monuit cauendum à libidine. Vtrumque enim æquè peruertit mentem & negligentes facit homines in suo officio. Vnde in Oseę dicitur. Fornicatio & vinum & ebrietas auferunt cor. Osea 4. Habēt autem hoc præceptum rectius Hebręa hoc modo, Non est regum Lamuel, non est regum bibere vinum, & principum nō sicera, vel & principum non est quærere vbi est sicera. Non enim mater monere vult quid filium non conueniat aliis facere, sed quid ipsummet non conueniat in se admittere, videlicet quod non conueniat ei vinū bibere, immoderatè scilicet vt q. rex sit. Proinde nostra lectio sic est accipienda, O Lamuel noli tibi ipsi tāquam regi, noli tibi (inquā) nec his qui tecum præsunt & iudicare populum debent, dare vinum intemperatè. Nam hoc vitium in aulis regum familiare esse solet. Cęterum quod apud nos est: quia nullum secretum est vbi regnat ebrietas. Hebræa non habent, sed tantum & principum non est sicera, vt mirum sit nostrum sic vertisse interpretem, nisi quod & alibi diuus Hieronymus dictionem Hebræam hic positam רוזנים Rozenim, quæ propriè significat principes, vertit secretorum scrutatores, vt Esaiæ 40. Et omnino verisimile est nostrum interpretem pro Lamed deseruiente legisse לא Lo, quod significat non, ita vt putauerit sensum esse, Non sunt secretarij, vbi sicera vel ebrietas scilicet est, vel regnat. Nec malè conuenit hæc ratio prohibitioni ebrietatis & intemperantiæ vini in regibus. Cum enim rex & regij negocia regni quàm maximè secreta habere debeāt, necesse est eos maximè abstinere ab ebrietate, per quam efficitur homo facilis ad effutiēdū quod gestat corde. Subditur tamē in sequēti versu alia ratio cauendæ intemperantiæ in regibus & omnibus iudicibus. Ne fortè, inquit, vbi benè biberint, obliuiscantur iudiciorum, quæ proferre debent, & malè pronuncient in causa filiorum pauperis, hoc est, pauperum, pro quibus maximè debent ex officio esse soliciti. Vnde Ecclesiastes Eccle. 10. dicit, Væ terræ cuius principes mane comedunt, & beata terra cuius principes vescuntur in tempore suo ad reficiendum, & non ad luxuriam. Simili ratiōe & sacerdotibus in suo occupatis officio vinum dominus prohibet dicens, vt est in Leuit. Leuit. 10. Vinum & omne quod inebriare potest non bibetis tu & filij tui, quando intrabitis in tabernaculum testimonij, ne moriamini, quia pręceptum sempiternum est in generationes vestras. Et vt habeatis scientiam discernendi inter sanctū & prophanum, inter pollutum & mūdum, doceatisque

filios

filios Israel omnia legitima mea quæ locutus sum
ad eos. Vtinam hoc præceptum & à iudicibus & à
sacerdotibus hodie ritè obseruaretur, quibuscum
vini intemperies omnino minime conueniat, ma
ximè tamen frequés est impleturque in eis etiam-
num quod de suis Esaias conqueritur. Venite su-
mamus vinum & impleamur ebrietate, & erit si-
Esaia 26. cut hodie sic & cras & multo amplius. Quin &
Carthaginenses simili lege interdixerunt magi-
stratibus vsum vini. Quod in ipsis laudat Plato
lib.2.de legibus.

6 Date siceram mœrentibus, & vinum his qui amaro sunt animo.
*7 Bibant & obliuiscantur egestatis suæ, & doloris sui non recorden
tur amplius.*

DIXERAT quibus non sit dandum vinum,
nunc pro tertio præcepto demonstrat qui-
bus sit dandum, quamuis istud potius videatur o-
biter introductum, & non peculiariter pertinere
ad officiũ regis. Vnde non dicit da, sed date, qua-
si ad omnes pertineat. Cum autem Hebræa ha-
beant, Date siceram pereũti, ne per pereuntem in-
telligi putarentur damnati ad mortem vt (quidã
intelligunt, sed non satis rectè. Nam illis sanè non
ita multum vini debetur, si velimus eos pie mori)
sed per pereuntes intelligerentur omnes qui
affliguntur, qui penuriam vel amissionem rerum
suarum patiuntur, benè vertit interpres mœren-
tibus. Quibus sic vult dare vinum quomodo re-
gibus dari noluit, nempè in ea largitare vt egesta
tis & afflictionis suæ ad tempus obliuiscantur,
Regibus verò non in ea largitate vt obliuiscan-
tur iudiciorum ab illis proferendorum. Bibant, in
quit, & obliuiscantur, hoc est, sic bibant vt obliui
scantur. Indicat hic locus largiorem potationẽ in
dulgendam his qui quotidianis fatigantur labo
ribus. Cæterum loci huius sublimior quidam sen
sus iucundus admodum est à Beda explicatus,
nempè mœrentibus siue ob exilium huius mun-
di, siue ob prioris vitæ maculas dandum esse vi-
num quod verè lætificat cor hominis, quod do-
minus in nuptiis fecit ex aqua, consolationem sci
licet scripturarũ & cœlestis sapiẽtiæ, ac poculum
sanguinis Christi, vt sic inebriati peregrinatio-
nem huius vitę leuius ferant, ac cõdemnationis
metum quem lex Mosaica incutit animo excutiãt
nec absorbeantur abundantiori tristitia, pusillani
mitate aut desperatione. Quod si & priorẽ sentẽ-
tiam mysticè placet accipere qua vinum regibus
prohibetur, de alio vini genere accipienda erit,
nempè de carnis & mundi voluptatibus, quæ his
qui per Christum reges facti sunt vt vitiis domi-
nentur, non conueniunt: quia in eis qui illis dedi
ti sunt, nullum est studium inquirendi secreta re-
rum cœlestium, sed per illas fit vt obliuiscantur
iudiciorum Dei, & pauperum Christi. Non est er
go bibendum vinum, quod obliuisci facit iudicio
rum Dei, bibendum autem quod facit obliuisci
mala huius vitæ.

8 Aperi os tuum muto, & causis omnium filiorum qui pertranseunt.
*9 Aperi os tuum, decerne quod iustum est, & iudica inopem & pau
perem.*

POSTQVAM docuit filium suum à quibus
debeat abstinere, nunc docet quibus vacare
reges potissimum debeant nempè iudiciis inter
mortales exercendis & defensioni pauperum per
iustitiæ exercitium. Quod primum dicit obscu-
rius, sic inquiens: Aperi os tuum muto, hoc est, ei
qui pro se aut nescit loqui per imperitiam, aut
non audet loqui per inopiam & verecundiam.
Pro tali tu ipse loquere patronum te illi exhibens
& æquum iudicem. Cum autem sequitur, & cau-
sis omnium filiorum qui pertranseunt: per filios
qui transeunt, intelligunt quidam generaliter om
nes homines qui continue pertranseunt & exci-
duntur & moriuntur iuxta illud: Mane sicut her-
ba transeat mane floreat & transeat, vespere deci-
dat, induret & arescat. Nam illo Psalmi loco idem Psal. 85.
est verbum quod hoc loco. Itaque quod dicitur
omnium filiorum qui pertranseunt, perinde es-
set ac si dixisset omnium mortalium, vt intelliga-
tur significari regem omnibus debere impertiri
iustitiam, & diuitibus, & pauperibus. Magis ta-
men apparet significari peculiariter homines
quosdam ope indigentes. Vnde sunt qui peregri-
nos intelligunt significatos qui transire cogũtur,
& tanquã ignoti non facilè inueniunt qui pro eis
loquantur. Potest & sic accipi, vt filij qui pertran-
seunt, sint qui iniuria sic afficiuntur & premun-
tur, vt morti sint proximi, & trãseant ex hac vita.
Huic conuenit quod Hebræa habent, filij transi-
tus vel excisionis. Diuus Grego. mysticè hanc sen Gregor.
tentiam prædicatoribus adaptans, intelligit filios
pertranseuntes, eos qui in hoc mundo viuunt
tanquam peregrini, futuram patriam inquirẽtes.
Sic autem habet li. 15. Mora. c. 27. explicans hanc
sententiam, muti dicuntur qui prædicatorum ver
bis contradicendo minimè resistunt. Qui etiam
pertranseuntes sunt: quia intentionem mentis in
amore vitæ præsentis figere dedignantur. Quod
obscurius dictum est, sequentibus verbis apertius
inculcatur. Nec enim satis habuit semel dixisse,
sed quòd omnino semperque regibus faciendum
est repetit: Aperi os tuum, decerne quod iustum
est, & iudica inopem & pauperem, liberando sci-
licet eos ab opprimentibus eos. De diuitibus ve-
rò non opus erat dicere. Nam illi, vt rarò afficiun
tur iniuria, ita & se facilè defendunt, & facilè pa-
tronos inueniunt. Et hactenus quidem monita
matris. Quæ sequuntur, occasione matris, in lau-
dem strenuę dicuntur mulieris. Est autem carmen
viginti & duobus constans versibus, iuxta ordi-
nem & numerum literarum Hebraicarum, à qui-
bus ex ordine versus incipiunt, quomodo & Psal
mi aliquot contexti sunt, & Threni Hieremiæ.
Quod vt ad literam facta & laudes continet pro-
bæ mulieris, ita in mystico sensu piè accommoda
tur, & cuique animę fideli & ipsi Ecclesię quem-
admodum prolixè prosequitur Venerabilis Be-
da, rectius sanè quam Lyranus qui secutus suum
Rabbi Salomonem, putat carmen istud etiam se-
cundũ literalẽ sensum dictũ de sacra scriptura,
quam per mulierem fortem putat significatam.
Caietanus etiam carmen quod sequitur putat es-
se matris Salomonis verba quibus descripserit
officia probæ mulieris, vt filius disceret quærere
talem vxorem quæ huiusmodi haberet conditio-
nes. Sed prior sententia est probabilior. Sic ergo
incipit hoc carmen.

*10 Mulierem fortem quis inueniet procul & de vltimis finibus pretium
eius.* Aleph.

LOQVITVR de muliere maritata, vt ex se-
quentibus patet, ita vt verti etiam posset, V-
xorem fortem. Fortem mulierem vocat non tam
ad fortitudinem corporis quam ad fortitudinem
animi

animi respiciens, hoc est, quæ non sit animi deiecti, nec pro ingenio muliebri timida ac parum animosa ad res gerendas, sed strenua, sedula & planè virilis animi, & in ferendo, & in agendo. Vnde Græcis est γυναῖκα ἀνδρείαν, mulierem, vel vxorem virilem vel fortē. De huiusmodi cum quærit, quis inueniet, significat raram esse, & fœlicem eū esse cui talis obtigerit, vel vxor, vel mater, vel domestica, Iuxta enim proprietatem linguæ Hebrææ huiusmodi quæstiones raritatem significāt
Psal. 14. rei de qua quæritur, vt cum dicitur: Domine, quis
Sup. c. 2. habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet
2. Reg. 2. in monte sancto tuo? Quis potest dicere mundū est cor meum? Si homo peccauerit in Deum, quis orabit pro eo? Ita & hic significatur paucos esse qui talem inuenire, aut quibus talis obtingere possit vxor, idque propter talium mulierum raritatem. Et quoniam rara talis est mulier, Ideo & est magni æstimanda. Vnde subditur, Procul & de vltimis finibus precium eius. Pro quo Hebræa habent clarius, Longinquum ab vnionib. preciū eius, hoc est, pluris est æstimanda quam margarita quælibet magni precij. Vnde Septuaginta habent τιμιωτέρα δὲ ἐστι λίθων πολυτελῶν, preciosior est lapidib' magni precij. Proinde & nostra lectio sic est accipienda, precium eius mulieris est procul petendum, & de vltimis finibus terræ petendum hoc est, precium eius magnum est, carum & rarum: vt ea quæ à longe afferuntur A longe petendum est quod ei debeat comparari & æquiparari, hoc est, res est preciosissima, cuius pretium vix inueniri potest. Non enim relatiuum eius est masculinum referendum ad quis, sed fœmininū referendum ad mulierem, vt patet ex Hebræis & Græcis. Iuxta mysticum sensum fortis hæc mulier vel vxor, est fidelis quæque anima, & ipsa tota Ecclesia, quæ Christum habet sponsum: fortiter sese gerens, & in aduersis quibusque tolerandis, & in virtutibus quibusque perficiendis, ita vt sanguinem suum pro Christo effundere sit parata & resistere possit principatibus & potestatibus cum quibus ei continuum in hac vita est bellum. De hac muliere forti merito quæritur quis eam sit inuenturus. Solus enim Christus inuenire sibi potuit talem vxorem, qui solus eam talem facere potuit, quo eam faciente talem euasit illa admodum preciosa, ita vt precium eius à longè petendum sit, nempe è cœlis, superans longè omnium gemmarum valorem. Beatitudo enim cœlestis quæ precium est & merces huius mulieris fortis, longe excedit omnium creaturarum æstimationē. Vnde in Ecclesiastico vbi non-
Eccle. 26. nulla similia huic loco habentur de muliere forti & bona, sic dicitur: Gratia super gratiam: mulier sancta & pudorata. Omnis autem ponderatio non est continentis animæ. Cum autem mysticè hoc carmen cuiuis fideli animæ accommodari possit, eximio modo quadrat, in eam, quæ inter omnes excelluit fideles animas, quæque Ecclesiæ fundamentum est & typus, in virginem scilicet Dei param, quæ vere rara est mulier, vt quæ parem non habuit vnquam nec habitura est. Ve-
Gene. 3. re mulier fortis, de qua dictum est, Ipsa conteret caput tuum.

Beth, Gimel. *Confidit in ea cor viri sui, & spoliis non indigebit.*
Reddet ei bonum & non malum omnibus diebus vitæ suæ.

ANTE omnia describitur quid boni mulier fortis adferat viro suo, quia idest primum lans. in Prouerb. quod in vxore desideratur, vt per eam bene sit viro. Confidit (inquit) in ea cor viri sui, hoc est, quoniam fortiter se illa gerit, vir eius non metuit de eius incontinentia, non metuit ne prodigat rem familiarem, aut eam otio & negligētia perire sinat, sed conspecta eius, tum probitate, tum diligentia bene confidit in ea cor viri, quod alioqui ob mulierem parum probam aut sedulam æstuare solet & torqueri multiplici metu. Et quod hęc viri confidentia eum non frustrabitur docet pars sequens, & spoliis non indigebit. Quod non sic accipiēdū est quasi vir per mulierem sit habiturus satis spoliorum, sed quod per diligentiam vxoris abundabit domesticis operibus, vt non sit ei necesse desiderare spolia hostilia, atq; ob ea conquirenda ad bellum procedere. Sunt qui spolia putant phrasi Hebraica significare quæcunq; necessaria ad rem domesticam. Ostēdit ergo hæc pars bene cor viri in ea confidere, ꝙ sequens versus magis adhuc cōprobat. Reddit ei, vel reddet ei bonum & non malum. Hoc est, iuxta confidentiam quam vir de ea habet, reddet hæc mulier viro bonum, idque sine alicuius mali permixtione, nec id ad breue tēpus, sed omnibus diebus vitæ suæ, ergo & post mortem mariti, si ipsam superesse contingat non obliuiscetur eius, sed piè semper erga illum affecta persistet. Bonum autē quod mulier viro reddit, est animi securitas, & per illā cordis lætitia, vitæ longæuitas, rerum domesticarum procuratio & conseruatio, & id genus simi-
lia. Similie est in Ecclesiastico: Mulieris bonæ bea- Eccles. 26.
tus vir, numerus enim annorum illius duplex. Mulier fortis oblectat virum suum, & annos vitæ illius in pace implebit & postea. Gratia mulieris sedulæ delectabit virum suū, & ossa illius impinguabit disciplina illius. Mysticè benè confidit de sponsa sua, quam iam gratia sua fortem reddidit Christus, quod ab integritate fidei in ipsum non deficiet, quantumuis multi sint qui eius integritatem corrumpere moliantur, siue prauis doctrinis, siue carnalibus illecebris. Bene confidit quod pro honore suo promouendo sedula semper laborabit, ita vt ea laborante non indigebit vnquā spoliis, quia assiduè de manu & potestate diaboli spolia accipiet, direpta per sponsæ suæ prædicationes & bonæ conuersationis exempla. Hæc enim memor expectationis quā de se habet sponsus suus, memor beneficiorum quæ ab illo accepit, reddet ei non nisi bonum, studens illi in omnibus gratificari & gratias agere, agnoscens etiā omne bonum quod habet & quod facit, illius esse, ab illo se accepisse, & proinde illi reddendū. Malum verò quod habet non esse illius, & ideo non illi reddendum aut ascribendum. Facit autem id non ad breue tempus, sed perseueranter omnib. diebus vitæ suæ: iuxta illud: In sanctitate & iustitia seruiamus coram ipso, omnibus diebus nostris.

Quæsiuit lanam & linum, & operata est consilio manuum suarum.
Facta est quasi nauis institoris de longe portans panem suum. Daleth. He

HI etiam incipit ostendere quomodo fiat vt vir spoliis non indigeat, sed bene confidere possit in vxoris suæ sedulitate. Quęsiuit, inquit lanā, & linum, hoc est, non expectauit vt ei lanam & linū obtruderentur & ad operandū cogeretur, sed ipsamet quæsiuit lanam & linū cupiens illa sibi cōparare: vt honestis artib' & labore sexui muliebri cōueniēte domū repleret rebus necessariis,

atque ob id comparatis lana & lino operata est in eis consilio manuum suarum, hoc est, per industriam manuum suarum, & non tantum manuũ alienarum. Cõsilium enim manuum positum est pro industria: quia propriè manibus non conuenit consilium. Hebræa clarius sic verti possunt. Operata est in voluntate manibus suis, hoc est, operata est libenter & non coactè. Sic autem operando facta est similis nauibus institorum, id est, mercatorum: quia sicut illę naues quædam in longinquas orbis partes deferunt, pro quibus ex eisdẽ locis referunt alias merces vnde mercatores sibi victum & necessaria cõparant: ita & illa à longe sibi parat panem suum, hoc est, victum familiæ necessariũ: quia pro his quæ manibus suis operata est, comparat sibi etiam quæ ex lõginquo adferuntur, dánsque exteris pannum confectum, accepit ab eis frumentum in cibum. Ipsa ergo cum domi maneat, nec cum mercatorib. extremos currat ad Indos, tamen velut nauis quædam necessaria à longè aduehens, etiam ipsa, sua exteris communicando, portat de longè panem suũ. Illud enim de longè portans panem suum, non ad nauem referendum est apud nos, sed ad mulierem quæ ea in re naui assimilatur, quemadmodum patet manifestè in Hebræo, vbi naues pluraliter ponuntur. In eo ergo constituitur mulieris laus, quod manuali opera etiam peregrinas opes, & non solum quæ domi nascuntur, inferat in domum mariti, non tamen ad luxum, sed ad necessitatem, quæ nomine panis designatur. Mysticè hæc item præstat Christi sponsa, quæ quod sibi, suisque paret, quibus tegantur & ornentur, vndique sibi comparat aptos ad hoc Dei sermones, in quibus aptè disponendis diligenter laborat, velut fila texens. Ex quo labore non tantum sibi suisque vestes ex diuersis virtutibus contextas conficit, sed & exteris vsque in fines terræ vtilis est, & ab illis quoq; vndiquaque colligit quæ suis sint vtilia & panem preciosum & à longè petitum adfert sibi suisque, panem scilicet qui mentem nutriat, qui nõ è terra, sed è cœlo peti debet, iuxta illud Euangelicum: Ego sum panis viuus qui

Ioan. 6. de cœlo descendi.

Et de nocte surrexit deditque prædam domesticis suis: & cibaria ancillis suis.

Vau.

PRÆTER diligentiam in laborando, superiorib. versibus duobus significatam, hic iam eius vigilantia, prouidentia, & solicitudo erga domesticos indicatur, quorum opera ei est necessaria in operibus suis. De nocte, inquit, surrexit, hoc est ante lucem, & vt habent Hebræa cum adhuc nox est, tunc incipit cogitare de operib. diurnis promouẽdis, ideoq; domesticis suis singulis mox deputat cibum diurnum ipsis necessarium etiam ante lucẽ, quo sic partem diei lucri faciat. Nec tãtũ solicita est ꝑ suo victu: nec tãtũ cogitat de labore suorũ domesticorũ: ac fructu quẽ inde est ꝑceptura, sed etiã de victu eorũ est solicita, deputãs eis illum etiã ante labores, vt ad labores alacrius accedant. Neque enim expectandum eis, vt tũ primũ victum accipiant cum eum lucrati fuerint suo labore, etiã priusquam operari incipiant summo mane singulis suus cibus est deputatus ab ea, vt quæ sibi iã abũdè prius prouidit de esculentis familiæ necessariis. Nec deputat ad luxum sed ad necessitatẽ, ita vt nihil eis desit, nec abundantia foueat vitia. Hæc enim omnia versus iste insinuat. Nec est ociosa coniunctio (&) in principio, quæ tamen in multis libris deest, sed addendam patet ex Hebræo. Coniungit enim hunc versum cum superiori, in quo dicitur hæc mulier sibi panem comparasse, significátque pane comparato statim cogitare de eo distribuendo suis domesticis. Quod autẽ noster vertit, dedit prædam, verum quidem est dictionem Hebraicam טרף Tereph, propriè significare prædã, rapinam, & id quod captum est à feris in cibum illorum. Verũ generaliter significat aliquãdo quẽuis cibũ, quẽadmodũ hic ferè alij vertunt. Vnde & 70. hic habent βρώματα, hoc est escas: & eandẽ dictionẽ noster in Psal. 110. vertit escã, vbi legimus, dedit escã timentibus se. Itaque nomen prædæ accipi debet hic simpliciter pro cibo. Aut nomine prædæ significatur cibus quẽ non per otium ex dono alicuius accepit, sed quem sua fortitudine indefesso scilicet manuum labore è manibus fortunæ veluti vi accepit instar ferarum raptum, viuentium ex sua fortitudine. Cui bene conuenit quod mox dixerat, de longe sibi panem comparasse veluti prędam aliquam. Pro cibaria Hebræis est, dictio חק Choc, quæ significat statutum & significatur ea dictione sæpè portio cibi quæ alicui pro conditione naturæ & personæ debetur, in qua significatione ponitur capite superiore, vbi legitur, tribue tantum victui meo necessaria. Nam ibi vt diximus, Hebræa habent, nutri me pane statuti vel dimensi mei. Hãc ergo significationẽ & hoc loco secutus est interpres vertens cibaria. Potest tamẽ etiã aliter accipi pro penso operũ, quod diligens vxor singulis mane, cum dispensatione cibi deputet peragendum ea die. Vnde Septuaginta verterunt, & operam ancillis. Et hæc quidem ad literam. Cæterum quod facit diligens & prouida matrona temporaliter, facit idem spiritualiter etiam Christi sponsa. Postquã enim cœpit in lana & in lino laborare vnde vestes texuntur, hoc est, meditari in scripturis sacris surgit de nocte torporis, ante lucẽ sæpè se occupat in lege Dei cogitátque quomodo ex scripturis cibum distribuat domesticis suis, sibi scilicet commissis fidelibus vnicuique pro captu & necessitate sua, vt refecti ad operandũ cũ ipsa roborentur: dans iuxta Christi pręceptũ familiæ eius in tempore tritici mensurã, vt est apud Lucã, pro quo Græcè est σιτομετρίαν, hoc est, dimensum, qđ hic dicitur statutũ, præscribẽs itẽ singulis suarũ operarum pensum, quid scilicet cuiq; pro sua sit vocatione peragendũ. Peculiariter autẽ dat, seu tantũ domesticis suis, cibum illum eximium corporis domini: qui cibus rectè nomine prædæ significatur, sicut & illo loco Psalmi: qui supra est designatus, vbi legimus: Escam dedit timentibus se, Eo quod corpus dominicũ velut captum fuit à bestiis & dilaceratum dũ ab impiis Iudæis & instar ferarum sanguinem eius sitientibus, crudeliter & captum est, & flagellis, coronæ spinis & clauis discerptum. Luc. 12.

Considerauit agrum, & emit eum, de fructu manuum suarum plantauit vineam. Zayn.

PERGIT vlterius insinuare bonæ matronæ officia, ostendendo eam non solum diligenter curare domestica & quæ domi sunt agenda, sed in hac cura adeo proficere, vt possit etiam animum adiicere ad agros comparandos. Post curam, inquit, domesticam, quæ prima esse debet,

cogitauit

cogitauit de agro emendo, tantum fuit eius lucrũ ex labore domestico. Cumque inter agrum & agrum sit maxima differentia, quod attinet ad fertilitatem, considerauit diligenter agrum quendam fertilem venalem sibi oblatum, & emit eum atque in eo plantauit vineam de fructu manuum suarum, hoc est, ex lucro quod manibus & opera sua & domesticorum parauit, quo lucro conduxit operarios ad plantandum vineam, vt ex suo labore non tantum haberet panem, sed & potum qui se suúmque maritum recrearet. Fecit idem & sponsa Christi Ecclesia maximè si primitiuam respicias, quæ non satis habuit in Iudæa velut domi, vbi nata erat laborare, ibique pascere suos domesticos Iudæos, sed considerans agrũ totius mundi & gentiũ populũ incultum & neglectũ, qui cultura posset bonorum operum fieri fertilis, emit eum suúmque esse fecit, missis in vniuersum orbem prædicatoribus, per quos fidei subiectus est mundus, in quo etiã suo suorúmq; labore, & quasi fructu manuũ suarum, hoc est, bonarũ operationum, plantauit vineam, seipsam scilicet, multiplicando per orbem Ecclesias; ex quarum profectu sponsus & sponsa veluti lætitiæ vino inebriantur, quod vnũ suo sponso sponsa promittit in Can. dicens: Dabo tibi poculũ ex vino condito & mustum granatorum meorum.
Canti. 8. Quod fecit Ecclesia primitiua fecit deinceps semper sponsa Christi, & etiamnum facit studens semper fidem dilatare ad loca Christum ignorantia séque ipsam in illis plantare.

Beth.

Accinxit fortitudine lumbos suos, & roborauit brachium suum.

BENE hic versus superiori subiectus est. Cum enim mulier hæc non tantum domesticis, sed etiam rusticis operibus se dedisset, opus erat omnino magna animi corporísque fortitudine vt vtraque rectè præstare posset. Accinxit ergo, inquit, fortitudine lumbos suos, hoc est, induit & assumpsit omnino virilem animum & fortitudinem, quæ in lumbis & brachiis maximè apparet, séque ad operandum alacriter parauit: Accingere enim se in scripturis, est se ad alacriter opus aggrediendum disponere. Vnde in Psalmo dicitur.
Psal. 19. Indutus est dominus fortitudinem & præcinxit se. Sic & Christi sponsa, quo plus vidit sibi superesse laboris in conuertendis gentibus non est fracta animo, sed vtiliter se ad opus composuit & quo expeditior esse posset, restrinxit in se carnalium desideriorum illecebras, & ad peragendum fortiter virtutis opera brachium suum manúsq; exeruit, iuxta præceptum sui sponsi: Sint lumbi
Luc. 12. vestri præcincti & lucernæ ardentes in manibus vestris.

Thed.

Gustauit & vidit quoniam bona est negotiatio eius non extinguetur in nocte lucerna eius.

Iod.

Manum suam misit ad fortia & digiti eius apprehenderunt fusum.

QVID secutum sit prædictã mulieris negotiationẽ, his ostendit. Gustauit, inquit, hoc est, ipsa experientia probauit & percepit, viditq; ac animaduertit, quod negotiatio eius, illa scilicet & qua ex lana & lino parauit familiæ cibum & qua mercata fuit agrum, esset bona, vtilis, & frugifera, ideoque magis accensa est ad diligentiam, adeo vt in nocte nolit lucernam suam extinguere, vt etiã tunc aliquot oris operibus incũbere possit domesticis, quando rusticis vacare nõ potest. Itaque tunc manũ suam accommodat ad nendum parans scilicet materiam diurno texturæ operi omninoque rem grandem & quæ non nisi fortium est aggreditur, dum non satis habet interdiu laborare & domi & foris, sed etiam noctis partem in opere consumit. Secũdo enim versu nihil aliud significatur quam nẽdi opus: quia pro fortia, dictio Hebraica significat verticulum, vel vt alij volunt colũ. Mysticè Christi vel Salomonis sponsa & vxor, vbi sensit profectum suorum laborũ & prædicationis per orbem diffusæ, miram inde voluptatem concepit, atque hinc ardentior ad operandum est effecta, adeo vt nec in nocte tribulationum & persecutionum claritas fidei & virtutis eius qua luxit in orbe extingui poterit, adeoque vt cum à publicis actionibus vacare debet etiam in nocte aliis dormientibus ipsoque tempore quietis & contemplationis vigilet cogitétque de profectu aliquo faciendo, in scripturis se exercens atque ex eis colligens certa loca, ac sentẽtias veluti fila, quibus ad inuicem debitè contextis vestes conficiantur ad operiendũ hominum nuditatem.

Manum suam aperuit inopi, & palmas suas extendit ad pauperẽ. Caph.

HACTENVS quam sit vtilis mulier fortis suæ familiæ ostendit, hoc verò versu declarat eam non suis tantum laborare, sed etiã egentibus quod proprium est fidelis mulieris, quam non tantum dare pauperibus ex his quæ lucrata est, sed etiam liberaliter & hilariter dare significat, dum dicit: Aperuit manũ suam, vel vt habent Hebræa, expandit: & palmas suas extendit, vel vt habent Hebræa, misit. His enim verbis significatur liberalis & vltronea eius oblatio, ipsámque velut obtrudere egenis sua. Ad quod etiã significandũ facit ipsa geminatio, manum suã aperuit & palmas suas extendit, quamuis etiam dici possit simpliciter ipsum pro more sentẽtiã geminasse diuersis verbis, vt in aliis versibus. Facit idem sponsa Christi: in operibus misericordię erga pauperes maximè occupata, vt non sit necesse hic mysticũ requirere aliũ sensum, quamuis iuxta Bedã rectè etiã intellexerimus mysticè significari Christi sponsam non tantũ curã gerere suorum domesticorum, sed etiã pro exteris & infidelibus solicitã semper cupientem etiã illis opem ferre suis manibus, ad quos mittit suos operarios qui illis succurrant docendo, & veritatis ac salutis viam aperiendo. Sunt enim illi verè pauperes: quia ignorãtia veritatis laborant, & per eam omni bono sunt destituti. Quibus manus aperitur, cum eis succurritur: ne pereant inopia.

Non timebit domui suæ à frigoribus niuis, omnes enim domestici eius vestiti sunt duplicibus. Lamed.

EX prædicta mulieris diligentia declarat hic versus quis fructus ipsam sequatur, nempe quod non timebit domui suæ, hoc est, domesticis suis, etiamsi irruant frigora niuis, à quibus multi sibi suisque metuunt, tum quod frigore illo obtinente torpescere coguntur: nec lucrũ facere possũt, cũ vel maximè opus est sũptibus. Illa verò non metuit: quia eius diligentia & prouidentia factum est, vt omnes domestici eius sint vestiti duplicibus vestibus, & proinde bene contra frigus muniti, ob quod etiã non erunt à suo opere multũ impediti. Pro duplicibus tamen sciendum est nõ esse Hebræis שנים Schemanaiim, qđ duo signifi-

significat, quemadmodum legisse videtur noster interpres, sed שנים Shcanim, quod coccum vel coccinũ significare, volũt; & punctis tãtũ ab altero differt. Vnde vertũt vestiti sunt cocco, hoc est, coccineis vestib. intelligentes per hoc significatũ, ꝙ cũ familia sit vestita coccino, multo magis munitã esse cõtra frigora niuis. Verũ cum coccus nõ conueniat toti familiæ nec contra frigus muniat, rectius videtur noster vertisse, quomodo teste Pagnino etiã R. Ioseph exponit etiãsi legat Sachanim, & 70. similiter vertũt διπλᾶς χλαίνας idest, duplices lanas vel chlamides. Mysticè spõsa Christi quæ iã diligenter laborauit ad prouidendum suis de his quæ sunt eis necessaria non timebit suis cum frigus persecutionũ ingruerit, quod qui bene vestiti non sunt ferre non possunt, eósque à bene operando cessare facit. Illius enim diligentia & prouidentia factum est, vt qui verè sunt eius domestici, electi scilicet: qui certò ad eam pertinent, ita sint & fide & charitate muniti, atque amicti, vt frigus illud facile superare possint, nec ob id omittant virtutum exercitium, nõ tantum Deo famulantes æstatis, hoc est, prosperitatis tempore, sed & hyeme, hoc est, tempore aduersitatum.

Stragulatam vestem fecit sibi, Byssus & purpura indumentum eius Nobilis in portis vir eius, quando sederit cum senatoribus terræ.

Nun

HACTENVS prosecutus est ea mulieris opera, quæ ad necessitatem familiæ pertinent, nunc verò ea quæ ad decorem & ornatum sui, maritique faciunt. Stragulatam, inquit vestem fecit sibi, quasi dicat. Non tantum eas vestes parat, quæ frigus arceant & pudorem; sed etiam quæ decorem adferant. Est autẽ stragula vel stragulata vestis, Varrone teste, à sternendo dicta, vnde quicquid insternabant stragulum appellabant. Itaque & vestis exterior quæ reliquis iniicitur, quale est Græcorum pallium, nomine hoc vocabatur. Item quod lectis insternitur, item aulæa & tapetia, ꝙ & iis lectis atque mensæ insternuntur: Vnde dictionẽ Hebraicam hoc loco positam noster vertit superius c. 7. tapetibus pictis: Et hoc loco oportet sic accipere stragulatã vestẽ pro tapetibus pictis lectos ornantibus vel parietes cubiculorũ. Significat ergo tantam huius mulieris esse diligentiam & sapientiam, vt etiã suis suorúmque manibus comparet sibi regiã supellectilem & ornamenta sumptuosa: tapetia quidem & aulæa pro ornatu domus, byssinas verò & purpureas vestes pro ornatu proprij corporis, ita vt hoc ornatu se magis suo commendet marito dũ in decentissimo habitu se suámque domum illius exhibet conspectui, nec laboribus mœchanicis aut rusticis: quibus aliquando occupatur, sordidatur: Quo ornatu non tantum ipsa cohonestatur, sed & vir eius, in cuius honorem non parum cedit virtus & splendor vxoris, qui & ipse ab ea similes accipit vestes. Per quæ nobilis est, insignis & præ aliis conspicuus in portis, hoc est, in publicis consessibus & iudicij loco qui in portis esse solet, locis scilicet per quæ omnes egrediuntur & ingrediuntur. Significat ergo virum vxoris virtute sic ornari, vt inter regionis senatores ascribatur, atque inter eos sit vel ex præcipuis. Item virum vxoris diligentia sic liberum esse à curis domesticis, vt cum ingenti honore publica obire possit munera. Inueniuntur hæc insigniter etiam in Cristi sponsa ac sponso Christo. Neque enim satis habet hæc sponsa parare sibi & suis ea quæ sunt ad vitam æternam necessaria, rectam scilicet doctrinam & mandatorum Dei obseruationem, sed & singularia quædam ac varia virtutum ornamenta per adimpletionem Euangelicorum consiliorum acquirit, vnde de ea canitur. Astitit regina à dexteris tuis, in vestitu deaurato, circundata varietate. Et domum quidem suam ornat veste stragula, dum ad decorem domus Dei cœremoniis variis sibique consentaneis diuinum cultum exornat. Induitur autem ipsa bysso & purpura dum & virginitatis candore & martyrum sanguine decoratur in bysso enim quæ candidi est coloris, virginitas, in purpura quæ sanguinei est coloris, martyrium designatur, quæ duo præcipua sunt Ecclesiæ ornamenta. Vnde pulchrè dictum est à patribus, quod sancta Ecclesia electorum floribus vernans in pace habet lilia in bello rosas. Et in sermone quodam in festo omnium sanctorum sub titulo diui Augustini sic legitur: O vere beata mater Ecclesia, quam sic honor diuinæ dignationis illuminat, quam vincentium gloriosus martyrum sanguis exornat, quam inuiolatæ confessionis candida induit virginitas. Floribus eius, nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc charissimi singuli ad vtrosque honores amplissimas accipere dignitatum coronas, vel de virginitate candidas, vel de passione purpureas. Ex hoc ecclesiæ ornatu non parum nobilitatur & sponsus eius: qui etsi ignobilis videretur eũ in hoc mundo conuersaretur, & maximè cum ante tribunal iudicis staret iudicandus, tamen nunc nobilis agnoscitur & eximius in Ecclesiis fidelium, quæ sunt tanquam portæ per quas acceditur ad Christum, & in quibus fidelium iudicia exercentur, vbi sedet Christus in medio eorum qui ab ipso constituti sunt principes super omnem terram & tanquam senatores terræ de quibus dixit dominus: Vbi sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Qui magis adhuc apparebit conspicuus & insignis: quando ad iudicandum omnes venerit in nouissimo die, quando cum illo sedebunt Apostoli super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel.

Psal. 44.

Augu.

Matt. 18.

Samech

Sindonem fecit & vendidit, & cingulum tradidit Cananæo.

AVGET hic versus industriam mulieris vt quæ adeo sit potens & diligens, vt lanæ & lini operibus non tantum comparet quæ suis sunt necessaria, sed etiam quæ aliis vendat à se suisque ingeniose elaborata: ideoque dicitur eam & sindonem & cingulum fecisse & vendidisse. Est autem Sindon linteũ ex precioso ac subtili lino contextum, quo ad ornatum capitis vtuntur mulieres, putatúrque à Sidone ciuitate Phœniciæ nomen accepisse, vbi primum inuentum sit. Certè Hebraicè hic est, Sidon idem nomen quod est ciuitatis secundũ sonum, sed ciuitatis nomen per Tsade, hoc verò per Samech scribitur. In cingulis etiam ingeniosè elaboratis, siue per texturã, siue per acus picturam, solent mulieres ornamentum singulare constituere, quemadmodum declarat locus ille Esaiæ: Et erit pro zona funiculus. Et alio qui duo hæc peculiariter mulieribus debentur, capitis tegmen, & vestium iuxta lumbos præcinctio, vt mirum non sit quod horum duorum peculiariter meminerit, Sindonis scilicet & cinguli

Esaia 3.

vt

vt significetur ipsam non sibi tantum parare muliebria ornamenta, sed & aliis, simulque indicetur quales merces potissimum vendere conueniat, nempe eas quæ ad necessarium corporis ornamentum spectant. Cæterum nomen Cananæi hoc loco ab hominibus ferè accipitur appellatiuè, vt idem sit quod mercator quomodo hic omnes ferè vertunt, quomodo & noster vertit idem nomen Esa. 23. vbi nos legimus institores eius inclyti terræ: Quod si quis velit accipere vt sit gentis nomen, quomodo & Septuaginta acceperunt & Chaldæus interpres, dicendum Cananæi fieri mentionem ꝙ Cananæi cũ Iudæis habitarent in terra Palestina quorum ministerio vtebantur. Tradidit ergo Chananæo tanquam seruo suo ad vendendum, vel tr adidit ei pro precio, vt cuius vxor nõ esset tã sedula quæ sua opera paret sibi necessaria. Et hæc quidem ad literam. Iuxta mysticum sensum, sponsa Christi Ecclesia nõ Iudæis tantum suis (quorũ prima illi cura fuit) & necessaria, & quæ ad orna um facerent prouidit, sed etiam gentili populo tradidit singulariter sindonem & cingulum. Sindonem quia innocentiam quam ei tradit in baptismo etiam sub symbolo sindonis mundæ, quæ capiti imponitur his verbis accipe vestem candidam sanctam & immaculatam. Hanc autem innocentiam rectè ei vendere dicitur: quia ab eo recipit abrenunciationem Sathanæ & professioné fidei sanctæque conuersationis. Cingulum verò ei tradidit, quia illũ docuit fluxa gentilitatis opera astringere, & peculiariter libidiné frenare, quam sibi gentilis populus nimis liberã esse permisit, existimans fornicationem & immunditias pleraſque non esse peccatum. Nomine autem Chananæi rectè populus gentilis significatur, tum quod Chanaam populum gentilem procreauit: qui cum ipso maledictioni diu subiacuit, tum quod nomé ei cõuenit. Interpretatur enim humiliatus vel contritus & confractus. Et certè humiliatus fuit populus gẽtilis quamdiu sub diaboli potestate in erroribus & vitiis detinebatur. Explicat hunc locum D. Aye. Gregor. Gregor. lib. 33. Moral. c. 22.

Fortitudo & decor indumentum eius & ridebit in di e nouissimo.

DVPLICITER potest intelligi quod dicit fortitudinem & decorem esse indumentũ eius. Primum simpliciter vt significetur eam insigniter & honeste vestitam esse, & sit sensus indumentum eius præclarum est & decorum. Et quod sequitur ridebit in die nouissimo. Consequenter hunc habet sensum, postero tempore, cum alij ob frigus & vestitus inopiam affligentur, ipsa ridebit hoc est, gaudebit. Aliter hoc versu significatur præcipuum ornamentum huius mulieris situm esse, non in preciosis vestibus corporalibus, de quibus superius dixit, sed in dotibus animi, fortitudine scilicet, & decore. Fortitudine quidem ad res constanter & gnauiter gerendas, decore vero ac honestate, moderationem, grauitatem ac decorum in omnibus seruando: Hoc enim commodè & necessario subiiciendum erat post prędicta: ne more multarum mulierum putaretur nimium studere & tribuere pulchritudini & splẽdori corporali. Sic & Petrus. Quarum, inquit, nõ
1. Pet. 3. sit extrinsecus capillatura aut circundatio auri aut indumenti vestimentorum cultus, sed qui absconditus est cordis homo in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus: qui est in conspectu

Iansf. in Proueb.

Dei locuplex. Itaque fortitudo & decor indumẽtum eius esse dicitur: quia his virtutib. veluti vestibus, quibusdam ornatur & conspicua est, quo modo de domino dicitur in Psalm. Dominus regnauit decorem indutus est, indutus est dominus fortitudinem. Et alio loco. Confessionem & Psal. 92. decorem induisti amictus lumine sicut vestimento. Quod sequitur & ridebit in die nouissimo, significat eam quoniam his virtutibus ornata est gauisuram etiam in senectute ex testimonio bonæ conscientiæ, cũ aliæ mulierculæ, quę in iuuentæ delitiis vacant & curioso corporis ornatu se oblectant, ac pulchritudine sibi placent, vbi senectus aduenerit & flos ætatis emarcuerit, mærere cogentur corporis & animæ dotibus destituti. Item quod iam instante postremo die quem alij ferè maximè metuunt, ipsa gaudebit quod bene sibi conscia laborum præmia se recepturam expectet. Iuxta hunc posteriorem intellectum non est difficilè Christi sponsæ hunc versum accommodare. Illa enim cum suo sponso omnium maximè & verissimè decorem & fortitudinem induit, hisque virtutibus tanquam suo peculiari vestitu est ornata & circumamicta, Fortitudine sua inuicta persistens contra omnes hostes suos, fortiter perferens omnes aduersitates & virtutũ labores. Decorem autem seruans & honestatem in virtutum operatione. Vnde in nouissimo iudicij die, aliis flentibus ipsa ridebit, & gaudebit intromissa in gaudium domini sui. Tractat hunc locum D. Greg. super 7. Psalmo, in illud. Benigne fac domine, ostendens quam rectè hæc duo sunt Gregor. coniuncta, fortitudo & decor. Qui enim, inquit, ita se in virtutibus decorum exhibet, vt tamen tentationum impugnationibus non repugnet, hic nimirum decore ad tempus induitur, sed fortitudine nequaquam vestitur, &c.

Psalm. 103 (margin)

Os suum aperuit sapientiæ, & lex clementiæ in lingua eius. Phe.

HACTENVS prosecutus est quid operãdo hæc mulier perfecerit, insinuans quæ sint bonæ matronæ officia, nunc verò etiam sermone se bene gerere ostendit, eámque liberam esse à vitio loquacitatis & stultitiæ quo ferè muliebris sexus laborat. Os suum, inquit aperuit non vanitati, sed sapientiæ, hoc est, ad proferendum & docendum sapiẽtiam, docens suos scilicet domesticos timorem Dei, qui est ipsa sapientia, vt est Iob 28. & in lingua eius assidue versatur lex clementiæ, hoc est, pietatis & misericordiæ proximis exhibendæ. Docet ergo suos & rectè sapientérque se gerere erga Deum, & clementer atque benignè erga proximos. Insignis est hæc matronarũ dos sine qua superiora parũ profuerint. Sũt enim quæ in operãdo & strenuæ sunt & suos strenuos esse cogunt, sed vel loquaces nimis sunt & vanæ, vel ad pietatem suos non adhortantur. Eximiè autem istud quadrat in sponsam Christi, quæ os suum aperit ad docendam sapientiam cælestem & perfectam quam à suo sponso didicit, quæ in fide Christi consistit abscondita prius tot seculis. In eius lingua versatur non potissimum lex illa rigoris & seueritatis, qua secundũ Moesis præceptum seuerissimè mox peccata puniuntur, sed magis lex euangelica quæ prædicat per Christũ remissionem peccatorum, decétque diligendum proximum, sicut Christus dilexit nos.

Q q Conside-

Considerauit semitas domus suæ, & panem otiosa non comedit.

Ibide.

ALIVD bonæ matronæ officium hic versus depingit, nempe quod familiæ suæ diligentem curam habet circunspiciens, vias actiones & mores domesticorum suorum, quid scilicet agāt an ne torpescant otio, aut vitiis sint dediti, sic tamen huic rei intendit vt interim ipsa non comedat panem otiosa, sed simul cum aliis laboret, nō admonens illos verbo tantum, sed & facto suo prouocans ad opus. Non facit vt pleræque quæ à suis rigidè opus exigunt, cum interim ipsæ vacent otio & panem manducent aliorum partum manibus. Quadrat istud excellenter in Christi sponsā, quia & fidelis quæque anima cunctas suæ consciētiæ cogitationes diligenter inuestigat, & Ecc. subditarū sibi ouium mores plustrat, torpētes excitans, peccantes corrigens, afflictos consolans, nec comedit panem, ociosa: quia & pro pane corporali nouit sibi alicui bonæ occupationi vacandum. Iuxta illud Pauli: Qui non laborat nō manducet, & solicitè cauet ne panem cœlestem quem in sacris eloquiis atque in sacramento percipit aut aliis proponit sine virtutum exercitio comedat, studēs opere adimplere quod ex sacris scripturis intelligendo percipit, ac dominicæ passionis vestigiis insistere, in cuius commemorationem sacrum panem suscipit. Nec tantum alios verbo ad bene viuendum excitat, sed etiam facto & conuersatione inuitat. Tractat hūc locum D. Greg. lib. moralium in c. 42. & c. 25. vbi legit considerat quod magis conuenit originalibus, & sensum habet commodiorem.

2. The. 3.

Gregor.

Surrexerunt filij eius & beatissimam prædicauerunt, vir eius & laudauit eam.

Multæ filiæ congregauerunt diuitias, tu supergressa es vniuersas.

Coph. Resche.

POST explicata varia bonæ matronæ officia erga maritum, erga domesticos, erga pauperes, in prudentia & diligentia rerum agendarum in acquisitione omnium necessariorum, eorūmq; quæ ad decentem pertinent ornatum, itē in sermonis vtilitate, subiicit iam quæ laus talem sequatur matronam, & primū quidem quomodo talis laudetur à filiis suis ac marito, quos surgere dicit ad eam laudandū significans in publico publicísque consessibus magis quam in priuatis ædib. illos se exhibere ad eam deprædicādam. His autem potius quam alienis laudem tribuit matronæ, quod pudica mulier, quæ rem domesticā tractat non publicam, suis potissimum innotuit non alienis, in qua si quid vitij aut quid morosi- tatis aut negligētiæ fuisset, à nullis magis deprehendi potuisset nullis magis molestū fuisset quā qui cum ea fuerunt assidui & indiuidui. Hi ergo perspectis eius virtutibus perceptóque multiplici commodo ab illa hoc dicunt quod sequitur, multæ filiæ congregauerunt diuitias, vel vt est Hebraicè, fecerunt fortitudinem, hoc est fortiter operatæ sunt vel fecerunt fortitudinem, hoc est, fortia vt habent 70. Vnde nostra lectio accipi potest non tantum de diuitiis corporalibus, sed etiam virtutum & laudis. Tu vero supergressa es vniuersas, Hoc est effe runt eam etiam super eas filias, hoc est mulieres quæ alioqui se strenuè gesserunt & laudibus dignæ sunt. Completur istud in Christi sponsa Ecclesia cuius sponsus in canticis inter cætera vocat eam pulcherrimam mulierem atque de ea dicit: Vna est columba, perfectamea, vna est matri suæ, electa genitrici suæ. Et mox subditur de filiis eius. Viderunt eam filiæ & beatissimam prædicauerunt, reginæ & concubinæ & laudauerunt eam. Certè eam non alij magis laudare possunt, quam maritus qui eam intime nouit & filij eius qui ab ea pleraque perceperunt beneficia. Hi agnoscunt eam longe excellere plerásque alias filias, hoc est congregationes, quæ tamen multas congregasse diuitias videntur, vt pote scholas Philosophorum & Sinagogas Iudæorum, quæ multos quidem habuerunt sectatores, multámque veritatis ac quarumdam virtutum collegerunt supellectilem, at nihil in cōparatione sponsæ Christi, cuius diuitiæ sunt & Thesauri sapientiæ ac sciētiæ Dei absconditi in Christo, & multitudo fidelium per vniuersum orbem credentium, & congeries omnium virtutum quas sancti Dei homines operati sunt. Tantas diuitias nulla vnquam habuit secta, nulla religio.

Canti. 6.

Fallax gratia & vana est pulchritudo, mulier timens Dominum ipsa laudabitur.

Date ei de fructu manuum suarum, & laudent eam in portis opera eius.

Sheim. Thau.

VIDENTVR hi duo versus qui etiam pertinent, ad laudem mulieris esse verba nō mariti aut filiorum, sed ipsius Salomonis approbantis illorum laudem. Cæterum quo rectè prior versus intelligatur notandum Hebræa sic habere. Mendacium est gratia, & vanitas est pulchritudo. Itaque nostra litera sic est ordinanda. Gratia hoc est venustas à qua mulieres dicuntur vulgo gratiosæ, est res fallax, & pulchritudo faciei atque corporis est res vana, vt quæ non sit res stabilis atque diuturna, nec vere commendet mulieres. Nam vt quidam ait. Forma bonum fragile est, quantumque accedit ad annos, Fit minor, & spacio carpitur ipsa suo. Itaque quo ostendat mulierem quæ prædicto modo sese gerit vere esse laudandam & merito laudari à suis, comparat eam cum illis quas vulgus multum laudare solet, nempe cum venustis & gratiosis mulieribus, insinuatq; cur illis merito præferri debeat imò quod huius cōparatione illæ ne laudari quidē debent, quòd pulchritudo sit res vana, timor verò Dei solus sit ob quem merito quis laudari debeat. Simúlque tacitæ occurrit obiectioni, nēpe cur inter laudes præscriptæ mulieris non meminerit pulchritudinis eius corporalis, quæ commendare solet mulieres vel maximè apud homines. Respondet enim laudem mulieris non consistere in veritate in huiusmodi re, sed tantum in his quæ declarant eam timere Deum, qualia sunt officia prius illi attributa. Bene ergo concludendo, subiungit; Date ei de fructu manuum suarum, hoc est, laudate eam quotquot estis, sicuti suis operibus laudari meruit. Laus enim & honor fructus est bonarum actionum. Nec tā voces hominum eam laudent in portis, & publicis consessibus, quam eius opera, hoc est, narrentur in eius laudem & aliorum exemplum in publicis locis opera eius, quod si fiat ipsa opera laudabunt eam magis quam hominum voces. Non est enim ei opus emendicatis ab humana eloquentia laudibus, si vel facta eius tantum publicentur & publicè narrentur satis illa eam deprædi-

deprædicabunt. Conueniunt hæc maximè Christi sponsæ; quæ non ab externo commendanda est splendore quemadmodum synagoga Iudaica. Psal. 44. Omnis enim gloria eius filiæ regis ab intus, sed hinc commendāda venit, quod tota Deo addicta his vacet operibus quibus Deo placere desiderat. Vnde omnibus dicitur: vt pro merito eam laudent eiusque facta per quæ fidem longe latéque propagauit & hæresibus atque tyrannis fortiter resistit, vbique euulgent atque in Ecclesiis & fidelium congregationibus enarrent. Sic enim futurum vt dignam assequatur laudem, quam plenius ab ipso suo sponso consecutura est in plenissimo illo supremi iudicij consessu, quando omniū facta publicabuntur, & laus erit vnicuique à Deo pro meritorum exigentia. Et hactenus quidem mysticam carminis intelligentiam sic simpliciter sumus prosequuti, quomodo literali sensui, qui semper fundamentum est mystici sensus, maxime conuenit. Quod si quis exactiorem requirat, inueniet apud Bedam qui prolixè & sublimiter est prosecutus allegoricam tractationem, quæ tamen dum nimis & exacte fit, frigida sæpe euadit & sibi non semper consentiens.

FINIS.

Hæc in prouerbia interpretatio est solida, vtilis, ne dicam necessaria interpretandis scripturis, nihil habens quod impedire posset ne typis excudi debeat, quod attestor ego qui librum à capite ad vmbilicum diligenter perlegi.

F. Ioannes Hentenius, S.T. Professor.

EIVSDEM D. CORNELII IANSENII ANNOTATIONES IN LIBRVM SAPIENTIÆ SALOMONIS: IN QVIBVS BREVITER, ET GENVINVS LITERAE SENSVS ET GERMANA LECTIO, EX DILIgenti collatione Græci exemplaris, & manu scriptorum codicum, Theologorúmque veterum auctoritate ostenditur.

CAPVT PRIMVM.

DILIGITE *iustitiam,*) Quoniā fons sapientiæ est iustitia: ac ea demum est sapientia vera, viuere iustè: ideo sapientiam docturus hic auctor à iustitia diligentia orditur: quæ cum omnibus sit diligenda maximè tamen iudicibus terræ: ad quos præcipuè scribit hunc librum vt patet cap. 6. Porrò *qui iudicatis terram*, positum est pro iudices terræ, & per iudices terræ designantur rectores populi, à præcipuo illorum officio, quod est iudicare, & iustitiam administrare.

Sentite de Domino in bonitate:) Bene post dilectionem iustitiæ Sapiens in primis duo hæc Deum concernentia congruo ordine requirit. Ante omnia enim opus est vt quis rectam de Deo obtineat sententiam, tum vt quis eum rectè quærat. *in bonitate sentite de Deo*, Hebraica phrasi dictum est pro bene sentire de eo. Sic *in simplicitate cordis*, dictum est pro simplici corde. Non sentiunt autem de Domino in bonitate, qui vel de eius potētia vel benignitate non rectè sentiunt, existimantes eum vel non satis potentem vel non satis benignum. Vnde subiicit. *In simplicitate cordis quærite illum.* Porrò *quærere Deum* dupliciter accipi potest. Quęritur enim dum precibus inuocatur eius auxiliū, quod simplici corde fieri debet, nimirum firma fiducia de Dei potentia & bonitate: quomodo qui Deum non orat Iacobus duplicem animo dicit quòd partim fidat partim diffidat. Quæritur item operibus, dum per ea illi placere volumus: quod rursum simplici corde fieri debet: hoc est sine omni fictione & hypocrisi. Prior autem intelligentia magis conuenit sequentibus. Sequitur enim. *Inuenitur autem ab his qui non tentant eum.* Tentant enim Deum qui diffidentes de Dei potentia & bonitate petunt earum declarationem & ostensionem.

Apparet autem his qui fidem habent in illū,) Græcè ἐμφανίζεται δὲ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ, id est, & apparet his qui nō diffidunt illi: Sic enim melius respondet illi quod præcedit, *his qui non tentant illū.* Non autem bene conuenit præsenti loco coniunctio, *autem*: quoniam nulla est sententiarum inter se diuersitas: vnde tantū cōiunctiuè accipi debet.

Probata autem virtus corripit insipientes:) Non est hic ἀρετὴ, id est virtus, quæ opponitur vitio, sed δύναμις hoc est fortitudo, potentia. Est ergo sensus, virtus Dei bene probata, & spectata multis potentiæ suæ factis corripit insipientes: quia eos punit & vindicat aut arguit insipientes, hoc est, declarat eorum insipientiam, qua de ipso Deo eiusque potentia male sentiunt: qui a experiri eo guntur eius potentiam: Vtrumque enim significare potest verbum hic positū ἐλέγχει, id est, corripit vel arguit.

In maleuolam animam:) εἰς κακότεχνον ψυχὴν vel quod magis est, in maleficam aut malitiosam animam, quæque mala, callida arte, machinatur & fabricat.

Subdito peccatis:) κατάχρεῳ ἁμαρτίας, id est, obnoxio peccato. Singulariter non pluraliter, vt possit intelligi de fomite: quem Paulus peccatum sæpe vocat, cui se debitorem, ac corpus suum

obnoxium reddit omnis peccator.

Effugiet fictum:) pro *fictum* Græcè δόλον id est: dolum quod magis conuenit sequenti, *& auferet se à cogitationibus*: & respondet illi quod prius dixit, *In simplicitate cordis quærite illum.* Vnde apud nos *fictum* debet accipi substantiuè pro fictione.

Auferet se à cogitationibus quæ sunt sine intellectu:) ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, id est, migrabit à cogitationibus imprudentibus, aut prudentia destitutis.

Et corripietur à superueniente iniquitate:) καὶ ἐλεγχθήσεται ἐπελθούσης ἀνομίας, Nō est ergo præpositio à apud Græcos, sed genitiui absolutè positi. Verbum autem ἐλεγχθήσεται cum referendum sit nō *adfictum*, vt communiter intelligitur, sed ad spiritum sanctum: qui propriè non potest dici corripi, rectius verteretur, confutabitur, hoc est veluti victus & improperio affectus cum mœrore decedet. Vnde præcipit Paulus ad Ephe. 4. Nolite cōtristare spiritum sanctum Dei.

Benignus est enim spiritus sapientiæ:) Græcis est Nominatiuus σοφία, id est, Sapientia est benignus spiritus: quod conuenit illi, *In maleuolam animā non introibit sapientia.* Magis tamen puto legendum quemadmodum videtur legisse interpres σοφίας *sapientiæ*, pro, *Benignus*, autem est φιλάνθρωπον, quod amatorem hominū propriè significat vt significetur, sapientiam vel spiritum sapientiæ cupere seipsum impertiri hominibus. Augustin. lib. de mendacio ad Consen. legit *humanus*, vbi locum hunc prolixè citat & exponit. Deinde sequitur, *& non liberabit*, quasi dicat. Et si sit benignus non tamen liberabit, &c. aut sic, Quia benignus est, ideò non sinet maledicos & detractores impunitos. Benignitas enim Dei non fert eos qui aliis maledicunt & detrahunt.

Et non liberabit maledictum,) Non est legendum *maledictum*, vt quidem libri habent, sed *maledicum*: quomodo habent nūc libri correctiores. Est enim Græcè βλάσφημον, pro *liberabit*, autem Græcè est ἀθῳώσει hoc est non reputabit eum innocentem, vel non sinet eum impunitum & immunē propter ea quæ labiis suis iniquè locutus est. Similis locutio est Exodi 20. *Non enim habebit Dominus insontē qui assumpserit nomen Dei sui in vanū*, Et Iob, 9. pro eo quod legimus *sciens quòd non parceres delinquenti*. 70. habent οἶδα ὅτι οὐκ ἀθῷόν με ἐάσεις, id est, noui quod non insontem me sines.

Scrutator est verus:) pro *scrutator* Græcè est ἐπίσκοπος hoc est conspector vel inspector.

Hoc quod continet omnia: τὸ συνέχον τὰ πάντα. Refertur istud ad spiritum: nec mirum quod in neutro genere ponatur, cum etiam πνεῦμα, id est spiritus Græcis sit neutri generis. Continet autem omnia spiritus: quia omnia in suo esse conseruat. Vnde & omnia dicuntur per appropriationē esse in eo, sicut omnia ex patre, & omnia per filiū. Augustinus in speculo legit *hic qui continet omnia.* Porro pro scientiam, magis quadrat cognitionē. Est enim γνῶσιν: & significatur, Spiritum qui est vbique & omnia conseruat non posse ignorare verba quæ loquimur quamuis occulta. Accommodata est autem hæc sententia ab Ecclesia in alio sensu ad miraculum diei Pentecostes, quando spiritus sanctus dedit Apostolis variis loqui linguis, & per eos cœpit replere orbem terrarum Euangelica prædicatione.

Nec præteriet illum corripiens iudicium. οὐδὲ μὴν παρελεύσεται αὐτὸν ἐλέγχουσα ἡ δίκη. Vnde patet, *Iudiciū* hic non esse accusatiui casus sed nominatiui, & adiectiuum eius esse participium *corripiens*, vt sit hic sensus. Neque iudicium Dei corripiens peccatores præteribit eum qui loquitur iniqua hoc est, non sinet eum impunitum.

Interrogatio enim:) pro *interrogatio* est ἐξέτασις, id est inquisitio & examinatio. Verum interpres in hoc libro frequenter nomen *interrogatio* sic vsurpat, quemadmodum & in Psal. verb. *interrogare. Dominus interrogat iustum & impium.*

Auris zeli. οὖς ζηλώσεως auris æmulatiōis, hoc est auris Dei zelosa, nā & hic est Hebraica phrasis.

Sermonū autem illius auditio λόγων δὲ αὐτοῦ ἀκοὴ Magis hic quadrat. Verborum autem eius fama. nam quomodo auditio venit ad Deum? Porro ἀκοὴ etiam in Euangeliis aliquoties famam & rumorem significat.

Non absconditur:) Græcis est præsens ἀποκρύπτεται, id est absconditur, quomodo est apud Augustinū lib. de essentia diuinitatis. Tomo quarto.

Sermo obscurus in vacuū nō ibit:) φθέγμα λαθραῖον κενὸν οὐ πορεύσεται, id est sermo occultus non ibit vacuus, id est, non erit liber à Dei punitione. Pro *sermo obscurus*. Augustinus legit *respōsum obscurum* lib. de mendacio.

Nolite zelare mortem.) Zelamur id qudd cupide sectamur. Cupidè autem sectari mortem vidētur qui ea cupidè faciunt quæ certo mortem afferunt. Proinde dehortatur sapiens ne sic viuamus quasi sectantes mortem. Et notandum quod cum supra à peccatis cordis & linguæ dehortatus fuerit, nunc etiam dehortatur à peccatis operis, non est autem Græcè *Neque acquiratis perditionem*: sed μηδὲ ἐπισπᾶσθε ὄλεθρον, id est, neque attrahatis perniciem, quo explicat quod dixit *Nolite zelare mortem*, quod autem dicitur, *in operibus & in errore*, Hebraicè dictum est per opera, & per errorem.

Creauit enim vt essent omnia) ἔκτισε γὰρ εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα, hoc est, creauit. n. omnia ad esse, id est, ad hoc vt essēt. Quod autem sequitur *& sanabiles fecit nationes orbis terrarum*, Græcè est καὶ σωτήριοι αἱ γενέσεις τοῦ κόσμου, id est, & salutares sunt generationes mundi, hoc quæcunque in mundo sunt creata à Deo ea sunt salutaria. Generatiōes enim mundi hic dictum est, sicut in Genesi, *Istæ sunt Generationes cœli & terræ. Sanabiles* autem interpres hic posuit pro salutares: quemadmodum aliquoties verbum *sanare* pro saluare.

Medicamentum exterminii:) pro *medicamentum* Græcè est φάρμακον quæ dictio cum & in bonam & in malā partem accipiatur pro medicina scilicet & veneno hic in malā accipitur partem. Est enim sensus, nō est in generationibus mūdi creatum à Deo venenum aliquod exterminans & perdens. Hunc enim sensum & præcedentia & sequētia exigunt. Patet ergo & apud nos *medicamentum* in malam accipi partem. Nā & illud habet vtranque significationem sicut Græcis φάρμακον. Ponitur autem *exterminium* hic pro perditione, sicut in hoc libro frequenter & *exterminare* pro perdere. Porro *medicamentum exterminii*, vel venenum perditionis, rectè exposuerimus: perditionem venenosam, aut corrumpētem: vt sit sensus. Non est inter creaturas à Deo creatas, creata perditio corrumpens aut corruptio, vel malum perditionis. Itaque extra intentionem authoris est cōmunis huius loci intellectus quo per illud. *Et sanabiles, &c.* intelligitur significari Deū ita cōstituisse hominem

hominem vt sanari possit si vel malum aliquod corporis vel animæ inciderit. Et illud *Nõ est medicamentum extermini* : sic accipitur, non est medicina aliqua, qua à morte nos in perpetuum prę seruemus. Rectius glossa interlinearis per *medicamentum extermini* intelligit per antiphrasim peccatum quod exterminat à Deo. Verum nostri instituti non est prosequi & insectari aliorum interpretationes, sed tantum genuinum ostendere sensum & germanam lectionem.

Nec inferorum regnum in terra:) Gręca iucundius habent οὐδὲ ᾅδου βασίλειον ἐπὶ γῆς, id est, neque orci vel potius inferni regia, id est, palatium est super terram. Non est βασίλεια sed βασίλειον: quamuis sensus eodem recidat.

Iustitia enim perpetua est & immortalis:) Gręcis nõ est *perpetua*: sed tãtum δικαιοσύνη δὲ ἀθάνατός ἐστιν, id est, iustitia autem immortalis est. Quod autem sequitur. *Iustitia autem mortis acquisitio*, in Græcis omnino non est & omissum aptiorem facit sententiarum cohærentiam, sequitur enim. *Impii autem, &c.* cum dicendum alioqui fuisset, *Impij enim* scripti codices plerique & vetusti non habẽt illam partem: proinde expungenda est.

Defluxerunt:) ἐτάκησαν: hoc est contabuerunt. Quod autem dicit, *illos æstimasse mortem amicam*: sic oportet accipere quomodo pri⁹ significauit, quosdam zelare mortem eamque attrahere.

Sponsiones posuerunt ad illam:) συνθήκην ἔθεντο πρὸς αὐτὸν: id est, fœdus vel pactum constituerunt cũ ea. Eadẽ dictio est Esa. 28. in simili loco quo dicitur ex persona impiorum. *Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum*, quamquam nõ eodẽ sensu hoc dicant impij quo hic sapiens. Nam impij illud dicebant per ironiam: significare volentes, nihil se eorum malorum timere quæ prędicebant Prophetæ. Hic verò sapiẽs significare vult, eos amicitiam iniisse cum morte, cum ea ament quæ morti sunt coniuncta.

Quoniam morte digni sunt, qui sunt ex parte illius:) Gręcis longè aliter est ὅτι ἄξιοί εἰσι τῆς ἐκείνου μερίδος εἶναι, id est, digni sunt esse partis illius. Id enim optimè conuenit cum eo *fœdus inierũt cum ea*. Antiqua scripta pleraque non habent, *morte*, vnde verisimile est interpretem sic vertisse. *Quoniam digni sunt, qui sint ex parte illius*: sic enim pulchrè Græca verti possunt.

CAPVT II.

Exiguum & cum tædio est tempus vitæ nostræ:) ὀλίγος καὶ λυπηρός ἐστιν ὁ βίος ἡμῶν, id est breuis & molesta est vita nostra. Duo mala vitę commemorat, nimirum breuitatem & tristitiam vel molestiam, quam in breui vita pati semper oportet. Tertium malum est quod subiungitur: Et *nomen est refrigerium in fine hominis*. vbi notandum pro *refrigerium* Græcè esse ἴασις. quod propriè significat curationem & medelam. vt sit. *& non est medela in fine hominis*: hoc est cum aduenerit finis & mors hominis: nullam licet inuenire medicinam qua quis morti subtrahatur. Quartum malũ significatur cum dicitur, Et *non est qui agnitus sit reuersus ab inferis*. pro quo Græcè est καὶ οὐκ ἐγνώσθη ὁ ἀναλύσας ἐξ ᾅδου, id est, & non est agnitus qui reuersus ab inferno. Ex quo colligere volunt non esse vitam post hanc vitam.

Quoniam ex nihilo nati sumus:) pro ex nihilo Græcè est pulchra dictio αὐτοσχεδίως, hoc est, vltro, temere, fortuito, & à casu ac sine Dei cura & prouidentia. Hæc enim erat Epicureorum sententia quæ hic explicatur.

Tanquam non fuerimus:) Magis quadrat: *Tanquam non fuissemus.*

Quoniam fumus afflatus est in naribus nostris & sermo scintillæ ad cõmouendum cor nostrum, & extinctus cinis erit corpus nostrum.) Totus hic locus obscurus & corruptus apud nos, clarus est & elegans apud Græcos qui sic habẽt: ὅτι καπνὸς ἡ πνοὴ ἐν ῥισὶν ἡμῶν καὶ ὁ λόγος σπινθὴρ ἐν κινήσει καρδίας ἡμῶν οὗ σβεσθέντος τέφρα ἀποβήσεται τὸ σῶμα, id est quoniam flatus vel spiratio in naribus nostris est fumus, & sermo est scintilla in motu cordis nostri, qua extincta cinis euadet corpus. Significant his verbis impij vitam nostram nõ esse aliud quam viuacem ignem in corde existentem quod cum mouetur emittit de se scintillas, nempè verba quæ loquimur & fumum nempè spirationem: quemadmodum ignis motus scintillas euomit & fumũ. Proinde quemadmodum ignis in cineres, ita vbi desierit in nobis sermo & cordis motus corpus etiam nostrum redigi admodum cum ignis scintillæ deficiunt, redigi in cinerem. Apud nos ergo dictio *afflatus* accipi debet non vt participium, sed vt nomen substantiuũ. Multi scripti codices habẽt sicut & glossa ordinaria, *fum⁹ et flatus*. Quomodo est verisimile vertisse interpretẽ. Facile enim *& flatus* mutatũ est in *ac flatus*. Deinde quidam scriptorum habẽt extincta non *extinctus*, vt verisimile sit interpretem vertisse *qua extincta*, & in margine quidam libri habent *scintilla*, &c, pro *quia*, habent *qua*, vt cum originalibus Græcis penè per omnia consentiant: vt vera lectio sit. *Quoniam fumus & flatus est in naribus nostris & sermo, scintilla, ad commodum cor nostrum, quo extincta cinis erit corpus nostrum.*

Et nomen nostrum obliuionem accipiet, &c. Hęc sententia apud Græcos ponitur ante illud, *Et transibit vita nostra.*

Et non est reuersio finis nostri:) pro reuersio Græcis est ἀναποδισμὸς quę dictio significat etiam impedimentum, vt hic possit esse sensus. Nemo est qui finẽ & morte nobis præstitutã impedire & auertere possit. Magis tamen hanc dictionẽ hic puto significare retrogressionem ab ἀναποδίζω quod significat etiam retroducere & retrogredi, vt sit hic sensus. Non est retrogressio finis nostri, hoc est finis noster non retrogreditur, sed fixus manet, in eo tempore quo constitutus est. Hic enim sensus optimè conuenit sequenti.

Quoniam consignata est:) quod magis vertendum erat, *Quoniam consignatus est*, vt ad finem referatur, quod magis est generis masculini quã fœminini. Est autem Græcè κατεσφραγίσθη, quod à σφραγὶς dicitur, hoc est à sigillo vt sit sensus veluti sigillo quodam appenso finis noster est consignatus.

Bonis quæ sunt:) τῶν ὄντων ἀγαθῶν, id est, existentibus & præsentibus bonis, ad distinctionem bonorum futurorum nondum existentium: quorum expectatione, præsentium fruitionem negligunt iusti, cum contrà mundani dicant. *De præsentibus gaudet Ecclesia.*

Tanquam in iuuentute celeriter:) pro celeriter Græcè est σπουδαίως, id est studiosè, vel alacriter, aut grauiter. Verum obscurum est quid sit illud, *Tanquam in iuuentute*, pro quo Græcè

est

est ὡς ἐν νεότητι. Sciendum autem illud ὡς teste Budæo varias habere significationes & vsus multiplices, ac inter varia etiam significare, duntaxat, & vtique quæ significatio huic loco benè conuenit. Vtamur creatura vtiq; cum nos sumus in iuuentute; & libet voluptatibus vti aut eum creatura adhuc est in iuuentute & adhuc viget ac recreare nos potest: qui sensus benè conuenit sequentibus: vnde quidam vertit *dum est iuuenta*.

Flos temporis:) Græcè est ἄνθος ἀέρος, id est, flos aeris, quanquam idem sit sensus.

Coronemus nos rosis:) Grecè nõ est simpliciter *rosis* sed στεψώμεθα ῥόδων κάλυξι, hoc est, coronemur rosarum baccam κάλυξ enim significat baccam rosæ, hoc est, rosam clausam, quæ postea quam aperta est mox marcescit, Vnde subditur *antequam marcescant*.

Nullum pratum sit: hanc sententiam Greca nunc non habent, habent tamen antiquissima scripta.

Nemo vestrum exsors sit luxuriæ nostræ:) Græca quædam non habent *nostræ*, & pro *vestrum* habent *nostrum*, quomodo habebant tria scripta, & glosa ordinaria in margine habebat aliàs *nostrum*. Pro *luxuriæ* autem est ἀγερωχίας, hoc est, insolentiæ & petulantiæ.

Nec veterano nec reuereamur canos multi temporis: Legendum est *nec veterani reuereamur, &c.* quo modo habebant multa scripta, sed & glosa ordinaria in contextu. Hæc enim lectio concordat cum Græcis μηδὲ πρεσβύτου ἐντραπῶμεν πολιὰς πολυχρονίους, id est, neque senis vereamur canos annosos. Vnde patet apud nos illud, *multi temporis*: construendum cum *canos*.

Sit autem fortitudo nostra lex iniustitiæ:) Legẽdum non *iniustitiæ*, sed *iustitiæ*: quomodo habebat quedam scriptura & glosa item ordinaria in textu. Hoc enim consentit Græcis, quæ habent τῆς δικαιοσύνης, id est iustitię. Est ergo sensus, Reputemus fortitudinem nostram esse nobis pro lege iustitię: vt scilicet legitimum, iustum & licitum ducamus, quicquid viribus nostris præstare possumus. Porro quoniam indignum videbatur, impiis tribuere legem iustitiæ, aliquis offensus, *iustitiæ*, vertit in *iniustitiæ*.

Circumueniamus ergo iustum:) ἐνεδρεύσωμεν δὲ τὸν δίκαιον, id est, insidiemur autem iusto.

Inutilis est nobis:) pro *inutilis* Grecè est δύσχρηστος quod nomen non solum significat inutilem, sed etiam difficilem, incommodum, & intractabilem hominem: quæ significatio hic magis conuenit, vt conquerantur impij iustum sibi esse incommodum, nec adduci posse vt illis condescendat, & conniueat ad illorum impietates. Vnde sequitur, *& cõtrarius est operibus nostris*. Diuus Cyprianus li. secundo contra Iudæos capite decimotertio legit *insuauis*. similiter & August. lib. 17. ca. 20. de ciuitate Dei.

Diffamat in nos:) *Diffamare* hic non accipitur in malũ pro infamare & denigrare alicuius famam sed simpliciter pro longè & latè diuulgare, quæ propria est verbi significatio. Est enim Græcè ἐπιφημίζει ἡμῖν, id est, celebrat contra nos.

Scientiam Dei:) Rursum *scientiam*, sicut & sæpius in sequentibus pro cognitionem posuit, cùm sit γνῶσιν.

Filium Dei se nominat:) Nõ est hoc loco υἱὸν θεοῦ, sed παῖδα κυρίου quod etiam verti potest *seruũ Domini*. Non enim hic locus solũ de Christo est intelligẽdus, quamquam in illum peculiariter quadret, sed etiam de aliis iustis & Prophetis, qui solebant se seruos Domini Dei vocare, & nomini, *Domini*, correlatiuè respondet *seruus*, non *filius*.

In traductionem:) εἰς ἔλεγχον. quod etiã potest verti *in redargutionem*: quãuis recte verterit interpres: cum *traducere* significet pulchrè, in publicum proferre. Frequenter autem in hoc libro interpres nomen ἔλεγχος per traductionem vertit, & ἐλέγχειν per traducere: nec semper satis aptè quod ad sensum attinet cum ἐλέγχειν etiam sit arguere & corripere.

Tanquam nugaces: εἰς κίβδηλον, id est, in spurium, vel velut res quædam adulterina, Quod benè conuenit illi dicto saluatori, *Vos ex patre diabolo estis*.

Præfert nouissima iustorum:) μακαρίζει ἔσχατα, id est, beata dicit extrema iustorum.

Tentemus quæ ventura sint illi) πειράσωμεν τὰ ἐν ἐκβάσει αὐτοῦ, id est, *Tentemus quæ erunt in exitu ipsius*: id est, qualia erunt nouissima ipsius: neque enim additur tum apud Græcos, *& sciemus quæ erunt nouissima ipsius* quæ videntur assumpta ex alia versione alicuius. Certè apud Cyprianum lib. 2. contra Iudæos ca. 13. vbi locus hic prolixè citatur, non sunt illa verba.

Si enim est filius Dei:) pro *verus* est δίκαιος hoc est *iustus*, & accipitur substãtiuè, quemadmodum indicat præpositus articulus ὁ δίκαιος vt sit sensus, Si enim iustus est filius Dei. *Iustus* legit etiam Augu. lib. 17. de ciuit. Dei, ca. 20. pro *suscipiet* autem est ἀντιλήψεται id est, succurret ei: quãuis benè verterit interpres, qui *suscipere* sæpè ponit pro protegere & defendere, & *susceptor* pro defensore.

Interrogemus eum:) δοκιμάσωμεν, id est, exploremus & probemus: sicut superius *interrogatio* pro probatione.

Reuerentia eius:) pro reuerẽtiã Grecè est ἐπιείκειαν, hoc est, mansuetudinẽ. quod proposito magis cõuenit. Nec est *morte turpissima*, sed ἀσχήμονι, id est, turpi. Verum frequẽter interpres positiuos quosdam exponit per superlatiuos.

Erit enim ei respectus ex sermonib. illius: ἔσται γὰρ αὐτοῦ ἐπισκοπὴ ἐκ λόγων αὐτοῦ, id est, erit enim eius obseruatio & inspectio ex verbis eius, hoc est, dum affligetur à nobis, considerabimus & conspiciemus ex verbis eius qualis sit.

Sacramenta Dei: μυστήρια θεοῦ, id est, mysteria vel secreta Dei, verum Latinus interpres ferè nomen *Sacramenti* vsurpat pro mysteriis & secretis rebus sanctioribus.

Honorem animarum sanctarum) pro *honorem* γέρας quod hic etiã, & quidem rectius, verti potest prę-mium pro *sanctarum* autem est ἀμώμων, id est, irreprehensibilium.

Creauit hominem inexterminabilem:) pro *inexterminabilem* est ἐπ' ἀφθαρσίᾳ, id est in incorruptione & in integritate, nec est *ad imaginem similitudinis suæ*, sed sine præpositione ad, καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτόν, id est, & imaginem proprietatis fecit illum.

Imitantur autem eum, &c. Græcè est πειράζουσι δὲ αὐτὸν, & videtur relatiuũ αὐτὸν referri ad θάνατον, id est, mortem vt sit sensus: Experiuntur autem illam mortem quam diabolus inuexit, hi qui sunt partis illius, nempè diaboli, cui sensui optimè cõuenit quod mox ex contrario subiicitur, *Iustorum autem animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum mortis*: quamquam genitiuus *mortis* illic Græcis non addatur. Interpres autẽ vertit, *imitantur*, referens pronomen αὐτὸν ad diabolum quia

πειράζω,

πειράζω, etiam tentare significat: qui imitatur autem, tentat eam rem quam vult imitari.

Iustorum autem animæ in manu Dei sunt:) Hanc scripturam profert D. Chrisostomus Homil. 29. in Matthæum contra vetularum opinionem existimantium animas hominum mortuorum hic errare super terram.

CAPVT III.

ET *æstimata est afflictio exitus illorum.*) pro *afflictio*, Græcis est κάκωσις. Vnde Augustinus legit in lib. Quæstionum, *æstimata est malitia exitus illorum*: sed *malitiam* docet accipi pro pœna & afflictione. Melius tamen legitur *afflictio* quam *malitia*: tum ad vitandum amphibologiam, tum quod hic non sit κακία, sed κάκωσις quod propriè significat afflictionem, à verbo κακόω.

Et ab itinere iusto abierunt in exterminium. Hæc pars apud Græcos non est, & sensui obest, quodque sequitur. *Et quod à nobis est iter exterminij*: Græcis secus est καὶ ἡ ἀφ' ἡμῶν πορεία σύντριμμα, id est, & iter à nobis contritio, supple æstimata est. Illud enim est repetendum ex superioribus: & est sensus. Abitus eorum quæ à nobis hinc sunt profecti æstimatus est ab hominibus esse contritio, cum re vera sit pacis ingressus. Vnde nostra litera sic est intelligenda, vt illud *iter* veluti bis positum accipiatur, hoc modo & quod à nobis est iter extermini, iter æstimatum est.

Et si coram hominibus &c. Græcè est καὶ γὰρ ἐὰν κολασθῶσιν, id est, etenim quamquam tormenta passi sunt.

In paucis vexati in multis benè disponentur Græcè est elegantius, ὀλίγα παιδευθέντες μεγάλα εὐεργετηθήσονται, idest, paucis correpti vel castigati, multis beneficiis afficientur.

Quasi holocausti hostiam.) ὡς ὁλοκάρπωμα θυσίας, id est quasi holocaustum hostiæ. quædam scripta habebant *quasi holocausta hostiæ*, quod Græcis magis conuenit: atque sic citatur à Cypriano libro de exhortatione martyrij. quamquam Epistola 1 lib. 4. legatur *holocausti hostiam.*

Et in tempore erit respectus eorum. Fulgebunt iusti:) Græca alium habent sensum & aliam distinctionem. Non enim habent, *erit*, nec, *iusti*, nec à verbo *fulgebunt* incipit noua sententia sed sic habent, καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι, id est, & in tempore visitationis eorum refulgebunt. Loquitur autem de die iudicij, quem etiam Petrus vocat *diem visitationis.*

In arundineto discurrent.) potius vertendum. *In stipula percurrent.* est enim ἐν καλάμῃ διαδραμοῦνται.

Acquiescent illi: προσμενοῦσιν αὐτῷ, id est, expectabunt eum vel potius assiduè adhærebunt ei, quod potest intelligi de iustis vel in hac vita, in qua nō discedunt ab eo etiamsi multa propter eum mala pati cogantur, vel in futura, quando indiuulsè Deo adhærebunt.

Donum & pax electis eius:) Greca plus habēt & aliter χάρις καὶ ἔλεος ἐν τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ, καὶ ἐπισκοπὴ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ, id est, gratia & misericordia in sanctis eius & inspectio vel visitatio in electis ipsius, videri tamen potest in Græcis codicibus aliquid additum ex capite sequenti, vbi hæc sententia sic legitur.

Qui neglexerunt iustum:) οἱ ἀμελήσαντες τοῦ δικαίου id est, qui negligentes fuerunt iusti, & qui nullam habuerunt curam iustitiæ videtur enim *iustum* hic substantiuè positum pro iustitia.

Labores sine fructu:) κόποι ἀνόνητοι, id est, labores futiles, nullo scilicet precio aut præmio digni.

Mulieres eorum insensatæ:) pro mulieres vertipossit *vxores* cum sit γυναῖκες, nisi ex sequentibus constaret eum loqui de adulteris: Nec est *nequissimi filij*, sed πονηρὰ τέκνα idest, malæ sunt proles eorum. pro *creatura* autē est γένεσις id est, generatio & progenies eorum.

Felix est sterilis & incoinquinata:) Græcis non est coniunctio &, sed μακαρία στεῖρα ἡ ἀμίαντος id est, beata est sterilis talis quæ est coinquinata non ēnim omnem sterilem beatificat, sed non inquinatam sicut nec postea omnem spadonem, sed eum qui nec operatus est iniquitatem, nec cogitauit praua contra Deum.

In respectione animarum sanctarum:) Rursum pro *respectione* est ἐπισκοπῇ. id est, visitatione & inspectione. nec est *sanctarum* sed tantum *in visitatione animarum*, hoc est cum singulorum merita visitabuntur. Et cum dicitur, *nec cogitauit aduersus Deum nequissima*. rursum superlatiuus positus est pro positiuo, est enim rursum πονηρά.

Fidei donum electum:) πίστεως χάρις ἐκλεκτή, id est, fidei gratia electa: quanquam benè vertit interpres. Loquitur autem non de dono fidei quo credimus Deo, sed de præmio fidelitatis vt *fides* hic accipiatur pro fidelitate quam Deo seruamus, iuxta quod suprà dixit *fideles in dilectione adhærebunt illi*. Sic enim intelligendum sequentia docent satis, cum subditur. *Et sors in templo Dei acceptissima.* vbi p superlatiuo *acceptissima* est cōparatiuus θυμηρέστερος, id est, acceptior & desiderabilior: vt hic locus consentiat cum illo Esaię 56. ad quem omnino hic allusum videtur. *Hæc dicit Dominus eunuchis. Qui custodierint sabbatha mea & elegerint quę ego volui & tenuerint fœdus meum dabo eis in domo mea & in muris meis locum & nomen melius à filiis & filiabus.* Circa quem Isaiæ locum D. Hier. hunc locum citans sic legit *Beata sterilis immaculata quæ non cognouit stratum in delicto, habebit fructum in visitatione animarum, & eunuchus qui non est operatus manu iniquitatem, neque cogitauit contra Dominum mala: dabitur enim fidei eius electa gratia, & pars in templo Domini delectabilis.*

Et quæ non concidit radix sapientiæ:) Greca habent καὶ ἀδιάπτωτος ῥίζα τῆς φρονήσεως, id est, & non concidit, vel stabilis & firma est radix prudentię: Vnde apud nos vel debet tolli relatiuum *quæ*, aut oportet sic intelligere, quasi *radix*, bis poneretur in hunc modum, *Et radix quæ non concidit est radix sapientiæ.*

Filij autem adulterorū in cōsummatione erunt.) Gręca contrarium videntur habere sensum. Habent enim sic, τέκνα δὲ μοιχῶν ἀτέλεστα ἔσται, id est, proles autem adulterorum inconsummati erunt, id est, peruenient ad consummationem, & perfectionem. Vnde videri possit interpretem vertisse *in inconsummatione erunt*. Sed tamen Ambrosius sermo. 63. & alibi legit sicut nos habemus *in consummatione erunt*. Vnde *consumatio* hic debet accipi non pro perfectione, sed contra pro consumptione & sicut *consumatum*, ponit interpres nunc pro perfecto, nunc contra pro consumpto. Potest & hic esse Grecę lectionis sensus. Filij adulterorum non erūt initiati, hoc est non erunt participes & consortes sacrorum: sic enim vertuntur Græca in æditione Cōplutensi. Verū prior sensus conuenit sequēti. *Et ab iniquo thoro semen exterminabitur: & si longæ*

vitæ

vitæ fuerint,&cætera.

Sine bonore erit nouissima senectus illorum:) καὶ ἄτιμον ἐπ' ἐσχάτων τὸ γῆρας αὐτῶν, id est,& inhonorata erit in nouissimis senectus eorum.

Nec in die agnitionis allocutionem:) οὐδὲ ἐν ἡμέρᾳ διαγνώσεως παραμύθιον, id est, neque in die discretionis vel iudicij consolationem, Sed etiam aliàs *allocutionem* pro consolatione posuit interpres. Fulgentius Epistola 2. pro *agnitionis*, legit, *magnitudinis*, sed malè.

Nationis enim iniquæ, diræ sunt consummationes:) Sic hanc sententiam legendam esse vt modo habent libri correctiores,& non vt quidam libri habent: *Nationes enim iniquæ diræ sunt consummationis* patet ex Græcis quæ habent γενεᾶς γὰρ ἀδίκου χαλεπὰ τὰ τέλη, id est, generationis enim iniquæ duri sunt fines.

CAPVT IIII.

O *Quam pulchra est casta generatio cum claritate:)* Græcè non est ista clamatio: sed κρείσσων ἀτεκνία μετὰ ἀρετῆς, id est, melior est sterilitas, & carentia filiorum, cum virtute. Fit autem comparatio ad præcedentia vbi dicitur de filiis adulterorum,& sterili atque spadone. Diuus Cyprianus lib. de singulari cleri. Hunc locum prolixè citans, legit conformiter cum Græcis: melius est esse sine filiis cum claritate.

Immortalis est enim memoria eius:) ἀθανασία γὰρ ἐστιν ἐν μνήμῃ αὐτῆς, id est, mortalitas enim est in memoria illius: nempè virtutis: benè tamen redditus est sensus ab interprete.

Desiderant eam cum se eduxerit:) ποθοῦσιν ἀπελθοῦσαν, id est, desiderant eam cum abierit. Cyprianus legit, *cum se subduxerit.*

In coinquinatorum certaminum præmium vincens:) Græcè non est præmium certaminum, sed contra certamen præmiorum. Sic enim legitur ἀμιάντων ἄθλων ἀγῶνα νικήσασα, id est, impollutorũ pmiorũ certamen superans:& certamine superato: vocat autem certamen præmiorum impollutorum, cui deputata sunt præmia incoinquinata, hoc est, quę nullo mærore polluũtur. Porro ex Cypriani citatione patet literam nostram vitiatam à scriptoribus,& legendum esse non *præmium, sed prælium.* Quomodo enim interpres ἀγῶνα, verterunt? Sed quoniam videbatur sensus ineptus, si quis diceret prælium certaminum, quidam mutauerũt prę lium in præmiũ ꝙ autem ἄθλων interpres verterit certaminum cum vertendum potius sit præmiorum ex genitiui huius ambiguitate prouenit. Si enim sit ab ἄθλος, significat certamen: si verò à τὸ ἆθλον significat præmium certaminis.

Et spuria vitulamina non dabunt radices altas:) Nõ est Græcè dabunt,& collocabunt, sed verba singularis numeri. δώσει καὶ ἑδράσει quæ referuntur ad *multigena impiorum multitudo* sicut & verba sequentia. Nec est *spuria vitulamina*, sed ἐκ νόθων μοσχευμάτων, id est, ex adulterinis plantationibus, siue stolonibus. Quoniam autem μόσχευμα Græca dictio videtur deriuari μόσχος quod vitulum significat, ideo interpres etiam fingens nomen à dictione vitulus vitulamina posuit, cum nomen illud sit inauditum Latinis. Dicuntur autem Græcis μοσχεύματα teneræ plãtæ malleoliq́ue vitium & viui radices: à verbo Græco μοσχεύω quod est stolones emitto, & viui radices efficio: proinde melius habent libri correctiores. *Et adulterinę plantationes:)* quomodo locum hunc corrigendum Augustinus diligenter adnotauit lib. 2. de Doctri. cap. 12. sic scribens. Quoniam μόσχος Græcè vitulus dicitur, μοσχεύματα quidam non intellexerũt esse plantationes,& vitulamina interpretati sunt. Qui error tam multos codices præoccupauit, vt vix inueniatur aliter scriptum:& tamen sententia manifestissima est: quia clarescit consequentibus verbis. Namq́ue adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, conuenientius dicitur quam vitulanima, quæ vult pedibus per terram gradiuntur,& non hærent radicibus, translationem etiam cætera contexta in eo loco custodiunt. Hæc ille.

Et si in ramis: κἂν γὰρ, id est,& si enim,& pro *in tempore* Græcis est πρὸς καιρὸν, id est, ad tempus.

Ex iniquis enim omnes filij qui nascuntur:) Gręcè est ἐκ γὰρ ἀνόμων ὕπνων, id est, ex iniquis enim somnis, vel somniis, filij qui nascũtur, nec est magna differentia apud nos inter omnes, somnis vel somniis vt verisimile sit, scriptorem aliquem absurditate locutionis commotum, mutasse somnis, in omnes. Porro ne absurdum videatur dicere, homines ex somnis generatos: etiam capitulo 7. Sapiens dicit se natum ex delectamento somni conueniente. Per iniquos ergo somnos, iniquos intelligit cõcubitus: vnde pulchre dicit filios genitos esse testes nequitiæ aduersus parentes, eius scilicet nequitię, ex qua sunt geniti. Illud autem *in interrogatione sua*. Hunc habet sensum: inquisitione vel exploratione sua vel impiorum: hoc est dum explorantur,& inquisitio fit de illis. Rursum enim hic *interrogatio* pro exploratione ponitur & inquisitione.

In refrigerio erit:) pro refrigerio est ἀναπαύσει: id est requie.

Senectus enim venerabilis est nõ diuturna:) Gręca qꝫ articulum habent οὐ τὸ πολυχρόνιον hunc habent sensum, Senectus enim honorabilis est non ea quæ est diuturna, aut potius quæ est multi tẽporis. Et quod sequitur neque numero annorũ computata: Græcè dicitur per verbum, neque numero annorum computatur, vel potius mensurata est, nam est, μεμέτρηται vt sit sensus. Senectus non est mensurata numero annorum: vt nõ possit dici senectus esse, nisi vbi est magnꝰ annorum numerus.

Cani autem sunt sensus hominis: πολιὰ δέ ἐστι φρόνησις ἀνθρώποις, id est, canities autem est prudentia hominibus. Quamuis enim possit πολιὰ esse etiam adiectiuum à πολιὸς sensus tamen aptior est si accipiatur vt sit substantiuũ, tũ propter dictionem hominibus: tum quia sequitur, & *ætas senectutis vita immaculata*. Vult enim vitam immaculatam esse ætatem senilem,& sapientiam esse hominibus loco canitiei.

Placens Deo factus dilectus:) Subaudiendum in participio dilectus verbum, est,& distinctiuncula facienda est post *factus*, vt *factus* cohæreat cum *placens* non cum *dilectus*, sic enim est Græcè εὐάρεστος τῷ θεῷ γενόμενος ἠγαπήθη, id est, qui fuit Deo acceptus, dilectus est, ab eo scilicet. Loquitur autem de Enoch: de quo primum scribitur quod ambulauit cum Deo. De Enoch enim singulariter hęc esse dicta, intelligit etiã D. Amb. in oratione de obitu fratris,& rursum in commẽtariis in Psal. 40. & in Psal. 45. Etalioqui authorem huius libri, allusisse adlocũ Gene. c. 5. de Enoch, sicut legitur apud 70. satis patet, ex verbis quibus hic vsus est, Nam illo loco pro eo quod nos legimus; Ambulauit cum Deo,& non apparuit: quia tulit cum Deus.

70.

70. habent, εὐηρέστησεν τῷ θεῷ, καὶ οὐχ εὑρίσκετο, μετέθηκεν αὐτὸν ὁ θεός id est, placuit Deo, & nõ inueniebatur, quia transtulit eum Deus. Hic autem dicitur: Placens Deo factus, translatus est, vnde & ex hoc loco, & ex textu 70. colligi potest Enoch trãslatum in paradisum, sicut hinc intelligit D. Ambrosius in Psal. 45.

Mutaret intellectum eius: pro *intellectum* est σύνεσιν, id est, prudentiam: Ambrosius legit cor eius:

Fascinatio enim nugacitatis:) Βασκανία γὰρ φαυλότητος, id est, fascinum enim malitiæ. Significatur enim malitiam & iniustitiam specie honesti oculos mentis frequenter perstringere, vt quæ verè bona sunt nõ videat, & contra bona putet quæ verè mala sunt. Porro ꝓ *inconstantia*, Græcis est pulchra dictio plus quid significans nempe ῥεμβασμὸς: quę deriuatur à ῥέμβω, id est funda, vt sit circunrotatio, & perpetua mutatio concupiscentiæ, quæ semper alia & alia desiderat, nunquã vni rei satis inhęrés.

Sensum sine malitia: (νοῦν ἄκακον, id est,) mentem sinceram ac malitiæ expertem.

Consummatus in breui: τελειωθεὶς ἐν ὀλίγῳ: quod hic vertẽdũ videtur per causam, quoniã breui tempore perfectus sanctus fuit. Sic enim rectè sequitur *expleuit tempora multa*. Quoniam enim breui tempore perfectionem vitæ est assecutus, censetur multa tẽpora impleuisse iuxta id quod prius dixit *ætas senectutis vita immaculata*.

Propter hoc properauit illum educere de medio: Gręcè non sunt illa duo verba, *illum educere*, sed tantum, *properauit de medio iniquitatis*, vt referatur non ad Deum, sed ad eũ cuius anima placita fuit Deo.

Nec ponentes in præcordiis talia:) Græcè est τοιοῦτον, id est, tale, nempe quod sequitur, quod gratia Dei est in sanctos eius: accipitur ergo *quoniam* pro quod: Et in participiis *videntes & intelligentes* subintelligendum verbum substãtiuum fuerunt quo oratio fiat perfecta. In eo autem quod sequitur, *Condemnat autem iustus*, in editione Complutensi abfuit cõiunctio, *autẽ*, fuit tamẽ in editione Aldina.

Quid cogitauerit de illo Deus:) Græcis non additur hic, *Deus*, & in editione Cõplutensi est ἐβουλεύσαντο, id est cogitauerunt vel potius decreuerunt, sed mendum est & legendum sicut habet editio Aldina, id est, deliberauerit, vel decreuerit.

Et quare *munierit illum* Dominus legendum esse *munierit* & non *minuerit*: vt habent quidam, patet ex dictione Græca correspondente ἠσφαλίσατο, id securum fecerit. Hic autem rursum Aldina æditio correctior est Complutensi. Nam hæc habet ἠσφαλίσατο ἑαυτὸν, id est, quare munierit, id est, securũ fecerit seipsum Dominus: Aldina vero nobiscum melius habet αὐτὸν, id est, ipsum, nempe raptum. Citat autem hunc locum Diuus Augustinus lib. de Prędestinatione sanctorum c. 14. vbi vide quãti faciendam doceat authoritatem huius libri.

Contemnent eum:) Eum delendum est: quia sicut non est in Græcis ita nec in scriptis pluribus.

Post hæc decidentes sine honore:) μετὰ τοῦτο εἰς πτῶμα ἄτιμον, id est, post hoc in ruinã in gloriam quã uis dictio πτῶμα, videatur magis posita pro cadauere vt sit, erunt in vile cadauer.

Inflatos sine voce) ἀφώνους πρηνεῖς: id est mutos, & pronos: id est vultum in terram demittentes. Significat enim præ rubore & timore, nec loqui eos posse, & vultum in terram demissuros, Interpres autem propter verbũ rũpet, magis putauit πρηνεῖς, significare inflatos, à verbo πρήθω: quod significat inflare. Quidam libri habẽt, inflãmatos, quomodo si legeretur, intelligi posset sensus Græcæ lectionis, inflammatos præ verecundia, quamuis antiquiora scripta habebant inflatos, quomodo etiam puto vertisse interpretem.

Venient in cogitatione:) non est simpliciter *cogitatione*, sed συλλογισμῷ: id est, supputatione, significatur enim eos veluti rationẽ inituros peccatorum suorum: *& traducent* rursum hic positum est, pro redarguent. Est enim ἐλέγξει.

CAPVT V.

Tunc stabunt iusti:) Apud Gręcos totus iste sermo de iustis singulari numero effertur. *Tunc stabit iustus & cæt.* Interpres autem intelligens sub singulari numero sermonem esse de iustis omnibus, mutauit singularem numerum in pluralem, quomodo etiam frequenter citatur à Diuo Cypriano, & item ab Augustino vt Epistola 50. & alibi.

In magna constantia: ἐν παῤῥησίᾳ πολλῇ. id est, in vel cum multa confidentia, & loquendi libertate. Opponitur enim illi quod prius est dictum impios *fore timidos ac mutos*.

Qui abstulerunt labores) τῶν ἀθετούντων τοὺς πόνους. Id est qui spernunt, & contemnunt labores. Quod conuenit illi quod sequitur. *Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum, & c.* Diuus Cyprianus libro 3. ad Quirinum: legit *diripuerunt*. alibi tamen *abstulerunt*.

Videntes:) præteritum est, Græcis ἰδόντες, id est, postquam viderint mirabuntur. Græca dictio plus significat ἐκστήσονται, id est, stupebunt & extra se rapientur. Et pro *in subitatione insperatæ salutis*, est ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, id est in inopinatione salutis, hoc est, propter inopinatam salutem.

Pœnitentiam agẽtes.) μετανοοῦντες, id est, tandem, & post factum nimis sero sapientes. Sic enim hoc quidem loco rectè accipitur.

In similitudinem improperij: εἰς παραβολὴν ὀνειδισμοῦ: id est, in parabolam improperij, sicut illud Psalmi: *Posuisti nos in similitudinem gentibus, commotionem capitis in populis.*

Ecce quomodo Latinorum libri quidam habent *ecce quomodo*, alij, *Quomodo ergo*. cum Græci nec *ecce* habebant, nec *ergo*, sed tantum *Quomodo*: Atque sic habebant scripti libri quidam. In Cypriano legitur. *Quomodo ergo*.

Sol intelligentiæ non est ortus nobis: In editione Complutensi, pro *intelligentiæ* ponitur secundo δικαιοσύνης, id est, iustitiæ, In Aldina verò nec *intelligentiæ* nec *iustitiæ*, sed tantum, *Sol non est ortus nobis*, atque sic citatur à Diuo Gregorio libro 34. moralium capite 6. & ab Ambrosio item sermo. 3. & 16. & à diuo Cypriano in variis locis. Vnde apparet illud *intelligentiæ* ab aliquo explanationis gratia in margine ascriptum, postea redactum in contextum.

Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis & ambulauim⁹ vias difficiles: ἀνομίας ἐνεπλήσθημεν τρίβοις καὶ ἀπωλείας καὶ διωδεύσαμεν ἐρήμους ἀβάτους, id est impleti sumus viis iniquitatis & perditionis, & perambulauimus deserta imperuia. Diuus Cyprianus tracta tu & libro de exhortat. martyr. & rursum libro 3. ad Quirinum legit *Ambulauimus solitudines difficiles*.

Diuitiarum iactantia, Græcè est *Diuitiæ cum iactantia* πλοῦτος μετὰ ἀλαζονείας.

Nunc

Nunc percurrens. Non est *nuncius*, sed ἀγγελία παρατρέχουσα, id est, *nuncium vel fama pratercurrens*. Conuenit enim vt vmbræ componatur nuncium, vel annunciatio alicuius rei.

Semitam carina τεκμήριον πορείας, id est, semitam itineris.

Aut auis qua transuolat in aere, cuius nullum, &c. ἢ ὡς ὀρνέου διαπτάντος ἀέρα οὐδὲν εὑρίσκεται, id est, aut sicut cum auis transuolauit aerem, nullum inuenitur indicium itineris, nam genitiuus ὀρνέου διαπτάντος, est genitiuus absolutè positus: sicut & is qui sequitur βέλους βληθέντος ἐπὶ σκοπόν.

Sed tantum sonitus alarum: Græcè clarius est hoc modo πληγῇ δὲ ταρσῶν μαστιζόμενον πνεῦμα κοῦφον καὶ σχιζόμενον βίᾳ ῥοίζου κινουμένων πτερύγων διωδεύθη, id est, sed percussio pennarum verberatum leuem ventum & scissum vi stridoris motis alis pertransiit. Itaque apud nos *sonitus* est suppositum verbi *trãsuolauit*: ac proinde male ibi incipiunt quidam nouam sententiam, *Commotis alis, &c.* Videntum tamen num mutato accentu pro πληγὴ sit legendum πλήγῃ: vt sit datiuus causæ & suppositum verbi διωδεύθη sit auis.

Talia dixerunt in inferno hi qui peccauerunt: Hæc verba non sunt apud Græcos.

Tanquam lanugo, pro *lanugo* est χνοῦς: quę dictio magis puluerem significat. vt in Psal. 1. vbi dicitur de impio quod *erit tanquam puluis quem proiicit ventus à facie terra*, quod est simile huic loco.

Tanquam fumus qui à vento diffusus est:) Grecè nõ est, *qui*, sed tantum *sicut fumus vento diffusus est*. sic & pro participio sequenti *pratereuntis* Græcis est verbum παρωδεύθη, id est, pertrãsiuit. Itaque apud Græcos duo ista membra sunt imperfecta, perficienda additione alterius partis hoc vel simili modo, sic etiam se habet spes impij. Interpres bene subterfugit incommoditatem Græcæ lectionis.

Apud dominum est merces eorum: Græcè est ἐν κυρίῳ, id est, in Domino est merces eorum. Nec est *cogitatio eorũ*, sed φροντὶς, id est, cura eorũ quod potest accipi vel actiuè pro cura qua ipsi sunt hic soliciti vt placeant Deo, vel potius passiuè pro cura qua curantur à Deo.

Brachio sancto suo defendet: *sancto* nec Græca habent, nec multa antiqua scripta.

Diadema speciei: *Species* hic quemadmodum sępè in hoc libro ponitur pro pulchritudine: Græcè enim est τοῦ κάλλους.

Accipiet armaturam zelus illius. λήψεται πανοπλίαν τὸν ζῆλον αὐτοῦ. Idem accipiet vniuersam armaturam zelum suum: hoc est, pro vniuersa armatura sua, accipiet suum zelum, quo se armabit ad vltionem, sicut postea dicitur. *Induet pro thorace iustitiam*, pro quo Græcè est. Induet thoracem iustitiam. Cuius sensum cum pulchrè in eo versu interpres reddiderit. Debuisset & id quod sequitur: *Sumet scutum inexpugnabile æquitatem*, sic vertisse similiter. Sumet pro scuto inexpugnabili æquitatẽ.

Iudicium certum, κρίσιν ἀνυπόκριτον: id est, iudicium sincerum, aut non simulatum & nesciũ simulandi, vel quod magis conueniret, dissimulandi. Est autẽ in his duabus dictionibus allusio vocũ quę Latinè non potest reddi. Vnus scriptorum habuit, pro *certum rectum*. Quemadmodum & habebatur in margine glosæ ordinariæ.

In lanceam: pro *lanceam* est ῥομφαίαν, id est, gladium.

Ibunt directè emissiones fulgurum. Quamuis dictio *directè* apud nos conuenientius accipitur vt sit aduerbium, quam vt sit participium. Græca tamen dictio ei correspondens est nomen adiectiuum: εὔστοχοι quod significat eum qui iaculandi peritus est, & ita collimare potest, vt à scopo non aberret, & id quod à iaculante recta tendit in scopum. Et pro *emissiones* Græcè est βολίδες. Est autem βολὶς hasta missilis vel iaculum. Quare sensus est: iacula fulgurum ibunt missa à Deo, ac recta tendent in eos contra quos emissa fuerint.

A benè curuato arcu nubiũ exterminabuntur, & ad certum locum insilient, Græcè non sunt illæ duæ dictiones *exterminabuntur &*, quę sensum faciunt obscurum. Pro illo autem *ad certum locum* est ἐπὶ σκοπὸν, id est, in scopum, quod prius vertit in *locum destinatum*.

Et à petrosa ira plena mittentur grandines: pro *petrosa* est πετροβόλου, id est, petras iaciente. Et dictio *plena* non est modo aduerbium, cum sit πλήρεις χάλαζαι, id est, perfectæ grandines.

Excãdescet: ἀγανακτήσει, id est, indignabitur. Malè ergo legitur, vel *& scãdescet*, vel *& cãdescet*. Similiter male legitur postea *iniquitatis*, pro iniquitas, cùm sit ἀνομία, *Diuidet* ἐκλικμήσει, id est, euentilabit.

CAPVT VI.

MElior sapiens est quam vires & vir prudens quam fortis. Hunc versum Græca non habent.

Præbete aures vos qui continetis multitudinem. ἐνωτίσασθε οἱ κρατοῦντες πλήθους, id est, auribus percipite, qui regitis multitudinem, aut qui dominamini. Sed frequenter verbum κρατεῖν, quod tenere quidem etiam significat interpres, hic vertit per *continere*, cum sensus requirat vt per imperare vel regere vertatur. Nam id etiam significat κρατεῖν cum genitiuo. Iam quod Græca habet *auribus percipite* potest referri ad sequentia, vt sit sensus: auribus percipite, hoc quod dicam nempe. Quoniam (pro quod) *data est à domino potestas vobis, & virtus ab altissimo*: vbi pro virtus non est δύναμις, sed δυναστεία, id est, potentatus. Et *interrogabit* rursum positum est pro inquirere & scrutari. Nam est ἐξετάσει.

Cogitationes scrutabitur pro *cogitationes*, est βουλάς, quod magis est consilia. Eandem dictionem mox vertit interpres, voluntatem cum sequitur. *Neque secundum voluntatem Dei ambulastis.*

Nec custodistis legem iustitiæ:) genitiuus iustitiæ in neutra erat editione. Videtur additus explicationis gratia.

Apparebit vobis:) ἐπιστήσεται ὑμῖν, id est, instabit vobis, vel adueniet vobis, nec est superlatiuus *durissimum* sed κρίσις ἀπότομος, id est indicium durum. Contra positiuus *exiguo* pro superlatiuo positus est cũ Græcè sit ἐλάχιστος συγγνωστός ἐστιν ἐλέους, id est, minimus enim dignus est misericordia.

Non enim subtrahet personam cuiusquam Deus qui est omniũ dominator, οὐ γὰρ ὑποστελεῖται πρόσωπον ὁ πάντων δεσπότης, hoc est. Non enim formidabit personam vel vultum is qui omnium est Dominus. est autem ὑποστέλλομαι, propriè sese demittere ob metum personæ, eique cedere. Duo scripta similiter & codex Mechli. & Thronensis tantum habebãt, *Non enim subtrahet personam cuiusquam Dominus*.

Et equaliter est illi cura: ὁμοίως τε προνοεῖ, id est, & similiter curã gerit, prospicit vel prouidentiam habet.

Cruciatio: ἐρευνα, id est, scrutatio. Sed & supra

ver

vertit *tormenta patiētur*: cum sit Græcè ἐταςήσονται, id est, examinabūtur. Nec malè vertit, sensum potius quam verba reddere solicitus.

Et ne excidatis, καὶ μὴ παράπτωται, id est, & non delinquatis vel peccetis, παραπίπτω, enim etiā delinquere significat & peccare, vnde παράπτωμα, lapsus, delictum, peccatum.

Qui enim custodierint iustitiam iuste iudicabuntur: οἱ γὰρ φυλάξοντες ὁσίως ὅσια ὁσιωθήσονται, id est, qui enim custodiuerint iuste iusta iustificabūtur. Multa scripta pro, *Iudicabuntur*, habent *iustificabuntur*: Et citatur quomodo ex Græco vertimus à D. Cypriano lib. de singulari clerico & notatur ab eo quosdam sancta non sanctè seruare. Sic enim habet. Non bene succedit quidquid agitur passim, & sanctum nō est quod geritur sanctum nisi sanctè quod sanctum est peragatur, sicut Salomon asserit dicens. *Qui enim custodierint iustè iusta, iustificabuntur*. Scriptor aliquis putans aduerbium *iustè* cum sequenti verbo esse construendum, quia superfluè putabat dici. *Qui custodierint iusta iustè iustificabuntur*, Vertit in *iudicabuntur*: quia ineptum dicere, *iustè iustificabuntur*. D. Augustinus in speculo etiam habet, *iustificabuntur*.

Inuenient quid respondeant. εὑρήσονται ἀπολογίαν, id est, inuenient defensionem: qua se scilicet defendant in iudicio Dei, quando impij non habebūt, quo se defendant permanentes muti.

Clara est & quæ nūquam marcessit pro *quæ nunquam marcessit*, vna est dictio ἀμάραντος, id est, immarcessibilis, vnde omitti debuisset relatiuum *quæ*, sed sic supra cap. 3. vertit vnam dictionem *quæ non concidit*: vnde intelligendum clara est, & talis quæ nunquam marcessit.

Cogitare ergo de illa. Græcis non est *ergo*, sed γὰρ, id est, *enim*. Nec est *sensus cōsummatus*, sed φρονήσεως τελειότης, id est, prudentiæ perfectio est.

Et in viis suis ostendet se illis hilariter. Non est Grecè *in viis suis*, sed tantum *in viis*, vt significetur sapientiam sese ostendere in omnibus viis hominum, hoc est, quocunque se diuerterint: vnde sequitur, *& in omni prouidentia occurret illis*, vbi pro *prouidentia* est ἐπινοίᾳ, id est, adinuētione & cōsilio, quod homo secum tractat. Nec sunt Græcis futura *ostendet & occurret*, sed præsentis temporis, verba, φαντάζεται, & ἀπαντᾷ, id est, apparet, & occurrit. Itaque apud Gregorium lib. 26. Moralium ca. 8. & abest pronomen *suis* & legitur *ostendit & occurrit*. In vno scriptorum non erat pronomen, *suis*, in altero erat. *ostendit & occurrit*. similiter & in codice Thronensi.

Initium enim illius verissima est disciplinæ concupiscentia: adiectiuum ἡ ἀληθεστάτη, id est, verissima, sic positum est Græcis, vt possit vel referri ad substantiuum præcedens ἀρχὴ, vel ad sequens, ἐπιθυμία: magisque ad præcedens referendum esse sensus postulat, & articulus indicat: vt sit sensus. Initium sapientiæ verissimum est, disciplinæ concupiscentia.

Cura ergo disciplinæ. Nō est Grecis *ergo*, sed δὲ, id est, *autem*. quod magis cōuenit gradationi, quę cœpit in superiori sententia.

Consummatio incorruptionis βεβαίωσις, id est, confirmatio incorruptionis.

Diligite lumen sapientiæ omnes qui præestis populis. Hæc sententia non est in Græcis.

CAPVT VII.

E*X genere terreno illius qui prior factus est*, γηγενοῦς ἀπόγονος πρωτοπλάστου, id est, terrigenæ filius protoplasti. Nam hæc dictio satis est latinis vsitata. Liber Thronensis habeat *terreni*, quomodo & glosa habuit in margine: quare cum ea lectio Græcis consentiat, non dubitandum quin ea sit vera lectio.

Figuratus sum. Non est Græcis simpliciter *figuratus sum*, sed ἐγλύφην, id est, sculptus sum vt significetur artificium Dei in figuranda carne sensim, vnde quod sequitur. *Decem mensium tempore* cum *figuratus* coniungi debet, nō cum *coagulatus*.

Ex semine hominis: pro *hominis* est ἀνδρὸς, id est, viri, sed frequenter hominem pro viro ponit.

Et delectamento somni conueniente. καὶ ἡδονῆς ὕπνῳ συνελθούσης, id est, & voluptate somno cōueniēte, id est, q̄ decet somnū: apud Ambrosiū sermo. 8. in Psa. 118. vbi hic locus prolixe citatur, legitur *somni conuenientis*, Et quædā scripta habent *somnij conuenientis*, sed rectius legitur somni conueniente, quā uis genitiuus *somni* pro datiuo *somno*, accipi debeat.

Accepi communem aerem, pro *accepi*, ἔσπασα, id est attraxi vel hausi, quomodo legitur in Ambrosio loco prædicto.

Et in similiter factam decidi terram. Male legitur in quibusdam libris, & *similiter decidi in factam terram*. Nā pro *similiter factam*, Græcis est vna dictio ὁμοιοπαθῆ, id est, similiter affectam, vel similibus passionibus obnoxiam, vt significet se eisdem miseriis cum aliis hominibus fuisse obnoxium, corruptionis, frigoris &c.

Propter hoc optaui: propter hoc scilicet: quia commune omnibus est initiū natiuitatis, & quia vidi me natum in ignorantia, sicut reliquos homines, porro pro optaui est ηὐξάμην, id est, precatus sum, & oraui. Rursum autem pro *sensus*, est φρόνησις: id est, prudentia.

Nihil esse duxi οὐδὲν ἡγησάμην, id est, nihil ęstimaui. Vnde constat quosdam male legere *nihil esse dixi*.

Super salutē & speciem: ὑπὲρ ὑγίειαν καὶ εὐμορφίαν: id est, plus quam sanitatem & bonam formam vel pulchritudinem.

Inextinguibile: ἀκοίμητος, quòd propriè est peruigil, & insomne aut irrequietum, quod optimè conuenit luci, quæ in continuo est motu & actione.

Honestas, πλοῦτος, id est, diuitiæ. Sed aliquoties in hoc libro, *Honestas* positum est pro diuitiis, & *honestare*: pro diuitem facere.

Honorum omnium mater est. Rectius legitur *Horum omnium mater est*. Græcè autem tantum est *horum mater est*.

Dedit Deus dicere ex sententia. D. Grego. aliter legit hunc locum libro moralium 23. c. 17. vbi pulchrè philosophatur in eo quid sit dicere ex sententia, sic scribens. Fit plerumque vt fortiter dicant se tamen iuxta ea quę dicunt viuere nesciant. Vnde benè quidam sapiens dixit. Mihi autem Deus det hæc dicere ex sententia. Sententia quippe à sensu vocata est. Et recta quæ intelligit, non ex sola scientia, sed ex sententia dicere appetit, qui nequaquam tantummodo sciendo dicere, sed sentiendo desiderat experiri quod dicit. Porro pro *ex sententia*, Græcè est κατὰ γνώμην, quod secundum Budæum est propria sponte vt sit sensus. Deus dedit mihi loqui liberè, & lubenter *& præsumere*, id est, cogitare, Græcè enim est ἐνθυμηθῆναι. Quę autem loqui & cogitare ei sit datum, explicatur, cum subditur. *Digna horum quæ mihi dantur* pro quo Græcè est ἀξίως τῶν διδομένων, id est

est sicut dignum est donis meis, vel quemadmodum decet dona.

Operum scientiæ disciplinat:) ἐργατιῶν ἐπιστήμη, id est, opificiorum scientia. Ambr. lib. 1. de vocatione gentium. c. 9. legit. *Et omnis sapientiæ & operum scientiæ & disciplinæ.*

Vicissitudinē, permutationes, & consummationes temporum, & morum mutationes, diuisiones temporum.) Pro his quatuor membris, (pro quorum secundo quidam libri habent *& mutationem omnium* Græca tantum duo habent, nempe τρόπων ἀλλαγὰς, καὶ μεταβολὰς καιρῶν, id est, motuum mutationes, & per mutationes temporum. Duo scripti tantum habent, *Vicissitudinū permutationes & consummationes temporum.* Vnde verisimile est duo illa alia mēbra ex altera versione vel alicuius interpretatione in margine prius ascripta, postea relata in cōtextum. D. Ambrosius lib. 1. de Abraham c. 7. pro illis quatuor tantum habet, *& diuisiones temporum.* Libr. de Salomon. cap. 1. habet *diuisiones & mutationes temporum.*

Anni cursus) pro *cursus* est κύκλους, id est, circuitus vel circulos: pro *virgultorum* autem φυτῶν, id est, plantarum. Ambro. lib. de Abraham legit, *herbarum.* libro vero de Salomone *arborum:* atque sic habebant duo nostra scripta. Li. de fide resurrect. hab. c. *Et scires dispositiones orbis terrarum, & virtutem elementorum, anni cursus, & stellarū dispositiones.*

Quæcunque sunt absconsa & improuisa:) pro *improuisa.* Græcè est ἐμφανῆ, id est, perspicua: & manifesta, vt significetur enim nosse, & quæ sunt occulta, & quæ sunt manifesta.

Est enim in illa spiritus intelligentiæ &c.) Hic locus sic legitur in Ambrosio libro de incarnatio. Dominicę mysterio. in fine. *est enim in ea spiritus intelligentiæ sanctus, vnicus, multiplex, subtilis, bonus, mobilis, disertus, immaculatus, manifestus, inuiolabilis, bonū amans acutus, prouidens, possibilis munificus, benignus, stabilis, integer, sine solicitudine, qui omnia potest omnia spectat, & per omnia penetrans spirituū intelligibilium.* Qua lectione melius explicātur Greca quā nostra lectione: nisi quòd in hac, quę est apud Abrosiū, lectionē vnum putem esse mendum pro duobus enim illis *bonus, mobilis,* legendum puto, *bene mobilis:* quomodo legitur in eodem Ambrosi. libro 3. de sp. capite 19. Correspondent enim illæ duæ dictiones illi Græcę dictioni εὐκίνητον, quæ non mobilem tantum significat, sed bene mobilem. Itaque pro adiectiuo *certus,* ptimo loco apud nos posito, Ambrosius legit manifestus quod & Græca dictio σαφὴς significat propriè, pro *certus* secundo loco apud nos posito, Ambrosius habet integer, Græca ἀσφαλὲς, quod significat eum qui non errat, pro *suauis* Ambrosius habet inuiolabilis Græca ἀπήμαντον, quod illæsum significat, cui nocumentum inferri non potest, pro eo quod nos habemus *quem nihil vetat benefacere,* Græcè est ἀκώλυτον, quod significat eum qui non potest prohiberi, vt rectè verti possit expeditus: Huic respondent in Ambrosio duo illa adiectiua prouidens, possibilis, quamuis videatur Ambrosius aliud quid apud Græcos legisse. Pro *humanus.* Ambrosius habet munificus. Quod Græcæ dictioni magis conuenit: est enim εὐεργετικὸν, id est, beneficus, pro *securus* Ambros. habet sine solicitudine Græcè enim est ἀμέριμνον. pro *omnem habens virtutem* aut vt habet Ambrosius, qui omnia potest, Græcis est vna dictio παντοδύναμον, quæ vna dictione reddi potest, omnipotens, vt annotauit idem Ambrosius libro tertio, de sp. cap. 23. pro illo *& qui capiat omnes spiritus intelligibiles,* Ambrosius habet & per omnia penetrans spirituum intelligibilium: Grecæ verò καὶ διὰ πάντων χωροῦν πνευμάτων νοερῶν: quod vel potest verti: vt legit Ambrosius, vel potius sic, & per omnes procedens spiritus intelligibiles. *Intelligibiles* habent etiam quidam scripti: quidam etiam impressi habent in margine *mundos, subtiles,* atque sic legendum esse Græca docent, καθαρῶν λεπτοτάτων, id est, mundos subtilissimos.

Omnibus enim mobilibus:) Græcè est πάσης γὰρ κινήσεως, id est, omni enim motu. Diuus Augustinus libro 4. super genes. cap. 12. citat, dictum hic esse, quod motus sapientiæ sit agilior celerior quę omnibus motibus.

Attingit autem vbique:) διήκει δὲ καὶ χωρεῖ διὰ πάντων, id est, pertingit autem & procedit per omnia. Augustinus lib. de natura boni, capite 29. legit *attingit autem omnia.*

Vapor est enim lucis æternæ, &c.) Hunc locum sic legit Diuus Augustinus lib. 1. de incarnatione verbi cap. 13. in quo & capitibus sequentibus hunc locum tractat prolixè. *Quia vapor est quidam virtutis Dei,* ἀπόρροια, *id est emanatio omnipotentis gloriæ purissima, & splēdor lucis æternæ, & speculum immaculatum inoperationis vel virtutis Dei, & imago bonitatis eius.* Itaque pro, *claritatis,* habet gloriæ, est enim Græcè δόξης, pro *candor,* habet splendor, nam Græcè est ἀπαύγασμα quod splendorem significat, pro *maiestatis Dei* habet in operationis, voluit enim explicare vim Grecę dictionis ἐνεργείας, quę significat operationem quæ fit in aliquo, & potest verti, efficaciæ. Ambrosius libro 1. de fide. capi. 4. habet *splendor,* sed tamen nobiscum legit *maiestatis Dei.*

Per nationes:) κατὰ γενεὰς, id est, per singulas nationes, nec est *transfert,* sed participium μεταβαίνουσα, id est, transiens, vt hic sit parua distinctio, deinde adiungatur *amicos Dei constituit.*

Qui cum sapientia inhabitat τὸν σοφίᾳ συνοικοῦντα, id est, eum qui sapientiæ cohabitat, tanquam vxori suæ, scilicet. Id enim significat eleganter συνοικεῖν, inde συνοικῶν, coniunx. Vnde post capite sequenti dicitur. *Quæsiui mihi sponsam assumere.* pro quo Ambrosius li. de viduis legit. Proposui ergo hanc adducere ego mihi in coniugium.

Sapientiam autem non vincit malitia:) ita legendum esse, & non, vt multi legunt, *Sapientia vincit malitiam,* patet ex originalibus & scriptis vetustioribus. Estque Græcis futurum κατισχύσει, hoc est, vincet, vt significetur, quod nunquam superabit.

CAPVT VIII.

Attingit ergo:) διατείνει δὲ, id est, protendit autem vel extendit se, aut potius δὲ accipitur aduersatiuè, vt sit sensus. Sapientiam non vincet malitia, sed protendit sapiētia à fine vsque ad finem. in Augu. lib. de mira. sacræ scripturę legitur pertendit, pro *suauiter* autem Grecis est χρηστῶς, quod hoc loco conuenit magis verti, vtiliter vel benignè.

Generositatem illius glorificat contubernium habens Dei:) pro *generositatem* est εὐγένειαν, id est, nobilitatem, nec est apud Græcos genitiuus *illius:* qui etiam abfuit in quibusdam scriptis pro *glorificat* est.

est δοξάζει, verbum ambiguum, significat enim glorificare, & existimare, sicut δόξα, gloriam & opinionem. Porro principium *habens* ex Græcis constat esse fœminini generis, vt ad ipsam sapientiam referri debeat. Græca enim habent εὐγένειαν δοξάζει συμβίωσιν θεοῦ ἔχουσα. Participium autem ἔχουσα, hic constructum cum verbo significante affectionē animi ponitur Græco more, pro infinitiuo, Itaque hic est sensus. Sapientia putat esse nobilitatem habere conuictum cum DEO. Quare & nostra litera sic est accipienda, omissa pro nomine *illius*, Ipsa sapientia habens contubernium Dei, id est, conuersationem cum DEO, celebrat eam rem tanquam veram generositatem, hoc est nobilitatem.

Sed & omnium Dominus:) Sed non est apud Græcos & videtur addita, quia superior sententia sic solet intelligi. Is homo qui habet contubernium Dei, glorificat & celebrat nobilitatem sapientiæ. Iam enim rectè dicitur. *Non solum homo eam laudat, sed & omnium Dominus dilexit eam.*

Doctrix Græcè est μύστις, id est mystica & arcanorum Dei perita pro *electrix* autem est Græcè αἱρετίς. Quare frustra quidam in margine habent *inuentrix*, cum id Græca dictio non significet, sed electricem.

Si autem sensus operatur: (Rursus pro *sensus* est φρόνησις, id est prudentia. Loquitur autem de prudentia artificum & operariorum, cum qua comparat sapientiam DEI: docēs eam magis esse industriam quam prudentiam artis.

Labores huius magnas habent virtutes:) πόνοι ταύτης εἰσὶν ἀρεταί, id est, labores huius sunt virtutes. Et accipitur hic *virtus*, vt opponatur vitio, sequitur. *Sobrietatem enim & prudentiam docet & iustitiā, & virtutem.* Vbi iam *virtus* aliter accipitur nēpe pro fortitudine. Est enim Græcè ἀνδρείαν, pro *sobrietatem* hic est σωφροσύνην, id est temperantiam. Hic ergo nominantur quatuor virtutes quæ dicuntur cardinales, etiā philosophis notæ. Vnde *iustitia* hic accipitur pro speciali virtute. Cū mox post generaliter accipiatur vt omnem virtutem significet cum dicitur. *Si iustitiam quis diligit, labores huius sunt virtutes.*

Multitudinem scientiæ:) Græcè vna dictio πολυπειρίαν, id est multam experientiam. Cum quatuor enim rebus quæ homines maximè appetunt comparat sapientiam DEI, diuitiis, prudentia, iustitia, & rerum experientia multarum.

De futuris æstimat:) τὰ μέλλοντα εἰκάζει, id est futura imaginatur vel coniectat ex præteritis scilicet quæ nouit.

Argumentorum:) Græcè est αἰνιγμάτων, id est ænigmatum, hoc est quæstionum obscurarum & difficilium explicatu.

Ad conuiuendum: legendum est *ad conuiuendum* quomodo habent libri correctiores. Nam est εἰς συμβίωσιν, id est, ad conuictum D. Ambrosius lib. de viduis locum hunc sic citat, *Proposui ergo adducere ego mihi in coniugium.*

Sciens quoniam mecum communicabit de bonis: εἰδὼς ὅτι ἔσται μοι σύμβουλος ἀγαθῶν, id est, sciens quod erit mihi consultrix bonarum rerum.

Et erit allocutio cogitationis & tedij mei:) παραίνεσις φροντίδων, καὶ λύπης, id est, & admonitio curarum & mœroris, hoc est, quæ admonitura est me in curis & mœrore.

Honorem apud seniores, iuuenis & acutus inueniar:) illud *iuuenis* cum præcedentibus esse iungendum Græca docent: quæ non habent coniunctionem, *& iuuenis & acutus*, sed ab *acutus* incipit noua sententia. Quidam scripti habent *honorem apud seniores & iuuenes. Acutus inueniar.*

Tacentem me sustinebunt. pro *sustinebunt* est περιμένουσι, id est expectabunt, vt scilicet, loquar & cū sequitur *loquentem me aspicient*, Græca habent: φθεγγομένῳ προσέξουσι, id est loquenti attendent.

Præterea habebo. pro *præterea* omnes scripti habent *propterea*, neutrum tamen habent Græca, sed tantum: habebo per hanc, immortalitatem.

Hæc cogitans & commemorans,) Græcè sunt aoristi λογισάμενος & φροντίσας, id est, cum reputassē, & solicite cogitassem.

Immortalis est in cogitatione sapientiæ:) Lectio planè deprauata: est enim Græcè ἀθανασία ἐστὶν ἐν συγγενείᾳ σοφίας, id est, immortalitas est in cognatione sapientiæ: quomodo habet vnus scriptorū, & biblia nunc impressa.

Honestas sine defectione:) Rursus *honestas* pro diuitiis. πλοῦτος ἀνεκλιπής, id est, diuitiæ indificientes.

In certamine loquelæ illius:) ἐν συγγυμνασίᾳ ὁμιλίας αὐτῆς, id est in coexercitamēto colloquij, vel conuersationis illius, hoc est, per hoc quod quis exercetur simul cum ea colloquendo, & conuersando acquiritur sapientia.

Puer autem eram ingeniosus &c.) De hoc loco prolixè disputat D. Augustin. lib. 10. de Genesi ad literam cap. 17. & 18. eo quod videatur patrocinari quibusdam hæresibus, vt illi, qui asserit animas ab initio creatas pro diuersis meritis mitti ad diuersa corpora, contra claram Pauli ad Romanos doctrinam. Itaque ad Christum sententiā hanc obscuram magis accommodandā putare videtur. Verum quod dicit, *se sortitam animam bonam*, significare voluit se Dei munere, non suis meritis accepisse animam ingenio & præclaris dotibus præditam, pro eo autem quod legimus.

Et cum essem magis bonus, Græcè est μᾶλλον δὲ ἀγαθὸς ὤν, vbi μᾶλλον videtur positum quomodo sæpè, pro, vel potius: vt sit quodammodo corrigentis quod dixerat, & sit sensus. Aut potius cum essem bonus, veni, id est deueni ad corpus incoinquinatum dixerat. *Puer eram ingeniosus, & sortitus sum animam bonam.* Ex quib. verbis cum intelligi posset eum significasse, se suo ingenio consecutū animam bonam veluti corrigit illum sermonem, dicens, aut potius cum essem bonus, vel quia eram bonus, perueni ad corpus incoinquinatum. Significans animæ bonitatem quam ex DEI munere habuit, fuisse causam munditiæ corporis, non contra, corporis dotibus animæ bonitatem esse paratam, & animæ bonitatem præcessisse, non secutam esse. Secundum quem intellectum, non est iam locus illi errori quorundam opinantium animas pro varietate meritorum mitti in diuersa corpora.

Quoniam aliter non possem esse continens:) pro *continens* est ἐγκρατής, quæ dictio hic non videtur accipienda, vt significet castum tantum, aut continentem ab omni concubitu, saltem illicito: cum de castitate & continentia tali non fiat aliqua mentio in sequenti oratione: sed accipienda est, vt significet temperatum, & eum qui in omnibus modum tenet, quod dictio Græca pulchrè significat. Huiusmodi autem moderatio est vera sapiētia, quam sequenti petit oratione. Vnde dicit

de sapientia *deducet me in operibus meis sobriè* Σωφρόνως, id est, temperatè & moderatè, ita scilicet, vt in omnibus modũ teneã. Itaq; Lyra bene exponit, non possem esse continens à vitiis: & August. lib. 10. confes. c. 24. Locum hũc tractans *continentiam* interpretatur abstinentiam ab omnibus vitiis. Per continẽtiam, inquit, colligimur, & redigimur in vnum, à quo in multa defluximus, & subiicit c. sequenti. Iubes certe vt contineam à concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorum, & ambitione seculi. Verus autem huius loci sensus est: vt dictio *continens* accipiatur non pro abstinente & temperato, sed pro, compote, quemadmodum annotatum est in c. 6. Ecclesiastici, circa illum locum. *Et continens factus ne derelinquas eam.* Itaque sensus est cum scirem me non aliter posse fieri compotem voti mei & obtinere desideratam sapientiam. Sic enim iam rectè subiungitur oratio pro obtinẽda sapientia.

Et hoc ipsum erat summa sapientia:) Græcè non est *summa sapientia*, sed tantum, *erat sapientiæ*, & sic citat D. Augustinus loco prædicto & lib. de gratia & libero arbit. c. 4. Item Ambro. lib. 1. de vocatione gentium. Quædam scripta habebant *erat sapientia* sine *summa*. Vnum vero nostrorum habebat, *erat sapientiæ*.

CAPVT IX.

D*Eus patrum meorum, & Domine misericordiæ tuæ:*) Pronomen *meorum*. Græca non habẽt & *tuæ* non est in Complutensi editione, nec in scriptis plurimis: Est tamen in Aldina.

Creaturæ quæ à te facta est:) τῶν ὑπὸ σοῦ γενομένων κτισμάτων, id est, creaturarum quæ à te sunt factæ & pro *disponat*, rectius vertisset, gubernaret, sed ferè sic ponitur in hoc libro *disponere*.

In directione cordis:) ἐν εὐθύτητι ψυχῆς, id est, in rectitudine animæ, id est, in recta anima, & recto corde. Simile est in Psal. 118. *Confitebor tibi in directione cordis*.

A pueris tuis:) pueris hic positum est pro seruis: sequitur enim, *Quia ego seruus tuus & fili' ancillæ tuæ*.

Et si quis:) καὶ γάρ τις. Etsi enim quis. Codex Tronensis habet, *Nam & si quis*: porro *consummatus* pro perfectus positum est. Est enim τέλειος.

Tu autem me elegisti:) *autem* non est in Græcis & sensui obest: & in vno nostrorum scriptorum non erat, nisi recenti manu asscriptum. Proinde bene omissum est in Bibliis correctioribus iam impressis.

Dixisti me ædificare:) *Me* non est in Græcis, nec in quatuor scriptis: quamuis parum ad rem faciat, siue addatur, siue non. Est autem Græca locutio *dixisti ædificare*, prout ædificarem.

Et tecum sapientia tua:) *Tua* non est in Græcis, nec in duobus nostris scriptis, nec in Meclin. codice, & omissum facit sententiam absolutiorem, Est autem repetendum, *& sapientia tecum præparat tabernaculum & altare*.

Et sciebat:) Græcè est præsens καὶ ἐπισταμένη, id est, & scit. Non enim vult tunc solum sciuisse, quid placitum esset Deo cum mundum Deus crearet, sed nunc hoc scire. Vnde eam sibi precatur dari: *vt* inquit, *sciam*, per eam scilicet *quid placitum sit tibi*.

In sua potentia, ἐν τῇ δόξῃ αὐτῆς, id est, in gloria sua hoc est per suam maiestatem, & claritatem.

Dignus sedium patris mei:) Græca locutio *dignus sedium*, pro dignus sedibus, Et pro, *sedibus* magis conueniret soliis, vel thronis.

Prouidentiæ nostræ ἐπίνοιαι ἡμῶν, id est, adinuentiones vel consilia nostra, quamquam non male verterit interpres.

Corpus enim quod corrumpitur:) φθαρτὸν γὰρ σῶμα, id est, corruptibile enim corpus: atque sic legitur apud D. August. lib. 13. de Ciuitat. Dei. c. 16.

Et terrena inhabitatio:) γεῶδες σκῆνος, id est, terrenum tabernaculum. Sic enim & Paulus & Petrus vocant corpus. pro illo, *Sensum multa cogitantem*, Græcè est νοῦν πολυφροντίδα, id est: mentem multarum curarum, vel multis curis detentam. D. August. habet *sensum multa curantem* lib. 2. contra Pelagia.

Difficile æstimamus:) Rursum *æstimamus* vertit, cum magis conueniat coniectandi verbum μόλις εἰκάζομεν, id est, vix coniectamus, pro *quæ in conspectu sunt*, Græcè est elegantius τὰ ἐν χερσίν, id est, ea quæ in manibus sunt.

Sensum autem tuum:) Varie interpres vtitur in hoc libro nomine *sensus*. Aliquando pro mente, aliquando pro prudentia, Hic verò pro consilio & voluntate. Est enim βουλὴν δὲ σοῦ.

Etsi correctæ, &c.) Contrarium hic accidit ei quod in Euangelio Ioannis vitio scriptorum legitur, *sic* pro *si*, *Sic eum volo manere*, cũ sit legẽdũ, *Si eum volo manere*. Et in Psalmis. *Sic memor fui tui super stratum*, cum legendum sit, *Si memor fui*. Hic enim pro *si*, legendum est, *sic*. Nam Græcè est οὕτως, vt sit sensus. Nisi tu dederis sapientiam, & sic correctè per eam sint semitæ hominum, nemo poterit scire tuum consilium & mentem. Duo ex nostris scriptis habent non *si*, sed *sic*.

Nam per sapientiam sanati sunt, quicunque placuerunt tibi à principio:) Græcè non sunt illa verba *quicunque placuerunt &c.* sed tantum καὶ τῇ σοφίᾳ ἐσώθησαν, idest, & per sapientiam saluati fuerunt vel fuerunt, apud Cyprianum. lib. de singulari clericorum tãtum legitur. *Et per sapientiam sanati sunt*. Ita & habet vnus nostrorum scriptorum, sed tamen additur illa particula *quicunque placuerunt &c.* Potest autem Græcæ lectionis duplex esse distinctio aut vt interrogatio cœpta in eo loco. *Sensum autem tuum quis sciet*, protendatur vsque ad finem capitis, & tunc illa verba διωρθώθησαν: ἐδιδάχθησαν ἐσώθησαν exponenda sunt per coniunctiua, *correctæ sint, didicerint, saluati sint*, sicut apud nos libri multi habent, *correctæ sint & didicerunt*: aut interrogatio intelligenda est finiri ante, *& sic correctæ*, & tunc legendum est *correctæ sunt, didicerunt, & saluati sunt*, quomodo etiam multi libri habent. Atque sic magis est verisimile vertisse interpretem, vt sit sensus: Et sic hoc est: quia misisti spiritum tuum de cœlis, didicerunt homines quæ tibi placita sunt & per sapientiam sunt saluati. Prior autem distinctio magis placet, sed sic vt omnes Aoristi vertantur per plusquam perfectum coniunctiui.

CAPVT X.

H*AEc illum qui primus formatus est à Deo pater orbis terrarum:*) Hic rursum pro illo, *qui primus formatus est*, Græcis vna est dictio satis vsitata, πρωτοπλάστον, nec est à *Deo*, sed tantum αὐτὴ πρωτόπλαστον πατέρα κόσμου, id est, hæc protoplastum patrem mundi. Illud à *Deo*, vnus trium nostrorum scriptorum non habebat in contextu, sed tantum

tantum in margine recentiore manu aſſcriptum, nec eſt apud Auguſt. qui hunc locum ſic legit. Epiſtola 99. *Hæc illum, qui primus factus eſt patrem orbis terrarum, cum ſolus eſſet creatus cuſtodiuit, & eduxit illum à delicto ſuo, & dedit ei virtutem continendi omnia.*

Et eduxit illum à delicto ſuo: pro *eduxit* æditio cõplutenſis habuit ἐξείλατο, id eſt exemit: Aldina verò ἐξήγαγε, hoc eſt produxit & eduxit. Quamuis vtroque idem ſignificetur. Dominus ergo dicit Sapientiam præſtitiſſe Adæ, nempe quod ipſum cum ſolus eſſet cuſtodiuit ne peccaret, & quod cum peccaſſet ex ſuggeſtione vxoris, à peccato ipſum exemit, & eripuit.

Eduxit illum de limo terræ: Hæc pars ſicut hoc loco commodè ponitur, ita omnino non eſt in Græcis, nec in duobus noſtris ſcriptis, niſi quod in altera erat aſſcripta in margine manu recentiore, nec eſt in Auguſtin. loco præallegato.

Continendi omnia:) Rurſum hic *continere* poſitũ eſt pro imperare & dominari: Græcè eſt ἰσχὺν κρατῆσαι ἁπάντων, id eſt virtutem dominandi omnibus: Ad hoc enim alludit quod dictum eſt Adæ *dominamini piſcibus maris & c.*

Ab hac vt receſſit iniuſtus in ira ſua:) ἀποστὰς δὲ ἀπ' αὐτῆς ἄδικος ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, id eſt, poſtquam autem defecit ab ea iniuſtus (nempe Caim) per iram ſuam. Nam illud, *in ira*, Hebraicè poſitum eſt pro per iram, & coniungitur cum verbo *receſſit*, vel defecit.

Per iram homicidij fraternitas deperiit:) Libri correctiores tam impreſſi habent *fraternitatis*: quomodo habuit vnus noſtrorum ſcriptorum atque ſic legendum eſſe patet ex Græcis, quæ hic longè ſunt clariora. ἀδελφοκτόνοις συναπώλετο θυμοῖς, id eſt, per fratricidalem ſimul periit furorem: ipſe ſcilicet Caim, ſimul periit cum Abel.

Propter quod cum aqua deleret terram, ſanauit iterum:) δι' ὃν κατακλυζομένην γῆν πάλιν ἔσωσε, id eſt, propter quem, inundatam terram iterum ſaluauit. *Quem*, & non *quod* habebant duo noſtra ſcripta, tertium habuit *Quę*. Significatur ergo terram diluuio fuiſſe perditam propter Caim: quia ſcilicet eius impietatem poſteri eius imitabantur. Conuenitque iſtud eum eo, quod Geneſis 4. plerique intelligunt Dominum punitionem Caim diſtuliſſe, vſque in ſeptimam generationem, cum dixit, *ſeptuplum punietur*. Quod autem ſequitur, *per contemptibile lignum iuſtum gubernans*, vt explicetur tempus præteritum quod eſt in Græcis melius ſic poteſt verti. Per vile lignum iuſto gubernato: Grecè enim eſt, δι' εὐτελοῦς ξύλου τὸν δίκαιον κυβερνήσασα.

Hæc & in conſenſu ſuperbiæ cum ſe nationes extuliſſet:) Græcè paulo aliter & longè clarius αὕτη καὶ ἐν ὁμονοίᾳ πονηρίας ἐθνῶν συγχυθέντων, id eſt, hæc etiam cum in concordia malitiæ gentes commixtæ fuiſſent. vel congregatæ, aut, hæc etiam gentibus confuſis per conſenſum malitiæ, vt ſignificetur confuſio linguarum, qua punitæ ſunt gentes, quod in malitia conſpiraſſent. Duo noſtra ſcripta habebant pro *ſuperbiæ nequitiæ*: quorum alterum pro *extuliſſent* habebat *contuliſſent*, hoc eſt, congregaſſent: quod benè conuenit cum eo quod Græci habent συγχυθέντων, vt dubium non ſit, quin ſic verterit interpres, quomodo etiã poſtea deprehendi in aliis ſcriptis.

Sciuit iuſtum:) pro *ſciuit* Complutenſis æditio habuit ἔγνω cognouit: Aldina vero εὗρε inue-

nit. Loquitur autem proculdubio de Abraham.

Conſeruauit ſine querela:) Illud *ſine querela* paſſiuè debet exponi, vt frequenter in nouo teſtamento, pro eo, de quo nemo queri iuſtè poteſt: Eſt enim & hic Græcis vna dictio, quæ in nouo Teſtamento illis locis, quibus vertit interpres *ſine querela* ἄμεμπτον. Itaque ſic verti poſſunt Græca: conſeruauit illum Deo inculpatum.

Et in filiis miſericordiam fortem cuſtodiuit;) His verbis intelligitur ſignificari ſapientiam cuſtodiſſe fortem & conſtantem miſericordiam erga poſteros Abrahæ, Verum Græcè longe alius eſt ſenſus: quæ hic habent. καὶ ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξε: hoc eſt, ad verbum, & in filij viſceribus fortem cuſtodiuit. Significatur ergo ſapientiam effeciſſe, vt Abraham non obſtante paterna pietate filium ſuum offerre paratus fuerit. Vnde non dubito interpretem vertiſſe, *Et in filij miſericordia*. Quod confirmat vnus liber noſtrorum ſcriptorum: qui habuit *filij* non *filiis*, & vt notant Biblia Louanienſia quædam exemplaria habent *miſericordia*.

Hæc iuſtum à parentibus in piis liberauit fugientẽ deſcendente igne in pentapolim. Libri impreſſi qui correctiores habentur, habent ablatiuos *deſcendente igne*: cum Græcè ſint accuſatiui deſcendentẽ ignem: qui conſtruuntur cum participio *fugientẽ* quomodo & habuit vnus ſcriptorũ noſtrorum. In codice antiquiſſimo quem ſuppeditauit nobis bibliotheca D. Petri Gandauenſis erat *deſcendentem ignem*. Nec eſt Græcis *à parentibus impiis*, ſed ἐξ ἀπολλυμένων ἀσεβῶν, id eſt pereuntibus impiis: ſine præpoſitione, à vt ſint ablatiui abſolutè poſiti, interpres videtur legiſſe pro ἐξαπολλυμένων duas dictiones ἐκ ἀπολλυμένων.

Quibus in teſtimonium nequitiæ:) ἧς ἔτι μαρτύριον τῆς πονηρίας, id eſt, cuius adhuc teſtimonium malitiæ, vt *cuius* referatur ad pentapolim. Duo Biblia ſcripta ex noſtris habebant, *cuius*, non *quibus*, ſic & codex D. Petri. Pentapolis autem dicebatur regio, quæ tempore Lot incendio periit, à quinis ciuitatibus, quæ erant in illa nempe Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboin & Balæ, quæ & Segor. porro pro illo *fumigabunda conſtat deſerta terra*, Græcè eſt καπνιζομένη καθέστηκε χέρσος, id eſt, fumigans conſtituta eſt terra vel deſerta terra. Nam χέρσος propriè ſignificat deſertã terram & incultam. Quamquam vnus ſcriptorum noſtrorum librorum tantum habuit, *terra*, & non, *deſerta terra*, καθέστηκε autem Græcis dicitur, quod ſtatutum eſt & moribus receptum eſt. Vnde καθεστηκὸς dicitur conſtitutum, & inſtitutum aliquod.

Et incerto tempore fructus habentes arbores:) Gręcè καὶ ἀτελέσιν ὥραις καρποφοροῦντα φυτά, id eſt: & imperfecta vel inconſummata pulchritudine & maturitate fructificantes arbores. Non enim hic ὥρα tẽpus ſignificat, ſed pulchritudinem & maturitatem. Vnde ὡραῖος pulcher vel maturus ex Gręcis patet illud *incerto*, legendum apud nos per vnam dictionem vt habent etiam libri correctiores. Porro quo intelligantur quæ hic dicuntur de fumigatione huius terræ, & immaturis arborum fructibus, præſtat hic aſſcribere quæ de hac re ſcripſit Ioſephus lib. 5. de bello Iudaico, c. 5. Vbi poſt deſcriptam naturam lacus Aſphaltitis, in quem pro magna parte redacta eſt terra illa combuſta, ſic ſubiicit. Huic ſodomitica terra vicina eſt: olim quidem tam fructibus, quam diuitiis

  ciuita-

ciuitatum fortunata: nunc autem omnis exusta, vt quæ habitatorum impietate fulminibus conflagrasse memoratur. Denique adhuc in ea diuini reliquias ignis, & oppidorum quinque videre licet imagines, & renascentes in fructibus cineres, qui colore quidem sunt edulibus similes, carpentium vero manibus in fumum dissoluuntur & cinerem. Hæc ille.

Incredibilis animæ:) ἀπιστούσης ψυχῆς, id est, incredulæ animæ, Nam incredibile dicitur cui non facile creditur. pro *memoria* Græcè est μνημεῖον, id est memoriale, & pro *figmentum* est στήλη, id est columna, imago.

Non tantum in hoc lapsi sunt vt ignorarem bona:) οὐ μόνον ἐβλάβησάν τοῦ μὴ γνῶναι τὰ καλὰ, hoc est, non solum læsi sunt ignoratione bonorum.

Hominibus memoriam: Græcè est τῷ βίῳ μνημόσυνον, id est reliquerunt vitæ memoriale. Rursum enim hic interpres *memoriam* posuit pro memoriali.

Nec latere potuissent:) rectius verteretur, Nec latere possent.

His qui se obseruant:) τοὺς θεραπεύοντας αὐτὴν, id est eos qui colunt & venerantur ipsam aut vt participium nomine reddatur, cultores suos. Bene tamen vertit interpres, si rectè intelligatur, siquidem Latinis eleganter id significat *obseruare* quod Græcis θεραπεύειν, hoc est, admirari & venerari aliquem.

Hæc profugum iræ:) Profugus iræ nouè positum est, pro eo qui fugit, & declinauit iram fratris. Loquitur autem de Iacob: cui sapientia ostendit regnum Dei, quãdo in Bethel videre dedit Dominum innixum scalæ, & angelos Dei ascendentes & descendentes. Tunc etiam *dedit ei scientiam* vel potius cognitionem (Nam Græce est γνῶσιν sanctorum, hoc est sanctarum rerum. Nam substantiuè hic positum videtur in neutro genere.

Honestauit eum in laboribus:) Sicut interpres in hoc libro frequenter *honestatẽ* posuit pro diuitiis ita hic *honestauit* posuit pro locupletauit: est enim Græcè εὐπόρισεν. Sic & postea, *honestum fecit*: pro, ditauit, est positum. Est enim ἐπλούτισεν.

Compleuit labores:) pro *compleuit* est ἐπλήθυνε quod potius est multiplicauit. Significatur enim sapientiam Dei multiplicasse labores Iacob in fœtibus ouium.

In fraude circumuenientium eum:) Græcè apertius ἐν πλεονεξίᾳ κατισχυόντων, id est in auaritia opprimentium eum, vel præualentium ei.

A seductoribus:) ἀπὸ ἐνεδρευόντων, id est, ab insidiatoribus.

Dedit ei vt vinceret:) pro *dedit vt vinceret*, Græcè vnicum est verbum ἐβράβευσεν αὐτῷ, est autem βραβεύειν proponere, instituere certamen, & certaminis præmia. Vnde verti potest, certamen forte proposuit illi: quamquam in æditione Complutensi exponatur etiam verbum illud per *dedit vincere*. Cum autem sequitur, *& sciret* Græcè est ἵνα γνῷ. vt scilicet, atque sic habebat vnus trium nostrorum scriptorum emendatior.

A peccatoribus liberauit eum:) Non est Græcis à *peccatoribus*, sed ἐξ ἁμαρτίας, id est, à peccato, ne scilicet illud committeret, ad quod solicitabatur ab vxore Phutipharis.

In foueam:) εἰς λάκκον. In laccum, significat autem carcerem Ioseph. *Et potentiam aduersus eos qui eum deprimebant:)* καὶ ἐξουσίαν τυραννούντων αὐτοῦ id est, potestatem in eos: qui tyrannicè ipsum, opprimebant.

Qui maculauerunt:) τοὺς μωμησαμένους, id est, qui vituperauerunt, & reprehenderunt.

Sine querela:) Rursum hic est ἄμεμπτον, id est, inculpatum.

A nationibus quæ illum deprimebant:) Græcè non est à *nationibus*, sed à *natione*, ἐξ ἔθνους θλιβόντων, id est, ex gente affligentium, ipsum scilicet.

Mercedem laborum suorum:) Complutensis æditio habet μισθὸν ὁσιότητος κόπων, id est, mercedẽ pietatis, vel iustitiæ laborum. In Aldina tamen æditione non erat genitiuus ὁσιότητος.

In velamento diei:) Diei, hic Græco more positum est pro ablatiuo *die*, hoc est per diem quemadmodum etiam in Psal. *Deduxit eos in nube diei* hoc est, per diem. Nec est hic Græcis *in velamento & in luce*, sed εἰς σκέπην & φλόγα, id est, in velamentum, & in lucem, hoc est, pro velamento, & pro luce.

Aquam nimiam:) Nimiam pro multam positum est, sicut frequenter *nimis* pro valde, Græcè est διὰ ὕδατος πολλοῦ, id est, per aquam multam.

Ab altitudine inferorum eduxit illos: ἐκ βάθους ἀβύσσου ἀνέβρασεν αὐτοὺς, id est: ex profunditate abissi, hoc est maris, ebullire eos fecit, hoc est ascendere eos fecit. Significare enim vult, demersos Ægyptios, in spolium eiectos fuisse à mari veluti bulliente, & spumas suas eiiciente.

Pariter:) Græcè est, ὁμοθυμαδὸν, id est, vnanimiter.

CAPVT XI.

IN *manibus Prophetæ:)* Græcè est ἐν χειρὶ in manu. Hebrica autem phrasi dictum est *in manu vel manibus Prophetæ*, pro per prophetam.

Iter fecerunt per deserta quæ non habitabantur:) διώδευσαν ἔρημον ἀοίκητον, id est pertransierunt desertum inhabitabile.

Et in locis desertis fecerunt casas:) καὶ ἐν ἀβάτοις ἔπηξαν σκηνὰς, id est, Et in imperuiis (locis scilicet) fixerunt tabernacula. *Fixerunt* habent duo nostra scripta, & glosa ordinaria, & plerique impressi in margine habent, *alias fixerunt*. Proinde sic iam habent libri nuper impressi: quandoquidem certum est eam esse veram lectionem.

De petra altissima:) ἐκ πέτρας ἀκροτόμου, id est de petra abrupta, hoc est, rupe, vel de petra dura. Nam de petra alta, vnde aqua fluxerit, non fit mentio in scripturis. Porrò illud, ἐκ πέτρας ἀκροτόμου est etiam apud 70. Deut. 8. pro quo nos legimus *de petra durissima*. Interpres hic respexit ad hoc, quod ἄκρος significat altum, & forte legit ἀκροτάτου.

Requies sitis:) ἴαμα δίψης, Id est curatio sitis.

A defectione potus sui in eis cum abundarent filij Israel, lætati sunt:) Omnia hæc verba non sunt in Græcis, sed sequens pars, *per hæc, cum illis deessent, bene cum illis actum est*, coniungitur cum superiori, & habet hæc pars Græcè longè clarius sic, διὰ τούτων αὐτοὶ ἀποροῦντες εὐεργετήθησαν, id est, per hęc ipsi cũ indigerent, beneficio affecti sunt. Est ergo totius orationis iste sensus. Per quæ enim pœnas passi sunt (vel potius puniti aut cruciati sunt, nã Græcè est ἐκολάσθησαν inimici illorum) nimirum per aquas quæ Ægyptiis conuersæ sunt in sanguinem, (per hæc ipsi) Israelitæ cum indigerent, beneficio affecti sunt: cum scilicet sunt illis aquæ datæ è petra. Nostra lectio poterit habere

habere commodum ſenſum, imo eundem cum prædicto, ſi legamus, addita coniunctione, *&*, & cum diſtinctione tali vt perfectus punctus non ſit ante *per hæc*, ſed poſt illa verba *bene cum illis actum eſt*, in hunc modum, *Per quæ enim pœnas paſſi ſunt inimici illorum à defectione potus ſui, & in eis, cum abundarent filij Iſrael lætati ſunt: per hæc cum illis deeſſent, benè cum illis actum eſt.* Hanc diſtinctionem habet vnus noſtrorum ſcriptorum ac duo habent *& in eis.* Itaque hic erit ſenſus. Per quæ inimici Iſraelitarum Aegyptij ſunt cruciati, cum defecerit illis potus, & in quibus Iſraelitæ tunc ſiti cruciatis Aegyptiis, lætabantur, ob abūdantiam aquæ, quæ fuit apud eos, per hæc (inquam) eadem quæ olim Aegyptiis egentibus cruciatum & Iſraelitis abundantibus lætitiam adferebant, poſtea cum etiam ipſis Iſraelitis deeſſent aquæ, benè cum ipſis actum eſt, cum aquæ illis ſunt abundè datæ è petra.

Nam pro fonte quidem &c.) Totus iſte locus, vſque ad illud: *Cum enim tentati ſunt &c.*) apud nos obſcuriſſimus, imo vix commodum aliquem ſenſum admittens, apud Græcos longè aliter ſe habet: quamuis nec eorum lectio careat ſcrupulo. Habent autem Græca in hunc modum, ἀντὶ μὲν πηγῆς ἀεννάου ποταμοῦ αἵματι λυθρώδει ταραχθέντες εἰς ἔλεγχον νηπιοκτόνου διατάγματος, ἔδωκας αὐτοῖς δαψιλὲς ὕδωρ ἀνελπίστως δείξας διὰ τοῦ τότε δίψους πῶς τοὺς ὑπεναντίους ἐκόλασας. Quæ ad verbum ſic habent. Pro fonte quidem ſemper fluentis fluminis ſanguine cruento turbati, in redargutionem præcepti infanticidalis, dediſti ipſis largam aquā inſperatè, demonſtrans per ſitim, quæ tunc fuit, quomodo aduerſarios puniuiſſes. Hic Græca obſcura ſunt, quod non appareat cum quo conſtruendum ſit participium ταραχθέντες, id eſt turbati quod ad Aegyptios referendum eſt, non ad Iſraelitas. Vel ergo dicendum nominatiuum hunc hic poni abſolutè, quemadmodum aliquoties apud Paulum vt ſit hic ſenſus. Cum quidam Aegyptij turbati fuiſſent, propter ſanguinem cruentum datum illis pro fonte fluminis ipſorum ſemper ab initio fluentis: & datum propter correptionem illius præcepti, quo ſtatutum erat vt infantes Hebræorum in flumen proiecti occiderentur: tu Domine contra dediſti ipſis Hebræis, cum ſitirent in deſerto, largam aquam è petra, idque præter eorum expectationē, oſtendens per ſitim, quam ad tempus tuos permiſiſti pati, quam grauiter olim punieris aduerſarios eorum. Vel potius pro ταραχθέντες, legendum eſt ταραχθέντος: vt referatur ad ποταμοῦ, vt ſit ſenſus. Pro fonte quidem fluminis, quod turbatum fuit ſanguine cruento, in redargutionem, &c. dediſti illis aquam largam, &c. vt ſignificetur Deum pœnam illam Aegyptiorum Hebræis ſitientibus in deſerto commutaſſe in magnum beneficium: qui ſenſus & præcedentibus conuenit & ſequentibus, Porro illud μὲν videtur referri ad δὲ quod poſt multa interpoſita ſequitur ἀντὶ δὲ λογισμῶν. *pro cogitationibus autem, &c.* Quamquam interpres videatur legiſſe μὲν γὰρ, id eſt, *ſi quidem.* In hac autem Græcorum lectione quæ lateant myſteria, quæ in noſtra lectione nemo facile ſuſpicari poteſt, facile quiuis apud ſe intelligere poteſt. Primum enim ſignificatur, cui peccato reſpondeat plaga cruoris. Deinde, quare dominus ad tempus permiſerit ſuos in deſerto affligi ſiti, nimirum vt experti grauitatem pœnæ ſitientes recordarentur ſitis Ægyptiacæ, & cogitarent, quāta illa pœna Deus propter ſuos affecerit. Poſtremo, quomodo alium ſe Deus in ſimili negocio & inopia exhibet impiis, & iuſtis. Vt autem & noſtra litera ſenſum habeat prædicto ſenſui maximè conuenientem, ſic eſt intelligenda. *Nam pro fonte quidem fluminis ſempiterni,* hoc eſt, ſemper fluētis, *humanum ſanguinem dediſti iniuſtis Aegyptiis. Qui* Aegyptij *cum minuerentur,* hoc eſt per plagam ſitis, & alias plagas occiſi pauciores fierēt, idque *propter traductionem,* id eſt, correptionem (nam frequenter in hoc libro interpres ἔλεγχον vertit *traductionem* pro redargutione & correptione) *infantium occiſorum, tu Domine contra dediſti ipſis.* Iſraelitis *ne ſiti minuerentur*, & perirent *aquam è petra abundantem,* Itaque ſignificatur quod cum Aegyptios Dominus permiſerit perire ſiti, ſuos tamen perire noluit ſiti.

Cum enim tentati ſunt & quidem cum miſericordia diſciplinam accipientes, &c.) pro *diſciplinam accipientes* Græcè eſt παιδευόμενοι, id eſt correpti: nec eſt *cum miſericordia & cum ira,* ſed ἐν ἐλέῳ ἐν ὀργῇ, id eſt in miſericordia & in ira, ſicut David dicit: *Ne in ira tua corripias me.* Declarat ergo hac ſentētia, quod dixit: Quomodo Deus oſtenderit ſuis qualis fuerit pœna ſitis in Aegyptiis.

Hos quidem: τούτους μὲν γὰρ, id eſt, hos quidem, nam alioqui cruda eſt cohærentia.

Interrogans condemnaſti: (καταδικαζων ἐζήτησας, id eſt, condēnās examinaſti. Rurſum ergo hic *interrogare* poſuit interpres pro examinare quod hic poſitum videtur pro torquere: ſicut apud Latinos: quæſtio pro tortura.

Abſentes enim:) Non eſt Græcis, *enim*, ſed δὲ, autem, & ſic habuit vnus ſcriptorū noſtrorum. Hic enim nouum incipit caput, & noua materia: & ſignificatur Aegyptios tormento affectos, & cum præſentes fuiſſent Hebræis, & rurſum, cum ab eis eſſent ſeparati: quando, ſcilicet, audierunt Dei beneficia populo Hebraico in deſerto præſtita, & peculiariter, quod aquam è petra illis eduxerit, cum ipſis aquam in ſanguinem conuerterit, hic enim ſenſus ſequentibus conuenit. Proinde in hoc loco explicando, ſicut & in aliis huius libri, Nicolaus & alij mirè ſunt hallucinati: quorum expoſitiones, proſequi & excutere ſuperuacaneū puto, cum quidam eorum potius ſint dolendi, quam ridendi.

Tædium & gemitus cum memoria præteritorum:) λύπη καὶ στεναγμὸς μνημῶν τῶν παρελθόντων, id eſt, dolor & gemitus memoriarum præteritorum. Qui genitiui ſic vidētur exponendi, gemitus è memoriis, vel memoria rerum præteritarum. Nam alioqui dura eſt locutio, gemitus memoriarum. Aldina æditio habet μνημῶν τῶν παρελθουσῶν, id eſt memoriarum præteritarum, ſed prior lectio rectior eſt propter articulum τῶν præpoſitum ad iectiuo. In qua lectione videndum, num pro μνημῶν mutato accentu legendum potius ſit μνήμων, id eſt memor, vt ſit ſenſus gemitus memor præteritorum. Significatur autem Aegyptios dupliciter fuiſſe afflictos cum audirent Iſrael in deſerto aquam è petra fluxiſſe: videlicet tum quod recordarentur ſuæ ſitis, & plagarum, quas propter illos paſſi erant.

Cum enim audirent per ſua tormenta bene ſecum agi) pro *bene ſecum agi*: Græcè eſt εὐεργετουμένους αὐτοὺς, hoc eſt, beneficio affectos illos, vt ſit ſenſus. Cum Aegyptij audirent Iſraelitas ea in re

à Deo affectos beneficio, in qua re ipsi afflicti puniti fuerant, nempe in aqua sitim Israelitarum, sedante.

Commemorati sunt Dominum:) ᾔσθοντο τοῦ κυρίου, id est, senserunt vel cognouerunt Dominum, tunc, scilicet, cœperunt eum agnoscere, cuius virtutẽ prius noluerunt satis agnoscere. Quod autem sequitur *admirantes in fine exitus*. Græca omnino habent, & repetitum omnino videtur ex sententia sequente.

Quem enim in expositione praua proiectum deriserãt in finem euentus mirati sunt:) Græca sic habent, ὃν γὰρ ἐν ἐκθέσει, πάλαι ῥιφέντα ἀπεῖπον χλευάζοντες ἐπὶ τέλει τῶν ἐκβάσεων ἐθαύμασαν, hoc est, quem enim in expositione olim obiectum repudiauerunt subsannantes, in fine euentuũ admirati sunt. Loquitur autem de Deo, quem agnoscere noluerunt Aegyptij, cum iuberent Hebræorum infantes exponi, quem postea coacti sunt agnoscere, videntes & audientes mirabilia, quæ pro suis dominus est operatus. Non enim de Mose istud dictum esse, quem postea admirati sunt Hebræi, cum prius eum reiicerent, patet, quia hæc sententia subiuncta est ad declarationem eius, quod præcedit, *senserunt dominum.*

Non similiter iustis faciens: sic inquit Nicolaus habent libri correcti. Ex quibus verbis constat, quosdã libros, quos ille incorrectiores putat, aliter habuisse: quamuis omnes, quos vidi habeant hoc modo. Verisimile autem quosdam libros habuisse pro *faciẽs*, *facientes*. Nam eam lectionem quidam suis commentariis satis innuit. Porro nec *faciens* nec *facientes*: est vera lectio, sed omnino verisimile est interpretem vertisse *sitientes*, cum Græcè sit διψήσαντες, id est sitientes, vt sit, Non *similiter iustis sitientes*. Eam locutionem cum quidam non intelligerent: primum quidem *sitientes* versum est in *facientes*, ac deinde *facientes* in *faciens*. Itaque Græcè est οὐχ ὁμοῖα δικαίοις διψήσαντες: id est, cum non simili modo cum iustis sitiissent. Cohæret enim hæc pars cum superiori *admirati sunt Dominum, eo quod non similiter cum iustis sitiissent*. Qua iusti Hebræi sitientes in deserto diuinitus aquam acceperunt, non sic Aegyptij in sua siti.

Pro cogitationibus autem insensatis iniquitates illorum:) ἀντὶ δὲ λογισμῶν ἀσυνέτων ἀδικίας αὐτοῦ. Hic ἀδικίας quamuis secundum sonum & per se possit esse accusatiui casus, tamen propter exigentiam sensus debet hic esse genitiui casus, vt sit sensus: Pro cogitationibus autem stultis iniquitatis ipsorum. Et iungenda est hæc pars cum sequentibus. *Quoniam quidam errantes*, pro quo Græcè est ἐν οἷς πλανηθέντες ἐθρήσκευον, id est, per quas decepti coluerunt. Itaque sensus nostræ literæ est. Pro cogitationibus autem stultis iniquitatis eorum nempe quod quidam errantes colebant serpentes, immisisti eis animalia in vindictam. Sicut enim prius sanguine afflictos dixit Aegyptios, ob occisos infantes: ita iam animalibus propter animaliũ impium cultum. Si quidem omnibus constat, Aegyptios bestias, pro diis coluisse.

Mutos serpentes:) pro *mutos* est ἄλογα, quod potius significat irrationabilia. à λόγος, ratio. Quam dis λόγος etiam sermonem significat: quod sequutus interpres vertit *mutos*: vnde patet quosdam libros male habere *multos*.

Bestias superuacuas:) κνώδαλα εὐτελῆ, id est, bestias viles, est autem κνώδαλον vox generalis omnibus feris terrestribus, aeris, & aquaticis. vt significetur cuiusuis generis feras Ægyptios coluisse.

Mutorum animalium:) Rursum pro *mutorum* est ἀλόγων, hoc est, irrationabilium.

Impossibilis erat:) Vna est dictio Græcis ἠπόρει, id est, impotens erat, aut in promptu non habebat.

Ex materia inuisa:) ἐξ ἀμόρφου ὕλης, id est, ex informi materia quomodo quædam exemplaria habere testatur D. Aug. lib. de fide & symbolo c. 2. Vnde apud nos *inuisa* accipi debet pro ea quæ necdum videbatur, cum nullam haberet formam. Nec est quod quisquam miretur, hic dici, Deum creasse mundum ex materia, cum fide teneamus mundum creatum ex nihilo. In principio enim Deus ex nihilo creauit omnem materiam, quæ cum esset, vt nos legimus, *inanis & vacua*, aut vt habẽt 70. ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, id est, inuisibilis & incondita, Deus ei per septem dies induxit omnes corporum formas & distinctiones quas videmus modo.

Aut noui generis ira plenas, & ignotas bestias:) ἢ νεοκτίστου θυμοῦ πλήρεις θῆρας ἀγνώστους, hoc est, aut feras ignotas plenas furore nouiter creato. Itaq; secundum hanc lectionem quæ est æditionis Complutensis, illud *noui generis* coniungendũ est cum ira. Æditio Aldina non habet νεοκτίστου, sed νεοκτίστους, quamuis vitium sit deficiente sigma: cum scribendum fuerit, νεοκτίστους, id est, nouiter creatas. vt ad bestias referatur, ad quod & apud nos illud *noui generis* potest referri.

Aut vapore ignem spirantes:) ἤτοι πυρπνόον φυσῶντας ἆσθμα, id est, aut igniuomũ spirantes halitum.

Aut fumi odorem proferentes:) ἢ βρόμον λικμωμένου καπνοῦ. Sic habet Complutensis edito, hoc est, aut strepitum ventilati fumi: Aldina habet ἢ βρόμον λικμωμένου καπνοῦ, id est, aut sonitus ventiliatos fumi. In vtraque æditione videtur aliquid corrigendũ, & in Aldina quidẽ, auferendũ in λικμωμένους sigma: in Cõplutẽsi verò ομικρόν mediũ mutand in ω. vt sit λικμωμένου à λικμάω Nõ. n. dicitur λικμοω.

Emittentes:) Non est Græcè *emittentes* simpliciter: sed ἀστράπτοντας, id est, efulgurantes, & more fulgurum emittentes.

Nam & sine his:) Græcè est ἀλλὰ καὶ, id est, sed &, atque sic habent duo nostra scripta, ac nunc impressa.

Persecutionem passi ab his factis: ὑπὸ τῆς δίκης διωχθέντες, id est, à iudicio (scilicet tuo) propulsati, vel impulsi.

Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti:) Græcè non est præpositio in, nec in vno nostrorum scriptorum & absolutior est sententia præpositione omissa. Significatur autem, Deum omnia disponere & ordinare debito ordine, & modo & quadam proportione: vt sicut omnes creaturæ suum acceperunt à Deo numerum, pondus & mensuram, ita etiam pœnæ peccatorum suam habeant proportionem, nec sine causa aliquid in eis insolitum, & nouum fiat. De hac sententia prolixè satis D. Aug lib. 4. de Genesi ad literam, c. 3. 4. & 5. & aliis locis.

Multum enim valere tibi soli superat semper:) τὸ γὰρ μεγάλως ἰσχύειν σοι πάρεστι πάντοτε, id est, Nam multum posse, vel, nam magnificè fortem esse tibi adest semper, hoc est, magnifica fortitudo tibi adest semper. Non ergo apud nos legendum *superat*, sed *supererat*, sicut habent omnia scripta & impressa emendatiora.

Et virtuti:) κράτει, id est, fortitudini.

Antelucani qui descendit:) Græcè ὀρθρινὴ κατελθοῦσα, id est, matutina, quæ descendit, vt referatur ad *guttam*. Vnus scriptorum nostrorum habuit, quæ, similiter & codex Mechli. Comparat autem totum mundum *momento stateræ*, quod omnes creaturæ nutui diuino mox & facilè pareant, nunc huc, nunc illuc propendentes. *Guttæ* item, quæ descendit in terram, quæque ab exorto sole consumitur, quod in potentia Dei sit situm, mox perdere quæcunque voluerit. Sic dicitur & Isaiæ 40. *Ecce gentes quasi stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt. Ecce insulæ quasi puluis exiguus.*

Et misereris omnium:) Legẽdum est, *sed misereris.* Quomodo habent pleraque scripta & impressa castigatiora. Sensus autem est. Quamquam mundus omnis coram te sit velut gutta & res nihili, tamen misereris omnium, quia omnia potes.

Dissimulas peccata:) Græcè est παρορᾷς, id est, negligis. Quamquam pulchrè verterit sensum interpres. Porro pro *propter pœnitentiam*, Græca habẽt εἰς μετάνοιαν, id est, ad pœnitentiam, hoc est, vt pœnitentiam agant. Nam alioqui litera nostra intelligi posset, propter pœnitẽtiam ab hominibus peractam, cum intelligendum sit, propter pœnitẽtiam agendum illud Pauli, *Benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit.*

Nec enim odiens aliquid constituisti aut fecisti:) οὐδὲ γὰρ ἂν μισῶν τι κατεσκεύασας. Quod potius sic est vertendum. Neque enim si odiuisses aliquid constituisses, vel construxisses potius. Illud enim *aut fecisti* nõ habent Græca, nec erat in vno scriptorũ, nisi recentiore manu additũ intra linea. Videtur prius à quodam in margine positũ, pro explanatione verbi *constituisti*. Certe Augustinus legit li. 1. de diuersis quæstionibus ad Simplicianũ. *Neque enim odio habens aliquid constituisses.*

Domine qui amas animas: δέσποτα φιλόψυχε, id est, ô animarum amator Domine.

CAPVT XII.

O *Quã bonus & suauis est Domine spiritus tuus in omnibus:*) Sicut in c. 4. initio nõ est apud Græcos ea exclamatio, quæ est apud nos ita nec hoc loco, Græca enim habent hoc modo. τὸ γὰρ ἄφθαρτόν σου πνεῦμα ἐστὶν ἐν πᾶσι, hoc est, Nã incorruptibilis tuus spiritus est in omnibus: etiam in impiis, scilicet, quamuis hinc non polluatur quia incorruptibilis. Vnde patet, male quosdam libros, pro *omnibus* habere, *nobis.*

Hos qui errant partibus corripis:) τοὺς παραπίπτοντας κατ' ὀλίγον ἐλέγχεις, hoc est, delinquentes, paulatim vel sensim corripis. In hoc enim libro παραπίπτω frequenter pro delinquere & peccare positum est. Vnde παράπτωμα delictum. In nostra ergo litera illud *partibus* exponi debet pro per partes, & coniungendum est non cum *exerrant*, vt fere fit, sed cum *corripis.*

Et de quibus peccant admonens & alloqueris:) καὶ ἐν οἷς ἁμαρτάνουσιν ὑπομιμνήσκων νουθετεῖς: id est, & in memoriã illis reuocando, admonens in quibus peccent, & cum sequitur, *vt relicta malitia*, Græcè est ἵνα ἀπαλλαγέντες τῆς κακίας, id est, vt mutati à malitia. Quamquam pulchrè verterit interpres.

Quos exhorruisti:) Græcè est participium μισήσας. Quod per causam hic est exponendum quia odisti.

Odibilia opera:) ἔχθιστα ἔργα, id est, maximè exo-

Ians. in lib. Sapien.

sa opera. Et cum sequitur, *per medicamina*, Græcè est φαρμακειῶν, hoc est, veneficiorum, opera, scilicet. Nam cum illo construitur apud Græcos, & accipitur hic in malam partem proculdubio, sicut cap. 1. φάρμακον pro veneno.

Necatores sine misericordia:) φονέας ἀνελεήμονας, id est, occisores immisericordes. Verum interpres ferè semper, nomina ex α priuatiua particula composita, vertit per præpositionem, *sine*, circumlocutiuè.

Et comestores viscerum humanorum, & deuoratorea sanguinis:) Variant hic Græca siquidem Aldina æditio habet, καὶ σπλαγχνοφάγων ἀνθρωπίνων σαρκῶν θοίναν καὶ αἵματος. Cuius lectionis non video quis possit esse sensus, propter duo adiectiua addita substantiuo σαρκῶν nisi pro σπλαγχνοφάγων sit legendum σπλαγχνοφάγον in accusatiuo: vt sit adiectiuum substantiui θοίναν, & sit sensus. Et viscerarium conuiuium humanarum carnium. Sic enim legendũ potius voluit D. Nãnius, qui proinde & in eo quod præcedit φονέας, legendum potius putat φόνους, id est cædes. vt sermo eadem habitudine decurrat per scelerum species. Complutensis verò æditio, quæ fere semper correctior est, sic habet. καὶ σπλαγχνοφάγους ἀνθρωπίνων σαρκῶν, καὶ θοίναν αἵματος, hoc est, & comestores humanarum carnium, & deuoratorem sanguinis. Sic enim illud θοίναν versum est in æditione Complutensi. Sed ea sola dictio facit, vt nec hæc lectio videatur plane recta nisi forte θοίνας in plurali accusatiuo sit legendum. Quamquam nec θοίνας, ου, ὁ, pro deuoratore si reperiatur alicubi certum sit. Certe interpres noster videtur legisse dictionem pluralem, significantem deuoratores.

A medio Sacramento:) Hæc verba iam in libris impressis ponuntur post *perdere voluisti*: & per *Sacramentum* intelligitur terra illa sancta promissionis. In antiquis autem scriptis ponuntur post verba præcedentia *deuoratores sanguinis.* Quemadmodum habebant duo nostra scripta, & Biblia Mechli. Atque hoc loco interpretem hæc verba posuisse patet, quod per præcedentia ponuntur in Græcis ea verba, quæ correspondent istis *à medio Sacramento tuo.* Porro Græca his verbis respondentia, & variant in diuersis exemplaribus, & vtrouis modo legantur nullum planum sensum habent: Complutensis enim æditio habet post αἵματος, θιάσας ἐκμέσου μύστας σου. Quæ sic in ea exponuntur, *De medio Sacramenti diuini tui.* Verum quomodo μύστας potest esse genitiui casus, quomodo itẽ Sacramentũ, vel mysterium significare potest: sicut præsupponit hæc interpretatio, Aldina vero æditio, quam hac quidem in parte correctiorem existimao, sic habet, ἐκμύσου μύστας τε θιάσου. Vbi illud τε coniungit μύστας, cum sequenti, καὶ αὐθέντας, sicut superius coniungebatur φονέας cũ καὶ σπλαγχνοφάγους. Sed qd est illud ἐκμύσου? quid deniq; μύστας θιάσου? Nõ video quomodo modus: qui est in hoc loco, dissolui possit, nisi primũ illud ἐκμύσου per vnã legatur dictionẽ compositam ex præpositione ἐκ & nomine μύσος. Quod significat scelus & μίασμα abominatiõnẽ, & coinquinationem. Vnde ἐκμύσος abominandus, scelestus. Nam istud ἐκμύσου sic est impressum in Aldina æditione: vt constare non possit an pro vna dictione haberi voluerit, an duabus. ἐκ finis sit versus, & μύσου principium alterius versus, quamquam in æditione Argentoratensi, quæ proculdubio Aldinum exemplar pe-

omnia est secuta, duæ dictiones sint impressæ. Iā illud μυςας τεϑάας σȣ, hunc forte potest habere sensum: occultatores aut suppressores cultus tui. Θάα, vt habet Varinus in suo dictionario, est ἡ λατρεία, ἡ διὰ τῶν ἔργων θεράπεια, id est, cultus, & obsequium per opera. μύςης autem, qua dictione propriè significatur sacerdos arcanorum peritus, omnium consensu dicitur à verbo μύω, quod est abscondo, occulto. Vnde μύςης dictus, quod arcana sibi concredita debet occludere, & abscōdere, nec cuiquam prophano explicare. Quare videri potest etiam illos habitatores antiquos terræ sanctæ hic dictos μύςας θάας, quod Dei occultum, quem à patribus acceperant, occultarent & supprimerent. Quod si placet: iam illud ἐκμυσȣ construendum erit cum ἁίματος. vt sit sensus Deuoratores sanguinis abominandi vel scelesti. Quod si illud ἐκμυσȣ velimus coniungere cum sequenti, sicut Aldina æditio illud separata ḅ ἁίματος interposita distinctiuncula, & illud μύςας accipere velimus in ea significatione quam habet in vsu, pro ϑάσȣ, legendum puto, θιασȣ. vt sit sensus μύςας ἐκμύσȣ θιασȣ, id est, sacerdotes abominandi conuiuij, aut scelestæ epulationis & diuinationis. Varinus enim episcopus, in suo illo insigni dictionario, explicaturus quis sit θιασμός ponit hanc dictionem in genitiuo, nimirū quod eam alicubi sic legerit: & forte in hoc loco. Sic autem habet, θιασȣ εὐωχίας, ἐν θυσιασμȣ. Est autem εὐωχία teste Polluce potissimum, conuiuium publicum: quale scilicet erat quod in Deorum sacrificiis & illorum in cultu agebatur. Hæc sanè lectio & hic sensus optimè conuenit præcedentibus, & sequentibus: in quibus dicuntur isti: de quibus est sermo; comestores humanarum carnium: & occisores filiorum quos dæmoniis immolabant. Cum autem Chananæi, qui ante Israelitas inhabitauerunt terram sanctam, non legantur vsquam comedisse carnem humanam: videtur quod hic dicitur metaphoricè intelligendum, vt propter eorum in filios, quos diis offerebant, crudelitatem dicantur fuisse comestores humanarum carnium: maximè quia in filiorum oblatione conuiuia celebrabant, in quibus de idolothytis comedebant cum gaudio & lætitia.

Auctores parentes animarum inauxiliatarum:) Non est interpres assecutus significationem, quā habet hoc loco dictio Græca correspondens ei quam vertit *auctores*. Est enim αὐθέντας: quæ dictio etsi nonnunquam significet auctorem, hoc tamen loco sensus exigit, vt significet eum qui propria manu se vel alios occidit: quæ propria est vocabuli significatio. Gaza enim ait hoc vocabulum olim tantum significasse τὸν αὐτόχειρα, hoc est, eum qui sibi manus infert: postea vero & supra mille annos significare cœpisse quod apud latinos author significat. Itaque sensus Grecę lectionis quæ habet, καὶ αὐθέντας γονεῖς ψυχῶν ἀβοηθήτων, est ille. Et parentes qui sua manu occiderant animas auxilio destitutas. Dicit autem animas auxilio destitutas, quod à parentibus filij immolarentur à quibus vel maximè defendi ab occisoribus debuissent.

Vt indignam perciperent peregrinationem puerorum Dei, quæ tibi omnium carior est terra:) Græca hic apertū & commodū habent sensum: ἵνα ἀξίαν ἀποικίαν δέξηται θεȣ παίδων, ἡ παρὰ σοὶ πασῶν τιμιωτάτη γῆ, id est, vt terra quæ apud te omnium maximè erat honorata, (vel omnium erat preciosissima) acciperet coloniam dignam pueris Dei, vel coloniam puerorum Dei, dignam scilicet se. Vnde verisimile est interpretem vertisse *perciperet*, vt eius suppositum sit *terra*.

Sed & his tanquam hominibus &c.) His, refertur ad Chananæos, quibus propter humanæ naturæ fragillitatem eatenus pepercit, vt non statim eos perderet, sed paulatim. Quod autem hic dicitur de vespis præmissis, cōuenit cum eo quod Exodi 23. & Deutero 7. legimus: Dominum promisisse se missurum crabrones qui fugarent inhabitatores: quod & factum esse Iosue moriturus in sua concione ad populum testatur, dicens. *Misique ante vos crabrones & eieci eos de locis suis*. Quibus locis in versione 70. est, τὰς σφηκίας, vel τὴν σφηκιάν, id est, vespas vel crabrones, sicut & hoc loco est σφῆκας: à nominatiuo σφήξ. Ponitur autem illis locis in Hebræo צִרְעָה qua dictione Hebræi dicunt significari speciem reptilis alati habentis venenatum aculeum, & per illud occidentis, non dissimilis api: atque hanc speciem in multitudine dicunt infestissimam fuisse inhabitatoribus terræ illius, vt cogerentur cedere. Quod ob id ad notandum duxi, quod quidam per vespas, de quibus alibi non fit mentio, putauerunt intelligendum timorem habitatoribus à Deo incussum.

Verbo duro:) Pelicanus putat *verbum* hic positum, pro pestilentia, eo quod dictio Hebræa דבר significat pro punctorum varietate ac diuersitate, & verbum, & pestem. Sed rectius simpliciter hic *verbum* acceperimus pro iussu diuino: quia prius dixit cap. superiori. *Etiam sine bestiis vno spiritu occidi poterant*.

Partibus iudicans:) Rursus *partibus* hic positum est, pro, per partes & paulatim, cū Grecè sit κατὰ βραχὺ: quam dictionem mox superius vertit paulatim, cum dicitur *vt illos paulatim exterminarent*.

Naturalis malitia:) ἔμφυτος ἡ κακία αὐτῶν, id est, innata, vel natiua malitia: quam scilicet à parentibus suis imbiberunt, & consuetudine longa veluti in naturam verterunt. Vt ne quis naturam à Deo creatam, tanquam per se malam calumnietur cum Manichæis.

Non poterat mutari:) ȣ μὴ ἀλλαγῇ, id est, nequaquam mutaretur. Vt non hinc quis colligat argumentum contra libertatem arbitrij.

Nec timens aliquem veniam dabas peccatis eorum:) ȣ̓δὲ εὐλαβȣ́μενος τινα ἐφ᾽ οἷς ἡμάρτανον ἄδειαν ἐδίδȣς, id est. Neque quod vererers aliquē veniam dabas in quibus peccauerunt, hoc est, *peccatis eorum*, vt benè vertit interpres. Potest autem hæc sententia duplicē habere sensum. Primo vt significetur Deum dedisse quidē ad tempus veniam & securitatem in peccatis eorū, non tamen ob id quod aliquem vereretur. Secundo vt significetur, Deū nullius timore commoueri potuisse, vt peccatis illorū daret veniam, nec ea aliquando puniret. In sequentibus autem ostenditur neminem esse quem Deus timere debeat.

Aut quis in conspectu tuo veniet &c.) Græcè est ἢ τίς εἰς κατάςασίν σοι ἐλεύσεται, ἔκδικος τῶν ἀδίκων ἀνθρώπων. Vbi quid significetur per κατάςασιν, vel vt habet Aldina æditio, κατάςασιν non satis intelligo: nisi accipiatur, pro resistentia & oppositione, vt sit sensus. Quis venit tibi in oppositionem? id est. Quis contra ponet & opponet se tibi? Nam hic sensus optimè proposito conuenit. Porro illud, *vindex iniquorum hominū*, cū possit accipi pro eo qui vindictam infert iniquis. Græca indicant

debere

debere accipi pro eo qui vindictam sumit de iniuria hominibus illata, vt sit sensus. Quis stabit contra te, vt vindictam sumat de te, pro his quæ intulisti impiis mala? Porro hæc sententia apud Græcos ponitur post sequentem. *Aut quis tibi imputabit &c.* Quam sic habent Græca τίς δὲ ἐγκαλέσει σοι κατὰ ἐθνῶν ἀπολωλότων, ἃ σὺ ἐποίησας, id est, Quis autem accusabit te gentibus perditis (à te pro scilicet) quas tu fecisti? quasi dicat. Quia tu eas fecisti, ac Dominus earum es, potuisti vtique iustè etiam eas perdere, cum ita mererentur eorum opera. Hic enim sensus proposito maximè conuenit.

Non iniustè iudicas iudicium:) Non est Græcè *iudicas*, sed ἔκρινας, id est, iudicasti, nec est *iudicium*, sed tantum *non iniustè iudicasti*. Declarat autem neminem esse qui propter impios perditos possit Deum culpare & vindicare: primum, quia nullus est Deus præter ipsum. Ergo neminem habet vel superiorem, vel æqualem, qui vindicare possit vltionem impiorum. Secundò, quia Deo cura est de omnium salute, quia omnibus offert salutis occasiones, per quod ostendit se iuste impios condemnare, & punire cum punit.

In conspectu tuo inquirent de his quos perdidisti:) ἀντοφθαλμῆσαι δυνήσεταί σοι περὶ ὧν ἐκόλασας, id est, ex aduerso obtineri in te poterit, pro his quos puniuisti: quamquam sensum interpres pulchre reddidit. Nam per illud *ex aduerso obtueri in Deum*, significatur nihil aliud quam inquirere causam perditionis, & punitionis & de iniustitia Deum in ius vocare, Metaphora desumpta à contendentibus in iudicio qui facie in sese mutuo versa sese aspiciunt.

Cum ergo sit iustus:) δίκαιος δὲ ὤν:) id est, cum autem sit iustus. Præcedenti enim sententia dixit: neminem eius esse potentiæ, qui audeat cum Deo contendere: hic vero declarat neminem esse qui iustè possit aliquid diuinorum iudiciorum culpare.

Ipsum quoque qui nō debet puniri condēnas, & exterum æstimas à tua virtute:) Locus multum corruptus verisimiliter à scriptoribus, & per se impietatem sonans, nec satis cohærens cum eo, quòd mox dictum est de Dei iustitia. Quem Lyra sic explicat, vt significetur Deum iustos aliquando condemnare, id est, punire & affligere propter patentiæ probationem, vt Iob. & Tobiam D. quoque Gregorius li. 3. moral. c. 11. legit *Condemnas* & interpretatur de Christo. Verum *Condemnationis* verbum non conuenit nisi vbi est peccatum, & per consequens debitum pœnæ. Ideoque alij sic intelligunt. Ipsum frequenter qui non debet puniri secundum iudicium hominum, hoc est, qui iudicio hominum pius & iustus, condemnas, quia tuo iudicio, qui occulta cognoscis, malus est & impius. Sed frustra hæ quæruntur euasiones, cum Græca apertum habeant sensum. Sic enim habēt, αὐτὸν μὴ ὀφείλοντα κολασθῆναι, καταδικάσαι, ἀλλότριον ἡγούμενος τῆς σῆς δυνάμεως, id est, ipsum, qui non debet puniri, condemnare, alienum existimás à tua potentia. Omnino ergo verisimile verbum *condemnare* scriptorem aliquem vertisse in *condemnas*, & maximè cum antiqui illud & scribere solēt: quasi esset & scribentes z. nec *virtute* apud nos accipitur, vt opponatur vitio, cum sit δυνάμεως, id est, potentia. Sic & cum sequitur, *Virtus enim tua iustitiæ initium*, pro *virtus* Grecè est ἰσχὺς, id est, fortitudo, quasi dicat. In aliis fortitudo est iniustitiæ initium, in te tua fortitudo est initiū iustitiæ, quod declarat sententia sequenti.

Et ob hoc quod omnium Dominus es, omnibus te parcere facies:) Quod Græcè clarius sic habetur. καὶ τὸ πάντων σε δεσπόζειν πάντων φείδεσθαί σε ποιεῖ, id est, & hoc ipsum quod omnibus dominaris, omnibus te parcere facit, hoc est, tua in omnes potestas non te impellit ad sæuiendum in omnes, sed parcendum omnibus: vt quo es maior, eo sis clementior: quæ est conditio boni principis.

Virtutem enim ostendis tu qui non crederis esse in virtute confirmatus:) Male habent quidam libri, *confirmatus*, cum legendū sit, vt habent correctiores conformiter, cum Græcis, *consummatus*. Sic autem est Græcè, ἰσχὺν γὰρ ἐνδείκνυσαι ἀπιστούμενος ἐπὶ δυνάμεως τελειότητι, id est, Fortitudinem enim ostēdis: quia non crederis, (vel dum non crederis) esse in consummatione vel perfectione potentię, hoc est, perfectæ esse potentiæ.

Et hos qui te nesciunt in audacia traducis:) Varia huius sententiæ lectio est in Latinis codicibus, nec aliqua cum Græcis consentit. Quidam enim modo prædicto habent, alij vt impressi nuper. *Et horum qui te nesciunt audaciam traducis.* Duo nostri scripti habent, *Et hos qui nesciunt audaciam traducis*, Gręca habent, καὶ ἐν τοῖς εἰδόσι τὸ θράσος ἐξελέγχεις, id est, & in scientibus audaciam arguis. Sic Aug. legit lib. 83. quæst. quæstione 53. *Sed in his qui sciūt audaciam traducis*: Vbi incertum an θράσος construendum sit cum participio εἰδόσι, an cum verbo ἐξελέγχεις, nisi, quod magis coniungendum videtur cum verbo ἐξελέγχεις: vt sit sensus. Ostendis potentiam tuam dum non credunt quidam potentiam tuam, quod sint quidam qui tuam potentiam experti sunt, & tamen insolenter & superbè sese contra illam efferunt, vt fecit Pharao, in his tu redarguis, & corripis illorum superba in audaciam.

Tu autem Dominator virtutis:) σὺ δὲ δεσπόζων ἰσχύος, id est, tu autem dominans fortitudini, vel tu qui dominaris fortitudini. Augustinus legit. *Dominus virtutum.*

Cum tranquilitate:) ἐν ἐπιεικείᾳ:) id est, in mansuetudine vel æquitate.

Cum magna reuerentia disponis nos: μετὰ πολλῆς φειδοῦς διοικεῖς ἡμᾶς: id est, cum multa misericordia, vel indulgentia gubernas nos.

Subest:) πάρεστι, id est, adest, quod superius vertit interpres *super erat*. Et est infinitiuus *posse* loco suppositi, verbi subest, vt sit sensus. Ipsum posse, hoc est, potentia adest: tibi cum volueris.

Oportet iustum esse & humanum:) In Græcis non est coniunctio &, sed δεῖ τὸν δίκαιον εἶναι φιλάνθρωπον, id est, oportet eum qui iustus est, esse humanum, vel benignum. Vnde apud nos coniunctio &, non est accipienda, vt copulet duo adiectiua, *iustum & humanum*, sed pro etiam, debet accipi, vt sit sensus. Oportet iustum virum esse etiam humanum. Hoc enim docuit Deus per clementiam & benignitatem, quam exhibuit Chananæis impiis.

Bonæ spei fecisti, εὐέλπιδας ἐποίησας, Benè sperantes fecisti, nempe ideo *quod das locū pœnitentiæ*. Vbi quidam libri habent *iudicans das locū pœnitentiæ in peccatis*, cum *iudicans*, nec Græca habeant, nec codices castigatiores Latini, nec est Græcè *das locū pœnitentiæ*, sed tantum δίδως μετάνοιαν, hoc est, das pœnitentiam, vel concedis pœnitentiam. Quamquam interpres benè reddidit sensum.

Cum

Cum tanta cruciasti attentione:) pro *cruciasti* est ἐτιμωρήσω, id est, puniuisti potius & pro *attentione* est προσοχῆς, quod planius hic verti potest, prouida ratione, quod autē sequitur, *& liberasti*, sicut sensui obest, ita non est in Græcis.

Cum quanta diligentia:) ἀκριβείας: planius verti hic potest cum quanta cautione & circunspectione: legendum autem, *iudicasti* & non *iudicas* (vt habent aliqui) præter vetera scripta docent etiam Græca quæ habent ἔκρινας.

Conuentiones: (συνθήκας, id est, pacta, malè ergo quidam legunt *conuersationes*.

Cum ergo das nobis disciplinam:) ἡμᾶς οὖν παιδεύων id est, nos ergo castigans, vel cum ergo nos castiges. Potius ergo vertēdum erat *des quam das*. Non enim cum hic est aduerbium temporis, sed coniunctio subiunctiuum postulans. Est autē παιδεύω erudire, est & castigare, & corripere, sed eo modo quo pater filios, & magister discipulos, nō quo modo iratus iudex maleficos.

Vt bonitatem tuam cogitemus iudicantes:) pro cogitemus est μεριμνῶμεν. Quod non simpliciter est *cogitare*, sed solicitum esse, & anxiè de re aliqua cogitare. Quod tamen & alibi per *cogitare* vertit interpres vt in illo Euang. *Quis vestrum cogitans potest adiicere cubitum vnum?* Accusatiuus autem *bonitatem tuam* construendus est Græcis non cum μεριμνῶμεν: sed cum participio κρίνοντες, vt sit sensus. Vt nos iudicantes & expendentes tuam bonitatem, simus soliciti, ne scilicet ab ea excidamus.

Et cum de bonis iudicatur: Nobis legendum est quemadmodum habent libri emendati, *& iudicatur* ponitur impersonaliter, Græcè enim est κρινόμενοι δὲ: id est, iudicati autem, hoc est, à te iusto iudicio correpti. Sicut apud Paulum *Dum iudicamur autem, à Domino corripimur.*

Speremus misericordiam tuam: προσδοκῶμεν ἔλεος, id est, expectemus misericordiam *tuam*, non habebat etiam vnus nostrorum scriptorum. & absolutior est sententia illo omisso.

Illis qui in vita sua insensate & iniuste vixerunt:) τοὺς ἐν ἀφροσύνῃ ζωῆς βιώσαντες ἀδίκως, hoc est, eos qui instultitia vitæ (vel in insipienti vita vixerunt iniuste. Et quod sequitur, *per ea quæ incoluerunt: &c.* Grecè est elegantius & breuius διὰ τῶν ἰδίων ἐβασάνισας βδελυγμάτων, hoc est, per proprias cruciasti abominationes.

In erroris via diutius errauerunt: Non video quo modo Græca hunc sensum habere possint: quæ habent, τῶν πλάνης ὁδῶν μακρότερον ἐπλανήθησαν, quæ hunc videntur habere sensum. Longius errauerunt quam erant erroris viæ, hoc est, etiam vias erroris egressi sunt, longius errantes quàm videbatur fieri posse vt homo erraret. vt sit locutio hyperbolica, ad significandam erroris magnitudinem, quæ sequentibus declaratur.

Hæc quæ in animalibus sunt superuacua:) τὰ καὶ ἐν ζώοις τῶν ἐχθρῶν ἄτιμα: id est, etiam vilia vel inhonorata animalia inimicorum: Rursus interpres *superuacua* posuit pro vilia, vt supra aliquoties. Ex Græcis patet male quosdam legere pro *in animalibus in manibus*, additur autem *inimicorum* ad stultitiæ apertiorem declarationem.

Viuentes:) ψευσθέντες, id est, decepti aut ludificati, quia scilicet puerorum more villissima quæque admirarentur: vnde sequitur.

Propter hoc tanquam pueris insensatis iudicium in derisum dedisti. vbi pro *in derisum dedisti*. Græcè est εἰς ἐμπαιγμὸν ἔπεμψας, idest, misisti in lucdibriū. Est que apud Græcos iucunda allusio inter παισὶν & ἐμπαιγμόν. Sensus autem est. Quoniam puerorum instar peccauerunt gentes, tam friuolas res, Deos facientes, ideo tanquam imprudentibus pueris, ridiculosis pœnis & planè puerilibus rebus illusisti: grauiter eos puniendo, per res leuiculas, ad eorum derisionem & ludibrium.

Ludibriis & increpationibus:) Græcè est παιγνίοις ἐπιτιμήσεως, id est, ludibriis increpationis: quomodo iam habēt libri correctiores. Quamquam omnia scripta mea habebant aliter. Vocat autem *ludibria increpationis*, pœnas illas ridiculas, quibus Deus cum Ægyptiis tanquam pueris ludere videbatur, increpando illos. Pro *non sunt correcti* Græcè est, μὴ νουθετήσαντες, id est, non sunt admoniti, quamquam sensum benè verterit interpres. Pro *experti sunt*, Græcè est futurum, πειράσουσι: experientur. Et tamen magis quadrat tempus præteritum, vt videri possit legendum πεπείρασιν, aut Hebraico more futurum positum, pro præterito. Loquitur enim de Ægyptiis, qui leuioribus malis non correcti postea demersi sunt in mari rubro. D. Au. in Psal. 9. legit *experturi sunt*, vt patet ex verbis præcedentibus, & subiectis, quamquam libri impressi habent *experti sunt*.

In his enim quæ patiebantur, &c.) Locus iste multum est deprauatus. Omittenda enim illa verba *quæ patiebantur molestè ferebant*, quæ in libris correctis nuper impressis in margine indicantur esse eradenda, & videntur esse verba alterius alicuius versionis, correspondentia sequentibus verbis, *in quibus patientes indignabantur*. Est autem hic sensus, & ordo nostræ literæ. *Videntes in his rebus*, hoc est, per eas res, *in quibus*, id est, per quas, *ipsi patientes*, hoc est, afflicti *indignabantur per ea*, scilicet animalia quos putabant esse Deos, *cum in ipsis*, id est, per ipsa, *exterminarentur*, videntes inquam eum *quem olim negabant se nosse, agnouerunt verum Deum* experti scilicet eius potentiam, & ipsorum Deos esse ridiculos. Apud nos enim illa in his & per hæc quæ idem significant debent coniungi cum participio videntes. Possunt autem Græca clarius sic verti. Nam cum in his in quibus patientes indignabātur in his scilicet quos putabant esse Deos quando per ea puniebantur, sensissent eum quem olim negabant se nosse, tunc verum agnouerunt Deum. Significare vult Pharaonem cum suis: qui prius dicebat: *Nescio Dominum & Israel non dimittam*, priusquam ranis & muscis quas pro diis colebant, eos Deus afflixisset, non sine magna illorum indignatione qui ægrè ferebant, se à suis diis affligi, & à rebus tam leuibus, tum demum agnouisse Dominum ita vt diceret. *Peccaui, Dominus iustus, & ego & populus meus impij. Orate Dominū, &c.*

Propter quod & finis condemnationis eorum veniet super illos:) Non est Græcè *veniet* futurum, sed præteritum ἐπῆλθε, id est, venit. Loquitur enim de condemnatione illa extrema, qua Ægyptij submersi sunt in mari rubro. Quamquam futurum *veniet* benè conueniret, si superius legeretur futurum vt habent Græci *experientur*, vt & hic, & ille locus de condemnatione æterna quæ veniet super impios in die iudicij accipiatur. Dicit autē *propter quod* videlicet qa, Deo etiā agnito satis restiterūt superbè.

CAPVT XIII.

V*Ani sunt autem:* Græcè non est *autem*, sed μὲν γὰρ, id est, si quidem & vnus scriptorum nostro

nostrorum habuit *enim*, pro *autem*, Reddidit enim causam quare in ea peccata, de quibus supra dixit, inciderint Ægyptij & Cananæi ac illorum occasione incipit in genere tractare de idolorum superstitione: quæ triplex erat. Quædam enim animalia viua colebant pro diis: alia creaturas, vt elementa & corpora cœlestia: alia verò etiã tantum imagines verarum rerum, ac de his singulis pertractat. Pro illo *in quibus non subest scientia Dei*: Græcè est affirmatiua enunciatio, οἷς παρῆν θεοῦ ἀγνωσία, id est, quibus aderat Dei ignorãtia. Rursum enim hic *subest*, pro adest est positum. Cum autem Græcè non sit adest, sed aderat, tota oratio sic erat vertenda. Vani siquidem erant omnes homines natura: (nam Græcè additur φύσει) quibus aderat Dei ignorantia. Vnde subditur *non poterunt intelligere*.

De his quæ videntur bona: ἐκ τῶν ὁρωμένων ἀγαθῶν, hoc est, ex bonis quæ videntur, aut, ex visibilibus bonis. Non enim significare voluit, ex his quæ videntur bona, cum non sint.

Intelligere eum qui est: (pro *intelligere* est quod magis quadrat, cognoscere, & pro, *eum qui est*, Græca habent εἰδέναι, participium scilicet correspondens & explicans illud celebre nomẽ Dei Tetragrammaton: quod & Plato edoctus, in sua illa longa Apud Assyrios peregrinatione, ad Græcos tandem duabus literis transtulit: vocando omnium primum principium τὸν ὄντα ac illo nomine distinguens creatorem à mũdo: nam in Timęo sic ait. Est igitur secundum meam opinionem primo distinguendum, quid sit Ον, id est, ens, quod semper est, ortum vero non habet, & quid, quod ortum habet. Est autem nunquam, &c. Platonem secuta est copia doctissimorum virorum. præter id tantum quod aliqui neutrum genus in masculinum genus mutauerunt. Plato enim excellentissimum vniuersi authorem nominat τὸ Ον: id est, quod est, aut plurimi sequaces eius appellãt eum ὁ ὢν, id est, is qui est, sequuti scilicet 70. qui pro nomine tetragrammaton: Exod. 3. ponunt ὁ ὤν. Nam pro eo quod legimus, *Ego sum qui sum*, 70. habent ἐγώ εἰμι ὁ ὤν, & rursum cum legimus, *qui est misit me*, 70. habent, ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με.

Aut ignem, & spiritum, & citatum aerem:) Plerique enim Philosophi, in mystica sua Theologia ignem, dicebant Vulcanum spiritum puriorem & magis æthereum, Iouem aerem, Iunonem aquam, Tethim, Solem & Lunam Phœbum & Dianam, sed & plerisque stellis, siue fixis siue erraticis, deorum nomina tributa sunt ab eis ac mundi dominum deputatum. Porro pro *citatum*, Græcè est ταχινόν, id est, celerem & pro *nimiam* est βίαιον, id est, vehementem aut violentam.

Quorum etsi specie:) Non enim est Græcè *etsi*, sed εἰ μὲν, id est, si quidem, & omnia scripta quibus vsus sum, non habent coniunctionem &, sed tantum si. Porro dictio *species*, hic & in sequentibus semper posita est pro Pulchritudine, cum sit, κάλλος. Pro *speciosior* tamen Græcè est βελτίων, id est, melior. Quamquam id nõ ad virtutem, sed ad pulchritudinem sit referendum: quomodo dicimus aliquam esse bona forma. Porro Cyprianus lib. 3. ad Quirinũ, pro *speciosior* habet preciosior: quod magis græcæ conuenit dictioni.

Speciei enim generator: ὁ γὰρ τοῦ κάλλους γενεσιάρχης, est, nam pulchritudinis primus generator: vel auctor.

A magnitudine enim speciei & creaturæ:) Æditio Complutẽsis habet ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλονῆς καὶ κτισμάτων, id est, ex magnitudine enim & pulchritudine & creaturis. Sed Aldina æditio nostræ lectioni consentit, vt sit sensus. Ex magnitudine enim pulchritudinis, & creaturarum. Veram tamen lectionem esse puto, ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων, id est, à magnitudine, & specie creaturarum. Vnde hanc sententiam sic citat Diuus Grægorius libro 26. moral. capite 8. Per magnitudinem enim creaturæ, & speciem, potest intelligibiliter creator videri. Sic Chrysost. Homil. 4. in Genesim.

Cognoscibiliter: Græcis pulchra est dictio ἀναλόγως, id est, Proportionaliter, vt sic dicam aut per quandam proportionem. Quod enim Græcè dicitur ἀναλογία: Latinè dicitur proportio. Ex creaturis ergo Deus cognosci potest: sed non nisi per proportionem, qualis est illa quæ præcedit. *Si specie creaturarum delectati sunt, sciant quanto Dominator eorum speciosior sit*: Porro pro *potest videri*. Græcè est θεωρεῖται, id est, conspicitur: cõtẽplatur, quod plus est quã videri, ac magis ad animum spectat.

Sed tamen adhuc in his minor est querela:) Dictio *adhuc*, non est in Græcis, & pro *querela* est μέμψις. pro quo, hic magis quadrat reprehensio, nec est *minor*, sed ὀλίγη, id est, parua.

Et hi enim:) καὶ γὰρ αὐτοί, id est, etenim illi, cum autem sequitur *Fortassis errant*, non dubitant quin errent: sed vult illos errasse fortassis illa de causa, nempe quod quærebant Deum & vellent inuenire quæ causa eorũ errorem facit tollerabiliorem, cum pium eorum studium & conatum significet: ad participia enim magis referri debet illud *fortassis*, vt sit sensus. Errant fortassis quod quærebant, aut dum quærerent, &c. Dubitatiue autem hoc dicit, quia quamuis videri possunt Deum quæsisse, non tamen ex animo illum, nec modo debito quęrebant. Pellicanus putat *fortassis* hic positum pro temere. Nam eam significationem aliquando habet. Sed præsenti loco non conuenit.

Persuasum habent:) Gręcè additur τῇ ὄψει, id est, aspectui: & pro *persuasum habent*: est πείθονται. vt sit sensus. Credunt aspectui.

Iterum autem:) Rectius. Rursum tamen. Corrigit enim eorum excusationem.

Possent scire:) Magis, potuerunt cognoscere & valuerunt cognoscere ἴσχυσαν εἰδέναι: *potuerunt*: habent & scripta & impressa castigatiora. Aug. legit *potuerunt valere*. lib. 5. de Genes. ca. 16.

Estimare seculũ:) στοχάσασθαι τὸν αἰῶνα, id est, ob seruare seculum, aut contemplatione assequi naturam huius mundi.

Inter mortuos spes illorum est:) hoc est, plane sunt desperati.

Aut si quis artifex faber:) εἰ δὲ καί τις ὑλοτόμος τέκτων, id est, si autem etiam quis lignarius.

Lignum rectum:) gręcè est ἐντικτον φυτὸν, id est, putridam vel putribilem arborem. Hoc enim additum est, ad designandam materię vilitatem. Aldina autem ędit io pro ἔκτηκτον, habet ἐνκικινησαι. quod esset, emoueret vel emoueat.

In conuersationem vitæ:) εἰς ὑπηρεσίαν ζωῆς, id est, in ministerium vitę.

Reliquis autem operis) τὰ δὲ ἀπολείμματα τῆς ἐργασίας, id est, reiectamenta autem operationis. Sic & postea *reliquum horum*, Gręcè est ἀπόβλημα, id est, reiectamentum. Sic enim exaggerat materię idolorum summam vilitatem, quod sit

sit nouissimum reiectamentorum.

Verticibus plenum:) ὄζοις συμπεφυκὸς: cum nodis natum, vel natura nodosum. Vocat autem interpres nodos *vertices*, propterea quod in se vertatur & contorqueantur, sicut verticus vel vortices aquarum.

Diligenter per vacuitatem suam: ἐν ἐπιμελείᾳ ἀργίας αὐτοῦ, id est, per diligentiam otij sui, hoc est, per diligentiam, cui vacare potest, cum est otiosus. Sic enim etiam exaggerat idolorum vanitatem: vt quæ tantum per.

Et per scientiam artis suæ:) καὶ ἐμπειρίᾳ συνέσεως, id est, & per experientiam scientiæ.

Et de substantia sua:) Propositio *de*, hic accipitur pro coniunctione pro περὶ δὲ κτημάτων, id est, pro possionibus autẽ, & *pro illo votum faciens inquirit*, Græcè tantum est προσευχόμενος, hoc est, orans.

Inutile:) τὸ ἀπειρότατον, hoc est, inexpertissimum, & ignauissimum. Et ponuntur hæc omnia Græcis in neutro genere, *infirmum, mortuum, inutilem: qui ambulare non potest, &c.* quod maiorem sonat contemptum.

Et de acquirendo:) περὶ δὲ πορισμοῦ καὶ ἐργασίας καὶ χειρῶν ἐπιτυχίας τὸ ἀδρανέστατον ταῖς χερσὶν εὐδράνειον αἰτεῖται, id est, pro lucro autẽ, & operatione, & manuum optato euētu, impotentissimum manib. orat potentiam. Pro ἐπιτυχίας. Aldina æditio habet ἐπιτεχνίας, sed malè, vt existimo, quemadmodum in multis parum est emendata.

CAPVT XIIII.

Ligno portante se:) Est ablatiuus comparationis vt sit sensus: Inducat lignum fragilius quàm sit lignum quo vehitur, pro *ligno autem*, Græcè est πλοίου, id est, naui: In sequentibus, comparat nauis vtilitatem, cũ idolorũ inutilitate & maledictione.

Artifex sapientia fabricauit sua: Sua non est in Græcis & *sapientia*, est nominatiui casus, cuius adiectiuum est *artifex*, vt sit sensus. Illud nempe lignum, quo quis vehitur, nauim, cupiditas acquirendi (vel vt habent Græca id est, πορισμῶν, lucrorum) excogitauit, ipsa autem artifex sapientia fabricauit. Quibus duobus membris iam subditur tertium, *Tua autem pater prouidẽtia gubernat nauem*, scilicet iam fabricatam. Non sunt enim in Græco, sed nec in omnibus scriptis, quæ erant ad manum, tres illæ dictiones sensum verum tollentes, *ab initio cuncta*: quæ nec sunt in glosa ordinaria, nisi in margine. Habet autem glosa ordinaria *gubernas*, sicut & scripta quædam, cum legendum sit *gubernat*.

Semitam firmissimam:) τρίβον ἀσφαλῆ, id est, semitam securam, & *sanare* rursum positum est pro saluare, vt supra: cum Græcè sit σώζειν.

Etiam si sine rate:) pro *rate*, Græcè est τέχνης, id est arte & facilis potuit esse mutatio *arte* in rate per transpositionem primarum literarum cum nõ videretur commodus sensus, vt quis diceretur *ascendere mare sine arte*. Quamquam idem sit sensus, siue arte legatur siue rate.

Sed vt nõ essent vacua: θέλεις δὲ μὴ ἀργὰ εἶναι, id est, vis autem non ociosa esse, τὰ τῆς σοφίας σου ἔργα. id est, sapientiæ tuæ opera, iucunda allusio inter ἀργὰ & ἔργα. Dicit autem, naues Dei voluntate inuentas, vt non essent ociosa vel inutilia opera sapientiæ diuinæ, quia multa sunt in insulis quæ sola nauigatione obtineri potuerunt, quæ alioqui fuissent inutilia.

Remisit seculo semen natiuitatis:) ἀπέλιπεν αἰῶνι σπέρμα γενέσεως, id est, reliquit seculo semen generationis, per *spem orbis terrarũ*, intelligit Noe, in quo spes mundi erat constituta. Cum autem sequitur *quæ manu tua erat gubernata*. Relatiuum *quæ*, refertur non ad *natiuitatem*, sed ad spem, vt patet ex Græcis.

Benedictum est enim lignũ per quod fit iustitia. Quãquam in mystico sensu, hæc sententia accipi possit de ligno crucis Christi: per quod deleto Chirographo delicti, & superato diabolo facta est nobis iustitia: tamen in proprio sensu, qui proposito conuenit, intelligenda est vel de arca Noë, per quam facta est iustitia, siue quia per eam mundus iste est condemnatus, siue quia per eam Noe est seruatus, sicuti iustum erat, vel in genere de naui est intelligenda, vt sit sensus. Non improbo nauis vsum, quia benedictum lignum est, per quod iustum est & rectum. Vnde comparans iam arcam, vel lignum nauis, cum ligno idoli ex opposito dicit. *Per manus autem quod fit idolum maledictum est.* vbi Græcè pro illo *per manus autem quod fit idolum* tantum est τὸ χειροποίητον, id est, illud vero manufactum. Sic enim per contemptum vocat idolum, Ambrosius octon. 8. Psa. 118. *Benedictum lignum quod fit per iustitiam, maledictum autem lignum quod fit per manum hominum*, sed ex cõmentario apparet eum magis legisse *per quod fit iustitia*. Sunt qui intelligũt de ligno patibuli, in quo fit iustitia, dum in eo rei puniuntur.

Illud autem cum esset fragile Deus cognominatus est, τὸ δὲ φθαρτὸν θεὸς ὠνομάσθη, id est, Illud autem cum sit corruptibile, nominatum est Deus.

Tormenta patietur:) κολασθήσεται, id est, punietur, quod ideo dicit, vel quia diabolus, qui in idolis colebatur, puniendus est similiter cum idolorum auctoribus, vel quia ipsa idola erant destruenda: sicut iam penè sunt destructa per fidem Christi.

In idolis nationum non erat respectus:) Græca affirmatiuam habent sententiam superiori sententiæ maximè conuenientem. In idolis gentium erit respectus. & pro *respectus*, hic rursum est ἐπισκοπή, id est, visitatio, vt sit sensus. Idola suo tempore visitabuntur à Deo, vt deleantur scilicet è terra. Nostræ lectionis hic intelligitur sensus, cum prædicto coincidens. Idola gentium amplius non respicientur nec venerationi erunt apud homines.

Quoniam creaturæ Dei in odium factæ sunt, aliter Græca, ὅτι ἐν κτίσματι θεοῦ εἰς βδέλυγμα ἐγενήθησαν, id est, Quoniam in creatura Dei, in abominationem facta sunt: idola scilicet: quæ inter creaturas Dei bonas, facta sunt in abominationem Dei & iustorum. Nostræ autem lectionis hic potest conuenieter intelligi sensus: Creaturę Dei bonę, aurum, argentum, lapides, & ligna factæ sunt Deo in odium postquam ex eis arte humana idola sunt facta. Cum autem sequitur *& in tentationem animæ hominum*, pro *tentationem* est σκάνδαλα. Nec est *animæ*, sed ψυχαῖς, id est animis, & pro *muscipulam* est παγίδα. id est, laqueum. Quædam scripta habebãt *in tentationes animabus*.

Superuacuitas enim hominum hæc adinuenit in orbem terrarum:) Sic habent omnia scripta: nisi quod quædam pro hæc habent *hoc*: & pro *in orbem*, *in orbe*: quod magis conuenit. Biblia iam impressa pro *hæc adinuenit*, habent *aduenit*. Græca autem sic ha-

habent, κενοδοξία γὰρ ἀνθρώπων εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, Vbi si κενοδοξία: sit nominatiui casus: sensus est, Vana gloria enim hominum ingressa est in mundum. Quod conuenit cum ea lectione, quæ est in bibliis nostro sæculo impressis quæ habent *aduenit*, Verum κενοδοξίᾳ, potius videtur accipiendum vt sit datiui casus quamuis in vtroque exemplari α non sit diphthongatum, nam iota subscribendum frequenter in vtroque omittitur. Erit ergo hic sensus. Per inanem enim gloriam hominum intrauerunt idola scilicet, in mundum. Cui sensui benè conuenit altera lectio quæ habet *hæc adinuenit in orbe terrarum.*

Est inuentus ἐπενοήθη, id est, est cogitatus, à Deo scilicet.

Acerbo .n. luctu: ἀώρῳ γὰρ πένθει, hoc est, intempestiuo enim luctu. Videtur autem istud contrarium ei: quod ab omnibus scribitur initium idololatriam sumpsisse à Nino: qui patri suo Belo mortuo fecerit imaginem & asylum reis constituerit. Sed dicendum authorem hunc tantum voluisse significare initium idololatriæ sumptum esse ab inordinato pietatis affectu: quod apud varias gentes diuersimode factum est, apud quosdam patre extruente imaginem filij, apud alios contra.

Antiqua consuetudine:) Legendum est *iniqua consuetudine*: consentientibus, cum Græcis, antiquis nostris scriptis, & impressis nec est *inualescente iniqua consuetudine, hic error tanquam lex custoditus est*, sed: *cum inualuisset iniqua consuetudo tanquam lex obseruata est*, pro *figmenta* autem, non γλυπτὰ, id est, sculptilia.

Colerent sua solicitudine:) κολακεύωσι διάτης σπουδῆς, id est, assentarentur studiose.

Prouexit autem ad horum culturam:) Græcè est, εἰς ἐπίτασιν δὲ θρησκείας, καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας ἡ τοῦ τεχνίτου προετρέψατο φιλοτιμία. hoc est, Ad intentionem autem religionis, etiam prouocauit ignorantes artificis ambitio quanquam sensum pulchrè reddidit interpres.

Illi qui se assumpsit:) τῷ κρατοῦντι, id est, dominãti.

Elaborauit:) Græca plus significant, ἐξεβιάσατο, id est, Vi quadam per artem effecit.

Abducta:) Sic habent multi libri: sed rectius legitur, *adducta*, quomodo habẽt multa scripta. Grecè enim est ἐφελκόμενα, id est, attracta.

Per speciem operis:) διὰ δὲ χάριν τῆς ἐργασίας, id est, per gratiam aut venustatem operationis.

Aut affectui, & regibus:) ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι: id est, aut calamitati, aut tyrannidi.

Inscientiæ bello:) *Inscientiæ*, positum est ab interprete, pro inscitiæ & ignorantiæ, quod autem vocet *bellum ignorantiæ* patet ex sequentibus: nimirum quo præterita pietate naturali & iustitia impiis se cædibus maculauerunt.

Insaniæ plenas vigilias habentes:) ἐμμανεῖς δὲ ἐξ ἄλλων θεσμῶν κώμους ἄγοντες, id est, insanas ex aliis legibus comessationes agentes. Notat autem Bacchanaliorum ceremonias: sicut per obscura sacrificia, & vt habent Græca, mysteria, notat sacra Veneris, & Priapi, & Cybeles, &c. quæ in occultis, & subterraneis locis agebantur.

Sed & alius:) Coniunctio &, superest, & sensui obest, nec erat in omnibus scriptis.

Tumultus bonorum Dei immemoratio:) θόρυβος ἀγαθῶν, χάριτος ἀμνηστία, id est, tumultus bonorum, gratiæ obliuio. Vnde patet illud *bonorum*, debere construi cum tumultus. Intelligit autem per *tumultum*, *bonorum* bonarum rerum perturbationem, & confusionem.

Natiuitatis immutatio:) Rursum pro *natiuitatis* est γενέσεως, id est, generationis, quod hic magis conuenit. Notatur enim vitium contra naturam, & mulierum abusus.

Nuptiarum inconstantia, inordinatio mœchiæ, & impudicitiæ:) γάμων ἀταξία μοιχεία καὶ ἀσέλγεια, id est, Nuptiarum inordinatio, mœchia, & lasciuia. Vnum exẽplar scriptum habebat, *nuptiarum inconstantia, mœchia, impudicitia.* Additum autem postea fuit in margine *inordinatio & mœchiæ* mutatum in *mœchia.* Vnde satis patet illud *inordinatio*, irrepsisse ex marginali annotatione in contextum.

Noceri se nõ sperant.) ἀδικηθῆναι οὐ προσδέχονται: hoc est, non expectant, hoc est, nõ putant se lędendos, aut condemnandos. Vnde apud nos *sperare* pro metuere debet accipi, quemadmodum apud Poetã. At sperate Deo memores fandi atque nefandi.

Vtraque ergo illis euenient dignè:) Græca sic habent, ἀμφότερα δὲ αὐτοὺς μετελεύσεται τὰ δίκαια, quæ sic intelligo. Vtraque autem ipsos punient iuste: vt τὰ δίκαια ponatur pro aduerbio, δικαίως, sicut etiã interpres accepit, & μετελεύσεται, pro punire, & vindicare accipiatur. Varinus enim μετελθεῖν, inquit, τὸ μετέρχεσθαι & μετέρχομαι τὸ τιμωροῦμαι καὶ κολάζω. Vnde Lyra, hunc sensum significari intelligens sic exponit. Iustum est vt puniatur pro vtroque vitio, nempe idololatria, & periurio: cum eum sensum nostra lectio non satis significet. Quę autem sint illa vtraque quę eos punient, subiũgit, nempe *quod male senserunt de Deo attendentes idolis, & quod iniustè iurauerunt in dolo.* Sic enim legendum est, & non vt quidã libri male habent, *in idolo*: cum Grecè sit, ἐν δόλῳ.

Non enim iurantium est virtus:) Nullum commodum sensum sententia hæc significat. Nam quod communiter intelligitur, per illud, *non enim iurantium est virtus*, significari non esse laudi, & virtuti tribuendũ quod quis iurat: cũ *omne iurãtũ sit à malo*, teste Domino, preter intentionem authoris est: cum his *virtus* non possit accipi, vt opponatur vitio: sed imbecillitati est enim δύναμις. Porro consultis Græcis, & iucundus, & commodus est sensus, grauem sententiam nobis exhibens. Habent autem sic. οὐ γὰρ ἡ τῶν ὀμνυμένων δύναμις: ἀλλ' ἡ τῶν ἁμαρτανόντων δίκη ἐπεξέρχεται ἀεὶ τὴν τῶν ἀδίκων παράβασιν. Quæ sic intelligo: Nõ enim potentia earum rerum per quas iuratur, sed iudicium peccantium vindicabit semper transgressionem iniustorum. Verbum enim ἐπεξέρχομαι quod idem est cũ ἐπελεύθω: videtur idem hic significare, quod supra μετελεύσεται, hoc est, vindicare & vlcisci. Nã etiam hæc verba hanc habent significationem, testibus lexicis. vnde ἐπεξέλευσις vindictam significat & vltionem, vel sensus est. Iudicium peccantium veniet semper super transgressionem iniquorum: qui sensus in idem recidit cũ superiori. Dixerat autem superius, quosdam in idolis iurantes in dolo putare se non puniendos, propter idolorũ impotentiam. Itaque contra horum persuasionem dicit, non potentiã rerũ, per quas quis iurat, punire peccata, sed iudiciũ Dei, peccatorib. debitũ, semper vindicaturũ impietatẽ iniquorũ, & trãgressionẽ iuramenti. Ex dictione autẽ Gręca, ἀεὶ, constat male iam in libris nuper impressis haberi *super* pro *semper*, cum scripta habent *semper*. Rursum constat multos libros male habere per duas dictiones

in

in iustorum.vt sit sensus, quemadmodum vult Lyra, in transgressionem iustorum mandatorũ Dei.

CAPVT XV.

Suauis & verus es:) pro *suauis*, est χρηςὸς, quod in proposito magis debet exponi, benignus; sed frequenter interpres etiam alibi, cum Deo tribuitur *suauem* vertit. & suauis dicitur Deus, propter suam benignitatem.

Si peccauerimus tui sumus scientes magnitudinem tuam:) pro *magnitudinem*, Græcè est τὸ κράτος, hoc est, potentiam, quomodo legit Diuus Augustinus lib. de fide & operi. cap. 22. est autem sensus. Nos si peccauerimus, sumus in tua potestate, qua potes peccata punire, eo quod sciamus te non esse impotentem, sicut sciunt esse suá idola gentes, libere ob id peccantes. quanquam Augu. eo loco paulo diuersum sensum reddit.

Et si non peccauerimus scimus quoniam apud te sumus computati: Græca aliter habent, ὀυχ ἁμαρτησόμεθα δὲ, εἰδότες ὅτι σοὶ λελογίσμεθα, id est, non peccabimus autẽ sciẽtes quod apud te sumus reputati, hoc est, quod sciam⁹, nos apud te esse in precio, & tibi charos esse. Hoc enim maximè nos à peccando auocare debet: merito August. loco prædicto magis accedens Græcis, quam nostra lectio, habet *Non peccauimus autem, scientes quoniam tui sumus deputati*, quamquam August. putem legisse futurum *peccabimus*, & non præteritum *peccauimus*, quia exponens subiungit. Quis enim dignè cogitans habitationem apud Deum, in qua omnes prędestinatione sunt deputati, qui secundum propositum vocati sunt sancti non enitatur ita viuere, vt tali habitationi congruat.

Scire iustitiam & virtutem tuam:) Non sunt Græcis duæ illæ dictiones *iustitiam & virtutem*: & *virtus* pro potentia accipitur: cum sit rursum κράτος, est autem sensus. Notitia enim vera tui affert consummatam, hoc est, integram & perfectam iustitiam & non iustitiam illam imperfectam, quæ erat in gentium Philosophis, & cognitio potentiæ tuę facit nos ab omni peccato, quod corruptionis est radix, abstinere: & origo est omniumvirtutum ac proinde radix immortalitatis.

Malæ artis excogitatio:) κακότεχνος ἐπίνοια, id est, maligna adinuentio, vel excogitatio.

Effigies sculpta:) εἶδος σπιλωθὲν, id est, imago maculata variis coloribus.

Et diligit:) Græcè est, ποθεῖ τε: id est, & desiderat, & pro *effigiem sine anima* est, εἶδος ἄπνουν, id est, speciem spiritu, vel spiratione carentem.

Digni sunt morte qui spem habent in talibus: Delenda sunt illa verba duo *sunt morte*, quæ non erant in duobus nostris scriptis, nec in codice Mechli. Gręca enim habent, ἄξιοι τοιούτων ἐλπίδων, id est, digni tali spe: aut digni qui spem habeant in talib. Est autem sensus verę lectionis iste. Et qui faciunt illos; & qui diligunt (vel vt est Græcè, qui desiderant) & qui colunt, sunt amatores malorum, & digni tali spe.

Sed & figulus: Græcè est, καὶ γὰρ, id est, etenim figulus.

Cum labore vano Deum fingit) κακόμοχθος θεὸν μάταιον πλάσσει. id est, iniquus operarius, Deumvanum fingit.

Reducit se vnde acceptus est:) Impressi libri habent *reducit se* vel tantum *reducit*. Scripti omnes habebant vel *seducit se*, vel tantum *seducit*. Suspicor interpretem scripsisse *seducit* vel *seducit*. Nam & supra c. 4. vertit & *cum seduxerit*, pro, & cum abierit. Græca habent πορεύεται ἐξ ἧς ἐλήφθη, id est, abibit in eam, ex qua sumptus est.

Repetitus animæ debitum quam habebat:) Græcis tantum est, τὸ τῆς ψυχῆς ἀπαιτηθεὶς χρέος, id est, postulatus debitum animæ. Nam illud *quam habebat*, explicationis causa tantum est additum. Porro quod dicit figulum è luto factum, atque in terram reuersurum, & repetendum ab eo debitum animæ, eo spectant: vt significent eius ingratitudinem, & stultitiam, ac improuidentiam: eo quod non agnoscat se à vero Deo è luto factum; sed ex eo sibi Deum fingit, vnde ipse à Deo formatus est: nec cogitat breui rationem exigendam ab eo, qui ei est mutuatus animam. Ad hæc enim hæc esse dicta patet ex sequentibus.

Non quia laboraturus est:) ὀυχ ὅτι μέλλει κάμνειν, id est, non quia affligendus est, quod & *laborare* apud nos significat, sicut *labor* pro afflictione: loquitur autem de affectione quam subibit, à Deo post repetitum animæ debitum. Potest & sic verti. Non quia moriturus est, Nam καμνεῖν etiam mori significat, & sequitur, *Nec quoniam breuis illa vita est.*

Concertatur:) Deponentaliter positum est, pro, concertat.

Gloriam præfert quoniam res superuacuas fingit:) δόξαν ἡγεῖται ὅτι κίβδηλα πλάσσει, id est, gloriam putat, quod fingat adulterina, ea scilicet, quę speciem habent eorum, quæ faciunt aurarij, & argentarij.

Cinis enim cor eius: enim non habent Græca: sed tantum. Cinis est cor eius: quomodo habebant duo scripta. Non enim hic redditur causa prædictorum: sed incipit eum increpare, & vanitatem eius manifestare.

Terra superuacua spes illius:) γῆς εὐτελεστέρα ἡ ἐλπὶς αὐτοῦ, id est, vilior quam terra sit, est spes illius, vt *terra* sit apud nos ablatiui casus & *superuacua* comparatiuè sit positum.

Sed & æstimauerunt:) Coniunctio &, non est in Græcis, & sensui obest, nec erat in duobus nostris scriptis, nec in lib. Mechli. Non enim hic aliud eorum vitium vult describere: sed causam reddere, quare non vereantur argentarij & figuli opera sua pro diis exhibere: nimirum quod putent vitam nostram non esse rem aliquam seriam, cuius postea sit reddenda ratio: sed esse rem ludicram, ac veluti ludum puerilem. Græcè enim est, παίγνιον: quod puerilem significat ludum: vt quãdo ludunt imaginibus.

Et conuersationem vitæ compositã ad lucrum:) Gręca elegantius sic habent: καὶ τὸν βίον πανηγυρισμὸν ἐπικερδῆ, id est, & vitam esse nundinationem quæstuosam.

Et oportere:) δεῖν γὰρ φασὶν: id est: oportere enim inquiunt, & pro *acquirere* verteretur rectius, quæstum facere. Est enim πορίζειν ἀπὸ τοῦ πόρου, id est, quæstus, & lucrum.

Omnes enim insipientes:) Græcis non est *enim*, sed δὲ, autem. Non enim declarantur præcedentia, sed postquam in specie quorundam insipientiam & infelicitatem explicauit, lignarij scilicet argentarij & figuli: iam in genere disserit de insipientia & infelicitate omnium hostium populi Dei, qui cuncta idola gentium Deos esse putauerunt. Porrò illud *supra modum animæ superbi*, Græca sic habent, ὑπὲρ ψυχὰς νηπίου, id est, supra animas

finam

animas infantium,hoc est,magis, quàm infantes, sunt infelices & insipientes. Ex Græcis patet quosdam male habere *animæ suæ*. Rursum male in quibusdam esse *improperantes ei*, cum legendum sit impetentes ei. Est enim καταδυναστεύοντες αὐτὸν, id est, opprimentes eum. Rursum ex Græcis patet in omnibus libris hanc sententiam perperam distingui, & nominatiuum *inimici populi* debere cõstrui cum verbo *sunt* à parte anteriori, hoc modo. Omnes inimici populi tui sunt insipiẽtes & infelices.

Oculorum visus est ad videndum:) pro *visus* legendum est *vsus*. quamuis *visus* habeant omnia scripta, quæ vidi. Nam Græca habent χρῆσις. & *vsus* legitur in D. Cypriano lib. 3. ad Quirinum c. 59. & lib. de exhortat. martyrij. ca. 1. Vbi hic locus prolixè satis citatur. sicut & alia multa ex hoc libro citat D. Cyprianus, vocans eum semper: Sapientiam Salomonis.

Qui spiritum mutuatus est:) τὸ πνεῦμα δεδανεισμένος, id est, qui spiritũ mutuo accepit, redditurus scilicet, cum postulatus fuerit. vnde prius dixit *repetitus animæ debitum*.

Nemo enim sibi similem:) Hæc sententia corruptè habetur in editione Cõplutensi, quæ sic habet, οὐδεὶς γὰρ αὐτῶν ὅμοιον ἄνθρωπος ἰσχύς πλάσαι θεόν. Aldina vero editio sincera est, quæ pro αὐτῶν habet αὐτῷ, & pro ἰσχύι habet ἰσχύει.

Sed & alia miserrima colunt:) pro *miserrima* est. ἔχθιστα, id est, inimicissima, vel maximè odibilia. Vnde patet malè quosdam legere *miserrimi*: quam lectionem exponit Nicolaus.

Insensata enim comparata his, illis sunt deteriora:) Hæc sententia simul cum sequentibus vsque ad finem capitis valdè est obscura, non solum apud nos, sed etiam apud Græcos. Nostra autem lectio sic intelligitur à quibusdam. *Insensata*, nempe lapidea & lignea idola: *comparata his* nempe animalibus *sunt ipsis deteriora*. A Nicolao autem, qui legit *miserrimi*, sic intelligitur. *Insensata*, hoc est, irrationalia *comparata his* scilicet hominibus *sunt ipsis* hominibus *deteriora*. vt iam reddatur ratio, quare dixerit miserrimos, qui colunt animalia. Verum neuter sensus conuenit Græcis: quæ habent, ἀνοίᾳ γὰρ συγκρινόμενα τῶν ἄλλων ἐστὶ χείρονα. In quibus verbis, ἀνοίᾳ non potest verti *insensata*, cum non dicatur ἄνοιος, α, ον, sed ἀνοίᾳ vel debet esse datiuus, vt sit per insaniam, & dementiam, vel aduerbium, vt sit: insanè enim comparata, aliis sunt peiora. vt verisimile sit interpretem vertisse non *insensata*, sed aduerbium *insensatè*. quomodo duo habebant libri scripti, in quorum altero recentiore manu mutatum erat in *a*. Qui duo libri simul cum alio tertio habebant nõ *illis*, sed *aliis* quomodo habent Græca. Intelligo autem in Græcis reddi rationem, quare dixerit, quosdam colere animalia misertima, vel maximè odibilia in hunc sensum. Hæc enim animalia quę colunt, nempè crocodili & alij serpentes, quæ colebant Ægyptij (de quibus eum loqui sequentia declarant) insanè & insipienter comparata cum aliis animalibus, inueniuntur aliis esse peiora, & ob id minus colenda. Dicit autem *insane comparata*, quia dementia fuit huiusmodi animalia comparata cum aliis animalibus, ob hoc pro diis eligere, peiora & magis humanę naturæ inimica: aut quod magis placet, συγκρινόμενα, hic significat commixta & coniuncta, quemadmodum σύγκρισις significat mixtionem. vt sit sensus: Hæc mala animalia cõmixta aliis animalibus quæ colebant, bobus scilicet & ouibus, quæ etiam colebant Ægyptij, sunt illis deteriora & peiora.

Sed neque aspectu aliquis ex his animalibus potest bona conspicere:) Græca sic habent, οὐδ᾽ ὅσον ἐπιποθῆσαι ὡς ἐν ζώων ὄψει καλὰ τυγχάνει, id est, Neque eatenus vt desiderentur, vtique in conspectu animalium bona sunt, quæ hunc videntur habere sensum, siquidem animalia vel tantum aspiciantur, illa animalia odibilia, non sunt bona, vel eatenus vt desiderentur, multò minus vt colantur.

Effugerunt autem Dei laudem & benedictionem eius:) Suppositum verbi *effugerunt*, intelligunt communiter *ipsi cultores animalium*: vt significetur illos laudem Dei neglexisse. Verum hunc sensum non admittunt Græca, quandoquidem Græcis est verbum singularis numeri, ἐκπέφευγε quod non ad *cultores* referri potest, sed bene ad *animalia*. quia neutrum plurale eleganter construitur cum verbo singularis numeri. Itaque hic est sensus. Animalia autem hæc effugerunt etiam Dei laudem, & benedictionem. Græca enim non tantum habent, *effugerunt autem Dei laudem*. sed ἐκπέφευγε δὲ καὶ τὸν τοῦ θεοῦ ἔπαινον, id est, effugerunt autem etiam Dei laudem, hoc est, nõ solum huiusmodi animalia non sunt bona, in conspectu animalium: sed etiam aliena sunt à Dei laude, & benedictione. Loquitur enim de serpẽtibus, quibus ab initio Deus maledixit, ob primum parentum nostrorum peccatum, per serpentem perpetratum.

CAPVT XVI.

Propter hæc & his similia passi sunt digne tormenta:) διὰ τοῦτο δι᾽ ὁμοίων ἐκολάσθησαν ἀξίως, id est, propter hoc, per similia puniti sunt dignè, hoc est, quia animalia sunt venerati, per ea puniti sunt Ægyptij. Vnde in nostra lectione dictio *similia*, non est construenda cum *propter*, sed cum *tormenta*: & coniunctio &, pro etiam, est accipienda, vt sit sensus. Propter hæc etiam passi sunt tormenta similia his, hoc est, respondentia his. Duo scriptorum habebant, *Propter hoc per hæc similia, &c.* quæ lectio Grecis magis accedit. Aldina editio, pro δι᾽ ὁμοίων, habet δι᾽ ὁμοίως. vt sit sensus. Propter hoc autem similiter puniti sunt dignè. Eodem autem sensus recidit.

Exterminati sunt:) ἐβασανίσθησαν, id est, cruciati sunt, sed frequenter in hoc libro *exterminare* pro cruciare, & perdere positum est. & quod sequitur *bene disposuisti*. Rursum positum est sicut aliquoties supra, pro beneficio affecisti. Est enim rursum εὐεργέτησας, nec est *pro quibus tormentis*, sed, *pro quo tormento*. Loquitur enim de punitione per immissas bestias, cui comparat è contrario beneficium Israeli per immissa animalia præstitum in ipsius fame.

Quibus dedisti concupiscentiam delectamenti sui nouum saporem escam parans eis ortigometram:) Græcè paulo aliter, οἷς εἰς ἐπιθυμίαν ὀρέξεως, ξένην γεῦσιν, τροφὴν ἡτοίμασας ὀρτυγομήτραν, hoc est, quibus, in concupiscentiam appetitus, peregrinum saporem in cibum parasti, nempè ortygometram. Nam εἰς ἐπιθυμίαν positum videtur pro ἐν ἐπιθυμίᾳ sicut frequenter εἰς pro ἐν ponitur in Euãgeliis. Porro *ortygometra*, Græca est dictio composita ex ὄρτυξ, γος. Quod coturnicem significat & μέτρον, id est, mensura, mutato breui in longam η. Significat ergo coturnicum ducem ac regem maiorem aliquanto & nigriorem reliquis: sic dictum, quod mo-

moderatrix ſit omnium: Siquidem teſte Plinio lib.10.cap.23.hac duce coturnices volant, dum loca mutant. Hanc autem dictionem 70. ſemper poſuerunt vbi Hebræa habent ſiue ſingulariter שְׂלָו vt Exo.17.& Pſal.104. vel Pluraliter שַׂלְוִים vt Numeri 11. qua ſignificare voluerunt coturnicum exercitum qui ſemper eſt, vbi eſt coturnicum ille dux.

Vt illi quidem concupiſcentes eſcam propter ea quæ illis, &c.) Hæc pars procul dubio de Ægyptiis eſt accipienda: quibus componit poſtea Hebræos cũ dicit: *Hi autem, &c.* Porro illud. *propter ea quæ illis oſtenſa & miſſa ſunt*: ſic habetur Græcè διὰ τὴν δειχθεῖσαν ἐπαπεσταλμένων. Vbi in τὴν δειχθεῖσαν, ſubaudiendum ex præcedenti videtur, τροφὴν, vt ſit ſenſus propter oſtenſam eſcam rerum immiſſarum. Quod bene vertit interpres, *propter oſtenſa illis & miſſa*, animalia ſcilicet, quæ veluti in eſcam, videri illis poterant à Deo irato data. Comparat enim animalia Ægyptiis immiſſa cum his quæ miſſa fuerunt Hebræis quaſi vtriſque in cibum miſſa. & his quidem dicit animalia miſſa poſt inopiam breuem, nouum participaſſe guſtum; illis vero faſtidium attuliſſe neceſſariorum, cum ſcilicet recordarentur animalium per quæ puniti eſſent, & cum cibos ederent per ranas, & muſcas vitiatos, & venenatos. Quos nos habemus *etiam à neceſſaria cõcupiſcentia auerterentur*, Grecè eſt καὶ τὴν ἀναγκαίων ὄρεξιν ἀποστρέφωνται, id eſt, etiam neceſſarium appetitũ auerſarentur, vel faſtidirent.

Hi autem in breui inopes facti nouam guſtauerunt eſcam) *In breui*, hic ſicut & mox poſtea, poſitum eſt pro breui tempore. Illud verò *nouam guſtauerunt eſcam.* Græca ſic habent, καὶ ξένης μετάσχωσι γεύσεως, id eſt, etiam peregrinum participarent ſaporem, vel guſtum: ponitur enim verbum, non indicatiuum, ſed ſubiunctiuum: & pendet adhuc cum præcedenti ἵνα, vt.

Sine excuſatione ſuperuenire interitum.) ἀπαραίτητον ἔνδειαν ἐπελθεῖν, id eſt, incuitabilem ſuperuenire indigentiam. Sicut enim παραιτεῖν ſignificat & deuitare, & excuſare: ita: ἀπαραίτητος ſignificat, inexcuſabilem & ineuitabilem, ſed altera tantum ſignificatio præſenti loco conuenit.

Morſibus peruerſorum colubrorum exterminabantur.) δήγμασί τε σκολιῶν διεφθείροντο ὄφεων: id eſt, morſibúſq; tortuoſorum ſerpentum corrumpebantur. Non habét enim Græci tantum *morſibus*; ſed morſibúſque, neque additur in ſequentibus, *Sed*, quod etiam aberat in vno ſcripto, niſi quod recentiore manu aſſcriptum erat, vt ſit hic ſenſus. Cum Hebreis ſuperueniſſet ira beſtiarum, cumq; morſibus ſerpentum exterminarentur, non diu ira tua permanſit in eis.

Ad correptionem.) aliqui, ſed peius legunt ad *correctionem.* Græcè eſt εἰς νουθεσίαν, id eſt, ad admonitionem.

Signum habentes ſalutis ad commemorationem.) Notandum quod dicat ſerpentem æneum non fuiſſe ipſam ſalutem, ſed ſignum, vel, vt habent Græci, ſymbolum ſalutis. *Datum, inquit, in commemorationem mandati legis*, id eſt, vt poſtea memores ſemper eſſent mandatorum legis, ad implendum ea, atque vt diſcerent quam ſalutare ſit Dei præceptis obedire, cum ratione obedientiæ, aſpicientes in ſerpentem æneum ſint ſanati, qui per ſe ſanare non potuit.

Illos enim:) Vtraque editio habet οὓς, quos, ſed legendum puto ſicut legit interpres, τοὺς, vt reſpondeat alteri τοὺς quod ſequitur.

In memoria enim ſermonum tuorum exterminabantur:) Male quidam libri habent per vnam dictionem *immemoria*. Rurſum male quidam habent *ſeruorum* pro *ſermonum*, pro *exterminabantur* multi antiqui ſcripti habent *examinabantur*, quod Græcæ dictioni magis conuenit ac proinde ea putanda eſt verior lectio. Græcis autem ſic eſt. εἰς γὰρ ὑπόμνησιν τῶν λογίων σου ἐνεκεντρίζοντο, id eſt, ad memoriã enim oraculorum tuorum exſtimulabantur.

Non poſſunt vti tuo adiutorio.) ἀπερίσπαστοι γένωνται τῆς σῆς εὐεργεσίας, quæ ſic exponuntur in editione Complutenſi. *Immobiles fierent tui beneficiis*, Quorum verborum nullum video ſenſum: videntur ergo Græca ſic potius vertenda. Fierent tales qui non poſſent ad ſe trahere tuum beneficium. vt genitiuus τῆς σῆς εὐεργεσίας ab, ἀπερίσπαστοι regatur, ratione α particulæ priuatæ. Interpres forte legit, στοι ἀνυπεράσπιστοι, id eſt, indefenſi.

Malagma:) Græcam dictionem reliquit interpres: quæ ſignificat fomentum, à μαλάττω, id eſt, mollio.

Homo occidit per malitiam animam ſuam:) Non eſt Græcis *animam*, ſed tantum *occidit per malitiam ſuam.* ſeipſum, ſcilicet, vel alium, nam de morte corporis eſt ſermo, & quod ſequitur, *Et cum exierit ſpiritus non reuertetur*: pro quo Græcè eſt, ἐξελθὸν δὲ πνεῦμα οὐκ ἀναστρέφει. ſic magis videtur vertendum. Egreſſum autem ſpiritum, non faciet redire, vt verbum ἀναστρέφει accipiatur tranſitiue, & eius ſuppoſitum ſit *homo*: ſicut ſequens verbum ἀναλύει tranſitiue accipi debet, & eius ſuppoſitum debet eſſe *homo*. Videtur enim inter Deum, quem dixit habere mortis & vitæ poteſtatem, & hominem hanc voluiſſe differentiam, quod etſi etiam homo occidat, non tamen occidit, niſi per malitiam, nec viuificare occiſum poteſt: vnde duplici hac de cauſa conſtat eum non eſſe Dominum vitæ & mortis.

Nec reuocabit animam quæ recepta eſt:) οὐδὲ ἀναλύει ψυχὴν παραληφθεῖσαν, id eſt, non facit redire animam aſſumptam, à Deo, ſcilicet, extra corpus, interpres videtur legiſſe vtrumque verbum per futurum ἀναστρέψει, ἀναλύσει. in Complutenſi editione prius in futuro, poſterius in præſenti ponitur. In Aldina verò vtrumque in præſenti ponitur, ἀναστρέφει, ἀναλύει quod magis conuenit: vt coniunctio copulet modos ſimiles.

Perſecutionem paſſi.) Additur hic apud Græcos, ἀπαραιτήτως, quod in editione Complutenſi exponitur *inexcuſabiliter*. cùm vertendum ſit, ineuitabiliter. *Porro conſummati* pro conſumpti poſitum eſt, vt & alias. ſed & multi libri habent *conſumpti* non *conſummati*.

Quod enim mirabile erat:) τὸ γὰρ παραδοξότατον, id eſt, quod enim mirabiliſſimum, & maximè inopinatum erat.

Vindex:) ὑπέρμαχος, qui pro alio pugnat propugnator.

Quodam enim tempore manſuetabatur ignis:) Exponunt quidam hunc locum de ignitis ſerpentibus immiſſis in deſerto Iſraelitis: qui ſerpentes quantumuis igniti nihil nocebant his, qui in ſerpentẽ æneum reſpiciebant. Sed de Ægyptiis potius eſſe hæc dicta, contextus ſatis declarat. Neque enim in hoc libro *impios* vocat Hebræos: ſed eos collatione facta ad Ægyptios ferè *iuſtos* vocat & *Dei filios*. propter Dei electionem, & Dei veri cultum. Significare ergo voluit, ranas & muſcas aliaque

animalia in vltionem Ægyptiis immiſſa non potuiſſe igne conſumi; nec ignẽ in illa quidquam valuiſſe,quãdiu Deus voluit.Id etſi ſcriptum non legatur in Exodo, tamen per manus veriſimile eſt hunc authorẽ accepiſſe, ſicut quod ſequitur de Manna habente omnis ſaporis ſuauitem.Porro cum ſequitur *exardeſcebat vndique* ſcripta pro *exardeſcebat* habebant *ardebat* vel *exardebat.* Illud autem *vndique,* non erat in duobus ſcriptis noſtris,ſicut nec eſt in Græcis.

Vt iniquam terræ nationẽ exterminaret:) ἵνα ἀδίκου γῆς γεννήματα διαφθάρῃ, id eſt, vt iniquæ terræ germina perderet.Grando.n.cum igne ad diſperdendũ germina terræ immittebatur.Iã autẽ benè ſequitur:*pro quibus Angelorum eſca, &c.* videlicet quod pro diſperditis cœleſti grandine fructibus terræ Aegypti, dederit Hebræis cœlitus nouam eſcã.Semper enim diuerſas Aegyptiorum pœnas cõparat, cum diuerſis beneficiis Hebræis à Deo præſtitis. Duo ſcripta habebant,*iniquæ*, & gloſ. ordin.in margine habet *alias iniquæ.*

Subſtantiam enim tuam & dulcedinem &c.)Male legitur in accuſatiuo *ſubſtantiam tuam & oſtendebas*,cum legendum ſit,Subſtantia enim tua dulcedinem tuam oſtendebat:vt habent Biblia correctiora iam impreſſa, quomodo & habebat vnus ſcriptorum: niſi quod recenti manu *& ſubſtantia tua* mutatum erat in accuſatiuos appoſitis titulis addita coniunctione *&*. Græcè enim eſt, ἡ μὲν γὰρ ὑπόστασίς σου, Vocat autem *ſubſtantiam*, Dei panem illum, quem Deus nouo miraculo ſubſiſtere fecit.

Deſeruiens vniuſcuiuſque voluntati:) τῇ δὲ τοῦ προσφερομένου ἐπιθυμίᾳ ὑπηρετῶν, id eſt, ſubſeruiens autem deſiderio eius qui offerebatur,hoc eſt, vt bene vertit interpres, *cuiuſcunque.* Nec eſt ſimpliciter *conuertebatur,* ſed μετεκιρνᾶτο, id eſt, tranſtemperabatur.

Nix autem & glacies, &c.)Redit ad ea quæ contigerunt Aegyptiis, quomodo Deus pluit illis grandinem cum igne:quando & *niuem & glaciem* dicit *ignẽ nõ contabuiſſe*,id eſt,nõ liquefacta: ſiue quia nix ſimul cum grandine decidit, ſiue quia grandinem,niuem vocet & glaciem.

Hoc autẽ iterum,&c.)τοῦτο δὲ πάλιν.Relatiuum τοῦτο apud Græcos refertur ad *ignem.* Nã πῦρ apud eos eſt neutri generis. Non enim repetitur poſtea ignis,ſicut apud nos legitur,*ignis etiam ſuæ virtutis oblitus eſt.*Nec erat *ignis* in omnibus pene ſcriptis:quorũ vnus liber etiã habuit *hic* non *hoc.*

Propter hoc & tunc omnia transfigurata:)διὰ τοῦτο, καὶ τότε εἰς πάντα μεθαλλευομένη, id eſt, propter hoc etiã tunc in omnia tranſmutata, ſcilicet creatura,eſt enim ſingularis numeri.Vnde legendum apud nos *in omnia* quomodo habebant tria ſcripta,& impreſſa quoque recentiora. Legendũ itẽ *deſeruiebat*,quomodo vnum ſcriptum habuit, niſi quod quis recenti manu adiecit apicem.

Ad voluntatem eorum qui à te ſunt deſiderati:)πρὸς τὴν τῶν δεομένων θέλησιν, id eſt, ad voluntatem egentium.

Natiuitates fructus:)γενέσεις τῶν καρπῶν, id eſt, generationes fructuum.

Ad benedictionem tuam:) ἐπ' εὐχαριστίαν σου, hoc eſt,ad gratiarum actionẽ tui,vel ad agendum gratias tibi.Quamquã εὐχαριστία etiã nonnunquã accipiatur pro gratia Dei. vt poſſit etiam accipi,ad gratiã tuam,ſupple,percipiendã: ſicut quod nos legimus *ad benedictionem tuam*, dupliciter accipi

poteſt:aut paſſiuè,vt benedictio Dei qua ipſe benedicitur,hoc eſt laudatur à nobis:aut actiuè, vt ſit ea qua ipſe nos benedicit.Sed priori modo debere accipi Euchariſtiam hoc loco & *benedictionem* patet,quia ſequitur.*De ſpe vana ingrati.*

Et ad ortum lucis te adorare:) Illud *ad ortum lucis* non ſignificat hic locum, verſus quem Deus eſt adorandus. Nam Hebræi poſt acceptum Manna non verſus orientẽ, ſed contra verſus occidentẽ iuſſi fuerunt Dominum adorare. Significatur ergo hic tempus,quo Deus eſt adorandus vt *ad ortum lucis* ſit idem,quod oriente luce.Siquidẽ πρὸς aliquando tempus deſignat quemadmodum *ad* apud Latinos.vt πρὸς τὸ παρὸν,id eſt in præſenti. Proinde malè quidam libri aduerbium *ibi* addunt,vt legatur *te ibi adorare*,cum *ibi* ſenſui obſit, nec ſit in antiquis ſcriptis, aut impreſſis. Græca habẽt hic,πρὸς ἀνατολὴν φωτός,id eſt,ad orientem lucis,quomodo habent etiam Latini quidã ſcripti,ſed illud *ad ortum lucis* melius ſenſum explicat. Porro pro *te adorare* Græcè eſt ἐντυγχάνειν σοι,id eſt,ad verbũ,occurrere tibi,vel potius colloqui tecũ aut,orare te.Quoniam enim qui orat, loquitur illi quem orat, & illi quodam modo occurrit; ἐντυγχάνειν etiam orare ſignificat, & interpellare.Itaque quoniam Deus Iſraelitis in deſerto mane dedit Manna colligendum, quod poſt ortum ſolis liqueſcebat, docuit ſuam gratiam mane petendam, ac illum pro ſua gratia mane laudandum,nec in multum diem ſterdendũ eſſe.

CAPVT XVII.

VErba tua:) Duas has dictiones Græca non habent,& ad ſenſum ſunt impertinentia.

In diſciplinatæ animæ:)ἀπαίδευτοι ψυχαί,id eſt,Indoctæ,vel ineruditæ animæ.

Dum enim perſuaſum habent iniqui poſſe dominari nationi ſanctæ:)ὑπειληφότες γὰρ καταδυναστεύειν ἔθνος ἅγιον ἄνομοι,id eſt, Cum enim putaſſent,vel quia enim putauerunt iniqui opprimere gentem ſanctã.Magis enim placet per cauſam exponi participium,vt intelligatur hic reddi ratio immiſſarũ tenebrarum: ſicut ſuperius fere aliarum plagarum propria ratio eſt aſſignata.

Vinculis tenebrarum & longæ noctis compediti,&c. Pro *vinculis* Græcè eſt δέσμιοι,hoc eſt,vincti, aut potius vinctitij, ſi quidem non participiũ eſt,ſed nomen,vnde regitur genitiuus σκότους,id eſt,*tenebrarum.*Sic etiam pro *compediti* eſt nomen πεδῆται vnde regitur genitiuus μακρᾶς νυκτός,*longæ noctis.* Quoniam autem deſunt nobis nomina his Græcorũ nominib. reſpondentia,bene interpres reddidit per participium *compediti vinculis &c.* Porro genitiuus *perpetuæ prouidentiæ* cum nomine *fugitiui* conſtrui debet. Eſt enim græcè φυγάδες τῆς αἰωνίου προνοίας, quod apertius ſic verti poteſt exules à perpetua prouidentia Dei. Quandoquidem ſignificare vult Aegyptios, quoniam erant in tenebris, veluti deſtitutos fuiſſe à perpetua Dei prouidentia,quæ ſcilicet ſingulis diebus viſitat homines luce ſolis.

Dum putant ſe latere:) λανθάνειν γὰρ νομίζοντες. Rurſum magis conuenit participium per cauſam exponere.Quia enim putabant ſe latere in occultis peccatis, vt hic etiã alia cauſa immiſſarũ tenebrarũ reddi intelligat,Pro illo aũt *in occultis*,Græcè eſt vna dictio ἐπικρυφίοις Interpres aũt p duas legit dictiões,ἐπὶ κρυφίοις, ſed nihil variat ſenſũ.

Tenebroso obliuionis velamento dispersi sunt:) dicūtur *dispersi tenebroso &c.* vel quia tenebræ illæ eos ad inuicē separabant, ita vt vnus alterius curam gerere nō posset, sed quisque alterius quasi oblitus esset, vel potius quia reiecti erant à cura Dei: qui veluti eorū oblitus, non visitabat eos lumine cœlesti, sicut reliquos homines, vt tenebræ illæ dicantur *velamentum obliuionis diuinæ* sicut supra dixit eos *iacuisse exules à diuina prouidentia.*

Cum admiratione nimia perturbati:) ἰνδάλμασιν ἐκταρασσόμενοι, id est, phantasmatibus vel spectris perturbati.

Quoniā sonitus descēdens perturbabat illos:) ἦχοι δὲ καταράσσοντες αὐτοὺς περιεκόμπουν, sed soni cū impetu decidentes strepebant circum eos.

Et personæ tristes illis apparentes pauorem illis præstabant:) καὶ φάσματα ἀμειδήτοις κατηφῆ προσώποις ἐνεφανίζετο, id est, & apparitiones tristes mæstis vultibus apparebant.

Illuminare poterant:) καταυγάζειν ὑπέμενον, Illuminare audebant, quia scilicet Deus prohibuerat.

Apparebat autem illis subitaneus ignis:) Græca addunt μόνον tantum vt sit *apparebat autem illis tantum*, & pro: *subitaneus ignis*, est αὐτομάτη πυρὰ, id est, vltronea, spontanea, vel casualis pyra. Videtur significare voluisse in tenebris illis, apparuisse illis quandoque obiter ignem, vel flammam, non ad illorum consolationem, sed ad maiorem terrorem.

Et timore percussi illius quæ non videbatur faciei:) Græca habent ἐκδειματούμενοι δὲ τῆς μὴ θεωρουμένης ἐκείνης ὄψεως. Vbi genitiui illi non videntur regi à participio, sed absolutè poni, vt sit sensus Perterrefacti autem cum illa apparitio non conspiceretur, putabant deteriora esse quæ videbantur, quam scilicet reuera erant, Quia enim quædam in tenebris videbātur videre, quæ non potuerunt conspicere, & perfectè videre, putabant peiora esse, quæ eis apparebant quam verè erant.

Et magicæ artis appositi erant derisus:) His verbis intelligitur significari à Deo, *appositos esse derisus magicæ artis.* Hoc est, Deum irrisisse, & illusisse maleficiis illis Aegyptiorum: quando, per timorem illis incussum, ostendit eos nihil eorum posse quæ promiserant. Græca vero sic habent, μαγικῆς δὲ κατέκειντο ἐμπαίγματα τέχνης quæ hunc magis videntur habere sensum. Magicæ autē artis ludibria iacebant, hoc est, Illusiones illæ magicorum quibus soliti erant illudere Pharaoni, & Aegyptiis, iā erant inefficaces, nec quicquam poterant. Sic enim pulchrè accipitur iacere. κατέκειντο autem non video quomodo significet *apponere*: iacere verò & positum esse eius est propria significatio. Iam quod sequitur. *Et sapientiæ gloria correptio cum contumelia* sic habent Græca apertius. καὶ τῆς ἐπὶ φρονήσει ἀλαζονίας ἔλεγχος ἐφύβριστος, id est, & iactantiæ de prudentia correptio contumeliosa. In quibus verbis, si sequi placet sensum præcedentis partis iā indicatum, non repetetur verbū κατέκειντο, sed subintelligetur verbū substantiuū, quod Græci frequenter subticent. vt sit sensus, & fuit contumeliosa correptio iactantiæ maleficorum, qua gloriabantur de sapientia. Corripuit enim eorum iactantiam Deus, & redarguit nec simpliciter redarguit, sed cum insigni eorū contumelia, & vituperio. Ex Græcis autem patet, apud nos pro *gloria* legendum genitiuum *gloriæ*, quomodo habuit etiam vnus scriptorum. *Gloriæ* enim regitur à *correptio & sapientiæ* à *gloriæ*: vt, correptio gloriæ sapientiæ, sit redargutio gloriationis de sapientia.

Cum derisi pleni timore languebant:) καταγέλαστον εὐλάβειαν ἐνόσουν, id est, ridiculum timorem languebant, *ridiculum*, dicit, quia timebant ea quę non erant.

Commoti:) Græca dictio ἐκσεσοβημένοι plus significat: nempe animo consternatos.

Frequenter enim præoccupant pessima redarguente conscientia:) Hic versus non est in Græcis, nec erat in tribus scriptis: & videtur omnino fuisse vel explicatio, vel altera versio alicuius: respondens versui sequenti. *Semper enim præsumit sæua, &c.* Cúmque fuisset in margine asscriptum, deinde in contextum est redactum.

Dat testimonium condemnata:) Sic habebat scriptum vnum magnæ antiquitatis: sic habent & correctio ra impressa. Proinde malè quidam habent *data est in omnium condemnationem* D. Gregorius lib. 27. moral. cap. 18. citans hanc sententiam, habet, *dat testimonium condemnationi.* Codex Thronen. habebat asscriptum, *dat testimonium in condemnationem*, aliqui libri habent, *condemnationis.* Græca habent, δειλὸν γὰρ ἰδίῳ πονηρία μάρτυρι καταδικαζομένη, id est, Timida enim res est malitia, proprio teste condemnata. teste, scilicet, conscientia, quam proprium vel priuatum vocat testem. Hunc enim esse sensum sequentia docebunt. Aldina æditio habet δειλὸν γὰρ ἰδίως πονηρία μαρτυρεῖ, καταδικαζομένη, sed corrupta videtur lectio, vt & in aliis frequenter.

Semper enim præsumit sæua perturbata conscientia:) In Græcis *conscientia* non est nominatiui casus, sed datiui, ἀεὶ δὲ προσείληφε τὰ χαλεπὰ συνεχομένη τῇ συνειδήσει: id est, semper autem suspicatur grauia coarctata vel cōpressa per conscientiam, vt suppositū verbi *suspicatur* vel *præsumit* & substātiuū adiectiui *coarctata* vel *perturbata* sit *malitia & conscientia* sit ablatiuus causæ apud nos. Itaque significatur: malitiā coarctatam per conscientiam, tanquam testem, promeritæ condemnationis, semper grauia & peiora suspicari.

Nihil enim est timor nisi præsumptionis adiutorium:) Quod dicitur *timor esse adiutorium præsumptionis*, sic bene intelligit Nicolaus, quia scilicet timor est augmentum suspicionis mali alicuius imminentis, facitque vt quis magis suspicetur malum imminere. Sciendum tamen duas has dictiones: *præsumptionis adiutorium*: non esse in Græcis: quæ tantum habent, *Nihil enim est timor nisi proditio, &c.* Porro illud *proditio cogitationis auxiliorum*, sic communiter intelligitur, id est, declaratio & ostensio, per pallorem, scilicet, qui est in timentibus, quod quis cogitet de auxiliis. Verum ex Græcis patet genitiuum *cogitationis* non regi à *proditio*, nec regere genitiuum *auxiliorum* sicut illa intelligentia præsupponit, sed contra genitiuum *auxiliorum* regi à nominatiuo *proditio*, & regere genitiuum *cogitationis.* Sic enim habent Græca προδοσία τῶν ὑπὸ λογισμοῦ βοηθημάτων, id est, proditio auxiliorum quæ sunt à cogitatione. Et accipitur hic προδοσία, id est, proditio, sicut & postea, pro desertione, vt sit sensus superioribus & sequentibus optimè conueniens. Nihil aliud est timere quam deserere, & abiicere consilia: quæ cogitatio posset suppeditare. Nam qui timet, ideo timet, quia non occurrant rationes euadendi mali.

Et dura

Et dum ab intro minor est expectatio, maiorem putat potentiam eius causæ:) Sententia multum obscura, & cuius variæ admodum sunt lectiones. Quidam enim libri habent *potentiam*, impressi hoc tempore, quique pro correctioribus habentur, *sententiam* habent, quidã libri habent in margine *alias audaciam*. Duo scripti, quos reperi fere correctiores, habent *scientiam*, quidam habent *conscientiam*. Græca habent ἄγνοιαν, id est, ignorantiã. Suspicor interpretẽ vertisse *inscientiam*, sicuti eam dictionem vertit c.14. ac postea reiecta præpositione *in*, cum non intelligeretur à plerisque, sententia hæc quosdã *scientiam* mutasse in *sententiam*, alios in *potentiam*, alios in *audaciam*, quamquã, quomodocunque legatur, nullus satis cõmodus sensus sese offerat. Græca habent. ἔνδοθεν δὲ οὖσα ἥττων ἡ προσδοκία, πλείονα λογίζεται ἄγνοιαν τῆς παρεχούσης τὴν βάσανον αἰτίας. Vbi si genitiuus αἰτίας regatur ab ἄγνοιαν: sensus est. Intus aũt existẽs minor expectatio, æstimat maiorẽ esse ignorantiã causæ, quæ præbet tormentũ, sed magis videtur genitiuus ille regi à cõparatiuo πλείονα, vt sit sensus: Expectatio minor existẽs, æstimat ignorantiã esse maiorẽ quàm sit causa quæ præbet tormentũ, hoc est, magis & plus torquet eũ ignorantia, quam causa tormenti & pœnę. Quod autem dicitur de expectatione, quamuis alij intelligant de expectatione auxiliorũ, videtur conuenientius intelligi posse, de expectatione mali euentus, quę dicitur intus minor esse, hoc est, inferior: quia scilicet victa est, eo quod cogitatio nullas suggerat rationes euasionis. Expectatio enim mali euenturi, cum quis in timore est constitutus, reputat ignorantiam mali euenturi & exitus, maiorem esse quàm ea res & causa quæ timentem torquet. Videtur enim hic sensus sequentibus & præcedentibus benè congruere.

Qui in potentem venere noctem) Corrupta valde lectio. Legendum enim. *Qui impotentem verè noctẽ*, quomodo habebant quatuor scripta, & correcta biblia iam impressa. Verum quoniam non apparebat vnde accusatiuus iste regeretur, suspicatus est quidam hanc lectionẽ deprauatam, & aduerbium *vere* mutauit in verbum *venere*, *& impotentẽ* diuisit in duas dictiones, *in potẽtem*. Est autem accusatiuus temporis, qui, pro ambiguitate tollenda, potest verti in ablatiuũ *qui impotenti verè nocte*. Quidam scriptus habuit ablatiuos, sed illud *impotenti* diuidebatur in duas dictiones: *Impotens* autem hic accipitur quemadmodum eleganter accipitur Latinis, pro intolerabili, & immoderato, quomodo Cicero dixit: principatum quorundam impotentissimum.

Et ab infimis & ab altissimis superuenientem:) Addendũ est *inferis*, quemadmodũ habebant multa scripta, vt sit, *ab altissimis inferis*. id est, profundissimis inferis: Græcè est, καὶ ἐξ ἀδυνάτου ᾅδου μυχῶν ἐπελθοῦσαν, id est, & ex impotẽtis inferni speluncis superuenientẽ, scilicet noctẽ. Non posse enim adiectiuum *superuenientem* construi cum *somnum*, patet ex Græcis: quia ὕπνος *somnus* est masculini generis, participiũ verò fœminini. Dicit autẽ eos dormiisse somnũ, idque eundem: quia, velut dormientes, in tenebris perpetuò agebant, ab omni operatione vacantes, ac vanis spectris conturbati, quemadmodum in somno fieri solet.

Aliquando monstrorum exagitabantur timore:) pro *aliquando & aliquando* Græcis est. τὰ μὲν: τὰ δὲ, id est, partim & partim, vt significetur vtrunq; per-

pessos etiã simul, & eodem tempore. Pro *monstrorum timore*, est, τέρασιν φαντασμάτων, id est, monstris Phantasmatum, vel apparitionum.

Animæ deficiebant traductione:) Græcè, ψυχῆς παρελύοντο προδοσίᾳ, id est, dissoluebatur per proditionem ipsius animæ, id est, per hoc quod anima seipsam prodidit, & deseruit nullam mali euadẽdi rationem suppeditans: vt prius est dictum. Vnde constat *animæ* apud nos nõ esse nominatiui casus, sed genitiui, & *traductionem* hic accipi, sicut prius *proditionem*, cum hic rursum sit προδοσία. Significat ergo duo simul mala perpessos, nẽpe qđ exterius apparentibus monstris terrerentur, & quod paterentur deliquium animi. Nam præstat *animi* vertere quam *animæ*.

Insperatus timor:) *Insperatus*, positum est pro, inexpectatus, sicut & capite sequenti & supra *sperare* pro expectare. Quis enim propriè sperat timorem? Græcè est, ἄφνω ἀδόκητος.

Deinde si quisquam ex illis decidisset:) εἶθ', οὕτως ὃς δήποτ' οὖν ἦν ἐκεῖ καταπίπτων, id est, postea quicũq; sic illi cadebat, hoc est, postquã quis timore inexpectato, pѻccupatus cecidisset, vbi cecidit: ibi veluti in carcere detinebatur conclusus.

Siue enim rusticus quis erat, & pastor, & agri laborũ operarius præoccupatus esset, &c. Pro *agri laborũ operarius*. Græcè est τῶν κατ' ἐρημίαν ἐργάτης μόχθων, id est operarius laborum, qui in deserto fiũt. Verbũ autem esset omittendum fuerat, vt *præoccupatus* hæreret cum *sustinebat*.

Mugientium valida bestiarum vox:) ὠρυομένων ἀπηνεστάτων θηρίων φωνή, id est, vlulantium sæuissimarum ferarum vox. Propriè enim ὠρύεσθαι luporum est, cum *mugientium* sit bouum.

Resonans de altissimis montibus:) ἀντανακλωμένη ἐκ κοιλότητος ὀρέων, id est, repercussa ex concauitate montium.

Omnis enim orbis terrarum:) Extra scilicet locum, in quo erant Ægyptij, vt communiter intelligitur. Videndum tamen num etiam dicere voluerit locum Ægyptiorum vere fuisse illuminatum, sed sic, vt Ægyptij lumen non perciperent: quia istud videtur dixisse in declarationem eius, quod prius dixit, de auium concentu, & ferarum vlulatu.

Ipsi ergo sibi erant grauiores tenebris:) Ex Græcis patet, malè quosdam habere, *tenebræ*, & legendum esse *tenebris*, quemadmodum etiam habebant tria scripta. Non est autem Gæcis *ergo*, sed δὲ, id est, autem. Non enim infertur istud ex præcedentibus, sed postquam dixit noctem grauem illis superpositam, addit ipsos etiam sibi fuisse grauiores tenebris, per malam scilicet criminum conscientiam.

CAPVT XVIII.

Horum quidem vocem inimici audiebant.) Dictio *inimici* delenda est. Nam vt non est in Grecis, ita nec erat in multis scriptis: nec in contextu glosæ ordinariæ. Nec est sensus inimicos Hebræorum audisse vocem hebræorum, sed contra Hebræos audisse vocem inimicorum Aegyptiorum: eiulantium scilicet in tenebris: quia pro *audiebant & videbant*, Græcis sunt participia, quæ sunt supposita sequentium verborum *magnificabant & gratias agebant*, quamuis relatiuum ὧν durè videatur referri ad Aegyptios.

Et quia non & ipsi eadem passi erant, &c.) Scripta omnia

omnia habebant per eadem, quam uis ad id sensum parum referat. Porro Græca exemplaria hic variant. Complutensis enim æditio nobiscum habet negatiuam lectionem ὅτι μὲν οὐ κἀκεῖνοι ἐπεπόνθεισαν, ἐμακάριζον, id est, quia quidem non & illi paterentur, beatificabant: te scilicet, vel potius se beatos & fœlices prædicabant, Aldina verò habet affirmatiuam lectionem ὅτι μὲν οὖν κἀκεῖνοι πεπόνθασιν, &c. id est, quia quidem igitur (quamuis igitur hic supersit ad sensum) etiam illi passi essent beatificabant tuam scilicet iustitiam. Quæ lectio ob id videtur conuenientior, quod ἐκεῖνοι magis ad Aegyptios, quam ad Hebræos videatur referri debere: vt significetur: eos beatificasse Dei iustitiam, quod etiam Aegyptij iam affligerentur, sicut ipsi aliquando ab eis fuissent afflicti. Dicendum enim fuisset alioqui αὐτοὶ non ἐκεῖνοι. Deinde ἐκεῖνοι suppositum etiam est verbi sequentis βλάπτουσι quod omnino videtur ad Ægyptios referendum. Non enim habent Græca, Et qui ante læsi erant quia non lædebantur, gratias agebant tibi, sed ὅτι δὲ οὐ βλάπτουσι προηδικημένοι εὐχαριστοῦσι, id est, quoniam autem non nocent ante iniuria affecti: gratias agebant. Vbi nocent videtur ad Aegyptos referendum, vt προηδικημένοι referatur non ad βλάπτουσι, sed ad sequens verbũ gratias agebant. Apud nos enim idem significatur hac parte, quod præcedenti parte: quod non admittit μὲν & δὲ, quæ sunt apud Græcos. Itaque sensus erit. Hebræos beatificasse Deum quoniam Ægyptij etiam affligerentur: gratias verò illi egisse, quod illi iam ipsis non possent nocere impediti per tenebras. Quod & in nostra lectione sic potest intelligi. *Qui ante læsi erant ab Aegyptiis, quia non lædebantur ab eis modo gratias agebant.*

Et vt esset differentia te Deum petebant:) Tres scripti habebant pro *te Deum*, vel vt quidam habent, *te Dominum donum*. Vnus etiam illorum non *differentia*, sed *differentiæ* habuit: *& vt esset differentiæ donum petebant*. Codex Thron. etiam habuit *donũ*, & in superiori oratione, non habuit, *te* nec *tibi*, quæ non sunt in Græcis. Certè interpretem vertisse *donum* satis Græca docent, quæ habent χάριν quam dictionem fere in hoc libro *donum* vertit: vt semel & iterum cap. 3. Est enim Græcè, καὶ τοῦ διενεχθῆναι χάριν ἐδέοντο. Dictionem ergo χάριν interpres accepit, vt sit accusatiuus à χάρις, cum magis videatur debere accipi vt sit aduerbium, significans ἕνεκα, vt regat præcedentem infinitiuum, & sit sensus. Orabant te propter differentiam, id est, vt esset differentia semper inter Ægyptios & populum tuum. Videndum tamen num διενεχθῆναι hic aliam magis debeat habere significationem.

Propter quod:) ἀνθ᾽ ὧν, id est, pro quibus, sicut supra, *pro quibus Angelorum esca nutriuisti*. Opponit enim beneficium Israelitico populo præstitum, respondens plagæ AEgyptiorum prædictæ: nempe tenebris.

Ducem habuerunt ignotæ viæ: Habuerunt superest: nam accusatiuus *columnam* construitur cum sequenti verbo *præstitisti*.

Solem sine læsura boni hospitij:) Rursum interpres suo more dictionem ex à priuatiua particula compositam, per *sine*, reddit. Est enim Græcè, ἥλιον δὲ ἀβλαβῆ φιλοτίμου ξενιτείας, id est, Solem autem non lædentem honorificum hospitium, & hærent appositiuè accusatiui *solem & ducem* cum *columnam*. *Hospitium* autem vocat, desertum, in quo agebant Israelitæ.

Per quos incipiebat dari:) Non est *incipiebat dari*, sed ἤμελλε δίδοσθαι, id est, dandum erat.

Cum cogitarent iustorum occidere infantes:) βουλευσαμένους δὲ αὐτούς. Accusatiui isti apud Græcos reguntur à verbo sequenti ἀφεῖλον, quod duos regit plerunque accusatiuos. Itaque vertendum est. Ab his autem qui cogitauerant, &c. Incipit autẽ hic de nouissima Aegyptiorum plaga, occisione scilicet primogenitorum.

In traductionem:) Rursum pro *traductionem* est ἔλεγχον, id est, reprehensionem aut correptionem magisque iungendum videtur cum præcedenti, *liberatus*, quam cum sequentibus. Certe *illorum* non potest construi cum *traductione*, sed cum *filiorum*, vt patet ex Græcis.

Illa enim nox:) *Enim* non habent Græca, nec conuenit huic loco.

Sic nos prouocans:) Vtraque æditio, pro *sic*, habet τούτῳ. Sed vera lectio videtur esse οὕτως, vt respondeat præcedenti ὡς. Non est autem Græcè προκαλεσάμενος, sed προσκαλεσάμενος, id est aduocans vel potius: non aduocatos & asciscitos tibi.

Iustitiæ legem in concordia disposuerunt, similiter bona & mala recepturos iustos: patrum iam decantantes laudes: Pro *iustitia*, Græca habent τῆς θειότητος, id est, diuinitatis. Porro pro *patrum iam*, plerique libri habẽt: *patrũ omniũ*, alij: *patrias*, vtrãq; lectionẽ esse vitatã, & legendũ esse *patrum iam*, vt habent impressa modo biblia recentiora: Græcè apertè testantur. Est autẽ magna obscuritas apud nos orationis huius eo quod nõ appareat, vnde regantur illi accusatiui *recepturos iustos*. Nec multo minor est obscuritas Græcæ lectionis, quæ habet τὸν τῆς θειότητος νόμον ἐν ὁμονοίᾳ διέθεντο, τῶν αὐτῶν ὁμοίως καὶ ἀγαθῶν καὶ κινδύνων μεταλήψεσθαι τοὺς ἁγίους πατέρων ἤδη προαναμέλποντες αἴνους. Dubium enim, cum quo construatur infinitiuus μεταλήψεσθαι, cum suo accusatiuo ἁγίους. Itaq, primũ locus hic sic poterit intelligi. Disposuerũt concorditer legẽ diuinitatis seruare, nẽpe iustos participaturos eadẽ similiter & bona & pericula. Vt intelligatur significari, legem diuinitatis eam esse quod iusti eorundem bonorum & periculorum debeant esse participes, quam ostendebant se disponere seruare, cum edentes agnum paschalem, omnes concorditer se ad exeundum ex Aegypto præpararent. Apertior verò erit sensus, si in accusatiuo τὸν νόμον intelligatur subintelligi præpositio κατὰ, & τοὺς ἁγίους coniungatur αἴνους. Sic enim hic erit sensus. Secundum diuinitatis legem, concorditer constituerunt, eorundẽ similiter & bonorum & periculorum participes fore, præcinentes iam sanctas patrum laudes, hoc est, quemadmodum diuinitas statuerat, ita & ipsi etiam statuerunt, bona & mala, simul habere communia, quod est, quemadmodum nos solemus dicere de his qui inter se sunt arctissimè confœderati, statuerunt simul viuere & mori. Quod autem dicit de laudibus patrum, opponitur ei quod subdit, de voce inimicorum. Itaque optimè conuenit vt ἁγίους αἴνους intelligamus opponi illi quod sequitur ἀσύμφωνος βοὴ Dicit autem *præcinentes*, quia Hebræi vocem laudum incœperint, ante flebilẽ Aegyptiorum vocem. Porro *laudes patrum* intelligi possunt, vel quibus patres suos laudabunt, quibus promissio liberationis huius erat facta, se animantes eorum exemplo ad concorditer egrediendum: aut Dei laudes, quas à patribus didicerant.

didicerant: quas inter edendum agnum pascalẽ, & postea cantauerint. Ex his etiam intelligi potest, quomodo nostra lectio poterit intelligi.

Resonabat:) ἀντήχει, id est, ex altera parte vicissim sonabat. Duos.n. choros facit, vnũ Hebræorũ precinnẽtiũ laudes, alterum Aegyptiorum subsequentiũ flebili clamore & voce. Porro pro *inconueniens*, est, ἀσύμφωνος, id est, inconcinna: qualis est eiulantium, & flentiũ. Et pro *audiebatur*, est. διεφέρετο, id est, iactabatur in diuersas partes.

Ploratorum infantium:) Cum *ploratus* participiũ non sit vsitatum, dicendum potius fuerat, de ploratorum, vel defletorũ, & pro *infantium* est, παίδων. i. puerorum vel filiorum. Significantur enim primogeniti qui non erant omnes infantes. Porro nouẽ dictũ est *planctus puerorum* vel filiorũ pro planctu, qui erat de filiis. Opponitur autem *planctus filiorum, laudibus patrum*, nisi forte illud θρηνουμένων παίδων, sit genitiuus absolutè positus, vt vertendũ sit: cum filij deflerentur. Sed tum periret gratia oppositionis.

Similiter ergo:) ὁμαθυμαδὸν δὲ, id est, pariter aũt. Et additur Græcis prepositio *in vno nomine mortis*: id est, per vnum genus mortis nempe, quo occidebantur primogenita.

De omnibus enim non credentes propter beneficia:) Manifestum est ex græcis legendum esse *veneficia*. Habẽt enim πάντα γὰρ ἀπιστοῦντες διὰ τὰς φαρμακείας: id est: qui enim omnia credebãt propter veneficia. Significare vult Aegyptios, qui prioribus plagis noluerunt agnoscere Dei potentiam, propterea quod pleraque illorum etiam magi suis præstigiis facerent, cum viderent interitum primogenitorum suorum confessi sunt populum Israeliticum esse filium Dei. Sic enim habent Græca pro eo quod legimus.

Tunc cum primum fuit exterminium primogenitorũ spoponderunt populum Dei se esse. ἐπὶ τῷ τῶν πρωτοτόκων ὀλέθρῳ ὡμολόγησαν θεοῦ υἱὸν λαὸν εἶναι, id est, in interitu primogenitorum: confessi sunt populum esse filium Dei. Vnde apud nos relatiuum se debet accipi pro *illos* sicut & supra positum fuit.

Sermo tuus domine exiliens:) Hæ duæ dictiones *Domine exiliens*, non sunt apud Græcos, *Domine*, non erat in duobus scriptis nostris, inquorum altero etiam nõ erat *exiliens*. Nec aptè satis dicitur, *exiliens prosiliuit*. Videntur duæ illæ dictiones insertæ ex antiphona quadam hinc desumpta: quæ canitur circa natalem Domini, hoc modo. *Omnipotens sermo tuus Domine exiliens de cœlo à regalibus sedibus venit.*

In mediam exterminij terrã:) εἰς μέσον τῆς ὀλεθρίας ἥλατο γῆς, id est, in mediam perniciosæ terræ prosiliit.

Gladius acutus:) quidam scripti habent *gladium acutum*, & Græca sunt ambigua, cum ξίφος ὀξὺ sit neutri generis. Sed magis conuenit accipere in nominatiuo casu, vt sermonem Dei dicat esse gladium acutum, sicut dixit *durum debellatorem*: quomodo & Paulus comparauit, *sermonem Dei gladio ancipiti*. Porro pro *insimulatum* Græcè est, ἀνυπόκριτον, id est, non fictum, nescium fingendi. Itaque interpres imitari voluit compositionem Græcæ dictionis, cum ca.4. verterit certum, *Iudicium certum*.

Vsque ad cœlum attingebat stans in terra:) Græca habent, & cœlũ quidẽ tangebat, descenderat verò in terram quo significatur Dei sermonem, & imperium omnia impleuisse, quæ Deus vellet, tum in cœlo tum in terra.

Causam demonstrabat mortis:) *Mortis* non est in Græcis, nec erat in duobus nostris scriptis. Significat primogenitos quosdam semiuiuos adhuc aperuisse suis causam mortis, quãm diuinitus in somniis erant edocti. Porro quæ hic dicit de somnis, hinc habuit hic author, vnde & præcedentia quædam quæ alibi non habentur in scripturis, nimirum ex traditione maiorum certa, aut spiritus illuminatione.

Tetigi autem tunc & iustos:) Interpres legisse videtur τότε cũ sit ποτὲ, id est, al: quando, quod melius conuenit. In Aldina æditione nec τότε erat nec ποτὲ, sed tantum *Tetigit autem etiam iustos*.

Properans enim homo sine querela deprecari pro populis:) Pro *homo sine querela*, est, ἀνὴρ ἄμεμπτος, id est, vir inculpatus, vel irreprehensibilis, & pro *deprecari pro populis*, Græcè est προεμάχησε, id est, propugnauit, cui conuenit quod sequitur de armis orationis, *Propugnauit* habuit vnus scriptorũ nostrorum: nisi quod illo deleto, in margine ascriptũ fuit manu recentiore *deprecari pro populis*. Porro cum dicitur *commotio in eremo facta est*. Grecè pro commotio, est θραῦσις, id est, fractio vel quassatio: eadem scilicet dictio qua & 70. vsi sunt Numeri.16. cum hanc plagam describunt & rursum: qua alteram plagam nominant Psal.104. vbi legimus, *Et cessauit quassatio*, ne quis miretur hanc dictionem hic positam.

Proferens seruitutis suæ scutum orationem & per incensum deprecationem alligans:, τὸ τῆς ἰδίας λειτουργίας ὅπλον προσευχὴν, καὶ θυμιάματος ἐξιλασμὸν κομίσας, id est, sui ministerij arma, nempe orationem, & incensi placationem ferens. Vnde patet rectius legi apud nos *allegans* quam *alligans*: cum *allegans* magis conueniat cum significatione participij κομίσας, nam *allegare* est, adducere nonnũquam, & mittere.

Vicit aũt turbas:) Pro *turbas*, est τὸν ὀλεθρεύοντα, id est, deuastatorẽ, vel eum qui exterminabat, quo modo eandem dictionem vertit interpres in fine huius capitis. Proinde in nostra litera *turbas* accipi poterit pro turbationibus illis, quæ erant in populo ob plagam deuastantem, aut pro ipsa plaga turbante populum.

Nec armatura potentiæ:) οὐχ ὅπλων ἐνέργεια, id est, non armorum efficacia vel vi.

Illum qui se vexabat:) τὸν κολάζοντα, id est, torquẽtem, scilicet ipsum populum. Vnde rursum apud nos *se* positum est, pro *illos*.

Dimisit illam quæ ad viuos ducebat viam:) Græcè tantum est *diuisit viam quæ erat ad viuentes*, quamuis benè verterit interpres. Significatur autem eũ suo transitu impediuisse transitum ignis ad viuentes & adhuc superstites.

In veste enim poderis:) *Poderis* Græca dictio vestẽ significat talarem, & ad pedes vsque demissam, à ποῦς ποδὸς, quod pedem significat. Itaque ea dictione nominabat duplex indumentum summi sacerdotis, alterum lineum, quod erat illi cõmune cum reliquis sacerdotibus, alterum Hiacynthinum sibi proprium: in cuius fine erant tintinnabula, & malo granata, de quo hic potissimum loquitur. Quomodo autem vestitus sacerdotis summi significauerit totum orbem, vide apud Ioseph.lib.3.antiquit.cap.11.

Erat enim sola tentatio iræ sufficiens: pro *tentatio* est πεῖρα, quod etiam verti potest experientia, vt sit sensus. Satis erat eos expertos esse iram tuam,

ad illorum correctionem.

CAPVT XIX.

Cvm ipsi permisissent vt se educerent:) αὐτοὶ ἐπιτρέψαντες τοῦ ἀπιέναι, id est, Postquam permisissēt (Ægyptij scilicet) abire, scilicet, Hebræos. Vnde nostra litera sic est accipienda, cum ipsi Ægyptij permisissent, vt Hebræi educerēt se: id est, abirent. Nā & alias in hoc libro *educere se* posuit pro abire & recedere.

Et cum magna solicitudine præmisissent illos:) καὶ μετὰ σπουδῆς προπέμψαντες αὐτοὺς, id est, & studiose deduxissent illos. Nam προπέμπω non solum est *præmitto*, sed etiā honoris gratia abeuntem comitor, & deduco cum pompa. Quæ significatio hic magis conuenit. Non enim præmiserunt eos, cum tunc non intenderent sequi, sed verisimile est plerosque eos deduxisse honorificè, ad spatiū aliquod. Et quod sequitur. *Consequebantur illos pænitentiæ actus.* vertēdum erat *consequerentur illos pænitentiæ actus.* Hæret enim hæc sententia cum *præsciebat.* vt sit sensus. Sciebat quod post dimissionem, insequerentur illos. Est autem Græcè διώξουσι μεταμεληθέντες, id est, persequerentur pœnitentia ducti. Accipitur autem hic *pænitentia* in malam partem, pro dispiscentia eius, quod aliqui benè erat factum.

Ducebat enim illos:) Non est Græcis *ducebat*, sed quod est efficacius εἷλκε, id est, traxit. *Necessitas* autem de qua loquitur, est necessitas ordinationis diuinæ, & iudicij eius iusti.

Commemorationem amittebant:) ἀμνηστίαν ἐνέβαλεν, id est, obliuionem immisit, scilicet necessitas illa. Eodem redit sensus.

Omnis enim creatura ad suum genus ab initio refigurabatur:) ὅλη γὰρ ἡ κτίσις ἐν ἰδίῳ γένει πάλιν ἄνωθεν διετυποῦτο, hoc est, tota enim creatura in suo genere rursum desuper (vel ab initio) refingebatur. Significare vult, vniuersam creaturam, in gratiam Israelitarum, ita transmutatam, vt rursum à Deo videri possit reformata, à quo semel facta fuerat.

Et ex aqua quæ ante erat, terra arida apparuit:) ἐκ προϋφεστῶτος ὕδατος ξηρᾶς ἀνάδυσις γῆς ἐθεωρήθη, id est, ex aqua quæ prius stabat super terram, aridæ terræ emersio apparuit vel conspecta est.

Campus germinans de profundo nimio:) χλοηφόρον πεδίον ἐκ κλύδωνος βιαίου, id est, Cāpus viridē herbam proferens ex fluctu, vel tempestate vehemēti. Quod autem dicitur de campo germinante, & proferente viridem herbam, intelligendum per hyperbolem dictum, nimirum quod via illa in mari fuerit illis loco campi germinātis, eò quod cum summa alacritate & lætitia per eam transierint Hebræi.

Mirabilia & monstra θαυμαστὰ τέρατα, id est, admiranda prodigia, sine coniunctione, &.

Depauerunt escam:) ἐνεμήθησαν, id est, pasti sunt. Significat eos, in vasta solitudine, optimè enutritos à Deo, instar equorum & agnorum, qui in pinguissimis & amœnissimis pascuis pascuntur.

Nouissimè autem viderunt:) pro *nouissimè* est ἐφ' ὑστέρῳ, id est deinde, postea, & pro *creaturam*, rursum sicut in ca. 3. est γένεσιν, id est, generationem. pro *escas epulationis*, est ἐδέσματα τρυφῆς, id est, escas delitiarum.

In allocutione enim desiderij:) εἰς γὰρ παραμυθίαν, hoc est, ad consolationem enim. Sed etiam supra *allocutionem*, posuit, pro consolatione.

Ex vexationibus peccatoribus superuenerunt:) Nouæ sententiæ initium hic deberet punctatio indicare. Post enim exempla varia, beneficia Israeli præstita cū mutatione naturæ, rursum incipit de Ægyptiorū vltione disserere. Pro *vexationes* autē, est τιμωρίαι, id est supplicia. Loquitur autem de extrema vltione Aegyptiorum, quam dicit factam, non sine *argumentis*, id est, indiciis præcedētibus, *per vim fulminum*. *Fulminum* enim esse legendūm, & non vt quidam habent *fluminum*. Græca docēt, quæ habent κεραυνῶν, id est fulgurum. Loquitur autem de fulminibus, quæ processerunt mox secutam Aegyptiorum submersionem.

Etenim detestabiliorem, inhospitalitatem instituerunt. Pro *instituerunt* est, ἐπιτήδευσαν, id est, exercuerunt, & pro *detestabiliorem*, est χαλεπωτέραν, id est, grauiorē & minus ferendam. Cum autem per cōparatiuum hic dicatur inhospitalitatem Aegyptiorum grauiorem fuisse, videndum, cum quorū hospitalitate, cōparare voluerit Ægyptiorum inhospitalitatē. Et ex sequētibus satis patet, authorem Ægyptios comparare voluisse, cum Sodomitis, qui & ipsi perierunt ob inhospitalitatem suā, aut sæuitiam in hospites. Nam pro *inhospitalitatem* hic Græcè est, μισοξενίαν, id est, odium hospitalitatis. Itaque quod præcedit de, *indiciis, præcedentibus per vim fulminum*, puto magis intelligendum de fulminibus, quibus perierunt Sodomitæ ex qua vltione vult Ægyptios meritò debuisse agnouisse, diuini iudicij seueritatem in peccatores, & singulariter in hospitales. Comparat enim & vltionem Ægyptiorum, cum vltione Sodomitarum, quorum hi igne illi aqua similiter perierunt, ob vtrorumque inhospitalitatem. Quod non aduertens interpres, quoniam obscurè satis dicitur, sequentia non est assecutus, cum vertit.

Alij quidem ignotos non recipiebant aduenas. Alij autē bonos hospites in seruitutē redigebant, quæ Græci sic habent, οἱ μὲν γὰρ τοὺς ἀγνοοῦντας οὐκ ἐδέχοντο παρόντας, οὗτοι δὲ εὐεργέτας ξένους ἐδουλοῦντο, hoc est, Siquidē illi (nēpe Sodomitę, ignorātes, hoc est, qui secum non habebant familiaritatem) non admittebant esse præsentes, isti vero nempe Aegiptij, benefactores hospites in seruitutem redigebant. Sic ergo declarat horum inhospitalitatē grauiorem fuisse inhospitalitate Sodomitarum. Dicit autem Hebræos *hospites beneficos* propter Ioseph qui fuit saluator Aegiptiorum.

Et non solum hæc, sed & alius quidem respectus illorum erat:) Græca sic. καὶ οὐ μόνον ἀλλ' ἥτις ἐπισκοπὴ ἔσται αὐτῶν, hoc est, ad verbum. Et non solum, sed aliqua inspectio erit eorum, quæ sic intelligo. Non solū prædicto modo obseruari potest inhospitalitatis Aegyptiorū sæuities, sed etiam obseruāda est ex eo quod dicam, &c. Tria scripta non habebant, *erat*, sed futurum *erit*, quemadmodum habent Græca. Duo habebant non, *quidem*, sed *quis*, id est, aliquis, nisi quod in vno erasa literas, recenti manu additum fuit *dem* vnde patet satis interpretem non *quidem* vertisse, sed *quidam*, vel *quis*. Porro: quid sit quod in eis est obseruandum, aperit cum subiicit *quoniam inuiti* (vel vt habent Græca ἀπεχθῶς, id est, odiosè & molestè) *recipiebant extraneos* (nempe non Sodomitæ, sed Aegiptij) & quod peius est, quum prius cum lætitia & festiuis gaudiis recepissent Hebræos, eosdem postea, etiam cum iam eisdem secum legibus fuissent

fuissent vsi grauiter afflixerunt. Hic est enim sensus huius sententiæ. *q autem cum lætitia, &c.* quam Græca clarius habent, hoc modo, οἱ δὲ μετὰ ἑορτασμάτων εἰσδεξάμενοι τοὺς, ἤδη τῶν αὐτῶν μετεσχηκότας δικαίων δεινοῖς ἐκάκωσαν πόνοις, id est, Cum autem suscepissent solennibus gaudiis, eos qui iam earundem legum secum facti fuerant participes grauibus afflixerunt laboribus. Significat Hebræos prius festiuiter susceptos ab Aegyptiis, quum Iacob cum suis ingrederetur Aegyptum: & postea vero, & quidem cum iam in ipsorum transissent Rempublicam, & eodem vterentur iure: ab eis fuisse laboribus iniustis subiectos, contra æquitatem omnem, & reip. iura. In nostra lectione pro *institutis* (vt habent multi libri) tria scripta habebant *iustitiis* quomodo verisimile est interpretẽ vertisse: eo quod Græcè sit δικαίων quod hic in neutro genere accipi debet, pro iuribus & legibus. Vnde etiam rectè legitur *institutis*. quãuis non putem illam esse versionem interpretis. Quod si *iustitiis* legatur, pro iuribus & legibus est accipiendum.

Percussi sunt autem cæcitate) Græcis additur coniunctio καὶ, vt sit. Percussi sunt autem etiam cęcitate, sicut illi, scilicet, Sodomitæ. Vnde patet eum etiam prius comparare voluisse Aegyptios cum Sodomitis. Quãdo autem Aegyptij cæcitate sunt percussi, explicat cum subiungit: *Cum subitaneis fuissent cooperti tenebris vnusquisque transitum ostij sui quærebat.* Non enim istud de Sodomitis est accipiendum vt vult Lyra, intelligens de ostio Loth dictum, sed de Aegyptiis, quoniam Græcè est: quoniam vnusquisque transitum portarum suarum quærebat. Superest autem in nostra lectione verbum *essent.* quod in Græcis non est, & quo omisso, cum sequenti hæreret illud, *subitaneis cooperti tenebris* pro quo Græcè est, ἀχανεῖ περιβληθέντες σκότει, id est, immensis circundati tenebris.

In se enim elementa, &c. vsque ad *vnde æstimari:*) Locus hic obscurus est etiam apud Græcos. qui sic habent, δι' ἑαυτῶν γὰρ τὰ στοιχεῖα μεθαρμοζόμενα, ὥσπερ ἐν ψαλτηρίῳ φθόγγοι τοῦ ῥυθμοῦ τὸ ὄνομα διαλλάσσουσι, πάντοτε μένοντα ἤχῳ vbi illud ἤχῳ. puto esse datiuũ, vt desit punctus, & scribendum sit ἤχῳ, vt sic verti possit. Dum enim elementa per se conglutinata transmutantur (supple sic se habent) quemadmodum in Psalterio soni, modulationis nomen permutant semper permanentia in sono. Oportet enim subintelligere, sic se habent ad aliud simile, eo quod oratio sit imperfecta, nec altera similitudinis pars absoluatur: quod etiam Nicolaus in nostra lectione aduertit. Significatur autẽ, quemadmodum in musico instrumento, sonus, ex variatione modulationis, aliud & aliud nomen sortitur; ita etiam elementa, ad Dei voluntatem, aliam & aliam habere naturam & conditionem, ex diuersa ipsorum inter se coniunctione, quemadmodum in sequentibus declarat.

Vnde æstimari ex ipso visu certo potest ὅπερ ἐστὶν εἰκάσαι ἐκ τῆς τῶν γεγονότων ὄψεως ἀκριβῶς, id est, quod est æstimare exacte ex rerum factarum visione. Duo scripta pro *æstimari potest*, habebãt *est æstimare*, quamuis idem sit sensus. Ex Græcis constat melius legi apud nos, Ex *ipso visu certo*, vt certo sit aduerbium, quam *ex ipso certo visu*. quomodo plerique libri habent.

Agrestia enim:) pro *agrestia* est χερσαῖα, id est *terrestria in aquatica transmutabantur:* quomodo scilicet homines & pecora transibant per mare rubrum, locum piscibus deputatum.

Quæcunque erant natantia:) Non est Græcis *quæcunque:* sed tantum, νηκτὰ, id est, natatilia. Loquitur autem de ranis, quæ egressæ fluuium, intrabant Aegyptiorum domos.

Non vexauerunt carnes coambulantium:) οὐκ ἐμάραινον σάρκας ἐμπεριπατούντων, id est, Non fecerunt marcescere carnes ambulantium in eis, hoc est, quod prius dixit c. 16. *Quodam tempore mansuetabatur ignis ne comburerentur quæ ad impios missa erant animalia.*

Neque dissoluebant: Gręca hic videtur corrupta, vtraque. n. editio habebat οὐδὲ τηκτὸν κρυσταλλοειδὲς εὔτηκτον γένος, Male. n. cũ substantiuo γένος hęrent duo illa adiectiua τηκτον: & εὔτηκτον, legendum videtur quomodo interpres se legisse declarat: οὐδὲ ἔτηκον, id est neque liquefaciebant. Porro pro *bonam escam* est ἀμβροσίας τροφῆς, id est, diuinam escam. Loquitur enim de Manna, qui dicitur panis Angelorum, & panis cœlestis.

FINIS.

Commentarius R. Domini Iansenij, Episcopi Gandauensis in librum Sapientiæ Salomonis, nihil continet quod non seruiat ad promotionem fidei Catholicæ.

Arnod. Massius

COMMENTARII IN ECCLESIASTICVM,

CAPVT PRIMVM.

* * *

1 *Omnis sapientia à Domino Deo est, & cum illo fuit semper, & ante æuum.*

MAGNA est in hoc authore imitatio parabolarum Salomonis, vnde sicut Salomon incepit à commendatione sapientiæ, docens vnde illa in homine sit, nempe à Deo, idque per timorem Domini, ita & hic. Et quomodo ille ferè duobus membris singulas absoluit sententias, ita & iste maximè in originalibus Græcis; quæ in multis locis pauciora habet verba quàm nostra lectio, in qua partim ab interprete, partim ab aliis ex aliorum versionibus, videntur addita non solùm verba sed etiam integræ sententiæ, explicationis gratia. Sicut in hac prima sententia, Græca tantū habēt, *πάντα σοφία κυρίου, καὶ μετὰ αὐτὸν ἐστιν τὸν αἰῶνα*, hoc est, Omnis sapientia à Domino, scilicet est, & cū illo est in sæculum, vel in perpetuum. Addita ergo est dictio, Deo, in Prima parte, & secunda pars duplici versione explicatur. Cum illo fuit semper, & est ante æuum, hoc est, seculum & temporis durationem. Est autem sermo de sapientia vera in genere, quatenus scilicet & Deo competit & homini, hoc est, qua & Deus cuncta sapienter disponit, gubernat atque cognoscit, & qua homo de Deo & creaturis eius rectè sentit, & sapienter suas actiones nouit disponere, vt finem ad quem creatus est, tandem possit consequi.

2 *Arenam maris & pluuiæ guttas, & dies sæculi quis dinumerauit?*
3 *Altitudinem cœli, & latitudinem terræ, & profundum abyssi quis dimensus est?*
4 *Sapientiam Dei præcedentem omnia: quis inuestigauit?*

PRO tribus his interrogationibus in Græcis tantum sunt duæ: quia sapientia in secunda interrogatione coniungitur tribus, hoc modo, Altitudinem cœli, & latitudinem terræ, & abyssum, & sapientiam quis inuestigabit? Itaque sapiens sapientiam comparat tribus quæ numerari non possunt ab homine, & tribus quæ mensurari non possunt, significans quod sicut illa nec numerari possunt ab homine, nec mensurari, sed tantum à solo Deo, ita nec sapientiam perfectè comprehendere quisquam potest præter Deum.

5 *Prior omniū creata est sapientia, & intellectus prudentiæ ab æuo.*

DIcendum erat, Prima omnium, vel Prior omnibus. Porro quemadmodum prolixè satis dictum est circa 8. c. Prouerbiorum, creata dicitur sapientia ante omnia: quia ante omnia substitit, quemadmodū secundæ huius sententiæ pars satis indicat. Si enim fuit ab æuo, nunquam ergo propriè creata fuit. Quod autem Sapiens tantum significare voluerit sapientiam ante omnia substitisse, patet ex scopo eius. Ideo enim dicit eam ante omnia creatā, vt intelligamus per eā omnia creata, ad quod nō requiritur aliud quàm eam ante omnia substitisse. Deinde ne cum stultis philosophis crederetur mundus fortuitò & temerè incepisse esse, dicit ante omnia creatam sapientiam, volens significare Deum ante omnem creaturam in mente sua concepisse rationes, secūdum quas mundum erat creaturus & gubernaturus, nemine eas rationes ei suggerente, aut consilium præbente.

6 *Fons sapientiæ verbum Dei in excelsis, & ingressus illius mandata æterna.*

SEntentia hæc accipi potest vel de eo verbo Dei quo omnia creata sunt, & erit sensus: Verbum Dei quod in excelsis locutus est, eius scilicet ordinatio & iussio quo omnia subsistere fecit, est fons & origo eius sapientiæ quæ in creaturis relucet & ostenditur: & ingressus, vel, vt habent Græca, *πορεῖον αὐτῆς*, hoc est, viæ ipsius sapientiæ, sunt mandata æterna, hoc est rationes & modi, iuxta quos sapientia in creaturis gubernandis procedit, sunt fixæ & perpetuæ Dei constitutiones, iuxta illud, Ordinatione tua perseuerat dies, & Statuit ea in æternum & in sæculum sæculi, præceptum posuit, & non præteribit. Vel potest accipi de eo verbo quo Deus quæ hominibus agenda sunt & credenda demonstrauit, vt cùm superiori sententia sit significatum sapientiam omnium creaturarum esse principium: hac iam insinuetur vnde homini sapientia sit petenda, nempe à verbo Dei, cœlesti, & ab omni impuritate terrestri immuni, quod continet mandata æterna fixa & immobilia, quæ sunt ingressus & viæ sapientiæ, hoc est rationes & modi iuxta quos sapientia ingrediendum & viuendum exigit. Priori modo magis accipiendum præcedentia & sequentia requirunt, vt cùm superiori sententia dictum sit sapientiam

ſapientiam ante omnia ſubſtitiſſe, nunc ſignifice tur quomodo ad creaturas producta ſit, & veluti profluxerit.

7 *Radix ſapientiæ, cui reuelata eſt, & aſtutias illius quis agnouit?*

INTERPRES huius libri Græcus iis lubenter vſus eſt vocabulis, quibus interpretes Salomonis. Itaq; ſimul cũ illis πανουργεύματα, & πανουργίαν, peculiari quodam vſu in laude poſuit, pro peritia, exercitatione & cautione, cùm ea vocabula magis malitiam notent. Quærit cui reuelata eſt radix ſapientiæ, ſignificans nulli eam creaturarum reuelatam, quia nullus ſapientiæ originem, eiuſquevim perfectè cognoſcit. Radix enim ſapientię, eſt ipſemet Deus, cuius naturam nemo perfectè comprehendit, et ſi quoſdam ramos ſapientiæ, homo vtcũque ex Dei dono cognoſcat. Aſtutias ſapientię dicit, prudẽtes illas rationes, ſecundum quas omnia per Dei ſapientiam valde circumſpectè fiunt & gubernantur.

8 *Diſciplina ſapientiæ, cui reuelata eſt & manifeſtata? & multiplicationem ingreſſus illius quis intellexit?*

HVNC verſum & nulla habent Grȩca, ita nec quædam Latina ſcripta, nominatim Codex Atrebatenſis. Videri poteſt ad explicationem verſus præcedentis ab aliquo fuiſſe margini aſſcriptus, ac deinde in textum relatus, quemadmodum veriſimile eſt factum in pleriſque huius libri ſententiis, quæ cum legantur apud nos, non habentur apud Græcos. Diſciplina ſapientiæ, videtur poſita pro ea ratione quam ſapientia Dei ſequitur in omnium rerum diſpoſitione. Multiplicationem ingreſſus illius vocat, multiplicem & variam eius viam quam ſeruat.

9 *Vnus eſt altiſſimus creator omnium, omnipotens & rex potens, & metuendus nimis ſedens ſuper thronum illius, & dominans Deus.*

GRÆCA & aliter habent quædam & pauciora, ſic: Vnus eſt ſapiens metuendus valde, ſedens ſuper thronum ſuum, Dominus. Et poteſt hæc ſententia ſeparatim accipi, vt ſignificetur vnum tantum eſſe verè & perfectè ſapientem atque potentem, nempè Dominum. Aut refertur ad ſuperiora, vt ſignificetur ſolum Deum eſſe qui ea poſſit, de quibus ſuperius interrogatum eſt, Quis inueſtigauit? &, Cui reuelata eſt? Deum enim ſolum eſſe qui hæc poſſit, declarant ſequentia. Porrò in noſtra lectione relatiuum, illius, accipi debet poſitum pro reciproco ſuum. Non enim referendum eſt ad ſapientiam, cùm Grȩcis ſit maſculinum, αὐτοῦ. Frequens autem eſt apud hunc interpretem, vt relatiuum reciprocum pro non reci pro co ponatur, & contra.

10 *Ipſe creauit eam in Spiritu ſancto, & vidit, & dinumerauit, & menſus eſt.*

GRÆCA non habent, in Spiritu ſancto, nec & menſus eſt, ſed tantum, Ipſe creauit eam, & vidit, & dinumerauit eam. Et multi noſtri libri ſcripti non habent, in, ſed tantum, Spiritu ſancto. Creaſſe Deum Sapientiam dicit: quia ab æterno, nullo ei ſuggerente, in mente ſua concepit rationes, ſecũdum quas mundum erat creaturus, & rationali creaturę viuendi modum prȩſcripturus vt ne putaretur ſapientiam alterius alicuius donoapud Deum fuiſſe. Rectè proinde dicitur Spiritu ſancto, ſcilicet ſuo eam creaſſe, hoc eſt ſua diuinitate & natura, quæ ab omni impuritate & vitio immunis eſt, vt intelligamus eam rationem qua Deus omnia facere diſpoſuit, omni carere vitio, & ob id omnia opera quæ inde prodierunt eſſe perfecta & irreprehẽſibilia. Cȩterum tria illa vidit, & dinumerat, & menſus eſt, repondẽt ſuperioribus interrogationibus. Nam ei quod quæſitum eſt, quis inueſtigauit, & cui reuelata eſt, reſpondet verbum, vidit. Illi quis dinumerauit, reſpondet dinumerauit. Illi, quod ſuperius additum eſt ab interprete Latino, quis dimenſus eſt, Reſpondet, quod hic ab eodem eſt additum, & menſus eſt. Quibus tribus ſignificatur Deum per ſpectam & perfectam habere ſapientiæ cognitionem, quodque & numeratas & menſuratas habeat omnes eius rationes, ſecundum quas opera tura erat, item & omnia eius opera, ita vt ſciret & quot ea eſſent futura, & quanta, iuxta illud: Omnia in menſura, & numero, & pondere diſpoſuiſti. Sap. 11. Loquitur autem de ſapientia Dei qua omnia creata ſunt, tanquam de idæa architecti, quam ante opus neceſſe eſt eſſe in mente ipſi', & ab eo perſpectam & cognitam eſſe, ita vt in ea videat omnium faciendorum, & numerum, & menſuram. Videtur autem Sapiens in hoc loco omnino imitatus ea quæ ſunt Iob 28. vbi ſimilia dicuntur de ſapientia, quòd ea ſoli Deo ſit cognita.

11 *Et effudit illam ſuper omnia opera ſua, & ſuper omnia carnem ſecundum datum ſuum, & præbuit illam diligentibus ſe.*

HORVM trium membrorum primum apud Græcos iungitur cum præcedenti ſententia, vt ſit ea bimembris, ſicut omnes pene huius libri ſententiæ. Et primum membrum ſit, Ipſe creauit eam, & vidit, & dinumerauit: ſecundum, Et effudit eam ſuper omni opera ſua. Deinde rurſum apud eos ſubiungitur bimembris ſententia, quæ ſic habet: Cùm omnia carne, ſcilicet eſt, ſecundum datum ſuum, & præbuit illum diligentibus ipſum. Vnde patet malè quoſdam libros illud, ſecundum datum ſuum, coniungere ſequentibus, hoc modo: Secundum datum ſuum præbet illam diligentibus ſe. Poſtquam ergo oſtendit ſapientiam, qua omnia condita ſunt, fuiſſe ab æuo reconditam in mente diuina, (nec mirum cum illa ſit ipſemet Deus) iam explicat, quomodo ea ad creaturas à Deo defluxerit tribus membris pulchrè indicans: quam variis modis ea in c eatis rebus diffuſa ſit. Primò enim dicit eam Deum generaliter effudiſſe ſuper omnia opera ſua: quia in illis omnibus Dei ſapientia mirabiliter relucet. Secundo, dicit eam diffuſam ſingulari quodam Dei dono ſuper omnem carnem, hoc eſt, omne animal vel peculiariter omnem hominem, qui in ſcripturis ſæpè nomine carnis deſignatur, vt ibi: Omnis caro fœnum. In omni enim animali magis quàm in inanimatis rebus Dei ſapientia relucet, vt quæ ſint opera perfectiora, in quibus Dei ſapientia ſe magis admirandam exhibet. In hominem verò peculiaribus ſapientia Dei diffuſa eſt: quia homini data eſt intelligentia, qua quiſque pro ſuo modo, & dono à Deo accepto Dei ſapientiam comprendere poſſit Omnium verò ſingulariſſima eſt ſapientiæ communicatio, quæ Dei dono obtingit diligentibus ipſum: quia illi ſapientiæ cognitionem percipiũt, idque eam qua fœliciter Deum & ea quæ Dei ſunt

ſunt cognoſcát,ita vt per eam Deum quandoque clarè viſuri ſint.Proinde tertio loco dicit,& præbuit illam diligentibus ſe. Itaque quoniam illis Dei ſapientia propria eſt, multa ſubiicit in commẽdationem timoris Dei, quòd ille ſicut eſt principium dilectionis Dei, aut idem cum ea, ſicut etiam principium ſapientię,imitatus hac in parte Salomonem,qui & ipſe incepit hoc exordio: Timor domini,principium ſapientiæ.

---

12 *Timor Domini gloria & gloriatio, & lætitia, & corona exultationis.*

DVM de timore domini tam præclarè loquitur,non de eo timore loquitur, quem perfecta charitas foras mittit, ſed ſecundum phraſim ſcripturæ timor Domini eſt reuerentia Dei,eiuſq; cultus, vt plenius dictum eſt in Prouerbis. Talis ergo Dei timor,gloria eſt homini, quia magnum ei addit decorem & honorem. Gloriatio eſt, quia inde gloriari poteſt homo,ſed in Domino. Beatus enim homo dicitur infra capud 25.cui donatum eſt habere timorem Domini.Sic & lætitia eſt quia dat occaſionem gaudendi, & eſt veluti corona exultationis, quia eſt inſtar coronæ, decus & exultationem ad ferentis. Hunc ergo verſum explicat ſequens ſententia:

---

13 *Timor Domini delectabit cor, & dabit lætitiam, & gaudiũ, & longitudinem dierum.*

SIc enin legendum eſt, & non, vt habent quidam libri in longitudinem dierum,vt patet ex originalibus. Dat autem hæc timor Dei partim quidem in præſenti vita,ſed perfectius in futura. Vnde ſubditur:

---

14 *Timenti Dominum bene erit in extremis, & in die defunctionis ſuæ benedicetur.*

BENE dicit fore metuenti Deum in extremis, ſcilicet diebus, quia tunc non torquebitur, conſcientiæ verme,cùm ſolent maximè homines timere: deinde quia tunc recepturus eſt iuſtitiæ ſuę & pietatis mercedem. Vnde ſequitur:Et in die defunctionis ſuæ, hoc eſt,finis & mortis ſuæ.Græcis enim eſt τελευτῆς:bene dicetur,à Deo ſcilicet, hoc eſt benè illi fiet à Deo, atque ab illo laudabitur.Quædam Græca habent εὑρήσει χάριν, hoc eſt,inueniet gratiam at alia habent εὐλογηθήσεται, quod vt interpres legit,ita etiam magis placet.

---

15 *Dilectio Dei honorabilis ſapientia. Quibus autem apparuerit in viſu diligunt eam in viſione, & in agnitione magnalium ſuorum.*

HÆC omnia ſicut non ſunt ſimilia aliis ſententiis quæ fere bimembres ſunt,ita Græca non habent,nec Latina hæc ſimiliter habẽt.Multi enim libri ea verba, Dilectio Dei honorabilis ſapientia, poſtponunt ſequenti ſetentiæ.Rectius tamen habent qui præponunt: quia alioqui verbum,apparuerit, & relatiuum,eam, non habent ad quod commodè referantur.Videntur hæc addita ad declarationem illius quod dictum eſt, Deum præbere illam diligentibus ſe.Et ſenſus,in dilectione Dei conſiſtit ſapientia,eſt quę verè honoranda eſt & laudanda.Nã quę ſine Dei dilectione eſt ſapientia,vera ſapientia nõ eſt,nec laudem meretur.Non eſt enim verè ſapiens,qui ſummum bonũ non præ omnibus diligit.Quibus autẽ ipſa ſapientia ſeſe videndam exhibuerit,ſicque eis apparuerit per viſum,hoc eſt,cognitionem ſui,mox eandem ipſi per illam viſionem & per agnitionem magnificorum operum eius quæ ab ipſa agnoſcit mirabiliter peracta,diligunt, quaſi dicat, Adeo per ſeſe grata eſt,vt mox in his quibus apparet,ad ſolum conſpectum dilectionẽ ſui generet, nec eam deſpiciant niſi qui eius ſunt ignari,iuxta illud Prouerb.1. Sapientiam atque doctrinam ſtulti deſpiciunt. *Pſal. 110. Prouerb. 1. & 9.*

---

16 *Initium ſapientiæ timor Domini, & cum fidelibus in vulua concreatus eſt, & cum electis fœminis graditur, & cum iuſtis & fidelibus agnoſcitur.*

HVius ſententiæ quadrimembris, duo tantum priora membra ſunt in Græcis, pro reliquis duobus Græca habent ſententiam bimembrem quam Latina non habent, hanc ſcilicet: μετὰ ἀνθρώπων θεμέλιον αἰῶνος ἐνόσσευσε, καὶ τοῦ σπέρματος αὐτῶν ἐμπιστευθήσεται), hoc eſt, ad verbum. Cum hominibus fundamentum ſæcul inidificauit, & cum ſemine ipſorum fidelis erit, vel fieliter hoc eſt, firmiter perſiſtet. Verbum enim νοσσεύω quod deriuatur à νεόσσος, hoc eſt, pullus,vnde νεοσσεύειν,Septuaginta aliquoties ponunt pro nidificare,vt Pſal. 103. Illic paſſeres nidificabunt:& Ierem.48. vbi nos legimus, columba nidificans. Epiphanius verò in hæreſi contra Arriomanitas idem verbum exponit per pullos excludere, putatque illud potius vertendum pro eo quod Prouerbiorum octauo legitur, אדוני קנני Adonai Canani, quod D.Hieronimus poſt Aquilã vertit: Dominus poſſedit me,vt ſit, Dominus veluti pullum excluſit me,hoc eſt, generauit.Sed errat: quia Hebræis non eſt verbum קנן Canan, quod nidificare ſignificat, & ei reſpondet Græcum νοσσεύω,ſed verbum קנה Canah:quod eſt acquirere vel poſſidere.Primum hemiſtichium deſumptum eſt ex Pſalmo 110. & Prouerb. 1. & 9. niſi quod hic Græcis ſit per infinitum, Initium ſapientiæ, timere Dominum. Quod quomodo ſit intelligendum, ſatis dictum eſt in Prouerbiis. In ſecundo membro, cùm dicitur, & cum fidelibus in vulua concreatus eſt, poſſet etiam ſic verti vt ad ſapientiam referatur, concreata eſt, quomodo magis vertendum videtur: quia Græcis eſt verbum συνεκτίσθη, quod non tam commodè referri poteſt ad infinitum φοβεῖσθαι, quàm ad ſapientiam, quamuis ſenſus eodem recidat. Quod autem dicitur ſapientia vel timor Dei concreatus in vtero matris ſimul cum creatione fidelium, poteſt primo ſic accipi, quomodo Iob de ſe dicit:Ab infantia creuit mecum miſeratio, & de vtero matris egreſſa eſt mecum,quia ſcilicet plerique etiam in vtero accipiunt à Deo donum quoddam quoad pietatem procliues ſunt præ aliis,aut quia ſic illis adhęret & infixus eſt timor Dei poſt quàm fideles facti ſunt, vt videatur illis ineſſe ex naturali complexione.In cuius contrarium de quibuſdam dicitur: Alienati ſunt peccatores à vulua,errauerũt ab vtero. Qui ſignificantur adeo dediti eſſe malitiæ,vt præ aliis eis innata eſſe videatur & naturalis.Poteſt & aliter accipi, timorẽ Dei concreatum fidelibus in vulua, ſecundum Dei prædeſtinationem,qua ab initio in ipſorum creatione

Hæreſi. 9. *Iob 31.* *Pſal. 75.*

creatione in vtero materno Deus illis destinat suo tempore dare timorem sui & sapientiam, quomodo & Paulus dicit se segregatum ab vtero matris suæ, quomodo & plerique intelligunt illud quod dictum est à Ieremia: Antequam exires de ventre, sanctificaui te. Itaque concreatum dicit timorem Domini fidelibus, vt intelligatur illos eum non habere ex sua virtute & studio, sed ex singulari Dei dono, ipsos antequam aliquid boni fecerunt præueniente. Quod etiam significatur, cum apud nos additur, & cum electis fœminis graditur. Quod iam vlterius significatur, Dei dono & electione datum semel hominibus timorem & sapientiam non eos deserere, nec sibi relinquere, sed assiduè eos comitari, deducendo eos in via recta. Fœminarum autem peculiariter fit mentio, quòd in eis ferè Dei metus & religio sese magis prodere soleat. Quia tamen illis sapientia & religio propria non est, rectè subiicitur, & cum iustis & fidelibus agnoscitur, scilicet esse, per opera quæ in eis operatur. Ea verò, quam Græci habent, sententia, significat Dei sapientiam veluti in nidum & mansionem suam cum hominibus delegisse ipsum fundamentum sæculi, hoc est, ab exordio mundi in hoc mundo habitare cepisse cum hominibus illis primis authoribus humani generis, eamque nunquam homines deserturam. Id enim significatur dum subiicitur, & cum semine eorum scilicet hominum cum quibus cœpit esse, fidelis erit, hoc est, fixa & permanens. Simile est ei quod dicit Prouer. 8. sapientia de se: Deliciæ meæ esse cũ filiis hominum, & quæ habentur postea Ecclesiastici 24.

Gal. 1.

Iere. 1.

16 Timor Domini scientiæ religiositas: Religiositas custodiet & iustificabit cor, iucunditatem atque gaudium dabit.

17 Timenti Dominum bene erit, & in diebus consummationis illius benedicetur.

HÆC omnia non sunt in Græcis, & sunt eadem, paucis tantum verbis mutatis cum his quæ mox dicta sunt, vt vel ex alia cuiuspiam versione, vel commentario alicuius margini asscripto deinde in contextum sint relata, quemadmodum de multis huius libri sententiis apud nos factum apparet. Illud enim: Timor Domini, scientiæ religiositas, additum videtur ad declarandum quid hoc loco per timorem Domini, qui hic tantopere commendatur, accipiendum sit, nempe id quod Græci dicunt εὐσέβειαν vel θεοσέβειαν, qua voce etiam hic author vtitur postea in hoc capite, vbi, nos habemus, cultura Dei. Dicitur ergo Timor Dei esse non ipsa scientia & cognitio Dei, sed istius scientię religiositas, hoc est, pietas quę ex ipsa Dei cognitione sequitur, quęque scientię connexa est. Nã est quędam religiositas imprudentiæ, qualis est idololatrum religio, & est quædam Dei cognitio destituta religione vera. In sequentibus quidam libri pro iustificabit, habent viuificabit, sic enim legit Dionysius. Item pro consummationis, quidam habent consolationis, sed malè. Significatur enim dies qui prius dictus est defunctionis, hoc est, mortis.

18 Plenitudo sapientiæ est, timere Deum, & plenitudo à fructibus illius.

DIXIT timorem Dei esse principium sapientiæ, nunc verò amplius dicit eum sapientiæ esse plenitudinem, hoc est, perfectionem, siue quia si qualisqualis sapientia sine timore Dei esse possit, eadem imperfecta sit & manca: siue quia timor Dei sic introducit sapiẽtiam, vt quo magis Deum quis reueretur, eo magis in sapientia proficiat, vt nihil aliud sit verè sapere quam Deum revereri & piè colere, quod per timorem Dei hic significatur. Secundam partem Græca habent: Et inebriat eos à fructibus suis, plenitudo scilicet sapientiæ inebriat eos qui habent timorem Domini, hoc est, sicut timor Domini affert ipsi sapientiæ plenitudinem, ita vicissim plenitudo sapientiæ replet timentes Deum à fructibus suis. Vnde nostra litera sic est accipienda, & vicissim à fructibus ipsius sapientiæ accedit plenitudo in timentibus Dominum, nec aliunde vera plenitudo expectari potest: quod sequens declarat sententia.

20 Omnem domum illius implebit à generationibus, & receptacula à thesauris illius.

GRÆCIS in priori membro non est, illius, sed illorum, nempe timentium Deum, & in posteriori membro, illius, vertendum erat reciprocum, suis, quomodo & in priori vertendum est iuxta quorundam lectionem. Nam sunt qui & ibi habent αὐτῆς, vt ad sapiẽtiæ domum pertineat, sed Complutensis editio habet αὐτῶν, in priori membro, vnde apud nos prior genitiuus, illius, referri debet ad timentem Dominum: posterior ad sapientiam. Generationes vocat fructus sapientiæ quos profert in timente Deum, bona scilicet & temporalia & spiritualia quæ adfert secum, quæ & sapientiæ, à quibus implentur receptacula non solum thesauros vocat corporalia, sed multo magis spiritualia, vires scilicet animæ, intellectus atque voluntas.

21 Corona sapientiæ timor Domini, replens pacem & salutis fructum.

GRÆCA habent in Complutensi editione, Corona sapientiæ timere Dominum, germinans pacem & sanitatem incolumitatis, hoc est, incolumitatem salutarem. Vnde patet apud nos participium, replens, non referendum ad timorem, sed ad coronam, & est sensus: Timor Domini ornat hominem tanquam quadam corona sapientiæ, hoc est, eo ornamento quo instar coronæ suos ornat sapientia, quæ suos veluti reges facit, & apud omnes splendidos reddit. Quæ sapientię corona plenam affert & perfectam mentis pacem & fructum salutis, hoc est, sanitatis etiã corporalis. Potest enim pax referri ad mentem, & salus, vel vt habẽt Græca, ὑγιεία, hoc est, sanitas, ad corpus: aut vtrumque ad vitam futuram, in qua sola est pax plena, & salus atque sanitas perfecta. Germanica tamen editio non habet φοβεῖν, hoc est, timere, sed φόβος κυρίου, hoc est, timor Domini, vt ad timorem referri possit participium, replens. Non ergo timor Domini dicitur corona sapientiæ, quia sapientiam coronat & ornat, sed quia suos donat & ornat corona sapientiæ, hoc est, donat eos ipsamet sapientia, quę suos instar coronę ornat atque nobilitat.

22 Et vidit & dinumerauit eam, vtraque autem sunt dona Dei.

VTRAMQVE huius sententiæ partem quędam Græca non habent. Nam priorem partem Hispanica editio non habet, habet tamen posteriorem, non hoc tamen, loco sed ante præ

præcedentem ſententiam: vnde intelligunt vtraque illa quæ Dei dona dicit eſſe duo illa, implebit à generationibus & à theſauris ſuis, vt vnum referatur ad bona ſpiritualia, alterum ad temporalia. Æditio autem Germanica habet quidem priorem partem, poſteriorem verò nec hic, nec eo loco vbi eam habet Hiſpanica. Et rurſum Hiſpanica pro eo quod Germanica habet, Et vidit & dinumerauit eam, habet quod nec Germanica habet editio, nec noſtra verſio, πλατύνει δὲ κάυχυσις τοῖς ἀγαπῶσιν, ἀυτὸν, hoc eſt, dilatat autem gloriatio diligentibus ipſum. Vbi, dilatat, poſitum eſt pro latitudinem fecit, ſicut in illo Pſalmo, In tribulatione dilataſti mihi. Ioachimus Camerarius legit καύχησιν, vt ſit: Dilatat autem gloriationem diligentibus ipſum, hoc eſt, timor diligentibus Deum latam & magnam adfert gloriationem tanta eſt codicum etiam Græcorum hodie varietas. Cęterum quod in noſtra lectione dicitur: Et vidit & dinumerauit eam, commodè refertur ad timorem Domini, vt poſtquam ſuperius dixit neminem dinumeraſſe aut vidiſſe ſapiētiam præter vnum Deum nunc dicat ex Dei beneficio etiam timorem Dei videre & dinumerare ſapientiam, hoc eſt, ſapientiæ rationes & opera ſaltem ex parte. Sicuti Paulus, cum dixiſſet quæ Dei ſunt neminem cognoſcere niſi ſpiritum Dei, mox ſubiungit: Nos autem non ſpiritum huius mundi accepimus, ſed ſpiritū qui ex Deo eſt, vt ſciamus quæ à Deo donata ſunt nobis. Quod auditur, Vtraque autem ſunt dona Dei, noſtri referunt ad ſapientiam & timorem Dei quæ ambo Dei ſunt dona. Poteſt etiam referri ad duo illa, replens pacem & ſalutis fructum, vt ſignificetur & pacem mentis & corporis incolumitatem, Dei donum eſſe, quod per ſapientiam & Dei metum conſequimur.

Pſal. 4.

23 Scientiam & intellectum prudentiæ ſapientia compartietur, & gloriam tenentium ſe exaltat.

PRo compartietur, Græca dictio ἐξώμβρισεν, plus ſignificat, nempe quaſi imbrem diffundere. Nec habet Germanica editio nomen, ſapientia, vt hic verſus etiam timori Domini tribui poſſit, ſicut & quod præcedit, quamuis eodem redeat ſiue ſapientia hæc dicatur præbere, ſiue timor Domini. Porro ſcientia rectè refertur ad credenda, intellectus, hoc eſt, intelligentia prudentiæ, ad agenda: quę vtraque docet ſapientia, & per hęc gloriam tenentium ſe, hoc eſt, poſſidentium ipſam (eſt enim Græcis κρατούντων αὐτήν) exaltat, hoc eſt, altam & ſublimem reddit.

24 Radix ſapientiæ eſt timere Dominum, & rami eius longæui.

ITA rectius legitur, quàm vt habent multi libri: Rami enim eius: cum Græcis ſit καὶ οἱ κλάδοι. Nec eſt illis, longæui, ſed μακροημερεύσις, hoc eſt, longæuitas vel longitudo dierum. Elegans & apta tranſlatio eſt, in qua ex radice ſapientiæ vitam longinquam & diuturnam tanquam ramos quoſdam efflore ſcere facit. Et autem timor Dei radix ſapientiæ, ſicut eſt eiuſdem initium.

25 In theſauris ſapientiæ intellectus, & ſcientiæ religioſitas, execratio autem peccatoribus ſapientia.

HIc verſus non eſt in Græcis, ſed ei ſimilis mox ſequitur. Dicuntur autem intellectus hoc eſt, intelligentia & religioſitas ſcientiæ eſſe in ſapientiæ theſauris, quia illa ſapientia veluti ex diuite ſuo penu ſuis largitur.

26 Timor Domini expellit peccata, nam qui ſine timore eſt, non poterit iuſtificari. Iracundia enim animoſitatis illius, ſubuerſio eius eſt.

GRæca pro his duas habent in Complututenſi editione ſententias bimembres, hoc modo: Timor Domini depellit peccata, permanēs autem (vel perſeuerans aut aſſiſtens) auertit iram. Non poterit iracundus vir iuſtificari, inclinatio enim iræ eius, ruina illi ſcilicet eſt. Editio tamen Germanica priorem ſententiam non habet. Itaque quamuis in genere de omnibus peccatis verum ſit quod ea timor Dei depellat (nam & contracta peccata curat p pœnitētiā, & contra futura hominem præmunit) tamen hic potiſſimum ſignificare voluit Sapiens, reuerentiam erga Deum, & pium in illum affectum (quem hic ſemper Dei metum appellat) efficere, vt quis etiam in aduerſis nō murmuret contra Deū, nec iraſcatur cōtra Deum, à quo malo non facilè immunis eſſe poteſt qui Dei timore eſt deſtitutus. Hic enim mox vt quid acciderit contra animi votum, offendetur, indignabitur atque ex impatientia in quæuis vitia retinaculo timoris Dei deſtitutus prolabetur: vnde de eo rectè dicitur, quòd non poterit iuſtificari, hoc eſt, iuſtè viuere, quia inclinatio iræ eius, hoc eſt, procliuitas eius ad iram, (pro quo nos legimus, iracundia animoſitatis eius, hoc eſt, audacis eius animi qua Deo audet reſiſtere) eſt illius ſubuerſio, hoc eſt, cauſa vt in multa vitia & damna cadat. Hunc eſſe verum ſenſum patet ex ſententiis duabus quæ ſequuntur, quæ eodem tēdunt, ad quem ſenſum etiam pertinent quæ dicuntur capite ſequenti.

27 Vſque in tempus ſuſtinebit patiens, & poſtea redditio iucūditatis.

GRæce eſt, ἕως καιροῦ ἀνέξεται μακρόθυμος, καὶ ὕστερον αὐτῷ ἀναδώσει εὐφροσύνη, hoc eſt, Ad tempus ſuſtinebit longanimis, & poſtea pullulabit ei lætitia. Interpres noſter videtur legiſſe ἀνάδοσις εὐφροσύνης, hoc eſt, redditio lætitiæ. Significatur ergo eum qui patienter & cum longanimitate fert quæ Deus ei immittit, ad tempus quidem ſuſtinere & tolerare malè, ſed poſtea reddi ei à Deo pro malis toleratis lætitiam & gaudium. Ponitur autem hoc loco apud Græcos verbum ἀναδίδωμι, non pro rependere, ſed pro ἀναβλαστάνω, pullulo, germenq́; emitto vt herba aut planta quę mortua videbatur, & mox germen emittit. Eſtque tranſlatio verbi valde apta, ad fructum hominis afflicti ac patientis declarandum, in quo afflictis exitus eſt iucundus.

28 Bonus ſenſus vſque in tempus abſcondet verba illius & labia multorum enarrabunt ſenſum illius.

GRæcis non ſunt illa duo verba, Bonus ſenſus, ſed eſt repetendum nomen, patiens ex præcedendi ſententia. Relatiuum, illius, priori loco rurſum poſitum eſt pro reciproco, ſua. Significatur enim, hominem patientem atque eum qui boni ſenſus eſt & prudens, ad tempus in ſilentio ferre mala immiſſa, neque conqueri, aut Deo obloqui, ſed poſtea etiā ipſo tacente multos

tos prędicaturos eius sensum, hoc est, prudétiam, Græcis enim est σύνεσιν. Hoc ergo hic docetur quod Threnorum 3. cum dicitur: Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei.

29 *In thesauris sapientiæ significatio disciplinæ, execratio autem peccatori cultura Dei.*

PRo significatio disciplinæ, est παραβολαὶ ἐπιστήμης, hoc est, parabolæ scientię. Et est sensus: Sententiæ graues & abditæ quæ magnam continent scientiam, continentur in thesauris sapientiæ, hoc est, eas in se veluti in secreto, & res preciosissimas sapientia complectitur, ita vt non eas quibuslibet communicet, sed tantum delectis & dignis: nec mirum, cum cultura Dei, vel, vt est Græcis, θεοσέβεια, hoc est, pietas & religio quam sapientia docet, sit peccatori execratio, hoc est, execrabilis. Itaque nostra lectio sic est accipienda: In thesauris sapientiæ continetur non aperta & omnibus obuia disciplina & scientia, sed occulta significatio disciplinę, per parabolas scilicet & graues sententias, quibus significat suis quàm disciplinam & vitę rationé sequi debeant: at hanc significationem impij & reprobi non assequuntur, quia cultus Dei quem sapientia vnicè docet, eis est execrabilis, inuisus & ingratus.

30 *Fili concupiscens sapientiam, conserua iustitiam, & Deus præbebit illam tibi.*

SENTENTIA est manifesta, & benè obseruanda, idem docens quod illud Sapientiæ 1. In maleuolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis. Additum est autem ab interprete nomen, fili, cum non sit Græcis. Pro iustitiam, eis est ἐντολὰς, hoc est, mandata, quomodo legit & Diuus Augustinus lib. 22. cap. 53. contra Faustum, vbi & legit, Concupisti sapiétiam, nec additur fili, planè scilicet cum Græcis consentiens. Adducit autem Augustinus hanc sententiam, ad ostendendum quid mysticè significatum sit in illo quod Iacob prius nubere debuit Liæ seniori quam Racheli. Prior est, inquit, in recta hominis eruditione labor, operandi quæ iusta sunt, quàm voluptas intelligendi quæ vera sunt. Ad hoc valet quod scriptum est, Concupisti sapientiam: serua mandata, & Dominus præbebit illam tibi.

31 *Sapientia enim & disciplina timor Domini, & quod beneplacitum est illi, fides & mansuetudo, & adimplebit thesauros illius.*

CONSERVANDO inquit, Dei mandata & iustitiam, quod fit per timorem Dei, præbebit tibi Deus sapientiam, quia ipsemet timor Dei est coram Deo sapientia & disciplina, iuxta illud Iob, Ecce timor Domini ipsa est sapientia, & recedere à malo intelligentia, quia scilicet in timore Dei consistit vera sapientia, & per illum declaratur quis verè sapiens, Prouerb. 15. Septuaginta habent hanc partem vbi nos habemus, Timor Domini disciplina sapientiæ. Secundam partem Græca breuius habent & clarius, καὶ εὐδοκία αὐτοῦ πίστις καὶ πραότης, Et beneplacitum ipsius est fides & mansuetudo. Vnde nostra litera sic est ordinanda: fides & mansuetudo est id, quod beneplacitum est illi. Rectè autem duo hæc coniunxit, tanquam in quibus mandata Dei potissimum consistunt, quorum alterum consistit in his quæ nobis fideliter & veraciter Deo & proximis sunt exhibenda: alterum in his, quæ ab aliis sunt nobis patienter perferenda & condonanda. Aut fides, hoc est, fidelitas, pertinet ad iustitiam exhibendam, mansuetudo autem ad misericordiam miseris & calamitosis præstandam, vt mansuetudo accipiatur pro clementia. Quod apud nos additur, & adimplebit thesauros illius, vt durè cohęret & gratiam sententiæ tollit, ita nulla Græca habent. Significat autem Deum impleturum thesauros illius qui iam dicta præstat, vt scilicet declaret ea sibi esse grata.

32 *Ne sis incredibilis timori Dei, & ne accesseris ad eum duplici corde.*

SIc rectius legitur quomodo etiam multa scripta habent, quam, vt alij legunt: Contumax non sis & incredibilis: cum Græcis tantum sit, μὴ ἀπειθήσῃς, hoc est, non sis incredulus, aut, non diffidas. Itaque vel ex versione altera aut alicuius explanatione additum est, contumax. Quod autem dicitur, non sis incredibilis, aut, vt etiam quidam libri habent, non sis incredulus (nam & Lyra sic legit) timori Domini, dupliciter accipi potest. Primo vt sit sensus: Non sis inobediens timori Domini, hoc est, ne contumaciter reiicias ea quæ timor Dei suggerit facienda. Quem sensum sequutus est qui vertit: ne sis contumax. Altero modo vt sit sensus: Ne diffidas timori Domini, hoc est, cum in difficultatem aliquam incidisti, non diffidas te per timorem Domini protegendum, sed bene spera te à Deo seruandum, sicut Dei timor sperandum esse monet. Cui sensui conuenit quod in æditione Complutensi additur, ἐνδεὴς ὢν, indigus existens, vt sit: Non diffidas timori Domini indigus existens, nisi hoc intelligatur de indigentia sapientiæ, vt sit sensus, Si indiges sapientia, obtempera timori Domini in his quæ facienda suggerit. Cæterum quoniam plerique sunt qui timori Domini obtemperant non ex animo, sed tantum secundum exteriorem apparentiam, rectè subiungitur, & ne duplici corde accesseris ad illum: nempe Dominum, aut timorem Domini, hoc est, ne sic te geras ergà Dominum vel timorem eius, vt videaris ei velle obedire, id tamen non ex animo facias. Id est enim duplici corde accedere velle scilicet duobus dominis seruire. Vnde & subiungitur.

33 *Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, & non scandalizeris in labiis tuis.*

34 *Attende in illis ne fortè cadas, & adducas animæ tuæ inhonorationem.*

35 *Et reuelet Deus absconsa tua, & in medio synagogæ elidat te.*

GRÆCA habent, Ne sis simulator ad ora hominum, & in labiis tuis non attendas. Deinde sequitur noua sententia: Non extolas teipsum vt ne cadas, &c. Cuius intelligentia hæc esse videtur: Ne simulatione religionis te commendes ori hominum, ita vt satis habeas laudari ab eis tanquam sanctus & religiosus, & non confidas in labiis tuis vt te sanctum putes, quia sancta apud alios eloqui nosti, aut securus sis quia te tuis labiis, & tuarum virtutum falsa prædicatione aliis commendasti, vitia tua tegendo: aut, quia labiis tuis Deum precatus es, cum cor tuum longè sit ab eo. Itaque nostræ lectionis conuenienter hic sensus reddi potest

test. Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, sic scilicet vt tua simulatione id agas, vt hominibus videaris timens Deum & religiosus,& ne per labia tua tibi scandali & ruinæ causa fias,teipsum extollendo & prædicando,aut precando solis labiis,mente interim & voluntate à Deo auersa. Id ne fiat,attende ad labia tua,vide quid dicas,quidve preceris,ne fortè Deo vindicante tuam hypocrisi m cadas in multa mala, excidasque ab ea altitud ine quam tibi vendicasti, atque ab ea existimatione, quam tibi simulatione apud homines pe peristi,& pro appetita gloria adducas animæ tuę, hoc est,tibi ignominiam,humiliationem,& dedecus. Et Deus qui solus nouit corda,reuelet omnibus vitia tua,quę studiosa simulatione occultasti, & in medio synagogæ & congregationis,hoc est, in maxima ecclesiæ frequentia,in qua honoratus eras & honorari captasti te elidat,hoc est,deiiciat. Est enim Græcis καταβαλεῖ σε. Ita autem superbos & hypocritas punire solet Deus,vt in maxima aliqua multitudine & Republica, in qua volebant magni & sancti haberi,eos deiiciat,& omni dedecore afficiat,quod & frequenter etiam in hac vita facit,& maximè in futuro sæculo facturus est,quando illuminabit abscondita tenebrarum,& manifestabit consilia cordium, quando hypocritas potissimum puniendos significat in euangelio, cum quorumdam partem ponendam testatur cum hypocritis, quorum punitionis causa iusta hic subiicitur.

1 Cor.4. Matt.24.

36. Quoniam accessisti maligne ad Dominum, & cor tuum plenum est dolo & fallacia.

GRÆCIS est: Quoniam non accessisti in veritate timori domini, & cor tuum plenum dolo. Vnde nostra lectio rectius potest intelligi. Idem enim est accedere ad Dominum,& ad timorem eius. Idem etiam est accedere,malignè,& non accedere in veritate,nisi quod istud magis conuenit hypocrisi.

CAPVT II.

FIli accedens ad seruitutem Dei,sta in iustitia,& in timore,& præpara animam tuam ad tentationem.

ET in huius quoque capitis sententiis plerisque quædam sunt addita in nostra lectione quæ in Grecis non sunt, vbi & pauciores sunt sententię & breuiores,duobus semper constantes membris. Hic ergo Græcis tantum est, τέκνον εἰ προσέρχῃ δουλεύειν τῷ κυρίῳ, ἑτοίμασον τὴν ψυχήν σου εἰς πειρασμόν, Fili, si accesseris ad seruiendum Deo,para animã tuam ad tẽtationem. Quo significatur cultum Dei cum tentationibus cõiunctum esse,nec fieri posse quin eum qui Deo seruire statuit, non mox variæ excipiant tentationes,tum quòd diabolus talem mox oppugnet, tum quod Deus eum probare velit. Quod autem apud nos est, sta in iustitia & timore,additum videtur ad insinuandũ quomodo animus hominis sit ad tentationem præparandus, nempe confirmando seipsum ad retinendum iustitiam & timorem Dei, vt ab eis non recedat etiam ingruente tentatione. Et potest iustitia & timor pertinere ad idem. Aut iustitiæ additur timor ne quis sibi nimis fidat,iuxta illud. Qui se existimat stare videat ne cadat,&, Cum metu & tremore vestram salutem operamini.

2 Deprime cor tuum & sustine, & inclina aurem tuam,& suscipe verba intellectus,& ne festines in tempore obductionis.

BREVIVS Græca sic: εὔθυνον τὴν καρδίαν σου καὶ καρτέρησον, καὶ μὴ σπεύσῃς ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς, hoc est, dirige cor tuum ac tolera:& ne festines in tempore incursionis. Vnde primum patet legendum apud nos, in tempore, quomodo etiam multi libri habent, non autem in tempus, sicut alij habent. Pro dictione, ἐπαγωγὴ, interpres in hoc libro aliquoties vertit obductionem. Significat autem dictio Græca quoduis malum alicui illatum, & quamuis calamitatem, quam noster vertit obductionem, fortè quòd calamitas mentem veluti nebula quadam obducat, eiusque serenitatem tollat. Monet ergo seruitio diuino addictum,vt rectum faciat cor suum, ac deinde toleret quæuis incurrentia mala. Aut iuxta nostram lectionem, vt cor suum deprimat sub potenti manu Dei, sic vt ne per impatientiæ motus exurgat in murmurationes contra Deum. Quod apud nos interponitur, inclina aurem tuam, & suscipe verba intellectus, hoc est, verba intelligentiæ & verba prudentiæ indicat qua maximè re fieri potest vt quis patienter aduersa toleret, nempe si admittat verba ad patientiam adhortantia, & sinat se instrui,& consolationem sibi adhiberi. Quod dicitur, non festines simile est ei quod dicitur in Isaia 28. Qui crediderit non festinet. Sicut enim ibi significatur quod promissum est, hoc est: velit illud mox sibi exhiberi, sed vt patienter expectet,iuxta illud Abacuc 2. Si moram fecerit expecta illum ita & hic significatur in tempore alicuius ingruentis calamitatis,non per impatientiam festinandum ad liberationem,vt faciunt qui illicitis modis liberari quęrunt,sed patienter eam à Deo expectandam, qui non patietur fidentem sibi tentari supra vires ipsius,quique nouit tempus quo eum liberari conuenit. Sunt,qui,ne festines,exponunt pro non trepides aut metuas, quia verbum Hebræum חפז Hapaz,quod propriè festinare significat, sæpè ponitur pro pauere & timore concuti, quia qui timent, festinare solent ad fugiendum. Vnde Psal. 103. Septuaginta verterunt, A voce tonitrui tui formidabunt, cum Hebræis sit verbum prædictum quod festinare significat. Et in Isaia 52. vbi Hierony. vertit: Non in tumultu exibitis,Hebręis est בחפזון Behippazon,hoc est in festinatione: sicut & Deuter. 16. vbi vertit D. Hierony. in pauore egressus es de Ægypto. Nostri ferè intelligunt,ne festines,hoc est,ne fractus impatientia desideres adesse tempus mortis. quam per obductionem intelligunt significari, ideoque magis legunt, in tempus, quàm in tempore.

4 Sustine sustentationes Dei,coniungere Deo & sustine,vt crescat in nouissimo vita tua.

PRIMAM partem,sustine sustentationes Dei Græca nunc non habent,& sequentia sic habent: κολλήθητι αὐτῷ, καὶ μὴ ἀποστῇς, ἵνα αὐξηθῇς ἐπ' ἐσχάτων σου, hoc est, conglutinare illi,& ne discedas, vt augearis in nouissimis tuis. Itaque plus significatur quam nostra lectione, quæ habet coniungere

iungere Deo, nempe Deo firmiter quasi glutino quodam adhærendum, per amorem scilicet & longanimitaté, ita vt nulla tentatione ab eo discedatur: vnde cũ subditur apud nos, & sustine, verbũ sustine, iam nõ vt prius per tolerare aduersa est exponédũ, sed per expectare, vt subaudiatur, Deũ, iu
Psal. 26. xta illud, Expecta Dominum, viriliter age, & confortetur cor tuũ, & sustine Dominũ. Sic enim sustinere Dominum, est non discedere ab eo. Quod additur, vt augearis in nouissimis tuis, aut, vt nos legimus, crescat in nouissimo vita tua, significat cũ multo salutis & fœlicitatis incremento Deum in tribulationibus patienter expectari, quia is solet tandem in exitu tribulationum & malorum,
Psal. 90. commutato rerum statu, suos omnibus bonis locupletare, iuxta illud: Eripiam eum, & glorificabo eum, longitudine dierum replebo eum. Quod etiam subinde in hac vita ex parte præstat, semper autem & perfectissimè in huius vitæ fine, cum reuera crescit vita hominis, quando pro momentanea & misera succedit æterna atque beata. Cæterum illud, sustine sustentationes Dei, rectissimè sic intelligetur, vt sustentationes Dei exponantur tolerationes & expectationes quibus Deus expectatur & eius liberatio, vt sustinere sustentationes Dei, sit persistere patienter expectando Deum. Camerarius testatur quosdam Græcorum codices habere μεῖνον τὴν ἀναμονήν, hoc est, sustine sustentationem.

---

4 Omne quod tibi applicitum fuerit, accipe, & in dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe.

GRÆCIS non est illa pars, & in dolore sustine, sed tantum πᾶν ὃ ἐπαχθῇ σοι δέξαι, καὶ ἐν ἀλλάγμασι ταπεινώσεώς σου μακροθύμησον, hoc est, omne quod inductum fuerit tibi, suscipe lubenter, & in commutatione humiliationis tuæ longanimis esto, hoc est, cũ succedente afflictione status prior commutatur. Est autem hic pro applicitum fuerit, verbum vnde deriuatur ἐπαγωγή, dictio, quam noster vertit obductionem. Ex Græcis patet humilitatem apud nos pro humiliatione & afflictione accipiendam. Illud autem, in dolore sustine, sic rectè accipitur, Cũ es in dolore, patienter fer aduersa, aut sustine & expecta Deum.

---

5 Quoniam in igne probatur aurum & argentum, homines vero receptibiles in camino humiliationis.

ET argentum, non est Græcis, sed tantum, aurum. Homines receptibiles, vel vt melius habent quidam libri acceptabiles vocat homines Deo acceptos, & electos ad vitam æternam, quos omnes per tẽtationes probari oportet, iuxta illud Tobiæ, quoniã acceptus eras Deo, necesse erat vt tentatio probaret te. Græcis est ἄνθρωποι δεκτοί, hoc est, homines acceptabiles, hoc est, qui accipiendi sunt à Deo, aut qui ei grati sunt. Cæterum hæc similitudo auri in igne suam puritatem declarantis, conseruantisque, & hominis pij in afflictionibus suam fidem ac pietatem ostendentis constanter, frequens est in scripturis & admodum apposita.

---

6 Crede Deo, & recuperabit te, & dirige viam tuam, & spera in illum.

PRO recuperabit, est ἀντιλήψεταί, hoc est, suscipiet, hoc est, subueniet tibi ac defendet te. Nostra lectio significat collapsum in fœlicitatis statum restituendum. Requirit autem in primis fidem qua credatur Deo promittenti, ac deinde spem quæ ex ea fide statim nascitur: at quoniam promissiones Dei pertinẽt ad rectos corde, vt spes certa esse possit, petit & rectitudinem vitæ: Dirige, inquit, viam tuam, hoc est, rectam fac eam, & sic demum spera in illum.

---

7 Serua timorem illius, & in illo veterasce.

HANC sententiam Græca omnino non habent, & habet sensum facilem.

---

8 Metuentes Dominum sustinete misericordiam eius, & non deflectatis ab eo ne cadatis.

9 Qui timetis dominũ credite illi, & non euacuabitur merces vestra.

10 Qui timetis Dominum sperate in illum & in oblectationem veniet vobis misericordia.

11 Qui timetis Dominum diligite illum, & illuminabuntur corda vestra.

SEQVVNTVR sententiæ, quibus iã vniuersos timentes Deum alloquitur, adhortans eosdẽ ad id de quo superius egit, nempe ad fidendum & credendum Deo tempore aduersitatis. In harum sententiarum tertia, Græca aliter habent, οἱ φοβούμενοι τὸν κύριον ἐλπίσατε εἰς ἀγαθά, καὶ εἰς εὐφροσύνην αἰῶνος καὶ ἐλέους, hoc est, Qui timetis Dominũ sperate in bona, & in lætitiam sæculi & misericordiæ. Quibus verbis significatur pios in rebus asperis, & acerbis spem meliorum suscipere debere, & animo præsumere illud solatium & gaudium quod à misericordia Domini profectum nullum vnquam finem est habiturum. Noster interpres paulo aliter legisse videtur & habet nostra lectio maiorem gratiam, vt quæ constat apertius duobus membris, more aliarum sententiarum. Veniet inquit, vobis in oblationem misericordia quam expectatis, cum eam experti fueritis, & per eam fueritis desideratam consecuti salutem. Quæ sequitur quarta sententia, Qui timetis Dominum diligite illum, & illuminabuntur corda vestra, nusquam est in Græcis. Videtur autem ab aliquo addita, vt sententiis de fide & spe adderetur sententia de tertia virtute theologica nempè dilectione. Porro rectè intelligitur de lumine recreationis, vt sit sensus: Qui timetis Dominum, sic diligite illum, vt etiam in tribulationibus non relinquatis eum, & certè aliquando corda vestra consolationis lumine illustrabuntur, quamuis sententia etiam vera sit de lumine ignorantias pellente, sed in eo sensu non conuenit proposito.

---

12 Respicite filiũ nationes hominum, & scitote quia nullus sperauit in Domino, & confusus est.

GRÆCE est, ἐμβλέψατε εἰς ἀρχαίας γενεὰς καὶ ἴδετε τίς ἐνεπίστευσε κυρίῳ, καὶ κατῃσχύνθη. Respicite in priscas generationes, & videte, quis sperauit in Domino, & confusus est. Vnde patet apud nos, nationes, esse accusatiui casus, & significari nationes hominum præcedentes incipiendas, si quisquam ex eis sua in Deũ spe frustratus sit. Cõuenit cum illo Pauli, Spes non confundit. Rom. 5.

---

13 Quis enim permansit in mandatis eius, & derelictus est, aut quis inuocauit eum, & despexit illum.

DOCET hæc sententia qualem oporteat esse eum qui rectè sperat in Domino, nem

nempe vt permaneat in mandatis eius, vel, vt habent Græca, in timore eius, & inuocet eum ita vt dignum est.

---

14 Quoniam pius & misericors est Deus, & remittit in die tribulationis peccata, & protector est omnibus exquirentibus se in veritate.

GRÆCA quędam minus habent, & quędam amplius, hoc modo. Quia clemens & misericors Dominus, longanimis & multæ misericordiæ, & remittit peccata, & saluat in tempore tribulationis. Quanquam illud per μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, non habeat æditio Germanica, & videri omnino patet huc transcriptum in quibusdam Gæcis ex Ionæ 2. c. vbi quatuor illa ponuntur.

---

15 Væ duplici corde, & labiis scelestis, & manibus malefacientibus, & peccatori terram ingredienti duabus viis.

APVD Græcos non est mentio labiorum scelestorum, nec terrę, prętet diuersitatem quę est in aliis. Sic enim habent, οὐαὶ καρδίαις δειλαῖς, καὶ χερσὶ παρειμέναις, καὶ ἁμαρτωλῷ ἐπιβαίνοντι δύο τρίβους, hoc est, væcordibus, timidis & manibus remissis, & peccatori ingredienti duas vias: dicuntur enim hæc contra diffidentes Deo sicut superioribus sententiis adhortatus est ad fidendum illi, & sicut id egit tribus sententiis, ita illis tres opponit de diffidentibus Deo. Hos dicit timidis esse cordibus, sicut & in Apocal. 21. timidi & coniunguntur incredulis eorumque pars dicitur futura in stagno ardenti. Vbi sicut & hoc loco timidi dicuntur qui Deo non firmiter credunt, sed cum periculum alicuius imminet mali, Deum deserunt vt hominibus placeant: aut ad illicita aliqua remedia confugiunt vt à malis liberentur, nō penitus à Deo pendentes, nec in illius liberatione confidentes. Cæterum pro eo quod Græca habent, καρδίαις δειλαῖς, cordibus timidis, Camerarius testatur quosdam libros habere καρδίαις διπλαῖς, hoc est, duplicibus cordibus, quomodo legit noster interpres, Sunt autem duplici corde hoc loco, idem qui & timidi, qui scilicet non toto corde & firmiter Deo adhærent, sed cum hæsitatione & trepidatione, sicut & Iacobus 1. virum duplicem animo vocat, qui non sine hæsitatione & firma fide postulat quippiam à Deo, quia partim ad Deum respicit, partim ad humana præsidia, Deo fidens quandiu nihil mali ingruit, Deo diffidens, cum mala incidunt, hoc est, vt dicit Saluator, ad tempus credens, & in tempore tentationis recedens. De manibus remissis etiam est Isaiæ 35. vbi legimus, Confortate manus dissolutas, vbi Græcis est ἀνειμένας, sicut hic παρειμένας, hoc est, remissas, sicut & apud Paulum ad Hebræos alludentem
Luc. 8. ad locum Isaiæ: Remissas manus & soluta genua erigite, Remissæ enim manus sunt hominum diffidentium Deo in aduersitatibus & tentationibus, quia talibus non libet quę virtutis sunt fortiter prosequi, sed mox à benefaciendo cessant, & ad malum agendum plerunque conuertuntur, vnde non male vertit interpres noster, manibus malefacientibus, sed intelligendum est de manibus ex diffidentia ad malum inclinatis. Peccator ingrediens duas vias, aut terram ingrediens
3. Reg 18. duabus viis, is est, qui duobus dominis seruire studet, quique vt ait Elias, claudicat in duas partes, nec rectè & constāter cum Deo ambulat, propter quod & Paulus monet loco prædicto, Gressus rectos facite pedibus vestris, vt ne claudicans quis erret. Quod apud nos est, & labiis scelestis: additum videtur, vt peccatis cordis & manuum atque pedum, hoc est, peccato cogitationis & operum adderentur etiam peccata linguæ.

---

16 Væ dissolutis corde qui non credunt Deo, & ideo non protegentur ab eo.

GRÆCIS est, οὐαὶ καρδίᾳ παρειμένῃ, ὅτι οὐ πιστεύει, διὰ τοῦτο οὐ σκεπασθήσεται, hoc est: Væ corde remisso quoniā non credit, propter hoc non protegetur. Et multi scripti habebant, quoniam non credunt, vnde hæc est vera lectio. Itaque dissoluti cordæ hic dicuntur, qui tepidè & remissè Deo adhęrent, non forti & firma fide ei coniuncti, & ideo ab eo deficiētes, cum in mala & aduersa incidunt.

---

17 Væ his qui perdiderunt sustinentiam, & qui dereliquerunt vias rectas, & diuerterunt in vias prauas. Et quid facient, cum inspicere cœperit Dominus.

GRÆCIS tantum est: οὐαὶ ὑμῖν τοῖς ἀπολωλεκόσι τὴν ὑπομονήν, καὶ τί ποιήσετε, ὅτι ἐπισκέπτηται κύριος, Vę vobis qui perdidistis patientiam, & quid facietis, cum inspexerit (aut visitauerit) Dominus? Itaque quod apud nos est, qui dereliquerunt, &c. additum est ad exponendum qui perdiderunt sustinentiam, scilicet qui non persistunt in fiducia erga Deum, & ceptam virtutis viam non longanimiter prosequuntur spe securæ liberationis diuinæ & futuræ retributionis, sed fracti animo, vel ob mala incidentia vel ob illecebras voluptatum, derelicta via recta diuertunt in vias prauas. Et sunt libri qui conformiter cum Græcis habent, & quid facietis? quanquam alij habeant? Et quid facient, & rectius, quia ceptum est à tertia persona apud nos. Per inspectionis tempus significat iudicij diem, quando Deus qui nunc videtur dissimulare ad facta hominum, & suorum non habere rationem, singulorum facta discutiet, singulis iuxta merita reddens & quantam suorum habeat rationem declarans. Est autem verbum, ἐπισκέπτεσθαι idem quod ἐπισκοπεῖν, & significat inspicere & inuisere ac visitare, vnde est, ἐπισκοπή, quod significat inspectionem vel visitationē, quo nomine, aliquoties in scripturis dies iudicij significatur, vt cum postea hoc capite dicitur: Patientiam habebunt vsque ad inspectionem Dei. Eadem voce in eodem significatu vsus est Petrus, cum dixit: Glorificēt Deum in die visitationis, &, Vt vos exaltat in die visitationis.

---

18 Qui timent dominum, non erunt incredibiles verbo illius, & qui diligunt illum, conseruabunt viam illius.

19 Qui timent Dominum, inquirent quæ beneplacita sunt ei, & qui diligunt eum, replebuntur lege ipsius.

20. Qui timent Dominum, præparabunt corda sua, & in conspectu illius sanctificabunt animas suas.

POST væ tribus sententiis interminatum diffidentibus tribus vel quatuor sententiis asseritur metuentes Dominum, omnino id facturos quod prius tribus quatuor væ sententiis ab eis exegit. In prima harum interpres incredibiles rursum posuit pro incredulis & diffidentibus. In secunda cum dicitur, qui diligunt eum

cum replebuntur lege ipsius, potest intelligi, plenam legi nauabunt operam, eique se penitus addicent, vt studium diligentium Deũ significetur. Aut potest intelligi significari fructus amoris in Deum, nempè quòd copiosa legis doctrina & cognitione donabuntur. Sic enim solet Dominus pietatẽ hominum erga se remunerare, iuxta illud Psalmi 24. Testamentum ipsius vt manifestetur illis. In tertia pro sanctificabunt, Græcè est, ταπεινώσουσι, hoc est, humiliabunt. Est autem præparare cor suum, illud componere ad seruiendum & placendum Domino sicut 2. Par. 12. dicitur de Roboam quod non præparauit cor suum, vt quęreret Dominum.

22 *Qui timent Dominum, custodiunt mandata illius, patientiam habebunt vsque ad inspectionem illius.*
23 *Dicentes: Si pœnitentiam non egerimus, incidemus in manus Domini, & non in manus hominum.*
24 *Secundum enim magnitudinem ipsius, sic & misericordia illius cum ipso est.*

TOtum illud, Qui timet Dominum, &c. vsque ad verbum incidemus, Græcis non est apud quos verbum illud cum sequentibus coniungitur mox præcedenti sententiæ, vt qui in aduersitatibus constituti humiliant animas suas coram Deo, his verbis testentur se malle in manus Domini incidere, & ab eo castigari, quàm in manus hominum, quòd sicut est magna eius maiestas & potentia, ita etiam sit magna ipsius misericordia. Videtur enim omnino allusum hic
2. Re. 24. ad illud Dauidis: 2. Reg. 24. Melius est vt incidam in manus Domini, (multæ enim misericordiæ eius sunt) quàm in manus hominum. Noster interpres accepit hæc verba, quasi pertineant non ad spem in Dei misericordiam erigendam, sed ad timorem incutiendum, quasi grauius sit & peius incidere in manus Domini, quàm in manus hominum, quia ille non tantum temporale malum inferre potest, sed etiam æternum, vt quòd hic dicitur, simile sit ei quod Susanna dicit apud Danielem: 13. Melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quàm peccare in conspectu Domini. Quia, vt habet Paulus ad Hebræos, 10. Horrendum est incidere in manus Dei viuentis, in manus scilicet punitiuas & vltrices. Itaque adiecit de suo dicens: Si pœnitentiam non egerimus: sed huic sensui non ita conuenit quod sequitur. Secundum enim magnitudinem eius, sic & misericodia eius cum ipso est. Pro quo Græcis eleganter est, ὡ γὰρ ἡ μεγαλοσύνη αὐτοῦ οὕτως καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ, hoc est, Sicut enim maiestas eius, sic & misericordia eius: hoc est, quanta est eius maiestas ob quam meritò metuendus est & colendus, tanta est & eius misericordia, ob quam bene de eo sperandum est. Secundum nostram ergo lectionem hæc sententia non est subiuncta ad declarationem illius: Incidemus in manus Dei, sed ad reddendum causam cur timentes Deum student sanctificare animas suas, & sese ad agendam pœnitentiam prouocant videlicet quia non solum considerant metuendam magnitudinem maiestatis & potestatis ipsius, sed etiam amabilem magnitudinem mise-
Psal. 19. ricordiæ eius quæ duo ad pœnitentiam merito impellere debent. Coniunxit hæc duo etiam Dauid, dicens: Duo hæc audiui: quia potestas Dei est, & tibi Domine misericordia.

CAVT TERTIVM.

1 *Filij sapientiæ, ecclesia iustorum, & natio illorum obedientia & dilectio.*

HAnc sententiam Græca nunc non habent & nõ videtur vel præcedentibus vel sequentibus congruere, nisi fortè addita sit tanquam prooemium dicendorum de obedientia & dilectione parentibus exhibenda. Postquam enim superioribus capitibus egit de timore Dei, illum eximiè commendans, & quid is efficiat aut requirat demonstrans, in principio huius capitis rectè post ea quæ pertinent ad præceptum de diligendo Deo, subiicit pleraque ad præceptum de honorandis parentibus pertinentia, quod inter omnia præcepta ad homines spectantia: primum est post præcepta Deum concernentia. Sensus autem huius sententiæ est: Filij sapientiæ, hoc est, qui à sapientia rectè sunt instituti, sunt congregatio iustorum, & natio, hoc est, genus eorum, est obediẽtia & dilectio, hoc est, tales penitus sunt dediti obedientiæ & dilectioni, habéntque has virtutes sibi proprias & familiares, vt quæ dicenda sunt de obedientia & dilectione, tales facilè sint præstituri.

2 *Iudicium patris audite filij, & sic facite vt salui sitis.*

HIspanicum exemplar habet, ἐμοῦ τοῦ πατρός Me patrem audite filij, vt author libri personam patris in se suscipiat. At altera lectio habet, κρίμα τοῦ πατρὸς, Iudicium patris. quod magis placet. Vocat autem iudicium patris sententiam patris, hoc est, id quod pater filio præscribit faciẽdum, & ex lege Dei illum docet. Sic, inquit, facite, sicut pater iudicat faciendum vt salui sitis. Multi libri habent, filij dilecti, at Græca tantum habent, filij.

3 *Deus enim honorauit patrem in filiis, & iudicium matris exquirens firmauit in filios.*

DEum dicit honorasse patrem in filiis: quia in honore & authoritate affecit patrem, dũ filiis præcepit honorem illi deferre, dicens: Honora patrem tuum & matrem. Iudicium matris firmauit in filios Dominus: quia præcepta & iussa matris ipse suo illo pręcepto rata facit, diuinam eis authoritatem dando. Vndę addidit explicandi causa interpres, exquirens, hoc est, dum requirit vt iudicium & sententia matris fiat à filiis, ipse illud iudicium firmum reddidit super ipsos filios.

4 *Qui diligit Deum exorabit pro peccatis, & continebit se ab illis & in oratione dierum exaudietur.*
5 *Et sicut qui thesaurizat, ita & qui honorificat matrem suam.*

GRæca aliter quædam habent, & pauciora. Sic enim pro his duabus sententiis vnicam habent, ὁ τιμῶν πατέρα, ἐξιλάζεται ἁμαρτίας, καὶ ὡς ὁ ἀποθησαυρίζων ὁ δοξάζων μητέρα αὐτοῦ. Qui honorat patrem, expiat peccata, (vel veniam impetrat peccatorum,) & qui honorat matrem suam, est velut qui thesaurizat. Duo ergo bona significat filios assequi per honorem parentum, nempe malorum admissorum condonationem, & bonorum siue temporalium siue spiritualium comparationem. Per quæ significat

ſignificat quàm ſit honor parẽtibus delatus Deo gratus, vtpote propter quem & facilius exaudit deprecantes pro peccatis, & copioſius bona ſua eis communicat. Vt ergo noſtra lectio propoſito conueniat, cùm dicitur, qui diligit Deum, intelligendum eſt: Qui diligit Deum, adimplendo præceptum honorandi parentes, de quo hic agitur: is exorabit pro peccatis, hoc eſt, facilè impetrabit veniam admiſſorum peccatorum: inſuper & Dei dono continebit ſe ab illis, ne rurſum in ea incidat, & in oratione dierũ ſuorum: hoc eſt; in oratione quotidiana qua omnibus diebus vitæ ſuæ orat, exaudietur.

---

6 Qui honorat patrem iucundabitur in filiis, & in die orationis ſuæ exaudietur.
7 Qui honorat patrem, vita viuet longiore, & qui obedit patri refrigerabit matrem.

EXplicatius iam aperit bona quæ conſequuntur filij honorando parentes. Et primum quidem dicit: quod iucundabitur in filiis: quia cum omnes naturaliter poſteritatem deſiderent Dei beneficio talis deſideratum ſemẽ obtinebit, idque tale quod non merorem, ſed voluptatem afferet. Deinde quod omnium votorum ſuorum à Deo cõpos fiet. Et peculiariter quod vita viuet longiore iuxta legis promiſſionem, vt ſis longæuus ſuper terram. Præterea quod refrigerabit matrem, hoc eſt, eam recreabit & reficiet, pro doloribus ipſius, & ſollicitudine, gaudio & quiete animi eam afficiens. Eſt enim hic verbum ἀναπαύσει, vt & apud Matth. 11. Venite ad me omnes, & ego reficiam vos: vnde eſt ἀνάπαυσις, quod interpres ibi vertit requiem: Et inuenietis requiem animabus veſtris. Iere. 6. vertit. Et inuenietis refrigeriũ animabus veſtris. Pro obedit patri, Græcis eſt,
Exod. 20 qui obedit Domino.

Deut. 5.
Matt. 15 *8 Qui timet Dominum honorat parentes, & quaſi dominis ſeruiet his qui ſe genuerunt.*
Mar. 7.
Epheſ. 6. *9 In opere & ſermone & patientia honora patrem tuum.*
Gene. 27. *10 Vt ſuperueniat tibi benedictio à Deo, & benedictio illius in nouiſſimo maneat.*
11 Benedictio patris firmat domos filiorum, maledictio autem matris eradicat fundamenta.

DOcet ad timorem Domini pertinere honorem parentum, & in quo hic honor conſiſtat, nempe vt filij non tantum externam eis reuerentiam deferant, ſed pro beneficio generationis ſeruiant eis tanquam dominis ſuis, non gerendo ſe erga eos tanquam ſibi pares, ſed tanquã ſuperiores ſuos, quorum iuſſis ſit obediẽdum, & quorum commodis ſit ſtudendum, Modum honoris debiti magis explicat, cum ſubiicit: Honora patrem tuum in opere & ſermone, prompte ſcilicet illi obediendo, ſeruiendo, & ſubueniendo, ac benignè & humiliter ei loquendo. Noſter addidit tertium, quod non eſt Græcis. Et omni patientia, vt videlicet patienter toleret filius parentum defectus ſi qui ſint, & præceptorum rigorem non detrectet. In eo quod ſequitur, & ſuperueniat tibi benedictio à Deo: Græcis pro à Deo, eſt, ab hominibus. Nec eſt eis illud quod adiicitur, & benedictio illius in nouiſſimo maneat. Deinde per cauſalem ſequitur, Benedictio enim patris, &c. Quæ ſententia ſignificat quanti Deus faciat vel benedictionem vel maledictionem filiorum à parentibus profectam, cùm Deo faciente fiat vt ad benedictionem parentum domus filiorum hoc eorum familiæ & res ſtabiliantur: contrà ad eorum maledictionem etiam fundamenta domorum eradicentur, hoc eſt penitus ſubuertantur eorum domus, familiæ atque progenies, quemadmodum patuit in benedictione & maledictione Noë & aliorum patriarcharum. Lege & Augu. lib. 21. de ciuitate Dei, ca. 8. quid maledictio matris in decem filiis operata ſit, Ad Noë maledicentem ſuo filio Cham reſpexiſſe etiam videtur Sapiens hic cùm ſubiecit.

---

12 Ne glorieris in contumelia patris tui, non eſt enim tibi gloria ſed confuſio.
13 Gloria enim hominis ex honore patris ſui, & dedecus filij pater ſine honore.

INſinuat ergo non imitandum Cham, qui nudatum patrem ridendum fratribus expoſuit, Sunt enim quidam adeo peruerſi & impij, vt ex parentum ignominia ſibi gloriam quærant, volentes eis videri & ſapientiores & meliores, gloriantéſque quòd eos ſuperent, & ob id eorum vitia & ignominiam quam celare debuerant prędicantes. Cuius exemplum etiam eſt in Abſalone: qui cauſabatur non fuiſſe conſtitutum à rege 2.Re.15.
quenquam qui audiret quærentes iudicium. Porrò contumelia, hic ponitur pro ignominia & infamia. Græcè enim eſt ἀτιμία, ſicut & mox poſtea, vbi habemus: Non eſt enim tibi gloria, ſed confuſio. Vbi Græcis eſt, οὐκ ἔστι σοι δόξα, πατρὸς ἀτιμία hoc eſt, non eſt enim tibi gloria patris infamia.

---

14 Fili ſuſcipe ſenectam patris tui, & non contriſtes eum in vita illius.
15 Et ſi defecerit ſenſu veniam da, & ne ſpernas eum in virtute tua.

HIc iam docet ad honorem parentum peculiariter pertinere, vt filij parentum inopiæ ſuccurrant, eos nõ contriſtent, eorúmq; defectus tolerent, nec ob id illos contemnant. Pro: ſuſcipe ſenectam patris tui, Græcis eſt, ἀντιλαβοῦ ἐν γήρᾳ πατρός σου, hoc eſt, ſubleua vel ſuſcipe in ſenectute patrẽ tuum. Vnde & noſtra lectio ſic eſt accipienda, vt ſuſcipere ſenectam, ſit eam ſubleuare, ſuccurrendo inopiæ eius, & conſolatione eam erigendo, cùm ſibi ferè ſenes ſufficere non poſſunt. Et quoniam non ſolum egeſtas ſenibus obtingere ſolet, ſed & ſapientiæ atque prudẽtiæ defectus rectè ſubiungit: ſi defecerit ſenſu, hoc eſt prudentia, eſt enim Gręcis σύνεσιν, veniam da: nec ſperãdum in virtute tua, hoc eſt, propter vires tuas, videlicet quia illum iuuenis ſuperas acumine mentis & fortitudine corporis.

---

16 Eleemoſyna enim patris non erit in obliuione. Nam pro peccato matris reſtituetur tibi bonum, & in iuſtitia ædificabitur tibi.

ELeemoſynam patris vocat beneficentiam patri exhibitam, ſiue cùm ſubuenitur neceſſitati: ſiue dum ignoſcitur eius deficientiæ. Cæterum dubium eſt quid ſit quod ſequitur, pro peccato matris reſtituetur tibi bonum. Et quidã ſunt libri qui habent, pro bono facto matris. Sic enim quidam corrigendum putauerunt, quòd abſurditas alioqui in ſermone videretur, cùm tamen Græcis ſit, ἀντὶ ἁμαρτιῶν, hoc eſt, pro peccatis: quamuis illis non addatur, matris. Lyranus exponit pro peccato matris: hoc

hoc est, pro eleemosyna ad remissionem peccati eius facta, vt sit sensus: Restituetur tibi bonum pro eo quod fecisti pro peccato matris delendo. Vrbanus peccatum hic accipit pro hostia pro peccato, sicut accipitur 2. Corin. 5. cùm dicitur Christus factus pro nobis peccatum: vt significetur eleemosyna & sacrificium pro matris peccato oblatum. Sunt qui simplicius & melius intelligunt pro peccato matris tollerato à te patienter. Græcis pro duobus illis membris quæ nos legimus: Nam pro peccato matris restituetur tibi bonum, & in iustitia ædificabitur tibi, tantum est, καὶ ἀντὶ ἁμαρτιῶν προσανοικοδομηθήσεταί σοι, hoc est, & pro peccatis reædificabitur tibi. Quo significatur compensatio, qua in peccatis eius qui benefacit parentibus habetur ratio vt cum propter peccata sua mereatur pœnam, remissis peccatis, & liberetur à debita pœna, & Dei beneficio reparetur atque erigatur, quomodo quidam intelligunt illud Isaiæ, 40. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Ad hunc sensum vt nostra lectio accedat, illud: pro peccato matris, intelligi potest significare peccata quæ filij frequenter, in iuuentute maxime, committunt contra parentes, quorum punitionem euadunt per beneficentiam postea eis præstitam. Itaque sensus erit: Beneficentia patri exhibita non erit in obliuione coram Deo, sed illius Deus semper recordabitur. Nam pro peccatis à te subinde prius in matrem commissis, cum grauis debeatur tibi punitio, restituetur tibi bonum à Deo, & per iustitiam quam operaris erga parentes, fiet tibi ædificatio, hoc est, recuperatio & restitutio eorum bonorum, quæ per peccata tua amisisti, aut vt amitteres meruisti. Aut genitiuus, matris, construi potest cum bonum, vt sit sensus, pro peccatis tuis restituetur tibi bonum matris, hoc est beneficium quod matri contulisti, sicut eleemosynam patris vocat, eã, quæ patri est impensa, benignitatem. Quod obscurius his verbis est dictum, clarius explicatur sequenti sententia.

17 *Et in die tribulationis commemorabitur tui, & sicut in sereno glacies, soluentur peccata tua.*

IN verbo commemorabitur, intelligitur ipsa patris eleemosyna, significatúrque quod ea in die tribulationis pro te causam tuam aget apud Deum: ita vt aliis afflictis tu sis liber, aut in tribulationem aliquam merito tuorum peccatorum prolapsus, ab ea merito beneficentiæ patri exhibitæ libereris, ita vt sicut glacies soluitur per auræ serenitatem, solis scilicet ardore tunc glaciem dissoluente: sic etiam tunc soluantur peccata tua, & pro tristibus læta succedant. Apta comparatione peccata glaciei, eleemosynam verò serenitati ac solis splendori comparat, quòd sicut glacies frigoris rigore concrescit, ac tristitiam temporis inducit: ita & peccata ex charitatis defectu contrahuntur, ac calamitatum mœrorem afferunt. Sicut autem per solis splendorem & ardorem glacies soluitur, eáque soluta, succedit auræ fauor & gratia: ita & per eleemosynam, mentis frigiditate sublata, redit Dei benignitas & beneficentia. Notandum autem quantam emphasim habeat quod in die tribulationis dicat peccata soluenda, sicut in sereno glacies, significans diem tribulationis vertendam in diem serenam: ac cum aliis erit dies nubilus, misericordi fore serenum.

18 *Quàm malæ famæ est qui dereliquit patrem, & est maledictus à Deo qui exasperat matrem.*

PRo, malæ famæ, Græcis est, βλάσφημος, quæ dictio significat & maledicum & execrabilem, hoc est, eum qui apud omnes malè audit. In quo secũdo significatu accipitur à quibusdã hoc loco, vt bene verterit interpres, quàm malæ famæ est is qui derelinquit patrem non succurrendo scilicet ei in necessitatibus ipsius. Potest tamẽ quod Græcis est, ὡς βλάσφημος, iuxta primam significationem verti etiam sic veluti blasphemus, hoc est, maledicus, vt alludatur ad legẽ quæ est Exod. 21. & Leuit. 20. Qui maledixerit patri suo ac matri, morte moriatur, & significetur eum qui patrem in necessitate deserit, morte dignum esse, non secus quàm is qui patri suo maledicit. Cui sensui magis conuenit quod sequitur, & est maledictus à Deo qui exasperat matrem, hoc est, qui eam, vel sua rebellione vel sua desertione ad iram prouocat & exacerbat.

19 *Fili in mansuetudine opera tua perfice, & super hominum gloriam diligeris.*

POst doctrinam eam qua specialiter hortatus est ad humanitatem & beneficentiam parentibus exhibendam, progreditur ad docendum generalem tum humanitatem tum beneficentiã: primum quidem humanitatem & modestiam erga omnes exhibendam requirẽs, deinde & beneficentiam egenis omnibus præstandam. Filj, inquit, cum mansuetudine opera tua perfice atque exequere, Mansuetudo enim valde commendat hominis opera, eáque vtiliora aliis reddit: vnde sequitur: & super hominum gloriam diligeris, pro quo Græcis est, καὶ ὑπὸ ἀνθρώπου δεκτοῦ ἀγαπηθήσῃ, hoc est, ab homine probato diligeris, vel pro homine probato, accepto vel grato diligeris. Nam præpositio ὑπὸ nonnunquam ponitur pro ἀντὶ & πρό. Nostra lectio sic recte accipitur, propter mansuetudinem diligeris magis quam ob gloriam hominum, hoc est splendorem aliquem & excellentiam humanam. Quo significatur, mansuetudinem homini magis conciliare dilectionem aliorum, quàm gloriam & sublimen aliquem apud homines statum, qui metum potius incutit quam amorem. Aut est sensus: præter gloriam quam apud homines obtinebis, etiam consequeris hoc vt ab eis diligaris.

20 *Quanto magnus es, humilia te in omnibus, & corã Deo inuenies gratiam.*

QVoniam mansuetudo subsistere nequit nisi per humilitatem, rectè post mansuetudinem hortatur ad humilitatem & modestiam, quam etiam Christus cum mansuetudine coniunxit, dicens: Discite à me quia mitis sum & humilis corde. Græcis autem est: Quanto magnus es, tanto humilia te in omnibus: pro eo quod est: quanto maior es, tanto magis humilia te. Cuius sententiæ vtilissimæ rationem duplicem reddere licet, alteram ad homines alteram ad Deum pertinentem. Nam quod ad homines attinet, quo quis in sublimiori gradu Matt. 11.

gradu est constitutus, sicut magis subiectus est multorum inuidiæ, & cum multis negotia communia habere debet: ita magis adniti debet, vt modestia ac demissione sui & inuidiam declinet: ac superet & facta sua commendet: vtilioráque reddat. Quod verò ad Deum pertinet, quo quis maior est, hoc demissius agnoscere debet se plura à Deo accepisse, itémque se ad ampliorẽ rationem illi reddendam astrictum esse, iuxta illud Gregorij homil. 9. in euang. Cùm augentur dona, rationes etiam crescunt donorum. Tantum ergo humilior, atque ad seruiendum Deo promptior quisque debet esse ex munere, quanto se obligatiorem esse conspicit in reddenda ratione. Diuus Augustinus citat hanc sententiam libr. de sancta virginitate capit. 31. vbi legit tanto humilia. Et indicat tertiam rationem huius sententiæ, nempe propter maius superbiæ periculum. Mensura, inquit, humilitatis, cuique ex mensura ipsius magnitudinis data est, cui est periculosa superbia, quæ amplius amplioribus insidiatur. Post hanc sententiam sequitur apud Græcos in complutensi æditione sententia quæ in nostris deest, & similiter in Germanico exemplari, qua declaratur quod dictum est: coram Deo inuenies gratiam. Multi excelsi & gloriosi, sed mansuetis reuelantur secreta. Cui cõuenit illud Psalmi: Docebit mites vias suas. Sed quod sequitur magis cohæret cũ nostra lectione. *Psal. 24.*

21 *Quoniã magna potentia Dei solius, & ab humilibus honoratur.*

IDeo, inquit, inuenies gratiam coram Deo per humilitatem quia solus Deus est cui competit magna potentia, quia solus omnia quæ vult facit. & ab humilibus honoratur: quia illi eius potentiam agnoscere se declarant, dum humiliant se sub potenti manu Dei, cùm contra superbi qui Deo obedire recusant, nec eum metuunt, Dei honori quantum in ipsis est, detrahunt. Vnde & Iacobus secutus Salomonem dicit: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. *Iac. 4.*

22 *Altiora te ne quæsieris: & fortiora te ne scrutatus fueris.*

POst humilitatem & modestiam in agendo & conueniendo aliis, requirit & humilitatem in appetenda & scientia & rerum cognitione. Addunt Græca in Complutensi æditione in vtroque membro aduerbium aliquod: Altiora te ne quæsieris ἀνεπισκέπτως, hoc est, imprudenter vel incõsideratè: & fortiora te ne scrutatus fueris ἀφροσύνῃ, hoc est, stultè, quasi non prohibeatur omnis horum inquisitio, sed tantum immodica & stulta. Sed germanica æditio hæc aduerbia non habet. Altiora & fortiora vocat maiora & difficiliora, quàm vt quis ea assequi intelligendo possit quæque superant intelligentiæ vires. Hoc ergo hic monet Sapiens quod Paulus: Non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, & vnicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei. Periculum quod in hoc vitio curiositatis & temeritatis, indicat Sapiens in Prouerbiis: Qui scrutator est, inquit, maiestatis, opprimetur à gloria. *Rom. 11.* *Prou. 25.*

23 *Sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper: & in pluribus operibus eius ne fueris curiosus.*

24 *Non est tibi necessarium ea quæ abscondita sunt videre oculis tuis.*

25 *In superuacuis rebus noli scrutari multipliciter, & in pluribus operibus eius non eris curiosus.*

GRæcis non est illa pars, & in pluribus operibus eius ne fueris curiosus, sicut nec in sequenti sententia, vbi idem apud nos repetitur. Videtur appositum vt operibus nostris Dei opera opponãtur, quasi dicat, cogita assiduè opera quæ tibi incumbunt facienda, Dei vero pleraque opera noli curiosè inquirere. Cuius causa prima subiungitur: Non est enim tibi necessarium ea quæ abscondita sunt, hoc est, quæ captum tuum excedunt, quæque Deus hominibus non voluit manifestare, videre oculis tuis: quasi dicat necessariis rebus cognoscentis tantum vacãdum est. Vnde subdit, In superuacuis rebus, hoc est, in superfluis, quæque ad vitæ institutionem & necessariam vel vtilem cognitionem non pertinent, noli scrutari multipliciter. *Prou. 25.*

26 *Plurima enim super sensum hominum ostensa sunt tibi.*

27 *Multos enim supplantauit suspicio illorum, & in vanitate detinuit sensus illorum.*

PRiori sententia secunda redditur ratio cauẽdæ curiositatis. Plurima enim inquit, super sensum, hoc est, supra intelligentiam, & captum hominum ostensa sunt tibi: Græcè enim est, πλείονα γὰρ τῆς συνέσεως ἀνθρώπων ὑπεδείχθη σοι, hoc est, plura enim quàm sensus hominum capiat, ostensa sunt tibi. Quo significat non omnia quæ ostensa sunt curiosè inquirenda, quod pleraque captum nostrum excedant: Aut inter ea quæ nobis ostensa sunt, & quæ vel scire vel facere nos oportet, esse multa quæ vires nostræ intelligentiæ superant, vt satis sit in illis ingenium occupari, nec debeat etiam ad alia transcendere. Tertia deinde subiicitur ratio, à curiositate scientiæ dehortans, cùm dicit: Multos enim supplantauit, &c. Quod Græcè est, Multos enim decepit opinio eorum vana: & cogitatio mala labefecit mentem, vel mentes eorum. Est enim pro supplantauit, ἐπλάνησεν, decepit, quod etiam Latinis significat nonnunquam supplantare. Et pro sensus, est διάνοιαν, vel διανοίας, hoc est, mentem vel mentes. Sed interpres sæpe sensum pro mente ponit & pro intelligentia. Significatur ergo multos deceptos & vanos effectos, quòd suspicarentur & opinarentur se intelligere quæ non intelligebant, nec intelligere poterant, quẽadmodum patuit in philosophis plerisque & hæreticis: qui dicentes se esse sapientes: stulti facti sunt. Sequitur post hæc in æditione Complutensi sententia, quam nec nos nec Germanicum exemplar habet: Pupillas non habens carebis luce, intelligentiæ autem expers, ne profitearis. Quo significatur, cognitionem in professione debere esse quasi pupillam in oculo, qui lucem percipere non potest, nec toti corpori eam communicare, si careat pupilla, hoc est, visu qui in pupilla residet. Ita cognitionis expers non potest aliis lucem communicare, vnde à professione & doctrina abstinere debet. *Roma. 1.*

28 *Cor durum habebit mala in nouissimo, & qui amat periculum in illo peribit.*

COr durum, vocat cor pertinax & obstinatum in malo, & in sua præconcepta opinione, quodque non cedit aliorum monitis: id etsi aliquandiu toleretur à Deo propter pœnitentiam,

tentiam, tamen in nouissimo, hoc est, tandem malè habebit: quia affligetur malo, idq; eo grauius, quia iuxta Paulum secundum duritiam suam & impœnitens cor suum thesaurizauit sibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij Dei. Talis etiã rectè dicitur amare periculum: quia sic se gerit ac si amaret, dum monitus de periculo vitare illud non vult, proinde dignus est qui in illo quod amauit pereat. Generaliter tamen amat periculũ omnis peccator qui id amat in quo subest periculum. Et videtur hæc generalis sententia subiuncta occasione curiositatis à qua dehortatus est, monstrato periculo quod illi subest, vt significet merito curiosos illos perituros, si periculo demonstrato pergant in sua curiositate. Bene etiam post præcepta humilitatis subiicit quædam contra superbos: qui duro corde salutaria monita non recipiunt.

29 *Cor ingrediens duas vias non habebit successus, & prauum cor in illis scandalizabitur.*

HAnc sententiam Græca non habent, conuenientem tamẽ habent sensum. Quod autem cor ingrediatur duas vias, ex superiori capite intelligitur: nempe quod non syncerè Deum quærit, sed duobus dominis vult seruire. Huiusmodi dicit scandalizandum in illis duabus viis, hoc est, scandalum & offendiculum passurum atque ruinam, per hoc quod non syncerè rectam viam ambulat, sed duas vias sectatur, partim Deo partim mũdo seruiens. Legitur autem hic versus variè. Nam pro: successus: quidam libri habebãt, requiem: alij, successus vel requiem, pro prauum cor, quidam habent prauicors, alij prauicordius, alij prauus corde, alij prauicor. Tãta est codicum varietas.

30 *Cor nequam grauabitur in doloribus, & peccator adiiciet ad peccandum.*

GRæca pro, cor nequam, rursum habent vt prius καρδία σκληρά, Cor durùm, quod vere dicitur cor nequam, vt quod sit deploratæ malitiæ. Hoc dicit grauandum in doloribus: quia sibi semper maiores & grauiores parat dolores & mala, thesaurizans sibi iram: quia peccator, hoc est, qui peccatis totus est deditus, nullius monitionibus reuocatur à peccatis, sed præcedentibus peccatis semper adiiciet ad amplius peccandum pro quo Græcis est: Peccator addet peccata super peccata.

31 *Synagogæ superborum non erit sanitas, frutex enim peccati eradicabitur in illis, & non intelligetur.*

PRo synagogæ, Græcis est, ἐπαγωγῇ, aut ἐπαγωγῆ. Hac autem dictione capite superiori & aliis locis vtitur interpres pro punitione & malo quod alicui inducitur atque infertur, vnde sensus est: In punitione superbi non est sanitas, hoc est, superbi qui noluerunt audire salutaria monita, sed ea duro corde reiecerunt, perseuerantes in peccatis, cùm tempus punitionis illis aduenerit, punientur sine reparatione & curatione. Noster legisse se declarat συναγωγῇ. Quod sequitur, aliter Græca sic habent: Viæ eius eradicabuntur, planta enim malitiæ radices misit in eo, hoc est, quoniam malitia ita in ipso hæsit & fixa fuit vt radices firmas in eo miserit, nec vllis monitionibus ab ea diuelli se passus est, ideo suo tempore viæ eius penitus eradicabuntur, vt restitui non possit. Vnde facilè intelligi potest quomodo nostra lectio sit accipienda, nempe: Congregationẽ superborum: qui nunc nullam volunt admittere curationem suo tempore etiã sine curatione perdendam: quia frutex peccati, hoc est: omnis eorũ ad peccandum potestas, in qua iam beneradicati videntur & firmati, eradicabitur penitus & tolletur ab eis, ita vt amplius non intelligatur nec agnoscatur esse vel fuisse, hoc est, tolletur sic vt non supersint reliquiæ, iuxta illud; Vidi impium superexaltatum & eleuatum sicut cedros libani: Psal. 36.
Et transiui, ecce non erat, quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.

32 *Cor sapientis intelligitur in sapientia, & auris bona audiet cum concupiscentia sapientiam.*

GRæca habent: Cor hominis intelligentis cogitabit parabolam, & auris auditoris desiderium sapientis hoc est, Cor hominis intelligentis meditatur sermones reconditos, eius cogitatio est in grauibus & abditis scripturæ sacræ sententiis & misteriis, & aurem attentam desiderat, sapiens, vel auris attenta desiderat sapiẽtem, hoc est, non diuellitur ab eo, sed eum audire cupit. Vnde nostra lectio sic commode accipitur, Cor sapientis agnoscatur per hoc quod sapientiam lubenter audit atque de ea menditatur. Hoc enim conuenit cum eo quod sequitur, & auris bona audiet cum omni cõcupiscentia sapientiam. Quidam libri habent, intelligetur, alij intelligitur, futurum tempus magis conuenit cum Græcis.

33 *Sapiens cor & intelligibile abstinebit se à peccatis & in operibus iustitiæ successus habebit.*

¶Hanc sententiam Græca non habent, & per sese facilis est.

34 *Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemosyna resistit peccatis.*

PRo doctrinam humilitatis & modestiæ digreditur ad doctrinam beneficentiæ omnibus egentibus exhibendæ, quam multis prosequitur capite sequenti. Pro resistit peccatis, Græcis est, ἐξιλάσεται ἁμαρτίας, hoc est, expiat peccata. Debet autem per comparationẽ intelligi, vt sit sensus. Sicut ignẽ extinguit aqua, &c. quomodo citat Diuus Cyprianus in sermone de eleemosyna, & libr. 3. ad Quirinum, vbi & pro, resistit peccatis, legit, extinguit peccatum. Sic citatur etiam in libr. de rect. Catho. conuer. in operibus Augustin. Est autem apta hæc comparatio, consistens in hoc, quod sicut ignem ardentem & lædentem aqua sic extinguit vt non lædat, imo ne sit quidem: ita eleemosyna sic peccata extinguit & expiat, vt quæ instar ignis hominem læderent & perderent, atque in ignem inextinguibilem mitterent, amittant perdendi vim, & omnino esse desinant, quia intuitu eleemosynæ remittuntur. Vnde Daniel, Peccata, inquit, tua Dani. 4.
eleemosynis redime. Noster ergo rectè dixit eleemosynam resistere peccatis, quia cùm peccata vrgeant & exigant vltionem, eleemosyna placando Deum illam impedit: & vt remitratur impetrat, iudicium enim sine misericordia ei qui non facit misericordiam. Super exultat autem misericordiam iudicium. Diuus Cyprianus Iacob. 2.
in sermone de eleemosyna, per aquam mysticè intelligit baptismum, & per ignem gehennam,

gehennam. Hic inquit, ostēditur & probatur, quia sicut lauacro aquæ salutaris, gehennæ ignis extinguitur, ita eleemosinis atque operationibus iustis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissa peccatorum datur, assidua & iugis operatio, baptismi instar imitata Dei rursus indulgentiam largitur.

3 *Et Deus prospector eius qui reddit gratiam, meminit in posterum & in tempore casus sui inueniet firmamentum.*

PErperam hic versus legitur in multis libris qui habent: Et Deus prospector est eius qui reddit gratiam, vt deinde noua sequatur sentētia, Meminit in posterum, & intelligunt relatiuum, qui referri ad pronomen, eius, vt significetur Deum prospicere eum qui alteri gratiam facit & miseretur, cum ad Deum debeat referri. Nam Græca habent, ὁ κύριος ἀνταποδιδοὺς χάριτας μέμνηται, Et Deus reddens gratias meminit. Illud enim prospector eius, non est Græcis. Legendum est ergo apud nos sine verbo, est: Et Deus prospector eius qui reddit gratiam, meminit in posterum: quomodo multos libros manuscriptos habere deprehendi. Et est sensus: Deus conspector vel prospector ipsius eleemosynæ, Deus, inquam qui retribuit gratias pro gratia alteri præstita, is meminit eius eleemosynę in futuro tempore cū mala incidunt, vt tunc intuitu eleemosynæ à malis præseruet, aut liberet eum qui fecit eleemosynam, & ille in tempore casus sui, hoc est, cum inciderit in peccata, vel potius in calamitates aliquas, inueniet firmamentum, in quo scilicet consistat vt non penitus pereat, sed sustentetur & conseruetur, hoc est, consequetur sustentationem & sublenationem intuitu misericordiæ præstitæ.
Tob. 4. Eleemosyna enim, inquit Tobias, ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras.

CAPVT QVARTVM.

1 F*ili eleemosynam pauperis ne defraudes, & oculos tuos non transuertas à paupere.*

RO, eleemosinam, Græcis est ζωὴν, hoc, est; vitam. Dicitur autem non defraudes vitam pauperis, pro non defraudes pauperē eo quod ad vitā ei est necessariū: hoc est, victu. Nam sicut βίος. Græcis & vitam significat & victū: ita & ζωὴ. Et apud nos ergo, non defraudes eleemosynā pauperis, positum est, pro non defraudes pauperem eleemosyna, quanquam non est græcis propriè defraudes, sed ἀποστερήσῃς, hoc est, priues, vt significetur pauperi subtrahi quod eius est, & ei debetur. Est enim eleemosyna pauperis, ea quæ ei debetur, aut quam ille petit. Secunda pars Gręcis est καὶ μὴ παρελκύσῃς ὀφθαλμοὺς ἐπιδεεῖς; & ne protrahas oculos indigentes, hoc est, non sinas pauperes diu in te respicere dum petunt eleemosynam, nec protrahas eorum desiderium, sed da citò quod dandum est. Nostra lectio idem significat, oculos scilicet nō transuertendos à paupere, vt cùm ille intentè respexerit petens eleemosynam, non in diuersam partem oculos nostros vertamus, dissimulando nos videre quod ille in nos respiciat. Simile habetur Tob. 4. Noli auertere faciem tuam ab vllo paupere, sic enim fiet vt nec à te auertatur facies Domini. Ab hoc inclementiæ vitio magis adhuc reuocat sequenti sententia. Tob. 4.

2 *Animam esurientem ne despexeris, & non exasperes pauperem in inopia sua.*

DEspicimus animam esurientem, cùm non dignamur ad eius inopiam attendere, ac declaramus nos ea non moueri ad misericordiā: quod quia non fit, malum inopis augetur, & pauper magis exacerbatur, bene subiicitur, & non exasperes pauperem in inopia sua, tua scilicet dissimulatione eius malum duplicando, cúmque ad iram atque tristitiam prouocando, vt iam duobus malis affligatur, inopia scilicet & tristitia, vel ira & neglectu sui concepta. Græca pro despexeris, habent λυπήσῃς, hoc est contristes, & pro non exasperes pauperem, habent μὴ παρελκύσῃς ἄνδρα non protrahas virum. Itaque significatur idem quod sequenti sententia, benignitatem scilicet non protrahendam, ne dilatione pauper torqueatur.

3 *Cor inopis ne afflixeris, & non protrahas datum angustianti.*
4 *Rogationem contribulati ne abiicias, & ne auertas faciem tuam ab egeno.*

GRæca priorem partem primæ sentētiæ paulò habent efficaciorem, Cor irritatum ne conturbes. Significat offensionem hominis inopis ex miseria commotam, non esse augendam, cunctatione ac despectione, multo verò minus acerba verborum repulsione. Secūda pars docet etiam citò dandū, iuxta illud Prouerb. 3. Ne dicas amico tuo: Vade & reuertere, & cras dabo tibi, cum statim possis dare. His sententiis multis quibus ab inclementiæ vitio reuocat idem sæpius inculcando, indicat & quàm malū hoc inhæreat fixè corruptæ hominum naturæ, & quàm multa mala hoc in se complectitur. Primum, quia per hoc subtrahitur pauperi quod ei debetur, imò vita ipsa: Deinde, quia per hoc additur afflicto afflictio. Et ne putentur hæc ab immisericorde impunè fieri, subiicit inopi neglecto dari occasionē maledicendi, vt si non moueamur ad misericordiam alieno malo, saltem nostri mali metu moueamur. Et cuius non metuamus vim atque potentiam, saltem metuamus malam imprecationem. Dicit ergo.

5 *Ab inope non auertas oculos tuos propter iram, & ne relinquas quærentibus tibi retro maledicere.*
6 *Maledicentis enim tibi in amaritudine animæ, exaudietur deprecatio illius, exaudiet autem eum qui fecit illum.*

NE enim quis contemnendam putet huiusmodi maledictionem pauperum, dicit eius imprecationem Deum exauditurum, vtpote qui eum creauit, & proinde eius curam gerit, & sibi imputat factam iniuriam pauperi, creaturæ suæ irrogatam. Ad insinuandam enim iustam maledictionem quam Deus exaudiat, additur, in amaritudine animæ, hoc est, eius qui tibi male precatur non ex vanitate, non ex iniquitate, sed ex amaritudine animæ, quam tu iniquè in eo prouocasti. Notandum autem illud propter iram, in quinta sententia, non esse Græcis. Et potest intelligi vel de ira Dei, vel potius de ira pauperum. Quod nos habemus, non relinquas quærentibus tibi retro maledicere: clarius Græca habent, Et ne des locum homini maledi-

maledicendi tibi, vnde nostra lectio sic est ordinanda: quærentibus, hoc est, postulantibus à te eleemosynam, non relinquas tibi retro maledicere, hoc est, non des occasionem vt malè precétur tibi, idq; retro, hoc est, secretò & post tergũ: quia scilicet tibi ob paupertatem non audent coram maledicere, quasi dicat, Non sis securus etiamsi non audias eos tibi malè præcantes, time etiam eorum occultam imprecationem, quam tanquam iustam iustus Deus & pauperum protector exaudiat.

7 Congregationi pauperum affabilem te facito, & presbytero humilia animam tuam, & magnato humilia caput tuum.

GRæcis non est dictio, pauperum, quam interpres de suo addidit: quia & prius & postea de pauperibus agitur. Nec est, affabilem, sed προσφιλῆ, hoc est, amabilem. Nec est, presbytero, humilia animam tuam, sed tantum quod sequitur: Et magnato (pro magnati) humilia caput tuũ, ita vt sit sententia bimembris: qua præcipitur moderatio ad dignitatem & conditionem personarum accommodanda, vt scilicet cum multitudine comiter atque æquabiliter viuamus, sicque nos amabiles præbeamus: aduersus verò principem reuerentiam exhibeamus, cumque eo nos modestè & submissè geramus. Nam apud populum cum quo viuendum est æquo iure, superbia hominis se supra cõmunem conditionem efferẽtis importuna est & odiosa, comitas verò grata: apud principem verò nimia familiaritas & fiducia, contemptum adfert.

9 Declina pauperi sine tristitia aurem tuam, & redde debitum tuum & responde illi pacificè in mansuetudine.

ET hic Græcis non est illud, & redde debitũ tuum, vt sit etiam bimembris sententia, qua duo præcipiuntur, videlicet vt & pauperum preces benignè audiantur, & eisdem benignè atque amicè respondeatur. Nam est illis: responde illi pacificè, sed εἰρηνικὰ, hoc est, pacifica, atque sic habebant scripta plaraque quæ erant ad manum antiqua, & Dionysius: Pacifica autem respondere, est eà dicere quæ animo eius pacem & tranquillitatem sunt allaturà. Reddit debitum suum pauperi: qui lubenter eum audit, & benignè ei respondet, & pro facultate sua ei succurret.

6 Libera eum qui iniuriam patitur de manu superbi, & non accide feraas in anima tua.

POsteriorem partem sic habent Græca, καὶ μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν τῷ κρίνειν σε, hoc est, non sis pusillanimis in iudicando, vel vindicando. Nam hoc loco iudicare pro vindicare positũ videtur, vt hoc præceptum pertineat potissimum ad iudicem vel magistratum, quem monet Sapiens, vt eum qui se defendere non potest, liberet de manu potentioris, atque in ea re non sit paruo animo, vt scilicet ob metum aut gratiam potentis, omittat succurrere pauperi pro officio, Itaque dum noster vertit, non accidè feras, dictio, accidè: non deriuatur ab accidus, sed à dictione Græca, acedia, pro quo vulgò dicitur accidia: vnde & hic multi libri scripti habẽt accidè, quomodo interpretẽ vertisse verisimile est, sicut & c. 6. vertit: nõ accedieris in vinculis eius proinde dictio acidè vel accidè hic pronuncianda est penultima lõga. Sensus ergo nostræ lectionis est: hanc quam dixi

Iansf. in Eccles.

præstandam liberationem non feras in animo tuo accidè, hoc est, cum tædio & tristitia, hoc est, non sit tibi tædiosum eam præstare, libenter & volenti animo eam impende. Sunt qui pro, in anima tua, habent, in manu tua, sed corruptam esse hanc lectionem satis Græca indicant.

10 In iudicando esto pupillis misericors vt pater, & pro viro matri illorum.

11 Et eris tu velut filius altissimi obediens, & miserebitur tui magis quàm mater.

IN his duabus sententiis addita sunt ab interprete duo illa adiectiua, misericors & obediens, quæ Græcis non sunt. Præceptum hoc præstitit Iob 21. qui de se dicit, Liberaui pauperem vociferantem, & pupillum cui non esset adiutor: & cor viduæ consolatus sum. Pater eram pauperum. Cúmque sederem quasi Rex circunstante exercitu, eram tamen mœrentium consolator. Notandum autem quàm apertè in secundo versu respondeat merces ipsi misericordiæ quæ in priori versu præcipitur: Si inquit, orphanis non habentibus patrem te exhibueris vt patrem, & matri eorum non habenti virum te pro viro & marito exhibueris, Deus vicissim se geret erga te tanquam patrem erga filium suum, imò re vera tu eris illi tanquam filius vnicè charus: quòd fueris obediens præceptis eius, & plus quàm mater tua miserebitur tui, vel vt habent Græca, diliget te. Pro mercede ergo intelligi debet illud: Et eris tu velut filius altissimi, quomodo & Lucæ 7. Date mutuum: nihil inde sperantes, & erit merces vestra multa, & eritis filij altissimi.

12 Sapientia filiis suis vitam inspirat, & suscipit exquirentes se, & præibit in via iustitiæ.

SEcunda hæc est pars huius capitis, in qua nouam materiam auspicatur, pulchrè pertractans sententiis duodecim sapientiæ officia & actiones, in electis & fidelibus, sed quæ non cum tanta gratia & efficacia exprimuntur in nostra versione: quàm in originalibus, quæ hic magnam lectori afferre possunt voluptatem & vtilitatem. Bene autem superioribus istud subiicit, vt postquam dixit Deum misserturum suorum, iam mutato nomine Dei in nomen sapientiæ, ostendat quæ bona Deus per suam sapientiam eis largiatur, & quomodo cum suis agere soleat. Pro, filiis suis vitam inspirat, Græcè est, υἱοὺς ἑαυτῆς ἀνύψωσεν, filios suos exaltauit ex euexit Interpres videtur legisse, ἐνεφύσησεν. Sapientiam eàdem dicit suscipere exquirentes se, quòd eos veluti manu porrecta in suam disciplinam, fidem, atque tutelam recipiat. Vnde pro eius explicatione additum est ab interprete: veluti pro commentario, & præibit in via iustitiæ, viam scilicet commonstrans, & in ea deducens: nam ea pars Grçcis non est.

13 Et qui illam diligit diligit vitam: & qui vigilauerint ad illam, complectentur placorem eius.

PRimum, & Græcis non est, sed sine connexione absolutè dicitur, ὁ ἀγαπῶν αὐτὴν, diligens eam. Pro, complectentur placorem illius, est ἐμπλησθήσονται εὐφροσύνης, replebuntur lætitia, vnde certum est non esse legendum, placatorem, sicut habent multa scripta, sed placorem, hoc

est, suauitatem eius. Significat eos percepturos suauitatem & dulcedinem ipsius, qui manè eam studiosè quæsierint, cupientes ab ea instrui & soliciti tunc vt eam inueniant.

14 *Qui tenuerint illam, vitam hæreditabunt, & quo introibit, benedicet Deus.*

GRæcis in primo membro nō est, vitam, sed δόξαν, hoc est, gloriam, & est singulari numero: Qui tenuerit illam, hæreditabit gloriam. Quod conuenit sequenti, & quod introibit, hoc est, quocunque introibit talis qui illam tenuerit, Deus illum benedicet. Non est enim sensus: Quò introibit sapientia, vt quidam intelligunt, sed significatur eum qui possidet: & firmiter retinet sapientiam, in omnibus actibus & conatibus suis bendicendum à Deo: qui omnia eius studia fortunabit & prosperabit: iuxta illud Psalmi primi: Omnia quæcunque faciet prosperabuntur. Et Deuteronomij vigesimooctauo: Benedictus eris ingrediens & egrediens. Emittet Dominus benedictionem super celaria tua, & super omnia opera manuum tuarum, benedicétque cunctis operibus manuum tuarum. Debuisset ergo interpres in vtroque membro aut semper vertisse singularem numerum: aut semper pluralem. Certè codex Atrebatensis collegij habebat: & quò introibunt.

15 *Qui seruiunt ei, obsequentes erunt sancto, & eos qui diligunt eam diligit Deus.*

PRior huius sententiæ pars longè aliud Græcis significat, quam ex nostra lectione sola concipi posset. Notandum enim illis pro: qui seruiunt, esse οἱ λατρεύοντες participium scilicet eius verbi vnde deriuatur λατρεία, quæ à δουλεία ferè distinguitur: & diuinis ferè rebus appropriatur. Pro, obsequentes erunt, est λειτουργήσουσιν, verbum scilicet qđ deriuatur à nomine λειτουργία, quod sacrificiū significat, & misterium sacrum ac publicum quo Deus colitur: vnde Septuaginta ferè vtuntur verbo λειτουργεῖν, quando fit mentio de ministerio Aaron & Leuitarum, in Leuitico & numeri. Itaque Sapiens hic significat eos: qui sapientiæ se addicunt eámq; colunt, esse velut sacrorum ministros, & Dei sacerdotes, vt intelligatur eorum apud Deum excellentia. Et potest datiuus, sancto accipi vel pro Deo, vel in neutro genere pro sanctuario, qđ eò magis videt, qa nō additur Græcis articulus τῷ sed tantùm dicitur λειτουργήσουσιν ἁγίῳ. Apud nos ergo illud, obsequentes erunt sancto, accipi debet pro ministri erunt Dei vel sanctuarij. Et videri potest authorē huius libri respexisse ad illud Isa. 61. Vos aūt sacerdotes Domini vocabimini: Ministri Dei nostri dicetur vobis; vbi Septuaginta habent pro ministris λειτουργοί.

16 *Qui audit illam, iudicabit gentes, & qui intuetur illam, permanebit confidens.*

PRo: qui intuetur illam, est ὁ προσέχων αὐτῇ, hoc est: qui attendit illi. Solent autem qui cuipiā auscultant, intentè in illum respicere, vnde intueri illam, posuit interpres pro, auscultare illi: & ad eius monita & præcepta attendere, eique obedire. Pro, permanebit, est κατασκηνώσει, hoc est, habitabit, vnde verisimile est interpretem vertisse manebit pro habitabit. Itaque hoc versu Sapiens duplicem sapientiæ fructum promittit, gubernationem populorum, & securitatem vitæ: quorum vtrunque in hac vita, & multò magis in futura suis confert sapientia, nam & in hac vita per sapientiam fiunt idonei qui populis regendis præficiantur in politia seculari atque Ecclesiastica, & per eandem in futura vita implebitur in eis illud Sapientiæ 3. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis. Cùm ergo in superiori versu sapientiæ studiosos indicauerit fore Dei sacerdotes, hic indicat etiam reges futuros quemadmodum & prædicto loco Isaiæ vtrúnque insinuatur in fidelibus implendum.

17 *Si crediderit ei, hæreditabit illam, & erunt in confirmatione creaturæ illorum.*

PRo crediderit ei, Græcis est ἐὰν ἐμπιστεύσῃ, quod cum sequentia respicimus, magis vertendum erat, si fidelis fuerit, hoc est, si se illi fidū exhibuerit, & firmiter atque constanter ei adhæserit. Talis enim hereditabit illam, quia ipsa hic nunquam illum deseret, & post hanc vitam perpetuò possidebitur ab eo. Posteriorem partem sic habent Græca, καὶ ἐν κατασχέσει ἔσονται αἱ γενεαὶ αὐτῶν, hoc est, in detentione (vel possessione) erūt generationes eorum. Quo significatur etiam liberos eorum qui sapientiæ adhærēt, possessionē sapientiæ retenturos. Itaque per creaturas eorū oportet intelligere eorum filios, & semen siue carnale siue magis spirituale, eos scilicet quos ipsi genuerunt, qui dicuntur fore in confirmatione quia confirmabuntur, & stabilientur in terra, iuxta illud: Potens in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Est autem in relatiuo, eorum, mutatio numeri frequens in scripturis, quamuis æditio Germanica habeat αὐτοῦ, sicut & codex Atrebatensis habebat, illius.

18 *Quoniam in tentatione ambulat cum eo, & in primis elegit eum.*

GRæcè ὅτι διεστραμμένως πορεύσεται μετ' αὐτοῦ ἐν πρώτοις. Quoniam peruersè (vel obliquè aut contortè, ambulat cum illo inprimis. Quod vt rectè cum sequentibus intelligatur aduertere oportet duplicem hic viam ac rationem proponi, quam sapientia sequitur erga suos. Vnam obliquam, indirectam, toruam ac tristem, qua suos in principio ducit per multas tribulationes, multisque molestiis afficit: quæ via tentandi & probandi causa est instituta, vt cum probati fuerint, ac digni reperti per perseuerantiam: deinde altera via, cum eis agat, quæ recta est plana, expedita, & læta, qua scilicet eis faciem benignam & hilarem exhibet, voluptate animi eos afficiens, & variis beneficiis ac solatiis eos donans, & hic multò magis postea. Itaque in nostra lectione tentatione, pro probatione accipi debet, vt sit sensus sic in primis agit cum eo, vt illius per multas tribulationes constantiam probet, tentet & exploret. Et inprimis, hoc est, in principio elegit eum, hoc est, delectum eius facit, probat & disquirit, neque temerè eum mox suscipit. Sic enim sequentia exigunt vt exponatur illud, inprimis elegit eum pro quo multi malè habent, elegit eum. Quæ enim eligimus, ea probamus & exploramus qualia sint. Quomodo autem sapientia delectum faciat, & in tentatione ambulat cum eo qui incipit ei se addicere, explicat cum sequitur.

19 *Timorē & metum, & probationem adducet super illum, & crucia bit illum in tribulatione doctrinæ suæ.*
20 *Donec tentet eum in cogitationibus suis, & credat animæ illius.*

ILlud, & probationem, additum est ab interprete, ad explicandum quare inducet timorem & metum, nempè ad probationem. Pro, in tribulatione doctrinæ suæ, est ἐν παιδείᾳ αὐτοῦ: hoc est, in disciplina vel castigatione sua. Tribulationem ergo doctrinæ vocat afflictionem qua illum vult erudire & docere vt seipsum agnoscat: Donec, inquit, tentet eum in cogitationibus illius. Sic enim habebant omnia quæ vidi scripta, & magis sensui conueniret, sed Græca habent, ἐν δικαιώμασιν αὐτοῦ, in iustificationib. suis, vnde magis legēdū videtur, in cogitationib. suis. nēpè sapientiæ. Significatur ergo sapiētiā molestiis & metu afficere suos in primis, donec ꝓbauerit quàm sint eorū cogitationes firmæ & explorauerit an ei placeant cogitationes sapientiæ: & sic demū credere possit de illis quòd sint futuræ stabiles, quodque ex animo virtutem ament. Loquitur enim per prosopopœiam de sapientia, veluti de præceptore aliquo, qui cum suscepit discipulos erudiendos, prius eorum explorat animos & ingenia: quæ vbi probè cognita habet, & suis institutis videt accommoda, tum demum eos peculiari fauore prosequitur, eisque amorem suum declarat. Dum autem hæc sic per fictionem sapientiæ tribuuntur, intelligendum est nihil aliud significari quam Deum ipsum hæc per suam sapientiam agere in studiosis sapientiæ, atq; hos sapiēti Dei dispositione in suæ cōuersionis principio aspera multa sentire, ac variis premi tentationibus: eosdem tamen si aliquamdiu perseuerauerint, omnia posteà experturos leuiora, ac multa replendos consolatione: contrà quàm accidit his qui vitiis sunt dediti, quibus vita carnalis in primis læta videtur, sed postea eius sentiunt incommoditatem, ita vt dicant Sapientiæ 5. Lassati sumus in via iniquitatis, & ambulauimus vias difficiles. Et de eisdem dicitur: Viam pacis non cognouerunt, sed contritio & infœlicitas in viis eorum. Itaque sequitur.

21 *Et firmabit illum, & iter adducet directum ad illum & lætifica bit illum.*
22 *Et denudabit absconsa sua illi, & thesaurizabit super illum scientiam & intellectum iustitiæ.*

PRIMA illa verba, & firmabit illum, non sunt in Græcis, sicut nec illa vltima, & thesaurizabit super illum, &c. quæ addita videntur, ad explicandum illa verba, denudabit absconsa sua illi. Pro & iter adducet directum ad illum, est καὶ πάλιν ἐπανήξει κατ᾽ εὐθεῖαν πρὸς αὐτόν. Et rursum reuertetur rectà ad ipsum. Dixerat enim superius, sapientiam in primis ambulare cum sui studioso obliquè, quia in tentatione & probatione. Itaque ad illum qui iam probatus est dicit, eam recta via redire: rectam viam vocans eam, quæ gratior & commodior est, quæque diuinæ naturę magis est propria, viam scilicet consolationis & lætitiæ, qua probatos Deus postea afficit. Nostræ ergo lectionis sensus est: Probatum, qui prius variis agitabatur tempestatibus & tentationibus, sapiētia firmabit, sua illum consolatione erigens & cōfirmans, atque in firmum securitatis statum collocans, sicque iter suum directum adducet ad illum, hoc est: recta ad illum veniet, quæ prius in tentatione ambulauit cum eo: & quæ prius timorem & metum induxit super eum, iam lætificabit eum quantum ad affectum, & quod attinet ad intellectum, denudabit illi abscondita sua mysteria, pleniori eum cognitione donans, & abundanter illum perfundens scientia & intellectu iustitiæ.

23 *Si autem oberrauerit, derelinquet eum, & tradet eum in manus inimici sui.*

PRO, in manus inimici sui, Græcè est, in manus πτώσεως αὐτοῦ hoc est, in manus casus sui hoc est, sinet eum cadere in mala ad quæ propendet. Hæc est autem iusta pœna desertorum, qui à sapientia, cui se semel addixerant, desciscunt atque deflectunt, vt & ipsi à sapientia deserantur, desertique miserrimè pereant, eique tradantur qui eos malè tractabit. Et pertinet istud maximè ad eos, qui iamdiu probati, & postea experti sapiētiæ dulcedinem, postea ab ea deficiunt, iuxta id quod Paulus de talibus scribit ad Hebræos 6.

24 *Fili conserua tempus, & deuita à malo, pro anima tua ne confundaris dicere verum.*

POST sapientiæ commendationem, rectè iam subiungit, quid sapientiæ adepto sit faciendum. Conserua, inquit, tempus, pro quo alij melius vertunt: obserua tempus: quod dupliciter accipi potest. Vno modo, vt moneatur obseruanda opportunitas temporis ad docendum alios: quia vt est Ecclesiastes 3. Omnia tempus habent. Tempus tacendi, & tempus loquendi. Altero modo, vt moneatur obseruanda malitia temporis & sæculi, ne quis per eam à recto declinet, sed adhibita diligenti sollicitudine & cautela ab illa sit liber, iuxta illud Pauli, Videte fratres quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes, sed vt sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Est enim Græcis συντήρησον verbum, vnde deriuatur nomen synteresis, pro quo quidam malè dicunt synderesis, & significat attentionem, eámque partem animæ quæ vitiis opponitur, seque semper immaculatam seruare studet. Huic sensui magis conuenit quod sequitur, & deuita à malo, pro quo Græcis est, καὶ φύλαξαι ἀπὸ πονηροῦ, hoc est, caue à malo, à quo scilicet propter temporis malitiam tibi est periculum, ne fortè quid committas quod Iacob. 5.
sit contra conscientiam. Et quoniam ob temporis huius malitiam solet ferè periculum esse à pudore quodam inutili & pernitioso, dum quæ æquitas postulat, pudet vel dicere vel facere: quia aliorum offensa metuitur, benè subiungit, Pro anima tua ne confundaris dicere verum. In qua oratione addita sunt ab interprete duo illa verba, dicere verū, cum Græcis sit tantum pro anima tua ne confundaris. Nō enim tantū significare voluit Sapiens per pudorem non abstinendū à veritate dicenda, sed in genere non abstinēdū ab his quę vel facienda sunt vel dicenda. Addidit tamē nō malè interpres, dicere verum quia in sequentibus de veritate dicenda & defendenda est sermo. Quòd autem dicitur pro anima tua, dupliciter intelligi potest. Sunt enim qui intelligunt animam poni pro vita, vt sit sensus. Non confundaris dicere verum, pro conseruanda vita tua, & effugiendo vitæ periculo, hoc est, non sit tibi charior vita tua quàm veritas, imò hanc cum opus est, deposito pudore

liberè

liberè confitere, etiamsi sit periculum vitæ. At cùm sequētia obseruamus, rectius intelligitur, pro anima tua, hoc est, pro conscientiæ tuæ salute, ne scilicet consciētiam tuam lædas, & in animā tuam pecces, vt significetur causa ob quam non est eru bescenda veritas, nempè salus animę proprię, quę per pudorem confitendæ veritatis amittitur. Qui enim inquit Christus erubuerit me & sermones meos, hunc filius hominis erubescet quum venerit in maiestate sua. Confundimur autem, hoc est, erubescimus dicere verum in perniciem animæ nostræ, non solum cùm præ pudore omittimus confiteri veritatem de Deo, sed etiam cum mendacia quæ sunt contra honorem vel nostrum vel proximi, non redarguimus, aut cùm pro officio peccantem fratrem arguere cessamus: Denique cum propriū peccatum confiteri, vbi & quan do oporteret erubescimus. De quibus omnibus in sequentibus particulariter fit mentio.

---

25 *Est enim confusio adducens peccatum, & est confusio adducens gloriam & gratiam.*

NOmen, confusio, hic non ponitur pro ignominia, sicut capite 5. sed quemadmodum sępè in scripturis, pro pudore. Non est enim hic ἀτιμία, sed αἰσχύνη. Duplicem ergo ponit pudorem alterum non solùm inutilem, sed etiam noxium, nempè qui secum adfert peccatum, quo scilicet à dicendo & faciendo quod æquitas requirit retrahimur, qualis est de quo iam dictum est. Alterum vtilem & honestum, qui homini gloriam & gratiam apud Deum & homines conciliat, vt est is quo nos pudet turpe aliquid committere, is etiam quo quis de male acta conuersatione confunditur, ita vt pœniteat & emēdet. Nam & per eam simul gratiā meretur & gloriam. Hunc in peccatore desiderat Dominus, Hiere. 3. dicens. Frons me retricis facta est tibi, noluisti erubescere. De dupli ci isto pudore, altero noxio, altero vtili & bono, multa hic author habet posteà in fine ca. 41. & in principio cap. 42.

---

26 *Non accipias faciem aduersus faciem tuam, nec aduersus animam tuam mendacium.*

PRo duabus huius sententiæ partibus, Gręcis vna tantum est pars quam noster in duas secuit. Sic enim est μὴ λάβῃς πρόσωπον κατὰ ψυχῆς σου: Ne accipias personam (vel faciem) aduersus animam tuam. Deinde pro secūdo membro additur; Et ne reuerearis in casum tuum pro quo nostro in sequenti sententia habet: Ne reuerearis proximum tuum in casu suo. Et est sensus: Ne contra salutem animæ tuæ personæ cuiusquam habeas rationem ita vt consideratione dignitatis aut poten tiæ eius in iusta causa ei præ pudore cedas. Nec alterum ita verearis, vt ea res tibi ruinę causa sit, & detrimentum adferat. Itaque nostræ lectionis sen sus est: Cum aliquis tibi falsò ignominiam irrogat, noli contra faciem tuam alterius facie vel per sona ita commoueri, vt non deposito inutili & noxio pudore, cum fiducia teipsum defendas, nec in perniciem animæ tuæ admittas te vel etiam alium grauari mendacio, ita vt præ verecundia illud depellere cesses. Indicat ergo hæc sententia vnam speciem vitiosæ verecundiæ, qua scilicet quis se sinit alieno mēdacio grauari: ignominiam simul & animæ suæ dispendium sibi attrahens. Ignominia enim significatur cùm dicitur, aduersus faciem tuam, in qua confusionis locus est: animæ verò dispendium cùm dicitur, aduersus animam tuam. Peccat enim, & consciētiam suam vt in plu rimum lædit qui propriam famam negligit.

---

27 *Ne reuerearis proximum tuum in casu suo, nec retineas verbum in tempore salutis. Non abscondas sapientiam tuam in decore suo.*

HÆc tria rectè accipiuntur secundum nostram lectionem, vt pertineant ad prohibendam alteram vitiosi pudoris speciem, cùm scilicet quis præ pudore prætermittit peccantem fratrem corripere aut docere indoctum, cùm spes est promouendæ salutis eius. Hoc enim est quod dicit, in tempore salutis. Pro illo autem, in decore suo, vel potius, eius, vt habent multi libri: Græcis est, εἰς καλλονὴν, hoc est, ad pulchritudinem vel de corem, pro quo aliqui vertunt, cum illustrāda est. Itaque & nostrę lectionis sensus est: Non abscondas sapientiam tuam in decore eius hoc est, cum est decoranda & ornanda. Id autem est cum pro Dei gloria, aut cum fructu audientium proferri potest. Nam alioqui tempus est vt sapientia abscondatur, ne margaritę spargantur ante porcos easque porci conculcent.

---

28 *In lingua enim sapientia dignoscitur, & sensus & sapientia, & doctrina in verbo sensati, & firmamentum in operibus iustitiæ.*

GRÆCIS tamen est, In sermone enim cognoscetur sapiētia, & doctrina in verbis linguæ. Præter alia ergo, addita est illa pars, & firmamentum in operibus iustitię: quo rectè secundum Lyram intelligi potest significatum doctrinam veritatis confirmari per bona opera, vt sit sensus: Et firmamentum doctrinæ vel veritas doctrinę est per opera iustitię facta à docente. Qui enim fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cœlorū. Potest & in hac parte reperi ver bum, dignoscitur, vt sit sensus: fimamētū, hoc est, firmatus & fortitudo animi cognoscitur per prę stita opera iustitię. Simplicius tamen fuerit intelligere hac parte addita explicari de qua doctrina sit sermo, nempè ea quę sit firmamentum in operibus iustitię, hoc est, qua homines firmantur in operibus bonis.

---

29 *Non contradicas verbo veritatis vllo modo, & de mendacio ineruditionis tuæ confundere.*

POSTQVAM monuit non cessandum prę pu dore à corripiendo alium & docendo, rectè vicissim monet non resistendum verè corripienti & docenti, quod ipsum aliquoties præ pudore fieri solet. Sæpè enim qui de admissis corripiuntur, se conantur mendaciis tueri & defendere, veritati pertinaciter contradicentes. Itaque & istud præceptū pertinet ad certam vitiosi pudoris speciem resecandum, quamuis & generaliter possit intelligi, nec per pudorem, nec ob aliam quamuis causam veritati repugnandum, nisi quod ex parte satis detur intelligi priorem partem magis dici contra eos qui vt non confundantur, veritati contra dicunt cū arguuntur ab aliquo de commisso peccato. Cuius secundæ partis sensus est: Si quod mendacium per imprudentiam & inscitiam protulisti, ne pergas illud imprudenter defendere aut negare, sed potius illud verecundè fatere, & de illo sic apud te confundere, vt emendare

mendare proponas. Poteſt & hic eſſe ſenſus: Pudeat te deprehendi mendacem, dum per imprudentiam tuam & inſcitiam veritati contradicis, vt quod dicitur, confundere de mendacio, non accipiatur de mendacio commiſſo, ſed de committendo. Sic enim hæc pars magis cõuenit cum priori. Vtrouis modo intelligatur, hac ſententia & quidam pudor adducens peccatum reſecatur, & quidam pudor adducens gloriam ac gratiam imperatur, atque ſeruandus docetur. Ad idem pertinet quod ſequitur.

30 Non confundaris confiteri peccata tua, & ne ſubiicias te omni homini pro peccato.
31 Noli reſiſtere cõtra faciem potentis, nec coneris contra ictum fluuij.

GRÆCA longè aliter modò habent. Nam, vt alia omittam, quod in his duabus ſententiis quarto loco ponitur, in Græcis iam ponitur ſecũdo loco, vt ſit ſecundum membrum prioris ſententiæ. Et quod ſecundo loco ponitur in Græcis, eſt principium ſecundæ ſententiæ. Habent enim ſic, Non confundaris confiteri peccata tua, & ne vi cohibeas fluxum fluminis. Ne te ſubiicias homini ſtulto: & ne accipias faciem (vel perſonam) potentis. Secundum quam lectionem prior ſententia pertinet ad id quod ſuperiori ſententia agebatur. Prohibetur enim vitioſus ille pudor quo quis deprehenſus non vult fateri delictum ſuum, ſed pergit mendaciis errorem ſuum & peccatum tegere & tergiuerſari: quòd cum facit, ſimilis eſt ei qui conatur fluxum fluminis retinere: quia ſicut huius conatus à vi & impetu fluminis ſuperatur, ita & ille à veritatis vi vincetur, quæ eius mẽdacia denudabit, & magis eius impietatem prodet. Quod ergo dicitur, non coneris contra curſum fluminis, ſignificat non laborandum, vt qui peccauit, veritatem contra ſe currentem & impugnantem mendaciis multis ſuperet & opprimat. Poſterior ſententia pertinet ad ea quæ mox ſequuntur. Significat enim in nullius quãtũuis potentis gratiam cedendum eſſe à iuſtitia & veritate quod frequenter præ pudore fieri ſolet. In noſtra lectione vtraque ſententia referenda videtur ad prohibendum pudorem confeſſionis admiſſorum peccatorum, vt ſit ſenſus: Non confundaris cõfiteri peccata tua, maximè cùm ob ea argueris à ſapiẽte aliquo, & ne pro peccato à te admiſſo vlli homini te ſubiicias, hoc eſt, obnoxium facias maioris & nouæ reprehenſionis atque vltionis, ſi ſcilicet mendax inueniaris dum vis excuſare ac negare peccatum commiſſum. Non omni, enim hic poſitum videtur pro, nulli, ſicut ibi, Non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis viuens. Et correctiores plerique libri manu ſcripti non habent dictionẽ omni, ſed tãtũ, ne te ſubiicias homini ꝓ peccato. Quam puto veriorem eſſe lectionem, quo modo & Rabanus legit. Huic ſenſui conuenit quod ſequitur: Noli reſiſtere aduerſum faciem potentis, pro peccato ſcilicet à te admiſſo: Hoc eſt, cum iudex aut alius quiuis qui poteſt vindicare, ac tua mendacia confutare, te de peccato arguit, noli mendaciis te contra eum defendere, nec contra potentiam eius qui te veritate oppugnat obnitere. Id enim perinde eſt, ac ſi coneris contra ictum, hoc eſt, vim fluminis, quaſi dicat: humiliter potius confitere peccata tua Deo & homini, maximè ſi is habeat poteſtatem & ſapientiam qua te confutare poterit, vt per humilem confeſſionem & agnitionẽ peccati, veniam conſequaris: & debitam vltionem euadas. Nam, vt eſt Prouer. 28. Qui abſcondit ſcelera ſua, non dirigetur: qui autem confeſſus fuerit, & reliquerit ea, miſericordiam conſequetur. Lyranus illud, nõ te ſubiicias omni homini pro peccato, ſic intelligit vt ſignificetur delectum hominum habendum, & diſpiciendum cui confitẽda ſint peccata, tantum ſcilicet ei qui nouit & poteſt ſalutare adhibere aut oſtendere remedium. Gloſſa interlinearis, quæ ex Rabano eſt deſumpta, intelligit ea parte ſignificari non eſſe conſentiendum ei qui ad peccatum perpetrandum allicit, vt priori parte Sapiens hortetur ad confeſſionem peccati patrati: ſecunda dehortetur à conſenſu patrandi: quia dum quis allicienti ad peccandum conſentit, ſubiicit ſe illi à quo ſe ſuperari permittit. Sed primo loco poſita explicatio magis præcedentibus conuenit & ſequentibus. Hic enim totus locus videtur & conſiſtere in inutili pudore pellendo, & ad vtilẽ inducendo.

32 Pro iuſtitia agonizare pro anima tua, & vſque ad mortem certa pro iuſtitia, & Deus expugnabit pro te inimicos tuos.

DOcuit per pudorem non omittendam confeſſionem peccatorum, nunc docet per pudorem etiam non omittendam confeſſionem veritatis, & defenſionem iuſtitiæ, ſignificans ob eam etiam potentibus eſſe reſiſtendum, quibus propter confeſſionem peccatorum dixerat non eſſe reſiſtendum. Cum enim vſque ad mortẽ certandum docet pro iuſtitia, indicat etiam principibus obſiſtendum eſſe cum iniquum aliquid exigunt. Itaque illi quod dixit, pro peccato, opponitur, pro iuſtitia, ſignificans non eſſe certandum & contendendum pro peccato defendendo, certandum autem pro iuſtitia defendenda. Et nequis etiam hic putet locum habere, quod dixit, ne coneris cõtra ictum fluminis, adiecit hic: & Deus expugnabit pro te inimicos tuos. pro quo Græca tantum habent, & Dominus Deus pugnabit pro te. Quę etiam pro duobus primis membris, vnum tantum habẽt, ἕως θανάτου ἀγώνισαι περὶ τῆς ἀληθείας, Vſque ad mortem certa pro veritate. Itaque duplici verſione noſtra lectio conſtat, in quarum vna verbum Græcum, agonizare, relictum eſt: & ponitur deponentaliter in altera Latinum poſitum eſt certa. In priori loco Rabanus legit: In iuſtitia agonizare. quomodo & ſcriptum vnum habebat. Agonizare pro anima, eſt iuſtitiæ defenſionem ſuſcipere pro conſeruãda animæ ſalute, quæ perditur, ſi quis cum opus eſt præ pudore omittit defenſionem veritatis & iuſtitię: Ne enim quis exiſtimaret ad ſe non pertinere defenſionem iuſtitiæ, benè addit, pro anima tua, quaſi dicat, dum pro iuſtitia decertas, pro anima tua certas. Itaque hic vetatur quarta viſio pudoris ſpecies.

33 Noli citatus eſſe in lingua tua, & inutilis, & remiſſus in operibus tuis.

SEQVVNTVR aliquot valde vtilia præcepta prohibitiua. Et primum quidem damnat velocitatem ad loquendum, ſiue in iubendo ſiue in promittendo, maximè cum facta dictis non reſpondent. Sunt enim qui multa ſtatim aliis imperant, cum ipſi interim ſint inutiles in operibus ſuis, & remiſſi in bonis agendis. Sunt & qui multa facilè pollicẽtur, ſed tardi ſunt in prçſtãdis promiſſis.

missis. In quos quadrat illud: Parturiunt montes: nascetur ridiculus mus. Pro ; citatus, Complutensis æditio habet, θράσυς, hoc est, audax & iactabundus: Germanica corruptè habet, τραχύς, cùm legendum esset ταχυς, hoc est, velox, quomodo legit noster interpres. Generaliter autem hac sententia prohibentur duo vitia, scilicet velocitas ad loquendum, & tardidas ad bene operandum.

---

34 *Noli esse sicut leo in domo tua, euertens domesticos tuos, & opprimens subiectos tibi.*

SECVNDO damnat seueritatem maximè herorum & patrum. Herile enim imperium per se videtur esse satis acerbum. Ad eam autem potestatem atque acerbitatem si accedat in dominis morum importunitas, sæuitia atque insania, fit prorsus imperium tyrannicum, aut feritate beluinum. Itaque requirit sapiens in dominis humanitatem atque æquitatem erga domesticos, sicut & Paulus vult dominos quod æquum & iustum præstare seruis, & eosdem minas remittere. Et patribus præcipit ne ad iracundiam prouocent filios, vt non pusillo animo fiant. Noli, inquit esse sicut leo in domo, hoc est, familia tua, ita scilicet vt curiosa omnium inuestigatione clamoribus insanis iussis onerosis, vltionib. grauib. crudeliter tuos perturbes, premas, & perdas, quos maximè fouere & humaniter tractare debes. Notanda certè sententia contra plerosque qui foris maximè se præbent humanos, domi crudeles, qui hic significantur crudelis leonis magis digni esse nomine quàm hominis.

---

35 *Non sit porrecta manus tua ad accipiendum, & ad dandum collecta.*

TERTIO damnat auaritiam, pulchrè notans hoc vitium porrectione manus & contractione. Hæc est enim auarorum conditio, vt ad accipiendum manum habeant porrectam, hoc est, extensam: ad dandum verò collectam, hoc est, contractam & compressam. At vt Christus dixit, beatius est dare quam accipere. Et Aristoteles virtutis magis proprium esse dicit εὖ ποιεῖν, quam εὖ πάσχειν, hoc est, beneficium dare quam accipere. Duo ergo vitia hoc versu Sapiens prohibet, & ne nimis faciles simus ad accipiendum, & ne nimis tardi ad dandum.

CAPVT V.

1 *Noli attēdere ad possessiones iniquas, & ne dixeris: Est mihi sufficiens vita. Nihil enim proderit in tempore vindictæ & obductionis.*

CONTINET hoc caput aliquot adhuc præcepta prohibitiua, continuando quod cœptum est in fine capitis præcedentis, sic tamen vt hic ferè addatur ad singulas prohibitiones peculiaris ratio. Cæterum primum istud præceptum Græca paulò aliter sic habent: μὴ ἐπὶ τοῖς χρήμασί σου, καὶ μὴ εἴπῃς, αὐτάρκη μοί ἐστι εἰς ζωήν, hoc est, Ne attendas ad diuitias tuas, & ne dixeris. Sufficientia mihi sunt ad vitam. Itaque nō est hic sermo de diuitiis iniquis, de quibus hoc capite postea peculiaris est sententia, nec additur apud Græcos ea pars: Nihil enim proderit in tempore, &c. quæ ex inferiori loco huc assumpta videtur. Sed prohibetur nequis ad eas quas siue iustè siue iniustè obtinet diuitias nimis respiciat, ita vt in eis fiduciam collocet, earumque intuitu, sibi promittat fœlicem, longam & securam vitam, quemadmodum fecit ille de quo Lucæ 12. qui attendens bona sua, dixit animæ suæ, Anima habes bona multa posita in annos plurimos, &c. Dictio enim αὐτάρκη, hoc loco est neutrum plurale, contractum ab adiectiuo αὐτάρκης, cui Græco more additur verbum singularis numeri ἐστι, pro plurali. In nostra ergo lectione possessiones iniquas conuenit hoc loco intelligere, quomodo Christus appellat mammona iniquitatis, diuitias quæ fere cū aliqua iniquitate vel cōparantur vel conseruantur, iuxta illud. Omnis diues iniquus, aut iniqui hæres: vt etiam in nostra lectione prohibeatur inordinatus amor, ac nimia possessarum diuitiarum fiducia, simul cum promissione longioris vitæ & vsus diuitiarum, iuxta illud Psal. 61. Diuitiæ si affluant nolite cor apponere. Superioris ergo capitis vltima sententia prohibuit inordinatum obtinendarum diuitiarum studium. Hac verò inordinatum obtentarum amorem & fiduciā. Sequenti autem earundum ad arrogantiam & elationem abusum. Subditur enim.

---

2 *Ne sequaris in fortitudine tua concupiscentiam cordis tui.*
3 *Et ne dixeris: Quomodo potui? aut quis me subiiciet? propter facta mea: Deus enim vindicans vindicet.*

GRÆCA paulò aliter totum hunc locum sic habent: Ne sequaris animum tuum & fortitudinem tuam, vt ambules in viis cordis tui. Ne dicas. Quis me subiiciet propter opera mea. Dominus enim vindicans vindicabit tuam iniuriam. Monet ergo ne quis per multitudinē diuitiarum potens effectus, aut alioqui viribus corporis, aut dominij fretus obsecundet quibusuis cordis sui desideriis, vt quicquid libet, licere sibi putet. Neue per hanc obtentam fortitudinem, in huiusmodi petulantiæ & insolentiæ verba prorumpat vt dicat: Quomodo potui? hoc est, ô quam potens effectus sum? Aut vt dicat: Quis me subiiciet propter opera mea, quæ secutus fortitudinem meam pro libito peregi: hoc est, neminem vereor, inseparabilis sum, hanc impiorum audaciam sine timore Dei quiduis sibi promittentium etiam Dauid expressit Psal. 11. Qui, inquit, dixerunt: Linguam nostram magnificabimus, labia nostra a nobis sunt. Quis noster dominus est? Et Sapientię 2. dicunt: Si autem fortitudo nostra, lex iniustitiæ. Sic in sua fortitudine petulanter gloriatus est Nabuchodonosor, dicens: Nonne hæc est Babylon Dan. 4.
quam ego ædificaui in domum regni, in robore [illegible] 18.
fortitudinis meæ? Et impiissimus Senacherib: In [illegible] 12. Esa. 36.
fortitudine, ait, manus meæ ego feci, & abstuli terminos populorum. Quis est ex omnibus diis terrarum, qui eruerit terram suam de manu mea, vt eruat Dominus Hierusalem de manu mea? Verum hanc linguæ petulantiam, vt in illis declarauit, Deus inultam non sinet, vnde & hic subditur: Deus enim certissimè aliquando vindicando vindicabit iniuriam hanc superba ea iactatione sibi illatam, etsi ad tempus dissimulet. Et quoniam vindictæ dilatio, plerisque solet esse occasio liberius

rius peccandi,& omnem vindictæ metum excutiendi,iuxta illud Ecclesiast.8. Quia non profertur citò contra malos sententia,filij hominum absque timore vllo perpetrant mala,ideo rectè prædictis subiungit Sapiens sequẽtem monitionem.

5 *Ne dixeris,Peccaui:& quid mihi accidit triste? Altissimus enim est patiens redditor.*

SIGNIFICARE vult neminem ob vindictæ dilationem sibi debere polliceri peccatorum impunitatem: quia etsi Deus pro sua potentia mox inferre possit vltionem (id enim significat cùm altissimum vocat)tamen pro sua longanimitate non eam mox more hominum infert,dissimulans peccata hominum aliquando propter pœnitentiam,aliquando vt diutius toleratos & induratos acrius puniat.Itaque etsi differat vltionem, non tamen aufert,sed tarditatem supplicij,vt habet Valerius,grauitate compensat: ideóque noster dicit eum esse patientem redditorem,pro quo Græca habent,κύριος ἐςὶ μακρόθυμος,οὐ μή σε ἀνῇ, hoc est, Dominus est longanimis, non te dimittet, hoc est, quamuis sit longanimis, non tamen te dimittet impunitum,iuxta illud Psal.Deus iudex iustus,fortis & patiens,&c. Quædam scripta habent.Altissimus enim est patiens redditor,quę lectio cùm Græcis magis consentiat, mihi magis probatur.Germanicum tamen exemplar non habet,adiectiuum,triste,nec eam partem,οὐ μή σε ἀνῇ sed tantum, Dominus enim est longanimis.

6 *De propitiato peccato noli esse sine metu, neque adiicias peccatum super peccatum.*

7 *Et ne dicas,Miseratio Domini magna est,multitudinis peccatorum meorum miserebitur.*

GRÆCE est, περὶ ἐξιλασμοῦ μὴ ἄφοβος γίνου ὥν πλεονασμῷ, προσθεῖναι ἁμαρτίας ἐφ᾽ ἁμαρτίαις, hoc est, de propitiatione non sis securus multum,vt adiicias peccata peccatis. Vnde patet Veriorem lectionem esse quæ in omnibus ferè scriptis inuenitur,atque in Glosa item ordinaria,De propitiatu peccatorũ. Quoniam enim dictio,propitiatu, quibusdam parum Latina & vsitata videbatur,illud, De propitiatu peccatorũ,mutauerũt in de propitiato peccato.Sed interpres propitiatum posuit pro propitiatione:sicut cap.25.obductum in quarta declinatione posuit pro obductione.Quædam etiam scripta habebant,De propitiatione pecccatorum.Porrò dupliciter intelligi potest,quod monet,ne simus sine metu de propitiatione peccatorum.Nam accipi potest de propitiatione obtenta,vt significetur etiam obtenta remissione peccatorum non debere hominem nimis esse securum,sed adhuc metuere debere,siue propter periculum relapsus, siue quòd de remissione non sit omnino certus:quia nescit homo vtrum odio an amore dignus sit:siue etiam quòd remissione impetrata, digna pœnitentiæ opera sint in timore Dei peragenda, quo temporalem vltionem etiam remissis peccatis debitam effugiamus.Huic intelligentiæ conuenit recepta iam lectio, De propitiato peccato.Quam lectionem contra hæresim nostri temporis, qua docetur hominem certò credere debere sibi remissa esse peccata, plerique citant, ex ea contrarium ostendere conantes, sed argumento nõ satis firmo, tum quòd ea non sit lectio verior, tum quòd dici posset Sapientem securitatẽ prohibere propter recidiui periculũ.Cui magis cõuenit quod sequitur:Neq; adiicias peccatũ super peccatũ. Secũdò, quod dicitur de propitiatione peccatorũ noli esse sine metu,intelligi potest de ꝓpitiatione & venia obtinenda,vt significetur neminem nimis securum esse debere de remissione consequenda,quasi ea facillimè,& cum quis volet,etiamsi non pœniteat,obtineatur,cum ea singulari Dei gratia donetur,& plerisque non contingat,nec nisi pœnitentibus.Cui intelligentiæ magis conuenit quod sequitur.Neque adiicias peccatum super peccatum,aut,vt habent Græca, non sic sis sine metu, vt adiicias peccata peccatis.Item quod sequitur, Et ne dicas, Miseratio Domini magna est,multitudinis peccatorum meorum miserebitur.Itaque postquam superiori sententia resecauit libertatem peccandi ex præsumptione impunitatis propter vindictæ dilationem,iam hac sententia eam libertatem resecat ex præsumptione facilis miserationis diuinæ,quam: quia plerique se facilè & statim consecuturos cõfidunt,liberè peccata peccatis adiiciunt.Duo.n.hęc sunt quę faciunt homines liberè peccare; dilatio scilicet vindictæ diuinæ,& præsumptio de faciliter obtinenda Dei misericordia:quam quia hodie nostri hæretici nimis inculcant, docentes sola fide obtineri remissionem peccatorum,& ad eam obtinendam non esse opus nisi vt quis credat in crucifixi merita,nec de remissione metuendum esse, firmiter credendum eã mox obtineri per Christum à quouis credente,etiam in peccatis adhuc perseuerante:hinc fit vt plerique tam securè viuant,& liberè peccata peccatis adiiciant.Proinde hic locus etiam secundum hunc posteriorem intellectum, qui probabilior est,multum facit erga hæreticos nostri temporis,qui non solum de obtenta,sed etiam de obtinenda venia suos iubent esse securos,semper contra nostri Sapientis doctrinam illud prædicantes.Misericordia Domini magna est,multitudinis peccatorum nostrorum miserebitur. Quod cur dici vetet,& quo sensu,declarat addita ratio.

8 *Misericordia enim & ira ab illo cito proximant, & in peccatores respicit ira illius.*

PRO cito proximant, Græcè est,ταχυνεῖ, hoc est,festinabit, aut citò veniet. Pro, respicit, est, καταπαύσει, hoc est,requiescet.Sensus ergo est Verum quidem est misericordiam Dei non difficilem se præbere hominibus,sed citò eam aduenire illis ab ipso:sed simul etiam verum est iram ab illo festinare,eaque à Deo missa respicit ad peccatores,atque super eos quiescit,perficiẽs quod iussa est,ac proinde ad illos non pertinet misericordia,sed tantum ad iustitiæ studiosos. Peccatores enim hic vocat eos q. in peccatis suis animo sunt obfirmati,quos frustra significat de Dei misericordia præsumere, cùm ad tales non misericordia, sed grauissima Dei vindicta pertineat.

9 *Non tardes conuerti ad Dominum,& ne differas de die in diem*

10 *Subitò enim veniet ira illius,& in tempore vindictæ disperdet te*

POSTQVAM monuit non sic præsumẽdum de faciliter impetranda remissione peccatorum,vt ob id liberius & sæpius peccetur,sed metuendam Dei iram,conuenienti iam ordine etiam monet ob eiusdem iræ metum non differendam cordis ad Deum à peccatis conuersionem, nec eam procrastinandam.Cumque huiusmodi procrastinatio

crastinatio frequẽter accidat in hominib⁹, ob speratam diuinæ vltionis longiorem dilationem, cõtrà affirmat & subitò venturam iram illius, quod inopinato ac citius opinione semper peccatoribus obueniat, & illam in tempore vltionis planè hominem perditurum, vt eam effugere aut superare nequeat.

11 *Noli anxius esse in diuitiis iniustis, non enim proderunt in die obductionis & vindictæ.*

PRO, noli anxius esse, idem Græcis est quod in principio capitis, μὴ ἄπεχε, hoc est, ne attendas, aut animum adiicias. Sed ibi prohibuit adiicere animum ad diuitias iam obtentas, hic ad diuitias per nefas acquirendas. vnde non malè vertit interpres. Noli anxius esse in diuitiis iniustis, hoc est, solicitus pro talibus acquirendis. Tales enim non proderunt in die obductionis, hoc est, vindictæ. Græcis enim tantum est ἐπαγωγῆς, de qua dictione supra dictum est. Additum est autem, vindictæ, explicationis gratia. Idem habet Salomon Prouerb. 10. cum dicit, Nihil proderunt thesauri impietatis, iustitia autem liberabit à morte.

12 *Non ventiles te in omnem ventum, & non eas in omnem viam, sic enim omnis peccator probatur in duplici lingua.*

GRÆCE est, μὴ λίκμα ἐν παντὶ ἀνέμῳ, καὶ μὴ πορεύου ἐν πάσῃ ἀτραπῷ, οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος. Non ventiles in omni vẽto, & non eas in omni via: sic peccator bilinguis. Itaque non est Græcis pronomen, te, quod etiam quædam Latina scripta non habent, sicut etiam multa habent, in omni vento & in omni via, non omnem ventum, & omnem viam. Durè enim dicitur homo ventilare seipsum, cum hominis sit ventilare frumentum, aut aliud simile, quod vento agitandum exponit. Cum autem prohibet ventilare in omni vento, ac ambulare in quauis via, pulchra metaphora prohibet inconstantiam & leuitatem, qua quis cuiuis occasioni oblatę leuiter se accommodat, nunc vnum, nunc aliud sentiens, dicens, eligens, & amplectens. Sic & Teutones de infidis dicunt: Penulam eos incidenti vento obuertere. &: Quacunque aliquem sella sedere posse. Et Dominus quotundam inconstantiam notat per arundinem vento agitatam. Et Paulus ab huiusmodi inconstantia animi auocãs, Vt iam, inquit, non simus paruuli fluctuantes & circunferamur omni vento doctrinæ. Porrò si legatur. Non ventiles te in omnem ventum: sensus erit: Non sinas te agitari, aut ne agiteris, ad omnem ventum, hoc est, non cuiusuis doctrina commouearis, aut quouis concupiscentiæ impulsu te sinas abduci, vt sit similis locutio Paulinæ. Quanquam altera lectio vt Græcis magis cõsentit, ita molliorem habeat sensum. Iam in eo quod sequitur, multi Latini libri nõ habent, omnis peccator: sed tantum, peccator. quomodo & habet Glosa ordinaria, & Lyra, Non enim omnis peccator probatur per duplicem linguam, sed verum est, quòd probetur aliquis esse peccator, ex eo quod deprehẽdatur loqui duplici lingua, hoc est, varia, pro diuersitate locorum & personarum diuersa proferẽs. Hoc ergo est ventilare omni vento, & ire in omni via: Cui contrarium affirmatiuo iam præcepto exigit, dicens:

13 *Esto firmus in via Domini, & in veritate sensus tui & scientia, & prosequatur te verbum pacis & iustitiæ.*

GRÆCA breuius duobus membris sic, ἴσθι ἐστηριγμένος ἐν συνέσει σου ἀσφαλεῖ, καὶ εἷς ἔστω ὁ λόγος σου, hoc est, Sis firmus in sententia tua certa, & vnus sit sermo tuus. Contra varietatem ac leuitatem & iudicij & sermonis, quam superiori sententia reprehendit, requirit constantiam firmidinemque primum quidem mentis, deinde verò etiam orationis in rebus bonis ac certis. Ideo enim additur ἀσφαλεῖ, vt significet tum demum iudicium animi sui super re aliqua firmandum, cum ea res certa habetur ac explorata. Atque hoc est quod nostra lectio habet, in veritate sensus tui, hoc est, in vera animi tui sententia. Germanicum tamen exemplar non habet adiectiuum ἀσφαλεῖ, sed tantum, ἐν συνέσει σου, hoc est in sententia tua. Nostra ergo lectio item sic accipienda est, vt primum commendet nobis firmitatem mentis in veritate intellecta & deinde constantiam sermonis, qui vbique respondeat iudicio animi, nec vel metũ vel ob gratiã cuiusquã alicubi ab animo dissentiat. Sensus ergo est: Esto firmus in via Domini, sic scilicet, vt primum quidem firmus sis in vera sententia tua atque scientia, quam de Deo, rebusque diuinis consecutus es: Deinde verò etiam vbique te prosequatur verbum pacis & iustitię, ita vt illud sibi semper vniforme nunquam derelinquas, sed constanter illud profitearis, quod iustitiam homines docet, & pacem inter eos fouet. Verbum enim pacis & iustitiæ rectè opponitur sermonibus bilinguium, qui se omnibus accommodant, & falsa sæpè loquuntur, per quæ & discordias excitant in hominibus.

14 *Esto mansuetus ad audiendum verbum Dei, vt intelligas, & cum sapientia profer responsum verum.*

PRIOR huius sententiæ pars sic ferè intelligitur à nostris, vt moneat ad ritè audiendum verbum prædicationis mansuetum animum adferendum, quòd per animi mansuetudinem fiat, vt melius intelligatur verbũ Dei, iuxta illud Psal. Docebit mites vias suas. Vt hic locus concordet cum illo Iacobi: In mansuetudine suscipite insitum verbum quod potest saluare animas vestras. At Græca alium habent sensum, Habent enim sic, γίνου ταχὺς ἐν ἀκροάσει σου ἀγαθῇ· καὶ ἐν μακροθυμίᾳ φθέγγου ἀπόκρισιν ὀρθήν, hoc est, Esto celer in auditione tua bona, & in longanimitate profer responsionem rectam. Quãquam adiectiua bona & rectam, nõ habeat exemplar Germanicum aut Aldinum, Interpres noster pro ταχὺς, videtur legisse πρᾶος. Non est ergo hic tantum sermo de audiendo verbo Dei, sed monet Sapiẽs vt nos exhibeamus propẽsos & attentos ad audiendum alios, nos de quapiam re rogantes & consulentes: tardi tamen simus ad respondendum, contra quorundam morem, quique sapientes videantur, priusquam satis intellexerũt quod rogantur, mox prorumpunt ad responsionem, interrumpunt prę impatientia narrantis & interrogantis orationem. Itaque hoc docetur isto loco, quòd similibus verbis monet Iacobus, dicens: Sit omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum. Quod etiam non

non tantùm de audiendo vel loquendo verbo Dei esse intelligendum, sed eo significari quemadmodum hic vnumquemque paratum esse debere ad audiendum alios non solum docentes, sed etiam quærentes & consulentes, satis significat adiecta illa pars, & tardus ad iram, quæ monet vt cum mansuetudine audiantur interrogantes, nec facilè contra eos per iram exurgatur. Et hoc loco apud Rabanum non est dictio, Dei, sed tantum, ad audiendum verbum, vnde & in quibusdam scriptis dictio, Dei, minio expuncta erat. Et Lyranus non de audiendo docentes verbum Dei hunc locum intelligit, sed de audiendo interrogantes. Exponens enim illud, Esto mansuetus ad audiendum, &c. Dulciter, inquit, audiendo quæstionem de fide vel moribus tibi factam. Hic enim sensus sequentibus conuenit, vbi de respondendo præscribitur. Est ergo nostræ lectionis iste sensus. Non te difficilem præbeas ac morosum, sed mãsuetum & benignum ad audiendum alios, te rogare quicquam volentes, vt per animi mansuetudinem melius quod ab ipsis dicitur intelligas, ac deinde vbi intellexeris quod petitur, non præcipitanter, sed cum lõganimitate & tarditate quadam atque sapientia profer verum & solidũ responsum. Huic intelligentiæ conuenit quod subditur.

15 *Si est tibi intellectus, responde proximo: sin autem, sit manus tua super os tuum, ne capiaris in verbo indisciplinato, & confundaris.*

SI est tibi intellectus, responde proximo, te scilicet consulenti & roganti: Sin autem sit manus tua super os tuum, hoc est, silentium tibi impone & tace, ne capiaris in verbo, indisciplinato, hoc est, in responsione inerudita & indocta deprehendaris, & sic confundaris. Hanc tamen partem, ne capiaris, &c. Græca non habent, sed eam suo more explicandi gratia adiecit noster interpres. Sequens autem sententia reddit rationem, cur intelligens respondere debeat, imprudẽs verò & indoctus tacere. Subditur enim.

16 *Honor & gloria in sermone sensati, lingua verò imprudentis subuersio est illius.*

HONOR. & gloria in sermone sensati, hoc est, prudentis: lingua verò imprudentis subuersio est illius, hoc est, subuersionis eius causa. Græca autem non habent dictionem, sensati & pro imprudentis, est, hominis. Sic enim est: Honor & ignominia est in loquela, & lingua hominis ruina illi. Vnde patet interpretem pro ἀτιμία, vt habent iam omnes libri, legisse τιμή. Similes sententias frequentes habent parabolæ Salomonis de lingua.

17 *Non appelleris susurro, & lingua tua ne capiaris, & confundaris.*

DIXIT de pernicie hominis bilinguis, & de lingua hominis imprudentis, rectè ergo subiiciẽdo monet, vt quis ita se gerat ne in nomen & existimationem incidat susurronis, & detractoris. Tales enim sunt ferè bilingues, coram blandè loquentes, at post tergum clam mordentes, atque hac ratione multum noxij, vt mirum non sit tales non solùm Deo esse abominabiles, sed etiam hominibus. Dicit ergo. Non appelleris susurro, hoc est, ita te geras in lingua, ne iustè de hoc vitio insimuleris, quo qui obnoxij sunt, pessimè apud omnes audiunt, & caue ne lingua tua inuoluaris malo nomini: & deprehendaris mendax aut detractor, sicque confundaris. Græcè autẽ est, κὶ τῇ γλώσσῃ σου μὴ ἐνέδρευε, hoc est, & lingua tua ne insidieris. Cæterum vt ab hoc vitio magis deterreret, cõparat illud furto quod omnes abominantur, & maximè abominabilem reddit hominẽ apud homines atque susurronem ac detractorem peiorem & detestabilem esse indicat, dicens:

18 *Super furem enim est confusio & pœnitentia, & denotatio pessima super bilinguem, susurratori autem odium, & inimicitia, & contumelia.*

ILLVD & pœnitentia, Græcis non est, sicut nec tertium illud totum membrum, susurratori autem, &c. Pro denotatio, quidam libri habent deuotatio, alij deuoratio, sed interpretem vertisse denotatio, sicut plura scripta habebant, patet ex eo quòd capite 19. bis vsus est verbo denotabitur quod ibi respondet verbo καταγνωσθήσεται, vnde deriuatur nomen hic positum κατάγνωσις. Sicut ergo ibi vertit, denotabitur, pro vituperabitur vel damnabitur, ita hic vertit denotationem pro damnatione vel vituperatione. Id enim propriè verbum, illud, & nomen ab eo deductum significat. Et Lyranum legisse denotatio, quamuis contextus habeat deuotatio, patet ex eius commentario, qui sic habet: id est, ostensio confusibilis cum digito. Rectè autem bilinguis & susurro furi comparatur, tum quòd sicut fur detrahit alterius substantiæ, ita ille famæ & nomini, tum quod vterque clam & occultè nocet. Sed fure bilinguis & susurrator peior esse indicatur, quia melius bonum & irreparabilius aufert. Melius est enim nomen bonum quàm diuitiæ multæ. Et concordia fratrum, quam suis sæpè detractor tollit susurris, seminando inter fratres discordias, bonis temporalibus longè præferenda est. Benè ergo dicit: Super furem est confusio, hoc est, furem sequitur confusio & pœnitentia, at vt in plurimum venia talis est dignus: quia vt est Prouerb. 6. Non grandis est culpæ cum quis furatus fuerit, furatur enim vt esurientem impleat animam. Verum super bilinguem & susurronem est pessima denotatio, hoc est, ei competit grauis damnatio & vituperatio, quasi dicat: Venia talis non est dignus, sed omnino dignus est qui sine misericordia damnetur ac perpetuam ignominiam ferat: quia non ex inopia peccat, & grauissimum damnum infert, idque sine proprio commodo.

CAPVT V.

1 *IVstifica pusillum & magnum similiter. Noli fieri pro amico inimicus proximo.*

2 *Improperium enim & ignominiam malus hæreditabit, & omnis peccator inuidus & bilinguis.*

GRÆCA habent, ἐν μεγάλῳ καὶ ἐν μικρῷ μὴ ἀγνόει μηδὲ ἕν, hoc est, in magno & in paruo ne ignores ne vnum quidem: quamuis illud μηδὲ ἕν, non sit in Germanico exemplari. Noster interpres Græca sic videtur intellexisse, quasi significatum sit, in iudicando æquè habendam rationem causæ alicuius parui, atque alicuius magni, & vtriusque causas similiter perpendendas, vt de vtroque rectum iudicium proferri possit, iuxta illud quod Deuter. 1. dictum

dictum est iudicibus: Nulla erit distantia persona rum, ita paruum audietis vt magnum, nec accipie tis cuiusquam personam. Iuxta hunc intellectum interpres non malè sensum reddidit, vertendo, Iustifica pusillum & magnum similiter. Verum hic sensus nec ad præcedentia, nec cum sequentibus aliquam habet conuenientiam, vt mirum sit eam hic interiectam esse. Itaque Græca hunc potius iuxta alios habent sensum: Cura vt non solum non ignores ac negligas magna, sed nec ea quæ parua sunt vel vidētur, quasi dicat: Omnia Dei mādata, siue sint maximarū siue minimarū rerū, summa cura & diligentia sunt inquirenda, cognoscenda & obseruanda. Quod videri potest subiecisse superioribus quia comparauit detractionem, quę paruum videtur hominibus vitium, cum furto, à quo tanquam magno vitio satis abhorrent & abstinent plerique, vt etiam Græcæ lectionis hic possit esse sensus: Vide vt ne ignores differentiam inter magnum & paruum vitium, atque cum vulgo quæ parua sunt magna ducas: & cōtrà: quę magna sunt paruifacias. Cui sensui nostra lectio accedet, si adiectiua, pusillum & magnum, accipiantur in neutro genere, quomodo in Græcis accipienda vidētur, vt sit, non sit tibi satis, iustè sentire & iudicare de magnis rebus, sed da operam vt etiam de iis quæ paruæ sunt vel vidētur, rectè pronūcies. Iam quoniam hæc sententia præter morem abruptè hic videtur in fine capitis posita, cùm alias ferè huius libri sententiæ duobus aut pluribus constent membris, sciendum principium capitis sequentis, in Græcis incipi à coniunctione. Habent enim, ἀντὶ φίλου μὴ γίνου ἐχθρὸς, Et pro amico ne fias inimicus: vt merito hęc pars in vnam sententiam iungēda sit cū præcedenti, quemadmodum quidā coniungunt, vt principium noui capitis sit à sequenti sententia. Non te extollas. Nā quod dicitur, ne quis fiat pro amico inimicus, propter bilingues dicitur, de quibus mox dixit, vt adhuc hæreat incepta materia. Certè quædam scripta Latina auspicantur nouum caput ab illo, Iustifica pusillum & magnum: quędā ab illo quod postea sequitur. Verbum dulce multiplicat amicos: vnde & Rabanus incipit secundum commentariorum librum, quædam hoc loco nullam distinctionem capitis faciunt. Illud enim quod dicitur, noli fieri pro amico inimicus: non sic videtur accipiendum quasi moneat cauendum ex amico quis fiat inimicus, sed potius vt ne cùm quis se gerit pro amico, blandè coram loquendo, velut inimicus noceat, occultè ei detrahendo. Hoc enim est peccatoris inuidi & bilinguis, cui hoc ipsum tribuitur, quāuis de inuido non fiat mentio in Græcis, quæ tantum habēt, οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος, hoc est, sic peccator bilinguis, scilicet se habet, vt pro amico fiat inimicus, & ob id improperium & contumeliam hæreditet.

---

3 *Non te extollas in cogitatione tua velut taurus, & elidatur virtus tua per stultitiam.*

4 *Et folia tua comedat, & fructus tuos perdat, & relinquaris velut lignum aridum in eremo.*

APVD Græcos illud, velut taurus, in secundo membro ponitur. Et habent sic: Ne extollas teipsum in consilio animæ tuæ, ne velut taurus diripiatur anima tua. Hortatur ad modestiam, ne qui plus cæteris sapere videtur, sese in sua prudentia & cogitatione extollat, alios præ se contemnendo, & superbè in se gloriando, instar tauri, superbissimi & indomiti animalis. Sic enim futurum vt animalis hominis transuersim rapiatur impetu superbiæ, sicut taurus in domitus & efferatus maxima vi impetuque rapitur quouis. Ex quo & illud sequetur quod habet nostra lectio, vt virtus hominis hoc est, fortitudo ea, qua per accepta dona posset multa præclara præstare, confringatur & elanguescat, dum per superbiam animi pleraque stultè designat, aut opere aut lingua. Ita enim frequenter vsuuenire videmus, vt qui dona aliqua consequutus est, quibus multam sibi gloriam & fructum aliis adferre posset, si eis modestè & humiliter vteretur, dum eis superbè abutitur sese iactando, & temerè quiduis audendo, perdat per stultitiam suæ superbiæ omnem donorum suorum vigorem & efficaciam. Sicque fiat quod sequitur, vt ipsamet hominis fortitudo, quæ in donis eius consistit, comedat folia eius & fructus eius perdat, hoc est, omnem eius ornatum & fructum quem proferre poterat, consumat & auferat atque hoc ipsum quod illum ornare poterat spoliet eum omni & gloria & fructu, sicque spoliatus relinquatur in hoc mundo, velut lignum aridum in eremo, inglorius scilicet & infructuosus, ad nihilum valens vltra, nisi vt mittatur foras, & igni deputetur. Iuxta hanc explicationem suppositum verborum comedat & perdat, est, virtus tua, non autem vt quidam intelligunt, stultitia, nam Græcis non est, stultitia, sed apud eos manifestum est pro supposito repetendum ex præcedenti sententia nomen, anima, pro quo noster vertit, virtus tua. Videtur autem quibusdam in hac secunda sententia adhuc persisti in metaphora à tauro desumpta, vt significetur quemadmodum in syluis & desertis tauri indomiti depascuntur arborum folia & fructus, ita & hominis animum & virtutem ipsum depascere, & perdere. Cæterùm siue legatur, vt quidam libri habent, comedet, perdet, relinqueris, siue comedat, perdat, relinquaris, parum facit ad rem, nisi quod posterior lectio præferenda videatur.

---

5 *Anima enim nequam disperdet qui se habet, & in gaudium inimicis dat illum, & deducet in sortem impiorum.*

SENSVM sententiæ præcedentis iam datum probat hæc sententia. Anima enim, inquit nequam disperdet qui se habet, hoc est, possidentem se: & in gaudium inimicis dat illum, vel, vt habent Græca, & gaudium (vel derisum) hostium faciet eum. Vnus codex scriptus habuit, debet illum, per futurum scilicet, vt habent Gręca. Quod autem sequitur apud nos, & deducet in sortem impiorum. Gręca non habent, proinde explicationis gratia additum est ab interprete. Est autē sors impiorum æterna miseria, in quā anima nequam suum possessorem deducit.

---

6 *Verbum dulce multiplicat animos, & mitigat inimicos, & lingua gratiosa in bono homine abundat.*

AB hoc versu aliquot sententiis sequentibus agitur de parandis, probandis, & retinendis amicis benè probatis. Et hoc quidem versu indicat modum parandorum amicorum, nempè per suauitatem orationis & blandiloquētiam:

de

de qua rectè subinfert sermonem postquam superiori sententia dixit contra superbam sui iactationem & gloriationem. Cæterum interpres noster de suo addidit eam partem, & mitigat inimicos, cum apud Græcos sententia tantum sit bimembris. Pro, gratiosa, multi libri habent, eucharis gratiosa. Nam cum dictionem Græcam, eucharis quidam in margine exposuisset per nomen gratiosa, postea, vt & alias factum est contextui idem nomen insertum est: deinde ab aliis dictio Græca eucharis: quæ in omnibus ferè scriptis est, reiecta est, & retenta dictio Latina, gratiosa, cùm verisimile sit interpretem primum posuisse nomen Græcum, eucharis, Græcam scilicet dictionem alia Græca reddendo. Neque enim Græcis hic est εὐχαρὴς sed εὔλαλος, hoc est, bene loquens. Habent autem Græca secundam partem sic καὶ γλῶσσα εὔλαλος πληθυνεῖ εὐπροσήγορα, hoc est, lingua bene loquens multiplicat sermones affabiles, scilicet aliorum. Itaque significatur comitatem & suauitatem orationis valere non tantum ad beneuolentiam hominum conciliandam, sed etiam ad alliciendum eorum affabilitatem, vt scilicet nostræ humanitati & comitati aliorum affabilitas respondeat, illique nostra suauitate incitati etiam erga nos humaniter atque suauiter sese gerant. Nam quod quidam dicit apud Terentium: Si malè dixeris, peius audies, illud in contrariam partem accidit, vt orationis nostræ suauitas & gratia, aliorum summa in nos & voluntate & sermonis comitate remuneretur. Itaque quod nostra lectio habet, abundat, vel, vt habent plures libri per futurum, abundabit: hunc rectè habet sensum: Lingua gratiosa in bono homine copiosum proferet fructum, efficiétque vt & alij similiter suauiter & blandè loquantur.

7 *Multi pacifici sint tibi, & consiliarius sit tibi vnus de mille.*

GRæcis iucundius & significantius sic est, οἱ εἰρηνεύοντές σοι ἔστωσαν πολλοὶ, οἱ δὲ σύμβουλοί σου εἷς ἀπὸ χιλίων, hoc est, Pacifici tibi sint multi, at consiliarij tui, vnus ex mille, hoc est, multos habeas qui pacem tecum habeant, & cum quibus pacificè viuas: at consiliarios, quibus secreta cordis tui detegas, habeas paucos & raros. Non est enim hic pro pacifici, εἰρηνοποιοὶ quod est Matthæi 5. hoc est, pacem facientes inter discordes; sed εἰρηνεύοντες, hoc est, pacem seruantes: aut in pace degentes. Postquam ergo Sapiens docuit, qua ratione multos nobis parare possimus amicos, opportunè monet vt inter multos illos delectum faciamus, nec nisi paucos ex multis habeamus cum quibus consilia nostra communicemus, quòd inter multos pauci sint fidi, item prudentes.

8 *Si possides amicum, in tentatione possidea eum, & non facilè credas ei teipsum.*

PRo, possides & posside, Græcis κτᾶσαι, quod non tantum significat possidere, sed etiam cõparare, quæ significatio hic magis quadrat. Nã vult Sapiens docere, quod & alij docuerunt qui de amicitia scripserunt: prius scilicet deligendos esse amicos quàm diligendos: proinde nostra litera sic commodè est accipienda: Si possidere pàras amicum, para illum possidere per tentationẽ & probationem, hoc est, fac periculum fidelitatis & beneuolentiæ eius in rebus minoribus, priusquam ei credas maiora. In secunda parte Græca non habent, teipsum, sed tantum, καὶ μὴ ταχὺ ἐμπιστεύσῃς αὐτῷ, hoc est, & non facilè credas ei. Sed & Latina quædam scripta non habebant, teipsum, in quibusdam etiam erat expunctum: & plenior est sententia si omittatur. Significatur enim non facilè credendum alicui amicitiam verbis pollicenti, sed priusquam ei fides firmiter habeatur, probandam eius fidem. Cuius causam subiicit,

9 *Est enim amicus secundum tempus suum, & non permanebit in die tribulationis.*

POnit aliquot genera instabilium amicorum quorum primum est eorum qui amicitiam seruant quamdiu eis est oportunum & commodum: qui proinde non persistunt in tempore tribulationis. Hos significat, dicens: Est amicus secundum tempus suum, hoc est sunt aliqui qui amicos se gerunt, cum est eis oportunum & commodum honori & vtilitati ipsorum.

10 *Et est amicus qui conuertitur ad inimicitiam, & est amicus qui odium & rixam & conuitia denudabit.*

ALterum est eorum qui non solum deserunt amicitiam: sed etiam ex amicis fiunt inimici: offensi scilicet re aliqua leuicula: vt sunt homines superbi & citò irritabiles. Inter quos sunt etiam qui non solum fiunt inimici, sed etiam odium animo conceptum per rixam verborum denudant & detegunt atque inter rixandum etiam detegunt conuitia & opprobria: quæ tempore amicitiæ aduerterunt, & quæ eis tanquam amicis detecta fuerunt. Significat ergo hos amicos esse valde pernitiosos, & proinde ne in tales incidamus amicos studiosè esse probandos. Græca secundam partem huius sententiæ sic habent, καὶ μάχην ὀνειδισμοῦ σου ἀποκαλύψει, hoc est, & pugnam opprobrij tui reuelabit, quo significatur eum qui ad inimicitiam transpositus est, propositurum ad iurgium quo amici opprobrium sit publicaturus. Non enim est Græcis bis illud, est amicus, sed pertinet hæc secunda pars ad eum qui conuertitur ad inimicitiam. Et multa scripta Latina non habent secundo loco nomen, amicus, sed tantum & est qui odium, &c. quod intelligi potest, & talis amicus: qui scilicet cõuertitur ad inimicitiam: est qui odiũ & rixam, &c. Vel, est, inquam: qui odium & rixam, & c. vt secunda pars priorem exponat.

11 *Est autem amicus socius mensæ, & non permanebit in die necessitatis.*

ILlius prioris generis amicorum speciem hic ponit, eorum scilicet qui pro amicis se gerunt tantum causa voluptatis & commoditatis quam ex amico percipiunt, ex societate mensæ quam sectantur: quales sunt parasiti, adulatores, & hi qui epulis delectantur, quales non permanent in amicitia tempore necessitatis, hoc est tribulationis: quæ sæpe in scripturis nomine necessitatis significatur. Est enim hic Græcis: quemadmodũ superius, dictio θλίψεως, hoc est, tribulationis.

12 *Amicus si permanserit firmus, erit tibi quasi coæqualis, & in domesticis tuis fiducialiter aget.*

13 *Si humiliauerit se contra te, & à facie tua absconderit se, vnanimem habebis amicitiam bonam.*

LOngè aliter hos duos versus habent Græca, vt omnino videatur interpretem nostrum aliter Græca legisse: quàm modo leguntur. Sic enim habent: καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς σου ἔσται ὡς σύ, καὶ ἐπὶ τοὺς οἰκέτας σου παῤῥησιάζεται· ἐὰν ταπεινωθῇς, ἔσται κατὰ σοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου κρυβήσεται, hoc est. Et in bonis tuis erit vt tu, & super vel inter domesticos tuos fiducialiter aget. Si humiliatus fueris, erit contra te, & à facie tua abscondetur. Agitur autem adhuc de amico socio mensæ, de quo dicitur, quòd in bonis tuis: hoc est, in fœlicitate tua se præbebit velut alterum te, & liberè ac confidenter conuersabitur inter domesticos tuos velut vnus ex illis: aut quòd cum magna libertate arguet domesticos tuos, velut causam tuam agens, & pro tuis commodis solicitus. Contrà, si excidas à priori fœlicitate, & afflictus fueris, senties eum tibi inimicum, atque se subtrahet à solita familiaritate. Nostra versio, ex qua videtur interpretem nostrum legisse non ταπεινωθῇς, sed ταπεινωθῇ, hoc est, humiliatus fuerit, sic rectè intelligi potest. Si amicus permanserit fixus, æquè tibi adhærens in aduersis atque in prosperis, habeto eū tanquam tibi parem, etiamsi fortè maior illo sis, & sinito vt inter domesticos tuos liberè ac fiducialiter versetur tanquam vnus ex illis. (Non enim illud in domesticis tuis, intelligi potest de priuatis domus negotiis, quemadmodum accipit Liranus, sed malè, vt patet ex Græcis.) Quod si præ modestia ille non admodum liberè & confidenter se erga te gesserit, sed se humiliter ac demisse habuerit te, hoc est, coram te (quomodo dicitur in Psalmis: Deum exquisiui manibus meis nocte contra eum, pro corā eo) & se nōnunquam à facie tua subduxerit, nihilominus tamen semper bonam eius amicitiam habebis vnanimem, hoc est, tibi per omnia consentientem, idémque quod tu volentem, vt de eo diffidere non debeas etiamsi non tanta erga te vtatur semper libertate, quanta merito deberet iure veræ amicitiæ, imò hoc ipso nomine magis agnoscere debes bonam eius & vnanimem amicitiam, quod te reuereatur, & debita sibi familiaritate non abutatur. Notandum tamen Rabanum multo aliter legere hunc locum, magísque accedere ad Græcam lectionem, vt eius lectionem meritò quis putet esse synceriorem hac nostra recepta. Secundum enim versum refert ad fictum amicum, & legit: Si humiliauerit se contra te: à facie tua abscondet se. Quomodo etiam vnum scriptum habuit, nisi quod habuit: & à facie sua abscondet se. Iam quod sequitur; Vnanimem habebis amicitiam bonam, apud Rabanum & in eo scripto, per se accipitur, vt per se sensum faciat: nec cohæreat cum præcedentibus. Quæ lectio mihi magis probata hunc rectè habet sensum: Si amicus permanserit fixus, ipse certè se geret erga te tanquam æqualis tibi, liberè te tuósque domesticos admonens, hoc enim est indicium & demonstratio veri amici. Si autem se non liberè erga te gesserit, sed per fictionem & hypocrisim se in perniciem tui apud te humiliauerit, demisse se gerens vt magis decipiat, certè scito quod tempore aduerso à facie tua abscondet se suámque operam & consolationem tibi subtrahet. Itaque habebis eam amicitiam bonam in qua est vnanimitas, idémque nolle ac velle. Hanc lectionem & intelligentiam magis probo; non solū quod Græcis magis accedat, sed & quod durè in bonū accipitur, humiliare se contra aliquem, & abscondere faciem suam ab illo.

14 *Ab inimicis tuis separa te, ab amicis tuis attende.*

VTilis sententia: qua prudenter monetur & vt ab his qui ex professo sunt hostes, nos separemus: eorúmque consortia vitemus, & vt ab inimicis nostris, priusquam bene cogniti sint & explorati, nobis caueamus ne temerè & nimis omnibus qui amici videntur confidendo, malum aliquod per imprudentiam nostram nobis accersamus. Sicut enim stultum est & periculosum apertos inimicos non vitare: ita etiam nimis confidere his qui amici videntur.

15 *Amicus fidelis, protectio fortis, qui inuenit illum, inuenit thesaurum.*

HÆ tres sequentes sententiæ continent commendationem veri fidelisque amici, quo nihil tutius, nihil optabilius, nihil salubrius in vita esse potest. Primum ergo asserit amicum fidelem esse fortem protectionem, hoc est, fortiter protegere instar munitissimæ & tutissimæ arcis: quia per eius & patrocinium & operam sæpè amicus à multis iniuriis & malis inferendis defenditur, & propter eius protectionem plerique ab inferenda iniuria deterrentur. Nec tantum similis est fidelis amicus arci defendenti à malis, sed & diuitiis: quas summè homines desiderant, quæque per se eos delectant, & omne voluptatis genus suppeditant, vnde subiicit: Qui inuenit illum, inuenit thesaurum, hoc est, qui nactus est illum: nactus est immensas diuitias. Verbum enim inuenit: præteriti est temporis, cùm Græcis sit εὑρών, & εὗρε, & inuenire sæpe in scripturis ponitur pro nancisci & consecutum esse, vt ibi: Inuenisti gratiam apud Deum. Itaque significat, fidelem amicum rem esse admodum pretiosam, raram & charam: ex qua multum non solum vtilitatis, sed etiam voluptatis percipitur. Quod magis adhuc exaggerat: cùm subdit.

16 *Amico fideli nulla est comparatio, & non digna ponderatio auri, & argenti contra bonitatem fidei illius.*

SIgnificat amicum fidelem non solum rem esse pretiosam, sed omnium pretiosissimam: ac talem cui nihil eorum quæ homines magni faciunt æquari possit. Pro nulla est comparatio, Græcè est οὐκ ἔστιν ἀντάλλαγμα, hoc est, non est permutatio: aut non est aliquid quod tanquam æquale cum eo permutari possit, quemadmodum fit in emptionibus, vbi fit rerum permutatio: dum pro te quapiam redditur æquale. Id enim propriè dictio Græca significat, quæ etiam est Matth. 16. vbi nos legimus: Quam dabit homo commutationem pro anima sua? Bene sensum hic reddit interpres, si bene intelligatur: hoc modo: nulla est comparatio, hoc est: nihil est quod ei comparari potest tanquam æquiualens. Secundam partem Græca breuius sic habent: καὶ οὐκ ἔστι σταθμὸς τῆς καλλονῆς αὐτοῦ, hoc est non est pondus pulchritudinis eius, hoc est, pulchritudo vel bonitas eius non potest satis æstimari vllo pondere. Idem significat nostra lectio: ponderatio auri & argenti non est digna, hoc est, non respondet, bonitati fidei, hoc est, fidelitatis illius, sed ab ea longè superatur. Respicitur enim ad hoc quod

quod in staterae libris vnum alteri componitur, & adaequatur.

17 *Amicus fidelis medicamentum vitae & immortalitatis, & qui metuunt Dominum, inuenient illum.*

AMicus fidelis non tantum instar arcis protegit à malis inferendis, nec tantum instar diuitiarum bona multa suppeditat: sed etiam à malis illatis instar medicinae curat, vnde rectè praedictis additur, quòd sit medicamentum vitae & immortalitatis: hoc est, vitam imò & immortalitatem afferens, nimirum quia sua consolatione & ope mala incidentia vel tollit vel lenit, ita vt alias morituro vel defecturo vitam conferat, non hanc tantum, sed etiam aeternam. Item quia sua salubri monitione & redargutione à pestiferis malis & morte aeterna amicum praeseruat Graecis tantum est φάρμακον ζωῆς, hoc est, pharmacum vel medicina vitae, hoc est, quod vitae huic miserae medetur: verum quia interpres noster addidit, & immortalitatis, ideo apud nos medicamentum vitae exponi debet, medicina vitam afferens. Postquam autem variis similitudinibus Sapiens ostendit quàm magna res sit fidelis amicus, docet item qua ratione tam rarum & magnum bonum obtineri possit, nempe non nisi Dei singulari beneficio & dono, ne quis se suo marte illum sibi posse parare existimet. Qui, inquit, metuunt Dominum, inuenient illum, hoc est, Dei quem colunt munere sequentur illum, & Deus talem illis dabit tanquam mercedem sui cultus. Quod magis declarat sequens sententia.

18 *Qui timet Dominum, aequè habebit amicitiam bonam, quoniam secundum illum erit amicus illius.*

HOc est: Qui reueretur Dominum eúmque piè colit, sicut ipse bene & fideliter sese gerit erga Deum, & propter Deum etiam erga proximum suum: ita aequè, hoc est similiter, habebit bonam, fidelem & constantem amicitiam alterius erga se, aut aequè habebit, hoc est, iustè: iustum enim est, vt qui Deum reueretur, bonam Dei beneficio amicitiam aliorum erga se consequatur. Vtrique intelligentiae conuenit quod sequitur; quoniam secundum illum erit amicus illius, hoc est, qualis ipse est erga Deum & proximum, talis erit & amicus illius, hoc est, fidelis & syncerus ei obtiget amicus, sicut ipse fideli & recto est erga Deum & proximum animo. Hunc sensum Graeca ostendunt quae habent, ὁ φοβούμενος κύριον εὐθυνεῖ τὴν φιλίαν αὐτοῦ, ὅτι κατ' αὐτὸν οὕτως καὶ ὁ πλησίον αὐτοῦ, hoc est: qui timet Dominum, diriget (vel rectam faciet) amicitiam eius (pro suam), quoniam secundum illum sic & proximi eius. Caeterum cùm rarus sit tam fidelis amicus, in quem perfectè competant omnes praescriptae conditiones, (nam vt dicitur Prouerb. 20. Multi homines misericordes vocantur, virum autem fidelem quis inueniet?) in Christum haec vnicè & perfectè quadrant: quem qui nactus est amicum, hic verè fidelem nactus est amicum, per quem velut in arce quadam tutissimè ab omni malo protegetur, in quo diuitias possidebit incomparabiles, atque ab omni morbo animi certissimò curabitur.

19 *Fili à iuuentute tua excipe doctrinam, & vsque ad canos inuenies sapientiam.*

NOuum hic incipit Sapiens argumentum adhortando ad studium sapientiae, & demonstrando eius studij modum ac fructum, quod argumentum rectè subiungitur doctrinae de amicitia, quod vera amicitia sine sapientia obtineri non possit. Inprimis itaque monet à iuuentute ac primis aetatis temporibus suscipiendam sapientum doctrinam & institutionem: sic enim futurum vt vsque ad caniciem & extremam senectutem, quando homini maximè opus est sapientia, cum homine duratura sit, vtpote quae sui studiosos nunquam deserit, nec deficiente hominis aetate, etiam ipsa deficit, quemadmodum voluptas, sed senio accedente magis etiam augescit. Docet ergo quod quidam ait: A teneris consuescere multū est. Et bonum est homini cùm portauerit iugum ab adolescentia sua. Pro, excipe: pleraque Graeca habent, ἐπίλεξαι, hoc est, elige, Germani cum tamē exemplar habet ἐπίδεξαι, hoc est, suscipe, quod secutus est noster interpres. Thren. 3.

20 *Quasi is qui arat & qui seminat, accede ad illam, & sustine bonos fructus illius.*

DIxit quando sit sapientia ambienda, nunc dicit quo modo, pulchra vsus similitudine, qua significat laborem pro ea obtinenda subeundum, idque cum certa spe bonorum fructuū eius percipiendorum: quia, vt quidam cecinit, Non iacet in molli veneranda scientia lecto, Illa sed assiduo parta labore venit. Vult ergo vt ad eam accedamus instar arantis & seminantis, hoc est, laboribus multis eam à nobis esse excolendam, veluti terram ex qua fructus desideramus. Deinde etiamsi non statim dulcedinem & multitudinem fructuum eius sentiamus, non tamen ob id cessandum à laboribus, sed longanimiter expectādos fructus eius, quemadmodum agricola patienter & securè expectat pretiosum fructum terrae, Iacob. 5. hoc enim significat, dicens: sustine bonos fructus eius, hoc est, expecta, Graecis enim est ἀνάμενε.

21 *In opere enim illius paululum laborabis, & cito edes de generationibus illius.*

PRo, opere, Graecis est ἐργασία, quae dictio latius patet, quàm nomen opus. Accommodatur enim ad omnia opera, & operationem atque laborem. Sic autem dixit, ἐν ἐργασίᾳ αὐτῆς, sicut dicitur γεωργία γῆς, pro cultura terrae, vnde rectè quidam hic vertit, In cultura illius. Perstatur enim adhuc incepta à colentibus terram similitudine; significatúrque quod quemadmodum in colenda terra laboratur: postea verò mox percipiuntur ex terra fructus eius: qui ex ea alioqui non poterāt expectari: ita si quis sapientiam excoluerit, & pro ea vel paululum laborauerit, mox gustabit fructus eius. Itaque quod nos habemus: in opere eius accipiendum est pro operatione & labore quem subimus pro obtinenda sapientia. Similis est hic locus illi Psalmistae, Euntes ibant & flebant, mittentes semina sua: Venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos. Psal. 125.

22 *Quā aspera est nimium sapientia indoctis hominibus, & non permanebit in illa excors.*

CAusam indicat cur in excolenda sapientia plerique nolint perseueranter laborare, &

& qui illi ſint, nempe ineruditi & ſtulti, qui ſuis ducuntur cupiditatibus, & voluptatibus terrenis addicti ſunt, ignorantes quantum periculum in eis lateat: Sicut enim his qui infecto ſunt ſtomacho & palato, omnis cibus quālibet delicatus ingratus eſt & amarus: ita vitioſis vera ſapientia non ſapit, ſed valde eis aſpera & inamœna videtur, ita vt aggreſſi eius ſtudium, facilè ab ea reſiliant, nec permaneaut in ea excolēda. Sic & Pro. 24. dicitur: Excelſa ſtulto ſapientia & ibi .23. In auribus inſipientium ne loquaris: quia deſpiciēt doctrinam eloquij tui.

23 *Quaſi lapidis virtus probatio erit in illis, & non demorabuntur proiicere illam.*

GRæca primam partem clarius habent ſic, *ὡς λίθος δοκιμασίας ἰσχυρὸς ἔσαι ἐν αὐτῷ*, quaſi lapis probationis validus erit in ipſo, hoc eſt ipſa ſapiētia erit ſtulto velut magnus & grauis aliquis lapis quo probantur vires hominum. Sicut enim illum infirmi & ſegnes mox abiiciunt, cúmque portare recuſant, ita & ſtulti ſapientiæ ſtudium velut nimis graue & intolerabile reiiciunt à ſe. Itaque noſtra lectio ſic rectè accipietur. Ipſa ſapiētia erit in ſtultis hominibus probatio, hoc eſt probabit eos ſicut virtus, hoc eſt, fortitudo vel grauitas lapidis probat vires & fortitudinem hominum. Ita enim & ſapientia probat illos an velint vel poſſint ferre, & tentant quidam illi ſapiētiam nonnunquam attingere & ferre: ſed mox præ ignauia & animi languore non differunt eam à ſe proiicere, velut nimis oneroſam & moleſtam.

24 *Sapientia enim doctrinæ ſecundum nomen eſt eius, & non eſt multis manifeſta.*

PRior pars obſcura eſt etiam apud Græcos. Intelligit quidem Lyranus ſignificari ſapientiā habere nomen à re, quia: vt inquit, ſapientia dicitur quaſi ſapida ſcientia. Verum etiam ſi ſic eſſet, (quod etiam ſic non eſt, non enim à ſcientia dicitur ſapientia, ſed à ſapore) tamen hæc explicatio non conuenit huic loco, cùm Latinè hæc non ſint primum ſcripta. Qua ratione nec conuenit quod quidam Græcam dictionem attendentes, putant authorem hic ſecutum eos qui *σοφίαν* putant dictum quaſi *ζοφίαν*, à *ζόφος*, quod caliginem ſignificat, eo quod ſit multis abſcondita & occulta: quia nec Græcè hæc primum ſunt ſcripta, ſed Hebraicè, vt patet ex Prologo huius libri. Proinde non video ſenſum conuenientiorem quam hunc: Sapientia eſt ſecundum nomen eius, hoc eſt id quod dicitur & prædicatur, nempe ardua res & excelſa, & non quibuſuis obuia. Simili ferè modo Rabanus intelligit, ſic ſcribens: Sapientia doctrinæ, ſinceritas eſt legis diuinæ. Quæ ſecundum nomen eius eſt, hoc eſt prudentia, veritas & virtus. Notandum tamen quoſdam Græcos Codices habere non *αὐτῆς*, eius, ſed *αὐτοῖς*, hoc eſt, ipſis, vt ſit: Sapientia ſecundum nomen illis eſt, hoc eſt, nomine ſolum illis nota eſt, non re vera. Aut nomine ſolum eis cōpetit: quia quidam nomine tenus ſunt ſapientes: quibus reuera ſapientia non eſt manifeſta.

25 *Quibus autem cognita eſt, permanet vſque ad conſpectum Dei.*

GRæca modo hunc verſum non habent. Significat autem, ſapientiam eos quibus per experientiam cognita eſt, non deſerere, nec deſeri ab eis: ſed vt illi per amorem ei iugiter adhærent, & ipſam ſemper apud eos permanere, ac tādem deducere ad Dei contemplationem & eius clarā viſionem, in qua ſola perfecta eſt ſapientia. Veritatem autem habet hæc ſententia in prædeſtinatis & electis. Nam alioqui etiam eos qui guſtauerunt bonum Dei donum, contingit prolabi & à vera ſapientia excidere. Ipſa tamen ſemper apud omnes permanet quantum ad ſe pertinet. Nec enim deſerit, niſi prius deſerta.

26 *Audi fili, & accipe conſilium intellectus, & ne abiicias conſilium meum.*

POſtquàm indicauit per quid fiat vt plerique ſe ſerio non tradant ſtudio ſapientiæ, ad eam filium ſuum ſapiens adhortaturus, commodè hanc interiicit ſententiam, qua illum ad auſcultandum excitat. Conſilium intellectus, hoc eſt, intelligentiæ, vocat conſilium prudens, illud ſcilicet quod iamiam daturus eſt, vnde Græcis tantum eſt *γνώμην μου*, hoc eſt, ſententiam meam.

27 *Iniice pedes tuos in compedes illius, & in torques illius collum tuum.*

28 *Subiice humerum tuum, & porta illam, & ne acedieris vinculis illius.*

HIs duobus verſibus: pulchris allegoriis idē vult ſignificare, nempe ſapientiæ candidatum ſe totū debere ſubmittere ei ac lubēter perferre vt ab ea cohibeatur: ducatur & gubernetur, & quicquid in eius ſtudio moleſtum videtur & graue, non detrectare. Cùm autem nomen, torques: proprie ſignificet ornamentum colli ex auro, argentoue, & id genus aliis: hic impropriè accipi debet pro colli ligamine, quod Latinis propriè dicitur numella: quale eſt quo canes alligari ſolent: aut etiam ſerui fugitiui: & malefici. Id enim ſignificat dictio Græca *κλοιὸν* hic poſita. Meminit ergo quatuor, quibus variæ partes corporis grauari ſolent. Pedes enim conſtringuntur compedibus, collum numella, humeri oneribus impoſitis, manus & brachia vinculis. Et ſub allegoria harum partium & grauaminum monet, vt quis ſe totum ſinat à ſapientia cohiberi & captiuari, néſque ſenſus ſuos & affectus eius diſciplina & præceptis conſtringi, vt quicquid ea faciendum decreuerit, id non detrectet exequi: etiamſi moleſtum carni videatur. Quòd ſi diſtinctio aliqua inter has partes quæratur, prior verſus rectè intelligetur pertinere ad præcepta negatiua: quibus à faciendo quippiam cohibemur: ſecundus verò verſus ad præcepta affirmatiua, quibus ad faciendum aliquid aſtringimur. Subiicimus enim humerum ſapientiæ, & portamus eam, quando quicquid iniungit faciendum, & ſi graue ſit, exequimur. Rurſum pedes conſtringuntur, cùm affectus noſtri cohibentur: Collum, cum ſuperbia curuatur. Manus, cum à malis operibus Dei timore impedimur. Porrò pro, acedieris, verbo deriuato à nomine Græco acedia, hoc eſt, triſtitia vel tædio, Græcis hic eſt *προσοχθίσῃς*, quod eſt, indignari & offendi. Idem ſatis ſignificat noſtra lectio: ne acedieris vinculis eius: hoc eſt: ne triſteris: vel tædio afficiaris ob vincula eius veluti manibus tuis iniecta.

iniecta. Pulchrè hic contra eos qui in defendenda euangelica libertate nimij sunt, indicatur veram sapientiam quandam libertatem nobis eripere, & seruitutem quandam iniicere: carni quidem molestam & grauem, sed quam spontè suscipere debeamus.

29 *In omni animo tuo accede ad illam, & in omni virtute tua conserua vias eius.*

HAc sententia velut clarius exprimit, quod superioribus allegoriis obscurius dixit. Dicitur autem, omni animo & omni virtute, pro tota anima & tota virtute & fortitudine, significans non frigido aut tepido animo, sed serio & eam quærendam, & eius mandata obseruanda, tum vt sciatur quæ illa sint tum vt cognita opere præstentur.

30 *Inuestiga illam, & manifestabitur tibi, & continens factus ne derelinquas eam.*

CVm dicit inuestiga, significat eam non omnibus obuiam, labore obtinendam esse. Et ne laboris tædeat, manifestabitur inquit, tibi: nō enim subducet se ab his qui quærunt eam. Facilè enim, dicitur in Sapientia, videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui quærunt eam
Sap.6. iuxta illud Saluatoris: Quærite, & inuenietis. Quoniam autem non est satis eam & quærere & inuenire, nisi quis eam perseueranter retineat,
Matt. 7. addit: & continens factus, hoc est, compos effectus, & obtinens eam ne derelinquas eam. Est enim Græcis ἐγκρατὴς, quod non solum significat abstinentem & temperatum, sed & compotem, & rem aliquam assecutum, quomodo verisimile est eam dictionem etiam accipiendam Sapien. 8. vbi legimus: & vt sciui quoniam aliter non possem esse continens, nisi Deus det, adij Dominum, &c. vt sit sensus: cum scirem me non aliter posse compotem fieri voti mei, & obtinere desideratam sapiētiam: quoniā in oratione quæ subiicitur ad Deum, non oratur pro continentia obtinenda, sed tantum pro sapientia.

31 *In nouissimis enim inuenies requiem in ea, & conuertetur tibi in oblectationem.*

QVod quidam dixit radices virtutis esse amaras, fructus vero suauissimos, hoc idem significat hic Sapiēs in stulto sapientiæ, initia eius carni esse molesta, sed exitum esse iucundissimū.
Matt. 11. Simile est quod dicit Saluator: Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. In nouissimis, inquit, hoc est, postea cùm iam assueueris virtuti, pro fatigatione & labore inuenies requiem conscientiæ in ea, amaritudo eius conuertetur tibi in oblectationem nō solum in futura vita, vbi istud perfectè impletur, sed etiam in præsenti, quando carne ex parte per assuetudinem virtutis superata, virtus incipit esse iucundissima, tum propter naturalem suam honestatem quam in se habet, tum propter pacem mentis quam adfert.

32 *Et erunt tibi compedes eius in protectionem fortitudinis & bases virtutis, & torques illius in stolam gloriæ.*

NOn solum, inquit, requiem inde consequeris & voluptatem, sed & protectionē fortē& honorē pręclarum. Compedes enim quę infirmi-

tatem adferre videbantur, conuertentur in protectionem fortitudinis, hoc est, fortem, & bases fortitudinis; hoc est, fortes, in quibus scilicet solidè possis consistere, & torques vel numellæ, quę deformitatem habere videbantur, & seruilitatem præ se ferre, vertentur in ornamenta pulcherrima, qualis est stola gloriæ, hoc est, stola gloriosa. Nam præcepta sapientiæ: quibus sibi suos deuincit veluti compedibus & numellis, etsi in primis carnem premant, & libertatem quandam eripiāt, tamen postea per obseruationem eorum & fortiter illos protegunt contra omnia vitia ac irāDei, & gloria magna atque libertate eos apud Deum & homines decorant & ornant. Illud: bases virtutis, additum est ab interprete, cùm non sit in Græcis.

33 *Decor enim vitæ est in ea, & vincula illius alligatura salutaris.*

PRo, decor vitæ, Græcis est κόσμος χρύσεος, ornatus auri, vel aureus. Pro alligatura salutaris, est κλῶσμα ὑακίνθινον, hoc est, nexus hyacinthinus: qui scilicet non grauat nec dehonestat, sed leuis est & ornat. Interpres maluit rem reddere quàm verba: Per ornatum enim auri nihil significatur quàm decor & pulchritudo quam suis adfert sapientia in vita hac. Per nexum hyacinthinū salutaris & vtilis alligatura. Fœlix enim necessitas quæ ad meliora compellit. Quidam codices scripti habebant, fila hycinthina, alligatura salutaris: vt verisimile sit interpretem vertisse vt habēt Græca, & deinde commentarium adiectum, qui postea magis obtinuit.

34 *Stola gloriæ indues eam, & coronam gratulationis superpones tibi.*

REctiùs per accusatiuum legitur Stolam, vt habent Græca, & multa Latina scripta, & subauditur particula similitudinis: vt alias sæpe. Indues eam vt stolam gloriæ, hoc est, amictū gloriosum hoc est, per eam vndique conspicuus eris & ornatus: veluti veste præclara indutus, & corona gratulationis, vel vt est Græcis, ἀγαλλιάματος, hoc est, exultationis & lætitię circundatus. Simile est illi Prou. 4. Arripe illam & exaltabit te: glorificaberis ab ea, cū eā fueris amplexatus. Dabit capiti tuo augmenta gratiarum, & corona inclyta proteget te. Cæterum coronam super positam opponit oneri cui humeros subiiciendos dixit, vt pulchrè quatuor illa quæ grauare videntur, ostendat in ornatum conuertenda.

35 *Fili, si attenderis mihi, disce: & si accommodaueris animum, sapiens eris.*

GRæca primam partem sic habent: ἐὰν θέλῃς τέκνον, παιδευθήσῃ hoc est, si volueris fili erudieris. Non ergo adhortatio est ad discendum, sed indicatur qua ratione sapientia & eruditio obtineri possit. Et ordine conuenienti in sequentibus tria vel quatuor requirit, quorum primum est, vt quis sapientiæ bene sit affectus, & ad eam percipiendam habeat bonam voluntatem. Sic enim futurum vt facilius erudiatur, & sapientiam percipiat à qua si alienam habeat mentem, non poterit eius esse capax. Hoc est ergo quod dicit si voles erudieris, in quem sensum & nostra lectio accipi debet: Si attenderis mihi, faciendo scilicet quod dixi, iniice pedem tuum in compedes illius, & mentem tuam non auertendo à sapientia; sed eam iuxta meum consilium aman-

amando, tunc tu disces, tunc capax eris disciplinæ. Cui intelligentiæ conuenit quod sequitur, & si accōmodaueris animum tuum, ipsi scilicet sapientiæ, tunc facilè sapiens efficieris: iuxta illud Salustij: Vbi intenderis ingenium, ibi valet.

36 *Si inclinaueris aurem tuam, excipies doctrinam: & si dilexeris audire, sapiens eris.*

SEcundum quod requiritur est, vt qui sapientiæ bene est affectus, eiusq; est cupidus, quando quidem alieno eget magisterio sese componat ad audiendum alios, & lubenter audiendum. Itaque dicit: si inclinaueris aurem tuam ad audiendum, tunc excipies doctrinam, vel vt est Græcis, σύνεσιν, intelligentiam, hoc est, doctus euades, vt doctrina passiuè potius accipiatur: qua scilicet quis doctus sit.

37 *In multitudine præbyterorum prudentium sta: & sapientiæ illorum ex corde coniungere.*

PRudentiū, adiecit interpres de suo, nec malè. Nomē presbyteri hic potius ætatis est quàm dignitatis, significans idem quod seniores. Tertiū ergo requisitum est, vt quandoquidem alieno magisterio opus est: senes & sapientes deligantur, à quibus vera sapientia percipiatur.

38 *Vt omnem narrationem Dei possis audire, & prouerbia laudis non effugiant te.*

GRæcè est, πᾶσαν διήγησιν θείαν θέλε ἀκροᾶσθαι. Omnem narrationem diuinam velis audire. Narrationem ergo Dei intellige eam quæ de Deo est rebúsque diuinis. Pro: laudis, est συνέσεως hoc est, intelligentiæ, at interpres legit αἰνέσεως, hoc est, laudis. Intellige ergo prouerbia laudis parabolas & doctrinas laudabiles. Bene notāda hæc salutaris doctrina sapientis. Docet enim non vt plerique hodie faciunt, de suo præsumere intellectu confidentes se suo ingenio omnia assequi posse. Item non satis esse studio proprio adiicere orationes, sed opus esse audientia aliorum. ad hanc vbique scriptura sapientiæ cupidos prouocat. Rursum docet non vnum aliquem aut alterum deligendum in angulis doctorem, sed adeundam multitudinem, idque non iuuenum, vt fecit Roboam, sed senum & sapientum, quemadmodum fit in Catholica Ecclesia, vbi exponuntur veterū patrum sententiæ, non priuatæ opiniones. Docet & hoc etiam ex prudentibus & senioribus non tam quærendum quid illi sentiant, aut inuenerint suo ingenio, quàm quid proferant ex narrationibus diuinis, hoc est, quod verbo Dei siue scripto siue non scripto sit conforme. Nec vnum & aliud dogma sacrum dicendum vult, sed omnem narrationem diuinam: omnémque doctrinam grauem & laude dignam: prætermissis scilicet quæ ad pietatem non pertinent. 3. Reg. 12.

39 *Et si videris sensatum, euigila ad eum, & gradus ostiorum illius exterat pes tuus.*

NOn satis est huic nostro Sapienti excitare ad prudentium audiendum doctrinam, sed vult idipsum fieri impigrè, & multo cum studio: Itaque vult & vt summo diluculo id fiat, & vt fiat assiduè atque frequenter. Si, inquit, videris sensatum, hoc est, prudentem, euigila ad eum, hoc est summo diluculo adeas illum, nec sit tibi molestum somnium tuum rumpere quo illum audias, & gradus, quibus ascēditur ad ostia domus eius exterat pes tuus: hoc est, frequenter eum adeas Euigilare ad sapientem, Hebraica phrasi est tempestiue & festinàter illum adire, non tardè & sero, quomodo solemus ad ea accurrere quæ nobis vehementer sunt cordi.

40 *Cogitatum tuum habe in præceptis Dei, & in mandatis illius maximè assiduus esto.*

QVoniam non satis est multa etiam frequenter à doctioribus audire, nisi quis audita apud se frequenter & serio expendat & ruminet ideo rectè quarto loco post prædicta subiicit: Cogitatum tuum habe in præceptis Dei, & additur Græcis τελέως, hoc est, perfectè. Pro: maximè assiduus esto, illis est μελέτα διαπαντός, hoc est, meditare semper. Idem nostra lectio significat, si intelligatur, in mādatis eius recolendis assiduus esto, iuxta illud Psal. 1. Beatus vir, cuius in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.

41 *Et ipse dabit tibi cor, & concupiscentia sapientiæ dabitur tibi.*

PRædictis, si seruentur: adiicitur gratiæ diuinę promissio, qua confirmatur, quod superius dixit, per requisita illa media sapientiam obtinendam, docens tamen præter illa adhuc opus esse Dei gratia, sine qua nihil prosint illa omnia. Si inquit, hæc præstes, ipse dabit tibi cor, hoc est, sapientiam, & concupiscentia sapientiæ dabitur tibi feruentior scilicet, plenior, qua iam omni tædio & molestia quæ in principio sentiebatur superatis, ac concupiscentia huius mundi plenius extincta, vnde & ardentius sapientiam desideres iuxta illud quod postea sequitur: Qui edunt me, adhuc esurient, & qui bibunt me: adhuc sitient. Sap. 24. Potest & aliter accipi concupiscentia sapientiæ, pro sapientia concupita. Similis locus est Prouerb. 2. in principio, vbi etiam ex Dei dono promittitur sapientia amanti eam, & ex amore eam serio ac diligenter quærenti. Si enim, inquit, sapientiam inuocaueris, & inclinaueris cor tuum prudentiæ: quæsieris eam quasi pecuniam, & quasi thesauros effoderis illam: tunc intelliges timorem Domini, & scientiam Dei inuenies, quia Dominus dat sapientiam, & ex ore eius prudentia & scientia.

CAPVT VII.

APVT hoc plenum est salutaribus præceptis ad communem vitam pertinentibus. Et primum quidem continet pleraque communia præcepta negatiua, quibus quæ mala sunt prohibentur: deinde traduntur præcepta ad familiā curandum pertinentia: ac postea talia quæ ad reuerentiam sacerdotum spectant: tum & ab his transitur ad commune præceptum beneficentię pauperibus & afflictis exhibendæ. Inprimis ergo in genere: vitiorum omnium fuga consulitur, dicendo.

1 *Noli facere mala, & non te apprehendent.*

MAla scilicet: quod Græcis etiam reperitur, quamuis in vtraque parte dictio: mala: nō pro eisdem malis accipi videatur. Cùm enim dicitur: Noli facere mala, de malis culpæ sermo est: cùm verò dicitur: non te apprehendent mala:

mala: sermo est de malis pœnæ. Dirigitur autem hæc sententia contra eos qui de suis queruntur calamitatibus, non agnoscentes se earũ esse causas propter peccata sua quasi dicat: Vis liber esse à malis? noli facere mala iuxta vulgare prouerbium: Non essent plagæ si non essent peccata. Respondet huic quod & Saluator ait: Eadem mẽ
Gen 4. sura qua mẽsi fueritis, remetietur vobis. Et quod dictũ est Cain: Nonne si bene egeris recipies, si
Psal.17. autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit? Et quod Psalmista dicit de Deo: cum peruerso peruerteris.

2 *Discede ab iniquo, & discedent mala abs te.*

Ablatiuus: iniquo accipi potest pro re iniqua, vt hæc sententia aliis verbis idem significet quod superior sententia quam intelligentiam puto esse veriorem. Aut potest accipi pro homine iniquo, aut diabolo, & tunc per mala, intelligi possunt vitia. Qui enim consortium declinat iniqui hominis & diaboli, facilè à vitiis, & proinde etiam à vindicta liber erit. Cui intelligentiæ fauere multum videtur quòd Græca non habeant hic mala, sed ἁμαρτία, hoc est, peccatum. Sed rectè etiam intelligitur peccatum declinare ab homine, quia non inuoluit eum vindicta peccato debita.

3 *Fili non semines mala in sulcis iniustitiæ, & non metes ea in septuplum.*

Mala, non est in Græcis, quæ absolutè habent, non semines. Obscurum autem est quid per sulcos iniustitiæ sit intelligendum, in quibus, vel vt est Græcis, super quos non vult seminari. Intelligit quidem Lyranus sulcos iniustitiæ, corda fragilium ad iniquitates prona, vt significetur talibus nõ esse ingerẽda semina prauæ doctrinæ aut scandalosæ vitæ, qui sunt veluti sulci dispositi ad semen suscipiendum. At simpli-
Galat.6. cius fuerit intelligere hoc significari quod est apud Paulum, cùm dicit: Qui seminat in carne (vel vt est Græcis, per accusatiuum sicut hic in carnem suam) de carne & metet corruptionem. Sicut enim ibi seminare in carne, est ea opera facere quæ caro desiderat, quæque caro in sese veluti recipit, fouet & nutrit, sicut terra sparsum in se semen: ita & hic seminare in sulcis iniustitiæ, est satisfacere desideriis carnis, eáque facere vnde mala desideria foueantur: vt sulci iniustitiæ, intelligantur desideria carnis & mali affectus, quibus qui fomentum præbuerint per opera mala metent inde in septuplum, hoc est: quemadmodum ager semen illi immissum reddit cum fœnore magno, ita & ipsi graue inde reportabunt malum atque vindictam. Septuplum enim more scripturæ, positum est pro multipliciter. Potest etiam simpliciter accipi seminare in sulcis vel super sulcos iniustitiæ, pro serere malam semẽté.

4 *Noli quærere ab homine ducatum, neque à rege cathedram honoris.*

Subiicit quædam modestiæ præcepta, auocãs ab ambitione & appetitu honorum qui in hominibus maximè dominantur, idque cum summo periculo, & persæpè etiam cum pernicie ipsorum. Pro, ab homine, Græcis est παρὰ κυρίου, à Domino. Et verisimile est interpretem vertisse, à Domino, idque à scriptore indocto mutatũ in, ab homine. Dehortatur enim Sapiens vt neque stultis precibus à Domino, neque à regibus petamus principatum aut sedem honorificam, tum quod in publicis illis functionibus non tantum honor spectandus sit, sed & onus molestiis & periculis non carens, tum quod exacta ratio administrationis Deo & regi reddenda sit; proinde ab illis honorari, est illis grauius obstringi, & se eis subiicere quorum vltionem euitare non licet. Ducatũ posuit interpres pro principatu, quia qui præest, alios ducere & gubernare debet. Græce est ἡγεμονίαν. Et quoniam sunt qui ob præsumptionem virtutis & sapientiæ audent siue à Deo siue ab homine petere honoris locum, rectè subiicitur.

5 *Non te iustifices ante Deum, quoniam agnitor cordis ipse est: & penes reges noli velle videri sapiens.*

Pars illa quoniam agnitor cordis ipse est: addita est ab interprete, vel alio quopiam, commentarij vice, cùm Græca etiam hic tantum habeant bimembrem sententiam, qua dehortatur sapiens ab ostentatione iustitiæ coram Deo, & sapientiæ coram rege, vtrique enim huiusmodi ostentatio est odiosa propter superbiæ notam, quæ Deo & regibus summè displicet. Vterque huiusmodi ostentationem facile potest confutare. Nã & Deus facilè quemque potest conuincere peccati, qui agnitor est cordis, & quem nullum latet secretum; & rex proponẽdo grauissimarum Prou. 25
rerum difficultates, facilè poterit ignorantiam alicuius prodere, & ridendã exponere. Vnde & Salomon monet: Ne gloriosus appareas corã rege, Iustificant se ante Deum, qui ita coram Deo de sua iustitia gloriantur, quasi nullum habeant peccatum, ob quod argui timeant ab eo. quomodo se iustificabat Pharisæus ille Euangelicus, de quo Luc. 18. Iustificant item se ante Deum, qui sua facta apud eum excusant, quærentes excusationes in peccatis, quasi Deum per eas fallere possint, sicut fallunt homines.

6 *Noli quærere fieri iudex, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates.*

Peculiariter dehortatur ab ambitione potestatis iudiciariæ, indicans eam requirere quod paucis datum est, quódque de se non temerè quis præsumere debet, videlicet vt valeat virtute, hoc est, viriliter & fortiter irrumpere iniquitates. Vbi irrumpere non est positum in communi eius significatu pro vi ingredi, sed in propria eius significatione pro penitus frangere, quomodo accipit Lactantius lib. 6. Summum, inquit, inter se hominum vinculum, est humanitas: quod qui irruperit, nefarius & parricida existimandus est. Græcis est, nisi valeas tollere iniustitias. Porro Rabanus hoc refert ad iudicis iniquitates, intelligens, eum qui iudex esse volet, ante omnia debere in seipso separare iniquitates: quia inquit, qui grauatur pondere propriarum culparum, non debet velle fieri iudex alienarum. Magis tamen referendum est ad iniquitates alienas, vt significetur, ad iudicem pertinere vt viriliter resistat, impediat & frangat improborum conatus, & eorum violentias siue contra se siue contra innocentes alios reprimat & vindicet. Vt autem sic valeat irrumpere iniquitates aliorum, multa in iudice requiruntur, & primum quidem vitæ integritas, & in iudicando

æquitas: deinde vero etiam potentia, diuitiæ ac fauor hominum, sine quibus non suffecerit vitæ innocentia, vnde Iethro Mosi consulit, vt prouideat ex omni plebe viros potentes & timentes Deum quos præficiat populo.

7 *Ne fortè extimescas faciem potentis, & ponas scandalum in agilitate tua.*

INdicat & aliud periculum, ob quod non sit ambienda iudicandi potestas, nempe quia frequenter fit, vt iudex timore potentiæ alicuius nō ausit iustam proferre aut exequi sententiam. Pro in agilitate tua: Græcis est, ἐν εὐθύτητί σου, hoc est, in æquitate vel rectitudine tua. Et fortè interpres scripserat, æquitate, cùm sic soleat dictionē εὐθύτητι vertere, sed hoc scriptor aliquis mutauit in agilitate, quòd absurdum videretur dici scādalum poni in æquitate: Ponere autem scandalum in æquitate sua, est offendiculum præbere suæ æquitati & integritati, hoc est, aliquid committere per quod æquitas ipsius impediatur vt non habeat quem solebat & debebat progressum. Quod fit, dum iudex timendo personam potentis, non audet debitam pronunciare aut exequi sententiam. Itaque non tam hic est sermo de scādalo aliis præstito, quàm de scandalo quod quis sibi præstat, dum id facit per quod ad lapsum & ruinam inclinatur. In hunc sensum & nostra lectio accipienda est hoc modo: Ne fortè extimescas faciem potentis, & hanc timendo pōnas tibi scandalum in agilitate, hoc est, dexteritate tua, quia scilicet per timorem potentiæ alterius tibiipsi obstaculum præbes, ne pro tua dexteritate & promptitudine pergas in iudicando & defendēdo oppressos innocentes. Lyranus intelligit: ne ponas scandalum in agilitate tua: hoc est, ne alios scandalizes per leuitatem & inconstantiam tuā. Verum hæc explicatio nimis est aliena ab originali, & nomen agilitatis, magis laudis nomen est quàm vitij.

8 *Non pecces in multitudinem ciuitatis, nec te immittas in populū.*

MAgis legendum est per accusatiuum, multitudinem, quo modo legitur apud Rabanum, cum Græcè sit εἰς τὸ πλῆθος, in multitudinē. Videtur autem hæc sententia etiam pertinere ad doctrinam superiorem, vt indicetur hic & alia ratio, ob quam non sit ambienda potestas regendi & iudicandi alios, nempe quia per eam potestatem exponit quis sese periculo apud promiscuū vulgus, quod vt facilè offenditur, ita difficilè placatur. Dicit ergo: non pecces contra multitudinē ciuitatis: iniuria illam afficiendo: neque te temerè immittas in populum, siue ad regendum illum: siue potius ad componendum rixas & contentiones in populo excitatas. Primum prohibet non solum quod graue sit delictum peccare contra totam communitatem, sed etiam quòd difficile sit eam placare, & effugere eius vltionem. Secundum prohibet, quod periculosum sit Reipublicæ rebus se immiscere, maximè contentionis tempore, quod multi semper patentur hostes in quancunque partem quis inclinetur. Constat ex
Act. 19. Actis de Paulo, quomodo cum vellet in tumultu excitato Ephesi à Demetrio se dare in theatrum, suis admonitus sese continuerit.

9 *Neque alliges duplicia peccata, nec enim in vno eris immunis.*

PRopter coniunctionem, neque, hæc sententia ad superiorem doctrinam ferè refertur, vt per hanc moneatur ne quis immittendo se in populum, aut iudicis officium ambiendo, se inuoluat duplicibus peccatis, & suis scilicet & populi: cuius peccata sæpè imputantur rectoribus, siue ob scandalum ab eis datum siue ob negligentiam correctionis. At Græca hanc sententiam seorsum habent, & alium sensum requirunt. Habent enim sic: μὴ καταδεσμεύσῃς δὶς ἁμαρτίαν, Ne alliges bis peccatum. Quibus verbis prohibetur continuatio peccatorum, vt si semel labi in aliquo cōtingat, mox cessetur, nec adiiciatur peccatum peccato. Continuatio enim peccatorum ac multiplicatio, in scriptura dicitur esse quædam colligatio, vinculorúmque connexio, vnde apud Isaiam dicitur, Væ qui trahitis iniquitatem in funiculo vanitatis, & quasi vinculum plaustri peccatum. In nostra ergo lectione alligari duplicia peccata, est peccatum semel commissum repetere, & priori coiungere, quod ne fiat, rationem reddit, nec enim, inquit, in vno immunis eris, hoc est, impunitus non eris de vno admisso, quanto magis si repetas. Satis durum erit vnius vindictam perferre, quo magis cauendum ne duplicetur, vt ne duplicato peccato duplicetur & pœna.

10 *Noli esse pusillanimis in animo tuo: exorare & dare eleemosynam ne despicias.*

PRo omnibus illis verbis: Noli esse pusillanimis in animo tuo, exorare: Græcis est breuius & elegātius μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν προσευχῇ σου, ne sis pusillanimis in oratione tua: vt verisimile sit infinitiuum, exorare, apud nos magis referendum ad præcedentia, quàm ad sequens verbū, despicias, vt aliqui libri scripti distinguunt, vt sit sensus: nō sis pusillanimis ad exorandū. Vtut est, postquàm monuit peccatum non iterandum, & nec vnum, quidem fore impunitum, commodè subiungit quid admisso peccato sit pro eius expiatione faciendum: orandum scilicet cum confidentia, & orationi addendam eleemosynam, quę extinguit peccatum, sicut aqua ignem. Dicit ergo: Si peccasti, noli ob id esse omnino pusillanimis, quasi desperās de venia, sed ora Deū cum fiducia: at quoniam non oportet esse contentum oratione, ne despicias, nec negligas dare etiam eleemosynam. Ita fit, vt qui benignus es in alios, etiam Dei benignitatem in te prouoces, & sentias. Simi- Sap. 21.
lis locus est infrà: Fili peccasti, non adiicias iterum: sed & de pristinis deprecare Deum, vt tibi dimittantur.

11 *Ne dicas, In multitudine munerum meorum respiciet Deus, & offerente me Deo altissimo, munera mea suscipiet.*

DIxit per quæ Deus propitiari possit, dicit nunc per quę non propitietur: tollens fiduciam legalium sacrificiorum, siue quod illa per se Deo grata non essent, sicut Iudæi putabant, siue potius quòd, neglecta pietate in Deum & proximum, de qua actum est sententia præcedente, vana esset fiducia impetrādæ misericordię Dei, per sacrificia etiam nouæ legis. Dicit enim hanc sententiam Sapiens contra impios, qui etiamsi perseuerent in peccatis suis, pro oblatio-

nem

nem sacrificiorũm sibi promittũt impunitatem, ita vt hæc sententia pertineat ad retundendam vanam præsumptionem sicut præcedens ad desperationem tollendam.

12 *Ne irrideas hominem in amaritudine animæ suæ, Est enim qui humiliat & exaltat circumspector Deus.*

GRÆCA habent, ἄνθρωπον ὄντα, hominem existentem in amaritudine. Nec habent duo illa verba, circumspectator Deus. Monet non ridendum hominem miseriis & calamitate grauatum, aut in cordis amaritudine constitutum, vt cui potius sit condolendum, & consolatio adhibenda. Et causam addit quòd sit qui humiliat & exaltat, nempè Deus, significãs esse vicissitudinem rerum in manu Dei sitam, vt summa faciat infima, & contrà infima extollat, vt ob id quisque sibi alienam miseriam metuere debeat, & huius metu ab irrisione cauere. Aut etiã amplius significat, Deũ solitum alienæ miseriæ irrisores deiicere, exaltatis his q̃ prius deiecti erãt: vt sit sensus: hominem calamitosum non irridẽdum, quòd Deus qui omnia circumspicit, potest & illum derisum extollere, & derisorem deprimere, idque facere consideratione summæ illius crudelitatis. Iuxta primam intelligentiam similis est sententia in Isocrate ad Demonicum: Nemini, inquit, calamitatem exprobraueris, fortuna enim communis est, & futurum non videtur, hoc est, cuique incertum est & incognitum.

13 *Noli arare mendacium aduersus fratrem tuum, neque in amicum similiter facias.*

OMNES scripti quos vidi codices habent, amare mendacium, sed mendum esse, & legendum, arare, vt habent Biblia Roberti, patet ex Græcis, quæ habent, μὴ ἀροτρία, ne ares. Quoniam autẽ scriptores non intellexerunt quid esset arare mendacium, arare verterunt in amare. Est autem phrasi Hebraica arare mendacium, machinari & moliri aliquid falsi, sicut Oseæ 10. dicitur: Arastis impietatem & Psalmus 129. vbi nos habemus. Super dorsum meum fabricauerunt peccatores. Hebræa habent, arauerunt aratores. Certè Rabanum legisse arare, non amare, quamuis contextus habeat amare, patet satis ex commentario, qui exponit de non molienda fraude amico. Si inquit, nullum mendacium laudabile est, & cuiquam scandalum inferre perniciosum quanto magis contra amicum aliquid moliri per fraudem, vituperabile est? Et inter alias scripturas adducit quod huic loco simile est, illud scilicet Pro. 3. Ne moliaris amico tuo malum, cum ille habeat in te fiduciam. Quo loco etiam Hebræis verbum est quod est Oseæ 10. & significat arare, vt certum sit sapientem hic imitatum esse illum locum Prouerb. Sicut ergo superiori sententia dehortatus est à summa illa inhumanitate, qua quis irridet calamitosum, cùm nemo omnino irridendus sit, ita & hic ab alterius speciei etiam summa inhumanitate dehortatur, vt cùm contra neminem fraude & mandacio agendum sit, maximè tamen caueatur, ne mendacium aliquod fabricetur contra eos qui vel consanguinitate vel amicitia coniuncti sunt. Et ne videatur aliquod mendacium admittere, dum in speciali prohibet mendacium contra fratrem vel amicum excogitatum ideò rectè subbiicit.

14 *Noli velle mentiri omne mendacium, assiduitas enim illius non est bona.*

OMNE inquit, mendacium noli mentiri, hoc est, nullum omnino velis mentiri, ne illud quidem quod in nullius vergere dispendium videatur, imò nec illud quod videtur esse officiosum. Tractat hunc locum prolixè D. Augustinus lib. de mendacio ad Consentium, capite 16. & 17. indicãs triplicem eius intellectum. Nam eos qui defendebant licitum quandoque esse mẽdacium, asserit hunc locum sic intelligere, vel vt tantum prohibeatur mendacium quod ex voluntate proficiscitur, non autem quod quis inuitus profert propter aliquod bonum, atque ideo dictum non esse: Noli mentiri omne mendacium, sed noli velle mentiri. Vel vt dictum sit: noli omne mendacium mentiri: quasi aliquibus mendaciis exceptis quædam prætermittantur, quomodo si diceretur: noli velle credere omni homini non significaretur nulli credendum, sed non omnibus, aliquibus tamen credendum. Eos verò qui omne mendacium prohibitum esse defendebant, hunc locum etiam pro se asserit protulisse, ex eo ostendentes, vsque adeo generaliter omne mendacium esse detestandum: vt etiam si quis mentiri velit, etiamsi non mentiatur, iam voluntas ipsa damnanda sit, ideoque non esse dictum: Noli mentiri omne mendaciũ: vt nõ solùm mẽtiri, sed nec velle mẽtiri quisquam audeat vllo mẽdacio. Magis tamen videtur dictũ esse, noli velle, vel, vt est Græcis, ne velis: vt affectatũ mẽdaciũ maximè prohiberet, non quòd iuxta primum intellectum mendacium non affectatum, & ab inuito prolatum, defendendum sit esse licitum, sed quoniam per infirmitatem humanam vel omnino fieri non potest vel vix, vt quis nunquam mentiatur, (si quis enim in verbo non offendit, hic perfectus est vir) saltem caueat ne affectet mendacium: & studiosè mentiatur atque ex proposito. Cui intelligentiæ benè conuenit quod sequitur: Assiduitas enim illius non est bona. Pro quo Græcis est, οὐκ εἰς ἀγαθόν, non ad bonum, supple tendit vel cedet: vnde Augustinus legit loco prædicto, non proficiet ad bonum. In nostra autem lectione cùm dicitur, non est bona, plus intelligendum est significari quàm dicitur, nempè quòd sit admodum noxia & mala: sicut cùm dicitur in Prou. 24. Cognoscere personam in iudicio, non est bonum. Quàm sit malum assiduè mentiri, & quare: indicatur multis verbis postea capite 20. cùm assiduus in mendaciis furi comparatur, imò præponitur, ob ignominiam quam vterque in Republica sibi conciliat. Cum ergo assiduitas mendaciorum valdè sit mala, & noxia homini, vt cui summam adferat ignominiam, monet, vt saltem ab affectatis qualibuscunque mendaciis abstineatur: nam qui ea affectat, facilè ea repetet, & in eis assiduus fiet vnde in illud dedecus incidet, vt ei nec vera dicenti credatur.

15 *Noli verbosus esse in multitudine presbyterorum, & non iteres verbum in oratione tua.*

MENDACIO rectè adiungit garrulitatem, alterum scilicet linguæ vitium quod cum

vbique

vbique vitandum sit, maximè tamen & in cœtu seniorum atque grauium virorum, & in oratione quæ ad Deum funditur. Vtrobique enim verecundia & modestia est adhibenda, ibi ob reuerentiam senum, hic ob reuerentiam Dei, ideoque benè hæc duo coniungit. Pro, verbosus esse, Græcis est, μὴ ἀδολεσχῶ. Est autem ἀδολεσχεῖν, nugari, garrire ac ineptè, nulla habita ratione temporis, loci ac personarum, ea loqui quæ ad rem non pretinent. Similem doctrinam postea habet cap. 32. in medio magnatorum loqui nō præsumas & vbi sunt senes, non multum loquaris. Audi tacens, & pro reuerentia accedet tibi gratia bona. Quod prohibet in oratione iterari verbum, hoc est, sermonem repetere, sic est accipiendum quomodo illud in Euangelio: Orantes nolite multum loqui, videlicet ne ethnicorū more præ irreuerentia, inaduertentia, & infidelitate fiat sermonis repetitio, quasi inculcatio verborum apud Deum: vt nos audiat & intelligat, sit necessaria, sicut est apud homines. Similis est doctrina apud Ecclesiastem 5. Ne temere, inquit, quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem coram Deo. Deus enim in cęlo, & tu super terram, idcirco sint pauci sermones tui. Non prohibetur ergo in oratione ad Deum eadem nonnunquam repetere ex feruore spiritus, vel ad feruorem spiritus excitandum, sed ne temerè id fiat, irreuerenter, & citra fidem inutiliter. Porrò orationem hic non accipi quomodo sermonem & concionem aliquam vocamus orationem, vt de oratione ad homines intelligatur, sicut quidam accipiunt, sed pro precatione, patet ex dictione Græca προσευχῇ, D. Gregorius aliquoties hunc locum subtiliter interpretatur vt eo significetur vitia non iteranda, pro quibus sæpius sit orandum. Sic enim habet libro 10. mora. c. 17. Hoc dicto vir Sapiens nequaquam nos prohibet sæpè veniam petere, sed culpas iterare, ac si apertè dicat: Cùm malè gesta defleueris, nequaquam rursus facias quod in precibus iterum plangas. Sic & parte tertia curæ pasto. cap. 21. Rursum scriptum est: Ne iteres verbum in oratione tua. Verbum namque in oratione iterare, est post fletum committere, quod rursum necesse sit flere.

Matt. 6.

---

16 Non oderis laboriosa opera, & rusticationem creatam ab altissimo.

GRÆCIS non est pluraliter laboriosa opera, sed singulari numero, ἐπίπονον ἐργασίαν, laboriosum opus vel operationem, vt peculiariter accipi possit de eo opere quod explicatur secundo membro, nempe de rusticatione, hoc est, agricultura. Est enim Græcè γεωργία. Rectè tamen etiam singulare accipitur positum pro plurali, vt prima parte intelligatur ab otio dehortari, & monere ne ob laborem quis detrectet operari, aut prę mollitie ea opera fugiat & odiat, quæ magis laborem coniunctum habent. Secūda deinde parte moneat inter omnia opera minimè agriculturā odiēdam, vel hoc nomine quòd cum reliqua opera curiositas aut voluntas humana adinuenerit & instituerit; hæc creata sit & instituta ab altissimo, qui & in paradiso primum hominem posuit vt hortum coleret: & postquam eum eiecit inde mandauit vt terram peccato maledictam in sudore vultus sui laboraret & excoleret. Agriculturam etiam ethnici etsi hanc causam ignorantes, aliis omnibus artibus mecanicis præferendam meritò censuerunt. Sic enim scribit de ea Cicero li. 1. offi. Omniū rerum ex quibus aliquid acquiritur: nihil est agricultura melius: nihil dulcius, nihil libero homine dignius. Qui & similia multa habet li. de Sene. Porrò laboriosa opera dupliciter, qs odit, nēpè aut qa ea subire detractat, aut qa propter ea contemnit illos qui ea exercēt: vt iam mundus admodum corruptus facit: à cuius sententia & imitatione reuocat sententia sequenti.

---

17 Non te reputes in multitudine indisciplinatorum: & Memento iræ, quoniam non tardabit.

PRO reputes: est προλογίζου, quod hic magis erat vertendum, computes. Sensus enim est nō te aggreges aut computari sinas in cœtu imprudentium hominum: aut, vt est Græcè: ἁμαρτωλῶν, hoc est, peccatorum: qui nullo Dei timore à malo deterrentur: nec didicerunt Deum timere; & mala imminentia præuidere: sed tu memento de ira & vltione diuina: quòd etsi aliter peccatoribus videatur: revera tamen non tardabit: sed citius opinione, & certissimo adueniet: nec diu aberit. Coniunctio enim: quoniam: magis accipienda est pro quod quàm causaliter: quia Græcis est. Memento quod ira non tardabit.

---

18 Humilia valde spiritum tuum, quoniam vindicta carnis impij ignis & vermis.

NON est Græcis carnis impij, sed tantùm: impij. Alluditur autem ad illud Isa. 66. quod & apud Marc. 9. citatur à Saluatore: Vermis eorum non morietur: & ignis eorum non extinguetur. Ad quem locum etiam alluditur in Cantico Iudith: cap. 16. cùm dicitur: Dabit ignem & vermes in carnes eorum vt vrantur & sentiant vsque in sempiternum. Non sunt autem hæc loca de verme corporali intelligenda: quomodo Haymo intellexisse videtur: sed per duo hæc duplex impiorum pœna designatur per ignem pœna extrinsecus sæuiens; per vermem dolor intus accusans: & conscientia semper remordens & torquens. Cùm ergo superiori sententia dixerit iram non tardaturam: hic explicat quæ sit illa ira; & quàm grauis, & huius consideratione monet spiritum humiliandum: & valde humiliandum, hoc est, per timorem potentiæ & seueræ iustitiæ diuinæ animum hominis ad superbiam pronum, admodum submittendum esse Deo, ita vt se valde paratum exhibeat ad obediendum illi: iuxta illud Petri: Humiliamini sub potenti manu Dei.

---

19 Noli præuaricari in amicum pecuniam differentem neque fratrem charissimum auro spreueris.

PLERIQVE scripti libri habent, pecunia differenti, alij etiam aliter. Vidēdum ergo ex collatione cum Græcis quæ sit huius varietatis causa & quæ sit verior lectio. Habent autem Gręca sic, μὴ ἀλλάξῃς φίλον, ἕνεκεν διαφόρου, καὶ ἀδελφὸν γνήσιον ἐν χρυσίῳ ὀφείρ, hoc est, ne permutes amicum propter rē aliquam eximiam nec fratrem germanum in auro Ophir. Quo significatur amicum omnibus pretiosis & præstantibus rebus anteponendum. Nam vt inquit Cicero amicus est optima & pulcherrima suppellex. Dictio enim Græca, διαφόρου, rem præstantem & excellentem significat,

significat. Quædam Græca exemplaria, & nominatim Germanicum habet ἀδιαφόρους, sed sensus eodem recidit: ἀδιάφορα, enim, hoc est, indifferentia, dicuntur secundum Stoicos mediaque per sese ad fœlicitatem vel infœlicitatem non faciũt, sed vsu probantur aut improbãtur, qualia sunt τατυχηκά, id est, fortunæ bona, quibus amicus mutandus non est. Priorem Græcorum lectionem veriorem esse secunda pars comprobat, quæ meminit auri Ophir, excellentissimi scilicet & præstantissimi. Ex his satis licet intelligere, interpretem nostrum potius vertisse per ablatiuũ, pecunia differẽti, quo modo etiã longè plura scripta habẽt. Id cùm non satis intelligeretur, quidã scripserũt, pecuniã differenti, alij pecuniam deferenti. Et cùm nec hęc intelligerentur, vt revera sensum cõmodũ non habent, tandẽ cœptũ est scribi & retineri, pecuniam differentem, vt sit sensus: Non esse rumpendam amicitiam, nec amicitiæ legem transgrediendam, propterea quòd amicus differat pecuniæ debitæ vel mutuatæ solutionem. At vt hic sensus longè abest ab originali sensu, ita altera lectio, si rectè intelligatur, cum illo maximè conuenit. Pecunia enim differens, accipienda est pecunia excellens, aut varia, diuersa & multa, vt sit sensus. Noli præuaricari in amicum, rumpendo scilicet amicitiam cum eo initam, propter pecuniam etiam excellentem, aut variam & multam: nec fratrem charissimum spreueris propter aurum, quod vel eius nomine tibi esset persoluendum, aut remittendum. Sic & postea dicitur: Perde pecuniam propter fratrem & amicum. Et in Prouerb. 12. dicitur: Qui negligit damnum propter amicum, iustus est.

20 *Noli discedere a muliere sensata & bona, quam sortitus es in timore Domini: gratia enim verecundiæ eius super aurum.*

MVLTIS deinceps præceptis docetur, quo modo quis se gerere debeat erga certas personas. Cœpit in superiori sententia ab amici persona, hic agit de vxore, quam sicut nec amicum etiam, non vult iuxta libertatem viris in lege veteri permissam, deseri, cùm & prudens est & bona quòd gratiositas verecundiæ eius, per quam & erga virum suum demisse se gerit, & ab aliis se castam conseruat, pluris sit facienda quàm aurum. Porrò illam partem: quam sortitus es in timore Domini, sicut & genitiuum, verecundiæ, interpres addidit de suo, cùm Græcis tantum sit, gratia eius super aurum. Potest autem, in timore Domini, referri ad virum, vt sit sensus quam sortitus es, & à Deo obtinuisti per hoc quod eum timuisti. Nam vt postea dicitur: Mulier bona, pars bona, in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis suis. Aut potest referri ad mulierem, vt sit sensus: quam consecutus es in timore Dei ambulantem. Quod autem à tali muliere prohibet discedere, non eo dicit quòd temerè ab ea quæ omnino talis non est, sit discedendum, sed significare voluit, à tali minimè discedendum ob tempora le aliquod incommodum, quodque summæ sit imprudentiæ simul & inhumanitatis talem relinquere, sicut & versu sequenti singularem crudelitatem in seruos prohibet.

21 *Non lædes seruum in veritate operantem, neque mercenarium dantem animam suam.*

IN veritate operatur seruus qui non ad oculum seruit, nec mendaciis domino suo imponit, sed quod iussum est, ex animo & fideliter exequitur. Mercenarius dat animam suam, qui se totum impendit operi, non per pigritiam sibi nimis parcẽs sed diligenter quod suscepit perficiens. Duo ergo in seruo & mercenario requirit, fidelitatem & diligentiam. Hos non vult lędi, hoc est, malo aliquo affici, ita scilicet vt vel durioribus verbis contristentur, aut plagis afficiantur, aut his quæ ad vitam necessaria sunt, & pro stipendio eis debentur priuentur. Pro, lædas, enim Græcis est κακώσῃς, hoc est, affligas aut malè tractes. Et lædere Latinis est iniuria quauis afficere. Parum quidem prohibet dum tales nõ vult lædi, sed indicat maximam esse impietatem, tales iniuria afficere, eamque impietatem, cùm in plerisque duris dominis reperiatur, in primis cauẽdam. Deinde pro more suo parum dicens, plus vult significare, nempe tales nõ solùm non lædẽdos, sed & pręmio & honore prosequendos, vnde & sequitur.

22 *Seruus sensatus sit tibi dilectus quasi anima tua, non defraudes illum libertate, neque inopem derelinquas illum.*

GRÆCIS tantum est, Seruum prudentem diligat anima tua, ne priues illum libertate. Duo ergo requirit seruo prudenti exhibenda, scilicet dilectionem, eamque non vulgarem, sed quæ ex animo proficiscatur, aut qua quis seruum diligat vti animam suam, hoc est, seipsum, & libertatis concessionem. Quod si de seruo Hebræo accipiatur, intelligi potest Sapientem significasse prudentem seruum non inuitum detinendum vltra tempus à lege præscriptum. Præcipitur enim in Exod. 21. Si emeris seruum Hebræum, sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber. Id etsi omnino seruo Hebręo præstandum erat, maximè tamen prudenti, fideli & diligenti, vt ne quid ei impedimenti fieret, sed cum honore & præmio dimitteretur. Ierem. 34. quæritur Dominus hoc præceptum à plerisque Iudæis non seruatum, vt qui dimissos secundum legem seruos vi reduxerint ad se, & subiugauerint in seruos. Si verò de quouis seruo cuiuscunque nationis accipiatur dictum, intelligendũ est ipsum requirere, vt ne cum seruus prudens se aliqua ratione potest redimere, dominus ob suum commodum illi neget libertatem: ideoque non dictum esse, dona illum libertate, sed non defraudes aut ne priues illum libertate, hoc est, noli impedire, si queat esse liber. Aut si voluit significare eum donandum libertate, non tam præcepti est hæc sententia quàm consilij, quo consulitur vt talis seruus aliquando pro fideli & diligenti suo ministerio libertate donetur in præmium fidelitatis eius, quo & alij serui ad fidelitatem & diligentiam prouocari possint. Et notari potest quòd superiori versu dicatur de seruo fideli & diligenti, hic verò de seruo prudenti: & de illo quidem dici quod non sit lædendus, de hoc quòd non solum sit diligendus, sed etiam libertate donandus, quòd indignum sit prudentem diu seruire, qui etiam liberis dominari & imperare rectè nouit. Quod addidit de suo interpres neque inopem derelinquas eum, desumptum est ex Deuteron. 15. vbi dicitur: Quem libertate donaueris, nequaquam vacuum abire permittes, sed dabis viaticum, &c.

23 *Pecora tibi sunt, attende illis: & si sunt vtilia, perseuerent apud te.*

PRINCIPIVM huius sententiæ, sicut & duarum sequentium, per interrogationem est efferendum, & est sensus: Si ita tecum agitur vt pecora

cora nutrias, attende benè ad illa. Vult ergo dominũ pecuarium non contentũ esse debere si pecora cõmittat curanda suis seruis, sed eã curam & diligentiam abhibere, vt pecus suum ipse sæpius inspiciat & visitet, attendens num quid eis desit, & anritè curẽtur. Est enim Græcis ἐπισκέπτȣ hoc est, inspice & visita. Nam oculus domini, vt est in adagio, impinguat equũ. Sic Salomõ, Pro. 27. Diligenter, inquit, agnosce vultũ pecoris tui, tuosque greges considera. Secundò monet, vt si vtilia sibi senserit quis esse sua pecora, non ea mox aliis diuendat quemadmodum quidam pro more habẽt, sed sibi seruet, vt ipse potius quotidianum commodum ab eis percipiat, quam alij. Nec literalis hæc instructio est asperanda. Non est enim honestior victus quàm ex animalibus & agricultura, quibus se patres veteris testamenti honestè fœlicius & quietius nutrierunt. Similia indicat Salomon post verba iam citata.

24 *Filij tibi sunt, erudi illos, & curua illos, à pueritia illorum.*

DVo vult filiis impendi. Quoniam enim rerum bonarum ex sese ignorantia laborant, vult eos à parentibus institui, & quæ recta sunt doceri, quod ad intellectum formandum pertinet. Quoniam autem ex naturæ corruptione semper ad malum & inobedientiam magis sunt proni, quàm ad bonum, vult eos, vel, vt habẽt Græca, collum eorum, curuari, minisque & verberibus ad bonum flecti, idque à pueritia, quando sicut rami adhuc teneri, sunt magis flexibiles. Atque hoc quidem ad affectum formandum pertinet. Cæterum cùm plerique parentes istud parum obseruent, & in pueritia filios suos per indulgentiam suæ voluntati permittant, sentiunt illos postea rigidos & inflexibiles. Sæpè enim inquit ille, patrum segnes facit indulgentia natos. Vnde rectè docet Salomon. Prouer. 22. Stultitia colligata est in corde pueri, & virga disciplinæ fugabit eam.

25 *Filiæ tibi sunt, serua corpus earum, & ne ostẽdas hilarem faciem tuam ad illas.*

DVo item filiabus vult impendi. Primum enim quoniam sexus ille lubricus est & simplex multorumque insidiis expositus, & tamen pudicitia in eo sexu maximè requiritur, ita vt ea perdita, præcipua sua commendatione sit destitutus, benè monet, vt diligenter custodiat corpus illarum non permittẽdo scilicet eis nimiam libertatẽ euagandi aut vt publicis intersint spectaculis, vel etiam priuatis conuenticulis parum honestis, ne periclitetur earum pudicitia, ad exemplum Dinæ, quam Dei prouidentia fœdari permisit, vt cunctis fidelium filiabus duraret in exemplũ. Aut ne etiam periclitetur fama pudoris illarum, & de lubricitate suspectę habeantur. Secundo requirit, vt ne parentes, ac potissimum pater, suam quam corde erga illas gerit beneuolentiam, nimis illis declaret ostensione hilaritatis vultus sui erga illas: sed contra potius seueriori & grauiori se vultu, seruato tamen moderamine, illis exhibeat, tum vt ne ex beneuolentiæ significatione fiduciam peccandi vel audaciam arripiant, sed contra potius patrem semper timeant, tum vt ne ex patris erga se blanditiis discant viris affici, & erga eos liberiores & inuerecundiores fieri.

26 *Trade filiam, & grande opus feceris, & homini sensato da illam.*

QVONIAM sunt qui vel per amorem vel auaritiam, diutius apud se filias seruant, postquàm monuit de diligentia adhibenda in filiarum custodia per quam matrimonio fiant aptiores, rectè monet & de suo tempore elocanda filia, & cui elocãda sit. Trade, inquit, filiam nuptui, & grande opus feceris, tum quòd & tuæ filiæ hac ratione benè prospicis, quàm à periculo impudicitiæ liberas, & tibi, qui ab eius custodia exoneraris, tum quòd matrimonium res sit sancta, potissimum in fideli populo, in quo ex matrimonio proles expectatur Deo religiosè educanda. Secundo monet, vt dum elocanda est detur homini prudenti, ita vt magis habeatur respectus ad mores & prudentiam sponsi, quam ad opes vel genus. Huc pertinet responsio Themistoclis, qui quumà quodam esset interrogatus, cuinã ex duobus suam filiam daret, improbóne diuiti, an pauperi bono ac prudenti viro. Malo inquit virum qui pecunia egeat quàm pecuniam quæ viro. Habet quidem hæc sententia doctrinam veteri testamento congruam. At Paulus noui testamenti minister non quidẽ contrariam, sed longè perfectiorem de hac re tradidit doctrinam, dum sic scribit 1. Corin. 7. Qui matrimonio iungit virginem suam benè facit: & qui non iungit, melius facit. Vt non habeãt quod iustè glorientur, qui hanc Sapientis sententiam iactant contra prædicationem & commendationem cœlibatus.

27 *Mulier si est tibi secundum animam tuã, ne proiicias eam, & odibili non credas te in toto corde tuo.*

RVRSVM repetit præceptum de vxore, monens vt si quis vxorem nactus est quam desiderauit, aut quæ ipsius ingenio congruat, (vtroque enim modo accipi potest illud, secundum animam tuam) eam nequaquã eiiciat è domo sua, nec repudiet, sed contra retineat & diligat. Si autem nactus sit eam quæ odibilis sit ob morum improbitatem & loquacitatem, non tamen monet vt eam à se proiiciat, quamuis id lex permitteret, sed ne se illi nimiũ credat, sic vt totum suũ cor ei aperiat, & secreta sua pandat, ne aliis ea prodat & eueniat quod Sampsoni ex Dalida. Vnde & Michæas monet: Ab ea quæ dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui. In Græcis postrema illa pars, in toto corde, connectitur cum sequenti sententia, vt tantum sit in secundo membro, odibili non credas te, vel, vt est Græcè μὴ ἐνδῷς σεαυτὸν, hoc est, ne des vel non dedas teipsum, scilicet in maritum vt prima parte moneatur, diligendam vxorem quæ placeat, & gratis sit moribus, eamque retinendam: secunda parte moneatur non assumendam quæ sit odibilis & ob id difficulter retineri posset.

28 *Honora patrem tuum, & gemitus matris tuæ non obliuiscaris.*

QVANDOQVIDEM hic tradit sigillatim præcepta ad familiam pertinentia, repetit præceptum de honorandis parentibus, patri præcipuè honorem tribuens, tanquam authori generationis, & ei qui caput est vxoris: matris verò gemitus, quos scilicet & ante partum in vteri gestatione,

tione,& in partu, & post partum in educatione pro filio sustinuit,non obliuiscendos, sed eorum memoria eam etiam honorandam, & semper cauendum ne qua re offendatur à filio sicque eius gemitus augeantur,& noui gemitus prioribus addantur. Sic & Thobias 4. monuit. Honorem habebis matri tuæ omnibus diebus vitæ tuæ. Memor enim esse debes quæ & quanta pericula passa sit propter te in vtero suo. Quo autem filios ad officium suum prouocaret Sapiens, ob oculos eorum proponit præcipuum inter omnia beneficium quod per eos sunt assecuti, dicens.

29 *Memento quoniam nisi per eos natus non fuisses, & retribue illis quomodo & illi tibi.*

MVLTA scripta non habent, natus, sed tantùm, nisi per eos non fuisses, quod amplius quid significat, sed ad rem parum facit. vult enim filios meminisse se vitam & esse accepisse etsi à Deo, tamen per eorum ministerium & operam,& ob id non paruam gratiam eis referendam, sed summam, quemadmodum summam ab eis acceperunt. Græca sublimiorem habent sensum. Sic enim est. Memento quòd per eos natus es,& quid reddes illis, sicut illi tibi: Quo significatur parem gratiam à filiis non posse parentibus rependi, vt nunquam se satisfacere posse existiment à quibus habent quod quicquam possint, iuxta illud: Diis, parentibus, atque magistris nunquam redditur æquiualens.

30 *In tota anima tua time Dominum, & sacerdotes illius sanctifica.*

POST præcepta familiam concernētia, tradit præcepta religionis, docens quomodo se quisque gerere debeat erga Deum, & propter Deum, erga eius ministros, sacerdotes. Coniungit autem in tribus sententiis sacerdotes cum Deo, in singulis aliquid Deo tribuendum monens, & propter Deum aliquid sacerdotibus, quod congruat ei quod Deo tribuendum est. In prima ergo monet vt in tota anima timeatur Deus, hoc est, in reuerentia & veneratione habeatur. Est enim Græcis εὐλαβοῦ, hoc est, reuerere. Et in scripturis sæpè timor Dei ponitur pro reuerentia & veneratione ei debita. Huic congruit quod de sacerdotibus adiungit: Et sacerdotes eius sanctifica, vel, vt est Græcis θαύμαζε, admirare vel suspice, Sicut enim Deus est ob excellentiam suam venerandus: ita & sacerdotes eius propter ministerium eius suscipiendi sunt,& in veneratione habendi idem nostra lectio significabit, si sanctifica, exponatur pro sanctos habe& reputa, quomodo accipitur in oratione dominica, cùm dicitur: Sanctificetur nomē tuum, hoc est, sanctum habeatur & venerandum, quomodo enim alioqui sacerdotes Dei, à subditis sanctificarentur: Quod autem sanctum habemus, id reueremur & in magno honore habemus.

31 *In omni virtute tua dilige eum qui te fecit, & ministros eius non derelinquas.*

POST reuerentiam Dei secundo loco etiam dilectionem eius tanquā creatoris, & proinde authoris omnium bonorum requirit. Cui congruit, quod ex dilectione Dei, ministri eius non sint derelinquendi, hoc est, etiam ipsi sint diligendi, ita vt de necessariis omnibus eis prouideatur & subueniatur. Alluditur enim ad id quod in lege toties præcipitur, vt Deut. 12. caue ne derelinquas Leuitem in omni tempore quo versaris in terra. Pro ministros, Græcè est λειτουργοὺς, quod significatur non quosuis ministros, sed eos qui sacris operantur.

32 *Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes, & propugnato cum brachiis.*

TERTIO loco requirit honorem Dei,& propter eum honorationem sacerdotum, & loquitur non de honore reuerentiæ interioris, de quo dictum est in prima sententia, sed de honore externo per oblationem sacrificiorum, primitiarum, & decimarum, Deo debitarum, de quo dicitur Prouerbio. 3. Honora Dominum de tua substantia: & de primitiis frugum tuarum. Per hæc sic vult Deum honorari, vt etiam honorificentur sacerdotes. Nam honor in scripturis sæpè pro subuentione ponitur, vt cùm dicit Paulus: Tim. 5. Qui benè præsunt præsbyteri, duplici honore digni habeantur. Ne enim, quoniam dixit sacerdotes non derelinquendos, sed eis subueniendum, existimaretur subuentionem non esse eis debitam, sed per misericordiam eis exhibendam, rectè dicit eos honorandos, per ea per quæ Deus est honorandus. Notandum tamen Græca non habere, honora Deum, sed φοβοῦ τὸν κύριον, hoc est, time Dominum, vt significetur propter timorem Domini præcipientis, subueniendum esse sacerdotibus,& subuentione honorandos. Quod in nostris libris additur,& propurga te cū brachiis, Græca non habent,& variè in nostris legitur. Ex scriptis enim quæ ad manum erant, quinque habebant,& propugnato cum brachiis: cuius lectionis etiam meminerunt antiquæ concordantiæ Biblicæ, quam & veriorem puto, & ipsius interpretis. Ea cùm non intelligeretur, cœptum est scribi propurga te. Et cùm etiam ea absurda videretur, quid est enim, propurga te? alij scripserunt, purga te. At, vt dixi, verior lectio est, propugnato cum brachiis, vt propugnato sit imperatiuus futuri temporis. Quo significatur, sacerdotes totis viribus & propriis brachijs propugnandos & defendendos. Qui legunt propurga vel purgate cum brachiis, intelligunt purgationē peccatorum procurādam de laboribus manuum per oblationes sacerdotibus factas, & eleemosynas pauperibus impendendas. Aut potius iuxta legem Dei purgationem curandam per oblationem armorum dextrorum, qui etiam postea brachia vocantur.

33 *Da illis partem, sicut mandatum est tibi, primitiarum & purgationis, & de negligentia tua purga te cum paucis.*

34 *Datum brachiorum tuorum & sacrificium sanctificationis offeres Domino & initia sanctorum.*

HIC iam declarat se in superiori sententia locutum de honore subuentionis. Habent autem Græca & breuius & elegantius pro duobus his versibus sic: Et dā partem ei (scilicet sacerdoti, nam præcessit in singulari numero ἱερεῖ) sicut præceptū est tibi, primitias & pro negligentia,& datum brachiorum, & hostiam sanctificationis, & primitias sanctorum. Quinque ergo exiguntur primum primitiæ, quæ debebantur de omnibus fructibus, frumenti, olei,& vini,& arborum. Secundò

cundò sacrificia pro negligentia, quæ in Leuitico vocantur, pro peccato & pro delicto, quæ etiam noster interpres nomine purgationis videtur significasse, & non malè ab eo est additum. Nam sacrificiorum quæ pro peccato vel delicto vocantur, quędam fiebant pro purgatione, vt quę à puerperis fiebant aut leprosis: quædam fiebant pro negligentia & admissis peccatis. Huiusmodi sacrificia, excepto eo quod cremandum erat in altari, adipe scilicet & renibus, tota cedebant sacerdotibus, qui soli eis vesci poterant. Tertiò datum brachiorum. Vbi nomen brachiorum non accipitur pro brachiis humanis, vt quidam ineptè satis accipiunt, intelligentes datum brachiorum, oblationem quæ fit de acquisitis proprio labore; sed accipitur pro armis dextris, qui in sacrificiis pacificorum cum pectusculo cedebant sacerdoti, cum reliquæ carnes ad offerentes redirent, qui eas coram Domino edebant: in Leuitico enim vbicunque nos legimus de armo dextro, Græcis est βραχίον δεξιόν, hoc est, brachium dextrum. Nó enim βραχίον, apud illos, etiam armum significat, sicut & apud nos quandoque nomen brachij. Quartum est sacrificium sanctificationis, quo significatur illud sacrificiũ quod à Nazarenis fiebat, nó pro negligentia aliqua aut purgatione, sed pro singulari aliqua obtinenda sanctificatione, de quo est Nu. 6. Quintũ est, primitię sanctorum, proquo noster vertit, initia sanctorum, cùm sit etiam hic dictio ἀπάρχην, quam mox superius vertit primitias. Credo autem per primitias vel initia sanctorum, intelligendam eam decimarum portionem, quam ex omnibus decimis Leuitę debebant persoluere sacerdotibus, decimam scilicet decimarum, quę ante omnia & ex optimis erat reddéda, vt est Numeri 18. & dicitur primitię sanctorum: quia decimę erant sancta, & Domino sanctificata. Itaque ordine cóuenienti post ea quę à filiis Israel dabantur sacerdotibus, etiam subiungitur quę à Leuitis, quorum erãt decimę, eis debebantur, sicque vniuersa penè his quinque complexa sunt quę sacerdotum erant. Quod nos legimus: de negligentia tua purga te cum paucis, existimo sic accipi posse, vt significetur, si quis non possit sacrificium diuitum offerre, saltẽ pauca illa & parua offeratquę à pauperibus exiguntur.

35 *Et pauperi porrige manum tuam, & perficiatur propitiatio & benedictio tua.*

NON vult satis esse vt ex bonis à Deo concessis sacerdotibus dentur, quę secundum legem eis debentur, sed vult ex eisdem bonis etiam Dei intuitu pauperibus subueniendum esse, vt pręcipitur Deut. 15. vt inquit, perficiatur benedictio tua, hoc est, vt perfecta sit tua beneficentia, largitio & liberalitas, significans imperfectam eam fore, si tantum conferantur debita sacerdotibus. Prima enim beneficentia debetur sacerdotibus ac ministris Ecclesiæ: quorum summis officiis spiritualibus, gratiã temporalẽ referre debemus. Post eam tamen non est negligenda illa quæ pauperibus est impendenda, quorum etsi nulla in nos extent merita, eos tamen à nobis Dominus vult beneficentia nostra sustentari. Ea hic significatur nomine εὐλογίας, hoc est, benedictionis quemadmodum & apud Paulum, dicentem: Qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Addidit interpres nomen, propitiatio, nec malè. Per eleemosynam enim obtinetur perfecta peccatorum propitiatio quæ incipit per sacrificia, iuxta illud Saluatoris, Date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt vobis. Potest quod dicitur de benedictione etiam intelligi de diuina benedictione quæ per eleemosynam perfecta obtinetur, iuxta illud Pauli: Qui administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, &c. Sed prior intelligentia videtur solidior.

36 *Gratia datus in conspectu omnis viuentis, & mortuo non prohibeas gratiam.*

DICTIO datus, genitiuus est quartæ inflexionis pro dono positus, pro quo quidam corruptè legũt, datur vel data, quidam etiam non malè habent genitiuum, dati, pro doni. Est autem Græcis χάρις δόματος, vt certum sit dictionem, gratiæ, esse nominatiui casus non ablatiui, quomodo accepit Dionysius coniungens hæc verba cum præcedentibus hoc modo: vt perficiatur benedictio tua tibi impendenda in conspectu omnis viuentis in die iudicij, gratia dati, hoc est, propter eleemosynam pauperibus datam. Qui Græca obseruant sic intelligunt, Coram omni viuenti est gratia doni, hoc est, donum habet gratiam apud omnes viuentes, & gratiosa est apud omnes viuos largitio. Quo significatur inprimis & maximè viuis benefaciendum esse, qui beneficia sibi impensa videri & agnoscere, & per ea iuuari possunt. Ne tamen propterea solis viuis putaretur gratia & beneficium impendendum, subiungit, & mortuo non prohibeas gratiam, hoc est, non deneges ei tuam beneficentiam. Est autem multiplex gratia, & beneficium quod mortuis impendi potest & debet. Et primum quidem beneficium sepulturæ, quod in Tobia commendatur. Secundum beneficium orationis & oblationis pro eorum salute, exemplo Iudæ Machabei nobis in scripturis commendatum, ad quod beneficium hic etiam Sapientem istum, qui circa tempora Machabeorum fuit respexisse satis intelligi potest ex eo, quòd gratiam mortuis exhibendam coniungat cum gratia pauperibus præstanda, sicut & Tobias cap. 4. post præceptum de facienda eleemosyna subiicit: Panem tuum & vinum tuum super sepulturam iusti, &c. significãs hoc faciendum per eleemosynæ collationem, viuis propter mortuos faciendam: non autem id faciendum ritu Gẽtilium, qui superstitiosè panem & vinum collocabant super suorum sepulchra. Tertium beneficium est, vt ipsorum posteri & relicti orphani defendantur, & consolatione erigantur. Quartum, vt illorum fama defendatur: & eorum nomen pro meritis honoretur. Contra huius Sapientis piam monitionem faciunt hodie nostri hæretici, qui quod est præcipuum beneficium defunctis vtile, eis non solùm ipsi impendunt, sed omnino prohibent impendi.

37 *Non desis plorantibus in consolatione, & cũ lugentibus ambula.*

ILLVD in consolatione, additum est explicationis causa nec malè. Pro ambula Gręcis est πένθησον hoc est, luge, vt idem dicatur quod à D. Paulo: Rom. 12. Gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus. Duo ergo exiguntur, vt scilicet & verbis consolatoriis, & luctus communione adsimus plorantibus. Nam mœroris alleuatio non solum est in sermone, sed etiam in doloris communicatione,

communicatione,cuius lachrimæ ſunt teſtes,Sic Iob.30.ſe feciſſe teſtatur, dicens:Flebam quōdam ſuper eo qui afflictus erat,& compatiebatur anima mea pauperi.Accedat noſtra lectio Græcis,ſi intelligatur ambula cum lugentibus,hoc eſt, coniūge te illis,eoſque imitare.Porrò ſicut rectè poſt officium mortuis impendendū,ſubiicit debeneficētia plorantibus pręſtanda:quia mortui cauſam præbent,ſuis plorandi,ita rectè etiam iungit præceptum de eo quod ægrotis eſt exhibendum, qui mortuis vicini ſunt.

38 *Non te pigeat viſitare ægrotum.Ex his enim in dilectione firmaberis.*

RECTE dicit,non te pigeat: quia à viſitatione ægrorum,tanquam re parum leta,multi pigritia quadam retardantur & retrahuntur.Nec amplius requirit quàm viſitare ægrotum, tum quòd ex ſuperioribus ſententiis ſatis intelligatur quid ægrotis ſit cùm viſitantur impendendum, conſolatio ſcilicet,& ſubuentio ſi pauperes ſint: tum quòd ipſa per ſe viſitatio magnum eis ſubleuamen adferat,cùm ſcilicet intelligunt ſe non negligi:vnde inter opera miſericordiæ Chriſtus recenſet:Infirmus fui,& viſitaſtis me. Quod ſequitur ex his enim in dilectione firmaberis, ad omnia prædicta charitatis officia pertinet,quæ pauperibus mortuis, ſanis & languentibus ſunt impendenda.Eſt autem Græcis,pro in dilectione firmaberis, ἀγαπήθησῃ, hoc eſt,diligeris à Deo ſcilicet & ab hominibus,apud quos hūc fructū impenſæ charitatis conſequimur, vt viciſſim ſummam apud eos beneuolentiam & gratiam obtineamus. Proinde quod nos habemus, in dilectione firmaberis, quamuis ferè intelligatur de dilectione actiua, vt ſit ſenſus: Per hæc fiet vt dilectio tua in te creſcat,& firmior fiat:quia charitas creſcit ex operibus, ſicut habitus ex iteratis ſæpius actionibus: tamen vt habeatur ſenſus originalis potius intelligendum eſt de dilectione paſſiua,vt ſit ſenſus:Ex his fiet vt magis diligaris, & charior fias tum Deo tum hominibus.

39 *In omnibus operibus tuis memorare nouiſsima tua, in æternum non peccabis.*

OCCASIONE habita de mortuis,rectè tandem monet,nunquam intermittendam memoriam nouiſſimorum hominis, quæ rectè quatuor numerantur,mors ſcilicet,iudicium Dei,infernus,& vita æterna;quamuis ad duo priora crediderim Sapientem maximè reſpexiſſe,in quibus & duo poſteriora includuntur. Si quis enim in omnibus quæ vel cogitat, vel loquitur, vel facit, recogitet certò ſibi imminere mortem, eiuſque tempus eſſe maximè incertum,vt in ſingulas horas incidere poſſit,cogitet,etiam poſt mortē mox iudicium Dei iuſtiſſimum ſubeundum eſſe,quod nulla quis ratione effugere poſſit, facilè ſe cohibebit ne quid ſaltem grauiter peccet.Vnde & Eccleſ.12.hac ratione monet peccata caueri, quem videri poteſt noſter hic imitatus:Lætare, inquit, iuuenis in adoleſcentia tua & in bono ſit cor tuū, & ambula in viis cordis tui,& ſcito quod pro his omnibus adducet te Deus in iudicium.Simile habet cap.12.in fine.Et Platonis quoque ſententia eſt, teſte D. Hieronymo in epiſtola ad Heliodorum,Omnem ſapientum vitam,meditationem eſſe mortis.Porrò ſola mortis meditatio, ſine iudicij ſecuturi reſpectu, magis incentiuum eſt ad vitia,vt patet in his qui dicūt,Manducemus & bibamus,cras enim moriemur.Venite ergo & fruamur bonis quæ ſunt,& vtamur creatura tanquam in iuuentute celeriter. Vnde olim in diuitum epulis apud Ægyptios vnus quiſpiam cadauer ligneum,quam proximè ad verum effictum oſtendebat ſingulis,dicens:In hunc intuens pota,& oblectare:talis poſt mortem futurus,Quanquam ſit dubium quo animo id fecerint,vtrum vt moderatius fruerentur voluptatibus,conditionis ſuæ memores,an auidius,vt pote mox abituris. Notandum autem Græca pleraque habere ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις,in omnibus ſermonibus,ſunt tamen etiam qui habent non λόγοις, ſed ἔργοις, hoc eſt,operibus,quomodo legit noſter interpres.

CAPVT VIII.

1 *Non litiges cum homine potente,ne incidas in manus illius.*

CVM ſuperiori capite docuerit Sapiēs quid quiſque diuerſis ſigillatim perſonis præſtare debeat, hoc capite & ſequenti multis præceptis negatiuis docet potiſſimum quid diuerſis hominum generibus non debeat præſtari. Itaque in primis proponit certa hominum genera,quos dicit non eſſe irritandos, & ad pugnam vel contētionē prouocandos, inter quos primum monet abſtinendum à potentibus.Pro litiges,Gręcis eſt, διαμάχου,quæ dictio etſi etiam litigare ſignificet: ſicut accipitur in tertia ſententia propriè ſignificat pugnare & dimicare:quæ ſignificatio hic magis conueniret,vt intelligatur cum potente non eſſe depugnandum,& viribus certandum,ne quis incidat in manus illius,& ab illo viribus ſuperiore vincatur,& durè tractetur. Rectè tamen etiam intelligitur iuxta verſionem interpretis,cum potentibus & magni nominis & authoritatis viris non eſſe temerè vel iurgandum,vel etiam in foro litigandum,ne fortè per potentiam ſuam vel ſuorum,aduerſarium ſuum opprimant, ſeque vindicent & vlciſcantur. Quanquam enim lege charitatis,quantum fieri poteſt,cum nemine ſit litigandum,maximè tamen prudētia requirit,vt ne cum potentioribus lites ſuſcipiātur,quòd ab illis plus ſit periculi. Proinde hæ admonitiones ſunt accipiendæ tanquam inſtituta moralia, ad tranquillam vitam vtilia,non autem ſic vt contrarium agēs mox peccet in Deum, ſed magis in proprium commodum.

2 *Non contendas cum viro locuplete, ne forte econtrà conſtituat litem tibi.*

GRÆCIS eſt μή ποτέ ἀντιστήσῃ σου τὴν ὁλκὴν, hoc eſt,ne fortè ſtatuat contra te pondus, id eſt ne fortè ſuis diuitiis te prægrauet in iudicio &etiā ſi iure non te vincat,ſua tamen pecunia efficiat,vt meliorem cauſam apud iudicem habeat. Sumpta enim eſt ſimilitudo à bilancē,in qua altera pars oppoſita atque librata ſua grauitate vincit,& alteri præponderat.Sic etiam accidit aduerſariis partibus in iudicio, vt cùm vna opibus eſt infirmior,altera potentior, frequenter quæ plus poteſt,alteram vincat. Noſter interpres per pondus intellexit litem, quod ea à diuite intentata pauperem grauet. Significatur ergo,neq; vulgari contentione,

contẽtione, neq; iudiciali lite temerè agendũ contra virum diuitem, quòd periculum ſit ne is pro vulgari contentione excitet econtra litem forenſem, aut pro intentata contra ſe litẽ in iudicio, nouam inſtituat contra aduerſarium litem, cuius proſequendæ ille impenſas ferre non poſſit, aut in qua grauãdus ſit iniquitate teſtiũ, vel iudicis, pecunia diuitis illius corruptorum. A lite enim cum diuitibus periculũ eſſe ob eorum diuitias, quibus illis facilè eſt vel teſtes vel iudices corrumpere, ſignificat, cùm ſubiicit.

3 *Multos enim perdidit aurum & argentum, & vſque ad cor Regum extendit & conuertit.*

GRÆCA habent, Multos enim perdidit aurum, & corda Regum inclinauit. Retinetur adhuc bilancis ſimilitudo, & oſtenditur diuitias & opes in huiuſmodi contentionibus ac diſceptationibus plus ſæpè valere quam iuſtitiam & æquitatem: itaque cauendum ne in eum incidatur aduerſarium, qui non tam cauſa ſit futurus ſuperior quàm pecunia. Quod ergo noſtra lectio habet, vſque ad cor regum extendit & conuertit, hunc habet ſenſum, Aurum extendit ſe non tantum ad inclinandum corda pauperum & inſipiẽtium, ſed etiam vſque ad inclinandum corda regum, quorum eſt iudicium ferre, & conuertit ſæpè eorum corda, hoc eſt, peruertit ea ad ferendum iniquum iudicium, quaſi dicat, Tam potens eſt & efficax auri fames, vt etiam corda regum qui & iuſtiſſimi eſſe debent, & auro non ita egent, à iuſtitia auertat, quanto magis corda inferiorum iudicum, iuxta illud: Regina pecunia rerum. &: Pecuniæ obediunt omnia. Porrò quod dicitur aurum multos perdidiſſe, variis modis declarari poteſt eſſe verum. Nam & de perditione corporali verum eſt, tum quod propter aurum plerique ſibiipſis cauſa fuerunt exitij & mortis, iniicientes ſe in grauiſſima diſcrimina lucri cauſa: tum quòd propter aurum plerique aliis mortem intulerunt, ſpoliantes eos & occidentes. Et de perditione ſpirituali longè magis verum eſt: quia auri cupiditas multorum ſalutem ſpiritualem impedit & perdit cùm eos ab æquitate ad impietatem pertrahit, iuxta illud Pau. Tim. 6. Qui volunt diuites fieri, incidunt in deſideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Atque de hac perditione hic potiſſimum Sapientem loqui ſecunda ſententiæ pars ſatis indicat. Vult enim aurum perdere multos: quia eos à debito officio retrahit, vt iuſtitiam peruertant, iuxta illud: Munera excæcant oculos ſapientum, & mutant verba iuſtorum.

4 *Non litiges cum homine linguato, & nõ ſtrues in ignem illius ligna.*

SICVT ob potẽtiã & diuitias alicuius monuit abſtinere à contentione cum illo, ita nunc tertiò monet ſimiliter abſtinere ob alicuius loquacitatem, quòd contendendo cum tali, non ſolum quis illum non ſedabit, ſed magis etiam accedet ad rixas, & iracundiæ ac loquacitati eius materiam ampliorem ſubminiſtrabit, quòd pulchrè dicit per allegoriam. ſtruere ligna in ignem eius. Cui ſimile eſt quod per prouerbium dicitur: Oleum flammæ addere. Sic monuit & Cato: Contra verboſos noli contendere verbis.

5 *Ne communices homini indocto, ne malè de progenie tua loquatur.*

GRÆCA habent adverbũ: Ne colludas indocto ne ignominia afficiantur progenitores tui, quod interpres noſter intellexit de ignominia verbis inferenda ab indocto. At alij intelligunt ſignificari, declinandam familiaritatem cum ſtulto & imperito, ne quis talibus familiaris effect⁹, talis etiam efficiatur ſicq; ignominia afficiat ſuos maiores. Nam vt filius ſapiens, eſt gloria patris: ſic indoctus & ſtultus, eſt eiuſdẽ ignominia. Iuxta noſtrã lectionẽ docetur, à familiaritate & conſortio imperiti, qui ſcilicet virtutem & honeſtatem necdum didicit, abſtinendum, quòd periculum ſit ne talis, quales ferè de ſe ipſis benè ſentiunt, & de omnibus aliis malè, nec ſuæ linguæ moderari nouerunt, aliquando inter garriendũ malè loquẽdo de parentibus noſtris loquatur, eos quibuſdã de criminibus accuſans, aut proſapiæ ignobilitatem obiiciens, ſicque ad rixas & pugnas prouocet.

6 *Non deſpicias hominem auertentem ſe à peccato, neque improperes ei. Memento quoniam omnes in corruptione ſumus.*

GRÆCE non ſunt duo verba, deſpicias & improperes, ſed tantum ὀνείδιζε, ne exprobres homini, pro corruptione, Græcis eſt ἐπιτιμίοις, hoc eſt, incorreptionib. Proinde nihil dubitandum eſt quin legendum ſit non, corruptione, ſed correptione, quomodo habebat vnum ſcriptorum, & quædam item impreſſa Biblia. Senſus enim eſt omnes ſumus obnoxij reprehenſioni, nimirum: quia non eſt iuſtus quiſquam qui faciat bonum, & non peccet. In multis enim offendimus omnes, Cui⁹ rei cõſideratio cùm nos mouere doceat, vt ne ſeueri ſimus etiam in eos qui adhuc peccare pergunt, multò magis exigit vt admiſſa peccata non exprobremus reſipiſcenti. Qui non ſolùm deſpiciendus non eſt, nec vituperandus, ſed etiam ſuſcipiendus laudandus, & fouendus exẽplo Chriſti, qui Magdalenæ pœnitenti aſtitit contra Phariſæum, & in parabola filium prodigum docuit à patre cum gaudio receptum. Sapiẽs ergo id vetat quod maximè cauendum eſt, & ſuo more contrarium potius ſignificat eſſe faciendum, ſicut & in ſequenti ſententia. Luc. 7. Luc. 15.

7 *Ne ſpernas hominem in ſua ſenectute, etenim ex nobis ſeneſcunt.*

NON enim ob ſenium homo ſpernendus eſt, ſed honorandus, iuxta illud Leuit. 19. Coram cano capite conſurge, & honora perſonam ſenis. Et tamen ſunt iuuenes qui ſua fortitudine elati, atque infirmitatem ſenum conſiderãtes, aut vitia quædam per ætatem in eis obſeruantes, inſoleſcere audent contra eos, & irridere, atque ignominia afficere. Quos hic reprimit Sapiens, conſideratione ſecuturę ſenectutis. Nã, inquit, ex nobis ſenes fiunt, itaque ſenectus etiam tibi expectãda, eſt, nec putandum te ſemper in eo vigore, quo es iuuenis, permanſurum.

8 *Noli de mortuo inimico tuo gaudere, ſciens quoniam omnes morimur, & in gaudium volumus venire.*

SICVT duabus ſuperioribus ſententiis conſideratione communis conditionis monuit nec reſipiſcentem nec ſenem ſpernendum, ita hic ſimili ratione monet de nullius morte etiam inimici,

mici gaudendum, quod ea vnicuique certa sit, & iusto Dei iudicio sæpe acceleretur in his qui de alterius morte lætantur. Vnde & Prouerb. 24. dicitur. Cum ceciderit inimicus tuus ne gaudeas, & in ruina eius ne exultet cor tuum: ne fortè videat Dominus, & displiceat ei. Et Iob 31. Si inquit, gauisus sum ad ruinam eius qui me oderat: & exultaui quod inuenisset eum malum. Omnes inquit, morimur, hoc est, certo nobis moriendū est, mortique appropinquamur: imo tota vita nostra mors quædam est, sicut & sapiens illa mulier dixit ad Dauidem: Omnes morimur, & quasi aquæ in terram dilabimur quæ non reuertuntur. Morimur enim legendum est, & non futurum, moriemur, vt quidam libri habent, cum Græcis hic sit præsens, τελευτῶμεν, Altera pars, & in gaudium volumus venire: non est Græcis: & habet duplicem lectionem, vt notatur in Glosa ordinaria. Quidam enim libri habent, nolumus, quā lectionem sequitur Rabanus, vt sit sensus: nolumus venire in gaudium inimicorum nostrorum, hoc est, nolumus alios etiam inimicos nostros de morte nostra gaudere, ideoque nec nos de eorum morte gaudere debemus, iuxta illud Tob. 4. Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando feceris ei. Alij habent communius, volumus, vt de gaudio regni cælestis intelligatur, ob quod bonum & sanctum gaudium consequendum abstinendum est à malo & impio gaudio de morte inimici, quod impedimentum præbet illius gaudij adipiscendi. Priorem lectionem crediderim magis genuinam, tum ob Rabani authoritatem, tum quod verisimilius sit interpretem de eo gaudio locutum quod in primo membro prohibetur, de quo & postea dicitur cap. 18. Si præstes animæ tuæ concupiscentias eius: faciet te in gaudium inimicis tuis. Deinde quia verisimilius est verbum, nolumus, mutatum à non intelligentibus in verbum, volumus, quam ecótra.

9 *Non despicias narrationem presbyterorum sapientum, & in prouerbiis eorum conuersare.*

ET hic etiam cum dicit; Non despicias: plusquàm dicit significat: nempe senum & sapiētum doctrinam auidè suscipiendam. vnde & dicit: in prouerbiis eorum, hoc est, in eorum sententiis & scitè prudentérque dictis conuersare animo scilicet & cogitatione, hoc est assiduè ea medita. Duo autem indicat doctrinæ sapientum genera, quorum vnum continuatum continet rerū bonarum commemorationem quod nominat narrationem, alterum sententias certas & doctrinas, de ratione vitæ ac moribus hominum pronunciatas, quod nominat prouerbia, vt est Græcè parœmias.

10 *Ab ipsis enim disces sapientiam & doctrinam intellectus, & seruire magnatis sine querela.*

MVlta scripta non habent sapientiam, sed tantum doctrinam intellectus, sicut Græca tantum habent παιδείαν. Pro sine querela, est ἐυμαρῶς hoc est, faciliter, dextrè & fœliciter. Cui consonat quod noster vertit, sine querela, hoc est, irreprehensibiliter, vt. s. de te vere nemo quæri possit. Inter cæteros fructus qui ex doctrina sapientum percipiuntur: iste est maximus: vt quis siue in aulis principum, siue in republica & ecclesiis fidelium gratam & vtilem operam præstare possit, & cum summa gratia eorū qui plurimū possunt, publica negotia eis commissa prudenter & fœliciter administrare. Est enim principum offensio facilis, & periculosa est administratio publicarum rerum.

11 *Non te prætereat narratio seniorum, ipsi enim didicerunt à patribus suis.*

12 *Quoniā ab ipsis disces intellectum, & in tempore necessitatis dare responsum.*

CVm dicitur: Non te prætereat: sensus est; Non prætermittas audire: aut non sinas eā tibi esse ignoratam, vel in obliuionem venire. Quod additur, ipsi enim, vel, vt habent quidam libri, & ipsi enim, &c. Primum significat seniores imitandos iuuenibus, vt quemadmodum ipsi cùm iuuenes essent, audierunt seniores: ita & ipsi senes effecti, à iunioribus audientur. Deinde etiam significat certitudinem & soliditatem doctrinæ sapientum, vt quam non ipsi ex suo confinxerunt capite, sed continua traditione velut per manus à parentibus suis acceperunt, sicut & illi à suis. Fructum deinde auditæ sapientiæ senū, subiungit rursum, docens ab ipsis veram & solidam intelligentiam percipiendam: nec hoc tantum, sed vt percepta intelligentia, etiā quis possit cum necesse erit hoc oportunum, alios docere, & interrogantibus dare responsum, ac de propositis aptè sitéque respondere. Legendum autem potius, dare responsum, vt sit ordo: disces dare responsum: & non: vt quidam libri habent, dabis declarant Græca, quæ habent δοῦναι, dare. Significat ergo ab illis non tantum discendam intelligentiam, sed etiam quid & quomodo loquendū sit, & pro loco, tempore atque personis respondendum.

13 *Non incendas carbones peccatorum arguens eos, & ne incedaris flamma ignis peccatorum illorum.*

NOster addidit explicandi causa, arguens eos. Sic enim velut accenduntur carbones peccatorum quasi flabello adhibito, dum eorum malitia correpta irritatur, & ad nocendum magis prouocatur: quanquam non solum redargutione id fiat, sed & aliis modis, vt generalius sit absolutè dicere: Non accendas carbones peccatorum, pro eo quod est: Noli his qui improbi sunt occasionem siue verbo siue facto præbere, vt eorum malitia commoueatur, & veluti in flammam excitata magis noceat. Cùm enim carbones non accenduntur, non nocent: at accensi & in flammam excitati, grauiter vrunt: Atque hoc est quod sequetur: ne incendaris flamma ignis illorum. Non enim græcis est cōiunctio, & quasi quo prohiberētur hac sententia, sed tantum prohibetur accendi carbones peccatorum, idque ad eū finem, vt ne per excitatam flammam pereat vel lædatur is qui eam excitauit. Itaque iucundissima est allegoria: qua monemur ne excitare ignem in alio, quo ipsi pereamus. Interpres intellexit quo prohiberi, proinde inseruit coniunctionem: &. Itaque secūdo membro rectè intelligitur nos moneri: ne & ipsi eorum malitia & improbitate vehementius commoti, in eam iracundiæ intemperantiam delabamur, vt in aliquem eorum similitudinem deducamur, ardeamúsque simili furore quo illi ardent, & seipsos perdunt. Potest tamen etiam nostra lectio in priori intellectu accipi, vt sit sensus: Non incendas carbones peccatorum,

catorum,& hac ratione caue ne incendaris flamma eorum. Genitiuus, peccatorum, in secundo membro additus ab interprete, non videtur esse à nomine, peccator, sicut in primo membro, sed à nomine, peccatum, vt exponat quid vocet ignem nempe malitiam eorum, & peccata quibus se & alios lædunt.

---

14 Ne contra faciem stes contumeliosi, ne sedeat quasi insidiator ori tuo.

SImile est superiori sententiæ. Præcipit enim similem moderationem adhibendam in homine petulante & maledico, in quem vult non vehementius esse inuehendum: nec acerbius insectandum, aut rixandum cum eo, ne ei detur occasio omnia dicta insidiosè obseruandi: quæ deinde rapiat in calumniam & in prægrauationem hominis.

---

15 Non fœnerari homini fortiori te: quod si fœneraueris, quasi perditum habe.

GRæcè est, ὡς ἀπολωλεκὼς γίνου, esto quasi qui perdidit. Quod bene vertit noster, quasi perditum habe: Ponitur autem fœnerari pro mutuare, vt & alibi sæpè. Et monet ne quis det temere mutuum homini se fortiori quod periculum sit ne ille vltro non sit mutuum redditurus, vt qui suæ confidat potentiæ, & præ arrogantia putet sibi quoduis beneficium esse debitum, aut cogi non posse. Periculum item ne qui mutuum dedit non ausit illud metu potentiæ alienæ repetere: aut si ausit, id faciat magno suo malo, prouocando scilicet potentem ad indignationem & iniuriam pro accepto beneficio. Itaque dicit, si fœneraueris, quasi perditum habe: quia periculum est ne ille non vltrò reddat. & vel vi extorquere non possis, vel vt vi extorqueas ferè non expedit, sed vtilius tibi fuerit velut perditum reputare.

---

16 Non spondeas super virtutem tuam, quod si spoponderis, quasi restituens cogita.

SVnt qui hanc sententiam intelligunt de votis Deo factis: vt hic moneat Sapiens ne quis vo ueat Deo quod sit supra vires suas. & cum quippiam quis vouit, cogitet de reddendis votis: quia displicet Deo & stulta promissio & infidelis, vt dicitur Eccles. 5. Verum ex Græca dictione patet Sapientem hic loqui non de votis Deo factis, sed de fideiussionibus quæ homini pro alio fiunt. Est enim hic verbum ἐγγυάω, quod significat fideiubere. Sicut enim superiori sententia docuit de dando mutuo: ita iam de præstandis fideiussionibus, quamuis etiã rectè intelligatur in genere de permissionibus quibusuis ab homine homini factis. Quod noster vertit quasi restituens cogita, Græcè clarius est, ὡς ἀποτίσων, φρόντισον, tanquam persoluturus, solicitus sis. Itaque apud nos verbum, cogita, accipitur pro solicitum esse, sicut & ibi: Quis autem vestrum cogitans potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum? Duo ergo monet ne quis supra vires suas quippiam alicui promittat, & si quippiam promiserit, solicitus sit tanquam qui reddere debeat q̃d promisit. Nã si pro se ꝓmisit reddere tenetur. si pro alio, periculum est ne pro eo soluere cogatur. Similis est hic locus dum ad fideiussiones aptatur, loco Prou. cap. 6. in principio.

---

17 Non iudices contra iudicem, quoniam secundum quod iustum est iudicat.

GRæcè est, μὴ δικάζου κατὰ κριτοῦ, κατὰ γὰρ τὴν δόξαν αὐτοῦ κρινοῦσιν αὐτόν, Ne causam agas contra iudicem: quoniam secundum opinionem ipsius iudicabunt eum. Itaque similis est hæc sententia plerisque superioribus, quibus monemur videndum cum quibus aut contra quos nobis agendum sit. Sic enim monet, ne litem suscipiamus temerè contra iudicem aliquem, quoniam periculum est ne iudices illius causæ futuri, sint sententiam pronũciaturi iuxta iudicis opinionem, volentes scilicet illi placere: qui eiusdem est cum ipsis ordinis. Noster interpres verbum, δικάζεσθαι, accepit pro iudicare, quod etiam nonnunquam significat. Et significatur non temerè boni alicuius iudicis sententiam reprehendendam, vt fere faciunt homines qui causa ceciderunt: quoniam, inquit, qui verè iudicis officium facit non iudicat iuxta hominum affectus, vt quisque ferè facit in propria causa, sed secundum quod iustum est: aut, vt multi libri habent, secundum quod dignum est, quod magis accedit ad Græcam dictionem δόξα. Merito hæc sententia reprimere deberet audaciam multorum, qui temerè de sententiis suorum iudicũm siue ecclesiasticorum siue laicorum iudicant, de quorum æquitate maximè deberẽt præsumere. Et maximè valet ad docẽdum neminem se Christo opponere debere, vt qui iudex constitutus est à Deo viuorum & mortuorum: iudicaturus omnes in æquitate.

---

18 Cum audace non eas in via, ne fortè grauet mala sua in te.
19 Ipse enim secundum voluntatem suam vadit, & simul cum stultitia illius peries.

DOctrina hæc vt est facilis: ita & vtilis. Monet enim non esse temerè iter ingrediendum, ac proinde nec conuersandum cum homine temerario & confidente, qui quiduis audet: quia periculum est ne socius eius grauetur malis quæ ille ex audacia sua & temeritate committet. Ipse enim non ambulat secundum iudicium rationis: nec quenquam vult audire rectè monentem. sed sequitur impetum suarum passionum, & insolentiam voluntatis suæ: vnde multa imprudenter aget, per quæ non sibi tantum perniciem adferet, sed etiam socio, qui propter consortium consocius & cooperarius habebitur: aut etiam ex consortio pertrahetur ad consentiendum & cooperandum. Græca pro, vadit, habent faciet. Et vltima pars etiam sic verti potest: Et per stultitiam eius simul peribis: scilicet cum illo. Et enim καὶ τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ συναπολῇ.

---

20 Cum iracundo non facias rixam, & cum audace non eas in desertum.
21 Quoniam quasi nihil est ante illum sanguis, & non est adiutorium, elidet te.

SIcut cum audace monuit non conuersandum, ob periculum malorum in quæ per illius temeritatem facilè inciditur; ita iam monet cum eo qui leui de causa grauiter irascitur: qui etiam fere simul esse temerarius in multis agendis, nec litigandum, nec in desertis locis eundũ, quia cum talis nimia de causa ad iram prouocetur, nec à nocendo reprimatur sceleris

etiam

etiam maximi horrore, si nec etiam reprimatur alterius defensione & præsidio, vt fit in solitudine: facilè suum aduersarium elidet, hoc est, deiiciet & perdet. Duo enim à nocẽdo alicui impedire solent, nempe sceleris horror, & defensio atq; subsidium ab aliis periclitanti impensum. Quoniam, inquit, quasi nihil est ante illum sanguis, hoc est, nihil reputat sanguinis effusionem & homicidium. Hoc enim nomine sanguis in scripturis aliquoties designatur, vt ibi: Libera me de sanguinibus. Græcis non est in secundo membro, cum audace, sed μετ' αὐτ, hoc est, cum ipso, nempe iracundo, sed ferè iracũdi sunt & audaces temerariè passionum impetum sequentes. Veritas huius doctrinæ patuit in Cain qui fratrem suum eductum in agrum occidit, tum quod paruifaceret fratricidium, tum quod frater in agro destitutus esset omnium subsidio.

Psal. 50.

22 *Cum fatuis consilium non habeas, non enim poterunt diligere nisi quæ eis placent.*

NOstra lectio monet consilia non esse capienda cum imprudentibus, quod ab eis non possint expectari sana & prudentia consilia, eo quod pro sua affectione non possunt diligere & approbare nisi quæ eis placent hoc est, stulta & noxia. Græca habent: οὐ γὰρ δυνήσεται λόγον στέξαι, hoc est, non enim potest (stultus scilicet) verbum continere, vt significetur cum fatuo non tractanda consilia quod non possit rem secretam, qualia sunt de quibus consilia quæruntur, continere apud se. Est enim leuis ac futilis: plenúsque rimarum, vt inquit ille: hac atque illac perfluens. Noster videtur legisse non στέξαι, sed στέρξαι, quod est diligere.

23 *Coram extraneo non facies consilium, nescis enim quid pariet.*

ID monet quod Sapiens in prouerb. 25. Causam tuam tracta cum amico tuo, & secretum extraneo non reueles. Græcis tamen non est, consilium, sed κρύπτον, hoc est, oculum, vt sit sensus: In oculis extranei tibique non satis cogniti non committes aliquid quod sit occultandum. Nescis enim inquit, quid pariet: hoc est, quid ex visis vel auditis à te tanquam ex concepto semine, apud se machinabitur, & tandem suo tempore edet in perniciem vel ignominiam tuam.

24 *Non omni homini cor tuum manifestes, ne forte inferat tibi gratiam falsam, & conuitietur tibi.*

GRatiam falsam, vocat gratiam & beneuolentiam fictam quam opponit integritati & simplicitati eius qui cor suũ bona fide alteri aperit. Non omni homini, inquit, cor tuum manifestes, detegendo cuius cordis tui secreta: quæ tantum amico bene probato sunt aperienda: ne fortè cui fidis, & simplici animo tua reuelas, referat & rependat tibi fictã beneuolentiam: qua scilicet fingat se tibi amicum, quo magis deprehendat latentes defectus tuos: & ita tandem conuitietur tibi. Aut gratiam falsam, vocat gratiam malam, hoc est, malum pro expectato bono, vt quod addidit interpres de suo, & conuitietur, explicet quid sit gratia falsa, nempe conuitium ab eo, à quo expectabatur fidelitas & amicitia.

CAPVT IX.

1 *Non zeles mulierem sinus tui: ne ostendas super te malitiam doctrinæ nequam.*

HOc capite pergit adhuc prosequi quid in plerisque personis sit vitandum. Itaque in principio multis sententiis docetur quid in muliebri sexu sit vitandum. Et primis quidem duabus sententiis docetur quid in propriis vxoribus sit cauendum. In priori enim docetur, amorem vxoris nõ debere esse nimium, vt per illum maritus laboret affectione illa vitiosa, quam Græci zelotypiam vocant, cùm scilicet maritus vel vxor suspicatur alterum in coniugio amare quempiam, & se minus amari quam volet. Non zeles, inquit, mulierem sinus tui, hoc est, ne conthoralem tuam quiescentem in sinu tuo ames amore zelotypo: ita vt iugiter metuas te minus amari ab ea, & eam ab aliis amari. Ea enim res præterquam quòd ipsi marito sit admodum molesta, dum in animo suo variis torquetur suspicionibus, & amoris ardore exagitatur: etiam molestiam magnam adfert vxori: quæ grauatur suspicionibus, & de fide suspectam se dolet: & à marito arctius quàm par est custoditur: vnde non sicut petit maritus, crescit in ea erga maritum amor, sed decrescit, & periculum ab ea marito imminet. Quod intelligitur significari per hoc quod additur: ne ostendat super te malitiam doctrinæ nequam. Id enim communiter intelligitur de ea doctrina, qua à vetulis: malis & improbis mulieribus vxores docentur zelotypos suos maritos tollere veneno de medio: aut alio modo eis nocere, vt sit sensus ne irrita exerceat contra te artificium muliebre nequam edocta ab improbis. Sciendum tamen Græca habere, μηδὲ διδάξῃς ἐπὶ σεαυτὸν παιδείαν πονηράν, hoc est, neque doceas in teipsum doctrinam malam. Quo significatur: virum zelotypum suo exemplo malè docere vxorem suam: vt & ipsa vicissim sua zelotipia viro suo molesta sit. Quod idem rectè intelligitur in nostra lectione significari, vt sit sensus: Ne ipsa vicissim in te ostendat malitiam pessimæ illius disciplinæ: quam edocta est ex tuo exemplo. Pulchrè contra zelotypos ex Theophrasto refert D. Hieronymus lib. primo contra Iouinianum. Quid inquit prodest: etiam diligens custodia, cùm vxor seruari impudica non possit, pudica non debeat? Infida enim custos castitatis, est necessitas: & illa verè pudica est, cui licuit peccare si voluit.

2 *Non des mulieri potestatem animæ tuæ, ne ingrediatur in virtutẽ tuã, & confundaris.*

BReuius Græca sic: Non des mulieri animam tuam, vt ascendat ipsa super vires tuas (vel fortitudinem tuam.) Sicut superiori sententia monuit, eam moderationem in amanda vxore adhibendam, vt ne ex amoris magnitudine maritus in zelotypiam incidat: ita hic monet eundem vt ne ex simili amore: aut etiam ex animi torpore sinat vxorem sibi dominari, & imperium obtinere. Vtrunque enim hoc vitium marito cauendum est erga vxorem. Non des, inquit, mulieri, hoc est, vxori animam tuam: aut potestatem in animam tuam, vt scilicet animam tuam: hoc est, te & tuam voluntatem illi subiicias, &

eam tibi dominari permittas: ita vt ascendat super fortitudinem tuam, hoc est, fortior te sit, & potestatem tuam excedat, & ingrediatur in virtute tua, hoc est, tecum conuersetur vt domina, omnia faciens authoritate quæ tibi potius in illam competit, vsurpans sibi quod est mariti; qui à Deo constitutus est caput mulieris, cui præceptum est vt sit sub viri potestate; sicque tu meritò confundaris apud homines tanquam effœminatus, & quia pateris naturæ ordinem inuerti & immutari. Diuus Hieronymus loco prædicto pulchrè scribit contra inordinatum maritorum in suas vxores amorem, contra quem his duabus agitur sententiis. Refert inquit, Seneca, cognouisse se quendam ornatum hominem, qui exiturus in publicum, fascia vxoris pectus colligabat, & ne puncto quidem horæ præsentia eius carere poterat, potionémque nullam nisi alterius tactam labris vir & vxor hauriebant, alia deinceps non minus inepta facientes, in quæ improuida vis ardentis affectus erumpebat. Origo quidem amoris honesta erat, sed magnitudo deformis. Nihil autem interest, quàm ex honesta causa quis insaniat. Vnde & Christus in sententiis: Adulter est, inquit, in suam vxorem amator ardentior. In aliena quippe vxore omnis amor turpis est, in sua nimius. Sapiens vir iudicio debet amare coniugem, non affectu. Reget impetus voluptatis: nec præceps feretur in coitum. Nihil est fœdius quàm amare vxorem quasi adulteram. Hæc ille. Faciunt ad declarationem posterioris huius sententiæ ea quæ sacræ literæ narrant de Sampsonis erga Dalidam amore, & quæ poetæ referunt de Hercule superato à muliere Omphale.

3 *Ne respicias mulierē multiuolam: ne fortè incidas in laqueos illius.*

GRæcis est, μὴ ὑπάντα γυναικὶ ἑταιριζομένῃ, hoc est, ne occurras mulieri meretrici. Hanc noster vocat non malè multiuolam: quia non vno viro contenta varios appetit, quanquam noster videatur legisse ἑτεριζομένῃ, ab ἕτερος, quod alium significat, non ab ἑταιρὶς, quod scortum significat. Dixit superius quomodo amanda vxor, monet deinde quomodo ab aliarum mulierum amore sit cauendum, sigillatim in diuersis commemorans; quæ ad illicitum amorē pertrahere possent. Et primum monet ne quis ex proposito & fixè respiciat in instabilem vagámque mulierem quæ suis nutibus & illecebroso aspectu & ornatu studet varios vndique in sui amorem protrahere, ne fortè aspiciendo illam capiatur nutu & illecebris oculorum eius, sicque incidat in laqueos quos parat omnibus incautis. Cuius exemplum est Prouerb. 7. prolixè depictum.

4 *Cum saltatrice ne assiduus sis, nec audias illam, ne fortè pereas in efficacia eius.*

OMnino crediderim interpretem scripsisse non saltarice, sed psaltrice, per ps. quia Græcè est μετὰ ψαλλούσης, hoc est, cum psallente: aut psaltria, vel fidicina. Ei enim conuenit quod addidit interpres: nec audias illam quanquam etiā saltatrices, hoc est, choreis assuetæ & gaudentes, soleant cantu delectare, & ad se animos hominum trahere. Certè codex vnus manu scriptus, & in multis locis diligenter correctus, habebat expunctā syllabam: ita vt tantum esset saltrice. Alterum ergo hic suggerit illectamentum libidinis diligenter cauendum, videlicet voluptatem, quā canendo, aut fidibus ludendo puellæ præbent, siue in choreis, siue extra eas: qua valdè efficaciter in sui amorem viros attrahūt, vnde rectè dicitur: ne pereas in efficacia eius, hoc est, efficaci & admodum attractiua eius modulatione. Græcè est ἐπιτηδεύμασιν hoc est studiis, exercitiis vel artibus. Quidā habent ἐπιχειρήμασιν, hoc est, conatibus: atque sic videtur legisse noster interpres. Patet autem ex his malè quosdam legere, effigie, pro efficacia.

5 *Virginem ne aspicias, ne fortè scandalizeris in decore eius.*

INdicat iam tertium quod ad libidinem incitare posset, naturalem scilicet puellarū pulchritudinem: quæ maximè viget in incorruptis adhuc virginibus: quæ & solent externo vestium cultu, quo magis commendentur, ornari. Has ergo monet non aspici, incautè scilicet & morosè: ne ex formæ pulchritudine & vestium ornatu quis offendatur, impingat, & cadat in illicitum amorem, exemplo Dauidis. Æmulādum enim potius exemplum Iob 31. dicentis: Pepigi fœdus cum oculis meis, vt ne cogitarem quidem de virgine. Cùm Pericli Sophocles de puero formoso prætereunte dixisset; O puerum pulchrum Pericle: decet, inquit, ille ô Sopocle, prætorem, non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Quod & ad omnes pertinet, quos & animos, & manus, & oculos castos habere oportet. Præstitit id insigniter Alexander Magnus: qui quum inuitaretur vt Darij filias quas habebat captiuas inuiseret: prædicabantur enim puellæ esse admirabilis formæ: noluit ire, dicens: Sibi non committendum, vt quum viros vicisset, à mulieribus vinceretur.

6 *Ne des fornicariis animam tuam in vllo, ne perdas te & hæreditatem tuam.*

QVartò monet ne quis vlla ratione addicat animum suum scortis: quod hæc mirè sibi deuinciant hominū animos, vt semel ab eis possessi alienari ægrè possint. Vnde fit vt & seipsos perdant, & bona sua quæ possident. Seipsos quidem: quia & corpus eneruant, multisque periculis exponunt, & animam æternæ morti obnoxiā reddunt. Bona item sua, quia vt habet Salomon: Qui nutrit scortum, perdet substantiam suam: exemplo filij prodigi: qui dissipauit substantiam suam cum meretricibus, viuendo luxuriosè. Græca tamen hic tantum habent: ne perdas hæreditatem tuam: nec habent in vllo.

7 *Noli circumspicere in vicis ciuitatis, nec oberraueris in plateis illius.*

PRo, plateis: est ταῖς ἐρήμοις, hoc est, desertis, vel in frequentibus locis illius. Indicat & aliud cauendum libidinis incitamentum, quod est otiosa vagatio: & in omnes ciuitatis partes oculorum circumagitatio. Hinc enim fit, vt occurrentibus vbique variis oculorum illecebris, in multa desideria homo prolabatur, imò instabili oculorum iactatione declaret cordis impudicitiam: quia inquit August. impudicus oculus, impudici cordis est nuncius. Ita etiam incustoditus oculus, incustoditi cordis est nuncius. Significat ergo, neque vagandum per vicos ciuitatis:

ciuitatis,neque oculos quoquouersum circumferendos, sed oculis ante se directis properandum eò quò ob necessitates eundum est.

8 *Auerte faciem tuam à muliere compta, & ne circumspicias speciem alienam.*

NOn solum,inquit, non circumspicias in vicis ciuitatis,huc illúcque oculos vertẽdo, sed etiam ab occurrente vltro muliere quauis cõpta,hoc est,siue naturali pulchritudine ornata,siue ascititia,(Græcè enim est εὐμόρφου,hoc est, formosa)auerte faciem tuam,& ne circumspicias hoc est,diligenter& curiosè animaduertas alienę mulieris pulchritudinem. Quibus verbis non vult Sapiens nos omnino abhorrere ab aspectu pulcherrimarum creaturarum Dei,sed quatenus huiusmodi aspectus ex nostro vitio incitare solet ad impudicitiam saltem mentis,eatenus eum prohibet concordans cum illo Saluatoris : Quicunque viderit mulierem ad concupiscendum
Matt. 5. eam : iam mœchatus est eam in corde suo.Vnde & subiicit, indicans periculum huiusmodi aspectus.

9 *Propter speciem mulieris multi perierunt, & ex hoc concupiscentia quasi ignis exardescit.*

ILlud à doctissimis viris est dictum,& prouerbio celebratum:Amorẽ nasci ex aspectu. Vt enim ignis lignorũ strue excrescit,subtractioneq́; decrescit:ita & amor atque concupiscentia insita mentibus hominum exardescit ex hoc,id est, ex hac re, nempe specie mulieris dum conspicitur, exardescit,hoc est,accenditur,vnde factum est vt multi perierint,vel, vt habent Græca, errauerint à recto: quemadmodum declaratum est in Amõ, Dauide,Salomone,& aliis.

10 *Omnis mulier quæ est fornicaria, quasi stercus in via ab omnibus prætereuntibus conculcabitur.*
11 *Speciem mulieris alienæ multi admirati,reprobi facti sunt,colloquium enim illius quasi ignis exardescit.*

DVos hos versus Græca non habent, & omnino videntur vel ab interprete,vel ab illo commentarij vice additi ad explanationem præmissorum versuum:vnde quidam libri scripti nõ habent illa verba:quasi stercus in via,alij non habent illa,ab omnibus prætereuntibus : quidam habent vtraq;.Significat autem prior versus:aut quid mereatur fornicaria : videlicet quod digna sit quam velut rem vilissimam & immundissimã omnes videntes horreant,abiiciant, & conculcent,tantum abest vt conueniat tali animam suã dare, & apponere animum. Aut etiam significat quàm viliter ea ab immundis hominibus tractetur, & turpiter constupretur omnibus exposita, vt meritò etiam ea consideratione ab eius amore quisque animum suum reuocare debeat,in quam bene competit illud Isaiæ: Posuisti vt terram corpus tuum , & quasi viam transeuntibus.Et illud Ezechielis:Abominabilem fecisti decorem tuum & diuisisti pedes tuos omni transeunti. In secundo versu verbum:exardescit , actiuè positum est pro accendit : cùm prius positum sit neutraliter pro ardere vel accendi.

12 *Cum aliena muliere non sedeas omnino:nec accumbas cum ea super cubitum, & non alterceris cum illa in vino.*
13 *Ne fortè declinet cor tuum in illam , & sanguine tuo labaris in perditionem.*

IN priori versu Græcis tantum duo sunt membra.Non enim habent eam partem:nec accumbas cum ea super cubitum:quam interpres videtur addisse : ad explicandum de qua sessione dictum sit: non sedeas omnino : nempe ea potissimum quæ fit in mensis.Vnde sensus illius est:Ne in conuiuio cum ea discumbas , innixus maiorũ more super cubitum. Pro,alterceris , Græcis est verbũ ab authore effictum συνβολοκοπήσῃς quod si à σύμβολον,deriuetur,significare potest symbola dare vel conferre ad conuiuium , vt moris esse solet,celebrandum: quomodo hic quidam accipiunt. Potest tamen etiam deriuari à συμβολὴ, quod congressionem significat,& conflictationẽ etiam militarem.Ad quod respexit noster interpres: vertens alterceris. Significatur autem non esse cum alienis vxoribus contendendum de ebibendis calicibus,vt fieri solet:aut iocosè cum eis rixandum & fabulandum in conuiuiis. Itaque postquam superioribus sententiis hortatus est cauendum esse à fornicariis,psaltriis,virginibus, & pulchris quibusuis mulieribus,notans in singulis quid cauendum sit : postremum diligenter monet cauendum esse à familiaritate coniugatorum.Nã pro aliena muliere, Græcis est ὑπάνδρου γυναικὸς, hoc est , à muliere quæ sub viro est, vt per alienam mulierem , hic intelligenda sit alterius viri vxor.Huius consortium maximè in conuiuiis vitandum monet . quod ibi & per consessum , contactus vel saltem vicinitas corporum,& longior confabulatio & vini efficacia: libidinis ac malæ concupiscentiæ fomitem subministrent.Tria enim hæc hic notantur: ob quæ olim mulieres cum viris in conuiuiis non accumbebant : non solum apud Græcos, sed nec apud Persas,vt patet ex conuiuio Assueri in libro Hester. Vnde & subdit : Ne fortè per hæc cor tuum primo declinet contra legem Dei ad illam concupiscendam, & sic demum sanguine tuo , hoc est,cum vitæ tuæ periculo: aut effusione tui sanguinis labaris in perditionem tuam,dum scilicet per concupiscentiam in adulterium pertractus, à marito vxoris : aut à lege occideris : aut etiam non perpetrato adulterio, maritus tua nimia offensus erga vxorem familiaritate,te persequetur. Pro sanguine tuo,Græcis est,τῷ πνεύματί σου,spiritu tuo,hoc est, per affectum illum tuum vitiosum: sed interpres videtur legisse, τῷ αἵματί σου. Sunt libri qui habent : ne fortè declines : sed legendum esse, declinet , vt plures habent: Græca docent : vt nomen,cor , sit nominatiui casus, non accusatiui.

14 *Ne derelinquas amicũ antiquum ,nouus enim non erit similis illi.*

VTilis admodum est hæc sententia & necessaria.Sunt enim plerique qui vel pro instabilitate ingenij humani,quod facilè rerum tædio capitur : & nouitate delectatur , vel leuibus quidem erratis in vetere amico offensi:veteribus amicis derelictis nouas ambiunt amicitias:quasi non in eis sint inuenturi quæ non minus offendant : imò frequentius magis. Itaque significat id non solum fieri cum leuitatis nota & reprehensione , sed idem etiam habere periculum & incommodum : quod vt in plurimum sic fiat, vt nouus non sit similis veteri amico in fidelitate & vtilitate. Cicero lib. de Amicitia, pluribus verbis idem quod hic dicitur exponit. Existit autem,inquit, hoc loco quædam quæstio

subdifficilis, num quando amici noui digni amicitia, veteribus sint anteponendi, vt equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum debent esse, sicut aliarũ rerum, satietates: veterrimæ quæque (vt ea vina quæ vetustatem ferunt) debent esse suauissimæ verúmque illud est quod vulgò dici solet: Multos modios salis simul edendos esse, vt munus amicitiæ expletum sit. Eodem simili etiã Sapiens hic vtitur, subiungens.

15 *Vinum nouum, amicus nouus, veterescat, & cum suauitate bibes illud.*

MVlti libri habent veterascet, sed Rabanus & Dionysius legunt, veterescat, quomodo & Biblia quædam antiqua Romæ impressa habebant, & melius, vt moneat Sapiens expectandam vini noui vetustatem. Græca habent, Si inueterauerit, &c. Comparat amicum nouum vino nouo, quòd sicut vinum nouum, crudum adhuc est, fæculentum & ex se austerum, (quanquam apud nos mustum arte dulce fiat & delectabile) ideóque nec veteri bene maturo, & depurato præferendum: ita & amicus nouus, crudus adhuc est & inexploratus, propter quod nec de se solidam voluptatem præbere potest, nec explorato & bene probato amico anteponendus, ita vt hic etiam locum habere possit parabola illa huic similis, qua Christus vsus est: Nemo bibens vinum vetus, statim vult nouum. Dicunt enim, vetus melius est. Potest & hoc addi, quod sicut de nouo vino incertum est, quale futurum sit tempore procedente: ita & de amico nouo. Et sicut propter assuetudinem magis afficimur veteri vino: ita & amico veteri magis affici oportet. Sicut autem vinum nouum non est propterea reiiciendum, sed expectandum est vt vetustatem contrahat, quia tunc omni austeritate concocta, bibetur cum suauitate & lætitia animi: ita non omnis amicus nouus contemnendus est, sed temporis processu probandus, vt cum sic est probatus: ac veterascenti vino similis effectus, tum liceat eius consortio ac familiaritate cum solida animi voluptate frui, & velutivino iucundè refici. Rabanus sicut quæ de fornicaria superius dicta sunt, mysticè etiam intelligi de hæresi vitanda: ita & hunc locum mysticè quoque intelligi posse monet, vt ne ab authoritate sanctorum patrum Catholicorum declinemus: qui veritatis & iustitiæ fidi sunt seruatores: neque cito ad rudes & nouellos doctores prorumpamus: quia licet à vero non deuient; perfectionis tamen apicem non obtinent.

Luc.4.

16 *Non zeles gloriam & opes peccatoris, non enim scis quæ futura sit illius subuersio.*

FOElicitas & gloria impiorum in hac vita solet multorum etiam piorum animos aut ad indignationem & inuidiam: aut etiam ad imitationem commouere. vnde in scripturis sacris grauiter & sæpè spiritus sanctus nos munit contra hac tentationem, vt Psal. 36. & 72. Item frequenter in Prouerb. & aliis locis. Proponitque & lubricum statum, & miserum ac calamitosum exitum impiorum hominum. Nescis, inquit, quæ sit futura illius subuersio. quasi dicat; Omnino futura est illius subuersio, nõ diu durabit ei sua fœlicitas, sed ea in infœlicitatem conuertetur; tu verò quietus iã fœlicitatem contẽplaris, nescis & quanta & quàm subita sit futura eius subuersio; maior sanè erit & velocior quàm suspicari possis.

17 *Non placeat tibi iniuria iniustorum, sciens quoniam vsque ad inferos non placebit impius.*

QVoniam ex conspecta fœlicitate iustorum, non solum indignatio sequi solet quam superiori versu potissimum prohibuit: sed etiam imitatio, rectè subiecit hũc versum, quo ab imitatione dehortatur. Habent autem elegantius Græca sic: μὴ εὐδοκήσῃς ἐν εὐδοκίαις ἀσεβῶν, hoc est, ne probes quæ probant impij. Et pro non placebit impius: habent, μὴ δικαιωθῶσι, hoc est, non iustificabuntur. Sed non iustificari, videtur hic positum pro non haberi aut censeri iustum & innocentem, quod non est diuersum ab eo quod noster vertit, non placebit impius. Verum illinc patet huic loco non conuenire eam intelligentiam, quam hic Dionysius post Lyranum secutus est, vt scilicet impius dicatur non placere vsque ad inferos: quia non placet Deo huius vitæ tempore: placebit autem ei & sanctis eius, cùm erit in inferno, ob vindictæ æquitatem, vt qui non placuit in culpa, postea placeat in pœna, iuxta illud: Lætabitur iustus cùm viderit vindictam. Non enim simili modo intelligi potest impios non iustificari vsque ad inferos, sed eo significatur, adeo eos non probari Deo: vt eos tandem ad inferos vsque sit præcipitaturus: iuxta illud Psal. 48. Sicut oues in inferno positi sunt, mors depascet eos.

18 *Longè abesto ab homine potestatem habente occidendi, & non suspicaberis timorem mortis.*

19 *Et si accesseris ad illum, noli aliquid committere, ne forte auferat vitam tuam.*

SVnt qui fœlicitatem magnam esse ducũt versari in aulis principũ, & apud eos insignem obtinere locũ. Id cùm non careat magno periculo, maximè apud impios principes: qui gloriantur in potestate occidendi, eáque leuiter abutuntur, monet quenque declinare aulas principum, & maximè tyrannorum, quo sit liber non solum à timore mortis, sed etiam à suspicione timoris eius, hoc est anxia imaginatione timendæ sibi mortis, quæ imaginatio & suspicio cõtinua crux & mors, tranquillitati mentis omnino contraria est. Quod si vel sors aliqua vel necessitas fecerit; vt quis talem accedat, ad colloquendum ei, aut officium aliquod apud eum administrandũ, monet ne sit nimis securus, sed prouidè curet ne quid committat, hoc est, delinquat. Græcè enim est, μὴ πλημμελήσῃς, hoc est, ne delinquas, vnde committere hic positum est pro delinquere, (sicut commissa, delicta vocamus) ne qui leuiter offenditur, & potestatem habet occidendi, tollat subito vitam. Indicat ergo læuissimam esse principum offensionem: eámque maximo vitæ periculo coniunctam esse, quod quàm verum sit, historiæ multæ comprobant.

20 *Communionem mortis scito, quoniam in medio laqueorum ingrediéris, & super dolentium arma ambulabis.*

GRæcis non est, communionem mortis, sed tantum scito quod in medio laqueorum pertransis. Et pendet adhuc sententia cum superioribus, vt indicetur in quibus versentur periculis, quibus res est & negotium cum principibus.

Proinde

Proinde quod additum est de communione mortis,non de ea communione est accipiendum:qua omnibus hominibus mors dicitur esse communis, sed ea qua apud principes mors est communis:ita vt non vna tantum sit causa mortis inferendæ, sed variæ,communes,& multiplices.Itaque sensus est: Si cum principibus tibi viuendum est, scito apud eos esse mortem communem,vulgarem,& multis de causis incurri facilè posse. Quod declarant sequentia: Quoniam in medio laqueorū ingredieris: si scilicet cū eis vixeris,hoc est,in summo versaberis periculo,veluti si in medio laqueorum ingrediaris.Idem significatur per id quod sequitur, & super dolentium arma ambulabis,pro quo Græcis est,καὶ ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεως περιπατεῖς,hoc est,& super pinnacula,(vel propugnacula) ciuitatis ambulas, quomodo & Diuus Chrysostomus hunc locum citat homil.15.tom. 5.vbi super sententia huius loci prolixè philosophatur, ostendens quibus periculis vita hæc nostra sit exposita. Interpres noster videtur alias dictiones legisse, similes tamen. Nam pro ἐπάλξεων, videtur legisse ἀλγούντων, & pro πόλεως, πολεμικά,quod significat arma bellica. Sicut autem per ambulare super pinnacula vrbis,vt est Græcis,significatur periculorum magnitudo: quia qui ambulat super pinnas vrbis, est in magno præcipitij & lapsus letalis periculo, ita idem rectè intellexerimus significare per id quod nos legimus, vt ambulare super arma dolentium, sit ambulare super vulneratos & prostratos in prælio,iam dolentes,gementes,& mortem expectantes vicinam.Aut ambulare super ea instrumenta & arma quibus tyranni iam multos effecerunt dolentes quod est versari inter multa pericula,& mortem veluti imminentem semper præ oculis habere. Hæc autem omnia etsi propriè pertineant ad indicandum pericula vitæ aulicæ,rectè tamen etiam accommodantur ad intelligendum pericula vitæ nostræ in genere, in qua nobis negotium est cum dæmonibus,potentissimis,callidissimis, crudelissimisque principibus,qui vbiq; vitæ nostræ insidiantur,& laqueos struunt quærentes nos deuorare, & in æternam mortem pertrahere.

21 *Secundum virtutem tuam,caue te à proximo tuo,& cum sapientibus & prudentibus tracta.*

PRo,caue te à proximo, Græcis est στοχάσαι τὸν πλησίον.Est autem στοχάζομαι,collimare,& intentè in aliquid respicere veluti in scopum.Intentè in proximū respicimus dum ab eo nobis metuentes diligenter obseruamus eum, ne quid ab illo mali patiamur.Ad quod respexisse videtur interpres,dum vertit:caue te à proximo tuo. Intentè etiam in proximum respicimus, cùm diligenter exploramus eius mores vt sciamus num ei nos cōmittere debeamus,& cum eo de rebus nostris consulere,ac familiaritatem inire, vnde alij vertunt; explora proximum, quod magis proposito conuenit; quia agitur hic de his cum quibus consilia & familiaritatem inire debemus.Idē in nostra lectione significabitur:si sic intelligatur: Secundum,virtutem tuam,hoc est,quantum potes, caue te à proximo tuo, vt scilicet non statim ei te credas & tua,sed prius explores qualis quisque sit:& quos inueneris sapientes & prudentes,cum his tracta:consilia scilicet: quia Græcè est, βουλεύου,hoc est,consulta.

22 *Viri iusti sint tibi conuiuæ, & in timore Dei sit tibi gloriatio.*

SIcut cum prudentibus sunt ineunda consilia,sic cum iustis agitanda conuiuia,cū quibus ea celebrare licet in timore Dei& gratiarum actione, cùm iniustorum societas,Dei timore destituta,in conuiuiis promouere soleat iocos,ineptias,cachinnos, garrulitates,detractiones,præter comessationes & ebrietatem:neglectum Dei, & interdum etiam eius blasphemiam.Itaque Tobias cùm fecisset in die festo conuiuium bonum dixit filio suo, Vade, & adhuc aliquos de tribu nostra,timentes Deum, vt epulentur nobiscum, vt est Tobiæ 2. Vnde & subiicitur,in timore Dei sit tibi gloriatio,hoc est,non glorieris in his quibus delectantur in conuiuiis impij: nec sit tibi pœna ab his abstinere per timorem Dei,sed gloriare in hoc ipso quod sentis te Dei timore teneri:iuxta illud Psal. 85. Lætetur cor meum vt timeat nomen tuum. Et gloriare in his in quibus Dei timor & reuerentia consistit. Vtroque enim modo potest explicari illud, sit tibi gloriatio in timore Dei. Potest & sic accipi vt significetur omnem gloriationem timori Dei coniunctam, esse debere: ne sit immoderata, qualis in conuiuiis esse solet,vt in timore Dei,sit positum ero, cum timore.

23 *Et in sensu sit tibi cogitatus Dei & omnis enarratio tua in præceptis altissimi.*

DVo requirit, Primum, vt in sensu:hoc est,in intellectu de Deo cogitemus:vel vt in sensu hoc est,cum prudentia & scientia de Deo cogitemus:iuxta illud Sapien.1. Sentite de Domino in bonitate, ne scilicet erroneas aut impias de Deo habeamus cogitationes.Secundo, vt ea quæ ore fit narratio omnis,sit in præceptis altissimi, hoc est:de præceptis altissimi loquamur semper quatenus scilicet id tempori & loco opportunum fuerit.Id cùm vbique sit seruandum, maximè tamen in conuiuiis seruari deberet: quamuis id mundo non sit receptum. Quod si id durum nimis videatur saltem sit omnis narratio sic in præceptis altissimi, vt sit regulata iuxta Dei præcepta,ne quid vel in conuiuiis, vel alibi referatur contra Dei præcepta: iuxta illud Pauli Ephes. 4. Omnis sermo malus ex ore vestro nō procedat, sed qui bonus est ad ædificationem, vt det gratiam audienti.Notandum autem,Græca priorem huius sententiæ partem sic habere,μετὰ συνετῶν ἔστω ὁ διαλογισμός σου, hoc est:cum sapientibus sit disputatio(vel collocutio)tua. Interpres videtur legisse συνετῶς,hoc est:cum sensu vel prudentia: vt nomen sensu: apud nos potius sit accipiendum pro intelligentia & prudentia: quàm pro mente & intellectu.

24 *In manu artificum opera laudabuntur, & princeps populi in sapientia sermonis sui, & in sensu seniorum verbum.*

MVtat hic author modum sententiarum,quē iam aliquot capitibus seruauit: nam cum iam aliquot capitibus cum qui instruit sit allocutus: docens quid facere, quidue cauere eum oporteat,hic iam rursum sententias proferre incipit ad nullum directas,& ab hac sententia incipit multis deinceps sententiis in capite sequenti ostendere, vnde salus vel perditio ciuitatum & Rerumpublicarum pendeat, nempe à bono vel

malo principe,quem ferè subditi sequuntur, vt merito ab hac sententia noui capitis exordium esse debuerit. In qua in primis eloquentiam in principe commendat,& sermonis sapiētiam,qua populus aut afflictus excitatur & cōfirmatur,aut nimium elatus comprimitur,denique artificiosè prudentérque ita tractatur,vt in officio contineatur.Est autem & hæc sententia Græcis bimembris.Non est enim illis tertium membrum,quod noster addidit:nec est, in sapientia sermonis sui, sed est ἐν λόγῳ αὐτοῦ,in sermone suo.Cōparat enim principem cum artificibus, & opponit sermonē manui:& significat: quod quemadmodum opera artificum & ipsi artifices laudantur ex manu, hoc est, ex industria manuum qua opera illa fiunt, & ex qua suam habent commodationem: ita princeps alicuius populi laudatur ex sermone suo,hoc est,vt bene noster expressit, per sapiētiam sermonis sui.Qua cōparatione etiam innuitur principem magnum esse artificem si suo sermone prudenti populum docere,regere, & continere norit,sicut vocātur artifices:qui industria manus suæ insigne aliquod opus norunt producere.Quod apud nos additur: & in sensu seniorum verbum significat verbum seniorum laudari ex sensu,hoc est,ex prudentia & grauitate sententiarum quæ decent senes.

25 *Terribilis in ciuitate sua homo linguosus: & temerarius in verbo suo odibilis erit.*

CVm superiori sententia ostenderit laudem quæ ex sapienti sermone principi obuenit, hic contra ostendit odium quod ex sermonis & linguæ vitio homini prouenit, & pertinet etiam hæc potissimum ad principē,vt patet ex eo quod dicit,in ciuitate sua, quamuis etiam generaliter ad omnes pertineat ciues. Duo autem mala se consequentia tribuit homini linguoso, hoc est: qui multa imprudenter blaterat, quem & temerarium vocat in verbo suo:quia ad quiduis dicendum sine iudicio prorumpit. Primum enim talem dicit esse terribilem:quia omnes sibi ab effrenata eius lingua metuunt, & frequenter per talē in ciuitatibus discordiæ& seditiones excitantur. Et quia terribilis est,ideo etiam odibilis erit omnibus.Proinde rectè monet Ecclesiastes 5.ne temerè quid loquaris, neque cor tuum festinet ad sermonem.

CAPVT X.

Iudex sapiens iudicabit populum suum, & principatus sensati stabilis erit.

PRo ,iudicabit, Græcis est παιδεύει, hoc est,docet & erudit:& pro, stabilis est,τεταγμένη,hoc est, ordinatus. Ostendit duplicem fructum qui à iudice sapiente prouenit in Republica. Nam talis & docet populum suum, demonstrans tum legibus à se constitutis, tum sermonibus suis quæ sint facienda:quæue vitanda:quæ iusta sint, quæue iniusta,& quia sic eum docet,ideo etiam principatus eius erit ordinatus & nequaquam confusus ac perturbatus,sed omnia in eo erunt ritè disposita,per legum æquitatem,& doctrinæ rectitudinem : ita vt vnusquisque suum faciat officium:nec debitum ordinem turbet. In nostra lectione conueniet verbum, iudicare,exponere pro in iudicio & æquitate gubernare & regere,quomodo aliquoties accipitur in scripturis, vt ibi : Dan iudicabit populum suum,sicut & alia tribus Israel.&: Diligite iusti- Gen. 49. tiam qui iudicatis terram. Sapien. 1. Quoniam enim optima & præcipua pars regendæ Reipublicæ consistit in iudicio,ideo per synecdochen iudicare accipitur pro toto genere,hoc est,pro regere:& iudices dicuntur:qui rectores sunt& gubernatores populi. Primus ergo fructus prudentis rectoris est,quod iustis legibus regit populum suum.Secundus ex illo consequens est, quod principatus eius:quia bene erit ordinatus,erit etiam stabilis, vt pote bono fundamento nempe iustitiæ innixus.Nam,vt dicitur in Prouerb. 29. Rex qui iudicat in veritate pauperes, thronus eius in æternum fundabitur. Lyra legit non stabilis, sed terribilis,quomodo& scripta quædam habebant, vnde addit pro commentario, omnibus malis. Quia enim iudex sapiens bene regit & iudicat populum,ideo eius principatus terribilis est omnibus impiis : qui à iustis legibus sibi metuunt. Non sunt enim principes timori boni operis,sed mali. Et facilè adducor vt credam interpretem potius vertisse, terribilis, vt respexerit ad illud Rom. 13. quod est in Cantic.6. Terribilis vt castrorum acies ordinata, vbi pro castrorum acies ordinata, etiam est quod hic τεταγμένη.

2 *Secundum iudicem populi,sic & ministri eius:& qualis rector est ciuitatis,tales & inhabitantes in ea.*

TErtius hic fructus boni principis indicatur quia principis exemplum ad bene maleue viuendum magnam habet primum in ministris eius,deinde & in reliquis ciuibus vim & authoritatem.Quod & Plato dixit:Quales sunt principes in republica,tales solere reliquos esse ciues. Et communi prouerbio dicitur:Regis ad exemplum totus componitur orbis.&:Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

3 *Rex insipiens perdet populum suum,& ciuitates habitabuntur per sensum prudentium.*

REx insipiens perdit populum suum,non solùm quia per praua exempla & verba stulta, item per negligentiam suam, multorum eis causa est peccatorum ac æternæ damnationis, sed etiam quia per defectum sapientiæ,causa est vt recta politia reipublicæ pereat,ac populus infœliciter sub eo viuens ab eo dilabatur. Contrà per sensum, hoc est,prudentiam prudentium, (vel, vt est, Græcè, δυναστῶν, potentium vel principum)ciuitates habitabuntur,hoc est,ciuium frequentia florebunt. Confirmant hæc præter experientiam quotidianam historiæ veteres, siue sacræ,siue prophanæ, & multæ scripturarum sen- Prou. 29. tentię similes,vt:Rex iustus erigit terram,vir auarus destruit eam:& Rex sapiens, populi stabilimentum est. Sapien. 6.

4 *In manu Domini potestas terræ, & execrabilis omnis iniquitas gentium & vtilem rectorem suscitabit in tempus super illam.*

POstquam indicauit quantum bonum sit bonus princeps,& quantum malum malus,rectè hanc subiicit sententiam,vt intelligatur à quo bonum tantum procedat, & petendum sit: non pendere illud scilicet ex electione populi, sed ex singulari Dei beneficio. Mirum autem

quomodo hoc loco irrepserit secunda illa pars quæ in nostris legitur libris,& execrabilis omnis iniquitas gentium:cùm& postea repetatur,& hic sit impertinens,perdatque gratiam sententiæ.Rabanus testatur quosdam legere, & exclamabilis. Certè non credo interpretem eam hoc loco inseruisse. Cæterùm potestas terræ dicitur esse in manu Domini, vel quia omnis potestas quam quis
Rom.13. in terra obtinet,donetur à Deo,iuxta illud Pauli: Non est potestas nisi à Deo. Quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt. Vel potius quia dominium totius terræ est apud Deum, qui solus plenam habet in terra tota potestatem, sicut dicitur in lib.
Heste.13. Hester:In ditione tua cuncta sunt posita.&in Psal
Psal.94. mis:In manu eius sunt omnes fines terræ:&Domi
Psal.23. ni est terra & plenitudo eius. Et quia est terræ potestas,ideo ipse est qui cùm vult singulari suo beneficio constituit super terram aliquem vtilem rectorem:& proinde ipse etiam est,qui iratus inutilem constituit,iuxta illud:Regnare facit hypocri-
Iob.34. tam propter peccata populi. Quo autem min' inserta illa in nostris libris pars: & execrabilis omnis iniquitas gentium:perdat gratiam substantiæ, si modo retinenda est,conuenienter sic intelligetur,non vt subaudiatur verbum,est, quasi sit sensus: execrabilis est omnis iniquitas gentium,sed hoc modo:In manuDei est potestas terræ,&in manu eius est etiã omnis iniquitas gentiũ quantũuis execrabilis, vt significetur,Dominum non tãtum habere potestatem in Iudæos & fideles,sed etiam in gentes idololatras,etsi ipsum pro Domino non agnoscerent, vt iniquitas gentium, hic positum sit pro iniquis gentibus. Aut iniquitas illarum intelligatur esse in manu Domini,quòd illam cùm vult vindicet, atque ab ea gentium corda cùm vult auertit:quemadmodum factum est per Christum,in quo perfectè impletum est quod hic dicitur.Vtilem rectorem suscitabit super ipsam terram vniuersam. Bene autem dicitur: In tempus constituet: quia nulli vnquam terræ datum est vt in perpetuum haberet vtilem rectorem, sed tantum ad tempus, vt hic est omnium rerum vicissitudo.

5 *In manu Domini potestas hominis, & super faciem scribæ imponet honorem suum.*

PRo super faciem. Græcis est προσώπῳ,quæ dictio & faciem significat & personam, quorum postremum hic magis conueniret, vt sit, in personam scribæ, hoc est, literati & docti hominis,qui alios erudit ad salutem. Pro potestas hic nõ est vt prius ἐξουσία,sed εὐοδία,hoc est,fœlicitas & prosperitas vel successus, significaturq; à Deo prouenire,vt homini insignis aliqua potestas qua fœlix sit obueniat. Aut potius significat à Deo nõ solùm principes constitui, quod superiori sententia dictum est,sed etiam ab eo esse vt eorum actiones bonum habeant successum, & fœliciter res suas administrent. Itaque & quod nos legimus, In manu Dei potestas hominis, significat à Deo esse,& vt potestatem aliquam super alios quis habeat,&vt in ea constitutus aliquid rectè possit perficere,ac cuncta benè administrare.Deus item est qui personæ scribæ imponit honorem quem habet in populo quia ipse est qui & sapientiam tribuit per quam honorabilis est populo, & facit vt doctrina eius acceptetur à populo, atque in illo fructũ faciat eũ summa doctoris gloria.Et hęc quidem dicta sint secundum eam acceptionem qua in scripturis nomen scribæ,sæpè accipitur, vt sit nomen sapientis & docentis;quomodo in Euan- 1.Esd.7.
gelio dicuntur scribæ,quomodo &Esdras dicitur fuisse scriba velox in lege Domini.Potest tamẽ videri hoc loco esse potius nomen dignitatis, quo modo in libris Regum Saraias dicitur fuisse scri- 2.Reg.8.
ba regis Dauid,& Sobna scriba Ezechiæ.Siquidẽ 4.Reg.18.
nomen γραμματεὺς, cui hoc loco & aliis respondet nomen Scribæ,significat Græcis scribam publicum & cancellarium,cuius officium erat publica scripta atque decreta seruare, eademque cum opus erat proferre & recitare,quales proximi regibus esse solent.

6 *Omnis iniuriæ proximi ne memineris, & nihil agas in operibus iniuriæ.*

POSTQVAM ostendit vnde contingant boni principes,per quos regna firmantur,ostẽsurus vnde subuersio regnorum proueniat, duas præmittit sententias,quibus dehortatur à duobus potissimum vitiis, quæ subuersionis regnorum sunt præcipuæ causæ,superbia scilicet & iniustitia,vel auaritia,per quam iniustitiæ committuntur quæ duo vitia maximè abesse debent à principibus,si velint regnum sibi esse stabile.Et in hac quidem priori sententia duo prohibet quæ ex superbia accidere solent. Primum, vt ne iniuria à proximo nobis illata reminiscamur ad vindicandum eam,néve eam diu multumque in animo reuoluamus,exaggerando eam.Secundò, vt ne ipsi alios iniuria afficiamus,maximè cum animi insolentia,petulantia,& proximi despectu. Pro genitiuo enim,iniuriæ,in secundo membro est nomen ὕβρεως,cum in priori membro sit ἀδικήματι, quod iniustitiam vel delictum significat.At ὕβρις,non significat simpliciter quãuis iniuriam,sed eam quę cũ petulantia contumeliaque coniuncta est.Hæc ergo duo in superbis hominibus inueniuntur. Nam superbus vt facilè offenditur, ita de vindicta inferenda mox multumque apud se cogitat. Idem & ὑβριστὴς,est petulans ac contumeliosus,ita vt si quem videat lapsum & afflictum, libidine animi efferatur,nec vereatur inhumaniter ei insultare:imo & audeat ipse quosuis contumeliis afficere & iniuriis,omnes maximè inferiores despiciens, atque in eos quiduis sibi licitum putans. Rectè autem intelligitur hæc sentẽtia ab authore peculiariter dicta ad ipsos principes,vt moneantur & in vindicandis peccatis moderationem adhibere,& in subditos suos nihil committere per insolentiam & iniuriam. Ad quos si peculiariter hæc sententia referatur,potest illud quod dicitur omnis iniuriæ non memineris, sic accipi non vt moneantur nullam iniuriam vindicare,sed non omnem.Multa enim principibus sunt dissimulanda.Porrò pro,memineris,Græcis est μηνίσῃς: hoc est,ne irascaris proximo. Aut interpres videtur legisse μεμνήσῃς,hoc est memineris.Verùm sensus eodem redit. Cur autem hæc vitia sint fugienda, docet sequens sententia.

7 *Odibilis coram Deo est & hominibus superbia, & execrabilis omnis iniquitas gentium.*

SECVNDA pars huius sententiæ obscura admodum est in Græcis, & variè legitur.Nam quidam libri habent, ἐξ ἀμφοτέρων πλημμελήσει ἄδικα;hoc est, ex vtrisque committet iniusta. Alij habent,

habent, ἐξ ἀμφοτέρων πλημμελεία ἀδικίας, hoc est, ex vtrisque delictum iniustitiæ, quam lectionem credo veriorem esse, & est sensus: vtrisque, nempè Deo & hominibus iniustitia, scilicet est odibilis. Atque hoc modo videtur legisse interpres noster, apud quem nomen, iniquitas, hic non est accipiendum pro quouis crimine, sed pro eo quod peculiariter dicitur iniustitia, qua scilicet quis per auaritiam iniustè opprimitur, & suis spoliatur. Id enim propriè est Græcis ἀδικία, Duo enim vitia efferit hæc sententia maximè displicere & Deo & hominibus, nempè superbiam & iniustitiam, contra quæ duo vitia agit in sequentibus. Secunda ergo pars in nostra lectione vt originalibus consentiat: & proposito seruiat, sic est accipienda, execrabilis est Deo, scilicet & hominibus omnis iniustitia, quam gentes Dei timore destitutæ licenter committere solent, vi aliena rapientes, existimantes legem iniustitiæ, esse fortitudinem suam, vt possent sibi vendicare licitè, quæ sua fortitudine obtinere valerent. Sic intellecta hæc tota sententia benè seruit sequentibus. Ostenditur enim mox quam hæc duo vitia Deo, hominibusque displiceant, cùm subditur.

8 *Regnum à gente in gentem transfertur, propter iniustitias, & iniurias, & contumelias, & diuersos dolos.*

PECCATVM iniquæ oppressionis ex auaritia notatur per illa duo, propter iniustitias, vbi iã rursus Græcis est ἀδικίας: & diuersos dolos pro quo Græcis est, χρήματα δόλια: hoc est, opes dolo partas. Peccatum superbiæ notatur per illa duo: iniurias & contumelias, pro quibus Græcè tantùm est ὕβρεις: de qua dictione suprà dictũ est. Adeo ergo hæc vitia Deo hominibúsque discipli cent, vt ob ea vindicanda, regnum sæpè ab vna gente in aliam transferatur, hominibus alienum regnum sibi vsurpãtibus, Deo ita volente, in vltionem superbiæ & iniustitiæ. Deus enim inquit Daniel, mutat tempora & ætates, transfert regna, atque constituit. Et apud eundem dicitur. Nabuchodonosor: Regnum tuum transibit à te donec scias quòd dominetur excelsus in regno hominum, & cuicunque voluerit det illud. Contraprę‐dicta ergo duo vitia prosequitur in sequentibus, ea exaggerans, atque eorum grauitatem ostendens.

Dan. 4.
Dan. 2.

9 *Auaro autem nihil est scelestius. Quid superbit terra & cinis.*

QVIDAM libri scripti non habent coniunctionem, autem, quidam habent coniunctionem, enim, nominatim codex Bessarionis, atque hæc lectio præferenda est, cum & Græca habeant, enim. Probatur enim cur ob iniustitias & superbas iniurias regna transferantur: quia inquit, nihil est scelestius auaro, qui per auaritiam pleraque iniustè committit: nihil intolerabilius superbo: qui cũ multã habeat se humiliandi causam, vt potè terra & cinis, tamen quasi suæ conditionis oblitus sese effert, & pro Deo propemodum se haberi vult. Benè autem dicit, auaro nihil esse scelestius, Primum quòd auaritia in seipsa grauissimum sit peccatum, si consideres bonum cui inordinatè afficitur. Illud enim inter omnia bona quę appetuntur est infimum, nempè pecunias, vnde indignissima res est hominem, rationale animal, tam vtili rei sese addicere, & totum tradere. Qua ratione nõ dubitauit D. Paulus auaritiam vocare idolorum cultum. Et Cicero rectè dixit li. 1. Offic. Nihil est tam angusti animi, tamque praui, quàm amare pecuniam. Secundò: quia nullum est vitium quod in plura scelera hominem impellat, quódque adeo sit noxium proximis & reipublicæ, quod & illud Pauli probat: Radix omnium malorum est cupiditas: vbi Græcis est φιλαργυρία. sicut hic est φιλαργύρου. Et Cicero lib. 2. Rethoricorum nouorum: Auaritia, inquit, ad quoduis malum hominem perducit.

Ephe. 6.
1. Tim. 6.

10 *Nihil est iniquius quàm amare pecuniam. Hic enim & animam suam venalem habet, quoniam in vita sua proiecit intima sua.*

PRIOR pars quæ est repetitio, aut potius commentarius eius quod mox dictum est, nõ est, Grecis, qui tantum habent, Auaro enim nihil est iniquius. Quam sententiam quidam Græci codices subiiciunt post illa verba. Quid superbit terra & cinis? alij eam interrogationem postea inserunt ante ea verba: Cum enim morietur homo, &c. quo loco magis eam collocari conueniret. Quidam etiam omnino non habent has de auaritia sententias, tanta est codicum varietas. Quoniam autem noster interpres post illam sententiam, Auaro nihil est scelestius, postposuit illam interrogationem. Quid superbit terra & cinis? necesse fuit repetere quod semel fuit dictum de auaro, vt deinde addi posset. Hic enim etiam animam suam vænalem habet: quia cum pro pecunia habenda fiant rerum venditiones, pro hac re licet per sese vilissima, etiam vitam suam & animam, rem pretiosissimam, ac nullo pretio æstimabilem periculo exponit, & perdit, quoniam in vita sua proiecit intima sua, hoc est, etiam adhuc viuens perinde se habet, ac si omnia sua viscera eiecisset, nimirum quia omnem humanitatis & commiserationis affectum exuit, nec sibi bonus, nec aliis. Ad quod forte insinuandum, cum Iudas proditor suspensus fuisset, crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera eius. In quo clarè videre licet quomodo auaro nihil sit scelestius, & quomodo animam suam auarus vænalem habeat, qui pro argento, eoque exiguo, dum Christum vendidit, suam magis animam & vitam tum temporalem tum æternam vendidit & amisit.

11 *Omnis potentatus breuis vita, Languor prolixior grauat medicum.*
12 *Breuem languorem præcidit medicus, sic & rex hodie est, & cras morietur.*

GRÆCA modo non habent hæc omnia, & quæ habent, sunt his dissimilia. Sic enim tantum habent, μακρὸν ἀρρώστημα κόπτει ἰατρὸς καὶ βασιλεὺς σήμερον, καὶ αὔριον τελευτήσει, hoc est, Lõgum morbum præcidit medicus, & rex hodie scilicet viuit vel est,) cras morietur. Comparat ergo Sapiens regem improbum & potentem morbo diuturno & iam confirmato, qui à medico tamen vi & efficacibus remediis profligatur & resecatur, significatúrque talem regem velut morbum quẽdam esse & pestem reipublicæ, quem illo non minus grauatur, quàm corpus morbo. Eundémque, etiamsi magnæ sint eius opes, & ob eas regnum eius videatur fore stabile & diuturnum, à Deo tanquam reipublicæ curatore, subinde subito tolli de medio, sicque rempublicam liberari à

tyranno

tyranno quo grauabatur. Ad hunc ſenſum vt noſtra lectio accedat, ſic accipienda videtur, vt quæ ſequuntur de medico poſt illud. Omnis potentatus breuis vita: declarent eam ſententiam. Videtur autem per potentatum ſignificari potiſſimum tyrannorum imperium, qui potentia ſua abutuntur, & impotenter præſunt, contra quos totus hic locus agit: quorum ferè magis quàm aliorum imperium breue eſſe ſolet. Cuius cauſa redditur: quia eum morbus prolixior medicum ſoleat grauare, ita vt difficillimè ab eo curari valeat, ideo ſolicitè curat morbum breuem, hoc eſt, adhuc recentem in principio reſecare & præſcindere. Quo rectè ſignificatur, Deum ipſum & reſpublicas, dum ſentiunt ſe grauari aliquo principe, & velut peſtem eſſe noxium ſibi, ne diu ſit ipſis grauamini, & ne nimias ſibi colligat vires, ſtatim tollere de medio: quia vt habet Pſalmiſta 124. Non relinquet Dominus virgam peccatorum ſuper ſortem iuſtorum. Ita ſit, vt qui hodie rex eſt, cras moriatur, hoc eſt, non diu viuat. Idem ergo hic ſignificatur quod apertius dicitur Prou. 28. Dux indigens prudētia, multos opprimet per calumniam: qui autem odit auaritiam, longi fient dies eius. Vbi innuitur tyrānos, quorum ſunt propria hæc vitia contra quæ hic agitur, ſuperbia ſcilicet & auaritia, ferè non diu viuere, vt & hiſtoriæ de multis teſtantur. Poſtquā ergo Sapiens oſtenderat quam graue ſit auaritiæ vitium, ad retundendam etiam regum ſuperbiam, docet per eam regnum ipſis nō fore diuturnum: proinde ſi illud volent ſibi longum eſſe, non eſſe illis potenter, ſed moderatè vterndum accepta poteſtate.

---

13 *Cùm enim morietur homo hæreditabit ſerpentes, & beſtias, & vermes.*

REDDITVR & alia cauſa cur ſuperbire nemo debeat, quantumuis magnus, ita vt hic tacitè repeti debeat, quod prius poſitum eſt. Quid ſuperbit terra & cinis: quod quædam exemplaria Græca hoc loco ponunt, vt coniunctio, enim, habeat quod declaret, & hæc ſententia hæreat cum præcedentibus. Iudicauit nulli meritò ſuperbiendum, tum quod terra ſit & cinis, tum ob breuitatem vitę, maximè ſuperborum. Addit iam & aliam cauſam, ex conſideratione vilitatis humanæ poſt hanc vitam: nimirum quòd ratione ſui corporis fiat homo beſtiarum eſca & ſocius, eas hæreditario quodam iure ſortitus pro omni honorum gloria & diuitiarum copia quam in hoc mundo obtinuerat. Id cùm omnibus omnino hominibus commune ſit, etiam piis, (vnde & Iob de ſtatu quem habiturus erat poſt mortem dixi, Putredini dixit, pater meus es, mater mea, & ſoror mea vermibus) tamen peculiariter dicitur de impiis, ſectantibus gloriam & opes huius ſeculi, quod hi poſt mortem nullam inter verè viuentes partem habeant, quódq; in eis omnis huius mūdi fœlicitas quam ſectati ſunt, in eam vilitatem commutata ſit, cùm id quòd pij ſectati ſunt, in vitam meliorem ſit cōmutatum. Vnde de ſuperbo Nabuchodonoſor dicitur: Detracta eſt ad inferos ſuperbia tua, concidit cadauer tuum, ſubter te ſternetur tinea, & operimentum tuum erunt vermes. Deinde impij non ſolùm ſecundum corpus hæreditant ſerpentes & vermes, ſed etiam ſecundum animam, quæ in perpetuum addicitur ſocietati dæmonum, vermem perpeſſura qui non morietur in æternum.

---

14 *Initium ſuperbiæ hominis, apoſtatare à Deo quoniam ab eo qui fecit eum, receſſit cor eius.*

GRÆCE eſt, ἀρχὴ ὑπερηφανίας ἀνθρώπου ἀφισαμένου ἀπὸ κυρίου, hoc eſt, principium ſuperbię hominis deficientis à Domino, ſcilicet fuit, hoc eſt, tunc cœpit ſuperbia, cùm homo deficeret à Domino, pro quo noſter vertit, ipſum apoſtatare à Domino hoc eſt, ipſam defectionem fuiſſe initium ſuperbiæ hominis, hoc eſt, fuiſſe primam in homine ſuperbiam quam deinde in ipſo multiplex & varia ſuperbia ſecuta eſt, fixè illi inhęrens. Oſtēdit ergo ex ſua origine quam grande peccatum ſit ſuperbia, vt pote quæ cæpit in ipſa prima defectione à Deo, quam fuiſſe ſuperbiam declarāt verba ſequentia: quoniam ab eo qui fecit eum receſſit cor eius. Illud enim fuit grandis ſuperbiæ, quòd primus parens ab eo qui eum recenter ex nihilo fecerat, quémque totius humani generis & mundi principem conſtituerat, ſic recederet corde ſuo, hoc eſt, propria ſua voluntate & electione, vt ſerpentis ſuggeſtionem præponeret Dei ſui voluntati, recuſarétque eius vnico mandato, quod obſeruatu facilè erat, obtemperare. In qua eius defectione etiam hoc fuit ſingularis ſuperbiæ, quòd diuinam quandam excellentiam appetiuerit iuxta ſuggeſtionem ſerpentis dicētis. Eritis ſicut dij, nempe vt ſibi ſufficere poſſet, nec à Deo cogeretur pendere. Itaque prima illa parentum primorum defectio à Deo de qua hic Sapiens loquitur, fuit principium ſuperbiæ hominis, hoc eſt, prima hominis ſuperbia, & ſecundum generalem rationem ſuperbiæ, quatenus ſcilicet in omni peccato concurrit, propter non præſtitam quæ debetur Deo reuerentiam & obedientiam, & ſecundum ſpecialem rationem, ſecundum quam ſuperbia propriè dicitur appetitus propriæ excellentię inordinatus. Sicut autem in primis parentibus defectio à Deo fuit, ſic initium ſuperbiæ, vt eſſet prima ſuperbia, & multiplicis deinceps ſuperbię cauſa, ita & in aliis omnibus. Tunc enim in hominibus incipit ſuperbia, cùm Deum incipiunt derelinquere, & ſuam voluntatem diuinæ pręponere, tunc ſic in eis incipit ſuperbia, vt ex eo initio varia & multiplex in ipſis ſequatur ſuperbia contra Deum & homines.

---

15 *Quoniam initium omnis peccati, eſt ſuperbia, qui tenuerit illam, adimplebitur maledictis, & ſubuertet eum in finem.*

DIXIT ſuperiori ſententia quæ ſit origo ſuperbiæ, vt ex ſua origine admodum vitioſa, ſuperbiam odioſam redderet: nunc verò etiam amplius dicit, oſtendens cuius ipſa ſit origo, nempe omnis omnino peccati quòd in mundum inuectū eſt. Et reſpicit ad ſuperbiam primorum parentum, de qua dictum eſt ſuperiori ſententia, & ratione cuius dixit Tob. 4. de ſuperbia: In ipſa initium ſumpſit omnis perditio. Dicitur ergo ſuperbia, initium omnis peccati, quòd ipſa ſic fuerit primum peccatum; vt ipſa omnium deinceps ſit cauſa. Nec tamen de ea tantum verum eſt quòd ſit initium omnis peccati, ſed etiam in quouis homine ſuperbia eſt omnis peccati initium: quia omne peccatum ex eo incipit, quòd homo Dei voluntate relicta ſuam

fæcere

facere præeligat, quod ad superbiam pertinet. Benè autem probat superiorem sententiam per hæc. Ex eo enim quòd superbia sit omnis peccati initium, nec possit quis incipere peccare, nisi recedendo à Deo, quod est superbiæ, benè probatur quod defectio à Deo, fuerit initium superbię, hoc est, prima hominis superbia. Cum ergo tam vitiosam superbia habuerit originem, imò ipsamet tam vitiosa sit omnium vitiorum origo, meritò adiicit: Qui tenuerit illam, hoc est, qui illam apud se seruat, & illā sibi dominari permittit, adimplebitur maledictis, vel vt est Græcis, ἐξομβρήσει βδέλυγμα, hoc est, inundabit abominationem. Quo rectè intelligitur significari eum abūdaturum abominandis sceleribus, & per superbiam multa execrabilia designaturū, quod & nostra lectio significabit, si per maledicta intelligantur scelera atque peccata. Quoniā etiā possit intelligi, adimplebitur maledictis vel abominatione: quia multū execrabilis est Deo, iuxta illud: Abominatio est Domino omnis arrogans. Et tandē, inquit, ipsa superbia suū possessorem penitus subuertet: quia vt inquit Saluator: Omnis qui se exaltat, humiliabitur. Vnde monet Tobias: Superbiam in tuo sensu nūquam dominari permittas. Disputari autem solet, quomodo cum hac Sapientis sententia qua dicit: Initium omnis peccati superbia: concordet quod dicit Paulus. Radix omnium malorum est cupiditas, vel vt legunt D. Augus. & Ambr. auaritia. Itaque D. August. lib. 11. de Genesi ad lite. ca. 15. nomen auaritiæ hic vult positum non vt significet vitium speciale, quod in studio inordinato pecuniæ consistit, sed vt nomē speciei sit positum pro suo genere, hoc est, pro cupiditate, vt nos legimus. Sicut autem in omni peccato concurrit superbia, ita & alicuius rei indebita cupiditas, Proinde D. Thomas secutus D. Aug. doctè duas illas scripturas inter se conciliat 1.2. quæst. 84. art. 2. docens quod cùm in omni peccato sit & auersio à Deo, & conuersio ad aliquod commutabile bonum, superbia initium sit omnis peccati, ex parte auersionis à Deo: cupiditas verò ex parte conuersionis inordinatæ, ad aliquod bonum Deo inferius. Verum apud Paulum est φιλαργυρία, quod nomen cùm apertè significat amorem pecuniæ, non nisi valdè coactè dici poterit positum pro cuiusuis rei cupiditate. Et manifestè D. Paulus 1. Tim. 6. eo loco agit de vitioso studio pecuniæ, volens illud esse radicem omnium malorum. Nam inquit, qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum diaboli & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Dicendum ergo potius Apostolum auaritiam specialiter acceptam, asserere radicem omnium malorum, non quod omnia mala ex ea fiant, sed quòd omnis generis mala ex ea fieri soleant. Nec solum quod omnis generis vitia inde proficiscantur, sed etiam quòd omnis generis miseriæ & calamitates, tum temporales, tum ęternæ hinc incurrantur. Ideo enim pręmittit, auaros in multa incidere desideria, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Et subiicit, illos se inseruisse doloribus multis.

16 *Propterea exhonorauit Dominus conuentus malorum & destruxit eos vsque in finem.*

MVLTIS iam sententiis effert mala quæ propter superbiam terris sunt à Deo illata ad comprobandum quod dixit, superbiam subuertere suos in finem. Pro, exhonorauit conuentus malorum, Græcis est, παρεδόξασε τὰς ἐπαγωγὰς. Porrò dictio ἐπαγωγὴ, in hoc libro sæpè accipitur pro incursione calamitatum & vltione, quomodo sic hoc loco accipiatur, sensus erit: Propterea admirabiles fecit Dominus vltiones, nempè in diluuio, in subuersione Sodomæ & Gomorrhę, in submersione Pharaonis cum exercitu suo. Hæ enim admirabiles vltiones in scripturis significantur ob superbiam accidisse. Nam de Sodomis dicitur apud Ezechielem: Hæc fuit iniquitas Sodomę sororis tuę, superbia, saturitas panis, &c. De aliis notius est. Deriuatur autem verbum παραδοξάζω, à nomine παράδοξος, quod significat admirabile & inauditum. Interpres rursus videtur, sicut cap. tertio, legisse pro ἐπαγωγὰς, συναγωγὰς, aut etiam illam dictionem putauit nonnunquam significare congregationem, ideoque vertit, exhonorauit, hoc est, dehonestauit Dominus conuentus, hoc est, congregationes malorum, insigni scilicet aliqua vltione eos inuoluēdo, qua eos penitus subuertit, quemadmodum factum est in prædictis vltionibus. Sunt qui dictionem Græcam ἐπαγωγὰς, hoc loco significare putant elationes, & fastuosas animorum persuasiones atque inductiones, à verbo ἐπάγω, quod inducere significat. Itaque vertunt. Dehonestauit Dominus fastus, scilicet superborum. Verbū enim παραδοξάζω, etiam significat dehonestare, quomodo & noster intellexit. Vtut est, prima hac de superbis perditis à Deo sentētia notare videtur primas illas insignes vltiones, quibus magnæ hominum congregationes subuersæ sunt penitus & subito.

17 *Sedes ducum superborum destruxit Deus, & sedere fecit mites pro eis.*

SIMILE est ei quod in suo Cantico virgo Dei para cecinit, Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles, cum præmisisset, dispersit superbos mente cordis sui. Quibus verbis prioribus magis hic Græca conueniunt, quæ habent θρόνους ἀρχόντων καθεῖλεν ὁ κύριος, hoc est, thronos principum detraxit Dominus. Loquitur enim de thronis ac sedibus regalibus & gloriosis, in quib. mansuetos sedere fecit, detractis superbis ex eis. Impletum est istud non solum in apostatis angelis, quibus ob superbiam è cœlo deiectis homines mansueti in eorum loca sublimati sunt, sed etiam in multis regibus & principibus terræ, vt in regibus Babyloniæ, quibus regno priuatis, successerunt in eorum locum Darius & Cyrus, reges Persarum & Medorum qui se mites exhibuerunt populo Israël. Item & in aliis plerisque, de sacra & prophana historia. Nam & Saule regno propter inobedientiam deiecto, in eius locum assumptus est Dauid à mansuetudine commendatus.

18 *Radices gentium superbarum arefecit Deus & plantauit humiles ex ipsis gentibus.*

DIXIT de principibus, nunc dicit de integris gentibus, quarum ob superbiam dicit Deum radices arefecisse, vel vt est Græcis, extraxisse: hoc est, cùm in terris suis viderentur firmiter radicatæ, & insigniter vigere, vt non viderentur posse euelli, aut deficere, Deum tamen eas inde

inde penitus ſuſtuliſſe,& omnem earum vigorem ſubtraxiſſe,ſicut cùm extracta radix è terra areſit, nec vllam ſpem fructus proferédi amplius ſeruat. Impletum eſt iſtud in Chananæis gentibus,quos è terra ſua Deus perdidit,& in eorum locũ plantauit in terra eorum Iſraëlitas, qui inter omnes gentes humillimi habebantur & abiectiſſimi. De quibus dictum eſt,Manus tua gentes diſperdidit, & plantaſti eos.

---

19 *Terras gentium euertit Dominus,& perdidit eas vſque ad fundamentum.*

DIxit de gentibus ob ſuperbiam ſuam eradicatis è terra,nunc de terris ipſis ſic penitus euerſis,vt nullum deinceps haberent habitatorem,Quod manifeſtè impletum eſt in Sodomitis, & quinque vrbium regnis,ad internecionem deletis, ad quos etiam videtur reſpicere in ſequenti verſu.

---

20 *Areſecit Deus ex ipſis,& diſperdidit eos,& ceſſare fecit memoriam eorum à terra.*

EX ipſis,inquit,terris,quas Deus euertit,exareſcere fecit homines,ita vt omnes interirét, nec ſuperſit eorum memoria in aliena ipſorum poſteritate, nec poſt ſe reliquerint aliquam gloriosam memotiam,ſed tantum cùm inſigni dedecore vigeat eorum diffamia.

---

21 *Memoriam ſuperborum perdidit Deus,& reliquit memoriam humilium ſenſu.*

HVNC verſum Græca non habent. Videtur additus ad declarationem ſuperioris verſus.Perdit Deus memoriam ſuperborum iuxta illud Pſalm.33.Vultus Domini ſuper facientes mala,vt perdat de terra memoriam eorum: quia etſi maneat eorum memoria, non tamen ad laudem, cùm tamen ad hoc maximè aſpirent, vt celebre illis nomen ſuperſit.Humilium autem ſenſu,hoc eſt,mente & ſpiritu,qui humana preconia non ad modum quęrunt,nec de ſe magnificè ſentiunt,ſeque ſub potenti manu Dei demiſſè gerunt,memoriam reliquit apud homines,& angelos,vt famoſi ſint & celebres & in hoc ſæculo,& maximè in cęlis.Patet iſtud in Patriarchis,Prophetis, Apoſtolis & Martyribus,quorum celebris memoria perſeuerat in ſęculum,iuxta illud:Memoria iuſticum, laudibus,nomen impiorum putreſcet. &:In memoria æterna erit iuſtus.

---

22 *Non eſt creata hominibus ſuperbia neque iracundia nationi mulierem.*

QVONIAM ſuperbia, quam hactenus magnopere reprobauit, valdè radicata eſt in mentibus hominum,vt videri poſſet eis eſſe naturalis,rectè adiecit hanc ſententiam,qua indicat ſuperbiæ vitium non poſſe homines imputare Deo,qui illam non creauit in hominibus aut cũ hominibus:quia creauit hominé rectum. Indicat etiam ſuperbiam non conuenire homini, ſed eſſe vitium naturæ, hominique non eſſe naturalem, ſed contra naturam eius,cùm ſint plerique qui ea ſe ornari putent, & ne omnes quidem eſſe, qui nó ſe aliis pręferunt. Addit de iracundia,vel vt eſt Græcis,ὀργὴ θυμȣ̃: hoc eſt, ira furoris,quod ea comes ſit ſuperbię,ſicut manſuetudo humilitatis,vnde ea Chriſtus cóiunxit,dicens:Diſcite à me quia mitis ſum & humilis corde.Iracundiam negat nationi mulierum:quia is ſexus maximè ad iram propenſus eſt,cùm ei omnino non conueniat, ſed ei potiſſimum competat mãſuetudo. Aut potius per nationem mulierum,hic intelligi debent omnes homines,qui ſunt generatio mulierũ,hoc eſt,nati ex mulieribus.Eſt enim Græcis,γεννήμασι γυναικῶν hoc eſt generationibus mulierũ.Sic.n.dicũtur homines γεννήματα γυναικῶν,ſicut in Euangelio quidam vocantur,genimina viperarum. Itaque hac appellatione monet homines ſuæ conditionis,ob quam minimè eis conueniat ſuperbia vel furor, vt qui ex mulieribus infirmis in ſumma infirmitate & vilitate prognati ſunt ſicut hanc conditionem ad ſuperbiæ repreſſionem regibus proponit Sapiens 7.cap.lib.Sapientiæ. Indicat ergo hominem facilè intellecturum non conuenire ſibi faſtum & ex faſtu furorem contra alios,ſi conditionem ſuam & natiuitatem conſideret, eamque ſibi cum omnibus cõmunem non omnib. hæc cõpetere,ſed beſtiis quibuſdam & feris,quibus natura feroces indidit animos; & arma dedit quibus inſurgerent contra hoſtes, quas item ex raptu viuere voluit. Cum enim dicit non creatam eſſe hominibus ſuperbiam, inſinuare videtur eam quibuſdam creatam, nempè feris: proinde quod dicit, non eſt creata hominibus ſuperbia: magis debet intelligi ſic: non eſt creata pro hominibus,quàm in,vel cum hominibus:vt ſignificetur eam non hominibus cõuenire,ſed beſtiis: vt qui eam ſectantur:intelligant ſe beluinos eſſe & ab humana conditione recedere.

---

23 *Semen hominum honorabitur hoc quod timet Deum,ſemen autem hoc exhonorabitur, quod præterit mandata Domini.*

POST ſuggilationem ſuperbiæ,ſubiungit commode commendationem timoris Dei qui ſuperbię directè cõtrariatur,vt qui humilitatis fons eſt:initiũ ſapientię & omnis pietatis: ſicut ſuperbia initiũ eſt omnis peccati.Duo ergo facit hominum genera, quorum alterum:nempè ſemen & genus, quod timet ac reueretur Deum, & ob id ſtudet ſeruare mandata Dei, dicit honorandum & apud homines & apud Deum: alterum verò genus, quod Dei timore deſtitutum,per ſuperbiam præterit & negligit mandata Domini, dehoneſtãdũ & hic,& multo magis in futuro. Si quis enim, inquit Dominus:mihi miniſtrauerit, honorificabit eum pater meus,&:Qui glorificauerit me,glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles.

---

24 *In medio fratrum rector illorum in honore: & qui timent Dominum,erunt in oculis illius.*

RELATIVVM illius, Dyoniſius refert ad rectorem:vt ſignificetur rectorem fratrum magis curam habiturum eorum qui timent Dominum. At rectius refertur ad Dominum, vt ſit ſenſus: Sicut rector vel dux alicuius communitatis, in qua ciues inter ſe viuunt velut vnius familiæ & domus fratres,eſt inter illos multum honoratus, omneſque in illum reſpiciunt: ita etiam qui timent Dominum,erunt in oculis Dei, hoc

hoc est, grati sunt Domino & honorabiles. Vel erunt in oculis illius, subaudi, in honore vt id repetatur ex priori membro. Itaque honorem timentium Deum significat fore maiorem quouis honore eorum qui apud homines ob præfecturam magni fiunt: quia isti honorantur ab his qui cum ipsis eiusdem sunt conditionis, vt potè fratres ab eodẽ patre progeniti, at illi honorati sunt apud communem omniũ Dominum, atque eum velut magni principes habentur.

25 Gloria diuitum, honoratorum & pauperum timor Dei est.

GRÆCA habent, Diues, & honoratus & pauper gloriatio eorum timor Domini. Non ergo adiectiuum, honoratorum, coniungendum cũ genitiuo, diuitum: & gloria non accipitur pro honore, sed pro gloriatione, cùm sit Grecis καύχημα. Præclara sanè sententia, quæ significat neque diuitem gloriari debere in suis diuitiis, neque honoratũ in suis honorib. sed neq; pauperẽ sese animo deiicere debere ob tenuitatẽ suæ fortunę & suam humilitatem, sed omnibus in eo solo gloriandum esse quod sentiant se Dei habere timorem, qui si adsit, nihil obfuerit paupertas: si desit, nihil proderunt vel diuitiæ, vel honores huius sæculi. Vnde Psalmista: Lętetur cor meum vt timeat nomen tuum. Et capite superiori dictũ est, In timore Dei sit gloriatio tua. Simile est illud Ierem, cap. 9. Non glorietur sapiens in sapientia sua & non glorietur fortis in fortitudine sua, & non glorietur diues in diuitiis suis, sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire & nosse me.

26 Non despicere hominem iustum pauperem, & non magnificare hominem peccatorem diuitem.

QVONIAM infinitiui illi, despicere & magnificare non habent verba aliqua personalia quæ sententiam absoluant, quidam hunc versum coniungunt cum versu præcedenti sub vna sententia: vt hic iam explicetur in quo timor Dei consistat, & sit sensus: gloria hominum est timor Dei, nempè non despicere, &c. At Græca hic plenam habent sententiam. Additur enim in prima parte, & δίκαιον: & in secũda καθήκει, vt sit plena sententia: Non est æquum despicere hominem pauperem intelligentem, & non conuenit honorare virum peccatorem. Interpres illas dictiones non videtur legisse, sed familiare est græcis infinitiuos ponere pro imperatiuis, aut in illis subintelligere, oportet vel conuenit, vt cum Pau. ad Rom. 12. Gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus. Ita ergo & hoc loco in infinitiuis illis subintelligendum est verbum, conuenit, aut pro imperatiuis sunt accipiendi, vnde quidam libri scripti habebant, Non despicias, & noli magnificare. Est autem hæc sententia vtilis admodum contra corrupta hominum iudicia, docetque rebus externis non metiendam cuiusque dignitatem, vel indignitatem vt sicuti fere fit ob paupertatẽ despiciatur aliquis, etiam si iustus sit: & ob diuitias honoretur quispiam, etiam si peccator sit insignis, sed vnunquemque vel solùm vel præcipuè honorandum propter virtutem & timorem Dei, iniquo solo hominum gloriatio & ornamentum consistit vt superiori sententia dictum est, quam proinde hæc sententia rectè sequitur, vt quæ ex illa concluditur.

27 Magnus est iudex, & potens est in honore, & non est maior illo qui timet Deum.

GRÆCA hẽbẽt, μεγιςᾶνες καὶ κριτάι καὶ δυνάςαι δοξασθήσονται: hoc est, magnates & iudices & dynastæ (hoc est, potentes principes) honorabuntur. Itaque tria hominum genera nominantur, qui apud homines sunt in honore. Et deinde subiungitur: & nõ est aliquis horum maior timente Dominum. Omnino ergo crediderim interpretem vertisse, Magnus & iudex & potens est in honore. vt adiectiua, magnus & potens, sint substantiuè posita pro excellenti homine & potenti principe: quòd cum plerique non intelligerent, variè hunc locum corruperunt. Quidam enim libri habent, Magnus est diues & iudex potens in honore, Alij, Magnus est iudex & potens est in honore. Quidam etiam, Magnus enim iudex & potens est in honore. Nec tamẽ hæc multum ad rem faciunt, nisi quòd vera lectio studiosè sit inuestiganda & retinenda: alioqui semper significatur idẽ, nempè etsi sit aliquis ob quamuis authoritatem in honore magno apud homines; tamen is in veritate, & apud Deum non est maior & excellentior illo qui timet Deum. Nam vt postea dicitur: ca. 25. Timor Dei super omnia se superposuit.

28 Seruo sensato liberi seruient, & vir prudens & disciplinatus non murmurabit correptus, & inscius non honorabitur.

TERTIVM membrum Græcis non est, additum tamen est ab interprete explicationis gratia. Sicut enim in superioribus sententiis ita hac sententia indicat quem honorem mereatur sapiens, & quod per superbiam non conueniat negare sapienti debitum honorem. Seruo inquit, sensato, hoc est prudenti liberi non dedignabuntur seruire & obsequi, & vir prudens à tali correptus non murmurabit, sed illi eum deferet honorẽ, vtcum gratiarũ actione eius correptionem recipiat. Istud quoniam adhoc propositum dictum est, non male adiecit interpres: & inscius, hoc est, indoctus, non honorabitur, sicut scilicet sensatus & prudens. Simul tamen hac sententia reprimit quorundam superbiam, contra quam totus hic locus agit, Docetque nec liberos per superbiam debere reiicere consilium & imperium seruorum prudentium, cùm scilicet per prudentiam suam euecti sunt ad imperium, aut alio qui benè quid monent, nec prudentes per similem superbiam murmurare debere cum à talibus corripiuntur. Non enim prudentiæ nomine detractare debent correptionem, sed contra potius eo nomine illam benignè suscipere, cùm nemo sit tam prudens qui nõ in quibusdam peccet, & non possit fieri prudentior. Vnde in Prou. 9. dicitur: Argue sapientem, & addetur ei sapientia. Vbi etiam habetur quod cum prima parte huius sententiæ conuenit, Seruus sapiens dominabitur filiis stultis.

29 Noli extollere te in faciendo opere tuo, & noli cunctari in tempore angustiæ.

VT hic locus & quæ sequuntur in hoc capite, rectè intelligantur, diligenter consulenda sunt

ſunt originalia, ex quorum collatione deprehendetur longè aliũ hic eſſe ſenſum, quàm quẽ hic cõmentatores ferè reddunt. Sunt autẽ Græcis pro extollere & cunctari, duo infinitiui δοξάζȣ & σοφίζω quãquã poſterius verbũ apud eos in priori ponitur parte, & prius in poſteriori. Porrò verbũ σοφίζω non tantum ſignificat ſapienter loqui aut ſapientiam iactare, ſed etiam imponere ſermone, & captioſè agere cauſáſque nectere ac rationes, quibus ſe qs excuſet, quomodo accipitur hoc loco. Significatur enim neminem cauſas rationéſque nectere debere, quibus cum operandum eſt, ſuam ignauiam ac verecundiam ambitioſè excuſet & occultet, nec tunc prætextu honoris aut nobilitatis detrectandum eſſe laborem. Proinde interpres pro σοφίζω, quod videtur legiſſe in ſecundo membro, optimè vertit, cunctari, hoc eſt, procraſtinare, differre & pigreſcere, & eſt ſenſus, Cùm neceſſitas tibi incumbit faciẽdi opus tuum: noli te extollere, hoc eſt, exiſtimare te nimis eſſe magnũ, nobilem aut honoratum, vt ob honorẽ quem obtines, aut tibi aſſcribis, indignum te putes operari & laborare, & in tempore anguſtiæ, hoc eſt, cùm prememeris rerum inopia, & anguſtæ ſunt opes tuæ, noli pigreſcere, & detrectare laborem, afferendo rationes quibus te excuſes, dicendo ſcilicet: Indignum eſt meis natalib⁹, meo loco, ac nomine: ſeruorum eſt non liberorum, operari & laborare, &c. Hunc enim eſſe huius loci ſenſum demonſtrat ſequens ſententia, quę cũ coniunctione cauſali apud Gręcos ſubiungitur, melior eſt enim. Itaque hęc dicuntur contra radiculam quorundam ſuperbiam qui cum egeant, recuſant labores, quibus ſuæ inopiæ proſpicere poſſent, tanquam ſuo nomine indignos.

30 *Melior eſt qui operatur & abundat in omnibus, & quàm qui gloriatur & eget pane.*

GLORIARI hic poſitum eſt pro iactare ſe de honore ſuo aut nobilitate ſua, aut potius pro glorioſum eſſe & honoratũ. Similis eſt ſententia in Pro. 12. Melior eſt pauper & ſufficiẽs ſibi, quam glorioſus & indigens pane. Continet vtraque ſententia egregiam comparationem hominis glorioſi, inutiliterque ambitioſi: cùm eo qui ſine pudore ea in re laborat in qua dignitas in eſſe nonvidetur & dicitur hic illo eſſe melior, hoc eſt, præferendus illi, & magis laudandus.

31 *Filij in manſuetudine ſerua animam tuam, & da illi honorem ſecundum meritum eius.*

PRo ſerua, Græcis eſt δόξασον, hoc eſt, honora, quod verbum vel in actiuo, vel in paſſiuo vel in ſuo participio eſt in pręcedẽtib. duabus ſententiis, & omnibus ſequentibus vſque ad finem capitis. Videtur autem, ſi præcedentia & ſequentia ſpectemus, hac ſententia voluiſſe eos qui inopia aguntur, ad laborem patienti animo ſubeundum prouocare: quia qui hoc facere recuſant, iniuriam ſuæ animæ inferunt, eiq́ue debitum honorem denegant, dum ei neceſſaria ſuæ ſubſtentationi per pigritiam & ſuperbiam ſubtrahunt, & fame atque mœrore confici ſinunt. Honor enim in ſcripturis ſæpè ponitur pro debitæ ſuſtentationis prouiſione, vt s̃ dictũ eſt. Itaq; ſenſus eſt, Fili, ſi inciderete cõtingat in tẽpus anguſtię, & inopia pręmeris, noli id impatienti animo ferre, ſed per manſuetudinem animi affice animam tuam honore, & conſerua eam, laborando pro ea, & labore manuum & induſtria tua ei proſpiciendo de neceſſariis, vt in hac vita & corpore permaneat, & hac ratione da illi honorem quem eius dignitas meretur, nec ſinas eam inedia contabeſcere quod plane eſt eius dignitate indignum. Non enim hic locus accipiendus eſt de merito operum, ſed de dignitate ipſius animæ, quam habet ex ſua conditione. Nam Græcis eſt, κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῆς: hoc eſt, ſecundum dignitatem eius, quod benè vertit interpres, ſecundum meritum: quia dignitas eius meretur honorari. Sic eſt poſtea cùm dicitur ca. 38. Fac luctum ſecundum meritum eius, Gręcè eſt, κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ. Et vbicunque Latini dicunt aliquid fieri ſecundum meritum vel pro merito, Græci dicunt κατ' ἀξίαν. Vnde rectè vertit noſter interpres ad hæbræos 10. Quanto magis deteriora putatis mereri ſupplicia, vbi pro mereri, Græcis eſt, ἀξιωθήσεται: hoc eſt, dignus erit. Vide autem efficaciam hujus ſententiæ. Cùm enim plerique mortalium à laboribus abſtinendum ſibi putent, quaſi per illos dehoneſtentur, & ideo malint etiam egere quam laborare, cõtra Sapiens docet laborem pro neceſſariis parandis ſuſceptum eſſe honorem animę, eoſq́ue qui pro ea laborare recuſant, non ſe cohoneſtare, ſed animam ſuam dedecorare, & priuare debito illi honore. Pro manſuetudinem opponit impatientię, quia præceſſit de tẽpore anguſtię, quod impatientię & iræ contra Deũ cauſa eſſe ſolet. Ad propoſitum ſententię ſic intellectę pertinet quod ſequitur.

32 *Peccantem in animam ſuam quis iuſtificabit, & honorabit exhonorantem animam ſuam?*

SIGNIFICAT rem eſſe indigniſſimam peccare in animã propriam, eamque dehoneſtare: & qui hoc facit, nullius nec defenſione vel excuſatione, nec honore vel ſubuentione dignum eſſe. Iuſtificare enim hic poſitum eſt pro iuſtum aliquem pronũtiare, aut potius excuſare aliquem quomodo reus vel patronus rei dicitur reum iuſtificare, dum eum excuſat, & à crimine alienum eſſe oſtendit. Et cum dicitur, qui honorabit, de honore ſubſidij potiſſimum loqui videtur, quia de eo agit qui peccat in animam ſuam, eamq́ue dehoneſtat, recuſando laboribus ei ſubuenire. Generaliter tamen hac ſententia etiam vti licet, contra eos qui quouis vitio contaminant animam ſuam Qui enim diligit iniquitatem, odit animã ſuam, & in eam peccat atque eandem dehoneſtat, cum in ea pulchritudinẽ tollat imaginis Dei, ad quam creata eſt. Tales ergo meritò nec quiſquã excuſabit, nec honore dignos iudicabit. Sic & præcedẽs ſententia, generaliter accipi poteſt, vt ea moneamur perſedationẽ paſſionũ, & animi manſuetudinẽ honorare animã, & conſeruare eãdem in tranquilitatę ſine perturbationibus iræ potiſſimum, ſicq́ue dare ei honorem quem meretur.

33 *Pauper gloriatur per diſciplinam & timorem ſuum, & eſt homo qui honorificatur propter ſubſtantiam ſuam.*

PRo gloriatur, & honorificatur, vtrobique Græcis idem verbum eſt, δοξάζεται hoc eſt, honoratur: proinde verbum, gloriatur, hic ſicut & in ſequenti ſententia: accipi debet non pro ia-

ctare

ctare se, sed passiuè pro honorari. Ne enim pauper, qui pro necessariis vitæ cogitur laborare, & ratione paupertatis inglorius est mundo, queratur nullam sibi relictam viam consequendi honorem, quem facilè sibi per diuitias acquirit apud mundum diues, duas esse rationes asserit assequendi honoris. Pauper, inquit, honoratur, & verè religiosus est, si sapientiam habeat & timorem Dei, & est qui honoratur propter opes suas, diues scilicet: quem vel solo diuitiarum intuitu mundus magni facit, eique applaudit. Qua comparatione satis insinuat vtrius gloria sit verior & solidior, ea scilicet quę causam habet solidiorem.

---

34 *Qui autem gloriatur in paupertate; quanto magis in substantia? & qui gloriatur in substantia, paupertatem vereatur.*

SECVNDAM partem Græca longè aliter habent correspondentem cum priori, Et inglorius in diuitiis, quanto magis in paupertate? Et est sensus: Qui gloriosus est & in honore, cùm pauper est, nempe propter sapientiam & religionem, multo magis honoraretur si etiam ei opes accederent, quandoquidem iam in eo simul ambæ illæ honoris rationes concurrerent. Et, vt dicitur in Eccle. 7. Vtilior est sapientia cum diuitiis, & magis prodest videntibus solem. Sicut enim protegit sapientia, sic protegit & pecunia. Contra, qui cùm possideat diuitias quę nō nihil faciunt ad honorē comparandum, tamen inglorius est ob vitæ improbitatem & insipientiam, talis multo magis inglorius esset in paupertate constitutus, cùm vtraque honoris ratione destitutus esset. Nostra lectio in secunda parte, vt ad dictum sensum accedat, sic est accipienda. Qui in diuitiis constitutus hoc solo nomine honoratur, is meritò vereri debet paupertatem. Nam ea si accedat, omni iam
* prorsus honore destituetur. Et significatur, honorem pauperis longè præferendum esse honori diuitis. Nam quem pauper ob sapientiam & virtutem habet honorem, non solum eripi non potest, sed etiam facilè augeri, accedentibus scilicet diuitiis, quæ virtutem & prudentiam comitari solent. Quem verò diues obtinet à diuitiis, is instabilis est & non fixus, cū ob fortunæ volubilitatem paupertas variis modis metuenda sit, & frequenter accedat.

CAPVT XI.

1 *SApientia humiliati exaltabit caput illius, & in medio magnatorum consedere illum faciet.*

ET hæc sententia pertinet ad doctrinam superioris capitis. Docet enimquod ibi dictum est: Pauper gloriatur per disciplinam. Imo totum hoc pene caput prosequitur ceptā superiori capite confutationem superbiæ, docēs nulla in re superbiendum, tum consideratione ad mirandæ dispositionis diuinę, cui omnia sunt sub dita, tum consideratione mortis, quam effugere nō licet. Pro humiliati: Græcis est ταπεινȣ, hoc est, humilis, & potest intelligi & de eo qui seipsum humiliat, non magnificè de se sentiens, & de eo qui humilis est, aut abiectæ conditionis ex sua origine, item de eo qui ab aliis humiliatur & deprimitur. Nam quosuis istis modis humiles sapientia exaltare solet: vt patet in Daniele, Ioseph, Apostolis denique, qui per suam sapientiam meruerūt constitui super sedes duodecim.

---

2 *Non laudes virum in specie sua, neque spernas hominem in visu suo.*

3 *Breuis in volatilibus apis, & initium dulcoris habet fructus eius.*

SICVT docuit quæ res maximè hominem gloriosum reddat, ita nunc per varias species docet ob quas res nec seipsum, nec alium quis gloriosum ducere debeat. Et primum ob pulchritudinem corporis gloriosum neminem ducendum neque ob eius defectum, inglorium reputandum ostendit, dicens: Non laudes virum in specie sua, hoc est, propter pulchritudinem eius (dictionem enim κάλλις, quæ hic ponitur, & pulchritudinem significat, interpres sæpè vertit speciē pro decore) nec contra spernas hominem in visu vel aspectu suo, hoc est, propter formam quæ in eo videtur. Quibus verbis non vult significare nihil commendationis homini accedere ex corporis pulchritudine, sed non magnopere ab ea hominem commendandum, cum ab his quæ à natura insunt, secundum Aristotelem, nec laudandi simus, nec vituperandi: præcipuam enim hominis commendationem vel vituperationem consistere in his quæ nostra virtute vel vitio committuntur vel comparantur. Affert autem pulcherrimum exemplum de ape, quam interpres breuem vocat inter volatilia, cum Græcè sit μικρὰ, hoc est, parua. Quoniam enim pulchritudo virilis in corporis proceritate maximè cōsistit, & ob breuitatem staturæ despici soleant homines, apem breuem vocasse videtur: quia hoc rei quam probare vult conueniebat. Pro initium dulcoris, Græcè est, ἀρχὴ γλυκασμάτων: quod rectius verti potest: principatus dulcedinum: quia ἀρχὴ non tantum significat initium, sed etiam principatum proinde nostra lectio sic est accipienda: fructus eius habet initium dulcoris, hoc est, obtinet primas partes in dulcedine, id est, inter omnia dulcia dulcissim⁹ est. Quid enim melle dulcius? Hoc ergo exēplo apis exigui animalculi, sed inter animalia commendatissimi propter suam singularem industriam & vtilitatem quam inde percipiunt homines, docet homines non sola dignitate vel dignitate corporum æstimandos, sed magis ex industria sua & vtilitate quam mundo afferunt, atque hæc vt in plurimum magis inueniri in paruis corporibus, natura sic compensante corporis defectum, & in admirationem homines rapiente quemadmodum apis hominibus insigne est naturæ miraculum. Nam, vt ait Cicero, valentissimo quisque corpore longissimè abest à sapientia. Verum enim in multis est illud poetæ, Nulla in tam magno corpore mica salis, & cōtra: Maior in exiguo regnauit corpore virtus.

---

4 *In vestitu ne glorieris vnquam, nec in die honoris tui extollaris.*

5 *Quoniam mirabilia opera altissimi solius & gloriosa, & absconsa & inuisa opera illius.*

RESECAT secundo superbiam & inanem gloriam, quam plerique habent in splendore vestitus, & in die quo eis singularis aliquis honor defertur. Et addit causam, quæ meritò ab hac vana gloria reprimere debeat. Eam interpres noster intellexisse videtur duplicem. Primam

quod

quod solius Dei opera sunt admiranda & gloriosa, itaque nemo in suis operibus gloriari debet, sed Deo omnem tribuere gloriam. Secundum, quod opera Dei sunt abscondita & inuisa, hoc est, incognita hominibus: ita vt præter hominum expectationem soleat mirabiliter Deus statum vitæ commutare, & omnem vanam gloriam & magnificentiam obscurare ac delere. Atque hanc secundam rationem solam habent Græca, quæ non habent illa verba, solius & gloriosa & inuisa. Sicut enim interpres addidit adiectiuum, gloriosa, ad adiectiuum, mirabilia: ita inuisa addidit ad absconsa. Quod iam dixit Sapiens: id clarius ostendit exemplis infinitè positis, cum subiicit.

6 *Multi tyranni sederunt in throno, & insuspicabilis portauit diadema.*

7 *Multi potentes oppressi sunt valde, & gloriosi traditi sunt in manus alterorum.*

HÆc sunt abscondita illa opera Dei quæ dixit, quæ cum admiratione & stupore hominum sæpe eueniunt, & quorum ratio & euentus à secreto Dei pendet iudicio. Pro in trhono Græcis est ἐπ' ἐδάφους, hoc est super pauimentum vel humi. vt priori parte significetur aliquid contrarium secundæ parti, nempe quod qui prius gloriosè regnauerunt, amisso postea regno coacti sunt sedere humi: & contrà insuspicabilis, hoc est, de quo nulla erat regni suspicio, portauit diadema: & in regem sublimatus sit. Nostra lectio significat, occulto Dei iudicio frequenter factum esse & fieri, vt quibus regnum non debebatur, illud per vim obtineant, & in eo gloriosè aliquandiu regnent, vt duæ partes prioris sententiæ sint similes: quibus deinde in sequenti sententia duo opponuntur. Multi, inquit, potentes, vel, vt est Græcis, dynastæ oppressi sunt validè, vel potius valde, Nam Græcè σφόδρα, & qui erant gloriosi & honorati, traditi sunt in manus alterorum, hoc est, aliorum, abducti scilicet in captiuitatem & in aliorum potestatem redacti. Est autem Græcis ἑτέρων, vt ne quis exponat, alterorum hoc est aduersariorum.

Priusquam interroges, ne vituperes quenquam: & cum interrogaris, corripe iuste.

AD superbiam inter cætera pertinet facilè & temerè quemuis reprehendere & vituperare, proinde hoc præcepto ab ea re reuocat. Pro, interroges, Græcè est ἐξετάσῃς hoc est, exquisieris. Sensus ergo priusquam de facto alicuius diligenter interrogaueris alios; & examinaueris veritatem & qualitatem facti vel dicti: ne vituperes quenquam: ac diligenti examinatione facta, tum demum si æquum est, corripe delinquétem, sed corripe iustè, nempe pro qualitate facti, & ad lucrum delinquentis, vel aliorum ædificationem. Docet ex suspicionibus vel leuibus rumoribus ad accusationem vel vituperationem temerè non esse prosiliendum. Id vt in communi vita præstandum est, ita multo magis in publicis iudiciis, vt ne quis ante studiosam inquisitionem ibi vel accusetur, vel condemnetur. Vnde præses Romanus in Actis 25. dixit: Non est Romanis consuetudo donare aliquem hominem priusquã is, qui accusatur, præsentes habeat accusatores, locúmque defendendi habeat.

9 *Priusquam audias ne respondeas verbum; & in medio sermonum ne adiicias loqui.*

EST & hoc superbiæ vitium, vt quis de re aliqua consultus aut interrogatus, antequam bene & plenè intellexerit quod proponitur, mox sine deliberatione respondeat, volens ea ratione ostendere sui ingenij celeritatem & prudentiæ acumen. Item vt aliquo de re quadam narrante, priusquam is suam narrationem absoluerit, alius illius sermonem interrumpat: quasi plenè perceperit quod est dicendum: aut melius quod dicitur prosecuturus sit. Itaque rectè ne hæc fiant: ista sententia monet: quæ tamen non solum ex superbia committuntur, sed etiam ex stultitia & imprudentia. Vnde dicitur similiter in Prouerbiis 18. Qui prius respondet quàm audiat verbum, stultum se esse demonstrat & confusione dignum; & rursum: Vidisti virum velocem ad loquendum, stultitia magis speranda est quàm illius correctio. Sicut autem hæ sententiæ: ita & hæc præsens dici etiam potest contra eos qui magistri esse volunt priusquam fuerint discipuli, & alios docere, priusquam alios docentes audiuerint. Porro perperam hic omnes penè scripti libri habent, seniorum: quomodo & Dionysius legit, cùm manifestè legendum sit, sermonum. Est enim Græcis λόγων, Lyranus vtriusque meminit lectionis.

10 *De re quæ te non molestat, ne certaueris, & in iudicio peccantiũ ne consistas.*

ET hic prohibetur simile prædictis vitium quod fere etiã ex superbia oritur. Sunt enim qui singula fere hominum facta sibi vel accusanda vel defendenda assumunt, eam ob rem cum aliis contendentes & assiduè rixantes: quasi singula suo intellectu assequantur. Id prohibet Sapiens priori parte. In qua non certeris, legendum est, sed vt habent omnes pene scripti, certes, vel certaueris. Quid enim est certeris? Pro de re quæ te non molestat: Græcè est, περὶ πράγματος οὗ οὐκ ἔστι σοι χρεία, hoc est, de re (vel pro re) cuius non est tibi necessitas, vel cuius non interest tua nec ad te pertinet. Id noster reddidit non malè: quæ te non molestat. Molestat enim nos & ea res quæ nos lædit: & ea cuius curam gerere debemus ex officio. Nam illa molestat sua læsione, hæc solicitudine. Sicut autem priori parte prohibet contentionem pro re impertinenti vel defendenda vel accusanda, ita secunda parte monet abstinere à temeraria sententiæ pronunciatione & iudicio cum peccatoribus, qui quiduis iniquè iudicant, dicentes bonum malum, & malum bonum. Vult ergo nec temerè contendendum esse pro alienis factis, nec ea temerè cum peccatoribus vel approbanda vel condemnãda.

11 *Fili, ne in multis sint actus tui, & si diues fueris, non eris immunis à delicto.*

VIderi posset Sapiens priori huius sententiæ parte retrahere à vitio illo quod Græci vocant πολυπραγμοσύνην, vitiosum scilicet illud animi studium, quo multarum rerum cura simul assumitur, quasi vnus omnibus sufficere possit, cùm vix vni rei bene curandæ sufficiat, quod vitium etiam ex superbia oritur. Verum ex sequenti parte & sequentibus sententiis manife-

manifestum satis est ipsum hic peculiariter prohibere voluisse nimiam solicitudinem acquirédi diuitias, & confidentiam tum in propriis laboribus, tum in partis diuitiis, quæ vitia etiam superbia gignere solet. Contra quæ vitia monet hominem totum debere à Deo pendere, cuius prouidentia diuitiæ & paupertas obtingunt, sicut & omnia alia. In qua argumento prosequendo persistit fere vsque ad finem huius capitis. Quod ergo dicit? Ne in multis, vel vt est Græcis, circa multa sint actus, hoc est actiones tuæ: hunc habet sensum: Ne in multis conquirendis sint actiones tuæ, neque ad hoc labores vt multa habeas. Aut ne in multis negotiis occuperis ad hoc vt ditescas. Causam addit duplicem. Alteram: quasi diues fueris, & multa assequaris huiusmodi tuis immodicis laboribus, non eris immunis à delicto. Nam & peccatur in cupiendo & satagendo, & rursum in possidendo, asseruando, & animum diuitiis adiiciendo, vt omittatur, diuitias auiditate partas frequenter multam iniustitiam habere coniunctam. Ideo Paulus: Qui inquit, volunt diuites fieri: incidunt in tétatioñe & laqueum diaboli, & desideria multa, &c. Græcis enim hic est coniunctio causalis. Si enim diues fueris: quam noster interpres in sequenti posuit sententia, proinde coniunctio, & hic accipi poterit pro causali, quia sic nonnunquam accipitur.

12 *Si enim secutus fueris non apprehendes, & non effugies si præcucurreris.*

ALteram reddit rationem cur immoderatis laboribus diuitiæ non sint quærendæ: quia, inquit, si, pro etiamsi, secutus fueris, aut: vt habent Græca, διώκης, hoc est, persecutus, diuitias scilicet, non apprehendes nec consequeris eas: nisi scilicet Dominus eas dederit, & fortunauerit tuos labores: & etiamsi præcucurreris ad effugiendum paupertatem, hoc est, paupertatem iam longè videaris post te reliquisse, non tamen effugies paupertatem, si scilicet Dominus te pauperem esse volet. Hunc esse huius sententiæ ob suam breuitatem obscuræ sensum, patet ex sequentibus quæ hanc declarant. Est autem pulchra in hac sententia allegoria, dum is qui sectatur diuitias, & studet superare paupertatem: comparatur ei qui alium insequitur: nec tamen comprehendere potest: & ei qui alium quem effugere conatur, præcurrit, & tamen insequentis se non potest manus effugere. Similis locus est Prouerb. 23. Noli laborare vt diteris, sed prudentiæ tuæ pone modum. Ne erigas oculos tuos ad opes quas non potes habere, quia facient sibi pennas sicut aquilæ, & volabunt in cœlum. Potest illud: non effugies si præcucurreris: etiam sic accipi, vt significetur etiam à fugiétibus diuitias obtineri, cùm Deus constituit aliquem ditare.

13 *Est homo laborans & festinans, & dolens impius, & anto magis non abundabit.*

14 *Est homo marcidus, egens recuperatione, plus deficiens virtute, & abundans paupertate.*

15 *Et oculus Dei respexit illum in bono: & erexit eum ab humilitate ipsius.*

16 *Et exaltauit caput, & mirati sunt in illo multi: & honorauerunt Deum.*

DVos proponit homines præ oculis, in quibus videre licet ex Dei dono pendere consecutionem diuitiarum, & non ex solis laboribus in quibus plerique nimis confidunt. Contingit enim: inquit, vt sit quispiam qui laborat & festinat ditari, & multis doloribus angitur, dum non vt vult omnia succedunt, & tamen non ideo magis abundat, sed semper in egestate manet, nimirum quia Deus eum non vult diuitem esse: nec eius labores fortunat. Id quoniam ferè accidit propter hominis impietatem adiecit interpres; quod non habent Græca; impius, indicare volens cui id maximè accidat, cùm aliquando id etiam iustis eueniat, vel ad patientiæ ipsorum probationem, vel quia Deus nouit diuitias eis non expedire ad salutem. Contrà contingit vt sit quispiam marcidus, hoc est, languidus: ad operandum tardus & piger (id enim significat dictio Græca νώθρος) egens recuperatione, hoc est, subsidio ipsum reparante, plus, hoc est, multum deficiens fortitudine, & abundans paupertate. Quẽ tamen Dominus respiciens benigno suo aspectu ad benefaciendum, erexit ab humili eius conditione & statu, & sublimauit eum: ita vt mirarentur multi, quòd ea res præter expectationem omnium euenisset. His ergo exemplis idem docetur quod Dauid Psal. 126. dicens: Nisi Dominus ædificauerit domum: in vanum laborauerunt qui ędificant eam. Vanum est vobis ante lucem surgere, surgite postquam sederitis qui manducatis panem doloris. Cùm dederit dilectis suis somnum Eccle. 9.
&c. Et Ecclesiastes: Vidi nec velocium esse cursum: nec fortium bellum, nec sapientum panem, nec doctorum diuitias: nec artificum gratiam. Horum causam indicant sequentia.

17 *Bona & mala, vita & mors, paupertas & honestas à Deo sunt*

NE admiranda illa diuersitas: quæ in hominibus cernitur, putaretur casu & fortuitò euenire, rectè subiecit hanc sententiam, qua falsam gentilium de fato & fortuna confutat opinionem, docetque in omnibus rebus quas admiramur: mentes nostras conuertendas ad prouidentiam diuinam, & agnoscere eam esse causam omnium: Deúmque à quo omnia proficiscuntur: inuocandum atque colendum, & eius dispositioni atque voluntati nosmet submittere debere. Porro mala quæ à Deo esse dicit: sunt ea quæ hominum opinione mala sunt, aduersa scilicet, quæ mala pœnæ dicimus: non autem mala culpæ. vnde per exempla declarans quod in genere dixit, mortem & paupertatem ponit inter mala: vitam & honestatem, hoc est, diuitias inter bona. Interpres enim & hoc libro, & in libro Sapientiæ, sæpè honestatem ponit pro diuitiis, quòd illæ honoratum reddant habentem. Similem sententiam Deus loquitur apud Isaiam, dicens: Ego Isa. 45.
Dominus, & non est alter Deus, formans lucem, & creans tenebras, faciens pacẽ: & creans malũ.

18 *Sapientia & disciplina & scientia legis apud Deum, dilectio & via bonorum apud ipsum.*

NE sola temporalia putarentur à Deo esse, superiori rectè hanc subiecit sententiam, qua & cœlestium ac spiritualium rerum Deum docet esse authorem, sed iam tantum bonorum mentionem faciens, quæ duplicis sunt generis. Alia enim ad intellectum pertinent, vt sapientia & disciplina, & scientia vel cognitio legis.

Alia

Alia ad affectum & voluntatem, vt dilectio Dei & proximi: & ex dilectione, viæ & externæ operationes bonorum operum. Nam operam additur Græcis. Hæc apud ipsum dicuntur esse tanquam fontem à quo hominibus proueniunt, sicut in Psalmis dicitur: Apud Dominum misericordia, & copiosa apud eum redemptio. Græcis est παρ' αὐτῷ, hoc est, ab ipso. De malis quæ his bonis opponuntur, subiicitur in sequenti sententia.

Psal. 129

19 *Error & tenebræ peccatoribus concreata sunt, qui autem exultāt in malis, consenescunt in malo.*

NOtandum hic in primis: hanc sententiam sicut & superiorem cui hæc opponitur: nō esse in pluribus scriptis exemplaribus: aut in eis deletas esse, sicut nec apud Græcos in exemplari Germanico & Aldino: vnde nec exponuntur à Rabano, Lyrano & Dionysio: qui eas non videntur legisse. Sunt tamen in exemplari Complutensi, & in quibusdam scriptis nostris. Et omnino est verisimile à quibusdam studio sublatas esse, quòd hæc secunda sententia videretur patrocinari errori Manichæorum, & aliorum quorundam hæreticorum; asserentium Deum authorem esse malorum animi, æquè vt bonorum. Verum notandum est Sapientem longè aliter loqui de his malis spiritualibus, quàm locutus est de bonis spiritualibus. Non enim mala hæc esse dicit à Deo vel apud Deum: nec dicit ea homini bus quibusdam cōcreata, sed peccatoribus, significans eorum malorum illos esse causam: qui sunt causa vt sint peccatores. Non creatur autem à Deo homo peccator, sed talis fit à mala sua vel primi parentis voluntate. Deus enim creauit hominem rectum, sed ipse se infinitis immiscuit quæstionibus. Non ergo error & tenebræ à Deo concreata sunt peccatoribus, sed ab his qui se peccatores faciunt. Mox enim vt fiun peccatores, multis inuoluuntur & erroribus & ignorantiis. Istud authorem sensisse, etiam sequēs pars declarat: qui autem exultant in malis, consenescūt in malo, vel vt elegantius habent Græca, συγγηρᾷ κακία, hoc est, malitia senescit cum eis. Quo manifestè significatur, homines sibiipsis causas esse vt malitia eis firmiter adhæreat, & consenescat, nec ante mortem ab eis recedat: nempe quia de malo quod commiserunt non pœnitent, sed etiam in malis quæ vel ipsi vel alij committunt, exultant: lætantur & gloriantur, innuens malitiam ab eis posse recedere & pelli, si de admissis vellent pœnitere & resipiscere. Qui ergo causa sibi sunt vt firmiter malitia adhæreat, iidem causa sibi sunt vt in errore sint & tenebris. Notandum autem quod dicit malitiam consenescere cum his qui in malis exultant, significans non cum omnibus consenescere peccatoribus, sicut omnibus concreantur error & tenebræ, vt non his qui ex infirmitate peccant, sed his qui in peccatis gloriantur, seséque iactant, ex destinata malitia peccantes sine magno conscientiæ remorsu, quales rarò emendari contingit. Peccant enim in spiritum sanctum, ideóque eorum nec hic nec in futuro sæculo remittitur peccatum.

20 *Datio Dei permanet iustis, & profectus illius successus habebit in æternum.*

POstquàm dixit bona omnia à Deo esse, quoniam etiam bona temporalia impios habere cōtingit, ostendit iam bona impiorum non esse stabilia & diuturna: quæ verò iustis conferuntur, à Deo etiam eis conseruari, & fœliciter promoueri. Datio, inquit, Dei, hoc est, eius donum & beneficentia perdurat in iustis: qui à Deo se agnoscunt habere quod habent, siue in spiritualibus, siue in temporalibus: quasi dicat: Si quid detur impiis, idipsum non permanet eis, sed præter eorum expectationem & voluntatem eripitur eis, vt declarat in sequentibus. In sequenti parte pro; profectus illius, est εὐδοκία αὐτῷ, hoc est, beneplacitum eius, prosperatur in æternum. Itaque nostra lectio sic videtur accipienda, vt profectus actiuè accipiatur pro promotione, & sit sensus: id quod ipse vult proficere & promouere, habebit successus in æternum. Nemo enim illius bene placito resistere poterit, & sine pœnitentia sunt dona & vocatio Dei. Ita autem non esse de bonis impiorum: qui in Deo non confidunt, ostendit in sequentibus, dicens,

21 *Est qui locupletatur parcè agēdo, & hæc est pars mercedis illius*
22 *In eo quod dicit, inueni requiem mihi, & nunc manducabo de bonis meis solus.*
23 *Et nescit quod tempus pertranseat illum, & mors appropinquat, & relinquat omnia aliis, & morietur.*

COntingit, inquam, nonnunquam vt sit qui diues fiat viuendo parcè, & suum genium aliquandiu fraudando, & hanc solam habet partem, hoc est, portionem, quam pro mercede recipiat, quod spem habeat bonis parcimonia partis fruendi futuro tempore, nempe quod dicit: Iam mea parcitate inueni mihi requiem, assecutus sum bona in quibus iam quiescere possum, & per quæ deinceps à labore & solicitudine liber esse potero, & nunc manducabo de bonis meis solus. At vana est eius spes, quod per mortem præter expectationem superuenientem cogatur omnia sua aliis relinquere: ita vt præter illam spem qua ad tempus sibi blanditur, nihil ex sua molesta parcitate, & bonis suis consequatur, quæ tamen ipsa spes non tam in bonis censenda est quàm in malis, quod miserè habentem frustretur. Hoc enim significat tertius versus. In quo obseruandum est dictionem, quod, non esse coniunctionem, vt communiter intelligitur, quasi sensus sit: nescit tempus præterire, sed esse nomen adiectiuum substantiui tempus. Est enim Græcis, οὐκ οἶδε τίς καιρὸς παρελεύσεται αὐτόν, non nouit quod vel quantum tempus præteribit ipsum, hoc est, quanto tempore viuet. Quanto enim tempore viuit homo, tantum tempus præterit ipsum, & ipse præterit tantum tempus. Quoniam autem dictio, quod putata est fuisse coniunctio, in multis libris sublatum est pronomen, ipsum, quod tamen in multis scriptis est, sicut in Græcis: in quibus non sunt ea verba, & mors appropinquat vel appropinquet, sicut nec in multis scriptis, nec apud Rabanum. Duo ergo dicit: quibus demonstrat vanam spem eius de quo agit. Primum, quod non nouit tempus vitæ suæ: qui tamen pollicetur sibi manducare de bonis suis, idque solus, vel vt habent Græca, ἀσφαλῶς, hoc est: assiduè. Deinde quod aliis per mortem relicturus sit quod sibi proprium esse voluit. Simile exemplum est

quod Christus adduxit de diuite quodam auaro qui & ipse bona assecutus similiter dixit; Dicam animæ meæ: Anima habes multa bona reposita in annos plurimos, requiesce, comede, bibe, epulare. At eius vanitas similiter vt hic ostensa est, cùm ei dictum est: Stulte, hac nocte repetunt animam tuam à te, quæ autem parasti cuius erunt? Sed is, de quo ibi agitur de bonis quæ ager ei protulit vberè, quietem & fœlicitatem sibi promisit. Iste verò, de quo hic agitur, de bonis per attentionem & parcitatem collectis. Ideóque huic similius est quod est apud Ecclesiasten: vnus est, & secundum non habet, non filium, non fratrem, & tamen laborare non cessat: nec recogitat, dicens: Cui laboro, & fraudo animam meam bonis & rursum: Vir cui dedit Deus diuitias & substantiam, nec dedit ei potestatem Deus vt comedat ex eo, sed homo extraneus vorabit illud.

Luc. 12. Eccl. 4. Ibid. 6.

24 *Sta in testamento tuo, & in illo colloquere, & in opere mandatorum tuorum veterasce.*

QVanquam dixerit impiorum fœlicitatem non esse stabilem, tamen, quia ea conspecta ad eorum imitationem plerique inclinari solent, rectè hanc subiecit doctrinam: qua monet in suscepta virtutis via vsque in finem persistendum, nec ob conspectam impiorum prosperitatem virtutem relinquendam. Pro, testamento, hic Græcis est, sicut & alibi frequenter: διαθήκη, quæ non solum significat id quod propriè dicitur testamétum, sed etiam omne pactum quod in scripturis etiam dicitur sæpè testamentum quomodo & hic rectè accipitur, vt sit sensus: Persiste in pacto illo tuo quod cum Deo iniuisti, addicens te illius seruituti, & de illo apud te in animo tuo colloquere, recogitans semper quid illud à te requirat, & quomodo illud obserues: & in operatione eorum quæ tibi sunt mandata incessanter permane vsque in senectutem & vsque ad mortem. Sunt qui διαθήκην, hic accipiunt pro instituto vitæ: certoque genere & statu, vt moneat Sapiens susceptam vitæ conditionem retinendam: quomodo Paulus monet, vt vnusquisque in qua vocatione vocatus est: in ea permaneat apud Deum. Nec multum diuersa est hæc intelligentia à priori: quia quicunque sibi aliquam bonam vitæ rationem deligit: is pactum aliquod cum Deo init, proponens scilicet in ea quam deligit conditione Deo seruire. Proinde valet hic locus & in genere contra virtutis semel amplexatæ desertores: & in particulari contra eos qui temerè certam viuendi rationem per mentis instabilitatem relinquunt: vt qui coniugium violant: aut à monastica vita deficiunt. A quali desertione magis adhuc reuocat, cùm subdit.

1. Cor. 7.

25 *Ne manseris in operibus peccatorum confide autem in Deo, & mane in loco tuo.*
26 *Facilè est enim in oculis Dei subito honestare pauperem.*

GRæcè est, μὴ θαύμαζε, ne mireris in operibus peccatorum. Et pro, loco, Græcè est πόνῳ. hoc est: labore tuo, quo scilicet Deo seruire cœpisti. Interpres legisse se demóstrat τόπῳ, hoc est, loco. Et sensus eodem redit, quia per locum suscepta vitæ conditio intelligitur, quomodo & in Prouerb. Sicut auis transmigrans de nido suo, sic vir qui relinquit locum suum. Causa ergo hic demonstratur: cur homines à propria vocatione ac vitæ ratione desciscunt, ex consideratione scilicet & admiratione malorum operum; quibus in peccatoribus nonnunquam gloria & fœlicitas coniuncta est. Contra quem tentationem prolixè agit Psal. 36. etiam inter alia dicens quod hic: Spera in Deo, & fac bonitatem. Proinde quod nos habemus: ne mane manseris in operibus peccatorum; vt cum originali conueniat, accipi potest. Ne manseris animo in operibus peccatorum, hoc est, noli ea tantum præ oculis habere, sed etiam si videas ea mala esse, eisque prosperitatem maiorem: quàm tu habeas: coniunctam, respice tamen ad Deum, atque in eo confisus, persiste in tua quam suscepisti bona vitæ institutione: nec eam relinquas ob eam qua premeris paupertatem. Facilè enim est coram Deo, subito ditare pauperem. Quo significat, id quod ei facilè est etiam facturum in eis quos diligit, si id ita eis expediat: & si non faciat, ideo non facere: quia non expedit, & contra facilè etiam esse Deo subito depauperare diuitem: idque eum in impijs ad tempus florentes aliquando effecturũ. Honestare enim hic & alibi interpres posuit pro ditare: sicut honestatem ponit pro diuitiis. Græcè est πλουτίσαι. Potest illud: ne manseris in operibus peccatorum: etiam sic accipi, vt significetur, etsi per infirmitatem fiat vt quis incidat in peccata, à quibus nemo liber est, tamen curandum vt ne in illis maneat.

Prov. 27.

27 *Benedictio Domini in mercedem iusti festinat, & in honore veloci processus illius fructificat.*

PErtinet ad superiorem doctrinam, docetúrque non tantum facilè esse Deo subito benefacere iusto, sed Deum etiam id subito facturum. Habent autem Græca clarius sic: Benedictio Domini in mercede pij, scilicet est, & in hora veloci germinat benedictionem suam. Itaque non videtur dubitandum quin interpres verterit non in honore, sed in hora quamuis libri quos vidi omnes habeant, honore. Sed facilè fieri potuit, vt ab indocto aliquo: hora mutaretur in honore: quod absurdum videretur horam dici velocem: cùm vna hora non sit altera velocior. Certè dictio Græca ὥρα nullo modo habet similitudinem cum ea quæ honorem significat, sicut apud nos magna est affinitas inter hora & honore. Sensus ergo est: Beneficentia Domini non est tarda ad reddendum quod iusto debetur, sed festinat ad dandum mercedem iusti, & in breui tempore procedit ad hoc, processúsque Domini fructum facit. Festinare autem rectè dicitur, & ab benefaciendum velociter procedere, etiamsi humano iudicio tardare videatur, nec tam subito quàm vult homo benefaciat, tum quòd re vera mora quæ interuenit non à tarditate voluntatis diuinæ proficiscatur: quasi parum homini faueret, sed illa ipsa sit in bonum iusti: ita vt ipsamet mora sit iusto beneficium tum quod quantalibet mora minima sit, imo nulla si mercedis quæ redditur magnitudo conferatur cum tempore laboris iusti. Non tardat enim inquit Petrus, Dominus promissionem suam, sed patienter agit propter vos, & Paulus: Non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis. Porrò illud, processus illius, etiam ad hominem iustum referri potest, vt sit sensus,

2. Pet. 3. Rom. 8.

Progres-

Progressus iusti de virtute in virtutem, per Dei benedictionem subito fructum magnũ profert, quia & hic temporaliter & in futuro æterno præmio remuneratur.

28 *Ne dicas: Quid est mihi opus, & quæ erunt mihi ex hoc bona?*
29 *Ne dicas: Sufficiens mihi sum, & quid ex hoc pessimabor?*

VTerque hic versus communiter intelligitur continere vocem superborum, qui in suis confidunt diuitiis: nec aliquid vel boni post hanc vitam, vel mali in hac vita expectant. At notandum in priori versu non esse Græcis, datiuum, mihi, in prima interrogatione, sed genitiuum τίς ἐςί μȣ χρέα? hoc est, quid est mei opus, vel quis est mei vsus vel necessitas? vt prior versus contineat verba hominis de sua fortuna cóquerentis, & meliorem planè desperantis: vt multi solent tædio paupertatis dicere: Quid ago in hoc mundo? sum planè inutilis mundo, præstaret me hinc auferri: quomodo Elias tædio persecutionum superatus dixit: Sufficit mihi Domine, tolle animam meam. Quem sensum vt & nostra lectio habeat, datiuus, mihi, per antiptosim debet accipi pro, mei, vel ablatiuo me, vt non ad verbum, est, referatur, sed ad adiectiuum, opus. Sensus ergo est: Ne dicas ex desperatione: Quid est opus vel vsus mei in hoc mundo: quid oportet aut expedit me diutius hic viuere? & quæ ex hoc nunc, hoc est, ex isto tempore & deinceps mihi bona sunt expectanda: qui hactenus semper in paupertate vixi & miseria, vel tribulationibus? Deinde similiter prohibetur contraria oratio, & affectio hominis in suis diuitiis acquiescentis & confidentis, & ideo nihil sibi mali metuentis. Ne, inquit, rursum dicas: Sufficiens mihi sum, vel, vt est Græcis, ἀυτάρκη μοί ἐςι, hoc est, sufficientia mihi sunt, & quid deinceps pessimabor, hoc est, mali patiar? quasi dicat: quis mihi nocere aut incommodare poterit? Interpres enim secutus Græcam dictionem κακωθήσομαι, finxit dictionem, pessimabor, pro malum pati, sicut post cap. 36. vtitur pessimare pro affligere. Duabus ergo sententiis his monet: neque pauperi calamitoso desperandam meliorem fortunam: neque diuiti fortunato non metuendum esse casum & mala. Solent enim in alteram partem homines peccare, vt aut in aduersis rebus diffidant: aut in prosperis nimium confidant. Quorum vtrunque qua ratione cauere possimus: docent sequentia.

3. Reg. 19.

30 *In die bonorum ne immemor sis malorum, & in die malorum ne immemor sis bonorum.*
31 *Quoniam facilè est coram Deo in die obitus retribuere vnicuique secundum vias suas.*

GRæcè sic habet in omnibus exemplaribus prior versus, ἐν ἡμέρα ἀγαθῶν ἀμνηςία κακῶν, καὶ ἐν ἡμέρα κακῶν ȣ̓ μνησθήσεται ἀγαθῶν, hoc est, In die bonorum, obliuio erit malorum: & in die malorum, non erit memoria bonorum. Contrarium scilicet eius quod nos legimus. Verum plerique existimant locum esse deprauatum, atque in primo membro deesse μὴ ἔςω: in altero verò legendum, ȣ̓ καμνησθήσεται. Itaque vertunt omnes sicut noster interpres: ne sis immemor. Posset tamen ea sententia accipi sicut Græcè habetur, vt pronunciet ac significet non quid fieri debeat, sed potius quid fieri soleat: atque ita aptè sequitur quod ante dixerat ac prohibuerat, nempe aut desperare homines in aduersis: aut in secundis nimis confidere, vt hic indicetur causa cur id fiat, videlicet quod qui bonis fruuntur, obliuiscantur malorum quæ accidere possunt: & qui aduersis premuntur: non recordentur bonorum, quæ succedere solent malis. Verum recepta lectio nostri interpretis, quàm alij ferè sequuntur, magis conuenit sequenti sententiæ: qua redditur ratio, cur nec malorum nec bonorum debeamus esse immemores. Ex qua subiecta ratione patet: cum vult Sapiens non esse nos immemores bonorum vel malorum: ipsum potissimum loqui de bonis malisue futuris & futuri sæculi, quorum respectu nec impiis merito exultandum est in prosperis, quibus hic cum diuite epulone fruuntur: nec piis desperandum, cum paupertate aliisque calamitatibus hic cum Lazaro grauantur. Quoniam, inquit, facilè est coram Deo in die obitus retribuere vnicuique secundum vias suas, hoc est, studia & opera sua, vt si bene vixeris, non dubitare debeas quin bona sis recepturus, si malè, mala etiam sis recepturus. Diuus Gregorius homil. 19. super Ezech. quod dicitur: ne immemor sis bonorum vel malorum non solum intelligit de bonis vel malis futuris, sed etiam de præteritis, quæ vel à Deo accepimus, vel quæ ipsi commisimus. Si enim, inquit, cùm bona habemus, malorum reminiscitur, quæ aut iam passi sumus: aut adhuc pati possumus, accepta bona mentem non eleuāt; quia eorum gaudium timor memoriæ malorum præmit. Et si cùm mala habemus, bonorum reminiscimur: quæ aut iam accepimus: aut adhuc nos posse accipere speramus, malorum pondus ad desperationem non premit, quia hunc ad spem memoria bonorum leuat. Bene autem notandum quod dicit: in die obitus. Eo enim significat: in hac vita non recipere homines secundum opera & merita sua, sed impios frequenter bonis frui: quibus indigni sunt, & pios mala ferre quæ non meruerunt. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Sunt iusti quibus mala proueniunt quasi opera egerint impiorum: & sunt impij: qui ita securi sunt: quasi facta iustorum habeant. Rursum ea pars confutat errorem & hæresim eorum qui ante generalem diem iudicij & omnium resurrectionem asserunt neminem recipere mercedem quam promeruit, cum hic aperte dicatur, Deum in die obitus & mortis vnicuique reddere quod meruit.

Eccle. 8.

32 *Malitia horæ obliuionem facit luxuriæ magnæ, & in fine hominis denudatio operum illius.*

PRo, malitia, non est κακία, sed κάκωσις, hoc est, afflictio & tribulatio. Pro, luxuriæ magnæ: est tantum τρυφῆς, hoc est, voluptatis & deliciarum. vnde luxuriæ nomen hic non libidinem significat, sed luxum, & voluptatis ac deliciarum abundantiam. Duo ergo hæc sententia insinuat: propter quæ meritò quis in die bonorum non debeat esse nimis securus, sed cogitare mala quæ superuenire possunt. Primum, quia vel vna hora & breui tempore tanta potest superuenire afflictio; quæ diuturnæ voluptatis præteritæ obliuionem inducat: sic scilicet vt amplius non æstimetur nec delectet, sed potius dolorem inferat si in recordationem veniat. Sic de Babylone dicitur in Apocal. Væ, væ ciuitas illa magna Babylon: quia vna hora venit iudiciũ

Apoca. 18.

tuum. Id frequenter in præsenti etiam sæculo fit, sed omnium maximè in morte impiorum, quæ subitò irruens tollit omnem voluptatem quam hic secuti sunt. Secundum est, quòd cum in hac vita nesciatur vtrum homo amore an odio dignus sit, & frequenter ob fœlicitatem præsentem videantur quidam grati Deo: qui non sunt grati: & contra ob aduersitatem videantur displicere qui maximè grati sunt: in fine hominis fiat denudatio, vel vt est Græcis, reuelatio operum eius, hoc est, Deus tunc reuelat vnicuique hominum qualia fuerint opera eorum, tum quia Deus tunc sic vniuscuiusque illuminat conscientiam, vt agnoscant, & quid fecerint, & quo animo fecerint quando implebitur quod Paulus dicit: Illuminabit Deus abscondita tenebrarum, & manifestabit
1. cor. 4. consilia cordium: tum quia ex remuneratione singuli intelligunt qualia fuerunt eorum opera bona an mala. Et hæc sententia valet contra errorem, de quo mox dictum est, docétque ante iudicium generale, esse in morte cuiusque iudicium particulare. Valet item contra eos qui negant animas piorum in purgatorio existentium, esse de suo statu & salute statim securas.

---

33 *Ante mortem ne laudes hominem quenquam, quoniam in filiis suis agnoscitur vir.*

PRo, laudes est μακαρίζε, hoc est, beatifices, aut fœlicem & beatum prædices. Quod ergo nos habemus sic accipiendum est: ne laudes tanquam fœlicem & beatum. Sequitur hæc sententia ex præcedentibus. Quoniam enim, vt in præcedentibus insinuatum est, & temporalis hominum fœlicitas instabilis ac incerta est, & opera item hominum qualia sint, incertum est ante diem mortis, & tunc primũ est tẽpus retributionis, nemo meritò ante mortem prædicandus est beatus: quia tunc tantum re vera homo fit beatus, quando ea consequitur bona quæ verè beatum faciunt, & à quibus excidere non potest. Celebrata est hæc sententia etiam à multis ethnicis ex sententia Solonis, de quo refertur, quòd à Crœso interrogatus an quem vidisset beatiorem ipso, Telum nominauit Atheniensium, priuatum hominem, sed qui relictis liberis ac nepotibus bene institutis, fœliciter obiisset diem. Interrogatus deinde cui post illum tribueret elogium fœlicitatis, Cleotin & Bitum Argiuos fratres nominauit: qui cum summa pietatis laude defuncti fuerant. Indignatus rex, nullo igitur, inquit, loco me ponis? Tum ille: Ego facilè confiteor te regem, opibus & imperio florentem; beatum autem non appellarim, priusquam hanc vitam fœliciter absolueris. Itaque cùm à Cyro rege captus, iussus esset ingenti pyræ imponi, vt viuus cremaretur, ter alta voce dicitur Salonem inuocasse: Tum Cyri iussu interrogatus quid ea vox ter repetita sibi vellet, exposuit quæ ille olim de fortunæ variatione: veráque fœlicitate à Solone viro sapientissimo audiuisset. Per quæ humanæ imbecillitatis Cyrus admonitus, iussit Crœsum ab igne seruari, fuitque deinceps ipse apud Cyrum in summo honore. Ad hanc Solonis sententiam alludit Ouidius, dicens: Sed scilicet vltima semper: Expectanda dies homini est, dicique beatus Ante obitũ nemo, supremáque funera debet. Sed hi dicentes ante mortem neminem beatum dicendum, respexerunt tantum ad instabilitatem terrenæ prosperitatis, & incertitudinem constantiæ in virtute, atque ad memoriam quæ apud homines relinquitur post mortem, scriptura verò sacra non ad hæc tantum respicit, sed multò maximè ad retributionem & mercedem: quam homines non nisi post mortem apud Deum recipiunt, sicut in præcedentibus dictum est. Addit autem Sapiens causam cur ante mortem nemo tanquam beatus prædicandus sit: quoniam, inquit: in filiis suis, quos scilicet post se relinquit, agnoscitur vir, qualis scilicet fuerit vita eius, significans eius probitatem, vt in plurimum colligi posse ex filiis, si eos bene à se institutos. & Deũ timentes relinquat. Nam, iuxta adagium, Patrem sequitur sua proles. Vnde Sapient. 3. dicitur: Ex iniquis omnes qui nascuntur, testes sunt nequitiæ aduersus parentes in interrogatione sua: Et in Prouerb. dicitur gloria patris, filius sapiẽs. Et Solon quoque suum Telum beatum non pronunciasset, nisi reliquisset liberos & nepotes bene institutos. Nec tantum ex filiorum vita agnoscitur vita patris, sed secundum veteris Testamenti scripturas, etiam ex fœlicitate & benedictione diuina, qua parentes sibi gratos fuisse Deus posteris declarat. Vnde Dauid beatum pro
nunciat virum qui timet Dominum: quia potẽs Psal. 112.
in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Maximè autem vir agnoscitur ex filiis spiritualibus: si scilicet multos post se relinquat, verbo & exemplo à se bene institutos. Rabanus quo generalior sit hæc sententia, per filios mysticè intelligit opera hominis quæ ipse profert de se tanquam filios, vt conueniat quod hic dicitur cum illo Saluatoris: A fructibus eorũ cognoscetis eos.

---

34 *Non omnem hominem inducas in domum tuam multæ enim sunt insidiæ dolosi.*

NOuum hic incipit argumentum, tractans de his quibus communicandum sit, quod etiã in sequentibus capitibus prosequitur. Primum ergo vtiliter vetat ne quemuis hominem inducamus in domum, hoc est; ne in intimam familiaritatem quemuis recipiamus, eique nostra ostendamus, antequam eius probitas bene sit perspecta & explorata: quia inquit, multæ sunt insidiæ hominis dolosi: qui etsi simulet amicitiam, tamen ex omnibus quæ audit ab homine, & quæ videt in aliena domo, captat occasionem sui commodi, & læsionis alterius. Ob non seruatum 4. Reg.
hoc præceptum Ezechias rex correptus est à pro 20.
pheta, quod scilicet Babyloniorum legatos intro duxerat ad domus suæ contemplationem nimis exactam, quæ reges Babylonios accendit ad ipsius spoliationem. Pythagoras quum vellet significare ingratum & infidum hospitem in domum non esse recipiendum, hac allegoria vtebatur: Hirundinem sub eodem tecto tecum ne habeas, propterea quod ea auis, posteaquam domum conspurcauit, euolare solet, nullam adferens hospiti vtilitatem. Ita multi pro hospitio officióque præstito, malã gratiam vel iniuriæ vel ignominię referre solent. Ab hoc Pythagoræ symbolo, hæc Sapientis sententia non multum discrepat.

---

35 *Sicut enim eructat præcordia fœtentium, & sicut perdix inducitur in caueam, & vt caprea in laqueum, sic & cor superborum, & sicut prospector videns casum proximi sui.*

LOcus ſatis obſcurus: in quo primum notandum, Græca vt iam habentur, longè eſſe breuiora. Tantũ enim habent: Perdix capta in cauea ſic cor ſuperbi, & vt ſpeculator aſcendens ad caſum. Ita vt etiam hæc ſententia Græcis ſit bimembris tantum. Et ſecundum quoſdam ſignificatur, quòd quemadmodum perdix capta in cauea, ſua voce auiculas ſui generis ad laqueos adducit: ita & cor ſuperbi captat alios decipere. In noſtra lectione dubium eſt an ſit legendum, fœtentium an fœtantium. Nam vtriuſque lectionis meminit Gloſa ordinaria, & fœtantium, habebant multa exemplaria ſcripta. Vtra autem lectio ſit verior, non poteſt haberi ex Græcis: cùm hæc pars ibi non ſit. Qui legunt, fœtentium, vt communiter legitur, intelligunt cor ſuperborum comparari præcordiis fœtentium eructantibus: quia ſicut prauum & contagioſum fœtorem emittunt præcordia habentia anthelitum corruptum, ſic & cor ſuperborum exhalare ſolet verba fraudulenta & peſtifera. Quod autem comparetur captæ perdici vel capreæ, intelligunt ſignificari ſuperbum dum aliis inſidiatur à ſathana decipi, & in laqueum induci. At hæc explicatio frigida videtur, quòd cor ſuperbi non ſimili aliqua ratione intelligitur comparari illis tribus, quibus tamen ſimiliter comparatur. Sanè quo ſimplicius hic locus intelligatur: & conformius cum originalibus, omnino crediderim potius interpretem ſcripſiſſe fœtantium, atque intellexiſſe parturientes vel grauidas. Harum enim præcordia propter humorum quibus grauantur, abundantiam & indigeſtionem, conſtat multum eructare. Harum ergo præcordiis cor ſuperbi comparatur, quòd ſicut illa grauata ſeſe eructando alleuiant, ita & cor ſuperbi variis apud ſe grauatur cogitationibus, à quibus ſe alleuiare conatur nocendo, Ita & captis illis aſſimilatur animalibus, quòd & illa concluſa ac coarctata in omnem partem ſe vertunt quo ſe liberent, quemadmodum cor ſuperbi omnem venatur occaſionem perficiendi cogitationes quibus intra ſe coarctatur. Aſſimilatur item proſpectori, vel, vt quidam legunt, proſpectatori, hoc eſt ſpeculatori (eſt enim Græcis κατασκοπὸς) qui ex alto obſeruat caſum proximi ſui. Ita enim & cor ſuperbi ex omni parte diligenter obſeruat, num alicubi videre poſſit caſum & infortunium proximi ſui, aut ipſemet illum ſicut deſiderat præcipitare & perdere. De corde ſuperbi ingerit iam mentionem, cùm prius dixerit de doloſo. Nam ſuperbus potiſſimum eſt doloſus ille: qui in domum non eſt inducendus. Superbus enim cùm ſit gloriæ appetentiſſimus, non ferens alterius ſplendorem quem in aliena videt domo, quantum poteſt, alterius calamitate & ruina vult creſcere, omnes proinde cogitat apud ſe vias & rationes, quibus alter in grauem aliquem caſum & calamitatem delabatur. Huius animus & ingenium, ſtudiúmque maleuolum ſimilitudinibus ſic intellectis aptiſſimè deſignatur. Notandum enim Græca non habere: ſicut perdix inducitur in caueam: ſed ſicut perdix capta in cauea; vt ſimilitudo non conſiſtat in capiendo, ſed in conditione perdicis in cauea captæ. Sic enim ſe habet cor ſuperbi, ſicut ſe habet perdix vel quæuis auis capta. Nam ſub ſpecie genus intelligitur: vt non ſit curioſè inquirendum, cur perdicem nominet. Huic intelligentiæ iam datæ benè conuenit quod in probationem huius ſententiæ ſubiungitur.

36 *Bona enim in mala conuertens inſidiatur, & in electis imponet maculam.*

OStendit hæc ratio iniquum animũ prauúmque ingenium ſuperbi: qui etiam benè facta in malam partem interpretatur, intentionem ſaltem damnando, ſi minus opus poſſit, totus intentus ad nocendum, cùm amorem fingat. Itaque etiam in electis, ſiue hominibus, ſiue operibus & factis, hoc eſt, præclaris & laudabilibus, imponet maculam, hoc eſt, vituperationem & reprehenſionem. Græcè enim eſt μῶμον, pro quo interpres ſæpius vertit maculam. Significat ſuperbum etiam optimis ſiue hominibus ſiue factis (vtroque enim modo accipi poteſt) ſiue clam ſiue palam detrahere, quod non ferat alium ſibi præferri, & commoda ſua impediri: quomodo & Chriſtum Phariſæi criminabantur, dicentes inter alia: Non eiicit hic dæmonia, niſi in Beelzebub principe dæmoniorum. Porrò pro, electis, Græcè eſt, τοῖς αἱρετοῖς, hoc eſt, electis & laudibilibus, vt ne quis intelligat de electis Deo & prædeſtinatis. Quidam libri habent, τοῖς αἱρετικοῖς, in hæreticis, hoc eſt his qui ſecum ſunt eiuſdem ſocietatis & ſectæ vt ſignificetur perfidia cum malitia coniuncta. Legendum autem per futurum, imponet, & non, imponit, vt quidam libri habent: patet quia Græcis eſt, ἐπιθήσει.

37 *A ſcintilla vna augetur ignis, & ab vno doloſo augetur ſanguis: homo enim peccator ſanguini inſidiatur.*

NOn eſt legendum: A ſcintilla enim vna: quia coniunctio, enim, ſicut non eſt Græcis: ita nec in pleriſq; noſtris ſcriptis: nec in Gloſa ordinaria. Non enim hic probatur quod mox dictum eſt, ſed noua additur ratio, ob quam à doloſo cauendum ſit. Nec eſt Græcis ea pars: & ab vno doloſo augetur ſanguis: ſed tantum, & homo peccator in ſanguinem inſidiatur. Illam autem partem interpres addidiſſe videtur, vt eſſet expreſſior explicatio ad quid prior pars hic adducatur. Proinde in tertia parte quæ eſt apud nos: rectius legitur, homo enim peccator, quàm homo verò peccator, vt quidam libri habent. Nulla enim eſt aduerſatio cum præcedenti parte, ſed eius explicatio. Senſus ergo eſt: ſtudioſè cauendos eſſe doloſos: quia ſicut ab vna ſcintilla, vel, vt eſt Græcis; à parua ſcintilla: quæ non videtur poſſe nocere, creſcit ignis: qui valdè nocet, & omnia deuorat: ita nonnunquam ab vno doloſo multiplicantur homicidia: quæ nomine ſanguinis in ſcripturis ſæpè deſignantur, quaſi dicat tam potens eſt malum vel vnus doloſus, vt per eius detractiones & excitatas ſeditiones ſæpe multa ſanguinis effuſio accidat. Homo enim qui ſe peccatis penitus dedidit, non ſatiatur paruis criminibus, nec ſufficit ei ſcintillas ſuæ malitiæ de ſe diffundere, ſed inſidias etiam ſtruit ad effundendum ſanguinem.

38 *Attende à peſtifero, fabricat enim mala, ne fortè inducat ſuper te ſubſannationem in perpetuum.*

PRo, peſtifero, eſt: κακούργου, hoc eſt malefico vel malicioſo: ſignificat autem eum qui dedita malitia ſtudet nocere: qui re vera peſtifer eſt. Pro, ſubſannationem, eſt rurſum μῶμον

quod superius vertit, maculam. Significat sicut à dolosis, sic & à malitiosis studiosè cauendum: ne ab eis perpetua aliqua nota & infamia inuratur qui ex corruptione naturæ per malitiæ consuetudinem semper fabricant, hoc est, moliuntur mala inferre.

32 *Admitte ad te alienigenam, & subuertet te in turbine, & alienabit te à tuis propriis.*

MAlè omnes ferè libri habent, à viis propriis cùm sit Græce, ἐκ τῶν ἰδίων σου: hoc est, à tuis propriis, quomodo & legitur apud Rabanum. Per ironiam autem dicitur, admitte ad te alienigenam, vel, vt est Græcis, ἀλλότριον, hoc est, alienum & peregrinum hominem, cuius mores & ingenium tibi non est exploratum: quasi dicat: Noli admittere in tuam familiaritatem alienum, nisi velis subuertat te in turbine, hoc est, cum turbatione & tumultu quem contra te excitabit, & quo te inuoluet, & alienum te faciat à tuis propriis bonis. In quibus verbis maxima vis est. Dicit enim: si alienum in tuum consortium & domum tuam recipias, ille te abalienabit à bonis quæ tibi propria sunt, sibique propria reddet. Indignissimum enim est expelli, exturbarique domo ac possessionibus propriis ab eo: quem, cùm esset alienus, in domum tuam receperis. Indignum item, te tuis priuato, alienum tua obtinere tanquam sua. Itaque vis sententiæ consistit in oppositione, Alieni, & Abalienauit: Item ad te, & à tuis. Declaratum est quod hic dicitur, in Iugurtha, qui à Masinissa Numidiæ rege in regiam domum receptus, summisque honoribus ornatus, eius liberos post mortem illius regno expulit atque occidit. Item in Herode, qui cum non esset genere Israelita, sed Ascalonites: ascitus in familiam Hircani & Aristobuli, veris regni iudaici hæredibus, illis sublatis regnum sibi vsurpauit.

CAPVT XII.

1 *Si benefeceris, scito cui feceris, & erit gratia in bonis tuis multa.*

DIxit capite superiori à quibus cauendum, & qui in domum & familiaritatem non essent admittendi, nunc docet quibus benefaciendum, & quibus non. Et prima quidem hac sententia monet, vt in beneficentia præstanda delectum debeamus, neque temerè in omnes beneficia profundamus, sed cum iudicio sic conferamus, vt gratiam inde saltem à Deo referamus: nec inde vel nos vel alij nocumentum reportemus. Alioqui enim vera erit illa Ennij: Benefacta malè locata, malefacta arbitror. Dubitari tamen hic poterit, & circa hanc primam sententiam, & circa sequentes: quibus prohibetur bene fieri & dari malis quomodo consentiat hæc doctrina cùm Christi doctrina; qui dicit: Omni petenti te tribue, & monet vt diligamus etiam inimicos nostros, eisque benefaciamus. Deinde si curiosè inquirendum est qualis sit cui eleemosynæ sint impendendæ, & peccatoribus illæ non sint præstandæ, tardiores erunt homines ad subueniendum pauperibus. Notandum ergo in primis, Sapientem hic non agere potissimũ de collatione eleemosynarum, quæ fiunt pauperibus ex misericordia, sed

Luc. 6. Matt. 5.

de beneficentia vel amicitiæ, vel iustitiæ distributiuæ. In qua magnus sane delectus habendus, vt singularia amicitiæ beneficia, vel quæ ex iustitia distributiua sunt exhibenda, non præstentur nisi dignis, & qui accepto beneficio & non abutantur in perniciem & conferentis, & reipublicæ, & bene vtantur in Dei honorem, & conferentis ac aliorum vtilitatem. Itaque contra hanc doctrinam faciunt: qui vel propria bona liberaliter conferunt impiis hominibus tanquam singularibus amicis: vel communia bona dispensant talibus, vt qui beneficia ecclesiastica conferunt indignis. Nonnunquam tamen beneficia quædam præstanda sunt impiis, non quidem vt eorum malitia foueatur, ad quod author hic respicit: sed vt beneficiis victi amici fiant relicta malitia, vel certè vt nocere desinant, eorumque vexatio redimatur. In beneficentia autem misericordiæ quæ eleemosynis exhibetur, non est omnino talis delectus habendus, sed obseruanda est in primis personarum miseria, quæ commiseratione & subsidio est digna, vbi vel certò vel probabiliter de ea constiterit. In huiusmodi tamen beneficentiæ exhibitione: prima etiam ratio est habenda eorum qui iusti sunt, & pietati student, & inter eos illorum maximè qui propter iustitiam bonis suis spoliati sunt, aut se ipsi bonis exuerunt: quo expeditius Christo & eius ecclesię seruirent. Deinde etiam in beneficentia quæ malis ob paupertatem præstatur cauendum quantũ fieri potest: ne per eam foueantur in interitu otio aut malitia, sed quod eis datur, solo paupertatis intuitu propter Christum detur, aut ne peiores fiant: vel ne noceant. Quibus seruatis, non fit contra huius loci doctrinam. Dicit ergo: Si statuisti aliquem beneficio afficere, dispice apud te, & cognosce cui id facias: & si sic cum iudicio benefeceris, erit in bonis tuis, hoc est, benefactis tuis, multa gratia, hoc est, erunt valde grata & accepta. Aut recipient multam remunerationem vel ab homine, vel à Deo, vt sequenti sententia declaratur. Nomen enim: gratiæ: potest hic accipi vel pro gratiositate: vel pro beneficio & mercede quæ rependitur bene merenti: quomodo accipitur, cùm dicimus alicui referre gratiam. Significatur ergo econtrariò: Si sine iudicio beneficium impendatur: illud non habiturum suam gratiam: & nec gratum futurum: nec remunerandum.

2 *Benefac iusto, & inuenies retributionem magnam, etsi non ab ipso, certè à Domino.*

DIxit superiori sententia dispiciendum cui sit benefaciendum, hic iam explicat cui sit benefaciendum. Benefac, inquit, iusto, vel quod est Græcis: & eodẽ recidit, εὐσεβεῖ, pio. Tale enim beneficium non carebit sua mercede & fructu: quia si à iusto referri gratia non possit vel ob paupertatẽ, vel ob mortẽ, certè à Domino referetur. Loquitur autem de beneficio quod iusto impenditur: qa iustus est de quali beneficio dicit Dominus; Qui suscipit iustum in nomine iusti: mercedem iusti accipiet: & qui vni ex his minimis dederit poculum aquæ frigidæ nomine discipuli, non perdet mercedem suam. Mat. 10.

3 *Non est enim bene ei qui assiduus est in malis, & eleemosynam non danti, quoniam & altissimus odio habet peccatores, & misertus est pœnitentibus.*

Con-

CONIVNCTIO enim,sicut non est in Græcis,ita nec in multis scriptis:& obest intelligenti.Non enim hic probatur aliquid præcedẽs, sed noua asseritur propositio, ad docendũ impio nõ esse benefaciendũ.Græca per futurum habent, οὐκ ἔσται ἀγαθὰ,nõ erunt bona:Germanicum tamen exemplar habet,οὐκ ἐστι:non sunt bona.Quomodo cunque autem legatur,idem significatur,nulla scilicet bona vel fore vel esse peccatori, nec ei benè esse etiam dum videtur fœlicissimus, quia nihil ea bona ei proderunt,vt qui eis abutatur & in aliorum perniciem.Indicat ergo beneficia malè collocari in eum,qui sic est assiduus in malis, vt nunquam de eis seriò pœniteat,& per eleemosynas peccata sua redimere non est solicitus. Per illud enim, eleemosynam non danti: significatur hominis impœnitentia:qui post perpetrata multo tẽpore peccata,nõ cogitat de eis per eleemosynas redimendis. Addidit interpres,quoniã & altissimus odio habet peccatores: & tamen non sic eos odit:quin semper misertus sit pœnitentibus, & in remissionẽ peccatorum eleemosynas largiẽtibus.Quo significatur,ideo nõ esse bona impiis impœnitentibus,nec ab hominibus esse ipsis benefaciendum,maximè tanquam impiis, eo quod Deus tales odiat,quo non fauente, nihil bonum esse potest homini.

4 *Da misericordi,& ne suscipias peccatorem:& impiis & peccatoribus reddet vindictam,reseruans eos in diem vindictæ.*

MIRVM est quomodo illa pars:Da misericordi,& ne suscipias peccatorem: sit interposita inter illud quod præcedit: quoniam & altissimus odio habet,&c.& illud quod sequitur:& impiis & peccatoribus reddet vindictam:cùm illæ partes hoc loco non sint in Græcis, sed tãtum postea:vbi etiam apud nos repetuntur, & omnino coniungi debuissent: & illa pars interposita: Da misericordi,&c.debuisset vel præponi vel postponi toti sententiæ.Certè ea interpositio causam præbuit,vt multi legerent in sequenti parte non, reddet vindictam, sed redde vindictam, sed ineptè,cum sequatur reseruans eos in diem vindictæ, quod ad Deum manifeste est referendum. Quia tamen passim sic legitur pars illa interposita nescio an interpretis,an scriptorum vitio, vt sit aliqua conuexio partium huius sententiæ & cohærentię cum præcedentibus,cùm dicitur:& impiis coniunctio & accipienda est causaliter pro: quia. Quoniam ergo dixit non bene fore peccatori impœnitenti & eleemosynam non danti, Deum verò misereri pœnitenti,rectè subiungitur,Da misericordi,qui scilicet etsi peccauerit,tamen per eleemosynas ambit Dei misericordiã & ne suscipias, hoc est, non adiuues peccatorem quem Deus odit: quia Deus vt odit peccatores,ita etiam reddet eis suo tempore vindictam quam merentur: qui etsi ad tempus eam differt, reseruat tamẽ eos ad diem vindictæ à se præstitutum, tantò eos grauius vindicaturus,quanto diutius distulit propter cuius dilationem maiorem peccandi occasionem sibi assumpserunt.Pro suscipias,enim Grecè est ἀντιλαβοῦ:quod nõ solum significat suscipere:sed etiam defendere & adiuuare,in qua significatione sæpè in Psalmis ponitur suscipere, & susceptor,pro defensore & adiutore.

5 *Da bono,& ne receperis peccatorem:benefac humili,& non dederis impio.*

INCVLCATIO est dũ aliis verbis idem toties repetitur. Pro receperis, autem est idem verbum quod mox vertit,suscipias. Per humilem et si possit intelligi afflictus,magis videtur accipiendus humilis corde: quia opponitur peccatori & superbo,de quo superius egit.

6 *Prohibe panes illi dare,ne in ipsis potentior te sit.*

7 *Nam duplicia mala inuenies in omnibus bonis quæcunque feceris ei.*

8 *Quoniam & altissimus odio habet peccatores.& impiis reddet vindictam.*

QVIDAAM libri rectius habent, dari. Non solùm inquit,non dederis impio, sed etiam prohibe panes,hoc est,cibum illi dari, & additur Græcis tuos. Quibus verbis non tam eleemosynam prohibet, quàm mensæ communionem & conuictum familiarem,quemadmodum satis patet ex fine propter quem prohibet panes dari:ne, inquit,per ipsos potentior te fiat,hoc est,per conuictum tuum & familiaritatem. Nam alioqui rarò periculum est,ne quis ex eleemosyna potẽtior fiat.Addit autem duplicem causam sui præcepti. Primum:quia si impius te fiat potentior,inuenies duplicia mala in omnibus bonis quæ feceris ei,ni mirũ quia & perdes gratiã tuorũ beneficiorum,& per ea nocumentum incurres,recipiens ab eo mala pro bonis,vt significet quantò plus beneficij in eum collocaueris,eò magis is nocebit,aut bis tantum nocebit,quantum ei benefeceris. Altera ratio sumpta est à iudicio Dei,cui impij & scelerati homines sunt odiosi, qui proinde ab hominibus non sunt amicitiæ beneficiis fouendi aut honorandi.

9 *Non agnoscetur in bonis amicus,& non abscondetur in malis inimicus.*

DOCTVRVS est in sequentibus cauendum cuiq; à suo inimico,nec facile ei credẽdum, ideoque præmittit duas sententias: quibus indicat,quomodo inimicus & verus amicus dignosci possunt.Verus,inquit,amicus nõ agnoscetur satis in prosperis rebus: quia tunc solet homo habere multos fictos amicos,iuxta illud:Dum fueris fœlix multos numerabis amicos. Contrà inimicus non poterit facilè abscondi in aduersis. Tunc enim prodet sese sua lætitia & exultatione.Pro,nõ agnoscetur,Græcis est οὐκ ἐκβληθήσεται,hoc est non eiicietur sed eiici,positum est pro,in apertum proferri & declarari vnde benè vertit interpres, non agnoscetur.

10 *In bonis viri inimici illius in tristitia,& in malitia illius inimicus agnitus est.*

AFFIRMATIVA hæc sententia,superioris negatiuæ est declaratio. Cum enim dicitur inimicum nõ abscondi in malis, significatur eum abscondi in bonis,idque propterea:quia tunc inimici sunt in tristitia,sed sic vt ferè eam quantum possunt occultent.Cùm verò dicitur amicus non agnosci in bonis,significatur eum agnosci in malitia,hoc est,afflictione hominis,si scilicet tũc persistat in amicitia,& amico afflicto sua ope consolatione adsit.Nam,vt rectè inquit Ennius: Amicus certus in re incerta agnoscitur.

11 Non

11 *Non credas inimico tuo in æternum, sicut enim æramentum æruginat nequitia illius.*

MONET ab eo qui quondam inimicus fuit, & iam reconciliatus videtur, cauendum, vt non temerè quis se vnquam ei credat, aut eius verbis, quibus amicitiam simulat, fidem habeat. Quod & Seneca monuit dicens; Nunquam fidelem credas tibi quem ex inimico amicum habueris. Adfert autem Sapiens hic aptissimam similitudinem, qua significat, quod quemadmodum æramentum, hoc est, opus ex ære factum, vel, vt est Græcis, χάλκος: æs eius est naturæ, vt æruginem contrahat, ita vt etiam dum mundatum videtur à sua ærugine, vel adhuc aliquid maculæ retineat, vel mox nouam æruginem concipiat: ita & malitia hominis inimici, etiamsi videatur abstersa & deposita per reconciliationem, tamen semper in animo aliquid veteris malitię remanet, eaque semper redibit ad suum ingenium, & inimicitiam atque maleuolentiam contra te concipiet. Vnde & subiicit.

12 *Et si humiliatus vadas curuus, adiice animum tuum, & custodi te ab illo.*

ETIAMSI inquit, sese humiliet, & humiliatione externa incedat curuus, non tamē mox credas, sed diligenter appone tuum animum, & caue tibi ab illo: quia si benè aduerteris, deprehēdes facilè eius malitiam. Quod pulchrè in Gręcis ostenditur sententia apud nos prætermissa, quæ prosequitur similitudinem æris prius positam. Habet autem sic: Et eris in ipso velut qui abstersesis speculum, & cognosces quod non in finem (vt penitus) æruginauerit, hoc est, quòd desierit ęruginem habere, aut de nouo contrahere. Si inquit, apposueris animum tuum erga reconciliatum inimicum simulantem amicitiam, deprehendes in illo te similem esse ei qui æs speculare abstersit, qui mox inuenit vel resedisse aliquid æruginis, vel de nouo contractum. Ita enim & tu agnosces veterem inimicitiam non esse penitus sublatam, sed vel aliquid eius in animo remansisse, vel facilè redituram. Similis doctrina est in Prouerb. 26. Cùm submiserit vocem suam, ne credideris ei: quia septem nequitiæ sunt in corde ipsius. Docet idem & fabula Æsopica, quæ est de angue & vulpe. Quomodo autem quis se à tali simulato amico olim inimico cauere debet, explicat in sequentibus.

13 *Non statuas illum penes te, nec sedeat ad dexteram tuam.*
14 *Ne conuersus stet in loco tuo, ne fortè conuersus in locum tuum inquirat cathedram tuam.*
15 *Et in nouissimo cognoscas verba mea, & in sermonibus meis stimuleris.*

GRÆCA priores duos versus habent ordinatius: quia separatim ea mala quæ continet secundus versus, tribuuntur duobus factis quæ continet primus versus, hoc modo: Non constituas eum apud te ne quando te subuerso stet in loco tuo. Non sedere eum facias ad dexterā tuam, ne quando quærat cathedram tuam accipere. Nostra ergo lectio sic est accipienda: Non statuas illum, &c. ne quem stare fecisti apud te, conuersus contra te, & te subuertens stet in loco tuo: & ne quem sedere fecisti tecum, conuersus ad locum quem obtines, quærat obtinere cathedram tuam, hoc est, quem participem fecisti & consortem tuæ dignitatis, is te subuerso aut deiecto, sibi vendicet tuam dignitatem. Et postea tandem ipsa experientia edoctus cognoscas serò hæc verba mea, & compūgaris in animo tuo propter hos sermones meos, quòd scilicet eos non seruaueris, idque præmonitus, eo magis dolendi causam habens, eóque minus dignus commiseratione. Ideóque subditur.

16 *Quis miserebitur incantatori à serpente percusso, & omnibus qui appropriant bestiis.*
17 *Sic & qui comitatur cum viro iniquo, & obuolutus est in peccatis suis.*

LEGENDVM esse, miserebitur, & non, vt multi libri habent, medebitur, patet ex Græcis, quæ habent: ἐλεήσει. Et est sensus: Sicut non est commiseratione dignus incantator, qui præscius periculi sibi imminentis, serpentem accedit, atque ab eo percutitur vel mordetur: similiter & omnes qui vltro appropiant bestiis, hoc est feris, Græcè enim est θηρίοις) non sunt digni misericordia dum ab eis læduntur, quòd se vltrò periculo exposuerint, quod meritò præuidere debuerant: ita & qui se iungit ac familiariter conuersatur cū viro iniquo, non est dignus cōmiseratione, dum obuolutus est in peccatis eius, hoc est, per peccata & malitiam eius multis malis est implicatus & obrutus, maximè quòd iam me monente sibi à tali cauere debuerat, eique non coniungi. Apta autem est comparatio viri iniqui cum serpente & feris, maximè eius de quo suprà & infrà agitur, nēpe eius qui amicitiā falsò simulat, idque propter eius & vafriciem & feritatem, quæ in sequentibus explicatur. Subdit enim adhuc, semper agens de ficto amico, & reconciliato inimico improbo homine:

18 *Vna hora permanebit tecum, si autē declinaueris, nō supportabit te.*

BREVI inquit, tempore manebit apud te, nempe tempore prosperitatis: at si declinare te contigerit à vetere tua bona fortuna, non amplius tolerabit te, aut tuam fortunam, hoc est, mutata fortuna etiam ipse mutabitur. Falsus enim amicus, inquit Seneca, cum fortuna venit, & cum fortuna recedit. Est autem pro, supportabit, καρτερήσει, hoc est, tolerabit, vt ne quis interpretetur, nō supportabit, non consolabitur aut succurret.

19 *In labiis suis indulcat inimicus, & in corde suo insidiatur, vt subuertat te in foueam.*

EXPRIMIT ficta amicitiæ signa coniuncta studio nocendi. Labiis, inquit, suis dulcia verba profert inimicus ille, & animo suo insidias latenter struit, vt subuertat te præcipitando in foueam, hoc est, malis inuolutum perdat. Notandum quomodo inicet periculi magnitudinem. Nullæ enim sunt maiores, periculosioresque insidiæ, quàm quæ sub nomine amicitiæ, ac officij simulatione occultantur.

20 *In oculis suis lachrymatur inimicus, & si inuenerit tempus, non satiabitur sanguine.*

MALE quidam legunt, in oculis tuis, cùm sit Græcè, ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, in oculis suis. Malè

Malè item quidam libri hanc partem hic legunt, In lachrymis tuis,& postea eandem repetunt legentes: In oculis suis, cùm non solùm Græca, sed & emendatiora exemplaria eam tantum semel habeant. Non solum inquit, labiis suis amicitiam simulat,& odium suum tegit inimicus, sed etiam oculis suis lachrymas scilicet profundendo, dum vult ostentare se dolere quod aliquando inimicitiam exercuerit, aut quòd videat alterius aliquod infortunium. Hæc sanè simulatio efficacissima est quod virorum sit non facilè in lachrymas erumpere, nisi re aliqua serio & multum cor angente. Cui simulationi potentissimæ addit econtrà studium nocēdi pessimum. Et si inuenerit, inquit, opportunitatem, non satiabitur sanguine, hoc est, vtetur in te summa crudelitate, non satis habens si te lædat, & sanguinem effundat, nisi etiam totum effundat, & te occidat, imò nec morte contentus, sed etiam inoccisi corpus & nomen sæuiens: vt ex multis historiis sæpius factum intelligere licet.

21 *Et si incurrerint tibi mala, inuenies eum illic priorem & quasi adiuuans suffodiet plantas tuas.*

GRÆCA habent, πρότερόν σου, priorem te. Itaque sensus est: inuenies eum illic ante te, vt scilicet cum simulatione doloris de tuo infortunio loqui incipiat antequam tu illi narres, & cùm se præsentem exhibeat quasi paratum ad iuuandum, sub specie auxilij, ipsemet tibi ad casum inclinato suffodiet plantas tuas, hoc est, cadere faciet & deiiciet. Quid autem iam perdito amico deinde sit facturus, sequenti versu exprimit.

22 *Caput suum mouebit, & plaudet manu: & multa susurrans commutabit vultum suum.*

EXPRIMIT his verbis signa lætitiæ, quæ inimicus defuncto eo quem fictè amare videbatur, est editurus. Præ lætitia, inquit, caput suum mouebit,& plaudet manu, quod voti sui sit compos effectus,& multa apud se susurrans quæ non auderet palam eloqui, commutabit faciem suam,
Thren. 2. exhibendo eam lætam, quam prius tristem exhibuit. Simile Iudæis contigisse Ieremias lamentatur. Plauserunt inquit, super te manibus suis om-
Psal. 21. nes transeuntes per viam, sibilauerunt & mouerunt caput super filiam Ierusalem. Et Christus in Psalmis: Omnes videntes me deriserunt me, locuti sunt labiis,& mouerunt caput. Ex hac pulchra descriptione ficti amici, qui reuera inimicus est, benè intelligere licet, quare antè præmiserit signa inimici, nempè quòd in bonis viri abscondatur: in malis verò non abscondatur, saltem non diu. Ceterum quod hic longa narratione depin-
1.Mac.13. xit, in multis historiis tum sacris tum prophanis impletum videre licet. Narratur enim in libris Machabæorum, quomodo Triphon dolo occiderit Antiochum adolescentem,& strenuissimum Ionathan circūuenerit & interemerit. Item quòd
Iere.41. Ptolomeus Simonem, eiusque filios interfecerit. Talis etiam fuit impius ille Ismahel, de quo narrat Ieremias, quod ibat incedens & plorans, & suo ploratu seduxit octoginta viros calamitate confectos, occideritque eos.

CAPVT XIII.

1 *QVi tetigerit picem, inquinabitur ab ea, & qui communicauerit superbo, induet superbiam.*

DOCVIT in precedentibus cauendum à consortio dolosi, benefaciendum non peccatori, sed iusto, cauendum item à familiaritate inimici reconciliati: prosequitur hoc capite hanc de cauendis quorundam consortiis tāquam prauis & periculosis doctrinam, docens preterea declinanda consortia superborum, diuitum, magnatum,& quorumuis inequalium. In primis ergo dehortatur à consortio cum superbis, tanquam pernicioso, comparatione vsus aptissima picis cum superbo, qua significat consuetudinem cum superbis contagiosam esse,& mox superbiam inducere, atque homini adherere, quod per eam cōsuetudinem homines natura sua inanis glorie appetentes, à modestia humilitatéque mox abducantur, ac superbiam contrahant. Sicut inquit, qui tetigerit picem, mox ab ea adherente inquinatur: ita & qui consortium init cum superbo, induet superbiam, eáque inquinabitur. Sicut enim pix & adheret facilè,& adherendo inquinat, hominémque dedecorat, ita & superbia.

2 *Pondus super se tollit, qui honestiori se communicat & ditiori se ne socius fueris.*

GRÆCA habent. Pondus super te ne tollas in vita tua,& fortiori te ac ditiori te ne cōmunices. Quoddam scriptum habebat similiter, & ditiori te & fortiori te ne socius fueris. Vnum tantum habuit,& fortiori te. Quam lectionem veriorem puto: quod nomine, honestiori, significetur more apud interpretem recepto, idem quod ditior. Prohibuit consortium cum superbis prohibet nunc consortium cum ditioribus & fortioribus: quia sicut qui cum superbis init consortium, ab eis coinquinatur: ita qui cum ditioribus & fortioribus communicat, pondus super se tollit; hoc est, grauamen magnum & onus sibi imponit,& vltro assumit. Id quod in sequentibus per varia declaratur, in quibus tenuiores & infirmiores à ditioribus & potentioribus grauari solent. Vtilis sanè est hec & sequens doctrina cōtra multorum opinionem, qui benè secum agi putant,& fœlices se existimant, si in diuitum & magnatum consuetudinem & amicitiam recepti fuerint: quorum consortio se honoratos putant:& commoda multa consecuturos. At quod sapiens quidā querenti, quam vxorem duceret, respondit parem, equaléque ducendam esse, id latius patet in omni vite societate & ratione, maximè autem in amicitia. Vnde inter ea que vitam faciunt beatiorem, Martialis refert, pares amicos.

3 *Quid communicabit cacabus ad ollam quando enim se colliserint, confringetur.*

RECTIVS Græca quid communicabit olla ad lebetem, hic impinget, illa confringetur. Quid inquit, conuenit communionem esse inter cacabum eneum & ollam testaceam. Cùm enim ea sese colliserint, nihil quidem inde mali patientur

tur cacabus,ſed olla confringetur.Significat ergo non conuenire vt cum potentiori ſocietas ineatur,quod à potentiori periculum eſſe poſſit ſocio infirmiori,non illi ab ipſo. Extat ad idem ſignificandum fabula Æſopica,coincidens cum hoc Sapientis loco,de duabus ollis,altera lutea,altera ærea:quarum vtramque cùm vis fluminis tuliſſet, luteæ collisionem metuenti reſpondit ærea: ne quid timeat,ſeſe enim ne collidantur ſatis curaturā. Tum altera: ſeu me,inquit, tecū,ſeu te mecum flumen colliſerit,cum meo vtrumque fiet periculo:quare certum eſt à te ſeparari. Cuius morale & ſignificationem ſequentia hic optimè declarant.

4 *Diues iniuſtè egit,& fremet:pauper autem læſus tacebit.*

OSTENDIT vnum modum quo olla à cacabo confringitur,hoc eſt, pauper à diuite læditur. Sæpè,inquit, contingit vt diues iniuſtè quippiam agat in pauperem , & inſuper per iram indignè fremere & minari non obmittat , duplici eum incommodo onerans,lædendo ſcilicet & comminando.Quibus accedit & tertium, nempè quod pauper læſus tacere cogitur,nec audet ſuam innocentiam defendere, aut alterius iniuriam oſtendere,ne,ſi loquatur , iratum magis offendat, & ad nouam quam comminatur iniuriam inferēdam prouocet. Græca quod eſt amplius habent pro tacebit, προσδεηθήσεται: hoc eſt,orabit.Ita enim etiam ſæpè accidit,vt pauperi etiā læſo blandè loquendum ſit & ſupplicandum:quo iratus diues placetur,& eius amicitia retineatur,aut ne noua iniuria inferatur,iuxta illud Prouerb. 18.Pauper cum obſecrationibus loquitur,diues autem effabitur rigidè.

5 *Si largitus fueris,aſſumet te:& ſi non habueris,derelinquet te.*
6 *Si habes,conuiuet tecū & euacuabit te,& ipſe nō dolebit ſuper te.*

ALIVD inconueniens hic commemorat,ſignificans pauperiorem à ditiore non conſecuturum, vti ſperabat,vtilitatē,ſed cōtra potius diuitem præ amicitia & ſuperbia (vt ferè diuites & auari ſunt & ſuperbi, omnia ſibi deberi exiſtimantes) ſuam ex ſocio quæſiturum commoditatem , eumque pauperiorem redditurum quòd illius amicitia & muneribus & ſumptuoſis conuiuiis ſit fouenda , & emenda. Si inquit , largitus fueris muneta aſſumet te in ſuam amicitiam, & ſi non habueris, non ipſe tibi dabit , ſed mox derelinquet te. Si habes , conuiuet tecum, hoc eſt , conuiuabitur tecum , cogeris enim inuitatus etiam reinuitare , ſicque pauperiorem te reddet,nec ob id aliqua tui commiſeratione tangetur,nec dolebit ſuper te , etiamſi eius nomine pauperior redditus ſis.

7 *Si neceſſarius illi fueris,ſupplantabit te , & ſubridens ſpem dabit narrans tibi bona,& dicet: Quid opus eſt tibi.*

SIMILE eſt cum præcedenti,niſi quod ibi ſignificatur diuitem à pauperiore quærere & munera & conuiuia , hic vero etiam eius operam & laborem , pro quo tamen nihil niſi verba & vanam ſpem daturus ſit operam ſuam præſtanti. Si inquit , neceſſarius illi fueris , & opera tua indiguerit , ſupplantabit te , hoc eſt decipiet te , bonis ſcilicet promiſſis & blando aſpectu extorquens id à te in quo tua opera indiguerit. Subridens enim , vel vt eſt Græcis , arridens tibi , ſpem dabit tibi narrando & promittendo bona quæ ab eo in mercedem expectes , & dicet : Quid opus eſt tibi? An aliqua re indiges? Nihil dubita , ego te nulla re egere ſinam. Liberè dicas quo indigeas , ego paratus ſum ſuccurrere: quaſi dicat : Sic quidem à te quod vult extorquebit , ſed præter verba & vana promiſſa nihil reddet. Pro ſupplantabit: Græcis eſt ἀποπλανήσει: hoc eſt,decipiet. Sed & alias,vt capite tertio hoc verbum reddidit interpres per ſupplantare , accipiens illud pro decipere. Multi libri habent, narrans tibi omnia bona , ſed omnia , vt non eſt in Græcis , ita nec in multis ſcriptis:& obeſt ſenſui.

8 *Et confundet te in cibis ſuis donec exinaniat te bis & ter,& in nouiſſimo deridebit te.*
9 *Poſtea videns derelinquet te,& caput ſuum mouebit ad te.*

SI inquit,præter verba aliquid gratiæ & beneficij impartitus fuerit,id in conuiuiis ſitum erit , quibus quandoque te excipiet : at his ipſis cibis ſuis pudorem tibi adferet: ita vt ex pudore etiam tu viciſſim illum ſplendidis conuiuiis cogaris excipere,donec ſæpius facultates tuas euacuet & exhauriat ſic,vt amplius ſumptus ferre nō poſſis;ſicque tandem deridebit te velut inſipientem & ſtultum,quod te illi ſocium exhibere præſumpſeris.Deinde etiam cernens tuam inopiam derelinquet te,& tantum abeſt vt condoleat aut ſuccurrat,etiam caput ſuum mouebit contra te, vel deridendo te , vel renuendo petitioni ac precibus tuis acquieſcere , qui prius omnia erat pollicitus. Pulchra certè narratio : ex communi vita deſumpta, qua dum ob oculos ponit quod experientia ſæpè vſuuenire teſtatur, efficaciter hortatur non temerè ditiorum amicitias ambiendas, nec honorem aut fructum ex illis expectandum, ſed magis iniurias cum defenſionis negatione , & depauperationem cum irriſione,& omnis præconceptæ ſpei fruſtratione.

10 *Humiliare Deo,& expecta manus eius.Attende ne ſeductus in ſtultitia humilieris.*

PRIOREM partem Greca non habent,ſicut nec Rabanus,poſteriorem ſic habent : πρόσεχε μὴ ἀποπλανηθῇς τῇ διανοίᾳ, καὶ ταπεινωθῇς ἐν εὐφροσύνῃ σου , hoc eſt, attende ne ſeducaris mente , & humilieris in lætitia tua.Interpres legit ἀφροσύνῃ, hoc eſt,ſtultitia:quomodo etiam quidam legendum putant.Pertinent autem hæc ad ſuperiora, Quoniam enim oſtendit eos qui ſe ditioribus coniungunt , ſeſe illis cum magno detrimento ſuo debere demittere , nec aliud præter vanam ſpem ab eis recipere, monet Sapiens vt ne ſinant ſe ſpecioſis eorum promiſſis , & præſumpta vana commodi conſequendi perſuaſione decipi, ne per ſtultitiam illam ſuam qua ſtultè confiſi ſunt in ditioribus: & ſperabant ſe magnos futuros , humilientur , deiiciantur , vileſque & abiecti fiant, humiliandum potius eſſe Deo , animóſque noſtros illi ſubmittendos , vt illi placere & obedire ſtudeamus , & expectanda manus potentiæ & benignitatis eius qui non deſerit nec fruſtratur ſperantes in ſe. Hoc ergo Sapiens hic

vult

Psal.117 vult insinuare quod apertius dicit Psalm. Bonum
Psal.145. est confidere in Domino quàm confidere in principibus.&,Beatus vir cuius est nomẽDomini spes eius.Nolite confidere in principibus,&c.

---

11 *Noli esse humilis in sapientia tua,ne humiliatus in stultitia seducaris,*

HANC sententiam etiam Gręca non habent. Videri autem potest ab interprete addita ad declarationem superioris,vt nomen sapientiæ respondeat τῇ διανοίᾳ,hoc est,mẽte,sententia: vel intelligentia. Proinde hic potest reddi sensus huius versus conueniens proposito. Noli in eo quod te sapienter eligere & instituere putas, vilis esse & nimis demissus,vt scilicet putes te prudenter facere, eligendo ditiorum consortium, & ob id te illis nimis demittas & subiicias, ne sic humiliatus seducaris ab illis per stultitiam tuam. Hoc est,caue ne quam putas esse sapientiam, qua te demittendum putas ditioribus, seductus agnoscas esse stultitiam. Rabanus sententiam hanc sic intelligit: Noli in eo quod rectè sapis & intelligis, sic esse humilis animi, vt cedas contrarium docentibus, & non ausis,cùm oportet, contradicentibus veritati resistere, ne sic humiliatus seducaris ab eis per eorum stultitiam, aut in eorum stultitiam.Nam per accusatiuum, legit;In stultitiam:quomodo & scripta quędam habebant.

---

12 *Aduocatus à potentiore,discede:ex hoc enim magis te aduocabit.*

DIXIT de consortio ditiorum,subiicit nunc de consortio magnatum ac principum, variis sententiis docens qua moderatione cum illis agendum sit. Sunt enim principum amicitiæ & familiaritates periculosæ,vt qui vitæ ac necis potestatem habeant, & leui nonnunquam de causa offendantur, ac fauorem mutent. Et tamen sunt qui eorum amicitias imprudenter ambiunt, quasi per eas honorem & vtilitatem magnam consecuti. Monet ergo in primis, vt qui à potentiore aliquo vocatur vel ad mensam, vel ad familiaritatem, vel ad dignitatem, non mox accurrat, sed ab initio ex reuerentia personæ, & animi sui modestia renitatur, excusando se honestè, & agnoscendo se indignum illius congressu & colloquio. Si enim ille ex animo vocauit, tantum abest vt offendatur & reiiciat quem vocauit, quin potius animaduertens & reuerentiam quæ illi exhibetur, & inuitati humilitatem principibus gratissimam, his delectatus, propterea magis aduocabit. Indicat ergo duplicem fructum ex honesta in initio recusatione, nempè; quia per eam intelligitur an vocatio fiat ex animo, an potius honoris tantum causa, ac ad tentandum,& qui vocatur, gratior fit vocanti. Huius aliquale exemplum habemus in Dauide, qui à Saule vocatus ad nuptias filiæ suæ, honestè aliquandiu recusauit, dicens: Quis ego sum, aut
1.Re.18. quę est vita mea,aut cognatio patris mei in Israel, vt fiam gener regis?

---

13 *Ne improbus sis, ne impingueris, & ne longè sis ab eo, ne eas in obliuionem.*

SECVNDVM præceptum, quo docet eam in accessu ad principes moderationem tenendam, vt nec improbè aut importunè quis se ingerat eis, ne turpiter repellatur, nec aduocatus se omnino ab eis elonget, ne conceptus fauor pereat, qui quandoque vtilis esse possit & necessarius.Indicat ergo principũ amicitias nec temerè ambiendas nec aspernendas.Ne,inquit,improbus sis,ingerendo scilicet te ad eos antequam voceris, ne impingueris: hoc est, turpiter repellaris tanquam indignus,& tamen ne etiam longè sis ab eo qui iam aliquem erga te fauorem concepit, ne venias apud eum in obliuionem, sicque omnem spem beneficij amittas. Rectè enim Alexander interrogatus quomodo quis conuersari debeat cum principibus, respondit, eos adeundos sicut ad ignem, vt neque valde quis vicinus sit ne comburatur, neque longè sit ab eo ne frigeat.

---

14 *Ne retineas ex æquo loqui cum illo, nec credas multis verbis illius,*
Ex multa enim loquella tentabat te,& subridens interrogabit te de absconditis tuis.

DIXIT quæ moderatio seruanda ante congressum,nunc docet quæ in ipso colloquio seruanda sint,duo requirens.Primum, vt ne quis persistat diu loqui cum principe tanquam cum pari, & ea cum libertate qua ipse loquitur, sed vt paucis quod dicendum est absoluat, ne vel nimia confidentia, vel nimia loquacitate displiceat. Secundo, vt ne illi facilè & firmiter credatur, etiamsi blandè loquatur, & multa promittat, quòd illa familiaris principum collocutio nonnunquam fiat ad explorandum animum hominis, & expiscandum secreta eius. Pro non retineas ex æquo loqui,Græcis est, μὴ ἐπέχε ἰσηγορεῖσθαι:hoc est,non dubites colloqui.Sed interpres legit,ἰσηγορεῖσθαι:vt sit ab ἴσος:æqualis.Quid sequatur principum collocutionem & eorum explorationem,deinde explicat,dicens:

---

15 *Immitis animus illius conseruabit verba tua,& non parcet de malitia & de vinculis.*

QVI inquit,blanditia verborum amicitiam simulauit,& animum tuum expiscatus est, is per sæuitiam animi sui tectam verborum blanditie,conseruabit in memoria sua tua verba quæ locutus es; reuelans ei tua secreta, & opportunum tempus nactus,non parcet te affligere etiam vsque ad incarcerationem & vincula, sine commiseratione tibi quamuis inferet afflictionem & vincula,qui prius aureos tibi videbatur promittere montes.

---

16 *Caue tibi,& attende diligenter auditui tuo,quoniam cum subuersione tua ambulas.*
17 *Audiens verò verba illa,quasi in somnis vide,& vigilabis.*

PERTINENT hæc ad verba illa principum, de quibus prius dixit,ea scilicet quibus multo sermone tentant hominem, & explorant eius secreta. Diligenter, inquit, attende his quæ audis ab eo, & caue tibi ne quid reticendum ei dicas, quoniam tu conuersaris cum eo non sine periculo vitæ tuæ, aut damni alicuius temporalis. Itaque audiens verba illa, quibus tua expiscatur secreta, diligenter attende & vide, quemadmodum qui seriò de re aliqua cogitare & consultare volunt,in quiete nocturna circa eam attentissimè cogi-

cogitant vigilando: ita & tu diligenter attende illis verbis, & vide quid respondeas, ne sis dormienti similis, sed vigila & circumspectus sis. Hic sensus huius obscuræ vltimæ sententiæ maximè accedit Græcis, quæ habent: Audiens hæc, in somno tuo vigila. Non ergo illud, quasi in somnis, iungendum est cum præcedentibus, vt intelligatur, verba illa audiēda quasi in somnis, hoc est, parum ad ea attendendū, & paruam fidem eis habendam, sicut quidam intelligunt, sed magis cum sequentibus. Nec habent multi libri, audiens verò verba illa, sed quidam, audiens verò illa, sine verba: quidam, audiens verba illa sine verò, quomodo & Rabanus legit, qui etiam hanc partem iungit cum præcedenti: hoc modo: quoniam cū subuersione tua ambulas audiens verba illa: vt vna tantū sit sententia. Quod & mihi satis placet.

---

18 *Omni vita tua dilige Deum, & inuoca eum in salute tua.*

RECTE hanc superioribus subiecit sententiam: tanquam quæ rationem indicat, qua omnia pericula vitari possis: quasi dicat. Vt quę dixi pericula, & alia effugere possis quę varia in hac vita accidere possunt, tota vita tua dilige Deum, & insuper inuoca eum pro salute tua, & temporali & spirituali. Ita enim fiet, vt qui propè est omnibus se in veritate inuocantibus, te ab omni malo præseruet, qui diligentibus se omnia in illorum bonum conuertit. Benè autem duo hæc coniungit, dilectionem scilicet Dei & inuocationem illius: quia nec vitæ innocentia sufficit vt quis tutus sit, nisi assidua oratione se homo muniat contra periculorum varietates, & improborum conatus: nec inuocare prodest, si desit timor & dilectio Dei. Dicitur enim impiis: Cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam. *Isaia 1.*

---

19 *Omne animal diligit simile sibi, sic & omnis homo proximū sibi.*
20 *Omnis caro ad similem sibi coniungitur, & omnis homo simili sibi sociabitur.*

PROSEQVITVR quam cepit doctrinam, docens cum quibus familiaris societas ineunda sit: & cum quibus non, hoc est, cum similibus in vita & fortuna, non autem cum his qui dissimilis sunt vitę aut fortunæ vt pauperi non benè cōueniat cum diuite, nec iusto cum peccatore. Id quo efficacius commonstret, adducit animalium exempla, quæ docent id maximè esse naturale: vt similia iungantur, non dissimilia. Omne, inquit, animal diligit animal sibi secundum genus simile, ideóque iungitur ei, & congregatur cum illo. Non enim monedula cum aquilino genere consociatur, sed cum suo genere: & vt dicitur, Aues concolores simul volant: & Cōueniunt pecudes, & iunctæ pabulæ carpunt. Ita ergo etiam conuenit vt quisque eis iungatur, & familiarius diligat, qui sibi sunt in vitæ genere & fortunæ conditione similiores. Vtitur hac ratione & Cicero libro de amicitia: Si inquit, hoc apparet in bestiis, vt requirant atque appetant ad quas se applicent animantes, idque faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani, quanto id magis in homine? Et in eodem libro: Dispares mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam vllam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima esse potest, morum studiorumq; distantia. Hæc ille. Illud enim veteribus celebratum in omni animantium genere vim habet, τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φίλον: hoc est, Simile amicum simili: vel, Simile gaudet simili. Vnde est & illud: Similitudo mater amoris. Porrò circa lectionem notandum est, legendum potius per præsens, coniungitur, vt habet quidam libri, quàm per futurum, coniungetur, cùm Græcis sit συνάγεται: Non est tamen legendum per præsens, sociatur, sed sociabitur, cum Græcè sit προσκολληθήσεται, adhærebit. Ex eo enim quod fit in animalibus, vult ostendere quid in hominibus fieri conueniat. Quod autem in genere significauit, id iam in sequentibus expressius explicat, ostendens hæc eo pertinere, vt dissuadeat societatem aut iusti cum peccatoribus aut pauperis cum diuitibus.

---

21 *Si communicabit lupus agno aliquando? sic peccator iusto?*
22 *Quæ communicatio sancto homini ad canem? aut quæ pars bona diuiti ad pauperem?*

QVOD ad lectionem attinet, quidam libri habēt, sicut communicabit: quia sequitur, sic. Alij melius habent: Si communicabit. Et potest legi interrogatiuè, vt sit sensus: An aliquando lupus inibit societatem cum agno quem hostiliter persequitur, sic & peccator an aliquando solidam communionem habebit cum iusto, cui tantopere contrarius est. Vel potest legi assertiuè, vt sit sensus. Si aliquando lupus societatem inibit cum agno, etiam videre licebit peccatorem communicare iusto: quasi dicat, sicut illud non fiet, ita nec istud. Aptè autem peccator lupo, ob suam rapacitatem & odium iustorum comparatur iustus agno: ob suam innocentiam & vtilitatem, quam de se mundo adfert. In altera sentētia quidā libri habent tantum, pars, non pars bona. Quidam etiam etsi pauci habebant, pax atq; hęc procudubio est vera lectio, cū Gręcè sit εἰρήνη: hoc est, pax. In altera parte ꝑ sancto homini Gręcis est ὑαίνη, hoc est hyęnę. Est autē hyæna animal ferū & crudele, de quo inter multa mira quæ de eo narratur, scribit Plinius libr. 8. c. 30. maximè sermonem humanum inter pastorum stabula assimilare, nomenque alicuius addiscere, quem euocatum foris laceret. Item vomitionem hominis imitari ad solicitandos canes quos inuadat. Præterea vmbræ eius contactu canes obmutescere. Non ergo mirum est Sapientem hic insinuare nullam esse cōmunicationē & pacem, sed potius inimicitiam inter hyænam & canem, atque his animalibus assimilare conditionem diuitis & pauperis: quòd sicut hyæna callidè opprimat canem: ita & diues pauperem, quem sępè vel solo timore sui obmutescere facit. Mirum cur interpres verterit, sancto homini, quanquam magis putem legendum, sancti, sic enim habebāt multa scripta. Quæ communicatio sancti ad canē, vt videri possit interpretem legisse, τοῦ ἁγίου vel ὑγιαίνου pro ὑαίνη. Et potest iuxta hanc lectionem dictio, sancti, accipi pro re sanctificata, quę rectè opponitur cani: quia canis immundissimum fuit animal secundum legem, vt pote nec findens vngulam, nec ruminans, cui nullo modo conuenit res sanctificata, vnde Dominus prohibet sanctum dare canibus. Et Isaię 66. canis opponitur sacrificiis, cùm dicitur: Qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem. Vnde etiamsi legatur, sancto homini, rectè canis accipi potest pro animali in propria sua significatione, vt significetur hominem

nem sanctum nullam habere côuenientiam cum cane, animali scilicet immundissimo, & à sacris adeo semoto: vt nec pretiû eius offerri posset Deo, vt dicitur Deuter. 23. Communiter tamen canis hic accipitur metaphoricè pro peccatore immûdo & prophano, quomodo & ibi: Non est bonum sumere panem filiorum, mittere canibus: vt quod hic dicitur côueniat cum illo Pauli: Quæ participatio iustitię ad iniquitatem? aut quæ societas luci ad tenebras? quæ conuentio Christi ad Belial aut quæ pars fideli cum infideli.

Matt. 15.

2. Cor. 6.

23 *Venatio leonis onager in eremo, sic & pascua diuitû sunt pauperes.*

SICVT inquit, leo venatur in deserto asinos syluestres, qui inferiores sunt viribus leoni: ita & diuites depascuntur pauperes: quia eorum bona decipiunt, eorum que se pascunt laboribus, qui ipsorum violentiæ nequeunt resistere. Ostendit ergo benè hac sententia, non posse pacem esse inter diuitem & pauperem, quod & alia ratione rursum ostendit, cùm subiicit.

24 *Et sicut abominatio est superbo humilitas, sic & execratio diuiti pauper.*

NON potest ergo benè conuenire inter diuitem & pauperem: quia sic diues pauperem execratur, sicut superbus abominabitur humilitatem. hoc est, dedignatur admodum vilis haberi & abiectus. Consequentia quidem sermonis exigere videbatur: vt diceret execratio diuiti paupertas, maluit tamen dicere, pauper, quo significaret propter paupertatem: quam odit diues auarus, non posse diuitem amare pauperem, & proinde non posse inter eos esse pacem & cômunicationem bonam.

25 *Diues cômotus confirmatur ab amicis suis, humilis autem cùm ceciderit, expelliitur & à notis.*

ALIQVOT sententiis sequentibus, collatione facta inter diuites & pauperes, ostendit iniquam esse eorum conditionem, & valde dissimilem, vt mirum non sit quòd inter eos non conueniat. Conditionis autê dissimilitudinê ostendit pulchrè, & in mutatione fortunæ, & in sermone vtriusque. Si, inquit, diues aliquo infortunio obrutus fuerit: & conquassatus, mox confirmatur consilio & auxilio ab amicis suis quos facilè multos habet propter diuitias suas: si verò humilis: hoc est, pauper, (Græcè enim hic est πτῶχος) ceciderit in aliquod infortunium, tantum abest vt à tis & amicis erigatur: vt etiam ab eis relinquatur, imò & expellatur ab eorum consortio, quòd metuant ne damnum aliquod pati cogantur propter eum. Vnde Iob dicit: Noti mei quasi alieni recesserunt à me, dereliquerunt me proximi mei: & qui me nouerant, obliti sunt mei. Et in Prouerbiis: Fratres pauperis oderunt eum, insuper & amici procul recesserunt ab eis. Legendum autem potius, expellitur, per præsens, quomodo multi libri habent & Rabanus, & non per futurum expelletur, docent Græca, quæ habent προσαπωθῆται. Pulchrè autem diuiti tribuit esse commotum, paupe-ri cadere: quia diues ferè tantum commouetur in sua infœlicitate. Nam antequam cadat mox cô firma- ur, pauper verò etiam cadit, & graue infortunium patitur, nemine ipsum confirmante.

Iob. 9.

Prou. 19.

26 *Diuiti decepto multi recuperatores, locutus est superba, & iustificauerunt illum.*

27 *Humilis deceptus est, insuper & arguitur, locutus est sensanie, & non est datus ei locus.*

INTELLIGI posset per diuitê deceptû & humilem deceptum, is qui per alicuius fraudem iniuria affectus est, nam & sic vera erit sententia. Diuiti enim sic decepto multi sunt qui recuperare student damnum illatum, at pauper ab alio deceptus etiam redarguitur, quòd se per ignauiam & stultitiam decipi permiserit, eiusque deceptio nô tam decipienti quàm decepto imputatur. At Græcis consideratis, magis intelligendum est diuitem vel pauperem dici deceptum, qui errat, & per errorem peccat. siue opere, siue sermone, admittendo scilicet aliquid opere quod malum est, aut asserendo quod falsum est. Græcis enim est verbum σφάλλω quod errare significat, & offendere. Itaque sensus est, Cùm diues per errorem aliquid delinquit siue facto, siue verbo, multi sunt qui illum defendant & excusent, imo etiamsi loquatur aliqua per superbiam, multi sæpè sunt qui benè eum loqui prędicent, aut saltê excusent. Contrà si humilis & abiectus quispiam aliqua in re erret, & per errorem peccet siue facto, siue verbo, non solum non habet qui eius errori compatiantur, eúmque instruant in spiritu lenitatis, sed etiam durè de suo errore redarguitur: quod si verò prudenter aliquid loquatur, non est datus ei locus, hoc est, non admittitur nec recipitur eius sermo, & negatur ei audientia. Contemnitur enim sermonis prudêtia propter personæ inopiam. Quod inter cæteras huius sæculi vanitates miratur etiam Sapiens in Ecclesiaste: Quomodo inquit, sapientia pauperis est contempta, & verba eius non sunt audita? Simile est quod sequitur.

Eccl. 9.

28 *Diues locutus est, & omnes tacuerunt: & verbum eius vsque ad nubes perducent.*

29 *Pauper locutus est, & dicunt: Quis est hic: & si offenderit, subuertunt illum.*

DIXIT prius de his quę diuites malè loquûtur, nunc de his quę videntur benè dicere, quibus significat duplicem honorem deferri, videlicet & quòd in primis cû summo omnium silentio audiuntur, & quod deinde oratione absoluta sermo illorum valdè extollitur & laudatur. Contrà si pauper in aliqua communitate loqui incipiat, mox sermo eius ob personę conditionem explôditur, & dicitur: Quis est hic; quasi dicat, Indignus est qui inter nos loquatur, & docentis personam assumat, quemadmodum de Christo dixerunt. Nónne hic est filius fabri, &c. Et si in aliquo verbo offenderit, errauerit, & lapsus fuerit, mox hinc sumunt occasionem perdendi illum.

Matt. 13

30 *Bona est substantia, cui non est peccatum in conscientia, & nequissima paupertas in ore impij.*

QVONIAM Sapiens hactenus multa dixit de iniquitate diuitum, & misera conditione pauperum, ne ea culpa rerum esse videatur, & diuitię aut paupertas in malis numerentur ac dânentur, ostendit hoc loco nec malas esse diuitias imo bonas, si diues sit bonus, nec bonam esse pau-

perta

pertatem multa mala committit, murmurando contra Deum peierando,& mendacia multa proferendo: vt in plerisque pauperibus experientia accidere docet. Quidam apud Terentium diuitias neque in bonis neque in malis numerat, sed tales dicit esse, quales sunt illi qui illis vtuntur. Idem senserunt qui eas instrumenta nominarunt quibus ad virtutes aut ad vitia vti possunt homines. Spiritus sanctus eas, sicut & valetudinem & corporis vires, dicit esse dona Dei, maximè illis qui eis benè vtuntur,& sine peccato obtinent ac possident. Cæterùm quod ad literam attinet, notandum relatiuum, cui, in priori parte posse referri vel ad substantiam, vt sit sensus: Bonæ sunt diuitię quibus non adest peccatum: vel ad hominē, vt sit sensus: Bonę sunt opes illi homini cui non est peccatum. Illud autem, in conscientia, additum est non malè ab interprete: vt intelligatur à conscientiæ dispositione pendere omnem externam fœlicitatem. In posteriori parte non est superlatiuus nequissima, sed πόνηρα, hoc est, praua est paupertas in ore impij, qui scilicet eam execratur,& pro pter eam blasphemat, aliáque mala committit.

---

21 *Cor hominis immutat faciem illius siue in bona, siue in mala.*

LEGENDVM est in bona & in mala & non in bono & in malo. quomodo quidam libri habent cùm Gręcis sit εἰς ἀγαθὰ, εἰς κακά. Rectè hęc sententia subiungitur præcedenti,& sequentibus præmittitur: quia hac ostenditur fœlicitatem hominis non subsistere in externarum rerum opulentia, nec earundem inopia fœlicitatem tolli, sed eandem consistere potissimum in interiori cordis bona dispositione, adeo vt fœlix sit & diues qui bono corde præditus est, etiamsi rerum externarum copia destitutus sit: contrà sit infœlix & miser, qui corrupto & prauo est corde, etiamsi rerum externarum abundantiam habeat, vt mox declarat in auaris, qui semper tristi sunt corde, nec sibi boni nec aliis. Cor, inquit, hominis pro sua diuersa dispositione immutat faciem illius siue ad bona siue ad mala, vt scilicet vel lęta sit vel tristis & vel benè se habeat vel malè. Quanquā enim vultus volui possit, variéque fingi, tamen plerunque est iudex affecti animi, in quo expressa sunt signa iracundiæ, clementiæ, hilaritatis,& tristitiæ, item
Matt. 12. signa conscientiæ, ac timoris & verecundię. Sicut enim ex abundantia cordis os loquitur, & bonus homo de bono thesauro cordis profert bona, malus mala: ita pro varia dispositione cordis,
Prou. 17. varia est & vultus dispositio, imo & totius corporis. Spiritus enim tristis, inquit Sapiens, exsiccat ossa, animus verò gaudens ætatem floridam facit. Duplici ergo ratione cor hominis immutat vultum eius, nempè & quia affectio cordis latentis fere diffunditur in exteriorem vultum, vt talis sit vultus hominis quale est cor: & quia ex cordis dispositione pendet bona vel mala hominis valetudo & sanitas, vel ægritudo.

---

22 *Vestigium cordis boni, & faciem bonam, difficile inuenie & cum labore.*

GRÆCA sic habent. Vestigium cordis in bonis, est facies hilaris: & inuentio parabolarum, cogitatio cum labore. Quo declaratur quod dictum est, ex motu affectúmque animi vultum quoque variè affici, in eóque extare expressa signa animi læti, rebúsque secundis fruentis, aut graui aliqua ac difficili cogitatione occupati. meditatio enim & intentio animi cum labore coniuncta ipso vultu significatur. Quædam scripta habebant, post faciem bonam,& inuētionem parabolarū: vt verissimile sit interpretem aliquid vertisse quod Græcis respondeat. Id quoniam nullum videbatur habere commodum sensum, reiectū est à multis, cum posset hic esse sensus, quem non dubito fuisse interpretis, Inuenies difficilè ac cū labore, vestigium cordis boni, hoc est, faciem bonam, & inuentionem parabolarum, hoc est, absconditarum sententiarū: quia vtrumque nō nisi exercitio virtutis & studij obtinetur, hoc est, nec virtus quę sola solidè lætificat, nec sapientia sine labore paratur. Secundum receptam lectionem, postquam dictum est cor hominis, immutare faciem hominis, ita vt ex consequenti facies hominis sit vestigium, hoc est, indicium cordis siue boni, hoc est, læti & benè affecti, siue mali, subiicitur difficulter inueniri vestigium cordis boni, hoc est faciem bonam, (videtur enim secundum exponere primum,& coniunctionem & expositiuè accipiendam) aut quia eam rem non facilè quis in se assequitur, aut quia nec in aliis facilè inuenitur, quia pauci sunt & rari qui diu & constanter sunt lęto corde & facie, cum & iusti pauci sint qui omnia huius mundi mala fortiter perferant, nec ob aliqua sua peccata non aliquando tristari debeāt,& peccatores grauibus sępè curis etiam in rerum abundantia torqueantur, sicut de auaris subiicitur. Deinde sunt etiam qui etsi videantur bonam habere faciem, quę cordis boni sit testimonium, revera tamen non habent talem vt quę per fictionem siue fraudulentiam, siue necessariam & vtilem, non respondeat cordi. Nam & Ioab subdolè exhibuit læram faciem Abner & Amasę. Et Hester roseo vultu colore perfusa, gratis ac nitentibus oculis, tristem celabat animum, & nimio terrore contractum. Hester. 13.

CAPVT XIIII.

1 B*Eatus vir qui non est lapsus verbo ex ore suo, & non est stimulatus in tristitia delicti.*

HOC caput optimè cohęrens cum fine pręcedentis capitis, ostendit quis verè fœlix & beatus dicēdus sit, damnans sordes parsimonię,& liberalitatem ac studium benefaciendi tum sibi tum aliis commendans, cum sanctitate vitę & religionis, ac sapientię studio. Prima hęc sententia sicut & sequens, indicat quis sit in quo inuenire licet vestigium boni cordis, declaratque eam sententiam: Bona est substantia cui non est peccatum in conscientia. Ostendit enim eum esse beatum non Eccle. 13. qui diuitiis terrenis abundat, sed qui vitę est integrę, quique nec verbo alios offendit, nec ipse in corde suo compungitur & stimulatur dolore admissi alicuius peccati grauioris. Et videri potest cùm dicit, qui non est lapsus ore suo, respexisse ad id quod dixit, mala est paupertas in ore impij, cū verò dicit,& non est stimulatus vel compunctus tristitia delicti ad illud: cui non est peccatum in conscientia, vt sit sensus: Beatus ille vir, qui etiam si sit

si sit pauper, non est tamen lapsus verbo vt murmurauerit contra Deum: & etiamsi sit diues, non tamen in conscientia pungitur dolore admissorum peccatorum, vt nec iudicet se iniquas possidere diuitias, nec se eis malè affici aut vti. Dupliciter autem quis pungitur dolore delicti, vel, vt habent Græca pluraliter, delictorum. Aut enim de peccato dolet ratione offensæ contra Deum, ita vt peccatum odiat, Deoq; se reconciliare studeat. De quali tristitia dicit Paulus: quæ secundum Deum est tristitia, pœnitentiam in salutem stabilem operatur. Atque de hac peccati tristitia hic non loquitur Sapiens. Cùm enim nemo sit qui ab omni peccato liber est, nemo etiam ab hac tristitia liber esse potest, & proinde nemini ea conuenire fœlicitas quæ hic homini tribuitur. Nam non dolere de peccato admisso, ad ἀναλγησίαν, hoc est, indolentiam & insensibilitatem pertinet. Est tamen eo quisque fœlicior, &c. quo minus habet peccatorum, de quibus ipsi dolendum sit, vnde quidam libri apud Græcos pro λυπῇ, hoc est, tristitia, habent πλήθει, hoc est, multitudine peccatorum, vt significetur eum fœlicem qui saltem multitudine peccatorum non pungitur in animo. Aut dolet quis de peccato ratione pœnę imminentis, sic tamen vt in peccato adhuc maneat propter superantem peccati amorem, aut ad diuinam misericordiam non respiciat, vt spe remissionis eorum erigatur, & tristitiam illã mitiget ac superet. Et de tali tristitia delicti hic potissimum loquitur Sapiens: quæ scilicet destituta est solida spe remissionis peccatorum, & mẽtem tantum cruciat & pungit, quemadmodum contingit in auaris diuitibus subiungit: qui etsi iniusta obtineant bona, & se sentiant eis nimis affici, & ob id intra se metu iudicij diuini sæpe anguntur: non tamen curant immoderatum amorem diuitiarum deponere vt eis bene vtantur, miseram ob id animi carnificinam intra se patientes.

2 *Fœlix qui non habuit animi sui tristitiam, & nõ excidit a spe sua.*

INtelligitur ferè hæc sententia de inordinata & immoderata animi tristitia: qua scilicet quis immoderatè dolet de dãno aliquo temporali, sic vt desperet, & excidat à spe sua in Deum: ita vt ea pars: nõ excidit à spe sua: explicet de quali tristitia sit sermo: ea scilicet qua cessat homo in Deum sperare, séque spe in illum erigere, At Græca alium postulant sensum. Habent enim: μακάριος οὗ κατέγνω ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, beatus quem non condemnat anima ipsius. Itaque lectio nostra accipienda est de tristitia animi sibi malè conscij, quam qui non habet, ita vt cùm Pau. 2. Cor. 1. dicere possit: Gloria nostra hæc est testimonium conscientiæ nostræ: is demum verè fœlix est. Iuxta hanc intelligentiam secunda pars: & non excidit à spe sua: continet effectum prioris partis. Qui enim non habet animum sibi malè consciũ: is non excidet à spe sua, sed in Deum spem suam collocabit, & bene de eo confidet, iuxta illud Ioan. 3. Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum, & quicquid petierimus, accipiemus ab eo. Quo loco pro, reprehenderit, idem est verbũ quod hoc loco, καταγινώσκῃ hoc est condemnauerit: ita vt idem his duobus locis significetur, spem scilicet bonam in Deum augeri ex conscientiæ bonæ testimonio: quam & superior sententia cõmendauit. Est autẽ animus sibi bñ conscius, nõ solũ si vel nulla vel pauca se agnoscat admisisse peccata: sed etiã, si sẽtiat se de admissis ritè dolere: paratúmq; ad obseruationẽ mandatorũ Dei. Potest tamen etiã accipi posterior huius sententiæ pars, non vt effectum prioris partis includat, sed vt iuxta priorem intelligẽtiam explicet de quali tristitia sit sermo, hoc est, duobus modis hæc sententia explicari potest. Altero sic: Fœlix est qui non habuit animi sibi malè conscij tristitiam, & ideo non excidit à spe sua in Deũ. Altero sic: Fœlix est qui non sic tristatur animo: aut quem non sic suus condemnat animus vt excidat à spe sua in Deum, hoc est, vt desinat sperare in Deum. Nam, in Deum: additur Græcis. Vnde non est hic intelligendum illum excidere à spe sua: qui re sperata frustratur, sed qui sperare cessat, & spem abiicit.

3 *Viro cupido & tenaci, sine ratione est substantia; & homini liuido ad quid aurum.*

POstquam ostendit fœlicem illum esse qui quieta est conscientia: siue diues sit: siue pauper: & ob id spem suam in Deum reponit, rectè subiicit sermonem contra auaros: qui inquieto semper sunt animo, eorum infœlicitatem & miseriam pulchrè depingens, & ob oculos ponẽs. Pro: sine ratione est substãtia. Græcis est, οὐ καλὸς ὁ πλοῦτος, hoc est: non bonæ sunt diuitiæ, vel non decent eum diuitiæ. Quod autem non decet, id dicitur esse sine ratione. Quod tamen hic dicitur sine ratione esse homini auaro substantiam, hoc est, opes: non est referendum ad prouidentiam diuinam: quasi illa sine ratione opes, auaro conferat, (nihil enim illa sine ratione facit, habétque causas cur etiam auaris diuitias largiatur; nempe vt eis bene vtantur: aut si non bene vtantur, iustè puniantur) sed referendum est ad auarum, qui si in se consideretur, sine ratione habet opes, quia frustra eas habet, eo quòd non vtatur eis ad quod datæ sunt. Idem intelligendum cùm subditur, & homini liuido ad quid aurum? Vbi per liuidum, intelligitur etiam auarus qui vt in sequẽtibus dicitur nec sibi fauet bona quæ possidet, nec aliis. Huic ad quid aurum, hoc est, huic aurum est inutile. Non enim vtitur eo vt oportet. imò nec vtitur, nec verè possidet: sed magis possidetur ab illo: aut etiam verè tam deest ei quod habet: quàm quod non habet. Pro: aurum, Græcis est χρήματα, hoc est pecuniæ: quæ ab vsu sic Græcis dicuntur, sicut Latinis opes à iuuãdo. Bene ergo dicit: ad quid homini liuido χρήματα, hoc est, ea q̃ ab vsu nomẽ accipiunt, cum eis non vtãtur, sed apud se sine vsu & fructu asseruet.

4 *Qui aceruat ex animo suo iniustè: aliis cõgregat, & in bonis illius alius luxuriabitur.*

DIxit inutiliter opes esse auaris: hic verò amplius dicit: indicans iustissimam eorum pœnam: nempe quòd quæ summa cum molestia cõgregãt sese defraudando, aliis nõ sibi congregẽt, qui nõ minus effusè ac deliciosè ea sunt consumpturi, quã illi parcè & anxiè cumularũt. Pro: ex animo suo: Græcis est, ἀπὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, hoc est: ab anima sua, significatúrque auarum congregare defraudando animam suam & desideria eius. Itaque & in nostra lectione intelligendus est aceruare ex animo suo: qui quæ colligit subtrahit animo suo & desiderio, quomodo Teu-

tonicè dicimus : parcum trahere ex ventre suo: hoc est, subtrahere ventri suo. Pro, luxuriabitur, est τρυφήσουσιν, hoc est, delitiabuntur, vnde luxuriari hic est positum pro voluptuosè & sumptuosè viuere. Duo ergo mala includit sententia quæ auaris irrogantur. Primum, quòd quæ aceruat, non vt putat, sibi congregat, sed aliis. Secundum, quòd quæ sibi subtrahit anxiè parcendo, alij prodigè & iucundè consumpturi sunt.

5 *Qui sibi nequam est, cui alij bonus erit: & non iucundabitur in bonis suis.*

ET hic duo mala insinuat hominis auari, quẽ vocat, sibi nequam & malum, quod in proprias necessitates suis vti vel nesciat vel nolit. Hic enim nec facilè aliis benignus erit, communicãdo eis sua, & ipse voluptatem non percipiet vnquam ex bonis suis, sed vel diu in eis animo cruciabitur, vel subitò à Deo eis priuabitur. Etsi enim, vt prius dixit, aliis sua congregat: qui inde voluptatem percipiunt, non tamen aliis bonus est: quia vti subiungitur, præter voluntatem suam id fit, nec potest ea fauere ex bona volũtate aliis: qui sibi ea nõ fauet, cùm naturale sit vt sibi prius quis bene velit quàm aliis.

6 *Qui sibi inuidet, nihil est illo nequius, & hoc est redditio malitiæ illius.*

MAgis adhuc exaggerat auaritiæ malũ, duo rursum mala ei tribuens. Primum, quod cùm auarus sibi inuideat non fauendo sibi suorum bonorum debitum vsum, nihil est illo nequius. Quid enim peius est quam sibiipsi malè facere, & iniuriam inferre. Secũdo, quòd hoc ipsum quod sibi inuideat & iniurius est, sit non solum grandis culpa, sed & malitiæ & auaritiæ ipsius pœna, quàm Deus iusto suo iudicio reddit ei. Quoniam enim bonis terrenis nimis est addictus, iustè Deus immoderatum illum & vilem amorẽ punit propria inuidentia, subtrahendo ei voluntatem honestè & vtiliter suis vtendi. Sicut contra in Eccl. 5. dicitur donum Dei, si cui Deus dedit diuitias, etiam tribuat potestatem vt commedat ex eis, & lætetur labore suo.

7 *Et si bene fecerit, ignoranter & non volens facit, & in nouissimo manifestabit malitiam suam.*

DIxerat auarum, cum non sit sibi bonus, nec alij cuiuis bonum fore, hic iã diluit quod obiici poterat, talem quandoque aliis benefacere. Si inquit, bene facere eum cuiquam contingat, facit id & imprudenter & non volens: quia nec bono fine facit, nec ex animo, sed ex timore & verecundia, & amaro cum animo: vnde etiam fit vt postea manifestet malitiam auaritiæ & inuidiæ suę verbo vel signo aliquo ostendens se nõ liberaliter ac lubenter fecisse. Tam potenter enim obsidet mentem eius auaritia, vt etiamsi ad tempus sub beneficij præstiti tegmine lateat, tamen vel tandem aliquo se modo prodat. Pulchrè de talium beneficiis dixit Isocrates ad Demonicum: τὰς χάριτας ἀχαρίστως χαρίζεσθαι, hoc est gratias præstari sine gratia. Porro legendum potius per futurum, manifestabit, quàm per præsens manifestat, ostendunt Græca quæ habent ἐμφανεῖ quãuis ad sensum parũ faciat vtro modo legatur.

8 *Nequam est oculus liuidi, & auertens faciem, & despiciens animam suam.*

BEne notat naturam auari sub nomine liuidi: qui & apud Græcos à prauo aspectu dicitur βασκανός, & apud Latinos inuidus: quòd alterum non lubenter videat, & apud Hebræos dicitur malus oculo. Huius ergo oculum corporalẽ dicit esse prauum, quod & alienam miseriam nõ lubenter nec cum commiseratione videat, vnde auertit faciem suam à paupere ne cogatur ei subuenire, cui inuidet bona sua, & cum in conuiuiis suis aliquem videt de suis cibis liberaliter edere auertit faciem suam, quod pœna sit ei idipsum videre. Imo & despicit animam suam: quia non sinit eam sumere quæ desiderat, sed subtrahit ei necessaria, & pœna est ei videre quod ipsemet sua consumat. Græcis tamen non est animam suam, sed ψυχὰς, hoc est, animas, miserorum scilicet, quibus inuidet fruitionem suorum bonorum, vnde & apud nos intelligi potest despicere animam suam positum pro despicere & nõ moueri misericordia erga eum: quem tanquam animã suam deberet diligere, quique eiusdem animæ consors est, sicut apud Isaiam capitu. 58. dicitur: Carnem tuam ne despexeris, pro eo quod est, proximũ tuũ simili tecum carne constantẽ. Ostenditur ergo hac sententia auarum, quem supra dixit sibiipsi inuidere: etiã inuidum esse erga alios, quibus non fauet sua: nouáque ratione eũ non solum non lubenter videre aliorum fœlicitatem, sed nec infœlicitatem, quòd ea extorqueat miserationem & subuentionem. Ex hac explicatione patet, quæ hic de oculo liuidi dicuntur, non de oculo interiori esse intelligenda, quomodo multi intelligunt, sed exteriori & corporali. Quod si totus hic locus conferatur cum his quę dicuntur in fine capitis 30. & prin. c. 31. omnia rectius vtrobique intelligentur.

9 *Insatiabilis oculus cupidi in parte iniquitatis: non satiabitur donec consumat arefaciens animam suam.*

GRæca breuius & clarius sic: Auari oculus non impletur parte, (hoc est, nulla expletur portione) & iniustitia mali arefacit animam suam. Notatur aliud malum in oculo auari: idque duplex. Primũ quod oculus eius sit insatiabilis, quia scilicet quicquid videt, idipsum concupiscit, nec tamen, quantumuis multis obtentis, cessat à concupiscendo. Concupiscere autẽ oculo tribuitur: quia per oculum concupiscentia homini ingeneratur. vnde D. Ioannes auaritiam vocat cõcupiscentiam oculorum. Alterum est, quod insatiabilitas hæc consumat tandem animam propriã, arefaciendo eam & exiccando. Mira hæc voracitas, quæ non solum non satiat: nec nutrit: aut pinguefacit, sed consumit & exiccat animam hominis: quia scilicet anxiis curis, ac cupiditate inexplebili & animam hominis tabescere facit, ita vt spiritali gratiæ & sapientiæ humore destituatur, & corpus extenuat, suisque humoribus priuat, vt ante tẽpus vita abbreuietur, & abrumpatur. Non enim solum dicitur consumere & arefacere animam hominis propter seipsam, sed etiã & multo magis propter corpus, cuius passiones sæpè etiam animæ tribuuntur propter vnionem. Ob has auari conditiones rectè auarus hydropico cõparatur: qui bibendo sitim non extinguit, sed auget: donec tandẽ nimiis humoribus cor obruatur vnde sub huius typo dictũ est de auaro. Quo plus sunt potę, plus sitiũtur aquę. Illud: in parte iniquitatis: quod vel præcedẽtib',

vel.

vel melius sequentibus coniungi potest, rectè exponitur: vt sit sensus: In nulla parte vel portione quam iniquitas eius appetit, auarum saturandū, quomodo & Dionysius exponit.

20 *Oculus malus ad mala, & non satiabitur pane, indigens & in tristitia erit super mensam suam.*

GRæcis breuius est & elegantius, ὀφθαλμὸς πονηρὸς φθονερὸς ἐπ' ἄρτῳ καὶ ἐλλιπὴς, ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτοῦ, hoc est, oculus malus, inuidus in pane, & indigus est super mensa sua. Et Rabanus tantum habet, & indigens erit super mensam suā nec habet, in tristitia, sicut nec codex Bessarionis nisi in margine alia manu additum. Videtur ex diuersa lectione vtrunque coniunctū, indigens, & in tristitia. Nā ἐλλιπὴς, indigū significat. ἐν λύπῃ vel ἐλλυπὴς, in tristitia vel tristē. Vtut est, constat illud indigens, non iungendū cum satiabitur pane, sed cū sequentibus, vt sit ordo: erit indigens & in tristitia super mēsam suā. Et est: Oculus malus, de quo iam dixi, vt est oculus inuidi & auari, ad mala vergit: quia & concupiscit atque habere studet aliena, & sua sibi, aliisque contra æquitatem subtrahit, studens ea semper asseruare & coaceruare, adeóque etiā sibi malus est, vt nec pane satietur inter edendū: etiā necessarium sibi cibum & panem: qui tantum ad esum datus est, sibi subtrahens, nec famelico suo ventri satisfaciens vt minus consumat: itaque in mensa sua: in qua cum lætitia cordis cibum sumere deberet quantum satis est naturæ: erit & indigens, tum quia parcè nimis mensuram instruit, tum quia semipleno ventre illinc surgit: & in tristitia: quia dolet à se aut ab aliis tantum consumi quantū consumitur. Oculo autem tribuitur non satiari pane esse indigum & in tristitia: quia per concupiscentiam & inuidiam ex aspectu oculorum excitatā hæc sunt in auaro.

21 *Fili si habes, benefac tecum, & Deo dignas oblationes offer.*

POstquam pulchrè descripsit & ostendit quomodo auari bonis suis non vtantur, monet contra quomodo qui timet Deum eis vti debeat, duo hoc versu requirens quæ ad rectum diuitiarum vsum pertinent, nempe fruitionem, & gratiarum actionem. Primum ergo monet, vt ad sustentandam recreandámque hanc vitam fruamur his bonis quæ suppetunt, quia ad hoc primum à Deo dantur. Deinde vt per oblationes & sacrificia Deum omnium authorem & largitorem recognoscamus: qui vt habet Paulus, præstat nobis omnia abundè ad fruendum. Monet autem Deo dignas oblationes offerri, hoc est, vt de melioribus bonis fiant oblationes: nec nimis parcè. In vtroque homines maximè auari Dei beneficiis abutuntur: nam & maligni in seipsos sunt, & in Deum ingrati. Qui etsi nullius egeat, vult tamen oblationibus nos testari gratitudinem, & suo nomine ministros suos sacerdotes de concessis bonis sustentari. Id sicut in veteri lege præstandum erat secundum præscriptum Moysis: ita in noua lege secundum præscriptum Christi: qui ex creatura qua nutrimur docuit nos nouam Deo oblationem offerre: ne, vt habet Iræneus, & ipsi infructuosi essemus & ingrati. Item secundum præscriptum ecclesiæ, ex decimis & aliis prouentibus ministri ecclesiæ, Dei nomine alendi sunt & sustentandi.

22 *Memor esto quoniam mors non tardat & testamentum inferorum quod demonstratum est tibi. Testamentum enim huius mundi, morte morietur.*

VVlt nos memores esse mortem nobis & certo imminere, & opinione citius adfuturam: vt horum consideratione nec nimis amemus hæc terrena: nec eorum vsum quem supra requisiuit, in longinquum tempus differamus: quemadmodum faciunt auari: qui quasi semper victuri, aut loginquam vitam sibi promittentes, partis & datis à Deo liberè vti non audent. Mortis quidem meditatio impiis plerisque causa est vt huius mundi bonis abutantur, dicántque: Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Verum rursum quibusdam vt huius mundi bonis non vt oportet vtantur, causa est quod mortis & certitudinem, & incertam vicinitatem præ oculis non habeant, quemadmodum auaris contingit. Proinde rectè Sapiens, mortis per quam omnia hic relinquenda sunt consideratione, prouocat ad honestum bonorum temporalium vsum, vt & quamdiu licet eis vti, aliquem ex eis laborū nostrorum hic percipiamus fructum, & bene eis in Dei honorem ac pauperū subleuamē vtendo, nobis præparemus mercedem, quam post hanc vitam percipiamus. Hoc est enim ad quod spectat potissimum totus liber Ecclesiastes, in quo inter cætera dicitur: Cognoui quòd non esset melius nisi lætari, & facere bene in vita sua. Omnis enim homo qui manducat & bibit, & videt bonum de labore suo, hoc donum Dei est. Cæterum quod ad lectionem attinet, notandum quod quamuis multi libri habeant: testamentum inferorum, quia vel quoniam demonstratum est tibi, plures tamen scripti & antiquiores habent, quod demonstratum est tibi: quomodo est apud Rabanum, & Dionysium, qui dictionem, quod, accipit relatiuè, vt repetatur, non tardabit, & sit sensus: Mors non tardat, & testamentum inferorum, quod est tibi demonstratum: non tardat. Si autem legatur: quia vel quoniam, vel quod, coniunctio, repetendum est illud memor esto, vt sit sensus: Memor esto, quoniam pro, quòd mors non tardat, & memor esto, quia vel quod testamentum inferorum demonstratum est tibi. Vocat autem testamentum inferorum, dispositionem de morte ab omnibus subeunda, quæ mors in veteris Testamenti libris sæpè nomine inferni comprehenditur, quòd illo tempore omnibus deorsum descendendum esset; cœlo necdum aperto per mortem Christi. Hoc inferorum testamentum satis demonstratum est vnicuique in scripturis in exordio mundi, sicut mox subiicitur, & in quotidiana experientia. Vnde & Paulus de eo dicit: Statutum est omnibus hominibus semel mori. Notandum tamen Græca habere negatiuè: Et testamentum inferni non demonstratum est tibi. Iuxta quam lectionem per testamentum inferni, intelligitur præfinitum & certo apud Deum constitutum tempus mortis. Cùm enim, vt dicit Iob, Deus constituerit vnicuique certos vitæ dies qui præteriri non poterunt, voluit tamen tempus mortis omnibus secundum communem regulam esse incognitum. Interpres videri potest negationem illam interrogatiuè accepisse, vt sensus fuerit, num testamentum inferni tibi demonstratum est? Sic enim æquiualet affirmationi. Ideoque & subiecit hoc loco, ad

declarandum quod ſit illud teſtamentum omnibus demonſtratum: Teſtamentum enim huius mundi morte morietur. Quæ pars Græcis nõ eſt hoc loco, ſed poſtea: poſt illud: Omnis caro ſicut fœnum veteraſcet: vbi Græci habent, ἡ γὰρ διαθήκη ἡ ἀπ' αἰῶνος θανάτῳ ἀποθανῇ, hoc eſt, teſtamentũ enim quod eſt à ſæculo, morte morieris vel morietur. Alluditur enim ad id quod in exordio mundi conſtitutum fuit Adæ pro ſe & tota ſua poſteritate. Quacunque die comederis ex eo, morte morieris. Proinde cauendum ne in noſtra lectione, teſtamentum, intelligatur eſſe ſuppoſitum verbi, morietur, quaſi ſenſus ſit: teſtamentũ huius mundi, hoc eſt, mundana hęreditas ab vno derelicta alteri, morte morietur, hoc eſt, per mortem deficiet: vt aliqui perperam intelligunt. Verus enim ſenſus eſt: Teſtamentum & diſpoſitio, quæ pertinet ad mundum hunc inferiorem, & omnia quæ in eo ſub ſole viuunt, eſt hæc, Morte morietur omnis ſcilicet homo, vel etiam omnis caro. Cæterum illud etiam, etſi minutum ſit, notandum, potius legendum eſſe per futurum, tardabit: vt etiam multa ſcripta habent, quàm tardat, cùm Græcis ſit χρονιεῖ non χρονίζει.

13 *Ante mortem benefac amico tuo, & ſecundum vires tuas exporrigens da pauperi.*

INdicat tertium diuitiarum vſum, vt ſcilicet non in nos eas tantum expendamus, & in ſacrificia: aut miniſtrorum Dei neceſſitates, ſed etiã eis & amicis benefaciamus: & iuuemus pauperes. Bene autem notandum, quod ante mortem monet benefacere, quia poſt mortem non poteſt quis de ſuis alteri benefacere, quando iam amplius eius non ſunt. vnde vulgaris verſus monet: Da tua dum tua ſunt, poſt mortem tunc tua non ſunt. Non tamen ideo teſtamentariæ legationes, modo legitimæ ſint, & non in fraudem legitimorum hæredum fiant: ſunt reprehendendæ: quia illæ non valent niſi propter diſpoſitionem ante mortem. Huiuſmodi ſanè diſpoſitiones aliquot locis commendat D. Chryſoſtomus, vt hom. 18. in epiſtolam ad Rom. Licet inquit, vt & ab ipſo teſtamento commenderis, etſi non quemadmodum ſi dum viuis bene ageres, licet tamen. Quo pacto? Si Chriſtum in ipſo cum hæredibus tuis conſcripſeris, partémque illi totius ſortis tradideris. Non pauiſti Chriſtum cum viueres. Si tamen abiturus hinc quando iam non amplius eorum quæ poſſidebas vſum ac poteſtatem habes, tua illi contribueris, non erit, quemadmodum benignus eſt: curioſus aut difficilis erga te, &c. Notandum item quod dicat: ſecundũ vires tuas, ſignificans nec parcè dandum nec ita vt deficiamus & egeamus. Dicit enim Paulus: Si voluntas prompta eſt, ſecundum id quod habet accepta eſt, non ſecundum id quod non habet. Non enim vt aliis ſit remiſſio, vobis autem inopia, &c. Dum dicit, exporrigens, ſignificat lubenter dandum: extendendo ſcilicet manum ad pauperem. Pauperis tamen hic non fit mentio apud Gręcos qui tantum habent, da illi, nempe amico. Sed amicus cuique debet eſſe pauper, maximè & Dei & Chriſti nomine: qui illum communiter creauit & redemit. Tria ergo petit hæc ſententia in benefaciendo amicis: vt ſcilicet ante mortem fiat, vt non parcè, & vt non illubenter & inuoluntariè.

14 *Non defrauderis à die bono: & particula boni doni non te prætereat.*

QVidam legunt, bonæ diei, vel boni diei, ſed plures ſcripti codices habebant, boni doni & ea lectio magis accedit Græcis, quæ habent, μερὶς ἐπιθυμίας ἀγαθῆς, hoc eſt, pars vel portio boni deſiderij. Expreſſius proſequitur quod dixit: Benefac tecum. Cùm inquit, dies bona, hoc eſt, tempus fœlix & proſperum tibi contigit, non ſinas te fraudari fœlicitate oblata, ſed vtere, da moderatè, lætoque animo, & cum gratiarum actione, & particula boni doni: hoc eſt, portio illa beneficij quam tibi Deus partitus eſt: non te prætereat ſine vſu eius, non ſinas eam tibi otioſam eſſe, vt ex ea fructum & permiſſam tibi à Deo voluptatem non percipias. Dicunt quidem etiam impij apud Sapientem ſimiliter. Venite, fruamur bonis quæ ſunt, & vtamur creatura tanquam in iuuentute celeriter: Vino pretioſo & vnguento nos impleamus, & non prætereat nos flos temporis. Sed illi hoc dicunt, ad prodigalitatem & luxum prouocantes ſine Dei timore. Iſta verò admonitio eſt contra auaritiam: qua fit vt plerique donis ſibi à Deo conceſſis: non vt decet: honeſtè & cum lætitia vtantur. Altiori verò ſenſu monet vt tempus gratiæ, & materiam benefaciendi aliis hic iam adepti non ſinamus illa ſine fructu bonorum operum præterire. Sed prior ſenſus magis conuenit ſequentibus. Sap. 2.

15 *Nonne aliis relinques dolores & labores tuos in diuiſione ſortis*

QVamuis ea pars: in diuiſione ſortis, ferè coniungatur ſequentibus, tamen ex originalibus patet magis præcedentibus iungendam eſſe, quæ habent: εἰς διαίρεσιν κλήρου, hoc eſt, ad diuiſionem ſortis vel hæreditatis, relinques labores tuos & dolores, hoc eſt, bona tua, pro quibus laboraſti, & anxiis curis & doloribus te maceraſti, relinques hæredibus tuis vt ea inter ſe diuidant. Monet ergo vel hac ratione bonis à Deo conceſſis cum gaudio vtendum, quamdiu licet quòd ea aliis ſint relinquenda, cùm ipſi inter ſe hæreditatem relictam diuident.

16 *Da & accipe, & iuſtifica animam tuã: ante obitum tuum operare iuſtitiam: quoniã nõ eſt apud inferos inuenire cibum.*

QVod dicitur: Da & accipe: variè accipi poteſt. Nam & poteſt eſſe ſenſus: Da aliis quod ipſorum eſt, & accipe ab aliis quod tuum eſt, &: Da pauperi eleemoſynam: & accipe à Deo beneficentiæ tuæ meritum, & hic & in futura vita. Verum attentis præcedentibus & ſequentibus, magis ſignificari videtur: vt & bona quæ Deus largitus eſt: aliis impartiamur quibus oportet: & eadem etiam accipiamus à Deo eis ad noſtras neceſſitates liberè vtendo, & fructum ex eis accipiendo, vt ſit quaſi diceret: Communica & vtere. Nam qui non vtuntur: non accipiunt à Deo: quia non magis habent quod habent, quam quod nõ habent. Sunt autem qui accipiunt quidem, ſed non dant: vt qui in ſuos tantum vſus ſua conſumunt. Sunt & qui nec dant, nec accipiunt: vt auari. Monet ergo vnumquemque vt & det & accipiat: ſicque iuſtificet animam ſuam vel, vt habẽt Græca, ſanctificet, hoc eſt, puram ſanctámque cuſtodiat: quod fit, dum non ſinit animam ſuam immoderato diuitiarum amore ita pollui & inquinari,

inquinari, vt nec ipse eis fruatur, nec aliis frui cōcedat, quod magnæ est iniustitiæ & in se & in alios. Ideoque & Paulus duplicem hunc bonorū temporalium vsum & fructum indicat, cùm in diuitum admonitione Deum dicit omnia dare abundè ad fruendum, & communicationem exigit. Quod sequitur; Ante obitum tuum operare iustitiam: Græca non habent, sed additum est commentarij vice ad explicationem illius: Iustifica animam tuam. Proinde rectè intelligitur: Ante obitum tuum ex bonis tuis operare iustitiam, & tibi & aliis largiendo quod iustum est. Aut nomen iustitiæ accipitur pro liberalitate & eleemosyna, quomodo & ibi: Attendite ne iustitiam vestram facietis coram hominibus. Pro eo quod sequitur: Quoniam non est apud inferos inuenire cibum: Græca habent: quoniam non est in inferno quærere cibum, hoc est, post mortem, cū translatus eris in statum mortuorum (hic enim nomine inferni sæpè designatur in scripturis veteris testamenti, vt dictum est) nec poteris quærere: nec erit cur requiras cibum istum & alimentum: quod iam ex bonis tuis percipere potes. Ita & nostra lectio accipienda non est apud inferos inuenire cibum; hoc est, etiamsi quis vellet ibi petere frui his bonis, non posset ei contingere, non posset inuenire cibum istum quo ibi aleretur. Significat ergo iam his bonis vtendum, dando & accipiendo: quia postea eis vti non licebit: nec necesse erit, nec quicquam ex eis nobiscum efferre possumus. Idem significat Ecclesiastes, etiam monens ad vsum bonorum à Deo concessorum, cùm dicit mortuos non habere partem in hoc sæculo, & in opere quod sub sole geritur. Et subiicit: Quodcunque facere potest manus tua, instanter operare: quia nec opus, nec ratio: nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos: quo tu properas. Itaque extra propositum authoris quidam hunc locum sic interpretantur: vt significetur post mortem non esse bonorum operum, & meritorum colligendorum: quibus se homo tūc reficiat & pascat, & ideo ante mortem operandam iustitiam. Quanquam enim is intellectus verus sit, est tamen extra intentionem Sapientis: qui hanc causam non adducit in illius comprobationem: Ante mortem operare iustitiam: quia hoc non est Græcis, sed in illius, Da & accipe. Magis hoc loco abutuntur qui eum assumunt in confutationem doctrinæ de purgatorio: quasi mortuis prodesse non possint quæ hic pro eis fiunt, vt inde reficiantur & pascantur. Nam si quis verba vrgere volet, falsum est quod apud inferos nō est inuenire cibum. Reficiebantur enim in inferno patriarchæ & iusti veteris testamenti & conscientiæ suæ testimonio, & spe aduentus Christi. Inueniunt & impij ibi cibum, quem pro meritis operum suorum ibi edere coguntur. Et iusti inueniunt iam post mortem cibum in regno cœlesti.

Eccle. 9.

Eccle. 9.

17 *Omnis caro sicut fœnum veterascit, & sicut folium fructificans in arbore viridi alia generantur, & alia deiiciuntur.*

18 *Sic generatio carnis & sanguinis, alia finitur, & alia nascitur.*

Occasione mortis, cuius iam fecit mentionē, infert doctrinam de moriendi necessitate, pulchris ad hoc vtens similitudinibus. Pro fœnum, tamen Græcis est ἱμάτιον, hoc est, vestimentū. Alluditur .n. ad illud Psal. 101. Et omnes sicut vestimentū veterascent. Veterascere enim magis cōuenit vesti quā fœno: Noster imitatus est illud Isa. 40. Omnis caro fœnū, & omnis gloria eius sicut flos agri: &c. Legendum est autem potius, veterascit, quomodo quædam scripta habebant: quàm per futurum, veterascet, quo modo plures habent. Est enim Græcis παλαιοῦται. Et est sensus: omnis caro, hoc est, omne animal vel omnis homo, veterascit assiduè, & ad interitū tendit, sicut vestimentum vel fœnum, hoc est, gramen viride. Quemadmodum enim hæc non diu persistunt in sua pulchritudine & nouitate, sed assiduè & facilè mutantur: ita & homo nunquam in eodem statu permanet: nunc viret: floret & nouus est, mox arescit, & ad interitum declinat. Hic iam Græcis additur, vt dictum est: Testamentum enim quod est à sæculo (supple, sic se habet) morte morieris: Sicque duobus membris absoluitur sententia, & deinde noua subiicitur. Vt folium germinans in arbore, hæc quidem deiiciuntur, alia verò nascuntur, &c. Itaque & apud nos quod dicitur, & sicut folium fructificans in arbore viridi coniungi debet cum sequentibus, vt sit sensus: Alia folia generantur, & alia folia deiiciuntur. Dicendum quidem erat, sicut folia in arbore alia generantur, vel sicut foliorum in arbore alia generantur: sed, vt & alibi, sermonis hic non est accurata ratio habita, quod causam præbuit multis hunc locum non bene intelligēdi. Pulchrè ergo comparat instabilitatem hominum foliis arborum: quod etsi illa in arbore suo tempore fructificent, hoc est, virescant & germinent; tamen mox deiiciantur, & in locum illorū alia suo tempore ex arbore enascantur. Sic enim & generatio carnis & sanguinis, hoc est hominū se habet: quia semper quibusdā decedentibus, ex eodē trunco, hoc est, ex humana natura alij generantur. Pulchra sane similitudo: qua vanitas vitæ nostræ: & breuitas, & simul naturæ humanæ continuitas aptè ob oculos ponitur.

19 *Omne opus corruptibile in fine deficiet, & qui illud operatur, ibit cum illo.*

20 *Et omne opus electum iustificabitur: & qui operatur illud, honorabitur in illo.*

Secundam hanc sententiam Græca nulla nūc habent, & videri potest aliquo addita, vt esset contraria quæ præcedenti responderet, quæ tamen prior sententia non videtur potissimū dicta de operationibus humanis malis: sicut posterior loquitur de operationibus bonis, sed de hominum operibus quæ ipsi in mundo parant & construunt, diuitias sibi parantes domus & palatia construentes, & id genus opera sua arte & industria facientes. Postquam enim dixit, homines omnes corruptioni esse obnoxios, subiicit & de operibus quæ filij hominum hic summis cum laboribus construunt: quæ omnia cum sint corruptibilia, & in seipsis putrescentia, quantumuis ad tempus florere videantur, tamen tandem defectura asserit cum suis authoribus, vt indicet illis rebus animum nō addicendum: nec nimis eis inhærendum: quia mundus transit, & concupiscentia eius cum omnibus amatoribus suis. Quia tamen sententia est generalis, sub operibus corruptibilibus etiam rectè hic intelliguntur malæ hominum operationes; quæ vt verè sunt putridæ & corruptæ: ita simul cum eorum ope-

ratoribus sine fructu aliquo bono aliquando peribunt. Sicut contra opus electum & bonum, iustum esse declarabitur suo tempore, & qui illud operatur, honorabitur aliquando à Deo per illud remuneratione æterna. Qui enim inquit Paulus, seminat in carne, de carne & metet corruptionem: Et qui seminat in spiritu, de spiritu & metet vitam æternam. Et qui superædificauerit lignum, fœnum, stipulam, opus eius ardebit, & detrimentum accipiet: Qui autem superędificauerit aurum; argẽtum, lapides pretiosos, opus eius manebit, & ipse mercedem accipiet.

Galat. 6.

1. Cor. 3.

21 *Beatus vir, qui in sapientia morabitur & in iustitia meditabitur & in sensu suo cogitabit circumspectionem Dei.*

NOuum hic incipit argumentum, quo commendatur nobis studium amorque sapientiæ cum insinuatione fructuum eius, quod & in sequenti capite continuatur. Recte autem superioribus hæc doctrina subiungitur: quod non nisi per sapientiæ studium ea beatitudo obtineatur, quam supra dixit consistere in integritate vitæ: & per solam sapiẽtiam fit vt quis diuitias nec admodum quærat, & si adsint, bene vtatur, habita mox secuturæ mortis ratione. Habent autem Græca hanc sententiam breuius sic: Beatus vir qui in sapientia meditabitur bona: & qui in intelligentia sua disseret bona. Quo significatur, beatum eum esse: qui & prius in sapientia meditatur, & deinde intelligentiam atque prudentiam per meditationem assecutus ad aliorum instructionem proloquitur bona. Interpres de suo adiecit, & in iustitia meditabitur: ad insinuandum quod vera sapientiæ meditatio sit meditatio iustitiæ, quæ à sapientia vera non separatur. Patet autem ex græcis non esse legendum: in sapientia sua, & in iustitia sua: vt multi libri habent, sed sine pronomine: in sapientia & in iustitia, vt & Dionysius legit, legendum tamen esse cum pronomine, & in sensu suo quomodo etiam quidam libri habent. Et est sensus nostræ lectionis: Beatus ille vir qui per assiduam cogitationem morabitur in sapientia, meditando scilicet semper in ea & de ea, hoc est, qui in iustitia vel de iustitia & scienda & adimplenda meditabitur: quique per huiusmodi meditationem assecutus intelligentiam & prudentiam, per hanc suam prudentiam cogitabit, quomodo Deus omnia circumspectè instituerit gerat & gubernet, nihil temerè agens, nihil quod prouidendum est prætermittens, æquissima præcipiens, propter quod & in omnibus se diuinæ prouidentiæ & voluntati submittet. Cogitabit item quomodo Deus omnia perlustret ac videat ex omni parte, vt ob id in oculis eius semper in timore conuersetur, cuius oculis omnia sunt nuda & aperta, iuxta illud Ieremiæ: Cuius oculi aperti sunt super omnes filios Adam, vt reddat vnicuique iuxta vias suas.

22 *Qui excogitat vias illius in corde suo, & in absconsis suis intelligens.*

23 *Vadens post illam quasi inuestigator: & in viis illius cõsistẽs.*

EXplicat in sequentibus præcedentem sententiam, declarans primo quis meditetur in sapientia: & deinde quomodo talis sit beatus. Vt meditantem in sapientia exprimat: pulcherrimis vtitur allegoriis, similitudine primum desumpta ab aliquo qui inuenire quẽpiam sapientẽ magni nominis volẽs: in abscõdito & multis incognito loco habitantem, prius disquirit de viis domus illius, quibus inuentis ingreditur eas, inuestigando diligenter domum illius & mansionẽ, quousque tandem inueniat eam. Quam vbi repererit, delectat eum, quantum licet, intra domum prospicere, vt sapientem illum quem quærit videat, & eundem ibi docentem vel in ianuis audire. Quæ cum admodum ei placeant, non statuit ab ea domo discedere: sed iuxta eam domum sibi fixam erigere mansionem consecuturus propterea & multa bona, & à multis malis protegendus. Primum ergo dicit, meditantem in sapientia excogitare, hoc est: considerare in corde suo, vias sapientiæ, hoc est, rationes illas quas sapientia sectatur, siue in operibus suis quæ facit, siue in pręceptis suis quæ homini præscribit, vt his viis obseruatis ad sapientiæ pleniorem cognitionem perueniat. De quibus viis dum cogitat, eásque pressè considerat, incipit intelligere abscondita eius, & mysteria quædam non omnibus obuia, incipit intelligere quam magna & astrusa sapientia lateat in operibus & verbis illius. Tum maiore sapientiæ amore raptus, sequitur eam instar inuestigatoris alicuius, semper persistens in viis eius, ambulando in eis, & eas semper ab oculos habẽdo, vt earum ductu ad sapientiam tandem & videndam & audiendam perueniat.

24 *Qui respicit per fenestras illius, & in ianuis illius audiens.*

HIc significat sapientiæ sectatorem, vbi post longam inuestigationem & ambulationẽ in viis eius peruenerit ad sapientiæ domicilium non quidem omnino eius adita ingredi, vt ex vicino eam & videre & audire possit, sed tantum fenestras domus illius respicere eam ac secreta domus eius. & In ianuis illius audire eam velut à lõge differentem. Quo significatur, quãtumuis in hac vita quis in sapientia proficiat, quamdiu tamen sumus in hoc tabernaculo, corruptibili isto corpore grauati: non possumus eam clarè videre, sed vt Paulus dicit, per speculum & in ænygmate, & veluti per transennam & per fenestras per quas res in domo existens obscurè videtur: nec licet eam coram & ex vicino audire loquentem, sed veluti in ianuis domus eius cõsistentes, hoc est, tanquam illi propinqui facti, eóque prouecti: vt in domum sapientiæ, hoc est, cœlestem habitationem admittendi mox simus, vbi sapientiam Deum scilicet ipsum, & Christum Dei sapiẽtiam facie ad faciem contemplari dabitur. Per fenestras respicit in domum sapientiæ qui per scripturas sacras: per opera denique Dei, & spiritales illuminationes contemplatur intimius quàm alij cœlestia. In ianuis audit sapientiam loquentem: qui in ecclesia sancta hic consistens quasi in atrio domus Dei, iam sapientiæ vicinus omnino est, audiens in tranquillitate mentis quid loquatur in ipso Dominus: quoniam loquetur pacem in plebem suam.

1. Cor. 13.

Psal. 84.

25 *Qui requiescit iuxta domum illius, & in parietibus illius figẽs pa[illegible]*

QVi eò profecit vt sapientiam inuentam in sua domo & clarius videat, & vicinius audiat, restat vt eo magis eius pulchritudinis & dulcedinis amore captus, se non patiatur ab ea diuelli: sed valedicens huius mundi desideriis & mundanis occupationibus, fixè ei adhæreat, & quo-

quoniam necdum cœlestem eius domum ingredi potest, saltem iuxta eius requiescat domum, suámque habitationem deligat, quod faciunt qui verè & perfectè dicere possunt cum Pau. Col. 3. Nostra conuersatio in cœlis est. Et qui in lege Domini meditantur die ac nocte, contemplationi diuinarum rerum, & lectioni sacrorum librorum semper intenti, & in actionibus sacris semper occupati: hi sunt qui in magna mentis tranquillitate requiescunt iuxta domum illius, quique figunt palum iuxta parietes illius, ad erigendum sibi casam humilem vel tabernaculum, agnoscentes scilicet se in hoc mundo non habere manentem ciuitatem, & ob id non quasi in domibus hic habitantes, sed quasi in tabernaculis cum patriarchis. Ad hæc enim significandū pulchrè Sapiens studiosum sapientiæ iuxta domum sapientiæ requiescere allegoricè dicit, & figere paxillum in vel iuxta parietes illius, quasi adhærentem cœlo & domui sapientiæ, & firma spe illi inhærentem. Scimus enim inquit Paulus 2. Cor. 5. quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam in cœlis. Non dissimilis allegoria est cum hoc loco Prou. 8. cum dicit Sapientia: Beatus homo qui audit me: qui vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei.

26 *Statuet casulam suam ad manus illius, & requiescet in casula eius bona per æuum.*

PRo, casula, Græcis est σκήνην, hoc est, tabernaculum, quod scilicet humilibus conuenit & peregrinantibus. Itaque hoc nomine rectè designatur habitatio iustorum: qui superba non quęrunt palatia, & agnoscunt se hic esse peregrinos, non habentes manentem ciuitatem. Hanc suam humilem habitationem statuit amator sapientię iuxta manus illius, vel quia statuit veluti ad latus illius: eo quòd ei mente & desiderio semper adhæreat. Græcis enim est singulariter, manum: vel quia se totum eius directioni & gubernationi committit, expectans ab eius liberalitate dona, ad rectè piéque viuendum necessaria. Ideóque in casula eius requiescent omnis generis bona: hoc est: habebit pro se & suis bona necessaria. Siquidem longitudo dierum in dextra est sapientiæ: & in sinistra eius diuitiæ & gloria. Quod addidit interpres, per æuū significat bonorum æternitatem. Lyranus tamen & Dionysius legunt, per eum: vt referatur vel ad Deum, vel ad eum qui statuit casam suam ad manus sapientiæ: vt significetur eius opera & diligentia fieri, vt in casula sua bona sapientiæ requiescant. Vnum scriptum habuit, eum, non æuum.

27 *Statuet filios suos sub tegmine illius, & sub ramis eius morabitur.*
28 *Protegetur sub tegmine eius à feruore, & in gloria eius requiescet.*

SIcut superiori sentētia insinuauit fructus qui proueniunt à sapientia studioso eius: ita & istis, sed hic iam noua vtitur allegoria. Comparat enim iā sapientiā arbori pulcherrimæ, quæ suos ramos longè latéque extendit, & sua obumbratione recreat & protegit à feruore solis sedentes sub ea. Qua allegoria & comparatione vtitur & c. 24. Itaque iam significat sapientiā & suos etiā defendere à malis, sicut mox significauit bona per sapientiam prouenire in tabernaculis iustorum. Postquā: inquit, casulam suam amator sapientiæ iuxta domum sapientiæ collocauerit, omnibúsq; bonis domus eius ditata fuerit, vt etiam ab omnibus malis & ipsa & familia eius tota immunis sit statuet filios suos corporales siue quos docendo sibi acquisiuit, sub tegmine illius, hoc est, pro tectione eius, suis scilicet precibus eos protectioni diuinæ sapientiæ commendando, & eosdem instruēdo, vt sub vmbra ipsius sese collocēt, eiúsque custodiæ sese committant. Sed & ipse sub ramis eius: hoc est, sub protectione eius instar arboris ramiferæ defendente morabitur: in tranquillitate mentis sub illius consolatione & defensione assiduè persistens. Ideoque sicut sperauit: sub eius protectione & veluti vmbra obtegente protegetur à feruore solis, hoc est, à malis huius vitæ & omni tentatione, ne quid illi noceant & lædāt, imo & in gloria eius & summa eius claritate requiescet, pacem mentis consecutus, ex eo quòd fruitur gloria ac claritate sapientiæ, gaudēs quod eius gloriam cognoscat, & in sese sentiat, & ob id facilè contemnens omnia & bona & mala huius mūdi requiescet etiam in gloria sapientiæ, hoc est, honore quam à sapientia consecutus est. Quod vt ex parte hic impletur: ita in futura vita perfectissimè. Simile est quod est apud Isaiam: 4. Erit taberculū in vmbraculum diei ab æstu, & in securitatem & absconsionem à turbine & pluuia.

CAPVT XV.

1 *QVi timet Deum faciet bona, & qui continens est iustitiæ, apprehendet eum.*

Rosequitur quod in fine superioris capitis incepit, ostendens pulcherrimo ordine fructus quos à sapientia consequitur qui eius verè est studiosus. Porro pro, bona, multi libri antiquiores & maioris authoritatis habent: illud, quomodo & Rabanus legit, & conuenit cum editione Complutensi, quæ habet αὐτὰ, hoc est, illa nempe quæ dicta sunt superiori capite. Dixit enim superiori capite pleraque quæ faciūt sapientiæ studiosi vt eam adipiscantur: modo significat qui sint illi. Qui, inquit, timet & reueretur Deum: semper solicitus vt faciat quæ ei placent: ille est qui faciet illud vel illa quæ iam dicta sunt. Ne quis putet in sola contemplatione & lectione scripturarum consistere verum sapientiæ studium, quod maximè consistit in studio placēdi Deo. Germanicum tamen exēplar post Venetum, ἀγαθὸν, habet, hoc est, bonum, vt mirum non sit etiā Latina exemplaria variare. Altera tamen lectio magis placet, & genuina esse videtur. Pro, continens iustitiæ, est ὁ ἐγκρατὴς γνώσεως τ̃ νόμȣ, hoc est, compos cognitionis legis, vel qui tenet cognitionem legis. Cognitio autem legis: nuda & speculatiua nō prodest, nisi sit & practica, hoc est, nisi quis exerceat iustitiam quæ in lege præscribitur, vnde non male vertit interpres: qui continens est iustitiæ, hoc est qui compos factus est iustitiæ operum, eoque profecit vt iuste viuat: aut qui firmiter iustitiam tenet & conseruat: is inquit, apprehendet eam, nempe sapientiam eo modo quo supra dictum, in sua scilicet perfectione vt per eam iam securus viuat bonis abundans & à malis protectus. Idem ergo hic dicitur quod superius cap. 1. Concupiscens sapientiam

conseruat iustitiam, & Deus præbebit eam tibi.

2 *Et obuiabit illi quasi mater honorificata, & quasi mulier à virginitate suscipiet eum.*

QVæ sequuntur satis clara sunt, sed obseruandus est ordo bonorum quæ sapientiæ studiosus consequitur, semper proficiens, perfectiora obtinens. Pro, mulier à virginitate, est Græcis γυνὴ παρθενίας, hoc est, mulier vel potius vxor virginitatis, hoc est, quæ virgo ducta est. Idem intelligendum apud nos per mulierem à virginitate vxor scilicet quæ non à viduitate ducta est, sed à virginitate, hoc est quæ virgo ducta est. Comparat ergo sapientiam & matri honorabili, quæ dilecto filio suo læta occurrit ad amplexandum illum: & sponsæ virgini, quæ amicissimo complexu sponsum excipit, atque amplectitur longè synceriori & ardentiori amore quàm vidua, aut corrupta superinductum maritũ. Quibus comparationibus significat, eum qui iam apprehendit sapientiam, ab ea & filij dilectissimi & sponsi charissimi loco habendum eúmque sæpius illius suauissimos occursus & amabilissimos complexus percepturum, dum sentiet eam vbique sibi præsentem, & replebitur ab vberibus consolationis eius. His concordat quod dicitur in Sapientię libro de Sapientia: Præoccupat hos qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat. Et in viis ostendit se illis hilariter, & in omni prouidentia occurrit illis. Et istud quidem primum est quod inter fructus sapientiæ recensetur. Secundus fructus est: qui ordine conuenienti sequenti versu exprimitur, vtpote qui ex priori sequitur.

3 *Cibabit illum pane vitæ & intellectus, & aqua sapientiæ salutaris potabit illum.*

QVia enim tanquam matrem & vxorem se gerit illius, non tantum illum complexabitur, sed etiam cibabit eum atque potabit, hoc est, perfectè illum & nutriet & reficiet, sed pane & aqua huiusmodi quæ iustis sunt propria, pane scilicet intelligentiæ, & aqua sapientiæ, hoc est, nutriet & reficiet eum intelligentia & sapientia tanquam cibo & potu. Animæ enim idem est cibus & potus, ipsa scilicet diuina sapientia, & Dei verbum, illud maximè quod interius sonat in mẽte hominum, ipsum confirmans, in pietate nutriens, reficiens mentem, & omnem sitim facilè extinguens. Interpres de suo addidit: vitæ & salutaris, cum Græcis tantum sit: pane intelligentiæ & aqua sapientiæ. Nec malè addidit ad distinctionẽ non solum corporalis panis: qui non confert vitam veram quæ mortem excludat, sed omnis doctrinæ philosophorum & sapientum huius mũdi, qui etiam suis dogmatibus velut pane intelligentiæ cibant suos discipulos, & potant eos atq; reficiunt aqua sapientiæ, sed nec eorum panis vitam confert veram, nec eorum sapientia est salutaris. Cæterum mystica & subtili intelligentia panis vitæ & intellectus, est verbum Dei incarna-
Ioan. 6. tum, Christus scilicet, qui de se dicit, Ego sum panis vitæ, cuius corpus in cibum sapientia Dei suis in nouo testamento præbuit, sed quod non cibat nisi intelligentia & fide sumatur: Atque sapientię salutaris, est spiritus sanctus, de quo Dominus di-
Ioan. 4. cit: Aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons vitæ salientis in vitam æternam.

4 *Et firmabitur in illo, & non flectetur, & continebit illum, & non confundetur.*

GRæcè non est, in illo, sed ἐπ' αὐτῷ, super eam, vt ad amatorem sapientiæ referatur verbum firmabitur. Sic & pro, continebit illum, est ἐπ' αὐτῆς ἐρείσει: super eã innitetur, Interpres legit αὐτὸν ipsum, vt verba, firmabitur & continebit, referenda sint ad sapientiam: flectetur verò & confundetur, ad studiosum sapientiæ. Et sensus eodẽ redit. Dum enim quis firmatur super sapientiam: ipsa etiam sapientia firmatur in illo: & dum quis sapientiæ innititur: continet illum sapientia, ac seruat ne cadat. Tertio ergo loco dicit superioribus sapientiam additutam etiam stabilitatem & firmitatem in sui studioso: ne ab ea quam amplexatus est semel pietate excidat, & spe sua frustratus confundatur. Ipsa: inquit, sapientia non solum cibabit suum ad tempus, sed firmabitur in ipso, idque per cibum vitæ quo eum cibabit, fixè & firmiter in ipso persistet, firmum per hoc illum reddendo: vnde ille non flectetur à recto, non declinabit ad casum. Ipsa sperantem in se continebit, seruando eum ne cadat: vnde ille non confundetur, frustratus sua spe, & prolapsus in malum. Non illi continget quod sperantibus in rebus mundanis, & innitentibus eis: quos mundus continere non potest: quique sua se spe postea sentiunt frustratos, quos ob id verecundari necesse est.

5 *Et exaltabit illum apud proximos suos, & in medio Ecclesiæ aperiet os eius.*

QVarto loco rectè subiungit, quod sapientia suum filium pabulo doctrinæ prius à se contritum: & in pietate firmatum: non solum nõ sinet confundi, sed etiam exaltabit apud alios proximos suos, altiori eum inter alios, loco constituens, & rectoris vel doctoris ei officium committens, quo ei officio commisso, ipsamet sapientia aperiet os eius in medio congregationis, vt coram ea congregatione & aptè & confidenter loquatur, & ipse à sapientia prius edoctus, etiam alios rectè docere valeat. Vnde & Dauid dicit, Psal. 50.
Domine labia mea aperies: & os meum annunciabit laudem tuam: Et Paulus petit pro se orari, Colos. 4.
vt Deus illi aperiat ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi, vt manifestet illud prout oportet.

6 *Et adimplebit illum spiritu sapientiæ, & intellectus, & stola gloriæ induet illum.*

HIc versus in nullis iam est Græcis exemplaribus: nec ferè aliud continet quàm quod habet præcedens sententia, quanquã potest eius ad superiora ordo & accessus sic explicari: cùm aperuerit sapientia os eius quem superiori loco in ecclesia constituit, adimplebit illum semper magis spiritu sapientiæ, maiori & abundantiori eum donans in aliorum vtilitatem sapientia, iuxta illud; Aperi vel dilata os tuum, & implebo il- Psal. 80.
lud: & Omni habẽti dabitur: & abundabit. Sic au- Matt. 25.
tem abundanter spiritu sapientiæ donatum, veluti stola gloriæ: hoc est, gloriosa ac præclara eũ induet: quia eum in ecclesia ornatiorem reddet, vt sit omnibus conspicuus & gratus, tandem eũ indutura cum gloriosa immortalitatis stola.

7 Iu-

7 *Iucunditatem & exaltationem thesaurisabit super eum, & nomine æterno hæreditabit eum.*

NON solum donabit eum gloria, sed & voluptate tum spiritus tum corporis. Accumulabit, inquit, ei iucunditatem cordis & exultationem corporis. Quod rectè postremo loco ponit: quia sapientiæ amator, expertus in se prædicta sapientiæ dona, cernénsque aliorum per suam doctrinam profectum, non potest non & corde gaudere, & gaudio cordis in exteriora pfuso, corpore exultare, quemadmodum patet in Paulo, qui suos discipulos vocat gaudium suum & coronam
Philip. 4. suã: & rursum: Quæ est enim spes nostra, aut gaudium, aut corona gloriæ? Nónne vos ante Dominum nostrum Iesum Christum in aduentu eius? Vos enim estis corona nostra & gaudium. Nec his omnibus contentus, adiicit quod est perpetuum. Et nomine æterno hæreditabit illum, hoc est, donabit ei nomen æternum in perpetuam hæreditatem & possessionem: quia & hic famosum ac celebrem reddet in Ecclesia, & in cœlesti domo nomen consequetur quod non peribit. iuxta illud;
Psal. 111. In memoria æterna erit iustus. Et Isaiæ 56. Dabo eis in domo mea & in muris meis locum: & nomen melius à filiis & filiabus nomen sempiternum dabo eis quod non peribit. Ex hac explicatione intelligere licet quàm conuenienti & efficaci ordine fructus & operationes sapientiæ in suis filiis hic recenseantur, vsque ad septem vel octo numero.

8 *Homines stulti non apprehendent eam, & homines sensati obuiabunt illi.*

9 *Homines stulti non videbunt eam, longè enim abest à superbia & dolo.*

POSTQVAM dixit qui sapientiam consequantur, & qua ratione, atque quo fructu, rectè per antitesim subiungit qui eam non consequantur, & quare. In Græcis autem hæc omnia paucioribus verbis dicuntur, & ordinatius. Non enim est ibi illa pars: & homines sensati obuiabũt illi: sed tãtũ habẽt, Non apprehẽdent eã homines stulti, & viri peccatores nõ videbũt eã. Deinde sequtur: Lõgè est à superbia, & viri mẽdaces nõ erũt memores illius. Nec additur contraria de veracibus sententia. Noster interpres vt alias, addidit de suo contrarias de sensatis & veracibus sententias, quòd eæ tacitè includantur in sententiis de stultis & mendacibus, & eas magis declarent. Contraria enim iuxta se posita magis elucescunt. Dicit ergo homines stulti qui scilicet quæ sunt huius mundi toto corde sectantur, non apprehendent sapientiam, tum quod eam non quærant, tum quòd illa fugiat ab eis, nec se ob eorum culpam illis satis ingerat. In maleuolam enim animam non introibit sapientia. Et de spiritu sancto
Sapiẽ. 1.
Ioan. 14. dicit Saluator, quòd eum mundus non potest accipere: quia non videt eum, nec scit eum. Contra homines sensati, hoc est, prudentes, qui sibi benè consulunt, obuiabunt sapientiæ, quærentes eam, & ipsam se eis ingerentem lubenter amplexantes. Homines, inquam, stulti non videbunt eam, non agnoscent eius pulchritudinem atque decorem. Longè enim abest à superbia & dolo, hoc est, non potest cum his vitiis coniungi, quibus valdè est dissimilis, quæ tamen vitia in hominibus mundanis ferè reperiuntur. Nam & per superbiam Deo repugnant, & dolo atque mendacio proximos suos fallunt, cum sapientia humilitatem imprimis doceat Deo exhibendam, & fidelitatem proximis impendendam. Vnde de illis duobus vitiis peculiariter dicit Sapientia: Arrogantiam & superbiam & os bilingue detestor. De altero horum Prou. 8
subditur.

10 *Viri mendaces non erunt illius memores, & viri veraces inuenientur in ea, & successum habebunt vsque ad inspectionem Dei.*

VIROS mendaces, vocat fallaces, quique delectantur mendaciis & dolis. Hi non sunt memores sapientiæ, tum quòd de ea apud se non cogitent, tũ quod de ea non loquantur, nec mentionẽ faciãt, vt quibus tantum lubet vana & cogitare & loqui. Contra viri veraces, qui veritatem scilicet amant, illi inuenientur in sapientia: quia in ea libenter & corde recogitanda, & ore prædicanda occupantur, qua in re Deo dirigente successum habebunt semper, in seipsis proficientes, & alios vtiliter erudientes, quousque eis ex hoc mundo sublatis datum fuerit videre Deum facie ad faciem. In cuius inspectione iam omnino sic perfecta erit & satiata hominis sapientia, vt amplius proficere non possit. Satiabor, inquit ille cum apparuerit gloria tua. Potest tamen illud; vsque ad inspectionem Dei, & melius, sicut secundo capite huius libri, accipi pro visitatione Dei, cùm scilicet in iudicij siue particularis, siue vniuersalis die visitabit cuiusque opera reddẽs vnicuique secundum opera sua, vt significetur veraces successum habituros quousque Deus venerit ad inspiciendum & remunerandum eorum opera. Ps.

11 *Non est speciosa laus in ore peccatoris, quoniam non est à Domino missus, quoniam à Domino profecta est sapientia.*

MIRVM est in impressis iã Bibliis omitti illam partem: quoniam non est à Domino missus, cùm eam omnia penè scripta habeant, Rabanus item, & Dionysius, & Glossa ordinaria, cique respondeat quod Græcis est, ὅτι οὐ παρὰ κυρίου ἀπεστάλη αὐτῷ, quoniam non à Domino missa est illi, laus scilicet. Omittenda ergo potius erat pars sequens; quoniam à Domino profecta est sapientia quę quamuis sit in omnibus Latinis, in Gręcis non est. Et videri potest duas partes ex diuersis versionibus vnius partis esse assumptas. Sed ad rẽ. dixerat peccatores non esse memores ipsius: itaque quoniam obiici poterat, peccatores & mendaces etiam aliquando de sapientia loqui, aliosque docere, iuxta illud: Peccatori dixit Deus, qua Psal 49
re tu enarras iustitias meas: subiicit: Non est speciosa laus, sapientiæ scilicet vel Dei, in ore peccatoris, hoc est, etiamsi in ore eius inueniatur nõ est tamen ibi speciosa, nec decet eam ibi esse: quia dedecoratur vel admixtione vanitatis & falsitatis, vel saltem vitæ improbitate. Denique quia non est ibi Deo grata, nec placet ei. vnde apud Psalmistam Deus peccatorem bona docentem redarguit, vt dictum est. Nomine enim laudis sapientiæ, in genere sapientiæ prædicatio, celebratio & doctrina comprehenditur. Quæ cur non sit speciosa in peccato, reindicat cùm subiicit. Quoniã peccator non est à Domino missus ad prædicandum scilicet, & commendandum aliis sapientiam, sed ipse sibi sumit honorem & officiũ, etiamsi externa per homines vocatione missus videatur. Nec à Domino est

no est edoctus verè & interno magisterio ad prędicandam aliis sapientiam, quoniam vera sapientia à Domino proficiscitur. Itaque cum eam Deus non doceat, nec det peccatoribus, quoniam in maleuolam animam nō introibit sapientia, consequens est peccatorem non esse à Deo eruditum, & missum ad prædicandum sapiētiam & laudem Dei. Simile est quod habetur in Prouerb. cap. 28. Indecens est in ore stultorum Parabola. Et cap. 17. Non decent stultum verba composita. De iustis autem contrà dicit Psalmist. 32. Rectos docet collaudatio.

12 Sapientiæ enim Dei astabit laus, & in ore fideli abundabit, & dominator dabit eam illi.

GENITIVVS Dei, non est in Græcis, & abest etiam in quibusdam scriptis, quamuis ad rem parum faciat si addatur, & referatur vel ad datiuum, sapientiæ, vel ad nominatiuum, laus. Significatur autem conuenire vt laus iungatur sapientiæ, hoc est, ab ea proficiscatur, nec ab ea separatur. Vnde Græca habent: In sapientia dicetur laus. Et sicut non est laus speciosa in ore mendacis, vt dictum est, ita in ore fideli, hoc est, veraci abundabit, Domino dante ei ipsam laudem & sapientiæ prædicationem. Relatiuum enim, eam, referendum esse ad laudem, & non ad sapientiam, ex Græcis satis patet, quæ habent: In sapientia dicetur laus, & Dominus prosperabit eam: nēpe laudem, dando scilicet orationi sapientis successum. Dominus enim dabit verbum euangelizantibus virtute multa, vt est Psal.

13 Non Dixeris, Per deum abest: quæ enim odit ne feceris.

QVONIAM sunt qui suam insipiētiam, errores & peccata Deo imputant, rectè postquā dixit stultos & peccatores non apprehendere sapientiam, in sequentibus docet Deum non esse malorum authorem, nec illi vel insipientiam hominum, vel peccata tribuenda. Porrò pro verbo, abest, Græcis est, ἀπέστω, aoristus scilicet secundus à verbo ἀφίστημι, significans defeci, vt sit sensus: Per Deum factum est vt defecerim à recto & vero, hoc est, quòd reliquerim. Tuum enim est non facere quæ ille odit, quasi dicat: Cùm Deus peccata odiat atque prohibeat, tibi omnino cauēdum est ne verbis tuis ea Deo tanquam authori tribuas, & tibi curandum ne ea facias, qui solus illorum tibi author es. Interpres pro ἀπέστω, legit ἄπεστι, quod significat abest, & subaudiendū est ex præcedentibus nomen, sapientia, vt sit sensus: Ne dixeris, Per Deum abest mihi sapientia. Non enim per illum stat quòd illa absit, sed per te. Si enim non feceris quæ ille odit, facile ab eo sapientiam consequeris. Si verò ea feceris quæ ille odit, mirari non debes, nec illi imputare quòd sapientia
D. Augu. lib. de gratia de lib. arbi. c. 2. careas, sed tibi qui mereris vt ea tibi non detur, & impedimentum præbes dono Dei. D. Augustinus conformiter cum Græcis legit: Ne dicas, propter Deum recessi.

14 Non dicas, ille me implanauit: non enim necessarij sunt ei homines impij.

EODEM pertinet hæc sententia quo superior, vt scilicet errores suos Deo nemo im
Iacob. 1. putet, quasi ipse quenquam seducat. Cui simile est quod habet Iacobus: Nemo cùm tentatur dicat: quia à Deo tentatur. Deus enim intentator malorum est. Ipse autem neminem tentat, & cætera. Contrariæ tamen huic loco videntur quædam scripturæ, quæ errores & seductionem Deo tribuunt. Nam apud Ezechielem dicit Dominus Propheta cùm errauerit, ego Dominus
decepi prophetam illum. & Paulus: Tradidit, in- Rom. 1.
quit, eos Deus in reprobum sensum, &c. Ad quæ loca & similia multa primo dicendum est, ea quę illis locis Deo tribuuntur, intelligenda sunt non effectiuè Deo tribui, quasi sit author peccatorum sed permissiuè quia scilicet iusto suo iudicio vel non apponit vel subtrahit gratiam suam qua illa impedirentur. Vnde Chrysost. in illud: Tradidit illos Deus. Quod autem hic dicit, tradidit, nihil est aliud quam permisit. Quemadmodum enim si dux quidam exercitus bellici ingrauescente bello sese subduceret, quid queso aliud faceret quàm quòd milites hostibus traderet? non quòd ipse illos in stragem impelleret, sed quòd eos suo priuaret auxilio ad eum sanè modum & Deus eos qui quod ab ipso offerebatur auxilium, amplecti non sustinētes, priores resilierunt, reliquit. Deinde illa scripturis Deo non tribuuntur nisi tanquā vindicanti & punienti peccata præcedentia, vt illa Deo non tribuantur quatenus peccata sunt, sed quatenus sunt pœna peccati. Hic verò cum dicitur, ne dicas, ille me implanauit, vult significare errores nostros Deo non esse tribuendos tāquā primo authori, q. præter nostrā culpā erroris in nobis seminet, sicut nobis præter nostrum meritum gratiam suam infundit qua nos ad virtutem promouet. Vnde August. lib. de gratia & lib. arb. cap. 21. Quādo, inquit, legitis in literis veritatis à Deo seduci homines, aut obtūdi vel obdurari corda eorum, nolite dubitare præcessisse mala merita eorum, vt
iustè ista paterentur, ne incurratis in illud Prouer- Sapien. 1.
bium Salomonis: Insipientia hominis violat vias eius, Deum autem causatur in corde suo. Sic scriptura dicit Deum mortem non fecisse, & tamen alibi dicitur, & vitam & mortem esse à Deo. Mortem enim non fecit, quasi eius author fuerit & institutor, cui mors imputanda sit. Eadem tamen à Deo est, quòd tanquam iustus iudex eam inferat his qui meruerunt, sicut facinorosis iudex homo mortem infert, quæ tamen non iudici imputanda est, sed ei qui illam suis criminibus promeritus est. Hunc esse præsentis loci sensum patet ex subiecta ratione, non enim necessarij sunt ei homines impij, vel vt habent Græca, non enim opus habet homine peccatore. Quo significatur Deum non desiderare, nec proinde facere homines impios & peccatores, nec à Deo eos habere quòd peccatores sint & impij. Quibus enim opus habemus, ea desideramus. Alioqui Deus etiam hominibus piis & iustis opus non habet, qui sibi solus sufficit, sed peculiariter dicitur non habere opus peccatoribus, quòd peccatores non desideret, nec condiderit, aut esse voluerit. Quæ enim desideramus, ea si valemus ipsi nobis paramus & facimus, & ideo facimus, quia his vti volumus tanquam nobis necessariis. Significatur ergo Deum non esse similem impiis qui alios corrumpunt, vt eorum opera quòd volunt faciant. Vtitur tamen etiam variis modis Deus peccatoribus, qui se tales fecerunt, non quos ipse tales fecit, quia per eos & iustos exercet, & alios punit, & postea suam in eis gloriam iustitiæ, & contra in iustis magis declarat suam

suam misericordiam. Quod autem Ieremias de se dicit: Seduxisti me Domine, & seductus sum huic loco contrarium non est. Seductum enim se tantum dicit, ideo quia præter spem incidit in populi contradictionem, vt benè exponit D. Hieronymus in Ieremiam. Vnde sequitur: Factus suum in derisum tota die, omnes subsannant me. Diuus Augustinus loco superius citato legit: Ne dixeris ille me induxit, non enim opus habet viro peccatore: vt certum sit D. Augustinum aliam in hoc libro secutum versionem, quam optandum esset totam extare, nã videtur fuisse correctior nostra.

Iere. 20.

15 *Omne execramentum erroris odit Dominus, & non erit amabile timentibus eum.*

ERRORIS non est Græcis, sicut & apud Augustinum loco prædicto tãtum est, omne execramentum. Græcis est βδέλυγμα, hoc est, abominationem. Itaque per execramentum erroris non debet intelligi tantum execrabilis & detestabilis error, sed omne abominabile quod ex errore procedit, quódque error gignit. Omne, inquit, quod natura sua est abominabile & malum, odit Dominus, tãtùm abest vt vel erroris, vel eorum quę errori coniuncta sunt author sit: & quia omne illud Deus odit, non erit etiam illud amabile & gratum timentibus eum, sed & ipsi illud odient & fugient. Insignis est, & benè notandus totus hic locus contra eos omnes qui Deum asserunt cum Manichæis causam & authorem malorum, & maximè contra eos qui hoc nostro sæculo ausi sunt asserere, Deum æquè fuisse authorem traditionis Iudæ atque fuit confessionis Petri.

16 *Deus ab initio constituit hominem, & reliquit eum in manu consilij sui.*

EXPRESSIVS iam docet vnde sit peccatum & malum quod à Deo non esse iam dixerat, videlicet quòd sit à voluntate humana, quã Deus in hominis creatione liberam esse voluit ad bonum & malum, vt capax esset præmiorum. Hoc enim loco apertissimè demonstratur, quod tamen iam plerique negare non sunt veriti, liberum hominis arbitrium, quemadmodum ex hoc loco concludit D. Augustinus, qui libro superius citato, posito hoc testimonio, subiungit: Ecce apertissimè videmus expressum liberum humanæ voluntatis arbitrium. Id enim apertè significatur eo quod hic dicitur, Deum hominem à se in principio mundi cõditum reliquisse in manu, hoc est, in potestate consilij sui, hoc est, sic eum sibi reliquisse, vt posset secum consilium inire quid ex multis eligere vellet, & vt quod eligeret, exequi posset. Non enim sic Deus hominem conditũ reliquit, quasi sua eum gubernatione ac gratia destituerit, & ille per se sine Dei gratia & conseruatione sibi sufficiens fuerit: sed quòd eum non ad vanum aliquid, pecorum more, determinauerit, nec ad sectandum aliquid sua ipsum potestate adegerit, verum potestatem ei fecerit & eligendi & faciendi quod vellet. Oritur tamen hic non parua difficultas, quomodo quæ hic dicuntur de libertate & potestate hominis, cõueniunt homini iam ipso, qui iam in sua manu non habet vt bonum & eligat & faciat, saltem illud per quod vita æterna obtineatur, de quo bono in sequentibus agitur, cum dicitur. Si volueris, mandata conseruabunt te. Nõ. n. dici potest quæ hic dicuntur tantũ pertinere ad hominẽ, in sua integritate in qua cõditus fuit cõstitutũ, quemadmodũ aliqui volunt, qui illa: Si volueris mandata seruare, conseruabunt te. &: Ad quod volueris extende manum tuam, intelligunt esse verba Domini ad Adam, ideóque legunt, Aposui tibi aquam & ignem, quasi à Domino hæc dicantur Adæ. Huc, inquam, confugere non licet. Legendum enim est, apposuit tibi, vt habent omnia scripta, & Græcis est. παρέθηκέ σοι: apposuit tibi. Itaque non dubium est hęc cuiuis hominum dici, sicut & Deuteron. 30. similia dicuntur, vnde verisimile est huius libri authorem hæc desumpsisse. Sic enim ibi dicitur: Considera quòd hodie proposuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & econtrario mortem & malum, vt diligas Dominum Deum tuum, &c. & rursum: Testes inuoco hodie cœlum & terram, quòd proposuerim vobis vitam & mortem, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam, &c. Dicendum ergo hominem quidem ante lapsum habuisse pleniorem potestatem ad bonum quam post lapsum habeat: scripturam tamen sæpe de eius voluntate sic loqui, quasi in eo situm sit benè & velle, & facere, tum quòd respiciat ad eam voluntatis potestatem quam in creatione accepit à Deo, dissimulando illud quod peccato facta est: tum quòd ex creatione sua adhuc habeat vt benè velle & facere possit, etsi non per se, hoc est, ex his quę in se habet, sicut tunc, tamen per adiutorium gratiæ Dei sicut nec tunc benè agere potuit, nisi per adiutorium gratiæ Dei, quod si nunc desit alicui, non Dei, sed voluntatis vitio deest, siue quia suo peccato illud demeruit, siue quia infirmitatem suam non satis agnoscens, non implorat sicut oportet, Dei gratiam. Merito ergo etiam iam ei dicitur: Elige vitam, & quia hoc ei ex creatione suæ conditionis faciendum erat, & quia per Dei gratiam quam precando obtinere potest, id præstare potest. Sic & de eo rectè hic dicitur: Si volueris, mandata seruabis. &: Ad quod volueris extende manum tuam: quia voluntate hæc fiunt, etsi non nisi diuinitus adiuta per gratiam.

17 *Adiecit mandata & præcepta sua, si volueris mandata seruare, conseruabunt te, & in perpetuum fidem placitam facere.*

ILLAM partem: Adiecit mandata & præcepta sua: Græca non habent, sicut nec Augustinus: rectè tamen addita est ab interprete: quia de mandatis seruandis subinfertur sermo, quam sequentem partem Græca aliter habent. hoc modo: ἐὰν θελῄς συντηρήσεις ἐντολάς, καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας, Si volueris, conseruabis mandata, & fidem facere beneplaciti: vbi infinitiuus, facere, vel est accipiendus pro futuro, faciens, vel est coniungendus cum verbo, conseruabis, vt sit sensus: conseruabis mandata & conseruabis facere fidem, hoc est, præstare fidelitatem quę Deo sit beneplacita & grata. Augustinus legit loco prædicto sine, facere: Si volueris, conseruabis mandata, & fidem bonam placiti, vbi pro bonam placiti, fortè legẽdum est, bene placiti. In nostris libris hæc sententia variè legitur. Sunt enim plerique qui in prima parte pro, seruare habent conseruare, sicque magis verisimile est interpretem vertisse, quia Græcis est verbum, conseruabis: vt sit allusio: Si tu volueris mandata conseruare, ipsa man-

mãdata vicissim cõseruabũt te. Et additur in multis libris coniunctio, & conseruabunt te, hoc est, etiam ipsa te conseruabunt. Sunt qui habent tantum semel verbum conseruandi: Si volueris mandata conseruabunt te, quomodo & apud Augustinum legitur in speculo. In secunda parte perperam quidam libri pro facere, legunt rursum, seruare, cum Græca monstrent legendum esse, facere. Est autem in secunda ea parte repetendum, si volueris, vt sit sensus: & si volueris facere in perpetuum fidem, hoc est, fidelitatem & obedientiam Deo placitam, tunc, inquam, mandata conseruabunt te. Vel potius coniunctio, &, in secunda parte ponitur expositiuè, vt exponat quid sit mandata conseruare, nempè in perpetuum pręstare fidelitatẽ Deo placitam & gratam, quod fit perseueranti obseruatione mandatorum Dei. Qui enim perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Significat ergo Deum nobis fore fidelem in præstandis promissis, si nos ei fuerimus fideles in exequendis mandatis quæ ab eo accepimus. Benè autem postquam dixit, reliquit eum in manu consilij sui, subiicit de mandatorum obseruatione, & additur. Adiecit mandata & præcepta sua, vt intelligamus hominem nõ sic relictum in manu consilij sui, vt pro libito suo quiduis posset impunè, sed eam quam accepit liberi arbitrij potestatem, præscriptis mandatis restrictam esse: quæ ne onerosa libero homini viderí possent, docet non nuda esse adiecta mandata, sed eisdem etiam apposita præmia: bona quidem pro seruantibus illa, mala pro non seruantibus. Hic enim ordo insinuatur inter hæc tria, libertatem arbitrij scilicet, mandata & præmia. Decreuit enim primũ Deus creare hominẽ ad imaginem sui in libertate arbitrii, sed ne illa abuteretur, adiecit mandata, quorum solum liberum arbitrium capax est. Illis ne onerosa viderentur, aut pro libito impunè reiicerentur, adiecit Deus præmia. Porrò mãdata quæ hic addicta dicuntur, non ea tantum intelligenda sunt, quæ in scriptura Genesis expressè primo homini data legũtur, de manducando vel non manducando fructu paradisi, sed mandata naturalis legis, quæ & Adamo & eius successoribus impressa est, & cordi inscripta. Quæ mandata exprimuntur mox c. 17. cum dicitur: Et dixit illis: Attendite ab omni iniquo. Et mandauit illis vnicuique de proximo suo.

---

18 *Apposuit tibi aquam & ignem, ad quod volueris, porrige manum tuam.*

DVo inter se extremè contraria homini cum mandatis apposita dicit, quæ per aquam hominem refrigerantem, & ignem comburentem & perdentem rectè significauit, addens ex hominis voluntate pendere vtrum horũ assequatur & obtineat. Quæ autem sint hæc duo per aquam & ignem significata, exprimit, subiungens.

---

19 *Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placuerit ei dabitur illi.*

VItam ergo aquæ nomine significauit, quam & bonum vocat: mortem, nomine ignis, quam & malum vocat, quorum vtrumque à Deo datur homini pro meritorum diuersitate.

---

20 *Quoniam multa sapientia Dei, & fortis in potentia, & videns omnes sine intermissione.*

REfertur hæc sententia ad omnia superiora. Dicit enim multam esse Dei sapiẽtiam, quia dixi Deum hominem reliquisse in sua libera voluntate, adpositis mandatis & præmiis. Id enim ita factum est ex infinita Dei sapientia, vt homo libera sua actione mereretur vel bonum vel malum, sicq; Deus in quibusdam gloriam suæ bonitatis declararet, in quibusdam gloriam suæ iustitiæ & iustæ seueritatis. Quia verò dixit reddendum homini siue bonum siue malum, vtrũ scilicet elegerit, ad illius comprobationẽ dicit Deum fortem esse potentia ita videlicet vt nemo impedire possit quin præstet quod promisit, & reddat vnicuique secundum opera eius. Et ne quis putet quibusdam eum redditurum quod meretur, non propter defectum potentiæ, sed propter defectũ cognitionis omnium, quasi in tota hominum multitudine non possit omnes & omnia eorum facta cognoscere, addit: & videns omnes sine intermissione. Coniunctionem enim, &, sicut habent Græca, ita & scripta multa Latina. Hanc Dei de omnibus cognitionem prosequitur adhuc versu sequenti.

---

21 *Oculi Domini ad timentes eum, & ipse agnoscit omnem operam hominis.*

NOn solum, inquit, agnoscit omnes homines sed & omnem eorum operam, hoc est, opus laborem & operationem siue internam siue externam. Peculiariter autem oculos Domini dicit esse super vel erga timentes eum ad consolationem iustorum, vt ne metuant se suaque opera apud Deum negligenda, sicut negliguntur ab hominibus, sciantque se nihil bene agere, quod non ab illo animaduertatur, & ob id non sit cariturum sua mercede. Dicit quidam, & Psalmista similiter, Oculi Domini super metuentes eum, & in eis qui sperant super misericordia eius, sed ille hoc dicit ad significandum singularem Dei prouidentiam erga iustos ad promouendum eos: hic verò idem dicitur, ad peculiarem cognitionem Dei designandam, qua magis attendit ad bona remumeranda, quam ad mala vindicanda. sic & Iob 31. dicit: Nonne Deus considerat vias meas, & omnes gressus meos dinumerat? Et in Prou. In omni loco oculi Domini, contemplantes bonos & malos.

---

22 *Nemini mandauit impie agere, & nemini dedit spatium peccãdi.*
23 *Non enim concupiscit multitudinem filiorum infidelium & inutilium.*

HIs iam sententiis absoluitur superior doctrina, qua docetur Deo vitia hominum non esse tribuenda. Restabat enim hoc, vt postquam ostendit hominem non esse malum Deo faciẽte, etiam assereret non esse malum Deo mandante, aut licentiam præbente. Pro, spatium, enim Græcis est ἄνεσιν, quod magis significat licentiam & relaxationem. vt sensus sit: Deum neque mandasse alicui impietatẽ, nec licentiam dedisse peccandi, & proinde illi non posse hominis impietatem attribui & imponi. Eadem tamen dictio etiam spatium & dilationem significare dicitur, vt non

non malè verterit interpres, spatium peccandi, quo intelligendum est nulli datam vitæ dilationem & temporis spatium ad hoc vt peccaret, sed potius vt de malo suo pœniteret, iuxta illud: Iob. 24. Dedit illi Deus locum pœnitentiæ, & ipse abutitur eo in superbiã, & Paulus: Rom. 2. Ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Si enim ad peccandum tempus homini datum esset à Deo, licentia etiam peccandi ab eo data esset proinde eodem recidit sensus. Sunt quidem pleræque, scripturæ quibus videtur Deus quibusdam impiis præcepisse impiè agere, aut ad malum eos instigasse, 2. Reg. 6. vt cùm dicit Dauid de Semei: Dominus præcepit ei vt malediceret mihi. Sed huiusmodi scripturæ tantum significant Deum impiorum quorundam voluntate vsum ad bonum aliquod, nempè vel piorum probationem, vel impiorum aliorum punitionem, vt eorum voluntas, quatenus mala erat, non esset à Deo, sed ab homine, qui in sua actione prauam habuit intentionẽ: quatenus verò eadem vtilis erat, & bonum habuit contra illorum intentionem effectum & fructũ à Isaiæ 10. Deo erat nõ ab homine. vnde de rege Assyriorum dicitur: Væ Assur, virga furoris mei, & baculus ipse est. Ipse autem non sic arbitrabitur, sed ad conterendum erit cor eius. Vnde August. libro de gratia & libero arbit. capite 20. tractans illa Dauidis verba non iubendo, inquit, dixit Deus, vbi obedientia laudaretur, sed quòd eius voluntatem proprio vitio suo malam, in hoc peccatum iudicio suo iusto & occulto inclinauit. Benè autem probatur in nostra lectione, Deum nemini mandasse impiè agere, dum subditur: Nõ enim concupiscit multitudinem filiorũ infidelium & inutilium. Quo significatur amplius quam dicitur, nempè Deum tales odire & detestari. Hæc tamen pars melius apud Græcos coniungitur cum sequentibus, vt principium noui capitis & noui argumenti, & vertatur. Ne concupiscas filiorum multitudinem inutilium, neque iucunderis in filiis impiis. Nam verbum ἐπιθύμῃ: potest esse tertia persona indicatiui, vt sit non concupiscit: quod secutus est interpres: vel secunda persona imperatiui, vt sit, non concupiscas, quod magis sequendum erat.

CAPVT XVI.

1 *Ne iucunderis in filiis impiis si multiplicentur, nec oblecteris super ipsos, si non est timor Dei in illis.*

POSTQVAM ostendit Deum non esse authorem malorum, sed ipsum impios & eorum opera odire, obiter rectè infert doctrinam ad parentes pertinentem de non gaudendo in filiorum multitudine aut elegãtia, si impij sint, prosequens postea quæ ad vindicantem Dei pertinent iustitiam, aut remittentem misericordiam. Item quæ ad eius pertinent omnipotentiam incomprehensibilem, & scientiam omnia perscrutantem. Quoniam ergo parentes, maximè apud Israëlitas gaudere solent in prolium multitudine tanquam singulari dono Dei, de quo dicitur in Psalmist. 136. Ecce hæreditas domini filij merces fructus ventris, monet non gaudendum in eis si impij sint, cùm potius de eis dolendum sit, tum ob dedecus quod parentibus ab eis proueniet, tum ob vindictam Dei quæ impios manet filios. Impios autem significat esse, si non est timor Dei in illis.

2 *Non credas vitæ illorum, & ne respexeris in labores illorum.*

PRO credas, est ἐμπιςεύσῃς, quod pro fidere aut fiduciam habere hic positum videtur. Pro labores, exemplar Complutẽse habet πλῆθος, multitudinem. Germanicum τὸν τόπον: hoc est, locum. Noster legit πόνον, laborem. Sensus ergo est, Etiamsi videas eos fortes, valentes, & multos, ne tamen confidas quòd diuicturi sint, quodque sic per illos tibi benè futurum sit, ne attendas ad labores eorum, sic vt: quia vides eos magna & egregia præstare, cõfidas in eis nihilq; eis aut tibi nocere posse existimes, & per eos nomen tuum diu super futurum tibi persuadeas.

3 *Melior est enim vnus timens Deum, quàm mille filij impij: & vtile est mori sine filiis, quàm relinquere filios impios.*

GRÆCIS nõ est κρείττων, melior, sed κρεῖσσον, melius. Alioqui enim cui dubium est quin melior sit vnus bonus, quàm mille impij? Sed, melior, apud nos exponi debet, pro pluris est faciendus & præferendus. Reddit ergo causam cur in multitudine impiorũ filiorum non sit gaudendũ: quia, inquit, pluris est faciẽdus vnus filius Deum timẽs, quàm mille Deũ non timentes, imò vtilius est mori sine filiis, quã relinquere filios impios: quæ etsi dedecus sit, maximè apud Israëlitas, nullum reliquisse hæredem ex se prognatum, qui nomen defuncti conseruet: tamẽ & maius dedecus est apud homines post se relinquere filios impios, qui patris nomen dehonestent, & apud Deum parentes magis reddit vindictæ obnoxios. Probat hanc sententiam sequenti sententia.

4 *Ab vno sensato inhabitabitur patria, & à tribus impiis deseretur.*

LOCVS hic proculdubio corruptus est, non interpretis, sed scriptorum vitio & imperitia. Habent enim Græca in secunda parte φυλὴ δὲ ἀσεβῶν. hoc est, tribus autem impiorum, vt tribus, sit quartæ inflexionis, significans nationem & familiam. Id non intelligentes scriptores maluerunt scribere, à tribus impiis, per nomen numerale: quia præcessit: ab vno sensato. Qui error ita obtinuit, vt in omnibus etiam scriptis reperiatur. Vnus tamen scriptorum in margine litera præ vetustate vix legibili habuit, tribus impiorum deseretur. Hæc ergo sine controuersia vera est lectio, in qua verbum deseretur, respondet Græco verbo ἐρημωθήσεται, hoc est, desolabitur. Sicut enim nomini ἐρημὸς respondet Latinis desertum, ita pro ἐρημωθήσεται vertit interpres, deseretur: Probat ergo hæc sententia id quod dictum est vnum iustum filium præferendum mille impiis, quia inquit, ab vno prudente, id est, per vnum prudẽtem patria, vel vt habent Græca, πόλις, ciuitas inhabitabitur, hoc est, vnus prudens efficiet vt tota aliqua ciuitas & propria patria repleatur habitatoribus. Itaque plus proficiet suo consilio & prudentia quã mille alij. Contra tribus & ampla familia impiorum breui ita deseretur & deserta fiet, vt nullus ex tota illa tribu supersit, Deo scilicet impietatem

pietatem vindicāte,quod in ſequentibus probat quibuſdam ſeueritatis Dei exemplis.

5 *Multa talia vidit oculus meus, & fortiora his audiuit auris mea.*

VVLT dicere ſe & oculis ſuis vidiſſe multa exempla eius quod mox dixit,& longè grauiora atque efficaciora exempla,quàm vidit, ſe audiſſe auribus ſuis,ex narratione, ſcilicet patrum ſuorum,à quibus acceperat quæ ab exordio mundi geſta ſunt à Deo in punitione impiorum,quorum aliquot celeberrima exempla poſtea commemorat. Legendum autem eſſe, multa talia & non multa alia, vt multi legunt,patet ex Græcis, quæ habent τοιαῦτα.talia.

6 *In ſynagoga peccantium exardebit ignis, & in gente incredibili exardeſcet ira.*

HOc eſt,inquit,quod aſtruere volo, quodq; & experientia & auditu didici,Deum etiam multitudini non parciturum,vbi eorum peccata vltionem meruerint,vt merito dixerim, multitudini filiorum non fidendum ſi impii ſint,&etiam amplas impiorũ familias breui doſolandas & exſcindẽdas.Quia etiã in magna aliqua cõgregatione peccantiũ exardebit ignis,hoc eſt, excitabitur in ea ſubito grauis vltio diuina,omnia perdens& cõſumens,& in tota aliqua gente quæ Dei verbo fidem habere,& obedire eius mãdatis recuſat,ira diuina ſubito exardeſcet. Non enim Deus eſt vt homo,qui multitudinem vereatur,eiuſque poteſtatem ac vires formidet.Quod ſequentibus comprobat exemplis aliquot, eiſque qui in ſcripturis ſunt præclariora, quorum primum eſt de gigantibus diluuio abſorptis,de quibus dicit.

7 *Non exorauerunt pro peccatis ſuis antiqui gigantes, qui deſtructi ſunt confidentes ſua virtuti.*

PRo non exorauerunt,eſt οὐκ ἐξιλάσατο,hoc eſt,non eſt placatus,Deus ſcilicet.Significat Deum illis non fuiſſe placabilem,etiamſi & multi eſſent numero & fortes viribus, vnde & noſtra lectio ſic eſt accipienda; non exorauerunt Deum, hoc eſt,non ſibi ſuo numero & fortitudine Deum ſic reddidere placatum,vt eorum peccata nõ vindicaret,ſed omnes ad vnum deſtructi ſunt,etſi cõfiderent,vel quia confidebant viribus ſuis, exiſtimantes neminem ſibi poſſe nocere.

8 *Et non pepercit peregrinationi illorum, & execratus eſt eos præ ſuperbia verbi illorum.*

IVXTA receptam apud nos lectionem hic verſus,ſicut & ſequens,refertur etiam ad eam vltionem quæ in diluuio facta eſt, & intelligitur: non pepercit peregrinationi illorum,hoc eſt,vitę illorum: quia illa eſt peregrinatio ſuper terram. Verum etiam hic noſtra lectio manifeſtè deprauata eſt ſcriptorumvitio,etſi id in omnibus quos vidi libris obtineat.Non enim legendum eſt peregrinationi illorum,ſed peregrinationi Lot,cum Græcis ſit τῆς παροικίας Λώτ.Non enim veriſimile e poteſt interpretem pro Λώτ legiſſe αὐτῶν, ſed ſcriptores potius ex imperitia,Lot,mutaſſe in illorum,cum inter,Lot,& illorum, magna ſit vicinitas,maximè ſi nomen Lot ſcribatur, vt ſolent nomina propria,litera maiuſcula,& duplicato.l.l Lot.Itaque alterum hic exemplum ſeuioris vltionis diuinæ,quæ de tota aliqua gente ſumpta ſit, profertur,ea ſcilicet quę in Sodoma & Gomorrha ciuitatibus facta eſt igne de cœlo miſſo. De qua dicit, Non pepercit Deus peregrinationi vel incolatui Lot,hoc eſt,ei loco in quo peregrinatus eſt,& tanquam aduena habitauit Lot non pepercit, nec propter ſanctitatẽ eius qui ibi habitauit,abſtinuit,aut impeditus fuit,vt non puniret peccata totius regionis,ſed execratus eſt eos propter ſuperbiam verbi illorum, qua ſcilicet iactauerunt ſe neminem vereri,nec recipere voluerunt bonas ac ſalutares monitiones Lot.Et apud Ezechielem enim ſuperbia primo loco ponitur inter vitia Sodomæ.Ecce, inquit hæc fuit iniquitas Sodomæ,Superbia,ſaturitas panis & abundantia,&otium ipſius,& filiarum eius. Multi libri habent quædam interiecta verba in hac ſententia ante, & execratus,quæ tamen in quibuſdam non ſunt, vt non ſunt, in Græcis, illa ſcilicet:ſed percuſſit eos:quæ facilè crediderim interpretem de ſuo addidiſſe,vt ſolet quædam addere. Ezech. 6.

9 *Non miſertus eſt illius,gentem totam perdens extollentem ſe in peccatis ſuis.*

GRÆCIS eſt,Non miſertus eſt genti perditionis,(hoc eſt, genti perditæ)extollentium ſe in peccatis ſuis.Vnde patet non legendum cum coniunctione,&extollentem,ſed ſine coniunctione:quæ etiam in ſcriptis quibuſdam abeſt.Adhuc de Sodomitis loquitur quorum dicit Deum non miſertum: adeo vt totam gentem penitus perderet,eo quòd extolleret ſe in peccatis ſuis,quaſi nõ eſſet Deus qui poſſet aut vellet peccata eorum punire.Participium enim extollentem, exponẽdum eſt vt cauſam deſignet,ſicut alias ſæpè.Vnde & de eis dicit Dominus apud Ezechielem: Et eleuatæ ſunt & fecerunt abominationem coram me.

10 *Et ſicut ſexcenta millia peditum qui congregati ſunt in duritia cordis ſui.*

VERISIMILE eſt interpretem vertiſſe, Et ſic,cùm Græcis non ſit ὡς,ſed οὕτως, ſed ad ſenſum non ita multum refert.Cæterum ad accuſatiuos illos,ſexcenta millia (nam accuſatiuos eſſe patet ex Græcis) repetendum eſt ex ſuperioris ſententiæ participio,perdensverbum,perdidit,vt ſit ſenſus:Sicut etiam perdidit ſexcenta millia peditum.In Græcis referri debent ad verbum præcedentis ſententię ἠλέησεν,miſertus eſt:quia hoc Gręcis conſtruitur cum accuſatiuo.Tertium ergo hic exemplum affertur ſeuerioris Dei vindictæ quæ de magna aliqua multitudine ſumpta eſt, ea ſcilicet quę accidit populo Iſraëlitico in deſerto.Cùm enim Iſraëlitæ de Ægypto aſcenderint numero ſexcenta ferè millia peditum, abſque paruulis & mulieribus,vt dicitur Exodi 12.tamen ob duritiam cordis ſui,qua concorditer cõgregati contra Moyſen,Ioſue & Caleb non crediderunt ſe poſſe ingredi terram eis promiſſam,omnes ita à Domino percuſſi ſunt in deſerto annis quadraginta, vt ne vnus quidem ex tanto numero promiſſam terram ingreſſus ſit pręter Ioſue& Caleb,vt ſcribitur diffuſè Numer. 14.In Græco exemplari Complutẽ

poſt

post verba iam posita, adduntur hæc, Flagellans, miserans, percutiens, sanans Dominus in miseratione & correptione conseruauit, vt accusatiui il li, sexcenta millia, construantur cum verbo conser uauit, & significetur Deum cum illis nunc miseri corditer egisse, remittendo peccata nunc seuerius puniẽdo peccata. Sed hęc omnia verba nõ habet æditio Germanica & veneta, sicut nec noster ea legit. Et sanè multis consideratis magis videntur ad iectitia, & addita, vt accusatiui illi haberent verbum sententiam absoluens. Quomodo enim conseruauit eos, quos omnes perdidit tandem.

---

11 *Et si vnus ceruicatus fuisset, mirum si fuisset immunis.*

CERVICATVS dictione parum Latina dixit pro ceruicosus. Ea enim dictio Latinis significat quod Græcè pulchrè dicitur, σκληρο(τρά)χηλος. hoc est, homo duræ ceruicis, qui scilicet ceruicem suam non vult vel non potest flectere quò deberet, hoc est, qui obedire recusat. Et est sensus: Quandoquidem Deus tantæ multitudini non pepercit, ob duritiam cordis eorum, an putandũ est, quòd si vnus tantum inter eos dura ceruice restitisset Dei voluntati, is à Dei vltione immunis fuisset, & impunitus euasisset? Quod ad hoc dicitur, vt ex generalibus illis vltionibus intelligamus quemque sibi meritò timere debere, sibique suadere, Deum qui multitudini non pepercit ne singulis parciturum, quod Græca clarius significant quæ sic potius erant vertenda. Et si vnus fuerit ceruicosus in populo, mirandum hoc si impunitus erit. Est enim non præteritum, sed futurum ἀθωωθήσεται.

---

12 *Misericordia enim & ira est cum illo, potens exoratio & effundens iram.*

13 *Secundum misericordiam suam, sic & correptio illius hominem secundum opera sua iudicat.*

HI duo versus in plerisque scriptis & impressis corruptam habent & distinctionem, vel lectionem, quia in plerisque illa pars secundum misericordiam suam: iungitur cum, effundens irã: & legitur, si correptio illius hominis, vt autẽ benè intelligatur quod nos habemus: Potẽs exoratio & effundẽs irã, quod ab omnib. nostris ferè malè intelligitur, sciẽdũ ꝓ illo, potẽs exoratio, Gręcis esse δυνάστης ἐξιλασμῶν. quod ad verbũ est potẽs placationum, quo significatur id quod est apud Isaiam 55. multis ad ignoscendum. Quoniam enim dixit cum Deo esse misericordiam & iram, subiungit Deum per misericordiam potentẽ esse & copiosum in placatiõe: ita vt faciliter placetur, nec eius benignitas vnquam exhauriatur: & tamen etiam cum merita hominum postulant, per iram quæ etiam est cum illo, effundere in homines copiosè & abundè vltionem. Itaque & apud nos, exoratio nõ debet referri ad hominem orantem, vt significetur orationem hominis esse apud Deum potentem & efficacem, sed ad Deum referri debet, & passiuè accipi ꝓ placatione qua Deus se sinit placari & exorari, quemadmodum supra dixit interpres, non exorauerunt, pro non placauerũt. Et est sensus: Cum Deo vel apud Deum est potens exoratio, hoc est, placatio, quomodo Psal. 129. dicit Apud Dominum misericordia, & copiosa apud eum redemptio. Et tamen idem ipse Deus est effundens iram. Vel ipsemet Deus est potens exoratio, & simul tamen effundens iram. Potẽs enim exoratio vel placatio rectè dicitur Deus: quia copiosus in exoratione vel placatione sicut dicitur sæpè ipsa misericordia. Hanc sententiã de misericordia & iustitia in Deo cõiunctis, explicat sequẽti, Secundum, inquit, misericordiam suam, sic & correptio illius, &c. hoc est, sicut multa est misericordia eius qua & ignoscit pœnitentibus, & bene facit iustis, sic etiam correptio illius iudicat hominem secundum opera sua: vt ne quis ita fidat misericordiæ diuinæ, vt illius correptionem & punitionem non metuat. Ad hoc enim hæ sententię hic adducuntur in comprobationem superiorum quæ de seueritate diuina sunt dicta. Vnde & benè subiicitur.

---

14 *Non effugiet in rapina peccator, & non retardabit sufferentia misericordiam facientis.*

DVPLEX hic est lectio & in græcis & in Latinis. Nam Toletanum exemplar habet ὑπομονὴ. sufferentia vel patientia. Germanicum ὑπομονὴν: sufferentiam, quomodo etiam quędam scripta habent, vt subaudiatur, Deus, & sit sensus: Deus non retardabit (vel frustrabitur, vt Græcum verbum καθυστερήσει magis sonat) sufferentiam pij hominis. Nam pro, misericordiam facientis: vna dictio est εὐσεβοῦς, hoc est, pij. Prior lectio magis placet per nominatiuum. Et notandum interpretem benè verbo, effugiet, opposuisse verbum, retardabit, sicut & peccatori in rapina opponit facientem misericordiam. Sensus itaque est: Non fiet apud Deum, quod sæpè apud homines contingit, vt cùm quis rapuerit aliquid, effugiat cum rapina manus hominis, & impunitus euadat. Non sic, inquam, peccator cum eo quod iniustè rapuit, siue à Deo eripiendo ei debitum honorem: siue ab homine, eripiẽdo ei bona terrena, effugiet iram Dei & iustam vltionem. Contra verò sufferentia hominis pij, qui non solùm non rapit aliena, sed etiam sua liberaliter pauperibus impartitur, his, inquam sufferentia, qua longanimiter expectat Dei in se misericordiam, non retardabit eum, à sua scilicet expectatione, sed cito eum assequi faciet quod expectat. Græca enim dictio ὑπομονὴ, non tam tolerantiam malorum significat, quàm longanimen bonorum expectationem. Potest & retardabit, accipi absolutè pro tardabit, hoc est, morabitur & tarda erit in assecutione sui voti: Vnus scriptorum codicum habuit, tardabit.

---

15 *Omnis misericordia faciet locum vnicuique secundum meritum operum suorum, & secundum intellectum peregrinationis ipsius.*

GRÆCA paulo aliter sic: Omni eleemosynæ faciet locum (Deus scilicet) aut (vt habet exemplar Complutense, ποίησον, fac locum) Vnusquisque enim secundum opera sua inueniet. Sensus eodem redit, & daclaratur secunda pars superioris sententiæ, Omnis: inquit misericordia vel eleemosyna, quã homo homini impẽdet, faciet apud Deum locum homini, vt ab eo scilicet assequatur, & ad id perueniat quod expectat, vnicuique secundum meritum operum suorum: quia, vt inquit Pau. 2. Corin. 9. Qui parcè seminat, parcè & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Quod addidit interpres, & secundum intellectum peregrinationis ipsius, sic intelligendum est, secundum prudentiam quam in huius vitæ pe regri

regrinatione exhibet opere. Vnum ſcriptum habebat etiam hic nomen, meritum, & ſecundum meritum peregrinationis eius, quomodo ſanè magis crediderim interpretem ſcripſiſſe. Quorſum enim hic intellectus mentionem ingeſſiſſet? Certè ex commentario apparet etiam Rabanum legiſſe non intellectum, ſed meritum, quamuis impreſſi libri apud eum habeant, intellectum. Sic enim habet: Quod autem dicit miſericordiam facere locum vnicuique ſecundum intellectum peregrinationis ipſius, oſtendit quod quicũque bonis operibus certat mandata Dei cuſtodire in huius peregrinationis tempore, & pio labore ſtudet cum lachrymis & gemitu peccata ſua emundare, ęterna quiete merebitur conſolari. Quo commentario non explicatur quid ſit intellectus peregrinationis: ſed benè quod ſit meritum peregrinationis. Et optimè conuenit vt poſt hanc vitam quiſque dicatur inuenire apud Deum locum iuxta meritum peregrinationis, quæ hic interim peragitur donec ad patriam reuocemur. Benè etiam conuenit vt miſericordiæ & eleemoſynæ tribuatur peculiariter locus & præmium à Deo conſequendum: quia & Chriſtus opera miſericordiæ declarat in iudicio extremo potiſſimum attendenda, vt patet Matthæi 25. Notandum autem hic apertè nomen meriti tribui operibus, & quanquam Græcis hoc loco non ſit vocabulum meriti, rectè tamen vertit interpres, ſecundum meritum, quia quod Græcis toties dicitur in ſcripturis κατὰ ἔργα, ſecundum opera Deum redditurum cuique, idem eſt quod ſecum meritum hominis vel operum eius: quia vt ſuprà dictum eſt, quod Latinis dicitur fieri ſecundum meritum, id Græcis dicitur κατ' ἀξίαν. At quod dicitur homini dari ſecundum opera eius, dicitur ei dari pro dignitate eius & operũ ipſius, vt patet cum in Apocal 16. dicitur de impiis, Dediſti eis ſanguinem bibere, digni enim ſunt. Hoc enim ęquiualet ei quod toties dicitur ſecundũ opera eorum, & idem eſt quod Latini dicunt, meriti ſunt vel meruerunt. Sic & bonis dicitur ca. 3. Ambulabunt mecum in albis: quia digni ſunt. Porrò poſt prædictam ſententiam Græca in exemplari Complutenſi habent duas ſententias has Dominus indurauit Pharao ne cognoſceret ipſum, vt nota fierent facta illius, ei quæ ſub cœlo eſt (terræ ſcilicet) Omni creaturæ miſericordia eius manifeſta eſt, & lumen ſuum, & tenebras diuiſit adamate, hoc eſt, immobiliter. Sed hæc vt non ſunt apud nos, ita nec in exemplari Germanico.

Iob. 24.
Rom. 2.
3. Reg. 6.
Iſaia 10.

16 *Ne dicas, à Deo abſcondar, & ex ſummo quis mei memorabitur.*
17 *In populo magno non agnoſcar, quæ eſt enim anima mea in tam immenſa creatura?*

DIXIT de Dei ſeueritate, in numeroſis gentibus & populis ſæpius declarata, ex qua vnumquemque ſibi timere voluit, ſicut & benè ſperare de eius miſericordia: verùm quoniam vana plerique perſuaſione inducuntur, vt putent Deum licet curam habeat magnarum gentium, cuiuſque tamen priuati non ita habere rationem & ob id Dei ſe poſſe euadere vltionem, cuius effugiunt cognitionem, rectè huic vanæ cogitationi occurrit, oſtendens Deum nihil latere poſſe, etſi plurima eius nos lateant. Duo autem ſunt ob quę homines perſuadent ſe Dei effugere notitiam. Primum, diſtantia Dei à nobis, quòd ſcilicet Dei peculiaris habitatio ſit in cœlis: hominum verò in terris, quaſi ex ſummo cœlorum non poſſit noſtri meminiſſe. Vnde de impiis dicitur apud Ezechielem: 9. Dixerunt, dereliquit Dominus terram, & dominus non videt. Et apud Iob 22. dicitur ex perſona impiorum: Nubes latibulum eius, nec noſtra conſiderat, & circa cardines cœli perambulat. Secundum eſt immenſa multitudo creaturarum & hominum, ob quam ſibi perſuadet quiſque ſe vnicum apud Deum latere poſſe, ſicut apud homines vnus aliquis in magna turba facilè latet. Vtrumque excludit Sapiens, monetque ne quis in corde ſuo dicat, & apud ſe cogitet ſe poſſe abſcōdi à facie Dei, aut propter altitudinem cœli à terra, aut propter multitudinē hominum vel creaturarum: ob quam poſteriorē cauſam, etiam in parabola de nuptiis filij inducitur vnus tãtum qui inuentus eſt non habere veſtem nuptialem.

18 *Ecce cœlum: & cœli cœlorum, abyſſus & vniuerſa terra, & quæ in eis ſunt, in conſpectu illius commouebuntur.*
19 *Mon es ſimul & colles & fundamenta terræ, cùm conſpexerit illa Deus, tremore concutientur.*

EX effectu conſpectus diuini oſtendit Deum nihil omnino in creaturis latere poſſe, aut eius potentiā effugere, quantũuis altum, profundũ magnum & firmum fuerit. Pro, in cōſpectu illius, Græcè eſt, ἐν ἐπισκοπῇ αὐτοῦ. hoc eſt, in inſpectione aut viſitatione eius. Sic & pro, cùm conſpexerit, Græcis eſt ἐν τῷ ἐπιβλέψαι hoc eſt, cùm inſpexerit. Alluditur enim ad illud Pſal. 103. Qui reſpicit terram, & facit eam tremere: qui tangit montes, & fumigant. Vbi pro reſpicit, etiam eſt ἐπιβλέπων, qui inſpicit. Significat ergo, Deum cùm vult ſolo ſuo aſpectu commouere & turbare totam machinam mundi, cœleſtem ſimul & terrenam, eamque ua commotione veluti tremore concuti à pręſentia vultus eius. vt ex eo neceſſe ſit intelligere eius aſpectũ ad omnia & in omnia penetrare. Cùm autē hęc duo tribuũtur, reſpicitur ad id quod in mōte Sinai contigit in datione legis, de quo dixit David: Pſal. 113. A facie Domini mota eſt terra. itē reſpicitur ad ea quæ aliis quoque tēporibus Deus mirabiliter eſt operatus, cùm præſentiam ſuā declarare ſtatuit: & ad ea quoque quæ in nouiſſimo die terribiliter fient, cum totius creaturæ turbatione & mutatione. Nominat autem præcipuas orbis partes, per cœlum ſignificans aëra: per cœlos cœlorum, orbes cœleſtes: per abyſſum, maria, quæ tria cum terra & his quæ in ipſis ſunt vniuerſum mundum complectuntur per fundamenta terræ, intelligit profundiſſima terræ, quibus terra, velut fundamentis inniti videtur.

20 *Et in omnibus his inſenſatum eſt cor, & omne cor intelligitur ab illo*
21 *Et vias illius quis intelligit, & procellam, quam nec oculus videbit hominis.*

GRÆCA non habent illam partem & omne cor intelligitur ab illo, & priorē partem

ſit

sic habent, καὶ ἀξίως ὀ διανοηθήσεται ἐπ' αὐτοῖς καρδία, hoc est, & dignè nõ cogitabit super ipsis cor. Sensus ergo est: Cor hominis est insensatum in his omnibus, hoc est, non prudenter nec satis dignè expendit hæc quæ dixi de Dei terribili potentia & cognitione omnia penetrante: quanquam autem cor hominis parum intelligat & aduertat diuina, omne tamen cor hominis intelligitur ab illo. Quis autem est qui intelligit vias Domini, hoc est, mirabilia eius opera & rationes, secundum quas omnia agit, & potissimum quis intelligit procellam illam & tempestatem grauissimam, quæ inuoluet omnes impios in nouissimo die, quam nullus homo vnquam vel vidit vel videbit oculis corporalibus? nec animo dignè percipiet priusquam mundo exhibeatur. Procellam enim videtur hic significare seueritatem diuini iudicij: quæ & alias in scripturis sic nominatur, vt apud Psal. 10. Ignis, sulphur, & spiritus procellarum, pars calicis eorum. Et in canonica Iudæ: Quibus procella tenebrarum reseruata est in ęternum. De hac cur peculiariter dicat quòd eam homo non intelligat, declarat cùm subiicit.

22 *Nam plurima eius opera sunt in absconsis, sed opera iustitiæ eius quis annunciabit, aut quis sustinebit.*

PLurima quidem opera eius, inquit, sunt in absconditis, hoc est, sunt abscondita & ignota hominibus, sed inter omnia eius opera: quis est qui dignè & clarè enũtiabit seuerissima illa & durissima opera iustitiæ eius quæ contra impios exercebit? aut quis ea vt oportet expectabit, & præ oculis semper habebit? Est enim Græcis ὑπομενεῖ, quod magis significat expectare quàm tolerare. Quanquã & ille sensus esse potest: Quis eius seueritatem ferre poterit?

23 *Longè enim est testamentum a quibusdam, & interrogatio omnium in consummatione est.*

LEgendum esse non hominum, vt quidam libri habent, sed omnium, vt alij, patet ex Grȩcis quæ habent ἁπάντων, Pro, interrogatio, est ἐξέτασις, hoc est, inquisitio, Pro testamentum, hic rursũ est διαθήκη, quo nomine hic significari videtur dispositio diuina, qua Deus disposuit suo tẽpore date singulis quod merentur, aut illud ipsum quod singulis veluti testamento post mortem constitutum est. Quod testamentum longè est ab oculis mentis multorum qui illud parum iam attendunt: nec intelligent nisi in consummatione, hoc est: in fine vitæ & in morte, quando omnium fit examinatio & inquisitio, vt recipiat vnusquisque secundum opera sua.

24 *Qui minoratur corde cogitat inania, & vir imprudens & errans cogitat stulta.*

HÆc sententia indicat causam: qua fit vt testamentum Dei, de quo dixit, longè sit à quibusdam, nempe quod plerique in cogitationibus suis occupentur circa inania & stulta, sectantes vanitates huius sæculi, & his toti immersi. Qui, inquit minoratur corde, hoc est: qui deficit in prudentia ille non cogitat ea quæ dixi: non attendit ad futurum Dei iudicium, sed cogitat inania & stulta huius mundi, vana huius mundi bona consequi studens, & in stultis hominum opinionibus sese oblectans. Vt ergo à vanis his cogitationibus suum quem instituit filiũ Sapiẽs auocaret, & ad considerationem seriam operum Dei excitaret, rursum in sequentibus monet eum ad diligẽtem dicendorum auditionem: ac tum prolixè Dei opera prosequitur, eius potentiam, cognitionẽ, iustitiam & misericordiam ob oculos ponens. sic ergo orditur.

25 *Audi me fili, & disce disciplinam sensus, & in verbis meis attende in corde tuo.*

26 *Et dicam in æquitate disciplinam, & scrutabor enarrare sapientiam.*

27 *Et in verbis meis attende in corde tuo, & dico in æquitate spiritus virtutes quas posuit Deus in opera sua ab initio, & in veritate enuncio scientiam eius.*

GRæcis non est hæc verborum congeries & repetitio, sed tantum duæ sententiæ. Et omnino verisimile est quæ apud nos post duas sententias verbis quibusdam mutatis repetuntur, esse ex alia cuiusdam versione in textum nostrum assũpta, vt & in aliis locis huius libri sæpius accidisse probabile est. Pro: & dicã in ęquitate: Grȩcis est ἐκφανῶ ἐν σταθμῷ, ostendam in pondere disciplinam. Ponderis autem nomine significat se non temerè quid dicturum, sed cum iudicio, & exacta verborum & sententiarum perpensione: vnde vertit interpres altero loco, In æquitate spiritus: hoc est, cum æqua & iusta animi expensione, quasi dicat: Animus meus prius apud se bene librabit & expendet quod dicturus sum. Pro scrutabor enarrare sapientiam: Græcè est, καὶ ἐν ἀκριβείᾳ ἐπαγγελῶ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ, hoc est, & in diligentia (vel exquisita ratione) enunciabo scientiã eius. Idem secundo sic apud nos vertitur: Et in veritate enuncio scientiam eius. Inuitat ergo ad seriam dicendorũ auscultationem: quia quę dicturus est, cum iusto animi libramine dicet, & exacta ratione, diligentem scilicet daturus operam ne quid falsi inspergatur. Orditur autem suam narrationẽ ab operibus Dei in exordio mũdi perfectis, vnde additũ est à quodã, virtutes quas posuit Deus in opera sua ab initio. Sic ergo incipit.

28 *In iudicio Dei opera eius ab initio, & ab institutione ipsorum distinxit partes eorum, & initia eorum in gentibus suis.*

OBscurus multum est locus hic totus vsque ad finem capitis: non solum apud nos, sed & in Græcis ob breuitatem sententiarum, nec Græca inter se omnino consentiunt. Itaque obscuritas causam præbuit vt hic quædam ab interpretibus coactè exponerentur, & lectio etiam in multis libris corrumperetur. Nam quoniam illud: initia eorum in gentibus suis: de hominibus dictum videtur vt relatiuum, eorum, haberet antecedens: multi perperam legunt in præcedente parte: ab institutione hominum ipsorum. Vt autem vera intelligentia percipiatur, notandum pro illo: & initia eorum in gentibus suis: exemplar Complutense habere, καὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ ἀρχαὶ αὐτῶν εἰς γενεὰς τῶν γενεῶν, hoc est, & in manu eius sunt principia (vel principatus) eorum in generationes generationum. Germanicum verò exẽplar cui nostra versio hic magis accedit, vt & alias: sic habet, καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν εἰς γενεὰς αὐτῶν. Porrò dictio ἀρχαὶ, vt & supra indicatum est: non tantum significat initia, sed etiam principatus & potestates, vnde & angelis tum bonis tum malis hoc nomen Paulus tribuit. Quos & hoc loco designatos hoc nomine verisimile est, aut

certè ipsos orbes cœlestes: qui ab angelis mouētur,& primæ præcipuæq́que sunt mundi partes: quæ principatum quendam in inferiorem mundum obtinent. Cùm enim posteà dicat author: Post hæc Deus in terram respexit, significat se prius locutum de cœlis & cœlestibus corporibus: de quibus nulla erit facta aperta mentio:nisi per ἀρχὰς,vel ipsos angelos cœlorum motores vel ipsos orbes cœlestes,aut denique solem & lunam & astra intelligamus. Itaque hos in nostra lectione per initia operum Dei puto intelligendos, quod primas partes inter opera Dei obtineant.Obstare videtur illud:in gentibus suis:sed Græcis non est nomen ἔθνος,sed nomen γενεὰ,hoc est,generatio vel genus,vt sensus esse possit: Distinxit primas illas mundi partes in genera sua, vt scilicet vnunquodque cœlum astrum suum haberet genus:naturam & proprietatem.Proinde nomen,gentibus, apud nos exponendum erit pro generibus. Præstat enim vocabula impropriè accipere: quàm impropriū habere sensum. Sensus ergo huius loci erit: Opera Dei ab initio facta sunt & constituta cum iudicio Dei, hoc est,non temerè esse cœperunt,sed recto iudicio atque certa ratione, modo ac ordine facta sunt: iuxta illud Sapien. 11. Omnia in mensura & numero & pondere disposuisti. Et statim vbi ea facta sunt & constituta,distinxit partes illorū, quia,vt habet liber Gen. 1.diuisit aquas ab aquis interiecto firmamēto in medio aquarum, & dein de aquas separauit & terra in locum vnum,Distinxit etiam τὰς ἀρχὰς mundi,hoc est, potestates & partes illas primas quibus totus orbis inferior regitur,in suis generibus:quia orbes cœlestes varios constituit, qui singuli suos habent motus & proprietates,solémque à luna & astris distinxit:diuersa eis officia attribuens.

29 *Ornauit in æternum opera illorum,nec esurierunt,nec laborauerunt,& non destiterunt ab operibus suis.*

LEgendum esse non ordinauit, sed ornauit, patet ex Græcis, quæ habēt,ἐκόσμησεν. Nec est illis,opera illorum,sed τὰ ἔργα αὐτοῦ opera sua, vt de ornatu illo intelligi posset qui post distinctionem factus est quarta die, cùm Deus cœlum ornauit sole,& luna,& stellis.De quo ornatu dicitur Iob 26.Spiritus eius ornauit cœlos.Secundum nostram lectionem significatur:Deum cùm primas illas mundi partes cœlestes constituisset & distinxisset,ornasse perpetuo ornatu earum operationes:quia eas & stabiles esse fecit,& indefatigabiles,& pulcherrimo ordine inter se consentientes:quod in sequentibus declarat,loquens de orbibus cœlestibus aut eorum planetis & stellis,velut de hominibus:per prosopopeiam. Nec mirum cum in scripturis sacris sæpe astra vocentur,militia Dei, exercitus eius,& virtus, vt cum dicit Psal.38. Verbo Domini cœli firmati sunt & spiritu oris eius omnis virtus eorū.Et Iob 25. Nunquid est numerus militum eius.De orbibus ergo cœlestibus aut sole, luna & astris,tanquam militibus Dei opus sibi iniunctū assiduè perficiētibus dicit:quod nec patiantur aliquā egestatem nec fatigationem,vt vel præ fame vel fatigatione vnquā desistant ab operibus suis ex Dei tanquā summi imperatoris iussu peragendis. Quo nihil aliud significatur: quam illa nunquam vel defectum pati vel defatigari. Quam sanè rem etiam prædicat Dauid,dicens,In æternum Domine verbum tuum permanet in cœlo. Ordinatione tua perseuerat dies: quoniam omnia seruiunt tibi. Pro quo Hebræis est:Omnia sunt serui tui. Dixit de perpetuitate cælestium operationum:subiicit etiam de concordia,dicens.

30 *Vnusquisque proximū suum non angustiauit, vsque in æternum.*
31 *Non sis incredibilis verbo illius.*

VIderi posset legendum angustiabit, vt quidam libri habent,quia sequitur,vsque in æternum, vel vsque in æuum, sed Græca habent præteritum ἔθλιψε,hoc est afflixit vel attriuit. Et in Græcis,vsque in æternū,coniungitur sequentibus quæ non habent vt nos:non sis incredibilis sed οὐκ ἀπειθήσουσι τὸν λόγον αὐτοῦ, hoc est:non erūt inobedientes verbo illius.Sensus ergo est: quòd cùm sit in orbibus cælestibus& stellis tanta multitudo, tantáque motuum & officiorum varietas:talium tamen militum Dei nullus alij vnquā molestus fuit, nullus aliū attriuit aut pressit: quēadmodū in magno militum exercitu fieri solet, sed vnumquodque eorum constanter suum facit officium sine cuiusquam perturbatione:nec vnquam ea corpora prætergredientur ordinationē à Deo eis factam:iuxta illud Psal.148. Præceptū posuit,& non præteribit.De concordia admirabili cælestium corporum etiam dicitur Iob 25. Potestas & terror apud eum est qui facit concordiam in sublimibus suis. Proinde quod nos legimus,non sis incredibilis verbo illius,vel debet accipi vt sint quasi Dei verba; præcipientis cælestibus corporibus:aut quasi verba cælestium corporum: quibus vnumquodque alterum ad obedientiam diuino mandato exhibendam hortatur,vt aliquid subaudiatur,hoc modo;Vnusquisque proximum suum non angustiauit,sed vnusquisque alteri dicit,vsque in æternum non sis incredibilis,hoc est,inobediens verbo Dei. Cœli enim enarrant gloriam Dei, & Dies diei eructat verbū,& nox nocti indicat scientiā. Vel intelligendum post insinuatam cœlestium corporum obedientiam, sermonem conuerti ad quemque nostrum,vt ex illorum obedientia intelligamus ad nos multo magis pertinere vt diuinæ voluntati & mandatis non repugnemus.

32 *Post hæc Deus in terram respexit,& impleuit eam bonis suis.*

POst ea, inquit, quæ Deus fecit in cœlestibus corporibus,ornando ea,& sua illis officia deputando:in terram respexit,hoc est,eius quoque se rationem habere declarauit, cùm eam omnibus suis bonis repleuit,& omni animantium genere ornauit:quod factum est sexta die,& significatur versu sequenti.

33 *Anima omnis vitalis denunciauit ante faciem ipsius,& in ipsa iterum reuersio illorum.*

SEnten tia hæc valde apud nos obscura,& ob id à commentatoribus mirè cōtorta,& à scriptoribus deprauata, clara est apud Græcos qui habent:Anima omnis animantis operuit (Deus scilicet)faciem ipsius (terræ scilicet) & in ipsam reuersi,eorum.Quo significatur Deum obtexisse & repleuisse superficiem terræ omnium animantium genere: quæ tamen rursum in terram redire debeant ex qua facta sunt. Patet ergo ex Græcis

cis melius legendum sine autem: Anima omnis vitalis: quemadmodum multa scripta habent non: Anima autem omnis vitalis. Patet item illud omnis vitalis esse genitiui casus, vt sit idem quod omnis animantis & viuentis: quia Græcis est πάντος ζῶν. Patet rursum per præteritum legẽdum esse, denunciauit, non per futurum, denunciabit, quanquam mirum sit cur interpres verterit denunciauit, cùm Græcis sit ἐκάλυψε. hoc est, operuit, obtexit, nisi fortè legerit ἀπεκάλυψε, reuelauit. Rursum patet relatiuum ipsius: cùm sit fœmininum, non ad Deum referendum, sed ad terram. Et legendum: in ipsa iterum reuersio: quomodo habent Biblia Complutensia, & Lyra, quã quam omnia quæ vidi scripta habeant: & ipsa iterum, &c. Potest ergo lectio nostra, vt accedat originalibus, sic accipi: Anima aut vita omnis animantis denunciauit hoc ipsum quod dixi, Deum impleuisse terram bonis suis. Vel potius vt, anima, sit ablatiui casus: Deus per vitam omnium animantium denunciat hoc ipsum, ante faciem terræ, vel in conspectu terræ: quia ipso facto demonstrauit quàm eam repleuerit bonis suis, cám que velut matrem omnium videre fecit quæ ex ipsa prognata sunt: quæ rursum in eam sunt reditura. Vt autem nomen anima, magis putem esse ablatiui casus, vt verbum, denuntiauit, ad Deum referatur, mouent me Græca: quæ habent accusatiuum ψυχὴν, & videtur subintelligenda præpositio κατὰ, vt sit sensus: secundum animam: vel per animã omnis animantis operuit superficiẽ terrę.

CAPVT XVII.

1 Deus creauit de terra hominem, & secundum imaginem suam fecit illum.

PRosequitur cœptam de operibus Dei narrationem, diu persistens in explicatione eorum quæ Deus homini præstitit, ex quibus in reuerẽtiam Dei ipsum deducere studet. Primum ergo dicit Deum creasse; hoc est formasse hominem de terra, secundum corpus scilicet, eundémque fecisse secũdum imaginem suam: secundum animam scilicet quæ Dei refert imaginem propter rationalem virtutem: qua præ aliis animalibus prædita est, & eiusdem immortalitatem ac spiritalem naturã. Simile est quod sequitur.

2 Et iterum conuertit illum in ipsam, & secundum se vestiuit illum virtute.

SEcundum corpus enim conuertit eum iterũ in ipsam terram ex qua sumptus erat, vt qui cõtra suam dignitatem terrena præelegerat diuinis, rursum in terram conuerteretur ex qua formatus erat. Iuxta animam verò Deus ad similitudinem sui vestiuit illum virtute & fortitudine, vt sicut de eo dicitur: Confessionem & decorem

Psal. 103. induisti. & Dominus regnauit, decorem indu-

Psal. 92. tus est, indutus est Dominus fortitudinem: quia scilicet fortitudine & decore ornatus est, & veluti vndique circumamictus: ita & homo ad similitudinem Dei: suo modo fortitudine indutus est & ornatus: quia præditus acumine intellectus, quo & omnia penetrare potest, & multa potenter præstare. Nomen enim, virtute, non potest hic accipi vt vitiis opponatur, sed pro fortitudine,

cùm Græcis sit ἰσχὺν. Sunt qui hic intelligunt significari Adamum fuisse conditum in perfecto robore corporali: item in perfecta scientia & virtute secundum animam: sed magis est verisimile Sapientem loqui de his quæ in Adam toti humanæ naturæ collata sunt. Pro, secundum se: Græca habent pluraliter κατ' ἑαυτοὺς, secũdum seipsos, vt ad homines referatur: nam pluraliter hic habẽt: Induit illos secundum seipsos fortitudinem; vt significetur hominibus datam fortitudinem, secundum quod eorum naturæ conueniebat. Alia enim animalia etiam habent singula vires suas, homo verò singulari excellentique virtute donatus fuit. Sed interpres legit καὶ ἑαυτὸν, secundum se, vt ad Deum referatur: atque ea lectio magis placet, quanquam nostra lectio etiam alterum sensum admittere potest.

3 Numerum dierum & tempus dedit illi, & dedit potestatem eorũ quæ sunt super terram.

RVrsum coniunguntur duo, quorum vnum homini competit ratione partis inferioris, corporis scilicet, alterum ratione partis excellentioris, nempe animæ. Quoniam, inquit, ex terra hominem fecit, & in terram eum rursum conuerti voluit, ideo dedit ei certum numerum dierum Gen. 3.
& certum tempus vitæ, certo illi præscribens eum moriturum, cùm dixit: Terra es, & in terram reuerteris, & certum etiam vitæ tempus etiam vsque ad dierum numerum apud se vnicuique præfiniens, sed quod incertum esse voluit omnibus, vt semper vigilarent. Rursum tamen quia hominem secundum similitudinem suam formauit atque virtute singulari ornare voluit, dedit ei potestatem eorum quæ sunt super terram, sicut ipse potestatem habet generalem omnium quæ in cœlo sunt & in terra.

4 Posuit illius terrorem super omnem carnem, & dominatus est bestiarum & volatilium.

NOn solum dedit ei potestatem eorum quæ sunt super terram, dicens: Dominamini pis- Gen. 1.
scibus maris & volatilibus cœli, & vniuersis animantibus quæ sunt super terram: sed etiam effecit vt omnia animantia illum timerent tanquam suum præsidentem & superiorem: atque ita factũ est, vt ipse dominatus sit omnium bestiarum terræ & volatilium cœli. Timor quidẽ iste hominis & dominium super animalia omnia perfectè cõpetebat homini in prima rerum institutione, verum per peccatum hæc ex parte homini perierunt, Deo ita peccatum hominis iustè puniente, vt qui Deo debitam obedientiam negauit, sentiret etiam animalia pleraque sibi repugnare. Nõ tamen sic perierunt hæc homini, quin suo iure possit & valeat quæuis animalia sibi subiicere, & velut fugitiuos seruos ad debitam seruitutem cogere, & eos qui per mansuetudinem adduci non possunt, per violentiam in obedientiam cogere, vt pulchrè declarat D. Basilius homilia 10. in hexameron.

5 Creauit ex ipso adiutorium simile sibi: consilium & linguam, & oculos & aures & cor dedit illis excogitandi, & disciplina intellectus impleuit illos.

PRimam partem: creauit ex ipso adiutorium simile sibi: Græca non habent. Addidisse eam videtur interpres quòd in sequentibus plu-

raliter loquendum esset, cùm hactenus de homine singulariter sit locutus, sub nomine scilicet Adæ. Præmittit ergo, ex ipso Adam, hoc est, ex costa eius Deum creasse, hoc est, formasse adiutorium simile ipsi, Euam scilicet: quæ in adiutoriũ generandæ & alendæ prolis, & reliquorum domesticorum operũ data est viro. Istis ergo simul creatis, & in ipsis, omnibus hominibus præ aliis animalibus, peculiariter dedit Deus consilium, linguam, oculos, aures & cor excogitandi, hoc est, cor ad cogitandum. Nomine consilij, significatur ratio, vim iudicandi & consultandi habens de agendis. Nomine linguæ, sermonis potestas significatur per quem mentis sensa & consilia distinctis vocibus exprimere soli homini datum est. Nomine oculorum & aurium, omnes sensus significat: quòd inter omnes hi sint præcipui sensus: qui in hominibus longè sunt excellentiores, & ad plura se extendunt: quàm in aliis animalibus. Aut duos illos sensus nominat: quòd ab illis maximè rerum intelligentia & cognitio pendeat, vnde mox subditur de corde ad cogitandũ dato, & additur, & disciplina intelligẽtiæ repleuit illos. Quod etsi maximè verũ fuerit in homine integro: tamen etiam cõpetit homini lapso: qui per lumen naturale multarum rerum intelligentia præditus fuit. Idem aliis verbis reperitur in nostra versione.

6 Creauit in illis scientiam spiritus, & sensu impleuit cor illorum, & mala & bona ostendit eis.

QVantum ad omnes homines, creauit Deus in illis scientiam mentis & spiritus: quia per infusum, lumen naturale, dedit eis cognitionem prudenter disponendi temporalia, & per impressam menti eorum legem naturalem, agnoscendi quid malum & quid bonum esset. Item quod bona manerent eos qui bene viuerent, mala eos qui male. Quantum verò ad electos in hominibus: dedit hoc eis Deus per lumen gratiæ longè perfectius, vt cœlestia & spiritualia bona agnoscerent, & sensu: hoc est, prudentia implerentur corda illorum.

7 Posuit oculum suum super corda illorum ostendere illis magnalia operum suorum, vt nomen sanctificationis collaudent, & gloriari in mirabilibus illius vt magnalia enarrent operum eius.

PErperam hic multi legunt, oculum ipsorum vel oculos ipsorum: nam legendum esse, oculum suum quomodo etiam multi libri habent, vt ad Deum referatur, patet ex Græcis: quæ habent, τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ, hoc est, oculum suum. Ponit autem oculum suum super cor hominum: quando Deus suo spiritu & suæ gratiæ fulgore cor hominum illuminat, & ad cognoscendum oportuna dirigit. Quomodo & in Psalmis dicitur ex persona Dei secundum communẽ intelligentiam: Intellectum tibi dabo: & instruam te in via hac qua gradieris: firmabo super te oculos meos. Quod ergo hic dicitur: potissimum de electis est intelligendum: quibus dedit Deus peculiariter agnoscere magnifica eius opera: & quæ ad creationẽ pertinent, & quæ ad suorum salutem diuersis tẽporibus operatus est: maximè verò in eductione populi Israelitici ex Ægypto, in qua mirabilia pro illius populi salute designauit. Ad quæ hic authorem respexisse sequentia indicant: in quibus subiicitur de addita lege. Dicit ergo Deum posuisse oculum suum instar magistri alicuius super corda illorum: ad hoc vt ostenderet eis magnalia, hoc est, magnificentias & claritatem operum suorum: sicque eis intellectis collaudarent nomen sanctificationis, hoc est, nomen eius sanctum, & suos sanctificans. Item ad hoc vt sui gloriarentur in mirabilibus illius quæ pro eorum salute operatus est, sicque aliis cum gaudio & lætitia enarrarent magnifica opera eius.

Psal. 31.

8 Addidit illis disciplinam, & legem vitæ hæreditauit eos.
9 Testamentũ æternũ constituit cum illis, & iudicia sua ostẽdit eis

HÆc omnino de lege veteri dicta videntur, quã additam dicit, siue quia superaddita fuit legi naturali: siue quia data Israelitis post mirabilia illa quæ in illorũ eductione sunt designata. Hanc legem vocat disciplinam: quia scientiã agendorum præstat. Vocat legem vitæ: quòd vitam promittit, & præstat obseruatoribus suis. Hanc velut in hæreditatem acceperunt: quia in perpetuum duraturam, non solum ratione moralium præceptorum, sed etiam ratione cæremonialium, quæ etsi ad literam iam non seruantur, secũdum spiritualem tamen intelligentiam semper seruabuntur. Per testamentum cum illis constitutum, pactum significatur Dei cum Israelitis initum: quod æternum rectè dicitur: quia etsi mutatum sit & antiquatum secundum ea quæ ad literã significantur in lege: manet tamen secundum ea quæ secundum spiritum in illo pacto continẽtur. Hoc Dei singulare beneficium populo Israelitico impensum celebrat aliquoties Dauid, dicens. Notas fecit vias suas Moysi, filiis Isael voluntates suas. &: Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Additur & de beneficiis populo illi in datione præstitis, cùm subditur.

Psa. 102.
Ibi. 147

10 Et magnalia honoris eius vidit oculus illorum, & honorem vocis audierunt aures illorum.
11 Et dixit illis: Attendite ab omni iniquo, & mandauit illis vnicuique de proximo suo.

HOnorem interpres posuit pro gloria & claritate: quam scilicet in datione legis Israelitæ & oculis viderunt, auribus perceperunt. Viderunt enim Deum magnificè apparentem in igne cum tonitruo & fulgure. Et audierunt eum sua voce ex igne loquentẽ, & decẽ præcepta promulgantem. Quæ paucis Sapiens comprehendit. Primum quidem dicens Deum dixisse, Attendite ab omni iniquo, quia omnia penè legis præcepta sunt negatiua tantum vetantia malum, sicut imperfectis illis conueniebat. Deinde peculiariter mandatum dicit vnicuique de proximo suo, quia maior eorum præceptorum pars complectitur ea quæ proximos concernunt, vt scilicet non faciamus eis quæ ab eis nollemus nobis fieri. Hoc est enim quod dicit: vnicuique Deum mãdasse de proximo, ipsum præcepisse quomodo se erga proximum gerere debeat.

12 Viæ eorum coram illo sunt semper, non sunt absconsæ ab oculis ipsius.

SIcut peculiariter eis Deus legem dedit, ita peculiari ratione eorum vias & actiones obseruat: num secundum ipsius legem sint institutæ. Non enim sic eis legem dedit, vt deinde eos pro suo arbitratu viuere sineret: nec curæ ei esset seruarent an non, sed magis quam aliarum gentium obser-

obseruat eorum mores & vitam, excellentius eos præmio affecturus si rectè viuan, t grauius eos puniturus & citius, si malè & contra legem viuant. Nā alias gentes permisit vnāquamque ingredi vias suas, & veluti ad se non ita pertinerent pro suo arbitratu viuere, Vnde & sequitur.

13 *In vnamquamque gentem præposuit rectorem, & pars Dei Israel facta est manifesta.*

INdicat hæc sententia cur peculiariter de Israele dictum sit: quod eorum viæ sunt corā Deo, videlicet quia Deus qui omnium Dominus est, alias omnes gentes tradiderit gubernandas suis principibus & regibus quos eis præfecit: populum verò Israeliticum sic sibi assumpsit peculiariter in suam partem & portionem, vt in illo ipse regnaret solus. Vnde dicitur in Deut. 7. Te elegit Dominus vt sis ei populus peculiaris de cunctis populis qui sunt super terram. Et in Isaia 19. dicit Dominus: Hæreditas mea Israël. Et in cantico Moysis: Pars Domini populus eius, Iacob funiculus hæreditatis eius. Itaque quoniam Deus
Deu. 32. peculiariter sibi eius populi regimen & gubernationem vendicaret, Samuel ait ad eos: Grande malum fecistis vobis, petentes super vos regem,
1. Re. 12. cùm Dominus Deus vester regnaret super vos. Patet ex hac explicatione, nomen, Israel, esse in secundo membro nominatiui casus, & orationem sic ordinandam: & Israel, hoc est populus Israeliticus est manifesta pars Dei facta. Clarior fuisset sensus si dictum fuisset, factus est. Adduntur & hic & alibi in hoc capite aliquot sententiæ in æditione Complutensi, sed quas non habet Germanicum exemplar, quod simpliciores habet ferè & breuiores sententias, cum quo nostra versio frequenter magis conuenit. Patet item impertinens esse propositio authoris, quòd quidam priori huius sententiæ parte intelligunt significari vnicuique genti angelum aliquem præpositū esse custodem & rectorem, cùm de regibus magis sit sermo: qui reliquis gentibus non sine Dei ordinatione fuerunt præfecti: quibus permisit illis leges quas vellent præscribere, nulla à se illis legē aut vitæ ratione palam proposita.

14 *Et omnia opera eorum velut sol in conspectu Dei, & oculi eius sine intermissione inspicientes in vias eorum.*

CRediderim interpretē dictionem, manifesta, quam nos legimus in præcedenti versu, addidisse huic sententiæ, & vertisse: Manifesta omnia opera eorū velut sol, hoc est, tam patent Deo quàm omnibus patet sol. Idē dicit quod supra, vt intelligatur Deū peculiarem habere rationem eorum quæ suus populus vel benè vel malè agit: nec ita dissimulare ad eorū facta, sicut videtur aliarum gentium opera parum curare. Quod in genere dixit de operibus, populi Dei, speciatim explicat primum de malis operibus, postea de bonis. Valde enim inculcatum esse conuenit Deum operum sui populi habere curam & diligentem respectum. Itaque de malis dicit.

15 *Non sunt absconsa testamenta super iniquitatem illorum, & omnes iniquitates eorum in conspectu Dei.*

QVidam libri habent, propter iniquitatem; alij, per iniquitatem. Et intelligitur Dei pacta cum hominibus non esse abrogata & sublata propter vel per iniquitates hominū: iuxta illud Pauli: Rom. 3. Nunquid infidelitas hominum fidem Dei euacuauit? Græca tantum habent: Non sunt absconditæ iniustitiæ illorum ab ipso. Cui sententiæ magis conuenit quod quidam libri nostri habent, super iniquitatem illorum, vt hic sit sensus: Dei testamenta, hoc est, leges, dispositiones & ordinationes: quas testatus est eis, nō sunt absconsæ super iniquitates illorum, hoc est, non dissimulant ad eorum peccata, sed vigilant super ea, & illa obseruant, vt secundum illas peccata puniantur. Aut manifesta sunt varia testimonia: quibus Deus testatum frequenter fecit se iniquitates illorum obseruare: dum tam grauiter ea sæpe vltus est. Talis enim aliquis sensus conuenit proposito authoris: qui quod de malis dixit, idē & de bonis operibus subiungit, inter quæ præcipuum locum quendam obtinet eleemosyna.

16 *Eleemosyna viri quasi sacculus cum ipso, & gratiam hominis quasi pupillam conseruabit.*

FErè omnes habent corruptè, sacculus, cùm legendum sit, signaculum, quomodo quædā habēt scripta, quomodo & Rabanus legit, & Augustinus in speculo. Est enim Græcè σφραγὶς, dictio: qua & Paul. Rom. 4. vsus est, cùm signum circumcisionis dicit esse signaculum iustitiæ fidei. Significat enim σφραγὶς idem quod sigillum vel signaculum quo literæ aut aliæ res obsignantur, & clausæ custodiuntur. Quoniam ergo quæ custodire diligenter volumus, ea sigillo obsignamus, quemadmodum Darius ostium fossæ eius in quam coniectus fuit Daniel. 6. annulo suo signauit, & Iudæi Christi sepulchrum obsignauerunt, ideo eleemosynam hominis dicit esse apud
Deum velut sigillum: significare volens Deum Luc. 18.
fidelem memoriā conseruare eorum beneficiorū quæ in hac vita in indigentes conferuntur, eáq; esse apud se veluti res sigillatas aut sigilla ipsa, quæ fideliter & diligenter custodiuntur ne pereant. Ita enim etiam Deus etsi non statim remuneret pietatis opera, tamen apud se veluti custodit, non sinens ea effluere suæ memoriæ, vt illa suo tempore proferat & remuneret. Hunc sensum cùm non intelligerent quidam, mutauerunt, signaculū, in sacculum, vt congrueret hic locus cum illo Saluatoris: Facite vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cœlis. Itaque intelligunt hic eleemosynam comparari sacculo, quòd per eam homo sibi cōparet vnde suo tempore reficiatur, & habeat veluti in sacculo pecuniam: vnde necessaria sibi acquirat. Veram lectionem etiam secunda sententiæ pars, alia explicat similitudine: Et gratiam hominis quasi pupillam conseruabit. Vbi suppositum verbi, conseruabit, non est, eleemosyna, vt aliqui malè intelligunt, sed Deus, ad quem refertur relatiuum, ipso. Et est sensus: Et Deus, coram quo est eleemosyna, tanquam signaculum conseruabit apud se gratiam hominis, hoc est, beneficium quod homo homini impendit, tanquam pupillam, hoc est, diligentissimè, & tanquam rem sibi summè charam, quomodo homo pupillam oculi charissimam habet, & diligentissimè custodit. Sic & supra cap. 3. dictum est de eleemosyna: Deus qui reddit gratiam meminit in posterum, &c.

17 *Et postea resurget, & retribuet illis retributionem vnicuique in caput ipsorum, & conuertet in inferiores partes terræ.*

Deus inquit, qui iam apud se conseruat opera pietatis & misericordiæ, etsi ea non statim remuneret, sed dissimulare videatur, postea tamen suo tempore resurget ad iudicandum omnes, & in lucem proferendum quæ apud se asseruata habet: iuxta illud: Surge Deus, iudica terrā. *Psal.18.* & tunc retribuet hominibus mercedē quam meruerunt, ita vt vnusquisque suam ipse capiat & reportet portionem. Quod additur, & conuertet in inferiores partes terræ: vbi aliqui corruptè, vt puto, legunt, conteret: Græca nulla habent, vt ex collatione de veriori lectione & sensu iudicari non possit. Cùm autem variè ea pars à quibusdam explicetur, videtur proposito conuenientissimus fore sensus, si intelligatur Deum cùm ad iudicandum surrexerit, conuersurum eleemosynam, vel retributionem quā vnicuique retribuet, in inferiores partes terræ, hoc est, in mortuos: quia scilicet efficiet vt ad eos perueniat; dum eos resuscitabit, & resuscitatis dabit quod meruerunt. Aut conuertet se in inferiores partes terræ: quia vsque ad mortuos eius virtus perueniet, resuscitās eos. Per inferiores enim partes terræ, secundum phrasim veteris testamenti: non damnati solum, sed generaliter mortui designantur, vt & postea c.24. Sapientia dicit: Penetrabo omnes inferiores partes terræ, & inspiciam omnes dormientes, & illuminabo omnes sperantes in Domino. Cum autem Deus non tantum in nouissimo generali iudicij die surgit ad retribuendum mercedem, sed etiam in cuiusque hominis nouissimo die: etiam tunc intelligendum est Deum conuertere eleemosynam hominis in inferiores partes terræ: atque ob id non malè hic locus adduci potest ad probandum, eleemosynam post mortem prodesse homini etiam ad pœnam eius, qua purgandus est, tollendam vel leniendam.

18 *Pœnitentibus autem dedit viam iustitiæ, & confirmauit deficiētes sustinere, & destinauit eis sortem veritatis.*

Ne, quoniam dixit Deum omnia hominum opera obseruare, & quandoque redditurū vnicuique secundum opera ipsorum, desperent de Dei gratia obtinēda qui in peccatum prolapsi sunt, subiicit de fructu & efficacia pœnitentiæ, atque ad eandem deinde hortatur. Hæc, inquit, quæ dixi etsi vera sint, tamen Deus non præclusit pœnitentibus de peccatis suis viam iustitiæ obtinendæ, sed dedit illis viam & rationem obtinendi iustitiam, deditque eis vt quam reliquerunt viam iustitiæ, rursum amplecti possint. Pro quo Græcis est, ἔδωκεν ἐπάνοδον dedit eis reditum, ad se scilicet & ad iustitiam quam reliquerunt. Nec solum illis dedit viam iustitiæ, sed etiam eos qui in sustinendo deficiunt, hoc est: qui non spe diuinorum bonorum persistunt perseueranter in bono, sed per infirmitatem humanam excidunt à recta virtutis via, ipsemet confirmauit, partim per scripturas sacras aut prædicantium ora: partim per internā suam inspirationem, erigendo illos spe veniæ, & sua gratia eorum menti robur infundendo. Eos item qui per se deficerent in tolerandis aduersis, & perseueranter expectandis bonis cœlestibus, ipse ita cōfirmat sua gratia, vt nō deficiant. Alleuat.n. Dominus, inquit Psalmista, omnes qui corruunt, & erigit omnes elisos pro confirmauit, vel, vt aliqui libri habent, corroborauit, Græcè est παρεκάλεσεν, quod est aduocauit vel rogauit aut consolatus est & hortatus. Hæc enim significat illud verbum: non autem confirmare, quanquam res eodem redeat. Et verisimile est interpretem vertisse, conrogauit, quia sic in quibusdam libris inuenitur, & cùm id non intelligeretur, mutatum esse in corroborauit, & hoc in confirmauit. Hortatur autem Dominus per prędicatores suos, imo & obsecrat homines ad pœnitentiam & constantiam. Vnde Paulus eodem verbo vsus, Obsecramus inquit pro Christo, reconciliamini Deo, &: Pro Christo legatione fungimur: tanquam Deo exhortante per nos. *2.Cor.5.* Quod addidit interpres: Et destinauit eis sortem veritatis. (nam id Græca non habent) significat Deum deputasse pœnitentibus non eam partem quam prius meruerāt, sortem scilicet iniquitati debitā, sed sortem veritati & iustitiæ destinatam. His ergo præmissis, rectè subiicit adhortationem ad pœnitentiam dicens.

19 *Conuertere ad Dominum, & relinque peccata tua, precare ante faciem eius, & minue offendicula.*

Exemplar complutense habet coniunctionem illatiuam: Conuertere igitur ad Dominum. Duas autem partes pœnitentiæ esse indicat quæ separari non debeant. Nam verè pœnitentē oportet conuerti ad Dominum à quo auersus fuit, & vt id rectè fiat, relinquere debet peccata sua. Quomodo autem hæc fieri debeant; altera pars insinuat. Conuerti enim debet peccator ad Dominum, sic vt precetur ante faciem eius, orans & pro admissorum venia, & pro auxilio gratiæ eius: sine qua nec malum relinquere: nec bonum amplecti & retinere valet. Relinquere peccata sic debet, vt si non omnino ab omni peccato liber esse possit: tamē minuat offendicula, hoc est, quæ Deum offendunt, aut quæ occasionem scandali & peccati præbent. Ea enim quisque tum propter se: tum propter alios quantum potest minuere debet & tollere. Idem aliis verbis inculcatur, cùm subditur.

20 *Reuertere ad Dominum, & auertere ab iniustitia, & nimis odito execrationem.*

Nimis pro valde positum est, vt aliàs sæpe. Ad veram auersionem ab iniustitia nō sufficit facto illam relinquere, sed & animo ab ea alienari. vnde rectè additum est: valde odito quicquid Deus execratur & abominatur.

21 *Et cognosce iustitias & iudicia Dei & sta in sorte propositionis & orationis altissimi Dei.*

Hæc sententia etsi iam in Græcis non habeatur, fieri tamen potest quod eam interpres legerit in Græcis codicibus: sicut & nunc Græca quasdā habent quas interpres non legit. Certè cōuenienti ordine superioribus addita est ad absoluendum veræ pœnitentiæ conditiones. Nā præter dicta ad perfectam pœnitentiā requiritur, vt cum quis ad Deum conuersus est, & peccata relinquere incipit, inquirat & præ oculis semper habeat iustissima Dei mandata, quorum obseruationem Deus requirit: Tum vt in cœpta virtutis via persistat & perseueret, vnde dicitur: Et sta in sorte propositionis, hoc est, in ea conditione quam tibi Deus proposuit, & ad quam te vocauit, aut quam tuo tibi proposito delegisti.

Quæ

Quæ eadē conditio & sors exigit assiduam deprecationē Dei, sine cui⁹ auxilio hæc omnia fieri nō possunt. His tamen omnibus adhuc addi debet quod sequitur.

22 *In partes vade sæculi sancti, cum viuis & dantibus confessionem Deo.*

Isaiæ 9. SÆculum sanctum, est sæculum illud de quo Isaias loquitur, cum dicit Christum patrem futuri sæculi, fœlix scilicet status futuræ vitæ, in quo omnis peccati immunditia aberit, per quam istud præsens sæculum, rectè pollutum sæculum dici potest. In sæculo autem illo sancto est perpetua confessio laudis Dei, gratiarū actio, & prædicatio Dei: angelis clamātibus: Sāctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth, &c. Monet ergo Sapiens, vt pœnitens iam per prædicta Dei misericordiā & gratiam consecutus: in partes & conditionem vadat sæculi sancti, vt scilicet quod illi sæculo proprium est & familiare, etiam ipse hic incipiat, laudando scilicet Deum, & illi gratias agendo pro accepta peccatorum remissione, & alia quoque eius opera & beneficia prædicando cum his, qui adhuc hic superstites existentes dāt Deo confessionem laudis, hoc est, laudant Deum & prædicant. Hunc esse genuinum loci huius sensum, sequentia indicant.

23 *Non demoreris in errore impiorum, ante mortem confitere. A mortuo quasi nihil perit confessio.*

HÆc propriè non dicuntur de confessione peccati, sed de confessione laudis, vt satis
Isaia 38. patet ex sententia sequenti, & simili loco qui est in cantico Ezechiæ, ad quem hic omnino allusum videtur: Non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: nō expectabunt qui descē
Psaml. 6. dunt in lacū veritatem tuam. Viuens viuens ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie, pater filiis
Psa. 113. notam faciet veritatem tuam. Sic & Dauid dicit: Non est in morte qui memor sit tui: in inferno autem quis confitebitur tibi? &: Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes qui descendunt in infernum. Quibus locis ad literā non agitur tantum de damnatis, nec tamen negatur confessio & laus Dei in sanctis post mortem: sed tantum dicitur mortuos Deum hic apud viuos non deprædicare: nec eos sua confessione viuos ædificare posse. Sic enim soli hic viuentes alios viuentes ædificant, & ad laudem ac reuerentiā Dei prouocant. Quod qui hic viuentes modo non faciunt, nec postea eis facere dabitur: quando vere etiam non erunt inter viuos, vt nemo putet se post mortem posse incipere laudem Dei. Itaque rectè monet Sapiens, vt etiamsi quis aliquandiu hæsit aut detentus fuit in errore impiorum, eo inquam errore: quo quis virtutibus neglectis vitia sectatur: non demoretur in illo diutius, vt ante mortem veniam suorum peccatorum consecutus Deum laudet eique gratias agat: & beneficia eius aliis prædicet, quod dignè facere non potest peccator quem non pœnitet suorum peccatorum. Nec est quod confessionem Dei sibi putet quis differendam in tēpus futurū post mortem: quia ab eo qui mortuus est huic mundo, tanquā qui omnino nō est in mundo, nec cum eo commerciū habet: perit confessio Dei qua illum apud viuos prædicaret, & qua sibi meritū apud Deū cōparare posset. Perit itē omnino ab eo sic, vt si hic eam nō inceperit, sed se ad eam ineptum reddiderit, & Deum potius vita aut lingua blasphemauerit, eam ibi incipere non possit, vt qui nec tunc inter viuos reperietur. His ergo locis agitur de confessione Dei, quæ viuis fit ædificatoria, & confitentibus fit meritoria. Cùm autem eadem sit ratio de confessione peccatorum, nempe quod & ipsa tantum ante mortem sit meritoria, idque in his tantum qui non persistunt in veteri errore, non mirum si per accommodationem hæc à quibusdam etiā tribuantur confessioni peccatorum, maximè cū in superioribus de agenda pœnitentia sermo sit habitus. Itaque etiam Augustinus hunc locum citat aliquoties de confessione peccati vt sermone octauo de verbis Domini, & aliis locis, quibus semper legit: A mortuo quasi qui non sit, perit confessio. Cæterum notandū quosdam libros non habere illam partem: Ante mortem confitere: sicut nec Græca habent: includitur tamen satis in parte sequenti: A mortuo quasi nihil perit confessio: quam Græca habent clarius, A mortuo tanquam non existente (aut eo qui non est) perit confessio, proinde similiter nostra lectio est accipienda, vt subaudiatur participium: A mortuo quasi existente nihil: apud viuos scilicet quoad conuersationem huius mundi, perit confessio Dei. Vnde sequitur.

24 *Confiteberis viuens, viuus & sanus confiteberis, & laudabis Deum, & gloriaberis in miserationibus eius,*

EX secunda parte hic constat de quali confessione hic fit sermo, nēpe de confessiōe Dei, qua peccator Dei adeptus gratiam prædicat eius misericordiam. Dum autem docetur hanc misericordiā Dei in ista vita prædicandam esse, satis etiam innuitur illam ab his qui extra Dei gratiam hinc decedunt, non posse post hanc vitam obtineri, vt tunc illam incipere possint prædicare & laudare. Porrò futura indicatiui modi in hac sententia phrasi Hebraica posita sunt pro imperatiuis, confitere, lauda & gloriare. Dicit: viuus & sanus confiteberis: hoc est, quando per vitam licet, & per valetudinem liber. Complutense exemplar habet, ὑγιὴς τῇ καρδίᾳ, hoc est, sanus corde. Quod aliqui intelligunt de sanitate animæ, à vitiis, quæ morbi sunt spirituales, purgatæ, vt significetur eum qui viuit corpore, animo tamen languet: non esse idoneum ad confitendum & laudandum Deum.

25 *Quam magna misericordia Domini, & propitiatio illius conuertentibus ad se.*

QVo ad pœnitentiam magis suos Sapiens inuitaret, in sequentibus prosequitur prædicationē misericordiæ diuinæ, eius magnitudinē extollens, & causam indicans cur illa hominibus tam sit exposita, & tam facilis. Primum ergo exclamando præ admiratione bonitatis diuinæ, asserit magnam esse misericordiam Dei, eiúsque propitiationem, sed erga eos qui conuertuntur ad se: pro ad ipsum. Id dum exclamando & admirando affert, significat se eius magnitudinem nō posse verbis satis explicare.

26 *Non enim omnia possunt esse in hominibus, quoniā non est immortalis filius hominis, & in vanitate malitia placuerunt.*

INdicat hæc ratio imbecillitatem humanæ naturæ, eiúsq; ad vitia ex sua natiuitate procliuitatem: causam esse cur erga homines tam sit

Deus ad miserendum propensus, vt huius consideratione minus desperet peccator, sed spe veniç citius ad pœnitétię remedium confugiat. Simile habet Psal. 101. dicens: Quomodo miseretur pater filiorum, misertus est Dominus timétibus se, quoniam ipse cognouit figmentum nostrum. Recordatus est quoniam puluis sumus, homo sicut fœnum dies eius, &c. Dicit ergo: Merito Deus propitius est hominibus pœnitentibus, non enim omnia possunt esse in hominibus (hominibus enim legendum est, & non, vt quidam legũt, omnibus) hoc est, homines non possunt in hac mortali vita habere summam perfectionem, sed pro suæ naturæ fragilitate necesse est eos aliquãdo labi & cadere: non possunt esse sine defectu, nec possunt eis esse omnia quæ iure inesse deberent, quæque ab eis desiderantur: quoniam qui ex homine mortali natus est, non est immortalis: immutabilis, & à corruptione liber, sed eo ipso quo ex homine natus est morté secum trahit, & cum morte instabilitaté huius vitæ & corruptioné: atque ad vitia procliuitatem, & sic per vanitaté & naturæ instabilitatem, in qua homo nascitur, malitiæ vitia & prauæ concupiscentiæ semper homini placuerunt ex sese: quia sensus & cogitatio humani cordis semper prona sunt ad malum ab adolescentia sua. Gene. 8.

27 *Quid lucidius sole, & hic deficit, aut quid nequius quàm quod excogitauit caro & sanguis, & hoc arguitur.*

GRæca non habent futurum, deficiet, sed præsens ἐκλείπει, deficit, quemadmodum & scripta quædã & impressa habent, vt non ad defectũ illum & mutationé quæ in fine mundi fiet, istud referendum sit, sed potius ad eclipsim: quã nobis sol nonnunquam patitur, & ab illo verbo nomen habet. Melius autem hic locus intelligetur si conferatur cum similibus locis quæ sunt apud Iob, quorum vnus est c. 15. Quid est homo vt immaculatus sit, & vt iustus appareat natus de muliere: Ecce inter sanctos eius nemo immutabilis: & cæli nõ sunt mũdi in conspectu eius. Quãtomagis abominabilis & inutilis homo qui bibit quasi aquã iniquitaté: Alter est c. 25. Nũ quid iustificari potest homo cõparatus Deo, aut apparere mundus natus de muliere: Ecce luna non splendet, & stellæ non sunt mundæ in conspectu eius. Quanto magis homo putredo, & filius hominis vermis: Sicut ergo illis locis ad depressionem humanæ superbiæ, ex imperfectione cœlestium creaturarum, quæ perfectissimæ inter omnes sunt, ostenditur imperfectio hominum: ita & hic hominis imperfectio cum sole comparatur: non tantum ad confutationem humanæ præsumptionis: sed etiam ad consolationem humanæ infirmitatis: ne ob suam imperfectionem de Dei misericordia diffidat. Et est sensus: Inter omnes creaturas nihil est lucidius sole & tamen etiam ipse in lumine deficit, siue cùm occidit nobis: siue cum eclipsim patitur. Deficit item & deficiet, si conferatur cum luce & claritate Dei, in cuius conspectu & comparatione luna non splendet, & stellæ non sunt in suo lumine omnino mundæ. Quanto minus de sua iustitia & puritate præsumere debet homo carnalis: qui ex carnali sua corruptione non cogitat nisi malum quod in ipso merito arguitur & reprehenditur? Notandum autem secundam partem huius sententiæ duplicem habere apud nos lectionem, quemadmodum & in Glossa Ordinaria notatum est. Nam quidam libri habent; Aut quid nequius quàm quod excogitauit caro & sanguis? Alij. Aut quid nequius excogitauit caro & sanguis? Græca habent, κὴ πονηρὸν ἐνθυμηθήσεται σάρξ καὶ αἷμα. Et malum cogitabit caro & sanguis hoc est, corruptio carnalis quæ est in homine: aut homo carnalis in quo dominatur caro & sanguis, ex se non cogitabit nisi malum. Græcis ergo magis accedit posterior lectio, quá ob id puto veriorem, & sic intelligendam. Cùm lucidissim⁹ omniũ sol nõ sit sine defectu: quid caro & sãguis, homo est, homo ex sese planè fragilis cogitabit nequius: quàm scilicet & nolit agnoscere suum defectũ, suam fragilitatem, & frequentes lapsus, sed superbè se efferat quasi sole superior, Id sanè si fecerit grauiter idipsum arguetur & vindicabitur. Nam etiã scripta quædã habent futurũ, excogitabit, vt habent Græca. Potest & hic esse sensus: Quid nequius, hoc est, quãtum malum cogitabit caro & sanguis, vt comparatiuus: nequius, accipiatur pro positiuo, sicut positiuum Græca habent, & quid, accipiatur admiratiuè. Aut certè sensus est: Quid nequius cogitat caro & sanguis, quàm scilicet assiduè cogitat, vt significetur corruptioné hominis omnium malorum causam esse, & pessima quæque excogitare. Quia autem hæc lectio videbatur continere falsitaté, aut incommodum habere sensum: non est mirum eam mutatam à quibusdã qui addiderũt, quàm quod. Nam id in quibusdam additũ vidimus, cùm prius tantum esset: quid nequius cogitabit caro & sanguis. Nec tamen satis verum est quod hac interrogatione significatur: Quid nequius quàm quod excogitauit caro & sanguis: nã nequius est quod excogitauit dæmon: item quod excogitat nõ infirmitas carnis, sed mala voluntas hominis. Nisi intelligatur significari inter omnes defectus: qui in creatura visibili reperiuntur nullum esse peiorem: quàm quem caro & sanguis excogitat. Æditio Complut. diuersam habet lectionem, hoc modo, καὶ ἀνὴρ ὃς ἐνθυμήσεται σάρκα κὶ αἷμα. Et vir qui cogitabit carnem & sanguinem, scilicet etiam deficiet. Pro, πονηρὸν, enim legitur ἀνὴρ ὃς, inter quæ est magna similitudo. Sed altera lectio: quam secutus est noster interpres, præferenda videtur.

18 *Virtutem altitudinis cæli ipse conspicit, & omnes homines terra & cinis.*

RElatiuum, ipse, ferè ab omnibus ad Deũ refertur, vt significetur Deũ conspicere cœlestia omnia: eorúmq; virtuté, sicut de eo dicitur: Altitudines montiũ ipse conspicit. At rectius referendũ est ad solé: adhuc enim persistitur in cõparatione hominis cum sole. Et de sole quidem ad eius excellentiam commendandã dicitur ꝙ ipse conspiciat, vel, vt est Grecè, ἐπισκέπτεται, hoc est, inspiciat, visitet & perlustret, totam virtutem, hoc est, militiam & exercitum altitudinis cæli vel altissimi cæli quia scilicet sol inter omnia astra velut Imperator constitutus est: qui omnia astra suo lumine perfundit: suoque motu assiduè visitat & percurrit. Vnde in Psalmis iuxta Hebraicam veritatem dicitur: Soli posuit Deus tabernaculum in ipsis cœlis. De hominibus verò ad repressionem præsumptionis eorum dicitur quod omnes sint terra & cinis, quemadmodum & superius dixit: Quid superbit terra & cinis?

Psal. 94.
Psal. 18.

Signifi

Significat ergo quòd si sol, tantæ excellentiæ creatura, coram Deo non est sine defectu, nec de perfectione gloriari potest, multò minus homo, in illius comparatione vilis admodum iuxta corpus creatura. Aptè autem iam secundo hominem vocat terram & cinerem. Terram quidem ratione originis, quia ex terra sumptus est. Cinerem ratione finis, quia in cinerem per mortem conuertitur. Cùm enim anima in homine sit velut ignis continuè mouens & motus, corpus anima destitutum veluti carbo est, qui in cinerem resoluitur. Vnde impij dicunt in lib. Sapien. ca. 2. Fumus flatus est in naribus nostris, & sermo scintilla ad commouendum cor nostrum, qua extincta cinis erit corpus nostrum, & spiritus diffundetur tanquam mollis aër.

CAPVT XVIII.

1 *QVi viuit in æternum, creauit omnia simul, Dominus solus iustificabitur, & manet inuictus rex in æternum.*

PROSEQVITVR in huius capitis principio quod cœpit in fine alterius. Prædicat enim diuinam maiestatem, & econtra ponit humani generis paruitatem, vt sic magis cōprimat humanæ mentis superbiam, subiiciens deinde humanam imbecillitatem causam esse immensæ Dei misericordiæ erga humanum genus. Quoniam ergo nec hominem mortalem, nec solem suprà asseruit esse sine defectu, his opponit hac sententia Deum, qui & solem & hominem & alia omnia creauit, tribuens ei soli & immortalitatem quam suprà negauit in homine, & perfectionem iustitiæ, quæ nec in cœlestibus inuenitur creaturis. Porrò pro simul, Græcis est κοινῆ, quòd magis est pariter vel communiter, ne quis ex hoc loco colligat omnia, simul, eodemque tempore esse condita, quemadmodum ex hoc loco intellexit Diuus Augustinus omnia opera creationis, quæ sex diebus c. 1. Gen. commemorantur facta, simul vnóque tempore facta esse: sex autem dies illos in angelorum diuersa intelligentia esse accipiendos vt videre est apud illum libro 4. de Genesi ad literam cap. 33. Non enim simul, hic temporis identitatē designat, sed vniuersa sine exceptione comprehendit, sicut apud Ioan. 1. dicitur: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factū est nihil, quod factum est. Dicit ergo: Is cui proprium est viuere, & esse in æternum, sine principio scilicet & fine, is, inquam, creauit omnia pariter nec est aliquid quod non ab illo se factum agnoscere debet. Is ergo etiam solus est, qui si ad alia à se creata comparetur, inuenietur iustus, atque sine omni defectu, in quo nihil desiderari possit. Reliqua verò omnia tantum ab eius perfectione deficiunt, quantum ab authore deficit opus ab ipso factum. Is & manet inuictus rex in æternum: quia eius voluntas & potestas à nullo superari & impediri potest, semperque in eodē statu permanet, nulli mutationi subiectus, cum reliquis omnibus creatis à se. Addit hic quædam exemplar Complutense, quæ alij codices Græci non habent, sicut nec nos. Sic enim habet. Qui ædificat enim mundum palmo manus suæ, & omnia obediūt voluntati eius: Ipse enim Rex omnium in fortitudine sua diuidens in ipsis sancta à prophanis. Pro quibus nos tātum habemus, manet inuictus Rex in æternum, quòd nec Germanicum exemplar habet.

2 *Quis sufficit enarrare opera rei lius? Quis enim inuestigabit magnalia eius?*

VERTENDVM potius vel legendum per præteritum, inuestigauit, cum Græcis sit ἐξιχνίασε, vt sit sensus: Quādoquidem nemo plenè magnifica eius opera, & omnes eius excellentias perscrutatus est, nemo etiam est qui sufficiens sit ad plenè & perfectè enarrandum opera Dei. Emphasim habet quod cū interrogatione dicit. Quis sufficit, & quis inuestigabit, significans Dei opera tam esse imperscrutabilia, & ob id inenarrabilia vt ad ea nemo sufficiat.

3 *Virtutem autem magnitudinis eius quis enunciabit? aut quis adiiciet enarrare miser. cordiam eius?*

INTER cætera quæ de Deo nunquam prædicari satis possunt, præcipuè duo in Deo stupenda & admiranda: virtus scilicet, robur ac fortitudo magnificentiæ eius: & misericordia eius atque bonitas, quæ duo Deo tribuuntur, cùm dicitur, Optimus, maximus. Fortitudini eius non est adiuncta, vt ferè in hominibus, crudelitas, & misericordiæ eius non deest potentia succurrendi quibus miseretur. Fortitudo exigit vt eum suspiciamus & timeamus, misericordia, vt amemus & diligamus. In eo quod dicitur, quis adiiciet, videtur subaudiendum, cor suum, vt sit sensus: quis apponet cor suū, hoc est, quis conabitur enarrare. Aut est sensus, quis adiiciet, hoc est, quis aggredietur.

4 *Non est minuere neque adiicere, nec est inuenire magnalia Dei.*

SIGNIFICAT opera Dei & esse perfectissima, & inscrutabilia. Per hoc enim quod dicit: non est minuere neque adiicere: significat ea adeò esse perfecta vt nemo possit ostēdere aliquid in eis esse superfluum, quòd auferendum esset, (id enim est ea minuere) aut aliquid in eis desiderari quod addendum esset, id enim est ad ea adiicere. Pro inuenire Græcis est inuestigare, sed quia ideo dicitur magnalia Dei non posse inuestigari, quia inuestigando plenè inueniri nequeunt, benè vertit interpres inuenire.

5 *Cùm consummauerit homo, tunc incipiet, & cùm quieuerit, operabitur.*

SIGNIFICAT eum qui magnitudinem Dei & operum eius inestigare & enarrare conatus fuerit, cum omne studium eo contulerit, nihil tamen effecturum. Cùm inquit, quisquam absoluisse se putauerit inuestigationem & enarrationem de Deo, tum demum inueniet tantum superesse, vt quasi de nouo incipiendum sit: & cum post longum laborem quiescendum sibi putauerit, quasi instituto suo benè perfecto, tum videbit sibi adhuc laborādum esse & operandum, vt quod conatur perficiat. Significat ergo, si quis hoc tentet, frustrà laboraturum. Pro operabitur, Græcis est ἀπορηθήσεται, hoc est, perplexus erit. Nō malè tamen noster vertit, si intelligatur vt iam indicatum est. Sunt qui hanc sententiam accommodant ad significandum in virtutis via, quasi nec dumobtenta perfectionem, semper quasi incipiendum: vt sit sensus: cùm homo Dei præcepta perfectè impleuisse videtur, tunc si consultum sibi vult, nouo feruore virtutis viam quasi incipiet, & cùm se ab omnibus mundanis curis quietum reddiderit, tūc incipiet opus

Dei

Dei operari. Ita enim ferè Rabanus. Sed hic sensus proposito est impertinens. Simile ei quod hic dicitur, est apud Iob, post enarrationem aliquam operum Dei dicētem: Ecce hæc ex parte dicta sunt viarum eius, & cùm vix paruam stillam sermonis eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri.

(Iob.26.)

6 Quid est homo, & quæ est gratia ipsius, & quid est bonum, aut quid nequam illius.

POSTQVAM indicauit imperscrutabilem & inexplicabilem esse Dei magnitudinem & excellentiā, ex opposito indicat quāta sit hominis in comparatione Dei vilitas & imperfectio, vt hac consideratione sese homo sub Deo magis semper humiliet. Itaque exclamando dicit: Quid est homo, hoc est, quàm vilis est si Deo componatur. Pro gratia, Græcis est χρῆσις, hoc est, vsus, quo significatur Deum non indigere opera hominis, nec opus ei esse vt eo vtatur. Proinde quod nos habemus: quæ est gratia ipsius, sic est accipiendum, quæ est gratie ipsius apud Deum, qua scilicet Deus egeat, hoc est, quid habet præclari quo sibi Deum promereatur, & quo Deus indigeat, aut quo Deo benefaciat. Eodem pertinet quod sequitur: & quid est bonū: aut quid nequam (pro malum) ipsius, apud Deum scilicet hoc est, quod bonum Deo cōferre potest homo, aut quod malum Deo inferre. Alij intelligunt, quàm pauca sunt bona hominis, & quàm multa sunt mala eius. Sed alter sensus proposito magis conuenit, consentiēs cum illo Dauidis: Dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum nō eges. Et illo Iob: Quid prodest Deo si iustus fueris, aut quid ei confers, si immaculata fuerit via eius?

(Psal.15. / Iob.35.)

7 Numerus dierum hominum vt multum centum anni, quasi guttæ aquæ maris deputati sunt: & sicut calculus arenæ, sic exigui anni in die æui.

OSTENDIT iam & alia ratione hominis, respectu Dei, imperfectionem, videlicet ob breuitatem vitæ eius, cuius diuturnitas etiamsi centum fuerit annorum quæ paucis contigit, tamen respectu æternitatis, quæ Deo est propria, nō aliter se habet quam singulæ guttæ aquæ marinæ respectu totius maris, aut calculus vnus respectu innumerabilis arenæ. Pulchra sanè comparatio, qua significatur nullam esse comparationem inter vitam istam humanam, & diuturnitatem Deo conuenientem, sicut finiti ad infinitum nulla est proportio. Quod etiā in Psalmis non dissimiliter expressum est, cùm dicitur: Quoniam mille anni ante oculos tuos, tāquam dies hesterna quę præteriit. Apud Rabanum melius legitur: quasi gutta aquæ maris deputatus est. Nam & Græca singulariter habent σταγὼν gutta.

8 Propter quod patiens est in illis, & effundit super eos misericordiam suam.

OSTENDIT infirmitatem hominis, & breuitatem vitæ eius, sicut homini causam pręberé debet humiliationis sub Deo: ita & Deo causam præbere vt hominum peccata patienter ferat sic vt non statim pro merito ea puniat. Item vt in pœnitentibus, & veniam rogantibus, copiosè diffundat misericordiam suam. Duo enim dicit, quorum alterum pertinet ad vindictæ dilationem, alterum ad peccatorum remissionem. Quidam libri habēt, effudit, alij effundit, sed rectius illi, qui habent, effundet, quomodo & Raban. legit & Dionys. quoniam Græcis est futurum, διαχεῖ. Dicit ergo Deum & esse patientem, vel vt habent Græca, longanimem in hominibus: quia & non statim punit, & ad pœnitentiam expectat: & si pœnitentiam egerint, effusurum super eos misericordiam suam.

9 Vidit præsumptionem cordis rerum quoniam mala est, & cognouit subuersionem illorum, quoniam nequam est.
10 Ideo adimpleuit propitiationem suam in illis, & ostendit eis viam æquitatis.

VIDIT inquit, malam admodum esse temeritatem hominum, qua præsumunt se opponere voluntati ipsius: cognouit item quòd admodum mala & grauis erit subuersio illorum & perditio quam sua temeritate merentur. Ideoque ne tantam subuersionem incurrerent, amplè & copiosè propitiatus semper est hominibus, ipsius gratiam post peccata implorantibus: insuper & ostendit eis viam æquitatis & iustitiæ, declarans omnibus modis se nolle mortem peccatoris, sed magis vt cōuertatur & viuat. Dictio ergo: nequam, qua frequenter vtitur interpres, hic non significat malitiam morum, sed malitiam afflictionis. Pro, subuersionem, enim est καταστροφὴν, quòd significat subuersionem & perditionem: item & exitum rei, vnde & fabulæ finis, catastrophe vocatur.

11 Miseratio hominis circa proximum suum, misericordia autem Dei super omnem carnem.

VT præter prædicta etiam alia ratione commendet excellentiam misericordię diuinæ, comparat eam cum misericordia hominis, insinuans illam hanc longè pręcellere, idque duplici nomine. Primum, quòd misericordia hominis sit erga paucos, vnde dicitur singulariter, erga proximum suum: vnum scilicet aut alterum, misericordia autem Dei generalis sit & communis, vt quæ se extendat super omnem carnem. Secundo, quòd illa sit erga sibi æqualem, proximum scilicet; hæc verò erga tam inæquales, quàm caro distat à spiritu. Proximus ergo hic appellatus, certus aliquis homo, ratione amicitiæ aut propinquitatis aut vicinitatis, aut alicuius alterius rei cōiunctus. Caro autem accipitur pro omni animātium genere, & maximè pro homine, in quo bonitas & misericordia Dei maximè cernitur.

12 Qui misericordiam habet, docet & erudit quasi pastor gregem suū.

RELATIVVM qui ad Deum referendum est vt sit sensus: Qui Deus misericordiam habet erga homines, & ex misericordia qua erga eos mouetur, ne pereant docet eos & erudit: sicut pastor gregem suum dirigit, & curam gerit ne erret, & per errorem in mala & perniciem ruat.

13 Miseretur excipientis doctrinam miserationis, & qui festinat in iudiciis eius.

HÆC est vera lectio Græcis concordans, quam & scripta quædam habent & Rabanus. Proinde malè multi legunt: Misereatur excipiens doctrinam, & est sensus: Deus qui ex misericordia homines docet, misericordiam suam potissimum impendet ei qui auidè & voluntariè suscipit doctrinam suam ex miseratione profectam,

qui

quique ea suscepta festinat ad iudicia & præcepta ipsius implenda. Doctrina miserationis etiam intelligi potest doctrina de miseratione proximis impendenda, vt significetur Deum misericordem futurum his qui in alios misericordes fuerint, iuxta illud: Beati misericordes quoniam ipsi misericordiam consequentur. Sed dictio, miserationis, Græcis non est. Conueniens autem fuerit, vt præcedens versus huic coniungatur, vt totum illud. Qui misericordiam habet, docet & erudit quasi pastor gregem suum: sic suppositum verbi, miseretur, & sit sensus: Is qui miseretur hominum, Deus scilicet, quique ob id docet & erudit eos, miseretur excipientis doctrinam suam.

Matt.5.

14 *Fili in bonis non des querelam, & in omni dato non des tristitiã verbi mali.*

POST doctrinam de pœnitentia & misericordia DEI, opportune subiungit præcepta virtutum, & primum redit ad doctrinam de eleemosyna, quam superiori capite commendare cœperat, docens iam non tantum aliis benefaciendum esse, sed beneficiis etiam benignitatem verborum addendam esse, quæ munus collatum maximè cõmendat: & licet collatum beneficium subsequatur, ipsi tamen anteponitur. Contra acerbitas verborum illiberalis & molesta, omnem beneficij gratiam tollit. In beneficiis enim conferendis animus in primis spectatur, cuius iudex est oratio. Pro querelam, Græcè est μῶμον. quod vituperium propriè significat, maculam & reprehensionem. Vnde sicut cùm interpres noster dictionem ἄμωμον. quę irreprehensibilem significat, vertit, sine querela, vt Lucæ 1. & alibi, illud, sine querela, passiuè accipi debet, pro eo de quo nemo cõqueritur, ita & hic querela accipi debet, vt sit sensus, In bonis, hoc est, in beneficiis quæ in alterum confers, non des reprehensionem, nec sic ea conferas pro quibus gratia tibi debetur: vt de te quis conqueri iure possit, & in omni donoquod alicui impendis, non misceas tristitiam verbi mali, hoc est, triste verbũ, declarans scilicet te non dare ex animo & lubenter, sed coactum. Vnde monet Paulus eleemosynam dari non ex tristitia & necessitate. Hilarem enim datorem diligit Deus. Aut non des tristitiam aliis ex duro & increpatorio verbo quod contra eum loqueris.

2.Co.9.

14 *Nonne ardorem refrigerabit ros, sic & verbum melius quàm datum.*

PVLCHERRIMA similitudine indicat quãtum comitas & benignitas orationis conferat indigentibus, & beneficium commendet, imò superet. Dulcem enim sermonem comparat rori, quòd sicut ros è cælo leniter demissus æstiuum calorem tẽperat, & in hominibus & in frugibus atque herbis terræ: ita dulcis sermo, ex ore hominis leniter profluens, inopiæ malum hominem instar ardoris vrens & torquens, temperet & extinguat. Durus autem sermo muneri collato additus rectè imbri vehementi comparatur, qui tollit quidem ardorem, sed sine gratia, & cum nocumento sæpius, ita enim & durus sermo perdit muneris gratiam & vtilitatem.

15 *Nonnę ecce verbum super datum bonum & vtraque cum homine iustificato.*

AN non, inquit, experientia discimus verbum bonum plus efficere, & maiorem habere gratiam quàm ipsum donum bonum? Adeo enim verbum præstat dono, vt bonus sermo quãdoque sine dono gratus sit: donum autẽ bonum sine bono sermone gratum non sit. Vnde & Salomon: Melior, inquit, buccella sicca cum gaudio, quàm domus plena victimis cum iurgio. Ne tamen quis hinc occasionem sumat solis verbis suauibus satisfaciendi egentibus ope, subiicit, & vtraq; inquit, hæc scilicet sunt cum homine qui vere iustus esse studet, & qui iustus habetur. Ille enim nec contentus est verba dare, nec satis habet dona conferre, sed bonis donis bona coniungit verba. Tractat pulchrè hunc locum D. Grego. li. Moral. 2. ca. 15. Pro iustificato, Græcis est κεχαριτωμένῳ, hoc est, homine gratioso. Quo significatur ad gratiam obtinendam apud Deum & homines, vtrumque coniungendum.

Prou.17.

16 *Stultus acriter improperabit, & datus indisciplinati tabescere facit oculos.*

STVLTVS inquit, etiamsi quid det, tamen acerbè improperat ei cui beneficium confert, obiiciendo ei paupertatem, inertiam, importunitatem, suúmque grauamen, aut aliud simile, & sic fit vt datus indisciplinati, hoc est, donum hominis non rectè instituti, tabescere faciat, hoc est, valde contristet oculos egeni, quos alioqui donum exhilarare sua natura solet: quia cum detur cum tristitia vultus & verborum amarulentia, efficit vt pauper contristatus & pudibundus discedat. Benè autem hoc stulto tribuit: quia qui sic tribuit, stultum se & imprudentem declarat, vt qui & gratiam & munus perdat.

17 *Ante iudicium para iustitiam tibi, & antequam loquaris disce.*

SVBIICIT quædam præcepta seruãdæ prouidentiæ, & vitandæ temeritatis. Quorum primum istud generaliter accipiendum est, & de iudicio hominũ, & de iudicio DEI. Ante enim quàm quis prodeat ad iudicium magistratus, curãdum est vt causam habeat iustam, eámque benè instructam. Et antequam quis loquatur de re quapiam siue in iudicio, siue alibi, prius benè inquirendum est de statu rei, discendũ item quid & quomodo dicendum, & quid omittendũ. Sic & ante iudicium DEI subeundum in morte & nouissimo die, paranda est iustitia per opera bona & gratiæ DEI implorationem. Et antequam quis loquatur alios docendo, oportet discere alios audiendo. Significat ergo temerariũ esse & ante cõparatã iustitiã iudicio se inferre, & loqui antequã qs benè edoctꝰ sit.

18 *Ante languorem adhibe medicinam, & ante iudicium interroga teipsum, & in conspectu Dei inuenies propitiationem.*

AD prouidentiam etiam pertinet vt ante morbum adhibeatur medicina, non curatiua, sed præseruatiua, qua impediatur morbus imminens, aut vt ante languorem inueteratum medicina tempestiuè adhibeatur. iuxta illud Poetæ, Principiis obsta, serò medicina paratur, Cùm mala per longas inualuere moras. Sub hac tamen admonitione intelligendum est parabolicè amplius significari, nempè ante languorem mentis qui peccando incurritur, mentem muniẽdam piis cogitationibus, & occasiones peccato-

rum resecandas. Et mox cum quis inciderit in peccatum, priusquam inualescat malum, ad pœnitentiæ remedium confugiendum. De spirituali enim languore Sapientem potissimum monuisse, indicat quod sequitur, Ante iudicium interroga teipsum. Nam illud de iudicio Dei dictum esse sequens pars satis indicat. Monet ergo vt ante tremendum illud iudicium Dei nosipsos interrogemus, hoc est, exploremus: & si quidem quod punitione dignum est in nobis deprehenderimus, vt facilè deprehendet quisque, nosipsos puniamus & iudicemus, Deique iustam vltionem auferri à nobis deprecemur. Sic enim futurum est, vt cum ad conspectũ Dei deducti fuerimus, & ille nos inspicere, visitareque cœperit, inueniamus ab eo propitiationem & remissioné: nam vt ait Paulus: Si nosipsos diiudicaremus nõ vtique iudicaremur. Porrò pro in conspectu Dei, Græcè est ἐν ὥρᾳ ἐπισκοπῆς, in hora inspectionis vel visitationis. Ita enim hic author sæpe nominat diem iudicij diuini. Proinde, in conspectu Dei, hoc loco non est idem quod coram Deo, sed sicut prius, cum Deus conspicere vel inspicere facta hominum cœperit. Potest tamen illud: Ante iudiciũ interroga teipsum: etiã hũc habere sensum: Antequã alios iudices, discute cõscientiã tuã, ne fortè eisdẽ obnoxius sis malis quæ in aliis sis reprehensurus, & eadem agas quæ iudices. Ita enim grauiter contra te Dei iram es prouocaturus, vt docet Paulus ad Rom. 2. Contra inuenies tibi illum propitium, si tuæ infirmitatis conscius, clemens fueris in aliis iudicandis.

1. Cor. 11.

---

19 *Ante languorem humilia te, & in tempore infirmitatis ostende conuersationem tuam.*

VERTENDVM potius erat, conuersionem, quia hoc potius sensus requirit & dictio Græca. Non est enim hic διατριβὴν. vel ἀναστροφὴν, sed ἐπιστροφὴν. Verum etiam nomen conuersationis, apud doctos ponitur nonnunquam pro conuersione, vt apud Senecam epistola 75. Sciatq; illa ipsa, quibus lædi videtur, ad conuersationem vniuersi pertinere, & ex iis esse quæ cursum mundi consummant. Pro, humilia te, Græcis est, ταπεινώθητι, hoc est, humiliare. Et additur in exemplari Complutensi ἀγκρατείᾳ, humiliare temperantia. Itaque significatur, per abstinentiam & subductionem cibi & potus affligendam esse carnem ante morbum, vt per illam carnis afflictionem morbus euitetur: sicque hic iam exponitur quòd prius dixit: ante languorem adhibe medicinam. Idem sensus esse potest nostræ lectionis, vt, humilia te, sit positum pro afflige te, carnémque tuam castiga. Humilitas enim sæpè in scripturis accipitur pro afflictione, vt dictum est: quanquam & de virtute humilitatis accipi quoque possit, vt sit sensus: Cùm sanus es ne insolescas, sed antequam, Deo tuam superbiam & petulantiam vindicante, incidas in morbum humilia te sub potenti manu Dei, téque coram eo submissè geras. Dixit quid ante morbum sit faciendum quo morbus euitetur, subiungit quid faciendum vbi infirmitas accesserit. In tempore, inquit, infirmitatis ostende conuersionem tuam. Tunc enim maximè pœnitentia est agenda, tum vt sublata morbi causa, etiam morbus citius curetur, tum ob periculum instantis mortis. Nec tantum pœnitentia est agenda coram Deo, sed etiam coram hominibus ostendenda ad ædificationem eorum qui fortè prius offensi fuerant, & ad exemplum omnium. Cæterùm quæ de morbo corporali dicuntur, eadem ad morbum animæ sunt transferenda, vt intelligamus nos hic etiam moneri, carnem timore Dei continendam esse ab illicitis, & castigãdã, ne in grauia delicta incidamus. Et rursum vt cum lapsi sumus, delictã cõmissa pœnitentia emendemus. Pro infirmitatis, enim Græca habent ἁμαρτημάτων, hoc est, in tempore peccatorum. Noster videtur legisse ἀρρωστημάτων. hoc est, infirmitatum & magis quadrat priori membro. Qui conuersationem, accipiunt in vulgari significato, sic exponunt: In tẽpore infirmitatis tuæ tunc maximè ostende cõsuetam tuam virtutem, patiẽtiam tuam atque constantiam in qua conuersari solebas. Aut ostẽde cõuersationẽ tuam præteritã per syncerã peccatorum confessionem.

---

20 *Non impediaris orare semper, & ne verearis vsque ad mortem iustificari, quoniam merces Dei manet in æternum.*

GRÆCA aliter sic habent. Non impediaris reddere votum tempestiuè, & ne expectes vsque ad mortem iustificari. Dictionem enim εὐχὴν, etsi etiam orationem significet, quomodo accepit eam noster interpres, hic tamen pro voto positam indicat verbum ἀποδοῦναι, hoc est, reddere. Monet ergo & vota tempestiuè persoluere, & reconciliationem cum Deo non differre vsque ad mortis tempus, contra quæ duo à plerisque grauiter peccatur. Nostra lectio monet vt non sinamus nos impediri ab assidua oratione: quia cùm illa sit semper necessaria, propter cõtinua & varia pericula in quibus versamur, & perpetuam nostram infirmitatem, quæ indiget semper gratia Dei, tamen variis modis ab ea auocamur & impedimur, nempe per curas seculares, amicorum frequẽtiam, crapulam, diffidentiam, somnolentiam, studium, lectionem, & id genus alia. Monet itẽ vt non sinamus nos prohiberi quid semper vsque ad mortem iustitiæ operam demus, sempérque magis in iustitia proficiamus, iuxta illud: Qui iustus est, iustificetur adhuc. Hoc est, monet & semper orandum esse, & semper iustitiæ studẽdum, & vtriusque impedimenta resecanda. Et additur apud nos causa, quoniam merces Dei manet in æternum. Quod conuenit cum illo Pauli: Bonum facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemus non deficientes. Prima huius sententiæ pars conuenit cum illo Saluatoris: Oportet semper orare, & non deficere. Et illo Pauli: Sine intermissione orate. Inter scriptos codices longe plures habent non verbum, veteris, sed verearis. Et videri potest sic interpretem potius vertisse, quòd hoc magis accedat cum Græca dictione μείνῃς, moreris vel expectes. Itaque sensus esset: Ne vnquam verecundia aut metu alicuius retraharis à iustitia prosequenda. Certè patres in Cõcilio Tridentino legunt. Non verearis, vt patet in doctrina de iustifi. c. 10. sessione sexta.

Apoc. 22.

Galat. 6.

Luc. 18.

1. Thes. 5.

---

21 *Ante orationem præpara animam tuam, & non sis quasi homo qui tentat Deum.*

ETIAM hæc sententia de voto accipi potest Græcis. Nam quod habent, πρὶν εὔξασθαι, verti potest, Priusquam voueris. Itaque sensus erit: ante votum, parandum animum serio ad præstandum quod vouendum est. Contra quã pleriq; faciunt

faciũt qui leuiter ad vouendum prosiliunt, de adimplendo quod vouẽt parum apud se cogitantes. Quales sunt similes his qui tentant Deum: quia & ipsi timere studẽt explorare Dei potentiam aut bonitatem, à quo suo voto aliquid impetrare cupiunt. Rectè tamen accipi etiam possunt Græca de oratione, vt noster vertit, sicque monemur antę orationem pia cogitatione præparandam mentem, vt scilicet cogitemus cum quo nobis sit sermo habendus, atque ob id seponamus quantum in nobis est alias cogitationes, vt attento & reuerenti animo ei supplicemus. Deinde vt cogitemus quæ ab ipso nobis petenda sint, ne indigna illo & inutilia nobis petamus: præterea vt omnem malam voluntatem deponamus. Hæc qui non facit, est quasi homo qui tentat Deum, hoc est, cùm se gerat quasi is qui Deum sibi placare studeat, eum tamen magis imitatur qui Deum ad iracundiam prouocat. Simile est quod monet Sapiens in Eccles. 5. Ne temerè quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem coram Deo. Deus enim est in cœlo, & tu super terram, idcirco sint pauci sermones tui. Porrò tentat etiam Deum in oratione, qui temerè Dei potentiam declarari petit, prætermissis is quæ in hominis sunt potestate, de qua tentandi ratione si sententia accipiatur, iam duabus partibus duo diuersa exigũtur. Sed prior intelligentia videtur simplicior.

22 *Memento iræ in die consummationis, & tempus retributionis in cõuersione faciei.*

SIc legendum esse, & non: vt perperam multi legunt, in conuersatione facies vel faciens, Græca apertè docẽt, quæ habent: ἐν ἀποστροφῇ προσώπου, in auersione vultus, hoc est, cum Deus vultum suum auertet. Inter reliqua ergo prouidentię seruandę pręcepta monet vt semper meminerimus & pręuideamus eam iram & vltionem, quę futura est impiis in fine vitę cuiusque, & in extremo nouissimi iudicij die, quando erit cõsummatio mundi, & tempus illud retributionis, quod futurum est quando suum vultum commutabit, asperum & toruum vultum exhibiturus his quos hic suo fauore prosequi visus est, fœlicitate terrena eos frui concedens, & suam illis voluptatem explere permittens. Hæc nos meminisse vult, vt horum recordatione à peccatis, & omni insolentia in prosperis cohibeamur. Ad quod valet & quod sequitur.

23 *Memento paupertatis in tempore abundantiæ, & necessitatem paupertatis in die diuitiarum.*

CVm rerum fruimur abundantia, vult nos memores esse paupertatis ac inopię, & eius quę accidere potest in hac vita, & eius quę post hanc vitam certò eueniet his qui diuitiis & rerum copia hic abutũtur, vt horum memoria nec securi nimis simus in fœlicitate pręsenti, nec eius abusu mereamur illa priuari siue hic siue postea, vt videre est in diuite epulone. Necessitatem paupertatis vocat inopiam, quę hominem constringit, & veluti in arcto constituit, vimque ei infert. Sic enim nomen necessitatis in scripturis, & maxi
Psal. 24. mè in Psalmis, sępè accipitur: vt cùm dicitur: De necessitatibus meis erue me.

24 *A mane vsque ad vesperam mutabitur tempus, & hæc omnia cita ta in oculis Dei.*

SIgnificat hoc versu subitam omniũ rerum huius mundi & status hominum mutationẽ, vt hac ob oculos posita magis persuadeat, quod prius dixit in fœlicitate metuenda tempore fœlici. A mane, inquit, vsque ad vesperam, hoc est, tam breui temporis spatio, sępè videmus temporis statum & qualitatem mutari, vt cùm mane fuerit serenum, vespera sit nubila. Item vt cùm matutino tempore homo sit fœlix, & rectè valens, vesperi sit miser, ægrotus aut etiam mortuus: & talia omnia, qualia sunt paupertas & diuitię, sunt citata, hoc est, subito mutantur apud Deum cùm ipse vult. Facile est enim: vt suprà dixit, in oculis Dei subito honestare pauperem. Pro in oculis Dei est Gręcis, ἐνάντι κυρίου, coram Deo. Aliter intelligi potest, à mane vsque ad vesperam mutari tempus, quia nunquam tempus in eodem statu permanet: & omnia quę in tempore sunt, in oculis Dei esse citata: quia coram illo cito transeunt, nec diuturnam habent subsistentiam. Sed prior explicatio magis conuenit proposito, & ei quod sequitur.

25 *Homo sapiens in omnibus metuet, & in diebus delictorum attendet ab inertia.*

QVi inquit, sapit & prudens est, is considerans quam dixi temporis mutabilitatem, & facilè esse Deo eum qui modo fœlix est statim infœlicem reddere, nunquã, etiamsi arrideat fortuna, securus erit, sed in omnibus suis negotiis metuet, & infortunium quod accidere potest, & Dei offensam, ne illam incurrat. Concordat cum illo Pro. 28. Beatus homo qui semper est pauidus. Porrò dies delictorum, vocat dies fęlices, qui multis prębent luxus & multorum delictorum occasiones. In his ergo diebus, quibus occasionem habet delinquendi, cauebit sibi sapiens ab inertia & negligentia, diligenter scilicet prospiciens, ne fœlicitas, vt solet, ipsum negligẽtem faciat sui officij & cultus Dei. Aut dies delictorum, appellat tempora moribus malis corrupta, & periculosa. Aut etiam tempus totum istius vitę, delictis plenum, ob cuius malitiam quisque sibi cauere attentè meritò debet, iuxta illud Pauli: Videte quomodo cautè ambuleris, non quasi insipientes, sed Ephes. 5.
vt sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.

26 *Omnis astutus agnoscit sapientiam, & inuenienti eam dabit confessionem.*

ASTVTVM vocat prudentem & intelligentem. Est enim Gręcis συνετός. Quoniam quę dixit sciebat parũ placitura carnalibus hominibus, subiunxisse videtur hanc sententiam, qua significat prudentes cum audiunt quę sapienter ab aliis dicuntur, mox agnoscere in eorum verbis sapientiã, eamque recipere & amplecti, insuper & ei qui hanc inuenire & proferre aliis potest, dare cõfessionem laudis, hoc est, pręd icare illum, laudare & bonum testimonium ei dare.

27 *Sensati in verbis & ipsi sapienter egerunt, & intellexerunt veritatem & iustitiam, & implorauerunt prouerbia & iudicia.*

PRo sensati, Gręcis est eadem dictio quam mox vertit, astutus. Quod si benè spectetur authoris scopus, illud in verbis, non est iungendum cum, sensati, sed cum sapienter egerunt, vt sit sensus: Prudentes non tantum vt dixi, aliorum sapientiam agnoscunt, & laudãt eos qui eam

pro

proferunt, sed percepta ab aliis etiam sapientia etiam ipsi sapienter se gerunt in verbis, sapienter scilicet loquendo, & alios docendo. Quod sequitur: & intellexerunt veritatem & iustitiam Græcis non est. Et pro, implorauerunt, illis est ἀνώμβρισαν, hoc est, instillauerunt quomodo vidi vnum habere ex impressis bibliis Roberti Stephani. Verisimile est interpretem vertisse, impluuerũt: quia à pluuia & imbre dictio Græca deriuata est, nullo modo autem potest significare quod Latinis est implorare. Certè Rabanum non legisse, implorauerunt, sed aliud verbum aliquod: nempè protulerunt vel impluuerunt, apparet ex eius commentario, quòd sic habet: Non solum intelligunt veritatem & iustitiam mandatorum Dei, sed & prouerbia doctrinarum ob auditorum suorum proferũt vtilitatem, & Bonorũ exemplorum nõ cessant exhibere imitationem. Quo commentario non explicatur quomodo sensati implorauerunt prouerbia, sed quomodo exhibuerũt ea. Potest tamen sic intelligi: implorauerunt aliis prouerbia, vel id assecuti sunt à Deo: vt aliis prouerbia, hoc est, selectas grauesque sententias proferre possent.

---

28 Post concupiscentias tuas non eas, & à voluntate tua auertere.

SVBIVNGIT quædam præcepta ad temperantiam pertinentia. Inter quæ rectè primo loco ponit generale mandatum, quod omnem inordinatam concupiscentiam resecat, dicens: Post concupiscentias tuas non eas, nomine concupiscentiarum, more scripturæ, vitiosa desideria notans, quæ non à spiritu, sed à carne originem habent. Huiusmodi concupiscentias non prohibet ne sint: nec præcipit vt eas omnino præcamus, id enim in hac vita est impossibile. Sed hoc tantum præcipit vt post eas non eamus, hoc est, nõ sequamur, nec assentiamur eis. In secundo membro pro voluntate, multi legũt, voluptate, sed nomen, voluntate, magis conuenit, si modò tamen accipitur pro appetitu sensitiuo, vt cùm dicitur, à voluntate tua, intelligatur hominis voluntas, ea quæ Dei voluntati non concordat. Græcis enim est, ἀπὸ τῶν ὀρέξεών σου, ab appetitib. tuis. Cùm dicitur auertere, idem significat quod prius: eos appetitus non sequendos quò trahunt, sed ab eis ad contraria animum reuocandum, & inclinandum. Idem ergo hic author requirit quòd Petrus, dicẽs, Obsecro vos abstinere à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam.

---

29 Si præstes animæ tuæ concupiscentias eius, faciet te in gaudium inimicis tuis.

BONA ratio & efficax ad retrahendum à sectandis concupiscentis, & continet iustam pœnam eorum qui suis obsequũtur desideriis. Est enim ac si dicat. Si tu præstiteris animæ tuæ eius quæ desiderat gaudia, ipsa vicissim te faciet gaudium inimicorum tuorum: quia scilicet in multa peccata, damna & dedecus te inducet, per quæ de te gaudebunt inimici tui, siue dæmones, qui gaudent hominum perditione: siue etiam homines, qui gaudent eorum quos odiunt dedecore & damnis, iuxta illud Dauidis: Qui tribulant me, exultabunt si motus fuero. Exemplum huius insigne est Samson, qui ob libidines, quas sectatus erat, factus est ludibrium & gaudium Philisthæis, & sibiipsi exitium.

Iudi. 16.

---

30 Ne oblecteris in turbis: nec immodicis, assidua enim est commissio illorum.

31 Ne fueris mediocris in contentione ex fœnore, & non est tibi nihil in sacculo, eris enim inuidus vitæ tuæ.

DVO hi versus valde sunt obscuri, & ob id mirũ non est quòd sint & in lectione corrupti, & in expositione contorti. Quod ergo ad lectionem pertinet, in primis notandum, legendum esse in priori versu immodicis, per vnã dictionẽ non vt multi habẽt, in modicis: q̃a illud immodicis, additũ videtur ab interprete ad exponẽdũ quod dixit, turbis, & dictioni, immodicis, videtur ab eo opponi quod in sequenti versu dicitur, mediocris. Et verisimile est interpretẽ vertisse. Nec oblecteris in turbis, nec immodicis delecteris: repetẽdo verbũ delecteris, vt habẽt multi libri: vt per illã partem nec immodicis delecteris à se additam exponeret quòd dixit, ne oblecteris in turbis. In secundo versu certum est legendum esse, nõ in sæculo, sed in sacculo, quomodo est apud Rabanum, & meminit etiã Glosa ordinaria & Lyra. Nam Græcis est ἐν μαρσυπίῳ, in marsupio vel crumena. Minus est quod legendum sit potius, vitæ tuæ, quàm animæ tuæ, cùm vtrunque libri scripti habeant, sed Græcè est ζωῆς σου, vitæ tuæ. Quod ad sensum attinet, Rabani explicationem hic afferemus, quæ inter aliorum nostrorum commentarios minus est coacta. Is ergo priori versu cum aliis intelligit moneri ne quis gaudeat turbarum frequentatione, & populari conuersationi se intermisceat: quia in ea plerunque peccare & commissa admittere contingat, vt nomen, commissio, sit positum pro peccatorum designatione. In secundo intelligit nos prouocari ad opera misericordiæ, vt non simus segnes in præstando proximis nostris beneficia terrena, quia non inde deerunt nobis solatia temporalia: imò si hoc facere neglexerimus animæ nostræ non prospiciemus præparare bona futura. Itaque secundum eum sensus est. Ne sis mediocris, piger & tardus, sed frequens & strennuus in studio benefaciendi & mutuandi aliis: quia si id feceris, non erit tibi nihil in sacculo, hoc est, semper aliquid habebis, nec deerunt tibi solatia temporalia. Contrà vero eris inuidus animæ tuæ: quia ei non benè prospicies. Sed hæc vel alia similis explicatio vt in se satis contorta est, ita si originalia inspiciantur, manifestè nimis est aliena ab authoris proposito. Habent autem illa sic, μὴ εὐφραίνου ἐν πολλῇ τρυφῇ· μηδὲ προσδεχθῇς συμβολῆς αὐτῆς. μὴ γίνου πτωχὸς συμβολοκοπῶν ἐκ δανεισμοῦ, καὶ οὐδὲν σοί ἐστιν ἐν μαρσυπίῳ. Quæ etiã satis obscura iam quidam sic vertunt: Ne læteris in multis delitiis, neque alligatus sis consortio earum. Ne fias pauper symbola diuidens (hoc est, conuiuia faciens,) ex fœnore, & nihil tibi sit in marsupio. In primo enim versu nomẽ συμβολὴ, videtur accipi pro sodalitate conuiuiorum, in qua singuli symbola conferebant. A qua dictione in secundo versu est verbum fictum, συμβολοκοπῶν, à nomine σύμβολος, & verbo κόπτειν, quod est scindere & diuidere. In vnius scripti margine addita fuit horum duorum versuum altera lectio, quæ ex alia quapiam versione olim recepta videtur desumpta, & longè clarior est hac nostra, magisque Græcis respondens: habet autem sic: Noli iucundari in multa epulatione, ne egeas ex colla-

collatione. Ne fias pauper, collationem faciens ex mutuo. Vtut est, certum est Sapientem inter reliqua temperantiæ præcepta his verbis dehortari à sectandis sumptuosis conuiuiis, ne inde quis cogatur sub vsuris pecuniam accipere, & crumena exhausta, ad inopiam redigatur. Huic intelligentiæ vt nostra lectio accedat, sic videtur accipiēda: Ne oblecteris in turbis, hoc est, non delecteris immodicis rebus, sumptuosis & immoderatis conuiuiis, vbi magna & superflua est ciborum turba & copia. Nam in illis immoderatis delitiis semper multa mala committuntur, multáque assiduè ad eas conferenda sunt, frequentes item in eis accidunt contentiones & rixæ, quibus homines inter se committuntur. Caue ne qui sectatus es immodica, fias mediocris & pauper, dum ex mutuo accepto pro alendis conuiuiis contentiones sustinere debes à fœneratoribus, & nihil tibi est in crumena, vt potè per immodicum sumptum exhausta. Si enim ita tibi euenerit, declarabis te non benè prospexisse & fauisse vitæ & animæ tuæ, dum cogeris & famere & erubescere apud homines. Itaque quod habemus per duas negationes, non est tibi nihil, non valet affirmationem more Latino, sed more Græco tantum positum est ad fortius negandum. Nam Græcis hic tantum vna est negatio. Nec absurdum quis putet turbam hic poni pro multitudine ciborum. Nam Plinius lib. 15. c. 13. turbam prunorum dixit pro variis generibus prunorum: & turbam vulnerum pro multitudine vulnerum lib. 11. c. 37. Videtur autem interpres pro τρυφῇ: vt est Græcis legisse τύρβῃ.

CAPVT XIX.

1 *Operarius ebriosus non locupletabitur, & qui spernit modica, paulatim decidet.*

ROSEQVITVR adhuc aliquot sententiis doctrinam temperantiæ cœptam in fine superitoris capitis, ostenditque adhucquę mala intēperātia homini adferat, paupertatem scilicet, excæcationem & nequitiam. Primò ergo dicit, quòd is cuius officium est labore manuum victum sibi comparare, quique pro necessariis cōquirendis magnū laborem impendit, si simul fuerit ebriosus, non ditabitur: quia perdet omnes labores suos, dū quæ magno labore parat, breui voluptate consumit, idemq; à labore sibi necessario per ebrietatis studium impedietur. Addit & generalem quandam sententiam, quæ ad multa aptari potest, sed hic adducitur, vt significet eum qui modica lucra negligit, quæ ex labore assiduo vel parsimonia quotidiana prouenire possent, paulatim omnino casurū in summā egestatem, sicut modica ea lucra assiduè seruando paulatim ditescere potuisset. Habet ea sentētia, vt est generalis etiam in aliis rebus locum. Nam & in rerum domesticarum, & in humanorum corporum curatione, parua incommoda initio accepta & neglecta, maximam postea afferunt calamitatem. Similiter in his quę spectant ad animę salutem, si quis spernit minora vitia, nec illorum vllam habet rationem, paulatim ruet in maiora. Vnde diuus Gregorius hanc sententiam explicans lib. 10. Moralium cap. 14. sic habet: Si enim curare parua negligimus insensibiliter seducti, audenter etiam maiora perpetramus. Et rursum in tertia parte curæ pastoralis, admonitione 34. Qui enim minima peccata flere ac deuitare negligit, à statu iustitiæ non quidem repentè, sed partibus totus cadit.

2 *Vinum & mulieres apostatare faciunt sapientes, & arguent sensatos: & qui se iungit fornicariis, erit nequam.*

DVo alia mala quæ adfert intemperantia, siue quæ in potu est, siue quæ in libidine est, hic versus explicat. Alterum est, quòd per eam etiam sapientes recedunt & adducuntur à suo officio, à virtute & sapientia, imò & à Deo, sicque etiam hi qui prudentes erant, redarguuntur, & reprehensibiles fiunt. Quod & experientia docet, & apertè demonstratum est in Salomone. Idem expressit & Oseæ, dicens: Fornicatio & vinum & ebrietas auferunt cor. Alterum est, quòd qui se per illicitum concubitum iungit meretricibus, is per hoc efficitur nequam, & ad maiora facinora designanda audacior. Hunc enim esse sensum secundæ partis Græca docent, quæ pro qui se iūgit fornicariis, habent: ὁ κολλώμενος πορναῖς, hoc est, qui adhæret vel conglutinatur meretricibus. Idē enim hic est, quod apud Paulum dicentem: Qui adhæret meretrici, vnum corpus efficitur: vbi etiam est, ὁ κολλώμενος τῇ πορνῇ. Itaque illius, qui se iungit fornicariis: sensus non est, qui socius est scortatorum: vt hic significetur quod apud Paulum primo Corinthior. quinto. Ne commisceamini fornicariis, sed dictio fornicariis est fœminini generis, posita pro, meretricibus. Pro nequam erit: Græcis est τολμηρὸς ἔσαι, hoc est, audax erit. Significatur ergo, quòd exuto semel per vagam libidinē honestatis pudore, audax redditur homo ad multa facinora, à quibus pudor homines alioqui reuocare solet. Id quod experientia verum esse docet. Idem noster interpres significare voluit, vertens: nequam erit. Vocat enim nequam, eum qui nihil pensi habet, neminem veretur, & quiduis audet.

Osea 4.

1.Cor.

3 *Putredo & vermes hæreditabunt illum, & extolletur in exemplum maius, & tolletur de numero anima eius.*

EXPRIMIT pulchrè quàm cōueniens pœna excipiat scortatores: quæ quidem pœna etiam ex parte in hac vita eos excipit: quia scortationibus dediti, frequenter vitali succu exhausto, & corruptis corporibus coniuncti, variis corruptionibus in corpore replentur: vt eorum viscera veluti vermibus exedi videantur, fiantque omnibus hominibus spectaculum & exemplum insigne. Sed magis hac sententia significare voluit illos per scortationes vitam suam abbreuiaturos, & ante tempus morituros, quādo eo quòd hic corruptionibus carnis addicti fuerūt, hæreditario quodam iure eos obtinebunt putredo & vermes, idque & in corpore, & in anima, in qua vermis conscientiæ semper eam arrodens nunquam morietur. Itaq; qui talis est, in magnum aliorum exemplum præmatura morte extolletur ex hac vita: & tolletur per mortem de numero viuentium anima eius, idque non solum de numero hic viuentium, sed etiam eorum qui verè viuunt post hanc vitam. Tertiam enim illam partem addidit interpres, ad explicandum quid sit extolletur, pro quo Germanicum exemplar habet ἐξαρθήσεται, hoc est, extolletur vel sustolletur, Complutense verò ἐξηρανθήσεται. hoc est, arescet vel tabescet.

4 Qui

4 *Qui credit cito, leuis est corde & minorabitur: & qui delinquit in animam, insuper habebitur.*

NOVAM hic Sapiens auspicatur doctrinam contra vitium detractionis, quam multis hoc capite prosequitur, monens non temerè detractoribus fidem habendam, nec audita vel cognita aliorum vitia leuiter pandenda. Itaque in primis quo moneat non temerè credere delatoribus, generalem assumit sententiam. Qui credit cito, leuis est corde, quæ etsi ad varia accommodari potest, vt pote ad doctrinam fidei & morum, (quam qui sine iudicio recipit ad omnem doctrinæ ventum se conuertens, leuem se esse declarat & inconstantem) hic tamen adduci videtur, vt significetur eum qui cito credit vera esse quæ de alio mala referuntur, esse leuem corde, vt qui tam facilè aliorum verbis moueatur, nec prudenter apud se prius iudicet inquirendum esse de veritate eorum quæ narrantur. Ideoque talis minorabitur corde, hoc est, defectum sapientiæ patietur: minorabitur item in fama & nomine, hoc est, minoris erit existimationis, & insuper habebitur ac reputabitur talis qui delinquit in animam suam, hoc est, qui cito credit vera esse mala quæ de alio narrantur, non solum peccat in proximum suum, cito de illo malè sentiendo, sed etiam in seipsum peccat, sibique iniuriam facit, qui se leuitate commaculat, & se decipi leuiter permittit, & se multorũ malorum periculo exponit. Vt autem secundam illam partem, quæ obscuritatem suam torquet in terpretes, & contorquetur ab eis, prædicto modo intelligendam putem, mouent me Græca, quæ sic commodè verti possunt, & qui peccat, scilicet modo prædicto, in animam suam peccabit.

5 *Qui gaudet iniquitate denotabitur, & qui odit correptionem minuetur vita: & qui odit loquacitatem, extinguit malitiam.*

ET hæc sententia, cuius secunda pars Græcis non est, eo pertinet, vt non facilè ac lubenter audiamus delatores: quia, inquit, qui delectatur & referre & audire aliorum vitia, vt faciũt illi qui gaudent iniquitate, is denotabitur, hoc est vituperabitur & condemnabitur (id enim dictio Græca significat.) Contra qui odit loquacitatem: ita vt nec ipse futilis sit ad dicendum quæuis, nec detractorum loquacitatem ferat, is & in se multam malitiam, multaq; vitia extinguit & in aliis. Nam ex loquacitate multa mala nascũtur, odium scilicet, rixæ, contentiones, mendacia, & id genus aliaquæ non solùm in se, sed & in aliis extinguit

Prou. 15. & reprimit qui odit loquacitatem. Sicut enim vẽtus aquilo dissipat pluuias, sic facies tristis linguam detrahentem. Quod in medio insertum est, Qui odit correptionem minuetur vita, significat eum qui sic gaudet iniquitate vel audienda vel referenda: vt non patiatur se ab eo qui odit loquacitatem corripi & admoneri, DEI iusta vltione ante tempus moriturum, & priuandum vera vita. Qui enim gaudent iniquitate, hi non ferunt correptionem & reprehensionem loquacitatis & detractionis, de qua hic agitur. Crediderim tamẽ prius scriptum fuisse, minuet vitia: vt odiẽs correptionem, sit qui odit detractionem, qua aliorum mores corripiuntur, vt idem hac & sequenti parte significetur, & ex alia versione hæ duæ partes coniunctæ sint.

6 *Qui peccat in animam suam, pœnitebit: & qui iucundatur in malitia, denotabitur.*

HÆC sententia cùm Græcis non sit, & repetitionem contineat duarum partium iam habitarum, videtur huc inserta ex alia versione, vt in hoc libro sæpius factum videtur. Dicitur ergo rursum, quòd qui peccat in animam suam leuiter credendo, is postea pœnitebit, hoc est, dolebit, cum se deceptum sua culpa, & in aliqua mala ob id prolapsum sentiet: & qui iucũdatur in malitia, vt faciunt hi quibus volupe est audire & referre aliorum vitia, talis infamiæ nota aspergetur, & cõdemnabitur ab hominibus & à Deo.

7 *Ne iteres verbum nequam & durum, & non minoraberis.*

GRÆCA tantum habent: Nunquam iteraueris sermonem, & nihil tibi erit in imminutione. Cùm autem locus hic agat contra detractiones, omnino videtur iterare sermonem, hic positum esse pro iterum referre aliis quod ab alio semel auditũ est de vitiis proximi: vnde non malè addidit interpres, nequam & durum, & est sensus: Non temerè quidẽ vel admittenda est detrahentium loquacitas, vel fides eis habenda: si tamen contingat tibi ab aliquo referri sermonem aliquem malum de aliis, & durum contra alios, qui scilicet eos grauat, tu ne iterum aliis eum referas, & nihil inde patieris detrimenti aut diminutionis, passurus certè si referas, & in aliis rebus non paruum detrimentum. Alioqui huius sententiæ & hic potest esse sensus: Si tu contra aliquem malum protulisti sermonem: vel per detractionem, vel per contumeliam, ne iteres illum, sed declara te pœnitere: sic enim facilius elues tuam imprudentiam, & à damno liberaueris. Sed prior sensus proposito conuenit magis, sicut & sequentia.

8 *Amico & inimico noli narrare sensum tuum, & si est tibi delictum, noli denudare.*

GERMANICUM exemplar in prima parte tantum habet: In amico & in inimico ne enarres, hoc est, nec apud amicum nec apud inimicum. Et videtur referendum ad superiora, ne enarres verbum auditum: vt hic exponatur quod dictum est: Non iteres verbum. Complutense habet additum, ne enarres βίον ἀλλοτρίον, vitas alienas. Noster addidit: sensum tuum. & potest nostra lectio dupliciter accipi. Primo, de enarratione propriorum delictorum, vt cum postea dicturus sit aliena vitia audita non esse retegenda, prius doceat ante omnia nec propria cuiquam temerè pãdenda esse. Itaque sensus erit. Noli temerè, ne amico quidem, multò minus inimico, hoc est, nemini aperire mentem tuam: & si habes aliquod delictum, cuius tu tibi conscius es, noli illud cuiquam facilè denudare. Ei enim qui in alienis vitiis reticendis futurus est fidelis, necesse est vt sciat sui animi secreta & vitia reticere. Secundo, accipi potest de enarratione aliorum delictorum, de qua omnino Græca intelligenda videntur: & erit sensus: Nulli enarres quid in occulto animi tui sentias de aliis, aut scientiam atque cognitionem quam in animo tuo habes de aliis ex aliquorum relatione: & si est tibi in tua cognitione & in sensu delictũ alicuius, noli illud aliis denudare. Græca omnia habent negationem, & si non est tibi peccatum: vt significetur

negationem,& si non est tibi peccatum, vt significetur alterius delictum nō esse retegendum: quādo sine peccato proprio taceri potest. Negationē autem noster non videtur legisse, nisi forte verterit: Et si non est tibi delictum.

9 *Audiet enim te & custodiet te, & quasi defendens peccatū odiet te, & sic aderit tibi semper.*

GRÆCA tantum habent: Audiuit enim te, & obseruabit te: & in tēpore odiet te. Iuxta priorem intelligentiam sensus nostræ lectionis est; Si cuiquā tua secreta vitia enarrare incipias, audiet ille te patienter & lubenter, & attentè obseruabit te narrantē, pendens ab ore tuo: cæterū cum se tibi exhibeat quasi defendens & excusans delictum tuum, vt te consolari velle videatur, sicque ei magis confidas, ipse tamen in animo suo te odiet ob delicta tua quæ ei exposuisti, bonámque quam de te prius habuit existimationē deponet. Iuxta alteram intelligentiam sensus est: Si cuiquam alterius vitia tibi cognita aperias, frequenter eueniet vt ille te lubenter audiat & diligenter attendat tuæ narrationi, sed quanquam se gerat tanquam vitium tuæ detractionis defendens, dicendo te non peccare, aut arridendo tibi, tamen in animo suo odiet te tanquam detractorem infidum, qui non celaueris quod tibi concreditum erat secretum: aut quod reticendum erat. Cæterum illud, & sic aderit tibi semper sicut nō est in Græcis, ita obscurum est quorsum additum sit, & quid significet, sicut & quod in Rabano legitur, Et sic adhærebit tibi semper. Potest intelligi, eum qui te odiet, perpetuo odio te prosecuturum: aut cum odio tibi præparaturum dolum & insidias, vt aliquando odium prodat oportunitatem nactus. Posteriori intelligentiæ prædictæ sententię conuenit quod sequitur.

10 *Audisti verbum aduersus proximum tuum commoriatur in te, fidens quoniam non te dirumpet.*

VTILISSIMVM sanè præceptū contra cōmunem, omnibúsque ferè insitam leuitatē, qua pleni rimarum hac & illac perfluunt, aliis mox communicantes quicquid de vitiis alienis didicerunt. Si, inquit, audisti verbum contra proximum tuum: simul vt illud audisti & excepisti in te, moriatur in te, sepeliatur, & in obliuionem veniat, ita vt non cogites de referendo aliis. Nec enim est quod metuas ne noceat tibi illud apud te continuisse, sed bene confidere debes quod illud silentio pressum non te dirumpet. Nō enim est veluti venenum, quod nisi euomatur, hominem dirumpit: sed veluti res mortua, inefficax & innoxia. Quod appositè dictum est à Sapiente, eo quod plerique audita aliter continere apud se nequeant, quàm si metuerent se dirumpēdos nisi in aliorum aures effunderent. Ad quod significandum duas conuenientissimas subiicit similitudines, quarum prior est.

11 *A facie verbi parturit fatuus, quasi gemitus partus infantis.*

CLARIVS Græca secundam partem habēt: sicut à facie infantis ea quæ parit, sic parturit. Consistit ergo similitudo in eo, quòd sicut propter conceptum intra se infantem mulier parturit, & summo cum labore conatur infantem proferre, nec prius ab onere quo grauatur, & dolore quem patitur liberatur, quàm infantem enixa fuerit: ita fatuus & imprudens homo propter conceptum auditu sermonem, quamdiu illum intra se continere cogitur, torquetur tanquam graue gestans onus, omnémque occasionem captat vt in alios audita effundat, tum primum se onere leuatum existimans. Nostra lectio sic est accipienda: Fatuus à verbo concepto per auditum sic parturit, & sic laborat atque solicitus est ad effundendum illud, sicut gemitus qui fit pro partu infantis, parturit ipsum conceptum infantem. Altera similitudo non minus apposita est.

12 *Sagitta infixa in femore carnis, sic verbum in corde stulti.*

PERPERAM plerique legunt, canis: pro carnis, cum, vt multa scripta habebant, legendū esse, carnis, Græca doceāt, quæ habent σαρκός. Verum quoniam indoctus aliquis scriptor putauit ineptè dici femur carnis, cùm omne femur carnis sit, expuncta vna litera scribendum putauit, canis. Sed femur carnis, hoc est, carneum, dictum est, vt notaretur cur femori sagitta profundè infigi soleat, nempe quia carneum est & molle. Aut carnis, positum est pro corpore, vt femur carnis, sit femur corporis. Aptè ergo dicit verbū auditum sic se habere in corde stulti, sicut se habet sagitta infixa in femore corporis: quia sicut sagitta illa grauiter hominem affligit, donec extrahatur: ita & verbum auditum & receptum in corde stulti torquet eum grauiter, donec datum fuerit ei illud in aliorum sinum effūdere. Rectè quoque verbum sagittæ comparatur, quòd sicut sagitta emittitur ab arcu, vt alicui infigatur: ita ab ore narrantis emittitur semo, & audientium cordibus infigitur.

13 *Corripe amicum ne forte non intellexerit & dicat, Non feci: aut si fecerit, ne iterum addat facere.*

DIXIT hactenus: auditum alicuius crimen reticendum esse: ne autem hinc intelligeretur sic reticendum esse, vt ne quidem is ad quem pertinet de eo admonendus esset, necessario & oportunè nunc subiicit doctrinam de corripiendo amico, postquàm de eo auditum est aliquid sinistrè vel factū vel dictū. Itaque postquam docuit, quomodo & quibus aliena crimina sint reticenda, nempe ad quos ea non pertinent: nunc docet quomodo & quibus non sint reticenda, his scilicet quos illa concernunt, planè concordans cum doctrina Saluatoris: Si peccauerit in te frater tuus: vade & corripe illum inter te & ipsum solum, &c. Matt. 18. Diligenter autem hanc doctrinam prosequens: primum docet de corripiendo facto amici, & est sensus: Cùm apud te factū alicuius improbū delatum fuerit: si is tibi est amicus: corripe illum, sed tanquam amicum amice, suggerendo ei famam quæ de ipso spargitur, ne forte non intellexerit quid de se feratur, & à te admonitus dicat & ostendat tibi se non fecisse illud quod ei imponitur: sicque & ille apud te liberetur à mali suspiciōe, & tu à mala de ipso opinione. Aut si fecerit quod de eo dicitur; ne iterum addat idem committere, quod fortè malum esse non putauit, vel non ita aduertit. Duplicem ergo ostendit fructum amicæ admonitionis: vnum, innocentiæ amici cognoscendæ: alterum, vitæ eius post peccatum reprehensum emendandæ. Amicum peculiariter vult corripi, tum quòd

amicus potissimum amici curam habere debeat tum quòd apud amicum spes sit admonitionem & correptionem valituram, non sic apud inimicum aut extraneum. Nec vult expectari dũ crimẽ aliunde conuictum sit, sed maturè occurri, & matura correctione fieri examen.

14 *Corripe proximum ne fortè non dixerit, & si dixerit, ne fortè iteret.*

QVOD dixit de facto corripiendo, idem nũc dicit faciendum, cum delatum est amicum quippiã dixisse dignum reprehensione. Et subiũgit sentẽtiam, qua significat cur tempestiuè amicus sit admonendus, nempe vt de famæ veritate vel falsitate constet.

15 *Corripe amicũ, sæpè enim fit commissio, vt nõ omni verbo credas.*

PRO, commissio, Græcè est διαβολὴ, hoc est, calumnia. Et addit Complutensis æditio, ματαία, hoc est, calũnia vana. Proinde nostra lectio sic est accipienda: Sæpè enim cõmittitur & peccatur, ab his scilicet qui aliena crimina deferũt, & ideo non oportet omni verbo credere. Patet ergo quod cum amicum vult corripi, nomine correptionis admonitionem potius significet. Nam veri nominis increpatio non est adhibẽda, nisi crimine conuicto & manifesto.

16 *Est qui labitur lingua, sed non ex animo. Quis est enim qui non deliquerit in lingua sua.*

VIDETVR hæc sententia subiecta vel ad insinuandum quàm facilè peccetur à delatoribus, vel ad indicandum quæ peccata amici facilè sint condonanda. Sunt, inquit, qui peccant lingua, sed non ex animo & destinata voluntate, vt qui ex ignorantia aut inaduertentia aliquid non dicendum proferunt: non animo lædendi. Atque his quidem facilè, ignoscendum est sine acri aliqua obiurgatione. Quis est enim qui non deliquerit lingua sua, qua tam facilè variisq; modis peccatur: Vnde Iacob. Apo. c. 3. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir.

17 *Corripe amicum priusquam comminteris, & da locum timori altissimi.*

INDICAVIT quibus lapsibus facilè sit ignoscendũ, nunc indicat etiam in grauioribus nõ mox ad minas confugiendum, multo minus ad vindictam, vt faciunt plerique: qui læsi atque offensi, non expectata alterius purgatione, obliti iuris amicitiæ ac legis Dei, mox ad minas prosiliunt. Priusquam, inquit, ita inflammeris, & commineris proximo: eique acriter inueharis, corripe illum benignè, vt vel se apud te purget, vel locum deprecandi & satisfaciendi habeat, & da in te timori Dei locum: siue vt timor Dei te comprimat, & iram tuam cohibeat. Timor enim Dei iuxta legem eius requirit, vt benigni simus aliis si velimus Deum nobis esse propitium, & vt nos non vindicemus, sed ei omnem vindictam relinquamus, iuxta illud: Mihi vindictam, & ego retribuam. Et Paulus monet, vt si quis præoccupatus fuerit in aliquo delicto, huiusmodi instruatur in spiritu lenitatis, considerans, inquit, teipsum ne & tu tenteris.

Rom. 14. Galat. 6.

18 *Quoniam omnis sapientia timor Dei, & in illa timere Deum, & in omni sapientia dispositio legis.*

CAVSAM reddit cur merito timori Dei locus sit dandus: quia inquit, timor Dei est omnis sapientia: hoc est, perfecta & summa sapiẽtia, & in ipsa sapientia est timere Deum: quia maximè docet timere & reuereri Deum, & in omni vera sapientia est dispositio legis: quia omnis sapientia disponit de lege facienda cogitátque de his faciendis & exequendis quæ lex diuina disponit & constituit. Aliter intelligitur dispositio legis facta in omni & perfecta sapientia, quia lex Dei sapientissimè constituta est, disposita & ordinata: sed prior intelligentia conuenientior est, quia Græcis est: In omni sapientia factio vel operatio legis: hoc est, omnis sapientia consistit in executione legis. Docet ergo hæc sententia amicum corripiendum cum timore Dei: quia sine illo nihil sapienter, nec bene fit, & quicquid sapiẽter fit, in timore Dei fieri necesse est. Et huius occasione pergit secernere veram sapientiam à falsa & ficta: sic subiiciens.

19 *Et non est sapientia, nequitiæ disciplina, & non est cogitatus peccatorum prudentia.*

DISCIPLINA, inquit, nequitiæ, hoc est, sciẽtia vel doctrina malè agendi, & nequitiam callidè perpetrandi: etsi mundo videatur sapientia: verè tamen non est sapientia, & cogitatus atque consilium hominum impiorum: qui callidas rationes excogitant perficiendi quod cupiunt, non est prudentia. Item enim secundam partem ordinandam & intelligendam, vt genitiuus, peccatorum, construatur cum cogitatus, & non cum prudentia, patet ex Græcis: quæ habent, & non est: vbi consilium peccatorum, prudentia. Et pro peccatorum: est ἁμαρτωλῶν, hoc est, hominũ peccatorum: vt pro peccatis accipi non possit. Itaq; perperam aliqui legunt: Et non est cogitans bonus peccatorum prudentia: quæ lectio tamen est apud Dionysium.

20 *Est nequitia, & ipsa execratio, & est insipiens qui minuitur sapientia.*

ET hic perperam quidam codices habent, Est nequitiæ prudentia, & in ea execratio: cùm altera lectio Græcis consentiat, quæ tantum habent: Est nequitia. Ostendit cur dixerit: nequitiæ disciplina, & comparat adinuicem nequitiam cũ nuda insipientia, significans illam præ hac longè esse intolerabiliorem, & eum qui insipiens est, ob sapientiæ defectum & raritatem præferendum ei qui nequitia instructus est: quantumuis callida. Dixi, inquit, de nequitiæ disciplina: quia est in quibusdam nequitia & malitia: quæ per se execrabilis est & odiosa, tantum abest vt sapientia dici possit, & sunt qui ob diminutionem & defectum sapientiæ sunt insipientes: qui ita non sunt execrandi & odio habendi. Quod sequenti alia comparatione expressius explicatur.

21 *Melior est homo qui minuitur sapientia, & deficiens sensu in timore, quam qui abundat sensu: & transgreditur legem altissimi.*

NOMINE, sensus, vt alibi prudentia significatur. Pro: in timore: Græcis est vna dictio ἔμφοβος, hoc est, in timore existẽs, timore affect⁹. At quomodo homo in timore Dei existens minuitur sapientia, & qui transgreditur legem Dei, timoris scilicet expers, abundat prudentia, cum supra dixerit timorem Dei esse sapientiam:

Sed

Sed Sapiens non loquitur hoc loco de vera prudentia: quæ timorem Dei adiunctum semper habet, & consistit non tantum in recto intellectu, sed etiam in motu cordis & affectu ad colendũ & venerandum Deum, sed loquitur de vi ac facultate ingenij, & scientia, studio atque vsu comparata: quæ animum hominis ad pietatis studium non magnopere commoueat. Sententia sanè presse attendenda: quæ & fastum quorundam sibi de sapientia etiam rerum diuinarum placentium cum timore Dei sint destituti, reprimit, & consolatur eos qui etsi non excellant in sapientia secundum mundi iudicium, quia non habẽt multarum rerum cognitionem, tamen timore Dei sunt præditi: Præstantior autem est homo indoctus timens Deum, docto peccatore: quia ille bonus dici meretur, iste malus: ille nõ solùm pœnam euadet, sed & gloriã obtinebit apud Deum: iste non solùm gloria carebit apud Deum, sed etiam maiorem pœnam incurret. Cui enim multum datum est, multum petetur ab eo. &: Seruus qui cognouit voluntatem Domini sui, & non fecerit vapulabit plagis multis.

22 *Est solertia certa, & ipsa iniqua, & est qui emittit verbum certum enarrans veritatem.*

PRo, solertia certa, Græcis πανουργία ἀκριβὴ astutia siue calliditas exacta vel exquisita. Idem significat solertia certa, ingeniosa scilicet inueniendi aliquid calliditas, quæ certis firmisque nititur rationibus. Duplex insinuat esse genus eorum qui prudentes dicuntur, & duplex genus prudentiæ. Quosdam enim esse, qui exacta quadam calliditate sunt præditi, sed quæ sit iniqua, vt qui prudentes sunt in malo perficiendo. Alios vero esse, qui nouerunt proferre sermonem certis nixum rationibus & firmum, enarrando aliis veritatem, ac solidè docendo. De prudentia prioris generis loquitur saluator: Filij huius sæ-
Lu. 17. culi, prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt. Indicat ergo delectum prudentiæ habendũ & videndum qua in re prudentia quorundam valeat. Et quoniam ex prudentia illa iniqua & mala, nasci solet quorundam astuta fictio & simulatio ad efficacius decipiendum composita, rectè & de ea subiicit.

23 *Est qui nequiter humiliat se, & interiora eius plena sunt dolo.*
24 *Et est iustus qui nimium se submittit multa humilitate, & est iustus qui inclinat faciem suam, & finxit se non videre quod ignoratum est.*

GRæcis non est illud quod nos bis habemus; & est iustus: Nec est illa pars: qui nimiũ se submittit multa humilitate, quæ videtur addita ad explicationem illius, qui nequiter humiliat se. Quod sequitur: qui inclinat faciem suam, &c. explicat modum quo quis se humiliat nequiter, & se nimium submittit. Itaque hæc omnia ad eãdem personam referenda sunt, & non ad diuersas: vt ferè nostri intelligunt. Et est sensus: Est aliquando qui malignè se demittit coram alio, cùm interiora eius plena sint dolo, nec alia ratione se demittat quam vt minus suspectus magis nocere valeat. Est inquam: qui iustus apparet, & talis haberi vult: qui ob id multa externa demissione submittit se valde apud aliquos, hoc est, contingit esse aliquem fictè iustum: qui inclinat faciem suam in terram, vultúque tristi incedit, & fingit se in alienis vitiis non videre; quod ignoratum est ab aliis: fingit se non curiosè obseruare quod alij ignorant, vel quod ignoratum homines esse cupiunt, cum interim obliquo oculo acutè obseruet omnia. Humilitas ergo hic non accipitur pro vera animi humilitate, sed pro ficta, hoc est, externa demissione. Et melius legitur sine præpositione, multa humilitate: vt multi scripti habẽt, quàm à multa humilitate, vt alij legunt. Legendum autem cum negatione: fingit se non videre: potius quàm sine ea: fingit se videre: vt quidam libri habent, Græca magis exigunt, quæ habent ἐθελοκωφῶν, hoc est, voluntariè surdus, hoc est, simulans se surdum. Vnus scriptorum codicum adiectum habet post prædicta verba, & vbi non fuerit agnitus anticipabit te: quomodo & Græcũ exemplar Germanicum habet, Cõplutense verò dissimiliter: Vbicunque fuerit agnitus, præueniet te vt malefaciat. Deinde sequitur.

25 *Et si ab imbecillitate virium vetetur peccare, si inuenerit tempus malefaciendi, malefaciet.*

QVOD inquit, tales hypocritæ non statim noceant, non est quia deest voluntas, sed qa desunt vires aut oportunitas: Mox enim cum ea aderunt, malefaciet & nocebit. Loquitur enim potissimum huiusmodi hypocritis: qui ad iniuriam inferendam, sanctitatem & humilitatem simulant. Quanquam etiam veritatem habeat hic locus de hypocritis: qui ad gratiam hominum & sanctitatis opinionem comparandam, tristitiam & humilitatem præ se ferunt, de quibus Christus dicit: quod exterminant facies suas vt videantur hominibus ieiunantes. Nam & tales etsi impediantur à multis peccatis, cùm ea non possunt adimplere: aut non possunt sine publica infamia, tamen vbi oportunum tempus nacti fuerint, quòd corde amant peccatum: opere implere conantur, vt patuit in duobus illis presbyteris: qui Susannæ pudicitiæ insidiati sunt. Quoniam ergo, vt dixit, tam fraudulenta est in quibusdã fictio, quę & ipsa quo minus est manifesta, magis contra eam cautio adhibenda est, ideo in sequentibus indicat quibus indiciis latens hypocrisis deprehendi valeat.

26 *Ex visu cognoscitur vir, & ab occursu faciei cognoscitur sensatus.*
27 *Amictus corporis, & risus dentium, & ingressus hominis enunciat de illo.*

QVAMVIS homines fingant sæpe vultum, & sic se gerant vt multa dissimulent & simulent: tamen tanta est vis ipsius naturæ, vt non obscura indicia sui proferat, ex quibus attentus & prudens obseruator facilè animaduertere poterit qualis quisque sit: prudens ne an fatuus integer an fictus. In primis autem id agnoscitur: ex visu & aspectu hominis, atque ex occursu faciei, hoc est ex ocurrente & obiecto eius vultu. Oculi enim maximè sunt indices animi: atque testes nõ solum lætitiæ, & tristitiæ, lenitatis, & iracundiæ: pudicitiæ & impudicitiæ, sed & simplicitatis atque fictionis: probitatis & improbitatis: quæ ex ipso aspiciendi modo colligi possunt. Vnde rectè D. Augustinus, impudicum oculum impudici cordis nuncium esse dixit: Eadem vis naturæ post oculos proximè est in vultu, vnde dictum est in Prouerbiis: In facie prudentis lucet sapientia. &: Quomodo in aquis resplendent vultus Prou. 17. 27.

prospicientium, sic manifesta sunt corda hominum prudentibus. Post hæc etiam externo habitu, gestu, incessúque corporis declaratur qualis quisque sit. Nam vt quisque est animo affectus, externa corporis conformatione maximè ostendit. Et vulgare dictum habet: Per multum risum debes cognoscere stultum. Certè Gregorius Nazianzenus ex vultu & habitu se scribit deprehendisse latentem in Iuliano improbitatem: ita vt eum ante opera talem agnouerit, qualem eum postea in ipsis operibus vidit, & dixerit ante imperium: O quale malum Romanorum respublica alit: vt ipse de se & Iuliano scribit Inuectiua secunda.

28 *Est correptio mendax in ira contumeliosi, & est iudicium quod non probatur esse bonum: & est tacens & ipse prudens.*

DIXERAT superius correptionem amici sine minis faciendam, idque propter timorē Dei, cuius occasione quædam inseruit de vera sapientia & falsa, & fictione quæ ex falsa prudentia sequitur, & demissionis causa est, non correptionis amicæ: redit nunc rursum ad doctrinam correptionis, indicans correptionem aliquando malè adhiberi, & aliquando prudenter omitti. Habent autem hanc sententiam Græca breuius sic: Est correptio quæ non est decora (vel tempestiua, vtrunq; enim significat dictio Græca ὡραῖος) & est tacens, & ipse prudens. Noster expressit quæ sit correptio indecora & inhonesta: ea scilicet quæ per irā hominis ad contumelias irrogandas prompti est mendax, hoc est, falsa, falsúmque crimē imponens homini: aut quę videtur esse correptio sub specie charitatis: cùm ex ira & indignatione animi procedat. Et addidit, esse etiam iudicium quoddam quod non probatur esse bonum, iudicium scilicet temerarium; quo ex leuibus signis alicuius factum iudicatur malum. Quibus opponitur is qui ex prudentia tacet, ita vt nec corripiat: nisi cum id vtile esse putauerit, nec temerè cuiusquam factum iudicet. Est: inquit: qui tacendo cessat, & à correptione mendaci quę ex ira intempestiuè fieret, & à iudicio malo, atque hic certè prudens est. Aut est qui tacet prudēter, cùm non putat profuturam correptionem.

CAPVT XX.

Quam bonum est arguere quam irasci, & confitentem in oratione non prohibere.

PROSEQVITVR adhuc quæ pertinent ad correptionē faciendā. Quoniā enim dixit superiori sententia, quosdā ineptè corripere, & quosdā prudenter tacere, hac iam sententia docet, melius esse eū qui offensus est ob alterius delictū, siue in se, siue in alios commissum, mox delinquentem corripere quam apud se irasci, & indignationem in animo fouere, ex qua odium generetur. Sic enim futurum est frequenter, vt is qui peccauit correptus & admonitus, peccatum suum agnoscat, confiteatur, & veniam deprecetur: & qui admonuit, accepta satisfactione ab animi indignatione liberetur, reconciliatus proximo. Dicit ergo: O quam bonū est, hoc est, omnino melius est (positiuus enim Græco more hic vt alibi pro comparatiuo ponitur) arguere delinquentem proximum quā tantum irasci ei & silere. (Græca enim quædam habent: irasci occultè) sicque arguendo efficere, vt qui peccauit non prohibeatur confiteri peccatum suum cum deprecatione veniæ. Qui enim in animo suo tantum irascitur, & non arguit, is quantum in se est prohibet ne qui peccauit fiat confitens cum oratione. Qui verò arguit: non prohibet quo minus aliquis fiat confitens cum deprecatione veniæ, sed dat ei occasionem & confitendi suum delictum, & deprecandi veniam. Arguere ergo est non prohibere confitentem in oratione, hoc est, cum deprecatione. Potest & sic accipi posterior pars: Bonum est homini eum qui correptus confitetur peccatum suum simul cum oratione veniæ, non prohibere à se vel à venia, sed statim ad reconciliationem & veniā admittere. Hæ intelligentiæ proximè accedunt ad id quod Græca nūc aliter habent sic: Et qui vicissim confitetur, à detrimento prohibebitur. Quo significatur ideo bonā esse correptionem: quia per eam qui peccauit confitens peccatum suum, & pœnitentiam agens, ab imminente sibi malo eximetur.

2 *Concupiscentia spadonis deuirginauit iuuenculam, sic qui facit per vim iudicium iniquum.*

VIDETVR hæc sententia pertinere ad id quod superius dixit de correptione mendaci, & iudicio quod non probatur esse bonū. Est autem aptissima hæc similitudo, plus in se continens quàm plerique intellexerūt. Primum enim per eam insinuatur, iustitiam habendam quasi quandam virginem, quam violare grande sit piaculum. Veteres enim tum Poetæ, tum Philosophi, iustitiam quasi virginem quandam esse dixerunt & finxerunt: quæ castè atque integrè sit colenda atque seruanda, & nunquam violanda. Itaque Cicero in quadam epistola ad Atticum, corruptum iudicium à Clodio, constupratum iudicium nominat. Secundo per hanc parabolam insinuatur, iudicibus imo omnibus iustitiam sic esse commissam, vt eā incorruptam & illibatam seruent, quomodo eunuchis committi solent virgines asseruandæ: ne à quoquam corrumperentur. Proinde quam impiè faciunt spadones illi, si quæ eorum custodię commissę sunt virgines, ipsi primi; impura libidine: quæ per naturam eis vetita est, vi corrumpant & vitient: tam peccant hi qui cùm sint seruandæ iustitiæ iudices constituti, ipsi ante alios magis iustitiam violant, exercentes iudicia per violentiam, iniustè innocentes corripientes, & pœnis afficientes. Sicut enim tantæ quidam spadones sunt impudentiæ, & tam ardentis libidinis, vt quas seruare debuerant, quásque cum spe prolis contingere natura negauit, audeant etiam vi & reluctantes quo possunt modo constuprare, florémque virginitatis & integritatis eripere: ita sunt qui quam conseruare debuerant iustitiam: vt virginem castissimam & incorruptissimam, ipsimet veluti constuprant & corrumpunt, quos hac aptissima similitudine operæ pretium esset intelligere, quam grande piaculum admittant. Non tamen hæc sententia solum dicitur contra iudices ex officio, sed etiā contra omnes iniustè & temerariè iudicantes aliorum facta: cùm omnibus commissa sit iustitiæ custodia. Quod ergo dicitur: Concupiscentia spadonis deuirginauit iuuenculam:

lam, ſignificat tantam aliquando inueniri in ſpadonibus, in quibus minime eſſe deberet, libidinem prauam, vt per eam violentur virgines eis commiſſæ.

3 *Quam bonum eſt correptum manifeſtare pœnitentiam, ſic enim effugies voluntarium peccatum.*

SICVT iam docuit quod ad corripientis pertinet perſonam: ita iam docet quod ſit correpti officium, nempe quod eius ſit non tantũ correptionem lubenter admittere, & apud ſe de admiſſo peccato dolere, ſed etiam manifeſtè declarare ſuam pœnitentiã: ore ſcilicet illud humiliter & cũ veniæ precatione agnoſcendo, & ipſo facto vitam ſuam emendando: atque læſis ſatisfaciẽdo. Ita enim fit, vt qui peccauit, agnoſcatur non ex deſtinata voluntate atque malitia peccaſſe, ſed vel per errorem & ignorantiam, vel inaduertentiam & infirmitatem: ac proinde eius peccatum non fuiſſe omnino voluntarium, ſed aliqua ex parte inuoluntarium: quod tamẽ incipiet omnino eſſe volũtarium, ſi admonitus reſipiſcere nolit, illúdque defendere aut continuare pergat. Tunc enim declarat illud ſibi planè placere, & ſe approbare. Per pœnitentiam ergo effugit homo correptus voluntarium peccatum: quia & declaratur non omnino voluntariè peccaſſe, & cauetur ne incidat peccatum voluntarium: aliter ſimplicius per pœnitentiam effugitur peccatum voluntarium: quia quod propria voluntate admiſſum eſt peccatum, per pœnitentiam remittitur, vt à quo detentus fuit homo, ab eodem citius liberetur, priuſquã iuſta eũ peccati vltio inuoluat.

4 *Eſt tacens qui inuenitur ſapiens, & eſt odibilis qui procax eſt ad loquendum.*

DECLARAT hac & ſequentibus aliquot ſẽtentiis quod ſupra dixit: Eſt tacens & ipſe prudens, docens ſilentium nonnunquam eſſe ſapientiæ, vt contra imprudentię eſt loquacitas, nõ nunquam autem ſilentiũ eſſe inſipientiæ. Huius autem differentiæ inter ſilentium & loquacitatẽ ac inter ſilentium & ſilentium occaſione, in ſequentibus multas ſubiungit ſententias paradoxas, quibus oſtendit pleraque non eſſe talia, qualia eſſe videntur, & qualia ea eſſe homines opinãtur, atque in vulgaribus opinionibus eos falli. Primum ergo, quoniam vulgus eos ſapientes iudicare ſolet: qui multa facilè dicere poſſunt & audẽt contra verò inſipientes, qui ſunt taciturni: Eſt, inquit, tacens, qui ob ſuum ſilentium inuenitur eſſe ſapiens: & deprehenditur nonnunquam aliquis eo nomine odibilis eſſe hominibus: quia nimius eſt in verbis. Græcè enim eſt: Et eſt odibilis à multa loquela ſua. Idem & noſtra lectio ſignificat, eſſe ſcilicet aliquos: qui propterea quod procaces ſunt, nimis faciles & temerarij ad loquendum, odioſi ſunt & ingrati.

5 *Eſt autem tacens non habens ſenſum loquelæ, & eſt tacens ſciens tempus apti ſermonis.*

NON vna, inquit, eſt omnibus tacendi ratio. Eſt enim qui tacet: quia non habet ſenſum loquelæ, hoc eſt, prudentiam, & peritiam loquendi: & eſt q tacet: quia nouit oportunum tempus, quo aptus ſermo proferendus eſt. Scit enim non ſatis eſſe apta dicere, niſi etiam oportuno tempore dicantur. Facit ergo hæc ſententia ad declarãdum præcedentem: Eſt tacens qui inuenitur ſapiens. Et poteſt accipi, vt inſinuet duplex hominum genus: qui ob ſilentium ſuum laudandi ſunt, & ſapientes inueniuntur. Nam & laudandus eſt qui ideo tacet, & de quapiam cauſa non reſpondet ſiue conſultus ſiue non: quia non habet quod prudenter reſpondeat & laudandus eſt: qui etiamſi habet quod dicat, tacet tamen, quia nouit necdum eſſe tempus vel locum oportunũ dicendi. Poteſt etiam accipi, vt ſignificetur ſilentium non ſemper ex ſapientia vel prudentia procedere, ſed quandoque ex imprudentia & inſcitia etiam vituperabili, vt cum quis pro officio ſuo non nouit loqui: cum tempus & locus poſtulãt, vt ſit ſenſus: Eſt qui malè tacet, quia non habet quam habere deberet peritiam loquendi: & eſt qui bene tacet, quoniam expectat aptum loquendi tempus. Vnde ſequitur.

6 *Homo ſapiens tacebit vſque ad tempus, laſciuus autem & imprudens non ſeruabit tempus.*

SAPIENTIS eſt tacere vſq; ad tempus oportunum: quia ſapientis eſt non loqui ad oſtentationem, nec ad vindictæ illationem, ſed loqui ad ædificationem: qui autem laſciuæ linguæ eſt & petulans: itẽ qui eſt imprudens: non obſeruat tempus oportunum, ſed eo non expectato mox proſilit ad dicendum quod in buccam venit.

7 *Qui multis vtitur verbis, lædet animam ſuam: & qui poteſtatem ſibi ſumit iniuſtè, odietur.*

DECLARAT iam illam partem ſuperius poſitam: & eſt odibilis qui procax eſt ad loquẽdum. Et duo indicat vitia, quæ in vitæ conſuetudine admodum ſunt ingrata & odioſa: alterum immoderatæ orationis, quæ loquacitas dicitur: qua qui laborat, lædit animam ſuam, hoc eſt, ſeipſum iniuria afficit, quia ſe abominabilem reddit. Græcè enim pro, lædet animam ſuam eſt, abominabilis erit. Alterum vitium eſt ambitioſæ arrogantiæ: qua homines in communi vita volunt ius & poteſtatem in alios ſibi arrogare. Hoc autem vitium maximè cernitur in ſermone, in quo quidã ita ſe gerunt, vt aliorum magiſtri & domini eſſe videantur: vt faciunt qui ſe ingerunt ad docendum & arguendum alios: aut qui in colloquiis ſibi ſolis reſeruant locũ dicẽdi: nec permittunt aliis vices ſermonis. Ratio autem & conſuetudo vitæ communis hunc dominatum & vſurpatã poteſtatem ſiue docendi alios, ſiue regendi vehementer odit & reiicit. Docet ergo hæc ſententia: quo omnis vitetur offenſio in communi vita, nec multis vtendis verbis, nec contra debitum ordinẽ, poteſtatem vel loquendi vel regendi aſſumendam. Nemo enim, inquit Paulus, ſibi ſumit honorem, ſed qui vocatur à Deo.

8 *Eſt proceſſio in malis viro indiſciplinato, & eſt inuentio in detrimentum.*

PERGIT alia paradoxa annectere de rebus in quibus aliter expectare vel opinari ſolet vulgus hominum. Cõmuniter autẽ noſtri hanc ſententiam accipiunt: vt ſit ſenſus: Viro inſipienti eſt proceſſio in malis, hoc eſt, talis quotidie proficit & procedit in malis: qa de malo in peius ſemper procedit, & tali homini eſt inuentio in detrimentum: qa quotidiè talis inuenit & excogitat noua mala in detrimentum ſui & aliorum.

At si originalia inspiciantur, & sequentia attendantur, sic potius erit intelligendum; Processio, hoc est, progressus fortunæ bonus, & fœlicitas qua omnia bona procedunt ex animi sententia, est homini insipienti in malis, hoc est, noxia est ei & damnosa. Aut potius sic: Contingit homini insipienti esse fœlicem progressum & prosperum successũ in malis, hoc est, quædam est fœlicitas & prosperitas mala: quia prosperitas in malis non potest esse bona. Est enim Græcis ἐυοδία, quod significat prosperum iter & bonam viam, ac successum ex animi sententia procedentem; pro quo interpres vertit, processio. Et similiter est inuentio aliqua quæ cedit in detrimentum & nocumentum hominis, hoc est, contingit ab aliquo fortuito inueniri res aliquas, vnde tamen homini fœlicitas non accedit, sed damnũ & detrimentum. Significat ergo non semper pro fœlicitate deputandum esse quod vulgo fœlix & fortunatũ esse iudicatur. Quod primò declarat in rebus quæ fortuitò videntur hominibus contingere, vt in progressu negotiorum, & in rebus inuentis mox etiam in his quæ gratuitò donantur, cùm subiicit.

9 *Est datum quod non est vtile, & est datũ cuius retributio duplex.*

SIGNIFICAT beneficentiam non semper habere æquè fœlicem exitum, nec omnẽ beneficentiam eiusdem esse generis: quia cõtingit fieri largitionẽ, quæ non sit vtilis danti: vtque fit malo animo & intentione praua: aut quæ fit homini ingrato. Nam ex eo beneficio nulla redit ad dantem vtilitas. Contrà vero contingit esse collatum beneficium, vnde copiosa danti proueniat vtilitas, vt cuius retributio non sit tantum æqualis dato beneficio: sed duplex. Istud vt in temporalibus euenire experientia docet, dum videmus quandoque beneficia dantibus infœliciter cedere, quandoque valdè fæliciter: ita apud Deum certius impletur, apud quem beneficia quę malo animo conferuntur: non sunt conferentibus vtilia: quæ verò animo recto fiunt: copiosam mercedem dantibus adferunt.

10 *Est propter gloriam minoratio, & est qui ab humilitate leuauit caput.*

SICVT duæ superiores sententiæ ostendunt varietatem, quæ præter opinionem hominũ accidit in bono vtili: ita hæc eam quæ accidit in bono honesto, hoc est, in gloria & honoribus. Contingit inquit, aliquando minorationem fieri: hoc est, incommodum incurrere & famæ, bonorúmque ac vitæ diminutionẽ homini accedere propter gloriam quam adeptus est: ita vt ipsa gloria qua magnus est: causa illi sit incõmodi & deiectionis. Et rursum contingit vt à deiectione quis eleuet caput suũ, & qui humilis fuit & abiectus: aut etiam in afflictione, insigniter supra alios exaltetur. Et istud in hoc mundo accidere videmus apud homines, sed apud Deũ maximè, qui propter gloriam: quam impij per ambitionem inuaserunt, vel qua superbè & impiè abusi sunt, deponit superbos de sede, & contra exaltat humiles, suscitans de puluere egenum, & de stercore eleuans pauperem, vt collocet eũ cum principibus: quemadmodum temporaliter videre est in Ioseph, Dauide, & aliis: sed maximè id impletur, cum pios in hoc mundo afflictos exaltat Deus in regnum suum cœleste. Legendum autem potius per præteritum, leuauit: vt est apud Rabanum, quam per futurum, leuabit: quia Græcis est præteritum ἦξε, sustulit.

11 *Est qui redimat multa modico pretio, & restituens ea in septuplũ.*

QVOD dixit euenire in rebus inuentis fortuitò, vel datis gratuitò, atque in gloria huius mundi, idem etiam locum habere ostendit in cõtractibus humanis, videlicet in emptionibus, vt & ibi contingat quod primum fœlix esse videbatur, infœlicẽ habere exitum. Contingit: inquit, vt sit quispiã qui multa emat exiguo pretio, atq; ob id sibi placet, fœlicémque se iudicat, sed tandem contra suã opinionem cogitur ea restituere & exoluere in septuplum, vt maximũ ei constẽt quæ prius paruò constare videbantur. Euenit istud auaris & iniustis frequenter hominibus: qui quoniam per auaritiam iniquè viliori pretio quædã emunt: vel ab imperitis rerum, vel ab his qui inopia premuntur, iusto Dei iudicio cogũtur nonnunquam reddere septuplũ etiam in præsenti tempore, dum eis propter eorũ auaritiam & iniustitiam subito accidunt damna rerum maxima & quæ longo tempore collegerunt, amittunt cũ magna clade. Quod si hic non eueniat, certè in futuro implebitur, quando lucrum iniquè hic partum, maximo damno compensabitur. Cæterum verbum, redimat, hic ponitur pro suo simplici, emat, cum Græcis sit, ἀγοράζων, hoc est, emens. Et pro restituens, est ἀποτίννυων, hoc est, exoluẽs. Rabanus & post eum Lyra verbum, redimat, propriè accipientes: de peccatorum redemptione hunc locum intelligunt: quæ etiamsi sint multa, eisque debeatur æterna pœnã, modico pretio redimuntur, pœnitentia scilicet exigua, & eleemosynis, iuxta illud Danielis: Peccata tua eleemosynis redime. Ea restituuntur in septuplum, cum in vitiorum locum, copiosior succedit virtutum numerus: & vbi abundauit delictum, superabundat septuplex gratia spiritus sancti: cúmque impletur illud Isaiæ 40. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Sed hic sensus etsi pius, alienus videtur ab authoris simplici & literali sensu.

12 *Sapiens in verbis seipsum amabilem facit, gratiæ autem fatuorum effundentur.*

ET hæc sententia indicat, verborum gratiam non eundem in omnibus habere exitum & fructum. Nam sapiens per verba sua quæ profert vtilia prudenter & oportunè, seipsum facit hominibus amabilem, saltem prudentibus & beneuolis: gratiæ autem fatuorum, hoc est, eorum lepores & facetiæ, quas D. Paulus vocat ἐυτραπελίας μωρολογίας, instar aquæ quæ sine fructu effunduntur, etiam effundentur, reiicientur, & in nihilum abibunt sine fructu. Possumus etiam intelligere per gratias impiorum, eorum beneficia, vt significetur sapientes etiam verbis tantum sibi hominum beneuolentiam comparare: fatuos verò ne quidem etiam beneficiis, vt quæ non bene nec bono animo distribuunt, vt in sequentibus dicitur. Et omnino conuenit per gratias fatuorum generaliter intelligere: quæ & in verbis & in factis eorum gratiam habere videntur. De beneficiis eorum mox subiungitur, ostenditúrque ea nec aliis esse vtilia: nec ipsimet. Primum ergo aliis illa non esse vtilia: sic dicit.

Ephe. 5.

13 *Datus insipientis non erit vtilis tibi, oculi enim illius septempli ces sunt.*
14 *Exigua dabit, & multa improperabit, & apertio oris illius inflammatio est.*

DOCET donum insipientis hominis non esse vtile accipienti, tum quod non recto animo detur ei, tum ob improperia quæ audire cogetur. Quod dicitur: oculi illius septéplices sût, hoc est, multi, vt habent Græca, communiter intelligitur, vt significetur intentionem eius multipliciter esse dolosam, vt per oculos, intentio intelligatur. At verior sensus est, vt intelligatur oculos auari (nam de auaro hæc dicuntur & illiberali homine) copiosam expectare remuneratione & obseruare aliorum manus, vt ab eis multo plus accipiant quam dederunt. Nam & supra oculis auari tribuit cupiditatem alienorũ bonorum, & inuidentiam propriorũ. Ideo ergo non est vtile accipienti donum auari hominis: quia expectat longè plus recipere quàm dat, nec dat nisi ad lucrum. Quod si non consequatur, cum exigua dederit, multa tamen se dedisse improperabit, & accensus intra se ira, cum aperuerit os suũ, velut flámam ex ore suo profundet: quia ex accenso per irã corde proferet durissima verba & velut ignita: quæ hominem grauiter vrant & lædant, quæque eum vicissim ad iram & impatientiam accẽdant. Sic enim rectè intelligitur quod noster vertit: apertio oris illius, inflammatio est: quanquam etiam accipi possit, vt significetur, ipsum dum aperit os suũ velut flammam emittere: quia longè latéque spargit & prædicat beneficiorum suorũ collationem, quomodo se flamma longè & latè profert. Is enim sensus cum Græcis coincidit, quæ habent; & aperit os suum velut præco. DOCET ergo hæc sententia: videndum à quo quid accipiatur, nec tãtum attendendum ad munus, sed etiam ad donantem. Quod de dono dixit, id & de mutuo mox subiicit, dicens.

15 *Hodie fœneratur quis, & cras repetit: & est odibilis homo huiusmodi.*

QVAM est illiberalis in donis suis homo auarus, tã est & in mutuo. Mox enim vt mutuatus est, repetit quod mutuauit, vt qui per auaritiã non patitur diu re sua carere: nec in mutuo attendit ad alterius necessitatem, proinde meritò talis est & Deo & hominibus odiosus.

16 *Fatuo non erit amicus, & non erit gratia bonis illius.*
17 *Qui enim edunt panem illius, falsæ linguæ sunt quoties & quãti irridebunt eum.*

OSTENDIT superius quorundam dona nõ esse accipientibus vtilia, vtpotè dona auarorũ, hic ostendit dona quorundã nec dantibus esse vtilia, vtpotè beneficia prodigorum: qui non dant quibus & quomodo oportet, sed in cõuiuiis sua prodigè insumunt, in quibus tantum pascunt gnatones & assentatores suos. Tales ergo dicit se suis beneficiis quæ in alios conferunt; non paraturos sibi veros amicos, nec verã gratiam habere eius beneficia, quia quos ipse pascit, & conuiuas ferè habet, homines sunt falsæ linguæ, mendaces scilicet, adulatores, qui corã laudant, & à tergo benefactorẽ suũ vituperant, vnde fit, vt & multoties & multi eũ irrideant tanquã fatuum. Nã & ipsi eũ sæpe rident qui ab eo pascuntur, quod assentationibus suis illi imponant, & alij videntes eum sic ab eis decipi. Itaque tantum abest vt gratiam aliorũ sibi promereatur, vt ex beneficiis suis irrisionẽ aliorum tantum reportet. Auarus enim de quo supra dixit: odibilis est, prodigus verò derisibilis est. Causam dictorum subiicit.

18 *Neque enim quod habendum erat, directo sensu distribuit, similiter & quod non erat habendum.*

DVOBVS modis eum peccare in distribuendo, significat. Primũ quod distribuat quod habendum erat, hoc est, quod pro futuris necessitatibus erat seruandum, prodigè scilicet nimis & inutiliter sua consumendo: quod dum facit, nõ recto sensu & prudentia facit, ideoque dicit: non recto sensu distribuit, hoc est, imprudenter & malè distribuit. Secundò, ꝙ etiam imprudenter distribuat id quod non erat sibi habendũ & asseruandum: quia quod iniustè possidet: non restituit quibus oportet, & quod superfluum ipsi est, non dat pauperibus, & iustis sicut deberet, sed gnatonibus & parasitis. Significat ergo talem malè distribuere & habenda & non habenda. Græca alium habent sensum: Sic enim est ad verbum: Neque enim ipsum habere in recto sensu accipit, & ipsum nõ habere similiter indifferens ei est. Quo significatur, prodigum non recto iudicio accipere id quod ipsum habere contingit, & bonorũ suorũ possessionẽ, quia non accipit ad eum vsum ad quem habet, & proinde non habere est perinde illi atque habere, hoc est indifferẽs est illi siue habeat, siue non habeat, nec magis prodest illi quod habet quam quod non habet. Iuxta quem sensum quod noster vertit: non recto sensu distribuit, videtur accipiendum non de distributione quæ aliis fit per bonorum erogationem, sed de ea quæ animo fit & iudicio sensus discernente apud se quomodo habitis sit vtendum, vt, distribuere, positum sit pro discernere & diiudicare. Id enim fit recto sensu, aut: vt est Græcis, διαθέσει quæ dictio non prudentiã significat, sed vim illã sentiendi: qua de diuersis rebus aliter sentimus, vt visu discernimus colores & distribuimus. Itaque quod habendum erat non recto sensu distribuit: quia non discernit apud se, quomodo & vbi illud sit expendendum: aut quid habendũ sit. Et similiter quod non erat habendum etiam nõ recto sensu distribuit: quia nec rectè iudicat nec discernit quid non sit habendum, solicitus frequenter pro his quæ habere non oportet, negligens in his quæ habenda essent.

19 *Lapsus linguæ falsæ, quasi qui in pauimento cadit, sic casus malorum festinanter venient.*

VIDETVR hæc sententia obiter inserta contra adulatores: quos supra dixit esse falsæ linguæ: vt post malum quod prodigum manet, etiam ostendat quod malum maneat fallaces adulatores, & est sensus: Lapsus qui prouenit ex fallaci lingua: est quasi qui cadit in pauimento aliquo lapidibus strato. Sicut enim in tali pauimento quis præter expectationem cadit, vbi non sunt offendicula vlla, & sicut talis ob duritiem pauimenti grauiter se lædit: ita & fallaces homines & dum non putant, & grauiter cadent atque lædentur. Vnde sequitur: Sic casus malorum festinanter venient: hoc est: sic contingit malos

malos subito & præter eorũ expectationem ruere in multa incommoda. Omnes ferè libri habẽt participium, cadens, vt subaudiatur verbum, est: sed Dionysius legit, cadit.

20 *Homo acharis quasi fabula vana, in ore indisciplinatorum assidua erit.*

INTERPRES reliquit dictionẽ Græcã ἄχαρις quæ significat eum qui est sine gratia, & minimè gratiosus: sed non potuit exprimere allusionem vocum quæ est Græcis inter ἄχαρις & ἄκαιρος, acharis & acairos. Est enim Græcis: ἄνθρωπος ἄχαρις μῦθος ἄκαιρος, homo inuenustus, fabula intempestiua. Proinde miranda lectio Rabani, quæ habet: Homo ingratus quasi acharis. deinde sequitur: fabula vana in ore indisciplinatorum, &c. Cæterum nostra lectio sic videtur intelligenda: Homo qui quoniam prudentia est destitutus, non habet gratiam bene & vtiliter loquendi, est quasi vana & inepta fabulatio: quia cum præter eam non sit quicquam magnopere ab eo expectandum: simul etiam vt illa molestus est omnibus: atque cum ea reiicitur. Quod sequens pars declarat & explicat: quia, inquit, vana & inutilis fabulatio erit assidua in ore eorum qui non sunt bene instituti, vt sciant quid & quando & quomodo dicendum sit: ideoque non nisi fabulis & inutilibus sermonibus referendis delectantur & occupantur: ac proinde etiam cum illis contemnuntur & exploduntur. Sunt qui intelligunt hominem, qui parum gratus est in his quæ vel facit vel loquitur, dici fabulam vanam: vel ei comparari, quia aliis est fabula, hoc est, alij de eo fabulantur, eiúsque facta vel dicta rident. Verum non satis bene conuenit ei intelligentiæ quod sequitur, quia non solum ineruditorum est fabula: qui eius facta dictáque sæpe laudant, sed magis eruditorum qui ea reprobant.

21 *Ex ore fatui reprobabitur parabola: non enim dicit illam in tempore suo.*

SVPERIOR sententia asseruit, ineruditos homines & gratia dicendi carentes, fatua & vana ferè proferre: hæc verò asserit: etiam cum proferunt graues & doctas sententias: quæ parabolę dicuntur, non tamen gratiam nec fructum relaturos, sed eorum dicta reprobanda: quòd etsi bona
Pro. 26. dicant, non tamen dicant oportuno tempore, & eo quo dicenda erant loco & tempore. Vnde & in Prouerbiis dicitur: Quomodo pulchras frustra habet claudus tibias: sic indecens est in ore stultorum parabola.

22 *Est qui vetatur peccare præ inopia, & in requie sua stim. labitur.*

PERGIT adhuc, vt prius cœpit, referre quædam, & asserere quæ vulgari opinioni non assentiuntur, docétque hac sententia, non semper esse à culpa liberos qui innocentes videntur. Sunt enim: inquit: qui per inopiam prohibentur & impediuntur à peccatis quibusdam committendis, & tamen in illa sua requie & à peccatis cessatione stimulantur, hoc est, ad peccandum incitantur ac dolore compunguntur: quod non possint quę cupiunt adimplere, hoc est, sunt quibus inopia aufert potestatem opere peccandi, sed non aufert voluntatem & affectum, imo eundem frequenter magis accendit. Sic dictum est veteri prouerbio: Improbitati nihil deesse præter occasionem. Et Plato duobus propositis improbis, quorum alter sit pauper, alter diues, dicit diuitẽ esse miseriorem: quod pauper voluntatem solum ad malefaciendum habeat: diues verò etiam facultatem. Græca iam secundam partem habent negatiuè: non stimulabitur, & potest dupliciter intelligi. Nam potest esse sensus: Pauper etsi impediatur peccare, non tamen cessando à peccato stimulabitur conscientia desiderati maleficij, nec dolore commouebitur intra se, ob malam voluntatem qua detinetur. Potest etiam intelligi, pauperem talem dum quiescit ab externo opere, non passurum stimulos conscientiæ ob admissum peccatum, quemadmodum patiuntur diuites, vt significetur hac in parte pauperes diuitibus esse fœliciores, & vtilitatem aliquam pauperibus adferre inopiam ipsam.

23 *Est qui perdit animam suam præ confusione, & ab imprudenti persona perdet eam, personæ autem acceptione perdet se.*

DIXIT quid inopia efficiat in homine, nunc verò duabus sententiis ostendit quid mali etiam verecũdia, quæ inopiæ ferè coniuncta est, operetur frequenter. Est autem & hæc sententia in Græcis tantum bimembris, pro duobus enim membris posterioribus quæ sunt apud nos, tantum vnum est mẽbrum. Et omnino est verisimile, alterum eorum membrorum, cum prius in margine ad maiorem explicationem ex alia versione additum esse: postea insertum esse textui, vt & alias sæpius in hoc libro factum putamus. Nam Complutensis æditio habet, ab acceptione personæ: ἀπὸ λήψεως προσώπου. Altera verò æditio habet, ἀπὸ ἄφρονος προσώπου, ab imprudenti persona. Vnde patet rectius sic legi, quàm ab imprudentia personæ. Dicitur autem quis se perdere ab imprudenti persona: hoc est: quia imprudens persona aliqua quippiam inhonestum vel iniquum petit. Significat ergo hæc sententia, esse quosdam qui præ confusione, hoc est, verecundia, animas suas séque perdunt, dum contra conscientiam suam reueriti potentium hominum authoritatem: ea agunt quæ agenda non sunt, illorum dignitatem veritati & æquitati anteponentes. Id vitium in scripturis sæpe dicitur acceptio personarum, quo vitio peculiariter dicitur quis perdere animam suam, quia contra propriæ animæ & conscientiæ iudicium agit. Committitur istud vitium & in iudicio sæpe & extra illud, idque vel reticendo vel negando veritatem confitendam, vel in gratiam alicuius faciendo quod iniquum est.

24 *Est qui præ confusione promittit amico, & lucratus eum inimicum gratis.*

DEMONSTRATVR hac sententia & aliud malũ, quod in homine operatur vitiosa verecundia, videlicet quod per eam quandoque cõtingit aliquem siue rogatum siue vltro promittere quippiam amico, cuius præstandi deest vel potestas vel voluntas; vnde fit, vt cum non seruatur fides: ex amico inimicum sibi efficiat, idque gratis, hoc est, citra necessitatem, cùm potuisset sibi seruare amicum non pollicendo. Quod maximè contingit iis; qui cum præ inopia non possint præstare amico quod ab eis petitur; tamen præ verecundia pollicentur se præstituros, quod

quod vereatur amicum offendere, aut suam inopiam profiteri præ superbia nolint. Sic sunt qui cum nulla necessitate cogantur quædam vouere Deo, tamen vouent quod postea non præstant, sicque amicum Deum sibi inimicum reddũt. Displicet enim Deo stulta & infidelis promissio, vt dicitur Ecclesiastes 5. Et fiunt aliquando huiusmodi promissiones Deo præ verecundia, cùm scilicet filij aut filiæ verentur contradicere parentibus ad continentiæ statum impellentibus.

25 *Opprobrium nequam in homine mendacium, & in ore indisciplinatorum assiduè erit.*

OCCASIONE violatæ promissionis, de qua superiori sententia demonstrat quàm graue malum sit mendacium, & fallere fidem datam. Mendacium, inquit, ne putetur paruum esse vitium, affert homini malum, probrum, ignominiam, & infamiam grauem, quia efficit vt ei fides non habeatur etiam cum verum dicit: & parum honestus habetur, qui veritatis curam non habet, cum possit facilè eam ignominiam effugere tacẽdo. Et tamen, inquit, vitium hoc assiduum inuenitur in ore eorum qui non sunt benè instituti, nec attendunt quantum malum sit mendacium, & quantum homini ignominiam adferat. A cuius assiduitate vt abstrahat homines, subiicit efficacem comparationem.

26 *Potior fur quàm assiduitas viri mendacis, perditionem autem ambo hæreditabunt.*

BENE mendacium furto comparat, tum quòd vtrumque vitium fere coniunctum sit, & similiter peculiarem in republica ignominiam adferat, in qua similiter tollit concordiam, & omnia confundit, tum quòd mendacium, furtum quoddam sit, veritatem hominibus eripiens, & famam bonam plerisque frequenter tollens. Assiduitatem autem mentiendi dicit in malitia superare furtum quòd qui assiduus est in mentiendo, frequenter plus noceat, eripiendo homini famam, quàm fur eripiendo bona temporalia: tum quòd fur peccet ferè ex inopia, vt esurientem impleat animam vt dicitur Prouer. 6. assiduus verò in mendaciis, peccat ex petulantia & improbitate linguæ. Cæterum cum ambo, fur scilicet & mendax, reipublicæ sint perturbatores, & alios ipsi perdant siue in bonis siue in fama, merito æternam & apud homines & apud Deũ perditionem possidebunt,
Apo. 21. iuxta illud Apocali. Timidis & incredulis & execratis & omnibus mendacibus pars illorum e-
Psalm. 5. rit in stagno ardenti: & in Psalmo. Perdes omnes qui loquuntur mendacium. Quæ scripturæ & illis similes de mendacio noxio & pernicioso intelligendæ sunt, quòd scriptura potissimum vocat mendacium, vt quod fallat, & fallendo noceat.

27 *Mores hominum mendacium sine honore, & confusio eorum cum ipsis sine intermissione.*

IDEM inculcatur quod prius, & significatur, mentiendi consuetudinem esse in mendacibus sine honore, hoc est, semper habere sibi coniunctam ignominiam, eamque ipsis adhærere perpetuò: quia ea nota non facilè eluitur, nec existimationem aliquam obtinere possunt qui de mentiẽdi consuetudine sunt infames. Est autem Græcis singulariter ἦθος ἀνθρώπου ψευδοῦς, hoc est, Mos vel consuetudo hominis mendacis. Loquitur enim de mentiendi consuetudine, vt ne putetur de omnibus actibus, qui mores hominum dicuntur, loqui: quanquam verum sit omnes actus hominis mendacis esse sine honore: quia propter mentiendi consuetudinem etiam boni eius mores suo carent honore.

28 *Sapiens in verbis producet seipsum, & homo prudens placebit magnatis.*

OPPONIT sapientem mendaci, quia cùm hic sibi apud omnes conciliet ignominiam & pudorem, contra sapiens per verba sua & sermones sapientiæ, quos profert in tempore suo, prouehet seipsum, adeo vt per illos placiturus sit magis principibus, qui, quo sapientum potiantur consiliis, eos assumunt & euehunt, vt patuit in Ioseph & Daniele.

29 *Qui operatur terram suam, exaltabit aceruum frugum, & qui operatur iustitiam, ipse exaltabitur, qui verò placet magnatis, effugiet iniquitatem.*

MEDIA pars huius sententiæ non est in Græcis, & videtur ex alicuius annotatione marginali inserta textui, quia primum membrum non videbatur habere sibi correspondentem partem. Nec est Græcis, effugiet iniquitatem, sed ἐξιλάσεται ἀδικίαν, placabit iniustitiam. Itaque collatione terræ diligentissimè excultæ ostendit quantam vim habeat, quantumque fructum adferat, placere principibus, quòd qui illis placent, iniquitatem multorum expiare possunt apud principes, eosque peccantibus reconciliare. Nostræ lectionis sensus est: Sicut agricola, qui benè collit terram suam, altum sibi congeret fructum aceruum: ita qui operatur iustitiam, altum sibi locum comparabit, apud Deum quidem semper, apud homines verò etiam frequenter. Qui verò per suam prudentiam placet magnatis is in primis operam dare debet vt fugiat omnem iniquitatem & iniustitiam, ne se muneribus corrumpi sinat. Itaque per illud, effugiet iniquitatem, indicatur quid facere debeat qui gratiam principum obtinuit. Potest & sic accipi: Qui placet magnatis, is hoc boni inde cõsequitur, quòd solicitus sit vitare omnem iniquitatem, ne eorum gratiam obtentam amittat.

30 *Xenia & dona excæcant oculos iudicum, & quasi mutus in ore auertit correptiones eorum.*

QVONIAM contingit eos qui per sapientiam suam euecti sunt apud principes, per munera corrumpi, rectè hanc subiicit sententiam, sumptam pro prima parte ex Exod. 23. & Deuter. 16. vt huius consideratione sibi caueant à correptione iudicij propter auaritiam. Nam & hic pro, iudicium, Græcis est, sapientum, sicut illis prædictis locis, vbi dicitur: Munera excæcant oculos sapientum, & mutant verba iustorum. In secunda parte, quæ vt communiter legitur, obscura est & incongrua, notandum pro mutus Græcis esse φιμὸς quæ dictio significat obturationem, & nonnũquam frenum. Vnde inter scripta vnum quod inter multa inueni correctissimum, habebat, frenum in ore. Habebat item plurali numero, auertunt. iuxta quam lectionem sensus optimè constat. erit enim sensus, quòd dona auertunt correptiones sapientum, & reprimunt sicut frenum ori iniectum. proinde caletio

recipienda videtur. Quod auté Lyra & Dionysius ex Strabonis sententia, nomine muti hic putant significari speciem ranæ, quæ Græcis dicitur καλάμιτα, & in os canis latrantis proiecta adimit latrandi potentiam, vt authoritate solida caret ea nominis acceptio, ita non conuenit Græcæ dictioni. Nec Rabanus ad eam significationem nouam confugit, sed intelligit dona auertere correptionem sapientum, vt fiant quasi mutus in ore. Itaque si ea lectio retinenda videatur, repetendum est ad verbum auertit, suppositum singulare, donum, vt sit sensus: donú auertit eorum correptiones, vt fiant quasi mutus. Docet ergo hæc sententia, munera, quæ Græco nomine xenia dicuntur, non vt corruptè in multis legitur, exenia, sapientes & Iudices cæcos reddere, & quasi iniecto freno mutos, vt scilicet nec videant quod videndum erat, nec ore proferant quod dicendum erat, & abstineant à iustis correptionibus delinquétium. In hos competit adagium huic sententiæ simile: Bos in lingua, de quo Erasmus in Chiliad. Et illud ibidem: Argentanginam patitur.

31 *Sapientia absconsa & thesaurus inuisus, quæ vtilitas in vtrisque?*
32 *Melior est qui celat insipientiam suam, quàm homo qui abscondit sapientiam suam.*

VIDERI potest hæc subiecisse contra eos qui sapientia præditi, otium & latebras quærunt, secuti illud præceptum quorundam, λάθε βιώσας. Quoniam enim dixit, sapientem verbis suis euehere seipsum, & apud magnates gratiam obtinere: & contra sunt qui otio delectati, molestias & labores prætexétes, etiam pericula corruptionis, quæ etiam sapientes iam euecti incidunt, vt dictum est superiori sententia, ideo rectè has sententias subiicit, docens frustra & sine fructu haberi sapientiam quæ absconditur, sicut inutiliter habetur pecuniarum thesaurus, qui semper abditur & occultatur. Itaque præclarè Cicero pro Archia: Pudeat, inquit, illos qui ita in studiis se abdiderunt, vt ad vitam communem nullum fructum proferre possint. Et Quintilianus ipsam orationem conceptam in animo, inclusamque sine elocutione, dicit esse quasi gladium in vagina reconditum. Et Persius rectè dixit: Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter. Sed omnium maximè facit ad hunc locum quod in Euangelio Dominus, collaudatis his qui acceptum talentum cum lucro reportauerunt, grauiter redarguit eum qui talentum domini sui abscondit in terra, sapientiam absconditam etiam sub parabola comparans cum thesauro abdito in terra, quemadmodum hoc loco. Quem doctè explicans Rabanus conferendo cum Saluatoris parabolá, tandem concludit. Admonendi sunt, qui cùm prædicare vtiliter possint, immoderata tamen humilitate refugiunt, vt ex minori consideratione colligant quantum in maioribus rebus delinquant. Si enim indigentibus proximis ipsi quas haberent pecunias absconderent, adiutores procul dubio calamitatis extitissent. Quo igitur reatu constringantur aspiciát, qui dum peccantibus fratribus verbum prædicationis subtrahunt, morientibus mentibus vitæ remedia abscondunt. Clarum autem est quod dicitur: Melior est, hoc est, præstantior & magis laudandus qui celat insipientiam suam, &c. Prudenter enim & rectè facit qui celat insipientiam suam, si modo id facit aut ne reprehendatur, aut ne quem offendat.

(Mat. 25.)

CAPVT XXI.

1 *Fili peccasti? ne adiicias iterum, sed & de pristinis deprecare vt tibi remittantur.*

CAPVT hoc ex variis contextum est sententiis, non eo nexu inter se cohærentibus, quo iam aliquot superiorum capitum sententiæ, sed quibus varia nobis commendantur. Et primis quidem aliquot sententiis monemur in genere quanta cura vitare debeamus peccata, siue quæ incidimus, siue quæ necdum incidimus. Prima enim hæc sententia monet, quid faciendum cùm in peccatum aliquod prolapsi sumus, & duo requirit quæ ad veram pœnitentiam sunt necessaria. Primùm vt vbi nos senserimus peccasse, caueamus ne iterum idem vel simile committamus, addentes peccatum peccato, atque ea ratione iram Dei contra nos magis prouocantes & per consuetudinem peccandi peccati vim & dominium in nobis confirmantes. Secundo, vt etiam de commissis peccatis veniam à Deo precemur, quod fieri non potest sine peccati displicentia & odio. Non est ergo satis ad veram pœnitentiam, vt quidam voluerunt, noua vita, & veteris vitæ derelictio atque mutatio, sed opus est etiam vt piis operibus, inter quæ oratio primum locum obtinet, Dei iustam iram auertamus. Benè ergo colligit Diuus Augustinus ex hac duarum partium connexione duo esse necessaria vt à peccato commisso liberemur, sic scribens libro 1. de nuptiis & concup. capite 26. Si à peccando desistere hoc esset, non habere peccatum, sufficeret vt hoc nos moneret scriptura: Fili peccasti, non adiicias iterum: non autem sufficit, sed addidit, Et de pristinis deprecare vt tibi remittantur. Manent ergo nisi remittantur. Vbi etiam nota veram esse lectionem. Et de pristinis deprecare, quomodo etiá Græca habent, non autem, sed & de pristinis. Quædam scripta habebant, sed de pristinis, sine &. Itaque cùm quædam haberét, &, quædam, sed, scriptores quidam vtrunque coniungentes scripserunt, sed &.

2 *Quasi à facie colubri fuge peccata, & si accesseris ad illa, suscipient te.*

TRIBVS iam sententiis indicat quanta vigilantia studere debeamus, ne in peccatum incidamus, comparans illud tribus rebus perniciosissimis, quas omnes seduloeffugere student. Primum ergo serpenti peccatum comparat, & rectè, quòd quemadmodum corpus lethaliter inficitur à serpente: ita à peccatis anima, quæ sunt venenum animæ, sicut corpus à serpente, venenum concipit. Cæterum pro, suscipient, Græcis est, δήξεται, hoc est, mordebit te, à verbo δήκω, quod est mordeo. Nam illis est singulariter, peccatum. Interpres noster declarat se legisse δέξεται, quòd est suscipiet, & mutauit numerum singularem in pluralem. Itaque quod nos habemus, suscipient te, accipiendum est, vt sit sensus, inuadent te, & te inuoluent, sicut serpés incautum inuadit & opprimit. Fugimus autem peccata, dú ab eis animo abhorremus, eorumque

pecca

1. Cor. 6. occasiones & pericula declinamus. Sic Paulus dicit: Fugite fornicationem. Accedimus ad illa, dum eorum illecebris illecti, quasi nihil mali sit metuendum ab eis, occasionibus peccatorum nos immiscemus, eorumque suggestionibus auscultare incipimus, similes his qui blanda serpentis specie & sibilis illiciuntur, ad accedendum ea loca in quibus latet: quod qui faciunt, lethali morsu à serpente incauti corripiuntur. Ita quoque & si peccati occasionibus & suggestionibus nos dediderimus, lethale venenum nobis incautis infundetur,
Iacob. 1. iuxta illud: Vnusquisque tentatur à concupiscentia sua abstractus & illectus. Deinde concupiscentia cùm conceperit, parit peccatum: peccatum autem cùm consummatum fuerit, generat mortem.

---

3 *Dentes leonis, dentes illius interficientes animas hominum.*

SECVNDO pulchrè peccatum comparat crudelissimo ferocissimoque leoni, affingens illi dentes similes dentibus leoninis, quòd sicut dentes leonis perniciosissimè & crudelissimè confringunt ossa hominum, & corpus subito perimunt: ita misere & crudeliter peccatum animas hominum dilaniat, non solum ei vitam gratiæ auferens. sed & vires omnes benefaciendi comminuens. In serpente ergo fallaciam peccati, in leone eiusdem crudelitatem insinuauit, quemadmodum in sententia sequenti ostendit, quàm sit malum peccati & ineuitabile & incurabile.

---

4 *Quasi rhomphea bis acuta omnis iniquitas, plagæ eius non est sanitas.*

TERTIO enim peccatum comparat gladio bis acuto, hoc est, gladio ancipiti, & ex vtraque parte scindente: quia quemadmodum qui gladio tali tanguntur, vtrauis parte tangantur, necesse est eos grauiter lædi & vt in plurimum lethaliter: ita qui à peccato corripiuntur, non possunt læsionem & mortem animæ euadere. Ideo etiam gladio ancipiti rectè peccatum comparatur, quòd quasi ex duabus scindens partibus animam simul & corpus ad gehennæ mortē pertrahat vtrumque morti æternæ subiiciens. Et quēadmodum plerique venenati morsus sunt incurabiles, nec sanati possunt corpora leoninis dētibus confracta, & vt plurimum acutissimo gladio vulnerati, à sua plaga curari non possunt: ita plagæ quam peccatum infligit homini, non est sanitas, hoc est, non est curatio, plaga ea curari non potest. Vel quia post hanc vitam curari non potest, si quis sine pœnitentiæ remedio cum mortali peccato hinc exierit, vt intelligit Rabanus. Vel quia etiam in hac vita, natura & creatura non habet in se peccati remedium, sicut habet multorum morborum remedia, sed sola Dei gratia & misericordia indebita peccatum curari potest. Quis ergo non tam fraudulentum malum, tam crudele, tam ineuitabile, tamque incurabile, si hominis vires respicias, studiosè effugere conetur? Cæterum pro sanitas, Græcis est ἴασις, quod magis significat sanationē & curationē quàm sanitatem.

---

5 *Obiurgatio & iniuria annullabunt substantiam, & domus quæ nimis locuples est annullabitur superbia, sic substantia superbi eradicabitur.*

CAPVT XXI.

INIQVITATVM quasdam species tangit in sequentibus, incipiens à superbiæ, quæ mater est iniuriarum, condemnatione. Est autem & hæc sententia Græcis tantum bimembris. Nam pro duabus posterioribus partibus quas nos legimus, illis tantum est. Sic domus superborum desolabitur, vt etiam hic verisimile sit ex diuersis versionibus duas illas partes in nostrum textum esse connexas. Pro, obiurgatio, Græcis est καταπλήγμος, pro quo Rabanus legit, voce à Græca dictione ficta, cataplectatio: meminit tamen & nostræ lectionis. Significat autē Græca dictio non quamuis obiurgationem, sed eam quæ fit cum rigiditate & superbia ad perterrefaciendum & concutiendum animos humilium. Est enim à verbo καταπλήττω, quod significat perterrefacio, & stupidum atque attonitum reddo. Ea ergo dictio rectè conuenit superbis, sicut & nomen, iniuriæ, pro quo Græcis est rursum ὕβρις, hoc est, contumelia. Superborum enim est cum fastu alios increpando perterrefacere, & contumeliosis verbis incessere, in quos competit illud Ezec. 34. Cùm austeritate imperabatis eis & cum potētia. Sensus ergo est: Seuera increpatio, qua quidam alios percellunt & iniuriosa verba quibus eos grauant, efficiunt, vt Deo vindicante in nihilum redigantur opes quibus illi confidunt, & animosi sunt ad alios seuerè & cum iniuria perterrefaciendos, sicque per illorum superbiam domus & familia opibus plena in nihilum redigetur, & opes superbi exterminabuntur, & in nihilum abibunt. Exemplum huius habemus in Roboam, qui ob superbam & duram responsionem factam suo populo, maiorem regni sui partem amisit, vt legitur 3. Reg. 12. & 2. Paral. 10.

---

6 *Deprecatio pauperis ex ore vsque ad aures eius perueniet, & iudicium festinato adueniet illi.*

HÆC sententia superiori subiecta causam illius indicat. Ideo enim diuitum superbia in humiles pauperes sæuiens Deo vindicante punitur: quia pauperem afflictum & oppressum, dum ad Deum clamat, mox ille exaudit, & pro illo iudicat contra oppressores. Porro relatiuum, eius ad Deum referendum est, etsi expressè de eo non sit in superioribus sententiis facta mentio, & ideo aliqui libri relatiuum, eius omittunt, vt tantum, sit, vsque ad aures perueniet, hoc est, non in vanum abibit, sed audietur. Alij pro eius habent, Dei. Significatur ergo, deprecationem pauperis mox vbi ex ore emissa fuerit, etsi ab hominibus negligatur nec audiatur, peruenturam vsque ad aures Dei, ibique non frustra audiendam, sed quod petit & quod æquum est impetraturam à Deo, ita vt à Deo cito illi adueniat iustum iudicium, hoc est, vt pro eo Deus iustè iudicet, vindicando oppressores, & liberando oppressos.

---

7 *Qui odit correptionem vestigium est peccatoris: & qui timet Deum, conuertetur ad cor suum.*

ET hæc sententia contra superbiam dicta est per quam fit vt aliqui odiant correptionem. Quod dicitur: vestigium est peccatoris, Rabanus intelligit significare, eum qui odit correptionem, præbere indicium dominantis in ipso seductoris diaboli, qui mentem eius induit, vt vestigium accipiatur pro indicio, & nomine, peccatoris, accipiatur diabolus primus

pec-

peccati author. Lyranus similiter intelligit osorem increpationis dici vestigium peccatoris: quia imitatur diabolum. Græcis verò est. Qui odit correptionem in vestigio est peccatoris, hoc est, talis firmiter hæret in viis peccatorum, vt qui ex illis non possit abduci, quia odit correptionem per quam abstrahendus erat. In hoc ergo sensu & nostra lectio accipienda est, vt intelligamus osorem correptionum dici vestigiū peccatoris, quia firmiter elegit inhærere viis peccatoris, & pergit in ambulando vias eius. Cuius contrarium dicitur de timente Deum. Qui, inquit, timet Deum, mox vt correptus fuerit, relicta erroris via quam incidit, conuertetur ad cor suum, ita scilicet vt consideret defectus suos, atque de eorum correctione serio cogitet.

8 *Notus à longe potens lingua audaci, & sensatus scit labi se ab ipso.*

QVIDAM libri habent mendaci, sed plures, audaci, quòd magis conuenit, etsi Græca neutrum habeant, sed tantum, potens in lingua. Pro notus à longè, Græcis est γνωςὸς μακρόθεν, notus procul vel longè. Non enim est ἀπὸ μακρόθεν, hoc est, à longè, vt in illo Psalmo: Alta à longè cognoscit. Itaque sensus esse videtur, quòd is qui potens est in lingua, hoc est, qui audacter loquitur sit longè notus, hoc est, celebris apud homines propter suam eloquentiam aut audaciam, ita vt fama eius longè sparsa sit. Iam quod sequitur, clarius Græca sic habent: Sapiens autem nouit cum labitur ille: vt sit sensus: Etsi qui audax est in loquendo & facundus, multis sit admirationi: prudens tamen facilè aduertit, quod ille in multiloquio suo quandoque peccet & labatur. Nostræ ergo lectionis hic erit sensus conueniens: Qui potens est lingua audaci, hoc est, qui valet audacia loquendi, longè latéque celebratur apud homines: at prudens nouit se labi & decipi ab illo, hoc est, nouit se in errores casurum si illum in omnibus quæ audacter dicit, sequatur. Diiudicat enim apud se prudenter eius sermones, nec temere illis cum vulgo assentitur. Et hæc ergo etiam sententia contra superbos est dicta.

9 *Qui ædificat domum suam impendiis alienis, quasi qui colligit lapides suos in hyeme.*

GRÆCA in æditione complutensi secundam partem sic habent, ὡς ὁ συνάγων ἑαυτῷ λίθους εἰς χῶμα τῆς ταφῆς αὐτοῦ, hoc est, quasi qui colligit sibi lapides ad tumulum sepulturæ suæ. Itaque pulchra comparatione significatur, eum qui iniustè partis bonis domum sibi ædificat, veluti supulchrum sibi parare: quia scilicet propter iniustitiam suam Deo vincante non diu superstes erit in ea quam ædificat domo, sed in ea breui moriturus est, vt sit ei veluti sepulchrum futura. Germanicum tamen exemplar habet, εἰς χειμῶνα, hoc est, ad hyemen vel in hyeme, sicut noster legit. Et significatur, eos qui ex bonis iniustis sibi splēdidas ædes ædificant, similes his esse qui in hyeme ædificant, & tunc lapides ad ædificandum congregāt. Sicut enim huiusmodi ædificium non diu subsistere poterit quòd incommodo tempore constructum sit, ita illi cōstructis à fœdibus diu frui morte præuenti non poterunt, aut illorum ædes non diu persistent, Deo eas aliqua tempestate subuertente. Significatur ergo diuturna non fore quę scelere & fraude parta sunt, iuxta illud Plauti: Malè parta malè dilabūtur. Impēdia enim aut sumptus alieni intelligēdi sunt, nō qui mutuò ab aliis sumpti sunt, sed erepti cū iniuria ac fraude acquisiti.

10 *Stuppa collecta synagoga peccantium, & consummatio illorum flamma ignis.*

PVLCHRA similitudine significat quā facilè Deus soleat etiam magnam peccatorum congregationem disperdere, & ad nihilum redigere. Comparat enim cōgregationē peccantium, stuppæ collectæ, quæ adhibito igne mox in nihilū redigitur. Qua cōparatione insinuatur vilitas & fragilitas peccatorū, qui etiamsi magno sint numero, non magis possunt irę Dei, quæ velut ignis cōsumens est, resistere, quàm stuppa collecta igni admoto. Vnde dicit, consummatio illorū, hoc est, consumptio eorū, erit flamma ignis, hoc est, flāma ignis consumet eos. Quo vel intelligi potest per iram Dei eos consumendos cito, vel per ignem nouissimi diei & infernalem eos perdendos, de quo Malachiæ 4. Et erunt omnes superbi & omnes operātes iniquitatem stipula, & inflammabit eos dies veniens. Potest & per consummationem intelligi finis & exitus eorum vt sit sensus: Finis eorum erit flamma ignis. Cui conuenit magis dictio Græca συντελεῖ, & quod sequitur item.

11 *Via peccantium complanata lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebræ, & pœnæ.*

SIGNIFICAT impios in hoc mundo florere aliquandiu: & facillimè atque fœlicissimè sine vlla offensione agere, sed eorum tandem exitum esse miserrimum, iuxta illud Iob: Ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt. & in Prouerb. Est via quæ videtur homini recta, nouissima autem eius deducunt ad mortem. Iob. 21. Prou. 14.
Contra piorum via est prærupta & aspera, quæ tandem exitum habet ad vitam æternam lætissimum & optatissimum.

12 *Qui custodit iustitiam, continebit sensum eius, consummatio timoris Dei, sapientia & sensus.*

PRIOR pars Græcis sic est: Qui custodit legem Domini, continebit intellectum illius. Quo significatur per legis obseruationem perueniri ad veram illius intelligentiam, nec aliquos melius intelligere legem, quā qui eam priusseruare studuerint. Noster pro lege Domini, vt & aliàs, vertit, iustitiam. & est sensus: Qui rectè viuendo custodit iustitiam, is capiet iustitiæ sensum, hoc est, intelliget quanta prudentia sit sita in iustitia, quantaque æquitas sit pręceptorum eius. Cui conuenit quod sequitur consummatio, hoc est, perfectio timoris Dei, vel perfectus Dei timor, est vera sapientia, & sensus, hoc est, prudentia. Porrò illa duo verba, & sensus. Rabanus & post eum Dionysius coniungunt cum sequētibus, legentes: Et sensus eius non erudietur qui non est sapiens, sed malè vt patet ex Græcis.

13 *Non erudietur qui non est sapiens in bono: Est autem sapientia quæ abundat in malo, & non est sensus vbi abundat amaritudo.*

GRÆCA paucioribus habent sic. Non erudietur qui non est astutus, est astutia multiplicans amaritudinem. Est enim πανοῦργος, in primo membro, & in secundo πανουργία, vnde

patet

patet apud nos in secundo membro legendum non insipientia, vt multi libri habent, sed sapientia quomodo habebat codex Bessarionis, quomodo & Lyranum legisse patet ex commentario eius, & Dionysius testatur aliquos legere sapientia. Nam verisimile esse non potest interpretem vertisse dictionem πανεργία, per insipientia, cùm mox vertit dictionem πανοῦργος, per nomé, sapiens. Docet ergo hæc sententia, quod quanquàm ad hoc quis sit eruditionis plenioris capax, requiratur aliqua mentis sapientia, non tamen quælibet sapientia, eruditionis capacem reddit, sed tantum ea quæ in bona sita est, qua quis sapiés est ad bonum peragendum, & ad bona benè affectus est. Nam est Iere. 4. sapientia quę in malo peragendo abundat, de qua dicitur. Sapientes sunt vt faciāt mala, benè autem facere nescierunt. Tales non erudientur, non percipient verbum legis & iustitiæ intellectum: quia non est sensus & prudentia, vbi abundat amaritudo malitiæ, hoc est, vbi cor plenum est amaritudine, cogitans, scilicet semper mala, per quæ & cor amarum est in seipso, & amaritudo tristitiæ proximis infertur. Huiusmodi amaritudo contraria est sapientiæ veræ percipiendæ vnde Iacobi 3. dicitur: Si zelum amarum habetis & contentiones in cordibus vestris, non est ista sapientia desursum descēdens, sed terrena, animalis, diabolica. Pergit autem multis sententiis ostendere variis modis discrimen inter sapienté & stultū, vnde subiūgit.

14 *Scientia sapientis tanquam inundatio abundabit, & consilium illius sicut fons vitæ permanet.*

SIGNIFICAT veri sapientis sciētiam & in seipsa semper crescere atque pleniorem fieri, & ad illos etiam copiosè diffundi, nec vnquam deficere. Luca 8. Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit. &: Ioan. 7. Qui credit in me, inquit dominus flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. &: Qui biberit ex aqua Ioan. 4. quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ viuæ salientis in vitam æternam. Sic & hic sapientis consilium non tantum fonti comparatur indesinenter fluenti, sed etiam fonti vitæ: quia vitam confert accipientibus illud. Simile est in Prouer. Fons vitæ eruditio possidentis. & alibi: Torrens inundans fons sapientiæ. Prou. 16. Ibid. 18

15 *Cor fatui quasi vas confractum, & omnem sapientiam nō tenebit.*

CONTRARIA est similitudo & sententia superiori, qua significat, in animo hominis stulti nullum esse doctrinæ & sapiétiæ locum quòd sit eius animus veluti vas pertusum & confractum, in quo aqua non potest conseruari. Plus significatur in sequentibus, nempè quòd stultus non tantum non retinet sapientiam quam audit, sed etiam eam reiicit.

16 *Verbum sapiens quodcunque audierit, sciens laudabit, & ad se adiciet.*
17 *Audiuit luxuriosus & displicebit illi, & proiciet illud post dorsum suum.*

PRO sciens, est ἐπιστήμων, hoc est, sciens. Pro, luxuriosus, est ἀσύνετος, imperitus, in æditione quidem Complutensi: at Germanica habet σπαταλῶν, hoc est, intemperanter & delitiosè viuens. Pro ad se adiiciet, rectius per relatiuum non reciprocum verteretur, ad illud adiiciet, nēpe verbum auditum, hoc est, anxius illud reddet. In quem sensum & nostra lectio accipienda est, quia sæpè apud nostrum interpretem reciprocum pro non reciproco ponitur, quanquam & sic accipi possit, Adiiciet ad se hoc est, sibi applicabit, & ad se assumet veluti sibi conueniés. Et enim contrariatur quod secundo loco dicitur de luxurioso, & proiiciet illud post tergum suum, hoc est, non dignabitur in illud intendere: & abiiciet illud ab oculis suis.

18 *Narratio fatui quasi sarcina in via, nam in labiis sensati inuenietur gratia.*

DICTVM fuit superiori sententia quę sit differentia inter sapientem & fatuum in audiédo verbo, hac significat quanta sit eorum differétia in eorum sermone, nempè quod narratio fatui hominis sit grauis & molesta auditoribus, sicut sarcina in via grauat itinerantes. Nam fatuus non nouit grata, aut non grato modo eloqui. Contra in sermone prudentis inuenitur gratiositas, hoc est, inuenitur quod gratum est, & iucundum audientibus: quia bona aptè profert. Ideoque non solùm lubenter audiuntur prudentes si vltrò loquantur, sed etiam ad loquendum ab aliis prouocantur vnde sequitur.

19 *Os prudentis quæritur in Ecclesia, & verba illius cogitabunt in cordibus suis.*

IN ecclesia, inquit, hoc est, in congregatione siue ciuili, siue in ecclesiastica & spirituali, quęritur os prudentis, tum quia illud ibi necessarium est ad suggerendum sana consilia & rectam doctrinam, tum quia ab omnibus cordatis illud ibi expetitur tanquam necessarium & vtile, qui audiétes prudentis viri sermones, non perfunctoriè & negligenter audient eos, sed cogitabunt & expendent eos in córdibus suis. Aliter autem se habere os imprudentis demonstrat sequens sententia.

20 *Tanquam domus exterminata, sic fatuo sapientia, & scientia insensati inenarrabilia verba.*

PRIOR pars duobus modis accipi potest. Altero modo, vt significetur, sapientiam prudentis, quam dixit gratam esse & desiderari in ecclesia, non esse gratam homini fatuo, sed reputari ab illo tanquam domum destructam, hoc est, haberi ab illo pro nihilo, & tanquam rem incompositam, confusam & deformem. Altero modo vt significetur nō sic esse de sapientia à fatuo prolata, sicut est de sermone prudentis: sed etiam si fatuus sapientiam aliquam proferre conetur, eam fore, sicut domum destructam: quia scilicet eius oratio est incomposita & indigesta, sine ordine, ornatu & gratia. Sicut enim oratio sapientis bene composita & distincta est quasi quædam domus exædificatio, quia in ea certa forma tum verborum tum sententiarum perspicitur: ita contra oratio fatui, etiam dum sapienter loqui studet similis est domui collapsæ, in qua omnis ædificij forma & structura est sublata. Nec tātum sic est in fatui oratione dum voce profertur, sed etiam in eius cogitatione & oratione animo concepta, similis est deformitas & vastitas, Tales adagio dicuntur scopas dissoluere, & eorum oratio dicuntur scopæ dissolutę. Hic posterior sensus magis cōuenit secūdę parti. Et sciētia insensati ine-

inenarrabilia verba hoc est, quòd indoctus & imprudens prudenter & doctè dicere videtur, adeo est indigestum, obscurum & incompositum, vt ab audientibus referri & enarrari non possit.

21 *Compedes in pedibus stulto doctrina, & quasi vincula manuum super manum dexteram.*

DIXERAT suprà sapientum doctrinam gratam esse & desideratam in ecclesia, hac verò sententia significat quibus non sit grata, sed admodũ molesta, stultis scilicet & dissolutis hominibus, qui cùm velint pro libidine sua quiduis agere, dolent se priuari libertate viuendi, & præceptis atque institutis seueræ disciplinæ quasi vinculis quibusdam implicari. Itaq; rectè illis sanam doctrinam dicit esse velut compedes in pedibus, & vincula in manibus, tum quia illis molesta est, tum quia per eam & affectus eorum & opera reprimuntur vnde Psal. 2. impij Christum regem aspernantes dicunt: Dirumpamus vincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum ipsorum.

22 *Fatuus in risu exaltat vocem suam, vir autem sapiens vix tacitè ridebit.*

OSTENDIT hæc sententia fatuum non tantum sermone discerni à sapiente, sed etiam risu, iuxta id quod supra dixit risum hominis enunciare de illo qualis sit. Et Plato quoque in libris de legibus ait, in ipso risu maximum inesse signum tum grauitatis tum leuitatis. Qui enim leuissima de causa ad risum prouocatur, nec in risu modum seruat, sed vehementi impetu commouetur, ostendit se non esse stabilis firmique animi: declarat item se parum expendere tristitiæ causas quas vallis hæc lachrimarum varias subministrat semper. Fatuus ergo, inquit, cum ridet, exaltat vocem suam, cachinnos scilicet ædendo, iuxta illud Ecclesiastes 7. Sicut sonitus spinarum ardentium sub olla, sic risus fatui. Vir autem sapiens vix tacitè ridebit, quo significatur eum & raro & modestè risurum. Cùm enim sit grauis animi, non facilè rebus leuiculis commouetur: cúmque magis occupetur in tristibus quàm lętis huius mundi rebus & apud se expendat huius mundi & futuræ
Ibid. 7. vitæ mala, parum ei ridere libet. Cor enim sapientum vbi tristitia est, & cor stultorum vbi lętitia, vt dicitur etiam in Ecclesiaste loco prædicto.

23 *Ornamentum aureum prudentis doctrina, & quasi brachiale in brachio dextro.*

OPPONITVR hęc sententia illi præcedẽti: Compedes in pedibus, &c. & potest intelligi & de doctrina quam prudens audit ab aliis, & de doctrina quam prudens aliis tradit. Nam & prudenti qui docetur, doctrina quam audit reputatur velut aureum ornamentum, quia ab illo magni fit, & habetur tãquam res preciosa, qua se gaudet ab aliis donari & ornari. Et prudenti item qui docet doctrina & sapientia quàm aliis tradit, est velut ornamentum aureum: quia per illam mul-
Dan. 12. tum ornatur & honoratur. Qui enim docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: et qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.

24 *Pes fatui facilis in domum proximi, & homo peritus confundetur à persona potentis.*

INDICAT iam et aliud discrimen inter fatuum et sapientem, quod tribus sententiis prosequitur, notans in stulto & impudentiam & studium rerum alienarum: quod vitium curiositas appellatur coniunctum sæpè cum negligentia rerum propriarum; prudenti vero tribuens verecundiam, & per verecundiam neglectam rerum alienarum inuestigationem. Fatuus, inquit, tum propter impudentiam, tum propter curiositatem facilis est vt ingrediatur domum proximi sui, impudẽter eam intrans, & curiosè inquirens quid in ea agatur: at homo peritus vel vt est Gręcis, ἀνὴρ πολύπειρος, vir expertus, qui scilicet & in seipso & in aliis expertus est, quàm nemo ferat rerum suarum curiosam perscrutationem, verecundia perfunditur, cũ occurrit ei persona alicuius potentis aut quandocũ ea est illi aliquid negotij. Confundi enim hic accipitur pro verecundari, non pro ignominia affici, vt quidam exponunt. Græcè est, αἰσχυνθήσεται ἀπὸ προσώπου, verecundatur à facie vel vultu, nec additur, potentis. Itaque significatur, hominem expertum vereri alterius vultũ, cùm fatuus nec domus alienę ingressum vereatur.

25 *Stultus à fenestra respiciet in domum, vir autẽ eruditus foris stabit.*

DIXIT quomodo per imprudentiam & curiositatẽ stultus domum alienam ingrediatur, nunc depingit quid faciat per eadem vitia cum domum necdum ingrediatur. Respiciet, inquit, in domum à fenestra: vel à ianua, vt est Græcis, vt scilicet vel à longè scrutetur impudenter quæ sunt vel geruntur in aliena domo: at vir benè institutus & edoctus foris stabit, expectans donec prodeant quibus loqui desiderat, non irrumpens in domum, nec curiosè introspiciens. Tertia sententia indicat Sapiens quid per prædicta vitia stultus facit, cùm nec ingredi nec inspicere datum est, dicens,

26 *Stultitia hominis auscultare per ostium, & prudens grauabitur contumelia.*

DECLARAT inquit, homo suam in eo stultitiam & malam institutionem, quòd auscultet per ostij rimas aut alias aperturas quid à domesticis in domo dicatur, prudens verò grauem sibi esse ducit eam contumeliam & ignominiam admittere, aut ea notari, ex qua Corycei etiam à Græcis dicti sunt homines curiosi, qui furtim & clam quæ ab aliis aguntur aut dicuntur, subauscultant. Ab hoc curiositatis vitio, quod hic Sapiens pulchrè à tribus actionibus depingit, etiam Paulus studiosè cauendum monet: & dum in qui 1. Ti. 5.
busdam viduis notat quod otiosæ discũt circum- 1. Th. 4.
ire domos, verbosæ & curiosæ, & domus pro- 2. Th. 3.
priæ curam negligentes. Et dum rursum fideles monet vt quieti sint, suum negotium agentes, & operantes manibus suis, nec ambulent inquietè nil operantes, sed curiosè agentes.

27 *Labia imprudentium stulta narrabunt, verba autem prudentium statera ponderabuntur.*

RVRSVM discrimen sermonis notat inter stultos & prudentes, quia illi stulta fere & vana narrant, quæ vt nullum pondus habent, ita merito à cordatis negliguntur: at verba prudentium sicut ab ipsismet ponderantur, & expenduntur velut in statera priusquam ea effundant: ita

etiam

etiam ab auditoribus bonis velut magnum pondus, grauitatem, & authoritatem habentia benè expendentur, ponderabuntur, & magnifient.

27 *In ore fatuorum cor illorum, & in corde sapientum os illorum.*

SVBIVNGIT inter reliqua discrimina stulti à sapiente & hoc pulchrum discrimen, dicens cor fatuorum esse in ore illorum, quia quicquid habent in corde, mox ore effundunt. At contra os sapientum esse in corde ipsorum: quia apud se benè prius expendunt quid dicendum sit, iuxta illud Prouer. 16. Cor sapientis erudiet os eius. Rabanus intelligit, cor fatuorum esse in ore illorum: quia fatui studiosi sunt vanæ eloquentiæ: In corde autem sapientum esse os illorum: quia eorum os studet fideliter exprimere conceptum veræ sapientiæ sensum. Sed prior intelligentia est simplicior & magis genuina.

28 *Dum maledicit impius diabolum, maledicit ipse animam suam.*

VERBVM maledicere, exponunt Rabanus & Lyranus pro maledictum dicere & pronunciare. Et sunt qui dictionem Græcam, καταρᾶται, vertunt, execratur aut detestatur. Significatur ergo, quòd quanquam diabolus dignus sit execratione, dignus item qui pronuntietur maledictus, tamen ob summam coniunctionem & consortium impij cum diabolo, cum impius diabolum execratur, eique maledicit, sibiipsi maledicit: quia cùm ille execrandus non sit, nisi ob mala quorum ille author est, atque in illis impius eum imitetur, etiam in seipsum maledictionis profert sententiam. Dici enim in illum potest illud Pauli Ro. 2. In quo alterum iudicas, teipsum condemnas, eadem enim agis quæ iudicas. Itaque videtur hæc sententia dicta contra eos qui volunt videri execrari diabolum, cùm non desinant eum imitari. Sicut & Saluator Pharisæos redarguit, qui volebant videri detestari facta suorum maiorum qui Prophetas occiderunt, dicentes: Si fuissemus in diebus patrum nostrorũ, nõ essemus socij eorum in sanguine prophetarum, significantque suis ipsos verbis sese cõdemnare, cùm eadem facerent quę in illis detestabantur. Nihil tamẽ vetat verbum, maledicere, accipere pro malè precari: quia sicut diabolus dignus est execratione ob peccata sua, ita etiam imprecatione mala dignus est, quemadmodum in Psalm. sæpè malę ei imprecatur: sed dum impius ei malè precatur, etiam sibi hoc ipso malè precatur, cùm simili malo subiaceat: Et potest in hoc sensu accipi hęc sententia, quasi dicta in eos qui sua vel peccata vel flagella reiiciunt in diabolum tanquam omnis mali authorem: qui cum ob id maledictis incessunt diabolum, sibiipsis malè precantur, qui eius suggestionibus consenserũt, & flagellari meruerunt. Nec ex eo quod Iudas Apostolus refert de Michaele, quod non ausus fuerit ei inferre iudicium blasphemiæ, sequitur nec pium etiam hominem posse malo precari diabolo. Nam eodem loco dicitur Michaelem dixisse: Imperet tibi Deus, vel vt habent Græca, Increpet te Deus, quod vtique fuit ei malè precari. Sed tantum ibi docetur, Michaelem ob iniuriam & malitiam diaboli secum contendentis, non insectatum eum esse maledictis & conuitiis, nec studuisse se vindicare, sed omnem vindictam reliquisse Deo.

Matt. 23.

29 *Susurro coinquinabit animam suam, & in omnibus odietur: & qui manserit odiosus erit, tacitus, & sensatus honorabitur.*

GRÆCIS tantum sunt duæ partes, hoc modo, Susurro inquinat animam suam, & vbicunque habitauerit, odietur. Est enim in secundo membro, καὶ οὗ ἐὰν παροικήσῃ. Vnde patet apud nos non esse legendum, permanserit, sed vt habent plura scripta, manserit: & manserit, accipiendum pro habitauerit. Non est ergo sensus, qui manserit vel permanserit talis, nẽpè susurro, odiosus erit. Cùm autem sensus illius partis, qui manserit, sit imperfectus, in quibusdam libris additum inuenio, cũ eo, vt sit sensus: Qui manserit cum susurrone, hoc est, qui ei cohabitauerit, seque ei socium adiunxerit is simul cum eo odiosus erit. Græcis tamen obseruatis verisimile mihi omnino est interpretem vertisse, & cui manserit odietur, vt sit sensus: cuicunque ipsum cohabitare contigerit, odietur ab eo, hoc est, nemo eius consortium & cohabitationem amabit aut tolerabit: vbique talis ingratus erit omnibus. Videntur enim duæ illæ partes. In omnibus odietur, &, Cui mãserit odiosus erit, esse contextæ ex duabus versionibus, quarum vna habebat, In omnibus odietur, pro in omnibus locis odietur. Altera cui manserit, odiosus erit, pro cuicunque vel vbicunque habitauerit odiosus erit. Verùm cùm non intelligeretur id quod obscurè & parum Latinè dictum fuit, cui manserit, verterunt scriptores cui in qui. Hæc diuinatio si non placet, saltem legatur, & qui cum eo manserit, vt habebant duo scripta, aut subintelligatur, cum eo, sicut intelligit Lyra. Sensus ergo erit, Susurro qui clam proximis detrahit, non solùm alios lædit quibus detrahit, sed etiam seipsum: quia suę famæ, & existimationi ignominiam infert, præterquàm quòd animam suam graui vitio contaminat. Talis enim in omnibus locis malè audiet, & in omnibus suis dictis & factis odietur, ita vt nihil in eo sit gratum futurum. Imo & qui cum eo manserit eique adhæserit, amicitiam cum eo iungens, simul cum ipso odiosus efficietur. Contra homo qui prudenter tacere nouit, is ab omnibus & vbique honorabitur. Hoc enim addidit interpres, vt sicut in præcedentibus sententiis, etiã hic esset oppositio.

CAPVT XXII.

1 *IN lapide luteo lapidatus est piger, & omnes loquentur super aspernatione illius.*

2 *De stercore boum lapidatus est piger, & omnis qui tetigerit eum, excutiet manus.*

DVO hi versus obscuritatem magnam habent in nostra lectione, qui cum non videantur habere commodum aliquem literalem sensum, nostri ferè ad mysticos confugiunt sensus, sed parum solidos. Græca commodum & iucundum habent sensum, quæ sic verti possunt, Lapidi consputcato comparatus est piger, & omnis sibilat super ignominia eius. Stercori boũ comparatus est piger, omnis qui tollit illud, excutiet manum. Quibus sententiis significatur vilitas, contemptus, & sordities hominis pigri, comparaturque & lapidi, luto vel alia quauis re commaculato, & stercori boum, quòd sicut hæc abiecta sunt & fœda, ac eorum fœditatem nemo

ea

ea dignatur contingere, aut si contigerit, statim ea abiicit, & excutit manus suas ab eis: ita & cordatus quisque pigri hominis socordiam detestatur, nec dignatur cum ei communicare, aut negotium aliquod eo committere, sciens se ab illo conspurcandum, & notam aliquam atque ignominiam vel damnum se contracturum, si ei sua cõmiserit, iuxta illud quod est in Prouer. Sicut acetum dentibus, & fumus oculis: sic piger his qui miserunt eum. Noster interpres dictionem Græcam συνεβλήθη, à verbo συμβάλλω, quod significat sæpè comparo & confero, vertit lapidatus est, qua si legerit κατεβλήθη, à verbo καταβάλλω: quòd significat aliquando talis vel lapidibus aliquem impetere. Vt autem nostra lectio proximè accedat ad originalem intelligentiam, hic sensus reddi potest, Piger lapidatus est lapide lutoso aut stercore boum: siue quia dignus est qui huiusmodi sordibus impetatur & conspurcetur, siue potius quia per suam socordiam ita est commaculatus, ac si lapide lutoso aut stercore boum esset impetitus. Proinde sicut omnes cum risu loquerentur de eo qui tam fœdis rebus esset conspersus & conspurcatus, & qui tales contigisset, mox à sordibus contractis excuteret manus suas: ita omnes cordati de pigri aspernatione & vilitate loquentur cum detestatione, eius commercium fugient: & si quid ei commiserint curãdum, idipsum mox manibus eius subtrahent, seque ab eis eximent. Meritò autem tantopere Sapiens & hoc loco & aliis, quemadmodum & Salomon sæpè in Prouerbiis, pigros detestatur, tum quòd tales nec sibi nec aliis sint vtiles, tum quòd tales ferè grauibus vitiis sint contaminati. Multam enim malitiam docet otiositas, vt infrà dicitur capite 33. Qui sensum mysticum in his sententiis requirit, legat Rabanum & alios. D. Gregorius simplicius quàm quidam secundam sententiam tractat mysticè, scribens in 20. cap. Iob cap. 3. Gaudia, inquit, præsentis vitæ, quæ iniusti æstimant magna bona, iusti stercora deputant. Vnde scriptum est: De stercore boum lapidatus est piger. Is ergo qui Deum sequi noluerit, ab amore æternę vitę pigrescit. Et quoties rerum temporalium damno percutitur, ex his nimirum affligitur, quæ iusti viri velut stercora contemnunt. Hæc illæ. Quod ad lectionem attinet, cùm quidam libri habeant, super aspernationem, alij super aspernatione, meritò posterior lectio est præferenda, quod conuenientiorem habeat sensum, & gręcis consentiat. Per lapidem luteum, intelligendum esse non lapidem ex luto factum, sed luto immersum & commaculatum, patet ex prædictis. Græca enim habẽt, λιθῳ ἠρδαλωμένῳ: hoc est, lapidi conspurcato.

3 Confusio patris est de filio indisciplinato, filia autem in deminoratione fiet.

DEdecori pigri subiungit dedecus quod ex stultis prolibus parentes contrahunt, prosequens multis sententiis in sequentibus stultitiæ vituperium. Hac ergo sententia significat liberorum vitia & stultitiam redundare in parentum infamiam, vt pote quorum erat liberos educare & instituere liberaliter. Confunditur, inquit, pater, hoc est, verecundia & ignominia afficitur de filio inerudito, & malè instituto: filia autẽ si talis sit, fiet in deminoratione, vel quia paruę erit æstimationis, nec cõmendabilẽ se reddet coniugio cum elocanda erit, vel potius quia damnum & detrimentum adferet suis parentibus, suoque marito. Solet enim hic author nomine ἐλαττώσις quod hic Græcis est, significare detrimentum & damnum. Cui sensui conuenit quod ex opposito sequitur in subiecta sententia. Cæterum parum refert quod in quibusdam libris addatur adiectiuum, fatua, vt sit lectio: Filia autem fatua, in aliis non addatur, sicut nec est in Græcis, quia etiam si non addatur, de tali filia accipiendum est, de quali præcessit filio.

4 Filia prudens hæreditas viro suo, nam quæ confundit in contumeliam fit genitoris.

SIGNIFICAT prudentiam filiæ insignem esse dotem ipsius, eamque ob id à viro suo amandam velut hæreditatem & patrimonium, vt per quam multa commoda consequatur, & in qua se à parentibus iudicabit magna dote donatum. Contra quæ confundit suum virum suis vitiis & stultitia sua: aut potius absolutè, quæ confundit, hoc est, quæ probrosa est, & confusione res dignas facit, affert patri ignominiam tum apud omnes, tum maximè apud maritum suum, qui de ea apud patrem expostulat. Pro hæreditas viro suo, est Græcis κληρονομήσει ἄνδρα αὐτῆς, hoc est, hæreditabit virum suum: quo videtur significare, quòd donabit virum suũ hæreditate, & insigni dote: proinde rectè noster vertit, hæreditas est viro suo. Pro, nam, Græcè est καὶ, &. Proinde impropriè hic accipi debet coniunctio illa causalis, vt tantum coniungat, & docti notant apud Ciceronem & alios, nam, poni pro, autem, aut alia simili discrepatiua particula.

5 Patrem & virum confundit audax & ab impiis non minorabitur, ab vtrisque autem inhonorabitur.

IN muliere vt maximè commendatur verecundia, quæ pudicitiæ custos est: ita maximè vituperatur audacia, & inuerecundia, vt quæ multorum malorum, & impudicitiæ causa est, ideoque audacem peculiariter dicit ignominia afficere & patrem & virum suum, quia talis etiam impiis inuenietur non esse inferior in vitiis: vnde & ab vtrisq; hoc est, à patre & viro suo, etiã ipsa vicissim inhonorabitur, quia cum propter eam cogantur sustinere infamiam, ipsi vicissim nullo eam honore dignabuntur, contemnent, eam relinquẽt, subsidia subtrahent, & iustis pœnis afficient. Notandum autem mediam huius sententiæ partem, & ab impiis non minorabitur: Gręcis non esse, apud quos etiam hæc sententia bimembris tãtum est.

6 Musica in luctu importuna narratio, flagella & doctrina in omni tempore sapientia.

LEGENDVM potius sapientiæ quàm sapientia. Nam & Græca habent genitiuum, & Rabanus sic legit, Lyranus quoque ex suo commentario sic legisse videtur. Græca tamen non habent in omni tempore, sed tantũ ἐν καιρῷ, in tempore, hoc est, tempestiuè & oportunè, vt opponatur illi quod dicitur in primo mẽbro, importuna narratio. Itaq; sensus Græcæ lectionis est, Narratio importuna, quæ scilicet non fit loco & tempore conuenienti, etiamsi sit de re bona, & tractet quę sunt prudentię, est velut musica in luctu, quia sicut hæc nõ est eo tẽpore grata, nec lætitia afficit lugentem, sed magis eius dolorẽ exasperat: ita & nar

narratio aliqua non suo loco adhibita, grata & vtilis non est, sed contra potius ingrata inutilis, & auditorem magis exasperans quam instruens. Contra verò flagella, hoc est, castigationes & doctrina tempestiuè adhibitæ, sunt sapientiæ, hoc est, à sapientia proueniunt sicut importuna narratio à stulto. Eundem sensum habebit nostra lectio, si in omni tempore, exponatur pro cum omni opportunitate. Oportet enim corripere & docere volentē omnem obseruare oportunitate. Rabanus sic intelligit hanc sententiam, vt præcōstruatur illud: Musica in luctu, & sit sensus: Læta dicere & narrare eo tēpore quo est lugendū, est importunus sermo & narratio: omni verò tempore castigationes & doctrinam adhibere, id pertinet ad sapientiam. Vt significetur toto huius vitæ tempore nō esse vacandū lætis, sed tristibus: quia nunc tēpus est non ridendi, sed flendi. Lyranus verò illud, in omni tempore, coniungit cum sapientiæ, vt sit sensus: Importuna narratio est velut musica in luctu, flagella autem & doctrina, debent in omni tempore esse sapientiæ, hoc est: debent fieri sapienter & prudenter.

7 *Qui docet fatuum: quasi qui conglutinat testam: qui narrat verbū non audienti, quasi qui excitat dormientem de graui somno.*

GRÆCIS breuius sic est, Coniungit testam qui narrat fatuo, & excitat dormientes ex graui somno. Duabus similitudinibus ostendit, quam inutilis sit plerunque labor qui impenditur docendis stultis: insinuans id quod dicitur in Prouerbiis 23. In auribus insipientium ne loquatis. &: Vbi non est auditus: non effundas sermonē. Qui, inquit, docet fatuum, similis est ei qui inutilem operam assumit, vt confractæ testæ partes conglutinet & coniungat. Nam vt difficile est confractam testam sic conglutinare, vt rursum liquorem contineat & conseruet: ita difficile est fatuum: qui supra vasi confracto comparatur: sic instituere & formare, vt sapientiam admittat aut auditum conseruet. Rursum qui sapientiæ sermonem narrat non attendenti ad illum: nec auidè audienti, similis est ei qui dormientem excitat de graui somno. Nam vt is frustra multa dicit ei qui somno graui oppressus nec excitantem audit, aut si audit, imperfectè audit, ita vt à somno superatus relabatur ad dormiendum: sic & frustra stulto multa dicuntur: qui omnino dormienti similis est, quod aliis occupatus non aduertit ad ea quæ sapienter dicuntur, sed veluti stupidus est ad ea & somnolentus, vnde & sequitur.

Ecc. 32.

8 *Cum dormiente loquitur: qui enarrat stulto sapientiam, & in fine narrationis dicet: quis est hic?*

RECTE dormienti comparatur stultus, imo dormiens dicitur, quia vt sensus exteriores ligātur in dormiētibus, ita iudiciū, & intellectus in stultis: & quemadmodum dormientes tantum vanis somniis occupantur; quibus miserè illudūtur: ita & fatui rebus vanis tanquam veris inhærent: à quibus se postea miserè deceptos sentient. Qui ergo narrat stulto quæ sunt sapientiæ, loquitur cum dormiente: quia cum eo qui impeditus non attendit: qui proinde: sicut solent dormientes dum compellantur & excitantur, post multa verba dicere: quis est hic qui loquitur, & qui me excitat: ita & stultus post longum sermonem ad se habitum, ita se geret quasi nihil audisset, & quasi nec attendisset quidem quis sit locutus, dicēs: quis est hic qui loquitur: aut quid est quod dicitur? Nam Græcè non est: quis est hic: sed τίς; quid est: Huius indocilitatis exemplum habemus Actuum 17. in philosophis Athenienſibus: qui cum Paulum de resurrectione concionantem audiuissēt, eius doctrinā aut irridebāt aut iterū audire volebāt. Cū ergo tā deplorata sit institutio, & correctio imprudentiū multorū, rectè subiūgit.

9 *Super mortuum plora, defecit enim lux eius, & super fatuum plora, defecit enim sensus.*

SIGNIFICAT quod quemadmodū iusta de causa ploratur super mortuum, eò quòd lux oculorum eius: & omnium sensuum exteriorum in eo defecerit: aut quia defecit ei lux solis qua prius fruebatur, hoc est, quia in eo defecit vita ista corporalis: ita etiā plorādū est super fatuum, quia deficit sensu, hoc est intelligentia & prudentia. Imo significat super hunc magis & maiori iure plorandum, quòd plus sit deficere mente quā luce corporali. Significat etiam hac comparatione, fatuum similem esse mortuo, vt qui destitutus sit vita: quæ homini propria est per sapientiam & prudentiā. Stultum autē hic, vt in Prouerbiis, vocat eum qui Dei timore caret, & rebus huius mundi vanis totus est addictus. Porro quod ad lectionem attinet, Rabanus legit in secundo mēbro: Deficit enim sensus eius, quomodo & scripta quædam habent. Et Græcis in æditione Complutensi est σύνεσις, hoc est, sensus vel prudentia. Alia tamen æditio habet σύνεσιμ, vt subaudias κατά, Defecit enim secundum sensum, hoc est, vt noster vertit, sensu. vtrobique autem legendum per præteritum, defecit, docent & scripta correctiora, & Græca: quæ habent ἐξέλιπε.

10 *Modicum plora super mortuum quoniam requieuit, nequissimi enim nequissima vita, super mortem fatui.*

SECVNDAM partem breuius Græca sic habent, fatui enim super mortem vita: hoc est, vita eius morte deterior est, vel magis est deploranda quam mors. vnde & nostra litera sic est accipiēda: Ideo dico, modicū plora super mortuū, quia nequissima vita hominis nequissimi est deploranda magis quam mors eiusdem fatui hominis, vt per fatuū & nequissimum, hoc est impium, idem intelligatur: Modicum autem dicit plorandum super mortuum, quia mors illa suam consolationem secum adfert, quoniā scilicet per eam homo secundum corpus requiescit ab omnibus laboribus & doloribus huius vitæ. Quædam scripta plus habent in hunc mūdum Modicum plora super mortuum, quoniā requieuit, plurimum vero super vitam fatui. Nequissimi enim &c. sed Græca mediam illam partem non habent. Germanicum exemplar non habet γάρ, enim, sed δὲ, autem, & habet ζωὴ πονηρὰ, vita mala.

11 *Luctus mortui septem dies, fatui autem & impii omnes dies vitæ illorum.*

EXPLICAT hæc sententia superiorem, tribuitque luctui mortui septem dies: nō quod non liceat diutius mortuū lugere cum de Iacob scriptum sit, quod eū planxerit Ægyptus septuaginta diebus: de Aaron, & Moyse, quod eos planxerint Israelitæ triginta diebus, sed ꝙ satis sit septem diebus, hoc est, vna hebdomāda super mortuum lugere, tot scilicet diebus quot solebant celebrare nuptialem lætitiam, vt patet Gen. 50. Deut. 34. Num. 20.

C Gen.

Gen.29.& Tobiæ 11.quot etiam diebus planxerunt Ægyptij & Iſraelitæ Iacob patriarcham cũ iam ſepeliendus eſſet,vt eſt Gen.50.quod exẽplũ veriſimile eſt authoris tempore fuiſſe ſecutos Iudæos.vnde & apud nos ſeruatur mos celebrandi ſeptenatium vt dicitur:Dicit ergo luctus mortui ſeptem dies,hoc eſt,ſatis eſt ſi ſeptẽ diebus peragatur luctus mortui: at luctus fatui & impij, hoc eſt,luctus qui de eis eſt habẽdus,omnes dies vitæ illorũ,hoc eſt,omnes dies vitæ illorum ſunt plangendi & deflendi, quòd ſemper & ſibi & aliis ſint inutiles & noxij,& inſuper quod quo tẽpore ſanari poterant, inſanabiles ſe præbeant. Vnde ſubiungit.

12 *Cum ſtulto ne multum loquaris,& cum inſenſato ne abieris.*
13 *Serua te ab illo,vt non moleſtiam habeas,& non coinquineris peccato illius.*
14 *Deflecte ab illo,& inuenies requiem,& non acediaberis in ſtultitia illius.*

POSTQVAM oſtendit ſtultos eſſe incorrigibiles,rectè iã ſubiũgit monitionẽ qua ab eorum conſortio & familiaritate dehortatur, monẽs primũ vt nec familiariter cũ eis eatur in viã, ſed ab eis quiſque ſe ſubtrahat, tum vt ne moleſtiam aliquam ferat ab eis dum eorum improbos mores pati cogetur,tũ vt ne illorũ vitiis coinquinetur:ita vt ex conuictu ſimilis ei efficiatur, aut ſaltẽ in ſuſpicionem apud plurimos veniat cum propriæ famæ læſione.Tales.n.ferè vel ſumus vel exiſtimamur,quales ſunt hi cũ quibus verſamur ac viuimus.A malis ergo qui abſtinet,inuenit requiem: quia illorum improbitate non affligitur, nec in periculũ aliquod ex eorum conuictu prolabitur, nec propter illorum ſtultitiam mœrore atque triſtitia torquetur. Hoc eſt enim quod dicitur,non acediaberis in ſtultitia illius.

15 *Super plumbum quid grauabitur,& quod illi aliud nomen quàm ſtultus.*

SENSVS eſt:Plumbo: quod inter grauiſſima primũ numeratur:quid eſt grauius:nihil ſane aliud magis quam id cui nomen eſt,ſtultus. Hac ergo cõparatione ſignificatur,mores imprudentis hominis eſſe intolerabiles planè& ſummè moleſtos:eiq; qui cũ tali conuerſatur adferre grauia mala atque incommoda. Cui ſimile eſt quod eſt in Prouerbiis:27.Graue eſt ſaxum & oneroſa arena,ſed ira ſtulti vtroque grauior. Parabolicã hãc ſententiam ſequens ſententia explicat.

16 *Arenam & ſalem & maſſam ferri facilius eſt ferre,quam hominem imprudentem & fatuum,& impium.*

ADDVNTVR plũbo&alia tria valde grauia, quo ſignificetur omnibus grauibus ſtultũ eſſe moleſtiorẽ.Illa enim tantum corpus grauãt. hic verò animam & illa facilè excutiũtur,ab hoc verò non ita ſe quis facilè liberare poteſt. Inter cæteras autem moleſtias quas de ſe imprudens præbet,eſt quod nihil rectũ eſſe putat, niſi quod ipſe facit quodque,cum omnia reprehendat, admoneri tamẽ ſe non patitur. Deinde quod per eũ homo in multa incõmoda ſæpe ptrahatur.

17 *Loramentum ligneum colligatum in fundamento ædificij non diſſoluetur,ſic & cor confirmatum in cogitatione conſilij:cogitatus ſenſati in omni tempore metu non deprauabitur.*

DILIGENTER hic,& in ſequentibus habenda eſt ratio lectionis: quæ in ſcriptis,& in impreſſis valde variat.Parũ facit ad lectionis integritatẽ ſiue legatur:Sicut loramentum, vt multa ſcripta habent:ſiue legatur ſine notã ſimilitudinis:quã alia non habent ſicut nec Græca: quia etiamſi non legatur,ſubaudienda eſt.Loramentũ etſi propriè connexionem quæ loro fit ſignificet, hic tamen generaliter connexionem ſignificat,ſicut & Græca dictio ἱμάντωσις;quæ deriuatur ἀπὸ ἱμα,quod eſt lorum.vnde additur,ligneum,vt intelligatur de apta connexione lignorum inter ſe, quæ non loris fit,ſed apta lignorum compoſitione,inter ſe ligneis clauis cohærentium. De fundamento ædificij non fit mentio in Græcis, ſed tantum eſt ἐις οἰκοδομὴν, hoc eſt,in vel ad ædificium. Vnde non videtur legendum: colligatum fundamento ædificij: ſed vt habent libri correctiores ſcripti:In fundamento ædificij,& ſit ſenſus:cum fundatur aliquod ædificium.Non enim ad firmam aliquam domus conſtructionem ligna colligantur fundamento, ſed ſupra parietes erectos ſuper fundamentum, ligna inter ſe colligantur,& compinguntur ſolide,quæ ſic compacta non diſſoluuntur facilè,etiamſi magnum ventorum impetum ſuſtinere cogantur:& ab eis concutiantur.Additur enim Græcis ἐν συσσεισμῷ: in concuſſione. Huic ergo lignorum connexioni, quæ vi ventorum non diſſoluitur,rectè comparatur cor confirmatum in cogitatione conſilij,hoc eſt,quod in conſilio capiendo ſolidis firmiſq; rationibus nititur:quia etiam in tali corde eſt connexio atque coniunctio cauſarum atque rerum antecedentium,&conſequentium:quæ connexio ita eſt neceſſaria in capiendo conſilio bono:ſicut in ædificatione domus eſt neceſſaria apta lignorum compactio & colligatio.Itaque ſicut illa lignorum connexio non diſſoluitur etiamſi ventis concutiatur:ita nec tale cor à ſuo propoſito ſoluetur aut deiicietur quod ſequẽs pars explicat& exponit: cum ſubiicitur: Cogitatus ſenſati vel prudentis (id enim explicat quod ſit cor confirmatum) in omni tempore metu non deprauabitur:hoc eſt, etiamſi metu potentiæ humanæ aut quorumuis incommodorum concutiatur & oppugnetur:non tamen à ſuo bono propoſito vllo tempore deturbabitur,aut deprauabitur.Metum ergo comparat concuſſioni domus quæ fit à tempeſtate ventorum.Hoc ergo quod hic dicitur,illud eſt quod in Pſal. 111. dicitur de iuſto:Paratũ cor eius ſperare in Domino, confirmatum eſt cor eius: non commouebitur. Declaratum eſt iſtud in martyribus:qui in conſilio ſuo firmi perſtiterunt,ita vt nec mortis metu ab eo dimoueri potuerint.Habent quidem omnes ferè libri, in omni tempore vel metu, ſed coniunctio, vel, vt eſt ad ſenſum ſuperflua:imo ſenſui obeſt:itaGræcis non eſt,& aliquot ſcripta non habebant vnde omittendam putamus.Diligentius autem habenda eſt ratio veræ lectionis in ſequentibus: in quibus mira eſt varietas codicum & corruptio. Primũ ergo lectionem noſtram, vt iam recepta ferè eſt,afferemus: deinde quomodo ex varia librorum ſcriptorũ collatione cum Græcis lectio ſit corrigenda,oſtendemus. Sic ergo ferè omnes iam legunt.

18 *Sicut ornatus arenoſus in pariete limpido,& ſicut pali in excelſis,& cæmenta ſine impenſa poſita contra faciem venti non permanebunt,ſic & cor timidum in cogitatione ſtulti contra impetum timoris*

ris.

ris non reſiſtet.

19 *Sicut cor trepidum in cogitatione ſtulti, omni tempore non metuet ſic & qui in præceptis Dei permanet ſemper.*

HÆc lectio excutienda eſt. Et primum quidem notandum quod illa pars: Sicut ornatus arenoſus in pariete limpido, apud Græcos præcedentibus iungitur, vt pertineat ad cor confirmatum, & cogitatum prudentis, & ſignificetur quod quemadmodum arena parieti inducta, parietẽ & tuetur & ornat: ita prudentia cogitandi atque deliberandi, animo hominis maximũ præſtat & munimentũ & ornamentũ. Noſter interpres eã partẽ retulit ad timidum cor ſtulti, ſed in multis ſcriptis, eisque correctioribus, ea pars poſtea ponitur, poſt illud: cõtra impetũ timoris nõ reſiſtet: queẽadmoũ & legitur in Gloſa ordinaria vt deinde noua ſententia ſequatur: Sicut ornatus arenoſus in pariete limpido: Cui iungitur pro abſoluenda ſententia, Sic & cor trepidum in cogitatione ſtulti. Habent enim libri ſcripti, ſic & cor trepidum: non, ſicut cor trepidum. Et omnino certum eſſe puto hanc ſententiã ex altera verſione huic incertam eſſe: cùm in ſenſu eadem ſit cum præcedenti. Nam ſicut illud: cor trepidũ in cogitatione ſtulti: idem eſt cum illo quod præcedit: Cor timidum in cogitatione ſtulti, ita pro eo quod vnus vertit: Ornatus arenoſus in pariete limpido: alter vertit: Cæmenta ſine impenſa poſita, hoc eſt, cæmẽta parieti inducta, in quibus ſumptui parcitum eſt: etiam nimis eſt arenæ, & vel nihil vel parum calcis: quæ non ſolent diu adhærere. Iam verba illa quæ ſequuntur: Omni tempore non metuet, non poſſe referri ad præcedentia, vt cordi timido tribuantur, quemadmodum ferè intelligitur: patet, quia non cõuenit vt cum mox ſuperiori ſententia ſit dictum: Cor timidum non poſſe reſiſtere contra impetum timoris, hic iam contrarium dicatur: quod omni tempore non metuet: vt omittam ineptam eſſe comparationem cordis timidi, & ſtulti, cum eo qui permanet ſemper in mandatis Dei, vt vtrique ſimiliter tribuatur, omni tempore non metuere. Itaque quædam ſcripta omittunt negationem, non, & habent, omni tempore metuet. Et quod ſequitur: Sic & qui in præceptis Dei permanet ſemper coniungunt cum ſequenti: Pungens oculum, &c. cum quo etiam Rabanus iungit: legens: Sed qui in præceptis Dei permanet ſemper: non autem; Sic & qui. Tanta eſt codicum varietas & deprauatio: Pleraque ſcripta, & inter ea clariſſimè codex Beſſarionis, hæc verba: Omni tempore non metuet ſeparant à corde timido, & coniungunt cum eo quod ſequitur de permanente in præceptis Dei quæ diſtinctio & lectio optimè ſe habet, & omnem tollit abſurditatem. Itaque tribus ſententiis: quarum quę coincidunt, & vnitantum ſententiæ in Græcis reſpõdent: totus hic locus ſic eſt legendus, quomodo diſtinguit, quẽ dixi, codex Beſſarionis.

17 *Sicut pali in excelſis cæmenta ſine impenſa poſita contra faciem venti non permanebunt: ſic & cor timidum in cogitatione ſtulti contra impetum timoris non reſiſtet.*

18 *Sicut ornatus arenoſus in pariete limpido, ſic & cor trepidum in cogitatione fatui.*

19 *Omni tempore non metuet: ſic & qui in præceptis permanet ſemper.*

IN prima ſententia legendum eſſe, non vt ferè omnes habent paleæ, ſed vt quidam libri habent, pali, docet dictio Græca χάρακες, quæ ſignificat palos quibus vites alligantur, ſignificat & arundines; vnde quidam vertunt cannas. Sicut ergo cor iuſti in bono firmatum ſuperiori ſententia comparuit Sapiens lignis in ædificium bene compactis & colligatis: ita nunc cor fatui timidum comparat palis & cannis in ſublimi aliquo loco poſitis & fixis, vbi vim ventorum quæ ibi maior eſt non ita ferre poſſunt, ſicut fixa in valle vtcunque ferre poſſunt. Comparat ſecundo cæmento: cui ad parcendum ſumptibus calx non ſatis eſt admixta, ſed planè eſt arenoſum: quo ſi quis parietem maximè terſum & politum tegere & ornare velit mox à pluuia vel vento decidet, nec firmiter parieti adhærebit. Ita enim & cor fatui, quod ſibi nõ eſt bene conſcium, & quod in bono firmatum non eſt, nec habet ſuarum actionum ſolidas rationes, mox cum tempeſtas aliqua malorum ingruerit, timorem incutiens, non perſiſtit, ſed deiicitur & turbatur animo: conſiliique inops nihil firmum ſequitur, ſed fluctuat, atque in omnem ſe mutat occaſionem. Sicut ergo ſe habet ornatus arenoſus in pariete limpido, ita ſe habet cor trepidum in cogitatione ſtulti. Cuius contrarium ſubiicitur de iuſto in vltima ſententia: quæ clarior erit ſi omittatur coniunctio, &, quæ in quibuſdam ſcriptis aberat, vt ſit ſenſus: Omni tempore non ſic ſicut ſtultus metuet: qui in præceptis Dei permanet ſemper: quia per obſeruationem mandatorum Dei firmatur & munitur contra omnium malorum timorem. Quod ſi coniunctionem, &, addere placet, ſenſus idem erit: Omni tempore non metuet ſic ſicut ſtultus, etiam ille qui in præceptorum Dei obſeruatione ſemper perſiſtit. Similis eſt ergo hæc doctrina ſuperioribus ſimilitudinibus ſignificata ei quam ſuo ſermoni in monte habito ſubiecit Dominus, dicens: Omnis ergo qui audit verba mea hæc & facit ea, aſſimilabitur viro ſapienti, qui ædificauit domum ſuam ſupra petram, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & nõn cecidit, fundata enim erat ſupra petrã. Et omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, ſimilis erit viro ſtulto, qui ædificat domum ſuam ſuper arenam, & deſcendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & cecidit. Matt. 5.

20 *Pungens oculum deducit lachrimas, & qui pungit cor, profert ſenſum.*

NOVVM hic orditur Sapiens argumentum tractans de conſeruanda amicitia, oſtendénſque quibus rebus illa maximè lædatur. Hac ergo prima ſententia ſignificat, quòd quemadmodum, is qui oculum alterius pungit, facit defluere ex illo lachrymas: ita qui pungit amici cor iniuriis ſcilicet & contumeliis velut quibuſdam aculeis illud exagitando, efficit vt illud declaret ſe ſentire, & ſigna doloris ædat, queẽadmodũ oculus læſus declarat ſenſum ſuum & dolorem lachrymarum profuſione. Itaque ſubaudienda eſt particula ſimilitudinis, vt ſit ſenſus: Sicut pungens oculum lacrhymas deducit, ita qui pungit cor, &c. Pulchra enim comparatione oculus confertur cordi, quia ſicut oculus membrum tenerrimum facillimè læditur: & læſionem ſuam mox lachrymis teſtatur, ita & cor hominis, in quo iræ doloriſque ſedes eſt, facilè iniuriis aliorum com-

cómouetur,suámq; commotioné declarat. Monere ergo vult,vt caueamus ne mordacitate aliqua verborum aut contumeliis, cuiusquam animum offendamus, ne illum contra nos temerè excitemus. Porrò pro,sensum, hic iam non est σύνεσιν,sed αἴσθησιν,quod significat id q̃d propriè Latinis dicitur sensus vel sensatio.

21 *Mittens lapidem in volatilia deiiciet illa,sic & qui conuitiatur amico,dissoluet amicitiam.*

LAPIDI in volatilia iacto:comparat conuitium amico obiectum,quòd per conuitium amicus impetatur, quasi per iactum in se telum aut lapidem.Sicut ergo,inquit,qui proiicit lapidem in aues,deiicit illas è loco in quo sedent, & auolare eas facit, ita qui conuitio & probro impetit amicum,dissoluet amicitiam,eámque instar auium subito auolare faciet.Quo significat in amicitia maximè cauendũ à conuitiis & probris, vt quæ omnium minimè feruntur ab amicis,quorum est amicum honore afficere,eiúsque probra vel diluere vel tegere.Quàm sit in amicitia cauẽdum à probris magis significat,cùm subiicit.

22 *Ad amicum etsi produxeris gladium,non desperes,est.n.regressus.*
23 *Ad amicum si aperueris os triste,nõ timeas,est enim concordatio.*
24 *Excepto conuitio & improperio,& superbia, & mysterij reuelatione,& plaga dolosa,In his omnibus effugiet amicus.*

QVOD ad lectionem attinet,notãdum, quòd quanquam omnes penè codices habeant, aperuerit,in tertia persona,legendum tamen esse in secunda persona,aperueris, patet non tantum ex Græcis,sed etiam ex Rabano,qui legit,aperueris: sicut in præcedenti sententia est verbũ secũdæ personæ produxeris pro quo etiam quidam codices corruptè habent,produxerit.Itaque etiam illud,Ad amicum secundo loco positum, magis iungendum est verbo,aperueris,quàm pręcedentibus.Significare ergo vult quàm amicitię obsint probra & conuitia in amicum iacta,vt per quæ fiat vt minus amicus reconciliari possit,quã si gladio ex subita ira impetitus esset. Ostenditque inter offensiones quæ inter amicos existunt quasdam esse reconciliabiles,quasdam irreconciliabiles.Reconciliabiles offensiones duplices ponit,quarum vna in facto cõsistit,altera in verbis, stringere scilicet gladium in amicum, & aperire contra illum os triste per verborum amarulentiam; quia vtrunque horũ contingit per subitam irã,& impræmeditatam animi festinationem : ideóque offensione hinc nata nõ est desperandum de reconciliatione, nec metuendũ ne non possit amicitia recuperari,sed sperandũ quod ad eam regressus futurus sit,& obtineri diffidentium concordatio & reconciliatio.Concordatio,enim legendum est:non recordatio,vt quidam libri malè habent,cùm Græcis sit διαλλαγή. Ponit autem quatuor vel quinque,quæ dicta vel facta,omnem in gratiam aditum præcludunt, & irreconciliabilem pariunt offensionem. Quorum primum, est conuitium vel improperium:nam pro his duobus vnum tantum est Græcis: quanquam sic distingui possint,vt conuitium, sit probri alicuius obiectio:improperiũ,beneficij collati exprobratio. Nam hæc duo vehementer lædunt amicitiã, & maximè conuitium,quia amici est amicum honorare,vt dictum est.Secundum,est superbia,per quam hic significatur elatio animi amicum præ se despicientis,quæ etiam directè amicitiæ repugnat,quæ æqualitatem quandã amicorum expostulat.Tertium,est mysterij:hoc est,secreti quod amicus amico commisit,reuelatio, & quartum, plaga dolosa,hoc est,iniuria insidiosè fraudulentérque illata. Quæ quatuor in amicitia ita sunt odiosa,vt cum fiunt aut dicuntur,amicos sine reconciliationis spe alienare soleant.vnde dicit:In his omnibus,hoc est,per hęc effugiet amicus,hoc est,omnino alienabitur, vt in plurimum scilicet, & ex natura illarum iniuriarum.

25 *Fidem possidecum proximo in paupertate illius, vt & in bonis illius læteris.*
26 *In tempore tribulationis illius permane illi fidelis,vt & in hæreditate illius cohæres sis.*

MONET fidem possidere,hoc est, fidelitatẽ seruare cum proximo in aduersis ipsius. Sic enim futurum, vt aliquando etiã fœlicitatis eius quis particeps fiat. Siquidem amicitia omnia facit cõmunia.Vnde Dominus Apostolis dixit:Vos estis qui permansistis mecum in tribulationibus meis:Et ego dispono vobis,sicut disposuit mihi pater meus regnum,vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo. Matt.5

27 *Ante ignem camini vapor & fumus ignis inaltatur,sic & ante sanguinem maledicta,& contumeliæ,& rixæ.*

MONERE vult hac sententia studiosè fugiẽdas esse acerbas & maledicas verborum contentiones & conuitia, quod hæc sequi soleat sanguinis effusio & cædes.sicut fumum sequitur flamma ignis omnia deuorans & consumens. Consequuntur enim res suas causas, ex quibus rhetores coniecturas suas confirmare solent,atque ita concludere:Iurgatus est cum illo:ergo & occidit;sicut ex egresso fumo per caminum,colligitur secuturam ignis flammam.Quod enim dicitur hic ante ignem,intelligendum est, ante flãmam ignis comburentem.Pulchrè autem fumus conuitiis:ignis verò cædibus comparatur, quòd conuitia ex animo irato velut fumus egrediãtur, nec in seipsis quidem necdum lædant, sicut fumus non adurit,sed tamen post ea cædes sequuntur,cùm animi hinc inde sint inflammati:quę velut ignis homines grauiter lædunt & perimunt.

28 *Amicũ salutare non confundar,& à facie illius nõ me abscondã.*
29 *Et si mala mihi euenerint per illum,sustinebo: omnis qui audiet cauebit se ab eo.*

VARIA in his sententiis est lectio. Nã multi legunt in secunda persona:non confundaris, vnde etiam quidam libri in sequentibus habent per secundam personam:nõ te abscondas. Et si mala tibi euenerint per illum:sustine.Sic enim præter alios habuit codex Bessarionis. Alij sicut per primam personam habent: non abscondam & sustinebo:ita etiam habent:non confundar,quomodo etiam Rabanus legit, atque hanc esse veram lectionem Græca docent,quæ vbique habent primam personam. Et Ambrosius quoque lib. 2. Offic. cap. 7. legit:Amicum salutare non erubescam. Videri autem posset interpretẽ vertisse non,salutare : sed saluare, quia Græcis est σκεπάσαι, hoc est, tegere & tueri : verum cùm

cùm omnes libri constanter habeant: salutare, verisimile magis est interpretem legisse ἀπαρῶ. Illud enim vertere solet, salutare, vt ibi: Etsi salutaueritis fratres vestros tantum, &c. Sensus ergo est: Etiamsi contingat amicum esse me inferiorē, aut auersam aliquam incidere fortunam, ego tamen per superbiam non verecundabor ipsum salutare atque cōplecti, aut protegere atque tueri, nec tunc à facie illius me abscondam, vt solent facere amici ficti, sed fidum me illi in aduersitatibus exhibebo, honorando illū & consolando, atque ab aliorum iniuriis defendendo. Quod si cō tingat mihi per illius ingratitudinem vt mala mihi bene de illo merito proueniant ab ipso, ego quidem patienter sustinebo, aut mala illa ferre cogar: at omnis qui audiet enarrari illius ingratitudinem, meo exemplo edoctus cauebit se ab eo nec cum illo familiaritatem & amicitiam inire volet, vt qui in bene de se meritum tam ingratus reperiatur. Itaque his sententiis se proponens in exemplum indicat quid fieri deceat in amicitia & quid non debeat fieri. Porrò verbum: sustineo, in Græcis nō est, quæ tantū habent: Etsi mala mihi euenerint per illum, omnis qui audiet, &c.

Ma. 5.

30 *Quis dabit ori meo custodiam, & super labia mea signaculum certum.*

31 *Vt non cadam in ipsis, & lingua mea perdat me.*

QVANDOQVIDEM ostendit conuitia amicitiæ admodum esse noxia, & contingere aliquando vt mala irrogentur ab amicis quæ ad maledicendum vicissim prouocent, sciens facilē esse linguæ lapsum, optat sibi donū continentis linguæ, quo ita os eius custodiatur, & labia eius quasi apposito sigillo consignentur, ne per ea labia in aliquam perniciem aut peccatū prolabatur, ipsáque lingua perditionis eius sit occasio. Quod enim dicit: Quis dabit: phrasi Hebraica est optantis, valétque ac si dicatur: O vtinam mihi aliquis det: videtúrque allusisse ad illud Psal. 140. Pone Domine custodiam ori meo, & ostium circunstantię labiis meis. Quare mox desideriū moderationis linguæ, in capite sequenti commutat in precationem sermone ad Deum conuerso, quem nouit tēperantis linguæ authorē: iuxta illud Prouerb. 16. Hominis est animū præparare, Domini autem gubernare linguā. Itaque ab hac potius sententia sequens caput auspicandū erat. Citat hunc locum D. August. lib. de gratia & liber. arbit. c. 16. & legit, signaculum astutum, quia Græcis est πανοῦργον, quod astutum magis significat quā certum. Vnde signaculum certum intelligendum est signaculum prudens, quod certis solidisque nititur rationibus. Adducit autē hunc locum, vt ex orationibus, quæ hic funduntur à Sapiente contra vitium linguæ, ostendat illum insinuasse necessitatem gratiæ Dei, sicut idem significauit libertatem nostri arbitrij, cùm supra dixit: Si volueris, conseruabis mandata.

CAPVT XXIII.

1 *Domine pater, & dominator vitæ meæ, ne derelinquas me in consilio eorum, nec sinas me cadere in illis.*

ET hic quoque varia est lectio. Nam plerique libri habent, in cogitatu & consilio eorum. Quidam vero tantum habent, in consilio eorum, sicut Corn. Iansen. in Ecclesf. & Græca. Augustinus in Speculo tantum habet: Ne relinquas me, & ne sinas me cadere in illis. Sic legit & Rabanus. Iam relatiuum, eorum: quoniam videtur ad impios pertinere: quidam legunt, in consilio impiorum. At relatiuum illud magis referendū est ad labia: quæ consignari optauit superiori sententia. Quod enim ibi optauit hic iam à Deo sibi donari postulat. Petit autem se non derelinqui à Deo in consilio labiorū suorum, hoc est, vt ad ea proferenda prorumpat ad quæ labia propensa sunt, quæque ipsa labia suggerere videntur homini esse dicenda. Nam, vt supra dictum est, cor stultorum in ore ipsorum. Vnde subdit: nec sinas me cadere in illis, scilicet labiis meis, hoc est, per mea labia. Sic enim legendum esse, quamuis plures aliter habeant, Græca docēt. Et sic legit Rabanus: q ad labia hęc refert, & Dionysius. Alia tamen lectio quæ magis obtinuit, habet; nec sinas me cadere in illa exprobratione, vel in illam exprobrationem: nā etiam sic legitur. Cuius sensus est: Non sinas me cadere in illud, de quo superius dictum est, improperium & conuitium, vt scilicet per intemperantiam linguę amico conuitier, aut vt mihi illud exprobrari possit quod amico sim conuitiatus. Appositè autem Deum, & patrem vocat & dominatorem vitæ suæ, vt significet pertinere ad eū qui vniuersæ vitæ suorum moderator est, etiam linguam hominis moderari & cohibere.

2 *Quis supponat in cogitatu meo flagella, & in corde meo doctrinā sapientiæ: vt in ignorationibus eorum non parcant mihi, & non appareant delicta eorum.*

3 *Et ne adincrescant ignorantiæ meæ, & multiplicentur delicta mea, & peccata mea abundent: & incidam in conspectu aduersariorum, & gaudeat inimicus meus.*

RECTIVS legitur superponat vel superponet, vt habent libri quidam correctiores, quam superponit, vt ferè legitur. Græcis enim est ἐπιστήσει, superponet vel apponet. Sicut enim supra optauit sibi donari linguæ moderationem, quam deinde à Deo rogauit: ita nunc similiter optat animi moderationem sibi obtingere, subiiciens etiam orationem ad Deum. Animi autem partes sunt duæ. Vna quæ vim habet cogitandi, vnde dicit, in cogitatu meo: altera, quæ posita est in appetitione: quæ nomine cordis plerunque significatur, vt & hic. Altera cæca est & ignara, nisi à Deo illuminetur ac doceatur: altera immoderata est & dissoluta: nisi à Deo regatur, & cohibeatur veluti flagellis quibusdam. Optat ergo his suis animi viribus opponi & doctrinā sapientiæ, qua intelligant quæ bona sunt, & castigationē atque coertionem per flagella significatā, qua a malis cupiditatibus refrenentur. Vt: inquit, in ignorationibus eorum: nempe cogitatus & cordis (Græcè est, in ignorationibus meis) non parcant mihi, flagella scilicet & doctrina sapientiæ, hisque magistris cohibentibus & castigantibus, non appareant delicta cogitatus & cordis, hoc est, non prorumpant in opus ea delicta ad quæ mens hominis sibi relicta: per cæcitatem & libidinem propendet: ne multiplicatis ignorantiis & delictis meis, corruam in conspectu aduersariorū meorum; illique de meis malis & perditione gaudeāt atque lætentur. Insignis sanè est hic locus, docens hominem ad bene viuendum duplici egere gratia: nimirum & gratia illuminationis, & gratia coertionis à malo, hominémque sibi reli-

ctum errata erratis,& peccata peccatis cumulare ſicque perniciem ſibi accerſere:cum gaudio inimicorum ſuorũ,ſiue hominum ſiue dæmonum. Cùm ergo ſciret ſiue gratia Dei vitia ſe cauere non poſſe,oratione rurſum ad Deum fuſa,Deum alloquitur.

4 *Domine pater,& Deus vitæ meæ, ne derelinquas me in cogitatu illorum.*
5 *Extollentiam oculorum meorum ne dederis mihi,& omne deſiderium auerte á me.*
6 *Aufer à me ventris concupiſcentias , & concubitus concupiſcentiæ ne apprehendant me,& animæ irreuerenti & infrunitæ ne tradas me.*

Aug. de grat.& liber. arb. cap. 16. GRÆCA non habent illam partem: ne derelinquas me in cogitatu illorum : ſicut nec eſt apud D. Auguſt.qui hũc locũ,ſicut diximus, tractat;vbi paucioribus verbis hunc habet locũ, omnino concordans cum Græcis, vt dolendum ſit non ea lectione diſtitutos eſſe:qua ipſe in hoc libro vſus eſt ſuo tẽpore. Habet enim ſic:Domine pater,& Deus vitæ meæ , elationẽ oculorum ne dederis mihi & concupiſcentiã auerte à me, Ventris appetitio & concubitus non apprehendant me.In noſtra lectione cum dicitur:ne derelinquas me in cogitatu illorum:vel poteſt referri relatiuum:illorum, ad aduerſarios & inimicos, de quibus dictũ eſt in ſuperiori ſententia, vt ſit ſenſus: Ne derelinquas me vt in me hoſtes mei perficiant quod cogitant, aut in me videant fieri quod cupiunt,quodque euenturũ cogitant. Aut ne derelinquas me vt talia cogitem qualia illi, nempe mala.Vel poteſt potius relatiuum,illorũ, referri ad cogitatum & cor , vt ſicut ſuperius orauit ne relinqueretur in conſilio labiorum,nunc oret ne relinquat in cogitatu animi& cordis ſui, ita ſcilicet vt ſibi relictus ea cogitet & faciat, quæ intellectus & voluntas hominis , cùm Dei gratia deſtituuntur,homini ex ſeipſis ſuggerunt, qualia ſunt quæ ſequuntur , vbi rectè primũ deprecatur ſuperbiã,dicens:Extollentiã,hoc eſt:elationẽ oculorũ ne dederis mihi,hoc eſt:ne te deſerere habeam,aut me habere ſinas.Quibus verbis præcatur ſuperbiam à ſe per Dei gratiam auferri ne ſcilicet ſit animo elato, & per elationem animi elatis incedat oculis.Secundo, in genere precatur auerti à ſe omne deſiderium, carnale ſcilicet,quod in ſcripturis concupiſcentia ſæpius dicitur,quomodo hic legit Auguſtin. Quo nomine hic rectè accipitur duplex illa concupiſcentia,quæ duobus vltimis decalogi præceptis prohibetur:quam Ioannes diſtinguit in concupiſcẽ- 1.Ioan. 2. tiam carnis & concupiſcentiam oculorum. Niſi hic peculiariter placet accipere de concupiſcentia rerum alienarum , vel concupiſcentia oculorum,vt ad nomen,deſiderium,repetatur ex priori membro,oculorũ:quia ſequenti ſententia peculiariter fit mentio de concupiſcẽtia carnis: Addunt aliqui adiectiuum ,prauum vel malignum, legentes,omne deſiderium prauum vel malignũ, ſed plerique libri correctiores,inter quos eſt codex Beſſar.ſicut & Gloſa ordinaria,neutrum adiectiuum habent,ſicut nec Græca.Sequenti ſententia deprecatur iuſtus concupiſcentiam carnis: quæ admodum efficax eſt in hominibus , & niſi ſingulari Dei gratia ſuperari poteſt:eſt autem duplex : nam altera conſiſtit in appetentia cibi & potus: quæ venter auidè & intemperatè ſemper deſiderat,vnde dicit : Aufer à me ventris concupiſcentias:ne ſcilicet immoderatè eas ſequar,mihique dominentur.Altera conſiſtit in appetentia rerum venerearum,vnde dicit:& concupiſcentię concubendi non apprehendant me : vel , vt potius vertendum erat ; non comprehendant me aut occupent.Id enim ſignificat verbum καταλαβέτωσαν, ita vt precetur ne concupiſcentiæ venereæ ipſi dominentur, ipſúmque ſibi deuinctum & addictum habeant & quouis trahant. Duplicem hanc carnis concupiſcentiam etiam Paulus coniunxit:cum dixit : Non in comeſſationibus, & ebrietatibus:non in cubilibus& impudicitiis. Rom. 13. Quod autem ſequitur : Et animæ irreuerenti & infrunitæ,vel,vt multi habent , Et animo irreuerenti & infrunito ne tradas me : quidam intelligunt quaſi nolit tradi animo alterius impudenti & ſtulto,hoc eſt,homini improbo, inuerecundo ac ſtolido. Sed melius refertur ad animum eius qui orat, vt hac parte precetur ab omni impudentia & inuerecundia liberari : quæ multorum vitiorum, & maximè carnalium in tactibus & aſpectu,etiam citra concubitum mater eſt: ſicut contra verecundia & pudor, mater eſt & cuſtos omnium virtutum , ſed in primis caſtitatis & continentiæ.Itaque ſenſus erit : ne tradas me animæ irreuerenti vel inuerecundæ,hoc eſt:ne ſinas me tradi illi:ita vt ipſa mihi dominetur,& ego talem animam habeam mihi dominantem. Porro dictioni:infrunitæ:nihil reſpondet hoc loco apud Græcos.Significat autem apud veteres, quanquam eius rarior eſt vſus , ſtolidum & imprudentem,putatúrque deriuari ab antiquo verbo fruniſcor,hoc eſt,fruor,vt infrunitus,ſit cuius non eſt vllus vſus , vel potius qui rebus frui non nouit vt oportet.At noſter interpres hanc dictionem videtur poſuiſſe pro inexplebili & guloſo, quia poſtea c.13.cum vertit:vigilia & cholera & tortura viro infrunito: pro dictione , infrunito, Græcis eſt ἀπλήστου,hoc eſt,inſatiabili;quæ ſignificatio rectè huic etiam loco quadrat,vt ſignificetur ſapientem rogare ne animam habeat & inuerecundam & inſatiabilem: qualis eſt anima guloſorum,& eorum qui moderatè non vtuntur libidine.vt autem quis ſit ſic effuſus ad cibum:&ad libidinem inuerecundus: efficit ſtoliditas inuerecundiæ mater:ſicut contra honeſtatis& pudoris mater eſt ſapientia,vt rectè etiam nomen: infrunitus hoc eſt ſequenti loco accipi poſſit pro ſtolido & imprudenti.

7 *Doctrinam oris audite filij,& qui cuſtodierit illam,non periet labiis:nec ſcandalizabitur in operibus nequiſſimis.*

POST preces ad Deum fuſas, redit ad docendi officium:in primis docens quæ vitia linguæ vitanda ſint: à quibus primum rogauit Deũ vt liber eſſe poſſet. Itaque doctrinam oris non vocat eam quam iam ore ſuo prolaturus eſt, ſed quam de ore & lingua moderanda traditurus eſt, queadmodum etiam Rabanus indicauit. Hanc doctrinã qui ſeruauerit:nõ peribit per labia ſua: quia liber erit à malis illis,in quæ vitia linguæ hominem perducunt. Nec ſcandalum patietur, aut offendiculum & ruinam per nequiſſima opera linguæ:qualia ſunt,mendacium , maledictio, periurium,detractio,& id genus alia:quæ vitioſa ſunt linguæ opera:à quibus qui liber eſt:à multis incommodis præſeruatur, quia , vt dicitur in Prouerb.c.21.Qui cuſtodit os ſuum:cuſtodit ab anguſtiis animam ſuam.Non ergo hic:ſcandalizari : accipitur pro , ſcandalum peccati pati ex aliorum

aliorũ factis vel dictis, hoc est, aliorum exemplo ad peccatum aliquod inclinari, sed pro impingere, offendere, & labi in aliquod incommodum & malũ pœnæ, vt & alibi in hoc libro accipitur, & mox in sequenti sententia. Græca tantum habẽt: Et qui custodierit, non capietur in labiis suis.

8 *In vanitate sua apprehendetur peccator, & superbus & maledicus scandalizabitur in illis.*

PRo, in vanitate sua, Græcis est, ἐν τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ, hoc est, in stultitia sua. Et apprehendetur rursum est positum pro comprehendetur. Est enim rursum verbum καταλαμβάνομαι. Significat ergo, peccatorem per vanitatem verborum suorum & stultiloquium, capiendum & opprimendum multis malis. Quoniã enim dixit superiori sententia, eum qui custodit doctrinam oris, non periturum labiis: hic iam contra indicat: qui per labia sua occupandi sunt malis, & in multa incõmoda prolapsuri, peccatores scilicet stultiloqui, & maximè superbi: qui præ animi superbia non verentur aliis maledicere & conuitiari. Maledicus, enim legendum est, & non maledictus. Cum Græcis sit, λοίδορος. Simúlq; insinuat vnum vitiũ linguæ à quo cauendum sit, nempe maladicentiam, de qua apertius postea.

9 *Iurationi non assuescat os tuum; multi enim casus in illa.*
10 *Nominatio verò Dei non sit assidua in ore tuo, & nominibus sanctorum non admiscearis, quoniam non eris immunis ab eis.*

INTER reliqua linguæ vitia cauenda, in primis monet cauenda iuramenta: non quidem in totum prohibens iuramentum, sed prauam consuetudinem iurandi, quod per iurationem frequentatam multis modis cadere & peccare contingat: quoniã qui sæpe iurat, & frequenter peierat, & saltem sæpe frustra atque sine causa iusta iurat, quod citra peccatum non committitur. Et Isocrates quoque docet non dandum iusiurandum nisi necessitas cogat, vel nostra vel amicorum salus in discrimen vocetur. Sic & Christiani duas potissimum causas habent ob quas iurare possint, vnam gloriæ Dei, alteram salutis atque vtilitatis proximorum. Quoniam autem à iuramentis illis maximè cauendum est in quibus expresse Deus nominatur: item quia non tantum in temerariis iuramentis nomini diuino fit iniuria, sed etiam quandocunque nomẽ Dei vanè assumitur in ore: ideo subiungit: Nominatio verò Dei non sit assiduè in ore tuo: siue id fiat in iuramento, siue extra iuramentum, contra morem quorundam: qui ad singula penè verba vel iurãt, vel Deum leuiter nominant: quod est contra secundum Decalogi præceptum: quo præcipitur: Ne nomen Dei assumamus in vanum. Additur autem in nostra versione: Et nominibus sanctorũ non admiscearis: hoc est, nõ admisceas te in nominandis leuiter & sine reuerentia sanctis rebus vel sanctis hominibus, vt fit cùm iuratur temerè per sanctos aut per sanctas res, vt per templum, per altare, per Ierusalem, quod prohibet etiam
Matt. 5. Dominus in Euangelio. Nam dictio, sanctorum, potest accipi, vel vt sit masculini generis, vel vt sit neutri. Vnde & cum subiungitur: quoniam non eris immunis ab eis: relatiuum, eis, non refertur ad genitiuum, sanctorum, sed ad nomina vel nominationes sanctorum, vel ad res prædictas, & est sensus: Non eris propter illas nominationes: aut propter talia quæ dixi, immunis à Dei vindicta, & innoxius vel impunitus. Alluditur enim ad illud quod in secundo præcepto additur: Non enim habebit Dominus insontem eum qui assumpserit nomen Dei in vanum. Græca tantum habent vnam sententiam: Iuramento non assuefacias os tuum, & nominationi sancti (nempe Dei) non assuescas. Tum subiungitur.

11 *Sicut enim seruus interrogatus assiduè à liuore non minuitur, sic omnis iurans & nominans in toto à peccato non purgabitur.*

INTERROGATVS, hic positũ est pro verberatus, & torturæ vel flagellis subiectus, quomodo Latinis quæstio ponitur pro tortura, quæ eruendæ veritatis causa fit à iudice. Sicut ergo: inquit, seruus qui à domino suo assiduè in quæstionem vocatur, & flagris cæditur: nõ minuitur à liuore, hoc est, non habet defectum liuoris: nec caret vibicibus: sic omnis iurans & nominans Deũ, assiduè scilicet, in toto, hoc est, penitus nõn erit liber à peccato. Qua similitudine significatur, quod quemadmodum seruus sæpe vapulans: diuersa & multa signa verberationis in corpore suo exhibet, ita & frequenter iurans non potest non apertáque varia peccati indicia aliquando præbere. Itẽ quod sicut seruus flagellis in corpore multum maculatur: ita & frequentans iuramenta, polluitur in conscientia, & multas maculas contrahit, & cùm Deum videatur iniuria afficere temerè iurando, seipsum potius flagellat, lædit, & diuinæ vltioni subiicit, quemadmodum adhuc clarius sequenti exprimitur sententia.

12 *Vir multum iurans implebitur iniquitate, & non discedet à domo eius plaga.*

MVLTIS verbis & sententiis exprimit Sapiens id quod dicitur in secundo præcepto. Non enim habebit Dominus insontem &c. vt à praua iurandi consuetudine multis vsitata auocet. Vir, inquit, multum iurans: non solum nõ erit penitus liber à peccato, sed replebitur iniquitate, multisque peccatis subiicietur, & ideo etiam plaga & vltio diuina non cessabit à domo & familia eius. Patet huius veritas in Saule: qui vt erat facilis nimis ad iurandum: ita iurando sæpius peccauit & à Deo grauiter punitus est & in se, & in familia sua.

13 *Et si frustrauerit, delictum illius super ipsum erit & si dissimulauerit, delinquet dupliciter.*
14 *Et si in vacuum iurauerit, non iustificabitur, replebitur enim retributione domus eius.*

PRo, frustrauerit, Græcis est πλημμελήσῃ. Et omnino verisimile est authorem respexisse hic ad locum qui est Leuitic. 5. vbi huius verbi multus, vsus est pro eo qui per errorem delinquit, tribuitúrque etiam illi qui perperam iurat, vbi nos legimus: Anima quæ iurauerit, & protulerit labiis suis vt vel malè quid faceret vel bene, & idipsum iuramento & sermone firmauerit, oblitáque postea intellexerit delictum suum, &c. Ex quo capite etiã intelligere licet quid sit quod hic dicitur: delictum illius super ipsum erit. Id enim est quod ibi dicitur, portabit iniquitatem suam, vel peccato subiacebit. hoc est, etsi per ignorantiam peccauit, & inaduertentiã, nihilominus

tamen peccatum suum agnoscere & expiare tenebitur. Quomodo autē id fieri debeat, subiungitur cum dicitur: Agat pœnitentiam pro peccato (vel, vt habent Hebræa, confiteatur peccatum suum) & offerat de gregibus agnum siue caprā, &c. Ad quod etiam videtur hic author respexisse cùm subiungitur: Et si dissimulauerit, delinquet dupliciter: vt sit sensus: Si dissimulauerit delictum suū in quod incidit iurando temerè & per ignorantiam, hoc est, si neglexerit delictum suum iuxta legis præscriptum expiare, delinquet dupliciter: quia & peccauit iurando, & peccat non expiando peccatum suum. Hic videtur esse genuinus huius loci sensus, iuxta quem nostra lectio sic est accipienda. Si qui iurat frustrauerit iuramentum (non enim legendum est, frustrauerit fratrem cum accusatiuum: fratrem; nec Græca habeant, nec Rabanus: nec libri correctiores impressi (hoc est, si frustra protulerit iuramentum: ita vt non adimpleuerit quod iurauit) etiamsi per ignorantiam & obliuionem id acciderit, peccato tamen subiacebit, suúmque peccatum portare & expiare obligatus erit: Si autem dissimulauerit delictum suum, illúdque agnoscere & expiare neglexerit, aut, vt est Græcis ὑπερίδῃ, hoc est, contempserit, delinquet dupliciter. Potest, & frustrauerit, accipi positum pro frustratus fuerit, aut errauerit, vt significetur qui per obliuionem prætermiserit iuramentum suum implere: & qui per inaduertentiam iurauerit. Sic enim correspondet verbo Græco in sequenti sententia per, in vacuū iurantem, vel: vt est Græcis, διακενῶς, hoc est inaniter & frustra, rectè quidam intelligunt eum qui leuiter & nulla de causa iurat: quique illud facit nec cum suo commodo, nec cum alterius incommodo, vt istud subiectum sit contra eos qui putant se à crimine liberos esse: si iuramento leuiter emisso nemini noceant. De tali ergo dicit q nō iustificabitur, hoc est: non habebitur apud Deum iustus & innocens, sed reus & vindictæ obnoxius, quia domus & familia eius replebitur retributione, hoc est, digna & promerita vltione, nec sinet id Deus inultum. Pro quo rursum est Græcis ἐπαγωγῆς, hoc est, vltione. Quod autem in quibusdam libris additur pessima, à quibusdam explicandi causa additum est: cùm in multis libris non sit: sicut nec in Græcis.

15 *Est & alia loquela contraria morti, non inueniatur in hæreditate Iacob.*

QVONIAM absurdum visum est quibusdā, vt loquela illa, de qua loquitur, cùm mala sit: dicatur contraria morti: mutauerunt quidam illud in econtrario in mortem. Et Lyranus legit contraria in mortem quanquam & alterius meminit lectionis. At ex Græcis satis apparet interpretem potius vertisse, contraria morti, cum habeant ἀντιπεριβεβλημένη θανάτῳ, quod sonat, vestita morte, sed interpres vertit quasi legisset ἀντιβεβλημένη. Id enim est, opposita vel contraria. Nō est aūt Græcis: alia loquela, sed tantum ἔστι λέξις, est loquela vel sermo. Vnde sunt qui adhuc hęc dicta putant de iuramento, vt significetur esse iuramentum quod morte sit obuolutum, vtpote periurium. verum cum in veteri lege iuramenta temeraria & periuria non legantur morte punienda esse, rectius videtur hic post sermonem de iureiurando: subiecisse de alio linguæ vitio longe peiore, vtpote quod morte sit puniendum, quódque peculiariter à progenie Iacob & populo Israelitico abesse cupiat tanquam illo maximè indignum. Id omnino verisimile est ipsum voluisse significare esse blasphemiam & maledictionem Dei: vitium adeò enorme: vt nec nominari sustineat: ita vt nomine benedictionis Dei aliquando significetur rectè & per antiphrasim, vt ibi: Benedic Deo, & morere. Hoc vitium vestitum & obuolutum est morte, quia præceptum est vt blasphemus lapidetur & occidatur, vt patet Leuit. 24. Proinde rectè noster vertit. Est & alia loquela. Cùm autem sequitur contraria morti: datiuus, morti, non videtur construendus cum contraria, sed cum verbo, est, vt sit sensus: Est etiam alia loquela prædictæ contraria, quæ est in mortem, hoc est, quæ mortem mox adfert. Iuxta Lyranum in datiuo, morti, subintelligitur obligata vel destinata. Rectè autem blasphemia dicitur vitio de quo prius dictum est, nempe iuramento contraria, quia iuramentum videtur habere Dei honorationem, vt qui in testem tanquam veracissimus adhibetur, at blasphemia apertam habet Dei inhonorationem. Aut si datiuus morti, construatur cum adiectiuo, contraria, intelligendum est hanc de qua loquitur loquelam contrariam dici morti, quia mortem habet sibi quasi è regione oppositam, & proinde vicinam & correspondentem, quomodo dicit Dominus, ite in castellum quod contra vos est, hoc est, quod è regione vestri est, & in prospectu vestro, vobisque vicinum.

Iob. 2.

Mat. 21.

16 *Etenim a misericordibus omnia hæc auferentur, in delictis non volutabunt.*

MALE quidam habent, voluptabunt, cùm legendum sit: volutabunt, vt multa habēt scripta, vel volutabuntur, vt iā habent libri correctiores impressi. Id enim satis declarant Gręca, quæ habent ἐγκυλισθήσονται, hoc est, inuoluentur. Pro, misericordibus: Græcis est εὐσεβῶν, hoc est, piis: qui scilicet piè Deum colunt, & ob id quàm longissimè absunt ab impietate blasphemiæ & periurij, atque temerarij iuramenti, per quæ Deus dehonestatur, eiúsque nomen iniuria afficitur. Qui autem sic verè pij sunt in Deum, etiam sunt misericordes & in seipsos, bene facientes animæ suæ, & in proximos propter Deum. A talibus auferentur & elongabuntur illa grandia vitia: quia & ipsi ab eis sua voluntate abhorrebunt: & Dei gratia protegentur ne in talia incidant. Redimet enim Dominus animas sanctorū suorum, & non delinquent omnes qui sperant in eum. Vnde etsi aliquando in vitia quidam impingant, non tamen volutabunt se, nec inuoluentur in delictis, maximè talibus: sic vt ab eis occupentur, & in eis hæreant. Nam, vt habet Ioannes: Qui manet in Deo non peccat. &; Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit.

Psal. 34.

1. Io. 3.

17 *Indisciplinatæ loquelæ non assuescat os tuum, est enim in ea verbum peccati.*

PRO, indisciplinatæ loquelæ: Græcis est in editione Germanica, quæ nostræ versioni maximè conformis est, ἀπαιδευσίᾳ ἀσυρῆ, hoc est, ineruditioni molestæ, vel rusticitati temerariæ. Quidam legunt: Indisciplinosæ loquelæ. Apud Augustinum in Speculo legitur tantum, indisciplinationi: Omnino videtur hic tertium vitium linguæ notare, à cuius assuetudine cauendum sit

sit, nempè vitium irreuerentis locutionis, quæ vocatur indisciplinata loquela, quia eorũ est qui non sunt benè instituti: sicut contra benè institutorum est, reuerenter omnibus & maximè maioribus loqui. A rusticitate ergo verborum reuocat, quòd ea etiam non careat peccato, sed in ea sit verbum peccati, hoc est, sermo vitiosus. Peccatum enim est, non deferre, etiam verbis honorem proximo, sed contumeliosè, durè & rusticè loquendo, alios ad indignationem prouocare. Et quoniam ad reuerentiam verborum parentes boni suos filios diligenter monent: Item quoniam ipsa fidelium origo ex sanctis parentibus eos monet honestatis, ideo subiicit.

---

18 Memento patris & matris tuæ: in medio enim magnatorũ cõsistis.
19 Ne quando obliuiscatur te Deus in conspectu illorum, & assiduitate tua infatuatus improperium patiaris.
20 Et maluisses non nasci, & diem natiuitatis tuæ maledicas.

VIDETVR omnibus perpensis hic esse sensus: Vt rusticitati & verborum irreuerentiæ non assuescas, memor esto institutionis & peccatorum quæ à parentibus accepisti. Memento item ex qualibus sis ortus parentibus, sanctis scilicet, & Deum verum colentibus: Consistis enim & conuersaris inter magnatos, nempè cultores Dei sanctos homines, sanctósque angelos Dei, qui sunt in medio populi Dei, & contemplantur singulorum mores: vnde merito tibi cauendum est ne coram talibus indecore te geras, siue assuescas ineptè & inhonestè loqui. Ne aliquando eueniat, vt sicut tu noluisti meminisse præceptorum & reuerentiæ quam te docuerunt tui parentes, originis item tuæ: ita etiam vicissim eueniat vt Deus obliuiscatur tui in bonum, ad honorandum scilicet te in conspectu illorum magnatorum, in quorum oculis & auribus indecorè te hic gessisti. Atque tunc tu, qui iam mala loquendi assuetudine & assiduitate infatuatus es, improperium patiaris & ignominiam quando ex eorum consortio, cùm quibus iam in populo Dei censeris, turpiter eiicieris, & tuæ irreuerentiæ & inobedientiæ iustas dabis pœnas. Ex quo & hoc consequetur, vt qui, si voluisses, in parentibus tuis gloriari poteras, ob ignominiæ & pœnarum magnitudinem malis non fuisse natus, & maledicas diem natiuitatis tuæ, siue in hoc sæculo, siue in futuro. Docet ergo reuerentiam & honestatem verborum iuxta parentum monita & sanctam originem seruandam, vel ob honorem qui debetur cœtui sanctorum, sicut & Paulus monet mulieres in ecclesia habere velamen super caput tuum, & propter angelos.
1. Cor. 11. Et Tobias consideratione parentum à quibus nati erant suam coniugem monet honestatis & temperantiæ, dicens: Filij quippe sanctorum sumus, & non possumus ita coniungi, sicut & gentes quæ ignorant Deum, vt est Tobiæ 8. Et diligenter obseruandum est quod illi, Memento patris, opponatur ne obliuiscatur te Deus, & honori quem quisque ex sanctorum cœtu obtinet, opponitur improperium & dedecus, quod irreuerẽs incurrit siue hic siue postea in conspectu sanctorum, & hominum, & angelorum, Vtinam huic locum nostri temporis hæretici benè obseruarent, vt memores suorum parentum, abstinerent à tam inhonestis & maledicis verbis, quibus ecclesiam Dei, eiúsque præpositos & veterem religionem in cessunt, Græca quædam hant per futurum, In medio magnatorum consistes vel considebis. Et potest intelligi de honore quem filij obedientes præceptis parentum suorum consequentur siue hic siue postea, cùm eis dabitur vt sedeant in regno Dei cum principibus populi sui. Germanicum tamen exemplar habet præsens, vt nos. συνεδρεύεις.

---

21 Homo assuetus in verbis improperij in omnibus diebus suis non erudietur.

AVT notat hic aliud linguę vitium à quo cauẽdum sit, nẽpe contumeliam & improperium: aut etiam hoc vitiũ pertinet ad illud quod modo dixit, indisciplinatam loquelam. Sub ea enim non tantum continetur verborum rusticitas, sed maledicentia omnis, conuitium, & id genus alia. Postquam ergo monuit nõ esse assuescendum imperitæ & ineruditæ loquacitati, subiungit eum qui assuetus fuerit verbis improperij, nunquam susceptum meliorem institutionem, significans eam consuetudinem ita firmiter adhærere, vt vel nunquam vel ægrè diuelli ab homine possit, & contraria institutio suscipi: & proinde ab ea assuetudine maximè cauẽdum, vt per quam de homine ferè sit desperatum. Nec mirum, cum improperiis & conuitiis assuetus facilè etiam in suum monitorem insurget, & pro salubri monitione conuitia regeret.

22 Duo genera abundant in peccatis, & tertium adducit iram & perditionem.

POST vitia linguæ procedit ad vitia operum, sicut & prius in principio capitis, postquam precatus est linguæ continentiam, deinde precatus est & vitæ totius temperantiam. Tria autem genera hominum scilicet esse dicit quorum duobus tribuit abundare in peccatis, vel vt habent Gręca multiplicare peccata, hoc est, frequenter & incessanter peccare: tertium verò dicit adducere sibi iram, hoc est, grauem vltionem & perniciem. Quæ tria in sequentibus declarantur, quamuis hæc varia à diuersis accipiantur.

---

23 Anima calida quasi ignis ardens, non extinguetur donec aliquid glutiat.

PRIMVM hic genus indicatur quod abundat in peccatis. Et significatur vitium aliquod in animo consistens, cùm hic dicatur de anima callida, in sequenti verò versu de homine nequam in ore carnis suæ. Itaque hic ferè intelliguntur notari homines auari, qui animam habent calidam, & æstu concupiscentiæ inflammatam instar ignis, nec satiantur vnquam donec lucrum aliquod siue per fas siue per nefas conquirant: nec tamen etiam tunc satiantur, sed semper plus expetunt, instar ignis qui nũquam dicit, sufficit, vt est Prouerb. 30. De his ergo rectè dicitur quòd abundant in peccatis, & multiplicant peccata, quia tales indies peccare contingit semper anhelantes ad quæstum. Quidam tamen hic non tantum auaros notatos intelligunt, sed in genere eos in quibus prauæ animi cupiditates, quales sunt ira, odium, auaritia, ambitio, cæteræque immoderatæ affectiones in animo ita efferuescunt vt contineri nullo modo valeant. Est enim animus hominis peccatoris instar fornacis exardescentis & perpetuò æstuantis, qui non quiescit donec voti compos fiat. Vnde & Isaias capite 57.

Im

Impij, inquit, quasi mare feruens quod quiescere non potest. Notandum autem quod noster vertit, donec aliquid glutiat, melius ex Græcis verti, donec absumatur. Est enim κατα ποθῆ aoristus passiuus. Itaque significatur, quod quemadmodum ignis non extinguitur, priusquam maxima vi aquę oppressus consumptusque fuerit: ita etiam huiusmodi ardor feruórque cupiditatum in animo hominis vt in plurimum nõ ante extinguitur, quàm ipse homo morte consumptus fuerit. Benè ergo de tali hominum genere dicitur, quòd multiplicant peccata.

24 Et homo nequam in ore carnis suæ non desinet donec incendat ignem.

SECVNDVM hic genus insinuatur, quod tamẽ aliud insinuatur in Græca lectione, quàm in nostra intelligitur. Nam Græca omnia habeut, ἄνθρωπος πόρνος ἐν σώματι σαρκὸς αὐτοῦ, homo scortator in corpore carnis suę, vt secundũ genus sit scortatorum, de quibus est hic versus & sequens: tertium verò sit adulterorum, de quibus postea prolixè. Noster interpres pro πόρνος declarat se legisse πόνηρος: & pro σώματι, ςόματι. Itaque nostri ferè intelligunt hic notari gulosos, quorum vitium consistit in ore carnis suæ, quo indesinenter appetũt ea quæ carnis sunt, intelligúntque tales nõ cessare donec in seipsis accẽdant ignem libidinis quæ ex gula nascitur. Potest tamen etiam nostra lectio accipi de scortatoribus, vt illud in ore carnis suæ, accipiatur pro appetitu carnis. & sit sensus. Et homo qui nequam est in appetitu suæ carnis, hoc est, homo scortator nõ desinit nec quiescet, donec in appetẽtia carnis suę accẽdat ignem, libidinem scilicet, quæ in corpore scortatorum quasi quædam flamma exardescit. Quamuis enim hoc vitium ab animo impudico oriatur, tamen ex omnibus in corpore maximè apparet & extat, in eoque illustres libidinis flammas profert. Est enim huiusmodi libido in corporis titillatione posita, ideoque hoc vitium distinguit à priore per subiectum, quòd illud secum suam quasi quandam fornacem in animo habeat, hoc vero in corpore magis existat. Nec mirum q; nomine oris appetit' libidinosus significetur, cùm mox nomine panis, desiderata mulier designetur. In hoc vitium etiam benè competit abundare in peccatis, quia vitium hoc tenacissime adhæret, & subinde repetitur, nec facilè sacietatẽ adfert: vnde subiũgitur.

25 Homini fornicario omnis panis dulcis, non fatigabitur transgrediens vsque ad finem.

EXPRIMIT conditionem scortatorum, qui vaga scilicet libidine delectantur: vt in iuuenibus plerisque accidit, qui flagitiosam consuetudinem quarumuis mulierum sine delectu appetũt, ideoque omnis panis eis dulcis dicitur, quia scilicet quæuis mulier eis placet, satisque habent sivo luptatem suam vel cum quauis expleant. Et quoniam vitiũ hoc tenacissimè hærere solet, nec satietatem adfert, rectè de talibus dicitur, non fatigabitur qui talis est, ita vt sæpius repetita libidine, deinceps quasi satiatus esset, sed persistet transgredi mandata DEI vsque ad finem vitæ suæ.

26 Omnis homo qui transgreditur lect suum contemnẽs animã suam & dicens: Quis me videt?

TERTIVM hic genus insinuat, nempe adulteros, in quos competit quòd de tertio genere dicebatur, nempè adducere iram, quia secũdum legem adulterium morte puniebatur, non autem scortatio & simplex fornicatio. Ideóque absolutè & imperfecta oratione dicitur, homo qui transgreditur lectum suum, vt subaudias, est tertium illud genus de quo dixi nisi potius oratio sit suspensa vsque ad illud quod sequitur, Hic in plateis. Scortator enim qui coniugatus non est, non dicitur transgredi lectum suum, sed tantum adulter, qui sua coniuge non contentus, fidem thori violat, alienásque sectatur, qui rectè dicitur contemnere animam suam, quia vitam suam certo exponit periculo. Talium mores & ingenium hic prolixè depingit Sapiens & insectatur, ostendens eorum peccatum eo esse grauius, quòd nihil præter hominũ oculos metuẽtes DEUM nõ vereantur nec reformident, à quo res humanas negligi impiè arbitrantur. Itaque inducit eos dicentes. Quis me videt? & quæ sequuntur. Legunt plerique in hac sententia, contemnens in animam suam. At propositionem, in, quædam scripta non habebant, & nominatim codex Bessarionis.

26 Tenebræ circundant me, & parietes cooperiunt me & nemo circumspicit me, quem vereor? delictorum meorum non memorabitur altissimus.

CLARA sunt hæc verba, quibus adulter significat cùm ab hominibus non videtur, neminem sibi timendum, quòd putet Deum qui in alto cœlorum loco residet, non inde respecturum ad ea quæ hic inferius aguntur. Similia sunt apud Iob. ca. 24. Oculus, inquit, adulteri obseruat caliginem, dicens: Non me videbit oculus &c. Sed obscuriora sunt quæ in nostra lectione sequuntur.

27 Et non intelligit quoniam omnia videt oculus, illius quoniam expellit à se timorem Dei, huiusmodi hominis timor, & oculi hominum timentes illum.

PRO his omnibus Græcis tantum est, Et oculi hominum timor ipsius, hoc est, talis tantum timet oculos hominum, tantum metuit ab hominibus videri, illorúmque oculos offendere. Itaque pauca illa verba interpres pluribus expressit, quæ sic commodè accipiuntur, Talis non intelligit vel non intellexit (vtrunque enim legitur) quod omnia videat oculus Dei, ideóque id non intelligit, vel non cogitat quoniam talis timor hominis, hoc est, timor quo ille tantum metuit ab homine videri, & hominem offendere, expellit à se pro ab ipso, timorẽ Dei, hoc est, dum hominem metuere facit, efficit vt de DEI timore non cogitet. Id rursum aliis verbis sic dicitur, Et oculi hominum, qui scilicet obseruant tantum ne ab homine videantur, timentes ipsum hominem tantum expellunt ab ipso timorẽ DEI. Quidã autem libri separant à verbo, expellit, illã partẽ, huiusmodi hominis timor, &c. vt suppositum verbi expellit, sit non, timor, sed is de quo dixit, nõ intelligit, quemadmodum requirit relatiuum reciprocum, se, vt sit sensus: Non intelligit DEUM omnia videre, quoniam ipse expellit ex se timorem Domini. Deinde noua sententia quasi per parenthesin interiecta sequatur, Huiusmodi hominis timor, vt subaudias verbum, est, & sit sensus: Talis est timor hominis, & tales sunt oculi hominũ qui tantũ timent hominẽ & obseruãt tãtũ

ne ab homine videantur, à quo sibi malè metuūt. Hæc distinctio magis placet, & inuenitur præter alios in codice Bessarionis.

28 *Et non cognouit quoniam oculi Domini multo plus lucidiores sunt super solem, circunspicientes omnes vias hominum, & profundum abyssi, & hominum corda intuentes in absconditas partes.*

PVLCHRE soli comparat oculum Dei, quod sicut sol ex cœlorum altitudine omnia sua luce perlustrat & intuetur, omniaque abdita in tenebris profert in lucem, & videri ab hominibus facit: ita & diuinus oculus; hoc est, intuitus & sciētia omnia circunspicit & contuetur, atque tādem omnia in lucem profert. Verum cùm sol suo motu rebus per temporum interualla abesse cogatur, & etiam præsens excludi possit ab ædibus, nec in intimas terræ partes sua luce possit penetrare: Dei oculum nihil omnino effugere potest, nec àrerum contemplatione, vel temporis vicissitudine, vel quocunque impedimento, vel quauis profunditate excludi potest, vnde rectè Dei oculi multo lucidiores sole dicuntur. Cum autem omnia eius oculi conspiciant, peculiariter omnes vias & actiones hominum circumspiciunt, hominumque corda & cogitationes, etiam in absconditas mundi partes, quia illorum peculiariter Deus habet curam & prouidentiam, vt quibus suo tempore redditurus est mercedem secundum opera illorum.

29 *Domino enim Deo, antequam crearentur, omnia sunt agnita, sic & post perfectum respicit omnia.*

BENE ostendit Dei oculos sole esse lucidiores: quia ipse non tantum aspicit præsentia sicut sol sed etiam omnia futura antequam sint, & præterita quoque etiam cum iam esse desierint. Domino enim, inquit, omnia sunt agnita antequam crearentur, sic & postquam aliquid perfectum est respicit omnia.

30 *Hic in plateis ciuitatis vindicabitur, & quasi pullus equinus fugabitur, & vbi non sperauit, apprehendetur.*

SENTENTIA hactenus suspensa, ibique incipiens, omnis homo qui transgreditur, post multa interposita hic iam absoluitur, ostenditurque quod adulter pertineat ad tertium illud genus quod iram adducit & vltionem, quia, inquit, in plateis ciuitatis, publice scilicet & in conspectu omnium ciuium, supplicium de eo sumetur, & qui se securum esse putauit, ac studiose cauit ne adulterium eius deprehenderetur, vbi non putauit nec suspicatus est, apprehendetur rapieturque ad supplicium. Pro sperauit, enim Græcè est ὑπενόησεν: hoc est, suspicatus est, proinde, sperauit, hic positum est pro timuit & existimauit. Quod autem in medio habemus, & quasi pullus equinus fugabitur, Græca modò non habent. Rectè tamen pullo equino comparatur adulter, vt qui ad adulterium perpetrandum lasciuus fuit & fortis, instar equi, iuxta illud Iere. 5. Equi amatores & emissarij facti sunt vnusquisque ad vxorem proximi sui hinniebat, perpetrato adulterio veluti tener pullus equinus timidus & fugax, ex conscientiæ remorsu paueat & deprehensus fugiat, nec tamen effugiat, sed vbi se securum fore sperauit, apprehendatur. Id nonnunquam etiam in hoc mundo corporaliter accidit: at ineuitabiliter apud Deum impletur, quando qui in perpetrando scelere audax est, & nihil timet, post admissum crimen timere incipit, & cum Cain vagus & profugus viuit in terra, qui inopinato aliquando diuina vltione opprimetur, in conspectu omnium supplicium ferēs cum summa ignominia, de qua & sequitur.

31 *Et erit dedecus omnibus, eo quòd non intellexerit timorē Domini.*

QVONIAM inquit, non habuit rationem timoris Domini, nec de eo cogitare voluit, vt per eum timorem dedecus adulterij vitaret, Deo eius adulterium propalante, erit omnibus in dedecus, hoc est, omnes eum habebunt dedecorosum & ignominiosum & ob admissum flagitium, & ob illatum supplicium. Itaque incidet in dedecus quod studiosè vitare se posse credidit per tenebras. Declaratum est illud ex parte in Dauide cū Bersabee adulterante, & suum crimen studiosè tegere volente. Cui dictum est à Domino: Tu fecisti absconditè, ego autem faciam verbum istud in cōspectu omnis Israël, & in conspectu solis.

32 *Sic & mulier omnis relinquens virum suum, & statuens hæreditatem ex alieno matrimonio.*

QVOD de adulterio dixit, id & adulterā mereri docet, ostendens etiam illam pertinere ad tertium genus quod iram adducit. Et rursum est oratio imperfecta, vel potius suspensa, quæ, quibusdam per parenthesin interpositis, posteà perficitur ibi, hæc in ecclesiam adducetur. Adulterā autem dicit constituere hæreditatem ex alieno matrimonio: quia ex viro alterius matrimonij procreat filios, qui velut legitimi filij hæredes sint futuri sui mariti. Hoc crimen quoniam variis de causis enorme est, priusquam orationem absoluat & indicet qua pœna & vltione dignum sit ostendit eius maleficij iniuriam late patere, nec simplicem esse, sed tripartitā, interponēs quod sequitur.

33 *Primo enim in lege altissimi incredibilis fuit: & secundo in virum suum deliquit, tertio in adulterio fornicata est, & ex alio viro filios statuit sibi.*

INCREDIBILIS positum est pro infida vel inobediens, vt & alias. Est enim Grçcis ἠπείθησε. Tria mala enumerat, in flagitio adulterę, quorum tertium bipartium est, vt etiam quatuor deprehēdātur. Primò enim Dei authoritas violatur, cuius legi fides promissa & obedientia non præstatur. Secūdo, fides marito data rumpitur. Tertio & corpus ipsius nefario stupro corruptum est, quia per adulterium fornicata est, & legitimi hæredes nothis & suppositiis liberis defraudantur.

34 *Hæc in ecclesiam adducetur, & in filios eius respicietur.*
35 *Non tradent filij eius radices, & rami eius non dabunt fructum.*
36 *Relinquetur in maledictum memoria eius, & dedecus eius non delebitur.*

SICVT variis modis adultera peccauit, ita non tantum vno modo punietur. Primo enim in ecclesiam & cœtum populi Dei adducetur, vt ibi conuicta iuxta legem Dei coram omni populo lapidetur. Deinde respectus habebitur in filios eius, déque eis diligens habebitur inquisitio & visitatio (est enim Græcis, ἐπισκοπὴν ἔσται) vt spurij à legitimis secernantur, & omni honore & hæreditate in populo Dei careant, vt sic nō tantum in seipsa puniatur, sed etiam in suis filiis. Nec hi tantum honore in populo Dei carebūt, sed

& diuturna vita atque successione, Deo nimirum talem progeniem in sceleris detestationem cito absumente. Quod significatur cùm dicit, non tradent vel non dabunt filij eius radices, hoc est, non firmiter in terra collocabuntur, nec rami eius dabunt fructum, hoc est, filij eius spurij non proferét filios, per quos parentes quodammodo post mortem manent superstites. Similis est locus Sapien. 4. Adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, nec stabile firmamentum collocabunt, &c. Postremum etsi aliqua maneat eius memoria, ea tamen non relinquetur nisi in maledictum, hoc est, in maledictionem illius, vt scilicet cum ignominia & maledictione eius fiat memoria. Ex qua tam insigni punitione, magna consequetur in populo vtilitas, quę deinde exprimitur. Porro quod ad lectionem attinet, quidam libri habent, Derelinquet memoriam eius, positum sit pro suam. Alij derelinquent memoriam eius, vt ad filios, verbum referatur. Alij, relinquetur memoria eius, sed ad rem parum facit. Græca verti possunt. Derelinquet memoriam suam.

37 *Et cognoscent qui derelicti sunt, quoniam nihil melius est quam timor Dei, & nihil dulcius, quàm respicere in mandatis Domini.*

QVI derelicti sunt, hoc est, superstites, apud quos manet memoria, ex supplicio quod de adultera & eius posteritate sumitur, admoniti cognoscét & quod nihil vtilius est homini quam timor Dei, & quod nihil sit dulcius quàm attendere semper ad mandata Domini, vt eorum intuitu homo semper & à malo reuocetur, & ad bonum impellatur. Obseruatio enim mandatorum Dei adfert secum & summam vtilitatem & summam voluptatem: nec hæc tantum, sed etiam honestatem, ita vt triplex in ea bonum sit situm, vtile, delectabile, & honestum. Quod sequens sententia, qua hanc doctrinam claudit, bene comprobat.

38 *Gloria magna est sequi Dominum, longitudo enim dierum assumetur ab eo.*

SICVT magnum dedecus sequitur alteros & alios peccatores, vt iam ostensum est: ita magnum decus & honor magnus est, sequi Dominum, eique in omnibus obedire, siue quia hoc ipsum summam tandem gloriam adfert. siue etiam quia in eo ipso quis seipsum honore & gloria afficit, quod Deo vt oportet seipsum subiicit, & quam debet obedientiam præstat, nam vt bene dictum est, Seruire Deo, regnare est. Cum autem sequitur. Longitudo enim dierum assumetur ab eo, relatiuum, eo, videri posset referendum ad illum qui sequitur Dominum, vel ad sequi Dominum, vt sit sensus: Longitudo dierum, hoc est, vita vel hic diuturna, vel post hanc vitam æterna obtinebitur ab eo qui sequitur Dominũ, vel per eam rem quæ est sequi Dominum. At melius cum Lyrano refertur ad Dominum, vt sit sensus: Per sequelam Domini, longitudo dierum assumetur, hoc est, accipietur à Domino, qui vitam æternam largietur suis sectatoribus. Græcè est, lõgitudo dierum est suscipi te ab eo, scilicet Domino. Fortè interpres vertit, longitudo enim dierum assumite ab eo, vt sit sensus: lõgitudo dierum, hoc est, vita æterna obtinetur per hoc quòd Dominus te assumit ad se.

CAPVT XXIIII.

1 *Sapientia laudabit animam suam, & in Domino honorabitur, & in medio populi sui gloriabitur.*

2 *Et in ecclesiis altissimi aperiet os suum, & in conspectu virtutis illius gloriabitur.*

HOC capite introducit Sapiens encomium sapientiæ, quam & de seipsa loquentem facit, imitatus Salomonem, qui in Prouerbiis capit. 8. sapientiam similia de se prædicantem introducit. Sicut autem ibi dictum est authorem loqui de sapientia diuina in genere, partim vt est in Deo, partim vt est in homine per participationem, ipsúmque more in scripturis recepto per prosopopœiam, sapientiæ tribuere personam. Deinde quòd quæ sic in genere de sapientia diuina dicuntur ad literam mystico sensu de filio Dei intelligenda sint, qui per appropriationem, authore Paulo, est Dei virtus, 1. Cor. 1. & Dei sapientia: ita & hic dicendum est, nec necesse est hæc multis repetere. Primum ergo author, priusquam sapientiam loquentem faciat, præmittit quid sapientia dictura sit, vt ad eius sermones audiendos auidiores facit auditores, significatque se introducturum eam ad prædicandum seipsam, quasi quæ sola seipsam optimè nouit, & pro suo officio valde cupiat in sui amoré suos pertrahere, non in suã vtilitatem, sed in illorum bonum. Est enim sapientiæ proprium, omnes velle ad sapientiæ studium & amorem perducere. Dicit ergo: Sapientia laudabit animam suam. Quod humano more dictum est, quasi sapientia haberet animam, cuius virtutes & præclara opera esset cõmemoratura. Sensus auté est, ꝙ laudabit seipsam, quomodo apud Amos dicitur: Iurauit Dominus in anima sua, hoc est, in seipso, vel per semetipsum: & quod dicere vult tale est: Iam in superioribus multam quidem sapientiæ laudem aliquoties intuli, at præstat vt ipsammet se laudantem audiatis quæ optimè omnium & se nouit & sua facta: itaque introducam eam laudes proprias explicantem. Quod additur: & in Domino honorabitur, vt satis est impertinens huic loco, ita nec est in Græcis, quæ etiam hanc sententiam habent bimembrem. Magis conueniet huic loco, si sic intelligatur in domino non coram Domino honorabitur à seipsa, hoc est, ipsa honorabit seipsam laudes suas recẽsens, sed in Domino, quia vera laude, & ad Dei honorem & auditorum vtilitatem, non autem vanę gloriæ cupiditate. Sequentibus verbis explicatur vbi & apud quos laudatura sit seipsam. In medio, inquit, populi sui, fidelium scilicet, quos peculiariter regendos & instruẽdos suscepit, ibi gloriabitur de suis præclaris virtutibus & operibus. Et vt explicaret quis sit sapientiæ populus, nec alius putetur esse populus sapientiæ quàm Dei, subiicit: In ecclesiis, hoc est, in cœtibus & congregationibus (Græcè est singulare, in ecclesia) altissimi aperiet os suum. Idem verisimile est significari parte sequenti: & in conspectu virtutis illius gloriabitur. Nomine enim virtutis, & vt est Græcis, δυνάμεως Dei, sæpè significatur exercitus Dei qui sub Deo militat, & per quem hostes suos debellat, siue sint angeli boni, siue sancti, qui adhuc hic bella domini bellant, vnde dicitur Dominus sabaoth & Dominus virtutũ: Itaq; sensus erit, gloriabitur coram toto exercitu Dei angelis scilicet & piis hominib. neq; enim pudet

eam suiipsius. Pulchrè autem Dei populum duplici nomine honorat, vt eum dicat & ecclesiam vel ecclesias altissimi: & eius exercitum, ecclesiam, ob conuentus ad sacra peragenda quæ pacis sunt: exercitum, ad bella Deo duce gerenda. Coram hoc populo illam peculiariter locuturam dicit, tum quòd huius peculiarem habeat curam, tum quod ille solus percipiendæ sapientiæ capax sit cum aliæ gentes eam execrentur & audire nolint, vnde rectè subiicitur.

3 *Et in medio populi sui exaltabitur, & in plenitudine sancta admirabitur.*
4 *Et in multitudine electorum habebit laudem, & inter benedictos benedicetur, dicens:*

DVos hos versus etsi modo Græca non habeant, verisimile tamen est nostrum interpretem in Græcis legisse. Significant autem meritò sapientiam, suum Deique populum delegisse ad prædicandum seipsam apud illum, nempè quia ibi auditis eius laudibus, ipsa ab omnibus exaltabitur, & in plenitudine sancta, hoc est, in pleno magnoque sanctorum cœtu erit omnibus admirationi. Ibi consequetur laudem, & inter eos qui benedicti sunt à Deo & electi, ipsa quoque benedicetur & laudabitur.

5 *Ego ex ore altissimi prodiui, primogenita ante omnem creaturam.*

AMPLAM nũc narrationẽ ornatámque cõmemorationem sapientiæ instituit, in qua & originem suam & opera sua ipsa exponit, significans primũ nullam rerum naturam esse in mundo, in qua creanda efficiendaque non adfuerit: Deinde ab ea vniuersitate ad peculiarem populum Israel, quasi ad propriam hæreditatem progreditur. Quod ergo dicit, ego ex ore altissimi prodiui: iuxta literalem sensum significat sapientiam Dei verbo æditam esse in mundo, cùm Dei verbo omnia creata sunt, in quibus Dei sapientia, (quæ ante creationem veluti latebat in corde Dei) mirè declarata est, & hominibus exhibita. Quæ & primogenitam se dicit ante omnem creaturã, quòd ante omnia in Deo substiterit nunquam quidem in eo incipiens, sed cum eo semper permanens. Iuxta mysticum & altiorem sensum nouo testamento proprium filius Dei se dicit ex ore altissimi prodiisse, quòd ab æterno instar verbi à patre processerit, vnde & verbum à Io. 1. vocatur, quod in principio erat apud Deũ, & per quod facta sunt omnia.

6 *Ego feci vt oriretur in cælis lumen indeficiens, & sicut nebula obtexi omnem terram.*

MALE quidam libri habent, carnem, pro, terram, cùm Græcis sit γῆν Videtur autem significari quod sapientia cœlum quidem indeficienti lumine ornauerit, quod factum est primo die, terram verò obtexerit caligine, siue quia scriptum est: Et tenebræ erant super faciem abyssi: siue quia post lumen creatum fecit diei succedere noctem, quę velut caligine omnem terram suo tẽpore obtegit. Verùm notandum, priorem huius sententiæ partem de creato lumine non esse Græcis, sicut nec posteriorem partem præcedentis sententiæ. Tantum enim habẽt, Ego ex ore altissimi prodij, & sicut nebula cooperui terram. Nec est dictio, nebula, ablatiui casus, sed nominatiuus, vt sit sensus, instar nebulæ obtexi omnem terram, & quemadmodum nebula totam terram aliquam cooperit, ita & ego obtexi omnem terram. Quo significat sapientia, se sua gloria & immensitate sua vniuersam terram repleuisse & occupasse, quemadmodum nebula totam terram longè latéq; occupat & tegit. Vnde & in consecratione templi Salomonis, cum Dominus suę glorię pręsentiam ostendere vellet, in nebula apparuit: & cùm apud Isaiam Seraphim acclamassent, Plena est omnis terra gloria eius, domus impleta est fumo.

7 *Ego in altissimis habitaui, & thronus meus in columna nubis.*

NE quoniam se dixit terram obtexisse, videri posset ad terras tantum relegata, subiicit se etiam in cœlestibus habitationem & sedem obtinuisse, insinuans sibi competere quod de se Deus dicit in Prophetis: Cœlum & terram ego impleo. &: Cœlum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Porro in cœlestibus peculiariter se semper habitasse dicit, quòd locus altior cõpetat excelsis & rerum moderatoribus, quódque in cœlis peculiariter Dei sapientia declaretur & gloria, è quibus terrena hæc omnia & inferiora moderatur. Peculiariter verò in nubibus sępè Deus residere dicitur, quòd inuisibilis & longè ab intellectu humano semotus, ex nubibus mirabilia designet tonitrua, ventos, fulgura & pluuias: iuxta illud: Qui ponis nubem ascensum tuum. Vnde & hic sapientia thronum suum testatur esse in columna nubis alludens in nomine columnæ ad columnam illam nubis, qua in deserto Israelitę deducebantur per diem & per noctẽ, & in qua Deus Moysi loquebatur, iuxta illud Psa. In columna nubis loquebatur ad eos. Significat ergo sapiẽtia, sic se in nubibus semper sedẽ habuisse, vt ex illis velut ex colũna nubis, quæ erat populo Dei in deserto, multa bona & mirãda mortalibus prouenirẽt.

8 *Gyrum cœli circuiui sola, & profundum abyssi penetraui, & in fluctibus maris ambulaui, & in omni terra steti.*

HIs nihil aliud significat sapientia, quã se semper ab initio & superiora & inferiora omnia sua immensitate comprehendisse, perspectáque ac cognita habuisse, nihilque esse quantumuis altum, quantumuis profundum, quantumuis latum & amplum, ad quod ipsa nõ pertigerit sua infinitate & cognitione. Allegoria enim est in circumire, penetrare, ambulare, & stare, quæ humano more sapientiæ tribuũtur: ad significandũ eam ad omnia peruenisse, & complexam esse omnia.

9 *Et in omni populo & in omni gente primatum habui & omnium excellentium & humilium corda virtute calcaui.*

NON tantum, inquit, mea immensitas ad inanimata omnia pertigit, sed etiam ab initio semper dominata sum in omni populo & gente, regens omnes meáque virtute calcaui, mihique subieci omnium & excellentium hominum & abiectorũ corda, ita vt nemo se meę potestati eximere posset, nemo conatu aliquo impedire quod disposui valeret. Hęc autem omnia quę de sua origine, gloria & immensitate prædicat sapientia, eo spectant, vt magis intelligatur magnitudo beneficij à se populo Israëlitico (quem in suã peculiarem habitationem sibi postea delegit) pręstiti, & clarè omnes non ex inopia id factum agnoscant, sed ex singulari Dei beneficio, vt in sequentibus declarat.

10 *Et in his omnibus requiem quæsiui & in hæreditate Domini mo rabor.*

PRo in his omnibus, Græcè est, μετὰ τῶ των πάντων, hoc est, cum his omnibus, quasi dicat Cùm hæc omnia haberem, tamen quasi his non contenta, quæsiui mihi aliquem locum & gentem in qua peculiariter quiescerem, méque ob lectarem. In secundo membro pro Domini, Græcis est, τινὸς, quod est alicuius vel cuius, vt sensus esse possit: Et quæsiui in cuius hæreditate morarer, vel vt in alicuius hæreditate morarer: quasi dicat: Cùm varij essent in orbe dij, & singuli suum haberent populum & hæreditatem, quæsiui cuius populus & hæreditas mihi in mansionem peculiarem daretur. Quidam nostri libri pro Domini habent eius, & videri potest interpretem vertisse; cuius, quod deinde mutatum sit in eius, & quia relatiuum hoc non habuit antecedens, mutatum est in Domini. Vtut est, cum durior sit coniunctio temporum quæsiui & morabor, commutatione modi lenienda est locutio hoc modo: Quęsiui mihi requiem, & quæsiui vt in hæreditate Domini morarer. Sic enim rectè subiungitur.

11 *Tunc præcepit & dixit mihi creator omnium, & qui creauit me requieuit in tabernaculo meo.*

CVM inquit, tam anxiè mihi alicubi quietem dari peterem, Deus omnium creator mihi tandem certum locum, certamque mansionem attribuit, in gente scilicet Israëlitica. Nam pro, requieuit in tabernaculo meo, Græcè est, κατέπαυσε τὴν σκηνήν μου, hoc est, quiescere fecit, fixit vel locauit tabernaculum meum, constituendo scilicet mihi certum locum habitationis meæ. Proinde si velimus vt nostra lectio ad originalem sensum, qui proposito conuenit, accedat, commoda aliqua interpretatione accipienda est, vt neutrum, requieuit, actiuè accipiatur pro requiescere fecit, & sit sensus: requieuit me, hoc est, quiescere me fecit in tabernaculo meo, quod scilicet mihi quæsiui & optaui. Requiescere enim & quiescere etiam apud prophanos authores nonnunquam actiuè ponuntur, vt respódeant verbo Græco παύω, vt cùm Virgilius dicit in Pharmaceutria: Et mutata suos requierũt flumina cursus. Et Paulus in Mostel. Quiesce tumultum hunc qui est ante ostium. Si hæc interpretatio nostræ lectionis non placet, sic accipi poterit quod dicitur: requieuit in tabernaculo meo, vt sit sensus: requieuit in me, quam sibi velut in tabernaculum suum delegit, volens per me habitare in populo suo. Id etsi duriè sonare videtur, si de sapientia diuina in genere accipiatur, cùm hæc sit ipsamet Deus nec à Dei essentia discreta sit: tamen benè conuenit figuratæ locutioni, secundum quam introducitur hic sapientia tanquam persona aliqua apud Deum, & cum Deo subsistens. Proinde benè quadrat in filium Dei, qui per appropriationem est sapientia patris, in quo tanquam in tabernaculo suo Deus pater rectè dicitur quiescere, sicut de eo in Psalmis dictum est: In sole posuit tabernaculum suum. Porrò quomodo sapientia Deum se creasse, supra capite 1. & in Prouer. ca. 8. satis dictum est, nempe quòd in Deo subsistiterit, & Deus in seipso conceperit rationes, secundum quas mundum erat fabricaturus, vt de Deo humano more pro captu nostræ intelligentiæ loquamur. Ei verò qui appropriatè dicitur sapientia patris, rectè intelligitur tribui creatio ratione generationis æternę, secundum quam verè suam essentiam à patre accepit, vt creatio cùm filio Dei tribuitur pro generatione accipiatur. Potest & creatio filio Dei tribui ratione assumptæ humanæ naturæ, ratione cuius etiam ei benè competit quod dicitur, requieuit in tabernaculo meo: quia in Christo homine inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. At hic sensus non est proprius huic loco, vt satis patet ex sequentibus. Prou. 8 Sapien. 1. Coloss. 2.

12 *Et dixit mihi, In Iacob inhabita, & in Israel hæreditare, & in electis meis mitte radices.*

PER hoc quod dicit Deum sibi præcepisse & dixisse, nihil aliud significatur quam Dei voluntate factum esse, vt sapientia, quæ omnia obtinebat, peculiariter apud populum Israëliticum resideret: qui aliis populis ad idololatriam declinantibus, vnicè in cultu veri Dei retentus est, qui & legem à Deo accepit, & cæremonias Deum colendi, & per succedentes sibi semper doctores & Prophetas de Deo semper edoctus est, in quo item populo Dei sapientia, mira semper designauit peculiariter eius curam gerens quomodo suæ hæreditatis homo peculiarem curam habet, ob quæ omnia, rectè dicitur sapientia habitasse in Iacob, hoc est, progenie Iacob, & in Israele suam accepisse hæreditatem, & in electis à Deo firmiter radicatam esse.

13 *Ab initio & ante sæcula creata sum, & vsque ad futurum sæculum nõ desinam, & in habitatione sancta coram ipso ministraui.*

LEGVNT multi Ab initio & ante sæcula, sed coniunctionem, &, sicut non habent Græca, ita nec quædam scripta Latina Pro vsque ad futurum sæculum, Græcè est αἰῶνος ἕως, hoc est, vsque ad sæcula, hoc est, vsque in æternum. Repetit de sua ante tempora omnia ęternitate, vt ne putaretur tum primum cœpisse, cùm Israëliticum populum sibi in suam hęreditatem delegit & seipsam per legis dationem ostendere cæpit. Pro, inhabitatione sancta, est, ἐν σκηνῇ ἁγίᾳ: in tabernaculo sancto. Loquitur enim de tabernaculo Dei à Moyse erecto, in quo Deus peculiariter suam pręsentiam exhibebat, & in quo ab Israelitico populo colebatur, ratione cuius cultus Deo exhibiti, se dicit sapientia coram Deo in tabernaculo eius ministrasse: quia scilicet eius iussu & ordinatione populus ille cultum eum Deo deferebat. Est enim pro, ministraui, ἐλειτούργησα, quod verbum significat propriè publica munera & ministeria obire, qualia sunt sacrificare, & magistratum gerere, vnde & pro sacrificare sępe ponitur, & λειτουργία, pro sacrificio.

14 *Et sic in Sion firmata sum, & in ciuitate sanctificata similiter requieui, & in Ierusalem potestas mea.*

EXPONIT quomodo in ipso populo Israelitico, quem totum sibi accepit in suam habitationem & hęreditatem, peculiariter adhuc quendam locum accepit, per tabernaculum à Moyse erectum. Sic, inquit, hoc est, per tabernaculum & arcam Dei, cui tandem Dauidis tempore locus fixus deputatus est in mõte Sion & ciuitate Ierusalem, cùm prius per varia loca vagaretur, etiam ego firmata sum in Sion, quia is locus vnicè electus est, in quo Deo deinceps seruiretur, & lex Dei doceretur, à quo monte ciuitas Ierusalẽ cœpit vocari,

cari ciuitas ſancta,& ſanctificata,]per arcam ſcilicet & cultum Dei. In qua ſe ſapientia non tantum ſimiliter ſicut prius in toto populo quietem obtinuiſſe dicit,propter ſtabilem arcæ in eo loco mãſionem,ſed etiam poteſtatem, propter regiam ſedem quæ ibi à Dauide eſt conſtituta.

15 Et radicaui in populo honorificato,& in partes Dei mei hæreditas illius,& in plenitudine ſanctorum detentio me.

QVOD dixit de loco quem ſibi peculiarem delegit,id nũc de populo dicit,nempè quòd populum illum quem Dei ſingulari honore affecerat,educendo eum in mirabilib.ſignis ex Ægypto,ſic ſibi aſſumpſit,vt in eo firmiter perſiſteret, per doctrinã,& cultum in tabernaculo quod fuerat in medio eius exhibitum. Porrò ſecunda pars Græcè ſic habet,ἐν μερίδι κυρίου κληρονομίας αὐτοῦ. In parte Domini hęreditatis illius.Quem enim prius vocauit populum honorificatum,nunc vocat partem Domini,& partem hæreditatis illius,hoc eſt, portionem eius hæreditariam,iuxta illud,Deute. 33.Pars Domini populus eius,Iacob funiculus hęreditatis eius. Et certè veriſimile eſt interpretem vertiſſe non pluraliter,in partes,ſed parte,nec per nominatiuum,hæreditas,ſed hæreditatis vel hæreditate.Atque ita legiſſe Rabanum apparet,dum ſic ſcribit. In populo honorificato,dicit in populo Chriſtiano,qui nominis eius inſigni præconio meruit honorari,qui pars eius & hæreditas dicitur,&c.Non explicat quæ ſint partes Dei,ſed quę ſit pars & item ſignificat eſſe partem & hæreditatem. Proinde ſi noſtra lectio eſt retinenda cum multos torqueat,ſic eſt accipienda,Radicaui,hoc eſt,radices miſi,& firmiter hæſi in populo honorificato,hoc eſt,in eas partes quas Deus poſſidet, quæ ſunt hæreditas illius , vt ſubaudiatur , quæ ſunt , & pluraliter accipiatur dictum,in partes, propter varias tribus populi Iſraëlitici.In ſequenti parte,quæ Gręcis non eſt per plenitudinem ſanctorum,intelligere conuenit totum populum fidelium & colentium Deum. Quærunt hic etiam noſtri , quomodo ſapientia dicat , in partes Dei mei, cùm quæ hic loquitur ſit ipſemet Deus.At huic quæſtioni locus non eſt in originalibus, quæ tantum habent Domini , nec habent pronomen mei. Et tamen etiam rectè ſapientia in genere accepta vt hic introducitur loquens tanquam perſona aliqua apud Deum conſiſtens,rectè dicit,Dei mei,ratione originis quam in Deo habet,& ratione participationis in hominib.quæ à Deo in ipſis profluit.Sapientia verò appropriata , quæ Dei filius eſt , rectè patrem dicit Deum ſuum,non tantum ratione aſſumptæ humanæ naturę,ſed etiã ratione diuinitatis,quam à patre per generationem habet. Et quidem quæ hactenus dicta ſunt de electo Dei populo & ciuitate ſancta,quamuis ad literam pertineant ad Iſraëliticum populum & ciuitatem Ieruſalem , altiori tamen & myſtico ſenſu etiam ſunt intelligenda de populo Chriſtiano & ciuitate cœleſtis Ieruſalem,quæ eſt eccleſia. Hic enim longè verius ſapientia Dei & filius Dei , iuſſũ & voluntate Dei ſuam,accepit firmã habitationem non relinquendam vnquam vſque ad conſummationem ſæculi.

16 Quaſi cedrus exaltata ſum in libano,& quaſi cypreſſus in monte Sion.

POSTQVAM narrauit quem locum & populum adepta ſit,oſtẽdit quem fructũ in eo protulerit,& quam gloriã in eo obtinuerit.Proinde variarum rerum & maximè arborum & fructuum eius adfert ſimitudines,ſignificans in genere per tam copioſam ,enumerationem quicquid in creaturis illis eſt excellentiæ , gratiæ & vtilitatis,id in vna ſapientia cumulatim inueniri:in particulari verò demonſtrans ſuam tum magnitudinem , tum pulchritudinem, tum ſuauitatem,tum vtilitatem,tum dignitatem & gloriam,qua in populo Dei,& Ieroſolymis floruit atque excelluit,ſicut vnaquæque illarum quas enumerat arborum ſuum peculiariter habet locum in quo viſuntur, & præclariſſimæ inueniuntur. Dicit ergo ſe exaltatam,in Ieruſalem,ſcilicet & hæreditate Dei , ſicut cedrus exaltatur in monte Libano,& ſicut cypreſſus in monte Sion. Vbi pro,Siõ,Gręcis eſt ἀερμών, Aermon vel Hermon.Vnde nomen,Sion,hic non ſignificat illum montem ciuitatis Ieruſalem, de quo mox dictum eſt: Et ſic in Siõ firmata ſum, ſed mõtem Hermon qui erat vltra Iordanem, qui etiam habuit nomen Sion, vt patet Deute. 4. ſed aliis literis ſcribitur apud Hebræos cum montem Hermon ſignificat , & cum montem Ieruſalem Nã præter alia Sion mons Hieruſalem ſcribitur in principio per tſade : mons verò Hermon per Schin.His ergo arboribus , quæ in maximam creſcunt altitudinem , adeo vt in Cypro cedrum creſcere Plinius ſcripſerit centum triginta pedum longitudine,ſeſe comparat ſapientia , ſignificare volens ſuam ſublimitatem, quam in populo Dei obtinuit:quanquam ſint & aliæ harum arborum conditiones , ob quas eis rectè comparatur ſapientia.Sunt enim & firmiſſimæ atque maximè diuturnæ,& optimi odoris.

17 Quaſi palma exaltata ſum in Cades:& quaſi plantatio roſæ in Iericho.

CONIVNXIT ſuperiori ſententia duos mõtes vltra Iordanem ſibi vicinos , hic coniungit duo loca citra Iornanem ſibi vicina. Pro cades enim Græca habent γάδδι , vel Engaddi , qui eſt locus iuxta mare mortuum , non longè à Ierico , in quo latuit Dauid, vt eſt 1. Regum 24.& de quo fit mentio in Canticis vnde potius legendum eſſet,Gades.Non enim, Cades hic eſt nomen ſolitudinis,quæ Nume. 13. dicitur deſertum Pharan,& Nume.33.deſertum Sin,ſed locus fertilior & iucundior , iuxta Iericho. In quo apparet arborem palmam illo tempore creuiſſe nobiliſſimam quæ illis regionibus adeo fuit frequens & nobilis , vt toti regioni nomen dediſſe putetur.Nã Phœnicia dicta eſt à palma,quæ Græcis φοῖνιξ dicitur.Sic & in Ierico apparet tũc fuiſſe roſarum plantationem,quæ & in maiorem quã aliis locis excreuerit altitudinem, & roſas protulerit gratiores.His ergo arboribus ſe etiam ob earum celebritatem,quas in illis obtinẽt,comparat, ſignificans ſuam celebritatem quam conſecuta ſit in populo Dei,ſimulque indicans ſibi competere quicquid vel in palma,vel plantis roſę,ſiue ob altitudinem,ſiue ob pulchritudinem oculis placet, aut alia quauis ratione homini gratum eſt. Nam palma præter inſignem altitudinem ,etiam gratum & dulciſſimum profert fructum,quem dactylum dicimus.

18 Quaſi oliua ſpecioſa in campis , & quaſi platanus exaltata ſum iuxta aquam in plateis.

ET hic notatur arborum pulchritudo ob singulares earum conditiones. Nam & oliua delectat suo fructu, & platanus suorum foliorum latitudine & ramorum expansione, à qua & nomen accepit. Platos enim Græcè, Latinè latum dicitur. Vnde hæc arbor magnã vmbram de se diffundit, ob quam vnicè expetitur teste Plinio libro 12. cap. 1. Quis non iure, inquit, miretur arborem vmbræ gratia tantum, ex alieno petitam orbe? Platanus hæc est per mare Ionium in Diomedis insulam, eiusdem tumuli gratia primum inuecta, inde in Siciliam transgressa, atq; inter primas donata Italiæ, & iam ad Morinos vsque prouecta, ad tributarium etiam pertinens solum, vt gentes vectigal & pro vmbra pendant. Hæc ille. De hac arbore hic dicitur, quòd sit iuxta aquam, quòd scilicet multum humoris requirat. Additum etiam est ab interprete, in plateis, hoc est, latis viis, vt correspondeat illi quòd præcedit, in campis. Vt enim conuenit oliuas esse in campis, ita platanum in latis viis, vt sit viatoribus sua vmbra refrigeriũ. Significat ergo sapiẽtia se & dulcedinem adferre instar oliuæ, & refrigerium instar platani.

19 *Sicut cinnamomum & balsamum aromatizans odorem dedi, & quasi myrrha electa dedi suauitatem odoris.*

PRo balsamum æditio Complutensis habet πάλαθος, quæ dictio putatur significare massam ficorum & caricarum, quanquam hęc magis dicatur Græcis παλάθη. Germanicum exemplar habet ἀσπάλαθος, atque sic potius legendum esse vel ex eo satis patet, quòd hic enumerentur aromatica, inter quæ est ἀσπάλαθος, non autem πάλαθος, vel παλάθη. Et Rabanus legit aspalathum, quæ lectio etiam in scriptis quibusdam reperitur, & in Glosa ordinaria, quamuis ibi corruptè ferè legatur aspalathum, quę dictio cũ non intelligeretur à scriptoribus, mutata est in aliam sono similem & notiorem, balsamum, quomodo interpretem vertisse vel inde satis patet, quòd mox de balsamo subiungat. Vera ergo lectio est, aspalathos vel aspalatum. Quid autem ea dictio significat, adfert etiam Rabanus ex Plinio, qui libro 12. cap. 24. sic scribit. In eodem tractu aspalatos nascitur, spina candida, magnitudine arboris modicæ, flore rosæ, radix eius vnguentis expetitur. Tradunt in quocunque frutice curuetur arcus cœlestis, eandem quæ sit aspalatho suauitatem adoris existere, sed in aspalatho inenarrabilem quandam, &c. Quidam existimant esse arborem, quam officinæ vocant lignum Rhodium. Itaque postquam se sapientia comparat arboribus nobilioribus, quæ ob magnitudinem sunt oculis gratæ & præclaræ, hac iam sententia se confert arbusculis odore præstantibus, & olfactui gratissimis. Sicut enim aspalathos vel aspalathum arbusculæ species est, ita & cinnamomum & myrra, non tantum fructuum nomina sunt, sed & arbuscularum & fruticum. De cinnamomo enim scribit Plinius libro 12. ca. 19. nasci apud Æthiopes, esseque fruticem duorum cubitorum altitudine, quatuor digitorum crassitudine, statim à terra sex digitis surculosum, arido similem. Et de Myrra idem eodem lib. capite 15. scribit: arborem esse quæ in Arabia nascitur altitudinis quinque cubitorum non sine spina, caudice duro & intorto crassiore quam thuris. Huius cortice inciso defluit lachrima, quę & ipsa myrrha vocatur & stacte. Eius præcipua virtus est mortuorum corpora incorrupta seruet. His ergo tribus arbusculis aromatizantibus, hoc est, aromata & species odoriferas de se præbentibus, & suauem odorem exhibentibus, se comparat rectè sapientia significans se summam dulcedinem suis adferre, & quicquid in istis est vel voluptatis vel vtilitatis corporaliter, id ipsum etiam spiritualiter suis præstare.

20 *Et quasi storax, & galbanum, & vngula, & gutta, & quasi libanus non incisus vaporaui habitationem meam & quasi balsamum non mixtum odor meus.*

POST arbores odoriferas, comparat se in hac sententia sapientia præclarioribus resinis arborum & fruticum. Est enim storax, resina arboris, quæ Græcè dicitur styrax, & in Arabia crescens: cotoneæ malo similis est, fructu maiore quàm auellana, specie candidi pruni ex qua manat liquor eiusdem nominis coloris flaui resinosi, albicantibus fragmẽtis, odoris perseuerantis, quem hodie officinæ vocant storacem. Rabanus hic legit, styrax, Græcis autem hic non est huius mentio. De styrace vide Plinium libro 12. c. 17. Galbanus vel galbanum, succus est siue lachryma fruticis, quæ ferula dicitur nascentis in Syria, de qua sic Plinius lib. 12. ca. 25. Dat & Galbanum Syria in eodem Amano monte è ferula quam eiusdem nominis resinæ modo stagonitim appellant, &c. Per vngulam hic oportet intelligere eam aromatis speciem quæ Exo. 30. dicitur onyx, & inter quatuor aromatum species, quæ ad thymiama conficiendum decretæ sunt, censetur. Nam ὄνυξ Græcè, quòd nomen hic ponitur, Latinè vnguem significat, & inter cætera significat aroma quoddam & resinam, sic dictam quòd vnguis humani colorem referat. Per guttam intelligenda est hoc loco, sicut & Psal. 44. cùm dicitur. Myrrha & gutta & casia, &c. resina, quę ex frutice myrrha desudatur, quæ Græcis στάκτη, dicitur, à distillando, quia Gręcis στάζειν, distillare est. Hoc enim loco, sicut & Psalm. prædicto, pro gutta est στάκτη, quod nomen seruatum est Exodi 30. Pro, quasi libanus non incisus, Græcis est, ὡς λιβάνου ἀτμίς, hoc est, vt thuris vapor. Significat enim libanus non tantum montem, sed etiam arborem thuriferam & thus. Itaque notandum diligenter, in originalibus Gręcis hic tantum recenseri quatuor species aromaticas, idque eas ex quibus Exodi 30. præcipitur confici thymiama Domino offerendum. Nec est, vaporaui habitationem meam, sed tantum est, quasi thuris vapor ἐν σκηνῇ, in tabernaculo, vt significetur sapientiam se conferre quatuor illis speciebus quæ in tabernaculo Dei offerebantur in thymiamate ex illis confecto. Noster interpres declarat se legisse, ὡς λίβανος ἄτομος nõ ἀτμίς. Itaq; per libanum hic oportet accipere ipsam arborem thuriferam, quæ peculiaris est Arabiæ: aut potius ipsum thus, quod ex eadem arbore profluit & colligitur, diis peculiariter etiam apud gentes dicatum. Verum quomodo intelligendum sit quod dicitur, libanus nõ incisus, non video cùm thus colligatur incisis arboribus, nisi forte aliquando vltro desudet ex arbore, idque melius sit, eo quod ex incisione colligitur. sicut de myrrha scribit Plini⁹, quod sudet spõte priusquam incidantur, eamq; resinam stacten dictam, cui nulla præfertur. At hæc meditanti & diligentius perquirenti occurrit certius aliquid ex Plinio, quod de libano non inciso dicẽdũ est. is enim lib. 12. ca. 14. inter cætera quæ de thure scribit, sic habet:

habet. Præcipua gratia eſt mammoſo thuri, cùm hærente lachryma priore, alia conſecuta miſcunt ſe. Singula hæc manum implere ſolita inuenio, cum minore diripiendi auiditate lentius naſci li ceret. Græci ſtagoniã & atomum tali modo appellant minorem autem orobiam, micas concuſſu eliſas mannã vocamus, &c. Hoc ergo hic dicitur, libanus non inciſus, quod Plinius dicit voca ri thus athomũ, cũ, vt diximus interpres noſter pro: non inciſus, hic legerit ἄτομος. Cùm dicitur, vaporaui habitationẽ meam, verbum, vaporaui, actiuè poſitum eſt pro ſuffire & ſuffumigare, quẽ admodum dixit Virgilius 11. Æneidos: Succedunt matres, & tẽplum thure vaporant. Significat ergo Sapientia ſe velut optimi odoris vaporẽ de ſeipſa ſparſiſſe in populo quẽ ſibi in ſuã delegerat habitationẽ, dum eum gratiſſima & ſuauiſſima doctrina imbuit, quæ mentes hominum nõ minus recreat & delectat, quàm aromata illa odoratum corporalẽ. Addit interpres de balſamo non mixto, intelligens ſuccum balſami non vitia tum aut adulteratum aliqua mixtione. Nã balſamum quoque & arborem ſignificat & ſuccum qui ex ea colligitur. De hac arbore, eiúſque ſucco multa Plinius li. 12. c. 25. ſcribens, omnibus odoribus præferri ait balſamum vni terræ Iudeæ cõceſſum quondã in duobus tãtum hortis, vtroque regio: altero iugerũ viginti non amplius: altero pauciorũ, &c. Inciditur arbuſcula vitro lapide, oſſeiſve cultellis, & ſuccũ emittit eximiæ ſuauita tis: qui opobalſamum dicitur. Nam Græcis ὀπὸς ſuccus eſt. Cum autem mixtionibus variis adulteretur, ſumma non mixti probatio eſt, vt lac coagulet, & in veſte maculas non faciat.

21 *Ego quaſi terebinthus expandi ramos meos, & rami mei honoris & gratiæ.*
22 *Ego quaſi vitis fructificaui ſuauitatem odoris, & flores mei fructus honoris & honeſtatis.*

AD magis amplificandum ſuam excellentiã adhuc duabus ſe confert arboribus, ramis, odore & fructu præſtantibus, terebinthò ſcilicet & viti. De terebintho ſcribit Plinius li. 13. c. 6. eſſe arborẽ circa Idam, Macedoniámque, breuem & fruticoſam, in Damaſco Syriæ magnam & copioſam, oleæ flore, ſed puniceo. Cuius baccæ primum ſunt herbaceæ, mox rubræ: & cum maturuerint nigrantes, magnitudine fabæ. Fundit etiam reſinã odoratiſſimam hæc arbor, vt teſtatur idem lib. 14. c. 20. Inſtar ergo terebinthi dicit ſe ſapientia expandere ramos ſuos, ꝙ ſuam vim & efficaciam ad multos diffundat cum ſumma & gratia & vtilitate. Ramos ſuos dicit eſſe honoris & gratiæ ſubaudi ramos, vt exprimunt Græca: quia honorem afferunt ſimul & gratiam. Ita & inſtar vitis dicit ſe proferre & germinare ſuauem odorem, quia ſe gratam & delectabilem ſuis exhibet, ſuámque famam ac nomen latè ſpargit. Flores ſuos dicit eſſe fructus honoris & honeſtatis: quia proferunt tales fructus honorem ſcilicet vel gloriam, & diuitias. Nam hic rurſum nomen honeſtatis pro diuitiis ponitur, cùm Græcis ſit πλούτου itaque in duobus ſe imitari dicit vitem, & in odo ris ſuauitate: quæ eſt in flore vitis, & in fructus præſtantia: qui florem ſequitur: ita enim & ſapientia ſuis amatoribus voluptatem affert, tanquam gratum florem, & ſimul gloriam & opes, tanquam veros & ſolidos fructus. Hic ergo dicens: rami mei honoris & gratiæ: item, flores mei fructus honoris & honeſtatis: ipſamet explicat ſimilitudines quas hactenus attulit multas: quod & clarius facit ſubiungens.

23 *Ego mater pulchræ dilectionis, & timoris & agnitionis & ſanctæ ſpei.*

BENÆ pulchræ vel bonæ dilectionis (vtrunq; enim ſignificat Græca dictio καλῆς) dixit: qa eſt & turpis & mala dilectio. Quatuor doctrinæ ſuæ fructus cõmemorat: optimo ordine ſe conſequentes, nẽpe vt qui fuerint ab ea inſtituti: Deũ & quæ Dei ſunt diligant, diligentes colant & reuereantur: tum & perfectam cognitionem ac ſapientiam habeant: quam adfert Dei timor: ac poſtremum & per hæc firmam in Deum ſpem collocent. Spes enim confirmatur ex teſtimonio bonæ conſcientiæ & perfectiore Dei cognitione, iuxta illud Pſal. 9. Sperent in te qui nouerunt nomen tuum.

24 *In me gratia omnis vitæ & veritatis, in me omnis ſpes vitæ & virtutis.*

EX Græcis percipi non poteſt an in priori membro legendum ſit, vitę an viæ, nã vtrũque legitur: quia hic verſus hodie in Græcis non eſt. Rabanus & codices etiam plures ſcripti habent vtrobique: vitæ. Incertum item an dictio, omnis, in priori membro, referenda ſit ad genitiuum, vitę, an ad nominatiuum, gratia. Rabanus refert ad genitiuum, vitæ, vt ſignificetur Dei gratia nos & præſentem obtinere vitam & futuram. Melius tamen ſicut in ſecundo membro refertur ad nominatiuum ſpes: ita & in priori ad nominatiuum, gratia, vt ſit ſenſus: Per me obtinetur omnis gratia, & quæ in bona vita conſiſtit & quæ in veritatis agnitione ſita eſt. Per me habetur omnis ſpes & quæ eſt de vita æterna obtinenda, & quæ eſt de virtute habenda, quæ ad vitam ęternam conſequendam eſt neceſſaria. Vt in priori membro ſit ſermo de vita gratiæ ad quam neceſſaria eſt veritatis cognitio: in ſecundo de vita gloriæ ad quam perducit virtus.

25 *Tranſite ad me omnes qui concupiſcitis me, & à generationibus meis adimplemini.*

POSTQVAM explicauit qui ſint fructus ipſius, rectè ſubiungit hanc inuitationem ad fructuum illorum participationẽ: ob cuius deſiderium excitandũ tota illa narratio & commendatio ſui fuit introducta. Generationes enim vocat fructus quos ipſa progignit, & quorum ſupra ſe matrem eſſe dixit. Dicit, adimplemini, ſignificans fructus huius mundi non ſaturare, aut eam ſaturitatem non eſſe ſalutarem: nec expectandam. Itẽ ſe ſuos fructus non auarè impartiri, ſed licere vni cuique tantum ex eis accipere, quantum eorum voto ſatis eſſet.

26 *Spiritus enim meus ſuper mel dulcis, & hæreditas mea ſuper mel & fauum: Memoria mea in generatione ſæculorum.*

PRo, ſpiritus, Græcis nunc eſt τὸ μνημόσυνον, memoria vel memoriale. At interpres videtur legiſſe πνεῦμα, quanquam & de memoria ſubiungat, ita vt vtrumque legerit. Spiritum ſibi ſapientia tribuit, ſicut ſupra ei tributa eſt anima. Significat autem nomine ſpiritus ſuam naturam de ſe per legis doctrinam, & opera mirabilia ſpirantem ſuauem apud homines odorem, quomodo &

do & Sapientiæ 12. dicitur: O quàm bonus & suauis est Domine spiritus tuus: quod non tantū de spiritu sancto, tertia in diuinitate persona, est accipiendū, cùm etiā spiritui sancto dici possit: Domine suauis est spiritus tuus. Per hæreditatem sapientiæ, intelligitur hic cōmuniter vita æterna, quam suis sectatoribus largitur sapientia. At cùm in sequentibus ipsam legem vocet hæreditatem Israeli datam, verisimilius est etiam illam hic vocatam sapientiæ hæreditatem, quam & credo illā appellare τὸ μνημόσυνον, memoriā suā, vel potius memoriale suum. Dictio enim Græca magis significat memoriale aliquod & pignus quod ad conseruationem memoriæ relictum sit. Tale autem memoriale, est lex à sapientia Dei fidelibus relicta, idque in perpetuam possessionem. Itaque
Psal. 118. idem hic dicitur quod in Psalmis: Quam dulcia
Psal. 18. faucibus meis eloquia tua super mel ori meo. Desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum, & dulciora super mel & fauum. Et rectè probatur generationes & fructus sapientiæ appetendos, propter dulcedinem spiritus qui percipitur in lege Dei, & eloquiorum eius.

---

27 *Qui edunt me, adhuc esurient, & qui bibunt me, adhuc sitient.*

TANTA est & talis sapientiæ Dei in scripturis & eloquiis sacris relicta dulcedo, vt eius satietas & fastidium nunquā hominem sapientiæ amantē capiat, imo vt semper magis auidū ipsius efficiat. Quod pulchrè hac sententia significatur, nempe gustata sapientia veluti cibo potúque suauissimo, appetitum non (vt in cibis corporalibus fieri solet) amitti, sed retineri & augeri. Nec obstat his quod supra dixit sapientia adimplemini. Item quod Dominus dixit, Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Nam esuries & sitis, de qua dicitur in hac sententia, tantum excludunt fastidium, & includunt vlteriorem appetitionem rei habitæ. In sententia verò Domini nomine sitis, inopia significatur & desiderium rerum alienarum: sicut & supra cum dixit, sapiētia adimplemini, significatū est fructus sapientiæ inopiā tollere, & desideriū rerū alienarum. Multum dilucidant hanc sententiam quæ diuus Gregorius scripsit homil. 36. super Euangelia. Hoc distare, inquit, fratres charissimi inter delitias corporis & cordis solet, quòd corporales delitiæ, cum non habentur, graue in se desiderium accendunt: cùm verò auidè eduntur, comedentem protinus in fastidium per satietatem vertunt. At contra spiritales delitiæ, cum non habētur, in fastidio sunt: cum verò habentur, in desiderio: tantoque amplius à comedente esuriuntur, quanto & ab esuriente amplius comeduntur. In illis appetitus placet, experientia displicet. In istis appetitus vilis est, & experientia magis placet. In illis appetitus saturitatem, saturitas fastidium generat, in istis autem appetitus saturitatem, saturitas appetitum parit. Augent enim spiritales delitiæ desiderium in mente dum satiant, quia quanto magis earum sapor percipitur, eo amplius cognoscitur quod auidius ametur. Et ideo non habitæ amari non possunt, quia earum sapor ignoratur, &c.

---

28 *Qui audit me, non confundetur: & qui operantur in me, non peccabunt.*

ALIVM fructum perceptæ sapientiæ explicat hæc sententia, nempe quod per eam duplex malū effugiet sapientiæ studiosus confusionē scilicet & peccatum. Qui, inquit, audit me, hoc est, obedit mihi: nunquā pudore afficietur: quia & hic fiducialiter deget, & ab æterna confusione liber erit, nec spe sua frustrabitur. Et qui operantur in me, hoc est: qui sua per me obeunt negotia; nō peccabunt in eis, sed sua fœliciter & bene peragēt. In priori ergo mēbro εὐτυχίαν, hoc est, fœlicitatem promittit: in secundo εὐπραξίαν, hoc est, bonam operationem.

---

29 *Qui elucidant me, vitam æternam habebunt.*

HÆc pars iam Græcis non est, rectè tamen superioribus subiicitur, vt postquam dictū est quid boni consequentur sapientiæ auditores, diceretur etiam quid consequentur eius doctores. Hi enim sunt qui elucidant sapientiam, hoc est: qui eam in lucem proferunt, & clariorem aliis faciunt dum eam docent, & suis expositionibus explanant. His amplius quid promittit quam auditoribus: quia illis promisit tantum non confundi, istis vitam æternam. Quia, vt dicitur apud Daniel. c. 12. qui ad iustitiam erudiunt multos, fulgebunt quasi stellæ in perpetuas æternitates. Sed notandū quod dicat: qui elucidant me: cōtra eos qui suam gloriam venātur ex doctrina verbi Dei, sese cupientes celebrari, nec tantum gloriam sapientiæ & veritatis quærentes.

---

31 *Hæc omnia liber vitæ, & testamentum altissimi, & agnitio veritatis.*

32 *Legem mandauit Moyses in præceptis iustitiarum & hæreditatē domus Iacob & Israel promissiones.*

HÆc cum sequentibus aliquot sententiis videntur ab ipso authore inserta ad explicationem & confirmationem præcedentium, quāuis possint etiam accipi vt sint adhuc verba sapientiæ loquentis & explicantis sua verba. Habent autē Græca vnam tantum sententiam hoc modo: Hæc omnia liber testamenti Dei altissimi lex quam mandauit nobis Moyses, hæreditatem in congregationibus Iacob, Nisi quod Germani cum exemplar non habet nominatiuum, lex, sed genitiuum, legis: nec habet pronomē, nobis. Sensus ergo est: Hæc omnia prædicta de sapientia, sunt vel continet aut præstat liber legis diuinæ: qui sapientiam Dei quatenus hominibus est necessaria complectitur, cuius doctrina obseruata præstat eam seruantibus bona superius insinuata. Hic liber complectens totam sacram scripturam, liber est vitæ: quia vitam conferens seruantibus: Est & testamentum altissimi: quia in se continet fœdus & pactū quod cum populo suo Deus pepigit, continens & quid Deus à nobis requirat, & quid ipse nobis promittat. Additur rectè & agnitio veritatis: quia sapientia non consistit in libro legis: nisi per eum agnoscatur veritas, verus scilicet Deus, & verus eius cultus: atque vera bona, ad quæ eius cultus hominē perducit. Quis autem sit liber vitæ explicatur sequenti sentētia: quæ collatione facta cum originalibus sic videtur accipienda: Legē mandauit Moyses consistentē in præceptis iustarum actionum, quæ vel erga Deum, vel erga proximum seruandæ sunt. Hanc, inquam, legem mandauit, & hæreditatem domui Iacob & promissiones Israelis: hoc est, sic eā mādauit vt esset hæreditas progeniei Iacob, in perpetuum possidenda ab illa. & contineret præter præcepta etiam promissiones Israeli factas.

33 *Posuit David puero suo excitare regem ex ipso fortissimum, & in throno honoris sedentem in sempiternum.*

HIc versus in Græcis exemplaribus nunc nõ est,&Germanicum quidem exemplar nihil habet eius loco,sed quod sequitur. Qui implet quasi Phison: coniungitur cũ his quæ iam dicta sunt de libro legis Moysi, vt omnes illæ comparationes referantur ad legem Dei. Complutensis autem æditio,loco huius nostræ sententiæ, duas habet sententias hoc modo:Ne deficiatis robora ri in Domino,vt ipse vos confortet: Adhærete illi,Dominus omnipotens Deus solus est, & non est amplius præter illum Saluator. Quæ longè minus huic proposito videntur conuenire,quàm quod nos legimus, quod omnino est verisimile nostrum interpretem in suo exemplari legisse. Nec enim est probabile,illum de suo tam multa addidisse:quibus nihil tale in suo exemplari correspondisset. Porrò hanc sententiam non pertinere ad Salomonem:qui Dauidi in regno successit,sed ad Messiam:qui cum hæc scriberentur, ex pectabatur nasciturus ex semine Dauid, manifestum est ex illo quod dicitur:sedentem in throno honoris in sempiternum: quod Salomoni non conuenit, sed illi de quo dictum tunc erat:
Isaiæ 9. Super solium Dauid, & super regnum eius sedebit: vt confirmet illud & corroboret,amodo & vsque in sempiternum. De Messia autem rectè hic subiungitur, siue occasione promissionum quæ in lege Moysis continentur: quia hoc tunc vnicè inter omnes promissiones expectabatur, vt veniret promissus Dauidi Messias: siue potius quia hic futurus erat alter post Moysen legislator, qui suæ doctrinæ sapientia perfecturus erat legem Moysaicam, vt postquam dictum est sapientiam contineri lib.in fœderis Domini, subiungatur de duobus legislatoribus: quorum alter tulit legem veterem, alter laturus erat legem nouam, & testamentum nouum per Ieremiam promissum.De hoc ergo dicit, quòd altissimus posuit, hoc est, constituit atque promisit
Iere. 31. Dauidi puero suo,hoc est,famulo suo,excitare ex ipso regem fortissimum: qui scilicet ab omnibus hostibus & seruitute populum suum liberaret: qui & sederet in throno regio in sempiternum, nullum vnquam habiturus successorem quasi di
Ioan. 4. cat:Ille absoluet nobis sapientiam per legem & prophetas ex parte expressam, sicut dixit Samaritana; Scio quia Messias venit:qui dicitur Chri-
Deut. 18. stus,cùm ergo venerit ille,annũciabit nobis omnia.Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex,sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat:Prophetam suscitabit vobis Deus de gen te tua&de fratrib⁹ tuis sicut meipsũ audietis,&c.

34 *Qui implet quasi Phison sapientiam, & sicut Tigris in diebus nouorum.*

RELATIVVM,qui,hic & in sequentibus sẽtentiis,nostri referunt ad regem illum fortissimũ,de quo in superiori versu,vt quæ sequuntur de Christo sint peculiariter dicta,& ad euangelicam pertineant doctrinam: in quam sanè ea omnia perfectius quadrant, quàm in legem veterem. At hanc non esse genuinam huius loci tractationem,præter alia quæ dici possent,ex eo manifestũ,quod pro illo:Qui implet, est participiũ ἐμπιμπλῶν,quod non potest commodè referri ad accusatiuum, regem fortissimum, sed ad illud quod est suppositum verbi,posuit,in præcedenti sententia, sicut in æditione Complutensi refertur ad Dominum:de quo ibi præcedit:& in æditione Germanica refertur ad librum legis,de quo ibi præcedit.Sensus ergo nostræ lectionis est: Ille posuit Dauidi excitare ex ipso regem,qui sapiẽtiam abundè instar fluminum hominibus profundit,sicut per Moysen fecit, facitque, & per Christum suum suo tempore facturus est. Comparat ergo Deum in sapientiæ suę communicatione aliquot celebratissimis illi populo & sacris fluminibus,nempe quatuor illis fluminibus quę Genesis 2.dicuntur egredi ex paradiso, & Iordani præcipuo Iudaicæ terræ fluuio,significans per hæc Deum omnis veræ sapientiæ esse fontem & authorem. Atque hæc flumina eo disponit ordine,quem habent in mundi constitutione. Primus enim ab oriente est Phison Indiæ fluuius, idem cum eo quem teste Hieronymo, Gangem scriptores vocant. Sequitur illum Tigris, post eum Euphrates; ac deinde Iordanis, & postremum Gehon,quem Nilum Æthiopiæ & Ægypti fluuium putant.Quæ quinque flumina non tantum recenset ob earum celebritatem, sed etiam quod sacra essent:quatuor quidem illa ob paradisum in qua ortum suum habere scribuntur, Iordanis autem ob miraculosum iudaici populi trãsitum, præter alia miracula quibus celebris est. Dicit ergo Deum implere sapientiam, hoc est, copiosam hominibus profundere sapientiam, quomodo Phison & Tigris copiosam de se diffundunt aquam. Per dies nouorum significat tempus veris, in quo fructus terræ innouantur, quando verisimile est Tigrim magis inundare solitum,ad irrigationem terræ,& eius commoditatem,itaque ea parte addita, significatur Deum non tantum copiosè sapientiam communicare hominibus, sed etiam opportunè & vtiliter. Et notandum est authorẽ sicut prius sapientiam cõparauit variis arboribus, ita nunc comparare aquis diuersorũ fluminum, vt sicut illis similitudinibus significatum est in sapientia inueniri quicquid gratiæ & vtilitatis in nobilioribus arboribus inuenitur:ita & hic significaret eam omnem adferre mundo vtilitatem, quam adferunt illorum fluminum aquæ. Etenim arboribus similis est sapientia ob fructus quos profert,& aquis,qđ mẽtes hominũ irriget,fœcundet,atq; refrigeret.

35 *Qui adimplet quasi Euphrates sensum, qui multiplicat quasi Iordanis in tempore messis.*

DEVS,inquit, instar Euphratis multã aquã profundentis,etiã adimplet sensum, hoc est:intellectũ vel prudẽtiã,(est.n.Græcis σύνεσιν) hoc est, copiosam intelligentiam & prudentiam de se diffũdit in varios homines:eam copiosè dispertiens. Et hanc intelligentiam multiplicat in hominibus,sicut Iordanis multiplicat aquas suas in tempore messis: iuxta illud Iosue 3. Iordanis ripas aluei sui tempore messis impleuerat.

36 *Qui mittit disciplinam sicut lucem, & assistens quasi Gehon in die vindemiæ.*

BENE inter cõparationes à fluuiis desumptas, inserit etiam similitudinem à luce solis mutuatam: quia & hæc aptissima est ad significandum & copiam sapientiæ quam non parcè Deus

elargitur, sed vt dicit Iacob. c. 1. dat omnibus affluenter, nec improperat, & eiusdem muneris opportunitatẽ, vtilitatem atque naturam. Vt enim lux mortalibus summè necessaria est: ita miserrima est vita hominis sapientia destituta, quæ instar lucis est ipsi menti, viam rectam commonstrans, & discrimina rerum. Dicit ergo Deum mittere, hoc est, emittere disciplinam vel doctrinam & sapientiam: sicut lucem: quia scilicet copiosè eam à se in homines diffundit, sicut sol lumen copiosum longè latéque spargit, & quia cum summa hominũ vtilitate id facit, item quia per eam hominũ mentes illustrat. Eundem Dominũ dicit sapientiã quam de se mittit, assistere: hoc est, præsentẽ exhibere, quemadmodũ Gehon vel Nilus exhibet præsentem aquam multã tempore vindemiarũ. Eo enim tempore fit Nili incrementum in Ægypto cum summa terræ illius vtilitate. Cùm enim Maius exhibeat in Ægypto tempus messis, teste Plin. 18. post solstitium æstiuale, eodẽ teste, incipit Nili incrementũ. Cómodè autem participium, assistens, ab interprete additum actiuè capitur quemamodum sæpe, sisto, pro præsentem exhibeo ponitur, vt repetatur accusatiuus doctrinã & respondeat verbo, mittit, & sit sensus: Mittit eam, & quam mittit etiã sistit, & coram exhibet. Et hic quoque tempus appositum, scilicet in die vindemiæ, insinuat non tantum copiosè, sed etiã opportunè & vtiliter sapientiam hominibus exhiberi, eáque hominum mentes fœcundari, quẽadmodum Ægypti solum incremento Nili opportuno tempore præstito.

37 *Qui perficit primus scire ipsam, & infirmior non inuestigabit eã.*

GRÆCIS est: Non perficit primus scire eã, & sic extremus non inuestigauit eam. Quo significatur sapientiam ita esse incomprehensibilem, vt eius plenam cognitionẽ nec qui primus eius fuit studiosus, sit assecutus, nec assecuturus sit qui vltimus ei inuestigandæ vacabit: Noster pro οὐ, non, legit, ὃς, qui. Nec est dissimilis sensus. Significatur enim quod Dominus Deus primus perficit scire eam, hoc est, perfectam eius habet scientiam, & quicunque eo est infirmior, vt est omnis creatura, nunquam plenè eam inuestigabit: ita vt nihil præterea de ea restet inquirendũ & cognoscendum. Quod sequens bene comprobat sententia.

38 *Amari enim abundauit cogitatio eius, & consilium eius ab abysso multa.*

LEGENDVM esse, ab abysso, potius quàm in abysso, cùm vtrumque in scriptis reperiatur, Græca docent: quæ habent ἀπὸ ἀβύσσου. Certè Rabanus habet, ab abysso. Et dicitur Hebraica phrasi, à mari, & ab abysso, pro, plusquam mare, & plusquam abyssus. Vnde sensus est: cogitatio sapientiæ copiosior est & incomprehensibilior q̃ sit mare, & cõsilia eius minus peruestigari possũt, quam maxima aquarum profunditas: iuxta illud Pauli ad Rom. c. 11. O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius, &c.

39 *Ego sapientia effudi flumina, ego quasi trames aquæ immensæ de fluuio, ego quasi fluuius Doryx, & sicut aquæductus exiui de paradiso.*

PRo his omnibus Græcis tantum est vna sententia bimembris, sicut habens, ἐγὼ ἡ σοφία ὡς διῶρυξ ἀπὸ ποταμοῦ καὶ ὡς ὑδραγωγὸς ἐξῆλθον εἰς παράδεισον. Ego sapientia veluti fossa de fluuio, & veluti aquæductus exiui in paradisum. Non est enim Græcis nomen aliquod fluuij qui Doryx dictus sit, sed est nomen appellatiuum διῶρυξ quod fossã significat, pro quo semel hic & mox postea vertitur trames. Nam & postea ponitur nomen διῶρυξ. Semel autem ponitur tanquam nomen proprium alicuius fluuij. vnde omnino verisimile est illam partem: ergo quasi fluuius Doryx, in nostram lectionem esse insertam ex altera aliqua versione margini prius ascriptam, & postea textui immixtam. Nam pro illo quod illi parti apud Græcos respondet, semel hic versum est: Ego quasi trames aquæ immensæ. Trames enim aquæ, non est aliud quàm fossa è fluuio deducta ad transferendum aquam. Hanc coniecturam certiorem facit, quod, vt notatur in Bibliis Roberti, quidam libri habeant, quasi Doryx à flumine: non autem, quasi fluuius Doryx. Rabanus quidem dicit fluuium Doryx quosdam existimare esse amnem Armeniæ qui Araxis dicitur. At nullo fide digno authore probari potest, vel hunc vel alium aliquem fluuium dictum nomine Doryx. Quod quidam animaduertentes, mutauerunt nomen Doryx in vorax. Nam & sic quidam libri habent, & placeret magis ea lectio: nisi inspectis originalibus magis verisimile esset versum fuisse Doryx ab aliquo, qui hoc nomen in Græcis corruptè legit: aut non satis animaduertit quid significaret. Quod si ea lectio sit retinenda, conuenientius fuerit vt nomen, Doryx, apud nos appellatiuè accipiatur, pro eo quod Græcis significat διῶρυξ, & sit sensus: Ego sum quasi fluuius, sed talis qui est fossa ex magno aliquo fluuio deducta, vt idem significetur cum eo, ego quasi trames aquæ immensæ. Itaque postquam author huius libri suis verbis exposuit quomodo Deus sapientiam suam copiosè instar fluminum hominibus communicat, rursum introducit sapientiam loquentem de seipsa, ac ostendentem se, quatenus à Deo communicatur hominibus, rectè comparatam esse aquis à magno aliquo fluuio deductis: séque instar multarum aquarum copiosè rigare hominum mentes. Ego, inquit, sapientia effudi in mundo per legem & sapientum doctrinam: atque internam inspirationem flumina: hoc est, copiosam mundo exhibui doctrinã: quam tamen non ex meipsa accepi, sed sum quasi effossa aliqua via immensæ aquæ: de fluuio aliquo magno deducta, hoc est, sũ quasi fluuius fossilis, & sicut aquęductus exiui in mundum ad homines de paradiso cœlesti, vbi fons est omnis sapientiæ & verus locus voluptatis. Significat ergo legis doctrinam, per quam sapientia hominibus est communicata, originem suam habere à Deo: nec tamen quamuis copiosè sit communicata, omnem Dei sapientiam ad nos plenè deriuatam, sed partem tantum, quæ nobis & conueniebat & necessaria fuit. Habent quidem Græca: exiui in paradisum, & tunc per paradisum intelligitur hortus ille de quo sequitur: Rigabo hortum meum. Conuenientem tamen etiam habet sensum, quòd se sapientia dicat exisse de paradiso illo mystico: q. est beatorũ locus, vt sit allusio ad paradisum terrestrem, de quo Genesis 2. & significetur quod quemadmodum

ex paradisi illius fonte, quatuor flumina diuisa sunt & egressa in mundum: ita & ipsa ortum suũ in mundo habuit, ex plenitudine cœlestis sapientiæ, quæ in DEO à beatis plenius hauritur & percipitur.

40 *Dixit: Rigabo hortum meum plantationum, & inebriabo pratus mei fructum.*

LEGENDVM potius, pratus vel prati, vt habent quidam libri, quàm partus: Græca dictio insinuat πρασιὰν, quæ areolam hortorum, & consitionum oleorum significat. Ad cuius vocis imitationẽ verisimile est interpretem vertisse, prati, vel potius pratus: nã delectatur vocibus quartæ inflectionis: quæ hoc libro frequenter occurrunt. Et dictio cum offenderet quosdam tanquã obsoleta, mutata est in partus. Ita enim plerique cùm se rectè corrigere putant quæ videntur absona, veram lectionem præsumpta scientia deprauant. Per suum hortum plantationum & pratum suũ: significat sapientia DEI populũ, quem colendum suscepit, & in quo suam voluptatem constituit: qui plantationũ hortus est, quia in eo magna est plãtarum, hoc est, hominum iustorum & multitudo & varietas, diuersos fructus proferentium qui vt Dei munere in iustitia sunt plantati, ita assidua egent sapientiæ irrigatione: sine qua aridi efficerentur, nec fructus aliquos dignos proferrent. Indicat ergo sapientia se à magno flumine cœlestis sapientiæ emanasse in hunc mundum, vt ecclesiam electorum rigaret: nec tantum rigaret, sed etiam inebriaret, vt copiosum fructum Deo proferre valeret.

41 *Et ecce factus est mihi trames abundans, & fluuius meus appropinquauit ad mare.*

SIGNIFICAT se suo profluuio & irrogatione nõ defecisse & exhaustam esse, sed contra valde profecisse & auctam esse. Et ecce, inquit, est quod mireris, trames ille aquæ, de quo dixi, factus est mihi abundans, hoc est, copiosus admodũ, excrescens scilicet in iustũ flumen, quia Græcis est, factus est mihi διώρυξ, hoc est, fossa in flumen. ET fluuius meus etsi in principio fuerit exiguus, tamen mox appropinquauit ad mare, hoc est, similis mari factus est. Quibus verbis significat, ex paruis initiis sacræ doctrinæ, maxima incrementa consecuta esse. Moysi enim libris accesserunt scripta & oracula prophetarum: & cum sacra doctrina prius tantum recepta esset in exiguo iudaico populo: iã tunc cùm hæc scriberentur, cœpit dilatari per dispersos iudæos ad exteras gentes. Sed omnium perfectissime per expectatum tunc Messiã nunc impletum est, quando Apostolorum prædicatio exiuit in omnem terram, & in fines orbis terræ verba eorum, & perfectè impletum est quod dixit Isaias c. 11. Repleta est terra scientia DOMINI, sicut aquam maris operientis. Ad quam veritatis diuinæ diffusionem etiam respicitur in sequentibus.

42 *Quoniam doctrinam quasi antelucanum illumino omnibus, & enarrabo illam vsque in longinquam.*

BENE probat progressum & incrementũ suæ doctrinæ alia iam adducta similitudine, cuius supra etiam mentio fuit, lucis scilicet: quæ cum manè subito erumpit, mox toto orbe spargitur, sed per incrementa, ita vt diluculũ obscurius sequatur clarior lux quę crescit vsque ad perfectam diẽ. Rectè ergo dicit sapientia, doctrinam meam quasi antelucanũ, hoc est, diluculum, (Græcè enim est ὄρθρον) illumino omnibus, hoc est: ita eã omnibus claram facio & exhibeo, quomodo matutinum lumen, subito post tenebras sol exhibet, spargens illud successiuè, & augens per vniuersum orbem. Nec desinam illam diuulgare & notam facere vsque in lõgè dissitas orbis partes. EO enim tempore sacris Bibliis in linguam Græcam conuersis, cœpit sacra doctrina etiam ab exteris agnosci, quæ deinde per Messiæ doctrinam latissimè & plenissimè disseminanda erat in vniuerso orbe, fugatis idololatriæ tenebris. Quod authorem huius libri agnouisse futurum, satis ex his verbis intelligere licet. Nec mirum, cùm apertè id Prophetæ expresserint, vt est illud Isaiæ c. 49. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ.

43 *Penetrabo omnes inferiores partes terræ, & inspiciam omnes dormientes, & illuminabo sperantes in Domino.*

HVNC versum Græca modo non habent, dubitandum tamẽ non videtur quin eum apud Græcos interpres legerit. Alioquin tam insignem sententiam de suo nequaquam additurus, cui nihil in Græcis responderet. Itaque promittit sapientia se non tantũ radios suæ lucis per vniuersi orbis latitudinem sparsurã, sed etiam peruenturam ad inferiores partes terræ, hoc est, ad mortuos, quos & dormientes scripturæ more vocat ob resurrectionis spẽ. Ad eos se penetraturã, nullo obstaculo impediente, dicit, vt & illos illuminet, & sua luce recreet, sed tales qui in Domino sperant, & eius gratiã præstolantur. Quod etsi aliquousque per sapientiam præstitum est etiam ante Christi aduentũ: quia iusti defuncti, per sapientiam fidei præstolantes eius aduentũ, regnique cœlestis per eum apertionem, ac tandẽ etiam corporum resurrectionẽ, huiusmodi spe semper recreati fuerunt, & illuminati: tamen perfectius impletum est cum Christus ad inferos descendens suæ præsentiæ luce perfudit iustos mortuos eorúmque animas ex inferno secum eduxit. Implebitúrque perfectissimè, cùm in nouissimo die eductis è visceribus terræ defunctorum corporibus, fœlici secum resurrectione consortes efficiet eos qui sperauerunt in ipso, eiúsque aduentũ constanti fide præstolati sunt; itaque insignis est hic locus, pertinens ad ea quæ per expectatum tunc Messiam erant præstanda, & manifestè satis spem resurrectionis confirmans.

44 *Adhuc doctrinam quasi prophetiam effundam, & relinquam illam quærentibus sapientiam, & non desinam in progenies illorum vsque in æuum sanctum.*

DIVERSA hic est in Græcis lectio. Nam Cõplutensis æditio in principio sententiæ habet ὅτι, quoniam. Germanicum exemplar habet ἔτι, adhuc: vt noster vertit: iuxta priorem lectionem hæc sententia adhuc continet verba loquentis sapientiæ: iuxta posteriorem lectionem, hæc sententia est potius accipienda vt sint verba authoris: qui manifestè in sua persona loquitur sequenti sententia: vt patet ex ca. 33. vbi eandẽ sententiam repetit, & adiungit quædam, ex quibus licet intelligere satis etiam hanc sententiam pertinere ad ipsum authorem, vt post introductam sapientiæ orationem: hic iam nouo rursum capi-

te incipiat præfari ad noua sapientiæ dogmata quæ subiecturus est. Proinde non abs re quidam scripti codices ab hac sententia nouũ caput auspicantur: quidam à sententia sequente. Habent autem hanc sententiã Græca breuius sic: Adhuc doctrinam vt prophetiam effundam, & relinquam ipsam in generationes sæculorum. Dum dicit se prolaturum doctrinam sicut prophetiam, significat se diuinam doctrinam traditurum, quæ certa sit & solida: quæque non humano ingenio sit excogitata, sed diuinitus reuelata, sicut prophetæ spiritu sancto inspirati locuti sunt. Dum se dicit eam relicturum in generationes seculorum: significat se eam scripto relicturũ posteris, vt in perpetuum ab eis legi & audiri possit, qui studiosi sunt sapientiæ. Et non desinam, inquit, hoc est, perseuerabo semper, per scriptam à me doctrinam, in progenies illorum qui quærunt sapientiam, vsque in æuum sanctum, hoc est, vsque in sæculũ futurum, vbi humana amplius doctrina opus nõ erit, sed implebitur illud quod per Ieremiam dictum est: Non docebit vltra vir proximum suũ. Omnes enim cognoscent me à maiore vsque ad minimum eorum. *Iere. 31.*

41 *Videte quoniam non soli mihi laboraui, sed omnibus exquirentibus veritatem.*

COGNOSCITE: inquit, ex hoc tam prolixo scripto, eodémque elaborato, & sententiis sapientũ referto, quòd in quærenda sapientia non mihi soli laboraui: vt faciunt illi quibus satis est multa quæ sapientiæ sunt inuenisse & agnouisse, nec student ea aliis scribendo aut docẽdo cõmunicare: sed laboraui omnibus exquirentibus veritatem: dum quæ ad sapientiã pertinentia assecutus sum, tã studiosè omnibus scripto relinquere non sum grauatus. Istud subiecit tum vt sua diligentia lectorẽ excitaret ad studiosam horum lectionem: tum vt suo exemplo prouocaret ad lubenter docendum alios. Cæterum quæ superius de sapientia diuina in genere accepta, sunt exposita, facilè etiam fuerit applicare sapientiæ Dei, quæ appropriate est verbum Dei, non solum secundum eius diuinitatem, sed etiam secundum assumptam eius humanitatem, vt per populum Israeliticum mystico sensu intelligatur populus Christianus: quem in hæreditariam suam possessionem sibi peculiariter sapientia Dei & Christus delegit: in quo & sua dona effundit, & summè delectatur. Sunt etiam in hac sapientiæ oratione: quæ in sacratissimæ virginis festiuitate in ecclesia decantantur: quasi ad eam pertineant: & de ea dicta sint. Quòd neminem offendere debet: nec ob id quisquam existimare debet, quod de matre Domini hæc proprio sensu dicta sint. Non enim ea intentione ecclesia illis festiuitatibus hæc decantat, quasi putet hæc de virgine propriè dicta esse, sed quia piè illa ei accommodari possunt: quòd illi multa huius orationis benè conueniant, vt in primis sexus fœmininus, sub quo hæc oratio nomine sapientiæ effertur. Deinde quædam huius orationis partes, qualis est illa: Qui creauit me, requieuit in tabernaculo meo. Postremum quoniam quæ Dei sapientia & Christus in populo suo præstitit & effecit: per illam quæ Christum peperit, singulariter & eximiè perfecit, cui, vt gratiæ plenitudinem super omnes alios contulit, & suæ gloriæ consortium; ita mirum non est si quæ Christo propria sunt quodam modo ei communicentur. Quomodo autẽ hæc omnia particulariter diuæ virgini accommodari possunt, discere licet ex Dionysio & aliis: qui hæc diligenter tractauerunt.

CAPVT XXV.

1 *IN tribus placitu n est spiritui meo, quæ sunt probata coram Deo & hominibus: Concordia fratrum, & amor proximorum, & vir & mulier sibi bene consentientes.*

GRÆCA pro placitũ est spiritui meo: tantum habent ὡραίσθην, & pro: quæ sunt probata: habent καὶ ἀνέστην ὡραία. Itaque vertunt: In tribus decorata sum, & surrexi decora: vt rursum hic inducatur ipsamet sapientia loquens: quæ se testetur maximè delectari & ornari concordia & amicitia hominum. Interpres noster pro ἀνέστην, videtur legisse ἐστί, vt adiectiuum, ὡραῖα sit neutrum plurale. Iuxta cuius versionem rectè accipitur hic loqui ipse author: qui ad tradenda moralia documenta iam rursum redeat: quanquam etiam accipi possint hæc dicta in persona sapientiæ, sicut intelligit Rabanus. In primis autem comprehendit numeris quædam bona & quædam mala, quẽadmodum & Salomon fecit quibusdam locis. Quod genus est antiquæ doctrinæ, hanc habens commoditatem, vt quæ sic traduntur, memoria facilius retineri possint. Primum ergo tria ponit quæ non sibi tantum placere dicit, sed etiam probari & Deo & hominibus: quæ tria ad idem pertinent, nempe amicitiam & dilectionem: quæ etsi inter omnes sit seruanda, præcipuè tamen in triplici hominum coniunctione videlicet ea quã parit consanguinitas: quam significat cùm dicit: Concordia fratrum. Deinde ea quam facit cohabitatio, quam significat cùm dicit: Amor proximorum, hoc est, vicinorum. Et tertio ea quam efficit coniugium. De qua dicit: Vir & mulier sibi consentientes. Vbi notandum pro consentientes: Græcis efficacius esse συμπεριφερόμενοι: quæ dictio significare videtur coniuges vicissim sibi debere deferre, & mutuos defectus ferendo, & mutuis officiis iuuando. Sonat enim ac si dicat, simul circunferentes, aut simul circumulati. Et videri potest translatio sumpta à conuiuiis & compotationibus, quæ ob familiarem & amicam poculi circumulationem συμπεριφοραί nominantur, vnde & συμπεριφορά pro conuictu, ac vitæ coniunctione accipitur. In triplici ergo hac iã dicta coniunctione adeo requiritur amicitia & concordia, vt si ea absit: maxima mala prouentura sint, & vita hominum futura sit incommodissima: & contra fœlicissima, si adsit inter sic coniunctos.

2 *Tres species odiuit anima mea, & aggrauor valde animæ illorũ.*
3 *Pauperem superbum, & diuitem mendacem, & senem fatuum & insensatum.*

PRO, aggrauor valde animæ illorum: Græcis est, προσώχθισα σφόδρα τῇ ζωῇ αὐτῶν, hoc est, infensus sum vel infensa sum valde vitæ illorum. Sensus ergo est: valde grauis sum contra animã illorũ, vel contra illos, grauiter illos fero, eisq́; indignor. Tribus speciebus sibi gratis opponit tres alias sibi ingratas, tria scilicet hominum genera quæ pugnant cum natura suæ conditionis, & committunt quod eis omnium minimè conuenit, ideoque minimè tolerari possunt. Quorum primum est, pauper superbus. Nõ enim, vt diues

habet,

habet vnde efferatur, sed suæ conditionis ratione merito se deprimere deberet. Secundum est, diues mendax. Nam & is non ita causam habet mentiendi sicut pauper quem inopia sæpe ad mentiendum prouocat, & suis mēdaciis propter authoritatem quam habet in republica, magis nocet quam pauper, cuius verbis non facilè fidēs habetur. Tertium est senex fatuus & imprudens. Cùm enim per ætatem & rerum experientiam, multam sibi debuisset colligere prudentiam, minus in eo ferenda est imprudētia: quæ in iuuenibus non ita vitio vertitur, vnde Isaiæ 65. dicitur: Puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit. Pro, fatuum, tamen Græcis est μοιχὸν, hoc est, adulteram, vt sit tertium, senex adulter & deficiens prudentia. Minimè enim omnium libido effrænis in senibus ferenda est, quæ iā in illis per ætatem refrigescente calore naturali & libidinis incentiuo, restincta esse deberet. Nam, vt ait Cicero, cùm omni ætati fæda sit libido, tum senectuti multo fœdissima Interpres noster pro μοιχὸν, legisse se declarat μῶρον. Mysticè pauper superbus est, qui cùm virtutis & sapientiæ inops est, de virtutibus & scientia gloriatur: Diues mendax, qui cum in scripturis multum sit versatus, errorum magister efficitur. Senex fatuus qui cum longo prius tempore probè vixerit, in senectute vanitates carnis & mundi sectatur.

4 *Quæ in iuuentute tua non congregasti, quomodo in senectute tua inuenies.*

GRÆCA non habent relatiuū, quæ, nec Rabanus nec multa scripta, sed tantū: In iuuētute tua non congregasti, & est iucundior sententia, quæ dirigitur reprehensiuè ad fatuos senes, ostenditque vnde fiat vt in senectute inueniantur quidam prudentia deficientes, nempe quia in iuuentute sua non studuerunt sapientiæ, nec eam sibi cum vires ferrent, comparare & colligere vndequaque laborauerunt. Quamuis enim sententia vt est generalis, & ad temporalia bona referri possit, quæ si quis in iuuentute non collegerit, vt in plurimum egebit eis in senectute: tamen potissimum hoc loco dicta videtur: occasione eius quod dixit senem fatuum & insensatum, vt ostenderet vnde proueniat senum imprudentia & fatuitas, sicut & sequentibus ostendit, quantum prudentia senes decet & ornat.

5 *Quam speciosum caniciei iudicium, & presbyteris cognoscere consilium.*

DVo dicit speciosa esse & decora canis & presbyteris, hoc est, senibus, nempe & bene posse iudicare, & posse sanū suggerere consilium, quorum vtrumque & prudentiam & authoritatē requirit: quæ senibus maximè propria sunt: quibus experientia & anni prudentiam adferunt, canicies authoritatem. Vires enim sunt iuuenilis ætatis, at prudentia, consilium, sententia, & authoritas, senectutis. Itaque apud Lacedæmones summum consilium γερουσία, conuentus cætúsq; senum dicebatur: quemadmodum Romę senatus est appellatus, quod ex senibus constaret.

6 *Quam speciosa veteranis sapientia, & gloriosis intellectus & consilium.*

VETERANIS posuit interpres, pro antiquis & senibus. Est enim Græcis γερόντων Legendū autem esse gloriosis, vt quidam libri habent, & non gloriosus, vt multi libri habent, patet ex Græcis, quæ habent δεδοξασμένοις, honoratis. Coniungit enim hoc loco ætatem grauem cū honore ac dignitate, quia vtrique maximè conuenit sapientia & intelligentia. Et superiori quidem sententia ornare ait senes iudicium & consiliū, hic vero sapientiam: quia hæc ad illa duo est necessaria.

7 *Corona senum multa peritia, & gloria illorum timor Dei.*

LEGENDVM est per nominatiuum, multa peritia, vt habēt libri correctiores, & non in multa peritia: quia Græcè est πολυπειρία: hoc est, experientia siue multarum rerum peritia. Duo ergo dicit esse quæ senes instar coronæ ornant & gloria afficiunt: peritia per experientiam acquisita, & huic coniunctus timor Dei, sine quo peritia illa noxia erit, & ad malefaciendum promptior, cum illo verò perfectum senectuti ornamētum accedit. Hac ergo occasione in sequentibus subiicit eximiam timoris Dei commendationem ostendens illum præferendum omnibus quæ ad beatitudinem hominis pertinere putantur.

8 *Nouem insuspicabilia cordis magnificaui, & decimum dicam in lingua hominibus.*

PRO, insuspicabilia: Græcis est ὑπονοήματα: hoc est, nouem cogitata. Nec est, cordis, sed καρδίᾳ μου, hoc est, in corde meo, vt opponatur ei quod sequitur, in lingua. Interpres noster videtur legisse ἀνυπονοήματα. Potest autem nostra lectio quo originalibus maximè accedat, sic accipi: Ego quidem apud me magna esse duxi nouem, quæ talia sunt, vt de eis cor merito suspicari non debeat quin bona sint, & ad fœlicitatem hominis pertinentia: at præter hæc est decimum, quod nō tantum apud me magnifaciam, sed etiam lingua hominibus prædicabo, ac multis verbis commendabo. Significat ergo nouem illa talia esse, vt quamuis in se optanda sint & magnificienda: comparatione tamen decimi, non sint magnopere verbis extollenda & prædicanda. Istud decimum omnino videtur esse timor: qui post plurimum ad fœlicitatem pertinentia, super alia hic eximiè commēdatur. At difficile est in sequētibus inuenire plenum numerum nouennarium ante timorem cum tantum videantur octo numerari siue in nostra versione: siue in Græcis: quæ cum nostra versione non per omnia consentiunt. Nam pro eo quod nos habemus veluti sexto loco positū: Beatus qui inuenit amicum verum: Græca habent: Beatus qui inuenit φρόνησιν, prudentiam. Proinde & in Græcis tantum octo deprehenduntur præter timorem. Itaque intelligunt quidam, timorem esse nouum, decimum verò esse dilectionem Dei, quę insinuatur ibi: Timor Dei initium dilectionis eius. Et editio Complutensis, vbi nos legimus: Timor Dei super omnia se super posuit: pro, timor, habet ἀγάπησις κυρίου, dilectio autem Domini: iuxta quam lectionem facilè est hic decem inuenire ab authore commendata. At dissentiunt alia Gręca exemplaria: quæ habent: nobiscum timor Dei. Et omnino verisimile est exemplar Complutense hoc loco corruptum ab aliquo fuisse: quo melius decē deprehendi possent, & quia videbatur timori

Domini preferendam esse Dei dilectionem. Nã omnino videtur authorem pro decimo & supremo designasse timorem Dei, de quo dicit: Qui tenet illum: cui assi milabitur? Vbi relatiuum, illũ, etiam in æditione Complutensi referri debet ad φόβον timorem, & nõ ad ἀγάπησις, hoc est, dilectio, cùm sit relatiuum masculinum, αὐτὸν: Quo ergo decem expressa hic inueniantur, omnino crediderim & in Latinis & in Græcis deesse vnum, quod ex vtrisque sit restituendum. Nam & Græca nunc non habent de eo qui inuenit amicum verum, cum tamen omnino verisimile sit illud etiam inter ea quæ ad fœlicitatem pertinent designasse, quandoquidem ad eam illud non parum habet momenti. Et Latina non habent distinctè de eo qui inuenit prudentiam: quæ duo si coniungantur in numero: iam habentur decem, quorum summum est timor Dei qui iuxta morẽ loquendi scripturæ non distinguitur à dilectione Dei, sed eam includit, & secum adfert. Scripturæ enim timorem Dei magnopere commendantes, de timore filiali loquuntur, non seruili. His præmissis, pro explicatione confusionis quæ ex exemplaribus, singula distinctius sunt enarranda.

9 *Homo qui iucundatur in filiis, viuens & videns subuersionem inimicorum suorum.*

HIc versus duo ex decem coniungit. Primũ enim beatum & fœlicem dicit eum, cui datum est vt in filiis voluptatem concipiat, hoc est vt & sobolem habeat: & eam probam atque honestam. Nam vt talem habeat paucis contingit, cùm plerique aut proles non habeant quas desiderãt, aut non tales quæ voluptatem adferant & gaudium, sed mœrorem & ignominiam. Sic & Dauid dicit: Beatus vir qui impleuit desiderium suum ex ipsis. Et alio loco inter Dei benedictiones numerat: quod vxor hominis timentis Deũ, sit sicut vitis abũdãs, & filij sicut nouellæ oliuarum in circuitu mensæ ipsius. Secundo loco ponit eum, cui, dum adhuc viuit, datur videre subuersionem inimicorum suorum. Quod vt in piis & iustis habeat locum, oportet intelligere de talibus inimicis qui iniustè pios persequuntur, quorum vindicta & pœna diuinitus inflicta, piis summam voluptatem adfert: tum quod illorum punitio faciat ad Dei gloriam: tum quod per eorum subuersionem pij ab illorum iniqua oppressione liberentur, intelligántque Deum gerere curam suorum. His enim de causis & horum respectu, etiam Dauid in parte fœlicitatis ponit, videre impiorum perditionem. Cum perierint, inquit, peccatores, videbis. Et alibi: super inimicos meos despexit oculus meus. Vbi pro, despexit: Græcis est, vidit.

Psal. 126.
Psal. 127.
Psal. 36.

10 *Beatus qui habitat cum muliere sensata, & qui lingua sua non est lapsus, & qui non seruiuit indignis se.*

TRes fœlicitatis partes continet hic versus. At cùm id contra morem authoris factum sit, vt tria membra hic versus contineat, (nam solet duobus membris sententiam absoluere) &, vt ex supra dictis patet, vnum ex decem desit & Latinis & Græcis, crediderim authorem iunxisse eum eo qui habitat cum muliere sensata, eum qui inuenit amicum verum, vt plena sententia fuerit: Beatus qui habitat cum muliere sensata, & qui inuenit amicũ verum. Hæc enim duo rectè coniunguntur. Deinde sequatur noua sententia bimembris: Et qui lingua sua non est, &c. Inter beatos ergo tertio loco ponitur qui habitat cum muliere prudente: quia & singulari raroque Dei dono contingit habere talem vxorem, & ex tali summa percipitur commoditas atque lætitia. Quarto loco ponitur: qui lingua sua non est lapsus, hoc est: qui per linguam non grauiter peccauit aut in aliquod incommodum non est pro lapsus. Cum enim facilis sit lapsus linguæ, & frequenter homo dicendo aliquid, malum sibi accersere soleat, singulare Dei beneficium est, liberum esse ab huiusmodi lapsu. Vnde & Apost. Iacobus dicit. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir. *Iac. 3.* Quinto loco ponit eum qui non seruiuit indignis se, hoc est, eum qui non cogitur subesse, & duram seruitutem pati sub hominibus improbis: qui indigni sunt vt eis seruiatur & obediatur. Nam cum satis durum sit per se ipsum seruire, omnino intolerabile est & grauissimum seruire improbis, quibus nunquam satisfit, quiq; impia sæpe exigunt. Et tamen frequens est hoc malum, vt quis iniquos & ineptos cogatur ferre dominos & superiores, vt mirum non sit beatum hic dici eum qui Dei beneficio: etiamsi ferre cogatur superiores & dominos, tamen probos sortitus est & tales quibus obedire non sit graue, nec indignum liberali & bono viro.

11 *Beatus qui inuenit amicum verum, & qui enarrat iustitiam auri audienti.*

PRo, amicum verum, vt supra dictum est, Græcis constanter est φρόνησιν, prudentiã, ideoq; hoc loco posuisse authorem, omnino verisimile est, quòd cum sequenti membro optimè cõgruat. Iuxta nostram lectionem quod minus habemus de prudentia: in sequenti sententia comprehensum intelligere licebit, vt ibi dicetur. Sexto ergo loco beatus dicitur qui inuenit amicum verum, qui scilicet non adsit tantum tempore prospero, sed etiam aduerso, quique salutem amici ex animo quærat, cúmque cum opus est defendat & atguat. Et meritò talis beatus dicitur: quia vt tales amici rari sunt: ita Dei peculiari munere obtingunt, & multam homini cum voluptate commoditatem adferunt. Vnde supra dixit: Qui inuenit thesaurum. &: Qui metuũt Dñm, inueniẽt illum illũ inuenit. *Iacob. 3.* Septimo loco ponit eũ qui enarrat iustitiã auri audienti, hoc est, eũ qui doctrinæ suæ benignos consequitur & obedientes auditores. Molestum est enim docenti, si, cùm docet, mẽtes aurésque auditorum sentiat esse alienas: ita vt & operam suam atque laborem sentiat perire, & iustitiam atque veritatem quam docet ac inculcare conatur, aduertat non amari, nec gratã esse auditorib. Et tamen hoc malum admodum frequens esse experimur quotidie, vt mirum esse nõ debeat inter beatos numerari eum cui contingunt auditores attenti, beneuoli & obedientes. Percipit enim ex talibus magnam laborum suorum voluptatem & vtilitatem.

12 *Quam magnus est qui inuenit sapientiam & scientiam, sed non est super timentem Dominum.*

GRæca non habent, scientiam, sed tantum sapientiam. Noster tamen videtur adiecisse de scientia, pro eo quod in superiori sententia Græca

Græca habent φρόνησιν, prudentiã. Proinde rectè post Rabanum intelligemus priori parte huius sententiæ duo membra contineri, vt numerus denarius perficiatur, & in octaua beatitudinis parte ponatur, qui inuenit sapientiam: in nona, qui inuenit scientiam. Inter sapientiam autem & scientiam hoc intersit, vt sapientia sit circa intelligenda & speculabilia, scientia sit de agendis, circa quę versatur prudentia. Nam & Diuus Paulus 1. Corin. 12. hęc duo tanquam diuersa dona distinguit, cùm dicit: Alij datur sermo sapientiæ, alij sermo scientiæ. Magnus est ergo & excellens, qui assecutus est diuino munere eximiam prę cęteris sapientiam, qua potens sit & alios docere quæ de Deo, diuinisque rebus sint sentienda, diuinas scripturas explicare, & veritatis hostes redarguere. Magnus item, qui adeptus est præ cæteris scientiam agendorum, vt & cognoscat quid in singulis negotiis occurrentibus sibi sit agendum, & alios idem docere valeat, salutare consilium præbendo, sed neuter istorum præcellit eum qui timet Dominum. Vnde pro decimo super omnia prędicãdo, subiicit.

13 *Timor Dei super omnia se superposuit. Beatus homo cui donatum est habere timorem Dei: qui tenet illum, cui assimilabitur.*

MVLTI libri non habent pronomen, se, sicut nec Græca, vnde Dionysius subintelligit hominem, vt sit sensus: Timor Dei super omnia superposuit hominem. At rectius subintelligitur & additur pronomen, se. Sic enim idem significatur quod in Græcis, quæ habẽt ὑπερέβαλεν, hoc est superat, & excellit. Loquitur autem de timore Dei, sicut & alias ferè, vt includit studiosum affectum placendi Deo. Hic enim etiam sapientiam superat si sapientia seorsum accipiatur intellecta per se sine timore Dei, quem alioqui includit cùm alibi dicitur: Initium sapientiæ, timor Domini. Quanquam autem omnia prædicta non contingant ferè nisi timentibus Deum, tamen timorem Dei dicit omnia illa superare, quia singula per se sunt accipienda, & intelligendum quod quamuis ob singula illa homo ex parte dici possit beatus & fœlix, longè tamen magis beatus dicendus est nomine timoris diuini si illum habeat, sine quo omnia illa prodesse non valent ad perfectam verámque beatitudinem, & cum quo nihil ferè deerit quod ad beatitudinem pertineat. Hunc timorem Domini quoniam ex nobis non habemus, sed ex singulari Dei munere, rectè additum est à nostro interprete, quãuis id Græca expressè non habent. Beatus homo cui donatum est habere timorem Dei.

14 *Timor Dei initium dilectionis eius: fidei autem initium agglutinandum est ei.*

HAC sententia insinuat excellentiam timoris Dei. Porro in secunda parte variant nostri codices, quia quidam habent, agglutinatum: quidam habent per duas dictiones, ad glutinandum, alij agglutinandum. Nec ex Græcis satis colligere licet quæ lectio sit præferenda, cùm illa longè secus habeãt, hoc modo: πίςις δὲ ἀρχὴ κολλήσεως ἀυτȣ̃, id est, fides autẽ principium coniunctionis (vel conglutinationis) eius, scilicet est. Quo significatur fidem in Deum, esse principium coniunctionis qua Deo coniungimur & adhærescimus. Postrema lectio præferenda omnino videtur, & accipienda, vt sit sensus: Initium fidei, hoc est, fides tanquam initium est iungendum timori Dei, scilicet in efficienda dilectione Dei, vt significetur timorem Dei non esse initium dilectionis Dei, nisi etiam concurrat fides tanquam eius initium. Ad ingenerandam enim & augendam in nobis dilectionem Dei oportet vt concurrant & cooperentur sibi timor & fides. Timor enim efficit vt caueamus offendere Deum, fides vt de eius bonitate benè confidamus, nimirum verbis eius plenè credentes, vnde hæc duo sæpè coniunguntur in scripturis, vt cum dicit Psalmista: Be- *Psa. 146.*
neplacitum est Domino super timentes eum, & in eis qui sperant super misericordia eius. Porro sic dicitur hic timor Dei esse initium dilectionis eius, sicut dicitur alibi initium esse sapientiæ, intrinsecum scilicet, & sine quo vera Dei dilectio nec acquiritur nec subsistit nec augetur. Potest etiam quod hic dicitur de dilectione Dei, accipi de ea qua Deus timẽtes se diligit. Hinc enim Deus incipit homines tanquam amicos suos diligere, quòd videat eos se metuere, sibique fidere, iuxta illud: Si quis diligit me, sermonem meum serua- *Ioan. 14.*
bit: & pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus.

15 *Omnis plaga, tristitia cordis est, & omnis malitia, nequitia mulieris.*

POST bonorum quorundam inter se comparationem, subiicit & malarum aliquarum rerum inter se comparationem, inter multa mala valde exaggerãs vsque ad finem capitis malitiam mulieris, cui⁹ occasionem ei dedisse potuit, quod dixit superius beatum qui habitat cum muliere sensata. Porro hæc sententia in Græcis iam non est, opportunè tamen addita est ad sequentium explicationem. In qua, vt commodum habeat sensum, dictio, omnis, pro summa & maxima accipienda est, vt significetur summam plagam vel vulnus esse tristitiam cordis, & summam malitiam esse nequitiam mulieris. Tristitia enim cordis & dolor animi, veluti plaga est vulnus animi, similitudine sumpta à vulneribus corporis: quia sicut hæc lædunt corpus, ita mœror lædit animum, eúmque exedit & cruciat. Hanc ergo summam plagam & maximum vulnus esse dicit, quòd illo nullus corporis cruciatus sit conferendus, & minus sit curabilis. Deinde animo mœrore vulnerato, nec corpus bene affectum esse potest: contra eo gaudente, etiam corpus malè affectum facilius restituetur. Animus enim gaudens ætatem floridam facit, spiritus autem tristis exsiccat ossa. Sic & mulieris malitiam, summam esse malitiam dicit. Nam mulieres cum Dei timore sunt destitutæ, ferè in malitia viros excedere solent, idque partim ob id quòd cum minus vigeãt rationis iudicio, minus per rationis frenum retrahi possunt à malo quod corrupta natura suggerit partim ob id quòd cum per sexum sint infirmiores, magis per insidias tentet lædere, quæ minus vitari possunt. Sed vt his de causis quæ malæ sunt mulieres admodum malæ sunt: ita contra quæ siue natura, siue vsu piæ sunt, etiam viros in pietate excellunt, ob sexus fragilitatem, & cordis molliciem valde flexillem. Hæc ergo prę missa sententia rectè subditur.

16 *Omnem plagam & non plagam videbis cordis, & omnem nequitiam & non nequitiam mulieris.*

17 *Et omnem obductum & non obductum odientium, & omnem vindictam & non vindictam inimicorum.*

Per-

PERPLEXVS est hic locus, ideóque nostros mirè torquet. Perplexitatem ex magna parte attulit verbum, videbit ab interprete additum sine supposito, cùm nullum verbum sit Græcis, sed ponuntur accusatiui sine verbo, Omnem plagam & non plagam cordis, & omnem malitiam & nō malitiam mulieris. Est autem oratio imperfecta, perficienda subauditione verbi, patiar, aut similis, vt sit sensus: quamuis plagam patiar modò non plagam cordis: quamuis malitiam, modò non malitiam mulieris. Vult enim significare quamuis plagam tolerabilem esse, excepta plaga, & vulnere animi, hoc est, tristitia animi & sic de similibus sequentibus. Hunc sensum vt etiam habeat nostra lectio, in verbo, videbit, subaudiendum est, quisque vel homo, & videbit, accipiendum est pro, æquo animo tolerabit, quomodo communiter dicimus: ille non potest hanc rē videre hoc est, non potest æquo animo aspicere nec tolerare. Itaq; sensus erit: Quilibet facile videbit, feret & tolerabit quamuis plagam, sed plagam cordis, & sic in sequentibus. In quibus notādum est, nomen, obductum, in quarta declinatione positū esse pro obductione. Est enim Græcis rursum dictio ἐπαγωγὴ, qua hic author sæpius vtitur, & noster interpres vertit plerunque obductionem. Significat autem calamitatem, & quoduis malum, inentem hominis tristitia & mœrore obducētem & obnubilantem, vt dictum est in principio capitis secundi. Itaque sensus est: quamuis patietur homo calamitatem & molestiam, item & vltionem atque vindictam, modo non sit audientium & inimicorum: quia cum hi sine miseratione affligant & vindicent nec modum aliquem ponant illati mali aut vltionis, intolerabilis est calamitas & vltio quæ ab illis irrogatur, & omnibus modis deprecanda. Inter calamitatem autem vel obductionem odientium, & vindictam inimicorum hoc interest, quòd illa infertur præter meritum, hæc supra meritum. Nam qui odiunt aliquem, etiam non læsi nocere illi laborant: & qui inimici sunt, parum læsi grauius quam oportet sese vlcisci student. Hæc ergo sententia continet malarum quarundam rerum & incommodarum comparationem ostenditurque quid in quoque malorum genere sit extremum, & maximè detestandum. Præcipuè autem hæc omnia videntur dicta esse ad mulierum malitiam exaggerādam, ac significari eam cordis adferre tristitiam, ipsumque cor vulnerare dolore grauissimo, eandem quoque & inuectione odientium & vindicta ostium esse grauiorem, aut cum eis comparandam, tanquam similiter intolerabilem.

---

18 *Non est caput nequius super caput colubri, & non est ira super iram mulieris.*

NOMEN colubri, in genere positum est pro serpente, cùm Græcè sit ὄφεως. Pro, mulieris, Græca iam habent ἐχθροῦ, inimici, vt ad explicationem superioris sententiæ subiecta sit hęc sententia. Sed consideratis sequentibus, magis videtur istud dictum de mulieris ira. Itaque per comparationem hæc sententia est accipienda, vt significetur quòd quemadmodum inter omnium animātium capita nullum est nequius, hoc est, perniciosius & magis noxium quam caput serpentis, propter venenum quod in eo gerit, idque occultè, paratum illud effundere per insidias cùm opportunum erit, idque non tantum vt lædat, sed etiam occidat hominem: ita omnium pessima est ira mulieris, quia etsi viribus corporis aperto marte nocere nequeat, tamen iram, quam in animo instar veneni latenter gerit, opportunitatem nacta effundit, nec desinit donec eum cui irascitur, perimat & perdat. Hæc autem & sequentia non ob id à Sapiente dicuntur, quasi propositum ei sit illum sexum acerba & contumeliosa oratione insectari, quem Deus vult honorari, sed improbarum mulierum vitia notare acriter voluit, vt insinuaret cum quanta discretione & iudicio vxor sit diligenda. Et rursum quanta prudentia agendum sit cū mulieribus, ne temerè irritentur. Dein de cauendum esse, ne illarum amori etiam coniugio quisquam nimis addictus sit, eásque nimis perditè amet, multo magis extra coniugium.

---

19 *Commorari leoni & draconi placebit, quàm habitare cum muliere nequam.*

SIMILE est apud Salomonem in Prouer. Melius est habitare in terra deserta, quam cum muliere rixosa & iracunda. Hyperbolicè autem hæc sententia dicta videtur, ad significandū quàm intolerabilis sit & noxia malitia mulieris, & quòd cùm leonum & draconum sæuitia arte superari possit, illius malitia ægrè vincatur, aut nullo modo. Itē quod prestet subita morte à feris perimi, quam lenta morte & diuturna per malitiam improbæ vxoris cruciari.

---

20 *Malitia mulieris immutat faciem eius, & obcæcat vultum suum tanquam vrsus, & quasi saccum ostendit.*

21 *In medio proximorum eius ingemuit vir eius, & audiens suspirauit modicum.*

QVIDAM libri habent, obcæcauit, quidam per futurum obcæcabit & ostendét, sed verior lectio est per præsens, obcæcat & ostēdit, quia præcedit præsens, immutat, & Græcis est præsens σκοτοῖ. Ex quo verbo patet verbum, obcęcare, apud nos positum esse impropriè pro obscurare, vt obcęcare vel obscurare vultum suum, sit toruum vultum, & tristem exhibere. Sicut enim hilaris vultus lucidum se præbet & clarum, ita tristis & toruus obscurum & obcæcatum. Cum autem æditio Complutensis tantum habeat comparationem vt si, altera verò tantum sacci, noster vtramque coniunxit. Et vrso quidem comparatur mulier vultum suum obscurans, quòd vrsus toruo sit vultu sicut & vrsa. Sacco, quòd tristitiam præ se ferat & tetrica videri velit, atque instar nigri & commaculati sacci vultum suum infuscet. Est ergo sensus: Malitia mulieris efficit vt naturalem habitum faciei suæ immutet, vt scilicet quam natura blandam finxit & amicam, ipsa contra naturam toruam exhibeat, vultūque suum obfuscet instar torui vrsi & sacci nigrantis & fusci. Quod sequitur, In medio proximorum eius, et si communiter referatur ad præcedentia, & coniūgatur verbo ostendit, potius tamen coniungendūm esse sequentibus Græca commonstrant: quia relatiuum, eius, hoc loco est, masculinum, est enim αὐτοῦ, vt ad virum referatur, & sit sensus: Vir illius ingemuit in medio proximorum eius, pro suorum, cùm scilicet proximi eius apud illum conquerüntur de austeritate vultus, quam eis & aliis exhibet, vnde sequitur: Et audiens, eorum scilcet querelas, suspirauit. Quod enim participiū, audiens, non sit referendum ad mulierem, quasi

quasi sensus sit: audiens mulier viri sui gemitum suspirauit modicum, simulans scilicet se ei compati, queadmodum ferè intelligitur, patet ex Græcis, quæ habent participium masculinum ἀνδρας. Pro modicum, Græca habent aduerbium πικρὰ, hoc est, acerbè & amarè, vt significetur maritum audientem sinistrum de vxore sua sermonem grauiter & acerbe suspirare. Interpres declarat se pro πικρὰ legisse μικρὰ, hoc est, parum & modicum. Modicum autem suspirare in medio conquerentium amicorum rectè dicitur maritus, ad significandum quòd præ pudore non audeat doloris sui magnitudinem satis prodere, & declarare. Pertinet enim ad eius ignominiã vxoris improbitas.

---

22 Breuis omnis malitia super malitiam mulieris, sors peccatorum cadat super illam.

Sup.c.11. BREVIS hic rursum positum est pro parua, sicut supra. Breuis in volatilibus est apis. Est enim rursum μικρὰ. Et pro super, est præpositio πρὸς, ad. Itaque sensus est, Parua est omnis malitia, sicõferatur cum malitia mulieris. Quo idem significatur quod suprà cum dixit: summa malitia, nequitia mulieris. Quod hyperbolicè dictũ est, vt & alia, ob causas iam dictas. Quod sequitur, sors peccatorum cadat super illam, continet precationem qua petitur vt iusti immunes sint à malitia mulieris, sed potius peccatores pro sua sorte & portione ipsis Dei iusto iudicio debita incidant in illam. Itaque sensus est, sors peccatorum, hoc est, portio quæ Dei dispositione peccatoribus debetur, cadat super malitiam mulieris, vt scilicet illam impij accipiant pro sua parte. Qua petitione significatur tantum, impios dignos esse qui hanc malitiam perferant, sicut in Psalmis, dum petitur impiorum vltio, significatur quid mereãtur. Non enim legẽdum esse per futurum indicatiui, cadet, sed per optatiuum, cadat, vt multi libri habent, docent Græca, quæ habent ἐπιπέσοι.

---

23 Sicut ascensus arenosus in pedibus veterani sic mulier linguata homini quieto.

ALIA similitudine apta notat importunitatem mulieris garrulæ & loquacis, quæ viro sedato intemperanti lingua odiosè obstrepit comparatque eam ascensui arenoso, respectu pedum hominis senis, significans quòd quemadmodum ille valde molestus est pedibus illius, tum quia ascensus est, tum quia arenosus, & ob id difficilior: ita & talis mulier homini pacis & tranquilitatis amanti admodum molesta & grauis est, idque tum quia garrulitas illa contraria est ingenio ipsius, tum quia molestum est eam ferre in muliere, cuius vel præcipuum ornamentum est silentium & subiectio, vnde Paulus vult eam 1. Tim. 2. in silentio discere, non authoritatem aliquam in virum sibi vendicare.

---

24 Ne respicias in mulieris speciem, & non concupiscas mulierem in specie.

POSTQVAM exaggerauit mulieris nequitiã atque indicauit molestiam, & pericula quæ ab ea sunt metuẽda: rectè iam monet, vt etiam ab eo quod in ea blandum est & gratum, nobis caueamus, nempe ab eius pulchritudine, quæ multis ruinæ causa fuit. Propter speciem enim mulieris multi perierunt, vt supra dictum est. Potest autem hæc sententia accipi dicta contra periculum fornicationis, vt significetur non curiosè attendendam mulieris pulchritudinem, ne excuriosa inspectione quis pertrahatur ad libidinem, & propter speciem incipiat concupiscere mulierem, quam ei non licet concupiscere. Potest etiam accipi vt pertineat ad eos qui vxorem ambiunt, aut iam vxorem duxerunt, vt significetur ducturo vxorem non potissimum respiciendum ad pulchritudinem mulieris, nec propter speciem illam desiderandam esse, sed magis attendendum ad illius mores & institutionem eiúsque vsum nõ quærendum propter eius formæ venustatem, sed magis liberorum causa, qui Deo æducandi sint. Græca enim habent, mulierem non concupiscas ad voluptatem. Sanè qui in vxore maximè attendunt & amant formam, nec diuturnum solent habere amorem, & sibi maximam solent accersere molestiam per zelotypiam, & imperium vxoris quod ferre coguntur. Dictum est à quodam: Vxorem si habueris καλὴν pulchram, habebis κοινὴν cõmunem: si deformem, ποινὴν, pœnam. Quo significatum est mediocrem formam requirendam.

---

25 Mulieris ira, & irreuerentia, & confusio magna.

VARIA hic est lectio, Rabanus enim quod est in fine præcedentis sententiæ, coniungit huic sententiæ: legens: In specie mulieris ira, &c. & vt sit sensus per speciem mulieris incurritur ira & irreuerentia, & confusio magna. Pleriquelibri, qui eam partem, in specie, coniungunt versui præcedenti, omittunt secundum, &, vt sit sensus: Ira & irreuerentia mulieris est confusio magna, hoc est, adfert marito magnam ignominiam. Alij omittũt primum, vt sit sensus, Mulieris ira est viro suo irreuerentia, & confusio magna. Græca habent vtrobique coniunctionem, sicut etiam quędam scripta. Et potest hæc lectio hunc habere sensum: Ira mulieris, eiusque inuerecundia, atque confusio vel ignominia quam marito adfert non est vulgaris & leuis, sed magna, & grauis atque permolesta. Iracunda enim mulier irreuerenter se gerit erga maritum suum, suaque tum ira, tum irreuerentia viro confusionem magnam adducit, quòd ei non deferat honorem quem secundum naturam & legem debet. Vnde & subiicitur.

---

26 Mulier si primatum habeat, contraria est viro suo.

MVLIER inquit, si permittitur imperare viro & familiæ, viro cui deberet esse subiecta, & cuius voluntati se accommodare deberet, erit contraria, hoc est, ei rebellabit, semper cõtradicet & cõtraria volet. Vnde Paulus: Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum. Græca pro duabus sentẽtiis iã habitis vnam tantum habent, hoc modo: Ira & irreuerentia & confusio magna mulier quæ subministrat viro suo, hoc est, quæ sumptus suppeditat, inuerecundè est imperiosa, & fastuosa. Quo significatur, quòd sicut in deligenda vxore non est forma præcipuè spectanda: ita nec diuitiæ, quæ ferè se cum imperium vxoris adferunt & fastum. Proinde prudenter quidem Sapiens monuit eum qui vxorem ducere volebat, vt æqualem ac parem duceret. Quæ enim in coniugio superior est fortuna, eadem vult esse superior authoritate. Iaque & nostra lectio accipi poterit de primatu fortunę & opum, vt sit sensus: Mulier si in

coniugio primas partes diuitiarum obtineat, recusabit morem gerere viro suo.

27 *Cor humile & facies, & plaga mortis mulier nequam.*
28 *Manus debiles & genua dissoluta mulier quæ non beatificat virum suum.*

DVÆ hæ sententiæ exponendæ sunt causaliter, vt mulier mala dicatur cor humile, &c. quia facit viro cor afflictum, faciem tristem, & veluti vultus mortiferum ei infligit cor eius ita lædens, vt & mors nonnunquam subsequatur. Græca tamen habent, non mortis, sed καρδίας, cordis, & verisimile est sic interpretem vertisse. Sic & mulier quæ sua virtute nõ beatificat virum suum, sed sua malitia illum infœlicem & miserum facit, dicitur esse, manus debiles & genua dissoluta, quia efficit vt manus viri sui sint debiles & genua dissoluta, hoc est, omne ei virile robur eripit nõ tantum cordis, sed etiam corporis, vt nec operari nec ambulare ei libeat, atque in summam illum desperationem iniicit. Sic enim scriptura solet notare eos qui fracto sunt animo & desperationi proximi, vt cum dicitur apud Isa. 35. Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Et apud Paulũ. 12. Remissas manus & genua soluta erigite.

29 *A muliere initium factum est peccati, & per illã omnes morimur.*

INTER cætera mala quæ à muliere proueniũt, Sapiens altius repetendo proponit malũ quod in principio mundi exordium sumpsit à muliere, vt huius consideratione insinuet quam cautè quisque se gerere debeat cum mulieribus, quámque curandum sit maritis, ne imperium permittant vxoribus, neuè immodico amore eis adhereãt. Huius enim consideratione & Paulus 1. Tim. 2. monet mulieres, esse officij sui vt in potestate viri sui sint, nec in eũ potestatẽ aliquam assumant, quia inquit, Adam non est seductus à diabolo, sed Eua ab eo seducta fuit in prima illa præuaricatione. Vnde & in sequenti sententia indicat Sapiens, cur meminerit primi peccati per mulierẽ introducti cum subiicit.

30 *Ne des aquæ tuæ exitum nec modicum, nec mulieri nequam veniam prodeundi.*

EX præcedentibus velut concludendo docet hac sententia, prauæ mulieri nullam licentiã esse dandam, sed in potestate quantum fieri possit retinendam. Ad quod commonstrandum pulchram adhibet similitudinem de aqua, cui si detur vel minimus exitus, facilè erumpet, & liberiorem sibi viam faciet, ita vt postea contineri & cohiberi nequeat. Per comparationem enim partes huius sententiæ sunt intelligendæ, vt sit sensus: Sicut non expedit vt aquæ, quàm continere vis, vel modicus exitus detur: ita non expedit vt prauæ mulieri des facultatẽ quouis prodeundi, & quodlibet faciendi, sed diligenter cohibenda est & retinẽda in officio, nec ei etiã in paruis indulgẽdum est, ne maiorem semper sibi libertatem vendicet, & postea cohiberi & ad officium reduci non possit. Simili comparatione Salomon in Prouerbiis dehortatus est à litibus, dicens: Qui dimittit aquam caput est iurgiorum, &c.

31 *Si non ambulauerit ad manum tuam, confundet te in conspectu inimicorum.*
32 *A carnibus tuis abscinde illam ne semper te abutatur.*

GRÆCIS tantum est, Si non ambulauerit secundum manum tuam, à carnibus tuis abscinde eam. Complutensis tamen æditio addit, da & dimitte, hoc est, da ei libellum repudij, & dimitte eam à te. Loquitur enim secundum permissionem datam veteri populo de dimittenda vxore rebelli: quæ permissio tam in nouo testamento locum non habet, nisi in causa fornicationis. Rabanus etiam duas has sententias coniunctim legit tanquam vnam, addendo coniunctionem, & quæ etiã in quibusdam scriptis inuenitur, hoc modo: Si non ambulauerit ad manum tuam, & confundet te in conspectu inimicorum, à carnibus tuis abscinde illam, &c. quæ lectio magis placet. Et est sensus: si non ambulauerit secũdum manum tuam, hoc est, non vixerit iuxta tuum ducatum, nec pati velit vt à te dirigatur & deducatur. Aut si tuæ potestati & authoritati subiici noluerit (nomine enim manus, ducatus vel potestas & authoritas significatur) & si ignominia te afficiet per suam rebellionem & improbam vitam coram hostibus tuis, qui in tua ignominia sint gauisuri, abscinde eam ab vsu carnis tuæ, atque à tua cohabitatione, vel ad tempus, vel in perpetuum, quatenus id per Dei legem licet, ne semper abutatur tua patientia & lenitate. Omnino autem apparet ex hoc loco authorem huius libri existimasse, diuortium ob causas iustas, non tãtum permissum fuisse Iudaico populo, sed etiã concessum, vt sine peccato fieri potuerit et extra causam fornicationis.

CAPVT XXVI.

1 *Mulieris bonæ beatus vir, numerus enim annorum illorum duplex.*

PROSEQVITVR hoc capite Sapiens cœptum superiori capite argumentum de mulieribus, subiiciẽs iam sententias de bonis mulieribus ac mox rursum de malis, & deinde iterum de bonis ostendens plane sibi non fuisse propositum vituperare hunc sexum, sed tantum monere quę in eo sunt expetẽda, quæque fugienda. Multam autem fœlicitatem à probis mulieribus prouenire indicat primis sententiis. In quarum prima pro nostra lectione notandum pro relatiuo, illorum, Græcis esse singulare αὐτοῦ hoc est, illius, nempe viri vxoris bonæ. Proinde in nostra lectione relatiuum, illorum, accipiendum est positum pro talium, scilicet virorum bonarum vxorum. Nisi quis velit referre ad virum & mulierem bonam, sed id Græca non significant. Prædicat ergo fœlicitatem viri cui bona contigit vxor, ex eo quòd numerus annorum eius sit duplex, quod multis modis declarari potest verum esse. Simpliciter autem significari videtur virum talem diutius victurum, vitamque eius prolongandam ex lætitia quæ ei obtinget à probitate vxoris: sicut contra improbæ vxoris vir ex mœrore & molestiis quas patitur, ante naturalem vitæ finem contabescendo perit & moritur. Itaque duplex est numerus annorum viri bonæ vxoris, quia qui alioqui tantum viginti annis aut minus erat victurus, viuet quadraginta aut amplius. Potest & ideo intelligi dictum numerum annorum eius esse duplicem, quia non tantum viuet vita naturali, sed etiam vita lætitiæ, qua qui sunt destituti, ex parte tantum viuunt, & ex parte ve

te veluti mortui sunt. Misera enim, & luctuosa vita, magis mors est quàm vita, vnde postea dicitur: Melior est mors quàm vita amara. Infr.c.30.

2 *Mulier fortis oblectat virum suum, & annos vitæ illius in pace implebit.*

MVLIERI vel vxori beatificanti virũ suũ, prius addidit epitheton, bonæ, nunc addit fortis. Duæ enim sunt vxoris conditiones, quę eas commendant, & gratas reddunt. Altera, est bonitas qua conditione includitur earum erga Deum pius affectus, ac virorũ suorũ verus amor, & quicquid ad mulierem pertinet, vt bona dicatur & virtute prædita erga Deum & maritum. Altera conditio, est industria, & diligentia in domesticis rebus curandis, in quibus acquirendis, conseruandis & augendis mulier industria & diligens multum potest. Has duas conditiones in vxoribus requirit Diuus Paulus ad Titum secundo scribens. Easdem summis attollit laudibus Salomon in encomio quod incipit: Mulierem fortem quis inueniet? Prou.31. In quo prolixè explicat quòd hic dicitur, quomodo mulier fortis oblectet virum suum, sua scilicet strenuitate & diligentia, ex qua ad illum magna vtilitas accedit. Quoniam autem oblectat virum suum talis mulier ideo etiam implebit annos eius cum pace, hoc est, efficiet vt non ante tẽpus vitam suam mœrore finiat, sed cum animi trãquillitate perueniat ad plenitudinem annorum suorum & senectutem bonam. Ex quibus sententiis duab. iã cõsequens est & tertia quæ sequitur.

3 *Pars bona, mulier bona, in parte timentium Deum dabitur viro pro factis bonis.*

NON est legendum, in parte bona, sed sine adiectiuo, bona, in parte timentium Deum, quomodo conformiter cum Græcis quædam scripta habẽt, quomodo & Rabanũ legisse satis ex ipsius patet commentario. Et est sensus, mulier bona, est bona portio, & bona sors, quæ dabitur viro in sorte & portione timentium Deum, quia in ea sorte quam Deus promisit, & dare solet timentibus se etiam includitur vxor bona. Psal. 127. Dicitur enim inter alia, Vxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ. Nomen ergo partis, hic accipitur vt & alias pro sorte & portione quam Deus vnicuique pro suo beneplacito, & hominũ merito distribuit. Vxorem autem bonam Dei singulari beneficio obtingere etiam Salomon docuit, dicens: Domus & diuitiæ dantur à parentibus, à Domino autem propriè vxor prudens. Prou. 19. Quoniam ergo hæc includitur in portione timentium Deum, non malè addidit interpres, pro factis bonis, vt significaretur apertius bonam hanc partem respondere bonis factis. Nam Græca tantum habent, In parte timentium Dominum dabitur.

4 *Diuitis autem & pauperis cor bonum, in omni tempore vultus illorum hilaris.*

HÆC sententia addita videtur, ad insinuandum quàm bona sors sit vxor bona quòd per eam: siue diues sit maritus, siue pauper, cor eius sit bonum, hoc est, benè affectum & gaudens, vnde fit vt in omni fortuna etiam vultus illorum sit hilaris, animi scilicet tranquillitate & lætitia se in exteriora transfundente. Significatur ergo, nec diuitias sine vxore bona fœlicem reddere hominem, nec paupertatem infœlicem facere, si adsit cor bonum, quòd ex vxore bona obtinetur: per quam fit, vt & diuitiæ iucundè possideantur & paupertas sine magna molestia perferatur. Significatur item, hominis fœlicitatem non pendere ex rebus externis, sed potissimum ex affectione bona cordis. Est autem sermo huius sententiæ imperfectus, perficiendus hoc modo: Cum diuitis & pauperis cor bonum est, in omni tempore vultus illorum est hilaris.

5 *A tribus timuit cor meum, & in quarto facies mea metuit.*

POSTQVAM insinuauit vnde obtineatur cor bonum, & ex consequenti vultus hilaris subiungit quædam quæ cor affligunt, & vultum contristant. Tria vero esse dicit à quibus cor eius timuerit, quartum autem esse à quo etiam facies eius metuerit, significans quartum esse grauius malum, quod non tantum cor hominis conturbet, sed etiam vultum. Ideoque etiam in Græcis grauius verbum tribuitur quàrto, quàm tribus: nam tribus tribuitur verbum εὐλαβήθη, hoc est, reuerentium: est quarto ἐφοβήθην, hoc est, metui vel reformidaui. Plus est enim φοβεῖσθαι, quam εὐλαβεῖσθαι, sicut apud Latinos plus est, timere vel metuere quàm vereri. Timere ergo hic positum est pro vereri.

6 *Delaturam ciuitatis, & collectionem populi, & calumniam mendacem super mortem omnia grauia.*

TRIA illa prima continet hic versus à quibus dixit timere cor suum, & est in istis accusatiuis subaudiendum ex superioribus verbum timuit, vt sit sensus; Cor meum timuit delaturam ciuitatis &c. Delaturam ciuitatis, pleriq; intelligũt ciuitatis perditionem, qua illa hostibus proditur, & defertur in manibus illorum. Ita & per collectionem populi, intelligunt populum seditiosè collectum ad bellum ciuile, aut resistendum suis legitimis principibus. Hæc enim sunt duo grauia mala. Verum sicut quod sequitur tertium & item quartum, talia sunt mala, quæ sunt vnicuique formidanda & cauenda: ita & duo priora potius videntur intelligenda talia mala, quæ quisque sibi timere debeat, quasi quæ sibi accidere possint, vt omittam quod pro, delaturam, est Græcis διαβολήν, quæ dictio non proditionem significat, quæ Græcis dicitur προδοσία sed accusationem alicuius crimen inferentis siue verum siue falsum, vnde & satan, diabolus dictus est, hoc est, criminator & accusator. Itaque per delaturam ciuitatis, rectius intelligetur totius ciuitatis criminatio, ac communis sinister rumor & existimatio de aliquo, quæ dicitur δυσφημία, in quam aliquem incurrere, & publicè malè audire apud ciues valde est molestum, & cauendum. Per collectionem populi, vel, vt est Græcis, ἐκκλησίαν ὄχλου, ecclesiam turbæ, hoc est, congregationem turbatæ vel concitatæ multitudinis, rectè intelligitur inconsultæ multitudinis contra aliquem coitio: qualis fuit ea, quæ à Demetrio aurifice fuit aduersus Paulum concitata, qualis certè omni viro bono ac quieto est formidanda. Acto. 19. Sicut & quod tertio ponitur calumnia mendax, hoc est, crimen confictum, & alicui falsò impositum, quod ab eo quod primo loco positum est multum differt. Aliud est enim publico rumore aliqua infamia notari, aliud falsa alicuius criminatione grauari & opprimi. Et omnino videtur inter hęc tria ordinẽ autho

authorem insinuasse, vt primo indicet metuendũ cuique ne publica infamia in ciuitate notetur, magis vero metuendum ne ex huiusmodi infamia multitudo contra ipsum coeat & congregetur, maximè autem ne in congregatione falsis criminationibus prægrauetur. Ita enim futurum, vt grauem & intolerabilem furentis populi, & tumultuantis, nec causam rectè diiudicantis nequeat effugere vltionem. Hæc omnia dicit esse grauia super mortem, hoc est, magis quàm mors, aut quia grauiorem communi & naturali morte vltionem adferre solent, aut quia miseriorem vitam faciunt hominem viuere, quam sit ipsa corporalis mors, quæ miseriæ omni finem imponit iuxta illud: Melior est mors quam vita amara.

7 *Dolor cordis & luctus, mulier zelotypa, in muliere zelotypa flagellum linguæ omnibus communicans.*

VTRAMQVE hanc partem ad eandem pertinere sentẽtiam ex Græcis est manifestum quæ habent, Dolor cordis & luctus, mulier æmula mulieris & flagellũ linguę omnibus cõmunicãs. Sũt qui pro: In muliere zelotypa, legunt cum Rabano, In muliere infideli. Nec constare potest ex Græcis vtra lectio sit præferenda, nec multum refert vtrouis modo legatur. Nã si per mulierẽ infidelem intelligatur mulier quæ suo marito non satis fidit, & metuit ne præ se aliam magis diligat, idem est mulier infidelis & mulier zelotypa. Quartum ergo hic malum formidãdum insinuat, quod tribus prædictis, licet adeo malis, vt etiam morte esse grauiora non dubitet asserere, indicat adhuc peius esse nempe zelotypam vxorem, cuius querelas & molestias semper domi maritus die noctuque ferre cogitur: quæ proinde longè magis torquet hominem, quàm quæ foris à ciuibus & proximis suis patitur, maximè si zelotypia hæc sit inter duas pariter nuptas vxores, quemadmodum secundum legem veterem licebat plures tunc temporis habere, quia Græcis est, mulier æmula mu-
Gen. 30. lieris, vel vxor ęmula vxoris, sicut inter vxores Ia-
1. Reg. 1. cob & Elcanæ vna alteram æmulabatur. Huiusmodi ergo mulierem zelotypam dicit esse dolorem cordis & luctũ, hoc est, pro voluptate & lętitia quæ ab vxore expectatur, nil nisi dolorem cordis & externum etiam luctum adferre marito suo, quod sequentibus verbis declaratur, cum subditur. In muliere zelotypa est flagellum linguæ omnibus communicans, hoc est, in tali muliere est lingua assiduè flagellans & affligens maritum suis querimoniis & expostulationibus, & omnibus communicãs, hoc est, vel suas querelas omnibus hominibus exponens, & conquerens apud omnes se iniquè tractari à marito nec ab eo diligi, vel in omnibus negotiis domesticis suas querelas inserens, cùm quæcunq; à marito aguntur sinistrè interpretetur, semper querula, semperque ex zelotypia amaro animo.

8 *Sicut boum iugum quod mouetur, ita & mulier nequam: qui tenet illam, quasi qui apprehendit scorpionem.*

DIXIT de muliere zelotypa, nunc in genere de vxore mala, inferens apposité comparationem à iugo boum, à quo & coniugium nomen accepit. Est enim coniugium, eorum qui instar boum eodem iugo iuncti sunt: vt opera mutua rem domesticam agant & curent. Pro quod mouetur, Græcis est σαλευόμενον, hoc est, quod agitatur & cõcutitur. Loquitur enim de iugo quod nimia laxitate sua, aut discordia boum coniugatorum agitatur: vnde efficitur vt omnia turbentur quæ simul ab eis agenda erant, vt nec simul currum rectè trahere, nec commodè terram arare possint. Tali iugo comparatur vxor mala, quia & ipsa in coniugio quo viro coniuncta est, non quietè & concorditer se viro suo accommodat, sed sua discordia commouet & perturbat, vnde fit vt ea opera quæ à coniugatis communiter obeunda sunt, non peragantur fœliciter, dum vnus huc, alter illuc impellitur instar boum discordantium in eodem iugo. Talem vxorem habere quam sit periculosum & noxium, alia etiam similitudine animalis venenati & periculosi ostenditur, cum dicitur: Qui tenet illam, quasi qui apprehẽdit scorpionem. Vbi tenere vxorem, positum est pro illam sibi adiunctam habere, eiusque consuetudine vitæ vti. Hoc cui contingit, is similis est, manibus apprehendenti & tenenti scorpionem, quia & ipse in magno versatur periculo, quod ipsi ab vxore tali est metuendum, quæ venenatis serpentibus est similis, & peior eisdem: id enim rectè hac comparatione insinuatur. Et bene quidem scorpioni comparatur mulier mala, quòd sicut scorpio venenum suum gestat non in capite, sed in cauda, quod lethifero ictu traiicit, caudam inflectendo: ita & mulier mala etsi nõ statim suam malitiam prodat, tamẽ tandem oportunitatem nacta veluti cauda ferit tenentem ipsam. Item sicut scorpij venenum pessimum est, grauiore supplicio lenta per triduum morte conficiens, vt habet Plinius inter alia de scorpionum natura: ita & mulieris malitia grauem & diuturnam calamitatem homini adducit.

9 *Mulier ebriosa, ira magna & contumelia: & turpitudo illius non tegetur.*

HAC sententia peculiariter agit de ebrietate, quæ si deprehendatur in muliere, vt facilè deprehenditur in eis quæ probitatis & honestatis rationem non habent graue malum & viris earum & ipsismet conciliabit. Cùm etiam ebrietas omnibus fugienda sit, maximè tamen dedecet mulieres quòd per eam pudoris & verecundiæ, quæ pudicitiæ custos est, frena relaxentur. Dicit ergo mulierem ebriosam esse iram magnam, & contumeliam, hoc est, magnam iram & ignominiam adferre suo marito, idque meritò, quia per ebrietatem turpitudo illius non tegetur, sed ipsamet suam turpitudinem, hoc est, inuerecundiam, immodestiam & libidinem factis & verbis declarabit. Græca enim habent, & turpitudinem suam non teget. Nullum enim secretum, vbi regnat ebrietas, quæ opera recludit, & inuerecundos facit homines.

10 *Fornicatio mulieris in extollentia oculorum, & in palpebris illius agnoscetur.*

OSTENDIT hac sẽtẽtia quod dixit, turpitudo illius non tegetur, quia etiamsi verbis eam non prodat, tamen vel oculorum nutibus & habitu eam declarabit, maximè in ebrietate. Nam, inquit, fornicatio mulieris latens in animo & desiderata corde, cognosci potest ex inhonesta subleuatione palpebrarum & oculorum, quos in muliere demissos esse oportet nec,

nec temere coniectos & sublatos in aspectum virorum. Est quidem extollentia oculorum quandoque signum in mulieribus superbiæ & fastus, vt notat Isaias 3. dicens: Pro eo quòd eleuatæ sunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant. Est tamen etiam quandoque signum libidinis & impudicitiæ, quia declarat abesse pudorem & verecundiam, quæ vt diximus, pudicitiæ custos & signum. Vnde rectè Augustinus: Impudicus oculus, impudici cordis est nuntius.

---

11 Insili t non auertente se, firma custodiam, ne inuenta occasione vtatur se.

QVONIAM in oculorum gestu mulierum verecundia agnoscitur, vt dicit superior sententia, rectè iam subiicitur vt habetur ratio puellarum quæ oculorum gestu testantur animi leuitatem & inuerecundiam, Pro nõ auertente se Græcis est ἀδιατρέπτῳ, quòd est, impudenti. Est enim à verbo διατρέπομαι, quod idem est cũ, ἐντρέπομαι, hoc est, vereor, pudoréque afficior. Proinde non est legendum sine negatione, auertente se, sed non auertente se, hoc est, quæ non auertit oculos suos à vagis aspectibus, sed huc illúcque oculos suos circumagit. In tali firmari iubet custodiam, hoc est, firmam ei adhibendam custodiam ne quouis exire & progredi ei permittatur, & diligẽter obseruetur se quò eat, quidue agat, ne inuẽta per laxiorem licentiam occasione libidinis, vtatur se, hoc est, suis desideriis obsequatur, & quod oculorum inuerecundia se declarauit desiderare, oportunitatem nacta opere perficiat. Eodem pertinet quod sequitur.

---

12 Ab omni irreuerẽtia oculorum caue, & nõ mireris si te neglexeri.

NON est legendum, oculos vel oculis, vt multi libri habent, sed oculorum vel oculi, cum Græcè sit ὀπίσω ἀναιδοῦς ὀφθαλμοῦ, post inuerecundum oculum obserua. Sensus ergo est, caue ab omni inuerecundia oculorum eius, hoc est, cohibeas in ea omnem huiusmodi inuerecũdiam: quã si in ea deprehendere cœperis non mireris si te benè monentem, reprehendentem & cohibentem neglexerit atque contempserit. Inuerecundia enim illa nisi diligenter curetur, mox eo procedet, vt monitores sit aspernatura, progressura etiam ad summam impudentiam, de qua sequitur.

---

13 Sicut viator sitiens ad fontem os aperiet & ab omni aqua proxima bibet, & contra omnem palum sedebit & contra omnem sagittam aperiet pharetram, donec deficiat.

HIS similitudinibus aptè describit prostitutionem mulieris corpus suum sine pudore peruulgantis: in quam vitę rationem deducuntur nonnunquam filiæ ac puellæ, quæ dissolutius & indulgentius quàm pudor patitur puellaris, à parentibus habitæ fuerunt. Loquitur autem de turpi re per allegorias honestè, sed intelligibiliter more Hebræorum, vt honestatem doceat, & scortationis opprobrium depingat. Sicut, inquit, viator sitiens os suum aperiet ad quemuis fontem occurrentem, & ab omni aqua proxima sibi bibet: sic & illa libidinis auida quemuis admittet sine discrimine, vt satiet suam libidinem: & instar fessi viatoris sedebit in via ad omnem palum, expectans aliquem qui eius desiderio satisfaciat, quemuis ad se admittens donec deficiat & fatigetur. Simili allegoria etiam prophetæ spirituales Israëlitici populi fornicationes descripserunt, vt cùm dicitur Ieremiæ cap. 2. In omni colle sublimi, & sub omni ligno frondoso tu prosternebaris meretrix, & Ezechiel 16. Diuisisti pedes tuos omni transeunti, & multiplicasti omnes fornicationes tuas. Quibus locutionibus significatur, populum illum cuiusuis gentis idolatriam instar, meretricis quemuis recipientis admisisse.

---

14 Gratia mulieris sedulæ delectabit virum suum, & ossa illius impinguabit disciplina illius.

GRÆCIS nõ est adiectiuum, sedulę, sed tantum, gratia mulieris. Ex eisdem patet partem illam, disciplina illius, non esse sequentibus iungendam, vt seorsum legatur, Disciplina illius datum Dei est, quemadmodum communiter distinguitur, sed iungendam cum verbo impinguabit vt deinde legatur, Datum Dei est mulier sensata & tacita. Quam distinctionem non tantum Gręca habent, sed etiam quædam scripta antiquiora. Itaque post exposita quædam improbarum mulierum vitia, redit ad commendationem bonarum mulierum, quarum probitas & virtus ita voluptatem adfert viris, sicut malarum improbitas tristitiam & dolorem. Coniungit autem in eis duas virtutes, maximè secundum nostram lectionem, sedulitatem scilicet diligentiamque, & disciplinam vel scientiam, rectamque Institutionem. His enim duabus dotibus & gratiis mulier oblectat virum suum, & quia oblectat, etiam impingat eius ossa, hoc est, illa medullis irrigat, aut membra eius facit benè effecta & pinguia, sicut contra spiritus tristis exsiccat ossa. Quia enim vir videt vxorem & sedulam esse, & prudenter omnia sua instituere, ac familiam rectè instituere, non potest non inde & animo lætari, & per animi lætitiam etiam corpore rectè valere. Cæterum nomen, gratia, hic videtur positum pro gratiositate, vt gratia mulieris sedulæ, sit grata eius sedulitas & diligentia. Iuxta Græcam lectionem quæ non habet adiectiuũ, sedulæ gratia vel gratiositas mulieris, est comitas suauitasque morum eius: cui si adiũcta sit intelligentia & prudentia, perfectam adferet viro voluptatem.

---

15 Datum Dei est mulier sensata & tacita, non est immutatio eruditæ animæ.

NE humanis meritis & viribus tribueretur, & quòd mulier aliqua sit proba, & quòd talis viro obtingat, rectè subiungit: datum, hoc est, donum Dei est, mulier sensata & tacita. Nam & ex Dei gratia ac dono est vt mulier aliqua talis sit, & ex Dei dono est vt talis viro in vxorem contingat. Duas conditiones rursum probæ mulieri attribuit, prudentiam & taciturnitatem. Hæc enim duo in ea maximè desiderantur, sicut contra dedecent eam multum stultitia & garrulitas: quorum alterum, mentis est vitium: alterũ, linguæ: sicut & prudentia, mentis virtus est: taciturnitas linguæ: quorum cum posterius ex priori pendeat & sequatur, rectè in sequenti membro tantum prudentię fit mentio. Vbi notandum pro, immutatio, Græcis esse ἀντάλλαγμα, eadẽ scilicet dictio quę est Matt. 16. vbi nos

leg

legimus: Quam dabit homo commutationē pro anima sua, hoc est, quid dabit pretij, quo redimere possit & cōmutare animam suā? nā commutationibus solent fieri emptiones & redemptiones rerum, sicut fit nunc traditione pecuniæ. Nomen ergo, immutatio, hic accipi debet pro permutatione, vt sit sensus: Anima erudita, hoc est, prudens & benè instituta, nō potest aliquo digno pretio permutari, hoc est, superat omne pretium. Et loquitur de anima vel animo mulieris, quæ si sit prudens, nullum ei pretium æquari potest. Simile est quod sequenti dicitur versu de vxore verecunda & casta.

16 Gratia super gratiam, mulier sancta & pudorata, omnis autem ponderatio non est digna continentis animæ.

QVOD dicitur, gratia super gratiam variè accipi potest. Nam potest esse sensus: gratia superans alias gratias, vt significetur eximiam esse gratiam mulier sancta & pudorata, hoc est, verecunda. Aut sensus est, gratia super gratiam, hoc est, multipex gratia, aut, vt alij, duplex est gratia, mulier sancta & verecunda. Pro sancta, Gręcis est, πιςή, hoc est, fidelis. At quoniam fideles sæpè ponuntur pro his qui Deo credunt, & ab infidelibus distincti sunt, prophanis scilicet & immūdis hominibus, ideo interpres videtur pro fideli vertisse, sancta: vt duæ hic rursum conditiones tribuantur mulieri, sanctitas erga Deum per timorem eius, & verecundia erga homines, custos pudicitiæ: ratione quarum duarum conditionum rectè dicitur esse duplex gratia, mulier quæ eas habet. Magis tamen apparet authorem locutum de fidelitate viro præstanda, vt hic versus pertineat ad commendationem castitatis & continentiæ, quæ à muliere seruatur per verecundiam & fidelitatem viro promissam. Talis ergo mulier quæ vecunda est, & fidem seruat viro suo, est gratia super gratiam, hoc est, multiplex & eximia gratia atque beneficiorum. Est etiam duplex gratia quia & gratia est habere vxorem quæ viro in adiutorium data est, & gratia est habere fidam & castam. Vnde sequitur, omnis autem ponderatio non est digna continētis animæ. Et addunt Gręca animę ipsius, nempe mulieris. Pro, ponderatio, Græcis est, σταθμὸς, hoc est, pondus. Itaque significatur nullum esse alicuius rei pondus quod dignum est continenti, hoc est, casta & temperata muliere, hoc est, nihil esse in rebus istis temporariis, quod ei ęquiualeat, & quod cum ea sit conferendum, aut quod præ eius continentia vir debeat eligere, vt doceat quanti talem vir facere debeat.

17 Sicut sol oriens mundo in altissimis Dei, sic mulieris bonæ species in ornamentum domus suæ.

PERGIT excellenter commendare mulieris probitatem, & comparat speciem, hoc est, pulchritudinem mulieris bonæ cum sole, quando oritur mundo in summitate cœlorum. Potest autem species & pulchritudo mulieris bonæ accipi vel pro pulchritudine corporali, cui annexa est in vxore bonitas & virtus, vel pro pulchritudine quæ sita est in eius probitate & virtute. Vtroque enim modo pulchritudo mulieris bonæ rectè dicitur se habere in ornatum domus suæ, sicut se habet sol oriens mundo in cœlestibus. Sicut enim sol, cum oritur mundo, noua sua luce totum mundum illustrat, recreat, ornat, & gaudio perfundit, depulsis nocturnis tenebris: ita mulieris bona species & pulchritudo totam domum & familiam quasi luce quadam exhilarat, ornat, & illustrat, pellens mœrorem & tristitiam sua virtute & probitate. Simile est quod sequitur.

18 Lucerna lucens super candelabrum sanctum, & species faciei super ætatem stabilem.

HOC est, sicut se habet lucerna lucens super candelabrum sanctum in tabernaculo vel templo Domini, sic se habet pulchritudo vultus muliebris super ætatem stabilem. Superius comparauit mulieris pulchritudinem cum eo quod clarissimum est in cœlo, hic cum eo quod lucidissimum erat in templo: & significat quòd quemadmodum lucerna lucens imposita sancto candelabro aureo, & mira arte contexto, duplici nomine erat grata in templo Dei, nēpe & ratione lucis, & ratione pretiosi atque pulcrè fabrefacti candelabri cui imposita erat: ita & pulchritudo vultus muliebris, si cōiuncta sit ętati firmę & statæ, illi scilicet quam Aristoteles vocat τῶν ἀκμαζόντων, hoc est vnigentium, quæ apta sit domus regendæ & prolium æducandarum, duplicem habet gratiam, nempe & ratione formæ, & ratione ætatis aptę atque firmæ & maturæ, quorum ratione in domo & familia viri lucet & illustris est talis mulier, omnesque recreat, & familiæ magnum ornamentum adfert. Quæ sententia sic intellecta indicat & mulieribus formosis quam sanctè se gerere debeant, quæ tam sancto lumini ac candelabro comparantur: & ducturis vxorē, quā prospicere habēt, vt talē habeātex qua voluptatē & ornamentū consequātur. Cæterum cū in externa vultus forma nō consistat præcipua & diuturna mulieris pulchritudo, sed magis in morū & vitæ congruentia, intelligendū est in hac etiā sententia simul sub similitudine pulchritudinis faciei, significari veram illam in externis actibus, pulchritudinem: cui si cō iuncta sit animi iam firmati in bono constantia & maturitas duplici nomine mulierem commendabilem facit. Alioqui enim, vt habet Sapiens, Circulus aureus in naribus suis, mulier pulchra & fatua. Prou. 11.

19 Columnæ aureæ super bases argenteas, & pedes firmi super plantas stabilis mulieris.

GRÆCIS non est, firmi, sed ὡραῖοι, hoc est, formosi. Nec est: super plantas, sed ἐπὶ στέρνοις, super pectus vel in pectore, hoc est, cum pectore stabili, vt significentur pedes formosi coniuncti pectori & menti stabili. Interpres declarat se legisse non στέρνοις, sed πτερναῖς, & sanè ea lectio adhibitæ similitudini magis congruit, vt columnis pedes assimilentur, basibus plantæ. Commendauit superiori sententia pulchritudinem mulieris quę in superioribus partibus consistit, & in vultu potissimum consistit: nunc eam commendat quæ in inferioribus partibus consistit, quæ ipsa post vultus pulchritudine in muliere obseruatur, & grata est. Non tamen intelligendum est Sapientem potissimum voluisse significare obseruandam esse membrorum inferiorum pulchritudinem, sed sub eorum analogia morum pulchritudinem, quæ in pedibus mulieris tum demum verè inuenitur, cum non est vaga, quouis discurrens, nec in incessu leuis est, sed domi se firmiter continet, firmumque ac grauem ha-

habet incessum cum prodeũdum est. Proinde nõ malè vertit interpres: pedes firmi. Huiusmodi pedes sunt super plantas stabiles, quando nituntur animo graui & maturo, vt is sit quasi basis & fundamentum externi incessus & firmitatis. Significat ergo Sapiens, quòd columnæ aureæ super bases argenteas constitutæ, præter firmitatem quã habent, etiam concinnitatem habent & pretium, ita & pedes mulieris firmi super plantas stabiles pulchrã habent congruentiã, dum externorum actuum maturitas respondet stabilitati mentis & animi. Parum autem refert, siue legatur: plantas stabiles, siue stabilis mulieris, cum non solum vtraque lectio in nostris reperiatur, sed etiam in Græcis. Nam Germanicum exemplar habet εὐσταθοῦς, stabilis vt ad mulierẽ referatur: Cõplutẽse verò εὐσταθέσι: vt ad plãtas vel pectus pertineat.

20 *Fundamenta æterna super petram solidam, & mandata Dei in corde mulieris sanctæ.*

NVLLA Græca nunc habent hanc sententiã quæ tamen vtilem habet sensum. Significatur enim quod quemadmodum se habent fundamenta diu duratura quæ supra petram solidam & firmam sunt constituta: ita se habent mandata Dei in corde mulieris sanctæ, Deúmque ex animo timentis: quia in corde talis mulieris mandata Dei firmiter hęrent, nec vlla tempestate aut tentatione à corde eius dimoueri poterunt. Conuenit cum illo Euangelico: Omnis qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti: qui ædificauit domum suam supra petram, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Sequuntur iam in Complutensi æditione vndecim sententiæ de mulieribus, sed vt non habentur in nostris, ita nec in Germanico exemplari, quarum quædam superius sunt habitæ, aut cum eis coincidunt, vt ascititiæ videantur. Matt. 7.

21 *In duobus contristatum est cor meum, & in tertio iracundia mihi aduenit.*

NOVVM hic incipit argumentum, vt mirum non sit in Glosa Ord. hic esse principium noui capitis. Tria esse dicit quæ indignum est euenire & contingere, sed quorum duo dolorem adferunt cordi, & compassionem erga eos quibus illa contingunt, vt quæ contra illorum meritum eis eueniant, tertium verò etiam indignationem & iram contra eum in quo illud inuenitur: quia illud eius culpa ipsi accidit. Hæc tria sũnt quæ sequuntur.

22. *Vir bellator deficiens per inopiam, & vir sensatus contemptus, & qui transgreditur a iustitia ad peccatum: Deus parauit eum ad rhompheam.*

DVo priora continent duo hominum genera virtute laudéque excellentium: quibus maximè & honor debetur & sustentatio. Vnum est eorum: qui pro patriæ salute fortiter & cum vitæ periculo decertant, quos indignum est postea inopia premi, cũ non potuerint sibi prospicere opificiis, agricultura aut negotiationibus. Itaque omnino ex communibus bonis si opus fit, tales alendi sunt vt qui eis seruandis & augẽdis laborauerunt. Alterũ est eorũ: qui etsi non viribus: tamen prudentia sua & in bello & in pace vtiles sunt reipublicæ: ideoq; cum in ea honoribus primis digni sint indignũ est tales esse contẽptui, & non pro sapientiæ merito honorari. Tertium autem est genus hominum: in quo nulla est commendatio nec deploratio ex iniqua conditione, sed summa vituperatio atque indignatio ex eorum improbitate merito concepta, eorum scilicet, qui cum semel relicta impietate & iustitia se ad cultũ Dei, studiúmque iustitiæ contulissent: abiecto timore Dei & iustitia, ad pristina sua vitia relabuntur. de qualibus dicit Petrus: Melius erat eis non cognoscere viam iustitiæ, quam post agnitionem retrorsum conuerti ab eo quod illis traditũ est sancto mandato. Quoniam ergo hic à bono ad malum reditus, res est valde indigna, ideo illi generi hominum grauissimam proponit comminationem, dicens: Deum talem destinasse ad gladiũ, hoc est, grauissima æternæ damnationis morte feriendum. 1. Pet. 2.

23 *Duæ species difficiles & periculosæ mihi apparuerunt.*
14 *Difficile exuitur negotians à negligentia, & non iustificabitur caupo a peccatis labiorum.*

SVBIICIT Sapiens quasdam sententias cõtra vitium auaritiæ. In quo primũ notat duo hominum genera, quæ ob quæstum & lucri studium præ aliis plerunque multa peccata committunt, vnde dicit sibi apparuisse duas species officiorum, quæ sunt difficiles, in euitatione peccati scilicet, hoc est, quæ difficulter fiunt sine peccato, & quæ sunt periculosæ, hoc est, quæ cum graui periculo incidendi in peccata obeuntur. Non dicit eas malas, vt quæ reipublicæ sunt necessariæ, sed eas difficulter sine peccato perfici: quomodo Christus diuitias non dicit esse malas, sed difficile esse vt diues ingrediatur regnum cœlorum, quòd difficile sit eis non abuti: aut nõ nimis eis affici. Hæc duo officiorum & actionũ genera explicat in sequenti sententia, nempe officium mercatorum & cauponum. Vbi notandum pro, negligentia, Græcis esse πλημμελείας: pro peccatis ἁμαρτίας. Est autem inter eas duas dictiones Græcis ea differentia: quæ est Latinis inter delictum & peccatum, πλημμέλεια, & delictum sit cum prætermittitur quod prætermittendum non erat: & ἁμαρτία & peccatũ, cùm fit quod fieri non debebat. Vnde in Leuitico vbi nos habemus de hostia pro delicto, Græcis est πλημμέλεια: vbi habemus de hostia pro peccato Græcis est ἁμαρτία. Hoc verò in libro dictio πλημμέλεια, ferè vertitur per, negligentia, quæ idem ferè est quod delictum. Cum tamen hic negotiatoribus tribuitur delictum vel negligentia, & cauponibus peccatum: non est intelligendum vtrisque attribui quod eis est proprium, sed vtrunque vtrisque conuenire: quamuis elegantiæ & varietatis causa vnum vnis, & alterum aliis tribuatur. Nisi quis velit intelligere negotiatoribus tribui delictum & negligentiam, quòd pro lucro faciendo multa omittunt & dicere & facere quæ dicenda & facienda erant: vt cum mercium suarum vitia reticent & tegunt, festos dies non seruant, & in id genus aliis delinquunt: cauponibus verò peccatum, quòd esculenta sæpe & poculenta vitient, plurisque iusto vendant, multa mentientes quo quæstum faciant. Cæterum genitiuus, labiorum: Græcis non est. Nec tantum caupones labiis peccant: etsi eis vel maximè peccent, nimis sua commendantes, & ad gratiam hominum captandam quiduis dicentes. Quod dicitur: non iustifi-

iustificabitur caupo à peccatis: significat illum à peccatis non fore immunem & innocentem. Docet hæc sententia huiusmodi officia ob periculū non temerè amplexanda, & iustè hæc officia clericis esse interdicta.

CAPVT XXVII.

1 *Propter inopiam multi deliquerunt, & qui querit locupletari, auertit oculum suum.*

PERGIT aliquot sententiis ostendere lucri cupiditatē esse causam peccatorum. Et hac quidem sententia indicat & inopiam, & diuitiarum appetitum causam esse quibusdam peccandi, quemadmodū & Prouerb. 30. Sapiens indicat, orans Deum: Mēdicitatem & diuitias ne dederis mihi, &c. Per inopiam enim plerique multa scelera cōmittunt, & qui quærit auidè fieri diues, auertit oculū suū, ab eo scilicet in quod oculos suos intentos habere debebat, hoc est, à Deo, à mandatis eius atque iustitia. Sicut & de iniquis senioribus in historia Susannæ dicitur, quòd euerterunt sensum suum, & declinauerunt oculos suos vt non viderent cœlū, neque recordarentur iudiciorum iustorū. Simile huic loco est quod dicit Paulus: Qui volunt diuites fieri, incidunt in desideria multa nociua & inutilia. Radix enim omniū malorum est cupiditas. Notandum autem Græca ferè pro eo quod noster vertit: Propter inopiā: habere χάριν ἀδιαφόρου, hoc est, gratia indifferentis vel propter indifferens. Quo nomine hoc loco significantur diuitiæ: quia per se bona non sunt, nec hominem bonū beatúmque faciunt: vnde earum non tanta habenda est ratio, vt ob eas iustitia violetur. Stoici enim philosophi ἀδιάφορα, vocabant ea quæ nec mala sunt, nec in veris bonis sunt numeranda: inter quæ maximè fortunæ bona collocabāt. Itaque quidam vertunt: Propter opes multi deliquerunt. Sunt tamen Græci codices quidam: qui nobiscum consentiunt, & habent χάριν ἐνδείας, propter inopiam. Et coincidet hęc lectio cum altera, si intelligatur significari multos deliquisse propter inopiam vitandam: aut ne eam inciderent quemadmodum & Horatius habet: Impiger extremos currit mercator ad Indos: Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes.

Dan. 13.

1.Tim. 6.

2 *Sicut in medio compaginis lapidum palus figitur, sic & inter medium venditionis & emptionis angustiatur peccatis.*

3 *Contereretur cum delinquente peccatum.*

HVIVS sententiæ lectio recepta incommodū habet sensum, ferè enim legitur: angustiabitur peccatis: in qua lectione deest suppositū verbi, angustiabitur: pro quo Rabanus subintelligit auarus: aut ex præcedenti sententia is qui quęrit locupletari. Lyra subintelligit, vendens & emens. Quidam libri scripti habent, angustiabitur peccans. Vnus inter eos qui ad manum errant habuit, angustiabitur pretiū, corruptè quidem, sed inde colligere licet interpretem scripsisse, angustiabitur peccatum. Nam ea lectio Græcis concordat sensúmque habet conuenientem. Et iuxta veterum scriptorum consuetudinem parua est differentia inter pretium & peccatum: quia illud scribunt pretium: istud peccatum. Græca enim habent, συντριβήσεται ἁμαρτία, contereretur vel comprimetur peccatum. Quod autem abruptè adiungitur apud nos: Contereretur cum delinquente peccatum: ex alia versione in margine prius posita, omnino videtur postea textui insertum, vt & alias sæpe factum est. Græcum enim verbum συντριβήσεται, quod vnus vertit, angustiabitur, alius vertit, contereretur. Est ergo sensus huius parabolæ: Sicut in medio lapidum sibi coniunctorū palus sic figitur vt eximi nequeat & extrahi, dum ab omni parte lapidibus sibi fixè adhærentibus premitur: ita & inter emptionem & venditionem sic peccatum angustiatur & præmitur, vt ægrè fieri possit quin inter illa concludatur: dum & ab vna parte emptor fallere studet, ab altera parte venditor, & ille quidem vilius emere rem laborat, iste verò carius vendere: atque ita fit vt ipsum peccatum conteratur, comprimatur, ac quodammodo vim vndique simul cum delinquente patiatur. Non damnat tamen hic Sapiens legitimam rationem contrahendi, emendi & vendendi, sed faciles occasiones fallendi atque fraudandi hoc in genere vitæ esse ostendit. Homines enim sua natura sunt ad rem attentiores, quorum cupiditas emptionibus atque vēditionibus peccatū, quasi palum parieti infixum, concludit & continet. D. Aug. lib. 13. de Tri. c. 3. refert mimum quendā cum promisisset in theatro se aliis ludis dicturū: quid in animo omnes haberent, & quid vellent omnes: atque ad constitutum diē ingenti expectatione maior multitudo conflueret, suspensis & silentibus omnibus, dixisse: Vili vultis emere, & caro vendere. Omnésque auditores conscientiarum suarum testimonio dictum approbasse, & dicenti improuisa applausisse admirabili fauore. Quod tamen mimi dictum ostendit Augustinus non in omnibus habere locū. Nam inquit, scio ipse hominē, cū venalis ei esset codex oblatus, pretiíque eius ignarum, & ideo quicquā exiguum poscentem cerneret venditorem, iustū pretiū quod multo amplius erat nec opinanti dedisse. Si autem omnino placet legere, angustiabitur peccatis, subaudito pro supposito nomine, homo, sensus erit: homo inter emendum & vendendum premetur peccatis, & ad peccandum vrgebitur, incitabitur & coarctabitur: si tamen à peccato se superari sinat contereretur suo tempore cum delinquente peccatum.

4 *Si non in timore Domini tenueris te instanter, cito subuertetur domus tua.*

HANC sententiam rectè superioribus subiūxit, vt ostendat qua ratione peccandi occasiones & pericula: quæ in emptionibus & venditionibus esse dixit, vitari possint, nempe si quis se firmum seruauerit in timore Dei, quo qui destitutus est facilè quauis in re labitur, & qui in eo se non studiosè & diligenter retinet etiamsi studeat rem facere, & domum suam ædificare opibúsque replere, subitò eueniet vt Deo conatus eius non fortunante, domus eius subuertatur, & ipse cum sua familia ad inopiam & miseriam redigatur. Nam vt est in Prou. vir qui festinat ditari, ignorat quod egestas superueniet ei. & : Hæreditas ad quam festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit. Mysticè quod dicitur subuertetur domus eius, intelligi potest de domo conscientiæ, & omnibus studiis & operibus quæ quisque sibi ædificat in hac vita. Prou. 28 / Prou. 20.

5 *Sicut in percussura cribri remanebit puluis, sic aporia hominis in cogitatu illius.*

Legen-

LEGENDVM eſſe, percuſſura, non autem, vt quidam libri habēt, pertuſura, patet ex Gręcis: quæ habent ἐν σείσματι vel σεισμῷ, hoc eſt, in concuſſione. Pro puluis, quidam libri habent, ſtercus, quod propriè ſignificat dictio Græca κοπρία, quæ tamen etiam ſignificat puluerē ceromate expreſſū: & vtrouis modo legatur, per ſtercus vel puluerē oportet intelligere reiectamenta farinæ, paleas ſcilicet & furfurem qui remanet in cribro, cùm concuſſione cribri tenuis farina decidit. Nam alioqui nec ſtercus inuenitur in cribro, nec puluis in eo retinetur. Mirum autem cur interpres dictionem Græcam aporia tranſtulerit, cum ea Græcis non ſit, ſed pro ea eſt in æditione Complutenſi σκύλα, hoc eſt, ſpolia, in Germanico exemplari σκύβαλα, quæ verior eſt lectio hoc eſt quiſquiliæ, & reiectamenta, vel ſordes. Aporia verò ſignificat aut egeſtatē, aut proplexitatem, & inopiam conſilij, fortè autem interpres imitari voluit dictionem Græcam κοπρία, quæ eſt in priori membro. Cæterum quod ad ſenſum attinet, notandum hac & ſequentibus aliquot ſententiis deſcribi à Sapiente aliquot indicia probati vel improbati animi. Docet enim, hominem, qualis ſit animo, probari vel afflictionibus immiſſis, vel ſuo ipſius ſermone, & de vtroque ſunt duæ ſententiæ. Quod ergo ad hanc pertinet ſententiā, ſenſus eſt: Sicut cum concutitur & agitatur cribrum, farina tranſeunte remanent in cribro furfures: qui ſunt quaſi reiectamenta & ſtercus farinæ: ſic frequenter in cognitione hominis, per quam mens hominis velut cribro agitatur & commouetur, remanet hominis aporia, hoc eſt, anguſtia, & quæuis moleſta res: quæ hominem proplexum reddit & anxium. Quo ſignificatur, hominem in afflictione conſtitutum ſinere vt in plurimū, elabi menti ſuæ bona quibus fruitur, nec ea attendere, aut in memoriam reuocare, ſed tantum præ oculis habere mala quibus premitur, ea ſemper cogitatione reuoluendo. Quare declaratur, hominem non verè eſſe prudentem & conſtantem, cùm potius quæ contriſtant deberet animo excutere, & attendere ad præſtita ſibi Dei beneficio bona, & inſtar vanni puluerem & paleas excutere, ac grana tritici retinere. Vnde & ſequitur.

7 *Vaſa figuli probat fornax, & homines iuſtos tētatio tribulationis.*

GRÆCA habent in ſecunda parte, καὶ πειρασμὸς ἀνθρώπου ἐν διαλογισμῷ αὐτοῦ, hoc eſt, & tentatio hominis in cogitatione ipſius, hoc eſt, homo tentatur & probatur per cogitationem ſuam, aut, vt quidam volunt, per ſermonem & diſputationem ſuam, vt cum ſequentibus cōueniat. Noſter accepit de tentatione tribulationis, hoc eſt, tribulatione & afflictione tentante & probante hominem, & eſt ſenſus: Quemadmodum fornax accenſus probat vaſa figuli, quæ in illum vt durentur immittuntur: quia quæ in eo dum coquuntur perdurant, & non confringuntur, declarantur eſſe bona, & benè à figulo temperata; quæ verò ignis vim non ferunt, ſed diſſiliunt, declarantur eſſe mala & malè ficta: ita tribulatio tentans & explorans probat & declarat homines iuſtos: quia qui tribulationis igne non ſuperantur, ſed in illo infracto animo perſiſtunt, & fortiores fiunt, declarantur verè eſſe iuſti, vt qui propter mala quæ ferunt iuſtitiam non deſerent: qui verò in tribulationibus deficiunt, & animo franguntur oſtenduntur non verè eſſe iuſti, vt qui ob premētia mala deficiant ſtatim à iuſtitia, exiſtentes de eorū numero, de quibus dicit Dominus, quod ad tēpus credunt, & in tempore tentationis recedunt. Sicut autem hoc loco tribulatio comparatur fornaci probanti vaſa figulina: ita aliis locis cōparatur fornaci & igni probanti aurum vel argentum, vt cum dicitur Sapientiæ 2. Tāquam aurū in fornace probauit electos Dominus. Et Zachariæ 13. Ducam eos per ignem, & vram eos ſicut vritur argentum, & probabo eos ſicut probatur aurum, & exaudiam eos.

8 *Sicut ruſticatio de ligno oſtendit fructum illius, ſic verbum excogitatum hominis cor.*

PRIOREM huius ſententiæ partem ſic habēt Græca γεώργιον ξύλου ἐκφαίνει ὁ καρπὸς αὐτοῦ, hoc eſt, culturam arboris oſtendit fructus illius: Itaque appoſitè ſignificatur, quod quemadmodum fructus arboris oſtendit diligentem eius cultū, ita ſermo meditatus declarat cor & animum hominis Noſter interpres contrario modo nominatiuum vertit pro accuſatiuo, & accuſatiuum pro nominatiuo. Secunda pars variam habet lectionem. Quidam enim libri habent: ſic verbum ex cogitatu cordis hominis. Alij, ſic verbum ex cogitatu hominis cor. Rabanus verò legit: ſic verbum excogitatum hominis cor. Et incertum eſt in exemplari Germanico: quod noſtræ verſioni maximè accedit, an καρδίας ſit genitiui caſus, vt ſit, cordis: an accuſatiuus pluralis, vt ſit, corda. Eam autem lectionem quæ eſt apud Rabanum puto eſſe veriorem, vt quę ſenſum habeat conuenientiorem. Senſus ergo eſt: Sicut ruſticatio de ligno, hoc eſt, ſicut ruſtica cultura circa arborem impenſa oſtendit fructum arboris: qui ſuſcipi non poteſt niſi præuia cultura, per quem fructum iam ſuſceptum etiam oſtenditur & qualitas arboris: & culturæ diligentia vel negligentia: ita ſermo hominis ex meditatione & cogitatione procedens, oſtendit cor hominis, & declarat quale illud ſit, bonum ſcilicet an malū & an benè excultum ſit an malè. Oportet enim in noſtra lectione, vt conſtet comparatio, intelligere culturam agricolæ ſic oſtendere fructum arboris, vt per eum etiam oſtendat & qualitatem arboris & ſuæ culturæ. Sic enim bene ſe habet comparatio: quia ſimili modo etiam cogitatio & meditatio, quæ eſt quaſi animi cultura, profert ſermonem; qui viciſſim declarat quale ſit cor hominis, & quomodo excultum. Cui conuenit quod dicit Saluator: Vnaquæque arbor de fructu ſuo cognoſcitur. Bonus homo de bono theſauro cordis ſui profert bona & malus homo de malo theſauro cordis ſui profert mala. Ex verbis tuis iuſtificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis. vnde ſequitur.

9 *Ante ſermonem non laudes virum, hæc enim tentatio eſt hominis.*

TENTATIO etiam hic ponitur pro probatione, vt ſit ſenſus: hominem probari per ſuum ſermonem qualis ſit, doctus ne ſcilicet an indoctus, ſapiens an inſipiens: ob quod bene monet non laudandum quenquam antequam eius ſermo auditus ſit, qui teſtatur qualis ſit homo. Vnde de Socrate refertur: quod cum diues quidam filium ſuum adoleſcentulum ad ipſum

miſiſſet,vt indolem eius inſpiceret& pædagogus diceret: Pater ad te ô Socrates miſit filiũ vt eum videres: tum ad puerum dixerit: Loquere igitur adoleſcens vt te videam, ſignificans ingeniũ hominis non tam in vultu relucere quam in oratione,quod hæc ſit certiſſimũ miniméque mendax vt in plurimum animi ſpeculum.Sic & Diogenes mirum ſibi videri aiebat, quòd cùm ollam aut operculum non emerent homines:niſi pulſu ac tinnitu explorata,in emendo homine ſolo aſpectu eſſent contenti, etiam ſignificans hominẽ nulla ex re melius cognoſci quam ex oratione.

9 Si ſequaris iuſtitiam, apprehendes illam,& indues quaſi poderem honoris.

10 Et inhabitabis eum ea & proteget te in ſempiternum & in die agnitionis inuenies firmamentum.

COMMENDAT ſtudium amorémque iuſtitiæ,oſtendens eius fructum eſſe vitæ & ornamentum & protectionem. Cæterum quod dicitur:apprehendes iuſtitiam:dupliciter accipi poteſt, nempe vel vt ſignificetur eum qui iuſtitiæ eſt ſtudioſus,obtenturum eam:ita vt iuſtus ſit futurus,& in iuſtitia profecturus. Vel vt ſit ſenſus: ſectatorem iuſtitiæ viciſſim à Deo quod iuſtum eſt conſecuturum,iuſtum ſcilicet præmium præſtitæ & deſideratæ iuſtitiæ. Si & quæ ſequuntur dupliciter accipi poſſunt.Nam & ſua iuſtitia atque virtute: quam opere præſtat homo induitur veluti honorifica veſte talari quæ totum hominem tegit &ornat:quia virtute ſua quiſque præclarus atque ornatus redditur. Et pro iuſto iuſtitiæ præmio quiſque à Deo induitur veluti podere honorifica,dum eum & hic honorabilem reddit, & in futuro ſtola immortalitatis ac gloriæ donat. Legendum eſt autem in hac parte cum accuſatiuo,illam, & indues quaſi poderem honoris illam. Sic enim cum Græcis habent Dionyſius, & multa ſcripta.Similis locutio eſt apud
Iſaie 61. Iob c.29. dicentem: Iuſtitia indutus ſum,& veſtiui me quaſi veſtimento,& apud Iſaiam: Indumento iuſtitiæ circumdedit me.Porrò in podere honoris,poteſt videri alluſio eſſe ad tunicam talarem qua induebantur ſacerdotes, de qua in Sa-
Sap. 18. pientia: In veſte poderis Aaron, deſcriptus erat orbis terrarum.Quod ſequitur,&inhabitabis cũ ea &proteget te,&c.in Græcis non eſt. Significat autem iuſtitiam ſiue hominis bene viuentis ſiue Dei virtutem remunerantis,non tantum ornaturam iuſtum, ſed etiam defenſuram eum & in præſenti vita ab omni incommodo,& in futuro iudicij tempore, quod dies agnitionis rectè dicitur: quia tunc Deus declarabit ſe poſſe omnium facta,eáque nota omnibus faciet, quando illuminabit abſcondita tenebrarum, & manifeſtabit conſilia cordium.Tunc ergo iuſtitię ſtudioſus inueniet firmamentum, hoc eſt, inueniet in quo ſolidè ſubſiſtat,vt ab ira Dei non deiiciatur nec commoueatur.

11 Volatilia ad ſibi ſimilia conueniunt, & veritas ad eos qui operantur illam reuertetur.

QVOD iam dixit de ſtudio iuſtitiæ,idem nũc dicit de veritate;quæ à iuſtitia diſtincta non eſt hoc loco.Veritas enim hic, vt & alibi in ſcripturis,dicitur iuſtitia,quòd vero & recto mentis iudicio conſentiat,nec ſectatorem ſuum decipiat ſicut peccatum quod ob id dicitur aliquoties mendacium,vt ibi Pſal.4.vt quid diligitis vanitatem,& quæritis mendacium? Pulchra autem ſimilitudine iam oſtendit quod prius dixit, iuſtitiam apprehendendam ab eo qui illam ſectatur. Quæ ſimilitudo in hoc conſiſtit, quod quemadmodũ volatilia præpeti ſuo volatu fugiunt aues ſibi diſſimiles,conueniunt autem & congregantur iucundè cum eis quæ ſunt ſimilis generis:ita etiam veritas, etſi fugiat & longè recedat ab eis qui eam non amant, lubenter tamen reuertitur ad eos qui veritatis ſunt ſtudioſi,eóſque complexabitur,& ſuo conſortio reficiet.Non elongabitur ab eis:nec ſectatores ſuos fatigabit, ſed ipſamet blandè reuertetur ad eos:recreans eos, & digno eos præmio & honore donans. Quod de veritate & æquitate diuina quæ æquitatis ſtudioſos remunerat,intelligere facilè eſt.Illa enim tunc ad eos reuertitur: cùm reddit eis quæ merentur. Verum etiam eſt de veritate & æquitate quam quiſque operatur. Nam & illa reuertitur ad ipſum,quando adfert ſecum fructum quẽ meretur apud Deum:iuxta illud quod dicitur in Apocal.14.Opera illorum ſequuntur eos.Simile huic loco eſt quod dicit Saluator Ioan.8.Si manſeritis in ſermone meo, verè diſcipuli mei eritis, & cognoſcetis veritatem &veritas liberabit vos.

12 Leo venationi inſidiatur ſemper,ſic peccata operantibus iniquitatem.

ALIA ſimilitudine etiam appoſita oſtendit peccatum aliter ſe habere erga ſectatores ſuos, quàm veritatem dixit ſe habere erga ſuos. Hæc.n.ſe habet erga ſuos vt volatilia ad ſibi ſimilia,at peccatum ſe habet erga ſuos, ſicut leo ad reliquas feras. Sicut enim leo,veluti crudelis ferarum rex, reliquis feris inſidiatur, eáſque venari ſtudet vt perimat,& earum carnibus paſcatur:ita peccatum non benefacit ſuis ſectatoribus, ſed ſub ſpecie voluptatis quam proponit inſidiatur eis,& ſibi miſerè ſubiicere & deuinctos retinere ſtudet, vt tandem crudeliter occidat, & æternæ morti obnoxios reddat. Notandum enim pro eo quod nos legimus;venationi: Græcis eſſe θήραν, quæ dictio non tantum venationem ſignificat, ſed etiam feram. Quod magis propoſito conuenit,vt ſignificetur leonem:cùm fera ſit, feris tamen inſidiari:impropriè enim dicitur venationi inſidiari. Proinde apud nos conuenit nomen venationi: accipere pro feris,quæ venando captantur. Sic & notandum Græcis non eſſe pluraliter peccata,ſed ἁμαρτία peccatum,quod veritati in ſuperiori ſententia opponitur: atque ſic in ſingulari numero habebat vnum ex ſcriptis exẽplaribus. Peccatum autem inſidiatur operantibus iniquitatem,aut quia diabolus: qui peccatũ in ſcripturis dicitur,aliquando per peccatum impiis inſidiatur: aut quia peccatum ipſum quod committunt, illis imponit, & decipit eos atque captiuat: iuxta illud. Iniquitates ſuæ capiunt impium, & funibus peccatorum ſuorum conſtringitur.

13 Homo ſanctus in ſapientia manet ſicut ſol. Nam ſtultus vt luna mutatur.

GRÆCA priorem partem ſic habent, διήγησις εὐσεβοῦς διαπαντὸς σοφία; vel vt habet Cõplutenſis æditio, ἐν σοφίᾳ. Narratio pij ſemper eſt

eſt ſapientia, vel in ſapientia. Vnde patet apud nos rectius legi, ſanctus, vt habēt multi codices, quam ſenſatus: quæ tamen lectio videri poterat præferenda, quia ex oppoſito ſequitur de ſtulto. Illud autem ſicut ſol, additum eſt ab interprete: quia ex oppoſito, ſtultus lunæ comparatur. Senſus ergo eſt: Sicut ſol ſemper conſtanter manet in ſuo lumine & claritate: quam ſemper eandem retinet in ſeipſo: ita homo ſanctus, pius & Deum timens conſtanter perſiſtit in ſapientiæ narratione, ſemper occupatus vt quæ ſapientiæ ſunt ad aliorum vtilitatem proferat, nec à ſapientiæ doctrina ob metum aut gratiam hominum recedens, nec pro diuerſitate temporum aut perſonarum nunc pia, nunc contraria eloquens. At ſicut luna in ſuo lumine mutatur, ita & ſtultus pro occaſionum varietate ſic mutatur, vt quæ ſibi conſona non ſunt proferat, nunc hæc nunc illa dicens. Noſtra lectio accipi poteſt non ſolum de perſeuerantia in ſapientiæ narratione, ſed etiam de perſeuerantia in ſapientiæ meditatione & actione: ſicque rectè intelligitur homo pius & ſanctitatis ſtudioſus cōparari ſoli, quod quēadmodum ſol ſemper retinet ſuum lumen in ſeipſo: etiamſi interpoſitione nubium aut terræ lumen ſuum prohibetur diffundere ſimiliter: ita & homo pius ſemper in animo ſuo perſiſtit in ſapientię meditatione, nec nubibus paſſionum aut aduerſitatum amittit animi ſerenitatem & claritaté. Stultus vero inſtar lunæ facilè amittit quod habet luminis, atque pro oblatis occaſionibus facilè à virtute ad vitiū, & ab vno vitio in aliud mutatur. Sed de perſeuerantia in ſapientię narratione hanc ſententiam potiſſimum dictam eſſe & Græca docent & ſequentia, in quibus multa ſubiicit ad commendationem linguæ in ſapiētibus, & eiuſdem vituperium in impios pertinentia.

14 *In medio inſenſatorum ſerua verbum tempori, in medio autem cogitatium aſſiduus eſto.*

QVÆDAM ſcripta habent, cogitantium legem Dei, at, vt bene annotauit Lyranus, ea verba, legem DEI: non pertinent ad veram lectionem, ſed ex alicuius commentario aſſcripto inſerta ſunt in contextum. Nec tamen vt ille vult, ea verba ſunt ſubaudienda, ſed cogitantium, poſitū eſt abſolutè pro prudentibus: qui in feriis ſemper verſantur cogitationibus: quos cogitabundos & meditabundos vocamus. Significat ergo quod cum quis inciderit in conſortium imprudentium, non temerè ſapientiæ doctrinam inculcandam, ne ſanctum detur canibus: & margaritæ ſpargantur ante porcos, ſed ſeruandum verbum doctrinæ ſuo tempori opportuno: at cū in prudentium conſortio quis fuerit, ibi liberum eſſe & vtile, vt in docendo & ſermones ſapientiæ proferendo ſit aſſiduus. Opportunè autem hæc ſententia ſuperiori ſubiecta eſt, ne: quia dixit ſancti & pij narrationem ſemper eſſe in ſapientia, putaretur illum vbique ſuam debere proferre ſapientiam.

15 *Narratio peccantium odioſa, & riſus illorum in delictis peccati.*

CONSTANTER omnes quos vidi libri habent, delictis. veriſimile tamen eſt, interpretem vertiſſe, delitiis, cùm Græca dictio σπαταλὴ ſignificet delitias, non delicta. Inter delictis, autē & delitiis, parua eſt in ſcribendo differentia. Pro Corn. Ianſ. in Eccleſ. peccantium, Græcè, eſt μωρῶν, ſtultorum, ſed iidē ſunt apud Sapientem ſtulti & peccatores. Peccantium autem dictum eſt, ſicut prius, cogitantium, pro his qui peccatis dediti ſunt, eiſque delectantur. Talium narratio eſt iuſtis odioſa, grauis & moleſta: quia gaudent narrare mala quibus delectantur, facinora ſua prædicantes in quibus gloriantur. Talium riſus eſt in delitiis peccati, quia rident & gaudent in voluptatibus quas peccatū exhibet: quas tanquam falſas & noxias iuſti abominantur: vnde de eis dicitur Prouerbiorum ſecundo c. Lætantur cum malè fecerint, & exultant in rebus peſſimis. Itaque etiam riſus illorum eſt in delictis, peccati: quia rident in ſuis delictis quæ peccando committuntur, & quæ peccatum dominans in eis operatur. Indicat ergo ſecunda pars cauſam cur narratio talium ſit odioſa, nempe quia gaudent in illis quæ iuſtis moleſtum eſt audire: quanquam etiam verū ſit quod narratio rerum bonarum, & prædicatio veritatis, ſi fiat à peccatoribus, ſit odioſa, quòd ea nec Deo, nec hominibus grata ſit propter illorum indignitatem. Sed ad hoc non videtur hic reſpexiſſe Sapiens.

16 *Loquela multum iurans horripilationem capitis ſtatuet, & irreuerentia ipſius obturatio aurium.*

DIXIT in genere, narrationem & ſermonem impiorum eſſe odioſam & moleſtam auditoribus, inſinuauitque vnam ſpeciem per quam illorum ſermo eſt moleſtus, nempe quia gaudent referre quæ mala ſunt & peccata: nunc alias ſpecies adfert, ob quas item eorum ſermo moleſtus eſt & odioſus, nempe quòd ſæpè in eorum ſermone audiantur pleraque iuramenta temeraria, quę quidam ſingulis pene verbis interponere ſolent. Deinde quod irreuerenter & indecorè multa loquantur, nullo ſeruato honeſtatis decore, pūgnáſque & rixas excitantes. Nam pro irreuerentia: Græcis eſt ἡμάχη, hoc eſt, pugna, vel rixa & cōcertatio. Senſus ergo eſt: quod loquela multum iurans facit vt præ horrore pili capitis erigantur in piis auditoribus, & irreuerentia quam talis obſeruat in loquendo, ſiue cum iurat, ſiue cùm contendit indecorè, efficit vt qui audiunt obturent aures ſuas. Per quæ ſignificatur, iuſtos vehementer abhorrere à talium verbis, nec ea ſuſtinere nec auditu percipere.

17 *Effuſio ſanguinis in rixa ſuperborum, & maledictio illorum auditus grauis.*

PERGIT adhuc magis oſtendere moleſtum eſſe impiorum ſermoné: quia, inquit, per rixam & contentionem hominum ſuperborum: qui ſcilicet neminem verentur, nec reuerentia & pudore reuocantur à rixando & maledicendo, ſæpe fit effuſio ſanguinis: cum ex rixis pugnæ naſcuntur & cædes, & illorum maledictio: qua ſcilicet omnibus maledicunt, & ſuperbè conuitiantur, eſt auditus grauis, hoc eſt, grauiter & moleſtè auditur. Pro, maledictio, enim Græcis eſt διαλοιδόρησις, hoc eſt, conuitiatio.

18 *Qui denudat arcana amici, fidem perdit, & non inueniet amicum ad animum ſuum.*

PROSEQVITVR aliquot ſentētiis aliud linguæ vitium quo ſcilicet ſecreta amici pandūtur, multis verbis eleganter oſtendens quam magnum ſit & execrabile hoc vitium: vt per quod

fiat vt quis omnino sit indignus amicitia aliquorum,& irreparabiliter veterem amicum amittat, cum nulla alia re magis amicitia lædatur. Qui, inquit, denudat arcana amici sui, perdit fidem, hoc est, fidelitatem suam, quam debebat seruare amico, vel credulitatem aliorum, qui deinceps non habebunt ei fidem: nec credent ei sua secreta. vnde nec inueniet facilè quenquam amicum ad animũ suũ, hoc est: pro voto & desiderio suo. Perdita enim fide eius, quæ amicitiæ est fundamentum, cuncti absterrebuntur ab amicitia cum eo ineunda, & in primis is qui perfidiam eius expertus est cum damno suo & frustratione fidelitatis. Vnde rectè subiicit.

19 *Dilige proximum, & coniungere fide cum illo, quod si denudaueris absconsa illius: non persequaris post eum.*

LIBRI omnes ferè habent: non persequeris: & exponitur, non persequeris post eum, pro non assequeris eum. At melius legitur, non persequaris. Aut persequeris, positum est pro persequaris, siquidem codex Bessarionis habet: ne persequeris. Significat enim non esse insequendum amicum semel proditum. Itaque sensus est: Dilige ex animo proximum, hoc est, amicum tuum (est enim Græcis φίλον) & ex dilectione coniungere ei fideliter, per fidem debitam seruans secreta tibi commissa, quod si denudaueris perfidè eius secreta, non est vt persequaris post ipsum, hoc est, vt coneris eum tibi offensum placare, & ad veterem amicitiam reuocare, quasi dicat: frustra id feceris. Id enim est quod sequentibus significat.

20 *Sicut enim homo qui perdit amicum suum, sic & qui perdit amicitiam proximi sui.*

INCOMMODA videtur hæc comparatio, cùm idem videatur esse, perdere amicũ suum, & perdere amicitiam proximi sui. Græcis pro, amicũ, est contrarium ἐχθρὸν, inimicum, & significatur, quod quemadmodum sine spe amicitię obtinendæ homo amittit inimicum suum, quoad scilicet amicitiam ipsius: sic etiam se habet homo qui sua perfidia, aut futili secretorum commissorum denudatione perdit amicitiam proximi, hoc est, amici sui, hoc est, perdit eam irrecuperaliter, nec sentiet illum magis sibi beneuolum quam hostẽ suum. Et verisimile est interpretem nostrum vertisse inimicum, verũ scriptores mutasse, inimicum in amicum, quòd alioqui absurdus videretur esse sensus. Receptam lectionem nostri sic intelligunt: Sicut homo qui perdit amicum suum per mortem ipsius: ita vt non sit spes rursus habendi ipsum: ita se habet & qui sua culpa perdit amicitiam proximi sui, vt scilicet etiam ei non sit spes recuperandi eam. Verum Græcis secunda pars sic habet: Sic perdit proximum suum, nõ autem: sic perdit amicitiam proximi sui: vt comparatio non sit inter perdere amicum, & perdere eius amicitiam.

21 *Et sicut qui dimittit auem de manu sua, sic reliquisti proximum tuum, & non eum capies.*

22 *Non illum sequaris, quoniam longè abest, effugit enim quasi caprea de laqueo.*

PVLCHRIS similitudibus ostendit spem nõ esse recuperandæ amicitiæ illi qui secretorum reuelatione eã perdidit, quod per huiusmodi perfidiam ita amittatur amicus, sicut amittitur auis quæ de manu sinitur auolare; quæ libertate gaudens sui volatus pernicitate ita auolat, vt etiamsi quis eam insequatur, capere eam rursum non valeat: similiter sicut amittitur caprea, quæ cum de laqueo effugerit, summa cursus velocitate rupes conscendit, vt ad eam recipiendam nemo valeat peruenire. Quibus similitudinibus nõ solum significat Sapiens proditione deceptum amicum non posse recipi, & ob id ad eum recipiendum non esse laborandum: sicut frustra quis insequitur auolantem auem, aut effugientem capream, sed etiam amicum talem sic gaudere quod ereptus sit è manibus infidi amici, séque ab eo quam maximè potest elongare & alienari, quomodo auis & caprea captæ gaudent se liberatas sua captiuitate. Irreconciliabilem esse amicitiam sic perditam, etiam alio quarto simili ostenditur, cùm subiicitur.

23 *Quoniam vulnerata est anima eius, vlcera eiu non poteris colligere.*

HOc est, anima eius adeo est dolore perfidiæ tuæ vulnerata & læsa, vt nõ possis amplius vulnus eius colligare, & colligando curare, & similis est ei qui graue aliquod vulnus accepit quod colligationem & curationem non admittit. Græca alium habent sensum: nam tantum habent: Quoniam vulnus est colligare, hoc est, licet vulnus inflictum circumligando curare. Et deinde sequitur. & maledicti est concordatio vel reconciliatio, hoc est, ob emissum aliquod in amicum conuitium potest quis reconciliationem & veniam impetrare à læso amico. Tum subiungitur: qui autem reuelat arcana, perdidit fidem, vt significetur reuelationem secretorum peiorem esse, & amicitiæ magis contrariam, quam si amico vulnus infligatur, aut conuitium ingeratur. Vnde patet quomodo intelligi debeat quod nos deinde legimus.

24 *Et maledicti est concordatio, denudare autem amici mysteria, desperatio est animæ infelicis.*

SENSVS enim est: Si quis maledictum & cõuitium aliquod amico ingerat, poterit concordatio & reconciliatio obtineri: at denudatio secretorum amici, desperationem recuperandæ amicitiæ adfert infœlici animæ eius: qui per stultitiam aut perfidiam in eam denudationem prolabitur. Malè ergo legitur pro concordatio, recordatio, cum Græcis sit διαλλαγὴ. Malè etiam intelligunt quidam illud: maledicti est concordatio, vt sit sẽsus: multi maledicent ei qui cum amico perfido rursum concordauerit, & pristinam recuperauerit amicitiam. Est enim hæc pars ad sequentia referenda, vt significetur maledicentiã facilius veniam impetrare quam secretorum reuelationem. Vnde etiam non est legendum: Sed maledicti est concordatio, sed: Et maledicti, vel etiam sine, &, quomodo legitur apud Augustinum in Speculo.

25 *Annuens oculo fabricat iniqua, & nemo eum abiciet.*

POST sermonem de perfido amico, subinfert sermonem de ficto amico: qui adulationibus suis & hypocrisi incautis imponit. Talis in scripturis dicitur aliquoties annuens oculo, quod oculorum nutibus amicitiam simulet, quam corde non gerit. Porro in secunda huius senten-

sententiæ parte Germanicum exẽplar satis concordat cum nostra versione. Habet enim, οὐδεὶς αὐτὸν ἀποσχίσει ἀπ' αὐτοῦ, hoc est, nemo se separabit ab ipso. At alia lectio, quæ videtur esse verior, habet pro οὐδεὶς, ὁ εἰδὼς, vt sit sensus: qui nouit eum, discedet ab ipso: Sensus ergo nostræ lectionis est: Qui non ex corde diligit, sed tantum oculorum nutu & nictu amicitiam fingit, is apud se in animo machinatur mala aliqua inferre, & tamen propter eius fictionem nemo eum facilè abiiciet, sed eius societate gaudebit & delectabitur, ignorans eius calliditatem. Itaque eius hypocrisim: qua facilè decipit, pulchrè depingit, cùm subiicit.

26 In conspectu oculorum tuorum condulcabit os suum, & super sermones tuos admirabitur.

27 Nouißimè autem peruertet os suum, & in verbis tuis dabit scandalum.

LEGENDVM esse non, conculcabit, vt multi libri habent, sed condulcabit: Græca docent: quæ habent γλυκανεῖ. Legendum item non: in verbis suis: sed, in verbis tuis: ex eisdẽ patet, cũ sit, ἐν λόγοις σου. Opponitur enim illi quod dicitur: super sermones tuos admirabitur. Et est sensus: fictus talis, te præsente, os suum componet ad dulcia tibi & grata loquendum, & quicquid dixeris, id tanquam valde sapienter dictum laudabit & admirabitur. At postea, te absente, peruertet os suum, vt dura & aspera de te à tergo loquatur, & in ipsis verbis tuis quæ prius laudauit, dabit tibi scandalum, hoc est, per propria tua verba tibi ruinam & perniciem parabit, faciétque vt tuis propriis verbis te subuertat, confundat, & perdat. Hoc autem malum quam graue sit & detestabile, ostendit cum subiicit.

28 Multa audiui, & non coæquaui ei, & Dominus odiet illum.

CONSTANTER libri habent, audiui, at omnino verisimile est interpretem vertisse, odiui, cũ Græcè sit ἐμίσησα, idem scilicet verbum quod mox vertitur, odiet. Itaque sensus est: Multa sunt vitiorum genera quæ ego odiui, sed non est quod æquè odiui, atque illud quod modo dixi, simulata scilicet ad decipiendum amicitia, sed & Dominus talẽ vehementer odiet, atque vindicabit. Quod & sequentibus insinuat sententiis.

29 Qui in altum mittit lapidem, super caput eius cadet, & plaga dolosa diuidet vulnera.

30 Qui foueam fodit, incidet in eam: & qui statuit lapidem proximo offendet in eo, & qui laqueum illi ponit peribit in illo.

MVLTI legunt, plaga dolosa dolosi, sed, dolosi, vt non est in Græcis: ita nec in quibusdam scriptis Latinis. Et in Græcis secunda sententia etiam tantum est bimembris: abest enim secundum nostrum membrum. variis ergo similitudinibus indicatur, malum quod aliis paratur reuersurum in suum authorem, vt is sit passurus malum quod alteri struxit, quod & aliis scripturæ locis similibus allegoriis significatur, vt Psalmo 7. Prouerbiorum 26. & Ecclesiastes 10. Primũ ergo vtitur similitudine eius qui cum in altum mittit lapidem, eundem excipit in caput suum: ita vt sibiipsi causa sit sui mali, & impleatur in eo illud Psalmi? Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticẽ ipsius iniquitas eius descendet. Secundo: similitudine eius qui cum dolosè & occultè alteri plagam inferre conatur, seipsum improuidè lædit, vt fit nonnunquam in his qui iaculari in aliquem occultè student. Itaq; quod dicitur, plaga dolosa diuidet vulnera, hoc significat ꝙ intentatum dolosè alteri vulnus, causa sæpe est vt authoris & dolosi illius vulnera diducantur, & lata fiant atque magna. Tertio, adhibet similitudinem eius, qui cum fodit foueã alteri, ipse incidit in eã prior ex improuiso. Itẽ qui lapidem ponit alteri ad ruinã eius procurãdã, in quẽ ipsemet impingat, & cadat. Postremũ, eius qui laqueo alteri structo ipse capitur. His autem omnibus quid significare voluerit, aperit cum subiicit.

31 Facienti nequißimum consilium super ipsum deuoluetur, & non agnoscet vnde adueniat illi.

GRÆCE pro, facienti nequissimũ consilium est ὁ ποιῶν πονηρά, hoc est, faciens mala. Itaq; facere nequissimum consiliũ, hic est non suggere re malum consilium alteri, de quo rectè dixit quidam, Malum consilium consultori pessimum, sed est exequi malum quod quis apud se excogitauit, aut malum consilium apud se contra aliquem inire. Talis, inquit, quantumuis occultare studeat suum malum, non erit impunitus, sed malo alteri parato sibi ipsi malum accerset præter expectationem. Eodem tendunt quæ sequuntur.

32 Illusio & improperium superborum, & vindicta sicut leo insidiabitur illi.

QVONIAM constanter libri habent singulariter pronomen, illi, quomodo & habet Græcum exẽplar Germanicum, ideo hæc sententia referenda est ad eum de quo agit superior sententia, vt tres illi nominatiui, illusio & improperium & vindicta referantur ad verbum, insidiabitur, & sit sensus: Illusio & improperium superborum, hoc est, quod à superbis irrogatur humilibus, & vindicta quam aliis inferre conatur talis, ea ipsa, inquam, mala insidiabuntur illi sicut leo, hoc est, inexpectato subitò atq; potente r eum inuadent opportunitate oblata: nec illa effugere aut superare poterit, quomodo leonis insidiantis vim feræ quas captat vincere non possunt. Complutensis æditio habet pluraliter: insidiabitur illis: secundum quam lectionem: quæ videtur conuenientior: in priori membro subaudiendum est verbum, sunt, vt sit sensus: Illusio & improperiũ sunt hominum superborum, hoc est, eis debentur: eosque comitantur: vt quemadmodum ipsi alios superbè præ se contemnentes, illis illudunt & ignominia afficiunt: ita & ipsis vicissim illudatur, & improperium accidat, & vindicta insidiabitur illis sicut leo feris. Potest & sic accipi, vt sit sensus: Improperium & illusio sunt superborum, hoc est, superbi aliis illudunt & conuitiantur, sed hoc non facient impunè: quia vindicta Dei insidiabitur illis sicut leo. Huic conuenit quod sequitur.

33 Laqueo peribunt qui oblectantur casu iustorum: dolor autem consumet illos antequam moriantur.

QVI, inquit, gaudent infortunio: perditione & ruina iustorum, inuoluentur subito & inopinato aliquo malo quo peribunt, & antequã penitus per mortem tollantur, æternæ que morti tradantur, frequenter eueniet vt diuturnus dolor siue mentis, siue corporis, eos lẽtè consumat,

ita vt pro breui gaudio quod de casu iustorum concipiunt, longo dolore atterãtur, & longa morte moriantur antequam moriãtur. Pulchrè enim dictum est, consumet eos antequam moriantur, vt significetur duplex eorum mors, tabida scilicet eorum per lõgum tempus consumptio, & succedens mors corporis cum æterna damnatione. Huius exemplum in plerisque impiis demõstrat scriptura, vt in Antiocho, & vtroque Herode, eo scilicet qui pueros Bethleemiticos occidit, & qui Iacobum interemit: qui consumpti à vermibus expirauerunt.

2. Mach. 9. Act. 12.

34 *Ira & furor vtraque execrabilia, & vir peccator continens erit illorum.*

GRÆCIS prior pars est, μῆνις καὶ ταῦτά ἐστι βδελύγματα, hoc est, furor & ira etiam hæc sunt abominationes. Post reprehensionem enim superiorum vitiorum subiungit insectationem iræ, quam sequenti capite prolixius prosequitur. Itaque dicit, præter superiora vitia: etiam iram & furorem esse abominabilia, significans viro iusto etiam ab his sicut à superioribus esse cauendũ. Distinguuntur autem ira & furor, sicut genus & species, aut sicut imperfectum à perfecto. Nam furor est ira vehementior. Aut iræ nomine, vindictæ cupiditatem significat: furoris verò, conatum vehementem inferendæ vltionis. Vtrumque ergo dicitur execrabile, & irasci & furere præ ira. Et subditur: Et vir peccator continens erit illorum, hoc est, obnoxius erit & subiectus his tetris vitiorum mõstris: quæ humanæ naturæ lenitatem omnino dedecent, à quibus homo Deum timens: Dei munere liber erit: Rabanus intelligit significari, virum peccatorem tenacem esse iræ & furoris, vt scilicet ea apud se diu reseruet, nec ea statim deponat, sicut iustus, qui etsi quandoque ira tentetur, mox eam remittit timore Dei. Græcis pro, continens, hic rursum est ἐγκρατής, quod hic positum videtur simpliciter pro obnoxius.

CAPVT XXVIII.

1 *Qui vult vindicari vult, à Domino inueniet vindictam, & peccata illius seruans seruabit.*

POSTQVAM superioris capitis vltima sententia, iræ vitium insectatus est, cõmode subiicit doctrinam de mansuetudine & clementia aliis præstanda in offensionibus, planè coincidens cum multis quæ de remissione offensarum proximis donanda dicuntur in Euangeliis, ad hoc vt à Deo remissio peccatorũ obtineatur. Primũ ergo generalem proponit sententiã, q̃ significat cupidũ vltionis, viciſsim à Deo vindicandum, iuxta illud: Si non dimiseritis hominibus peccata eorum: nec pater vester dimittet vobis peccata vestra. &: Qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. &: Iudicium sine misericordia ei qui non facit misericordiam. Porro pro: qui vindicari vult: Græcis est ὁ ἐκδικῶν: hoc est, vindicans vel vlciscens. Proinde aut vindicari deponent aliter positum est pro vindicare, aut sensus est: qui iniuriam sibi illatam vult vindicatam esse siue per se, siue per alium, ita vt eam remittere nolit sine iusta vindicta. Loquitur autem de eo qui ex iræ passione, & sola vindicandi ratione vltionem quærit, nõ autem de eo qui solo æquitatis amore, seruato ordine iuris, eam postulat, & proinde nec de eo qui authoritate publica scelera punit. Qui ergo eius est inclementiæ vt vltionem requirat iniuriæ sibi illatæ, is viciſsim Domini non sentiet clementiam, sed à Domino inueniet vindictam iustè scilicet hoc in se inueniens, quod in alio quærit, & Deum ad clementiam pronum, sua inclementia ad iram & vltionem prouocans. Et cum Deus ea sit clementia vt veniam postulãtibus peccata remittat, eorúmque obliuiscatur: contra iam peccata illius seruans seruabit: hoc est sedulo ac diligente reseruabit apud se, vt quomodo ille vindictæ cupidus illatam iniuriam apud se in mente seruat, nolens eius obliuisci: ita & Deus peccata ipsius seruabit in memori mente, vt suo tempore ea iustè vindicet. Aut quod dicit: seruans seruabit, significat quod Deus eius peccata diligenter obseruabit, atque ad ea attendet, nec diſsimulabit ad ea, sed illa acriter quandoque puniet. Est autem in ea locutione, seruans seruabit: phrasis Hebraica, obuia sæpius in scripturis, pro serio & omnino seruabit.

Matt. 6. Ibid. 7. Iacob. 2.

2 *Relinque proximo tuo nocenti te, & tunc deprecanti tibi peccata soluentur.*

POST generalem sententiam infert monitionem quæ ex illa consequitur, & consonam illi verbo Christi: Dimittite, & dimittemini. &: Si dimiseris hominibus peccata eorũ, & pater vester dimittet vobis peccata vestra. Pro, relinque, est ἄφες, idem scilicet verbum quod in oratione Dominica, cum dicimus: Dimitte nobis debita nostra: vnde magis conueniebat vertere, Remitte. Dicit autem, peccata soluentur, pro remittentur & condonabuntur, significãs peccata esse quędam vincula: quæ hominem Deo obligant & astringunt ad pœnam eis debitam persoluendam. Itaque cum debita eis pœna remittitur, peccatorum vincula solui dicuntur. Similis est loquendi modus in eo: Quæcunque solueritis super terram erunt soluta & in cœlis. Matt. 18.

Matt. 18.

3 *Homo homini reseruat iram: & à Deo quærit medelam?*
4 *In hominem similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur?*
5 *Ipse dum caro sit reseruat iram, & propitiationem petit à Deo: quis exorabit pro delictis illius?*

TRES istæ sententiæ per interrogationem sunt efferendæ, vt significetur indignitas & iniquitas hominis postulantis sibi ignosci à Deo cum ipse implacabili in alios animo offensionem retineat. Quam iniquitatem prolixè expreſsit Dominus in parabola duorum seruorum, quorum alter à Domino benigniſsimè tractatus, & misericordiam consecutus, conseruum inhumaniſsimè vexauit. Et hoc etiam loco multis verbis eandem iniquitatem exaggerat Sapiens, idem aliis verbis repetens, veluti significare volens tam indignam esse eam inhumanam crudelitatem, vt verbis nunquam satis exagitari poſsit. Et in prima quidem sententia duplex est oppositio quæ facit ad exaggerationem. Oppositio enim est inter hominem & Deum, significatúrq; indignum esse vt homo hoc non præstet homini, sibi scilicet æquali, quod ipsemet postulat à Deo, tam longo scilicet interuallo se superiore. Oppositio etiam est inter iram qua malum alteri optatur, & medelam qua malum auferri desideratur: significatúrque indignum esse vt Matt. 18.

qui

qui reseruat iram alteri, à quo se vult vindicare, petat à Deo liberari, & curari à malis quę peccando contraxit. In secunda verò sententia exprimit emphasim, quæ est in eo quod dixit, homini, hoc est, inquit, in hominem similem sibi. Quibus verbis non tantum notat naturæ humanæ similitudinem, sed etiam ad peccandum fragilitatem & pronitatem, (quasi dicat) in eum qui & eiusdem est secum naturæ, & eadem peccat fragilitate, qua ipsemet se subinde peccare sentit, vt duplici hoc nomine ab homine ei debeatur misericordia. Est item oppositio inter, non habet misericordiam, &, deprecatur de peccatis, quasi dicatur: Non habet misericordiam erga precantem veniam, & tamen audet precari misericordiam sibi impendi de commissis peccatis. Est itē emphasis in eo ꝙ pluraliter dicitur de peccatis suis, vt cogitetur multa esse peccata hominis in Deū, cū vnum sæpè tantum sit hominis in hominem, cuius vindicta exquiritur. In tertia sententia exprimitur emphasis, quæ est in eo quod dixit in prima sententia: homo, hoc est, is qui caro est, infirmus scilicet, mortalis, & sibi non sufficiens, quique per carnis infirmitatem sæpè labitur & peccat. Talis ergo, inquit, reseruat iram, & à Deo potentissimo & perfectissimo petit iræ relaxationem? Et subiicit: Quis exorabit pro delictis ipsius? significans huiusmodi hominis factum tam esse intolerabile, vt non solum ipse indignus sit qui pro se orans exaudiatur, sed nec esse quem quam aliū, qui pro eo exorare vel velit vel possit. His sic exaggeratis rectè rursum monet deponendam iram, & offensas condonandas.

---

6 *Memento nouissimorum, & desine inimicari: tabitudo enim & mors imminent in mandatis eius.*

SECVNDAM partem sic habent Græca *καὶ μὴ μηνίσης τῷ πλησίον καταφθορὰν, καὶ θάνατον, καὶ ἔμμενε ἐντολαῖς*, & ne mineris proximo corruptionem & mortem, & immane mandatis, hoc est Psal. 33. persiste in illis. Germanica ędictio nō habet illa verba: Et ne mineris proximo, sicut nec noster ea legit. Ex Gręca aūt lectione constat malè quosdā legere apud nos: Beatitudo.n. & mors: sed pro, Beatitudo, legēdū Tabitudo, hoc est, corruptio. Correspondet enim dictioni *καταφθορὰν*. Cōstat etiā pronomen eius, superesse in multis libris, & legendū, imminent in mandatis, sine pronomine, eius, sicut multa scripta habent concorditer cum Gręcis. Duo ergo Sapiens proponit semper cogitanda, per quæ ab ira & vindictę cupiditate animus hominis reuocari debeat. Primum nouissima, per quæ hic potissimum significare voluit vltionem quæ in nouissimo fine hominis manet impios legis Dei transgressores. Hæc.n. qui mēte semper recoluerit, facile cessabit à prosequēda inimicitia, quia corruptio & mors imminēt in mandatis, hoc est, imminēt homini propter neglecta Dei mandata. Aut potius, imminent in mandatis, hoc est, in mādatis Dei vbique obuia sunt & cernuntur. vbique enim ea transgressoribus apertè prædicuntur obuentura. Horum ergo malorum metu meritò inimicitia omnis & ira deponenda est, vt iram Dei, quam omnes meruerunt, effugere quis possit.

---

7 *Memorare timorem Dei, & ne irascaris proximo, memorare testamentum altissimi, & despice ignorantiam proximi.*

PRo timorem Dei, Græcis est *ἐντολῶν*, hoc est, mandatorum. Nec est bis verbum, memorare, sed semel tantum, ita vt vtraque parte idem significetur, quia per testamentum altissimi, lex Dei significatur. Secundum ergo cuius intuitu vult vnunquemque reuocari ab ira & vltionis cupiditate, est lex Dei, quæ vltionem & iram prohibet dicens: Non quæras vltionem, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum. Huius Leuit. 19. legis recordatione memoramur, hoc est, recordamur timorem Dei, hoc est, recordamur quid ex timore Dei illi debeam', vt eius intuitu nō irascamur proximo, sed despiciamus ignorantiam proximi, hoc est, parui faciamus ea quæ proximus per ignorantiam in nos peccauit. Vt enim extenuaret proximi peccatum, & ob id ostenderet esse despiciendum tanquam paruum, vocat ignorantiā, ꝙ per ignorantiam sæpè committatur. Rursum vt facilius ad illius despectum induceret, monet recordari legis & timoris Dei, vt horum memoria illi obliuionem & paruipensionē inferret.

---

8 *Abstine te à lite, & minues peccata: homo enim iracundus incendit litem.*
9 *Et vir peccator turbabit amicos, & in medio pacem habentium immittet inimicitiam.*

POSTQVAM efficacibus rationibus reuocauit à cupiditate vindictæ ex ira prodeunte rectè etiam reuocat à litibus & contentionibus, quæ eodem etiam fonte prodeunt, & vltionis sunt quidam modus. Sicut, inquit, monui, vt ab vltione abstineas, ita etiam abstine te, hoc est, contine & cohibe te à lite: & si id feceris, minues peccata, & in te & in aliis, quia & pauciora tu peccata committes, minusque peccabis, & causam præbebis vt alij minus peccent, quos ad contentiones & rixas non excitabis. Vtrumque enim sequentia declarant, cum dicitur: Homo enim iracundus, qui vt facilè irascitur, ita facilis est ad contendēdum, incendit litem non solum in se contra alios, sed etiam in aliis cō tra se, quos ad rixandum contra se prouocat. Nec tantum in se & contra se litem incendit, sed & alios inter se cōmiscet, qui inter se amici fuerant, & inter se pacificè vixerunt. Ostendit ergo homines contentiosos & multa committere peccata, & authores esse aliis peccatorum.

---

10 *Secundum enim ligna syluæ sic ignis exardescit, & secundum virtutem hominis sic iracundia illius erit, & secundum substantiam suam exaltabit iram suam.*

DOCET hæc sententia, vnde fiat vt quidam sint tam impotentis iræ, & vehementer cōtendant, nempè ꝙ vires & opes eius audaciam prębeant, & materiam maioris iræ subministrent, quemadmodum docet experientia. Ad quod ostendendum pulchra vtitur comparatione. Secundum, inquit, ligna syluæ, hoc est, pro multitudine & qualitate lignorum quæ igni adhibentur, sic ignis exardescit, vt maior sit & calidior, quo plura & duriora ligna fuerint apposita, sic etiam pro viribus & fortitudine hominis vt in plurimum erit iracundia eius, & secundum opes suas exaltabit iram suam, vt quo est fortior & ditior, eò magis audeat iram suam sine pudore & timore ostentare, altè in clamando, & quosuis liberè incessēdo. Potētia ergo & opulētia fomēta sunt iracūdiæ, sicut ligna ignis sunt alimēta

id:

idque tum quòd propter illa homines magis ponderent iniuriam, & facilè se læsos iudicent, tũ quòd pudore & timore non ita ab ira & clamoribus indignis reuocentur, sicut humiliores. Coniunctio, enim quę, non videtur probare præcedentia, Græcis non est. Superior namque sententia docuit iracundiam fomentum esse & materiam litium, iuxta illud. Sicut carbones ad prunas, & ligna ad ignem: sic homo iracundus suscitat rixas. Hæc verò sententia docet quæ sint materia & fomenta ipsius iracundiæ: quæ sicut incendit lites, ita à virium & diuitiarum fiducia accenditur. Prou. 26.

11 Certamen festinatum incendit ignem & lis festinans effundit sanguinem, & lingua testificans adducit mortem.

TERTIVM membrum de lingua testificante, quod obscurum est, & non nisi inconmodũ habet sensum, in nullis Græcis. Pro certamen, est ἔρις, hoc est, cõtentio: & pro, lis, hoc est μάχη hoc est, pugna. Itaq; magis cõueniebat in primo membro vertere, lis festinans, & in secundo, certamen festinatum. Significatur enim illa rerum series & gradus, vt primo homines iurgiis ac rixis incendant in sese mutuo ignem iracundiæ, ac deinde manibus pugnando sanguinem effundant, & mortem infligant. Vocat autem litem & pugnam festinatam, ad quam sine rationis iudicio & moderamine homines præcipitanter per iræ commotionem proruunt. In nostra lectione per, certamẽ, intelligenda est contentio quą verbis certatur, vt sit sensus: Contentio præcipitanter assumpta primum quidem incẽdit ignem iracundiæ in animis hominum, deinde illo accenso eadem lis & contentio frequenter etiam effundit sanguinem, & causa est vulnerum & cædis, quæ sæpè nomine effusionis sanguinis, significatur in scripturis. Quod sequitur de lingua testificante, potest accipi vt cum præcedentibus conueniat de lingua denunciante & comminante alicui interitum, vt sit sensus: lingua comminatoria, quæque denunciat alicui interitum, solet nonnunquam adducere mortem, & cædium esse causa. Testificari enim nonnunquam ponitur pro denunciare & profiteri, vt ibi: Testificor omni homini circuncidenti se &c. Et Rabanus exponit, procax loquela. Dionysius intelligit linguam testificantem, eam quæ alterius litigantium causam suo testimonio approbat & adiuuat. Simili ferè modo Lyranus. Itaque hæc sententia ostendit mala quæ ex contentionibus per iram accidunt, vt his intellectis, omnis acerba contẽtio & offensio maturè extinguatur, & persuadeatur quod prius dixit: Abstine à lite. Cæterum quod ad lectionem attinet, legendum esse per verba præsentis temporis incendit, effundit adducit, & non per futura, vt multi libri habent, docent Græca.

12 Si sufflaueris, quasi ignis exardebit: & si expueris super illam, extinguetur & vtraque ex ore proficiscuntur.

ELEGANTIVS & significantius habent Græca ἐὰν φυσήσῃς ἐπὶ σπινθῆρα, καήσεται, si flaueris in scintillam, ardebit, &c. Pulchrum enim proponitur exemplum de scintilla, quę vno eodẽque ore & flando in eam accenditur, & expuendo in eam extinguitur. Quo exemplo allegoricè insinuatur, quomodo ira hominis, quam supra igni comparauit, vna eademque lingua & accẽdi possit, & extingui instar scintillæ. Accenditur enim sufflando in eam, hoc est, eam contentionibus & falsis adulationibus instigando: extinguetur autẽ si expuatur in eam, hoc est, si mansuetudine verborum reprimatur, & veluti frigida ei suffundatur, aut si eius vilitas & turpitudo demonstretur. Hoc ergo significatur quod alibi dicitur: In manibus linguæ vita & mors. & ; Responsio mollis frangit iram, sermo durus suscitat furorem. Nostra lectio idem omnino significaret, si abesset dictio quasi, & legeretur, super illum, quomodo legitur apud Rabanum. Obscuritatem enim facit in nostra lectione, quòd verba exardebit & extinguetur, non habent suppositum, nec videtur quo referendum sit relatiuum, illam. Nam inepte refertur ad linguam testificantem, cum ipsi linguæ tribuẽdum sit ipsum sufflare & expuere. Necesse ergo est, vt commodus sensus habeatur, subintelligere & repetere ex præcedentibus nomen ira, quod sit & illorum verborum suppositũ, & relatiui, illam, antecedẽs, vt sit sensus: Si sufflaueris in iram, quasi ignis exardebit, & veluti in flammam erumpet: & si expueris super eam, extinguetur: & quod mirandum est, vtrumque horum contrariorum, quibus idem & accenditur & extinguitur, ex vno eodemque ore proficiscitur. Legẽdum enim est cum coniunctione, & vtraque, sicut cum Græcis multa scripta habent, vt magis quod admirandum est significetur, quomodo & Iacobus dicit: Ex ipso ore procedit benedictio, & maledictio. Prou. 15. Iacob. 3.

13 Susurro & bilinguis maledictus: multos enim turbauit pacem habentes.

POSTQVAM hactenus quædam dixit Sapiens cõtra iracundiam, & contentionis malum, rectè iam subiicit & de prauitate linguæ maximè detractoriæ & variæ, vitia eius & pericula quæ inde proficiscuntur late prosequens, ostendensque eadem mala hinc prouenire quæ ex contentionibus & rixis, imo & plura. Dicit ergo quòd & susurro qui clã detrahit, ac auribus hominum multa insusurrat: & bilinguis, qui aliud coram, & aliud post tergum loquitur, est maledictus, & dignus est quem omnes execrentur, & abominentur, quia talis frequenter multos in seipsis, & cum aliis pacem habentes turbauit, dicẽdo ea per quæ nascitur in tranquilis mentis inquietudo, aut per quæ inter pacificos oritur discordia, turbatio & contentio.

14 Lingua tertia multos commouit, & dispersit illos de gente in gentẽ.
15 Ciuitates muratas diuitum destruxit, & domos magnatorum effodit.
16 Virtutes populorum concidit, & gentes fortes dissoluit.

PRO lingua tertia, & hoc & sequenti loco Complutense exemplar habet, γλῶσσα διγενὴς, hoc est, lingua duplex, quæ scilicet modò hoc modo illud loquitur, vt correspondeat ei quod dixit, bilinguis. Germanicum tamen exemplar habet γλῶσσα τρίτη. quòd secutus interpres vertit, lingua tertia. Est autem lingua tertia, quę inter duos se tertiam immiscet, & serit inter eos discordiã. Eodem ergo recidit siue duplicẽ dicas linguam, siue tertiam, quòd ferè lingua duplex se inter diuersos misceat tertiã, dum diuersis placere studet, & vtrique parti grata profert. Huius itaque linguę mala, quæ adfert & multa & magna, multis hic prosequitur, vt & alibi ea in

ſcripturis inſinuantur,docetque non vni tantum aut paucis nocuiſſe, ſed multos commouiſſe, idque non leuiter, ſed ita vt ſolum vertere cogerentur, & exilij illis cauſa fuerit. Id autem fit, dum falſis criminationibus grauati patriam relinquere coguntur, aut per excitata bella & ſeditiones expelluntur in alias gentes. Nec priuatis tantum nocuit huiuſmodi lingua, ſed & ciuitates integras, eaſque benè muratas, & diuitum deſtruxit domos,familiaſque principum penitus euertit,ita vt ei nulla fortitudo,nullæ diuitiæ,nulla dignitas præualere potuerit,ſed omnia ei cedere coacta ſint. Adeo potens eſt malũ huiuſmodi linguæ,quantumuis exiguum membrum ſit,vt bene dixerit Diuus Iacobus 3. Ecce quantus ignis quam magnam ſyluam incendit.Et lingua ignis eſt vniuerſitas iniquitatis,&c. Nec tantum hoc malum inuadere ſolet fortes,ſed & mulierum infirmum & imbecille genus aggreditur,vnde ſubditur.

17 Lingua tertia mulieres viratas eiecit, & priuauit illas laboribus ſuis.

PRO viratas, aut, vt quidam legunt, viritas, Græcis eſt ἀνδρείας, hoc eſt, viriles,fortes, & ſtrenuas.Has ergo,quæ laude dignæ erant potius lingua tertia & duplex eiecit ſæpe è dominus ſuis, falſis ſcilicet delationibus eas ſeparando à ſuis maritis,ſicque eiectas priuauit his bonis quę ſuis laboribus & diligentia pepererant,ita vt duplici malo affligerentur,dum & maritum ſuum relinquere cogerentur,& labores ſuos aliis conſumendos permittere.

18 Qui reſpicit illam non habebit requiẽ, nec habitabit cum requie.

PRO, qui reſpicit illam, Græcis eſt ὁ προσέχων αὐτῇ,hoc eſt,qui attendit illi.Poſtquam enim detrahentis linguæ mala oſtendit,interſerit hanc ſententiam,qua indicat aures non eſſe patefaciendas delatoribus & maledicis hominibus, ſi velimus quieti paciq́ue noſtræ conſulere.Itaque, reſpicit illam, poſitum eſt pro attendit & aduertit ad illam,credendo ei,aut lubenter eam audiendo vt & Dyoniſius exponit.Vt autem ab attendendo illi magis adhuc auocet,pergit eius malitiam exaggerare,cum ſubiicit.

19 Flagelli plaga liuorem facit,plaga autem linguæ comminuit oſſa.

COMPARAT plagam, hoc eſt, percuſſionem linguæ cum percuſſione flagelli,ſignificatq́ue grauius aliquem lædi lingua improba, quàm flagello, & proinde eam magis metuendam & vitandam, quàm flagellum, quòd ictus flagelli faciat in cute exteriori liuorem & vibices, ictus verò linguæ,ſi, veluti ictus fuſtis, oſſa & duriſſima quæque & intima hominis comminuetis. Turpiores enim notę in vita moribuſq́ue inferuntur maledicentia linguæ, quàm ſunt cicatrices in cute corporis verberatione impreſſæ. Neque ſolum infamia, maculaque turpiſſima vitæ ab ea inuritur,ſed etiam calamitas aliquando ſumma importatur. Hæc ergo mala oſſium comminutione ſignificat Sapiens, quòd per ea grauiſſima & inſanabilia vulnera, animiq́ue cruciamenta à lingua inferantur fiatq́ue vt homo vires omnes amittat & ſoliditatem. Sic & dicitur in Prouerbiis: Verba ſuſurronis quaſi ſimplicia, & ipſa perueniunt ad interiora ventris. Ex dictis patet nomen,paga,quòd à Græco πλήγη deriuatur; hic non vulnus ſignificare,ſed ictum & percuſſionem à verbo πλήττω,quod eſt percutio. Maior adhuc exaggeratio & vitioſæ linguæ in verſu ſequenti, quo etiam gladij aciem ſuperare aſſeritur.

Prou.17. & 26.

20 Multi ceciderunt in ore gladij, ſed non ſic quaſi qui interierunt per linguam ſuam.

SVPEREST pronomen,ſuam,quod additum tollit ſenſum Sapientis. Non enim hic Sapiens agit de his qui pereunt propriæ linguæ vitio, quamuis etiam de illis iſtud dici poſſit, ſed de his qui pereunt aliena lingua: vnde & quæ ſequuntur ferè à noſtris malè intelliguntur. At Rabanus quoque hanc ſententiam interpretatur de his qui lingua alios ſeducunt, vt omnino certum videatur eum non legiſſe pronomẽ,ſuam, etſi in contextu eius habeatur. Senſus ergo eſt: multi ceciderunt & occiſi ſunt per aciem gladij, quaſi ore deuorantis, ſed hi non ſunt tam multi, atque qui per linguam maledicam perierunt,hoc eſt, plures occidit lingua quam gladius,quia lingua valde multis & variis modis cauſa fuit mortis & corporalis & ſpiritualis, quod quam verum ſit,ſicut & omnia præcedentia, nemo mirabitur, ſi attendamus quantam perniciem infinitæ multitudini attulerit ſemper hæreticorum lingua, qui veritati ſemper ſuſurrando, et falſa ſeminando detraxerunt,vt alios prætereamus, qui criminationibus et delationibus mœrore conſumpti ſunt et miſerè afflicti.

21 Beatus eſt qui tectus eſt à lingua nequam, qui in iracundiam illius non tranſiuit,

22 Et qui nõ attraxit iugum illius, & in vinculis illius nõ eſt ligatus.

INTELLIGVNTVR fere hæc à noſtris ſic,vt ſignificetur fœlicem eum eſſe qui Dei munere liber eſt & minimè ſubiectus vitiis linguæ, ita vt per linguam non peccauerit, nec linguæ ſuæ vitia in ſe dominantia pertulerit,iuxta illud; Si quis in verbo non offendit, hic perfectus eſt vir.& : Beatus vir qui non eſt lapſus verbo ex ore ſuo. At, vt ſuprà dictum eſt, Sapiens hic loquitur de vitiis linguæ alienæ, quæ cum & tam multos attingat lædatq́ue, vt dictum eſt, & tam grauiter lædat, vt etiam dictum eſt,merito ſubinfert beatum eum eſſe & fœlicem, qui Deo protegente ab eius iniuria & læſione eſt protectus.Vnde tam ſeriò ab ea protegi & liberari orat, deq́ue ea conqueritur propheta regius, dicens:Domine libera animam meam à labiis iniquis & à lingua doloſa. Quid detur tibi,aut quid apponatur tibi ad linguam doloſam? &c. Et alio loco gloriatur Deum præſtiturum hoc beneficij iuſtis,vt à virulentia linguarum tuti ſint. Proteges, inquit,eos in tabernaculo tuo à contradictione linguarum. Et ipſe huius libri author vltimo cap. confitetur Deo, & gratias agit quòd Deus ipſum liberauerit à laqueo linguæ iniquæ, & à labiis operantium mendacium:A lingua coinquinata,& à verbo mendacij, & à lingua iniuſta. Multis autem modis Dei munere quis protegitur à lingua nequã,videlicet aut quia ab ea non attingitur,quod paucis contingit: aut quia ab ea impetitus defenditur,vt per eam non patiatur infortunium vel ſaltem tandem ab ea liberetur: aut quia per eam non abducitur in errores & vitia.Beatus ergo ille eſt & fœlix: qui aliquo horum modorũ protectus eſt

Iacob. 3. Sup.c.14. Pſal.119. Pſal.30.

est à lingua nequam, ita scilicet vt in iracundiam eius non transiuerit, hoc est, non passus sit eius indignationem & violentiam. Quique non traxit iugum illius, hoc est, non est subiectus eius dominio nec eius vinculis est ligatus, hoc est, ab ea non est detentus, constrictus & superatus.

23 Iugum enim illius, iugum ferreum est: & vinculum illius, vinculum æreum est.
24 Mors illius, mors nequissima: & vtilis potius infernus, quam illa.

VT intelligatur quam graue sit imperium in eos quibus à Deo permittitur dominari, & quàm grauiter eos premat & malè afficiat, dicit iugum eius ferreum esse, & vinculum æreum, hoc est, eius dominium valde esse durum & importabile, grauiterque hominem constringere, vt quæ sine omni miseratione crudeliter sæuiat in eos quibus dominari permittitur, summis cruciatibus & angoribus animos eorum afficiens, atque in multa grauiaque mala eos præcipitans, & maximè dum in errores & vitia homines pertrabit. Quoque magis tetrum hoc monstrum humano generi admodum noxium ostendat quàm malum sit, non solum illud premere dicit, sed etiam mortem adferre, & mortem quam illa adfert, esse mortem nequissimam, vel, vt est Græcè, mortem malam, significans quandam esse mortem quæ optanda sit & bona, in comparatione eius mortis quam lingua infert. Mors enim linguæ frequenter & diuturna est, quia longo cruciatu animi hominem conficit, & acerba valde atque violenta, dum falsis criminationibus iniquè homines affliguntur, & tormentis subdũtur. Præ huiusmodi autem morte optabilis est & bona mors corporalis, quæ in pace animi & senectute bona obtingit: mors item quę gladio subito liberaret hominem à lõgo cruciatu. Mors item ęterna, quam adfert lingua praua his qui per eam in errores & vitia pertrahi sinunt, illa proculdubio est verè mala, imo & nequissima, hoc est, pessima, iuxta illud Dauidis: Mors peccatorum pessima. Cùm autem subiungitur, & vtilis potius inferus quam illa, relatiuum, illa, certum est non esse referendum ad mortem linguæ, quia relatiuum Gręcis est fœmininũ, cùm nomen, mors θάνατος, illis sit masculinum. Referendum ergo ad linguam, vt significetur inferum vtiliorem esse lingua peruersa. Cum autem nomine inferi, vel inferni ferè soleat intelligi æterna impiorum damnatio, torquent se hic quidam quomodo infernus vtilior hic dicatur lingua peruersa. Non enim vtilius est homini æternam pati damnationem quam lingua aliena praua hic diuexari. At certum est in scripturis nomine inferi, vel inferni non semper damnationem impiorum designari, sed tantum mortem, vel mortuorum statum. Itaque hic tantum significatur melius esse mortuum esse quàm lingua praua vexari, quomodo & suprà ca. 26. dixit Sapiens quædam esse grauia supra mortem, & infrà c. 30. dicit meliorem esse mortem quàm vitam amaram. Et Ecclesiastes 7. dicitur: Inueni amariorẽ morte esse mulierem. Ita & hic dicit vtiliorem esse mortem quàm linguam peruersam quòd per mortem homo quiescat, liberatus ab omnibus malis huius vitæ: lingua autem praua hic diu & grauiter torqueatur. Vnde & postea cum dicit: Melior est mors quàm vita amara, subiicit ad explicandum cur hoc dicat, Et requies æterna quam languor perseuerans. Consideratur ergo mors & inferus in his locis, quatenus quietem præbent & liberationem à malis huius vitæ.

Psal. 33.

25 Perseuerantia illius non permanebit, sed obtinebit vias iniustorum & in flamma sua non comburet iustos.

GRÆCIS tantum est, Nõ dominabitur piis, & in flamma eius non comburentur. Postquam enim ostendit quantum malum sit lingua peruersa, & fœlices esse dixit quibus contingit ab ea esse protectos, iam exprimit quibus hoc malum Dei iudicio dominatur, & in quibus suam vim exercet. Et est nostræ lectionis iste sensus: Etsi magna sit huius mali, de quo dixi, vis, tamen illius perseuerantia non permanebit, in omnes scilicet, hoc est, non permittetur in omnes perseuerare & obtinere imperium, quia et si permittatur iustos attingere & inuadere, atque ad tempus vexare, non tamen sinet eam Deus vsque in finem eos torquere, quia, vt habet Psalmus. Non relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem iustorum. Sed obtinebit vias iniustorum, hoc est, donabitur illorum moribus, ita vt in pœnam impiæ vitæ eorum in summa & extrema mala eos deductura sit, à quibus non sint liberandi: & in flamma sua non comburet iustos, hoc est, suo malo non lædet eos, etiamsi vrat, & sua veluti flamma attingat. Quemadmodum enim iusti aliis omnibus tribulationibus non comburuntur nec læduntur, sed veluti in igne purgantur & probantur: ita Dei beneficio fit, vt iusti, etsi malorum lingua iniquè impetantur, nihil tamen inde veri nocumenti percipiant, sed vel cum confusione peruersæ linguæ eorum innocentia declaretur, vel certè probati apud Deum immortalitatis gloria honorentur. Flammam autem tribuit linguæ, significans eius pernitiem omnia arripientem & inuadentem, quomodo & Iacobus: Lingua, inquit, ignis est vniuersitas iniquitatis, & inflammat totam natiuitatis nostræ inflammata à gehenna. Ostensa est huius quod hic dicitur veritas etiam corporaliter in tribus illis pueris apud Danielem, qui impiis quorundam criminationibus coniecti in fornacẽ ardentẽ non sunt læsi à flamma ignis quam contra eos accenderat lingua peruersa, ita vt videri possit Sapientem ad hoc exemplum respexisse, cùm hic dicit: In flamma sua nõ comburet iustos.

Psal. 124.
Iacob. 3.
Danie. 3.

26 Qui relinquunt Dominum, incident in illam, & exardebit in illis, & non extinguetur.
27 Et immittetur in illos quasi leo, & quasi pardus lædet illos.

QVEMADMODVM singulari Dei gratia & beneficio iusti à linguæ maleficio conseruãtur, quemadmodum suprà etiam ex Dauide adductum est: ita summa eius ira & vindicta impij peruersæ linguæ incendio & exitio obiiciuntur, & perdi penitus permittuntur sine aliqua liberationis & restitutionis spe. Id quo efficacius significaret, duplici vtitur similitudine, & ignis scilicet sic ardentis vt à nullo extinguatur, & crudelium ferarum quæ inclementer sæuiunt, nec earum vis superari potest. Variis autem modis ostendi potest verum esse, quod hic dicitur de dominio & vi linguæ in impios. Primo enim qui Deum relinquunt sine timore viuentes, in grandia peccata incidunt, ob quæ obnoxij fiũt linguæ calumniatrici, à qua & perpetua inurũtur

dissa

diffamia, & ſupplicijs iuſtis ſubiiciuntur. Deinde etiam Deus ſinit contra impios exurgere linguas mendaces & peruerſas, per quas in pœnam derelictionis Dei grauiter hic torquentur, & nec per mortem liberantur, cùm detrudantur ad tartara in ęternum puniendi. Poſtremum verum iſtud maximè eſt in impiis, qui iuſto Dei iudicio à lingua praua ſinuntur pertrahi in errores & hæreſes, per quas æternam damnationem tandem ſunt conſe-
2.Thes.2. cuturi. De quibus dicit Paulus: Eo quod charitatem veritatis non repererunt, ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio vt iudicentur omnes qui non crediderint veritati, conſenſerunt autem iniquitati. Poteſt & hoc addi, eos qui relinquunt Dominum à quo defendi poſſent, incidere in manus linguæ, quia Deo eos deſerente incidunt in varia linguæ vitia & peccata, quę merentur & hic temporalibus, & poſteas ęternis tradi ſuppliciis, ignis ſcilicet infernali, qui nunquam extinguetur, vbi & ſæuiſſimis tradentur dæmonibus, inſtar leonis & pardi crudeliter eos torquentibus. Sicut & quod dicitur iuſtos non comburendos flamma linguæ, etiam intelligi poteſt dictum ad ſignificādum eos non ita ſubiiciēdos dominio prauæ linguæ, vt eius vitiis ſint obnoxij, & in lingua grauiter peccent. Notandum autem rectè dici: Qui relinquunt Dominum incident in illam: ad ſignificandum à linguæ violentia & imperio neminem, niſi Deo protegente, liberari poſſe, qui relinquentes ſe etiam ipſe relinquit & deſerit.

---

28 Sepi aures tuas ſpinis, & linguam nequam noli audire, & ori tuo facito oſtia, & ſeras auribus tuis.

GRÆCA tantum ſic habent, Ecce circummunias poſſeſſionem tuam ſpinis, & ori tuo fac valuas & obices. Itaque intelligunt quidam hic vnum tantum præcipi, nempe continentiam & moderationem linguæ, atque ad id duplicem adhiberi ſimilitudinem poſſeſſionis ſcilicet vepribus circūſeptæ, & domus quę valuis & vectibus occluditur atque munitur, vt ſit ſenſus: quemadmodum poſſeſſionem ſuam ſolet quis ſpinis & vepribus obturare, & domum oſtiis & vectibus occludere: ita & os tuum diligenter cuſtodi, vt ne ex eo diſſoluta & pernitioſa verba egrediantur. Verum quoniam duplex illa clauſura à qua trahitur ſimilitudo, non ad eundem pertinet vſum, ſed ad contrarium (nam in poſſeſſione fit munitio ne beſtiæ & feræ noxiæ ingrediantur: in domo vero etiam ne egrediantur nimis liberè domeſtici) ideo noſter interpres priorem ſimilitudinem retulit ad aures, idque valde appoſitè, proinde ſenſum potius quàm verba referens vertit, Sepi aures tuas ſpinis, intelligens ſcilicet per poſſeſſionis munimen, aurium cuſtodiam ſignificari, vt quemadmodum ager munitur ne beſtiæ ingrediātur: ita & aures cuſtodiantur, ne pateant detractoribus, maledicis & mendacibus. Poſtquam enim ſuperius Sapiens proſecutus eſt pericula & mala quæ à linguæ prauitate & maledicentia inferūtur hortatur conuenienti ordine ad duo, videlicet & vt aures noſtras muniamus contra eos qui peruerſæ ſunt linguæ, ne illorum peruerſitati facilem acceſſum præbeamus, & vt os noſtrum muniamus & cuſtodiamus, ne & ipſi illis linguæ vitiis ſubiiciamur, quemadmodum & Dauid ſe feciſſe teſtatur, dicens: Poſui ori meo coſtodiam, & vt id facere poſſet Deum orauit, dicens: Pone Domine cuſtodiam ori meo, & oſtium circunſtantiæ labiis meis. Dicit ergo: Sepi aures tuas ſpinis: hoc eſt, Psal.38.
muni eas, & obtura ne pateant detractoribus, quēadmodum ſpinis ager circunſepitur contra beſtiarum incurſum, aureſque tuas timore Dei velūti ſpinis quibuſdam ſepias. Et quoniam id allegoricè dictum eſt, pro commentario additum eſt, Et linguam nequam noli audire. Idem ſignificatum eſt per hoc quod dicitur, & ſeras facito auribus tuis. Et hæc quidem vt muniamur à lingua aliena. Vt autem & à propria muniamur. Ori tuo inquit, facito oſtia, hoc eſt, os tuum veluti oſtiis quibuſdam conclude taciturnitate & ſilentio, vt ex eo non ſinas linguam tuam profundere quicquid volet & quicquid in ipſa hæret, ſed tantum quod expedit, & nocere non poteſt. Notandum autem apud Rabanum abeſſe duo illa verba, auribus tuis, vt quod dicitur, & ſeras, ſimul cum oſtiis referatur ad os quemadmodum & apud Græcos. Atque hæc videtur vera lectio. Psal.140.

---

29 Aurum tuum & argentum tuum conſla, & verbis tuis facito ſtateram, & frenos ori tuo rectos.

QVOD de auro & argento hic parabolicè adfertur, aut intelligi poteſt de auro & argento ponderando per ſtateram, ea enim ſtatera ponderari ſolent: itaq; ſignificabitur, ſicut quidam intelligunt, ꝙ quēadmodū aurū & argentū ſerio ſtatera pōderari ſolēt: ita ēt verba oris ſunt diligēter ponderāda, iuxta illud quod ſuprà dixit: Verba ſapientis ſtatera ponderabuntur, Aut intelligi po- Su.ca.21.
teſt de aureo & argento vnde ſtatera ſit fabricanda, quemadmodum intellexiſſe magis videtur interpres dū vertit, cōfla, quanquā Græca dictio σύνδησον, non conſla, ſignificat, ſed colliga, vel obliga & connecte. Itaque ſignificabitur omnia quæ poſſidemus præcioſa impendenda eſſe, vt inde vel fabricetur, vel comparetur & ematur ori pretioſa ſtatera, qua omnia oris verba bene & prudenter ponderentur. Iſtud autem fit, cum omnium rerum diſpendio & magnis laboribus, ac ſumptibus comparatur ſapientia & prudentia, quæ docet quomodo verba ſint diſponenda & aptanda, ac quando loquendum ſit, quando tacendum, quæ item dicēda, & quæ ſilenda. Alteram autem ſimilitudinem etiam adhibens, ad idem ſignificandum, monet vt faciamus ori frenos rectos, hoc eſt iuſtam ei moderationem & cohibitionem adhibeamus. Nam ſunt qui refrenant linguam ſuam, ſed non rectè, tacentes ſcilicet quando loquendū eſſet. Explicans autem has allegorias, & quorſum hæc dicat, ſubiungit.

---

30 Et attende ne forte labaris lingua, & cadas in conſpectu inimicorum inſidiantium tibi, & ſit caſus tuus inſanabilis in mortem.

CAVE inquit, tibi ne fortè per linguæ præcipitantiam labaris in aliquod peccatum, & per peccatum cadas etiam in aliquod dedecus & pœnam videntibus inimicis tuis, qui vt inſidiantur tibi ad hoc vt capiant te in ſermone tuo, & ex ore tuo aliquid quod calumnientur rapiant: ita de ruina tua, ignominia & malo tuo gaudebunt, ſitque caſus tuus inſanabilis per mortem, hoc eſt, quia lethalis & mortiferus. Nam linguæ abuſus & corporalem ſæpe affert mortem, & ſemper æternam, niſi pœnitentiæ remedio ſa

sanetur. Cæterum tertia huius sententiæ pars addita est ab interprete, cum non sit in Græcis, vbi etiam hæc sententia bimembris est vt aliæ ferè.

CAPVT XXIX.

1 *Qvi facit misericordiam, fœneratur proximo suo: & qui præualet manu, mandata seruat.*

HOc toto ferè capite agitur de duplici gratia, altera quæ in dando & conferendo beneficio consistit, per mutuum, per donationem, per fideiussiones: altera quæ consistit in reddendo, per solutionem mutui, & liberationem à fideiussione. Gratia enim aut confertur, aut refertur. Porrò cùm fœnerari alicui, dupliciter accipiatur, videlicet vel simpliciter pro mutuum alicui dare, vel pro dare ad vsuram, dupliciter etiam prior huius sententiæ pars exponitur. Sunt enim qui posteriori modo accipiunt in hoc sensu. Qui facit misericordiam subueniendo alterius necessitati, is fœneratur illi, quia quod ei impendit beneficij, recepturus est cum fœnore. Nam vt dicitur in Prouerb.
Prou.19. Fœneratur Domino qui miseretur pauperis. Alij priori modo accipiunt, vt sit sensus: Qui haberi vult misericors, is proximo suo in necessitatib. illius dat mutuo. Atque hoc modo magis accipiendum videtur ex subiecta sententia, in qua verbum fœnerari, accipitur pro, mutuum dare. In secunda parte is dicitur præualere manu, qui ad largiendum promptus est & facilis. Nam qui tenax est non videtur fortis manu & præualidus, sed infirmus & impotens, vt qui manu ad dandum non vtatur, aut tenuiter eavtitur. Secundum priorem ergo primæ partis intelligentiam sensus huius partis est qui largiter tribuit, is bene sibi consulit quia facit quod ipsi mandatum est. Secundum posteriorem acceptionem sensus est: Qui haberi vult fortis manu, is solicitus est vt faciat quæ ei mandata sunt de subueniendo suis proximis.

2 *Fœnerare proximo tuo in tempore necessitatis, & iterum redde proximo tuo tempore suo.*

DVo præcipit hæc sententia ad mutuum pertinentia, quorum primum est de dando mutuo, & pertinet ad eos qui habent quod mutuo dent: alterum est de reddendo mutuo, & pertinet ad eos qui mutuum acceperunt, ita vt sensus sit: Tu qui habes quod des, da mutuo proximo tuo in tempore necessitatis & indigentiæ illius: & vicissim tu qui accepisti mutuo, redde proximo in constituto tempore: vt sicut ille gratiam contulit, ita & tu referas. Quam posteriorem monitionem prosequitur versu sequenti.

3 *Confirma verbum, & fideliter age cum illo, & in omni tempore inuenies quod tibi necessarium est.*

VERBVM inquit, promissionis tuæ, quo te obligasti ad reddendum certo tẽpore quod mutuo accepisti, confirma præstando promissum & fideliter age cum eo qui tibi mutuũ dedit. Sic enim fiet vt quouis tempore inuenias qui tibi in tua necessitate succurrant, & dent mutuum. Cur autem id tam sedulo moneat, sequenti narratione ostendit, quæ clarè commemorat multorum ingratitudinem & infidelitatem in reddẽdo quod acceperunt mutuo.

4 *Multi quasi inuentionem æstimauerunt fœnus, & præstiterunt molestiam his qui se adiuuerunt.*

INVENTIONEM vocat rem inuentam. Sunt enim plerique qui fœnus, hoc est, mutuum acceptum reputant quasi rem inuentam, ita vt de illo reddendo non cogitent, quemadmodum de re inuenta reddenda homines ferè non cogitant. Ideoque molestiam præbent his qui ipsos in sua necessitate adiuuerunt, dum coguntur repetere debitum, & illud anxiè expectare, aut etiam litibus extorquere. Horum mores pulchre depingit cùm subiicit.

5 *Donec accipiant, osculantur manus dantis, & in promissionibus humiliant vocem suam.*
6 *Et in tempore redditionis postulabit tempus, & loquetur verba acediæ & murmurationum, & tempus causabitur.*

APERTA sunt hæc, & quotidiana experientia comprobãtur. Multi enim dum mutuum petunt, donec illud accipiunt, osculantur manus à quibus cupiunt aliquid accipere, & venerantur plurimum & demisse eum cuius gratiam ambiũt, & vocem suam demittunt humiliter multa promittendo nempe quod tempore præscripto certo reddent quódque grati sint futuri, & gratiam præstitam semper agnituri. At contra in tempore reddendi, postulant sibi aliud tempus solutionis concedi & constitui, & pro humilibus illis verbis quæ prius loquebantur, loquuntur verba acediæ, vel vt habent multi libri, tædij, & murmurationum, cum tristitia scilicet loquentes, imò & cum murmurationibus contra eum qui dedit mutuum, quasi seuerus sit & rigidus in repetendo & nõ solum ingratus in benefactorem hominem, sed etiam in Deum; causabitur tempus in quod incidit, accusans scilicet temporis sterilitatem, aut aliam aliquam incommoditatem, in tempus potius reiiciens solutionis dilationem & ommissionem, quàm in suam negligentiam & socordiam. Est autem in his sentẽtiis mutatio numeri in scripturis non infrequens. Prosequitur deinde descriptionem morum huiusmodi hominum.

7 *Si autem potuerit soluere aduersatus solidi vix reddet dimidium, & computabit illud quasi inuentionem.*
8 *Sin autem, fraudabit illũ pecunia, & possidebit illũ inimicũ gratis.*
9 *Et conuitia & maledicta reddet illi, & pro honore & beneficio, reddet illi contumeliam.*

DVÆ illæ dictiones, aduersatus solidi, non sunt Græcis & variè leguntur. Quidam enim libri habent, aduersabitur vel auersabitur. Alij aduersatus vel auersatus. Et pro, solidi, quidam habent aduerbium, solidè, vt iungatur verbo, aduersabitur. At verisimile est interpretem potius vertisse solidi, hoc est, integræ summæ mutuo datę, vt explicaret, quid sit quod hic dicitur dimidium. Pergit commemorare quid in hominum moribus euenire soleat, vt huiusmodi commemoratione ostendat eorum quæ fiunt indignitatem. Postquam, inquit, solutionis tempus aduenerit, qui mutuum accepit, non solum dilationem postulabit cum multis querimoniis & causationibus, sed etiam si soluendo sit, tamen aduersatus primum creditori suo debitum reposcenti, tandem vix dabit dimidium integræ summæ creditæ ei, & hoc ipsum computabit velut rem inuentam ipsi creditori, hoc est, non reputabit illud velut debitum, sed velut si creditor illud

illud fortuito reperisset, dicens aut sic se gerens quasi creditor fœlicem se reputare debeat, aut gratiam habere suo debitori, quòd vel dimidium eo obtinuerit. Si autem soluendo nó sit, vt frequenter hominum socordia & prodigalitate fit, primum quidem fraudabit illum pecunia quæ illi debetur, sicque præter meritum & culpam sui creditoris possidebit illum sibi inimicum, qué prius expertus erat amicum. Deinde vero etiam malum reddens pro bono, conuitia & maledicta reddet ei, vt hæc sint ei loco reddendę pecuniæ. Quid verò mali hinc consequatur in moribus hominum, aperit cùm subiicit.

10 *Multi non causa nequitiæ non fœnerati sunt, sed fraudari gratis timuerunt.*

GRÆCA habent, πολλοὶ οὖν χάριν πονηρίας ἀπέστρεψαν τὸν ἄνθρωπον, Multi igitur causa nequitiæ auersati sunt hominem, vt intelligatur de nequitia mutuum accipientium iam commemorata. Et quidam scripti codices nostri sine prima negatione habent: Multi causa nequitiæ non fœnerati sunt, quæ lectio etiam accipienda esset de nequitia mutuum accipiétium. Verum interpretem vertisse, non causa nequitiæ, vt legerit οὐ pro οὖν, satis patet ex aduersatiua particula: sed fraudari timuerunt. Itaque sensus est: Multi abstinuerunt à mutuando non causa suæ nequitiæ, hoc est, non ex sui animi crudelitate & immisericordia, sed timuerunt pręter suum meritum & culpam fraudari sua pecunia. Hoc ergo subinfert pręcedentibus non tanquam laudans aut etiam vituperans, sed vt ostendat fructum ingratitudinis & infidelitatis suprà commemoratæ. Ne tamen ea de causa à debitis misericordiæ operibus homines reuocarentur rectè subiungit.

11 *Veruntamen super humilem animo fortior esto, & pro eleemosyna non trahas illum.*

EX Græcis constat dictionem, animo, iungendam non cum, humilem, sed cum, fortior. Habent enim, ἐπὶ ταπεινῷ μακροθύμησον, hoc est, super humilem longanimis esto. Monet ergo ne erga eum qui verè pauper est, aut ex animo humiliter ac demisse loquitur, si non possit quod mutuo accepit præscripto tempore reddere, creditor impatienter se gerat, obiurgando eum, & rigidè debitum exigendo, sed animo suo imperet & superet vel condonando ei debitum, vel tempus solutioni concedendo. Item vt ne propter multorum iniurias & fraudes, qui se beneficio reddunt indignos quis impatienti animo neget verè pauperibus humiliter opem petentibus subuenire, siue per mutuum, siue per donationem. Hoc enim significatur verbo μακροθυμεῖν, in maxima hominum perfidia & iniuria summam patientiam & humanitatem erga inopes beneficio nó indignos præstare. Sic enim apud Matthæum, seruus qui domino suo rationem reddere non poterat, nec soluendo erat, orauit vsus hoc verbo: κύριε μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί. Domine patientiam habe in me. Nam hęc affectio, quæ Græcis dicitur μακροθυμία, hoc est, patientia vel lenitas animi, acerbitati opponitur, quia plerique in beneficio aut exigendo aut negando vti solent. In secunda sententiæ parte pro, trahas, Græcè est παρελκύσῃς, hoc est, protrahas, vt non sit intelligendum de non trahendo in iudicium, sed de non protrahendo expectationem pauperis, cùm petit eleemosynam sibi fieri aut per mutuum, aut per donationem. Cæterum per humilem, intelligitur vel pauper & afflictus, vel is qui verè humilis, & demisse gatiã petit. Ad misericordiæ ergo opera persuadenda prosequitur in sequentibus, dicens.

Mat. 17.

12 *Propter mandatum assume pauperem, & propter inopiam ne dimittas eum vacuum.*

13 *Perde pecuniam propter fratrem & amicum tuum, & non abscondas illam sub lapide in perditionem.*

CLARIS quidem verbis, sed quæ efficaces & varias rationes in se includunt, vrget ad beneficentiam exhibendam. Primum enim id faciendum insinuat propter mandatum Dei, qui etiam in veteri lege ita facere præcepit, significans necessitatem esse ita facere, & eum qui benefacere negligit, à Deo tanquam transgressorem puniendum esse. Dicit ergo: Propter mandatum assume pauperem, hoc est, ne eum abiicias aut despicias, sed eum in tuam curam & tutelam suscipias. Secũdo, significat etiam inopiam inuitare & impellere nos debere ad beneficentiam, quia vel illa sola sufficiens causa esse debet miserendi & benefaciendi. Itaque dicit, propter inopiam ipsius non dimittas eum vacuum à te, sed da ei siue mutuo siue dono quo eget, & quod à te petit. Tertiam beneficentiæ causam indicat nobis esse debere amicitiam, & sanguinis atque naturæ propinquitatem, ratione cuius illam debemus primum quidem nobis coniunctioribus, sed tamen etiam omnibus hominibus, quos tanquam fratres & amicos habere debemus. Et quoniam à beneficentia frequenter homines impediuntur, ideo quòd velut perditum reputant quod egenti vel donant vel mutuantur, Perde, inquit, pecuniam propter fratrem & amicum tuum, non quòd verè perditum sit quòd illis in eorum egestáte impenditur (quia vt inquit, Sapiens, Fœneratur Domino qui miseretur pauperis) sed significare volens meritò fratrem & amicum chariorem esse debere vnicuique quàm pecuniam, vt etiamsi perdenda esset, sicut existimant homines, propter tales perdenda sit, & in eos impendenda, etiamsi non sit spes recipiendi illam ab ipsis. Et quoniam homines quidam proniores sunt ad conseruationem pecuniæ suæ, malunt eam fodere in terram, & sub lapide aliquo occultare, rectè subiicit, Et non abscondas eam sub lapide, significans potius in necessitates proxmi expendendas esse opes, etsi ea ratione perire danti videantur, quàm sub lapide in terra occultandas, etsi ibi seruari homini videantur. Et ne revera ibi bene seruari putarentur, addit, in perditionem, innuens tum verè perditioni exponi eas, siue propter rubiginem & corruptionem quam ibi frequenter contrahunt, siue quod sæpe ibi repositæ veniunt in obliuionem hominum, siue etiam quòd ibi nullum faciant fructum vel possessori vel aliis, ita vt pereat earum vsus ad quem institutæ sunt. Ex contrario ergo significat, in egenos vel amicos vel fratres impensam pecuniam, etsi iudicetur perdita, revera tamen non perire, sed optimè conseruari, vt in sequentibus docet. Quidam quod dicitur. Ne abscondas sub lapide in perditionem, intelligunt de perditione suipsius, quia hominis perditionem & damnationem adfert huiusmodi occultatio. Vnde Diuus Ambrosius lib. de Na-

Prou. 16.

Nabuthe capite 4. legit: Ne abscondas sub lapide in mortem, sed magis accipiẽdum est de perditione pecuniæ occultatæ: vnde quædam Græca pro ne abscondas, habent μὴ ἰωθήτω, hoc est, ne rubigine obducatur. Conuenit hæc doctrina cum illo Saluatoris: Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, vbi ærugo & tinea demolitur, & illo Iacobi: Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, & vestimenta vestra à tineis comesta sunt. Aurum & argentum vestrum æruginauit, & ærugo eorum in testimonium vobis erit, & manducabit carnes vestras sicut ignis, &c. Quibus verbis significatur vtraque perditio & opum asseruatarum, & eorum qui eas auarè asseruant.

Matth. 6. Iacob 5.

14 *Pone thesaurum tuum in præceptis altissimi, & proderit tibi magis quam aurum.*

INTELLIGITVR prior pars fere sic, vt significetur veram opulentiam reputandam consistere in impletione mandatorum Dei. De illa enim verum est manifestè, quòd proderit magis quam aurum. At alium sensum Græca postulant, quæ habent, κατ' ἐντολὰς ὑψίστου, hoc secũdum mandata altissimi, vt sit sensus: Pone vel colloca thesaurum tuum iuxta mandata Dei, & prout ipse exigit à te. Dixerat enim non esse abscondendam pecuniam sub lapide, quod est ponere eam iuxta stultum consilium hominum. In contrarium ergo illius subiicit, pone thesaurum tuum iuxta præcepta Dei. Vbi autem iuxta eius præceptum sit collocandus thesaurus, exprimit versu sequẽti. Quod sequitur: & proderit tibi magis quam aurum, significat quòd thesaurum ponere & disponere iuxta Dei mandatum magis proderit homini quàm aurum asseruatum, quod per se non prodest, sed magis obest saluti hominum.

15 *Conclude eleemosynam in sinu pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo.*

QVIDAM libri habent, in corde pauperis: alij, in sinu. Nec ex Græcis satis constare potest vtra lectio sit præferenda. Nam illa aliter habent, ἐν τοῖς ταμείοις σου, in cellis tuis. Quo quidam intelligunt significari, partem aliquam bonorum reponendam in cellariis, vnde depromatur quod egenis sit largiendum. Alij intelligunt quemque cellaria sua in quibus opes sint obdendæ, debere reputare necessitates proximorum, in quas sint conferendæ, iuxta illud Basilij: Horrea diuitum, domus & ventres sunt pauperum. Atque hac de causa videri potest interpretem vertisse, in corde, vel potius, in sinu pauperis. Persistit enim Sapiens in similitudine thesauri benè collocandi, & tuto loco reponendi, propter quod occulta loca & abdita solent quæri. Itaque significat thesaurum nostrum bene & tutè reponi, si concludatur in corde vel sinu pauperis, nam in sinu conuoluto solemus res abdere simúlque innuit, sine vlla ostentatione eleemosynã in pauperes cõferẽdã, vt, iuxta Christi doctrinã, eleemosyna sit in abscõdito, nec Pharisæorum ore tuba publicetur. Subiũgit autem fructum beneficentiæ ita positæ: Hæc inquit, etsi conclusa & abdita, etsi incognita hominibus, & ideo nec popularem honorem adferens: tamen etiam tacentibus pauperibus, & hominibus illam non celebrantibus, ipsamet Deum exorabit pro te ab omni malo, hoc est, liberationem ab omni malo & corporali & spirituali. Græca habent, αὐτὴ ἐξελεῖται, Ipsa eximet te ab omni afflictione. Sed noster videtur legisse ἐξιλάσκεται.

Matth. 6.

16 *Eleemosyna viri quasi sacculus cum ipso, & gratiam hominis quasi pupillam conseruabit.*
17 *Et postea resurget, & retribuet illi retributionem vnicuique in caput illorum.*

HOS duos versus nulla Græca habent hoc loco, & omnino verisimile est interpretem hoc loco non vertisse, sed asscriptos prius margini à studioso aliquo ex capi. 17, vbi ad verbum idem habentur, deinde in contextum esse relatos, idque non satis appositè, tum quòd incommodè hæc interpositio separet versum sequentem à præcedenti, cum quo habet conuenientem connexionem: tum quòd in his versibus, vt hic sunt positi, videatur omnino relatiuum, ipso, referendum ad nomen, viri & suppositum verborũ, conseruabit, resurget & retribuet, esse nomen, eleemosyna, cùm, vt supra dictum est cap. 17. ad nomen, Dei de quo ibi præcedit, referendum sit & relatiuum, ipso, & verba illa tria. Certè D. Augustinus in Speculo totum hunc locum citans omittit hos duos versus, sine aliqua interpositione coniungens versum sequentem cum præcedenti. Et recentem esse hanc interpositionem etiam hoc arguit, quòd libri illi qui c. 17. habent, signaculum, quæ vera est lectio, hic tamen habent, sacculus, vt hinc intelligere liceat hanc interpositionem factam post illius loci corruptionem.

18 *Super scutum potentis, & super lanceam, aduersus inimicum tuum pugnabit.*

ELEEMOSYNA inquit, non solum orabit pro te, sed etiam validius quam scutum & lãcea potentis alicuius, pugnabit pro te contra inimicum tuum, siue visibilem, siue inuisibilem, nimirum quia meretur & impetrat vt Deus pro misericorde pugnet, & defendendo eũ instar scuti ne quis ei noceat & superando ac repellendo aduersarium veluti lancea in illum missa. Ideo enim rectè meminit & scuti hominem protegentis, & lanceæ hostem ferientis, vt duplicem hanc defensionem eleemosynam mereri & impetrare designet.

19 *Vir bonus fidem facit pro proximo suo, & qui perdiderit confusionem, derelinquet sibi.*

PROXIMVS inopia pressus iuuari potest, non solum pecunia mutuo vel dono data, sed etiam fideiussione pro eo interposita. Itaque cùm hactenus egerit de eo beneficientæ genere, quod fit vel per mutuum, vel per eleemosynam: nunc de eo agere incipit, quòd sponsione fit & fidei interpositione, in quo sæpè plus inest & officij & periculi, quam in mutui prestatione. Et primum quidem solito suo more generalem præmittit sententiam ad fideiussiones pertinentem, deinde & monitionem subiicit. Vir, inquit, bonus fidem facit, hoc est, fideiubet pro proximo suo. Est enim Græcis ἐγγυήσεται, hoc est, spondebit. Significat ergo ad virum bonum pertinere, vt cum opus est spondeat pro proximo suo. Quod autem sequitur, & qui perdiderit, & cæt. dupliciter accipi potest. Aut vt referatur ad spondentem, & sit sensus: qui verecundiam amisit, ita vt non pudeat eum amicum egentem in necessitate destituere, is proximum suum derelinquet sibi, vt scilicet

sibi

ſibi ipſi ratione qua poteſt ſuccurrat, vt hæc pars opponatur ei quod de viro bono dicitur in priori mẽbro. Aut vt referatur ad proximum, pro quo vir bonus ſpopondit, & ſit ſenſus: Vir bonus ſpõdet pro proximo ſuo, at ſæpe fit vt proximus ille: quia inuerecundus eſt, nec pudet eum fallere datam fideiuſſori ſuo fidem, derelinquat ſuum ſponſorem ſibi, non liberans ſcilicet illum, ſed ſinens illum debitum exoluere pro quo fideiuſſit. Cui ſenſui congruit ſubiecta monitio, quamuis prior ſenſus videatur magis conuenire parti priori. Cæterum vt verbum, derelinquet, habeat accuſatiuum, Dionyſius ei coniungit nomen, confuſionem, vt ſit ſenſus: Qui perdiderit fidem, confuſionem derelinquet ſibi. Rabanus ex ſequenti verſu adiungit nomen, gratiam, vt ſit ſenſus: qui perdiderit confuſionem ita vt non erubeſcat infirmorum deſeruire moribus, is derelinquet ſibi gratiam, & condignam ſui laboris recipiet mercedem. Verum huiuſmodi diſtinctiones & intelligentiæ nec propoſito multum conueniunt, nec Græcæ lectioni: quæ pro derelinquet ſibi habet: ἐγκαταλείψει αὐτὸν, hoc eſt, derelinquet eũ. Subaudiendũ eſt ergo, ipſum, iuxta ſenſus iam dictos.

18 *Gratiam fideiuſſoris ne obliuiſcaris, dedit enim pro te animam ſuam.*

MONET eum pro quo quis ſpopondit, ne immemor ſit gratiæ, hoc eſt, beneficij à ſponſore præſtiti, ſed ita eius recordetur, vt & ſolicitus ſit ad liberandum ſuum ſponſorem, & beneficium præſtitum gratiſſima ſemper memoria complectatur. Et vt oſtenderet, quam magnum ſit fideiuſſionis beneficium: dedit, inquit, pro te animam ſuam: quo phraſi Hebraica ſignificatur, quod expoſuerit ſe pro amico graui periculo. Per fideiuſſiones enim ſæpè quis non tantum pecuniæ periculum, ſed & captiuitatis & mortis in ſe ſuſcipit. Maximè autem hoc dictum veritatem habet in eis: qui per ſuſceptionem prælaturæ ſe ſuámque animam obligant pro promotione ſalutis ſubditorum ſuorum, quorum proinde benefi-
Heb. 13. cium & ſolicitudo obliuioni tradenda non ſunt: iuxta Paulum dicentem: Mementote præpoſitorum veſtrorum, obedite eis, & ſubiacete. Ipſi enim peruigilant quaſi rationem reddituri pro animabus veſtris.

19 *Repromiſſionem fugit peccator & immundus: Bona repromiſſori ſibi aſſcribit peccator, & ingratus ſenſu derelinquet liberantem ſe.*

OMNES fere libri habent, repromiſſorem, quidam tamen habent, repromiſſionem, nominatim codex Atrebatenſis; atque ea lectio Græcis conſentit. Itaque hæc ſententia duas notas animi praui & improbi continet. Alteram, animi planè illiberalis, eius ſcilicet qui ſuæ fidei interpoſitione & ſponſione neminem vult iuuare, etiam cum opus eſt & ratio poſtulat. Alteram, animi ingrati, eius ſcilicet qui alterius ſponſione adiutus ſponſorem ſuum fruſtratur, ſéque ſic gerit quaſi illius bona, ſua eſſent. Dicit ergo primũ, quod homo peccator & immundus, hoc eſt, prophanus: q nulla pietate commouetur, refugit omnem repromiſſionem qua ſe pro alio obliget. Deinde vero addit, quod peccator etiam alio vitio laboret, nempe quod bona repromiſſoris, hoc eſt, eius qui pro ipſo fideiuſſit, ſibi aſſcribat, quia dum ſolicitus non eſt vt eum à ſua obligatione liberet, ſic ſe gerit, ac ſi illius bona, ſua reputaret: & talis cum ſit mente & animo ingratus, derelinquet eum obligatum qui ipſum liberauerat ſua ſponſione. Hac autẽ ſimplici narratione ob oculos proponit quæ in moribus hominum contingunt, inſinuans quam hæc ſint indigna, & quanta quorumdam ſit ingratitudo, & ex conſequenti etiam innuens quod poſtea exprimit, quod quanquam non ſemper ſponſiones ſint prætermittendæ, cautè tamen prouidendum ne temerè fiant, & pro improbis, vt ne pro beneficio maleficium reportetur.

20 *Vir repromittit de proximo ſuo, & cum perdiderit reuerentiam, derelinquetur ab eo.*

GRÆCA non habent hanc ſententiam, & cum coincidere videatur cum ea quæ ſuperius eſt poſita ante tres verſus veriſimile eſt ex alia verſione prius margini aſſcriptam, poſtea contextui eſſe inſertam, vt alias ſæpius in hoc libro factum apparet. Recipit autem & hæc ſententia duplicem illam intelligentiam quæ ſuperius eſt tradita, vt vel ſignificetur quod vir, ſi bonus ſit: ſpondet pro proximo ſuo cum opus eſt, ſi autem inuerecundus eſt, tunc proximus derelinquitur ab eo. Vel quod cum is pro quo alius ſpopondit, eſt inuerecundus & perfrictæ frontis; tunc qui ſpopondit derelinquitur ab eo pro quo ſpopondit.

21 *Repromiſſio nequiſſima multos perdidit dirigentes & commouit illos quaſi fluctus maris.*

QVIDAM libri habent malè pro dirigentes, delinquentes, omnes autem fere habent diligentes intelligitúrque ea lectio de promiſſione qua quidam ſubdolè & nequiter promittunt ſe ſponſores ſuos: qui eos diligunt, & ex dilectione pro eis fideiubent, ſeruaturos indemnes. At legendum eſſe, dirigentes: quomodo & Rabanus legit; & quidam codices ſcripti, etſi pauciores, demonſtrat dictio Græca κατευθύνοντας. Ea enim dicitur à rectitudine & directione, & ſignificat hiç eos qui fæliciter, rectè & proſperè degunt. Et nomen repromiſſio, non aliam hic ſignificare promiſſionẽ ſicut nec ſuperius, quam eam quæ fideiuſſio dicitur & ſponſio, Græca etiam manifeſtat dictio, ἐγγύη. Porro dictio, nequiſſima, addita ab interprete: non eſt tam accipienda vt ſignificet vitium culpæ, quàm vt ſignificet nocumentum. Oſtendit enim hæc ſententia cum ſequenti, quantum malum ſæpè ſponſores incidant ex fideiuſſionibus temerè & imprudenter ſuſceptis, & eſt ſenſus: fideiuſſio imprudens & noxia multos ſæpè perdidit, tales qui in ſuis negotiis benè dirigebantur, & proſperè degebant, & commouit atq; agitauit eos, quomodo fluctus maris nauem huc illúcque agitat. Quod verſus ſequens clarius exponit.

22 *Viros potentes gyrans migrare fecit, & vagari fecit in gentibus alienis.*

DICTIO, gyrans, non eſt Græcis, addita eſt autem ab interprete occaſione ſimilitudinis adhibitæ de fluctu marino. Quemadmodum enim ille nauem in orbem circumuoluit, ita & ſponſio multos etiã qui prius potentes erant & diuites velut circumagens, fecit è ſuis migrare domibus & locis, dum per ſponſiones ſuis rebus

exuti, proprium solũ vertere coguntur, & alienas quærere sedes: imo & vagari de vno loco in a iũ, quod multis nominibus maximæ est infœlicitatis & miseriæ. vnde & subiicit.

23 *Peccator transgrediens mandatum Domini, incidet in promissionem nequam, & qui conatur multa agere, incidet in iudicium.*

OSTENDIT quam graue malum sit incidere in fideiussionem aliquam imprudentem & noxiam, vt quod DEO vindicante accidat homini in pœnam præcedentium delictorum, insinuans ex cõsequenti, virtuti & pietati studendũ, vt per quam Deo prouidente vti ab aliis malis: ita & à tam graui incommodo homo sit protegendus, innuens etiam, molestias plerasque quas homines aliena malitia ferunt, Deo puniente immitti, quomodo etiam superiori capite dixit; derelinquentes DOMINUM incidere in peruersam linguam. & Ecclesiastes 7. dicitur, quod qui placet Deo effugiet malitiam mulieris: qui autem peccator est, capietur ab illa. In secunda autem parte cum dicitur. Et qui conatur multa agere: notandum Græcis esse, καὶ διώκων ἐργολαβίας. Est autem ἐργολαβία, operum agendorum in se susceptio, & maximè tribuitur hominibus curiosis & auaris, qui rebus suis non contenti, multis negotiis implicantur, pluráque aut spondendo aut redimendo, aut negotiando in se suscipiunt: quam & res ipsorum & ingenij vis ferre possit: quales erant olim publicani: qui in prouinciis vectigalia populi Romani redimebant atque exigebant. Non malè ergo vertit noster interpres: Qui conatur multa agere, præter necessariorum scilicet negotiorum suorum tractationem, alienis negotiis se ingerendo per fideiussiones aut redemptiones: aut similes modos. Talis enim cum posset alioqui quietè agere, sua tantum curando, incidit sæpe in lites, & contentiones & iudicia forensia, quæ illi magnam adferunt molestiã, & sæpè etiam pericula: vt docet experientia. Græca namque habent, εἰς κρίσεις, hoc est, incidet in iudicia.

24 *Recupera proximum secundum virtutem tuam, & attende tibi ne incidas.*

POSTQVAM ostendit & pietatis officium esse quandoque fideiubere pro alio, & tamẽ eam rem multis sæpè malis subiectam esse, concludendo tandem hoc argumentum rectè monet: vt quisque & secundum vires suas proximũ labentem recuperet, restauret ac subleuet, & tamen sibi caueat; ne dum alium erigere studet, ipse cadat: aut incidat in ea mala quæ dicta sunt, videlicet in fideiussionem noxiam, & in iudicia litigiosa.

25 *Initium vitæ hominis aqua & panis, & vestimentum, & domus protegens turpitudinem.*

PRo initium: hic rursum est Græcis ἀρχή, quã dictionem etiam hic magis verti conueniebat præcipuum vel principatum: quemadmodũ Sapien. 11. ibi: Breuis in volatilibus est apis: & initium dulcoris habet fructus illius. Significatur enim, ꝙ præcipuum vitæ humanæ eiúsque summa & caput est aqua & panis, &c. Docet autem hæc sententia frugalitatem & αὐταρκείαν, hoc est acquiescentiam in præsenti fortuna etiam mediocri, quòd vita hominis paucissimis & parabilibus 1. Tim. 6. facilè contenta sit: quemadmodum etiam monet Paulus, habentes, dicens: victum & amictum, his contenti simus. Hanc autem doctrinam rectè præcedentibus subinfert, tum quia mox reprehendit ἐργολαβίαν, & studium multi agendi: tum ad significandum qua ratione fieri possit vt non egeamus multum aliorum subsidiis per mutuũ aut fideiussionem, si scilicet contenti simus paucis illis quæ naturæ sustinendæ sufficiunt. Duplicia autem indicat naturæ esse necessaria, quémadmodum & Paulus dicens, victum & amictum. Nam pro victu: hic ponit duo illa: aqua & panis: pro amictu vel integumento, illa duo, vestimentum & domus. Tegimur enim & vestibus & ædibus, quarum duplex est vsus necessarius, nimirum vt his tecti & aeris iniuriam depellamus, & verecundiam conseruemus in his rebus quæ deformem habent aspectum: quorum posterius tantum hic exprimitur, ad notandum hominum stultam superbiam: qui cum potissimum ad tegendam turpitudinem vestem & domum quærere deberent, præclaras sibi & pretiosas vestes parant, & insignia palatia extruunt honoris & gloriæ causa. Sic & cùm dicit pro victu, aqua & panis: innuit quã paucis & quam parabilibus natura contenta esse posset, & notans hominum ingluuiem, quibus nihil vnquam satis est: sub aqua tamen & panis nomine, phrasi Hebraica comprehendens quæcunque ad potũ & cibũ pertinent.

26 *Melior est victus pauperis sub tegmine asserum, quam epulæ splendidæ in peregrè sine domicilio.*

AD commendandam frugalitatem dicitur istud contra eos: qui dum prodigalitate sua dilapidauerunt, alienas dapes & regiones quærere coguntur. Item contra eos, qui quia humili sua fortuna nolunt esse contenti domi suæ vbi quietè agere possent, malunt foris peregrinari, & seruituti se subiicere illis apud quos se lautiꝰ victuros sperant. Contra tales ergo dicit: quod præferendus sit tenuis & vilis victus pauperis sub humili casa splendidis epulis eorum qui peregrè versantur sine domicilio proprio. Est enim graue & indignum homine ingenuo ac libero, alienis ali sumptibus: &, vt dicitur, aliena viuere quadra, atque cogi subinde domum mutare. Vnde bene celebratum est prouerbio: φίλος οἶκος, οἶκος ἄριστος, domus amica, domus optima. &: DOMI manere oportet belle fortunatum. Quod Menander pulchrè expressit iam bis: DOMI manere oportet vt liber siet. Aut liber esse desinat qui diues est. Narratur de Diogene Cynico quod huic subscribit sententiæ: quod cum Craterus Alexandri Magni præfectus: homo prædiues, inuitaret illũ vt ad se commigraret, responderit: Malo Athenis salem lingere, quam apud Craterum opipara frui mensa, sentiens libertatem quamuis inopem, omnibus diuitum delitiis præferendam, cũ minuitur libertas. Bene ergo subiicit Sapiens.

28 *Super minimum & magnum placeat tibi, & improperium peregrinationis non audies.*

DVPLEX hic est lectio. Nam multi legunt, minimum pro magno. Alij, super minimum & magnum: quæ lectio Græcis consentit. Habẽt enim, ἐπὶ μικρῷ καὶ μεγάλῳ εὐδοκίαν ἔχε. super parua & magna complacentiam habe. Vult ergo vnumquemque sua fortuna contentum esse, siue pauca siue multa possidere datum sit, vt Paulum imitetur.

imitetur dicentem: Ego didici in quibus sum sufficiens esse. Scio humiliari, scio & abundare, vbique & in omnibus institutus sum, & satiari & esurire, & abundare & penuriam pati. Hi autem quos suæ fortunæ pœnitet, & ob id alienam consectantur quam foris quærunt, multa frequenter improperia audire coguntur in sua peregrinatione, vt in sequentibus explicat. Monet ergo vt præsenti fortuna quisque contentus domi potius maneat, quàm foris meliorem quærat. Sic enim futurum: vt non audiat improperium quod peregrinantibus obiici solet, videlicet quod aduenæ sint, & extorres, & id genus similia. Hinc subiicit.

Philip. 4.

28 *Vita nequam hospitandi de domo in domum, & vbi hospitabitur, non fiducialiter aget, nec aperiet os.*

ORDO & sensus est: Vita hospitandi de vna domo in aliam, est nequam, hoc est, misera & calamitosa. Idque demonstrare volens, commemoránsque eius vitæ incommoda, primum ostendit per eam eripi homini libertatem & fiduciam tum agendi tum loquendi. Deinde & alia subiicit incommoda, dicens.

29 *Hospitabitur & pascet, & potabit ingratos, & hæc amara audiet.*

30 *Transi hospes, & orna mensam, & quæ in manu habes, ciba cæteros.*

31 *Exi à facie honoris amicorum meorum, necessitudine domus meæ hospitio mihi factus est frater.*

HAEC descriptione prosequitur alia varia peregrinantium incommoda, nempe quod qui tales sunt obcommunicatum sibi hospitiū, sua in hospitum suorum vsum impendere coguntur quo eos sibi demereantur: nec tamē inde gratiam aliquam ab eis referant, quod sibi debitum reputent quicquid beneficij impenditur: qui non tantum ingratos se præbent, sed & amara verba adiiciunt, quibus ex seruitute requirūt, & eorum quæ ad manum sunt bonorum communicationem. Quibus consumptis hospitem suum abire præcipiunt, prætextu amicorum superuenientium qui sint hospitio recipiendi. Itaque cum dicitur, transi hospes: nō præcipitur hospitis discessus, sed vt surgat è loco in quo quiescit ad instruendam mensam, & cibandum non tantum se, sed etiam alios his quę ad manum habet. Et vltimus versus hunc habet sensum: Exi domo mea propter honorem quem debeo superuenientibus amicis meis, eo quod eis domus mea est necessaria. Nam frater meus mihi hospitio recipiēdus est, quem simul tecum recipere non possum.

32 *Grauia hæc homini habenti sensum, correptio domus, & improperium fœneratoris.*

CONCLVDENDO totum quod dictum est, duarum rerū exprobrationem grauem esse dicit homini habenti sensum, hoc est, prudentiā: nam Græcè est φρόνησιν. Altera, est increpatio, quam quis sustinere cogitur propter domum in quam quis hospes recipitur, & ex qua pro arbitrio domini cedēdum est. Altera, ex exprobratione quā ob acceptā mutuo pecuniam à mutuante frequenter patitur qui mutuo accepit. Atque ex hac iam conclusione insinuatur satis quorsum de frugalitate seruanda superius sermonem subiecerit, nempe vt per eum liber quisque sit ab vtroque improperio.

CAPVT XXX.

1 *QVi diligit suum filium, assiduat illi flagella, vt lætetur in nouissimo suo, & non palpet proximorum ostia.*

PRINCIPIO huius capitis multis sententiis agit de recta prolium institutione, popularibus rationibus ostendens quantum fructus ex ea proueniat, & quantum mali ex ea neglecta & prætermissa. Et in primis quidem docet, filij castigationem, eámque frequentem, indicium esse veræ dilectionis eius, contra stultorum & carnalium parentum iudicium: qui ex dilectione, sed carnali, abstinent à filiorum suorum castigatione, eísque nimium indulgent. Contra tales ergo dicit: Qui verè diligit suum filium: ita vt eius quærat veram salutem: is non solum eum semel atque iterum castigat, sed assiduat, hoc est, frequentat in eo & sæpè repetit flagella. Sicut enim ex petulantia & naturæ insita tum stultia, tum malitia illum sæpius peccare contingit: ita non cessat eum sæpius castigare, nec vel tædio vel molestia à castigatione prohibetur: nec sat habet eum verbis corripere, sed si opus est etiam flagella admouere. Et quanquam sciat flagella filio esse grauia & pœnalia, adhibet tamen illa, non quod lætetur eius pœna, quæ etiam ipsum affligit: sed vt lætetur postea in nouissimo tempore, lætitia scilicet solida, diuturna, imò & æterna. Ideo enim ad tempus eum dolere mauult, vt postea lætetur, & non cogatur postea per inopiam nocturno tempore palpando quærere ostia proximorum ad petendam eleemosynam. Ita enim ea vltima pars videtur commodè intelligenda, quæ tamen Græcis non est, ob quam partem à nostro interprete additam, verbum, lætetur, videtur referendum ad filium, ad quem refertur verbum, palpet, cùm alioqui ad patrem castigantem posset referri.

2 *Qui docet filium suum, laudabitur in illo, & in medio domesticorum in illo gloriabitur.*

3 *Qui docet filium suum, in zelum mittet inimicum, & in medio amicorum gloriabitur in illo.*

NON est Græcis vtrobique pro: qui docet, idem participium, sed priori loco est, ὁ παιδεύων, posteriori, ὁ διδάσκων: quorum posterius tantum significat docere, prius vero non solum docere, sed etiam castigare. Tria enim participia tribus his primis ponuntur sententiis, ὁ ἀγαπῶν, diligens: ὁ παιδεύων, erudiens vel castigans: ὁ διδάσκων, docens. Quo ordine significatur, diligentem filium suum & castigare illum debere verberibus, & docere verbis. Et sanè pueri à parentibus docentur duobus modis, verberibus scilicet & verbis: ideóque rectè intelligetur bis dictum esse in nostra lectione: Qui docet filium suum. Pro, laudabitur: Græcis est εὐφρανθήσεται, lætabitur: sed, laudabitur, aliquoties in Psalmis ponitur pro cum laude lætabitur, & cum dicitur: In Domino laudabitur anima mea. & : Laudamini in nomine sancto eius: quomodo vt & hic accipiatur, non solùm propter Græca conuenit, sed etiam quia sequitur: gloriabitur in illo, vt significetur quod & corde lætabitur in eo, & verbis gloriabitur de illo inter domesticos ipsius: quamuis etiam verum sit quod ob rectam filij institutionem & correptionem laudabitur pater ab aliis. In tertia sententia non est Græcis pro: gloriabitur,

riabitur idē verbū quod in ſecūda : q̄ habet καυχήσεται. Nam in tertia eſt ἀγαλλιάσεται, exultabit. Senſus ergo eſt : quod qui filium verè diligit, & ob id non ſinit eum pro arbitrio viuere, ſed & verberibus & verbis eum docet, is & apud ſe poſtea de illo lætabitur: & inter domeſticos ſuos de illo gloriari poterit. Inimicos ſuos, ſi quos habet, hac ratione prouocabit in zelum inuidiæ: quia qui alioqui gauiſuri erant ſi vidiſſent filium malè inſtitutum parentibus adferre dedecus: inuidebunt eis honorem qui accedit ex filio morigerato & ſapiente. Apud amicos verò ſuos poterit cum illorum voluptate liberè de illo gloriari, & ſerio exultare. Hactenus ergo varios fructus rectæ inſtitutionis filij indicauit Sapiens, lætitiam ſcilicet filij: ſecuritatem à mendicitate, lætitiam ſimul & gloriationem patris, confuſionem inimicorum: & gaudium amicorum. Sequitur & alius fructus.

4 *Mortuus eſt pater eius, & quaſi non eſt mortuus: ſimilem enim reliquit ſibi poſt ſe.*

SIGNIFICAT boni parentis mortem non eſſe tam miſeram & malam: quàm eſt impiorum, eo quod talis poſt ſe relinquat ſuperſtitem non ſolum qui eius bona poſſideat, quod eſt illi cum impiis commune, ſed qui eius mores & pietatem, vitæ ſuæ probitate, quam à patre didicit, referat, ita vt per eum poſt mortem ſuperſtes ſit eius pietas, & bonum nomen atque memoria, cum impiorum bona memoria pereat ſimul cū vita eorum, imo poſt mortem malè audiant ob impios filios à ſe relictos. Dicit ergo: patrem qui rectè inſtituit filium, cum mortuus eſt, eſſe quaſi non eſſet mortuus, hoc eſt, perinde ſe habere ac ſi non eſſet mortuus: quia reliquit poſt ſe filium ſimilem ſibi: in moribus ſcilicet & vita, ratione cuius adhuc per bonam memoriam, viuit honeſtè apud poſteros. Hæc ratio cùm non pertineat ad parentes, niſi ratione rectæ inſtitutionis, pertinet & ad omnes præceptores & doctores, qui poſt ſe multos relinquunt rectè inſtitutos, vt verè ſunt animorum parentes. Ex prædictis fructibus ſequitur & quod ſubiicitur.

5 *In vita ſua vidit, & lætatus eſt in illo: in obitu ſuo non eſt contriſtatus, nec confuſus eſt coram inimicis.*

6 *Reliquit enim defenſorem domus contra inimicos, & amicis redentem gratiam.*

SIGNIFICAT parentes ex filiis rectè inſtitutis percipere ſumma perpetuáque & gaudia & ſolatia. In vita, inquit, ſua videns eius probitatem, lætatus eſt in illo, & in morte ſua, contra mortis triſtitiam ſolatium percepit. Cum enim duo ſoleant morituros contriſtare, nempe vel quod metuant ſuæ quam relinquunt familiæ ab inimicis ſuis, vel quod amicos antequā eos iuſtis beneficiis affecerint relinquere cogantur, contra hæc bonus filius eſt ſolatio patri morituro, quòd ſciat ſe relinquere filium qui & familiam ſit defenſurus contra inimicos, & amicis ſit redditurus promeritam gratiam & beneficium. Vnde & Pſal. 126. Pſalmiſta ſimiliter de huiuſmodi filiis dicit: Beatus vir qui impleuit deſideriū ſuum ex ipſis, non confundetur cum loquetur inimicis ſuis in porta. Eximiè iſta frequenter implentur in patribus ſpiritualibus, qui & in vita ſua lætantur in profectu diſcipulorū, & ſecurius hinc decedunt, quòd relinquant eos qui & eccleſiam Dei contra hæreticos defenſuri ſint, & Catholicis reddant gratiā, quam ſuo erga patres ſuos & fidem pio affectu merentur.

7 *Pro animabus filiorum colligabit vulnera ſua, & ſuper omnem vocem turbabuntur viſcera eius.*

ETIAM Germanicum exemplar habet vt nos, περὶ ψυχῶν υἱῶν, pro animabus famulorū. Quā lectionem noſtri ferè ſic intelligunt, vt ſignificetur patrem bonum pro ſalute filiorum ſe expoſiturū lubenter periculis variis. Verum, colligare vulnera, non tam ſignificat vulnera ſuſcipere, quam ſuſcepta curare. Proinde conuenientior hic erit ſenſus: Bonus pater, de quo hactenus dictum eſt, vulnera quæ ipſe in ſe frequenter ſuſcipit & ſentit pro animabus filiorum ſuorum, dum ſcilicet in animo ſuo ſæpè dolet pro eis, & ſolicitus eſt: hæc, inquam: vulnera ſua ipſe ſtudebit colligare & curare per diſciplinam ſolicitè eis adhibitam, & cum indebito modo eos quid dicere vel clamare contigerit: ad omnem eorum vocem vel clamorem (eſt enim Græcis βοῆ) turbabuntur viſcera eius, hoc eſt, non diſſimulabit nec negligens erit, ſed toto animo commouebitur: ſolicitus de correctione. Complutenſis æditio habet, περιψύχων υἱὸν, & exponitur: Abſtergens filium: nam verbum περιψήχω, ſignificat abſtergere, abradere & terere, & de equis dicitur, cùm ſtrigili deſtringuntur, & eorum ſordes abraduntur. Itaque intelligunt quidam hoc verbum tranſlatum hic ad caſtigationes & increpationes, per quas ſcilicet ſordes & vitia filiorum abraduntur, vt alluſio ſit ad curationē equorum, à quibus etiā aſſumitur ſimilitudo verſu ſequenti. Nam & lingua Teutonica ſtrigilis nomen ad vehementes obiurgationes transfertur. Senſus ergo erit: Qui filium ſuum radit & caſtigat colligabit & curabit vulnera ſua vel illius. Nam vtrumque tunc verti intelligi poterit. Sunt qui vertunt: Qui indulget filio, aut quia verbum Græcum intelligunt ſignificare blandam illam confricationem: qua corpora abſterguntur: aut quia legunt περιψύχων υἱὸν, hoc eſt, refrigerans filium. Intelligunt ergo ab hac ſententia iam ſubiici de iis qui nimis indulgent ſuis filiis: & de tali hic dici, quod qui non audet ſeuerius filium tractare, verberáque adhibere, cogitur poſtea vulnera eius obligare, atque in ſumma ſolicitudine perturbationéque verſari: ita vt ad omnē clamorem qui in ciuitate excitatur, metuat ne clamor ille pertineat ad filiū ſuum, & cōtra eū ſit excitatus.

8 *Equus indomitus euadit durus, & filius remiſſus euadit precept*

SVBIICIT iam aliquot ſenteēias, quibus oſtendit mala prouenientia ex neglecta diſciplina filiorum, & indulgentia eis permiſſa. Et primo quidē pulchrā & aptam adhibet ſimilitudinem de equis, quòd in his apertiſſimum ſit videre quantum valeat recta inſtitutio, & quid adferat neglecta. Sicut, inquit, equus qui frenis & calcaribus in iuuentute non domatur à ſua naturali ferocia & petulantia euadit durus & intractabilis: ita filius: qui in iuuentute ſolutus eſt à diſciplina & caſtigatione, & dimittitur ſuæ naturali petulantiæ, euadit præceps, temerarius & audax ad omnia vitia: ita vt ab eis non facilè poſtea reuocari poſſit. Significat ergo quòd quemadmodum

modũ equi frenis, calcaribúsque domãtur,& tractabiles efficiuntur: ita pueri atque adolescentes optimis grauissimisque institutis, moribus, studiis, atque etiam verberibus ad modestiam & obedientiã sunt conformãdi. Hac aũt sententia generali præmissa, veluti doctrinæ suæ fundamento, subiungit monitionem.

9 *Lacta filium, & pauentem te faciet: lude cũ illo, & contristabit te.*

IRONICE ponuntur hi imperatiui, lacta & lude: ita vt significetur hoc non esse faciendum, & sit sensus: Si lactaueris filium, & si luseris cum illo, &c. Lactare filium, est blandè illum tractare, & quæcunque ei grata sunt & iucunda præbere & indulgere. Alluditur enim ad nutricum morem infantes lactantium, & cum illis ludentium: significatúrque tunc non esse lactandũ filium, nec ludendum cum illo, cùm iam infantiam excessit, & ablactatus est: Habet enim vnaquæque ætas quod ei conuenit. Si, inquit, lactaueris filium, & indulgenter eum habueris, pro lacte & dulcedine quam ei præbes, & per quam efficis vt te non timeat, ipse te faciet timere & pauere: dum per improbos suos mores efficiet, vt & illi & tibi malè metuas. Si luseris cũ illo, & ex illo voluptatem tuam captaueris, cùm esset cum eo serio & grauiter agendum, ipse pro captata lætitia contristabit te. Ironicam locutionem seria monitione exprimit, dicens.

10 *Ne corrideas illi, ne doleas, & in nouissimo obstupescet dentes tui.*

NE, inquit, illo ridente tu quoque cum illo rideas, sed potius risum eius comprime, nequando risus tuus conuertatur in dolorem, cum videbis ex indulgentia tua auctam eius petulantiam, videbisque mala in quæ per vitia sua incidet. Pro obstupescent dentes: Græcis est γομφιάσῃ τοὺς ὀδόντας, frendebis dentibus, hoc est, indignaberis multum & illi & tibi. Nostra lectio significat acerbitatem doloris: qui sequitur in patre tãdem, quo fit vt nihil gratum sit patri in hac vita, nihilque iucundum & sapidum, quemadmodum his quorum dentes obstupescunt molestũ est edere; nec quicquam eis libet. Plus autem quã iam dictum est exigit à patre, cùm subiicit.

11 *Non des illi potestatẽ in iuuentute, & ne despicias cogitatus illius.*

PRO, cogitatus: Græcis est ἀγνοίας, hoc est, ignorantias, per quas intelligit errata & peccata quæ ab imprudenti ætate committuntur. Itaq; duo exigit, & vt ne pater filio det in iuuentute potestatem & facultatem agendi quæ volet, sed reprimat illum ne multa quæ vult facere possit, & vt non dissimulet ad ea etiam quæ peccat per ignorantiam, sed ea mox docendo & castigando corrigat. In nostra lectione secunda pars innuit quomodo non sit filio danda potestas, despiciendo scilicet cogitatus illius quasi adhuc pueriles, & quasi ab illis nihil sit periculi. Ea enim causa plerique indulgent suis prolibus, sinẽtes eos quæ volunt agere. Dixit quid non sit faciendum, subiicit quid sit faciendum.

12 *Curua ceruicem eius in iuuentute, & tunde latera eius dum infans est.*
13 *Ne fortè induret, & non credat tibi, & erit tibi dolor animæ.*

MONET curuare ceruicem & tundere latera, quod in his duabus partibus corporis superbia & petulantia magis vigeat. In ceruice scilicet superbia, in lateribus petulantia. Nec vult caput fustibus aut percussionibus grauari: ne ingenium lædatur, sed eas partes vult premi, quarũ repressio non obsit ingenio. Et ceruicem quidem vult curuari, velut oneribus impositis: latera verò tundi & percuti, velut virgis & flagellis quibus latera puerorum peti solent, significans & superbiã castigationibus atque increpationibus esse reprimendam, & petulantiam atque stultitiam virga disciplinæ expellendam: iuxta illud: Stultitia colligata est in corde pueri, & virga disciplinæ expellet eam. In iuuentute, ætate scilicet tenera & adhuc flexibili, vult curuari ceruicem: quia postea ceruix iam indurata potius frangenda esset, quàm curuari posset. Cæterum pro, infans, Græcis est νήπιος, quod nomen infantem significat & puerum qui per ætatem necdum sapit. Ne fortè, inquit, induret, hoc est, durus fiat, vel ne induret ceruicem suam, & sic induratus non credat tibi, hoc est, obedire recuset, & tunc erit tibi dolor non corporalis, sed animæ dolor, qui longè excedit corporis cruciatum. Quod vulgari prouerbio Teutonico bene exprimitur, dum dicitur, filios cum pueri sunt & infantes, adferre parentibus capitis dolorem: cùm vero adoleuerint, cordis dolorem.

14 *Doce filium tuum, & operare in illo: ne in turpitudinem illius offendas.*

PRO, doce, rursum est παίδευσον, quod magis est, castiga vel corripe. Quod dicitur, operare in illo, significat in ea re: nempe in docendo filio diligentem operam & laborem impendendum, vt idipsum non segniter fiat, sed sedulo. Quod ideo fieri vult ne pater offendat in turpitudinem filij, hoc est, ne in illam impingat & cadat, dedecus scilicet apud homines sibi concilians, & in se animi mœrorem ob turpitudinem vitæ filij sui. Potest illud, in illo, etiam ad sequentia referri, vt sit sensus: Labora in ea re vt ne in illius turpitudinem incidas & impingas, & ne illius turpitudo fiat tibi scandalum, ruinæ, dedecoris & doloris occasio. Vt illud: ne offendas, nõ finem designet, sed rem in qua sit laborandum.

15 *Melior est pauper sanus & fortis viribus, quàm diues imbecillis, & flagellatus malitia.*

NOVVM hic incipit argumentum & doctrina, qua cum bonis externis, qualia sunt diuitiæ: comparantur vera hominis bona, qualia sunt corporis sanitas ac robur, & animi lætitia solida quæ sine virtute consistere ægrè potest: ostenditúrque multis sententiis hæc duo hominis bona interna, etsi à plerisque minoris fiant: longè præstantiora esse diuitiis quas homines nimis magni facere solent. Itaque hæ comparationes ad hoc valent: ne homines qui diuitias admirari solent, earúmque amore inflammari, ea in parte fœlicitatem constituant: sed magis sectentur & ament illa quæ veriora & meliora sunt bona: atque de eis cùm habentur magis gaudeant: etiamsi desint opes, quæ sine illis verioribus bonis parum iuuare possunt: maiorem sæpe molestiam quam iucundam perfruitionem afferentes. Primum ergo pauperem: qui & sanus est corpore, & fortis viribus, ita vt laborare possit, & quæ necessaria sunt sibi comparare: meliorem esse dicit, hoc est, præstantiorem diuite: qui corpore

est imbecillis, & malitia aliqua hoc est: calamita-
te & miseria aliqua est flagellatus & percussus à
Domino. Ille enim & sibi & aliis prodesse potest.
& cum animi voluptate vitam transigere: hic ve
rò neque sibi, neque aliis vt in plurimum pro-
desse, neque publica priuatáue munera obire po-
test, & est multis grauis: nec ex concessis diuitiis
solidam animi voluptatem percipere per ægritu
dinem permittitur.

*16 Salus animæ in sanctitate iustitiæ, & melior est omni auro & argen-
to, & corpus validum quam census immensus.*

HÆC est communis lectio, quæ sic intelligi-
tur: Salus animæ consistit in sanctitate iusti
tiæ; quia scilicet tunc anima sana est & bene se
habet, cum est prædita sanctitate iustitiæ. Et hęc
salus melior est omni auro & argento, sicut &
corporis robur, in quo consistit sanitas corporis
præferendum est immensis diuitiis. Quidam ta-
men libri antiqui, sicut & Rabanus, tantum duo
habent membra, hoc modo: Salus animæ in san-
ctitate iustitiæ est melior omni auro & argento,
& corpus validum, &c. Quæ lectio conuenien-
tior est: non solum quod duo tantum habeat mē
bra, sed etiam quod Græcis magis accedit: quæ
tamen longè aliter habent quàm nos legimus:
Sic enim est in priori membro ὑγεία καὶ εὐεξία βελ-
τίων παντὸς χρυσίου, Sanitas & bona habitudo
melior est omni auro. Itaque vtroque membro
corporis bona dispositio præfertur diuitiis. At in
terpres noster prius membrū retulit ad sanitatē
animæ, quam addito commentario exposuit con
sistere in sanctitate iustitiæ, vt intelligeremus du
plicē esse hominis sanitatem: quæ vtraque diui-
tiis sit præferenda. Itaque sensus veræ lectionis
est: Salus animæ: quæ consistit in sanctitate iusti
tiæ, est melior & eligibilior omni auro & argen-
to: & corpus quoque validum atque robustum
melius est & præstantius quam census immen-
sus, hoc est, opes maximæ. Huic nostræ lectioni
conuenit sequens sententia: quia item duplicia
hominis propria bona, corporis scilicet & men-
tis, præferuntur bonis aliis.

*17 Non est sensus super sensum salutis corporis, & non est oblectamen-
tum super cordis gaudium.*

GRÆCIS non est mentio census, sed tantum
οὐκ ἔστι πλοῦτος βελτίων ὑγείας σώματος: Nullæ
sunt diuitiæ præstantiores salute corporis. Duo
ergo bona significat homini summè expetenda,
sanitatem corporis, & cordis gaudium. Quæ duo
sic videtur hic coniunxisse, vt significaret cordis
gaudium sequi naturaliter corporis sanitatem,
eique merito corde gaudendum: cui contigit sa-
nitas corporis etiam si desint diuitiæ: quod in sa
nitate corporis longè solidius gaudere debeat
cor: quàm diues gaudere possit in suis diuitiis: ma
ximè si desit ei sanitas corporis. Est enim ei ali-
quod oblectamentum in suis quas possidet diui-
tiis, similiter & in aliis rebus, vt vxore & filiis: at
verum cordis gaudium, quod extra sanitatem
corporis haberi non potest, longè superat omnē
voluptatem, quam æger diues in aliis rebus obti
nere potest. Ad hæc respexisse Sapientē omnino
videtur, si sequentia consideremus, vt secunda
pars veluti causam indicet prioris. Potest tamen
& aliter accipi hæc sentētia, vt significetur quod
quemadmodū externa corporis sanitas præferen
da est omnibus diuitiis corporalibus: ita & gau-
dium mentis internum præferendū est omnibus
voluptatibus corporalibus, quod maximè verita
tem habet in solido cordis gaudio, quod cōsistit
in Deo, in virtutibus, & in conscientiæ bonæ te-
stimonio, de quo dicit Paulus: 2. Cor. 1. Gloria
nostra hæc est: testimonium conscientiæ nostræ.
Oblectationes enim spirituales longè sunt nobi-
liores, puriores, diuiniores & diuturniores carna
libus. Iuxta hanc intelligentiam duo illa insinuā-
tur expetenda: quæ superiori sententia præferūn
tur, iuxta nostram lectionem, diuitiis.

*18 Melior est mors quàm vita amara, & requies æterna quam lan-
guor perseuerans.*

INDICAT aliam causam, cur dixerit paupe-
rem sanum præferendum diuiti ægroto, nimi
rum quod mors melior sit & eligibilior vita ama
ra: qualis est eius qui ægritudine magna laborat.
Est autem comparatio inter mortem corporis &
vitam corporis: quæ cum ægritudine corporali &
mœrore animi degitur: aut quæ curis, sollicitudi
nibus & molestiis plena est, consideratúrq; mors
corporis quatenus terminus est omnis miseriæ,
& finem imponit omni amaritudini. Alioqui
enim quatenus mors consideratur, vt magnum
bonum homini eripiens: nempe vitam: non est
absolutè melior mors quam vita etiam amara,
cum absolutè verum sit melius quouis modo es-
se quam non esse. Priori modo mortem consi-
derant qui in miseria aut mœrore constituti mor
tem optant, adeo vt eam etiam sibi quidam con-
sciscant. Sic Elias dixit: Sufficit mihi Domine,
tolle animam meam à me. Et apud Iob dicitur: 3. Reg. 19.
Quare misero data est lux, & vita his qui in ama- Iob. 3.
ritudine animæ sunt? Qui expectant mortem,
& non venit, gaudéntque vehementer cum in-
uenerint sepulchrum. Posteriori modo mortem
considerant, qui etiam in miseriis existentes mor
tem horrent & detrectant. Porro est vita quædā
amara, qua nullo modo mors corporis est præfe-
renda: ea scilicet qua ex compunctione cordis &
displicentia admissorum propriorum peccato-
rum pœnitentia agitur, aut qua exilium huius
vitæ præ desiderio patriæ cœlestis, & malitia
huius sæculi, præ zelo & amore Dei deplan-
gitur à iustis, de quibus Dominus dicit: Bea- Matth. 5.
ti qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Sed
de tali amaritudine vitæ, quæ propter Deum
sponte suscipitur, hic non est sermo: verum de ea
quæ inuitis accidit ob incidentes huius vitæ mi-
serias: sicut nec de morte corporis hic est sermo
quatenus nos ad aliam vitam transmittit. Sic e-
nim impiis mors corporis non est melior quam
vita quantumuis amara. Sed tantum, vt dictum
est, consideratur hic mors, quatenus vitæ huic fi-
nem imponit. Vnde & bene subditur: & re-
quies æterna melior est quam languor perseue-
rans. Hinc enim patet mortem præferri qua-
tenus requiem præstat, & vitam amaram dici à
calamitate immissa, qualis est languor diuturnus.
Dicitur ergo requies æterna hoc loco, non ea
quæ præstatur animis in cœlo, sed ea quæ præ-
statur corporibus in sepulchro, à qua homo à
laboribus & miseriis huius vitæ requiescit, cum,
vt inquit Maro, in æternam clauduntur lumina
noctem. Non habet quidem exemplar Com-
plutense nec Germanicum duo illa verba: re-
quies æterna: habent tamen alia quædam,

ἀνάπαυσις αἰώνιος, sicut & noster legit interpres.

29 *Bona abscondita in ore clauso, quasi appositiones epularum circum positæ sepulchro.*

HAc sententia nostri fere intelligunt ex incidenti & extra propositum significari sapientiam, quæ non promitur cum oportet, inutilem esse, sicut inutiliter gentilium more epulæ sepulchris defunctorum apponi solent, vt hic significetur quod alibi dicitur. Sapientia abscondita & thesaurus inuisus quæ vtilitas in vtrisque? Ad quem sensum etiam sequentia accommodant. Verum longè alium sensum: eúmque adhuc ad præcedentia pertinentem Græca demonstrãt, quæ habent, ἀγαθὰ κεχυμένα ἐπὶ στόματι κεκλεισμένῳ: Bona offusa ori clauso: quamuis Complutensis æditio habeat pro κεχυμένα, κεκλεισμένα, vt sit, bona clausa ad os clausum: Significatur autem inutiles esse diuitias homini diuiti, qui per ægritudinem eis frui non potest dum illi exhibentur sicut inutiles sunt cibi defunctis: qui eorum sepulchris apponuntur. Os enim clausum vocat, quod ad sumendum cum voluptate cibum præ ægritudine aperiri non potest, indicatúrque iam & alia ratio, cur pauperem sanum dixerit præferendum diuiti ægroto, quòd etiamsi huic per diuitias & plurimi & delicati cibi offerri possint, tamen cum per ægritudinem ad omnem cibum nauseat, non aliter se habeant cibi ei oblati, quã se habent cibi defunctis oblati, & eorum sepulchris appositi. Itaque aptissima hac comparatione significat huiusmodi diuites mortuis similes esse, vt qui nullum fructum huiusmodi bonorum quæ adsunt percipere possint. vt autem & nostra lectio hunc sensum habeat, sic accipienda erit: Bona rara & delicati cibi, qui non omnibus sunt parati, sed absconditi ab oculis vulgi, respectu oris clausi, quod præ morbo eis bonis frui non valet, sunt quasi appositiones epularum circumpositæ sepulchro, quia non maiorem inde vtilitatẽ & voluptatem percipit os illud clausum, quàm sepulchrum ex appositis epulis. Huic intelligentiæ congruunt etiam sequentia.

20 *Quid proderit libatio idolo? nec enim mãducabit, nec odorabitur.*
21 *Sic qui effugatur à Domino, & portans mercedes iniquitatis.*

LIBATIO hic significat sacrificiũ, & id quod diis in sacrificando offertur. Pro: qui effugatur à Domino: Græcis est ὁ ἐκδιωκόμενος ὑπὸ κυρίου, hoc est, qui persecutionem patitur à Domino, aut quem Dominus persequitur & infestat. Loquitur autem adhuc de diuite, quem Dominus morbo affligit, sicque ei eripit iucundum delitiarum & diuitiarum vsum & fructum. Sicut ergo superiori sententia cibos diuiti ægrotanti oblatos similes esse dixit epulis sepulchro appositis: ita nunc alia, sed simili comparatione significat illos similes esse his quæ idolis splendidè & sumptuosè offeruntur: quia sicut idola ex illis nullam vel manducando vel odorando percipiunt voluptatem: ita nec diues, quem Deus punire & affligere morbis ob peccata ipsius statuit, vllam percipit voluptatem ex his quæ ei splendidè & sumptuosè parantur & offeruntur. Et bene quidem idolo diues talis comparatur, quod ab hominibus diuites veluti idola quædam colantur in hac vita, quodque sumptuosissima quę quę eis in ægritudinibus corũ exhibeantur, quo rum tamen nihil eos iuuare aut reficere potest.

22 *Videns oculis & ingemiscens, sicut spado complectens virginem & suspirans.*

ADHVC persistit in sermone de diuite ægrotan te, quem iam ostendit ex oblatis epulis non solum nullam percipere voluptatem, sed etiam cruciatum, quòd eis frui non possit cum habeat, hac in re appositè ipsum iam similem esse asserens spadoni: cui cum datum sit complecti virginem, ea tamen per impotentiam naturæ non potest frui, & ob id ex complexu virginis non tam voluptatem concipit, quàm dolorem, suspirium & gemitum. Oportet ergo participia, videns & ingemiscens, accipere posita pro verbis, videt & ingemiscit, vt in eis intelligatur verbum, est. Plerunque sanè diuites auari hoc genere pœnæ diuinitus affliguntur, vt quas possident diuitias, & quas ad fruitionem & voluptatem comparauerunt, eis frui non possint, nec inde aliud quam dolorem colligant, quod & Poetæ significare voluerunt, cum Tantalum apud inferos fingunt enecari siti, quum aquam vsque ad mentum habeat. Et in Ecclesiaste. 6. Sapiens graue malum asserit se vidisse sub sole, quod & frequẽs sit, quod cui dedit Deus diuitias & substantiã, nõ tribuit tamen potestatem vt comedat ex eis. Et narratur de quodam φιλήδονῳ, cuius studium in vita fuerat, vt ventrem cibo potúque exquisitissimo expleret, quod cum tandem eo morbo fuit correptus, vt nec stomachus quicquam admittere, nec fauces transmittere possent, ita affectus ac præpeditus iusserit delicatissimum cibum vinúmque sibi afferri: quæ in mensa aut in lecto cum maximis desideriis suspiriisque molestissimis intuebatur: atque ita languens contabescénsque mortuus est. Quod exemplum pulchrè locum hunc declarat.

23 *Tristitiam non des animæ tuæ, & non affligas temetipsum in consilio tuo.*

POSTQVAM ostendit cordis gaudium præstare & diuitiis & omni oblectationi quæ ex diuitiis quæritur: ostendit item quanta sit vis afflictæ corporis valetudinis & ægritudinis animi, rectè in sequentibus monet, vt quod est gaudio cordis contrarium, tristitiam scilicet, studeamus quam longissimè à nobis pellere, curemúsque & vt animus sit tranquillus: atque ab omni etiã alia perturbatione vacuus, & vt in victu atque ciborum delectu corporis ratio habeatur, sordida persimonia reiecta, quo sic sit mens sana in corpore sano, & corpus sit sanum ex sanitate mentis. Hæ enim sunt duæ partes naturæ nostræ quas diligenter tueri debemus, non corrumpere vel passionibus: vel auara parsimonia. Non dicit autem: ne vnquam habeas tristitiam in anima tua: id enim humanæ infirmitati est impossibile, sed tristitiam non des animæ tuæ: vel, vt est Græcis, non des in tristitiam animam tuam, hoc est, ne sinas tristitiam animo tuo dominari, aut ne vltro eam tibi accersas, & tristandi causam præbeas. Dum enim triste aliquid accidit bonorum quæ adsunt cogitatione & expensione: tristitiæ materia superanda est, vt non permittatur animo nostro dominari, & maximè cauendum est, ne cùm multam gaudendi occasionem habemus, ipsi nobis tristitiæ materiam suggeramus,

mus, leuia quædã mala apud nos exaggerando. Hoc ergo significatur cum dicitur: Tristitiam nõ des animæ tuæ : Et est sermo de tristitia : quã Paulus 2. Cor. 7. vocat tristitiam sæculi, quã m *r* tem operari dicit, quæ scilicet est de rebus huius sæculi. Nam quæ secundum Deum est tristitia, pœnitentiam in salutem stabilem operatur, ideo que ea vltro assumenda est & danda animæ nostræ. Quod additur, & non affligas temetipsum in consilio tuo: significat neminem se affligere debere quod consilia eius non procedant, & optatum successum non habeãt. Aut potius significat neminem variis consiliis & deliberationibus se debere affligere & excruciare, dum scilicet anxiè nimis apud se excogitat aut quomodo se à quibusdam malis eximat aut quomodo consequatur bonum quod cupit. Itaque sicut priori membro monet deponere tristitiam: ita secundo monet deponere curas & solicitudines anxias, quæ non minus quam tristitia animũ affligunt, tristitiámque animi sequuntur: significátque & pro tristitia gaudium animi assumendum & omnem solicitudinem ac consilia nostra Deo committenda: quoniam ipsi cura de nobis: vnde & sequitur,

24 *Iocunditas cordis, hæc est vita hominis, & thesaurus sine defectione sanctitatis, & exultatio viri est longæuitas.*

GRÆCIS hæc sententia etiam tantum bimembris est. Non habent enim partem mediam, & thesaurus sine defectione sanctitatis: quę addita videtur ab interprete, quo insinuaret quod hic dicitur de cordis iocunditate maximè habere locum in ea spirituali cordis lætitia: quæ de virtute habetur à iustis. Nam quamuis quod dicitur: iocunditas cordis est vita hominis in genere verum sit de omni honesta animi lætitia, quæ de donis Dei concipitur, vt de sanitate & viribus corporis, de fruitione creaturarum, & id genus rebus: tamen maximè veritatem habet in lætitia animi spirituali, hoc est, quæ de virtutibus habetur, & redemptionis beneficiis. Talis enim verè est vita hominis, quia etiam vitam animæ coram Deo affert. Talis est Thesaurus sanctitatis sine defectione, hoc est, indeficiens & inexhaustus, quia talis lætitia facit vt quis perpetuo habeat sanctitatis abundantiam, quam animi lætitia conseruat & custodit. Potest tamen ea pars: thesaurus sanctitatis sine defectione, accipi vt referatur non ad iocunditatem cordis, quasi sit sensus: iocunditas cordis est vita hominis, & etiam est thesaurus sanctitatis: sed vt referatur ad vitam hominis: & sit sensus: Iocunditas cordis est vita hominis, & thesaurus sanctitatis etiam est vita hominis. Porro iocunditas cordis dicitur vita hominis, siue quia facit vt homo verè viuat, cùm sine ea vita hominis verius mors sit quam vita: siue quia facit vt homo diutius viuat, & vitam prolonget: quomodo accipiendum potius videtur ex eo quod sequitur, & exultatio viri est longæuitas, hoc est, longam vitam homini adfert. Simile est quod dicitur in Prouerb. 17. Animus gaudens ætatem floridam facit: spiritus tristis exiccat ossa.

25 *Miserere animæ tuæ placens Deo, & contine, & congrega cor tuũ in sanctitate eius, & tristitiam longe expelle à te.*

GRÆCA aliter & breuius sic habent, ἀγάπα τὴν ψυχήν σου, καὶ παρακάλει τὴν καρδίαν σου, Dilige animam tuam, & consolare cor tuũ. Deinde sequitur: Et tristitiam longe expelle à te. Monet ergo vt quis sibiipsi benefacit, tristitiam opellendo, & si quid triste accidat, vt seipsum consoletur beneficiorum, quæ adsunt ex Dei dono contemplatione, & meliorum expectatione. Declarant enim illi seipsos non diligere & animam propriam, qui inutili tristitia eam grauari permittunt, nec se præsentium aut futurorum bonorum consolatione reficiunt. Eidem & in seipsos crudeles sunt & immisericordes, vt qui quam aliis exhibere deberent consolationem, sibi non impendant, vnde rectè etiam dicitur iuxta nostram lectionem: Miserere animæ tuæ, eam scilicet, cùm tristitia aliqua impetitur consolando, & alleuiando. Et additur: placens Deo: vel ad significandum necessarium esse misericordiam talem animæ propriæ impendere ad hoc vt quis placeat Deo, vt sit sensus: Tu qui vis placere Deo, miserere animæ tuæ tibique imprimis benefac, quia vt supra dictum est: qui sibi nequam, cui bonus? Vel ea parte significatur eum qui placet Deo ac bonam habet in Deo conscientiam: ita vt nullius magni mali sibi sit conscius, merito suæ animæ misereri debere: eámque in tristibus consolari suæ conscientiæ bono testimonio quo confidit se Deo placere. Atque hunc sensum magis voluisse interpretem apparet ex eo quod similiter adiecit: in sanctitate eius. Nam pro eo quod Græcis est vnico verbo παρακάλει, consolare, vertit duobus verbis contine & congrega cor tuum. Itaque quoniam contra tristitiam hæc dicuntur sensus nostræ lectionis, qui cum originalibus conueniat, hic erit commodus: Contine, hoc est, cohibe cor tuum ab immoderata tristitia, & congrega illud: non sinens scilicet illud effundi in mœrorem, sed tua consolatione illud comprimens, & collectum seruans apud se. Congrega, inquã, illud in sãctitate Dei, hoc est, eo nomine ꝙ sanctus es coram Deo, atque ex dono eius ei placeas. Vel congrega illud in sanctitate ipsius cordis: hoc est, hoc nomine consolare cor tuum, ꝙ sanctum sit per veram Dei cognitionem & amorem. Cæterum quanquam hæc secundum genuinam intelligentiam & authoris mentem sic sint accipienda quasi dicta contra vitium tristitiæ, tamen generalius hæc extendi possunt contra omnia vitia, vt moneamur misereri animæ nostræ, sic vt ne eam peccando lædamus, & vt prolapsi in peccata operam demus ante omnia, vt eam à peccatorum reatu & turpitudine liberemus. Moneamur item vt contineamus cor nostrum à vitiis, & congregemus illud in sanctitate & virtutibus, per quas fit vt cor, quod per vitia extra se diffluit: intra se collectum contineatur. Sic beatus Augustinus aliquoties citat illud: Miserere animæ tuæ placens Deo: contra eos qui aliis misericordiam per eleemosynas exhibebant & tamen in peccatis suis perseuerabant, quasi in seipsos immisericordes, & crudeles: qui in alios videri volebant misericordes, vt videre est in Enchiridio c. 76. & de ciuitate Dei libr. 21. c. 27.

26 *Multos enim occidit tristitia, & non est vtilitas in ea.*

SERMO est, vt supra dictum est, de tristitia huius sęculi, & omni inordinata, quæ occidit nõ tantum corpus, sed & animam, nec temporalem

tantum

tantum adfert mortem, sed & æternam. Quoniam autem non tantum à passione tristitiæ abstinendum est, sed & ab aliis eam ferè consequentibus & similiter noxiis, rectè subiungit.

27 *Zelus & iracundia minuunt dies, & ante tempus senectam adducet cogitatus.*

PRO cogitatus, Græcis est μέριμνα, hoc est, cura. Itaque hic nomen, cogitatus, accipi debet quomodo participium, cogitās, in Matthæo cùm dicitur: Quis vestrum cogitans, potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum? vbi Græcis est μεριμνῶν, hoc est, solicitudine & cura sua. Itaque duo hic ponuntur, quæ sicut tristitia, abbreuiāt hominis vitam, zelus scilicet, hoc est, iracundia vel ira, & nimia solicitudo atque cura. Quid verò vitam conseruet & prolonget, diuque hominem vegetum faciat, indicat versu sequente.

28 *Splendidum cor bonum in epulis est: epulæ enim illius diligenter fiunt.*

GRÆCE est, λαμπρὰ καρδία καὶ ἀγαθὴ ἐπὶ ἐδέσμασι τῶν βρωμάτων αὐτῆς ἐπιμελήσεται, hoc est, splendidum cor & bonum in epulationibus ciborum suorum curam habebit. Quo significat, cor quod non est obfuscatum aliqua vel tristitiæ vel auaritiæ nebula, sed lætum est, & largum, atque munificum, curaturum bonam & commodam victus rationē, nec sibi vel per mœrorem, vel per sordidā parsimoniam subtracturum quod ad vitam commodè transigendam sit vtile, atque ob id vitam ipsius longius producendam. Idem significat & nostra lectio, nēpe quod cor nulla tristitia vel alia passione obnubilatum, sed lætum, in cibis suis est bonum, & iucundum, ita vt & ipse homo cibos suos cum voluptate sumat, & aliis liberaliter atque iocundè communicet, quia, inquit, epulæ ipsius diligenter & accuratè præparantur, curatque vt cibi eius benè aptentur, nec per mœrorem earum curam negligens, nec per auaritiam sordidè mēsam instuens. Significat ergo lætitiam cordis efficere vt cibi cum voluptate sumantur liberaliter, sicque & corpus verius ac diutius viuat.

CAPVT XXXI.

1 *Vigilia honestatis tabefaciet carnes, & cogitatus illius auferet somnum.*

GRÆCA habent præsens, tabefacit & aufert, quomodo & scripta quædam habent Latina, & Rabanus in commentario, sed ad sensum parum facit. Intelligitur autem hæc sententia à nostris dicta in commendationem studij virtutis, vt significetur vigilantiam animi pro honestate virtutum comparanda carnales in homine mortificare voluptates, & cogitatum de acquirenda virtutis honestare auferre sæpè somnum corporalem, & semper somnum pigritiæ atque inertiæ. Verum notandum interpretem nostrum hic rursum, sicut & supra c. 11. & aliquoties in libro Sapientiæ, nomen honestatis posuisse pro diuitiis, quæ hominem reddunt in hoc mundo honestum & honoratum, cùm Græcis hic sit πλούτου. Itaque prosequitur id quod in fine capitis superioris dixit de cura quæ ante tempus senectam adfert. Nam etiam hic & in sequenti versu pro, cogitatus, est μέριμνα, hoc est, cura & solicitudo: docetque quàm noxia sit homini ea præcipuè cura quæ est in auaris pecuniarum studiosis, vtpote quæ carni suum vigorem aufert, & necessarium somnum. Itaque sensus est: Nimia vigilantia, quæ pro comparandis diuitiis assumitur, & vigilia nocturna, quæ sæpè propter opes suscipitur, tabefacit carnes hominis, corpusque marcidum facit ac exaustum, & cura pro diuitiis acquirendis aufert sæpè homini somnum ad vitam necessarium. Proinde indicando nocumentum auaræ solicitudinis, monet tacite moderandum studium, diuitiarum anxiamque solicitudinem deponendam esse, & præsentibus contentos nos esse debere, Deoque res nostras committendas.

2 *Cogitatus præscientiæ auertit sensum, & infirmitas grauis sobriam facit animam.*

NOSTRI hanc versionem sic intelligunt, vt sit sensus: Consideratio præscientiæ diuinæ auertit mentem hominis à peccato, & infirmitas grauis corporalis, facit animam continentiorem, vt duo significentur quæ hominem à peccato auocant: quorum alterum pertinet ad animam, alterum ad corpus. Nam à peccato auocamur & per cogitationem præscientiæ diuinæ, dum scilicet cogitamus Deum omnia ita nosse & videre vt etiam antequam fiant præsciat, & per infirmitatem corporis, quæ animam sæpè luxuriantem, & in vitiis diffluentem ad continentiam & moderationem reducit, vexatione scilicet dante intellectum, & vires peccandi subtrahente. At sententia hæc sic intellecta non seruit vel præcedentibus, vel sequentibus. Notandum ergo Græca longè alium habere sensum, habent enim sic, μέριμνα ἀγρυπνίας ἀπαιτήσει νυσταγμὸν, καὶ ἀῤῥώστημα βαρὺ ἐκνίψει ὕπνον, hoc est, solicitudo vigiliæ interpellabat soporem, & infirmitas grauis somnum eluet, hoc est, tollet & excutiet. Itaque significantur duo esse quæ somnum intercipiunt & impediunt, solicitudo vigiliæ hoc est, cura peruigil, quæque vigilare auarum facit: & corporis grauis infirmitas, & debent hæc intelligi coniuncta per comparationem, vt sit sensus: ita solicitudinem illam anxiam & vigilantem excutere somnum, sicut grauis morbus somnum adimit: sicque hac comparatione insinuetur solicitudinem auarorum grauem esse morbum animi, qui hoc agat in homine quod grauis infirmitas corporis, quia similiter eum cruciat, & inquietum reddit. Quædam exemplaria non habent ἐκνίψει sed ἐκνήψει, vt sit sensus: sobrium & vigilantem reddet somnum, hoc est, repellet somnum. Itaque vtrouis modo legatur, sensus est idem. Et nostrum interpretem legisse ἐκνήψει, patet ex versione: sed pro ὕπνον, legit ψυχὴν, & pro νυσταγμόν, videtur legisse νοῦν. Vt autem nostra lectio accedat originalibus, per cogitatum præscientiæ, oportet intelligere curam illam & cogitationes anxias, quibus auari cupiunt præscire rerum futurarum euentum, non contenti præsentibus, sed anxiè semper soliciti de futuris. Huiusmodi cogitatus præscientiæ valde auertit mentem hominis à Deo, & à recto iudicio alienat, efficitque vt mens hominis velut ebria sit, & sano iudicio destituta, sicut contra grauis corporis infirmitas animam prius intemperatam reddit sobriam & temperatam. Itaque iuxta hunc intellectum significatur auarorum

soli

solicitudinem magis esse noxiam mẽti, quam grauis aliqua corporis infirmitas, cùm hæc intemperatam mẽtem reddat temperatam: illa vero veluti ebriam efficiat, & omni recto de reb. iudicio priuatam. Dum enim quis per auaritiam nimis de futuris solicitus est, fit vt de his quæ in præsenti agenda sunt pessimè iudicet.

3 *Laborauit diues in congregatione substantiæ, & in requie sua replebitur bonis suis.*

4 *Laborauit pauper diminutione victus, & in fine inops fit.*

IN secunda sentẽtia pro, in fine, est sicut in priori sententia, ἐν ἀναπαύσει αὐτοῦ, in requie sua. Significatur autem his duabus sententiis miseram esse conditionem pauperum in comparatione cõditionis diuitum, quia cùm vtriusque commune sit laborare, tamen non eadem de causa, nec simili fructu laborem impendunt. Contingit enim diuitem laborare non ad inopiam subleuandam, sed pro congregandis opibus, qui cum cogitur, aut cùm vult requiescere à laboribus, potest frui abundanter partis bonis suis, & voluptatem inde percipere. At pauper cogitur laborare, eo quòd victus eius sit diminutus, quodque pauca habeat ad victum necessaria, & postea cùm cogitur requiescere, & amplius labores ferre non potest, omnium rerum inopia premitur, ita vt mendicare cogatur. Ne tamen ob hanc conditionis in laborando dissimilitudinem, talis diues verè fœlix esse præ paupere videretur, subiungit.

5 *Qui aurum diligit, non iustificabitur: & qui insequitur consumptionem, replebitur ex ea.*

QVOD dicit, non iustificabitur, iuxta receptam intelligentiam significat amantem aurum nõ carere culpa, nec iustum esse posse, vt qui propter amorem diuitiarum sæpius peccet, aut in acquirendo illas iniustè aut in conseruando illas indebitè. Potest tamen ea pars accipi, vt secũdum scripturæ morem amplius quid significet, nempe quod talis non erit impunitus, quemadmodum sæpè in scripturis, non esse innocentem, ponitur pro non esse impunitum. Qui enim in iudicio nõ inuenitur iustus & innocens, is non absoluitur, sed punitur & cõdemnatur. Itaque sensus est: Qui aurum diligit, non euadet pœnas, & condemnabitur à Deo, vt postea clarius exprimitur. Cui sensui consonat quod subditur: Et qui insequitur cõsumptionem, replebitur ex ea. Vbi pro, consumptionem, Græcis est διαφθοράν, hoc est, corruptionem. Videtur autem per corruptionem significasse res caducas & corruptibiles, quales sunt diuitiæ quas sectantur auari, vt sit sensus: eum qui sectatur corruptibilia, replendum corruptione, vt scilicet abundanter habeat quod sectatus est.

6 *Multi dati sunt in auari casus, & facta est in specie ipsius perditio ipsorum.*

CLARIVS habent Græca: πολλοὶ ἐδόθησαν εἰς πτῶμα χάριν χρυσίου καὶ ἐγενήθη ἡ ἀπώλεια αὐτῶν κατὰ πρόσωπον αὐτῶν, hoc est, multi dati sunt in casum propter aurum, & facta est perditio eorum coram facie ipsorum. Quo significatur, multos auri gratia præcipitatos esse, & lapsos in magna mala, eorumque perditionem fuisse palam & coram oculis eorum. Itaque & nostra lectio sic est accipienda, vt per casus auri intelligantur ruinæ mala & incommoda, quæ aurum eis attulit, quæque auri gratia perpessi sunt, vt sit sensus: Multi inciderunt grauia mala & incommoda, quibus eis aurum causa fuit. Propter aurum enim multi non tantum in grauia peccata prolapsi sunt, sed etiam in multa incommoda, dum vel ex nimia auri cupiditate sese grauibus exposuerunt periculis, vel propter aurum quod possidebant ab aliis occisi sunt, aut aliàs malè affecti. Idem significat sequens pars, nempe quod perditio eorum facta est ex eo quod speciem auri dilexerunt, quodque eius specie capti sunt.

7 *Lignum offensionis est aurum sacrificantium, væ illis qui sectantur illud, & omnis imprudens deperiet in illo.*

PRo genitiuo sacrificantium, Græcis est datiuus τοῖς ἐνθουσιάζουσιν αὐτῷ, hoc est, sacrificantibus illi, vt sit sensus: aurũ esse his qui ipsum quasi Deũ quẽdam colunt, lignum offensionis. In quem sensum & nostra lectio accipienda est hoc modo: Aurum quod possident hi qui illi sacrificant illudque instar Dei cuiusdam colunt, est illis lignũ offensionis. Cui consonat quòd Paulus auaritiam vocat idololatriam: & auarum, idololatram: nimirum quod omnes suas cogitationes ac spes in diuitiis sitas & defixas habeat. Porro lignum offensionis simpliciter hic rectè accipi potest sic dictum, sicut alibi dicitur lapidis offensionis & petra scandali, hoc est, occasio offensionis & ruinæ. Sicut enim contingit impingere in lapidem positum in via, ita & in lignum. Rabanus quod dici- 1. Pet. 2.
tur de ligno offensionis, refert ad arborem scientiæ boni & mali, vt significetur aurum auaris esse velut arborem illam vetitam, quòd sicut ex eius esu grauiter peccauerunt primi nostri parentes, & in multa mala prolapsi sunt: ita etiam auari ex inordinato auri amore & grauiter peccant, & multis malis inuoluuntur. Priori sensui magis cõgruit quod sequitur, & omnis imprudens deperiet in illo. Imprudentis enim & incircunspecti est impingere in lignum vel lapidem. Significatur ergo aurum sua natura homini non adferre perniciem quin potius commodo illi esse posse, nisi sua imprudentia illud sibi verteret in perniciem: sicut lapis vel lignum, in quod homines in via impingũt, ad hoc sæpè in via positum est, vt itinerantibus commodo esset, atque in eo consisterent.

8 *Beatus diues, qui inuentus est sine macula, & qui post aurum non abiit, nec sperauit in pecunia & thesauris.*

9 *Quis est hic, & laudabimus eum? fecit enim mirabilia in vita sua.*

PRo sine macula, Græcis est ἄμωμος, est inculpatus & irreprehensibilis. Nec illis est tertia illa pars, nec sperauit, &cæt. quæ addita videtur ab interprete ad explicandum quid sit ire post aurum, aut ad significandum secundum vitium auari. Primum enim auari vitium est, auidè nimis & immodicè sectari diuitias vt habeantur. Secundum, in habitis diuitiis spem suam collocare, à quo vitio Paulus studiosè monet diuites cauere, dicens Timotheo: Præcipe diuitibus huius sæculi non sublime sapere, nec sperare in Tim. 6.
incerto diuitiarum. Postquã ergo Sapiẽs ostendit diuitias plerisque multorum malorum & perditionis esse causam, ex ipsorum vitio subiungit laudes eius qui diuitiis benè vtitur, indicans raros tales esse in magno licet diuitum numero, & quæ ad inculpatum & laude dignum diuitẽ pertineãt.

Illa,

Ille, inquit, diues qui in diuitiarum possessione inuentus est apud Deum & homines irreprehensibilis, integer, & inculpatus, verè beatus est & fœlix, quia rarus est, & singulari Dei beneficio & gratia donatus, vt cui non solum datum est, cum multis diuitias possidere, sed etiam cum paucis benevti eisdem. Talis autem est, qui nec est aurum cupidè sectatus, ita vt se illius fecerit seruum, atque vt illud consequeretur copiosè, etiam virtutis viam sæpius reliquerit, nec in adeptis diuitiis ita sperauit, vt per eas se tutum esse confideret ab omnibus huius vitæ incommodis, se ob id in eis extollens, & non totus pendens à prouidentia diuinæ benignitatis. Talem quo magis declararet rarum esse, exclamando subiicit. Quis est hic, & laudabimus eum? hoc est, rarus inter multos talis est, & ideo singulari laude dignus: quia qui talis est non solum abstinuit ab inordinato amore & confidentia diuitiarum, sed fecit etiam in vita sua quæ multi dignè mirentur. Qui enim diuitiis non apponit cor suum, non potest non præclara quædam & admiranda per eas designare. Primum enim hoc est in illo mirandum, quòd non iuxta multorum consuetudinem diuitias, etiam cum eas habet, magnifaciat. Facile enim est contemnere non habitas, at habitas paruifacere non ita facile est. Deinde hoc mirandum est quòd per eas non incitatur ad pleraque vitia, quorum in multis diuitiæ fomentum esse solent. Vt enim facile est pauperes à superbia & luxu sibi cauere, ita raro id videre est in diuitibus. Tertio id mirandum est in talibus quòd non solum diuitiis non abutantur ad luxum sed eis vtantur ad multiplicem beneficentiam, & aliorum vtilitatem. Benè ergo dicitur, quòd talis fecit mirabilia in vita sua, aut, vt habent Græca, in populo suo. Quod & sequentia comprobāt.

10 *Qui probatus est in illo, & perfectus inuentus est, & erit illi gloria æterna.*

11 *Qui potuit transgredi, & non est transgressus: & facere mala, & non fecit.*

PRo qui, Græcis in vtraque sententia est dictio interrogatiua τίς, sicut & in præcedenti sententia. Quis est hic? vnde & scripta ferè omnia hic habent in priori sententia per interrogationem, Quis probatus est in illo? cuius lectionis etiam meminit Glosa Ordinaria, & habet eam Rabanus, sicut & omnes iam libri impressi. Omnes tamen fere habent secundo loco, qui, non quis: vnus tamen codex secundo loco habuit, quis, & priori, qui, sed dictio, qui, etiam aliquando ponitur interrogatiuè pro, quis, vt apud Plautum in Amph. Qui me alter est audacior homo, aut qui confidentior? Itaque conueniet etiam hic sic accipi, vt vtraque sententia interrogatiuè legatur, & significetur raros esse qui in auro probari, perfecti inueniantur, hoc est, integri & inculpati, vt sic gloria æterna digni sint apud Deum & homines. Raros item esse, qui cum habeant occasionem peccandi, vt sunt quibus adsunt diuitiæ, non peccent abutendo eis. Prior ergo sententia significat aurum probare animos hominum, vt per quod magna tentatione ingeratur eis ad vitia quædam perpetranda, à qua si non superentur declarantur esse homines perfecti multorum comparatione, ideoque & gloria æterna eis accedet. Laudabuntur enim ab hominibus & à Deo æterno honore donabuntur. Posterior sententia indicat diuitias suppeditare multis vires peccandi, quibus tamen non ad peccandum vtantur, sed contra potius ad benefaciendum. Vnde rectè diuitiæ Græcis δυνάμεις, & Latinis facultates dicuntur, quòd maximam vim habeant, tum ad virtutes tum ad vitia, prout sunt homines nactæ qui iis vtantur. Cùm enim de quibusdam hic insinuatur quòd per diuitias potuerint facere mala pleraque, quæ tamen non fecerunt, significatur etiam amplius, nempe quòd per eas bona fecerunt, ad quæ facienda diuitiæ eis potestatem contulerunt, vt patet ex subiecta sententia. Ex his patet cum hic dicitur, potuit transgredi & facere mala, non potissimum id dictum esse propter potestatē liberi arbitrij, quod ad bonum & malum liberum est, sed propter potentiam & vires peccandi, quas diuitiæ suppeditāt. Nec cum dicit esse qui non fecit mala, significat aliquos esse omnino immunes ab omni malo, sed esse immunes à multis malis quę per diuitias committere potuissent, & nonnunquam etiam liberæ, sine punitione & vindicta hominum.

12 *Ideo stabilita sunt bona illius in Domino, & eleemosynas illius enarrabit omnis ecclesia sanctorum.*

GRÆCA non habent in domino, quod addidisse videtur interpres, vt prior pars ad Deum pertineret, secunda ad homines. Ideo, inquit, hoc est, quoniam rarus est qui diuitiis non ad vitia vtatur quæ committere posset, sed ad beneficentiam, bene facta illius firma manēt apud Dominum, qui nunquam illorum obliuiscetur, sed æterno præmio remunerabitur, & eleemosynas illius omnis sanctorum cœtus cum laude prædicabit & celebrabit. Potest quod dicitur, stabilita sunt bona illius, etiam intelligi non de bonis operibus, sed de diuitiis, quæ etiam bona hominis dicuntur, vt significetur rectam diuitiarum vsum duo consequi, scilicet bonorum quæ possidentur stabilitatem per Dei beneficium, & illustrem beneficentiæ commemorationem in cœtu piorum. Vnde & Paulus 2. Cor. 9. de eleemosynarum largitoribus dicit: Qui administrat semen seminanti, multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, &c. Bene autem dictum est, ecclesia sanctorum, quanquam dictio, sanctorum, Græcis non sit quoniam cœtus impiorum laudat magis prodigos, quique ad luxum diuitiis vtuntur iuxta potestatem eis datam. Dictio, omnis, sicut non est Grę cis, ita nec in quibusdam scriptis, in quibusdam etiam expuncta est.

13 *Supra mensam magnam sedisti, non aperias super illam faucem tuam prior.*

POSTQVAM monuit de moderatione ac liberalitate in diuitiis adhibenda, subiicit de moderatione & temperantia in cibo & potu seruanda, maximè tunc cum in magna copia deliciarum voluptatumque versamur, ostendens multis & verbis & rationibus intemperantiam in hoc genere esse, & hominum offensioni vituperationi que obnoxiā: & naturæ esse perniciosam. Primū ergo monet, vt cum quis assederit iuxta mensam magnam, hoc est, magnificam & sumptuosam, non mox ex intemperie & vehementi desiderio ciborum variorum, ante alios inuādat apposita fercula. Ea enim festinatio iuuenes potissimū dede-

dedecens, quos hic maximè instruit, arguit intemperiem & immodestiam, ostenditque quòd iunior, vel conditione humilior & nimio delicatorum ciborum incitetur appetitu, & decorum atque honestum ordinem seruare non didicerit.

14 Ne dicas, si multa sunt quæ super illam sunt, memento quoniam malus est oculus nequam.

RECEPTAM hanc in priori parte lectionem sic intelligit Lyranus: Si multa fercula in mensa apponuntur, tu caue ne quid dicas, nec murmures de ferculorum multitudine, sed grato potius animo accipe quæ apponuntur. Verum hic sensus parum sequentibus conuenit. Itaque quoniam hæc recepta lectio non videbatur habere conuenientem sensum, quidam, si multa: mutauerunt in, simulata. Ita enim & Rabanus legit, & post eum Dionysius, vt sit sensus: Ne dicas, simulata sunt & ficta quæ apposita sunt, hoc est, non sunt tanti valoris quanti videntur: aut non sunt apposita ex amore, sed ad ostentationem. At hanc lectionem esse deprauatam, & legendum esse, multa, docent Græca quæ habent, πολλά γε τὰ ἐπ' αὐτῆς, multa sanè quæ super illam, scilicet sunt. Proinde aut tollenda est coniunctio, si, quæ in quibusdam correctis inuenitur expuncta: aut si est seruanda, accipi debet posita vt sit confirmantis pro siquidem, vt respondeat dictioni encleticæ γε, quemadmodum nonnunquam accipitur Latinis. Et erit oratio imperfecta, complenda hoc modo: Ne dicas, si quidem multa sunt quæ sunt super illam, ideo oportet multa edere. Eò enim spectat quod vetat dicere de multitudine ferculorum, ne scilicet ea multitudo incitet ad edacitatem, à qua retrahit ob periculum dedecoris & inuidiæ. Vnde subiicit, Meméto quoniam malus est oculus nequam, vbi per oculum nequam non intelligenda est praua intentio, aut cor suspiciosum, quomodo hic ferè intelligitur, vt sit sermo de oculo interiori, sed
Mat. 20. quomodo in Euangelio accipitur, cùm dicitur: An
Sup. c. 14. oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum? & quomodo superius dicitur: Nequam est oculus liuidi, vt oculus nequam, sit oculus inuidus eius, qui appositum à se cibum non fert liberè à conuiuis attingi & comedi. Ideo ergo vult eum qui conuiuio excipitur, non nimis auidè & liberè appositos cibos, etiamsi multi sint, inuadere, ne fortè qui illum inuitauit inuido sit oculo, & non satis ei quæ apposuit faueat, vt sæpè contingit, sicq; inuidiæ eius & vituperio se reddat obnoxium. Talis enim oculus, inquit, est malus, aut, vt est Græcis, κακόν, hoc est, malum, vel mala res, quia reverá non fauet id quod fauere se verbis & facto ostendit. De hoc & subiungit.

15 Nequius oculo quid creatum est, ideo ab omni facie sua lachrymabitur cùm viderit.

GRÆCA non habent pronomen, sua, sed tantum ἀπὸ παντὸς προσώπου, ab omni facie, vel persona, vt sensus esse possit: oculum inuidum lachrymari & torqueri à quauis persona etiam amicissima, aut ab omni facie hospitis sui. Torquetur enim si tristem videat & nolentem contingere, torquetur etiam si lætam videat, & liberè atque fiducialiter quæuis contingentem ac manducantem. Proinde additum pronomen, sua, tollit verum sensum. Vnus codex scriptus in Tongerloe habuit pronomen, tua, iuxta quam lectionem benè constat sensus. Itaque ea lectio amplexanda videtur, vt sit sensus: Inter creata nihil peius est oculo malo & inuido. Ideoque ob magnam suam malitiam etiam lachrymas profundet, grauiterque discruciabitur ab omni tua quam ei exhibes facie. De inuido oculo hæc esse dicta sequentia indicant, cùm dicitur.

16 Ne extendas manum tuã prior, & inuidia contaminatus erubescas.

GRÆCIS non est dictio, prior, & illa pars, cùm viderit, quæ apud nos iungitur superioribus, iungitur sequentibus, vt sit hic sensus: Quocunque ille aspexerit, non extendas manum tuam hoc est, si aduertas illum aspicere intentius in aliquem cibum, ad illum ne extẽdas manum tuam ne contra te inuidiam illius excites. Et in nostra lectione illa pars, cum viderit, sequentibus iungi potest, vt sit sensus: Cùm ille respexerit in te, ne extendas manũ tuam in cibum aliquẽ antequam ille vel alius illo tibi seruierit, ne inuidia illius cõmaculatus pudefias. Nam & quædam scripta illam partem, cum viderit, à superioribus separant.

17 Ne comprimaris in conuiuio: intellige quæ sunt proximi ex teipso.

COMMVNITER legitur, ne comprimaris in conuiuio vino, vt significetur cauendum esse ne grauemur vino. Quidam libri habent, in conuiuio vini, sed sicut Græca nihil hic habent de vino, ita & quædam Latina, tum scripta, tum impressa, tantum habent, Ne comprimaris in conuiuio, vt significetur cauẽdum esse ne quis se nimio cibo ingurgitet, & stomachum premat & grauet. Nam de cibo hic agitur, postea vero de vino. Et quò magis persuadeat temperantiam in contingendis & sumendis cibis seruandam in mensa aliena, subiicit: Intellige quæ sunt proximi ex teipso, hoc est, ex tuo affectu intellige quomodo alij sint affecti, vt quemadmodum tu in mensa à te instructa molestè fert helluones ebriosos & ciborum appositorum dissipatores: ita etiam proximum tuũ molestè ferre putes in sua mensa. Quod præceptum quidam malè obseruant, qui cum in sua mensa non ferant æquo animo decoctores, in aliena mensa deuorant omnia, discindunt & dissipant, nihil integrum sinentes. Contra quos etiam dicitur quod sequitur.

18 Vtere quasi homo frugi iis quæ tibi apponuntur, vt non cùm manducas multum, odio habearis.

DICTIO frugi, Græcis non est, sed tantum, vtere quasi homo. Quo significatur, quemque cibum sumere debere sicut naturæ humanæ & homini ratione vtenti conuenit, temperatè scilicet & honestè, non autem instar beluæ cibum vorandum, & in diuersas partes distrahendum: quod qui faciunt, odium sibi multorũ cõciliant, maximè hospitum suorum. Idem significatur versu sequenti.

19 Cessa prior causa disciplinæ, & noli nimius esse, ne fortè offendas.
20 Et si in medio multorum sedisti, prior illis ne extendas manum tuã, nec prior poscas bibere.

DVO monet, nempè & vt quis primus cesset ab edendo, & vt ne in edẽdo primus sit. Hęc

au

autem vult seruari causa disciplinę, hoc est, vt quis se declaret rectè institutum debitamque seruet institutionem. In conuiuiis enim maximè sese malè educati produnt & appetitu immodico & rusticis gestibus. Similia prædictis præcepta in conuiuiis seruanda ab inuitatis, habet Sapiens Prouc. 24.

21 *Quam sufficiens est homini erudito vinum exiguum, & in dormiendo non laborabis ab illo, & non senties dolorem.*

HACTENVS ad temperantiam hortatus est Sapiens, ad euitandum dedecus, inuidiam & odium aliorum: nunc alia ratione ad eandem hortatur, nempè ad euitandum morbos, & tormenta quæ ex intemperantia sequuntur. Nec hoc loco fit vini mentio in Græcis, sed tantum est, τὸ ὀλίγον, exiguum. Et pro, erudito, est participium πεπαιδευμένῳ. vnde est dictio quæ præcessit, παιδείας; hoc est, disciplinæ. Itaque sensus est: parum siue cibi siue potus sufficere homini bene instituto, quique voracitati non assuefecit seipsum. Raban. ex cõmentario videtur hoc loco non legisse, vinũ: habet enim, Manifestũ est q parcus & tenuis victus tam corpori quàm animæ vtilis sit: & econtrario superfluus cibus vel potus ægritudinem generet, & sensum animæ minuat. Hæc ille. Nec Sapiens hic adhuc agit de vino de quo postea agit, sed adhuc pergit prosequi de temperantia in cibis seruanda. Monet ergo seruare tẽperantiam, tum quòd homini bene instituto parũ sufficiat, tum quod ex pauco cibo potuque sumpto homo non laborat, hoc est, non affligitur inter dormiendum vel tempoce somni, sicut affliguntur intemperati. Quod prosequitur dicens.

22 *Vigilia & cholera & tortura viro infrunito, somnus sanitatis in homine parco,*

23 *Dormiet vsque in mane, & anima ipsius cum ipso delectabitur.*

COMMEMORAT his sententiis incommoda atque commoda quæ ex crapula & temperantia consequi solent. Viro, inquit, infrunito vel, vt habent Græca, ἀπλήςῳ, hoc est, inexplebili, accidunt multa incommoda, nempe vigilia, quia impeditur à somno, saltem conuenienti, cholera, ex qua varij morbi proueniunt, & tortura in intestinis & visceribus, in quibus grauatis patitur magna tormina. At contra in homine sobrio est somnus sanitatis, hoc est, quem sanitas & bona corporis dispositio adfert, & qui sanitatem conseruat. Itaque dormiet talis vsque in mane, ita vt non expergiscatur ante tẽpus, aut cogatur prępœna surgere aliquoties: & vbi euigilauerit anima ipsius, simul cum ipso delectabitur, gaudens scilicet & ob sanitatem ac bonam dispositionem corporis, & ob conscientię tranquillitatem, quodque se aptam sentiat ad sua officia peragenda. Vigilię ergo opponitur somnus: cholerę, sanitas: torturæ, delectatio. Græca tamen tantum habent, καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ μετ᾽ αὐτοῦ, & anima eius cum ipso; hoc est, cum surgit, compos est animi sui, vt scilicet sit promptus ad sua officia. Cõuenit his quod Plato dixit, philosophorum conuiuia vel hoc vno esse meliora quam intemperantium, quòd ea postridie nulli dolores capitis aut corporis consequantur. vnde de Platonico conuiuio dixisse fertur Timotheus Atheniensis, quòd illud etiam postridie gratum esset.

24 *Et si coactus fueris in edendo multum, surge è medio, & vome, & refrigerabit, & non adduces corpori tuo infirmitatem.*

IN exemplari Germanico non est ἔμετον, hoc est, vome, quod videri potest ab aliquibus sublatum, quos offendebat vocabuli & rei turpitudo. Verum indignum non debet videri hoc nostro Sapiente præceptum hoc medicum inseruisse reliquis ad cibum & potum pertinentibus, quo non absolutè vomitum consulit, sed tantum ad euitandum morbos, cum in necessitatem illam quis deductus est, vt aut vomendum illi sit, aut morbus expectandus. Non consulit sanè vt ad prouocandum vomitum quis se multum ingurgitet, quemadmodum quidam parum piè consulũt, sed vt si aliquorum improbitate & violentia quis multum sese grauauerit, tempestiuè surgat è mensa, ne quid indecorum in mensa patiatur, aut nimia repletio diu corpus affligat & noceat, & sic in secreto loco sine aliorum offensione crapulam euomat potius, quàm diu stomachus affligatur, cum periculo secuturi morbi. Quo consilio satis indicat quantopere à crapula sit cauendum, vt pro qua curanda tam fœdo & indigno homine, planeque canino remedio sit vtendum. Turpius enim est causam huius turpitudinis præbere, quàm turpitudinem hanc ob magni mali euitationem in se admittere. Proinde & satis subindicatur quàm grauiter peccent, qui postquam se grauatos sentiunt, surgentes è mensa crapulam euomunt, vt mox rursum mensam accedentes nouo se cibo potuque ingurgitare valeant. Rabanus quod hic dicitur de vomitu, ad spiritualem vomitum refert, quo scilicet per confessionem peccatorum releuatur mens hominis ab his quæ conscientiam grauant. Quæ intelligentia sanè hic non est reiicienda, modo retento sensu literali tanquam mystica accipiatur. Nam sicut quæ in superioribus dicuntur de moribus in mensa seruandis, rectè in mystico sensu etiam accommodantur ad ea quæ in sacra mensa, scripturarumque lectione sunt seruanda: ita & hæc sententia in mystico sensu rectè intelligitur significare, vt cum quis plus quàm oportet vel de carnis voluptate, vel de intelligentia rerum sacrarum sibi vsurpauerit, pro sanitate conscientiæ recuperanda, euomat per confessionem quod mentem prægrauat. Hac enim similitudine etiam Origenes vsus est scribens in Psalm. 37. homil. 2. Vide, inquit, quid nos edocet scriptura diuina, quia oportet peccatum non celare intrinsecus. Fortassis enim, sicut hi qui habent intus inclusam escam indigestam, aut phlegmatis humorem stomacho grauiter & molestè innitentem, si vomuerint releuantur: ita etiam hi qui peccauerunt, si quidem & occultant & retinent intra se peccatum, intrinsecus vrgentur, & propemodum suffocantur à phlegmate aut humore peccati. Si autẽ peccator ipse sui accusator fiat, dum accusat seipsum, & suum peccatum confitetur, simul euomit delictum, & omnem morbi causam digerit, &c.

25. *Audi me, fili, & ne spernas me, & in nouissimis inuenies verba mea.*

26 *In omnibus operibus tuis esto velox, & omnis infirmitas non occurret tibi.*

SVPERIORIBVS præceptis sanitatis adiicit & aliud generalius tuendæ sanitatis remedium, sed ante illud interponit sentẽtiam qua ad diligẽtem auscultationem discipulum excitat, Audi, inquit, me fili, & ne spernas me vel odio me

vel

vel ex contemptu eorum quæ dico, quæ fortè tibi humilia videbuntur. Etsi enim iam parua videntur & contemnenda, tamen postea tandem per experientiam edoctus deprehendes quam vera fuerint & vtilia verba mea. Quod autem singulariter audiri vult, est, In omnib. operibus tuis esto velox, aut, vt Græcis, ἐντρεχής, hoc est, strenu⁹ & diligens, quomodo velox etiam accipitur in Prouerb. capite 22. cum dicitur: Vidisti virum velocem in opere suo? coram regibus stabit, nec erit ante ignobiles. Monet ergo vt in omnibus quæ agenda incumbunt homo nō sit torpidus, piger, & negligens, sed diligens & strenuus: sicque futurum promittit, vt non facilè accidat ei quæuis infirmitas, significans plerosque morbos ex desidia oriri aut nutriri. Ea enim melancoliam nutrit, viresque corporis eneruat: cùm contrà diligentia in agendo, quæ coniuncta est promptitudini & alacritati animi, pellat mœrorem, valetudinemque conseruet. Potest autem velocitas & diligentia, quæ hic velut custos sanitatis exigitur, non tantum referri ad operationum diligentiam, sed etiam ad prouidentiam & diligentem cautionem in omnibus actionibus adhibendam, vt hæc sententia etiam comprehendat ea quæ pro tuenda sanitate prius dicta sunt, nempe circumspectè cauendum ne quis se nimium in conuiuiis repleat: aut si repleuerit, maturè curandum vt à grauamine liberetur, etiam vomitu si opus sit. Itaque sensus erit generalior, vt in omnibus quæ agimus simus veloces, sic & strenuè libenterque faciamus quæ agenda sunt, & maturè circunspiciam⁹ quæ cauenda sunt. Sic intellectum hoc præceptum, generalius remedium commonstrat contra morbos & infirmitates quascunque. Neque enim facilè incidet in morbos qui & diligens est in operando, & vigilans in cauendis ac curandis noxiis.

27 Splendidum in panibus benedicent labia multorum, & testimonium veritatis illius fidele.

28 In nequissimo pane murmurabit ciuitas, & testimonium nequitiæ illius verum est.

POSTQVAM Sapiens locutus est de cibis & conuiuiis, docuitque in eis summam modestiam & temperantiam ab inuitatis esse præstandam: nunc duas has subiungit sententias, quibus inuitat ad beneficentiam præstandam qua alios liberaliter nostro pane ac cibo sustentemus & reficiamus, cum opus est, liberaliter & non sordidè amicis conuiuia exhibentes, & pauperibus cibum communicantes. Ad quam beneficentiam inuitat, ostendendo præclaram esse famam liberalitatis: & contra vituperari tenacitatem ab omnibus. Splendidum in panibus vocat eum, qui in cibis communicandis non est parcus & sordidus, sed largus & benignus. Hūc benedicunt labia multorū, quia eū laudāt, benè de eo loquitur, eiq; benè precātur. Testimoniū veritatis, hoc est, æquitatis & iustitiæ illius dicit esse fidele, vel potius fore fidele, quia testimoniū quod de illo à multis datur, est & erit firmum, stabile, & diuturnum. Fidele enim in scripturis dicitur aliquoties quod firmum est & stabile, vt ibi: Fidelia omnia mandata eius, confirmata in sæculum sæculi. &: Misericordias Dauid fideles. Pro, veritatis, Græcè est καλλονῆς, hoc est, pulchritudinis vel honestatis, vt respondeat ei quod dicitur splendidum in panibus. Itaque accipimus veritatem pro æquitate & iustitia, vt sæpius in scripturis, hoc est, pro ea quæ dicitur veritas vitæ. Pro, In nequissimo pane, Græcis est πονηρῷ ἐν ἄρτῳ, hoc est, malo vel maligno in pane, hoc est, ei qui malignus Leuit. 19. est in communicando suo pane, obmurmurabit ciuitas. Proinde conueniat dictionem, nequissimo, accipere non vt adiectiuum substantiui, pane, sed vt regat ablatiuum, pane, vt sit sensus: ciuitas murmurabit in eum qui nequissimus vel malignus est pane, hoc est, in eum qui parcè, sordidè & inuidè panem suum aliis communicat, quique in pauperes non est liberalis. Et testimonium quod à ciuibus perhibetur de nequitia, hoc est, parcitate & sordibus illius (nequitia enim, vt suprà dictum est, refertur sæpè ad parcitatem & inuidiam, sua aliis non communicantem vt opponatur benignitati) est verum, hoc est, certum atque firmum, ita vt non facilè superari possit & aboleri.

29 Diligentes in vino noli prouocare, multos enim exterminauit vinum.

POSTQVAM monuit de temperantia in cibis seruanda, & beneficentia in eisdem exhibenda, subiicit monitionem temperantiæ seruandæ in vino sumendo & exhibendo. Porro priorem huius sententiæ partem Græca aliter sic habent, ἐν οἴνῳ μὴ ἀνδρίζου, hoc est, in vino ne te virum præbeas, aut viriliter agas, tuas scilicet vires ostentando, ac declarando quantum vini exhaurire valeas, quod & Isaias reprehendit, dicens: Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem. Proinde cùm Græcis non sit quod respondeat dictioni, diligentes, dubium est in nostra lectione, an, diligentes, sit participium significans amantes, an nomen, significans eos qui in aliqua re sunt strenui & minime segnes. Si priori modo accipiatur, sensus est: Noli prouocare in vino amicos qui te diligunt: aut, Noli prouocare eos qui diligunt in vino, pro, qui diligunt vinum. Si posteriori modo accipiatur, vt magis ex Græcis videtur accipiendum, sensus est: Noli prouocare eos qui strenui sunt in bibendo vino. Est autem sermo non de prouocando ad litem & contentiones, sed de prouocando ad potationes: Monemur enim ne eos qui per sese satis proni sunt ad bibendum vinum, magis etiam prouocemus ad illud. Atque hoc est in vino se gerere viriliter, vt habent Græca. Subditur causa. Multos enim exterminauit, hoc est, perdidit vinum, liberalius scilicet & intemperantius sumptum. Multi enim dum se fortes in vino bibendo ostendere volunt, à vino turpiter & miserè superantur, omnem vim animi & corporis, itē & bonum nomen amittētes multis se morbis obnoxios reddentes, in hostium manus atque alia mala vini occasione incidentes, sicque variis modis sese per vinum perdentes.

30 Ignis probat ferrum durum, sic vinum corda superborum arguet in ebrietate potatum.

IGNIS ferrum & mollificat, & candescere facit, atque hac ratione intelligitur hic ferè igni vinum comparari, quòd illud corda hominum & à sua constantia resoluit, & ad vitia perpetranda accendit, audaciam suggerendo. At hæc

ex

explicatio literæ non conuenit satis, quæ dicit ignem probare ferrum durum, & vinum similiter probare & arguere corda superborum. Videndum est ergo quomodo ignis probat vel ostendit ferrum durum. Additur sanè Græcis, ἐν βαφῇ, hoc est, in tinctura, & pro, ferrum durum, est στόμωμα, quod significat aciem gladij vel mucronem, vt prima pars sit Græcis hoc modo: Fornax probat aciem in tinctura. Videtur ergo Sapiens ad hoc respexisse, quòd cum paranda est acies mucronis, aliquoties ferrum aut calybs aquę intingutur sicque induratur, tẽperatur atque acuitur, & proinde per tincturam ferri in aquam, ignis probat, ostendit, & exhibet hominibus gladium acutum & ferrum durum: quod si non intingeretur in aquam, non tantum haberet duritiam. Ita enim etiã vinũ ostendit & exhibet hominibus corda superborum, dum illa per ebrietatem madefiunt, & veluti vino immerguntur. Nam illa vino accensa, & ebrietate madefacta, longè duriora fiunt quàm prius erant, & ad lædendum atque nocẽdũ promptiora: sicut ferrum, etsi natura sua durum, durius fit si ignitum aquæ immergatur, & acies gladij ignita si aquæ intinguatur acutior fit & aptior ad lædendum. Ex his ergo licet intelligere similitudinis conuenientiam, quia igni inflammanti & accendenti comparatur vinum etiam homines inflammans, & animos accendens. Ferro duro & acuto comparantur corda superborum, quæ dura sunt & acuta ad lædendum, quęque per vinum duriora fiunt, & ad iram atque lædendum magis aptantur. Aquæ cui ferrum intingitur comparatur ebrietas, per quam corda hominum madefiunt, & obruuntur.

---

31 *Aequa vita hominibus vinum in sobrietate: si bibas illud moderatę eris sobrius.*

GRÆCIS aliter est & breuius, ἐπίσον ζωῆς οἶνος ἐν ἀνθρώποις, ἐὰν πίνῃς αὐτὸν ἐν μέτρῳ αὐτοῦ. hoc est, Vinum est res æqualis vitæ in hominibus, si bibas illud in mensura sua, hoc est, moderatè. Quo significatur, vinum hoc præstare hominibus quod præstat vita, & vitæ conferri posse, quia hominem viuificat. Aut quòd vinum accommodum sit vitæ humanæ, si moderatè sumatur, quia vitam hominis conseruat, & lætitia afficit pulso mœrore. Quod & in nostra lectione intelligi debet, vt sit sensus: Vinum in sobrietate sumptum est hominibus æqua vita, hoc est, affert eis vitam conuenientem & commodam. Et quia quæri posset, quomodo sumendum sit vinum in sobrietate, si, inquit, bibas illud non vltra debitam mensuram, sed moderatè, & secundum modum tibi conuenientem, tunc verè eris sobrius, quasi dicat: vt sis sobrius, non est necesse vt in totũ à vino abstineas, sed vt moderatè bibas. Aut cum dicitur; eris sobrius, referendum id est ad sanitatẽ mentis, vt sit sensus: Si bibas illud moderatè, eris sanæ mẽtis, non dimouebitur mens à suo officio, quin potius magis acuetur, & sanior reddetur. Vinum enim modicè sumptum, vt habet prouerbium, acuit ingenium.

---

32 *Quæ vita est quæ minuitur vino? Quid defraudet vitam? Mors.*

IN priore parte communiter legitur, vita quæ minuitur vino. At Rabanus legit: Quæ vita ei qui minuitur vino? quæ verior esse videtur lectio, vt quæ consentiat Græcis, quæ sic habent: τίς ζωὴ ἐλαττουμένῳ οἴνῳ, quæ vita ei qui imminuitus est vino? Eodem tamen redit siue dicamus vitam hominis imminutam vino, siue hominem vino imminutum. Ferè autem intelligitur vitam imminutam vino, quæ à vini immoderata sumptione abbreuiatur. Et hominem imminutum vino, qui à vino vincitur, aut cuius vita vino abbreuiatur. Itaque interrogatione hac intelligitur significari miseram esse eam vitam, quæ vino superatur & vincitur, vt quæ bestialis sit non humana. Sunt tamen qui intelligunt diuerso modo eum hic dici imminutũ vino, qui vino destituitur, nec eius vsu frui potest, vt significetur miseram esse vitam, & nec vitam dicendam eius qui vino destituitur, nec eius copiam habere potest. Atque hic sensus est conuenientior, tum quòd conueniat sententiæ superiori asserenti vinum vitam æquam conferre hominibus: tum quòd in hoc libro minui aliqua re, est ea re destitui, vt cum suprà dicitur: Est insipiens qui minuitur sapientia. *Sup.c.19.* Itaque cum vinum lætificet cor hominis, &, vt mox dicitur, in iocunditatem creatum sit, sine qua misera & breuis est hominis vita: Quæ, inquit, est vita quæ vino destituitur, aut ei qui vino carere cogitur? significans talem vitam & breuem esse, vt in plurimum & miseram, vt quæ destituitur eo solatio quod ad mœrores pellendos institutum est. Secunda pars: Quid defraudat vitam? mors, Græcis non est, & ferè sic apud nos legitur, vt interrogationem contineat cum responsione, hoc modo: Quid defraudat vitam? Mors. Quæ distinctio benè conueniens priori intellectui præcedentis partis sic est accommodanda proposito, vt significet vinum quod diminuit vitam hominis, eamque abbreuiat, esse hominibus instar mortis, & morti esse æquandam. Cum enim mors sit quę vitam hominis defraudat, oportet vinum quod etiam vitam hominis abbreuiat, verè mortem esse homini vtpote id efficiens quod morti est proprium. Rabanus autem suo commentario declarat se hanc partem legisse vna interrogatione, hoc modo: Quid defraudat vitam mors? quanquam contextus communem habeat distinctionem. Sic enim habet commentarius: Vinum mortem, hoc est, ebrietatem vitæ interfectricem nuncupat, quia viuacitas sensus inde minuitur, & ægritudo corporis inde generatur. Quasi enim increpando ipsam mortem cur vitam defraudet, interrogat, quia nimiam potationem quasi hominis deceptricem vituperans damnat. Cum enim dicit Sapientem increpare mortem cur vitam defraudet, manifestè significat se legisse. Quid defraudat vitam mors? & interrogatiuum, quid, se accepisse pro, cur. Quæ lectio benè quidem conuenit priori intelligentiæ præcedentis partis. vt postquam dictum est, vitam quorundam nimia potatione vini minui, subiiciatur: Quid defraudat vitam mors? hoc est, Cur id admittitur vt per nimiam vini potationem mors vitam defraudet, eamque ante naturales terminos abbreuiet & naturales terminos anticipet? Sed magis hæc lectio conuenit posteriori intelligentiæ præcedentis partis, vt postquam dictum est miseram esse vitam eorum qui vino destituuntur, subiiciatur: Quid defraudat vitam mors? hoc est, Cur ante tempus vitam abbreuiat mors propter vini inopiã, quod modicè sumptum morbos

&

& corporis & animi pellere potuisset, sicque vitã conseruare & prolongare, atque ad iustum terminum perducere? Huic intelligentiæ etiam conueniunt quæ sequuntur.

3 *Vinum in iucunditatem creatum est, & non in ebrietatem ab initio.*

SIGNIFICAT duo, nempe & quòd vinum sit res bona, vt pote à Deo inter reliqua creatum, ac proinde nequaquam reiiciendum aut improbandum, & quis sit eius verus vsus, nempe ad iucunditatem excitandam; non autem ad ebrietatem prouocandam, vt intelligatur qui re bona bene vtantur, qui verò ea abutantur. Cùm autem hic apertè dicatur vinum creatum, idque ab initio, (quanquam Græcis non sit, ab initio) satis manifestum est etiam vinum in exordio mundi fuisse à Deo, qui omnia tunc solus creauit, inter alia creatum, nequis putet sub Noë primum cœpisse, quia ille primus legitur vineam plantasse, vinumque bibisse, & inebriatum esse. Genes. 9. Nam & de eo etiam scribitur quòd cœpit exercere terram, & tamen certum est etiam ante diluuium homines exercuisse terram. Nec quia inebriatus dicitur ex vino, intelligẽdum est eum vini vim omnino ignorasse. Non enim, inebriatum esse, semper in scripturis significat obrutum esse potu vsque ad rationis destitutionem, sed nonnunquam tantum est largius bibisse vsque ad hilaritatem: vt cum de fratribus Ioseph dicitur, Gene. 43. quod biberint, & inebriati sunt cũ eo. Ex largiori autem vini potatione facilè fit vt homo incidat in somnum, & in eo denudetur. Nec necesse est patriarchas ab omni excusari peccato, quanquam non crediderim grauiter Noë in illo facto deliquisse.

34 *Exultatio animæ & cordis, vinum moderatè potatum: sanitas est animæ & corpori sobrius potus.*

EADEM sæpius inculcat, vt rectum vini vsum persuadeat. Duplicem autem fructum recti vsus vini hic insinuat, nempe & exultationem mentis atque cordis, & per eam, sanitatem tum animæ tum corporis, quia & tristitiam pellit ab animo, & morbos à corpore. Quod enim dicitur, vinum est exultatio & sanitas, causaliter accipi debet, vt alias sæpè similes locutiones, videlicet quia vinum lætitiam & sanitatem adfert. Pro moderatè potatum, Græcis est, ἐν καιρῷ αὐτάρκης, hoc est, vinum in tempore sufficiens: quo significatur rectum vsum vini duobus ostendi, tempore & sufficientia, videlicet vt nec plus minusque vini sumatur quàm naturæ conueniat, nec alieno tempore, vt faciunt hi de quibus Isaiæ 5. dicitur, quod mane surgunt ad bibendũ vinum. Subiiciuntur deinde ex aduerso etiam mala, quæ vinum immoderatè sumptum homini adducit.

35 *Vinum multum potatum irritationem & iram & ruinas multas facit, Amaritudo animæ, vinum multum potatum.*

GRÆCIS tantum est, πικρία ψυχῆς οἶνος πινόμενος πολὺς, ἐν ἐρεθισμῷ καὶ ἀντιπτώματι, hoc est, amaritudo animæ vinum potatum multum in irratione & contentione. Itaque in nostra lectione idem bis habetur, fortè ex diuersorum versione, aut ex commentario alicuius margini prius asscripto, & deinde in contextum relato. Ideo ergo vinum immodicè potatum dicitur amaritudo animę, quia cum datum sit vt lætitiam animæ adferat, per abusum & immodicam sumptionem amarulentiam animæ prouocet, & ex ea cõtẽtiones, & rixas, ac deinde multas ruinas, hoc est, cædes siue ipsius ebrij, siue aliorum ab ipso ebrio. Quanquam autem vinum immodicè sumptum etiam aliorum malorum sit causa, vt libidinis, tamen amarulentiæ tantum meminit, & eorum quæ inde sequi solent: tum quòd hæc grauiora sæpè sint mala tum quòd hæc directè sint contra finem ob quem vinum datum est. Cum enim datum sit ad pellendum mœrorem, & mentem exhilarãdã, contra per eius abusum fit, vt lætitiam pellat, & amaritudinem inducat, & quod in medicinam datum fuit, vertatur in venenum.

36 *Ebrietatis animositas, imprudentis offensio, minorans virtutem, & faciens vulnera.*

GRÆCA habet: πληθύνει θυμὸν μέθη ἄφρονος εἰς πρόσκομμα, ἐλαττῶν ἰσχὺν, καὶ προσποιῶν τραύματα, hoc est, Implet iram ebrietas stulti vsque ad offensionem, minorans virtutem, & faciens vulnera. Itaque nostræ lectionis hic est sensus: Animositas & audacia quam addit ebrietas, est sæpè causa vt quis per imprudentiam offendat, impingat, & in aliquod malum cadat. Et quanquam vires videatur homini addere, revera tamen sæpè imminuit hominis fortitudinem, exponitque eum aliorum iniuriæ, à quibus facilè læditur, & vulnera accipit. Pulchrè ergo significat, quòd cùm ebrietas audaciam suggerat, & per eam vires tentandi aliquid & inuadendi alios, tamen verè hominem infirmiorem reddat, & ruinæ magis obnoxium. Bene enim de ebrietate cecinit Horatius: Spes iubet esse ratas, in prælia trudit inermem. Et Iuuenalis: Adde quòd & facilis victoria de madidis: & Blesis, atque mero titubantibus.

38 *In conuiuio vini non arguas proximum, & non despicias eum in iucunditate illius.*

POSTQVAM docuit vinum in iucunditatem datum hominibus, rectè iam subiungit præcepta, quibus monet ne hanc iucunditatem quis impediat & tollat, in conuiuiis lætitiæ & recreationi deputatis, reprehendẽdo aliũ siue ob iucunditatem & paulo largiorem potationem, siue ob alias causas, quia tunc intempestiuum est arguere alium cum tempus est lætitiæ. Correptiones enim in conuiuiis factæ duplici nomine sunt intempestiuæ & infrugiferæ. Ferè enim procedunt ex animi amarulentia, quam vinum excitat, & aliorum item animos tunc facilè ad iracundiam commouent, tum quòd eos tunc vinum accendant, tum quòd non patiantur se tali loco & tempore palam moneri & reprehendi. Dicit ergo: In conuiuio vini, hoc est, conuiuio vinoso, quodque ad lætitiam vino excitandam destinatum est, non arguas proximum tuum, & non despicias eum, hoc est, non vituperes eum, nec contemptim ei loquaris cum est in iucunditate sua, quia sic & tolles ei iucunditatem, quæ illo loco & tempori conuenit, & pro ea ingeres amaritudinem, quæ illo loco & tempori non congruit. Ostendit Sapiens seueritatem non omni loco & tempori conuenire, esse tempora à Deo distributa: & alia quidem esse rerum magnarum ac grauium, alia ludicrarum, alia ad necessaria munera negotiaque obeunda, alia ad subleuandam naturam accommodata, denique esse vt ait Ecclesiastes, tempus flendi, & tempus ridendi. Qui autem suauetatem semper adhibẽdam censent,

censent, quid natura humana in hac vitæ corruptione postulat parum vident. Eodem pertinet versus sequens.

37 *Verba improperij non dicas illi, & non premas illum in repetẽdo.*

PRo, in repetendo', quædam Græca habent, ἐν ἀπαντήσει αὐτοῦ, hoc est in occursu eius, vt sit sensus: non premas vel non affligas eum occurrendo, & contradicendo ei. Germanicum tamen exemplar habet, sicut noster declarat se legisse, ἐν ἀπαιτήσει, hoc est, in repetitone, debitorum scilicet, quorum repetitio non est tempestiua in conuiuio, sicut nec reprehensio. Potest etiam intelligi de petitione potationis, ad quam conuiuæ sese mutuo malo more vrgere & premere solent, ad satisfaciendum scilicet eorum votis.

CAPVT XXXII.

1 *Rectorem te posuerunt? noli extolli, esto in illis quasi vnus ex ipsis.*

XPONVNT nostri hanc sententiã & sequẽtia de eo qui populi alicuius rector constitutus est, siue in spiritualibus, siue in temporalibus. Verum iuxta literalem & propriã intelligentiam Sapiens hic continuat sermonem institutum superiori capite de conuiuiis, tradens varia præcepta à singulis quibusque pro suo ordine seruanda in conuiuiis. Hæc à Græcis: cæterisque populis orientalibus maxima & frequentia & hilaritate celebrabantur, fuitque in illis mos, vt aliquis summa authoritate à conuiuis diligeretur, aut sorte cõstitueretur qui conuiuio præesset, quem Græci συμποσιάρχην: Latini modi peratorem appellarunt: quasi imperantem modum in conuiuio seruandum: Cicero vocat magnum magistrum, & huiusmodi rectionem moderationémque, conuiuiorum magisteria. Sic enim habet libro de Senectute, scribens de conuiuiis: Me verò & magisteria delectant à maioribus instituta, & is sermo qui more maiorum à summo adhibetur magistro in poculo, &c. Hoc loco vocatur ἡγούμενος, ab aliis etiam Rex dicebatur, à quo leges conuiuij, totáque bibendi ratio præscribebatur, cui non dissimilis est qui in Euãgelio dicitur Architriclinus. Monet ergo vt si quis sit constitutus rector & moderator conuiuij: non ob id superbè se gerat: ita vt nimiam seueritatem, grauitatem & asperitatem assumat, sed sit sicut vnus ex illis, modestè se gerendo, & cum gaudentibus ac lætis etiam gaudendo. Cæterum quoniam quod in conuiuiis seruandum est rectoribus eorum, multo magis seruandum est rectoribus aliarum congregationum: non malè hic etiam intelligitur de pastoribus ecclesiarum, & moderatoribus rerumpublicarum: modò tamen hic non habeatur primus sensus huius loci, sed accommodatitius: aut quasi mysticus sub literali comprehensus. Qui enim communitatis alicuius rector constitutus est, non ob id extolli debet, sed quo maior est, eo se demissius gerere debet, & se quasi vnum inter alios gerere: iuxta illud Petri: Non vt dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo.

2 *Curam illorum habe, & sic considera, & omni cura tua explicita recumbe.*

3 *Vt læteris propter illos, & ornamentum gratiæ accipias coronam & dignationem consequaris corrogationis.*

OMNES quidem: quos vidi, libri habebant, considera, at valde verisimile est interpretem vertisse, conside: quia Græcis est κάθισον, Pro ornamentum gratiæ: Græcis est εὐκοσμίας χάριν, hoc est, ornatus gratia, vt sit sensus: vt accipias coronam gratia ornatus. Apparet enim conuiuiorum moderatoribus re benè peracta solitũ esse imponi coronam, vnde & reges alicubi dicebantur, imo & consuetudo erat in lætitiæ conuiuiis conuiuas gestare coronas ex floribus contextas. vnde & Cicero dicit 2. de Legib. Sequebãtur epulæ quas inirent propinqui coronati. Nostra lectio per appositionem est intelligenda, vt accipias ornamentum gratiæ, scilicet coronam. Dicitur autem ornamentum gratiæ, ornatus gratiosus: & gratiam atque decorem adferens. Pars illa: dignationem, vel vt quidam libri habent, dignitatem, consequaris corrogationis, vel vt quidam libri habent congregationis: Græcis non est, videturque adiecta ad præcedentis partis explicationem. Parum autem refert an corrogationis legatur an congregationis, cum, si legatur: corrogationis, debeat hoc nomen accipi pro cõuocata & simul sua symbola conferente congregatione. Sic certè verisimilius est prius scriptum fuisse: sed quia parum intelligebatur, mutatum fuisse in congregationis. Monet ergo vt qui præfectus est conuiuio: non prior ipse sedeat, sed cogitet se non tantum ad honorẽ præfectum, sed ad curandũ omnia conuiuio necessaria: nec honore dignum esse nisi rebus omnibus benè curatis. Tum licere ei vt etiam consideat & accumbat, tunc etiã cũ posse lætari ꝙ videat conuiuas lætari, & eis esse satisfactũ, eosq; approbare eius diligentiam & prudentiã, à quibus deinde ornandus est corona gratiæ, & consecutus honorem quo collecta congregatio eũ dignabitur. Hæc autem omnia longè magis præstanda sunt rerumpublicarũ rectoribus, & potissimum ecclesiarum postoribus: qui & ipsi ecclesiastici conuiuij constituti sunt moderatores, vt mensam fidelibus instruant qua animæ eorũ pascantur & recreentur, variis scripturarum & sacramentorum: atque adeo corporis & sanguinis Domini pabulo adornatam. Quorum etiam est vnicuique pro suo captu & ordine præscribere quid faciendum sit singulis, & quomodo se in nuptiali Domini conuiuio: ad quod inuitati sunt, gerere debeant. Istis ergo dicitur non solum vt se non extollant, sed etiam vt curam habeant inuitatorum, ne quid cuiquam desit quod ei ad salutem & consolationem sit necessarium. Ita futurum vt ex officio bene peracto & voluptatem sint percepturi & gloriam, idque & in hoc sæculo, & multo maximè in futuro.

4 *Loquere maior natu (decet enim te) primum verbum diligenti scientiam, & non impedias musicam.*

POSTQVAM commonefecit rectorẽ sui officij in conuiuio præstandi, deinceps instituit tam senes quam adolescentes, quemadmodum se in conuiuio gerere debeant: & senes quidem docet quomodo loqui debeãt, adolescentes quomodo audire & respondere debeãt rogati. Proinde etsi vtrunque legatur: Loquere maiori natu: &: Loquere maior natu: sicut & Græca quædam habent, πρεσβυτέρῳ, quædam πρεσβύτερε, melius tamẽ legi, maior natu, vel illud satis conuincit, ꝙ postea subiiciuntur præcepta adolescentibus seruanda, cum dicitur: Audi tacens, &, Adolescens

loquere,&c. Legitur quidem & distinguitur hæc sententia admodū variè apud nos. Nam sunt qui dictionem primum, separant à substantiuo, verbum, sic distinguentes: Decet enim te, primum, scilicet loqui: Deinde sunt qui legunt, diligentes scientiam. At magis conuenit lectio & distinctio iam posita, vt adiectiuum, primum, iungatur cū substantiuo, verbum, & legatur datiuus, diligenti & sit sensus: Quandoquidem decet te qui senior es loqui ante alios, loquere tu primum verbum, sed loquere illud diligentibus scientiam: ne spargas margaritas ante porcos: caue tamen ne ob sapientiæ & senectutis grauitatem impedias musices concentum, quæ ad recreationem adhibetur in lætioribus conuiuiis. Potest & sic distingui hæc sententia, vt sine parenthesi pro prima parte seorsum legatur: Loquere maior natu, decet enim te. Deinde seorsum legatur: Primū verbum diligenti scientiam, vt subaudiatur verbū, conuenit, & sit sensus: Primum verbum conuenit tibi diligenti scientiam, hoc est, conuenit vt is ante omnes loquatur: qui iam longo tempore declarauit se amatorem esse sapientiæ, quales sunt senes. Idem sensus erit si legatur, diligentis scientiam, si sic accipiatur: Primum verbum est diligentis scientiam, hoc est, eius est primum loqui qui diligit scientiam. Hæc distinctio magis conuenit Græcis: quæ pro: diligenti scientiam, habet ἐν ἀκριβεῖ ἐπιστήμῃ, hoc est, in exacta scientia. Vtut est, duo monet hæc sententia: nempe & vt senes ante alios in conuiuiis loquantur, sed grauiter atque prudenter, & vt ne tamen propter senilem grauitatem musicam excludant à conuiuiis. Musicum enim concentum mox plurimum commendat tanquam conuiuiis conuenientem. Idem deseruandum est in ecclesiastico conuentu, vbi etiam solos presbyteros & seniores ætate & potissimum moribus loqui conuenit, disserentes grauiter de rebus diuinis, ita tamen vt ibi etiam audiantur psalmodiæ, & sacrorum carminum concentus ex lætitia animi æditus. Grauibus enim concionibus presbyterorum, etiam carmina lætitiæ & gratiarum actionis sunt addenda, vt fiat quod monet paulus: Verbum Christi habitet in vobis abundanter: in omni sapientia docentes, & commonentes vosmetipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritualib. in gratia cantātes in cordib. vestris Deo. Nec absurdum fuerit intelligere hic etiam musicorum instrumentorum vsum in sacris conuentibus permittendum esse, sicut illū adhibuit Dauid, modo ita adhibeatur, vt spiritus letitiam magis promoueat quàm carnis. Col. 3.

5 Vbi auditus non est, non effundas sermonem, & importunè noli extolli in sapientia tua.

SVBIICIT Sapiens alterum præceptum ad seniores pertinens: & ab eis seruandum in conuiuiis imo in quibusuis cætibus. Quāquam enim inter varias delectationes quæ adhibentur in conuiuiis, ea optima sit & liberalissima: qua per grauem & prudentem sermonem talibus mixtum animus pascitur & delectatur: tamen quoniam cæterarum rerū, quæ adhibentur, voluptate cōuiuæ magis detineri & capi solent, vt cibo & potu quo venter pascitur, aut cantu ac musico concentu quo aures suauiter reficiuntur, aut pulchrarum & odoriferarum rerum obiectu quæ ad oculos & olfactum pertinent: rectè postquam seniores monuit habendi à se sermonis, subiicit non semper illis loquendum esse quod ad sapiētiam pertinet, sed tempus esse obseruandum & modum. Vbi, inquit, non est auditus, hoc est, audientia, & vbi non sunt qui se præbent ad audiēdum paratos, non effundas sermonem sapientiæ inutiliter. Et quoniam contra quidam facere solent ob sapientiæ suæ ostentationem, subdit: & importunè vel intempestiuè noli extolli in sapientia tua: ita scilicet vt eam etiam cum tempestiuum non est, velis ostentare. Quædam Græca habent affirmatiuè: Vbi est auditus, vel audientia ne effundas sermonem, & tunc est sensus: Vbi alij sunt audiendi, aut alij adhuc audiuntur dicentes. Sed prior lectio negatiua videtur conuenientior, sicut & in præcedenti versu quædam Græca habent affirmatiuè, & impedias musicam: vt intelligatur oratione prudenti & accurata superandam esse melodiam carminum, & ita loquendū seniori, vt magis alliciat auditores quàm carmina musica. At is sensus parum conuenit sequentibus, in quibus tantopere commendat concentum musicum. Cæterum quod hic monentur seruare seniores in conuiuiis: idem in cœtibus fidelium seruandum est presbyteris, vt ibi demum verbum Dei loquantur vbi sunt beneuoli auditores: nec illud ad sui ostentationem proferant, sed ad vtilitatem & ædificationem.

6 Gemmula carbunculi in ornamento auri, & comparatio musicorū in conuiuio vini.

7 Sicut in fabricatione auri signū est smaragdi sic numerus musicorum in iucundo & moderato vino.

DVABVS his sententiis significat ita conuiuium vino bene instructum ornari musico concentu, sicut annulus aureus, aut aliud quippiam ex auro fabricatum ornatur lapide pretioso aptè inserto: ita vt cum vtrumque per se gratū sit: tamen alterius accessu vtrumque gratius fiat. Pro, comparatio, est σύγκριμα, quod significat illud quod ex diuersis coagmentatū est & concretū, vt est concentus musicus qui ex diuersis vocibus & sonis aptè coniunctis resultat. Vnde hic comparatio non accipitur pro similitudine, sed pro coagmentatione illa vocum aut sonorum, quam simul parant & congerunt musici. Pro, signum: Græcis est σφραγὶς, hoc est, sigillum quod in aureis annulis solet pretiosis lapidibus insculpi. Dictio, numerus, pro qua Græcis est μέλος, hoc est: modulatio & suaue carmen, hic pro concentu harmonico ponitur. Quoniam enim concentus omnis constat numeris, dictio, numerus: nonnunquam ponitur pro ratione harmonica, vt cū dicit Virgilius: Numeros memini, si verba tenerem. Sensus ergo est: Sicut se habet gemmula carbunculi in ornamento aliquo ex auro fabrefacto, ita se habet varia illa & iucunda congestio musicorum in conuiuio vinoso. Et sicut sigillum smaragdo insculptum se habet in opere aliquo fabricato ex auro, sic se habet concentus musicorum in iucundo vino. Quibus similitudinibus non hoc tantum significatur quod dictum est, nempe aptè coniungi & inseri conuiuiis lætioribus carmina lætitiæ, sed etiam amplius, videlicet sicut propius locus est lapidum preciosorum vt auro inserantur: ita & conuiuia lætiora musices sunt proprius locus. Nam luctui musica non conuenit: nec actionibus grauioribus. Nec curiosè inquirendum est, cur

cur peculiariter carbunculi meminerit aut ſmaragdi, cum ſatis ſit intelligere ex quibuſdam ſpeciebus præcipuis, vniuerſum lapidum precioſorum genus ſignificatum eſſe. Myſticè docet hę ſētētiæ quā cōgruat eccleſiaſtico cōuiuio, in quo bibitur vinum Domini, quod verè lætificat cor hominis, iucunda fidelium gratiarum actio, qua in fidei & charitatis concordia, etſi variis ſonis & linguis exultantibus animis: Deum laudant & prædicant, ſeſe etiam hoc concentu recreantes, & non ſolum vino Dominico.

8 *Audi tacens, & pro reuerentia accedet tibi gratia bona.*

HÆc ſententia etſi iam in Græcis non ſit rectè ſubiicitur ſuperiori muſices commendationi. Monet enim, vt quandoquidē muſica ſic ornat conuiuium, & decet vt ei non obſtrepatur ruſtica loquacitate, ſed ab omnibus etiam ſenioribus & ſapientibus audientia ei cum ſilentio tribuatur: ſic enim futurū vt pro reuerētia & honore cantoribus exhibito quiſque bonam gratiam reportet, hoc eſt, gratus ſit, & prædicetur humanus & commodus atque vrbanus. Ita ſanè & multo magis etiam cantus eccleſiaſticus cum ſilentio & reuerentia magna eſt audiēdus, nec vel obſtrepero murmure & fabulis, vel alia quapiā re interturbandus, vt apud Deum gratiam magnā conſequamur. Poteſt autem quod dicit: Audi tacens, referri ad vtrumque quod dictum eſt, nempe & ad ſermonē ſenioris, & ad concentum muſicorum: vt vtrūque quod auribus datur, ſignificetur audiendum cum ſilentio & reuerentia.

9 *Adoleſcens loquere in cauſa tua vix cum neceſſe fuerit: ſi bis interrogatus fueris, habeat caput reſponſum tuum.*

POSTQVAM monuit quid ſeniores in conuiuiis facere conueniat, monet etiam quid iunioribus ſit faciendum, in primiſque requirit vt & raro loquantur, & breuibus dicant quod dicendum eſt. Habent autē Græca breuius ſic: Loquere adoleſcens cùm opus tibi fuerit, vix, bis ſi interrogatus fueris. Deinde ſequitur noua ſententia: Recapitula ſermonē tuum in paucis multa, &c. Illud autem, vix, bis: omnino referendum videtur ad verbum, loquere: vt ſignificetur permitti quidem adoleſcenti vt loquatur, ſed cum cauſa poſtulat & neceſſe fuerit, idque raro, etiam ſi interrogatus fuerit, & ad dicendum inuitatus. Interpres noſter, vt & alij quidam, aduerbia hæc duo ſeparauit, & vix: coniunxit cum loquere: bis cum interrogatus fueris: vt ſit ſenſus: Adoleſcēs loquere, ſed in cauſa tua, hoc eſt, cùm tibi neceſſe fuerit loqui, idque adhuc vix, ne etiam tunc cum opus eſt: ſubito proſilias ad loquendum, ſed patiaris te ſemel atque iterum interrogari. Et vbi bis interrogatus fueris: ita vt non poſſis honeſtè diutius tacere, tunc cura vt reſponſum tuum habeat caput & ſummam, hoc eſt, ſummatim ſermonem tuum cōprehendas: ita vt paucis te abſoluas, & multa paucis concludas. Eſt enim hic Græcis κεφαλαίωσον, hoc eſt: quaſi dicas: capitula & in ſummā collige, quemadmodum & apud Latinos caput pro ſumma quæ totam rem continet accipitur. Quod dicitur: in cauſa tua: idē ſignificat quod cum neceſſe fuerit, vnde verba illa: cū neceſſe fuerit: in quibuſdam libris deſunt, in quibuſdam expuncta ſunt, vt addita videantur ab aliquo commentarij vice.

10 *In multis eſto quaſi inſcius, & audi tacens ſimul & quærens.*

GRÆCA affirmatiuè habent, γίνου ὡς γινώσκων, καὶ ἅμα σιωπῶν, eſto vt cognoſcens & tamen ſilens. Nec eſt participium, quærens, ſicut nec apud Rabanum: qui legit: audi tacens, ſimul & loqui in medio magnatorum, &c. Noſtra lectio monet, vt adoleſcens in multis rebus quæ in menſa tractantur: aut etiam ab eo quæruntur, ſe gerat quaſi inſcius earum rerum, etiam ſi non omnino ſit inſcius: malens ſcilicet aliorum ſententiam audire quàm ſuam prodere, & diſcere, quam docere: ideoque & cum ſilentio audiens alios, & tanquam diſcendi cupidus etiam interrogans eos cum oportunum eſt: quemadmodum ſuo exemplo Chriſtus duodennis docuit, de quo dicitur quod ſederit in medio doctorum: non docens: ſed audiens illos & interrogans. Hæc ergo omnia eo tendunt, vt moneantur iuniores in cōſeſſibus humilitatem præ ſe ferre & verecundiā & quam longiſſimè abeſſe ab oſtentatione ſui & vendicatione authoritatis & prudentiæ, quo etiā ſpectat quod ſequitur.

11 *In medio magnatorum loqui non præſumas, & vbi ſunt ſenes non multum loquaris.*

QVIDAM libri non habent verbum, loqui, quod tamen non malè additur; vt ſignificetur adoleſcentibus non eſſe prius loquendum inter magnatos. Græcis tamen non eſt; non præſumas loqui: ſed μὴ ἐξισάζου, hoc eſt, non exæques te, vt ſcilicet aut ea libertate loquaris qua illi; aut etiam in aliis rebus paria facere ad exemplum illorum audeas. Itaque & in noſtra lectione omiſſo verbo, loqui: ſenſus erit: In medio magnatorum non præſumas quiduis, hoc eſt, non audeas ſtatim quod alios facere vides.

12 *Ante tonitruum præibit coruſcatio, & ante verecundiam præibit gratia, & pro reuerentia: accedit & tibi gratia bona.*

NON eſſe legendum: ante grandinem, vt multi habent libri: quomodo & Rabanus legit, ſed ante tonitruum, vt quidam libri habent, patet ex Græca dictione βροντῆ, quæ ſignificat nō grandinem, ſed tonitru. Verum nonnulla hic eſt difficultas de veritate huius ſententiæ. Nam vt certum eſt coruſcationem præire tonitruum ſaltem ſecundum ſenſus iudicium: ita non videtur quomodo gratia dicitur præire verecundiam, cum potius eam ſequatur, vt ſequens pars aſſerit cum dicitur: pro reuerentia accedet tibi gratia bona. Si enim accedit: quomodo verecundiam præit? Nam quod aliqui exponunt gratiam præire ante verecundiam: quia verecundia effectus eſt gratiæ Dei, ex qua pudor bonus proficiſcitur: nō conuenit ſimilitudini adhibitę, nec propoſito ſcriptoris, qui de gratia apud homines loquitur, qua ſcilicet quis gratioſus eſt hominibus. Intelligendum eſt ergo gratiam præire verecundiam, vel, vt eſt Græcis, verecundum quia illi ſemper præſens eſt & parata ad excipiendum illam vel illum, quomodo qui aliquem honoris cauſa præcedit, illi ſemper adeſt paratus ad ſuccurrendum ſi opus fuerit. Aut quia verecundia ſtatim de ſe diffundit gratiam: ſicut tonitruum de ſe emittit coruſcationem. Similis eſt locutio in Pſal. 88. cum de Deo dicitur: Miſericordia & veritas præcedent faciem tuam,

nempe quia illas virtutes Deus inseparabiles habet semper comites, easque in omnibus suis factis mox ostentat, & relucere facit. Itaque phrasim quæ est in eo quod dicitur: ante verecundiã anteibit gratia: bene exprimit addita ab interprete pars quæ Græcis non est, & pro reuerentia, hoc est, verecundia accedet tibi gratia bona, hoc est, gratiositas, hoc est, propter verecundiam gratus eris: quia verecundia iuuenes valde commendat. Bene autem gratia coruscationi comparatur verecundia tonitruo: quia sicut coruscatio & fulgur suo lumine micat & exhilarat: ita & gratia lumen suum habet exhilarans, & sicut tonitruum homines facit attonitos: ita & verecundia. Significatur ergo quòd quemadmodum tonitruo, rei per se non lætæ: adest fulgur per se lætum, quod que tonitruum de se diffundit: ita verecundia, res quæ torquet, & attonitum facit hominem, adiũctam semper habet gratiam: quam de se diffundit, instar lucis micantem recreantem.

13 *Et hora surgendi non tetrices, præcurre autem prior in domum tuã & illic auocare, & illic lude.*

14 *Et age conceptiones tuas, & non in delictis & verbo superbo.*

ALIVD dat præceptum adolescentioribus seruandum in conuiuiis, monens vt in illis non diutius desideant, sed tempestiuè ante alios surgant, & in proprias ædes recurrentes, honesto aliquo ludo sese recreent, citra tamen tumultum & perturbationem aliorum. Id enim ei ætati magis conuenit quàm desidere diu in conuiuio. Itaque hic non est sermo de hora surgendi è lecto matutino tempore, vt ferè à nostris hic locus intelligitur, sed de tempore surgendi è mensa lætiore. Porro in prima parte horum versuum varia admodum est lectio ex scriptoribus orta, dum quidam ob versionis obscuritatem scripserunt, non te tristes: alij, non te tristet: vt nomen hora sit nominatiui casus: alij, non tetrices, hoc est, non te intrices variis remoris, sed mox te ad surgendum expedias & extrices omnibus moris reiectis. Legendum enim omnino verisimile est, non tetrices, quemadmodum habent antiqua quædam scripta, cuius lectionis meminit & lexicon quod Catholicon dicitur, vt tetrices, verbum sit illo tempore, vt apparet receptum, fictum à nomine tetricus, significans tristem esse, grauem, & tardum. Ea enim lectio & bene respõdet lectioni Græcæ, quæ habet, μὴ οὐράγει, hoc est, ne sis extremus: aut ne extremas agas partes, & sic legisse omnino apparet Rabanum ex commẽtario, dum scribit sic: Admonet ne simus tristes seu tardi, &c. Cuius tamen commentarius & simul verbi inusitati nouitas causam dedit, vt quidam scriberent: non te tristes, aut non te tristet. Alij inusitatam dictionem diuiserunt: in tetrices, aliud etiam inusitatum verbum inducentes. Sensus ergo est: Cum tempestiuum erit surgere è mensa, non te ad eam rem grauem & tardum exhibeas, sed ante alios iam bene refectus præcurre in domum tuam, & illuc abstrahe & auocate, illicque intra domesticos tuos parietes te ludo recrea, agendo quæ tibi lubent: sic tamen vt ne quid delinquas: nec verbo superbo aliquem offendas. Humana admodum & comis præceptio, qua sic ad tempestiuè surgendum è mensis inuitat iuniores, vt eis à conuiuiis, quando non statim seria negotia sunt tractanda, permittat ludi recreationẽ non in aliena domo, vbi grauitas seruanda est, sed in propria: sine tamen cuiusquã perturbatione aut illicita voluptate. Cum etiam dicit: in domum tuam: significat non adeunda prostibula. Quidam libri habent, aduocare, alij auocare, vel auocate: nec ex Græcis intelligere licet vtra lectio sit præferenda: quia ei apud Græcos nihil respondet, posterior tamen lectio præferenda videtur, quod Rabanus sic legat vt illud auocate, idem significet quod prius dicitur, præcurre in domum tuam.

15 *Et super has omnibus benedicito Dominum qui fecit te, & inebriãtem te ab omnibus bonis suis.*

POSTREMO monet, vt conuiuio peracto Deus laudetur: ne, vt plerisque mos est, per voluptatem Dei obliuiscantur. Super his omnibus, inquit, hoc est, ad hæc omnia hoc diligenter caue vt Deo gratias agas, eúmque laudes, tum quod te creauerit, tum quòd te abundè cumulauerit bonis suis, eisque te recreauerit. Significat ergo ita demum recreationem conuiuiorum honestã improbandam non esse, si post eam Dei laus non intermittatur, & non fiat quod de Israelitis dictũ est: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere, & incrassatus: impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo. Quæ in conuiuio corporali sunt iunioribus seruanda: etiam suo modo illis seruanda sunt in cœtu & conuiuio ecclesiastico, vt scilicet & ibi se non exhibeant doctores, sed in silentio & reuerentia se præbeant seniorum auditores, conuiuio peracto & cœtu dimisso se celeriter in proprias ædes recipientes, ibique: si lubet, corpus reficientes, sed in timore Dei, & cũ gratiarum actione de perceptis à Deo beneficiis. *Exod. 32. Deu. 32.*

16 *Qui timet Dominum, excipiet doctrinam eius: & qui vigilauerint ad illum, inuenient benedictionem.*

POST multa præcepta à se data, ostendit iam aliquot sententiis quis sit fructus recipientiũ & seruantium mandata Dei, & contra: quis fructus auersantium ea. Qui, inquit, timet verè Dominũ, eúmq; reueretur, is non auersabitur, sed lubenter & auidè excipiet doctrinã eius etsi carni inimicam. Excipiet item doctrinam eius: quia ab eo docebitur, & spiritu Dei instruetur. Et qui vigilauerint ad illum, vel vt est Græcis: ὀρθρίζοντες, hoc est, mane surgentes, hoc est, summo studio, & ante omnia eum quærentes: inuenient benedictionem: Dei scilicet, hoc est, consequentur eius beneficentiam: vel, vt est Græcis εὐδοκίαν, hoc est, beneplacitum eius & beneuolentiam, quod eodem redit. Quia qui consequentur Dei beneuolentiam, consequentur item eiusdẽ beneficientiã.

17 *Qui quærit legem replebitur ab ea: & qui insidiosè agit, scandalizabitur ab ea.*

PRO, qui insidiosè agit: Græcis est, ὁ ὑποκρινόμενος, hoc est, simulator & hypocrita. Significat ergo eum qui pietatem simulat, nec ex animo Deum quærit: qualis etiam insidiosè agit: quia studet fallere sub ficta specie pietatis hominum iudicia. Itaque hæc sententia ostendit quantum differat verum rectúmque studium legis à falso & simulato; quale est hypocritarum. Qui, inquit, ex animo quærit legem Dei & nosse & cognitam

cognitam facere, is replebitur ab ea, tum quia perfecta volũtatis Dei cognitiõe donabitur, tũ quia propter studium legis & obseruationem illius, multis bonis à Deo cumulabitur. Contra: qui in studio pietatis insidiosè agit, simulans se quærere legem, vt se hominibus commodet: hic ab ipsa lege scandalum patietur, hoc est, ruinam & offendiculum: quia nihil ei proderit studium legis, sed ipsa lex erit ei occasio maioris condemnationis: ita vt lex quæ data est in salutem, fiat ei velut lapis offensionis. Similia habita superius c. 1. & 2. quia capite secundo dicitur: Qui timent Dominum, inquirent quæ beneplicita sunt ei: & qui diligunt eum, replebuntur lege ipsius. Et c. 1. dicitur: Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, & non scandalizeris in labiis tuis.

18 Qui timet Dominum inueniet iudicium iustum, & iustitias quasi lumen accendent.

GRÆCIS non est iustum, sed tantum κρίμα hoc est, iudicium, quo significatur id quod iustum est. Itaque etsi intelligi posset significari, eos qui timent Dominum consecuturos à Deo iustam anteactæ vitæ sententiam, magis tamen intelligendum sensum esse, eos qui timent Dominum, per hoc quod timent eum, inuenturos in omni re quam agere debent quod iustum est, Deo & ipsius timore vbique suggerente quid agere debeant, & quid iustitia requirat. Alioqui enim etiã qui nõ timent Dominũ, inuenient iudicium iustum, quia iustè iudicabuntur. Dictæ intelligentiæ congruit quod sequitur: & iustitias quasi lumen accendent: quo significatur eorum virtutes instar lucis ita augendas, vt & sibi & aliis in vitæ huius tenebris præluceant. Iustorum enim semita quasi lux splendẽs, procedit & crescit vsque ad perfectam diem, vt est in Prouerbiis 4.

19 Peccator homo vitabit correptionem, & secundum voluntatem suam inueniet comparationem.

PRO, cõparationem, hic rursum est quemadmodum superius σύγκριμα, quod significat, vt diximus, id quod ex multis est coagmentatum & cõcretum: aut multarum rerum consonantiam. Hic ergo significat ea quæ in defensionem sui congerit peccator, & quæ voluntati eius consonant, quæ & rectè nomine comparationis intelliguntur: quamuis simpliciter hoc nomine rectè intellexerimus hic exempla quæ in excusationẽ & defensionem suorum factorum profert tanquam similia suis factis. Itaque describens Sapiens ingenium peccatoris contrarium ingenio & moribus quos iam attribuit homini metuenti Deum: Peccator, inquit, homo doctrinam moribus suis contrariam non admittet facilè, sed vitabit quantum potest correptionem: nec sinet se corripi, eáq; loca fugiet vbi corripiendus erat, iux-
Ioan. 3. ta illud Saluatoris: Omnis qui malè agit odit lucem & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius. Insuper & ad excusationem atque defensionem sui studiosè quæret & inueniet quę suis factis comparet, exempla scilicet aliorum, quæ consentiant & conueniant voluntati eius. Duo ergo hic notat impiis propria: quorum contraria piis conueniunt: nempe vt & lubenter se moneri patiantur & moniti facilè suũ errorem & lapsum fateantur, vnde orat Propheta: Non
Psal. 140. declines cor meum in verba malitiæ ad excusandas excusationes in peccatis. Corripiet me iustus in misericordia, & increpabit me, &c.

20 Vir consilij non disperdet intelligentiam, alienus, & superbus non pertimescet timorem.

21 Etiam postquam fecit cum eo sine consilio, & suis insectationibus arguetur.

SICVT ostendit dissimile esse ingenium impij in eo quod ille non patitur se moneri & corripi, hic verò contra auidè amplectitur doctrinam: ita similiter iam ostendit dissimile ingeniũ hominis considerati ac prudentis, & inconsulti & temerarij: quod alter nihil suscipit faciendum, nisi capto prius consilio, alter verò incautè & periculosè omnia aggreditur. Pro: non disperdet intelligentiam, Græcè est, ὀ μὴ ϖα ἐιδῆ διανόημα, hoc est, non despiciet aut negliget considerationem vel deliberationem. Sensus ergo est: Vir consilij, hoc est, homo prudens consideratus & consultus: non abiiciet intelligentiam eius rei quæ facienda est, sed curabit vt quod agendum est bene intelligat deliberando de eo, & aliorum consilia quærendo: at homo alienus à Deo, & superbus nullo timore concutietur, non solum cum rem aliquam aggreditur, sed etiam postquam sine consilio prudentum facit aliquid iuxta suam voluntatem. Illud enim, cum eo, videtur accipiendum pro, secum, vel apud se, hoc est, iuxta suam voluntatem & iudicium, quia Græcis est μετ' ἑαυτ. Quod sequitur, & suis insectationibus arguetur, significat superbum, qui sine consilio aliorum agit, & suo tantum nititur iudicio, per ea quæ ipse ex seipso insectatus est arguendum, Lucæ 1.
confutandum, & reprehensibilem fore, iuxta illud in Cãtico Virgnis: Dispersit superbos mente cordis sui. Hac præmissa doctrina rectè subiicit monitionem.

22 Fili sine consilio nihil facias, & post factum non pœnitebis.

LOQVITVR de rebus alicuius momenti & arduis, ad quæ aggredienda opus est maximè iunioribus consilio sapientum, iuxta monitio- Tob. 4.
nem Tobiæ dicentis. Consilium semper à sapiente perquire. Et omnino in omnibus agendis vtẽdum est consilio sacræ scripturæ & verbi Dei. Sic enim fiet vt facti non pœniteat nos aliquando, quia quod cum consilio fit sano & recto, benefit, nec de tali facto dolendum est. Aut si consilium humanum non rectè succedat, hoc tamen consolatur agentem, quod non suum iudicium secutus sit, nec temerè rem aggressus sit, sed consilio eorum quos adire & audire illum conueniebat. Conuenit satis cum hac sententia illud Salustij. Priusquam aliquid facias, consulito: at vbi consulueris maturè facto opus est. Cæterum in sequentibus insinuat consilium maximè capiendum ex verbo Dei & eius voluntate.

23 In via ruinæ non eas, & non offendes in lapides: nec credas te viæ laboriosæ, ne ponas animæ tuæ scandalum.

PRO, viæ laboriosæ: Græcis est, ὁδῷ ἀπροσκόπτῳ, viæ planæ, & omni impedimento carenti. Monet ergo Sapiens vt à duobus extremis vitiis quisque sibi caueat, nempe ne & res arduas ac periculosas temerè suscipiat, quod vocat ire in via ruinæ, & ne in his quæ tuta videntur nimium confidat ac securus sit, vnde additur, & à filiis tuis caue. Interpres videtur legisse προσκοπός, vt sit à κόπος, quod laborem & molestiam

significat Itaq; iuxta nostrā lectionē vtraq; parte idē significatur vt secūda pars priorē exponat. Et est sensus: Vt, quemadmodum dixi, omnia consulto agas, in primis moneo vt nō eas in via quæ ruinis est exposita: ne impingas in lapides, & ne committas te viæ difficili: ne tibi ipsi ruinæ causam præbeas, hoc est, ne facilè ea aggrediaris, quę & periculis & molestiis sunt coniuncta: ne tibi ipsi sis mali causa, quemadmodum qui ambulant vias lapidosas & laboriosas, in quibus facilè impingunt, cadunt, & defatigantur.

24 *Et a filiis tuis caue, & à domesticis tuis attende.*

POSTQVAM monuit non temerè & confidenter aggredi ardua, monet etiam non nimis confidendum esse in his quæ tuta videntur. Cum enim videatur tutissimum esse confidere in filiis suis, aliisque domesticis, contra monet etiā ab his homini cauendum: nec in homine quouis quamuis coniunctissimo fiduciam esse ponendā. Quod prolixius Micheas 7. inculcat, dicens: Noli te credere amico, & noli te cōfidere in duce, ab ea quæ dormit in sinu tuo custodi claustra oris tui. Quia filius contumeliam facit patri, & filia consurgit aduersus matrem suam: nurus aduersus socrum suam, & inimici hominis domestici eius. A filiis autem atque domesticis cauendum rectè monet Sapiens, non solum ꝙ illi nonnunquam sint infidi, ingrati, & perniciem molientes, sed etiam quod impia & noxia sæpè suggerant, per quæ à Deo & animæ salute hominē per mortem ipsorum alienant. Vnde sequitur.

25 *In omni opere tuo crede ex fide animæ tuæ, hoc est enim obseruatio mandatorum.*

GRÆCIS non est, ex fide, sed tantum, πιςένε τῆ ψυχῆ σȣ: crede animæ tuæ. vnde patet dictionem, animæ, non esse genitiuum iungendum cum fide, sed esse datiuum iungendum cum verbo, crede. Dixerat non esse credendum ne filiis quidem: nunc dicit cui sit credendum, animæ scilicet propriæ, & iudicio propriæ conscientiæ, ꝙ magis sectandum est in omni opere quam aliorum suggestio & consilium quantumuis charorum, imo & sapientum. Nihil enim vnquam agēdum est contra propriæ dictamen conscientiæ, quia omne quod non est ex fide: peccatum est, vt habet Paulus Rom. 14. Et in agēdis sæpè propria conscientia melius iudicat quam plerique sapiētes, vt docetur postea c. 37. qui locus si cum hoc conferatur: non parum istum elucidat. Quoniam autem nonnunquam contingit proprium iudicium esse erroneum, vt peccaturus sit qui crediturus sit suæ animæ: non malè interpres addidit, ex fide: vt significetur in omni opere credendum esse propriæ animæ, non ex errore illius, sed ex recta eius in Deum & legem Dei fide. Et subditur. Hoc est enim conseruatio mandatorum: quo significatur quod in hoc ipso quod quis credit propriæ animæ, eiúsque iudicium legi Dei innixum sequitur, consistit obseruatio mandatorum Dei: non enim facilè peccabit, qui rectè rationis suæ dictamen attendit. Legendum autem esse potius, hoc quàm hæc, docent Græca, quæ habent, τȣτὸ. Quędā Gręca habēt: In omni opere bono, sed Germanicum exemplar tantum, habet vt nostet legit interpres, ἐν παντὶ ἔργῳ: in omni opere: nec additur pronomen, tuo, quod & multa scripta non habebant.

26 *Qui credit Deo, attendit mandatis: & qui confidit in illo, non minorabitur.*

POSTQVAM dixit de credendo propriæ animæ, subiicit sententiā de credendo Deo, siue quia non bene creditur animæ propriæ nisi credendo DEO, siue quia qui credit animæ suæ, credit DEO, eo quod propriæ animæ iudicium conforme sit voluntati diuinæ, cùm vnicuique naturaliter inscripta sit lex Dei, adeo vt Paulus dicat gentes naturaliter ea quæ legis sunt facere, testimoniū perhibente eis conscientia ipsorum. Bene ergo ostendit in fide, quam quis habet, propriæ animæ, consistere obseruationem mandatorum DEI: quia qui credit suæ animæ, credit DEO: qui autem credit DEO: attendit mandatis, obseruando quid illa requirāt, & solicitus vt ea impleat ac præstet. Credit autē DEO: qui non dubitat æqua esse quæ præcipit, & vera quæ promittit ac comminatur. Credit etiā DEO, qui omnē suam fiduciam in DEū collocat, atque ab illo totus pendet, nec propriæ sapientiæ nec aliorum consiliis nimis innixus, qui ob id solicitè semper attendit DEI mandata ne illum offendat. Cui posteriori intelligentiæ magis conuenit quod sequitur, & qui confidit in illo, non minorabitur, hoc est: non patietur detrimentum aut defectum vel sapientiæ vel aliorum bonorum, vt sequentia declarant.

CAPVT XXXIII.

1 *Timenti Dominum non occurrent mala, sed in tentatione Deus illum conseruabit, & liberabit in malis.*

ROSEQVITVR cœptam in fine præcedentis capitis doctrinam de securitate eorum qui DEO fidunt, & soliciti sunt pro implenda eius voluntate. Breuius autem Græca habent secundam partem sic: ἀλλ' ἐν πειρασμῷ, κὶ πάλιν ἐξαιρεῖται αὐτὸν, hoc est, sed in tentatione, & rursum eripiet eum, vel eripit eum. Iaque duo significantur, nempe quòd timenti DOMINUM non accidunt mala ad perdendum illum, sed tantum ad probationem ipsius. Quia enim, inquit angelus Tobiæ, acceptus eras DEO, necesse erat vt tentatio probaret te. Deinde quod DEUS illum in tentatione non relinquet, sed ex ea tempestatiuè liberabit. Nostra lectio primum asserit absolutè timenti DOMINUM non obuentura mala, verum quoniam id videtur parum verum esse, eo quod tam multa aduersa iustis accidant plerunque, sequens pars ostendit quomodo id verum sit, nempe tum quia cum est in tentatione: DEUS illum conseruabit ne ab ea superetur: & ab ea lædatur, tum quia à malis: in quæ tentandi gratia incidere permittitur: DEUS illum liberabit & eximet. Mala ergo ei non occurrunt: quia quæ occurrere videntur, ad probationem ei immittuntur, & DEO illum conseruante & liberante fit, vt mala ei non sint, sed bona & vtilia. Idem habet Psalmista de confidente in DEUM: Non accedet ad te malum, *Psal. 90.*
& flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum.

2 *Sapiens non odit mandata & iustitias, & non illidetur quasi in procella nauis.*

PRO: mandata & iustitias: Græcis tantum est νόμον, hoc est, legem. Et secunda pars constat ex

ex cõtrario sic enim est;ὁ δὲ ὑποκρινόμενος ἐν αὐτῷ:ὡς ἐν καταιγίδι πλοῖον,hoc est:Qui autem simulatus est in ea (scilicet lege) velut nauis in tempestate, scilicet est vel erit.Nec est Græcis odit, sed futurum,μισήσει,odiet.Significatur ergo quod quamuis piis & studiosis legis diuinæ multa accidant, quæ illos possent offendere,atque à studio virtutum alienare tamen quoniam verè sapiunt, & ex animo legi Dei afficiuntur, nulla vnquam re sinent se à lege Dei alienari, nec eam vnquam displicere posse,sed contra eam semper placituram, vt quæ animo eius & rectæ rationi consentiat, Hypocritæ verò, qui non ex animo legem Dei amplectuntur,sed fictè ac simulatè eam profitentur,instar nauis procellis agitatæ in omnem partem, pro passionum suarum impulsu nunc huc, nunc illuc vertuntur,nec constanter virtutem sequuntur,sed qui rebus prosperis videbantur amare legem Dei,cum aduersitatum venti exurgunt mox in alteram partem inclinantur,& pro occasionum varietate nunc virtutem nunc vitia sectantur. Interpres noster:qui aliter legisse videtur quàm nunc legitur, vtramque partem retulit ad sapientem,vt significetur illum non odire mādata Dei,sed vehementer ea diligere,ideoque eū, etiamsi aduersitatum & tentationum procellæ contra eum exurgant,non instar nauis quæ procellis agitatur,illidendum, & à suo proposito dimouendum, sed constantem animo permansurū in obseruationem mandatorum Dei.Itaque cum dicitur:non odit mandata: plus significatur quā dicitur,nempe quod vehementer ea diligat,quæ ipsius dilectio, causa est constantiæ in tentationibus.Vnde benè sequitur.

3 *Homo sensatus credit legi Dei,& lex illi fidelis.*

PRo:credit legi Dei:Græcis est,ἐμπιστεύσει νόμῳ, quod etiam verti potest,fidelis est legi, vt sit correspondentia cum sequenti parte ; & significetur quod sibi mutuo fidelitatem præstant homo prudens & lex:ille fideliter & constanter præstando quod secundum legem facere suscepit, hæc præstando quod promittit: consilium scilicet,auxilium,defensionem & præmium.Idem intelligendum in nostra lectione: quia qui verè & firmiter credit legi Dei,etiam constanter ei adhæret,ideoque & lex illi fidelis erit,quia& in dubiis eum instruet quid agere debeat,& in aduersitatibus eum non deseret,sed consolabitur,&promissa præmia suo tempore fideliter donabit.

4 *Qui interrogationem manifestat,parabit verbum,& sic deprecatus exaudietur,& conseruabit disciplinam,& tunc respondebit.*

GRÆCA licet etiam obscura sint,tamen clariora sunt & breuiora,ὡς ἐρώτημα δῆλον ἑτοίμασον λόγον καὶ οὕτως ἀκουσθήσῃ σύνδησον παιδείαν, καὶ τότε ἀποκρίθητι.Pro,δῆλον,quidā codices legūt δικαίων,& prior illa pars à quibusdam iuxta exēplar Germanicum refertur ad præcedentia,vt sit sensus: Lex erit illi fidelis tanquam interrogatio manifesta,aut tanquam interrogatio iustorū,hoc est,lex erit illi tanquam ex qua interrogare &manifestè intelligere liceat quæcunque sunt iusta, aut ex qua iusti interrogant quæ agēda sunt.Alij ad sequentia referunt: iuxta exemplar Complutense ideoque sic vertunt:Vt interrogatio manifesta sit,præpara verbum, & sic audieris,colliga doctrinam,& tunc responde. Ne enim quia dixit legem fore fidelem ei qui credit, & fidelis est ei, aliquis hac fiducia temerè prosiliat ad respondendum de quibuslibet interrogatis monet vt qui planè & intelligenter volunt respondere, & quod quæritur manifestum facere, præmeditentur prius quod dicant, & sibi comparent eruditionem, dicántque prius antequam doceant aut quod docere volunt, composita & accurata oratione ordinent. Dupliciter enim intelligi potest quod dicitur,colliga doctrinam:aut vt significetur eruditionem studio comparandam, aut vt significetur orationem habendam, bene ordinandam esse & disponendam. Est enim in plerisque ea negligentia, vt responsuri ad id quod rogatur non cogitent satis quid & quomodo dicendum sit,quorum perturbata confusáque oratio facit, vt nihil perspicuè dicant, nec intelligantur. Nostræ ergo lectionis hic est sensus:Qui quod quæritur ab eo vult manifestè & clarè explicare, & cuius officium est interrogata manifestare, is priusquam respondeat, parabit verbum & sermonem, præmeditando scilicet & studendo circa illud quod dicendum est,& ordinatè illud disponendo, & sic ab aliis rogatus ad respondendum cum gratia & fructu audietur ab eis. Idem in animo suo conseruabit doctrinam,conferendo multa inter se,& tunc respondebit. Hic sensus originalibus satis consentit. Potest tamen in nostra lectione quod dicitur deprecatus exaudietur: intelligi deprecando Deum pro sapientia& apta responsione,vt sit sensus:Deprecatus Deum pro sapientia exaudietur ab eo, & quod dicitur conseruabit disciplinam,accipi potest vt significet doctorem quæ docturus est conseruare debere digna operatione,vt tria hic exprimantur quæ doctori sunt necessaria vt cum fructu doceat,studium,oratio & operatio.

5 *Præcordia fatui, quasi rota carri & quasi axis versatilis cogitatus illius.*

OPPONITVR quod hic de fatuo dicitur, ei quod prius dictum est de constantia sapientis semper credentis legi Dei: eiq; fideliter adhærentis. Aut ei qđ mox dictū est,ei qui rectè respōsurus est parādū esse verbū,& illud bene ordinandū,significatúrque apta similitudine quanta sit inconstantia in cogitationibus fatui:qui in re nulla fixam habet cogitationem,sed pro data occasione ad varia fertur:qui & ob id ineptus est ad debitè & ordinatè respondēdum de re aliqua quod confusa omnia sint & perplexa quæ ex turbido illius corde prodeunt. Cōparat ergo præcordia fatui,vel,vt est Græcis,σπλάγχνα μωροῦ, viscera fatui,hoc est,intima eius,rotæ carri vel currus, quæ circa axem continuo motu versatur. Comparat item cogitationem illius axi versatili hoc est,tali axi qui simul cum rota cui infixus est vertitur & mouetur, vt distinguatur ab axe fixo, circa quem immotum manentem rota circumagitur: quia sicut illa assiduo motu circumaguntur,idque summa cum celeritate: ita stulti cogitatio varia est,instabilis & vaga,velociter de vno in aliud prolabens.Potest & hoc intelligi hac similitudine significatum, quod quemadmodum rota currus suo motu grauem ædit & ingratum sonitum: ita & intima stulti:dum sermone incōdito proferuntur, ingratum auditoribus ædunt sonum,& velut strident auribus.

6 *Equus emissarius, sic & amicus subsannator, sub omni supersedente innit.*

AMICVS subsannator, est amicus fictus & simulatus: qui cum amicitiam blandis verbis simulat, ridet in animo suo, aliquando etiam verbo & gestibus eum qui adblanditur, vt sunt adulatores & gnathones. Equus emissarius est, qui Latinis elegantius dicitur equus admissarius qui scilicet emittitur ad admissuram & coitum generationis gratia. Græcis enim est, ὕππος εἰς ὀχέαν, equus ad admissuram, scilicet destinatus. Huic ergo comparatur pulchrè fictus amicus: quia sicut talis equus equa conspecta hinnit, nullo habito delectu eius qui illi incidet: ita vt huius hinnitus & lætitia quam ostendit, non fiat in gratiam insidentis, sed propter equam ad quam ex passionis libidinosæ vehementia trahitur: sic etiã fictus amicus, oblata vbiuis spe alicuius commodi consequendi, beneuolentiam & lætitiam ostendit cuiuis: non in gratiam eius cui adblanditur, sed propter amorem commodi, ad quod vehementer rapitur. Sicut ergo superior sententia ostendit inconstantiam fatui in suis cogitationibus: ita hæc inconstantiam ficti amici in verbis & gestibus suis: quibus sicut equus suo hinnitu adblandiri videtur insidenti: ita ipse adblanditur ei cui se fingit amicum. Et bene subiecta est etiam per oppositionem ad id quod mox dictum est de constantia sapientis: qui fidelis est legi Dei, & ordinatè atque compositè respondet ad interrogata. Imo videri potest hæc parabola dicta à Sapiente contra doctores falsos, qui cùm videantur quærere suorum auditorum salutem, & bene illis velle, suum tantum commodum & lucellum spectant, cuius amore quiduis docent, quibuslibet se spe lucri accommodãtes, vt nostra ætas in multis bene declarauit. Certè in tales bene quadrat hæc parabola, sicut & in aduocatos & procuratores: qui sine delectu causarum semper hinniunt, gaudent, & fautores se exhibent, cum spes est consequendæ vtilitatis. Apud Ieremiam 5. etiam fit mentio equorum emissariorum, sed ibi adhibetur in comparationẽ cũ adulteris & libidinosis: qui ad alienas vxores ardore libidinis rapiuntur: hic verò adhibentur ad significandum fictam beneuolentiã eorũ qui suum quærunt commodum, & ob id quibuslibet sine discrimine arrident vbi spes est lucri.

7 *Quare dies diem superat, & iterum lux lucem, & annus annum à sole.*

IN sequentibus Sapiens adductis quibusdam similitudibus ostendere vult hominum distinctionem pendere ex prouidentia diuina, atque in eius ratione perscrutanda non oportere nos esse curiosos, sed in voluntate eius: quæ iniusta esse non potest: nobis esse acquiescendum. Habent autem Græca hunc primum versum longe aliter, sicut & in tota ista quæstione pertractanda, Græca longè sunt breuiora & clariora, cùm in nostra lectione quædam sint addita, quædam aliter versa: vnde sensus scriptoris non purè percipi possit. Sic enim hic est Græcis: Quare dies diem præcellit, & omne lumen diei anni à sole, scilicet est. Hoc est, qui fit vt vnus dies alio excellentior habeatur & sit, cum omne lumen cuiuslibet diei totius anni ab eodem sole proficiscatur? Dies autem excellentes, vocat dies festos in lege à Deo institutos, vt patet ex sequentibus, à quibus similitudine ducta vult ostendere, quòd quemadmodũ ea dierum distinctio, qua quidam festi habentur & sancti, alij profesti & prophani, non est ex diuersa dierũ natura: quæ vna omnibus est, quia omnes suum lumen ab eodem sole sumunt, sed tantum est ex Dei ordinata & iusta institutione, ita similiter quod inter homines vnam habentes originem quidam alios præcellant sanctitate & pietate, est ex Dei voluntate & beneplacito: qui quos vult eligit & euehit: quos vult reprobat & reiicit, atque in cõmuni sorte esse sinit. Nostra lectio intelligitur à commentatoribus de naturali dierum excellentia, qua scilicet quidam dies sunt aliis longiores: quia sequitur, & rursum lux lucem, & annus annum. Et intelligunt vnam lucem aliam superare: quia lux solis præcellit lucẽ lunæ & stellarum, & vna stella differt ab altera in claritate: annum autem superare alium annum, vel quia annus solaris maior sit anno lunari, vel quia vnus annus altero sit fertilior. Verum hæ intelligentiæ parum conueniunt ei rei, ad quam comprobandam similitudo à diebus hic adducitur. Probandum enim est distinctionem hominum non esse ex hominum natura, sed ex electione & reiectione diuina. Ad quod ostendendum non conuenit ea distinctio dierum, lucis & annorum, quæ ex natura prouenit: sed optimè ea dierum distinctio, quæ ex lege introducta est per Dei voluntatem & institutionem. Iam quod additur in nostra lectione, à sole: etiam obscuritatem habet, vnde quidam libri habent, & sol solem, intelligitúrque sol solem superare: quia idem sol seipsum superat, cùm quandoque longiores suo motu facit dies, quandoque breuiores, & diuersis modis influit in hæc inferiora. Sed legendum potius esse, à sole: Græca demonstrant. Et intelligit Rabanus significari, quòd dies diem superat, lux lucem, & annus annum à sole, hoc est, propter ascendentis & descendentis solis cursum. Magis accedetur ad sensum originalem: si, à sole, coniungatur cum dictione, annum, subaudiendo participium, factũ, & sit sensus: cur annus superat annũ à sole factũ, hoc est, cũ ab eodẽ sole annus omnis fiat, cur vnus annus aliũ superat? Sic illud, à sole, etiã potest referri ad partes præcedentes de die & luce, & significetur quæri cur dies diem à sole factũ superet: vt lux lucẽ, hoc est, vnde fit vt cũ omnis dies & lux à sole fiat, vna tamen dies & lux alteri præcellat. Et vt cum originali lectione & sensu nostra lectio conueniat, sicut quod dicitur de die diem superante, intelligi potest de distinctione dierũ secundum legem: ita & quod dicitur de anno annum superante: intelligetur de distinctione annorum secundum legem: quia septimus annus in lege sanctior erat aliis, & similiter Iubileus, annus quinquagesimus. Ita simiter lux lucem secundũ legem superabat: quia inter celebritates quædam aliis erant celebriores & clariores. Sic enim accepta nostra lectio coincidet cum sensu Græcæ lectionis, proposito scriptoris maximè accommodo.

8 *A Domini scientia separati sunt, facto sole, & præceptum custodiente per Dei sapientiam diuiduntur.*

QVÆ nos legimus in hac sententia, post illa verba: A Domini sciẽtia separati sunt: Græcis

ctis non sunt: imò & postrema illa verba, per Dei sapientiam diuiduntur, quædam scripta non habent, sicut nec Rabanus. Et Lyranus testatur ea non esse de textu, nec legenda esse, nec exponenda, ita vt certum satis sit ea ex alia versione aut marginali annotatione in textum postea inserta esse. Respondet ergo, separationem illam & distinctionem illam dierum non esse fortuitam & temerariam, sed esse factam à Dei scientia, vel, ne quidam libri habent conformiter cum Græcis, in Dei scientia, hoc est, per Dei sapiētiā. Et si quidem de naturali dierum distinctione hic locus intelligatur, eiusquod additur, facto sole & præceptū custodiente: sensus erit, quòd distinctio dierum facta est à Deo per hoc quod sol ab eo factus sit, qui præceptum sibi à Deo datum semper custodit. Constitutum enim illi fuit ab initio, vt suo motu diem hominibus adduceret, eumque inæqualem. At si de distinctione dierum hic locus intelligatur quę per legem est introducta, sensus commodus erit, quòd cùm sol à Deo factus sit in initio, & is Dei statutum semper vniformiter custodiat, non à sole huiusmodi dierum distinctio videri potest profecta, sed facta est per Dei sapientiam, sic in lege ob certas causas prudenter ordinantis.

9 *Et immutauit tempora, & dies insestos ipsorum, & in illis dies festos celebrauerunt ad horam.*

GRÆCA tantum habent, Et immutauit tempora & festiuitates, hoc est, varia tempora & festiuitates varias esse disposuit. Sic ergo & nostra lectio accipi debet, vt significetur Deum varia tempora anni constituisse, quia eum in menses distinxit, & quatuor pręcipuas partes, Ver, Æstatem, Autumnum, & Hyemem. Atque in his temporibus varios dies festos disposuit, quos in illis temporibus Israëlitę celebrauerunt ad certam horam illis præscriptam.

10 *Ex ipsis exaltauit & magnificauit Deus, & ex ipsis posuit in numerum dierum.*

PRO magnificauit, Græcis est ἡγίασε, hoc est, sanctificauit. Loquitur enim de diebus festis quos Deus sanctificasse dicitur, quia ab aliis diebus separatos sacris addixit actionibus. Sensus ergo est: quòd Deus ex ipsis diebus, hoc est, quosdam dierum exaltauit præ aliis, & excellentiores atque sanctiores esse voluit: rursum ex ipsis, hoc est, quosdam illorum voluit esse communes, & in reliquorum dierum numerum computatos, ita vt nihil haberent præcellentiæ. Quorsum autem hęc dicantur, subiungendo ostendit.

11 *Et omnes homines de solo & ex terra vnde creatus est Adam.*
12 *In multitudine disciplinæ Dominus separauit eos & immutauit vias illorum.*

OSTENDIT omnino simile esse in hominibus, cum eo quod dixit esse in diebus singulis, quæ de diebus dicta sunt, adaptans quod in hominibus correspondet, significare volens quòd quemadmodum omnes dies ab vno eodemque sole originem habent: ita etiam omnes homines ab eadem terra & eodem protoplasto à terra creato suam habent originem, ita vt origine non differant. Sed sicut Dei sapienti dispositione factū est, vt inter dies natura & origine pares, quidam aliis essent excellentiores: ita etiam per multitudinem disciplinæ, hoc est, scientiæ & sapientiæ suæ (Græcis enim est ἐπιςήμης, hoc est, scientiæ) Deus distinctionem fecit inter homines, & immutauit vias eorum, hoc est, fecit vt diuersa essent studia eorum: & quidam quidem virtutem sequerētur, alij in corruptione relicti Deo ipsos derelinquente vitiis & erroribus inuoluerentur. Id declarat magis in sequentibus.

13 *Ex ipsis benedixit & exaltauit, & ex ipsis sanctificauit & ad se applicauit.*
14 *Et ex ipsis maledixit & humiliauit, & conuertit illos à separatione ipsorum.*

SICVT inquit, quosdam dies extulit & sanctificauit, quosdam communes esse voluit & prophanos: ita etiam quosdam hominum singulariter elegit, beneficiisque suis peculiaribus & donis affecit, eosque ab aliis separando sanctificauit sibi, & sibi familiariter coniunxit, quosdam reiecit & execratus est, atque viles habuit. Nam & à principio mundi quosdam ad gloriam prædestinauit, quosdam reprobauit, & mox à peccato Adæ distinctionem aliquam fecit inter homines, semen Seth eligens, semen verò Cain reiiciens: vnde ex Seth nati, dicūtur filij Dei: ex Cain nati, dicuntur filij hominum. Et post diluuiū rursum distinctionem fecit, semini Sem benedicens, semi vero Cham maledicens: & in confusione Babylonica seruans in progenie Heber primordialem linguam, aliis per linguarum varietatem dispersis & separatis ab inuicem. Et tandem Abraham ex omnibus gentibus elegit, & in eius filiis semen Iacob peculiariter sibi in suum populum delegit, reliquis gentibus reiectis, & sub maledicto relictis. Atque ad hæc peculiariter videtur Sapiens respexisse, dum quosdam dicit Deum benedixisse, quosdam maledixisse: vt quæ dicuntur primo versu, pertineant ad Israëlitas omnes, quanquam quod dicitur in secunda parte ex ipsis sanctificauit, &c. quidam non malè referant ad Leuitas, quos Deus in populo Israëlitico sibi sanctificauit, & applicauit ad se, vt sibi peculiariter pro toto populo seruirent. Quod autem nos habemus, & conuertit illos à separatione ipsorum, Græcè est, καὶ ἀνέτρεψεν αὐτοὺς ἀπὸ στάσεων αὐτῶν, quod sic ferè vertitur, & subuertit illos à stationibus ipsorum, hoc est, ab omnibus & statu ipsorum. Nam dictio στάσις, stationem, statum, & ordinem significat. Itaque significatur Deum, eos quos reiicere voluit à statu suo dimouisse, potentes deponendo de sede, vt patuit in Cananæis. Eadem tamen dictio etiam significat seditionem atque ad eam significationem videtur respexisse noster interpres vertendo, à separatione eorum. Potest autem nostra lectio, quæ in hac parte obscura est, conuenienter sic accipi, vt significetur Deus post separationem illorum, vel propter separationem illorum cōuertisse illos à se, hoc est, permisisse vt se relicto alios deos sequerentur. Sic enim respondet ei parti qua prius dicitur quosdam applicuisse ad se. Sunt quædā scripta quæ habent, Conuertit illos ad separationem ipsorum, & haberet ea lectio sensum commodiorem, verum aliam lectionem præferendam esse Græca demonstrant, vt patuit. Cauendum autem hic est, ne cum Sapiens hic dicit Deum quosdam hominum maledixisse & humiliasse, putetur significasse homines quosdam ex sua creatione à Deo maledictos, ipsosque à principio sub maledictione creatos, cùm prius dixerit in genere de homine, quòd creauerit

Deus

Deus illum rectū. Sed insinuat distinctionem hominum quę post peccatū facta est, post quod Deus sua misericordia ex communi massa humani generis quosdam elegit & ab aliis separauit vocando eos iustificando & glorificando: quosdam iusto iudicio in communi perditionis massa reliquit, gratiamque suam illis non apposuit, vnde factum est vt in grauiores errores & peccata magis magisque semper prolaberentur. Ideoque ad huiusmodi distinctionem significandam bene assumpsit legalem distinctionem dierum, qui cum prius omnes inter se essent eiusdem conditionis, vt nullus altero esset celebrior & sanctior, ita per legis constitutionem sunt distincti, vt quidam inciperent esse sanctiores & celebriores, reliquis in pristino suo statu & qualitate relictis.

15 *Quasi lutum in manu figuli plasmare illud, & disponere omnes vias eius secundum dispositionem eius.*
16 *Sic homo in manu illius qui se fecit, & reddet illi secundum iudicium suum.*

ALIAM iam adhibet similitudinem Sapiēs ad ostendendum idem quod prius, nempe Deum pro sua sapientia & voluntate quosdam eligere, & alios reprobare, nec ob id illum reprehendi posse quasi iniquum. Est autem hæc similitudo desumpta ex Isaiæ ca. 45. & Iere. ca. 18. ex quibus locis etiam Paulus Rom. ca. 9. similitudinem assumpsit ad ostendendum idem quod hic agitur irreprehensibilem scilicet esse eam hominum distinctionem, qua quosdam Deus elegit & diligit, quosdam indurat & abiicit, eiusque distinctionis causam esse Dei voluntatem, quæ iniusta esse non potest. Sicut, inquit, lutum est in manu figuli ad fingēdum illud & disponendum omnesque figuli actiones & studia, quæ ipse varia sectatur in fingendo luto, dum ex vno eodemque luto effingit vnum vas ad honestum vsum, alterum ad inhonestum, pendent ex dispositione eius & beneplacito, ita vt eius diuersitatis nulla ratio alia quæratur: ita homo est in manu eius qui ipsum ex luto terræ fecit, & dabit vnicuique secundum quod apud se iudicat esse dandum & faciēdum. Verbum enim, reddet, videtur hic accipiendum pro suo simplici, dabit, quia nō agitur hic de his quæ dantur pro hominum merito, sed de his quæ tantum pendēt ex beneplacito Dei, electione scilicet quorundam, & aliorum reprobatione. Dicitur ergo, quòd dabit vnicuique secundum iudicium suum quia iusto, etsi occulto, Dei iudicio fit, vt vni detur bona mens & voluntas, alteri non detur.

17 *Contra malum bonum est, & contra mortem vita: sic & contra virum iustum peccator.*
18 *Et sic intuere in omnia opera altissimi, duo & duo, & vnum contra vnum.*

PRIMVM hic notandum, insigne in posteriori sententia irrepsisse vitio scriptorum mendum, quod in omnibus penè codicibus obtinuit, & sensum genuinum tollit. Non enim legendum est, duo contra duo, sed sine, cōtra, duo duo, quomodo Græca habent, vel, vt Rabanus legit duo & duo, quomodo & quædam scripta habebant, licet pauciora. Ex tribus manuscriptis Bibliis, quæ exhibuit Abbas Tongerlēsis, vnum habuit, duo duo: vnum, duo & duo, D. August. li. 11. de Ciuit. Dei. cap. 18. vbi totum hunc locum citat, legit, bina & bina. Vt certum sit mendosè apud nos legi, duo contra duo. Non enim Sapiens significare voluit vbique in operibus Dei inueniri duo contra duo, sed vbique inueniri diuersa paria, inter quæ vnum sit alteri contrarium. Itaque his iam sententiis vult indicare non esse singulare in hominibus vt in eis inueniatur distinctio bonorum & malorum. Huiusmodi enim distinctionem & rerum contrarietatem vbique inueniri, eamque facere ad ornatum vniuersi, & decorem operum Dei vt cōtraria iuxta se posita sese magis prodant & ostentent. Ad hæc enim significanda ista hic dici ostendit satis D. August. loco prædicto, sic scribens. Neque enim Deus vllum non dico angelorum, sed vel hominum creasset quē malum futurum esse præsciisset, nisi pariter nosset quibus eos bonorum vsibus commodaret, atque ita ordinem sæculorum tanquam pulcherrimum carmen etiam ex quibusdam antithetis honestaret. Et post quædam: Sicut ergo ista contraria contrariis opposita, sermonibus pulchritudinem reddunt, ita quadam non verborum, sed rerum eloquentia contrariorum oppositione, sæculi pulchritudo componitur. Apertissimè hoc positum est in lib. Ecclesiastici hoc verbo: Contra malum bonum est: & contra mortem vita: sic cōtra pium peccator. Et sic intuere in omnia opera altissimi, bina & bina, vnum contra vnum. Hæc ille. Cùm ergo prius Sapiens à Dei beneplacito pendere dixerit hominum distinctionem, hic iam insinuat eius voluntas diuinæ congruentem aliquam causam, quemadmodum & Paulus disputans similiter de electione & reprobatione quorundam similem insinuat rationem, cum dicit: Quod si Deus volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam sustinuit in multa patientia vasa iræ apta in interitum, vt ostenderet diuitias gloriæ suę in vasa misericordiæ quæ præparauit in gloriam. Significatur ergo fuisse conueniens vt inter homines ea esset distinctio, vt contra iustum esset peccator, vt sicut in omnibus aliis rebus inuenitur contrarietas quæ ad decorum facit vniuersitatis: ita etiam in hominibus, vt in iustis scilicet reluceret insigniter Dei bonitas & misericordia, in malis vero Dei seueritas & iustitia.

19 *Et ego nouissimus euigilaui, & quasi qui colligit acinos post vindemiatores.*
20 *In benedictione Dei & ipse speraui, & quasi qui vindemiat, repleui torcular.*

DIXIT superius Deum quosdam hominum benedixisse & extulisse, notans Israëlitas, & in eis peculiariter patriarchas & prophetas, post hos ergo iam dicit etiam se benedictionem Dei assecutum, per quam post prophetas colligit in hoc libro vtiles sententias plerasque, ad aquarum lectionem vt excitaret, has interponit sententias, quibus lectori suum commendat studium & laborem, significans se post prophetas, cùm iam aliquandiu nemo scripsisset, tandem velut somno depulso excitatum esse ad scribēdū, & se quædā ab aliis relicta collegisse, atque in cōmune contulisse: quemadmodum qui acinos colligit post vindemiatores: se humiliter comparans collectori acinorum, prophetas vero vindemiatoribus, qui primi & plenis cordibus vuas in torcular comportant. Quod autem fecit, significat se non præsumptuosè fecisse, sed ex spe benedictionis diuinæ: qua factum est, vt nō solum instar collectoris acinorū paucas vuas ī torcular detulerit,

sed

ſed etiam inſtar vindemiatoris impleuerit torcular, hoc eſt, varias, multiplices, & omnis generis ſententias conſcripſerit prolixè, vnde vinum ſalutaris ſapientiæ mentem inebrians exprimi abundè & auriri poſſit. Vnde & repetit rurſum eam ſententiam quam ſuperius poſuit.

Sap.c.24.

21 Reſpice quoniam non mihi ſoli laboraui, ſed omnibus exquirentibus diſciplinas.

HVIVSMODI enim ſententias adhortatorias ſæpius & hic, & Salomon in Prouerbiis interponit, vt ſæpius auditor excitetur, & attentior reddatur. Itaque etiam adhuc addit.

22 Audite me magnati & omnes populi, rectores eccleſiæ auribus percipite.

GRÆCIS non eſt pars, & omnes populi, ita vt tantum ſit ſermo ad magnates & rectores alicuius eccleſiæ, hoc eſt, congregationis vel reipublicæ, vnde quidam declarat in commentariis ſuis ſe legiſſe, magnati, vel magnates omnes populi, vt, populi, ſit genitiui caſus. Cæterum magnates vel ſolum vel potiſſimum admonet, quem admodum & Sapiens. Sap.6. Reges & multitudinis rectores ad audiendum commonet, quòd ad illos in primis pertineat rerum agendarum cognitio, quam & ipſi primi factis exhibere debent & alios etiam verbis & legibus conſtitutis docere. Sic enim hæc admonitio interpoſita eſt, vt & ad præcedentia pertineat & ad ſequētia, in quib. ſubiicit mox præcepta quædam domeſtica, filios, propinquos & ſeruos concernentia.

23 Filio & mulieri, fratri & amico non des poteſtatem ſuper te in vita tua, & non dederis alij poſſeſſionem tuam ne fortè pœniteat te, & depreceris pro illis.

PRO mulieri, magis conueniſſet hic verti, vxori, qu ia γυναικὶ vtrumque ſignificat. Eſt autem hæc ſententia ſatis aperta, in qua Sapiens admonet patrem familias, vt in ſuis bonis ac fortunis dominium retineat quoad viuet, nec ius ſuum ante mortem in alios transferat, ſua bona à ſe alienando: contra quam quidam faciunt, qui in gratiam vel filiorum vel amicorum, dum eos admodum diligunt, ſua illis ante mortem tradunt bona & poſſeſſiones, illis per hoc poteſtatem ſuper ſe dantes, cùm ab eis pendere cogantur, & deprecari nonnunquam pro illis bonis conſequendis quæ prius pleno iure poſſederant. Poteſt autem quod in prima parte dicitur, ne des poteſtatem ſuper te generaliter accipi, vt ſignificetur ne pater familias ſinat quouis modo illos dominari ſibi, quos oportet ſibi ſubditos habere aut tanquam æquales, vt ſecunda parte explicetur vna ſpecies dandi aliis poteſtatem ſupra ſe, cum dicitur, nec dederis alij poſſeſſionem tuam. Aut poteſt quod prima parte dicitur accipi, vt idem ſit cum ſequenti parte, & per eam exponatur, vt tantum hic prohibeatur bonorum vita durante tranſlatio, quod & in ſequentibus inculcatur.

24 Dum adhuc ſuperes & adſpiras, non immutabit te omnis caro.
25 Melius eſt enim vt filij tui te rogent, quam te reſpicere in manus filiorum tuorum.

EXPONIT clarius quod prius dixit, ſubiiciens: Dum adhuc ſuperes & adſpiras, hoc eſt, quandiu viuis, & flatus vitæ eſt in te, non immutabit te omnis caro, hoc eſt, non ſines vt quiſquã quãtumuis tibi amicus & carus te dimoueat à propoſito ſeruandi tua tempore vitę tuæ. Et ſubiicit rationem claram & efficacem, poſtquam adiicit generalem monitionem.

26 In omnibus operibus tuis præcellens eſto, ne dederis maculam in gloriam tuam.

PRO præcellens, Græcis eſt, ὑπεράγων, hoc eſt, excellens & ſuperans, & pro, in gloriam tuam, eſt, ἐν τῇ δόξῃ σου, in gloria tua, quomodo etiam quædam noſtra ſcripta habent. Itaque ſenſus eſt, tene principatum in omnibus operibus & rebus tuis, nec ſinas vt in rebus quæ tuo labore peperiſti, aliquis ſupra te ius habeat, ne aliqua labe aſpergas gloriam tuam, quia inſipientiæ argueris, ſi alios tibi tuiſque rebus dominari permiſeris, quaſi non poſſis ipſe tua bene adminiſtrare & curare. Nam, vt habet Cicero de Senectute, patribus malè rē gerētib. aut deſipientibus, ſolet bonis interdici. Poteſt etiam intelligi ſignificari vt quis in omnibus quæ agere debet præcipuum ſe præſtet, nec aliis potiſſimum committat quę gerenda ſunt, aut alieno omnia gerat arbitrio, aut vt in agendis agilem & alacrem ſe præbeat, & non torpidum nec tepidum. Sed prior ſenſus propoſito magis conuenit.

27 In die conſummationis dierum vitæ tuæ, & in tempore exitus tui diſtribue hæreditatem tuam.

DIXIT quando non eſt alienanda hæreditas, nunc dicit quando alienanda, & quomodo. Inſtante enim morte tunc eſt opportuna hæreditatis ad alios tranſlatio, idque faciendum eſt per legitimam diſtributionem, qua cuique ſua portio attribuatur, ad lites cauendas, aut per teſtamentariam diſpoſitionem, qua amicis & pauperibus prouideatur. Cæterum locus iſte totus non eſt contrarius Euangelio, conſulenti vt quis omnibus diuenditis & in pauperes diſtributis ſequatur nudum Chriſtum. Sapiens enim hoc loco tantum communia prudentię præcepta tradit, docens quid communi hominum vitæ conueniat, non autem concludens perfectionem Dei nomine ſuſceptam, quæ illo tempore necdum proponebatur vulgo.

28 Cibaria & virga & onus aſino, panis & diſciplina & opus ſeruo.

DIXERAT quomodo paterfamilias ſe gerere debeat erga filios: vxores, & amicos: nūc docet quomodo ſe habeat erga ſeruos, indicans quæ ſeueritas in eos ſit adhibenda, & quæ humanitas. Primum ergo indicat eos regendos inſtar aſinorum, proinde cum his illos comparat, tria aſino tribuens, & ſimiliter tria ſeruo. Pro dictione, cibaria, Gręcis eſt, χορτάσματα, quod non quæuis cibaria ſignificat, ſed pabula fœni, à χόρτος, fœnū. Pro fœnatione ergo quæ aſino debetur, tribuitur ſeruo panis, hoc eſt, cibus neceſſarius & non delicatus. Pro virga quæ aſino debetur, tribuitur ſeruo diſciplina, hoc eſt, caſtigatio & correptio. Pro onere quo grauantur aſini, tribuitur ſeruo opus, quo premendus eſt, & in officio continendus. Senſus ergo eſt: Sicut fœnatio & virga & onus conuenit aſino: ſic panis & diſciplina & opus ſeruo. & Ariſt. ſcribit ſeruis deberi ἔργα, κόλασιν, καὶ τροφήν.

29 Operatur in diſciplina, & quærit requieſcere: laxa manus illi, & quærit libertatem.

Pro

PRo operatur, constanter Græca habent ἐργάσαι, hoc est, operare, sed in his quæ sequuntur. quidam codices habent, vt noster legit, ἐν παιδείᾳ, καὶ ζητήσει, hoc est, in disciplina, & quæret: alij habent, ἐν παιδί, καὶ εὑρήσεις, vt sit sensus: operare in seruo, & inuenies requiem. Iuxta quam lectionem pulchra est partium oppositio, qua significatur Dominum quietem sibi inuenturum, si seruo opus imposuerit, & per illum operatus fuerit: contra, si ei otium permiserit, illum non fore contentum eo beneficio, sed quæsiturum vlterius libertatem, & per otium cogitaturum quomodo se vindicet in libertatem, & proinde Domino allaturum molestias, & inquietudinem. Nostra lectio conditionem seruorum describit, videlicet quòd per disciplinam & castigationem adigantur ad opera, quærunt requiescere ab operibus conquerentes se nimium grauari, si otium eis permittatur, quærunt vlterius etiam libertatem, non contenti petita relaxatione. Significatur ergo non tam attendendum ad eorum petitiones, quàm id quòd pro eorum conditione eis conuenit imponere. Potest & sic intelligi: Seruus quamdiu disciplinæ subditur, & sub virga tenetur, agit quæ ei iniunguntur, & nihil aliud cogitat quàm vt post labores requiescat, nihil cogitans de rebellione. Si verò ei manus laxaueris ab opere, cogitabit per otium omnino euadere iugum seruitutis.

30 *Iugum & lorum curuant collum durum, & seruum inclinant operationes assiduæ: seruo maleuolo tortura & compedes.*

GRÆCIS non est illa pars, & seruum inclinant operationes assiduæ. Itaque sensus illis est: Sicut iugum & lorum impositum duro collo iumentorum curuant illum, & subiiciunt hominis voluntati: ita tormenta & compedes conueniunt seruo maleuolo, vt per ea subigatur, dum quietem quærit, & libertatem molitur vendicare. Nostra lectio indicat, quòd quemadmodum iumentorum dura colla subiugantur iugo & loro: ita serui duritiam in primis frangunt assidua opera: deinde si hæc non satis eum frangunt, aut si hæc detractet subire, conuenit vt etiam tormentis & compedibus frangatur. Quod in sequentibus clarè prosequitur.

31 *Mitte illum in operationem, ne vacet: multam enim malitiam docuit otiositas.*

32 *In opera constitue illum, sic enim condecet illum: quòd si non obaudierit, curua eum compedibus.*

DVAS affert causas ob quas seruo sint opera imponenda, videlicet tum quòd conueniant officio & conditioni eius, tum quòd otium multorum malorum sit causa & mater. Ob quas causas etiam omnes homines, qui quamdiu sunt in hac vita, se seruos Dei reputare debent, laboribus & bonis occupationibus se subiicere oportet imò quæ hic contra seruos tardos & rebelles dicuntur, accommodanda etiam sunt contra carnem propriam, quæ vt spiritui, prout debet, melius seruiat, nec ei reluctetur nimium cohibenda est laboribus, disciplina pœnitentię, & abstinẽtia.

33 *Et non amplifices super omnem carnem, verum sine iudicio nihil facias graue.*

SENTENTIAM hanc sic esse distinguendam non autem, vt communiter fit, priorẽ partem superioribus iugendam, satis patet ex Gręcis, quæ habent: καὶ μὴ περισσεύσῃς πάσῃ σαρκὶ, hoc est, non sis nimius omni carni. Sensus ergo est: Quanquam dixi seruum operibus & tormentis frangendum, videndum tamen ne in cuiusque carnem nimius sis, & modum excedas, sed vbique discretionem adhibeas, ne herili potestate abutaris, nec quicquam graue in seruis committas sine iusto rationis iudicio, ita vt nec nimiis eos graues operibus, nec tormenta quæ merentur modum excedant; ideoque carnis meminit, vt moneat attendere carnis fragilitatem & naturæ cõsortium, quanquam etiam ad bestias referri potest quod dicit, super omnem carnem, quia & à iumentis abesse debet crudelitas.

34 *Si est tibi seruus, sit tibi quasi anima tua, quasi fratrem sic eum tracta, quoniam in sanguine animæ comparasti eum.*

MVLTI legunt, si est tibi seruus fidelis, intelligentes iam docere quid agendum sit cum seruo fideli, postquam dictum est quomodo tractandus sit seruus maleuolus. Verum adiectiuum, fidelis sicut non est Græcis, ita nec impressa quædam Biblia iã habent: quædam scripta cum Rabano habent, seruus bonus, quædam verò, sicut supra cap. 7. seruus sensatus: ita vt hæc varietas satis demonstret interpretem tantum vertisse, Si est tibi seruus. Non enim iam agitur de aliis seruis quam de quibus iam dictum est, sed prosequitur Sapiens quod dixit nihil graue agendum in seruis sine iudicio, & postquam ostendit quali seueritate, cùm opus est, agendum sit cum seruis, mitigando consultam seueritatem, ostendit etiam quæ moderatio & cura illis sit impendenda. Sit, inquit, tibi quasi anima tua, vel vt quædam habent Græca, sit tibi vt tu, hoc est, curam eius habe sicut tuiipsius, tracta eum non tanquam beluam, aut tanquam alienum, sed tanquam fratrem, agnoscens scilicet illum eiusdem tecum naturæ consortem, ac communem in cœlis habere partem, item agnoscens eum in vnam tecum familiam ascitum, cuius ope egeas, & à quo iuuari possis non minus quàm à fratre tuo. Quod autem sequitur. Quoniã in sanguine animæ comparasti eũ, cùm obscurũ satis sit, & variis modis exponatur, dupliciter potissimũ accipi potest. Altero modo, vt sit sensus: Cõparasti eum tibi non tanquã belluã, sed tãquã sanguinẽ animę tuę, hoc est, tãquã tibi consanguineũ, eiusdẽq; tecũ naturę sanguinis consortem. Altero modo, vt sensus: Comparasti eũ tibi, vt esset tibi loco sanguinis in quo vita continetur, hoc est, tanquam eum qui vitam tuam tueretur suo labore & defensione. Græca enim, præterquàm quòd primo loco habent, quoniam in sanguine comparasti eum, secundo loco habent, quoniam veluti esset anima tua, indigebis eo.

35 *Si læseris eum iniustè, in fugam conuertetur: & si extollens discesserit, quam quæras, & in qua via quæras illum, nescis.*

GRÆCIS breuius est, Si afflixeris eum iniustè, & leuans (scilicet se) aufugerit, in qua via quæres illum? Alteram subiungit rationem, quæ ad moderationem seruo adhibendam inducit, nempe ad vitandum molestias, irrisiones & damna, in quæ facilè incidit qui iniurius est, & crudelis est in seruos suos, dũ illi per tęsi iniurię sibi illatę, fuga sibi ita cautè cõsulũt, vt

qua

qua via quæri debeant ignoretur, nec sit qui de eorũ fuga rogari possit, aut qui rogatus fugientem seruum, sed iniquè tractatum, demóstare velit. Pro extollens discesserit, Græcis est, ἀπάρας ἀποδράσῃ, hoc est, tollens se vel discedens aufugerit. Et quędam scripta non habent, extollens, sed tollens, vt subaudiatur, se, non autem bona & facultates. Primo loco verbum, quæras, positum videtur pro, interroges: secundo loco pro, inquiras.

CAPVT XXXIIII.

1 *Vana spes & mendacium viro insensato, & somnia extollũt imprudentes.*

PRINCIPIO huius capitis Sapiés insectatur vanitatem eorum, qui rebus inanibus & falsis, vt somniis, & aliarum significationum diuinationibus, nimis fidunt, docens non his attendere rebus, sed potius legi Dei, & prudentiam hominum doctrinæ, cui solida inest veritas. Pro, vana spes & mendaciũ, est Græcis, κεναὶ ἐλπίδες καὶ ψευδεῖς, hoc est, vanæ spes & mendaces, scilicet sunt. Pro, extollunt, est, Græcis ἀναπτεροῦσιν, hoc est, alatos faciunt vel volare faciunt: quo significatur quod somnia imprudentes erigunt in vanas cogitationes atque spes, eosque sublimes efferunt Proinde benè vertit interpres extollunt, & est sensus: Viro imprudenti est vana spes atque mendacium, hoc est, vir insipiens habet spem vanam atque mendacium, hoc est, talem spem quæ illi imponet, eumque fallet, atque frustrabitur. Nititur enim vanis & caducis huius mundi bonis, fœlicitatem sibi in illis promittens, deinde & credit atque confidit vanis rerum quarundam significationibus, quia etiam somnia, quæ sunt res vanissimæ, efferunt eos, faciuntque vt de seipsis magna concipiant, sibique multa promittant. Nam ob ea aut se prudentes sanctosque iudicant, qui digni sint reuelationibus diuinis, aut ex eis sibi fœlices euentus aliquos promitrunt. Quàm autem hoc vanum sit, sequens explicat parabola.

2 *Quasi qui apprehendit vmbram, & persequitur ventum: sic & qui attendit ad visa mendacia.*

PRo visa mendacia, est quemadmodum versu præcedenti, ἐνυπνίοις, hoc est, in somniis, qui noster vocat benè, visa mendacia, quia sunt figmenta apparentia in visione imaginaria. Hæc vt benè vmbræ & vẽto comparantur ob earum inanitatem, ita qui his attendit, ita vt ea magnifaciat & in eis spem suam collocet, rectè comparatur ei qui tentat & conatur manu comprehendere vmbram, aut persequitur ventum, vt eũ apprehendat & cócludat: quia sicut iste res vanas sectatur quæ que sectantem fugiunt & fallunt: & ob id stultè in eis rebus operam suam impendit, ridiculumque se facit: ita & qui attẽdit in somniis, sectatur quod vanissimũ est, & vnde fallecur cũ omniũ irrisione.

3 *Hoc secũdũ hoc visio somniorum, ante faciem hominis similitudo.*

HIc versus corruptè admodum à plerisque, & distinguitur, & legitur. Nam sic ferè legitur. Secundum hoc (vel secundum hæc) visio somniorum, ante faciem hominis similitudo alterius hominis. Et prior pars ferè iungitur pręcedentibus, & à sequenti separatur. At legendum esse, hoc secundum hoc, patet ex Græcis, quæ habent, τοῦτο κατὰ τοῦτο, hoc secundum vel iuxta hoc: vnde etiam patet hanc partem iungendam cum sequenti quæ eam explicat. Nec addendum est nomen, alterius, quod Græcis non est, & deletum erat in quibusdam scriptis, & additum genuinum sensum tollit, quem Gręca declarant longè alium esse quàm à nostris intelligitur, habent enim ad verbum sic: Hoc iuxta hoc visio somniorum, è regione faciei similitudo faciei. Quo significatur, visionem quæ in somniis apparet esse, veluti cùm hoc iuxta hoc ponitur, hoc est, cùm ante faciẽ hominis ponitur similitudo ipsius in speculo vel in aqua. Pulcherrima ergo similitudine significatur, & quid sit visio somniorũ, & quàm sit res vana cui fidendũ nó sit. Sicut.n. relucens in speculo similitudo hominis, non est substantia aliqua distincta à re cui opponitur, sicut tamẽ pueris & stultis videtur, sed tantum est similitudo eius resultãs ex speciebus in speculo collectis: ita quod in somnis ferè apparet, non est res aliqua solida & extra hominem subsistens, sed similitudo rerum, veluti in speculo homini opposita resultãs ex speciebus hærẽtibus in phantasia, & in ea miro modo collectis. Proinde sicut stultum est & vanum magnificare vultum in speculo relucentem, ita quoque vanum est magnifacere visiones in somnis apparentes, quãdo illę naturali modo & ordine à phantasia inaniter confinguntur. Notandum autem Germanicam æditionem habere, τοῦτο κατὰ τούτου, per genitiuum, hoc est, hoc è regione huius, quod melius respondet ei quod in secunda parte dicitur, κατέναντι προσώπου, è regione faciei. Alij tamẽ legunt sicut noster legit, τοῦτο κατὰ τοῦτο, hoc secundum hoc, & redit eodem si prępositio, secundum, accipiatur pro iuxta.

4 *Ab immundo quid mundabitur? & à mendace quid verum dicetur?*

PRo à mendace, Græcè est, ἀπὸ ψευδοῦς, qui genitiuus etsi possit esse ab adiectiuo, ψευδὴς, quod mendacem significat, sicut noster accepit, potest etiam esse à substantiuo, ψεῦδος, quod mendacium & rem falsam significat. Atque ea significatio huic loco magis conuenit. Ostendit enim superius somnia esse rem falsam & mendacium. Itaque iam docet à talibus nihil quod verum est expectandum esse, quia sicut ab immundo frustra quæritur mundicies: ita à falso frustra veritas expectatur: per comparationem enim hæc sententia est accipienda, & per immundum non tantum homo immundus est accipiendus, sed omnis res immunda, vt sit neutrum, non masculinum. Quem sensum & nostra lectio habebit si ablatiuus, mendace accipiatur etiam in neutro genere, non pro homine mendace, sed pro re mentiente & fallente, quæ nihil verum dicere, hoc est, significare potest. Sensus ergo erit: Sicut à re immunda nihil mundari potest, sed potius conspurcari: ita à re falsa nihil veri significari potest, sed potius ab ea re non nisi deceptio expectanda est. Quod si nomine immundi & mendacis hic significetur persona immunda & mendax, accipienda est hæc sententia tanquam dicta contra eos qui dæmones, augures somniorum coniectores, & quoscunque diuinatores consulunt, veritatem ab eis discere cupiẽtes, cùm ab eis q̃ professione sua sectãtur vana, veritas non

non sit quærēda. Non quod diabolus mendax, & eius sequaces homines mendaces nunquam dicant quæ vera sunt, sed quòd omnia eorum dicta suspecta esse debeant, dum secundum falsam eorum artem quid proferunt, quia diabolus etiam dum vera dicit, fallere studet. hoc enim agit vt mendaciis suis fidem faciat. Iam quod dicitur, Ab immundo quid mundabitur, non arguit ab immundis sacerdotibus per sacramenta munditiem animæ percipi non posse. Ea enim non percipitur ab illis tanquam eius authoribus, sed à Deo per illorum ministerium. Hic verò aliud non significatur, quàm quod ab immundo expectari possit mundicies ita vt ab illo originem accipiat. At prior intelligentia vt est simplicior, ita etiam sequentibus magis conuenit.

5 *Diuinatio erroris, & auguria mendacia & somnia malefacientium vanitas est: & sicut parturientis, cor tuum phantasias patitur.*

TRIA iam dicit æquè vana esse, in quibus stultè homines confidere solent, scilicet diuinatio erroris, hoc est, erronea, quando scilicet petuntur à dæmonibus oracula & responsa de absconditis & futuris rebus: Auguria mendacia hoc est, fallacia & deceptoria, cùm ex auium garritu & volatu futurorum euentuum quæritur cognitio. Et somnia malefacientium, hoc est, hominum peccatorum & impiorum, qui Deum deserentes vanis somniis addicti sunt. Quod sequitur, Et sicut parturientis, &c. quod præcedentibus iungendum esse Græca docent, significat per illa iam dicta fieri vt quisquis illis attendit, graues, molestas & stultas patiatur in animo suo phantasias, sicut cor parturientis mulieris cum magno dolore patitur animi deliria, per quæ stulta multa loquitur, & extra se rapitur. Itaque hac parte valde exaggerat vanitatem accedentium illis vanis, vt qui ex vanis illis rebus & leuissimis tam graue sibi onus assumant, quod instar parturientis eos grauet, cruciet & alienet. Quod autem dicitur in secunda persona, cor tuum, sub secunda persona alloquitur vnumquemque illis attendentem. Quod hic dicitur de his qui intendunt illis tribus vanis rebus, locum etiam habet in omnibus qui errores sectantur, hæreticis maximè: qui dum erroribus intendunt, per illos in magnam capitis inducuntur vertiginem, animique graues patiuntur cruciatus & conscientiæ tormina, ita vt tristes & cogitabundi incedūt, quemadmodum experiētia docet: Dominus enim miscuit in medio eorum spiritum vertiginis, vt dicit propheta Isa. c. 19. Ceterum similitudo quę de parturiente hic adhibetur, potest accipi vt tātum ad insomnia pertineat, de quibus solis etiam mox subiūgitur. Itaque similitudo in eo sita erit, quòd quemadmodum parturiens onere grauatur & fructus & phantasmatum: ita qui in somniis occupatur, concepto onere phantasmatum grauatur & angitur intra se, atque instar parturientis rem conceptam velle videtur ædere & eniti, cum alio qui res qua grauatur sit leuissima & vanissima. Propter insomnia enim istud de parturiente hic adductum esse videtur ex sequenti sententia.

6 *Nisi ab altissimo fuerit emissa visitatio, ne dederis in illis cor tuum*
7 *Multos enim errare fecerunt somnia, & exciderunt sperantes in illis*

MONET vt, quandoquidem vana, vt in plurimum sunt insomnia, eis cor non accommodatur, ita scilicet vt eā magnifaciamus, & de eorum significatione soliciti simus, & ob ea vel tristes simus metu malorum, vel læti simus spe fœlicitatis. Excipit autem ea insomnia, quæ Deo visitante hominem, immissa fuerint, & per quæ Deus singularem emittit homini visitationem, in quibus semper apparent peculiares quædam notæ veritatis authoritatisque diuinæ, vt dubitare vix liceat quin à Deo profectæ fuerint. Quo ex genere sunt somnia quædam sanctorum hominum, aut etiam principum quorundam, in sacris literis commemorata, euentuque rerum maximarum comprobata. De varietate somniorum & quomodo dignoscantur quæ Deo immittente fiunt prolixius tractat diuus Greg. lib. 4. Dialogorum c. 48. & 49. vbi & citat hunc locum. Multos errare fecerunt somnia, & per exemplum declarat de quodam sibi noto, qui cùm somnia vehementer attenderet, ei per somnium longa vitæ huius spatia promissa sunt: cumque ob id multas pecunias collegisset, repentè defunctus est omnibus hic bonis relictis. Hinc & Dominus vetat apud Moysen: Nō augurabimini, nec obseruabitis somnia, coniungens ibi duo illa quæ & hic coniungū tur, eaque coniunctione insinuans, vt annotauit diuus Gregorius, quàm detestāda sit somniorum obseruatio, quæ auguriis coniungitur. In somniis enim & est naturalis vanitas, & accedit diabolica sæpè illusio, maximè in eis qui obseruationi somniorum sunt addicti. Leuit. 17.

8 *Sine mendacio consummabitur verbum legis, & sapientia in ore fidelis complanabitur.*

DIXIT quibus non sit attendendum pro veritate cognoscenda, nunc contra docet quibus sit attendendum, nempe legi diuinæ, & sapientum doctrinæ, quemadmodum & Isaias propheta Iudæos à diuinationibus reuocat ad testimonium legis: Cùm, inquit, dixerint ad vos: Quærite à Pythonibus & à diuinis qui strident in incantionibus suis; Nunquid non populus à Deo suo requirit: Pro viuis ad mortuos? Ad legem magis & ad testimonium? Habent autem Græca hanc sententiam ad verbum sic: Sine mendacio perficietur lex, & sapientia ori fideli consummatio vel perfectio, scilicet est. Pro, lex, nos legimus, verbum legis. Et sunt scripta quæ tantum habent, verbum, vt pro νόμος, interpres videatur legisse λόγος, nō satis constare videtur num legendum sit in secunda parte, complantabitur, quomodo Rabanus legit, & duo scripta habebant: an complanabitur, quomodo plures libri habent, cùm vtrumque commodum sensum habere possit, quanquam posterior lectio vt est receptior, ita & conuenientior videatur. Porrò quod dicitur verbum legis vel legem consummari & perfici sine mēdacio, primum sic intelligi potest, vt significetur legem non requirere ad sui perfectionem mendacia diuinationum, & obseruationem somniorum: sed ipsam per se sufficere vt de agēdis hominem instruat, ita vt præter eam non sit necesse obseruare auguria, insomnia, & id genus alia. Cui consonat quod sequitur, & sapientia ori fideli perfectio est, hoc est, sapientia quæ ore veraci pfertur, ipsa est quę perfectè hominem instuere potest de cunctis. Sic & quod nos legimus, sapientia in ore fidelis complanabitur, significat quod ea in ore fidelis, hoc est, veracis hominis (fidele enim hic mendacio opponitur) erit Isaiæ 8.

pla

plana, expedita, & sine difficultate percipietur, quomodo 2.Reg.22.dicitur: Complanauit perfectam viam meam, pro expeditam fecit. Potest & aliter intelligi hæc sententia, vt sit sensus: Lex vel verbum legis præstabitur sine mendacio, & sine aliqua fallacia vel deceptione, hoc est, si quis legem studeat perficere & exequi, is sentiet se id facere sine aliqua deceptione, ea que ratione liber erit ab omni errore & mendacio. Et sapientia quæ ore veraci profertur, ipsa est hominis perfectio, ipsa deprehendetur esse plana & expedita, nec aliquos erroris anfractus, aut conscientiæ molestias in se continens. Monet ergo sententia, relictis vanis consiliis agendorum, legem in omnibus cõsulendam, & veracium doctorum instructionem: vnde in sequentibus prosequitur qui sint doctores audiendi.

9 Qui non est tẽtatus, quid scit? Vir in multis expertus cogitabit multa, & qui mula didicit, enarrabit intellectum.
10 Qui non est expertus, pauca recognoscit: qui autem in multis factus est, multiplicat malitiam.
11 Qui tentatus non est, qualia scit? qui implanatus est, abundabit nequitia.

GRÆCA sunt breuiora. Primum enim non est illis illa interrogatio. Qui non est tentatus, quid scit? Et sunt ibi pro his tribus sententiis tantum duæ, ita vt ex collatione, cum Græcis satis constet tertiam apud nos sententiam eãdem esse cum secunda, & ex altera versione margini fortè prius asscriptam irrepsisse in contextum, vt & aliàs in hoc libro factum est: vnde nec Rabanus tertiam illam sententiam legit, & in vno scripto expuncta erat. Notandum & illud, pro eo quod nos legimus in secunda sententia. Qui autem in multis factus (vel fatuus) est, multiplicat malitiam, & in tertia. Qui implanatus est, abundauit nequitia, Græca sic habere, ὁ δὲ πεπλανημένος πληθυνεῖ πανουργίαν. Participium autem πεπλανημένος, ambiguum est, & potest significare eum qui errore deceptus est, & eum qui per varia loca errauit & diuersatus est. Sic & accusatiuus, πανουργίαν, & in malam partem accipi potest pro versutia & nequitia: aut in bonam partem pro calliditate & bona astutia, qua quis per experientiam rerum in quauis re recta consilia suggerere potest. Itaque & verti potest in malam partem: Qui errore deceptus est, multiplicat nequitiam. Qui sensus exprimitur in nostra lectione. Vnde etiam ex collatione cum Græcis constat in secunda sententia potius legendum esse: Qui autem in multis fatuus est, quomodo multa scripta habent: quàm: Qui in multis factus est, quanquam sic legat etiam Rabanus. Sic & in tertia sententia constat legendum, non, Qui implantatus est, sed, Qui implanatus est. Et verti rursum eadẽ pars potest in bonam partem, Qui autem vagatus est, multiplicat astutiam, vt significetur eum qui discendi studio varia loca peragrauit, multam sibi astutiam collegisse. Solent enim sapientiæ amatores exteras adire regiones comparandæ sapientiæ & experientiæ gratia, quemadmodum legimus de Pythagora, Solone, Platone, & nostro item Hieronymo. Idem fecisse & nostrum authorem ex sequentibus intelligere licet, quibus magis congruit secunda iam dicta intelligentia, sicut & præcedentibus magis conuenit. Opponit enim Sapiens ei qui non est expertus, illum qui errauit. At non experto magis opponitur qui varia loca peruagatus est, quàm qui errore deceptus est. Ex his iam præter lectionis restitutionem licebit etiam melius intelligere verum nostræ lectionis sensum. Tentatus enim hic dicitur, qui multis studiorum laboribus, magistrorum examinationibus, ac periculorum varietate probatus est, idemque est interpreti, esse tentatum, & esse expertum: quia vtrunque significatur verbo Græco πειράω, quod hic ponitur. Itaque semel vertitur, qui non est expertus: & rursum, qui non est tentatus. Sensus ergo est: Qui non sapientiæ amore variis laboribus & periculis est probatus, is aut nihil aut parum scire potest. Qui multo studio, peruagatione regionum, & audiendo doctos, multam sibi collegit experientiam, is multa apud se cogitabit: occasionem magnã habet multa & varia cogitãdi: & qui sic multa ab aliis didicit, is enarrare poterit aliis intelligentiam. Contra, qui non est expertus varia, is pauca cognoscit: Qui verò in multis rebus etiam errore acceptus est & desipit hũc necesse est per errores suos multam committere malitiam, & sæpius peccare. Insinuatur ergo omni studio & labore comparandam sapientiam, quo & ab inscitia & à malitia liberi simus.

12 Multa vidi errando, & plurimas verborum consuetudines.
13 Aliquoties vsque ad mortem periclitatus sum horum causa, & liberatus sum gratia Dei.

QVANQVAM omnes penè libri habeant, enarrando, certum tamen est legendum esse, errando, quomodo etiam vnum exemplar monasterij Tõgerlẽsis antiquissimũ habet, quoniam Græcis est, ἐν τῇ ἀποπλανήσει μου, hoc est, in errore meo. Sicut autem quod superius dicitur errore, noster interpres intellexit dictum de errore mentis: ita & hic quidam intelligunt authorem loqui de errore mentis, quo aliquando fuerit detentus, vt significet se multa didicisse interim dum aliquandiu deceptus fuit, & per errorem temporarium se factum cautiorem. At vt prius ita & nunc magis conuenit intelligere ipsum loqui de diuersatione per multa loca, vt significet, se dum varia loca peragrauit, multa & oculis corporalibus & oculis mentis vidisse atque didicisse, vt suo exemplo commonstraret quod dixit: Virum in multis expertum multa cognoscere. Non enim cum commendare prudentiam suam errore & deceptione comparatam, sed potius eam quæ multarum rerum vsu acquisita erat. Quod sequitur, Et plurimas verborum consuetudines, Græcè sic est, καὶ πλείονα λόγων μου σύνεσίς μου, hoc est, & plura verborum meorũ (vel verbis meis) intelligẽtia mea. Vbi cùm πλείονα sit accusatiuus, non potest cohærere cum σύνεσις, sed subaudiẽdum est aliquid, vt sit sensus intelligẽtia mea plura continet quàm verbis meis exprimo. Complutensis æditio pro πλείονα, habet, τὰ πλάσματα, hoc est, fictiones. Sed noster interpres alteram lectionẽ, quę verior videtur, secutus est, qui & videtur pro σύνεσις, legisse συνηθείας, hoc est, consuetudines. Et significat Sapiens in nostra lectione se regiones peruagando vidisse etiam & didicisse varias cõsuetudines verborum, hoc est, diuersos loquendi modos, & sermonum diuersa idiomata. Aut diuersos rerum mores, vt dictio, verborum, accipiatur, quemadmodum aliquoties in scripturis, pro rebus gestis quæ verbis exprimuntur, vt ibi Lucæ 1. Videamus hoc modũ quod factum est, quod fecit Dominus, & ostendit nobis. In sequẽti versu illud, horũ cau

causa, pro quo Græcis est, τὸ τῶν χάριν, additur in Græco non cum, periclitatus sum, sed cum, liberatus sum, vt significet author se aliquoties incidisse mortis pericula, sed ab eis se liberatum per prudentiam & experientiam, quam ex his quæ vidit & didiscit in peruagatione sua, collegit. Noster illam partem cōiunxit cum, periclitatus sum, & ad, liberatus sum, adiecit, gratia Dei, vt significetur authorem propter ea quæ discere cupiuit, aliquoties incidisse in pericula, vt cōtingere solet itinerantibus, & in exteras regiones proficiscentibus: Dei tam gratia illum à periculis illis liberatum vt qui sapientiæ studiosos sectatores soleat protegere & liberare. Inde & in sequentibus prosequitur quomodo Deus defendat & protegat sui studiosos.

14 *Spiritus timentium Deum, quæretur, & in respectu illius benedicentur.*
15 *Spes enim illorum in saluantem illos, & oculi Dei in diligentes se.*

GRÆCA pro his duabus sententiis vnam tantum habent, quia in illis nō sunt vtriusque huius sententię posteriores partes. Et pro quęritur, illis est verbum, ζήσεται, hoc est, viuet. Itaque sic illis est, Spiritus timentium Dominum viuet, spes enim illorum in saluantem illos. Quoniam enim dixit se Dei gratia liberatum, iam in genere idem omnibus piis euenturum ostendit, vt quia in eum sperant qui potens est & paratus saluare eos, à morte eripiantur, & saltem spiritus eorum perpetuo viuat. Noster, vt apparet, legit ζητήσεται, hoc est, quæretur. Et per futurum, quęretur, habēt aliquot antiqua scripta, vnde constat hanc esse veram lectionē. Intelligunt nostri significari Deum maximè requirere spiritum, voluntatem, & mentem hominis, & ad eum maxime respicere. At originalibus & tempori futuro, quæretur, magis conuenit, vt intelligatur, Deum non neglecturum spiritum timentium se, vt pereat cum est in periculis, sed ipsum requisiturum illorum spiritum, vt illum scilicet saluet, custodiat, & liberet. Itaque sic hic dicitur spiritus requirendus à Deo, quomodo in Psalmis dicitur: Non est qui requirat animam meam, ad saluandum scilicet & liberandum. In sequenti parte magis legendum est, & in respectu illius: vt habent multa scripta & Dionysius, quàm, & in conspectu illius, vt respondeat ei quod sequitur, & oculi Dei in diligentes se. Et magis conuenit verbum plurale, benedicentur, vt habet Rabanus & quędam scripta, vt referatur, ad timentes Deum, quam verbum singulare, benedicetur, quod referatur ad nominatiuum, spiritus, quamuis id ad rem parum faciat. Significatur ergo quòd quia Deus benigno suo aspectu eos respicit consequentur ab eo benedictionem, hoc est, eius opem & beneficentiam. Idque ideo, quia illorum spes non est in vanitates & insanias fallas, de quibus supra dictum est, quæ non saluāt, Psal. 24. sed in eum qui solus verè & potest & paratus est saluare. In quem sicut ipsi semper intentè respiciunt, dicentes cum Propheta: Oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse euellet de laqueo pedes meos, ita etiam vicissim oculi Dei semper sunt intenti in diligentes se, vt opportunè eos liberet, assiduam eorum curam gerēs. Hæc autem sicut & sequentia dicuntur per oppositionem cōtra eos de quibus supra dictum est, qui diuinationibus, auguriis, & insomniis, aliisque vanis rebus confidunt.

16 *Qui timet Dominum nihil trepidabit, & non pauebit, quoniam ipse est spes eius.*

SIMILE est ei quod dicitur in Prouer. 28. Iustus quasi leo confidens absque terrore erit. Et similia multa habent scripturę, maximè in Psalmis. Non quòd nullus vnquam timor inuadat pios, sed quòd eos timor non deiiciat, nec diuturnus sit in eis, vt qui spe auxilij diuini superetur.

17 *Timentis Dominū beata est anima eius, ad quem respicit? & quis est fortitudo eius.*

BEATAM dixit, hoc est, fœlicem animam timentis Dominum, sicut & supra dixit: Beatus est cui datum est habere timorem Dimini, tū quia singulare à Deo donum consecuta est, tum quia talis & ab omni malo libera erit, & omne bonū consequetur, ita vt re ipsa sit beata, & multo magis spe futurorum. Quæ sequuntur interrogationes, accipi possunt per admirationem & exaggerationem dictæ, vt sit sensus: O qualis est & quantus ille, in quem timens Deum suam collocat fiduciam, semper ad illum respiciens! quantus ille, cui ipse innititur, & quem pro sua fortitudine habet? dicens, diligam te domine, fortitudo mea? Possunt etiam simpliciter accipi hæ interrogationes, vt ad eas respondeatur per sequentes sententias, quibus ostenditur, Dominū esse ad quem respiciunt timentes, illumque potentissimum est, omniaque mala depellere, & bona suis conferre.

18 *Oculi Domini super timentes eum: protector potentiæ, firmamentum virtutis,*
19 *Tegmen ardoris, & vmbraculum meridiani: deprecatio offensionis, & adiutorium casus.*
20 *Exaltans animam, & illuminans oculos: dans sanitatem, vitam & benedictionem.*

VIS inquit, scire ad quem respiciat timens Dominum, & quis sit eius fortitudo? Oculi Domini sunt semper intenti in metuentes eum, nimirum quia illi semper respiciunt ad ipsum. Ipse est protector potentiæ, & firmamentum virtutis, &c. Notandum hic pulchrè coniungi quinque paria ad idem pertinentia, quæ Deo tribuuntur, ad ostendendum illum & à suis depellere mala, & eisdem conferre bona. Sunt autem hæc paria apud Græcos significantiora, & plus continent elegantiæ. Primum ergo par Græcis sic habent, ὑπερασπισμὸς δυναστείας, καὶ στήριγμα ἰσχύος, hoc est, protectio potentiæ & firmamentum fortitudinis. In quibus locutionibus phrasis est Hebraica, & est sensus: protectio potens, & firmamentum robustum & forte. Sic ergo & apud nos protector potentiæ accipi debet pro eo quod est protector potens: & firmamentum virtutis, pro eo quod est firmamentum forte. Protector est, quia instar clypei defendit à malo. Firmamentum est, quia ei tuto inniti licet, per quem & ad fortia designanda homo firmatur & roboratur. His duobus generalibus præmissis, sequens versus duo continet paria, quibus pulchrè significatur Deum esse protectorem, & ab omni malo suos defendere. Secundum ergo par sic est Græcis, σκέπη ἀπὸ καύσωνος, καὶ σκιὰ ἀπὸ μεσημβρίας, tegmen ab æstu, & vmbraculum vel tētorium à meridie. Quo significatur Deum suos instar tegumēti & vmbraculi protegere à malis hu-

vitæ vrentibus & affligentibus inſtar æſtus meridiani. Et videtur eſſe alluſio ad illud Iſaiæ cap. 5. Et taberuaculum erit ad vmbraculum diei ab æſtu, & in ſecuritatē & abſconſionem à turbine & pluuia. Noſtra ergo lectio ſic debet accipi, tegimen ardoris, hoc eſt, tegumentum contra ardorē & vmbraculum meridiani ſcilicet caloris vel temporis, hoc eſt, vmbraculum contra meridianum calorem vel tempus. Tertium par ſic eſt Gręcis: φυλακὴ ἀπὸ προσκόμματος, καὶ βοηθέα ἀπὸ πτώσεως. vel, vt alij legunt, πτώματος, hoc eſt, cuſtodia ab offenſione, & auxilium à caſu. Quo ſignificatur: Deum ſuos cuſtodire & adiuuare ne impingant & cadant ſiue in malum aliquod corporale ſiue in ſpirituale. Itaque nomen offenſionis hic non accipitur, quomodo dicimur offendere Deū, cum illum peccando ad iram prouocamus: ſed pro impactione, quomodo dicitur, lapis offenſionis in quem impingitur, quare & in noſtra lectione deprecatio offenſionis accipi debet, vt ſignificet Deum eſſe à quo precando aſſequimur ne offendamus & impingamus, vt ſignificatio nominis, deprecatio hic reſpondeat illi ſignificationi verbi, deprecor, qua ſignificat precari ne aliquid fiat, quemadmodum cum dicit Ouid. Sæpè precor mortem, mortem quoque deprecor idē. Aut ſimpliciter deprecatio accipitur pro depulſione, ſicut verbum, deprecari, accipitur nonnunquam pro depellere, & deprecator, pro depulſore, iuxta doctiorum quorundam annotationes. Adiutorium caſus, poſitum eſt pro, adiutorium contra caſum. Sequens verſus iam continet alia duo paria: quibus ſignificatur Deum ſuis bona conferre. Quartum ergo par ſic habet etiam Græcis: Exaltans animam, & illuminans oculos: hoc eſt, quanquam ſinat Deus hominem aliquando malis impeti, & cadere ſiue in malis corporis, ſiue in malis animæ rurſum tamen ab eis malis ipſum erigit & exaltat, & oculos ſiue errore aliquo ſiue mœrore atque triſtitia obnubilatos illuminat, lumen veræ cognitionis infundens, ac triſtibus læta ſubinferens. Eſt enim ſcripturis ſacris familiare per illuminationem oculorum ſignificare recreationem, qua depulſis triſtibus velut tenebris, lætitia velut lux quædam ſuggeritur. Pro quinto & vltimo pari recto ordine ſubijcitur, dans ſanitatem, vitam & benedictionem. In quibus omnia hominis bona ſiue corporalia ſiue ſpiritualia comprehenduntur. Videre hic licet, & ordinem & efficaciam verborum, dum ritè attenduntur & expenduntur.

21 *Immolantis ex iniquo oblatio eſt maculatas & non ſunt beneplaci ta ſubſannationes iuſtorum.*

VIDETVR hic exordiri Sapiens nouum doctrinæ argumentum, ſed quod cum præcedentibus benè cohæret. Docet enim in ſequentibus de cultu Dei oſtendens quis cultus Dei non ſit illi gratus, & in quibus rebus verus Dei cultus conſiſtat. Quod ſuperioribus rectè ſubiicitur, vbi actum eſt de fœlicitate eorum qui Deum tenerentur & timent. Poſt eam enim doctrinam oſtendendum erat, quomodo Deus aut non rectè colatur aut rectè, vt intelligeretur ad quos ea pertinerent quæ dicta ſunt. Primum ergo vſque ad finem huius capitis oſtendit illum Dei cultum nō placere ei: qui ab impiis fit ſiue per ſacrificia, ſiue per orationes: cum hæc fiunt ab eis in impietate ſua vel iniuſtitia perſeuerantibus: nec ex animo reſipiſcentibus. In hac autem ſententia pro, maculata: Græcis eſt μεμωκημένη, hoc eſt, ſubſannata vel ridicula apud Deum, ſed interpres videtur legiſſe μεμωμημένη, à μῶμος, vt ſit maculatas, hoc eſt, reprehēſibilis. Pro, ſubſannationes, eſt ab hoc poſteriori verbo, μωμήματα, hoc eſt, vituperia & maculæ, pro quo tamen Complutenſis æditio habet, δωρήματα, hoc eſt, dona. Interpres videtur legiſſe μωκήματα. Itaque ſubſannationes iniuſtorum, vocat dona quæ iniuſti Deo offerunt, ſiue quod per ea videantur ridere potius Deum quam illum honorare, cum illum placare volunt aliorum bonis, aut declarare ſe illum magnifacere, quem ſua vita declarant ſe contemnere, ſiue potius quod Deus ipſe eorum dona ſubſannet, & rideat, nec ad ea attendere dignetur. Porro immolat ex iniquo: qui ex iniuſtè partis Deo offert ſacrificium duplici nomine Deo diſplicet, videlicet & ratione offerentis, & ratione oblati. Et tamen ſunt qui huiuſmodi ſacrificia nō verentur Deo offerre, & inſuper exiſtimant per ea ſibi Deum poſſe placari, quaſi Deus ſit inſtar iudicum quorundam iniquorum: qui ne iuſtam inferant vindictā, ſe ſinunt etiā iniuſtè partis muneribus corrumpi. Horū ſtultam ſententiam etiā Plato reprehendit, quòd ea Deo putet offerenda quæ ne bonus quidem vir velit accipere. Itaque Socrates apud eundem, cum Athenienſes ita loquerentur, Iniuſtè viuendum & ſacrificandum: eorum corrigit orationem: Imo verò iuſtè viuendum, & ſacrificandum.

22 *Dominus ſolus ſuſtinentibus ſe in via veritatis & iuſtitiæ.*

HÆc ſententia vt per ſe abſolutum non habet ſenſum, nec propoſito multum conuenire videtur: ita non eſt Græcis. Eſt tamen in omnibus ſcriptis & apud Rabanum, ex quo facile eſt intelligere quomodo accipienda ſit vt propoſito conueniat: in hoc ſcilicet ſenſu: Dominus ſolus eſt ſuſtinentibus ſe hoc eſt, ſolum agnoſcit ſe pro Domino, & ſolum adeſt his qui patienter illū expectant viuentes in via veritatis & iuſtitię, ita vt nec verborum falſitate cuiquā imponant, nec iniuſtitia operū quenquā opprimant. Hos ſolos agnoſcit ſuos cultores & genuinos ſeruos, & viciſſim ſe illorum eſſe Dominū. Quod hi offerūt, id demum illi gratum eſt: imo ipſa veritas & iuſtitia quam ſeruant, illi eſt gratiſſimum ſacrificium.

23 *Dona iniquorum non probat altiſſimus, nec reſpicit in oblationes iniquorum, nec in multitudine ſacrificiorum eorum propiciabitur peccatis.*

PRIORES duæ partes reſpondent vni membro apud Græcos: ita vt rurſum videantur eſſe conflatæ ex diuerſis interpretationibus. Generalius iā loquitur quam ſuperius. Nā cum ſuperius docuerit Deū reiicere ſacrificia ex iniquè partis oblata, hic iam in genere omnia eorum dona reiicit, ſimúlq; docet nec per illorū multitudinē Deū placari poſſe. Quod intelligi debet de iniquis in ſua impietate perſiſtentibus, & tamen impunitatem ſibi propter ſua munera promittentibus, ſicut & illud in Prouer. Victimæ impiorum abominabiles Domino. Nam vt bene quidā cecinit: Non ſcelus emundant, non noxam munera tollunt. Quamque diu crimen, tam manet ira diu,

24 *Qui offert ſacrificium ex ſubſtantia pauperum, quaſi qui victimat filium in conſpectu patris ſui.*

REDIT ad id quod dixit de immolante ex iniquo,& ostendit quàm sit grãde scelus offerre ex iniquo, maximè cum sit ex pauperum bonis. Comparat enim eum qui hoc facit, cum eo q̃ occidit filiũ in conspectu patris sui,aut cum eo qui vt sacrificet diis,immolat filium patre vidente. Quẽadmodũ enim id non potest non patri summè displicere,& eum ad grauẽ irã & dolorem cõmouere,cùm alius putat se diis gratum facere:ita significatur Deo valde displicere huiusmodi sacrificiũ, etsi putet impius se sibi Deum placare. Amplius tamen quippiã hac comparatione significatur, nẽpe quod pauper sit veluti dilectus filius patris cœlestis,& quod cũ iniuria pauperi infertur,filio,vidente patre, iniuria irrogatur. Imo si Græca inspiciamus, efficacior sensus deprehendetur. Græcis enim non est particula similitudinis,quasi,sed tantum sic est: Victimat filium coram patre suo:qui offert sacrificiũ ex pecuniis pauperum. Quo intelligi potest eũ qui offert sacrificiũ ex sublatis bonis pauperũ, in illo ipso actu victimare filiũ coram patre suo,quia offert Deo patri pauperũ id vnde viuere debuit pauper,& vnde vita eius pendebat. Cui sensui congruit sequens sententia. Ex prædictis patet verbũ,victimare,etsi aliqui exponãt simpliciter pro occidere, posse tamen imo debere potius accipi propriè pro in sacrificium mactare,& occidere, quod & Græca dictio θύων propriè significat.

25 *Panis egentium, vita pauperum est, qui defraudat illum, homo sanguinis est.*

MVLTI libri habent singulari numero, pauperis, quomodo & Rabanus legit. Iuxta quam lectionem relatiuum, illum, ad pauperem referri potest, vt sit sensus: Qui defraudat pauperẽ. At Græca habent constanter numerum pluralem πτωχῶν, pauperũ: proinde relatiuum, illum, referri debet ad panem sicut si legatur αὐτὴν, illam, vt habent quædã Græca, referri debet ad ζωὴν, vita. Panis egentium est victus tenuis, quali egentes contenti esse solent. Hic dicitur vita pauperum: quia per hunc vita pauperũ sustentatur. Itaq; qui huiusmodi victum defraudat fraude eũ pauperi subtrahendo, etsi parum auferre videatur, tamen dicitur homo sanguinis, hoc est, homo sanguinarius & homicida: quia id tollit, quo subtracto aut mori cogitur pauper, aut miseram vitam ducere, & quantum in ipso est pauperem occidit. Hanc ergo sententiam subiungit, ad ostendendum quam graue delictum sit ex substantia pauperum offerre sacrificium, aut potius quod qui hoc facit, occidit & immolat filium Dei in conspectu patris sui. Digna certè sententia, quæ serio notetur à diuitibus pauperum oppressoribus, aut seuerè debita exigentibus: imo & ab his qui eleemosynas negant his qui panem & victũ necessarium petunt pauperibus, iuxta illud Ambrosij: Pasce fame morientem, si non pauisti, occidisti. Eodem pertinet quod sequitur.

26 *Qui aufert in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum: qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit mercenario, fratres sunt.*

GRÆCA breuius sic habent: Occidit proximum: qui aufert victũ: & effundit sanguinẽ: qui priuat mercedem mercenarij. Duo ergo genera hominum comparat homicidis, & similiter vt homicidas habendos incidat, & eos scilicet qui auferunt panẽ in sudoribus partum & pauperibus, & eos qui mercenarios priuant debita mercede. Et dicitur in nostra lectione, q̃ fratres sint qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit mercenario: quia similes sunt in peccatis, & fraudator mercedis: quantum in ipso est, mercenarij occisor est: quia subtrahit vnde ei viuendum erat. Vnde etiam in scripturis sicut homicidium dicitur clamare in cœlũ pro vindicta, vt patet Gen. 4. sic & defraudatio mercedis. Sic enim Iacobus: Ecce, inquit, merces operariorũ qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamat, & clamor eorum in aures Domini sabaoth introiuit. Ideoq; monet Dominus per Moysen: Non morabitur opus mercenarij apud te, vsque in mane. Et Tobias eandem legẽ secutus: Quicũque, inquit, tibi aliquid operatus fuerit, statim ei mercedem restitue, & merces mercenarij apud te omnino non maneat.

27 *Vnus ædificans & vnus destruens, quid prodest illis nisi labor?*
28 *Vnus orans & vnus maledicens, cuius vocem audiet Dominus?*

HÆC dicuntur speciatim contra eos de quibus dictum est, quod ex alieno offerunt, & in genere contra omnes qui externo cultu per oblationem sacrificiorum Deo seruiunt, & interim perseuerant in grauibus peccatis. Tales enim similes sunt duobus, quorum vnus ædificat, & alter quod ædificatum est destruit, aut duobus, quorum vnus bene precatur alicui, & alter malè precatur eidẽ. Nam tales partim ædificant & orãt dũ scilicet externis cæremoniis Deum colunt, partim destruunt & maledicunt sibiipsis, quia per mala sua opera & perdunt suorum quæ videntur bonorum operum fructum, & Deum contra se ad iracundiam prouocant. Respondetur ergo per has sententias tacitæ quæstioni quæ proponi posset contra illud quod dictum est, Dominum non probare dona iniquorum. Quomodo enim nõ probat ea, cũ per ea homo ædificet, hoc est, bona faciat, & alios suo exemplo instruat itémq; oret Deũ pro gratia & fauore eius? At, inquit, sit vnus ædificans, & vnus destruens, quid prodest illis nisi labor, hoc est, quam vtilitatem consequuntur præter laborẽ suum, hoc est, nullã ex labore suo vtilitatem capiunt, sed tantum grauamen. Sic sit vnus orans pro aliquo, & vnus maledicens eidem: cuius vocem audiet Dominus. Vterq; enim petit, sed contraria: sicut ibi vterque operatur, sed cõtraria. Ita qui in vno benè facit, & in altero malè, fructũ laborum suorum bonum non percipiet, nec à Deo quicquam impetrabit. Locus hic diligenter notandus est cõtra eos, qui cum largas faciunt eleemosynas, non cessant tamen perseuerare in grauibus peccatis: & contra sacerdotes, qui cum sacrificando & prædicando ædificent: mala sua vita quod ædificauerunt rursum destruunt. Item contra eos præcipuè qui ædificant ecclesias, & magnas faciunt impensas, sed iniustè ablata non restituunt: quibus debebant, quique, vt habet Gregorius, quanta tribuũt pensant, sed quanta rapiunt considerare dissimulant. Possunt prædictæ sententiæ etiam accipi quasi dictæ contra eos qui cum peccare persistant, ambiunt sacerdotum preces & oblationes: quia tales sua vita sibi malè precantur, destruunt quod alter ædificare orando pro ipsis conatur, vt sicut in exemplo duo sunt quorum vnus ædificet *Gregor. 3. parte curæ pastor. admo. 24.*

ædificet vel oret, alter destruat vel maledicat: ita & in applicatione alius sit qui ædificet & oret, alius qui destruat & maledicat: Sūt & qui has sententias dictas putant, ad cōmendandum concordiā & consensionem in religione, vt significetur quod cum mentes hominum discrepant & repugnant in religione, fieri non possit vt Deus huiusmodi societati intersit, eorúmque preces audiat. Vnde Dominus cōsensum requirit in suis, dicēs: Vbi fuerint duo vel tres congregati in nomine meo: ibi sum in medio eorum. Sed prima explicatio proposito magis congruit, atque ad idem valet quod sequitur.

29 *Qui baptizatur à mortuo, & iterum tangit eum, quid proficit lauatio illius?*
30 *Sic homo qui ieiunat in peccatis suis, & iterum eadem faciens, quid proficit humiliando se? orationem illius quis exaudiet?*

DIVVS August. variis locis, & potissimum lib. 1. contra lite. Petil. c. 11. & lib. 2. contra Cresconium c. 24. 25. & 27. ostendit Donatistas priori sententia abusos, ad ostendendum baptismum ab hæreticis aut malis susceptum esse inefficacem: sicut & prius in concilio Carthaginensi sub Cypriano, episcopi hanc sententiam assumpserunt, ad confirmandum rebaptizandos esse ab hæreticis baptizatos, vt patet in sententiis episcoporum illius consilij. Itaque quo Donatistis satis faceret D. August. docet qui ab impiis baptismū suscipiunt, non baptizari à mortuo, sed baptizari à Christo, qui nunquam moritur, qui solus est ille qui baptizat in spiritu sancto. Baptizari autem docet à mortuis qui baptizātur in idolorum templis per sacerdotes idololatras: nam & hi sua habebant baptismata. Monet tamē idē Augustinus prædicto ca. 27. inspiciendos diligenter codices antiquos & maximè Græcos: ne fortè ipsa verba aliter conscripta, ex præcedenti & consequenti contextione sermonis alium sensum intiment. Id certè cum fit, deprehenditur mox non esse hic illum sensum quem voluerūt Donatistę, imo nec illum, quem, vt satisfaceret eis reddit D. Augustinus. Non enim vt Donatistæ semper citant, sic habet hic locus. Qui baptizatur à mortuo: quid proficit lauatio illius: sed additur in medio: & iterū tangit mortuum, (vel tangit eum, vtrumque enim legitur) quæ pars addita manifestè satis ostendit impertinenter hanc sententiam citari de baptismo Christiano, ideoque illam partem studiosè videntur Donatistę omisisse. D. Gregorius aliquotiens hanc sententiam tractans intelligit eum baptizari à mortuo, & iterum tangere mortuum, qui abluitur à peccato, & iterum illud repetit, vt licet videre lib. 9. epistolarum, epistola 39. & super illud Psalmi pœnitentialis: Sacrificium Deo spiritus, &c. quem & sequitur hoc loco Rabanus. At hic sensus Mysticus est, nec subiectæ comparationi congruens. Sciendum ergo authorem hic agere de baptismo legali qui ex legis præcepto adhibendus erat, cùm quis mortuum aliquem hominem aut quoduis cadauer contigerit, vt scribitur prolixè Num. 19. Sensus ergo est: Sicut si quis iuxta legem lauetur à mortuo homine vel cadauere quod contigit (potest enim ablatiuus: mortuo, vel esse masculinum vel neutrum) & mox iterum tangit mortuum: nihil lotio eius ei prodest: sic homo qui in peccatis suis, hoc est, propter peccata sua, se affligit ieiunio, & tamen mox eadem repetit, nihil proficit sic se humiliando: hoc est, affligendo per ieiunium, nec eius orationem Deus exaudiet. Est ergo aptissima hæc cōparatio, eoq; magis quod illa legalis lotio & baptismus, figura fuerit Christianæ lotionis, quæ fit per pœnitentiam & lachrymas compunctionis, vt mirum non sit quod sancti patres prædicti, sententiam illam de baptismo, explicauerint de actione pœnitentiæ. Salomon in Prouerbiis alio simili pulchrè etiam expressit fœditatem eorum qui in peccatis suis relabuntur: Sicut, inquit, canis qui reuertitur ad vomitum suum, sic imprudens qui iterat stultitiam suam. Quod & Petrus vsurpans addidit aliud simile de sue lota, quæ reuertitur ad volutabrum luti.

Prou. 16. *2. Pet. 2.*

CAPVT XXXV.

1 *QVi conseruat legem, multiplicat orationem: sacrificium salutare est attēdere mādatis, & discedere ab omni iniquitate.*

DIXIT superiori capite quæ sacrificia Deo non placeant, ostenditque verā pietatem nō esse sitā in nudis externis sacrificiis: nunc conuenienti ordine docet quæ sint sacrificia Deo grata, & quibus in rebus verus Dei cultus consistat. Pro, legem, quidam legunt, verbum, alij verbum legis: Græcè est νόμον, legem: proinde ea lectio præferenda est, etsi interpres soleat pro lege transferre, verbum. Pro, orationem: Græcè est προσφορὰς, hoc est, oblationes: quanquam in Germanica æditione legatur συμφορὰς, sed corruptè vt existimo, pro προσφορὰς. Significatur ergo eum qui Dei legem custodit, illa sua obedientia quam Deo exhibet perinde facere, ac si multas Deo offerret oblationes, imo in omnibus actibus quibus lex Dei impletur, sacrificium Deo offerri, vt toties quis Deo sacrificet, quoties præcepta legis exequitur, si ea intuitu Dei & propter Deū sicut oportet adimplet. Cū enim, teste Augustino verum sacrificium sit omne opus quod agitur, vt sancta societate inhæremus Deo, consequens est omnem legis adimpletionem verū esse sacrificiū, vt rectè dicatur eum qui conseruat legem multiplicare sacrificia, quanquam credam authorem id magis dixisse vt significaret quod qui conseruat legem, perinde faciat ac si multa offerret sacrificia, quemadmodū & Samuel dixit: Melior est obedientia quam victimæ. Interpres noster videtur pro προσφορὰς legisse προσευχὰς. Et debet similiter intelligi, eum qui conseruat legem multiplicare orationem, hoc est, perinde facere, & tam gratam rem Deo facere, ac si multas ad Deum funderet preces, imo seruando legem verè orare Deum: quia seruando legem: Deum sibi propitium facit. Semper enim orat Deum qui semper benè viuit. Non significatur ergo hac sententia quemadmodum quidam intelligunt, quod qui vult seruare legem, debet frequenter orare: quia idipsum lex præcipit: sed, quemadmodum Rabanus bene intellexit, significatur quod bene orat qui mandata Dei seruat. Cui intelligentiæ conuenit quod sequitur. Sacrificium salutare, &c. vbi notandum est Græca breuius sic tantum habere, θυσιάζων σωτηρίου ὁ προσέχων ἐντολαῖς: Sacrificator salutaris est qui attendit mandatis, hoc est, qui animum suum apponit ad seruandum mandata, is coram Deo reputatur quasi qui offert sacrificium salutare, hoc est,

Lib. 10. de ciuita. Dei ca. 6. *1. Reg. 15.*

quod pro obtenta salute in gratiarum actionem offertur. Itaque & nostra lectio, inqua adiectum est: discedere ab omni iniquitate, sic accipi debet: Attendere mandatis, & discedere ab omni iniquitate, idipsum corā Deo est velut sacrificiū salutare, aut potius sacrificiū salutaris, quia Græcè est genitiuus, σωτηρίου, quomodo legitur apud Liranū, vt sacrificium salutaris dictū sit, vt in Psalmis dicitur: Calicem salutaris accipiam, hoc est, calicem salutis, & qui pro obtenta salute accipitur vt dictio salutaris, sit substantiuum pro salute, quomodo sæpè accipitur in scripturis.

2 *Et propitiationem litare sacrificij super iniustitias, & deprecatio pro peccatis recedere ab iniustitia.*

TOTA hæc sententia, cuius posterior pars postea ponitur, & prior valde obscura est, & variè legitur: Græcis non est, nec apud Rabanum: qui tamen eius loco habet quod etiam Græcis non est: Et deprecatio enim coram oculis Dei inueniet gratiam. Quidam libri habent, sacrificij alij sacrificiis: quidam etiā etsi pauciores habent non accusatiuū, propitiationem, sed, Et propitiatio est litare sacrificium. Nec satis colligi potest vtra lectio sit præferenda. Si legatur accusatiuus, propitiationē: sic est ordinanda sententia: Recedere ab iniustitia, est velut litare propitiationem sacrificij super iniustitias, hoc est, velut offerre sacrificium propitiatorium. Aut si legatur sacrificiis, quod magis placet, sensus est: Recedere ab iniustitia, est velut litare propitiationem per sacrificia propter commissas iniustitias, & idipsum etiam est velut deprecatio pro peccatis. Itaque illud recedere ab iniustitia, referri debet ad vtranque partem præcedentem. Et si aliqui libri nostram cōiecturam iuuarent, crediderim interpretem illam partem vltimam versus præcedentis, iunxisse cum hac sententia, & sic legendum: Et discedere ab omni iniquitate, est propitiationem litare sacrificiis super iniustitias. Vtut est, significatur quod cum quis incipit ex animo discedere ab iniustitia & iniquitate, ꝙ tunc incipit Deum placare, & hoc ipso veluti veniam delictorum petit & impetrat. Si legatur, & propitiatio est litare sacrificium intelligi potest, clementiā, qua quis alteri delinquenti in se facilè ignoscit, esse corā Deo veluti litare & offerre sacrificium pro peccatis admissis: quia per huiusmodi clemētiam propriorum delictorū venia obtinetur, iuxta illud Saluatoris: Si dimiseritis hominibus peccata eorum, & pater cœlestis dimittet vobis peccata vestra. Aut sensus est: propitiatio qua quis studet Deum sibi reddere propitium, est velut offerre sacrificium super iniustitias. *Matt. 6. Luc. 6.*

3 *Retribuit gratiam, qui offert similaginem, & qui facit misericordiam, offert sacrificium.*

PRIOREM partem sic habent Græca in æditione Germanica, ἀνταποδιδοὺς χάριν προσφέρων σεμίδαλιν, quæ cum sint ambigua, & sic verti possunt quomodo noster vertit, aut sic: Qui retribuit gratiam, offert similaginem, quomodo vertendū fuisse sequens pars demonstrat, vt relatiuū, qui, addatur priori verbo: vnde & in æditione alia ad participium προσφέρων, additur particula similitudinis, ὡς, vt sit sensus: Retribuens gratiā est velut offerens similaginem. Non enim author hic significare voluit quid faciat qui offert similaginem, sed quare quis coram Deo censeri potest offerre similaginem. Duo ergo hominis officia commendat hæc sententia, per quæ conferri potest quis cum offerente sacrificium, quorum alterum in referendo beneficium ex gratitudine animi, alterum in conferendo beneficium ex affectu misericordiæ. Qui, inquit, pro accepto beneficio rependit gratiam est velut qui offert Deo similaginem, hoc est, florem farinæ, & qui egenti confert eleemosynam, est velut qui offert sacrificium: aut, vt est Græcis, θυσιάζων αἰνέσεως, hoc est, sacrificator laudis, hoc est, velut qui sacrificat sacrificium laudis. Imo ipsa eleemosyna verum est apud Deū sacrificiū, iuxta illud Pauli: Beneficentiæ & communionis nolite obliuisci, talibus enim hostiis promeretur Deus. Dixit superius esse homicidam & illum qui pauperi subtrahit modicū quod habet, & eum qui fraudem facit mercenario, negando quod ei debet. Nunc ergo contra dicit vtrūque Deo velut sacrificium gratum offerre, & eum qui bene merenti beneficium repēdit, & eum qui pauperi confert quæ sunt ei necessaria. Sic & apud Michæam, facere iudicium & diligere misericordiam præferuntur sacrificiis. Potest per retribuentem gratiam etiam intelligi is qui pro acceptis à Deo beneficiis refert illi gratiarum actionem, quæ dicitur in scripturis sæpè sacrificiū laudis Deo gratissimum. Nostra lectio conuenientēm proposito habebit sensum, si intelligatur sicut multæ sententiæ, subintelligendo comparationis notam hoc modo: sicut retribuit Deo gratiam, & gratitudinem suam illi ostendit, qui offert ei similem: ita & qui facit misericordiam pauperi, offert ei velut sacrificium laudis & gratiarum actionis, declarátque se gratum esse pro acceptis à Deo bonis. *Heb. 13.* *Mic. 6.*

4 *Beneplacitum est Domino recedere ab iniquitate, & deprecatio pro peccatis recedere ab iniustitia.*

DIXERAT quid facere sit Deo gratum, nunc dicit quid non facere & omittere ei gratū sit, asserens ꝙ discedere à peccatis sit non solum Deo gratum, sed ꝙ etiam sit velut deprecatio pro peccatis, aut sacrificium: quo peccata expiantur. Est enim hic Græcis ἐξιλασμὸς, hoc est, propitiatio aut sacrificium piaculare.

5 *Non apparebis ante conspectum Domini vacuus. Hæc enim omnia propter mandatum Dei fiunt.*

NE: quia dixit illum sacrificare Domino qui seruat legē, quiq; iustitiam & misericordiā exhibet proximo, & recedit ab iniustitia, videretur à sacrificiis legis homines auocare, rectè subiungit hanc sententiā, quasi dicat: Etsi sic sit vt dixi, tamen memēto etiā eius quod lex præcipit. Nō apparebis in cōspectu Dei vacuus, sed offeres statutis tēporibus sacrificia tua. Hæc enim omnia etsi per se parum prosint, tamen propter mādatum Dei sunt facienda. Itaque qui legem seruare vult, etsi in primis ea facere debeat quæ dicta sunt, tamen etiam hæc quæ ad oblationes pertinent præstare debet. Citat autem legem quæ est Exod. 23. & 34. & Deut. 16.

6 *Oblatio iusti impinguat altare, & odor suauitatis est in conspectu altissimi.*

QVO magis ad oblationes etsi per se parum gratas, excitet, easq; magis cōmendet, duo eis tribuit cum à iustis fiunt. Primum est quod oblatio iusti impinguet altare, hoc est, tanquam pingue

pingue aliquod & optimum altare ornat. Deoq́; gratum eſt:quomodo in Pſal.dicitur:Holocauſtũ tuum pingue fiat,hoc eſt,tanquam pingue, gratũ ſit & acceptum. Quoniam enim quæ pinguia ſunt ſacrificia,hominibus cõmendantur,& Deo: itẽ quatenus ex liberali fiunt animo,dicitur ſacrificium iuſtorũ pingue fieri,& impinguare altare, eo quod tanquam pingue acceptetur, ob offerentis iuſtitiam, quæ oblationem ipſius pinguem & gratam facit.Secundo dicit oblationem iuſti eſſe coram Deo odorẽ ſuauitatis, hoc eſt,odorem ſuauem:iuxta morem loquendi ſcripturæ,quo rurſum aliud nihil ſignificatur,quam eam inſtar ſuauis odoris gratam eſſe Deo. Itaque phraſes iſtæ explicantur,cum ſubiicitur. Pſal. 19.

7 *Sacrificium iuſti acceptum eſt,& memoriam eius non obliuiſcetur Dominus.*

PR o, memoriã eius Græcè eſt τὸ μνημόσυνον αὐτῆς.hoc eſt,memoriale eius ſcilicet ſacrificij.Patet enim ex Græcis relatiuũ,eius,non referendum ad iuſtum,vt quidã intelligunt,ſed ad ſacrificium.In eo quod dicitur de memoria vel memoriali ſacrificij , videtur reſpectus eſſe ad id quod in Leuit. præcipitur, vt quod de ſacrificiis erat cremandum in altari, dicitur eſſe memoria vel memoriale ſacrificij. Dicit ergo illud qđ pro memoria & memoriali offertur de ſacrificio iuſti coram Domino, non venturum in obliuionem apud illum,ſed verè fore memoriale.Dicitur autẽ Deus tunc obliuiſci alicuius,cùm eius curam nõ habet,& quod negligit tanquam non eſſet: Non obliuiſci autem illius,cuius habet rationem , & quod magnifacit,gratúmque habet.

8 *Bono animo gloriam redde Deo, & non minuas primitias manuum tuarum.*

OSTENDIT iam in ſequentibus quomodo quæ Deo donanda ſunt,ei offerenda ſint, nempe animo lubenti , vultu hilari,& liberali ac nequaquã auaro animo.Bono,inquit,hoc eſt,lubenti animo,redde Deo gloriam, vel , vt habent Græca,glorifica vel honora Dominũ , hoc eſt,cũ tibi per oblationem ſacrificiorum decimarum & primitiarum Deus eſt honorandus , & gloria ei danda,fac id lubenti animo:non ex triſtitia aut neceſſitate , neque ex animi auaritia minuas primitias quas de fructibus tuis offerre debes manibus tuis,ſubtrahendo ſcilicet aliquid ex eis , vel eas non liberaliter perſoluendo,ſed acciſè & tenuiter.Simile eſt quod ſequitur, vbi peculiariter decimarum fit mentio,ſicut hic primitiarum.

9 *In omni dato hilarem fac vultum tuum,& in exultatione ſanctifica decimas tuas.*

SANCTIFICARE decimas eſt eas à reliquis ſeparare,& Deo deputare atque offerre.Id ergo vult fieri in exultatione,hoc eſt,cũ exultatione & lætitia. Hilarem enim datorẽ diligit Deus, vt ex Prouer,iuxta Septuaginta citat Paulus.Poſſet & hic intelligi ſenſus:Per exultationẽ & lætitiã fac vt decimæ quas perſoluis ſanctæ ſint , & 2. Cor. 9. gratæ Deo.Myſticè iuxta Rabanum & primitias & decimas Deo offerimus , cum ei & bonorum noſtrorum operum initium acceptum ferimus& conſummationem: quia in denario numero perfectio deſignatur,& decimæ poſt collectionem fructuum redduntur.

10 *Da altiſſimo ſecundum datum eius, & in bono oculo adinuentionem facito manuum tuarum.*

11 *Quoniam Dominus retribuens eſt,& ſepties tantum reddet tibi.*

DIXERAT hilariter dandum, iam verò etiã liberaliter dandum docet.Bonus oculus enim hic dicitur oculus liberalis & largus , ſicut ſupra oculus nequam , dicitur oculus auarus & parcus:qui cũ triſtitia aſpicit quod dandum eſt, &non fauet ei cui datur.Pro,adinuentionẽ facito manuũ tuarum:Gręcis tantũ eſt,καθεύρεμα χειρός, hoc eſt,inuẽtionẽ manus, vt repetatur verbũ,da. Et ſit ſenſus : da bono oculo quicquid inuenerit manus tua , ita vt ne melioribus ſeruatis peiora deligas quæ offeras, quemadmodum fecit Cain. Aut da quod Dei dono manus tuæ cõparauerunt Gene. 4. & acquiſiuerunt. Omnino aũt crediderim non vnica ſcribendum dictione καθεύρεμα,ſed diuiſim καθ᾽ εὕρεμα,ſecundũ inuentionẽ, vt reſpondeat ei quod in primo mẽbro dicitur, κατὰ τὴν δόσιν αὐτοῦ, hoc eſt,ſecundũ donationẽ eius. Ita & in noſtra lectione diuiſim legendũ videtur: ad inuentionẽ facito manuũ tuarum,hoc eſt , facito iuxta quod inueniunt manus tuæ , aut iuxta quod manibus tuis acquiſiſti.Quid enim eſt alioqui:facito adinuentionẽ manuum?Niſi,facito,accipiatur pro offeras. Dicit ergo,Da altiſſimo ſecundũ quod ipſe dedit tibi,vt ſi multũ tibi dederit , viciſſim & tu illi multum des;ſi parum:etiam ex illo dare non omittas quod debes.Et quo ad lubenter & liberaliter dandũ magis prouocaret, ſubiicit: Quoniã Dominus eſt retributor eorũ quæ ei dantur, & quantũ à te accipit , ſepties tantũ reddet tibi, hoc eſt,multiplicatum valde reddet : iuxta illud Pauli:Qui adminiſtrat ſemen ſeminanti, & panẽ 2. Cor. 9. ad manducandum præſtabit,& multiplicabit ſemen veſtrum, & augebit incrementa frugum iuſtitię veſtræ.Duas ergo indicat rationes,ob quas lubenter & liberaliter Deo dandum ſit videlicet & quia ipſe meritus eſt qui omnia dedit,& quia abundè remuneraturus eſt.

12 *Noli offerre munera praua,non enim ſuſcipiet illa,& noli inſpicere ſacrificium iniuſtum,quoniam Dominus iudex eſt, & non eſt apud illum gloria perſonæ.*

PR o,noli offerre munera praua: Græcis eſt μὴ δωροκόπει,hoc eſt,Ne decurtes vel minuas munera,vt ſcilicet per auaritiam ab eo quod dandũ eſt Deo aliquid abradas,tibiq́ue reſerues. Itaque offerre munera praua , eſt offerre munera per decurtationem & auaritiam deprauata, qualia Dominus reiicit apud Malachiam dicens: Si offeratis cæcum ad immolandum , nonne malum eſt, Mala. 1. & ſi offeratis claudum & languidum,nonne malum eſt:offer illud duci tuo ſi placuerit ei , aut ſi ſuſceperit faciem tuam , dicit Dominus exercituum. Pro : noli inſpicere ſacrificium iniuſtum eſt,μὴ ἐπέχε θυσίᾳ ἀδίκῳ,hoc eſt:ne attendas ſacrificio iniuſto:ſic ſcilicet vt in illud fiduciam tuam colloces, & putes te eius contemplatione acceptum fore Deo.Sic ergo etiam eſt intelligendum quod legimus: Noli inſpicere ſacrificiũ iniuſtũ, vel potius:vt Rabanus legit: Noli reſpicere in ſacrificiũ iniuſtũ,hoc eſt,cũ rapina iniuriáque alterius coniunctum,fraude ac violentia comparatũ. Subiicit rationem:Quoniam , inquit, Dominus iudex eſt , & iudex planè incorruptus , apud quem dignitas & excellentia , quam quis ha-

bet in existimatione hominum; non valet, quicquam, ita vt diuiti, & potenti iniurioso in pauperem propter illius munera munificentissima faueat. Pro: gloria, est δόξα, quod nomen etiã verti potest, opinio & existimatio. Duo ergo monentur hac sententia, & vt ne munera Deo offerenda per auaritiã minuãtur, & rursum: ne confidatur in magnificis donis, si ex iniustitia offerantur.

13 *Non accipiet Dominus personam in pauperem, & deprecationem læsi exaudiet.*

SIGNIFICARE vult, etiam, si quis potens sit & diues: qui ob id magnifica munera Deo offert: si tamen ob iniuriam illatam pauper contra illum potentem oret, Deum non habiturum rationẽ illius diuitis, vt ad illius sacrificia & dona respiciat, neglecto & præterito paupere, sed exauditurum orationem illius qui à diuite iniuria est affectus & læsus. Deum ergo non accipere personam in pauperem, hoc est, contra pauperẽ, & ipsum non fauere alicui contra iustitiam quæ pauperi debetur. Explicant hanc sententiam sequentia.

14 *Non despiciet preces pupilli, nec viduã, si effũdat loquelã gemitus.*
15 *Nonne lachrymæ viduæ ad maxillam descendunt, & exclamatio eius super deducentem eas?*

CVM prius dixerit de paupere & læso: nunc subiicit de pupillo & vidua, quia hi ferè sunt qui à potentioribus opprimuntur, quorum ob id in scripturis Deus peculiariter tutor dicitur. Ob iniuriam istis illatam significatur hic Deum cõmouendum & precibus illorum & lachrymis, per quas viduæ ad flendum faciles, nec flere habentes aliud quò confugiant quam ad lachrymas, exclamant ad Deum pro vindicta, etiam si ore taceant, super deducentem eas, hoc est, contra eum qui sua iniuria lachrymas illas excutit, & defluere facit. Itaque cum lachrymæ deorsum fluant, tamen per eas vidua in cœlum clamat, quod sequenti versu clarius explicatur: qui cum non sit in Græcis, videtur ab interprete commentarij vice adiectus, ad explicandum quomodo cum lachrymæ viduæ deorsum cadant, tamen per eas vidua exclamare dicatur, aut ipsæ lachrymæ. Quædam enim Græca non habent, exclamatio eius, sed tantum, exclamatio, vt referri possit ad lachrymas.

16 *A maxilla enim ascendunt vsque ad cœlum, & Dominus exauditor non delectabitur in illis.*

ET si, inquit, lachrymæ defluere videantur, ascendunt tamen vsque in cœlum: quia scilicet perueniunt ad Dei conspectum: eorúmque Deus rationem habet: qui audiens & intelligens quid postulent, non delectabitur in illis, sed summã in eis habebit displicentiam, hoc est, facto declarabit sibi displicere eas lachrymas, quantum attinet ad eum qui earum est author. Negatiuè enim potius legendum videtur: non delectabitur quomodo legit Rabanus & multa scripta, quanquam quædam habeant etiam affirmatiuè, delectabitur. Iuxta quam lectionem sensus est: Deum delectari pietate lachrymantium viduarum quod videat eas non seipsas velle vindicare, sed tantum lachrymis suum testari dolorem.

17 *Qui adorat Deum, in oblectatione suscipietur, & deprecatio illius vsque ad nubes propinquabit.*

PRO, qui adorat Deum: Græcis est tantũ participium θεραπεύων, hoc est, qui colit, nempe Deũ, aut cultor Dei, quomodo Philo scribit primos Christianos vocatos θεραπευτάς, hoc est, cultores, vt est in historiæ Ecclesiasticæ Eusebij lib. 2. c. 17. Itaque per eũ qui adorat Deũ, significatur hic is qui Deum ex animo colit & veneratur. Pro in oblectatione, est ἐν εὐδοκίᾳ: in beneplacito. Et potest referri vel ad participiũ θεραπεύων, vt significetur is qui ex bono affectu, & cum oblectatione Deum veneratur: vel potius cũ verbo, suscipietur, vt significetur omnẽ Dei cultorem suscipiendum à Deo cũ fauore & gratia ipsius. Idem significatur, cùm eius oratio dicitur propinquatura vsque ad nubes. Eo enim insinuatur, quod quantumuis dissitus sit locus quem Deus peculiariter inhabitat, à loco quem homines inhabitãt: tamẽ piorum oratio vsq; ad Deum peruentura sit, hoc est, ab eo exaudienda sit. Quod in genere dixit de cultore Dei, peculiariter prosequitur de oratione humilis.

18 *Oratio humiliantis se, nubes penetrabit, & donec propinquet, non consolabitur, & non discedet, donec aspiciat altissimus.*

PRO, humiliantis se: est ταπεινοῦ, hoc est, humilis, & potest accipi vel pro eo qui per virtutem modestiæ humilis est, vel pro afflicto: quia præcessit de afflictis & iniuriam patientibus. Pulchrè autẽ Sapiens describit efficaciam & constantiam orationis humilis, dum ei primo tribuit penetrationem nubium & ascensum supra nubes, ita vt nec summa altitudo, nec nubium obstaculum eius ascensum impediat. Deinde quod non satis ei sit nubes penetrasse, sed omnino contendat etiam Deo propinquare: qui omnia cœlestia transgreditur, adeo vt non admittat prius consolationem, hoc est, non cesset nec desistat clamare ad Deum: quam accesserit vsque ad Deum. Postremum quod cum iam peruenerit vsque ad Deum, non discedat ab eo donec altissimus ille inspiciat causæ suæ æquitatem, atque ad eam attendat. Hac autem allegorica descriptione innuitur & efficacia huiusmodi orationis quæ omnia impedimenta tandem superat, & perseuerantia, quæ in humiliũ oratione esse solet, ac esse debet ad hoc vt obtineat. Non enim satis est fortiter & ex animo clamare, quod est vsque ad nubes peruenire, sed oportet in clamore persistere, nec cessare donec quod petitum impetretur, quemadmodũ ferè faciunt afflicti & humiles animo. Nam illos afflictio ad perseuerandum compellit: in istis humilitatis virtus facit vt non indignentur, nec cessent quemadmodum superbi, si non statim exaudiantur. Maior autem vis est & emphasis in hac sententia: dum intelligitur de humiliãte seipsum coram Deo, sicut noster intelligit. Significatur enim nouo more fieri, vt qui se deprimit, eius oratio magis ascendat.

19 *Et Dominus non elongabit, sed iudicabit iustos, & faciet iudiciũ, & fortissimus non habebit in illis patientiam.*

DESCRIPSIT quomodo se habeat oratio humilis, nunc etiam pulchra narratione commemorat quomodo se Dominus erga illam sit exhibiturus. Pro, non elongabit, est οὐ μὴ βραδύνῃ, nõ tardabit. Itaque elongabit, accipiendum est vt sit

sit verbum absolutũ,vt: non elongabit:sit positũ pro:non diu differet,aut,in logũ tempus protrahet.Mox,inquit, vt Dominus inspexerit causam pauperis,nõ differet diu, sed iudicabit pro iustis, & faciet iudicium: & is qui fortissimus est,ita vt sententiã suam exequi possit facilè,nec ei quisquã resistere valeat,non habebit in iustis ad se clamã tibus,hoc est,erga vel super illos, patientiam vel langanimitatẽ,hoc est, non longanimem se exhibebit erga illos se inuocantes , ita vt differat eos exaudire & vindicare. Est enim hic Græcis verbum μακροθυμεῖ, quod significat longanimem esse,quod & est:Lucæ 18.in parabola quæ huic loco valde similis est,de vidua importunè appellante iniquum iudicẽ,vbi Christus Deum conferendo cum iniquo iudice per importunitatem superato,ait:Deus autem non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte,& patientiam habebit in illis? Dico vobis , quia cito faciet vindictam illorum.

20 *Quousque contribulet dorsum ipsorum , & gentibus reddet vindictam.*
21 *Donec tollat plenitudinem superborum,& sceptra iniquorum contribulet.*
22 *Donec reddat hominibus secundum actus suos,& secundum opera Adæ,& secundum præsumptionem illius.*
23 *Donec iudicet iudicium plebis suæ, & oblectabit iustos misericordia sua.*

HIs quatuor versibus significatur quæ sequẽtur Dei iudicium , de quo locutus est. Illa enim particula , donec , hic accipitur vt sæpè in scripturis , vt significet quid aliquando euenturum sit.Et prioribus quidem duobus versibus significatur,quid orantibus iustis,Dei iudicio euẽturum sit oppressoribus iustorum.Vbi relatiuum ipsorum , apud nos non habet expressum antecedens , sed subintelligendum est de his contra quos orant , vt iusti liberentur ab eis. Græcis est pro,ipsorum,ἀνελεημόνων , hoc est , immisericordem:qui scilicet sine misericordia crudeliter opprimunt iustos , nec eorum querelis & precibus mouentur.Verbum contribulet,positum est vtrobique pro conterat &confringat.Dorsum eorum conterendum dicit,vt:qui dorso suo duro & forti incubuerint dorso iustorum & oppresserint eos. Itaque per dorsum eorum, significatur eorum fortitudo & violentia quæ confringenda dicitur:sicut & per scripta eorum, significatur illorum dominium,quo alios conterere solebant.De gentibus vindicandis pecu liariter dicit , significans idololatras : quia ab illis in circuitu habitantibus electus Dei populus Israeliticus &prius semper & etiam tunc cum hæc scriberentur,grauia & dura patiebatur.Tertius versus generaliter comprehendit quid Dei iudicio omnibus & bonis & malis euenturum sit , nempe quod omnibus reddet secundum actus suos. Cæterum nomen,Adæ,hic non videtur accipiendum vt sit nomen proprium protoplasti , cum Græcis priori loco vbi noster vertit,hominibus,sit ἀνθρώπῳ,homini:posteriori loco ἀνθρώπων,hominum. Accipiendum ergo , sicut aliquoties in scripturis,teste D. Hieronymo , vt sit nomen appellatiuum pro,homine.Pro,præsumptionem , est ἐνθυμήματα,hoc est,cogitationes, quales quisque sibi præsumit & eligit.Significatur ergo Deum non tantum redditurum homini secundum opera eius, sed etiam secundum cogitationes,& ea quæ quisque corde præsumit & cogitat antequam faciat opere.Quartus versus vltimo loco comprehendit quid peculiariter per iudicium Dei , sumpto supplicio de impiis oppressoribus, eueniet iustis vim in hoc mundo passis, nempe quod Deus iudicabit iudicium pro plebe sua,sicque oblectabit illos sua misericordia,qua eos benignè liberauit ab impiorum violentia,& pro patientia ipsorum æterna eos remunerabit lætitia.Bene enim prius meminit iudicij ipsorum, & postea iudicij iustorum:quia iustos oblectabit conspecta impiorum vltio. Vnde & Christus eodem ordine dicit: Ibũt hi in supplicium æternum,iusti autem in vitam æternam. *Matt.25.* Bene etiam iudicio iustorum coniungit misericordiam:quia sine misericordia nõ fiet,iuxta illud:Qui coronat te in misericordia& miserationibus. *Psal. 102.*

24 *Speciosa misericordia Dei in tempore tribulationis , quasi nubes pluuiæ in tempore siccitatis.*

IN Græcis est ὡς ὡραῖον , Quam speciosa,vt sit exclamatio Sapientis de misericordia & ope Dei adueniente in calamitate. Pro:speciosa,etiã verti potest,opportuna vel tempestiua:quia vtrũque dictio Græca significat , & magis conuenit proposito hæc posterior significatio propter subiectam similitudinem: quasi nubes pluuiæ , hoc est,nubes pluuiosa , & pluuiam diffundens. Ea enim elegantius dicitur tempestiuã in tempore siccitatis quam speciosa,quamuis etiam speciosa rectè dicitur : quia conueniens. Pulchra ergo & apta est hæc comparatio,quę significat,quod quẽ admodum pluuia valdè est expectata in tempore siccitatis,& ob id valdè grata,iucunda & conueniens:ita & Dei misericordia valdè grata est his qui in tempore tribulationis eam diu desiderauerunt. Indicatúrque rectè ratio quare Deus ad tempus suos sinat affligi,nec semper statim liberet, nimirũ vt tanto gratior sit Dei consolatio& benignitas,quo diutius est desiderata. Vnde sancti dicunt:Lætati sumus pro diebus quibus nos humiliasti,annis quibus vidimus mala. &:In conuertendo Dominus captiuitatem nostram , facti sumus sicut consolati. Tunc repletum est gaudio os nostrum,& lingua nostra exultatione. *Psal.96.* Vbi etiam additur similitudo qua hic Sapiens vtitur: Conuerte Domine captiuitatem nostram , sicut torrens in austro. *Psal. 125.*

CAPVT XXXVI.

1 *MIserere nostri Deus omnium,& respice nos & ostende nobis lucem miserationum tuarum.*

VONIAM in superiori capite ostendit quantũ valeat oratio humilis & afflicti Deum colentis, & quam ad exaudiẽdũ suos pronus sit Deus:subiungit iam ardentem ad Deũ orationẽ,qua misericordiam Dei orat impendi populo eius qui tum erat populus Iudaicus à gentibus grauia perferens,sicut nũc est populus Christianus etiã ipse à suis pressus inimicis. Et quoniam superiorẽ sermonem clausit de Dei misericordia , ab ea hic incipit , orans vt Dei misericordia liberentur à gentium oppressione, atque ad gloriã potẽtiæ eius declarandam digna vindicta de gentibus sumatur : Dei verò populus dispersus colligatur à sua dispersione,atq; in pristinum statum restituatur. Est autem oratio hæc satis clara , sed in ea multa verba sunt à nostro

addita, ſicut & alibi, quæ in Græcis non habentur, vt in hac ſententia illud, oſtende nobis lucẽ miſerationum tuarũ. Quo petitur vt Deus exhibeat ſuis gratiæ ſuæ fauorem, quo tanquam luce quadam recreentur liberati à calamitatum tenebris. Huiuſmodi enim fauoris declaratio ſæpè in ſcripturis lucis nomine deſignatur, vt dictum eſt.

2 *Immitte timorem tuum ſuper gentes quæ non exquiſierunt te, vt cognoſcant quia non eſt Deus niſi tu, vt enarrent magnalia tua.*

EA pars, vt cognoſcant, &c. non eſt Græcis, ſed addita eſt ex ſequentibus, vt intelligatur quo fine petatur immitti timor Dei in gentes, nẽpe non in malum gentium: ſed in gloriam Dei. Quomodo immitti velit timorem Dei in gentes indicat verſu ſequenti.

3 *Alleua manum tuam ſuper gentes alienas, vt videant potentiam tuam.*

ALLEVA, inquit, manum tuam, hoc eſt, dilucidè & magnificè oſtende in gentibus alienis à cultu tuo potentiam tuam, ſumendo de eis grauem aliquam vltionem, & operando in eis mirabilia, vt videant potentiam tuam, ſicque te timere incipiant. Sæpè enim nomine manus: Dei potentia in ſcripturis ſignificatur, quam cum Deus manifeſtè & magnificè atque potenter aliquibus ſignis declarat, ſiue in redimendo populo ſuo, ſiue in vindicando impios, eleuare manũ dicitur. & in brachio excelſo: manúque ſublata aliquid facere: vt cum dicitur populum duxiſſe ex Ægypto in brachio excelſo.

4 *Sicut enim in conſpectu illorum ſanctificatus es in nobis, ſic in conſpectu noſtro magnificaberis in eis*
5 *Vt cognoſcant te, ſicut & nos cognouimus: quoniam non eſt Deus præter te Domine.*

GRÆCIS non eſt cõiunctio, enim, ſed deprecatiuè dicitur ſicut prius, magnificeris. Iuxta noſtram lectionem hæc eſt connexio. Alleua: hoc eſt: eleua manum tuam ſuper gentes: quia ſi id feceris: magnificaberis in eis nobis videntibus: ſicut ipſis videntibus, ſanctificatus es in nobis. Porro duobus modis ſanctificatur Deus in populo ſuo: in conſpectu gentium: nempe & cum pro ſalute populi videntibus populis mira deſignat, vt fecit in liberatione populi ex Ægypto: atque alias ſæpè, & cum populum ſuũ ob peccata grauiter affligit: non ſinens eorũ peccata inulta. Ibi enim declaratur ſanctitas bonitatis eius: hic ſanctitas iuſtitiæ. De vtroq; modo hic locus intelligi poteſt quãuis de priori potius: de quo & apud E-
Ezec. 20 zechielem dicitur. In odoré ſuauitatis ſuſcipiam vos: cum eduxero vos de populis: & congregauero vos de terris in quas diſperſi eſtis, & ſanctificabor in vobis in oculis nationum.

6 *Innoua ſigna, & immuta mirabilia, glorifica manum, & brachium dextrum.*

HOc eſt, noua ede ſigna atque miracula, & præ his quæ olim operatus es: fac iam alia & diuerſa mirabilia: ſicq; glorioſam iam fac potentiam tuam & fortitudinem: qua tanquam brachio dextro admiranda deſignare ſoles.

7 *Excita furoré, & effunde iram, extolle aduerſariũ, & afflige inimicũ.*

CVM Deus diſſimulare videtur hominum peccata, furor eius & indignatio quieſcere videtur, contra verò illam excitare dicitur, cum ad vindicandum ſe parat: ſic & effundere iram dicitur, cùm grauẽ aliquam immittit vltionem. Sic & in Pſal. 78. & apud Iere. c. 10. dicitur. Effunde iram tuam in gentes quæ te non nouerunt, & in regna quæ nomen tuum non inuocauerunt. Ad quæ loca hic alluſum eſt. Porrò, extolle, hic poſitum eſt non pro exaltare & eleuare, ſed pro ſuſtollere, & ex hoc mundo tollere, ſicut & efferre, vtrumque ſignificat. Videtur autem de ſingulari aliquo tyranno loqui, à quo tum populus premebatur, quamuis poſſit & ſingulare accipi poſitum pro plurali.

8 *Feſtina tempus, & memento finis, vt enarrent mirabilia tua.*

GRÆCIS eſt, σπεῦσον καιρόν, vnde patet, tempus apud nos eſſe accuſatiui caſus, & proinde verbũ, feſtina, apud Græcos & nos poſitũ tranſitiuè pro fac feſtinare, quomodo & Tacitus paſſiuo verbo vſus eſt, ſcribens de moribus Germanorum: Nec virgines feſtinantur, hoc eſt, cito ad coniugiũ abripiuntur. Pro, finis: Græcis eſt ὁρκισμοῦ, hoc eſt, iuramenti, quod ſcilicet feciſti patribus noſtris, promittens eis te ſemper adfuturum ſemini eorum. Noſter legiſſe ſe declarat ὁρισμοῦ, quod, finem ſignificat aut magis definitionem & decretum, à verbo ὁρίζω, quod, definio & finem ſtatuo, ſignificat: vnde apud nos nomẽ, finis, accipi debet pro eo quod definitum eſt & decretum, vt ſit ſenſus: Fac Domine celeriter adeſſe tempus Pſal. 101.
vltionis inimicorum noſtrorum & liberationis noſtræ: quaſi dicat cum Pſalmiſta: quia tempus miſerendi noſtri, quia venit tempus. Et memento eius quod finitum eſt & decretum à te, etiam iuramento interpoſito de liberando nos, & vindicando hoſtes noſtros, vt ipſi experti tuã potentiam, vel inuiti agnoſcere & enarrare cogantur mirabilia opera tua. Veriſimile autem eſt Sapientem: qui iam ex Daniele intelligere potuit inſtare tempus aduentus Meſſiæ: qui expectabatur tanquam liberator populi Iſraelitici: in hac ſua oratione in illius etiam aduentum reſpexiſſe & optaſſe vt ille mox adeſſet ad liberandum eos ab omnibus gentibus, ſub quarum ſeruitute premebantur.

9 *In ira flammæ deuoretur qui ſaluatur, & qui peſſimant plebem tuam: inueniant perditionem.*

PER iram flammæ, vltio ignis ſignificatur. Per eum qui ſaluatur, pro quo Græcis eſt ἀσωζόμενος, ſignificatur ſecundum quoſdam is qui euadit & ſupereſt vñi vltioni, vt ſit ſenſus: Qui ſupereſt, & euaſerit gladium tuum, deuoretur flamma ignis. Quidam non malè intelligunt eum qui ſecuro eſt animo & ſaluum ſe putat. At magis placet Lirani & Dionyſij interpretatio, qui intelligunt hic peti vt qui in præſenti vita ſaluus eſt à vindicta Dei, deuoretur à grauiſſima vltione ignis infernalis. Verbum peſſimare, vt & alibi, poſitum eſt hic pro affligere, &, vt Lira habet, peſſimè tractare.

10 *Contere caput principum inimicorum, dicentium, Non eſt alius præter nos.*

GRÆCA habent pluraliter κεφαλάς, capita, & pro ἐχθρῶν, inimicorum, vt noſter legit, quędã exemplaria habent ἐθνῶν, gentium. Contere caput vel capita principum, eſt eorum factum & elationem confringere, aut eos penitus

perdere

Psal. 67. perdere sicut in Psalmis dicitur: Deus confringet capita inimicorum suorū, verticem capilli perambulantium in delictis suis. Cùm enim caput alicuius cōfringitur, penitus sine reparationis spe perit. Benè autem caput confringi petit, quia in eo superbia ostentatur: quæ notatur cum dicunt: Non est ali⁹ pręter nos, quod si ad principes referatur, intelligi potest eos gloriari se nō agnoscere Deum aliquem super se, vt quidam iactare ausi sunt. Aut significat neminem esse illis similem, & neminem esse, qui si ad ipsos conferatur, vel esse dicendus sit, aut non esse homines, sed potius velut pecora quædā. quomodo etiam ea vox ad omnes populi hostes referri potest.

11 *Congrega omnes tribus Iacob, (& cognoscant quia non est Deus nisi tu, vt enarrant magnalia tua,) & hæreditabis eos sicut ab initio.*

POST dignam vltionem hostibus imprecatam, multis versibus bona precatur populo Dei. Græcis tantum est, Congrega omnes tribus Iacob, & hæreditare eos sicut ab initio. A tempore Ezechiæ regis Iuda cœperunt dispergi tribus Israëliticæ, quæ ex parte cœptæ sunt congregari sub Cyro primum, & deinde sub Dario, sed rursum sub regibus Græcorum grauia sæpè Iudæi passi sunt, & in varias regiones dispersi, atque etiam in seruitutem plerique abducti, ita vt Libr. 12. Anti. c. 2. Iosephus scribat à Philadelpho rege Ægypti manumissos Hebręos centum viginti millia. Petit ergo omnes tribus Israël ex omnibus mundi partibus colligi in patriam suam vt sublatis omnibus qui populo Dei dominabantur, solus Deus Israëlem velut in suum peculium & hęreditatem possideat, sicut in principio cū populum illū ex Ægypto liberatum sibi assumpsit solus illorum Dominus existens. Hęc autem petitio non nisi in Messia spiritualiter impleta est in quem omnes sancti illius temporis respiciebant. Ille enim mortem subiit, vt filios Dei qui erant dispersi congregaret in Ioan. 11. vnum, hoc est, in vnam sanctam ecclesiam. Neque enim omnes vno loco consistere possent, nec vellēt. Per illum factum est vt sublatis omnibus idolis, vnus solus Deus in toto mundo ab electis agnoscatur & colatur, sicque enarrantur per vniuersum mundum mirabilia eius.

12 *Miserere plebi tuæ, super quam inuocatum est nomen tuum, & Israel, quem coæquasti primogenito tuo.*

GRÆCE est λαὸν κεκλημένον ἐπὸνοματίου, hoc est, plebi vocatæ in nomine tuo. Idem significatur nostra lectione. Dei enim nomen inuocari super populum, est eum populum Dei censeri Isaia 4. nomine, vt scilicet dicatur populus Dei, quemadmodum cum in Isaia dicunt mulieres viro, tantummodo inuocetur nomen tuum super nos, petunt eius nomine vocari, & vxores eius haberi & dici. Pro, coæquasti primogenito, quædam Græca habent πρωτογόνῳ ὡμοίωσας, assimilasti primogenito, quod secutus est noster interpres. Alia habent πρωτόγονον ὠνόμασας, primogenitum nominasti. Idem vtraque lectione significatur. Alluditur enim ad illud quod dicitur in Exodo: Filius meus primo genitus Israël. Coæquasse ergo vel assimilasse dicitur Deus Israëlem suo primogenito, quia eum primogeniti loco habuit, ita vt necesse non sit hic nomine primogeniti intelligere Christum filiū Dei naturalem, quasi author significare voluerit illi Israëlem esse coæquatum aut assimilatum.

13 *Miserere ciuitati sanctificationis tuæ Ierusalem, ciuitati requiei tuæ.*

POST communem pro populo precem, subiungit peculiarem pro Ierusalem orationem, cui duplicem tribuit titulum, vt vtroque nomine Deum ad misericordiam impendendam prouocaret. Vocat enim ciuitatem sanctificationis eius, siue quia Dei sanctitas ibi per externum cultum declarabatur, siue, quia ibi erat templum quod in scripturis dicitur sanctificatio & sanctuarium Dei. Vocat ciuitatem, vel, vt est Græcè, locum requiei, quia in eo Deus elegit peculiariter habitare & quiescere, tanquam in loco sibi præ aliis grato & placenti.

14 *Reple Sion inenarrabilibus verbis tuis, & gloria tua populū tuum.*

SVBIVNGIT & peculiarem precem pro mōte Sion, in quo erat tēplū Domini. Nō est autē legendū, virtutib. vt multi libri habent, sed verbis, cùm Græcis sit τἀλογία, quæ dictio propriè oracula significat, quæ in templo ædi solent. Conuenit tamen etiam omnibus verbis Dei, quia omnia pro oraculis habenda sunt. Petitur ergo vt Deus in Sion adimpleat magnifica sua promissa: aut vt in Sion Deus copiosè ædat oracula sua, detque vt ibi eloquia ipsius abundè populo proponi & exponi possint, sicque etiam populus Dei impleatur gloria Dei, quod tunc fit, cum promissiones suas Deus in eo implet, & cum in eo oracula sua ædit, denique cùm Dei cognitio det scripturarum explanationem in populo ipsius perficitur. Dicūtur autem Dei verba inenarrabilia vel ineffabilia, quia mystica sunt & secreta, nec vnquam satis explicari valent, nec intelligi aut rectè explicari nisi spiritu sancto docente possunt. Omnis enim scriptura prophetiæ, propria interpretatione non fit. 2. Pet. 1. Hæc oratio impleta perfectè est in aduentu Messiæ, quando in Sion & in templo ipse Dei filius nouam legem populo docere cœpit, suáque præsentia & doctrina populum Israeliticum magna gloria decorauit.

15 *Da testimonium, quia ab initio creaturæ tuæ sunt, & suscita precationes quas locuti sunt in nomine prophetæ priores.*

GRÆCA non habent, quia, sed τοῖς ἐν ἀρχῇ κτίσμασίου, hoc est, his qui in initio creaturæ tuæ fuerunt. Et vnum ex exemplaribus monasterij Tongerlensis habuit, qui, non quia: quæ lectio Græcis consentit, & ob id præferenda est, vt sit sensus: Da testimonium, hoc est, declara qui sint quos ab initio tibi in tuos creasti, hoc est, quos populum tuum fecisti. Sic enim Deus sibi Israëlem creauit ab initio, cum eum ex Ægypto mirabiliter liberatum suum esse fecit. Petitur ergo vt eius rei detur testimonium, quòd fit, cùm Deus simili ratione suum populum redimit & restituit, quo aliquando eum sibi creauit, & suum esse fecit. Idem sensus est, si pro κτίσμασιν, hoc est, creaturis, legatur, vt quædam Gręca habēt, κτήμασιν, hoc est, possessionib. tuis, vel his quos ab initio possedisti. Idē ēt erit sensus, si legatur coniunctio, quia, & accipiatur pro

pro,quod.Pro,precationes,Græca habent προφητειῶν prophetias. Vnde verisimile est interpretem vertisse prędicationes vel prædictiones. Certè Rabanus exponit promissiones. Nostri exponũt precationes,deprecatorias prophetarum prædicationes,qualis est illa: Emitte agnum Domine dominatorem terræ,&: Ostende nobis misericordiam tuam,& salutare tuũ da nobis,& his similia. Porro suscitare prophetarum dicta, est ea opere implere, & quæ ad tempus quiescere videbantur & quasi emortua,facto exhibere quasi viua.

16 *Da mercedem sustinentibus te,vt prophetæ tui fideles inueniantur, & exaudi orationes seruorum tuorum.*

MERCEDEM vocat expectatum à Deo beneficium, quod dari vult iis qui patienter Deum expectauerunt, ne scilicet frustrentur sua expectatione,sed vt pro merito suæ patientiæ& fiduciæ illud obtineant, vt prophetę,qui prædixerunt Deum suis inuocantibus se ad futurum, & missurum illis liberatorem Messiam inueniantur veraces.

17 *Secundum benedictionem Aaron da populo tuo (& dirige nos in viam iustitiæ) vt sciant omnes qui habitant terram,quia tu es Deus(conspector)sæculorum.*

GRÆCA non habent, da populo tuo: sed περὶ τοῦ λαοῦ σου,hoc est, de populo tuo:sicque verisimile est interpretem vertisse, sed cùm non benè intelligeretur, de, mutatum esse in,da. Coniungitur autem Græcis illa pars, secundum benedictionem Aaron,cum præcedenti parte hoc modo:Exaudi orationes seruorum tuorum secundum benedictionem Aaron,de populo tuo, hoc est,pro populo tuo factam. Alluditur ad benedictionem illam quam Aaron iussus fuit à Deo impendere Israëlitis,vt est in Nume.6. vbi sic habetur:Sic benedicetis filiis Israël,& dicetis eis: Benedicat tibi Dominus,& custodiat te. Ostendat Dominus faciem suam tibi,& misereatur tui. Conuertat Dominus vultum suum ad te, & det tibi pacem,& additur:Inuocabuntque nomen meum super filios Israël,& ego benedicam eis. Petitur ergo vt iuxta eam benedictionem contingat populo, & exaudiat Deus orationem seruorum suorum.Quod sequitur, & dirige nos in viam iustitiæ,Græcis non est,sicut nec nomen, conspector,sed tantum,tu es Dominus sæculorum, omnium scilicet,hoc est, Dominus imperans omnibus sæculis.Germanica tamen æditio habet,tu es Dominus Deus sæculorum,vt videri possit interpretem pro θεὸς,vertisse conspector,quia Deus dicitur Græcis θεὸς, eò quòd omnia videat. Cæterum tota hæc oratio etsi ad literam pertineat ad veterem populum,tamen sicut & aliæ eius populi præces in Psalmis,etiam pertinet ad populum Christianum in mystico sensu,eique facilè accommodari potest,quemadmodum& in officio ecclesiastico insabbatho quatuor temporum. Quadragesimæ ex persona ecclesiæ vsurpatur.

18 *Omnem escam manducabit venter,& est cibus cibo melior.*
19 *Fauces contingunt cibum fera,& cor sensatum verba mendacia.*

POST orationem superioribus rectè subiectam,redit Sapiens ad præcepta & monita, nouum hic auspicans argumentum,quo docet in rebus & verbis delectum habendum, quam doctrinam continuat etiam in sequenti capite. Vt autem hic locus rectè intelligatur,notandum corruptè hic ab omnibus penè legi, & cor insensatum, cum ex Græcis constet legendum, cor sensatum. quomodo manifestè legit & exponit Rabanus, vnde & in Glosa Ordinaria ponitur vtraque lectio. Græcè enim est, καρδία συνετὴ, cor prudens aut intelligens. Pro,fauces,est, φάρυγξ γεύεται, hoc est,guttur gustat. Est ergo sensus horum duorum versuũ: Quemuis quidem cibum recipit & manducat venter,est tamen vnus cibus alio melior & eligibilior. Quis autem melior sit, fauces gustu discernunt. Illæ enim gustu percipiunt qui cibus sit ferinus,quis communis, & delectabilem à minus grato distingunt. Ita similiter etsi omnem sermonem auris hominis admittat & recipiat, magna tamen sermonum est diuersitas,quam discernere rectè non potest nisi cor prudens,quod contingit,percipit,& iudicio suo discernit verba mendacia à veris. Apta ergo est hæc comparatio, qua rectè auris hominis comparatur ventri, quòd sicut hic quemuis cibum admittit, bonum & malum,delicatum & communem:ita illa admittit& percipit auditu quemuis sermonem. Cor autem hominis prudens comparatur gutturi,quòd sicut illud, si non sit infectum, discernit cibos:ita cor prudens perceptos aure sermones diiudicat. Eoque magis hæc comparatio est accommoda,quod sermo sit quasi animi cibus & pastus,vel salutaris vel perniciosus. Ideoque hac comparatione ostenditur in his quæ auditu percipiuntur,vnde mens pascitur,non minorem delectum habendũ,quàm habetur in cibis vnde corpus pascitur. Proinde et si dixerimus aurem hominis hic rectè comparari ventri,tamen si penitius similitudinis vis inspiciatur,magis conuenit intelligere,mentem hominis comparari ventri, quod illa omnia recipiat sicut venter,sitque quasi venter animi, in quem vt ne noxius intromittatur sermo, prudentiæ est dispicere,cuius prudentiæ vim & fructum etiã sequens sententia ostendit.

20 *Cor prauum dabit tristitiam,& homo peritus resistet illi.*

PRO peritus,est, πολύπειρος, hoc est,multa expertus. Pro cor prauum,est καρδία στρεβλὴ, cor distortum, quòd rectè prauum dicitur, sed plus est quàm malum,versutum scilicet & fallax,& cuius fallacia non facilè percipitur. Sensus ergo est: Cor distortum suggeret multis tristitiæ & doloris occasionem & verbis suis & factis: at homo qui rerum habet experientiam, facilè resistet ei, quia occurret eius fallaciis, sua enim sagacitate percipiet qua mente quid à quoque dicatur.

21 *Omnem masculum excipiet mulier,& est filia melior filia.*

CERTVM est legendum esse, filia melior filia, non autem, vt quidam legunt, melior filio, cum Græcè sit, ἔστι δὲ θυγάτηρ θυγατρὸς κρείσσων, est autem filia melior filia. Postquam docuit delectum habendum in auditis sermonibus, docet etiam de delectu habendo in coniugio, & significat maiorem delectum adhiberi in mulieribus atque vxoribus ducendis, quàm in viris, maximè quòd ad formam pulchritudinemque attinet. Prætermissis ergo variis huius loci tractationibus,sensus est: Mulier nuptura facilèquemuis masculum excipiet vel suscipiet in virum,

nec ita vt in plurimum ſolicita eſt ad diſcernendum qualis ſit futurus maritus, maximè quod ad pulchritudinem attinet, quæ non magnopere in viris requiritur. At inter filias in coniugium ducendas vna alteri longè eſt præferenda, atque delectus earum diligenter eſt habendus, vt non quæuis ſtatim ducatur, ſed inter multas deligatur quę formæ pulchritudine commendata ſit. Hæc enim in fœminis magis expetenda eſt, quam in viris. Vnde ſubiicitur.

22 Species mulieris exhilarat faciem viri ſui, & ſuper omnem concupiſcentiam hominis ſuperducit deſiderium.

SENSVS eſt: Pulchritudo mulieris facit hilarem vultum viri ſui, & excedere facit deſiderium & amorem ſui, ſuper omnem aliam hominis concupiſcentiam. Nihil enim aliud naturaliter magis ad deſiderium ſui accendit hominem quàm pulchritudo mulieris. Proinde in ducenda vxore indicat formæ habendam rationem, quæ in coniugio virum oblectet, & in amore conſeruet. Verum ad ſignificandum non ſolum formæ habendam rationem, ſed etiam morum & virtutum, ſine quibus mulierem formoſam cõparat Salomon circulo aureo in naribus ſuis, ideo ſubiicit. Prou. 11.

23 Si eſt lingua curationis, eſt & mitigationis & miſericordiæ, non eſt vir illius ſecundum filios hominum.

GRÆCA clarius habent priorem partem hoc modo, εἰ ἔστιν ἐπὶ γλώσσης αὐτῆς ἔλεος καὶ πραότης καὶ ἴασις. Si enim in lingua eius miſericordia (vel clementia) & manſuetudo & ſanitas. Vnde patet malè quoſdã legere: Sic enim lingua, &c. Patet item melius omitti ſecũdum verbũ, eſt, quod abeſt in pleriſq; ſcriptis, vt vera lectio ſit: Si eſt lingua curationis & mitigationis & miſericordiæ. Sic enim habent multa ſcripta, ſic & Biblia quædam Romæ impreſſa anno 1471. & eſt ſenſus: Si præter formam, quæ maximè ſolet homines mouere, & ad coniugium pertrahere, eſt etiam in vxore lingua blanda, quæ ſua manſuetudine & clementia poſſit etiam iratum & triſtem animum mariti curare, mitigare, & ad miſericordiam flectere atque clementiam: tunc ſanè maritus eius non eſt ſimilis filiis hominum, ſed fœliciſſimus eſt, & communem hominum conditionem excedit. Quo ſignificatur raró id accidere vt & pulchram quis nactus ſit vxorem, & ſimul linguæ blandæ atque manſuetæ, cùm ferè pulchra mulier ob pulchritudinem ſibi nimis placens ſuperba, & acerba ſit, parũ que blanda in verbis ſuis.

24 Qui poſſidet mulierem (bonam) inchoat poſſeſſionem: adiutoriũ ſecundum illum eſt & columna & requies.

BONAM non eſt Græcis, nec apud Rabanum. Non enim hic ſignificare voluit Sapiens quid bonitas mulieris viro afferat, ſed quid boni viro afferat coniugium initum, quamuis id maximè locum habeat cum obtinetur vxor bona. Pro, qui poſſidet, eſt ὁ κτώμενος, quod etiam verti poteſt, & propoſito congruentius: Qui acquirit vxorem. Poſtquam enim docuit cum delectu vxorem accipiendam, ſubiicit iam coniugij commendationem, oſtendens illius commoda. Qui, inquit, acquirit vxorem, eamque iam habere incipit, is hoc ipſo incipit habere poſſeſſionem, tum quia in præcipua & prima poſſeſſione ac ſubſtantia vxro eſt deputanda, tum quia ante coniugium veluti vagus & inſtabilis ferè non habet ſtabilem ac certam habitationem, & quia tunc nactus & initium alendi familiam, & parandarum ſolidè facultatum, cùm habet ſociam vitæ, & adiutricem rei familiaris, quæ per vxorem maximè aſſeruari debet, ſicut virorum operæ parari & conquiri. Vnde ſequitur, adiutorium ſecundum illum eſt, hoc eſt, vxor eſt adiutorium viri, ſimile illi & viro accommodatum. Alluditur enim ad illud quod Dominus dixit: Non eſt bonum hominem eſſe ſolum, faciamus ei adiutoriũ ſimile ſibi: vbi pro, adiutoriũ ſimile ſibi, Hebræis eſt, adiutoriũ quaſi corã ipſo. Septuaginta vero habẽt vt hic, βοηθὸν κατι αὐτὸν, hoc eſt, adiutoriũ ſecũdũ ipſum vel iuxta ipſum, hoc eſt, vt vertit D. Hie, ſimile ſibi. Pro eo quod ſequitur, & colũna vt requies, Gręcè eſt, καὶ στῦλον ἀναπαύσεως, hoc eſt, colũnã quietis. Vnde veriſimile eſt interpretẽ ſcripſiſſe non, columna vt requies, ſicut paſſim legitur, ſed, columna & requies: quemadmodum duo ſcripta emendatiſſima habebant noua manu correctum. Senſus ergo eſt: quòd vxor ſit viro quaſi columna in qua qui prius vagus erat, iam quieſcere & firmiter ſubſiſtere, & cui ſua omnia conſeruanda committere poteſt. Idem intelligendum, ſi legatur, columna vt requies, hoc eſt, ipſa eſt columna, tanquam quæ ſit requies viri. Pergit in coniugij commendatione, cùm ſubiicit.

25 Vbi non eſt ſepes, diripietur poſſeſſio: & vbi non eſt mulier, ingemiſcit egens.

PRO egens, Græcis eſt, participium de quo c. 34. πλανώμενος, hoc eſt, erro & vagabũdus. Significatur ergo, quòd quemadmodum cum poſſeſſio aliqua, vt ager, caret ſepe & munitione, ab omnibus vndique fructus eius diripiuntur, ita vir qui vxorem non habet cogitur ſæpè cum gemitu errare de loco in locum, non habẽs fixam habitationem: ſæpè etiam ingemiſcit quòd egeat adiutorio, ſolatio, & cuſtode rerum ſuarum. Hac enim cõparatione innuitur vxorem eſſe viro loco ſepis, munimenti, & cuſtodis, vnde Paulus vult vxores eſſe οἰκουρούς, hoc eſt, domus curam gerentes, aut domus cuſtodes. Titum 2.

26 Cui credit qui non habet nidum, & deflectens vbicunque obſcurauerit, quaſi ſuccinctus latro, exiliens de ciuitate in ciuitatem.

LOCVS etiam corruptus hic eſt. Non enim legendum eſſe: Cui credit, ſed, Quis credit, vt habebant duo antiquiſſima ſcripta, patet ex Græcis, quæ habent τίς πιστεύσει. Quis credit. Quædam ſcripta habebant: Qui credit, pro, quis credit. Id poſtea eſt mutatum in, Cui, quia relatiuum, qui, non videbatur habere antecedens. At in antiquo quodam ſcripto ſic habebatur expoſitum: Quis credet ei qui non habet nidum? Hæc ergo eſt vera lectio: Quis credit, & debet tota ſententia ſub vna legi interrogatione. Qua ſententia præter incommodum quod ſuperior ſententia tribuit ei qui expers eſt coniugij, iam aliud incommodũ exprimitur, nẽpe quòd tali nulla fides habeatur, ita vt nemo cum eo commercia inire velit, nemo facilè ei honoris munia committat, omnibuſque ſuſpecta ſit eius viuendi ratio, eo quòd fixam habitationem non habeat, ſimiliſque ſit

sit latroni semper ad proficiscendum parato, semperque locum mutanti. Per nidum enim, fixam habitationem significat, metaphora desumpta ab auibus. Ferè enim iuuenes ante coniugium insertis sedibus vagare solent ideoque talibus tribuit non habere nidum & deflectere, hoc est, declinare ad hospitandum vbicunque obscurauerit, hoc est, vbi eos nox occupauerit. Quos latroni comparat, non solum ob vagationem, sed etiam ad insinuandum, quòd sicut à latrone quisque suę vitæ & facultatibus metuit, ita à iuuenibus vagabundis, & coniuge carentibus, quisque metuit pudicitiæ suarum filiarum & vxorum, cui illi frequẽter insidiari solent, non aliter quàm latrones vitæ & facultatibus hominum. Et hactenus quidem aliquot sententiis significauit commoda matrimonij, & incommoda cœlibatus. Ex quibus tamen colligendum non est, cœlibatum male iam laudari in his qui se cultui diuino addicunt. Hi enim si vt debent, pro vxore carnali, sapientiam sibi in sponsam assumant, secuti sapiẽtem, qui dicit: Quęsiui illam mihi in sponsam assumere, & amator factus sum formæ illius, facile omnia cœlibatus incommoda quæ hic insinuantur superabunt. Nam & in ea summam & pulchritudinem & voluptatem deprehendet, quia in lingua eius clementia est & sanitas recreans. Non enim habet amaritudinem conuersatio eius. In illa habebunt adiutorium vt & in omnibus tribulationibus consolationem percipiant, & ad bona quæque agenda iuuentur. Item hæc illis erit velut columna, in qua mens eorum suauiter quiescet libera ab euagatione carnali. Per hanc & sunt benè muniti, & facilè fit vt fixam aliquam habitationem atque viuendi rationem sibi deligant, in qua Deo seruiant.

Sap. 8.

CAPVT XXXVII.

1 *Omnis amicus dicet, & ego amicitiam copulaui, & est amicus solo nomine amicus.*

POSTQVAM docuit de delectu sermonum & mulierum habendo, subiicit etiã de delectu tũ amicorum tũ cõsiliariorũ. Et de amicis quidẽ dicit, quod quiuis amicus dicet etiã secũ alio iniisse amicitiã: sciendum tamen esse aliquos amicos qui solo nomine tales sunt, nõ autem re, significans proinde inter eos qui se amicos prædicant, delectum habendum, & serio diiudicandum qui veri sint amici, qui non, ne eueniat quod sequitur.

2 *Nonne tristitia inest vsque ad mortem? Sodalis autem & amicus ad inimicitiam conuertentur.*

GRÆCE clarius sic est, Nonne tristitia manet vsque ad mortem, sodalis & amicus cõuersus ad inimicitiam? Hoc est nõne cum amicus conuertitur ad inimiciam, hinc frequenter oritur in homine tristitia vsque ad mortem perdurans? Impedit in nostra lectione sensum coniunctio aduersatiua, autem, quæ sicut non est Græcis, ita nec in quibusdam scriptis, nominatim in vno exemplari Tongerlensi, proinde expungenda videtur, cùm nec Rabanum legisse appareat ex commentariis. Et melius conuenit verbum præsentis temporis, cõuertũtur, quomodo legit Rabanus, quàm futurum, conuertentur. Itaque sensus erit idem qui in Græcis: Nonne tristitia inest, hoc est, inhæret & permanet vsque ad mortem, quando sodalis & amicus conuertuntur ad inimiciam? vt totum sub vna legatur interrogatione, & subaudiatur adverbium, quando, vel vbi, sicut intellexisse videtur Rabanus sic scribens: Maximũ enim malũ est, & continuo dolore gemendum, quod vbi speratur fidelitas, ibi inuenitur malignitas: & vbi amicitiæ assimilata est charitas, ibi inimicitiæ reperitur peruersitas. Potest & sic distingui, vt primum per interrogationem efferatur: Nonne tristitia inest vsque ad mortem? Deinde cõquerendo subiiciatur: Sodalis & amicus ad inimicitiã conuertuntur, vt sit sensus: An non amicitiæ occasione aliquando oritur tristitia perdurans vsque ad mortem? Contingit enim amicos ad inimicitiam conuerti. Id quoniam indignissimum est, ideo in hui⁹ rei detestationẽ exclamando subiicit.

3 *O præsumptio nequissima, vnde creata es cooperire aridam malitia & dolositate illius?*

MALE in omnibus penè libris habetur, aridam malitiam, & dolositatẽ illius, vt aridã, sit adiectiuum substantiui, malitiam, sicut legunt & exponunt Lira & Dionysius. Vera lectio, quæ iam in multis impressis libris habetur, est per ablatiuos, malitia & dolositate, vt adiectiuum, aridam, sit substantiuè positum pro terra, cùm Gręcis sit, τὴν ξηρὰν, ipsam aridam. Pro, præsumptio, rursum est ἐνθύμημα, hoc est, cogitatio. Exclamando ergo admirans interrogat vnde originem traxerit tam perniciosa cogitatio, vt ex amico quis conuertatur ad inimicitiam, non quod ignoraret vnde ortum suum habeat, constat enim ex instabili & mala voluntate prodire: sed vt huiusmodi interrogatione insinuaret indignum plane esse vt tale quid eueniat in mundo, nec conuenire illud naturali humanæ conditioni, nec ex Deo naturam instituente ortum habere, sed ex pessimo diabolo, homines ad illud suis tentationibus impellente & pertrahente, quod magis Græca significant, quæ pro, creata es, habent ἐκυλίσθης vel ἀνεκυλίσθης, hoc est, deuoluta es vel prorepsisti, vt significet ex infernis prodiisse latenter & insidiosè in terram. Cùm dicit: Cooperire terram malitia: significat hoc malum perfidię nimis latè obtinere in terra inter homines, & omnia loca replere. vnde & conquerendo de eadem re tanquã valde indigna, & tamẽ frequẽti subiicit:

4 *Sodalis amico coniucundatur in oblectationibus, & tempore tribulationis aduersarius erit.*

QVASI dicat: Indigna valdè est hæc res, & tamen valde frequens, vt sodalis cum amico lætetur tempore lætitiæ, & cum omnia cedunt prosperè: fiat verò aduersarius ei, cum inciderit tẽpus tribulationis.

5 *Sodalis amico condolet causa ventris, & contra hostem accipiet scutum.*

DIXIT superiori sententia de eximiè perfido amico, dicit nunc de eo qui in aduersitatibus fidus videtur, qui tamen etiam ex animo amicus non est, vt insinuet meritò in diiudicandis amicis operam magnam adhibendam. Sicut, inquit, est qui tempore læto condelectatur amico, at idem tempore tristi fit hostis: ita est qui condolet amico in aduersitatib. ipsius, & contra hostẽ amici accipiet scutũ, seseque ad pugnam para

parabit: sed hæc omnia facit non ex vero amore, sed causa ventris, vt scilicet ab amico alatur, & vtilitatem aliquam consequatur, quasi dicat: Nec talibus nimis fidere oportet, aut mox illos pro veris & solidis reputare amicis. Nam si cessauerit spes fructus, mox & amicitia cessabit, & ad aduersarias partes facile transibunt, si ibi spes vtilitatis affulgeat.

6 Ne obliuiscaris amici tui in animo tuo, & non immemor sis illius in operibus tuis.

PRO operibus, Græcè est χρήμασι, hoc est, possessionibus vel opibus tuis, vt verisimile sit interpretem vertisse non operibus, sed opibus, quamuis etiam opera accipi possint pro opibus labore & opera paratis, quemadmodum cum dicitur: Labores manuum tuarum manducabis, sensus est, manducabis ea quæ labore manuum tuarum parasti. Postquam ergo Sapiens notauit leuitatem amicorum quorūdam, qui fortunam tantum amici sectantur: notat hic leuitatem aliam eorum qui meliorem adepti fortunam, & diuites facti, veteris amici obliuiscuntur. Itaque monet vt ne vnquam in animo suo obliuiscatur veteris amici nec cū opes accesserunt immemor illius sit; sed vt eum participem faciat opum & laborum suorum atq; vt ipso opere illi benefaciat, iuxta illud Ioannis: Non diligamus verbo neque lingua, sed opere & veritate.

7 Noli consiliari cum socero tuo, & à zelantibus te absconde consiliū.

HÆC sententia in Germanica æditione non ponitur hoc loco, sed postea, vbi enumerātur varij cum quibus consultandum non est. Quo loco hæc sententia in scriptis libris plerisque etiam repetitur, secundum aliam versionem. Porro pro, cum socero tuo, Græcè est ὑποβλεπομένου σε, hoc est, cum eo qui suspectum te habet, quomodo habent multi libri in hac sententia postea repetita secundum aliam, vt dixi, versionem. Et conuenit hic sensus cum eo quod sequitur, & à zelantibus te, hoc est, odientibus te, & inuidentibus tibi absconde consilium. Stultè enim à talibus petitur consilium aut eis aperitur animi nostri consilium à quibus non est spes boni consilij capiendi. Mirum quid secutus sit interpres vertendo, cum socero tuo, cum quo tamen rectè monetur consilium non ineundum, maximè cùm agitur de causa aliqua filiam illius concernente, quia periculum est, ne mox ea cōsilia filiæ suæ aperiat, quæ eam scire non conuenit, aut ne in rem suæ filiæ magis consulat, quam in vtilitatem sui generi. Videri potest pro illo generali cum eo qui suspectū te habet, interpretem exempli causa speciem posuisse, dicendo, cum socero tuo, quia socer ferè generum suspectum habet in causa suæ filiæ, quasi nō illam satis diligat, sed aliam præ illa magis. Postquam ergo monuit de habendo delectu amicorum monet etiā de delectu consiliariorum, ostendens etiam inter eos esse quib. fidendum non sit, vnde similiter sicut in præcedentibus delectibus subiicit.

8 Omnis consiliarius prodit consilium, sed est cōsiliarius in semetipso.

PRO prodit, Græcè est ἐξαίρει, hoc est, extollit, vt significetur omnem cōsiliarium suum laudare consilium, non tamen ob id illum semper sequendum. Nostra lectio significat quemuis consultorum pronunciare & proferre suum consiliū, sed inquit, est consiliarius in semetipso, hoc est, qui pro semetipsō atque in rem suam consilium dat; proinde vult significare nō mox cuiuis credēdum, nec cuiuis consilium statim amplexādum. Vnde subiicit.

9 A consiliario serua animam tuam, prius scito quæ sit illius necessitas, & quid ipse animo suo recogitet.

MALE multi legunt, A cōsiliario malo, cum adiectiuum sicut non est in Græcis, ita nec in multis scriptis. Neque enim monet à malo consiliario cauendum, sed cauendum ne cuiuis consiliario quis se committat, & statim credat, vt sit sensus: serua animam tuam à consiliario, hoc est, teipsum custodi ne cuiuis consiliario facilè cōfidas, sed priusquam illum adeas pro consilio, scito quæ sit illi' necessitas, hoc est, qua re opus habeat ne forte pro sua necessitate consilium suggerat, & non pro tua vtilitate. In sequenti parte duplex est lectio. Nam Rabanus & multa scripta habent: & quid in animo suo cogitet, scilicet, scito. Multi verò legunt: Et ipse enim animo suo cogitabit, quæ lectio Græcis magis consentit, quæ habent: Et enim ipse sibiipsi consulet. Itaque sensus est: Scito quæ sit illius necessitas. Nam si necessitate prematur, ipse cogitabit animo suo, hoc est, cogitabit pro seipso, vt ea suggerat consilia, quæ ipsi sunt futura vtilia. Non enim legendum est, In animo suo cogitabit, sed per datiuum, animo suo cogitabit: vt habent scripta correctiora.

10 Ne forte mittat sudem in terram, & dicat tibi: Bona est via tua, & stet econtrario videtur quid tibi eueniat.

PRO ne forte mittat sudem in terram, Græcè est, μή ποτε βάλῃ σοι κλῆρον, hoc est, ne fortè mittat super te sortem, hoc est, ne sorti te cōmittat, & in periculum te coniiciat. Notat enim eos qui in re dubia atque incerta alium ad aliquid exhortantur, cupientes videre quem exitum res sit habitura, cum in re quæ euentum dubium habet & obscurum temeritas sit & perfidia homines incitare, ac non potius reuocare. Idem rectè intelligitur significari nostra lectione, vt, mittere sudem in terram, sit periculum rei facere, & tentare quis sit futurus exitus, sicuti sudibus & palis præacutis tētatur fundus terræ qualis sit. Nam quod quidam exponunt, mittere sudem in terram esse versutum aliquid machinari, nescio quam habeat rationem. Monet ergo priusquam cōsiliario credatur, illum esse explorandum, qua fieri posset vt ille suo consilio studeat experiri quid futurum sit, laudetque institutum tuum, dicēs: Bona est via tua, hoc est, actio & institutum quod meditaris: ipse verò stet velut é regione vt videat quid tibi eueniat, risurus si malè eueniat, & ex tuo infœlici euentu suum commodum quæsiturus, aut saltem tuo incommodo experturus quale sit quod dedit consilium. Huiusmodi sanè perfidia nimis in mundo obtinet, eamque videre licet in imperitis medicis & aduocatis, causarumque procuratoribus.

11 Cum viro irreligioso tracta de sanctitate, & cū iniusto de iustitia

VARIA hic est lectio. Ferè enim sic legitur vt iam positum est, & intelligitur verbū tracta, ironicè dictum, illudque referri ad omnia sequentia, ita vt significetur cum duodecim illis

quæ

quæ ſpeciatim enumerantur, non eſſe conſultandũ, ſicut poſtea dicitur, Nõ attendas his in omni conſilio. Rabanus autem legit, Cum viro religioſo tracta de ſanctitate, & cum iniuſto de iuſtitia noli conſiliari. Deinde ſubiungit & cum muliere de ea quæ æmulatur, &c. vultque illam partem, noli conſiliari, repeti ad ſequentia membra: quæ ſanè lectio conuenientior eſt, & Græcis magis cõſentiens. Quædam ſcripta habebant, Cum viro religioſo tracta de ſanctitate, ſed non habebant in fine huius ſententiæ ea verba, noli conſiliari. Itaque ſecundum eam lectionem, ea pars, & cum iniuſto de iniuſtitia, ſimul cum omnibus membris ſequentibus coniungi debeat cum illo quod in fine dicitur. In omnibus his non attendas in omni conſilio. Et hanc quoque lectionem communi & receptæ præferendam puto, cùm parum conueniat dicere Sapientem ironicè præcipere, tractandum eſſe cum viro irreligioſo de ſanctitate, & ſic de aliis, maximè cum Græca nihil tale habeant. Quidam codices ſcripti, ante ſequentia membra præmittunt hic ſententiam Græcis correſpondentem, de qua ſuperius dictum eſt: Ne[illegible] conſiliari cum eo qui te ſuſpectum habet, & cu[illegible] mulantibus tibi abſconde conſilium. Vtut eſt, proponuntur hic certa hominum genera, cum quibus ſuper certis rebus non eſt deliberandum, & conſilium capiendum, per quæ generaliter ſignificatur neminem, qui alicuius priuati commodi ſtudiique rationem ſibi propoſitã habet, ea in re in conſilium adhibendum eſſe. Animum enim omni ira, amore, inuidia, cupiditateque vacuum conſiliarius adferre debet ad deliberationem. Perſonæ autem quæ hic proponuntur, propria quadam ratione ſunt in alteram partem propenſiores. Sunt autem in noſtra lectione decem perſonæ, quæ deinceps proponuntur hoc modo.

12 Et cum muliere de ea quæ æmulatur cum timido de bello, cum negotiatore de traiectione, cum emptore de venditione.
13 Cum viro liuido de gratiis agendis, cum impio de pietate, cum inhoneſto, de honeſtate, cum operario agrario de omni opere.
14 Cum operario annuali de conſummatione anni, cum ſeruo pigro de multa operatione: Non attendas his in omni conſilio.

LEGENDVM potius eſſe in primo membro: de ea quæ æmulatur: quàm de his quæ æmulatur, cum vtrumque legatur, patet ex Græcis, quæ habent, περὶ ἀντιζήλου αὐτῆς, hoc eſt, de pellice illius, vel ea quæ ipſam æmulatur, vnde apud nos in verbo, æmulatur, ſubaudiendum eſt, eam. Monet ergo conſultandum non eſſe cum muliere de ea quæ illam æmulatur, odioque & inuidia proſequitur, quòd illa mulier hoc ipſum intelligens nihil ſani ſuggeret, ſed ea tantum quæ erunt in rem ſuam. Sic cum timido de bello conſultandum non eſt, quia illud, etiam ſi ſit neceſſarium & opportunum, planè diſſuadebit. Nec cum mercatore de traiectione, hoc eſt, de permutatione mercium, aut de profectione vltra mare mercium comparandarum cauſa (vtrumque enim dictio Græca μεταβολίας ſignificat.) Mercator enim de permutatione conſultus in rem ſuam conſulet, & perfectionem diſſuadebit, quo merces ſuas pluris vendere poſſit. Sic & emptor aliquis conſultus de vendenda aliqua re, aut de pretio eius, conſulet in ſuum commodum, Sic & vir inuidus non bene conſulet de agendis gratiis, quia inuidet benefactori gratiarum actionem, & acturo gratias inuidet gratitudinis oſtenſionem, qua nouum ſit beneficium prometiturus. Nec impius benè conſulet de pietate præſtanda, quia ei diſplicet: nec inhoneſtus, hoc eſt, inhumanus vel ruſticus de exhibenda honeſtate vel humanitate. Sic nec operarius agrarius, hoc eſt, qui agrum debet colere, conſulẽdus eſt de omni opere quod præſtare debet, an illud benè peractum ſit. Nec qui ad annum conductus eſt conſulendus eſt an ſuum laborem per totum annum benè cõſummauerit & perfecerit. Dicent enim hi quod in rem ipſorum facit, ſi proprij ſui laboris iudices fuerint conſtituti. Sic nec ſeruus piger de multa operatione eſt conſulendus, quia illam ob pigritiam proculdubio diſſuadebit.

15 Sed cum viro ſancto aſsiduus eſto quemcunque cognoueris obſeruantem timorem Dei.
16 Cuius anima eſt ſecundum animam tuam, qui cum titubaueris in tenebris, condolebit tibi.

POSTQVAM dixit, à quorum cõſiliis ſit abſtinendum, ſubiungit & à quibus ſint conſilia capienda. Et primum quidem docet conſultandum cum viro aliquo ſancto & religioſo, eique ob id continuo adhærendum, tum quia is nihil eſt conſulturus niſi quod conueniat timori Dei, cuius ipſe eſt obſeruãtiſſimus: tum quia eius animus planè conſentit cum animo conſilium quærentis. Nam ſicut is quærit ſuam ſalutem, ita & ille, adeo vt ſi alius per errorem aliqua in re titubauerit & lapſus fuerit, ille non ſit gauiſurus, ſed condolebit, atque ob id erigere & confirmare ſtudebit.

17 Et cor boni conſilij ſtatue tecum, non eſt enim tibi aliud pluris illo.

GRÆCA clarius ſic habent. Et cõſilium cordis ſtatue, nõ enim eſt tibi fidelior illo. Hoc eſt, conſtitue in teipſo, & firmum habet illud conſilium quod tibi proprium cor ſuggerit, quia non eſt quiſquã qui fidelior tibi eſſe poſſit quàm cor proprium, quod melius frequenter nouit quid tibi expediat, & quomodo alicui rei ſis affectus. Itaque ſecundum hic traditur quod faciendum ſit, vt quis ſibi benè conſulat. Non enim ſic pendendum eſt à conſilio aliorum etiam bonorum, vt non etiam, imò maximè, quis conſulat cor proprium. Quare & noſtra litera vt eundem habeat ſenſum, ſic eſt accipienda, Et præter id quod dixi, ſtatue tecum cor boni conſilij, hoc eſt, cura in teipſo vt habeas cor boni conſilij, tu tecum ipſe delibera, tibique ipſe ſis conſiliarius, non eſt enim aliud quod tibi pluris ſit faciendum quàm cor proprium, nullius conſilium pluris reputare debes, quàm quod ſuggerit cor proprium. Vnde & ad idem comprobandum ſubiicitur.

18 Anima viri ſancti enunciat aliquando vera, quam ſeptem circumſpectores ſedentes in excelſo ad ſpeculandum.

GRÆCIS non eſt adiectiuum, ſancti, ſed tantum, Anima viri, hoc eſt, Anima vniuſcuiuſque hominis, & anima propria. Significare enim vult animam & cor cuiuſque frequenter melius indicare & ſuggerere quid ipſi ſit faciendum, & quid ei expediat agere, quàm ſeptẽ alij, hoc eſt, multi alij: qui ad hoc ſunt conſtituti vt alios doceant, & conſilia præbeant. Subaudiendum enim eſt ſecundum phraſim Græcam, ante, quàm comparatiuus, magis. Vt hunc ſenſum noſtra lectio habeat, ſic eſt accipienda: Tu tecum ipſe de libe

libera, quia anima vniuscuiusque viri, si modo sanctus sit & timens Deum, indicare solet melius veritatem in rebus agendis, quàm septem doctores, quorum officium est speculari & aliis consulere, hoc est, nemo melius consulere vt in plurimum potest, quam quisque sibi, si modo Deum timeat. Bona sanè & vtilis doctrina contra eos qui in agendis nimis ab aliis pendet, proprium animum, affectum & ingenium examinare & sequi negligentes, vnde frequenter fit vt quæ contra proprium iudiciũ & affectum sequuntur, consilia nõ benè cedant, quare benè monuit quidam dicens: Tu nihil inuita dices, facilè sue Minerua.

19 *Et in his omnibus deprecare altissimum, vt dirigat in veritate viã tuam.*

HIc iam tertium adiungit, quod in primis & maximè est necessarium, vt quis benè sibi cõsultat, nempe vt ne nimis aut sapientum aut sui proprij cordis consilio confidat, sed præter hæc & in omnibus his orandum sibi sciat altissimum, vt qui est omnium consiliorum bonorum & author & director à quo est quis bona consilia à sapientibus obtineat, aut secum statuat, à quo item est vt capta benè consilia ad effectum salutariter deducantur: qui proinde orandus est vt & in capiendo consilio, & in exequendo viam hominis dirigat in veritate, ita vt libera sit ab errore & iniustitia, quomodo orabat Dauid, dicens, Dirige me in veritate tua, & doce me. Similis huic loco est doctrina Tobiæ 14. ad filium suum: Consilium, inquit, semper à sapiente. Omni tempore benedic Deum, & pete ab eo vt vias tuas dirigat, vt omnia consilia tua in ipso pemaneant.

Psa. 24.

20 *Ante omnia opera verbum verax præcedat te, & ante omnem actum consilium stabile.*

Sup. c. 32.

IDem hac sententia significat quod superius, cum diceret: Fili sine consilio nihil facias. Adiectiua, verax & stabile, addita sunt non malè ab interprete. Pro vebum, Græcis est λόγος, quod & verbum significat & rationem, vt possit verti: Ante omnia opera ratio, scilicet præcedat, sed in dictione, verbum non tantum verbum vocale designatur, sed etiam mentale, quod est ratio. Sensus ergo est: ante omnia opera tua & omnem actum præcedat te verbum verax, quo certis rationibus discas siue in te ipso, siue ex aliorum consilio facti tui rationem. Idẽ vocat cõsilium stabile, quod scilicet firmis nititur rationibus, & stabili animo sit exequendum. Non enim omne verbum & consilium sequendum est, sed quod veritate fulcitur & firmis rationibus.

21 *Verbum nequam immutabit cor, ex quo partes quatuor oriuntur: bonum & malum, vita & mors, & dominatrix illorũ est assidua lingua.*

GRæca hoc loco, maximè in prima parte, & variè leguntur, & obscurum habent sensum. Latina clariora sunt hoc loco, quæ significant quòd verbum malum, vt & consilium, malum, & deprauata doctrina, immutat frequenter cor hominis, deprauando illud, & ex bono in malum conuertendo. Cuius tamen cordis quanta cura sit habenda, per sequentia ostendit, cum subiicit, quod ex corde hominis quatuor partes, hoc est, quatuor res inter se partitæ, & quatuor rerũ genera oriũtur, bonum & malum, vita & mors, quatuor scilicet illa, quæ supra dixit posita ante faciem hominis, quorum duo priora pertinent ad actiones hominis, duo posteriora ad actionum præmia. Nam bonis actionibus respondet vita, malis mors. Hæc ergo omnia ex corde prodeunt, quia, vt dicitur in Prouerbiis, ex ipso vita procedit, & vt Dominus in Euangelio: De Corde exeũt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, blasphemiæ, &c. Cum autem ex corde prodeant omnia & bona & mala, dominatrix tamen illorum assidua, est lingua, hoc est, lingua est quæ perpetuo & omni tẽpore his dominatur, tum, quia per linguam fit vt cordi bona vel mala instillentur, tum quia cor hominis siue bona siue mala in alios per linguam profundat. vnde & in Prouerbiis dicitur: Mors & vita in manibus linguæ. Et prouerbialis est Græcorũ interrogatio. γλῶσσα ποῖ πορεύῃ, πόλιν καταστρέψαι, καὶ πόλιν ἀνορθώσουσα, id est Lingua quonam vadis? Vrbem vt destruam, & vrbem vt erigam. Hæc autem eo dicuntur à Sapiente, vt insinuet quanta circunspectione mala consilia, quæ ab aliis captantur, sint vitanda & quam curãdum sit ne cor vitietur, quo vitiato, nihil sani illinc expectandum sit. Ex prædictis intelligere licet adiectiuum, assidua, coniungendum cum dominatrix, vt significetur linguam esse assiduam dominatricem, quemadmodum Græca exigunt vt intelligatur.

Sa. c. 15.
Prou. 4.
Matt. 15.
Prou. 18.

22 *Vir peritus multos erudit, & animæ suæ suauis est,*

GRæca diuersum habent sensum istum: Est vir astutus & multorum doctor, & propriæ animæ inutilis est. Quo significatur euenire aliquoties, vt sit quispiam qui alios benè doceat, & benè eis consulat, & tamen sibiipsi sit inutilis & malè consulit iuxta Prouerbium: Ne quicquam sapit, qui sibi non sapit. &: Sapientem eum odi, qui sibi ipse non sapit. Noster interpres pro ἄχρηστος, hoc est, insuauis vel inutilis, legit, χρήστος, quæ dictio & suauem significat & vtilem. Et est sensus: Vir peritus, doctus, & sapiens multos erudit, & interim etiam animæ suæ suauis est & vtilis, quia & sua sapientia multam sibi affert dulcedinem atq; vtilitatem, & magna afficitur voluptate, quod alios sentiat per se eruditiores & meliores fieri. Hac ergo sentẽtia & aliquot sequentibus ostendit Sapiens fructum sapientiæ, indicans à quibus recta consilia & sana doctrina quærenda sit.

23 *Qui sophisticè loquitur, odibilis est, omni re defraudabitur.*
24 *Non est enim illi data à domino gratia, omni enim sapientia defraudatus est.*

PRo qui sophisticè loquitur: Græcè est, ἔστι σοφιζόμενος ἐν λόγοις. Est qui sapientem agit in verbis, hoc est, qui verborum ostensione se sapientem haberi vult, aut qui captiosis & fallacibus verbis & argumẽtis sapientiam præ se fert. Vtrumque enim significat verbum, σοφίζεσθαι. Et omnino apparet Sapientem nostrum hic notare voluisse Græcorum philosophos, qui illo sæculo quo hæc sunt scripta, florebant, in varias diuisi sectas, quorum sapientiam indicat in verbis magis sitam esse & subtilius argumentis, quam in re & solida sapiẽtia, vt qui Dei gratia & vera eius cognitione destituti non possunt nõ etiã vera carere sapiẽtia. Iuxta nostrã ergo lectionem is loquitur sophisticè, qui tantum ad vanam ostentationem sapientiæ verba sua & sermonem componit, nempe vt sapiens habeatur, hoc enim verè sophistarũ est. Item loquitur sophisticè, q captiosis & fallacib. vtitur

rationibus, vt aliis imponat & falſitatem ſuaſque conceptas opiniones perſuadeat. De huiuſmodi dicit quòd odibilis ſit, Deo ſcilicet & hominibus qui ſimplici maximè & nuda veritate delectantur magis quàm verborum fuco. Et quia talis tantum verba dat, nec rem ipſam & veritatem aut ſcire aut tradere laborat, viciſſim etiam ipſe omni re defraudabitur, hoc eſt, nullo honore, præmio atque ſtipẽdio dignus habebitur, ſed dignus eſt qui & inglorius ſit & alimento careat. Non eſt enim ei à Deo data gratia, hoc eſt, non eſt ei datum à Deo vt gratiam obtineat apud homines, eiuſque doctrina recipiatur paſſim, quia deſtitutus eſt omni vera ſapientia, verbis tantum innixus. Hæc eſt enim differentia vanæ ſapientiæ humanæ à vera ſapientia diuina, quòd illa euaneſcat nec diu placeat: hæc vero ſolida ſit, & apud pios omni tempore permaneat. Pro, omni re, Græcè eſt in æditione Germanica, πάσης τροφῆς, hoc eſt, omni alimento: quo ſignificatur tales vel cibo indignos eſſe, quo digni ſunt boni doctores, vt à ſuis honorentur auditoribus. Itaque bene vertit noſter, omni re defraudabitur, pro quo multi malè legunt: in omni re, cum prępoſitionem, in, nec Rabanus habeat nec multa ſcripta. Hæ ſententiæ ſicut contra philoſophos dictæ videntur, ita etiam rectè quadrant in hæreticos, qui ad oſtentationem potius docent, & fallacibus argumentis imponunt populo. D. Auguſt. lib. 2. de doctrina Chriſtiana. c. 31. citat & exponit primam huius loci partem, ſic ſcribẽs: Captioſarum concluſionum genus ſcriptura quãtum exiſtimo deteſtatur illo loco, vbi dictum eſt: Qui ſophiſticè loquitur, odibilis eſt. Quanquã etiam ſermo non captioſus, ſed tamen abundantius quam grauitatem decet, verborum ornamenta conſectans, ſophiſticus dicatur. Ex quibus verbis patet rectè nos prius indicaſſe, dupliciter fieri vt quis ſophiſticè loquatur.

25 *Eſt ſapiens animæ ſuæ ſapiens, & fructus ſenſus illius laudabilis.*

FICTO ſapienti, de quo ſuperiori ſententia dixit quòd ſit odibilis, opponit verum ſapientẽ, cuius fructus ore prolatus eſt laudabilis. Sicut, inquit, eſt ſapiẽs cuius ſapientia tantum in verbis conſiſtit, quique tantum cupit videri ſapiens: ita eſt ſapiens, qui animæ ſuæ ſibique ſapit, in primis id agens vt ſciat quæ ſibi bona ſunt, atque de illis agendis ſolicitus, & fructus intelligẽtiæ eius dum ore profertur, & alios docet, laudabilis eſt hominibus. Solus talis ſapiens ſolidum verumque fructum ædit, eumque gratum & laudabilem. Quod & ſubiecta ſententia inculcat.

26 *Vir ſapiens plebẽ ſuam erudit, & fructus ſenſus illius fideles ſunt.*

VIR inquit, ſapiens non ſibi tantum ſapiens eſt, ſed etiam plebem ſibi commiſſam, aut populũ in quo viuit, erudit, nec euaneſcit mox eius doctrina ſicut ſophiſtarũ, ſed fructus intelligentię illius, doctrina, ſcilicet, quam ore profert, & fructus qui per doctrinam eius fiunt in auditoribus, ſunt fideles, hoc eſt, firmi perſeuerantes, & diuturni. Ita enim nomen, fideles, in ſcripturis accipitur aliquando, vt cum dicitur. Feriã vobiſcum pactum ſempiternum, miſericordias Dauid fideles. *Eſaie 55.*

27 *Vir ſapiens implebitur benedictionibus, & videntes illũ laudabunt.*

ETIAM iſtud dicitur per oppoſitionem cum illo quod dictum eſt: Qui ſophiſticè loquitur, odibilis. Vir, inquit, ſapiens implebitur benedictionibus non ſolum Dei, ſed etiam populi, hoc eſt, multum laudabitur, omneſque ei benè precabuntur, & omnes qui vident illum, laudabunt eum eiuſque ſapientiam aſſerentes eum illo nomine verè beatum. Græcé enim eſt pro, laudabunt, μακαριοῦσιν, beatum prædicabunt.

28 *Vita viri in numero dierum, dies autem Iſrael innumerabiles ſunt.*

EO ſpectat hæc ſententia, vt per eam ſignificetur, ſapientiã verã, quę ſolùm tunc in populo Iſraëlitico deprehendebatur, & etiam num in vero Dei populo qui per Iſraelem deſignatur, inuenitur, ſuis conferre immortalitatem, non ſolum nominis apud homines, ſed etiam apud Deum per conſecutionem vitæ æternæ. Vita, inquit, viri, hoc eſt, vita vniuſcuiuſque quæ ſecundum corpus conſiſtit in certo numero dierum, finita eſt, & certo dierum numero comprehenditur, iuxta illud: Conſtituiſti terminos eius qui præteriri non poterunt. *Iob. 14.* At dies Iſraelis, hoc eſt, Iſraelitæ ſunt innumerabiles, quia infiniti, & in perpetuum durantes, hoc eſt, Iſraelitæ, propter ſapientiam ſuam & veram Dei cognitionem qua prę aliis donati ſunt viuent in æternum, non ſolum apud homines per nominis memoriam, ſed etiam apud Deum. Huic conuenit illud Eccleſiaſtes: Hoc plus habet eruditio & ſapientia quòd vitam tribuũt poſſeſſori ſuo. *Eccle. 7.* Poteſt & nomine Iſraelis intelligi populus Iſraeliticus, hoc eſt, populus Dei, vt ſignificetur ille in æternum duraturus etiam in hoc mundo vſque ad conſummationem ſæculi, vt hac iam ſententia comprobetur quod dixit fructum ſapientiæ eſſe ſtabilem & firmum. Propter Dei enim verbum quod ſequitur, perpetua futura eſt eius eccleſia. Sed prior ſenſus magis conuenit ſequenti ſententiæ.

29 *Sapiens in populo hæreditabit honorem, & nomen eius erit viuens in æternum.*

SIGNIFICAT nõ tantum vitam perpetuam per ſapientiam obtineri, ſed etiam honorem perpetuum, iuxta illud: Laudatio eius manet in ſęculum ſæculi &, In memoria æterna erit iuſtus. Sic & Sapientiæ 8. dicit Sapiens. Habebo propter ſapiẽtiam claritatem ad turbam, & honorem apud ſeniores. Quod in ſapientibus impletur, & in eccleſia militante, & triumphante. *Pſa. 110.* *Pſa. 111.*

30 *Fili in vita tua tenta animam tuam, & ſi fuerit nequam, non des illi poteſtatem.*

IVXTA noſtram lectionem omnes intelligunt Sapientem monere hoc loco, vt quiſque periculum faciat propriæ conſcientiæ, & exploret quomodo ſit cuiuſque anima affecta, vt ſi inuenerit eam pronam ad mala, & vitiis deditam non det illi poteſtatem faciendi quod deſiderat, ſed refrenet, & cohibeat eam. Et eſt quidem in hoc ſenſu ſalutaris iſta monitio, verum huic intelligentię parum conuenit ſubiecta ratio. Non enim omnia omnibus proſunt, &c. Nulli enim proſunt illicita & mala: proinde notandum eſt, Græca alium habere ſenſum, habent enim ſecundam partem ſic, καὶ ἴδε τί πονηρὸν αὐτῇ, καὶ μὴ δῷς αὐτῇ, hoc eſt. & vide quid ſit malum ei, & ne des ei. Quo ſignificatur propriam animam probãdam eſſe, vt ſcilicet ſciatur quid ei ſecundum eius

na

naturam,inclinationẽ & vires cõueniat, & quid non:& ſi deprehendatur quippiam ei non conuenire:illud ei non concedendũ.Pertinet enim hęc doctrina adhuc ad ſeruandum in rebus delectũ, de quo hactenus multa dicta ſunt: & docetur nõ ſemper ſequenda eſſe quibuſlibet quæ alij ſequũtur & amplexantur, ſed cuique videndum quid ipſi conueniat: quia non omnia omnibus expediunt. Et in primis iſtud locum habet in conſiliis:quæ non ob id ſtatim quiſque exiſtimare debet ſibi conuenire:quia aliis conueniunt, & aliis bene ſucceſſerunt, ſed expendere quiſque debet an quæ dantur conſilia in rebus agendis:ſuæ naturæ & conditioni ſint accommoda.Deinde iſtud potiſſimũ locũ habet in deligendo vitæ genere, in quo quiſque ſuarũ inclinationum & virium rationẽ habere debet,nec iudicare mox ſibi conuenire quod aliis conuenit. Poſtremũ iſtud etiã locũ habet in his quæ ad corporalem vitam pertinent,vt in cibis,qui non omnes quibuſlibet cõueniunt propter quod videndum cuique quid in cibo & potu ipſi commodum ſit, & abſtinendũ ab his quæ naturæ propriæ incommoda ſunt & noxia. Huc etiam reſpexiſſe Sapientẽ meritò quibuſdam viſum eſt: quia mox ſubiungitur doctrina de moderato ciborum vſu. Ad hunc ſenſum etiam noſtra lectio accõmodari poteſt hoc modo In vita tua tenta animã tuã,hoc eſt explora quid in hac vita tua,tuæ animæ tibique maximè conueniat,& ſi fuerit aliquid nequam,hoc eſt,noxiũ aliquid & incommodum illi,non des illi eius rei poteſtatem:nec ſinas eam vel agere illud, vel eo vti & frui. Huic intelligentiæ probè conuenit quod ſequitur.

31 *Non enim omnia omnibus expediunt, & non omni animæ omne genus placet.*

IDEO,inquit,probare quiſque debet quid ſibi cõmodum ſit:quia nec expediunt omnia omnibus,nec omnia omnibus probantur, eò quòd varia ſint ingenia hominum,viréſque naturæ diuerſæ ſint,& palata tum mentis tum corporis varia.Si autem præcedentẽ ſententiam iuxta noſtrã lectionẽ quis accipere volet in ſenſu recepto:qui literæ magis conuenit,ratio quæ hoc verſu exprimitur,ſic eſt accipienda, vt ſignificet prauam animam hominis cohibendam eſſe etiam à licitis quibuſdam, eo quod non omnia omnibus expediant, & quædam ſint quæ etiamſi quibuſdam bona ſint,& ob id licita, tamen aliis ob eorum corruptionem non ita conueniant, eiſque peccati & lapſus occaſionem præberent.Quod autem non omnia etiam licita omnibus expediunt,hinc fit:quia non omnes ſunt eodem modo affecti: iã additur rectè: & non omni animæ omne genus placet.

32 *Noli auidus eſſe in omni epulatione, & non te effundas ſuper omnem eſcam.*

POSTQVAM monuit videndũ eſſe quid cuique cõueniat,aut quomodo etiã à licitis quãdoque ſit abſtinendũ, rectè ſubiicit & præcepta temperantiæ quæ in cibis ſumẽdis ſeruanda eſt, de qua egit etiam ſupra.Eſt autem Græcis in prima parte ſic:μὴ ἀπληςεύȣ ἐν πάσῃ τρυφῇ:Ne ſis inſatiabilis in omnibus delitiis,hoc eſt, nec cum variorum ciborũ delitiæ tibi exhibentur, & multa epulatio proponitur,inſatiabilem &auidũ nimis te præbeas:ita vt nimia auiditate in cibos feraris quaſi qui ſaturari non poſſis, & non ſinas animã tuam effundi,&impetu deſiderij efferri ſuper omnem eſcam quæ proponitur,& quã concupiſcẽtia appetit.Significare ergo vult,in conuiuiis appetitum cohibendũ, & moderatè cibis vtendũ. Et ſubiicit cauſam moralem & humanam.

33 *In multis enim eſcis erit infirmitas, & auiditas appropinquabit vſque ad choleram.*

PRO,auiditas:quidam libri habent dictionem Græcam hoc loco poſitam,ἀπληςία, apleſtia. Quidam vtrumque habent,auiditas, & apleſtia, quod nomen cum nõ intelligeretur,quidam mutauerunt in apoplexia.Nam etiã hoc in quibuſdã ſcriptis reperitur. Rabanus tria pro vno habet, inſatietas,auiditas,& apleſtia.Ex quibus apparet omnino interpretem noſtrum ſcripſiſſe dictionẽ Græcam, apleſtia eámque in margine à quibuſdam expoſitam per nomen, auiditas vel inſatietas,eáque nomina poſtea textui inſerta,ac deinde Græca dictione reiecta,Latinam,auiditas,ſeruatam. Ad rem parum facit cum de ſenſu conſtet, qui eſt, quod per eſcas multas, ſiue ſecundum numerum, ſiue ſecundum ſpeciem cauſantur in homine ſæpius morbi,& nimia illa ſumendi cibi auiditas:qua fit vt ſe quis nimis repleat, cholerã generat,& adducit multorum morborũ cauſam. Nec morbos tamen tantum cauſat,ſed per morbos etiam mortem.vnde ſubiicit.

34 *Propter crapulam multi obierunt,qui autem abſtinens eſt,adiiciet vitam.*

PRO, crapulam, hic rurſum eſt Græcis dictio ἀπληςίαν,vnde & aliqui hic legunt,apleſtiam quidam epulationem.Nomen crapulæ conuenit cõmuni dicto:Plures occidit crapula, quàm gladius.Contra qui abſtinens eſt:hoc eſt,ſobrius,& à nimia ciborum ingluuie cauens, adiiciet ſibi vitam,quia eam prolongabit, & diuturnam eſſe faciet. Saluator quoque moderationem in cibo & potu ſeruandam ſerio monet,ſed ſublimiorem rationem adducens,cùm dicit:Attendite ne fortè grauentur corda veſtra in crapula & ebrietate,& ſuperueniat in vos repentina dies illa.Tanquam laqueus enim ſuperueniet in omnes qui ſedent ſuper faciem terræ.

CAPVT XXXVIII.

1 *Honora medicũ propter neceſſitatem,etenim illũ creauit altiſſimus.*

QVONIAM per humanæ naturæ & infirmitatẽ & negligentiã ægrè licet omnes euitare morbos in hac vita,poſtquã monuit quomodo cauendi ſint morbi,ſubiicit etiã quid faciendũ ſit cũ morbos incidere cõtigerit.Et quoniã ad morbos curandos naturaliter in primis valet medicorũ opera:in gñe monet medicũ honorãdũ:idq; ideo quia neceſſarius eſt huic vitæ morbis obnoxiæ. Debet enim illud: propter neceſſitatẽ: coniungi cũ verbo,honora, non cum ſequentibus, vt quidam diſtinguunt. Nam Greca habent,Honora medicum ad neceſſitates honoribus ſuis,hoc eſt,qui ei debentur.Debetur autẽ ei in primis,vt in republica non contemptim habeatur,ſed in pretio ſit & honoratus. Deinde vt ei à Republica ſtipendia honeſta præbeantur, quo etiam pauperibus prodeſſe

possit, & arti suæ totus vacare possit. Itidem vt ab his qui eius opera vtuntur pro facultatibus suis munificentia honoretur, nec tanquam mercenarij habeãtur medici, sed potius vt vitę parẽtes. Hinc & prophani scriptores, dum volunt significare mercedẽ quæ medico danda est, honesto honoris nomine eã exprimunt, honorem medico habendũ esse dicentes: hac ratione significantes artem liberalem & laudabilem. Sic Cicero ad Tyronem: Curio misi vt medico honos haberetur. Sic iurisconsulti honorarium vocant munus quod à clientibus datur patronis. Et Paulus noster dicit, presbyteros duplici honore dignos. Quoniam autem videri posset honorem medici derogare honori Dei, quasi qui medicorum opera vterentur, declararent semper illo ipso, se non satis confidere Deo, rectè pro causa honoris medici subiicit. Etenim illũ creauit altissimus. Creasse autem illum dicitur Dominus, tum quòd in genere Dominus voluit esse medicos, quos ordinauerit ad communẽ hominum vtilitatem, tum quòd omnis cognitio rerum naturalium, quibus medicus vtitur, sit hominibus indita à Deo, à quo non solum sunt vires herbarum & omnium rerum medicarum, sed etiam earũ cognitio. Item in particulari dominus creauit medicum, quia quibusdam ingerit inclinationem ad artem medicam, in qua & eorum studia promouet, ingenia illorum illustrando. Indicat ergo medicam scientiam & eius vsum non esse contra Deum, sed esse ex Dei voluntate, institutione & cooperatione. Vnde & subiicit.

2 *A Deo est enim omnis medela, & à rege accipiet donationem.*

LOQVITVR de medela & curatione quæ per medicum contingit homini. Hæc à Deo est, non solum quod ab eo sint & vires herbarũ per quas fit curatio, & ars ipsa medica, quæ in illarum cognitione debitoque vsu sita est, sed etiã ꝙ illorum effectus & operatio sit à Deo: qui nisi eis cooperetur aut potius per illa operetur, nullus sequetur effectus. Non enim qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. Porro non obstat huic loco, ꝙ arte magica nonnunquam medela homini videatur contingere: quæ non à Deo, sed à dæmone proficisci videtur. Nam huiusmodi curatio aut fit occulta applicatione naturalium causarum, & magis fit à Deo quam à dæmone: aut fit tantum per cessationẽ à malefaciendo, & sic non est vera medela, sed putatitia. Sapiens verò loquitur de vera curatione, quæ sola est à Deo, aut naturali virtute aut supernaturali. Innuit ergo rectè se dixisse Deum creasse medicũ: quia omnis quæ per ipsum est medela, à Deo est. Ideoq; subiicit, medelã à rege accepturam donationem, hoc est, regaliter & liberaliter remunerandam, & donis honorandã etiã à magnis principibus, vtpote qui etiã ipsi opera medicorũ sæpè indigeant, & agnoscant magnum esse Dei beneficiũ: quod per eos consequuntur. Ista autẽ non est de magica sanatione, quæ magis à regibus punienda est & vindicanda quàm honoranda, & præmiis alenda. Vnde subditur.

3 *Disciplina medici exaltabit caput illius, & in conspectu magnatum collaudabitur.*

NOMEN, disciplina, hic rursum, vt alias aliquando, ponitur pro scientia: quia Græcis est ἐπιστήμη. Hac autem sententia: sicut & superiori, indicat quam merito sit cuique honorandus medicus, cùm etiam apud principes & magnates propter scientiã & artẽ suam medici magnifiant, & laudentur. Honorificũ extat de medicorũ ecellentia Homeri testimoniũ: ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων, hoc est, medicus enim vir vnus comparandus est multis aliis.

4 *Altissimus creauit de terra medicinam, & vir prudens non abhorrebit illam.*

PRO, medicinam: Græcè est φάρμακα, hoc est, pharmaca, & medicamenta: proinde conueniet hic nomen medicinæ accipi non pro ipsa arte & scientia, quæ propriè de terra non est creata sed pro rebus medicantibus, herbis scilicet, & aliis virtutem medendi habentibus: quas res cum Deus de terra creauerit, ad hoc vt seruirent homini, meritò vir prudens non debet ab eis vtendis, cùm opus est, abhorrere, sed contra potius Dei beneficium amplecti, & cum gratiarũ actione illo frui. Nec enim existimare debet se per hoc displiciturum Deo, quasi qui creaturis fidat, & non soli Deo. Nec rursum etsi pharmaca & medicamenta parũ sæpè suauia sint & palato ingrata, tamen qui sapit, non abhorrebit ab eis, sicut abhorrent paruuli & insipientes. Sed ne ingratum se præbeat Deo: qui remedia morborum parauit: nec in seipsum sit iniurius, amplexabitur cum opus est medicinæ beneficia, tanquam à Deo data, & tanquam naturæ vtilia, etsi per se parũ grata. Porro nomẽ, medicinę, etiã apud prophanos scriptores non solum significat artẽ medicorum: quam Græci vocant, ἰατρικὴν, sed etiam pharmaca & remedia quibus ea ars vtitur: vt cum dicit Cicero. Sed desperatis etiam Hippocrates vetat adhibere medicinã. &: Ouidius: Principiis obsta, sero medicina paratur: cũ mala per longas cõualuere moras.

5 *Nonne à ligno indulcata est aqua amara, ad agnitionem hominum virtus illorum.*

DVBITARE meritò nemo debet: quin Sapiens hic alludat ad factũ quod describitur in Exodo, cum narratur in Mara aquas amaras in dulcedinem versas per iniectionẽ ligni. Sed ex hoc loco videri omnino potest authorem nostrũ sensisse lignum illud naturalem habuisse virtutem, ad conuertendum amaritudinem aquarum in dulcedinem. Id quod quidam non dubitant asserere, non solum ex hoc loco moti, sed etiam ex verbis Exodi 15. maximè secundum textum Hebraicũ. Nam vbi nos legimus quod Dominus ostendit ei lignum, Hebræa habent: & docuit eũ Dominus lignum: quo intelligunt significatum quod Dominus docuit eum vim & naturam ligni. Et quorsum alioqui Dominus ei sertum aliquod lignum vel arborem ostendisset, nisi illud singularem ex natura sua virtutem inditã habuisset? Nã alioqui virga eius quæ reliqua operabatur miracula, ad miraculi operationẽ suffecisset. Iuxta hanc ergo satis probabilem sententiam, rectè adducitur hoc factum in cõprobationẽ eius quod Deus ex terra creauit pharmaca, & remedia morborum curatiua. Probabilem magis adhuc reddunt hanc sententiam Græca hoc loco, quæ pro illis verbis: ad agnitionem hominum virtus illorum: habent sub vna interrogatione cum præcedentibus, εἰς τὸ γνωσθῆναι τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ

αὐτοῦ

ἀπὸ ἀνθρώπου, hoc eſt: Nonne à ligno dulcis facta eſt aqua, vt cognoſceretur virtus illius ab homine? Vbi ſi relatiuum, illius, refertur ad lignũ, iam apertè ſignificatur lignũ ſua virtute dulcedinem attuliſſe. Poteſt tamen etiam ad Deum referri, ſicque locus erit aliorum ſententiæ: qui non natura ſi virtute, ſed ꝑ miraculũ putant effectum vt amaræ aquæ dulces facti ſint. Pro qua ſententia facit quod in hiſtoria ſcholaſtica, ex ſententia quorundam Hebræorũ, referant lignũ illud fuiſſe amariſſimũ: imo & mortiferum, vt maiori eſſet miraculo, & virtus diuina magis oſtenderetur in eo q; per tale lignum amaræ aquæ in dulcedinem verſæ ſunt. Iuxta hanc ſententiam intelligendum eſt Sapientem hic proferre iſtud exemplum vt ex illo quod miraculoſa virtute Deus per lignum præſtitit in deſerto, inſinuaret etiam omnia illa quæ naturali virtute fiunt per creaturas, Deo eſſe tribuenda: qui author eſt creaturarum omnium: qui ſi per creaturas operari poteſt quod ex natura non habent, multo magis per illas operari cenſendus eſt quod ex natura habent non niſi à Deo accepta. Cũ autem in noſtra lectione ſequitur: Ad agnitionem hominum virtus illorum: relatiuum illorum, referri debet ad ea quæ includuntur in nomine, medicinæ, herbas ſcilicet & pharmaca, quæ ad curationem hominum Deus è terra creauit, & eſt ſenſus: Virtus & efficacia eorum quæ è terra Deus creauit, peruenit Dei dono ad agnitionẽ hominum, hoc eſt Dei dono factum eſt vt homines inciperent cognoſcere herbarum vires, ſicut mox ſubiicit. Rabanus in commentario videtur legiſſe virtus illius, vt ad Deum referatur, ſicut habẽt Græca: quia ſic habet: Iuxta hiſtoriam demonſtrata eſt potentia Domini, &c. Duo ſcripta habebant cum coniunctione: Et ad agnitionem hominum virtus illorum, vt cum præcedenti parte ſic rectè coniungi poſſit hæc pars. Nonne à ligno indulcata eſt aqua amara: Et ſic ad agnitionẽ hominum peruenit virtus terræ naſcentium. Vnde ſequitur.

6 *Et dedit hominibus ſcientiã altiſſimus, honorari in mirabilibus ſuis*

DEDIT Deus hominibus ſcientiam rerum medicarum: ſiue per ſpecialem inſpirationem & reuelationẽ, ſicut Adamo dedit vt omniũ rerũ naturas cognoſceret, & Salomonem 3. Reg. 4. ea donauit Sapientia, vt diſputaret ſuper lignis à cedro quæ eſt in Libano, vſque ad hyſſopum quæ egreditur de pariete, ſiue quia per variam experientiam dedit vt ad ſcientiam rerum medicarum peruenirent, idque ad hoc, vt ab hominibus honoraretur in mirabilibus ſuis operationibus quæ inueniuntur in creaturis ipſius, & per eas hominum corporibus.

7 *In his curans mitigabit dolorem, & vnguentarius faciet pigmentũ ſuauitatis, & vnctionem conficiet ſanitatis.*

8 *Et non conſummabuntur opera eius, pax enim Dei ſuper faciem terræ.*

QVOD dicit: curans mitigabit dolorem, ad Deũ referendum eſt: quemadmodum Græca videntur exigere, ſic ſit ſenſus: Per pharmaca è terra creata, aut etiam per homines quibus dedit ſcientiam: Deus curans mitigat dolorem hominum. Subiungit de vnguentario, vel, vt ex Græcis, μυρεψός, pharmacopola & aromatario, miſtiones ex variis conficiente, quia duobus modis pharmaca adhibentur, aut ſimplicia ſine omni miſtione quod ad medicos ſolos pertinet: aut ex variis ſpeciebus commiſta quod medici per pharmacopolas perficiunt. De vnguentario Græca tãtum dicunt, ποιήσει μίγμα, faciet miſtionem, nec adduntur illa verba quæ nos habemus addita, ſuauitatis & vnctionem conficiet ſanitatis: Per quæ interpres indicat ſe intellexiſſe hunc locum de miſtionibus quæ fiunt ad vngendum corpus exterius, quæ & ſuauem de ſe fundunt odorem, & ſanitatem ægris adferunt corporibus. Cum alioqui Græca generalius intelligenda ſint: non ſolum de iam dictis miſtionibus, ſed etiam de his confectionibus quæ interius ſumuntur per modum cibi & potus ad curationem corporum. Vtraque enim compoſitio ac temperatio ad pharmacopolam pertinet medico inſeruientem. Porro cum Græcis ſit ſingulare μίγμα, rectius etiam apud nos legitur pigmentum & vnctionem, quo modo legit Rabanus & ſcripta quædam quamuis parum faciat ad rem, ſiue ſingulariter ſiue pluraliter legatur. Pigmentum autem hic poſitum eſt pro confectione ex diuerſis ſpeciebus, ſuaui & odorifera, quod ipſum nomen præter alia ſignificat apud prophanos ſcriptores: vnde pigmentarius dicitur aromatarius: qui facit aut vendit huiuſmodi confectiones. Quod ſequitur, & non conſummabuntur opera eius: ſignificat tam varias eſſe pharmacopolæ confectiones, vt non ſit earum finis & certus numerus, cum ſubinde fiant nouæ nec prius viſitatæ, & terra continuè ſuppeditet vnde fiant ad vſum hominum diuerſarum ſpecierum compoſitiones. Hac ergo parte inſinuare vult Dei in humanum genus fauorẽ, ꝑ quem fit, vt nunquam deſint quæ ad curandos homines ſunt neceſſaria, & contra nouos ac incognitos morbos, noua etiam ſemper inueniãtur remedia ex his quæ terra progignit. Vnde & ſubiicit: Pax enim Dei ſuper faciem terræ. Quo ſignificatur, in ſuperficie terræ ſemper inueniri vnde pax & ſalus hominibus à Deo conferatur. Pax enim in ſcripturis ſæpè accipitur pro proſperitate & ſalute. Aut ſenſus eſt, Deum nõ ita iraſci hominibus ſuper terram habitantibus, vt eis ſubtrahat ſua beneficia eorum valetudini neceſſaria, ſed eam benignitatem erga eos ſeruare, vt ſicut pluit ſuper iuſtos & iniuſtos: ita & ſuppeditet quæ curandis morbis conducunt.

9 *Fili in tua infirmitate non deſpicias teipſum, ſed ora Deum, & ipſe curabit te.*

POSTQVAM in genere cõmendauit & herbarum vires & medici operã, atque oſtendit omnia quæ per hæc homini bona contingunt a Deo eſſe tribuenda, rectè ſubinfert doctrinam de ſeruandis in contracta infirmitate, docens in primis filiũ ſuũ, hoc eſt, vnũquemque diſcipulum, ne in infirmitate ſua ſeipſum deſpiciat, hoc eſt, negligat, curámque ſui deponat, aut deſperando de recuperanda ſanitate, aut de ea nimia ſecuritate præſumendo. Monet tamen ne mox & ante omnia confugiat ad ea, de quibus dictum eſt medicorum remedia, ſed vt in primis precibus ad Deum confugiat, declarans ſe illi maximè fidere: illúmque primum eſſe authorem recipiendæ ſanitatis qui vt verè ſolus ſanitatem confert: ita & ex animo precantes curabit, ſi ſaluti eorum expedire cognouerit. Et quia peccata commiſſa impedimento eſſe ſolent recuperandæ à Deo ſanitati, quæ etiam frequenter morborum ſunt cauſæ rectè,

rectè deinde tertio loco subiungit.

10 *Auerte à delicto, & dirige manus, & ab omni delicto munda cor tuum.*

DVo requirit aut tria, videlicet vt æger & omne peccandi propositum deponat, auertendo se à delicto faciendo, ac dirigendo manus, hoc est proponendo rectam operationem, & vt ab omni delicto prius commisso emundet cor suū per orationem, contritionem & pœnitentiam. Et quoniam non conuenit priuatis tantum confidere precibus & actionibus, ideo quarto loco monet vt etiam ambiantur preces sacerdotum, & sacrificia pro obtinenda sanitate, & remissione peccatorum non negligantur, quæ rectè exiguntur post præcedentem versum: quia grata Deo non sunt: nisi ab eo fiant qui auertit se à delicto, & dirigit manus suas per virtutis propositum. Dicit ergo.

11 *Da suauitatem & memoriā similaginis, & impingua oblationē.*

PRo, suauitatē, est εὐωδίαν, hoc est, suaueolentiam aut suauem odorem, per quod significatur aut quod de thure in sacrificiis accēdebatur, aut totum ipsum sacrificium quod in suauem odorem Deo incendebatur, & tanquā gratus odor à Deo acceptabatur. Pro sacrificio autē quod in odorem suauitatis sit offerendum, exigit, duo, memoriā scilicet, vel, vt est Græcis μνημόσυνον, hoc est monumentū & memoriale similaginis. Quo significatur ea simile oblatæ Domino pars quæ cum thure & oleo imposita altari cremabatur in memoriā muneris Domino oblati, vt scribitur Leuitici 2. Secundo dicit, & impingua oblationem, hoc est, pinguem aliquam & opimam fac oblationem & victimam vt scilicet nō de pessimis animalibus fiat oblatio, sed de melioribus. Quamquam & hic possit esse sensus, fac vt oblatio tua tanquam pinguis habeatur apud Deum, eique valde grata sit, iuxta illud Psal. 18. Holocaustum tuum pingue fiat. Implentur hæc perfectius in noua lege, in qua in odorem suauitatis offertur Deo sacrificiū, panis speciē retinēs, quod est memoriale eius sacrificij quod in cruce semel peractum est, & simul complectitur corporis Christi pinguem charitate oblationem. Ne autem prædictis omnibus præstitis putetur medici operam negligendam esse, & fiducia prædictorum remediorum nullum aliud remedium requirendum esse, bene quinto loco subijcit.

12 *Et da locum medico, etenim illum Dominus creauit, & non discedat à te, quia opera eius sunt necessaria.*

CVm, inquit, quæ dixi præstiteris, tūc da locum medico, hoc est, admitte illum, nec putes te illum admittendo, recedere à Domino, quia Dominus illum in vsum hominum formauit. Itaque illum admittendo Dei vteris beneficio. Nec solum illum admittas, sed continuo etiam serua apud te, nec sinas vt temerè discedat à te, quia opera eius sunt tibi necessaria ad sanitatis consecutionem & conseruationem. Non enim semel tantum audiendus & admittendus medicus, sed subinde, idque non solum pro recuperanda, sed & pro conseruanda sanitate recepta. Videre ergo hic licet pulcherrimū ordinē à Sapiente præscriptum: qui pro recuperanda sanitate, eáque conseruanda, meritò seruandus est. Loquitur autem de infirmitate graui & periculosa. Nam in leuioribus morbis non semper valdè accuratè hæc sunt seruanda, maximè de accersendo medico. Sicut & quæ Iacobus vlti. similiter cū hoc nostro Sapiente præscribit, de grauioribus morbis intelligitur, cum dicit: Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros ecclesiæ, & orent super eum: vngentes eum oleo in nomine Domini, &c.

13 *Et enim tempus quando in manus illorum incurras, ipsi verò Dominum deprecabuntur, vt dirigat requiem eorum & sanitatem propter conuersationem illorum.*

CAvsa redditur in nostra lectione, cur sit dandus locus medico, quia, inquit, cum in infirmitatem incidisti, tunc est tēpus quādo te illorum, nempe medicorum, manibus committas. Vel sic; Est tempus quando in manus illorum incurras, hoc est, contingit esse tempus quando te illis committere debeas, tempore scilicet infirmitatis. Quod autē sequitur, ipsi vero Dominum deprecabuntur, &c. non videtur ad medicos pertinere, cum illorum officium non sit pro ægris precari, sed potius sacerdotum. Proinde Liranus cū aliis quibusdam, quod hic dicitur de medico, ab illo loco: Da locū medico, &c. intelligit dici de medico spirituali, sacerdote scilicet, cuius est oratione Dominum placare, & sanare non solum spirituales, sed & corporales morbos. Verum nimis apertum est authorē illo loco loqui de medicis corporalibus, de quibus locutus est superius. Proinde non malè hic quidam intelligunt Sapiētem insinuare voluisse, officiū boni medici esse, non solum remedia morbis accōmodata applicare, eisque niti & confidere, sed etiam Deum inuocare, ac orare vt sua & ingenia & remedia ad ægrotorū salutem dirigat ac fortunet. Res enim, in qua medicus versatur, est per se magna, magnisque periculis obnoxia, quæ ob id non solum prudentiam, sed etiā piam curam & solicitudinē requirat: qua neglecta grauissimæ offensiones ac periculosæ curationes esse solent. Cum enim arti suæ plurimum fidunt medici: ita vt non curent Dei directionem implorare, fit nonnunquam vt eorum conatus Deus non prosperet, sed subuertat. Itaque nostræ lectionis hic erit sensus; Est tempus quando in medicorū manus incurras ipsi autē non suæ arti nimis fident, sed Dominum deprecabuntur, vt dirigat & fortunet requiem quā ægris adferre student, hoc est, sanitatem, idq; quia hoc pertinet ad eorum conuersationem, hoc est, officium, & vitæ rationē. Græca tamen aliter habent hanc sentētiam, magisque in Græcis ad sacerdotes videtur referenda, de quibus rectè mentio facta est in illa sententia: Da suauitatem, &c. Sic enim habent: Est tempus quando & in manibus ipsorum est prosperitas. Etenim ipsi Dominum precabuntur vt prosperet ipsis requiē & sanitatem vitæ gratia. Quorum verborum etiam hic potest esse sensus: Quanquam dixerim locum dandū medico eiúsque ope te indigere, tamen accidit aliquando vt & per manus illorū per quos mox dixi sacrificia offerenda, contingat ægris prosperitas & fœlicitas, etiā sine manu & opera medici. Nam ipsi Dominū precabuntur, vt ipsis ægris prosperet requiem & sanitatē ad hoc vt viuere possint. Ita & in nostra lectione oratio non ad medicos qui manibus iuuant, sed ad sacerdotes qui ore prosunt, referri potest hoc modo: Est tempus quando in medicorū manus incurras: his autem suo fungentibus officio

cio,illi de quibus mox dixi:Da ſuauitatem: interim Dominũ deprecabuntur,vt dirigat ſanitatem quam inferre medici laborant. Facient autem hoc ſacerdotes propter conuerſationem eorum, hoc eſt:quia hoc ab eis requirit vitæ eorum ratio & quia præ aliis ſanctitati & pietati ſtudent. Vt mixtim intelligatur eſſe ſermo de ſacerdotibus & medicis, de quibus vtriſque ſuperius ſermo fuit,quiq́ue ſimul pro ſuo quique officio laborare debent ad iuuandos ægros.

---

14 Qui delinquit in conſpectu eius qui fecit eum, incidet in manus medici.

SIGNIFICAT hæc ſententia, peccata cauſas eſſe morborum,Deúmque peccatis offenſum punire peccata morbis,ob quos neceſſe eſt confugere ad opem medici, à quo grauia ſæpè ægri ferre patiuntur: proinde ei qui à morbis & medicorum opera moleſta ægris liber eſſe volet,operã dandam vt à peccatis,quæ Deum grauiter offendant liber ſit,& quam minimum illum offendat. Bene autem ad exaggerationem peccati dicit: qui delinquit in conſpectu eius qui fecit eum: aut,vt habent Græca:qui peccat contra factorem ſuum. Sic enim notatur hominis ingratitudo, qui peccare audet cõtra eum qui illi author vitæ fuit & ſanitatis:ſignificatúrq; quod ob id dignus eſt,vt ſi non vita, ſaltem ſanitate priuetur morboſque patiatur, & cum morbis amara etiam & moleſta medici remedia,ſimul cũ impenſarũ grauamine. Poſtquam ergo inſinuauit Sapiens quid contracto morbo ſit faciendum,hac ſententia indicat morborũ cauſas,& qua ratione caueri poſſit ne in morbos incidatur.Porro peccata morborũ eſſe cauſas,etiã aliæ ſcripturæ docent, vt cum Paulus dicit Corinthiis:Ideo inter vos multi infirmi,& dormiunt multi. Et cum Saluator cuidã à ſe ſanato dixit:Ioan.5.Vade, & iã amplius noli
1. Cor. 1. peccare,ne deterius tibi contingat.

---

15 Fili in mortuum produc lachrymas, & quaſi dira paſſus incipe plorare.
16 Et ſecundum iudicium contege corpus illius,& non deſpicias ſepulturam illius.

POSTQVAM dixit quid in infirmitate conſtituto ſit faciẽdum,docet etiã quid in morte amicorum ſit faciendũ,duo, in primis requirens.Primũ,vt ſtatim à morte amici,defleatur eius mors idq́ue ſerio & amare quaſi graue malũ acciderit,tum ꝙ amicus luce hac iucunda priuatus ſit,tum quod per mortẽ irreuocabilis ab amico fiat ſeparatio. Prohibet ergo ne Stoicorum more, noſtrorum mortem ſine dolore feramus, aut, quod impiorum eſt, de illorum morte gaudeamus, ſiue ob odium ipſorum, ſiue ob cõmodum facultatum per illorum mortẽ obtinendarum, ſed vt charitatem & amorẽ noſtrum erga eos oſtendentes defleamus & illorum vices& noſtram. Secundo requirit, vt poſtquã aliquam diu lachrymis indultum eſt, corpus defuncti ſecundum iudicium,hoc eſt, ſecundum morem,& ius quod corpori debetur contegatur terra, nec illius ſepultura negligatur,vt etiã honore ſepulturæ demonſtretur amor erga defunctum, eique impendatur quod ei debitũ eſt.Neque enim velle poſſumus defunctũ amici corpus ſemper in oculis noſtris ſeruare,quod ſtultarum eſt mulierum, quæ ferre nequeunt corporis ad ſepulturã ablationem: neque illud inſepultũ relinquendum nobis eſt,vt auibus & beſtiis ſit eſca,quia id barbarũ eſt,& contra honorẽ amicis deferendũ. Condendũ ergo terræ eſt,vnde ſumptũ eſt,idq́; maximè à nobis: qui illud à terra reſuſcitandũ certo expectamus. Hinc ob ſepulturã defunctis impenſam,in ſcripturis Tobias eximie commendatus eſt. Cæterũ in eo quod dicitur,ſecũ dum iudiciũ contege corpus illius:aut,vt habent Græca,ſecũdum iudicium eius:rectè intelligimus non tantũ exigi ſimpliciter ſepulturam, ſed etiam quæ pro more recepto in ſepultura adhibentur, vt nobis corpus contegere ſecundum iudicium, ſit etiam cum exequiis ritúque funebri& precibus corpus terræ tradere:vnde pie, ſecundum iudicium:quidam vertunt:iuxta morem funebrem.

---

17 Propter delaturam autem amarè fer luctum illius vno die,& conſolare propter triſtitiam.
18 Et fac luctum ſecundum meritum eius vno die vel duobus propter detractionem.

QVOD in his verſibus bis dicitur:nam idem eſt,propter delaturã, & propter detractionem,ordinatius ſic habent Græca: Amarum fac luctum,&caleſcere fac(vel accende)planctum,& fac luctum ſecundum dignitatem eius. vno die & duobus propter calumniam, & conſolationẽ admitte propter triſtitiam. Omittenda eſt apud nos coniunctio, autem, quæ vt non eſt in Græcis, ita nec apud Rabanum: nec in quibuſdam ſcriptis. Repetit de lugendo defuncto etiam poſt ſepulturam, ſed adiungit moderationem in luctu adhibendam, ne ethnico more inconſolabiliter & diutius quàm conuenit mors amici defleatur: iuxta illud Pauli: 1. Theſſ. 4. Vt non contriſtemini ſicut & cæteri qui ſpem non habent. Vult ergo vt non ſolum propter amorem erga defunctũ,ſed etiã vt euitetur calumnia & detractio,(ne ſcilicet cũ multorũ offenſione dicatur quis de amici morte gaudere)amarè lugeatur defunctus:idq́ue pro merito & dignitate eius, ſed vt aliquot tantum diebus duret amarus iſte planctus & dolor: ita vt ne pro quorundam more dolor & fletus ſemper intendatur magis & creſcat, ſed potius cùm tempore remittatur & conſolatio admittatur,vt ne nimia triſtitia noceat ſuperſtiti,& abundantiori triſtitia abſorbeatur ipſe. Quod ergo dicit de luctu vnius aut duorum dierum:non eſt contrarium ei quod ſupra dixit. Luctus mortui ſeptem dies.Hic enim vult paucis tantum diebus amarum illum luctum: qui eſſe ſolet in principio, ferendum eúmque ſtatim remittendum,accepta conſolatione & doloris mitigatione.Et quod ſecundum meritum eius non ſignificat pro merito vitæ & operum mortuum plangendum eſſe,ſed ſecũdum dignitatem eius: eſt enim Græcis κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, hoc eſt, prout dignus eſt defleri à te, ſiue ob amicitiam quæ tibi cum illo fuit, ſiue ob beneficiorum acceptionem, ſiue denique ob vitæ eius probitatem,& detrimentum mortis eius. Porro ex loco hoc intelligere licet quam accuratè & ſtudioſè obſeruata ſemper fuerit conſuetudo lugendi mortuos: ſúntque in ſacra ſcriptura grauia exempla, ex quibus ſcire poſſumus huiuſmodi officia ſolemnia ſanctiſſimè mortuis tributa fuiſſe, quanquam hæc conſuetudo in ſcripturis commendata meritò iam ſub noua lege, cùm & fides

fides creuit, & spes vitæ post hanc vitam melioris ex magna parte immutata sit, ita vt in precibus magis consistat officia mortuis impendenda, quã in fletu & planctu.

19 *A tristitia enim festinat mors, & cooperit virtutem & tristitia cordis flectit ceruicem.*

REDDIT rationem cur dixerit consolationem admittendam ad vitandam tristitiam, quia, inquit, à tristitia fit vt mors festinanter & ante tempus adueniat, ipsáque tristitia vires hominis tegit, ita vt se non prodant, sed obscurentur, ac supprimantur, flectitque ceruicem hominis, ita vt curuus ac tristis incedat, eique omnẽ fiduciã atque audaciam eripiat: significat ergo tristitiam auferre homini omnẽ animi corporísque vigorẽ, atque etiã immaturam adferre mortẽ. Vnde autẽ pendeat vt sit in homine noxia tristitia, sequens sententia indicat.

20 *In abductione permanet tristitia, & substantia inopis secundum cor eius.*

VARIA est in hoc versu lectio, apud Græcos. Nam pro, abductione: quidam codices habent ἀπαγωγῇ, vt Germanica æditio, quod secutus videtur noster interpres vertens, in abductione. Quidã codices habent ἐπαγωγῇ, quam dictionem interpres noster vertere solet, obductionem & sic habet codex Bessarionis hoc loco, In obductione. Aliqui hic vertunt, inductionem. Pro, permanet, Germanica æditio habet παραβαίνει, quod vertunt abit aut discedit, vt sit hic sensus: Inductione abit tristitia, hoc est, per animi inductionem, qua seipsum homo consolatur, fit vt discedat tristitia. Cui conuenit quod in secunda parte dicitur. vbi pro substantia, est βίος, quæ dictio etsi etiã victũ & facultates significat quibus homo sustentatur, propriè vitam significat, vt hic possit esse sensus: Vita pauperis est secundum cor eius, hoc est, ex corde pendet qualis sit vita hominis afflicti. Misera enim est & breuis, si in afflictionem eius cor torqueatur: fœlix & longa, si cor non se torqueat, sed patienter calamitatem ferat. Toletanum tamen exemplar habet, vt noster legit, παραμένει, hoc est, permanet. Nostræ ergo lectionis sensus est: Tristitia permanet in homine per hoc quod abducit animum suum à consolatione & consideratione eorum quæ dolorẽ mitigare possent: & subsistentia pauperis vel afflicti est secundum cor eius, quia quale est cor eius, talis est & vita atque substantia eius: vt si cor eius sit mœrens, verè sit misera eius vita & breuis futura: si lætum aut tranquillum, nihil ei obsit externa calamitas, diúque eius vita sit duratura. Aut substantia pauperis est secundum cor eius, hoc est, ex corde dependet, diuesne sit quis habendus an pauper. Si enim modico contentus est, & paupertatem æquo fert animo, reputandus est verè diues: Si verò animo est intranquillo, etiam si multas possideat diuitias, verè pauper est. Itaque secundum hunc sensum significatur tristitiam esse ingens malum, quæ diuitem facit egenum, & pauperem facit bis infœlicem. Vnde rectè subiicit.

21 *Ne dederis in tristitia cor tuum, sed repelle eam à te, & memento nouissimorum, & noli obliuisci.*

22 *Neque enim est conuersio, & huic nihil proderis, & teipsum pessimabis.*

SVPERIVS capite 30. multis dehortatus est à tristitia in genere, ob calamitates quæ in hac vita incidunt: hic verò peculiariter dehortatur à nimia tristitia ob amicorum mortem. Ideo enim dicit: Ne dederis in tristitia, vel, vt Græcis εἰς λύπην, ad tristitiam cor tuum, non iam omnem tristitiam prohibens, cum eam prius exegerit, sed requirens ne quis cor suum dedat tristitiæ, atque ab ea totũ obtineri permittat, sed eam ad tempus admissã mox à se repellat, idque consideratione mortis, quæ ex tristitia ante tempus consequi solet. Quod mœrentẽ semper meminisse conuenit, & illius non obliuisci: ne dũ illum non aduertit, mortem sibi acceleret, sibique sit mortis suæ author & causa. Idque eo magis meminisse oportet: quia ex morte non est conuersio, hoc est, reuersio ad hanc vitam, iuxta communem legẽ, sed irreparabilis est vitæ amissio. Deinde & illud in tristitia considerare mœrentẽ conuenit, quod immodica sua tristitia defuncto nihil possit prodesse vt ad amissam vitam redeat: & seipsum pessimè, hoc est, malè affligit, sibiipsi iniurius sine alterius fructu. Itaque duplici ratione monet tristitiam super mortuo amico temperandam, videlicet & cogitatione mortis, cuius periculo se quis exponit sine recuperatione, & quia sua tristitia defuncto prodesse nõ potest, cum sibiipsi obest. Potest quod de memoria mortis inducitur etiam accipi, vt insinuet deflentibus mortẽ cogitandũ esse communem esse omnibus moriendi legem constitutam, nec à morte amicorum reditum esse ad vitam, vt huius communis sortis consideratione, leuius feratur amicorum mors. Et Dauid quoque rationibus, quæ hic insinuantur, sese consolatus est super morte infantis qui ei ex Bethsabee natus erat, sic dicens: Propter infantẽ: cum adhuc viueret, ieiunaui & fleui. Dicebã enim: Quis scit si fortè eum donet mihi Dominus, & viuat infans. Nunc autem quia mortuus est, quare ieiuno? Nunquid potero reuocare eum amplius? ego vadam magis ad eum, ille verò non reuertetur ad me. 2. Reg. 12.

23 *Memor esto iudicij mei, sic enim erit & tuum: mihi heri, & tibi hodie.*

DOCVIT cauendum ne ex alterius morte incommodum nobis & malum accersamus, hæc autem sententia insinuat fructũ quem ex illa capere debeamus, nempe vt ex illa etiam nobis imminẽtis mortis cogitationem assumamus, sicque soliciti simus ita viam nostram instituere, vt fœliciter & salubriter mortem expectare possimus. Atque quo magis commoueat, ipsummet defunctum introducit loquentem, & communis sortis quemque admonentem, quemadmodum in epitaphiis frequenter fieri solet. Memor, inquit, esto iudicij mei, hoc est, conditionis meæ: quam Dei ordinatione & iudicio subire debui, sic enim erit & tua conditio cum Deus ita de te fieri iusserit, quasi dicat: Noli te ob mortẽ meam nimis discruciare, sed illud potius ex illa lucri reporta, vt cogites quod qualis est cõditio mea, & quale iudiciũ Deus in me exercuit, talis erit & tua aliquando conditio, & tale iudicium etiam tibi continget. Et ne illud in longum tempus differendum tibi promittas, quod heri mihi accidit, hoc ipsum tibi hodie expectandum est, & euenire potest. Bene enim dicit:

dicit, hodie, & non dicit, cras, vt intelligat quisq; quemlibet diem præsenté sibi posse esse vltimû, nec sibi promittat certo aliquod vitæ tempus in futurum: iuxta illud Poetæ: Omnem crede diem tibi diluxisse supremum.

23 *In requie mortui requiescere fac memoriam eius, & consolare illum in exitu spiritus sui.*

HÆc sententia variè à nostris intelligitur. Nã Dionysius tres adfert sensus, quorũ primus est: Memoriam morientis fige in requie quam animæ electorum habent post hanc vitam, loquendo ei de beatitudine ęterna, vt dicat: Portio mea Domine sit in terra viuentium. Vel, inquit, sensus est: vt tempore mortis facias memoriam morientis quiescere à recordatione rerum secularium, vt cogitet solum ea quæ suam concernunt salutem. Addit: Porro quidam exponunt sic: In requie mortui, hoc est, ad monumentum, in quo quantum ad corpus quiescit, requiescere fac memoriam eius, hoc est, aliquod sensibile memoriale constitue, ex cuius intuitu viuentes recordentur ipsius, &c. Præter has expositiones Rabanus etiam aliter intelligit significari, in transitu morituri, non tradendam obliuioni memoriã eius, sed in mente eam figendam, vt eius exemplo quis excitetur ad vitæ correctionem. Sunt & qui aliter hunc locũ tractant, cum si scopus authoris spectetur, & originalia inspiciantur, vnicus sit & genuinus sensus iste: In requie mortui, hoc est, cùm iam quis per mortem quiescit, liber à laboribus & miseriis huius vitæ, tu vicissim fac apud te quiescere & cessare memoriam illius, hoc est, tu ne persistere sinas in te cruciantem illam memoriam: per quam requiras eum tecum hic viuentem, sed illam cum mortuo intermori, & cum quiescente quiescere & cessare facias. Est enim Græcis κατάπαυσον, hoc est, quiescere fac & seda. Memoriam autem quam cessare vult, eam intelligere oportet quæ est molesto desiderio coniuncta, non eam quam cum pia beneuolentia & charitate retinere meritò debemus, multo minus eam quæ nos vel ad imitationem defunctorum, vel ad iuuandum illos piis precibus prouocet, vt ne quis hunc locũ producat contra piam illam mortuorũ memoriã, quam seruat ecclesia Catholica, sicut contra ridiculè satis hunc locum aliqui proferunt pro statuendis precibus quæ piè fiunt pro defunctis, sic intelligẽtes: Cùm quis per mortem requiescit fac memoriam eius requiescere, dicendo: Requiescat in pace. Ita cùm non attenditur authoris scopus, nec originalium habetur respectus, quisque quod sibi videtur, intelligit in scripturis. Quod autem sequitur iuxta receptam lectionem: Et consolare illum in exitu spiritus sui: omnes intelligunt significare, morituro in fine vitæ suæ impendendam à viuis consolationem, proponendo scilicet eis moriendi communem omnibus necessitatem, vitæ huius miseriam, futuræ vitæ fœlicitaté, & ad eã obtinendam, Dei per Christi merita paratam misericordiã. Verum Græca longè alium habent sensum, sic enim est illis: καὶ παρακλήθητι ἐπ' αὐτῷ, hoc est, cõsolationẽ accipe super eo, cùm exiuit spiritus eius: quasi dicat: dolere potes super eo, & sollicitus esse pro eo cùm adhuc spirat & ægrotat: at cum spiritus eius egressus est è corpore, & ille liber est à miseriis huius vitæ, nec possit tua opera ad vitã redire, sinas tibi consolationẽ impendi, & ex teipso consolationẽ accipe, exẽplo Dauidis quod supra adductũ est. Hunc sensum vt & nos habemus in nostra lectione, conuenit omittere pronomen, illum, quod in vno scripto correctiore non erat, vt verbũ, consolare, passiuè accipiatur, pro, consolationem admittere, quemadmodũ requirit dictio Græca, vt meritò dubitari non debeat quin sic verterit interpres, qui & statim prius hoc capite verbum, consolare, posuit in passiua significatione, cùm dixit: consolare propter tristitiam: vbi Græcis eadem est quæ hoc loco dictio. Ex prædictis licet colligere varias rationes, ob quas moderanda sit tristitia in morte amicorum, nẽpe quia mors omnibus est communis & ineuitabilis: deinde quia illa requies est defuncti, ac tertio quia est iustum Dei iudicium & ordinatio. Præterea quia tristitia defuncto prodesse non potest, & postremum quia nocet, & mortifera est mœrenti.

24 *Sapientiam scriba in tempore vacuitatis, & qui minoratur actu, sapientiam percipiet.*

NOVI hic argumenti initiũ est, quod Sapiẽs etiã sequenti capite continuat, docens prolixè qui apti sint ad sapientiam eximiam, & scripturarum intelligentiã percipiendam, & quid ad hoc requiratur, in primis scilicet otium literariũ & libertas ab operibus seruilibus & mechanicis artibus: quibus qui vacant, quoniam rebus externis omnino sunt dediti, parũ idonei sunt sapientiæ excellenter sic obtinendæ, vt aliorum possint esse doctores, & in rebuspublicis sapientiæ magistri, quanquam fatendũ sit tales etiam reipub. vtiles & necessarios esse. Proinde conuenit hunc locum diligenter obseruare hac maximè tempestate, qua & vilissimi cerdones sibi vendicant scripturarum intelligentiã atque professionem, & plerique studiosis sapientiæ inuident otium illud, quod percipiendæ sapientiæ hic docetur esse necessarium. Dolendum autem hunc locum, vt & alia multa, partim scriptorum, partim interpretis vitio sic à nobis legi, vt non satis sensus authoris intelligatur, qui in Græcis est & clarior & iucundior. Cæterum vt diligenti annotatione vitia quæ scriptorum incuria irrepserunt corrigantur, & versionis obscuritas aut incommoditas iuuetur: in primis notandum hic grauiter ab omnibus nostris erratum esse, quod putauerint dictionem, scribæ, verbum esse imperatiui modi, quasi præcipiatur sapientiam scribi. Constat enim ex Græcis esse nomen à nominatiuo Scriba, cum Græcis sic sit: σοφία γραμματέως ἐν εὐκαιρίᾳ σχολῆς, hoc est, Sapientia scribæ in opportunitate otij, scilicet consistit, aut comparatur. Igitur apud nos accusatiuus, sapientiã, meritò mutandus esset in nominatiuum, sapientia, quem imperitos scriptores verisimile est in accusatiuũ mutasse, quod dictionem, scribæ, putarent esse verbum. Aut si accusatiuus retinendus est, quia in omnibus quæ ad manum erant scripti reperiebatur: dictio, scribæ accipienda est vt sit nominatiuus pluralis, & ex sequenti membro subaudiendum est verbum, percipient, vt sit sensus: Scribæ, hoc est, legisdoctores (sicut nomen hoc sæpè ponitur in Euangelio) percipient sapientiã, in tempore quo vacui sunt ab operibus mechanicis & seruilibus totos se tradentes veritatis

 inquisi-

inquisitioni, scripturarum lectioni atque contéplationi:& qui minoratur actu, hoc est: qui parũ in externa occupatur operatiõe, hic percipere poterit sapientiam. Quod sequitur: quia sapientia replebitur: etsi ferè in hac sententia coniungatur cum præcedentibus, tamen ex Græcis patet ad sequentia pertinere quemadmodũ & Rabanus & multa scripta sequentibus coniungunt, quamuis durè cum illis hærere videatur.

† ab Qui. *26 Quia* sapientia replebitur qui tenet aratrum, & gloriatur in iaculo, stimulo boues agitat, & conuersatur in operibus eorum, & enarratio eius in est filiis taurorum.*
27 Cor suum dabit ad versandos sulcos, & vigilia eius in sagina vaccarum.

PRo, sapientia replebitur: Græcis est idẽ verbum quod mox interpres vertit, sapientiam percipiet, nempe σοφισθήσεται, hoc est, sapiens fiet. vnde satis constat interpretem nostrum hanc partem non coniunxisse præcedentibus, alioqui sensus illi fuisset: Qui minoratur actu, sapiens fiet: quia sapiens fiet. Notandum secundo Græcis non esse coniunctionem: quia, sed interrogationem τί, hoc est, quid, vt sit sensus: Quid: hoc est: quomodo sapiens fiet qui tenet aratrum, &c. quasi dicat: occupationes eius non sinunt vt fiat sapiens, hoc est, eruditus. Et omnino verisimile est interpretem non vertisse: quia, sed quid, vel qui: pro quomodo: at cum id non intelligeretur, quid vel qui, mutatum esse in: quia: nisi interpres legerit non τί, sed ὅτι, quia. Quæ lectio si retinenda sit, tamen vt habeatur sensus authoris, tota hæc sententia interrogatiuè offerenda erit, sicque coniungetur causalis coniunctio, quia, cum superiori sententia: Qui minoratur actu, & parum habet negotiorum, is fiet sapiens. Nam an sapientia replebitur qui tenet aratrum, &c. &c. In quibusdam incerti authoris annotationibus scribitur quosdam libros habere: qua sapientia replebitur: & totum legendum interrogatiuè vsque ad, taurorum: quæ sanè lectio omnino est præferenda. Enumerantur autem aliquot hominum genera qui ad sapientiam & singularem eruditionem percipiendam non sunt idonei, propter externas occupationes quibus penitus detinentur: & potissimum quatuor, in quibus omnia operatiorum genera facilè comprehenduntur. Inter quos primum locum meritò tribuit agricolis, vt quorum opera maximè est necessaria, & naturæ conueniens. Secundum locum tribuit fabris, quorum duo facit genera, alterum eorum qui duram materiam exsculpunt, vt sunt lapicidæ & fabri lignarij: alterum eorum qui duram materiam malleo contundunt, extenuant, & molliunt. Nomen enim, faber, sicut & Græcum τέκτων, generale est, & commune iis omnibus qui circa duram versantur materiam, artificibus scilicet cunctis qui ex quauis materia aliquid faciunt, & malleo vtuntur in suo opificio: vnde quoniam hoc nomine, plastæ & figuli non comprehenduntur, quarto loco ponit figulos. Vnde facilè colligere licet ordini, hic obseruari & rationem & ornatum. Vbi & hoc obseruandum est: in singulis generibus semper repeti ad quid quodque genus cor suum det, atque in qua re vigilet. Inde semper subiungitur, post operationũ enumerationem: Cor suum dabit, & vigilia eius, &c. Quod ergo attinet ad primum genus, agricolarum scilicet, insinuans eorum occupationes: Quomodo, inquit, aut an sapientia repleri poterit qui tenet aratrum, & gloriatur iaculo? Vbi per iaculum conuenit intelligere baculũ qui instar iaculi est & paruæ hastę, quo boues inter arandum agricolæ incitant & impellunt ad progrediendum. Nam vt videre est in Italia, aliisque locis vbi in arando bobus vtuntur, sicut equi à sessoribus vrgentur calcaribus aut flagris, ita boues centris & stimulis prælongis instar hastæ & iaculi, vnde Græcis hic est ἐν δόρατι κέντρου, hoc est, in hastili stimuli, & apud nos sequitur quod exponit de quo iaculo sit sermo: Stimulo boues agitat. Stimulus enim propriè dicitur fustis acutę cuspidis, quo rustici boues suppingunt. Quæ sequuntur in descriptione actionum agricolæ clara satis sunt, nempe quod conuersatur in operibus boum, hoc est, occupatur in eis, & enarratio eius est in filiis taurorum, hoc est, sermo eius & locutio est de vitulis & progenie taurorũ. Hic iã finis est interrogationis, qua dum recenset Sapiens agricolæ occupationes, significat illum nõ esse aptum qui singularem percipiat rerum sacrarum eruditionem. Vnde & subiicit: Cor suum dabit ad versandos sulcos, hoc est, animum suum accommodabit vertendæ terræ, & ducendis per arationem sulcis, & vigilia eius in sagina vaccarum, hoc est, in ea re vigilat vt benè nutriat vaccas, quæ ei butyrum & lac suppeditent, ad eam rem & mane surgit, & vesperi serius se somno tradit: quasi dicat: cùm his in rebus totus sit animo intentus, quomodo vacare poterit percipiendæ sapientiæ: Idẽ prosequitur in operariis ciuitatis.

27 Sic omnis faber & architectus, qui noctem tanquam diẽ transigit.
28 Qui sculpit signacula sculptilia, & assiduitas eius variat picturã.
29 Cor suum dabit in similitudinem picturæ, & vigilia sua perficiet opus.

PRIMVM in genere proponit latum fabrorum genus, quos dicit noctem tanquam diẽ transigere: hoc est, noctu occupari sicut interdiu siue quod opera sua nonnunquam noctu peragant: non contenti labore diurno, siue quod noctu cogitent animo quæ per diem facienda incumbunt. Deinde vnam fabrorum speciem exempli causa ob oculos depingit, lapicidam scilicet vel sculptorem: qui in lapide, aliaue materia dura varias inducit sculpendo figuras. Qui, inquit, sculpit signacula sculptilia, pro quo Græcis est, γλύμματα σφραγίδων, hoc est, celaturas signaculorum vel sigillorum. Signacula ergo sculptilia hic dicuntur sigilla exsculpta, vt sculptilia, sit adiectiuum, non autem substantiuum significans imagines: quæ sæpius sculptilia dicuntur. Malè enim legitur in quibusdam libris: Qui sculpit signaculo sculptilia. Cæterum in eo quod sequitur, & assiduitas eius variat picturam: pro, variat picturam, Græcè est, ἀλλοιῶσαι ποικιλίαν, hoc est, assiduitas eius est mutare varietatem, hoc est: eius opera in hoc assidua est vt multam effingat varietatem. Proinde nomen picturæ hic accipi debet pro figura, quæ sua varietate picturam variam imitatur. Non enim sculptorum est pingere, & colores inducere, sed sculpendo formarum varietatem ad imitationem picturæ effingere. Vnde & subditur: Cor suum dabit ad similitudinem picturæ: hoc est, vt imitetur picturam. Hic enim iam pro, picturæ est ζωγραφίαν: quæ dictio propriè puram significat, &

animalium

animalium per colores figurationem. Hactenus autem adhuc pendet sententia quæ perficitur per illud: Cor suum dabit, &c. vt sit sensus: Sic omnis faber, & qui sculpit, cor suum dabit vt assimilet picturam, quasi dicat: Etiam tales eruditioni percipiendæ apti non sunt vt qui noctu diéque aliis in rebus occupentur. Idem ostendit in alio fabrorum genere, qui non incidendo & sculpendo vtuntur malleo, sed concutiendo, & extenuando, atque dilatando durã materiam: quod pertinet ad fabrum ferrarium, sub quo & argentarij, & ærarij omnes comprehenduntur.

---

30 *Sic faber ferrarius, sedens iuxta incudem, & considerans opus ferri.*
31 *Vapor ignis vret carne eius, & in calore ignis concertatur.*
32 *Vox mallei innouat aures eius, & contra similitudinem vasis oculus eius.*
33 *Cor suum dabit in consummationem operum, & vigilia sua ornabit in perfectionem.*

ETIAM hic pendet sententia vsque ad illud, Cor suum dabit, Est enim sensus: Sic faber ferrarius, &c. cor suum dabit, ita vt quo versus intermedij quasi per parenthesim inserti sint. Quod dicit, in calore ignis concertatur, significat eum conflictari & veluti pugnare in æstu, dum ad perficiendum opus suum ignis calorem fortiter perfert, eúmque superare contendit. Cum dicitur: Vox mallei innouat aures eius, significatur iteratũ subinde sonum mallei contundere aures eius, eásque noua semper percussione impetere. Cum dicitur contra similitudinem vasis oculus eius, significatur ipsum semper habere oculum defixum in exemplar operis à se perficiendi. Dictio enim, cõtra, hic ponitur pro, è regione, &, vas, pro quouis opere parando. Pulchrè ergo describitur huiusmodi fabri constantia & animi intentio, dum desiderio perficiendi à se operis, & ignis intollerabilẽ calorẽ toto corpore perfert, & aurium simul & oculorũ molestias tolerat, quia & illæ frequenti sono mallei obtundũtur, & isti intento candentis ferri aspectu. Vnde subdit, Cor suum dabit in consummationem operum, hoc est, ad hoc, vt perficiat opera sua, quasi dicat: Non obstantibus omnibus illis quæ molesta sunt toti corpori, auribus & oculis, totum se accommodabit operibus suis, vt parum ei libeat aut liceat intendere sapientiæ diuinarum rerum. In eo quod sequitur legendum est non per vnam dictionem, im perfectioné, sed per duas, in perfectionem, quomodo & Rabanus habet, & quędã scripta. Gręcè enim est ἐπὶ συντελείας, hoc est, ob perfectioné, id est, ad hoc vt perficiat opus suũ. Et est notandũ, ꝙ nomen, vigilia, iuxta exigentiam originalium, debet esse nominatiui casus, vt vertendũ potius fuerit, & vigilia eius, sicut bené versum fuit in primo genere de agricolis. In singulis enim generibus dicitur: Cor suum dabit, & item quid vigilia efficiat, dicitur ergo de fabro quòd vigilia eius ornabit opera ad hoc vt ea perficiat. Pro innouat, sunt qui legunt, intonat, sed Græca habent καινιεῖ, quod innouare significat, nó intonare. Sequitur de quarto genere.

---

34 *Sic figulus sedens ad opus suum, & conuertens pedibus suis rotam.*
35 *Qui que in solicitudine positus est semper propter opus suum, & innumera est omnis operatio eius.*
36 *In brachio suo formabit lutum, & ante pedes curuabit virtutẽ suã.*
37 *Cor suum dabit vt consummet linitionem, & vigilia sua mundabit fornacem.*

ETIAM figuli operationes sic ob oculos proponit, vt facilè quisque videri possit illi non vacare studium sapientiæ impendere. Pro innumera, Græcis est, ἐναρίθμιος, hoc est, numerata vt significetur figulum certum quotidie vasorum numerum conficere, aut singula vasorum genera certo numero persoluere. Noster videtur legisse ἀναρίθμιος, hoc est, innumera, quo significatur eum immensam vasorum conficere breui tempore multitudinem, & omnis generis vasa effingere. In eo quod dicitur, ante pedes curuabit virtutem suam, rectius versum fuisset pro nomen, eius, vt ad lutum referatur, non ad operantem. Duas enim eo versu videtur exprimere figuli operationes, nempe quòd brachio suo & manu format, hoc est, figurat lutum, (est enim Grecè, τυπώσει) & quod prius ante pedes suos flectit, curuat & subigit vim ipsius luti, vt aptum scilicet fiat ad formam manibus & brachio inducendam. Huiusmodi enim luti subactio, quę est eius curuatio & temperatura, pedibus prius fit. Proinde conuenit relatiuum reciprocum accipere pro non reciproco, vt aliàs sæpè. Quod si quis volet ad operantem referre, sensus erit: quòd flectit fortitudinem suam incuruando se, & inclinando robur suum & dorsum suum ad operis perfectionem. Vltimus versus continet postremas duas figuli operationes, videlicet linitionem, quę vasi figurato inducitur plumbo aut alia materia ad ornandum & confirmandum illud: & fornacis mundationem, vt scilicet illo mundato vasa coquenda inferantur.

---

38 *Omnes hi in manibus suis sperauerunt, & vnusquisque in arte sua sapiens est.*
39 *Sine his omnibus non ædificatur ciuitas, nec inhabitabunt, nec inambulabunt.*

ENVMERATIS opificum generibus ne, quoniam dicturus est ad eos non pertinere eximiam sapientiæ perceptionem & functiones, haberentur contemptui, ostendit eos suo modo esse sapientes, nempe in arte sua eorumque sapientiam & operationem esse reipublicæ & vtilem & necessariam, quòd sine his nec ædificetur ciuitas, nec ędificatam vel inhabitent homines, vel frequentent, ita vt ambulent in ea. Ad ciuitates enim concursus est ab his qui agros colunt, vt illi & sua inferant, & ex ea quibus indigent efferant opificum manu parata. Dicit autem omnes in manibus suis sperare, quòd manuali opera sibi quæ ad victum & vestitũ sunt necessaria, cóparare studeãt. Postquam autem dixit quid illis sit tribuendum, & acceptum ferendum, subiicit quid illis non competat.

---

40 *Et in ecclesiam non transilient, super sellam iudicis non sedebunt, & testamentum iudicij non intelligent.*
41 *Neque palam facient disciplinam & iudicium, & in parabolis nõ inuenientur.*

PRO transilient, Græca quædam habent ὑπερχαλοῦνται, hoc est, in ecclesia & cœtu non supernominabuntur, hoc est, non habebunt nomina dignitatum super alios. Alij legunt, vt & noster, ὑπεραλοῦνται, hoc est, supersilient, vt significetur tales in republica non supergressuros alios, nec eminenté locum obtenturos, quod per partes declarat, ostendens eis nec conuenire iudicis locum, quia non intelligunt constitutiones iudiciales, nec magistri & doctoris, ad docendum

alios disciplinam & iudicium, vel æquitatem in vita morum seruandam, quia non occupatur in perdiscendis grauibus & seriis sapientum sententiis. Indicat ergo duo esse in republica officia, per quæ eminent in ea qui eis funguntur, eáque requirere singularē sapientiam, & hāc requirere otium & cessationem ab operibus illis mechanicis.

---

4. *Sed creaturam aui confirmabunt, & deprecatio eorum in operatione artis.*

PRo æui, est αἰῶνος, quod hic melius verteretur, sæculi. Significatur enim quòd illorum sit confirmare & tueri res huius sæculi, vt quę per se fluxæ sunt & caducæ, illorum continua operatione reparentur, firmiterque persistant atque cōseruentur, ne vnquam desint necessitatibus hominum. Deprecatio eorum dicitur esse in operatione artis, quia eorum præcipua vota & desideria sunt in eo vt artis suæ operationem perficiant & præstent. De eo enim semper cogitant, hoc vnum maximè semper habent in votis.

---

43 *Accommodantes animam suam, & conquirentes in lege altißimi.*

HÆc pars non est referenda ad sententiam mox præcedentem, quemadmodum apparet ex nostra lectione, & quomodo omnes nostri intelligunt, contra quàm requirunt & originalia & scopus authoris. Ipse enim omnino id hic agit, vt ostendat prædictorum artificum non esse cor suum tradere inquisitioni legis Dei, quia cor suum quisque in suo genere tradit rebus arti suæ congruis: & mox dixit eorum vota esse in operatione artis: quomodo ergo iam eis tribuetur, accommodare animam suam legi altissimi, & conquirere in ea? Notandum ergo Græca separare hanc partem à superioribus, quę habent in hunc modum, πλὴν τοῦ ἐπιδιδόντος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ διανοουμένου ἐν νόμῳ ὑψίστου, hoc est, præter dantem animum suum, & cogitantem in lege altissimi. Quod videtur ad illa referenda esse quæ superius dicta sunt non conuenire operariis opificiorum, vt significetur illa tantum conuenire ei qui dat se totum legi Dei, & in illa assiduè meditatur. Quod vt etiam nostra lectio significet, oportet in his participiis, accommodantes, & conquirentes, aliquid subintelligere, per quod oratio imperfecta perficiatur hoc modo: Accommodantes animam suam in lege altissimi, & conquirentes in ea (nam illud, in lege altissimi, ad vtrunque participium est referendum) hi soli illa quæ dixi præstabunt. Vnus scriptus codex habuit per genitiuum singularis numeri, accommodantis animam suam quo modo videri potest interpretem vertisse, quòd genitiuum singularem habeant Græca. Quæ lectio si recipiatur, sensus erit: Accommodantis animam suam & conquirentis in lege, supple sunt ea quæ modo dixi non esse artificum, aut sunt ea quæ sequuntur. Sunt enim qui hanc partem satis obscuram in Græcis referunt ad principium capitis sequentis, hoc modo vertentis: Veruntamen qui dat animam suam legi Dei & meditatur in ea, sapientiam omnium antiquorum exquiret. Nam quod nos legimus, sapiens Græcis non est. Ita & in nostra lectione hæc pars referri potest ad sequentia, vt oratio sic perficiatur. Accommodantes animam suam in lege altissimi, hi facient quæ modo dicam. Porro legendum potius singulariter, animam suam, quàm animas suas, vt quidam legunt, ex Gręcis est manifestum. Ponitur autem anima pro animo. Rectius enim dicimus accommodare animum alicui rei quàm animam. Quòd si quis secundum receptam intelligentiam hæc participia referre volet, & coniungere cum præcedenti sententia, sensus erit, quòd artifices illi confirmabunt res huius mundi, ita tamen vt accommodent animam suam legi altissimi, illi scilicet quæ decalogo cōtinetur qui ad omnes pertinet, si velint animam suam saluam esse.

CAPVT XXXIX.

1 *SApientiam omnium antiquorum exquiret sapiens, & in prophetis vacabit.*

DICTIO sapiens, Græcis, non est, vt modo dictum est: Suppositum enim verbi, exquiret, petendum est ex fine præcedentis capitis. Postquam ergo superiori capite descripsit officia & exercitia opificum, hic describit actiones eius qui sapientiæ studiosus est, qui in nostra lectione intelligendus est significari nomine sapientis ostenditque primo per quas actiones sapientia singularis obtineatur, ac deinde quis sit fructus perceptæ sapientiæ. Inter actiones ergo ad obtinendam sapientiam necessarias primo loco ponit exquirere sapientiam omnium veterum qui præcedentibus temporibus fuerunt, quærendo scilicet eorum scripta, eáque diligenter legendo, & quia inter eos præcipuum locum obtinēt prophetæ, rectè de eis peculiariter subiungit, Et in prophetis vacabit, vel, vt habent Græca, ἐν προφητείαις in prophetiis, sed id eodem recidit. Vacatur enim in prophetis, dū in eorum scriptis quis occupatur seséque exercet. Nam pro, vacabit, est ἀσχοληθήσεται, hoc est, occupatus erit.

---

2 *Narrationem virorum nominatorum conseruabit, & in versutias parabolarum simul introibit.*

PRo narrationem, est διήγησιν, aut, vt quidam habent, διηγήσεις: quæ dictio propriè significat enarrationes & expositiones, vt ea videatur hic significari sacrarū scripturarum & prophetarum explicatio, quæ à viris nominatis, hoc est, celebribus & magni nominis fit, vel æditis libris, vel viua voce. Itaque post lectionem sacrarū scripturarum, rectè secundo loco insinuat sapientiæ studioso requirendos celebrium virorum cōmentarios & expositiones, ne suæ fidat nimis intelligentiæ, eásq; diligentes obseruandas, cōseruādas & retinēdas. Iā cū sequitur, & in versutias parabolarum simul introibit, rectè intelligitur quòd simul cū nominatis illis veris ingredietur in versutias parabolarum, ad intelligendū scilicet eas adiutorio illorum. Potest tamen etiā per διήγησιν, hoc est, enarrationem virorum intelligi, non commentarij sacram scripturam exponentes, sed absolutè elocutio sapientiæ & enarratio, vt etiam pertineat ad authores sacrarum scripturarum, quæ continent narrationem virorum celebrium. Quoniam autem in scripturis sacris & aliorum sapientum scriptis præter prophetas peculiari indigent inquisitione parabolæ per sese obscuræ, & tamen multam in se continentes vtilitatem, rectè etiam de eis peculiariter subiungit: Et in

in versutias parabolarum simul introibit. Vbi pręter sensum dictum dictio, simul, etiam referri potest ad prophetas, vt significetur quòd non solum vacabit in prophetis, sed quod simul etiam se ingeret in lectionem parabolarum. Prophetis enim vacandum est, propter cognitionem futurorum: parabolis, propter ea quæ ad vitæ institutionem & recta consilia dãda pertinent. Versutias enim parabolarum vocat acutas subtilesque sententias, quę à sapientibus de vita doctè & ingeniosè pronunciatę sunt, & advaria verti & accõmodari possunt, vnde rectè dicuntur versuriæ, vocabulo in bonum accepro: sicut & Græcis hic dicuntur ςρόφαι, ὰ ςρέφειν, quod est vetere. De eisdẽ subditur ad explicandum quomodo in versutiis parabolarum introibit sapientiæ studiosus.

---

3 *Occulta prouerbiorum exquiret, & in absconditis parabolarum conuersabitur.*

In pri. l. c. IDEM significatur per prouerbia & parabolas, vt dictum est prolixè in commentariis super Prouerbia Salomonis, quamuis hic accipi possint hæ dictiones in suo proprio significato, vt prouerbia sint quę adagia dicimus, sententiæ scilicet graues, quæ in ore omnium versantur, & ad vitæ institutionem pertinent: Parabolæ verò, similitudines & comparationes vnius rei ad aliam, quales sunt parabolæ Euangelicæ à Saluatore ita pronunciatæ, vt absconditæ sint, & reconditum habeant sensum, indigentes multa indagine, & explicatione.

---

4 *In medio magnatorum ministrabit, & in conspectu præsidis apparebit.*

5 *In terram alienigenarum gentium pertransiet, bona enim & mala in omnibus tentabit.*

MALE à multis legitur, in omnibus, cum legendum esse, in hominibus, sicut habet Rabanus & pleraque scripta manifestum sit ex Gręcis, quæ habent ἐν ἀνθρώποις, in hominibus: Quidam has duas sententias intelligunt, vt significent fructum quem sapiens percipit, nempe quod per sapientiam id obtineat vt possit regibus ministrare, & stare coram magnatibus vtque libere possit versari in alienis regionibus & populis propter prudentiam vsu rerum comparatam, aut quòd à principibus mittendus sit legatus in exteras regiones. Cui intelligẽtiæ fauet quòd Gręca non habent per futurum, tentabit, sed ἐπείρασε tentauit, quomodo & apud Rabanum legitur, At quoniam & præcedentia & mox sequentia describunt ea quæ ad sapientiam obtinendam pertinẽt, quia fructus obtentæ sapientiæ postea describuntur, magis conuenit etiam his sententiis intelligere, significata esse quæ faciũt ad consequendam sapientiam. Ad eam enim obtinendam non satis est legere vel audire sacras literas, earumque expositiones, sed oportet experientiam rerum addere, atque ob id sapientiæ studiosum conseruari apud magnates eorumque ministerio sese ingerere. Item adire exteras regiones, ad audiendum doctorum disputationes, & probandum regionum mores: quemadmodum regina Saba ex Æthiopia venit Hierosolymam, audiendi Salomonis gratia: & de Solone dicitur intrasse eum Ægyptum è Græcia: & de Platone atque Pythagora scribit Hieronymus eos in terras remotissimas commigrasse pro doctis audiendis. Et idem Hieron. è Dalmatia Romam, hinc cùm Treuerim & Gallias cum Germania pertransisset, Constantinopolim venit, inde Alexandriam Ægypti, deinde Hierosolymam, idque experientiæ causa, & videndorum audiendorúmque virorum magnorum desiderio quomodo & nunc à studiosis vniuersitates & exteræ regiones cum magno fructu audientur. Oportet enim & bona & mala in hominibus tentare & experiri, vt in eis quæ bona sunt sectemur, quæ mala sunt vitemus.

---

6 *Cor suum tradet ad vigilandũ diluculo ad Dominum qui fecit illum, & in conspectu altissimi deprecabitur.*

7 *Aperiet os suum in oratione, & pro delictis suis deprecabitur.*

QVONIAM præter omnia iam dicta quæ ad comparandam faciunt sapientiam, maximè & in primis necessaria est frequés ad Deum oratio, quia Deus est qui dat sapientiam, rectè postremo loco etiam de ea prædictis coniungenda subiungit. Etsi enim de ea postremo meminit, tamen significat satis oportere, vt ea primas inter omnia partes obtineat, cum dicit diluculo tradendum cor ad Dominum in oratione, ante scilicet omnes alias actiones, & singulis diebus: vt intelligamus orationem adhibendam in omnibus prædictis, nempe lectione librorum, auditione doctorum, & profectione ad extera loca, vt cum fructu hæc fiant. Et sicut in descriptione actionum quibus occupantur artifices, superius dixit in singulis generibus ad quid cor suum tradant, & qua in re vigilent, ita & hic de sapiente dicit, quod cor suum det ad vigilandũ in præcibus, significans satis id esse, vel primum & præcipuum eius opus. Benè autem cùm Dominum nominat, adiecit, qui fecit illum, insinuans illum solum posse dare sapientiam, qui dedit essentiam. Benè item prius dicit cor tradendum ad deprecandum, & postea subiicit: Aperiet os suum in oratione, quia oportet vt orationem oris præcedat oratio cordis, quæ dum est intenta, non sibi temperat ab orando vocaliter, vnde & internus affectus sæpe magis excitatur: In eo tamen quod dicitur, aperiet os suum in oratione, rectè etiam intelligitur significari quod auidè & multum desiderabit precando, iuxta illud: Dilata os tuum, & implebo illud. Non solum autem vult Deum precandum pro obtinenda sapientia, sed & pro remissione peccatorum, ne scilicet peccata, sine quibus hæc vita non peragitur, impedimentum præstent dandæ à Deo sapientiæ, quia, vt dicitur Sapientiæ primo. In maleuolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito pęccatis.

---

8 *Si enim Dominus magnus voluerit, spiritu intelligentiæ replebit illum.*

CONIVNCTIO causalis, enim, Græcis non est, benè tamen addita est, vt intelligatur hic reddi rationem cur orandus sit Deus & pro sapientia, & pro peccatorum remissione, nẽpe quia sapientiæ perceptio pendet à domini voluntate, quæ ad dandum sapientiam inclinatur, si ita precemur pro sapientia, vt simul deprecemur pro venia iuxta illud Iacobi 1. Si quis indiget sapẽtia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, hoc est, ergo quod hic dicitur: Sapientiæ studiosus orabit assiduè Deum, quia si Dominus ille, qui ma

magnus est & omnipotens,& ob id facile quiduis præstare potest,voluerit,volet autem si vt oportet rogetur,affluenter orantem sapientia donabit.

9 *Et ipse tanquam imbres mittet eloquia sapientiæ suæ,& in oratione confitebitur Domino.*

POSTQVAM ostendit quibus orationibus sapiẽtia paretur,& à quo detur,describit iam pulchrè obtentæ sapientiæ fructus.Et primum dicit,quòd qui iam Dei dono repletus est sapientia, non eam in seipso continebit,sed eloquia sapientiæ suæ de se diffundet tanquam imbres,hoc est, copiose & largiter,quod in primis faciet erga Dominũ,quẽ sanctis & sapientibus verbis & orabit, & laudib. celebrabit,assiduè orans pro his quib. se adhuc indigere agnoscet, vt pro acceptis beneficiis,&præcipuè pro sapientiæ dono gratias agat Domino, eúmq; carminibus,hymnis & psalmis laudet & celebret. Benè.n.coniunxit Sapiens orationẽ & gratiarum actionem atque confessionẽ dicens,in oratione confitebitur Domino sicut & Paulus ea sæpius coniungit,vt cum dicit: Sine
1.Thi. 5. intermissione orate,in omnib.gratias agite.Benè etiã id subiecit illi quod dixit, mittet eloquia sapientiæ suæ,quia sapientiæ eloquia primum in oratione & laude Dei exhibenda sunt.Nam de proferendis sapientiæ eloquiis ad aliorum vtilitatem postea dicit.

10 *Et ipse diriget consilium eius & disciplinam, & in absconditis suis consiliabitur.*

QVIDAM relatiuum, ipse, hic referunt ad Dominum,de quo in fine versus sequentis, vt hic sit sensus:Et ipse Dominus diriget in finem bonum,& prosperabit consilium sapiẽtis & scientiam eius,& in absconditis ac secretis suis eloquiis consilium illi suggeret vt ea intelligat. At magis referendum est relatiuum,ipse, ad ipsum sapientem,sicut & in præcedenti & in sequenti sententia,vt ipsa tota oratio mollius fluat. In Græcis enim tres sibi continuæ sententiæ incipiunt ab αὐτὸς,Ipse,sine coniunctione,&.Vnde semper videtur ad eundem,nempe sapientem, referendum idem,pronomen in principio positum in nominatiuo,sicut& idẽ pronomen in omnibus tribus sententiis in genitiuo positum,nẽpe αὐτοῦ,magis referendũ est ad Deũ,vt& in præcedente sententia dicẽdũ fuerat: Ipse iã repletus sapiẽtia à Deo mittet eloquia sapientię eius,nẽpe Dei.Et in hac sententia,Ipse iam donatus sapientia à Deo, diriget consiliũ Dei,& in absconditis illius consiliabitur. In sequẽti:Ipse palã faciet disciplinã doctrinę illius. Sensus ergo huius sententiæ est:Ipse sapiens non satis habebit sapientiã percepisse,sed consiliũ Dei quod in scripturis aut alibi didicit,& disciplinam hoc est, scientiam(est enim Græcè ἐπιστήμην) diriget,hoc est,in rectam deducet operationẽ, atque ad rectam vitæ degendæ rationem referet: sicque huiusmodi consilium, quantum in se est, rectum faciet:quòd qui non sequuntur,quam in ipsis est deprauat.Et in absconditis ipsius Dei consiliabitur,hoc est,in præceptis consiliisue vitæ, quæ in occultis obscurisque quibusdam sententiis sunt posita,atque in occultis iudiciis Dei assiduè cogitabit,meditabitur,& consilia sibi captabit. Pro, consiliabitur,enim est διανοηθήσεται,quod est,cogitabit,vel meditabitur.Itaque apud nos reciprocum pronomen,suis,pro non reciproco,eius, accipiẽdum est.Et indicat hic versus fructum perceptæ sapientiæ,qui pertinet ad eum qui sapiẽs iam Dei dono factus est.Sequens verò exprimit fructũ qui à sapiente ad alios dimanat,cùm dicitur.

11 *Ipse palam faciet disciplinam doctrinæ suæ, & in lege testamenti Domini gloriabitur.*

NON tantum,inquit, per & propter sapientiam perceptam confitebitur Domino, nec tantum sibi sapiens erit,sibique soli consulet,sed etiam aliis palam faciet institutionem doctrinæ Dei,vel suæ quam à Deo percepit, & iucundum ei erit loqui de lege Dei, gloriabiturque in ea, ꝙ eam Dei dono cognoscat,& aliis eam docere possit,quemadmodum se Dauid dicit:In labiis meis pronunciaui omnia iudicia oris tui.In via testimoniorum tuorum delectatus sum,sicut in omnibus diuitiis.

12 *Collaudabunt multi sapientiam eius,& vsque in sæculum non delebitur.*

EXPRESSIT fructus qui ab ipso procedunt sapiente, nunc exprimit fructus sapientiæ, qui ab aliis redeunt ad sapientem, laus scilicet sapientiæ eius cum ęterna eius memoria.Non sine fructu,inquit, palam faciet doctrinam diuinam,quia collaudabunt multi sapientiam eius,ea que vsque in perpetuum non delebitur ex animis hominum, sed semper hærebit cum laude in mentibus multorum.Qua in re differt hęc sapientia à sapientia humana,quę admixtas habens plurimas vel vanitates vel falsitates,cum tempore & cum hominibus mutatur,& tandem falsa deprehenditur,sicque in obliuionemvenit,quemadmodum de philosophorum & hæreticorum sectis res ipsa docet.

13 *Non recedet memoria eius, & nomen eius requiretur à generatione in generationem.*

NON tantum,inquit, tradita ab eo sapientia perpetua erit in mentibus hominum,sed & eius memoria perpetua erit partim apud homines,sed multo magis apud Deum,iuxta illud Psal. 111.In memoria æterna erit iustus.Et nomen eius requiretur per omnes generationes,hoc est,in memoriam reuocabitur ad celebrandum illud,& honore afficiendum, quemadmodum patet in sanctis Prophetis,Apostolis & Episcopis,qui in lege Domini siue docendo,siue scribendo laborauerunt: quos Dominus non tantum in cœlestibus, sed etiã super terram celebri nomine tantò magis exornat,quantò id minus optauerũt, qui Dei tantum gloriam & salutem suam atque aliorum intenderunt.Quòd si sint quidam,quorum memoria in mundo intercidit,manet tamen illa perpetuò in cœlis,vbi illorum nomen semper requiritur,hoc est,nunquam venit in obliuionem. Rursum autem hic interpres vertendo, requiretur, declarat se legisse ζητηθήσεται, cum Græca modo habeant ζήσεται, hoc est, viuet. Sed sensus eodem recidit.

14 *Sapientiam eius enarrabunt gentes, & laudem eius enunciabit ecclesia.*

ETIAM exteræ, inquit, gentes loquentur de ipsius sapientia,quã vel in libris ipsius legũt vel

vel ab aliis prędicari audiunt, vel denique ex ore ipsius audiuerũt,&piorũ cętus(qui hic ecclesię no mine significatur)laudem eius enunciabit.Prioris partis veritas declarata est in Salomone,cuius sapientiam non solum reginaSaba gentilis admirata est, sed vt de eo scriptum est,vniuersa terra desiderabat vultũ Salomonis,vt audiret sapientiam eius quam dederat Deus in corde eius.Et Ptolomæus Philadelphus circa ea tempora quibus hæc scripta sunt,sapientiam in Hebræorum libris con tentam,curauit in linguam Græcam conuerti,ita vt & ab ipso,& à multis Græcis tunc sanctorum virorum scripta & legi inciperent,& in admiratio ne haberi.Per quæ postea ita commoti sunt pleri que ex gentibus etiam ante Christum , sed maximè post Christum,vt se sanctorum cætui adiunge rent,& populo Dei,qui hic sine additione aliqua simpliciter dicitur ecclesia,vt mirum nõ sit quod hoc nomen appropriatum nunc sit populo Christiano.Non enim legẽdum est hic,ecclesia sanctorum,vt quidam legunt,sed absolutè,ecclesia.

---

15 *Si permanserit,nomen derelinquit plusquam mille:& si requieuerit proderit illi.*

MALE hic ferè ab omnibus legitur, Si permanserit nomen eius,vt,nomen,sit suppositum verbi,permanserit,& sit sensus:Si permanserit nomen eius,derelinquet post se plusquam mille discipulos,hoc est,multos.Ex Gręcis enim constat legendum sine pronomine,eius,&,nomẽ suppositum esse verbi, derelinquet:in verbo autem, permanserit,subaudiẽdum,sapiens,atque sic multa etiam habent scripta , vt sit sensus : Si sapiens permanserit in vita, relinquet sibi nomen plusquam mille,hoc est,celebrior erit multis: & si requieuerit,hoc est , vita hac defungatur ac moriatur,hoc ipsum proderit illi,tum quia fama nominis eius crescit post mortem vt frequenter fit , & in sacris doctoribus accidere videmus,tum quia pro amissa vita hac corporali,vitam consequetur æternam.Pro,proderit illi, Græcè est ἐμποιεῖ αὐτῷ, hoc est,acquiret sibi nempe famam & nomen.Significatur ergo sapientem celebrem fore & in vita & post mortem.Quædã Græca partes inuersas habent hoc modo:Si requieuerit,nomen derelinquet plusquam mille: & si permanserit , acquiret sibi. Quæ distributio conuenientior est,quòd morienti melius competat relinquere nomẽ,post scilicet:& viuenti competit acquirere sibi nomen & famam.Sicut tamen noster vertit,ita habet exemplar Germanicum.

---

16 *Adhuc consiliabor vt enarrem,vt furore enim repletus sum in voce.*

NOVI hic argumenti erordium est.Post multa enim dicta , superioribus alia adiecturus quasi resumpto spiritu , præparat lectorem , & atatentum facit ad sequentia : in quibus in primis hortatur ad celebrationem & considerationem operum Dei.Pro , consiliabor vt enarrem , Græcè est , ἔτι ἐξανοηθεὶς ἐκδιηγήσομαι, adhuc meditatus enarrabo, hoc est , ego præter iam à me dicta , adhuc alia enarrabo quæ meditatus sum. Sensus ergo nostræ lectionis est: Ego adhuc intra me cõsultabo &meditabor,vt quę meditatus sum animo,enarrem & exponam voce.In sequenti parte pro furore,Græcis est διχομηνία.Quam dictionem quidam interpretantur semiplenam lunam, quasi diuisam lunam à δίχα quod diuisum significat,intelliguntque hunc sensum:Quoniam repletus sum sicut luna semiplena,cupiens scilicet semper in continuo augmẽto perficere ad perfectum, Alij intelligunt significare lunam plenam quasi duplam lunam,vt significet Sapiens se plenum esse sapientia & cogitationibus instar lunæ plenæ, Noster legit μανία,quod furorem significat,& est sensus: Adhuc enarrare pergam quæ mente concipio,quia velut furore repletus sum , ita vt me à dicendo continere non valeã,spiritu me incitante & cõmouente ad loquendũ,sicut cõmouentur furore correpti. Simile est illi quod est in Iob 32. Plenus sum sermonibus , & coarctat me spiritus vteri mei,loquar & respirabo paululum, Et Iere. 23.ait:Factus sum quasi vir ebrius,& quasi homo madidus à vino,à facie Domini, & à facie verborum sanctorum eius,& rursum Iere.20.Dixi, non loquar vltra in nomine Domini, Et factus est in corde meo quasi ignis exęstuans claususque in ossibus meis,& defeci ferre non sustinens.Sequitur in libris nostris:In voce dicit.Quod vt obscurum est, eo quod verbum non habeat suppositum: ita nihil ei in Græcis correspõdet,& variè admodum legitur.Quidam enim habent cum coniunctione: Et in voce dicit.Alijsine coniunctione:In voce dicit.Quidam,dixit, Et intelligitur suppositum vel spiritus internus,vel sapiẽs.Vnus codex habebat correctum in margine,Dicam, quæ lectio tolerabilior esset.In speculo Augustini legitur:In voce dicito.Rabanus tantum habet:Vt furore enim repletus sum in voce,sine verbo,dixit vel dicit.Quæ lectio cum sit aptissima,& tanti authoris,per quẽ multa in hoc libro corrigi merito debeant , iure hic amplexanda est.Videri enim omnino potest verbum,dicit,in margine primum asscriptum ab aliquo,qui notare voluit hic Sapientem sic dicecere,deinde textui insertum esse.

---

17 *Obaudite me diuini fructus,& quasi rosa plantata super riuos aquarum fructificate.*

PRO diuini fructus,est υἱοὶ ὅσιοι , hoc est, filij sancti quo nomine compellat Israëlitas & qui sunt de populo Dei,quorum est proprium dignis laboribus Deum celebrare.Rectos enim decet collaudatio.Hortatur enim in sequentibus ad laudem Dei , similitudine rerum suauissimarum atque odoratissimarum,significans illam Deo esse gratissimam,si bono animo atque iudicio,Deo tribuatur.Ad hoc enim significandum,pertinent quæ hic adhibentur similitudines rerum boni odoris,nempe vt ex animo Deum dignis laudibus celebrando velut bonum odorem de nobis Deo offeramus.Illud enim esse gratissimum Deo sacrificium,fragrantissimi odoris plenissimũ.Quòd ergo dicitur, quasi rosa fructificare, significat suauem Deo odorem per confessionem exhibendum instar rosæ odoriferæ.Sic & in sequentibus.

---

18 *Quasi libanus odorem suauitatis habete , Florete flores, quasi lilium,& date odorem,& frondete in gratiam.*

LIBANVS non pro monte hic positum est, sed pro thure. Florete flores, dictum est pro producite flores. Frondete in gratiam,est ad gratiam frondere,gratasque ac iucundas frondes

proferre. Allegoria autem quæ est in his verbis explicatur sequentibus versibus, quibus iam exponitur quod dictum est sub ænygmate.

19 Et collaudate canticum, & benedicite Dominum in operibus suis.
20 Date nomini eius magnificentiam, & confitemini illi in voce labiorum vestrorum, & in canticis labiorum & citharis.

COLLAVDARE canticum, est laudando cāticum proferre. Dare nomini eius magnificentiam, est magnificè illum laudare, & magnificentiā illi carminibus attribuere. Confiteri illi in voce, est illum laudare, & agnoscere verbis illi' beneficia: multis enim verbis ad inculcationem, idem dicitur.

21 Et sic dicetis in confessione: Opera Domini vniuersa bona valde.

POST adhortationem ad laudem Dei, rectè etiam formam celebrandi Deū præscribit paucissimis verbis in primis complexus in quo summa laudis diuinæ comprehenditur, ac deinde per partes illud explicans: ac primum quidem incipit à commendatione bonitatis ipsius. Nihil enim magis Deum commendat, quàm quòd de eo dici potest, vniuersa eius opera esse bona, & bona valde: ita vt in eis non solum nihil sit reprehensibile, sed etiam singula ob vtilitatem suam & ornatum summè sint laudanda. Id autem de nullo hominum dici potest, cum nemo sit, qui etsi multa habeat laude digna, non tamen etiam habeat quędam reprehendenda. Deinde benè peculiariter monet in confessione & laude Dei dicendum: Vniuersa opera Domini esse valde bona, quia qui hoc sibi persuasum habet, is vt munitus erit contra omnem murmurationem in Deum: ita facilè ex animo Deum semper celebrabit, atque laudabit. Cum enim plerique sentiant quædam sibi molesta, difficilè multis persuadetur omnia Dei opera bona esse valde. Loquitur autem non tantum de operibus creationis, de quibus dicitur Gene. 1. Vidit Dominus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona, sed etiam de operibus gubernationis mundi & hominum, de quibus etiam in sequentibus agit. Additur in Græcis, & omne præceptum eius in tempore suo erit, hoc est, quicquid iusserit & voluerit fieri, suo tempore erit, nec quisquam eius voluntatem impedire poterit. Quo iam significatur eius omnipotentia, sicut superiori parte eius bonitas, à quib. duobus Deus dicitur Optimus Maximus: demonstraturque sic nihil in Deo esse reprehensibile, vt nihil in eo quod vult impediri possit. Quæ duo in primis Dei magnificentiam & perfectionem declarant. Eius potentiam per insigne exemplum sequens ostendit sententia.

22 In verbo eius stetit aqua sicut congeries, & in sermone oris illius sicut exceptoria aquarum.

MEMORAT quod in mari rubro atque in Iordane factū est, quando ad iussum & voluntatem Domini, contra naturam suam stetit aqua fluens instar alicuius congeriei & aceruí: & in sermone oris illius, hoc est, per voluntatis eius imperium facta sunt sicut exceptoria aquarum, hoc est, factum est vt aquæ continerentur sicut quæ in exceptoriis & receptaculis conseruantur. In hoc versu quidam legunt cum coniunctione causali, In verbo enim eius, sed melius omittitur coniunctio, quam vt non habent Græca, ita nec Rabanus, nec pleraque scripta.

23 Quoniam in præcepto ipsius placor fit, & non est minoratio in salute illius.

PRO placor, est εὐδοκία, hoc est, beneplacitum. Rabanus & quædam scripta habent, placatio. Sensus ergo est quòd cum ipse vult & iubet, fit quod pro salute suorum ei beneplacet: & cum ipse saluare statuit & incipit, nemo est qui salutem ipsius imminuere possit. Hoc enim est quod significat illud Non est minoratio in salute illius, cum Græcis sit, Et non est qui minuat salutem eius. His ergo ostendit eius omnipotentiam. Eius deinde omniscientiam describit versibus sequentibus, cum dicit.

24 Opera omnis carnis coram illo, & non est quicquam absconditum ab oculis eius.
25 A sæculo vsque in sæculum respicit, & nihil est admirabile in conspectu eius.

PRIMVM quidem dicit, peculiariter coram Deo esse opera omnis carnis, hoc est, omnis viuētis vel hominis, hoc est, illi ita esse nota, velut nota sunt nobis quæ ante oculos nobis sunt, quia id maxime persuasum nobis esse conuenit quòd omnia nostra opera Deo sint cognita. Deinde generaliter dicit, & non est quicquam absconditum ab oculis eius. Iam ne putetur præsentia tantum videre, sicut nos oculis nostris tātum quæ coram sunt videmus, subiicit, A sæculo vsque in sęculum respicit, significans eum & præterita omnia & futura cognoscere, imo in vno æternitatis instanti semper præsentialiter cuncta intueri, & quæ præcesserunt, & quæ secutura sunt. Cúmque sic omnia respiciat, nihil tamē est in omnibus illis, quod sit mirabile in conspectu eius: quia nihil fit supra eius potentiam, nihil præter eius voluntatem, & dispositionem, nihil quod ipse arduum ducat atque difficile.

26 Non est dicere. Quid est hoc, aut quid est istud? omnia enim in tempore suo quærentur.

DIXIT nihil esse mirabile in oculis Dei. Cum autem multa in operibus Dei sint mirabilia in oculis nostris, multáque sint quorum causas & rationes ignoremus, commodè nunc monet ne vel nimia curiositate inquiramus omnium factorum Dei causas, vel quia earum causas & vsum ignoramus, contemptim de eis loquamur, quasi in eis pleraque sint superuacanea & inutilia. Ideóque dicit: Non licet dicere de operibus Dei per contemptum. Quid est hoc aut istud? hoc est, ad quid hęc sunt facta, quemue vsum aut fructum habent, etsi enim multarum rerum vsus ignoretur, tamen omnia suo tempore quærentur, tanquam alicui vsui conuenientia aut necessaria, nihilque est quod non sit aliquo tempore desiderandum & optandum propter vtilitatem quam habet: nihil item est quod non ad vniuersi decorem & ornatum suo tempore requiratur vt sit. Potest & sic accipi, vt dicat omnia suo tempore quærenda. quia omnia suo tempore cognoscentur & manifesta erunt, vt quia omnis inquisitionis finis, est ipsa inuentio & cognitio per metalepsim Hebraicam, qua prius pro posteriore sumitur, quærere, accipiatur pro, inuenire, & cognoscere: quemadmodum cùm de Deo dicitur, quòd interroget iustum & impium, significatur eū cognoscere vtrumque.

27 *Benedictio illius quasi fluuius inundauit, & quomodo cataclysmus aridam inebriauit.*

28 *Sic ira ipsius gentes qui non exquisierunt eum, hæreditabit, quomodo conuertit aquas in siccitatem, & siccata est terra.*

Ita hos versus distinguendos Græca docent, contra verò ferè sic distingui solent, vt ira Dei comparetur cataclysmo, quia per cataclysmũ putatur significari diluuium tempore Noë mundo inductum, quod potius comparandum est iræ Dei quàm ei9 benedictioni. Verũ dictio, cataclysmus, non illud tantum significat diluuium, cui non benè conuenit inebriare terram, quod inuenit beneficium terræ præstitum, sed etiam quamuis inundationem, quæ siccæ terræ inducta adfert ei fertilitatem: vnde benè comparatur benedictioni diuinæ, sicut & fluuius inundãs. Quibus comparationibus significatur, quòd benedictio, hoc est, beneficentia diuina ita solet abundè electos recreare, cùm visum ei fuerit, sicut inundans fluuius, aut quæuis alia aquarum inundatio sitibundam sicçamque terram solet inebriare, & humore replere ad reddendum eam frugiferam. Contrà, ira Dei eiusque seueritas & vltio in gentes incredulas, comparatur conuersioni aquarum in siccitatem, vel vt habent Græca, in salsuginem, hoc est, cum Deus efficit vt vbi erat aquarum copia, fiat siccitas, & sterilitas, quia in eis quibus Deus irascitur, sublato omnis gratię eius humore, maxima fit siccitas, & ad bonũ aliquod proferẽdũ sterilitas. Itaque his sententiis, sicut & sequentibus, ostenditur quomodo differenter se Deus habeat erga electos & reprobos: quanquam sit efficax eius tum beneficentia, tum seueritas, misericordia atque iustitia. Patet ex dictis particulam similitudinis, Sic, cùm dicitur, Sic ira ipsius, non respondere præcedenti comparatiuæ dictioni, Quomodo, sed sequenti. In priori sententia legendum esse potius per præteritum, inũdauit, quomodo habet Rabanus, Gręca docent, quæ habent ἐκάλυψε. Cui & respondet in secundo membro verbum, inebriauit. In secunda sententia dicitur, iram Dei hæreditaturam gentes, quia illa ipsas in perpetuum est possessura & occupatura, idque potissimum in futura vita, quando omnem huius mundi fœlicitatem & bonum Deus in summam conuertet miseriam & calamitatem, vt meritò comparetur conuersioni aquarum in siccitatem.

29 *Et viæ illius viis illorum directæ sunt, sic peccatoribus offensiones in ira eius.*

Pro viis, Græcè est τοῖς ὁσίοις, hoc est, sanctis vel piis: & pro, offensiones, est προσκόμματα, hoc est, offendicula. Itaque Græca iucundum habent sensum, Viæ Dei sunt piis rectæ, sic peccatoribus sunt offendicula, hoc est, piis placent viæ Domini, eásque approbant: at eædem vię
Psal. 24. Domini displicent peccatoribus, eisque offendũtur, & in illas impingunt, sic & Psalmista 24. dicit Vniuersæ viæ Domini misericordia & veritas requirentibus testamentum eius & testimonia eius. Videri posset interpretem vertisse, piis, non autem, viis, nisi adderetur, illorum: vnde magis est verisimile ipsum in Græcis pro, τοῖς ὁσίοις, legisse, ταῖς ὁδοῖς, hoc est, viis. Additum relatiuum, illorum, referri, debet ad eos in quos benedictio Dei inundat. In superioribus enim duobus versibus insinuauit duo hominum genera, alterũ ad quos pertinet Dei benedictio, alterum ad quos eius ira, de quibus duobus generibus aliquot sententiæ sequuntur. Dicitur ergo quòd viæ Dei sunt directæ, hoc est, rectæ viis bonorum, quia ipsi suis actionibus suaque vita declarant se probare vias Dei, hoc est, & mandata eius quæ hominibus præcepit, & vniuersa eius facta atque iudicia quibus mundum gubernat, dum ei sedulam sine murmuratione obedientiam prestant. Peccatoribus autẽ vię Domini sunt offendicula, quia impingunt & in eius mãdata quæ ipsis maioris lapsus sunt occasio, & in illius facta atque iudicia, contra quæ murmurant tanquam iniusta. Id autem fit in ira eius, nimirum quòd eius gratia destituuntur, qua de his quæ bona sunt rectè sentire valerent.

30 *Bona bonis creata sunt ab initio, sic nequissimis bona & mala.*

Græca tantum habent in secundo membro, sic peccatoribus mala, ita vt omnino expungendæ videantur duæ illæ dictiones, bona &, quanquam illa inueniantur in omnibus quæ ad manum erant scriptis. Omnino enim contrarium est sequenti declarationi, vt peccatoribus bona tribuantur, cum apertè mox dicatur omnia impiis & peccatoribus in mala conuertentur. Porro bonis bona creata sunt ab initio mũdi, tum quia eis ab origine mundi decreta sunt prœmia vitæ æternæ, iuxta illud Matt. 25. Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum ab origine mundi, tum quia & quæ in initio mundi creata sunt, & quæcunque eis eueniũt, etiam quæ videntur mala esse, ex Dei constitutione eis cedunt in bonum, iuxta illud Pauli Rom. 8. Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Sic nequissimis, hoc est, peccatoribus (superlatiuus enim pro positiuo posit9 est) mala sunt ab initio creata, tum quia eis decreta sunt ab initio creata, tum quia eis decreta sunt ab initio demeritorum suorum supplicia, tum quia per Dei reprobationem futurum erat vt omnia etiam quæ per sese bona sunt, eis in eorum malum cederent propter eorum abusum. Si quis omnino retinere velit receptã lectionem, legendo sic, nequissimis bona & mala, cum Rabano intelliget dici nequissimis non tantum mala, sed etiam bona creata. Bona, si se conuerterint à peccatis suis, & egerint pœnitentiam, mala autem, si perseuerauerint in errore & delictis suis. Is tamẽ sensus proposito parum conuenit, quòd Dionysius benè se aduertisse declarat, dum exponit: Nequissimis bona & mala, hoc est, prospera & aduersa cedent eis in mala. Liranus sic: Nequissimis bona & mala, quia illa quę natura sua bona sunt, facta sunt eis nociua propter abusum. Sed hæ explicationes non benè conueniunt literæ. Quod hac sententia dicitur, declaratur in sequentibus.

31 *Initium necessariæ rei vitæ hominum, aqua, ignis, & ferrum, sal & lac, & panis similagineus, & mel, & botrus vuæ, & oleum, & vestimentum.*

Enumerat ea quæ potissimum ad sustentandam vitam hominum sunt necessaria, proinde dictio Græca, ἀρχη, quam noster vertit, initium, verti potius etiam hic debuisset, principatus vel summa, vt sit sensus: summa rerum necessariarum vitæ hominum hæc sunt, aut inter ea quę necessaria sunt vitę hominũ, principatum

tũ obtinent ista. Itaq;, initiũ, hic rursum accipi, vt s. ca. 11. cum de ape dicebatur: Initium dulcoris habet fructus eius: pro principatu. Enumerantur tantum res ad vitam necessariæ, quia in rebus conditis aliæ pertinent ad vsum vitæ necessarium, aliæ minus sunt necessariæ, pertinentes potius ad voluptatis perfruitudinem. Enumerantur autem decem res sub quibus aliæ si quę sunt comprehenduntur. Nã sal, quod in multis libris omittitur, sicut est etiã Gręcis, ita est apud Rabanũ, & in multis scriptis. Primo ergo loco cõmemorat duo illa elementa, aquã & ignem, quę humanæ vitę in primis sunt necessaria. Mox additur ferrum, quod ad arandũ & omnes penè artes est necessariũ. Deinde adduntur quę ad cibũ pertinẽt, sal, lac, panis simigineus, (vel, vt habent Græca, similago frumenti) & mel. Nec additur de carnibus, quòd illæ ad delitias potius pertineant, nec ante diluuium putentur in vsu fuisse, tanquam non conueniẽtes naturali cibo hominum. Ea ergo tantum commemorat quæ maximè sunt naturalia. Additur pro potu maximè naturali, botrus vuæ, pro eo quod reficiendis ægris & lassis corporibus est necessarium, additur oleum, & postremum pro tegendis corporibus, vestimentum. Quorsum autem per partes hæc enumerentur, indicat sequens sententia, nempè vt tã variis rebus in vsum hominum creatis, declaretur & quàm beneficus sit Deus electis, & quàm multis Dei beneficiis impij abutantur, ideóque subditur.

32 *Hæc omnia sanctis in bona, sic & impiis & peccatoribus in mala conuertentur.*

OMNIA inquit, hæc sicut sanctis cedunt in bonum ipsorum, quia rectè & cum gratiarum actione eis vtuntur, ita peccatoribus conuertẽtur in mala, quia illis rectè vti nesciunt, sed abutuntur in suam perniciem. Simile est quod habetur Sap. 14. Creaturæ Dei in odium factæ sunt, & in tentationem animabus hominum, & in muscipulam pedibus insipientium. Et illud Pauli: Omnia munda mundi: coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum.

33 *Sunt spiritus qui ad vindictam creati sunt, & in furore suo confirmauerunt flagella sua.*

POSTQVAM dixit ea quæ ad vsum hominibus communiter data sunt, iustis esse bona, impijs esse mala propter abusum: subiicit de multis malis, quę peculiariter impijs sunt deputata in vindictam impietatis ipsorum, & abusus bonarum rerum. Proinde impertinens est huic loco illa intelligentia, qua plerique hac sententia intelligunt significari spiritus malos & dæmones creatos esse à Deo, hoc est, deputatos ad sustinendam vindictam & vltionem quam sua defectione meruerunt, eosdemque per furorem suum, hoc est, per inconuertibilem & obstinatam suam à Deo auersionem, aut potius per furorem quo agitantur contra hominum salutem, confirmare sua tormenta, hoc est, id consequi vt irrecuperabiliter damnentur. Hic enim sensus sequentibus non conuenit, quæ ostendunt mala impiis hominibus deputata in supplicium. Itaque sunt qui non improbabiliter per spiritus ad vindictam hominum impiorum creatos à Deo intelligunt ventos, quos Propheta regius vocat nonnunquam spiritus procellarum, eosque coniungere solet cum igne & grandine: de quibus etiam hic mox subiungitur, canitque hæc impiis præparata à Deo, & illius contra impios parere mãdatis. Pluet, inquit, super peccatores laqueos ignis, sulphur, & spiritus procellarum, pars calicis eorum, &: Ignis, grãdo, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum eius. Alij hæc intelligunt dici de naturis cœlestibus & angelis, qui iustitiæ Dei administri, eius iudicia exequuntur. Et quanquam hęc etiam de angelis bonis accipi possint, qa & p eos Deus insignes clades exercere solet, vt patet ex eis quę scriptura memorat facta in Ægypto, in exercitu Sennacherib, atque antea in Sodomis: magis tamen videtur hic locus accipiendus de angelis malis, quia hi peculiariter creati sunt, hoc est, deputati ad vindictam impiis inferendam. Postquam enim sese homines illis per peccatum submiserunt iusta Dei ordinatione traditi sunt ei ad torquendum eos tum in hac tum in futura vita, saltem ante iudicium. De his dicitur quod in furore suo confirmauerunt tormenta sua, quia cum eis Dei iussione permittitur furere, firmiter & constanter exequuntur tormenta quæ iussi sunt impiis inferre, ita vt nemo ea impedire valeat. Quædam Græca nõ habent αὐτῶν, sed αὐτοῦ, hoc est, tormẽta eius, nempe Dei, hoc est, quæ Deus per illos infligere statuit, & redit sensus eodem. De istis subditur.

34 *In tempore consummationis effundent virtutem, & furorem eius qui fecit illos.*

TEMPVS consummationis, vocat tẽpus quo Deus decreuit aliquos consumere & perdere. Pro confundent, Græcis est, κοπάσουσι, hoc est, sedabunt & quiescere facient: proinde conuenientior est lectio quam reperi in vno codice antiquissimo, qui habebat, placabunt. Placatur enim timor Domini, cùm executa est vltio definita. Vnde Ezech. c. 5. dicitur: Complebo furorem meum, & requiescere faciam indignationẽ meam in eis, & consolabor. Itaque sensus est: Cùm tempus internecionis aderit, effundent suam fortitudinem in impios, abundè suam in illos fortitudinem declarabunt, sicque sedabunt & placabunt furorem eius qui ad vindictam eos creauit & deputauit. Verbum, creandi, optimè quadrat in spiritus procellarum, vtpote qui adhoc excitantur vt impios perdant. Alioqui, creare & facere, accipi debet pro deputare: Si vero retinere placet verbum confundent, sensus est: confundent furorem Dei, hoc est, cum magna rerum confusione exequẽtur Dei furorem, omnia inuoluentes & perturbantes. Spiritibus vindicantibus adduntur & alia.

35 *Ignis, grando, fames & mors, omnia hæc ad vindictam creata sunt.*
36 *Bestiarum dentes, & scorpij & serpentes, & rhomphea vindicans in exterminium impios.*

SIGNIFICAT his omnibus Deũ vti in vindictam & perditionem impiorum, quæ Dei voluntatem impletura & lubenter & infallibiliter, significat, cùm subiicit per quod sententia adhuc pendens absoluitur.

37 *In Mandatis eius epulabuntur, & super terram in necessitate præparabuntur, & in temporibus suis non præterient verbum.*

EPV

EPVLABVNTVR, positum est pro exultabunt & gaudebunt, quia epulæ cum gaudio sumi solent. Græcis est ἀφρανθήσονται, lætabuntur. Tribuit autẽ Sapiens per prosopopœiã his creaturis gaudiũ & obedientiam mandatorũ Dei, significans & nequaquam lentè Dei voluntatem per ea implendã, & sine omni impedimento. Cũ autẽ de malis quę impiis propria sunt hic sit sermo, videtur nomine mortis intelligẽda vel mors immatura & violenta, vel pestis & mortalitas, vt hic coniungantur quatuor illæ vltionis diuinæ species: quæ apud Prophetas coniunguntur aliquoties, vt Ezechielis 5. Immittam in vos famem & bestias pessimas vsque ad internecionem, & pestilentia & sanguis transibunt per te, & gladium inducam super te. Et c. 14. vbi quatuor hæ plagæ prolixius describuntur, sic tandem dicitur: Et si quatuor iudicia mea pessima, gladium, & famem, ac bestias malas, & pestilentiam immisero in Ierusalem, &c. De his ergo & aliis præcedentibus quæ pertinent ad fructuum terræ deuastationem, hic dicitur ꝙ super terram præparabuntur à Deo in necessitate, hoc est, cum necesse erit opera illorum vti, & in constitutis sibi à Deo temporibus, non præteribunt verbum Dei, eiúsque mãdatum, iuxta illud: Omnia seruiunt tibi. Simili

Psa. 118. modo describitur in Sapientiæ libro vltio impiis

Sap. 5. inferenda in nouissimo die, cum dicitur: Armabit creaturam in vltionem inimicorum, & pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Ibunt directæ emissiones fulgurum, & à petrosa ira plenæ mittentur grandines, excandescet in illos aqua maris, & flumina concurrent duriter. Contra illos stabit spiritus virtutis, & tanquam turbo venti diuidet illos.

38 Propterea ab initio confirmatus sum, & consiliatus sum, & cogitaui, & scripta dimisi.

QVIA, inquit, sic se res habet vt dixi, nempe quod omnia opera eius summæ sunt potentiæ, & benignitatis erga bonos, iustitiæ & seueritatis erga malos, ideo ab initio atque iam pridem & firmiter apud me ita esse statui, & meditata mente ita esse cognoui, ideoque & reliqui scripta ea quæ modo dixi verba, quæ & repeto, vt quæ maximè inculcata esse velim, & quæ summam dictorum continent, nempe quod omnia opera Domini sint bona, &c. Pro duobus illis consiliatus sum & cogitaui, vnum est verbum διενοήθην, quod iam aliquoties vertit, consiliari, pro meditari & cognoscere. Pro: scripta dimisi: Græcè est, ἐν γραφῇ ἀφῆκα, hoc est, in scriptura reliqui, scilicet quod sequitur, & præcedentis carminis fuit principium.

39 Omnia opera Domini bona, & omne opus hora sua subministrabit.

LEGENDVM est per futurum, subministrabit, quemadmodum legunt Rabanus & Dionysius Græcis consentientes, & suppositum verbi est non, opus, sed: Deus, vt sit sensus: & Deus subministrabit, & in aliquem bonum vsum exhibebit omne opus in hora sua, hoc est, opportuno tempore. Nullum opus faciet cum erit importunum, sed quicquid facere decreuerit, suo faciet tempore, ideoque necesse est omne eius opus bonum esse. In sensu non multum differt quod habent Græca: & omnem vsum vel necessitatem tempore suo suppeditabit, hoc est, dabit suo tempore quæcunque vsus & necessitas postulabit.

40 Non est dicere, hoc illo nequius est: omnia enim in tempore suo comprobabuntur.

NON licet, inquit, rationabiliter dicere, vnũ operum Dei esse nequius altero, quia nullum illorum operum est nequam, hoc est, reprehensibile aut culpabile. Nam, vt dicit Moyses: Deut. 23. Dei perfecta sunt opera. Etsi enim sint quædã Dei opera, quorum rationes & vtilitates latent & ignorantur, aut quæ quibusdam noxia videntur aut iniusta, tamen omnia suo tempore declarabuntur & cognoscentur esse bona, laudémque inuenient, cum eorum rationes & fructus innotescent, siue hic in hoc mundo, siue perfectissimè in nouissimo die, quando nihil occultum erit quod non sciatur. Nunc enim mirum & iniquum sæpè multis videtur quod iusti hic affligantur, impij floreant, & prosperè degant, vnde & Ecclesiastes dicit: Hoc vanissimũ esse iudicio. Et rursum: Hoc est, inquit, pessimum inter omnia quæ sub sole fiunt, quia eadem cunctis Eccles. 8. euenium, vnde & corda filiorum hominum im- Ibidem 9. plentur malitia. Verum horum omnium rationes intelligunt iam ex parte pij, & plenius in futura vita intelligent: cum ingressi fuerint cum Propheta in sanctuarium Dei, & intelligunt nouissima impiorum. Cum ergo omnia sint Dei opera bona concludendo institutam exhortationem rursum repetit quod prius monuit.

14 Et nunc in omni corde & ore collaudate & benedicite nomen Domini.

ET nunc, dictum est pro, nunc igitur, postquã scilicet à me edocti estis omnia Dei opera bona esse. Aut sensus est: Etiam nunc, hoc est, rursum ergo: quasi dicat: nõ satis sit semel id fecisse, sed subinde id faciendum est. Bene coniungit cordi os, & præponit cor, quia & spiritu & voce laudandus est Dominus, sed prius spiritu, idque non frigidè, sed toto corde, hoc est, toto perfectoque affectu.

CAPVT XL.

1 *Occupatio magna creata est omnibus hominibus, & iugum graue super filios Adam*

2 *A die exitus eorum de ventre matris eorum, vsque in diem sepulturæ in matrem omnium.*

POSTQVAM celebrauit opera Dei subiungit de misera conditione vitæ humanæ; indicans & rationes cur eã omnes æquo animo ferre debeant, & eam miseriam magis pertinere ad impios quàm ad pios, quos præ illis fœlices esse insinuat: etiam si communem ex parte aliqua cum illis miseriam patiantur. Primum ergo dicit, occupationem magnam, hoc est, negotium: molestiam, & inquietudinem magnam, (est enim Græcis ἀσχολία) creatam esse, hoc est, deputatam omnibus hominibus & graue iugum, hoc est: pondus & grauem molestiam super omnes eos qui ex Adam originem ducunt. Idque non pro breui aliquo tempore: quasi aliquando in hac vita ab hoc onere & molestia liberi esse possint, sed à die exitus eorum de ventre matris eorum: hoc est: iam inde à primo sui ortus die: vsque in diẽ sepulturæ in matrem omniũ, hoc est, vsque ad vltimum vitæ diem, quo in terram communem omnium parentem reuertuntur. Idem significat

Iob 7. dicens: Militia est vita hominis super terram. &: Homo natus de muliere breui viuens tẽpore, repletur multis miseriis. Qui quasi flos egreditur, & conteritur, & fugit velut vmbra, & nunquam in eodem statu permanet. Indicat autẽ hic locus, præter apertam literã, duo ob quæ meritò miseria huius vitæ (quam experimur quam magna sit & grauis) sine murmuratione sit à piis perferenda animo patienti. Primum: quia omnibus sine exceptione hæc definita est, etiam paruulis innocentibus, solent enim communia mala minus affligere. Secundo: quia dum vocat omnes homines filios Adam, insinuat omnes hanc miseriã pati, eo quod ex Adam peccatore progignuntur, ex quo & peccatũ & miseriam peccato debitam contrahunt per generationem: sicut ex eodẽ, si non peccasset, & iustitiam, & cum iustitia libertatem ab omni malo per generationem obtinuissent. Patiẽter ergo ferẽda sunt quæ iusto dei iudicio ob peccatũ patimur. Vnde nõ malè D. Aug. quibusdam locis, & potissimũ lib. 5. Hypognost. per iugum graue, peccatum originale intelligit, quod omnem secum huius vitæ miseriam trahit. Facit etiam ad consolationem mortis, quæ omnium malorum maximũ est & finis, quod dicit vsque in diem sepulturæ in matrẽ omnium: hoc est, in terram. Eo enim innuit mirum non debere videri quod omnibus sit moriendum, & sepultura in terram expectanda, cum illa sit omnium mater secundum corpus. Naturale enim est vt omnia redeant ad suum principium. Vnde & Iob c. 1. simili vsus est locutione, dicens pro consolatione sua: Nudus egressus sum de vtero matris meę: nudus reuertar illuc: hoc est, etiam in vterum matris, sed communis: terræ scilicet. Explicat autem ex parte quæ sit ea, quam dixit, occupatio magna & iugum graue, cum subiicit.

---

3 *Cogitationes eorum, & timores cordis, adinuentio expectationis, & dies finitionis.*

PRo, adinuentio: Græcis est, ἐπίνοια, quæ dictio etsi etiam significet adinuentionem, hic tamen magis vertenda erat, consideratio vel imaginatio, vt sit sẽsus: cõsideratio vel opinio rerũ in futurum expectandarum. Vnde bene interpretatur Dionysius, adinuentio expectationis, hoc est, excogitatæ imaginationes imminentium malorum. Pro, finitionis, est τελευτῆς, hoc est, mortis. Inter ea ergo quæ in hac vita perpetuò cruciant, & grauia sunt, primo ponit cogitationes varias hominum: quibus assiduè sunt soliciti siue pro gerendis suis officiis, siue pro effugiendis malis ex quibus cogitationibus sequuntur varij timores cor affligentes, itémque spes & expectatio rerũ desideratarum, quæ & ipsa sperantem grauiter affligit. Maximè autem inter cruciãtia est dies mortis, qui non tantum cùm adest, singulos grauissimè premit, sed etiam antequam adueniat, tota vita eos suo timore maximè affligit: quia vt inquit Paulus, timore mortis per totã vitam obnoxij sunt seruituti. Ex qua explicatione satis patet ordo & ratio istorum quatuor hic positorum. Sicut autem explicuit ex parte, quæ sit de qua locutus est occupatio: ita etiam clarè ad maiorem consolationem exprimit quod dixit omnibus hominibus, cùm subiicit.

---

4 *A residente super sedem gloriosam vsque ad humiliatum in terra & cinere.*

5 *Ab eo qui vtitur hyacintho, & portat coronam, vsque ad eum qui operitur lino crudo.*

QVIDAM libri habent, præsidentes vel residentes, quomodo & Rabanus legit: sed rectius legitur, sicut etiam multi scripti codices habent, A præsidente, vel potius, à residente: quia ea lectio Græcis conuenit. Et pendet adhuc sententia cum eo quod habet prima sententia, Occupatio magna creata est omnibus hominibus, videlicet à residente, &c. hoc est, à summo vsque ad minimum. Aut sententiæ hæ duæ referuntur ad sequentia. Huiusmodi autem explicatione distincta, significat neminem expertem esse huius miseræ conditionis, neque eum quidem qui summo potitur honore vel voluptate: sicut nec eum qui abiectus est in hoc mundo, & in terra sedere cogitur, & dura veste linea operiri, immo miseriam & iugum, de quo dixit, incipere potius à maioribus, qui grauioribus sæpè curis, & timoribus atque periculis subiecti sunt. Ideo non videri potest dixisse: A residente super sedem, & ab eo qui vtitur, cùm potius videbatur dicendũ ab humiliato in terra. Quanquam etiam phrasi Hebraica accipi possit, à summo vsque ad minimum, pro eo quod est, tam summus quam minimus, vt significetur quod nec summo parcitur propter suã excellentiã: nec minus elabitur aut negligitur propter suam abiectionẽ. Deinde verò subiiciuntur & alia quæ pertinent ad occupationem magnam & iugum graue, cùm dicitur.

---

6 *Furor, zelus, tumultus, fluctuatio, & timor mortis, iracundia perseuerans & contentio, & in tempore refectionis in cubili somnus noctis immutat scientiam eius.*

QVOD dicitur: immutat scientiam eius: rectè: non tantum refertur ad vltimum, nempe somnum noctis, sed etiam ad omnia præcedentia quæ in vigilia turbant hominem. Hæc enim omnia immutant scientiam cuiusuis hominis: quia faciunt eum aliter affectum, & alia committere quam ipse nouit esse faciendum, hoc est, vt quidam vertit, dementat hominem, & alienat à cognito vero. Inter ea ergo primo ponit furorem, quo nomine hic conuenit intelligere indignationem, quam dictio Græca, θυμὸς, etiam significat: quia sequitur de iracundia. Per zelum, inuidiam significat: qua quis intra se contra alium concitatur, sicut & indignatione. Sequitur tumultus, hoc est, vel perturbatio quæuis animi: vel externa quæuis turbatio. Hinc fluctuatio & perplexitas animi in rebus agendis, & cætera quæ in vigilia turbare solent. Post quæ additur: quomodo & tempore eo quo corpus & animus reficiendus est & recreandus quiete super lecto: tamen non penitus ipse somnus sinit hominem quietum esse, sed etiam ipse vexat turbátque hominem, & immutat scientiam eius: quia facit eum contra quam verè nouit, multa sentire, vt in sequentibus declarat. Legendum autem esse: somnus noctis: vt multa scripta habent, non autem, somnus mortis, vt multi cum Rabano perperam legunt: Græca apertè docent: quæ habent ὕπνος νυκτὸς. Proinde per tempus refectionis, oportet intelligere tempus quietis qua corpora reficiuntur, cum Græcè sit, ἐν καιρῷ ἀναπαύσεως, hoc est, in tempore requiei. Itaque pulchrè exaggerat malum nostræ miseriæ, quia nec tempore & loco ad quietem dato: nempe nocte & lecto licet plenè quietos esse, vt explicat cum subiicit.

7 Modicum tanquam nihil in requie, & ab eo in somnis, quasi in die respectus.
8 Conturbatus est in visu cordis sui, tanquam qui euaserit in die belli.
9 In tempore salutis tuæ exurrexit, & admirans ad nullum terrorē.

PER diem respectus, intelligendū est tempus excubiarū. Est enim Græcè, ἐν ἡμέραις σκοπιᾶς, hoc est, in diebus speculæ, vt certum sit nomen, respectus, esse genitiuum, non nominatiuum, vt aliqui intelligunt. Et est sensus: In requie, propter quam membra noctu lecto componuntur: tam modicum datur frequenter homini vt sit ferè tāquam nihil: & ab eo, hoc est, deinde inter dormiendum, quemadmodum tempore excubiarū in specula intenti sunt oculi vigilum in omnem partem, vt videant quid agatur: ita etiam conturbatus est in imaginatione cordis sui, séque nonnunquam putat euadere, hoc est, effugere in die belli existimans se circuncinctum esse hostibus: ac ob id laborare ad euadendum manus eorum, qua de causa intra se conturbatur & angitur. Cū autē iam se saluatū effugiendo somniat, exurgit à somno suo & suscitatur: ac tum qui prius multum in somnio turbabatur, admiratur quod nullum videat esse vel fuisse terrorem, sicuti inter somniandum putauit. Notandum ergo pro huius loci vero intellectu, quod cum hic author duo similia adhibere videatur: quibus tempus nocturnum aptè demonstrat plenum terroribus: primum simile cōparat hominem somniantem speculatori vigilias obseruanti: quia sicut ille intentus est in omnē partem, & irrequietus: ita etiam somnians intentus est animo quid euenturum sit. Secundum verò simile, cum dicitur: tanquam qui euaserit, non significat somniantem similem esse ei qui fugit tempore belli, in eo quod conturbetur sicut ille: sed significatur quod somnians aliquando putat se fugere, & perinde se habeat ac si fugeret, Græcè clarius est: ὡς ἐκφύγων ἀπὸ προσώπου πολέμου, tanquam qui effugit à facie belli.

10 Cum omni carne, ab homine vsque ad pecus, & super peccatores septuplum.

ORATIO est imperfecta, hoc modo perficienda: Hæc quæ dixi sunt cum omni carne, hoc est, cōmunia sunt omni animanti, ab homine vsque ad pecus, quia etiā pecora multa prædictorū malorum patiuntur, sed super peccatores hæc septuplum, hoc est, multo amplius eueniunt quam super alios homines, quia illi magis diurnis curis torquentur: & suis passionibus exagitantur, & nocturnis in somniis inquietantur. Vnde de Ægyptiis dicitur in libro Sapientiæ 18. Visus somniorū malorū turbauerunt illos, & timores superuenerunt inspirati. &: Solis ipsis superposita erat grauis nox, imago tenebrarum, & ipsi sibi erant grauiores tenebræ.

11 Ad hæc mors, sanguis, contentio & romphea, oppressiones, fames, contritio & flagella.

PRÆTER, inquit, ea mala interna quæ prius dixi, cōmunia quidā omnibus hominibus, sed quæ magis deprehenduntur in impiis, accendunt mala alia externa quæ ab externo inferuntur, vt sunt mors, hoc est, mortalitas & pestis, sanguis, hoc est, homicidiū, contentio & rixæ cum aliis, & ex contentione gladius vulnerans: oppressiones deinde & vindictæ reliquæ, quales sunt, fames, contritio hostiū, & flagella quæuis. Toletanū enim exēplar tria illa, fames, contritio & flagella: iungit in genitiuo cum dictione, ἐπαγωγαὶ: quæ quasuis vltiones significat. Et vnū scriptū hábuit, oppressiones famis. Prius ergo posuit mala ea quæ in nobis ipsis à nobis oriuntur: hic verò mala quæ exterius inferuntur, quæ etiam maximè ad malos pertinere asserit, dicens.

12 Super iniquos creata sunt hæc omnia, & propter illos factus est cataclaysmus.

APERTE docet singularia omnia mala quę in mundo fiunt, ex DEI deputatione fieri in punitionem impiorum, quod omniū maxima illa DEI vltione cōprobat quæ per diluuium semel mundo inuecta fuit. Nec obstat his quod etiam sanctissimi hæc mala passi sunt, & patiantur. Quia loquitur Sapiens de his malis, quatenus in vindictam & tanquam mala inferuntur: Sanctis verò non tam in vindictam huiusmodi grauia inferuntur mala: quàm in probationem & augmentum meritorum, proinde non inferuntur tanquam mala, sed vt bona eis.

13 Omnia quæ de terra sunt in terram conuertentur, & omnes aquæ in mare conuertentur.

SECVNDAM partem Græca sic habent: & ab aquis in mare reflectuntur. Et debet repeti: omnia quæ sunt: vt sit verus sensus: & omnia quę sunt ab aquis: in mare reflecti nemo est qui ambigit. Idem autē significatur quod in nostra lectione, nempe omnia redire in suū principium: quæ de terra sunt in terrā conuerti: quæ ex aquis omnibus quæ ex mari originē trahunt, vt dicitur Ecclesiastes primo, reuerti in mare. Et dicitur istud siue in consolationem mortis quam omnes subire necesse est: siue etiam ad significandū impios penitus perituros. Cùm enim omnino de terra sint: non solum secundū corpus, sed etiam secundū affectum, penitus in terram conuertentur, & secundū corpus scilicet & secundum animā quæ ad inferna demergetur: ita vt nihil illorū verā immortalitatē consequetur. Aut potius hāc sententiam præmittit dicendis. Post explicatam enim miseriā conditionis vitæ humanæ, ostensurus quid hominis sit stabile & firmum: quid verò subsistere non possit, præmittit omnia quæ de terra sunt, in terram conuertenda, vt omnes memores suæ originis sciant se ex ea parte qua ex terra sunt non posse semper subsistere nec habere se vnde magnopere superbiant & extollantur, qui cum sint ex terra, in eandem redituri sint. Ad illud astruendum adiungit & de aquis omnibus in mare confluentibus, vt simili simile astruat. Rectè enim coniunctio, &, cùm dicitur: Et aquæ omnes: accipitur posita pro nota similitudinis, sicut, quemadmodum & alias in prouerbialibus sententiis.

14 Omne munus & iniquitas delebitur, & fides in sæculum stabit.

LOQVITVR de munere quod ad corrumpendam iustitiam datur vel suscipitur, vnde ei adiungit iniquitatem, eisque opponit fidem: hoc est, fidelitatem, vel potius integritatem: quæ scilicet se muneribus corrūpi non sinit, nec propter munera discedit à recto. Significat ergo opes quæ fraude & iniustitia parantur, perituras simul

ſimul cũ ipſa iniuſtitia, cùm homo qui de terra eſt, in terrã redire cogetur: at verò integritatem in perpetuũ perſtituram, nec periturã cum homo in terrã redire cogitur. Perſiſtet enim in æternum apud Dominum, Opt. Maximum, apud quem dignum obtinebit premium in eo qui fidem ſeruauit. Bene ergo hæc ſententia ſuperiori ſubiicitur vt quæ oſtendat quid cum moriente homine pereat, quid verò eius ſuperſit & permaneat. Eadem clarius in ſequentibus explicantur, cùm dicitur.

15 Subſtantiæ iniuſtorum ſicut fluuius ſiccabuntur, & ſicut tonitruum magnum in pluuia perſonabit.

PRo, ſubſtantiæ, eſt χρήματα, hoc eſt, pecuniæ vel opes. Legendum autem perſonabit, vt habent quædam antiqua Biblia etiam impreſſa, potius quã perſonabunt, & Græca requirunt & ſenſus. Parum enim aptè ſubſtantiæ vel opus iniuſtorum dicuntur perſonare: vnde etiã, recti' in primo mẽbro legitur verbum ſingulare, ſiccabitur, cuius lectionis etiam Gloſſa ordinaria meminit. Hic ergo erit ſenſus: Sicut torrẽs aliquis magnus inſtar fluuij procurrens ſubito aliquando exareſcit, & ſicut tonitru magnũ in pluuia ædit maximũ ſonitum, ſed ſimul cum pluuia euaneſcit: ita ſe habent diuitiæ impiorum: quia cum aliquamdiu ſecundo curſu profluant, ſubito cum morte & aliquando etiã ante mortem pereunt & fluere ceſſant: & cum inſtar tonitrui ad tempus admirationẽ quandam habeant, ſuoque fulgore ac ſtrepitu pompæ, terreant, tamen diuturnæ non ſunt ſed mox euaneſcunt. Pulchris ergo & accommodis ſimilitudinibus natura diuitiarum: in quibus impij confidunt, hic exprimitur.

16 In aperiendo manus ſuas lætabitur, ſic præuaricatores in conſummatione tabeſcent.

OMNES quidẽ intelligũt priore parte notari mores auari, vt ſignificetur illũ lętari cũ aperit manus ſuas, hoc eſt, cũ accipit dona. Verũ iuxta hunc intellectũ & relatiuũ, ſuas, nõ habere expreſſum antecedens, & hæc pars nec conuenit multum præcedentibus: nec ſequenti parti qua comparatio abſoluitur. Notandum ergo Græca ſic habere: ἐν τῷ ἀνοῖξαι αὐτὸν χεῖρας εὐφρανθήσεται, In aperiendo ipſum manus lætabitur. Vbi relatiuum, αὐτὸν, credo referendum ad nomen pluuię: de quo præcedit; & eſt Græcis maſculini generis. Germanicum enim exemplar habet in præcedenti verſu, ἐν ὑετῷ, ſicut & coſter legit, non autem, vt alij libri habent, pluraliter, ἐν ὑετοῖς. Ad pluuiã ergo refertur relatiuum hic poſitum, vt ſit ſenſus: Cum pluuia aperuerit manus ſuas, hoc eſt, ſenſus largiter ſuper terram effuderit, lætabitur, quòd terrorem ſcilicet tonitrui ſuperauerit, & hominibus ademerit, quos & lætari facit ſuo in terram defluxu: quia pluuia copioſè cadente ceſſant tonitrua & fulgura, & minus timentur. vnde dicitur in Pſalmis: fulgura in pluuiam
Pſ. 134. fecit. In hac ergo parte adhuc perſiſtitur in ſimilitudine verſu præcedenti propoſita, eáque hic abſoluitur. Et per proſopopœiam tribuitur pluuiæ aperire manus ſuas & lætari, quemadmodum & in Pſalmis dicitur: flumina plaudent manu. Significatur ergo, quòd quemadmodum torrens aliquis exiccatur per calorem ſolis, & tonitruum ſuperatur per pluuiæ defluxum: ita & opes diuitum ſimul cum ipſis ſubitò deficiunt per ſuperuenientẽ eis vltionem diuinã, qua tanquam imbre eos obruente ſuperatur omnis eorum terror, quã opibus ſuis confiſi inferebant, ſicque lætabitur iuſtus ab eorum terrore liberatus. Vnde ſubiicitur: ſic præuaricatores in conſummatione tabeſcent, hoc eſt, ita deficient vt penitus conſumantur. Quod ipſum aliis ſimilitudinibus Dauid Pſal. 36. expreſſit, dicens: Tanquam fœnũ velociter areſcent, & quemadmodũ olera herbarũ cito decident. Quibus ſimilia ſunt quæ ſequuntur.

17 Nepotes impiorum non multiplicabunt ramos, & radices immundæ ſuper cacumen petræ ſonant.

VERBVM, ſonant, aut, vt aliqui legunt, ſonabunt, quod obſcuritatem adfert huic ſententiæ, Græcis nõ eſt, videtur interpres illud ſumpſiſſe ex principio verſus ſequentis, vbi quidam legunt, ἄχει vel ἔχει, vt ipſe legerit, ἠχεῖ, à verbo ἠχέω. Significat autem hæc ſententia progeniem impiorum non fore ſtabilem, nec inſtar arboris ramos ſuos multiplicantis, & longè latéque diffundentis, multam ſobolem producturam, ſed Dei vltione ſubitò è medio tollendam, & eam ſimilem futuram radicibus quæ ſunt ſuper cacumen petroſæ terræ, quæ cum non poſſint profundè demitti & radicari: non poſſunt vim ventorũ tolerare, ſed ſtatim deiiciuntur. Quod ergo noſtra lectio habet, & radices immundæ ſuper cacumen petræ ſonant: ſic poteſt intelligi, & homines immundi & impij ſunt velut radices quæ ſuper verticem petroſæ terræ ad breue tempus ſonum aliquem ædunt in ſuis ramis: quaſi dicat, ſed non diu in ſuis ramis ſubſiſtent, mox à ventorum nimietate: quia non ſunt radices altæ, ſimul penitus ſubuertentur cum tota ſua progenie. Comparationes iſtæ prolixius habentur in libro Sap. c. 3. vbi dicitur: filij adulterorum in conſummatione erunt, & ab iniquo thoro ſemen exterminabitur, &c. Et capite ſequenti: Adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, nec ſtabile firmamentum collocabunt. Et ſi in ramis germinauerint, infirmiter poſita à vento commouebuntur, & à nimietate ventorum eradicabuntur, &c.

18 Super omnem aquam viriditas, & ad oram fluminis ante omne fœnum euelletur.

SENSVS eſt: Viriditas, hoc eſt, viride gramen & herba quæ eſt ſuper, hoc eſt, iuxta omnem aquam, & ad oram fluminis, euelletur ante omne aliud fœnum, hoc eſt, gramen. Nam & hic, vt alibi ſæpè in ſcripturis, fœnum pro herba & gramine needum demeſſo accipitur. Qua ſententia pulchrè opes & fœlicitas impiorum cõparatur herbæ quæ circa aquam naſcitur: quia ſicut illa cito & ante alias herbas enaſcitur, & creſcit propter aquæ humorem: ita etiam ante alias herbas depaſcitur à beſtiis: & vt eſt in vliginoſo loco, ita etiam facilius & citius euellitur. Ita quoque & opes impiorum, eorúmque fœlicitas, ſicut ad tẽpus aliorum fœlicitatem excedere videtur: ita minus firma eſt, cito & faciliimè tollitur. Contrariam ſignificat eſſe conditionem piorum & miſericordium: cùm ſubditur.

19 Gratia

19 *Gratia sicut paradisus in benedictionibus, & misericordia in saeculum permanet.*

QVAMVIS aliqui non malè nomine gratię intelligant hic significari Dei gratiā, tamē si spectetur cui hic versus opponatur, & quod gratia hic coniungitur cum misericordia, aut, vt est Græcis, eleemosyna, rectius nomine gratiæ hic intelligitur beneficentia & benignitas piorū in pauperes. Illā enim opponit iniustitiæ impiorum, per quam sibi opes in hoc mundo congregant, quas sicut dixit non esse firmas, sed similes arboribus nō bene radicatis, aut herbæ quæ mox euellitur: ita contra nunc dicit, ꝙ piorum gratia, quam scilicet faciunt pauperibus largiendo sua, est in benedictionibus diuinis sicut paradisus: quia sicut hortus ille à Deo benedictus omni fructuum genere abundabat, habens inter cætera arborem vitæ: ita etiam piorum beneficentia: Dei multiplici benedictione, gratus proferet fructus, varios & immortales. vnde additur, & misericordia in sæculum permanet, iuxta illud Psal. 111. Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in sæculum sæculi.

20 *Vita sibi sufficientis operarij condulcabitur, & in ea inuenies thesaurum.*

IVXTA nostram lectionem hæc sententia superioribus ideo connectitur, vt sicut comparatio facta est inter opes impiorum, & misericordiam piorum: ita nunc fiat comparatio eius qui suis laboribus etsi non diuitias, tamen sufficientiam sibi parat, cum impiis diuitibus. Vita, inquit, hominis operarij: qui sua opera & labore efficit vt sibi sufficiat & habeat necessaria sibi, eis contentus condulcabitur, hoc est, dulcis erit, quia libera erit, & à cruciante egestate & à remorsu torquentis conscientiæ: quem sentiunt sæpè diuites ob iniustè partas diuitias, aut eas non bene distributas, & in tali vita inueniet talis operarius, aut, vt alij legunt, tu inuenies, hoc est, quisque inuenire poterit thesaurum, hoc est, diuitias. Verè enim diues est, qui labores manuum suarum manducat, & ab egestate liber suis contentus est. Est enim, inquit Paulus 1. Timoth. 6. quæstus magnus pietas cum sufficientia. Notandum tamen Græca hic longè alium habere sensum. Nam posteriorem partem sic habēt, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα ὁ εὑρίσκων θησαυρόν, & super vtraque inueniens thesaurum. Itaque in priori membro inter, sibi sufficientis, & operarij: oportet intelligere coniunctionem. &: Vt hic sit sensus: Vita sibi sufficientia, hoc est, eius qui sua sorte contentus est, & operarij vita suam habet suauitatem, sed super vtrumque est is qui inuenit thesaurum, hoc est, qui fortuitò diuitias consequitur, vt sine labore non tantum habeat sufficientia, sed etiam diuitias. Vnde Martialis inter ea quæ vitam faciunt beatiorem ponit: Res non parta labore, sed relicta. Ab hoc enim loco Sapiens aliquot sequentibus sententiis, comparat inter sese bona quædam, ostendens inter ea alia aliis esse meliora, aut iucundiora: semper autem duo coniungit similis generis: quibus tertium adiungit, quod duobus illis in eodem genere asserit esse præstantius sicut hic præfert inuentorem thesauri & ei qui contentus est modico, & ei qui labore sibi necessaria parat. Cum autem in priori membro non videatur designari duæ personæ, maximè cum absit coniunctio, &, non est mirum quod interpres non legerit in secundo membro ὑπὲρ ἀμφότερα, super vtraque, sed ἐν αὐτῷ, in ea.

21 *Filij, ædificatio ciuitatis confirmabit nomen, & super hanc mulier immaculata computabitur.*

GRÆCA duo exprimunt, quæ nomen confirmant, hoc modo: Filij & ædificatio ciuitatis confirmant nomen, & super vtraque vxor immaculata reputatur. In nostris libris quidam habent in singulari vocatiuo, fili, alij, in plurali, filij, alij in totum omittunt nomen. Filij, cum tamen Gręcis sit. Interpres videtur legisse sine cōiunctione, &, & ideo dictioné, τέκνα, filij, accepisse in vocatiuo plurali, quanquam verisimile sit locum hunc scriptorum vitio corruptum esse, & interpretem sic vertisse, Filij & ædificatio ciuitatis confirmant nomen, & super hæc mulier immaculata computabitur. Quidam enim libri habent, confirmabit, alij confirmauit. Quidam habent fili, alij filij, alij neutrum horum, vt hinc satis pateat locum esse corruptum: quia non intelligebatur. Duo ergo esse dicit per quæ nomen alicuius confirmatur, hoc est, per quæ diuturnum & celebre nomen paratur, multitudinem scilicet filiorum per quos etiam defunctus pater adhuc quodam modo viuit ac celebris est, & ædificauit, siue eam ex fundamentis erigendo, siue eam sua prudentia bene instituendo, celebre sibi per hoc parat nomen vt scilicet parens vrbis dicatur, & pater patriæ. Quibus tamen duobus præferendam dicit vxorem immaculatam, hoc est, irreprehensibilem, quia parum profuerit ad gloriam viri & multos reliquisse post se liberos, & vrbem ædificasse, si vxorem habeat malè moratā aut parum castam, quam ante omnia rectè instituisset. Ab eius criminibus magis infamis habebitur, quam si vel sine liberis decessisset, vel sine præclaris in repub. meritis. Monet ergo parabola ante omnia curandum vt vxor habeatur irreprehensibilis, si quis bonū sibi nomen parare velit. Vnde in carmine de muliere forti dicitur: Nobilis in portis vir eius, quando sederit cum senioribus terræ. Prouer. 31.

22 *Vinū & musica lætificant cor, & super vtraque dilectio sapiētiæ.*

COMPARATVR voluptas & delectatio corporea, cum delectatione spirituali qua mēs reficitur, & gaudio afficitur tanto solidiori, quanto puriori & meliori. Simile est quod sequitur.

23 *Tibia & psalterium iucundam faciunt melodiam, & super vtraque lingua suauis.*

HAC sententia aut cantus qui voce linguáq; conficitur, cæteris sonis musicis suauitate præponitur, aut potius verborum suauitas, & sermonis apta grataque dispositio, præfertur suauitati melodiæ: iuxta illud Prouerb. 16. Fauus mellis verba composita. Et re vera sic est, vt sermo suauis & gratior sit & vtilior quouis musico concentu, quia & iram efficacius sedat, & diutius mentem afficit: eiq; inhæret, cum concentus musicus cito euanescat. Responsio enim mollis frangit iram, vt est etiam in Prouerbiis.

24 *Gratiam & speciem desiderabit oculus, & super hæc virides sa[tiones].*

VENVSTATEM formæ & pulchritudinem corporis desiderat quidem oculus hominis, quia delectat hominem illa conspicere, sed super illa sunt virides sationes, hoc est, virides herbæ recenter satæ: quia illas non tantum desiderat oculus, sed etiã oculis sua viriditate prosunt, eosq; confortant. Quæ enim iucunda simul sunt & vtilia, præferenda sunt his quæ solam habent voluptatem. Deinde conspecta formæ similitudo accendere solet concupiscentiam, satorũ autem viriditas non ita ad malum prouocat, sed magis ad commendationem beneficiorum Dei. Præterea pulchritudo corporis frequenter artis est, consistens in adiecto ornatu vel vestium, vel aliarum rerum, herbarum verò gratia planè naturalis est, & ob id naturaliter plus oblectans. Vnde & Saluator ait de liliis: Dico vobis quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut vnum ex istis. Matt. 6. Luca 12.

25 Amicus & sodalis in tempore conuenientes, & super vtrosque mulier cum viro.

PRO, conuenientes, est ἀπαντῶντες, quod propriè est, occurrentes, & intelligendum est verbum, sunt, vt sit sensus: Amicus & sodalis sibi mutuo occurrunt cùm tempus est & opportunũ, simúlque conueniunt ad succurrendum sibi, & subleuandũ se: at his præponẽda est vxor cũ viro cõueniens: eiq; occurrens, quia inde viro plus ad iutorij & solatij prouenit, quæ indiuulsè ei adhæret, desiderio eius satisfacit, & in omnibus se illi sociam præbet. Monet ergo parabola magis operam dandam, vt probam habeat vxorem, cui quis fidere in omnibus possit, quam vt habeat amicũ & sodalem: magisque illam quam hos amandos, vtpote à qua magis pendere debet, & à qua plura bona accipit.

26 Fratres in adiutorium in tempore tribulationis, & super eos misericordia liberabit.

ITA habent omnes, quos vidi, libri, cùm Græcis sit, ἀδελφοὶ καὶ βοήθεια, fratres & adiutoriũ: vt duo sint sicut in aliis sententiis in priori membro: quibus in secundo membro tertium præponitur: quia etiam hic dicitur, ὑπὲρ ἀμφότερα, super vtraque. Parum tamen ad rem facit etiamsi legatur vt nos habemus, & est sensus: Fratres sunt homini in adiutorium, hoc est, adiuuant eum in tẽpore tribulationis, vt eum ex ea eripiant: vt misericordia pauperibus impensa, magis in aduersitatibus hominem liberabit: quia, vt dictum est supra Cap. 3. Eleemosyna resistit peccatis, & Deus prospector eius qui reddit gratiam meminit in posterũ, & in tempore casus sui inueniet firmamentũ. Misericordia ergo hic liberare dicitur, quia Deus propter eleemosynam liberat, sicut & Tob. 4. c. dicit: Eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras. Monet parabola plus fidendum esse in præsidio bonorum operum, quam in præsidio hominum quantumuis amicorum.

27 Aurum & argentum est constitutio pedum, & super vtrunque consilium beneplacitum.

MALE multi legunt: Aurum & argentum & constitutio pedum: cùm legendũ sit, est cõstitutio, aut potius sicut Rabanus legit, constituet pedem: quia Græcis est, ἐπιστήσουσι πόδα, constituẽt vel statuent pedẽ. Sensus autem est: Aurum & argentũ constabiliunt pedes, hoc est, opes faciunt vt quis firmiter consistat & bene confidat, vtque sine timore audacter ambulet. At his præponendum est merito rectum sanúmque consiliũ: quia illi frequenter magis est fidendũ quam pecuniis. Plus enim sæpè prodest, ac securum magis hominem reddit quam opes. Porrò in adiectiuo, beneplacitum, est subaudiendũ verbum, est, vt sit sensus: consilium est beneplacitum: hoc est, approbatur super vtrũque, quia Græcis est, βουλὴ δοκιμάζεται, consilium approbatur, ne quis intelligat consilium beneplacitum, hoc est, consilium gratum & optatum.

28 Facultates & virtutes exaltant cor, & super hæc timor Domini.

IN Rabano legitur: facultates & victus: sed verisimile est interpretem vertisse, virtus, quia Græcis est, ἰσχὺς, hoc est, fortitudo. Dionysius tria ponit, facultates & victus & virtutes, exponit tamen tantum de duobus, diuitiis scilicet & viribus. Vera ergo lectio est: facultates & virtus, vel, facultates & virtutes: accipiendo nomen, virtutes, pro viribus corporis, non pro virtutibus morum. Duo, inquit, sunt quæ extollunt cor hominis, faciúntque eum bene confidere & nihil magnopere metuere, opes scilicet & vires, at his præstat timor Domini, qui magis extollit cor. Longè enim securius facit hominem confidentem: quia efficit vt in Deo confidat, per quem melius munitus est, quam quisquam vel opibus vel viribus. Vnde est insignis illa timentis Deũ commendatio in Psal. 111. Ab auditione mala non timebit, Paratum cor eius sperare in Domino, confirmatum est cor eius, non cõmouebitur. Vt enim alias sæpè dictum est, nomine timoris Domini significatur affectus ille in Deum, quo solicitus est homo de vera obseruatione mandatorum ipsius, & adimpletione voluntatis ipsius. Cui affectui merito adiuncta esse & debet & potest spes illa in Deum quæ non confundit. Duplici ergo nomine timor Domini securum facit hominem & confidentem, videlicet & quia ipsa obseruatio mandatorum Dei meretur Dei protectionem, & quia spem adfert firmam quæ non confundit. Si enim non reprehenderit nos cor nostrum, fiduciam habemus ad Deum, vt habet Ioannes. Bene autẽ 1. Ioan. 3.
notandum quod timor Domini dicitur exaltare cor. Timor enim ex natura sua cor deprimit, viresque adimit. Contra verò timor Domini tantũ abest vt eneruet, vt maximè vires addat. Vnde in huius commendationem subiungit.

29 Non est in timore Domini minoratio, & non est in eo inquirere adiutorium.

DICIT: in timore Domini non esse minorationem, hoc est, defectum, Aut quia ipsi timori nihil deest ad hoc vt hominẽ saluet: quia per se etiamsi alia externa non adsint, hominem proteget. Vnde additur, & non est in eo inquirere adiutorium, hoc est, non est necesse vt ei quæratur adiutorium, quod scilicet timorem quasi insufficientem adiuuet ad saluandum hominem. Aut, quod eodem recidit, quia per timorem Domini fit vt nullus homini sit defectus in rebus scilicet ad salutem necessariis: iuxta illud: Timete Psal. 33.
Dominũ omnes sancti eius, quoniam nihil deest timentibus eum. Diuites eguerunt & esurierunt, inquirentes autem Dominum non deficient omni bono. Non obest autem priori intelligentiæ

quod

quod præter timorem Domini etiam aliæ virtutes homini sunt necessariæ: quia iuxta modum
Eccles.7. loquendi scripturæ in timore Domini omnes virtutes comprehenduntur: quia qui timet Deum, nihil negligit.

30 Timor Domini sicut paradisus benedictionis, & super omnem gloriam operuerunt illum.

GERMANICA æditio habet, vt noster legit, ἐκάλυψαν, operuerunt. At alij legunt, ἐκάλυψεν, operuit, scilicet Dominus. Operire autem positũ est pro ornare: quia vestibus ornatur homo quibus operitur, & herbis hortus & terra, dũ eis tegitur. Sic Dominus lilia & flores dicit cooperta esse gloria maiori quã Salomon: quia ornata. Timorem Domini comparat paradiso bene-
Matt. 6. dictionis, hoc est, paradiso benedicto, Deique beneficiis affluenti, alludens ad paradisum à Deo in principio institutũ: quia instar illius horti timor Dei per benedictionẽ diuinã ædit & varios & iucundos fructus, & fructũ denique immortalitatis. Eundẽ dicit aut Deũ aut pios homines operuisse, hoc est, ornasse super omnẽ gloriam, hoc est, ornatu omnem magnificentiã & gloriam excedente. Deus enim illum ornauit promissione fœlicitatis vitæ quæ nunc est, & futuræ. Et pij homines timorẽ Dei suis bonis operibus & exemplis ita ornauerunt & extulerunt, vt omnem gloriam eius gloria & splendor exuperet. Precedens ergo versus ostendit timorem Dei protegere ab omni malo: iste verò eundem adferre omnem & voluptatem & gloriam.

31 Fili in tempore vitæ tuæ ne indigeas, melius est enim mori quàm indigere.

QVONIAM superius dixerat vitã sibi sufficientis operarij dulcem esse, & quibusdam sententiis comparatiuis interpositis, tandem eo deuenit, vt timorem Dei omnibus præponendũ bonis assereret, eundémque omne bonum adferre, & omnem defectum pellere: rectè iam monet, vt per hunc Dei timorem quisque bonis & vtilibus occupationibus insistens, caueat ne per otiũ in inopiam & mendicitatem incidat. Pro indigeas enim & indigere, dictio Græca significat potius mendicare. Est enim ἐπαιτεῖν, idem scilicet verbum quod est apud Luc. c. 16. in parabola villici, dicentis: Mendicare erubesco. Interpres pro mendicare, vertit indigere, causam scilicet pro effectu, significans mendicitatẽ vitari si vitetur egestas. Aut indigere posuit pro mendicã vitam degere, sicut contra in Psal. 39. nomen mendici ponitur aliquoties pro egeno & inope, vt cum dicitur: Ego autẽ mendicus sum & pauper. Monet ergo Sapiens filiũ suum, vt labore honesto, suáque industria & prouidentia curet, ne tẽpore vitæ suę quæ necessariis opus habet, incidat in egestatẽ, & per eã mendicare cogatur ab aliis quæ ad vitã hanc sustinendã sunt necessaria, eo quod melius sit & optabilius mori, & omnino vita hac carere, quam indigere, & mendicã vitã agere, iuxta illud quod supra dictũ est. Cap. 30. Melior est mors quàm vita amara. Vnde in oratione Sap. cap. 30. studiosè mendicitatẽ deprecatur, dicens: Mendicitatẽ & diuitias ne dederis mihi. Hæc enim vitæ ratio & turpissima & miserrima semper est iudicata, vnde inter cæteras maledictiones impij dicitur Psal. 108. Nutantes transferantur filij eius, & mẽdicent. Cõtra de iustorũ semine dicitur Psa. 36. Non vidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem.

32 Vir respiciens in mensam alienam, non est vita eius in cogitatione victus.

RESPICIT in mensam alienam: qui alieno cibo pasci expectat, vt facit mendicus. Eius vitam dicit non esse in cogitatione victus, aut: vt est Græcis, ἐν λογισμῷ ζωῆς, hoc est, in reputatione vitæ: quia eius vita non est reputanda pro vera vita, sed magis est continua mors, propter assiduã egestatem, famẽ, & contemptum. Vnde de taliũ vita Græcis dicitur, quod sit ἀβίωτος βίος, hoc est, vita non vitalis, & nullo modo viuendo. Iuxta hanc intelligentiam originalis linguæ congruã, nomen victus, quod à viuendo dicitur, accipitur hic pro vita, non pro cibis quibus viuitur. Potest alioqui nostra lectio etiam sic accipi, vt significetur eum qui alieno cibo pasci expectat, in vita sua nõ cogitare de parando sibi victu, sed in otio miserè viuere. Cui conuenire magis videtur quod sequitur, quanquam & illud priori etiam conueniat intelligentiæ.

33 Alit enim animam suam cibis alienis, vir autem disciplinatus & eruditus custodiet se.

CONVENIENTEM reddit rationẽ cur dixerit vitã mendici non esse reputandam vitam, quia: inquit, alit vitã suam cibis alienis, hoc est, ab alienis cibis pendet eius vita: ita vt non semper habeat cum opus est vnde pascatur, sed frequenter famere cogatur, & vt viuat vel non, in aliorum potestate & voluntate sitũ est. Quod cum miserrimum sit, rectè subiungit: Vir autem disciplinatus, hoc est, rectè institutus, & eruditus vel prudens custodiet se ab huius vita, hoc est, labore & industria sua studebit euitare eiusmodi miseram vitã, malens manuũ labore necessaria sibi parare, quam vt otio torpescens incidat in mendicitatis necessitatẽ. Porrò pro verbo, alit, Græcis est dictio non ita multũ vsitata, ἀλισγήσει, quam alij hic variè vertunt. Quidam enim vertit contristat: alius, contaminat. Et Lexicon Græcũ verbo huic omnia hęc tribuit significata: ἀλίσγω, inquit, ἐςιάω, λυπῶ, μολύνω.

34 In ore impudentis condulcabitur inopia, & in ventre eius ignis ardebit.

LEGENDVM esse, impudentis, vt est apud Rabanum, non autẽ, vt ferè libri omnes habent, imprudentis, patet ex Græcis, quæ habent, ἀναιδοῦς, hoc est, inuerecundi & impudentis. Ex eisdem patet malè multos legere, conculcabitur, legendúmque esse, vt multi etiã habent libri condulcabitur, est enim γλυκανθήσεται, dulcescet. Pro, inopia, hic est, verbale à verbo superius posito, quod mendicare significat, ἐπαίτησις, hoc est, mendicitas. Significatur ergo quod is qui pudorem exuit, mendicitatem dulcem habet in ore suo: quia dulcius esse indicat ore sibi cibum quærere & inuenire, quam duro labore manuum, quod nequaquam dulcius esse iudicaret, si honesti aliquam rationem haberet, & non omnem semel pudorem abiecisset. Verum etsi mendicitas sic in ore eius dulcis sit, tamen in ventre eius ignis sæpè ardebit: quia calor naturalis in stomacho famelico grauiter eum vret & torquebit, dum per

per inopiam non habebit quo latranté stomachũ satiet. In nostra lectione cõuenit nomen, inopię, accipere pro, vita mendica. Alioqui enim supra Cap. 13. contrariũ huius dictũ est: Nequissima paupertas in ore impij. Et hactenus quidé de literali huius loci tractatione, quo Sapiens pulchrè mendicitatem vitandam monet. Cæterum cauendũ ne hic locus torqueatur contra voluntariã religiosorũ & paupertatem & mendicitaté, quemadmodum quidã faciunt. Alit enim hic Sapiẽs de mendicitate quæ prouenit ex inerti otio, & fit ab his qui nulla in re vtiles sunt reipublicæ. Huius ergo doctrinæ non repugnat ea mendicitas quæ humilitatis causa suscipitur ab his qui alioqui incumbunt rebus aliquibus religioni Christianæ magis conducentibus vel necessariis, quàm si labori manuũ dediti essent. Tales enim non respiciunt in mensam alienã, sed in Deum ipsum, qui sibi seruientibus promisit nihil defuturum, & quærentibus regnũ Dei omnia adiicienda pollicitus est. Luc. 10. 1. Cor. 9. Tales item non tam pascuntur cibis alienis quã suis, sibique debitis. Dignus est enim, inquit Dominus, operarius cibo suo: &, vt habet Paulus: Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus? Porrò sicut in Prouerbiis eæ sententiæ, quæ proferuntur contra otium & pigritiã, in mystico sensu accipiendę sunt, vt ad virtutis & bonorum operum exercitium excitent: ita & quæ hic contra mendicitatem dicuntur, rectè mystico sensu accommodantur contra eos: qui dum ipsi à bonis operibus sunt otiosi, tantum in aliorũ meritis confidunt, cupientes cum fatuis virginibus dari sibi de alieno oleo, quia lampades eorum extinguuntur, non curantes etiam suo labore oleum parare pro lampadibus suis, quemadmodum hunc locum piè & doctè explicat Rabanus.

CAPVT XLI.

1 *O Mors quam amara est memoria tua homini pacem habenti in substantiis suis.*

2 *Viro quieto, & cuius viæ directæ sunt in omnibus, & adhuc carenti accipere cibum.*

POSTQVAM cauendum esse monuit à mendicitate, dehortaturus etiam à timore mortis, prius quibusdam sententiis ostendit vnde fiat vt mors quibusdam sit admodũ horribilis, aliis potius optabilis, vt ex diuerso & contrario horum iudicio & affectione insinuet mortem per se non ita esse horribilem: subiiciens deinde eam æquo animo expectandam esse & suscipiendã: curandũ verò, vt cum non semper viuere liceat, saltem bonũ nomen relinquatur, ob quod obtinendum, docet deinde à quibus sit per pudorem abstinendum, à quibus verò nõ. Principio ergo proponit duo hominum genera, vnum fœlicium in hac vita, qui non tantum abundant opibus, sed etiam in eis pacem habent & tranquillitatem, nemine eos magnopere turbante aut molestante. Qui deinde etiam quieti sunt, hoc est, ab omni cura, solicitudine, & graui occupatione liberi: eorum item viæ, studia & actiones directæ sunt, hoc est, prosperantur & fœliciter procedunt in omnibus: & præter hæc etiam valent accipere cibum, hoc est, sanosunt corpore, vt concessis diuitiis cum voluptate & lætitia frui possint. Istis amaram esse dicit non solum mortem, sed etiam memoriam eius, & exclamando dicit: O mors quam amara est memoria tua: significans eam esse valdè amaram talibus, quod per eam cognoscant se omni hac fœlicitate priuandos: vnde plerique talium ne amaritudinem hanc memoriæ mortis sentiant, solicitè curant vt ne huiusmodi cognitio animos eorũ subeat, aut ab aliis eadem suggeratur. Pro viro quieto, Græcis est ἀνδρὶ ἀπερισπάστῳ hoc est, viro indistracto & otioso. Proinde pulchrè Sapiens hic describit hominem secundum mundi iudicium fœlicé, qui scilicet & externis abundat bonis, & à nemine molestias patitur in eis, & animo non distrahitur per molestas occupationes & sanitate insuper gaudet corporis, omnibúsque suis votis cõpos est. Hunc omnibus sic modis fœlicem insinuat, tamen ea parte infœlicem esse, quod mortis ei meditatio amara sit: cuius tamen meditatio omnibus & sũmè vtilis est & necessaria, vt verè fœlices fiãt, & fœlicitate terrena nõ abutantur.

3 *O mors bonum est iudicium tuum homini indigenti, & qui minoratur viribus.*

4 *Defecto ætate, & cui cura est de omnibus, & incredibili, qui perdit sapientiam.*

PRO, incredibili, est ἀπειθοῦντι, quod magis hic conuenit vertere, diffidenti, vt significetur is qui non habet spem melioris fortunæ: aut adiutorij ab aliquo obtinendi: proinde etiam hic nomen, incredibili, vt & alias, accipi debet pro diffidente, & eo qui non habet in quem confidat. Pro: qui perdit sapientiam: Græcè est, ἀπολωλεκότι ὑπομονὴν, qui perdit patientiam: vt verisimile sit interpretem vertisse, patientiam, quod scriptorum vitio mutatum sit in dictionem similem, sapientiam. Bene enim pauperi & afflicto tribuitur perdidisse patientiam, qua perdita & deposita, grauior fit eius afflictio & intolerabilior. Hac tamen perdita, perditur etiam sapientia, quæ docet afflictiones incidentes forti animo esse ferendas: vt etiam recepta lectio bene constare possit, si modo is intelligatur perdidisse sapientiam, non qui præ senio delirare incipit, vt communiter intelligatur, sed per animi impotentiam abiicit sapientiam, quæ ipsum efficeret aduersitatibus tolerantem & bono animo. Proponit ergo Sapiens hic alterum hominum genus miserorum scilicet & afflictorum, quibus econtrario dicit iudicium mortis esse bonum, hoc est, placere eis legem & necessitatem moriendi, ita vt optent sępè mortem, tanquam per quam à miseria huius vitæ sint liberandi, dicentes quod supra dictum est: Melior est mors quam vita amara. Vt autem pulchrè superius descripsit ea quæ fœlicem Sup. c. 30. hominẽ hic reddunt secundum humanum iudicium: ita vicissim & hic pulchrè comprehendit, quæ ad infœlicitatem præsentis vitæ faciunt. Quorum primum, est rerum necessarium inopia: vnde dicit: homini indigenti. Secundum, defectio virium corporis siue per ægritudinem, siue per senectutem: vnde dicit: qui minoratur viribus, &, defecto ætate, hoc est, qui per ætatem deficit. Tertium, est assidua cura & solicitudo ad conquirendum quæ necessaria sunt. vnde dicit: & cui cura est de omnibus, hoc est, qui de omnibus sibi necessariis solicitus esse debet: pro quo Græcis est, distracto circa

omnia: Quartum, est diffidenda melioris fortunæ & humani subsidij, quod significatur cum dicitur incredibili. Postremum est quod ex his sequitur, & omnibus aliis peius est, perdidisse patientiã & sapientiam: qua vna animus æger & afflictus sustineri debebat, qua vna item omnia prædicta mala nõ solum tolerabilia fierent, sed etiam vtilia. Talibus ergo sic omnibus modis miseris, bonum esse dicit iudicium mortis, non quòd reuera illis bonum sit, sed quòd talibus bona videatur mors, quàm tales non solum optare, sed etiam sibi vltrò accersere solent: proinde insinuat, hac in parte istos, licet modis omnibus infœlices videatur, fœliciores esse prioribus, quòd à morte minus abhorreant, atque ad eam suscipiendam sint paratiores. Insinuat item, in duobus istis hominum generibus quàm immoderatus sit in hominibus multis vel metus mortis vel appetitus, ideóque mox subiungit quomodo erga imminentem mortem sese quis iudicio disponere debeat, dicens:

9 Noli metuere iudicium mortis: memento quæ ante te fuerunt, & quæ superuentura sunt tibi: hoc iudicium à Domino omni carni.

MONET non vt mors optetur, quemadmodum quidam faciunt per impatientiam, sed vt saltem non metuatur, immoderato scilicet metu, iudicium mortis, hoc est, lex de morte subeunda, duplici ad hoc persuadendum argumento vtens, nempe & quod communis sit omnibus conditio ac necessitas moriendi, à qua nemo immunis sit, vel eorum qui præcesserunt, vel eorum qui secuturi sunt: & quòd huiusmodi lex à Deo constituta sit, cui repugnare non liceat, quíque omnia iuste disponit. Neque enim detractandum est publica iura pati, neque contẽdendum est vt immutabilia mutentur. Pro eo quod nos habemus, Memento quæ ante te fuerunt, & quæ superuentura sunt tibi, Græcè est, μνήσθητι προτέρων σου καὶ ἐσχάτων, quod per masculinũ genus rectius vertitur, memento eorum qui te priores fuerunt, & nouissimorum, hoc est, recordare quomodo mortui sint omnes qui ante te fuerunt, & morituri sint quotquot post te vsque in finem mundi futuri sint. In quem sensum etiam nostra litera rectè accipitur, vt sit sensus: Memento quæ ante te fuerunt, quomodo scilicet omnes mortui sint qui præcesserunt te, item memento quæ superuẽtura sunt tibi, hoc est, quæ post te euentura sunt in mundo, videlicet quòd omnes etiam morientur qui te sequentur. Et vt commune hoc iudicium reddat tolerabilius, subdit illud à Domino, iustissimo scilicet & potentissimo, constitutum esse, dicens, hoc iudicium à Domino scilicet constitutum esse omni carni, hoc est, animanti.

6 Et quid superueniet tibi in beneplacito altissimi, siue decem, siue centum, siue mille anni? Non est enim in inferno accusatio vitæ.

VARIA hic est lectio: nam multi legunt, & quæ superuenient tibi in beneplacito altissimi, &c. Et intelligunt: Et quæ tempora tibi adhuc accedent per beneplacitum altissimi, siue sint decem, siue centum, siue mille, anni subaudi, hæc tibi sufficiant. Potest ea lectio & sic intelligi, Et quæ superueniẽt tibi, hęc sunt in placito altissimi. Quidam legunt, Et qui superuenient tibi, anni scilicet, de quibus subditur. Græca neutro modo habent, sed longe aliter, καὶ τί ἀπαναίνῃ ἐν εὐδοκίᾳ ὑψίστου, Et quid renues in beneplacito altissimi? hoc est, quomodo recusare poteris id quod altissimo visum est bonum, cíque bene placuit? Iam quod sequitur, siue decem, siue centum, siue mille anni, iungitur cum sequenti parte, in qua Græcis non est coniunctio, enim, vt sit sensus: Siue decem, siue centum, siue mille sint anni vitæ hominis, non est in inferno accusatio vel reprehensio vitæ. Gręcæ lectioni magis accedit alia lectio, quam multi etiam antiqui libri scripti habent, Et quid superueniet tibi? &c. vt sit interrogatio sicut est Græcis. Et potest eius lectionis hic esse sensus: Et quid quæso temporis poterit tibi accedere super illud quod altissim⁹ tibi placuerit constituere, siue illud sit decem anni, siue centum, siue mille? Aut potius sic: Quid accidere tibi poterit, quid excogitabis, aut facies in eo quod ab altissimo semel statutum est, siue illud sint pauci anni, siue multi? Quasi dicat: nihil in eo beneplacito mutando efficere potes, nihil euenire potest quo illud mutetur. Nam de illo dictum est: Constituisti terminos eius qui præteriri non poterũt. Psal. 14

Hæc intelligentia vt accedit ad originalia, ita bene conuenit ei quod sequitur, Non est enim in inferno accusatio vitæ. Quo significatur quod in inferno, hoc est, post mortem & in mortuorum statu, nemo poterit accusare vitam suam, & conqueri de ea, quòd vel nimis breuis fuerit, vel nimis longa, quia huiusmodi quærela nihil proficeret, neque obtineret vt rursum ad vitam reuocaretur. Pro, accusatio, Græcis est, ἐλεγμὸς, quod magis significat redargutionem, sed eodẽ redit quod noster vertit, si bene intelligatur. Porro p infernũ, non semper significari damnationem, sed simpliciter statum post mortem, qui ante Christum omnibus erat in inferno, alias satis dictum est. Non obstat ergo huic sententiæ quod in libro Sapientiæ impij in inferno propriam vitam accusant & redarguunt, dicentes: Errauimus à via veritatis, & iustitię lumen non luxit nobis, & sol intelligentię nõ est ort⁹ nobis: Lassati sumus in via iniquitatis, &c. Nõ enim hic sermo est de redargutione actionum vitæ, sed temporis quo vita transacta est, nẽpe quod nemo culpare poterit aut breuitatem, aut longitudinem vitę suæ, sicut nec in aliquo aut breuitas aut longitudo vitæ culpabitur à Deo. Sap. 5.

7 Filij abominationum fiunt filij peccatorum, & qui conuersantur secus domus impiorum.

IN sequentibus ostendit impios post mortem relinquere malum nomen, insinuans illos solos verè infœliciter & malè mori: mox subiungens curam habendam boni nominis, per quod mortuus qui perpetuo viuat. Primum ergo dicit quòd filij peccatorũ fiũt vt in plurimum filij abominationum, hoc est, filij abominabiles Deo & hominibus: Sic & qui conuersantur secus domos impiorum, hoc est, qui consortium & familiaritatem ineunt cum impiis, quia tales efficiuntur quales illi cũ quibus conuersantur, vnde ẽt ipsi fiũt abominabiles. Insinuat ergo parẽtes impios in suis filiis non habituros bonũ nomẽ post mortem, sed malum: & vicissim filios à suis parentibus non obtenturos gloriam, sed ignominiam, & reiectionem. Sunt autem filij peccatorũ, hi qui non

non tantum à peccatoribus progeniti sunt, sed etiam vt fere fit, eorum imitantur mores & impietatem, adquod significandum additur de conuersantibus secus domos impiorum. Vbi Græca habēt pro, secus domos, vnam dictionem παροικίαις, parœciis, hoc est, viciniis, vt sit sensus: & filij quicō uersantur in vicinia peccatorum. Interpres legit duas dictiones παρ' οἴκοις.

8 *Filiorum peccatorum peribit hæreditas, & cum semine illorum assiduitas improperij.*

PECCATORVM filij, inquit, non solum in glorij erūt & despecti, sed etiam hęreditas eis à parentibus relicta peribit, & suo & parentum suorum demerito, Deo nimirum bona relicta eis subtrahente. Et cum semine peccatorum erit propter eorum peccata assiduitas opprobrij, hoc est, assiduum erit & indelebile opprobrium. Vnde & sequitur quòd subiicitur.

9 *De patre impio queruntur filij, quoniam propter illum sunt in opprobrio.*

TANTVM abest, vt saltem à filiis suis celebrarentur parētes impij, vt etiam filij de eis conquerentur, quoniam propter eos sunt in opprobrio, videlicet & quia nati sunt ex parentibus impiis, quorum impietas etiam in filiorum dedecus redundat, sicut parentum pietas ac vita benè acta filiis gloriam adfert, & quia ab illis impiè educati & instituti, in similem patrum & culpam & infamiam dilabuntur. Hanc querimoniam & hic frequenter audimus filios edere contra parentes suos, idque tum maximè, cum ob peccata sua puniuntur, & apud tribunal Dei grauissimè eam edunt, futuri apud Deum parentum suorum accusatores. Quæ cum ita se habeant, rectè subiicit impiorum execrationem, dicens.

10 *Væ vobis viri impij, qui dereliquistis legem Domini altissimi.*
11 *Et si nati fueritis, in maledictione nascemini: & si mortui fueritis, in maledictione erit pars vestra.*

VIDERI posset hic locus patrocinari aut errori Origenistico, quo putauit animas propter demerita vitæ præcedentis in corpora mitti, & cum maledictione diuina nasci. Aut errori eorum qui propter præuisa impiorum mala merita asseruerunt quosdam à Deo reprobari. Apparet enim Sapientem hic significare, quòd propter derelictam à se legem Domini impij nascantur cum maledictione diuina, quasi derelictio legis Dei præcesserit siue re, siue in Dei præscientia & præordinatione malectionē natiuitatis. Proinde locus hic sic accipiendus est, vt nasci in maledictione, non significetur effectus esse præuaricationis impiorum, sed vt id adferatur tāquā correspondens maledictioni, in qua moriuntur, vt hic sit sensus: Væ vobis impij qui dereliquistis, &cæt. Quia sicut cum nasceremini, nascebamini cum malectione Dei: ita cùm mortui fueritis, in maledictione erit pars & portio vestra, idque ideo quia dereliquistis legem altissimi. Verum quidem est omnes nasci in maledictione, quia omnes nascimur filij iræ propter peccatum Adæ, quod in omnes per propagationem transit: sed de ea maledictione hic non sermo, cùm hæc omnibus etiam electis cōmunis sit: hic verò sit sermo de maledictiōe reprobis propria, ea scilicet qua Deus quosdam ab initio statuit deserere, & à communi maledictione nequaquam liberare, ob quam dictum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui, etiam antequam aliquid boni egissent aut mali. Proinde notandum Græca non habere, in maledictione nascemini, sed εἰς κατάραν, ad maledictionem, hoc est, ex diuina reprobatione æterna nascemini vt sitis vasa iræ aptata in interitum. Sic & in secundo membro habēt, εἰς κατάραν μερισθήσεσθε, in maledictionem separabimini, vt scilicet à piis & iustis hominibus separati, æternę damnationis sitis participes, habentes propriam & distinctam ab eis partem. Sunt quidam qui legunt per præsens tempus, nascimini, quia non videtur satis conuenire, vt iam viuentibus dicatur, nascemini. Verum futurum tempus habent Græca γεννηθῆτε, nascemini. Nec hoc tempus ineptè iam natis tribuitur, quia eis Sapiens loquitur tanquam nondum natis, significare volens tales & in natiuitate & in morte maledictos esse à Deo. Quod si Græca lectio attendatur, quæ habet, vt dictum est, ad maledictionem poterit difficultas, quæ in hoc loco esse videtur etiam aliter tolli quàm iam dictum est, nempe vt dicatur nomine maledictionis hic nō significari æternam Dei reprobationem, sed miseriam & calamitatem aliquam in hoc mundo diuinitus inferendā, siue ob parentum, siue ob propria peccata. Iuxta quem intellectum, etiam rectè dicitur quòd impij cùm nascerentur, propter præuisa eorū futura mala opera, nati sunt ad sustinēdam Dei maledictionem, hoc est, Dei vltionem in hac vita: sicut & cum moriuntur propter peccata mala maledictionem Dei, hoc est, damnationis vltionem sustinere coguntur. Declarat hanc sententiam sequens sententia.

12 *Omnia quæ de terra sunt, in terram conuertentur, sic impij à maledicto in perditionem.*

SICVT inquit, omnia quæ de terra facta sunt, in terram conuertuntur, vt superius dictum est, sic etiam impij à maledicto, hoc est, à maledictione, in qua, vel ad quam nascūtur, conuertentur per mortem in æternæ damnationis perditionem sicque vtrobique finis suo respondebit principio.

13 *Luctus hominum in corpore ipsorum, nomen autē impiorū delebitur.*

SENTENTIÆ huius obscuræ hic potest esse sensus: Lugentur homines cum corpus eorū moritur & sepulturæ traditur, atque huiusmodi luctu memoria & nomen mortuorum celebratur, sed hæc ad memoriam eius seruandam non proficient, quia nomen impiorum, quod sæpè celebre est in hac vita, post mortem statim delebitur, simulque cum corpore aut paulo post sepelietur. At sic, lugentur homines propter corpus ipsorum, cum illud moritur & sepelitur: at impij magis lugendi essent, quòd simul cum corpore etiam eorum nomen & celebris memoria deleatur. Gręca habent non tantum, nomen impiorum, sed additur, οὐκ ἀγαθὸν: non bonum. At id vt non legit noster interpres, ita perperam additum videtur ab aliquo. Quomodo enim vel verè vel aptè dicitur, quòd nomen impiorum non bonum delebitur? Sicut enim piorum bonum nomen semper permanet, ita & malum impiorum nomē semper permanet, saltem apud Deum. Quod si eorum non bonum nomen deleretur, hoc ipsum non esset eis in vltionem deputandum, sed cederet in eorum bonum. Vnde hic rectior videtur esse nostra

lectio

lectio quàm Græcorum, vt hodie extat. Potius enim dicendum erat nomen impiorum bonum delebitur, illud scilicet, quo dum hic viuunt sæpè celebrantur propter honores & diuitias.

---

14 Curã habe de bono nomine, hoc enim magis permanebit tibi, quàm mille thesauri pretiosi & magni.

POSTQVAM ostendit miseram esse mortem impiorum, quòd per eam etiam nomẽ eorum pereat: rectè monet in hoc operam adhibendam, vt obtineatur bonum nomen, quod etiam post mortem maneat, & ob id etiam præferendum sit multis diuitiis, quemadmodum & in Prouerbiis 22. dicitur: Melius est nomen bonum quàm diuitiæ multæ nempe quia, vt hic dicitur, diuturnius est. Porrò nomen verè bonum non obtinetur nisi per verum virtutis & honestatis studiũ, per quod etsi apud plerosque in hoc mundo frequenter non obtinetur bonum nomen, magisque fiat vt malè quis audiat, tamen apud bonos & Deum, quorum potissimum ratio habenda est, semper obtinetur, nam ab impiis quidem vituperari, laudari est. Itaque cum curam boni nominis habendam monet Sapiens, non hoc ethnicè accipiendum est, quasi moneat aucupandam gloriam & famam apud homines: sed ita vult vitam institui, vt eam apud Deũ & homines maximè bonos consequatur bonum nomen, prouidendo scilicet bona non solum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.

---

15 Bonæ vitæ numerus dierum, bonum autẽ nomen permanebit in æuũ.

SVNT qui per vitam bonam hic intelligunt vitam lętam & fœlicem, vt significetur vitam præsentis sæculi, quantumuis beata & fœlix videatur, certum habere dierum numerum, quo finienda sit, nomen autem bonum semper permansurum: sicque insinuetur magis habendam curam boni nominis, quam fœlicitatis præsentis vitæ. Alioqui enim etiam vita quæ ob virtutem dicitur bona, permanet in æternum. Rectè tamen & melius per bonam vitam hic intelligitur vita virtutis, in hoc sensu: Bona vita certum habet numerum dierum, quia non perpetuo hic licet virtutibus & bonis operibus incumbere, sed certo & pauco dierum spatio bona vita hic peragitur: at bonum nomen, quod ex bona vita hic breui tempore peracta comparatur, permanebit in perpetuum. Significatur ergo quòd bona vita, licet breuis sit temporis, immortale pariat & perpetuum nomen. Cum autem plerique sint qui bona vita sua non videantur nomen bonum in perpetuum sibi parare hic apud homines, cùm multi sint qui nec de nomine cogniti sint, multi quorum nomen & memoria omnino venit in obliuionem, certum est quòd cum scriptura toties dicat virtute parari bonum nomen, idque immortale, ad Deum potissimum respiciat, & vitam illam atque conuersationem beatam sanctorum quæ est apud Deum. In ea enim quilibet quantumlibet hic obscurus, præclarum nomen & memoriam, quę non peribit, assequitur. Quanquam illæ scripturæ etiam indicent qua ratione apud mortales præclarum nomen & perpetuum verè obtineatur, & multi obtinuerint, vt patet in Patriarchis, Prophetis, Apostolis, & plerisque Martyribus atque doctoribus: quorum nomina dum hic cum laude celebrantur propter virtutem in ipsis etiam laudantur quotquot eis similes fuerunt, etiamsi nobis hic sint incogniti.

---

16 Disciplinam in pace conseruate filij: sapientia enim abscondita & thesaurus occultus, quæ vtilitas in vtrisque.
17 Melior est homo qui abscondit stultitiam suam, quam homo qui abscondit sapientiam suam.

QVOD dicitur, disciplinam in pace cõseruate filij: dupliciter intelligitur. Sunt enim qui intelligunt Sapientem monere suos discipulos, quos filios vocat, vt in pace, hoc est, in terum prosperitate, cum omnia eis salua videntur & tuta, tum maximè soliciti sint & disciplinam rectamque institutionem conseruent, nec se sinant per rerum prosperitatem decipi, & à recto abduci. Alij vero melius & intelligentia proposito magis conueniente accipiunt: Sapientem hic rursum suos quos instituit excitare ad attentè audiendum quę pro bono nomine obtinendo est dicturus, vt sensus sit: O filij disciplinam & vitę institutionem quam hactenus tradidi, quamque mox traditurus sum, conseruate in animis vestris cum pace & animi trãquillitate, nequaquam illi reluctantes, aut turbidè contradicentes. Quod sequitur, Sapientia enim abscondita, subiicitur in Græcis sine coniunctione causali. Tantum enim est, Sapientia abscondita. vel, Sapientia autem abscondita. Putantque quidam quòd cum hæc sententia simul cum sequenti superius totidem verbis posita sit c. 20. & hic parum proposito conuenire videatur, hic locum non habere: sed ex illo loco hucasscripta prius margini, forte propter illud quod dicitur, conseruate disciplinam, deinde in textum esse relata, vnde à quibusdam prętermittitur. Verum quoniam eam non tantum Latina, sed & Græca habeant, rectè intelligitur illam hic repetitam, vt significaret sapiens cur suam disciplinam tam diligenter inculcet, quòd scilicet sapientiam sibi à Deo datam putet non occultandam, sed aliis esse communicandam. vnde & alibi dicit aliquoties: Videte quoniam non mihi soli laboraui, sed omnibus exquirentibus veritatem.

---

18 Veruntamen reueremini in his quæ procedunt de ore meo, Non est enim bonum omnem reuerentiam obseruare, & non omnia omnibus placent in fide.

LOCVS valde à scriptoribus corruptus, & ob obscuritatem & corruptionem ab interpretibus minimè intellectus. Proinde primum aduertendum pro, veruntamen, Græcis esse τοιγαρῦν, hoc est, igitur, vel, quamobrem. Quoniam enim dixerat curandum de bono nomine, docet in sequentibus à quibus rebus per pudorem sit abstinẽdum, à quibus verò non sit per pudorem abstinendum. Itaque peruersè omnes fere legunt reuertimini, cum legendum sit, vt etiam quædam scripta habent & quædam recenter impressa, reueremini vel reuerimini. Est enim Gręcè ἐντράπητε, hoc est, reuereamini, & pudorem habete. Sensus ergo est: Vt benè audiatis, habete pudorem in his quæ mox dicturus sum. Iam in eo quod sequitur, etsi omnes fere legunt, irreuerentiam, legendum tamen esse contrario modo, reuerentiam, quomodo & codex Bessarionis habet & alij aliquot, patet manifestè ex Græcis, quæ habent αἰσχύνην, hoc est, pudorẽ & verecundiam, pro quo noster vertit, reuerẽtiã. Significatur enim nõ esse bonum, omnibus in rebus esse vere-

cundum, quia vt prius etiam docuit, quidam pudor noxius est: vnde & hic postquam enumerauit eas res de quibus pudendum est, subiicit capite sequenti de quibus rebus non sit verecũdandum. Et addit hic, & non omnia omnibus bene placent in fide, hoc est, non omnia placent omnibus quæ in fide, hoc est, fideliter & integrè præstantur, sed sunt qui culpant ea quæ in fide fiũnt. Itaque significat eum qui præ pudore in talibus volet facere quæ grata sunt hominibus, perfidem acturum & contra debitam integritatẽ, & proinde nõ vbique pudorem esse bonum. Primum ergo in sequentibus exponit quædam de quibus est verecundandum & proinde præ pudore abstinendum ab eis.

---

19 *Erubescite à patre & à matre de fornicatione: & à præsidente & à potente de mendacio.*

20 *A principe & à iudice de delicto: à synagoga & plebe de iniquitate.*

COMMEMORANTVR sedecim res in quibus pudor præstari debeat, ne designentur. Harum autem rerum quædam turpitudinem habent ob malitiam quam secum habent inuolutam, quædam quia sunt contra debitam honestatem & decentiam. In his recensendis, quandoque non tantum ponit rem de qua verecundandũ est, sed etiam personas coram quibus pudor præstari debet, atque tunc personis additur præpositio, ἀπὸ, à, rebus autem præpositio, περὶ, de. Quandoque nullas personas coram quibus de re turpi pudendum sit nominat, & tũc ipsi rei additur præpositio ἀπὸ. Quanquam autem omnia vitia pudorem adferre merito debeant, idque coram omnibus, quædam tamen tantum recenset quæ vulgò magis dehonestant, & certas personas exprimit, coram quibus ob certas circunstantias maior verecundia subeunda est. Primum ergo dicit erubescite à patre, & à matre, de fornicatione, hoc est, pudeat vos fornicationis propter patrem & matrem, quia apud parentes cum socij sunt, filiorum fornicatio maximè est inhonesta. Illi enim maximè cupiunt suorum corpora incorrupta tradere coniugio, & prolium fornicatio arguit illas non satis rectè à parentibus esse institutas: vnde & in veteri lege filia quæ in domo paterna deprehenditur fornicata, præcipitur lapidibus obrui apud domum paternam. Secundum de quo erubescendum est, notat cùm dicit à præsidente & à potente de mendacio. Quanquam enim vbique & apud omnes turpe sit mentiri, tamen de mendacio maximè pudendum est propter & apud præsidentes & potentes, hoc est, magnates & principes, quia illi maximè offenduntur mendaciis, & à mendacibus valde alienantur. Tertium notat dicens: A principe, & à iudice de delicto, aut, vt est Græcis, περὶ πλημμελείας, hoc est, de negligentia aut delicto. Significatur ergo pudendum de his quæ per negligentiam & omissionem agendorum peccantur maximè apud principes & iudices rerum publicarum, qui facilè possunt punire negligentes sua decreta & præcepta. Sic & quarto loco monet pudẽdum, à synagoga & plebe de iniquitate, quia si aliquid singulariter iniquum, & contra leges publicas commissum fiat vel conscia plebe, vel cõtra eam, id perpetuam adfert ignominiam, nec caret sua vltione. Vnde superius monuit: Non pec-
Sup. c. 7. ces in multitudinem ciuitatis, neque te immittas in populum.

---

21 *A socio & amico de iniustitia: & in loco de quo habitas de furto de veritate Dei & testamento.*

QVINTO loco monet vt pudeat nos iniustitiæ & iniuriæ, peculiariter propter & apud socium atque amicum, quia turpissimum est illi iniuriam inferre, erga quem maximè ratione amicitiæ & confidentiæ amici in amicum iustitia seruanda erat. Sexto loco monet vt quemque pudeat furti, maximè propter locum in quo habitat, si scilicet locus ille sit conscius furti, aut in ipso loco committatur, quia singulariter turpe est à vicinis haberi pro fure, cùm tali nemo confidat, eúmque omnes abhorreat. Deinde si in ipso loco habitationis furtum committatur, est singularis turpitudinis in eum locum peccare, in quo quis fouetur & alitur. Quod additur: de veritate Dei & testamento, non videtur huic loco conuenire, quia postea cum recensentur ea de quibus pudor non est habendus, dicitur primo loco de lege altissimi & testamento. Proinde videtur istud hic frustra ab aliquo insertum, aut aliquid deesse quod veritati ac fœderi Dei aduersetur. Quanquam rectè etiam referri potest ad id quod dicitur de furto, vt significetur pudorem habendum de furto, non solum propter habitationis locum, sed etiam propter veritatem Dei & testamẽtum, atque legem eius quæ furtum vetat. Imo potest videri eam partem referendam ad omnia superiora, quę nõ solũ sunt vitanda propter expressas personas, sed etiam quia sunt contra legem Dei, idque ideo hic prædictis subiecisse, quia subiecturus est quædam de quibus pudor habendus est, non quia per se mala & lege vetita, sed quia parum honesta sunt. Notandum autem quod quanquam interpres verterit per præpositionem, de, dicens: de loco in quo habitas, & de veritate Dei, sicut dixit de furto: ad distinctionem tamen quam seruauit in præcedentibus membris: debuisset dixisse, à loco & veritate Dei, quia his locis est propositio, ἀπὸ, cum furto tribuatur præpositio περὶ.

---

22 *De discubitu in panibus, & ab obfuscatione dati & accepti.*

PER discubitum in panibus, intelligitur ferè notari vitium ambitionis in deligendo locum superiorem in conuiuiis. At Græca habent, ἀπὸ πήξεως ἀγκῶνος ἐπ᾽ ἄρτοις, hoc est, à fictione cubiti super panes. Itaque notatur septimo loco vitanda rusticitas in mensa, qua aliqui cubito innituntur panibus. Id enim omnino indecens est, & eorum ferè vitium est qui cibo saturati, nullam erga Deum reuerentiam exhibent, nec eius donis cum gratitudine fruuntur. Pro obfuscatione, Græcè est, σκορακισμα, hoc est, vituperatione. Nomine ergo obfuscationis, significatur denigratio famæ. Et significatur octauo loco pudorem habendum de vituperatione quæ incurritur ex eo quod quis non potest in his quæ fidei eius credita sunt, rationem reddere acceptatorum & datorum, ostendendo data acceptis conuenire. Aut qua incurritur ex eo quod quis pro iustitia peruertenda aut dat aut accipit munera. Vtroque enim modo accipi potest, & vtroque modo singularis quædam famę denigratio incurritur.

---

23 *A salutantibus de silentio, à respectu mulieris fornicariæ, & ab auersione vultus cognati.*

24 *Ne auertas faciem à proximo tuo: & ab auferendo partem, & non nil restituendo.*

PARS illa, ne auertas faciem à proximo tuo: Græcis non est, sed est expositio illius præcedentis partis, ab auersione vultus cognati, ex alia versione aut alicuius commentario inserta nostro contextui. Itaque his duobus versibus, quatuor notantur ob quæ pudor habendus est, nempe de silentio propter salutantes, hoc est, cùm salutātes non resalutantur. Id enim inofficiosum esse ac turpe, mores agrestes ac superbos pręse ferens. Deinde de diligenti aspectu mulieris fornicariæ, à qua oculi erant auertendi, quia in illam intendere, ferè indicat mentis impudicitiam. Vt autem in illam oculi non sunt intendendi, ita facies non est auertenda à vultu hominis cognati & propinqui. Quod eorum esse vitium solet, qui subuecti ad ampliorem aliquam fortunam & gloriam, genus suum recognoscere nolunt, cum maximo fastu suos consanguineos aspernantes, nec aspectu dignantes: vnde aspectu dignitates: vnde monet pudendum etiam esse de auersione vultus cognati, hoc est, de eo quòd vultus eius, & aspectus contemnitur. Sic enim dictum est, auersio vultus cognati, sicut in Psalmis. Non auertas faciem Christi tui, pro, Non contemnas nec asperneris. Cæterum pro eo quod postea dicitur, & ab auferendo partem, & non restituendo, Græca habent, ἀπὸ ἀφαιρέσεως μερίδος καὶ δόσεως, hoc est, ab ablatione partis & dationis, hoc est, ab eo quòd alicui aufertur pars ipsius, & id quod datum est ei. Quòd cum subiungatur mentioni de cognato factæ, videtur significare cauendum esse ne in diuidenda hæreditate pars & portio quæ alteri iure debetur non subtrahatur ei, similiter nec quod per testamentum alicui legatum est & datum. Ita & nostra litera commodè accipi potest significare erubescēdum esse de ablatione portionis alteri debitæ, & non restitutione, hoc est, non collatione eius quod debetur ex testantis donatione. Hac enim ex re peculiaris contrahitur infamia, quòd in diuisione hæreditatis, & testamentorum adimpletione non seruetur iustitia.

25 *Ne respicias mulierem alieni viri, & ne scruteris ancillam eius.*

INTERPRES hic mutauit genus orationis. Nam Græcis hic adhuc similis qua supra forma commemorantur, de quibus sit erubescendum. Habent enim sic, A consideratione mulieris maritatæ, & solicitatione ancillæ eius, subaudi, Erubescite. Id enim semper repeti debet. Cæterum quoniam etiam Græca deinde habent, Et ne steteris ad lectum eius, interpres non male totam orationem similiter mutauit. Duo ergo adhuc addit superioribus à quibus per pudorem abstinendum sit, nēpe & vt ne quis intentis oculis respiciat in alienam vxorē, quia & illud indecorum est, ac prauæ concupiscentiæ iudicium, & vt ne etiam ancillam eius curiosē sollicitet ad stuprum, inquirēs num qua ratione eius animum corrumpere queat & ad abutendum ea stans ad lectum eius. Nā cum id inhonestum sit in propria ancilla tentare, multo magis inhonestum est in aliena quærere, commaculando domum alienam.

26 *Ab amicis de sermonibus improperij, & cum dederis ne improperes.*

QVIDAM libri habent, Caue ab amicis, &c. sed melius omittitur verbum, caue, quod vt non habent Græca, ita nec multa scripta. Adhuc pergitur in commemoratione eorum à quibus per pudorem est abstinendum, & repetendum est verbum, Erubescite. Ergo iam decimoquinto loco monet Sapiens vt erubescamus de sermonibus improperij, maximè propter amicos hoc est, vt pudeat amicis improperare, quia illis improperare collata beneficia inciuile est & inhonestum: vnde expositionem eius dicitur, & cum dederis, amico scilicet, ne improperes ei, quia sic perit beneficium collatum. Decimumsextum vitium, cuius peculiariter pudere nos oportet, notatur in capitis sequentis principio, quod merito coniungendum esset fini huius capitis: vt omnia pudore digna simul iungerentur. Habet ergo.

CAPVT XLII.

1 *NOn duplices sermonem auditus, de reuelatione sermonis absconditi.*

GRÆCA seruata superiori forma habēt, καὶ ἀπὸ δευτερώσεως, καὶ λόγου ἀκοῆς, & ab iteratione & sermonib. auditus, ita vt repetendum sit verbū, Erubescite, sicut & in eo quod sequitur, de reuelatione sermonis absconditi, quod ad declarationem præcedentis additum est. Per iterationem autem sermonum, significat Sapiens eorum quæ audita sunt semel commemorationem apud alios factam: quod inhonestè fit, cùm reuelantur secreta concredita. Vnde & supra dixit: Non iteres verbum nequam, &c. Vbi pro, iteres: & verbum, δευτερώσῃς. Vnde hic est nomē δευτερώσεως. Sensus ergo nostræ lectionis est. Non duplices, hoc est, non iteres sermonem à te auditum, qui scilicet tibi sic dictus erat, vt semel tantum dictus esse deberet: nec iterandus & repetendus esset apud alios, hoc est, erubescere de reuelatione sermonis absconditi. Ex superiori enim capite, vt iam dictum est, repetendum est verbum, erubesce. Iam rectè sequitur, quod pro conclusione huius argumenti subiicitur.

2 *Et eris vere sine confusione, & inuenies gratiam in conspectu omnium hominum.*

PRo sine confusione, Græcis est, αἰσχυντηρός, hoc est, verecundus, & est, sensus: Si hæc quæ dixi præstiteris, & ab eis quæ dixi te pudeat, ita vt prępudore illa vites, tunc re ipsa declarabis te esse verè verecundum & pudibundum, sicque gratus fies omnibus hominibus per pudorem tuum honestum, & bonum nomen apud homines consequeris. Nostræ ergo lectionis hic est sensus: Si quæ dixi feceris, & te pudeat omnium eorum quę dixi, ita vt ab eis caueas ne confundi te necesse sit, tunc verè eris liber ab ignominia, & gratiam hominum consequeris. Referri enim istud debet ad omnia quæ dicta sunt ab eo loco: Erubescite à patre & à matre, &c. Itaque hic merito capitis finis esse deberet, & initium noui capitis esse à sequentibus, in quibus vicissim exponitur, de quibus verecūdādum non sit. Istud à plerisque nō animaduersum magnam confusionem attulit, & verum huius loci intellectum impediuit.

3 *Ne pro his omnibus confundaris, & ne accipias personam, vt delinquas.*

VERBVM confundaris, pro quo Græcis est αἰσχυνθῆς, non accipitur hic pro, ignominia afficiaris, quanquam nomen, confusio, in superiori sententia accipiatur pro, ignominia, sed pro, verecunderis, erubescas & pudore afficiaris. Postquam enim dixit de quibus sit erubescẽdum, nũc vt dictum est, subiungit de quibus non sit erubescendum, ita vt propter verecundiam omittantur. Itaque quod dicitur, pro his omnibus, non debet referri ad præcedentia, sed ad sequentia, vbi commemorantur de quibus sic non est habendus pudor, vt ideo prætermittantur. Quoniam autem fieri solet vt in his quæ dicenda sunt peccetur per inutilem & noxium pudorem, propter acceptionem personarum. Dum pudet displicere certis personis, quarum gratia & fauor quæritur, aut potentia metuitur, ideo rectè postquàm dixit: Ne pro his omnibus, quæ scilicet iã dicturus sum, erubescas, subiungit. Et ne accipias personam vt delinquas, hoc est, ne præ pudore ita rationem habeas personarum, vt aliquid contra quam bonum est & æquum committas. Ponit autem in sequentibus tredecim res, de quibus vult non sic erubescendũ, vt in gratiam quorundam in illis rebus peccetur.

4 *De lege altissimi & testamento, & de iustificare impium.*

PLERIQVE pudore reuocantur à seruanda lege Dei, aut ea defendẽda, cùm se ob eius seruationem aut defensionem sentiunt quibusdam displicere. Monet ergo in primis ne quis quarum uis personarum respectu confundatur & verecundetur de seruanda aut defendenda lege Dei, quam & testamentum Dei vocat, quòd nobis Dei volũtate testetur, eiusque pacta & promissiones hominibus factas contineat. Hoc sanè vitium quod hic cauendum monetur, valde commune est, vt mirum non sit quod primo loco cauendum moneatur, de quo & Dominus: Qui me erubuerit & sermones meos, erubescam & ego illum coram patre meo. Nec infrequens est etiam vitium, quòd mox au cendum iubetur, cum dicitur, & de iudicio iustificare impium. Vbi repetendum est, ne cõfundaris, sicut & in omnibus sequentibus. Et est sensus: Ne pudore tenearis, cum tibi ferendum est in aliqua re iudicium, sic vt pudore victus intuitu alicuius personę, iustifices impium, hoc est, pro eo pronuncies sententiã, qui iniquam habet causam. *Luc. 9.*

5 *De verbo sociorum & viatorum, & de datione hæreditas amicorum.*

CVM cognoscenda est causa hominis coniũcti & extranei, quales sunt viatores periculum est ne amicitia alterius partis præ pudore impediat quo minus nos æquos iudices prębeamus. Itaque monet ne pudeat nos de verbo sociorum & viatorum, hoc est, ne per pudorem quid peccemus in negotio aliquo quod socij nostri cum extraneis viatoribus habent inter se, ita scilicet vt de eo non pronunciemus ex animi sententia, sed ex fauore metuentes offendere socium. Sic & in distribuenda hæreditate amicis vult abesse pudorem, vt non pro fauore fiat, sed pro æquitate, hoc est enim quod dicit: Non te pudeat de datione hęreditatis, hoc est, in illa re aut circa eam rem absit pudor, eámque dationem perfice citra pudorem prout æquitas postulat, non habito personarum respectu.

6 *De æqualitate stateræ & ponderum, de acquisitione, multorum & paucorum, de corruptione emptionis & negotiatorum.*

NON pudeat, inquit, te quòd æquali erga omnes statera & ponderibus vtaris citra personarum respectum, etiamsi fortè ob hanc tuam æquitatem à quibusdam tanquam nimis iustus & parum callidus ridearis. Et quoniam plerique ad iniustitiam committendam pertrahuntur, quia pudet eos quod tam parum lucri faciunt, nec cum aliis sibi diuitias comparant. Non pudeat, inquit, te de acquisitione multorum & paucorum, hoc est, non ob id erubescas quod cum alij multa acquirant, tu tantum pauca lucreris. Aut, non pudeat te siue acquiras multa siue pauca, sed contentus esto ea quæ tibi per iustitiam obuenit fortuna. In eo quod sequitur, quod etiam pertinet ad iniustitiam vitandam, notandum Gręca habere, περὶ ἀσωφόρου πράσεως, hoc est, non pudeat te de indifferente venditione, id est, tali quæ non sit varia, vt personarum intuitu vni non pluris merces vendantur quam alteri. Quædam exemplaria habent, διαφόρου, hoc est, differente vel controuersa venditione, vt sit sensus: dum controuersiæ existunt inter mercatores de rebus venditis emptísque, in ea re citra gratiam & verecundiam iudicandum pro ęquitate. Nostrum interpretem verisimile est legisse διαφθόρου, vel διαφθόρας, atque hic est quod in multis libris legitur de corruptione, quemadmodum est apud Rabanum, Lyranum & Dionysium. Quæ tamen lectio non video quomodo commodum habere possit sensum. Omnia enim hæc quæ hic commemorantur, ad quæ semper repetendum est, ne confundaris, hoc est, non pudeat te, sunt bona quædam, quę monet non omitti per pudorem & personæ acceptionem, sicut superiori capite commemorauit mala, quæ monuit ex pudore omittenda esse. At corruptio emptionis vel vẽditionis & mercatorũ res mala est, vt inter ea quæ non sunt omittenda per pudorem numerari aptè non possit. Vnde mirum non est quod quidam dictionem, corruptione, mutauerint in, correptione, sicut etiam in multis libris scriptis inuenitur, Sic enim commodus erit sensus: Non esse scilicet pudendum de correptione iniquitatis, quæ in emptione & venditione committitur à mercatoribus: nec eam correptionem, personarũ intuitu præ pudore omittendam, sed eam amore iustitiæ constanter faciẽdam ab his quibus ex officio incumbit. Si tamen legatur, de corruptione, quomodo magis est verisimile interprem vertisse, vt sensus conueniens habeatur, oportet aliquid subintelligere in hunc vel similem modum: Non pudeat te de reprehensa vel vitata corruptione emptionis & mercatorum.

7 *Et de multa disciplina filiorum, & seruo pessimo latus sanguinare.*

PLERIQVE à debita castigatione aut seruorum pudore retrahuntur, dum metuunt scilicet, haberi à quibusdam crudeles & seueri: itaque sinunt illos insolescere, & nimia indulgentia peiores fieri. Monet ergo vt inter cætera etiam non pudeat de multa disciplina, hoc est, castigatione filiorum, hoc est, non pudeat eis multam adhibere castigationẽ, etiam si id quidam sint reprehensuri. Non pudeat etiam seruo pessimo latus sanguinare, hoc est, sanguinare per flagella perfundere. Intelligunt quidem quidam ex

no

nostris hic significari cauendum esse ne nimia sit filiorum castigatio,& seruum nō sic castigandum vt latus cruentetur,vt sit sensus. Non confundaris de multa disciplina,hoc est,caue ne ex nimia castigatione incidas in cōfusionem. At,vt iam dictum est,illud ne confundaris,sic non est accipiendum, sed pro non pudeat te: nec commemorantur hic mala omittenda,sed non omittenda bona,proinde prior sensus est retinendus.

---

8 *Super mulierem nequam bonum est signum: vbi manus multæ sunt claude.*

9 *Et quodcunque trades numera & appende: datum verò & acceptum omne describe.*

ADHVC pergit commemorare de quibus non sit habendus pudor, quamuis hic locutionis forma mutetur, ne similitudo orationis tædium afferat. Plerique enim etiam retrahuntur pudore à diligēti vxoris custodia,aut aliarum rerum domesticarum,ne zelotypi aut attēti,& parum liberales habeantur. Itaque negligentia huiusmodi custodiæ fit,vt opes domesticę vxoris improbæ & seruorum petulantia & laxiori vita pereant & dilabantur. Duo ergo monet quæ etiam per pudorem non sunt omittenda, nempe & vt vxor,si improba sit, diligenter custodiatur,etiam seris appositis,& vt contra infidelitatem domesticorum omnia seris claudantur, eisque omnia in numero & pondere tradere non sit molestum, ac in rationum libro omnia & data & accepta conscribe. Pro,signum,Græcè est,σφραγίς, hoc est, sigillum. Accipitur ergo hic signum pro signaculo & clausura,quæ adhibenda est prauæ vxori,aut ne per lasciuiam & incontinentiam peccet,aut ne abutatur rebus domesticis,si illæ in eius libertate relinquantur. Magis tamen quod de signaculo mulieri malæ adhibendo dicitur,videtur dictum ob cauendum incontinentiæ periculum, vt deinde etiam subiungatur de cura adhibenda pro custodia rerū domesticarū,pro qua quatuor requirit,nempe omnium reclusionem propter rapacitatem multarum manuum,numerationem, ponderationem & descriptionem: quæ tamen omnia cum moderamine magno sunt seruanda, nec, nisi quatenus vtilia sunt, cohibendæ nimiæ indulgentiæ & licentiæ. Ad hanc enim cohibēdam ista dicūtur,significaturq; non satis esse familiam verbis subinde admonere ad præstandam fidelitatem,aut oculis diligenter obseruare cuiusque domestici actiones,sed tutissimum esse si omnia claudantur,& in numero ac pōdere simul cum descriptione tradantur. Certè quā hæc politia sit necessaria & vtilis,monasteria bene instituta declarāt.

---

10 *De disciplina insensati & stulti,& de senioribus qui iudicantur ab adolescentibus.*

REDIT iam rursum ad prius institutam loquendi formam, ita vt & hic repeti debeat illud,ne confundaris. Quoniam enim etiam sæpè fit vt prę pudore & verecundia omittatur correptio stultorum & insipientum, monet etiam in fine vt non pudeat nos de disciplina, hoc est, correptione aut recta institutione stulti & imprudentis,hoc est,vt non pudeat nos tales corripere, & de agendis rectè instituere. Quod additur, & de senioribus qui iudicantur ab adolescentibus: sic est Græcè καὶ ἐσχατογήρως κρινομένου πρὸς νέους. Et videntur genitini illi coniungi cum præcedentibus,ἀνοήτου καὶ μωροῦ,insensati & stulti,vt sit sensus: Non pudeat de disciplina stulti, & de disciplina hominis decrepiti,cum contendit in iudicio cum iuuenibus: vt significetur senem extremæ ætatis corripiendum & admonendum, quando litem & contentionem suscipit cum iuuenibus. Id enim non conuenit eius ætati & grauitati, quia se illis ridendum & contemnendum exponit. Noster interpres genitiuum,ἐσχατογήρως, retulit ad præpositionem περὶ,vnde vertit,Et de senioribus. Et potest hæc versio,vt cum superiori sensu conueniat,sic accipi, Et non pudeat te de admonendis senioribus, quando sinunt se iudicari ab adolescentibus. Aut potius sic: Non pudeat te de defendendis senioribus,cum vides eos à iunioribus iniquè iudicari,rideri aut impeti, hoc est, ne præ pudore omittas illis patrocinari, qui per extremam ætatem se non satis defendere possunt. His iam duodecim vel tredecim rebus commemoratis,de quibus verecundandum non est, nec per pudorem abstinendum,subiicit.

---

11 *Et eris eruditus in omnibus,& probabilis in conspectu omnium virorum.*

SI inquit,hæc præstiteris,& de his te non pudeat,iam verè declarabis te in omnibus esse eruditum,benéque institutum, erisque probatus apud omnes, omnes nomen bonum apud cunctos obtinens. Pro,omnium virorum, verisimile est interpretem vertisse omnium virorum, cùm Græcè sit,πάντος ζῶντος,omnis viuentis.

---

12 *Filia patris abscondita est vigilia,& solicitudo eius aufert somnium*

POSTQVAM ostendit de quibus sit erubescēdū,& de quibus non,docuitque bonum nomen,cuius curam supra monuit habendum,obtineri,si quis per pudorem vitet mala, & bona per pudorem non prætermittat:subiicit adhuc occasione dictorum quædam documenta, quæ etiam eodem pertinent, nempe ad euitandum dedecus & malum nomen. Quoniam enim dixit, super vxorem malam firmandam custodiam, monet ad euitandum dedecus etiam filiæ diligentem habēdam curam & custodiam,præmittens quàm prudentem patrem cura filię non immerito torqueat. In hac autem sententia perperam sic fit distinctio vt post,abscondita est, fiat punctus, quasi sensus sit: Filia patris abscondita esse debet, & reclusa à virorum conspectu,cùm vt ex Græcis patet, adiectiuum,abscondita,sit coniungendum substantiuo,vigilia,vt sit sensus: Filia est abscondita vigilia patris, hoc est,pater de ea in abscondito sui cordis secretam habet curam quæ ipsum torquet,& solicitudo quæ habetur de ea, aufert patri sæpè somnum,& efficit vt dormire nequeat. Græca enim non habent, patris,sed patri vt sit sensus: Filia est patri abscondita vigilia. Quę autem ea sint, pro quibus pater solicitus sit in filia, mox explicat cum subdit.

---

13 *Ne forte in adolescentia sua adultera efficatur, & cum viro commorata odibilis fiat.*

14 *Ne quando polluatur in virginitate sua, & in paternis suis grauida inueniatur.*

15 *Ne forte cum viro commorata transgrediatur, aut certè sterilis efficiatur.*

OMNINO certum esse puto interpretem in primo versu nō vertisse,adulteraa,sed adulta

quo

quomodo similis dictio vertitur apud Paulum, cùm legimus: Si quis turpem se videri existimat super virgine sua, quòd sit superadulta. Sicut enim ibi est, ὑπέρακμος, ita hic est, verbũ παρακμάσῃ. Est autem ἀκμή, vnde vtraque dictio deriuatur, vigor & flos ætatis, in quo est summa pulchritudo in puellis. Itaque sicut apud Paulum significatur quibusdam patribus videri indecorum quòd filia non elocetur cùm est in flore ætatis suæ & iam est in ætate adulta, quæ si prętereat, non facilè procum inueniat: ita & hic significatur patrẽ pro filia sua solicitum metuere in eius iuuentute ne antequam ad coniugium ambiatur, nimis adulta efficiatur, & florem ætatis suæ pertranseat. Nomen autem, adulteræ, nec verbo Græco vllo modo respondet, nec sensui conuenit. Neque enim satis apte dicitur de adolescentula metuendum ne adultera efficiatur in adolescentia sua, vt quæ necdum nupta est. Notandum ergo in prædictis sententiis, pulchrè exprimi solicitudines quas pro filia pater habet, & ante cõnubium, cùm adhuc est in paternis ædibus, & post connubium, cùm iã viro tradita est. Et ante connubium quidem dicitur patrem solicitum esse, & metuere ne non tempestiuè nubat, sed nimis adulta efficiatur, sicque à procis relinquatur. Post connubium vero ne iam viro tradita & viro cohabitans, odibilis illi fiat, sicque libello tradito à viro repudietur cum summa parentum ignominia. Rursum ante connubium metuere, ne in virginitate sua existens in domo patris, polluatur per fornicationem, & grauida fiat ante coniugium. Post coniugium verò metuere, aut ne transgrediatur leges coniugij adulterando, aut ne sterilis inueniatur, sicque à marito non ametur, vel etiam reiicia tur. Cùm ergo tam varia sit patris pro filia solicitudo, rectè subiicit de custodia illi adhibenda.

In pri. I. c.

16 *Super filiam luxuriosam confirma custodiam, nequando faciat te in opprobrium venire inimicis.*

17 *A detractione in ciuitate & abiectione plebis, & confundat te in multitudine populi.*

PRo luxuriosam, Græcè est ἀδιατρέπτῳ, eadem scilicet dictio quam supra noster vertit (in capite 26. vbi idem hemistichium ponitur) non auertente se: significat autem inuerecundam & impudentem. Proinde, luxuriosam, hic non debet accipi pro ea quæ per libidinem peccat, sed pro ea quæ lasciua est & petulans, quæque sua inuerecundia declarat se ad libidinem procliuem esse. Huic firma custodia est adhibenda, ne si laxa ei licentia eundi quò vult, & faciendi quæ vult præbeatur, per suam inuerecundiam & fornicationem patrem probro afficiat apud inimicos propter detractionem & obloquium quod est in ciuitate de filia, & propter abiectionem, aut, vt aliqui legunt, obiectionem plebis, sicque etiam ignominiosum patrem reddat in multitudine populi, quia in eius publicum dedecus redundat filiæ immodestia: quæ si in domo patris fornicata fuit, iubetur in lege lapidibus obrui ante fores paternas, vt dictum est. Pro, abiectione vel obiectione, Græcis est ἐκκλητου λαοῦ, vocatum populi. Dicitur autem vocatus populi, qui infami aliquo nomine, conuitióque appellatur à populo, vt pater filiarũ impudicarum aut luxuriosarum proinde melius videtur legi, obiectione, quàm vt nomine detractionis, significetur cõuitium quod secretò fit: nomine obiectionis, conuitium quod palam alicui in os obiicitur.

18 *Omni homini noli intendere in specie, & in medio mulierum noli commorari.*

POSTQVAM monuit, quomodo per filiæ custodiam cauere sibi quis possit à dedecore ob impudicitiam filiæ incurrẽdo: monet etiam quomodo per suiipsius custodiam cauere debeat ab ignominia ob conuersationem cum mulieribus incurrenda, declarans iam quod supra dixit capite præcedenti, de vitando aspectu mulieris fornicariæ, vel alieni viri. Mouet ergo in primis in genere, ne temerè in specie, hoc est, propter pulchritudinem, cuiquam homini oculi fixè intendant, non quia hoc per sese malum est, sed quia propter innatam omnibus prauam concupiscentiam periculosum est, & mulieribus, intente virorum contemplari pulchritudinem: & viris item, non tantum mulierum, sed & puerorum aliquando pulchritudinem fixè contemplari. Peculiariter verò propter idem periculum monet viros non commorari inter mulieres, sed eorum consortia & familiaritatem vitare, subiungens pulchram comparationem.

19 *De vestimentis enim procedit tinea, & à muliere iniquitas viri.*

QVÆDAM Græca habent absolutè A muliere iniquitas, Alij habent, A muliere iniquitas mulieris. Noster addidit, iniquitas viri. Et certè melius quàm si addatur genitiuus, mulieris. Est autem apposita hęc comparatio, consistens in eo, quòd quemadmodum tinea innascitur vestibus, atque ab eis suam trahit originem: ita in ipso mulierum aspectu & conuersatione cum eis insita est iniquitas viri, quæ inde velut naturaliter progignitur, non minus mentem hominis corrumpens quàm tinea vestes. Sicut ergo vestes diligenter custodiendæ sunt, ne eis corrumpens tinea ingeneretur: ita & mens hominis vigili custodia munienda est, ne ei à mulierum consortio corruptio ingeneretur, quæ si semel admittatur, sicut ingenerata vesti tinea semper serpit, & totã vestem erodit: ita & libidinosa cogitatio in mente recepta paulatim prorepit, & totam eius pulchritudinem exedit, nisi tempestiuè occurratur. Proinde benè monuit Ecclesiasticos D. Hieron. scribens ad Nepotianum: Omnes puellas & virgines Christi aut æqualiter ignora, aut æqualiter dilige. Ne sub eodem tecto mansites, nec in præterita castitate confidas. Nec sanctior Dauid, nec Salomone potes esse sapientior. Memento semper quòd paradisi colonum de possessione sua mulier eiecerit. Ægrotanti tibi quilibet sanctus frater assistat, & germana vel probatæ quædam apud omnes fidei. Scio quosdam conualuisse corpore, & animo ægrotare cœpisse. Periculosè tibi ministrat, cuius vultum frequenter attendis. Hæc ille cuius vltima verba etiam Rabanus hic citat. Cæterum vt vehementer deterreat Sapiens à mulierum consortio, rectè subiicit.

20 *Melior est iniquitas viri, quàm mulier benefaciens, & mulier confundens in opprobrium.*

CONIVNCTIONEM enim, quæ in quibusdã libris legitur hoc modo: Melior est enim iniquitas viri, sicut non habent Græca, ita nec Rabanus, nec multa scripta, & sensui ob est. Absolutè enim

enim hæc sententia est pronuncianda, quæ tamē prima facie absurda videtur, quòd vitium viri videatur præferri virtuti mulieris. Rabanus hunc locum explicans, suum commentarium mutuatus est, vt & alibi, ex Gregorio hanc sententiam tractante lib. Moral. 11. c. 26. vbi per virum, hic dicit intelligendum fortem & discretum: per mulierem verò, mentem infirmā & indiscretā ideóque dici meliorem esse iniquitatem viri quàm mulierē benefacientem: quia nonnunquam etiā culpa fortiū, fit illis occasio virtutis, & virtus infirmorū fit illis occasio peccati: nēpe quia isti ex virtute eleuantur, illi verò ex culpa assurgunt ad cautius se gerendum, & magis se humiliandum. At hic sensus vt pius est & subtilis, ita proposito non conuenit Sapientis, qui hac sententia significare voluit, aut quod vtilius est pati viri alicuius nos corripientis seueritatem, quæ plerisque iniquitas videtur, quam negotium habere cum muliere blandè tractante, & benignè agente verbis & factis, quod huiusmodi benignitas frequenter ad illicitum pertrahat amorem. Aut quod etiam vtilius sæpè sit, aut saltem minus noxium, veram viri iniquitatem ferre, ab illo iniquè vel verbis vel factis impeti, quàm percipere mulieris benignitatem, & blando eius consortio atque munusculis frui, tum quia illata à viro iniuria patientiæ materiam subministret, mulieris verò benignitas concupiscentiam, sępè accendat: tum quia vir iniquus apertè ferè hominem inuadat vt eius iniquitatem facilè declinare, eique se opponere liceat: cùm sæpè mulier, dum bene facere videtur, id agat vt decipiat, & incautum illaqueat suo amore. Certè Sapiens se non simpliciter beneficentiam mulieris reiicere, sed quatenus noxia est declarat, cùm addit, & mulier confundens in opprobrium: significans nunc mulierem benefacientem noxiam esse, cùm suo consortio, blanditia atque benignitate efficit vt homo incidat in ignominiam & opprobrium.

---

21 Memor ero igitur operum Domini, & quæ vidi annunciabo, in sermonibus Domini opera eius.

NOVVM hic incipit argumentum vt meritò hic noui capitis exordium esse debuerit. Postquam enim author iam multis capitibus doctrinam moralem est prosecutus, variásque virtutum & vitiorum formas expressit, priusquam operi suo finem imponat, conuertit primū sermonem suum in laudē creatoris, & prædicationem operum eius, deinde & patrum priorum memoriam faciens, illorū fortia facta & laudes describit, postremum gratiarū actione & commemoratione eorū quæ ad se pertinebant, librum hunc aptè concludens. Proinde in hac præscripta sententia parum conuenit coniunctio illatiua, igitur, pro qua in Græcis quibusdam est δὲ, autem in aliis est, δὴ, hoc est, sane, iam: & est particula μεταβατικὴ, qua post quædam cōmemorata, transitur ad alia commemoranda. Notant autem Latinæ linguæ obseruatores, coniunctionem, igitur, non semper esse illatiuam, sed poni aliquando pro, inde, aut postea, vt cum Plautus in Amphitr. Sin aliter sciunt animati, neque dent quæ petant, sese igitur summa vi virisque eorum oppidum expugnassere. Sic ergo & hic accipi debet coniunctio igitur, cum ex præcedentibus hic non fiat illatio, sed transitio ad alia, vt sit sensus:

Cum hactenus de operibus hominū disseruerimus, iā deinde memor ero operum Domini. Porro illa pars, in sermonibus Domini opera eius, dupliciter distingui potest. Quidam enim eam coniungunt præcedentibus in hunc modum: annunciabo quæ vidi in sermonibus Domini opera eius, hoc est, prædicabo ea opera Domini quæ ego vidi in sermonibus eius, descripta scilicet in Genesi, & aliis libris sacris. aut, Annunciabo nō tam meis quàm Domini sermonibus ea opera Domini quæ vidi & obseruaui. Alij hanc partem seorsum accipiunt, & separatam à præcedentibus, vt sit principium narrationis, & sit sensus; Opera Domini substiterunt in sermonibus & verbis ipsius nempe quia ipse dixit, & facta sunt: ipse mandauit, & creata sunt. Sic Rabanus, & alij quidam.

---

22 Sol illuminans per omnia respexit, & gloria Domini plenum est opus eius.

HANC sententiam intelligunt cōmuniter hic subiectā quasi in commemorandis operibus Dei à sole voluerit incipere Sapiens, quod ille inter omnes creaturas summè sit admirādus. At magis apparet hac significare voluisse vnde opera Domini cognoscantur: quia mox dixit se annunciaturū opera Dei quæ vidit, nempe quia sol lumine suo omnia perfundens facit ea hominibus conspicua, sicque fit vt opus Domini agnoscatur esse plenum gloria & maiestate ipsius. Dicit ergo, Sol omnia illuminans respexit per omnia opera Domini, hoc est, ea veluti collustrat & inspicit qualia sint. Quo significatur, quòd suo respectu & luce super omnia diffusa, facit hominibus opera Domini conspicua. Et dū sic sol omnia collustrat, & aliis cognita facit, deprehenditur tota machina opificij diuini plenum esse gloria Domini: iuxta illud, Pleni sunt cœli & terra gloria tua. Itaque rectè subiicitur.

---

23 Nonne Dominus fecit sanctos enarrare omnia mirabilia sua quæ confirmauit Dominus omnipotens stabiliri in gloria sua?

SANCTOS intelligit eos qui sunt de populo Dei, qui vt soli Deum in suis operibus vere cognoscunt, quem etiam gentes cognoscere debuissent, sole omnibus opera Dei, eiúsque gloriā declarante: ita eis solis datum est enarrare & celebrare mirabilia Dei opera, quæ Dominus omnipotens ita firmiter constituit, vt stabilia sint, semperque perdurent per gloriā potentiæ & maiestatis ipsius. Cæterum dubitari hic potest, quomodo hic dicatur Dominum fecisse sanctos enarrare omnia mirabilia sua, cum Iob dicat: Qui facit magna & inscrutabilia & mirabilia, quorum non est numerus. At respondendum est, sanctos omnia enarrare: quia de omnib⁹ generibus quędam enarrant, vt sit distributio pro generibus singulorum, quomodo & Dauid de se dicit: Confitebor tibi Domine in toto corde meo, narrabo omnia mirabilia tua. Sciendum tamen Græca non necessari accipienda interrogatiuè, vt noster intellexit, sed posse etiam negatiuè accipi, vt significetur nulli sanctorum datum esse enarrare omnia Dei mirabilia; quia nulli datum est omnia quæ Dei sunt cognoscere, sicut Deus omnia quæ hominum sunt exactè cognouit, sicut mox subiicitur. Græcè enim est, οὐκ ἐνεποίησε τοῖς ἁγίοις κύριος. Non fecit in sanctis Deus. Quod

etsi quidam post nostrũ interpretem interrogatiuè accipiunt, alij tamen negatiuè dictum intelligunt. Pro: stabiliri in gloria sua, Rabanus in commentario videtur legisse; stabilis in gloria sua: quomodo legit & Dionysius & Lyra. At legendũ esse, stabiliri, quomodo & multa scripta habent patet ex Græcis, quæ habent, στηριχθῆναι.

24 *Abyssum & cor hominum inuestigauit, & astutiam eorum excogitauit.*

IN priori parte Græcis non est, hominum, sed tãtum abyssum & cor, proinde relatiuum, eorum, in secunda parte non videtur referendum ad hominum, sed ad abyssum, & cor. Et habent secundam partem Græca clarius sic: καὶ ἐν πανουργεύμασιν αὐτῶν διενοήθη, & in astutiis eorum cõsiderauit, hoc est, astuta eorum consilia ipse intelligit & considerat. Dubium ergo hic est quid nomine abyssi significetur, cuius astutiam Deus hic cognoscere dicitur. Lyranus diabolum intelligit. Alij profunditatem cordis, vt per abyssum & cor idem intelligatur, & vnum alterum exponat, ad quæ deinde relatio fiat pluraliter, quia nomina, diuersa sunt, etsi res sit eadem. Quidam etiã qui superiorem sententiam negatiuè accipiunt, relatiuum, eorum referunt ad opera Dei, vt significetur, opera Dei quæ homines exactè pernoscere nequeunt, Deum solum exactè nosse, eorúmque subtiles rationes intelligere. Cui intelligentiæ conueniunt quæ sequuntur. Cæterum in nostra lectione, commodè relatiuum, eorum, ad antecedens, hominum, referri potest, & intelligi Deum inuestigare sicut omnem profunditatem, ita & cor hominum, eorúmque astutiam, astutasque cogitationes excogitare, hoc est, considerare & animaduertere. Cùm ergo in superioribus sententiis Dei maiestas & potentia sit prædicata, hic & in sequentibus celebratur Dei scientia ad omnia pertingens: Vnde subditur.

25 *Cognouit enim dominus omnem scientiam, & inspexit in signum æui.*
26 *Annuntians quæ præterierunt, & quæ superuentura sunt, & reuelans vestigia occultorum.*
27 *Non præterit illum omnis cogitatus, non abscondit se ab eo vllus sermo.*

PVLCHRE declarat infinitam esse, & omnia comprehendere Dei scientiam primum dicens, Deum nosse omnem scientiam, hoc est, omnia quæ sciuntur, aut quæ sciri possunt. Deinde addens: quod inspexit in signum æui: quod vt bene intelligatur, obseruãdum homines cupidos scientiæ futurorum euentuum, signa illorum euentuum, requirere studiosè, & quæ putant illorum esse signa, diligenter obseruare: quæ nisi à Deo fuerint reuelata, fallunt sæpè homines, vt qui vera futurarum rerum signa non cognoscũt. Vnde apud Ieremiam dicitur: A signis cœli nolite metuere, quæ timent gentes, quia leges populorum vanæ sunt. De Deo ergo peculiariter dicitur, quòd inspexit in signum æui, vel vt quædam Græca habent in signa æui: Quo significatur, illum solum quæ futuri sunt sæculi vsque in perpetuum nosse, vt qui solus futuri sæculi signũ inspicere potuit, & antequam quæ futura sunt fiant, videre etiam signa illorum, & proinde neminem illa signa nosse posse, nisi Deo ei reuelante. Tertio de Deo dicitur, quod ipse annunciat hominibus quæ præterierunt, quemadmodum patuit in Moyse: cui Deus reuelauit creationem mundi, & quæ post eam gesta sunt. Item quæ futura sunt quemadmodum patuit in Prophetis. Item quod ipse reuelat vestigia occultorum, hoc est, detegit rationes cognoscendi occulta, indicans qua ratione ad occultorum cognitionem perueniri possit. Per agnitionem enim vestigiorum peruenitur ad rem quæ quæritur. Hac nota reuelationis occultorum, præteritorum, & futurorum, apud Isaiam distinguitur & demonstratur verus Deus à diis gentium, cùm dicitur: Accedant & nuntient nobis quæ ventura sunt, priora quæ fuerunt nuntiate; Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, & sciemus quia dij estis vos. Postremum pro declaranda maiestate scientiæ eius, dicitur, quod nec aliquis cogitatus illum præterit, nec vllus sermo quantumuis scilicet occultet prolatus: sicut & in Sapientia dicitur, quod cordis Deus scrutator est verus & linguæ auditor, quoniam spiritus Domini repleuit orbem terrarum, & hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis.

28 *Magnalia sapientiæ suæ decorauit, qui est ante sæculum, & vsque in sæculum.*
29 *Neque adiectum est, neque minuitur, & non eget alicuius cõsilio.*

REDIT ad celebrandum opera Dei, quæ vocat magnalia sapientiæ Dei, quia illa magnificè per Dei sapientiam facta sunt. Ea dicit Deum decorasse & ornasse, quia aptissimè ea disposuit in certo numero, pondere & mensura, eisque singulis suum vsum & fructum attribuit. Cuius infinitam sapientiam insinuat, cùm dicit: qui est ante sæculum & vsque in sæculum: vt sicut æternus est & infinitus in essentia, intelligatur etiam infinitus in sapientia. Cuius etiam immutabilitatem & perfectionem describens subiicit. Neque adiectum est ei vnquam aliquid, neque minuitur in eo aliquid, & non eget alicuius consilio ad aliquid prudenter faciendum. Non solum autem nihil dicitur ei adiectum vel imminutum ratione substantiæ suæ sed etiam ratione sapientiæ suæ. & item ratione operum eius, quibus nihil ab aliquo addi potest, tanquam imperfectis; nihil auferri tanquam superfluum. Itaque exclamat.

30 *Quàm desiderabilia omnia opera eius, & tanquam scintilla quã est considerare.*

QVÆDAM Græca habent, ἕως σπινθῆρος, vsque ad scintillam, est considerare, hoc est, opera Dei digna sunt quæ spectentur & amentur vsque ad minimam scintillam, in qua potentia Dei cerni potest. Alij tamen habent, ὡς σπινθῆρος, tanquam scintillæ. Variant autem etiam libri nostri, nam quidam habent nominatiuum, scintilla alij accusatiuum, scintillam. Prior lectio conuenientior videtur, vt subaudiatur verbum, sunt, in hoc sensu: Admodum desiderabilia sunt omnia opera eius tum propter eorũ in se decorem tum propter eorum vsum & fructũ, & ea opera quæ est, hoc est, quæ licet nobis considerare, sunt tanquam scintilla, quia minimam tantum partem operum Dei cognoscimus, iuxta illud Iob 26. Ecce hæc ex parte dicta sunt viarum eius, & cum vix paruam stillam sermonis eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri? Et mox capite sequenti dicit Sapiens, Pauca vidimus operum eius. Si quis accusatiuum, scintillam,

scintillam, velit legere, omittendũ esset relatiuũ, quæ, quod non est Græcis, & non videtur legisse Rabanus, si commentarius obseruetur: alioqui dura est sententia, & ordinanda sic: & opera eius sunt quę est considerare tanquam scintillam, hoc est, non licet ea cognoscere, nisi tanquã scintillã.

31 *Omnia hæc viuunt & manent in sæculum, & in omni necessitate omnia obediunt ei.*

VARIIS modis celebrat Dei opera, quæ sicut commendauit ab eorum pulchritudine, ita nunc ab eorũ duratione & obedientia, Tribuit eis viuere: quia in suo esse & vigore persistũt. Manere dicit in sæculum, quia perdurant vel in seipsis, vel in sua saltẽ specie. Obediunt Deo in omni necessitate, quia per illa quicquid Deus vult præstatur ad omnem necessarium vsum. Nam vt dicit Psalmista: Omnia seruiunt tibi. Psal. 118

32 *Omnia duplicia, vnum contra vnum, & non fecit quicquã deesse.*

HOC versu celebrat varietatem operum Dei, quæ etiam ad ornatum facit. Non enim fecit omnia vniformia & eiusdem generis, sed fecit omnia duplicia, hoc est, paria, & talia quæ habeãt aliud cui contrarientur. vnde subiicit: vnum contra vnum quemadmodum & dictum est supra c. 33. vbi similis est locus, in quo corruptè legi: Duo contra duo: & legendum esse Duo, duo, vt ibi dictum est, vel ex hoc loco manifestum est. Omnia autem esse duplicia inter quæ vnum sit contra vnum, sic potest ostendi: quia inter creata sunt spiritus & corpus, sunt superna corpora & inferiora, sunt frigida & calida, sunt humida & sicca. Item est verum & falsum, iustum iniustum, sursum deorsum, dextrum sinistrum, præteritum, futurum, & sic de aliis. Hæc autem varietas facit, vt supra dictum est, ad vniuersi ornatum, & vt vniuscuiusque rei vsus & vtilitas ex opposito suo melius agnoscatur: quia contraria iuxta se posita magis elucescunt. In sequenti parte, & non fecit quicquam deesse: pro, deesse, Græcis est, ἐλλεῖπον, hoc est, non fecit quicquam deficiens & mancũ, quod scilicet non habeat aliquod par cui cõparetur, & cui contrarietur. Vnde & nostra litera sic est accipienda: Non fecit quicquam deesse à suo contrario, hoc est, habere defectum sui contrarij: sed vnicuique dedit aliquid ei oppositum, vnde melius agnoscatur. Vnde & subditur.

33 *Vniuscuiusque confirmauit bona, & quis satiabitur videns gloriam eius?*

LEGENDVM esse per præteritum, confirmauit, vt correctiora scripta habent, non per futurum, confirmabit, patet ex Græcis, quæ habẽt, ἐστερέωσε. pro vniuscuiusque, habent ἐν τοῦ ἑνός, Vnum vnius. Adhuc enim sermo est de duplicibus quorum vnum est contra vnum, de quibus dicit quod vnum confirmat alterius bona, quia vtilitatem vniuscuiusque contrarium ipsius declarat & comprobat: proinde & nostra lectio sic est accipienda, vt significetur quod Deus cõfirmauit bona vniuscuiusque rei per prædictam superiori versu rationem, nempe quia omnia fecit duplicia, & vnicuique dedit suum contrarium. Cæterum cum variis modis celebrauerit in genere Dei opera tandẽ exclamat: Et quis satiari poterit, videns gloriã & excellentiam Dei relucentem tam variè in creaturis: significans gloriam Dei in eis relucentẽ tantam esse, vt nemo sit qui eam contẽplando sic saturetur, vt non amplius perfectius eam contẽplari desideret, ita vt nunquam eius desiderio sit plenè satisfactũ. Dicit quidem Propheta: Satiabor cum apparuerit gloria tua. At loquitur de conspecta gloria Dei in seipsa, cum scilicet Deus videtur sicuti est. Sic enim conspectu Dei gloria affert satietatẽ: quia facit vt nihil amplius homo desideret. Hic verò sermo est de visione gloriæ Dei quę hic percipitur, in creaturis veluti in speculo relucens quæ visio hic non ita saturat vt desiderio plenè satisfaciat, cum perfectior semper cognitio excellentiæ Dei quæratur, & potissimum ea quæ in futura vita percipietur, cum videbitur etiam in seipsa. Psal. 16.

CAPVT XLIII.

1 *Altitudinis firmamentum pulchritudo eius est, species cæli in visione gloriæ.*

OEPIT superiori capite celebrare Dei opera in genere, nũc speciatim ea commemorat, describens particulatim eius opera, maximè quæ in superioribus & in aquis sunt conspicua. Vt autem hic primus versus rectè intelligatur, notandum Græca priorem partem sic habere: γαυρίαμα ὕψους στερέωμα καθαρότητος, superbia (vel gloria) altitudinis est firmamentum puritatis. Primum enim celebrat opus Dei secundo die factum, quod scriptura vocat firmamentum diuidens aquas ab aquis, æthera scilicet & cœlum: quod cum sit simplicissimum & purissimum ab omni tali admixtione quæ cernitur in aqua & terra, vocat firmamentum puritatis, hoc est, purũ & simplex. Hoc dicit esse gloriã altitudinis, quia altitudo machinæ huius mundi de hoc tam vasto & pulchro corpore gloriari potest: quia illo ornatur. Similem sensum habebit nostra lectio, si genitiuus, altitudinis, non construatur cum, firmamentum, sed cum substantiuo, pulchritudo, vt relatiuum, eius, ex phrasi Hebraica redundet: sicut cum dicitur: Dominus in cœlo sedes eius, pro, Domini sedes est. Itaque sic erit oratio distinguenda, vt post, altitudinis, fiat paruus punctus: ac deinde sequatur, firmamentum pulchritudo eius est, hoc est, firmamentum est pulchritudo ipsius altitudinis, quia ipsam altitudinem exornat. Sic & secunda pars similiter rectè accipitur in hoc sensu, vt per appositionem, species cœli, iungatur, cum firmamentum, vt sit sensus: firmamentum, hoc est, species cœli, in visione gloriæ, hoc est, habens aspectum gloriosum & præclarum, hæc, inquam, species & forma cœli, est pulchritudo & gloria altitudinis.

2 *Sol in aspectu annuncians in exitu, vas admirabile opus excelsi.*
3 *In meridiano exurit terram, & in conspectu ardoris eius quis poterit sustinere?*

SOLIS encomium celebrat, extollens illum ab opificij magnitudine, à caloris efficacia, à luminis excellentia, à cursus celeritate, quemadmodum & Dauid, Psal. 18. quem hic imitatus videtur Sapiens. Sol, inquit, in aspectu, hoc est cum incipit nobis apparere; annuncians, lucem scilicet aut gloriam Dei (quemadmodum dicitur Psal. 18. de cælis) in exitu, hoc est, in ortu suo, est

(est enim hic eadẽ dictio quæ Psal. prædicto) cum legimus: A summo cœlo egressio eius: vt ne quis per exitũ intelligat solis occasum.) Sol, inquam, iste existens vas admirabile, hoc est, instrumentũ mirabile, (Hebræa enim phrasi vas dicitur omne instrumentũ, & quoduis opus cuius est vsus) opus excelsi, hoc est, opus quod non potuit fieri nisi ab eo qui Altissimus est, & super omnia. Et hactenus quidẽ adhuc pendet sententia, quæ absoluitur cũ sequitur: In meridiano, scilicet tempore, exurit terram suo calore, adeo vt coram illo nemo possit sustinere, hoc est, subsistere. Sic enim hic verbum, sustinere, positũ est, sicut & cum dicitur: Ante faciem frigoris eius quis sustinebit. &; Si ini-
Psal. 147. quitates obseruaueris Domine, Domine quis susti-
Psal. 129. nebit: Quibus locis est idem Græcis verbũ, quod hoc loco, ὑποςήσεται. Significatur ergo calorem solis tantum esse, vt eum homines ægrè ferant. Eundem magis extollit, cùm subiicit.

4 *Fornacem custodiens in operibus ardoris; tripliciter sol exurens montes.*

GERMANICA æditio habet, vt noster legit, φυλάσσων, custodiens. Alij legunt φυσῶν, hoc est, inflans, sed sensus eodem redit: quia custodire fornacem, est cũ continuis sufflationibus & materiæ subministratione fouere, & accensum seruare. Videtur autem omnino in hac sententia satis obscura, comparatio esse solis cum eo qui fornacem accendit & fouet, vt hic sit sensus: Est aliquis qui inflat fornacem, eũmque fouet pro conficiendis operibus quæ æstu & ardore fiunt, at sol tripliciter, hoc est, triplo magis exurit montes, hoc est, solis in calore efficacia longè excedit quemuis accensum caminum, cùm totos montes exurat, quos suis radiis primum attingit & verberat.

5 *Radios igneos exsufflans, & refulgens radiis suis, obcæcat oculos.*

SICVT calorem eius extulit: ita nunc & eius claritatem ostendens etiam, hanc tantam esse sicut & calor eius hominibus est intolerabilis, ita & eius claritas, si quis in eam oculos defigere tentet: quia sua excellenti claritate obcæcat oculos in ipsum defixos.

6 *Magnus Dominus qui fecit illum, & in sermonibus eius festinauit iter.*

NECESSE est, inquit, magnũ esse illum qui solem, corpus tam magnum, tantæque & in calefaciendo & in illuminando efficaciæ fecit. Per cuius etiam sermones, iussum & ordinationẽ ita festinat iter suum, hoc est, cum ea festinatione perficit iter suum, vt singulis diebus immensum gyrum cœli circumeat, & totum orbem ambiat, hoc est quod & Dauid in sole celebrat, dicens: Ex-
Psal. 18. ultauit vt gigas ad currendam viam.

7 *Et luna in omnibus in tempore suo, ostensio temporis, & signũ æui.*

QVÆDAM Græca habent, καὶ σελήνην ἐποίησεν εἰς στάσιν, Et lunam fecit ad statum. Germanica tamen æditio habet, vt noster legit, καὶ ἡ σελήνη ἐν πᾶσιν & luna in omnibus. Ostendit post solem etiã lunæ vsum & miracula. Post solem, inquit, etiã luna in omnibus, hoc est, apud omnes gentes, vel potius in omnibus suis mutationibus quę ei accidunt in tẽpore suo, est ostensio tẽporis, & signũ æui, hoc est, temporis. Significat enim mensiũ exordia: & partes eorũ sequẽtes, quia singulis mẽsibus suũ circulũ absoluit. Sol quidem etiam ostendit tempus: quia suo discessu ostendit Æstatem, Hyemem: Ver & Autumnum, & circulo suo absoluto ostendit annum esse absolutum: at peculiariter lunæ tribuitur quod sit ostensio temporis: quia celerius sæpius & distinctius ex varia lunæ mutatione, temporis frequens & continua percipitur mutatio.

8 *A luna signũ diei festi, luminare quod minuitur in consummatiõe.*

APVD omnes luna sua mutatione mensis tempora ostendit, apud Iudæos verò peculiariter à luna desumitur etiam signum celebrandi diei festi: quia ab ea pendet Festum Neomenię, quod in nouilunio semper celebrandũ fuit: Festũ item Paschæ, quod primo quoque mense decima quarta luna celebrandum fuit, à quo & alia festa computanda erant. Hanc dicit esse luminare, non tamen tale quale sol semper permanens in eodẽ statu, sed quod minuitur in consummatione, hoc est: assiduè deficit in lumine, postquã fuit in consummatione, hoc est, in plenilunio.

9 *Mensis secundum nomen eius est, crescens mirabiliter in consummationem.*

MENSIS secundum nomen eius esse dicitur: quia mensis ab ea nomẽ accepit, quod maximè verum est iuxta linguam Hebræam & Græcam. Nam in lingua Hebræa nomen ירחא Iareah & lunam & mensem significat, qui sic appellatur, quod mensum suo motu luna conficiat. In Græca lingua, cum luna dicatur μήνη, mensis dicitur μήν. At in lingua Latina, mensis non enim à metiendo dicitur, iuxta Ciceronem, qui libro 2. de natura Deorum, sic habet: Qui quia menses spatia conficiunt, menses nominãtur. Macrobius tamen à Græco μήνη, hoc est, luna, Latinum nomen, mensis, deriuatum scribit, quod luna suo curriculo mensem conficiat. Itaque & in lingua Latina verum erit quod hic dicitur, quod mensis nomen suum habet à luna, prout vocatur in lingua Græca. Verum huc confugere non est necesse, cum in Latina lingua author iste non scripserit, sed Hebræa vel Græca, & quod ad linguam Græcam pertinet, dubium est an apud Græcos nomen mensis, μὴν sit, deriuatum à nomine lunæ μήνη, an potius nomen lunæ à nomine mensis, μήνη, scilicet à μὴν. Quod si verum est, vt est magis probabile, cum hic dicitur mensem nomẽ suum accepisse à luna, respectus habitus est potissimum ad linguam Hebræam. Sicut autem superiori sententia dixit lunam minui in consummatione, hoc est, postquam habuit suum perfectum lumen: ita nunc dicit quod crescit mirabiliter in lumine vsque in consummationem, hoc est, vsquequo perueniat ad perfectum suum lumen quod fit in plenilunio. Multi enim libri hic legunt per accusatiuum: in consummationem. Porrò intelligi etiam potest dictum esse quod mensis est secundum nomen lunæ: non quia mensis nomen accipit à luna per nominis deriuationem, sed quia cum noua est luna, tunc etiam dicitur nouus esse mensis: vnde & ab huiusmodi nouatione lunæ, mensis apud Hebræos aliud etiam habet nomen, ei magis commune, vt dicatur חדש Hodesch, quod nomen

nomen deriuatur à verbo quod renouare ſignificat. Atque huc magis authorem reſpexiſſe apparet: quia mox ſubiicit, creſcens mirabiliter, poſt nouationem ſcilicet, & noui menſis initium. Sicut & in ſuperiori ſententia, cùm dicit: A luna ſignum diei feſti, reſpexiſſe videtur ad feſtum paſchæ ſolum, quod omnium feſtorum præcipuum erat, vnde ſubiicit de decremento lunæ quod ſequitur plenilunium: in quo paſcha celebrandum erat.

10 *Vas caſtrorum in excelſis, in firmamentũ cæli reſplendens glorioſè*

ETIAM hic verſus communiter tribuitur lunæ, vt ſicut ſol ſuperius dictus eſt vas mirabile, ita etiam hic luna dicatur vas caſtrorum, hoc eſt, præclarum inſtrumentum Dei inter aſtra, quę Dei caſtra & militia cœli in ſcripturis ſæpè dicuntur. Cui ſenſui conuenit adiectiuum, glorioſa, quod in fine quidam libri habent, & lunæ tribuitur etiam à Rabano. At correctiores libri aut habent aduerbium, glorioſè, aut nec, glorioſa, nec, glorioſè, ſicut nec Græca habent. Et melius hic verſus accipitur dictus de ipſis aſtris, quorum excellentiam poſt ſolem & lunam hic iam Sapiens proſequitur, appellans vas caſtrorum, totũ illum qui in cœlis videtur aſtrorum apparatum, inſtar caſtrorum pulchrè ordinatum & diſpoſitum: vnde & militia cœli dicitur, & exercitus Dei, quo Deus ad iuſſa ſua cõplenda vtitur. Eſt enim Græcis σκεῦος παρεμβολῶν, quod rectè verti poteſt. Apparatus, inſtructio vel armatura caſtrorum. A σκεῦος enim quod vas ſignificat & quæuis arma deriuatur verbum σκευάζω, quod eſt paro & inſtruo. Dicit ergo, poſt ſolem & lunam eſſe etiam in excelſis inſigne vas caſtrorum hoc eſt, veluti apparatum militarem, reſplendentem in firmamento cæli, qui & ipſe mirabiliter Dei gloriam declarat.

11 *Species cæli gloria ſtellarum, mundum illuminans in excelſis Dominus.*

GLORIA, inquit, hoc eſt, claritas & excellentia ſtellarum, ipſa eſt ſpecies, hoc eſt, pulchritudo cœli. Græcè enim eſt pro, ſpecies, κάλλος. Ipſa namque ſtellarum claritas mirè ſua varietate exornat cœlum. Per hanc Dominus in excelſis habitans, eſt illuminans totum mundum. Potius tamen vertendus erat genitiuus, Domini, vt ſignificetur gloriam ſtellarũ illuminare mundum in excelſis locis Domini. Genitiuum enim κυρίου, habent Græca, quem & veriſimile eſt vertiſſe interpretem. Nec eſt Græcis, mundum illuminans, ſed κόσμος φωτίζων, hoc eſt, ornatus illuminans, quia in nominatiuo ponitur, κόσμος, non hic mundum ſignificans, ſed ornatum.

12 *In verbis ſancti ſtabunt ad iudiciũ, & nõ deficient in vigiliis ſuis.*

QVONIAM iuxta ſcripturæ morem aſtrorũ multitudinem vocauit apparatum militarem, pulchrè de eis hoc verſu loquitur tanquam de militibus qui ad iuſſum ſui imperatoris ſemper ſtant parati, cuſtodias & vigilias ſibi deputatas accurratè ſeruantes, grauiter puniendi & reprehendendi ſi ab ordine ſibi conſtituto deficiant, quales Græcis dicuntur λειποτάκται, hoc eſt ordinis deſertores. Dicit ergo, in verbis ſancti, hoc eſt: iuxta præceptum Domini ſtabunt ad iudiciũ eius, hoc eſt, ad exequendum eius ſententiam & voluntatem mox aderunt ſtellæ ſingulæ ſuo tempore & ordine præcedentes, & munus ſibi à Deo attributum tuentes: & non deficient in vigiliis ſuis, hoc eſt, non fatigabuntur in officiis ſibi veluti vigiliis delegatis. Sunt qui legunt cum Rabano: & non exardeſcent, ſicut & Græca quædam habent, ἐκκαυθῶσιν, vt ſignificetur aſtra labore nimio non ita fatigari vt impatientia inardeſcant & turbentur, ſed magis conuenit verbum quod alij legunt in Græcis ἐκλυθῶσιν, hoc eſt, non diſſoluuntur, quia non fatigantur ſic vt ordinem ſuum deſerant. Sic in variis locis de ſtellis ſcripturę loquuntur tanquam militibus Dei iuſſa exequentibus, vt in libro Iudicum 5. Stellæ manentes in curſu & ordine ſuo contra Siſaram dimicauerũt. Et in Baruch 3. ca. Stellæ lumen dederunt in cuſtodiis ſuis, & lætatæ ſunt, vocatæ ſunt, & dixerunt: Adſumus, & luxerunt ei cum iucunditate qui fecit illas. Quidam legunt: In verbis ſanctis, ſicut & Germanica æditio habet ἁγίοις, ſed magis conuenit quod plures habent: In verbis ſancti, ſcilicet Dei, ſicut & plura Græca habent: ἁγίου. Pro iudiciũ: Gręcè eſt κατὰ κρίμα, quod tamen etiã legitur per vnicam dictionem κατάκριμα, pro continuò & ſtatim, vt ſit ſenſus, cùm Dominus iubet mox ſtant parata aſtra.

13 *Vidi arcum, & benedic eum qui fecit illum: valde ſpecioſus eſt in decore ſuo.*

14 *Gyrauit cœlum in circuitu gloria ſua: manus excelſi aperuerunt illum.*

QVINTO loco proponit ad gloriam & laudem Dei conſiderandum arcum cœleſtem, hoc eſt, iridem: qui arcus intenſi habet ſimilitudinem: in quo conſiderari vult & pulchritudinẽ quæ in ipſo eſt ob colorum miram varietatem, & curuaturam qua cœlum ambit ab vna parte vſque ad aliam. Non explicat naturalem eius cauſam quam curioſè phyſici inquiſierunt, ſed tantum monet vt per ea quæ in iride videntur admiranda, aſſurgatur in cognitionem, admirationẽ, & laudem Dei, quem ſimpliciter omnium cauſam & authorem agnoſcere debemus. Atque ſi in hunc modum occuparemur in creaturarum conſideratione, vt omnia in Deum referantur, longè maiorem fructum ex eis perciperemus, quam cum curioſè ad modum inquiruntur omnium cauſæ naturales: quanquam id etiam non malè fiat, modo in ea inquiſitione modus ſeruetur, nec in cauſis naturalibus quieſcatur, ſed per eas in Deum aſcendatur, qui per eas operatur: quo non cooperante nihil poſſunt: qui & eas variis modis impedire poteſt, & contra cognitionẽ quæ de eis habetur aliter operari. Dicit ergo: vide oculis & corporis & mentis arcum cæleſtem, & videns illum: ne in illo quieſcas, ſed benedic eum qui fecit illum. Eſt enim ſpecioſus valde in decore & ornatu illo ſuo quem habet ex colorũ varietate & ſplendore. Deinde & hoc in eo eſt mirabile, quod giret & ambiat cœlum per circuitum ſuum glorioſum, extendens ſe ab vna cœli parte vſque ad aliam. Hunc ſanè arcum manus hominis non poſſunt expandere & intendere, ſicut arcus ſuos, planè ad hunc arcum pueriles, ſed manus excelſi aperuerunt illum, hoc eſt, extenderunt illum, quia Græcè eſt, ἐτάνυσαν.

15 *Imperio ſuo accelerauit niuẽ, & accelerat coruſcationes iudicij ſui.*

PROPONIT etiam conſideranda & alia μετέωρα, quæ cum varia admodum ſint, & ſupra omnem

omnem hominum potestatem, imo & supra certam & euidentem humanam cognitionem, Dei gloriam magnificè commendant & prædicant: vnde ab eis Psalmista etiam Dei magnitudinem aliquoties ostendit, vt Psal. 147. vbi similia his quæ hic dicuntur, habentur: Qui emittit eloquiũ suum terræ, velociter currit sermo eius. Qui dat niuem sicut lanam, &c. Dicit ergo quod Deus suo imperio, hoc est, voluntate accelerauit niuẽ, hoc est, celeriter & præter hominum expectationem facit adesse niuem, & similiter celeriter facit adesse coruscationes iudicij sui, hoc est, quæ pro iudicio, & arbitrio suo producit: non indigens tempore aliquo ad illa cum vult efficienda, nec alieno iudicio aut adiutorio. Potest etiam intelligi coruscationes dici iudicij diuini: quia illis, dum punire vult impios Deus, terret illos, & iusta sua in illos iudicia exercet.

---

16 Propterea aperti sunt thesauri, & euolauerunt nebulæ sicut aues.

PROPTEREA, inquit, hoc est: quia Deus imperat, & iudicat sic faciendum, thesauri aperiuntur, eisque apertis, euolant per aera nebulæ & nubes sicut aues. Thesauros vocat veluti cellas & secreta reconditoria omnium quæ è cœlo in terras à Deo emittuntur, non quod illa nostro more in aliquibus locis apud Deum reposita seruantur, sed quod illa Deus in sua voluntate & potestate apud se supra captum humanum parata habeat: quomodo habet homo in thesauris & cellis suis recondita aliqua secreto, quæ cum vult inde depromit & profert. vnde non malè dixerit quispiam, thesauros, de quibus hic dicitur, secretam esse Dei voluntatem, potentiam & iudicium. De his thesauris dicitur in Psal. 134. Qui producit ventos de thesauris suis, & in Iob 38. Nunquid ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grandinis aspexisti, quæ præparaui in tempus hostis, in diem pugnæ & belli? Aperiuntur ergo harum rerum thesauri, cùm Deus hæc ex secreta sua ordinatione producere incipit. Id cùm facit, primum volare incipiunt in aere per minutas partes nubes instar auium. Deinde sequuntur quæ subiicit.

---

17 In magnitudine sua posuit nubes, & confracti sunt lapides grandinis.

PRO, posuit, est ἴσχυσεν, hoc est, corroborauit nubes. Itaque significatur, quod cum prius nubes volant instar auium, deinde Dei potentia nubes corroborantur & condensantur, quibus condensatis ex eis grando instar lapidum confractorum validè descendit. Sensus ergo nostræ lectionis est: Deus: per magnitudinem potentiæ suæ nubes prius volantes ponit & consistere facit, condensando eas, & tunc confringuntur lapides grandinis: quia ex nube densa & in minutas partes diuisa descendit grando instar confractorum lapidum. Quæ enim hic per præteritum dicuntur, per præsens sunt explicanda, vt intelligatur Deum non solum olim ita fecisse, sed subinde sic cum vult facere.

---

18 In conspectu eius commouebuntur montes, & in voluntate eius aspirauit Notus.

PRO: in conspectu eius: est ἐν ὀπτασίᾳ αὐτοῦ, in aspectu eius, hoc est, cùm eos Deus aspexerit. Proinde hic: in conspectu eius: non accipitur pro coram illo, sed sicut eadem oratio accipitur supra c. 16. vbi idem dicitur. Itaque sensus est, Per solum aspectum illius commouentur montes, terræmotu scilicet, iuxta illud: Qui respicit terram, & facit eam tremere. Cúmque hac ratione homi- Psal. 103. nes multum perterrefaciat, rursum ad voluntatem eius aspirat australis ventus, hominibus gratus & iucundus.

---

19 Vox tonitrui eius verberauit terram, tempestas Aquilonis, & congregatio spiritus.

PRO, verberauit: Græcè est, ὤδίνησε, hoc est, parturire fecit terram, hoc est, ita commouit quasi partum cum terrore & quasi dolore muliebri essent æditura. Est enim elegantissima descriptio terroris & tonitru allati: apta similitudine conficta. In qua imitatio est eius quod iuxta Hebraicam veritatem dicitur Psal. 28. Vox Domini parturire facit desertum, parturire facit Dominus desertum Cades, Vox Domini parturire facit ceruas. Cæterum sicut Septuaginta illo loco sensum potius quam verba reddentes, rectè verterunt: Vox Domini concutientis desertum, & commouebit Dominus desertum Cades, terrore scilicet incusso per tonitru feris desertum inhabitantibus: ita & hic nõ malè vertit interpres, verberauit terram, hoc est, concussit timore homines & animalia quæ terram incolunt. Inter omnia enim μετέωρα, maximè perterrefacit homines, & suo sonitu verberat corda hominum ipsum tonitru, quod in scripturis sæpe Vox Domini dicitur, à quo & gentes suum Iouem, tonantem dixerunt: sicut & à tonitru suum nomen ad huc retinet apud Germanos. Mirum quid secutus Rabanus legit, Vox tonitrui eius exprobrabit terram. Ipsi tonitruo additur tempestas. Aquilonaris venti: qui omnium est tempestuosissimus, & congregatio spiritus, hoc est, venti, per quod significatur turbo venti, cùm ventus ex variis partibus in se congregatur, & in vertices colligitur. Græcè enim est συστροφὴ πνεύματος, hoc est, vortex venti. Huiusmodi autem ventus, sicut & tempestas Aquilonaris, etiam perterrefacit terram: quia valde hominibus noxius. Quoniam autem tempestas Aquilonaris niuem adferre solet, rursum de ea subiungitur.

---

20 Et sicut auis deponens ad sedendum aspergit niuem, & sicut locusta demergens, descensus eius.

CONIVNCTIONEM, & sicut non habent Græca in principio: ita ne scripta quædam, proinde eã expedit omittere. Pro, aspergit vnus codex habuit, dispergit, quod magis conuenit & sensui & Græcæ dictioni πάσσει, spargit. Pro: deponens ad sedendum: Græcè est καθιπτάμενα, hoc est, deuolantia. Itaque sensus est: flante Aquilone Deus spargit niuem in terra, ita vt sit sicut auis deponens se ex alto ad sedendum infra, hoc est, vt habent Græca, deuolans ex alto in terra, & descensus ipsius niuis est sicut locusta demergens se in terram & considens. Sicut autem nomen, locustæ, collectiuè accipitur pro locustarũ agmine & multitudine: ita & nomen, auis, conuenit accipere collectiuè pro auium agmine simul volante & deuolante in terram. Græcè enim est: sicut aues deuolantes. Auium namque & locustarum densis agminibus descendentium demonstrare voluit copiam & densitatem niuis ex aere cadentis.

20 Pulchritudinem candoris eius admirabitur oculus, & super imbrem eius expauescit cor.

DVO in niue consideranda proponit, candorē quam oculus admiratur, quia omnem alium candorem excedit, & copiam quam nomine imbris, significat: quia instar pluuiæ descendit copiosè. Hanc ob eius frigus & incommoda quæ dam quę adfert expauescit cor. Potest etiā per imbrem niuis intelligi aqua in qua nix sæpè subitò resoluitur, torrentes efficiens cum impetu vastan tes agros, & quicquid occurrit rapientes.

21 Gelu sicut salem effundit super terram, & dum gelauerit, fiet tanquam cacumina tribuli.

GELV hic accipitur pro pruina, quæ est ros congelatus, quia Græcis est πάχνην, hoc est, pruinam. Hæc enim instar salis à DEO effunditur super terram, quia & specie & partiū paruitate salis speciem repræsentat. Pro, gelauerit, perperam legitur, flauerit, quomodo & Rabanus habet, & Lyra cum Dionysio, quia Gręcè est παγεῖσα hoc est, cùm conglaciata fuerit, pruina scilicet. Pro, cacumina, legunt quidam cum Rabano, acumina & bene conueniret sensui vt significetur pruinam herbis adhærentem similem esse asperitati & acumini tribulorum: verum legendum esse potius, cacumina, dictio Græca ἄκρα indicat, quæ verticem & cacumen significat. Sensus tamen eodem redit. Significatur. n. quod dū pruina congelata fuerit, adhę rens herbis & aliis rebus fit aspera, & veluti spinosa, sicut cacumina & summitates tribuli.

22 Frigidus ventus Aquilo flauit, & gelauit chrystallus ab aqua.

DE glacie hic agit, quæ Græco nomine chrystallus dicitur. Hanc dicit generari frigido vēto Aquilone flante per quam glacies gelat, hoc est, condensatur ab aqua, sicut & in Iob c. 58. dicitur: Flante Deo concrescit gelu.

23 Super omnem congregationem aquarum requiescit, & sicut loricā induet se aquis.
24 Et deuorabit montes, & exuret desertum, & extinguet viride sicut igne.

PVLCHRE effectus glaciei describit, dum dicit eam requiescere, & vim obtinere super omnem aquarum collectionē, ipsámque se aquis concretis scilicet & congelatis, induere tanquam lorica. Pro quo elegantius Græcè dicitur, καὶ ὡς θώρακα ἐνδύσεται τὸ ὕδωρ, & tanquā thoracem vel loricam induet aquas: quo rectè intelligi potest significari quod glacies efficiat vt aquæ veluti loricam induram habeant, non autem vt ipsa glacies aquas induat pro thorace, vt potius vertendum fuerit: & tanquā lorica induet aquas: facit enim glacies vt aquæ, fluxum alioqui elementū, munitæ sint, sicut corpus humanum lorica. Eadē etiam deuorat montes: quia omnem eorū viriditatem depascitur, & gramina eorum arefacit, & similiter exurit desertū: quia eius virentia consumit, & extinguit viride, hoc est, herbam, sicut si igne eam consumeret. Habent quidam libri cōmuniter: sicut ignem, verum sensui & Græcę lectioni magis conuenit: sicut igne: quomodo & Rabanus legit, & quædam scripta, nominatim vnum Tongerlense. Græca verti possunt: extinguet herbam sicut ignis. At quomodo glacies extinguit herbam sicut ignem: nisi intelligatur ita extinguere herbam, sicut sua frigiditate & humore extinguit ignem.

25 Medicina omnium in festinatione nebulæ, & ros obuians ab ardore venienti humilem efficiet eum.

OMNIVM, inquit, eorum incommodorum quæ gelu adfert, medicina & curatio est, si festinanter adueniat nebula, quæ flante austro ascendere solet, terrámque humectat, & glaciem dissoluit. Aut potius dictio, nebulæ in nominatiuo accipi debet, si Græca respiciamus, vt sit sensus: Nebulæ sunt omnium horum medicina in festinatione, hoc est, subitò ea mala curant & tollunt. In sequenti parte Græca clariorem habent sensum: δρόσος ἀπαντῶσα ἀπὸ καύσωνος ἱλαρώσει: Ros obuians à calore hilarabit. Quo significatur quod ros excitatus à calore, occurrens glaciei lætitia afficiet terram. Apud nos duplex est lectio. Nam quidam legunt cum Rabano: Ros obuians ardori venienti humilem efficiet eum. Et tunc est sensus facilis, sed proposito non conueniens scilicet quod ros occurrens ardori & calori diurno, temperat illum calorem. At Græca docent magis legendum: ab ardore: vt multi etiam libri habent. Iuxta quam lectionem vt commodus habeatur sensus, & proposito conueniens, relatiuum, eum, referendum est ad chrystallum vt sit sensus: Et ros excitatus ab ardore vel calore superueniente post frigiditatem, obuians ipsi chrystallo & glaciei, efficiet eum humilem, quia eius vim dissoluet, & in aquas resoluet. Sic enim nostra lectio conuenit in sensu cum originali lingua, & ostenditur medicina eorum incommodorū quæ à glacie proueniunt: Idque sic proponitur, vt significetur admirandam esse hanc medicinam, dum dicitur quod ros res tam exigua, chrystallum rem tam duram, & qua aquæ tanquam lorica induuntur, vincit, humiliat, & quasi expugnat.

26 In sermone eius siluit ventus, & cogitatione sua placauit abyssum, & plantauit illum Dominus Iesus.

VIDERI posset hic Sapiens loqui prophetìcè, de his quæ Saluator in carne gessit, dum imperauit vento & mari, & facta est tranquillitas magna: quia hic exprimitur nomen proprium Saluatoris. At notandum, in Græcis non esse primam illam partem: In sermone eius siluit ventus & pro: plantauit illum Dominus Iesus: esse sic, ἐφύτευσεν ἐν αὐτῇ νήσους, & plantauit in ea, (nempe abysso & mari) insulas. Interpres autē noster vitioso deceptus exemplari, legit pro νησοῦς, nomen Saluatoris, valde simile ei dictioni ἰησοῦς. Lyra & Dionysius satis aduertentes authorem hūc non loqui hic de miraculis per Saluatorem in carne peractis, sed de operibus DEI quę in natura fiunt, sicut in superioribus, nomen Iesus ad totā Trinitatē referunt: quia ipsa verè Iesus, hoc est, Saluator, sicut, & in Abacuc accipitur nomen Iesus cum dicitur: exultabo in DEO Iesu meo: hoc est, Saluatore meo. Rabanus intelligit opera naturæ hic tribui Iesu Domino nostro, quia ipse est author omnium rerum, per quem facta sunt omnia, & assiduè fiunt. Porro quo nostra lectio magis accedat Græcæ, rectè intellexerimus DOMINUM plantasse abyssum: quia illi variis locis insulas inseruit: quomodo plantare dicimus hortum, cùm illi multas arbores inserimus, vt cum dicitur Gene. 2. Plantauerat Abac. 3.

Dominus Deus hortum voluptatis à principio. Alioqui Dominũ plantasse abyssum, nostri intelligunt, quia cum in vno loco firmiter collocauit, dicens: Congregentur aquæ quæ sub cœlo sunt in locum vnum. Quod dicitur: In sermone eius siluit ventus, & cogitatione sua placauit abyssũ: clarum habet sensum: quia cum iubet Deus, statim quiescit ventus: & cum vel tantum cogitat & vult placat abyssum, hoc est; pacatum & tranquillum facit, quemadmodum ipso facto Saluator in carne declarauit.

27 *Qui nauigant mare, enarrant pericula eius, & audientes auribus nostris admiramur.*

RABANVS legit, periculum, quomodo & Græca habent & quædam scripta. Legit etiam non futurũ, admirabimur, sed præsens admiramur, sicut Græca habent scripta quædam. Proponit Sapiens etiam mirabilia quæ in mari obseruantur consideranda: & primũ proponit consideranda pericula, quæ si non visu, saltem auditu ab aliis percipiuntur cum summa admiratione, quæ propheta regius pulchrè depingit, dicens: Qui descendunt mare in nauibus facientes ope-
Psal. 106. rationem in aquis multis: Ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia eius in profundo, &c.

28 *Illic præclara opera & admirabilia: varia bestiarum genera, & omnium pecorum, & creatura belluarum.*

PROPONIT secundo in mari consideranda admiranda Dei opera, nempe & quod ibi sint admodum varia piscium genera: qui bestiæ vocantur ac pecora, nominibus his abusiuis positis pro animantibus, & quod ibi sint belluæ incredibilis magnitudinis, cete scilicet grandia quæ noster significat per creaturam belluarum, pro quo Græcè est κτίσις κητῶν, creatio vel natura cetorũ. Hæc duo, nempe & varietatem & magnitudinem marinorum animantium, admirando describit etiã Psalmista, dicens: Illic reptilia quo-
Psal. 103. rũ non est numerus. Animalia pusilla cũ magnis, Draco iste quem formasti ad illudendum ei.

29 *Propter ipsum confirmatus est itineris finis, & in sermone eius composita sunt omnia.*

LYRA & DIONYSIUS relatiuum, ipsum, referunt ad abyssum, intelligentes significari ꝙ propter mare restringendum constitutus est firmiter itineris & fluxus eius finis: iuxta illud: Ter-
Psal. 101. minum posuisti quem non transgredientur, neq; conuertentur operire terram. At relatiuum, ipsum, magis referendum est ad idem ad quod refertur sequens relatiuum, eius, nempe Dei. Nec habent Græca, propter ipsum, sed δι' αὐτόν, per ipsum. Et pro: confirmatus est itineris finis, est εὐοδοῖ τὸ τέλος αὐτῶν, hoc est, per ipsum prosperatur finis ipsorum. Itaque post commemorata speciatim mirabilia animaduertenda in variis operibus Dei cœlestibus & marinis, concludendo dicit in genere, quod per ipsum Dominum omnia hæc opera fœlicem consequuntur finem, & ab eo qui ea creat etiam diriguntur & prosperantur. Proinde & nostra lectio sic est accipienda: Propter ipsum Dominum: quia scilicet ita ordinat & vult, finis itineris cuiusque rei, hoc est, ad quem singula tendunt, est firmiter constitutus, quia nulla res est quæ non habeat suum finem, ad quem quandoque pertingat, sed omnia Dei voluntate in destinatum, sibi finem immobiliter perducuntur, & per sermonem eius, atque iussum & voluntatẽ omnia sunt constituta, & rectè disposita, finem ergo facturus cõmemorationis operum Dei, quoniam ad omnia commemoranda non sufficit, rectè subiicit.

30 *Multa dicemus, & deficiemus in verbis: consummatio autem sermonum, ipse est in omnibus.*

ETIAMSI, inquit, multa dixerimus pro commemorandis Dei operibus, & gloria eius ostendenda: tamen deficiemus in verbis, quia nulla est copia orationis tanta, quæ magnitudinem, multitudinem & varietatem operum Dei pro dignitate exprimere possit. Itaque suam narrationem Sapiens concludit ab impossibili, quod genus ad rẽ propositã amplificandam plurimum valet. Sic enim significatur omnem orationem rei magnitudini imparem esse. Secundam sententiæ partem sic habent Græca: συντέλεια λόγων αὐτός ἐστι τὸ πᾶν, cosummatio verborum ipse est vniuersum, hoc est, summa dictorum & dicendorum de operibus Dei est hæc: Deus est omnia, hoc est, omnia ad ipsum referri debent, omnia ei tribuenda, & quod sunt, & quod perdurent, & quod aliquid perficiat, ipse est omnium principium, medium & finis ex quo omnia, per quem omnia, & in quo omnia. Ipse est qui in omnibus est attendendus. Itaque in nostra lectione illud: in omnibus: non est iungendum cum sequentibus, vt multi distinguunt, sed cum ipse est, & est punctus faciendus post: consummatio autem sermonum: vt sit sensus: summa omnium, & vt summatim dicam, ipse est in omnibus, quomodo & de Chri-
sto dicitur à Paulo, quod omnia in omnibus ad- Ephes. 1.
implet. Cæterum quanquam omnia Dei opera superius commemorata ex natura sua & per se considerata eximiè Dei gloriam nobis commendent: tamen quo magis eam nobis commendent: in eis etiam conuenit obseruare id quod quæque suis proprietatibus spiritualiter designant, quod hoc loco diligenter prosecutus est Rabanus. Itaque in sole, Christum conuenit intelligere. In luna, Ecclesiam, quæ omne suum lumen à Christo participat: pro varietate temporum crescens & decrescens. In astris, electos variis suis virtutibus in hoc mundo fulgentes, tanquã milites Dei, eius iussui obsequentes. In niue, cæterisque huiusmodi meteoris, quæ terræ grata sunt & iucunda, cœlestis gratiæ abundantiam, corda hominum humectantem & recreantem quæ verò dura sunt & aspera diuinas vltiones. In tempestatibus maris, persecutiones contra ecclesiam excitatas: quas suo iussu Dominus cum vult sedat, post tempestatem tranquillum faciẽs. Et sic de similibus. In quibus tamen spiritualibus intelligentiis prosequendis modus adhibendus est: sic vt nec literalis intelligentia negligatur, quasi nimis frigida: nec curiosè nimis singula quæque mysticè tractẽtur, sed sobriosè & generali quadam ratione, obseruando etiam diligenter ad quid significandum creaturas Dei scriptura adhibere soleat.

31 *Gloriantes ad quid valebimus, ipse enim omnipotens super omnia opera sua.*
32 *Terribilis Dominus & magnus vehementer, & mirabilis potentia ipsius.*

IN sequentibus sic hortatur ad celebrandum totis viribus Dei magnitudinem, vt tamen persuasum esse velit, nunquam illam satis & pro

sua

sua dignitate celebrari posse, vt quæ nec verbis sufficienter possint exprimi, nec intellectu comprehendi. Pro, gloriantes ad quid valebimus, Græcè est, δοξάζοντες πῶς ἰσχύσομεν, hoc est, glorificantes quo valebimus. Est enim idem participium quod mox vertitur, glorificantes, & Græca phrasi, quo valebimus glorificantes, dicitur pro, quo valebimus glorificando & laudando Deum. Participiũ enim pro gerundio ponitur, & significatur parum posse præstare facultatem nostram in laudando Deum. Itaque & nostra lectio sic videtur accipienda: Ad quid, hoc est, quousq; nos valebimus gloriando, hoc est, gloriam Dei prædicando, hoc est, quantum possumus in laude eius. Ipse enim omnipotens est super omnia opera sua, hoc est, ea superat, lõge eis maior, & maior quàm ipsa opera eũ declarare valent, vnde ex eis non valemus eum satis laudare, etiamsi omnia nobis essent perspecta.

33 *Glorificantes Dominum quantumcunque potueritis, superualebit adhuc, & admirabilis magnificentia eius.*
34 *Benedicentes Dominum exaltate illum quantum potestis, maior enim est omni laude.*

PRo his duabus sententiis sibi similibus, Græcis vna tãtum est sententia hoc modo: Glorificantes Dominum exaltate quantum potestis, excedet enim etiam adhuc. Itaque videtur apud nos ex variis versionibus coniunctis eadem sententia repetita, vt & alias. In priori sententia solœcismus est, & est participium rursum positum pro gerundio, ita vt sensus sit: Etiamsi glorificetis Dominum quantum potueritis, adhuc superualebit, hoc est, adhuc non eritis assecuti perfectè eius laudem, sed maiori adhuc erit laude dignus. Idem significat & sequens sententia.

35 *Exaltantes illum replemini virtute, ne laboretis, non enim comprehendetis.*

REPLEMINI positum est, pro repleamini, & est sensus: Vos qui exaltatis illum, in hoc faciendo colligite vobis vires, vt in ea re strenui & assidui sitis. Idem significat quod sequitur, ne laboretis, id enim positum est pro ne defatigamini. Sic enim accipiendum hic laborare, quomodo & supra cum cap. 16. de cœlestibus corporibus dicitur. Non esurierunt, neque laborauerunt, neque destiterunt ab operibus suis. Ideo autem summis viribus & sine defatigatione vult insistendum esse laudi diuinæ, quia, inquit, quantumuis illũ laudetis, non comprehendetis, hoc est, non perfectè laudem eius assequemini. Quidam libri habent, non perueniatis, & est idem sensus: nempe nõ peruenietis ad finem & perfectionem laudum ipsius. Rabanus legit, non enim habebitis. Dictio Græca ἐφίκησθε significat assequi, vnde meritò præfertur lectio quæ habet comprehẽdetis. Nostri illud, ne laboretis, sic ferè intelligunt vt significetur non esse laborandum pro perfecta Dei cognitione, quia ipse est incomprehensibilis. At alter sensus proposito magis conuenit, cui & sequens sententia bene conuenit, quæ ostendit cur Deum nemo satis laudare & prædicare valeat.

36 *Quis vidit eum & enarrabit: & quis magnificabit eum sicut ab initio.*

LEGENDVM esse per præteritum, vidit, non autem, videbit, & tamen per futura legendum, enarrabit & magnificabit, quemadmodum habent multa scripta patet ex Græcis, quæ habẽt ἑώρακεν, idem scilicet verbum quod est apud Ioannem idem dicentem quod hic dicitur: Deum nemo vidit vnquam. Sensus ergo est: Quis hominum hic viuentium vidit vnquam Deum in sua substantia, vt sic enarrare illum aliis plenè possit, & perfectè exprimere eius substantiam: & quis poterit illum magnifacere & extollere sicut est ab initio, hoc est, sicut in seipso semper ab æterno subsistit? Græcis tamen non est ab initio, sed tantum, sicut est. Significat ergo Deum, quia nõ est perfectè cognitus, nec visus ab aliquo, non posse etiam satis vel exprimi vel extolli.

37 *Multa abscondita sunt maiora his, pauca enim vidimus operũ eius.*

VERISSIME dicit multa opera Dei abscõdita esse & incognita, quæ etiam sint maiora & præclariora his iam enarratis Dei operibus. Primum enim præter hæc commemorata & cognita nobis Dei opera, sunt creaturæ spirituales mentes angelicæ, longè superantes omnes creaturas corporales, cum de illis tenuem & obscuram habeamus cognitionem. Sunt & in terræ marisque visceribus & cœlestibus corporibus pleraq; nobis incognita. Sunt itẽ & in exteris regionibus multa admodum præclara, & tamen nobis incognita. Quorum omnium comparatione rectè dicit, pauca vidimus operum eius, quod & sapientes in mundo confessi fuerunt, vt indubitatè omnibus manifestum est de Socrate, qui asseueranter dicit apud Platonem, homines scire pauca, vel potius nihil. Hæc si verè dixit noster Sapiens, respectu habito ad opera creationis, multò magis vera hæc deprehendentur, si operibus creationis etiam iungamus opera redemptionis, quæ tum abscondita erant, & tunc adhuc non erant visa à nostro Sapiente, vt nunc hoc tempore gratiæ nobis sunt reuelata, quæ longè sunt excellentiora & maiora omnibus creationis operibus, etsi verè & excellentibus, & inexplicabilibus.

38 *Omnia autem Dominus fecit, & piè agentibus dedit sapientiam.*

HOc solum, inquit, dicere possum de omnibus quæ sunt vbicunque rebus, quòd omnia DOMINUS fecerit, & licet nemo sit qui ab eo omnium perceperit scientiam & cognitionem, piis tamen & ipsum colentibus dedit sapientiam, qua quantum expedit creaturarum habent cognitionem, atque ex eis assurgunt in aliqualem Dei cognitionem laudem & amorem: qua item & sciunt & amplectuntur ea quæ ad salutem sunt necessaria aut conducibilia. Pro, piè agẽtibus: enim est εὐσεβέσιν, hoc est, piis, Deumque religiose colentibus. Impiis quidem contingit etiam dari multarum rerum scientiam, qua illi frequenter abutuntur, nec eos verè sapientes facit. Solis autem piis dat Deus sapientiam, sicut soli ipsi verè sunt sapientes, & in Iob, 28. pro eo quod nos legimus: Ecce timor DOMINI ipsa est sapientia, Septuaginta habent: Ecce pietas ipsa est sapientia, vt aliquoties citat D. Aug.

CAPVT XLIIII.

1 *LAudemus viros gloriosos & parẽtes nostros in generatione sua.*
2 *Multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua à sæculo.*

POST superiorem laudationem, qua Dei laudes cõplexus est ob celebria eius opera quæ in creaturis obseruare licet, commodè

modè subiicit laudationem sanctorum patrum, in quibus etiam Dei gloria mirè declaratur & agnoscitur. Primum autem eos generatim laudat, dein de singulorum laudes summatim prosequitur. Ante omnia ergo ad eorum celebrationem prouocat, dicens; Laudemus viros gloriosos, hoc est, illustres & claros, eosque potissimum qui sunt parentes nostri per generationem suã, hoc est, à quibus progeniti sumus. Græcè enim est tantum τῇ γενέσει, hoc est, generatione. Nec est pronomen, sua nec præpositio, in. Dicit ergo, parentes nostros generatione: quomodo & Paulus vocat Abraham patrem Iudæorum secundum carnam, idque in gentis Iudaicæ commendationem, vt quæ gloriosos illos viros, de quibus dicturus est, patres habuerit, ex quibus originem duxit. Vt autem omnis gloria & claritas quæ in sanctis deprehenditur, intelligatur ad Deum referenda, atque in illius cedere gloriam, sicut & supra omnem creaturarum excellentiam docuit in Deum referendam, bene subiicit, Multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua à sæculo. In qua sententia quidam Græcorum codices addunt ἐν αὐτοῖς, vt sit, Multam gloriam fecit Dominus in ipsis, &c. Et potest dupliciter hæc sententia intelligi, Primum sic, Dominus per magnificam suam beneficentiam ab exordio mundi, fecit in sanctis suis multam gloriam, hoc est, fecit, vt multam haberent gloriam, & valde essent illustres ac clari omni sæculo aliquos per gratiam suam insignes mundo exhibens. Secundo sic: Dominus sibi fecit per sanctos suos multam gloriam, hoc est, magnam gloriam sibi acquisiuit per eos, quia per illos gloriosus declaratus est, & insigniter innotuit, magnificam suam beneficentiam & potentiam in eis omni sæculo declarando. Eum sensum requirit ea Græcorum lectio, quæ non per datiuum habet, τῇ μεγαλωσύνῃ αὐτοῦ, sed per accusatiuum, τὴν μεγαλωσύνην, magnificentiam, quomodo habet editio Germanica. Iuxta quam lectionem accusatiuus ille per appositionem iũgendus est cum gloriam, vt sit sensus multam gloriam fecit Dominus, quæ gloria eius est magnificentia, quæ ab æterno in illo fuit. Ne enim putaretur gloria sic accessisse Deo, quasi prius ei defuerit, ab æterno eam adfuisse significat.

3 *Dominantes in potestatibus suis, homines magni virtute, & prudentia sua præditi, nunciantes in prophetis dignitatem prophetarum.*

HIc iam incipit commemorare excellẽtiam patrum, & oportet participia hic & infrà posita, accipere posita pro verbis præteriti temporis, vel quod eodem redit, subintelligere in eis verbum, erant aut fuerunt. Nisi quis malit omnes hos nominatiuos, dominantes, nunciantes, &c. referre ad id quod postea subiicitur Omnes isti in generationibus suis gloriam adepti sunt, vt eousque sententia pendeat. Pro, in potestatibus, Græcè est, ἐν ταῖς βασιλείαις, in regnis. Vnde magis cõuenit legere, in potentatibus suis, quomodo quædam & scripta & impressa Biblia habent, vt nomen potentatus, pro regno accipiatur, Pro, in prophetis, Græcè est, ἐν προφητείαις, in prophetiis. Nec est, dignitatem prophetarum, sed tantum nunciantes in prophetiis, hoc est, nunciantes prophetias, & oracula diuina proferentes. Et variant hic libri nostri. Rabanus enim omittit, in prophetis, legens tantum, nunciantes dignitatem prophetarum. Quidam totum illud omittunt: nuntiantes in prophetis, legentes tantum, prudentia sua præditi dignitate prophetarum. Vtut est, si legatur, in prophetis, conuenit nomen, ꝓphetis accipi pro libris & scriptis prophetarum, sicut & alibi, vt cum dicitur: Est scriptum in prophetis. Certè Hugo Cardinalis sic interpretatur. Porro in priori membro sententiæ iam positæ commendantur patres ab excellentia potestatis, quæ in plerisque fuit eximia, vt in Dauide, Salomone, Ezechia, & aliis. Dominabantur, inquit, in regnis suis & locis, in quibus potentatum & potestatem obtinuerunt, homines magni virtute, hoc est, propter potentiam suã celebres. Est enim, ὀνομαστοὶ ἐν δυνάμει, hoc est, nominati in potentia. In posteriori membro celebrantur à prudentia, cum dicitur; Et prudentia sua præditi nuntiabant in libris propheticis, dignitatem prophetarum, hoc est, eam suis scriptis & relictis post se diuinis oraculis declarabant. Vtrãque excellentiam etiam sequens versus complectitur.

4 *Et imperantes in præsenti populo, & virtute prudentiæ populis sanctissima verba.*

ILLVD in præsenti, si iungatur cum, populo, sensus est, imperantes erant in populo qui tunc illis præsens erat. Si verò dictio, populo, iungatur, vt magis debet, cum participio, imperantes, sensus est: Imperabunt populo in tempore quod ipsis tunc cũ viuerent præsens erat. Nam vt notant benè Latinæ linguæ obseruatores, præsens non solum dicitur quod nunc fit, sed etiam quod fiebat tempore præterito tunc præsenti, vel quod futuro fiet tẽpore, tũc cùm fiet præsenti. Cæterum mirum est vnde interpres verterit, in præsenti, si modo sic verterit, & non potius subsit mẽdum. nam Græca non habẽt quod huic respondebat. Habent enim sic ἡγούμενοι λαοῦ ἐν συμβουλίοις, qui præfuerunt populo in consiliis. In secunda parte ferè legitur, populis sanctissima verba, & repetitur ex superiori sententia participium, nũtiantes, vt sit sensus: Virtute prudentiæ nunciantes populis sanctissima verba. Verum quoniam durum est repetere ex alia sententia, verbum, nunciantes, cum iam aliud intercesserit participium, & quia quod respondet illis dictionibus: sanctissima verba, ponitur in nominatiuo apud Græcos (habent enim σοφοὶ λόγοι) ideo magis conuenit sic accipere, & per vim & efficaciam prudentiæ eorum fuerunt ipsis populis sanctissima verba, hoc est, per eos populus habuit sancta eloquia Dei. Multa scripta habent, populi sanctissima verba, quæ lectio magis consentit Græcis, in quibus est genitiuus, λαοῦ, & nominatiui, σοφοὶ λόγοι, sapientes sermones. Itaque sensus erit: quòd patres illi virtute prudentiæ fuerunt sanctissima verba populi hoc est, fuerunt per quos populus sanctissima verba à Deo percepit, vt causaliter dictum sit, quod patres fuerunt sanctissima verba populi.

5 *In peritia sua requirentes modos musicos, & narrantes carmina scripturarum.*

MVLTI libri habent, in peritia, alij in pueritia, nec satis constat vtro modo verterit interpres, quia dictio Græca, παιδεία, vtranque significationẽ admittit. Significat enim & eruditionem quæ peritia dicitur (vnde aliqui hic legunt

peri-

prudentia) & pueritiam atque ætatem puerilem. Verisimile autem magis videtur interpretem vertisse, pueritia, sicut & Rabanus legit, quia non solet illud nomen vertere per peritiam, sed magis per disciplinam. Si ergo legatur pueritia, in hoc versu, respexit Sapiens potissimum ad Dauidem, qui à pueritia & iuuentute sua cœpit ludere cithara, & postea enarrauit carmina scripturarum, hoc est, carmina iam in sacris scripturis descripta. Videri etiam potest respexisse, & ad eos qui tempore Samuelis cum eo prophetabant, de quibus dicitur ad Saul: Obuium habebis gregem prophetarum, & ante eos psalterium & tympanum, & tibiam & citharã, ipsosque prophetantes. Si autem legatur, in pueritia sua, vt magis sensus postulat, respicitur ad eos qui cum Dauide sua peritia & carmina nobis reliquerunt Dei laudes continentia, & modulationem inuenerunt, qua tum voce, tum instrumentis musicis carmina illa & laudes Dei canerentur: quales fuerunt Asaph, Idithim, & Heman, cum filiis & fratribus eorum. Multi libri habent carmina scripturarum, alij, carmina in scriptura, sed sensus eodem redit.

---

6 *Homines diuites in virtute pulchritudinis studium habentes, pacificantes in domibus suis.*

QVOD oratio illa, in virtute, non cum præcedenti adiectiuo, diuites, sed cum sequenti participio, habentes, sit iungenda Græca manifestè demonstrant, quæ pro toto illo, in virtute pulchritudinis studium habentes habent κεχορηγημένοι ἐν ἰσχύϊ, hoc est, subministrati in virtute, vel instructi robore. Itaque hæc senẽtia commendat patres ab externis bonis, videlicet à diuitiis, robore atque fortitudine, & pace domestica, quæ tria bona multis patriarchis & regibus in veteri testamento contigerunt, vt patet in Dauide, Salomone, Iosaphat, Ezechia, & aliis. Quod ergo nos legimus, in virtute pulchritudinis studium habentes, vt cum originali conueniat, sic videtur accipiendum, vt significetur, eos in fortitudine & robore habuisse studium pulchritudinis, hoc est, eos dixisse illud esse pulchrum studium & excellens, vt sibi compararent fortitudinem, & instructi essent viribus tum sui corporis, tum exercitus sui. Cũ enim alij in delitiis & voluptatib. constituant pulchritudinis & excellẽtiæ studium, illúdque pulchrum ducãt, isti in robore habebant studium pulchritudinis, vt scilicet bene essent instructi contra hostes suos externos. Sicut autẽ Dei beneficio fuerunt robore instructi contra externos hostes, ita eiusdem beneficio, eorum plerique domi pacem & tranquilitatem obtinuerunt, vnde subditur, Pacificantes in domibus suis, hoc est, pacifice agentes in suis familiis. Non enim hic Gręcis, εἰρηνοποιοῦντες, quod esset, pacem facientes, sed εἰρηνεύοντες: hoc est, pacificè viuentes.

---

7 *Omnes isti in generationibus gentis suæ gloriam adepti sunt, & in diebus suis habentur in laudibus.*

OMNES inquit, isti qui regno, prudentia, diuitiis, robore & pace apud nos excelluerũt adepti sunt gloriam, honorem, & præclaram existimationem in gente sua per succedentes sibi generationes, & adhuc habentur in laude, & celebrãtur propter ea quę in diebus suis gesserunt & præstiterunt.

---

8 *Qui de illis nati sunt, reliquerunt nomen narrandi laudes eorum.*

GRÆCIS longe aliter est hoc modo: εἰσὶν αὐτῶν οἳ κατέλιπον ὄνομα, hoc est, sunt ipsorum qui reliquerunt nomen. Quod aliqui sic intelligunt, quasi Sapiens voluerit significare inter patres gentis Iudaicæ fuisse quosdam illustres, omnique laude dignissimos: quosdam obscuros atque inglorios, quorum nomen vna cum ipsis & posteris interiit, atque de hoc secundo genere agere sequenti sententia. Itaque quod hic dicitur, sunt ipsorum qui reliquerunt nomen: sic intelligunt: Sunt ipsorum aliqui qui reliquerunt nomen. Et sequentem sẽntentiam sic accipiunt: Et rursum sunt ipsorum patrum nostrorum aliqui quorum non est memoria, vt duo patrum Iudaicorum genera hic proponantur. Verum sequentem sententiam magis verisimile est pertinere non ad patres Iudaicæ gentis, sed ad impios & idololatras, vt mox dicetur. Vnde quod habent Græca, sic potius accipiendum est: Et hi de quibus iam dixi sunt ipsorum, hoc est, sunt de numero illorum, qui reliquerunt sibi nomen. Noster interpres aliter legit quam modo legitur in Græcis, nempe vt relatiuum οἳ præponatur, in hũc modum, οἳ εἰσὶν αὐτῶν κατέλιπον ὄνομα. Sic enim rectè vertitur, Qui sunt ipsorum (pro quo noster vertit qui de illis nati sunt) reliquerunt nomen. Et est sensus: Qui de illis nati sunt, etiam ipsi reliquerunt sibi nomen apud posteros, imitando patrum suorum religionem & præclara gesta, ita vt narrentur à posteris laudes eorum.

---

9 *Et sunt quorum non est memoria, perierunt quasi qui non fuerint: & nati sunt quasi non nati, & filij ipsorum cum ipsis.*

NON rectè hanc sententiam accipi de altero patrum Iudaicæ gentis genere, quemadmodum tamẽ quidam intelligunt, vel ex eo satis patet, quod patribus quos laudare instituit nõ rectè tribuitur, periisse quasi non fuerint, & quasi nati non essent, cum huiusmodi scriptura tantum impiis tribuere soleat: de omnibus autem iustis dicat quòd sint in æterna memoria. Proinde magis conuenit hanc sententiam intelligere dictam de impiis & idololatris, qui non solùm apud Deum nullam habent bonam memoriam, sed nec apud homines, apud quos ita eorum memoria simul cum eorum posteritate periit, vt nec honorificè celebrentur à piis, nec eorum nomen in posteritate aliqua & gente subsistat. Non sunt enim iam qui vel Philisthæi dicantur, vel Moabitæ aut Ammonitæ, & sic relinquit in circuitu gentibus. Hos ergo opponit patribus gentis Iudaicæ, significans aliarum gentium patres non ita & nomen & posteritatem post se reliquisse, sicut patres gentis. Iudaicæ, quemadmodum & nos de hæresiarchis dicere possumus, qui & nullum post se nomen honestum reliquerunt, & cũ discipulis atque sectatoribus suis semper penitus perierunt, cum catholicæ doctrinæ patres celebres permaneant, semperque habeant qui eorum per imitationem sint semen & filij. Cùm ergo dicitur. Et sunt quorum non est memoria: non significat Sapiens inter eos de quibus locutus est, esse aliquos qui perierũt quasi non fuissent, sed cum illi de quibus locutus est tã sint celebres, esse alios ex opposito quorum nõ sit memoria, vt illorum comparatione, celebritatem

&

& gloriam patrum Iudaicæ gentis magis commendet, de quibus iam ex opposito subiicit.

10 Sed illi viri misericordiæ sunt quorum pietates non defuerunt.

Illi inquit, de quibus modo dixi, patres nostri sunt viri misericordiæ, hoc est, fuerunt benigni & benefici in pauperes, quorum pietates impensæ pauperibus, omniaque eorum pia facta non defuerunt vnquam memoriæ hominum hoc est, semper permanent in hominum memoria: Græcè enim est, ἐπελήσθησαν: hoc est, non venerunt in obliuionem. Et videtur alludi ad illud Psa. 111. Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in sæculum sæculi. Nam & hic pro pietates, Græcis est, δικαιοσύναι, iustitiæ. Quo nomine aliquãdo in scripturis eleemosynæ vocantur, vt cum dicitur apud Matt. 6. Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vbi Græca habent, eleemosynã. Hic tamen nomine misericordiæ nõ tantum accipienda sunt quæ propriè dicuntur eleemosynæ, sed omnia quę iuuandis proximis fiunt, defendendo eos, instruendo, & aliis modis eos subleuãdo. Vnum scriptum habuit, quorum pietates non desinit, vt videri posset interpretem potius vertisse, quorum pietates non desinerunt. Id enim melius conueniret, quam non defuerunt.

11 Cum semine eorum permanet bona hæreditas, & nepotum eorum semen in testamentis stetit, & filij eorum propter illos.
12 Vsque in æternum manet semen eorum, & gloria eorum non derelinquetur.

In duobus his verbis varia est in libris scriptis & impressis lectio, non eam posuimus quæ in multis scriptis deprehensa, magis consentit cum Græcis. Ex quibus patet non rectè legi, Cum semine eorum permanent bona hæreditas sancta nepotes eorum, quia in Græcis dictio, hæreditas substantiuum est adiectiui, bona: nec additur, sancta. Et quamuis legatur in Græcis, nepotes eorum tamen hoc ipsum ad sequentia refertur. Porro cum dicitur: cum semine eorum permanet (vel, vt quidam libri habent, perseuerat aut perseuerauit) bona hæreditas, nomine hæreditatis oportet non tantum intelligere terram promissionis bonam, quæ semini patriarcharum data est in longum tempus, sed etiam promissiones illas quæ patriarchis factæ sunt de fauore diuino, quo Deus promisit se illos & eorum semen præ omnibus gentibus semper prosecuturum, & in eorum semine benedicendas omnes gentes, in qua promissio ne includitur & Messiæ aduentus. In huiusmodi enim promissionum ius filij patriarcharum successerunt veluti iure hæreditario, fueruntque illæ promissiones eis velut bona hæreditas. Vnde Paulus Rom. 9. inter cętera dicit. Iudęorum fuisse promissa Dei. Et monet vt imitatores efficiamur eorum qui fide & patientia hæreditabant promissiones. Et subiungit de hæredibus pollicitationis: Volens, inquit, Deus ostendere pollicitationis hęredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum. Et postea dicit, Noë institutum hæredem iustitię quę per fidem est. Hęc est ergo bona hęreditas, quæ transit ad semen patriarcharum non tantum carnale, sed multò magis spirituale. De eodem semine subiungitur, quòd non solum nepotes eorum, sed & semen eorum stetit in testamentis, Dei scilicet, hoc est, in pactis illis & fœderibus quæ Deus iniit cum patriarchis Abrahām, Isaac & Iacob potissimum. In quibus fœderibus semen eorum stetisse dicitur, quia in illis semen illorum vsque in æternum futurum comprehensum est. Promisit enim Deus se non tantum futurum Deum illorum, sed etiam seminis ipsorum post eos vsque in sempiternum, vt licet videre Gene. 17. Idque propter eos, vt dicitur Gen. 22. vbi inter cætera dicitur: Benedicētur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ. Bene ergo & dicitur, Et filij eorum steterunt, hoc est, comprehensi sunt in testamentis Dei, propter illos. Sic enim magis videtur intelligendũ quod hic dicitur semen eorum stetisse in testamentis, quàm, vt alij intelligunt, quia testamentum & legem Dei seruauit ad imitationem illorum. Legendum enim potius, in testamentis, quàm in testamento, Gręca docēt. Vnde & Paulus ad Romanos dicit Iudæis cõpetere testamenta, hoc est, pacta Dei inita cum illo populo. Quia autem in fœdere Dei semen patriarcharum cõprehēsum est, ideo sequitur quod subiicitur: Vsque in æternum manet semē eorum, & quia illud semper manet, etiam gloria eorum non derelinquetur vnquam, nõ deficiet vnquam, sed semper celebrabitur, & in perpetuum summis laudibus in cœlum non immerito efferetur. Porro quod dicitur semē eorum manere in æternum, non tandem semine eorum carnali est intelligendum, etsi etiam illud in æternum maneat, quam de semine spirituali quod patriarcharum fidem imitatur. Quia etsi etiam semen illorum carnale semper maneat, illud mirabili Dei iudicio potius fit in vindictam & fidelium ædificationem.

13 Corpora ipsorum in pace sepulta sunt, & nomen eorum viuit in generatione & generationem.

Corpora quidem inquit, ipsorum sepulta sunt, idque in pace, sed nomen eorum nõ simul consepultum est, viuit autem, & in memoria hominum perdurat, atque subsistit per omnes generationes. Dicit autē corpora in pace sepulta, vel ad significãdũ quòd mortui sint libenter atq; in senectute bona pleni dierum: vel etiam ad significandum illorum corpora quiescere, & sepulturę tradita esse in spe bona futuræ resuscitationis.

14 Sapientiam ipsorum narrant populi, & laudem eorum nuntiat ecclesia.

Multi legunt, narrent & nũtiet. Græca habent futura, narrabunt & nuntiabit. Quib. magis accedit quod quidam libri habent, sicut & Dionysius legit, narrant & nuntiat: quia non pręcipere hic voluit Sapiens, sed indicare quid fiat, semperque futurum sit, in populo Dei, quem & multitudinis nomine vocat populos, ob diuersitatem gentium in illum confluentium, & singulari nomine vocat ecclesiam, propter eius vanitatem.

15 Enoch placuit Deo, & translatus est in paradisum, vt det gentibus pœnitentiam.

Post generalem sanctorum patrum commendationem, descendit ad singularem celebrationem aliquorum qui in scripturis peculiarem habent commendationem, incipiendo ab Enoch. Omittit mentionem Adæ, quòd de eo post peccatũ nihil pręclarũ narret scriptura Geneseos.

Omit

Omittit & Abel, quòd is sine generatione hinc sublatus inter patres Israëliticæ gentis non possit numerari. Incipit ergo ab Enoch illo secundo, qui ex progenie Seth natus est septimus ab Adam:nam primus fuit filius Cain. De hoc secundo dicit quòd placuit Deo, secutus in eo Septuaginta, sicut & diuus Paulus cum de Enoch dicit, quòd testimonium habuit placuisse Deo. Nā pro eo quod nos iuxta Hebraicam veritatem legimus in Genesi de Enoch, quòd ambulauit cum Deo, Septuaginta verterunt, εὐηρέστησε τῷ θεῷ, beneplacuit Deo quomodo & hic & apud Paulū legitur. Hoc est enim ambulare cum Deo, placere ei grata sunt, vnde Abrahæ dicit Dominus: Ambula coram me & esto perfectus, hoc est, cura mihi vt placeas, & fac quæ grata sunt oculis meis. Quod sequitur, & translatus est in paradisum vt det gentibus pœnitentiam: Græca breuius sic habent, μετετέθη ὑπόδειγμα μετανοίας ταῖς γενεαῖς, translatus est exemplum pœnitentiæ generationibus. Itaque interpres de suo addidit, in paradisum, secutus, vt est verisimile, receptam semper in ecclesia opinionem, qua Enoch sine morte creditur translatus in paradisum sicut & Elias: vnde tempore AntiChristi venturi putantur ad prædicandum omnibus pœnitentiam, ad quod confirmandum plerique hunc locum adducere solent. At ad hæc comprobanda non multum valet hic locus iuxta Gręcorum lectionem. Ea enim, vt satis patet, tantùm significat Enoch ex hoc mundo translatum, idque in exemplum pœnitentiæ omnibus generationibus, vt scilicet ex eius translatione omnes intelligentes Deo curæ esse qui illi student placere, etiam ipsi à mala sua vita conuertantur, & pœnitentiam agant, Deo se commendare studentes. Possunt etiam Græca sic intelligi, vt cum dicitur Enoch translatus exemplum pœnitentiæ generationibus, significetur eum translatum, qui cum viueret, erat omnibus exemplum pœnitentiæ, nimirum quia sua sancta vita hominibus sui sæculi docebat pœnitentiam, & ad eam trahebat. Nostra ergo lectio vt accedat ad lectionem originalem, sic videtur accipienda: Enoch translatus est in paradisum, hoc est, in locum aliquem voluptatis soli Deo notum, vt hac sua translatione daret gentibus pœnitentiam, hoc est, ad meliorem vitam homines prouocaret, intelligentes quàm sint Deo curæ hi qui placent ei, & quam odiat peccatores, ex quorum consortio ante tempus Deus suum famulum rapere studuit. De eo enim videtur peculiariter dictum illud Sapientiæ: capite 4. Raptus est ne malitia mutaret intellectum ipsius, aut ne fictio deciperet animam eius. Cum enim mundus iam cœpisset ex corruptione peccati Adæ, & exemplis filiorum Cain, esse pestilentissimus, mille iam & centum exactis annis & amplius à condito Adam, sexcentis & sexagintanouem annis ante diluuium, Dominus huic Enoch indidit insigniter bonam mentem, & in timore Dei illum perfecerat, vt ambularet in innocentia cordis sui ad omne beneplacitum Dei, vt esset velut lucerna ardens in tenebroso sæculo. Sanctissimè enim vixit 365. annis, homines sui sæculi facto & verbo pœnitentiam docēs, quem, cùm non proficeret rapuit ex hoc sæculo nequam, tum ne malitia mutaret animum eius ex prauitate pessimorum exemplorum, tum vt ipsa trāslatione ostēderet Deus & quàm sint illi curæ pij, & quam odiat impios, ex quorum consortio rapuit seruum suum, tanquam quo dignus non erat mundus, sicque etiam eis pœnitentiæ daret occasionem. Semper enim Dominus impiis varias occasiones pœnitentiæ agendæ suppeditauit, ita vt sint inexcusabiles. Itaque ablato Enoch, mox alium nasci fecit, Noë scilicet, de quo sequitur, qui & ipse conuersatione sancta, & verbo exhortationis reuocauit homines ad emendationem vitæ, quibus perseuerantibus in impietate, facto cœpit prædicare pœnitentiam, centum annis arcam ædificando, designans certissimè mundo sibi reuelatum futurum diluuium. Verum vbi nihil profectum est in hominum conuersatione, iusto Dei iudicio expletum est, quod prædictum fuerat, totius orbis diluuium. Reliqua quæ de Enoch disputari possent, in quem scilicet locum translatus sit, & an adhuc sit in corpore mortali viuens, sitque in eo reuersurus ad prædicandum tempore Antichristi consulto hic omittimus, quod nostræ intentioni & præsenti loco non sint necessaria. Sequitur ergo.

16 *Noe inuentus est perfectus, iustus, & in tempore iracundiæ factus est reconciliatio*

ALLVDITVR ad verba scripturæ Geneseos sexto, vbi dicitur: Noë inuenit gratiam coram Domino. & : Noë vir iustus atque perfectus fuit in generationibus suis, vnde apparet hoc loco duo illa adiectiua, perfectus, iustus, esse separanda, vt subaudiatur coniunctio, &, perfectus & iustus, quanquam etiam possint coniungi, vt sit sensus: Noë inuentus est perfectus, iustus, hoc est, perfectè iustus. Cùm dicitur: Noë inuentus est, significatur eum inter multos dissimiles vnicum fuisse, & in tanta hominum multitudine, cum Deus veluti quęreret iustos, vnum hunc reperisse. In tempore iracundiæ (vel, vt est Græcis, ὀργῆς, iræ) hoc est, cum Deus toti mundo esset iratus, ita vt totum humanum genus vellet delere, diceretque, Delebo hominem quem creaui à facie terræ, ab homine vsque ad animantia, pœnitet enim me fecisse eos? Noë factus est reconciliatio quia ipse sua innocentia & integritate obtinuit à Deo, vt ipse cum suis paucis conseruaret genus humanum ne penitus excinderetur. Græcis pro recōciliatio, est dictio significantior ἀντάλλαγμα. Ea enim significat pretium quo aliquid emitur aut redimitur, vt & supra annotatū est. Noë ergo dicitur pretium redemptionis, quo genus humanum ab interitu redemptum est, quia vt scriptura significat, suæ vitæ integritate à Deo obtinuit, vt genus humanum ab interitu decreto assereretur. Eam dictionem noster interpres accepit positam pro καταλλαγμα, quæ dictio ꝓpriè significat recōciliationem. Et eodem redit sensus. Posset autem etiam intelligi. Noë hic dici factum reconciliationem, quòd post diluuium oblatione sacrificij obtinuerit à Deo, vt non amplius diluuio totus orbis perderetur, vt scribitur Gene. 8. & 9. Sed ad id quod prius dictum est potius Sapientem respexisse satis patet ex narratione Geneseos 6. & ex sententia sequenti. De secunda autem illa reconciliatione postea sequitur.

17 *Ideo dimissum est reliquum terræ, cum factum est diluuium.*

ILLVD dimissum est reliquum terræ. quod nō habet Complutensis ęditio, habet tamen Germanica, hoc modo ἐγενήθη κατάλειμμα τῇ γῇ, quod

sic

sic verti potest, factæ sunt reliquiæ ipsi terræ, hoc est, relicti sunt aliqui in terra qui diluuio nō perirent. Itaque & nostra litera sic est accipienda, vt terræ, sit datiui casus, &, reliquū, substātiuè sit positū pro reliquiis, sitque sensus: Ideo, hoc est, quia ipse factus est reconciliatio, & , vt dicit scriptura, inuenit gratiam coram Deo, dimissum est ipsi terræ aliquid reliquum, hoc est, relictæ sunt terræ aliquæ reliquiæ, per quas genus humanū collapsum restitueretur quæ reliquiæ erant ipse Noë cum octo illis qui saluati sunt in arca.

18 *Testamenta sæculi posita sunt apud illum, ne deleri possit diluuio omnis caro.*

PROSEQVITVR hic secūdum beneficium mundo per Noë præstitum, quod scilicet obtinuit post diluuium, cum ædificato altari obtulit holocausta super illud, quę adeo Deo placuerunt, vt promitteret se nequaquam vltra maledicturum terræ propter homines eámque promissionem pacto confirmaret, addito fœderis signo, arcu scilicet cœlesti, qui in nubibus, vnde periculum diluuij imminere posset videri, apparens, promissionis & fœderis diuini homines commonefaceret. Porro cum dicitur hic, testamenta, plurale positum est pro singulari, testamentum, hoc est, fœdus & pactum. Testamentum sæculi dictum est pro testamento æterno. Alluditur enim ad id quod dicitur in Gene. c. 9. Recordabor fœderis sempiterni, quod pactum est inter Deum & omnem animam.

19 *Abraham magnus pater multitudinis gentium, & non est inuentus similis illi in gloria.*

TERTIO loco producit Abraham patriarcham omnium insignissimum electione, sanctitate, & honore. Hunc vocat magnum patrem multitudinis gentium, quia ad illum dictum est in mutatione nominis Abram in Abraham, quia patrem multarum gentium posui te, vbi & Gręca & Hebræa habent sicut hic patrem multitudinis gētium. Huic non est inuentus similis in gloria, tum propter eximiam ipsius fidem & sanctitatem, per quæ Deo insigniter placuit: tum propter singularia pacta à Deo inita cum illo, & promissiones maximas illi factas. Vnde sequitur.

20 *Qui conseruauit legem excelsi, & fuit in testamento cum illo.*

MALE legitur: Qui conseruaret, sed legendum est, vt plures codices habent conformiter cum Græcis. Qui conseruauit. Conseruasse autem legem excelsi dicitur Abraham, quòd & legem naturralem, quæ postea scripto tradita est, seruauerit, & præcepta quædam quæ ei peculiariter facta sunt, vt de egrediēdo terram suam & cognationem, de circuncisione suscipienda, de immolatione filij, & alia similia. Quod dicitur eum fuisse in testamento & fœdere cum Deo, videtur respectus habitus ad id quod scribitur Genesis 15. vbi cum iussu Dei Abraham aliquot animalia diuisisset in duas partes, eaque vesperi ignis diuinus absumpsisset, scribitur deinde: In illo die pepigit Dominus fœdus cum Abraham. Quanquam enim prius aliquoties ei multa promisisset, vt patet capite 12. 13. & 15. tunc tamen solum dicitur cum eo fœdus pepigisse, quando externa quædam signa adhibita sunt ex vtraque parte, quia in fœdere includitur vt vtraque pars aliquid faciat. Secundo autem fœdus cum illo Deus iniit, quando factum est quod scribitur c. 17. de quo & hic subiicitur.

21 *In carne eius stare fecit testamentum, & in tentatione inuentus est fidelis.*

DVo commemorat hæc sententia quæ in Abraham sunt pręclara. Alterum, quòd in carne eius stare fecit testamentum, hoc est constituit pactum suum Deus, dum scilicet ei præcepit carnis circumcisionem in signum & confirmationem fœderis cum eo initi. Idque valdè aptè & cōuenienter. Quia enim in pacto continebātur quędam, non ad ipsum tantum, sed etiam ad semen ipsius pertinentia, nempe quòd esset Deus seminis eius post ipsum, quòd semini eius daret promissam terram, quòd semen eius esset multiplicandum sicut arena maris, & quòd in semine eius essent benedicendæ omnes gentes terræ, quod nō nisi per Christum ex ipso nasciturum perficiendum erat, rectè in generationis membro signum fœderis illius constitutum est, vt in hoc signo distingueretur à reliquis gentibus semen Abrahæ, ad quod promissiones illę de semine pertinebant. Alterum, quod hic attingitur, est illud quod de Abraham scribitur Gene. 22. nempe quòd cū Deus illum de perfecta obedientia tentaret, pręcipiēdo vt vnigenitum suum filium, in quo susceperat promissiones, immolaret, inuentus est fidelis, hoc est, constans & fidus in præstanda obedientia. Fidelis item in credēdo, quod etiamsi occisus esset filius, in quod promissiones acceperat, Deus tamen sua promissa seruaret, quia firmiter credidit, quia quęcunque promisit Deus, potēs esset & facere, quòd que & à morte Deus filium mortuū reuocare posset, vt de eo testatur Pau. Hebræorum 11. Hanc autem & obedientiæ eius & fidei constantiam secutum est quod sequitur.

22 *Ideo iureiurando dedit illi gloriam in gente sua crescere illum quasi terræ cumulum.*

23 *Et vt stellas exaltare semen illius, & hæreditare illos à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos terræ.*

CVM ante tentationem prædictam multa essent Abrahæ promissa, & percusso fœdere confirmata, eadem post probationem obedientiæ & fidei illius adhuc firmius ei sunt addicta, addito scilicet iuramento quod prius Deus non addiderat. Scribitur enim Deum postea dixisse: Per memetipsum iuraui, quia fecisti hanc rem, & non pepercisti vnigenito filio tuo propter me, benedicā tibi, &c. Porro pro eo quod nos legimus, dedit illi gloriam in gente sua, Græca hic habent, constituit illi benedicere (vel vt benedicerentur) gentes in semine eius. Hoc enim inter reliqua ibi iuramento promittitur Abrahæ. Proinde cum nos legimus, dedit illi gloriam in gente sua, intelligēdum est de illa gloria quæ summa illi fuit, nempe quòd in semine eius benedicēdæ essent omnes gentes, quia ex ipso Christus erat nasciturus, in quem ad imitationem fidei Abrahæ erant crediturae omnes gentes, & per fidem cum fideli Abraham benedicendæ. Rabanus legit, dedit illi semen in gente sua. At altera lectio videtur præferenda. Iam in infinitiuis quæ sequuntur repetendum est, dedit illi, hoc modo: Dedit etiam illi crescere, hoc est, vt cresceret in multitudine quasi terræ cumulus vel puluis, quia dictio Græca χοῦν, vtrumque significat.

ficat. Et dedit illi promittendo scilicet vt exaltaret semen illius in multitudine & claritate sicut stellas, & vt illi qui ipsius semen essent futuri, hæreditatē consecuturi essent à mari vsque ad mare, &c. Dictum enim ei tūc fuit: Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & velut arenam quæ est in littore maris. Possidebit semen tuum portas inimicorum suorum. Et prius ei dictum erat: Semini tuo dabo terram hanc à fluuio Ægypti vsque ad fluuium magnum Euphraten. Termini autem: hic descripti sunt ex Numero 34. capite & Deuter. 11. aut ex Psalm. 71. vbi de Salomone dicitur: Dominabitur à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum. Ibi tamen habent Græca, ἕως τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης, hoc est, vsque ad fines totius orbis terrę, quòd in Christo solo impletur. Hic verò est, ἕως ἄκρου τῆς γῆς, hoc est, vsque ad extremitatem terræ, quod & in semine carnali Abrahæ, populo scilicet Israëlitico, inuenitur impletum, quia ille possedit aliquando terram illis promissam a mari occidentali magno vsque ad mare mortuum quod vergit ad occidentem, & à flumine magno & Euphrate, vsque ad finem terræ Palestinæ, quæ complectebatur eas gentes quæ nominantur Gene. 15. Male ergo hic quidam legunt: vsque ad terminos orbis terræ, cùm dictio, orbis, sicut non est Græcis, ita nec in multis scriptis emēdatioribus.

24 *Et in Isaac eodem modo fecit propter Abraham patrem eius.*

SIMILITER inquit, fecit in Isaac, quia & illi tria illa promisit, quæ Abrahæ nempe possessionem promissæ terræ, multiplicationem seminis, & benedictionem omnium gentium per semen eius, idque propter Abraham patrem eius, vt legitur Genesis 26. vbi sic dicit Dominus ad eum: Ero tecum, & benedicam tibi: tibi enim & semini tuo dabo vniuersas regiones has, complens iuramentum quod spopondi Abraham patri tuo. Et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli. Benedicentur in semine tuo omnes gentes terrę, eo quòd obedierit Abraham voci meæ, & custodierit præcepta, & mandata mea. Quoniam autem inter omnes factas his patriarchis benedictiones, præcipua est promissa in semine eorum benedictio omnium gentium, ideo de ea peculiariter subditur.

25 *Benedictionem omnium gentium dedit illi: & testamentum suum confirmauit super caput Iacob.*

MVLTI legunt, dedit illi Dominus, sed Dominus, sicut non est in Græcis, ita nec in correctioribus scriptis, nec apud Rabanum. Dedit ipsi Isaac Dominus benedictionem omnium gentium, quia sicut promiserat Abrahæ, ita etiam ipsi promisit quòd in semine eius benedicerentur omnes gentes. Sunt qui intelligunt Deum dedisse Isaac benedictionem omnium gentium, quia dedit ei vt omnes gentes illi benedicāt gloriantes se filios esse patriarcharum per fidem & Christum ex eis natum, sed magis conuenit scripturis ad quas hic alluditur, prior sensus de promissa passiua benedictione gentium. Quam promissionem simul cum aliis, Deus post Isaac transtulit in filium eius Iacob, reiecto Esau primogenito, vel legitur Gene. 28. ideóque hic rectè dicitur, quòd testamentum suum, hoc est, pactum illud quod prius inierat cū Abrahā, & Isaac, confirmauit super caput Iacob, quia illud in personā Iacob transtulit, & terna illa promissionum suarum repetitione tribus facta patriarchis, fœdus suum cum illis confirmauit, & firmum ratúmque esse ostendit. Græcus habet pro, confirmauit, κατέπαυσεν, hoc est, fœdus quieuit, vel quiescere fecit super caput eius. De eodem Iacob sequitur.

26 *Agnouit eum in benedictionibus suis, & dedit illi hæreditatem & diuisit ei partem in tribubus duodecim.*

AGNOVIT inquit, eum in benedictionibus suis, quia recepit eum ad hoc vt ad ipsum deuoluerentur benedictiones, & bonæ promissiones factæ Abrahæ & Isaac, vnde & dedit ei hæreditatem, illam scilicet quam Abrahæ & Isaac promiserat, dicens etiam ei, hæreditatem, illam scilicet dabo & semini tuo. Hanc dicitur hic ei dedisse, siue quòd promissione ei fuerit addicta, siue quòd postea ei dederit in semine eius vnde sequitur. Et diuisit ei partem in tribubus duodecim, hoc est, partem illam & portionem terræ, quæ ei Dei dono addicta fuit, diuisit ei postea per ministeriū scilicet Iosue, in tribubus duodecim. Etsi enim tribus leui partem non acciperet, tamen in eius locum tribus Ioseph in duas partes diuisa est, nempe in tribum Ephraim & Manasse, vt sic integer consisteret numerus duodenarius.

27 *Et conseruauit illi homines misericordiæ, inuenientes gratiam in oculis omnis carnis.*

APVD Rabanum sic legitur: Et conseruauit illi misericordiam inuenientem gratiam in oculis omnis carnis. At ex commentario magis videtur eum legisse, Conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam &cæ. Quo modo hunc locum legisse se declarat is qui lectionem illam epistolarem, quę in ecclesiis iam passim legitur de confessore Episcopo, & incipit: Ecce sacerdos magnus, collegit ex hoc loco, ex singulis quæ hic patriarchis tribuuntur, quædam tribuens Confessori Episcopo. In ea enim epistola, postquam dictum est, placuit Deo: quòd hic Enoch tribuitur, & inuentus est iustus, quod hic de Noë dicitur, Non est inuentus similis illi qui conseruaret legem excelsi. Ideo iureiurando fecit illum Dominus crescere in plebem suam quod desumptum est ex his quæ hic dicuntur de Abraham, benedictionem omnium gentium dedit illi, quod hic Isaaco tribuitur, deinde ex his quæ de Iacob hic dicuntur, subiicitur. Et testamentum suum confirmauit super caput eius. Agnouit eum in benedictionibus suis, conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam corām oculis Domini. Et adiunguntur quædam ex his quæ capite sequenti tribuuntur Moysi & Aaron. Græca autem aliter habent hanc sententiam isto modo, Et eduxit ex ipso virum misericordiæ, inuenientem gratiam in oculis omnis carnis. Quod de Moyse dictum esse patet ex Græcis, quæ subiungunt per accusatiuum, Dilectum à Deo & hominibus Moysen, vnde in æditione Germanica ab hoc versu est principium sequentis capitis. Noster interpres aut legit per pluralem numerum, aut quod singulari numero dictum fuit, intellexit pluraliter accipiendum, ideóque vertit, Conseruauit illi homines misericordiæ, & hoc est, viros pios & benignos, qui iuuandis aliis incumberent. Et possunt intelligi designari patriarchæ duodecim, qui propter Ioseph vitū piū, grati fue

fuerunt Pharaoni, omnibusque Ægyptiis, Aut potius illi, de quibus mox subditur, Moyses, Aaron, & Phinees, & reliqui qui sequũtur: quos De⁹ cõseruauit ipsi Iacob, quia ad illius gloriam, semper ex ipsius semine aliquos superesse fecit, qui insigniter essent pij, & inuuãdis aliis intenti, & ob id apud omnes homines valde chari & accepti, vt patet de Ioseph, Moyse, & aliis. De Moyse Exod. 11. enim dicitur, quòd fuerit vir magnus valde in terra Ægypti, corã seruis Pharaonis & omni populo.

CAPVT XLV.

1 *Dilectus Deo & hominibus Moyses, cuius memoria in benedictione est.*

Hoc capite celebrantur Moyses, Aaron, & Phinees ab his quæ præclarè gesserunt, & quę eis Dei beneficio singulari donata sunt. De Moyse ergo dicit, quòd dilectus fuerit & sit & Deo & hominib. propter præclaras scilicet eius virtutes, & potissimum ob insignem eius mansuetudinem, de qua dicitur, ꝙ Moyses erat vir mitissimus super omnes homines qui morabatur in terra. Mansuetudo enim valde hominẽ & Deo & hominibus commendat. Et quia sic dilectus fuit & est in hominibus Moyses eius memoria est in benedictione, hoc est, cum laude & bona imprecatione. Frequẽs enim est eius memoria, & cum fit eius memoria, laudibus ipse effertur, & bene omnes de eo loquũtur, atque fœlicia optant.

2 *Similem illum fecit in gloria sanctorum, & magnificauit eum in timore inimicorum, & in verbis suis monstra placauit.*

Similem eum factum dicit in gloria sanctorum, quia similem & æqualem gloriam adeptus est gloriæ quam habuerũt sancti patriarchę. Magnificauit eum Dominus in timore inimicorum, quia magnus effectus est & celeber per timorem quem inimicis populi Dei incussit, vt Pharaoni, & omnibus Ægyptiis, Amalechitis, deinde regibus Amorrhæorum, & omnibus Cananęiis. Nõ solum autem magnificauit Deus Moysen timore quem hostibus incussit per signa horrenda quę edidit coram eis, sed etiam quia in verbis ipsius, hoc est, ad verba ipsi⁹ & per verba ipsius, placauit monstra, hoc est, cessare fecit prodigia illa horrenda, quæ in Ægypto ad iussum Moysis extiterunt. Nam, vt dicitur in Exo. ca. 8. Clamauit Moyses ad Dominum pro sponsione ranarum quam cõdixerat Pharaoni; Fecitq́; Dominus iuxta verbũ Moysi, & mortuæ sunt ranæ, &c. Similiter factum est in quibusdam plagis sequentibus. Pro monstra placauit, Gręcis est, σημεῖα κατέπαυσε, hoc est, signa sedauit, vel cessare fecit. Quod verbum potius referendum est ad Deum quàm ad Moysen, tum vt eodem tenore tota decurrat oratio, quia reliqua verba ad Deum pertinent: tum quia id magis conuenit narrationi libri Exodi, vbi Dominus dicitur hæc fecisse iuxta verbum Moysi. Itaque quod noster vertit, in verbis suis, accipi debet positum pro in verbis ipsius, sicut est Græcè ἐν λόγοις αὐτοῦ.

3 *Glorificauit eum in conspectu regum, & iussit illi coram populo suo & ostendit illi gloriam suam.*

Quia ad verba ipsius portenta excitata cessare fecit Deus, ideo gloriosum eum fecit in conspectu regum, Pharaonis scilicet & principum eius, & aliorum regum terræ, ad quos fama peruenit. Iussit etiam illi coram populo suo, quia mandata dedit illi audiente populo. Dicitur enim Exodi 19. capite quòd cùm Moyses adduxisset populum ad montem Sinaí, Moyses loquebatur, & Dominus respondebat ei. Et capite sequenti dicitur Deus sua voce Decalogum coram populo ædidisse. Græca tamen habent, ἐνετείλατο αὐτῷ πρὸς λαὸν αὐτοῦ, mandauit illi, vel mandata dedit ei, ad populum suum iuxta illud, quod de aliis extra Decalogum mandatis sæpè dicitur in exodo, & aliis locis: Hæc dices ad eos. Ostendit item illi gloriam suam, quia & in datione legis illi simul cum populo ostendit magnificentiam suam: vnde dixit populus: Ecce ostendit nobis Dominus Deus noster maiestatem & magnitudinem suam. Et alias sæpè dicitur in Exodo, Leuitico, & Numeris, quod apparuit Moysi & populo gloria Domini. Peculiariter verò ostendit Deus Moysi gloriam suam quando, vt est Exod. 33. Moysi petenti vt Deus illi ostenderet gloriam suam, respondit Dominus: Ego ostendam tibi omne bonnum, & iterum Ecce, inquit, est locus apud me, & stabis supra petram: Cumque transibit gloria mea, ponam te in foramine petræ, & protegam dextera mea, donec transeam, tollamque manum meam, & videbis posteriora mea, faciem autem meam videre non poteris. An autem postea vnquam Deus Moysi ostenderit gloriam vultus diuini vt eum videret sicuti est, quomodo eum vident sancti in cœlis, quemadmodum Moysi contigisse asserit Augustinus, non est præsentis loci discutere: cum sufficiat intelligere Deum Moysi ostendisse suam gloriam, iuxta scripturas prius citatas.

4 *In fide & lenitate ipsius sanctum fecit illum, & elegit eum ex omni carne.*

In hac sententia respicitur ad ea quæ de Moyse dicuntur. Num. 12. Ibi enim duæ virtutes, fides & lenitas, hoc est, fidelitas & mansuetudo, illi tribuuntur, & in eo præclarè commendantur. Nam de eius lenitate & mansuetudine dicitur: Erat Moyses vir mitissimus super omnes homines qui morabantur in terra. Et mox de summa fidelitate dat illi Dominus testimonium, dicens, Moyses in omni domo mea fidelissimus est. Itaque fides hic ei tribuitur respectu Dei, lenitas erga proximos. Quod autem in his duabus virtutibus dicitur Deus illum fecisse sanctum, aut, vt est Græcis, sanctificasse illũ, significat quòd Deus illum his virtutibus à se donatum, fecit per eas illum præ aliis eximiè sanctum: & quia sic per eas virtutes illum eximiè sanctum fecerat, ideo etiam vt sequitur elegit eum ex omni carne vel homine in ducem populi sui, & idoneũ ministrum suum, Per eas enim virtutes, in quibus prę aliis emicuit, idoneus factus est, qui & peculiaris esset Dei minister, & populi dux atque actor, Ad hæc enim fidelitas erga Deum, & lenitas erga alios idoneum reddunt hominem.

5 *Audiuit enim eum & vocem ipsius, & induxit illum in nubem.*

Priorem partem sic habent Gręca ἠκούτισεν αὐτὸν τῆς φωνῆς αὐτοῦ, hoc est, auditam fecit illi vocem suam. Atque eo modo legit Rabanus, sic

ſicque habuit vnum eleganter ſcriptum exēplar cui tamen altera lectio minori litera ſuper ſcripta erat, quæ dicitur in annotationibus legi ex altera verſione. Rabani ergo lectio merito hic præferenda eſſet, vt quæ Græcæ lectioni conſentiat, quáque ſignificatur ꝙ Deus effecit vt Moyſes audiret vocē ipſius, nēpe quia & vniuerſaliter eum fecit cum populo audire in monte Sinai decalogum ipſius voce expreſſum, & quia peculiariter ſupra montem Deus cum illo locutus eſt, ore ad os cum illo colloquens, ſicut ſolet homo loqui ad amicū ſuum, quando, vt ſequitur, induxit illū in nubem, vt cum illo loqueretur, & traderet ei præcepta populo deferenda, vt mox ſequitur. Si autem quis malit legere: Audiuit enim eum & vocem ipſius. Aut ſine, enim, Audiuit eum: vt quidā libri habent, verbū, audiuit, potius referendū eſt ad Deum, vt ſignificetur Deum audiuiſſe Moyſen ſibi loquentē, eiúsque orationem pro populo ſæpè exaudiuiſſe, quam vt referatur ad Moyſen & ſignificetur Moyſen audiuiſſe Deum ſibi loquētem, vt quidam intelligunt. Nam reliqua omnia verba ad Deum referuntur.

Caute lege.

6 *Et dedit illi coram præcepta, & legem vitæ, & diſciplinæ.*
7 *Docere Iacob teſtamentum ſuum, & iudicia ſua Iſrael.*

PERPERAM à pleriſque legi: dedit illi cor ad præcepta: & legendum eſſe, dedit ei coram præcepta: quomodo quædam ſcripta & impreſſa iam habent, manifeſtè patet ex Græcis, quæ habent, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ κατὰ πρόσωπον ἐντολὰς, Et dedit ei mandata in facie, hoc eſt, coram. Itaque, coram, hic ponitur aduerbialiter pro, in præſentia. Et eſt ſenſus, quod cum Deus induxiſſet illum in nubem, tum dedit ei pręcepta coram; quia & dedit ei decalogum deſcriptum in tabulis lapideis, & præterea coram & in præſentia docuit eū iudicialia cæremonialia præcepta, quæ voluit vt doceret populum ſuum, dicens ad eum: Hęc dices ad eos. Hæc autem omnia præcepta exponens qualia ſint, vocat ea legem vitæ & diſciplinæ, hoc eſt, legem quæ præſcribit quomodo viuendum ſit, & docet veram ſcientiam, Pro, diſciplinæ, enim Græcis eſt, ἐπιστήμης, hoc eſt, ſcientiæ. Eandem vocat teſtamentum, hoc eſt, pactum quod Deus iniit cum populo ſuo: quia & Dei promiſſiones continet, & conditiones à populo ſeruandas, quas & iudicia Dei vocat: quia populo à Deo iuſtè præſcripta & conſtituta.

8 *Excelſum fecit Aaron fratrem eius, & ſimilem ſibi de tribu Leui.*

POST Moyſen proſequitur excellentiam quā diuino beneficio præ aliis in populo conſecutus eſt Aaron frater illius, quem ſimilem ſibi, hoc eſt, Moyſi dicit, tum ratione generationis, quia cum illo fuit ex eadem tribu, eiſdémque parentibus, tum magis quia ſimili in Deum pietate præditus eſſet, ob quod illum Moyſi coniunxit in ædendis miraculis, & eductione populi ex Ægypto. Quem quomodo excelſum Deus fecerit, explicat cum ſubdit.

9 *Statuit ei teſtamentum æternum, & dedit illi ſacerdotium gentis.*

IN eo ergo Deus illum excelſum fecit, quod ſtatuerit ei teſtamentum, hoc eſt, pactum æternum, nempe quod dederit ei non ſolum pro ſe, ſed pro poſteris etiam ſuis ſacerdotium in gente ſua obeundum. Quod æterno pacto dicitur ei Deus ſtatuiſſe, tum quod à ſua progenie Deus ius ſacerdotij nunquam erat ablaturus, alteri traditurus, quamdiu duraret vetus illa cæremonialis inſtitutio: tum quod ceſſantibus iam per Chriſtum veteribus cæremoniis, & ſacerdotio iam ad Chriſtum & nouum populum Dei tranſlato, in Chriſti ſacerdotio perſeuerat ſuo modo Aaronicum ſacerdotium, quia hoc illius figura erat & exemplar: vnde per illud non penitus tollitur & euacuatur, ſicut ſacerdotium idololatrarum, ſed perficitur & conſtabilitur: quia in illo præſtatur quod Aaronicum figurabat. Sicut & Dauidi æternum pro ſe & ſua poſteritate regnum promiſit Deus: quia regnum ſuper ſuum populum nunquam ablaturus erat ab eius poſteritate, & alteri traditurus: quod etſi ſecundum externam & carnalem politiam defecerit, tamen in Chriſto Dauidis filio continuatur ſpiritualiter. Sicque perficitur, dum quod illo regno adumbrabatur, adimpletur.

10 *Et Beatificauit illum in gloria, & circumcinxit zona gloriæ.*

PRO, gloria: non eſt Græcis, δόξα, ſicut in ſequenti membro, ſed εὐκοσμία, qua dictione in genere omnium ornatum ſacerdotalem complexus eſt, qui Aaronem glorioſum reddidit. Sic & in ſequenti membro Græcis non eſt dictio quæ zonam ſignificat, ſed περιστολὴν: quæ dictio in genere quemuis habitum quo quis induitur ſignificat. Poſtquam enim dixit Aaroni datum gentis ſacerdotium, extollit illud, primum à glorioſo veſtitu qui illi proprius erat: deinde verò à ſacrificiis, & authoritate, atque priuilegiis ei conceſſis. Et de veſtitus quidem ornatu prius in genere loquitur, deinde per partes proſequitur: ea breuiter complexus quæ latius ſcribuntur Exodi 28. Et eſt notandum in Græcis non eſſe cū coniunctione: Et beatificauit: ſed tantum, beatificauit, ſicut & in principio verſus ſequentis. In Græcis enim hic, vt & alibi ferè, ſententiæ eleganter duobus membris abſoluuntur, ideoque & nos à ſuperiori ſententia illam partem, & beatificauit ſeparauimus: quia ad intellectum non parum facit obſeruatus ordo. Eſt ergo ſenſus, quod Deus ipſum Aaron beatum fecit, & felicem præ aliis: per glorioſum illum ornatum quo illum induit & circumcinxit. Vt autem dictionē generalem, περιστολὴν, interpres verterit ſpeciali nomine, zona, videtur eum mouiſſe verbum περιέζωσεν, circumcinxit. At ζώννυμι Græcis, ſicut & cingo Latinis: non tantum ſignificat cingulo ſtringere, ſed & circundare & induere, vt ibi Dominus regnauit, decorem indutus eſt: indutus eſt Dominus fortitudinem, & præcinxit ſe. Psal. 92. Porro per zonam gloriæ, hoc eſt, gloriam, intelligi poteſt baltheus ille ſummi ſacerdotis, de quo Exodi 28. & 39. qui ſcilicet adhærebat ipſi ſuperhumerali, & ex eadem materia contextus erat: aut etiam baltheus ille: qui erat ſummo ſacerdoti communis cum aliis inferioribus ſacerdotibus, quo tunica interior conſtringebatur, & contextus erat ex byſſo retorta, hyacintho, purpura, & cocco, vt patet ex prædictis locis, cum baltheus ille qui adhærebat ſuperhumerali præter quatuor illa contextus etiam eſſet ex auro, eadem ſcilicet materia cum humerali & rationali. Quidam libri habent: zona iuſtitiæ. Sic enim legunt Rabanus & Dionyſius, & ſic

sic habebant quædam scripta. At rectius alij legunt, gloriæ, cùm Græcis sit δόξης. Vt autem aliqui substituerent, iustitiæ, pro, gloriæ, mouisse eos videtur: quia præcedit, gloria, & in sequenti sententia sequitur, gloriæ. Item quia de Christo dicitur apud Isaiam c. 11. Et erit iustitia singulum lumborum eius.

11 *Et induit eum stolam gloriæ, & coronauit eum in vasis virtutis*

PRo, stolam gloriæ, Græcis est, συντέλειαν καυχήματος, hoc est, perfectionem gloriationis, quo significatur Deum induisse eum profectum decorem: proinde apud nos hoc loco nomine stolæ, non debet intelligi certa aliqua vestis, sed potius vniuersus ille vestitus, quo Aarō gloriosè ornatus fuit: qui etiā in genere comprehenditur, cùm subditur: Et coronauit eum, hoc est, ornauit eū, atq; circundedit in vasis virtutis. Vbi nomine vasorum, phrasi Hebraica, de qua etiam supra, significatur totus ille apparatus sacerdotalis, qui variis constabat partibus. Quem vocat vasa virtutis, hoc est, fortitudinis. (Grecè enim est, ἰσχύος) quia eo apparatu egregiè instructus fuit pontifex, ita vt per eum multum esset reuerendus omnibus, declarabátque summā eius authoritatem & potestatem. Hunc apparatum in genere propositum per partes deinde explicat, cùm subdit.

12 *Circumpedes & femoralia & humerale posuit ei, & cinxit eum tintinnabulis aureis plurimis in gyro.*

13 *Dare sonitum in incessu suo, auditum facere sonitum in templo, in memoriam gentis suæ.*

GRÆCA non habent: posuit ei, sed repetendum est verbum: induit, hic & in sequentibus. Interpres non malè ad dilucidationē sensus addidit, posuit ei, vel, vt quidam libri habent imposuit ei. Cæterum pro eo quod vertit, circūpedes: (vel, vt multi libri habent, circumpediles) & femoralia: Græca habent, περισκελῆ καὶ ποδήρη. Harum dictionū prior, περισκελῆ, femoralia significat, vt patet ex Exodi 28. vbi eadē dictio habetur apud Septuaginta, & vertitur feminalia vel femoralia. Secunda dictio ποδήρη, vestem talarem significat, qua dictione Septuaginta significant in Exodo eam vestem quæ: Hebraicè dicitur מעיל Meil quam D. Hieronimus vertit, tunicam super humeralis, eā scilicet quæ erat proximè sub ipso superhumerali, & erat tota hyacinthina, ad pedes vsque propendens: vnde eam vocarunt, ποδήρη, hoc est, vestem ad talos & pedes demissam. Hanc ergo oportet intelligere hic ab interprete significatam per circumpedes aut circumpediles, non autem, vt ferè intelligunt nostri, sandalia: de quibus nulla (cum vestes Aaronis describuntur in Exodo) fit mentio. Melius ergo quam Lyranus & Dionysius, intelligit Rabanus per circumpedes, strictam illam vestem lineam, & velut camisiam, quæ erat pontifici cum aliis sacerdotibus communis, quæ & ipsa ad talos vsque protendebat: vnde etiam illam D. Hieronymus in epist. ad Fabiolam, agens de vestibus sacerdotalibus, vocat ποδήρη, cùm Septuaginta hanc vocent, χιτῶνα tunicam: illam verò aliam hyacinthinam, quæ propria erat Pontifici, vocant ποδήρη, poderem, quam hic commodè intelligimus significatam per circumpedes: quia pedes circuncingebat: ita vt inuerso ordine dictio, femoralia, quæ apud nos secundo loco ponitur, respondeat dictioni περισκελῆ, quæ Grecis primo loco ponitur: dictio vero, circumpedes, respondeat dictioni Græcæ ποδήρη. Nam si quis putet dictionem, circumpedes, respondere dictioni περισκελῆ, propter propositionem περί, idem erunt, circumpedes, & femoralia. Posset quis per circumpedes aut circumpediles, quia pluralis est numerus, intelligere ambas illas talares vestes, de quibus dictum est, alteram lineam communem, alteram hyacinthinam summo sacerdoti propriam, quam uis Græcè singulari numero dicatur, poderem. Est autem dictio, circumpedes, etiam prophanis scriptoribus ipsique Ciceroni vsitata: sed in alio significato quam hic habet, nempe vt significet eos qui dicuntur, A pedibus. Tertium autem vestimenti sacerdotalis genus vocat humerale, vel superhumerale, pro quo Græcis est, ἐπωμίδα, quæ dictio significat chlamydem, vestémque breuiorem quæ humeris iniicitur, dicitúrque Hebræis אפוד Ephod. Hæc autem vestis vt solis conueniebat summis sacerdotibus, ad renes vsque tantum protendebatur, contexta ex auro ac quatuor coloribus: hyacintho, bysso, cocco, & purpura: Auri enim lamina, id est: bracteæ, mira tenuitate reddebantur, ex quibus secta fila torquebantur, cum subtegmine trium colorum hyacinthi, cocci, purpuræ, & cū stamine byssino, sicque efficiebatur palliolum miræ pulchritudinis, perstringens fulgore oculos, in modo, inquit Hieronymus, caracallarum, sed absque cucullis. In huius vestis medio ante pectus erat apertura magnitudinis palmi per quadrum, quæ replebatur per aliud paruum vestimentum quod rationale dicitur, de quo mox postea. Plura de humerali licet legere in Exodo. Porro ei tunicæ hyacinthinæ, de qua dictum est, quæ proximè erat sub superhumerali, additus erat singularis ornatus in extrema eius parte ad pedes: qui constabat ex appendentibus septuaginta duobus tintinnabulis aureis, & totidem malis punicis contextis ex subtegmine cocci, purpuræ, hyacinthi, & stamine byssino, sicut & zona omnibus sacerdotibus cōmunis. Inter duo tintinnabula vnum erat malum punicum: & inter duo mala: vnum tintinnabulum. De hoc ergo ornatu sic dicitur: Et cinxit illum tintinnabulis aureis plurimis in gyro. Numerum tintinnabulorum non exprimit scriptura, sed eum exprimit diuus Hieronymus. Vsus horum exprimitur & in Exodo & hic, nempe vt summus sacerdos in incessu suo, scilicet cum vel ingrederetur, vel egrederetur: daret sonitum: sicque audiretur à populo sonitus in templo, idque in memoriam filiis gentis suæ, hoc est, vt populus moneretur reuerentiæ summo sacerdoti ministro Dei: & multo magis ipsi Deo tempore sacrificij exhibendæ. Sic enim potius simpliciter intelligendum videtur, quam: quomodo quidam intelligunt: populum illo sonitu admonitum: vt memores essent legem olim datam in sono tubæ clangentis. Non enim memoria tantum dicitur respectu præteritorum, sed etiam respectu præsentium: ad quæ facienda vel cogitanda monemur. Dicit autem author: In templo: respiciens ad sua tempora quibus iam templum erat extructum.

14 *Stolam sanctam auro, & hyacintho, & purpura opus textile viri sapientis iudicio & veritate præditi.*

15 Torto

25 Torto cocco opus artificis, gemmis pretiosis figuratis in ligatura auri, & opere lapidarij sculptis, in memoriam secundum numerum tribuum Israel.

QVAMVIS Græca habeant datiuum στολῆ ἁγία, legendum tamen est apud nos potius per accusatiuum, vt multi libri habēt, stolam sanctam, quā per ablatiuum, stola sancta, tum quia repeti debet, posuit ei, tum quia sequitur: opus textille: quod appositiuè iungi debet cum, stolam sanctam. Per stolam autem sanctam videtur hic significari aut totum ipsum superhumerale cum ipso rationali, aut peculiariter ipsum rationale: quamuis ex vsu Latinorum nomen stolæ significet vestem ad talos vsque demissam, & maximè muliebrem: propriè tamen Græcis secundum suam ethymologiam significat omne indumenti genus, vt patet Exodi 28. inter στολὰς sacerdotales, computatur primum περιστήθιον, hoc est, pectorale & rationale. Pro hoc nomen stolæ isto loco accipiendum omnino videtur ex his quæ sequuntur, quia illa conueniunt illi sacerdotali indumento, quod pectorale vel rationale dicitur. Illud peculiariter dicitur stola sancta, quia etsi aliis minus esset, erat tamen aliis sacratius. Pannus enim erat breuis ex auro: & quatuor illis coloribus contextus, ex quibus & super humerale, habens magnitudinem palmi par quadrum, & duplex, ne facilè rumperetur, qui aptissimè per circulos aureos & vittas hyachintinas coniungebatur humerali: implens aperturam illam ante pectus relictam. Dicitur Hebræis חשן Chosen: quæ dictio cum non satis sciatur quid significet, vertitur ferè pectorale, Septuaginta verterunt λογίον, quod secutus diuus Hieronymus vertit, rationale, ita vt ipso nomine satis indicetur mysticum aliquid hic significari. De hoc ergo hic dicitur, quod Deus posuit Aaroni, eúmque induit stolam auream, quæ erat opus textile ex auro & hycintho & purpura. Pro eo autem quod nos legimus fuisse opus illud, opus viri sapientis, iudicio & veritate prędíti: Gręca alium habent sensum, quem interpres non est assecutus. Habent enim, λογίῳ κρίσεως, δήλοις ἀληθείας, hoc est, rationale iudicij, signis veritatis. Quibus verbis exprimitur, de qua stola sancta prius locutus sit, ea scilicet quæ dicitur, rationale iudicij. Additur, signis veritatis: quia in Exodo ca. 28. dicitur: Pones autem in rationali iudicij, doctrinam & veritatem, pro quo Hebræis est אורים Vrim, & תומים Thumim, Græcis autē, τὴν δήλωσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν, hoc est, manifestationem & veritatem. Quæ duo quid fuerint nemo satis cognouit, nisi quod satis constat sacerdotem, cum Dominum consuleret indutus isto pectorali vel rationali iudicij, quibusdam indiciis intellexisse Dei voluntatem super ea re de qua interrogabatur. Vnde hic dicitur in pectorali illo fuisse signa veritatis: Noster vertit: Viri sapientis, iudicio & veritate prædíti: significans Beseleel, de quo dicitur in Exodo c. 31. & 35. quod Deus eū impleuit spiritu suo, sapientia, & intelligentia, & prudentia in omni opere, &c. De eadem stola sancta dicitur consequenter quod fuerit opus artificis: constans ex torto cocco, hoc est, ex tortis filis coccineis, quæ simul cum aureis filis hyachintinis & purpureis intexebantur stamini byssino. Item quod constabat gemmis pretiosis auro illigatis atque inclusis, & figuratis, hoc est, opere lapidarij sculptis: quia in ipso rationali intexti erāt 12. lapides magni pretij per quatuor ordines, ita vt in singulis ordinibus terni lapides collocarētur: in quibus insculpta erant nomina 12. filiorū Iacob, in singulis scilicet vnū, secundum ordinē natiuitatis eorum. Idque dicitur factum in memoriam, vel vt est Græcis εἰς μνημόσυνον, hoc est, in memoriale: quia dicitur in Exo. 28. Portabit Aaron nomina filiorum Israel in rationali iudicij super pectus suum quando ingredietur sanctuarium, memoriale coram Domino in æternū. Per hoc enim & sacerdos admonebatur, quod filios Israel pro officio suo debuit Domino commendare, illorúmque semper esse memor, & Deus item velut monebatur: iuxta promissiones suas memor esse filiorum Israel. Subiicit & de alio Pontifici proprio ornamento, cum dicit.

16 Coronam auream super mitram eius, expressam signo sanctitatis,
17 Gloriam honoris, & opus virtutis, desideria oculorum ornata.

REPETENDVM est verbum, imposuit, vel induit, proinde per accusatiuum legendum est, coronam auream, sicut etiam Græca habent, & scripta quædam Latina emendatiora: corona autem hæc aurea, est lamina illa aurea quæ fronti Pontificis imponebatur, & Exod. 28. vocatur, ציץ זהב Tsits zahab, hoc est, lumina aurea: cap. verò sequenti vocatur, etiam, נזר הקדש Nezer haccodesch, hoc est: diadema vel corona sanctitatis. Erat enim velut semicirculus ab aure vsque ad aurem supra frontem protensus, quæ à parte posteriori vitta hyacinthina pileo capitis alligabatur. Porro mitram, supra quam hic dicitur impositam coronam hanc auream, diuus Hieronymus existimat fuisse pileolum commune omnibus sacerdotibus, quod dicit fuisse rotundum, quale, inquit, pictum in Vlysse conspicimus, esséque quasi sphæram mediam diuisam, cuius vna pars capiti imponitur. Verum si diligenter legantur Hebræa & Græca Exod. 28. & 29. deprehendetur semper alio nomine vocari tegmen illud capitis, cui iubetur in summo sacerdote imponi lamina aurea. Hebræis enim dicitur מצנפת Misnephet, quod Septuaginta vertunt μίτραν, mitram. Et tegmen illud quod sacerdotibus commune erat dicitur מגבעות Migbaoth, quod Septuaginta verterunt, κιδάρεις. Omnino ergo videtur: quemadmodum & Iosephus apertè testatur, summum sacerdotem præter pileum illi cum aliis sacerdotibus communem, habuisse etiam alium acuminatum, quem quidam infulam vocant: cui lamina illa aurea affigebatur, quam etiam Iosephus coronam auream vocat, sed quam dicit triplici ordine circundatam, cuius scriptura non meminit. Sic enim habet lib. Antiquitat. 3. cap. 8. Porro pileo: quali cæteri sacerdotes vtebātur: super quem extabat alius consutilis ex hyacintho variatus: hunc aurea corona triplici ordine circundabat, &c. Pro, mitra, tamen hic Græcis est, κιδάρεως, nomen scilicet quod in Exodo Septuaginta tribuunt pileo sacerdotibus cōmuni. Quod sequitur: expressam signo sanctitatis: Græcè sic habetur, ἐκτύπωμα σφραγῖδος ἁγιάσματος, quod desumptum est ex Exodo 28. vbi Septuaginta verterunt, ἐκτύπωμα σφραγῖδος ἁγίασμα κυρίου. Pro quo nos legimus, sculpes opere celatoris, Sanctum Domino. Hebræa verò habent, Sanctitas Domino. Quod dupliciter intelligi-

intelligitur, videlicet aut quod in lamina illa aurea sculpta fuerint illa verba, קדש לאדני Codesch Ladonai, hoc est, sanctitas Domino, vt significetur quod soli Domino competit sanctitas, quodque ipse solus sanctus sit, iuxta canticum Seraphin: Sanctus, sanctus, sanctus dominus Deus Sabaoth. Iuxta quem intellectum cum in nostra lectione dicitur: Sanctum Domino: dictio, Sanctum, Substantiuè accipi debet pro, Sanctitas, Aut quod in lamina illa aurea tantum sculptum fuerit sanctissimum nomen domini tetragrammaton, quod Iudæis ineffabile erat, vt illud dicatur sanctitas domino, vt habent Hebræa, aut sanctum Domino, vt nos legimus, aut sanctificatio domini, vt verterunt Septuaginta: quia illud nomen sanctum erat deo, & sanctissimum haberi voluit. Sic intellexit diuus Hieronymus scribens loco supradicto, in lamina scriptum fuisse nomen dei Hebraicis quatuor literis, י Iod: ה He, ו Vau, ה He, quod apud Iudæos ineffabile nuncupatur. Sic & Iosephus dicens coronam auream sacris characteribus nomẽ Dei incisum habuisse. Et in libro Sapientiæ cap. 18. dicitur, quod magnificentia dei scripta fuit in diademate capitis. Cum ergo hic dicitur, coronã auream fuisse expressam signo sanctitatis, significatur exculptam eam fuisse instar sigilli signo sanctitatis, hoc est, sculptam in ea fuisse velut in sigillo signum sãctitatis, hoc est, nomen dei sanctissimum quo eius sanctitas significatur, quia illud nomen essentiam significat: proinde insinuat Deum sic per sese esse vt fons sit & origo omnium essentiarum. Porro quo sequens versus bene intelligatur & legatur: notandum primo Græcis non esse coniunctionem: Et gloria vel gloriam. Atque ea coniunctio etiam non est in multis scriptis emendatioribus, nec apud dionysium: qui nomen: gloria, appositiuè coniungit cum corona aurea. An autem legendum sit per nominatiuum, gloria, an per accusatiuum, gloriam, cùm vtrumque in nostris scriptis reperiatur, ex Græcis non satis constat, quia dictio καύχημα, potest esse vtriusque casus: Sanè si ad coronam referendum sit: sicut per accusatiuum legendum est: Coronam auream sic & per accusatiuum legendum est, gloriam honoris, vt significetur ipsam coronam fuisse summo Pontifici gloriam honoris, hoc est, ornamentum honorificum, vel, vt est Græcis gloriationem honoris, hoc est, per quam gloriari potuit de singulari honore: eandem etiam coronam fuisse opus virtutis, hoc est, opus declarans eximiam eius authoritatem & eminentiam. Verum quibusdam videtur hic versus non pertinere tantum ad explicandã dignitatem ipsius coronæ, sed potius referendus ad totum illum ornatum sacerdotalem, de quo iam per partes dictum est: quia pro, opus virtutis: quædam Græca habent: ἔργα ἰσχύος, opera fortitudinis, & sequitur: desideria oculorum ornata. Itaque intelligunt, omnia illa quæ dicta sunt de vestitu sacerdotali, esse gloriam honoris, & opera sacerdotis eximiam authoritatem declarãtia. Iuxta quem sensum perinde est siue legatur per nominatiuum, gloria, vt subaudiatur: Hæc omnia sunt gloria honoris & opera virtutis, oculisque spectantium grata & desiderabilia: siue per accusatiuum, vt reperiatur verbum, induit, aut verbum, imposuit, Legendum autem esse, Desideria oculorum ornata: vt multa scripta habent, & non vt quidam libri corruptè habent, desiderio, Græca demonstrant, quę habent ἐπιθυμήματα, desideria. Et est sensus: quod ipsa corona, & omnia quæ de vestitu sacerdotali dicta sunt, fuerint desiderabilia oculis hominum, & ornata valde. Quo satis innuitur cur huiusmodi ornatum & splendorem deus in sacerdote esse voluerit nempe quia talis hominum oculis gratus est induceret eos ad reuerentiam sacerdoti & cultui diuino exhibendam. Nec tamen hæc sola causa, fuit instituti à Deo huius ornatus, sed etiam ob occultam quarundam rerum significationem quemadmodum etiam ante Christum Iudæi intellexerunt. Nam Sapientiæ 18. dicitur: In veste poderis quã habebat, totus erat orbis terrarum. Itaque & Iosephus explicat quomodo vestitus summi Sacerdotis significauerit totum orbem, vt videre licet lib. 3, Antiquitat, cap. 8. iuxta nouam versionem. Apud nos verò Christianos totus hic sacerdotalis apparatus non tantum ad significationem orbis terrarum est referendus, sed etiam & magis ad Christum verè summum sacerdotem: qui finis est teste Paulo totius legis vt intelligamus in eo apparatu significatam perfectionem omnium virtutum quæ in Christo conuenerunt, ob quam Deo patri merito gratissimus est, & nobis reuerendis: significatum item quales virtutes ad ipsius imitationem esse debeant in eis qui vacarij eius essent futuri in nouo populo sacerdotes atque Pontifices: quemadmodum prolixè ea de re patres quidam scripserunt, vt Rabanus & Beda, & paucis pulchrè complexus est D. Thomas in prima secundæ artic. 5. ad 9. Huic autem sacerdotali apparatui tantum tribuit etiam ipse Deus, vt prædicto libri Sapientiæ loco dicatur: His autem cessit qui exterminabat, & hæc extimuit. Quod nõ sic est intelligendum, quasi vestitus ille per se aliquam habuerit efficaciam, sed quod deus cessare fecerit plagam sæuientem propter orationem sacerdotis, tali habitu ornatis vt à se institutum fuit: propter Christum item, qui in sacerdote sic vestito figurabatur. de hoc vestitu adhuc sequitur.

18 *Sic pulchra ante ipsum non fuerunt talia vsque ad originem.*
19 *Non est indutus illa alienigena aliquis, sed tantum filij ipsius soli, & nepotes eius per omne tempus.*

IN commendationem Aaronis dicitur, quod nec ante ipsum fuerint tam pulchrę vestes vsque ad originem mundi, nec post ipsum quisquam alienigena, hoc est, ex alio genere vel tribunatus illas induit vnquam, sed tantum filij eius & nepotes: idque in omne tempus quamdiu legis Mosaicæ ritus perstitit. Qua in re significatum est mysticè vnum tantum esse, nempe Christum, in quem verè competit omnis perfectionis & elegantiæ plenitudo, quique verè solus sit summus Sacerdos. Demonstratum item quam conueniat in nouo populo, vnum esse in terris, qui toti præsit ecclesiæ, solúsque sit sub Christo vicarius eius Pontifex. Pro: vsque ad originem: quidam legunt, vsque ad orientem. Græcis est ἕως αἰῶνος, vsque in sæculum, hoc est: à sæculo & ab origine mundi: proinde melius legitur, vsque ad originem: hoc est, etiamsi recurratur ad originem mundi. Quamuis similiter etiam intelligi possit, vsque ad orientem mundum.

20 Sacrificia ipsius consumpta sunt igne quotidie.

PERINDE est siue legatur, consummata, siue consumpta, cùm idem significetur. Postquā ergo de Aaronis vestitu dixit, incipit & dicere de eius sacerdotali officio. De quo illud primùm commemorat, quod quemadmodum illius vestitus perpetuis temporibus ad filios eius pertinebat: ita etiam sacrificia illius perpetua erant, & quotidie bis igne penitus absumebantur. Loquitur enim de sacrificiis illis quæ quotidie fiebant ex duobus agnis: quorum alterum mane in holocaustum offerebatur, alterum vesperi: vnde Græca hic habent, quotidie bis. Quæ tamen sacrificia non erant propria ipsi Aaroni & summo Pontifici, sed etiam per minores sacerdotes offerebantur. vnde quædam Græca hic habent: Sacrificia illorum, vt ad Aaron & filios eius referatur, de quibus dicitur in versu præcedente. Ideo autem de his sacrificiis hic peculiariter fit mentio, quia hæc perpetuò in altari ardebant, & per hæc ignis in altari semper erat: quibus & quod de aliis sacrificiis comburebatur imponebatur, vt patet Leuit. 6. vbi dicitur. Hæc est lex holocausti. Cremabitur in altari tota nocte vsque mane: Ignis in altari semper ardebit, quem nutriat sacerdos subiiciens ligna mane per singulos dies, & imposito holocausto, desuper adolebit adipes pacificorum, &c.

21 Compleuit Moyses manus eius, & vnxit illum oleo sancto.

COMPLERE vel implere manum alicuius, Phrasi Hebraica significat in scripturis illū sacris imbuere & initiari: vnde sæpè vertit diuus Hieronymus, consecrare manus, quandoque tamen vertit, implere manum, vt bis Iudi. 17. Quidam hanc phrasim explicare volentes, putant subaudiendum, oblationibus, vt sit, implere manum oblationibus. At magis dicendum verbum, complere vel implere, accipi pro perficere, quia dictio Hebraica etiam perficere significat. Itaque implere manus alicuius, est eas perficere, eisque ius dare, & potestatem offerendi Domino sacrificia. Sic enim perficiuntur manus quod nō est aliud quam, vt bene vertit Hieronym. consecrare eas. Vnde & Exodi 32. vbi nos legimus dictum Leuitis, Consecrastis manus vestras hodie Domino: Hebræis est verbum quod implere significat. vbi tamen non est locus intelligendi, Impleuistis oblationibus manus vestras hodie Domino, sed potius: Perfecistis manus vestras hodie Domino, hoc est consecrastis eas, obtinuistisque eis ius sacerdotale & oblationum. Quomodo autem Moyses Aaronem consecrauerit, ostenditur cum subiungitur, & vnxit illum oleo sancto. Erat autem singularis quædam vnctio propria Aaroni & summo sacerdoti, nempe qua oleum vnctionis fundebatur super caput eius. Nam dicitur Exo. 29. Oleum vnctionis fundes super caput eius, atque hoc ritu consecrabitur. Et Leuitici 8. dicitur quod Moyses fundens oleum super caput Aaronis vnxit eum, & consecrauit. De reliquis verò sacerdotibus filiis Aaron dicitur eodem capite, quod assumens vnguentum vel oleum & sanguinem qui erat super altare, aspersit super Aaron & vestimenta eius, & super filios eorum ac vestes eorum. Vnde in psalmis dicitur peculiariter de Aaron: Sicut vnguentum & in capite quod descendit in barba, barbam Psal. 132.

Aaron. Oleum autem sacrum dicitur, cuius confectio diuinitus præscripta est, vt scribitur Exodi 30. ex oleo oliuarū & quatuor odoriferorum aromatum speciebus, quo nemo vti potuit, & solum consecrationi sacrorum vasorum & sacerdotum deputatum fuit.

22 Factum est illi in testamentum æternum, & semini eius sicut dies cœli.

23 Fungi sacerdotio & habere laudem, & glorificare populum suum in nomine suo.

ORDO est iste: Ipsum fungi sacerdotio, factum est illi in testamentum hoc est pactū æternū, & in dispositionem per omne tempus duraturam, & posteritati quoque eius factum est sicut dies cœli, hoc est, vt tamdiu ei duraret quamdiu durant dies cœli, quomodo & in Psal. 88. dicitur de Dauide & eius posteritate: Ponam in sæculum sæculi semen eius, & thronum eius sicut dies cœli. Porrò pro: fungi sacerdotio & habere laudem: Græcis est, Ministrare ei simul & sacrificare, & benedicere populum in nomine eius, nempe Dei. Proinde nostram literam sic conuenit intelligere: Fungi sacerdotio, & habere potestatem omnium nomine laudandi Deum solenniter, & glorificare, hoc est, benedicere, ac bona imprecari populo Dei in nomine ipsius, quemadmodum præscribitur Num. 6.

24 Ipsum elegit ex omni viuente offerre sacrificium Deo, incensum & bonum odorem, in memoriam placare pro populo suo.

EXAGGERAT Dei beneficium Aaroni præstitum, quod ad sacrificandum ipse præ & ex aliis omnibus tunc viuentibus à Deo electus sit, Deo scilicet ipsum sua gratia præueniente & indicat duplex oblationis genus quod ei concreditum erat, alterum quod offerendum erat ante fores tabernaculi super altare æneū, quod à præcipuis hostiis quæ in eo offerebantur, dicitur altare holocaustorum. Ideo enim dicit offerre sacrificium Domino, vbi pro, sacrificium, est Græcis κάρπωσιν, quo nomine Septuaginta sæpè vocant, holocausta. Alterum erat oblationum genus, quod fiebat intra tabernaculi priorem partem super altare aureum, quod thymiamatis dicitur, quia super illud singulis diebus, mane & vesperi thymiama adolebatur, confectum ex quatuor aromatibus, vt scribitur Exodi 30. Ideo ergo additur, incensum & bonum odorem. Hunc autem dicit illum Deo obtulisse in memoriam, hoc est, vt Deus sui populi memor esset in bonum, placare pro populo suo, hoc est, ad hoc vt Deum placatum redderet & propitium populo suo. Non quod suauitas odoris per se quicquam faceret ad placādum Deum, velut odoris suauitate illectū, sed quod illa fieret ex obedientia legis præscribentis, & significaret orationis & deuotionis sacerdotalis atque populi gratiā & efficaciam apud Deū: ita vt signo tribuatur quod signato propriè conuenit.

25 Dedit illi in præceptis suis potestatem, in testamentis iudiciorum
26 Docere Iacob testimonia, & lege sua lucem dare Israel.

MELIVS omittitur coniunctio, &, quæ in quibusdam libris inuenitur: Et dedit illi: quia sicut nō est in Grȩcis, ita nec in multis scriptis. Aliud.n. hic sacerdotale exprimitur officiū, docendi scilicet populū legem Dei. Non est autē

 intelli-

intelligendum quod dicitur: dedit illi in præceptis suis potestatẽ, quasi Aaroni data sit potestas dispensandi in præceptis legis, eaque mutandi, sed quod ei data sit authoritas legem docendi, interpretandi, & in dubiis diffiniendi, ita vt hæc pertineat ad eum ex ipsius officio: vade & interpretando quod dixit, potestatem, subiicit: Docere Iacob: hoc est, vt doceret Iacob præcepta quibus Deus testatus est populo suo voluntatem suã & in lege sua dare Israeli lucem, hoc est, illuminare illum, docendo scilicet illum legem Dei, & eã in dubiis & perplexis interpretando. Hinc dicit Malach. c. 2. Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia Angelus Domini exercituum est. Et in Deut. c. 12. dicitur: Si difficile atque ambiguum apud te iudicium esse perspexeris, venies ad sacerdotes Leuitici generis, & ad iudicem qui fuerit illo tempore: & quæres ab eis: qui indicabunt tibi iudicij veritatem.

27 Quia contra eum steterunt alieni, & propter inuidiam circundederunt illum in deserto.

28 Homines qui erant circa Dathan & Abyron, & congregatio Chore in iracundia.

29 Vidit Dominus Deus, & non placuit illi, & consumpti sunt in impetu iracundiæ.

30 Fecit illis monstra, & consumpsit illos in flamma ignis.

CONIVNCTIO, quia: iam non legitur in Græcis, sed absolutè narratur historia. In nostra lectione conuenit sententiam intelligere suspensam vsque ad illud, Vidit Dominus Deus, vt ibi sententia absoluatur. Post commemoratam singularem eminentiam Aaroni à Deo collatam, subiungit & historiam de seditiosis contra Aaronem concitatis ex inuidia, quæ ferè sequi solet aliorum præcellentiam & honorem: quorum tamen seditionem ita Deus vltus est, vt demõstraret eam summè sibi displicere, sicque Aaronis dignitatem non solum tutatus est, sed eandem etiam magis illustrauit & auxit, vt scribitur Numeri 16. & 17. Porro seditio, quæ hic attingitur, sicut non solum contra Aaronem, sed etiam contra Moysen mota fuit: ita ab hominibus diuersarum tribuum, similj tamen superbi & inuidiæ spiritu, excitata est. Ea enim facta est partim à Core, qui erat de tribu Leui, cum sibi adhærentibus: partim à Dathan & Abyron & Hon, qui de tribu Ruben erant, quorum ille indignabatur sacerdotium soli Aaroni & filiis eius attributum, volens illud etiam sibi suisque vendicare, tanquam etiã ex tribu Leui existentibus: hi, verò indignabantur Moysen & Aaron principatum in populo obtinere volentes eum deberi tribui Ruben tanquã primogenito Iacob. Seditio tamen hæc describitur tanquam contra Aaronem solum exorta, quòd à Core hæc seditio maximè principium sumpserit, quodque excitata sit postquam Aaron à Moyse in sublimem suum gradum constitutus fuit. Horum seditionem Deus ostendit sibi admodum displicere, dum illos non communi aliqua vindicta, sed noua & prius inaudita subitò perdidit: Dathan quidem & Abyron cum ipsorum familiis aperta terra viuos demergens in infernum. Core verò cum suis igne cœlesti consumens, ideoque hic dicitur quod Deus fecerit eis monstra, hoc est, fecit in eis admiranda, insolita, & inaudita. Quod autẽ additur: & consumpsit illos in flamma ignis: nõ exprimit totam illatam vindictam, sed tantum præcipuam, & eam quæ ipsum Core seditionis authorem simul cum ducentis quinquaginta viris inuoluit, vt scribitur Numer. 16.

31 Et addidit Aaron gloriam, & dedit illi hæreditatem, & primitias frugum terræ diuisit illi.

COMMEMORAT quæ post mirabilem illam vltionem Dei beneficio accesserint Aaroni, dicens: & addidit Deum Aaroni gloriam, hoc est, cùm eam illi conarentur auferre, sibique vendicare, contra Deus illi addidit gloriam, tum quia vltione illa mirabili, & item subsecuto miraculo florentis virgæ, de qua Numer. 17. Deus illi sacerdotalem dignitatem confirmauit, tum quia mox etiam adiecit ei ad illius gloriam, ea quæ describuntur sequenti capite, Numer. 18. quæ & hic breuiter attingunt, cùm dicitur, & dedit ei hæreditatem, hoc est, singularem possessionem ei dono attribuit. In primis enim dedit ei omnes Leuitas vt ministrarent ei in officio sacerdotali, vt patet illo loco, vbi inter cætera dicitur sacerdotibus: Ego dedi vobis fratres vestros Leuitas de medio filiorum Israel. Dedit deinde ei omnes primitias frugum terræ, & primogenita, tam in hominibus quàm in pecoribus, vt eodem loco dicitur. vnde & hic dicitur, & primitias frugum terræ diuisit ei: pro sua scilicet portione quã haberet inter filios Israel. De qua portione etiam sequitur.

32 Panem ipsius in primis parauit in satietate. Nam & sacrificia Domini edent, quæ dedit illi & semini eius.

PARAVIT, inquit, & prouidit ei panem, hoc est, cibum in primis, hoc est, in omnibus primitiis terræ nascentium, idque in satietate, hoc est, abundè & copiosè. Nam & præter primitias dixit eis vt ederent sacrificia quæ Domino offeruntur: in quibus omnibus præter holocausta suam partem habebant, & aliquando ex integro eorum erant præter ea quæ adolenda erant, vt sacrificia ea quæ pro peccato erant. Tria ergo hic indicantur quæ augent Dei beneficiũ quo prouidet sacerdotibus de cibo, nempe quod is paratus est eis ex primitiis quæ sunt optimi fructus terræ, deinde quod in abundantia eis sit paratus, postremũ quod in sacrificiis Dei, cibo scilicet optimo & sanctissimo, eis sit prouisum. Itaq; cum sic eis insigniter & nobiliter præ aliis esset prouisum, merito etiam eis addita est conditio, vt cum aliis non haberent portionẽ communem in diuidenda terra Israelis promissa. Vnde sequitur.

33 Cæterum in terra gentis non hæreditabit, & pars non est illi in gente. Ipse enim est pars eius & hæreditas.

PRIMA pars huius sententiæ in omnibus quos vidi libris variè corrupta est. Quidam enim habent: Inter gẽtes. Alij, in terra gente, alij, in terra gens non hæreditabit. vt sit sensus: Gens Leuitica non accipiet hæreditatem in terra: alij adhuc peius. In terra egentes. Cum dubium esse non possit interpretem vertisse: In terra gentis: scilicet suæ Israeliticæ. Nam Græcè est, ἐν γῇ λαοῦ, in terra populi. Et referunt hic quod Numeri 18. post prædicta de primitiis possidendis, subiicitur, hoc modo: Dixitque Dominus ad Aaron: In terra eorum nihil possidebitis, nec habebitis partem inter eos. Ego pars & hæreditas tua.

Pro

Pro quo apud Septuaginta omnino similiter legitur,sicut hic Sapiens citat,mutata tantum persona secunda & prima in tertiam. Habent enim sic: Et dixit Dominus ad Aaron : In terra eorum non hæreditabis,& pars non erit tibi in illis,quoniam ego pars tua & hęreditas tua. Dicitur autem Deus esse pars,hoc est,portio & hæreditas Aaronis sacerdotum & Leuitarum, quoniam pro sua portione vnde viuerent acceperunt,quæ Dei proprio iure erant,eique vel debebantur, vel offerebãtur sponte,vt primitiæ , sacrificia,& decimæ. Legendũ autem potius per futurum,hæreditabit,quã per præteritũ,hæreditauit,patet ex Græcis, quæ habent,vt dictum est, κληρονομήσει.

33 Phinees filius Eleazari tertius in gloria est, in imitando eum in timore Domini,& stare in reuerentia gentis: in bonitate & alacritate animæ suæ,placuit Deo Israel.

POST Aaronem,transit ad celebrandum nepotem eius Phinees, prætermisso Eleazaro filio,quod de eo nihil singulariter præclarũ sit memoriæ mandatum. Itaque ipsum Phinees tertium dicit,non quod tertius fuerit in sacerdotio, vt fere intelligitur,sed magis quod in tribu Leui post Moysen tertius fuerit: qui peculiariter laude dignus esset: vnde dicit eum tertium esse in gloria, hoc est,qui merito celebrandus sit,idque ob zelum illum quo pro Dei honore aliis peccantibus fornicãtem Iraelitam cum meretrice Madianitide audacter in ipso facinore occidit : quo facto Deus se placatum testatus est, eique sacerdotiũ pacto sempiterno addixit,vt scribitur Nume. 25. Interpres autem noster [redacted] qui vt Græcè scripsit,ita hic,vt & alibi,imitatus est Septuaginta,vtens eisdé vocibus quibus illi vsi fuerant. Nã pro: in imitando ipsum Græcè est ἐν τῷ ζηλῶσαι αὐτόν. Quod etsi etiam verti possit : in imitando eum : quod verbum ζηλόν etiam imitari significat: tamen hoc loco magis vertendum erat,eo quòd zelo accensus fuerit: quia ea de re commendat eũ Dominus, dicens: Quia zelo meo commotus est contra eos &c. vbi etiam Septuaginta habent ἐν τῷ ζηλῶσαι. Vnde cum nos legimus: in imitando illum: relatiuum,illum,quod communiter refertur ad Aaronem , vt significetur ipsum Phinees imitatum Aaroné in timore Domini, referri potest ad Deũ, vt significetur ipsum per timorem Domini imitatum Deum in zelo ipsius. Iam pro eo quod noster vertit: in reuerentia gentis: Græcè est ἐν τροπῇ λαοῦ,hoc est in conuersione vel defectione populi. Et significatur quòd cùm populus deficeret à Deo, & conuerteretur ad idola Moabitarum, Phinees fortiter perstiterit. Interpres videtur legisse, ἐν ἐντροπῇ, quia ea dictio sæpè in scripturis vertitur, reuerentia. Et accipitur nomen, reuerentia, aliquoties in malam partem pro erubescentia,verecundia & pudore,vt cum dicitur Psal. 34. Induantur confusione & reuerentia. Et 1. Corinth. 6. Ad reuerentiam vestram dico. Proinde etiam hic quo ad sensum originalis literæ accedamus sensus esse potest, quod Phinees steterit in erubescentia illa & confusione gentis Israeliticę,hoc est, cum populus ille incidisset in ignominiosum illud scelus,vt fornicaretur cum filiabus Moab,earúmque Deos adoraret. Pro: placuit Deo Israel: Græcè hic est, ἐξιλάσατο περὶ τοῦ Ἰσραήλ, hoc est,placauit vel expiauit pro Israel, quomodo & Septuaginta verterunt in libro Num. vbi nos legimus : Et expiauit scelus filiorum Israel, vt videri possit interpretem vertisse non placuit, sed placauit Deo Israel , hoc est , placauit ipsum Israelem Deo. Debet autem apud nos legi cum præpositione,in imitando : quomodo legit Rabanus,quæ præpositio etiam referri debet ad verbum,stare, vt nostræ lectionis collatæ cum originalibus hic sit sensus: Quia Phinees imitatus est Aaronem in timore Domini : aut potius quia per timorem Domini imitatus est Deum in zelo suo,& quia cum ignominiosè & turpiter populus laberetur , ipse fortiter stetit in bonitate animæ suæ & alacritate,hoc est, promptitudine ad vindicandum iniuriam Deo illatam,ideo ipse placuit Deo Israel,ipsúmque Israelem irato Deo placauit & reconciliauit.

35 Ideo statuit illi testamentum pacis,principem sanctorum, & gentis suæ,vt sit illi & semini eius sacerdotij dignitas in æternum.

COMMEMORAT Sapiens quod Dominus ob egregium Phinees factum dixit de eo. Ecce do ei pacem fœderis,& erit tam ei quam semini eius pactum sacerdotij sempiternum. Vbi pro pacem fœderis : Septuaginta habent , sicut hic διαθήκην εἰρήνης, testamentum vel pactum pacis,hoc est,testamentum pacificum,& quo ei adduxit pacem & fœlicitatem. Quod autem sit illud testamentum pacis, explicatur cum subditur principem sanctorum : quod sic coniungi debet cũ præcedenti: Statuit illi testamentum pacis: esse scilicet eum principem sanctorum, Vbi per sanctorum, intelligi possunt vel omnes sacerdótes atque Leuitæ qui Deo sanctificati erant,quorum princeps erat summus sacerdos: vel omnia sancta ministeria & vasa,quorum cura in primis commissa fuit summo sacerdoti. Ne autem ad tempus putaretur ei principatus addictus,additur sic eum constitutum à Deo ex pacto principem sanctorum,vt sit illi & semini eius sacerdotij dignitas in æternum. Circa quod tamen testamentum & pactum ipsi Phinees factum , duplex oritur quæstio. Primum enim cur Deus summum sacerdotium promittit ipsi Phinees, cum illud ei deberetur ex legis constitutione, quia erat primogenitus filius Eleazari. Deinde quomodo semini eius in æternum sacerdotij summi dignitas promittitur, cùm Heli fuerit summus sacerdos tempore Samuelis,& aliquot filij eius post eum, qui tamen non fuerit ex semine Phinees, sed ex semine Ithamar, vt patet satis 1. Paral. 24. Dicendum ergo , Dei pacto hoc accessisse ipsi Phinees , quod per illud ei promitteretur ipsum superuicturum supra patrem suum : vt sic post eum summo sacerdotio fungeretur : deinde quod posteritas eius & semper esset permansura,nec vnquam defectura:& semper habitura ius summi sacerdotij. Quod autem ad aliquod tempus videatur summum sacerdotium fuisse in filiis Ithamar,per Heli & filios eius,an legitimè factum sit, & qua de causa non constat ex scriptura, nec ex Iosepho. Illud tamen constat,etsi ob causam hoc factum sit, ius tamen semper mansit in posterioritate Phinees, nec vnquam in totum ab eius posteritate ablatum est. Vnde & Dauid cum Abiathar, qui erat ex filiis Ithamar , simul constituit Sadoc, qui erat ex Phinees , & postea

Salomon sublato Abiathar solum Sadoc voluit esse summum sacerdotem, in cuius posteritate permansit vsque ad captiuitatem Babylonicam vt patet 1. Reg. 6. Et post captiuitatẽ constat etiã perdurasse sacerdotium summum vsque ad proxima tempora Christi in progenie Phinees, quia etiam Machabæi vocant Phinees patrem suum. Phinees, inquit Mattathias, pater noster zelando zelum Dei, accepit testamentum sacerdotij æterni. Et notandum bene, quod solius Eleazari per Phinees generatio texitur 1. Paralip. 6. vsque ad captiuitatem Babylonicam, quodq; tempore Dauidis duplo plures inuenti sunt filij Eleazari quam filij Ithamar, ita vt sexdecim essent ordines sacerdotum ex filiis Eleazari, octo vero tantum ex filiis Ithamar, vt hinc intelligamus vim pacti diuini.

---

35 Et testamentum Dauid regi filio Iesse de tribu Iuda hæreditas ipsi & semini.
36 Vt daret sapientiam in cor nostrũ, iudicare gentem suã in iustitia.
37 Ne abolerentur bona ipsorum, & gloriam eorum in gentem æternam fecit.

QVOD ad lectionem attinet, notandum malè à quibusdam legi per genitiuos: Dauid regis filij Iesse: cum per datiuos legendum esse, regi filio, vt etiã multa scripta habent, & meminit etiam Glosa ordinaria, patat ex originalibus Græcis. Quod ad sensum verò pertinet, cum satis extraneum nostri hic adferunt, & Græca admodum sunt perplexa. Ex quibus tamen satis constat hic obiter fieri comparationẽ dignitatis sacerdotalis & regiæ, quoad perpetuitatem in successione promissam ipsi Phinees & Dauidi. Et ex collatione facta cum Græcis, hic potest nostræ lectionis reddi commodus sensus; & sicut pactũ factum ipsi Phinees filio Eleazari de tribu Leui, fuit de sacerdotio in æternum permansuro in semine eius: ita etiam testamentum & pactum factum Dauidi regi filio Iesse de tribu Iuda fuit hæreditas ipsi Dauidi & semini eius, hoc est, fuit de perpetua possessione regni. Id autem significat ita Deum constituisse, vt bene prospiceret per vtraque potestatem populo suo, & vtrique etiam illi generationi æternam adiiceret gloriam. Ideoque subiicitur: Vt daret, Deus scilicet, sapientiam in cor nostrum: per officium scilicet sacerdotale, ad quod potissimum pertinebat docere populum. Iudicare item gentem suam, hoc est, vt iudicaret etiam gentem suam in iustitia, quod potissimum pertinebat ad potestatem regiam. Et hæc quidem est causa cur vtramque potestatem in populo constituerit Deus: cur autem vtramque perpetuam addixerit dictis duabus generationibus & tribubus, significat cum subditur: Ne abolerentur bona ipsorum, &c. Vbi relatiua, ipsorum & eorum, vel possunt referri ad Phinees & Dauid, vt sit sensus: Deum his duobus eorum dignitatem promisisse fore perpetuam, ne bona eis collata vnquam abolerentur, ideoque eorum gloriam fecit esse æternam in gente, & progenie ipsorum. Nam quidam libri habent, in gente: alij, in gentem, Græca εἰς γενεὰς αὐτῶν, in generationes ipsorum. Vel possunt referri ad Israeliticum populum, vt significetur Deum hoc fecisse ne bona quæ per has dignitates illis accesserunt, & gloria item quæ inde illi populo prouenit, vnquam eis auferretur, sed essent eis perpetua.

CAPVT XLVI.

1 Fortis in bello Iesus filius Naue, successor Moysi in prophetis.

HOC CAPITE consequenti ordine celebratur Iesus filius Naue, & socius eius Caleb. Deinde communiter iudices qui post eos fuerunt, non expressis eorũ nominibus. Postremũ fit egregia mẽtio Samuelis. vocatus autẽ hic Iesus filius Naue, quem D. Hieronymus vocat Iosua filium Nun, non quod binominis esset ipse & pater eius, sed quia quẽ Hebræa vocant, יהושע Iehosua, ꝑ quo Hieronymus posuit Iosue, Septuaginta, quos noster hic secutus est, vocant Ἰησοῦς, eodem scilicet nomine quo dictus est noster saluator. Et quem Hebræa, vocant Nun, Septuaginta vocant ναυῆ. Dicebatur iste Iosue prius Osee, vel, vt est Hebreis הושע Hosea, sed Moyses appositione vnius literæ, & mutatione vnius puncti, vocauit eum Iehosua, vt scribitur Nume. 13. Iste ergo hic peculiariter celebratur à fortitudine quam in bellis præstitit, & viuente adhuc Moyse deuincens Amalechitas, & reges Amorrhæorum, & post Moysen prosternens Cananæos. Celebratur & ab eo quod meruit Moysi tanti viri & ducis esse successor in regimine populi, & spiritu prophetiæ. Rursum enim hic pro eo quod libri constanter habent in prophetis, Græca habent, ἐν προφητείαις, in prophetiis, vt significetur Iosue successisse Moysi in spiritu prophetico, & intelligatur eum non humana prudentia rexisse populum, sed, sicut Moyses, omnia gessisse iuxta reuelationem & inspiratione diuina. vnde de eo dictum est: Post mortem Moysis Iosue filius Nun repletus est spiritu sapientiæ, quia Moyses posuit super eum manus suas. Et in libro Iosue loquitur Dominus ad ipsum, sicut prius ad Moysen, instruens eum de agendis. Quod ergo nos legimus successor Moysi in prophetis: sic intelligendum est, quod fuerit hic successor Moysi, vt post eum fuerit inter prophetas, hoc est, fuerit propheta: cui Dominus suã voluntatem indicauit, sicut prius Moysi.

---

2 Qui fuit magnus secundum nomen suum, maximus in salute electorum Dei expugnare insurgentes hostes, vt consequeretur hæreditatem Israel.

GRÆCE non est, maximus, sed tantum, magnus. Et legendum est potius: in salute: vt habent quædam scripta emendatiora, quam, in salutem: quia Græcè est, ἐν σωτηρίᾳ. Commendatur ergo ab eo quod sicut nomen habuit magnũ, videlicet quod à salute deriuatur, & saluatorem significat: ita etiam responderit suo nomini, in præstãda salute & incolumitate eorũ quos Deus sibi elegerat in populum, ita vt pro eis expugnaret hostes insurgentes contra populum Dei, ad hoc vt Israeliticus populus consequeretur hæreditatem sibi à Deo promissam infinitiuus enim, expugnare, positus est Græco more pro gerundio, expugnando. Hac sanè in re magnus est declaratus Iosue, si historiam solũ spectes: at maior deprehendetur, si consideremus eum hac in re singularem typum gessisse nostri Saluatoris, cum quo aut idem aut saltem valde vicinum nomen habuit commune. Vt enim ille dictus est à Moyse Iehosa, à salute corporali quam præstitit populo Dei: ita & noster saluator

nomen

nomen à Deo patre accepit à salute spirituali quã attulit populo Dei & electis eius, expugnando pro eis hostes eorum,& terram promissam eis distribuendo. An autem omnino idem fuerit apud Hebræos nomen nostri saluatoris & ipsius Iosue, sicut in Græcis idem omnino eis est, non est huius loci inquirere.

3 *Quam gloriam adeptus est in tollendo manus suas,& iactando contra ciuitates romphæas.*

ALLVDITVR ad id quod in prima illa victoria,quam Iosue sua manu & fortitudine obtinuit de vrbe Hai,scribitur de eo, vt est Iosue 8.capite:Iosue vero non contraxit manum quam in sublime porrexerat,tenens clypeum, donec interficerentur omnes habitatores Hai.Pro,iactando,Græcè est ἐν τῷ ἐκτεῖναι,& inextẽdẽdo, & est singulari numero ῥομφαίαν, quo nomine in scripturis sæpè significatur gladius,vt sit sensus:& extendendo,gladium contra ciuitates. Noster vertendo,iactando romphæas, per romphæas videtur hic intellexisse iacula missilia, quæ ipsum nomen etiam significat, maximè si hastæ speciem præferant,& longa sint quanquam iactare romphæas,etiam accipi possit pro vibrare gladios. Nam de iaculis Iosue non ita legimus, sicut de gladio eius.

4 *Qui ante illum sic restitit, Nam hostes ipse Dominus perduxit.*

PRIOR pars significat neminem ante Iosue sic restitisse hostibus populi Dei sicut ipse,nec quidem Moysen, qui non ita armis pugnauit sicut Iosue,quo nemo cum pluribus hostibus negotium habuit,nemo efficacius & gloriosius superauit. Secundam partem Græca in Complutensi editione aliter habēt sic: τοὺς γὰρ πολέμους κυρίου αὐτὸς ἐπήγαγεν, hoc est, Nam prælia Domini ipse adduxit,hoc est,direxit,& ductor eorum fuit Germanica tamen editio.sic habet, quomodo noster declarat se legisse: τοὺς γὰρ πολεμίους αὐτὸς κύριος ἐπήγαγεν, Nam hostes ipse Dominus perduxit,quomodo & scripta quædam nostra habent, & impressa nunc biblia. Id cum non intelligeretur,verbum,perduxit, in multis libris mutatum est in percussit: vt significetur, Iosue non tam sua virtute quàm Dei vicisse hostes Dei. At potius interpretē vertisse, perduxit, Græca satis indicant. Quæ versio sic videtur accipienda,vt significet ipsum Dominum excitasse ei hostes, & adduxisse contra illum, quibus se opponeret, & pugnando gloriosas reportaret victorias. Aut potius sic: Ipse Dominus perduxit vel adduxit hostes in manus eius,iuxta illud quod ei dicitur à Domino: Ne timeas,In manus enim tuas tradidi, vt est Iosue 10. sicut & quod sequitur.

5 *An non in iracundia eius impeditus est Sol, & vna dies facta est quasi duo.*

MVLTI libri habent, Aut non,sed quidam melius habent, An non, quomodo & apud Dionysium legitur. Græcè enim est, Commemoratur hic quod describitur Iosue 10. & ad laudem ipsius multum facit,nempe quod cum pugnaret pro Gabaonitis contra quinque reges, & dies deficeret præceperit vt sol & luna non mouerentur:vnde hic dicitur quod sol est impeditus à progressu scilicet suo, ita vt vna dies essent quasi duo,quia,vt ibi dicitur, sol non festinauit occumbere spatio vnius diei,vt esset spatium Israeli vlciscendi se de suis inimicis.Pro,in iracundia eius,Græcè est ἐν χειρὶ αὐτοῦ, in manu eius, hoc est, per ipsum,eiusque imperium.Nostra lectio significat hoc factum esse ex zelo & ira eius contra hostes Dei,quos penitus perdere cupidē comprehendendi & perimendi. Quod quia à Deo precibus obtentum est,ideo subditur.

6 *Inuocauit altissimum potentem in oppugnando inimicos vndique,& audiuit eum magnus & sanctus Deus in saxis grandinis virtutis valde fortis.*

IN bello illo, quod notatur versu præcedente, Iosue inuocasse Dominum significatur,cum dicitur:Tunc locutus est Iosue Domino.Dicit ergo, Inuocauit altissimum potentem,hoc est, non confisus est in sua fortitudine,sed in Dei potentia, in oppugnando inimicos vndique, hoc est, cum illum ex omni parte hostes oppugnarent,nam conuenerant tunc contra eum quinque reges: & exaudiuit eum magnus & sanctus Deus non solum iuxta eius voluntatem solem retinendo,sed etiam mittendo supra hostes lapides grãdinis valde fortis potentiæ & efficaciæ,quia, vt scribitur prædicto loco,Cum fugerent filios Israël, Dominus misit super eos lapides magnos de cœlo, & mortui sunt multo plures lapidibus grãdinis,quàm quos gladio percusserant filij Israël.Illud autem,in oppugnando inimicos vndique, Græca magis requirunt,vt exponatur modo iam dicto, quam vt sit sensus:cum ipse Iosue oppugnaret inimicos,quãuis Latina ratio eum sensum magis requireret.

7 *Impetum fecit contra gentem hostilem,& in descensu perdidit contrarios.*
8 *Vt cognoscant gentes potentiam eius,quia contra Deum pugnare non est facile.*

SVPPOSITVM verborum,fecit,& perdidit est non,Iosue, sed, Deus magnus, qui versu præcedente dicitur exaudisse Iosue,& posset melius ea pars in saxis grãdinis virtutis valde fortis, coniungi cum sequenti, Impetum fecit, vt significetur Deum pugnasse pro Iosue, & impressionem fecisse contra gentem hostilem per lapides grandinis è cœlo super eam demissos quod, vt scribitur in Iosue,fiebat cum essent in descensu Bethoron,vnde hic dicitur, & in descensu perdidit contrarios,hoc est,aduersarios populi sui.Quę res cùm humanis viribus non perageretur, sed solum diuina fortitudine, rectè dicit id factum esse vt gentes incredulæ cognoscerent Dei potentiam qua sola id fieri videbant.Quia contra Dominum pugnare non est facilè, imò est impossibile & admodum malum,Græca habent, ὅτι ἐναντίον κυρίου ὁ πόλεμος αὐτοῦ, hoc est,quia coram Domino bellum ipsius,hoc est,bellum Iosue placuit Deo, & gerebatur fauente Domino.

9 *Et secutus est à tergo potentes,& in diebus Moysi fecit misericordiam, ipse & Caleb filius Iephone.*
10 *Stare contra hostem,& prohibere gentem à peccatis,& perfringere murmur malitiæ.*

COMMVNITER legitur,Et secutus est à tergo potentes,vt significetur ipsum Ios.10. in bello insecutum fugientes potentes reges & principes,quemadmodum scriptum est de eo in bello contra quinque reges:Et persecutus est eos per viam

viam à sensus Bethoron. Secundum quam lectionem & intelligentiam pars illa pertinet ad superiora. At Græcis inspectis, dubium mihi esse non potest quin interpres verterit per genitiuum, Et secutus est à tergo potentis, quomodo etiam habuit vnum scriptum magnæ antiquitatis. Græcis enim est ἐπηκολούθησεν ὀπίσω δυνάστου, secutus à tergo potentis, vel post potentem. Nec dubium mihi est quin alludatur ad id quod de Caleb resistente murmuri populi, de quo subditur, Dominus dixit: Nume. 14. Seruum meum Caleb, qui plenus alio spiritu secutus est me, inducam in terram. Idem enim intelligendum competere in Iosue, qui fuit socius Caleb. Illo autem loco pro, secutus est me, Septuaginta habent ἐπηκολούθησέ με. Et Iosue 14. pro eo quod nos legimus dictum, Caleb, quia secutus es Dominum Deum tuum: Græcè est eadem phrasi qua hic, προσετέθης ἐπακολουθῆσαι ὀπίσω κυρίου, hoc est, apposuisti sequi à tergo Domini vel post Dominum. Dicitur ergo in illo tempore Iosue simul cũ Caleb secutus à tergo potentis, & post Dominum potentem, quia cum alij exploratores humani timoris spiritum sequerentur spectantes solum quid humanis viribus possent, atque ob id animos populi confringerent suæ diffidentiæ verbis, isti duo alio spiritu ducti, diuinam & potentiam & veracitatem considerabant, cogitantes quid possent per eum qui suis pomisit terram Cananæorum, ideóque ausi sunt aliis omnibus contradicere. Et ob id hic dicitur Iosue secutus post potentem, quia eius potentiam considerabat, non autem humanam infirmitatem. Hic sensus quoniam non est intellectus, genitiuus, potentis, mutatus est in accusatiuum, potentes. Aliquot ergo versibus hic in Iosue & Caleb celebratur insignis illa virtus eorum quæ scribitur Num. 13. & 14. Vnde & hic dicitur de eis quòd in diebus Moysi fecerunt misericordiam, hoc est, opus pietatis, & in ipsum Moysen, & ipsum populum, quia scriptum est de Caleb, quòd compescẽs murmur populi qui oriebatur cõtra Moysen, ait: Ascẽdamus & possideamus terram, quoniam poterimus obtinere eam. Qua autem in re fecerint misericordiam, ostẽditur cùm sequitur: Stare cõtra hostem, hoc est, stando contra hostem, & prohibendo populum à peccatis. Infinitiui enim Græco more hic rursum positi sunt pro gerundiis, vel exponendi sunt, ita vt starẽt contra hostem, & prohiberent gentem. Pro hostem, quædam Græca habent, ἐκκλησίας, hoc est, ecclesiam, & totam illam populi congregationem, cui resistebant Iosue & Caleb. Germanica tamen editio habet, ἐχθροῦ, contra hostem. Et videtur singulare positum pro plurali, hostes, qui scilicet contradixerunt verbis ipsorum. Pro, perfringere, vel vt quidam legunt, confringere, quidam habent, perstringere, sed altera lectio magis conuenit dictioni Græcæ κοπάσαι, hoc est, compescere & facere cessare.

11 *Et ipsi duo constituti, à periculo liberati sunt à numero sexcentorum millium peditum.*

12 *Inducere illos in hæreditatem, in terram quæ manat lac & mel.*

GRÆCA clarius habent, καὶ αὐτοὶ δύο ὄντες διεσώθησαν, &c. Et ipsi duo existentes saluati sunt. Significatur ergo quòd merito suæ constantiæ ex magno illo numero sexcentorum millium peditum, qui, vt scribitur in Exod. egressi sunt ex Ægypto, soli isti duo fuerunt qui sunt saluati & liberati in periculo mortis, quæ omnes reliquos inuoluit iuxta verbum Domini spatio quadraginta annorum. Sic autem saluati sunt, & liberati atque subtracti diuino beneficio à morte, vt induceret illos solos Deus in promissam hæreditatem, & in terram illam optimam quæ abundè profundit lac & mel. Verbum enim, inducere, magis referẽdum est ad Deum, vt significetur Deum illos inducturum in terram Canaam, quàm ad Iosue, qui inducturus erat Israëlitas in illam. Alluditur enim ad illud quod in historia dicit Deus: seruum meum Caleb, qui secutus est me, inducam in terram hãc quam circuiuit. Quam Iosue & Caleb profitebantur lacte & melle manare, dicentes populo: Inducet nos in terram, & tradet humum lacte & melle manantem. Porro cum hi duo soli dicuntur inducendi in terram promissam, excluduntur Leuitæ, qui non comprehenduntur in numero sexcentorum millium, vt patet Nu. 1. Nã Eleazarus & Phinees simul cum Iosue ingressi sunt, & similiter alij multi Leuitæ, quoniam non consenserant in murmure contra Moysen.

13 *Et dedit Dominus ipsi Caleb fortitudinem, & vsque in senectutem permansit illi virtus.*

14 *Vt ascenderet in excelsum terræ locum, & semen eius obtinuit hæreditatem.*

ALTERVM præmium à Deo redditum ipsi Caleb hic describitur, quod commemoratur Iosue 14. vbi dicitur in diuisione terræ sorte fienda, Caleb ante omnes petiuisse & obtinuisse sine sorte possessionem quam volebat, montem quendam à Deo illi promissum: & dicit Cabel se à Deo hoc peculiariter accepisse, vt cũ iam octoginta quinque esset annorum [redacted] bat tempore quo quadragenarius missus fuit ad explorandum terram. Illius, inquit, temporis fortitudo in me vsque hodie perseuerat tam ad bellandum quàm ad gradiendum. Fructum horum beneficiorum concessorum à Deo ipsi Caleb indicat sequens versus, cùm dicitur.

15 *Vt viderent omnes filij Israel, quia bonum est obsequi sancto Deo.*

LEGENDVM esse, vt viderent, & non, & viderunt, patet ex Græcis, quæ habent ὅπως ἴδωσι. Pro obsequi sancto Deo, Græcè est, πορεύεσθαι ὀπίσω κυρίου, hoc est, ire post Dominum. Alluditur enim ad id quod prius dictum est de Caleb, quòd secutus est à tergo Dei vel post Deum, quod non est aliud quam obsequi Deo, hoc est, eius voluntati se accommodare, atque eius verbis credere.

16 *Et iudices singuli suo nomine, quorum non est corruptum cor qui non auersi sunt à Domino vt sit memoria eorum in benedictione.*

17 *Et ossa eorum pullulent de loco suo, & nomen eorum permaneat in æternum, permanens ad filios illorum sanctorum virorum gloria.*

SVMMATIM perstringit laudem Iudicum qui post Iosue fuerunt in populo inculpatæ vitæ. Porrò quò constet de recta huius loci (qui obscurus est in litera) & lectione, & intelligentia: notandum quòd in secundo versu legendum non sit pullulat & permanet: pindicatiua verba, sicut multi legunt, sed pullulent & permaneat: vt hæc verba correspondeant verbo, sit, præcedenti: quomodo & scripta & impressa iam correctiora Biblia habẽt & Græca requirũt: quę habẽt opta-

optatiuum modum, ἀναθάλοι, repullulent. Deinde notandum quòd in priori versu, pro, vt sit, in Complutensi editione tantum sit coniunctio, &, itavt ad verbum habeatur, & memoria eorū bene dictionibus. Quam lectionem sequentes intelligunt subaudiendo verbum optatiuum, sit, quod noster expressit, vt sit sensus: Etiam eorum memoria sit in benedictione, sicut & prædictorum. Itaque videri posset apud nos legendum pro, vt sit. Germanica tamen editio non habet coniunctionem, καὶ, &, sed pro ea habet verbum optatiuū, εἴη sit. Et sic sententia est manifesta, nisi quòd nominatiuus, Iudices singuli, ponatur absolutè sine verbo, sicut & alias nonnunquam, vt ibi:
Psal. 22. Virga tua & baculus tuus ipsa me consolata sunt. Vt hunc sensum nostra habeat litera, dictio, vt, est accipienda quemadmodum nonnunquam, vt sit aduerbium optandi pro vtinam, sicut apud Terentium: Vt illum dij, deęq; perdant. In qua acceptione penè superest, sicut & hoc loco Græcis omnino non est. Optat ergo Sapiens vt Iudicum, qui singuli sua nomina habent expressa in scripturis sit memoria in benedictione, hoc est, vt eorum memoria semper perduret cum laude, significans hoc voto dignos illos esse quorum memoria fiat semper cum laude ipsorum. Non autem vult omnium memoriam fieri cum laude, sed eorum quorum non est corruptum cor, pro quo Græcè est, quorum non est cor fornicatum, hoc est, qui non ad idololatriam prolapsi sunt. Ea enim in scripturis sæpè nomine fornicationis significatur eáque verè est maxima & præcipua cordis corruptio: vnde & exponēdo subiicitur, qui non auersi sunt à Domino. Quanquam & per alia etiam vitia rectè dicatur cor corruptū, & auerti à Domino, vt videantur quidam Iudices excludi hic à laude, & potissimum Abimelech. Quod subdit Sapiens, Et ossa eorum pullulent de loco suo, significat se optare & illos dignos esse, vt eorum sepulchra cum ossibus eorum nunquam penitus pereant, sed inspecta semper renouent eorum memoriam, sic enim suo modo eorum ossa pullulant de loco suo. Quanquam secretiori sensu etiam videatur significari dignos eos esse qui aliquando resurgant in resurrectione iustorum. Quod subiicitur, Et nomen eorum permaneat in æternum, exponit allegoriam quæ est in verbis præcedentibus. Quod sequitur, duplicem habet lectionem. Nam sunt qui legunt per ablatiuos, permanente ad filios illorum sanctorū virorum gloria: Et tūc significatur, quomodo cupiat nomen eorum permanere in æternum, videlicet per hoc quòd permaneat semper ad filios & posteros gloria illorum sanctorū virorum. Plures libri habent per nominatiuos, permanens gloria, & tūc exponit hæc pars quid sit quod dicitur, nomen eorum permaneat in ęternum, hoc est, permanens sit ad filios gloria eorum. Græca paulò aliter habent, vt ex eis non satis iudicari possit vtra lectio apud nos sit præferenda. Prior tamen lectio habet commodiorem sensum.

18 *Dilectus à Domino Deo suo Samuel propheta Domini, renouauit imperium, & vnxit principes in gente sua.*

PRo sequitur laudes Samuelis qui vltimus, fuit Iudicum, attingens ex ordine quæ in scripturis de eo præclariora habentur. Primum ergo dicit eum fuisse dilectum à Domino, quia de eo scriptum est adhuc in pueritia: Et magnificatus est puer Samuel apud Dominū. Et mox postea. Puer autem Samuel proficiebat, atq; crescebat, & placebat tam Deo quam hominibus. Pro 1. Reg. 2.
phetam autem Domini rectè dicit, quia cùm illo tempore sermo Domini esset pretiosus, nec esset visio manifesta, iste peculiari prophetię spiritu donatus est, & quasi prophetarum primus post Moysen habitus est, vnde dicitur Actuum 3. Omnes pro 1. Reg. 3.
phetæ à Samuel & deinceps qui locuti sunt, annunciauerunt dies istos. Pro renouauit imperium Græcè est, κατέστησε βασιλείαν vel βασιλέα, hoc est, constituit regna vel regem, quia scilicet in populo Israelitico qui prius tanquam habebant iudices, instituit primus, petente populo & Deo annuente, regiam potestatem, constituendo regem Saul, & posteà Dauidem vnde & sequitur, Et vnxit principes, nēpe Samuel, & Dauidem in gente sua. Itaq; quod nos legimus: renouauit imperium, accipi debet pro, de nouo instituit imperium regium, & Iudicum potestatem mutauit in regiam.

19 *In lege Domini congregationem iudicauit, & vidit Dominus Iacob.*

PERVERSE ab omnibus ferè legi, vidit Dominum vel Deum Iacob, & legendum esse vidit Dominus Iacob, quomodo & scripta quędam antiqua habebant, & modò quædam impressa, manifestum est ex Græcis, quæ habent ἐπεσκέψατο κύριος τὸν Ἰακώβ, hoc est, visitauit vel inspexit Dominus Iacob, hoc est, populum Israëliticum. Cum enim in salutem populi sui misit Deus singularem aliquem virum post longam calamitatem, dicitur Deus visitasse populum suum. Sic de Moyse dicitur: Exod. 4. Audierunt quòd visitasset Dominus filios Israel, & quòd respexisset afflictionem illorum. Itaque quòd nostra lectio habet: Vidit Dominus Iacob, significat quòd Deus populū suum respexerit, eiusque se curam habere ostenderit, mittendo eis talem virum, qui prius sub Heli & filiis eius miserè tractabatur, quādo corruptus erat status religionis & reipublicæ apud Iudæos. Tunc ergo, vt hic dicitur, iudicauit congregationem, hoc est, totam rempublicam Israëliticam (est enim hic συναγωγὴν) sed in lege Domini, hoc est, iuxta eius legē, sine omni acceptione personarū, aut commodi sui expectatione, atque ob id dicitur Deus visitasse suum populum, quòd non solum prophetam, sed etiā tam incorruptum iudicē eis dederit. De iudicio Samuelis agitur 1. Reg. 7.

20 *Et in fide sua probatus est propheta, & cognitus est in verbis suis fidelis, quia vidit Deum lucis.*

ALLVDITVR ad illud quod de eo dicitur, Dominus erat cum eo, & non cecidit ex omnibus verbis eius in terram. Et cognouit vniuersus Israël à Dan vsque Bersabee, quòd fidelis Samuel propheta esset Domini. Est ergo sensus quòd Samuel probatus est esse verè propheta per fidē suā, hoc est, fidelitatem suam, qua nihil dixit, nisi quod à Deo audiuit, & quod non ipso facto impleretur, vnde & sequitur: Cognitus est in verbis suis fidelis. Cum autem sequitur: Quia vidit Deum lucis, accipi potest coniunctio, quia, vel causaliter, vt sit sensus: eum ideo deprehensum esse fidelem, quia videret Deum lucis, hoc est, quia à Deo omnis lucis & veritatis authore illustratus fuit. Vel infinitè pro, quòd, vt sit sensus: cognitus est fidelis, nēpe quòd videat Deum lucis,
hoc

hoc est, omnes cognouerunt eum vidisse Deum lucis. Cui sensui conuenit ea lectio, quam deprehendi in quibusdam antiquis & emendatis scriptis. Cognit⁹ est in verbis suis fidelibus, quia vidit Deum lucis. Quam lectionem præferrem, nisi Græca haberent πιςὸς ὁράσεως, hoc est, cognitus est in verbis suis fidelis visionis, hoc est, certus & verus in his quæ viderat.

21 Et inuocauit Dominum omnipotentem in oppugnando hostes circumstantes vndique in oblatione viri inuiolati.

OSTENDIT iam Samuelem non tantum fuisse iudicem incorruptum, & prophetam fidelem, sed etiam populi saluatorem, cùm ab hostibus vndique premeretur, & maximè à Philistæis vt scribitur 1. Reg. 7. Pro, omnipotentem, Rabanus legit, potentem, sicut & Græca habent δυνάςην, quam dictionem etiam supra noster vertit, potentem. Porro obscuritatem aliquam facit quod legimus viri inuiolati, vel, vt alij legunt, viri immolati, & torquent se hic nostri interpretes. Et Complutensis quidem editio etiam habet ἀνδρὸς, hoc est, viri, sicut noster se declarat legisse, sed pro, inuiolati vel immolati, habet sicut & alia Græca, γαλαθηνοῦ, hoc est, lactentis: vnde non est dubium quin per virum lactentem intelligi debeat masculus ille agniculus, quem Samuel orans pro Israël contra Philistæos obtulit Domino, vt est prædicto capite, vbi etiam Septuaginta habent hanc dictionem γαλάθηνον. Verum cùm dura sit hæc locutio qua vir ponitur pro agno, etsi masculus etiam sexus sit in eo genere, magis verisimile est corruptè in Græcis codicibus quibusdam legi ἀνδρὸς, & reponendum pro eo esse ἀρνὸς, quemadmodum habet editio Germanica. Imitatus est enim noster Sapiens Septuaginta, qui in historia prædicta dicunt Samuelē obtulisse ἄρνα γαλάθηνον, agnum lactentem. Itaque in nostra lectione per virum, intelligendus est agnus masculus, & legendum est potius, inuiolati, quam immolati, quia sicut esse agnum lactētem commendat sacrificium à teneritudine & integritate, ita etiam esse agnum inuiolatum, hoc est, immaculatum, aut nec dum coitu corruptum: vnde & paschalis agnus iubetur esse sine macula masculus anniculus. Et Christū Petrus vocat agnum immaculatum & incontaminatum. Sensus ergo est: Cùm hostes vndique oppugnarent populum Israëliticum, ita vt grauiter timerent à facie illorum Israëlitæ, inuocauit Samuel Dominum, in cuius potentia solùm confidebat, idque cū oblatione masculi agni adhuc teneri, delicati, & inuiolati. Cui⁹ preces quàm fuerint efficaces, ostenditur cum subditur.

22 Et intonuit de cælo Dominus, & in sonitu magno auditam fecit vocem suam.
23 Et contriuit principes Tyriorum, & omnes duces Philisthiim.

MANIFESTA sunt hæc ex historia, nisi quòd in ea de principibus Tyriorum non fit mentio. At verisimile est eos sicut valde vicinos Philisthiim, tunc illis confœderatos fuisse contra Israëlem.

24 Et ante tempus finis vitæ suæ & sæculi, testimonium præbuit in conspectu Domini & Christi.
25 Pecunias & vsque ad calceamenta ab omni carne non accepit, & non accusauit eum homo.

PRÆDICTIS ad laudem eius pertinentibus adiicit & illud quod scribitur 1. Reg. 12. quo modo Samuel iam grandæuus ausus est innocentiam & integritatem suam apud totum populum, Deum & regem testes adhibens, profiteri, ne quisquam inuentus sit in tanto populo, qui de eo conquereretur, & non potius pius iustitiæ attestaretur. Ante tempus, inquit, finis vitæ suæ, & ante tempus finis sæculi sui, hoc est, antequam desineret viuere, & suam durationem peregisset, aut ante tempus finis sæculi huius, hoc est, antequam finiret hoc seculum, dilucidissimum testimonium præbuit de seipso coram Domino & vncto rege Saul, nempe quòd pecunias, & vsque ad calceamenta, hoc est, minima quæque non acceperit ab omni homine: & cum sic suam integritatem profiteretur, non accusauit eum homo, hoc est, quisquam, sed dixerunt confirmantes eius integritatem: Non est calumniatus nos, neque oppressisti, neq; tulisti de manu alicuius quippiam in eo quod dicitur, vsque ad calceamenta: quod in verbis Samuelis non exprimitur, quamuis includatur, imitatio est verborum Abrahæ dicentis ad regem Sodomorum: Gen. 14. A filio subtegminis, vsque ad corrigiam caligæ non accipiam ex omnibus quæ tua sunt, hoc est, nihil omnino.

36 Et post hoc dormiuit, & notum fecit regi, & ostendit illi finem vitæ suæ.
27 Et exaltauit vocem eius de terra, in prophetia delere impietatem gentis.

GRÆCA habent in principio, καὶ μετὰ τὸ ὑπνῶσαι αὐτὸν προεφήτευσε, & postquam ipse dormiuisset, prophetauit. Dixit enim quid ante finem vitæ suæ præstiterit, nunc verò quid etiam post mortem, referens eam historiam, quæ scribitur 1. Regum 28. & ab eo quod etiam per eum post mortem gestum est illum commendare volens. Circa hunc tamen locum & prædictam historiam non parua exurgit quæstio, an his qui arte pythonissæ, & potestate dæmonis petente Saule excitatus est, verè fuit Samuel. Indignum enim videtur tam sancti viri animam ex abditis mortuorum receptaculis iussu & volūtate diaboli reuocatam. Et tamen sacra scriptura & in historia prædicta, & in hoc loco Samuelem testatur visum, & locutum regi. Deinde & veritatis prædictio videtur arguere verè fuisse Samuelem: tractat hanc quæstionem satis exactè Diuus Augustinus lib. 2. ad Simplicianum quæstione tertia ostendens vtramque partem defendi posse, magis tamen inclinans in eam partem, vt credatur nō verè spiritum Samuelis à sua requie excitatum fuisse, sed aliquod phantasma & imaginariā illusionē diaboli machinationibus factam, quam propterea scriptura nomine Samuelis appellat, quia solent imagines rerum earum nominibus appellari quarum imagines sunt. Nec illud dicit quēquā mouere debere, quomodo à maligno spiritu Sauli vera prædicta sunt, quia incongruum non est vt Deus aliquādo velit etiam per dæmones aliquē cognoscere vera maximè temporalia, & ad istam mortalitatem pertinentia, quæ ab Angelis bonis didicerunt, vt malū quod ei impendet, prænoscendo, patiatur etiam antequam veniat. Docet tamen absurdum non esse credere ex aliqua dispensatione diuinæ voluntatis permissum fuisse, vt non inuitus, nec dominante, nec subiugante magica potentia, sed volens atque ob temperans occultæ dispensatio ni Dei, quæ & pythonissam illam & Saulem latebat, consentiret spiritus Prophetæ

san

ſancti ſe oſtendi aſpectibus regis, diuina cum ſententia percuſſurus. Huic ſententię omnino fauere videtur ipſa hiſtorica narratio, & maximè hic locus, in quo in laudem Samuelis dicitur quòd poſt mortem Samuel prophetauerit. Itaque ſequendo priorem ſententiam quæ probabilior eſt, de hoc loco dicendum eſt, quòd author hic ſecutus eſt hiſtoriæ narrationem: proinde ſicut illa loquitur de imaginario & phantaſtico Samuele, tanquam de vero qualé ſuo merito decepti Pithoniſſa & Saul, eſſe crediderũt, ità & iſtę. Nec obſtatq; in laudẽ Samuelis iſtud hic afferatur, quia ad laudẽ illius hoc facit quod in illius & bonitatẽ & veracitatẽ Saul iã in ſumma conſiſtens deſperatione confiſus ſit, quódq; illius merito Deus per malignũ ſpiritũ ab Angelo edoctũ veritatẽ prædicere & reuelare voluerit, vt ob id quaſi Samuel ipſe futurorum euentum prædixerit, quia propter illum veritatem pręnuntiari & prophetari permiſit. Ideo ergo hic dicitur, quod Samuel notum fecit regi finem ſuum, & quòd exaltauit vocem eius (pro ſuam) de terra,
1.Reg. 8. quia ſcilicet de terra aſcendebat, ad hoc vt in prophetia, hoc eſt, per prædictionem futurorum deleret impietatem populi Iſraëlitici, quia ſcilicet dixit ei: Dabit Dominus etiam Iſraël tecum in manus Philiſthiim.

CAPVT XLVII.

1 *Poſt hæc ſurrexit Natham propheta in diebus Dauid.*

GERMANICA æditio habet μετὰ τοῦτον, poſt hunc, nempe Samuelem: Cóplutenſis, μετὰ τοῦτο, poſt hoc, quomodo & Rabanus habet; & vnum ſcriptum Tongerlenſe, quamuis parum ad rem faciat quouis modo legatur, tranſiturus ad commendationem Dauidis, interponit poſt mentionem Samuelis prophetæ: mentionem prophetę Nathan, qui prophetico ſpiritu ſic in pleriſque bene conſuluit Dauidi, ſicut Samuel conſuluerat Sauli, quẽ & veriſimile eſt geſta Dauidis conſcripſiſſe, ſicut Samuel Saulis.

2 *Quaſi adeps ſeparatus à carne, ſic Dauid à filiis Iſrael.*

MVLTI libri eam partem: & quaſi adeps ſeparatus eſt à carne: iungunt cum pręcedenti, vt ad Nathan pertineat, quomodo & Rabanus intelligit. At eam partem pertinere ad ſequentia, ſicut alij diſtinguunt, ſatis indicat, quòd perficiendo comparationem ſubiicitur, ſic Dauid. Supereſt autem coniunctio, &, quæ in multis libris legitur
3.Reg. 3. & quaſi adeps. Nam vt illa non eſt in Græcis, ita nec in aliquot ſcriptis, nominatim in Bibliis Beſſarionis. Itaque abſolute incipiendum eſt, Quaſi adeps, &cæt. Habent autem Græca, pro, à carne, ἀπὸ σωτηρίου, à ſalutari. Et intelligitur per ſalutare, hoſtia pacificorum, quæ pro ſalute Domino offerebatur, cuius adeps ſolus cremabatur, pectuſculum autem & armus dexter erant ſacerdotibus, reliquæ carnes edebantur cum gratiarum actione ab offerentibus. Comparatur ergo Dauid nõ cuiuis adipi, ſed adipi qui Deo ſacratus erat in ſacrificio pacificorum. Et ſignificetur, quod quemadmodũ in tali ſacrificio adeps præ carne reliqua ſeparatus erat, & quaſi ſanctior erat, cum in honorem Dei cóbureretur, reliqua verò caro ab offerentibus etiam laicis comedebatur: ſic Dauid apud Deum ſeparatus fuit à filiis Iſrael, hoc præ illis à Deo electus, & ei gratus, quamuis etiam omnes filij Iſrael eſſent Deo velut carnes ſanctæ. Ex commentario omnino certum videtur Rabanum legiſſe, Quaſi adeps ſalutaris ſeparatus à carne, ſic enim habet. Quod autem dicit eum ſeparatum à carne, quaſi adipem ſalutarem, oſtendit eum, &c. Proinde omnino veriſimile eſt noſtrum interpretem vertiſſe, Quaſi adeps ſalutaris ſeparatus à carne, ſic tamen vt dictio ſalutaris, ſit non nominatiui caſus, quemadmodum intellexit Rabanus, ſed genitiui, vt dictum ſit adeps ſalutaris ſicut in Pſalmis dicitur: Calicem ſalutaris accipiam, vbi etiam eſt ſicut hic, σωτηρίου, & ſignificatur ſacrificium pacificorum, in quo edendo etiam calix cum lætitia ſumebatur. Porro præpoſita hac magna Dauidis commendatione, quędam eius inſignia facta commemorat, quorum illud quod ſequitur primum eſt.

3 *Cum leonibus luſit quaſi cum agnis, & in vrſis ſimiliter fecit ſicut in agnis ouium.*

TOLETANVM exemplar legit ἐπεξένωσεν, hoc eſt, familiariter egit, & velut hoſpites habuit. Alia tamen æditio habet, ſicut noſter ſe legiſſe declarat, & melius, ἔπαιξεν, luſit. Alluditur autem ad id quod Dauid dixit de ſeipſo à Saul, quod cum paſceret gregem patris ſui, interfecerit leonem & vrſum, rapientes ouem ex grege. Et quamuis in ſcriptura tantum dicatur ſingulariter de leone & vrſo, pluraliter hic dicitur, cùm leonibus & vrſis per amplificationem, ſignificans illum eadem facilitate cum multis vel præſtitiſſe, vel potuiſſe præſtare. Et alioqui numerus pluralis nonnunquam ponitur pro ſingulari, ſicut & econtra. Dicitur autem Dauid cum feris illis luſiſſe, ſed ludo ipſis feris malo, ad ſignificandũ ſumma cum facilitate, ac ſine trepidatione, imo cum voluptate illum feras illas ſuperaſſe, non autem magis laboribus & ſudoribus, ſicut in prælio fieri ſolet, quemadmodum & ipſum Goliath velut per ludũ deiecit in iactu fundæ, de quo & ſequitur.

4 *In iuuentute ſua nunquid non occidit gigantem, & abſtulit opprobrium de gente?*

5 *In tollendo manum in ſaxo fundæ, deiecit exultationem Goliæ.*

ILLVD in iuuentute ſua, quidam coniungũt ſuperioribus, alij ſequentibus, & perinde eſt, quia vtrũque in iuuentute factum eſt, vnde Saul dixit Dauidi: Non vales reſiſtere Philiſteo iſti, quia puer es. Porro quod in ſuperandis feris Dauidi datum fuit, fiduciam ei addidit etiam gigantem aggrediendi, vnde bene ſecundum iſtud factum ſuperiori ſubiicitur, quo occidendo gigantem abſtulit opprobrium de gente Iſraelitica, quia ille, vt habet hiſtoria, exprobrabat agminibus Iſrael, quod non ferens Dauid zelo Dei accenſus, dixit: Nunc vadam, & auferam opprobrium populi, quoniam quis eſt incircunciſus iſte, qui auſus eſt maledicere exercitui Dei viuentis? Et vt ſignificaret quanta facilitate & paruo negocio ipſe iuuenis tam potentem virum vicerit: In tollendo, inquit, manum in ſaxo fundæ, hoc eſt, eleuando manum ſuam cum lapide fundæ (pro, ſaxo, enim eſt λίθῳ, lapide) re ſcilicet minima deiecit exultationem Goliæ, qua ſcilicet deſpiciens Dauid dixit ad eum confidenter: Veni ad me, & dabo carnes tuas volatilib. cœli & beſtiis terræ. Cæterum vt intelligatur Dauidem non

ſua virtute tantum opus perfeciſſe ſubditur.

6 *Nam inuocauit Dominum omnipotentem, & dedit in dextera eius tollere hominem fortem in bello, & exaltare cornu gentis ſuæ.*

MVLTI libri habent. Vbi inuocauit Dominum, verum cùm Græca habent, ἐπεκαλέσατο γὰρ, Inuocauit enim, & Græcis conſentiant quædam ſcripta, quæ habent: Nam inuocauit, merito hæc lectio præferenda & retinenda eſt, Inuocauit, inquit, Dominum omnipotentem, vel, vt quædam ſcripta habent, potentem, & is dedit in dextera eius, vt tolleret hominem qui in pugnando fortis erat, & ſic exaltaret cornu gentis ſuæ, hoc eſt, ſublimen faceret gloriam & potentiam populi ſui quem Goliath omnino deprimere conabatur. Phraſi enim Hebraica cornu ſæpè pro gloria ponitur & potentia, metaphora deſumpta à cornigeris beſtiis, quarum gloria, potentia, & fortitudo in ipſorum cornibus ſita eſt.

7 *Sic in decem millibus glorificauit eum, & laudauit eum in benedictionibus Domini, in offerendo illi coronam gloriæ.*

COMMVNITER verba, glorificauit & laudauit: referuntur ad Deum, vt ſignificetur Deum glorificaſſe Dauidem, & laudaſſe eum, hoc eſt, laudabilem eum feciſſe in benedictionibus ſuis. At cum hæc dura ſit expoſitio, & quia durè etiam dicitur Deum laudaſſe illum in benedictionibus Domini, cum dicendum fuiſſet, in benedictionibus ſuis, omnino videntur hæc verba referenda ad populum Iſraëliticum, de quo mox præcedit, exaltare cornu gentis ſuæ. De ea enim gente liberata iam ſubiúgitur in gratiarum actionem præſtiterit. Sic, inquit, hoc eſt, propterea, populus liberatus ſignificauit eũ in decem millibus, quia ſcilicet attribuit ei tam glorioſam victoriam ac ſi decem millia percuſſiſſet. Alludit enim, hic Sapiẽs ad id quod ſcribitur 1. Regum 18. quod cùm Dauid reuerteretur percuſſo Philiſtæo, & ferret caput eius in Ieruſalem, egreſſæ ſunt mulieres de vniuerſis vrbibus Iſraël, cantantes, chorósque ducentes, atque dicentes: Percuſſit Saul mille, & Dauid decem millia. In eo autem quod ſequitur, populum laudaſſe Dauidem in benedictionibus Domini, &c. omnino videtur ad Pſalmum 20. reſpectus haberi, in quo populus ſic introducitur Deum & Dauidem laudans: Quoniam præuenisti eum in benedictionibus dulcedinis, poſuiſti in capite eius coronam de lapide pretioſo. Proinde ex hoc loco ſatis patet, illum etiam Pſalmum, etſi ad Chriſtum potiſſimum pertineat, tamen ad literam de Dauide intelligendum, vt ſit Pſalmus populi gratulatorius pro ſalute per Dauidem obtenta, ſicut præcedens eſt Pſalmus populi precatorius pro ſalute ſui regis. Senſus ergo huius loci eſt: Populus laudauit Dauidem propter ſingularia dona quæ Dei benedictione in eo fuerunt, cùm inter alias Deus ei obtulit coronam glorioſam, hoc eſt, regiam dignitatem.

8 *Contriuit enim inimicos vndique & extirpauit Philisthiim contrarios vſque in hodiernum diem contriuit cornu ipſorum vſque in æternũ.*

CONIVNCTIO enim, ſicut non eſt Græcis ita nec apud Rabanum. Nouum enim beneficium per Dauidem populo præſtitum hic commemoratur, nempè quòd inimicos Iſraëlis variis bellis contriuerit, vt ſcribitur 2. Reg. 8. & præcipuè quod exturpauerit, vel, vt habent Græca, ἐξωλέθρευσε hoc eſt, ad nihilum redegerit Philiſtæos, qui erãt præcipui hoſtes populi illo tempore Saulis maximè erant infeſti populo, & illo cæſo dominabantur eis. Hos ergo in primis extirpauit, non quidem omnes occidendo, ſed ita eos diminuendo, vt nunquam deinceps ſint dominati Iſraëli; vnde de Dauid dicitur loco prædicto, quòd tulerit frenum tributi de manu Philiſthiim, & hic dicitur ꝙ contriuerit cornu ipſorum, hoc eſt, potentiam & imperium vſque in æternum.

9 *In omni opere dedit confeſſionẽ ſancto, & excelſo, in verbo gloriæ.*

CONIVNCTIO &, ſicut non eſt Græcis, ita nec in multis ſcriptis, & quamuis ſubintelligi & addi poſſit, poteſt tamen etiam coniunctim legi, ſancto excelſo. Exprimit hic verſus & aliã Dauidis cõmendationẽ, nempe quod cùm varia & inſignia opera deſignaret, non tamen ea ſibi tribuit, nec in eis ſuperbiuit, ſed in opere ſuo dedit confeſſionem laudis ſancto, excelſoque Domino, ei omnem tribuens laudem, & confitens illius omnia virtute peracta eſſe, non ſua. Idque fecit in verbo gloriæ, hoc eſt, ſermone glorioſo & præclaro, aut ſermone qui gloriam Dei exprimeret, Pſalmis ſcilicet celeberrimis à ſe conſcriptis, quibus Deum toties vocat fortitudinem ſuam, refugium, illuminationem, protectorem vitæ ſuæ, atque adiutorem ſuum.

10 *De omni corde ſuo laudauit Dominum: & dilexit Deum qui fecit illum, & dedit illi contra inimicos potentiam.*

GRÆCA tantum habent: In omni corde ſuo laudauit: & dilexit eum qui fecit eum, ita vt apertè ſatis hic Dauidi tribuatur, non ſolum quod in toto corde laudauerit Deum, ſed etiam quod in toto corde dilexerit: quod bene notandum contra eos qui volunt neminem in hac vita diligere Deum in toto corde. Auget hic verſus quod dictum eſt ſuperiori verſu, & demonſtrat quòd non ſimpliciter dederit Deo confeſſionem & laudem, ſed quòd idipſum fecerit in vel ex toto corde ſuo, iuxta id quod de ſe Dauid aliquoties dicit: Confitebor tibi Domine in toto corde meo, hoc eſt, valde ſerio & ex animo penitus, ſine omni fictione & torpore. Et quia id nemo facere poteſt, qui etiam in toto corde diligit, ſubiicit, Et dilexit Deum. Dilectionis huius cauſam noſtra litera duplicem indicat, nempe & quia Deus creator eius eſſet, ac proinde etiam omnis boni fons: & quia dederat illi contra inimicos potentiam. Verbum enim, dedit, coniungendum eſt cum verbo, fecit, vt etiam eius ſuppoſitũ ſit relatiuũ, qui, & ſit ſenſus: Dilexit Deum qui & fecit eum, & dedit illi contra inimicos potentiam.

11 *Et ſtare fecit cantores contra altare, & in ſono eorum dulces fecit modos.*

ADIICITVR conuenienti ordine ſuperioribus, quod magis etiam Dauidis virtutem declarat, nempe quod non ſatis ei fuerit Deum laudare, idque toto corde, ſed quòd etiam ad excitandum in Dei laudem totum populum inſtituerit ordinem cantorum, qui pſalmos à ſe aut aliis compoſitos decantarent: quos & ſtare fecit contra altare, hoc eſt, coram altari holocauſtorum, atque è regione eius. Quibus non tan

tantum cantandi potestatem, & psalmos decantãdos tradidit, sed etiam in sono & cantu eorum fecit dulces melodias, siue tradendo eis etiam rythmum dulcem melodiam reddentem, siue constituendo vt in cantu iungeretur variorum instrumentorum musicorum suauitas, quemadmodum describitur in lib. 1. Parali. c. 1.

12 Et dedit in celebrationibus decus, & ornauit tempora vsque ad consummationem vitæ.
13 Vt laudarent sanctum nomen Domini, & amplificarent mane Dei sanctitatem.

PRo celebrationibus, Græcè est, ἑορταῖς, hoc est, festiuitatibus aut festiuis diebus: proinde conuenit nomen, celebrationibus, accipere pro celebritatibus, hoc est, celebribus diebus, qui etiam significantur, cùm dicitur, ornauit tempora, ea scilicet quæ statuta erant festiuiter celebranda. Indicant ergo hi versus, quid boni secutum sit per cantorum institutionem, nempe quod hac ratione festiuis diebus qui à populo celebrandi erant ex legis præscripto, addiderit magnum decus & ornamentum, qui prius rudi modo peragebantur: quodque eadem illa tempora ornauerit, addito illo quo prius carebant splendore, idque fecit vsque ad consummationem vitæ suæ, semper scilicet, maximè in senectute, solicitus pro augendo & ornando cultu diuino, atque in ea solicitudine immoriens, adhoc vt cantores instituti laudarent nomen sanctũ Domini, & magnificarent etiam singulis diebus, idque mane, Dei sanctitatem, ita scilicet vt diem inciperent à Dei laude, quemadmodum constitutum legimus 1. Paral. 23. vbi sic habetur, Leuitę vt stent mane ad confitendum & canendum Domino, similiterq; ad vesperam, tã in oblatione holocaustorum Domini, quàm in Sabbathis & Calendis solennitatibus reliquis. Porro per Dei sanctitatem etsi intelligi possit Dei integritas & puritas in primis in Deo prædicando: hic tamen videri potest significari nomen sanctum Dei, quia Græcè est, τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ. Sic autem Septuaginta vocant nomen Dei proprium, vt superius dictum est capite 45.

14 Christus purgauit peccata ipsius, & exaltauit in æternũ cornu eius.
15 Et dedit illi testamentum regni, & thronum gloriæ in Israël.

NOVISSIMÈ de Dauide cõmemorat quod peccatorum suorum in quæ inciderat remissionem consecutus sit à Deo, ita vt non solum ꝑpter peccata sua regno nõ exciderit sicut Saul, sed etiam promissionem stabilitatis regni æterni consecutus sit. Mirum autem merito videri potest, quomodo hic author Christum & expectatum tunc Messiam dicat purgasse peccata Dauidis, cum tunc adhuc non fuerit, sed adhuc expectaretur. Hac sanè de causa videri potest in quibusdam codicibus nomen, Christus, mutatum in spiritus. Sic enim habet codex Bessarionis, & aliquot scripta. At Græcè nec, Christus est, nec Spiritus, κύριος, Dominus. Et hanc veram esse lectionem, nec esse, vt aliqui existimare possent, deprauatam, magis videri potest quòd in verbis Nathan dicentis, Dominus quoque transtulit peccatum tuum, vt sicut hoc loco, κύριος. Verisimile ergo est nostrum interpretem etiam vertisse, Dominus, sed in lectione quadam ecclesiastica, qua quæ hic dicuntur de Dauide, applicantur Confessoribus in Missæ epistola, nomen κύριος, mutatum esse in nomẽ, Christus, quia in nouo testamento per quandam appropriationem nomen, Domini, Christo ferè tribuitur, sicut & in epistola Iudæ nomen, Iesus, positum est, vbi Græca habent κύριος, Dominus, cùm legimus, Iesus populum suum ex Ægypto saluans, secundo eos qui non crediderunt perdidit. Ex hac ergo exemplari lectione deinde factum videtur vt etiam in Bibliis pro nomine, Dominus, poneretur Christus, & postea pro, Christus, quia id nomen non videbatur bene congruere, à quibusdam scriptum esse, Spiritus, quia vtrunque nomen similiter solet apud antiquos scribi, vt adhuc in antiquis Biblis inuenitur. Nam nomen Christi scribitur etiam apud latinos literis Græcis Christus: nomen vero spiritus, Spiritus. Vtut est, Latinis etiam Christus noster rectè dicitur purgasse peccata Dauidis, aut, vt est Græcis abstulisse peccata, quia ipse sicut est agnus qui occisus est ab origine mundi, ita etiam ab origine tollit ex præuisio suæ passionis merito totius mundi peccata, & quatenus Deus fuit ab ęterno, etiam cum patre & spiritu sancto purgauit omnium peccata, remittendo ea.

16 Post ipsum surrexit filius sensatus, & propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum.

DE Salomone instituit narrationẽ eius, tum dona, tum vitia commemorans. Secundam huius sententiæ partem Græca aliter habent sic: καὶ δι' αὐτὸν κατέλυσαν ἐν πλατυσμῷ, hoc est, propter illum habitauit in latitudine. Cui consonat id quod legitur apud Rabanum, & propter illum requieuit in latitudine. Cuius lectionis etiam meminit Glosa ordinaria, cámque habebant duo exemplaria Tongerlẽtia, quamuis in margine etiam altera lectio addita fuit, proinde illa Rabani lectio merito prę ferẽda esset. Duo exemplaria M. N. Aug. Hun æi vtrãq; lectionẽ in contextu habebant sic: Et propter illũ deiecit omnẽ potẽtiam inimicorum, & requieuit in latitudine. Ergo saltem vel sic legendum est, & est sensus: quòd Deus propter Dauidem tempore Salomonis represserit omnem potentiam inimicorum, ita vt nemo vel vellet vel auderet se illi opponere, sicque ipse habitauit & requieuit in latitudine animi, securitate scilicet & libertate, non coarctatus aduersariorum violentia. Aut in latitudine regni, quia scilicet Deus propter Dauidem amplificauit eius imperium ita vt longè latéque dominaretur, vt dicitur 3. Reg. 4.

17 Salomon imperauit in diebus pacis, cui subiecit Deus omnes hostes.
18 Vt conderet domum in nomine suo, & pararet sanctitatem in sempiternum.

SVo positum est pro, ipsius, scilicet Dei, & significatur ideo Deum Salomoni tempora pacifica concessisse, vt posset erigere domũ ad gloriam nominis eius. Pro sanctitatem, hic rursum est ἁγίασμα, qua dictione hic significatur templũ Dei sanctificatum, quemadmodum & alibi, & nominatim Psal. 88. vbi legimus: Prophanasti in terra sanctuarium eius. Proinde apud nos nomen sanctitas, accipi conuenit pro sancto Dei templo.

19 Quemadmodum eruditus est in iuuentute sua, & impletus est quasi flumen, sapientia.

ILLAM partem, quemadmodum eruditus est in iuuentute sua, nostri ferè referunt ad præcedentia, vt significetur Salomonem ædificasse templum, iuxta quod institutus fuit in iuuentute à Dauide patre: qui non solum ei impensa construendi templi præparauit, sed etiam ei omnium ædificandorum descriptionem tradidit, vt scribitur 1. Paral. 28. At non solum in Græcis hæc pars refertur ad sequentia, sed etiam in multis scriptis Latinis, in quibus hic est nouæ sententiæ initium. Itaque dictio, quemadmodum, accipi hic debet admiratiuè posita, pro, quàm, sicut, in illo Psalmo: Quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam Deus, vt sit sensus: O quam etiam in iuuentute sua fuit eruditus & sapiens à Deo factus (Est enim Græcis ἐσοφίσθη) & quam impletus est sapientia, quasi flumen, hoc est sicut flumen abundat aquis, quas aliis largiter communicat: ita & ipse abundabat sapientia, quam in alios copiosè diffudit. Sapientia enim diuina abundè repletus est, etiam in iuuentute, cum
3. Reg. 3. ad Deum in oratione dixit: Ego sum puer paruulus, & ignorans egressum & introitum meum. Notandum & illud quod Germanica æditio habet in secunda persona ἐσοφίσθης & ἐπλήσθης, hoc est, repletus es, vt hic accipiat Apostrophe ad Salomonem, quæ postea continuatur. Quæ lectio maiorem habet vim & gratiam, & in quibusdam etiã scriptis Latinis reperitur, vt merito illa præferenda sit.

20 Et terram retexit anima tua, & replesti in comparationibus ænigmata.

GRÆCA non habent in principio coniunctionem, & vt intelligamus hic nouæ sententiæ esse initium. Pro, retexit, Græcè est ἐπεκάλυψεν, operuit. Itaque significatur animum Salomonis tanta fuisse sapientia, vt per eam quam elocutus est sapientiã operuerit, hoc est, repleuerit omnem terram, quia vt dicitur 3. Regum 4. Veniebat de cunctis populis ad audiendam sapientiam Salomonis, & ab vniuersis regibus terræ qui audiebant sapientiam eius. Cui intelligentiæ cõuenit quod Græca in sequenti parte habent sic: Et replesti (terram scilicet) parabolis ænigmatum. Noster interpres aut posuit compositum, retexit, pro suo simplici, texit: aut potius legit ἀπεκάλυψεν, reuelauit vel retexit. Et erit sensus: quod anima & spiritus Salomonis Dei sapientia donatus, detexerit totam terram, aperiendo & explicãdo omnium quæ in terris sunt naturas, quia, vt dicit scriptura, Disputabit super lignis à cedro
3. Reg. 4. quæ est in Libano vsque ad hysopum, quæ ægreditur de pariete. Et disseruit de iumentis & volucribus & reptilibus & piscibus. Iam quod nos legimus: Et replesti in cõparationibus ænigmata, significat quòd multa admodũ ænigmata elocutus fuerit in suis comparationibus, hoc est, parabolis, quas vel locutus est, vel scriptas reliquit.

21 Ad insulas longè diuulgatum est nomen tuum, & dilectus es in pace tua.

EX historia patet huius sententiæ veritas. In ea enim dicitur & quomodo ad omnes terras & populos nomen eius innotuerit, & quomodo & ab externis & maximè à suis dilectus fuerit ob pacem quam habuit cum omnibus, & quæ suis præstita fuit tempore ipsius. Dicit enim quòd habebat pacem ex omni parte in circuitu. Habitabatque Iuda & Israël absque timore vllo, vnusquisque sub vite sua, & sub ficu sua, à Dan vsque Bersabee, omnibus diebus Salomonis.

22 In cantilenis & prouerbiis, & comparationibus & interpretationibus miratæ sunt terræ, & in nomine Domini Dei, cui cognomen est, Deus Israel.

QVÆDAM Græca habent ἐθαυμασάν σε, hoc est, miratæ sunt te, vt sit sensus: Terræ variæ, vel, vt est Græcis, χῶραι, regiones sunt te admiratæ propter carmina, &c. Tria vel quatuor ponuntur in quibus homines admirati sunt Salomonem, quæ & commemorantur satis 3. Regum 4. Pro cantilenis Græcè est ᾠδαῖς, hoc est, canticis & carminibus, de omnibus dicitur quòd fuerunt carmina eius quinque millia, vbi etiam Septuaginta habent ᾠδαί. Ex his carminibus partem habemus in libro qui dicitur Canticum Canticorum, quasi præcipuum omnium carminum eius. De prouerbiis & parabolis, quæ frequenter pro eisdem ponuntur, dicitur quòd locutus sit Salomon tria millia parabolas, ex quibus partem habemus in libro qui dicitur Parabolæ, vel Prouerbia Salomonis. Interpretationes Salomonis insinuantur, cùm ibidem dicitur, quòd disputauit & disseruit de omnibus arboribus & animalibus. Item cum regina Saba veniente vt tentaret eum in ænigmatibus, docuit eam Salomon omnia verba quæ proposuit. Quod sequitur 3. Reg. 10.
& nomine Domini Dei, cui cognomen est Deus Israël, quidam coniungunt cum sequenti verbo, collegisti. Sic enim apud Rabanum distinguitur, vt ibi: Et in nomine Dei tui, sit principium nouæ sententiæ. At melius iungitur cum verbo, miratæ sunt, quia omnino videtur author hic alludere ad id quòd regina Saba dicitur audiuisse famam Salomonis in nomine Domini, quodque eadem audiẽs & videns sapientiam Salomonis, adeo mirata sit, vt non haberet vltra spiritum, dixitque inter cætera: Sit Dominus Deus tuus benedictus, cui complacuisti, & posuit te super thronum Israël, eo quòd dilexerit Dominus Israël. Additur autem, cui cognomen Deus Israël ad differentiam Deorum quos aliæ regiones colebant. quæ cõfitebantur Deũ Israëlis in Salomone & populo Israël esse mirabilem, & hoc in illis præstare quod ipsorum dij suis non prestarent nec prestare possent. Melius hæc pars coniungitur in Græcis cum præcedentibus, quia non habent coniunctionem, & vt sit sensus: Nationes propter carmina, parabolas, &c. miratę sunt in nomine Dei Israël, qui scilicet tantam sapientiam dederat Salomoni.

23 collegisti quasi aurichalcum aurum, & vt plumbum complesti argentum.

QVIDAM istud intelligunt dictum in Salomonis vituperationem, & in notam auaritiæ contra legem Domini, qui in Deuteron. 10. capite præcipit vt rex non habeat auri & argenti immensa pondera. At historia regum hæc de Salomone commemorat potius in laudem ipsius, vt cui diuitiæ immensæ singulari Dei beneficio contigerunt, qui eas ante omnia petenti sapientiam, promisit etiam tantas se daturum, vt nemo fuerit similis ei in regib. cunctis retro diebus. Itaq; postquã Sapiens noster Salomonẽ celebrauit ab excellenti eius sapientia, celebrat etiam ab eius potentia & diuitiis, respiciens ad id quod 3. Reg. 3.
de

eo dicitur 3.Reg.10.& 2.Paral. 1, Præbuit rex argétum & aurum in Ierusalem quasi lapides, & cedros quasi sycom oros, quæ nascuntur in cápestribus multitudine magna. Post commendationem autem & sapientiæ & diuitiarum ipsius, subiecit & vitia, in quæ post tanta Dei beneficia prolapsus est, vt hinc intelligamus & quanta sit humani ingenij instabilitas, ne quis sibi nimis fidat, & quam soleat rerum abundantia vitiorum esse causa, ne quis illam nimis ambiat, & quam profunda sint iudicia Dei, qui tam perfecta à se sapientia donatum tam grauiter labi passus sit, vt illa semper quisque timeat. Itaque dicit.

24 *Et inclinasti fœmora tua mulieribus, potestatem habuisti in corpore tuo.*

PRO, potestatem habuisti, Græcè est verbum passiuum ἐγεξουσιάσθης, quod rectius verti posset, in potestatem redactus es: vt significetur illum corpus suum subiugasse libidini & voluntati mulierum. Noster in actiua accepit significatione, & potest conuenienter accipi vt significetur illum abusum esse suo corpore, & in illo nimiam sibi vsurpasse licentiam, ita vt eo vsus sit contra Dei præceptum: cui corpus suum subiicere debuisset. Modestè ergo hac sententia notat eius irrefrenatam libidinem, tacens interim de idololatria, in quam non nisi propter libidinem & amorem mulierum incidit. Et, inquit, post tot beneficia à Deo obtenta, deserto Deo inclinasti fæmora tua mulieribus, inordinatè illis addictus & coniunctus, atq; in corpore tuo, quod Deo subiectū esse oportuisset, tu nimiam tibi potestatem atque licentiam assumpsisti. Quid autem hinc mali sit consecutum, & in ipso, & in filio eius atque populo ostendit, cùm subiicit.

25 *Dedisti maculam in gloria tua, & prophanasti semen tuum.*
26 *Inducere iracundiam ad liberos tuos, & in cæteris stultitiam tuã.*
27 *Vt faceres imperium bipartitum, & ex Ephraim imperare imperium durum,*

IN gloria, inquit, tua quam habuisti, magnam dedisti maculam, nec tibi tantum nocuisti: sed etiam prophanasti, violasti, & contaminasti semen tuum, ita vt tuo demerito induceres Dei iracundiam ad liberos tuos, & etiam in aliis, toto scilicet populo Dei, induceres stultitiam tuam, ita vt eam ipsi ferre debeant, dum propter eam grauem Dei vltionem pati coguntur in eo quod propter te diuisum est regnum, & factum est imperium bipartitum: sicque fecisti vt ex Ephraim imperaret imperium durum, hoc est, pertinaciter semper resistens, nam Græcis est ἀπειθῆ, hoc est, rebelle & inobediens. Hæc historia describitur 3.Reg.11. Illud, & in cæteris stultitiam tuam: Græca aliter habent sic: καὶ κατανυγῆναι ἐπὶ τῇ ἀφροσύνῃ σου, hoc est, & compungi, vel & compũgereris in stultitia tua, vt significetur illum sibi sua stultitia dolorem contraxisse, dum scilicet: qui in pace semper vixerat, intelligeret sibi à Deo inimicos excitatos, Adad, Razon, & Ieroboam, vt scribitur loco prædicto. Mirum quid legerit noster interpres: dum sic vertit vt legimus, nisi fortè sit mendum. Nam vnus codex Tongerlensis, pro, in cæteris, habuit in terris. Vnus M.N. Augustini Hunæi habuit, in cæteris incitari. verbum autem incitari, bene conuenit verbo Græco κατανυγῆναι, compungi, proinde credo veram lectionem esse: Et incitari stultitiam tuam, hoc est, vt stultitia tua incitaretur in seipsa, & dolore compungeretur, cùm intelligeres seruum tuum exurgere contra te. Facilè autem fuit verbum, incitari, à non intelligentibus mutari in: in cæteris, & postea diuersas lectiones simul coniungi.

28 *Deus autem non derelinquet misericordiam suam, & non corrumpet, nec delebit opera sua.*
29 *Neque perdet à stirpe nepotes electi sui, & semen eius qui diligit Dominum, non corrumpet.*

ALLVDIT in his verbis ad id quod Dauidi promissum fuit 2.Regum 7. & Psal. 88. vbi dicit Dominus: Si dereliquerint filij eius legem meam, & mandata mea non custodierint, Misericordiam meam non dispergam ab eo: neque nocebo in veritate mea. Neque prophanabo testamentum meum, & quæ procedunt de labiis meis non faciam irrita, &c. Postquam ergo dixit quomodo peccata Salomonis Dominus punierit in eius posteritate: subiicit quomodo Deus memor suæ misericordiæ, propter Dauid seruum suum, non in totum reiecerit Salomonis semen sicut abiecit semen Saulis. Deus, inquit, misericordiam suam, quam promisit Dauidi & semini eius se exhibiturum, non derelinquet: nec abiiciet à se, aut non prætermittet eam exhibere, & non corrumpet aut perdet: nec delebit opera sua: testamenta scilicet sua & pacta quæ cum Dauide iniit. Hoc est, nõ perdet à stirpe nepotes electi sui Dauidis, sic scilicet vt penitus esse desinant, & radicitus pereant: & semen eius qui diligit, vel vt est Græcis: qui diligit Dominum, non corrumpet: nec penitus tollet. Quod per Christum perfectè impletur, per quem semen Dauidis verè fit perpetuum, & perpetuo regnat. Proinde verò admirandam se hic exhibet Dei prouidentia: qua factum est vt sic in Salomonis semine grauissimè & in longum tempus punirentur eius peccata, vt tamen per ea peccata promissa Dei misericordia non tolleretur: sed salua illa maneret semini Dauid in æternum. Et quamuis videri posset, Dei iustitiam grauiorem intulisse vltionem semini Salomonis propter eius peccata, quàm sit beneficium quod Dei misericordia præstitit Dauidis posteritati propter illius virtutem: quia à posteritate eius abstulit decem tribus: & illi tantum duas reliquit, tamen si Christum spectemus, plus longè est quod Dei misericordia propter Dauidẽ præstitit, quàm quod Dei iustitia propter Salomonem abstulit. In Christum enim potissimum respiciebant promissiones illæ de perpetuando & semine & regno Dauidis quem quo certius cognosceremus ex Dauid, sicut promissum fuit, prognatum, conueniebat tribum Iuda ab aliis decem separatam esse, atque in ea sola regnum per successionem continuari.

30 *Dedit autem reliquum Iacob & Dauid de ipsa stirpe.*

PRO, reliquum: hic rursum est sicut capite 44. κατάλειμμα, quæ & est apud Paulum, cum dicit ex Isaia: Reliquiæ saluæ fient. Et dictio, Iacob: sicut & dictio, Dauid, est vt patet ex Græcis, datiui casus. Itaque sensus est: Deus dedit ipsi Iacob aliquid reliquum, hoc est, reliquias, vt non in totum semen Iacob abiiceret & perire sineret: sicut alias gentes, & dedit ipsi Dauid reliquias ex ipsamet eius stirpe atque progenie. Rom. 9.

31 *Et finem habuit Salomon cum patribus suis, & dereliquit post se de semine suo gentis stultitiam.*

32 *Et imminutum à prudentia Roboam, qui auertit gentem consilio suo.*

COMMEMORAT duo mala quæ mortuo Salomone propter eius peccata populo obuenerunt. Primum enim reliquit post se de semine suo filium tam imminutum à prudentia, & deficientem in sapientia, quam ipse in sapientia abundauerat, ita vt dici meruerit gentis stultitia, siue quod opinione populi talis haberetur, siueque exemplũ quoddam stultitiæ esset in populo, cũ rex in populo sapientia prælucere debeat. Qua autem in re stultitiam suam prodiderit indicat dicens: qui auertit gentem: à se scilicet; consilio suo, hoc est, per consilium suum, quod stultè secutus est ad suggestionem imprudentum iuuenum, spreto consilio sapientum seniorum. Quid enim stultius esse potuit quam iste commisit, qui cum populi fauorem ambire ipse debuisset, offerendo eis onerum remissionem, quod non ea polleret authoritate & gratia qua pater, populo iusta petenti non solum non annuit cum id suaderent seniores, quorum consilio omnia gessisse debuerat, sed sequens iuniorum consilium, etiam duriora non est veritus comminari. Sunt qui legunt per datiuum, genti stultitiam, vt sit sensus: reliquit ipsi populo stultitiã, sed legendum per genitiuum, gentis stultitiam, patet ex Græcis.

3. Reg. 12.

33 *Et Ieroboam filium Nabath, qui peccare fecit Israel, & dedit viã peccandi Ephraim.*

SECVNDVM malum est, quod post se Salomon reliquit (repetendum enim est verbum, dereliquit) Ieroboam ex suo semine, sed ex seruis suis filium Nabath, qui fuit author Israeli idololatriæ, & dedit ipsi Ephraim viam peccandi, dum erectis vitulis iussit eos adorare, & prohibuit ne religionis causa irent in Ierusalem sicut Dominus promiserat. Vnde secutũ est quod subditur. Porro Ephraim peculiariter meminit, quod Ieroboam ex ea esset tribu quam ob id facilè sibi obsequentem habuit, & per eam etiam alias tribus, inter quas illa erat præcipua & numerosior: vnde & in scripturis decem tribus à tribu Iuda separatæ sæpè vocantur Ephraim.

34 *Et plurima redundauerunt peccata impiorum, valde auerterunt eos à terra sua.*

PER inductam, inquit, à Ieroboam idololatriam valde sunt peccata eorum coram Deo multiplicata, atque ob id tandem ea peccata alienauerunt eos longè à terra sua quam eis dederat Deus possidendam, & effecerunt vt irato Deo in longinquas terras ab Assyriis abducerentur, quẽadmodum scribitur 4. Regum 17. Ambulauerunt filij Israel in vniuersis peccatis Ieroboam quæ fecerat, & non recesserunt ab eis, vsquequo Dominus auferret Israel à facie sua, &c. Huic simile est quod sequitur.

35 *Et quæsiu t omnes nequitias, vsquequo perueniret ad illos defensio, & ab omnibus peccatis liberauit eos.*

OBSCVRVS satis est hic locus, qui tamen Græcis breuior est & clarior. Sic enim habet æditio Germanica, nam Complutensis pauciora habet: καὶ πᾶσαν πονηρίαν ἐξεζήτησαν· ἕως ἐκδίκησις ἔλθῃ ἐπ' αὐτούς, Et omnem malitiam exquisierunt, donec veniret vltio super eos. Itaque vt nostra lectio rectè intelligatur, in verbo, quæsiuit, repetẽdũ nomen Israel vel Ephraim, vt sit sensus: Israel à Ieroboã malè edoctus quæsiuit omnes nequitias, hoc est, studiosè quasuis peregit, donec adeo eorũ nequitiis prouocato, nec amplius ferre volẽte, perueniret super illos Dei vindicta, quã Deus defendit se, & se vltus est de iniuria sibi ab eis illata: quæ defensio & vltio liberauit eos ab omnibus peccatis hoc est, finem imposuit eis peccandi, vt amplius in sua terra Deum suis peccatis prouocare non possent, quæ tam studiosè ibi sectati sunt & exquisierunt. Non enim multi libri habent: sicut nec Rabanus: liberauit eos Dominus, sed absolutè, liberauit eos, vt repeti posset nomen, defensio. Hic sanè sensus etsi alienus videatur nostræ literæ, quia liberare à peccatis, solet semper in bono accipi pro, remissionem peccatorum accipere, tamen conuenit originali, & scopo authoris. Certe sequenti capite rursum interpres dictionem ἐκδικήσεως vertit, defensionis: pro vltione qua se Deus defendit ab iniuria sibi illata.

CAPVT XLVIII.

1 *Et surrexit Elias propheta quasi ignis, & verbum illius quasi facula ardebat.*

CONTINET hoc caput laudes & insigniora facta Eliæ, Helizei, Ezechiæ, & Isaiæ. Primum ergo dicit, quod cum iam in populo Israelitico inundare cœpissent peccata, tum surrexit Elias: qui erat propheta quasi ignis: quia scilicet totus ardens zelo Dei in seipso, plusquam alij præcedentes prophetæ: vnde & verbum eius & sermo ex ignito eius pectore procedens, ardebat quasi fax aut facula: quia scilicet verbum eius magnam habuit vim, tum in monendo & arguendo, tum in agendo cum imperio & efficacia, vt eius facta quæ recensentur hic declarant. vnde & Ioannes Baptista dicitur venisse in spiritu & virtute Eliæ.

2 *Qui induxit in illos famem, & imitantes illum inuidia sua pauci facti sunt: non enim poterant sustinere præcepta Domini.*

INDVXISSE famem in Israeliticos dicitur: quod pluuiæ inopiam, quã fames secuta est, induxerit, vt est 3. Reg. 17. Eam autem induxit, non tantum orando vt eam Deus induceret, vt dicitur Iacobi 5. cap. sed etiam quia exauditus à Deo prædixerit eam, & iusserit eam esse. vnde dixit: viuit Dominus Deus Israel: quia non erit his annis ros aut pluuia, nisi iuxta oris mei verba. Proinde his verbis benè declaratur quod dictum est, verbum eius arsisse sicut facula. Porro sequens pars difficultatem habet. Sunt qui legunt, tabefacti sunt, sed altera lectio, pauci facti sunt, magis accedit ad Græca. Verum quid est: imitantes illum inuidia sua? Intelligunt nostri dictum istud esse de prophetis Baal quadringentis, qui inuidentes Eliæ, & volentes eum imitari in prophetandi officio, volentes etiam & ipsi impetrare à Baal consumptionẽ suorum sacrificiorum per ignem: sicut Elias proposuerat se facturum pauci facti sunt, quia ab eo occisi, vt habet historia. At Græca longè alium habent sensum. 3. Reg. 18.

sensum. Sic enim habent καὶ ζήλῳ αὐτοῦ ὠλιγοποίησεν αὐτοὺς, Et zelo suo imminuit eos, hoc est, zelo suo quo accensus fuit pro gloria Dei contra idolis seruientes Israelitas, per inductam famem qua multi sunt mortui, ad paucitatem redegit eos. Vnum exemplar M.N. Hunæi eleganter descriptū pro, imitantes, habuit irritantes. Codex Bessarionis & alterum exemplar M. N. Aug. Hunæi habent, æmulantes. Atque altera harum duarum lectionum, & potissimum posterior, præferenda sanè est vulgatæ, vt significetur Israelitas imminutos, quia sua contra illum inuidia illum irritauerunt & æmulati sunt, zelo illius bono zelum suum malum opponētes. Cui lectioni & intelligentiæ benè cōuenit quod de suo adiecit interpres (nam Græcis nō est) Non enim poterant sustinere præcepta Domini. Eo enim declaratur quare zelo & inuidia cōcitati sunt cōtra Eliam, nempe quia non potuerunt ferre præcepta Domini, quæ Elias summo cum ardore & zelo eis proponebat, seuerè eos coarguēs, vt à peccatis suis desisterent. Quod si omnino quis legendum esse putet: imitantes illum: quod sic plures libri habeant, accedendo ad prędicta sensus esse poterit: Israelitas fame & aliis vltionibus imminutos, quod suo malo zelo, inuidia scilicet suā imitarētur illius bonū zelum, tāto zelo illi se malè opponētes, quanto zelo ille se eis benè opposuit. Interpres enim quod in Græcis dicitur de zelo Eliæ, intellexit dictum de zelo Israelitarum, legens vt apparet, τῷ ζήλῳ αὐτῶν: pro αὐτοῦ.

3 *Verbo Domini continuit cœlum, & deiecit ad se ignem terræ.*

PRIOR huius sententiæ pars ostendit quomodo induxerit Elias famem, nempe quia verbo & iussu Domini cohibuit cœlum ne plueret super terram tribus annis & sex mensibus, vt dicitur Luc. 4. & Iacobi 5. Secunda pars sic habet Græcè: καὶ κατήγαγε τρὶς πῦρ ἐξ οὐρανοῦ, & deduxit ter ignem è cœlo. Itaque primum patet illud, à se, accipiendum pro, ab ipso, cœlo scilicet, vt relatiuum reciprocū pro non reciproco sit positū, sicut aliàs sæpè. Deinde omnino videtur interpretem pro, terræ, vertisse, ter, alios autem, ter mutasse in terræ, quod Elias duos tantum quinquagenarios igne è cœlo deducto percusserit, parcens tertio, vt est 4. Reg. Verum tertiò ignem è cœlo deduxit, cum prius ignis ad eius preces è cœlo descendens consumpsit ipsius sacrificium, vt est 3. Reg. 18. Si legatur, terræ, accipiendus est esse datiuus pro, in terram. Duo ergo hic versus continet mirabilia præstita ab Elia, sibi multum dissimilia, quia & continuit cœlum, ne: quemadmodum naturaliter solet, demitteret pluuiam in terram: & rursum è cœlo deduxit, in terram ignem, quem cœlum non solet in terram demittere.

4 *Sic amplificatus est Elias in mirabilibus suis, & quis potest similiter gloriari tibi?*

HAc, inquit, ratione per mirabilia quæ præstitit Elias magnam gloriā & existimationē consecutus est apud homines, nec immeritò, quia neminem habuit qui per omnia similiter gloriari posset in Domino de mirabilibus quæ per eum Deus præstitit. Nullus enim post Moysen vsque ad Christum tam multa & magna præstitit, & cū inter summa miracula reputetur mortuorū resurrectio, maius aliquid Moyse præstitit: quia mortuū resuscitauit: vt subiicitur. Ea etiā in parte Moyse superior, qa igneo curru subuectus est in cœlū: cum ille & mortuus sit, & sepultus in terra. Itaque ob multa quæ in ipso sunt singularia: rhetorum more facta apostrophe ad ipsum Eliam sicut prius ad Salomonē: & quis, inquit potest similiter gloriari tibi? hoc est, sicut tu? Est enim pia quædam gloriatio: in qua scilicet Deus author insignium operum agnoscitur.

5 *Qui sustulisti mortuum ab inferis, & de sorte mortis in verbo Domini.*

CELEBRAT miraculum quod describitur 3. Reg. 17. de suscitato filio viduæ Sarephtanæ: quem suis precibus suscitauit à statu & conditione mortis: quæ hic significantur per inferos & sortem mortis, à quibus Eliam illum liberauit non tam suo verbo, quam verbo Domini: qui exaudiens vocem Eliæ, iussit animam pueri redire in viscera ipsius.

6 *Qui deiecisti reges ad perniciem, & confregisti facilè potentiam ipsorum, & gloriosos de lecto suo.*

FACTO Eliæ salutem & vitam afferenti aptè adiungit planè diuersum eius factum mortē scilicet & calamitatem, idque regibus, afferens: éstque elegans oppositio in verbis: sustulisti vel excitasti, & deiecisti, quasi dicat: Illum exurgere fecisti ab inferis: istos è summa sua gloria deiecisti in perniciem & mortem. Deiecisse autem reges dicitur in perniciem: quia ex iussu Domini eorū perniciē certò euenturam prædixit. Et sunt reges illi de quibus loquitur: primum Achab, rex Israel, quem male periturum prædixit, & in filio eius omne ipsius semen exterminandum, vt est 3. Reg. 21. Deinde Ochozias filius eius quem prędixit de lecto ægritudinis non surrecturum. Item alter filius eius Ioram, qui iuxta verbum Eliæ percussus est à Iehu cum tota progenie Achab. Præterea etiam Ioram rex Iuda filius Iosaphat: cui, quod non secutus esset viam patris sui Iosaphat, prædixit Elias per literas, quod ægrotaturus esset pessimo languore vteri sui, quodque eodem moreretur, vt scribitur 2. Paralip. 21. Propter duos ergo prædictos reges, Ochoziam scilicet regem Israel, & Ioram regem Iuda, hic etiam dicitur quod Elias deiecit gloriosos de lecto suo, quia cum humilem viduæ filium à morte reuocauerit: hos per regiam dignitatem valde gloriosos: suo irreuocabili vaticinio deiecit de lecto ipsorum in perniciem. Quod in medio legimus: & confregisti facilè potentiam ipsorum: Græcis nō est, sed additū est, explicationis causa, vt significetur illos etsi reges, & ob id magnæ potentiæ, efficere non potuisse vt prædictam ab Elia perniciem superarent & effugerent. Adiunxit & alia quæ in Elia magnificè contigerunt.

7 *Qui audis in Sina iudicium, & in Oreb iudicia defensionis.*

COMMEMORAT quod scribitur 3. Reg. 19. quomodo Elias fugiens Iezabel in monte Sina, cuius pars quædam dicitur Oreb: audierit Deū sibi loquentē. Pro iudicium, est alia dictio q̄ cum in secundo mēbro dicitur, iudicia. Primo enim loco est ἐλεγμόν: & additur κυρίου, hoc est, reprehensionem Domini. Quo videtur notari quod Elias aliqualem reprehensionem sui ibi audierit

audierit à Domino. Reprehendit enim Dominus nonnihil eum & de fuga, cum dicit: Quid hic agis Elia? & quod putaret se solum relictum esse, cùm Dominus diceret se adhuc septé millia sibi reseruasse, qui non curuauerunt genua ante Baal. Secundo verò loco est, κρίματα ἐκδικήσεως, hoc est, iudicia vltionis, qua se Deus defensurus esset contra idololatras. Ea iudicia vindictæ audiuit, cum Dominus ei diceret: Et erit quicunque fugerit gladium Hazael, occidit eum Iehu, & quicunque fugerit gladium Iehu, interficiet eum Elizeus.

8 *Qui vngis reges ad pœnitentiam, & prophetas facis successores post te.*

ISTVD dicit, quia in Sina inter cætera dictum est Eliæ à Domino: Vnges Azael regem super Syriam, & Iehu filium Namsi vnges regem super Israel, Elizeum autem filium Saphat vnges prophetam pro te. Porro pro, ad pœnitentiam, Græcè est εἰς ἀνταπόδομα, hoc est, ad retributionem, vel ad vicem rependendam. Constitui enim voluit Dominus illos reges, vt per illos vltioné sumeret De⁹ de idololatris Israelitis, proinde nó conuenit ea quorundam intelligentia qui intelligunt hic significari reges vnctos ad correctionem Israelitarum, & mirum videri potest cur interpres verterit, pœnitentiam, nisi locus mendosus sit. Certè Rabanus in commentario semper dicit reges hos vnctos in vltionem prauorum. Et Lyranus, sicut & Hugo exponit illud, in pœnitentiam, per in punitionem idololatrarum. Itaque pœnitentiæ nomen hic non debet accipi in bonum pro resipiscentia, sed pro pœna, vt, in pœnitentiam, dictum sit pro, ad hoc vt pœna & digna vltio teneat impios: Ad hoc enim præcipi à Domino vngendos reges patet ex verbis quæ Dominus subiicit, sicut iam dictum est: Et erit quicunque fugerit, &c. In secunda parte Græcis nó est verbū, facis, sed tantum: prophetas successores post te: vt repetatur verbum, vngis: quia etiam Elizeum iubetur Elias vngere pro se: hoc est, vt fit illi successor. Cæterum quanquam Dominus iubeat Eliæ tres hos vngere, & hæc verba Domini imitatus Sapiens dicat hic: Qui vngis reges: nullum tamen horum trium vnxisse legitur: imo solus Iehu legitur vnctus, idque post sublatum Eliam, per quendam discipulum prophetarum ab Elizeo missum. Proinde quod dicit Dominus: vnges eos: intelligendum videtur de prophetica consecratione, vt significetur tantum tu eos diuinitus & meo iussu consecrabis, & deputabis in reges & prophetam, vt sint veluti vncti coram Deo. Quam consecrationem & deputationem firmam & infallibilem Elias declarauit Elizeo, vt ob id illos vnxisse dicatur. Cùm autem dicitur: Prophetas facis successores: plurale ponitur pro singulari. Nam hoc dicitur propter Elizeum, in quo hoc singulariter accidit inter omnes prophetas, vt ab homine designaretur propheta alterius successor.

9 *Qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum.*

PRO, receptus, est Græcè ἀναληφθεὶς, assumptus in cœlum scilicet aereum, quemadmodum dicitur 4. Reg. 2. Ecce currus igneus & equi ignei diuiserunt vtrunque: Eliam scilicet & Elizeum, & ascendit Elias per turbinem in cœlum: vbi etiam Septuaginta habent ἀνελήφθη, Assumptus est. Mirabilis sanè hæc est res, & admodum singularis, valde declarans viri huius eximiam & singularem excellentiam, eoque magis mirabilis, quod in quem locum consistat, & quali vita viuat ignoretur: dubiú tamen esse nó potest, quin hæc res facta sit in figuram futuræ ascensionis filij Dei, quamuis hæc longè mirabilior fuerit.

10 *Qui inscriptus es in iudiciis temporū lenire iracundiam Domini.*
11 *Conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.*

NON dubium est, quin Sapiens hic referre velit quod scribitur Malachiæ vltimo: Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, &c. sed dubium est quid hoc sit: Qui inscriptus es in iudiciis temporum: dubium item an legendum sit iudiciis, an indiciis, vtrunq; enim legitur. Sed Græca dictio ἐλεγμοῖς magis requirit vt legatur iudiciis, quia sic interpres mox eam superius vertit, ibi: qui audis in Sina iudicium, cum propriè significet reprehensionem, apud Rabanum omittitur hæc pars, & legitur tantum, Qui scriptus es lenire iracundiam Domini. Et vnum exemplar M. N. Aug. Hunæi scriptum habuit: Qui scriptus, quæ lectio magis conuenit Græcæ dictioni ὁ καταγραφεὶς, hoc est, qui conscriptus vel descriptus. Scriptum enim cum dicit, eo quod Malachias de eo scripserit. Sensus ergo originalibus conueniens hic erit. Tu scriptus es lenire iracundiam Domini, hoc est, de te scriptum est quod leniturus esses iracundiam Domini, idque per iudicia & redargutiones tuas, quas pro zelo tuo certis temporibus exercebis in populo Israelitico, vt tuis seueris commonitionibus compuncti suis vitiis relictis redeant ad Deum, sicque leniatur & sedetur iracundia Dei. Græcè enim in correctioribus libris est, ὁ καταγραφεὶς ἐν ἐλεγμοῖς εἰς καιροὺς, Conscriptus in redargutionibus ad tempora. Et conuenienter illud, in redargutionibus vel, in iudiciis, refertur ad sequens verbum, lenire. Patet etiam quod dicitur, in iudiciis temporum, referri ad iudicia Dei, vt significetur Eliam venturum, vt, cum exercenda erunt certis temporibus iudicia Dei quibus mundum redarguet, leniat sua doctrina iracundiam Domini. Quomodo autem lenienda sit ira Domini, indicatur in sequentibus: Conciliare cor patris ad filium, vbi singularia, patris & filium, posita sunt pro pluralibus, patrum & filios, quomodo nos in Malachia legimus iuxta Hebraicam veritatem. Imitatus est enim hic author, vt alias semper, Septuaginta interpretes, qui etiam in Malachia habent, καρδίαν πατρὸς υἱόν, sed pluraliter tamen id accipiendum satis indicant, cùm subiungunt, & cor hominis ad proximum suum. Conciliare ergo cor patris ad filium, est efficere vt filij, qui in religione & pietate degenerauerunt à suis progenitoribus, patriarchis, & sanctis viris, redeant ad eorum pietatem, sicq; ipsi patriarchæ offensi eis reconcilientur, vnde additur, & restituere tribus Iacob: collapsas scilicet à vetere & vera patrum religione, sicut ad hoc ipsum valde laborauit Elias in tempore regum Israel. Vtitur autem author verbo, restituere, quia illud est apud Septuaginta, qui pro eo quod D. Hieronymus vertit, conuertet cor patrum, habent ἀποκαταστήσει, restituet, quod verbum etiam est in Matthæo, cùm de Elia dicit Dominus, quod restituet omnia. Cæterum quod de mittendo Elia promittitur apud Malachiam, ad quem

author

author hic respicit, plerique existimant in Ioanne Baptista impletum, eo quod ad verba Malachiæ alludens angelus Gabriel dicat de eo Luc. 1. Ipse præcedet ante Dominum in spiritu & virtute Eliæ, vt conuertat corda patrum ad filios, &c. Et quia Dominus bis in Euangeliis dicit Ioannem esse Eliam, qui promissus erat venturus: Si, inquit, vultis recipere, ipse est Elias qui venturus est, & rursum: Dico vobis quia Elias iam venit. Et sanè si de Ioanne Baptista vaticinatus est Malachias in prædictis verbis, sicut de eo apertè vaticinatus est cap. 3. obseruandum est quod nouissima omnium prophetiarum quæ in canone apud Hebræos habentur: verba sunt de Ioanne Baptista, post quem promissum nulla extat prophetia scripta ab aliquo propheta qui canonicus habetur, quousque ille promissus veniret, à quo incipit scriptura noui testamenti, vt hinc intelligere liceat mirabilem connexionem scripturæ noui testamenti cum prophetis. Communis tamen omnium antiquorum patrum sententia est, quod etsi Malachiæ prophetia etiam ex parte impleta sit ad Ioannem Baptistam, & ad eum etiam pertineat, qui fuit Elias non in persona, sed in spiritu, tamen adhuc ante secundum Domini aduentum, venturus etiam sit Elias in propria persona, in quem ea prophetia perfectè implenda sit, vt ad quem ea propriè pertineat. Quæ sententia præter perpetuam traditionem probari etiã solet, partim ex eo quod Christus dicit in euangelio: Elias quidem venturus est, & restituet omnia: partim ex hoc loco, quia hic dicitur, quod Elias ille, qui receptus est igneo curru in cœlum: ipse sit qui iuxta scripturam Malachiæ venturus est ad restituendas tribus Israel. At sicut locus ille euangelij non satis conuincit ante secundum Domini aduentum venturum etiam in persona propria Eliã quia rectè intelligi potest Dominum tantum significare voluisse, verum esse quod scribæ dixerunt Eliam venturum ante Messiam: ita nec hic locus omnino cogit hoc intelligere. Dici enim potest authorem istud dicere secundum receptam suo tempore opinionem, qua creditum fuit ex verbis Malachiæ, quæ hoc clarè significare videntur, Eliam verè in sua persona venturum ante Messiam, cum id non esset implendum in propria eius persona, sed in eo qui venturus erat in spiritu & virtute Eliæ, quemadmodum ab angelo & Christo declaratum est. Certè in Ioannem Baptistam bene cõpetit quod hic dicitur: Eliam suis reprehensionibus egisse vt leniret iram Domini, eámque venientem homines effugerent, cum seuerè admodum redarguit Iudæos: dicens: Progenies viperarum, quis demonstrauit vobis fugere à ventura ira? &: Iam securis ad radicem arborum posita est, &c. &: Venit fortior me post me: cuius ventilabrum in manu eius: & permundabit aream suam, &c. Quæ & alia similia benè perpensa declarant in Ioannem benè competere, quæ hic & apud Malachiam dicuntur de venturo Elia, qui hoc ageret vt tribus Iacob effugere possent Dei vindictam imminentem, de qua dicitur: Ne fortè veniam, & percutiam terram anathemate. Hæc tamen sententia, quam catholici aliqui sequuntur, quod scripturis videatur consentanea euangelicis, non sic est inculcanda pertinaciter, vt alia sententia communis de venturo adhuc Elia in propria persona planè reiiciatur, quod à tam multis patribus velut per manus accepta, asserta sit, non tamen sic quasi fide tenenda.

12 Beati sunt qui te viderunt, & in amicitia tua decorati sunt: Nam nos vita viuimus tantum, post mortem autem non erit tale nomen nostrum.

LEGENDVM esse, viderunt, & non, audierunt, vt quidam libri habent, patet ex Græcis: quæ habent: *οἱ ἰδόντες σε*. Pro, decorati, quędã Græca habent *κεκοιμημένοι*, hoc est, qui obdormierũt. Æditio tamẽ Germanica habet vt noster legit, *κεκοσμημένοι*, hoc est, ornati & decorati. Pro toto autẽ illo quod sequitur: Nam nos vita viuimus tantum, post mortem autem non erit, &c. Græca tantum habent, *καὶ γὰρ ἡμεῖς ζωῇ ζησόμεθα*, Etenim nos vita viuemus, & significari videtur hic grande mysterium, quod quoniam noster non intellexit, longè aliter vertit multis verbis additis. Apparet enim quod quoniam hæc sententia subiicitur superiori sententiæ, qua dicitur venturus Elias ad salutem populi, hic iam significetur beatos illos futuros, qui illum & essent visuri, & in eius amicitia essent obdormituri aut ornandi, vt verba præterita pro futuris sint posita prophetico more, quemadmodum hic quidã intelligunt, vt sit sensus: Beati erunt quibus contiget te reuertentẽ vidisse, & in amicitia tua somnum mortis obdormire, aut tua ornari amicitia. Tales dicit meritò beatos: quia illi simul etiam videbunt Messiam quem ille præcedet & demonstrabit adesse, siue de vero Elia intelligatur, siue de Ioanne Baptista, qui primus salutem annunciauit: dicens: Appropinquauit regnum cœlorũ. Beatos ergo tales dicit: quia intellexit per Eliam viuentibus veram salutem aduenturam, sed his qui non tantum eum viderent, sed etiam amarent, eiusque monita reciperent. Hanc salutem significare videtur, cum subiicit: Nam nos vita viuemus: tunc scilicet per Messiam: qui & in primo suo aduentu attulit his qui ipsum expectauerunt, vitam animæ: quæ est resurrectio prima: & in secundo aduentu adferet eis & vitam corporum, quæ est resurrectio secunda. Hic videtur esse genuinus originalis linguæ sensus, plenus magno mysterio & prophetia sublimi. Similis est locus apud Tobiam, qui postquam magnifica prædixit de restitutione Ierusalem, subiicit: Maledicti erunt qui contempserint te, benedicti que erunt qui ædificauerint te: Beati omnes qui diligunt te: & qui gaudent super pace tua, Beatus ero si fuerint reliquiæ seminis mei ad videndum claritatem Ierusalem, nempe quia erunt participes salutis quam Deus adferet in Ierusalem. Nostra litera sic accipi potest: Beati & erant qui olim te tantum viderunt atque amauerunt, & erunt qui te reuertentem videbunt atque amabunt. Dissimilis enim tu admodum es à nobis: quia nos tantum viuimus vita hac mortali ac breui peritura, post mortem autem non erit tale nomen nostrum: quale tuum, qui nec deprehenderis esse mortuus: & postquam sublatus es: etiã prophetico scripto prædicaris rursum mittendus, idque in salutem totius populi.

13 Elias qui in turbine tectus est, & in Elizeo completus est spiritus eius.

CLARIOR esset sententia si abesset relatiuum, qui, quod defuit in vno scripto, & in alio pro, qui, erat, quidem. Relatiuum tamen, qui,

etiam est in Græcis, sed docti quidam existimant mendum esse, & pro relatiuo ὃς, quod est in omnibus exemplaribus, legendum ὡς, vt sit sensus: Elias postquam in turbine tectus est, Elizeus impletus est spiritu eius. Sic enim posteriorem partem habent Græca. Verum hæc correctio non est necessaria. Rectè enim intelligitur nomen, Elias absolutè positum phrasi Hebraica, sicut ibi: Dominus in cœlo sedes eius: vt & hic sensus sit: Eliæ, qui in turbine tectus est, spiritus in Elizeo completus est: vel, Eliæ spiritu Elizeus repletus est. Non est enim Græcis coniunctio, &, quæ si non esset in nostra lectione; posset nostra etiam sic intelligi: iam verò nostra lectio sic accipi potest: Elias est qui in turbine tectus est, & tunc in Elizeo completus est spiritus Eliæ, quia scilicet sicut petiuit, accepit duplicem spiritum Eliæ, spiritum scilicet prophetiæ & miraculorum vnde cum viderent filij prophetarum Elizeum pallio Eliæ diuidentē aquas Iordanis, dixerunt: Requieuit spiritus Eliæ super Elizeum. Dicit Eliam in turbine tectum, quia postquam turbo eum comprehendit, dicit scriptura quod eum amplius non vidit Elizeus. De Elizeo deinceps dicturus repetit de subuectione Elię per turbinem, quia cum hoc fieret, Elizeus post eum duplicem eius accepit spiritum.

14 *In diebus suis non pertimuit principem, & potentia nemo vicit illum.*

GRæca habent: In diebus suis non est commotus à principibus, & non subegit eum quisquam. Nostræ ergo lectionis sensus est: In diebus suis non pertimuit vllum principem, & nemo sua quantumuis magna potentia vicit illum, ita vt prætermitteret vel dicere vel facere, quod oportebat vel dicere vel facere. Significatur ergo eum in officio suo intrepido fuisse animo, nec cuiusquam personam timuisse. Declarant id variæ de eo historiæ in quarto Regum. Nam regi Ioram filio Achab dixit in faciem: Si non vultum Iosaphat regis Iudæ erubescerē, non attendissem quidem te, nec respexissem. De eodem intrepidus dixit: Nunquid scitis quod filius homicidæ misit vt præcidatur caput meum: Et cum rex Syriæ misisset exercitum ad capiendum ipsum, dixit ad puerum suum: Non timeas, plures enim nobiscū sunt quam cum illis. Vnde & subditur.

15 *Nec superauit illum aliquod verbum, & mortuum prophetauit corpus eius.*

NVLLVM, inquit, verbum: siue comminatorium, siue blandum, aut nulla res, (quia, verbum, Hebraica phrasi sæpè pro re quæ verbis exprimitur accipi solet) superauit eum, sic vt à recto deficeret, vt etiam declaratum est in Naaman Syro sanato, cuius munera adduci non potuit vt susciperet. Mortuum corpus eius prophetasse dicitur, & quia propheticam exhibuit virtutem, & quia per exhibitam virtutem declarauit eum verum fuisse prophetam, dum iniectum fortè cadauer in sepulchrum ipsius reuixit ad tactum ossium ipsius.

16 *In vita sua fecit monstra, & in morte mirabilia operatus est.*

PRo, monstra, rursum est τέρατα, hoc est, prodigia & admiranda signa, qualia Elizeus numeratur in vita sua fecisse sedecim, cum in Elia tantū numerentur octo. Pro, in morte, est ἐν τῇ τελευτῇ, hoc est, in fine vitæ. Proinde in morte, accipi debet pro instante morte, & cum iam moreretur. Insinuatur enim quod habetur 4. Reg. 13. quomodo rege Ioas illum inuisente in extremo vitæ eius, iusserit ei inter alia vt iaculo terram percuteret, quod cum tantū ter faceret, prædixit ei quod ter Syriā percuteret, percussurus sæpius si terram sæpius iaculo ferijsset: quæ sanè mandata & prædictiones fuere admirabiles.

17 *In omnibus his non pœnituit populus, & non recesserunt à peccatis suis.*
18 *Vsque dum eiecti sunt de terra sua, & dispersi sunt in omnem terram.*

CVM omnia quæ Elias & Elizeus fecerunt atque docuerunt, fierent ad hoc vt populus, decem tribuum potissimum, recederet à peccatis, idolatriæ maximè, & reuerteretur ad Deum verum quem reliquerat, tamē per hæc omnia nō pœnituit populus nec correctus est. Vnde euenit vt deinde statim eiecti sint de terra sua hæreditaria, & dispersi in varias regiones. Illud enim vsque dum: consecutiuè accipitur, vt significet quid deinde secutum sit, sicut tales dictiones sæpè sumuntur in scripturis. Huius sententiæ varietatē satis intelligere licet ex historia quarti libri Regum, sicut & quæ sequuntur.

19 *Et relicta est gens perpauca, & princeps in domo Dauid.*

SVBLATIS decem tribubus è terra sua simul cum rege suo relictus tantum est in terra sua admodum paucus populus comparatione aliorum, & princeps atque rex in familia Dauid. Sed nec in paucis istis relictis, nec in regibus ex familia Dauid, permansit semper vitæ & religionis integritas, vnde subditur.

20 *Quidam ipsorum fecerunt quod placeret Deo alij, autem multa commiserunt peccata.*

DE regibus Iuda potissimum loquitur, de quibus tertio & quarto Regum, & secundo paralip. refertur, quod quidam multa commiserint peccata, quidam verò fecerunt quod placeret Deo, aut per totā vitam aut in principio. Inter eos qui post Dauidem fecerunt quod Deo placeret singulariter emicuit Ezechias, ideoque aliis prætermissis eius laudes peculiariter prosequitur, vel ob id quod in diebus eius facta esset captiuitas decem tribuum, de qua mox dictum est, primusque fuerit qui sublato regno decem tribuum, solus regnauit in Iuda.

21 *Ezechias muniuit ciuitatem suam, & induxit in ipsius aquam.*
22 *Et fodit ferro rupem, & ædificauit ad aquam puteum.*

INTER opera Ezechiæ primum commemorat quæ ad munitionem ciuitatis, & ciuium vtilitatem fecit, nempe quod muniuit ciuitatem suā Ierusalem regni sui metropolim, sicut scribitur de eo 2. Paralip. 32. vbi sic habetur: Ædificauit quoque agens industriè omnem murum qui fuerat dissipatus, & extruxit turres desuper & forinsecus alterum murum, instaurauitque Mello in ciuitate Dauid, & fecit vniuersi generis armaturam & clypeos. Deinde quod pro abundantia aquarum comparanda induxit in medium ciuitatis aquam, forte ex fonte Siloe: qui erat extra ciuitatem ad radicem montis Sion vnde profluxit per factum aquæductum in ciuitatem, ea quæ dicitur natatoria Siloe. Et quoniam ad aquam

aquam introducendam opus erat rupem excaua re, ideo subditur, quod foderit ferro rupem, quod non nisi summis laboribus, & impensis fieri potuit, & ædificauit puteum ad aquam: scilicet defluentem in eum recipiendam. Græca habent pluraliter: κρήνας εἰς ὕδατα puteos ad aquas vel propter aquas. Et Rabanus in commentario legit pluraliter, ad aquas. Deriuationis huius aquarum fit obiter mentio 4. Reg. 18. cum dicitur: Reliqua autem sermonum Ezechiæ, & omnis fortitudo eius, & quomodo fecerit piscinam & aquæductum, & introduxerit aquas in ciuitatem, nonne hæc scripta sunt, &c.

23 *In diebus ipsius ascendit Sennacherib, & misit Rapsacem, & sustulit manum suam contra illos.*
24 *Et extulit manum suam in Sion & superbus factus est potentia sua.*

NARRAT deinde multis mirabilem illam liberationem, quam Deus ciuitati Ierusalē præstitit merito Ezechiæ regis & Isaiæ prophetæ, quæ prolixè satis scribitur in quarto Regū, & in Isaia. Nec est hic & in sequentibus quod multum annotetur, cùm hæc satis ex historia clara sint. Illud tamen notari potest Græcis non esse bis: sustulit manum suam, & extulit manum suā, sed pro vtroque tantum est, καὶ ἐπῆρε χεῖρα αὐτοῦ, & sustulit manum suam, vt videri rectè possit eam apud nos repetitionem & ex diuersis versionis connexis ortam esse. Certè codex Bessarionis tantum habuit: & sustulit manum suam in Sion, quæ vera & simplicior lectio videtur.

25 *Tunc mota sunt corda & manus ipsorum, & doluerunt quasi parturientes mulieres.*

NOTATVR his verbis quod Ezechias timore concussus iussit per seruos suos significari Isaiæ dies tribulationis & correptionis & blasphemiæ, quia venerunt filij vsque ad partum, & virtus non est pariendi, hoc est, sic affecti sumus, & tali tenemur dolore, quali mulieres in partubus difficilimis teneri solent. Mota ergo dicit corda & manus illorum, quia illa ex timore magno tremuerunt & commouebantur, pro quo Græcè significantius est ἐσαλεύθησαν, hoc est, concussa runt & perculsa. Cæterum etsi merito magno timore correpti sunt rex & sui, non tamen permiserunt illum sibi dominari, sed ad Dominum cū bona fiducia confugerunt, vnde sequitur.

26 *Et inuocauerunt Dominum misericordem, & expandentes manus suas extulerunt ad cœlum, & sanctus Dominus Deus audiuit cito vocem ipsorum.*
27 *Non est commemoratus peccatorum illorum, neque dedit illos inimicis suis, sed purgauit eos in manu Isaiæ sancti prophetæ.*

MANIFESTA sunt hæc ex historia, nec quicquā magnopere est annotandum, nisi quod Græcis non est totus ille versus. Non est cōmemoratus peccatorū illorū, neque dedit illos inimicis suis, nec est verbum, purgauit, sed ἐλυτρώσατο, liberauit. Itaque Græcis duæ sunt sententiæ bimēbres tantū, quarū secunda est: & sanctus è cœlo cito exaudiuit eos, & liberauit eos in manu Isaiæ: hoc est, Isaia pro eis orante & prophetāte. Quod enim apud nos insertū est de peccatis, nō videtur satis congruere ei quod mox subditur de sanctitate Ezechiæ, cuius intuitu Deus ciuitatē protexit. Proinde quod de peccatis apud nos incertū est, accipiendum est potissimū de iis quæ temporibus præcedentium aliquot regum Iuda commissa erant, ob quæ merito Deus potuisset ciuitatē Ierusalem tradidisse inimicis, verum abstinuit ob integritatem Ezechiæ & populi ad Deum conuersi monitis & doctrina Isaiæ, atque ob id dicitur Deus eos purgasse in manu Isaiæ, hoc est, eius opera & prædicatione, vnde & secuta ex Dei misericordia ciuitatis mirabilis liberatio, de qua subditur.

28 *Deiecit castra Assiriorum, & contriuit eos Angelus Domini.*

NAM, vt habet historia, Egressus est Angelus Domini, & percussit in castris Assyriorum centum octaginta quinque millia.

29 *Nam fecit Ezechias quod placuit Deo, & fortiter iuit in via Dauid patris sui, quam mandauit illi Isaias propheta magnus & fidelis in conspectu Domini.*

PRO, fortiter iuit, Græcè est, ἐνίσχυσεν, hoc est, fortis fuit, & fortiter se gessit. Declarat hoc de eo scriptura quæ dicit: Fecit quod erat placitū in conspectu Domini iuxta omnia quæ fecerat Dauid pater eius. Et post eū non fuit similis ei de cunctis regibus, sed neque in his qui ante eum fuerunt, &c. Religiosa autem eius facta clarè prosequitur liber secundus Paralip. nēpe quod templū aperuit & instaurauit conuocatis Leuitis & eos ad religionem commonitis: Deinde quod & decem tribus ad veri Dei cultum excitauerit, missis ad illas literis, quibus ad Pascha celebrandum solenniter prouocauit. Præterea quod postea ad eius impulsum filij Israel confregerint simulachra, excelsa sint demoliti destructis altaribus, non solum in Iuda, sed & in Ephraim atque Manasse, adeo vt & serpentem æneum curauerit tolli ob eius abusum, vt est 4. Regum 18. Item quod & curauerit dari sacerdotibus & Leuitis partes eis debitas, vt possent vacare legi Domini. Post hæc ergo & tanta & varia pietatis eius opera, secuta est tam prodigiosa ciuitatis Ierusalem liberatio. Cæterum quod nos legimus de Isaia quod fuerit propheta fidelis in conspectu Domini, etsi nobis videatur significare, quod fuerit fidelis coram Domino, Græcis tamen aliud significatur. Habet enim, πιστὸς ἐν τῇ ὁράσει αὐτοῦ, fidelis in visione ipsius vel sua, hoc fideliter referens, & certus in his quæ Deo reuelante vidit: vt distinguatur à pseudoprophetis: qui mentiebantur se vidisse quē non viderant. Simile prius dictum est de Samuele.

30 *In diebus ipsius retrò rediit sol, & addidit regi vitam.*

PROSEQVITVR iam laudes Isaiæ in cuius diebus dicit retro rediisse solem, quia in signum restituendæ vitæ, & prorogandæ vitæ Ezechiæ ægrotanti, ad preces & iussum Isaiæ, in horologio Achaz vmbra linearum descendit retrorsum decem gradibus: quod hic factum dicitur sole retro redeunte. Quod factum ita scriptura tribuit Isaiæ, vt ipsemet dicat: Ecce ego reuerti faciam vmbram linearū. in quarto Regū tñ dicitur quod Isaias inuocauit Dominum, & reduxit vmbrā per lineas. Eundem Isaiam dicit hic addidisse regi Ezechiæ scilicet vitam, quia eius certa denunciatione, & per signum confirmatione addita est regi vita quindecim annorum. Eundem non solū à factis commendat, sed & à prophetiæ eius excellentia, qua omnium aliorum prophetarum scriptis longè præstat, vnde & subiicit.

31 *Spiritu magno vidit vltima, & consolatus est lugentes in Sion.*
32 *Vsque in sempiternum ostendit futura, & abscondita antequam euenirent.*

BENE dicit spiritu magno vidisse: quia vt ex eius scriptis patet, & clarissimè multa præuidit, & longè plura ac maioris ponderis quam alij. vnde spiritus prophetiæ in eo fuit magnus, vt qui claré fuit illuminatus, & ad multa ac magna diffusus. Dicit eum vidisse vltima: quia non tantum vt quidam prophetæ, præuidit quæ suo erant tempore, aut mox secuturo futura, sed & eâ quæ longè post & in vltimis temporibus, prædicens multa de aduentu Messiæ, de vocatione gentiũ, de ecclesiæ splendore, de nouissimo iudicij die: déque fœlicitate iustorum, & damnatione impiorum vnde & nonnunquam dicit: In nouissimis diebus erit hoc vel illud. Dicitur consolatus lugentes in Sion, quia non solum tẽpore Ezechiæ verbis consolatus est ciues Ierusalem in obsidione Sennacherib, sed etiam quia suo scripto lugentes in Sion consolatur, promittens eis reditum à captiuitate imminente, redemptionem per Christum ab omnibus malis; vnde toties ad consolatiõẽ adhortatur, dicens: Consolamini, consolamini popule meus Isaiæ 40. dicit Deus vester: Loquimini ad cor Ierusalem. Et consurge, consurge, induere fortitudine tua Sion, &c. Et in persona Christi dicit: Spiritus Domini super me, vt consolarer omnes lugentes, vt ponerem lugentibus Sion, &c. ad quæ verba verisimile est hic authorem respexisse. Itaque per lugentes in Sion, intelliguntur non solum qui illius tempore lugebãt, sed etiam qui futuris omnibus temporibus non solum in Sion carnali, sed multo magis in Sion spirituali, hoc est, ecclesia lugent & sua & aliorũ peccata, & huius sæculi miseriam expectantes vsque in finem mundi redemptionem per Christũ: vnde & pars illa: vsque in sempiternum, non malè à plerisque iungitur præcedentibus; vt significetur lugentes in Sion vsque in finem sæculi consolationem accepturos ex scriptis Isaiæ. Sed præstat sequi distinctionem Græcorum quæ eam partem coniungũt sequentibus, sicut in quibusdam emendatioribus Latinis scriptis distinguitur, vt sit sensus: quod Isaias suis scriptis ostenderit quæ futura sunt vsque in finem sæculi, & res valde absconditas & mundo incognitas tam clarè ostendit & descripsit longe antequam euenirent, vt eas claré coram vidisse videretur, & tam manifestè eas prædixerit, quam hi scripserunt qui eas postea viderant contigisse, adeo vt à D. Hieronymo scriptum sit eum non tam prophetam dicendum quam euangelistam. Ita enim, inquit, vniuersa Christi, ecclesiæque mysteria ad liquidũ prosecutus est, vt non putes eum de futuro vaticinari, sed de præteritis historiam texere.

CAPVT XLIX.

1 *Memoria Iosiæ in compositione odoris facta opus pigmentarij.*

HOC capite laudantur Iosias rex, propheta Ieremias: Ezechiel, duodecim prophetæ coniunctim sine expressione nominis, Zorobabel item DVX, & Iesus filius Iosedec sacerdos atque Nehemias. Et repetitur mentio priscorum quorundam, Enoch, Ioseph, Seth, Sem, Adam. Cæterum hæc prima sententia obscura satis est, vnde & variè admodum legitur: sicut & Græca obscura sunt, & non eiusdem in omnibus lectionibus. Sic enim habet Complutensis editio: μνημόσυνον ἰωσίου εἰς σύνθεσιν θυμιάματος, ἐσκευασμένῳ ἔργῳ μυρεψοῦ, Memoria Iosiæ in compositionem incensi, confecto opere vnguentarij. Quod cum difficilem habeat sensum, legendum quidam putant, ἐσκευασμένου, vt sit sensus incensi confecti opere vnguentarij. Certè Rabanus legit, facti. Germanica editio habet ἐσκευασμένον, vt referatur ad μνημόσυνον, quomodo videtur legisse noster interpres: proinde dictio, facta, non debet coniungi cum ablatiuo compositione, pro quo omnes Græci codices habent accusatiuum, in compositionem: quomodo & Rabanus & alij quidam codices, sed ad nominatiuum, Memoriæ, vt hæc possit esse & constructio & intelligentia nostræ lectionis: Memoria Iosiæ collata ad compositionem odoris, est facta opus pigmentarij, hoc est, inuenitur esse similis operi vnguentarij: qui ex diuersis speciebus per misturam aptam componit rem aliquam odoriferam: Odoris enim positum est pro re odorifera, & compositio odoris, est apta diuersarum specierum mistura & coniunctio. Multi enim libri habent, facta est, cum verbo substantiuo. Vtut est, significatur, Memoriam Iosiæ similem esse vnguento aptè composito, & admodum odorifero atque grato: quia eius etiam memoria similiter esset admodum grata hominibus. Idem significatur cum subditur.

2 *In omni ore quasi mel indulcabitur eius memoria, & vt musica in conuiuio vini.*

TRIBVS rebus quæ homini valdè gratæ sunt comparat Iosiæ memoriam, nempe iis quæ olfactum oblectant, gustum & auditum: significans eam omnibus modis delectare homines, idque & narrantes & audientes eam. Nam propter narrantes videtur dicere: in omni ore quasi mel dulcis erit propter audientes, vt musica in conuiuio vini, hoc est, lauto & splendido. Cæterum cur istud tam peculiariter dicatur de Iosiæ memoria, intelligere licet ex his quę de eo iam mortuo scribũtur 2. Paralippo. 35. carmina scilicet composita esse per Ieremiam, quæ cantores & cantatrices futuris semper temporibus replicabant super Iosiam, quæ sic venerunt in consuetudinem, vt diceretur in Israel: Ecce descriptum est in Lamentationibus. Per hæc ergo carmina factum est vt fama eius latè spargeretur, & memoria conseruaretur gratáque esset & in referendo & in audiendo.

3 *Ipse est directus diuinitus in pœnitentia gentis, & tulit abominationes impietatis.*

DIVINITVS, adiecit interpres, vt intelligatur à Deo directum esse. In pœnitentia, vel vt est Græcis, ἐπιστροφῇ, in conuersione positum videtur, pro ad pœnitentiam & conuersionem. Et sunt scripti libri qui habent, in pœnitentiam. Itaque sensus est: ipsum à Deo directum esse vt per eum populus induceretur ad pœnitentiam, & conuerteretur ab idololatria sua, aliisque peccatis. In sequenti parte legendum esse abomina-

tiones impietatis, & non ab hominibus impietatis, vt Rabanus & alij quidam, libri habent domonstrant Græca quæ habent: βδελύγματα ἀνομίας. Dicuntur autem abominationes impietatis, abominabiles impietates, aut abominationes quas impietas producit: qualia sunt altaria & simulachra idolorum, quæ summo zelo abstulit Iosias non solùm in Ierusalem aut circa, sed etiam in Ephraim & Manasse ad exemplum Ezechiæ. Tulit etiam aruspices & effœminatorum ædiculas quę erant in domo Domini, vt scribitur 4. Regum 23. quæ omnia admodum sunt abominabilia coram Deo.

4 *Et gubernauit ad Dominum cor ipsius & in diebus peccatorum corroborauit pietatem.*

PRo gubernauit, est verbum actiuum eius verbi quod mox vertit, directus est, κατεύθυνε, direxit. Cor ipsius positum est pro, cor suum, quomodo etiam quædam scripta habent. Sensus ergo est: Iosias à Deo directus, direxit etiam cor suum ad Dominum, quærens scilicet illi placere ex toto corde, & in diebus peccatorum, hoc est eo tempore quo multi erant in terra, peccatores & idololatræ (nam, peccatorum, est genitiuus à, peccator, non à, peccatum, cùm Græcè sit ἀνόμων) corroborauit pietatem, tollendo omnia quæ ad idololatriam pertinebant, & restaurando templum & cultum Domini.

5 *Præter David, Ezechiam, & Iosiam, omnes peccatum commiserunt.*

NON parua dubitatio oritur circa veritatem huius sententiæ, adeo vt, quia videtur apertè contraria scripturis, quidam de authoritate huius libri dubitent. Nam & hi tres etiam peccasse leguntur. Et alij etiam reges Iuda in scripturis valde laudantur, & inprimis Asa & Iosaphat. Nam de Asa dicitur, quòd fecerit rectum ante conspectum Domini, sicut Dauid pater eius. Item quod cor eius fuit perfectum cum Domino cunctis diebus suis. Similia dicuntur de Iosaphat. Dicendum ergo primum, quod etsi Dauid peccasse legatur & grauiter, tamen etiam legitur eius peccatum esse remissum, vnde pro non commisso habendum est. Deinde hic agitur potissimum de peccato in Deum directè commisso, quale est idololatria: quo peccato nullo modo contaminati sunt tres hi reges, quorum Dauid primus cultum Dei religiosissimè ornauit & auxit, & alij duo summo zelo Dei cultum collapsum restaurarunt, sublatis omnibus quæ illi contrariabantur. De reliquis autem omnibus regibus Iuda, etiam his qui valde laudantur, semper scribitur quòd excelsa non abstulerunt, quódq; populus adhuc immolabat in excelsis. Et Iosaphat, qui inter reliquos maximè laudatur, aliquoties à Prophetis reprehensus est de familiaritate & affinitate contracta cum Achab & filio eius, per quæ in sua idolatria illi fouebantur. Hac sanè de causa generaliter subiicitur, etsi id in omnibus non similiter veritatem habuerit, sed tantum in plerisque perfectè.

6 *Nam reliquerunt legem altissimi, Reges Iuda defecerunt, & contempserunt timorem Dei.*

VERBVM defecerunt, quod in multis libris omittitur, addendum esse patet ex Græcis, quemadmodum & Rabanus habet, & scripta quędam emendatiora, eiq; verbo cum additur Reges Iuda, emphasis est. Non enim satis habens semel dixisse, eos de quibus loquebatur, Reges scilicet Iuda, reliquisse legem altissimi, repetit expresso eorum nomine, Reges Iuda defecerunt: quasi dicat: Nō solum reges Israel: sed etiam Reges Iuda, apud quos erat templum & varia sanctitatis exempla: quorum ob id defectio minus erat tolerabilis, quod etiam ipsi defecerunt in obseruatione legis Dei. Id etsi in genere dicat non tamen significare vult omnes, præter tres, tales fuisse, sed maiorem partem, nisi intelligamus omnes defecisse, exceptis tribus, quòd, vt dictum est, omnes defecerint à perfecta legis diuinæ obseruatione in cultu Dei. Sed non omnibus rectè tribuitur quod sequitur, & contempserunt timorem Domini, quam tamen partem Græca non habent, sed tantum Latina.

7 *Dederunt enim regnum suum aliis, & gloriam suam alienæ genti.*

CONIVNCTIO, enim, quæ non aptè probat præcedentia, sicut non est Græcis, ita nec in quibusdam scriptis Latinis, nominatim in codice Bessarionis, proinde melius tollitur, & legendum est potius, alienæ genti, quàm alienigenæ, cùm Græcis sit ἀλλοτρίῳ, & Rabanus legat, alienæ, consentientibus aliquot scriptis. Porrò reges Iuda dicuntur dedisse regnum suum & gloriam aliis, quia eorum vitiis & peccatis factum est vt regnum eorum Deus offensus tandem etiam traderet in manu regis Nabuchodonosor & Chaldeorum. Quædam Græca habent ἔδωκε, dedit, vt ad Deum referatur; quædam tamen etiam habent ἔδωκαν, dederunt, quomodo noster se legisse declarat.

8 *Incenderunt electam sanctitatis ciuitatem: & desertas fecerunt vias ipsius, in manu Ieremiæ prophetæ.*

QVAMVIS intelligi possit idem esse suppositum verbi, incenderunt, quod prius verbi, dederunt, vt reges Iuda dicantur incendisse ciuitatem sanctam, nempè Ierusalem: quia meruerunt eam incendi: melius tamen intelligitur suppositum esse alij, illi & gens aliena, de quibus mox dictum est, quòd eis traditum sit regnum & gloria Iudaica. Illi, inquit, tradito sibi regno, & captis regibus incenderunt electam ciuitatem sanctitatis, hoc est, in qua erat sanctuarium, templúmque sanctum. Est enim hic rursum ἁγιάσματος, quod sæpè ponitur pro sanctuario. Et desertas fecerunt vias ipsius ciuitatis, iuxta illud in Threnis: Viæ Sion lugent, eo quòd non sint qui veniant ad solennitatem. Illud autem, in manu Ieremiæ positum est Hebraica phrasi pro, iuxta vaticinia Ieremiæ, qui desolationem illam prædixit ob peccata regum Iuda certò futuram. Sic dicitur Oseæ 12. In manu prophetarum assimilatus sum. Et Aggei 1. Factum est verbum Domini in manu Aggei prophetæ. Additur causa cur Ieremias sic contra Iudam prophetauerit.

9 *Nam male tractauerunt illum qui à ventre matris consecratus est propheta, euertere & eruere & perdere: & iterum ædificare & renouare.*

SVPPOSITVM verbi, tractauerunt, intelligendum iam est, reges Iuda vel Iudæi, qui quàm malè tractauerint Ieremiam, ex ipsius libro intelligi potest: quorum peccatum eo grauius fuit, quòd tam eximius propheta fuerit, vtpote de quo hoc singulariter scribitur, quòd consecratus & deputatus

deputatus fuerit, à Deo propheta, cùm adhuc eſſet in vtero matris ſuæ, idque ad euertendum & perdendum, &c. Alluditur enim ad id quod Ierem. 1. dicit Dominus illi; Priuſquam te formarem in vtero, noui te: & antequam exires de vulua, ſanctificaui te: & prophetam in gentibus dedi te. & poſtea: Conſtitui te hodie ſuper gentes vt euellas, & deſtruas, & diſperdas, & diſſipes, & ædifices, & plantes. Euertere autem dicitur & ædificare, quia certò euenturam perditionem aut ædificationem prædixit. Mos enim ſcripturæ eſt, dicere prophetas id facere quod prædicunt. Quo loquendi more ſignificatur eorum doctrinam non eſſe inanem, ſed maxima cum virtute coniunctam.

10 *Ezechiel qui vidit conſpectum gloriæ quam oſtendit illi in curru Cherubim.*

11 *Nam commemoratus eſt inimicorum in imbre, & benefacere illis qui oſtenderunt rectas vias.*

TRANSIT à Ieremia ad Ezechielis commendationem. Videtur autem aliquid in priori ſententia deeſſe, quia non eſt verbum cum quo hæreat nomen, Ezech. Itaque quidam ſic abſoluunt ſententiam, Ezechiel is eſt qui vidit conſpectum gloriæ. Magis tamen crediderim ſententiam ſuſpenſam abſolui in ſequenti ſententia, Et duodecim prophetarum oſſa pullulent de loco ſuo; vt coniunctio, &, copulet duodecim prophetas cum homine, Ezechiel, & ſit ſenſus: Ezechiel is qui vidit, &c. & duodecim prophetarum oſſa pullulent de loco ſuo, pro quo editio Complutenſis habet, εἰη τὸ μνημόσυνον ἐν εὐλογίαις, ſit memoria in benedictionibus, vt videri poſſit locum eſſe corruptum, & authorem horum duorum, quæ ſuperius coniunguntur in mentione iudicum, vnum tribuiſſe Ezechieli, alterum 12. prophetis. Niſi enim ſic ordinetur, coniunctio, Nam, cum dicitur: Nam commemoratus eſt, (quæ ſententia iam per parentheſim erit interſerenda) non habebit quod probet. Nunc autem ſenſus erit: Ezechielis oſſa pullulent de loco ſuo, aut ſit memoria eius in benedictionibus. Nam commemoratus eſt inimicorum. Cum dicit illum vidiſſe conſpectum hoc eſt, viſionem & apparitionem gloriæ, Domini ſcilicet, notat illam oſtenſionem gloriæ Domini, de qua ſcribitur in principio prophetiæ ipſius: quam inquit, oſtendit illi, Dominus, ſcilicet, in curru Cherubin, hoc eſt, quatuor animalium quæ ibi Cherubin vocantur. Vt autem quod ſequitur intelligatur: notandum eſt Græca habere: Nam meminit inimicorum in imbre, & direxit eos qui rectas faciunt vias. Priori parte ſignificari videtur, quemadmodum & Rabanus intelligit, ipſum vltionem impiorum & inimicorum Dei prædixiſſe, ſub nomine imbris, quemadmodum fecit cap. 13. quando contra pſeudoprophetas iubetur dicere: Dic ad eos qui liniunt parietem abſque temperatura, quòd caſurus ſit. Erit enim imber inundans, & dabo lapides prægrandes deſuper irruentes, & ventum procellæ diſſipantem. Et erumpere faciam ſpiritum tempeſtatum in indignatione mea, & imber inundans in furore meo erit, &c. Similiter nomine imbris ſignificat diuinam vltionem, prophetans contra Gog, cap. 38. iudicabo eum peſte, & ſanguine, & imbre vehementi, & lapidibus immenſis, ignem & ſulphur pluam ſuper eum, &c. Secunda parte videtur notari quod ſcribitur Ezechielis 18. c. & 33. vbi conuertentibus ſe à viis ſuis, malis, & facientibus iudicium & iuſtitiam, ſuaſque vias facientibus rectas promittitur quod viuent, & non morientur. Patet ergo ex his in noſtra lectione legendum cum coniunctione: Et benefacere; quia coniunctionem non tantum Græca habent, ſed etiam Rabanus & quædam ſcripta quamuis in multis deſit. Et eſt ſenſus: Commemoratus eſt inimicorum in imbre, hoc eſt, meminit de inimicis Dei & populi eius, quòd in imbre eſſent puniendi, eorúmque vltionem imbre deſignauit. Et commemoratus etiam benefacere his qui ipſo facto oſtenderunt vias bonas, quia de talibus prædixit quòd victuri eſſent, & non morituri. Hæc autem de eius prophetia peculiariter notauit, quia in eo iſta ſatis ſunt peculiaria, & diligenter hæc inculcauit.

12 *Et duodecim prophetarum oſſa pullulent de loco ſuo, nam corroborauerunt Iacob & redemerunt ſe in fide virtutis.*

QVID ſit; oſſa pullulent de loco ſuo; ſuperius dictum eſt, cum idem iſtud tribuitur Iudicibus in Iſrael: nihil enim aliud ſignificatur, quàm eos et ſi mortuos, dignos eſſe perpetua memoria, cuius cauſa redditur. Nam corroborauerunt Iacob, hoc eſt, populum Iſraeliticum, quem confirmauerunt ſuis prophetiis & ſcriptis, cum eis promittunt Saluatorem & finem ſuorum malorum. Græcè enim eſt pro, corroborauerunt, παρεκάλεσαν, conſolati ſunt, & ſequens pars ſic habet; καὶ ἐλυτρώσαντο αὐτοὺς ἐν πίστει ἐλπίδος, hoc eſt, & liberauerũt illos in fide ſpei, hoc eſt, per fidẽ quã certo ſperabãt euenturũ quod prædixerunt liberauerũt illos à malis ſuis, vt ſi non re eſſent liberati, ſpe tamen, & fide liberati eſſent, ſicut Paulus dixit: Spe ſalui facti ſumus. Proinde in noſtra lectione rurſum reciprocum relatiuum, ſe, poſitum eſt pro non reciproco, ipſos, vt ſit ſenſus: redemerunt Iſraelitas in fide & ſpe quam habuerunt de virtute ipſorum. Niſi malimus intelligere quòd prophetæ redemerunt ſe, ne pro mendacibus haberentur, per fidelitatem virtutis eorum, hoc eſt, per hoc quòd declarauerunt virtutem ſuam eſſe fidelem & certam.

13 *Quomodo amplificemus Zorobabel? Nam & ipſe quaſi ſignum in dextera manu Iſrael, & Ieſum filium Ioſedec.*

14 *Qui in diebus ſuis ædificauerunt domum, & exaltauerunt templum ſanctum Domino, paratum in gloriam ſempiternam.*

POST prophetas duodecim, inſignem gloriam meruerunt Zorobabel dux & Ieſus ſacerdos, de quibus legimus apud Aggæum, Zachariam, & Eſdram, quomodo Dei templum poſt reditum à Babylone ædificauerint, quo beneficio cùm primi diuinam rem reſtituerint, rectè dicit: Quomodo amplificemus eos? ſignificans eos non poſſe dignis laudibus celebrari. Cùm autem hic dicitur de Zorobabel, quod ipſe fuerit quaſi ſignum notatur id quod dicitur in fine Aggæi ad Zorobabel: In die illa, dicit Dominus exercituum aſſumam te Zorobabel fili Salathiel ſerue meus, dicit Dominus, & ponam te quaſi ſignaculum, quia te elegi. Quo loco, ſicut & hoc loco, Græci habent σφραγὶς, hoc eſt, ſigillum ſicut & dictio Hebraica חותם Chotam ſignificat ſigillum, & annulum cui ſigillum eſt impreſſum, & quo aliquid ſigillatur, ſicut eædem dictiones ponuntur Canticorum. 8. cum legimus: Pone me vt ſignaculum ſuper cor tuum, vt ſignaculum ſuper brachium tuum. Itaque & hoc loco nomen, ſignum, accipi

tem dicitur Zorobabel fuiſſe quaſi ſignum vel ſigillum in dextera manu Iſrael, noſtri intelligunt ſignificari ipſum fuiſſe ornamentum Iſraëlitici populi, ſicut ſigillum & annulus ſigillaris qui dexteræ manus digito inſeri ſolet, eius eſt ornamentum. At notandum Græcis non eſſe non, Iſrael, ſed tantum; quaſi ſigillum in dextera manu. Id autem non intelligendum de dextera manu Iſraelis, ſed potius de manu dextera Dei, patet non ſolum ex interpretatione D. Hieronymi ſuper Aggæum in hæc verba dicentis: Ponet illum Deus quaſi ſignaculum in manu ſua, ſed etiam ex ſimili loco qui eſt Iere. 22. de Iechonia. Viuo ego, dicit Dominus, quia ſi fuerit Iechonias filius Ioatim regis Iuda annulus in dextera manu mea, inde euellam eum. Quo loco Hebræis pro, annulus, eſt eadem dictio quæ locis prædictis. Significatur ergo apud Aggæũ, Deum aſſumpturum ſic Zorobabel, vt ſit quaſi ſigillum & annulus ſigillaris in manu ſua dextera, hoc eſt, & ſicut annulus talis valde charus eſt, & ſemper ob oculos verſatur, eiusque magna cura habetur, nec temere deponitur, aut alteri traditur: ita Deus illius perpetuam & magnã curam ſit habiturus, tanquam ſibi valde chari & dilecti vnde & ſequitur: quia te elegi. Hic ſenſus vt etiam hic in noſtra lectione habeatur, conuenit nomen, Iſrael, non accipere in genitiuo caſu, ſed datiuo, vt ſit ſenſus: Ipſe fuit quaſi ſigillũ in manu dextra Domini Iſraelis, hoc eſt, in vtilitatẽ & gloriam populi Iſraelitici. Notandum & iſtud ex hoc loco, vaticinium illud Aggæi ad literam etiam ad ipſum Zorobabel ſpectare, contra eos qui tantum ad Chriſtum ea verba pertinere exiſtimant: quanquam dubitare non debeat Chriſtianus ſic ea ad Zorobabel pertinere temporalem, vt multo magis & perfectius ad Chriſtum, cuius ille figura fuit, pertineant, & propter illum, in quem omnes prophetæ reſpiciunt, à ſpiritu ſancto potiſſimum dicta eſſe: qui ſic eſt ſigillum in manu Domini, vt ſit imago ſubſtantię eius, & quicunque crediderit in Deum, hoc quaſi annulo conſignetur, quemadmodum benè habet D. Hieron.

15 *Et Nehemias in memoria multi temporis, qui erexit nobis muros euerſos, & ſtare fecit portas & ſeras, qui erexit domos noſtras.*

POST Zorobabel & Ieſum filium Ioſedec, qui ſub Dario templum deſolatum ædificauerunt, celebrandum etiam rectè dicit & Nehemiam, qui aliquanto poſt tempore ſub Artaxerxe etiam ciuitatem Ieruſalem, & euerſos eius muros reſtaurauit, vt legitur in 2. Eſdræ, qui & Nehemias dicitur. Videtur autem oratio perficienda, ſubaudiendo optatiuum, ſit, vt ſit ſenſus: Et Nehemias ſit in memoria multi tẽporis, hoc eſt, ſit longo tẽpore in memoria ob beneficia per ipſum nobis & reipublicę præſtita.

16 *Nemo natus eſt in terra qualis Enoch, nam & ipſe receptus eſt à terra.*
17 *Et Ioſeph, qui natus eſt homo princeps fratrum firmamentum gentis, rector fratrum, ſtabilimentum populi.*
18 *Et oſſa ipſius viſitata ſunt, & poſt mortem prophetauerunt.*

POSTQVAM commemorationem inſignium in ſcripturis virorum perduxit vſque ad Nehemiam, qui vltimus eſt quem Hebræorum canon commendat, finem impoſiturus ſuæ commemorationi, quorundam à ſe prætermiſſorum nomina per recapitulationem adiungit prædictis, qui in quibuſdam conditionibus ſingularem habent eminentiam & prærogatiuam. Repetit autem nomen Enoch, à quo incœpit, vt cum eo conferat Ioſeph prætermiſſum. Eſſe enim inter hos comparationem Græca ſatis indicant, quæ habent ſecundo verſu, ὀυδὲ ὡς ἰωσὴφ ἐγεννήθη ἀνήρ. Neq; vt Ioſeph factus eſt, vel natus eſt vir. Significat ergo quòd quemadmodum nemo in primæuo ſæculo fuit ſimilis Enoch, eo quod ob ſingularem & eminentem pietatem ſolus ſit à Deo è terra ſublatus: ita in ſequente ſæculo quadam ratione nullus fuit ſimilis Ioſepho, quia ſicut in illo fuit prima nota inſignis in Deum pietatis, ita in Ioſepho fuit primum imperium ſuper populum Dei. Et ſicut ille ob inſignem ſuam pietatem primus è terra diuinitus ſublatus eſt, & ſubuectus in cœlum aut paradiſum, inſigni honore affectus, ita Ioſeph primus ex numero piorum in regnum ſublimatus eſt. Itaque quo hanc comparationem etiam noſtra litera vtcunque exprimat ſecundus verſus ſic eſt intelligendus, repetendo quædam ex priori verſu. Et nemo natus eſt in terra qualis Ioſeph, qui natus eſt homo princeps fratrum, hoc eſt, qui ad hoc natus eſt, vt eſſet princeps fratrum, filiorum ſcilicet Iacob, & firmamentum gentis ſuę quam tempore famis in Ægypto aluit, & firmiter ibi plantauit, Deo autem quæ ſequuntur, rector fratrum, ſtabilimentum populi, Græcis non ſunt, ita vt videantur eſſe duorum præcedentium repetitio ex alia verſione. Quod ſequitur, oſſa eius viſitata ſunt, ſignificat curam habitam oſſium eius, vt in exitu Iſraelis ex Ægypto ſimul per Moyſen exportarentur ex Ægypto, ſepelienda in terra promiſſionis cum patriarchis, iuxta eius iam morituri petitionem. Adiurans enim ſuos dixit, Deus viſitabit vos, aſportate oſſa mea vobiſcum de loco iſto. Quod & completum per Moyſen ſcribitur. Exodi 13. Ideóque & poſt mortem dicuntur hic oſſa eius prophetaſſe, ſicut ſupra dictum eſt mortuum corpus Elizei prophetatum, nempe quia cum iuxta eius prædictionem, & exitus ex Ægypto & oſſium eius elatatio facta eſt, ipſa oſſa declarauerunt eum verum fuiſſe prophetam. Quanquam hæc pars iam in Græcis non legatur, in quibus noſter ſuo tempore plura aliquando legiſſe videtur, ſicut & alicubi pauciora. Itaque Ioſeph hic à duobus commendatur, nempè à regni excellentia, & prophetiæ dono. Gen. vlt.

17 *Seth & Sem apud homines gloriam adepti ſunt & ſuper omnem animam in origine Adam.*

SICVT Enoch & Ioſeph coniunxit in gloriæ ſingulari excellentia, ita nunc coniungit rectè Seth & Sem: quia ſicut Seth poſt Adam eſt primus pater piæ generationis vſque ad diluuium, cùm frater eius Cain pater eſſet impiorum: ita & à diluuio poſt Noë, Sem rurſum factus eſt primus parens eius ſanctæ generationis, quæ ad patriarchas deducta eſt, vnde & Chriſtus natus eſt: ſicut Cam impiorum poſt diluuium primus pater fuit. Itaque hac de cauſa ſimilem apud homines gloriam adepti ſunt. Quoniam autem in ratione originis primam abſolutè gloriam obtinuit Adam primus omnium parens, ideo ſubditur, finiendo in omnium primo homine, Et ſuper omnem animam in origine, ſcilicet rerum, Adam, ſubaudi, eſt, vel gloriam adeptus eſt. Ipſe enim eſt primus hominum omnium parens, & ipſe eſt qui à Deo in creatione omnium potitus eſt imperio & dominio ſuper omnẽ animam, hoc eſt, omne animal vel omnium viuum. Græcè,

enim

enim est, ὑπὲρ ζῶον, quamuis, dictio ζῶον, non sit in æditione Complutensi.

CAPVT L.

1 SImon Oniæ filius sacerdos magnus, qui in vita sua suffulcit domum, & in diebus suis corroborauit populum.

POST celebratos plerosque insignes viros, quorum meminit sacræ scripturæ canon, celebrat author prolixè quędam summum pontificem, qui vel suo tempore, vel circa sua tempora prçclarè sacerdotio functus est, quem vocat Simonem Oniæ filium. Quoniam autem multi errant in isto quis fuerit, eo quòd duo fuerint summi sacerdotes diuersis tẽporibus hoc nomine dicti, vtile fuerit ad huius loci & aliorũ quorundam intelligentiam, paucis historiam summorum pontificum, qui fuerunt ante Machabæos, extra scripturæ canonem perstringere, sicut colligi potest ex Iosepho maximè. Itaque post summum sacerdotem Iaddua, qui fuit vltimus Pontificum summorum sub regibus Persarum, & cuius fit mentio. 2. Esd. 12. summus Pontifex fuit Onias filius Ladduæ: Quo mortuo successit ei filius Simon, cognominatus iustus, quòd & Deum piè coleret, & eius summa potiretur beneuolentia, vt habet Iosephus li. Anti. 12. ca 2. Hoc quoque mortuo, superstite vnico filio paruulo cui etiam Onias nomen fuit, Eleazarus frater eius pontificatum assumpsit, à quo, Ptolomeo Philadelpho petente, missi sunt in Ægyptum Septuaginta seniores, qui biblia sacra verterent in linguam Græcam. Post obitum Eleazari, Manasses eius patruus, frater scilicet primi Oniæ, pontificatum assumpsit; quo defuncto successit in sacerdotium Onias Simonis Iusti filius. Is Onias pusillanimis erat & auarus, quæ causa fuit vt ob non solutum vectigal debitum regibus Ægypti, ad iram commouerit regem Ptolomeum Euergetem, filium Philadelphi, Hic mortuus reliquit oneris successorem Simonem filium. Quo vita perfuncto, successit tertius Onias, vt habet Ioseph. li. Anti. 12. c. 4. Hic est ille Onias, ad quem literas societatis & amicitiæ misit Arius rex Lacedæmoniorum, vt legimus 1. Machab. 12. De quo etiam fit mentio 2. Machab. 3. vbi narratur quomodo restiterit Heliodoro, eique præcando vitam restituerit, cum in summo esset periculo. Item cap. 4. vbi narratur quomodo ab Antiocho Epiphane priuatus sit summo sacerdotio, illudque traditum sit fratri eius Iasoni, qui illud multa ambitione & largitione obtinuerat, & quòd hoc mox eiecto pontificatum simili arte adeptus sit Mænelaus, frater Iasonis & Oniæ iuxta Iosephum, qui & Oniam ipsum occidi curauit. Hic item est de quo fit mentio. 2. Mach. 15. quomodo per visum apparuit Iudæ manibus protensis, orare pro omni populo Iudæorum. Huius tertij Oniæ viri sanctissimi filius etiam erat Onias nomine, qui tyrannidem Mænelai fugiens in Ægyptũ, ibi ex permissione regis ædificauit templũ Deo vero, instar templi Ierosolymitani, vt scribit Ioseph. lib. 13. cap. 6. Itaque cum post tertium illum Oniam virum sanctissimum, summum sacerdotium inique obtineretur à diuersis per largitiones, tandem illud Machabæi hostibus superatis principatui iunxerunt. His ergo sic se habentibus, quæstio est an is de quo agitur hoc capite, & dicitur Simon Oniæ filius, sit primus ille Simon primi Oniæ filius, an secundus Simon secundi Oniæ filius. Secundum fuisse intelligunt nostri, Rabanus, Liranus & Dionysius, idque ideo, quia existimant hunc Simonem fuisse eodem tempore quo ipsum huius libri authorem: ideóque authorem hunc tantopere laudasse, quòd fuerit sui temporis Pontifex, cui gloriam & insignia facta coram viderit. Authorem autem ex prologo intelligunt scripsisse tempore Euergetis regis, sub quo etiam fuit secundus Simon secundi Oniæ filius. Verum hanc sententiam non esse probabilem multa ostendũt, & in primis quod apud Iosephum facta insigniora Pontificum describentem, nihil peculiare dicatur de secundo Simone, nisi quòd fuerit secundi Oniæ filius, ita vt etiam Liranus ob id miratum se scribat, quomodo hoc capite tam præclara de eo dicantur, quorum nulla est apud Iosephum mentio. Deinde nec certum est hunc Simonem fuisse contemporaneum authori huius libri, quia significat se scripsisse hæc de eo post mortem ipsius, cùm dicit, qui in vita sua, & in diebus suis, quib. verbis satis innuitur ipsum scribere de iam mortuo. Nec etiã verum est, ex prologo huius libri intelligendum esse, authorem huius libri Iesum filium Sirach scripsisse sub Euergete, sed tantum quòd interpres huius libri qui fuit nepos Iesu filij Sirach, scripserit sub illo, vt probatum est superius in expositione prologi. Quę cum ita sint, magis est probabile, imò certum, hunc Simonem filium Oniæ esse illum primum Simonem primi Oniæ filium, qui teste Iosepho iustus est cognominatus, ob insignem in Deum pietatem. In hunc enim benè quadrant eximiæ laudes quas continet istud caput, quem fuisse tempore Ptolomei Philadelphi aut paulo ante constat ex prędictis. Post huius Simonis mortẽ, verisimile est sub Philadelpho Iesum filium Sirach hanc Simonis prædicationẽ scripsisse, sicut & verisimile est eũ fuisse iuxta quorundam sententiam vnum ex Septuaginta interpretibus missis ab Eleazaro fratre successore Simonis, vt deinde hunc librum nepos Iesu vertere cœperit sub Euergete rege fratre Philadelphi & eius successore, quemadmodum suprà in prologo dictum est. De hoc ergo Simone iusto hic dicitur, Simon Oniæ filius sacerdos magnus, subaudi, est, is qui in vita suffulsit domum, hocest, templum, domum Dei instaurauit, restituens ea quæ ab eiectione per Zorobabel & Iesum facta cœperant collabi, & in diebus suis corroborauit templum. Sic enim omnes ferè habent libri, consentiente Germanica æditione, quæ habet ναόν. Complutensis habet λαόν. populum vt significetur eum etiam confirmasse populum in pietate & vera religione, confirmando eum & doctrina sua & sancta sua conuersatione. Quod eo temporevalde necessarium erat, tum quia non iam multo ante sub auo ipsius Iaddua erectum fuit templum in monte Garizim, ad quod etiam Iudæorum multi confluxerunt, tum quia vel eius vel patris sui Oniæ tempore Ptolomeo, Lagi filio grauia Iudæi & Ierosolyma passi sint, vt scribit Iosephus libro Antiquit. 12. capite primo.

2 *Templi etiam altitudo ab ipso fundata est, duplex ædificatio, & excelsi parietes templi.*

GRÆCA habent, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐθεμελιώθη ὕψος διπλοῦν: ἀνάλημμα ὑψηλὸν περιβόλου ἱεροῦ, hoc est, Et sub hoc fundata est altitudo duplex, munimen

men excelsum, circuitus templi. Quibus quid significetur, cum desit historia hæc explicans, satis constare non potest. Videtur tamen significari, quòd præter antiquati templi restaurationem, etiam ex fundamentis erexerit vel duplicem ambitum templi, vel parietem vnum duplo altiorem, quàm prius erat, quo totum templum ambiebatur, muniebatur, & tegebatur. Hic in nostra lectione dicitur altitudo templi, non quia erat in ea domo, quæ propriè templum dicebatur, sed quia circa templum erat, & ad tẽplum etiam pertinebat: sicut & atria, & parietes atriorum, & porticus sæpè dicuntur esse templi.

3 *In diebus ipsius remanauerunt putei aquarum, & quasi mare adimpleti sunt supra modum.*

GRÆCA sic, ἐν ἡμέραις αὐτοῦ ἠλαττώθη ἀποδοχεῖον ὕδατος, χαλκὸς ὡσεὶ θαλάσσης τὸ περίμετρον, vel vt quædam Græca habent, μέτρῳ μέτρον, hoc est, In diebus ipsius imminutum est receptaculum aquarum, æs velut mare, triplicis mensuræ, scilicet factum est. Quo videtur significari, quòd cum illud receptaculum aquarũ, quod in templo esse debuit pro ablutione sacerdotum, esset minus quam oportebat, Simon curauit æneum vas, quod mare fusile dicitur tertio libro Regum, fieri magnæ mensuræ, vt esset quasi mare, multis aquis capax. Quædam tamen Græca habent pluraliter δοχεῖα, vt sit, imminuta sunt receptacula aquæ, Quod secutus est noster interpres, quem ex Græcis constat vertisse, remanauerunt, vt post Rabanum habent libri emendatiores: non autem, emanauerunt, vt peruersè in multis hic locus est deprauatus. Significatur ergo, quòd cum in diebus ipsius putei aquarum refluxissent, deficientibus scilicet aquis quæ per aquæ ductus in ciuitatem influere solent, opera Simonis rursum quasi mare abundè repleti sint, ita vt curauerit aquæductus reparari & restitui, quemadmodum supra dictũ est de Ezechia, quòd induxerit aquas in ciuitatem.

4 *Qui curauit gentem suam, & liberauit eam à perditione, qui præualuit amplificare ciuitatem.*

NON solum habuit curam templi reparandi & puteorũ, sed etiã peculiarẽ habuit curã populi sui, salutis ei monita præbendo, & prudenti prouidentia præuidendo, ne alicundè aliquod malum ei adueniret, sicque liberauit eum à perditione, quam ab irato Deo aut hostibus incidere potuisset, eademque de causa vires etiam assumpsit ad amplificandum ciuitatem, fortificando eã & muros eius reparando, ita vt non solum templum, sed etiam ciuitas amplitudini suæ, dignitati & splendori redderetur, aut etiam maiorem acciperet. Item amplificauit ciuitatem, quia etiam pluribus eam ciuib. auxit, efficiens sua pietate & cura, vt ad eam plures Iudæi confluerent.

5 *Qui adeptus est gloriam in conuersatione gentis, & in ingressu domus, & atrij amplificatus est.*

MVLTI legunt in secunda parte: & ingressum domus & atrij amplificauit, intelligẽtes eum vestibulum templi exornasse aut auxisse. At altera lectio, quam etiam habet in margine ex Rabano Glossa Ordinaria, habent item aliquot scripta, præferenda est, vt quæ originalibus magis conueniat, & sensum habeat commodiorem: quamquam Greca habeant ἐν ἐξόδῳ, in egressu, vt verisimile sit etiã interpretẽ nostrum sic vertisse, quãuis ad rẽ parũ hic faciat siue ingressũ dicas siue egressũ. Sẽsus ergo est: Sicut ipse in multis benefecit gẽti suæ, ita vicissim gloriã ab ea cõsecutus est, dũ in ea probè atq; decenter cõuersatus est, cumque eum aut ingredi templum & atrium cõtingeret aut egredi, peracto suo officio, à populo honore amplo affectus est. Quantam autem gloriam in populo adeptus sit, & quanti eum fecerit populus multis ostendit similitudinibus, comparans eum variis quæ vel visui vel odoratui grata sunt, & multis modis oblectant. Itaque subditur.

6 *Quasi stella matutina in medio nebulæ, & quasi luna plena in diebus suis lucet.*

7 *Et quasi sol refulgens, sic ille effulsit in templo Dei.*

PVLCHRE à stella ad lunam plenam, & ab ea ad solem per auxesim ascendit, comparãs eum tribus syderibus, quæ sua luce maximè delectant. In primis stella matutina, hoc est, lucifera, quæ si post tenebras nocturnas, & in medio nebularum transluceat, seseque exerat, valde exhilarat mortales: magis tamen & plena luna & sol clarè splendens, nec obductus nubib. Ad horũ ergo similitudinem dicit illum effulsisse apud populum, cum ille se visendum in templo Dei exhiberet, atque in eo conuersaretur. Quo præterquam quod in genere significatur quàm grata fuerit eius in templo præsentia, etiam vlterius rectè intelligitur, quòd suæ doctrinæ & rectæ conuersationis luce populo præluxerit, eumque tenebris depulsis ad Dei tum cognitionem, tum amorem accenderit.

8 *Quasi arcus refulgens inter nebulas gloriæ, & quasi flos rosarum in diebus vernis.*

9 *Et quasi lilia quæ sunt in transitu aquæ, & quasi thus redolens in diebus æstatis.*

A COELESTIBVS luminaribus descendit in arcum cœlestem, qui colorum pulchra varietate admodum fulget & splendet inter nebulas & nubes, quas sua claritate gloriosas & illustres reddit, vnde vocat nebulas gloriæ. Quo præter gratiam quæ in genere significatur, peculiariter rectè intelligitur significari summum hunc sacerdotem in populo obscuro, multisque vitiis obtecto, vario suo ornatu virtutum emicuisse, seque illum suo splendore plurimum ornasse. A cœlestibus visum recreantibus descenditur deinde ad ea quæ in floribus & arboribus non visum tantum, sed etiam olfactum delectant. Quasi (inquit,) flos rosarum in diebus vernis, cum scilicet primum rosæ prodeunt, quando & suauiores sunt, & propter asperitatem hyemis præcedentem gratiores sunt. Rosis rubicundis addit lilia, candore simul & fragrantia reficientia, eamque potissimum quæ sunt in transitu aquæ, hoc est, iuxta profluentes aquas, ob quas & melius crescunt, & quarum murmure ac cursu coniuncto magis recreant. His addit & thus redolens in diebus æstatis. Vbi nomine thuris ipsam arborem thuriferam, non autem ipsum fructum intelligere oportet, sicut mox postea patet ex Græcis, quæ habent, ὡς λίβανος λιβάνου

vt surculus thuris: hic tempore æstatis cum sol ardet, de se suauẽ spargit odorẽ, sole ipsum excitãte, magis quam alio quouis tempore. Quibus odoriferis cùm comparatur hic summus sacerdos, præter hoc quod in genere significatur ipsum gratum admodum fuisse populo, etiam accipitur rectè significari illum bonum de se famæ & existimationis sparsisse odorem, sicut & sequenti comparatione.

10 *Quasi ignis effulgens, & thus ardens in igne.*

HIc iam thus accipitur pro aromate ipso, & comparatio fit cum igne lucenti, & thure in eo ardenti, quæ duo simul coniuncta & luce, & calore & odore reficiunt. Quibus peculiariter rectè designatur summi sacerdotis & charitas & feruor deuotionis, Deo instar thuris gratissimæ.

11 *Quasi vas auri solidum, ornatum omni lapide pretioso.*

NOn tantum odoriferis atque illuminantibus, sed etiam pretiosissimis comparatur, quale est maximè vas aliquod ex solido auro compositum, cui etiam accedit ornatus omnium lapidum pretiosorum, vt iam duplici nomine pretiosum sit, & suo pretio gratum. Quo rectè in particulari intelligitur huius viri absoluta excellentia ita vt sit & ratione sapientiæ & charitatis veluti vas purè aureum, & ratione diuersarum virtutũ, quibus ornatur & sapientia & charitas, veluti vas ornatum omni lapide pretioso.

12 *Quasi oliua pullulans, & cypressus in altitudinem se extollens.*

COMPARATVR etiam duabus gratissimis apud homines arboribus: quarum altera à fructu vtilissimo commendata est, altera ab altitudine & proceritate: per quas non solum etiam in genere significatur gratia quam obtinuit hic sacerdos apud homines, sed etiam in particulari vtilitas quam suis attulit, & authoritas quam apud eos obtinuit. Per oliuam enim pullulantem significatur olea fructum germinans, quia Græcè est, ἀναθάλλουσα καρπὸς, fructus germinans. Variis his comparationibus propositis significatur tam magnam fuisse huius gratiam, & tam varia eius dona, vt vna similitudine explicari nequeant, sed in eo deprehendi potuerit quicquid in rebus præclaris variis modis gratum est. Cæterum vt quæ de eo dicuntur cum fructu legantur, & ad moralem doctrinam trahantur, discendum hinc est quę sint veri episcopi officia, nempe vt cura sit ei & templorum atque omnium quæ ad cultum Dei pertinent reparandorum ac ornandorum, & cura item plebis sibi commissæ, quo in pietate benè instituatur, & ab omnibus quæ noxia ei esse possent, vt ab hæreticis & aliis benè protegatur. Deinde vt inter suos ita conuersetur, ita se grauiter & decenter gerat in templo atque omnibus suis Pastoralibus officiis, vt gratiam, gloriam, & authoritatem apud eos obtineat. Ita futurum vt veluti luminaria cœlestia omnibus prælucear, & omnes præcellat, iucundumque sit suis illum videre, illius bonam famam veluti odorem sparsum audire, sitque habendus à suis tanquam res admodum pretiosa, vtilis, atque eximia.

13 *In accipiendo ipsum stolam gloriæ, & vestiri eum consummatione virtutis.*

14 *In ascensu altaris sancti, gloriam dedit sanctitatis amictum.*

EXPRIMIT in sequentibus quàm gratum & vtile fuerit eius in templo ministerium, & quomodo illud sua authoritate & gratia commendauerit. Cæterum quò hæc melius intelligantur, notandum pro, consummatione virtutis, Græcis esse συντέλειαν καύχήματος, consummationem gloriationis. Vocat autem consummationem gloriationis phrasi Hebraica, perfectam illam gloriã & magnificentiam quæ inerat in vestitu & ornatu sacerdotali, quem antea per partes descripsit quum de Aaron loqueretur, vocans illum opus virtutis & vasa virtutis, hoc est, fortitudinis. Pro, gloriam dedit sanctitatis amictum: Græcè est, ἐδόξασε περιβολὴν ἁγιάσματος. Et intelligunt quidã sensum esse: glorificabit ambitum sanctuarij, quia scilicet suæ personæ præsentia, & addito vestitu sacerdotali ornauit, & gloria affecit totũ ambitum templi. Dictio enim περιβολὴ, etiam ambitum significat, & ἁγίασμα, sæpè ponitur in scripturis pro sanctuario & tẽplo, vt dictum est. Significat tamen περιβολὴ, etiam vestitum & amictum: vnde rectè etiã vertitur, glorificauit sanctitatis amictum, proinde vertendum erat, gloriam dedit amictui sanctitatis quod & significabitur si nostra lectio sic accipiatur, ipsum amictum sanctitatis, hoc est, amictum sanctum, dedit esse, gloriam, hoc est, effecit eum esse magis gloriosum suę personę dignitate. Sensus ergo est: In accipiendo ipsum stolam gloriæ, hoc est, cum assumeret ipse gloriosum illum habitũ summi sacerdotis &c. In vestiri ipsum consummatione virtutis, hoc est, cum indueret ipse perfectè illum ornatum: qui summæ authoritatis & potestatis indicium erat. In ascensu altaris sancti, hoc est, cum sic indutus ascenderet ad altare sanctum, ipse non solum gloria affectus est ab ipso quo indutus erat habitu, sed suæ etiã personæ gratia & dignitate attulit ipsi amictui gloriam, eumque per se gloriosum, magis etiam gloriosum reddidit. Quo moraliter docemur, episcopum, ita se gerere, debere, vt non solum ab episcopali habitu & officio honorem accipiat, sed vicissim etiam honorificet ea, & omnibus commendet, vt non episcopus honorabilis sit propter habitum, sed habitus propter episcopum, & ita de omnibus sacerdotibus.

15 *In accipiendo autem partes de manu sacerdotum, & ipse stans iuxta aram, circa illum corona fratrum.*

16 *Quasi plantatio cedri in monte Libano, sic circa illum steterũt quasi rami palmæ.*

DEPINGIT & ob oculos ponit ornatum, ordinem, atque deuotionem quæ in ministerio huius sacerdotis seruari solebãt, ita vt ea aliquando coram vidisse videatur. Potest autem illa pars, circa illum corona fratrum, vel referri ad precedentia, vt sit sensus: Cum iam ascendisset ad altare sanctum, vt dictum est, acciperet autem de manu sacerdotum partes & membra immolatorum & animalium, & ipse esset stans iuxta aram, erat circum illum stans corona fratrum, sacerdotum scilicet de eadem stirpe Aaron. Vel potest referri ad sequentia, vt prima plena sit sententia hæc: In accipiendo autem partes de manu sacerdotum, & ipse stans iuxta aram, & sit sensus: Cũ acciperet de manu sacerdotum partes offerendas, etiam ipse erat stans iuxta aram, vt significetur eum sacerdotale munus non tantum per alios,

sed

ſed etiam per ſe ipſum obiuiſſe. At prior diſtinctio videtur conuenientior. Per partes autem intelligendum, non partes decimarum, quæ ab aliis ſacerdotibus accepit ſummus ſacerdos, ſed partes animalium quæ immolabantur vt armus dexter, & pectuſculum, quæ leuari debebant coram Domino, patet ex dictione Græca μέλη, quæ membra ſignificat. Sequenti verſu exprimitur quàm decenter circa illum ſteterit corona fratrum. Comparat enim eam primum plantationi cedri in monte Libano, hoc eſt, variis plantis cedri in mõte Libano plãtatis, aut enatis circa altam aliquam cedrum, quia ſicut huiuſmodi plantatio eiuſdem eſt naturæ cum alta aliqua cedro quam circundat & ornat, etſi adhuc ſtatura humilior: ita inferiores ſacerdotes ſimilis erant conditionis cum Pontifice, vt pote etiam filij Aaron & ſacerdotali dignitate fulgentes: ſed vt erant illo minores, ita ſua circum adſtantia eum tanquam altiorem cedrum exornabant. Comparat deinde filios Aaron ſummum ſacerdotem circunadſtantes ramis palmæ, quia ſicut illi rami circunfuſi, & in omnem partem extenſi palmam ornant: ita & illi ſummum ſacerdotem, dum illum circumſtarent, qui meritò ramis palmæ cõparantur reſpectu Pontificis, quòd ab eo tãquam ſacerdotalis dignitatis fundamento penderent, ſicut rami à ſuo trunco.

17. *Et omnes filij Aaron in gloria ſua, oblati autem Domini in manibus ipſorum coram omni ſynagoga Iſraël.*
18. *Et conſummationẽ fungens in ara, amplificare oblationem excelſi regis, porrexit manum ſuam in libatione, & libauit de ſanguine vuæ.*

EXPRIMITVR pulcherrimus ordo in oblatione ſeruatus, qui non ſatis intelligitur, niſi apta fiat verſuum diſtinctio. Eſt ergo ſenſus: Cum corona ſacerdotũ Pontificẽ circũſtabat, vt dictum eſt, omnes filij Aarõ, ſubaudi, erãt ibi, in gloria ſua, hoc eſt, in decoro ſuo veſtitu, & erat in manib. ipſorũ oblatio Domini in conſpectu totius congregationis populi Iſraelitici. Tũc ſummus ſacerdos perfecturus ipſum ſacrificiũ, & vltimã ei manum impoſiturus, vt maiori gloria ornaret oblationem quæ fiebat excelſo regi Deo, extendit manum ſuam in ſuperaddenda libatione, & libauit de ſanguine vuę, hoc eſt, de vino quod ſingulis ſacrificiis in certa menſura erat addendum, & Deo offerendum, vt præcipitur Num. 15. Per ſanguinem enim vuæ, Hebraica phraſi ſignificatur vinum, tum propter colorem, tum quod ex vua exprimitur, ſicut ex corpore ſanguis. Pro, conſummatione fungens vel conſummationẽ fungens, Græcè eſt σωντελῶν λειτουργῶν, hoc eſt, conſummationem miniſtrãs vel ſacrificans. Eſt autem miniſtrare conſummationem, vltimas ſacrificij partes exequi, & ſacrificium perficere. Siue autẽ legatur, conſummatione, ſiue conſummationem fungens, perinde eſt, quia verbum, fungor, etſi potius ablatiuum deſideret, iungitur tamen quandoque etiam accuſatiuo, vt apud Plautum, Paraſitus octo hominum munus facilè fungitur.

19. *Effudit in fundamentũ altaris, odorem diuinum excelſo principi.*

DE vino libato iſtud dicitur, quòd ſacerdos cum libaſſet, & Domino obtuliſſet effudit deinde in fundamentum altaris, idque in odorem diuinum & ſacrum excelſo principi. In quib. verbis notatur quod dicitur Num. 15. Vinum ad libamentum offert in odorem ſuauitatis Domino. Nã & hic pro, odorem diuinum, Græca habent ſicut ibi, ὀσμὴν εὐωδίας, odorem ſuauitatis.

20. *Tunc exclamauerunt filij Aaron, in tubis ductilibus ſonuerunt.*
21. *Et auditam fecerunt vocem magnam, in memoriam coram Deo.*

CVM inquit, prędicto modo, ſacrificium perageretur à ſummo ſacerdote, tunc exclamauerunt filij Aaron alta voce Deum laudantes, & ſimul ſonitum magnum edentes in tubis ductilibus, idque iuxta Domini ordinationem, quæ eſt Num. 10. vbi præcipitur Moyſi vt fiant duæ tubæ argenteæ ductiles quibus & populus conuocetur cum opus eſt, & in bello vſus eſſet contra hoſtes, vbi & præcipitur vt filij Aaron clangant tubis, & additur: Si quando habebitis epulũ & dies feſtos, & calẽdas, canetis tubis ſuper holocauſtis & pacificis victimis, vt ſint vobis in recordationem Dei veſtri. Non fuiſſe autem tantum duas tubas, quarum vſus erat in ſcrificiis, & tubarum vſum proprium fuiſſe ſacerdotibus, cum ex inſtitutione Dauid alij Leuitę variis aliis muſicis inſtrumentis vterentur, ſatis patet ex 2. Paralip. 5. vbi Leuitis in cymbalis, citharis, & Pſalteriis concrepantibus dicitur, quòd cum eis ſacerdotes centum viginti canebant tubis, quodque omnibus ſic concinentibus, & vocem in ſimile tollentibus, longe ſonitus audiebatur, omnibus etiã Deum voce laudantib. dicendo: Confitemini Domino quoniam bonus: quoniam in ſæculum miſericordia eius. Simile etiam factum ſub Simone hic ſignificatur. Quod autem dicitur, in memoriam coram Deo, illud eſt quod prædicto Numeri loco dicitur vt ſint vobis in recordationem Dei veſtri pro quo Græcis ibi eſt, καὶ ἔςιν ὑμῖν ἀναμνησις ἐναντιον θεοῦ ὑμῶν, & erit vobis recordatio corã Deo. Quod etſi intelligi poſſet, huiuſmodi ſonitum fieri ad hoc vt populus excitatus recordaretur Dei ſui, magis tamen intelligendum eſt illud præcipi ad hoc vt Deus huiuſmodi ſonitu & potiſſimum deuotione, quam huiuſmodi ſonitus oſtendit, veluti excitatus, prouocaretur ad recordandum populi, hoc eſt, illi benefaciendum. Quid autem deinceps in populo ſecutum eſt ex iam deſcripto facto ſacerdotum, diligẽter exponitur, cum ſubditur.

22. *Tunc omnis populus ſimul properauerunt, & ceciderunt in faciem ſuper terram.*
23. *Adorare Dominum Deum ſuum, & dare preces omnipotenti Deo excelſo.*

SACERDOTIBVS inquit, offerentibus, & tubis cum laude clangentibus, populus his rationibus excitatus, concordibus animis feſtinauerunt cadere in faciem ſuã ſuper terram, ad adorandum Dominum Deum ſuum, & preces fundendum omnipotenti Deo excelſo.

24. *Et amplificauerunt pſallentes vocibus ſuis, & in magna domo auctus eſt ſonus ſuauitatis plenus.*

PRO amplificauerunt pſallientes in vocibus ſuis, Græce eſt καὶ ἐνεταχυν ἐν ψαλμῳδοῖς φωναῖς αὐτων, Et laudauerunt cantores vocibus ſuis. Vnde patet diſtinctionem, pſallentes, apud nos non

eſſe

esse participialiter accipiẽdam, nec attribuendam toti populo, sed nominaliter pro cantoribus, vt sit sensus: Et psallentes, hoc est, Leuitę, quorum, ex institutione Dauid, officium erat cantare Psalmos & carmina, populo in terram prostrato, amplificauerunt Deum in vocibus suis, hoc est, eum glorificauerunt, eiusque laudem amplè & magnificè extulerunt. Sicque in magno illo templi & atriorum edificio, auctus est sonus plenus melodia. Primum ergo sacerdotes tubæ cecinerunt, deinde populus in terram prostratus est, & cantores suo officio functi. Illis autem canentibus quid populus fecerit, subiicitur.

25 *Et rogauit populus Dominum excelsum in prece, vsque dum perfectus est honor Domini & munus suum perfecerunt.*

ILLIS inquit, canentibus populus siue adhuc in terram prostratus, siue iam erectus rogauit Dominum in prece, hoc est, feruenter & ex animo, vsque dum perfectus esset & absolutus honor ille qui Domino per sacrificia & psalmos decantatos exhibebatur, & vsque dum sacerdotes & cãtores munus suum, hoc est, ministerium suum (est enim Græcis, λειτουργίαν) perfecerunt; quasi dicat: non prius desiit populus Deum & adorare & orare. Quid autem his peractis secutum est, pulchro ordine exprimunt sequentia.

26 *Tunc descendens manus suas extulit in omnem congregationem filiorum Israel.*
27 *Dare gloriam Deo à labiis suis, & in nomine ipsius gloriari.*

LOQVITVR de summo sacerdote, quem prius dixerat ascendisse ad altare, à quo iam dicit eum rebus peractis descendere & eleuare manus suas super populum ad benedicendum scilicet ei priusquam abiret, iuxta modũ pręscriptum Num. 6. de quo & dictum est supra in commendatione Aaron, vbi pro eo quod nos legimus, glorificare populum suum, Græcè est, vt ibi dictum est, εὐλογεῖν τὸν λαόν, benedicere populo, quemadmodum & hic pro, dare gloriã Deo à labiis suis, Græcè est, δοῦναι εὐλογίαν κυρίου ἐκ χειλέων αὐτοῦ, hoc est, extulit manus suas ad dandum benedictionem Domini ex labiis suis, dicendo scilicet: Benedicat tibi Dominus, & custodiat te, &c. Noster interpres legit pro genitiuo, κυρίου, datiuũ, κυρίῳ, sicut & habet Germanica editio: vnde vertit, dare gloriam Deo, qui dare Deo benedictionem, est dare gloriã Deo. Nostra lectio prædictum sensum qui magis proposito conuenit habebit, si intelligatur Pontificem dare gloriam Deo, dum benedicendo populum significat omne bonum à Deo pendere. Qui enim dicit: Benedicat tibi Dominus, &c. multam dat Deo gloriam. Hoc item dicere, & sic benedicere populo, est nomine Domini gloriari, qui solus illis verbis agnoscitur author omnis boni. Notandum ex hoc loco morem sacerdotibus fuisse benedicere populo peracto sacrificio. Item quod in benedictione populi mos illis fuerit, eleuandi manus suas super populum quod & dicitur ab eis fieri solitum mouendo manus in quatuor mundi partes, sursum scilicet, deorsum, sinistrorsum, & dextrorsum, cum aperto crucis Christi mysterio. Qui mos ex veteri obseruatione etiam in ecclesiam deriuatus est, & retentus hactenus, vt mirum sit ab hæreticis quibusdam eum rideri & contemni.

28 *Et iterauit orationem suam, volens ostendere virtutem Dei.*

EX nostra lectione videretur verbum, iterauit, referendum esse ad summum sacerdotem, vt significetur illum iterasse orationem suam pro populo, dum scilicet inter benedicendum benè precatus est populo, pro quo prius orauit inter sacrificandum. At Græca alium habent sensum, quia Gręcè sic habet tota ista sententia καὶ ἐδευτέρωσαν ἐν προσκυνήσει, ἐπιδέξασθαι τὴν εὐλογίαν παρὰ ὑψίστου, Et iterauerũt in adoratione, vt susciperent benedictionẽ ab altissimo. Quo significatur, populũ qui prius tẽpore sacrificij se semel in terrã prostrauerat vt dictũ est, peracto sacrificio cùm sacerdos eũ esset benedicturus, rursum se adorando Deũ prostrauisse, vt susciperet benedictionem, non tam à sacerdote, quam ab altissimo, quemadmodum illi imprecabatur sacerdos dicens: Benedicat tibi Dominus. Vnde & in nostra lectione in verbo, iterauit, repeti potest nomen, populus, & nomen, orationem, accipi positum pro, adorationem, vt sit sensus: Et populus sacerdote ipsum benedicente iterauit adorationem suam, volens ostendere virtutem Dei, se scilicet agnoscere. Cæterum in hac tota narratione pulcherrimi ordinis seruari sub hoc pontifice, obseruandum quã per omnia quadret ei cõsuetudo quę nũc in ecclesiis sacrificij tẽpore seruatur, vbi pontifex sacris vestibus indutus ascendit altare, à diaconis accipit quæ offerenda sunt, circunstante eum corona sacerdotum & aliorum ministrorum, quo tempore & sacris lectionibus, & cantorum concentibus populus ad orandum excitatur per eos qui in clericorum ordinem asscripti sunt: peractoque sacrificio, quod ex duabus partibus constat panis scilicet oblatione, & vini libatione, aut potius sub illis speciebus, corpore & sanguine Domini, populus sollenniter ab episcopo benedictionem accipit, humiliter se rursum prosternens in terram. Proinde mirum est proteruos quosdam ordinem hunc commendatum, & per omnia cum nostro more consentientem in nostra consuetudine reiicere, & tentare omnia quo eam tollant.

29 *Et plus orauit Deum omnium, qui magna fecit in omni terra.*
30 *Qui auxit dies nostros à ventre matris nostræ, & fecit nobiscum secundum suam misericordiam.*

VIDETVR hic mendum magnum esse in nostra lectione, tum quòd hic sit varia lectio, tum quòd dissentiat à Græcis omnibus, nec habeat commodum sensum. Cum enim iam dictum sit ꝙ iterauit orationem suam quomodo hic dicitur, et plus orauit. Deinde quis est qui plus orauit, populus an sacerdos? Quidam libri habent, Et post rursum plus orauit, sed etiam Liranus monet illas duas dictiones, post rursum, non esse in correctioribus libris. Vnus codex habuit Et post orauit. Vnus item expuncta dictione, plus, habuit, Et populus orauit. Gręca longè aliter sic: καὶ νῦν εὐλογήσατε τὸν θεὸν πάντων, hoc est, Et nunc benedicite Deum omnium, &c. Cui lectioni consentit quod habebat vnum M. N. Augustini Hunæi scriptum, quod in multis deprehendi esse correctissimum. Habet enim sic, Et nunc orate Deum omnium, &c. quæ lectio merito retinenda esset, tanquam accedens ad originalem lectionem. Nam &, orare, in scripturis nonnunquam ponitur pro gratias agere & laudibus celebrare, vt cum dicitur.

citur: Pharisæus hoc apud se orabat, Gratias tibi ago, &c. Post longam enim de sanctis viris & de Simone Pontifice narrationem, author finem impositurus conuertit se ad suos Israelitas, occasionem ex præcedenti descriptione assumens commonefaciendi illos ad laudandum Deum, eúmque orandum atque adorandum. Quod si hæc lectio non recipitur, saltem conuenit magis legere: & populus orauit, quam, plus orauit; quia facilè fuit nomen, populus, quod scribi solet, pplus, mutari in plus. Itaque priori sententia significabitur, quod sacerdos benedicturus iterauit orationem suam, & hac significabitur, quod illo orante etiam populus incuruatus orauit Deum. Benè autem Deo tribuitur & quod sit Deus omnium, quemadmodum declarauit faciendo magna in omni terra: & quod sui populi dies auxit à ventre matris: quo significatur illum suorum semper peculiarem gerere curam eísque non tantum vitam largiri sed ab vtero singulari & paterna solicitudine vitæ incrementa addere. Itaque significatur duplici nomine Deum adorandum, orandum, & benedicendum, nempe & quia omnium Dominus, & quia sui populi peculiaris & benignus curator.

31 *Det nobis iucunditatem cordis, & fieri pacem in diebus nostris in Israel per dies sempiternos.*
32 *Credere Israel nobiscum esse misericordiam Dei vt liberet eos in diebus suis.*

POSTQVAM dixit de sacerdotis & populi oratione, finem facturus author etiam suã orationem pro populo, & benedictionem adiungit, imprecans toti populo iucunditatem cordis, quæ est potissimum huius vitæ, imo & futuræ bonum. Nam, vt suprà dixit, Iucunditas cordis, ipsa est vita hominis, Et vt iucunditas cordis haberi possit, imprecatur vt tempore huius vitæ fiat pax perpetua in Israel, ad hoc vt populus Israeliticus credat firmius & beneficiorum experientia misericordiam Dei esse cum ipso, sicque liberet eos in diebus suis. Aut enim legendum est, liberet nos in diebus nostris, quemadmodum Græca habent, aut liberet eos in diebus suis: quemadmodum multi libri habent: non autem conuenit legere quemadmodum multi malè habent: liberet eos in diebus suis. Et Græcè non est, vt, sed, καὶ, &, ita vt verbum, liberet, sit deprecantis. Est enim, λυτρωσάσθω.

33 *Duas gentes odit anima mea, tertia autem non est gens quam oderim.*
34 *Qui sedent in monte Seir & Philisthiim, & stultus populus qui habitat in Sichimis.*

POSTQVAM commemorauit & celebrauit præcipua sanctorum patrum nomina, qui ob suam in Deum pietatem meritò essent & laudandi & amandi, exponit & quas gentes ob suã impietatem præcipuè odiat. Sed difficultas hic oritur in verbis quæ sibi videtur contraria. Nam priori versu videtur significare duas tantum esse gentes, quas peculiariter odiat, & præter eas non esse aliam gentem tertiam quam etiam odiat. At in secundo versu tres gentes apertè recenset, Iudæis eo tempore peculiariter vt infestas ita & odiosas, nempe Idumæos, qui habitabant in monte Seir, Philisthæos, & populum in Sichimis habitantem, iuxta quam ciuitatem erat mons Garizim, in quo eo tempore erat recens constructum templum Deo Iudæorum, instar templi Ierosolymitani, ratione cuius cœpit inter Samaritanos & Iudæos esse grauis contentio, quę etiam ad Saluatoris nostri tempora perdurauit, vt patet Ioan. 4. Vnde ad solutionem huius difficultatis parum momenti habet, quod quidam intelligunt hic significari tertiam non esse gentem, quam tam intensè & vehementer odiat atque duas illas quæ primæ nominantur, quia nullam gentem tunc Iudæi magis odiebãt, quam Samaritanos & Sichimitas, cum quibus erat eis pertinax de vera religione concertatio, adeo vt, sicut dicitur in Euangelio, non contenrentur Iudæi Samaritanis, quorum inter se contentionem Iosephus in suis historiis multis locis declarat. Nec confugiendum hic est ad Græcorum lectionem, quæ pro monte Seir, habet in monte Samariæ, quia eam lectionem esse vitiosam, & hoc in loco Latinorum lectionum præferendum esse lectioni Græcorum, manifestè patet ex eo quod in secundo versu tres partes ponuntur: quæ omnino tres gentes significare videntur. Si autem pro, Seir, legatur Samariæ, primum membrum coincidet cum tertio, quia per populum in Sichimis habitantem significantur Samaritani, quorum metropolis tunc erat Sichem. Notandum ergo Græcis non esse illas duas dictiones: quam oderim, sed tantum, καὶ τὸ τρίτον οὐκ ἔστι ἔθνος. Et additus articulus, τὸ, significat hunc esse sensum, & tertia gens non est gens, hoc est, non est digna gentis nomine, quod ideo dicit quia Samaritani nõ erant ex vno aliquo principio oriũdi, sed erant ex variis gentibus conflati, vt patet 4. Regum 17. vbi dicuntur missi de Babylone, & de Cutha, & de Auath, & de Emath, & de Sepharuaim, qui habitarent in ciuitatibus Samariæ pro Israel, vnde & dicitur: Gentes quas transtulisti ignorant legitima Dei terræ, &c. Deinde cùm ex tam variis gentibus orti essent, volebant tamen haberi prognati ex Iacob, ad quem genus suum referebant subinde, vt patet non solum ex Iosepho, sed ex Euangelio, vbi mulier illa Samaritana dicit Christo: Nunquid tu maior es patre nostro Iacob? &c. Meritò ergo author noster Iu- *Ioan. 4.*
dæus & Ierosolymitanus, vt mox subiicitur, pro suo iusto in Samaritanos zelo dicit eos non esse gentem, vnam scilicet, & illam quam haberi volebant, Rabanus etiam ex commentario suo videtur eam partem, quam oderim, non legisse: quæ si amittenda est, eo quod in omnibus scriptis quę vidi inueniatur, sic debet nostra litera intelligi: Tertia autem gens quam oderim, hoc est, meritò odire debeo, non est verè gens dicenda. Erant autem hæ gentes Iudæis Ierosolymitanis vicinissimæ, & infestissimæ semper, vt satis ex scripturis patet, & ex omni parte eius circumiectæ. Nam Idumæi imminebant eis à meridie, Philisthiim ab occidente, Samaritani à septentrione. In quibus tribus gentibus mysticè à Rabano rectè intelligũtur triplices præcipui Ecclesiæ Christianæ hostes, vt & ipsa dicere possit se tria potissimum odio habere hominum genera sicut ad ipsum hic dicit author de hostibus Præcipuis Iudæorum. In Idumæis enim qui cum Iudæis ex eisdem patriarchis prognati sunt, rectè intelliguntur reiecti iam à Deo Iudæ, qui Christi sanguine rubicundi facti sunt, nobiscum quidem

eosdem habentes patriarchas, easdémque scripturas, sed infensissimi semper hostes nostri. In Philisthæis, qui à populo Israel omnino erant alieni, nec aliquid habebant commune, rectè intelliguntur gẽtes infideles omnino, vt idololatræ, & nũc Turcæ, nominis Christiani hostes atrocissimi. In Samaritanis cum Iudæis de religione concertantibus, hæretici benè designati sunt, qui etiam nõ sunt gens vna, sed ex variis sectis & hæresiarchis etiam inter sese contrariis constat, veritatem religionis sibi contra veram Ecclesiam semper vendicantes, suamque originem falso referentes ad Apostolos tanquam suos patres. Cui benè competit nomen stultus populus. Dicentes enim se
Roma. 1. esse sapientes, stulti facti sunt.

35 *Doctrinam sapientiæ & disciplinæ scripsit in codice isto Iesus filius Sirach Ierosolymita, qui renouauit sapientiam in corde suo.*

TANDEM in fine ascribitur authoris nomen sicut libris præponi solet ob fidem & commendationem comparandam. Hunc autem esse illum Iesum, quem prologi author & interpres huius libri vocat auũ suum, suprà ostensum est in prologo. Addunt autem quædam Græca nomen, Eleazari, hoc modo: Iesus filius Sirach filij Eleazari, vt auus huius Iesu fuerit Eleazarus: quod si verum est, non videtur posse intelligi de illo Eleazaro, qui fuit Pontifex post Simonem illum iustum, de quo hoc capite facta est mentio. Quia sicut satis ex prædictis constat authore huius libri Iesum scripsisse post mortem Simonis, ita non videtur diu post eius mortem scripsisse, quia, vt patet ex prologo, interpres huius libri testatur se vertisse hunc librum sub Ptolomeo Euergete, qui regnauit sub Pontifice Eleazaro, aut statim post eum. Iesus ergo filius Sirach huius libri author debuit scripsisse sub Eleazaro, quando & versio bibliorum facta est. Non potuit ergo Eleazarus fuisse huius authoris auus, cum omnino sit verisimile hunc cum scriberet senem fuisse, & Eleazaro coætaneum vt deinde nepos eius potuerit hunc librum vertisse sub Euergete Ptolomeo. Quod autem legimus: qui renouauit sapientiam de corde suo; Græcè est, ὃς ἀνώμβρισε σοφίαν ἀπὸ καρδίας, qui distillauit (vel diffudit instar pluuiæ) sapientiam à corde. Renouasse ergo dicitur sapientiam, de corde suo, quia sapientiam, quam corde tenebat, etiam scripto renouauit, & aliis lubenter communicauit.

36 *Beatus qui in istis versatur bonis: qui ponit illa in corde suo, sapiens erit semper.*
37 *Si enim hæc fecerit, ad omnia valebit, quia lux Dei vestigium eius est.*

OStendit fructum huius libri, vt propter fructum meritò commendatus esse debeat hic liber, Beatum ergo dicit eum, qui in bonis his quæ hoc libro comprehenduntur versatur, non tantum ea legendo, sed etiam cordi imprimendo: vnde & adiicit, in omnibus semper sapiẽtem fore eum qui ea ponit in corde suo, quia si hoc fecerit, ad omnia quæ agenda erunt validus erit & potens, eo quòd hoc libro de quauis disputetur materia, vt ex eo in quouis negotio iustrui quispossit, & contra omnia vitia muniri, quia per hunc librum ipsum vestigium hominis est lux Domini, hoc est, ingressus hominis talis illuminatur à Deo, & dirigitur luce diuina, ita vt non ambulet in tenebris, sed in luce. vnde non facilè offendit. Debet enim hic præconstrui vestigium hominis, quemadmodum patet ex Græcis, quæ habent, ὅτι φῶς κυρίου τὸ ἴχνος αὐτοῦ. vbi articulus, τὸ, significat ἴχνος debere præconstrui. Addit autem hic æditio Complutensis, quod alij tamen non habent: Et piis dat sapientiam Benedictus Dominus in ęternum, fiat, fiat: quorum prius desumptum est ex fine capitis 43. huius libri, alterum ex fine Psalmi 88.

CAP. LI.

Oratio Iesu filij Sirach.

1 *Confitebor tibi Domine rex, & collaudabo te Deum Saluatorem meum.*
2 *Confitebor nomini tuo, quoniam adiutor & protector factus es mihi.*

O c vltimo capite librum suum concludit sapiens, & singulari gratiarum actione, qua se Dei munere à grauibus periculis liberatum agnoscit, & efficaci monitione, qua se primum in exemplum proposito, deinde ad sapientiæ serium studium omnes adhortatur, Inprimis ergo pollicetur se & nunc in hoc psalmo & toto vitæ suæ tempore confessione laudis celebraturum Dominum, quem & regem omnium vocat, & suum peculiariter vocat Saluatorem. Sunt autem quæ sequuntur satis facilia, imitantia in multis Psalmos Dauidicos, in quibus Propheta promittit se celebraturum Deum propter liberationem à malis imminentibus. Benè autem coniungit, sicut aliquoties Dauid, adiutor & protector. Adiutor scilicet ad superandum mala iam parata: protector, ne obruerent noua mala, Adiutor, ad benefaciendum, protector, ad euitandum mala. Quod in genere dixit de sua liberatione, particularius exprimit dicens:

3 *Et liberasti corpus meum à perditione, à laqueo linguæ iniquæ.*
4 *Et à labiis operantium mendacium, & in conspectu astantium factus es mihi adiutor.*

APPARET omninò hunc virum à quibusdam æmulis grauiter fuisse falsis criminibus delatum apud regem Ægypti, qui tunc in populo Israelitico magnam obtinuit authoritatem ita vt multum periclitaretur de vita & grauibus suppliciis. Itaque agnoscit Deum liberasse corpus suum ab imminente perditione, atque custodisse ne inuolueretur aliquibus malis per linguam iniquam, & labia eorum qui mendacia fabricant, & mendaciis componendis dediti sunt. Factum etiam illum sibi adiutorem in conspectu eorum qui in iudicio adstiterunt ipsi aduersarij, ad accusandum & conuincendum ipsum. Pro, astiterunt enim Græcis est ἀνθηκότων μοι, hoc est contrastantium mihi.

5 *Et liberasti me secundum multitudinem misericordiæ nominis tui, à rugientibus præparatis ad escam.*
6 *De manibus quærentium animam meam, & de multis tribulationibus quæ circundederunt me.*

VEhementer & multis verbis exaggerat pericula, in quibus versatus est, vt sic magis Dei in se beneficium commendet, quod non meritis suis deputat, sed multitudini misericordiæ

eius. Itaque dicit se Dei misericordia liberatum à rugientibus præparatis ad escam, hoc est, à ferissimis hominibus, qui summa crudelitate cupierunt me deuorare & perdere. Metaphora enim est desumpta à sæuitia & rabie ferarum ad prædam frementium. Ideóque exponendo subiungitur, de manibus quærentium animam meam: hoc est, vitam meam tollere. In sequenti autem parte legendum esse potius, de multis tribulationibus, quam, & de portis tribulationum: cùm vtrumque legatur, patet ex Græcis quæ habent, ἐκ πλάενωμθλιψεων, ex multis tribulationibus.

7 A pressura flammæ quæ circumdedit me, & in medio ignis non sum æstuatus.

SIcut suprà periculum in quo fuit, allegoricè significauit rugitu paratorum ad escam: ita nunc alia metaphora significat, pressura circundantis flammæ. Quamquam enim fieri potuerit, vt etiam ad literam hæc impleta sint in authore, quemadmodum contigerunt in tribus pueris in fornacem missis, & multis martyribus: magis tamen verisimile est hic allegoricam esse locutionem, sicut & in præcedentibus, & in sequēti mox sententia. Itaque significat author se tam graui inuolutum fuisse periculo, vt veluti in flamma vndique cingente, ex qua non videtur locus effugij, conclusus esset mox absumendus, Dei tamen beneficio factum esse, vt etiam si sic veluti in medio ignis constitutus esset, non lęderetur, nec perderetur. Similis est metaphora, cum sequitur.

8 Ab altitudine ventris inferi, & à lingua coinquinata & à verbo mendacij, à rege iniquo, & à lingua iniusta.

REPETENDVM semper est verbum, Liberasti: Nomen, altitudinem, pro profunditate positum est, sicut & ibi; O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei: cùm vtrobique sit, βάθος. Liberatum ergo se dicit de profunditate ventris Rom. 11. infernalis, quia protectus fuit, ne à morte, quæ quasi ventrem habens inexplebilem multos absorbet etiam ipse absorberetur: aut quia cum iam videretur esse à morte absorptus, & in ventre mortis sic conclusus: sicut Ionas in ventre ceti, Dei beneficio morti sit subtractus, & vitæ cum Iona redditus. Sic & Dauid dicit: Nisi quia Dominus adiuuit me, paulominus habitasset in inferno anima mea, &: Posuerunt me in lacu inferiori, in tenebrosis, & in vmbra mortis. Psal. 93. Psal. 87.

9 Laudabit vsque ad mortem anima mea Dominum; & vita mea appropinquans erat in inferno de deorsum.

PRo laudabit, habet æditio Complutensis, ἤγγισεν, appropinquauit, nec habet nomen, Dominum, sicque prior pars magis conuenit cum sequenti significaturque vitam ipsius morti vicinam fuisse: Germanica tamen æditio habet, sicut noster se legisse declarat, ᾔνεσεν, Laudauit, vt præteritum pro futuro sit positum. Iuxta quam lectionem, coniunctionem &, in secundo membro conuenit accipere positam pro, quia, sicut aliquando accipitur.

10 Circundederunt me vndique, & non erat qui adiuuaret: respiciens eram ad adiutorium hominum, & non erat.

PVlchrè exaggerat periculi sui magnitudinem, vt magis extollat præstiti à Deo beneficij magnitudinem. Dicit enim hostes ipsum vndique circumcinxisse, & cum multi essent ex omni parte hostes, neminem tamen esse qui adiuuaret, etiamsi humanum adiutorium diligenter requireretur & expectaretur. Eo ergo adiutorio deficiente significat se confugisse ad diuinum, cū subdit:

11 Memoratus sum misericordiæ tuæ Domine, & cooperationis tuæ quæ à seculo sunt.

12 Quoniam eruis sustinentes te Domine, & liberas eos de manibus gentium.

PRo illo, cooperationis tuę quę à sæculo sunt. Græcè est, καὶ τὸ ἐργασίας ταύτης ἀπ' αἰῶνος, & operationis huius à sæculo. Et quædam scripta non habent cooperationis, sed operationis: quædam etiam non habent, quæ à sæculo sunt: sed: quæ à seculo est Si legatur, sunt, relatiuum, quæ referendum est ad misericordiam & operationem. Venit, inquit, mihi in mentem misericordia illa tua, & operatio quam ab exordio mundi semper præstare soles. Quæ autem illa sit Dei operatio exprimit subiungēs, nempe quod eruis eos qui te patienter expectant, & liberas eos de manibus gentium quæ pios persequuntur.

13 Exaltasti super terram habitationem meam, & pro morte defluenti deprecatus sum.

PRiorem partem sic habent Græca, ἀνύψωσα ἀπὸ γῆς ἱκετείαν μου, exaltaui à terra supplicationem meam. Quod magis conuenit præcedentibus & sequētibus: vt significetur illum iam recordantem misericordiæ Dei supplicem se prostrauisse in terram, atque ex ea suam precationem in altum subleuasse. Noster pro, ἀνύψωσα, legit ἀνύψωσας: & pro, ἱκετείαν, legit οἰκετείαν, quod familiam significat & domum. Et potest nostra lectio sic commodè accipi, vt significetur quòd præter memoriam generalem misericordiæ diuinæ, de qua in præcedenti sententia, etiam recordatus sit peculiaris beneficij sibi à Deo præstiti, nempe quod super terram eius familiam & domum exaltauerit, præbendo ei in terris temporalia bona, & præclarum nomen. Sic enim iam recte subiicietur, quòd ex harum rerum memoria pro morte euadenda deprecatus sit. Sensus ergo est: Memoratus sum etiam quod exaltaueris super terram habitationem meam, vt feliciter in ea & cum nominis claritate viuerem, & ideo pro morte defluenti deprecatus sum. Vbi Græcis est, ὑπὲρ θανάτου ῥύσεως, hoc est, pro mortis liberatione deprecatus sum. Sed noster pro ῥύσεως, videtur legisse ῥεύσεως, fluxionis. Quod ergo dicit se deprecatum pro mortis fluxione, vel pro morte defluēti, significat eum orasse vt mors ab eo deflueret & dilaberetur, quemadmodum Dominus orauit vt Mat. 26. transiret ab eo calix.

14 Inuocaui Dominum patrem Domini mei, vt non derelinquat me in die tribulationis meæ, & in tempore superborum sine adiutorio.

PRæclarum hoc loco ædit author insignis suę fidei testimonium, dum in diuinitate agnoscit esse patrem, eumque Domini sui, hoc est, Messiæ, quem hic omnino videtur vocare Dominum suum, secutus Dauidem dicentem: Dixit Dominus Psal. 109. Domino meo. Ideóq; inter orandum meminit Domini sui Messiæ, quod eo tempore à piis expectaretur tanquam redemptor, saluator & mediator hominum. Dicit ergo se inuocasse Dominum, vt in die tribulationis, & in tempore quo super-

bi potestatem obtinent, & pios opprimere moliuntur, nó derelinqueretur sine adiutorio ipsius. In ea oratione quoniam exauditus fuit promittit perpetuam gratiarum actionem, dicens:

15 *Laudabo nomen tuum assiduè, & collaudabo illud in confessione & exaudita est oratio mea.*
16 *Et liberasti me de perditione, & eripuisti me de tempore iniquo.*

RVrsum coniunctio, &, in priori versu accipienda est causaliter pro, quia. Aut quæ præcedunt verba promissoria, intelligenda sunt, continere promissionem quæ inter orandum fiebat pro obtinenda liberatione, vt sit: Cum inuocarem Dominum vt non derelinqueret me, dixi in oratione mea: Laudabo nomen tuum assiduè, & sic me cum huiusmodi voto orante, exaudita est oratio mea. Et sicut rogaui, liberasti me ab impendente perditione, & eripuisti me de tempore in quo iniqua patiebar ab impiis.

17 *Propterea confitebor, & laudem dicam tibi, & benedicam nomen Domini.*

QVædam Græca habent: Benedicam nomen Domini: quædam, Nomen tuum Domine. Sic & scripta quædam Latina habent, nomini tuo Domine. Cæterum totus hic sermo, quo author promittit perpetuam Dei laudem & gratiarum actionem ob liberationem è grauibus aliquibus malis, competit etiam piis quibuslibet, qui graui aliquo malo iniustè premuntur, & potissimum qui falsa calumniantium lingua cum Susanna impetuntur, Generalius verò, sicut & similes Psalmi Dauidici, competunt hæc in omnes iustos, qui periclitantur in hoc mundo à falsa hæreticorum doctrina, & praua diabolicæ suggestionis impietate, vt, quoniam Dei singulari misericordia assiduis precibus impetrata agnoscunt se liberatos & defensos, ne illorum lingua & suggestione decepti mortem æternam inciderent, ac flammam ignis infernalis, promittant se perpetuò Deum celebraturum, & in hac scilicet vita, & multò magis in futura.

18 *Cùm adhuc iunior sum, priusquam oberrarem, quæsiui sapientiam palam in oratione mea.*

SEcunda hic incipit istius capitis pars, in qua post gratiarum actionem refert author quomodo ad sapientiam peruenerit, vt deinde efficacius ad eam iam à se conscriptam amplexandam excitaret. Significat ergo se rara quadam ratione sapientiam obtinuisse, simili scilicet ratione qua & Salomon Rex qui, adhuc in pueritia ferè existens sapientiam à Deo inprimis petiuit, & obtinuit in ætate immatura. Cùm, inquit, adhuc iunior sum, pro essem, priusquam oberrarem, hoc est, priusquam variis erroribus & peccatis inuoluerer, atque ab eis vt frequenter fit anticiparer, quæsiui in oratione mea obtinere à Deo sapientiam, idque palam & manifestè, claris scilicet & apertis verbis, & non solum in genere, sed etiam expressè & in specie. Potest illud, priusquam oberrarem, etiam intelligi, de errore peregrinationis, quomodo & suprà author verbo errandi vsus est, vt sit sensus priusquam inciperem diuersas mūdi partes peragrare. Sed prior iterpretatio est conuenientior, vt significetur eum nunquam erroribus imbutum fuisse, sed velut in recens vas sapientiam ei infusam fuisse, contra communem ferè hominum morem, qui ferè solent ex indulgentia parentum, aut carnis ad malum procliuitate, erroribus & vitiis occupari in pueritia, quæ posteà necesse est paulatim corrigi per sapientiæ inculcationem.

19 *Ante tempus postulabam pro illa, & vsque in nouissimis inquiram eam.*

PRo: ante tempus Græcè est ἔναντι ναοῦ, ante templum, vel coram templo, vt significetur aptus orationis locus, & videri posset apud nos mendum esse, & vitio scriptorum, templum, mutatum in, tempus. Benè tamen conuenit quod nos legimus, ante tempus, quia ei benè respondet quod sequitur, vsque in nouissimis. Itaque sensus est: Ante maturum sapientiæ percipiendæ tempus, & antequam tempus esset quo communiter solent homines percipere sapientiam, aut pro ea orare, ego postulaui pro illa, nec desinam pro ea obtinenda laborare, sed vsque in nouissima vitæ meæ tempora inquiram eam, vt quæ nec satietatem adfert, nec fastidium.

20 *Et florebit tanquam præcox vua, lætatum est cor meum in ea.*

GRæca habent, ex flore tanquam maturescentis vuæ lætatum est cor meum in ea. Vnde patet eam partem. Et florebit, iungendam esse potius sequentibus quàm præcedentibus. Et est sensus: me inquirente sapientiam, ipsa mihi florebit tanquam præcox vua, quæ ante alias maturescit, tum quia singulari me voluptate afficiet suo fructu & flore, quemadmodum præcoquæ vuæ singularem afferunt voluptatem: tum quia in me effecta est velut vua præcox, dum ante tempus maturitatis, præmaturum in me fructum protulit. Magis enim conueniret tempus præteritum, floruit, quemadmodum, & Rabanus legit, defloruit. Quia ergo, inquit instar præcoquæ vuæ mihi floruit sapientia, ideo lætatum est cor meum in ea.

21 *Ambulauit pes meus iter rectum, à iuuentute mea inuestigabam eam.*

AMbulasse dicit pedem suum iter rectum, quòd non ad vitiorum deuia declinauerit, sed ad sapientiam & virtutum obtinendam recta via contenderit non tantum quærens quod bonum est, sed etiam recta illud quærens intentione. Quod enim significare voluerit se contendisse ad sapientiam, patet ex eo quod sequitur, à iuuentute mea inuestigabam eam.

22 *Inclinaui modicè aurem meam, & excepi illam, multam inueni in me sapientiam, & multum profeci in ea.*

NOn solum, inquit, inuestigabam eam, atque ad eam accessi, sed cum inuenirem eam, inclinaui modicè aurem meam illi audiens lubenter eius monita, mox inueni in me multam sapientiam. Oppositio est inter modicè & multum significaturque quod si labores qui pro sapientia obtinenda subeuntur, conferuntur cum fructu qui inde percipitur: modicum est quod impenditur, respectu eius quod obtinetur. Significatur etiam, quòd qui antequam vitiis contaminatus est, à puero Deum pro sapientia imprimis

primis orat, talem etiam paruis laboribus quos in audiendo sapientiæ monita subit, facilè multum profecturum. Deinde & hoc innuitur, non satis esse Deum orare, sed opus item esse, vt quis sapientiæ cupidus inclinet illi aurem suam, audiendo eam in homine per internam inspirationem loquentem, & exterius per sapientes & doctores. Quia tamen omnis sapientiæ perceptio, diuinæ gratiæ est beneficium, ideo rectè subiicit breui sententia?

23 *Danti mihi sapientiam, dabo gloriam.*

DEo, inquit, qui solus verè mihi dat sapientiam, ego vicissim dabo gloriam, agnoscendo me omnem habere ab ipso sapientiam, eamque nec mihi nec aliis hominibus tribuendo. Quædam Græca pro, gloriam habent δύναμιν, potentiam. Et redit sensus eodem. Dare enim Deo potentiam, est agnoscere Dei virtute atque potentia sapientiam homini accessisse, quod est dare Deo gloriam. Bene autem notandum, quod dicitur: Danti mihi sapientiam: & non, Ei qui dedit mihi sapientiam. Non enim satis est Deum semel dedisse homini sapientiam, nisi eam continuè det, conseruando eam, & augendo.

24 *Consiliatus sum enim vt facerem illam: zelatus sum bonum & non confundar.*

25 *Colluctata est anima mea in illa, & in faciendo illam confirmatus sum.*

CAusam reddit cur à Deo sapientiam consecutus sit, nempe quòd eam non tantùm cõcupiuerit ad rerum cognitionem habendam, sed quod seriò constituerit eam etiam ipso opere facere, & ad eius monita atque præcepta vitam suam instituere. Ea enim demum vera est sapientiæ comparandæ ratio, si quis vitam suam ex animo componat ad sapientiæ instituta. Intellectus enim bonus omnibus facientibus eum. Pulchrè autem exprimit suum pro sapientia opere præstanda affectum. Primum enim dicit se consiliatum vt faceret illam, hoc est, secum iniisse consilium, & cogitasse facere præcepta sapientiæ. Deinde addit quod maius est, zelatum se bonum, hoc est, cum magno zelo & amore desiderasse virtutem, eámque ardenter prosecutum, ita vt nullo pudore permittat se à virtutis prosecutione auelli. Ita enim intelligi potest quod additur: & non confundar. Quanquam etiam intelligi possit ipsum in eo quod cum zelo prosequitur, non frustrandum sua spe, sed assecutum quod zelatur. Postea etiam quod his maius adhuc est adiicit. Colluctata est inquit, anima mea in illa: hoc est, pro illa & habenda & opere præstanda, totis viribus ex animo contendi & annisus sum. Sic enim hic dicitur anima colluctata quomodo dicimur contendere pro re aliqua, dum pro ea conatum & vires intendimus. In his autem locutionibus rectè includi videtur renisus & rebellio inhærentis malæ concupiscentiæ, quæ efficit vt non sine pugna & lucta quod bonum est peragamus, dum caro concupiscit aduersus spiritum. Postremum subiicit quod iam dictis perfectius est, cùm dicit: Et in faciẽdo illam confirmatus sum. Primum enim est de sapientia persequenda cogitare, deinde eam persequi, atque pro ea depugnare & contendere, postremum, in ea persequenda animo planè confirmari, vt non ad tempus, sed perpetuò præstentur quæ sunt sapientiæ. Sciendum

Psal.110.

tamen Gręca vltimam partem sic habere, κὶ ἐν ποιήσει τȣ̃ διηκριβωσάμην, hoc est, & in operatione mea exactus fui, hoc est, actiones meas diligenter & exactè expendi num cum mandatis sapientiæ congruerent, quomodo & Dauid dicit: Cogitaui vias meas, & conuerti pedes meos in testimonia tua. Cui conueniunt quæ sequuntur.

26 *Manus meas extendi in altum, & in sapientia eius luxit anima mea, & ignorantias meas illuminauit.*

GRæca tantum sic habent; Manus meas expandi in altum, & ignorantias illius agnoui: ignorantias scilicet animæ, de qua in superiori sententia. Significatur ergo quòd cùm anima eius colluctaretur intra se, & suas actiones secũ expenderet, rogauerit etiam Deum expansis in cœlum manibus, vt se illuminaret, & depulsis tenebris daret agnoscere errores & lapsus sine quibus hęc vita non ducitur: itaque factum esse vt agnosceret propriæ suæ animæ errata & delicta. Et nostra ergo lectio sic est accipienda, vt significetur quod quanquam omnibus modis niteretur sapiẽtiam & obtinere, & opere præstare, non tamen in suo conatu solo confisus sit, sed pro ea manus suas extenderit in altum ad Deum, & per ipsius Dei sapientiam lucida facta sit anima eius, quia Dei sapientia illuminauit, & cognoscere fecit ignorãtias eius. Et istud quidem iuxta communiorem lectionem, At quidam libri correctiores scripti locum hunc aliter habent: nam pro illo; & in sapientia eius luxit anima mea. habent, Et insipientiam eius luxit anima mea. Vel & insipientiã eius luxi. Quidã etiã nõ addunt aut expungunt tertiam illam partem: & ignorantias meas illuminauit, vt sit tantum bimembris sententia, sicut in Græcis, vbi mentio nulla sapientiæ, sed tantum insipientiæ. Itaque hæc lectio, quam habebat vnus codex Tongerlensis, & tres M.N. Aug. Hunęi meritò est præferenda, vt verbum, luxit, non sit à verbo, luceo, sed à verbo, lugeo, quia verisimile est interpretem nostrum pro, ἐπενόησα, vt habet æditio Complutensis, vel, ἐπενοήθησα, vt habet æditio Germanica, legisse ἐπένθησα, quod est luxi, à lugeo. Sensus ergo erit: Extendi manus meas in cœlum pro comparanda sapientia, & quoniam deprehendi in me esse multarum rerum ignorantiam, aut etiam deprehendi in me aliquos ignorantiæ lapsus, ideo defleuit anima mea insipientiam suam, aut ego deplanxi insipientiam meã. Huic intelligentiæ conuenit quod sequitur.

27 *Animam meam direxi ad illam & in agnitione inueni eam.*

PRo in agnitione: Græcis, ἐν καθαρισμῷ, in purificatione, hoc est, per hoc quod purgatus sum à meis erroribus & ignorantiis, inueni eam. Vnde mirum est quid secutus noster interpres verterit. Et in agnitione inueni eam. Erit tamen sensus originali accedens, si sic intelligatur, per agnitionem meipsius & erratorum atque insipientiæ meæ inueni sapientiam. Agnitio enim sui ipsius & propriæ ignorantiæ, aut eorum quæ per errorem committuntur, eorumque confessio adfert illorum purgationem, & per eam etiam clarior & purgatior obtinetur sapientia. Sensus ergo est: Cùm in me deprehenderem & deflerem multam insipientiam meam, animam meam direxi ad sapientiam, curuatam ex parte

parte, & obtenebratam animam erigendo ad sapientiam, à qua illuminari & purgari optaui, & per agnitionem errorum meorum, & secutam hinc purgationem, inueni ipsam sapientiam. Vera enim ratio percipiendæ sapientiæ, est agnitio propriæ insipientiæ, siue qua cognoscimus vitæ nostrę defectus, si sequatur eam agnitionem humilis pro sapientia precatio, & vitæ morúmque emendatio atque correctio.

28 *Possedi cum ipsa cor ab initio, propter hoc non derelinquar.*
29 *Venter meus conturbatus est quærendo eam, propterea bonam possidebo possessionem.*

LEgendum esse, cum ipsa, vt multi libri habent, non autem, cum ipsis, vt habet Lyranus & multa scripta patet ex Gręcis, quę habent μετ' αὐτῆς, cum ipsa scilicet sapientia. Sensus ergo est: Statim ab initio quo cœpi studere sapientiæ, ego simul cum sapientia possedi cor, hoc est cordatus effectus sum, prudens & circumspectus. Quomodo contra dicitur in Ieremia: Audi popule stulte qui nō habes cor. Aut potius sic: Ab initio vitæ meæ ego ex Dei dono obtinui & habui cor sapientię coniunctum, eámque semper desiderans, ideóque firmiter confido quòd non derelinquar à Deo & sapientia eius, quia eius raro dono ab infātia semper illi addictum habui cor. Nec frigidè eam quæsiui, sed venter meus conturbatus est quærendo eam. hoc est, interiora mea omnia studio quærendæ sapientiæ commota fuerunt, ita vt in meipso multas senserim perturbationes, eiúsque ardentissimo desiderio sæpè commoueret, ideóque quia tam serio eam sectatus sum, in ea bonam possidebo possessionem, ipsam scilicet sapientiam, quæ omne bonum temporale excedit, & in qua omne verum bonū obtinebo.

Ierem. 5.

30 *Dedit enim mihi Dominus linguam mercedem meam, & in ea laudabo eum.*

COniunctionem, enim, Græca non habent, habent tamen omnia Latina, nec male. Explicatur enim pars bonæ possessionis, quam studio sapientiæ obtinuit à Deo. Quia, inquit, serio & ardenti affectu sapientiam quæsiui, dedit mihi Dominus pro mercede aliqua studij & diligentię meæ linguam, qua illum laudare valeam, & in ea laudabo eum, tum hymnis eum celebrando, tum concionibus gloriam eius apud populum illustrando. Sic & Isaias dicit: Dominus dedit mihi linguam eruditam, vt possim sustentare eum qui lassus est, verbo. Notandum hic mercedis loco dari homini studioso sapientiæ linguam & facultatem diuinã benè eloquendi. Hac enim facultate præditus & multum honoratur, & multa sibi bona comparare potest. Porro hanc suiipsius tam magnificam commendationem quorsum hactenus protulerit, patet ex sequentibus, nempe quod ea non sit facta ad sui ostentationem, sed partim vt suo exemplo proposito exhortetur alios ad simile studium sapientiæ: partim vt sapientiam à se iam conscriptam reddat lectoribus & auditoribus commendatiorem & ad eam suscipiendam excitet. Itaque subiungit.

Isa. 50.

31 *Appropiate ad me indocti, congregate vos in domum disciplinæ.*

COngregant se in domum disciplinæ, quicũque se magisterio sapientiæ imbuendos cōmittunt, etiamsi tantum legant sapientum scripta: sicut & indocti quique appropiant ad hunc qui loquitur authorem, dum ad eius scripta legenda animum applicant. Peculiariter autem cōgregantur in domum disciplinæ, qui in quemuis doctrinæ salutaris locum conueniunt, & potissimum qui templa Catholica adeunt, discendi veram sapientiam causa. Mysticè verò congregantur in domum disciplinæ, qui in ecclesiam Catholicam se recipiunt, quæ vnica domus est, extra quam vera sapientia non percipitur: cui benè conuenit verbum, congregate, quamuis Gręcè sit αὐλίσθητε, hoc est, conuersemini in domo disciplinæ, hoc est, eruditionis & rectæ institutionis.

32 *Quid adhuc retardatis? & quid dicitis in his? animæ vestræ sitiunt vehementer.*

VEhementer extimulat & interrogationibus, & necessitatis ostensione. Cum inquit, tam vtilem diuinam, atque elaboratam vobis iam proposuerim doctrinam, quid adhuc differtis eam amplecti? an est aliquid quod in his possitis dicere contra, aut quo vos possitis ab his suscipiendis excusare? Certè nihil tale est, imo est cur merito ad ea amplexanda festinetis. Nam animæ vestræ vehementer sitiunt, hoc est, valdè aridæ sunt, & indigæ cœlestis & veræ sapientiæ, qua irrigentur & reficiantur. Ita enim hic magis accipere conuenit verbum, sitire, vt significet indigentiam quam vt significet vehemens desiderium percipiendæ sapientiæ: quia qui sic sitiunt, eis non conuenienter dicitur: Quid adhuc tardatis? Alludit autem hic Sapiens ad illum Isaiæ locum: Omnes sitientes venite ad aquas. Nam sicut ibi subiungitur, venite, emite absque argento: ita & hic subiungitur in versu sequente: comparate vobis sine argento. Et sicut hic increpatoriè dicitur: Quid adhuc retardatis? ita ibi dicitur: Quare appenditis argentũ vestrũ nō in panibus.

Isa. 55

33 *Aperui os meum, & locutus sum, comparate vobis sine argento.*

VT, inquit, vestræ siti & inopiæ satisfacerem aperui os meum, & locutus sum verba sapientiæ, quibus sitis vestra restingui poterit; cōparate vobis quod vobis propinaui, absque argento. Gratis enim vobis offertur, nec aliud requiritur, quàm vt id vobis comparetis, & lubēter recipiatis, quod liberaliter offertur. Non enim id comparatur nisi humili & deuota susceptione, quia nec nolenti, & reijcienti obtrudi potest. Addunt multi libri accusatiuum, sapientiam, vt sit: Comparate vobis sine argento sapientiam. At accusatiuus ille vt nō est Grecis, ita nec in Latinis aliquot, & melius omittitur, quia verbum, comparate, refertur ad id quod aperto ore propositum est à Sapiente.

34 *Et collum vestrum subiicite iugo & suscipiat anima vestra disciplinam. In proximo enim est inuenire eam.*

EXponit hic versus quod superiori versu dictum est, Comparate vobis sine argento. Nec hic legendũ est, subiicite iugo eius, vt multi legunt, sed sine pronomine absolutè, subiicite iugo, hoc est, obedientes vos præbete, quemadmodum explicat sequens pars: & suscipiat anima vestra disciplinam. Hoc est enim collũ subiicere iugo. Id quo magis impetret adiicit. In proximo enim est inuenire eam: significans nō opus esse magno labore ad inueniendum. Nam, vt habet alius, Præoccupat eos qui se concupiscunt, & facilè inuenitur ab his qui quærunt eam. Suo

exemplo deinde ostendit quàm facilè inueniatur & cum quanto fructu, cùm dicit.

35 *Videte oculis vestris, quia modicum laboraui, & inueni mihi multam requiem.*

QVod dicit se modicum laborasse, & tamen inuenisse multam requiem, idem videtur esse cum eo quod mox dixit, inclinaui modicè aurem meam, multam inueni in me sapientiam. Proinde quod dicit hunc videtur habere sensum: Videte oculis vestris, hoc est, ex his quæ vobis hoc scripto proposui clarè cognoscite, quia etsi, sicut modò dixi, modicum laborauerim pro sapientia obtinenda, tamen inuenerim mihi multam requiem. Hic enim liber satis ostendit, quantam hic author animi quietem consecutus sit, qui tam constanter & copiosè de omnibus rebus disseruit, declarans se ab omnibus animi perturbationibus liberum esse, atque in sapientiæ dulcedine & consolatione suauiter requiescere.

36 *Assumite disciplinam in multo numero argenti, & copiosum aurum possidete in ea.*

DVpliciter hic versus accipi potest. Altero modo sic: Assumite disciplinam simul cum multo numero argenti, & possidete copiosum aurum cum ea, hoc est, in eius possessione multas simul cogitate vos possidere diuitias, quia illius possessio præterquam quòd etiam diuitias temporales sæpè adfert per se verè diuites facit suos possessores, & longè ditiores quam aurum & argentum, etiamsi copiosum sit. Altero modo sic: Etiamsi multus argenti & pecuniæ numerus sit vel expendendus, vel abiiciendus, & perdendus propter disciplinæ adeptionem tamen lubenter eam assumite: quia si hoc feceritis, pro impenso vel amisso eius nomine argento, possidebitis copiosum aurum in ea, hoc est, longè plus boni in ea obtinebitis, quàm ob eam detrimenti passi fueritis.

37 *Lætetur anima vestra in misericordia eius, & non confundemini in laude ipsius.*

REelatiua, eius & ipsius vt ex Græcis patet quę habent ἀυτοῦ, sunt masculina, vt non ad sapientiam sint referenda, sed ad Deum. Est ergo sensus: Cum iam adepti fueritis sapientiam, lætetur anima vestra in misericordia Dei, cuius benignitate sapientiam consequuti estis per quam sapientiam etiam alia Dei dona agnoscitis: & non pudeat vos vnquam laudis ipsius, ita scilicet vt à laude diuina propter homines aliquos desistatis. Confundemini, enim positum est pro imperatiuo, confundamini, quia Græcè est, μὴ αισχυνθείητε, ne erubescatis. Quamuis possit nostra lectio etiam sic accipi: Lætetur anima vestra in Dei donis, & si hoc feceritis, non confundemini vnquam ob id quod illum laudaueritis, sicut confundentur qui vana sectantur, & in eis lætantur. Quia verò non satis est Deum voce laudare, nisi & opere ei seruiatur, rectè subiicit.

38 *Operamini opus vestrum ante tempus, & dabit vobis mercedem vestram in tempore suo.*

QVod dicitur, ante tempus, dupliciter accipi potest. Primum sic: Antequam pereat vobis tempus operandi & benefaciendi, vt duo tempora significentur, alterum quo operandum est: alterum, quo merces recipienda est: sicut & Paulus dicit: Dum tempus habemus, operemur bonum: tempore enim suo metemus non deficientes. Aliter intelligi potest, de tempore mercedis vtrobiq; esse sermonem, vt significetur bona opera necessariò præcedere tempus mercedis. Itaque sensus erit: Antequam veniat tempus mercedis, operamini opus vestrum, quod scilicet vobis à Deo iniunctum est, vnusquisque officium suum, & tunc dabit vobis Deus mercedem vestram in tempore suo quasi dicat: Si velitis incidere in tempus mercedis, necesse est prius bonis operibus insistatis. Hac autem sententia rectè imponit suo libro finem Sapiens, quia finis omnis doctrinę, est bene operari: & boni operis finis vltimus, est æterna retributio. Simili ferè modo & Ecclesiastes suum librum concludit, dicens: Finem loquendi omnes audiamus: Deum time, & mandata eius obserua. Hoc est enim omnis homo, & cūcta quę fiunt adducet Deus in iudicium, &c. Præclara sanè est hæc sententia, & digna omnino quæ præcipuè menti imprimatur, vt quæ ad fœlicitatem percipiendam sufficiat, quam nobis præstare dignetur post huius vitæ labores qui est in sæcula benedictus.

AMEN.

INDEX COMMENTARIORVM REVERENDISSIMI DOMINI, D. CORN. IANSENII IN PSALMOS, PROVERBIA, ET ECCLESIASTICVM.

In Prouerbiis & Ecclesiastico prior numerus significat Caput: posterior, versum, sed in Prouerbiis paginam, quando versus non est per numerum notatus.

Aron & ornatus eius, Eccl. cap. 44. vers. 8. & seq.
Ab vberibus: ab vtero: & similia significant tempus quo homo incipit vti ratione, Psal. 21. c. 57. c.
Abraham, Eccl. 44. 19. & seq.
Abscondere, id est, non agnoscere, Prou. 28. 13.
Abscondita Dei pro thesauris Dei, Psalm. 16. Psalm. 30. d. Prou. 2. 23.
Abyssus pro vastitate inter cœlum & terram. Pro. 8. 25.
Abyssi pro fontibus & fluminibus, Prou. 3. 41.
Accingere se est alacriter opus aggredi, Prou. 31. 5. 45.
Accipere personam quæ phrasis, Psal. 81. a. Prou. 18. 5. Prou. 28. 21.
Accipere munus è sinu dupliciter accipi potest, Prou. 17. 24.
Accepisti dona in hominibus, cur Paulus mutarit in Dedisti, Psal. 67. m
Accusator sui prior iustus, Pro. 18. 18.
Acetum in nitro, Pro. 25. 20.
Acide interpreti, idest: cum tædio, Eccl. 4. 9.
Adam appellatiuè pro homine: Eccl. 35. 22.
Addere verbis Dei quid. Prou. 30. 6.
Adeps pro visceribus & misericordia, aut pro opum affluentia, Psal. 16.
Adolescentia raro exuitur, Pro. 22. 6.
Adolescentum est ante alios surgere è mensa ad lusum, Eccl. 32. 14.
Aduersum pro è regione, Psal. 37. d.
Adulationem detestetur princeps: Pro. 29. 12.
Adulterium notatur: Eccl. 23. 26. & seq.
Adulteram tenens quomodo stultus: Pro. 18. 24. Psal. 23. b
Aegrotum visitare non pigeat: Eccl. 7. 38.
Aemulari quæ significet, Psal. 36. a. Pro. 23. 17. Prou. 24. 1. & 19.
Aeternum quomodo sacerdotium Aaron. Eccl. 45. 9.
Aliena mulier quæ: Pro. 2. 26. Vide Mulier.
Alienæ dapes non quærendæ: Eccl. 29. 26. & seq.
Alios docens, aut eis benefaciens quantum sibi prosit. Pro. 12. 15.
Alma quid significet. Pro. 30. 19.
Alphabeticis literis cur Dauid Psalmum, 118. scripserit Ibid. pag. 139.
Altero sermone repetere quid: Pro. 17. 9.
Altum cor pro homine profundi consilij. Psa. 63. c.
Amare periculum quib. competat. Ec. 3. 28.
Ambitionis detestatio, Eccl. 7. 5.
Ambulare cum Deo est ei beneplacere, Eccl. 44. 15.
Amicus pro quouis homine: Pro. 11. 9. & 12.
Amicus antiquus non relinquendus, Prou. 27. 10. Ecc. 9. 14.
Amicus est optima & pulcherrima suppellex, Ecc. 7. 19.
Amicorum delectus faciendus, Eccl. 37. 1.
Amicus quomodo acuatur, Pro. 27. 18.
Amici ficti detestatio, Eccl. 27. 25. & seq.
Amici veri & ficti discrimen, Prou. 17. 18.
Amicitiæ bonum, Prou. 18. 26.
Amicitiæ vulgaris instabilitas, Pro. 14. 20.
Amicitia vicinorum colenda, Prou. 27. 11.
Amicitia & dilectio præcipuè seruanda inter consanguineos, vicinos & coniuges, Eccl. 25. 1.
Angeli dicuntur dij, Psal. 8. c.
Angelus bonus an malus plagas Aegypti fecerit, incertum est, Psal. 77. o.
Angeli dicuntur sacerdotes & iudices, Psal. 137. d
Angeli, id est, ministri Dei sunt ventus, ignis: & grando, Psal. 103. b.
Angeli populi, idest: maiores populi, Pro. 9. pagin. 27.
Anima pro homine per synechdocem & emphasim, Ps. 3. a
Animam in manibus ponere quid, Psa. 118. in 14.
Animam effundere quid, Psal. 41. c
Animam suam aut Dei in vano accipere quid, Psal. 23. b
Animi probati vel improbati indicia. Eccl. 27. 5. & seq.
Annuens oculis opponitur ambulanti simpliciter, Psa. 34. c. Pro. 6. 78. & 10. 11.
Aperire os in orando quid, Ecc. 39. 7.
Aperire alicui aures per Deum quid. Psa. 39. d
Apostata quæ significet, Pro. 6. 77.
Aquila quomodo reiuuenescat, Psal. 102. b
Arare mendacium quid, Eccl. 13. 7.
Arguendi quando sint impij, & quando non, Prou. 9. pag. 27. vide Correptionem.
Ascensionis filij Dei typus, ascensio Eliæ. Eccl. 48. 9.
Astra sæpe vocantur militia Dei, exercitus & virtus eius, Eccl. 16. 29.
Astutus pro prudenti, Prou. 14. 15. & 18.
Auaritiæ detestatio, Prou. 11. 12. & 13. 26. & 23. 5. 6. & 28. 22. Eccl. 14. 3. & seq.
Auaritia notatur per porrectionem & contractionem manuum.

rum,Eccle.4.25.
Auaritia cauenda regibus,Prou.29.4.
Auarus hydrobico comparatur,prou.30.15.
Auaro nihil scelestius,Ecc.10.9.& 10.
Auari abundant peccatis.Eccl.23.23.
Auari dona non esse vtilia accipienti, Eccl.20.13.
Auris perfossa signum erat seruitutis,psal.39.d
Aures obturare ad clamorem pauperis,prou.21.13.

B

Beatus ac felix verè quis,Eccl.cap.14.
Benedictio pro eleemosyna,Prou.11.25.
Benedictiones dulcedinis quæ.Psal.29.d
Benedictio quomodo dicatur Christus,Psal.20.d
Benedictio Dei est velut cataclysmus aridam inebrians, Eccles.39.27.
Benedictio sacerdotis super populum, Eccl.50.27.& 28
Benedicere est multiplicare aut benefacere.Psal.147.a. Pro laudare aut bene precari.Prou.27.15.
Befaciendum quomodo nobis.prou.11.17.
Benefaciendum quibus,quibus non,Eccl.12.1.
Beneficium non differendum,Prou.3.44.
Beneficentia in pauperes & lugentes commendatur,Ecc. 7.36.& 37.
Beneficentiæ faciendæ tres causa, Ec.29.12.
de Beneficentia in conferendo aut referendo,Eccles.cap. 29.
Belial quæ significet.Prou.6.77.
in Bello plus valet sapietia quàm multitudo,Prou.24.6.
Bibere iniquitatem, est repleri malo,prou.26.6.
Bibere de torrente,est metaphora victoriæ Psal.109.g
Bibliotheca Aegypti celeberrima iuuit interpretem Ecclesiastici prolog.as in Ec.fol.3.
Blasphemia quantum peccatum,Eccl.23.15.
Bonorum & misericordium conditio,Eccl.40.19.
Bonum cor.Prou.15.16.
Bona temporalia quomodo promittantur,Prou.1.29.
Brachium pro armo,Eccl.7.34.
Breuis pro paruo,Eccl.25.22.& 11.3.

C

Cadit septies in die iustus, scilicet in tribulationes, Prou.24.16.
Calendæ mensium quomodo celebres fuerint Iudæis, Psal.88.a
Calicis nomine quid significetur,Psal.15.c.& 74.d
Callidus pro prouido,Prou.14.8.& 22.3.
Calumniari quale malum.psal.18.8.
Calumniari frequens interpreti pro opprimere, prou.14. 31.& 22.17.
Cananæus pro mercatore,prou.31.pag.131.
Canis opponitur sacrificiis, aut est peccator prophanus, Eccl.13.22.
Caput pro summa,Psal.39.f.Eccl.32.9.
Caro pro propinquo,Prou.11.17.
Cardines cœli & terræ qui,Psal.pag.174.d
Cardines orbis terræ,Psal.8.102.
Castigationis iustorum nomen non includit eos ob peccata sua pati.Prou.3.36.
Castitas eloquiorum Dei.Psal.11.e
Caupo à peccatis non iustificabitur,Eccl.26.24.
ne Certes de re quapiam quæ non molestat,Eccl.11.10.
Christus cur comparetur filio vni cornium, Psal.28.c.cur vermi.Psal.21.d
Christus quomodo purgarit peccata Dauidis.47.14.
Chrystallus glaciē omnē significat.Ps.147.d.Ecc.43.22.
Cicatrices,id est,liuores:id est,vulnera,Psal.37.a
Cingere,id est,induere,Eccl.45.10.
Ciuitatibus quantum commodi adferat sapientia:incommodi autem nequitia,Prou.26.8.
Clamat variis modis Dei sapientia,Prou.1.15.
Cœli altitudo non scrutanda,Prou.25.2.
Cogitare malè,id est,machinari,Prou.24.8.
Cogitare,id est,curam habere,Eccl.30.27.& 31.1.
Cogitare pro peccato, id est,auxiū esse pro eo.Psal.37.g
Comedere fructus viæ suæ,pro.1.18.
Comessationes pascens confundit patrem,Prou.28.7.
Communicandum cum quibus,Eccl.11.34.& seq.
Commutatione solent fieri emptiones,Eccl.26.15.
Comparatio pro consonantia,32.6.& 19.
Compositum frequens pro simplici, Adorare ,psal.71.e. Despicere,psal.53.b.psal.111.d.Exprobrare,prou.14.31. Reddere,Eccl.33.16.Redimere,Eccl.20.9. Restituere,psal.15.c. Retribuere, psal.118.in 3. prou. 11.18.
Concordia inexpugnabilis,prou.18.20.
Post Concupiscentias tuas non eas,Eccl.18.28.& 29.
Confiteri,id est,prædicari,Psal.106.b
Confundere furorem quid, Eccl.39.34.
Confundi,id est,verecundari,Eccl.42.3.
Consilia prudentium qualia,Prou.20.5.
Consilia impiorum quæ,psal.1.b
Consiliis anima dulcoratur:prou.27.9.
Consiliari pro meditari,Eccle.16.& 38.
Consilio magis fidendum quàm pecuniis,Eccl.40.27.
Consilium stabile omnem actum præcedat,Eccl.37.20.
Consultò omnia agenda,Eccl.32.& seq.
Consultandum cum quibus & cum quibus non, Eccl.37. 7.& seq.
Consummatio pro consumptione,psal.7.b
Contentio cum stulto declinanda,Prou.29.9.
Contrà pro coràm.psal.76.a.Ecc.6.13.
Contraire pro elongare,prou.14.7.
Conuersatio impiorum uitanda,prou.13.21.
Conuiuia potorum uitanda,prou.23.20.
Conuiuæ sint tibi uiri iusti,Eccl.9.22.
Conuiuiorum sumptuosorum dehortatio,Eccl.18.30.
Conuiuij rector quomodo se gerere debeat, Eccl.32.1.2. & 3.
in Conuiuio quomodo se gerere debeant senes & adolescētes,Eccl.32.4.& seq.
Cor Sapiens fere accipit pro mente, Prouer.15.14. Prou. 4.58.
Cor quis non habeat,Eccl.51.28.
Corde duplici aut timido quid,Eccl.2.15.
Cor præparare quid,Eccl.2.20.
Cordis inspector ponderator & obseruator est Deus,prou. 24.12.
Cornu est potestas regia,psal.131.k
Cornu pro gloria & potentia,Eccl.47.6.& 8.
Correptio commendatur.prouer.27.5.6.Prou.28.23. eccl.20.1.
Correptio non contemnenda.prou.29.1.
Correptionem odiens,Eccl.21.7.& 22.19.
Correpti officium,Eccl.20.3.
Corripiendus detrahens aut malè agens, Eccl.19.13.seq.
Corripienti & docenti oportunitas obseruāda,Eccl.22.6.
Correptio indecora quæ, Eccl.19.28.
Correptio in conuiuio est intempestiua & infrugifera,Eccle.31.36.
Coruorum cur meminit scriptura in pascendo, psalmus. 146.c
Crapula frenāda.prou.23.eius detestatio, prou.23.30. & 31.Vide Temperantia.
de Crastino ne glorieris,prou.27.1.
Creatum esse impropriè competit sapientiæ,prou.8.101.
Eccl.

Eccl.1.5.& 24.11.
Concreatus quomodo timor Dei fidelibus, Eccl.1.16.
Creatura quæ laudare nequeant cur ad laudandum inuitentur.psal.97.b
Cremium uox interpretis,psal.101.a
Cubito v. ense innitentes notantur, Eccl.41.22.
Culter in gutture ponendus.prou.23.1.
Cultus uerus Dei in quo consistat, Eccl.35.1.& sequen. Quis cultus Dei non sit illi gratus, Eccl.34.21.& sequen.
Curiositas uitanda, Eccl.3.25.& 26.
Cupiditas lucri multorum peccatorum causa, Eccl.27.1.
Custodire pro obseruare,psal.16.d

D

David, Eccl.47.& seq.
Declinare pro abducere, prou.13.15. in dextram uel sinistram quid.pro.4.61.
Delectus habendus in sermonibus, coniugio,& aliis rebus, Eccle.36.18.& sequentibus,& cap.37.
Delictum quid differat à peccato, Eccl.26.24.
Denotatio pro damnatione, Eccl.5.18.
Derisores deludet Dominus, prou.3.47.eiiciendi, prou. 22.11.
Desyderare pro deficere.prou.19.22.
Detractio grauior furto, Eccl.5.18. deponenda.prou.9. 59.& 24.9.& 13.13.
Detractoribus non temere fides habenda, eccl.19.4. & sequen.
Detrahentem linguam dissipat facies tristis.prou.25.24.
Detractio audita commoriatur in te.eccl.19.10.
Detractoribus mãdatorum Dei & regis ne commiscearis prou.24.21.
Deuorare iniquitatem quid prou.19.28.
Deus semper in mente habendus.pro.3.31.
Deus omnia præsens intuetur.ecc.16.16.& seq.& 24.
Dei seueritas in numerosis populis sæpè declarata, eccle. 16.6.& seq.
Deo dandum hilariter & liberaliter, eccl.35.10.
Dei montes cedri,&c.pro altissimis,psal.35.b
Dextrum pro eo quod probandum est.prou.4.62.
Diapsalma quid.psal.3.
Dies pro tempore ultionis,psal.136.d
Dies mala est dies afflictionis aut extremi iudicij,psal.48. d.& 93.c
Dies nostros esse mensurabiles,id est,ualde breues, psal. 38.b
Diem mortis suæ non petit sibi David indicari,psal.38.2
Dignitas ex extremis non metienda, Eccl.10.26.
Dilatatio cordis aliquando in bonum.prou.21.4.
Disciplina diligenda.pro.72.1.
Disciplina est correctio per verba aut flagella, prouer.3. 34.nunc eruditionem, nunc castigationem significat, prou.1.3.
Ditari festinans non erit impunitus à Deo,pro. 28.20.
Diues uir uidetur sibi sapiens.prou.28.11.
Diuites dicuntur leones.psal.33.c
Diuinationes & somnia attendens quàm uanus sit, eccl. 34.1.& seq.
Diuinatio pro oraculo diuino,prou.16.11.
Diuisio patris & matris & similium est sæpè ex elegantia tantum in coniunctis sententiis, phrasi Hebraica, prou.1.9.& 17.21.& 30.17.&c.
Diuitias rectè facultates dici, Eccle.31.11.
Diuitiæ iniquæ pro diuitiis,eccl.5.1.
Diuitias nominari indifferens Græcè,eccle.27.1.
Diuitiæ an in bonis numerandæ, eccle.13.30.
Diuitiæ ornamentum sapientum,prou.14.24.
Diuitiæ addunt amicos.prou.19.4.
Diuitiis cor non apponendum,eccle.5.1.
Diuitiarum solicitudo quàm sit noxia homini, Eccl.31.1. & seq.
Diuitiis quomodo rectè vtendum,eccle.14.11.& seq.
Diuitiarum vanitas & vsus.prou.13.7.& 8.
Diuitiis longè præstare sanitatem corporis & animi solidam lætitiam,eccl.30.15.& seq.
Diuitiæ impiæ nihil proderunt.prou.10.2.& 14.1.eccle.5. 11.malè partæ quibus cedant.prouer.28.8. sicut fluuius siccabuntur, eccle.40.15.
Docendi modus duplex Deo proprius,psal.24.a
Doctrina passiuè.prou.13.16.
Doctrina replebuntur cellaria,prou.24.4.
Doctrina ornamentum aureum prudenti, eccl. 21.23.
Doma significat rectum & domum.prou.21.9.
Domus disciplinæ adeunda,ec.51.31.
Domus sapietiæ & disciplinæ describitur,pro.9.pa.26.
Domum ædificare,pro parare familiã aut instruere omnibus necessariis, psal.126.a.prou.11.29.
Donec: consecutiuè positum,psal.pag.174.b
Donec, Vsque,& similia,duobus modis accipi,psal.70.c.& 93.c.& 109.b
Dormire aliquando summã securitatẽ significat,psal.3.c
Duplicare,id est,iterare,ec.42.1.

E

Ebrietatis mala,pro.23.30.& seq.
Ebrietas res luxuriosa,prou.20.1.
Ebriosus operarius non locupletabitur,ec.19.1.
Ecclesia pro piorum cœtu,ec.39.14.
Ecclesia significata.prou.5.66.ec.44.14.
Ecclesiastici quis author,ec.fol.1.
Elatio notatur.eccl.6.3.Vide Superb.
Eleemosyna concludenda in sinu pauperis. eccle.29.14. & see.
Eleemosyna quomodo pauperi facienda.eccl.cap.4.
Eleemosynæ benignitate uerborum addendam esse.eccl. 18.13.& seq.
Eleemosyna quomodo resistat peccatis.ecl.3.34.35.
Eleemosyna est quasi sigillum apud Deum, ec.17.16. & 17.
Eleemosyna faciet apud Deum locũ homini:ec.16.15.
Eleemosyna ditiores facit: prou.11.14.& 25.Vide Miseric.
Elias:ec.48.1.& seq.reditus eius:ec.48.11.
Eliseus:ec.48.13.& seq.
Eloquentiæ facultas datur pro mercede studioso sapientiæ ec.51.20.
Emere veritatem id est:comparare:prou.23.23.
Enoch translatus est in paradysum ut det gentibus pœnitentiam,ec.44.15.
Episcopatus quæ significet.psal.108.b
Epulari pro gaudere:ec.39.37.
Errare:id est:peregrinari,ec.51.18.
Errare,id est,hærere in ebrietate,prou.20.1.
Error quomodo competat omni peccatori,prou.14.12.
Erubescendum de sedecim.ec.41.18.& seq.de tredecim non erubescendum,ec.42.3.& seq.
Et pro quia,psal.27.a.ec.11.11.
Et non,id est,magis quam:prou.8.97.
Etenim pro sed & certè:psal.40.d.psal.128.a
Euangelizare:psal.95.a
Ad eucharistiæ sacramentũ pertinere illud:Vota mea Domino reddam: psal.21.5.& illud:erit firmamentum: psal.71.f.& illud: Tollite hostias: psal.95.c.& illud Calicem salutaris accipiam psal.115.c.&c.
Euigilare ad sapientem:est festinãter eum adire:ec.6.39.
exar

xardescit,id est,accendit colloquiũ mulieris sicut ignis, ec.9.11.
Exauditum cùm se dicat Propheta,cur tanquã non exauditus rursus Dei opem implorat,psal.3.c
Excessus pro trepidat one& stupore,psal.115.b
Excussi pro iuuenibus,psal.126.d
Exerceri frequens interpret:pro meditari.psal.76.b
Experientia commendatur.ec.34.9.
Extremum terræ quid,psal.134.a
Ezechias laudatur ec.48.20.& seq.

F

FAcere veritatem quæ significet,prou.12.23.
Faciem alicuius sumere quid,psal.81.a
Faciem requirere,id est,ambire fauorem,prou.29.26.
Faciem auertere,est reiicere precem,psal.131.f.
Fama præferenda diuitiis:prou.22.1.
Fama nomen significat & rumorem:prou.15.31.
Fame an iusti affligantur:prou.10.3.
Familia non relinquenda:prou.27.8.
Familiaritas nõ meunda cum dissimilibus in uita aut fortuna:Ec.13.19.& seq.
Fastidium oritur ex frequentia:prou.27.7.
Festinare pro trepidare:ec.2.2.
Festina:(id est:fac festinare)tempus:ec.36.8.
Ficti cauendi:prou.20.19.
Fideiussio temeraria dissuadetur:prou.6.73.& 11.15.& 17.19.& 20.16.& 22.27.ec.8.16.
Fideiubet vir bonus pro proximo:ec.29.17.& seq.
Fideiussoris non obliuiscendum:Ec.29.18.
Fidelis seruus commendatur:prou.27.19.
Fidelis pro stabili,ec.31.27.
Figuris utitur Scriptura,Congerie.psal.1.a.Gradatione, ibidem.Hyperbole & poetica exornatione , psal.17.b prosopopœia psal.49. b.Synecdoche in numero , psal. 73.g.&c.
Filij eruditio.prou.19.18.
Filiorum recta institutio,ec.30.1.& seq.
Filiis & filiabus duo impendenda.ec.7.24.& 25.
Filius vnus timens Deum est melior,id est.pluris faciẽdus quàm mille filij impij,ec.16.3.
Filij Dei qui specialiter dicantur.psal.2.e
Filius pro homine.
Filij alienigenæ pro alienigenis.psal.17.n
Filij aquilæ pro aquilis,prou.30.17.
Filij hominum quid differant à terrigenis.psal.48.a
Filia Sionaut Tyri pro populo cur,psal.9.b.psal.44. b,psal.36.e
Finis aliquid dupliciter.prou.4.12.
Firmamenti encomium,Eccl.43.1.
Flumina quinque sacra celebrantur,ec.24.34.
Fodere malum exponitur dupliciter,prou.16.28.
Fœnerari dupliciter exponitur.prou.19.27.
Filio cadenti cõparantur impij:uirenti iusti.prou. 11.28.
Fornicatio est uia ad mortem,prou.2.26.
Forte pro utique,psal.122.b.
Fortis pro sedulo,prou.12.25.
Fortunæ & fati opinio confutatur,ec.11.17.
Foueam alteri fodiens,incidet in eam,prou.26.27.
Fraude quæsita pereunt.prou.21.6.
Fremere pro tumultuose congregari,psal.2.a
Frumenti absconsio prou.11.26.
Frustra testis,id est.præter causæ meritum , prou.24.28.
Frustrari:id est,per errorem delinquere,ec.23.13.
Futurum frequens pro imperatiuo Hebraice: psal.5.b
Furantes parentibus quantum peccent:prou.28 24.
Furor hominum supra furorem vrsæ:prou. 17.12.

G

GAllus succinctus lumbos:prouer.30.31.
Garrulitatis detestatio.ec.7.15.
Gelu pro pruina:ec.43.22.
Generatio cur dicatur dies resurrectionis,psal.2.e
A Generatione in generationem quid,psal.9.b
Genera in uerbis Hebraicis attendenda,prou.9.116.
Genus fœmininum Hebr.sæpè poni substantiuè,psal.26.a. & 31.d.& 118.in 7.
Gigantes pro dæmonibus.prou.9.11.7.& 21.16.
Gloriari,id est,honorari,ec.10.33.& 34.
Gloriatio diuitum & pauperum,timor Domini,ec.10.25.
Gratia pro fauore & beneuolentia , prou.12.2.prou.14.9. ec.40.19.&c.
Gratiarum actio,ec.cap.51.
Gratiæ fatuorum reiicientur.ec.20.12.
In Gradatione Hebrais maius præponitur,psal.131.c.
Gradus templi Salomonis quot fuerint incertum est,psal. 119.pag.148.
Graue cor,id est,obscuratum.psal.4.c
Gutta pro resina ex frutice myrrhæ,ec.24.20.
Herbarum uiridium quæ pulchritudo,ec.40.24.
Hæreditas pro possessione,prou.20.21.
Hæreditare terram non competit iustis,psal.24.d
Hæreditas seminis patriarcharum in quo consistat , ec. 44.11.
Homicidij detestatio,prou.28.17.
Hominum distinctio ex prouidentia Dei est,ec.33.7.
Homini a lapso quomodo competat ,Si volueris mandata seruare,seruabunt te,ec.15 16.
Honestas pro diuitiis,ec.31.1.
Honestare,id est,ditare pauperẽ facile Deo,ec.11.26.
Honor timentium Deum,ec.10.23.& sequent.
Honorandi sunt de nostra substantia parentes,sacerdotes & pauperes,prou.3.33.
Humilem spiritu suscipiet gloria,prou.29.23.
Humilitas commendatur in actione & cognitione, ec.3. 2.& sequent.
Humilitas duo significat,prou.15.34. Latinè modestia dicitur,prou.22.4.
Hypocrisis quibus indiciis deprehẽdi ualeat,ec.19.29.
Hysopus ad expiationem adhiberi solet,psal.50.e

I

IEsus appellatiuè.psal.fol.177.
Iesus ad totam Trinitatem relatum,ec.43.26.
Iesus filius Naue & Caleb celebrantur , ec. 46.1.& sequent.
Igitur significat aliquando transitionem ad alia,non illationem.ec.42.21.
Illuminare pro recreare,psal.12.c.& 14.a
Imperatiui aliquãdo significãt quid vno posito futurum sit.per Si per exponendi,prou.14.7.& 19.25.
Impij quomodo puniendi à rege,prou.20.26.
Impiorum hostia abominatio.prou.21.27.
Impiorum fœlicitati non indignandum,ec.9.16.
Cum Imprudentibus non consulendum,Eccl.8.22.
In,tribus modis exponi in vno psalmo.psal.150.a
In æternum sæpè significat diutur. prou.29.14. ponitur pro in sæculum psal.48.f.g.
In æternum & ultra quid,psal.fol.175.b
In finem quæ significet.psal.4.a.& 37.b
In idipsum pro simul.psal.4.1.
In manu,id est,iuxta prophetiam frequens,ec.49.8.
Incidentia fœliciter quatuor,prou.30.29.
Incensi & holocausti discrimen,psal.65.c

Incolæ seu peregrini quomodo erimus in cœlo.psal.14.a

Inferni pœna cur sæpe describatur per ignem & sulphur. psal.10.e

Infernus pro statu damnatorum, prou.15.25.pro statu mortuorum ante Christi passionem. pro morte, & sepulchro psal.6.c.prou.15.12.& 25.21.& 30.15.ec.14.16.& 28.24.& 41.6.& 48.5.

Infinitiuo ponere pro imperatiuis est familiare Græcis ec.10.26.

Infirmitates pro idolis,psal.15.b

Infirmus prius ad Deum cofugiat quàm ad medicum.ec. 38.9.& seq.

Inimicus uere auidus est.prou.25.22.

Inimico ne credideris.prou.26.25.

Inimico etiam reconciliato non facilè credendum, ec.12.9.& seq.

Inimico tuo cadente non gaudendum.pro.24.17.

Iniquitates quomodo Deus obseruet & non obseruet, psal.129.a

Initium pro principatu,ec.11.3.& 29.25.& 39.31.

Iniuriam patiens liberandus de manu superbi, ec.4.9.

Innocens pro impunito prou.6.85.& 11.21.& 38.2. pro imperito,prou.7.87.& 14.15.& 22.3.

Inspectio pro die iudicij,ec.2.17.

Intemperantia in potu & libidine notatur, ec.19.1.2. & 3.

Intendere pro attendere.prou.39.a

Interpres noster Sapientem non est assecutus,ec.45.33.

Interrogari pro torqueri,ec.23.11.

Intrare in iudicium quid psal.142.a.

Introitus cum egressu sæpe ponitur pro omni uitæ humanæ conuersatione,psal.119.

Inuidia quale malum,prou.14 30.& 27.4.

Inuocare in ueritate quibus competat.psal.144.e

Inuocare nomen Domini pro prædicare, psal.115.f.psal. fol.172.a

Iosias & alij laudantur,ec.49.

Ira cohibenda, prou.12.17.& 14.29.& 16.33.ec.27.34.

Ira stulti saxis & arena grauior.prou.27.3.

Iracundi fugiendi.prou.22.25.suscitant rixas,prouerb. 29. 3.

Iracundia est contra naturam nationi mulierum, id est, natis ex mulieribus,ec.10.22.

Irascitur Deus & non irascitur per singulos dies,psal.7.d

Ira Dei metuenda.ec.5.8.9.& 10.est velut conuersio aquarum in salsuginem,ec.39.28.

Irrisio Dei qualis.psal.2.b.Prou.1.17.

Isaias laudatur,ec.48.30.& seq.

Iucunditas cordis uita hominis,ec.30.24.

Iudicis sententia non temere reprehendenda, ec.8.17.

A Iudice sapiente tres prouemiunt fructus in republica, ec.10.1.

Iudicare pro in iudicio & æquitate gubernare, ec.10.1.

Absque Iudicio id est,iniuste vel imprudeter.prou.13,24.

Iudiciaria potestas non appetenda,ec.7.6.

Iurandi consuetudo praua prohibetur.ec.23.9.& seq.

Iurans multum orripilatione capiti statuet,ec.27.16.

Iurgia concitant iratí animo.prou.28.25.

Iustus est velut arbor cuius folium non defluit, psal.1.d

Iusto quomodo nullum malum accidat.prou.12.22.

Iustitia pro eleemosyna,ec.44.10.& 14.16.

Iustitia est uestitus ornans & uestiens iustum, ec.27.9.

Iustitia habenda quasi virgo quam violare grande sit piaculum.ec.20.2.

Iustitia & iudicium coniuncta quid significent,prou.1.4.

Iustificare se ante Deum quid,ec.7.5.

Iustificare, id est, a crimine alienum ostedere,ec.10.32.

Iustificari coram Deo nullum inuentem quomodo uerum psal.142.

L

LAbijs stultus quis.prou.10.9.

Labor commendatur.prou.14.23.& 16.27.

Labor freques pro afflictione, psal.9.a.& 72.c.& 134.139.c.prou.16.27.

Non Laborandum vt diteris,pro.23.4.

Laborem detrectandum non esse prætexu honoris aut nobilitatis.ec.10.29.& seq.

Lachrymæ cur panes dicantur.psal.41.b

Lætatur Dauid ob temporalem fœlicitatem ei post persecutionem inimicorum concessam,psal.4.b

Lapis angularis uerius Christus quam David.psal.116.c

Laus probat hominem.prou.27.22.

Laus non est speciosa in ore peccatoris,ec.15.11.

Laudare se stultorum est.prou.27.2

Laudabitur,interpres sæpe posuit pro gloriabitur, psal. 33.a.& 62.g

Legati sui muneris monentur.prou.25.13.

Lex Dei, lux.prou.6.83.ut pupilla oculi,prou.7.89.& 22.3.

Libanus pro thure,ec.39.18.

Liberalitatis uis.prou.18.17.

Liberalitas prudens quid ualeat.prou.21.14.

Ligno uitæ quæ comparentur,prou.11.30.

Lignum frequens pro arbore,psal.1.d

Linguæ commendatio, prou.15.1.2.4.& 8. custodia, prou. 13.3.& 21.23.ec.28.29.& 30.utilitas, prou. 18.22.

Linguæ uitia quæ uitanda sint.ec.37.& seq.

Linguæ detractoriæ uitia,ec.28.13.& seq.

Linguam acuere quid,psal.139.a

Linguam nequam noli audire,ec.28.28.

Lingua tertia quid,ec.28.14.

Lites non facile suscipiendæ,prou.25.8.

Lites fugiendæ:prou.20.3.ec.28.8.& seq.

Litigiosa uxor quantum malum uiro & prolibus: prou. 19.13.& 21.9.& 19.& 27.16.

Longa vita quomodo tribuatur timenti Deum:impio breuis:prou.10.28.

Longanimitas commendatur:prou.25.15.

Longe quomodo Dominus ab impiis:prou.15.30.

A Loquacibus abstinendum:ec.8.4.

Ad Loquendum ueloces notantur prou.29.20.

Loquendum reuerenter:ec.23.17.

Loquendum uix adolescenti in mensa : ec.32.8.& seq.

Ad loquendum tarditas:ad auditum uelocitas commendatur:ec.5.14.

Lucerna frequens pro illustri filio aut posteritate : psal. 131.l.prou.20.20.

Lucerna impiorũ quid:prou.13.9.& 21.4.& 24.20.

Lucrum proprium quandoque negligendum,prou.12.17.

Ludens id est gaudens.prou.8.104.

In Lumbis aut renibus affligi dicitur: cùm per afflictiones dissoluimur,psal 37.c

Lunæ encomium.ec.43.7.& seq.

Luxuria pro luxu & lascinia,ec.11.32.14.4.& 42.16.

M

MAla iustis non semper immitti ob peccata: prou. 3.6.

Malorum quàm breuis & instabilis uita:ec. 40.13.& seq.

Malorum authorem Deum non esse:ec.15.13.& seq.

Male precari posse hominem pium diabolo:ec.21.28.

Maledictum frustrà prolatum transuolat.prou.26.3.

Maledictio aliquando exauditur:prou.30.10.

Malitia

Malitia pro afflictione, prou.25.20. Ec.11.32.
Mandatum pro uniuersa lege. psal.118.in 12.
Mandata Dei duobus modis mirabilia. psal.118.in 17. habenda pro consiliariis, psal.118.in 3.
Mandata Dei obseruantium fructus, Ec.32.16.& seq.33.1.
Mãsuetudo cũ humilitate commendatur. Ec.3.19.& 20.
Manus complere vel implere perficere pro initiare sacris Eccl.45.25.
Manus tribuuntur flumini & pluuiæ. Ec.40.16.
In Mariæ festo cur quædam canantur ex Eccl.cap.24. Eccl.24.45.
Matris admiratio, Eccl.43.27.& seq.
Matrimonij commoda, & cœlibatus incommoda, Ec.46.21.& seq.
Medicus honorandus. Ec.38.1.
Medicina etiam pharmaca significat, Ec.38.4.
Meditatio præcedat consilium prou.15.30.
Meditari pertinet etiam ad oris sermonem apud interpretem. psal.1.c.
Melior, id est, præstantior, prou.16.33.&c.
Memoria iusti manet prou.10.8.in æternum, Ec.44.9.
Mendacium quàm graue malum, Ec.20.25.& seq. eius detestatio, Eccl.7.13.& 14.
Mendax quomodo pascat uentos, prou.10.5.
Mendax quomodo omnis homo, psal.115.b.
Mendicus frequens pro afflicto, psal.39.l.
Mendicus pro egeno & contrà, Ec.40.31.
Mendicitas uitanda, Ec.40.31.& seq.
Mendicitatem (inuoluntariam) ne dederis mihi. prou.30.8.
Mentiri pro trepidante & maximè seruili subiectione Scriptura usurpare solet, psal.17.n.
In Mensã alienã respicere est continua mors, Ec.40.32.
Mensis unde nomen habeat. Ec.43.8.
Mercatura periculosa. Eccl.26.24.
Mercedis defraudatio clamat in cœlum, Ec.34.26.
Meriti nomen tribuitur operibus, Ec.16.15.
Meritum pro dignitate, Ec.10.31.
Mercurij aceruus quid, prou.26.8.
Meteora Dei commendatur, Ec.43.15.& seq.
Mirabilia omnia Dei quomodo sancti enarrent., Eccl.42.23.
Miseria grauatus non irridendus. Ec.7.12.
Miseria uitæ humanæ describitur, Ec.40.1.& seq.
Miserere animæ tuæ, Ec.30.25.
Misericordia commendatur prou.22.9. in tempore tribulationis liberat, Ec.40.26.
Misericordia in pauperes, prou.19.17.
Misericordia nomine tenus notatur prou.20.6.
Misericordia & ueritas aut iustitia coniuncta quid, psal.84.d. prou.14.22.& 16.7.& 3.pag.50.& 51.
Misericordia Dei speciosa in tempore tribulationis. Eccl.35.24. pro misericordia Dei in populum oratio, Ec. cap.36.
Misericordia Dei plus præstitit propter Dauidem, quam iustitia eius abstulit propter Salomonẽ, Eccl.47.29.
Moderationem linguæ & animi optat Sapiens, Eccl.23.& seq.
Modus in omnibus seruandus, prou.25.16.
Mõs sanctus, est mons Sion aut cœlum, psal.3.d. & 14.d
Morborum causæ peccata, Ec.38.14.
Ante morbum vel in morbo quid faciendum, Eccl.18.18.& 19.
Mors pro peste aut immatura morte, Ec.39.37.
Mors quomodo bona indigenti, Ec.41.3.
De Morte nullius etiam inimici gaudendum, Ec.8.8.
In Morte amici quid faciendum, Ec.38.15.
Morte grauiora tria. ec.28.5
Ante Mortem nemo laudandus, sicut beatus, ec.11.33.
A mortis timore dehortatio, ec.41.& seq.
De moriendi necessitate doctrina. ec.14.17.
Mortificare quæ significet. psal. fol.174.c.
Mortificatio corporis comparatur utri in pruina, psal.118.in 11.
Mortui memoria quomodo habenda, ec.38.23.& 24.
Moyses, ec.45.1.
Mulier bona, prou.18.23.& 24.& mala. Ecc.cap.26.
Mulier fortis, id est, uxor quãti æstimanda, prou.14.4.& 31.59.
Mulieris species non intendenda. ec.42.18.& seq.
Mulieres olim cum uiris in conuiuiis non accũbebant, Ec.9.12.
Mulieris malitia super omnia mala exaggeratur, ec.25.15.usque ad finem cap.
Mulier libidinosa depingitur. prou.8.115.
Mulier pulchra sed impudica comparatur sui habenti circulum aureum in naribus. prou.11.22.
Mulier aliena fugienda. prou.5.63.& seq.& 6.84.85.68.& 7.90.& fouea profunda, prou.22.15.& 23.27.
In Muliebri sexu quid uitandum, ec.9.1.& seq.
Multiloquium. prou.10.20.
Mundum est cor meum, cur nemo dicere possit. prou.20.9.
Munera fugienda. prou.15.28. ec.40.14. excæcant oculos iudicum. ec.20.30.
Mutuum fortiori non des, ec.8.15.
Mutuum dandum, Eccl.29.12. & ũ reddendum, eccl.29.2.& seq.

N

Nam pro autem. Eccl.22.4.
Nascitur ad ignominiam stultus. prou.17.21.
Natura paucis contenta. ec.29.25.
Natura & inclinatio sua cuique cõsideranda, ec.37.20.
Necessaria uitæ humanæ quæ. ec.39.31.
Necessitates pro angustiis, prou.24.f
Negatio aliquando subauditur ex præcedenti sententia, psal.43.d. prou.30.3.
Negationes duæ more Græco fortius negant, ec.18.31.
Negligens frater decoctoris prou.18.10.
Negotiatores iniusti & similes sunt latrones, Prou.1.12.
Negotium pro molestia, psal.90.d
Nimietas uitanda, prou.25.16.& 17.
Noe tempore iræ pretium redemptionis, ec.44.16.
Non bonum, id est, ualde malũ, prou.23.24. ec.7.14.&c.
Non omnis pro omnino nemo. psal.142.a.& 147.e
Nomen Domini turris fortissima. prou.18.11.
Nomen Dei quomodo nemo mouerit, prou.30.4
Nomen bonum, id est, celebris fama. prou.22.1.
Nominis boni cura habenda. ec.41.14.& seq.
Nomen impiorum delebitur, ec.41.7.& seq.
Nomẽ plusquam mille derelinquet sapiens: ec.39.15.
Nouissima in omnibus memorare: ec.7.39.& 28.6.
Nouissimum pro mercede operis: prou.23.17.
In Nubibus cur sæpè Deus residere dicatur: ec.24.7.
Numerus pro mensura. psal.146.b. pro ratione harmonica ec.32.7.
Numerus pro numero: ut: Septimus pro septem: Prou.6.8. Quartus pro quatuor. prou.30.15.& 21. Tripliciter i. triplo magis: eccl.43.4.
Numeri mutatio frequens in Scriptura. ec.4.17.
Numerus singularis pro plurali: ec.48.11. pluralis pro singulari: psal.73.5. ec.44.18.& 48.8. per amplificationem: ec.47.3

O

Obductio pro calamitate: ec.22.2.& 25.16.

Obediens

Obediens parentibus consequitur coronam gratiarum prou.1.9.
Obediens auris & argneus semutuò ornāt,prou.25.12.
Oblationis laus prou.3.23.
Obliuionis terra actiuè exponi potest et paßiuè. psal.87.c
Obuiauerunt sibi diues & pauper.prou.22.2.& 29.13.
Occasio non permittenda elabi,prou.10.6.
Per Octauam quid intelligatur,psal.6.a
Oculus bonus aut malus pro liberali ant inuido,prou.23. 6.eccl.31.14.& 35.10.
Odisse animam suam quis dicitur duobus modis in script. psal.10.c.
Offerre ex iniquo quātum scelus,Ec.34.24.
Omnes Deus alleuat,quo sensu.psal.114.d.
Onus pro quauis prophetia.pro,30.21.
Operire delicta,est condonare prou.10.13.
Oportunè loquendum.prou.25.11.
Oppreßis succurrendum,prou.24.11.
Opus pro mercede,psal.108.e
Opera Dei consideranda,Ec.39.16.& seq.
Operum Dei pauca uidimus,Ec.43.27.
Opera Domini omnia bona,Ec.39.39.& seq.
Operum Dei laus,Ec. 42.21.& seq.usque ad finē.43. Cap.Ec.16.25.& seq.
Orandum semper,& anima ante præparanda, Ec.18.20. & 21.
Oratio humiliantis se nubes penetrat,Ec.35.18.
Orandum absque pusillanimitate,Ec.7.10.
Orat benè qui mandata Dei obseruat,Ec.35.1.
Oratio diluculo pro sapientia & remißione, Ecc.39.7.& seq.
In Oratione ne iteres uerbum exponitur,Ec.7.15.
Orationem suam cur incenso comparet, psalmista,psal. 140.a
Orare pro gratias agere,Ec.50.29.
Ad orientem Christi ascensus.psal.67.0
Oriri pro germinare.psal.71.b
Ornatus mulierum qualis,prou.31.548.& 549.
Osculum manuum,signum subiectionis,psal.2.g
Ossa pro membris corporis,prou 12.4.
Otium non querendum à sapientia præditis,Ec.20.31.

P

Pacificus duo significat. Ec.6.7.
Panis pro necessariis,prou.12.9.& 11.
Parabola quid significet,præf.in prou.
Paratus sum in flagella,id est,destinatus.psal.37.f.
Parcè uiuendo ditescens notatur,eccl.11.21
Parentum subsannatio,prou.30.17.Vide Hon.Obed.
Parentes honorandi,ec.cap.3.eccl.7.28.& 29.eos honorando quid filij consequantur,ec.cap.3.
Participium Ignorans causaliter accipiendum,prou.27.1.
Partiri cum fure,id est,cooperari,prou.29.24.
Patrum sanctorum laudatio,ec.cap.42.
Pater familias bona sua retineat quandieu uiuit, ec.33. 23.& seq.
Patiens pro tardo ad iram.prou.14.29.& 16.33.
Patientia indicat uiri doctrinam.prou.19.11.
Patientia pro expectatione patienti.psal.61.d
Pauidus semper beatus,prou.28.14.
pauperum uita panis egentium,eccl.34.25.
Pauperum oppreßio.prou.22.17.& 23.
Pauperi dans non indigebit,prou.28.26.
Pauperum causam in ueritate iudicet rex,29.14.
Pauperum causam nouit iustus,prou.29.7.
pauper frequens pro afflicto,psal.39.l.prou.15.16.
Peccata quanta cura uitare debeamus, ec.21.1.& seq.
A Peccato se auertens non dispiciendus.ec.8.6.
Peccatorum funes.prou.5.72.
peccata dicūtur obligationes.psal.124.b.
peccatum iterans cur canis ad uomitum reuertens,prou. 29.11.
in peccata relabentium fœditas.ec.34.29
peccatum sicut Leo operantibus ,ec.27.1
peccatum pro expiatione peccati,14.34.
peccata populi multos faciunt principes,prou.28.2.
peccata parētum quomodo uisitentur in filiis,psal.108.
peccator quo sensu soli Deo peccet,psal.50.b
pro peccato matris restituetur tibi bonum, uariè exponitur,Ec.3.16.
peccatum omnes admiserunt præter Dauid, Ezechiā,& Iosiam,exponitur,ec.49.5.
peccandi libertas resecatur quæ concipitur ex dilatione uindictæ & ex misericordia Dei,ec.5.5.& seq.
peccantium cōgregatio etsi numerosa quàm fragilis,ec. 21.10.& 11.
peccatorum blāditiis & suggestionibus non acquiescendum,prou.1.10.
peccatorum carbones non accendas,ec.8.13.
pecoris tui vultum agnosce.prou.27.25.
pecora campi Interpres ponit pro bestiis syluestribus, psal. 8.d
pelicani proprietates,psal.101.b
pericula sua ecclesiasticus allegoricè & metaphoricè describit,ec.51.5.& seq.
peßimare,id est affligere,ec.11.26.& 36.9.
pestilens interpreti pro derisore,prou.19.26.
phines,ec.45.33.
pigritiæ dehortatio ,prouer.6.75.& 10.4.& 13.4.& 19. 15.& 24.& 20.4.& 21.25.& 22.14.& 24.30.& 26.13. & seq.
pigri hominis vilitas,ec.23.1.
plaga Domini quæ,ec.39.35.& seq.
plagæ non essent si peccata non eßent,ec.7.1.
pœnitentiæ efficacia; & ad eam exhortatio,eccl.17.18.& seq.
poeticæ auroræ pennæ tribuuntur,psal.38.d
pondera iusta habenda, prou.16.12.
pondera dolosa notatur,prou.20.10.& 23.Vide statera
ponere pro dare,psal.72.9.
portæ,loca iudicum prou.1.14.22.23.
Porta iustitiæ & Domini quid,psal.17.c.
Portæ mortis & filiæ Syon,psal.9.b
possessor cordis pro sapiente.prou.15.33.
poßidere sapientiam pro acquirere.prou.4.51.
poßidere gubernacula,est acquirere consilia quibus prudentes moderantur res gerendas,prou.1.5.
A potentibus abstinendum.ec.8.1.2.
Potestas terræ in manu Domini,ec.10.4.& 5.
præceptum pro decreto,psal.2.d.
præcepta patris quæ uocet Sapiens,prou.6.82.
præda pro cibo.prou.31.pag.130.
præparare pro dirigere aut ponderare:psal.fol.174.a
Præsens non solum dicitur quod nunc fit.ec.44.4.
prætendere pro exhibere aut in longum tempus extendere psa.35.e
precatio Propheticè prædictio futuri:prou.21.7.
presbyter pro seniori:ec.6.37.&c.
pretium pro honore:psal.61.c
pretiosum pro raro.prou.25.17.
pretiosa,quo sensu:mors sanctorum:psal.115.d
Primitiæ frugum sunt præcipua quæque ex iis: prou.1.7.
Princeps impius quàm malus subditis,prou.28.15.& 16.
principis laus ex sapienti sermone,ec.9.24.& 25.
principium pro principatu:psal.109.d.& 118.in 20.
principum aulæ declinādæ:ec.9.19.20.
Probatio siue scrutatio quomodo Deo cōueniat psal.138.

probatio

probatio iustorum non uocatur contritio, ruina, aut similiter, prou.16.19.
prodigus notatur, Ec.20.17.& 18.
promittere pro temere effutire. prou.12.19.
propheti a deficiente dißipabitur populus, prou.29.18.
In prophetiis legendis & in eorum commentatoribus occupatur Sapiens, Eccl.29.2.
Prophetæ more scripturæ id facere dicuntur quod prædicant, Ec.49.9.
propinquus pro redemptore interpreti, prou.23.11.
De propiciatu peccati noli esse sine metu, exponitur, Eccl.5.6.
Prosperitas est malis sæpè noxia, Ec.20.8.& seq.
Prouerbia Salomonis quomodo vera, Prou.20.2.et 22.6
Prouerbiorum totus liber an à Salomone scriptus, prou.25.pag.98.
Prouerbium & parabola quæ significent in Scriptura, præf. in prou. Ec.39.3.
prouidentiæ seruandæ præcepta quædam, Ec.18.17.& sequen.
Prudentiæ duplex genus, Eccl.19.22.
Prudentia sua uti quomodo uetitum. prou.3.pag.8.
Prudentibus corda sua sunt manifesta. prou.27.20.
Pudor duplex, Ec.4.25.& seq.
Per pudorem non omittenda confeßio peccatorum aut ueritatis, Eccl.4.31.& 32. Vide Erub.
Puellarum pulchritudo non inspicienda, Eccl.59.5.& 25.24.
puer pro seruo, psal.112.d
Pugnare contra Deum non est facile, Eccl.46.8.
Pulchritudo est uana, prou.31.552.
Punitio impiorum redimit pœnas iustis debitas, prou.12.18.
Pupillorum propinquus & fortis uindex est Dominus. Prou.23.10.
Pupilli & uiduæ preces non despiciet Deus. Eccl.35.14.
pupillis esto misericors ut pater in iudicando, Eccl.4.10.& 11.

Q.

QVærere animam quæ significet, prou.19.10.
Quam bonus, id est, optimus, &c. prou.15.24.
Quàm (i. ualde) præclarus, psal.22.c
Quanta pro quacunque, Psal.77.a
Quaternarii usus Amos in vitiis describendis, prouer.31.15.
Quemadmodum, admiratiuè positum, Eccl.47.19.
Querela pro uituperio, Eccl.18.13.
Quia, ad sequentia referendum. prou.1.16. frequens pro certè, psal.32.d. pro & quidem. psal.136.a
Quieuit, id est, quiescere fecit, Eccl.24.11.
Quis, significat raritatem. prou.31.540.
Quis pro utinam aliquis, psal.13.d

R.

RAab pro Aegyptiis ponitur, & differt à Rachab Psal.86.a
Radix iustorum quibus modis exponi poßit. prou.12.3.
Rebus in aduersis non diffidendum: nec in prosperis nimis confidendum, Ec.11..28 & seq.
Reciprocis carent Hebr. prou.1.13.
Reciprocum pro non recriproco aut contrà frequēs, Ec.1.9.& 49.12.
Regiones exteras qui adierint sapientiæ causa, Ecc.39.5.
Regna unde firmentur aut subuertantur, Ec.10.1.& sequen.
Regno Christi quadruplices subiecti. psal.59.b
Relatio aliquando est nō tam ad uocem quàm ad rem, psal.86.a
Relatiuum subinde superest, psal.18.c.& 32.c.& 121.b. Eccl.43.1.
Relatiuum quandoque ponitur sine expresso antecedente Psal.15.b.& 98.c
Reliquum pro reliquis, Eccl.47.30.& 44.18.
Remissa manus, Ec.2.15.
Remittenda offensa proximo ut à Deo nobis remittatur, Eccl.28.1.& seq.
Respōsio præceps reprehenditur, prou.18.14. Ec.11.9.
Responsum adolescentis habeat caput, id est, sit summarium, Ec.32.9.
Resurrectio regeneratio uocatur. psal.2.e
Resurrectio quo sensu impiis non competat. psal.1.e
Rex quibus abstinere debeat, & quibus uacare, prou.31.3.& seq.
Regis ira meritò formidabilis, prou.19.12.
Regis thronus clementia roboratur, prou.20.28. iustitia & ablatione impietatis, prou.25.3.
Regis cor comparatur riuis aquarum, prouer.21.1. est in manu Domini. proa.21.
Ridebit uix tacitè sapiens, Ecc.21.22.
Rixæ alterius relinquendæ. prou.26.17.
Roborari pro diu subsistere, prou.12.3.
Robustus pro sedulo, prou.21.5.
Rusticatio & laboriosa opera non obedienda, Ec.7.16.

S

SAba nō semper eandem regionē significat, psal.71.c
Sacerdotes honorandi, Ec.7.30.& 33. totis uiribus defendendi, Eccl.7.32.
Sacerdotes summi recensentur qui sunt ante Machabæos extra canonem scripturæ, Ec.50.1.
Sacrificium aliquando speciale nomen psal.19.b
Sacrificium iustitiæ tribus modis accipi potest, psal.4.f
Sacrificiorum quatuor enumerat Dauid. psal.39.e
Sacrificiis externis cur præferatur iustitia & iudicium, prou.21.3.
Salomon, Ec.47.16.& seq.
Salutaris adipem aut calicem poni pro sacrificio pacificorum. Ec,47 2.
Samuel, Ec.46.18. an uerè excitatus arte pythonissæ, Ec.46.27.
Sanctitas Dei pro Deo, Ec.47.13.
Sanctum pro cœlesti Dei habitaculo, psal.150.a
Sanctitas pro templo Ec.47.18. Ec.49 8.
Sanctuarium pro regio diademate, psal.88.e
Sanguis uuæ pro uino, ec.50.16.
Sanitas melior omni auro, ec.13.16.& 17. cur peculiariter tribuatur umbilico & oßibus, prou.3.23.
Sapientia in script. commendata quantùm distet ab eo quod philosophi uulgus & sapientiā uocant. prou.1.3.
Sapiens quis uerè, prou.10.1. ec.1.15.
Sapiens, id est, sapientiæ studiosus. ec.39.1. eius actiones, ibidem.
Sapientiæ encomium, ec.ca.1.& cap.24.
Sapientiæ.12. officia. ec.4.12.& seq.
Sapientiæ dilectio. quantum lætificet, ec.40.22.
Sapientiæ fructus, ec.15.1 & seq.
Sapientis laus. ec.37.25.& seq. eius cor commēdatur, ec.3.32.33.
Sapientia ubi quærenda. prou.2.23. studio, precibus & labore, prou.2.22., eius radix Deus, Ec.1.8.
Sapientiam qui non consequantur, ec.15.8.& seq. etiam si quærant eam, prou.14.6.
Sapientia terrenis est nimis alta. prou.24.7.
Sapientis & stulti discrimen, ec.21.13.& seq.
Sapientia omnis est timor Dei. ec.19.18.& seq.
In Sapientia meditans describitur, ec.14.22.& seq.
Sapientiam adepto quid faciendum, ec.4.24.& seq.

Sapientiæ

Sapientiæ studium à teneris quantum boni afferat:ec.6.18.& seq.
Sapientia comparatur ligno uitæ,prou.3.30.arbori pulcherrimæ,ec.14.28.& 24.15.sorori nostræ & sponsæ,prou.7.60.
Sapientum & sciëtum doctrina auidè suscipienda,ec.8.9.& seq.
Sapientiora sapientibus quatuor sunt,prou.30.24.
quis Satiabitur uidens gloriam eius,pertinet ad uisionem quæ hic percipitur ex creaturis,ec.42.33.
Saturari uiis suis,id est,recipere præmium earum,prou.14.14.
Scandalum mentis quadruplex,psal.118.in 21.
Scientia Dei ad omnia pertingens,ec.24.24.& seq.
Scientiam abscondere quomodo competat sapientibus prou.10.15.
Scientia labiorum quam pretiosa,prou.20.15.
Scortatio reprehenditur.ec.23.24.
Scripturæ omnes à Spiritu sancto dictatæ sunt ut omnibus sæculis congruant:psal.45.
Ad Scripturarum intelligentiam qui sint apti,ec.38.25.& seq.
In Scripturarum citationibus per Christum aut Apostolos quid aduertendum,psal.8.a.& 15.33.& 17.43.
Scripturam citat Paulus in sensu mystico,psal.96.a
Scripturam Septuaginta longè aliter uertisse non est mirandum,psal.4.c.
Secretum celandum,prou.11.13.ec.27.& seq.& 24.1.
Secretum Domini interpres [illegible] firmamentum & sermocinationem,prou.3.55.
In Sæculum sæculi tripliciter exponitur,psal.144.a
Securæ mentis encomium,prou.15.16.
Semel,id est,constanter,psal.61.f
Seminare in carne aut in sulcis iniustitiæ quid,ec.7.4.
Senatus Romæ appellatus,quòd e senibus cöstaret.ec.25.5.
Senectutis commendatio,prou.16.32.
Senes honorandi & non spernendi,ec.8.7.
Senes quid ornet.ec.25.5.6.& 7.
Septies,id est,sæpius,prou.24.16.
Septuplum pro abundäti,prou.6.87.ec.40.et 7.4.
Sepulchrum pro loco arido,psal.67.c
Sermo declarat qualis homo sit,ec.27.7.& 8.
Sermo iusti commendatur,prou.10.uersibus, 12.14.21.22.& 32.
Sermo Dei est ignitus & clypeus,prou.30.5.
Sermone confirmare,est adimplere promissa,psal.118.in 5.
Seruus sensatus commendatur,prou.17.2.ec.10.28.
Seruus in ueritate operäs quo loco habëdus,ec.7.21.& 22.
Seruo quæ seueritas adhibenda,& quæ humanitas,ec.33.28.& sequen.
Seueritas herorum damnatur,Ec.4.34.
Sic,loco Vltimè legendum,non sic,psal.62.e.
Signum pro signaculo,ec.42.8.& 49.13.
Silentio fert prudens mala immissa,ec.1.28.
Similitudinis particula sæpe subintelligitur,psal.30.e.& 67.c.prou.11.22.& 17.14.
Simon Oniæ multum cömendatur,ec.ca.50.1.& seq.
Simplex pro integro,prou.10.10.& 30.& 19.1.& 20.7.
Singularis est genus porci,psal.79.c
Singulariter,id est,liberè ab omnibus inimicis,psal.140.d.
Sitire significat desiderium aut indigentiam,ec.51.32.
Solis encomium.ec.43.2.& seq.
Solicitudo diuitiarum notatur,ec.11.1.& seq.
Somnus pro morte iustorum,aliquando etiam iniustorum,psal.15.d.& 75.c pro securitate,psal.126.c
Somni dilectio prohibetur,prou.20.13.
Somniorum obseruatio uanissima est,ec.34.1.& seq.
qui Sophisticè loquitur odibilis est,ec.37.23.
Sortes in sinum mittuntur exponitur,prou.16.33.
Sors pro communi fortunæ alea,prou.1.pag.2.
Species pro genere Clementia,prou.11.19.
Sperãs super infideli est dens putridus et pes lapsus,prou.25.19.
Spes nulla impio mortuo,prou.11.7.
Spem futurorum mali nõ habent,i.solidam,prou.24.20.
Spiritus sanctus dicitur spiritus oris,psal.32.a
Spiritus ad uindictam creati qui,ec.39.33.
Spiritum totum profert stultus,prou.29.11.
Statera dolosa quale peccatum,prou.11.1.
Statuere eloquium,est adimplere promissa,psal.118.in 5.
Staturæ breuitas non despicienda in homine,ec.11.2.
Stragulata uestis,prou.31.547.
Stultitiæ uituperium,ec.22.3.& seq.
Stultus incorrigibilis,prou.27.24.
Stulto quando respondendum,quando non respondendum prou.26.4.
Suauis pro benigno,psal.144.b
Subiectio vna obedientiæ:altera,qua quis se totum Deo committit,psal.61.a
Summum cœli pro Oriente,psal.18.g
Super significat propter,màgis quã præterquã,psal.30.a
Superbia fons iurgiorum,prou.13.10.
Superbiæ detestatio,ec.21.5.& 6.& 10.9.& 11.1.& seq.
Superbiam quæ sequantur,prou.21.24.
Superbi vt pix uitandi:ec.13.1.
Superba pro excelsis,id est:eminentibus,prou.8.99.
Superlatiuus pro positiuo positus:ec.39.30.
Susceptor freques pro defensore:& adiutore:ec.12.4.
Sustinere pro subsistere:Ec.43.13.
Susurro notatur:ec.5.17.& 18.& 21.29.& 28.13.
Susurrone subtracto iurgia quiescüt:prou.26.20.& 22.
Symbola dantes consumentur,prou.23.21.
Synagoga significata:prou.5.66.
Syon:sæpe pro ecclesia fidelium:psal.2.c.duos montes significat:ec.24.16.

T

Tabernaculum pro cœlo:psal.14.a.60.d.
Tacebit sapiens vsque ad tempus:ec.20.4.
per Templum sanctum quid intelligatur:psal.5.d
Temperantia cibi & potus:quæ est sanitatis remediũ:seruanda est:ec.31.13.& 37.32.& seq.
Tempus aliquando pro tempore operandi:aliquando pro tempore mercedis,eccl.51.38.
Tempora in psalmis sæpè confundi:psal.17.fol.23.
Tenebras quomodo Deus inhabitet.67.a
Tentare uaria significat,psa.77.g
Tentare Deum quæ significet.Ibidem.
Termini antiqui non transferendi:prou.22.29.
Terræ fundamenta sunt stabilita terra:prou.8.pag.25.
Terram inhabitare quibus competet:prou.2.28.
Tastamentum:id est:dispositio:ec.14.12.& 16.23.
Testamentum pro quouis pacto,ec.11.24.
Testis repëtinus arguitur,prou.12,2.
Testis falsus,prou.29.5.& 28.& 21.28.& 25.18.
Testificari pro denunciare:ec.28.11.
Tharsis naues cur celebres in Scriptura:psal.47.d
Theophylactus cautè legendus:prou.16.1.
Thus pro arbore:ec.50.9.
Timor:prou.16.7.
Timoris tria bona:prou.19.13.22.4.
Timor Domini cömendatur,pro.14.26.& 27.& 15.34.ec.1.12.& seq.& 34.16.& 40.28.& seq.
Timor Dei omnibus præferendus:ec.25.& seq.
Timor castus quomodo permaneat in sæculum.psal.8.1.
Quod timet impius ueniet super eum,prou.10.25.
Timorem addit impiis impietas,prou.28.1.
Timens hominem citò corruet:prou.29.52.
Timendos non esse homines:quo sensu:prou.7.89.

Titulus pro monumento, psal. 15. & psal. 33.
Tonitru sæpe dicitur uox Domini, Ec. 43, 16.
Tonitrui terror et pluuia superare facit, Eccl. 40. 20.
Torcular, ecclesia aut Christi passio, psal. 8. a.
Trans pro ultra, psal. 17. 1.
Tribulatio comparatur fornaci, Ec. 27. 6.
Tripliciter, id est, multipliciter, Prou. 22. 21.
Tristitia quantum cordi noceat, prouer. 25. 21. longè expellenda, prou. 15. 14.
Tristitia delicti duplex, Eccl. 14. 1.
Tristitia ob mortem amicorum deponenda, Eccl. 38. 21.
in Tropico sermone nõ sunt omnia curiosè inquirenda. vt fores sapientia & postes ostij eius, pro. 8. pag. 26.
Tyranni non diu uiuunt. Eccl. 10. 12.

V

VAllis lachrymarum quid. psal. 83. b.
Vanitas pro idolis, Prouer. 30. 8.
Vas Hebr. pro instrumento. Ec. 43, 2. & 45, 11.
Vbera pro amoribus, prou. 5. 70.
Velocitas, id est diligentia, custos sanitatis, eccl. 31. 26.
Vena pro vena aquarum. prou. 25. 26.
Verbum pro facto, psal. 64. a. prou. 16. 21.
Verbum Domini est imperium eius, & filius, psal. 32. a.
Verborum suauitas commendatur, Ec. 40. 23. rusticitas notatur, Eccl. 23. 17. & 18.
Verba sapientis cur comparentur aquis profundis, & flumini redundanti. prou. 18. 4.
Verborum tantum sectator nihil habebit, prou. 19. 8.
Verecundia quid sæpè operetur, Eccl. 20. 23. & 24.
Verecundia semper præit, id est, comitatur gratiam: Eccl. 32. 12.
Veritas, id est, iustitia, Ec. 27. 11.
Veritatis merces, id est, firma & solida merces, prou. 11. 18.
Vermis Christus tribus de causis, psal. 21. d.
Vermis impij erit conscientia mordens, Ec. 7. 18.
Versutus pro prudente, prou. 12. 24.
Verumtamen frequens pro uerè, psal. 38. a.
In Vestitu non gloriandum, Ecc. 11. 4.
In Via iustitiæ non arctabuntur gressus tui, prou. 4. 53.
Viæ Domini sunt præcepta eius, item actiones. psal. 137. c. prou. 10. 30.
Victimæ opponuntur pani sine obsonio, prou. 17. 1.
Victoria Domino tribuenda, prou. 21. 31.
Victus pro uita, Ecc. 40. 27.
Videre ruinas impiorum quid, pro. 29. 16.
Vigiliæ pro custodia uigiliarum, psal. 76. a.
De uindicta ne cogitandum, prou. 20. 22.
Vindictam reddit Altissimus etsi patienter, Eccl. 5. 3.
Vinea cur frequenter populum Dei significet, psal. 79. b.
Vinum regibus non dandum, sed mœrentibus, prou. 31. 4. & 6.
In vino demorantes, prou. 23. 30.
Vinum & pinguia amans non ditabitur, prou. 21. 17.
Vinum sumenti & exhibenti compensanda seruandia, Ecc. 31. 29. & seq.
Virgæ quomodo parcendum, prou. 13. 24.
Virga disciplinæ fugat stultitiam puerorum, prouer. 22. 16. & 23. 14.
Virga conuenit dorso imprudentium, prou. 26. 3. tribuit sapientiam, prou. 29. 15. & 17.
Virga ferrea quomodo Deus regat impios, psal. 2. f.
Virtutes cælorum quæ, psal. 32. a.
Virtutis via spinosa pigris, prou. 15. 20.
Visitatio pro die iudicij, Eccl. 2. 17.
Viscera pro misericordia cur, prou. 12. 10.
Vita nostra similis araneæ, siue animalculũ intelligitur, siue telam, psal. 89. c.
Vita impiorum, domus piorum, tabernaculũ, prou. 14. 11.
Vita iustorum lux, prou. 4. 56.
Vitæ simplicissimum genus describitur, prou. 27. 27.
Vituperatio facilis notatur, Eccl. 11. 8.
Viuificare pro e malis liberare, psal. 118. in 3.
Vnigenitus filius pro dilecto, prou. 4. 50.
Voluntas Dei bona est nobis instar scuti, psal. 5. f.
Vorago siue Etan quid, prou. 1. 16.
Voti obligatio, prou. 20. 25.
Vota tempestiue persoluenda, Ec. 18. 22. & 23.
Vota pro desideriis, prou. 15. 8.
Vox Dei pro tonitruo, psal. 45. d. Eccl. 43. 18.
Vsuræ triplex acceptatio, psal. 71. d.
Vt pro utinam, Eccl. 46. 17.
Vulpium nomina omnes fere intellecta, psal. 62. f.
Vxor cur ceruæ comparetur, prou. 5. 70.
Vxor prudens propriè à Domino datur, prou. 19. 14.
Vxor ut irreprehensibilis sit, quantum curare debeat Maritus, Eccl. 40. 21.
Vxor pro amico amanda, Eccl. 40. 25.

FINIS.

colorchecker CLASSIC

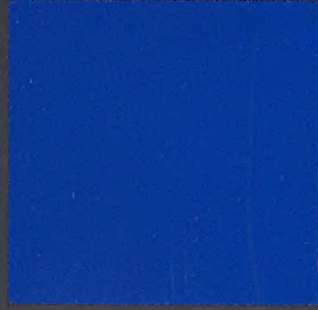

calibrite

mm